

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Дејан Крстић

**КОНСТРУКЦИЈА ИДЕНТИТЕТА
ТОРЛАКА
У СРБИЈИ И БУГАРСКОЈ**

докторска дисертација

Београд, 2014

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Dejan Krstić

**THE CONSTRUCTION
OF THE IDENTITY OF THE TORLAKS
IN SERBIA AND BULGARIA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2014

Ментор:

Проф. др Саша Недељковић,
Одељење за етнологију и антропологију,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Чланови комисије:

1. Проф. др Бранко Ћупурдија,
Одељење за етнологију и антропологију,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

2. Доц. др Гордана Горуновић
Одељење за етнологију и антропологију,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

3. Др Сања Златановић,
Етнографски институт
Српске академије наука и уметности у Београду

Датум одбране докторске дисертације: _____

КОНСТРУКЦИЈА ИДЕНТИТЕТА ТОРЛАКА У СРБИЈИ И БУГАРСКОЈ

Резиме

У српској и другим балканским антропологијама има више радова посвећених националним идентитетима. Међутим, веома је мали број радова савременог приступа о регионалним идентитетима, иако су ови идентитети у друштвеној пракси веома присутни. Овај рад посвећен је регионалном идентитету Торлаци/Турлаци, који, у односу на друге регионалне идентитете, има и низ својих специфичности: о њему се у литератури јављају потпуно опречна мишљења; он се везује за различите географске просторе, од веома малих до веома великих; егзистира паралелно са два, кроз историју често и опречна, национална идентитета - српским и бугарским, то јест са обе стране, кроз историју доста *тврде*, државне и националне границе; у интересантној је и досад неразјашњеној вези са, такође у науци веома коришћеним али непроученим, идентитетом Шопи/Шопови; схватан је од крајње пежоративног до крајње афирмативног; чешће и више од других регионалних идентитета схватан је као етничка категорија; подразумева више различитих идентитетских садржаја (то јест, у разним крајевима је утемељен на различитим маркерима); у последњих нешто више од десет година све је присутнији у друштвеним праксама српско-бугарског пограничја. Циљ овог рада је, с једне стране, да се обогате сазнања о феномену регионалног идентитета и, у складу с тим, да се да допринос познавању групних идентитета уопште, а с друге стране да се, после најразличитијег коришћења термина Торлаци/Турлаци у друштвеној пракси и у науци (више од 160 година), утврде тачне карактеристике његових садржаја.

Уз претпоставку да је конструктивистички, односно такозвани бартовски, приступ етничком идентитету применљив и на регионални идентитет, идентитет Торлаци/Турлаци сагледан је у складу са основним постулатима овог приступа. То су: субјективизам етничитета, динамика и ситуациона условљеност етничитета, етничитет - производ интеракције, конструкција и инструментализам етничитета, симболизација етничитета, независност етнонима и етничитетског садржаја, испољавање на различитим нивоима (индивидуалном, интеракцијском и институционалном). У раду је, у циљу потпуног осветљавања садржаја везаних за термин Торлаци/Турлаци, одступљено од уобичајене антрополошке праксе посматрања микроситуације и, без обзира што распрострањење овог идентитета у географском смислу није баш мало, пристуљено му је темељно, систематски, свеобухватно и исцрпно, што је подразумевало велики истраживачки захват. Он се посебно односио на три локације, за које се термин Торлак/Турлак у идентитетском смислу највише везује: пиротски крај (у ширем смислу), средњи Тимок и северозападну Бугарску. Захват је усмерен на следеће изворе: литературу, казивања, материјалне манифестације идентитета и сопствена искуства и импресије. Резултирао је веома великим емпиријским материјалом. Током истраживања коришћена је и инсајдерска позиција, с обзиром на то да сам не само један од носилаца, већ и активни учесник институционалног конструисања торлачког идентитета (улога инсајдера је много повољнија од улоге аутсајдера уколико није угрожена научна објективност).

У првом делу рада детаљно је приказана научна, квазинаучна и белетристичка литература у којој је до сада коришћен термин Т(т)орлаци, односно Т(т)урлаци. Потом су, свака у посебном одељку, на основу сопствених истраживања детаљно приказана његова везивања за пиротски крај, средњи Тимок и северозападну Бугарску, и то на индивидуалном, интерактивном и институционалном нивоу. Ту су, у циљу објашњења идентитета везаних за овај термин, приказани и други идентитети који функционишу на овим подручјима, јер један идентитет може да се сагледа само у контексту шире идентитетске мреже и сталне интеракције са другим идентитетима. У овим одељцима приказана су и знања становништва ових крајева везана за термин Ш(ш)опи, односно Шопови. У следећем одељку дата су сазнања о коришћењу овог термина са неидентитетским значењем, као и његово коришћење за означавање становништва читавог, немалог, подручја источне Србије, западне Бугарске и источне Македоније. Затим су, на основу података из литературе и података сакупљених сопственим истраживањем, детаљно приказане све етапе сложене конструкције идентитета везаног за термин Торлаци/Турлаци, односно како је кроз време (од османског периода на Балкану до данас) и на различитим географским локацијама, под утицајем локалних и глобалних друштвених услова, овај термин добијао различите садржаје. Разјашњена је и његова веза за термином Шопи/Шопови. У завршним разматрањима, с обзиром на резултате истраживања, акцентовани су и разматрани кључни појмови конструкције и функционисања регионалних идентитета и групних идентитета уопште.

Кључне речи: Торлаци/Турлаци, конструктивистички антрополошки приступ, регионални идентитет, мрежа идентитета, Шопи/Шопови, Срби, Бугари, државна граница

Научна област: етнологија - антропологија

Ужа научна област: антропологија идентитета

УДК: 316.7[(497.11-11)+(497.2-16)]

THE CONSTRUCTION OF THE IDENTITY OF THE TORLAKS IN SERBIA AND BULGARIA

Abstract

Anthropology in Serbia and other Balkan countries comprises several works dealing with national identities. However, there are only a few works with modern approach to the subject of regional identities, although these identities are strongly present in social practices. This work is dedicated to the Torlaks/Turlaks regional identity which has, in comparison to other regional identities, numerous specificities: relevant literature comprises conflicting views on it; it has been related to different geographical areas ranging from very small to very wide; it has existed simultaneously with two, often conflicting, national identities – Serbian and Bulgarian, which means on both sides of state and national border that used to be fairly *rigid* throughout history; it has also had an interesting and still unclear relation to a Sopi/Sopovi identity which is often mentioned, but still not examined by the anthropology; it has had both pejorative and affirmative connotations; unlike other regional identities, it has been often considered as an ethnic category; it comprises several different identity contents (i.e. in different areas, it is based on different markers); during last ten years and more it has been present in social practices of Serbian-Bulgarian bordering areas. The objective of this work is to enrich the knowledge of the phenomenon of regional identity and, as a result, to contribute to knowing group identities in general. On the other hand, this work aims at establishing exact features of the content of the term the Torlaks/Turlaks, after its various use (more than 160 years) in social practices and science.

Supposing that constructivist approach, so called Barth approach, to ethnic identity is also applicable to a regional identity, in this work, the Torlaks/Turlaks identity was examined according to the basic principles of this approach. They are: subjectivism of an ethnicity, dynamics and situational conditionality of an ethnicity, an ethnicity-the result of an interaction, construction and instrumentalism of an ethnicity, symbolization of an ethnicity, inter-independence of ethnonyms and ethnicity content, expressing at different levels (individual, interaction and institutional). In order to throw light on contents related to the term the Torlaks/Turlaks completely, this work diverged from usual anthropological practice of observing micro-situation and the identity was studied systematically, meticulously, all-embracingly and exhaustively, regardless of the fact that distribution of the identity in terms of geography is not small. All this meant a considerable research endeavour. It concerned three locations especially, to which the term the Torlaks/Turlaks is related mostly: the region of Pirot (in a broad sense), the middle flow of the Timok river and the north-west Bulgaria. The research involved: the literature, interviews, material expressions of the identity and my own experience and impressions. The work resulted in a huge empirical material. During the research, I used the position of an insider, given the fact that I am not only a bearer of the identity, but I also participate in institutional constructing of the Torlak identity (the role of an insider is more convenient than that of an outsider, unless the objectivity is not affected).

In the first part of the work, scientific, pseudo-scientific and fiction literature containing the term T(t)orlaks, i.e. T(t)urlaks, is presented. Then, in separate chapters, on the basis on my own research, its relations to the region of Pirot, the middle flow of the Timok and the north-west Bulgaria are elaborated at the individual, interactive and institutional levels. In order to explain the identities connected with this term, these chapters also present other identities that exist in these areas, because one identity can be understood only in a context of a wider identity network and in interaction with other identities. These chapters also give the knowledge of people concerning the term S(s)opi, i.e. S(s)opovi. The next chapter gives the knowledge of the use of this term without identity meaning as well as the use in denoting a population of the entire area of eastern Serbia, western Bulgaria and eastern Macedonia. After that, on the basis of the facts collected from the literature and during my own researches, all stages of a complex construction of the identity related to the term the Torlaks/Turlaks are presented, i.e. the development of the term's contents (from the time of the Ottoman Empire up to now), in different geographical locations, under local and global influences. Here, it's relation to the term Sopi/Sopovi is clarified. In final reviewing, given the results of the research, key issues of the construction and the existence of regional identities and group identities in general are emphasized.

Key words: Torlaks/Turlaks, constructivist anthropological approach, regional identity, network of identities, Sopi/Sopovi, Serbs, Bulgarians, state border

Scientific field: ethnology-anthropology

Specific scientific field: Anthropology of identities

UDC: 316.7[(497.11-11)+(497.2-16)]

ЗАХВАЛЕ

Као и многе друге захвате, и овај рад сам реализовао уз помоћ пријатеља, сарадника и других добронамерних људи.

Пошто се овај рад умногоме темељи на казивањима, пре свега, неизмерну захвалност дугујем свим казивачима. Они су ми пружили не само информације, већ и своје време, пријатне тренутке разговора и, веома често, искрено гостопримство.

Има сарадника и помагача које не могу да не поменем поименице.

Хвала искреном пријатељу, добром човеку и неуморном истраживачу насеља Драгољубу Златковићу из Пирота и његовој супрузи Марији Златковић. Без њега као водича и сапутника истраживања у пиротском, димитровградском и белопаланачком крају тешко да би могла да буду спроведена. Многи подаци везани за територију Пиротског округа добијени су управо од њега. Дом Драгољуба и Марије Златковић, не само у овој прилици, увек ми је био отворен. Велико задовољство је и то што ми је Драгољуб Златковић био верни сапутник и приликом теренских истраживања у књажевачком и зајечарском крају.

Хвала искреној и доброј пријатељици, етнологкињи, директорки Историјског музеја у Чипровцима, Анјути Каменовој Борин, која је, не само овог пута, све ресурсе свог музеја и своје породице, колегијално и пријатељски, безрезервно, ставила на располагање. Захваљујући њој сакупљени су подаци у чипровачком, георгидамјановском, берковичком и ломском крају у Бугарској. Хвала јој на организацији и финансијској помоћи теренских истраживања, на теренском сапутништву, на подацима које ми је дала, на локалној штампи коју ми је ставила на увид, на помоћи у преводу са бугарског језика, на конаку и гостопримству које ми је указала. Хвала члановима њене породице оцу Петру Каменову, мајци Цветани Каменовој и супругу Владимиру Борином, који су ми, поред изузетних информација, више пута пружили изузетно гостопримство. Петар Каменов ми је био и веома користан водич на терену у околини Чипроваца.

За помоћ у организацији истраживања у околини Белоградчика, али и за информације, за помоћ у сакупљању грађе, за стављање на увид локалне штампе, за улогу водича на терену и за гостопримство најсрдачније захваљујем Љубомиру Веселинову, општинском службенику у Белоградчику и председнику Торлачког друштва *Ждрепче* из Белоградчика.

Хвала дугогодишњем верном пријатељу етнологу доц. др Петку Христову из Софије и његовој супрузи Катји, за гостопримство са конаком не само у вези са реализацијом овог рада. Њему дугујем захвалност и за своје прве теренске сусрете са Торлацима у Бугарској, као и за помоћ у набављању литературе на бугарском језику и за превод са бугарског.

За гостопримство са конаком захваљујем и проф. др Драгану Колеву из Димитровграда и Београда и његовој породици, а такође и за информације, за улогу водича на терену у околини Димитровграда и за бројне новинске и друге чланке везане за димитровградски крај које ми је дао на увид.

За изузетно гостопримство и конак најсрдачније захваљујем и Златку Милкићу и његовој мајци Вукосави Милкић из Вртовца код Калне (општина Књажевац), а њему и за организацију теренских истраживања и улогу водича на терену у књажевачком Буцаку.

За изузетно гостопримство, које је подразумевало и конак, од срца захваљујем и власнику хотела *Мадона* у Белоградчику Радославу Младенову и његовима – мајци, оцу и деди, власнику необичног сеоског домаћинства Сергеју Иванову из Каменице код Димитровграда и његовим родитељима, драгим и искреним пријатељима Дикици и Слободану Благојевићу из Књажевца, Јордану Марићу из Дојкинаца код Пирота.

Уз то, поред информација, посебно гостопримство су ми пружили власници угоститељског објекта Етно-кућа Торлаците Илија Димитров и Милена Николова из Чипроваца, Ева Василева и Живко Василев из Чипроваца, Љусјен Симеонов из Чипроваца, кмет села Салаш код Белоградчика Тонко Иванов и његова супруга Данијела Иванова, кмет села Стакевци код Белоградчика Пенко Еличов и женска певачка група из овог села.

За улогу водича на терену захвалност дугујем Божидару Станковићу из Пирота и Топлог дола и Елени Нешевој из Белоградчика.

За финансијску помоћ теренских истраживања у Тимоку, Заглавку и Буцаку захваљујем свом Завичајном друштву Тимочана-Торлака, а за помоћ на терену секретару овог друштва Славољубу Петровићу и потпредседнику Властимиру Николићу.

За предусретљивост и несебичну професионалну помоћ у улози библиотекар најсрдачније захваљујем Биљани Миленковић Вуковић, библиотекарки Етнографског института Српске академије наука и уметности у Београду, Нетки Николовој, библиотекарки Завичајног одељења Регионалне библиотеке *Михалаки Георгијев* у Видину, целом особљу библиотеке *Детко Петров* у Димитровграду, драгом школском другу Бобану Ђорђевићу, библиотекару Завичајног одељења Матичне библиотеке *Светозар Марковић* у Зајечару.

За помоћ у техничкој реализацији рада од срца захваљујем својим дугогодишњим и поузданим сарадницима и пријатељима: за лектуру др Љубиши Рајковићу Кожељцу, за израду карата Зорану Пејовићу, за превод апстракта на енглески језик Слободану Петровићу, за техничку припрему Мирољубу Никићу Мањи, за штампу Саше Стојановићу, Дејану Недељковићу и власнику Штампарије *Хети* у Зајечару Зорану Симоновићу.

Свом ментору проф. др Саше Недељковићу захвалан сам на великом стрпљењу и разумевању.

Осим за многе друге ствари у животу, захвалност везано и за овај рад дугујем и свом ујаку Велимиру Миладиновићу из Београда, са којим гајим искрено пријатељство и међусобно поштовање и чија је кућа мој други дом.

Ипак, највећу захвалност дугујем својој породици, супрузи Мири и деци Миладину, Даници и Светиславу, за дугогодишње разумевање и подршку. Време и материјални ресурси уложени у овај рад, као и у многе друге моје захвате, отргнути су од наших заједничких, породичних, временских и материјалних ресурса.

Септембар 2014.

САДРЖАЈ

I. УВОД	1
II. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР	
ИСТРАЖИВАЊА.....	8
IIa. Основне теоријске поставке.....	8
IIб. Методологија истраживања.....	13
III. ТОРЛАЦИ/ТУРЛАЦИ У ЛИТЕРАТУРИ.....	24
III1. ТОРЛАЦИ И ТУРЛАЦИ - РЕЧИ ЗА ОЗНАЧАВАЊЕ	
РЕГИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА И ЕТНОКУЛТУРНОГ САДРЖАЈА.....	24
III1а. Помен Торлака од стране Вука Караџића.....	24
III1б. Торлаци - становништво у широј околини Пирота.....	24
III1в. Торлаци - становништво у средњем Тимоку.....	52
III1г. Торлаци – становништво Старе планине у северозападној	
Бугарској.....	83
III2. ТОРЛАЦИ – СТАНОВНИШТВО СА ШИРИХ И ДАЉИХ	
ПРОСТОРА У ОДНОСУ НА ПИРОТСКИ КРАЈ, СРЕДЊИ ТИМОК И	
ПЛАНИНСКИ КРАЈ СЕВЕРОЗАПАДНЕ БУГАРСКЕ.....	125
III2а. Торлаци – становништво средишних и источних крајева	
Бугарске.....	125
III2б. Торлаци – становништво у западној Македонији.....	127
III2в. Торлаци – становништво у источној Македонији.....	128
III2г. Торлаци – становништво Крајишта и Власине.....	128
III2д. Торлаци – становништво Црне Реке у источној Србији.....	129
III2ђ. Торлаци – становништво целе југоисточне Србије	
и северозападне Бугарске (и североисточне Македоније).....	130
III3. ТОРЛАК И ТУРЛАК – РЕЧИ СА НЕИДЕНТИТЕТСКИМ	
ЗНАЧЕЊЕМ.....	144
III3а. Торлак – погрдна реч за изражавање негативних	
индивидуалних особина.....	144
III3б. Топоними и антропоними Торлак и Турлак.....	150
III3в. Торлак – предмет.....	153
III4. СУМАРНА САЗНАЊА О ТОРЛАЦИМА/ТУРЛАЦИМА	
НА ОСНОВУ ПОДАТАКА ИЗ ЛИТЕРАТУРЕ.....	154
IV. ТОРЛАЦИ У ПИРОТСКОМ КРАЈУ.....	159
IVа. Истраживања торлачког идентитета у пиротском крају.....	159
IV1. ИДЕНТИТЕТИ ШИРИХ СЛОЈЕВА СТАНОВНИШТВА	
У ПИРОТСКОМ КРАЈУ.....	163
IV1а. Идентитети ширих слојева становништва	
општине Димитровград.....	163
IVб. Идентитети ширих слојева становништва општина Пирот, Бела	
Паланка и Бабушница.....	167
IVв. Идентитети ширих слојева становништва књажевачког	
Буцака.....	174

IV2. ЗНАЊА О ТОРЛАЧКОМ ИДЕНТИТЕТУ КОД ШИРИХ СЛОЈЕВА СТАНОВНИШТВА ПИРОТСКОГ КРАЈА	192
IV3. ПОКУШАЈИ ОЖИВЉАВАЊА ТОРЛАЧКОГ ИДЕНТИТЕТА У ПИРОТСКОМ КРАЈУ И РЕАКЦИЈЕ НА ЊИХ	199
IV3а. Разговор са Витомиром Живковићем	200
IV3б. Разговор са Гојком Ранчићем	204
IV3в. Разговор са Драганом Колевим	207
IV3г. Ракције на промоције назива Торлак које је вршио Драган Колев	214
IV3д. Одјек промоције торлачког идентитета у димитровградском крају код ширих слојева становништва	220
IV4. СУМАРНА САЗНАЊА О ТОРЛАЦИМА НА ОСНОВУ САКУПЉЕНИХ ПОДАТАКА О ИДЕНТИТЕТУ СТАНОВНИШТВА ПИРОТСКОГ КРАЈА	222
V. ТОРЛАЦИ/ТУРЛАЦИ У СРЕДЊЕМ ТИМОКУ	230
Va. Истраживања торлачког идентитета у средњем Тимоку	230
V1. ИНТЕРАКЦИЈСКИ И ИНДИВИДУАЛНИ НИВО ТОРЛАЧКОГ ИДЕНТИТЕТА У РЕОНУ БЕЛОГ ТИМОКА	232
V1а. Интеракција из које настаје идентитет Торлаци	232
V1б. Самоидентификација са називом Торлаци и маркери торлачког идентитета	242
V1в. Распрострањење торлачког идентитета	251
V1г. Торлаци о другим локалним и регионалним идентитетима	256
V1д. Други групни идентитети Торлака	266
V2. ИДЕНТИТЕТ СТАНОВНИШТВА ЗАПАДНОГ ДЕЛА ОПШТИНЕ КЊАЖЕВАЦ	279
V2а. Знања о торлачком идентитету	279
V2б. О другим идентитетима	282
V3. ИНДИВИДУАЛНИ И ИНТЕРАКЦИЈСКИ НИВО ТОРЛАЧКОГ ИДЕНТИТЕТА У ОБЛАСТИ ЗАГЛАВАК	287
V3а. О другим идентитетима	287
V3б. Непостојање торлачког идентитета	301
V3в. Интеракција из које настаје идентитет Торлаци	302
V3г. Самоидентификација са називом Торлак	306
V3д. Маркери торлачког идентитета	308
V3ђ. Распрострањење торлачког идентитета	311
V3е. Торлак – Турлак – Тарлак	314
V4. ЗНАЊА О ШОПИМА У СРЕДЊЕМ ТИМОКУ	315
V5. ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОКВИРИ ТОРЛАЧКОГ ИДЕНТИТЕТА У СРЕДЊЕМ ТИМОКУ	318
V5а. Завичајно друштво Тимочана-Торлака из Минићева	318
V5б. Сеоски идентитети и њихова повезаност са Завичајним друштвом Тимочана-Торлака	394
V5в. Критика Завичајног друштва Тимочана-Торлака од стране присталица идентитета Тимочани	404
V5г. Завичајни клуб <i>Леденица</i> из Минићева	410

V5д. Телевизијска документарна серија <i>Торлацијо, земљо, још те има</i>	413
V5ђ. Коришћење назива Торлаци приликом обнове зграде некадашњег среског начелства у Минићеву	414
V5е. Уграђивање назива Торлак у имена производа и фирми	415
V5ж. Назив Торлаци у <i>Новим књажевачким новинама</i>	423
V5з. Торлачки идентитет и локална политика	424
V5и. Национални идентитет Торлаци	425
V6. СУМАРНА САЗНАЊА О ТОРЛАЦИМА/ТУРЛАЦИМА НА ОСНОВУ САКУПЉЕНИХ ПОДАТАКА О ИДЕНТИТЕТУ СТАНОВНИШТВА СРЕДЊЕГ ТИМОКА.....	427
VI. ТОРЛАЦИ/ТУРЛАЦИ У СЕВЕРОЗАПАДНОЈ БУГАРСКОЈ	447
VIа. Истраживања торлачког идентитета у северозападној Бугарској.....	447
VI1. ИНТЕРАКЦИЈСКИ И ИНДИВИДУАЛНИ ОКВИРИ ТОРЛАЧКОГ ИДЕНТИТЕТА У СЕВЕРОЗАПАДНОЈ БУГАРСКОЈ	449
VI1а. Интеракција из које је настао идентитет Торлаци	449
VI1б. Распрострањење торлачког идентитета	457
VI1в. Маркери торлачког идентитета.....	472
VI1г. О називу Торлаци/Турлаци.....	482
VI1д. Други идентитети на простору торлачког идентитета	487
VI2. ЗНАЊА СТАНОВНИКА СЕВЕРОЗАПАДНЕ БУГАРСКЕ О ШОПИМА	495
VI2а. О распрострањењу Шопа.....	495
VI2б. Стереотипи о Шопима и знања о њиховим етнокултурним особинама	497
VI2в. Откуд сазнања о Шопима?	499
VI2г. Знања о вези између Торлака и Шопа	499
VI3. ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОКВИРИ ТОРЛАЧКОГ ИДЕНТИТЕТА У СЕВЕРОЗАПАДНОЈ БУГАРСКОЈ	502
VI3а. Институционално поткрепљење једног индивидуалног исказивања торлачког идентитета у Чипровцима 80-тих година XX века	502
VI3б. Етнолошка експедиција у белоградичком крају	505
VI3в. Брендирање локалне етнокултуре у туризму под називом Торлаци.....	508
VI3г. Фолклорни сабор <i>Торлаци смо – јунаци смо</i> у Чипровцима	519
VI3д. Певачка група <i>Торлачке мелодије</i> у Монтани	525
VI3ђ. Турлачки фолклорни сабор <i>Када кум прасе, и ти вречу</i> у Чупрењу.....	528
VI3е. Етнолошка изложба <i>Прича о Торлацима</i>	535
VI3ж. Турлачко друштво <i>Ждребче</i> из Белоградчика.....	536
VI3з. Лист <i>Торлаци</i> из Чупрења	557
VI4. СУМАРНА САЗНАЊА О ТОРЛАЦИМА/ТУРЛАЦИМА НА ОСНОВУ САКУПЉЕНИХ ПОДАТАКА О ИДЕНТИТЕТУ СТАНОВНИШТВА СЕВЕРОЗАПАДНЕ БУГАРСКЕ.....	560

VII. РЕЧИ ТОРЛАК И ТОРЛАЦИ ВАН ПИРОТСКОГ КРАЈА, СРЕДЊЕГ ТИМОКА И СЕВЕРОЗАПАДНЕ БУГАРСКЕ	571
VIII. РЕЧ ТОРЛАК/ТУРЛАК СА НЕИДЕНТИТЕТСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ	571
VIIIа. Реч торлак/турлак као пежоратив за личне особине.....	571
VIIIб. Презимена Торлак, Торлаковић, Торлаков и Турлаков	572
VIIIв. Топоними Торлак и називи везани за њих.....	575
VIИ. ТОРЛАЦИ КАО НАЗИВ ЗА СТАНОВНИШТВО ПРОСТОРА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ, ЗАПАДНЕ БУГАРСКЕ И ИСТОЧНЕ МАКЕДОНИЈЕ	577
VIII. КОНСТРУКЦИЈА ТОРЛАЧКОГ ИДЕНТИТЕТА	589
VIIIа. О терминима торлак/турлак (и шоп) са неидентитетским значењем.....	590
VIIIб. Развој идентитетских садржаја означених термином Торлаци/Турлаци (и Шопи/Шопови).....	594
IX. ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА	630
X. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	650
X1. КАЗИВАЧИ	650
X2. ЛИТЕРАТУРА	680
X2а. Азбучни ред.....	680
X2б. Абецедни ред	699
X3. НОВИНСКИ ЧЛАНЦИ.....	702
X3а. Азбучни ред.....	702
X3б. Абецедни ред	719
X4. ПРОМОТИВНИ МАТЕРИЈАЛ	720
X4а. Азбучни ред.....	720
X4б. Абецедни ред	721
X5. ИНТЕРНЕТ	722
X6. ОСТАЛИ ИЗВОРИ.....	726
XI. ТРАНСКРИПТИ РАЗГОВОРА ОБАВЉЕНИХ ПРИЛИКОМ ТЕРЕНСКИХ ИСТРАЖИВАЊА	727
XI1. ТРАНСКРИПТИ ДЕЛОВА РАЗГОВОРА ВЕЗАНИ ЗА ОДЕЉАК ТОРЛАЦИ У ПИРОТСКОМ КРАЈУ (IV)	727
XI1а. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Идентитети ширих слојева становништва општине Димитровград (IV1а)</i>	727
XI1б. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Идентитети ширих слојева становништва општина Пирот, Бела Паланка и Бабушница (IV1б)</i>	732
XI1в. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Идентитети ширих слојева становништва књажевачког Буџака (IV1б)</i>	750
XI1г. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Знања о торлачком идентитету код ширих слојева становништва пиротског краја (IV2)</i>	778

XI1д. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Разговор са Витомиром Живковићем (IV3а)</i>	794
XI1ђ. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Разговор са Гојком Ранчићем (IV3а)</i>	800
XI1е. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Разговор са Драганом Колевим (IV3в)</i>	803
XI1ж. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Реакције на промоције назива Торлак које је вршио Драган Колев (IV3г)</i>	811
XI1з. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Одјек промоције торлачког идентитета у димитровградском крају код ширих слојева становништва (IV3д)</i>	818
XI2. ТРАНСКРИПТИ ДЕЛОВА РАЗГОВОРА ВЕЗАНИ ЗА ОДЕЉАК <i>ТОРЛАЦИ/ТУРЛАЦИ У СРЕДЊЕМ ТИМОКУ (V)</i>	820
XI2а. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Интеракција из које настаје идентитет Торлаци (V1а)</i>	820
XI2б. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Самоидентификација са називом Торлаци и маркери торлачког идентитета (V1б)</i>	829
XI2в. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Распрострањење торлачког идентитета (V1в)</i>	843
XI2г. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Торлаци о другим локалним и регионалним идентитетима (V1г)</i>	853
XI2д. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Други групни идентитети Торлака (V1д)</i>	869
XI2ђ. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Знања о торлачком идентитету (V2а)</i>	879
XI2е. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>О другим идентитетима (V2б)</i>	883
XI2ж. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>О другим идентитетима (V3а)</i>	888
XI2з. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Непостојање торлачког идентитета (V3б)</i>	908
XI2и. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Интеракција из које настаје идентитет Торлаци (V3в)</i>	910
XI2ј. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Самоидентификација са називом Торлак (V3г)</i>	917
XI2к. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Маркери торлачког идентитета (V3д)</i>	919
XI2л. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Распрострањење торлачког идентитета (V3ђ)</i>	924
XI2љ. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Торлак – Турлак – Тарлак (V3е)</i>	929
XI2м. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Знања о Шопима у средњем Тимоку (V4)</i>	931
XI2н. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Завичајно друштво Тимочана-Торлака из Минићева (V5а)</i>	939

XI2њ. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Критика Завичајног друштва Тимочана-Торлака од стране присталица идентитета Тимочани (V5в)</i>	946
XI2о. Транскрипт дела разговора везан за одељак <i>Завичајни клуб „Леденица“ из Минићева (V5г).....</i>	948
XI2п. Транскрипт дела разговора везан за одељак <i>Телевизијска документарна серија „Торлачијо, земљо, још те има“ (V5д)</i>	948
XI2р. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Уграђивање назива Торлак у имена производа и фирми (V5е)</i>	948
XI2с. Транскрипт дела разговора везан за одељак <i>Торлачки идентитет и локална политика (V5з)</i>	950
XI3. ТРАНСКРИПТИ ДЕЛОВА РАЗГОВОРА ВЕЗАНИ ЗА ОДЕЉАК ТОРЛАЦИ/ТУРЛАЦИ У СЕВЕРОЗАПАДНОЈ БУГАРСКОЈ (VI)	952
XI3а. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Интеракција из које је настао идентитет Торлаци (VI1а).....</i>	952
XI3б. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Распрострањење торлачког идентитета (VI1б).....</i>	962
XI3в. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Маркери торлачког идентитета (VI1в)</i>	981
XI3г. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>О називу Торлаци/Турлаци (VI1г)</i>	993
XI3д. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Други идентитети на простору торлачког идентитета (VI1д)</i>	1000
XI3ђ. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>О распрострањењу Шопа (VI2а).....</i>	1007
XI3е. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Стереотипи о Шопима и знања о њиховим етнокултурним особинама (VI2б)</i>	1010
XI3ж. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Откуд сазнања о Шопима? (VI2в)</i>	1015
XI3з. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Знања о вези између Торлака и Шопа (VI2г)</i>	1016
XI3и. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Брендирање локалне етнокултуре у туризму под називом Торлаци (VI3в)</i>	1020
XI3ј. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Фолклорни сабор „Торлаци смо - јунаци смо“ у Чипровцима (VI3г)</i>	1022
XI3к. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Певачка група „Торлачке мелодије“ у Монтани (VI3д).....</i>	1022
XI3л. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Турлачки фолклорни сабор „Када кум прасе и ти вречу“ у Чупрењу (VI3ђ).....</i>	1023
XI3љ. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Турлачко друштво „Ждрепче“ из Белоградчика (VI3ж)</i>	1023

XI4. ТРАНСКРИПТИ ДЕЛОВА РАЗГОВОРА ВЕЗАНИ ЗА ОДЕЉАК <i>РЕЧИ ТОРЛАК И ТОРЛАЦИ ВАН ПИРОТСКОГ КРАЈА, СРЕДЊЕГ ТИМОКА И СЕВЕРОЗАПАДНЕ БУГАРСКЕ</i> (VII).....	1027
XI4a. Транскрипти делова разговора везани за одељак <i>Реч торлак/турлак као пежоратив за личне особине</i> (VII1a).....	1027

I. УВОД

Иако се одређени концепт етничитета (односно етничког идентитета¹) имплицитно подразумевао у истраживањима, до 60-тих година XX века етнички феномени такоређи уопште нису били предмет антрополошких проучавања². У складу са општим и темељним променама у антропологији, које су подразумевале пребацивање тежишта истраживања са културних карактеристика на комуникацијске и симболичке аспекте културе³, крајем шездесетих година XX века етнички идентитет долази у центар пажње антрополога, где остаје до данас⁴. Ово окретање етничком идентитету подразумевало је и формирање новог, теоријски радикално другачијег, приступа овој теми. У оквиру овог научног таласа у истраживачком фокусу биле су имигрантске заједнице, етничке групе у градовима, мањинске етничке групе, однос етничитета и национализма, етнички корени националних осећања, национални идентитети као конструкције, етнички конфликти⁵.

Од половине 70-тих до почетка 90-тих година XX века етнологија у Србији захваћена је, под утицајем западноевропских антрополошких теорија, процесом антропологизације, а двадесетогодишњи период од почетка 90-тих година до данас карактерише превладавање западноевропског антрополошког концепта⁶. У складу с тим, етнички идентитет је, уз примену савременог приступа овом феномену, углавном од стране новије генерације антрополога, последњих двадесетак година радо бирана тема и у српској антропологији. (Поред тога, етничитетом се са сличним теоријским гледиштима баве и српски социолози.) Приметно је да се антрополошки (и социолошки) радови о етничком идентитету у српској литератури углавном односе на националне идентитете, и то: на маркере и манифестације савременог српског идентитета⁷, на етничитете припадника

¹ Ова два термина, као и многи други аутори, сматрам синонимима и у овом раду ће се као такви равноправно користити.

² Младена Прелић, *Неки проблеми проучавања етничитета / етничког идентитета у културној антропологији*, Етнологија и антропологија : стање и перспективе, Београд 2005, стр. 200.

³ Исто, стр. 199-200.

⁴ Младена Прелић, *Етнички идентитет : проблеми теоријског одређења*, Традиционално и савремено у култури Срба, Београд 2003, стр. 275; *На пољу друштвене и културне антропологије етничитет је био главна тема још од краја шездесетих, а тако је чак и на почетку новог миленијума* (Tomas Nilan Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, str. 13-14). Проучавање етничког идентитета (етничитета) налази се у *жижи емпиријског интересовања актуелне антропологије* (Tomas Nilan Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd 2004, str. 11).

⁵ Младена Прелић, *Неки проблеми проучавања етничитета / етничког идентитета у културној антропологији*, Етнологија и антропологија : стање и перспективе, Етнографски институт САНУ, Зборник 21, Београд 2005, стр. 201.

⁶ Иван Ковачевић, *Из етнологије у антропологију (Српска етнологија у последње три деценије 1975-2005)*, Етнологија и антропологија : стање и перспективе, Београд 2005.

⁷ На пример: радови Мирославе Малешевић: *Има ли нација на планети Рибок?*, *Локални идентитет насупрот глобалном међу младима у Србији*, Традиционално и савремено у култури Срба, Београд 2003; *Традиција у транзицији : у потрази за још „старијим и лепшим“ идентитетом*, Етнологија и антропологија : стање и перспективе, Београд 2005; *Православље као срж „националног бића“ посткомунистичке Србије*, Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду, Београд 2006; *Насиље идентитета*, Културне паралеле, Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду, Београд 2008; а такође и: Младена Прелић, *Корак ближе Европи или корак даље од ње : Србија у потрази за европским идентитетом на почетку 21. века*, Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду, Београд 2006; Иван Ђорђевић, *Утеривање*

српског народа негде у другим етничким окружењима⁸, на односе Срба са околним етничким заједницама⁹ или на друге националне заједнице које се налазе у окружењу српског народа¹⁰. После пада социјализма, у Бугарској се такође

патриотизма, Културне паралеле, Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду, Београд 2008; одељак *Mit, religija i nacionalni identitet : mitologizacija u Srbiji u periodu nacionalne krize*, у књизи: Saša Nedeljković, *Čast, krv i suze*, Београд 2007, стр. 37-66; Срђан Радовић, *Слике Европе, Истраживање представа о Европи и Србији на почетку XXI века*, Београд 2009.

⁸ На пример: Мирјана Павловић, *Срби у Чикагу : Проблем етничког идентитета*, Београд 1990 и *Срби у Темнишвару*, Београд 2012, као и радови ове ауторке: *Исто и различито : Срби у Батањи*, Етнички и етно-културни контакти у панонско-карпатском простору, Београд 1997; *Етнички идентитет Срба у Темнишвару*, Традиционално и савремено у култури Срба, Београд 2003; *Глобализација и регионални културни идентитет*, Етнологија и антропологија : стање и перспективе, Етнографски институт САНУ, Зборник 21, Београд 2005; *Транзиција и обичајни живот Срба у Темнишвару*, Слике културе некад и сад, Београд 2008; затим: Младена Прелић, *(Н)и овде (н)и тамо, етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*, Београд 2008. и радови ове ауторке: *Српско-мађарски бракови у Будимпешти и околини*, Етнички и етно-културни контакти у панонско-карпатском простору, Београд 1997; *Срби у Мађарској : један поглед на савремену ситуацију*, Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама, Београд 1998; *The Serbs in Slovenia: a New Minority*, Гласник Етнографског института, LVII, свеска 2, Београд 2009; затим: Гордана Благојевић, *Срби у Калифорнији, Обредно-религијска пракса и етничитет верника српских православних парохија у Калифорнији*, Београд 2005; затим радови: Мирослава Лукић-Крстановић, *Причања о животу, Срби у Батањи*, Етнички и етно-културни контакти у панонско-карпатском простору, Београд 1997; Мирјана Прошић-Дворнић, *Отвореност, мултикултуралност, толеранција, сигурност, Нова српска урбана емиграција у Онтарију (Канада)*, Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама, Београд 1998; Александра Павићевић, *Срби у Грчкој, прилог проучавању националног идентитета нових емиграната*, Традиционално и савремено у култури Срба, Београд 2003; Александра Ђурић Миловановић, *Конфесионалне границе у Банату : Пример Срба и Банатској клисури*, Културна прожимања : антрополошке перспективе, Београд 2013.

⁹ На пример: Бојан Жикић, *Билингвизам и источној Бачкој, на примеру омладине*, Етнички и етно-културни контакти у панонско-карпатском простору, Београд 1997; Бојан Жикић, *Конструкција идентитета у дуалној етнокултурној заједници : Бечеј и околина*, Традиционално и савремено у култури Срба, Београд 2003; Гордана Благојевић, *Етнички стереотипи у Србији : Срби виђени очима савремених Грка*, Слике културе некад и сад, Београд 2008; Душан Дрљача, *Колективно памћење у етничким односима и етнички сукоб, На примеру етничког конфликта у Босни и Херцеговини*, Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама, Београд 1998; Мирјана Малуцков, *Етнички односи Срба и Румуна у Банату*, Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама, Београд 1998; одељци *Jezik i nacionalni identitet* и *Odnos između religioznog i nacionalnog identiteta*, у књизи: Saša Nedeljković, *Čast, krv i suze*, Београд 2007, стр. 197-254 и 255-288.

¹⁰ На пример: Александар Крел, *Ми смо Немци : Етнички идентитет припадника немачке националне мањине у Војводини на почетку 21. века*, Београд 2014, као и радови овог аутора: *Улога удружења „Герхард“ у ревитализацији етничког идентитета сомборских Немаца*, Слике културе некад и сад, Београд 2008 и *Ревитализација етничког идентитета Немаца у Сремским Карловцима*, Гласник Етнографског института, књ. LVII, свеска 1, Београд 2009; затим Бојан Жикић, *О разлици између етничког и културног идентитета Мађара у источној Бачкој*, Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама, Београд 1998; Саша Недељковић, *Етноантрополошке дилеме у више димензија, пример Египћана у Београду*, Традиционално и савремено у култури Срба, Београд 2003; одељак *Етнизација социјалних група и политизација културних специфичности : Sloveni i balkanski Egipćani*, у књизи: Saša Nedeljković, *Čast, krv i suze*, Београд 2007, стр. 167-196; одељак *Istoriografija i nacionalni identitet : etnogeneza Crnogoraca u antropološkoj perspektivi*, у књизи: Saša Nedeljković, *Čast, krv i suze*, Београд 2007, стр. 67-117; Saša Nedeljković, *Problemi identiteta druge i treće generacije crnogorskih doseljenika u Srbiji*, *Izazovi savremenog crnogorskog identiteta : Antropološko istraživanje transformacije identitetske formule Crnogoraca u periodu nakon Drugog svetskog rata*, Круševac 2009; Душан Дрљача, *Етничка микрозаједница и народносно опредељење : Вислани у Остојићеву (Банат)*, Слике културе некад и сад, Београд

прихватају поставке и методе западне антропологије, али је проучавање етничког идентитета још увек под јаким утицајем старих приступа, који су у бугарској науци чврсто укореењени у социјалистичком периоду, а уз то, проучавање етничкитета је много мање заступљено него у Србији. Новији радови бугарских научника о етничком идентитету такође су оријентисани на *национални идентитет*, тачније на проучавање националних мањина у Бугарској и односе између њих и Бугара, уз неколико радова о Бугарима ван своје матице¹¹. Иако под знатним утицајем западноевропске антропологије, и хрватски етнологи су ретко за тему бирали етнички идентитет¹², а неколико мени познатих радова оријентисано је такође на *национални идентитет*¹³. Због специфичних друштвених услова, другачијих етнолошких традиција и теоријских утицаја, етнологије Грчке, Македоније и Црне Горе скоро да немају радове о етничком идентитету у којима је примењен савремени антрополошки приступ овом феномену¹⁴. У Црној Гори изузетак чини рад Лидије Вујачић о црногорском *националном идентитету*¹⁵, која је студије завршила на Одељењу за етнологију и антропологију у Београду¹⁶, а пореклом из Црне Горе је и Чарна Брковић,

2008; Zoran Janjetović, *Švabe u Vojvodini*, Скривене мањине на Балкану, Београд 2004; Јованка Ђорђевић Јовановић, *Грци у Београду*, Скривене мањине на Балкану, Београд 2004; Мирча Маран, *Румуни у Банату : особености идентитета*, Културна прожимања : антрополошке перспективе, Београд 2013.

¹¹ Радост Иванова, *Бугарска етнологија – стање и перспективе*, Етнологија и антропологија : стање и перспективе, Београд 2005, стр. 25, 26. Овакво стање у Бугарској антропологији усмено су ми потврдили и бугарски антрополози др Петко Христов и др Маргарита Карамихова из Софије, на чему им најсрдачније захваљујем. У зборнику "Всекидневната култура на българите и сърбите в постсоциалистическия период", Трета българио-сърбска научна конференция, София 2005, примери за радове о националним мањинама су: Женя Пимпирева, *Етническата идентичност и сдруженията на каракачани и гърци в България в социалистическия период* и Стоян Антонов, *Татарската общност в България : от културна традиция към културна политика*, а за радове о бугарској емиграцији: Светлана Антова, *Постмиграционен опит на най-новата българска имиграция в Словакия през постсоциализма*. У зборнику „Културна прожимања : антрополошке перспективе“, Београд 2013, примери за националне мањине и њихове односе са Бугарима су: Ana Luleva, *Communities and Boundaries along the Southern Bulgarian Black Sea Coastline*, Evgenia Troeва, *The Rhodopes : Perceptions about Boundaries*, и Maria Markova, *The Creation of Local Community and Identity : Boundaries in the Bulgarian Town of Kardzhali*.

¹² Ines Prica, *Автори, заступници, пресудителји, Хрватска етнологија и паралелизмима постсоцијалистичког контекста*, Етнологија и антропологија : стање и перспективе, Београд 2005.

¹³ Неколико радова о хрватском идентитету објавила је Јадранка Грбић, углавном кроз призму односа језика и етничкитета, и то пре свега о идентитету Хрвата у Мађарској, а и о идентитету Хрвата у Босни (њена библиографија се може видети на сајту загребачког Института за етнологију и фолклористику).

¹⁴ Гордана Благојевић, *О лаографији и антропологији у Грчкој*, Етнологија и антропологија : стање и перспективе, Београд 2005; Лидија Вујачић, *Етнологија и антропологија у Црној Гори*, Етнологија и антропологија : стање и перспективе, Београд 2005. Потврду о оваквом стању у Македонији добио сам од антрополога др Петка Христова из Софије, на чему му најсрдачније захваљујем.

¹⁵ Lidija Vujačić, *Karnevalske svetkovine (fešte) u funkciji (re)definisanja državnog imidža – fetišizacija Crne Gore*, Izazovi savremenog crnogorskog identiteta : Antropološko istraživanje transformacije identitetske formule Crnogoraca u periodu nakon Drugog svetskog rata, urednik Saša Nedeljković, Kruševac 2009.

¹⁶ Saša Nedeljković, *Izazovi istraživanja savremenog crnogorskog identiteta*, Izazovi savremenog crnogorskog identiteta : Antropološko istraživanje transformacije identitetske formule Crnogoraca u periodu nakon Drugog svetskog rata, urednik Saša Nedeljković, Kruševac 2009, str. 10.

докторанд Универзитета у Манчестеру¹⁷, која је такође писала о црногорском идентитету¹⁸. У литератури на македонском језику један од ретких изузетака је рад Саре Арко о *националном идентитету* Торбеша¹⁹, која је етнологију и антропологију дипломирала на Филозофском факултету у Љубљани. Ту је и неколико емпиријски корисних радова македонских истраживача о положају македонске *националне мањине* у Грчкој и Албанији²⁰. Током последњих двадесет година објављено је и више радова страних аутора о етничком идентитету на Балкану, али су и они искључиво везани за *националне идентитете*.

Како каже Антони Смит, теоретичар феномена нације, *данас је* [у свету] *национални идентитет главни облик поистовећивања с колективом [...] он представља доминантно мерило културе и идентитета, искључиви принцип владавине и најважнију жижу друштвене и привредне делатности*²¹. Поведени актуелношћу и великим значајем националног у свету, а посебно на Балкану у последње две деценије, антрополози су на овим просторима, дакле, били усмерени на изучавање националних идентитета. Реалност је, међутим, да на Балкану, паралелно са националним, егзистира и више *регионалних идентитета*. Народи, односно нације, веће су категорије, углавном сачињене од етногенетски и у етнокултурном смислу разнородног становништва, које живи у различитим географским, еколошким, економским, демографским и другим условима, па је у пракси евидентно веома *живо* постојање и регионалних идентитета. Од регионалних идентитета општепознати у Србији су, на пример, *Ере, Лале, Шоқци, Буњевци, Чарапани, Шопови, Торлаци, Власи*, затим они чија су имена изведена из имена географских области у којима живе, на пример, *Шумадинци, Мачвани, Моравци, Топличани*, као и они чија су имена изведенице из имена градова у којима или у чијој околини живе, на пример, *Пироћанци, Нишлије, Лесковчани, Врањанци, Ваљевци, Чачани* итд. У Бугарској су од регионалних идентитета општепознати *Шопи, Торлаци, Македонци, Рупци, Капанци, Шиковци, Хрцоји, Гребенци, Помаци, Габровци, Перничани, Трнчани*, у Македонији *Шопи, Торбеши, Мијаџи, Брсјаџи, Мрваџи, Пуливаковци, Уљуфи, Влаховци, Кеџкари, Дарнаџи*²², а у Црној Гори и Херцеговини племенски идентитети: *Васојевићи, Морачани, Ровчани, Кучи, Братоножићи, Цуце, Његуши, Црмничани, Паштровићи, Бјелопавлићи, Бањани* и други. Актуелност регионалним идентитетима дају и новији идентитетски односи који произилазе из великих померања становништва изазваних бурним историјским, пре свега ратним, догађајима током XX и

¹⁷ Isto.

¹⁸ Čarna Brković, *Kratak pregled re-strukturiranja pripadanja u Crnoj Gori*, Izazovi savremenog crnogorskog identiteta : Antropološko istraživanje transformacije identitetske formule Crnogoraca u periodu nakon Drugog svetskog rata, urednik Saša Nedeljković, Kruševac 2009.

¹⁹ Сара Арко, "Јас (не)сум Торбеш" : Етничноста во едно западномакедонско село - конструкцији и политизацији, "Етнолог/Etnologist", бр. 12-13, Скопје 2009.

²⁰ На пример: Гордана Алексова, *Статусот на Македонците во Албанија*, Скривене Мањине на Балкану, Београд 2004; Стојка Бојковска, *Статусот на македонскиот јазик во Република Грција и во Република Бугарија*, Скривене мањине на Балкану, Београд 2004.

²¹ Antoni Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd 2010, str. 261.

²² Јован Цвијић, *Неколика проматрања о етнографији македонских Словена*, Антропогеографски списи, Београд 1991, стр. 250. За податке о регионалним етницитетима у Бугарској и Македонији најсрдачније захваљујем др Петку Христову из Софије. Уз то, поред сазнања из литературе о многим од ових група и сâм сам у западној Македонији у околини Кичева регистровао постојање три регионалне македонске етничке групе које имају међусобне контакте: Мијаке, Брсјаке и Шопове, а у северозападној Бугарској Торлаке, у западној Шопе и у јужној Помаке.

почетком XXI века и индустријализацијом и урбанизацијом, које су карактеристичне за другу половину XX века.

Без обзира на овакву ситуацију, у српској антропологији има веома мало прилога о регионалним идентитетима. Скоро да су једини, и веома корисни, примери проучавања регионалних идентитета уз примену савременог приступа они које је начинила Сања Златановић о Шоповима у Косовском Поморављу²³ и Врањанцима²⁴. Уз то, без јасног теоријског опредељења за савремени приступ етницитету, Михај Радан говори о Карашевцима у румунском делу Баната²⁵, а у једном раду Мирјане Павловић помиње се однос између српских регионалних група Лала и Клисурсаца у Банату у Румунији²⁶. Веома корисне податке о регионалним идентитетима на Косову и у северозападној Србији дала је Десанка Николић²⁷, а у Горњем Полимљу Ивица Тодоровић²⁸. Није ми познато да су се српски социолози експлицитно бавили регионаним идентитетима, али да се и у њиховим радовима могу наћи подаци о овом феномену говори пример Оливере Марковић, која у свом раду о етничком идентитету Срба на Косову региструје постојање регионалних идентитета и на овом простору и идентитетску дистанцу између Срба са Косова и Срба из централне Србије²⁹. У другим балканским етнологијама и антропологијама нема, бар колико ја знам, ни једног рада, уз коришћење савременог приступа идентитету, посвећеног регионалним идентитетима, осим тога што Јасна Чапо Жмегач говори о идентитетској дистанци између Хрвата староседелаца и Хрвата избеглица из Срема³⁰ и што на македонском језику Миладина Монова, која је доктор социјалне антропологије у Паризу, говори о дистанци између егејских и вардарских Македонаца³¹. Уз то, иако су више плод одличног истраживачког осећаја него јасног теоријског опредељења за савремени антрополошки приступ идентитету, веома су драгоцене два рада Евгеније Крстеве о односу и стереотипима планинаца и низијаца једних о

²³ Сања Златановић, „Шопови у Косовском Поморављу, Скривене мањине на Балкану, Београд 2004; *Pover of Categorization : Natives and Incomers in Southeastern Kosovo*, Гласник Етнографског института САНУ, LVI, свеска 2, Београд 2008; *Starosedeooci i doseljenici : međugrupne percepcije i posleratnom diskursu*, Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji, zbornik radova, Kruševac 2008.

²⁴ Сања Златановић, *Пут до Токија : етнонационализам у Врању од 1999. године*, Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду, Београд 2006; *Књижевно дело Боре Станковића и Врање: идентитетске стратегије, дискурси и праксе*, Гласник Етнографског института, LVII, свеска 1, Београд 2009.

²⁵ Михај Радан, *Узроци колебања Карашевака при етничком опредељивању*, Скривене мањине на Балкану, Београд 2004.

²⁶ Мирјана Павловић, *Глобализација и регионални културни идентитет*, Етнологија и антропологија : стање и перспективе, Београд 2005, стр. 215.

²⁷ Десанка Николић, *Етнокултурни стереотипи становника Горе и Средачке жупе*, Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска, антропогеографско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике, Београд 1995, стр. 179, и *Стереотипије становника микрорегија северозападне Србије у постмиграционом периоду*, Слике културе некад и сад, Београд 2008, стр. 169-177.

²⁸ Ивица Тодоровић, *Митске представе и идентитет у Горњем Полимљу и околним областима*, "Милешевски записи", бр. 8, Пријепоље 2009, стр. 234-235.

²⁹ Olivera Marković, *Etnički identitet građana srpske nacionalnosti u Kosovskoj Mitrovici*, Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji, zbornik radova, Kruševac 2008, str. 196.

³⁰ Jasna Čapo Žmegač, *Srijemski Hrvati, etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije*, Zagreb 2002.

³¹ Миладина Монова, *Македонски идентитети : Нашинците од Егејска Македонија на релација поединец - општество - култура*, "Етнолог/Etnologist", бр. 12-13, Скопје 2009.

другима у средишњим и источним деловима Бугарске³². *Suma summarum, имамо велики недостатак проучавања регионалних идентитета на Балкану, који је у великој несразмери у односу на раширеност и значај овог феномена у друштвеној пракси.*

Тема овог рада је управо један регионални идентитет – *идентитет Торлаци*. За одабирање ове теме имао сам више мотива. Они су и субјективни (лични) и научни. Рођен сам и од рођења живим у источној Србији, која је, заједно са суседним подручјима Бугарске и Румуније, простор на којем се срећу утицаји три народа: српског, румунског и бугарског и који насељава десетак етнокултурних мигративних струја, које порекло вуку са све четири стране света. Штавише, рођен сам и живим у граду Зајечару, чија ужа околина представља (јединствено на Балкану) чвориште ових мигративних струја. У замишљеном кругу око Зајечара полупречника петнаестак километара налазе се села чије становништво има потпуно различите етнокултурне и локалне идентитетске карактеристике (у живој су употреби и данас локални називи *Власи, Косовљани, Извóрци, Маца̀ци, Торла̀ци*), а и сам Зајечар је, као индустријски центар у време социјализма, поред поменутог етнокултурно шароликог локалног становништва, јединствено масовно стециште становништва пре свега са удаљенијих подручја читаве југоисточне Србије а и Србије и других балканских земаља уопште (масовније *Пироћанци, Сврљижани...*, а у мањем броју и више других). Сигурно је да, између осталог, и под утицајем живљења у оваквом етнокултурно и идентитетски шароликом подручју, код мене постоји веома развијен интерес за етнокултурне и идентитетске различитости и особености (то је био један од разлога и да одаберем етнологију и антропологију за свој животни позив). Још један од субјективних разлога за опредељење за Торлаке као тему јесте и то што је реч о идентитету који је и мој, који сам рођењем и живљењем у овој средини добио. Штавише, стицајем околности, постао сам и један од оних који учествују у његовој конструкцији и чешће него други имао прилике да се сусрећем са његовим манифестацијама. Дакле, само животно искуство ме је упутило на њега. Обрађујући га, задовољавам и своје лично интересовање за сопствени идентитет.³³

Током времена, торлачки идентитет ме је, као етнолога, и научно заинтересовао, те сам пре десетак година, на основу својих дотадашњих знања, углавном заснованих на личном искуству и литератури а не на неком посебном теренском истраживању, објавио и два рада, у којима сам изнео оно што сам о

³² Евгенија Кърстева, *Представите на Балканджии и Тракийци един за друг*, Тракиецът и неговият свят : Материали от VIII-та Национална конференция на българските етнологи, Хасково '95, София 1997; Евгенија Кърстева, *Два типа природно-обусловен менталитет в България: «планински» и «полендашки»*, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. III, Сврљиг 1997.

³³ Ричард Џенкинс, на пример, на самом почетку своје књиге *Етницитет у новом кључу*, у којој расправља о теоријским аспектима етницитета, своје интересовање за етницитет објашњава веома интересантним етничким пореклом своје породице и својим живљењем и радом у различитим, у смислу етницитета, подручјима (Северна Ирска, Велс, Данска), а своје теоријске ставове о етницитету поткрепљује примерима управо са ових подручја (Richard Dzenkins, *Etnicitet u novom ključu : Argumenti i ispitivanja*, Beograd 2001, str. 5-7 и многи примери у књизи). Између осталог, он каже и: *Моја настојања да боље разумем друштвени идентитет - и, конкретно, етницитет - део су мог још увек актуелног дијалога са властитом повешћу и биографијом и производ су личног искуства* (стр. 5).

њему до тада знао³⁴. Ипак, та сазнања, а и она која сам о њему налазио код других аутора, била су далеко од коначног објашњења. Уочена је *потреба за његовим темељним, систематским, свеобухватним и исцрпним истраживањима уз примену савременог антрополошког приступа* (који ће бити образложен на следећим страницама овог рада). Без обзира на обилато коришћење појма Торлак/Торлаци у научној литератури, истраживања оваквог замаха и приступа до сада у вези са овим идентитетом нису извршена, као ни у вези са било којим регионалним идентитетом на Балкану. Додатни мотиви за одабир ове теме, осим тога што мањкају радови о регионалним идентитетима на Балкану, јесу и специфичности торлачког идентитета (које сам спознао у току ранијег искуства), које га, од других регионалних идентитета, чине сложенијим, а тиме и за науку интересантнијим: о њему се у литератури јављају потпуно опречна мишљења; он се везује за различите географске просторе, од веома малих до веома великих; егзистира паралелно са два, кроз историју често и опречна, национална идентитета - српским и бугарским, то јест са обе стране, кроз историју доста *тврде*, државне и националне границе; у интересантној је и досад неразјашњеној вези са, такође у науци веома коришћеним али непроученим, идентитетом Шопи (Шопови); схватан је од крајње пежоративног до крајње афирмативног; чешће и више од других регионалних идентитета схватан је као етничка категорија; подразумева више различитих идентитетских садржаја (то јест, у разним крајевима је утемељен на различитим маркерима); у последњих нешто више од десет година све је присутнији у друштвеним праксама српско-бугарског пограничја.

³⁴ На руском језику: Дејан Крстић, *Торлаки в Србији*, Ethnoses and Cultures on the Balkans, International Conference, Bulgaria, Тројан, 23-26.08.2000, Vol. 1, Sofia 2000 и нешто шира верзија истог рада на српском језику: Дејан Крстић, *Торлаци у Србији*, Пиротски зборник, бр. 27-28, Пирот 2002; Дејан Крстић, *Етно-културне разлике између Торлака у Србији и Торлака у Бугарској*, «Развитак», бр. 215-216, Зајечар 2004, и у: Гласник Етнографског музеја, књ. 67-68, Београд 2004.

II. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

IIa. Основне теоријске поставке

Регионални идентитет, као и локални идентитет (просторно ужи од регионалног), у савременој антропологији углавном се не сматрају етничким идентитетом. Томас Хилан Ериксен каже да *појам етничка група сад отпилике значи што и народ* (мада и термин народ није баш јасно дефинисан)³⁵. *Дискурс о етницитету се углавном односи на субнационалне целине или мањине ове или оне врсте*³⁶.

С обзиром на то да у антропологији на регионалне и локалне идентитете није обрађена посебна пажња (и ако јесте, онда није ни из далека као на етничке и националне идентитете), за њихово научно сагледавање није створен посебан теоријски приступ. Поставља се питање: да ли на њих можемо применити развијени теоријски приступ који се примењује у објашњењу етничког идентитета? Везано за Торлаке одлучио сам се управо на тај корак, и то из неколико разлога:

1. Савремени антрополошки поглед на етнички идентитет у складу је са општим научним антрополошко-социолошким тенденцијама, које одређују и погледе на остале врсте идентитета.

2. У антропологији етнички идентитет није до краја дефинисан, код различитих аутора има разлика у његовом схватању. Како каже Ериксен, *многи су се антрополози мучили око критеријума за етницитет. Шта јесте а шта није етницитет. Ебнер Коен [...] заузео је прилично екстреман став: наиме, он каже да и берзанске брокере из Лондона можемо узети као посебну етничку групу, пошто су они у великој мери ендогамни (или макар склапају брак претежно с припадницима исте класе) и имају заједнички идентитет.*³⁷ Коенов начин гледања на етницитет није владајући, али, ако га уважимо, онда и регионалне и локалне идентитете можемо сматрати етничким. Они су сигурно ближи етничком идентитету него берзански брокери из Лондона. Ериксен даје и констатацију да у науци постоји проблем *где треба да повучемо линију између етничких и других група*³⁸.

3. Различите врсте идентитета засноване су на истим принципима. Ричард Џенкинс каже: *Заједничко, локално, национално и „расно“ треба разумети као историјски и контекстуално специфичне друштвене конструкције на основу етничку тему, као алотропе етничке идентификације. Такође се може говорити и о идеологијама идентификације, као што су комунализам, локализам, национализам, расизам и етницизам.*³⁹ Према томе, регионални и локални идентитети (као и национални и расни) у односу на етницитет у основи су, да се послужимо речима Вука Караџића, *опет то али мало друкчије*.

³⁵ Tomas Hilan Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd 2004, str. 29.

³⁶ Isto, str. 19.

³⁷ Isto, str. 65.

³⁸ Isto, str. 65.

³⁹ Ričard Dženkins, *Etnicitet u novom ključu : Argumenti i ispitivanja*, Beograd 2001, str. 78.

4. Торлачки идентитет (а то значи и други /бар неки/ регионални и локални идентитети) углавном има одлике које се код разних аутора наглашавају као *differentia specifica* етничког идентитета. Томас Хилан Ериксен етницитет дефинише као *аспект друштвеног односа између актера који себе сматрају културно различитим од припадника других група с којима имају макар минимални и редовни контакт*⁴⁰. Торлачки идентитет, а, видећемо, и други регионални и локални идентитети, апсолутно задовољава овај критеријум. По Антони Смиту, колективитет који је носилац етничког идентитета, *етничка заједница* (он користи и француски термин *етнија*), има шест главних атрибута: 1. колективно властито име, 2. мит о заједничким прецима, 3. заједничка историјска сећања, 4. један или више диференцирајућих елемената заједничке културе, 5. повезаност с одређеном *домовином* и 6. осећање солидарности код значајних делова популације. Етничка заједница је ту чак и ако ове атрибуте јасно изражавају само делићи одређене популације и ако се неки од атрибута јаче испољавају и издвајају од других. *Што више поседује или дели те атрибуте (и што је више тих атрибута које дели и поседује), дата популација се више приближава идеалном типу етничке заједнице или етније. Када је тај синдром елемената присутан, ми се без сумње суочавамо с историјском културном заједницом која има осећање заједничког идентитета.*⁴¹ Као што ћемо на наредним странама видети, код носилаца торлачког идентитета се, у различитим облицима, у мањој или већој мери, јављају сви поменути атрибути.

5. Антрополог Сања Златановић, која се код нас једина дубље и у складу са савременим антрополошким принципима бавила регионалним и локалним идентитетима, у њиховом објашњењу је, такође, као теоријско полазиште користила савремени приступ етничком идентитету, што је дало веома добре резултате. Дакле, коришћење приступа етничком идентитету везано за регионалне и локалне идентитете већ је у пракси успешно примењено и проверено.

6. Торлачки идентитет је, видећемо такође на наредним странама, у литератури, а и свакодневном животу, често схватан и са етничком конотацијом. Чешће и више него већини других регионалних идентитета приписивана му је етничност.

Пошто је за теоријски оквир одабран савремени приступ етничком идентитету, у најкраћем ћу овај приступ образложити. Под њим, као и већина српских антрополога који се баве етницитетом, подразумевам такозвани *бартовски* или *конструктивистички приступ*. Овај теоријски приступ, иако је имао и своје претходнике, назван је по норвешком антропологу Фредерику Барту, који је у *одговарајућем моменту* (крајем шездесетих година XX века) *луцидно сажео неколико основних поставки у свом „Уводу“ у Зборник „Етничке групе и њихове границе“, који се [Увод] до данас сматра основом модерног приступа етничким феноменима у културној антропологији.*⁴² Ово је, према речима Ричарда Џенкинса, *текст из којег произилази највећи део садашње антрополошке*

⁴⁰ Tomas Hilan Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd 2004, str. 32.

⁴¹ Antoni Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd 2010, str. 40-41.

⁴² Младена Прелић, *Неки проблеми проучавања етницитета / етничког идентитета у културној антропологији*, Етнологија и антропологија : стање и перспективе, Етнографски институт САНУ, Зборник 21, Београд 2005, стр. 200; Младена Прелић, *(Н)и овде (н)и тамо, Етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*, Београд 2008, стр. 23-24; Младена Прелић, *После Фредерика Барта : Савремена проучавања етницитета у савременим друштвима*, Гласник Етнографског института, књ. XLV, Београд 1996, стр. 102-103.

конвенционалне мудрости о етничности⁴³. Овај приступ, у науци познат и као субјективистички или конструктивистички, остао је актуелан до данас, иако је, током четири деценије свог постојања на научној сцени, прошао и кроз преиспитивања и критике појединих поставки⁴⁴. Ево његових основних начела, која чине и теоријске стожере овог рада⁴⁵.

1) Субјективизам етничког идентитета

Према бартовском приступу, етнички идентитети нису одлика ентитета који се могу објективно дефинисати њиховим културним карактеристикама. Етницитет није аспект културе, већ друштвене организације, он се темељи на ономе што актери верују и мисле о свом етничком идентитету и идентитету других, односно он егзистира у људском уму. Пресудне ствари за идентификацију догађају се у мисаоном и емотивном животу припадника групе. Зато се један етницитет дефинише на основу субјективних мишљења актера. У градњи неког етницитета важни су ставови, идеје, осећања и историјско памћење актера, те се проучавање усредсређује на субјективне перцепције, разумевања и субјективна значења етницитетске стварности. Главни одговор на питање о неком етничком идентитету лежи у томе шта он значи за конкретне људе, како се види изнутра, од стране самих учесника. Одлучујући фактор успостављања и одржавања етницитета је самоприписивање односно приписивање етничке припадности од стране других.

2) Динамика и ситуациона условљеност етничког идентитета

Према бартовском приступу, етнички идентитет није готова категорија, није стање, статична реалност, већ је у сталној динамици – он је процес, непрестано настаје, мења се и нестаје у складу са друштвено-историјским процесима и условима, он је динамичан и историчан појам. Један етницитет у различитим временима, то јест различитим друштвеним миљеима, добија потпуно различите димензије. Треба га посматрати у сложенем, динамичном и

⁴³ Сара Арко, "Јас (не)сум Торбеш" : Етничноста во едно западномакедонско село - конструкции и политизации, "Етнолог/Etnologist", бр. 12-13, Скопје 2009, 189.

⁴⁴ Младена Прелић, Неки проблеми проучавања етницитета / етничког идентитета у културној антропологији, Етнологија и антропологија : стање и перспективе, Етнографски институт САНУ, Зборник 21, Београд 2005, стр. 201-206; Младена Прелић, (Н)и овде (н)и тамо, Етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века, Београд 2008, стр. 38; Младена Прелић, После Фредерика Барта : Савремена проучавања етницитета у савременим друштвима, Гласник Етнографског института, књ. XLV, Београд 1996; Ričard Dženkins, Etnicitet u novom ključiu : Argumenti i ispitivanja, Beograd 2001, str. 23-27.

⁴⁵ О бартовском приступу етничком идентитету може се видети у следећим текстовима, на основу којих је приказано пет следећих теоријских стожера овог рада: Filip Putinja, Žoslin Stref-Fenar, Теорије о етничности, Beograd 1997, str. 66-67, 125-126, 144-149, 159-195, у Предговору српском издању ове књиге, који је написао Jean William Lapierre, стр. 7-8, 10, и у додатку ове књиге: Frederik Bart, Etničke grupe i njihove granice; Saša Nedeljković, Čast, krv i suze, Beograd 2007, стр. 26-28; Младена Прелић, Етнички идентитет : проблеми теоријског одређења, Традиционално и савремено у култури Срба, Београд 2003, стр. 200; Младена Прелић, После Фредерика Барта : Савремена проучавања етницитета у савременим друштвима, Гласник Етнографског института, књ. XLV, Београд 1996; Младена Прелић, Неки проблеми проучавања етницитета / етничког идентитета у културној антропологији, Етнологија и антропологија : стање и перспективе, Етнографски институт САНУ, Зборник 21, Београд 2005, стр. 200; Младена Прелић, (Н)и овде (н)и тамо, Етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века, Београд 2008, стр. 21-29, 36-37; Ričard Dženkins, Etnicitet u novom ključiu : Argumenti i ispitivanja, Beograd 2001, str. 23-27, 34-36, 73; Сара Арко, "Јас (не)сум Торбеш" : Етничноста во едно западномакедонско село - конструкции и политизации, "Етнолог/Etnologist", бр. 12-13, Скопје 2009, 189-191.

међузависном односу многих друштвених фактора. Пошто је етницитет уско повезан са друштвеном праксом и једино се кроз њу може разумети, треба му приступити контекстуално, ситуационо, посматрати га у што подробнијем друштвено-историјском контексту. То значи у исто време га сагледавати кроз три димензије: 1. на микро-плану, уз узимање у обзир локалних специфичности, то јест економских, социјалних, политичких, демографских и других локалних услова; 2. на макро-плану, у контексту макро-друштвене структуре, широких свеобухватних процеса, као што су глобализација, транзиција, европске интеграције, и 3. кроз време, кроз историјску перспективу, у случајевима где та перспектива битно доприноси разумевању актуелног стања. Сви ови фактори играју улогу у настанку, мобилизацији, демобилизацији, мењању или нестајању етницитета. Треба сагледати реалне друштвене оквире у којима етницитет егзистира и како његово егзистирање прати друштвене промене. С обзиром на то да је од актера схватан примордијално и есенцијално, као *крвна веза*, он представља темељну чињеницу, увек присутну и подложну активирању и мобилизовању, али су услови и облици његовог јављања друштвено-историјски одређени. Битно је како се етницитет испољава и функционише у конкретним ситуацијама.

3) *Етнички идентитет - производ интеракције*

Етнички идентитет, по Барту, не постоји сам по себи, већ је производ односа, интеракције друштвених група. Он је питање комуникације, релациона категорија, свест и деловање који су производ друштвене интеракције. Друштвени комуникацијски процеси стварају однос *ми-они*, производе и организују границе идентификације и диференцијације међу етничким колективитетима. Етничко се манифестује у друштвеној пракси путем међусобних контаката и интересничке комуникације. Пресудна је важност релационог односа у конструисању етничког идентитета - сваки етницитет претпоставља неког *другог*, постојање комплементарности између *ми* и *они*, дефиницију *нас* од стране *њих* и *њих* од стране *нас*. Што је интереснички контакт интензивнији, и етничке манифестације су интензивније и етницитет постаје снажнији. Међудруштвена комуникација је генератор етничности. Ова комуникација је условљена друштвеним контекстом, пре свега миграцијама, демографским кретањима, а, на пример, и ратовима, који су опет условљени еколошким, привредним, политичким и другим условима. Дакле, један етницитет не треба посматрати изоловано, већ као део ширег система који укључује и суседе његових носилаца, а у његовом проучавању акценат не треба да буде на културном садржају, већ на манифестовању етничког путем међусобних контаката и комуникације.

4) *Конструкција и инструментализам етницитета*

Према теоријском гледишту Барта и његових следбеника, етницитет није нешто што само од себе настаје, већ се конструише и деконструише од стране појединих актера у складу са друштвеним условима и њиховим личним особинама. У позадини оваквих деловања су, свесно или несвесно, иако је реч о колективном идентитету, појединци, који то чине ради остварења одређених циљева. Он је често рационално изабрана стратегија, која се развија у зависности од ситуације и постаје ствар свакодневног плебисцита. Он је, као и сваки идентитет, социопсихолошка конструкција, а у позадини конструкције могу постојати и материјалне, политичке или неке друге *користи*. Пошто је

флексибилан и ситуациони појам, етницитет је подложен манипулацији актера. Инструментализам и концептуализација су једне од његових одлика.

5) *Симболизација етницитета*

Конструкција етницитета, односно генерисање етничких граница, врши се симболизацијом, то јест бирањем симбола идентитета, идентитетских маркера, који маркирају супротности међу групама, на којима се етницитет гради и етничке границе одржавају, на којима почивају етничке дистинкције. Те дистинкције се, дакле, иако имају ореол природности, не заснивају на објективним разликама, већ на разликама које сами актери сматрају значајним. Тако етницитет представља начин симболизације друштвених односа. Истост и различитост су симболички конструисани, те етнички идентитет није културна већ симболичка заједница, и опстаје одржавањем својих симболичких граница. Он није реалан одраз језика, културе и историје, већ само искоришћава њихове ресурсе. Симболички ресурси су увек већ ту, само треба за њима посегнути, што се чини у складу са друштвеним условима. Прошлост, на пример, представља ствар интерпретације, са становишта савременог тренутка она се тумачи на одређени начин, при чему се потискују или наглашавају неки њени аспекти. На основу културних ресурса⁴⁶ стварају се стереотипи о *нама* и *њима* (стеротипизација искустава стечених у друштвеној комуникацији је општељудска потреба). Етницитет представља друштвену конструкцију, али конструисану на такав начин да за себе присваја примордијалне везе, на пример заједничко порекло – појављује се пред нама као конструисана примордијалност, људи га доживљавају примордијалистички и есенцијалистички. Квази-мистично значење крвне везе је управо највећи извор снаге етничког идентитета. Он је врста народне таксономије, о етничкој групи можемо говорити као о категорији за класификацију.

б) *Независност етнонима и етницитетског садржаја*

Ричард Џенкинс указује: *Друштвени идентитет, етнички или какав други, истовремено је "номиналан", тј. састоји се од имена, и "виртуелан", дакле повлачи практично знање и искуство*, а ове две стране идентитета могу се мењати независно једна од друге.⁴⁷ Дакле, промене у времену и простору могу довести до тога да се под једним етнонимом подразумевају различити етницитетски садржаји, а да се исти етницитетски садржаји именују различитим етнонимима.

7) *Различити нивои етницитета*

Етницитет се манифестује на различитим нивоима. Саша Недељковић каже да се *јављају бар два нивоа етничке идентификације: институционални и индивидуални ниво. Први се односи на утицај одређених званичних институција на етнички идентитет [...]. Индивидуални приступ одликује сагледавање етничких процеса са аспекта појединаца или ужих група. Овај ниво се односи на обичне припаднике који у различитој мери и на различите начине реагују на културне моделе које им нуде институције.*⁴⁸ Ричард Џенкинс одређује три нивоа на којима може да егзистира један етницитет: 1. *индивидуални* (шта се догађа у главама актера) 2. *интерактивни* (шта се догађа међу људима) и 3.

⁴⁶ Етницитетски маркери такође могу да подлежу промени. Барт је минимизирао улогу културе у етницитету, али је у постбартовским приступима она поново рехабилитована: сада се сматра да маркери/симболи идентитета, да би могли да изразе етничку различитост, морају бити на смислен начин укоренењени у култури одређене групе, а никако потпуно произвољни.

⁴⁷ Ričard Dženkins, *Etnicitet u novom ključu : Argumenti i ispitivanja*, Beograd 2001, str. 99.

⁴⁸ Saša Nedeljković, *Čast, krv i suze*, Beograd 2007, str. 23.

институционални (свет систематизованих, уређених, организованих и симболички моделованих пракси)⁴⁹.

Пб. Методологија истраживања

Као што се из увода овог рада види, одређена сазнања о Торлацима имао сам и раније. Она су објављена у два рада и биће уграђена и у овај рад. Али она су била далеко од потребних за коначан одговор на питања о идентитету Торлака, како због недовољног броја информација тако и због тога што још увек нисам био усвојио савремени субјективистички приступ етницитету. У циљу одговора на ова питања, а за потребе овог рада, у периоду 2007-2012. године сам, у складу са својим ранијим сазнањима и горе приказаним (у међувремену усвојеним) теоријским приступом, спровео посебна истраживања. Података корисних за ову тему има на различитим тачкама Балкана (у раду ће се видети зашто), али, према раније стеченим сазнањима, торлачки идентитет посебно је развијен у источној Србији и северозападној Бугарској, у реону Старе планине, па су истраживања посебно фокусирана на ово подручје. То не значи да нису сакупљани подаци и са других простора.

Савременом антрополошком приступу, у који спада и бартовски приступ етницитету, својствено је, чини се под утицајем социологије са којом је веома близак, проучавање појава на микро-плану, посматрање микроситуације⁵⁰, а уколико су појаве шире распрострањене, њихово сагледавање на основу мањег броја примера са подручја распрострањења. У савременој антрополошкој пракси нема много примера систематског сакупљања и изношења обимне грађе са великих простора. Иако сам строги поборник бартовског приступа етницитету у теоријском смислу, у овом случају сам у методолошком смислу одступио од уобичајне антрополошке праксе (која и није суштински везана за овај приступ), јер посматрање појава само на микро-плану и на основу малог броја примера сматрам методолошком мањкавошћу. Овај мој став има епистемолошко упориште, у основним постулатима епистемологије и логичког и научног мишљења. За већину друштвених појава, пошто су углавном масовне а зависне од субјективног искуства и доживљаја појединаца, и пошто су понекад распрострањене на већем географском простору, а уз то и сложене, са великим бројем варијација, немогуће је остварити потпуну индукцију (узети у обзир све појединачне случајеве). Но, иако смо, због природе друштвених појава, принуђени на непотпуну индукцију (закључивање узимањем у обзир свих појединачних случајева), квалитет индуктивног закључивања је, разуме се, много већи и више нас приближава истини уколико у обзир узмемо велики и просторно уравнотежено распоређен број примера. Сматрам да на једну појаву треба, бар приближно, имати целовит поглед, да би она потпуно била објашњена, са свим својим манифестацијама и варијацијама. Регионални идентитет, због мање просторне распрострањености, допушта такву могућност (што код националног, на пример, није могуће). Проучаваној појави треба приступити темељно, систематски, свеобухватно и исцрпно, што подразумева сакупљање велике

⁴⁹ Ričard Dženkins, *Etnicitet u novom ključu, Argumenti i ispitivanja*, Beograd 2001, str. 99-100.

⁵⁰ Младена Прелић, *Неки проблеми проучавања етницитета / етничког идентитета у културној антропологији*, Етнологија и антропологија : стање и перспективе, Етнографски институт САНУ, Зборник 21, Београд 2005, стр. 206.

количине података. Питање идентитета Торлака, по мом мишљењу, у науци не само да није разјашњено, већ је и додатно закомпликовано, између осталог, и управо тиме што су многи аутори проблем посматрали само на микро-плановима и у шуми видели само појединачна стабла. Да бих енигму идентитета, у литератури доста и на различите начине помињаних, Торлака решио, одлучио сам да покушам да видим целу шуму. У случају Торлака, из садашње перспективе то је сасвим сигурно, енигма је само на овај начин и могла бити решена. То је, наравно, захтевало много веће организацијске и финансијске напоре, као и много више времена на терену, а резултирало је и веома великом количином података, за чију је систематизацију такође било потребно много рада и времена. Опредељење за овакав приступ утицало је и на то да скоро све сакупљене податке податке сместим у рад, што је знатно повећало и његов обим.

У Уводу сам већ нагласио да сам и ја сâм носилац торлачког идентитета, и не само то, већ и један од људи који учествују у његовој конструкцији (у раду ће се јасно видети како). Ова позиција у односу на предмет рада, наравно, може бити мањкавост а може бити и предност. Трудио сам се, и сигуран сам да сам у томе успео, да мањкавост, која би се огледала у пристрасном, субјективном, приступу теми, односно у недовољној објективности, у потпуности елиминишем и да тему обрађујем из угла науке а не из угла носиоца идентитета. Мислим да сам, уз помоћ своје рационалности и професионалног истраживачког приступа, објективно сакупио материјал, тако створио поуздане изворе о идентитету Торлака и на основу њих и ранијих извора донео објективне закључке у циљу његовог објашњења. Исто тако, трудио сам се да до краја искористим и претворим у предност своју позицију инсајдера. С обзиром на то да етнологија и антропологија друштвени живот посматрају *одоздо* и да је теренско истраживање било и остало основни метод за стварање извора на којима ове науке почивају⁵¹, живљење у подручјима у којима се налази и предмет истраживања, као нека врста сталног терена, и стални додир са њим, предност је истраживача у односу на истраживаче који имају могућности само повремено да се приближе феномену за који су научно заинтересовани. Предност је посматрање изнутра, од стране истраживача кога истраживана околина не сматра странцем и прихвата га као свога, уз потпуно поверење. Баријера између истраживача и осталих учесника у истраживаном феномену не постоји. Оваква улога, сасвим сигурно, пружа могућности и за добијање неких података које је тешко добити у улози истраживача са стране и омогућава континуирано посматрање током дужег времена. Уколико се има снаге за научну објективност, позиција инсајдера је много повољнија за истраживање од позиције аутсајдера. На овај начин, сопственим идентитетом и улогом у његовој конструкцији извршио сам једну врсту позитивне манипулације у којој нико не губи а наука добија⁵².

Поред сопственог етничитета и своје улоге у његовој конструкцији, за прикупљање података за овај рад искористио сам и тековине створене дугогодишњим (двоиподеценијским) друштвеним ангажовањем уопште и, посебно, етнолошким радом, пре свега на терену источне Србије, а и

⁵¹ Ričard Dženkins, *Etnicitet u novom ključu, Argumenti i ispitivanja*, Beograd 2001, str. 11.

⁵² О овој врсти позитивне манипулације сопственим етничитетом у антрополошким истраживањима етничитета видети у: Saša Nedeljković, *Problemi primene antropologije : Antropološko istraživanje savremene kulture na KiM, Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji, Zbornik radova, urednik Saša Nedeljković, Kruševac 2008.*

северозападне Бугарске. Прва тековина су колегијалне везе са локалним музејским радницима, етнолозима и другим истраживачима и културним посленицима у источној Србији и северозападној Бугарској, као и са колегама на Етнографским институтима у Софији и Београду. Друга тековина су дуго година стварана и одржавана мрежа казивача у тимочком крају у источној Србији и лична познанства са многим људима са овог подручја и из северозападне Бугарске, од обичних грађана до оних који су на функцијама у локалним властима. И колегама и пријатељима и познаницима дугујем неизмерну захвалност за помоћ у организовању теренских истраживања и сакупљању података, а неким и за изузетно гостопримство. Трећа тековина јесте добро познавање терена, етнокултуре, менталитета и дијалекта људи источне Србије, у мањој мери и северозападне Бугарске. Оно ми је умногоме олакшало теренска истраживања и допринело квалитету сакупљених података. Четврта тековина је, додуше самоуко али солидно, познавање бугарског књижевног језика, што ми је такође умногоме олакшало теренски рад на територији Бугарске. Без свих ових тековина тешко да бих могао да спроведем истраживања великог обима у географском и квантитативном смислу каква су спроведена за овај рад, а без њих би, сигурно, и квалитет сакупљених података био много мањи. Поред тога што је олакшало сакупљање података, познавање бугарског језика је олакшало и њихово презентовање. Рад је, због тога што се брани на Београдском универзитету, прилагођен српском читаоцу, па су сва казивања на бугарском језику дата у српском преводу, а такође и цитати из литературе и других писаних извора на бугарском, нешто мало и на македонском и руском. Преводе сам урадио сам. Задржавање тако великог броја текстова на бугарском, у оригиналу, по мом мишљењу би оптеретило српског читаоца, а давање и оригинала и превода знатно би повећало обим рада. Због тога сам одлучио да овом приликом оригинали на бугарском и македонском буду изостављени.

Извршена истраживања била су, у складу са бартовским приступом, усмерена ка сакупљању следећих врста података: 1) *о одликама торлачког идентитета и значењу речи $T(t)$ орлак или $T(t)$ урлак* 2) *о одликама других идентитета који егзистирају на простору на којем постоји и торлачки идентитет* 3) *о друштвеним контекстима у којима је егзистирао торлачки идентитет*. Када је реч о торлачком идентитету, опет у складу са бартовским теоријским поставкама, истраживање је било усмерено и ка индивидуалном, и ка интерактивном, и ка институционалном нивоу овог идентитета.

Трагање за подацима било је усмерено на следеће изворе (који су подразумевали и различите истраживачке технике):

- 1) *литература*
- 2) *казивачи*
- 3) *материјалне манифестације идентитета*
- 4) *сопствена искуства и импресије*

1) литература

Литератури је у овом раду обрађена посебна пажња из неколико разлога: 1) општи методолошки научни принцип је да се мора поћи од оног што је до сада речено о одређеној теми, у овом случају о идентитету Торлака; 2) у литератури се могу наћи теренска искуства разних аутора у вези са торлачким идентитетом, и то с различитих временских позиција и из различитих друштвених миљеа; 3) у литератури има и субјективних израза или мишљења о одређеном идентитету,

који, такође, потичу из различитих времена и контекста; 4) литература утиче на конструкцију идентитета; 5) литература указује на појавне манифестације идентитета, те је корисна у прављењу теренског упитника (на пример, под утицајем литературе су у упитник за разговоре убачена питања о Шопима); 6) литература садржи податке о другим идентитетима који егзистирају заједно са торлачким; 7) на основу литературе се могу сагледати друштвени услови у којима је егзистирао и егзистира торлачки идентитет и 8) литература даје теоријска искуства о идентитету.

У раније објављеном раду *Торлаци у Србији* дао сам преглед литературе у којој се помињу Торлаци на тлу Србије. Он је сачињен на основу литературе која ми је тада била при руци. Истраживањима је, међутим, сакупљен много већи број радова који може да буде од користи у објашњењу торлачког идентитета. Поред тога што је знатно проширен списак литературе о торлачком идентитету у Србији, сакупљени су подаци из литературе о овој теми који се односе и на друге просторе на Балкану, на неетничка значења речи Торлак, на друге идентитете са којима је торлачки идентитет у додиру и на друштвене контексте у којима се он и други идентитети развијају. Под литературом о Торлацима подразумевам научне, публицистичке и белетристичке радове у којима се помиње било шта у вези са термином Т(т)орлак или Т(т)урлак. Узети су у обзир и дипломски и магистарски радови који нису публиковани. Нисам подразумевао радове који су објављени само на интернету и новинске чланке (они неће бити презентовани у прегледу литературе, већ у другим одељцима). За литературу сам сазнавао из друге литературе, у консултацијама са колегама и другим истраживачима и учесницима друштвеног живота, праћењем локалне и стручне издавачке делатности, а набављана је у локалним и специјализованим стручним библиотекама, лично (градске библиотеке у Димитровграду, Београдчику и Видину, библиотека Музеја у Чипровцима, Библиотека Етнографског института Српске академије наука и уметности у Београду) или преко колега и других истраживача и учесника друштвеног живота и у контакту са ауторима.

Теоријска и друга литература која се бави идентитетом углавном је коришћена у уводним и завршним одељцима овог рада. Она која илуструје друге идентитете и друштвене контексте коришћена је такође у завршним одељцима. Међутим, литератури која се односи директно на Торлаке, у овом раду је посвећен посебан простор. Сви радови који говоре о називу Т(т)орлак или Т(т)урлак и идентитетским садржајима који се њиме означавају систематизовани су и дати у виду детаљног прегледа литературе у првом великом одељку овог рада. Овај интегрални увид у оно што је до сада написано о овој теми, сматрао сам, логички треба да стоји испред других врста сакупљених података у истраживању и он је потребан да би се видело шта се до ових истраживања знало и размишљало о овој теми, шта је до сада било понуђено, да би се на крају, његовим сабирањем са новим истраживањима, дошло до објашњења конструкције торлачког идентитета. Овакав одељак је неопходан и због тога што је било немогуће сву сакупљену литературу уградити и представити, а посебно не детаљно, кроз остали текст рада. На овај начин се растеређује каснији текст рада у којем се на ову литературу позива, али се она не наводи посебно, због тога што је у овом одељку не само наведена већ и детаљно представљена. Овај обимни преглед литературе, свакако, није апсолутно потпун, није коначан, али је, сасвим сигурно, због тога што сам тежио његовој потпуности, веома исцрпан. Радови су према садржају

класификовани прво у два већа, а затим и у мање одељке, у оквиру којих су приказивани хронолошки, према времену издавања, да би се видело како се кроз време одржавао или мењао неки од погледа на овај феномен. Мањи и узгредни помени се цитирају, а већи радови се сажимају препричавањем и цитирањем кључних делова. Као што је већ речено, сви цитати на бугарском, македонском и руском језику преведени су на српски.

На крају рада дат је списак све литературе коришћене у њему.

2) казивања

У бартовском, субјективистичком, приступу, као што смо видели, акценат је на гледиштима и самоопажању самих друштвених актера. Субјективистички изрази идентитета су кључ за његово објашњење. Већина израза идентитета (неки од њих се и у овом раду презентују: литература, новински чланци, документи, подаци са интернета...), с обзиром на то да их креирају сами актери од случаја до случаја и да истраживачу преостаје само да их сакупи и истражи њихову субјективну позадину, не може представљати систематски материјал за потпуно приказивање једног идентитета. Потпуну систематичност, која подразумева систематско покривање у просторном и квантитативном смислу, могу да омогуће само казивања, која представљају субјективна мишљења о идентитету, а која се подстичу од стране истраживача у складу са планом истраживања и плански направљеним упитником. С обзиром на то да се торлачки идентитет јавља на ширем географском простору, по мом мишљењу, један од разлога што још ни до данас није објашњен јесте и недостатак управо оваквих, систематски сакупљених, података о њему, који равномерно и са довољним бројем узорака покривају цело подручје.

Управо због тога окосницу овог рада представљају подаци добијени казивањима, до којих се дошло *методом разговора са испитаницима*. Разговори су обављени у источној Србији и северозападној Бугарској, а и у другим крајевима где има насељеника из ових крајева. У источној Србији истраживања су систематски, од насеља до насеља, са скоро стопостотном покривеношћу, са по неколико казивача из једног насеља, извршена у старопланинским насељима и по ободу Старе планине у општинама Зајечар (област Тимок), Књажевац (области Тимок, Заглавак и Буцак), Пирот (области Горњи и Средњи Висок) и Димитровград (области Горњи Висок и Забрђе). У северозападној Бугарској истраживања су по овом принципу извршена у старопланинским насељима у општинама Белоградчик, Чупрење, Чипровци, Георги Дамјаново и Берковица. Поред тога, у трагању за идентитетским односом ми-они, испитивања су сондажно, у појединим насељима, са по неколико казивача, извршена и шире од ове области у Србији у општинама Зајечар (област Црна Река), Књажевац (западни део општине), Сокобања (област Бања), Сврљиг (област Сврљиг), Бела Паланка и Димитровград (област Бурел), а у северозападној Бугарској у старопланинском забрђу и равници у општинама Видин, Белоградчик, Чипровци, Георги Дамјаново, Берковица, Монтана, Лом, Брусарци. Пошто је идентитет увек производ односа ми-они, разговори о торлачком идентитету су, осим са Торлацима, обављени и са припадницима других регионалних и локалних група источне Србије (*Маџаци, Косовљани, Влаџи, Сокобањци, Сврљижани...*) и северозападне Бугарске (*Пољанџи...*), као и са становништвом ових крајева које нема локалне идентитете. Разговори са *неторлацима* о Торлацима спроведени су и у етнокултурно мешовитим урбаним и у етнокултурно *чистијим* руралним

срединама. Идентитет добија нове димензије у урбаним, етнокултурно мешовитим, срединама, па је један број разговора обављен и са Торлацима насељеним ван свог завичаја, у индустријским центрима Зајечару и Бору, у Србији, и Видину, Лому и Монтани, у Бугарској. Приликом сакупљања података о идентитету Торлака, сакупљено је доста материјала о другим регионалним локалним идентитетима, како од Торлака тако од носилаца тих других идентитета. За већину разговора испитаници су бирани методом случајног узорка, и различитог су пола, старости, образовања, занимања, професије, друштвене улоге.

Поред тога што су испитивани обични грађани који припадају различитим друштвеним категоријама, разговори су обављани и са бираним субјектима који имају улогу у конструисању овог идентитета кроз писану реч, на институционалном нивоу или на неке друге начине. Такви разговори вршени су у Србији у Зајечару, Минићеву, Крупцу код Пирота и Београду, а у Бугарској у Белоградчику, Салашу и Стакевцима код Белоградчика, Чупрењу, Чипровцима и Монтани. У складу са конструктивизмом и инструментализмом као одликама идентитета, трагало се и за могућим *користима* актера од изградње торлачког идентитета. Подаци добијени разговорима кључни су за објашњење индивидуалног и интерактивног нивоа идентитета Торлака, а дали су податке и о основним идејама из којих су настали његови институционални облици.

За истраживање сам направио упитник формулисан у складу са оним што су, с једне стране, наметнула моја дотадашња сазнања о Торлацима, с друге стране литература, а с треће теоријски приступ проблему идентитета. Упитник садржи питања која се односе на идентитет конкретног испитаника, на то ко су, према његовом мишљењу, Торлаци (Турлаци), шта значи име Торлаци и како су, по његовим сазнањима, они добили име, кад је сазнао да је Торлак, у којим конкретним случајевима је називан Торлаком, ако није Торлак, када је за Торлаке први пут чуо, да ли је име Торлак погрдно, на којем простору живе Торлаци, како се зове простор на којем живе, које су друге регионалне и локалне групе око Торлака и по чему се од њих разликују, ко су Шопи (Шопови), да ли је то име погрдно и да ли имају везе са Торлацима, шта одликује Торлаке, да ли су сви Торлаци исти (у Србији и Бугарској, у висији и низији, у другом крају, у другом селу), да ли има становништва које има исте особине као Торлаци а није торлачко, да ли су они који имају сличне особине (нпр. говор и ношњу), а не зову се Торлацима, у ствари Торлаци, какав је однос према другим локалним идентитетима на подручју где егзистира и торлачки етницитет, да ли су Торлаци Срби или Бугари (с обзиром на то да живе у Србији и Бугарској), шта зна о контактима са Торлацима из суседне државе, зашто је, ако такав случај постоји, уградио назив Торлак у име своје фирме, неког производа, пропагандни материјал и слично, какво мишљење има о торлачким завичајним друштвима и њиховом раду, као и о торлачким фолклорним фестивалима, зашто је члан неког од ових завичајних удружења и какву улогу она треба да имају. Међутим, овај упитник је био само основа полуструктурираних интервјуа, имао је функцију само да одржава основну нит разговора, а у зависности од краја у којем се испитује, од идентитета испитаника, од његовог образовања, од његове заинтересованости и количине знања о испитиваној теми, од његовог учешћа у изградњи идентитета, од његовог приступа идентитету, од његових конкретних одговора, од конкретне ситуације на терену итд, разговори су добијали различите токове и увек су,

нужно, садржавали и мању или већу дозу импровизације у смислу начина и следа постављања питања, повећања или смањења броја питања, постављања додатних питања и потпитања, фокусирања на одређене теме и слично.

На терену на којем су вршена истраживања у Србији и Бугарској у прошлости је било заступљено више локалних говора, а највише такозвани српски тимочко-лужнички, како га зове српска дијалектологија, или такозвани бугарски прелазни говори, како их назива бугарска дијалектологија. Данас се на овом терену ретко срећемо са овим говорима у чистом облику, већ са њиховим хибридима, у Србији под утицајем српског а у Бугарској под утицајем бугарског књижевног језика, или, пак, са овим књижевним језицима под утицајем дијалекта. Као човек који живи у таквом културном миљеу и познаје ову језичку ситуацију а познаје и дијалекте, због *приближавања* казивачима, отклањања баријера и стварања осећаја блискости и поверења са њима (настојећи да ме прихвате *као свога*), као и због лакше комуникације и међусобног разумевања⁵³, у разговорима сам се у овом смислу прилагођавао и у питањима често одступао од књижевног стандарда у смислу акцента, понекад и лексике, једном речју, користећи ове језичке *хбриде*. У Бугарској сам, пак, у истом циљу, у комуникацији користио, поред познавања дијалекта, и познавање књижевног бугарског језика.

Највећи број казивања је сниман диктафоном, а само веома мали број случајно направљених краћих записа је оловком записан услед тренутачног недостатка диктафона. Снимљени материјал је извор првог реда, па сам, с обзиром на потенцијалну опасност да се сумња у објективност због тога што сам носилац торлачког и српског националног идентитета (а национални идентитети су утицали на однос према торлачком), одлучио да га у раду дам у виду транскрипата, и то скоро сав, без селекције, само подељен по одељцима који обрађују поједине појаве. Због сагледавања односа торлачког идентитета са другим локалним и националним етницитетима, на исти начин се даје и материјал о другим идентитетима са овог простора. Међутим, свестан чињенице да ће изношење великог броја транскрипата оптеретити рад, одлучио сам да у основном тексту дајем сажетке материјала, а транскрипте, на које се у основном тексту упућује, у посебном одељку *Прилози*. Када је реч о материјалу на бугарском језику, сви транскрипти су преведени на српски књижевни језик, због прилагођавања српском читаоцу, из истих разлога због којих су преведени и цитати из литературе. Транскрипти, пак, разговора са територије Србије дати су без било каквих преиначавања (односно интервенција), па сам на овај начин, свесно преузео ризик да ми због језичке *нечистоте*, када читају ове транскрипте разговора, замере *језички чистунци*. Пошто у овим транскриптима има дијалекатских речи, оне су, ради лакшег читања, акцензоване (речи изговорене књижевно нису акцензоване). У транскриптима се, осим акцената, користе и други знакови: [...] – означава да је избачен део снимљеног текста јер оптерећује текст а не даје информације везане за тему рада (од једне речи до читавих одељака), (...) – означава да постоји део снимљеног текста али није убачен јер не може да се протумачи шта је казивач рекао (због неразговорног говора, због

⁵³ Више пута сам у току свог досадашњег етнолошког теренског искуства био сведок како колеге, било Срби или Бугари, држећи се књижевних језика, најчешће због непознавања дијалекта, стварају баријеру казивача према њима, теже долазе до података, а понекад долазе и до погрешних података. Такође из теренског искуства знам да, на пример, у Бугарској теже разумеју западносрбијанца а лакше источносрбијанца само због акцента.

паралелног говора двојице и више казивача, због околних звукова, због ветра који утиче на звучник...) и ... – означава да је казивач или испитивач имао нешто на уму, али није рекао. Поред тога, у угластим заградама [] је додаван текст који дојашњава шта је казивач хтео да каже или који објашњава радње које прате вербални исказ (на пример смех, показивање руком и слично). Због научног начела објективности, а и због субјективизма као одлике идентитета (као и због тога што се показало веома корисним то што су неки аутори у литератури остављали податке о времену, месту и субјектима од којих су добијали информације), сматрао сам да је важно да се тачно зна ко је, када и где шта рекао. Због тога су казивачи означени посебним шифрама, које су направљене од почетних слова имена насеља из којег су и редног броја. Под овим шифрама, које су на крају рада распоређене у одељцима по насељима поређаним по азбучном реду и у оквиру одељака редним бројевима, могу да се нађу време и место разговора и основни подаци о казивачима, чак и више од основних података ако детаљи њихове биографије утичу на њихов поглед на торлачки идентитет.

Док се, као што је речено, преглед литературе даје у посебном, првом делу овог рада, сви сакупљени материјали се приказују у његова следећа четири велика дела. Ови делови су формиран на основу географског принципа, јер се показало да на различитим географским просторима прича о Торлацима има различите садржаје. То су одељци о Торлацима у пиротском крају у ширем смислу, о Торлацима у тимочком крају, о Торлацима у северозападној Бугарској и о Торлацима ван источне Србије и северозападне Бугарске. Највећи део материјала је управо онај који је добијен казивањем. Сакупљена казивања, може се рећи, чине срж овог рада. Она су основа одељака у којима се приказује индивидуални и интерактивни ниво идентитета, а поткрепљују одељке у којима се говори о институционалним нивоима торлачког идентитета (институционални ниво се углавном приказује другачијим врстама података).

3) материјалне манифестације идентитета

Поред сакупљања казивања о торлачком и другим регионалним и локалним идентитетима, на терену сам трагао и за материјализованим манифестацијама пре свега торлачког, а и других идентитета који са њим упоредо егзистирају. Од ових манифестација, које такође представљају субјективне трагове идентитета, проналажене су и сакупљане следеће: 1) новински чланци у којима се помињу *То(у)рлаци и други идентитети* 2) писани документи о институционалном нивоу торлачког идентитета 3) фотографије о институционалном нивоу торлачког и других идентитета 4) звучни снимци о институционалном нивоу торлачког идентитета 5) визуелни снимци о институционалном нивоу торлачког идентитета 6) туристички материјали у којима се помињу *Торлаци* 7) називи фирми који садрже назив *Торлак* и друге идентитетске називе 8) јавни натписи који садрже назив *Торлак* 9) етикете прехрамбених и других производа на којима се помињу *Торлаци* 10) интернет презентације у којима се помињу *Торлаци*.

Иако сам и раније наилазио на овакве манифестације, неке од њих и објавио у своја поменута два рада о Торлацима, већина се ипак у овом раду налази захваљујући систематском истраживању 2007-2012. године. За прикупљање су коришћене разне истраживачке технике. До новинских чланака сам долазио прелиставањем листова и документације у сопственој библиотеци (поседујем комплете појединих локалних листова и исечке чланака везаних за Завичајно

друштво Тимочана-Торлака), прелиставањем листова у локалним завичајним библиотекама (градске библиотеке у Зајечару, Димировграду и Видину, библиотека Историјског музеја у Чипровцима, библиотека Општине Белоградчик), као и добијањем од сарадника са терена. Оне чланке које нисам могао да добијем у оригиналу, фотокопирао сам и као такве их поседујем у документацији. Посебно треба издвојити *Торлак*, лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака из Минићева, чији сам идејни творац и уредник и у којем сам и сâм имао прилике да *материјализујем* многе манифестације торлачког идентитета.

Када је реч о писаним документима, фотографијама и звучним и видео снимцима везаним за институционални ниво торлачког идентитета, за податке о Завичајном друштву Тимочана-Торлака и Завичајном клубу *Леденица* из Минићева искористио сам своју личну документацију. Документацију о Друштву, као његов дугогодишњи председник, водим паралелно са званичном документацијом Друштва, а о Клубу водио сам као његов члан. Писани документи и фотографије о раду Торлачког друштва *Ждрепче* из Белоградчика и торлачких фестивала *Торлаци смо – јунаци смо* из Чипроваца и *Кад кум прасе и ти вречу* из Чупрења добијени су од њихових организатора и активиста.

У истраживању сам трагао и за називима фирми и јавним натписима који садрже назив Торлак и друга идентитетска имена. Свуда где су нађени, фотографисани су. Туристички материјали и етикете прехрамбених и других производа који садрже назив Торлак, а и неки који садрже друге локалне идентитетске називе, углавном су сви набављени у оригиналу у контакту са појединцима и представницима општинских, културних и туристичких установа. До интернет презентација у којима се помињу Торлаци и други идентитети са истог подручја дошао сам, наравно, претраживањем на интернету.

Пронађене материјалне манифестације идентитета приказане су, заједно са казивањима, у поменутом три велика дела рада, у којима се презентују сакупљени материјали. Један мањи део ових података, који илуструје индивидуални и интерактивни ниво идентитета, приказан је заједно са казивањима која се углавном односе на ове нивое идентитета. Већина ових материјала, ипак, илуструје институционални ниво торлачког идентитета и они чине срж одељака у којима се приказује овај ниво торлачког идентитета, на пример историјати торлачких завичајних удружења и фестивала (ови одељци су само поткрепљени казивањима субјеката који учествују у институционалном потхрањивању ових идентитета). Међутим, да не би оптерећивали основни текст, ови извори се у поменутом одељцима само обрађују и ту се упућује на њих, а они су приложени у одељку *Прилози*, који се налази после закључног дела основног текста.

4) сопствена искуства и импресије

За институционални ниво идентитета Торлака, а и за друге нивое, велики број података је добијен на основу сопствених искустава и импресија. Реч је, пре свега, о *посматрањима са учествовањем*. Као човек, обичан грађанин (а уз то и носилац торлачког идентитета), који живи у околини Зајечара, где се срећу различити локални идентитети, одувек сам био у прилици да се срећем са манифестацијама тих идентитета. Као члан организација које су део институционалног нивоа одржавања торлачког идентитета, имао сам могућност да последњих 16 година директно активно учествујем у њиховом раду и као инсајдер, изнутра, посматрам практична деловања у оквиру њих и континуирано и

из прве руке пратим њихов развој од настанка до данашњих дана. Од оснивања 1997. године члан сам Завичајног друштва Тимочана-Торлака у Минићеву, од 2000. до данас његов сам председник, од оснивања листа *Торлак* 2003. године његов сам уредник, а од оснивања 2005. до његовог гашења 2011. године био сам члан Завичајног клуба *Леденица* у Минићеву. Као учесник прекограничне сарадње у својству етнолога или председника Завичајног друштва имао сам могућност да повремено директно посматрам деловања Торлачког друштва *Ждрепче* из Белоградчика, неколико година уназад одвијање једном годишње граничног сабора на месту Кадибогаз⁵⁴, фестивал *Торлаци смо – јунаци смо* у Чипровцима у Бугарској 2000. године, фестивал *Кад кум прасе и ти вречу* 2011. године. Као етнолог који се бави Торлацима, био сам позван и присуствовао сам отварању изложбе *Прича о Торлацима (Приказка на Торлаците)* у Етнографском институту с музејом Бугарске академије наука у Софији 2006. године. Као посредник и организатор фолклорне размене села Велики Извор код Зајечара и торлачког села Горњи Лом у северозападној Бугарској такође сам у неколико наврата имао прилике да видим идентитетске манифестације људи овог краја. Но, не само у овим случајевима, него и истражујући за потребе овог рада, нисам само сакупљао литературу, казивања и материјалне манифестације идентитета, већ сам, у контакту са казивачима и другим субјектима са којима сам долазио у контакт, и посматрањем стицао одређена искуства и импресије о њиховом идентитету.

Кроз улогу учесника институционалног нивоа торлачког идентита и пограничне сарадње имао сам, дакле, прилику да и кроз посматрање сагледавам динамику конструкције овог идентитета у овом периоду, позитивне и негативне реакције на његово јачање и друштвене услове који су погодовали том јачању. Поред тога, као обичан грађанин етнокултурно шаролике источне Србије, директни учесник свих ових дешавања и човек који је, пре свега активношћу на институционалном нивоу, учествовао у афирмисању овог идентитета, у прилици сам био и да вршим *самопосматрање* и да анализирам и своје мотиве и поступке на овом плану. Резултати те анализе ће такође бити уткани у овај рад. Јасно је да посматрање са учествовањем и самопосматрање у улози једног од кључних актера више него друге истраживачке улоге као опасност носе субјективност и недовољну објективност. Но, као што сам већ нагласио, сматрам да сам, уз помоћ своје рационалности и професионалног приступа, успео да теми приступим потпуно објективно, чак и у овом случају.

*

Дакле, први велики одељак овог рада чини преглед литературе о Торлацима, из којег се види кавим се сазнањима до сада располагало о њиховом идентитету, а следећа четири резервисана су за презентовање сакупљеног материјала до којег сам дошао приликом теренских истраживања за потребе овог рада. Пети велики одељак, назван *Конструкција торлачког идентитета*, представља покушај да се сакупљени подаци и литература ставе у функцију *објашњења* идентитета Торлака. У њему је понуђена прича која представља реконструкцију овог идентитета од настанка до данашњих дана. Сви подаци су, у складу са динамичким и ситуационим схватањем идентитета, стављени у историјски контекст – посматрају се кроз временску димензију која обухвата распон од око два века. У том смислу они се посматрају у микро и макро

⁵⁴ Дејан Крстић, *Сабор на Кадибогазу : прилог познавању граничних сабора*, "Теме" : часопис за друштвене науке, бр. 4/2011, Ниш, октобар-децембар 2011.

друштвеним контекстима који су се смењивали у простору и времену, са нагласком на кључну улогу појединаца у конструкцији идентитета. Посебно се указује на однос торлачког са другим локалним и регионалним, као и са националним (српским и бугарским), идентитетима и показује како различити идентитети функционишу на истом простору.

У последњем одељку рада (не рачунајући прилоге и спискове литературе, казивача и осталих извора), названом *Завршна разматрања*, сумирани су резултати истраживања торлачког идентитета са теоријског становишта.

III. ТОРЛАЦИ/ТУРЛАЦИ У ЛИТЕРАТУРИ

III.1. ТОРЛАЦИ И ТУРЛАЦИ – РЕЧИ ЗА ОЗНАЧАВАЊЕ РЕГИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА И ЕТНОКУЛТУРНОГ САДРЖАЈА

III.1a. Помен Торлака од стране Вука Караџића

Торлаке као регионалну групу први помиње **Вук Караџић** у другом издању свог *Српског рјечника*, објављеног 1852. године. Он каже да је Торлак *човјек који нити говори чисто Српски ни Бугарски*⁵⁵. На жалост, он не даје одређење географског распрострањења Торлака. На основу ове дефиниције само можемо претпоставити да се Торлаци налазе негде на подручју срастања етнокултурних утицаја Срба и Бугара.

Ову дефиницију Вука Караџића касније су, све до данас, преузимали многи аутори уклапајући је у своје гледиште о Торлацима. Овде само, као пример, наводим да се у *Етимологијском рјечнику хрватскога и српскога језика*, објављеном 1973. године, аутора **Петра Скока**, као једно од одређења Торлака наводи и ово⁵⁶.

III.1b. Торлаци – становништво у широј околини Пирота

На више места, пре свега у српској литератури, од последње четвртине XIX века до данашњих дана, реч Торлак се употребљава за ширу околину Пирота или за уже делове овог подручја, а реч Торлаци за становништво овог краја.

*

У путопису *С Дунава на Пчињу*, објављеном 1882. године, **Милан Милићевић**, у одељку *Од Пирота преко Миџура до Видлица 9, 10, 11 и 12 јула* [1881. године], први пут у литератури даје географско одређење простора на којем, по њему, живи становништво које се назива Торлацима. Милићевићева одређења Торлака имала су велики утицај на каснију литературу, па ћу их овде приказати детаљније.

Када говори о дрвеном крсту са натписом у манастиру Темска код Пирота, посвећеном капетану Милутину Карановићу, погинулом у Српско-турском рату 1877. године, Милићевић каже:

Мир душама јунака! Лака земља праху њиховоме. Они крвљу својом платише слободу Пирота и свега Торлака!

Говорећи о Старој планини, каже:

То планинско било које собом џепа воде к Нишави и ка Лому и Дунаву граница је између два стара предела – између Загорја и Торлака.

Загорје је онај предео од Старе планине ка Дунаву, а Торлак је онај предео од Старе планине к Нишави и даље до граница које ћу доцније поменути.

Убрзо додаје:

⁵⁵ Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник*, Беч, 1852, стр. 744.

⁵⁶ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga treća, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1973, str. 484.

Предео на север од венца Старе планине, као што рекох, зове се Загорје, а људи – Загорци. Предео пак на југ од планине ка Нишави и Пироту зове се Торлак или обичније Торлачко, а људи Торлаци.

Граница између Србије и Бугарске проведена је билом ове планине, и тако је Загорје припало Кнежевини Бугарској, а Торлак Србији.

Загорска места најближа планини јесу: Влашко Село, Чипуровац (паланка), на гласу с лепих Чипуровских ћилима, Копиловци итд.

А торлачка села под планином јесу: Топли До, Дојкинци, Јеловица, Росомач, Ржана итд. [...]

[...] Торлак се, по казивању сељака, пружа више Цариброда до Губеша, последњег торлачког села на тој страни. Одмах иза Губеша је село Гинци или Ђинци. То је већ село шопско; и од њега настаје предео који се зове Шопско, у који се броји и Софија, данашња бугарска престоница.

Шопови се разликују говором и оделом од Торлака, а разликују се и од правих Бугара.

Докле се пак на југ и запад пружа торлачка земља, не могах тачно сазнати. Једни веле: на запад - до Беле Паланке, а на југ до Лужнице. А други кажу да се пружа чак до Ниша и до Знепоља!

Загорци и Торлаци разликују се међу собом и говором и оделом, само те разлике не падају одмах у очи невичну гледаоцу.

Загорци своје гуњеве шарају црвеним гајтаном, а Торлаци своје црним. Ношиво женско још више је разнолико.

Још има једна разлика: у Загорју, особито под планином, има доста гушаваца, а у Торлаку не видесмо ни једног човека с гушом.

Међутим, крсна имена славе и једни и други.

[...] Највећа вода која тече кроз Торлак јесте Нишава.

Затим набраја мање реке ове области: Годечку реку, Протопопиначко врело, Лукавичку реку, Јерму, Височицу (Друга једра вода у Торлаку јест Височица...) и Темштицу, која, спојена са Височицом, добија име Темска. Додаје и одређење области Висок, која је, по њему, део области Торлак.

Планински предео у ком су села: Рсовци, Ржана, Славиње, Јеловица, Брлог, Дојкинци, Росомач, Браћевци, Изатовци, Каменица, Сенокос, Бољев До, Вуковија, Доњи Криводо, Горњи Криводо, Брља, Комитица, Смолча и Губеш зове се Висок. По њем је сад назван северни део пиротског округа височки срез. Висок је део Торлака.

[...] Поменуо сам већ како је обилно паше на Старој планини. Торлачка и загорска стока, и док ју је било много више, није могла сву ту траву опати.⁵⁷

Милан Милићевић је, дакле, веома јасно рекао коју област сматра Торлаком и које људе Торлацима. У својој књизи *Краљевина Србија*, објављеној две године касније, 1884, он, описујући Србији новоприпојени Пиротски округ, понавља ове своје ставове:

[...] А граница између округа пиротскога и Кнежевине Бугарске проведена је преко ових места:

Од Иванове ливаде, где се одваја од старе границе, нова гранична пруга узима главно било Старе планине (Коџа-Балкана) и удара на брег Голаш, на Св.

⁵⁷ Милан Ђ. Милићевић, *С Дунава над Пчињу (листићи из дневника)*, *Годишњица Николе Чупића*, књ. IV, Београд 1882, стр. 209-347, и у: *Пирот и Срез нишавски 1801-1918*, грађа, књига прва 1801-1883, сабрао и приредио Илија Николић, Пирот 1981, стр. 588, 591, 592, 593, 594, 595.

Николу, на Дебели рт, Црни врх, Мирицу, Козју грбину, Миџур, Мартиницу, Орловић, Бражу главу, Три кладенца, Три чуке, Копрен, Вртоп, Сировичницу, Слап, Добро јутро, Малу пољану, Мучибабу, Прелесје и Сребрну.

Ово планинско било, које дели воде Лому и Нишави, граница је не само између данашње државе српске и државе Бугарске него и између два стара предела, између Загорја и Торлака.

Загорје је осојни предео од Старе планине ка Дунаву, а Торлак је присоје од Старе Планине к Нишави и даље до граница које ће се доцније казати.⁵⁸

Говорећи о становништву пиротског округа, он каже:

Пирот је средина пределу кога је име у нас мало познато, а с којим нам ваља познати се. Пирот је средина пределу који се зове Торлак или, много обичније, Торлачко.

Говорећи о планинама овога округа, ми смо казали куда иде било Старе планине (Коџа-Балкана) од Светога Николе до Сребрне.

Предео од тога била на север ка Дунаву зове се Загорје или Загорско, и људи Загорци. А предео на југ од Старе планине к Нишави и Пироту зове се Торлак или, још обичније, Торлачко, људи пак Торлаци.

Предео Торлак пружа се, по казивању сељака, више Цариброда од Губеша, последњег торлачког села на тој страни; одмах иза Губеша село је Гинци или Ђинци. То је већ село шопско; оно припада пределу који се зове Шопско и у коме је и Софија, данашња престоница Кнежевине Бугарске.

Шопови се разликују и говором и оделом од Торлака; а разликују се и од правих Бугара.

Докле се пак на југ и запад пружа торлачка земља, не могох тачно сазнати. Једни веле: на запад до Беле Паланке, а на југ од Лужнице. А други кажу да се пружа чак до Ниша и до Знепоља!

И Загорци се разликују од Торлака говором и оделом, само те разлике не падају одмах у очи невичну гледаоцу.

Загорци своје гуњеве шарају црвеним гајтаном, а Торлаци црним. Женско ношиво још више им се разликује.

Крсна имена пак славе и једни и други.

Вук у Рјечнику под речи Торлак каже: «Човјек који нити говори чисто Српски ни Бугарски».

То исто може се поновити и данас за говор Торлака. Он ће се најбоље видети из песама које су стављене на своје место у овој књизи.

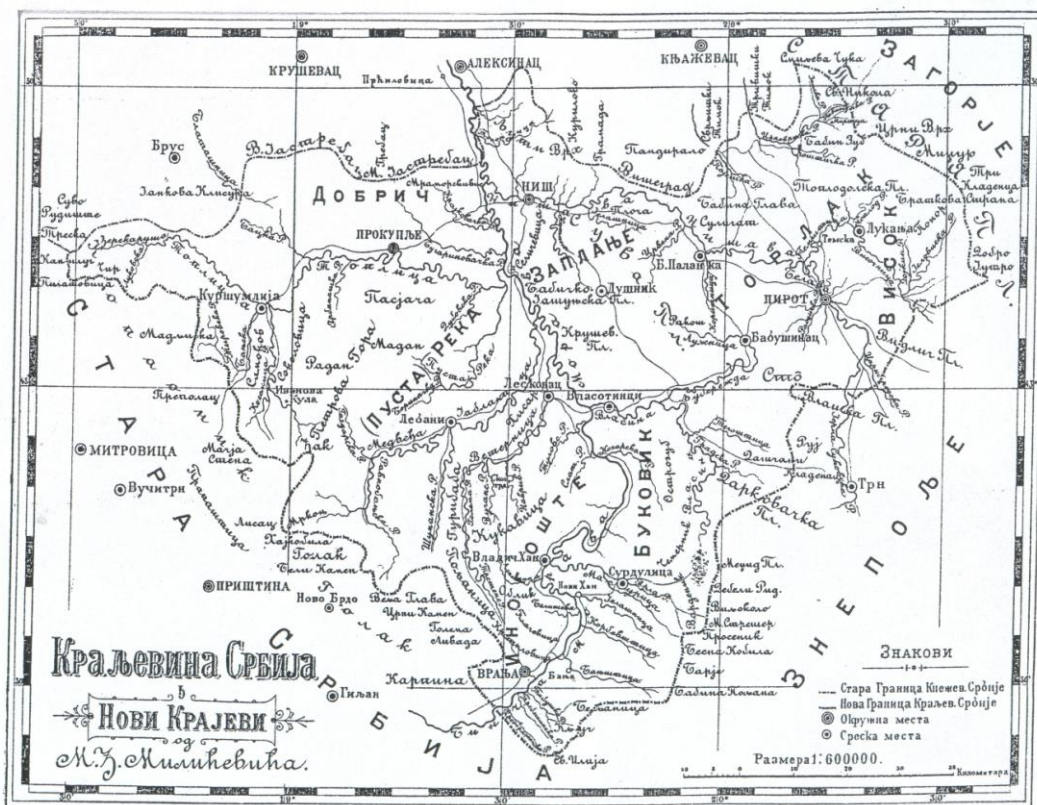
Торлаци, откад су потпали под Турке, трпели су, мимо остало, најчешће ове две невоље: сиромаштину од своје земље и опустошавања од војска које су туда грцале к Морави и Шумадији. И једна и друга невоља потискивала их је да се селе.[...]

[...] При свему томе Торлаци су у свако време потврђивали да „човек не живи о самоме хлебу“, него о свакој племенитој мисли. [...]

[...] Најпосле, као морална слика Торлака може послужити и статистика моралности у пиротском округу за последње четири године (1879, 1880, 1881. и 1882)[...] (прилаже табелу)

⁵⁸ Милан Милићевић, *Краљевина Србија, нови крајеви*, Београд 1884, стр. 165; *Пирот и Срез нишавски 1801-1918, грађа*, књига прва 1801-1883, сабрао и приредио Илија Николић, Пирот 1981, стр. 376.

На крају своје књиге Милићевић даје и карту Србији новоприпојених крајева (четири округа: Пиротски, Нишки, Топлички и Врањски) на којој је као област уписан и *Торлак*, који, заједно са географским називом Висок, покрива скоро цео пиротски крај, од била Старе планине до Беле Паланке и Бабушнице, која је средиште Лужнице.⁵⁹

Сл. 1. Милићевићева карта нових крајева Краљевине Србије на којој је уписана и област Торлак

Дакле, да сумирамо, прво у путопису *С Дунава на Пчињу*, издатом 1882, а потом и у *Краљевини Србији* из 1884. године, **Милан Милићевић** простор на којем живе Торлаци изједначава са тадашњим Пиротским округом. По њему, граница Торлака се на истоку поклапа са српско-бугарском границом (с друге стране су североисточно Загорци а југоисточно Шопови), а на северу са границом између Пиротског и Књажевачког округа. Западну и јужну границу није прецизно дефинисао – оставља могућности да је она на западу до Беле Паланке или чак до Ниша, а на југу до Лужнице или чак до Знепоља.

*

Чешки научник **Константин Јуречек** године 1888. на чешком језику објављује своју књигу *Путовања по Бугарској* (*Crsty po Bulharsky*). Описујући

⁵⁹ Милан Милићевић, *Краљевина Србија, нови крајеви*, Београд 1884, стр. 181-183, 218 и карта на крају књиге; и у: *Пирот и Срез нишавски 1801-1918, грађа*, књига прва 1801-1883, сабрао и приредио Илија Николић, Пирот 1981, стр. 382-383, 759 и карта на крају књиге.

околину Цариброда, данашењег Димитровграда, он даје једну фусноту у којој, између осталог, каже:

*Житељи царибродског и пиротског краја, који другачије говоре и другачије се облаче од Шопи, често се зову Торлаци. У овом крају не воле да чују ово име као надимак; у Цариброду су ми рекли, да тамошњи људи зову Торлацима управо Шопе у софијском крају. Уосталом, у берковичком крају сељани који живе с једне и друге стране Балкана [Старе планине], једни друге називају Торлацима...*⁶⁰

И Јиречек, као и Милићевић, не изједначава Торлаке са Шопима, што, као што ћемо видети, чине неки каснији истраживачи. О Шопима, које везује за Софијско поље, а и нешто шире, за читаву западну Бугарску, он говори на другом месту у овој књизи.⁶¹

*

Десет година после Милићевића, а шест после Јиречека, године 1894, **Симеон Христов**, Пироћанац са бугарским националним осећајем, објављује рад на бугарском језику *Пиротски округ и његово становништво (Пиротският окръг и неговото население)*. Иако рад има за циљ да покаже да је становништво Пиротског округа бугарско, да је овај предео Бугарима отет од стране Србије и да се врши асимилација овог становништва, његов аутор не крије да обилато користи Милићевићеву књигу *Краљевина Србија*. Још у уводу каже: *У неким одељцима а посебно у географском прегледу користио сам Милићевићев рад «Краљевина Србија, нови крајеви», старајући се да допуним или поправим оно што ми је, као Пироћанцу, познатије.* (прев. с буг.). На наслову одељка *Становништво и народност (Народонаселение и народност)* је фуснота која упућује на 181-182 страну Милићевићеве *Краљевине Србије*, али он у њему износи и нешто другачији став у односу на Милићевића – да је Торлак део шире области Шоплук. Он каже:

Као што је познато, цела западна Бугарска се зове, не баш сасвим, Шоплук. Део тог „Шоплука“ заузима и Пиротски округ са својим центром градом Пиротом. Али, поред заједничког имена, ти исти Шопи имају и посебна имена. Тако се остатак Старе планине у Бугарској (Ломски и Берковачки крај) зове Загорје или Загорско, а његови житељи – Загорци. С друге стране Балкана, у Пиротском округу, пак, житељи се називају Торлаци, а тај крај - Торлак или Торлачки крај. Суседи Торлака су Токунци (Софијски крај) и Граховци (Брезнички крај), Знепољци, Нишевчани (Нишки крај) и тако даље.

Граница Торлака, према казивањима самих житеља сељака, пружа се мало даље од Цариброда до села Губеш, на запад до Црвене реке, а на југ до Лужнице.

Ове гране шопског племена се разликују не само по ношњи већ и по говору. Загорци, на пример, украшавају одећу црвеним гајтаном, а Торлаци – црним, а уз то ни крој није исти. Из песама западне Бугарске, које се могу наћи одштампане у Мин. Зборнику, свако може да види да се оне по радњи и говору разликују.

Назив Загорац, чини ми се, произишао је из места на којем живе у односу на Торлаке, то јест због тога што се налазе, из њиховог угла гледано, иза горе, и одатле – Загорци и Загорје. Али назив Торлак из чега произилази није ми познато. Сећам се, пак, тога да се реч торлак употребљавала за подсмех, да су њоме они који се подсмевају хтели Торлака да предатаве као неведу и глупака. Отуда и

⁶⁰ Константин Иречек, *Путуванија по Бугарија*, Софија 1974, стр. 549.

⁶¹ Исто, стр. 145-146.

изрека: „Ако сам Торлак несам пак и ахмак“ [ахмак = глупан, будала⁶²]. Назив софијских Шопа „Токунци“ име је дато за подсмех, јер често у говору употребљавају реч „токо“. Вук Караџић у свом речнику објашњава реч Торлак са: „човек који не говори чисто ни српски ни бугарски“.* [прев. с буг.]

У фусноти **Христов** даје објашњење речи торлак и шоп од стране Славејкова:

*П. Р. Славејков у раду «Неколико речи о Шопима» (Пер. Спис IX, 106-123) објашњава реч «торлак» са «дивљак, простак», а реч «шоп» је по њему од корена «соп», од којег је и «шопка» - ћунак за провођење воде. Шопа, по Славејкову, говоре особено бугарско наречје, које се разликује од осталих западнобугарских говора; оно је мало подлегло утицају блиских српских и западнобугарских говора. [прев. с буг.]⁶³

*

У часопису *Караџић*, који је излазио у Алексинцу под уредништвом Тихомира Ђорђевића, у броју 2-3, објављеном 1900. године, **Коста Н. Костић**, који је одрастао и службовао у Пироту⁶⁴, објављује чланак *Из Торлака : Фолклористичке белешке из Пиротског округа*. Али, у овом чланку се не износи фолклористички материјал, већ се дају неке одлике, граматичка правила, говора пиротског краја, а у самом тексту се реч Торлак не помиње.⁶⁵

*

Путописац **Феликс Каниц**, у постхумно, 1909. године, објављеном другом делу књиге *Србија : Земља и становништво*, описујући пределе старопланинског дела Пиротског округа, изненада прекида опис путовања и, укратко, у два пасуса, даје географско одређење области у којој, по њему, живе Торлаци, а затим говори и о, по њему, карактеристичним одликама њихове културе: говору, ношњи, слави, свадбеним обичајима и печалбарству. Он Торлаке, које, као и Милићевић, сматра различитом групом у односу на суседне Шопове, ставља у географски оквир који се поклапа са Милићевићевом другом варијантом, по којој се ова област простире све до Ниша и Знепоља (Трнског краја):

Цела област балканског ланца између Ниша, Цариброта, Трна и извора Темитице код Губеша звала се раније Торлак, а њени становници се и данас још зову Торлаци. Они се језиком и ношњом разликују од Шопова, који живе на територији од балканског превоја Гинци до јужно од Софије, и од Бугара на северној Чипоровској реци, које у Торлаку зову Загорцима. Вук каже: „Торлаци не говоре добро ни српски ни бугарски“. Њихов језик је сличан оном у нишком крају, али се к и г изговарају мекше, више као ћ и ђ; тако, на пример: руће уместо руке, слуће уместо слуге итд. Торлак носи белу куделну кошуљу, беневреке (чакшире) од белог сукна, кратак јелек, цубе без рукава, а зими још и гуњ с капуљачом и рукавима – све то од абе (сукна) и опишвано црним гајтаном; осим тога он носи црвен вунени појас, дебеле беле вунене чарапе, преко њих обојке од навоштеног сукна, опанке од коже које сам прави и баретину (шубару).

⁶² Abdulah Škaljić, *Turcizmi i srpskohrvatskom jeziku*, šesto izdanje, "Svjetlost" Sarajevo, 1989, str. 75.

⁶³ С. Христов, *Пиротският окръг и неговото население*, Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, кн. XI, София, 1894, стр. 287, 310-311 (фототипско издање сепарата из 1993. године, библиотека *Западни покрајини*, № 4).

⁶⁴ Тихомир Р. Ђорђевић, *Коста Н. Костић (1875-1915)*, у: Коста Н. Костић, *Историја Пирота*, Пирот 1973, стр. 5-7.

⁶⁵ Коста Н. Костић, *Из Торлака, фолклористичке белешке из Пиротског округа*, „Караџић“, бр. 2-3, Алексинац, 1900, и исти текст у Коста Костић, *Историја Пирота*, Пирот, 1973, стр. 61-64.

Слављење крсног имена у Торлаку само се незнатно разликује од српског; једино што ручак почиње вином, а вечера ракијом. На свадбама влада специфичан обичај да се сватима младожење вратнице невестине куће отварају тек кад преко ње баце неколико златника у двориште. Тада се још једном утврђује шта младенци једно другом дају. Тек кад се то јасно и гласно расчисти, невесту њен брат предаје изасланом деверу. Тада се сви, невеста такође, пењу на коње и одлазе кући младожењиној, где се свадба прославља уз песму и гозбу. Разуме се, Торлаци, као и остали Јужни Словени, воле лепе здравице; једна од најлепших и најкраћих упућена младенцима гласи: „Живели дуго и будите чисти као Стара планина!“ - као снегом покривени Балкан. Торлаци много воле да путују; на то их делимично гони неплодност тла, јер морају хлеб да траже у туђини. Лети, у време жетве, многи мушкарци, жене и девојке одлазе на 10-14 дана у српско Поморавље и у Румунију. Многи недељом увече силазе у долину Нишаве, раде тамо преко недеље и у суботу увече се враћају својима. Мутавције, грнчари и циглари («ћерамциари») иду све до Крагујевца, па су и Шумадинце научили да рационалније искоришћавају угаљ.⁶⁶

Иако даје своје етнографске белешке из овог краја, Каниц као да је одређење распрострањења Торлака, а и разлику у ношњи између Торлака и Загораца, иако то не наводи, преузео од Милићевића.

*

Године 1934. у Пироту **Светислав Петровић**, средњошколски професор језика из Пирота, рођени Пироћанац⁶⁷, објављује књижицу под насловом *Око наше Нишаве*, која има за циљ да, кроз историјске догађаје и личности, покаже српски национални карактер становништва Понишавља, то јест шире околине Пирота. Говорећи о буни становништва овог краја против Турске власти 1836. године, познатој под називом Пиротска буна, он у једном тренутку каже:

Против турских насиља – која су се осећала по целом Торлаку, Шоплуку и Старопланинском Загорју – дигла се и Берковачка нахија коју су Пироћанци побунили.

Говорећи о војводи Момчилу, који се у народном предању везује за пиротски утврђени градић, он каже:

По грчком историчару Грегори Момчило је рођен у пограничном подручју између Срба и Бугара – дакле у Торлаку или Шоплуку – а у младости је хајдуковао на грчко-бугарској граници [...].⁶⁸

Помињање области Торлак у контексту приче о пиротском крају и дистинкција између Торлака, Шоплука и Загорја, јасно указује на то да је Петровић, као и претходно поменути аутори, област Торлак схватао као пиротски део Старе планине са подножјем. Да је ово схватање под утицајем Милићевићевог мишљења, показује то што се у списку литературе налазе и Милићевићеви путопис *С Дунава на Пчињу* и *Кнежевина Србија* и *Краљевина Србија*, а приликом описа планинских лепота овог краја он такође цитира Милићевића.

*

⁶⁶ Феликс Каниц, *Србија, земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, књ. II, Српска књижевна задруга Београд, 1987, стр. 233-234.

⁶⁷ За информацију о пореклу и занимању Светислава Петровића најсрдачније захваљујем свом пријатељу Драгољубу Златковићу из Пирота, културном посленику, јавном раднику и записивачу етнографске и фолклористичке грађе.

⁶⁸ Светислав Петровић, *Око наше Нишаве*, Штампарија "Св. Сава" Пирот, 1934, стр. 44-45, 60.

У антропогеографској монографској публикацији *Белица*, објављеној 1941. године, **Станоје Мијатовић** у прегледу досељеника који су се населили у истоименој области у Поморављу, каже да род *Торлаковићи* из села Шуљковца, који потиче „из неког Торлака“, потиче вероватно из околине *Пирота*.⁶⁹

*

Године 1955. географ **Гаврило Видановић Сазда**, пореклом из пиротског дела Старе планине, тачније из Горњег Висока, из села Росомача, универзитетски професор географије⁷⁰, објављује географску монографију *Висок, привредно географска испитивања*. Говорећи о становништву, он више пута наглашава да на овом простору живе Шопови, али на једном месту каже и следеће: ... *На тај начин је у Високу, као и у осталим граничним и одувек спорним областима између Срба и Бугара дошло до стварања посебног варијетета словенских народа на Балкану, тј. до стварања Шопова овде познатих под именом Торлаци*⁷¹. Аутор, дакле, изједначава Торлаке и Шопове, али није јасно да ли ове две речи сматра синонимима или Торлаке сматра делом Шопова.

*

У свом раду *Вукова знања о Бугарској*, објављеном 1966. године, **Владимир Стојанчевић**, историчар, академик, говорећи о односу Вука Караџића према говорима данашње источне и југоисточне Србије и западне и северозападне Бугарске, између осталог каже:

Дакле, не само да су крајеви Јужноморавског слива, по језичком (и говорном) основу, припадали грани српског језика него је и онај доста широки гранични предео између Србије и Бугарске, по Вуку, имао делимичне особине српског језика или, боље речено, чинио прелаз од српског ка бугарском језику. Та област, у науци знана под именом Шоплук (парцијално и као Торлак, Загорје) (фуснота упућује на књигу Константина Јиречека *Кнежевина Бугарска*, објављену 1899), са главним центрима у Пироту, Белоградчику, Враци, Софији, Радомиру и Трну, чинила је прелазни говор од српског ка бугарском језику, односно у говору „заносила“ на бугарски.⁷² Дакле аутор овде јасно наглашава да је Торлак само део широке области Шоплук, и с обзиром на то да упућује на Јиречека, можемо претпоставити да под Торлаком подразумева управо пиротски крај. Међутим, као што ћемо видети у поглављу посвећеном везивању Торлака за северозападну Бугарску, аутор на другом месту у истом раду под Торлацима подразумева становништво северозападне Бугарске на падинама Старе планине.*

*

У свом дипломском раду *Традиционална култура Турлака*, одбрањеном 1982. године на Катедри за стару и средњовековну историју на Историјском факултету Универзитета *Кирил и Методиј* у Великом Трнову, **Искра Луканова**, потоњи директор музеја у старопланинском градићу Чипровци у Бугарској, обрађује традиционалну културу становништва које се назива Турлаци и које живи у пограничним пределима северозападне Бугарске (њени ставови о овоме

⁶⁹ Станоје Мијатовић, *Белица*, Српски етнографски зборник, књ. LVI, Београд, 1941, стр. 117.

⁷⁰ За информацију о пореклу и занимању проф. др Гаврила Видановића Сазде најсрдачније захваљујем поменутом Драгољубу Златковићу из Пирота.

⁷¹ Гаврило Видановић Сазда, *Висок, привредно-географска испитивања*, Географски институт САНУ, Посебна издања књ. 6, Београд 1955, стр. 42.

⁷² Владимир Стојанчевић, *Срби и Бугари 1804-1878, чланци и расправе*, Нови Сад, 1995, стр. 134,143.

биће детаљно приказани на наредним странама у одељку у којем се даје преглед везивања Торлака или Турлака за северозападну Бугарску). Међутим, у уводу свог рада, поред осталог, она каже и да у граду Берковица у северозападној Бугарској живе Турлаци насељеници из села Брља, Смолча, Комштица, Сенокос, Бо[љ]ев дол, Горњи и Долњи Криводол, Влковија, Изатовци, Славиња, Ржана, која се углавном налазе на југословенској територији (реч је о селима географске области Горњи Висок, која се налазе углавном у димитровградској, а и пиротској општини, у самом пограничју). Каже да они сами себе називају Турлацима и да тврде да и становништво околних берковачких села житеље набројаних села на југословенској територији, као и житеље села Брлог, Дојкинци, Пуста Јеловица и Рсовци (такође у Средњем Високу, у пиротској општини, поред саме државне границе) назива Турлацима. Позивајући се на казиваче, она каже да се ови Турлаци по говору, обичајима и ношњи ни мало не разликују од Турлака из белоградчишког и берковачког краја у Бугарској. Додаје да се поменута села у Југославији налазе баш наспрам турлачких села у Бугарској и да се њихово становништво сматра бугарским.⁷³

*

У монографији села Велика Лукања у пиротској општини, објављеној, 1985. године у Пироту, аутор **Вукашин Петровић**, иначе по професији учитељ, пореклом из Лукање⁷⁴, углавном понавља Милићевићево одређење Торлака, по којем су Торлаци становништво у широј околини Пирота, које се разликује од суседних Шопова:

Још 1882. године М. Ђ. Милићевић у књизи Краљевина Срба, стр. 81, наводи да се становништво Торлако [ДК – Торлака] (предео између Старе планине[,] Мораве и Знепоља и Губеша код Цариброда) говором и ношњом разликује од Шопова који живе иза Цариброда према Софији. И поред неких сличности у обичајима не треба их мешати. Можда би требало рећи да су Загорци иза Старе планине најсличнији Торлацима, јер и они имају крсну славу, сличан говор и једнаку ношњу која се једино разликује по употреби гајтана за шарање ношњи. Торлаци своје беле јелеке [□ у народу душанке) шарају црним гајтаном док Загорци то чине црвеним гајтаном. Торлаци су за време турског ропства бежали у Србију, нарочито за време Хаџи-Нешине буне 1836. године, када су се узбунила села Горњег Понишавља, па и Висока, а нарочито после неуспеха исте буне.⁷⁵

*

Године 1994. **Витомир Живковић** из села Крупца код Пирота, свршени учитељ, а политички, привредни и јавни радник⁷⁶, у Пироту објављује књигу под називом *Торлак*. Увод ове књиге он почиње следећим речима:

Нисам сигуран да би се о Торлаку данас могли наћи други трагови осим оних које су нам успутно оставили Вук Караџић, Милан Ђ. Милићевић, Коста Костић и још неки [...] Додуше, у овом веку већи број аутора дао је свој допринос

⁷³ Искра Луканова, *Традиционална култура на Турлаците*, дипломна работа, Велико Търново 1982, стр. 2-3 (један примерак овог рада, до којег сам и ја дошао, чува се у музеју у Чипровцима).

⁷⁴ За информацију о пореклу и занимању Вукашина Петровића најсрдачније захваљујем поменутом Драгољубу Златковићу из Пирота.

⁷⁵ Вукашин Петровић, *Велика Лукања*, Пирот 1985, стр. 26.

⁷⁶ Шири биографија Витомира Живковића биће дата приликом презентовања разговора обављеног са њим.

проучавању предела Торлак, али се спомињу нова имена као Горње Понишавље, пиротски крај, предели Старе планине и слично [...]

Припремајући грађу за монографију родног места [Крупац] [...] дошао сам до сазнања да су људи на овом простору (независно од данашње граничне линије и етничке припадности) вековима живели као посебна група која је имала аутохтона обележја. Обичаји и лична имена дају томе посебан печат, а занимање (укључујући и печалбарство), промене круна и династија, прогони и ратови, епидемије и елементарне непогоде одразиле су се на начин живота и понашање. Све то заједно повратно је утицало на говор и обичаје.

Поред тога, у уводу он каже и да је вековна тежња становника Торлака да се спасу немаштине и пљачке довела до тога да напусте своја вековна огњишта и да се одселе или у оближња градска насеља, или у Војводину, друге делове Србије и Македонију. Затим додаје следеће одређење Торлака, по којем су они део Шопова:

Позната су, такође, становишта да је цео простор од Старе планине на северу до Беласице на југу и од Сићевачке клисуре на западу до места званог Побит камак на истоку (иза Софије) јединствен и да се зове Шоплук у коме живе Шопови, словенизирани староседеоци влашког порекла измешани с досељеницима. Према томе, Торлак би био део Шоплука, као што су Левач или Гружа део Шумадије. Торлаци су се разликовали од својих суседа и били препознатљиви у односу на друге групе у Шоплуку.

Али, без обзира на горе поменуће податке у уводу књиге, своје схватање Торлака аутор **Витомир Живковић** детаљно образлаже у првом делу књиге названом *Торлак и Торлаци*, и то у одељку *Појам и границе*. Ево тог одељка у целини:

Још пре три стотине година за Торлак и Торлаке се знало не само у ближој околини (у суседним пределима), већ знатно даље – до Цариграда и најудаљенијих крајева Влашке; свуда тамо докле су стизали печалбари „оди Торлачко“. Сами су се представљали као Торлаци, а свој предео називали Торлачко. Тада није било уобичајено да се сеоска насеља и предели идентификују према градским насељима којима гравитирају. Знало се за Ресаву, Топлицу, Добрич, Мачву, Стиг, Јадар, Жупу, Јабланицу, Шумадију, Заплање, а у суседству Торлака за Лужницу, Сврљиг, Загорје, Шопско и Знепоље.

Граница предела није била линијом одређена, али им се средиште знало, јер су крајња насеља била препознатљива [фуснота упућује на Милићевићеву Краљевину Србију]. Торлак као предео описује и Милан Ђ. Милићевић непосредно после ослобођења од Турака* [фуснота такође упућује на Милићевићеву Краљевину Србију, стр. 165]. Торлак у свом „Речнику“ помиње и Вук Караџић*. Трагове о Торлаку оставио нам је и Коста Костић у „Историји Пирота“. Торлак спомињу и други аутори, а спомиње се и у службеној преписци органа власти Краљевине Србије после присаједињења пиротског округа.*

Интересантно је да је тај назив (за предео и становнике) брзо нестао из употребе. Пиротски округ је имао неколико срезова, али ни један није понео назив торлачки. (Један се звао височки). По свему судећи овај назив је сматран подсмешљивим, увредљивим, недостојним и неукусним (фуснота упућује на Речник бугарског језика). Томе су вероватно допринела мишљења становника других крајева Србије који су се сусретали са емигрантима из Торлака и с њиховим потомцима широм Србије, а посебно са онима у околини Београда о*

којима Јован Цвијић пише да су и после једног века задржали ношњу, говор и „торлачки начин“ понашања.

Успомена на Торлаке још је жива и у северозападној Бугарској. Када сам свог вршњака Видинчанина Серафима Серафимова, тада декана Ликовне академије у Софији, запитао за Торлаке, одмах се присетио како је од својих старијих слушао да су силазили преко Чипровца и Белоградчика одозго са Балкана (Стара планина), да су били сезонски радници на пољима и у грађевинарству, као и да су неки преко Видина одлазили у Влашку као занатлије или сезонски радници – печалбари.

Границе предела Торлак, по М. Ђ. Милићевићу, пружају се на северу главним билом Старе планине (Коџа Балкана) од св. Илије до Сребрне; на истоку до села Губеш (јер су Гинци или Ђинци већ Шопско), док за југ и запад дозвољава две могућности: до завршетка пиротског поља и Беле Паланке, односно укључујући Лужницу и друге крајеве до Ниша. Моја истраживања поклапају се са Милићевићевим само по питању северне и источне границе, док се јужна продужава до Знепоља, укључујући слив Јерме. Западна граница је на линији Сињац – Кална (Књажевачка). Лужница не спада у Торлак, јер је линија разграничења Беровица – Пасјач. Закључак темељим и на основу личних имена. У поменутиим граничним насељима већ има имена која нису торлачка (зетови, досељеници, кумови из суседних насеља). Граница није оштра, пошто је нормално било родбинских мешања.

Северна и источна граница Торлака поклапа се и са подручјем новоосноване Нишавске епархије 1761. године, са седиштем у Пироту, када је ово подручје издвојено из састава Нишке и Софијске епархије*. Поп Коста Милошевић својевремено је тврдио да је јужна граница ове епархије била до Знепоља и Стрелца, а западна до Сињева и Врелца, не спомињући да ли се подручје епархије поклапало са пределом Торлак.

Ако бих још прецизније одредио границе Торлака, оне би ишле границом слива Височице, укључујући и горњи део слива Нишаве све до Чифлика иза Сињца – (између Беле Паланке и Пирота), као и горњи део слива Трговишког Тимока. Пирот је средиште Торлака, а од прве половине XIX века највеће торлачко насеље*.

Суседне пределе насељавали су са севера (са осојне стране Старе планине) Загорци, словенског порекла, вере православне, са којима су Торлаци блиско сарађивали, пошто су и њихови горштаци живели сличним животом. На истоку су Шопови [ДК – за разлику од онога што је рекао у уводу књиге, аутор овде Шопове сматра другом групом у односу на Торлаке!], такође православне вере, али затворени као група, те су одржавали слабе везе, осим што су кроз њихов предео пролазили Торлаци печалбари на путу за Цариград и Тракију и обратно* [у фусноти се каже: Торлаци су своје источне суседе подсмешљиво називали Баја Гања /у једнини/ или Гањинци, Гање (у множини)]. На југу живе Знепољци и Лужничани, са којима су везе такође биле слабије развијене, нарочито са Лужничанима. На западу су Сврљижани и на северозападу Власи. У току владавине Карађорђевића и Обреновића, до ослобођења од Турака, Торлак је био погранично подручје, јер се граница пружала на Пандирало између Књажевца и Пирота.

Интересантно је да на целом овом простору нема топонима са именом Торлак, али га зато има на домаку Београда. Овај назив је једини споменик

*Торлацима, по којима је, нема сумње, овде уведен** [У овој фусноти се упућује на књигу Ристе Николића *Околина Београда* и каже се да он ту описује потомке Торлака у Жаркову, Рипњу, Батајници, Железнику, Пиносави, Раковици и другим насељима. Каже се и да Душан Масловарић у свом раду у Гласнику Етнографског музеја у Београду бр. 25, из 1962. године пише о досељеницима Нишевљанима у Ресаву (село Стрмостен), где их памте по дрвеној ралици којом су дуго по доласку обрађивали плодну моравску земљу].

У следећем одељку првог дела књиге названом *Порекло имена Витомир Живковић* образлаже своје мишљење да је назив Торлак настао од речи *торло* коју он налази у народу пиротског краја и која означава покретни објекат за смештај оваца. Узгред и у овом одељку он каже:

Исчезле су речи торлак за станиште, Торлак и Торлачко за предео на овом простору и Торлак и Торлаци за појединца, односно за групу људи.

Потом следи одељак *Становништво*, у којем се износе поједини демографски подаци о пиротском крају на основу старих пописа, затим одељак *Занимање*, у којем се описују начин сточарења и ратарења и печалбарство. У одељку *Друштвени живот и обичаји* аутор говори о верском животу, свакодневном животу у кући, народној радиности, исхрани, забави и наталитету и морталитету у овом крају. У одељку *Кретање становништва у XIX веку* говори о влашком уделу у етногенези овог становништва и о историјским недаћама које су утицале на етнопсихологију и исељавање из ових крајева, с тим што, цитирајући Јована Цвијића, наглашава да се једна група из овог краја заселила у околини Београда. У одељку *Послетурски период* говори се о томе да је новопостављена граница 1878. године раздвојила идентично становништво и тако је оно с једне и друге њене стране примило различите националне идентитете, а национални јаз су продубили потоњи историјски догађаји. Одељак *Особине говора*, осим констатације да ово становништво тешко прихвата и српски и бугарски књижевни језик, садржи објашњења неких основних карактеристика говора становништва овог краја. На крају првог дела књиге је одељак *Лична имена*, у којем се говори о личним именима становништва овог краја, с тим што је на крају мали закључак који говори о флотантности ове масе становништва, која је у току новије историје претопљена у Србе и Бугаре тако да је државна граница постала етничка. Разуме се, кроз читав текст првог дела књиге много пута су за пиротски крај у ширем смислу и за његово становништво коришћени називи Торлак и Торлаци. Поменути одељак о личним именима је у ствари увод у други део књиге, који заузима скоро целу њену половину, а то је *Речник личних имена*, у којем се, као својеврсни доказни материјал о идентитету Торлака (онако како их је аутор схватио), дају стара имена овог краја, сакупљена из извора и на терену.⁷⁷

⁷⁷ Витомир Живковић, *Торлак*, Пирот, 1994.

Сл. 2. Предња корица књиге
Витомира Живковића "Торлак"

*

У књизи Витомира Живковића *Торлак* штампан је предговор који је написао њен рецензент **Јован Ћирић**, доктор и универзитетски професор географије, рођен у Пироту, одрастао такође у селу Крупцу код Пирота⁷⁸, као и Живковић. Између осталог он каже:

Торлак (Торлаци) је данас скоро заборављен назив за територију Горњег Понишавља с центром у Пироту. Откада су познати истраживачи и писци у деветнаестом и с почетка двадесетог века (М. Ђ. Милићевић, К. Јуричек, Р. Николић, К. Костић, Ј. Цвијић, С. Христов, П. Славејков и други) указали на овај крај и скренули пажњу на његов назив, Торлак, као термин, постепено се гасио и све више излазио из употребе. На његово место улазили су у употребу нови, углавном административно уведени називи (пиротски крај, пиротски округ), међу којима се, чини се, најпродуктивнијим показао географски назив: Горње Понишавље.

Сличној изумирућој језичкој тенденцији био је изложен и назив ширег регионалног простора - Шоплука (с изведеницама Шоп, Шопови, Шопје, Шопско и слично), али с мањим дерогирајућим резултатима. За разлику од угашеног назива Торлак (Торлаци, Торлачко), Шоплук (Шопови, Шопско, итд), као појам и назив, делимично је сачуван и ту и тамо је у употреби.

У простору Шоплука и Торлака, с ове и оне стране државне (српско-бугарске и македонско-бугарске) границе, обављана су свакојака проучавања, о чему сведочи прилична и разноврсна литература, али регионална, појмовна и историјска тематика и расправа углавном је запостављена, заобилажена и

⁷⁸ За информацију о пореклу и занимању проф. др Јована Ћирића најсрданије захваљујем поменутом Драгољубу Златковићу из Пирота.

избегавана. Ако је у том случају нешто и чињено (и то више у вези с Шоплуком и тек само с неком белешком о Торлаку) [...], чињено [је] спорадично и узгредно и то поглавито с етно-политичких основа или из етимолошких разлога.

Даље Ћирић, иако се Живковићева књига осноси на Торлаке, у скоро целом свом тексту углавном говори о Шоповима: о границама Шоплука, о пежоративности овог назива, о утицају еколошких и привредних услова на етнопсихологију становништва овог подручја, критикује претерано негативне и без довољно сагледавања изнутра изнесене тврдње о њиховој етнопсихологији, које су дали Јован Цвијић, Јордан Захаријев, Јован Трифуноски и други аутори, затим потврђује закључке Цвијића и других аутора о флотантности, то јест о прелазности етничких и културних својстава Шопова, као и о њиховој анационалности, говорећи и о ломовима које су донеле националистичке тврдње о националној чистоти Шопова. Говорећи о флотантности Шопова он помиње и Торлак као назив за област у околини Пирота, која је део Шоплука:

Међу ранијим ауторима, који су се бавили Шоплуком (посебно његовим делом Торлаком) [...], као значајнији могао би бити споменут С. Христов. У свом опсежном полемичком спису «Пиротскија окрг и неговото населеније» [...], полемичући о националном проблему Торлака с Миланом Ђ. Милићевићем, он, између осталог каже...

На крају своје рецензије Ћирић се поново окреће области Торлак:

Торлак, којим се у овој студији Витомир В. Живковић ближе, пре свега с језичке стране, бави, део је шире територијалне целине Шоплука. В. Живковић ближе дефинише и одређује торлачку територију у Горњем Понишављу и њене суседне, граничне крајеве. Као и око Шоплука у целини, тако и око Торлака (с акценом на а), водила се међу националним мисионарима, а води се и данас, расправа о етничкој припадности народа овог краја. В. Живковић сагласно појединим поменутиим ауторима, заступа тезу о историјској, етно и културној целовитости Торлака, нарочито у огледалу прошлости. И његово становниште инклинира ставу о посебности, етно и културној целовитости, прелазности и флотантности Торлака.

Затим даје цитате из Живковићеве књиге у којима се најбоље види горе образложени став, а онда свој текст завршава овако:

Данас, на одавно већ етнички издиференцираној шопско-торлачкој територији, док се национални мисионари и чистунци већ по традицији попреко гледају, расправљају или гложе, Торлаци (бар есенцијални део народа), рекло би се, „гледају своја посла“: и даље негују и одржавају своје обичаје, говор, узајамне везе, традиционалну културу, стил и начин живота.

Назив „Торлак“, „Торлаци“, како је већ речено, нестао је, угасио се. Уместо традиционалног крајевног назива, данас доминира назив: Горње Понишавље.

Као и у примеру Шоплука, и овај назив (Торлак) је нејасан. У овом раду учињен је покушај Витомира В. Живковића да га извуче из потпуног заборав, као и да га објасни и расветли.⁷⁹

*

Коста В. Костић, економиста и инжењер агрономије⁸⁰, родом из села Славиња у општини Димитровград, 1994. године објављује прво, а следеће 1995.

⁷⁹ Јован Ћирић, *Предговор*, у Витомир Живковић, Торлак, Пирот, 1994, стр. 9-17.

друго издање своје књиге *Прилог етноисторији Торлака*. У предговору првом издању он као разлог за бављење овим питањем наводи своју носталгију за родним крајем, и каже:

Трагајући за подацима изненадио сам се, када сам утврдио, да је историја како српска тако и бугарска, потпуно прећутала торлачки крај и Торлаке.

Потом у предговору наводи речи лингвиста Белића и Маретића о торлачком говору, и наглашава допринос Драгољуба Златковића из Пирота познавању овог „језика“ фолклористичким записима. Већ у предговору се види да он под Торлаком подразумева област у којој се налази његово родно село Славиња (горњи Висок, општина Димитровград). Објашњавајући да се у овој књизи бави историјатом свог села, додаје и:

Бићу задовољан ако овим написом подстакнем млађе, упућеније и стручније да се интересују за прошлост торлачког краја, који је умногоме прећутан или површно и погрешно приказан.

У малом предговору другом допуњеном издању ове књиге он изражава сличне жеље:

Надам се да ће овај прилог етноисторији Торлака много шта појаснити и изазвати млађе историчаре за даља истраживања а народу Торлака пружити слику свога идентитета.

Без обзира на то што у наслову књиге и у предговорима најављује причу о Торлацима, **Коста Костић** књигу почиње одељком *Порекло имена Шоп*. Он у њему ређа мишљења научних ауторитета о Шоповима. Говорећи о везивању Шопова за софијску котлину, каже: ... *ношња софијске околине веома се разликује од ношње осталих Шопова, а нарочито Торлака*, из чега можемо закључити да он Торлаке сматра делом Шопова. Уз податак да се, према Јиречеку, у околини Кратова у Македонији сељаци деле на Шопове – сточаре и Пољаци – земљораднике, лаички закључује да је назив Пољаци веома сличан називу Торлаци. Наглашава и речи бугарског нучника П. Славејкова: *У Тракији су називали Шопове Торлацима, а они њих дошљацима*. Наводи и податак историчара Драганова да су у Македонији, поред других „словенских племена“ живели и Торлаци и Шопови, као и речи *Ст. Стојановића* (у ствари, Станоја Станојевића) из Народне енциклопедије СХС, који опис ношње жена у околини Пирота почиње: *Необично је чешљање у Торлаку...*

Следећи одељак ове књиге носи назив *Порекло имена Торлак*, и он у њему наводи мишљења истраживача који порекло овог имена извлаче из речи трло и тор. (Владимир М. Николић, Гешов, Радосављевић - Бдин), а затим и објашњење Јована Цвијића да је реч погрдна, да је придевају једне другима поједине групе Шопова и да је од турске речи глупак, безјак, простак. Значајно је да **Костић** ту додаје ...*да је тај назив код нас [мисли на пиротски крај] релативно новијег порекла, тј. да је настао по доласку Турака а не раније*, а као аргумент против извођења и коришћења овог термина од наведених погрдних речи наводи чињеницу да он на Балкану није прихваћен у широј употреби, за разлику од многих других свакодневних речи. Напомиње и то да се досељеници из околине Пирота у Београду називају Торлацима, да у околини Београда постоји брдо Торлак и да у самом граду постоји Торлачка улица, чиме демантује Цвијића да се овај термин користи само код Шопова. Поред осталог, он покушава да докаже и

⁸⁰ За информацију о занимању Косте В. Костића најсрданије захваљујем поменутом Драгољубу Златковићу из Пирота.

то да Шопови и Торлаци нису могли бити много заосталији од других становника Балкана осим Грка. Даје и могућност да се назив племена Трибали, који се код Грка одомаћио као погрдни за све заостале народе, пренео на Торлаке, који насељавају баш некадашње просторе које је некада насељавало племе Трибали. У овом одељку он износи и нека своја мишљења о тимочко-призренском дијалекту, којим говоре Торлаци.

Одељак *Да ли су Шоп и Торлак синоними? Костић* почиње објашњавањем неодређености ових термина у радовима Јована Цвијића. Говори и о различитом одређивању њихове распрострањености код различитих аутора. Закључује да су то ипак две, мада блиске, групе. То поткрепљује речима Протића, Драганова, Јиричека, Каница, Славејкова, Милићевића, објашњењем да се ношње софијског и пиротског краја разликују и још неким разликама у култури које наглашавају Јиречек и Цвијић. Аутор потом тврди, на основу личног искуства, да становници Висока и његовог родног села Славиња никад нису себе сматрали Шоповима и никад нису прихватили ово име, а назив Торлак им је од вајкада био познат, мада га нису радо прихватили као нешто што је дошло споља и што има погрдни призвук. Пошто су скоро искључиво интензивније контакте имали само са становништвом берковичког краја, претпоставља да се тамо тај назив и користио. Загорци су, по њему одувек Височане називали Торлацима, а ови су њих називали Загорцима. Ту каже и:

Још данас се памти код Славинчана да су Загорци одувек називали Височане Торлацима, а да су они на то одговарали: „Ако сам Торлак, нисам Токмак“. Токмак значи: темељно грађен човек, развијених мишића, малог раста. Из тог одговора Торлака се види да су Височани знали тај назив и да су они, за разлику од Загораца-Бугара били већином високи растом.

После тога аутор наводи разлику у ношњи између Височана, који носе белу ношњу опшивену црним гајтанима, од Загораца, чија је бела ношња опшивена црвеним гајтанима. На основу свега што је рекао, он закључује да су Торлаци *посебна група, која се разликује од осталих па и од Шопова: Језик – торлачки дијалект, обичаји, ношња[,] као [и] свест и осећај да су друкчији од осталих, да су Славинчани, Височани и на крају Пироћанци.* Овде се поново позива на Каница, Јиричека и Милићевића, који су Торлаке сматрали посебном групом. Каже и:

Најзад, чињеница да су Торлаци живели 500 година под једном јединственом и уједначеном државном управом – Турском, заједно са осталим суседним словенским групама, па и поред свега тога успели да сачувају у неколико до данас своју посебност у језику, обичајима, ношњи, менталитету, говори много у прилог њихове изворне посебности.

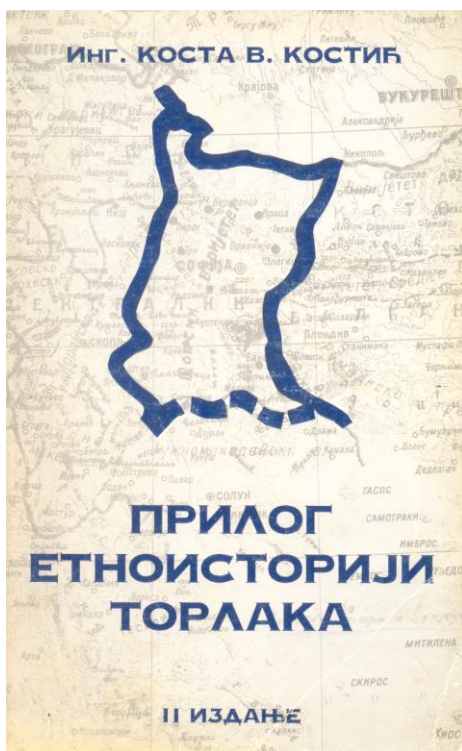
На крају овог одељка додаје и:

На крају ове мале историје о Торлацима морамо нагласити да пишући о њима имао сам више у виду такозвани пиротски Висок, јер ... он, с обзиром на свој изолован, одвојен, положај: прво због удаљености од цариградског друма и ограђен билом Старе планине са севера и планинским венцем Видлич, представља сигурно прилично издвојено подручје на коме су се дешавале најмање промене у саставу становништва.

После последњих реченица овог одељка, аутор даје фотографију два мушкарца у белој *пиротској* ношњи уз потпис *Торлачка ношња*.

У наредним одељцима ове књиге о пореклу становништва, именима, презименима и надимцима, психичким особинама, вери, обичајима, цркви и

свештеницима, говору, народној и националној свести, пореклу имена села Славиња, положају и типу овог села, друштвеним и привредним обичајима, знаменитим Славињанима, локалним миграцијама, печалбарству и ношњи, аутор говори (уз обиље лаичких, дилетантских, објашњења) о становништву пиротског краја, географске области Висок и највише свог села Славиња, за ово становништво користећи и термине Торлак и торлачки, веома често у пару са термином Шопови (Шопови и Торлаци) који схвата као другу, различиту групу.⁸¹

Сл. 3. Предња корица књиге Косте В. Костића "Прилог етноисторији Торлака"

*

Године 1995. књигу *Торлак* Витомира Живковића приказао је **Стеван Станковић**, доктор и универзитетски професор географије, родом Пироћанац, а приказ је назвао *Књига о нашим коренима*. У приказу он, поред похвала аутору, углавном понавља и наглашава неке ставове изнешене у књизи: да се област позната под називом Торлак налази са обе стране српско-бугарске границе, да је овај термин са временом заборављен, да је реч о планинском становништву, да је Пирот средиште ове области, да се област простире у сливу Височице, горње Нишаве и горњег Трговишког Тимока, да је етноним настао од сточарског занимања, то јест од речи трло итд.⁸²

*

У истом зборнику свој текст, инициран књигом *Торлак* Витомира Живковића, под називом *О Шопима и Торлацима*, објавио је **Драган Колев** из

⁸¹ Коста В. Костић, *Прилог етноисторији Торлака*, II издање, Нови Сад, 1995.

⁸² Стеван Станковић, *Књига о нашим коренима*, Пиротски зборник, бр. 21, Пирот 1995, стр.297-299.

Димитровграда, научни, политички и јавни радник⁸³. Он у овом тексту, између осталог, каже:

Тема Торлака и Шопа, којом се бави ова књига, пре свега је истраживачки занимљива али истовремено и изузетно сложена и осетљива. Оваква деликатност проистиче управо из саме природе предмета истраживања, јер задире у национални идентитет, етничку индивидуалност и људски интегритет. Одговарати на питања етничких корена и етничке укоренености, питања етничких деоба и сеоба, односно питања етничког порекла, захтева од истраживача поред стручности и висок степен одговорности и храбрости. Посебно је то наглашено ако се ради о отвореном питању које има и међународну димензију. Постојање међудржавног несагласја око ових питања у многе је резултат како наслеђа сложене и противуречне прошлости Балкана, тако и изношења овог проблема изван домена научног оквира. Тиме се разбукутава могућност за разбукутавање политичких страсти "защититника искључивих националних интереса" и мисионара "чистих нација".[...]

Феномен и етногенеза Торлака (и ширег) шопског етноса као и околности њиховог асимиловања и нестанка основни је истраживачки интерес В. Живковића [...].

Многобројне су расправе у којима су изнесене различите али и мање-више сличне тезе. Ова теоријска основа праћена је и несагласношћу о семантичком садржају и етимолошком значењу етничких имена "Торлак" и "Шоп". Може се слободно рећи да је ова теоријска и појмовна конфузија резултат првенствено комплексности самих етно-процеса, али и недостатака проверљивих историографских и етногеографских информација. Посебан допринос несагласју дају и покушаји изношења ове проблематике изван видокруга науке. [...]

Став аутора је подударан најшире прихваћеној тези о одавно већ етнички издиференцираној шопско-торлачкој територији на којој је живела историјска и етно-културна група која је имала, а донекле и данас има, аутохтоно обележје. Даље препричава мишљење Живковића да су Торлаци посебна етнокултурна целовитост, део шире етничке групе Шопа, али и да су прелазна, флотантна и колебљива етничка категорија. Потом препричава и друге детаље из Живковићеве књиге. Он затим поставља питања везана за етногенезу Шопа и Торлака. Износи мишљење да су Шопи производ посебне мешавине романизованих староседелаца Балкана и придошлих Словена.

Каже и: Садашњи шопски варијетет (посебност) и културни ареал има своју посебност сачувану у неколико етничких елемената. Он није успео свој етнички индивидуализам и аутентичност да изведе на неки већи интегративнији ниво као што је то народ или нација. Остао је да егзистира на нивоу еничке заједнице која је сачувала неке од елемената етничког идентитета, али нема основну етничку константу, и основну карактеристику за већи степен етничког груписања - нема свест о својој етничкој посебности. И ако и негде она постоји рудиментарна је на нивоу етничке реминисценције - као код припадника неких не тако давно исчезлих племена.⁸⁴

⁸³ Подаци о занимању и пореклу др Драгана Колева добијени су у личном контакту са њим а детаљније ће бити дати приликом презентовања разговора који је са њим обављен.

⁸⁴ Драган Колев, *О Шопима и Торлацима (Поводом и о књизи В. Живковића „Торлак“)*, Пиротски зборник, бр. 21, Пирот 1995, стр. 301-305.

*

Године 1997. **Јован Ћирић** објављује и рад *Шоплук (културни мост или јабука раздора на Балкану)* у којем углавном понавља своје ставове о Шоповима у рецензији књиге Витомира Живковића. На самом почетку рада он одређује територију Шоплука:

Шоплук је заједнички назив за претежно планинску област у средишњем делу Балканског полуострва дуж српско-бугарско-македонске границе, која се меридијански пружа од Западног Балкана (Старе Планине) на северу до Плачковице и Малешких планина на југу и од белопаланачко-власинско-пчињског предела на западу, до Искра, Дупнице и Струме на истоку укључујући и софијски простор.

Већ из следећег одељка види се његово схватање области Торлак као дела Шоплука у околини Пирота:

У оквиру целине Шоплука издвајају се бројне мање области с одређеним локалним специфичностима. Такве мање области носе називе: Заглава[к] (источно и југоисточно од Књажевца), Буџак (око Калне), Загорје (с источне стране Старе Планине), Торлак (око Пирота и изворишног дела Нишаве) [подвукао ДК], Лужница (око Бабушнице и Љуберађе), Знепоље (око Трне), Софијско (у пределу Софијске котлине), Грахово (око Брезника и Перника), Власина и Црна Трава (око Власинског језера), Крајиште (око Ћустендила), Славиште и Пијанац (у пределу Пчиње), Малешево (југоисточно од Осогова), итд.

У овом раду Торлаке помиње на само још једном месту:

Процес етничке диференцијације Шопова-Торлачана (предео око Пирота), након ослобођења од Турака и успостављања српско-бугарске административно-политичке границе, добро је, поред других истраживача, уочио и рељефно изразио Витомир Живковић у својој студији Торлак (Пирот, 1994), а затим даје већи цитат из ове књиге.⁸⁵

*

У свом раду на бугарском језику *Шоплук, Шоплук између осталог (Шоплџкџт, шоплџкџт между другото)*, објављеном 1997. године, у којем говори о томе да *Шоплук* (подручје централног Балкана са особеним становништвом у етнокултурном смислу) не треба да буде *јабука раздора* већ *мост сарадње и уједињавања* на Балкану и, износећи карактеристике и историјску судбину становништва овог подручја, **Драган Колев**, као и Јован Ћирић, између осталог набраја и све мање области које, по њему, чине ову велику област, а међу њима је и Торлак схваћен као околина Пирота и Димитровграда. Набројане области су: *Крајиште (око Ћустендила, Босилеграда и Радомира), Малешево (југоисточно од Осогова), Славиште и Пијанац (у пределима Пчиње), Власина (око Власинског језера и Црне Траве), Грахово (око Брезника и Перника), Бурел (западно од Трна), Знепоље (јужно и источно од Трна), Лужница (око Бабушнице и Љуберажде), Торлак (околина Пирота и Димитровграда) [подвукао ДК], Загорје (источна страна Старе планине), Заглавак (југоисточно од Књажевца), Буџак (околина Калне), Софијско (Софијско поље и Софијска котлина), и многа друга у источном делу Шоплука [прев. с буг.].⁸⁶*

⁸⁵ Jovan Ćirić, *Šopluk (kulturni most ili jabuka razdora na Balkanu)*, Granice – izazov interkulturalnosti, Beograd 1997, str. 207, 215-216.

⁸⁶ Драган Колев, *Шоплџкџт, шоплџкџт между другото*, «Мост», бр. 148-149, Ниш 1997, стр. 147.

*

Године 1998. **Драган Колев** рад *Шоплук, Шоплук између осталог* уз незнатне допуне објављује и на српском језику (у ијекавској варијанти). И у овој верзији рада он задржава претходно изнето схватање Торлака. Али, када је реч о Торлацима, у овој верзији постоји једна значајна новина. Када говори о Шопима, он цитира и бугарског научника Ј. Трифунова, који набраја бугарске етнографске групе. За разлику од претходне верзије, у овој се, у овом набрајању, појављују и Торлаци: *Између различитих етнографских имена и назива нашег народа, какви су брзаци, мијаци, нињовци, хрцои, тукунци, торлаци, торбеши итд, име шоп је најпознатије.*⁸⁷

*

Године 1999. **Драган Колев** овај рад, такође уз мале измене, објављује и на енглеском језику. Схватање да је Торлак област која заузима околину Пирота и Димитровграда остаје и у овој верзији, а ту је и цитат Јордана Трифунова у којем се помињу и Торлаци.⁸⁸

*

У свом раду *Шопи као етнографска група*, објављеном 2001. године, **Драган Колев**, говорећи о етничком шаренилу Балкана, каже: *Његов средишњи део и данас насељавају многе лимитрофне етнографске заједнице као што су Хрцои, Власи, Мијаци, Брзаци, Ниновци, Торлаци* [подвукао ДК], *Шопи, Каракачани*. У даљем тексту, он скоро на исти начин као у претходном раду објављеном три пута на различитим језицима, даје поделу шопских ужих области, с тим што иза етника *Торлаци* стоји само: *околина Пирота*, изостављен је Димитровград.⁸⁹

*

Душан Ђурић, учитељ, касније средњошколски професор српског језика⁹⁰, у монографији свог родног села Јасеновог Дела у општини Димитровград, објављеној 2006. године, у одељку *О именима и презименима*, говорећи о променама имена и презимена због мењања српске и бугарске власти на овом подручју, наводи горе поменуте речи Гаврила Видановића, а затим додаје:

Торлаци или Шопови, по нашем мишљењу реч је о истом народу, нису настали због спорења Бугарске и Србије, већ су били и остали то што јесу својим језиком и другим специфичним особинама, јер им овакво стање није дозволило да се на време приклоне уз један од формираних народа, односно држава.

Међутим, он у својој монографији има и посебан одељак под називом *Торлаци и Шопи*. Почиње га овако:

О Шопима и Торлацима се говорило и раније. Задњих година много више али све то није досезало и ове крајеве и ако сматрамо да је цело погранично подручје од Старе Планине до Македоније истих корена и порекла. И најстарији Јасеновделци, нарочито када се говорило о томе да ли су, [људи] са ових подручја, Срби или Бугари, тврдили су да су Шопови. Али када је реч о Торлацима, најчешће су тврдили да су Торлаци и Шопи један те исти народ. И мада су имали

⁸⁷ Драган Колев, *Шоплук, Шоплук између осталог*, «Градина», бр. 10-11, Ниш 1998, стр. 108, 111.

⁸⁸ Dragan Kolev, *Shopluk, Shopluk Among Other Things*, «Facta universitatis», series Philosophy and Sociology, Vol. 2, No 6, Niš 1999, стр. 7-8, 10.

⁸⁹ Dragan Kolev, *Šopi kao etnografska grupa*, Vere manjina i manjinske vere, Niš 2001, стр. 168, 171.

⁹⁰ За информацију о занимању Душана Ђурића најсрдјачније захваљујем поменутом Драгољубу Златковићу из Пирота.

разумевања да су се њихови давни преци можда звали и Торлацима. Ово тим пре што су у старој постојбини (локацији) живели у истим зградама у којима је боравила и стока. И језик су сматрали својим, ни од куда наметнут, нити се на било који други народ служи њиме. На то упозорава и наш савремени историчар В. Стојанчевић. Уствари једино су језикословци на Торлачки језик [? - ДК]. Белић сматра да торлачки језик није никаква мешавина већ оригиналан говор. Маретић сматра да и то с правом, да се уврсти као штокавско наречје.

У даљем тесту аутор наводи мишљења ауторитета о Шоповима. Ту у једном тренутку каже: У околини Кратова сељаци се деле на Шопове [сточари] и пољаке (земљорадници), слични Торлацима досељени из пиротског краја у околини Београда, Бугарској Загори и Берковици [? - ДК]. По Славејкову у Тракији су називали Шопове Торлацима а они њих дошљацима. После мишљења ауторитета о Шоповима следи поднаслов *Порекло имена Торлак*. Ту аутор прво објашњава шта је то трло или тор. Између осталог наводи Владимира Николића, који каже да су у пиротском крају сточари стално били уз или близу стоке и трла и да су зато Торлаци. Наводи речи и бугарског историчара Гешова да су у котелском крају некада били настањени Власи-пастири, који су се звали Торлаци. Наводи да је у турском Торлак глупак, простак и да и по Цвијићу ова реч отуда потиче. Каже да су стари Грци и Византинци оне које су хтели да омаловаже називали Торлацима. Онда наводи одређење Торлака од стране Вука Караџића и део његовог писма Шафарику у којем се каже да су становници данашњих пограничних српских и бугарских крајева ближи Србима него Бугарима. Цитира и речи *Бањца професора америчког универзитета* који је говорио да су средњевековни Срби говорили староисточни штокавски и Торлачки језик. На овај торлачки говор није битније утицао бугарски нити српски језик. Потом аутор помиње и то да Драганов и Протић, набрајајући племена која су раније насељавала ове крајеве и део Македоније, наводе и Торлаке и Шопове. Своја размишљања о Торлацима **Душан Ђурић** завршава закључком да је шопско-торлачки народ аутохтон са својом етногенезом.⁹¹

*

У својој књизи *Гладно грне, анегдотска и друга казивања из пиротског краја Драгољуб Златковић*, културни посленик, јавни радник и записивач етнографске и фолклористичке грађе из Пирота, рођен у пиротском селу Војнеговац⁹², даје и једно анегдотско казивање из села Брлог из којег се види да је становништво Загорја, бугарског дела Старе планине, становнике старопланинских села данашње пиротске општине сматрало Торлацима. Наиме, по казивању, мушкарци Висока су као дунђери ишли у Загорје. Једном су у недељу отишли у цркву и певали, а женама из Загорја су се допали и рекле су да Торлаци лепо певају. Ево целог записа:

Височање у Загорје. Наши Височање, одавна билó, у Загорје дунђерје. И кад дошло недеља они се премéне, на отиду у цркву Бóгу да се помóле. А били крупни, јаћи човéци. И слуша́ли по́на како́ појé, на им се учинило да и они́ могу да поју́. И појали. Ама убрка́ли – уместо а́мин појали алелу́ја. А жéне Бугарће, допа́дли им се, на реклé: - Какó Торла́ците у́баво пéјат! А по́нат рекъл: - А ви ровете като

⁹¹ Душан Ђурић, *Ласенов Дел, монографија*, Пирот 2006, стр. 147, 153-155.

⁹² Подаци о занимању и пореклу Драгољуба Златковића добијени су у личном контакту са њим.

*магáришита! Деда-Ва́ца имáл јáк глáс, па кад кáже амíн онó пáдне понéкој црѐп од црквуту, а Дéнко Ђóрин нејé умејáл да појé.*⁹³

*

У свом раду под називом *Да ли постоји епска традиција у Србији, на истоку*, презентованом у Пироту 2000. а објављеном 2003. године, **Мирољуб Стојановић**, пореклом из Држине код Пирота, који је као књижевник и новинар живео и радио у Пироту, а сада је професор књижевности на универзитету у Нишу⁹⁴, с нескривеног српског националистичког гледишта, покушава да докаже да није тачно општеважеће мишљење о непостојању епске традиције у источној Србији. На почетку свог рада, говорећи о недовољној дефинисаности појмова јужна Србија и југоисточна Србија, он каже:

*Оваква збрка још се више повећава кад се, као географски појмови за простор, томе додају Шоплук и Торлак, који имају извесно покриће и далеко већу прецизност у Бугарској науци, где означавају пограничне просторе западне Бугарске према Србији и Македонији на којима живи становништво прелазног националног и карактеролошког типа, које се умногоме разликује од становништва централне и источне Бугарске** [у фусноти је цитиран горе поменути рад Симеона Христова]. *Упркос томе што ови термини некритички презузети из бугарске науке и неадекватно примењени у нашој с тенденцијом да прошире своје значење и покрију шири простор од простора који насељавају становници бугарског националног осећања (простор око Цариброда и Босилеграда), последњих година појављују се и код нас, у Србији, публикације, не толико из потребе да се то питање научно осветли и допринесе прецизирању значења термина и проблема, колико с разлогом да њихови аутори учине себе видљивим** [у фусноти се наводе књиге Витомира Живковића и Косте В. Костића]. *Тако је један терминолошки неспоразум, који су својевремено ауторитативно подржали Милан Ђ. Милићевић, Јован Цвијић, и други** [у фусноти су наведени већ поменуте књиге и радови Милана Милићевића (*Краљевина Србија*), Јована Цвијића (*Балканско полуострво*), Мирка Живановића, Светислава Петровића и Косте Костића], *верујем безазлено, актуелизован безмало као део антисрпског деловања из сопствене средине, где, историјски гледано, није било националних неспоразума и непознаница, где појаве насеља с мешовитим становништвом нема (та се појава уочава тек у последње две деценије XX века) и где термини Шопови и Шоплук, Торлаци и Торлак не постоје у свести становништва српске националне припадности.*⁹⁵

*

Године 2003. **Боривоје Стојановић** је објавио приручник за постављање фолклорних кореографија везаних за област Буцак, која је сада у општини Књажевац и чије становништво гравитира Књажевцу, али је до половине XX века била у саставу пиротског среза и становништво је гравитирало Пироту. Ова

⁹³ Драгољуб Златковић, *Гладно грне, анегдотска и друга казивања из пиротског краја*, Пирот 2003, стр. 91.

⁹⁴ За основне податке о Мирољубу Стојановићу најсрданије захваљујем поменутом Драгољубу Златковићу из Пирота.

⁹⁵ Мирољуб М. Стојановић, *Да ли постоји епска традиција у Србији, на истоку*, Јаша Продановић – живот и дело, Зборник радова са Округлог стола одржаног у Пироту 28. децембра 2000, Ниш 2003, стр. 59-60.

брошура носи назив *Шоплук* и поднаслов *Буџак*. Дакле, већ из самог наслова се види да аутор ову област рачуна у Шоплук, а то се види и из неколико исказа у брошури. Објашњавајући географски положај Буџака он каже: *Буџак, као најсевернија антропогеографска целина Шоплука, једно је од три области које чине територију општине Књажевац*. Говорећи о играма Буџака, каже: *Стил и начин игре је типичан за шопски крај, брз, жив и весео*. Говорећи о женској ношњи каже: *У овом крају и уопште у Шоплуку, коса је била украс девојака и жена...* а за хаљетак који се зове сукно: *Типичан хаљетак за Шоплук, израђиван од домаћег ваљаног сукна, бојеног у црно*.⁹⁶ Међутим на једном месту, потврђујући да Буџак припада Шоплуку, каже и да је насељен торлачким становништвом: *Но, имајући у виду да Буџак припада Шоплуку и да је настањен углавном Торлачким становништвом, онда се закључак намеће сам каквих је и којих игара било*⁹⁷.

*

Децембра 2006. године, поводом изложбе назване *Прича о Торлацима (Приказка на торлаците)* приређене у Етнографском институту с музејом Бугарске академије наука у Софији, објављен је и истоимени каталог. У каталогу (објављеном на бугарском и енглеском језику) аутор текста није потписан, али може се претпоставити да је то етнолог **Анита Комитска**, прва личност у екипи која је изложбу реализовала. У каталогу се говори о становништву северозападне Бугарске које се сматра Торлацима, те ће он бити детаљно приказан у одељку посвећеном поменима у литератури који Торлаке везују за ово подручје. Међутим, као и Искра Луканова, ауторка текста у неколико наврата показује своје схватање да Торлаци живе и у пиротском крају (а ово схватање износи с нескривеног бугарског националистичког угла): *Торлаци живе и у реонима Великог Трнова, Разграда, Шумена, Бургаса, Сливена; селима у пиротском и књажевачком крају (данашња Србија), у Мариову (данашња Македонија)*.⁹⁸ [...] *Неоспоран је бугарски етнички осећај торлачког становништва са западног дела планине Балкан и на просторима преко њега, у пиротском и књажевачком крају. Последњепоменути су предати Србији уз подршку Русије крајем XIX века као делови бугарске Мораве и Нишаве.* [...] ⁹⁹ *Међу творевинама народне уметности Торлака западне Старе планине издвајају се ћилимови. Чипровачки (ткани у Чипровцима и околним селима) и пиротски носе обележја западнобугарске ткачке радиности.* (прев. с буг.)¹⁰⁰ У каталогу се међу илустрацијама налази и фотографија једног пиротског ћилима и једне женске народне ношње из пиротског краја¹⁰¹.

*

У својој књизи *Торлаци смо*, објављеној 2007. године, **Славко Григоров** из Монтане у Бугарској, пореклом из села Железна код Чипроваца¹⁰², говори о Торлацима у северозападној Бугарској, те ће и ова књига бити детаљно приказана у одељку посвећеном поменима у литератури који Торлаке везују за ово подручје.

⁹⁶ Боривоје Стојановић, *Шоплук, Буџак*, Пирот 2003, стр. 3, 8, 16, 18.

⁹⁷ Исто, стр. 7-8.

⁹⁸ *Приказка на торлаците*, каталог са истоимене изложбе, Софија 2006, стр. 3.

⁹⁹ Исто, стр. 4.

¹⁰⁰ Исто, стр. 7.

¹⁰¹ Исто, стр. 15, 22.

¹⁰² Подаци о месту живљења и пореклу Славка Григорова виде се и из саме књиге, а потврђени су и у директном разговору са њим 17. октобра 2007. у Монтани.

Међутим, као и Искра Луканова и Анита Комитска, Григоров у неколико наврата каже да Торлаци живе и у Србији у околини Пирота.

Аутор говори о округлом столу о Торлацима одржаном 21. септембра 2009. године у Чипровцима, на којем је и сâм учествовао, и каже: *Гости из Србије су нашли велике сличности а мале разлике између Торлака из Србије и Бугарске. На карти су биле оцртане приближне границе Торлака у два суседним државама и границе са Шопима.* (прев. с буг.)¹⁰³

На једном месту у својој књизи, говорећи о верзији по којој Торлаци носе име по турлама – кулама, он каже и: *И у граду Пироту постоји утврђење које се назива Турла, а становништво тог краја је познато под именом Торлаци. На подручју града Пирота постоји и место Турла, где је у прошлости било винограда и колиба у њима.* (прев. с буг.)¹⁰⁴

У књизи аутор даје карту околине Пирота, са неадекватним потписом карте, који упућује на много шири простор: *Карта подручја Торлака од Пирота, Велике Лукање и Књажевца.* (прев. с буг.)¹⁰⁵ Из овога се види да му није баш јасно распрострањење географских места за које је чуо да насељавају Торлаци у Србији.

Говорећи о говору Торлака, он каже и: *Наша браћа Торлаци из пиротског и царибродског [димитровградског] краја превазилазе нас у псовању. Они псују мајку и свему у сопственој кући и триста метара око куће. [...] Из народних песама и прича из чипровачког краја, које су сачуване до наших дана, а исто тако и из пиротског и царибродског краја, најбоље добијамо представу о торлачком говору, а исто тако и о начину живота и карактеру Торлака.* (прев. с буг.)¹⁰⁶

Говорећи о народној ношњи, каже и то да су пиротска и чипровачка мушка ношња исте и да имају по неколико редова гајтана, а онда додаје: *Због ових гајтана пиротска и чипровачка ношња су називане торлачком, баш торлачком.* (прев. с буг.)¹⁰⁷

Наводећи народне песме Торлака, он каже: *Младенце празнују и наша браћа Торлаци из пиротског краја у Србији, а ево и једне песме везане за наступање пролећа...* Затим наводи песму *Ц'вти трн*, из које следи објашњење: *Песма је отпевана на фолклорном сабору "Торлаци смо, јунаци смо", одржаном 21. септембра 2001. године у Чипровцима, на којем је учествовала и певачка група аутентичних песама из града Књажевца у Србији, којом је руководио Драгољуб Златковић.* (прев. с буг.)¹⁰⁸ (С обзиром на то да сам и сâм сведок овог догађаја, могу да кажем да ова песма није отпевана и није народна, већ је прочитана од стране свог аутора Драгољуба Златковића из Пирота, који, притом, није био руководилац групе).

Аутор наводи и део текста Аните Комитске из каталога *Прича о Торлацима*, у којем се, као што смо видели, повремено и становништво околине Пирота сматра Торлацима.¹⁰⁹

¹⁰³ Славко Григоров, *Торлаци смо*, Монтана 2007, стр. 15.

¹⁰⁴ Исто, стр. 16.

¹⁰⁵ Исто, стр. 18.

¹⁰⁶ Исто, стр. 62.

¹⁰⁷ Исто, стр. 65.

¹⁰⁸ Исто, стр. 94-95.

¹⁰⁹ Исто, стр. 104.

Поред других анегдота, аутор наводи и једну по којој је један човек из чипровачког краја отишао у Пирот и тамо ступио у контакт са неким човеком. Прича се завршава речима: *Предложио му је да оду у кафану, и тамо су се почастила два Балканца [са планине Балкан, Старопланинца] са две стране торлачке границе.* (прев. с буг.)¹¹⁰

*

Томислав Г. Панајотовић новинар из Пирота, рођен у Новој мали, некад посебном селу а сада делу Пирота¹¹¹, године 2007. објављује књигу *Пироћанци, прилог карактерологији становништва пиротског краја*. После првог одељка, који носи наслов *Цвијић о "Шоповима"*, следи одељак *"Шоплук" и "Торлак"*, који аутор почиње питањем:

Најпре, јесу ли термини "Шоплук" и "Торлак" географски, историјски или на било који други начин јасно одређени? Да ли су ти термини, у ствари – синоними?

Потом наводи неколико судова Јована Цвијића о Шоповима, а затим и, већ поменуто, речи Јована Ћирића да је *Торлак скоро заборављени назив за територију Горњег Понишавља с центром у Пироту... Назив "Шоплук" ("Шопови", "Шопско", итд) делимично је сачуван*. Наводи затим Ћирићево одређење Шоплука и то што он као једну од мањих области у оквиру Шоплука као веће целине наводи *Торлак око Пирота и изворишног дела Нишаве*. Затим износи мишљења неких аутора о Шоповима. Наводи и, овде такође већ наведено, мишљење Мирољуба Стојановића, изречено из угла српског националисте, против коришћења ових термина, да они имају покриће и далеко већу прецизност у бугарској науци, где означавају пограничне делове западне Бугарске. **Панајотовић** затим наводи да у бугарским енциклопедијама стоји да су Шопи бугарско становништво западне Бугарске и да говоре западнобугарским дијалектом, и примећује да у *већини наших енциклопедија нема одредница "Шоп" и "Торлак"*.

Затим следи пододељак *О термину "Торлак"*. Аутор износи да неки истраживачи повезују овај термин са речима трло и тор, и преноси одређење трла у речнику Вука Караџића, као и мишљење Владимира Николића да је могуће да су овај назив становници пиротског краја добили зато што су живели на торовима. Затим наводи речи Јована Цвијића да *поједине групе Шопова придевају једни другима подругливи надимак Торлак, Торлаци, који су начињени од турске речи торлак, што значи глупак, безјак, простак*, као и речи Саве Филаретова да се и назив Шопи користи кроз подсмех. На основу тога се пита да ли су називи Шоп и Торлак синоними. Каже да Цвијић одвојено више пута помиње оба термина, а да Јиречек каже да се становници пиротског и царибродског краја, који се по говору и ношњи разликују од Шопова, често називају и Торлацима. Наводи и, овде већ изнесена, одређења Торлака која су дали Феликс Каниц, Славејков, Милан Милићевић, као и критику Мирољуба Стојановића. Затим износи речи Косте В. Костића да су Загорци називали Височане Торлацима, а да они овај назив нису радо прихватили. Помиње и да су назив Торлак користили и Тихомир Ђорђевић и Ronelle Alexander. **Панајотовић** потом закључује:

¹¹⁰ Исто, стр. 118.

¹¹¹ За информацију о пореклу и занимању Томислава Панајотовића најсрдачније захваљујем поменутом Драгољубу Златковићу из Пирота.

Прецизније одговоре на питања око појма "Торлак" не дају ни културни посленици који су своја истраживања публиковали чак 120 година после поменутог М. Ђ. Милићевића.

Као пример наводи мене, Дејана Крстића, и износи неколико цитата из мог рада *Етно-културне разлике између Торлака у Србији и Торлака у Бугарској*, који ће бити представљен у следећем одељку. Први цитат говори о томе да се са постављањем државне границе 1833-34. године становништво које себе назива Торлацима нашло са њене обе стране, а други да Торлаци данас припадају двома нацијама. Износи и то да, за разлику од др *Ђурића* и већег броја других истраживача који Торлаке локализују око Пирота и изворишног дела Нишаве, ја њихов простор одређујем у Србији у средњем Тимоку. Додаје: *Пирота и околине, дакле, на тој локацији нема*. Пошто је ове моје цитате навео као негативан пример, он наставља: *И поред тога пажњу заслужује Крстићев покушај да утврди етно-културне разлике између Торлака у Србији и Торлака у Бугарској*. Затим наводи и мој став изнесен у овом раду, да, с обзиром на то да овај термин не означава становништво јединствено у етнокултурном смислу, не треба сматрати етником или називом етнографске групе, већ регионалним називом који на овом простору постоји већ неколико векова... На крају овог пододељка аутор још једном наводи ставове Миодрага Стојановића да је, из српског националног угла, опасно користити појмове Шоплук и Торлак, јер они подразумевају шире просторе од оних које насељавају становници бугарског националног осећаја, а међу становницима српског националног осећаја не живе.¹¹² Потом у овом одељку следе пододељци *Корени стеротипа о "Шоповима"* и *Неетничка својства "Шопова"* у којима се етноним Торлаци не помиње. До краја књиге, у одељцима који говоре о разним сегментима културе Пироћанаца који имају везе са карактерологијом (историја, обичаји, говор, религиозност, фолклористика, елементи материјалне културе, поједини елементи етнопсихологије), аутор више пута за становништво пиротског краја, поред назива Шопови, користи и назив Торлаци.¹¹³

*

У Пироту је 30. августа 2007. године одржан округли сто пиротских друштвених, културних и јавних радника са темом *Идентитет Пироћанаца*, а оно што је говорено на овом скупу објављено је као посебан додатак у периодичном часопису *Пиротски зборник* и као посебна књижица са истим називом. **Ивко Јовановић**, доктор југословенске књижевности, средњошколски професор српског језика у Пироту и уредник *Пиротског зборника*, родом из пиротског села Церова,¹¹⁴ у првом одељку свог написа *Ни за стид ни за хвалу* каже: *Идентитет Пироћанаца је евентурално локална појава, скуп карактеристика у одвиру ширег, регионалног, шопског (или торлачког) [подвукао ДК] варијетета, културног региона*¹¹⁵.

¹¹² Томислав Г. Панајотовић, *Пироћанци, прилог карактерологији становништва пиротског краја*, Пирот 2007, 23-29.

¹¹³ Торлаци се помињу на стр. 23, 39, 54, 55, 81, 87, 91, 92, 170, 184, 227 и 228.

¹¹⁴ Подаци о занимању и пореклу др Ивка Јовановића добијени су у личном контакту са њим.

¹¹⁵ Ивко Јовановић, *Ни за стид, ни за хвалу*, Пиротски зборник, бр. 32-33, Пирот 2007/2008, стр. 361, и у: *Идентитет Пироћанаца*, Пирот 2008, стр. 15.

*

На истом округлом столу о идентитету Пироћанаца учествовао је и, већ поменути, аутор књиге *Торлак Витомир Живковић*, чији је текст објављен под насловом *Историјске околности и идентитет*. Говорећи о сталној променљивости идентитета као његовој карактеристици, он поново стаје иза своје већ раније изнете тезе да је пиротски крај, односно Горње Понишавље, у раније време носио назив Торлак:

Ако у светлу оваквог виђења идентитета Горњег Понишавља (раније предела Торлак) и града Пирота као центра тог поднебља треба да одговоримо на питање ШТА ЗНАЧИ БИТИ ПИРОЋАНАЦ...

Он даље каже да је у овом крају до ослобођења од Турака (1877) вековима [...] већини становништва овог краја "цео свет" био ужи завичај, чак и хоризонт родног места. За идентитет окосница је био род [...], а у ширем завичају међусобно су се препознавали као ДРУГОСЕЛЦИ, ВИСОЧАЊЕ, ПОЉЦИ, БУЏАКЛИЈЕ (ДК - становници ужих географских области), за варошане сви су били СЕЉАЦИ, а ови за њих ГРАЏАЊЕ. [...] За шири (регионални) идентитет знали су само печалбари – сезонски радници који су сваког пролећа масовно одлазили у правцу СТАМБОЛА (Цариграда) и у Добруџу. На питање одакле су, одговор је био: «Оди Торлачко смо» или «Стигли смо из Торлак». Назив ПИРОЋАНИ и ПИРОЋАНЦИ поступно се одомаћио тек по ослобођењу, пошто су органи власти прихватили такву идентификацију за становнике пиротског округа, па се то пренело и на војне обвезнике, али и на печалбаре, који сада, уместо у бугарску Добруџу и Стамбол, масовно одлазе у Поморавље и Шумадију, а преко Крајине чак у Влашку.

Даље следи одељак који Витомир Живковић почиње реченицом у којој се такође реч Торлак сматра синонимом термина Горње Понишавље: *Као што је познато, становништво Горњег Понишавља (Торлака) вековима је живело у насељима разбијеног типа и бавило се пољопривредом...*¹¹⁶

*

На поменутом округлом столу о идентитету Пироћанаца учествовао је и **Јовица Ђурић**, средњошколски професор филозофије из Пирота¹¹⁷, а своје речи је у помало ироничном духу уобличио и ставио под наслов *Торлак, или – шта Пироћанац није*. Овај његов рад је, као што се и из наслова јасно види, у целини посвећен доказивању да термина Торлак нема у народу пиротског краја, односно да је он научна конструкција.

Рад се састоји из два дела, а први је насловљен *Језичко замешатељство*. У њему он набраја различита одређења Торлака која се појављују у литератури. Наводи податак из *Мале Просветине енциклопедије* да је Торлак топоним, име брда код Београда, одређење из Лалићевог речника да торлак значи хвалисавац, из Кљајићевог речника и речника Клајна и Шипке да је турцизам који такође значи хвалисавац, разметљивац. Каже да је лингвиста академик Павле Ивић користио термин *торлачка дијалекатска група*, да Витомир Живковић промовише назив Торлак за пиротски крај. Наводи одређење Торлака од стране Вука Караџића и торлака као термина за личне особине (прост, приглуп, примитиван човек),

¹¹⁶ Витомир Живковић, *Историјске околности и идентитет*, Пиротски зборник, бр. 32-33, Пирот 2007/2008, стр. 385-386, и у: „Идентитет Пироћанаца“, Пирот 2008, стр. 39-40.

¹¹⁷ За информацију о занимању Јовице Ђурића најсрданије захваљујем поменутом Драгољубу Златковићу из Пирота.

наглашавајући да је Вук Карацић ове податке добио у Црној Гори. Затим наводи Вукове исказе у писму упућеном Шафартику, у којима помиње Пироћанце, што значи да не поистовећује Пироћанце и Торлаке.

У следећем пасусу аутор наводи Милићевићево одређење Торлака, али наглашава то што он за Торлак и Загорје каже да су *два стара предела*, на основу чега закључује: *Готово је јасно да је Торлак технички термин, старински, заправо турски и да га користи због недостатка бољег*. Наводи и Каница, који има исто одређење Торлака као и Милићевић, а наглашава то што он каже да се ова област звала Торлак. Поставља питања: *Ко ју је тако звао? Ко те ставновнике још увек, у ослобођеној Србији, зове Торлацима? Зашто, прецизности ради, не тврди да се уверио да они сами себе тако називају?* Затим додаје: *Врло је важан податак који је Каница нешто пре тога изнео, да је област Црног врха, као и целе нишавске области припадао „фиктивним картографским творевинама којима је карта југозападне Турске и данас тако богата“ [...]. То што ће се испоставити да је Торлак турска картографска творевина, а да сами мештани нису ни знали да су Торлаци, разјасниће се овде касније.*

У наредном одељку **Ђурић** наводи да је Павле Ивић читаво штокавско наречје делио на косовско-ресавску и торлачку дијалекатску групу. У дијалекатској карти он даје његово распрострањење у југоисточној Србији (у ствари он торлачким дијалектом назива све тимочко-призренске говоре). *Назив торлачки за Ивића је чисто технички, оперативни термин, са главним значењем, оним Вуковим, мешовит говор. Ђурић* наглашава то што је у својим каснијим радовима Павле Ивић закључио да је *„порекло ових говора недвосмислено српско [...]“*. Затим закључује да је реч торлачки *зачуђујуће и без образложења исчезла*. Лингвиста А. Собољев не користи ову реч, већ синтагму *пиротски говор*. Пита се: *Који је разлог нестанка торлачког?*, и одмах одговара: *Напросто, технички термин се истрошио, а са новим етимолошким сазнањима испоставило се да чак представља *contradictio in adiecto*: за тај говор се аргументише да је српски, а сама реч упућује да је бугарски!*

Аутор у следећем одељку критикује Витомира Живковића: *Ону пак традиционалну линију, 1994. године је наставио Витомир Живковић у студији "Торлак" [...]. Честите старине са којима је разговарао причају му: трло, трла, торло, оди-торла и нико од њих не зна за торлак, као ни лингвисти; Живковић, не желећи да их увреди, закључује да је реч исчезла из употребе за станиште, али мора да је било, јер је теза важнија од стварности [...].* Кроз следећу, последњу, реченицу: *Његов настављач је Дејан Крстић, Торлаковац ма шта то значило [...]*, он критикује мене, упућујући на мој рад *Торлаци у Србији*, који ће касније бити овде представљен (у којем се тврди да у пиротском крају нема становништва које себе назива Торлацима, већ да га има у књажевачком крају у Србији и с друге стране границе у Бугарској).

Други део рада насловљен је *Nomen est omen* или *дешифровање фантома*. Он почиње овако:

Реч „торлак“ је турцизам. Потиче од tur или turlak и има пет значења.

- 1) *вулгаризам: будалетина, дудук, смотанац;*
- 2) *(такође и torlak) у 15. веку назив за дервише који се побунише против султана;*
- 3) *млад и прост аџамија = жутокљунац, почетник;*
- 4) *нехватан коњ из ергеле;*

5) северни Бугарин / упореди гр. *vourgaros honbrokefalos*.

После овога наводи погрдна значења речи торлак у бугарском и румунском језику, а затим и мишљење Бориславе Лилић да је реч торлак турцизам и да су дервиши *Torlacis* у последњој деценији XIV века населили област између Скопља и Ниша. Он затим покушава да покаже да је свих пет наведених значења у *истом семантичком пољу*. Друго, треће и четврто јесу, јер у основи значе почетник и побуњеник. Поставља питање откуд то да се северни Бугарин зове Торлаком. Наводи путописце Ханса Дершвама (1553.), британца Лангворта (1867.) и аустријанца Петра Кукуља (1871.), који су написали да у данашњој источној Србији живи српско становништво. Наводи да Острогорски пише о насељавањима Срба у XII веку у ове крајеве, и оставља могућност, иако нема о томе података, да се ово насељавање односи и на пиротски крај. У наредном тексту он износи низ историјских података о византијској теми Бугарска са седиштем у Скопљу, формираној после слома Самуилове државе, и побуни Бугара у Византији, подржавајући тезу да реч Бугарин у ствари значи чобанин, и ту побуну локализује на Старој планини. Каже да је велики жупан Стефан Немања помагао ове побуњенике Бугаре да би проширио своју територију на рачун Византије.

На крају **Јовица Ђурић** резимира свој други одељак, понављајући да је из речника сакупљена значења речи торлак поделио у пет група, да *прва четири значења припадају истом семантичком језгру: побуна, немогућност контроле, тј. непредвидиво понашање*, и да је претпоставио да и пето значење *северни Бугарин* у себи носи значење бунта. "*Северни*" се односи на северну границу византијске теме Бугарска и то је Балкан, Стара планина, а Бугарин је у влашкој средњовековној интерпретацији средњегрчка реч (*Vourgaros*) претежно за чобанина [...] Бунт смо нашли у старопланинској антивизантијској буни Влаха - Бугара = овчара с краја 12. века, која је изазвала пажњу византијских историчара, што је могло да допринесе да и Турци на основу византијских извора и својих хроника о том бунтовничком пограничном планинском крају (искуство у рату против војводе Момчила) ову област назову Торлак у том значењу. Овај одељак и цео рад аутор завршава констатацијом: *Међутим, за пиротски крај, Пироћанце и пиротски језик та је реч семантички истрошена и више води у конфузију него да шта изриче и одређује. Због тога је у научној пракси, додуше тихо, неповратно исчилела. Истини за вољу, паралелно се котрља и паранаучна пракса, којој је та реч и даље мила.*¹¹⁸

Шв. Торлаци - становништво у средњем Тимоку

Претежно код локалних писаца Тимочке крајине, мада узгредно и помало *стидљиво*, ваљда зато што су ауторитети у српској литератури Торлаке, као што смо видели, лоцирали у широј околини Пирота, или, као што ћемо видети, на ширем централнобалканском простору, појављује се и њихово везивање за средњи Тимок.

*

Петар Јовановић, антропогеографски описујући сокобањски крај у својој студији *Бања* објављеној 1924. године, у више наврата помиње шопско-торлачко-загорску струју, у коју, поред *пиротских, сврљишких и бугарских* села из којих су

¹¹⁸ Јовица Ђурић, *Торлак, или – шта Пироћанац није*, Пиротски зборник, бр. 32-33, Пирот 2007/2008, стр. 432-438, и у: „Идентитет Пироћанаца“, Пирот 2008, стр. 86-92.

досељеници, убраја и *заглавско-књажевачку област*, без обзира на то што наводи Милићевићево схватање Торлака, Загорја и Шоплука¹¹⁹, према којем, као што смо видели, Торлаци живе искључиво у пиротском крају. Поред тога, он даје и податак да род Стојићи из сокобањског села Блендија у овом селу другачије зову и Торлацима, а досељен је из села Влашко Поље¹²⁰, данас у општини Књажевац.

*

У антропогеографском приказу села Ласова, у оквиру рада *Црна Река, антропогеографски прилози*, објављеном 1931. године, **Маринко Станојевић** у старије родове овог села, поред осталих, убраја и род *Торлаци*.¹²¹

*

Торлаке у долини Тимока као регионалну групу први пут директно помиње такође **Маринко Станојевић**, родом из тимочког села Јаковац¹²², у антропогеографској студији *Тимок* објављеној 1940. године, мада одриче постојање овог имена у народу: *Становништво области Тимока назива себе врло радо Тимочанима, као што становништво Црне Реке и Крајине назива себе покрајинским именима Црноречани и Крајинци, а становништво назива се у етнолошкој литератури нашој и бугарској и Торлацима*¹²³. Ваља нагласити да он у раду о становништву Тимочке крајине, објављеном само три године пре ове студије, без обзира што на истом месту описује и Тимочане, описујући Загорце наводи и Милићевићево схватање разлика у ношњи између Торлака и Загораца¹²⁴, иако је Милићевић био јасан да под Торлацима подразумева становнике пиротског краја.

*

У антропогеографској монографској публикацији *Белица* објављеној 1941. године **Станоје Мијатовић** у прегледу досељеника који су се населили у овој области у Поморављу, без обзира што је, како је већ наглашено, рекао да род Торлаковићи из села Шуљковца који потиче *"из неког Торлака"*, потиче *вероватно из околине Пирота*, у оквиру одељка *Шопска струја* има подељак *Пиротски и белопаланачки крајеви*, а у одељку *Тимочко-браничевска струја* има подељак *Видинска област или "Торлак"*, у оквиру којег има две ставке: 1. *из видинске околине* и 2. *из "Торлака"*.¹²⁵

*

Светислав Првановић, пореклом из тимочког села Боровца¹²⁶, у раду *Тимочка Крајина јуче и данас*, објављеном 1952. године, узгред, дајући примере за говоре разних етничких група Тимочке крајине, каже и да се очувала *старинско-торлачка "врева"* у Тимоку (врева = говор), а говорећи о разноврсности ношње он

¹¹⁹ Петар Јовановић, *Бања*, Српски етнографски зборник, књ. XXIX, Београд 1924, стр. 35-36, 40-46.

¹²⁰ Исто, стр. 41, 53, 98.

¹²¹ Маринко Станојевић, *Црна Река, антропогеографски прилози*, Зборник прилога за познавање Тимочке Крајине, књ. III, Београд 1931, стр. 68.

¹²² На основу општих сазнања о Маринку Станојевићу у локалној зајечарској и књажевачкој средини, а и на основу више текстова о њему.

¹²³ Маринко Станојевић, *Тимок*, Српски етнографски зборник, књ. LV, Београд 1940, стр. 426.

¹²⁴ Маринко Станојевић, *Антропогеографски преглед Тимочке Крајине*, Зборник прилога за познавање Тимочке Крајине, књ. IV, Зајечар 1937, стр. 50.

¹²⁵ Станоје Мијатовић, *Белица*, Српски етнографски зборник, књ. LVI, Београд 1941, стр. 53-54.

¹²⁶ На основу општих сазнања о Светиславу Првановићу у локалној зајечарској средини.

помиње понеку карактеристику ношње сваке етничке групе и каже да се још увек може видети и *затегнуто торлачко сремено јелече*¹²⁷.

*

У истом зборнику објављеном 1952. године **Александар Жикић**, у раду *Прилог антропогеографском проучавању Заглавка и Зајечарског среза*, као становнике Тимочке Крајине, уз Тимочане, Загорце и друге, наводи и Торлаке: *Ако погледамо Тимочку Крајину у антропогеографском погледу, запазићемо највећу разноврсност: велико етничко шаренило, различиту ношњу, архаичне народне обичаје, патријархалне навике и разноврсност дијалеката. Ту се преплићу све познатије миграционе струје које су историски услови довели овде. Овде су се измешали Динарци, Косовци, Моравци, Тимочани, Торлаци [подвукао ДК], Загорци и досељеничко румунско становништво из Ердеља и Румуније.*¹²⁸ Међутим, у овом раду и он наводи већ више пута поменуте Милићевићеве опаске о разликама у ношњи између Торлака и Загораца¹²⁹.

*

Етномузиколог **Миодраг Васиљевић** у раду *Музички фолклор у зајечарском крају* презентованом 1958. а објављеном 1960. године, у функцији објашњења етномузиколошког материјала који је сакупио у зајечарском крају, даје етнокултурну слику овог краја, а њен део су, по њему, поред осталих, и *Срби Торлаци: У околини Зајечара, као и у читавој источној Србији, створене су велике мешавине народа, њихова фолклора и сељачких култура. Ту су се сусрели Срби староседеоци и Срби дошљаци с Косова, Власи, а затим Срби Торлаци [подвукао ДК] и Маџаци с бугарским матерњим језиком. Ту се срело и отпочело заједно да живи више етничких група, међу којима и Црногорци. Сви они живе у међусобној слози и љубави...*¹³⁰ У истом раду он, говорећи о једној одлици народних песама (*петрификација*), наводи и два примера. Први је из *Торлака, из села Мали Извор* (које се налази у долини Белог Тимока, недалеко од Минићева). Говорећи о овом примеру он каже и да га је регистровао у *торлачком селу Мали Извор на прузи Зајечар-Књажевац*.¹³¹ Када говори о међусобним музичким утицајима између српских група у зајечарском крају (за разлику од влашких и бугарских), он у њих убраја и Торлаке: *Највећи развитак узајамних утицаја у музичком фолклору овога подручја одиграо се између српских група Торлака [подвукао ДК], Косовљана и староседелца.*¹³²

*

Десетак година касније после свог, горе наведеног, помена Торлака, **Светислав Првановић** у својој књизи *Тимок и Тимочани*, објављеној 1963. године, која представља зборник његових радова, у раду *Тимок, Крајина, Тимочка Крајина*, скоро да понавља мишљење Маринка Станојевића речима: *Они [становници Тимока - ДК] себе називају Тимочанима ("Тимочање"), а на страни, па и у литератури, може се за њих срести и назив Торлаци. Неки сматрају да он*

¹²⁷ Светислав Првановић, *Тимочка Крајина јуче и данас*, Тимочка Крајина, бр. 1, Зајечар, 1952, стр. 7.

¹²⁸ Александар Жикић, *Прилог антропогеографском проучавању Заглавка и Зајечарског среза*, Тимочка Крајина, бр. 1, Зајечар 1952, стр. 56.

¹²⁹ Исто, стр. 61.

¹³⁰ Миодраг Васиљевић, *Музички фолклор у зајечарском крају*, Рад конгреса фолклориста Југославије у Зајечару и Неготину 1958, Београд 1960, стр. 30.

¹³¹ Исто, стр. 34.

¹³² Исто, стр. 37.

долази од речи "тор" (обор за стоку) и да означава њихово сточарско занимање. По Л. Бакотићу, "трлак" је човек хвалисавац, јунак на језику, а по Вуку Караџићу "човјек који нити говори чисто српски, нити бугарски". Јован Цвијић је, међутим, мишљења да тај назив долази од турске речи "торлак" и да означава простог, приглуног човека.¹³³

*

Љубиша Рајковић Кожељац, пак, у монографији свог родног тимочког села Кожеља *Укорак с временом – хроника села Кожеља*, објављеној 1969. године, говорећи о саставу становништва Тимочке крајине, без обзира што помиње и Тимочане, уз реч Шопови у напомени додаје: *Шопови се називају и Торлацима*, а затим додаје и: *Торлак (торлати, лат. glorior) јесте човек који се хвали, хвалисавац.*¹³⁴

*

Потпуно исто као у монографији Кожеља **Љубиша Рајковић Кожељац** чини и у монографији тимочког села Врбица (суседног Кожељу), објављеној исте 1969. године под називом *Село Врбица.*¹³⁵

*

Миодраг Димитријевић, књижевник из Зајечара, родом из тимочког села Заграђа, који за своје стваралаштво инспирацију налази углавном у прошлости свога села¹³⁶, у причи *Брат*, објављеној 1970. године, четири пута помиње Торлаке: прво се, као сасвим споредна личност, помиње *газда Милија Торлак*, онда је један лик проговорио *заносећи мекано на торлачки*, затим помиње *два пијана Торлака*, и на крају каже да је главни лик свога брата *ојенио у Торлаке*¹³⁷.

*

Исти аутор, **Миодраг Димитријевић**, у песми *Балада о ратнику*, објављеној такође 1970. године, у којој описује животни пут свога деде, на једном месту каже да је деда, када му је умрла жена, *довео танку Торлакињу, по имену Тену*, а на другом месту каже: *обесила се Торлакиња у шуми*¹³⁸.

*

Јелена Аранђеловић-Лазих, етнолог из Београда, у раду *Народна ношња у околини Зајечара*, објављеном 1978. године, у одељку *Тимочка ношња*, говорећи о женској *тимочкој* народној ношњи, даје податак да се у *торлачким селима, јужно од Зајечара [...] преко кошуље опасивала платнена сукња "запрега"*. Ипак, у овом раду та иста села она углавном назива *тимочким.*¹³⁹

*

У истом зборнику радова 1978. године објављен је и рад **Николе Пантелића**, етнолога из Београда, *Друштвени и породични живот на територији општине Зајечар*. У уводу, на самом почетку рада, аутор објашњава да је Тимочка крајина етнички веома шаролика: *Територија општине Зајечар није јединствена етничка целина. Из прегледа порекла становништва може се видети*

¹³³ Светислав Првановић, *Тимок и Тимочани*, Зајечар, 1963, стр. 11.

¹³⁴ Љубиша Рајковић Кожељац, *Укорак с временом, хроника села Кожеља*, Зајечар, 1969, стр. 21.

¹³⁵ Љубиша Рајковић, *Село Врбица*, Нови Сад, 1969, стр. 11.

¹³⁶ На основу општих сазнања о Миодрагу Димитријевићу у локалној зајечарској средини и мог дугогодишњег контакта са њим.

¹³⁷ Миодраг Димитријевић, *Брат*, "Развитак", бр. 2/1970, Зајечар, 1970, стр. 61, 62.

¹³⁸ Миодраг Димитријевић, *Балада о ратнику*, "Развитак", бр. 4-5/1970, Зајечар, 1970, стр. 54.

¹³⁹ Јелена Аранђеловић-Лазих, *Народна ношња у околини Зајечара*, Гласник етнографског музеја у Београду, књ. 42, Београд 1978, стр. 238.

да се овде стекло неколико етничких група, највећим делом досељених у XVII, XVIII и XIX веку, а имиграција нових досељеника траје све до данашњих дана, посебно из јужних предеоних целина Заглавка и Буџака [...]. Власи су углавном досељени са територије данашње Румуније, а Срби су претежно припадници косовско-метохијске миграционе струје, а остало старинци и досељеници из других крајева. Јужни део територије насељавају потомци досељеника торлачке миграционе струје, "Маџаци" (Заграђе, Вратарница), "Торлаци" (Мариновац, Боровац, Мали Извор, Врбица, Селачка), затим "Косовљани", као и они који немају јасне представе о свом досељеничком пореклу. У ове последње убрајају се старији досељеници који нису сачували традицију о досељавању или се ради о стариначком становништву, Тимочанима, који су се измешали и стопили са досељеницима.¹⁴⁰

*

У свом раду *Нека етнографска обележја књажевачког краја*, објављеном 1985. године, **Душица Живковић**, етнолог-кустос Завичајног музеја у Књажевцу, један пасус посвећује и идентитету становништва овог краја. У њему, слично Станојевићу и Првановићу, она тврди да аутохтоно становништво околине Књажевца себе назива Тимочанима, а неки их називају Торлацима. Поред осталог, износи и мишљење које влада у народу овог краја да су Торлаци овај назив добили у Првом светском рату после храброг држања у бици на брду Торлак код Београда. Ево целог одељка:

*Већи део ове области (заузима југоисточни део Тимочке крајине) насељен је стариначким "ћутуклијским" становништвом које себе назива Тимочанима ("Тимочање"). Неки их називају Торлацима. О овом имену постоје различита објашњења: једни сматрају да долази од речи т о р (обор за стоку) и да означава сточарско занимање овог становништва; Вук Караџић је мишљења да је Торлак "човек који нити говори чисто српски, нити чисто бугарски"; сами Торлаци пак објашњавају да је назив настао после храброг држања Књажевчана из Тимочке дивизије у бици из I светског рата на брду Торлак крај Београда. Стариначко становништво себе још назива "старинцима, старовремцима", досељенике из Буџака и Заглавка "нашинцима", а оне из других крајева "доселцима". Овај термин се и данас задржао у Књажевцу за становнике са села.*¹⁴¹

*

Међу записима народних умотворина **Љубише Рајковића Кожељца**, објављеним 1989. године у збирци *Тимочке пословице изреке и загонетке*, налази се и изрека *Белогачас кво Торлак*, са напоменом у загради да је забележена у Заграђу, селу у Тимоку.¹⁴²

*

Јакша Динић из Зајечара, пореклом из села Доња Каменица код Књажевца¹⁴³ у другом додатку свог *Речника тимочког говора*, објављеном 1992. године, има три одреднице које се односе на Торлаке. Одредницу *Торлак* он

¹⁴⁰ Никола Пантелић, *Друштвени и породични живот на територији општине Зајечар*, Гласник етнографског музеја у Београду, књ. 42, Београд 1978, стр. 309-310.

¹⁴¹ Душица Живковић, *Нека етнографска обележја књажевачког краја*, "Медимурје", часопис за друштвена питања и культуру, бр. 8, Џаковец 1985, стр. 129.

¹⁴² *Тимочке пословице, изреке и загонетке*, сакупио и приредио Љубиша Рајковић Кожељцац, Ниш 1989, стр. 49.

¹⁴³ Податке о месту живљења и пореклу Јакше Динића знам као о свом суграђанину учеснику у локалном културном животу.

објашњава: *становник долине Тимока од Књажевца до Вратарничког теснаца. Торлаци себе не зову Торлацима, многи и не знају да се тако зову, то њих други тако називају, поготову они који живе северније од њих, а нарочито Власи. Одредницу Торлакíња и Торлаћíња објашњава: жена Торлак, а онда даје и пример: Торлаћíње прáе сítно сíриње, а нé на велије. За одредницу торлáчћи, -чка, -чко даје објашњење: који припада Торлацима, који се односи на Торлаке, и поткрепљује га примерима: Мí врéвимо торлáчћи; На торлáчћи се "сír" кáже сíриње; Торлáчће женé су млóго врédне.*¹⁴⁴

*

Руски лингвиста **Андреј Соболев** обрадио је говор села Вратарница код Зајечара и резултате свог истраживања објавио 1994. године у књизи на руском језику *Говор села Вратарница у источној Србији (Говор села Вратарница в восточной Србији)*. У уводу књиге аутор на једном месту каже и: *Житељи села Вратарница национално се изјашњавају као Срби. За разлику од околног становништва, које се често назива "Торлацима", житеље Вратарнице и Заграђа називају "Мацацима" (то, пак, није и њихов самоназив).* [прев. с руског]¹⁴⁵

*

Од 1995. године, од када објављујем радове везане за средњи Тимок, у њима често, на основу свог искуства и сазнања (као што сам већ нагласио, и сам се осећам Торлаком), Торлаке локализујем управо на овом простору. Мој први рад *Обичаји и веровања око рођења у селу Ошљане*, који сам објавио као студент четврте године студија етнологије, почиње следећим одељком:

*Село Ошљане налази се на обронцима Старе планине, у општини Књажевац, на двадесетак километара од центра општине и неких десетак километара од варошице Минићево. У њему живи становништво тимочко-лужничког говора, тимочко-призренског дијалекта, које себе назива Торлацима. [ове две реченице, унеколико скраћене, чине и почетак апстракта овог рада, који иде испред основног текста] До сада је у етнологији ово село изучавано у оквиру административно-географске области "Тимок", међутим, у етно-културном погледу (пре свега по говору као најбитнијем чиниоцу за етно-културну диференцијацију) оно је сродно само са већином села ове области, са неколико "торлачких" села у зајечарској општини која нису рачуната у ову област, са свим селима Заглавка и са селима источне половине административне области "Сврљиг", тј. селима тзв. "источне културне зоне".*¹⁴⁶

*

Апстракт следећег рада *Бадњи дан у Ошљану*, објављеног следеће 1996. године, почиње: *Торлачки крај у погледу годишњих обичаја није озбиљније проучен...*, а основни текст рада почиње: *Становништво које себе назива Торлацима углавном насељава географско-административне области Тимок и Заглавак [...] За узорак на основу кога ће се приказати бадњедански обичаји Торлака, узето је старопланинско село Ошљане...*¹⁴⁷

¹⁴⁴ Јакша Динић, *Речник тимочког говора (други додаток)*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXVIII, расправе и грађа, Београд 1992, стр. 558.

¹⁴⁵ Андреј Н. Соболев, *Говор села Вратарница в восточной Србији : в историческом и ареальном овецении*, МЎ nchen 1994, стр. 15.

¹⁴⁶ Дејан Крстић, *Обичаји и веровања око рођења у селу Ошљане*, Етно-културолошки зборник за проучавање источне Србије и суседних области, књ. I, Сврљиг 1995, стр. 103.

¹⁴⁷ Дејан Крстић, *Бадњи дан у Ошљану*, Етно-културолошки зборник за проучавање источне Србије и суседних области, књ. II, Сврљиг 1996, стр. 89.

*

Поменути рад *Обичаји и веровања око рођења у селу Ошљане* објављен је још једанпут у много широј верзији 1997. године. Овог пута он почиње овако:

*Село Ошљане налази се на обронцима Старе планине, у општини Књажевац, на двадесетак километара од центра општине и неких десетак километара од варошице Минићево. Припада административно-географској области "Тимок". У њему живи становништво тимочко-лужничког говора, тимочко-призренског дијалекта, које себе назива Торлацима. У етно-културном погледу оно је део зоне која се пружа од зајечарских села Грлиште, Лесковац и Горња Бела Река до Сврљишких планина и обухвата већину "торлачких" села општине Књажевац и Зајечар (цео Заглавак и највећи део Тимока, осим његовог југозападног дела) и источну половину општине Сврљиг. Може се рећи да становништво ове зоне представља својеврстан прелаз од типично шопског становништва на истоку и југоистоку, према становништву са јачим јужноморавским особинама на западу, тј. према становништву сврљишко-заплањског говора, с тим што је израженији шопски елемент.*¹⁴⁸

*

У каталогу своје изложбе *Под сенком Миџора : Књажевац и околина*, објављеном 1997. године, *Душица Живковић* говорећи о књажевачком крају каже: *Интересантно је да становнике ове области називају и Тимочање и Торлацима. О имену Торлак постоје различита тумачења/објашњења: једни сматрају да долази од речи "тор" (обор за стоку) и да означава сточарско занимање овог становништва; Вук је мишљења да је Торлак "човјек који нити говори чисто српски, нити чисто бугарски"; сами Торлаци мишљења су да је назив настао после хрброг држања Књажевчана из Београда.*¹⁴⁹

*

Године 1998. *Славољуб Милојевић Славко* из Зајечара објављује књигу поезије *...Ако се икада будемо растали...* На почетку књиге је импресум у којем изнад наслова књиге стоји име аутора са етничким идентитетом Торлак: *Славољуб Милојевић – Славко, Торлак*. На почетку књиге је и *Слово о аутору*, које почиње: *Славољуб Милојевић Славко, торлак, рођен је 1944. године у селу Јаковцу, у подножју Старе планине. Основну школу завршио је у првој огледној школи у Србији "Владимир Живковић Витко" у Минићеву.*¹⁵⁰

*

Године 1998. објавио сам рад *Култна места торлачког дела Старе планине*, пре тога изложен на једном симпозијуму о Старој планини одржаном у Пироту и манастиру Темска од 5. до 7. маја 1997. године. Поред тога што се у наслову појављује придев *торлачки*, на самом почетку се, слично као и у претходно поменутиим радовима, објашњава ко су Торлаци, а затим се овај етним користи још у два наврата. Рад почиње овако:

Поред осталих предела, и део Старе планине од села Мали Извор у зајечарској општини, до линије Горња Каменица – Репушница, у књажевачкој општини, насељава становништво које себе идентификује са етнимимом Торлак. Торлаци говоре тимочко-лужничким говором тимочко-призренског дијалекта, а у

¹⁴⁸ Дејан Крстић, *Обичаји и веровања око рођења у селу Ошљане*, "Развитак", бр. 198-199, Зајечар 1997.

¹⁴⁹ Душица Живковић, *Под сенком Миџора : Књажевац и околина*, Београд - Књажевац 1997.

¹⁵⁰ Slavoljub Milojević Slavko, *...Ако се икада будемо растали...* : *Zbornik poezije*, Зајечар 1998.

етно-културном погледу представљају прелаз између изразито шопског становништва на истоку и југоистоку и становништва са израженијим јужноморавским културним особинама на западу (становништво сврљишко-заплањског говора), с тим што су шопске карактеристике изразитије, па их можемо сматрати ободом Шоплука.¹⁵¹

На почетку следећег одељка се каже:

*Као и већина етнографских целина источне и јужне Србије, Торлаци имају веома богату етно-културу...*¹⁵²

На једном месту у овом раду се још каже и:

*Традиционална духовна култура Торлака углавном се, уз коришћење уобичајних предмета традиционалне материјалне културе, своди на активно учење човека...*¹⁵³

*

И у раду *Етноветерина Торлака*, објављеном 1999. године а презентованом на симпозијуму о етномедицини и историји здравствене културе у Зајечару 1997. године, осим тога што етноним Торлак помињем и у самом наслову, Торлаке одређујем на сличан начин као и у претходним радовима. Он почиње:

За Торлаке, становнике источне Србије чија етно-култура представља прелаз између "шопске" и "јужноморавске" културне зоне (с тим што је "шопски" елемент јачи), етноветерина је имала огроман значај.*

У фусноти се даје локација Торлака, скоро исто као и у неким од претходних радова:

*Становништво које себе идентификује са етнонимом Торлак насељава долине доњег Трговишког и безмало целог Белог Тимока (од села Горња Каменица до села Грлиште), као и околне падине Старе планине, Тупижнице и Тресибаве.*¹⁵⁴

*

Бранислав Стојадиновић у свом завичајном лексикону *Књажевца у 1000 појмова*, објављеном 1999. године, има одредницу *Торлак*, у чијем објашњењу углавном понавља речи Душице Живковић. Ево тог објашњења у целини:

Назив за становника староседеоца на подручју књажевачке општине; о овом имену постоје разна објашњења; једни сматрају да долази од речи тор (обор за стоку у планинском делу), тј. да је везано за сточарско занимање; Вук Караџић је мишљења да је Торлак човек који нити говори чисто српски, нити чисто бугарски, а неки објашњавају да је назив настао после храброг држања Књажевчана из Тимочке дивизије у бици из Првог светског рата на брду Торлак, крај Београда (што није тачно, јер је ово брдо добило назив по Торлацима досељеним овде почетком XIX века); задњих година лингвистичка наука говор шире области Тимока (где спада и наша општина) назива торлачким говором (чак дијалектом, В.); иначе, поред назива Торлаци за становништво нашег краја (које је веома старо, стариначко или "ћутуклијско") у паралелној употреби је и термин Тимочање (Тимочани); стариначко становништво се још назива и

¹⁵¹ Дејан Крстић, *Култна места торлачког дела Старе планине*, Пиротски зборник, бр. 23-24, Пирот 1998, стр. 51.

¹⁵² Исто.

¹⁵³ Исто, стр. 52.

¹⁵⁴ Дејан Крстић, *Етноветерина Торлака*, „За здравље“, из историје народне медицине и здравствене културе, IV и V научни скуп, Зајечар 1989 и 1997, Зајечар 1999, стр. 289.

*Старинцима или Старовремцима; за досељенике из Буџака и Заглавка у народу егзистира назив Нашинци, а из других крајева Доселци.*¹⁵⁵

*

У монографији села Ласова, објављеној 1999. године, аутори **Љубиша Митровић** и **Стеван Вељковић** међу старије родове убрајају и род *Торлаци*, цитирајући и Маринка Станојевића, који је, као што смо видели, овај податак већ изнео у приказу овог села¹⁵⁶.

*

Године 2000. објавио сам рад *Свадебни обичаји у селу Ошљане*. Он почиње овако:

Село Ошљане налази се на обронцима Старе планине, у општини Књажевац, поред југословенско-бугарске границе. Припада административно-географској области "Тимок". У њему живи становништво тимочко-лужничког говора тимочко-призренског дијалекта, које себе назива Торлацима. У етнокултурном погледу оно је део зоне која је својеврстан прелаз од типично "шопског" становништва на истоку и југоистоку према становништву са јаче израженим "јужноморавским" особинама на западу и југозападу, тј. према становништву сврљичко-заплањског говора.*

У фусноти се објашњава термин Торлаци: *Становништво источне Србије које себе идентификује са етнонимом Торлаци насељава долине доњег Трговишког и безмало целог Белог Тимока (од села Горња Каменица до села Грлиште), као и околне падине Старе планине, Тупижнице и Тресибабе.*¹⁵⁷

*

Године 2000. објавио сам рад *Смисао ломљења јајета у народним обичајима*, који је презентован на симпозијуму о етномедицини и историји здравствене културе на Рајачким пивницама код Неготина 1999. године. На почетку рада у једној фусноти објашњавам да у етнологији устаљене географско-административне одреднице у источној Србији обухватају у етнокултурном смислу разнородно становништво, па због тога поред њих у овом раду дајем и етнониме и називе говора као јасно дефинисане етнокултурне одреднице. Етноними су: Власи Царани, Власи Унгурјани, Косовљани и Торлаци.¹⁵⁸

У овом раду се, у складу са овим, на више места, уз навођење података из појединих села средњег Тимока, наглашава да у њима живе Торлаци:

*Код Торлака [...] у околини Зајечара, "у Горњој Белој Реци младожења је улазио први или последњи и пуштао баби [...] јаје кроз кошуљу да јој се ћерка лако порађа". [...]*¹⁵⁹

Овај обичај регистрован је још и у Хомољу, Левчу, Лужници и Нишави [...], Сврљигу [...], у Јаловик Извору у Буџаку [...], у околини Зајечара [...], у околини

¹⁵⁵ Бранислав Стојадиновић, *Књажевац у 1000 појмова, завичајни лексикон*, Књажевац 1999, стр. 247.

¹⁵⁶ Љубиша Митровић и Стеван Вељковић, *Ласово, село испод Тупижнице*, Зајечар 1999, стр. 18.

¹⁵⁷ Дејан Крстић, *Свадебни обичаји у селу Ошљане*, Пиротски зборник, бр. 25-26, Пирот 2000, стр. 61.

¹⁵⁸ Дејан Крстић, *Смисао ломљења јајета у народним обичајима*, «За здравље», из историје народне медицине и здравствене културе, VI научни скуп, Рајачке пивнице 1999, Зајечар 2000, стр. 252-253.

¹⁵⁹ Исто, стр. 254

Књажевца [...], посебно у торлачким селима [...] Дејановац [...] (Заглавак) и Ошљане [...] (Тимок)...¹⁶⁰

Код Торлака у Ошљану [...] "одмах по изношењу [покојника], једна, обично старија, жена из родбине или комшилука, [...] али никако из куће, [...] на средини места на коме је лежао покојник у под укуца ексер и разбије јаје..."¹⁶¹

У Ошљану (Торлаци - Тимок [...] када посеје и завлачи конопљу ("грснице") жена [...] баца јаје у вис што више и каже: "Овоће грснице да порасту".¹⁶²

У Ошљану (Тимок, Торлаци [...]) на Божић ујутро најчешће се прво омрсе печеним врапцима, али и зечијим или пилећим месом, па и куваним јајетом [...].¹⁶³

Код Торлака у Ошљану конач вежу за алку на плафону и "клоцају се" [...]¹⁶⁴

У источној Србији туцање јајима забележено је нпр. у околини Бора [...], у Буцаку [...], код Торлака (Тимок и Заглавак) [...] Торлаци у току три дана Ускрса, гостима и ближњима, посебно деци међусобно дарују "перашке" [...]¹⁶⁵

У Ошљану (Тимок, Торлаци [...]) ако са порођајем иде тешко [...] породиљи пропусте јаје кроз кошуљу [...]¹⁶⁶

*

Исте 2000. године на међународној конференцији *Етноси и културе на Балкану* у граду Тројану у Бугарској презентовао сам, а затим је у зборнику са овог скупа на руском језику и штампан, рад *Торлаци у Србији (Торлаки в Србиши)*. У овом раду дајем углавном сва своја дотадашња знања о Торлацима. Рад почиње првим поменом Торлака у литератури од стране Вука Карацића, с констатацијом да ово његово одређење не пружа и информацију о географској распрострањености овог етноса. Затим објашњавам да је постављањем државних граница између Србије и Турске 1833. године и Србије и новоформиране Бугарске 1878. године билом Старе планине подељено у етнокултурном смислу сродно становништво и да су се носиоци етнонима Торлак нашли са обе стране границе. Објашњавам да се у овом раду, због недостатка бугарске литературе и теренских истраживања у Бугарској, говори само о Торлацима у Србији.

Затим дајем преглед помена Торлака у литератури која их везује за данашњу територију источне Србије. Укратко су презентовани, овде већ детаљно приказани, помени Торлака од стране Милана Милићевића, Феликса Каница, Косте Костића, Симеона Христова, Владимира Стојанчевића, Витомира Живковића, Косте В. Костића и Јована Ћирића, који Торлаке везују за пиротски крај, затим Ронел Александер, Далибора Брозовића, податка из руског речника *Словенске древности*, и Јована Цвијића, који Торлаке везују за шири простор југоисточне Србије, и Јована Ердџановића, Петра Јовановића, Маринка Станојевића, Светислава Првановића и Бранислава Стојадиновића, који Торлаке локализују у средњем Тимоку.

Закључујем да на основу литературе не можемо бити сигурни који географски простор заузимају Торлаци у Србији и ко су они у етнокултурном

¹⁶⁰ Исто.

¹⁶¹ Исто, стр. 255.

¹⁶² Исто, стр. 257.

¹⁶³ Исто.

¹⁶⁴ Исто, стр. 259.

¹⁶⁵ Исто, стр. 261.

¹⁶⁶ Исто, стр. 264.

смислу. Не само као етнолог који се бави теренским радом у околини Зајечара и Књажевца, већ и као обичан житељ овог краја, чак и као човек који се осећа Торлаком, потврђујем да је, за разлику од пиротског краја (овде је фуснота у којој наводим потврду Драгољуба Златковића, сакупљача етнографске и фолклористичке грађе из Пирота), у југоисточном делу Тимочке крајине овај етноним у сталној употреби. Поред тога, овде се може чути и да територију на којој живе Торлаци називају Торлачијом. Објашњавам да сам, у недостатку јаснијег ограничења, у својим ранијим, овде већ поменутих, радовима ту територију одређивао као простор око доњег тока Трговишког и скоро целог Белог Тимока (од села Горња Каменица до села Грлиште) са околним падинама Старе планине, Тупижнице и Тресибаве. Међутим, на основу дотадашњих знања нисам могао до краја прецизно да одредим територију распрострањења становништва са етнонимом Торлак.

Потом објашњавам да је околина Зајечара чвориште неколико етничких струја: На северу и западу су *Косовљани*, на северозападу *Власи Унгурјани*, на североистоку *Власи Царани*, на истоку *Тетевенци*, јужно *Маџаци* и *Торлаци* (за сваку од ових група се даје и тип говора, као најочигледнија културна одлика, а за Торлаке се каже да говоре тимочко-призренским дијалектом). Житељи торлачких села Грлиште, Лесковац и Горња Бела Река, који су у додиру са другим етничким групама, потенцирајући свој идентитет наглашавају и своје културне одлике у односу на те групе. Међутим, гравитирајући према Зајечару, као и становници тих других група, они немају много везе са осталим Торлацима још јужније, у околини Минићева (осим делимично Горње Беле Реке).

Може се рећи да житељи варошице Минићево и околних села имају најјачи осећај припадности Торлацима, јер они ово име потенцирају и у својој средини. Јављају се чак називи приватног предузећа *Торлак-комерц* у Минићеву, продавница *Торлак* у Минићеву, вино домаће производње *Дукат-Торлак* из Боровца, а биографија једног аутора у његовој књизи песама почиње: *Славољуб Милојевић Славко – Торлак, рођен 1944. године у селу Јаковац у подножју Старе планине*. Ипак, највећи израз осећаја припадности Торлацима јесте Завичајно друштво Тимочана-Торлака са седиштем у Минићеву. Закључујем да није случајно што се у Бугарској назив Торлак највише користи у околини града Белоградчика, који се налази с друге стране границе у правцу Минићева.

Даље објашњавам да је становништво околине Минићева компактно у културном смислу, са изузетком два села. У селу Кожељ, за разлику од осталих села која говоре тимочко-лужничким говором, говори се сврљишко-заплањским говором (овде сам погрешно јер ово село има говор прелазног карактера између ова два говора), и може се претпоставити да је за осећај припадности Торлацима кључна његова близина Минићеву којем гравитира. Друго село, Ново Корито, по култури је блиско торлачким селима у околини Белоградчика у Бугарској. Закључујем да због ова два села назив Торлаци не можемо сматрати етничким (погрешно подразумевам да један етноним мора да носи етнички компактно становништво).

Осећај припадности Торлацима постоји и јужније у околини Књажевца, али није тако јак као у околини Минићева – нема његовог наглашавања у сопственој средини. Многи житељи овог краја на питање ко су, одмах себе идентификују као Торлаке, али се може добити и такав одговор да они од својих предака то нису наследили, а чули су да их тако зову ван њиховог завичаја и то за

њих нема негативну конотацију. Неки од њих на то питање одговарају да су Тимочани, неки у области Заглавак да су Заглавчани, а тек на питање ко су Торлаци одговарају да су то они сами. Али, постоји тенденција да се они као насељеници у новим, етнички мешовитим, срединама (на пример у градовима Зајечар и Бор) декларишу као Торлаци. Тако се понекада дешава да и људи који живе ближе реци Тимок одричу своју припадност Торлацима, а да је наглашавају они који живе на крају општине Књажевац према општини Сокобања.

Потом се објашњава да се Торлацима сматра у етнокултурном смислу слично али различито становништво (тимочко-лужничког и сврљишко-заплањског говора) уз податке где та културна граница пролази. Идентификовање са истим етносом културно разнородног становништва (погрешно подразумевајући да један етноним може да носи само културно компактно становништво) тумачим тиме што разлике у култури нису изражене толико да је потребно да буду наглашаване етнонимом. С друге стране, термин Торлак постаје регионални назив становништва које гравитира Књажевцу, у смислу синонима за термин Књажевчанин (човек из књажевачког краја). То је у складу са суседним регионалним називима: Сврљижани, Пироћанци, Сокобањци, са којима се идентификује по култури сродно становништво. Ипак, северно, међу другим етничким групама, назив Торлак и када се односи на становништво околине Књажевца, има етнички карактер, јер се занемарују локалне етничке разлике и преовладавају опште етнокултурне одлике.

На основу свега реченог закључујем да границу Торлака и карактер њихове везаности за овај назив могу коначно да се одреде само на основу добро осмишљене и доследно спроведене анкете на простору до области Буцак и до граница општина Сврљиг и Сокобања.

ОвOME свему додајем сазнање да и становништво из околине Минићева, где је најјачи осећај припадности Торлацима, нема свест о територији на којој се простире њихова Торлачија. То поткрепљујем примером да се приликом оснивања Завичајног друштва Тимочана-Торлака одмах појавио проблем ареала његовог деловања, зато што нико није знао тачне границе распрострањења Торлака. На Оснивачкој скупштини с неповерењем је прихваћена информација коју сам присутнима изнео да и у широј околини Књажевца, не само у околини Минићева, постоји становништво које себе сматра Торлацима, а такође и житељи поменутих зајечарских села, које су неки од присутних назвали Мацацима. На крају је могућност ступања у чланство Друштва остављена свакоме ко то жели. У раду износим и податак да у зајечарском торлачком селу Грлиште и насељенике из села Ошљана (околина Минићева), не знајући тачно где се то село налази, називају Пироћанцима, као и остале насељенике са југа.

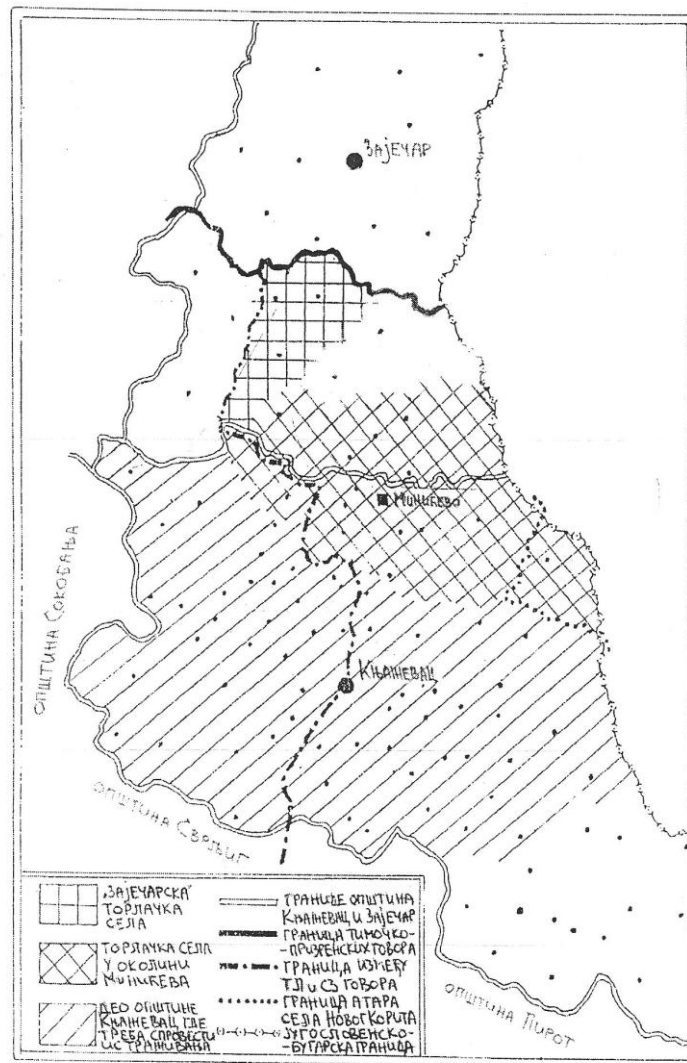
У породици и институцијама (изузев Завичајног друштва, које још увек није јако) не развија се осећај припадности Торлацима. Тај осећај се у пракси стиче несвесно, и ни један Торлак не може да објасни како га је стекао. На пример, на Оснивачкој скупштини Завичајног друштва појавио се проблем како Друштву дати назив. Један од учесника чак је изразио сумњу у то да треба употребити термин Торлаци, јер је, радећи ван свог завичаја, наилазио и на његову пежоративну конотацију. Други су изнели контрааргумент да су, по њиховим сазнањима, а то је мишљење општераспрострањено у овом крају, Торлаци добили име због победе коју су у Првом светском рату као српски војници Тимочке дивизије остварили на брду Торлак код Београда. Већина

учесника се сложила да се, без обзира на значење ове речи, они осећају Торлацима и да се становништво овог краја увек тако називало. Нађено је компромисно решење да назив друштва буде Завичајно друштво Тимочана-Торлака. Тако сви они који се не осећају Торлацима могу да се идентификују са називом Тимочани, а тим називом је ограничена и територија на долину реке Тимок, чиме се искључује и могућност политичке конотације, јер су неки чули да и у Бугарској, у околини Белоградчика, има Торлака.

У последњем одељку овог рада закључујем да се у случају Торлака, без обзира на то што је реч о малој групи, јавља низ теоријски интересантних ставки, везаних за етницитет: подељеност између две нације, "самониклост" осећаја припадности етничкој групи, пежоративно значење овог назива ван територије на којој живе његови носиоци, многозначност назива (као етнонима и као регионалног назива) итд. На примеру Торлака види се и проблем преписивања у науци, које је довело до различите употребе њиховог назива, од тога да се њима означава цела југоисточна Србија, исто као што се и именом Шопи или Шопови означава становништво великог дела западне Бугарске, источне Македоније и југоисточне Србије, без обзира на то што се са овим именом идентификује само становништво у околини Софије.

Као прилог овом раду дајем етикету вина *Дукат-Торлак*, лого фирме *Торлак-комерц*, знак Завичајног друштва Тимочана-Торлака и карту распрострањења Торлака у Србији. На карти су, поред тога што су дате границе општина, тимочко-призренског дијалекта, граница између тимочко-лужничког и сврљишко-заплањског говора, граница између Новог Корита и других говора, и државна граница, издвојене три зоне: *зајечарска* торлачка села, торлачка села у околини Минићева и део општине Књажевац на којем треба спровести истраживања торлачког идентитета.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Дејан Крстич, *Торлаки в Србши*, Ethnoses and Cultures on the Balkans, International Conference, Bulgaria, Trojan, 23-26.08.2000, Vol. 1, Sofia 2000.

Сл. 4. Карта распрострањења Торлака у Србији
 дата у раду Торлаци у Србији (Торлаки в Сербиш)
 (овде је на српском а у оригиналу на руском)

*

Године 2001. Објавио сам и рад *Прилог познавању етноmedicine Торлака*, претходно изнесен на научном скупу на Рајачим пивницама код Неготина 2000. године. И у овом раду термин Торлак, осим што се помиње и у самом његовом наслову, појављује се више пута.

Рад почиње овако: *Да су живот и здравље на самом врху система вредности у традиционалној култури Торлака**, показује то што се чак и њихова најважнија, тачније божјићна, славска и заветинска, благосиљања, у којима се ређа све оно што се жели у току наредне године (уз молбу Богу да се то и оствари), завршавају речима "...а највише живот и здравје".

У фусноти стављеној на реч Торлак даје се, као и у претходним радовима, следеће објашњење:

Торлацима се назива становништво које насељава долине доњег Трговишког и безмало целог Белог Тимока (од села Горња Каменица до села Грлиште), као и околне падине Старе планине, Тресибаве и Тупижнице.

Убрзо се каже и: Вероватно је овакав однос према животу и здрављу допринео и изузетном богатству и разноврсности поступака којима су Торлаци покушавали да предупреду или отклоне конкретне болести [...]¹⁶⁸

Уводни одељак се завршава реченицом: Овом приликом биће изнесен део етномедицинског материјала узгред и несистематски сакупљеног током вишегодишњих (1990-2000. год.) теренских истраживања на простору који Торлаци насељавају.¹⁶⁹ У даљем тексту рада наводе се примери етномедицинских поступака забележених у селима Ошљане, Мариновац, Грлиште, Лесковац и Радичевац.

*

Године 2001. поново сам, на другом месту, објавио горе поменути рад Свадебни обичаји у селу Ошљане, у којем се помињу Торлаци.¹⁷⁰

*

У раду *Означења бојом и њихово место у симболици порођаја код Словена (Цветообозначения и их место в символике славянских родин)*, објављеном 2001. године, **Ирина Седакова** из Москве, цитира и материјале из мог рада *Обичаји око рођења у селу Ошљане*. На једном месту, цитирајући материјал из овог рада, она каже да је реч о Торлацима: *Распрострањена забрана да се трудници штогод обоји (пређа, и друго) налази интересантну паралелу у виду профилактичке праксе познату Торлацима: у воду за прво купање детета стављају кончиће свих боја да се на телу детета не би појавио неки белег у случају да је мајка у време трудноће бојила пређу или ткала.* [прев с рус.]¹⁷¹

*

Изnoseћи неколико мишљења о распрострањењу Торлака, **Драган Колев** у свом раду *Шопи као етнографска група*, објављеном 2001. године, између осталог цитира и моје, горе поменуто, одређење Торлака у раду *Етноветерина Торлака: Неки аутори пак сматрају да је то само део становника који живе у Шоплуку, при чему постоје разлике око лоцирања тог ужег простора. Крстић Дејан за Торлаке каже да су то становници источне Србије чија етно-култура представља прелаз између "шопске" и "јужноморавске" културе (с тим што је "шопски" елемент јачи) и "који себе идентификују са етнонимом Торлак, насељавају долине доњег Трговишког и безмало целог Белог Тимока (од села Горња Каменица до села Грлиште), као и околне падине Старе планине, Тупижнице и Тресибаве".* На другом месту у овом раду **Драган Колев** каже: *Једна од етнографских особености која је сачувана у Шоплуку је и говор. Иако са мањим фонетским и лингвистичким разликама становници ове области у свакодневној међусобној комуникацији се њиме служе. Додуше не називају га сви и*

¹⁶⁸ Дејан Крстић, *Прилог познавању етномедицине Торлака*, "За здравље", из историје народне медицине и здравствене културе, VII научни скуп, Рајачке пивнице 2000, Зајечар 2001, стр. 197.

¹⁶⁹ Исто, стр. 198.

¹⁷⁰ Дејан Крстић, *Свадебни обичаји у селу Ошљане*, "Развитак", бр. 205-206, Зајечар 2001, стр. 139.

¹⁷¹ Ирина А. Седанова, *Цветообозначения и их место в символике славянских родин*, Кодови словенских култура, бр. 6 (боје), Београд 2001, стр. 61.

увек "шопски говор", већ му дају своје специфичне локалне називе: пиротски, драгомански, трнски, годечки, лужнички, крајишки али и торлачки.¹⁷²

*

У роману *Самотиња Радише Драгићевића*, написаном на сврљишко-заплањском дијалекту, објављеном 2001. године, и у којем се описује живот сељака после Другог светског рата у тимочком селу Мањинцу (из којег је и овај књижевник родом), и који, у великој мери, има и документарну вредност, има навода који показују да су у Борском руднику у овом периоду Мањинчане сматрали Торлацима. Мањинчанин тражи шефа да би га због смрти своје таште питао за одсуство:

...Излезе он раскопчан, кошуља му из панталоне позади испадла, ознојен, чунав.

- Шта је, бре, Торлак, што ме дижеш.

- Мајсторе - велим, а начисто сам се збунил - умрела ми баба.¹⁷³

*

Свој већ поменути рад *Торлаци у Србији*, раније објављен на руском језику, 2002. године објавио сам и на српском језику у унеколико допуњеној верзији. Први део рада, у којем се набраја литература у којој се помињу Торлаци, проширен је тако што су представљени, овде детаљно приказани, и помени Торлака у Тимоку од стране Александра Жикића, Миодрага Васиљевића, Љубише Рајковића Кожељца, Миодрага Димитријвића, Јелене Аранђеловић-Лазић, Душице Живковић и Радише Драгићевића. Поред ових, наводе се и два примера преузета са интернета. Прво: Бранислав Стојадиновић у приказу књиге поезије *Колаж*, Слободанке Станковић-Илић из Књажевца, каже: [...] на овим просторима Тимока, у овом граду, под овим торлачким небом [...], а у фусноти реч торлачким објашњава: *Торлаци - део становништва Тимочке крајине*. Друго: Јеврем Дамњановић (беседа на манифестацији *Хајдук-Вељкови дани* у Леновцу, родном месту Хајдук-Вељка Петровића, објављена у *Илустрованој политици*), новинар из Београда, пореклом из тимочког села Дебелица, каже да се село Леновац у околини Зајечара налази на подручју које насељавају *Тимочани (од ближе прошлости називају их Тимочани-Торлаци)*, мада потом наглашава и моравовардарске досељенике као јаку компоненту у овом селу, различиту у односу на Торлаке.

Поред тога, у односу на претходну, краћу, верзију овог рада на руском језику, овде се наводи и то да *Књажевачка млекара* производи *Торлачки јогурт*, и да сам у Књажевцу регистровао и један графит са овим етнонимом: реч Торлак уметнута је у крст са четири С (српски знак).

Карта распрострањења Торлака у Србији овог пута је, разуме се, дата на српском језику.¹⁷⁴

*

Исте 2002. године написао сам рад за полагање испита за музејско звање кустоса *Вленик – врста задње кецеље у околини Зајечара*. У њему се, између осталог, објашњава и порекло овог хаљетка:

Простор уже околине Зајечара је чвориште етничких струја са све четири стране света. Он је место њихових завршетака и додиривања. Једна од

¹⁷² Dragan Kolev, *Šopri kao etnografska grupa*, Vere manjina i manjinske vere, Niš 2001, стр. 171, 175.

¹⁷³ Радиша Драгићевић, *Самотиња*, Нолит, Београд 2001, стр. 23,58.

¹⁷⁴ Дејан Крстић, *Торлаци у Србији*, Пиротски зборник, бр. 27-28, Пирот 2002.

тих струја јесте и тетевенска. Наиме, миграција становништва из околине Тетевена у Бугарској у XVIII веку је запљуснула области југозападно од Видина до Тимока. Поред становништва неколико места у Бугарској, од данашње југословенско-бугарске границе до Видина (Кула, Големаново, Бојница, Шишенци и Старопатица), наследником ове струје у Србији сматра се становништво старог Зајечара, Великог Извора и половине Грљана (где заједно живи са влашким становништвом). Осим ових села, поједини родови који су били део ове струје, населили су и више села која имају, условно речено, шопску културну основу [подвукао Д.К.], а од њих се у Србији данас налазе Заграђе и Вратарница. Тако становништво ова два села које је у зајечарском крају познато под називом "Маџаци", у етно културном смислу можемо сматрати прелазним између такозваних Торлака (у Србији јужни део општине Зајечар и општина Књажевац) [подвукао Д.К.] и поменутих Тетевенаца, који у народу данас немају посебно име.¹⁷⁵

*

Следеће 2003. године објавио сам рад *Обичаји и веровања везани за смрт у селу Ошљане*. На самом почетку се каже да су већ објављени радови о обичајима око рођења и о свадбеним обичајима из овог села, и да се овим радом *заокружује доста детаљана слика ових обичаја (ДК - обичаја животног циклуса) у селу-узорку из, до сада у етнолошком смислу, још недовољно истраженог дела источне Србије који насељавају Торлаци**. У фусноти се Торлаци локализују, потпуно исто као и у претходним радовима, у долинама доњег Трговишког и безмало целог Тимока са околним падинама Старе планине, Тупижнице и Тресибаве. Ту се упућује на рад *Торлаци у Србији*, на обе верзије, и додаје се да се етнокултура овог становништва *може одредити као прелаз између "шопске" и "јужноморавске" културне зоне, с тим што је "шопски" елемент јачи.*¹⁷⁶

*

Године 2004. објавио сам рад *Етно-културне разлике између Торлака у Србији и Торлака у Бугарској*. У првом делу овог рада објашњавају се историјске околности које су довеле до постављања државне границе делом била Старе планине 1833. године између Србије и Турске, чиме се *становништво које се назива Торлацима нашло са њене обе стране*. Од 1878. године овај део границе остаје као гранична линија између Србије и новоформиране Бугарске, с тим што се граница наставља билом ка југу. Она 1918. године постаје југословенско-бугарска граница. *С обзиром на то да скоро 170 година деле судбину различитих, често непријатељских држава, није чудо што данас Торлаци с једне и друге стране границе не само припадају двема различитим нацијама – бугарској и српској већ једни за друге скоро и не знају.*

Ево целог следећег дела рада:

Иако се Торлаци на територији Србије у литератури помињу још од друге половине XIX века, у науци доскора није било јасно њихово географско распрострањење и није се због тога располагало ни подацима о степену њихове идентификације с тим именом, као ни којој етно-култури припадају. На основу својих сазнања ја сам их недавно лоцирао у долини доњег Трговишког и безмало

¹⁷⁵ Дејан Крстић, *Вленик - врста задње кецеље у околини Зајечара*, писани рад за полагање стручног испита за звање кустоса, рукопис, архива Народног музеја Зајечар, Зајечар 2002, стр. 7-8.

¹⁷⁶ Дејан Крстић, *Обичаји и веровања везани за смрт у селу Ошљане*, "Развитак", бр. 213-214, Зајечар 2003.

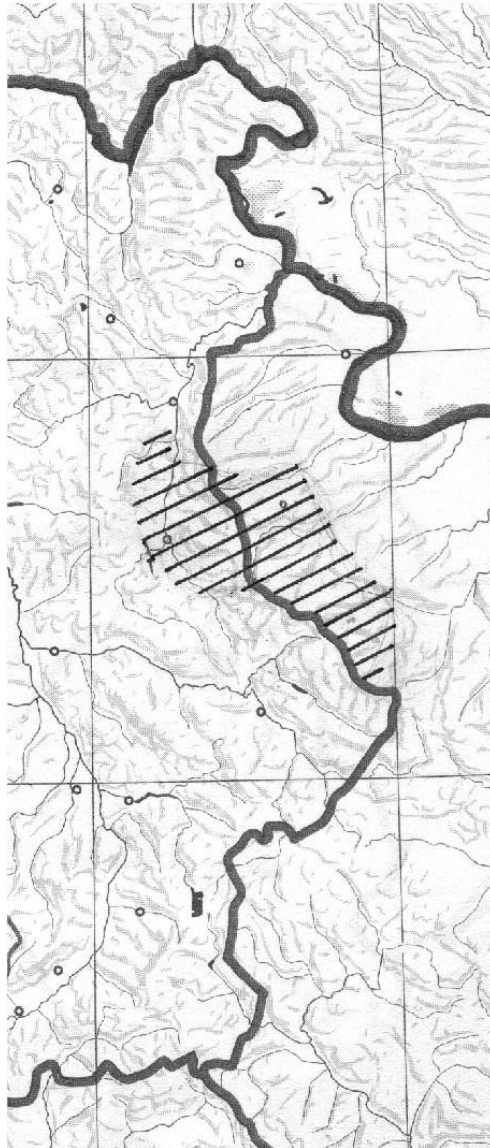
целог Белог Тимока, као и на околним падинама Старе планине, Тупижнице и Тресибабе, то јест у највећем делу општине Књажевац и јужном делу општине Зајечар* [овде упућујем на свој рад Торлаци у Србији]. Ни бугарска наука није посветила велику пажњу овим питањима у вези са Торлацима на територији Бугарске. У дипломском раду Искре Луканове картографски је приказано њихово распрострањење на источним падинама Старе планине, у општинама Белоградчик, Чупрење и Чипровци [...], што је потврђено и мојим истраживањима* [овде је фуснота у којој објашњавам да сам у околини Белоградчика вршио теренска истраживања од 19. до 29. августа 2001. године као члан међународне експедиције, а и да сам увид у њихову културу остварио и на фестивалима народног стваралаштва у Раковичком манастиру 18. августа 2001. и на фестивалу Торлаци смо – јунаци смо у Чипровцима 22. септембра 2001. године]. Прецизне границе Торлака, међутим, нису још тачно одређене ни у Србији [...], а, изгледа, ни у Бугарској, јер моја истраживања дају индикације да карта И. Луканове може трпети извесне корекције. Прецизно одређивање граница распрострањења имена Торлаци и у једној и у другој држави није једноставан посао, јер постоје различити степен и идентификације са њим, а облик и степен те идентификације на неким подручјима још је у процесу мењања (прихватања или губљења). Тако имамо:

1. оне који с поносом наглашавају да су Торлаци
2. оне који знају да су Торлаци, али то не наглашавају (у први план стављају своју регионалну или националну припадност)
3. оне који знају да то име немају од старина, али у новије време га прихватају када их други тако називају
4. оне који не признају да су Торлаци, али их околно становништво тако назива*.

На последњој речи је фуснота у којој се објашњава:

Прве три категорије су регистроване код Торлака у Србији [упућујем на свој рад Торлаци у Србији] (што не значи да их нема и у Бугарској), а четврта, према др Петку Христову, научном сараднику у Етнографском институту с музејом Бугарске академије наука, постоји у околини Чипроваца. Пошто је и у Србији и у Бугарској углавном реч о становништву планинских области, које се, поред других привредних грана, интензивније бави сточарством и чија је култура у приличној мери конзервативна и архаична, становништво околних, углавном нижих, предела, често овај назив користи и у погрдном смислу (на пример, према Костантину Панајотову, истраживачу у Институту за фолклор Бугарске академије наука, низијци у северозападној Бугарској под именом Торлак подразумевају "дивљег балканског сељака северозападне Бугарске", а Дмитар Маринов бележи пример да је једна породица после пресељења из села Копиловци у околини Берковице у низијско село Котеновци одмах добила нови назив Торлаците, да су момку из те породице морали да доведу невесту из старог завичаја, јер ни једна девојка из Котеноваца и околних села није хтела да се уда за њега, и да се и девојка из те породице, без обзира на своју изузетну лепоту, веома тешко удала у селу [...].

На крају овог одељка дајем следећу карту распрострањења Торлака у Србији и Бугарској у односу на југословенско-бугарску границу:

Сл. 5. *Распрострањење назива Торлак у односу на српско-бугарску границу*

Следећи одељак почиње на следећи начин:

У најширем смислу, сви Торлаци су носиоци једног културног типа, чија је основа, условно названо, "шопска". Њихов говор (који је често, посебно у Бугарској, основна одлика њихове идентификације), уз доста варијација, припада истом типу који бугарска наука зове бугарским прелазним говорима, а српска српским тимочко-призренским дијалектом. Назив Торлаци, међутим, не подразумева одређену, унифицирану, само његовим носиоцима својствену културу, или бар неку културну одлику. Он има етно-културну конотацију када се они упоређују са носиоцима околних, мање сродних, култура (на пример са становништвом различитог говора), а у односу на становништво исте или сличне културе, које се с тим именом не идентификује, добија значење регионалног назива [овде упућујем на свој рад Торлаци у Србији]. Тако и на територијама насељеним Торлацима само у Србији или само у Бугарској има*

више микрокултурних зона. На пример, приликом поделе становништва северозападне Бугарске на „племена“, које је Димитар Маринов извршио на основу говора и ношње, Торлаци овог подручја су се нашли у неколико тих „племена“ [...], а локалне разлике у говору и ношњи су евидентирание и у каснијим истраживањима*. [У фусноти: Приликом својих истраживања Торлака у Србији и у Бугарској уочио сам још многе културне разлике на микроплану, али су потребна даља истраживања ради прецизнијег дефинисања њиховог распрострањења.] [...] Наравно, Торлаци једне културне микроне (или чак села) и у Бугарској и у Србији своје културне одлике често сматрају „правим торлачким“, подразумевајући да их има свако ко се идентификује са овим именом.

Осим локалних разлика, има и етнокултурних чињеница које се јављају само с једне стране границе. У раду се указује на неке од њих, уз покушај објашњења узрока њиховог постојања. Највећи део рада садржи приказ разлика између Торлака с једне и друге стране границе у ношњи, народној музици и игри, слављењу славе (светњи) и заветине (обрџок или завџина).

У последњем одељку се разматрају узроци разлика између Торлака у Србији и у Бугарској:

Могућно је да су преци становништва које данас носи име Торлаци, вековима живећи у истим државама и административним јединицама (у доба турске владавине то је био Видински пашалук), некада чинили једну етнокултурну целину. Уосталом, можда је то и узрок настајања заједничког имена. Томе у прилог иду многе културне сличности између Торлака са српске и са бугарске стране границе. То су, на пример, тимочко-призренски говор, односно такозвани прелазни говори, белодрешки тип ношње, много елемената обичајног живота, певање „на глас“ и двогласно бордунско певање, неколико заједничких кола (на пример, „чича Глиша“ или „чича Гривча“, „рученица“, која се у Србији зове „катанка“ или „на мараме“), обичај „светњи“. Већ је наглашено да се ти заједнички елементи углавном јављају у крајевима који су у литератури условно и веома неодређено означени као „шопски“, а понекад и на много ширим просторима источног или западног дела Балкана [у загради се наводи литература у којој се налазе поменуте етно-културне чињенице], па можемо, такође условно, рећи да Торлаци у Србији и Бугарској имају заједничку „шопску“ културну основу. Наравно, приликом оваквих тврдњи потребно је имати на уму да су се највероватније границе распрострањења имена Торлаци мењале током времена (шириле или сужавале), јер је, као што је већ наглашено, и данас случај да се губи или га прихвата становништво које се тако раније није називало.

Као што смо видели, међутим, има много културних чињеница које нам не дозвољавају да говоримо о културном јединству оних који се данас идентификују са именом Торлак, то јест о строжем етно-културном значењу овог имена. Наравно, живљење у различитим државама донело је много етно-културних разлика. У Бугарској је било мање промена у односу на заједничку основу, јер је национална држава касније конституисана (1878. г.), док их је у Србији било више, јер је национална држава постојала дуже 45 година (од 1833.). Тако је у XIX веку у Србији дошло је до потамњења мушке ношње (тј. до потискивања белодрешке ношње) и до замене мушких хаљетака хаљецима другачијег кроја. У првој половини XX века и у мушку и у женску ношњу нагло продиру хаљеци грађанског и војничког кроја од куповних или материјала финије израде, прихвата

се са запада велики број кола, певање "на бџ", слави се Свети Сава као школска слава, прихвата се и сџм термин "слава"... И с једне и с друге стране границе књижевни језици су утицали на промене у говору. Све те промене у Србији десиле су се и у торлачком селу Новом Кориту, које је по много чему у култури идентично са суседним торлачким селима у Бугарској, а такође и у неколико села у околини Зајечара (Велики Извор, Грљан, Вратарница и Заграђе), која су по култури сродна са суседним селима преко границе и у којима је више културних елемената донесених тетевенском мигративном струјом [...].

За многе културне разлике не можемо бити сигурни да ли су настале пре или после постављања границе на Старој планини. Има, међутим, доста и оних које су, по свему судећи, знатно старије од поменутог државног разграничења. То су у Србији, на пример, неке одлике женске ношње (оглавље "трвџи", једнопрегачни тип ношње, карактеристичан женски зубун "ћурдија", "ћурче"), неколико кола која се памте као најстарија (на пример, "румџнка"), неке одлике говора... Доказ за то је чињеница да су, без обзира на живљење у Србији од 1833. године, у Новом Кориту и поменутиим селима са тетевенским утицајем до данас задржани културни елементи карактеристични за области преко границе (двопрегачни тип ношње, сукман, оглавље "забрџтка", карактеристична кола, одлике говора...). Све ове одлике Торлака у Србији, по којима се разликују од Торлака у Бугарској, а које нису последица живљења у различитој држави, културни су елементи донесени или са вардарско-моравском или са косовско-ресавском мигративном струјом, јер су карактеристика и других области до којих су ове струје доиле [...].

С друге стране, такође има основа да су се неке културне промене и код Торлака у Бугарској десиле пре постављања границе. Да код њих постоје културни слојеви донесени миграцијама које на културу Торлака у Србији нису оставиле значајније трагове, показује, на пример, то што се овде сусрећу, тачније, преклапају два типа ношње – сукмански и двопрегачни (чији су део задња кецеља "завџска" и кошуља "брџанка"). И њихова орска традиција, која је, са изузетком неколико кола, потпуно другачија у односу на орску традицију Торлака у Србији, а скоро потпуно иста са орском традицијом осталог становништва северозападне Бугарске [...], упућује на исти закључак. И двопрегачни тип ношње са поменутиим елементима и орска традиција углавном су исти и у селима чији се становници сматрају досељеницима из околине Тетевена, али и у селима са много ширег простора на истоку [...], па можемо претпоставити да су ово културне одлике донесене тетевенском или неком другом мигративном струјом са истока.

На основу реченог може се претпоставити да је и пре постављања државне границе овај део Старе планине, као природна граница, био и брана ширења неких већих културних утицаја и миграционих струја становништва, на пример, са истока тетевенске, а са југозапада вардарско-моравске и косовско-ресавске. Ако овај закључак прихватимо, могли бисмо културу Торлака у Бугарској условно да одредимо као "шопску" са тетевенским примесамa и каснијим утицајем бугарске националне државе, а Торлака у Србији – као "шопску" са вардарско-моравским и косовско-ресавским примесамa и утицајем српске националне државе. Локалне миграције с једне на другу страну Старе планине, којих је, судећи према пореклу становништва, изгледа, било у већем броју и пре и после постављања границе, биле су појединачне [...]. Логично,

појединачни мигранти су се скоро потпуно културно утапали у нову средину, те нису могли значајније да мењају већ успостављене етно-културне слике.

Због свега овога Торлаци у Бугарској су, посебно они јужније, у околини Чипроваца, по много чему у култури сличнији становништву Буџака, Висока, Понишавља, Лужнице и димитровградског краја (белодрешка ношња, хаљеци дреја, кебе, "сукно", беле чарапе, "кашца", "забрџка", "опанџак" и мушка мала плетена капа, двогласне гајде, "двоће", непостојање певања на бас, назив "бабице" за други дан славе, кувана жртва "мољтва" и назив "обрџок" за земљишну заветину [...]), без обзира што се становништво тих предела не идентификује са именом Торлаци, а мање имају сличности са становништвом у Србији које се идентификује са тим именом. Док су Торлаци у Србији још 1833. ушли у састав Србије, становништво поменутих предела је, заједно са Торлацима у Бугарској живело у заједничкој држави, Турској, све до 1878. године, што је свакако допринело интензивнијим културним контактима. Тако је оно "избегло" неке културне процесе које је Торлацима у Србији донело живљење у националној држави. Уз то, на ове пределе моравско-вардарска, а посебно косовско-ресавска струја, скоро да нису оставиле никакав траг [...].

Назив Торлаци, према томе, без обзира на могућност да је то некада био, тешко да можемо сматрати етником или називом етнографске групе, јер он не означава културно јединствено становништво. Пре га можемо дефинисати као **регионални назив**, који на овом простору постоји већ неколико векова, без обзира на многе историјске услове који нису погођавали његовом опстајању (подељеност између две нације и стални процес културног удаљавања његових носилаца, неподстицање његовог одржавања од стране националних држава, пезжоративни привук који му даје околно становништво...).¹⁷⁷

*

Исте 2004. године рад *Етно-културне разлике између Торлака у Србији и Торлака у Бугарској* објавио сам у Гласнику Етнографског музеја у Београду¹⁷⁸.

*

У својој књизи на бугарском језику под називом *Заједнице и празници (Обичности и празници)*, објављеној у Софији 2004. године, **Петко Христов** везу између друштвених заједница и појединих празника објашњава, поред осталог, и материјалом из средњег Тимока. Он наглашава да се становници ових крајева зову Торлаци: *У тимочком крају (Р. Србија), у такозваним "торлачким" селима, свако домаћинство има по два празника слава – један у зимском периоду [...], а други у летњем [...]*.¹⁷⁹ [прев. с буг.] С обзиром на то да сам му ја био водич приликом сакупљања података за ову књигу, поуздано знам да је информацију о томе да су ова села торлачка добио од мене, како у директном контакту тако и преко рада *Торлаци у Србији*, који му је био познат и у руској и у српској верзији.

*

У свом магистарском раду *Култна места средњег Тимока*, написаном 2006. а одбрањеном почетком 2007. године на Одељењу за етнологију и

¹⁷⁷ Дејан Крстић, *Етно-културне разлике између Торлака у Србији и Торлака у Бугарској*, «Развитак», бр. 215-216, Зајечар 2004.

¹⁷⁸ Дејан Крстић, *Етно-културне разлике између Торлака у Србији и Торлака у Бугарској*, Гласник Етнографског музеја, књ. 67-68, Београд 2004.

¹⁷⁹ Петко Христов, *Обичности и празници : служби, слави, събори и курбани в южнославянското село през първата половина на XX век*, София 2004, стр. 125.

антропологију Филозофског факултета у Београду, у уводу, говорећи о значају реке Тимок за становништво географско-административне области Тимок, кажем:

Ово становништво, поред свог етнонима Торлаци, често за себе користи и назив Тимочање (Тимочани).

Поред тога, у једном тренутку кажем и:

На овом простору јужног дела средњег Тимока, као и у неким суседним областима, живи становништво које себе назива Торлацима и говори варијантама тимочко-призренских говора.

Приликом приказа истраживане области у овом раду каже се и:

Овде се због етничких критеријума не уважава ни већ устаљено схватање области Тимок од настанка Белог Тимока само до Вратарничке клисуре, јер би тако ван истраживане области остала три торлачка села: Грлиште, Лесковац и Горња Бела Река.

Када говорим о становништву у овом крају познатом под именом Мацаџици, које живи у селима Заграђе и Вратарница, кажем:

Оно говори специфичном варијантом тимочко-лужничког говора и можемо га у етно-културном смислу дефинисати као прелазно становништво између торлачког с једне стране и тетевенског становништва с друге стране, јер у својој култури има елементе и једне и друге суседне етничке групације.

Затим се набраја 26 насеља истраживане области, а онда следи већи део који се бави идентитетом и основним дефинисањем етнокултуре Торлака:

Но, пошто су етнички критеријуми били пресудни за коначно одређење истраживане области и пошто су Мацаџици, то јест становници Вратарнице и Заграђа, у етно-културном смислу дефинисани као прелазно становништво између Торлака и Тетевенаца, потребно је ближе одредити распрострањење и етно-културу Торлака, који насељавају преостала 24 насеља истраживане области. Становништво које себе назива Торлацима живи, осим у овим селима, и у осталом делу општине Књажевац (географско-административна област Заглавак, села на падинама планине Тресибаве, села западно од Књажевца према сокобањској општини) не рачунајући Буџак. Ипак, према досадашњим истраживањима, становништво тимочке долине, то јест становништво торлачких села истраживаног подручја, највише наглашава овај свој назив. Поред тога, Торлацима себе назива и становништво са друге стране државне границе, у Бугарској, у општинама Белоградчик, Чупрење и Чипровци.

Назив Торлаци ипак можемо сматрати више регионалним називом него етнонимом. То је због тога што се овим именом не обухвата један културно хомоген етнос. Реч је о становништву које има исту културну основу, али се може поделити на микро културне зоне, које често чине целину са становништвом суседних етно-културних области у којима се становништво не идентификује са именом Торлак. На простору широке, тако условно назване, "шопске" културне зоне, која обухвата делове источне Србије, западне Бугарске и источне Македоније, и чије становнике повезује низ истих или сличних етно-културних особина, јавља се више регионалних назива становништва (Пироћанци, Трнчани...). Назив Торлак је регионални назив за најсеверније становништво "шопске" културне зоне са обе стране државне границе. Дакле, свим Торлацима, и у Србији и у Бугарској, заједничка је управо "шопска" културна основа и они су сродни са осталим становништвом "шопских" крајева, те се овај назив као

етничка категорија, и у народу и у науци, користи само у додиру и односу са несродним етничким групама.

Међутим, од 1833. Торлаци живе у различитим државама и од тада до данас су под ударом различитих националних утицаја, тако да се и у националном смислу различито изјашњавају – они у Србији по националности су Срби а они у Бугарској Бугари. Поред тога, и пре постављања државне границе на Старој планини, било је етно-културних разлика између Торлака са једне и друге стране, због тога што је ова планина била природна брана ширења, с једне стране моравско-вардарске и косовске мигративне струје становништва са југа и југозапада, а с друге стране тетевенске струје са истока. Тако су Торлаци у Србији данас становништво са "шопском" културном основом и моравско-вардарским, косовским и српским националним културним елементима, а Торлаци у Бугарској становништво са "шопском" културном основом и тетевенским и бугарским националним културним елементима. Оно што је значајно за познавање области на коју се односи овај рад, јесте да становништво торлачког села Ново Корито, које се налази поред саме државне границе и чије је становништво, према забележеним предањима, у највећем броју пореклом из торлачких села која се данас налазе у Бугарској, има низ етно-културних особина идентичних са особинама Торлака у Бугарској, с тим што су, за разлику од села преко државне границе, у њему заступљени културни елементи прихваћени под српским националним утицајем.

Поред тога, као и код Торлака у Бугарској (међу којима су већ препознате три микро културне зоне), међу Торлацима у Србији има неколико микро етно-културних зона. Осим села Новог Корита, чија се етно-култура разликује од културе осталих торлачких села у Србији, разлике, на пример, постоје између Торлака у тимочкој долини и Торлака у старопланинској области Заглавак, који имају израженије "шопске" особине. С друге стране, у односу на Торлаке из Тимока, који говоре тимочко-лужничким говором, јаче изражене моравско-вардарске и косовске етно-културне особине има становништво села западног дела општине Књажевац, према Сокобањи, где се говори сврљишко-заплањским говором. Тако и у истраживаном подручју имамо села Мањинац и Равна, чије становништво говори овим говором и има ове културне особине. И у осталим селима на западу истраживане области, Кожељу, Мариновцу, Горњој Белој Реци, Лесковцу, има више ових културних елемената. Говор села Кожеља, на пример, има елементе и тимочко-лужничког и сврљишко-заплањског говора. Уз све ове разлике, у селу Грлишту, у којем има насељеника из мацацког села Заграђа, а и само је у непосредном суседству зајечарских тетевенских села, има етно-културних елемената својствених тетевенској мигративној струји становништва. Преко Грлишта, неки од ових елемената (на пример, двопрегачни тип ношње) стигли су и у суседни Лесковац и Горњу Белу Реку.* [овде као литературу наводим своја два рада *Торлаци у Србији* (верзије и на руском и на српском језику) и *Етно-културне разлике између Торлака у Србији и Торлака у Бугарској*].¹⁸⁰

*

У каталогу изложбе *Прича о Торлацима* (Приказка на торлаците) приређене децембра 2006. године у Етнографском институту с музејом Бугарске

¹⁸⁰ Дејан Крстић, *Култна места средњег Тимока*, магистарски рад, Београд, новембар 2006, стр. 3, 5, 5-6, 6-8.

академије наука у Софији, чији је аутор текста највероватније етнолог *Анита Комитска*, Торлацима се сматра становништво северозападне Бугарске, али се помињу и други крајеви као место живљења становништва које је носилац овог етнонима. Између осталог, она каже да Торлаци живе и у књажевачком крају у Србији, а у националистичком маниру додаје: *Неоспоран је бугарски етнички осећај торлачког становништва са западног дела планине Балкан и на просторима преко њега, у пиротском и књажевачком крају. Последњепоменути су предати Србији уз подршку Русије крајем XIX века као делови бугарске Мораве и Нишаве.* [прев. с буг.]¹⁸¹

*

Године 2007. *Миодраг Стојановић* у издању Завичајног друштва Тимочана-Торлака из Минићева објављује монографију свог родног села, под називом *Тимочани кроз векове – Јелашиница*. У одељку *Словени насељавају Балканско полуострво* он каже: *Од имена Тимок насељени Словени су добили назив Тимочани, код старијих Тимочање, који се назив користи и данас код старих.* У овом одељку он каже и: *Сматра се да су Тимочани велика групација народа као што су Загорци, Крајинци, Сврљижани, Торлаци, Шопи, Моравци и др.* Затим прича о народу Тимочани који се помиње у Ајнхардовој франачкој хроници почетком IX века. На крају одељка каже: *Поред имена Тимочани (Тимочање) које је најстарије и најраспрострањеније, у етнолошкој литератури се јавља и назив Торлаци, где где и Шопови,* а затим цитира горе поменути тврдњу Маринка Станојевића да становништво области Тимока себе врло радо назива Тимочанима, а у етнолошкој литератури нашој и бугарској и Торлацима.

Следећи одељак ове књиге носи наслов *Тимочани – Торлаци*. У њему он негира укорењеност овог назива у народу средњег Тимока, наглашава његов пежоративни карактер и залаже се за коришћење назива Тимочани за народ овог краја, покушавајући да убеди у континуитет данашњег становништва са народом Тимочани, који се помиње у IX веку. Он каже:

Тешко је закључити на основу чега су Тимочанима пришли привезак Торлаци, поготово становницима насеља с леве и десне обале Белог Тимока који чине својеврсну оазу говора најстаријег штокавског дијалекта – тимочки дијалект. Поред архаичног говора одликују се старим обичајима, ношњом и карактеристичним психолошким цртама Старих Словена. Из најстаријих писаних докумената, из 9. века зна се да су Тимочани (Timociani) организовали квази државу. Први помен као посебан народни ентитет "rorulus Timocianorum" је из 819. год.

Иако су бугарски канови почетком 9. века почели са окупирањем тимочке области и део по део прикључивали Бугарској, име Тимочани сачувало се до данас. У току једанаест векова нису прихватили, други назив. До данас није прихваћен назив Тимочани за насеља далеко од Тимока, у подножјима Старе планине, па их и данас зову Пирће (Пирци) [Пироћанци] Планинци, Заглавчање [у географској области Заглавак] и тд. Име Тимочани поседују само око двадесетак насеља са обе стране Белог Тимока, од Доње Каменице до Грлишта на северу. То је данашња оаза, одредиште старих Тимочана и нико из ових насеља неће рећи за себе да је Торлак или не знам какав други.

¹⁸¹ Приказка на торлаците, каталог са истоимене изложбе, Софија 2006, стр. 4.

Тимочани у овим насељима говоре староштокавским дијалектом, тимочким – langue maternelle, и ако је архаичан. Можда су Тимочане због архаичног говора прозвали Торлацима или Шоповима.

Затим наводи неке примере из литературе који, по њему, иду у прилог коришћењу назива Тимочани за становништво овог краја, а не иду у прилог коришћењу назива Торлаци. Наводи да Тодор Радивојевић у књизи *Лепеница* каже да досељенике из Тимока и Бугарске, због архаичног тимочког говора, староседеоци зову Шоповима, а аутор их назива *правим именом Тимочани*. Наводи и да је Боривоје Дробњаковић у књизи *Јасеница* рекао да је *торлачко-шопска струја из тимочког среза са 17 родова населила 7 насеља пре 1809. године*. Затим укратко наводи Милићевићево одређење Торлака, које их везује за пиротски крај, и закључује да је то *далеко од Тимока и Тимочана*. Наводи и речи Вука Караџића да је Торлак човек који не говори ни чисто српски ни чисто бугарски. Такође наводи и тврдњу из македонско-бугарског речника да је Торлак прекор, то јест пежоративни назив, за становништво северозападне Бугарске. А затим наставља:

У селима нанизаним са обе стране Тимока име Торлак се користило као прости људи, глупи, неотесани, примитивни, али добродушни, страшиљиви, а никако као припадност области око Белог Тимока. У око двадесетак села (Јелашиница, Доње Зуниче, Горње Зуниче, Берчиновац, Шарбановац, Радичевац, Дебелица, Врбица, Боровац, Мали Извор, Селачка, Ошљане и др.) аутор је за име Торлак чуо више подругљиво или потцењивачко значење, а не као припаднике географске средине.

Сматра се да је име Торлак дошло од речи тор, у тимочком дијалекту трљак, трљачиште, за овчје или козје ђубре торина. Код старих Јелашиничана се чује и подругљиво име торча, торник у значењу глупак, будаласт, доста ограничен човек, мада се и дан у седмици уторак зове торник, па се за таквог глупог човека каже "роден у торник".

Примери из говора: "Он'ј његдвана торлаћиња се обл'кла у госп'д'ће дреје и ципиле, па нуме да оди у њи!" "Он'ј торча не види што му се жена с'ћита с мужје." Поругљива и омаловажавајућа шала на Торлаке у слику (ДК - ?): "Ћм смо си Торлаци, ѓм смо си јун'ци: зајац прдне Торлак трипут р'гне!"

До краја овог одељка аутор оптужује Завичајно друштво Тимочана-Торлака основано у Минићеву и лист *Торлак* који оно објављује да су неосновано афирмисали име Торлак и тиме потиснули име Тимочанин за становништво овог краја.

Међутим, на самом крају XX века у Минићеву [...] јавила се иницијатива за оснивањем друштва под именом "Завичајно друштво Тимочана-Торлака". Позвани су потомци Тимочана из свих крајева земље да дођу на оснивачку скупштину 1. нов. 1997. год.

Одзив је био велики. Изабрана је скупштина, усвојен статут, одређени циљеви и делокруг рада глорификујући име "Торлак".

После неколико дана у "Блицу" од 7. нов. 1997. год. изашао је чланак о оснивачкој скупштини Завичајног друштва Тимочана-Торлака. У чланку поред осталог пише да регија Тимочана Торлака обухвата 19 села са око 12.000 становника, наговештавајући да ће неколико језичких стручњака покушати да напише речнике "торлачког" језика. Нигде се не спомиње да је говорни језик овог подручја познат као тимочки говор, тимочки дијалекат.

О овом догађају писао је 7. XI 1997. год. и зајечарски лист "Тимок", називајући етнике овога краја Тимочани - Торлаци, без икаквих доказа о значењу и пореклу речи Торлак, једноставно кумови су Тимочанима пришили реп Торлаци.

У дневном листу "Политика" од 16. нов. 1997. год. почиње чланак о овом догађају: "Торлаци тимочки живе у Торлачији, углавном на северним обронцима Старе планине у уској котлини средњег и доњег тока Белог Тимока, од Грлишта у зајечарској до Доње Каменице у књажевачкој општини."

Име Тимочани су једноставно заменили именом Торлаци, а географско подручје добило ново име Торлачија.:

У броју 407 од нов. 1997. у књажевачким новинама пише:

"Остварене су вишегодишње тежње Тимочана Торлака, да буду на окупу и да на себи својствен начин изражавају осећање припадности родном крају".

Тако су Тимочани, после једанаест векова битисања са именом Тимочани (*porulus Timocianogit* из 819. г.) добили реп Торлаци.

У новембру (1.) 2003. изашао је први број листа Завичајног друштва Тимочана Торлака, а други број 1. маја 2004. год. под именом Торлак, Минићево.

Оба два изашла броја "Торлак"-а наглашавају имена Торлак, Торлаци, а мање користе име Тимочани. Чак је у другом броју "Торлак"-а пок. професор Маринко Станојевић, родом из Јаковца, проглашен за "најзнаменитијег Торлака".

Сигурно би се професор Маринко Станојевић преврнуо у гробу када би ово могао да прочита. У својој књизи Тимок штампане 1940. год. записао је: "Становништво области Тимока назива себе врло радо Тимочанима..." Овај његов сентимент, целокупна његова истраживачка делатност на подручју овога краја Тимока, јасан су доказ да је у души био велики Тимочанин.¹⁸²

*

Године 2008. **Јакша Динић** објављује Тимочки дијалекатски речник, у којем објављује раније објављену и новосакупљену дијалекатску лексику на простору слива Трговишког и Белог Тимока. И у овом речнику има три раније одреднице које се односе на Торлаке, али се објашњења унеколико разликују. Одредницу *Торлак* он објашњава: *становник долине Тимока од Књажевца до Вратарничке клисуре. Торлаци углавном [реч углавном у ранијем објашњењу није стајала] себе не зову Торлацима. [овде недостаје тврдња да Торлаци и не знају да их тако називају] То њих други тако називају, поготову они који живе северније од њих, Зајечарци [реч Зајечарци је уметнута у раније објашњење], а нарочито Власи. Међутим, у последње време једна група школованих људи из Минићева и околине преко својих скупова и локалних медија настоји да афирмише овај назив [цела последња реченица је уметнута у односу на претходно објашњење]. За одредницу *Торлакиња* и *Торлаћиња* објашњава исто као и прошли пут као жена Торлак, а даје и исти пример: *Торлаћиње прае ситно сирине, а не на велије*. Одредницу *торлачки*, -чка, -чко такође даје исто објашњење: *који припада Торлацима, који се односи на Торлаке, и поткрепљује га једним од три прошла примера: Торлачке женé су млого вредне, и додаје нови: У садње време има торлачки јогурт, млого е добар.*¹⁸³*

*

У својој књизи *Књажевачки кафански живот између два светска рата*, написаној почетком 90-тих година XX века а постхумно објављеној 2008. године,

¹⁸² Миодраг Стојановић, *Тимочани кроз векове, Јелашица*, Минићево 2007, стр. 14-17.

¹⁸³ Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд 2008, стр. 816.

Бранислав Стојадиновић на једном месту каже: *Данашње кафане слика су и прилика једног другог света, не оног варошког, књажевачког, у коме се комуницирало само на торлачком кроз који се одражавао и торлачки дух. На другом месту у овој књизи, говорећи о рушењу Хотела Париз, он каже: Хотел "Париз" истиснут је из мозаика торлачке вароши, као и многи други каменчићи тог мозаика...*¹⁸⁴

*

Године 2010. **Љубиша Рајковић Кожељац** је објавио своју књижевну преписку од 1967. до 1973. године. У једном писму **Томислав Мијовић**, уредник зајечарског часописа *Развитак*, због нечега га тешећи, каже и: *...Као што видиш, живот није каранфил, али пошто си ти тврда торлачка глава, преболећеш и то...*¹⁸⁵ [Љубиша Рајковић Кожељац је рођен у селу Кожељу, недалеко од варошице Минићево, у општини Књажевац].

*

Исте 2010. године **Славиша Цветковић**, пореклом из села Петруша код Минићева, објављује збирку приповедака на тимочко-лужничком дијалекту под називом *Приче из Торлачију*. Радње прича су смештене у Минићеву и околним селима, а кроз описе људи, локалног менталитета, догађаја, легенди, обичаја и веровања из овог краја аутор провлачи своја критичка размишљања о савременом стању и дилемама у Србији. У уводу књиге он на једном месту каже: *Једна од њих [прича из ове књиге], "Татија", продужени је и проширени одговор на багателисање мог покушаја да учествујем на конкурс у кратких текстова, од двадесет куцаних редова на торлачком говору [подвукао ДК] у једном нашем граду. На другом месту каже: Тимочани-Торлаци одумиру у овом невремену. Али као што Србија покушава да ухвати корак са Одмаклим Светом, тако и Тимочани-Торлаци, на свој начин, покушавају да ухвате корак са њим. У том хватању корака ево и мене, мојих стопа и мојег виђења свега тога. Надам се да ће Бог услишити моје молбе и помоћи Србији, и Тимочанима-Торлацима, па и мени, на кривудавом путу са Европом и Европљанима ка бољем животу. У причама које се налазе у овој књизи аутор више пута за људе овог краја користи назив *Торлаци*, за простор околине Минићева термин *Торлачија*, а за говор овог краја придев *торлачки*.*¹⁸⁶

*

Године 2010. из штампе је изашла и књига *Познати Маџаци*, коју је приредио **Миодраг Димитријевић**, зајечарски професор књижевности у пензији, родом и од пензионисања поново са местом живљења у зајечарском селу Заграђу. Уводни текст ове књиге, коју приређивач потписује заједно са лекаром **Јованком Филимоновић**, која такође потиче из овог села и по чијој је идеји (како је и наглашено) направљена ова књига, почиње овако: *И сада у насељима о којима ће овде бити речи [зајечарска села Заграђе и Вратарница] постоји извесна одбојност према имену "Маџаци" и непристајање на његову употребу, али је оно, будући да је дуго присутно нарочито у околним тзв. торлачким селима стекло потребну*

¹⁸⁴ Бранислав Стојадиновић, *Књажевачки кафански живот између два светска рата*, Књажевац 2008, стр. 7,22.

¹⁸⁵ Драги Љубиша, *Избор из књижевне преписке (1967-1973)*, приредио Љубиша Рајковић Кожељац, Зајечар 2010, стр. 102.

¹⁸⁶ Славиша Цветковић, *Приче из Торлачију*, Минићево 2010, стр. 6-7, 12, 14, 21, 31, 40, 43, 49, 58, 62, 79, 95.

репутацију и постало одређен фактор препознавања менталитета, навика и културе.

*

Један од више књижевних и историографских текстова које је **Миодраг Димитријевић** објавио у овој књизи зове се *Торлаци и Маџаци*, за који је наглашено да је раније објављен у листу *Торлак* од 1. јануара 2006. а овде дат са малим изменама. На самом почетку текста аутор каже да су Маџаци становници села Заграђе и Вратарница у општини Зајечар и два њихова засеока Дубраве и Змијанца. У малом прегледу помена Маџаца он наглашава да у свом раду о друштвеном и породичном животу у околини Зајечара Никола Пантелић становнике ова два села прикључује торлачкој миграционој струји, али и каже да су они Маџаци насупрот Торлацима у зајечарским селима Мариновац, Боровац, Мали Извор, Селачка. Наглашава да назив Маџаци за ова два села везује и Андреј Собољев, који је обрадио говор Вратарнице, али да он такође помиње и Торлаке као околно становништво. Потом се цитира моје мишљење изнесено у стручном раду за полагање за звање кустоса, а и лично изнесено аутору: *Дејан Крстић сматра да Маџаце у етно-културном смислу можемо сматрати прелазним становништвом између Торлака и Тетевенаца, чији су представници, осим више села у околини Видина у Бугарској, Велики Извор и део Грљана поред Зајечара. То значи [закључује аутор] да се маџацки говор разликује и од торлачких говора и говора Великоизвораца и да се усталио негде почетком XVI века. Даље наставља: Као и свака друга етно-групација, и маџацка етничка заједница није затворена. Женидбене везе и кумства показују да су посебно били везани са суседним Торлацима, са којима су у XIX веку били у истим административним јединицама – Заграђе је до осме деценије XIX века било у књажевачкој, раније у гургусовачкој нахији [Књажевац се раније звао Гургусовац].*

Женидби, удаја и кумстава између Маџаца и Торлака има много у блиској прошлости и у данашње време, али овде ћемо поменути неколико из XIX века на основу записа у Написанију умирајућих и Књиге венчаемих манастира Суводол. Даље набраја примере из четврте и пете деценије XIX века, прво једног зета из торлачког села Боровца, а затим и кумства из торлачких насеља Књажевца, Грлишта, Горње Беле Реке, Лесковца, Малог Извора, Врбице, Новог Корита, Јелашнице и Боровца.

Занимљиво је да се Маџаци (треба да знамо да они нерадо пристају на то име) у приликама када треба да се правилније изражавају служе торлачким говорима. Тако ће, на пример, пред људима са стране рећи: "Ел си бил?" уместо "Бил ли си?" Или ће рећи "поток" уместо "вода" јер у Заграђу и Вратарници реч поток не постоји. По речи "поток" они познају Торлаке као такве. Пре више година Петар Љубеновић из Заграђа казао ми је једно такво идентификовање: „Отидо у Барав'ц на свет'ц. Дадоше ми вино – самоток од поток!“ (ово "поток" наглашено је као торлачка реч).

Етнографске посебности Маџаца током векова најбоље су, као њихови први суседи, уочавали Торлаци, који су за ово становништво, узимајући у обзир његове етно-културне разлике, највише и користили тај назив. И не само да су њиме означавали ово становништво са одређеним етнографским цртама, него су Торлаци сматрали Маџацима све оне који живе на простору Заграђа и Вратарнице, као на пример досељенике из околине Пирота, који су се у овим селима населили у другој половини XIX века као и зетове из торлачких места.

Међутим, назив *Маџаци* користи се и шире, ван торлачког краја, од стране припадника других етно-групација. Тако су, на пример, *Жика Микић* из *Заграђа* и *Мирољуб Петковић* из *Вратарнице* у *Зајечару* познати као *Жика Маџац* и *Мића Маџац*, а житељ *Грљана Коле Пауновић* у *Заграђу* је познат као "*Коле Цара*", а у *Грљану* је он "*Коле Маџац*". **Миодраг Димитријевић** текст завршава износећи позитивно мишљење о *Заграђу* због тога што је некада имало доста угледних људи, које му је својевремено изнео локални историчар *Светислав Првановић*, родом из торлачког села *Боровца*.

*

У овој књизи Торлаке **Миодраг Димитријевић**, опет говорећи о односу Торлака и Маџаца, помиње и у тексту "*Песмопојће*" из *Вратарнице*, *Заграђа* и *Новог Корита*. Ево целог првог пасуса:

*Казивачи које смо често користили тврдили су да су Вратарчани, Заграђани, становници Дубраве и Змијанца, али и Новог Корита у књажевачкој општини – "један народ". То је последица једног таласа сеоба становника из околине Тетевена негде пред Први српски устанак, али ти насељеници у многим селима нису опстали у својој првобитној особености, осим у Великом Извору и Грљану, јер је уследио нови талас у коме су доминантни били Шопи, које називају и Торлаци и који су по особинама својих говора ближи српском језику. Притом, не треба сметнути с ума да је значајан број фамилија био досељен са запада, са простора око Мораве. Тако је говор Новог Корита током времена у толикој мери измењен да сада та теорија (практично – предање о сродности које се научним путем не може утемељити) нема неког значаја. Осим тога, будући да су окружени такозваним торлачким селима, измена њиховог првобитног говора била је неизбежна.*¹⁸⁷

*

Исте 2010. године објављена је и монографија *Дреновац : Поред Белог Тимока*, чији је аутор **Борисав Динић**, рођен у околини Лесковца а зет у селу *Дреновцу* код *Минићева*. У уводним напоменама аутор говори о томе да је његова покојна супруга, којој је књига и посвећена, због љубави према свом селу почела да записује податке о њему и додаје: *Ова жеља наишла је на свесрдну подршку мештана Дреновца и потомства у расејању као љубитеља Торлачког завичаја.*¹⁸⁸

*

Године 2011. **Слађан Илић** из *Трговишта* код *Књажевца* објавио је збирку песама под називом *Грешка малог брода*. Збирка је на књижевном језику, али је на крају, као прилог, придодата шалџива песма на дијалекту, названа *Торлачки опис славе*. У тексту песме аутор још два пута употребљава придев *торлачки* (*опишан торлачки опис; торлачка слава*).¹⁸⁹

*

Исте, 2011. године, објавио сам рад *Дијалект као маркер торлачког идентитета*, у који су уткани неки подаци сакупљани за ову дисертацију. Рад је објављен у зборнику са скупа посвећеног дијалекту, одржаног у *Лесковцу*. Овај зборник је објављен и као посебан број *лесковачког часописа Наше стварање*.

У раду се на почетку објашњава феномен етничког идентитета и бартовски приступ овом феномену. Затим се објашњава да се говори тимочко-призренских

¹⁸⁷ *Познати Маџаци*, приредио Миодраг Димитријевић, *Зајечар* 2010, стр. 1, 31-33, 35.

¹⁸⁸ *Борисав Динић, Дреновац : Поред Белог Тимока*, Београд 2010, стр. 7.

¹⁸⁹ *Слађан Илић, Грешка малог брода*, Ниш 2011, стр. 63-68.

дијалеката, због своје удаљености у односу на књижевни језик, сматрају једним од основних маркера локалних идентитета источне и југоисточне Србије - врањског, лесковачког, нишког, пиротског, шопског (у околини Димитровграда). Објашњава се, потом, да у источној Србији (посебно у долини Белог Тимока са околним падинама Старе планине и Тупијнице) и северозападној Бугарској (у општинама Белоградчик, Чупрење и Чипровци) постоји локални идентитет Торлаци. Дуга одвојеност *српских* и *бугарских* Торлака државном границом довела је до тога да они доскора нису ни знали једни за друге и да због тога фактички имамо два торлачка идентитета, која имају посебне идентитетске маркере. И код једних и код других дијалект је, због удаљености од књижевних језика, један од основних маркера. У овом раду се објашњава на који начин дијалекат функционише као идентитетски маркер код Торлака у Србији.

Прво се показује како га као маркер схватају они код којих торлачки идентитет постоји само на индивидуалном нивоу (дају се примери казивања према којима сматрају да су Торлаци због тога што говоре торлачки). Потом се каже да говор као идентитетски маркер функционише и на интеракцијском нивоу, у односима међу људима, посебно у етнокултурно мешовитим градским срединама у Зајечару и Бору (тако што се у појединим ситуацијама проговори или искористи макар једна дијалекатска реч). Као пример интеракцијског нивоа наводи се телевизијски серијал *Торлачијо земљо, још те има*, који је, пред одлазак у пензију, направио новинар зајечарске телевизије Драгослав Крстић, у којем је говор добио посебно место. У пилот емисији, која даје сумарну слику о Торлацима, говору је дато значајно место, а прва од пет емисија серијала је углавном посвећена говору. Потом се каже да се са оснивањем Завичајног друштва Тимочана-Торлака у Минићеву 1997. године торлачки идентитет у Србији одржава и гради и на институционалном нивоу и објашњава се на који начин се говор користи као идентитетски маркер у деловању Друштва. Говор оснивача Друштва, новинара Драгомира Петровића, на Оснивачкој скупштини 1997. године једним делом је био и на дијалекту, који је он том приликом и назвао торлачким (тај део говора се у раду наводи). У свом досадашењем четрнаестогодишњем раду Друштво је значајно место дијалекту дало у свом издаваштву, и то објављивањем: 1. фолклористичке грађе, 2. ауторских дијалекатских прозних текстова, 3. ауторских дијалекатских поетских текстова, 4. текстова о дијалекатским издањима и 5. текстова о сакупљачима дијалекатске фолклористичке и друге грађе и ауторима дијалекатских текстова. То је чињено на два начина: 1. објављивањем књига и 2. објављивањем текстова у гласилима Друштва - билтену *Информатор* (1997-1999. године) и листу *Торлак* (од 2003. до данас). Даље се, у оквиру горе наведених класификација, даје детаљан преглед свега онога што је Друштво објавило везано за дијалект. На крају се закључује да се Друштво, током свог *постојања*, као институционални подржавалац торлачког регионалног идентитета, профилисало у значајног, може се рећи и водећег, издавача и популаризатора дијалекатске речи. Потом се даје једна мала анализа деловања Друштва на пољу дијалекта.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Дејан Крстић, *Дијалект као маркер торлачког идентитета*, "Дијалекат - дијалекатска књижевност", бр. 3, Лесковац 2011, стр. 295-313; "Наше стварање", часопис за књижевност, културу и уметност, бр. 1-4 (2011), Лесковац 2011, стр. 295-313.

*

Исте, 2011, године рад *Дијалект као маркер торлачког идентитета* објављен је и у зајечарском часопису *Развитак*¹⁹¹.

*

Године 2012. **Љиљана Петровић** из Књажевца, рођена у селу Ошљане, објавила је, у издању Завичајногдруштва Тимочана-Торлака, књигу *Торлачће незгодије*. Предлагач наслова књиге сам ја. Реч је о збирци кратких приповедака на тимочко-лужничком говору. Осим у наслову, назив Торлаци и придев торлачки помињу се и у уводу. Ауторка увод почиње следећим речима:

Торлачког живља је све мање! Ако га још и има, онда је негде у расејању, у срединама које захтевају говорно прилагођавање. Изворни торлачки говор полако, али неповратно, нестаје. Сва је прилика да ће, на крају, остати само у књигама. [...]

*Кажу да књижевност на дијалекту има своје посебне дражи и да је права штета што на торлачком говору није написано више књижевних дела.*¹⁹²

IIIг. Торлаци – становништво Старе планине у северозападној Бугарској

Петко Р. Славејков у свом раду *Неколико речи о Шопима (Неколко думи за Шопите)*, објављеном 1884. године, прича како је, трагајући за Шопима, у берковичком крају наишао на торлачки идентитет:

У Берковици и по берковачким селима поново сам чуо реч Загорци; али ту испадаше некако наопако, јер су једни, који су били јужно од Балкана [Старе планине] говорили онима северно од Балкана Загорци, а они северно за оне јужно говорили Загорци, а и једни за друге да су Торлаци. [прев. с буг.]

У истом раду он на другом месту каже и:

*А опет у берковачком и ломском крају, у којима се налазе и цела села насељеника из горе поменутих крајева, назив Шоп и Шопи више није чак уопште у употреби; они ове насељенике називају, као и све становништво тих оближњих крајева – Торлацима.*¹⁹³ [прев. с буг.]

*

Као што је већ наглашено у одељку о Торлацима у пиротском крају, **Константин Јиречек** у својој књизи *Путовања по Бугарској (Crsty po Bulharsky)*, објављеној 1888. године на чешком а 1891. на немачком језику, поред тога што Торлаке везује за пиротски и царибродски, то јест данашњи димитровградски, крај, каже и: [...] у Цариброду су ми рекли, да тамошњи људи зову Торлацима управо Шопе у софијском крају. Уосталом, у берковичком крају сељани који живе с једне и друге стране Балкана [Старе планине], једни друге називају Торлацима...¹⁹⁴ [прев. с буг.]

¹⁹¹ Дејан Крстић, *Дијалект као маркер торлачког идентитета*, «Развитак», бр. 239-240, Зајечар 2011, стр. 111-121.

¹⁹² Љиљана Петровић, *Торлачће незгодије*, Минићево 2012, стр. 7.

¹⁹³ П. Р. Славејков, *Неколко думи за Шопите*, Периодическо списание на Българското книжовно дружество, књижка IX, Средец 1884, стр. 111, 121.

¹⁹⁴ Константин Иречек, *Пътвания по България*, София 1974, стр. 549.

*

Димитар Маринов године 1892. у својој другој књизи у серији *Жива старина* под називом *Племена, родови, задруге, породице, имена и надимци у западној Бугарској (Видински, Кулски, Белоградчишки, Ломски, Берковички, Орјаховски и Врачански крај)* помиње Торлаке у једном примеру, којим илуструје велике разлике између племена:

У село Котеновци, Ломски крај, 1872. године се преселила једна породица из планинских села, ако добро памтим из села Копиловци, Берковички крај. Ту је ова породица, иако је прошло шест година, сачувала своју ношњу, свој говор и ту је добила нов назив Торлаците. Године 1878. отац Торлака је требало да иде да тражи невесту за свог сина опет у планинска села, јер ни једна од девојака из села Котеновци, као и из околних села, није хтела да оде код Торлака као снаха.

Код Торлака је била и једна лепа девојка за којом су лудели многи момци како у селу тако и из околних села. Требало је да је убеђују дуго док није пристала да се уда за момка из Котеноваца.¹⁹⁵ [прев. с буг.]

*

Године 1894. **Јован Цвијић** је приказао поменуто књигу Константина Јиричека. У овом приказу он каже и: *Интересантна су саопштења о Шоповима и Торлацима, јер показују како су погрешна многа схватања о њима. И ако ова имена немају везе са дијалектом, остају необјашњиве многе и физичке и духовне особине, којима се становништво у западној Бугарској одликује од осталог. Разбацане су по Јиричековој књизи примедбе, које, сабране, дају целу серију врло важних особина, којима се одликује становништво западне Бугарске и које се не могу објаснити само њиховим географским положајем.¹⁹⁶*

*

У свом путопису из Македоније (*Македонија, пџтописи*), објављеном први пут 1893. године, **Васил Кџнчов**, поред осталог, каже и: *...има неколико села у Старој планини изнад града Враца чије се становништво назива Торлацима.¹⁹⁷ [прев. с буг.]*

*

Године 1937. **Цветан Тодоров** објавио је рад *Становништво између Тимока, Искра и Старе планине (Населението между Тимокџ, Искџрџ и Стара-планина)*. Он, говрећи о разним регионалним групама на овом простору, каже:

Назив Загорје који је истакао Басанович, као и назив за становништво – Загорци, не говоре ништа, јер се употребљавају за место и становништво који се из угла онога који говори налазе иза планине [у фусноти, позивајући се на Трифонова, Басановича и Славејкова, каже: Загорјем називају Берковичку околину и уопште северно од Старе планине људе зову Загорцима]. Исто важи и за Шоплук, Шопи, два назива чији садржај још увек не може да се одреди, а за тај крај су неприменљиви и потпуно туђи. Једини племенски назив, који се, међутим, користи само за онај део тамошњег становништва који заузима планински део Белоградчишког, Берковачког и Фердинандског [данас Монтанског] краја и говорно спада у у-наречје, а користи га и само становништво, јесте Торлак, а

¹⁹⁵ Димитџр Маринов, Избрани произведения, том II, Софија 1984, стр. 176.

¹⁹⁶ Јован Цвијић, *Говори и чланци*, Београд 1989, стр. 151.

¹⁹⁷ Васил Кџнчов, *Македонија, пџтописи*, сџставител Маргарита Василева, Софија 2000 (прештампано из: Сборникџ за народни умотворенија, наука и книжнина, књига IX, Софија 1893, стр. 650)

област – Торлашко. Треба, међутим, да се каже и да сами Торлаци избегавају да употребљавају ту реч, која је за њих синоним за "прост човек". Осим по говору, они су се пре 70-80 година од становништва у Пољу разликовали и по ношњи. Тако, на пример, њихови мушкарци су прилично дуго (до 1850. године) носили перчине, што је обичај који је у Пољу давно ишчезао и сада се не памти. Д.[имитар] Маринов указује и на антипатију која постоји између Планинаца и Пољчана, али то није нити племенска антипатија, како је он зове, нити је пак признак за неке посебне разлике између њих насељене од давнина, које могу да се виде само ту.¹⁹⁸ [прев. с буг.]

На другом месту у овом раду он каже:

Зна се исто тако и настанак торлачких махала у селима Арчар Вид., Дреновец и Брусарци у ломском крају [овде у фусноти каже: У селу Брусарци има насељеника из села Превала из фердинандског /данас монтанског/ краја] и цело село Дубова махала, који су сви пореклом припадници ч,џ-говора. Из имена једне махале у селу Тополовец – Репушница, које сазнајемо од Димитра Маринова, може да се закључи да све оне карактеристике говора тог села, које га везују за ч-џ говор, дугојемо насељеницима из села Репушница у источној Србији, које је дало, као што ћемо у даљем тексту видети, и насељенике у другим селима.

Али овде се завршавају директни подаци за настанак неких торлачких села и махала у крајњој северозападној Бугарској...¹⁹⁹

Касније помиње долажење "Торлака" у поље, које и данас није престало, и које се види у северним берковачком и фердинандском крају, у целом ломском, белградчишком и источном видинском крају. Још Димитар Маринов бележи за берковичко-фердинандски крај да "има села у којима и лети и зими носе бревенеке и да их ту називају 'беневречани'; ту такође уместо 'опанцак' кажу 'гуња'". Исто је и данас: скоро сва села ч-џ говора дају непрестано насељенике пољу. Тако ми је деда Јован Давњанов рекао да се из његовог села Репљана иселило више од 40 кућа у Василовце, Криву Бару, Арчар, Толовицу, Јарловицу и Сливу: село Превала је дало насељенике у Горње Лињаво, Брусарце: село Железна – у Горње Лињаво; село Чупрења – у Александрово, Дубову махалу и Василовце; село Горњи Лом – у Чорљово, Дреновец и Тополовец; село Александрово је образовано искључиво од насељеника из Чупрење, Стаћоваца, Праужде, Врбова и Салаша.²⁰⁰ [прев. с буг.]

Говорећи о ношњи, тачније о панталонама потурлијама, он каже:

При осветљавању овог питања ја никако не налазим за прихватљиву претпоставку Димитра Маринова, да нас "ти остаци бревенека [у ломском крају] подсећају на ону некадашњу далеку прошлост када су бревенеци били у општој употреби. Ти остаци, о којима Димитар Маринов не говори, тамо где се срећу, прежитак су код насељеника Торлака, и баш као такав прежитак они су током времена нестали.²⁰¹ [прев. с буг.]

Говорећи о женској ношњи, он, као и за бревенеке, тврди за хаљетак сукман да није прежитак неке старе ношње у Пољу, већ нешто што је донесено са планине Балкан у Поље, и то на два начина: као мода у кулском крају и између

¹⁹⁸ Цветанџ Тодоровџ, *Населението между Тимокџ, Искџрџ и Стара-планина*, Списание на Бџлгарската академия на науките, книга LV, клонџ историко филологиченџ и философско-обществен, София 1937, стр. 249-250.

¹⁹⁹ Исто, стр. 262-263.

²⁰⁰ Исто, стр. 273.

²⁰¹ Исто, стр. 279.

река Огоста и Искар, и као хаљетак насељеника у другим местима. *Та претпоставка налази поткрепу у упадљивој чињеници да белоградчишки Торлаци носе и влненик и сукман, а да берковски Торлаци и зими и лети само сукман, којима треба да придружимо и житеље врачанског дела планине Балкан.*²⁰² [прев. с буг.]

*

Јордан Захаријев у својој немалој студији о градићу Чипровци (*Чипровци, поселишно-географски проучвања сь исторически бележки*) у северозападној Бугарској, објављеној 1938. године, само на једном месту, говорећи о народној ношњи, помиње реч Торлак, у виду придева за одређени тип ношње. Он каже:

*Сви мушки хаљеци, не рачунајући кошуљу, опточени су на крајевима и унутрашњим рубовима, на крагни, рукавима, разрезима на бревенецима и џеповима са по два до пет редова црног гајтана. По боји тих гајтана се разликује "торлачка" ношња (у околини Пирота и Чипроваца) од "загорске", која је опточена црвеним гајтаном. Загорска ношња почиње од села Бели мел, десет километара источно од Чипроваца.*²⁰³ [прев. с буг.]

*

Јордан Захаријев у свом раду *Још нешто о Шопима (Още нешто за Шопите)*, објављеном 1944. године, у уводном делу препричава да, када је Славејков тражио Шопе у северозападној Бугарској: *У Берковици нису знали ништа о Шопима – тамо су чули називе Торлак и Загорац.*²⁰⁴ [прев. с буг.]

*

Године 1958. **Рајна Кацарова** објавила је рад *Кола и игре из северозападне Бугарске (Хора и игри от Северозападна Българија)*. У овом раду она неколико пута у разним контекстима помиње коло *Торлачка*, које је записала у Чипровцима, а међу њеним нотним записима народних игара, којим је рад поткрепљен, налази се и ово коло. Уз нотни запис даје и објашњење:

Игре типа "Торлачка" су једне од најстаријих у овим местима [у старопланинском делу северозападне Бугарске]. За њих је карактеристично брзо напето извођење, које се с времена на време за мало смирује, да би поново праснуло с новом снагом. [прев. с буг.]

Те 1956. године, када је Рајна Кацарова направила запис ове игре, мелодију јој је на дудуку свирао 23-годишњи Петко Г. Иванов из Чипроваца, а играо 47-годишњи Петко Арсенов такође из Чипроваца.²⁰⁵

*

У *Бугарском речнику (Български тълковен речник)* (друго издање објављено 1963. године), који је саставила група аутора, као једно од два значења речи *торлак* нуди се: *Погрдни назив за неке сељаке северозападне Бугарске* [прев.

²⁰² Исто, стр. 280-281.

²⁰³ Йордан Захаријев, *Чипровци, поселишно-географски проучвања сь исторически бележки*, София 1938, стр. 266.

²⁰⁴ Йордан Захаријев, *Още нешто за Шопите*, Известия на Българското историческо дружество, св. XIX-XX, София 1944, стр. 144.

²⁰⁵ Райна Кацарова Кукудова, *Хора и игри от Северозападна Българија*, Комплексна научна експедиција през 1956 година, доклади и материјали, София 1958, стр. 301, 302, 303, 305, 306, 324-325.

с буг.]. Дата је и реч *торлашки*, објашњена речима: *који се односи на Торлака*.²⁰⁶
[прев. с буг.] Под речју *турлак* упућује се на реч *торлак*.²⁰⁷

*

У свом раду *Вукова знања о Бугарској*, објављеном 1966. године, историчар **Владимир Стојанчевић**, као што смо већ видели, под термином Торлак подразумева један ужи део широке области знане као Шоплук, и, с обзиром на то на коју литературу упућује, можемо закључити да под овом ужом облашћу подразумева пиротски крај. Међутим, разматрајући помене Бугара од стране Вука Караџића, односно разматрајући које је становништво Вук Караџић подразумевао помињући Бугаре, каже да су по говору и другим карактеристикама веома слични становници Тимока и суседних предела у данашњој Бугарској, делом познати *иначе под заједничким именом Шопови, односно на падинама Старе планине као Загорци. Отуда Вук, ако помиње славу код Бугара на Тимоку као етнографску карактеристику и двоји именом те Бугаре од Срба, за које каже да "сијеку колач" на исти начин, онда под тим именом треба подразумевати ове Шопове, Загорце, као етнички посебну категорију, у нечем сличне Србима, а у нечем, опет, Бугарима. Интересантно је навести то да Вук ове Шопове, чији је синоним Торлак, Торлаци, убрајао у људе који су говорили дијалектом са мешовитим српским и бугарским језичким особинама.** У фусноти на крају овог цитата **Стојанчевић** упућује на, већ више пута помињану, дефиницију Торлака од стране Вука Караџића.²⁰⁸

*

У *Бугарско-српскохрватском речнику* објављеном 1967. године **Марин Младенов** одредницу *торлак* објашњава: *Торлак, презрив назив за становнике северозападне Бугарске* [прев. с буг.].²⁰⁹

*

Јордан Радичков, бугарски књижевник рођен у селу Калиманица код Монтане, у северозападној Бугарској²¹⁰, 1971. године објавио је своју збирку приповедака *Људска проза (Човешка проза)*. У причи *Нова бубица (Нова бубулешка)* он становнике у околини пећине Магуре, у општини Белоградчик, у северозападној Бугарској, назива Торлацима, и то са великим Т, иако се у бугарском језику етноними пишу са малим почетним словом.²¹¹

*

Године 1980. **Илија Николчин**, књижевник пореклом из села Стаквечи код Белоградчика²¹², објавио је роман за децу *Турлакијада*. У њему он пише о некој фантастичној, надреалној, земљи Турлакији и о њеним људима Турлакијцима, а у ствари говори о свом завичају. То се, осим по имену Турлакија и Турлакијци, јасно види и по топонимима, описима природе и етнографским елементима. На

²⁰⁶ Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Костов, Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров, *Български тълковен речник*, Второ издание, София 1963, стр. 915, а исто и у: Трето издание, София 1976, стр. 966.

²⁰⁷ Исто, стр. 925, односно 976.

²⁰⁸ Владимир Стојанчевић, *Срби и Бугари 1804-1878, чланци и расправе*, Нови Сад, 1995, стр. 134,143.

²⁰⁹ Марин Младенов, *Бугарско-српскохрватски речник*, Београд 1967, стр. 649.

²¹⁰ www.bg.wikipedia.org

²¹¹ Јордан Радичков, *Човешка проза, разкази, приповетка Нова бубулешка*, Пловдив 1971, стр. 77-83.

²¹² www.litclub.bg.

пример, главни град Турлакије је Скалоградчик, што јасно указује на Белоградчик, који је окружен карактеристичним стенама (буг. *скали*). Скоро на свакој страни ове књиге појављују се речи Турлакија, Турлакијци и придев турлакијски (-а, -о) за многе ствари из маште, на пример *турлакијско сунце, турлакијски градови, турлакијски етнографски музеј, турлакијска академија наука, турлакијски змајеви, турлакијски печени змајеви на ражњу, турлакијско море, турлакијска универзална продавница, турлакијско пиће сурутка, турлакијске дечачке главе, турлакијска киселица, турлакијске "кокице"* [прев. с буг.] и слично. Осим самог наслова књиге, и четири од једанаест одељака књиге у својим насловима имају ове речи (*Каква је та Турлакија?; О Турлакијцима, а посебно о Генку и Венку; Свадба у Турлакији и Збогом, Турлакијо*) [прев. с буг.].²¹³

*

У свом чланку *Потомци древних Мизијаца*, објављеном 1980. године у часопису *Отаџбина*, **Иван Коев** каже:

Етнографска група Турлаци у географском смислу обухвата планинска села у троуглу између Берковице, станице Орешиец и града Кула. Као насељенички талас доспели су до села Дугоделци, чија река се назива Турловица. Код села Буковец, пак, једно место у атару носи име Турлашки дол. Таква локална топонимија допире чак до ломског краја. У атару старог села Влашка махала налази се место Турлашки рог. Опет у ломском крају, у поречју Турловице, близу села Долно Церовене, налази се узвишење Турловишки гред.

Насељеници Турлаци живели су и све до села Којнаре у белослатинском крају. Тамо - у реци Искар - и сада могу да вам покажу Турлашки остров. А данашње село Трнак у врачанском крају забележено је 1617. године као Турнак. Тај назив се изводи од исте основе из које су образована имена румунских градова на обали Дунава – Турну Магуреле и Турну Северин.[...]

Од IV до VI века наше ере назив "турес" се употребљава са трачким, дакомизијским значењем - кула. Древни термин "тур" је служио за означавање сваке више зграде, куле, замка, тврђаве. Данашње становништво Турлаци је сачувало у говору и назив "турла" за отворена, округла, висока станишта, изграђена од коља и плетери. У турлачком крају постоји предање да су првобитна обитавалишта ту била сличне округле, "турловидне", високе плетене грађевине.

Када се узме у обзир истакнута околност да је етноним "Турлак" директно везан са мизијским називом "турес", касније преведеним као кула (арапско-персијски термин), може се сматрати разјашњеном етимологија имена "Турлаци" као бранитеља кула, уопште, насељеници око њих.

Несумњиво је да проблем мизијског порекла Турлак у Бугарској заслужује да се објасни и из етнографског угла, кад се, пре свега, искористе капитални радови утемељивача бугарске етнографије Димитра Маринова и других наших познатих научника који су се бавили тим питањима. У то значајно писано наслеђе рачунају се и теренски материјали са студентских етнографских истраживања претходно одређених тематским програмима. Ово објашњење треба да се остварује кроз дубинско и целовито схватање турлачког традиционалног начина живота и културе, кроз њихову, узајамно испреплетану, двојну суштину. Заступљене су теме и основне компоненте материјалне и духовне културе: храна, одећа, становање, привреда, занати, обичаји. Врши се

²¹³ Илия Николчин, *Турлакиада, повест – приказка*, София 1980.

*целовито дефинисање у смислу културе и начина живота основниг језгра Турлака северозападне Бугарске.*²¹⁴ [прев. с буг.]

*

Искра Луканова, кустос и потоњи директор музеја у Чипровцима, 1982. године је, на Катедри за стару и средњовековну историју на Историјском факултету Универзитета *Кирил и Методиј* у Великом Трнову, одбранила дипломски рад *Традиционална култура Турлака (Традиционална култура на турлаците)*. У предговору овог рада она каже да јој је циљ да да целовиту слику материјалне и духовне културе становништва Михајловградског (данас Монтанског) и Видинског округа познатог под именом Турлаци, које Иван Коев посматра као етнографску групу. Наводи и мишљење Ивана Коева да се турлачко становништво налази између Берковице, станице Орешец и града Кула, а затим и све његове, горе наведене, податке о местима и траговима насељавања Турлака у Пољу.

Искра Луканова у уводу свог дипломског рада каже и да је сама из турлачког краја, да живи у њему и да од 1980. године, радећи у њему као кустос Музеја у Чипровцима, ради и на проучавању овог становништва. Она каже да је, на основу теренског рада у Михајловградском и Видинском округу, много литературе и разговора са стручњацима из музеја у Михајловграду, Берковици, Лому, Белоградчику и Видину, утврдила која села су настањена Турлацима. У Михајловградском крају то су Главановци, Говежда, Длги дел, Копиловци, Котеновци, Мартиново, Митровци, Превала и Чипровци. У Видинском округу то су: Белоградчик, Боровица, махала Бостан, Вештица, Врба, Врбово, махала Граничак, Гјургич, град Димово, Дџбравка, Извоз, Калугер, Кладоруб, Крачимир, махала Куцаровци, Горњи Лом, Долњи Лом, Острокапци, Ошане, Праужда, Протопопинци, Плешивец, Пролазница, Рајановци, Репљана, Салаш, Скомља, Сливовник, Средогрив, Стакевци, Струин дол, Трговиште, Фалковец, Чупрење, Чифлик, Јановец и Орешец.

Житељи овог краја сами себе називају Турлацима. Под овим називом подразумевају људе који живе у планинским селима. На тај начин су се некада разликовали од становника из равнице које су звали Пољанцима. Пољанци су Турлаке сматрали за безнадежно сиромашне, а Турлаци њих за лење, за споромислеће, иако су богати. Име Пољанци је локално у смислу да живе у равници, а није име велике етнографске групе Пољанци, која се простире у Северној Бугарској, источно од језичке јатове границе, и чији део је раширен око Дунава у Видинском округу.

Име Турлак живи као самоназив код најстаријег слоја становништва. У његов назив је укључена узајамна веза са планинским географским распрострањењем села, са планинским сточарењем, дрварством и ловом, а такође и са редовном комуникацијом између околних планинских села. Све то нам открива да одлучујући значај за одржавање самоназива Турлак има економско-географска средина и планински положај села. Он означава изузетно вредан народ у тешким планинским привредним условима и условима некадашње полунатуралне производње. Њега старо локално становништво употребљава као име за вредан народ, који живи у веома специфичним селима, у крајње разубијеној и разноврсној планинској природној средини. Слободољубиви, горди, непокорни,

²¹⁴ Иван Коев, *Потомци на древните Мизийци*, „Отечество“, 41, Софија 1980.

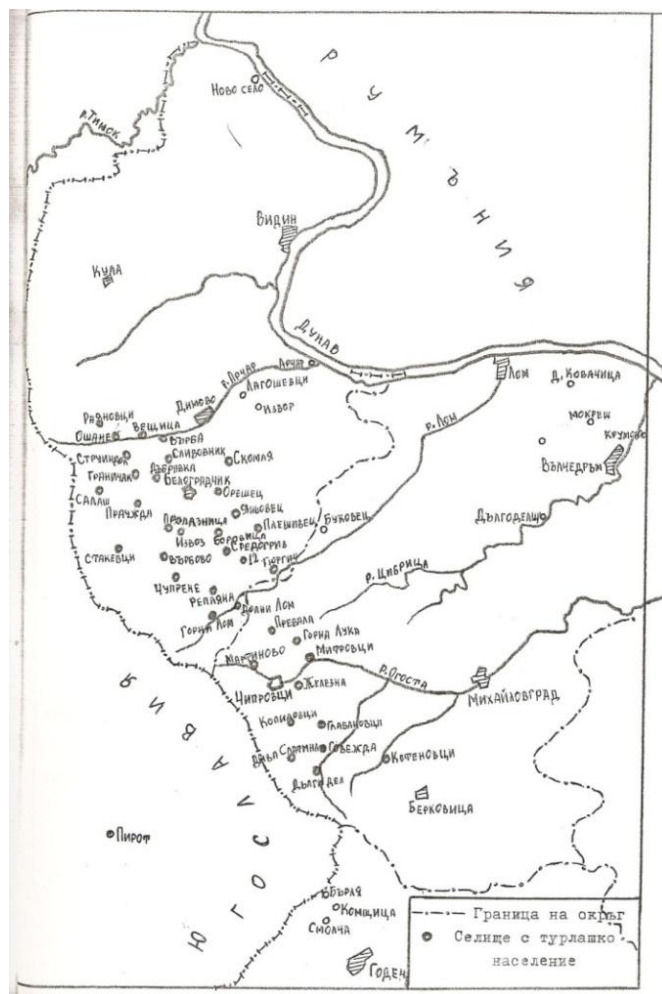
научени од стране тешког живота како да се изборе са сваком тешкоћом - такви су планинци тога краја. Још су свежа сећања на Чипровски устанак 1688. године и велики устанак у северозападној Бугарској 1850. године [и један и други против Турака]. Увек су ови људи будни и за добро и за лоше. Као и на другим местима, и овде је људима да преживе помагао не само осећај за правду, него и за хумор. Ту се нико никад не предаје лако, у какву год ситуацију да западне. Месно становништво и до дана данашњег не може да поднесе равницу - вуче их камен, стрмина, вода са извора. Ту они проверавају своју снагу, љубав ка рођеном огњишту.

Потом Луканова наводи могућност, иако лингвистичке потврде не постоје, да је реч Турлак изведена од латинског назива за град Пирот - Турес, што значи кула, тврђава. Наводи мишљење Ивана Коева да је термин *турес* у овом значењу од IV до VI века користило трачко и дако-мизијско становништво, а данашњи Турлаци су сачували у говору назив *турла* за откривене округле високе оборе изграђене од коља и прућа. У турлачком крају постоји предање да су првобитна станишта ту била округле *турловидне* плетене грађевине. Из овога произилази да назив Турлаци значи *бранитељи кула, уопште насељеници око њих*.

У даљем тексту предговора свог дипломског рада Искра Луканова образлаже своју методологију. У првој глави рада она говори о историји и говору Турлака, њиховим локалним миграцијама (овде у једном тренутку поново помиње *Турлашку малу* у граду Лому) и, кроз краће одељке, о одликама појединих насеља. У другој глави поново се детаљно осврће на говор овог становништва. У трећој глави даје преглед етнолошке, историјске и лингвистичке литературе о овом крају. Говорећи о радовима Константина Јиречека, Цветана Тодорова и Ивана Коева, она укратко образлаже њихове дефиниције Турлака, а каже и да су Турлаке у књижевности помињали Илија Николчин и Јордан Радичков. Кроз следеће три велике главе, кроз које даје описе материјалне, духовне и социјалне традиционалне културе, она само неколико пута користи реч Турлаци, и то за означавање становништва на које се материјал односи.

На крају свог дипломског рада Искра Луканова даје карту Турлака у северозападној Бугарској, коју је сама израдила:²¹⁵

²¹⁵ Искра Луканова, *Традиционална култура на турлаците*, дипломна работа, Великотърновски универзитет *Кирил и Методиј*, Исторически факултет, Катедра *Стара и средновековна история*, Велико Търново 1982 (један оригинал овог рада чува се у Историјском музеју у Чипровцима).

Сл. 6. Карта Торлака у северозападној Бугарској у дипломском раду Искре Луканове

*

У монографији села Јагово до у околини Берковице (*Село Јагово, Берковско*), објављеној 1995. године, аутор **Славейко Миланов**, међу четрнаест родова од којих је настало ово село, помиње и род *Торлаци*.²¹⁶

*

Из монографије села Раковица (*Раковица и Раковчани*) поред српско-бугарске границе у Видинском округу, објављене 2000. године, чији је аутор **Цеко Баренков**, сазнајемо да се један род у овом селу зове *Торлаците*, а један од угледнијих људи из овог села *Др Иван Василев Торлаков*.²¹⁷

*

Износиће неколико мишљења о распрострањењу Торлака, **Драган Колев** у свом раду *Шопи као етнографска група*, објављеном 2001. године, поред тога што наводи и одређење Вука Караџића да је Торлак човек који нити чисто говори

²¹⁶ Славейко Василев Миланов, *Село Јагово, Берковско*, Монтана 1995, стр. 73.

²¹⁷ Цеко Баренков, *Раковица и Раковчани (историкопопуларен разказ)*, Видин 2000, стр. 263, 335.

српски ни бугарски, наводи и речи из *Бугарског говорног речника* да је *Торлак област* или *погрдан назив за поједине сељаке у северозападној Бугарској*.²¹⁸

*

У својој књизи на бугарском језику *Заједнице и празници (Общности и празници)*, објављеној у Софији 2004. године, **Петко Христов** у два наврата каже да су становници планинског дела северозападне Бугарске Торлаци: *У селима Стакевци, Крачимир и Праужда, у белоградчишком крају (Република Бугарска), чије становништво такође себе назива "Торлацима", свака породично-родовска заједница (фамилија) у селу има по два празника - зимски "светац" у кући и летњи "подкрст/оброк" поред крста на дан истог свеца у пољу, на земљи где род има поседе [...]. У селима северозападног дела Р. Бугарске, чије становништво такође зове себе Торлацима свака патрилинеарна/патронимична фамилија има свој "светац" преко зиме, који пралази са оца на синове после њиховог одељивања, као и њихова служба "под крст (оброк)", који се налази (или је у близини) поред граница обрадиве земље или поред стаја ("трло") њихових породично-родбинских група.*²¹⁹ [прев. с буг.]

*

У својој збирци песама под насловом *Кроз недостојно време (През ерата на далаверата)*, објављеној 2005. године, **Данка Анина**, учитељица, пореклом из села Стакевци код Белоградчика, рођена 1944. године, има и песме *Турлакија*, на књижевном бугарском, и *Турлаци*, на дијалекту, у којима по неколико пута користи ове речи. Ево тих песама:

Турлакија

*Турлакијо, земя красна,
дай ми от твоята сила
да ния,
от твоята лудост ми дай,
скрити вопли у мен събуди
за да бъда твоя докрай
дъщеря.*

*Турлакијо, дай ми от твоята хубост:
цвят от твойте поляни, от слънце
огряни,
от твойте птичи песни,
за да звъни и у мен песента.
Дай ми от твоите ягоди и боровинки,
от твоето слънце балканско,
за да избликне от мен топлина.*

*Искам да бъда, Турлакијо,
като тебе безкрайна и тъжна,
и нежна.*

Турлакија

*Турлакијо, земљо красна,
дај ми од своје снаге
да пијем,
од твоје лудости ми дај,
скривене пламичке у мени пробуди
да будем твоја до краја
кћер.*

*Турлакијо, дај ми од своје лепоте:
боје са твојих пољана сунцем
огрејаних,
од песама твојих птица,
да би у мени одзвањала песма.
Дај ми од твојих јагода и боровница,
од твога сунца балканског,
да избије из мене топлина.*

*Желим да будем, Турлакијо,
као ти бескрајна и тужна,
и нежна.*

²¹⁸ Dragan Kolev, *Ѕори као етнографска група*, Vere мањина и мањинске vere, Niš 2001, стр. 171-172.

²¹⁹ Петко Христов, *Общности и празници : служби, слави, събори и курбани в южнославянското село през първата половина на XX век*, София 2004, стр. 125-126,131-132.

*От вековната тайна
твоите песни предај ти на мен.
И склонила глава
в твоите скути,
превърни ме в кошута!
Като тебе искам да бѣда
земја чутна!
Торлакијо, приказно красна си ти!*

Турлаци

*Ми смо вси Турлаци
и смо веселяци,
имамо си све:
овце и козе,
њиве със компир,
лозя до Крачимир,
градине под воду -
от све се наоди.
Пиемо, оремо
и над све се смеемо.
Макар да е време трудно,
на нас ни е чудно,
че от све си имамо.
Како га постигамо?
Матикуту дигамо -
от пролет до есен
работимо с песен.
Сено си събирамо
и от све се разбирамо:
и от политику,
а и от мотику.
Не жалимо рукѣе,
крупне са ни мукѣе.
А како плетемо,
шиемо, предемо!
Но най-обичамо
да оратимо и поемо.
Песен ни окриля,
а Господ закриля.
У туй време трудно
не живеем мудро -
нищо не ни е чудно.
Требе да работимо,
а не сал да боботимо.
Требе да се дружимо,
како су живели*

*Од вековне тајне
твоје песме предај мени.
И главу наслоњену
на твоје скути,
претвори ме у кошуту!
Желим да будем као ти
земља осећајна!
Торлакијо, прича си дивна!*

Турлаци

*Ми смо сви Турлаци
и ми смо весељаци,
имамо све:
овце и козе,
њиве са кромпиром,
винограде до Крачимира,
баите поред воде -
од свега се нађе.
Пијемо, оремо
и свему се смејемо.
Иако је време тешко,
нама је чудно,
јер од свега имамо.
Како постижемо?
Мотику подижемо -
од пролећа до јесени
радимо са песмом.
Сено сакупљамо
и у све се разумемо:
и у политику,
а и у мотику.
Не жалимо руке,
крупне су нам муке.
А како плетемо,
шијемо, предемо!
Али највише волимо
да причамо и певамо.
Песма нас је окрилила,
а Господ закрилио.
У ово време тешко
не живимо лоше -
ништа нам није чудно.
Треба да радимо,
а не само да причамо.
Треба да се дружимо,
како што су живели*

нашите деди
отпреди.

наши дедови
некада.²²⁰

*

У свом раду *Стакевци, планинско село у пограничној зони: социо-културно стање села у процесу транзиције*, објављеном 2006. године, који се заснива на посматрањима за време боравка на терену у селу Стакевци у општини Белоградчик, објављеном у Гласнику Етнографског музеја у Београду, **Гордана Горуновић**, у то време асистент на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, више пута помиње речи Торлак, Торлаци, торлачки, одакле се јасно види да становништво овог села себе сматра Торлацима. Већ у апстракту она каже да су у раду, поред осталог, представљени и *етнички ставови торлачке групе*, а кованница *торлачка група* налази се и међу кључним речима. У уводу она, образлажући методологију своје екипе која је у Стакевцима истраживала, као једну од тема помиње и *обележја и идентитет Торлака*. У одељку *Ставови мештана о себи и другима* она каже да су мештани овог села склони да апострофирају *сличност између свог локалног "торлачког" говора и српског*, и да:

Стакевчани сматрају да је њихова најбитнија одредница, знак препознавања и разликовања од "осталих Бугара" управо "торлачки говор" - екавски, за разлику од јакавског стандарда књижевног бугарског језика. Исти говор имају суседна и села у широј околини Стакеваца: Праужда, Чупрене, Горни Лом, Долни Лом, Салаш и Ново Корито: "све су то торлачка села", итавише, "торлачки говоре видински округ и Монтана" ...

Није им познато изворно значење нити порекло израза "Торлак", али већина претпоставља да се ради о турској речи; г-ђа библиотекарка наводи турски израз "торорак" као могући извор и евоцира К. Јиречекову претпоставку о албанском пореклу израза, у значењу: "прост балканджия Българин" - прост Бугарин балканџија, тј. становник планине Балкан, брђанин. Ознака "Торлак", "торлачко" има или је некада имала углавном негативно и погрдно ("убидно") значење: односила се на простог, сировог човека сточара и брђанина. Познат им је и израз "Торлакија" као ознака за област, али га сами ретко употребљавају. Према фрагментарном предању, њихови преци су "некада" дошли у овај "закрит" крај како би се склонили и спасили од Турака. Идентификују се са ознаком "балканџије" (балканджия, планинац) и сви се изјашњавају као "чисти Бугари".

Поред говора, мештани сматрају да се специфичност Торлака делимично изражава и у њиховој "нарави", "менталитету". Торлаци су "велики јунаци"; њихова девиза је "Торлаци смо, јунаци смо!". Типични торлачки јунак са "рутавим прсима" доказује своје јунаштво спремношћу да "отме" девојку "вреле крви"; држе до части и угледа, а највише се боје срамоте, бруке; темпераментни су и напрасити; "ракиџије, хумористи и лакрдијаши"; отворени ("открити, приказљиви"); "нису стиснути већ гостољубиви - раније су били још бољи домаћини у гостопримству, али сад је тешко време". Мушкарци су "једри" (за мушкарца се каже "јак мџж как горун"), а жене "вреле крви", "лепе, гипке и брњесте" (пргаве). Али, Торлаци су, према Албенином тумачењу, "подељени и нејединствени, за разлику од Срба, који су велики националисти, или Цигана, који се држе заједно, сложни су и повезани". Негативне особине Торлака су "злоба,

²²⁰ Данка Анина, *През ерата на далаверата, стихотворения*, Видин 2005, стр. 7 и 10-11.

завист, неслога и кљукарство (оговарање), да би се направила завада између мужева и жена". Постоји изрека: "Ти ме пусти, па после ме спри".

Од једне чланице фолклорне групе ауторка између осталог бележи и да је карактеристика Торлака да чувају свој особени фолклор:

*... Људи у Белоградчику нису као ми, Торлаци: они певају националне песме, али немају групу која пева изворне народне песме.*²²¹

*

Децембра 2006. године, поводом изложбе назване *Прича о Торлацима (Приказка на торлаците)* приређене у Етнографском институту с музејом Бугарске академије наука у Софији, објављен је и, већ помињани, истоимени каталог. Из каталога се види да је изложба реализована из фондова Етнографског института с музејем Бугарске академије наука, Научног архива ове академије, Историјских музеја из Белоградчика, Лома и Чипроваца, Етнографског музеја из Берковице, Регионалних историјских музеја из Видина и Монтане и Градске уметничке галерије из Берковице. Већ из ових података се бар оквирно види који се крајеви на овој изложби подразумевају као торлачки. Аутор текста у каталогу (објављеном на бугарском и енглеском језику) није потписан, али претпостављамо да је то етнолог *Анита Комитска*, прва личност у екипи која је изложбу реализовала (иначе Комитска је пореклом из села Чељусница у општини Чипровци²²²). Ево тог текста:

Постојали су некада једни праведни, горди и непокорни људи. Има их и сада. Зову се Торлаци. Људи са белом одећом, белом као снег на планини Балкан и као босиљак у девојачкој башти. Они живе на прекрасном месту, тамо где планина додирује небо, тамо где почиње бескрај!

Научници се још споре око њиховог порекла. Једни их одређују као наследнике древних Трачана, други виде у њима потомке прабугарских ратника.

Кажу да им снага иде преко дубоких и жилавих корена пуштених у бугарску земљу. Њихова преданост Христовој вери ујединила је православне и католике да овде граде школе, цркве, манастире.

Вера толико истинита и чиста, да је чак са Белог мора ту долазио јелен да сам себе принесе као жртву Богу. Захваљујући својој мудрости и достојанству, њихови кнезови су њима управљали и у миру и у одбрани.

Зову их Торлацима... Људи ћутљиви, затворени, чудновати. Они откривају своју душу у својим песмама, веселим и треперавим као планински поток, и у играма бујним и лудим као пенушаво вино. Откривају себе у шаренилу необичних птица, животиња и људи, којима шарају своје ћилимове. И у нежности сребрне нити која се вије око крстова и ковчега са спремом, око невестинских гривни, прстења и ћердана... И у оним старим фигурама од дрвета и камена, којима украшавају своје домове и храмове.

Зову их Торлацима... Они су бугарска етнографска група, која насељава данашње Видинску и Монтанску област; села у чипровачком, берковичком, белоградчишском крају. [...]

"Торлак", "торлачки" су речи арио-алтајског порекла. Према неким ауторима "Торлак" је словенизовани назив трачког племена Трибали. Други

²²¹ Гордана Горунуовић, *Стакевци, планинско село у пограничној зони: социо-културно стање села у процесу транзиције*, Гласник Етнографског музеја, књ. 70, Београд 2006, стр. 195-200.

²²² За информацију о пореклу Аните Комитске захваљујем Анјути Каменовој Бориној, директорки Историјског музеја у Чипровцима.

истраживачи везују употребу назива "турес" са његовим тракијским, дако-мизијским значењем кула, тврђава, замак. И данас ово становништво употребљава реч "турла" за отворену, високу, округлу стају. Научници, као И. Басанович, Евг. Тодоров, Ив. Коев, М. Николова, на основу физичког антрополошког типа, расних карактеристика, језика, топонимије, остатака старих веровања и представа, везују Торлаке за древно трачко становништво које је живело на овом простору. Истраживачи као Р: Сефтерски на основу древно-турског порекла речи "тор" - мрежа, замка од ужета за ловљење дивљачи и "торчи" - човек који поставља мреже, одређују Торлаке као наследнике прабугарског становништва са ратничком функцијом да чува границу. [...] У старије време много ретко, само најстарији људи, а у новије чешће, становништво се изјашњава као Торлаци. Најчешће други, људи који живе у Пољу, зову овако планинце, са негативним призвуком за људе просте, дивље и неуке.

[...] *Најјаче манифестације бугарског националног духа торлачког становништва су из XVII столећа. Тада је градић Чипровци, називан "цвеће Бугарске", био седиште софијског католичког архиепископа. Дело Чипровчана и околних торлачких села су ту, од стране католика и православних, саграђене цркве, манастири и школе. Највећи представник Чипровачке књижевне школе из тог времена П.[етар] Богдан пише "Историју Бугарске" 1667. године, један век пре Пајсија Хиландарског. Чипровачки католици су били веза поробљене Бугарске са хришћанском Европом. Они су духовници, мислиоци, књижевници, трговци. П. [етар] Парчевич, кога К.[онстантин] Јиречек назива "највећим Бугарином XVII века", тражи помоћ Европе за ослобођење Отаџбине. "Представника Великог Царства Бугарске", како је сам себе називао, П. [етра] Парчевича су примали аустријски император Фердинанд II, пољски краљ Сигизмунд III, кнезови Влашке и Модавије, он говори пред Сенатом у Венецији; развија јаку дипломатску делатност у Риму и Фиренци; припрема преговоре у Шпанији и Француској. Године 1688. торлачко становништво чипровачког краја устаје против османске владавине. Представници чипровачких бољарских родова – Сојмирови, Парчевичи, Књажеви, Пелчеви, Маринови и други, после слома устанка, налазе спас у Аустро-Угарској и прихватају високе државне положаје. Део торлачког становништва се насељава у граду Винга, у Банату, а после ослобођења Бугарске у село Асеново, у никополском крају. Они столећима чувају свој језик, веру, обичаје и сећање на своје порекло.*

Села Торлака налазе се високо у планини и такозваног су збијеног типа. Она су на малим просторима, куће су једна поред друге, улице су тесне. Њиве и ливаде су далеко од села и разбацане по целом сеоском атару. Ова збијена насеља су једна од важних етнокултурних одлика торлачког становништва. [...] Торлачки говор спада у северозападне бугарске говоре. За њега су карактеристични сви основни белези бугарског језика – одсуство падежних форми и њихово мењање предлозима, одсуство неодређених глаголских начина, употреба члана на крају речи и др. Физички тип Торлака је мешовит. По боји коже, косе и очију код жена преовладава средњи тип између плавих и црномањастих. Оне су чешће ниског раста. Код мушкараца исто тако преовладава мешовити тип, срећу се и много светли типови са плавом косом и плавим очима, као и тамни. Средња висина мушкараца је око 170 цм, а виша 180, 190 цм.

Планине које ограђују и затварају торлачка села помажу да се очувају старинске црте традиционалне културе и уметности. Бела мушка одећа се код њих чувала до веома касно. Скоро до средине XX века старци су у овим селима носили своје беле хаљетке. [...][прев. с буг.]

У даљем тексту детаљно се приказује ношња Торлака северозападне Бугарске, хаљетак по хаљетак. У овом опису неколико пута се користи назив *Торлаци* и придев *торлачки*:

Веома дуго у торлачким селима се чува мушки начин чешљања "перчем, перчин" - кика од врха главе која се спушта до леђа. [...]

Женска традиционална ношња Торлака има два типа, који припадају двопрегачном и сукманском типу народног костима. [...]

Основни саставни део је "кошуља" код Торлака у чипровачком и берковачком крају и "брчанка" код белоградчишких Торлака. [...]

Сукман ("сукно") у торлачкој женској ношњи има две врсте. [...]

Женски костим Торлака добија свој коначни изглед бројним накитом. [...]

Велики део текста, после ношње, посвећен је ћилимарству. И у овом делу текста користи се назив *Торлаци*:

Међу творевинама народне уметности Торлака западне Старе планине издвајају се ћилимови. Чипровачки (ткани у Чипровцима и околним селима) и пиротски носе обележја западнобугарске ткачке радиности.

Један одељак текста се односи на грнчарство. Он почиње:

Обрада глине заузима важно место у животу Торлака западног дела планине Балкан.

Један одељак текста је посвећен народним играма и музици. И овде се на сличан начин користи термин *Торлаци*:

Игре Торлака северозападне Бугарске карактерише изузетно богатство и разноврсност. [...]

Веома касно - до 60-тих, 70-тих година XX века - у неким торлачким селима било је недељних игранки у центрима насеља. Торлачке игре су бујне, брзе, ватрене, са лаким малим корацима и "натришањем" - ситним и ритмичним трептајима ногама и раменима, које даје, зрачећи, необично трептање играча и чудни звон песме невестинских накита. Није случајно што Торлаци чипровачког краја говоре о свом колу не као о игри, већ као о летењу. [...]

Крајем XIX и почетком XX столећа у торлачким селима се формирају дувачки оркестри. [...][прев. с буг.]

О значењу дувачких оркестара Торлака најбоље говори Флигорна у једној од прича Ј. [ордана] Радичкова.

На крају текста поново се помињу *Торлаци*:

Зову их Торлацима... Они су растурили по градовима и селима Бугарске. Пустили су корен као дивља трешња, Божје дрво из књига Ј.[ордана] Радичкова [...].[прев. с буг.]

Текст се завршава курзивом истакнутим речима:

Било их је некада, има их и сад, и биће их увек... Торлаци су вечни, као планина и вера, и земља бугарска. [прев. с буг.]

У каталогу се даље приказују фотографије старе свадбе у околини Белоградчика, грбови старих чипровачких породица, чипровачки ћилимови, међу којима је и један пиротски, мушке и женске народне ношње из села Подгоре и Чупрење, и друге из белоградчишког краја, а такође и из Чипроваца и села

Железна недалеко од Чипроваца, затим из видинског краја и једна из пиротског краја, одломци народних песама из Горњег Лома, Чипроваца и Пирота, икона из Берковице, грнчарија из Берковице и села Говежда у берковичком крају, народни инструменти из околине Монтане, фотографије дувачких инструмената, свештеника, заветни крст из околине Белоградчика. На крају каталога је дата скраћена верзија текста на енглеском.²²³

Сл. 7. Корице каталога изложбе "Прича о Торлацима"

*

Славко Григоров, пореклом из села Железна покрај Чипроваца²²⁴, 2007. године објавио је књигу под називом *Торлаци смо*. На самом почетку књиге он даје посвету:

Посвећујем унуцима Дејану и Славу – са много љубави и са жељом да сачувају преостале искрице прошлости Торлака. [прев. с буг.]

У уводу ове књиге аутор, као оправдање за њено писање, даје романтични поглед на свој родни крај и људе:

Уважени читаоче,

Живео сам живот људи мог родног краја. Тамо сам мишљу и делом. И поред тога нисам успео да завири у сва његова чаробна места. Загледавао сам се у његове високе врхове, дубоке падине, у бистре поточиће и хајдучке кладенце, у угарке, још у древним временима затрпане у земљи.

Све је ту везано са историјом краја, утврђења и рударска окна, постављени заветни крстови, сачуване римске чесме, мостови и јединствена тракијска хумка. До наших дана необновљена села Клисура и Буковец подсећају на погибелљ која је 1688. године задесила крај који је устао да буде слободан.

²²³ *Приказка на торлаците*, каталог са истоимене изложбе, Софија 2006.

²²⁴ Подаци о месту живљења и пореклу Славка Григорова виде се и из саме његове књиге, а потврдио сам их и у разговору с њим 17. октобра 2007. године у Монтани.

Много тога је време прикрило и зато су скупе преостале искрице прошлости и дужни смо да их сачувамо.

То што је до наших дана допрло из далеких времена, још од Трачана и Римљана, од хришћанства, јесу традиције, слободољубивост овдашњих људи - званих Торлаци.

У духовни свет људи тог краја тупали су писци и песници, али само пипали, а не и улазили у дубину, да открију оно најкарактеристичније, јер нису живели њихов живот, нису преживљавали њихове теškoће и страдања. Зато оно што су написали није у хармонији са усменим народним стваралаштвом овог краја, рођеним с муком, испаћеним, али извођеним и у празничним данима и с весељем.

Духовни свет ових људи је наш бугарски олтар, на којем непрестано горе свећице прошлости - далеког и ближег.

И ако треба са неколико речи да се покажу карактеристичне црте људи нашег Северозапада, на којем је и чипровачки крај, то је њихова љубав према планини Балкан и родном крају, вредноћа и способност да живе у тежим природним условима, да превађавају теškoће. Њихова склоност ка лепоти је дар природе и, не на последњем месту је - њихово гостопримство. Не трпе неправде, не клече и не моле, а боре се за оно што им припада.

Зову их Торлацима, неки хоће тиме да их омаловаже, а они се поносе и знају да су Бугари, Словени православне вере, да имају богату прошлост, познате људе који су прославили земљу и који су у нашем времену хероји рада. Херојски подвизи и патриотска дела која су се овде десила, извор су родољубља и привржености родном крају.

Ова књига је о духу људи чипровачког краја. Написао сам је према својим могућностима, на матерњем језику и с љубављу. [прев. с буг.]

Потом следи рецензија књиге коју је написао Димитар Младенов и која ће бити посебно приказана, а онда **Славко Григоров** даје одељак *Господ и Торлаци*, у којем у виду легенде износи своје домишљање о настанку торлачког краја, из којег се такође види његов романтични поглед на завичај:

Свевишњи није пропустио да се побрине и за своја чеда Торлаке. Човеку сиромашу је потребно да има нешто – воду, чист ваздух, дрва за ватру и за грађење станишта, бедно камено тле, да га копа и да се занима, да себи производи хлеб. На тој бедној земљици да чува магарце, мале коње, овце и друга жива створења.

Кад је почео да раздаје високоорганизовану материју са можданим вијугама, некима је давао по мало, некима више, а трећима – много више. Тако се десило да је у белоградчишком крају даровао једног човека са много више памети, те се тај човек прочуо не само у нашој земљи већ и изван ње.

Кад је прошао кроз Превалу, и тамо је раздавао од те материје, па су и тамо духом богати људи, али њихову падину је оставио сувом и са кречњачким камењем, све до села Бели мел.

Са много љубави даровао је људе испод Три чуке. Даровао их је осећајем за лепоту, да буду у хармонији с прелепом природом. Правили су дивне предмете од злата и сребра и прочули се не само у земљи већ и у иностранству. Касније су жене природним бојама бојиле вунену прећу, ткале ћилимове на које су преносиле красоте природе. Ту је поникао један велики уметник. Био је мали растом, но великог духа и способности. Када је био ученик насликао је петла и тај петлао је кукуригао. Кад је порастао, попео се на Ајфелову кулу и узвикнуо: "Најзад, Париз

ми је под ногама!" Прекорачивао је чак и Гринички меридијан. Његове слике су пуниле и најпрестижније галерије код нас и у иностранству.

Није пропустио Господ да остави своје дарове и у Берковици и у селима у њеној околини. Умни људи Балканције су се рађали и овде. У Калиманици је поникао један маг речи [Јордан Радичков]. За њега је наш крај најдивнији део Старе планине. Волео је Торлаке и они њега, могу ли браћа да се не воле.

Створио је Господ и много врхова и падина који су обиловали водом. У низији, где живе људи, куљали су извори и тамо су становници правили чесме, од којих су се неке сачувале и до наших дана: Шарена чесма у Чипровцима, кладенац у Железни, Латинска чесма у Копиловцима, а у селу Равна вода куља на четири цеви.

Када је Свевишњи био на Трима чукама, везао је свог коња за један камен. Животиња је почела да копа копитом и ту поред камена се појавио извор, из њега је покуљала вода. Тог чуда природе, да на самом врху извире вода, нема нигде.

Човек има потребу за ватром да га греје. Прометеј га је даривао ватром, а Господ - дрвима. Дрва ту у планини била су на један добац од кућа.

Даривао их је и каменитом земљом, да је обрађују и да се боре са немаштином. Из те земље су избујавала дрвета, израстала је трава, рађала је сочне малине, боровнице и купине, цвеће и биљке и зелени здравац, а ваздух је пријатно мирисао, и тога има овде у планини Балкан. Под земљу је сакрио руде са обојеним и црним металима. Разбацао је златна зрнца песка и по реци, а међу зрнцима песка и понеког "златног петла" и златни штап.

Зато рођени овде не могу да живе без ове природе, не раскидају са својим коренима. Можда их то чини упорним и силним, способним да преодлевају незгоде. Ту се осећају слободним и независним, опушта им се душа, изражавају песмом своје радости. Најлепше песме које је народ створио су о гори и планини Балкан.

Велике творевине природе су врхови Врански камак, Три чуке, Тодорине кукле и врхови Миџур, Копрен и Ком. Бујни водопади и широке пољане и пасишта. Највеће богатство су људи, знаменити људи, а међу њима уметници, лекари, композитори, велика група учитеља и највише људи који раде, које неки називају Балканцијама, а неки - Торлацима. [прев. с буг.]

Потом следи први део књиге под насловом *Торлаци и торлачки крај*. Први од три одељка у овом делу књиге зове се *Мој родни крај*. Ево шта у њему пише:

Има ли нас? Питам се где смо и какви смо? Неки кажу да нас нема!? Није ли боље да нас има, да знамо своју земљу на којој смо рођени, која нас је хранила и на којој су кости наших предака, и са које смо кренули и ми?

Где смо?

На нашем Северозападу, одакле почиње та горда Стара планина, од Тимока до Тодориних кукли, у подножеју белградичке, чипровачке и берковичке планине.

Тамо, где су нанизане перле Торлакије: чипровачка, стакевачка, салашка, чупрењска, превалска и берковачка.

На чипровачкој перли у три-четири реда нанизана су 44 бисера, који од кога лепши, а у средини - чипровачка круна.

Ови бисери су узети од Турли које се ту налазе, које је описао археолог Георги Александров. Неки их зову утврђења, тврђаве, градишта, чак и Марково кале у атару села Георги Дамјаново.

Торлачких маниста која су испала из ове огрлице има на много места у брдском подбалканском и равничарском делу Монтанске области. У селу Замфирово постоји место Торлашка обрштина, у атарима села Ковачица и Станево - места Чипровци и Кипровци.

Фамилија званих Торлаците има у селима Буковец, Дондуково, Киселево.

У селу Комоштица око изграђеног беговског чифлика населили су се у време ропства Торлаци из белоградичког краја, а у чифлику Хаста Мехмеда у Сталијској махали насељавају се чипровачки родови: Павловци, Ристовци, Гаговци, Попови.

А зрна торлачке огрлице не налазе се само на Северозападу, већ и у многим другим крајевима наше земље, у другим државама, највише у Банату у Румунији, где живе наши сународници - банатски Бугари.

Рођен сам у подножју Чипровачке планине, у селу Железна, у Керкеској махали. Ту сам отворио очи да видим свет, планину Балкан, лепоту околине, снег преко зиме, планинске висибаве у пролеће, да чујем глас кукавице у пролеће и да слушаам песму цврчака у току врућих дана, а с јесени да се чудим бојама шуме, дрвећа и храстова.

Ту у шареној љуљци, везаној за куке на тавану у соби, мама и баба су ме љуљале, певале ми песме. Ту сам од малена слушао како се народ бунео ради слободе, да би постојала Бугарска.

Наш крај је последњи пао под турско ропство, тад смо имали Видинско царство. Имали смо у чипровачком крају просвећене људе, свесне људе, школе у XVII веку и још много тога.

Чипровачки крај има свог Бенковског, своју браћу Жекове, има и свог Кочу, али није имао племенита поетична пера да га опевају у делима, у једној "Епопеји заборављених" или у "Под игом", или у "Записима" Захари Стојанова. То ми је у једном писму писао Антанас Стојанов, песник земљак из села Живовци 25. марта 2004. године. Зато је он написао "Литургију Кипровцу" у својој књизи "Ране ране" 2004. године. Његовим поетичним речима нама Торлацима је завештао: "Сви живот да дајемо за родни крај, а мало да тражимо у замену, у њему да тражимо сакривену стазу..."

Истина, немамо Вазова и Захарија Стојанова, али имамо Јордана Радичкова, који у његовом "Вребљуду" каже да је његов торлачки крај од Тимока до Тодориних кукли. За њега Торлаци су браћа и шест пута узвикује: "Браћа Торлаци, браћа Торлаци...", а ехо му одвраћа још толико пута. Тај ехо ту се рађа у планини Балкан.

Немамо [Ивана] Вазова, али имамо Вазовљево стваралаштво из његовог берковичког периода. У причи "Беломелац" он гради лик Славча, а прототип му је војвода Врбан Пенев, из истог села, кога су обесили Турци, који је шест месеци висио обешен ради заплашивања народа.

У поеми "Грамада" хероји су из торлачког краја, без обзира што ју је насловио "Грамада, поема из шопског живота". А у драми "Руска" бележи: "Радња се дешава у западном делу Бугарске (шопски крај)".

Можемо да се поносимо овим наслеђем, које је оставио патријарх бугарске литературе нашем крају. То нам је велика част! Његови хероји из нашег краја су блиски нашим срцима и поносимо се њима.

То што нас назива Шопима (прикачује нам), приписујемо његовом малом борављењу у Берковици, али ишао је у Чипровце, описује живописно место Клисуре и ускликује Чипровачкој Огости.

Тердим да има нас Торлака, има и Шопа, али се разликујемо од њих, они су наша велика браћа. По много чему смо слични са Шопима из трнског краја. Једном речју, "ми смо ми", а "они су они". Нека се зна да смо ми рођени у северозападној Бугарској, а они у - југозападној. Они певају шопске и граовске песме, а ми - северњачке.

Да играмо ми Торлачко, а они Шопско. Нека Шопа "газе земљу", а ми, Торлаци, ступаћемо на њу лако, доста су је набијали страни завојевачи. Дужни смо да је волимо и да је бранимо, јер има ли нешто скупље од ње? Она ће нас хранити. Ту, у њу ћемо ставити своје кости, поред костију наших родитеља.

Има нас Торлака у торлачком крају, који се распростро од Тимока до Тодориних кукли, тамо где су нанизане перле западне Старе планине. [прев. с буг.]

Следећи одељак, други од три одељка у делу књиге Торлаци и торлачки крај зове се Торлаци - Бугари, Словени православне вере. Ево шта у њему пише:

Торлаци су бугарска етнографска група, која територијално обухвата планинску област белоградчишког, чипровачког и берковичког краја. Услови за живот тамо се разликују од пољског дела видинског и монтанског краја. Тежи услови одређују начин живота људи у овим планинским крајевима.

Они називани Торлацима и данас се одликују својим изгледом, говором, етнопсихологијом, обичајима, изразитим осећајем за хумор, великом марљивошћу и здравим бугарским кореном. Везани су за свој родни крај, познат по својој историјској прошлости.

Зову нас Балканцијама, Торлацима, мешају нас са Шопима. Какви смо у стварности? Говор нам је био ни бугарски ни српски, па кавим онда језиком говоримо?

У време мојих ђачких година, са намером да нас понизе, нас, децу са планине Балкан, називали су Торлацима. Као студента један професор ме прво назва сељанчетом из торлачког краја. И тако се увећавао стид од тог назива, а упоредо с тим се појачавао мој интерес да разумем шта је то Торлак. Не кријем да испрва нисам имао тачну представу о значењу те речи.

У "Бугарском речнику", који је издала Бугарска академија наука 1993. године, о речи Торлак је записано: "погрдни назив за сељанина северозападне Бугарске. Простак, сељачина."

За Шопа је у истом речнику записано: "Сељанин из неких области западне Бугарске, обично са тесним панталонама - бревенецима."

У "Српском речнику" аутора Вука Караџића забележено је: "Торлак је човек који говори ни чисто српски ни чисто бугарски".

На жалост, у литератури нисам срео ни једно целовито лингвистичко, етнографско и локално историографско истраживање Торлака. Имам утисак да се последњих година код нас појачао интерес за Западне покрајине, а заједно с тим и за етнографске групе са овог подручја. И то ме наводи на веровање да ће се појавити таква истраживања.

Године 2001. су остварене две велике културне манифестације везане за ово питање: међународна експедиција названа "Мека фолклора", са центром у

селу Стакевци у белоградичком крају, и фестивал уметничког аматеризма "Торлаци смо, јунаци смо" у Чипровцима.

У оквиру фолклорног сабора у Чипровцима (23. септембра 2001. године) одржан је округли сто са темом "Торлаци и фолклорна култура северозападних бугарских земаља" (Традиционална фолклорна култура и савременост).

Десет научних реферата изнели су проф. др Димитрина Кауфман, доц. Албена Георгијева, Драгољуб Златковић (гр. Пирот), Дејан Крстић (гр. Књажевац), Предраг Пејић (Велика Лукања), Васил Гарнизов, и локални учесници Маријана Чемишанска и Славко Григоров (моја маленкост).

Гости из Србије су пронашли велике сличности и мале разлике које постоје између Торлака из Србије и Бугарске. На карти су биле оцртане приближне границе Торлака у два суседним државама и границе са Шопима.

Код нас није раширишено питање распрострањења Торлака по дужини државне границе, а такође и у ширину.

У "Бугарској етнографији" (етнологији) аутора П. Колева распрострањење Шопи је одређено на следећи начин: "Најсачуванијим средиштем Шопи се сматрају крајеви: софијски, трнски, брезнишки, радомирски, западнођустендилски, босилеградски, кумановски и кратовски. Тако можемо претпоставити да се Торлаци граниче са Шопима из софијског краја, то јест да је Петрохан [старопланински превој] условна граница између Торлака и Шопи."

Елена Нешева из белоградичког краја пише: "У северозападној Бугарској је, четири километра од Белоградчика, село Извоз. Са њим почињу Торлаци и завршавају са Стакевцима. На простору 18 км по дужини и исто толико по ширини је подручје села Извоз, Прозлазница, Долњи Чифлик, Праужда, Крачимир и Стакевци." Седам села, која су, по њој, једна од првих села у нашим бугарским земљама.

Живи класик наше књижевности, земљак Јордан Радичков, у причи "Торлак пише писмо Торлаку" и у роману „Прашката“ [врста дечије игре] одређује да се његов родни крај простире од Белоградичких стена до Тодориних кукли код Петрохана, који се скоро поклапа са границама торлачког краја, иако није указано на конкретна села.

Према Искри Лукановој, историчарки, бившој директорки Историјског музеја у Чипровцима, "простор Торлака обухвата групу села монтанског и видинског округа, која се налазе између бројих извора река Огоста, Лом и Арчар, испод старопланинских врхова Миџор, Репљанска црква, Три уши, Три чуке, Хајдучки камен, Свети Никола, Типчен, Црни врх, Остра чука и Косматица. У овом крају - пише она - има података о људском животу у најдубљој старини. Ова гранична област је чинила политичку, административну и економску целину са, по географском положају, суседном облашћу, западно од садашње бугарско-српске границе. С обе стране је сачуван прелазни говор, бугарском језичком систему ближи него српском."

Житељи овог подручја, богатог у географском и археолошком смислу, пре свега су Бугари, а названи су Торлацима због својих специфичних историјских, географско-привредних и културних одлика.

Реч Торлак (Турлак) има различита порекла. Задржаћу се на једном од њих. Може Торлак да се изведе од речи "турес", која на трачко-дакомизијском има значење - кула. Древни термин "тур" је служио за означавање високе зграде,

замка, утврђења. Друго, високе стаје од коља, плетери и покривене сламом, травом и другим материјалима, такође су називане "турлама".

На простору Торлака има античких и средњовековних утврђења, а један део њих у чипровачком крају истраживао је археолог Георги Александров. И у граду Пироту постоји утврђење које се назива Турла, а становништво тог краја је познато под именом Торлаци. На подручју града Пирота постоји и место Турла, где је у прошлости било винограда и колиба у њима.

П. Р. Славејков пише да је име Торлаци познато и у Сливену, Бургасу и Шумену.

Торлаци у нашој земљи са својим начином живота и културом, са својом херојском прошлошћу, привлаче и погледе писца и песника.

Љубен Каравелов одређује људе северозападне Бугарске њиховим карактеристичним начином живота, наравима и обичајима.

Константин Јиречек бележи да Торлаци другачије говоре и да се другачије облаче од Шопа, и не меша их.

Јордан Трифунов прави везу између Торлака и Шопа, она постоји, али има и разлика.

Иван Вазов, током берковичког периода свог стваралаштва, такође меша Торлаке и Шопа. Чак је у поеми "Грамада" поднаслов "Поема из шопског живота". Предмет те поеме је један особен обичај из северозападне Бугарске да се подижу гомиле (натамије) са циљем да се праве проклетције за казне насилника и пљачкаша, којима немају снаге да се освете на други начин. Много је његових хероја из тог краја. Према изреченим споменима из чипровачког краја он изграђује лик Беломелца [село Бели Мел у чипровачкој општини], са карактерним цртама Торлака. Дубинска истраживања Ивана Вазова лица и догађаја везаних за Николу Намеранског преточена су у стваралаштво о нашем крају, он открива борбени дух и одлике карактера наших предака - Торлака. Тлачени од Турака, пљачкани од газди, они нису клечали, већ су водили непрекидне борбе, којима су записали светле странице наше историје.

Са великом љубављу Иван Вазов описује природне лепоте берковичког дела планине Балкан, са одушевљавајућим погледом који се отвара са врха Ком. Очаран је лепотама Чипровачке Клисуре и шумом речице Огосте.

Илија Николчин, у свом раду у "Думи", "Торлаци смо, јунаци смо", пише: "Торлаци и Шопа су браћа. Торлак је мањи брат Шопа. Торлак (Турлак) из Западних покрајина се одликује неким особеностима у спољашњем изгледу, говору, навикама, обичајима и начину живота, одликује се великом марљивошћу, здравим моралом и будним бугарским духом. Одликује се и својим карактерним недостацима. То је Торлак: Бугарин, Словен, православне вере."

После свега овога имам разлога да се поносим што сам Торлак и немам због чега да се стидим. Напротив, поносим се што сам се родио и стасао у овом крају. Крају са богатом историјском прошлошћу. Први је устао против османског ропства, познат по својим истакнутим националним радницима из доба бугарског препорода и по својим храбрим војводама, по својим чувеним мајсторима Чипровачке златарске школе. Од тог краја почиње Домовина, а Торлаци су део ње. [прев. с буг.]

На крају овог одељка Славко Григоров даје карту околине Пирота, са неадекватним објашњењем испод ње, које упућује на много шире подручје од пиротског, јер је ту укључен и Књажевац, а у ранг Књажевца и Пирота ставља

село Велика Лукања, које се ни по чему не одликује од других села пиротског краја. Тај текст гласи: *Карта подручја Торлака од Пирота, Велике Лукање и Књажевца* [...]. Из њега се, дакле, види да Григорову није баш јасно распрострањење географских места за које је чуо да их насељавају Торлаци у Србији.

У одељку *Турле*, трећем у већем делу књиге под називом *Торлаци и торлачки крај*, аутор, у циљу поткрепљења тезе о настанку речи Торлак од речи *турла* што, по њему, значи утврђење, набраја места северозападне Бугарске на којима су регистровани остаци утврђења (даје и две фотографије утврђења). Уз ово, као додатни доказ, код неких примера даје и топониме или називе родова који садрже реч *Ту(о)рлаци*. Ево тих примера. У селима балканског (горњег) реона у области Монтана: у селу Брзија постоје *Турлашка фамилија* и *Турлашка махала*; у атару селу Долно Озирово, општина Вршец, постоји место *Турлачи рт*; у селу Комарево, општина Берковица постоји *Торлача махала*; у селу Рашовица, општина Берковица, такође постоји *Турлача махала*; у атару села Спанчевци, општина Вршец, постоји место *Турлашко врвиште*; у селу Јагодово, општина Берковица, постоји *Турлачка махала* и фамилија *Турлаците*, а у атару овог села места *Турлача обрштина* и *Турлашка орница*. У селима полубалканског (средњег) реона: у селу Бели Брег, општина Бојчиновци, постоји род *Турлаците*; у атару села Горно Церовене, општина Монтана, постоји место *Турлачки дол*; у атару села Замфиново (некада Гушанци), општина Берковица, постоји место *Турлашка обрштина*; у селу Мрчево, општина Бојчиновци, постоји *Турлачка махала*; у селу Портитовци, општина Бојчиновци, постоји род *Торлаците*; у селу Смољановци, општина Монтана, такође постоји род *Торлаците*. У селима пољског (доњег) реона: у селу Буковец, општина Влчедрм, постоји фамилија *Торлаците*; у селу Киселево, општина Брусарци, постоји род *Торлаците*; у селу Дондуково, општина Брусарци, такође постоји род *Торлаците*; у атару села Спанчевци, општина Берковица, постоји место *Турлашка орница*.

Овај одељак аутор завршава следећим закључком:

Села балканског реона Монтанске области од Тимока до Тодориних кукли неоспорно су насељена Торлацима. Можда је до извесне мере изузетак град Берковица. Један део њих тврди да су Торлаци, а други не. Они који су се бавили земљорадњом и сточарством рачунају се у Торлаке, а други су Грађани.

Тешко је да се успостави граница Торлака у дубину Монтанске области. Ипак, постојање остатака утврђења, торлачке фамилије и имена места – Турлачке орнице, Турлачка врвишта, Турлачки кладенци – дају нам основу да тврдимо да тамо има насељеника из торлачког краја. [прев. с буг.]

У другом делу своје књиге који се зове *Демографске белешке*, аутор има два одељка. У првом одељку, који се зове *Нови насељеници у чипровачком крају*, он набраја податке о конкретним родовима који су се овде населили, а међу њима има и доста оних који су дошли из пиротског и царибродског (данашњег димитровградског) краја. Овај одељак закључује: *Звали су их Торлацима (Балканције који су живели од Тимока до Искра, а и с друге стране планине Балкан), јер су се од оних који су живели у низији одликовали својим говором, традицијама и својим начином живота због специфичних услова за живот. Други одељак овог другог дела књиге зове се *Демографски развој чипровачког краја*, и у њему најављену тему аутор обрађује не помињући реч Торлак.*

Трећи део књиге има пет одељака. У прва три, који се зову *Чипровачка књижевна школа*, *Чипровачка златарска школа* и *Чипровачки ћилими – феномен стваралачког генија*, он не помиње реч Торлак. У четвртом одељку, пак, који се зове *Етнографија краја* реч Торлак се помиње неколико пута. У првом делу одељка он набраја етнографске групе, међу којима су и Торлаци и Шопи:

Према истраживачима етнографске групе су:

Шопи - они су у етнографском смислу једна од најшароликијих и најпосебнијих група бугарског народа и обухвата крајеве: софијски, трнски, брезнички, радомирски, западноћустендилски, босилеградски, кумановски и кратовски.

Торлаци - налазе се у северозападној Бугарској, у предпланинском делу белоградчишког, чипровачког и берковачког краја.

Капанци - срећу се у неким реонима трновског и разградског краја.

Сртовци - у варненском и бургаском крају.

Рупци - они су у густим шумама средњих Родоп.

Балканци - габровачки, еленски и трновски крај

Пољанци - живе у равним реонима земље.

Границе међу етнографским групама су недефинисане услед унутрашњих расељавања.

Према П. Р. Славејкову, име Торлаци је познато у Сливену, Бургасу и Шумену.

У пољском реону данашње монтанске области у много села има торлачких фамилија и торлачких места. [прев. с буг.]

Затим следи стара фотографија свадбе из белоградчишког краја, а онда пододељак који се зове *Физички тип Торлака у чипровском крају*. У њему он, поред осталог, каже да је на сваког посетиоца чипровачког краја остављао утисак изглед људи – висок раст мушкараца и ниски раст великог броја жена. Висок раст мушкараца објашњава начином живота у којем они имају прилике да се физички развију. Каже да је висина мушкараца изнад 1,70 м, а код неких достиже и између 1,96 м и 2 м. Наводи неколико имена овако високих Чипровчана које је он лично знао. Наводи Јордана Захаријева, који каже да се форма главе људи из околине Чипроваца разликује од оних у берковичкој, ломској и фердинандској (данашњој монтанској) околини. Они су брахикефали (широкоглави). Код мушкараца преовладава црна и кестењаста боја косе. Мало има плавих мушкараца. Такође начином живота, пре свега посвећеношћу ћилимарском послу, он објашњава низак раст жена. Када су на игранци, обучене у ношњу, долази до изражаја лепота девојака, њихова бела и веома нежна лица. Када је реч о боји коже, косе и очију, код жена преовладава средњи тип, између плавог и црномањастог, а плавих има мање од кестењастих. По облику главе су више мезокефали и долигокефали. Срећу се жене са веома лепим лицима и неописиво живим очима. А онда наводи и један пример:

Ево и једног изразитог факта за потврђивање лепоте жена Торлакиња:

Године 1927. Милка Станоева из села Железна јавља се на конкурс за лепотице у Софији и добија титулу "Царица лепоте". После тога се јавља на међународни конкурс и такође побеђује. [прев. с буг.]

Затим следи пододељак Карактер. У њему, поред осталог, аутор каже:

Не може да се одреди карактеристика Торлака а да се не крене од начина њиховог живота. Они живе у тежим условима од људи пољског реона. Имања су

им тешко доступна. Сточарство односи велики део времена мушкарцима, а женама – ткање ћилимова. Обезбеђивање хлеба је основна брига породице. Тешки услови захтевају већи рад да би се преживело. То је разлог тога што су марљиви, у журби, веома говорљиви, што су борбени и непомирљиви са неправдама.

Торлаци су сложни људи, за разлику од Шопа, они живе задружно и са суседима, за њих је комшија "кошуља до колена", није за "савет, али јесте за зајам у нужди". Торлак жели да је комшија добро, чак и "Вуте" да није лоше (његов старији брат) [што код Шопа, према стереотипима, није случај].

Зато је у Чипровцима основана 1895. године прва сеоска партијска организација у северозападној Бугарској и једна од првих у земљи организација БРСДП [Бугарска радничка социјал-демократска партија] за организовање и спровођење социјалне политике са циљем побошавања услова живота.

Ови квалитети Торлака су сакривени дубоко у њиховој доброј души, што не може да се види на први поглед, са њима треба континуирано да се буде у контакту да би се ухватио њихов духовни свет.

Истина је да су брижан тип људи, да су људи који мисле и мисао им је непрестано везана са бригом за породицу. Њима су породица и брига за породицу у основи.

Људи овог краја, упрегнути у јарам, непрестано мисле како да скину жагду. У време година робовања први су се дрзнули да се жртвују за слободу Отаџбине. Ова црта борбености им је наслеђе од предака. Зато су тако масовно људи северозападне Бугарске 1923. године учествовали у Септембарском устанку, првом антифашистичком устанку на свету. Много њих је жртвовало живот. У данашњој чипровачкој општини је убијено 79 устаника.

Сачували су љубав ка родном крају где год да се налазе, они живе за мисао о њему. Они који су из тог краја отишли у Америку да би зарадили новац за своје породице, када су почетком XX века схватили да постоји опасност да ће почети ратови, вратили су се у родни крај и узели учешће у њима. Заштита Отаџбине за њих је заштита њихових породица, њихова основна дужност.

Ево и једног примера из историје чипровачког краја: године 1913, када је Бугарска нападнута од наших претходних савезника – Срба и Грка, а поред њих и од Турака и Румуна, Чипровчани се сами штите и воде борбу у планини Балкан са српским војним јединицама, које су упале да пљачкају имовину и убијају мирно становништво. Наоружани стотинама пушака берданки, 50 добровољаца из Чипроваца узело је учешће у рату 1885. године, међу њима и старци, заједно са младићима који још нису служили војску, и током десетак дана, од 10. до 20. јула, одбијали редовну српску војску.

То показује да су достојни потомци својих предака из 1688. године и да су одговорни за своју слободу. [прев. с буг.]

Следећи пододељак ове књиге је *Говор*. У овом пододељку говори се о говору старих Чипровчана, који је био под утицајем насељеника католика из Босне, а онда говори о данашњем чипровачком говору (у једном тренутку га назива торлачким говором), дајући и његове конкретне карактеристике. Поред осталог, он наводи и закључке о говору овог краја које је дао Илија Николчин и у том контексту користи придев торлачки. Николчин је рекао да је овај говор близак трнском, да има сличности са граовским говором али наши Торлаци и Граовци нису исто. Торлачки језик је језик сурових људи, људи који живе у суровим условима, са свакодневним тешкоћама и невољама. То и Николчин и сâм

аутор поткрепљују тиме што мушкарци обилато користе псовке а жене клетве. Уз то додаје: *Наша браћа Торлаци из пиротског и царибродског краја превазилазе нас у псовању...* Затим у вези са говором додаје:

У савременом писаном стваралаштву примећује се будни ум и осећај за хумор чипровачких Торлака.

Из народних песма и прича из чипровачког краја, које су преживеле до данашњих дана, а исто тако и из пиротског и царибродског, најбоље добијамо представу о торлачком говору, као и о начину живота и етнопсихологији Торлака. Проф. др Тодор Ив. Живков каже да се кроз песме чипровачког краја човек опчињава говором тог краја, који се у науци назива различито, али га он назива торлачким. [прев. с буг.]

Следећи пододељак је *Ношња*. У њему аутор даје опис ношње овог краја, повремено користећи и назив Торлаци и придев торлачки. Одељак почиње речима: *Торлаци су карактеристични са својом белодрешком ношњом. У једном тренутку каже и: Друге ношње су опточене црвеним гајтаном и по томе се разликују од торлачке ношње. Загорска ношња почиње од села Белимел, 10 км источно од Чипроваца. Објашњавајући да су чипровачка и пиротска мушка ношња биле исте и да су хаљаци имали по неколко редова црних гајтана, он додаје и: Због ових гајтана пиротску и чипровачку ношњу су звали торлачком, баш торлачком. Касније каже и: Етнографи у својим проучавањима нигде нису забележили да су Торлаци остављали утисак носећи мустак. [прев. с буг.]*

Пети одељак трећег дела књиге назива се *Празници и обичаји*. У овом одељку **Славко Григоров** говори о годишњим обичајима у чипровачком крају. У уводу каже да у обичајима има и наслеђеног од Трачана. Као пример наводи: *У торлачком крају пред Ђурђевдан жене су спавале у стајама са овцама...* [прев. с буг.] Говорећи о празнику Бабиндан, он описује и један догађај који се у селу Железна десио на овај празник, у оквиру тог описа помиње и народна кола која су се на игранци поводом празника играла, а, поред осталих, помиње и коло *Турлачкомто*.

Трећи део књиге на крају је илустрован сетом фотографија златарских чипровачких производа, чипровачких ћилимова, народне ношње и других етнографских предмета и фолклорних састава из овог краја. Међу фотографијама шест фолклорних састава налази се и фотографија певачког састава *Торлачке мелодије (Торлашки напеви)*.

Четврти део књиге назива се *Из фолклора Торлака*, и у њему су четири одељка: *Народне песме, Народне приче, Лечење од стране бајалица и Чипровачке анегдоте*. На крају увода овог дела књиге, пре поменутих одељака, он каже:

У нашој Домовини имамо један званичан говорни језик и он нас чини једном нацијом, а дијалекатски говор нас везује за земљу на којој смо рођени, и нема разлога неко да нас омаловажава због тога што се у песмама користе речи из торлачког краја. Али то је, разуме се, у сасвим малим размерама. По томе се разликујемо од песама у источној Бугарској, великотрновском и шопском крају. [прев. с буг.]

У одељку о народним песмама аутор у једном тренутку каже: *У песмама су оживљавали ликови поносних Бугара из чипровачког краја, који су се борили против тлачитеља и завојевача [прев. с буг.]*. У овом одељку на једном месту пружа и већ поменути податак у прегледу литературе која Торлаке везује за пиротски крај, да *браћа Торлаци* из пиротског краја исто славе Младенце. Уз то

наводи једну песму, за коју каже да ју је чуо на фолклорном сабору *Торлаци смо, јунаци смо* 21. септембра 2001. године и коју је, по његовим речима, извела певачка група из Књажевца у Србији, коју је предводио Драгољуб Златковић. Касније каже и: *Ево једне седенћарске песме наше браће Торлака из села Стакевци у видинском крају, коју је записао Илија Николчин* [прев. с буг.]. У одељку о народним причама, аутор дословце наводи, горе већ приказани, велики део текста из каталога *Прича о Торлацима*, у којем се говори о Торлацима уопште, а не о конкретним културним чињеницама. Овај текст илуструје сликама младића и девојке у народним ношњама које су чиниле део ове изложбе. У једној причи локални чипровски говор он назива торлачким дијалектом (*Наши су започели разговор и говорили су торлачким дијалектом...*). У другој, шаљивој, причи говори се о сусрету два човека из чипровачког и пиротског краја, а она се завршава следећим речима: *Предложио му је да оду у кафану и тамо се почасте два брата Балканца* [са планине Балкан, Старе планине] *са две стране торлачке границе*. Једна прича се зове: *Два Торлака – ћорав и окат, јели су маслине*, а прича почиње: *Два Торлака су јели маслине из једне посуде...* Једна прича, пак, почиње: *Много је оброчних споменика у торлачком крају...* У пододељку *Афоризми – Чипровизми* има и неколико афоризама у којима се помиње реч Торлак и придев торлачки, и који показују и стереотипе о Торлацима:

Комшија је Торлаку кошуља до колена – без ње не може. [...]

Торлак кад се наљути – бежи, он је зао као црвени мрав. [...]

У торлачком крају кажу да се од шуме болује једанпут, два пута никада.

[...]

Наоштре ли се два Торлака један према другоме, крив је онај који је паметнији. [...]

Торлак клечи само када пије воду са кладенца. Он не проживљава живот на коленима, већ усправљен, и такав живот је њему достојан. [...]

Торлак учи децу речима, а магарац батинама. [...]

Жена из торлачког краја ако не испреде вуну од оваца, а мушкарац ако не испије вино из бурета до Нове године, пред људима служе за срам. [...] [прев. с буг.]

Пети део књиге зове се *Из невидљивог света Торлака*, и садржи пет одељака: *Самодиве, самовиле, вихори и русалке, Изгањање штете, Предсказање се остварило, Карма – награда и Натамија – врста проклетија*. Говорећи о самодивама, аутор каже: *Данас се реч самодива у торлачком крају употребљава за укор: самодиво ниједна...* У шестом, и последњем, делу књиге, који се зове *Нашинци – савременици* говори се о интересантним људима из чипровачког краја.

Поговор књиге гласи:

Уважени читаоче, браћо Торлаци, има нас, исто као што има и Шопа. Прођох пут од Тимока до Тодориних кукли. Обиђох античка утврђења и градишта, прођох торлачким стазама и пих воду са сачуваних латинских чесама. Уморих се од обилажења. Хајде, доста је толико! Хајде да седнемо и попијемо по једну посуду црвеног вина, и да запевамо: „Гуслар ми гусла,/ на свим мегданима,/ ко има вино црвено,/ нека се напије.“ И да би крај био добар, устанимо и испевајмо нашу химну, уз жељу да се пева и после нас и во вјеки вјеков! [прев. с буг.]

Затим даје нотни запис и речи песме посвећене Чипровцима.

После дијалекатског речника, датог као прилог, следи још један текст:

Дођите у Торлакију и остаћете под утиском природних лепота, а највише чудом Белоградичких стена.

У том крају је бисер Чипровачког Балкана [планине Балкан, Старе планине]. Крај богатог културно-историјског наслеђа.

Прођете ли кроз Клисуру, застаните на Метеризи, поред стене на којој је 1837. године обешен Врбан Пенев Белимелец, и поклоните се!

Скрените и посетите свети Чипровачки манастир "Свети Јован Рилски".

У граду Чипровци се попните на историјски брежуљак и посетите Градски историјски музеј!

За вас су отворени коначишта за странце и домови Чипровчана:

- Павлова кућа са хотелом и рестораном
- "Торлаците", кућа из доба Препорода, са хотелом и гостионицом
- коначиште поред Шарене чесме
- много домована који се баве породичним туризмом

Идите и у Берковицу, град лепих одмора, и обавезно посетите музеј-кућу "Иван Вазов".

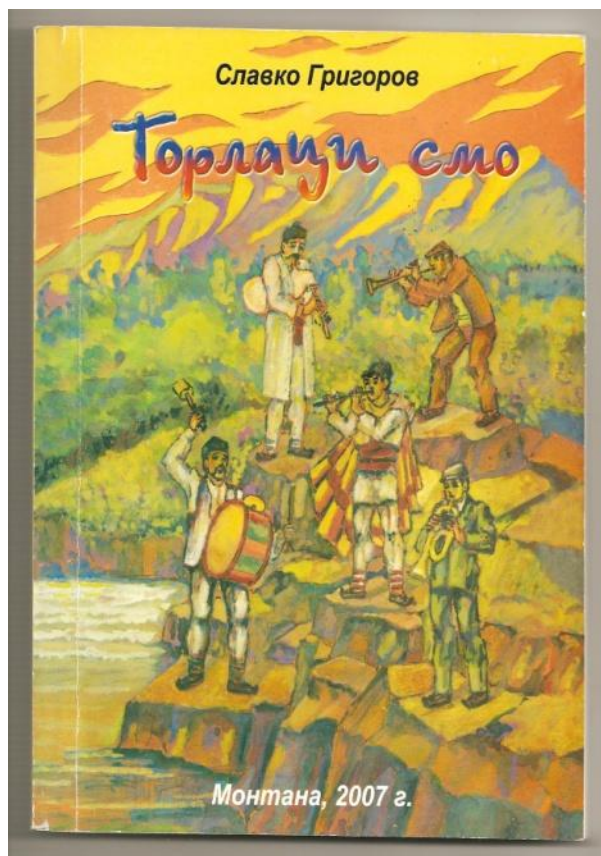
Торлакија се слави и у живототворним изворима вреле воде у Вршецу.

А кренете ли путањама горде Старе планине, попијте воде са хајдучких кладенаца и гледајте дивну природу, величанствене масиве стена, бујне водопаде и столетне шуме.

Са висина и купола звезданог неба је другачија, тамо и девојка Луна додирује Три чуке! [прев. с буг.]

Пре садржаја књиге аутор даје и две групне фотографије угледних људи из чипровачког краја, а испод једне пише: Савремени Торлаци 1968. године, када село Чипровци постаде град Чипровци [прев. с буг.].²²⁵

²²⁵ Славко Григоров, *Торлаци смо*, Монтана 2007.

Сл. 8. Предња корица књиге
Славка Григорова "Торлаци смо"

*

За књигу Славка Григорова предговор под насловом *Ах, ти Торлаци!* написао је **Димитар Младенов**. Он гласи:

Кад год се сретнем са својим земљаком Славком Григоровим и почнемо пријатељски разговор, он не пропушта да ме заговори о Торлацима. Сада, док сам редактирао рукопис његове нове књиге "Торлаци смо", схватио сам да је много тога о њима тајно у својој души. Низ разлога га је испровоцирао да почне од корена својих предака и да стигне до њихових висина у наше време.

Један од разлога да уђе у тако одговорну тему, како и сам признаје, био је да докаже да Торлаци постоје као посебна етнографска група, јер су их неки бркали са Шопима, а неки одрицали њихово постојање.

У почетку он се задржава на настанку речи Торлак, приближно одређује територију коју заузимају Торлаци - од Тимока до Тодориних кукли, претежно планински реон који се спушта ка равницама Видинске и Монтанске области.

До ситница се задржава на демографији овог краја и на родове који су се вратили у родна места после погрома који је северозападна Бугарска доживела после Чипровачког устанка 1688. године.

У одељцима посвећеним етнографији и фолклору Торлака највеће место је оставио њиховом физичком типу, њиховим карактерним особеностима, специфичном говору и белодрешковској ношњи. Кроз фолклор - народне песме, приче, народне лекаре, са извора нам даје карактеристике Торлака. И да би истакао богату духовност људи овог прелепог краја Домовине, задржава се на

феноменима: Чипровачка књижевна школа, Чипровачка златарска школа и чипровачки ћилимови.

Од почетка до краја књиге пролази нит да у венама његове браће Торлака тече крв Трачана, Словена и Прабугара, а по вери, да су они православни хришћани.

Са болом он говори да се мало чини на очувању те богате духовности Торлака. Аутор наглашава да је цела наша духовност данас у кризи и да веза са прошлошћу слаби, деца у северозападној Бугарској ретко певају народне песме.

Григоров нема за циљ да истражује целину живота људи свог краја, већ се задржава на његовим посебним сегментима, да би истакао њихов карактер; и он је део њих и живео је истим животом као они, у суровим условима и теškoћама. Торлаци су способни да одолевају теškoћама, борбени су и љубитељи знања, а нису глупаци и простаци, прости сељачине, како је забележено у неким речницима. А такве квалификације постоје и данас у разговору. Ово питање заслужује да се на њега обрати пажња и да се направи одговарајућа корекција – апелује аутор. И продужава: „Из Торлакије су поникли ...“ [овде аутор рецензије наводи горе већ цитиране, романтичарски исказане, речи Славка Григорова о угледним личностима из торлачког краја у Бугарској].

И ако се проникне дубоко у садржај књиге, стиче се утисак да он отвара врата за поглед ка невидљивом свету својих земљака, у којем има самодива, самовила, русалки. Додирује једну велику тему, коју су користили титани поезије и прозе бугарске књижевности Вазов и Радичков. У том невидљивом свету представник добрих духова је анђео, а лоших ђаво.

На индиректан начин показује и недостатке Торлака, нема за циљ само да их велича, већ их показује онакве кави су у стварности и каже: "Идеалних људи нема, као што нема ни идеалних ствари у техници".

Током писања књиге аутор је прешао дуг пут, користио је признате публикације и чињенице. Књига је добро илустрована.

И ова његова књига, четврта по реду, написана је карактеристичним лаким језиком, излагање је уредно, са јасном мисли од почетка до краја.

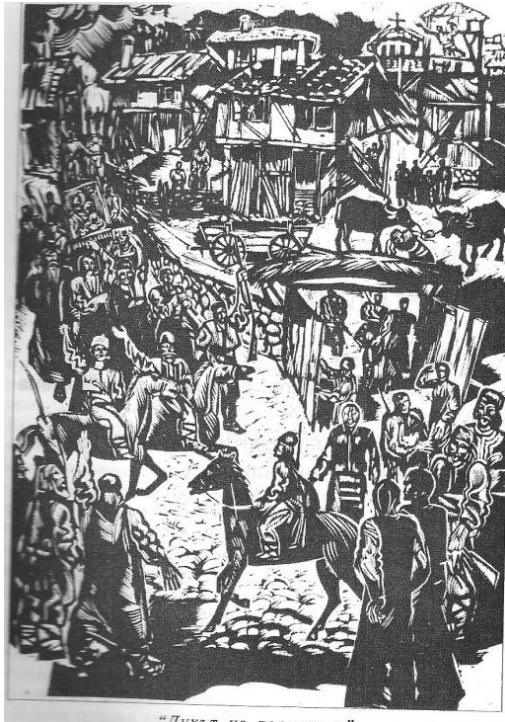
Успешан завршетак књиге је направљен укључивањем у њу химне Чипроваца, која опева хероизам, букве столетне и пољане зелене.²²⁶

*

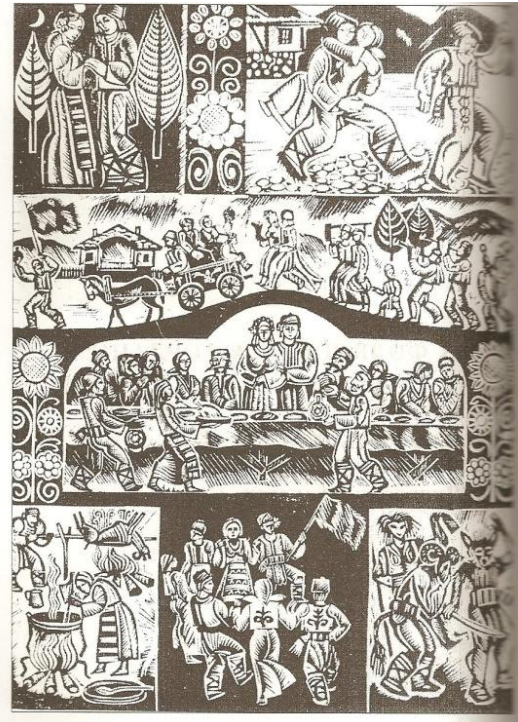
Књига Славка Григорова *Торлаци смо* илустрована је и трима илустрацијама уметника **Венелина Захаријева**. Две од три илустрације у свом имену садрже реч Торлак: *Дух Торлака*, која приказује устаничку атмосферу и највероватније алудира на Чипровачки и друге устанке овог краја, и *Торлачка свадба*, која, како и име каже, садржи сцене из свадбених обичаја Торлака у Бугарској.²²⁷

²²⁶ Димитар Младенов, *Ах, тези Торлаци!*, у: Славко Григоров, *Торлаци смо*, Монтана 2007, стр. 5-7.

²²⁷ Славко Григоров, *Торлаци смо*, Монтана 2007, стр. 10 и 82.

Сл. 9. Венелин Захариев
"Дух Торлака"

Сл. 10. Венелин Захариев
"Торлачка свадба"

*

Године 2008. Георги Костадинов из Чипроваца у Бугарској објављује збирку песама *Спомени немају сенку*. У предговору ове збирке **Петко Кџкин** каже:

Ова збирка стихова нас уводи у свет Турлака. Уистину, правилно је да се назову "Торлаци", од турског "торла" - планина. Треба да се извинимо због те грешке у писању, али је оно као "Турлаци" много популарнији назив за Балканције северозападне Бугарске. Аутор Георги Костадинов је рођен и живи у Чипровцима. Тамо се у обичном говору још користи турлачки дијалект, којим је написан први део књиге. Као језичка форма он је веома интересантан са сачуваним падежима и деклинацијама, но, за оне који га не познају, овај изговор може да звучи смешно, а смисао да буде несхватљив. Овај дијалект је на себи својствен начин, пак, сасвим на месту када се на њему излажу веселе и тужне историје о начину живота Чипровчана, типичних Турлака, за које, пак треба да се сагласимо са аутором, да су "све јунаци" а њихове жене "све убавице".

Чипровци је мали планински градић, до 1968. године село (зато се и у Гогиним стиховима на много места говори о нашем селу). Овај град је сачувао у великој мери сеоски начин живота и то има своју чар. Чипровчанин је човек чворноват, који се мушки бори са незгодама и природом. Ова борба, понекад немогућа, подгрева код ових људи склоност ка самоиронији и самопародирању, али без настројености ка поразу, без осећаја предодређености. И ево хероја турлачког света онаквог каквог га је аутор видео, са добрим - вредан, упоран, са не баш добрим - када је у крчми, скандалџија, спреман на тучу, и кад ради "у градинуту" и "у ливадуту", кад "насе овце и копа лозје" и кад "бере дрва" без

дозволе. С много хумора, али са много топлине, донесен је начин живота Турлака, њихов особени осећај за свет и много што шта што се дешава.

Макар и да живе тешко, ови људи нису учмали, човечно је у њима живо, они умеју да се радују животу, да се усхићују лепим, да страдају и да се уздижу. И када је све то послужено дражесним турлачким дијалектом, читалац се уводи у аутентичност шареног турлачког света - пред њега испливавају обриси Баца Ванче и Нашег Ваке, љутих свекрва и непокорних снаха. Ко хоће да се наслади нестандартном речју, заиста ће испитати чаролију већ несталих језичких форми, које одлазе заједно с људима. Ни за кога није тајна да су у току година демократије ова места почела да пропадају, млади тог краја потражише своју зараду у великим градовима или у иностранству, највише "у Европу", јер је Европа ипак ближе родном крају него, на пример, Америка.

Но, ко је живео у тим китњастим планинским селима, макар да је сада и далеко, несумњиво са узбуђењем и чежњом ће се у мислима враћати тим местима и са сентименталношћу ће се сећати симпатичних људи који настављају тамо да живе и да одржавају још живе локалне обичаје и језик. [...]

Али овде нећемо да препричавамо ни поезију о Торлацима ни љубавну лирику, оставићемо читаоце да се сами њима насладе. [...] ²²⁸ [прев. с буг.]

*

У својој збирци песма *Спомени немају сенку*, као што је већ речено, објављеној 2008. године, **Георги Костадинов** је први циклус, то јест део књиге, назвао *Турлакијада*. Све песме овог дела књиге обрађују мотиве из Чипроваца, а две у наслову и више пута у садржају имају речи турлашки: прва је *Турлачки свет*, а једна од наредних *Турлачка идила*. Овде их дајемо у целини:

Турлашки свят

Ми смо се родили тук турлаци,
И смо свете до едџн јунаци.
А на работуту кви смо луди,
Свеки ко ни види, све се чуди!
Миньоре су ни половин мужьете.
Работе много и по градовете.
Па да не ви распрavam за женете!
Цел дџн не дигу се из килимете.
У свеки двор – магаре и овца.
Кокошка, прасе, куче и коза.
Кога работимо, се не сегуемо.
По некога се случи, та се пцуемо.
А седнемо ли на по чашу, две,
На третуту се носи и мезе.
Женете ни стою диван-чапраз.
Салату режу и чету на глас:
- Да ви отруе, па да ви преседне!
Сал пуцате, човек не мое седне!
Цел дџн че се препиру и че пию,

Турлачки свет

Ми смо се овде родили као Турлаци,
И сви до једног смо јунаци.
А за посао какви смо луди,
Свако ко нас види само се чуди!
Половина мушкараца су рудари.
Раде много и у градовима.
А да вам не причам о женама!
Цео дан се не дижу са ћилимова.
У сваком дворишту – магаре и овца.
Кокошка, прасе, пас и коза.
Када радимо, не шалимо се.
Некад се деси и да се псујемо.
А седнемо ли на по чашу, две,
На трећу се носи и мезе.
Жене нам стоје док уживамо.
Салату секу и гунђају на глас:
- Да вас отрује, па да вам преседне!
Само ждерете, човек не може да седне!
Цео дан ће се препирати и пити,

²²⁸ Петко Кџкин, *Предговор*, у: Георги Костадинов, „Спомените нямат с сянка“, 2008, стр. 7-8.

А най-накрай че дигну гюрунтию!
Како невиджували само шльоку!
И забоваре и работу и стоку!
Та женеторът све чету, не спину!
И на мужъете кусуре намиру.
А на по чашку седне ли турлакът,
Не можеш да го изгониш ти от макът!
И мое да си пие он със дни.
И све уз масуту да си седи.
Това си ни е кусур, и адет.
Че пиемо още преди обед.
С право ни се кару и женете.
Сол ни търку често на главете.
Иначе су арне и радетне.
Ем работе, ем су и уметне!
А на седну ли у килимете,
узну тупицете у рукете,
ъела глей како килим се ражда!
И како на шарке се догажда!
Та турлаците смо те това.
А кага се случи веселба,
свите смо у купът на орото.
Свеки дига чащуту с виното!
Свеки игра! Свеки песну пее!
Сваки се майтапи и се смее!
Печени смо тука, балканджие,
и на ъедене не смо манджие.
Кага има - лебъц и солчица.
Кага нема – бистра водица.
Гручка сиренъе, некой домат,
и с това турлакът е богат!
Сал смо бедни откъде паре.
Ама ли од Бога смо добре!
София турлашка е почти!
Половината кажжи – речи!
Кой от тук измъкне се, избега,
още десет потърчу по нъега!
За врачанъе никой не орати.
/Тук че мае компир и домати./
Те тека смо тука, по турлашко.
Ама добре, че племе смо юнашко!
И нека Господ здраве да ни дава,
та да е жива турлашката слава!

А на самом крају ће направити цумбус!
Као да пиће нису видели, само шльокају!
И забораве на рад и стоку!
А женетине само звоцају, не престају!
И мужевима мане налазе.
А на по чашицу седне ли Турлак,
Не можеш да га истераш ни из крчме!
И може да пије он данима.
И све уз сто да седи.
То су нам мане и навике.
Пиће још пре ручка.
С правом нас грде жене.
Често нам со трљају на главе.
Иначе су добре и вредне.
Ем раде, ем су и умешине!
А седну ли уз ћилимове,
и узму тупице у руке,
дођи гледај како се ћилим рађа!
И како са шарама настаје!
Ето то смо ми Торлаци.
А када се деси веселъе,
сви смо заједно у колу.
Свако диже чашу с вином!
Свако игра! Свако песму пева!
Свако се шали и смеје!
Печени смо ту, Балканције,
и једу не налазимо ману.
Кад има - лебац и солчица.
Кад нема - бистра водица.
Комад сира, по неки парадајз,
и с тим Турлак је богат!
Само смо сиромашни с парама.
Али од Бога нам је добро!
Софија скоро је турлачка!
Половина да кажємо!
Ко се одавде извуче, побегне,
још десеторица потрче за њим!
О повратку нико не говори.
/Да се дангуби кромпиром и парадајзом./
Ето тако нам је ту, у турлачком крају.
Али добро је што смо племе јуначко!
И нека нам Господ да здравъе,
да би била жива турлачка слава!

Турлашка идилия

Лето е. Слънце грее. Джингаре цвѣрчу.
По топракът тичи пѣу. И овце бляю.
У ливадете е пълно с дѣрти и дечор.
Едни косе, едни сбиру, и кару гу

у двор.

У кошару да га спастре, та га студѣт
фане,

целу зиму они с нѣга стокуту че ране.

Вечером че се приберу, че се поизмиу,

и на масуту мужѣете седну на рекиу.

А женете че позготве нецо за

по-набѣрже.

Компир некой че се свари, яйца че

испѣрже.

Че вечеру и че легу, малко да отморе,

що ютротото че се дигу па у тѣмне зоре.

Ако па рече да вали - отиде сенцето.

За това че бегу рано, да фану

слѣнцето.

Те тека е едѣн месец, догде мине

зорѣт,

и сенцето се прибере на стожер у

дворѣт.

Като свѣрши сенокосѣт, пойду се

градине -

а у лугѣт, а у долѣт, или у дзидинѣе.

Компрете се изваде, пипер се прибере,

и на краят че остане лозѣе да се бере.

Сгмечу тегав грозѣето, прекипи виното.

Чеку, кат падне снегѣт, забели селото.

И тегава целу зиму с кану у рукуту

снегѣт пѣрту през час, през два по

магазуту!

Докѣде бурето пуца, канелката пее!

И турлакѣт се весели, и му се живее!

Догде цѣуре, те тека е - кой како га

мое.

Ама като дойде пролет, и работа пое,

рѣгну свите из орманѣт - копанѣе,

оранѣе!

Варку, саде, що па нема време за

чеканѣе!

Тук тека вѣрти се колелото от отавна.

И народѣт ни работѣн, и историята

славна!

И нека Господ да ни варди от зло и

Турлачка идила

Лето је. Сунце греје. Врапци цвркућу.

У шумици птичице певају. И овце блеје.

Ливаде су пуне одраслих и деце.

Једни косе, други сакупљају, и терају у

дворишите.

У плевњу да га ставе, да га хладноћа

ухвати,

целу зиму ће они њиме стоку да хране.

Увече ће се вратити кући и умити,

и уз сто мужеве сести на по ракију.

А жене ће спремити нешто за јело

на брзину.

Скуваће се по неки кромпир, јаја ће

испржити.

Вечераће и лећиће, мало да одморе,

јер ујутру ће се дићи, па у тамне зоре.

Ако се деси да пада киша - оде сенашице.

Зато ће пожурити рано, да ухвате

сунце.

Ето тако је један месец, док прође

пресија,

и сенашице се стави на стожер у

дворишту.

Кад се заврши косидба, почне се у

баиштама -

мало у шуму, мало у до или у камен.

Кромпир се извади, паприка се обере,

и на крају остаје грозжђе да се бере.

Смуљају тада грозжђе, прекипи вино.

Чекају, кад падне снег, забели се село.

И тада целу зиму са бокалом у рукама

снег прте један сат, по два су у

продавници!

Док из бурета иде, чеп пева!

И Турлак се весели, и живи му се!

Док цури, ето тако је - ко колико

може.

Али кад дође пролеће, и посао пева,

похитају сви у њиве - копанѣе,

оранѣе!

Пазе, саде, јер нема времена за

чеканѣе!

И тако се овде коло врти од давнина.

И народ нам је радан, и историја

славна!

И нека нас Господ чува од зла и

душманье! душимана!
Да смо живи, да смо здрави! Това ни е *Да смо живи, да смо здрави! То нам је*
иманье! имање!

У једној песми без наслова у овој збирци аутор иронично говори о сиромаштву у Чипровцима у време демократије, после пада социјалистичког режима. На крају песме опет користи реч *турлачко*:

[...] *Ми потурете несмо свалили,
за Европу смо се приготвили!
Те тека смо тука по турлашко,
ама па семето ни е юнашко!
Та они ни газе, ми трпимо.
Траемо си. Мирно си седимо.
Шчо смо свикли - нема наши-ваши!
Свите до едн су све тѣргаши!*

[...] *Ми чакише још нисмо скинули,
али за Европу смо се припремили!
Ето тако нам је ту у торлачком крају,
али нам је срце јуначко!
Они нас газе, ми трпимо.
Постојимо. Мирно седимо.
Јер навикли смо - нема ваши-наши!
Сви до једног, сви су шпекуланти!*

Опет у једној безименој песми, у којој на сличан начин као у претходним песмама аутор описује свој крај, говорећи о женама, помиње Турлака:

[...] *А кага мужьете седну на по рекиу
да пию,
оне тегав се разоку. Дигу гюрунтию.
А оно турлакът, Божке, със едно не
мое!
Седне ли и забовари кага да си пое!
Е, те тия кусур много мразе ни
женете!
Нек си чету, нек да оку! Кво да прае
горкьете! [...]*

[...] *А кад мушкарци седну да попију
по ракију,
оне тада почну да вичу. Дигну галаму.
А Турлак, Боже мој, са једним пићем
не може!
Само ли седне, он заборава и да пође!
Е, те наше мане жене много
мрзе!
Нека зврндају, нека вичу! Шта да раде,
јаднице! [...]²²⁹
[превод с дијалекта ДК]*

*

Елена Нешева, активни учесник аматерског културног живота општине Белоградчик²³⁰, године 2010. објавила је друго издање књиге (немам податак о години објављивања првог издања) *Изворни фолклор Турлака : о општини Белоградчик и још по нечему*. Поред тога што се назив Турлаци јавља у самом наслову књиге, он се јавља и у другом поднаслову: *Сличности и разлике између Турлака села Стакевци, Турлака поречја, села Салаш и Торлака села Чупрење*. Одмах пада у очи да је у поднаслову два пута искоришћена реч Турлак а једанпут Торлак, што, с обзиром на то да се јавља и у тексту књиге, може да значи, јављање различитих облика ове речи у разним насељима (уз Стакевце, поречје и Салаш је стављена реч Турлак, а уз Чупрење Торлак).

Елена Нешева књигу почиње речима: *Тражење корена мојих Турлака овенчало се успехом...* Наставља да у реону Белоградчика, где она живи, има преко сто двадесет регистрованих пећина и говори о пронађеним остацима људског живота у овим пећинама у праисторији. Каже да пронађени археолошки остаци

²²⁹ Георги Костадинов, *Спомените нямат с сянка*, 2008, стр. 13-14, 47-48, 63, 65.

²³⁰ Овај податак сазнао сам у личним контактима са Еленом Нешевом.

поред пута за село Крачимир њој показују да је *то древно насеље Трибала – једног од тракијских племена која су живела у општини Белоградчик, и Турлака по легенди из села Стакевци и легенди Торлака села Чупрење* [прев. с буг.].

А онда каже: *Но Прабугари су играли важну улогу везано за данашњу Бугарску и зато ћу започети са њима.* Даље препричава, на свој, дилетантски, начин схваћене, фрагменте бугарске средњевековне историје. Ту меша и Библију и египатску и јеврејску религију. У следећем одељку, названом *Гробница*, она говори о томе да је ово (турлачко/торлачко) подручје посебно, да има посебну космичку енергију због распореда небеских тела и неких природних елемената на овом подручју. Ову своју маштарију о посебности свог родног краја, коју везује за једну пронађену тракијску гробницу, она детаљније развија, укључујући ту и старе митологије и друге археолошке остатке широм Бугарске.

Следећи одељак се зове *Трибали - корен Турлака општине Белоградчик*. Ту даје неке историјске податке о Трибалима, а на једном месту каже да су по једном запису Трибали носили белу одећу, а људи са белом одећом пресрећу кана Аспаруха и дарују му земље 681. године. Ово наглашава вероватно због тога што је у њеном родном крају мушка ношња од белог сукна. Ту на једном месту на мало неразумљив начин помиње и Турлаке: *Да ли су Турлаци бројали календар од године 1, па данас знамо да је кан Аспарух те године дошао на бугарску земљу.* Изношење историјских података, без помена Торлака, она наставља и у одељцима *Мизи, Мизија и Трибалија, Гети и Дачани*. Потом следи одељак *Легенда о трачкој богињи Бендиди*, у којем ауторка даје једно од својих домишљања која теже да имају форму легенде. У одељку *Легенда о селу Стакевци* износи се неколико легенди, у комбинацији са историјским подацима, о настанку села Стакевци и околних села.

У одељку *Археологија општине Белоградчик* износи се преглед археолошких локалитета и археолошких налаза у овој општини, уз повремене коментаре и дилетантске закључке ауторке. За разлику од претходних одељака, она у овом одељку неколико пута помиње Турлаке. На самом почетку одељка каже: *Археологију општине Белоградчик је описао Асен Балкански у својој књизи "Археолошка карта белоградчишког краја". Он је био први директор Историјског музеја града и ја ћу цитирати најважније од онога што је дао, које доказује да је Селиште на Врелу древно селиште Трибала, који су живели пре Христа, и Турлака нове ере (по легенди).* Нешто касније каже: *Ја сам стопроцентни Турлак и Турлаке одлично познајем. Један од основних принципа, који и сада чувају, им је: "Мама тати без мараме [дара, поклона] не даје", што значи да Турлак ништа не даје ако не добија.* Схватање ауторке да су Турлаци настали од Трибала показује и њена реченица: *Тешко да неко може да ме разувери у то да је стакевачки дијалект такође наслеђен од Трибала.* У овом одељку је, после изношења података о једном археолошком локалитету, и донекле неразумљива реченица: *То је још један доказ, осим легенде о селу Чупрењу, да су Торлаци општине Чупрење после Турлака општине Белоградчик.* Набрајајући античке археолошке налазе из села Крачимир, ауторка набраја и заветну плочу тракијског Хероса, а у заградама даје свој коментар: *Трибали пре Турлака на Селишту - они су корен Турлака, који су први од нове ере. То доказује да је Селиште древно селиште Трибала и Турлака општине Белоградчик. За мене је то доказ да су на путу ка источној Бугарској оставили људе и од њих новообразована села, али не прихватам одговорност да ли су се називали Турлацима или другим именом.* Говорећи о једном локалитету

између села Чифлик и Праужда који се назива Манастир и на којем је, према предању, некада био манастир, каже да недалеко од њега постоји плато са чије западне стране постоји усправна стена на којој је она лично видела *исечено сунце*. *Ко га је исекао? Да није негде у овом крају древно "Селиште Горњег Чифлика и Турлака других села поречја, која данас "вреве" [дијалекатска реч за говор], зато што је Селиште доказало да је древно селиште Стакеваца и Крачимира, који данас "орате" [такође дијалекатска реч за говор] (говоре). Да није дијалект данашњих Турлака општине Белоградчик део Кивота који се тражи у Бугарској [? - ДК].*

У одељку *Дијалект* ауторка између осталог каже: *...дијалект Турлака из Стакеваца по мени је узрок тога да се данас житељи тог села називају Турлацима. Ни у другим турлачким селима, ни у чупрењској општини, нигде не нађох:*

- *"тутуњичење", које је најспецифичније у дијалекту Стакеваца. Данас код свих Турлака поречја Стакевске реке све речи завршавају на "у" – "воду, ногу, руку..."* Даље набраја неке карактеристике говора овог краја, а приликом набрајања, још у три наврата помиње Турлаке:

- *Меки знак "ъ" имају сви Турлаци [...]*

- *"П" се замењује са "ф": бапка – бафка, дупка – дуфка.*

Свега тога нема код других Турлака. [...]

- *уместо "ште" говоре "че", што је исто и код Турлака општине Чупрење*

[...]

У овом одељку она каже и да су сви они гостопримљиви, радни, веселаци и шалјивције. На крају одељка, као најава за следећи, нешто већи, одељак у којем се износе текстови народних песама, она каже:

Турлаци из Стакеваца су и поети и вечни као њихове песме, које су саздали од много дијалекатских речи, које нигде не сретох и које доказују сложену граматику њиховог дијалекта.

После одељка *Песме*, у којем су дате народне песме из села Стакевци, следи одељак *Загонетке*, а затим одељак *Народне приче*, у којем се износе приче из Стакеваца и једна из села Горњи Чифлик. На крају овог одељка објашњава да је неке приповетке чула у селу Протопопинци, али их није дала јер: *Мој циљ је да све буде локално - турлачко*. Затим следи одељак *Лакрдије*, у којем даје шалјиве анрдоте из Стакеваца и, нешто мањи број, из Горњег Чифлика. Следе одељци *Фамилије Стакеваца*, *Локална кухиња*, у којем, говорећи о једном народном јелу, ауторка каже: *Овог деликатеса нема код осталих Турлака и нисам га открила нигде другде*, а затим одељци *Народни обичаји* (описују се свадбени обичаји и обичаји око рађања и одгајања детета), *Бајања у Стакевцима*, *Бајања у Горњем Чифлику*, *Песме певане у Горњем Чифлику*, *Фамилије у Горњем Чифлику*, *Фолклорни календар у Стакевцима* (где се описују годишњи обичаји). Описујући како се некад обављао годишњи обичај Баба Марта, она каже и: *То је била прва мартеница Турлака*, а описујући Божић каже:

Сви Турлаци поречја на исти начин су чували месо, тако што су га заливали топљеном свињском машићу и остављали на хладном.

Са овим празником се завршава фолклорни календар Турлака села Стакевци и поречја Стакевске реке, општина Белоградчик.

Потом следе одељци *Игре* (у којем се описују дечије игре), *Места у Стакевцима* (где се набрајају топоними овог села), *Народна ношња*. На крају

одељка о ношњи, говори о неким разликама у женском костиму између села, а онда одељак завршава:

То је мој доказ за тврдњу, јер у Стаквцима за сваки узраст постоји народни коситим, да су у њима скривене сличности и разлике између Турлака Стакеваца, Поречја, Салаша и Торлака из Чупрења. То доказује да су Стакевци и Поречје први а остали после њих, зато што они ем чувају ем надограђују [? - ДК].

Сличности и разлике свако може веома лако да открије у дијалекту и осталим областима изворног фолклора. То ће допунити портрет Турлака, после његовог гостопримства, које је одавно доказано.

Следећи одељак под називом *Професор Александар Виденов Нејински*, посвећен је овом познатом бугарском виолинисти и професору музике родом из Стакеваца. Овај одељак почиње:

Не могу да завршим ову књигу а да не укључим професора Александра Нејинског из Стакеваца, који има највеће заслуге за развој културне делатности и популаризовање Турлака свог родног села.

Последњи, не мали, одељак ове књиге носи назив *Ласцивни фолклор*. У једној ласцивној причи се за једног актера каже да је *оштроумни Турлак*.

На крају књиге је, под насловом *Белешка аутора*, својеврсни закључак, који показује ауторкино субјективно схватање сопственог турлачког идентитета и њене мотиве да се њиме бави, па се овде даје у целини:

Циљ мог седамнаестогодишњег проучавања Турлака био је да сакупим довољно о њиховом корену и да из ове књиге науче још нешто што ће их натерати да му се често враћају. Највеће богатство Турлака општине Белоградчик је њихов јединствени фолклор.

Искрено жалим две ствари: што није жив онај Турчин који нам је дао одређење: "Турлак - прост Балканција - Бугарин", да му кажем да један прост човек не би могао за пет стотина година турског ропства да сачува свој језик, начин живота - свој корен.

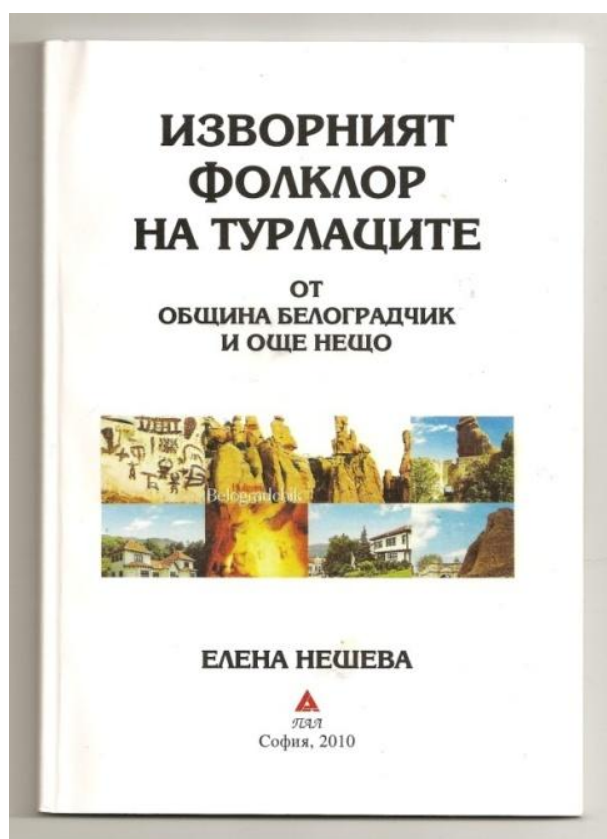
Друго, што би било велико задовољство, јесте то што бих му захвалила за то што је мог брата Турлака назвао Бугарином, уз општепознату тајну да је пет векова Бугаре називао - ђаурима. "Турлакат је вит како свинаковину и ласно се не преклепуе" [дијалекатска изрека која значи да је Турлак чврст и не мења се лако], што је натерало Турчина да пази са њим. Изгледа да га је познавао као великог оратора (Стакевци – орати) и онога који подиже велику вреву ако га "неко нагази на жуљ" (у Поречју - вреви, што значи да подиже галаму).

Ова књига је кратак одмор на мом путовању кроз последњи ход кроз време, да откријем оне прве који су говорили једним језиком и корен су свих племена која су живела на планети Земљи.

Ту станицу ћу назвати: "Трибали са Врела - корен Турлака општине Белоградчик и Торлака села Чупрење". На зидинама "Зајеч" на Врелу археолози су започели ископавања и ја очекујем да открију то што траже, зато што је то на древном селишту Трибала и Турлака.

Зидине значе тврђава, а тврђава нешто чува. Остављам археологији да отвори завесу када за то дође време. А ја направих свој поклон мојим Турлацима! [прев. с буг.]²³¹

²³¹ Елена Нешева, *Изворният фолклор на Турлаците : От општина Белоградчик и още нешто : Приликите и разликите между турлаците от с. Стакевци, турлаците от поречието, с. Салаш и торлаците от с. Чупрене*, София 2010.

Сл. 11. Предња корица књиге Елене Нешеве „Изворни фолклор Турлака“

*

У овој књизи Елене Нешеве на почетку је објављен и предговор **Илије Табакова**, који носи наслов *Предговор : Гутљаји са извора*. Поред тога што у њему Турлаке/Торлаке помиње наводећи наслов и оба поднаслова књиге, он, говорећи о књизи, каже да је ауторка, између осталог, *спровела и много разговора са живим сведоцима о питањима турлачког краја*. Нешто касније каже: *У представљеном материјалу фундаментално, најподробније и обимно је изложено оно турлачко из села Стакевци, зато што је ту најбоље сачувано*. Када каже да је посебно подробно и утемељено приказана свакодневица ових људи, он дојашњава: *Њихов начин живота, навике и обичаји, то јест портрет Турлака*. Још каже и: *карактеристична за Турлаке је локална кухиња [...], а такође и:*

Турлаци имају свој портрет - гостопримљиви су, веселаци, вредни, оштроумни: "Када кум прасе а ја вречу", "Густо вариво, комаво вино и лансће невесте". [...]

Тамо је живело и живи будно трудољубиво становништво. Основна привреда су земљорадња и сточарство. [...]

*Са својим радом "Изворни фолклор Турлака општине Белоградчик и још по нешто" Нешева открива једну аутентичну слику далеке турлачке прошлости нашег краја. [...]*²³²

²³² Илија Табаков, *Предговор : Гљтки от извора*, у: Елена Нешева, *Изворният фолклор на Турлаците : От опщина Белоградчик и още нешто : Приликите и разликите между турлаците*

*

У својој књизи *У цркву да идем оброк да учиним*, објављеној 2012. године, која се односи на света места Чипроваца, **Анјута Каменова**, етнолог и директор музеја у овом градићу, у предговору, између осталог каже да у њему *живи старо локално становништво - Торлаци, Турлаци*²³³.

*

Године 2012. **Георги Костадинов** из Чипроваца објавио је збирку анегдота, изрека и ауторских песама на дијалекту, под називом *Турлачко племе јуначко*. У предговору он каже да је она продужетак његове књиге *Турлаци весељаци (Турлаци веселяци)*. Између осталог, каже и да се у тешким моментима треба сетити јунака ове књиге и да треба ићи у сусрет тешкоћама и негодама на исти начин као и они – са осмехом, спокојношћу, и *са мало дозе турлачког ината*. Прва прича у књизи зове се *Путовања Турлака по иностранству (Приключения на турлаци по вџнка)*, али се у њеном тексту овај етнотим не помиње. У збирци је и шаљива песма *Маишта Турлака (Мечтата на турлака)*, у којој се такође, осим у наслову, овај етнотим не помиње.²³⁴

Сл. 12. Предња корица књиге
„Турлачко племе јуначко“

от с. Стакевци, турлаците от поречието, с. Салаши и торлаците от с. Чупрене, София 2010, стр. 3-4.

²³³ Анјута П. Каменова-Борин, *Предговор : На църква да идем оброк да сторим*, Монтана 2012, стр. 4.

²³⁴ Георги Костадинов, *Турлашко племе јуначко*, Монтана 2012.

*

У својој монографији *Превала : да припалим огњан пепелта*, објављеној 2013. године, ауторка **Рајна Живкова** даје и читав један одељак који се зове *Превалски Торлаци*. Она га почиње романтичарско-поетичним цитатом из, већ приказаног, текста Аните Комитске о Торлацима, у којем се каже да су они достојанствени, поносити и непокорни људи, да су са белом одећом као снег планине Балкан и босиљак у девојачкој башти, да живе на дивном месту, на којем планина додирује небо, у чипровачком, берковичком, белоградичком и пиротском крају. У чипровачком крају је и село Превала, *тамо где почиње бескрај*.

Ауторка каже да се научници још увек споре око имена Торлака (Балканџија). Каже да живе од Тимока до Искра у специфичним условима за живот и да их одликује говор, менталитет и традиција. Тешки планински услови за живот дају им архаичност и самосвојност. Најуочљивији су спољашност, обичаји, јак осећај за хумор, велика трудољубивост, велика осећајност и здрав бугарски корен. Затим се износе најпознатије теорије шта значи реч Торлак - из бугарског говорног речника, да је то *сељак северозападне Бугарске, простак, сељачина*, да је то, по Вуку Караџићу, човек који не говори чисто српски ни чисто бугарски, и да, према историчарима, име потиче од термина *турес*, што на тракијско-дако-мизијском значи кула. Древни термин *тур* је назив за високе зграде, замкове, тврђаве. За потребе стоке Торлаци изграђују објекте зване *трљаџи*. Отуда назив Турлаци. У овом крају има остатака античких и средњовековних тврђава. Пирот и данас има тврђаву познату као Турла, а становништво пиротског краја се зове Торлаци. Професор Иван Коев тврди да су Торлаци потомци старотракијских племена. Поново следи цитат речи Аните Комитске да су Торлаци вечни као планина и вера, као земља бугарска.

Даље се каже да је за мушкарце Торлаке карактеристичан висок раст, а за највећи број жена ниски раст. Мушкарци у детињству имају боље услове за физички развој - као пастири у сталном су кретању и игри. Раст им је од 1,70 до 2 метра. Другачији начин стасања жена утиче да буду мале растом. Оне се највише баве кућним пословима. Међу њима је највише оних између плаве и тамније комплексције. Срећу се жене са веома лепим лицима, живим очима, којима нису потребна козметичка помагала. Сви момци и девојке торлачког краја добри су играчи. У ношњама долази до изражаја лепота девојака, њихових белих и нежних лица.

Тешки услови за живот су Торлаке учинили трудољубивима, вреднима, веома упорнима и борбенима. Спремност да се одазову, да се жртвују и брину не само за своје најближе, већ и за своје суседе, пријатеље и госте. Торлаци су разговорљиви људи и са суседима живе заједно. За њих је "комшија кошуља до колена, није за завет, већ за зајам у нужди." Само до пре 30-ак година узајамна помоћ међу суседима је била веома развијена. Када домаћин крене каруцама у планину за сено, које му је потребно да нахрани животиње, сусед излази са вилом у рукама да му помаже, иако га нико није позвао. Ако почне градња куће, сви суседи се помажу, без позива и плаћања. У томе су изузетни људи Миинске махале у Превали. Раније су били као једна велика породица, а и данас негују ову традицију: заједно саде кромпир, копају, сакупљају сено, а све ове акције завршавају заједничком трпезом (набраја седам породица у оквиру ове фамилије). Ауторка потом даје цитат, у којем његов аутор сведочи да му је приликом градње

куће дошла цела махала у помоћ. Приземље је изградио бесплатним радом. Када је људе питао зашто му помажу, један од њих је одговорио да је његов отац њему на кући радио три дана бесплатно, а и уз другога је бесплатно био све време док је правио кућу. Много сложна и задружна је Мачкарска фамилија, која је заједнички изградила кућу свакој својој породици. Сви раде заједно, сви су дунђери, сви лепо певају. Граде и певају. За једну недељу кућа је стављена под кров. И данас у делу насеља Огоста има суседа међу којима нема оградe. Ипак, данас се ствари мењају, женидбом долазе и људи из других крајева.

Превалски Торлаци су познати по великом гостопримству, воле да примају госте. Дочекују госта са великим поштовањем, нуде га на трпезу. Ако неко случајно набаса, неће остати на улици. Ако нема гостију, Превалци сами организују своја дружења, са слатким причама и послужењем. Воле ракију, пробају слатка и зимнице, и то су им поводи за дружења. Са највећим задовољством дочекују госте за празнике и сеоски сабор. У кућама у којима нема гостију за сабор, укућани се не осећају добро. Родбина и пријатељи, познати и непознати, некада каруцама, а данас колима, из ближих и даљих села, посећују сабор. Село бруји од веселог жагора и музике, а крчме раде даноноћно. Данас је традиција осавремењена - у пола ноћи почиње време младих, у згради Читалишта се организује дискотека.

Мисао Торлака је и дан данас везана за породично огњиште, децу и супругу. На врху вредносне хијерархије су им породица и дом. На каквим год да је испитима, Торлак увек мисли на своју чељад, а потом на себе. У прошлости је гостопримство и уважавање старијих било изразита црта превалских Торлака. Поштовање старијих од стране млађих је показатељ морала, васпитања и доброг понашања. Породице су многољудне - синови, ћерке, снахе, зетови и унуци живе заједно са старијима у једном дому, под једним кровом. Син не улази у крчму, ако је у њој у то време његов отац. Снаха поштује свекра и свекрву. Млађи чланови лежу после старијих и устају пре њих. Обраћање сродничким називима има велики значај за добре односе у породици и роду. Правило да млађи први поздраве старијег важи и данас. Но, данас је вредносни ситем Превалаца веома осавремењен.²³⁵

²³⁵ Райна Живкова, *Превала : Да припалим огњ на пепелта*, Монтана 2013, стр. 18-22.

III. ТОРЛАЦИ – СТАНОВНИШТВО СА ШИРИХ И ДАЉИХ ПРОСТОРА У ОДНОСУ НА ПИРОТСКИ КРАЈ, СРЕДЊИ ТИМОК И ПЛАНИНСКИ КРАЈ СЕВЕРОЗАПАДНЕ БУГАРСКЕ

IIIa. Торлаци - становништво средишних и источних крајева Бугарске

П.[етко] Р. *Славејков* у свом раду *Неколико речи о Шопима*, објављеном 1884. године, као што смо видели, прича како је, трагајући за Шопима, наишао на торлачки идентитет у северозападној Бугарској, у околини Берковице, али он наводи и податак да је овај назив коришћен и у централној Бугарској. Становнике града Тројана Тракији су са присмехом и омаловажавањем звали Турлацима, а ови њих Дуљацима. У фусноти он каже и: *Чуо сам од многих да користе називе Турлак и Турлаци за житеље северне Бугарске*. Он наводи и стихове једне песме:

Марко Милици думаше:
"Милице, млада Загорко,
Милице, мала Турлачко".²³⁶
[прев. с буг.]

*

У својој, овде већ поменутој, књизи *Путовања по Бугарској* (*Crsty po Bulharsky*), објављеној 1888. године на чешком језику, *Константин Јиречек*, осим тога што каже да се овај назив користи за становништво царибродског (димитровградског) и берковичког краја, наводи и податак, преузет од Славејкова, *да и румелиоти у Ђопсу зову житеље северних падина Балкана Торлацима*. *Поред тога, каже и да Родопчани Торлацима називају житеље Поља*, а ово име се за групу људи користи и у сливенском, бургаском и шуменском крају.²³⁷

*

У свом *Речнику косовско-метохијског дијалекта*, објављеном 1935. године, *Глиша Елезовић* објашњавајући реч *тѳрлак*, поред осталог каже и да су у Турској овако често називали људе северне Бугарске, што поткрепљује грчким изразом *βουργαρος χουδροχѳεφαλος* (змијоглави Бугарин).²³⁸

*

У *Речнику бугарског језика* (*Речник на бѳлгарския език*) *Најден Геров* за реч *Торлѳкъ* даје четири значења. Треће гласи: *Подсмешљиви назив који житељи једног краја Бугарске дају другом и обратно*. Реч *Торлѳчка* објашњава као: *Жена, девојка Торлак*. Реч *Торлѳшкѳй*, *шка*, *шко* објашњава: *од Торлак*.²³⁹ [прев. с буг.]

*

Бугарски књижевник *Јордан Радичков* 1967. године је објавио збирку новела *Козја брада* (*Козята брада*). У прве две новеле, које носе називе *Козја брада* и *Историја индијског факира*, он више пута помиње Торлаке, као насељенике у селу Мулдава у подродопском крају у околини Асеновграда (пловдивска област) у јужном делу средње Бугарске и као друге у односу на

²³⁶ П. Р. Славејков, *Неколко думи за Шопите*, Периодическо списание на Бѳлгарското книжовно дружество, књижка IX, Средец 1884, стр. 110.

²³⁷ Константин Иречек, *Пѳтувания по Бѳлгария*, София 1974, стр. 549.

²³⁸ Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, свеска друга, Београд 1935, стр. 330.

²³⁹ Најден Геров, *Речник на бѳлгарския език*, фототипно издание, част пета, Р-Я, София 1978, стр. 348.

главног јунака.²⁴⁰ Поред других помена, ево неколико оних у којима се виде и особине Торлака. У првој новели, приликом првог помена Торлака, аутор каже: *Ови сељаци су били Торлаци, била је цела фамилија Торлака у том селу.* Касније каже и: *Торлаци су мало сујеверни људи, суви, неподшшшани...* У другој новели, говорећи о томе како се због нечега скупило на улици много света, каже: *Торлаци су стајали у посебној групи, они се нису много мешали с другима.*²⁴¹ [прев. с буг.]

*

Петар Скок у свом речнику *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика*, објављеном 1973. године, у објашњењу речи *торлак*, између осталог даје и значење северни Бугарин и упућује на упоређење са грчким термином βουργαρος χουδροχέφαλος (змијоглави Бугарин)²⁴².

*

У свом чланку *Потомци древних Мизијаца (Потомци на древните Мизийци)*, објављеном 1980. године, као што смо видели, **Иван Коев** Торлаке везује за северозападну Бугарску. Али, осим тога, он каже и: *Насељеници Турлаци дају старо име Турлак капанском селу Хлебарову у разградском крају. Турлаци насељавају висока полупланинска села у великотрновском крају, сливенском крају и на другим местима* [прев. с буг.].²⁴³

*

Бугарски књижевник **Јордан Јовков** у својој причи *По жици (По жицата)*, објављеној 1983. године у збирци приповедака *Приче (Разкази)*, помиње једног сељака и каже: *...по црвеном јелеку се познаваше да је од Торлака из правца Делиормана (североисточна Бугарска)* [прев. с буг.].²⁴⁴

*

Евгенија Крстева у свом раду *Представе Балканџија и Тракијаца једних о другима (Представите на Балкандџии и Тракийци един за друг)*, објављеном 1997. године, говорећи о односу планинаца и низијаца у средишњим и источним деловима Бугарске, каже да становнике планине Балкан у старозагорским селима називају *Турлацима*, а објашњавајући стереотип Тракијаца да су планинци веселији и да више певају, цитира један исказ казивача из низије који, између осталог, каже да, када планинци заврше жетву и при поласку кући певају, локално становништво каже: *Турлаци одлазе (Турлаците идат)*.²⁴⁵

*

Евгенија Крстева у свом раду *Два типа природом условљеног менталитета у Бугарској: "планински" и "пољски" (Два типа природно-обусловен менталитет в България: «планински» и «полендашки»)*, објављеном 1997. године,

²⁴⁰ Йордан Радичков, *Козята брада, новели, новеле Козята брада и Историјата на индийския факир*, София 1967, стр. 10-48.

²⁴¹ Исто, стр. 19, 20, 32.

²⁴² Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga treća, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1973, str. 485.

²⁴³ Иван Коев, *Потомци на древните Мизийци*, Отечество, 41, София 1980.

²⁴⁴ Йордан Йовков, *Разкази*, приповетка *По жицата*, София 1983, стр. 158.

²⁴⁵ Евгенија Крстева, *Представите на Балкандџии и Тракийци един за друг*, Тракиецът и неговият свят : Материали от VIII-та Национална конференция на българските етнологи, Хасково '95, София 1997, стр. 101, 102.

говорећи о односу планинаца и низијаца, каже да становнике планине Балкан у старозагорским селима називају *Турлацима*.²⁴⁶

*

Износећи неколико мишљења о распрострањењу Торлака, *Драган Колев* у свом раду *Шопи као етнографска група*, објављеном 2001. године, каже и: *Могуће је наћи примере где се за Шопе у синонимном значењу употребљава и назив Торлак. Тако на пример Славејков П. каже: "У Тракији су називали Шопове Торлацима, а они њих дошљацима"*.²⁴⁷

*

У тексту каталога изложбе *Прича о Торлацима (Приказка на торлаците)*, приређене децембра 2006. године у Етнографском институту с музејом Бугарске академије наука у Софији, чији је аутор највероватније *Анита Комитска* (каталог је непотписан а она је аутор изложбе), као што је већ детаљно образложено, Торлацима се сматрају планинници северозападне Бугарске. Међутим, аутор овог текста, ослањајући се вероватно на неке изворе поменуте у овом одељку, у једном тренутку каже и: *Торлаци живе и у реонима Великог Трнова, Разграда, Шумена, Бургаса, Сливена* [прев. с буг.].²⁴⁸

III26. Торлаци – становништво у западној Македонији

У свом путопису из Македоније (*Македония, пътописи*), објављеном први пут 1893. године, *Васил Кънчов* каже:

Река Галик дели Поленинску епархију од Солунске. Поред тога, та река служи и као граница између малих словенских племена, која су населила то поље. Између Галика и брда живи бугарско становништво звано Торлаци. На много места у нашим пределима кажемо торлак; то се користи као за присмех и има значење какво има руска реч «дурак; али овде се цело становништво назива Торлацима. Исто тако има неколико села у Старој планини изнад града Враца чије становништво се назива Торлацима. Западно и северозападно од Галика живе Пуливаковци. [прев. с буг.].²⁴⁹

*

На другом месту, у својој књизи *Македонија, наука и статистика (Македония, етнография и статистика)*, објављеној 1900. године, *Васил Кънчов*, набрајајући како се локалне групе у Македонији, најчешће уз присмех, међусобно називају, каже и:

*...Прилепчани сељане из Морихова уз присмех називају Торлацима, надимком који означава просте и дивље људе. Тај надимак се среће и на другим местима у бугарским земљама. (овде фуснотом упућује на Јиречекову другу књигу *Кнежевина Бугарска*)* [прев. с буг.].²⁵⁰

²⁴⁶ Евгенија Кърстева, *Два типа природно-обусловен менталитет в България: «планински» и «полендашки»*, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. III, Сврљиг 1997, стр. 70.

²⁴⁷ Dragan Kolev, *Ѕори као етнографска група*, Vere мањина i мањинске vere, Ниш 2001, стр. 171.

²⁴⁸ *Приказка на торлаците*, каталог са истоимене изложбе, София 2006.

²⁴⁹ Васил Кънчов, *Македония, пътописи*, съставител Маргарита Василева, София 2000 (прештампано из: Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, книга IX, София 1893, стр. 650)

²⁵⁰ Васил Кънчов, *Македония, етнография и статистика*, съставител Маргарита Василева, София 1996

*

У раду *Неколика проматрања о етнографији македонских Словена*, објављеном 1906. године, **Јован Цвијић** набраја регионалне етничке групе у Македонији. Ту каже и: *Често су имена дата из подсмеха. Тако Прилепчани зову Мориховце торлацима у познатом смислу, кичевски Брсјаци сељаке прилепскога поља пурјацима, а кеџкарима зову сељаке неких подримских дебарских села...*²⁵¹

*

У тексту каталога изложбе *Прича о Торлацима (Приказка на торлаците)* приређене децембра 2006. године у Етнографском институту с музејом Бугарске академије наука у Софији, чији је аутор највероватније **Анита Комитска**, Торлацима се, као што је већ детљно образложено, сматрају планиници северозападне Бугарске, а помиње се да их има и у источнијим деловима Бугарске и у источној Србији. Осим тога, ауторка овог текста, ослањајући се вероватно на горе поменуте податке Васила Кънчова, каже да Торлака има и у Мариову у Македонији.²⁵²

*

Драган Колев у свом раду *Шопи као етнографска група*, објављеном 2001. године, каже и: *Међу првима је историчар Драганов писао о етничким разликама у Македонији, примећујући разлику између Шопова и Торлака. Он наводи да су у XIX веку на простору Македоније живела многа словенска племена: Брсјаци, Бојковци, Мијаци, Паљани, Језерци, Харизановци, Торлаци [подвукао ДК], Пијанци, Бојанци и Шопи.*²⁵³

III2в. Торлаци – становништво у источној Македонији

У књизи *Кумановска област*, објављеној 1909. године, **Јован Хаџи-Васиљевић** детаљно објашњава сложену ситуацију везану за регионална именована и односе међу групама овог краја, које носе различите називе. Он објашњава да у овом крају ни једно становништво себе не назива Шоповима, већ називају једни друге, увек они у нижим пределима оне у вишим, и то из подсмеха, јер назив Шоп је погрдан и означава дивљаштво, планинског становника, простог, некултурног, сиромашног и *галатног* (који у говору употребљава тривијалне изразе). А онда додаје: *За то се често место назива "Шоп" или "Шопови" употребљава и у овој области назив Пурјак или Торлак. Нешто касније додаје и: Из подсмеха, односно да одговоре пољцима на подсмех и шалу, становници планинских села често зову пољце - Торлацима. Ако смо ми планинци Шопови а вије сте барем Торлаци.*²⁵⁴

III2г. Торлаци – становништво Крајишта и Власине

У својој антропогеографској монографији *Крајиште и Власина*, објављеној 1912. године, **Риста Николић** један одељак посвећује шопском идентитету становништва ових крајева. У једном тренутку каже и:

²⁵¹ Јован Цвијић, *Антропогеографски списи*, Београд, 1991, стр. 250.

²⁵² *Приказка на торлаците*, каталог са истоимене изложбе, Софија 2006.

²⁵³ Dragan Kolev, *Šopi kao etnografska grupa*, Vere manjina i manjinske vere, Niš 2001, стр. 174.

²⁵⁴ Јован Хаџи-Васиљевић, *Кумановска област*, Јужна стара Србија : историјска, етнографска и политичка истраживања, књига прва, Београд 1909, стр. 283-290.

Ређи су случајеви да становнике ових крајева зову Торлаци. Само су их где где тако звали. Једног из Божице звали су Торлаком у Загорју (Фердинандов Град) [данашња Монтана - ДК] и то му је било веома непријатно. За становнике Пирота и Цариброда има помена, да их зову Торлацима блиски становници Софије* [овде цитира Јована Цвијића, *Основи за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, стр. 181], а исто тако се узајамно зову и становници с једне и с друге стране Старе Планине од Прелесја на бугар. граници, па до Кадибогаза, као што и становнике Морихова зову Прилепчани* [овде цитира Лубора Нидерлеа, *Обозрење савременага Славянства*, Санкт Петербургъ 1909, стр. 148]. И тај назив означава проста човека, а уз то ветрењаста и готована [овде опет цитира Јована Цвијића, горе поменуто дело, стр. 181]. По народном мишљењу оба су назива и Шоп и Торлак "остала од Грци" - они их тако звали и тако остало!²⁵⁵

*

У свом раду *Курбан на врху Петрове Горе у Јужној Србији*, објављеном 2008. године, **Милош Луковић** цитира неке већ поменуте тврдње Ристе Николића у књизи *Крајиште и Власина* везане за Шопе, па и за Торлаке: ...да су "ређи случајеви да становнике ових крајева зову Торлаци". При том наводи и народно мишљење да су оба назива – и Шоп и Торлак – "остала од Грци, они их тако звали и тако остало".²⁵⁶

Ш2д. Торлаци – становништво Црне Реке у источној Србији

Драгољуб Јовановић у свом раду *Црна Река*, прилог за историју и етнографију Србије, објављеном 1883. године, каже следеће:

Срби Косовљани у Црној Реци зову оне Србе даље од Звездана, па до Кривог Вира и Честобродице - Торлацима. И заиста има неких разлика међу њима и у језику као и у ношви, па у неколико и у обичајима, и ако те разлике нису тако осетне. Држи се само то о њима, да су се доселили из Македоније, а неки из Старе Србије; али кад је и у које доба то њихово досељавање извршено, немају никаквих традиција. О некима, по њиховом казивању, могло би се узети, да су ишта више и староседеоци. Они су задржали и данас старо српско ношиво: доламе, гуњеве и т.д.²⁵⁷

*

У својој антропогеографској студији *Млава*, објављеној 1903. године, **Љубомир Јовановић**, набрајајући родове села Ћовдина, помиње и род Торлаци, који броји шест кућа, потиче из села Јабланица и као славу слави Светог Луку. Говорећи о настанку села Ћовдин и досељавању родова, он каже да су се Торлаци населили из Црне Реке.²⁵⁸

*

²⁵⁵ Риста Т. Николић, *Крајиште и Власина, антропогеографска проучавања*, Српски етнографски зборник, књ. XVIII, Насеља српских земаља, књ. VIII, Београд 1912, стр. 229-230.

²⁵⁶ Милош Луковић, *Курбан на врху Петрове Горе у јужној Србији*, Крвна жртва, трансформације једног ритуала, Београд 2008, стр. 53.

²⁵⁷ Драгољуб К. Јовановић, *Црна Река, прилог за историју и етнографију Србије*, Гласник Српског ученог друштва, књ. 54, Београд 1883, стр. 196.

²⁵⁸ Љубомир Јовановић, *Млава, антропогеографска проучавања*, Српски етнографски зборник, књига пета, Београд 1903, стр. 313, 314.

Према грађи **Јована Ердељановића** о Шумадији с почетка XX века, објављеној 1951. године у књизи *Етнoлoшкa гpaђa o Шyмaдинцимa*, у поморавском селу Марковцу за два рода, Алексићи и Пешићи или Лепенчићи, остало је предање да су по пореклу "Торлаци", за род Нешићи да су "Торлаци" из *Кривог Вира у тимочкој Црној Реци*, а за род Милетићи да су "Торлаци" [...] од *Тимока*²⁵⁹.

Ш2ђ. Торлаци - становништво целе југоисточне Србије и северозападне Бугарске (и североисточне Македоније)

У књизи *Србија : опис земље народа и државе*, објављеној 1887. године, **Владимир Карић**, говорећи о кајкавском говору у Хрватској као веома сродном словеначком језику, у фусноти додаје: *Ово је наш западни Торлак, у коме се, може се слободно казати, не говори ни српски ни словеначки*²⁶⁰. Из овога закључујемо да је Торлак област у којој се не говори ни српским ни бугарским језиком, већ неким прелазним. У овој књизи он на једном месту каже: *Самом границом источне Србије, а нарочито у Торлаку, који захвата Књажевачки, Пиротски и један део нишкога округа, у Моравскоме говору осећа се већ дах бугарскога језика и у нагласку и у облику речи** [овде је фуснота у којој цитира Вука Караџића да је Торлак човек који не говори ни чисто српски ни чисто бугарски]. *То је са свим природан и обичан појав, који се опажа код свих народа, у већој или мањој покварености језика*** [фуснота], у крајевима који су на граници, и у непосредноме додиру са страним народностима. У другој фусноти пише: *Тако је и у Бугарској као и у нашем Торлаку. Даничић, слушајући како се говори око Софије, рекао је: да није ни српски ни бугарски.*²⁶¹ У истој књизи, али на другом месту, каже се:

*Веома вредни, штедљиви и у се прикупљени Браничевац, у источној Србији, разликује се од трпљивогa Торлака у југоисточној Србији, који је и сам вредан, али у кога једва да има и трага од прегнућа, који зна готово само за своју "државу", и који је до скоро, онако безазлено Шумадинцима говорио: "Кад сте нас од Турака отели". Торлаци су и најпокретљивији део народа у Србији; они у овоме надмашују далеко и саме Старовлахе; то су познати "печалбари", који, бавећи се разним занатима, обилазе не само сву Србију, већ и суседне земље. Међу њих су, опет, као неке оазе, упали отресни и одважни Власотинчани и Лесковчани.*²⁶²

*

Својевремено водећи српски научник **Јован Цвијић** у више наврата помиње Торлаке, понекад их постовећујући са Шопима, а понекад их само сврставајући уз њих. У својој студији *Антропогеографски проблеми Балканскога полуострва*, објављеној 1902. године, говорећи о типовима села на Балкану, он каже: *У Србији су скопскога типа села у Морави и у доњем делу Западне Мораве, затим она у источној и јужној Србији. Где-где се и по осталој Србији у оазама јављају, и тада је увек у њима досељено торлачко или шопско становништво.*

²⁵⁹ Јован Ердељановић, *Етнoлoшкa гpaђa o Шyмaдинцимa*, Београд 1951, стр. 50.

²⁶⁰ Владимир Карић, *Србија : опис земље, народа и државе*, Београд 1887 (фототипско издање Београд - Нови Сад 1997), стр. 204.

²⁶¹ Исто, стр. 209.

²⁶² Исто, стр. 214.

Таква су торлачка села око Београда (Раковица, Јајинци, Бањица, Мокри Луг), затим села у београдском Подунављу, у Шумадији, на пр. села Сипић, Црни Као и друга. Везано за типове села он каже и: *Старовласи носе сада собом свој разбијени, а Шопи и Торлаци, свој збијени тип села где год им је могућно.* У истој студији, говорећи о становништву Шумадије и о досељавањима у ову област, он каже: *У малим гомилама или само појединачно, махом као печалбари и аргати, настањивали су се Бошњаци, Личани, становници источне Србије, па и Бугарске. Ипак Бошњаци, Личани, Шопи и Торлаци чине негде целе махале, ређе цела села.* Из овога се види да Шопе и Торлаке као две посебне групе лоцира у источној Србији и Бугарској. Али убрзо помиње торлачку зону у околини Београда у коју спадају села: *Јајинци, Бањица, Раковица, Мали и Велики Мокри Луг, затим београдска Палилула.* Ова села су постала и ојачала махом при крају XVIII и у почетку XIX века и населило их је становништво нишке, прокупачке области и Добрича. Оно се доста чисто сачувало, није се са шумадијским становништвом у великој мери стапало, ма да му се мало прилагођавало, задржало је и свој тип села, кућу, неке обичаје па у неколико и говор.²⁶³

*

У својим упутствима за проучавање психичких особина народа, објављеним 1911. године под насловом *Психичке особине (као упутство за сараднике)*, **Јован Цвијић** каже: *Сељаци се подсмевају становништву околних села и области, и из тих се подсмевки и подругачица може видети како гледају на неке њихове особине (приче о ери, о торлаку, о ваљевцу и ужичанину, и тако даље).*²⁶⁴

*

У раду *Распоред балканских народа : Објашњење етнографске карте*, објављеном 1913. године, **Цвијић** на једном месту каже: *За насељавање Мораве и долина њених притока од заначаја је тимочко-браничевска струја, затим шопска или торлачка (која почиње у западној Бугарској, улази у источну Србију и преко ње у долину Мораве).*²⁶⁵

*

У раду *Јединство и психички типови динарских јужних Словена* објављеном 1914. године **Јован Цвијић** каже: *Поред ње [косовско-жупске мигративне струје] за долину Мораве и осталу Србију, осим западне, важне су метанастанзичке струје моравско-вардарских Срба [...], који у мањим групама допиру до Дунава код Смедерева, затим тимочко-браничевска и шопска или торлачка струја.*²⁶⁶

*

Године 1914. **Г. Занетов** објављује књигу на бугарском језику *Бугари на Морави*, са поднасловом *Историјске и етнографске скице*, која има нескривени национално-пропагандистички карактер у циљу доказивања да предели источне и југоисточне Србије у историјском и етничком смислу припадају Бугарима.

²⁶³ Јован Цвијић, *Антропогеографски списи*, Београд, 1991, стр. 63, 115.

²⁶⁴ Јован Цвијић, *Говори и чланци*, Београд, 1989, стр. 183.

²⁶⁵ Јован Цвијић, *Антропогеографски списи*, Београд, 1991, стр. 221; *Говори и чланци*, Београд, 1991, стр. 142.

²⁶⁶ Јован Цвијић, *Говори и чланци*, Београд, 1991, стр. 270.

У првом одељку ове књиге, који носи наслов *Бугари на Морави : Географски положај*, аутор каже: *Од Ртња на југ и на запад до Мораве, на исток до Тимока, живе Шопи или Торлаци.*

У четвртном одељку књиге, названом *Моравско племе*, аутор каже: *Када разматра питање границе између српског источног и моравског наречја [он моравски говор сматра бугарским] Мисирков бележи да ово питање није довољно разјашњено; једни је стављају на реку Мораву, а други још западније. Мисирков, који је и лично обишао та места, каже да је моравско наречје распрострањеније много западније него што се обично мисли. Цвијић када разматра рад Мисиркова, тврди да је моравско наречје распрострањено на западу само до југозападних делова реке Лепенице. Он признаје да је Мисирков можда "чуо да се говори моравским наречјем у торлачким селима око Београда и у многим другим селима западне Србије и у сваком граду", али је то проузроковано страним пореклом житеља ових места, то јест, подразумева се да су они насељеници са истока и југа* [овде је фуснота која упућује на Цвијићев рад *Преглед географске литературе*]. Оставља утисак то што се по Цвијићу торлачко и друга бугарска наречја, чији су носиоци насељеници, "сматра за исто са моравским".*

У петом одељку књиге, названом *Бугари насељеници у Србији*, каже се: *По Цвијићу, око Београда, северно од Шумадије, постоји једна "торлачка зона" [у оригиналу грешком стоји: *Таралашка зона*], коју чине села Јајинци, Бањица, Раковица, Мали и Велики Мокри Луг, половина Вишњице и београдска махала Палилула [у оригиналу грешком пише: *Тали Лула*]. Ова села су овде насељена крајем XVIII и почетком XIX века из нишког и прокупачког краја. То становништво се сачувало у доста чистом облику, није се значајније помешало са шумадијским; сачувало је свој тип села и куће, неке обичаје и донекле и језик. Нешто касније се каже и: *Највише насељеника има у Шумадији, и то од пре 100-150 година. Ту има и насељеника из Метохије, Косова поља и малих група "печалбара" из источне Србије и Бугарске. Шопи и Торлаци понегде чине целе махале, ретко цела села. У Лепеници близу Крагујевца чине цела села Црни Кал, Церовци и Спич.**

У осмом одељку, названом *Тимочка област*, на једном месту се каже: *Око Зајечара, у селима Вражогрнац, Трнавац, Рготина, Звездан, житељи су насељеници са Косова поља и разликују се како од севернијих српских села тако и од торлачких на југу. На истој страни каже се и: *Јужно од Зајечара - Тупижница и цео Књажевачки округ заузети су само шопским или торлачким становништвом. "Косовци зову 'Торлацима' оне Србе који су даље (на југ) од Звездана, чак до Кривога Вира и Честобродице."** [овде цитира Милана Милићевића, *Кнежевина Србија*].*

У десетом, последњем, одељку књиге, који се зове *Како је Тимочка област присаједињена Србији*, говорећи о Првом српском устанку када су ови крајеви присаједињени Србији, помиње Хајдук-Вељка, једног од вођа овог устанка: *Хајдук-Вељко је рођен у Црној Реци, у торлачком селу Леновци југоисточно од Зајечара. Један Европејац који је кроз Србију путовао 1829. године бележи да је Вељко по народности био Бугарин** [овде цитира извор].²⁶⁷

²⁶⁷ Г. Занетовъ, *Българи на Морава : исторически и етнографически скици*, София 1914, стр. 4, 19, 26, 27, 41, 63.

*

Године 1918, још у току Првог светског рата, *Александар Павлов* објављује књигу на бугарском језику *Од Тимока до Мораве*, са поднасловом *истраживања начина живота и језика моравских Бугара*, која има нескривен екстремни национално-пропагандни карактер (доказује припадност бугарској нацији тимочких и моравских предела и право Бугарске на ове територије и становништво). У овој књизи аутор више пута помиње Торлаке, јасно их везујући за тимочки крај.

Већ у самом уводу он каже:

Пола века је како Срби владају земљама до "Бугар Мораве". И упркос свим мерама репресије и асимилације ту још живи једна компактна маса бугарска маса коју касније насељени Срби називају "староседеоци" - Торлаци. Једна детаљна етнографска карта би јасно оцртала моравске Торлаке као продужетак западнобугарских Торлака у ломском, видинском и белоградичком крају, који испуњавају целу област између Дунава, Тимока, Мораве и спуштају се на југ иза бивше турске границе у паланачки и кумановски крај. Ту и тамо та компактна маса је проширена каснијим сеобама из Бугарске и Македоније - као насељеницима Тетевенцима у Зајечару и селима Велики Извор, Дубље, Жабари и другим; насељеницима Трнчанима и Берковчанима, који су основали читаво село чак преко Мораве, у крушевачком крају; Скопљанцима, Битолчанима, Велешанима и тако даље, који су преплавили врањски крај и други. Као навејани наноси ту су и колонизовани становници из Шумадије и са Косова (села Вражогрнац, Рготина, Копривница и Звездан у зајечарском и неготинском крају). Уз све то, међутим, у Поморављу преовладава од Срба презрен "торлачки" елемент, који још увек чува чистоту свог језика - западнобугарског наречја - и, снагом вековне традиције, неизмењене ношњу, обичаје, карактер, народне песме, предања и веровања - те неоповргљиве доказе бугарског карактера Торлака. Истина, краљ Милан је током 1886. и 1887. године направио покушаје да промени неке од бугарских одлика у ношњи, али и даље је Торлак, кога ту зову "прави Србин", у потпуности остао непоправљиви Бугарин, који говори један презрен "бугарашки језик", који у почетку Срби називаше "гадним сељачким језиком", а касније га признаше за источно-српски дијалект са сачуваним некаквим "старосрпским формама" [...] Даље, до краја увода аутор наставља са изразитим антисрпским и пробугарским ставовима који иду у прилог бугарском карактеру становништва источне Србије.

Потом следе одељци *Кратак историјски преглед, Душанова "империја", Историјско Косово, Пројекат српске југословенске државе, Вук Караџић и распад српског југословенског плана*, у којима се разматрају српска и бугарска историја, наравно крајње националистички тенденциозно и са омаловажавањем српске историје а величањем бугарске. У овим одељцима се назив Торлак не помиње.

После ових одељака следи последњи одељак (не рачунајући прилоге на крају) под називом *Етнографски докази бугарских права на Поморавље*. Из овог одељка се види да је аутор у току Првог светског рата највероватније службовао у околини Зајечара или Књажевца, јер у њему, без обзира што у наслову говори о Поморављу, има три пододељка о становништву управо ових крајева: *Торлаци, Тетевенци и Срби* (четврти пододељак је *Паганско-словенски празници и обреди моравских Бугара и Срба*). У првом одељку, који носи назив *Торлаци*, прво даје

мишљење, са неким цитатима, професора Франца Брадишке докле се простиру Бугари, између осталог и у источној и југоисточној Србији. Онда каже и:

А при том, ако направите један обилазак "Источне Србије", редом ћете срести и препознати бугарско торлачко становништво, које се суштински разликује од Срба по начину живота, ношњи, језику, песмама, предањима и обичајима, које компактно насељава целу област између Тимока и Мораве, као продужетак Турлака у ломском, видинском и белоградчишком крају, и на југу се спушта у кумановски, егри-паланачки и малешевски крај.

Затим говори да међу овим, торлачким, становништвом има и енклава бугарског становништва из околине Тетевена у околини Зајечара и у Поморављу, и даље од Мораве насељеника из трнског и берковичког краја и Македоније. Каже да *посред Торлака-бугараши* (термин *бугараши* користи иронично, јер се он као погрдан налазио у српској национално-пропагандној литератури) налазе и села са српским становништвом насељеним са Косова и из Шумадије, и то у зајечарском и неготинском крају. Помиње да у овом крају има и Романа (то јест, Влаха), насељених после обезљуђавања ових простора у време ослобађања од Турака.

Потом аутор каже да је за своја истраживања изабрао села зато што је конзервативно сеоско становништво сачувало свој језик, а у градовима, где дуго већ има школа, касарни и чиновништва, језик се помешао. Наводи и конкретне речи и говори о негативном ставу српске интелигенције у овим градовима према *сељачком* говору. Каже да се и у поморавским градовима Пожаревац, Ћуприја, Параћин, Ражањ и Алексинац не говори чисто српски. А онда наставља:

Што више од Мораве идете на исток, према Сокобањи, Бољевцу, Гургусовцу (Књажевцу), примећујете како језичке форме Торлака чак и у градовима постају све јасније, нескриване, коришћење постпозитивног члана је све слободније и шире.

Потом следи фотографија једног пара, мушкарца и жене, у народној ношњи, испод које је текст: *Бугарска (торлачка[]) ношња из села Леновац - Зајечарски крај, родног села Хајдук Вељка.*

У наредном тексту се више пута помињу Торлаци:

Торлаци из села у тимочком крају, нишавском крају - уопште из Поморавља, иако од пре неколико десетина година принуђени да се зову "Срби", још увек чувају бугарске историјске спомене, и захваљујући стихијској сили родовског самоочувања - као што ћемо касније видети - до скоро су се чували женидбеног и крвног мешања са колонизираним или појединачно придошлим Србима. При томе, овде ћемо још навести и чињенице које говоре о њиховом вишем културном стадијуму у односу на њихове суседе, као то што код Торлака и Тетевенаца нема крађе и отимања девојака ("пристануше"), које практикују Срби и Власи.

Торлачка села у Поморављу су једноставно продужетак села у западној Бугарској. Њихов изглед, уређење, изградња кућа, ограде и друго указују на тип бугарских села. Просто се чудите како су Торлаци, толико година притиснути српским утицајем, сачували свој изворни бугарски карактер.

Један од највећих узрока тога је недостатак српских школа у целој околини. Срби су, разуме се, хтели да казне новозадобијене земље незнањем, но то се показало на њихову штету. Ослушните говор сеоске деце, жена око капија и мушкараца у крчмама и видећете да их српски амалгам још није дохватио.

Затим следи поднаслов *Торлачка ношња*, под којим аутор набраја мушке и женске хаљетке. Убрзо после тога аутор каже: *Типичан торлачки центар је град Гургусовац (од гургус, гургусач - грлица) или не давно од стране Срба назван Књажевац. Град је веома мали. По својој архитектури - једносратне куће у центру - он се разликује од типичних једнобразних српских градова и паланки са приземним кућама, које дају сеоску физиономију целој Србији. Бугарски језик је сачуван код свог локалног градског живља.*

На наредним странама у одељцима *Село Горње Зуниче, Село Равна, Село Потркање и Село Штипина* аутор износи разговоре са сељанима, који би требало да покажу бугарски карактер њихове културе (показује разлику између неких термина и њиховог значења на књижевном српском језику). У одељку посвећеном селу Горњем Зуничу он, између осталог, каже: *Торлаци поштују све старе словенско-паганске празнике, које Срби не поштују, а празнују се у целој западној Бугарској...* У пододељку посвећеном селу Равна он даје разговор са саговорником, који на питање: - *Е, Влчо, ко сте ви сада, Бугари или Срби?*, одговара: *Кад смо бежали од Турака преко Мораве, тамо су нас називали Бугари и Торлаци. После нас називају Србима, али ипак нам казују да смо Бугари и Торлаци.*

У пододељку о Тетевенцима у околини Зајечара аутор даје разговор са једном старицом из Великог Извора, која му каже: *Мајка ми је Тетевенка, отац ми је Торлак.* Она помиње и Хајдук Вељка, за кога каже: *Био је Торлак из села Ленова.*

У пододељку о Србима у околини Зајечара аутор се пре описа њихове ношње обраћа читаоцу: *Но погледајте српску ношњу и упоредите је са ношњом западнобугарских и моравских Торлака.* Говорећи о српском селу Вражогрнац, аутор каже и: *У суседним торлачким селима смо већ сазнали да је то село раније било турско и да су касније ту доведени и насељени Срби из Шумадије на место протераних или покланих друговераца, чија су и имања присвојили.* Желећи да направи разлику између Торлака и Тетевенаца с једне и Срба с друге стране, он у две колоне даје неколико свадбених обичаја који се разликују, а наслов једне колоне је: *Код Торлака и Тетевенчана.* Описујући један од свадбених обичаја, он каже: *Дете које се даје [невести] Торлаци зову накоњче а Тетевенчани понишало.*

У пододељку *Паганско-словенски празници и обреди моравских Бугара и Срба* жели да прикаже разлике између торлачких и тетевенских обичаја с једне стране и српских с друге. Одељак о Бадњој вечери почиње: *Торлаци је називају "Бадња вечер".* Говорећи о неким празницима (Мишји дан, Вучји дан, Луда среда), он каже: *Ови празници се исто тако [као код Тетевенаца] строго поштују и код Торлака, као и у свим бугарским крајевима.*

На крају књиге су одељци *Моравски Бугарин у најновијој српској белетристици* (где се бугарски карактер јужносрбијанаца доказује преко дела Боре Станковића и Стевана Сремца) и *Каквим "српским" језиком говоре данас Моравци*, но у овим одељцима, који се односе на јужну Србију, Торлаци се не помињу.²⁶⁸

*

У раду *Метанастазичка кретања, њихови узроци и последице*, објављеном 1922. године, **Јован Цвијић**, каже: *...међу унутрашњим миграционим струјама*

²⁶⁸ Александръ Павловъ, *Отъ Тимокъ до Морава : Битови и езикови изслевания на моравските Българи*, София 1918.

које нису прелазиле границе Србије, треба поменути сељакања српског становништва са Тимока и Пека у долину доње Мораве, као и сељакања Шопа или Торлака у долину јужне Мораве и њених притока и на север, све до Смедерева и Београда.

У овом раду, говорећи о прилагођавањима разних група, поново помиње торлачка села у околини Београда: *А у ниској Шумадији и у торлачким селима око Београда, динарски досељеници су се дуго уздржавали да улазе у бракове са досељеним торлачким становништвом.* У овом одељку он поистовећује Шопе и Торлаке повезујући их везником или: *Спорије је прилагођавање Шопа или Торлака.* У северној Србији сам проматрао две веће шопске групе, једну у сливу Лепенице, у близини Крагујевца (Сипић, Црни Као и др.), другу у околини Београда (Мокри Луг, Раковица, Бањица итд.). Они су се овде населили у почетку XIX века и најдуже су очували свој дијалект, као и женску ношњу и неке обичаје. И сада, после више од сто година како су се населили, могу се на неким појединцима запазити извесне психичке црте, карактеристичне за Шопове, и извесни торлачки начини.

У истом раду, одељак о метанастазичким групама у Србији **Цвијић** почиње: *Као што је познато, моравску Србију на северу од Ниша населиле су три главне струје: динарска, косовско-метохијска и моравско-вардарска, а поред њих и ове споредне струје: шопска или торлачка, тимочко-браничевска и инверсне струје са севера.* У истом одељку каже и: *Више је старинаца јужно од Ртња у котлини Соко-Бање и у областима Голаку, Сврљигу, Заглавку до Сврљишких Планина и Бабине Главе, као у осталом и јужно од ове пречаге; и све их је више што се приближујемо шопској области око Старе Планине или источног Балкана, и у Србији и у Бугарској. Међу досељеницима преовлађују Торлаци из пиротског и трнског краја (Знепоља), затим из Загорја на источној страни Старе Планине и други.*²⁶⁹

*

Исте 1922. године **Јован Цвијић** објављује и рад *Сеобе и етнички процеси у нашем народу.* У њему, говорећи о прилагођавању досељеника у новим срединама, понавља оно што је изнео у претходно поменутом раду: *...у ниској Шумадији и у торлачким селима око Београда динарски досељеници су се дуго уздржавали да улазе у бракове са досељеним торлачким становништвом.*²⁷⁰

*

Године 1922. **Јован Цвијић** објављује књигу *Балканско полуострво и јужнословенске земље* (која представља прерађени и проширени превод првог дела његове књиге *Балканско полуострво*, објављене 1918. године на француском језику). У овој књизи на више места помиње и Торлаке.

Говорећи о континенталном блоку Балканског полуострва, тачније о источној или балканској области, он говори о Шопима између Пирота и Софије и поистовећује их са Торлацима: *А ти гребени су растављени потолинама, карсним басенима и речним сливовима: трнски басен (Знепоље), басен Ћустендила (Крајиште) и Перника (Грахово) на Југу; котлине Драгомана, Забрђа изнад Цариброда, Висока и друге на Северу. Цариградски пут и железничка пруга прелазе у овој области развође Нишаве и Искра. Ова шопска област је готово потпуно обешумљена, а обрађена су само дна речних долина и корита, са којих је*

²⁶⁹ Јован Цвијић, *Антропогеографски списи*, Београд, 1991, стр. 170, 171, 176, 178.

²⁷⁰ Јован Цвијић, *Говори и чланци*, Београд, 1989, стр. 109.

принос од земљишта незнатан. И ако јако, сточарство је примитивно. У рудницима угља у Пернику запошљен је један део становништва. Према томе је ово један део Полуострва слабих средстава за људски живот. Шопи или Торлаци који насељавају ову област, издржавају се на тај начин, што у великом броју иду у печалбу; раније су ишли готово једино по Србији, највише по ниској Шумадији, где су се многи и населили.

Говорећи о метанастазичким кретањима у динарским и централним областима он помиње и сеобе Шопа или Торлака: *Напоследку, међу унутрашњим миграционим струјама које нису прелазиле границе Србије, треба поменути сељакања српског становништва са Тимока и Пека у долину доње Мораве, као и сељакање Шопа или Торлака у долину Јужне Мораве и њених притока и на Север све до Смедерева и Београда.*

Када говори о последицама миграција, тачније о социјалном и етнокултурном прилагођавању, он каже: *А у ниској Шумадији и у торлачким селима око Београда, динарски досељеници су се дуго уздржавали да улазе у бракове са досељеним торлачким становништвом.*

У истом одељку он каже и: *Спорије је прилагођавање Шопа или Торлака. У северној Србији сам проматрао две веће шопске групе, једну у сливу Лепенице, у близини Крагујевца (Ситић, Црни Као и др.), другу у околини Београда (Мокри Луг, Раковица, Бањица итд.). Они су се овде населили у почетку XIX века и најдуже су очували свој дијалект, као и женску ношњу и неке обичаје. И сада, после више од сто година како су се населили, могу се на неким појединцима запазити извесне психичке црте, карактеристичен за Шопове, и извесни торлачки начини.*

Када говори о етнобиолошким процесима као последицама миграција Цвијић помиње шопску или торлачку струју: *Као што је познато, моравску Србију на Северу од Ниша населиле су три главне струје: динарска, косовско-метохијска и моравско-вардарска, а поред њих и ове споредне струје: шопска или торлачка, тимочко-браничевска и инверсне струје са Севера.*

У истом одељку, говорећи о становништву источне Србије, он каже: *Више је старинаца јужно од Ртња у котлини Соко-Бање и у областима Голаку, Сврљигу, Заглавку до Сврљишких Планина и Бабине Главе, као уосталом и јужно од ове пречаге; и све их је више што се приближујемо шопској области око Старе Планине или источног Балкана, и у Србији и у Бугарској. Међу досељеницима преовлађују Торлаци из пиротског и трнског краја (Знепоља), затим из Загорја на источној страни Старе Планине и други.*

Говорећи о типовима села, он каже и: *Рељеф, дакле, има утицаја на типове села, али нити је то једини утицај, нити увек најодсуднији. Тако на пример у потпуно равној ваљевској Посавини села су разбијеног, махом правог старовлашког типа. А обрнуто, у побрђу око Београда, села торлачких досељеника су збијеног типа, мада су свуда око њих и даље шумадијска села са растуреним кућама.*

Када говори о врстама кућа, Цвијић каже и: *У Шумадији и подринско-ваљевским крајевима су црп правили најпре Хрваћани, а прву ћеремиду су донеле "ћеремизије" из пиротског и нишког округа почетком XIX века. И данас се тешко у Шумадији може наћи "ћерана" у којима не би било радника из Нишког округа и из Торлака.²⁷¹*

²⁷¹ Јован Цвијић, *Балканско полуострво*, Београд, 1991, стр. 53, 133, 162, 163, 168, 170, 255, 270.

*

Неколико година касније постхумно је објављен и други део књиге *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, који су приређивачи такође прерадили и проширили у односу на верзију на француском језику из 1918. године. У овој књизи се, у одељку о шопском етнопсихичком варијетету, Торлаци помињу, и то као део Шопова, само у једној фусноти, у којој он цитира Јиречека: *Поједине групе Шопова придевају једне другима подруљиви надимак "Торлак", "Торлаци", који је начињен од турске речи торлак (глупак, безјак, простак). Таквих примера узајамног подругивања овим надимком има и даље на истоку, по разним деловима Бугарске.*²⁷²

*

Петар Јовановић, антропогеографски описујући сокобањски крај у својој студији *Бања* објављеној 1924. године, у више наврата помиње шопско-торлачко-загорску струју, у коју убраја *пиротска, сврљишка и бугарска* села из којих су досељеници, као и *заглавско-књажевачку област*, без обзира на то што наводи Милићевићево схватање Торлака, Загорја и Шоплука²⁷³, према којем, као што смо видели, Торлаци живе искључиво у пиротском крају. Поред тога, он даје и податак да род Стојићи из сокобањског села Блендија у селу другачије зову и Торлацима, а досељен је из села Влашко Поље²⁷⁴, сада у општини Књажевац.

*

У свом раду *Досељавање Славена и њихови додири са старосједиоцима у свјетлу лингвистичких истраживања*, објављеном 1969. године, хрватски лингвиста **Далибор Брозовић** за читав тимочко-призренски дијалект користи термин *торлачки говори*²⁷⁵.

*

Америчка слависткиња **Ронел Александер** 1975. године на енглеском језику у Минхену објављује обимну студију *Торлачка акценуација (Torlak accentuation)*, у којој се обрађују акценти у призренско-тимочким говорима, који су распрострањени на подручју источне и југоисточне Србије²⁷⁶.

*

У првом тому етимолошког речника *Словенске старине (Славянские древности)*, објављеном 1995. године, на карти дијалеката српскохрватског језика

²⁷² Јован Цвијић, *Балканско полуострво*, Београд, 1991, стр. 437.

²⁷³ Петар Јовановић, *Бања*, Српски етнографски зборник, књ. XXIX, Београд 1924, стр. 35-36, 40-46.

²⁷⁴ Исто, стр. 41, 53, 98.

²⁷⁵ Dalibor Brozović, *Doseljavanje Slavena i njihovi dodiri sa starosjediocima u svjetlu lingvističkih istraživanja*, Predslovenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena, Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, knj. IV, Sarajevo, 1969, str. 131,137; Овај рад нисам имао у рукама, а информација је овде дата на основу литературе: Недељко Богдановић, Вилотије Вукадиновић, Ј. Марковић, *Библиографија призренско-тимочких говора*, Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката, Ниш, 1994, стр. 21.

²⁷⁶ Ову књигу нисам имао у рукама, а информација је овде дата на основу литературе: Љубисав Ћирић, *Досадашња истраживања пиротског говора*, Пиротски зборник, књ. 15, Пирот 1987, стр. 17; Недељко Богдановић, Вилотије Вукадиновић, Ј. Марковић, *Библиографија призренско-тимочких говора*, Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката, Ниш, 1994, стр. 15; Павле Ивић, *Дијалектолошка проучавања говора призренско-тимочке зоне*, Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката, Ниш, 1994, стр. 64. Оригинални назив ове студије је: Ronelle Alexander, *Torlak accentuation*, Slavistische Beiträge, Band 94, München 1975.

тимочко-призренски дијалект (овако се назива у српској терминологији), који обухвата јужни део источне и јужну Србију са јужним (већим) делом Косова, означен је: *Торлачка дијалекатска група (Торлакская диалектная группа)*²⁷⁷.

*

У свом завичајном лексикону *Књажевац у 1.000 појмова*, објављеном 1999. године, **Бранислав Стојадиновић** има и одредницу *Тимочки говор* иза које у загради стоји (*торлачки, шопски*), а објашњење почиње речима: *говор књажевачког краја, спада у најстарије и најархаичније говоре староштокавског дијалекта, у науци је познат као тимочко-лужнички говор и припада широј говорној зони призренско-тимочких говора (уз јужно-моравски и сврљишко-заплањски говор, чијих представника такође има на подручју књажевачке општине;...*

Али већ у следећој реченици овај говор се поистовећује са читавим тимочко-призренским дијалектом:

...у неким лингвистичким радовима узима се као четврти дијалект српско-хрватског језика (уз чакавски, кајкавски и штокавски),...

У наставку се дају његове границе, које се, опет, поклапају само са тимочко-лужничким говором:

...због архаичних особина (које је задржао), нових особина (које је развио) и оних које је примио (балканизми, В. Особености тимочког говора), удаљава се од просечног штокавског стандарда, тј. не улази у основицу нашег књижевног језика; његово подручје иде северно до Вратарнице, на запад сеже до Васиља, а продужава се преко Заглавка, Буцака, Висока у пиротски, а преко источног дела Сврљига и преко белопаланачког краја, на лужнички крај; део подручја наше општине (западно од Васиља) припада другом говору – сврљишко-заплањском...

Даље аутор објашњава да овог говора, под утицајем књижевног српског, више нема на терену у чистом облику, а затим наводи главније радове у којима је обрађен.²⁷⁸

*

У *Великом речнику страних речи и израза* **Иван Клајн** и **Милан Шипка** под одредницом *торлачки* дају објашњење да је то лингвистички термин и да су у питању *јужносрбијански говори са изразитим балканистичким цртама (одсуство инфинитива, аналитички тип дефлекције, аналитички тип компарације придева и др.)*²⁷⁹, што значи да се овај термин уопштава за говоре читаве јужне Србије.

*

У тексту каталога изложбе *Прича о Торлацима (Приказка на торлаците)*, приређене децембра 2006. године, аутор, највероватније етнолог **Анита Комитска** (каталог је непотписан), поред осталог, са националистичког становишта каже и:

Села Торлака се налазе високо у планини и такозваног су збијеног типа. Она су на малим просторима, куће су једна поред друге, улице су тесне. Њиве и ливаде су далеко од села и разбацане по целом сеоском атару. Ова збијена

²⁷⁷ *Славянские древности*, Этнолингвистический словарь, под редакцией Н. И. Толстого, том I, А-Г, Москва 1995, стр. 74.

²⁷⁸ Бранислав Стојадиновић, *Књажевац у 1000 појмова, завичајни лексикон*, Књажевац 1999, стр. 243-244.

²⁷⁹ Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад 2006, стр. 1249.

насеља су једна од важних етнокултурних одлика торлачког становништва. У том смислу села насељеника Торлака око Београда и у Шумадији, која су такође збијеног типа, одају њихову бугарску етничку припадност.²⁸⁰

*

Године 2008. **Славољуб Гацовић** објављује рад *О етнониму Торлак и о романској и туркменској основи етногенезе Торлака и Шоп(ов)а*²⁸¹. У овом раду, полазећи од саме речи Торлак, он покушава да проникне у етногенезу Торлака. Међутим, он при том не даје јасно одређење распрострањења становништва које сматра Торлацима, већ у појединим тренуцима са њима (и Шоповима) изједначава и становништво целог подручја југоисточне Србије, западне и северозападне Бугарске и североисточне Македоније.

Свој рад **Гацовић** почиње одељком *Лексичка грађа о етнониму Торлак*. На самом почетку, у једној фусноти набраја литературу о Торлацима, али скоро искључиво српску, дословце ону коју сам ја презентовао у првом делу свог рада *Торлаци у Србији*. Почиње од податка из првог издања Вуковог рјечника да *торлак* у неетничком значењу значи *хвалисавац, разметљивац, човек који се размеће вичући јаким гласом и машући рукама*. Додаје и већ више пута помињану Вукову дефиницију Торлака из другог издања *Рјечника*, да је то човек који не говори ни чисто српски ни чисто бугарски, као и Вуково навођење речи *трлачење* и *трлачити* са упућивањем на *торлање* и *торлати*. Поред других података, он наводи и податак из речника Петра Скока да је торлак *сјеверни Бугарин [...]; будала, бена*. Затим наводи податке из речника, по којима у македонском језику ова реч значи *клипан, простак*, у бугарском *простак, сељачина*, у румунском *пијан* (са глаголом од ове речи који значи *бити пијан, колебљив човек, комичан човек, човек за подсмевање*), и у албанском *простак, наивац, будала, глупак блесан, звекан, клипан*, као и *сеоски паињак*. Он наводи низ, у речницима пронађених, речи са истом основом (*трло, тор, торлање...*), које имају везе са сточарством и са неразумљивим или разметљивим говором. Даје и низ топонима са оваквим речима из реона Старе планине у Србији (Тимок, Заглавак, Горњи, Средњи и Доњи Висок), за које каже да, заједно са многим другим топонимима, које такође набраја, указују на *румунску сточарску лексику, тј. на сточарска станишта и румунско становништво које се интензивно бавило сточарством*. После кратке лингвистичке анализе, закључује да се до лексеме *торлак* може доћи следећим путем: *тор – торак – торлак*, и да би, према томе, торлак био *човек који се бави сточарством на "торовима", који "торла" "говори смешано, тешко разумљиво"*. С обзиром на то да је скоро потпуно извесно да је назив Морлак из динарских крајева настао од речи *мор* и *Влах*, што значи Црни Влах, Каравлах, указује на могућност да је етноним Торлак настао од речи *тор* и *Влах*, што би значило Влах који живи на торовима.

Следећи одељак овог рада зове се *Простор Торлака*. Међутим, већ у првој реченици он каже да је тешко одговорити *на ком простору се налазе Торлаци и Шоп(ов)и*, и то због тога што неки аутори између њих стављају знак једнакости а неки их сматрају одвојеном групама. Он ређа просторна одређења Торлака Милана Милићевића, Константина Јиричека, Феликса Каница, Јована Цвијића,

²⁸⁰ *Приказка на торлаците*, каталог са истоимене изложбе, Софија 2006.

²⁸¹ Истине за вољу, треба рећи да је он овај свој рад написао подстакнут с моје стране. Наиме, он ми је, знајући која ми је докторска тема, рекао да, у складу са оним чиме се бави, има шта да каже о Торлацима, а ја сам га замолио да то и напише и објави.

Владимира Стојанчевића, која их лоцирају у околини Пирота, а затим и Маринка Станојевића, Светислава Првановића, Љубише Рајковића Кожељца и Дејана Крстића, који Торлаке везују за долину Белог Тимока (мада наводи и моје тврдње да Торлака има и у Бугарској *на источним падинама Старе планине, у општинама Белоградчик, Чупрење и Чипровци*). Овај одељак завршава речима:

Било како било, на којим год просторима живело торлачко становништво [...] и којој год категорији наведене идентификације оно припадало, као и шопско становништво [...], оставило је за собом дубоког трага у топонимији и у тимочко-призренским говорима у Србији, белограчичко-брезничким говорима у Бугарској и у северномакедонским говорима. Ти су говори пуни тзв. балканизма, који су настали у време суживота румунског и словенског становништва, одакле и назив торлање за неразговетан говор Торлака [...] и Шоп(ов)а.

У одељку *Балканизми у призренско-тимочким говорима на простору Торлака и Шоп(ов)а* аутор прво износи мишљење Ивана Поповића да су "романизована трачка племена формирала зачетак данашњег румунског језика" и да се данас "углавном у науци сматра да је румунски језик формиран углавном на садашњој територији источне Србије, западне Бугарске и можда северне Македоније", односно на простору данашњих Торлака и Шоп(ов)а. Затим наводи и друге аргументе истог и других аутора у прилог овој тези. Он каже да се на простору Торлака и Шоп(ов)а јављају такозвани балканизми које, по њему, садашње становништво дугује некадашњем старом романском слоју који је живео на овим просторима. У дањем тексту он наводи балканизме ових простора и ширих простора источног Балкана. Затим наводи и теорије о настанку балканизма.

У два следећа одељка, која носе називе *Румунска сточарска и друга лексика у призренско-тимочким говорима на простору Торлака и Шоп(ов)а* и *Латинска и румунска лексика у топонимији на простору Торлака и Шопова, Славољуб Гацовић* наводи доста лексичког материјала који има романско порекло (преузетог од других аутора) са простора тимочко-призренских, белограчичко-брезничких и северномакедонских говора, и који представља доказ о некадашњем живљењу румунског становништва на овим просторима, које се асимиловало у данашње Торлаке и Шоп(ов)е. У одељку *Остеолошки налази о аутохтоном палеоевропском становништву и историјски писани извори о Власима/Румунима Тимочанима* аутор наводи примере скелетних налаза из Подунавља источне Србије (али потпуно ван области Торлака и Шоп(ов)а), што му служи као доказ да племе Тимочани које се помиње 818. и народ Тимочани који се помиње 819. године није било словенско, како су то тумачили други аутори, већ романско. Наводи и податке из историјских извора који помињу романско становништво на овим просторима у ово време, питајући се *зашто би Timosianorium populum споменут у другој деценији IX века било српско или словенско племе, а не романско/румунско становништво, утолико више што носи име својих поромањених предака, Timascha, који су живели на простору средњег и горњег Тимока, односно у једном делу простора Тимок – Осогово – Шара, где многи европски (и српски) истраживачи налазе колевку румунског народа. Тај простор обухвата и простор средњег и горњег Тимока, у којем су некада живели Timaschi, где су потом Римљани саградили војна утврђења Timasit tinus и Timasit tainus, где је у средњем веку споменут Timosianorium populum и где и данас живе њихови давно словенизовани потомци, Тимочани/Торлаци*. Потом износи још

неколико историјских аргумената у прилог томе да су ови простори били романска оаза и да су Тимочани били не Словени већ Романи. Закључује:

Опити закључак је да су Тимочани (Timocianorim populum), споменути у Ајнхардовим "Аналима", током средњег века били Романи, односно Власи/Румуни Тимочани, који су са својим стадима живели на торовима. У процесу њихове славизације појављују се балканизми, због којих је њихов говор словенско становништво назвало торлање, а њих саме Торлаци (тор + лак < vlachi), тј. онима који не говоре "чисто ни једним језиком".

У одељку *Torlacis Monachi Turcici* (Торлаци – турски монаси) **Славољуб Гацовић** наводи податке преузете од орјенталисте Радмиле Тричковић, по којима се реч торлаци може објаснити турском лексемом *tor* *прегача* [...] *око врата мевлевијског пазарџије* или *мрежа, замка*. Наводи споменике у којима је ова лексема забележена. Наводи да она овај турцизам налази и у новоперсијском језику. По мишљењу Радмиле Тричковић, право значење лексеме *torlak/turlak* јесте *оно што се лови мрежом, замком, одакле у бекташијској терминологији означава "млађег следбеника који још није уведен у тајне реда" или "лењитина, небрига, неки род дервиша", а ти су дервиши звани "анадолски торлаци (Rim torlaklari), скитали од града до града у великим групама"*.

На основу овога **Гацовић** закључује да је реч о дервишима које европски писци помињу под називом *Torlacis Monachi Turcici*, у којима Душанка Бојанић Лукач види *прве пропагаторе ислама*. Говорећи о нишкој регији она помиње *"торлачку фазу исламизације нишке регије"*, за коју каже да нема довољно података али да је она *претходница, претходна етапа бекташијске фазе*. На основу ових података он каже:

Преостаје нам да сазнамо којим су народима дервиши торлаци крајем IX и током X, XI и XII века проповедали ислам на простору данашњих Торлака и Шоп(ов)а, ако су Турци Османлије овамо стигли тек крајем XIV и почетком XV века.

Затим наводи један историјски извор из 886. године који потврђује постојање исламских проповедника на просторима Бугарске и још неке историјске чињенице које иду у прилог овој тези.

У одељку *Печенези, Узи и Кумани у византијским изворима на простору Торлака и Шоп(ов)а* он почиње:

Питање је да ли у византијским/романијским изворима има података о досељавању и насељавању каквих туркменских племена на простору данашњих Торлака и Шоп(ов)а, током X, XI и XII века, међу којима би торлаци могли пропагирати исламску вероисповест.

Није баш сасвим јасно откуд идеја да би мухамедански проповедници морали проповедати баш међу насељеним туркменским становништвом. У овом одељку он износи више историјских потврда војних продора и насељавања Печењега (Узи и Кумани се не помињу иако је то у наслову најављено).

Следећи одељак носи назив *Сарадња Кумана, Печењега и Влаха на простору Торлака и Шоп(ов)а*. У њему аутор даље наводи изворе о ратним продорима Печењега преко Дунава. Један извор каже да они *не познаваху ни реч, ни закон, ни религију, не управљаше своје животе ни по једном грађанском уређењу, нису били уједињени, везани неким договорима, чинили су зло империји и упадајући изненада, пљачкаше све што среташе на путу*. По **Гацовићу** ово говори у прилог тези да су међу њима могли проповедати дервиши торлаци.

Потом износи још података о продору Печењега у област Старе планине и преко неких лингвистичких примера закључује да су у то време Стару планину насељавали Романи/Румуни. Наводи и примере сарадње Печенега и Кумана са Власима староседеоцима. Наводи и податке о продору Уза до Солуна, који је, по њему, ишао долином Тимока. Поред тога помиње и побуне Словена на територији Византије које су довеле до опустошења неких предела централног Балкана, добрим делом области *Тимок-Осогово-Шара*, у којима и данас живе *Торлаци и Шоп(ов)и*. На крају одељка наводи и историјске податке о продорима Кумана, и о њиховој сарадњи са Власима.

Закључак овог замашнијег рада, у виду посебног одељка гласи:

Након свега, општи закључак донет на основу језичких, топономастичких и иштурих историјских докумената, као и антрополошких истраживања, јесте да су *Тимочани (Timocianogit poplum)*, споменути у Ајнхардовим "Аналима", током средњега века, донекле и у турско доба, били Романи, односно Власи/Румуни, који су са својим стадима живели на *торовима* у сливу средњег и горњег Тимока. Њиховом постепеном славизацијом настали су *балканизми*, због којих је њихов говор личио на *торлање*, а људи који тако говоре названи су *Торлаци (< тор + лак </v/lach)* по аналогiji са формирањем назива *Морлаци (< мор/о/ + лак </v/lach)*. Међу њима и са њима од IX века па наредних неколико столећа живела су више на простору данашњих *Шоп(ов)а*, а мање на простору Торлака, туркмени Печенези, Узи и Кумани, међу којима су исламску веру проповедали дервиши под називом *Torlacis Monachi Turcici*. Како је туркменско племе Печенега, Уза и Кумана било насељено на простору *Тимок - Осогово - Шара*, верујемо да су *Шоп(ов)и*, на данашњем простору *Шоплука*, настали славизацијом Печенега, Уза, Кумана и нешто мање Влаха, у чему се моје мишљење за мало у потпуности подудара са мишљењем Јована Цвијића да "Шопови представљају засебну етнографску композицију која је постала из укрштања Словена, Печенега са Куманима и Влаха", а да су *Торлаци*, на данашњем простору *Торлачије*, настали углавном славизацијом Влаха и нешто мање Печенега, Уза и Кумана. Током времена је морало доћи до извесне хомонимије словенске лексеме *торлак* настале од *тор* и *лак </v/lach)* која означава *Влаха на торовима* и турске лексеме *торлак* која означава ред дервиша исламске вероисповести. Неразговетан говор и једних (Влаха) и других (Печенега, Уза и Кумана) у фази њихове славизације словенско становништво је са дозом омаловажавања назвало *торлање*, њих *Торлацима* или *Шоп(ов)има*, а простор њиховог обитавања *Торлачко* или *Торлачија* и *Шопско* или *Шоплук*.²⁸²

²⁸² Славољуб Гацковић, *О етнониму Торлак и о романској и туркменској основи етногенезе Торлака и Шоп(ов)а*, "Развитак", бр. 229-230, Зајечар 2008, стр. 56-77.

III. ТОРЛАК И ТУРЛАК – РЕЧИ СА НЕИДЕНТИТЕТСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ

IIIa. Торлак – погрдна реч за изражавање негативних индивидуалних особина

У првом издању *Српског рјечника Вука Караџића* објављеном 1818. године налазимо одредницу *Торлак* са преводом на немачки (ein Grosssprecher) и латински језик (gloriosus), што значи онај који виче и размеће се. Следеће одреднице у овом речнику, такође са преводима на немачки и латински, јесу *Торлање*, (нем. das Grosssprechen, лат. jactatio, elamitatio), и *Торлати* (нем. das grosssfhrein, лат. clamito, glorior), што значи викати, хвалити се.²⁸³

У другом издању *Српског рјечника Вука Караџића* објављеном 1852. године, поред одреднице која упућује на идентитетско значење овог термина, имамо поново све три поменуте одреднице из издања 1818. године.²⁸⁴

*

У речнику *Турске и друге источанске речи у нашем језику*, који је 1884. године објавио **Ђорђе Поповић**, под одредницом *ТОРЛАК* каже се: *Тако зову људе који говоре ни бугарски ни српски, а тиме означавају и хвалишу. У турском, одакле је очевидно та реч узета, значи она: лењштина, небрига, неки род дервиша који се скитају по свету.* Под одредницом *торлати* он упућује на одредницу *торлак*.²⁸⁵

*

Осим тога што наводи да се реч *Торлак* користи за становништво царибродског (димитровградског) и берковачког краја, и да се он користи и у другим деловима Бугарске, **Константин Јурчек** у својој, овде већ помињаној, књизи *Путовања по Бугарској (Crsty po Bulharsky)*, објављеној 1888. године, каже да код *Албанаца, Тоска и Гега, реч "торолак", "трулак", "турлак" значи "глупак" или "луд"* [прев. с буг.]²⁸⁶.

*

У свом путопису из Македоније (*Македония, пътописи*), објављеном први пут 1893. године, **Васил Кънчов** каже: *На много места у нашим [бугарским, укључујући и Македонију] пределима кажемо торлак; то се користи као за присмех и има значење какво има руска реч "дурак"...* [прев. с буг.]²⁸⁷

*

У *Речнику бугарског језика (Речник на българския език) Најден Геров* за реч *Торлак* даје четири значења. Прва два гласе: 1. *дивљак, простак, глупак, ахмак* 2. *нечист, прљавко*. Реч *Торлак* објашњава као: *жена, девојка Торлак*. Реч

²⁸³ Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник*, Беч 1818. (фототипско издање Београд 1966.), стр. 824.

²⁸⁴ Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник (1852)*, Београд 1987, стр. 1011.

²⁸⁵ Ђорђе Поповић, *Турске и друге источанске речи у нашем језику, грађа за велики српски речник*, Гласник Српског ученог друштва, књ. 59, различита научна грађа, Београд 1884, стр. 214.

²⁸⁶ Константин Иречек, *Путовања по Бугария*, София 1974, стр. 549.

²⁸⁷ Васил Кънчов, *Македония, пътописи*, саставител Маргарита Василева, София 2000 (прештампано из: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, книга IX*, София 1893, стр. 650)

Торлашкий, шка, шко објашњава: од *Торлак* и даје пример *Јади торлашки*, који објашњава: *нечисто, прљаво*. [прев. с буг.]²⁸⁸

*

Подсетимо поново да у својој књизи *Крајиште и Власина*, објављеној 1912. године, *Риста Николић* за назив *торлак* каже и: *И тај назив означава проста човека, а уз то ветрењаста и готована** [овде цитира Јована Цвијића]. *По народноме мишљењу оба су назива и Шоп и Торлак "остала од Грци" - они их тако звали и тако остало!*²⁸⁹

*

У свом *Речнику косовско-метохијског дијалекта*, објављеном 1935. године, *Глиша Елезовић* даје реч *торлак* и, уз објашњење да је то придев мушког рода, каже да он значи *прост, приглуп, примитиван човек*, а као пример даје: *Нико не може да се разбере сас ове торлаце*. Уз то он наглашава да се значење ове речи у овом говору не поклапа са значењима која су дали други аутори, а онда упућује на значења у турском језику као придева: *млад, прост и пуст аџамија; нехватан коњ из ергеле. Некад се тако звао један род дервиша скитача. У хроници Ашик паша заде (цариградско издање) стр. 91 прича се о борби Јуреклуце, са вођом неке секте за владе с.[ултана] Мехмеда I у Дели Орману. Тад је дошао Бајазит паша у Брусу, ту нашао торлак Хукемала, па и њега том приликом обесио*. Из истог дела (стр. 235) он наводи реченицу на турском у којој постоји реч *торлак* и превод у којем је она преведена са *глупав (Једном глупавом слуги обећах кога зову сином хаџи Бектешевим)*. Додаје да су у Турској овако често називали људе северне Бугарске, што поткрепљује грчким изразом *βουρφαρος χουδροχέφαλος* (змијоглави бугарин)²⁹⁰.²⁹¹

*

У *Бугарском речнику* (*Български тълковен речник*), који је саставила група аутора, као друго од два значења речи *торлак* нуди се: *Простак, сељачина*. Даје и реч *торлашки*, која се објашњава: *који се односи на торлака* [прев. с буг.]²⁹². Под речју *турлак* упућује се на реч *торлак*²⁹³.

*

У *Речнику македонског језика* (*Речник на македонскојот јазик*) из 1966. године стоји: *торлак –ци (разг.) торлак, клипан, простак; не хвали се много, јер у младости си био велики торлак*. [прев. с мак.]²⁹⁴

*

Петар Скок у свом речнику *Етимологијски рјечник хрватскога и српскога језика*, објављеном 1973. године, у објашњењу реч *торлак*, између осталог даје и објашњење Вука Карацића да је *торлак* *Grosssprecher*, онај који *торла*, односно виче и размеће се, а додаје и, такође, од Вука преузет глагол из Црне Горе -

²⁸⁸ Найдено Геров, *Речник на българския език*, фототипно издание, част пета, Р-Я, София 1978, стр. 348.

²⁸⁹ Риста Т. Николић, *Крајиште и Власина, антропогеографска проучавања*, Српски етнографски зборник, књ. XVIII, Насеља српских земаља, књ. VIII, Београд 1912, стр. 230.

²⁹⁰ За превод са грчког захваљујем др Славољубу Гацовићу из Зајечара.

²⁹¹ Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, свеска друга, Београд 1935, стр. 330.

²⁹² Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Костов, Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров, *Български тълковен речник*, Второ издание, София 1963, стр. 915, а исто и у: Трето издание, София 1976, стр. 966.

²⁹³ Исто, стр. 925, односно 976.

²⁹⁴ *Речник на македонскојот јазик*, књ. 3, Скопје 1966, стр. 390.

трлачити, који има исто значење. Он додаје и значење *прост*, *приглуп*, *примитиван човек*, уз назнаку да је реч о балканском турцизму и да он води порекло од речи *tur* или *turlak*, која значи *назив дервиша који су се побунили против султана*, а *torlak* значи и *млад и прост аџамија*, као и *нехватан коњ из ергеле*. Наводи и паралеле из других балканских језика у којима овај термин има пежоративно значење: *торлак* у бугарском, *turlac* у румунском и *turllak - trullak* у албанском код Гега (северних Албанаца).²⁹⁵

*

У књизи **Трајка Огненовског** *Народни хумор и смех у македонској народној прози (Народниот хумор и смеата во македонската народна проза)*, објављеној 1999. године, налази се и следећи текст:

Мориовци су били у непосредној близини (пазарење, размена, честе посете) и са Мегленцима (јужномакедонски регион). Мориовци су за Мегленце били торлаци, док су они за Мориовце били "гњиди" и парастури, јер су били сиромаси и чинили: сеци уво крпи задњицу**.*[прев. с мак.]

У првој фусноти (*) пише:

Торлакви (реч у разговору): простак, неук (Речник македонског језика, стр. 1491). За Мегленце торлак је још погрдније: торлак не само да је прост и неук, него и невест, мржљив, дебео и његово знање није веће од знања вола. (Петре Кироваков, рођен 1912. године у селу Горно Пожарско, мегленски крај, запис аутора) [прев. с мак.]

У другој фусноти (**) пише:

*Мориовци су збијали шегу на рачун сиромаштва Мегленаца. Говорили су да Мегленци ору са паром волова и магарцем. Петре Кироваков каже да "ми оремо волом и магарцем, али волу кажемо: Де, бре, торлак, мржљивче" (запис аутора 1998. године). [прев. с мак.]*²⁹⁶

*

И у *Албанско-српскохрватском речнику*, аутора **Микела Ндрец**, објављеном 1980. године, налазимо реч *torollák -и*, са објашњењем *простак*, *наивац*, *будала*, затим *torllák -и*, где се упућује на реч *rashtrák -и* са објашњењем *сеоски пашњак*; *такса за испашу*, и *trullák -и* са објашњењем *наиван*, *прост*, *збуњен*, *ограничен*²⁹⁷.

*

У свом речнику *Турцизми у српскохрватском језику* **Абдулах Шкаљић** под одредницом *торлак* даје три објашњења, а прво је: *онај који се хвали, који се размеће*, и објашњава да је ова реч од турског *torlak*, што значи *неискусан*, *неук*, *невешт* *младић*.²⁹⁸

*

У речнику *Савремени лексикон страних речи и израза*, објављеном 1991. године, **Љубо Мићуновић** реч *торлак* објашњава: *торлак* тур.[цизам], *хвалиша*, *хвалисавац*, *разметљивац*, а у овом речнику се јављају и одреднице *торлање*

²⁹⁵ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga treća, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1973, str. 484-485.

²⁹⁶ Трајко Огненовски, *Народниот хумор и смеата во македонската народна проза (новелите и анегдотите)*, Битола 1999, стр. 272.

²⁹⁷ Mikel Ndreca, *Fjalor shqip-serbokroatisht - Albansko srpskohrvatski rečnik*, Rilindja, Prishtinë - Priština 1980, str. 231, 332, 336.

²⁹⁸ Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, šesto izdanje, Sarajevo 1989, str. 620.

тур.[цизам], глаголска именица од торлати и торлати тур.[цизам], хвалити се, хвалисати, разметати у говору.²⁹⁹

*

У Стандардном речнику румунског језика (*Dicționar general al limbii Române*), аутора **Васила Бребана**, објављеном 1992. године, налазимо реч *turlác* (множина *turláci*), која значи: *вртоглав од алкохола, припит; шунтав, збуњен*.³⁰⁰ [прев. с рум.³⁰¹]

*

Иван Клајн и **Милан Шипка** у свом *Великом речнику страних речи и израза* под одредницом *торлак* кажу да је ова реч пореклом из турског језика, где значи *неискусан, невест младих*, а да у дијалектима на нашим просторима означава онога *који се неосновано хвали, размеће; хвалисавац, разметљивац*.³⁰²

*

Године 1997. оријенталисткиња **Радмила Тричковић** објављује рад *Торлак*, у којем даје своје аргументе за турско порекло ове речи, која се јавља и на Балкану.

На првим странама свог излагања она помиње дефиниције речи *торлак*, *торлати*, *трлачење* и *трлачити* у издањима *Српског рјечника* Вука Караџића из 1818. и 1852. године, а такође и одређење *Торлака* као области у пиротском крају од стране Милана Милићевића у путопису *С Дунава на Пчињу* и у књизи *Краљевина Србија*. Уз то наглашава да у књизи *Кнежевина Србија* Милићевић зна само за топоним, брдо, *Торлак* код Београда. Она закључује да Милићевић није открио порекло свог знања о *Торлаку*, да су са Милићевићем пиротски крај и његови житељи ушли у научни живот као *Торлак* и *Торлаци* и да је он створио утисак да је *Торлак* самоназив. Даје противаргументе које налази у поменима *торлака* као погрдне речи, које дају *Јиречек* и *Славејков*. Затим додаје: *Јовану Цвијићу припада заслуга што је ове погрде из турског времена пренео у терминологију своје антропогеографске школе*, и наводи примере у којима *Цвијић* помиње *Торлаке*. Наводи и једно мишљење по којем се веровало да је брдо *Торлак* код Београда добило назив по насељеницима из *Торлака*, то јест из околине *Пирота*, али то демантује поменом села *Торлак* на овом подручју у свим пописима *Смедеревског санџака* почев од 1528. године. На крају овог свог прегледа помена речи *Торлак* она наводи речи оријенталисте *Душанке Бојанић*, која под *торлацима* подразумева *дервише*, прве пропагаторе ислама на Балкану.

Други део свог рада *Радмила Тричковић* почиње наводом *Ђорђа Поповића*, који реч *Торлак* објашњава као људе који говоре ни српски ни бугарски, а тиме означавају и хвалишу, уз нагласак да у турском, одакле је ова реч узета, она означава *ленштину*, *небригу*, неки род *дервиша* који скитају по свету. Затим она наводи да те *дервише* помиње и *Глиша Елезовић* у свом речнику *косовско-метохијског дијалекта*, који наводи и схватање *Торлака* од стране *Вука Караџића* и ову реч објашњава као ознаку за *простог, приглупог, примитивног човека*. Потом она наводи да је *Абдулах Шкаљић* дао три значења ове речи - онај ко се се хвали и размеће, брдо *Торлак* код Београда и презиме *Торлак*. Затим она наводи

²⁹⁹ Љубо Мићуновић, *Савремени лексикон страних речи и израза*, Београд 1991, стр. 733.

³⁰⁰ Vasile Breban, *Dicționar general al limbii Române : Ediție revăzută și adăugurită*, Vol. II, București 1992, str. 1081.

³⁰¹ За превод са румунског најсрдачније захваљујем Марији-Лујзи Ћирић из Зајечара.

³⁰² Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад 2006, стр. 1249.

да је Петар Скок у свом речнику навео и одређење Торлака које је дао Вук Караџић а и то да је то балкански турцизам из терминологије увредљивих речи, дајући и паралеле из бугарског, румунског и албанског језика и помиње и значења која је дао: назив дервиша, млад и прост човек, нехватан коњ из ергеле и северни Бугарин.

У трећем делу рада се наводе значења речи тор и торлак у турским речницима, и то тор: млад, неискусан, аџамија и мрежа, замка, а торлак: нека мала птица, млад, неискусан, аџамија и голобрад момак, лепа, глатка лица. Затим наводи три места из турске литературе XVI века где се ове речи јављају у овим значењима. Сва три примера се у правом или преносном смислу односе на неке турске дервише. Она ово, наводећи касније још један пример из истог периода, детаљније образлаже и кроз историјску перспективу, закључујући овај одељак поновним наглашавањем да су значења ове речи везана за дервише.

У четвртном делу свог рада Радмила Тричковић даје податке из литературе XVI века о дервишима на које се термин торлак односи. Наводи да дервишки ред мевлевија, који и данас знају за термин тор у значењу прегача или врста шала који млађи члан реда који иде у куповину неколико пута обавија око врата, и то повезује са значењем мрежа, замка, јер га, по њој, обавијена тканина као омча око врата на улици опомиње на правила реда. Наводи примере старих турских споменика у којима се у овом значењу појављује ова реч из које је изведен термин торлак. Наводи и једно научно мишљење по којем је реч тор монголског порекла. Наводи и да се у новоперсијском језику јавља реч тур и дам тури, што значи замка за птице, што је доводи до савременог турског термина турламак, што значи сакупљати, сабирати. Наводи два примера код истог аутора из XVII века у којем се ова реч користи у овом значењу. Закључује да су речи торлак и турлак изведене од тор или тур, што значи мрежа, замка, преко глагола торламак и турламак, што значи ловити мрежом, замком. Додаје затим да у дервишкој бекташијској терминологији торлак означава млађег следбеника који још није уведен у тајне реда. Значење млад, неискусан, аџамија могло је бити изведено из тог бекташијског термина. *...Не сме се губити из вида и чињеница да су бекташије, у духу традиционалне шиитске пропаганде, врбовање нових чланова схватале као лов на коње.* Затим као илустрацију наводи две турске пословице које садрже реч торлак, која се односи на неукроћеног коња.

У петом одељку уз већи увод који обилује примерима за реч дам у значењу мрежа, замка, ласо, која је новоперсијски синоним за турску реч тор или тур, односно монголску тор, ауторка даје и пример у којем је тоор мрежа или ласо, то јест оружје Гесера, епског хероја монголских, тибетских и турских народа, који га је измолио од свог небеског оца, то јест Бога. Овим божанским оружјем он спутава разна чудовишта. Затим наводи научно мишљење Чакдурова да овај тоор треба тражити код староиндијског бога Варуне - *замка казне*, што је основни атрибут овог бога. Овај бог је задужен за ред, поредак, исправност, космичку правду, Истину. Затим наводи једну турску песму у којој Бог користи реч торлак за дервиша. Све до сада речено поткрепљује са још неколико примера из турске традиције.

У шестом, већем и закључном, одељку ауторка овог рада сабира резултате претходног излагања и извлачи закључак. Нема спора да су скитајући дервиши посредовали старије значење термина торлак - немаран, нехајан. Њега је забележио и Ђорђе Поповић. Реч торлак из Вуковог речника 1818. у значењу

хвалисавац и румунски термин турлак у значењу пијан, по ауторки, рођени су из једне приче из османске историје која се односи на Косовску битку 1389. године, а коју она овде препричава. У овој причи реч торлак има значење ужади за везивање робља, а у причи су српски војници пијани. Ову причу је преузео аутор једног дела на латинском језику с краја 16. века, а ово дело је користио и Јован Рајић приликом описа Косовске битке. Ауторка затим каже:

Све и да је знао за ову причу по Рајићу, Вук Стеф. Карацић није могао ни сањати да посрбљени "торлак" из његовог "Рјечника" служи за подмукло џарање у живу рану српског народа. По свему судећи он је нешто био начуо - брдо Торлак код Београда? Све остало је очито примио здраво за готово. Мада је од почетка доста јасно да именица "торлак" и глагол "торлати" не стоје у љубави с правилима српске морфологије. Име вршиоца радње од глагола "торлати" морало би да гласи "торлач". Глагол изведен из турцизма "торлак", да је уистину постојао, гласио би "торлачити". Због свега тога "трлачење" из другог издања не ублажава него, напротив, само открива читаво замешатељство.

Радмила Тричковић, дакле, сматра да термин торлак у Вуковом речнику није из народа. У даљем тексту износи мишљење да је овај термин Вуку Карацићу неко злонамерно подметнуо. Овде наводи неке примере и прави екскурсе који нису баш разумљиви, јер је читав рад прожет конфузношћу и тешко се прати мисао аутора. Она затим каже да се у поменутом латинском тексту, аутора Леунклавија, указује да се дервиши торлаци тенденциозно против Турака приказују са лошим и неморалним особинама, као ленштине, незналице, варалице и животиње. Ово погрдно значење је, дакле, само једно тенденциозно подметање Туцима једног аутора са Запада.

У даљем тексту ауторка указује на неколико извора из друге половине XVIII и из XIX века, који показују присуство дервиша у Пироту. Један од њих је према једном документу из 1824. године био чибукџија, то јест побирач царских дажбина на овце, козе и торове. Онда каже:

Критикујући картографске небулозе о пиротском крају, Феликс Каниц посебно истиче Црни врх и "Тори – Стара планина" од Беле Паланке до Пирота на карти аустријског картографа Јозефа Шеде. Поново не можемо бити до краја сигурни да ли ти торови на Старој планини имају везе баш са оним календером који је био и чибукџија, и који је ту своју важну дужност морао обављати и по пастирским становима на планини. Али, зато је ту добро познати "торлак" - "човјек који нити говори чисто српски нити бугарски". Он је последица једног писма из 1827. године, и стога није само небулоза. Његово претходно "торлање", уз помоћ новопронађеног "трлачења", глатко је преведено управо у свет пастирских станова – "трло". А тиме и у пасторални свет матерњег језика.

Нешто касније каже и:

Овде наглашавамо само да се "торлак" као погрда потпуно нових значења шири у време ових пиротских календера. Као доказ за то служе два издања Вуковог "Рјечника" и румунски "turlac", за кога смо показали да је близанац торлаку из 1818. године.

Даље наставља: *Упитамо ли се чему ширити погрду међу онима који не знају њено значење, каже да је одговор у двома причама, од којих једну препричава и у којој се хришћани, противници Турака, погрдно називају торлаишицима. Цео рад потом завршава речима:*

*Истинитост приче оверена је у оба случаја судбинама оних којима је реч "торлак" као погрда стављена у уста. Већ знамо због чега.*³⁰³

*

У румунском Речнику *архаизама и регионализама* (*Dicționar de arhaisme și regionalisme*), аутора **Георги Булгара** и **Георги Константинескуа-Добридора**, објављеном 2000. године, налазимо реч *turlác* (множина *turláci*), која, са назнаком да је регионализам, значи: 1. *човек вртоглав, припит, мамуран; шунтав, збуњен* 2. *човек неодлучан, смешан*³⁰⁴. У овом речнику има још речи са основом турл-, а негативне људске особине, такође са назнаком да су регионализми, означавају и: *turláci* (множина *turlacésc*) у значењу *пијан (врти му се због алкохола), напија се, пијанчи; глупира се*; затим *turluí* (множина *turluíésc*) у значењу 1. *свира (глупо, без везе) на фрули* и 2. *пије клокотом из буклије*; и такође *turlulúu* у значењу *шунтав, ћакнут, луд*.³⁰⁵ [прев. с рум.³⁰⁶]

*

У *Тимочком дијалекатском речнику* аутор **Јакша Динић** даје реч *торла*, коју објашњава: *говори брзо и неразговорно, говори којешта*, а даје и реч *торлање*, коју објашњава као глаголску именицу од *торла*, уз пример: *Од његово торлање глава ме заболе*.³⁰⁷

*

У свом *Речнику говора југа Србије*, објављеном 2011. године, **Момчило Златановић** даје и одредицу *торлак*, са назнаком да је од турског *torlak* и са објашњењем: *глуп и примитиван човек, додајући и пример из села Сувојница: Лэле, синко, какъв је он торлак, много глуп!*³⁰⁸

III.6. Топоними и антропоними Торлак и Турлак

III.6-1. Село и брдо Торлак код Београда

Из књиге **Хазима Шабановића** *Турски катастарски пописи Београда и околине 1475-1566* видимо да је у околини Београда у XV веку постојало село Торлак³⁰⁹.

*

Говорећи о влашком становништву у Београдској нахији Смедеревског санџака, у својој књизи *Смедеревски санџак 1476-1560 : земља - насеља - становништво*, објављеној 2004. године, **Ема Миљковић Бојанић** помиње да је у насељу *Торлак* седамдесетих година XV века био подједнак број влашких (то јест

³⁰³ Радмила Тричковић, *Торлак*, Зборник радова «Пиротска буна 1836. (Научни скуп, Пирот 14-16. јуни 1996), Пирот 1997.

³⁰⁴ За превод са румунског језика најсрдачније захваљујем Марији-Лујзи Ћирић из Зајечара.

³⁰⁵ Gh. Bulgăr, Gh. Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, București 2000, str. 505.

³⁰⁶ За превод са румунског најсрдачније захваљујем Марији-Лујзи Ћирић из Зајечара.

³⁰⁷ Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд 2008, стр. 816.

³⁰⁸ Момчило Златановић, *Речник говора југа Србије (провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.)*, Врање 2011, стр. 472.

³⁰⁹ Хазим Шабановић, *Турски катастарски пописи Београда и околине 1475-1566*, Турски извори за историју Београда, књ. I, св. I, Београд 1964; Ову књигу нисам имао у рукама, већ је цитирана према: Ема Миљковић Бојанић, *Смедеревски санџак 1476-1560 : земља - насеља - становништво*, Историјски институт, Посебна издања, књ. 46, Београд 2004, стр. 160.

сточарских) и рајинских (то јест земљорадничких) домаћинстава, у фусноти се позивајући на пописе Београда и околине 1475-1566 године које је објавио Хазим Шабановић.³¹⁰

*

У својој капиталној књизи *Кнежевина Србија*, објављеној 1876. године, **Милан Милићевић**, описујући планине Београдског округа, помиње и брдо Торлак: *Сав пак овај округ дели на две половине један планински повијарац, који од Рудника полази најпре на северозапад, а после се повија к северу. На том повијарцу, откако он уђе у београдски округ, ово су највећи врхови: Космај, тако звани Вис, Ковиона, Авала, Торлак, Вишњичко Брдо, и завршетак му је Горњи град београдски.*³¹¹ У овој књизи Милићевић даје и одломак једне народне песме у којој се помиње исти топоним Торлак:

Закукала сиња кукавица,
На Торлаку према Раковици,
Усред зиме, кад јој време није.
То не била сиња кукавица,
веће мајка Чарапића Васе.³¹²

*

У својој антропогеографској монографији *Околина Београда*, објављеној 1903. године, **Риста Николић** неколико пута помиње брдо Торлак код Београда. Говорећи о брдима и планинама око Београда, он каже: *У томе су повијарцу: Венчац, Букуља, Космај, Кошутница, Вис (парџански), Ковиона, Авала и Торлак*³¹³. Говорећи о шумама у овом крају, каже: *Главни су центри шуме Торлак и Авала...*³¹⁴ Говорећи о земљишту овог краја каже: *Земљиште где су села разређеног и даље разбијеног типа, није толико заравњено, по њему је шуме све више што се иде даље од Торлака и Авале на југ, а нарочито у Посављу и према Колубари, где су и села најразвијенија...*³¹⁵ Када говори о селу Кумодраж, каже: *Тако исто и шуме становници овога села имају довољно и то на местима званим: Торлак, Пањеви, Белопоточко брдо, Пречице, Бубањ, Гумништа, Ђорочина мандра, Ладна вода, Дуго било и др.*³¹⁶ Износећи предање о постанку имена Кресићи, он каже: *Ова је пристала да пође за њим, али тек онда ако он оде на Торлак и отуда донесе два зуба од људи, који су тамо били обешени...*³¹⁷ Говорећи о селу Лештани, каже: *Дотле Болечица прими велику количину воде од својих притока у изворишту, са источне стране Авале и са Торлака...*³¹⁸ Када описује село Јајинце, каже: *Земље за обрађивање становници имају на местима званим: Ханиште (њиве и ливаде), Крушар, Каљи Поток, Елезовац, Орашје, Врачар, Торлак, Огорела Механа и др. [...] Паше (утрине) имају на Елезовцу и по Торлаку.*

³¹⁰ Ема Миљковић Бојанић, *Смедеревски санџак 1476-1560 : земља - насеља - становништво*, Историјски институт, Посебна издања, књ. 46, Београд 2004, стр. 160.

³¹¹ Милан Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876, стр. 59 (фототипско издање Book & Mapso Београд 2005).

³¹² Исто, стр. 119.

³¹³ Риста Николић, *Околина Београда, антропогеографска испитивања*, Српски етнографски зборник, књ. V, Насеља српских земаља, Расправе и грађа, књ. II, Београд 1903, стр. 910.

³¹⁴ Исто, стр. 923.

³¹⁵ Исто, стр. 929-930.

³¹⁶ Исто, стр. 981.

³¹⁷ Исто, стр. 1029, фуснота 2.

³¹⁸ Исто, стр. 1030.

*

Абдулах Шкалајић у речнику *Турцизми у српскохрватском језику* под одредницом *торлак*, као што је већ речено, даје три објашњења. Друго гласи: *Торлак је брдо у непосредној близини Београда, изнад села Кумодража.*³¹⁹

*

Износећи неколико мишљења о распрострањењу Торлака, **Драган Колев** у свом раду *Шопи као етнографска група*, објављеном 2001. године, између осталог каже: *Један од ретких топонима са именом Торлак налазимо надомак Београда.*³²⁰

IIIб-II. Топоним Турлак у пиротском крају

У раду *Микропонимија слива Височице - Средњи Висок*, објављеном 1998. године **Драгољуб Златковић** у списку топонима села Гостуша даје и топоним *Турлак - њиве, шума.*³²¹

*

Радомир Виденовић Равид у свом раду *Именослов шестигабарског атара*, објављеном 2009. године, у којем даје топонимију села Шести Габар у Буцаку (данас општина Књажевац, а до половине XX века у Пиротском срезу), даје и топоним *Турлак*, који објашњава: *заселак, некада је имао седам домова, а сада је без живе душе...*, а такође и топоним *Турлачансћи крс*, који објашњава: *заветни крст Спасовдан.*³²²

IIIб-III. Село Торлаковац у Босни

У *Именику насељених места у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији*, објављеном 1985. године, као и у *Абecedном списку насеља за републике бивше СФРЈ*, објављеном 2002. године, налази се и село Торлаковац у општини Доњи Вакуф у Босни.³²³

IIIб-IV. Презимена са основама Торлак и Турлак

Абдулах Шкалајић у речнику *Турцизми у српскохрватском језику* под одредницом *торлак*, као што је већ речено, даје три објашњења. Треће гласи: *Торлак презиме.*³²⁴

*

У *Телефонском именуку "Беле стране" - 011 Београд*, објављеном 2005. године, у граду Београду налазимо једног телефонског претплатника са

³¹⁹ Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, šesto izdanje, Sarajevo 1989, str. 620.

³²⁰ Dragan Kolev, *Šopi kao etnografska grupa*, Vere manjina i manjinske vere, Niš 2001, str. 171.

³²¹ Драгољуб Златковић, *Микропонимија слива Височице – Средњи Висок*, Пиротски зборник, бр. 23-24, Пирот 1998, стр. 209.

³²² Радомир Виденовић Равид, *Именослов шестигабарског атара*, „Бдење“, часопис за књижевност, уметност и културну баштину, бр. 20, Књажевац-Сврљиг, јул-септембар 2009, стр. 147.

³²³ *Imenik naseljenih mesta u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji*, Beograd 1985, str. 345; *Abecedni spiskak naselja za republike bivše SFRJ, Promene u sastavu i nazivima naselja za period 1948-1991*, Beograd 2002, str. 310.

³²⁴ Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, šesto izdanje, Sarajevo 1989, str. 620.

презименом *Торлачки*, дванаест претплатника са презименом *Торлак*, шест претплатника са презименом *Торлаковић* и два претплатника са презименом *Турлаков*.³²⁵

*

У Телефонском именуку "*Беле стране*" - 012, 019, 030, 035 *Источна Србија*, објављеном 2006. године, налазимо у Кладову четири, у Бору два, а у Зајечару и Јагодини по једног претплатника са презименом *Торлаковић*.³²⁶

ШЗв. Торлак – предмет

У Речнику бугарског језика (*Речник на българския език*) **Најден Геров** за реч *Торлак* даје четири значења. Последње гласи: *беле гаће које носе сељани у неким кукушким селима*³²⁷.

*

У тексту каталога изложбе *Прича о Торлацима*, приређене децембра 2006. године, аутор **Анита Комитска**, поред осталог, највероватније на основу податка које је дао Најден Геров, каже: *У реону Кукуша "торлацима" се означавају беле шајачне мушке гаће, можда као спомен из времена белодрешке мушке одеће, коју је најдуже сачувало торлачко становништво*.³²⁸

³²⁵ Телефонски именик "*Беле стране*" - 011 Београд, Београд 2005, стр. 1555, 1574.

³²⁶ Телефонски именик "*Беле стране*" - 012, 019, 030, 035 *Источна Србија*, Београд 2006, стр. 438, 442, 444, 448.

³²⁷ Најден Геров, *Речник на българския език*, фототипно издание, част пета, Р-Я, Софија 1978, стр. 348.

³²⁸ *Приказка на торлаците*, каталог истоимене изложбе, Софија 2006.

III. СУМАРНА САЗНАЊА О ТОРЛАЦИМА/ТУРЛАЦИМА НА ОСНОВУ ПОДАТАКА ИЗ ЛИТЕРАТУРЕ

После прегледа литературе о Торлацима/Турлацима сумирајмо шта се од досадаших аутора сазнаје о овим називима.

1) Речи *торлак* и *турлак*, или варијанте ових речи, јављају се на Балкану у *неетничком значењу*, и то као: а) пежоративи за означавање личних особина, б) топоними, в) антропоними, г) називи предмета.

Као пежоратив за означавање личних особина оне се јављају углавном у источном и централном делу Балкана у бугарском, македонском, албанском, румунском и српском језику. Као значења јављају се: *глупак, луд, ћакнут, незналица, будала, ограничен, збуњен, наивац, клипан, дивљак, простак, примитиван, сељачина, пијан, припит, вртоглав од алкохола, пије клокотом из буклије, шунтав, хвалисавац, разметљивац, онај који виче, глупира се, глупо (без везе) свира на фрули, неодлучан, смешан, нечист, прљавко, готован, дебео, мржљив*. Већину ових значења повезује то што се односе на ограничен или помућен ум, стање ограничене свести. Треба нагласити да је пежоративна значења *разметљивац* и *хвалисавац* Вук Караџић објавио још 1818. године. За даљу причу о Торлацима од значаја су значења управо типа *хвалисавац*, која подразумевају вербални чин, као и повезивање речи *торлак* са речју *торлати* у значењу *хвалити се, разметати се у говору*, која повезују ову реч са говором. Од посебног значаја је значење у албанском језику *сеоски паињац, такса за испашу*, што повезује овај термин са сточарењем.

Више аутора упућује, а Радмила Тричковић посебно образлаже, да је реч о *балканском туризму из терминологије увредљивих речи*, односно да је ова реч на Балкан дошла преко турског језика. У турском она значи *ленитина, небрига, млад, неискусан, аџамија, прост, невешт младић, голобрад момак лепа глатка лица, нехватан коњ из ергеле, нека мала птица, мрежа, замка*.

Реч *торлак* се помиње и у турским изворима из XVI и XVII века. Ту има значења *турски дервиш, млађи следбеник који још није уведен у тајне реда, мрежа, замка, ловити мрежом, ловити замком, неукроћен коњ, прегача или врста шала који млађи припадник реда носи око врата обавијен неколико пута кад иде у куповину, као омча око врата да га опомиње на правила реда*. Речи са овом основом јављају се и у монголском језику, у новоперсијском значи *замка за птице*, а *тор* је мрежа или ласо - оружје једног епског хероја монголских, тибетских и турских народа. Дакле, у овим изворним значењима ова реч означава неку врсту ограничења.

Речи *Торлак, Торлаковић* и *Турлаков* у Србији се јављају као презимена за која можемо претпоставити да су од пежоративних надимака. Исто то можемо претпоставити и за имена села *Торлаковац* у Босни и *Торлак*, некадашње село, а данас само брдо, у околини Београда. Име села *Торлак* представља и најранији помен ове речи - помиње се 70-тих година XV века. Иначе, с обзиром на то да означава брдо, овај топоним можемо сврстати и у другу групу, заједно са топонимима *Турлак* у околини Пирота, који такође означавају брда и не могу се повезати са пежоративним патронимом.

С обзиром на то да се *торлак* као предмет, врста гаћа, помиње само у једном случају, не можемо извући неки поуздан закључак, али постоји простор за

повезивање са речју тур, која означава задњи део панталона, због којег се неке зову и потурлије.

Речи *T(m)орлаци* и *T(m)урлаци* на Балкану јављају се и као пежоративне етикете за етничке групе или као пежоративни етноним, и то углавном у централном и источном делу Балкана: Тракијци (становници области Тракија) са подсмехом су Т/турлацима звали становнике околине Тројана (северна страна средњег дела Старе планине, то јест Балкана), а ови њих Дуљанцима; румелиоти у Ђопсу су житеље северних падина Балкана звали Торлацима; многи овај назив користе за житеље северног дела Бугарске; реч Т/турлак се као назив за групе људи користи у сливенском, бургаском и шуменском крају; Турлацима зову становнике високих потпланинских села у великотрновском и сливенском крају; Турлацима називају становнике планине Балкан у старозагорским селима, а и у околини Пловдива; овај назив је познат у околинама Великог Трнова, Разграда, Шумена, Бургаса, Сливена; Торлацима називају становнике из Делиормана (крајњи део североисточне Бугарске); насељенике називају Турлацима у капанским селима у разградском крају; Родопчани Торлацима називају житеље Поља; насељенике у подродопском крају, у околини Асеновграда (пловдивска област) зову Торлацима; у кумановском крају торлацима Пољци зову Шопе а Шопи Пољце; Т/торлацима је називано становништво поред реке Галик у Егејској Македонији; Прилепчани и Мегленци Мариовце зову Т/торлацима; Пољанци из околине Видина, Лома и Монтане Торлацима или Турлацима зову становнике западног дела Старе планине и читавог централнобалканског масива; становници околине Софије Торлацима зову становнике околине Пирота и Цариброда (данашњег Димитровграда); становници Млаве и Шумадије Т/торлацима зову становнике горњег дела Црне Реке (области око Црног Тимока).

Реч *Торлаци* јавља се и као термини за означавање становништва великог дела централног Балкана. Први то чини Владимир Карић, али је овакво схватање Торлака највише афирмисао Јован Цвијић. Говорећи о Шопима и Торлацима или о Шопима или Торлацима, он уноси конфузију у садржај овог појма у смислу односа са термином Шоп, али у принципу овим дуалним сложеницама означава становништво читавог овог централнобалканског подручја, односно данашњих делова југоисточне Србије, западне Бугарске и источне Македоније. Код Цвијића термин Торлак је неодвојив од термина Шоп. Овакво Цвијићево схватање Торлака, пошто је он био велики научни ауторитет, утицало је на шире коришћење овог појма у овом смислу, посебно од стране припадника антропогеографске школе, коју је он основао и проширио. Осим антропогеографа, има и других аутора, посебно лингвиста, који овај термин користе за овај простор, углавном за подручје тимочко-призренских говора.

У литератури назив Торлаци или Турлаци најчешће се везује за становништво западног дела Старе планине, то јест, планине Балкан. Први је Торлаке за овај крај, мада без тачне локације, везао Вук Караџић у свом Српском рјечнику из 1852. године, одређујући их говором као културном чињеницом (не говоре ни чисто српски ни чисто бугарски). Али оно што ситуацију додатно потпуно компликује јесте чињеница да Торлаке у овом ужем реону западне Старе планине више аутора децидно везује за три различите области - пиротски крај, средњи Тимок или северозападну Бугарску - углавном остале две остављајући ван граница области за коју мисле да је торлачка.

Реч *Торлаци* јавља се као назив за становништво пиротског краја у ширем смислу. Милан Милићевић још 1882. године, позивајући се на казивања, каже да се област Торлак, у којој живи становништво Торлаци, простире у пиротском крају са Пиротом као градским центром, одређујући прецизно само њену источну границу (било Старе планине). У једном савременом теренском фолклористичком запису Драгољуба Златковића имамо потврду да су становници Загорја Торлацима звали становнике пиротског краја. Друга важна ствар везано за Милићевићево одређење Торлака јесте то што он каже да су Торлацима Шопи суседи. Суседи су им и Загорци (а, видећемо, друга група аутора Торлацима сматра баш становништво северозападне Бугарске, које он сматра Загорцима). По њему се Торлаци од Шопа и Загораца разликују по ношњи. Исто одређење (локацију и суседне групе) Торлака прихвата и Феликс Каниц, такође велики научни ауторитет. Милићевићево схватање локације Торлака цитира се до данас, али многи аутори, почев од Симеона Христова, који је ово своје мишљење објавио убрзо после Милићевића, сматрају да је област Торлак само једна од ужих области широке области Шоплук. Тако су Торлаци и Шопи стављени у тесну везу.

Почетком 90-тих година XX века два аутора - Витомир Живковић и Коста Костић, покушавају да афирмишу термин Торлак као стари заборављени назив за овај крај и људе. С друге стране, неки аутори из локалног пиротског миљеа, позивајући се на то да га нема у народу и да је пежоративан, оштро реагују на његово коришћење везано за овај крај, као и на коришћење термина Шоп. Они сматрају да су национално штетни, јер иду на руку бугарским аспирацијама на ове просторе. Сматрају се својеврсном подметањем српском националном осећају у овом крају. Везано за пиротски крај, у новијој литератури се у више наврата термини Торлаци и Шопи стављају у контекст односа између српског и бугарског национализма. У овом контексту, оцењени као врста подметања, у пиротској средини су критиковани и моји радови објављени у часопису *Пиротски зборник*, који говоре о томе да се становништво које носи назив Торлаци налази у средњем Тимоку.

Реч *Торлаци* јавља се и као назив за становништво средњег Тимока. У овом смислу она се појављује само у локалној литератури - нема је код великих научних ауторитета. Први помен је 1931. године. До 90-тих година XX века помени су само узредни, нико не објашњава шта се подразумева под торлачким идентитетом у Тимоку. Неколико аутора Торлацима означава становништво око Белог Тимока од Књажевца до Вратарничког теснаца и околних падина Старе планине и Тупижнице. Неки аутори уопштеније овај назив везују за књажевачки крај. Овако схваћен, углавном се одређује као синоним термина Тимочани. Неколико аутора тврди да становништво овог краја себе назива Тимочанима, који се у литератури називају и Торлацима. Код њих се појављују и две тезе о пореклу овог назива: 1. да је настао од речи тор, односно да је повезан са сточарским занимањем 2. да су га добили припадници Тимочке дивизије из овог краја у Првом светском рату храбро се борећи на брду Торлак код Београда.

У мојим радовима, почев од 1995. године простор на којем живе Торлаци омеђава се мало шире: на долине доњег Трговишког Тимока од села Горња Каменица у општини Књажевац и скоро целе долине Белог Тимока до села Грлишта у општини Зајечар, са околним падинама Старе планине, Тресибаве и Тупижнице. Као културну чињеницу за њега везујем тимочко-лужнички говор, а његову етнокултуру одређујем као *шопску* са културним примесама

јужноморавске и косовске мигративне струје. Два рада посвећујем дубљем осветљивању торлачког идентитета у средњем Тимоку. Поред других ствари, у њима се износе подаци да овде постоји самоидентификација са овим називом, да према интензитету идентификовања са њим постоје три зоне (приказане и картографски), да у Минићеву постоји Завичајно друштво Тимочана-Торлака, за чије оснивање су се појавиле дилеме око имена везано за термине Торлаци и Тимочани и око простора где живе Торлаци, да се простор који насељавају у овом крају назива *Торлачија*, да су Торлаци овог простора носиоци српске националне свести. У новије време један локални аутор оштрије реагује због коришћења овог назива везано за овај крај, због његове пежоративности, а фаворизује назив Тимочани.

Речи *Торлак/Турлак* јављају се као називи и за становништво северозападне Бугарске. Први помен Торлака у северозападној Бугарској имамо 1872. године, а кроз кратке помене, без дубљег залажења у овај идентитет, кроз литературу се провлаче све до 1980. године. Касније, до данас, појављују се радови који дубље залазе у суштину овог идентитета. Од првих помена до данас скоро сви аутори потврђују да су Торлаци у планинском реону белоградичког, монтанског и берковичког краја, да се масовно насељавају у дунавској долини у подножју планине (углавном ломски крај), да их људи из Поља виде као сиромашне, дивље, просте, сирове, неуке, глупаке, брђане, то јест да је овај назив пежоративан. За означавање овог идентитета час се јавља термин *Торлаци*, а час *Турлаци*, док се за простор који насељавају у научној литератури јавља термин *Торлашко/Турлашко*. У бугарској науци налазимо и две тезе о настанку овог назива: 1. да је настао од трачког тур, што значи кула, па би Турлаци, односно Торлаци били браниоци кула, насељеници око њих, 2. да је од старотурског тор, што значи мрежа, замка, па се тако повезују са Прабугарима. У бугарској науци се наглашава да су Торлаци бугарска етнографска група.

Од године 1980. имамо потврде да у северозападној Бугарској постоји самоидентификација са овим називом. Она је, осим негативним маркерима према људима из Поља (богати, али лењи, тромог духа и негостопримљиви), поткрепљена позитивним маркерима о себи: особен говор, особена ношња, обичаји и уопште традиционална култура, слободољубиви, непокорни, борбени, горди, правдољубиви, вредни, издржљиви, научени на тешкоће, весели (песма и игра), са осећајем за хумор, отворени, гостопримљиви, јунаци у свему, мушкарци једри рутавих прса, ракиције, девојке и жене лепе и вреле крви, бугарског националог осећаја. Са овим маркерима повезују се локалне историјске чињенице - неколико устанака против Турака и локалне културне чињенице, на пример, чипровско ћилимарство.

Од 1980. године у књижевности и списима локалних *истраживача*, под плаштом торлачког идентитета, јавља се позитивна мистификација овог простора и људи, од поетски исказаних стереотипа и културних и историјских чињеница до домишљања, маштарија и фантазија. У њима се на чудан начин спајају стереотипи, фолклор, митске приче и уопште локалне културне и историјске чињенице са општим, већ означеним као архаичним или национално афирмативним, а у циљу доказивања, тачније испољавања осећаја, посебности овог простора и људи, оличених у овом идентитету. У оваквим текстовима јавља се други назив за подручје које насељавају Торлаци - *Турлакија*.

После свих ових података из литературе, и даље остају многа питања везана за торлачки идентитет, за његову локацију, маркере на индивидуалном, интеракцијском и институционалном нивоу, његов однос са другим идентитетима. На њих ће дати одговор теренски материјал сакупљен за потребе овог рада.

IV. ТОРЛАЦИ У ПИРОТСКОМ КРАЈУ

Из прегледа литературе о Торлацима види се да су их аутори највише везивали за пиротски крај. Многи само за ужу старопланинску област Висок, која делом припада општини Димитровград а делом општини Пирот, а неки за пиротски крај у ширем смислу, то јест за околине Пирота, Димитровграда, Бабушнице и Беле Паланке (данашњи Пиротски округ). Због тога ћемо у потрагу за Торлацима кренути управо одавде.

IVa. Истраживања торлачког идентитета у пиротском крају

У Зајечару, где сам рођен и живим, има доста насељеника из ових крајева³²⁹. Оне из пиротског, белопаланачког и бабушничког (лужничког) краја, а и становнике Буцака, југоисточног дела општине Књажевац, који је до после Другог светског рата административно гравитирао Пироту, у Зајечару називају Пироћанцима. Насељенике из димитровградске општине у Зајечару, као и оне из босилеградског краја, називају Бугарима. У Зајечару је назив Торлак, као што сам већ рекао у својим радовима представљеним у прегледу литературе, резервисан за становнике јужног дела општине Зајечар и скоро целе општине Књажевац (без Буцака).

Још приликом писања поменутих радова о Торлацима, ја сам, потакнут тиме што се торлачки идентитет у литератури везује највише за пиротски крај, од свог пријатеља Драгољуба Златковића, истраживача етнокултурног наслеђа из Пирота и одличног познаваоца овог краја, тражио информације о томе да ли овог идентитета заиста има у народу тог простора. Он ми је потврдио да назив Торлак становништво пиротског краја за себе не користи и да подаци из литературе нису у складу са стањем на терену.

Прве директне информације о идентитетима са овог терена добио сам разговорима приликом дводневног боравка у селу Лукавица код Димитровграда поводом одржавања састанка невладине организације *Еврорегион Стара планина* 10. и 11. јула 2007. године. Ипак, за потребе овог рада спровео сам, врло брзо после тога, и систематска истраживања. Од 18. до 21. јула 2007. године са Драгољубом Златковићем обишао сам град Димитровград, села области Забрђе у димитровградској општини, и Горњи Висок, делом у димитровградској а делом у пиротској општини. Обиђена села димитровградске општине у области Забрђе су: Радејна, Гуленовци, Височки Одоровци, Смиловци и Протопопинци, а у области Горњи Висок: Каменица, Сенокос, Браћевци и Горњи Криводол. На жалост, неки од снимака из поменутих села, приликом каснијег пребацивања са касета у

³²⁹ Још између два светска рата било је појединачних случајева досељавања из југоисточне Србије, али је од 50-тих до почетка 80-година XX века ка Тимочкој крајини, а посебно ка индустријским центрима Зајечар и Бор (укључујући и нека села у околини Зајечара), са ових простора константно текло мигративно струјање. Иако насељеника има и из врањског, лесковачког, топличког, нишког, сврљишког, босилеградског и црнотравског краја, највећи број њих је управо са територије данашњег Пиротског округа (димитровградски, пиротски и бабушнички крај) и из књажевачког краја. У Зајечару постоје читава насеља формирана од ових насељеника. Последице ове миграције, једне од највећих у Србији у другој половини XX века, рачунајући и све оно што је она изазвала на пољу идентитета, на жалост, још увек нису проучене.

дигитални облик, због грешке лица унајмљеног за овај посао, трајно су изгубљени. Обиђена села области Горњи Висок која се налазе у пиротској општини су: Росомач, Височка Ржана, Јеловица, Брлог, Дојкинци и Рсовци.

*Сл. 13. Са казивачима у Височким Одоровцима 18. јула 2007.
(крајње десно Драгољуб Златковић)*

Не дуго после тога, од 10. до 15. августа 2007. године, такође са Драгољубом Златковићем, обишао сам села области Средњи Висок у пиротској општини: Бела, Гостуша, Лукањске Колибе (насеље настало расељавањем села Лукања због потапања Завојским језером), Паклештица и Покрвеник, затим село Понор у западном делу пиротске општине, село Крупац у долини Нишаве у пиротској општини, затим Топли Дол, један заселак села Засковци и село Рудиње у источном делу пиротске општине у сливу реке Темштице, сам град Пирот, поново град Димитровград, као и Белу Паланку и село Кременица у белопаланчкој општини. Приликом ових истраживања осим информација разговором, прибављене су информације и из локалне штампе.

У оквиру истраживања идентитета пиротског краја у ширем смислу, 5. новембра 2008. године у Београду сам обавио разговор са др Драганом Колевим, човеком који је, према ранијим информацијама, имао значајне везе са конструкцијом торлачког идентитета у Димитровграду. Дана 4. августа 2009. године са Драганом Колевим и Драгољубом Златковићем извршена су истраживања у селима димитровградске општине у долини реке Јерме: Трнски Одоровци, Власи и Горња Држина, а такође и поново у самом Димитровграду. И овом приликом је, осим казивања, прибављен и материјал из локалне штампе.

Област Буцак, безмало сва села, такође са Драгољубом Златковићем, обишао сам 2010. године, у периоду од 31. маја до 3. јуна. Овом приликом, ради истраживања идентитета, обиђена су, углавном старопланинска, села Ћуштица, Црни Врх, Јања, Балта Бериловац, Вртовац, Иново, Габровница, Јаловик Извор, Шести Габар, Стањинци и варошица Кална.

*Сл. 14. Са казивачем у Јањи 1. јуна 2010.
(у средини Драгољуб Златковић)*

Дакле, да сумирамо, у старопланинској области Висок (слив реке Височице, у општинама Димитровград и Пирот), за коју се у литератури Торлаци најчешће везују, а и у њој суседним старопланинским приграничним областима Забрђе (општина Димитровград), слив реке Темштице (општина Пирот) и Буцак (општина Књажевац), обиђена су безмало сва села и у сваком је разговарано са по неколико казивача. Поред тога терен је сондиран и на следећим локацијама: три села у долини реке Јерме (општина Димитровград), град Димитровград, град Пирот, једно село у централном делу општине Пирот у долини Нишаве, једно село у југозападном делу општине Пирот према Белој Паланци, град Бела Паланка и једно село у општини Бела Паланка. На основу ових истраживања (без обзира на то што је један део материјала приликом преснимавања изгубљен), рачунајући и сакупљени материјал из локалне штампе, а узимајући у обзир и раније објављену литературу, сматрам, може се дати заокружена слика о идентитетима становништва овог подручја, као и о њиховим знањима везаним за торлачки и шопски идентитет.

Сл. 15. Карта истраживања у пиротском крају

IV1. ИДЕНТИТЕТИ ШИРИХ СЛОЈЕВА СТАНОВНИШТВА У ПИРОТСКОМ КРАЈУ

Прво питање казивачима пиротског краја у ширем смислу, као и у другим истраживаним крајевима, односило се на њихов идентитет. Пре свега, циљ је био да се види да ли ће се изјаснити као Торлаци или ће се идентификовати са неким другим идентитетом. Као што сам и претпостављао на основу ранијих сазнања, пре свега верујући Драгољубу Златковићу као изузетном позаваоцу овог краја, сви одговори су потврдили да на истраживаном подручју *међу ширим слојевима становништва нема торлачког идентитета* - нико од испитаника се није изјаснио као Торлак. Од њих су даље тражене информације, осим о било каквим знањима везаним за термине Торлаци и Шопи, и о њиховом схватању распрострањења идентитета са којим се идентификују, о томе како њих доживљавају носиоци других идентитета, и које идентитете, и како, виде у свом суседству. Тако се у трагању за торлачким идентитетом, поред материјала веома корисног за његово сагледавање, дошло и до лепог материјала о другим идентитетима. У овом одељку ће, на основу прикупљеног материјала, бити показано који идентитети фигурирају у овом крају и које су њихове одлике. На овај начин ћемо се мало удаљити од торлачког идентитета, али је потребно показати праву идентитетску слику простора који се у литератури често проглашава торлачким. Овај материјал је и прилог познавању тих других идентитета и биће од користи будућим истраживачима који се њима буду бавили.

Истраживање је показало да се у пиротском крају у ширем смислу различити идентитети граде у оквиру административних општинских граница. Зато ће идентитете овог краја овде бити приказани по општинама (Пирот, Димитровград, Бела Паланка, Књажевац). Наравно, много више материјала има са територија општина Пирот, Димитровград и Књажевац (старопланински део), где је обиђен највећи број села. Иначе, у оквиру сваке општине колективни идентитет, поред тога што има и појава његовог непостојања, егзистира на три равни: сеоској, регионалној и националној. Већина казивача у себи носи сва три нивоа идентитета, а у истраживању највећа пажња обрађена је на то који од њих казивач сматра примарним, односно са којим ће се најпре идентификовати.

IV1a. Идентитети ширих слојева становништва општине Димитровград

У селу Горњи Криводол, у области Горњи Висок, у димитровградској општини, код једне старије жене забележен је недостатак било каквог колективног идентитета, и сеоског, и регионалног, и националног - она се, без обзира на питања и навођења, није определила ни за један идентитет, а за неке, на пример, за Шопе и Торлаке, као да уопште није чула (на жалост, овај снимак је приликом преснимавања изгубљен). Овај пример, уз сазнање да је сличан забележен и у суседној пиротској општини, указује на то да би се на терену могло појавити још оваквих случајева.

Као што ће се видети, и у другим испитиваним областима постоји појава да се, без обзира на то што се од казивача тражи да каже како се зове становништво читавог краја, он определи за име свог села. У димитровградском крају овакав

пример забележен је у селу Височки Одоровци. Казивач (ВО-3³³⁰) се на прво питање о свом идентитету идентификовао са својим родним селом (тр. IV1a-1³³¹). Касније, после додатних питања, он исказује и друге своје идентитете. С обзиром на то да је неколико оваквих примера забележено и у суседној пиротској општини, ово може бити путоказ за ширу идентитетску појаву.

Поменути казивач (ВО-3), који је прво нагласио свој сеоски идентитет, после додатног питања нагласио је припадност географској области Забрђе и поменуо суседну географску област Висок (тр. IV1a-2). Ово, такође због неколико примера из суседне пиротске општине, може указивати на ширу идентитетску појаву.

Територија и становништво општине Димитровград су се од 1878. до 1919. године налазили у саставу Бугарске, а онда су Нојским споразумом прикључени (заједно са општином Босилеград) Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Становништво ове општине се национално углавном изјашњава као бугарско, представља бугарску националну мањину у Србији. Због оваквих околности национално опредељење и данас има значајну улогу у локалном друштвеном животу. Зато на било које питање о идентитету казивачи из овог краја често дају одговор везан за своје национално опредељење. Поменути казивач из Височких Одроваца (ВО-3), који је прво нагласио своју припадност селу, затим географској области Забрђе, на инсистирање да да назив за људе овог краја, даје одговор да су по националности Бугари (тр. IV1a-3). Једна казивачица из Димитровграда (Дим-5), после питања, одмах људе овог краја одређује као Бугаре (тр. IV1a-4). Када је реч о националној припадности, један казивач из Височких Одроваца (ВО-3), који се национално изјашњава као Бугарин, дао је интересантан исказ о дистанци суседног становништва са српским националним осећајем у пиротском крају према становништву са бугарским националним осећајем из општине Димитровград. Поред тога што потврђује да становнике његовог села они из суседног српског села Чиниглавци зову Бугарима, он наводи да је имао веома доброг друга из Свиленоваца, једног од суседних пиротских (српских) села, који је у шали ипак наглашавао то што је он Бугарин. Једном приликом га је казивач у шали подсетио на причу о човеку и мечки, по којој су човек и мечка одлично друговали, али је човеку мечка увек непријатно мирисала, што јој је он рекао, па се она увредила и другарство су раскинули (тр. IV1a-5). Овај пример, као и други материјал сакупљен у овом крају, показује да је национална релација између Срба и Бугара на овом простору, без обзира на то што је реч о етнокултурно скоро идентичном становништву, стално латентно присутна и веома осетљива.

У Димитровградском крају је општераширен идентитет Шоп. Казивачи из села Смиловци (Сми-1) и Браћевци (Бра-2) недвосмислено потврђују шопски идентитет људи овог краја, а то чини и казивачица из Димитровграда (Дим-6), негирајући да су људи овог краја Торлаци (тр. IV1a-6,7,8). Шопски идентитет на овом подручју егзистира паралелно са бугарским националним идентитетом. Интересантан је и однос ова два идентитета.

У Трнским Одоровцима (ТО-1) потврђују свој шопски идентитет, кажу да је то масовна појава у њиховом крају, да сви знају да је то шопски крај - и Срби и Бугари, и да је говор шопски. По тврдњи казивача, то је масовна појава и наслеђе од старина (тр. IV1a-9). Исти казивач потврђује бугарски национални идентитет

³³⁰ Шифра казивача под којом се налази у списку казивача на крају рада.

³³¹ Шифра транскрипта под којом се налази у одељку *Прилози* на крају рада.

људи овог краја и објашњава и постојање дилема због бугарске националности и живљења и идентификовања са Србијом. Ове дилеме су у време социјалистичке Југославије решаване масовним изјашњавањем као Југословени, а сада становници овог краја морају да се одреде за једну или другу националност. (тр. IV1a-10).

Казивачица из Димитровграда (Дим-5) објашњава да Шопи нису ни Срби ни Бугари, да имају говор који није ни српски ни бугарски, да имају бугарско порекло а живе у Србији. Национално одређење је, како каже, лична ствар, како се човек осећа, али, пошто имају у овом крају сви презимена на -ов, они су Бугари. Нико неће да каже да је Шоп, већ само да говори шопским дијалектом. И она наглашава дилеме око националног идентитета - зна да је Бугарка, не може нико из овог краја да се изјасни као Србин јер му је презиме бугарско, сматрају да су Бугари али су лојални Србији. Она нема осећај да је Бугарка у класичном смислу, јер их у Србији доживљавају као Бугаре а у Бугарској као Србе. Касније каже да можда од свих понуђених идентитета највише одговара управо реч Шоп, схваћена као нешто посебно у односу на Србе и Бугаре. (тр. IV1a-11)

Један казивач из Височких Одороваца (ВО-3) на питање о идентитету изјаснио се као Бугарин, а каже и да је Шоп. То га је асоцирало на то да нагласи да је овде власт прелазила из руке у руку Бугарима и Србима, да становнике овог подручја дубље у Србији, до Ниша, зову Бугарима, а дубље у Бугарској, у Софији, Србима. И сам се пита да ли становништво којем припада има прелазни карактер између бугарског и српског. (тр. IV1a-12) Један казивач из Димитровграда (Дим-7), такође у први план ставља своју бугарску националну припадност, не одриче се шопског идентитета, али га минимизира. Реч Шоп не сматра етничким, већ га сматра термином за означавање пограничног српско-бугарског простора. Са Србима говори српски, са Бугарима бугарски, који сматра матерњим, а у локалној средини користи шопски, који сматра дијалектом бугарског језика. Не сматра да су Шопи нешто посебно, већ да су део бугарског народа. Одувек се у овом крају знало да је локални говор шопски и да је крај шопски. (тр. IV1a-13) Једна казивачица из села Власи (Вл-2), која живи у Бору, каже да у основи има шопски идентитет, јер је рођена у том крају, али јој то више није блиско, јер живи далеко од тог краја, у другој средини. Она сматра да су Шопи прелазно становништво између Срба и Бугара, нити једни нити други. (тр. IV1a-14) У селу Височки Одоровци забележен је један исказ (ВО-2) у којем казивач каже да он зна да становништво овог краја други називају Шопима и Татарима. Каже да не зна да су они од старине Шопи, али зна да су их други тако називали. Није забележено ко их је називао Татарима (можемо претпоставити да су их због бугарске националности тако звали српски националисти, који често у негативном смислу Бугаре поистовећују са овим народом). (тр. IV1a-15) Казивач из Градиња код Димитровграда (Град-1) каже да се осећа и као Шоп и као Бугарин, али ипак осећа и да Шопи нису ни Срби ни Бугари, већ нешто особено (тр. IV1a-16). Казивач из Височких Одороваца (ВО-4) такође потврђује да се осећа као Шоп, каже да их у Бугарској сматрају Србима а у Србији Бугарима, а он се изјашњава као Србин, јер живи у Србији (тр. IV1a-17).

Казивач из Браћеваца (Бра-1) такође сматра да су Шопи, којима и сам припада, нешто посебно у односу на Србе и Бугаре. У националном смислу се изјашњава као Бугарин, а његова супруга као Српкиња. Њено оправдање за то, иако је рођена у суседном димитровградском селу Каменица, јесте то што јој је

мајка из оближњег пиротског села Јеловица, где је заступљен српски национални осећај. (тр. IV1a-18) Казивач из села Власи (Вл-1) каже да је Шоп и да се поноси својим шопским идентитетом (тр. IV1a-19). Казивачица из Димитровграда (Дим-б) каже да је по националности Бугарка, иако јој је породица мешовитог порекла. Каже да се често Шопи везују за чувену шопску салату. Иако зна за пежоративност назива Шоп у Бугарској, па и у свом крају, она може да каже да је Шопкиња, и тај идентитет јој је можда и ближи од идентитета Бугарка. На последњем попису се изјаснила као Југословенка, иако Југославија више не постоји. Не верује да се на попису неко изјаснио као Шоп, али каже да јој је то симпатично и да је добра идеја за следеће изјашњавање (тр. IV1a-20).

Интересантна су казивања која показују свест о распрострањењу сопственог шопског идентитета. Казивач из села Власи (Вл-1) на питање која су села шопска, набраја само села у околини његовог села, око реке Јерме, а на додатно питање оставља могућност да су шопска и села у области Висок, села у Бугарској око границе, села трнског краја у Бугарској. Иако у Бугарској никада није био, људе из тих крајева је виђао и чуо на телевизији и мисли да и они говоре шопски. (тр. IV1a-21). Казивач из Градиња код Димитровграда (Град-1) каже да су Шопи у општини Димитровград, да их има насељених и у Пироту из димитровградских села, али Пироћанци за њега нису Шопи, они су Срби. Не зна да ли има Шопа у Бугарској, али претпоставља да су Шопи и становници Калотине, првог села у Бугарској после граничног прелаза (вероватно се са њима сретао и чуо да говоре истим дијалектом). (тр. IV1a-22) Једна казивачица из Браћеваца (Бра-2) има само нејасну представу да су Шопи, којима, како се изјаснила, и сама припада, око српско-бугарске границе (тр. IV1a-23). Казивач из Височких Одороваца (ВО-4) каже да се Шопима сматра становништво између Ниша и Софије (тр. IV1a-24). Једна казивачица из Димитровграда (Дим-5), иако нема баш јасну представу о распрострањењу Шопа, каже да су они у једном делу Бугарске на истоку до Софије, а на северу до Црног Тимока (околина Зајечара, где је рођена и живела) (тр. IV1a-25) Казивач из Димитровграда (Дим-7) има нејасну представу, али на основу говора помиње распрострањење од Пирота до Софије (тр. IV1a-26). Казивач из Браћеваца (Бра-1), који је у разговору открио да је читао књигу Косте Костића *Прилог етноисторији Торлака*, Шопе смешта у широки простор од Дунава до источне Македоније (помиње градове Видин, Берковица, Монтана, Годеч, Софија, Босилеград, Крива Паланка, Куманово, Лесковац, Врање, Ниш) (тр. IV1a-27).

Из претходних исказа већ можемо наслутити да је основни маркер шопског идентитета говор. За једну казивачицу из Димитровграда (Дим-5) основна и једина одлика Шопа јесте особен прелазни говор (између српског и бугарског) (тр. IV1a-28). Казивач из села Власи (Вл-1) код Димитровграда такође потврђује прелазни, али и особен, карактер шопског говора. Сматра да су Шопи они који говоре шопски и потврђује да су и старији људи у прошлости на овом подручју свој дијалект називали шопским (тр. IV1a-29). Казивач из Градиња код Димитровграда (Град-1) такође потврђује да је говор основна одлика Шопа (тр. IV1a-30). Казивач из Височких Одороваца (ВО-4) као одлику Шопа такође сматра особен говор и њихову способност да се језички прилагоде (тр. IV1a-31). Казивач из Трнских Одороваца (ТО-1) сматра да је шопски говор специфичан, различит у односу и на српски и на бугарски језик. Он је био возач аутобуса, доста се кретао, па потврђује да су шопски говори до Ниша и у пиротском и књажевачком крају

(тр. IV1a-32). Казивачица из Горње Држине (ГД-1) потврђује да се Шоп познаје по особеном говору (шопском, пиротском), који није ни српски ни бугарски. Тај говор њен унук из Крушевца не разуме, а нису је разумели ни кад је била у Нишкој Бањи (тр. IV1a-33). Говорећи о распрострањењу Шопа од Дунава до источне Македоније и од Ниша до Софије, казивач из Брањеваца (Бра-1) додаје да се то види по говору и менталитету, а онда потврђује да је говор њихова главна одлика (тр. IV1a-34). Казивач из Димитровграда (Дим-7) неколико пута је нагласио говор као одлику Шопа, а када је негирао да људи димитровградског краја за себе кажу да су Торлаци, потврђује да себе сматрају Шопима и наводи шта све сматрају као специфично шопско - шопски говор, шопску ношњу, шопску салату, шопске игре, шопске песме, шопске шале, шопску тврдоглавост (тр. IV1a-35).

IV16. Идентитети ширих слојева становништва општина Пирот, Бела Паланка и Бабушница

У општини Пирот је, као и у општини Димитровград, забележен случај *недостатка потребе за групним идентитетом*. Без обзира на навођење да се изјасни о свом идентитету, једна казивачица из села Гостуша (Гос-б) то није учинила (тр. IV16-1). На евентуално децидно тражење да се поистовети са неким сеоским, регионалним или националним идентитетом, она би то сигурно учинила, али ову појаву непостојања потребе да се идентификује са било којим идентитетом, сматрам, треба посебно нагласити. И ако је излазила из свог села, она је одлазила својим рођацима и није имала комуникацију са људима које не би доживела као своје. С обзиром на то да оваквих примера затворености у своју микро средину сигурно има још, овај пример недостатка потребе за групним идентитетом не треба сматрати усамљеним.

Више пута сам у пиротском крају у ширем смислу стекао утисак да је становницима овог краја од регионалног и националног идентитета битнији сеоски идентитет. Многи су на прво питање, које је имало за циљ да их наведе на исказивање свог идентитета, везали своју припадност за село у којем живе или из којег су родом. Ова појава је у пиротској општини забележена у насељима Брлог, Бела, Лукањске колибе, Росомач (Брл-2, ЛК-2,3, Бел-1,2,3,5,6, Рос-2) (тр. IV16-2,3,4,5,6,7,8,9), а и у белопаланачкој, везано за села Шљивовик и Дивљане (Шљи-1, Див-1) (тр. IV16-12,13). Интересантно је да је свој сеоски идентитет, везаност за село Топли Дол, потенцирао (тр. IV16-10) и казивач који је од 1963. године насељен у Пироту (ТД-3), а у први план је своју сеоску припадност ставила (тр. IV16-11) и казивачица рођена у пиротском селу Гостуша а удата у Добановцима у Срему за Словака (Гос-1). Појаву изразитог везивања за своје село можемо објаснити већим бројем случајева затворености у свој сеоски микро-свет, односно малим бројем излазака из њега, малом комуникацијом са људима из других крајева, што остаје као манир и после одсељавања.

Ипак, после везивања за сеоски идентитет ови казивачи су се везивали и за друге идентитете. На инситирање да објасне како ће се идентификовати пред онима даље, који не знају где је њихово село, неки су објаснили (ЛК-3, Рос-2) да би се везали за град Пирот (тр. IV16-3,8), неки (ЛК-2, ТД-3) за Стару планину, а један казивач (ТД-3), осим за Стару планину, и за врх Миџор и српско-бугарску државну границу (тр. IV16-10).

У географској области Висок, која се пружа у сливу реке Височице, географски јасно омеђеној и изолованој Старом планином и планином Видлич (која ову област одваја од нишавске долине), у невеликом броју случајева наишао сам и на регионални идентитет који се везује за њу. Један казивач из села Паклештица (Пак-1) у разговору се прво изјаснио као Србин, а затим је нагласио да је из долине Височице (тр. IV16-14). Један казивач из села Бела (Бел-3), који је прво инсистирао на свом сеоском идентитету, на даље навођење да се изјасни о свом ширем идентитету, у једном тренутку се изјашњава као Височанин (али већ у следећем тренутку се поистовећује и са ширим, регионалним, идентитетом) (тр. IV16-15). Касније када се говори о томе како виде становништво суседне димитровградске општине, казивач и његов брат, сматрајући ту тему шкакљивом, избегавају да кажу да га сматрају другом, бугарском, нацијом и кажу да такође припада области Висок (тр. IV16-16). Казивачи из села Росомач у Горњем Високу (Рос-2), на самој граници са општином Димитровград, нису се у исказу сами определили за височки идентитет, али, наведени питањима, они га потврђују. Потврђују да исти локални идентитет Височани имају припадници и бугарске и српске националности. (тр. IV16-17)

Ипак, на територији општине Пирот најизраженији је регионални идентитет Пироћанци, који проистиче из гравитирања ка Пироту као административном средишту. Неки испитаници из села Бела, Росомач, Брлог (Бел-6, Рос-2, Брл-2, Гос-1), на питање које их је навело на исказивање идентитета, прво су наглашавали друге идентитете а касније у разговору рекли и да су Пироћанци (тр. IV16-18, 19,20,21). Казивачица рођена у Гостуши а удата за Словака у Добановцима у Срему (Гос-1) на питање о идентитету прво је одговорила да је из Гостуше, а онда објашњава да се и остали Гостушани у Добановцима изјашњавају као Пироћанци у односу на друге становнике овог села - Врањанце, Словаке (тр. IV16-21). Већ поменути казивач (Бел-3), који прво каже да је из села Бела, кад му се сугерише да у другом крају не знају где је Бела, он прво каже да је Височанин, а потом се брзо исправља да је Пироћанац (тр. IV16-22). Такође већ поменути казивач (Пак-1) који се прво идентификовао са својим српским националним идентитетом, а затим са географском облашћу Висок, на крају говори о свом пиротском идентитету. Још један казивач (Пон-1), са другог краја пиротске општине, из села Понор, прво се идентификовао као Србин, а затим и као Пироћанац (тр. IV16-23). Брачни пар из Росоваца (Рс-2,3), можда зато што се пре тога причало о његовом црновунском пореклу, децидно се прво изјаснио као Србин, а онда као Пироћанац (тр. IV16-24).

Ипак, највећи број испитаника из пиротске општине (Дој-1, Рос-1, Јел-1, Рс-1, Пак-2, Пок-1, ВР-1, Дој-2, ЛК-5, Пок-2, Гос-7, Гос-5, ТД-2) у првом наврату се идентификовао са идентитетом Пироћанци (тр. IV16-25,26,27,28,29,30,31, 32,33,34,35,36,37). Подстакнут сазнањем да се Пироћанцима у Зајечару сматра становништво широког простора од Буцака у Књажевачкој општини до Црне Траве, од испитаника који су се изјаснили као Пироћанци тражио сам њихово субјективно схватање распрострањења Пироћанаца. Један број испитаника (на пример Гос-5) који себе сматра Пироћанцима, нема јасну представу о њиховом распрострању, говори само о неколико околних села (тр. IV16-38). Носиоци пиротског регионалног идентитета из дела области Висок у пиротској општини у већини случајева (ЛК-1, Бел-3, Јел-1, Дој-1, Рос-2, Дој-2, Пак-2, ЛК-5, Рс-1) Пироћанцима сматрају само становнике општине Пирот, то јест Пироћанцима

сматрају само оне који живе у данашњим границама ове општине, а суседно становништво углавном идентификују према припадности другим општинама - као Белопаланчане, Нишлије, Бабушничане односно Лужничане (тр. IV16-39,40,41, 42,43,44,45,46,47). Казивач из села Понор у општини Пирот (Пон-1), које се налази на тремеђи пиротске, белопаланачке и бабушничке општине, потврђује исто (тр. IV16-48). Ипак, неки казивачи са територије општине Пирот (Рос-1, Гос-7, Рс-2,3, ВР-1, Гос-1) сматрају да су Пироћанци све до Ниша, односно становништво пиротске, белопаланачке и бабушничке општине, то јест становништво Пиротског округа без димитровградске општине (тр. IV16-49,50,51,52,53). Казивач из Паклештице (Пак-1) (који се прво изјаснио национално, као Србин, али се током разговора, не баш децидно, идентификовао и са термином Пироћанац), у Пироћанце рачуна чак и становнике околине Црне Траве (тр. IV16-54)

Из исказа на које се упућује у претходном одељцима види се да је, као и у случају Шопа, говор један од битних маркера пироћанског идентитета. Поменути казивачица из Гостуше удата у Добановцима (Гос-1) и њен муж Словак из Добановаца (Гос-2) откривају нам да је у мешовитој етнокултурној средини у Војводини (Срему) у њиховом селу језик један од битних идентитетских маркера, а ту је, с обзиром на то да тамо има доста насељеника из околине Пирота, и пиротски говор у истој равни са осталим језицима и говорима. У овом мешовитом браку однос језика је следећи: обоје знају да говоре добро и словачки и *пироћански*, али у кући причају углавном словачки, а она на послу прича српски. Свог унука уче словачки (а зет им је Црногорац). (тр. IV16-55) Дакле, у овој сложеној етнокултурној средини назив Пироћанац функционише на истој равни са другим регионалним и националним идентитетима (Словаци, Македонци, Пироћанци, Црногорци) (тр. IV16-56)

Казивач из села Росомач (Рос-2), један од оних који сматрају да су Пироћанци само они који живе на територији општине Пирот, заједно са својом супругом, сведочи да зна човека из Ниша, који живи у западној Србији, у Ариљу, кога тамо сви знају као Пироћанца (тр. IV16-57).

Приликом истраживања није много испитивано како се Пироћанци одређују према становништву преко Старе планине, у данашњој Бугарској, јер је логично да их сматрају Бугарима (ако већ тако сматрају и своје суседе у димитровградској општини). Само је неколико пута потврђено (на пример, Рос-2) оно што се већ зна, да становници села поред границе суседно подручје у Бугарској сматрају Загорјем (тр. IV16-58).

Док идентитет Пироћанци може, као што смо видели, да се поклапа и са ширим простором од административних граница данашње општине, у општини Бела Паланка је регистрован идентитет *Паланчани*, који се поклапа са границама ове општине. С обзиром на то да у средини у којој живим, у Зајечару, као што сам већ нагласио, и становнике општине Бела Паланка зову Пироћанцима, постављао сам питања и о односу Паланчана према идентитету Пироћанци. Показало се да Паланчани себе осећају као веома другачије од Пироћанаца, без обзира на то што су по етнокултури са њима веома блиски. Један казивач из овог града (Шљи-1), који се прво идентификовао са својим родним селом, потом се идентификовао као Паланчанин и објаснио да Паланчани свој говор сматрају веома различитим од пиротског и да више теже Нишу а не Пироту (тр. IV16-59). Он објашњава да је његово родно село Шљивовик раније припадало општини Бабушница (област

Лужница) а сада општини Бела Паланка, и да су сељани овог села некад били Лужничани а сада су Паланчани, то јест да се идентитет људи овог краја поклапа са општинским административним границама (тр. IV16-60). И други казивач из Беле Паланке, пореклом из села Дивљана (Див-1), каже да се Паланчани не осећају као Пироћанци и да су више гравитирали Нишу него Пироту (тр. IV16-61). Трећи казивач из Беле Паланке, рођен у селу Горњи Рињ (ГР-1), каже да се Паланчани од Пироћанаца дистанцирају тиме што им кажу да су Паланчани а не Пироћанци, али и потврђује да Паланчане у удаљенијим крајевима зову Пироћанцима, па се, линијом мањег отпора, понекад тако и идентификују. Он као Паланчане идентификује становништво које живи у белопаланачкој општини и наглашава да између ове две групе постоји велика етнокултурна разлика, на пример у говору (Пироћанци, по њему, имају неке бугарске речи) (тр. IV16-62). Четврти казивач из белопаланачког краја (Кре-1) човек је који је целог живота због школовања и посла мењао место живљења, а и доста је путовао по иностранству. Он је показао веома оштроумну и реалну слику о идентитету и свест да је идентитет ствар комуникације међу људима. Кроз део свог исказа он лепо дефинише неколико својих идентитета, који зависе од удаљености од његовог родног краја – каже да је у иностранству говорио да је из Југославије, а уз ово одређење, ближе одређење му је Београд (сада би објаснио да је из Србије), на територији бивше Југославије за самоидентификацију му служи град Ниш, ако неко познаје овај регион, онда он нагласи да је из Беле Паланке, ако познаје белопаланчки крај, он каже да је из села Креница, а ако познаје и ово село, он каже и од које је фамилије (тр. IV16-63). Дакле, и овај казивач је свој регионални идентитет везао за Белу Паланку, а шире не за Пирот већ за Ниш. Он потврђује да Белопаланчанин за себе никад неће да каже да је Пироћанац. По његовим речима, сви теже центру а не периферији, Бела Паланка Нишу а не Пироту, а они западније и северније од Ниша теже Београду, а не Нишу. Каже да се раније, кад није било аутобуса, много више ишло у Пирот, који је на двадесетак километара, а после, са експанзијом саобраћаја и због школовања и запошљавања, много више у Ниш, који је удаљен четрдесетак километара. Својевремено је свако јутро и по двадесетак људи путовало ујутру на посао у Ниш. Али, има доста Паланчана и у Пироту. Он сматра да је несрећа Беле Паланке што се увек налазила између два већа центра - Ниша и Пирота. Међутим, иако више нагињу Нишу, они неће да кажу ни да су Нишлије, већ да су Белопаланчани или Паланчани. (тр. IV16-64)

Осим идентитета Паланчанин, од казивача из Беле Паланке регистрован је и идентитет *Лужничани* који се везује за географску област *Лужница*, то јест општину Бабушница. Један казивач (Шљи-1) потврђује да становници бабушничке општине сами себе сматрају Лужничанима, а тако их сматрају и суседи из белопаланачке општине (тр. IV16-65). Казивач из белопаланачког села Креница (Кре-1), говорећи о томе да становници општине Димитровград имају своје специфичности и да се разликују од Пироћанаца, почиње да говори и о Лужничанима. Он каже да они, као и Белопаланчани, за себе не кажу да су Пироћанци, већ да су Лужничани, али су, у односу на Белопаланчане, ближи Пироћанцима. Они се, по његовим речима, поносе својим лужничким идентитетом (тр. IV16-66).

Када је реч о регионалним идентитетима, треба додати да је регистровано (Шљи-1) да у неким белопаланачким селима постоји свест о пореклу са Косова (тр. IV16-67)

Становници општине Пирот се у националном смислу осећају као Срби, међутим приликом испитивања су се само четири казивача (у три разговора) прво изјаснила као Срби. Један, из села Паклештица (Пак-1), прво наглашава да је Србин, а као додатна одређења каже да је близу српско-бугарске границе, са Старе планине (тр. IV16-68) (касније се изјаснио као Височанин, а током даљег разговора и као Пироћанац). Други казивач, из другог дела општине Пирот, из села Понор (Пон-1), прво је говорио како су га, као човека из овог краја, у другим крајевима Србије називали Бугарином, а затим је, на сугестију своје жене (зато што је открио да их зову и Бугарима), за себе прво рекао да је Србин (тр. IV16-69), касније и Пироћанац. И брачни пар из Рсоваца (Рс-2,3), можда зато што се до тада говорило о његовом црновунском пореклу, прво се децидно поистоветио са својим српским националним идентитетом (тр. IV16-70) (а одмах после тога су се изјаснили као Пироћанци). Казивач из Паклештице (Пак-1), објашњавајући да становници овог краја себе нису звали Торлацима, каже да су они Срби (тр. IV16-71). Овако мали број идентификација са националним идентитетом, наравно, условљен је и околностима истраживања - они су о свом идентитету говорили са Србином и нису имали разлога да наглашавају свој национални, већ регионални идентитет. Да су којим случајем о свом идентитету разговарали са Бугарином или неким другим странцем, искази би вероватно били много другачији.

Национални идентитет добија свој значај у односу према становницима суседне општине Димитровград, чија је територија после Првог светског рата, 1919. године, прикључена тадашњој Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Овај однос је посебно значајан, јер је реч о територији за коју се Торлаци у литератури најчешће везују. Према становницима општине Димитровград постоји дистанца на националном нивоу - Пироћанци имају српски национални идентитет и становнике ове суседне општине сматрају Бугарима. Етнокултура становника ове две општине скоро је идентична, али је административна граница између њих, сада општинска а до 1919. године државна, уједно и оштра граница распрострањења пиротског идентитета и националног српског. Тако у овим специфичним условима наспрам регионалног стоји суседни национални идентитет - у локалној пракси функционише идентитет Пироћанци у односу на идентитет Бугари. Запажа се да Пироћанци исказују овај однос према суседима мало и са задршком у присуству људи са стране, због укорењеног схватања, које је, вероватно, на граници од стране државе посебно развијано, да је припадност бугарском национу негативна ствар. Казивач из старопланиског височког села Росомач (Рос-2), на самом рубу пиротске општине, које у свом најближем суседству има село Славињу, које је у димитровградској општини, а до 1919. године је било у Бугарској, потврђује да Славињчане зову Бугарима, али их потом правда да, иако их тако зову, они нису Бугари већ *прави Срби* (тр. IV16-72). Током разговора са овим казивачем, нешто касније, дошло се до тога да и Пироћанци и Бугари припадају истој географској области - Висок, и постављено је питање њиховог међусобног односа. Ту се види да близина, заједнички живот, превазилазе и идентитетске стереотипе - није било међусеоских завада, много девојака се из Росомача удало у село Сенокос у којем је бугарска национална мањина, а неке су дошле из Сенокоса у Росомач. (тр. IV16-73) И казивачи из других височких насеља - Јеловице, Рсоваца, Лукањских колиба, Паклештице, Росомача, Дојкинаца, Височке Ржане, Покрвеника, Гостуше и Беле (Јел-1, Рс-1,2, ЛК-1,3, Пак-1,2, Рос-1, Дој-1,2, ВР-1, Пок-1, Гос-7, Бел-3,4) потврђују да суседе са

бугарским националним осећајем зову Бугарима (тр. IV16-74,75,76,77,78,79, 80,81,82,83,86,87), понекад и Бугарашима (тр. IV16-84,85).

Казивачица из Гостуше удата у Добановцима (Гос-1) потврђује да и код насељенка у овом сремском селу функционише иста дистанца Пироћанац - Бугарин (Димитровграђанин). Из њеног исказа се види да постоји и негативан став према Бугарима. (тр. IV16-88) У селу Креница у општини Бела Паланка, где нема директног контакта са становницима димитровградске општине, од казивача који је једно време радио у Димитровграду (Кре-1), забележено је да их и он сматра посебним, различитим у односу на Пироћанце (тр. IV16-89). Приликом ових истраживања, везано за однос према бугарском идентитету, забележен је и један необичан исказ. Казивач из села Јеловица (Јел-1), који је рекао да су га у Панчеву звали Бугарином и то негирао објашњавајући да припада *старим Србима*, и који је рекао да је негодовао због тога што му се ћерка удала у димитровградско село, где се осећају Бугарима, после завршеног разговора додао је да су Бугари паметнији и писменији од Срба. Ово ми је било интересантно, јер није уобичајено да припадник било које нације своју нацију негативно квалификује у односу на суседну супарничку. Он то тумачи тиме што је чуо да су људи са истока *бистрији* од људи на западу. (тр. IV16-90) Када је реч о српском националном идентитету на простору пиротске општине и његовом односу према Бугарима, интересантни су и подаци забележени од казивача из Брлога (Брл-2). У једном делу свог исказа и он изражава схватање да су Срби, којима он припада, насељени са подручја иза Карпата. У каснијем делу разговора он изражава велику симпатију према Бугарима у пограничју и каже да су веома добри, а на питање који су Бугари лоши, он одговара да су то они из Тракије. (тр. IV16-91)

Пироћанци, Белопаланчани и Лужничани имају, дакле, српски национални осећај, и то чак ствара и јаку идентитетску границу према етнокултурно истоветним Димитровграђанима, који имају бугарски национални осећај. Но, без обзира на то, од неколико казивача са подручја Пирота и Беле Паланке, где је заступљен српски национални идентитет, забележено је да их западно од њиховог краја (Ниш, Војводина...) понекад зову Бугарима, што они не прихватају увек равнодушно. Казивач из села Брлог (Брл-2), упитан за распрострањење свог пиротског идентитета, изненада каже да су људе из његовог краја, кад је био на одслужењу војног рока у Војводини 1938. године, звали Бугарима (тр. IV16-92). Казивач из Јеловице (Јел-1), горњовисочког села недалеко од границе са димитровградском општином, 1951. године је за послом отишао у Панчево. Тамо се представљао као Пироћанац, али су му говорили да је Бугарин, што је он негирао тврдећи да су у његовом крају *стари Срби* и да је село *србијанско*. (тр. IV16-93) На Лукањским колибама казивачи потврђују да их западније од Ниша зову Бугарима. Један (ЛК-5) каже да му се такав случај десио у Ваљеву, и да му је тамо образложено да их тако зову због говора. Други (ЛК-4) каже да је људима у централној Србији говор његовог краја смешан, а он се са њима у овом смислу шалио на свој рачун. Трећи (ЛК-3) такође потврђује да, када прича пиротски, а не труди се да га мења у другим срединама, кажу да говори бугарски. (тр. IV16-94) Казивач из Покрвеника (Пок-1) каже да су њега и остале из Пирота Бугарином звале Нишлије (а он себе не сматра Бугарином, већ становнике општине Димитровград) (тр. IV16-95). Казивач из Понора (Пон-1), пиротског села на тремеђи са белопаланачком и бабушничком општином, такође потврђује да су га звали Бугарином (тр. IV16-96). Казивач из Беле Паланке, а пореклом из села

Шљивовик (Шљи-1), каже да су га у Нишу, док је тамо радио, људи из Ниша и околине звали Бугарином, односно да је тамо носио и надимак Бугарин (тр. IV16-97). Казивач из Кренице код Беле Паланке (Кре-1) такође потврђује да људе овог краја негде са стране називају Бугарима. Њега су у Нишу, док је тамо похађао средњу школу (коју је почео 1949. године), звали Бугарином или Бугарашем, а то је због говора којим говоре људи његовог краја (тр. IV16-98).

Према неким казивањима, људе овог краја западно, осим Бугарима, зову и Шопима. Користи се и један и други назив. Казивач из пиротског села Гостуша (Гос-5), који је 12 година учио занат и живео у селу Мраморак у Банату, каже да се осећа као Пироћанац, а да су га тамо звали Шопом или Бугарином. Назив Бугарин му није импоновао, љутио се кад га тако зову, али га је утешило сазнање, које је добио у западној Бугарској, да источни Бугари западне понекад зову Србима. (тр. IV16-99) Казивач из Дојкинаца (Дој-1) потврђује да су га у војсци у Словенији и Хрватској звали Шопом, али и да у његовом крају таквог самоназива нема (тр. IV16-100). Казивач из Понора (Пон-1), са другог краја пиротске општине, који се такође осећа Пироћанцем, осећа прелазни карактер становништва којем припада (између Срба и Бугара), због локалног говора, и користи назив Шопци, који је чуо негде са стране (тр. IV16-101). Један казивач из Паклештице (Пак-2) каже да Пироћанце (којима и он по осећају припада) зову Шопима, јер говоре особеним *шопским језиком*. На питање да ли су и становници западне Бугарске Шопи, он каже да вероватно јесу, јер је говор доста сличан (значи говор је поново идентитетски маркер), без обзира на другачију националну припадност. (тр. IV16-102) Казивач из горњевисочког села Брлог (Брл-2) каже да људи његовог краја говоре *шопским језиком*, који је, по њему, мешавина српског, бугарског и турског језика. Он тврди да ово зна од старијих људи из села, али каже и да је читао у књигама. (тр. IV16-103) Једна казивачица из Височке Ржане (ВР-1) рекла је да Пироћанци нису прави Шопи, али да су и они Шопи, јер имају бугарске речи у свом говору (тр. IV16-104). Казивач из горњевисочког села Рсовца у пиротској општини (Рс-1) каже да су Шопи становништво којем он припада, и то због *језика* којим говори (тр. IV16-105). Казивачи из Лукањских колиба (ЛК-3,4,5) прво су рекли да су само начули ту реч али не знају ко су Шопи, а касније су објаснили да њихов говор у централној Србији сматрају шопским, прелазним - ни српским ни бугарским. За то наводе своја лична искуства приликом посете бања. (тр. IV16-106) Два брата из села Бела (Бел-3,4) на прво питање су се идентификовала са својим селом, затим су рекла да су Пироћанци, а онда један изненада каже да је начуо (вероватно из литературе или од образованих људи) да су Шопи становништво којем он припада и да оно живи на подручју од Софије до Беле Паланке (тр. IV16-107). Казивач из Јеловице у горњем Високу (Јел-1) објашњава да му се ћерка удала у село Изатовце у димитровградској општини и да му није било баш драго што се удала за Бугарина. Негде се и пожалио, па је то сазнао отац његовог зета и наљутио се. Међутим, једна учитељица из села Каменица у димитровградској општини објаснила му је да нити су једни *чисти Срби*, нити су други *чисти Бугари*, већ да су сви *Шопци*. Реч Шопи није чуо у свом селу, већ први пут од те учитељице. (тр. IV16-108) Од казивача из белопаланачког села Креница (Кре-1), који се због школовања и посла доста кретао ван свог родног краја, забележено је сазнање да се реч Шоп односи на широко подручје источне Србије и западне Бугарске, где је становништво сродно у етнокултурном, пре свега језичком, погледу. То сазнање

је добио у контакту са Бугарима из Бугарске. У белопаланачком крају код становништва нема свести о припадности оваквој групи. (тр. IV16-109) У Белој Паланци један казивач, књижничар у градској библиотеци (Див-1), везује Шопе за источну Србију, па и за свој крај, пре свега везујући их за шопске игре које изводе фолклорни ансамбли. Међутим, и он потврђује да у народу његовог краја нема овог термина. (тр. IV16-110) У пиротској општини је забележен само један случај, у селу Паклештица (средњи Висок), да казивач (Пак-1) каже да је чуо да су, поред тога што су Бугари, становници димитровградске општине и *Шопови* (тр. IV16-111).

Набројани случајеви поседовања било каквог знања о шопском идентитету код становника пиротске и белопаланачке општине у великој су мањини. У селима пиротске општине, а такође и у белопаланачкој општини, становници најчешће ништа не знају о термину Шоп. Неки казивачи (Дој-2, ЛК-2, Рос-2, Пок-1) као да су нешто начули, али немају представу о томе (тр. IV16-112,113,114,115). У пиротској општини већи је број оних (Гос-3,4,6, Рс-2, Пок-2, Пак-3, ЛК-1, Брл-1, Рос-1, ТД-2,3,5,6) који не знају за реч Шопи и немају никакав став о томе (тр. IV16-116,117,118,119,120,121,122,123,124,125,126,127,128). Сличан одговор је забележен и од казивача из Беле Паланке, пореклом из села Шљивовик (Шљи-1), које је раније било у бабушничкој а сада је у белопаланачкој општини (тр. IV16-129). Више испитаника је ова реч асоцирала на неке појмове који немају везе са шопским идентитетом, што такође показује да о њему ништа не знају. Једног испитаника из села Бела (Бел-5) ова реч је асоцирала на сточну болест *шап* (тр. IV16-130). Неке казиваче из села Гостуша (Гос-7) и Бела (Бел-1) ова реч асоцира на дијалекатску реч *шопка* - у извор воде уметнуто дуго уско корито, направљено од издубљеног дрвета или две под углом спојене даске (тр. IV16-131,132). Већ неколико пута помињану казивачицу из Гостуше удату у Добановцима (Гос-1) у Војводини за Словака, на сугестију њеног мужа, ова реч асоцира на Шокце, групу из Војводине (тр. IV16-133). Једног казивача из Топлог Дола (ТД-1) ова реч асоцира на реч Шок, у значењу Шиптар, Албанац (тр. IV16-134). Једног казивача из Засковаца (Зас-1) реч Шоп асоцира на нека *шопска племена*, али ову своју асоцијацију није објаснио прецизније (тр. IV16-135).

Поред тога што Пироћанце западно од њиховог завичаја, као што смо видели, зову Бугарима и Шопима, од казивача из Топлог Дола (ТД-1) забележено је да их у Војводини зову и Србијанцима, а у околини Смедерева, где такође има насељеника из овог краја, и Врцанима (тр. IV16-136).

IV1в. Идентитети ширих слојева становништва књажевачког Буцака

Од свог теренског колеге Драгољуба Златковића током истраживања сазнао сам да се назив Буцак користи и за нека села у пиротској општини (Шугрин, Мирковци, Церова, Базовик...), а постоји и белопаланачки Буцак (Пајеж, Бабин Кал...) ³³², тако да је књажевачки Буцак само део једног ширег простора који

³³² Године 2008. у Београду је, као 371. књига у едицији *Хронике села*, коју објављује Културно-просветна заједница Србије, објављена књига Градимира Маринковића под називом *Белопаланачки Буцак*. Према овом извору, белопаланачки Буцак чини пет насеља: Мирановац, Мирановачка Кула, Витановац, Пајеж и Козја.

се тако звао³³³. Овај шири простор је био *буџак*, односно скрајнут крај, ћошак, посматрано из угла Пирота, јер је био окружен с једне стране Старом планином а с друге српско-турском државном, касније и административном тимочко-нишавском, границом. Потом је подељен између три општине, како је то и данас.

Идентитете у књажевачком Буџаку у великој мери је одредила једна специфична ситуација. Ово подручје, са варошицом Калном као центром, некада је гравитирало Пироту и нишавском крају (без обзира што је у сливу Тимока). Године 1833, када је слив Тимока прикључен новоствореној српској држави, оно је остало у Турској и између њега и суседног тадашњег Књажевачког округа била је државна српско-турска граница. После ослобођења Пиротског округа од Турака 1878. године и прикључења Србији, овде је остала административна граница између овог и Књажевачког округа (у црквеној административној подели она је важећа и данас). Ова граница је до данас и етнокултурна - она је граница распрострањења многих етнокултурних чињеница. Специфичност која се одражава на идентитетску слику овог подручја је то што је после Другог светског рата, после референдума, ово подручје отргнуто из Нишавског округа, односно пиротског краја, и прикључено Зајечарском (тимочком) округу, односно књажевачком крају. Половином 50-тих година XX века од овог подручја је формирана општина Кална. Половином 60-тих година XX века гасе се мање општине у тимочком региону, а међу њима је и ова општина, чија је територија потом постала део општине Књажевац. Управо због ових чињеница идентитет људи овог подручја се разматра у одељку о идентитету људи пиротског краја, а не тимочког, где географски, а данас и административно, припада. Ситуацију је додатно специфичном учинила чињеница да се велики број људи из овог краја у време индустријализације од 50-тих до 80-тих година XX века одселио у градове Зајечар и Књажевац, а много мањи део у Пирот. Ово мешање људи појачало је комуникацију, а тиме и локалне идентитете.

Пошто је искључење овог подручја из пиротског краја и прикључење књажевачком крају умногоме утицало на локални идентитет његових становника, приликом теренских истраживања сакупљена су и сећања, предања и субјективна мишљења о тој административној промени. Казивач из Ћуштице (Ћуш-3) преноси предање да је председник сеоске општине Ћуштица (*Зарко*) био у свађи са председником у Пироту (*Цаца*), па је пребацио Ћуштицу Књажевцу, да више не би ишао у Пирот (тр. IV1в-1). Казивач из Вртовца (Врт-1) каже да је после Другог светског рата отворен рудник уранијума у околини Калне, чије је ново руководство било за то да се ова област прикључи Књажевцу. У народу је мало било отпора, али људи нису смели много да се буне, јер би касније имали проблема са примањем на рад у руднику. Он сматра да би ово подручје, да није било рудника и његовог руководства, остало у пиротском крају. У то време неки су били против преласка у књажевачки крај, јер су сматрали да ће им у овом крају порези бити већи, пошто ће бити одређивани према нижим, богатијим, књажевачким, селима а не према буџачким планинским и сиромашним. То се није десило, али је у то време овакво мишљење проношено. (тр. IV1в-2) Казивач из Калне (Кал-2) каже да је ово подручје било под Пиротом и у току Другог светског рата, када је овде била бугарска власт. После рата руководство Књажевца је хтело

³³³ Године 2003. у Зајечару је, као прва књига у едицији *Становништво Старе планине*, објављена књига Миодрага Велојића и Олице Радовановић под називом *Буџак*, која се односи на књажевачки Буџак.

да припадне Књажевцу, а руководство Пирота да остане под Пиротом. Они који су имали фамилију у Пироту, агитовали су за Пирот, а они који су имали фамилију у Књажевацу, за Књажевац. Народ се на зборовима определио за Књажевац. Можда је било пресудно то што је у Књажевцу већ био један број насељеника из овог краја. Многи су већ, због близине, дрва за огрев, од којих се живело у то време, ради продаје возили у Књажевац, а не у Пирот. (тр. IV1в-3) Казивач из Инове (Ин-1) потврђује да је до после Другог светског рата ово подручје било у пиротском крају, али је тада, у време оснивања рудника, после борбе између Књажевца и Пирота, припало Књажевцу. Он тврди да је, после гашења рудника, општина Књажевац узела сав новац и да је ово подручје поново остало сиромашно. За време рудника у Кални су изграђени станови, хотел, управна зграда. (тр. IV1в-4)

Више казивања нам илуструје сложenu идентитетску слику узроковану променом административног центра и правцима одсељавања. Казивач из Ћуштице (Ћуш-1), на питање ко су Пироћанци, одговара: *Па, ми*. Каже да су некада били под општином Пирот, а после пребачени у општину Књажевац. Раније су се сви у његовом крају представљали као Пироћанци, а сада тога скоро да више нема. Међутим, иако је дошло до административне поделе, они и даље сарађују са суседним селима у пиротској општини (Мирковци, Засковци, Топли Дол) и сматрају их и даље делом једног, свог, краја (тр. IV1в-5) Друга два казивача из Ћуштице (Ћуш-2,3) кажу да су они на граници између пиротског и тимочког краја. Они су били у пиротском крају и били су Пироћанци, али је њихов крај пребачен у другу административну јединицу. Један од њих (Ћуш-2) каже да му је свеједно да ли га називају Пироћанцем или Тимочанином. Други (Ћуш-3) ипак сматра да су они Пироћанци, јер су га тако називали када је као зидар ишао у надницу. Син му је насељен у Великом Извору код Зајечара, па је он у надницу ишао у околини Зајечара. Тамо, чим каже да је из околине Калне, одмах га називају Пироћанцем. Зато се он тако и осећа, а то поткрепљује чињеницом да им је доскора било тешко да за било шта иду у Књажевац, већ су за све ишли у Пирот - на пијаци и да купе и да продају, у продавницу да се снабдеју. На пијаци су продавали стоку и дрва. Они сведоче о томе да и даље имају сарадњу са суседним селима у пиротској општини (Шугрин, Мирковци, Церова), да су ти људи исто што и они - Пироћанци и да сви припадају истом крају (тр. IV1в-6) Још један казивач из Ћуштице (Ћуш-4) каже да су они били под Пиротом и да су Пироћанци. Каже да су до села Горња Каменица били Пироћанци, а већ од Доње Каменице су Тимочани. У време Тита су их пребацили да буду Тимочани, али они су ипак Пироћанци. Имали су родбину у суседним пиротским селима Рудиње и Мирковци и некад редовно ишли к њима, али више не иду због старости. (тр. IV1в-7) Један казивач из Ћуштице (Ћуш-5) сматра да су Пироћанци од села Церова (прво село у пиротској општини) па даље према Пироту. На питање да ли су људи његовог краја Пироћанци, он каже да не зна. Зна да је раније његово село припадало *општини Пирот*, а отац му је причао да је касније пребачено и припада општини Књажевац. Пита се да ли припадају Пироћанцима или Књажевчанима. Он би рекао да није Пироћанац. Не зна да каже шта је, а било би му драго да зна. (тр. IV1в-8)

Казивачи из Црног Врха (ЦВ-1,2) објашњавају да је њихов крај некада, давно, био под општином Пирот, а да је потом пребачен под Књажевац. Један од казивача (ЦВ-1) каже децидно да нису Пироћанци, наводећи пример да је он само

једанпут био у Пироту за својих шездесет шест година. (тр. IV1в-9) Један казивач из Црног Врха (ЦВ-3) каже да су људи његовог краја некада били Пироћанци, а сада се налазе у Зајечарском срезу (тр. IV1в-10). Други казивач из Црног Врха (ЦВ-4) каже да је Пироћанац и да су га у војсци старешине називале Пироћанцем (тр. IV1в-11). Казивач из Јање (Јањ-2) каже да људе његовог краја у Зајечару зову Пироћанцима, али они немају никакве везе са Пиротом. Објашњава да кроз њихов крај пролази река Тимок и она може да их *однесе* само ка Књажевцу и Зајечару, а не и ка Пироту. Међутим, кад га неко назива Пироћанцем, он се због тога не љути и не вређа. (тр. IV1в-12) Казивач из Јање (Јањ-3) потврђује да је некада ово подручје административно припадало Пироту, а касније додељено Књажевцу. Каже да су његови становници сада ипак Тимочани а не Пироћанци. Пироћанци, по њему, почињу од села Шугрин (првог села у општини Пирот из правца Књажевца и Калне) (тр. IV1в-13) Казивач из Балта Берировца (ББ-1) каже да их са стране обично зову Пироћанцима, и то због говора, јер користе речи које се користе и у пиротском крају (наводи и неколико примера). Он каже и да је Пироћанац, али, кад се представља, каже и село из којег је и каже и да је *Каланац*. (тр. IV1в-14) Казивач из Балта Берировца (ББ-4) каже да, кад треба да се декларише ван свог краја, он помене Калну, Књажевац и Пирот. Може да каже и да је Пироћанац. Некад су били под Пиротом и тамо су гравитирали, на пример терали дрва. Кад год је требало, упрезали су волове и ишли за Пирот. У Књажевац се ретко ишло и није се ишло ради куповине. Каже да зна да је према административној припадности Књажевчанин, али и да није Тимочанин (видећемо да се у овом крају Тимочанима традиционално сматрају становници нижих предела) (тр. IV1в-15). Казивачи из Балта Берировца (ББ-5,6), уз потврду да је њихово подручје припадало Пироту, кажу да су били Пироћанци, али да сада то нису. Казивачица (ББ-5) каже да се то одређује по томе којој општини неко припада. (тр. IV1в-16)

Казивач из Вртовца (Врт-1) потврђује да је некада ово подручје било под Пиротом и тада су били Пироћанци, онда су пребачени под Књажевац и сада се осећа као Тимочанин, при том се ни мало не вређајући ако га неко назове Пироћанцем (тр. IV1в-17) Казивач из Вртовца (Врт-2) каже да људе његовог краја називају Пироћанцима, а они онда то прихватају и кажу да су из Буцака - Пироћанци (тр. IV1в-18) Други казивач из Вртовца (Врт-3) каже да су их некада називали Пироћанцима, до половине XX века, а после тога се то изгубило, тако да је данас та појава ретка (тр. IV1в-19). Казивач из Инове (Ин-1) каже да људе његовог краја у Зајечару називају Пироћанцима. Његов син (Ин-2) додаје да их данас више има у Зајечару и Књажевцу него у завичају, а он се не осећа као Пироћанац, већ као Књажевчанин. Поготово много их се одселило у Зајечар, нешто мање у Књажевац, а у Пирот мало. Отац (Ин-1) додаје да им је општина у Књажевцу. И један и други кажу да се не осећају као Пироћанци. Пироћанци имају другачији говор у односу на говор њиховог краја, убацују бугарске речи (наводе и примере: *туа, това*). У димитровградском крају се, по њима, већ прича потпуно бугарски, а у пиротском крају се само користе поједине бугарске речи. (тр. IV1в-20)

Казивач из Стањинца (Ста-1) каже да људи његовог краја нису Пироћанци, иако зна да је ово подручје некада било под Пиротом. Сматра да се говор људи његовог краја доста разликује од говора Пироћанца. На питање како се осећају, с обзиром на то да су некада били под Пиротом и да им је он ближи од Књажевца, а

да припадају Књажевцу, он каже: *Ми смо на средини. [...] Између Књажевца и Пирота.* (тр. IV1в-21) Казивачица из Стањинца (Ста-2) каже да се од њеног села низводно низ Тимок села воде у Зајечару, а од њеног села према Пироту (већ суседно село Шугрин) у Пироту. Она потврђује да су људе њеног краја у Зајечару називали Пироћанцима и Пиркама (погрдно), приписујући им и цицијашлук. (тр. IV1в-22) Казивач из Стањинца (Ста-3) каже да је његов крај био пиротски а да је касније пребачен из пиротског у књажевачки. Он каже да су они Пироћанци, низводно до села Габровница, укључујући и ово село. Он се представља као Пироћанац. (тр. IV1в-23) Казивачица из Стањинца (Ста-4) каже да нема то искуство, али зна од старијих да су их са стране, ван њиховог краја, називали Пироћанцима. Син јој је насељен у Пироту, а ћерка у Зајечару, а она ипак каже да су људи њеног краја Тимочани, јер је ту крај Тимочке крајине. (тр. IV1в-24)

Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-1) објашњава како, када каже из ког је села, многи закључе да је Пироћанац. Он, обично, не желећи да полемише, одговори да Пирот јесте близу његовог села, иако, по њему, није баш близу. Зна да је његов крај некада био у Пиротском срезу и да су његови стари, кад је он био дечак, у Пирот ишли за све што им је потребно. (тр. IV1в-25) Други казивач из Јаловик Извора (ЈИ-6) каже да људе његовог краја у Зајечару зову Пироћанцима, иако су удаљени од Пирота. Он каже да зна да нису Пироћанци, али, с друге стране, зна и да су некада били под Пиротом. Он под Пироћанцима подразумева људе од границе пиротске општине према Пироту. (тр. IV1в-26) Трећи казивач из Јаловик Извора (ЈИ-7) каже да је његов крај раније био пиротски а сада је зајечарски. Приметио је да је газдовање шумама у овом крају поново стављено под управу Пирота, све до Габровнице (последњег села у Буцаку). Он каже да људи његовог краја нису Пироћанци. Зна да их Сврљижани и људи у околини Зајечара називају Пироћанцима, и то је по њему, због тога што су раније били под управом Пирота. (тр. IV1в-27) Још један казивач из Јаловик Извора (ЈИ-8), који је као мајстор грађевинац, дунђер, радио у пожаревачком, кладовском, зајечарском и другим крајевима, каже да се свуда представљао као Пироћанац, а и да је општеуврежено мишљење да су људи његовог краја Пироћанци. (тр. IV1в-28) Казивачица из Шестог Габра (ШГ-1), каже да њен крај припада Зајечару и Књажевцу и да људи њеног краја нису Пироћанци (тр. IV1в-29). Друга казивачица из Шестог Габра (ШГ-2) потврђује да су некада били под Пиротом и да су им причали да су Пироћанци, али се то сада већ изгубило (тр. IV1в-30).

Казивач из Калне (Кал-2), на питање каква је разлика између људи његовог краја и Пироћанца, каже да је разлика у говору, они другачије говоре, имају сасвим другачији, бугарски, нагласак (тр. IV1в-31). Казивачи из Габровнице (Габ-2,3) објашњавају да их у тимочкој долини називају Пироћанцима, али тврде да они то нису. Сматрају да се прави Пироћанци, они у пиротској општини, од њих разликују по говору, имају бугарске речи. Људи из његовог окружења се у идентификацији везују за варошицу Калну. (тр. IV1в-32). Други казивач из Габровнице сведочи да их у Књажевцу називају Пироћанцима и они то прихватају као датост (тр. IV1в-33). Казивачица из Габровнице (Габ-5) такође потврђује да за њих користе називе *Пироћани* или *Пироћанци*, иако нису у општини Пирот, већ у општини Књажевац. Она не зна да је њен крај некада био под Пиротом. Ћерка јој се одселила у Зајечар и тамо су направили и кућу. Тамо их називају Пироћанцима. (тр. IV1в-34)

Овакви подаци као да нам указују на то да су становници Буцака некада имали јасан регионални идентитет Пироћанци, али да се овај идентитет пољуљао административним изласком из пиротског краја и повременим економским и сталним миграцијама. Појављују се, како из казивања видимо, неки други локални идентитети, који подразумевају новостворену разлику у односу на пиротски, али и стару разлику у односу на тимочки крај. То су идентитети Буцаклије и Каланци (за цео Буцак). Међутим, према више казивања, ови идентитети нису тако *чврсти*. Томе иде у прилог што једна казивачица из Јаловик Извора (ЈИ-6) и не зна да се област у којој живи зове Буцак. На питање који је назив за сва села њеног краја, она набраја имена свих села, а на питање шта је то Буцак, каже да не зна (тр. IV1в-35). Неколико казивача (ЈИ-1,5, Габ-4,5), на питање који је заједнички назив за сва села и становнике њиховог краја, не зна одговор, а тек на помен речи Буцак они кажу да тако са стране називају њихов крај (тр. IV1в-36-40).

Ипак, има и казивача (Ћуш-1,5, Јањ-5, Врт-3, Ин-1, ЈИ-2, Ста-1,4, Кал-2, Габ-2) који, на питање како се зове њихов крај, децидно кажу да је то Буцак (тр. IV1в-41-50). Казивач из Ћуштице (Ћуш-1) додаје да се раније овај крај није звао Буцаком, али је после отцепљења од пиротског краја овај назив почео да се користи (тр. IV1в-41). Казивачи из Стањинца (Ста-1,4) објашњавају да Буцак значи нешто забачено (тр. IV1в-47,48). Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-2) каже да се област зове Буцак зато што су ту биле густе шуме у којима су се крили хајдуци (тр. IV1в-46). Интересантно је да мали број људи овог краја географски назив Буцак користи и за именовање становника овог простора. Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-2) каже да су становници овог простора *Буцаци* (тр. IV1в-46), а казивач из Калне (Кал-2) да су *Буцаклије*, јер се простор зове Буцак (тр. IV1в-49). Интересантно је да неки казивачи (Јањ-1,2) Буцак везују за планински рељеф, а не стару административну и државну границу, па мисле да почиње од самог Књажевца, тамо где се завршава Тимок у смислу Тимочке долине (тр. IV1в-51,52). Један од ових казивача (Јањ-2) помиње термин Заглавак, али потпуно неодређено (тр. IV1в-52).

Осим термина Буцак, за идентификацију са овим крајем користе се и термини Кална и Каланци. Казивач из Вртовца (Врт-3) каже да су људи из тимочке долине за људе његовог краја раније користили назив *Буцаклије*, а у новије време *Каланци* (тр. IV1в-53). Казивач из Габровнице (Габ-1) каже да људе његовог краја у Књажевцу називају Каланцима. Он зна да је то некад био пиротски крај, али сад је пиротски крај од Стањинца, односно Шугрина (тамо где почиње пиротска општина), а његов крај је *калански крај*. (тр. IV1в-54) Казивачица и Зајечара, родом из Балта Берировца (ББ-3), каже да људи њеног краја нису Пироћанци, иако их тако називају у Зајечару. Она то, за разлику од свог деде и мајке (ББ-1,2) не прихвата (они прихватају јер знају да је овај крај некада био под Пиротом), јер никада у свом животу није била у Пироту, а њен крај гравитира Књажевцу. Она се регионално изјашњава као *Каланка*. (тр. IV1в-55)

Због *преласка* у другу административну јединицу, дакле, становници књажевачког Буцака се све мање осећају као Пироћанци, али овај идентитет се *подгрева* у местима њиховог масовног насељавања, у Зајечару и Књажевцу и њиховим околинама. Иако нема трајног мешања становништва, насељавања, већ само повремених контаката, пиротски идентитет становника Буцака *подгревају* и суседни Сврљижани. Реч је о становницима области Сврљиг, западно од Буцака,

за које овде и у другим околним крајевима користе назив *Сврљижани* или, у дијалекту, *Сврљижање*. О овоме сведочи неколико казивања. Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-1), буџачког села на граници са сврљишким крајем, потврђује да становнике његовог краја Сврљижани и дан-данас зову Пироћанцима, јер су били у Пиротском срезу. Он показује брдо изнад села, које представља границу са сврљишким крајем, који је у Нишком срезу. (тр. IV1в-56). Казивачица из Јаловик Извора (ЈИ-5), рођена у сврљишком крају, потврђује да се у њеном родном крају становници Буџака називају Пироћанцима, а да Пироћанци за њих користе назив *Сврљижање* (тр. IV1в-57). Још један казивач из Јаловик Извора (ЈИ-7) потврђује да их Сврљижани зову Пироћанцима и да њихов крај сматрају пиротским, јер је то раније заиста био пиротски крај (тр. IV1в-58)

Код становника књажевачког Буџака, према више сведочења, постоје негативни стереотипи о Сврљижанима, у смислу да су склони превари и крађи. Казивач из Јање (Јањ-2) у шали каже да су то много добри људи, али само треба бити што даље од њих, јер, како алудира, воле да украду (тр. IV1в-59). Казивач из Балта Берировца (ББ-1) каже да сврљишки крај почиње иза Јаловик Извора и да су Сврљижани *мало као ђаволићи* и *ајдуци као* (тр. IV1в-60). Казивач из Балта Берировца (ББ-6) за Сврљижане каже да су *опасни* (тр. IV1в-61). Казивач из Вртовца (Врт-1) каже да су *Сврљижање ђетети људи*, што значи дас у ван уобичајних правила, мангупи, који су спремни на лаж, крађу и слично (тр. IV1в-62). Други казивач из Вртовца (Врт-3) каже да су Сврљижани иза Јаловик Извора и да су у његово село долазили да мељу жито у воденицама. Носили су специфичне широке панталоне. По њему, они су *префрџгани* и специфично за њих је да хоће да украду. То важи за све, али посебно се у томе истичу села Драјинац и Тијовац, која су по томе позната. (тр. IV1в-63) Казивач из Инове (Ин-1), на питање какви су људи Сврљижани, каже да постоји село Драјинци, чији су становници опасни људи, који су, ради крађе, и вагон воза откачивали (тр. IV1в-64). Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-1) каже да су Сврљижани више себични и мање гостопримљиви у односу на људе његовог краја (тр. IV1в-65). Други казивач из Јаловик Извора (ЈИ-2) потврђује да од његовог села на даље почиње сврљишки крај (тр. IV1в-66). Казивачица из Јаловик Извора (ЈИ-6) потврђује то исто, уз речи да сврљишки крај почиње одмах после последње махале Јаловик Извора, која се зове *Тириници*. Чула је да се прича да су Сврљижани зли и опасни људи, мада она има зета (сестрин муж) Сврљижанина, који је добар човек. (тр. IV1в-67) Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-7) каже да су Сврљижани добри и паметни људи, али да село Драјинац бије глас да су раније много кради и да су у току Другог светског рата били највећи лопови. Зато се каже: *Крадне ко Сврљижанин, Драинчанин*. Ови стереотипи важе за цео сврљишки крај. (тр. IV1в-68) Још један казивач из Јаловик Извора (ЈИ-8) потврђује да су људи од његовог села на даље *Сврљижани*. Уз смешак каже да су они *себични мало*. Драјинчани су чувени по крађи. (тр. IV1в-69) Казивач из Стањинца (Ста-1) каже да су од Јаловик Извора на даље Сврљижани, да су они сналажљивији од становника Буџака и да су већи трговци (тр. IV1в-70). Други казивач из Стањинца (Ста-3) каже да су Сврљижани *мало пртени људи*, што значи сиромашни (тр. IV1в-71). Казивач из Калне (Кал-1) каже да су Сврљижани *мало чивије* и нису као Пироћанци, Буџаклије, спремни су да преваре човека, на пример у трговини. Село Драјинци је познато по крађи. О томе има много прича. Између два светска рата десила се крађа у Драјинцу. Украдено је јагње, заклано и сви су видели да је унето у једну кућу. Дошла је полиција,

сигурна да ће ухватити лопова, прегледала је све делове куће, али није могла ништа да нађе. Онда су лопову обећали да га неће ухапсити и гонити, само да им каже где је сакрио месо. Он им је открио да је месо ставио испод бебе у љуљци (колеџи од тканине). Друга прича гласи: Драјинчанин је пошао за Сврљиг. Када је пролазио кроз село Извор, један га је упитао куда се упутио. Он му је одговорио да иде у Сврљиг да купи кошуљу. Изворац му је рекао: *Ако те не увате, купи и једну за мене*. Они су познати по томе да воле да украду. Још једна прича: Драјинац нема гробље, јер сви Драинчани завршавају у затвору. (тр. IV1в-72) Други казивач из Калне (Кал-2), уз потврду да људе иза Јаловик Извора зову Сврљижанима, додаје да за њих *кажу да су много непоштени. И да су сви лажови и лопови*. По томе се издвајају Тијовац и Драјинац. Драинчани су на магистралном путу преко планине Тресибаве (између сврљишког и књажевачког краја), да би отели месо, зауставили камион са хладњачом (тр. IV1в-73) И казивач из Габровнице (Габ-1) каже да су Сврљижани лоши људи (*врло лепљива посла*). Он у Габровници издаје простор за кошнице (Габровница је међу пчеларима позната по медној паши и ту многи сезонски доносе пчеле) и дешавало му се да Сврљижани, да не би платили закуп, ноћу отерају кошнице и побегну. Кошнице најчешће довозе они из самог Сврљига, а по лошем гласу најгори су они из Драјинца и Сврљишког Извора. (тр. IV1в-74)

Међутим, без обзира на јасан став према Сврљижанима, најјачи идентитетски однос становници књажевачког Буцака имају према суседима на северу, у сливу Тимока, према Књажевцу и Зајечару, јер су, као што смо видели, главне сезонске и сталне миграције из овог изразито планинског и пасивног реона ка жупнијим пределима ишле управо у овом смеру. Да је стара државна српско-турска граница (која је ту била 45 година - од 1833. до 1878. године) имала значај за локални идентитет, недводсмислено показују чињенице да су људи овог краја, према једном казивачу из Вртовца (Врт-2), подручје од ње низ Тимок, звали Србијом (*Идемо на доле низа Србију*) (тр. IV1в-75), или, према другом казивачу из истог села (Врт-3), људе овог подручја звали Старосрбијанцима (тр. IV1в-76). Ипак, према највећем броју казивања (ЦВ-3, Ћуш-1,2,3,4, ББ-4,5,6, Врт-1, ЈИ-4,8, Ста-2,3,4, Габ-5) за њих су људи ове области, која из њиховог угла гледања, почиње са клисуром Коренатац и селом Горња Каменица, *Тимочани*, односно у дијалекту *Тимочање* (Тимочани, пак, становнике Буцака, као што смо већ видели, зову Пироћанцима). Саму област они зову *Тимок* или *тимочки крај*. (тр. IV1в-77-89).

Међутим, неки казивачи не везују Тимок и Тимочане за некадашњу државну српско-турску и административну тимочко-нишавску, односно књажевачко-пиротску границу. Они ову област одређују по географском принципу - то је за њих жупна долина Белог Тимока од Књажевца до Вратарничког теснаца. Један казивач из Црног Врха (ЦВ-1) и један из Балта Берировца (ББ-1) износе своје схватање да су Тимочани од Књажевца (где настаје Бели Тимок) низводно (тр. IV1в-90,91). Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-3) каже да су Тимочани од Трговишта (села код Књажевца од којег се отвара тимочка долина), а да су села од некадашње пиротско-књажевачке административне границе до Трговишта (Горња и Доња Каменица и Штрпци) такође Буцак, јер су у пасивном планинском пределу. Тимочани су од околине Књажевца до зајечарских села, као што је, на пример, Вратарница. (тр. IV1в-92). Казивач из Вртовца (Врт-3), који је дао податак да су људи од Горње Каменице називани

Старосрбијанцима, каже да су *Тимочање* од Баранице (места изнад Књажевца и Трговишта са којег се отвара поглед према тимочкој долини) и самог Књажевца наниже, а да становништво села између Буцака и Тимока (и на путу, поред Трговишког Тимока и у планинском залеђу) то нису, већ да припадају области *Зáглавак* (тр. IV1в-93). Казивачи из Габровнице (Габ-2,3) кажу да су *Тимок* и *Тимочање* од Трговишта наниже, а планинска села између Буцака и Тимока (Папратна, Рапушница, Алдинац...) не могу да буду Тимок јер су планинска (тр. IV1в-94). Један казивач из Јаловик Извора (ЈИ-1) каже да су Тимочани у доњим селима поред железничке пруге (која иде долином Белог Тимока) (тр. IV1в-95). Један казивач из Инове (Ин-1) тврди да су Тимочани све до Неготина и Кладова (тр. IV1в-96), дакле много даље од долине Белог Тимока, све до Дунава. Но, да је знање о Тимочанима само ствар комуникације из које се јавља идентитетски однос, показује нам пример казивачице из Црног Врха (ЦВ-5). Она никада није ишла у Тимок и целог живота је живела у свом родном селу (које је у Буцаку најудаљеније од тимочког дела), те није знала за реч Тимочани као за реч која означава људе северно од Буцака (тр. IV1в-97).

Интензивнија комуникација за време сезонског пољопривредног и дунђерског рада, као и због трајног насељавања становника Буцака у Тимоку, донела је и стереотипе о Тимочанима и, у односу на њих, о самима себи. Стереотипно мишљење о Тимочанима је да су богати, али затворени, шкрти и негостопримљиви, а о људима сопственог краја да су сиромашни, али отворени, дарезљиви и веома гостопримљиви. Ту и тамо, добијају се подаци и субјективним перцепцијама о постојању разлика у говору (иако је говор скоро исти, истог типа, званог тимочко-лужнички говор). Тимочани спочитавају житељима Буцака да не знају добро да говоре и да њихов говор вуче на бугарски.

Казивачи из Ћуштице (Ћуш-2,3) кажу да су Тимочани *шкврдљави*, односно да *немају другарске особине* и да су *стегнути* (шкртице), не могу да угосте човека. Као пример наводи Горњу и Доњу Каменицу. Он је са породицом насељен у Књажевцу (тамо су му син и унуци) и на основу тог искуства тврди да су људи из Буцака по менталитету потпуно другачији од Тимочана. У Књажевцу Тимочани потцењују становнике Буцака као сиромашне планинце, као и због њиховог начина живота и понашања. Тимочани имају осећај супериорности, јер се Тимочка крајина цени као богатије подручје (више се цени него Нишава). (тр. IV1в-98) Други казивач из Ћуштице (Ћуш-5) каже да су, у односу на житеље Горње Каменице, становници Буцака сиромашнији, али много отворенији за сарадњу, однос према људима им је другачији. У Буцаку, ако треба, код било кога може да се преноћи и све што се има од хране и пића у том домаћинству, макар то било и последње, биће понуђено госту. Тимочани са странцем причају на капији и неће да га понуде да уђе у кућу и нешто попије (тр. IV1в-99).

Казивач из Јање (Јањ-1) каже да је некада у његовом крају намерник, ако га ухвати мрак, могао да сврати у било коју кућу и добије преноћиште. У другим крајевима, поготово у Тимоку, како је чуо, то није тако, не примају човека у кућу (тр. IV1в-100). Други казивач из Јање (Јањ-2) каже да су Тимочани *више цинцари* и да су *стегнути* (шкртице). Они ништа бесплатно не дају, на пример, да почасте човека - или да наплате или ништа. Они у шинику (дубокој дрвеној посуди за жито) хране мачку, да не би пострвили мрвице. (тр. IV1в-101) Казивачи из Балта Берировца (ББ-1,2) кажу да је њихов крај забачен и удаљен од града, значи сиромашнији од Тимока, али је велика разлика у гостопримству. У Буцаку су

људи увек гостопримљиви, увек ће понудити човека оним што имају, а у Тимоку, на пример у Вратарници и другим селима, ни случајно, странцу неће ни воду да дају. (тр. IV1в-102) Још један казивач из Балта Берировца (ББ-4) каже да је разлика између становника Буцака и Тимочана у томе што су они газде а ови сиромашни, али су људи у Буцаку много гостопримљивији (тр. IV1в-103). Казивачица из Балта Берировца (ББ-6) такође каже да је разлика између становника Буцака и Тимочана у гостопримству. У Буцаку су људи гостопримљиви и умеју боље да дочекају госта, да му дају и оно последње што имају. Тимочани нису такви. Она има много таквих искуства из тимочких села Јаковца, Дебелице, Јелашнице и других у околини Минићева. (тр. IV1в-104)

Казивач из Вртовца (Врт-1) каже да је разлика између његовог и тимочког краја у томе што је његов крај сиромашнији (тр. IV1в-105). Други казивач из Вртовца (Врт-3) каже да су људи његовог краја сиромашнији и гостопримљивији, а *доле су људи више осииони*, богатији су а себични. Он каже и да становници села на путу према Тимоку (Доња и Горња Каменица, Штрбац) нису добри људи, нису гостопримљиви. Током разговора је рекао и да су Пироћанци добри људи, шљивције, тако да су по менталитету житељи Буцака њима сроднији него Тимочанима. (тр. IV1в-106) Један казивач из Инове (Ин-1) каже да, у односу на Тимочане, људи његовог краја говоре шопски и убацују бугарске речи. Он и његов син (Ин-2) кажу и да су људи његовог краја веома гостопримљиви. Било је ситуација, на пример, да се некеме у овом крају поквари аутомобил и да га људи приме лепо, понуде макар сиром. Буцак је сиромашан крај. Тимочани су богатији, али затворенији и негостопримљивији. Наводе пример како се некима у Балта Берировцу покварио ауто. Пришла је нека баба и питала да ли треба помоћ и понудила их да сврате и попију нешто. Људи овог краја су сиромашни, али су гостопримљиви, неће оставити човека без конака и понудиће га оним што имају од хране и пића. (тр. IV1в-107)

Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-1) такође каже да је Тимок богатији крај од његовог родног краја, који је бедан и планински. Постоји разлика и у гостопримству, јер су у Буцаку, пошто је пасивнији крај, људи жељни гостију, да би чули и видели нешто ново. У Тимоку је више градски менталитет, тамо људи више иду на пијацу и *гледају све да претворе у динар*. У Буцаку се то не гледа. Прича како је некада, када је он био млад, у село дошао неки инжењер-геометар са супругом и нашли су им стан у кући његовог оца. Становали су 15-20 дана и ту се хранили. Кад је требало да плате, отац није хтео да узме новац. Онда им је супруга инжењера добонамерно рекла да су глупи људи. (тр. IV1в-108) Други казивач из Јаловик Извора (ЈИ-3) каже да Тимочани праве дистанцу у односу на људе његовог краја. Они су богатији, јер су поред Тимока и имају бољу земљу, а Буцачане сматрају сиромашнима и нижима од себе. (тр. IV1в-109) Трећи казивач из Јаловик Извора (ЈИ-7) каже да су Тимочани богати, али да су људи његовог краја богатији памећу, као и Пироћанци. Људи минићевског краја и житељи Темске (нижег села у пиротском крају, које је Буцачанима на путу до Пирота) исти су, јер (не зна како је сада, али раније) неће да приме човека ако га не познају. Неће ни врата да му отворе. У Буцаку су људи гостопримљиви, као и у пиротским планинским селима (Висок), на пример Дојкинци, Брлог, Славиња. Они су паметни људи, код њих усред ноћи може да се закуца на врата и они ће отворити. У Горњој и Доњој Каменици хоће да приме човека, али већ ниже, у Штрпцу, не. (тр. IV1в-110)

Казивачица из Стањинца (Ста-2) каже да Тимочане тако зову због тога што су у нижим пределима, што се доле више рађа берићета, што су они по свему бољи. Њен крај је Буцак, где људи не знају добро да причају, да се обуку, на господски начин да дочекају човека. Раније је било тако, сада је другачије. Раније је за Буцачане Тимок био идеал, они су ишли низ Тимок да виде ко се како обукао, ко како прича, ко је шта направио, да би и они тако радили. Јер у Буцаку су, по њој, глупи људи. Реч Буцак није погрдна, али они у свом крају могу да виде *само небо и један камен*. (тр. IV1в-111) Друга казивачица из Стањинца, пак, као једину разлику између Тимочана и људи њеног краја види то што су Тимочани богатији (тр. IV1в-112). Казивач из Калне (Кал-1) каже да су људи његовог краја гостопримљиви, нису шкрти, нису циције (иако се о Пироћанцима причају вицеви у којима се прикају као шкртице), спремни су увек човеку да помогну, да прихвате човека са стране, да га нахране ако је гладан. Тимочани су супротно од тога. Прича анегдоту човека из Татраснице (буцачког села), коју је од њега чуо. Враћао се из Књажевца и свратио на конак у Штрбац. Они су му, кобајаги, наложили ватру, а он се смрзао и касније схватио да у шпорету није била ватра већ лампа на гас. Штрпчани су по краји слични Драјинчанима из Сврљига, па су им у Буцаку и наденули назив *Драјинчани* (тр. IV1в-113) И други казивач из Калне (Кал-2) каже да је велика разлика у менталитету између људи његовог краја и Тимочана. У његовом крају ко год да дође, мора да буде понуђен храном, макар луком, хлебом и сољу, а доле су људи циције, понашање им је другачије, мање су друштвени. Људи његовог краја се брзо спријатеље, склопе пријатељство. Не може да се деси да неко сврати, макар у пролазу, да не буде понуђен доручком, ручком или вечером. (тр. IV1в-114)

Казивач из Габровнице (Габ-1) каже да је његов крај госољубивији од тимочког. Кад се оде, на пример, код Зуничана (у Тимоку), неће човека да сврате, да понуде пићем, кафу да му скувају. У његовом крају се обавезно понуди пиће и кафа. Он каже и да су људи из Штрпца (на путу према тимочкој долини) *тешки*, а исто је и у Каменици. Мисли да су људи његовог краја најгостољубивији. (тр. IV1в-115) Други казивачи из Габровнице (Габ-2,3) сведоче о томе да их људи из Тимока ишчикавају да су Бугари, Бугараши, због говора, јер замећу, не говоре правилно српски (тр. IV1в-116). Један казивач из Габровнице (Габ-4) каже да је разлика између Буцака и Тимока у томе што је Буцак планински и сиромашнији крај, а људи у Тимоку су ближи граду и главном путу (тр. IV1в-117). Слично њему, још један казивач из Габровнице (Габ-5) каже да је разлика између ова два краја у томе што је његов крај сиромашнији и *посан*, не рађа се жито (тр. IV1в-118).

Из једног већ презентованог казивања (ЈИ-7) видимо да, без обзира што Пироћанце сматрају добрим, отвореним и гостопримљивим људима (ту пре свега мислећи на старопланинске, височке, становнике пиротске општине), житељи Буцака имају негативне стереотипе, потпуно исте као и о Тимочанима, о становницима нижих пиротских села, оним кроз која су пролазили идући у Пирот да нешто продају и да се снабдеју. Казивач из Балта Берировца (ББ-1) каже да су људи његовог краја раније ишли воловима у Пирот да би продали дрва. Из тог искуства знају да су од села Темска (рачунајући и ово село) даље према долини Нишаве људи другачији. Ако би неко случајно, у невољи, у току ноћи тражио помоћ, нико му не би отворио врата. Додаје да су у Балта Берировцу некада заиста били сиромашни и да је била велика немаштина, али није могло да се деси да

странац оде из села гладан. (тр. IV1в-119) Други казивач из Балта Бериловца (ББ-4) потврђује да су некада житељи његовог села, па и он, у Пирот возили дрва на продају и да људи нижих пиротских села кроз која су пролазили у то време нису били баш најбољи (тр. IV1в-120). Трећи казивач из Балта Бериловца (ББ-6), говорећи о негостопримству Тимочана, каже да су у околини Пирота такви само житељи Темске - може да им се дође само до капије, а у двориште не. Становници виших пиротских села су исти као и становници Буцака. (тр. IV1в-121) Казивач из Вртовца (Врт-3) потврђује да су људи његовог краја некада воловским колима возили дрва према Пироту и из тих искустава знају да житељи нижих пиротских села нису баш гостопримљиви (тр. IV1в-122). Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-8), такође, говорећи о гостопримству и потврђујући да су људи његовог краја гостопримљиви, каже да су становници Темске и Церове другачији (Церова је такође на њиховом путу ка Пироту) - ако неко има пријатеља, моћи ће да преноћи, а ако нема, неће моћи (тр. IV1в-123).

Казивач из Црног Врха (ЦВ-3) објашњава да су људи његовог краја више *прилагођени човеку него ли остали доле*. И он сам намерницима изађе у сусрет за све што је потребно и понуди их на ракију. На питање какви су људи у низији, он каже да су другачији, неће човеку да понуде конак, и прича свој доживљај. Као и многи људи из овог краја, он је својевремено са супругом у нишавску долину возио кромпир, који је мењао за жито, била је несташица брашна. Ухватио их је мрак у селу Станичење. Било је рано пролеће и почео је да пада снег. Они су били са воловима и пуним џаковима кромпира. Питали су човека да се сместе испод настршнице његове плевње и он им је дозволио. Људи спавају у соби, а они напољу. Они су му захвални за то што их је примио испод настрешнице, али сматра да није у реду то што их није примио у кућу. По његовом мишљењу, *није то човечански*, плевња је за стоку, а за људе је кућа. (тр. IV1в-124)

У потрази за тим према коме становници књажевачког Буцака имају осећај другости, од једне казивачице из Шестог Габра (ШГ-1) забележено је да становнике села општине Бела Паланка (Мирановачка Кула, Витановац...), чији се атари граниче са атаром Јаловик Извора (између граница са пиротским и сврљишким крајем), сматрају Белопаланчанима (тр. IV1в-125). Један казивач из Вртовца (Врт-3) потврђује да је од Јаловик Извора на даље *белопаланачко*, одмах иза су села Мирановци и Крајиште, а затим и Бела Паланка. Људе ове области они зову Белопаланчанима, али са њима немају много контаката (*слабо ми са њима имамо додира*). (тр. IV1в-126) Од једне казивачице из Стањинца (Ста-3) сазнајемо да постоји свест да су (гледано из правца Буцака) иза Сврљижана *Нишлије* (тр. IV1в-127). Од једног казивача из Црног Врха (ЦВ-4) забележено је да су некада у атару овог села, на месту *Коњарник* (а такође и у атару суседног села Засковци у пиротској општини) боравили номади Црновунци, Каракачени, овде називани *Грци*. Каже да је његов деда имао контакте са њима. (тр. IV1в-128)

Због масовног расељавања у Зајечар и околину, и раније али посебно током 50-тих до 80-тих година XX века, казивачи из књажевачког Буцака имају нека знања и стереотипе и о неким локалним идентитетима из зајечарског краја. Забележено је неколико казивања о становницима Великог Извора код Зајечара (потомци насељеника из централне Бугарске), села у којем има доста насељеника из Буцака. Казивач из Ћуштице (Ћуш-3), чији је син насељен у Великом Извору код Зајечара, који је говорио о негативним особинама Тимочана, каже да су *Изворци* гори и од Тимочана, да су *одвратни* (тр. IV1в-129). Казивачи из Црног

Врха (ЦВ-1,2) кажу да су *Изворци* Бугари, Бугараши (тр. IV1в-130). И казивач из Јање (Јањ-2), који је живео и радио у Зајечару, каже то исто, али додаје и да они причају као Бугари и да су *чисти Бугари* (тр. IV1в-131). Казивачи из Габровнице (Габ-2,3) кажу да су Великоизворци Бугараши и да причају бугарски (тр. IV1в-132). Од једне казивачице из Балта Бериловца (ББ-2), чија је ћерка удата у Зајечару, забележена су сазнања да се у околини Зајечара становници села Вратарница и Заграђе називају *Маџаци* и да су *лоши људи* (тр. IV1в-133).

Од више казивача из књажевачког Буџака забележена су мишљења о Власима, која су они стекли борављењем у зајечарском крају. Казивачи из Црног Врха (ЦВ-1,2) кажу да су Власи добри *другари* и да су сналажљиви. Чули су изреку *Глуп ко Вла*, али из искуства знају да то није тачно. Знају за стереотип да воле да краду и постоји шала да Влах не може да заспи док нешто не украде, а, када то учини, проблем му је где да употреби то што је украо, јер му није било потребно. (тр. IV1в-134) Казивач из Ћуштице (Ћуш-3) каже да о Власима влада мишљење да су *опасни људи*, али је радио са њима у Бору и из искуства зна да није тако, већ да, као и код свих, има и добрих и лоших. Имао је међу њима другаре и боље од Срба. Неки су му излазили у сусрет за многе ствари. Ако је неко са људима добар, и они ће бити добри према њему. (тр. IV1в-135) Казивач из Јање (Јањ-2), који је радио у Зајечару, каже да су Власи дволични људи. Влах је добар са човеком, а после може да се преокрене и да буде другачије. (тр. IV1в-136) Други казивач из Јање (Јањ-5) каже да су Власи лоши људи, тачније лопови, и треба их се чувати. Има, по њему, међу њима изузетака, пријатних људи, добрих за дружење. Такви су долазили код њега на славу у Јању, а он је одлазио код њих. (тр. IV1в-137) Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-7), који је радио као возач, каже да су Власи баш као и Шиптари - ако је неко добар према њима, и они су добри, ако је лош, и они су лоши. Они су добри за онога ко уме са њима добро да се понаша. Хоће да се жртвују за пријатеља. Веома добро човека приме у кућу. (тр. IV1в-138) Други казивач из Јаловик Извора (ЈИ-8) каже да су Власи добри људи, изузев неких изузетака (тр. IV1в-139). Казивач из Стањинца (Ста-3), који је у влашким селима радио као дунђер, каже да су Власи исти људи као и Срби и да су мајсторе дунђере поштовали (тр. IV1в-140). Казивач из Габровнице (Габ-1) каже да је у средњој школи у Зајечару у одељењу имао Влахе. Зна за негативне стереотипе о њима, али за њега су били добри и био је добар друг са двојцом Влаха из села Текија (код Доњег Милановца) (тр. IV1в-141).

Кад је реч о становништву књажевачког Буџака, веома су интересантне релације везане за називе Срби и Бугари. Становници овог подручја национално се осећају као Срби. Казивач из Ћуштице (Ћуш-2), на пример, на питање шта су људи његовог краја, одговара да су Срби, питајући се шта би друго могли да буду (тр. IV1в-142) Други казивачи из Ћуштице (Ћуш-2,3) објашњавају да је, као што смо видели и из неких већ поменутих исказа, књажевачко подручје *Стара Србија*, јер је граница између Србије и Турске била на *Габровничкој ћуприји*. Књажевчани становнике из Буџака, у виду ишчикавања, третирају као Бугаре. И Бугари сами (мисли се на бугарску државу и политику) говоре да су они Бугари, па су их *држали* и током Првог и током Другог светског рата. Оба казивача децидно тврде да они себе сматрају Србима (један додаје и: *Чистокрвни Срби*). Они потврђују да су у току Другог светског рата морали да мењају имена и да се изјашњавају као Бугари. Ако би човека срео бугарски руководилац и питао шта је, он је одговарао да је Бугарин. Када су Бугари отишли, поново су почели да се изјашњавају као

Срби. (тр. IV1в-143) Управо због ове ситуације, према сведочењу казивача из Калне (Кал-2), Тимочани становнике Буцака подругљиво називају Двокапцима - у смислу да су мењали српске и бугарске капе како је ко преузимао власт, односно мењали своју националност (тр. IV1в-144).

Специфичном ситуацију у смислу односа према националном чине и неке чињенице из Другог светског рата. Када је 1941. године у овом крају успостављена бугарска власт, она је покушала да благом политиком придобије народ. Међутим, у овом крају се појављују четнички и партизански покрет и, после напада четника на бугарску војску 1942. године, долази до велике одмазде бугарске војске према локалном становништву, на оне појединце, породице, па и читава села, за које се сумњало да имају везе са овим покретима. Такав однос бугарске војске је задржан до краја рата.

Из исказа једног казивача из Црног Врха (ЦВ-3) можемо да сагледамо реалну ситуацију у вези са владавином Бугара на овим просторима у току Другог светског рата. Он објашњава да је политичким договором између Немаца и Бугара у Другом светском рату овај део припао Бугарима. У почетку је бугарска власт била блага, али онда се народ поделио на странке - партизане, четнике (*дражине*), љотићевце. Настала је хајка. У селу Црни Врх је стрељано тринаест људи уз зид задружног дома. Педесет-шездесет људи је на седам-осам месеци отерано на рад у рудник у Пернику. После тога су, по његовим речима, представници бугарске власти *постали и безобразни* - војска је попалила сва села у којима је било партизана и четника (Ћуштица, Алдина Река, Равно Бучје). Много људи је отерано на принудни рад. (тр. IV1в-145) Казивач из Ћуштице (Ћуш-1) каже да је у току Другог светског рата у овом крају била веома тешка ситуација. Он памти када је 1942. године казнена експедиција бугарске војске попалила село и убила више људи. Четири особе су убијене мотком. Били су оптужени да су четници Драже Михајловића, међутим, по његовим речима, то су били *прости људи*, који нису знали ни да се бране, а нико се није нашао да се заложу за њих. Запаљено је неколико кућа и плевњи. У једном долу недалеко од његове куће стрељано је троје људи. (тр. IV1в-146) Казивачица из Ћуштице (Ћуш-4) каже да су је бугарски војници тукли, а такође и њеног оца, коме су од батина испала два зуба и са бутина отпало месо. И њену мајку су тукли. Запалили су им и појату. Све то су чинили због тога што је њен ујак отишао у партизане. Он је први из села који је то учинио. (тр. IV1в-147) На основу многих казивања невезаних за ово истраживање знам да су највеће људске и материјалне жртве од казних експедиција бугарске војске претрпела села Татрашница и Алдина Река.

Претходна казивања су казивања очевидаца. Постоје и казивања млађих генерација, која показују утицај ових поступака бугарске војске на однос према националном. Један казивач, такође из Ћуштице (Ћуш-5), каже да су, по њему, Бугари *врло лукави људи* и да су палили и убијали у његовом крају. Он о њима носи лош утисак. Каже да су за време Другог светског рата људи овог краја морали да кажу да су Бугари, јер би у противном ишли у заробљеништво у Немачку. Са изјашњавањем као Бугари пролазили су боље него са изјашњавањем као Срби. Казивач децидно наглашава да он и народ овог краја уопште има српски национални осећај. (тр. IV1в-148) Казивачица из Црног Врха (ЦВ-5) каже да није доживела, али је чула да су бугарски војници палили, тукли и силовали у овом крају (тр. IV1в-149).

Интересантно је, пак, да становнике књажевачког Буцака, као и становнике других делова пиротског краја и источне и југоисточне Србије, дубље у земљи називају Бугарима. Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-2) сведочи да му редовно у шали кум, који је из Краљева, говори: *Ти си Бугарин; Ви сте опасни Бугари* (тр. IV1в-150). Други казивач из Јаловик Извора (ЈИ-3) каже да су га у војсци у Загребу звали Бугарашем, јер је његов крај поред границе са Бугарском (тр. IV1в-151). Трећи казивач из Јаловик Извора (ЈИ-7) каже да људе његовог краја у Шумадији називају Бугарима, Бугарашима или Пироћанцима (тр. IV1в-152). Казивач из Габровнице (Габ-1), чија је супруга из Војводине, из Банатског Брестовца код Панчева, каже да им, када оду, тамо у Војводини обично кажу: *Ево Бугари дошли*. Тако их зову због тога што живе поред границе са Бугарском. (тр. IV1в-153) Казивачица из Стањинца (Ста-2) каже да људе њеног крају зову Бугарима где год оду (тр. IV1в-154). Казивач из Калне (Кал-1) каже да зна да има таквих случајева да људе његовог краја због говора називају Бугарима или Бугарашима, мада он лично није имао таква искуства, јер није залазио у крајеве централне Србије (тр. IV1в-155). Иако није везан за називе Срби и Бугари, овде ћемо поменути податак, забележен од једног казивача из Јаловик Извора (ЈИ-8), да су људе из његовог краја, када је био у војсци у Струмици, у Македонији, због говора називали Нишлијама (тр. IV1в-156).

С друге стране, према неколико казивања, становнике књажевачког Буцака у Бугарској називају Србима. Казивач из Инове (Ин-1) говори о томе како су у време његове мајке, када је била отворена граница на превоју Свети Никола изнад Равног Бучја, жене из његовог села, због сиротиње, за надницу, ишле преко планине у жетву (у њиховом крају није било могућности за зараду). Тамо су људе из овог краја називали Србима. (тр. IV1в-157) Казивач из Јање (Јањ-5) својевремено је био слуга у селу Врбова с друге стране и каже да су тамо њега и друге из Буцака називали Србима. (тр. IV1в-158) Казивач из Црног Врха (ЦВ-3), који је, са својих четрнаест година, у Бугарској у селу Бело Поље код града Лома пред Други светски рат био слуга, каже да су га тамо звали *Српче*. (тр. IV1в-159)

На основу више казивања (ЦВ-1,4,5, Ћуш-2,4, Јањ-5), знамо да становнике суседних предела у Бугарској, који су их називали Србима, житељи књажевачког Буцака једноставно називају Бугарима а предео *Бугарско* или *Бугарска*. (тр. IV1в-160-165) У већини случајева (ЦВ-3,4,5, Ћуш-2,4) они не знају за назив Загорје и Загорци, који житељи пиротског и димитровградског Висока користе за пределе преко планине (једног казивача /ЦВ-4/ овај термин асоцира на Хрватско Загорје) (тр. IV1в-166-170). Ипак, два казивача из књажевачког Буцака чула су за Загорје. Један казивач из Ћуштице (Ћуш-5) каже да је чуо за овај предео, јер му је отац тамо ишао коњима за жито. Одлазио је тамо са по једном кофом жита у сваком бисагу, а носио је и прасад, орахе, вуну. То је замењивао за другу робу. (тр. IV1в-171) Према казивачици из Црног Врха (ЦВ-2) област Загорје није одмах преко границе, већ даље, у видинској равници (тр. IV1в-172).

У књажевачком Буцаку значајну улогу имају и сеоски идентитети. Као и у другим областима пиротског краја, неколико казивача се (Ћуш-1,2,4, ББ-5, ЈИ-7), на питање како се идентификују ван свог краја, изјаснило да се идентификују са својом селом, без потребе да додатно дају податке где се то село налази (тр. IV1в-173-177). Међутим, већина оних који се идентификују са својим селом, морају ономе коме се представљају да дојасне локацију села неким ближим географским или административним термином. Неки казивачи се у свом представљању, осим

за села, опредељују и за географске планинске објекте. Казивачи из Црног Врха (ЦВ-1) и Ћуштице (Ћуш-2) прво као шири појам нагласе Стару планину, а затим и своје село (тр. IV1в-178,179). Казивач из Црног Врха (ЦВ-1) дојашњава и да је Црни Врх *код Калне* (тр. IV1в-178). Два казивача из Вртовца (Врт-1,3) у свом представљању наглашавају старопланински врх Бабин зуб (тр. IV1в-180-181). Један казивач из Црног Врха (ЦВ-5), без обзира на навођења да каже локални идентитет, везује се за своје село, а као познатије одреднице узима Стару планину и њен највиши врх Миџор. У једном тренутку идентификује се и са термином *Каланци* (тр. IV1в-182). Два казивача су се идентификовала са својим селом и Књажевцем као административним центром. Казивач из Јање (Јањ-1) каже да се представљао да је из околине Књажевца, из села Јања, поред којег је био рудник уранијума (IV1в-183). Други казивач из Јање као одреднице помиње Србију, Књажевац и своје село (тр. IV1в-184). Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-1) идентификује се са својим селом, уз објашњење да се оно налази близу Калне, односно Књажевца (тр. IV1в-185). Један казивач из Стањинца (Ста-3) ван свог родног краја наглашавао је село из којег је пореклом, а потом објашњавао да се село налази између Пирота и Књажевца (тр. IV1в-186). Један казивач из Јање (Јањ-2) прво наглашава да је из овог села, а онда наглашава да се цео крај зове Буцак (тр. IV1в-187). Једна казивачица из Јање (Јањ-4) каже да је у Краљеву, где је обилазила свога сина који тамо живи, говорила да је из села Јања у тимочком крају. Касније у току разговора наглашава припадност књажевачком крају, јер сматра да се треба одредити према општинској припадности (тр. IV1в-188). Један казивач из Црног Врха (ЦВ-5) каже да људе његовог села, када оду у Књажевац или Зајечар, називају Пироћанцима, а они се не осећају тако, већ само као припадници свог села (*Црновршање*). (тр. IV1в-189)

Значај сеоских идентитета види се и из постојања мишљења о особинама заједничким за припаднике једног села. Казивач из Калне (Кал-2) каже да за Црновршане важи мишљење да су *веома опасни људи*, да су у ранија времена могли човека да убију за жуто дугме, јер су мислили да је златно, да га сахране на конопљишту и посаде конопљу да се тело не пронађе (тр. IV1в-190). Други казивач из Калне (Кал-1) каже да су о Црновршанима постојале приче. Они су горштаци. Догађала су се у атару овог села разна убиства, али они су на казивача, који је овде био учитељ шездесетих година XX века, оставили добар утисак. (тр. IV1в-191) Казивач из Габровнице (Габ-1), пак, каже да су Црновршани циције. Кад је неко шкрт, кажу му: *Как'в је, као Црновршанин* (тр. IV1в-192). Ћуштинци (Кал-2) воле да излажу човека, а када оде, и неко од присутних их пита зашто су га излагали, овај му узврати питањем зашто да га не излаже када верује (тр. IV1в-193). Ћуштинци су (Кал-1) *заглавке*: ако им неко треба, понизни су пред њим и додворавају му се да им нешто учини, а када учини, више га не познају (тр. IV1в-194). Вртовац и Балта Бериловац (Кал-1) су два ривалска села. Балта Бериловац је третиран као својеврсни центар, после Калне, а некада је и заиста био центар Буцака. Ту је било средиште за околна села, команда граничне јединице, најстарија школа у Буцаку, још из времена владавине Турака (од 1860. године), црква (саграђена исте године). Балта Бериловац је после ослобођења од Турака имао посланика Јеремију Панића (када је скупштина била у Нишу), касније још два посланика, а почетком XX века и Ђоку Ћирића, професора и директора Пиротске гимназије. (тр. IV1в-195) Житељи Татраснице, Алдине Реке, Јање и Равног Бучја (уз српско- бугарску границу) (Гал-1), као планинци су заосталији од

становника других села, али мирни, повучени и напаћени због тешких услова живота (тр. IV1в-196). Реч је (Кал-1) о забаченим селима и мирним људима (тр. IV1в-197). У Равном Бучју су, по казивању *изванредни људи* (тр. IV1в-198). Јаловикизворци су *кавгације, спремни су на свађу* (тр. IV1в-199). Шестигабарци су (Габ-1) такође *кавгације*, познати су по тучи, а зову их због тога *Шегџици* (мада није јасно шта то значи). Казивач каже да у Књажевцу има комшије из Шестог Габра и сви *налићу на бој*, чим им нешто није право, хоће да се туку. (тр. IV1в-200) Стањинчани се сматрају (Кал-1) добрим домаћинима. На пример, у Стањинцу никада није било кафане. Нема кавгација и свађалица, а и гостопримљиви су. (тр. IV1в-201)

Према казивачу из Габровнице (Габ-1), Каланци осећају себе као мало више у односу на друге Буцаклије. Из Калне су својевремено били директори локалних фирми (иако су били само са основним образовањем). У школи су њихова деца говорила да су им очеви директори, а друга да су им, на пример, очеви зидари. Деца из Калне су, на пример, оне из Габровнице називала селцима и сељацима. Онда ови са села предложе да играју фудбал једни против других и искористе прилику да их, кроз игру, туку. (тр. IV1в-202)

Највећи број испитаника из Буцака (ЦВ-1,5, Ћуш-1,4, Јањ-5, ББ-1,4,5,6, Врт-1,2, ЈИ-3,5,7, Ста-3,4, Кал-2, Габ-1,5) ништа не зна о идентитету Шопи, то јест реч Шоп никад нису чули. (тр. IV1в-203-218) Двојицу од њих (Врт-1, ЈИ-7) ова реч асоцира на реч Шок, која упућује на Шиптаре, то јест Албанце (тр. IV1в-219,220). Неки испитаници (Јањ-2, Врт-3, ШГ-1, Ста-1, Габ-2,3,4) кажу да су ову реч негде чули, али да не знају шта она значи. Изричито тврде да она наме везе са њиховим крајем. (тр. IV1в-221-226)

Један казивач из Црног Врха (ЦВ-3) реч Шоп везује за говор, тачније за синтагму *шопска реч*, коју је негде чуо. Претпоставља да то има везе с Турцима. Само претпоставља да је реч о неком племену. (тр. IV1в-227) Једна казивачица из Црног Врха (ЦВ-2) каже да реч *Шоп* (у женском роду *Шопка*) означава мешанца (*мелезњаџ*) између Срба и Албанаца (без обзира ко је отац а ко мајка). Ради примера, она наводи и да се мешанац од Србина и Влахиње назива *Куртовла*. (тр. IV1в-228) Казивач из Калне (Кал-1) каже да му садржај термина Шопи није довољно јасан, али чуо је за шопске игре и чини му се да је то све везано за област Висок. И он децидно тврди да овај термин нема никакве везе са његовим крајем (тр. IV1в-229) Један казивач из Ћуштице (Ћуш-2) служио је две године војни рок у Скопљу у Македонији и зна да тамо има становништва које се зове Шопови. Он такође тврди да овај термин нема никакве везе са његовим крајем. (тр. IV1в-230)

Ипак, има казивача из књажевачког Буцака који су у разговору овај термин везали за свој крај. Казивач из Инове (Ин-1) каже да се у његовом крају прича *шопски*, јер се убацују неке бугарске речи. Но, после тога каже да му овај придев није баш јасан и да не зна где га је чуо. (тр. IV1в-231) Један казивач из Црног Врха (ЦВ-4) каже да су га у време Другог светског рата, када је био принудни радник у Јамболу, у дубини Бугарске, звали Шопом са погрдним призвучком, а он им је одговарао псовкама (тр. IV1в-232). Један казивач из Јање (Јањ-1) потврђује да је у његовом селу постојао човек који се звао Божа и коме је надимак био *Шоп*. Он потврђује и да је овај човек имао мању говорну ману, односно да је *шушњао* док је говорио. (тр. IV1в-233) Други казивач из Јање (Јањ-3) такође потврђује да је у њиховом селу био кмет Божа, Божидар Живковић, кога су звали *Божа Шоп*. Он

је *шопељао*, то јест шушкао, док је говорио. И овај казивач није чуо да постоји група људи која се зове Шопи. (тр. IV1в-234)

IV2. ЗНАЊА О ТОРЛАЧКОМ ИДЕНТИТЕТУ КОД ШИРИХ СЛОЈЕВА СТАНОВНИШТВА ПИРОТСКОГ КРАЈА

Знања ширих слојева становништва пиротског краја о торлачком идентитету могла су бити уклопљена, заједно са другим идентитетима, у претходна два одељка. Међутим, с обзиром на то да су Торлаци тема овог рада, сви прикупљени подаци о овом питању, било из које да су општине пиротског округа, или из књажевачког Буцака, који је административно био део пиротског краја, дају се на овом месту.

Као што је већ речено, нико од испитаника у пиротском крају, на прво постављено питање о сопственом идентитету, није се изјаснио као Торлак. Самоидентификовања са овим називом на овом подручју нема. То, ипак, не значи да и на овом терену нису прикупљени подаци корисни за осветљавање торлачког идентитета.

Највећи број испитаника није знао шта означава реч Торлаци. Неки овај термин никада нису чули и немају никакав став према њему. Такви искази добијени су од казивача како у старопланинској области Висок (Рос-1, Рс-2, Пок-1, ЛК-1, Пак-3) (тр. IV2-1-5), за коју се, видели смо, идентитет Торлаци у литератури највише везује, тако и у старопланинском селу Топли Дол, у северном делу пиротске општине, које се налази између Висока и књажевачког Буцака (ГД-2,3,5,6) (тр. IV2-6-9). Слична реакција забележена је и у селу Понор на другом крају пиротске општине, на тремеђи са белопаланачком и бабушничком општином (Пон-1) (тр. IV2-10), а такође и у селу Горња Држина у димитровградској општини у долини реке Јерме (ГД-1) (тр. IV2-11). Слично на питање о Торлацима реагују и неки казивачи из књажевачког Буцака (Ћуш-2,4, ЦВ-5, ЈИ-4,5, ШГ-1,2) (тр. IV2-12-17).

Поред оних који овај термин никад нису чули, има и оних који су га чули, али не знају шта значи. Највише примера забележено је у области Висок (Бел-6, Дој-1,2, ВР-2, Гос-2, Пак-2, Рос-2) (тр. IV2-18-24), а забележени су и од казивача у општини Бела Паланка (ГР-1, Кре-1 (тр. IV2-25,26), као и у општини Димитровград (Бра-2)(тр. IV2-27). Један казивач из Градиња код Димитровграда (Град-1) такође не зна шта та реч значи, иако ју је чуо, и категорички одбија да је то назив за становништво његовог краја (тр. IV2-28). И у књажевачком Буцаку је забележено неколико исказа казивача (Јањ-3, ББ-4,6, Ста-4, Ин-1) који су негде чули овај термин, али не знају шта значи (тр. IV2-29-33). Једна казивачица из Вртовца, из Буцака (Врт-2), чула је реч Торлак, не зна шта значи, али зна да ју је чула у Зајечару, где јој је син са породицом насељен (тр. IV2-34).

Помен речи Торлак неке казиваче асоцира на поједине објекте који немају везе са идентитетом. У атарима неких испитиваних села постоје топоними који казиваче асоцирају на реч Торлак. У атару села Шести Габар (Буцак) постоји заселак *Турлак*, у атару села Гостуша (Висок) топоними *Турлак* и *Турло*, а у атару неколико села топоном *Турла*, те реч Торлак казиваче (ШГ-1,2, Гос-6,7, ЛК-2, Бел-2) асоцира на њих (тр. IV2-35-40). Једну казивачицу из Гостуше (Гос-4) ова реч је прво асоцирала на реч *турло*, што значи *подигнута прашина*, а затим и на топоним *Турло* (тр. IV2-41). По једног испитаника из Беле (Бел-5), са Лукањских колиба (ЛК-5) и из села Власи реч Торлак асоцира на обор за овце (тр. IV2-42-44). Једног казивача из Покрвеника (Пок-2) ова реч је асоцирала на трлицу, справу за

прераду конопље (тр. IV2-45). У селу Бела су чули (Бел-3) за институт *Торлак* у Београду, а не знају да се овај назив везује за њихов крај (тр. IV2-46).

Више казивача је реч *Торлак* везало за различите етничке групе. Казивач из Височких Одороваца (ВО-4) чуо је за институт *Торлак* код Београда, а на питање да ли Торлаци имају везе са његовим крајем, он одговара да је реч можда о некадашњем римском становништву, чији археолошки остаци постоје у близини његовог села (тр. IV2-47). Једног казивача из Топлог Дола (ТД-4) ова реч асоцира на неки средњевековни народ, мада признаје да је никада пре није чуо (тр. IV2-48).

Казивач из Височких Одороваца (ВО-3) на питање ко су Торлаци, каже да је чуо за тај назив, али не може да објасни да ли се он односи и на становништво његовог краја или не. Реч *Торлак* га асоцира на реч која означава потурчењака, некога ко мења своју веру. (тр. IV2-49) Један казивач из Беле Паланке, рођен у селу Шљивовик (Шљи-1), које је сада у општини Бела Паланка а раније је било у општини Бабушница, зна да је реч о некој етничкој заједници, али не зна о којој (тр. IV2-50). Једна казивачица из Јаловик Извора (ЈИ-3) чула је ову реч, потврђује да се не односи на становништво којем она припада, и нагађа да би Торлаци могли бити људи белопаланачког краја (тр. IV2-51). Једна казивачица из Стањинца (Ста-2) исто тако потврђује да се ова реч не односи на становништво којем она припада, а има асоцијације да је можда реч о влашком становништву источне Србије (тр. IV2-52). Један казивач из Височких Одороваца (ВО-3), који је прво изјавио да је чуо реч *Торлак* али не зна шта значи, затим да су то својесврсни потурчењаци који немају одређену веру, у каснијем разговору каже да је од својих старих чуо да су Торлаци Власи, то јест Румуни (тр. IV2-53).

Забележена су четири, додуше не до краја јасна, казивања казивача који назив *Торлаци* повезују са сточарима номадима грчког говора, такозваним Црновлнцима или Каракачанима, који су до између два светска рата у летњим половинама године у пиротски крај долазили са својим стадима и напасали их на највишим старопланинским врховима. Први казивач, из села Рсовци (РСс-1), каже да је то чуо од старих људи, а и да је прочитао и у књизи Косте Костића (тр. IV2-54), мада, видели смо у приказу ове књиге, у одељку о литератури о Торлацима, тако нешто не пише. Асоцијација на Црновлнце приликом помена речи *Торлак* вероватно има неки други извор, а накнадно ју је казивач уклопио са информацијом да постоји књига која у свом наслову има ову реч. Други казивач из Гостуше (Гос-3), који је цео живот провео у овом селу, на питање да ли је чуо за овај термин, даје одричан одговор (тр. IV2-55). Међутим, док сам нешто касније у његовом присуству разговарао са једном казивачицом, он се неочекивано укључио у разговор и, доста неодређено, реч *Турлаци* поистоветио са романским номадским сточарима у овом крају, познатим као *Грци* или *Црновлнци*. Без обзира на моје покушаје и покушаје колеге Златковића да се ствар разјасни, исказ је остао неодређен (тр. IV2-56). Казивачица из Димитровграда (Дим-6), млађа особа која се изјаснила као Бугарка по националности, а и Шопкиња, такође *Торлаке* неодређено повезује са Црновлнцима (тр. IV2-57).

Од једног казивача, рођеног у Топлом Долу а са местом живљења у Пироту (ТД-1), забележено је доста неодређено сведочење да се са пежоративним призвукотом придев *торлачки* користио за неразумљив говор. Он је у свом селу некада од старих људи чуо да у одређеним ситуацијама некеме (међусобно) кажу: *А, бе, ти торлáchћи ли оратиш?* (оратиш = говориш). Међутим, он не зна да

објасни шта то тачно значи, осим да се можда говорило у шали и да има пежоративни призвук. (тр. IV2-58). Следећег дана овај казивач је Драгољубу Златковићу и мени био водич на терену у Топлом Долу. Ту прилику сам искористио да га поново питам о овоме, надајући се да ћу добити додатне информације, међутим, он је одговорио мање-више исто (тр. IV2-59). Истог дана овај казивач нам је био водич и у атару Засковаца (село у суседству Топлог Дола). Изјава његовог пашенога из Засковаца иницирала га је да још једном потврди да се придев *торлачки* у шали користио за неразумљив говор (тр. IV2-60). Интересантан је податак који ме је крајем фебруара 2010. године доставио Драгољуб Златковић, који такође реч Торлак везује за говор. Он је у Добром Долу код Пирота чуо реч *торлачимо се*, а њено значење је дефинисао: *причамо а помало се причом пецамо*. Драгољуб Златковић који је одличан познавалац пиротског говора (тренутно ради на изради веома обимног Речника пиротског говора), каже да ова реч није у широј употреби на овом простору, да је ово усамљени пример.

О пежоративној употреби речи торлак за означавање личних особина сведочи и бледо сећање казивача из Засковаца (Зас-1). Он се сећа да су овим називом називани опасни и опаки људи, конкретно да је торлаком називан један човек који је био тврдоглав и расправљао се са свима покушавајући да докаже да је само он у праву (тр. IV2-61). Од једне казивачице из Балта Бериловца (ББ-5) забележено је неодређено казивање да су ову реч некада мушкарци, када се окупе, један другоме говорили у шали у пежоративном духу, али она не може да објасни које је значење те речи (тр. IV2-62).

Од пет казивача из највиших височких села забележено је (четири пута током теренских истаживања, а један исказ је забележио и доставио Драгољуб Златковић) да су сами доживели или чули од својих старих да су људе из њиховог краја Торлацима звали они с друге стране Старе планине. То се дешавало када су ишли у печалбу као пољопривредни радници или дунђери или, у време кризних година, у набавку хране, углавном у време Првог и Другог светског рата, када границе није било. Сва четири казивача су се изјаснила као Пироћанци, не осећају се Торлацима, али потврђују да су они и њихови преци тако називани с друге стране Старе планине.

Казивач из старопланинског села Јеловица у Горњем Високу (Јел-1) потврђује да људе његовог краја Торлацима са дозом пежоративности називају они с друге стране Старе планине. Он је у току Другог светског рата, због несташице хране, са својом супругом као надничар био у селу Дивља Слатина (он да коси а она да копа кукуруз) и тамо су их овако називали. Потврђује да у његовом крају овај термин није коришћен као самоназив и чуди се зашто их тако називају, јер је чуо да се Торлацима називају Румуни. Интересантно је да, иако зна да назив Торлак има пежоративно значење, потврђује да му је тамо човек код којег је радио рекао да су Торлаци (односно људи његовог, пиротског, краја) бољи људи од тамошњих. (тр. IV2-63)

И један казивач из села Брлог (Брл-2) директни је сведок да су у контактима у време Другог светског рата становништво овог краја Торлацима називали људи с друге стране Старе планине. У то време он је тамо одлазио у више села ради трговине храном (пошто је била велика несташица хране) и називали су га Торлаком. Каже да је био, и ово искуство имао, у много села, а наводи Слатину, Говежду, Сарданицу, Лопушњу, Мељање, Копиловце,

Чипоровце, Белимел, Превалу, Дунавце. Он каже да је пре тога овај назив чуо од својих старијих, који су говорили да их тамо тако називају. Тако су називали његовог оца и друге људе из Брлога у време Првог светског рата, кад су тамо радили као дунђери. Њих су називали Торлацима, а предео у којем су њихова села означавали су речју *Torláčko*. И он потврђује да људи преко данашње границе воле људе које сматрају Торлацима. Потврђује, такође, да људи овог краја себе не називају Торлацима, односно немају самоидентификацију са овим називом. (тр. IV2-64)

Драгољуб Златковић је већ објавио једну шаљиву анегдоту, у овом раду представљену у прегледу литературе, која говори о томе да су дунђери, печалбари из села Брлог, у селима с друге стране Старе планине називани Торлацима. У Пироту сам од истог казивача (Брл-1) поново узео исказ о томе. Он каже да су Брложани као дунђери правили куће у селима Дуги Дел, Дива Слатина, одмах иза границе, а и у селима све до Видина. Неки су као слуге обављали пољопривредне послове. Поново је испричао шаљиву анегдоту по којој су једном приликом у недељу, када се не ради, људи из његовог села певали у цркви у селу Копиловци, а жене из тог села су рекле да Торлаци лепо певају. Иако његова супруга зна за пежоративност овог назива, он тврди да овај термин није коришћен у пежоративном контексту. (тр. IV2-65)

И казивач из села Паклештица (Пак-1), највишег села у средњем Високу, потврђује да су речју Торлак с друге стране планине означавали становнике његовог краја. То је чуо од старијих људи који су некада тамо ишли у печалбу, а тим крајем су пролазили и кад су ишли у печелбу у Румунију. Становници овог краја себе не називају Торлацима. (тр. IV2-66). Драгољуб Златковић је у Пироту од једног казивача из Дојкинаца (Дој-3) почетком 2012. године записао и проследио ми исказ, према којем су, такође, становници овог краја приликом одласка за со у току Другог светског рата, с друге стране планине, у селима Мартиново, Железна, Копиловци, називани Турлацима. Они су тамошње становништво називали *Загóрцима*. (тр. IV2-67)

Сазнање да су у пиротском крају Торлаци, према једном сведочанству, и данас се шири у ове крајеве из правца с друге стране Старе планине, из данашње Бугарске. Казивач из села Бела (Бел-4) каже да је чуо од неког пријатеља из Пирота, а овај од неких својих пријатеља из Видина, да су људи планинског дела северозападне Бугарске и пиротског краја исти и да чине једно племе које се назива Торлаци (тр. IV2-68). Да су становници планинског дела северозападне Бугарске и пиротског краја називани Торлацима у равници северозападне Бугарске, сведочи и један казивач из Црног Врха, који је пред Други светски рат, као дете, био слуга у селу Бело Поље код града Лома у Бугарској. Он каже да овај израз има пежоративни карактер, пре свега, због специфичног говора, који је доста удаљен од бугарског књижевног језика. Торлаци су познати и по томе што живе у планини. Људи из Поља су у односу на ове планинце различити и по менталитету - карактерише их већа затвореност и мања гостопримљивост. (тр. IV2-69)

У селима књажевачког Буцака, забележено је неколико казивања по којима су људе из овог краја називали Торлацима или Турлацима становници нижих тимочких предела, према којима се углавном вршило њихово одсељавање. Према једној казивачици из Балта Бериловца (ББ-2), становници околине Књажевца и долине Белог Тимока називали су Турлацима или Торлацима становнике

планинских предела изнад Књажевца (области Заглавак и Буцак). Она не зна значење тог термина. (тр. IV2-70) Казивач из Ћуштице (Ћуш-1) такође потврђује да су становници Буцака од стране Тимочана (становника равнијег и нижег дела у сливу Белог Тимока) називани Турлацима (тр. IV2-71). Исто потврђује и један казивач из Вртовца (Врт-1). По њему се пежоративним изразом Турлаци пре свега указивало на сиромаштво, заосталост и забаченост Буцака и његовог становништва. Тако су их називали Тимочани. (тр. IV2-72) Још један казивач из Вртовца (Врт-3) потврђује да су Тимочани Буцаклије звали Турлацима. Он се због тога интересовао и дошао је до сазнања да је то зато што су они у време Првог светског рата победили Аустро-Угаре на брду Торлак код Београда. (тр. IV2-73) Један казивач из Калне (Кал-2) такође потврђује да Тимочани понекад становнике околине Калне, углавном у шали, називају Торлацима, иако они за себе не користе тај назив (тр. IV2-74)

И један казивач из Габровнице (Габ-4), који је у доста села радио као дунђер, такође потврђује да су становници околине Књажевца Буцаклије називали Торлацима, а у нижим, па и влашким, селима они су називани Пироћанцима или Торлацима (тр. IV2-75). Према једном казивању из Јаловик Извора (ЈИ-1), датог на основу једног сопственог искуства, Власи из околине Неготина Буцаклије доживљавају као Торлаке, са посебним маркерима, као опасне горштаке. Кад је био на неком слављу код својих рођака у влашком крају, са казивачем су се шалили у овом смислу. Он је тада први пут чуо да је Торлак. (тр. IV2-76)

У књажевачком Буцаку су забележена и три казивања по којима су људи овог краја у централној Србији називани Торлацима. Један казивач из Јаловик Извора (ЈИ-2) каже да су га Торлаком звали у Београду, где одлази често, јер му је супруга из Београда. Он каже да становништво овог краја зову Торлацима и у другим градовима централне Србије. Додаје да се становништво овог краја не осећа Торлацима. (тр. IV2-77) Казивач из Стањинца потврђује да ова реч означава становнике забачених пасивних предела и да његовог брата, такође из Стањинца, у Лазаревцу, где живи, називају Торлаком. Овај казивач такође потврђује да људи овог краја себе не сматрају Торлацима. (тр. IV2-78) Казивач из Габровнице (Габ-2) каже да су њега и остале из овог краја Торлацима крајем Другог светског рата у војсци звали Шапчани и да је то синоним за Бугараше. Буцаклије су се због тога љутиле и нису прихватале овај назив. (тр. IV2-79)

Забележено је у пиротском крају (не рачунајући књажевачки Буцак) три казивања, по којима су казивачи за ову реч сазнали из књига Косте Костића и Витомира Живковића. Један пример како је књига Косте Костића утицала на појединце из овог краја везано за торлачки идентитет забележен је у селу Браћевци (Бра-1) (суседно Славињи из којег је Коста Костић). Казивач, који се изјаснио као Шоп, а по националности Бугарин, каже да, док ову књигу није прочитао, није знао да је и Торлак. Пре тога овај термин није чуо. Пита се, у шали, како ће се звати становници његовог краја ако још неко напише књигу. (тр. IV2-80) Један казивач из Димитровграда (Дим-7) каже да је и раније чуо термин Торлак, а поново се са њим срео приликом промоције у Димитровграду и читања књиге Витомира Живковића *Торлак*. Он потврђује да се нико у димитровградском крају не осећа као Торлак. (тр. IV2-81) Казивач из Беле Паланке, пореклом из села Дивљана (Див-1), књижник у градској библиотеци, каже да овај термин не постоји у његовом крају и да не зна шта он означава, али се са њим срео преко књиге Витомира Живковића, која је дошла у Библиотеку (тр. IV2-82).

Поједина насеља пиротског краја имају доста исељеника у тимочком крају, у Зајечару, Бору и њиховим околинама (у оквиру већ помињане велике мигративне струје од 50-тих до 80-тих година XX века у време индустријализације). Тако неки живљењем у овом крају или борављењем код рођака, а неки и као возачи аутобуса који су возили на линијама према овим крајевима, имају сазнања да се Торлаци налазе у књажевачком и зајечарском крају. Казивач из села Власи (Вл-1) каже да у његовом, димитровградском, крају, па и у Пироту где је живео и где му живе деца, реч Торлаци не постоји, а чуо ју је у влашком крају у околини Зајечара и Неготина као возач, мада не зна које становништво означава (тр. IV2-83). Казивач из Трнских Одороваца (ТО-1), који има брата у Зајечару, а као возач је такође возио на аутобуским линијама ка тимочким градовима, каже да су Турлаци становници књажевачког краја, северно од Калне. Потврђује да је ово масовни назив за становнике овог краја. (тр. IV2-84) Казивачица из Димитровграда, која је рођена и живела у Зајечару (Дим-5), потврђује да су Торлаци становници књажевачког и минићевског краја. Она је имала познанике и пријатеље који су за себе говорили да су Торлаци. Имала је почетком 80-тих година XX века друга из Трновца код Минићева, који је за себе говорио је Торлак. Сматра да Торлаци имају специфичан говор, нешто другачији од шопског, и да су мешавина Срба и Бугара. И она потврђује да се становништво димитровградског краја не сматра Торлацима. (тр. IV2-85)

И у књажевачком Буцаку неки казивачи знају да су Торлаци или Турлаци становници тимочке долине око Минићева и Књажевца. Један казивач из Стањинца (Ста-3), који каже да га никад са стране нису називали Торлаком већ Пироћанцем, каже да зна од детињства да су Торлаци становници тимочке долине између Зајечара и Књажевца, односно околине Минићева (тр. IV2-86). Казивачица из Калне (Кал-3) негира изјаву свог супруга, који је рекао да Тимочани понекад Буцаклије називају Торлацима, и каже да Буцаклије нису Торлаци, већ управо Тимочани, становници тимочке долине (тр. IV2-87). Један казивач из Ћуштице (Ћуш-5) каже да назив Торлаци није везан за његов крај, већ за минићевски крај. Он је то сазнао из неких новина (није могао да се сети којих) када је у минићевском крају радио као портир. (тр. IV2-88) Један казивач из Јање (Јањ-1) потврђује да су Торлаци становници долине Белог Тимока северније од Књажевца, а да то нису они јужније у планинским крајевима. Он каже да је торлачки крај богатији и да су Торлаци имућнији од планинаца, којима и он припада. (тр. IV2-89) Други казивач из Јање (Јањ-2) такође каже да становништво његовог краја није торлачко, већ да су Торлаци становници околине Књажевца и Минићева (тр. IV2-90). Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-8), који је радио као надничар-дунђер, каже да су Торлаци становници околине Минићева и да је то сазнао приликом рада у овом крају (тр. IV2-91). Казивачица из Јаловик Извора (ЈИ-6), боравећи у Зајечару, где јој са породицама живе син и две ћерке, чула је да су Торлаци становници села између Зајечара и Књажевца (тр. IV2-92). Један казивач из Јање (Јањ-5) такође лоцира Торлаке у околони Књажевца, Минићева и Зајечара. Он јасно поистовећује Торлаке са Тимочанима, како народ Буцака претежно зове становнике овог краја. Не сматра да је овај термин погрдан (тр. IV2-93). Казивачица из Габровнице (Габ-5) потврђује да су Торлаци становници подручја северније од Књажевца и да то одавно зна (тр. IV2-94). Још два казивача из Габровнице (Габ-2,3) потврђују да су Торлаци становници околине Минићева, низводно од Књажевца. Не сматрају овај назив погрдним (тр. IV2-95).

Један казивач из Јаловик Извора (ЈИ-7) такође каже, поред тога да становништво његовог краја не називају Торлацима већ Пироћанцима, да су Торлаци становници околине Минићева и Књажевца, Тимочани. Али, за разлику од других казивача, ту убраја и планинска села Заглавка, између Буцака и Књажевца. Он доста неодређено зна да њихов назив има неке везе са учешћем становништва тимочког краја у рату, и то у рату против Турака. (тр. IV2-96)

Неколико казивача из Буцака, уз потврду да су Торлаци становници околине Минићева, открива да ово зна преко људи и манифестација везаних за институционалне оквире торлачког идентитета у минићевском крају (о којима ће се посебно говорити у неком од наредних одељака овог рада). Један казивач из Инове (Ин-2) каже да је мислио да Тимочани Буцаклије називају Торлацима (видели смо да има више таквих сведочанстава), али је, радећи као конобар у Етно-кући *Торлаци* у атару Јаковца код Минићева, од власника овог угоститељског објекта Братислава Ђорђевића, који наглашава свој торлачки идентитет, сазнао да су Торлаци у околини Минићева. (тр. IV2-97) Казивач из Јаловик Извора (ЈИ-2), новинар, председник Управног одбора књажевачке библиотеке, која тесно сарађује са Завичајним друштвом Тимочана-Торлака из Минићева, и пријатељ, по новинарском перу, са Властимиром Николићем, потпредседником овог друштва и сарадником листа *Торлак*, из ових контаката зна да су Торлаци становници околине Минићева (тр. IV2-98). На питање да јасније одреди шта је за њега торлачки крај, он је набројао села старопланиске области Заглавак, области Тимок, изричито тврдећи да западни део општине Књажевац не насељавају Торлаци, јер то становништво овог подручја има другачији говор и етнокултуру. Казивач из Калне (Кал-1) одриче да су становници Буцака Торлаци, потврђује да су Торлаци становници околине Минићева, које у овом крају зову Тимочанима, и да је овај термин чуо пре доста времена. Каже да су име добили по брду Торлак код Београда, на којем су ратовали. Као доказ да живе у околини Минићева, он се позива на лист *Торлак*, који се објављује у Минићеву и чије примерке поседује (то каже не знајући да сам ја уредник тог листа). (тр. IV2-99) Један казивач из Габровнице (Габ-1) каже да је мислио да је цео књажевачки крај торлачки, у који он рачуна и Буцак, али сада зна да су Торлаци становници околине Минићева и да је то чуо од мене преко зајечарске локалне телевизије, када сам представљао рад Завичајног друштва Тимочана-Торлака (тр. IV2-100).

Два казивача из Буцака, тачније из села Црни Врх (ЦВ-1,2), кажу да становништво читавог књажевачког краја, укључујући и Буцак, са стране називају Турлацима, а посебно становнике планинске зоне јужно од Књажевца. Становнике Буцака називају и Пироћанцима и Бугарима или Бугарашима. Назив Турлак се не користи у њиховом крају, већ их тако називају у Бору, где су живели и радили. Сматрају да је одлика Турлака то што живе у српско-бугарском пограничју. (тр. IV2-101)

Један казивач из Црног Врха (ЦВ-4) каже да су Торлаци у неготинском и зајечарском крају и да то није становништво његовог краја. Он помиње да се простор на којем живе Торлаци назива *Торлачија*. (тр. IV2-102)

IV3. ПОКУШАЈИ ОЖИВЉАВАЊА ТОРЛАЧКОГ ИДЕНТИТЕТА У ПИРОТСКОМ КРАЈУ И РЕАКЦИЈЕ НА ЊИХ

Из прегледа литературе смо видели да, још од Милана Милићевића, од треће четвртине XIX века, у литератури постоји везивање Торлака за пиротски крај у ширем смислу. С друге стране, видели смо да у народу овог краја нема самоидентификације са овим називом и да ова мишљења из литературе дуго нису много утицала на идентитетску свест ширих слојева становништва. Прекретница у овом смислу су две књиге: *Прилог етноисторији Торлака* Косте Костића и *Торлак* Витомира Живковића, објављене 90-тих година XX века. Поред тога што су, како смо видели из казивања, до неке мере ушле и у народ и биле извор сазнања локалног становништва да се оно повезује са овим називом, оне су, посебно ова друга, изазвале реакције локалне интелектуалне и политичке јавности у веома специфичној политичкој микро-клими у Пироту и Димитровграду.

У овом одељку ће бити изнесена грађа која показује покушаје реанимирања назива Торлак у пиротском крају и реакције на њих. Ту грађу чине углавном интервјуи са актерима овог таласа, као и новински чланци који га илуструју. Пре тога, међутим, желим да поменем једну усамљену али веома занимљиву појаву која је засигурно производ овог таласа, али нисам успео да јој осветлим личне мотиве, без обзира на то што сам за њима трагао на терену. Наиме, приликом истраживања у Димитровграду и околини сазнао сам да у селу Трнски Одоровци у димитровградском крају (не према Старој планини већ супротно, у долини реке Јерме), постоји продавница која носи назив *Торлак*. Највише због тога, 4. августа 2009. године са сарадницима Драганом Колевим и Драгољубом Златковићем нашао сам се у овом селу. На жалост, продавницу нисам нашао, нити бар натпис бивше продавнице. Ипак, забележио сам сведочење да је продавнице заиста било, да ју је отворио неки Петар Петров, који је дуго радио у Аустралији, оженио се црнкињом из Кеније, са њом и дететом се вратио у село, држао ову продавницу, а затим је угасио и у Димитровграду отворио друге две продавнице, такође под називом *Торлак*. Казивач у Трнским Одоровцима (ТО-1) није могао да ми потврди откуд идеја Петру Петрову да у свом родном селу отвори продавницу баш под овим именом, али претпоставља да је Петар негде чуо да су људи овог краја Торлаци.

Коста Костић, аутор књиге *Прилог етноисторији Торлака*, на жалост, у време истраживања није више био жив, те ћемо остати ускраћени за његова ближа објашњења како се осећао у идентитетском смислу и откуд му идеја да име Торлак стави у први план за становништво свог родног краја, пре свега свог села Славиња, које се налази у Горњем Високу у димитровградској општини, на граници са пиротском општином. Можемо само претпоставити да је извор оваквог његовог осећаја нашао у свом селу због тога што су Славињчани били познати градитељи, дунђери, о чему и он сâм у књизи прича, и често радили с дуге стране Старе планине, у данашњој Бугарској, где су сигурно називани Торлацима.

IV3a. Разговор са Витомиром Живковићем

Са Витомиром Живковићем, аутором књиге *Торлак*, обавио сам дужи разговор 14. августа 2007. године у његовој кући у селу Крупцу код Пирота. У овом разговору добијени су подаци корисни за сагледавање његових мотива да напише овакву књигу и његових схватања овог назива и реакција које је књига изазавала. Он је рођен 1928. године у Крупцу, где је и живео до смрти 2012. године. Завршио је Учитељску школу у Пироту и Школу резервних официра у Сарајеву, а после школовања одмах постао директор школе у свом селу (није радио као учитељ). Ванредно је завршио вишу школу друштвено-политичких наука у Београду, на Вишој економској у Београду положио стручни испит за рад на спољно-трговинским пословима са посебним овлашћењима, а на Вишој педагошкој школи у Нишу бугарски језик. Радни век је до 1965. године провео по потреби службе са 14 премештаја, као просветни референт Пиротског среза, директор школе у Крупцу, активни официр, секретар па председник Социјалистичког савеза радног народа (ССРН) у Пироту, потпредседник општине. Године 1963. био је потпредседник општине Пирот, и био је тада, после успостављања односа са Бугарском, задужен за успостављање трговинских односа са овом земљом (када је на то дато право у Србији само градовима Зајечар и Пирот и неким градовима у Македонији). Од 1965. до пензионисања 1987. године радио је на пословима спољне трговине, углавном са Бугарском а и са Грчком и Италијом, као представник предузећа *Интерекспорт* из Београда у његовим представништвима у Нишу и Софији (шест година је живео у Софији). Био је стални сарадник пиротског листа *Слобода* од 1946. године до смрти. До почетка 60-тих година XX века у овом листу је објавио тридесетак приповедака, а од 1954. до 1994. године више од шест стотина прилога за рубрику *Мијалко Раснички*. Као директор школе у Крупцу почео је са сакупљањем података за монографију овог села, коју је као коаутор са др Јованом Ћирићем објавио 1974. године. Године 1994. објавио је књигу *Торлак*, а 1997. збирку анегдота *Криво огледало* (друго издање 2004). Коаутор је, са још неколико аутора, монографије *Стопедесет година основне школе у Крупцу*, објављене 2000. године (обрадио период до 1944. године). Године 2002. објавио је књигу *Пиротска голгота 1885-1886*, која се односи на последице Српско-бугарског рата на пиротски крај. Има прилоге и у монографијама Општинског одбора Црвеног крста у Пироту (1998) и *Више школе за васпитаче у Пироту* (2001).³³⁴

Пошто је књига *Торлак* одраз субјективних искустава и погледа аутора, прво ћемо изнети његово објашњење мотива свог бављења прошлошћу и идентитетом људи овог краја (с обзиром на то да је он, осим књиге *Торлак*, написао и друге текстове и књиге). Он објашњава да је прва питања о свом идентитету себи поставио у току Другог светског рата, и то везано за национални идентитет. Године 1941, када су у село стигли Немци, био је завршио други разред ниже гимназије. Сећа се да је тада, као дете, на зиду преко пута своје куће читао плакат на три језика: немачком, бугарском и српском, на којем је писало да Југославија више не постоји, и то га је емотивно погодило. Отац му одлази у заробљеништво, деду и друге сељане бугарска војска тера на рад, почиње да учи бугарску школу и у њој га уче да он и сви његови нису Срби већ Бугари. После

³³⁴ Приказ биографије Витомира Живковића, осим на основу његовог казивања, направљен је на основу *Белешке о аутору* у његовој књизи *Криво огледало* (Пирот 2004).

рата се у школи наставља стара прича о српском идентитету, као да приче о бугарском идентитету није ни било. Касније, када је постао директор школе у свом селу, надгледао је часове завичајне наставе, замерио је колеги који је дошао да држи ову наставу да му предавање није конкретно, а он и други наставници и учитељи су му признали да тако увек раде, да су свесни тога, и пожалили су се да у литератури нема података о пиротском крају. Одлучио је да то промени и почео да сакупља податке о свом селу и околини. До краја те школске године одржао је пет-шест предавања са том темом. Једном учитељу је за стручни учитељски испит као тему дао историјат школе. То је био почетак његовог бављења прошлошћу овог краја. (тр. IV3a-1)

Шира околина Пирота има специфичан историјат националних српско-бугарских односа, рачунајући и данашње време (о томе ће се детаљније говорити нешто касније, а делимично се види и из већ изнесеног казивања Витомира Живковића везаног за Други светски рат). Честа мењања границе, наметања националних идентита, стално присуство двеју националних пропаганди и стална тиха национална тензија, незаобилазно намећу да се било какво бављење прошлошћу и идентитетом људи овог краја посматрају и кроз ову призму. Витомир Живковић, осим својих, горе изнесених, искустава из Другог светског рата, има искуства везана за идентитет и због професије, јер је скоро цео свој радни век, у којем је чак и живео у Софији, био на релацији Србија - Бугарска. Зато он у наставку претходног излагања додаје да му је драго што је успео да пише неоптерећен национализмом, да се издигне изнад национализма, а већина локалних и других аутора је, по њему, управо овим оптерећена. (тр. IV3a-2)

С обзиром на то да у пиротском крају у ширем смислу није забележен ни један случај осећаја припадности торлачком идентитету, разговор са Витомиром Живковићем је, као и са другим казивачима, почео питањима о његовом идентитету. На питање како се представља када оде ван свог родног краја, он је објаснио да за објашњавање ко је никада није користио било који идентитетски назив, већ је говорио да је из околине Пирота. Никада није рекао да је Пироћанац, јер се у његовом селу, које је недалеко од Пирота, под Пироћанцем подразумева становник града Пирота. У пределима даље од Београда, због тога што саговорници углавном нису знали где је Пирот, он је говорио да је из околине Ниша. (тр. IV3a-3) Ипак, касније, у току разговора, он се несвесно идентификовао као Пироћанац (тр. IV3a-4).

У једном делу разговора Витомир Живковић је објаснио да је први пут реч Торлак чуо седамдесетих година XX века од Душка Тирића, учитеља из Лужнице, сакупљача етнографске и фолклористичке грађе. Од њега је чуо да се цео овај предео некада звао *Торлак*, да је с друге стране планине *Загорје*, и тако даље, а сада схвата да је учитељ Тирић у ствари до ових података дошао читајући Милићевића. Касније је Витомир Живковић прочитао књигу Косте Костића и теза о томе да се овај предео зове Торлак била му је страна. Кад је отишао у пензију, решио је да се позабави, како каже, етничком историјом овог краја и написао ову књигу. (тр. IV3a-5)

У наставку овог дела разговора Витомир Живковић објашњава да има сазнање да људи пиротског краја никад нису сами себе звали Торлацима, већ да су се само представљали да су *оди Торлачко*. Уверен је да се и припадници других локалних идентитета, на пример Сврљижани, никад не представљају као Сврљижани већ само да су *оди Сврљишко*. Он зна да су преци људи из пиротског

краја називани Торлацима тамо где су одлазили. На питање да ли може да наведе пример у којем су људи овог краја називани Торлацима, он наводи пример да се пре двадесетак година у Софији на ликовној академији срео са човеком из Видина који му је говорио да су у видински крај Торлаци долазили са Старе Планине. (тр. IV3a-6)

Значи, и Витомир Живковић у оживљавање овог идентитета полази од сазнања да су у Загорју становници пиротског краја називани Торлацима. У даљем разговору он објашњава да реч Торлак повезује са речју *торља́к*, која се користила и у његовом селу, а данас се изговара *трља́к* (обор за овце). Према томе, Торлаци су људи сточари, и то није, по њему, група која има неке народносне карактеристике, већ људи који имају сточарски начин живота. (тр. IV3a-7)

У другом делу разговора он неколико топонима Турла у широј околини Пирота повезује са речју Торлак, јер је, по њему, Турла од Торла, а то су, по његовом тумачењу, места где су се правили летњи обори за овце, односно места где је било концентрисано више оваквих обора. Он се слаже са сугестијом Драгољуба Златковића да је сваки топоним Турла у ствари и име за купасто брдо, и закључује да је купасто место значило изолацију стада од вукова, јер је тешко чувати стадо на отвореном. (тр. IV3a-8)

Међутим, иако је Торлаке везао за сточарски начин живота, Витомир Живковић објашњава да је за основни критеријум за утврђивање распрострањења Торлака узео лична имена људи из овог краја. На ту идеју је дошао под утиском тога што су се једном колеги родом из Пакраца у Хрватској, када су заједно били у Војној школи 1951. године, имена Пироћанаца чинила особена и као да су женска. После је, у току свог службовања у Софији, Витомир Живковић из праксе схватио да и Бугари имају другачије облике имена. Тако је дошао до закључка да су имена овог краја особена, то јест да их имају само Торлаци. (тр. IV3a-9)

Из казивања Витомира Живковића се сазнаје да се он не слаже са тим што је рекао Милан Милићевић да је граница Торлака било Старе планине. Он, пошто као критеријум узима сточарски начин живота, сматра да се предео Торлака простире с обе стране Старе планине, како сам каже, од Пирота до пута Монтана - Видин у Бугарској, који, мање-више, иде ободом ове планине. Он сам каже да, на основу таквог гледања а и на основу сазнања да државне границе није било на билу Старе планине, има Торлака који су у националном смислу Срби и Торлака који су у националном смислу Бугари. По њему, Шопови нису одмах иза границе, како каже Милићевић, већ дубље у данашњој бугарској територији. (тр. IV3a-10) Витомир Живковић сматра да се брдо Торлак код Београда јавља због становника околине Пирота, који су се тамо одселили и за тамошње староседеоце били Торлаци. (тр. IV3a-11)

Витомир Живковић у својој књизи није изнео и никад није ишао да и лично провери, али каже да је у време писања књиге знао да се становници књажевачког краја зову Торлацима. То је чуо од људи из пиротског краја који су имали везе са тимочким крајем. Чуо је од једног човека из Крупца који је био чувар у пиротском затвору и можда и тамо чуо, али је и имао неког колегу из Књажевца који му је то рекао. (тр. IV3a-12)

Живковић је на почетку разговора, после изјашњавања како се идентификује ван свог краја, на питање о књизи *Торлак* одмах почео да говори о реакцијама српских и бугарских националиста на њу, и у Софији и у Београду.

Напомиње да су незадовољни били академик Владимир Стојанчевић и проф. др Борислава Лилић, родом из Пирота, који су у Пироту организовали скуп са том темом и довели оријенталисту Радмилу Тричковић, такође пореклом из пиротског краја, да изложи рад којим ће показати да је реч Торлак турцизам и да је погрдна. Сматра да су националистима с обе стране границе засметали следећи његови ставови изнесени у књизи. Торлаци су становништво прелазног карактера, некада без националне свести, нису били ни Срби ни Бугари, а после Берлинског конгреса, то јест, после постављања границе између Србије и Бугарске, они с једне стране границе су примили један а они с друге стране други национални идентитет. Он мисли да су у време Турака Торлаци били компактна хришћанска православна група, али да се, под ударом националних пропаганди, изгубило етничко име Торлаци и име Торлак за предео, а да су остале само особене етнокултурне особине Торлака. Торлаци су се као флотантна маса, етнички и друштвено недовољно сазрела, претопили у Србе и Бугаре. (тр. IV3а-13)

У току разговора Живковић је рекао да су Торлаци група људи која је живела на простору данашњег пиротског краја, словенског порекла, православне вере са много остатака многобоштва. Каже да су они у Србији данас Срби, а да су раније били национално неиздиференцирани. То поткрепљује сазнањима да нико не гарантује да су у саставу српских држава били само Срби и да је Пирот само повремено био у саставу Србије. Он сматра да је Торлак само један део Шоплука, као што је, на пример, Груза део Шумадије (мада је, као што смо видели, у једном тренутку рекао да су Шопи у Бугарској, нешто даље од границе). Заступајући тезу о прелазном карактеру овог становништва, он се позива на то да је о томе говорио још Јован Цвијић и да су о томе говорили и други српски, бугарски и македонски аутори. Наводи проблеме које је, због национализма, имао Спас Сотиров приликом штампања своје историје Погановског манастира, и са људима из Београда и на промоцији ове књиге у Софији, на којој је и Витомир Живковић помињан у негативном контексту као *великосрбин*. Истиче да су многи проучавали Шопове, али су ишли са циљевима да покажу да су чисти Срби или чисти Бугари, а они, по њему, нису ни најбољи Срби ни најбољи Бугари. (тр. IV3а-14)

Као доказ да је становништво пиротског краја било национално неодређено, Живковић упућује на документе из периода док је овај крај био под турском влашћу, где се Срби именују као народ, а не као *наши*. Сматра да народ овог краја нема посебну политичку историју и да се целокупна политичка историја своди на утицаје са стране, српске и бугарске. Наводи речи Душана Ћирића, поменутог истраживача ових крајева, који му је рекао не би могла да се напише ни једна страна историје овог краја да није било утицаја са стране. Наводи да људе овог краја (које и овом приликом назива Торлацима) одликује особен менталитет, чије су карактеристике: окренутост раду и прилагодљивост властима. Наводи и народне пословице из овог краја које то поткрепљују. Због ове прилагодљивости, по њему, људи овог краја су мало мигрирали и зато је то подручје са најстаријим становништвом на Балкану. (тр. IV3а-15)

Витомир Живковић сматра да је посебан квалитет његове књиге то што је наводио казивања старих људи. Жао му је што није, везано за писање књига, контактирао са Костом Костићем, јер би резултат свега можда, по њему, била једна заједничка књига. Примећује да је Коста Костић другачије конципирао своју књигу, писао је о свом селу, а затим податке уопштавао за цео крај. Сматра да је

Костић имао јасне ставове, али му је слаба страна то што није наводио изворе, те је у том смислу мање користан за науку. Неки одељци Костићеве књиге Живковићу се посебно допадају, јер је ту био објективан, на пример, одељак о ослобођењу од Турака, где се види да становништво овог краја није било национално издиференцирано. (тр. IV3а-16)

Према казивању Витомира Живковића, у пиротској локалној штампи нико није реаговао на његову књигу *Торлак*. Он ми је указао на приказ ове књиге у пиротском листу *Слобода* (који сам касније и прибавио), који једноставно преноси садржину књиге и нема вредносне конотације³³⁵. Међутим, он поново наглашава да је рад Радмиле Тричковић у зборнику радова посвећеном Пиротској буну, у којем она показује да је Торлак турски пежоратив, у ствари наручен рад од стране проф. др Бориславе Лилић, која је скуп организовала, као реакцију на његову књигу и ставове изнесене у њој. Због тога он на овај скуп, који је одржан у Пироту, није ни позван. (тр. IV3а-17)

Када је реч о реакцијама на књигу Витомира Живковића, интересантан је податак да је и један универзитетски професор одбио да рецензира његову књигу, тачније прилог са личним именима, због тога што је у томе видео могуће негативне реакције. (тр. IV3а-18)

Живковић објашњава да у Пироту обично грађанство није негативно реаговало на књигу. Каже да су му многи честитали, а и да га многи већ прихватају као човека који се озбиљно бави историјатом пиротског краја и који има поверење као истраживач завичајне прошлости због својих претходних књига. Није било реакције ни на промоцији књиге у Нишу, у градској библиотеци, јер су у публици били углавном Пироћанци, а оно о чему се причало за њих је, према његовим речима, било непознато и први пут су слушали о томе. И у Димитровграду, према његовим речима, на промоцији књиге није било неке посебне реакције, само је један човек поставио једно питање. (тр. IV3а-19)

Витомир Живковић уверава да се, због мотива да се што више зна о прошлости његовог краја, без обзира на недостатак звања, трудио колико год је могао да у овом смислу допринесе што више (тр. IV3а-20).

IV36. Разговор са Гојком Ранчићем

Године 2005. др Љубиша Рајковић Кожељац из Зајечара учествовао је на промоцији неке књиге у Пироту и после повратка ме обавестио да је тамо упознао извесног Гојка Ранчића, који је раније виђао лист *Торлак*, који издаје Завичајно друштво Тимочана-Торлака у Минићеву, чији сам ја уредник, и који је изразио жељу да ступи са мном у везу и постане члан овог Друштва. Ја сам потом са њим контактирао и он се у Друштво учланио. Ова чињеница, а и информација добијена од Драгољуба Златковића да Гојко Ранчић има особен однос према свом идентитету и да је у Пироту *етикетиран* као пробугарски настројен, мотивисала ме је да га потражим приликом теренског сакупљања података за овај рад у пиротском крају. Потражио сам га и 14. августа 2007. године и о овој теми са њим обавио разговор.

Гојко Ранчић је рођен 1921. године у селу Дојкинци, општина Пирот, где је и завршио основну школу. Потом је уписао Богословију у Призрену, где је и

³³⁵ Ј. Ђ. Николић, *Торлак*, „Слобода“, бр. 2064, год. L, Пирот, 5. новембар 1994, стр. 5.

завршио пет разреда, а последњи, завршни разред, због успостављања бугарске власти на овим просторима у току Другог светског рата, завршио је у Софији. Постаје свештеник и једну годину је, за време бугарске власти, службовао у пиротском селу Темска, а потом је успостављена југословенска власт и по казни, због тога што се запопио код Бугара, владика га пребацује у пасивније село Церова, такође у пиротској општини. Ту је као свештеник службовао такође једну годину, а онда се распопио. Касније је као учитељ службовао у разним местима.

Гојко Ранчић има свој став о томе ко су Торлаци, на основу свог искуства и литературе, коју добро познаје. Он је објаснио да су Торлаци, по њему, Шопови, али само Шопови тимочко-лужничког говора у Србији и области Загорје у Бугарској, на другој страни Старе Планине, укључујући и софијски крај (тимочко-лужнички говор је у Србији био заступљен у општинама Пирот, Димитровград, Бабушница, Бела Паланка, Босилеград, Црна Трава, Књажевац и у јужном делу општине Зајечар). По њему овај говор више личи на бугарски језик него на суседни јужноморавски говор. Закључак да су Торлаци само део Шопова, осим на основу литературе, извлачи и из свог личног искуства, јер је имао прилике, службујући као учитељ, у народу да сазна да се Шоповима зову и становници околине Штрпца и Суве Реке на Косову, околине Куманова и Овчег Поља у Македонији итд. И Лесковчани су, по њему, Шопа. Каже да су Срби и Бугари Шоповима називали оне који не говоре књижевним језиком. Наглашава да је тимочко-лужнички говор особен, нема падеже, има постпозитивни члан. Дакле, по њему, Шопа су шири појам, а Торлаци само део Шопа. Осим из праксе, своја сазнања о Шопима и Торлацима употпунио је читајући радове Јована Цвијића. (тр. IV36-1)

Гојко Ранчић потврђује да у његовом родном селу Дојкинци (које се налази у области Висок) становништво за себе не каже да су Шопа или Торлаци. Каже да су после Берлинског конгреса, већ 130 година, они изложени пропаганди да буду Срби, а пре тога су били наклоњени Бугарима. О Шоповима се није знало. Али касније су се јавила сазнања да су они Шопови, да они који су остали у Бугарској нису прави Бугари, а ови који су остали у Србији нису прави Срби, већ да су нешто између Срба и Бугара. Под таквим, шопским, становништвом он подразумева и нишки регион, као и тимочки, који је раније, 1833. године припојен Србији. По њему, Шопови нису ни Срби ни Бугари, што важи и за Торлаке као део Шопова, и он за себе каже да је Шопа - тако се национално изјашњава. Да су Шопови нешто посебно, он поткрепљује тиме што је Јован Цвијић ово становништво издвојио у посебан, централнобалкански, тип јужних Словена. Он сматра да су, без обзира што су нешто посебно, Шопови, као и Македонци, ближи Бугарима него Србима, то јест да су, како каже, *бугароидни*. Каже да научници и црква заобилазе или искривљују неке чињенице, навијајући да Шопови буду или Срби или Бугари. Приликом једног гостовања лингвисте академика Павла Ивића у Пироту, он му је поставио питање да ли су и становници околине Сливнице у Бугарској Срби, јер говоре потпуно истим дијалектом као и у пиротском крају. Павле Ивић му није одговорио, а Гојко је касније добио критике од Драгољуба Златковића и др Ивка Јовановића, професора књижевности из Пирота, уредника *Пиротског зборника*, да је Павла Ивића ставио у незгодну ситуацију. Каже да и Срби и Бугари на Шопа гледају пежоративно, то зна из личног искуства у Бугарској а и из српске литературе. Наводи и пример Јована Цвијића, који их је окарактерисао као просте, тврдоглаве, људе који тешко схватају. Цвијић је, према

Ранчићу, приликом свог обиласка овог краја и Понишавља затекао људе у Пољу (пиротском, око Нишаве), у жетви, који нису имали времена да с њим разговарају, а када је отишао у Висок, могао је да разговара са овчарима, који су имали времена напретек, тако да је Височане оценио позитивно, као гостољубиве, живахне, орне за разговор. (тр. IV3б-2)

Гојко Ранчић је рекао да и сâм записује о Пиротском округу, записује старине и прати све што се у вези с тим напише. Недавно му је неко препоручио монографију Јасеновог дела и он је погледао шта је написано о Шопима. Аутор помиње и Шопе и Торлаке, али он није задовољан оним што је прочитао. Каже да још није наишао на аутора који је рашчистио са појмом Торлаци. Није задовољан како су то урадили и Коста Костић и Витомир Живковић. Понавља да су, по њему, Торлаци становници тимочко-лужничког говора, као и становници предела с друге стране границе у Бугарској све до Перника. Каже да све што о томе говори, заснива на својим искуствима, литератури и својим размишљањима. Прича једно своје искуство да му је неки предрадник грађевинар рекао да је из Суве Реке на Косову и да су становници његовог краја и Штрпца Шопови. Неки учитељ и Средске му је такође рекао да су становници Суве Реке и Штрпца на Косову Шопови, да су становници Средске Цинцари, а Горанци Македонци. Гојко Ранчић говори и о томе да становници димитровградске општине, под оптерећењем због тога што имају презимена на -ов и што су носиоци бугарске националне свести у Србији, имају флотантну националну свест - често ван своје средине, прилагођавајући се, своја презимена на -ов мењају на -ић и своју бугарску националност мењају у српску. (тр. IV3б-3)

Гојку Ранчићу сам поставио и питање зашто је он једини човек из пиротског краја који се учланио у Завичајно друштво Тимочана-Торлака, чији сам ја председник. И ово питање га је иницирало да говори о националним односима у пиротском крају. Каже да је национално питање у његовом крају пригушивано и однос према њему је био навијачки. Каже да је народ димитровградског краја после Првог светског рата, када је припојен Југославији, подругљиво називан Бугарашима. Они су морали да буду Срби, а називани су Бугарашима. Сада се они наводе да буду Бугари, а они сами се праве на Србе. Наводи објављени документ да је Панта Срећковић, начелник Пиротског округа пре самог Берлинског конгреса, водио пропаганду да се пиротски крај припоји Србији. У свом извештају Министарству он каже да Пироћанци не знају шта су по националности. Једни кажу да су Срби, други да су Бугари, а трећи да су Руси. Говорили су и да су Руси због тога што су знали да је Русија, у ствари, против Турске однела главни терет у војном смислу за ослобођење Бугарске и пиротског краја. Срби нису ступали у рат са Турском све док није пао Плевен. Чекали су, јер су пре тога имали лоша искуства у бојевима с Турцима. На основу књига, својих посматрања и животног искуства, и као богословац и свештеник и као учитељ, и као сведок ратова и страшних ствари које су се у њима дешавале, Гојко Ранчић је закључио да он није ни Србин ни Бугарин, већ Шоп. Ипак, сматра да је његов крај ближи Бугарској, а сматра и да историја то показује, јер је овај крај у средњем веку само 14 година био под Србима, и то у вазалном односу, када је деспот Стефан Лазаревић добио 1413. године од султана Мурата Знепоље (трнски крај) за заслуге у боју код Софије, где је побеђен султанов брат (Гојко даље препричава историјске догађаје да би показао колико је упознат са том материјом). Како каже, из свега што је прочитао, сматра да је у његовом крају силом утерано српство и да он из ината

неће да буде Србин већ Шоп (то каже уз смех). На попису се изјашњава као Шоп, и, имао је и статистику, он је једини у Пироту који се на попису овако изјаснио. Не сви, али Шопови око Старе планине су и Торлаци. Он зна да их има и у тимочком крају, али понавља да у његовом родном селу нико неће да каже за себе да је Торлак, да су људи неуки у том смислу, за то нису ни чули, ни размишљали, нити имају такво искуство које се стиче изласцима из свога краја. (тр. IV36-4)

IV3в. Разговор са Драганом Колевим

Витомир Живковић је, као што смо видели, уверења да његова књига није изазвала велике реакције у Димитровграду. Међутим, ситуација је другачија. Он то, као гост, није приметио, али сваки помен Торлака у овој средини од почетка 90-тих година XX века имао је озбиљне импликације. Од првих разговора, на питање о Торлацима у Димитровграду добијао сам одговоре у којима је било садржано име Драгана Колева. Казивачи су са негативним емотивним набојем говорили да је Драган Колев, функционер Социјалистичке партије Србије у Димитровграду (иначе на радном месту директора Библиотеке), деведесетих година XX века људима овог краја, као просрпски оријентисан, покушао да *подметне* да су Торлаци, а са циљем да их одвоји од бугарског националног осећаја. Пошто су ове реакције последица, о њима ће се говорити касније, а сада ћемо видети који су мотиви Драгана Колева за активно учешће у причи о идентитету људи овог краја, како он тај идентитет види, како схвата назив Торлак и зашто је тај назив ушао у фокус његовог интересовања.

Разговор је обављен 5. новембра 2008. године у Београду, где Колев данас живи. Доцент је на приватном Факултету за примењену психологију, где предаје предмете Комуникологија, Јавно мњење и Психоманипулације. После овог разговора сретали смо се и разговарали телефоном неколико пута и у свим тим контактима он је своје, овде изнесене, ставове на сличан начин и потврђивао. Садржај његовог исказа се овде преноси у целини, и то из три разлога. Прво, да се покажу мотиви за бављење идентитетом једног од људи за које се везује назив Торлак, друго, да се покаже и његов став о идентитету људи димитровградског краја, изграђен на основу научних радова а и на његовом личном идентитету, и треће, због тога што илуструје и сумира сложену ситуацију на пољу идентитета у овом крају.

Драган Колев је пореклом из димитровградског краја – родитељи су му из села Скрвеница (област Бурел). Међутим, отац му је био учитељ и по налогу просветних власти службовао је у Босни, тако да је он рођен 1958. године у Рогатици у Босни, где је и одрастао. Завршио је Факултет политичких наука у Сарајеву, где је и магистрирао. На факултету га је заинтересовало питање нације и као студент је учествовао у истраживачким акцијама у којима је, између осталог, као тема обрађивана и нација. Прво се запослио као асистент на Ветеринарском факултету у Сарајеву, а после је прешао у Институт за проучавање националних односа у Сарајеву, где је радио све до почетка рата у Босни, и где се бавио проблемима нације, етноса, идентитета, међунационалних односа. По избијању рата у Босни постаје председник Дечије амбасаде за Шпанију, и у ову земљу одлази на годину дана. Бавио се хуманитарним радом и са шпанском владом је потписао уговор о одласку три хиљаде деце из Босне у Шпанију, при чему је, како каже, премијер Шпаније Фелипе Гонзалес инсистирао да то буду деца из етнички

мешовитих бракова. Ово га је поново упутило на феномен нације и етноса. По повратку из Шпаније, долази са породицом у Димитровград, где има породичну кућу. Ту постаје директор градске библиотеке и активно се бави политиком као председник Општинског одбора Социјалистичке партије Србије (каже за себе да је доследни левичар). У Димитровграду затиче веома заоштрено националну ситуацију. Национално питање је деведесетих година било актуелизовано у целој Србији, а посебно у Димитровграду, где се оснива Демократска странка Бугара у Југославији, огранци српских националистичких партија, јављају се појединци који подгревају национално питање, покренуто је питање угрожености бугарске националне мањине и иницијатива ревизије Нојског споразума, по којем је овај крај 1919. године прикључен Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Колев каже да је у то време мањи број људи у Димитровграду, њих око педесетак, врло острашћено, а и из личне користи, почео да се бави овим питањима и да их интернационализује у смислу угрожености мањинских права. Каже да је, поучен примером у Босни, сматрао својом обавезом да се тако нешто не догоди и у Димитровграду, те се активно укључио у ову причу. Питање угрожености бугарске националне мањине је стигло до Женева и он је због тога ишао у Женеву, где је објашњавао у чему је специфичност ове мањине, која у свакодневном говору не користи књижевни бугарски језик већ свој дијалект и у школама неће да учи књижевни бугарски. Све ово га је покренуло да се бави и идентитетом овог становништва. Занимало га је зашто становници овог краја имају флуидан национални идентитет - у време социјализма се велики број изјашњавао као Југословени, а после распада Југославије они могу да буду и Бугари и Срби. Тако је дошао до питања Шопа и Торлака. (тр. IV3в-1)

Пошто је почео у научном смислу да се интересује за Шопа и Торлаке, он је уложио труд да сакупи српску, бугарску и другу литературу која се бави овим питањима. Закључује да се бугарска наука овим феноменима бавила више него српска, да бугарски аутори углавном имају став да су Шопа, а самим тим и Торлаци (из овога се види да он, највероватније под утицајем литературе, сматра да су Торлаци један део Шопа, што је и изнео у свом раду, овде представљеном у прегледу литературе) бугарска етничка група, да део српских аутора тврди да су они српске етничке групе, а да једна група европских аутора, као и неки аутори из Хрватске и Босне и Херцеговине, имају став да је реч о етничкој, то јест, етнографској, групи, чију етногенезу везују за старобалканско племе Трибали, која је успела, упркос романизовању и словенизовању, да сачува неке своје етничке особности. Стицај историјских, културних, политичких и војних околности резултирао је, по њему, да се они не уздигну изнад нивоа етнографске групе и да не формирају етничку заједницу, специфичну етничку свест, нацију. После Берлинског конгреса мањи део Шоплука остао је у Србији а већи у Бугарској, а њихово становништво се асимиловало у нације држава којима су припали. Ипак, занимљиво је да и данас имају своје особене етнографске карактеристике. (тр. IV3в-2)

Шопа и Торлаци су на нивоу етнографске групе, а то значи да су само задржали неке елементе етнографског опредељења, одређења. Они имају особене обичаје, ношњу, културу, менталитет, језик - оно што се може назвати корпусом културног одређења, али свест је веома флуидна и не постоји убеђеност великог дела тог становништва да оно припада том етносу. На последњем попису у Србији (2002. године) стотинак људи у Димитровграду национално се изјаснило као

Шопи. Од осталих велики је део неопредељених, а једни су се изјаснили као Бугари једни као Срби. Они који су се некада изјашњавали као Југословени, постали су неопредељени. То значи да национална свест код становништва овог краја није дубоко усађена, нема дубоке корене, што, пак, значи да је млада, сеже само до Берлинског конгреса 1878. године, када су ови предели и припали националним државама. Од тада до данас на овом простору се није фундирала озбиљна национална свест и с једне и с друге стране границе. И у Софији ће многи рећи да су Шопи, али овај израз има и погрдан призив. Припадници већих нација (Бугари и Срби) придају овом термину овакав призив (као што су стари Грци све остале називали варварима), и због тога има оних који, због сазнања да речи Шоп и Торлак имају и овакво значење, то неће да буду у етничком и националном смислу. (тр. IV3в-3)

Драган Колев даље каже да је нација категорија XIX века, да је она наследница народа, али да је виши ступањ у односу на народ као етничку категорију и због тога на овим просторима није заживела. Наглашава психолошку димензију и архетип као веома битне за одређење нације. Становништво димитровградског краја изјашњава се тако како се изјашњава, и то је вољна категорија, али не воља схваћена у вулгарном смислу, већ као озбиљан психолошки феномен, који има три елемента: когнитивни, конативни и емотивни, то јест свест о припадности, понашање на основу те свести и емоције које та свест изазива. Без јединства те три категорије и без њихове јасне идентификације нема јасне националне свести. А у шопским крајевима сва три елемента су слаба, неодређена, па је због тога и национална свест флуидна, променљива и неиздиференцирана. (тр. IV3в-4)

Према свом казивању, Драган Колев је покренуо и јавни разговор о темама везаним за идентитет становништа димитровградског краја, које су дуго биле табу-теме, а одједном су актуелизоване и оптерећене и државним националним политикама и међудржавним односима. Он је сматрао да наука не сме да има табу-теме, да о свему томе треба да се разговара отворено, чињенично, аргументовано. Тако је дошло и до приче о Шопима. Каже да све то није радио с циљем да мења било чије национално осећање и опредељење, јер је то део људских права и слобода. Али појавиле су се оптужбе да он локално становништво жели да прогласи Шопима или Торлацима, да изврши његову *шопизацију*. У том смислу је имао сукоб са амбасадором Републике Бугарске у Београду Ивајлом Трифуновим, који га је оптужио за *шопизацију Бугара* у димитровградском крају. Бугарски националисти су ово његово подстицање јавног разговора о Шопима, а са њима и о Торлацима (који су према литератури део Шопа и живе баш у овом крају), схватили као атак на бугарски национални идентитет људи овог краја. За њих су званично Шопи и Торлаци само бугарске етнографске групе. Сваки разговор о њима ван овог контекста они сматрају опасним за своје националне интересе. (тр. IV3в-5)

Када је први пут покренуо разговор о Шопима, Драган Колев је отуживан на тај начин што се говорило: *Ко је он, дошо из Босне да нам "орати* [говори] *кво смо ние"*. Он је у Димитровград доводио људе из света науке, и из Србије и из Бугарске, који су се бавили овим питањима (између осталих и Витомира Живковића, да представи књигу *Торлак*). Каже да су му многи из димитровградског краја који живе у разним деловима Србије, а њих више има него у самом Димитровграду и околини, дали подршку, јер их, због тога што се

презивају на -ов у Србији не прихватају као Србе, а саживљени са новим срединама не осећају се ни као Бугари, тако да им је добродошао нови понуђени идентитет - Шопи. И када је прича о Шопима некако и прихваћена у локалној средини (с обзиром на то да оваквог осећаја има, као што смо видели, и код ширих слојева становништва), онда су у локалу почели да говоре: *Ајде: «Шопи, Шопи...»*, ал дека најде Торлаците? Он је покушавао да им предочи и да су Торлаци и да је то нешто специфично за њих, али они то нису прихватили. Каже да се у локалу знало да се ово становништво, осим Шопима, у литератури сматра и Торлацима, а старији људи су знали да су Торлаци и да су Шопи. У ствари, они за себе знају да су Шопи, а појам Торлак везују за појмове *торло* или *трло*. То је чак довело да у једном димитровградском селу неко своју продавницу назове *Торлак*. Али локалном становништву је много ближи појам Шоп него Торлак, кажу да су Шопи и обично кажу: *Орátимо* [говоримо] *шопсћи*, при чему тај свој назив не сматрају пежоративним. Он не сматра да је овај осећај нека врста пропаганде, већ да је нешто аутохтоно, с тим што није било простора да се та врста националне идентификације озбиљније искаже. (тр. IVЗв-5)

Драган Колев објашњава да су на термине Шоп и Торлак, као називе за становништво овог краја, реговали људи који су национално острашћени. Он је свестан тога, јер то је и науци познато, да јака национална идентификација подразумева искључивање других етничких идентификација и отпор према њима, јер доводи у питање саму националну идентификацију. Каже да су реаговања углавном била из религијских кругова, да је реаговала партија Демократски савез Бугара у Југославији (ДСБЈУ) и појединци који имају јаку бугарску националну идентификацију. Они су, по његовим речима, у Бугарску однели причу да Драган Колев врши *шопизацију* људи у овом крају (као неку врсту подметања Бугарима) и око тога мобилисали бугарске националистичке кругове. Износи и да су неки људи из Димитровграда од свог националистичког деловања направили занат од којег могу да профитирају и лепо живе. Он тврди да није оспоравао националну идентификацију било кога, јер на овакву идентификацију свако има право, али није желео да му се оспорава право на бављење етнографским и етногенетским особеностима било ког краја, па и овог. (тр. IVЗв-6)

У редовима своје партије, Социјалистичке партије Србије (СПС), није имао проблема због својих активности. Каже да су схватили да он овим питањима прилази са научног становишта. Каже да су његовом раду подршку давали и Српски покрет обнове (СПО) и Српска радикална странка (СРС), и сматра да је то због тога што су схватили да је његова идеја, у ствари, идеја која спасава добре националне односе у Димитровграду, који су били погоршани, јер се на јак талас бугарског национализма, као реакција, појавио и српски национализам. У Српској радикалној странци је било доста локалног становништва по националности Бугара. (тр. IVЗв-6)

Колев, позивајући се на неколико књига из области историје и књижевности, сматра да српски аутори дају велику и значајну улогу Шопима у српској историји. На питање шта мисли о томе што српски националисти у Пироту сматрају да је актуелизовање назива Торлак за становнике овог краја од стране Витомира Живковића нека врста подметања од стране Бугара, а, ето, у димитровградском крају мисле да је то подметање Бугарима од стране Срба, он одговара да је свестан да је реч о деликатној и суптилној теми, јер се дира у идентитет неког човека, у саставни део структуре његове личности, у проблем

који је вековима склањан, у међудржавне односе Бугара и Срба, у већ формиране стереотипе. Последице отварања тог питања су бројне. Међутим, за њега је битно да се наука бави и да решава ове проблеме. Ово питање је било веома политизовано и инструментализовано и с једне и с друге стране, али ако се тих намета ослободимо, онда ће Шопи и Торлаци (онако како их он схвата), бити фактор интеграције на Балкану. И етнографски и етнички фактор могу бити фактори интеграције. Напомиње да има и чланак о томе како Шоплук може да се претвори у фактор интегрисања на овом простору, ако се за то створе услови (реч је о чланку *Шоплук; Шоплук између осталог*, поменутом у прегледу литературе овог рада). Са етнографским елементима шопске и торлачке културе Балкан је богатији, а без њих би био пуно сиромашнији. (тр. IV3в-7)

Драган Колев објашњава да је покушао да буде мост између Срба и Бугара, да прави сарадњу између ова два братска словенска народа, тако што је у Димитровград, чак и у Београд, доводио најугледније књижевнике из Бугарске. У Београд је ради успостављања сарадње доводио политичаре (помиње премијера Прванова), од којих су му неки и данас пријатељи. У Димитровград је доводио и књижевнике из Београда. Приређивао је у Димитровграду књижевне сусрете српских и бугарских књижевника, представљане су књиге и на српском и на бугарском језику. Доводио је угледног књижевника Влку Кана (?) да се увери и да прича о томе како бугарска национална мањина у Србији није угрожена, а овог су касније због тога напали националистички кругови у Софији. У димитровградској библиотеци, где је био директор, Колев је организовао дечије позориште које је правило представе и на српском и на бугарском језику, а једна представа је била пола на једном а пола на другом језику и извођена је и по Србији и по Бугарској. Хтео је да покаже да Шопи као етнографска група могу бити фактор интеграције на Балкану. Хтео је кроз контакте да руши националне негативне стереотипе и да националне проблеме пребаци на поље науке. Међутим, то су, по његовим речима, бугарски националисти у Димитровграду протумачили као нешто што угрожава бугарску националност на овим просторима и нападнут је. У Бугарској је објављено двадесетак, тридесетак, новинских чланака у којима је нападан да је отац шопске нације и слично. Сматра да се то десило због тога што је он о томе прерано проговорио, да је он *невац који је рано кукурикнуо*, и да су други то искористили да би за себе извукли корист. Мисли да је сада много лакше причати о тим стварима, јер је атмосфера опуштенија и све је отвореније, али да је у Бугарској још увек јак национални набој. Нико не негира постојање Шопа и Торлака, признају их и Срби и Бугари, али и једни и други сматрају да су то српске, односно бугарске, етнографске групе. (тр. IV3в-8)

Теза Драгана Колева је да су Шопи и Торлаци старобалканска племена, која су, у ствари, заједно са још неким мањим племенима (Мизи, Дарданци, Трибали, Есторијати), прелазна племена између Илира и Трачана. По њему је средишни део Балкана одувек био прелазног карактера у етничком смислу. Поготово што су се ту мешали и други народи који су долазили са стране (многи, од Келта до Турака). Он одбацује посматрање нације као биолошке категорије, нема крви ни бугарске, ни српске, ни шопске. Нација је психолошка категорија, са три основна елемента која је већ помињао, а постала је и корпус људских права и слобода. Човек, и то је његово право, може бити анационалан, бинационалан, трансационалан, интерационалан. Само жестоки националисти траже прецизно национално опредељивање. Човек и без националног осећања може нормално

живети. С друге стране, не оспорава ни потребу за националним идентификовањем, што је један од основних *животињских* порива за припадање групи. Али је против злоупотребе овог порива. Поготово на балканским просторима снага овог порива је много пута окретана против другог. Због нације и етноса су вођени ратови и губиле се главе. Он се залаже за нормалан и толерантан однос према овим питањима, да нико не буде изманипулисан због тога што се у етничком смислу осећа овако или онако. Касније, у току раговора, он свој став о етнографској посебности Шопова потврђује и тиме што је Шоплук, шопска народна ношња, у сталној поставци Етнографског музеја у Београду посебно издвојен. (тр. IV3в-8)

Када је реч о односу између назива Шоп и Торлак, Колев је свестан да у науци има више теорија о односу ова два појма. Неки тврде да се ова два назива синоними, а други да су Торлаци ужи део шопске етничке масе. И када се Торлаци схватају само као део Шоплука такође нема јединственог става колики је и где се налази тај део (треба подсетити да је у свом раду *Шоплук, Шоплук, између осталог* Колев изнео да је Торлак део Шоплука који се поклапа са пиротским и димитровградским крајем). Сматра да је то због недостатка истраживања, а због недостатка информација постоји простор за манипулације у овом смислу. Колев зна да осећај припадности Торлацима постоји више у зајечарском крају него у пиротском и каже да та сазнања има на основу својих истраживања (мада ја мислим да је то на основу информација добијеним из мојих радова). Он сматра да између Торлака и Шопова постоје многе блискости у етногенетским коренима, у обичајима, простору и поднебљу у којем живе. Дакле постоје многе сличности, али би истраживања показала да постоје и неке специфичности, што је добро као богатство разлика које треба чувати. (тр. IV3в-9)

У вези са књигом *Торлак* Витомира Живковића, чију је промоцију организовао у Димитровграду, Драган Колев каже да је за похвалу то што се Живковић уопште бавио овим питањем, напор треба похвалити и подржати. Међутим, он не прихвата тезу Витомира Живковића да се само на основу имена може одређивати етничка граница. То може бити један од фактора, али не једини, одлучујући и коначни. Сматра да има много етнографских и етнолошких фактора на основу којих се може одређивати простор неке етничке групе. Он каже да је то рекао и Витомиру Живковићу, који се са њим сложио. Понавља широке границе простора које се помињу у литератури као шопске и одређени степен јединства у говору, а Торлаци су мања група у оквиру Шоплука, која има свој спецификум. (тр. IV3в-10)

У једном делу разговора Драган Колев објашњава националне ситуације у Димитровграду и Пироту, у којима у етнокултурном погледу живи скоро идентично становништво. Почиње поменом Фројда и његове тезе о синдрому малих разлика. У време Берлинског конгреса, по њему, становништво градова и њихових околина у којима живе Бугари - Димитровграда, Босилеграда, Сливнице, Драгомана, изјаснило као Срби и желело да припадне Србији. Та писма су слата у Берлин. С друге стране, један део Пироћанаца, са бугарским егзархом, изјаснио се као Бугари и желели су да припадну Бугарској. Тад се водила борба на Берлинском конгресу око тога где ће граница бити постављена. Пироћанци су тада цару Борису носили поклон, пиротски ћилим, а то су радили из практичних разлога, јер је Пирот био трговачки град и Софија им је била много ближе. Кнез Милош је гушио Пиротску буну, чији су устаници желели прикључење Србији.

Пироћанци због тога данас имају комплекс, јер им је стално говорено да су Бугари и да нису чисти Срби, а они стално доказују да су Срби. Он тврди да су у време Цара Душана презимена била на -ин. После Берлинског конгреса, они који су припали Бугарској, добили су презимена на -ов и -ев, а они који су припали Србији на -ић. После Првог светског рата део оних који су раније припали Бугарској, прикључује се Југославији. Тада се усађује српска национална свест, говори им се да су Срби, мењају капе, уче школу на српском језику, доводе им учитеље и културу, отварају библиотеке, долазе српске књиге. У току Другог светског рата, када на ове просторе долази бугарска окупациона власт, и ови који су раније припадали Бугарској и они коју раније припали Србији морали су да промене презимена на -ов и -ев, и тако су се Пироћанци, као Бугари, уписивали у црквене књиге све до 1946. године. Тај комплекс Пироћанце тера да доказују да су прави Срби. На питање како говоре, они обично кажу да говоре пиротски, а у другом наврату, ако се питање поново постави, они признају да говоре шопски. Поменути комплекс, по њему, доприноси да се одричу шопског идентитета и због тога свој говор називају пиротским. С друге стране, у Димитрограду за врло сличан говор становници кажу да говоре шопски, а у Бабушници да говоре лужнички, у Драгоману драгомански. Због свега тога постоје национални антагонизми између Пирота и Димитровграда. Ако се жели да се буде другачији, прави се што већа дистанца према ономе ко је сличан. Психолошки проблем, синдром малих разлика, учинио је да Пирот прави дистанцу према Димитровграду, а Димитровград мисли да Пирот хоће да га *пиротизује*. (тр. IVЗв-11)

На питање како се изјашњава у националном смислу, Драган Колев није хтео одмах да одговори. Рекао је да делове и српске и бугарске и босанске културе осећа као своје и да осећа блискост са свим културама и нацијама Балкана. Он се осећа транснационално. Каже да су се његови родитељи и он изјашњавали као Југословени и да он нема озбиљног сазнања да припада ни српској ни бугарској нацији. Изјашњава се као Шоп, један је од 120 људи који су се на последњем попису у Димитровграду тако изјаснили (они се у статистици због малог броја воде као *остали*, али је он незванично сазнао овај податак³³⁶). Он, како сâм каже, осећа да у себи има нешто архетипско шопско и шопске етничке корене, познаје шопску културу и феномен Шопа и бори се да они са својом културом чине богатство на балканским просторима (у том смислу помиње познато *шопско оро* и *шопску салату*). Иако се осећа као Шоп, Колев каже да се, ипак, не осећа и као Торлак. Говорећи о овоме, он долази до тог да су то ипак две групе, али, како сматра, он не зна довољно о томе у којој мери су оне блиске. На питање да ли зна Гојка Ранчића, јединог (или бар једног од веома ретких) Пироћанаца који су се изјаснили као Шопи, он духовито одговара да, ако постоје четири Шопа, то су онда Гојко Ранчић, Драган Колев, Шопен и Шопенхауер. Потом озбиљно додаје да он нема националну бугарску свест, не може да је прихвати (а по пореклу и презимену би требало) и једноставно се осећа као Шоп. Његов прелазак у Београд, где данас живи и ради, није утицао на промену овог његовог националног идентитета (опет понавља да у себи осећа неку врсту шопског архетипа). Сматра, и тиме правда недостатак бугарског идентитета код себе, да је бугарски идентитет

³³⁶ Са пописа становништва Србије 2011. године објављени су и подаци о категорији *Остали* и ту видимо да су се у Србији као Шопи национално изјасниле 142 особе (www.popis2011.stat.rs, читано 25. децембра 2013. године).

код људи димитровградског краја *исфорсиран*, јер, ако се дубље уђе у проблематику, нема сва три елемента - когнитивни, конативни и емотивни - која су потребна за постојање нације. Сматра да су у Србији прави Бугари Павликанци, католици, који живе у Војводини. Даје информацију да се као Шоп у Београду изјаснио Бранимир Стојковић, професор на Факултету политичких наука. Такође, на постављено питање, даје информацију да је објавио пет-шест радова о Шопима у домаћим и страним часописима и да је то изазвало реакције људи и из иностранства. (тр. IVЗв-12)

Иначе, своје ставове о књизи *Торлак* Витомира Живковића, а и многе друге (у овом разговору изнесене) о проблематици везаној за Шопе и Торлаке, Драган Колев изнео је и у приказу ове књиге под насловом *О Шопима и Торлацима* на бугарском језику (*За шопите и торлаците*) у локалном листу *Братство*. Овај текст је, вероватно, додатно иритирао локалну јавност.³³⁷

IVЗг. Ракције на промоције назива Торлак које је вршио Драган Колев

Своје учешће на једном скупу у селу Лукавица код Димитровграда 10. јула 2007. године искористио сам и за своје прве у овом крају, прелиминарне, више информативне, разговоре о Торлацима. Они нису снимани, већ су оловком забележене изјаве казивача. Том приликом сам обавио разговоре са петоро казивача, тројицом из Димитровграда, који су били учесници скупа, и двоје из Лукавице, у чијем дому сам био смештен. Код свих казивача, већ на сâм помен речи Торлак, јављале су се негативне реакције, са националним и политичким конотацијама, и давани су одговори у којима је било садржано име Драгана Колева. Већ тада сам увидео да моја хипотеза да људи овог краја скоро ништа неће знати о овом називу није била на месту и да ће бити потребно да се у овом крају изврше детаљнија истраживања. Због тога сам касније у самом Димитровграду, као центру политичког живота овог краја, обавио више разговора у вези са овом темом, а управо овакве реакције су ме, као што сам и нагласио, навеле и на детаљан, горе приказан, интервју са Драганом Колевим. Видели смо који су, према његовим речима, били његови мотиви, а такође и последице тог његовог деловања, онако како их он види. Овде ћемо видети какве су те последице у очима оних који се нису слагали са тим деловањем, како они реагују на назив Торлак, којим идентитетима су привржени и какав однос имају према другим идентитетима.

У првом разговору о Торлацима разговарао сам са тројицом Димитровграђана: Николом Алексовим, општинским координатором за израду пројеката у области туризма, Димитром Илијевим, сликаром, директором Галерије у Димитровграду, и др Александром Иговим, ветеринаром, општинским стручним сарадником за сточарство, лов и риболов.

Никола Алексов (Дим-2) рекао је да је назив Торлаци за становништво којем он припада први пут чуо од Драгана Колева, пре тога га никад није чуо. Објашњава да сви из овог краја, на питање шта су, кажу да су Шопи а не Торлаци. Као доказ да на овом простору живе Шопи а не Торлаци, каже да се, кад се играју шопске игре, говори: *Држ' се, земљо, Шоп те гази!* а не: *Држ' се, земљо, Торлак*

³³⁷ Драган Колев, *За шопите и торлаците*, „Братство“, бр. 1567, 15. ноември 1994, стр. 6.

те газу! (значи да је овај узвик у игри за њега нешто више од обичног узвика, чак идентитетски маркер). Као одлику Шопа помиње фолклор, шопске игре, које су веома веселе и атрактивне и које играју и велики фолклорни ансамбли у Србији. Помиње и познату шопску салату. Поред Драгана Колева, назив Торлак је афирмисао и Бранислав Лукић из Димитровграда, судија, чији је отац из околине Крушевца. Потврђује да људи димитровградског краја имају идентитетску дистанцу према Пироћанцима због прихватања српског а одбијања бугарског и шопског идентитета, и то илуструје општераспрострањеним вицем у димитровградском крају да се после хемијског чишћења Пироћанца добија прљава вода и чист Бугарин. Он, без обзира што има и бугарски идентитет, прави дистанцу између Шопа и источних и северних Бугара. Каже да се Шопи разликују по менталитету од северних Бугара, који су *крволочни*, и у току Другог светског рата су *клали* у селу Црвена Река, по томе је био познат *Тута Бугарин*. Каже да људе из димитровградског краја, због бугарског националног осећаја, понекад повезују са овим догађајима, а, у ствари, људи овог краја су доброћудни, желе да се дистанцирају од тога и зато понекад радије кажу да су Шопи. Каже да перфектно говори и српски и бугарски, а да се *шопски језик* све више изобличава и губи. (тр. IV3г-1)

Димитар Илијев (Дим-3) рекао је да зна да је о Торлацима први писао књижевник Драгослав Манић Форски из Бабушнице и да се становништво димитровградског, годечког, драгоманског и софијског краја осећа Шопима. (тр. IV3г-2)

Александар Игов (Дим-4) рекао је да је Драган Колев хтео да прикаже народ димитровградског краја као Торлаке, да је то била политичка игра, јер је Шоп била алтернатива приликом изјашњавања за Бугаре, и да је то било време српског национализма. Додаје да је Колев факултет завршио у Сарајеву, где му је предавао и Војислав Шешел и где је са њим сарађивао. Потврђује да је био секретар Социјалистичке партије Србије (СПС) у Димитровграду. Каже и да је пре Колева за то да се становништво овог краја зове Торлацима сазнао из књиге Косте Костића, и, са дозом презира, наглашава да је Коста Костић своје презиме на -ов променио у презиме на -ић и да је на гробљу у свом родном селу, под својим српским именом и презименом, сахрањен поред свог оца који носи бугарско име и презиме - Васил Костов. Везано за идентитет, каже да Димитровграђани суседне Трнчане зову Дерекулцима и разлику у говору илуструје примером: они кажу *вук*, за разлику од димитровградског краја где се каже *влк*. (тр. IV3г-3)

У другом разговору о Торлацима саговорници су били брачни пар Славчо и Наташа Алексов из Лукавице (Лук-1,2). Они су рекли да никада раније у овом крају нису чули реч Торлак. По Наташиним речима, први пут су је чули од Драгана Колева, који је овај назив форсирао и, као социјалиста, био неомиљен. Колев је, по њеним речима, негирао да су људи овог краја Бугари или Шопи, а промовисао да су Торлаци. Славчо додаје да су касније схватили да то Срби убацују, јер Бугарима смета да се људи овог краја не зову Шопима већ Торлацима. Каже да се Драган Колев искомпромитовао као велики српски националиста и да је једини из гарнитуре социјалиста у Димитровграду до краја остао веран идеологији СПС-а. Обоје кажу да је назив Шопи општераширен од како знају за себе и да се тако и осећају. Наташа Алексов каже да се неки људи из

њиховог краја декларишу као Срби, неки од њих зато што се плаше, а већина их због тога сматра глупима. (тр. IV3г-4)

Две године касније опет сам обавио, али овог пута детаљнији, разговор са Николом Алексовим из Димитровграда (Дим-2), који је и снимљен. Неке своје раније исказе је поновио, али је добијено и више нових података, који додатно осветљавају ситуацију у којој је своје место нашао и назив Торлак.

Ваљда зато што је знао да је циљ разговора, пре свега, био сакупљање података о торлачком идентитету, на самом почетку разговора, у току давања личних података, на моје питање о пореклу, при чему сам мислио на село порекла, он наглашава да му је порекло шопско. Каже да је Шоп, да су људи од димитровградског до софијског краја Бугари који припадају шопском племену и да се тако и представљају. Реч је, по њему, о номадском племену које се ту населило. У Бугарској су Шопи у софијском крају, где спадају и већа места Годеч, Драгоман и Сливница, затим и трнски крај. У Србији Шопи су у димитровградском крају, који обухвата старопланински део и области Бурел и Дерекул (који је део трнског краја), и у пиротском крају, мада су се Пироћанци одрекли шопског и бугарског идентитета и своја презимена, на пример, Манчев, Ранчев, Панчев, која имају у основи класична имена овог краја - Ранча, Манча, Панча, променили у Ранчић, Манчић, Панчић. Он, знајући за циљ разговора, наглашава да се језик људи овог краја зове *шопски језик*, а никако торлачки. У том циљу понавља и оно што ми је рекао две године раније, да се у играма из овог краја каже: *Држ се, земљо, Шоп те гази!*, а не: *Држ се, земљо, Торлак те гази!* За реч Шоп зна од рођења и каже да свој матерњи језик људи овог краја зову шопским а не бугарским. Чак имају жељу да се направи шопска граматика и да се у овом крају и званично прича шопски, ни српски ни бугарски. Нове генерације не знају бугарски, већ од рођења почињу да говоре шопски, те се од Димитровграда до Софије комуницира на шопском. Самоиницијативно понавља да се у овом крају нигде не појављује назив Торлак и није му јасно откуд таква идеја да се он везује за овај крај. Пошто је у овом делу Балкана историја била бурна, Шоп је, по њему, нападнута човек, а, мука га је натерала, да би преживео, да буде и врло опрезан и mudar, лукав и довитљив. Шоп је велики шаливица и често се шали и на свој рачун, али наменски, кад тиме остварује неки циљ. Веома је радан и штедљив. Препознатљив је и по веома темпераментним шопским играма, које свуда изазивају аплаузе. Шоп је добронамеран и своју муку жели да олакша игром и песмом. Једна од одлика Шопа је говор. Каже да га Пироћанци зову пиротским, а то је, у ствари, шопски. Каже и да га Пироћанци кваре мешањем са српским језиком. Шопски он дефинише као српско-бугарски са много варваризама и турцизама. Није ни српски ни бугарски, већ је негде на средини, има елементе и једног и другог. Каже да је управо то разлог да за себе кажу да су Шопи, јер не знају коме су ближи, Србима или Бугарима. Шопи су словенско племе. (тр. IV3г-5)

Никола Алексов каже да је реч Торлак чуо у време политизације етничког идентитета, од стране једне групе, боље рећи једног појединца, Драгана Колева, који је тиме желео да добије политичке поене. Када је хтео себе у неком смислу да докаже, изјављивао је да су људи овог краја Торлаци и да је он Торлак. Такве изјаве је давао и судија Бане Лукић, пореклом из централне Србије, који тренутно ради у Пироту. Никола је у једном вербалном дуелу натерао Лукића да призна да једе шопску салату, а не торлачку. Све то што се у вези са називом Торлак

дешавало, било је део неке политичке игре. Реакције народа су, по његовим речима, биле жестоке, било је о томе и у *Братству*, локалном листу на бугарском језику. Нико није желео то да прихвати, зато што највећи број људи није до тада ни чуо за тај назив. И он сâм је један од тих. А ови су тај назив потенцирали. Није му јасно шта је Колев тиме хтео, можда, као члан Социјалистичке партије Србије да се приближи свом политичком врху у Београду. Никола Алексов каже да није члан ни једне партије, али открива и да је антикомунистички расположен - својевремено је нуђен, али је одбијао, да се учлани у Савез комуниста, јер му је отац после резолуције Информбироа био два пута затваран из политичких разлога. Због ових породичних искустава Никола никада није хтео да буде члан било које партије. Мисли да је циљ убацивања идентитета Торлак, пошто се пре тога већина људи овог краја изјашњавала као Југословени, да се на неки начин оно асимилује. По њему је Шоп алтернатива за национално изјашњавање, такве ставке у попису за изјашњавање нема, али он се изјашњава као Шоп. Каже да између Шопа и, како каже, правог Бугарина, из источне Бугарске, има много разлике у менталитету, говору и фолклору. Шопске игре су много темпераментније и веселије него, на пример, у Добруци. Он се национално изјашњава као Шоп, а Шопима се осећају и они из димитровградског краја који се национално изјашњавају као Бугари. Каже да нико још увек званично не признаје Шопе. Многи би се радо изјаснили као Шопи, али због тога што носе бугарска презимена, на -ов, када их питају да ли су Срби или Бугари, они се определе за бугарски национални идентитет. (тр. IV3г-6)

Никола Алексов тврди да Драган Колев није промовисао назив Шоп, већ само назив Торлак. Каже да се највећи део становништва Димитровграда због тога смејао Колеву. Мисли да је он, кад је тиме што је радио, не добио већ много изгубио, побегао је из димитровградске средине и сада због тога живи у Београду. Иронично се пита зашто није остао у Димитровграду кад је био тако велики Торлак, зашто није остао да направи торлачку културну револуцију. Понавља да је тада први пут чуо за то да је он Торлак и да су, уопште, становници овог краја Торлаци. Није раније чуо за такав назив. Касније, када је почео да ради у области туризма и путовао, сазнао је да у тимочком крају и у старопланинском делу северозападне Бугарске има људи који се осећају као Торлаци. Он не зна шта реч Торлак значи и не жели да зна, јер је та реч за њега увреда. Пита се откуд да се то прикачи људима његовог краја. Као што се често говори и то да су Бугари монголско-татарског порекла, а он зна, и по антрополошким карактеристикама види, да нису. Није му до краја јасно откуд везивање назива Торлак за његов крај и коме је то ишло на руку. По њему је то убачено да би се србизовали људи димитровградског краја, политика је у питању, а Колев није тиме постигао никакав ефекат већ контраефекат. Каже да у Димитровграду нико није прихватио торлачки идентитет, сви се међусобно зову Шопима а не Торлацима. Он се осећа као Шоп и поноси тиме што је Шоп, као и својим језиком, фолклором, националном кухињом и свим другим што је из овог краја. Опет потврђује да одликом Шопа сматра шаљивост, да животне тегобе подносе кроз шалу и песму. (тр. IV3г-7)

Један велики део разговора са Николом Алексовим посвећен је односу Бугара-Шопа из Димитровграда према Пироћанцима, с обзиром на то да су они група са којом је најинтензивнији однос ми-они. Он каже да између Пирота и Димитровграда постоји велики ривалитет. Димитровграђани сматрају да су

Пироћанци на неки начин издали свој идентитет зато што су своја презимена променили са -ов на -ић, а у ствари су исти као Димитровграђани. Он поново прича виц, који ми је испричао и две године раније: кад се одведе Пироћанац на хемиско чишћење, добија се много прљава вода и чист Бугарин, односно Шоп. Каже да Пироћанци неоправдано намећу свој имиџ, локални фолклор проглашавајући пиротским. Они покушавају да брендирају пиротско јагње, а то је, у ствари, не пиротско већ старопланинско јагње. Исто тако и качкаваљ није пиротски већ старопланински. Димитровграђани се не слажу са брендирањем под фирмом пиротски. Пироћанци су по Алексову егоисти, лицемери и квази локал патриоте. Мисли и да су превртљиви и да се лако продају, те да би, ако би им се понудило нешто боље, пристали да се одрекну и свог пиротског идентитета. Они не воле свој крај као што Шопи Димитровграда воле свој Шоплук. Дешава се у унутрашњости Србије да Димитровграђане, односно Цариброцане, како они себе зову, називају Пироћанцима, али за њих је то увредљиво и они то одмах одричу. Он каже да Димитровграђани са Пироћанцима немају ништа заједничко - Димитровграђани су мирољубиви и дружељубиви, а Пироћанци су у целој Србији и шире познати као шкртице и рачунџије. Каже да је на студијама у Београду имао колеге Пироћанце који никада нису хтели да часте пићем, из интереса се зближавају с човеком а после му окрену леђа и не познају га. Испричао је један од вицева везаних за Пироћанце као шкртице - Пироћанац је, када му је дошао кум у госте, певцу одсекао једну ногу и припремио ручак за кума. Између Пироћанаца и Шопа, по њему, постоји драстична разлика. Ни Шопи нису баш широке руке, јер је поднебље сиромашно и увек се на овом простору живело тешко, морало је да се пазу на економичност, тако да има одређене сличности с Пироћанцима. (тр. IV3г-8)

На крају разговора Никола Алексов је рекао да не зна шта значи реч Шоп, али да је читао да их прави Бугари, они из централне и источне Бугарске, доживљавају као неписмене и глупе. У Бугарској, кад неко жели некога да увреди, он му каже да је *дрвник* и *Шоп*. Он каже да такву ситуацију није имао, јер се уз шалу снађе у свакој ситуацији, и управо због тога је прави Шоп. Мисли да је слика централних и источних Бугара о Шопима погрешна. Шопи су, по њему, били номадско племе, које се лоцирало од Софије до Пирота, у планинским областима, па су источни (како он каже, културнији) Бугари Шопа, због живљења у планинама, сматрали дивљацима, глупима и ограниченима. Али, он себе не доживљава тако, увек се, и у Србији и у Бугарској, успешно сналазио и себе не сматра глупим. (тр. IV3г-9)

Током разговора, који се одржавао у ресторану у којем је Никола Алексов тренутно радио као управник, наишао је један конобар, кога је он позвао и са којим је тада обављен разговор (Град-1 – разговор представљен у одељку о знањима ширих слојева становништва о торлачком идентитету). Овај разговор је завршен тиме што је и овај казивач рекао да не зна ко су Торлаци, да то није идентитет његовог краја и да га нико у његовом крају не би прихватио. Алексову је било веома драго, што је овај казивач, не знајући шта је он који тренутак пре тога говорио, потврдио његове речи. Када је видео реакције Алексова, овај казивач је додао да нико у његовом крају неће да каже да је Торлак, јер апсолутно не зна шта је то, да ли је то нешто што се једе, пије. Алексов понавља да су људи овог краја само Шопи. Неки из овог краја, укључујући и њега, чак би се и увредили ако би били названи Торлацима. Он се пита откуд тај назив њима да се

дâ. Поново наглашава и да нема ништа ни са онима који се сматрају правим Бугарима, потомцима Атиле, који су мали, здепасти, црни, длакави, са великим зулуфима. У његовом крају, напротив, нема изразито црних, сви су кестењастии, чак плави. (тр. IV3г-10)

У даљем разговору распитивао сам се код Алексова, пошто је он тврдио да је његово мишљење о Шопима и Торлацима преовлађујуће у Димитровграду, какав би став о овим питањима имали припадници бугарске партије у овом граду. Он ме је упутио и у току разговора безуспешно мобилним телефоном покушао да ме повеже са Небојшом Ивановим, изразитим и водећим бугарским националистом у овом граду. По његовим речима, он је човек који, без обзира што други имају званичне функције, у суштини руководи овом партијом. Каже да је он отишао у крајњи национализам, који већина људи овог краја, с обзиром на то да су по менталитету мирољубиви, не жели. Он је крајњи националиста, нешто као Војислав Шешељ у улози српског националисте. На питање да ли се и Иванов осећа као Шоп, Алексов каже да мисли да неће то рећи. Већина људи то каже, јер мисле да су негде на средини између Срба и Бугара, а он сигурно неће рећи да је негде на средини, представиће се као прави Бугарин. (тр. IV3г-11)

Никола Алексов је испричао и један случај како је једанпут, као директор Туристичке организације Димитровград, заједно са представницима туристичких организација источне Србије, био у Белоградчику. Домаћни су већ знали да је ту и један припадник бугарске националне мањине у Србији, и он је све интервјуе медијима давао на бугарском. Рекао је да је бугарског порекла, тачније Шоп, и да ће пробати да буде мост сарадње између Србије и Бугарске (и он дакле, као и Драган Колев, Шопе сматра прелазном групом која треба да буде *мост сарадње* између Срба и Бугара). Директорка Туристичке организације Књажевац, иначе пореклом Српкиња из Хрватске, припадница Демократске партије Србије, пришла му је и због тога негативно реаговала, мислећи да под шопским плаштом он у ствари хоће да приграби новац Европске уније за своју општину. То сматра веома негативним. (тр. IV3г-12)

С обзиром на то да ради у Туристичкој организацији, питао сам Николу Алексова да ли мисли да назив Шоп може да се брендира. Одговорио је да мисли да може. Испричао је један свој покушај да то учини. Када је једном приликом у организацији Туристичке организације Србије на некој страни телевизији пуштен туристички спот о Србији, у позадини је ишла мелодија песме *Пошла Тројанка на воду*, из димитровградског краја, овде изузетно популарна и сматрана *шопском химном*. Говорећи о том споту, једна новинарка београдског листа *Вечерње новости* написала је да је то српска косовска песма. Он је реаговао - позвао је новинарку, објаснио јој да је то шопска песма из димитровградског краја, а пошто је она рекла да ће то да провери, он је њу позвао да дође у шопски крај, да песму чује уз ракију и старопланинско јагње. Послао јој је и историјат те песме, јер се она заснива на истинитом догађају из овог краја. Он каже да је тако новинарку убедио да је ова песма шопска а не косовска. Без ове песме у овом крају не пролази ни једно весеље. Каже да је то једина песма која је одлика овог краја. Потом, на питање да ли има народних кола која су одлика овог краја, он набраја нека, наглашавајући да су баш шопска. Уз њих се и јавља узвик: *Држ се, земљо, Шоп те гази!*" (опет наглашава да се не каже *...Торлак те гази*). Међутим, он потврђује и да се ова кола не играју на весељима, већ их играју само локални фолклорни ансамбли. Онда помиње и кола која се играју у народу, али она *завуче*

шопски само ако их свирају локални дувачки оркестри са водећом трубом или кларинетом (који се на шопском зове *карне*), или уз старе инструменте *кавал* или *дудучле*, а никако уз савремене инструменте, синтисајзер и хармонику. (тр. IV3г-13)

IV3д. Одјек промоције торлачког идентитета у димитровградском крају код ширих слојева становништва

Године 2007, 14. августа, обавио сам разговор и са Весном Николов из Димитровграда (Дим-8), археолошкињом која води Завичајну музејску збирку при димитровградској библиотеци. Њени одговори, чини ми се, такође могу да илуструју покушаје оживљавања торлачког идентитета у овом крају. Весна Николов се на почетку разговора без дилеме изјаснила као Бугарка. (тр. IV3д-1) На питање ко су то Шопи, она је, као и неки други казивачи који су читали литературу о овим питањима, дала одговор да је то етничка група која живи у западној и северозападној Бугарској и источној и југоисточној Србији, од Видина на Дунаву до Македоније и од Софије до Ниша. (тр. IV3д-2) На питање да ли је чула реч Торлак, она ју је одредила као назив за део шопског становништва, које живело на простору данашњег Димитровграда и околине. О пореклу назива чула је неколико варијанти, а њој је најприхватљивија варијанта да је од назива *торло*, место где је чувана стока, тор. Ипак она потврђује да се у овом крају за овакво место не каже тор или торло, већ *јегрэк*. Она је о томе да су становници њеног краја Торлаци читала у књизи Витомира Живковића, каже да ова реч у народу није присутна и да људи овог краја за себе неће рећи да су Торлаци већ Шопи. (тр. IV3д-3)

Весна Николов потврђује да је поводом промоције књиге Витомира Живковића *Торлак* био организован и округли сто и да је било полемике, која се пренела и на локалне медије. Она мисли да је неко смишљено покушао народу овог краја да наметне назив Торлак, а народ овог краја себе сматра Шопима. Пита се да ли је реч о политичкој подвали или су то покушали етнолошки дилетанти. Преноси да се у народу Димитровграда негодовало што су неки са стране дошли да им причају шта су они, а они знају да су Шопи. Она зна да је Драган Колев учествовао у овој причи, али се не сећа (или не жели негативно да прича о Колеву због тога што јој је био директор) какве је ставове заступао. Она не зна да ли и где постоји становништво које се идентификује са називом Торлаци. Каже да је Живковић дошао до закључка да је назив Торлаци некада био општераспрострањен, али да су га због његове пежоративности људи овог краја потиснули. Он сада жели да га врати, али људи овог краја за тај термин не знају, чак ни за реч тор. (тр. IV3д-4)

Од једног казивача у Височким Одоровцима (ВО-1) добијена је изјава да су Торлаци Шопи, односно да Шопи воде пореклом од Торлака. Међутим, казивач додаје да је то измислио неки историчар коме не зна име, и да се Шопи и Торлаци потенцирају да би се угрозио идентитет бугарске националне мањине у димитровградском крају (тр. IV3д-5)

Актуелизовање назива Торлак у димитровградском крају довело је и до његовог коришћења у локалној штампи. У свом новинском чланку на бугарском језику „*Висока*“ политика мале партије, објављеном јуна 1994. године у листу *Братство*, Венко Димитров критикује Демократску странку Бугара у Југославији

што, по њему, тенденциозно тражи примере обесправљености бугарске мањине у Југославији. У тексту у којем набраја висока права бугарске националне мањине у области информисања, културе и религије, један од одељака назвао је *Од «Шопа» и «Торлака» до доктора наука*. После података о културном животу на доста високом нивоу, он овај одељак закључује речима из којих се види да се за становништво овог краја користе речи Шопа и Торлаца, и то у пежоративном смислу, као за примитивно и културно заостало:

Једном речју – ми смо национална групација на изванредно високом културном нивоу. Од «Шопа» и «Торлака», назива за становништво у нашим крајевима, познатих као појмови за примитивизам и општу културну заосталост, током последњих сто година, а нарочито током последњих педесетак година, то исто становништво, као бугарска мањина у Југославији, постало је познато као појам за националну групацију на високом интелектуалном нивоу. Да ли је могла такву општу интелектуалну трансформацију, такав културно-образовни препород, да оствари национална групација чија су национална права ограничена и нарушена, која је, једном речју, национално обесправљена. [прев. с буг.]³³⁸

³³⁸ Венко Димитров, «Висока» политика на малка партия, «Братство», вестник на българската народност в СР Югославия, број 1557, Ниш, 15. јуни 1994, стр. 2-3.

IV4. СУМАРНА САЗНАЊА О ТОРЛАЦИМА НА ОСНОВУ САКУПЉЕНИХ ПОДАТАКА О ИДЕНТИТЕТУ СТАНОВНИШТВА ПИРОТСКОГ КРАЈА

На територији пиротског округа и у књажевачком Буцаку, који је некада гравитирао Пироту, код ширих слојева становништва нема самоидентификације са називом Торлак. Ни један испитаник није се изјаснио као Торлак.

На овом подручју има примера недостатка било каквог групног идентитета. Такође има примера јаког идентитетског идентификовања са својим селом. Јављају се и идентификације са географским маркерима, на пример са уском затвореном географском облашћу Висок (без обзира на разлике у регионалном и националном идентитету становника ове области), или, у књажевачком Буцаку са Старом Планином или планинским врховима Миџор и Бабин зуб.

Локални и регионални идентитети у пиротском крају различити су у различитим општинама. У димитровградском крају, то јест општини, преовлађујући је, и са суседним локалним идентитетима кореспондира, бугарски национални идентитет, мада у мањем броју има и оних који се изјашњавају као Срби. Основни маркер бугарског идентитета су презимена на -ов, а бугарска свест се преноси и у оквиру породице. У овом крају фигурира и регионални идентитет *Шопи*, који је у одређеном односу са националним идентитетом. Иако се изјашњавају као Бугари, становници овог краја кажу да их у Србији сматрају Бугарима а у Бугарској Србима и имају свест о прелазности своје културе, пре свега говора, који називају *шопским*. Неки кажу да је шопски говор прелазни, неки да је особен, то јест да није ни српски ни бугарски, неки да је дијалект бугарског језика, а неки да је ближи српском. Неки се не сматрају Шопима, сматрајући да је то само назив за њихов говор (потврђују да се шопским говором служе свакодневно), а неки се сматрају и спремни су, чак, и национално да се изјасне као Шопи (чега је и било на пописима 2002. и 2011. године), сматрајући да је то термин који је најпримеренији прелазном или особеном карактеру њиховог говора и културе. Говор је несумњиво највећи маркер шопског идентитета, али се као маркери помињу и шопске игре, шопске песме, шопска ношња, шопска салата, шопске шале, шопска тврдоглавост. Ширину распрострањења Шопи углавном одређују према распрострањености овог типа говора, а од животног искуства, односно од тога где су лично доживели да се говори истим или сличним говором, зависи свест о тој распрострањености. Тако неки кажу да су Шопи само у њиховом и неколико околних села, неки да су у димитровградској општини, неки да су у њиховом крају у српско-бугарском пограничју с обе стране границе, неки да су између Ниша и Софије, неки северну границу померају и до књажевачког краја. Они који су читали литературу о Шопима, или су информације из литературе дошле до њих посредним путем, сматрају да Шопи, којима и они припадају, заузимају простор између Ниша и Софије а на северу чак до Дунава и на југу до источне Македоније.

На територији општине Пирот становништво има регионални идентитет *Пироћанци*. Исто као и у случају Шопи у околини Димитровграда, неки Пироћанцима сматрају само своје и неколико околних села, наравно са градом Пиротом, негде само оне који живе на територији општине Пирот, а негде читаву територију Пиротског округа без димитровградске општине у којој живи

становништво другачије националности. Основни маркер је, као и код Шопа, локални дијалект, који се назива *пироћански* (а потпуно је исти са оним који се у димитровградској општини сматра шопским). Белопаланчане често ван њиховог краја зову Пироћанцима, али они се осећају као *Белопаланчани* или *Паланчани* и сматрају да су (на пример, по говору) много другачији од Пироћанаца (углавном *Белопаланчанима* их сматрају и остали становници пиротског краја). Иако им је Пирот ближи, више гравитирају Нишу. Исто тако, иако их са стране зову Пироћанцима, и становници општине Бабушница се не осећају као Пироћанци, већ као *Лужничани*, по географској области Лужница са градским центром Бабушницом.

Постоји одређена дистанца између становништва у општини Пирот, које се национално изјашњава као Срби, и у општини Димитровград, које се национално изјашњава као Бугари. Међутим, иако су становници општина Пирот, Бела Паланка и Бабушница, као и књажевачког Буцака, носиоци српског националног идентитета, њих западније, почев већ од Ниша, па према централној Србији и Војводини, са пезоративним призвуком зову Бугарима (не у националном смислу) или Бугарашима, што они мање-више не прихватају радо. Бугарима их сматрају пре свега због њиховог говора. Паралелно се, међутим, јавља и појава да ово становништво са стране зову и Шопима или Шопцима, опет због говора, који није ни српски ни бугарски. Неки казивачи потврђују да из литературе или од ученијих људи, а неки из контаката са Бугарима из западне Бугарске, знају да припадају Шопима. Ипак, код становништва пиротског краја без општине Димитровград нема самоидентификације са овим називом. Већина људи овог подручја није ни чула за реч Шопа.

Ситуацију везану за идентитет људи у књажевачком Буцаку умногоме је усложнило административно пребацавање овог краја из Пиротског у Тимочки срез половином XX века. Ова област је од тимочког краја у периоду од 1833. до 1878. године била одвојена државном српско-турском границом а пре и после тога административном тимочко-нишавском, односно књажевачко-пиротском, границом. Од 50-тих до 80-тих година XX века, у време индустријализације, становништво ове области је масовно мигрирало у Зајечар, Књажевац и њихове околине, а много мање у Пирот. До административног *пребацавања* и миграрања ка тимочкој долини становништво овог краја је имало јасан регионални идентитет Пироћанци. Са поменутих променама појављују се неки други локални идентитети, који подразумевају новостворену разлику у односу на пиротски крај, али и стару разлику у односу на тимочки крај. Данас идентитет Пироћанци имају само старији људи, који у свом искуству имају везаност за град Пирот (тамо су продавали дрва и снабдевали се) и који су тако идентификовани са стране (у војсци, у местима насељавања, као зидари-дунђери). Они осећају блискост са људима пиротске општине. Остали, иако углавном знају за некадашњу припадност Пироту, у свом искуству немају везаност за овај град (неки у њему никада нису ни били) и углавном немају овај идентитет. Неки се, поведени административном припадношћу, идентификују са Књажевцем и Тимоком, а неки, због старе дистанце са Тимочанима, идентификују са Буцаком или Калном (*Буцаклије*, *Каланци*), мада ови идентитети нису чврсто укорењени. Као маркер у односу на Пироћанце, налазе разлике у говору (иако је говор истог типа). Већина има дилеме око свог регионалног идентитета, па неки остављају могућост да су једно или друго, а неки се питају шта су.

Суседни Сврљижани, према којима становници књажевачког Буцака имају негативне стереотипе (сматрају их преварантима и лоповима), називају их Пироћанцима, а такође и становници Зајечара и околине, где су се највише населили. Становници књажевачког Буцака људе иза некадашње административне и државне границе према Књажевцу називају Тимочанима, у дијалекту *Тимочање* (много ређе Србијанцима или Старосрбијанцима), а посебно оне у долини Белог Тимока почев од Књажевца. Сведоче о томе да их Тимочани потцењују као сиромашне и нижег културног нивоа. Према Тимочанима имају негативне стереотипе - богати али затворени, шкрти и негостопримљиви, а за себе кажу да су сиромашни али отворени, дарежљиви и веома гостопримљиви. Они неће, за разлику од Тимочана, оставити човека без конака и понудиће га оним што имају од хране и пића. Потпуно исте негативне стереотипе имају и према житељима нижих пиротских села, која су им на путу до Пирота или се налазе у нишавској долини. Становнике с друге стране Старе планине, где су у кризним ратним временима ишли ради трговинске размене и да раде као слуге и надничари, називају једноставно Бугарима (само појединци знају за назив Загорје), а ови њих Србима. У току Другог светског рата, због појаве четничког и партизанског покрета, овај крај је претрпео велике одмазде од стране бугарске војске, што као последицу има негативне стереотипе о Бугарима. Међутим, становнике књажевачког Буцака, као и друге становнике пиротског краја, у централној Србији називају (не у националном смислу) Бугарима или Бугарашима (због говора и живљења поред бугарске границе). Тимочани у књажевачком крају их, такође, овако понекад називају са пежоративним призвуком, због мале разлике у говору и због тога што су у Првом и Другом светском рату, за разлику од њих, били под Бугарима и под притиском се национално изјашњавали као Бугари.

У пиротском крају највећи број испитаника није уопште чуо за речи Т/торлак или Т/турлак и немају никакав став према њима. Поред оних који овај термин никад нису чули, има доста и оних који су га чули, али не знају шта значи. Помен речи Торлак неке асоцира на објекте који немају везе са идентитетом: на топониме *Турлак*, *Турла* и *Турло*, који постоје у атарима појединих села, на реч *турло*, која означава подигнуту прашину, на *тор* - обор за овце, на *трлицу* - справу за прераду конопље, на институт *Торлак* у Београду. У вези са идентитетом, поједине казиваче ови термини асоцирају на римско становништво, средњовековно становништво, потурчењаке, Белопаланчане, Влахе источне Србије, балканске сточаре номаде Црновунце или на неодређену етничку заједницу.

Од једног казивача рођеног у Топлом Долу а са местом живљења у Пироту, забележено је доста неодређено сведочење да се са пежоративним призвуком придев торлачки користио за неразумљив говор. У Добром Долу код Пирота забележена је реч *торлачимо се*, што значи: *причамо а помало се причом пецамо*. У Засковцима је забележено да се реч торлак користи као пежоратив за означавање тврдоглавог човека, који неосновано мисли да је увек у праву. У Балта Бериловцу је ова реч коришћена у шали као пежоратив, али њено значење није утврђено.

У највишим височким селима (Јеловица, Брлог, Дојкинци, Паклештица) забележено је да су мештани сами доживели или чули од својих старих да су људе из њиховог краја с друге стране Старе планине звали Торлацима, када су ишли у печалбу као пољопривредни радници или дунђери, или, у време кризних година, у

набавку хране, углавном у време Првог и Другог светског рата, када границе није било. Људи с друге стране планине називани су *Загорцима*. Загорци су термин Торлаци или Турлаци користили са пежоративним призвучком, њиме означавајући сиромашније и културно заосталије становништво особеног говора, које живи у старопланинском реону пиротског и димитровградског краја, њима с друге стране планинског била. Област у којој живи ово становништво називали су *Торлачко*. Становници читавог планинског реона северозападне Бугарске и суседних пиротских и димитровградских предела у равничарским низијским селима северозападне Бугарске називани су Торлацима или Турлацима. Овај израз има пежоративни карактер, пре свега, због специфичног говора, који је доста удаљен од бугарског књижевног језика. Торлаци су познати и по томе што живе у планини. Људи из Поља су у односу на ове планинске различити и по менталитету - више су затворени и мање гостопримљиви.

У селима књажевачког Буцака, забележено је неколико казивања по којима су људи из овог краја називани *Торлацима* или *Турлацима* од стране становништва нижих предела околине Књажевца и Минићева у долини Белог Тимока, од становништва које они називају Тимочанима. Пежоративним изразом Турлаци пре свега се указивало на сиромаштво, заосталост и забаченост Буцака и његовог становништва. Једно од објашњења зашто се зову Турлаци је то што су они у време Првог светског рата у оквиру српске војске победили аустроугарску војску на брду Торлак код Београда. Људе из Буцака и ширег реона Торлацима сматрају и Власи околине Неготина, где их доживљавају као опасне горштаке. Људе књажевачког Буцака и ширег реона Торлацима су називали и у централној Србији (Београд, Лазаревац, Шабац), а у неким случајевима на овом подручју термин Торлаци се јавља као синоним термина *Бугарцима*.

Појединци из пиротског краја, који су имали контакте са зајечарским крајем (живели у њему као пресељеници, боравили код рођака пресељеника, као возачи држали линије у овом крају) имају сазнања да се Торлаци налазе на овом простору, пре свега у околини Минићева у долини Белог Тимока. Оваква сазнања су раширенија у књажевачком Буцаку, који се налази у општини Књажевац и чије становништво више гравитира сливу Тимока. Неки казивачи из Буцака са овим називом јасно поистовећују становништво које се у њиховом крају масовно назива Тимочанима, и које је понекад, по њима, одмах северније од Буцака, а чешће нешто више северно, у сливу Белог Тимока, то јест у околини Књажевца и Минићева. Неки о распрострањености торлачког идентитета у овом крају знају преко институционалних промоција торлачког идентитета у минићевском крају (Завичајно друштво Тимочана-Торлака из Минићева, Етно-кућа *Торлаци* из Јаковца). Неки казивачи из Буцака стављају знак једнакости између торлачког и књажевачког краја, ту рачунајући и свој крај, мада се не осећају као Торлаци. Један казивач каже да су Торлаци становници зајечарског и неготинског краја и да се простор на којем живе назива *Торлачија*.

Половином 90-тих година XX века на локалном плану се појављују две књиге - Косте Костића *Прилог етноисторији Торлака* и Витомира Живковића *Торлак*, којима се реанимира назив Торлак за пиротски крај у ширем смислу. Неки појединци из општина Пирот, Димитровград и Бела Паланка за то да се становништву којем они припадају придаје назив Торлаци, сазнали су управо из ових књига. Међутим, ове две књиге појавиле су се у постсоцијалистичко време распада Југославије и актуелизовања националних идентитета на целом њеном

простору, па и у овом крају, у којем су, због честих промена граница у новијој историји и постојања бугарске националне мањине, идентитетска питања и од раније била веома осетљива тема. Ове књиге, и саме настале као последица те сложене приче, постале су и њен саставни део.

Из казивања сазнајемо да идентитетски проблеми на овом простору вуку корене још од Берлинског конгреса 1878. године, када је Пирот са околином остао у Србији а Димитровград у Бугарској. У то време су се са обе стране границе, због недостатка националне свести, становници изјашњавали и као Срби и као Бугари. Националне пропаганде су потом чиниле своје и до граничних линија формирале су се различите националне свести. У Првом светском рату у Пирот долази бугарска управа и намеће бугарску националну свест, после Првог светског рата, Нојским споразумом, Димитровград се прикључује Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и српска управа намеће српску националну свест, у току Другог светског рата у Димитровград и Пирот се враћа бугарска управа која захтева и бугарски национални осећај, а после Другог светског рата ова подручја постају део социјалистичке Југославије. Док се у Пироту негује српска национална свест, уз стални комплекс да због своје културе а и неких историјских чињеница нису довољно добри Срби, у димитровградском делу остаје бугарска свест и презимена на -ов, али као модус за решавање шкакљивог питања идентитета појављује се у време социјализма масовно посезање за идентитетом *Југословен*. Идентитет ипак остаје болно питање, па неки мењају своја презимена са -ов на -ић, тако мењајући и свој идентитет из бугарског у српски.

Са распадом Југославије у Димитровграду се појављује бугарска партија, али и српске националне партије, и долази до националистичког набоја. Националисти се недвосмислено опредељују за једну или другу националност (много мање за српску). Најшири слојеви становништва, због својих презимена на -ов, што се испоставило једним од највећих маркера бугарског идентитета на овом подручју, изјашњавају се као Бугари, али су и свесни своје етнокултурне, пре свега језичке, прелазности. У локалној средини је у свакодневной употреби *шопски говор*, који није близак ни српском ни бугарском књижевном језику. Уз то, живљење у Југославији донело је саживљеност са овом државом, а удаљило их од бугарске државе. Многи, иако се изјашњавају као Бугари, Бугаре из централне и источне Бугарске осећају као другачије. Тако, када је реч о идентитетском осећају, имамо ситуацију да се неки осећају као Бугари а минимизирају своју шопску припадност које су свесни, да се највећи број изјашњава као Бугари, али им је доста јак шопски идентитет, да се мањи број чак и национално изјашњава као Шопи, да се неки изјашњавају као Срби, али им је доста јак шопски идентитет, да се неки изјашњавају као Срби а минимизирају свој шопски идентитет којег су свесни, да неки имају доста флотантну, неодређену, идентитетску свест. Имамо казивање да би се многи изјаснили као Шопи, али се због бугарског презимена ипак изјашњавају као Бугари.

Данас, због претежне бугарске националности у Димитровграду а скоро апсолутне српске националности у Пироту (са околинама), између ова два града (која су удаљена двадесетак километара) постоји велики антагонизам. Иако су на истом етнокултурном и језичком подручју, Пироћанци сматрају Димитровграђане Бугарашима, са јаком дистанцом и подозривошћу према бугарској нацији, а Димитровграђани Пироћанце као превртљиве егоисте који се одричу свог шопског и бугарског порекла и који, као већи, врше *пиротизацију* Димитровграда

(уместо придева шопски намећу придев пиротски, на пример за говор). Реч је о класичном примеру *проклетства малих разлика*.

У оваквој ситуацији, са идентитетским бременом које носи сваки становник овог краја, највероватније подстакнут сазнањем да су житеље његовог села с друге стране Старе планине, где су често одлазили као дунђери, називали Торлацима, као и подацима из литературе да се становништво ових простора назива Торлацима, Коста Костић у својој књизи потенцира и ревитализује овај назив за ово подручје. Да су неки и прихватили овакво мишљење, показује то што је један повратник из иностранства својој новоотвореној продавници дао име *Торлак*. С једне стране, као непознаница већини становништва овог краја, а с друге, пласиран од стране човека који је своје бугарско презиме и национални идентитет променио у српско, термин Торлак је у локалној димитровградској средини схваћен као српско подметање у циљу одвајања од бугарског, па и шопског, идентитета.

Витомир Живковић, такође од детињства оптерећен идентитетским бременом, са српским националним осећајем али свестан етнокултурног јединства становништва са две стране границе, прелазности локалне културе и некадашњег недостатка и скорог наметања националних свести од стране националних пропаганди, добар познавалац и српских и бугарских прилика, склон писаној речи и упознавању са локалном прошлошћу, опредељује се такође за ревитализовање регионалног назива Торлак. За овим термином је посегао под утицајем литературе, из сазнања да је становништво овог краја са стране називано Торлацима, да му је основна карактеристика сточарско занимање које се може повезати са овим појмом, а и из потребе да за особено становништво нађе особени назив, ужег значења од термина Шопи, за који је већ из литературе имао информацију да покрива већи простор централног Балкана. Међутим, он сам каже да се регионално не осећа Торлаком (а ни Шопом), већ Пироћанцем. Дајући себи задовољавајуће одговоре, он је својом књигом другима пружио узнемиреност. С једне стране, у пиротском миљеу, сматрајући торлачки идентитет као опасност за српску националну свест, локални интелектуални кругови као реакцију организују симпозијум, на којем је презентован наручен рад који доказује турски корен и пежоративност ове речи. С друге стране, у Бугарској Живковића помињу као великосрбина који пласирањем овог идентитета жели Бугаре да одвоји од бугарског националног идентитета. С треће стране, његова књига се промовише у Димитровграду, и то оставља озбиљне импликације, иако аутор са промоције одлази мислећи да није изазвала неке посебне реакције.

Но, у вези са реакцијом на термин Торлак поводом ове промоције у Димитровграду, морамо се вратити мало уназад. Пореклом из Димитровграда, али рођен у Босни, где је и живео и школовао се, после избијања рата у овој бившој југословенској републици, у Димитровград се, са југословенским националним осећајем и левичарским опредељењем, враћа Драган Колев. Одмах улази у локални јавни живот као председник Општинског одбора Социјалистичке партије Србије (СПС) и директор градске библиотеке. Дочекује га напета идентитетска ситуација - тек основана Демократска странка Бугара у Југославији (ДСБЈУ) покреће питања мањинских права Бугара и питање ревизије Нојског споразума, по којем је овај крај припао Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Националистичке српске снаге реагују преко Српске радикалне странке (СРС) и Српског покрета обнове (СПО). Нестала је Југославија, па се губи смисао изјашњавања као

Југословена. Бугарско питање у Југославији постаје и међудржавни проблем. Као човек који је дипломирао и магистрирао политичке науке, а затим се бавио међунационалним односима у Институту за националне односе у Сарајеву, он активно улази у поменути причу. Ту уноси своју приврженост југословенској (можемо рећи и српској) страни и шопском идентитету, а отуђеност од бугарског националног идентитета (сматра да је бугарски идентитет исфорсиран), иако је насилац бугарског презимена. Покушава деловањем да иде ка разговору о проблемима - организује српске и бугарске програме, а и трибине и промоције везане за идентитет овог краја. Као тема су се појавили и Шопи. Како сам признаје, Колев се на попису, као још 120 Димитровграђана, национално изјаснио као Шоп. Покушава да развије причу о посебности Шопа (чак их и етногенетски сматра посебним, као наследнике Трибала, прелазног становништва између Илира и Трачана). Види их као потенцијал, будући мост сарадње између Срба и Бугара. У овом смислу, пише и радове о Шопима. Укључује се у доказивање да је матерњи језик људи овог краја шопски а не бугарски књижевни (због тога је ишао и у Женеву). Тиме је на себе навукао непријатељство и оптужбу од ДСБЈУ, националистичких кругова у Софији, па и бугарских државних представника, тачније амбасадора Бугарске у Србији, да врши шопизацију Бугара у Србији. С друге стране, у локалној средини га подржавају СПС, СПО и СРС.

Пласиран од Косте Костића, човека из димитровградског краја који је свој идентитет променио из бугарског у српски, термин Торлак је у овом крају, где већина становника има бугарски национални идентитет, добио негативну конотацију. Пласиран на промоцији књиге Витомира Живковића, коју је у градској библиотеци организовао Драган Колев, овај термин у појединим круговима добија изразито негативну конотацију. Његов помен углавном изазива реакцију у којој се прво помиње име Драгана Колева, са оптужбама да је био СПС-овац и да је покушао да пласира овај идентитет да би локално становништво одвојио од бугарског и шопског идентитета, односно да је вршио торлакизацију Бугара и Шопа. Јавила се апсурдна ситуација. Колева, с једне стране бугарски националистички кругови, окупљени око ДСБЈУ и повезани са националистима и државним органима у Бугарској, оптужују за шопизацију бугарске националне мањине, да жели да је одвоји од свог бугарског националног идентитета. С друге стране, шири слој становништва, њега, који, у ствари, има јак шопски идентитет, чак се и на попису изјаснио као Шоп, а назив Торлак му ништа не значи већ га је само уважио као нешто што се јавља у литератури и о чему је неко писао, оптужује за торлакизацију Шопа, за одвајање од шопског (а тиме и бугарског) идентитета. Тако у пракси имамо велику нетрпељивост према њему, са поменутиим оптужбама, чак и од стране таквих појединаца који су се као и он на попису изјаснили као Шопи, који имају исто мишљење о Пироћанцима везано за њихово одвајање од шопског и стално доказивање српског идентитета, који сматрају шопску културу и језик особенима, који носе бугарско презиме, али са осећајем дистанце према Бугарима средишње и источне Бугарске, који сматрају да Шопи треба да буду мост сарадње између Срба и Бугара. Овакви појединци су убеђени да је Колев промовисао термин Торлак а не Шоп, да је имао злу намеру да термин Шоп замени термином Торлак. Они термин Торлак за означавање њиховог становништва доживљавају као увреду. Назив Торлак, са негативном конотацијом, у димитровградском крају је трајно везан за име Драгана Колева. Под притиском локалне средине, са променом државног режима 2000. године,

Колев, са горким укусом у устима, са породицом одлази из Димитровграда у Београд.

Везано за причу о идентитетским проблемима у пиротском и димитровградском крају, а и о употреби појма Торлак, веома је интересантан пример Гојка Ранчћа из Пирота. Реч је о човеку који је богословско образовање стекао у богословијама и српске и бугарске цркве, који је у време Другог светског рата у пиротском крају почео да ради као свештеник бугарске цркве и због тога кажњен, који има потребу за познавањем прошлости и сопственог идентитета и који због тога чита и региструје податке ове врсте. На основу својих искустава и историјске и друге литературе, он је закључио да он није ни Србин ни Бугарин, већ Шоп. Шопи су, по његовом схватању, језички и уопште у етнокултурном смислу, прелазно, али и особено становништво у односу на ове две нације, с тим што су, као и Македонци, ближи Бугарима, односно, како он каже, *бугароидни су*. Сматра да је српски идентитет у његовом крају исфорсиран. Ово своје схватање није крио, на попису је једини Пироћанац који се изјаснио као Шоп, и због тога је у локалној пиротској средини етикетриран као пробугарски настројен. И за њега су Торлаци део широког шопског подручја, поистовећује их са носиоцима тимочко-лужничког говора у Србији и Бугарској, за разлику од носилаца јужноморавског дијалекта, који нису Торлаци али јесу Шопови (то зна и на основу неких сведочења са Косова и из литературе). Ипак каже да му садржај овог термина није довољно јасан и да није задовољан досадашњим одговорима које налази у литератури. Торлаком сматра подручје свог рођења и живљења, не осећа се Торлаком већ Шопом, али, када је чуо да у Минићеву постоји Завичајно друштво Тимочана-Торлака, учланио се.

V. ТОРЛАЦИ У СРЕДЊЕМ ТИМОКУ

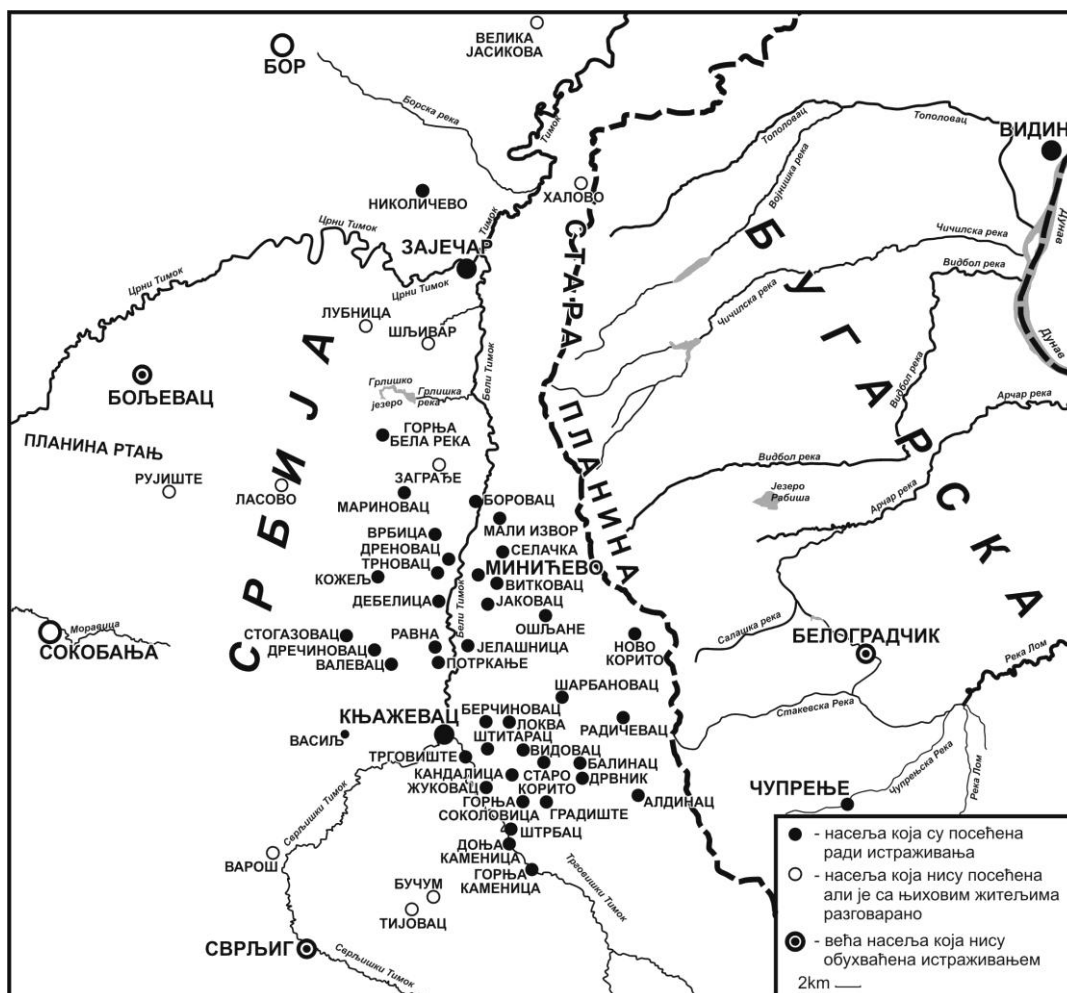
Из прегледа литературе о Торлацима види да је доста аутора, углавном локалних, регионалну групу овог имена везивало за средњи Тимок. Реч је о јужном делу општине Зајечар и скоро целој општини Књажевац (без Буцака), односно, како сам у неким радовима већ дефинисао, о подручју доњег Трговишког и скоро целог Белог Тимока, са околним падинама Старе планине, Тресибабе и Тупижнице. Потрагу за Торлацима настављамо на овом подручју.

Va. Истраживања торлачког идентитета у средњем Тимоку

Као што је у уводу овог рада већ речено, у околини Зајечара среће се неколико регионалних идентитета, а један од њих је и идентитет Торлаци. У овом граду, у којем сам се родио и живим, а и у његовој околини, уобичајно је сазнање да регионална група Торлаци насељава јужни део општине Зајечар и скоро целу општину Књажевац. У самом Зајечару (а и у Бору) има много насељеника са овог подручја. И моја породица је једна од насељеничких породица управо из тог краја. Тако сам ја, својим стасавањем, социјализацијом, у овој средини, а и честим посетама села свог порекла, стекао овај регионални идентитет и нека основна знања о њему. Од оснивања, године 1997, члан сам Завичајног друштва Тимочана-Торлака из Минићева, а од краја 1999. и његов председник, тако да сам од тада, као инсајдер а и конструктор идентитета, у прилици да пратим његово изражавање на институционалном нивоу. О раду Друштва сам уредно водио и сопствену документацију. Мада сам то чинио и раније, од тада интензивније евидентирам и друге манифестације торлачког идентитета на овом подручју, које се изражавају ван институционалног нивоа. Од тада сам и своја етнoлошка истраживања везана за друге теме користио за информативно упознавање одлика торлачког идентитета. Своја дотадашња сазнања о Торлацима, без неког посебног истраживања, сублимисао сам и објавио 2000. године у раду *Торлаци у Србији*, приказаном у прегледу литературе (тада нисам познаво бартовски приступ етницитету, али се највећи део овог приказа не коси са овим приступом).

За потребе ове дисертације посебна истраживања на овом подручју почео сам 2007. године. У Зајечару сам од тада до данас обавио више разговора, углавном са људима који су се на било који начин истакли у вези са торлачким идентитетом, као и са представницима других регионалних и локалних група, ради установљавања како друге групе доживљавају Торлаке. Осим више разговора у Зајечару, од којих су неки са представницима околних села (Лубница, Шљивар, Халово, Велика Јасикова, Заграђе), по један разговор је обављен и у Књажевцу и у влашком селу Николичеву код Зајечара. Неколико информативних краћих разговора са људима који су учествовали у манифестацији торлачког идентитета и са представницима околних регионалних и локалних група обављено је и телефонским путем. Иначе, за разговоре са представницима других група, пошто, због ширине подручја, није било могуће спровести шира истраживања, бирани су људи који су боље упознати са регионалним етнокултурним и идентитетским односима. Поред ових повремених разговора, за потребе овог рада су, као и у пиротском крају, спроведене и истраживачке акције, заједно са Драгољубом Златковићем из Пирота, који је у оквиру ових акција истраживао неке друге теме. Од 3. до 9. октобра 2007. године обиђена су насеља

географске области Тимок (долина Белог Тимока са околним падинама Старе планине и Тупижнице), и то: Боровац, Мали Извор, Врбица, Мариновац, Горња Бела Река, Селачка, Минићево, Дреновац, Трновац, Кожељ, Дебелица, Витковац, Ошљане, Ново Корито и Јаковац. Друга истраживачка акција спроведена је од 17. до 23. октобра 2008. године. Тада су обиђена села географске области Заглавак (старопланински део од државне границе до доњег тока Трговишког Тимока), и то: Радичевац, Шарбановац, Берчиновац, Локва, Штитарац, Видовац, Старо Корито, Кандалица, Балинац, Жуковац, Горња Соколовица, Градиште, Дрвник, Алдинац, Штрбац, Горња Каменица и Доња Каменица, а такође и села области Тимок: Јелашница, Равна, Потркање и Ошљане. У оквиру ове акције интервјуисани су неки казивачи из Зајечара пореклом из Заглавка, из села Дрвник и Старо Корито. После истраживачке акције у Буцаку, један дан, 4. јун 2010. године, посвећен је истраживањима у западном делу општине Књажевац, у селима Васиљ, Стогазовац, Дречиновац и Валевац.

Сл. 16. Карта истраживања у средњем Тимоку

VI. ИНТЕРАКЦИЈСКИ И ИНДИВИДУАЛНИ НИВО ТОРЛАЧКОГ ИДЕНТИТЕТА У РЕОНУ БЕЛОГ ТИМОКА

VIa. Интеракција из које настаје идентитет Торлаци

У области Тимок, како смо видели и из литературе, постоји становништво које себе назива Торлацима. Пошто се, према бартовском учењу, идентитет рађа из односа ми-они, прво ћемо покушати да разоткријемо из ког сусрета, из које интеракције, се рађа торлачки идентитет на овом простору. Основни правац комуникације је река Тимок, па се, као што ћемо видети, и контакти који потхрањују регионалне и локалне идентитете остварују углавном у правцу њеног пружања (југ-север).

Из дела овог рада у којем се говори о идентитету становништва Буцака, већ смо видели однос људи ове области према становништву средњег Тимока. Подсетимо се само да они њих виде као Тимочане, са јасним маркерима: богати негостољубиви низијци, у односу на Буџачане као сиромашне гостољубиве планинце. Но, видели смо, ту и тамо има сазнања и да су низијци долине Белог Тимока Торлаци, а она углавном потичу из искустава стечених живљењем у општини Књажевац и насељавањем у Зајечару и околини, да се ово становништво тако назива у зајечарском крају и да само себе тако назива у минићевском крају. Пошто комуникација Буџачана са житељима скрајнутих села Заглавка, са којим се Буџак граничи, скоро да није постојала, идентитетски однос, када је реч о Заглавку, постоји само према селима Горња и Доња Каменица и Штрбац, која су им, низ Трговишки Тимок, на путу према богатој долини Белог Тимока. Становницима ових села Буџачани такође као маркер додељују негостољубивост. Само мањи број казивача из Буцака називе Тимочани и Торлаци приписује и овим заглавским селима.

Идентитетски однос становништва осталих околних предела према становништву средњег Тимока размотрићемо на основу појединачних, сондажних, разговора, јер је због ширине подручја било немогуће спровести нека систематскија истраживања. Но, сакупљени подаци дају доста јасну слику о овом односу.

После Буцака (горњи ток Трговишког Тимока) на област средњег Тимока наслања се област Сврљиг (у горњем току Сврљишког Тимока). Становници ове области себе сматрају Сврљижанима (у дијалекту *Сврліжани*, *Сврліжање*), а под овим именом, које подразумева и одређене маркере, зна их и становништво околних предела (то се види и у одељцима овог рада који се односе на идентитет становништва Буцака, Заглавка и Тимока). Према сведочењу три испитаника (Буч-1, Тиј-1, Вар-1), Сврљижани све становништво преко планине Тресибабе, која је граница између сврљишког и књажевачког краја, у околини Књажевца и око Белог Тимока, називају Тимочанима, односно, у дијалекту *Тимочање*. Они за Тимочане углавном имају позитивне маркере: да су богатији, напреднији, блаже нарави (Буч-1). Иначе, за назив Торлаци у сврљишком крају се не зна. (тр. VIa-1)

Са западне стране средњег Тимока, суседан сврљишком јесте сокобањски крај. Према казивачу из Сокобање, одличном познаваоцу овог краја (Сок-1), становници Сокобање и околине свој предео називају *Бања*, *Бањско*, а себе *Сокобањцима* и *Бањцима*. Књажевчки крај, почев од административне линије која дели општине Сокобања и Књажевац, они називају *Тимок*, *Тимочко*, а његове

становнике *Тимочани*. Административна линија иде између књажевачког села Скробница и сокобањског Церовица. Казивач прича шаљиву причу по којој су се два човека, чекајући воз, међусобно представили као један из тимочког а други из моравског краја. Потом су један другом рекли да је један из књажевачког а други из алексиначког и сокобањског краја. На крају се испоставило да су из два суседна села - Скробнице и Церовице, која су далеко и од Тимока и од Мораве (тр. V1a-2). Овај казивач, који је дао податак и да се у сокобањском крају реч *торлак* користи као лични пежоратив (податак ће бити презентован у одељку о неетничким значењима ове речи), потврђује и да неки људи из сокобањског краја, који имају комуникацију са тимочким крајем, имају сазнање о томе да је торлачки крај између Зајечара и Књажевца, у околини Минићева. То је много ужа категорија од категорије Тимочани. (тр. V1a-3)

На сокобањски крај се, у суседству средњег Тимока, наслања бољевачки крај. Према исказу казивача рођеног у, раније сокобањском а сада бољевачком, селу Рујишту (Руј-1), становници овог села околину Књажевца и долину Белог Тимока називају *Тимочина*, а ово подручје сматрају богатијим и напреднијим. Становнике овог краја називају Тимочанима, односно у дијалекту *Тимочани*, и сматрају их богатијим, на неки начин вишим од њих самих. Сматрају их добрим људима, али кажу и то да Тимочани њих, због тога што су боље стојећи, мало гледају са висине.

Према исказу казивача пореклом из села Ласова испод планине Тупижнице (Лас-1), становници овог, раније бољевачког а сада зајечарског, села у области Црна Река, крај који је њима с друге стране планине, око Белог Тимока и уопште околине Књажевца, и за који он, живећи у Зајечару зна да се сматра торлачким, они називају *Тимок*, *Тимочко*, *Тимочина*, а становнике *Тимочани*. На пример, за музичаре кажу да су свирали *доле по Тимочани*, да је неко или нешто *там*, из *Тимочко*, или *покре Тимок*, да је град убио усеве *по Тимочину*. Назив Торлаци за становништво овог краја није био у употреби. Тимочане сматрају добрим домаћинима и људима, староседеоцима овог краја. Према њима немају никакав негативан став. Они знају да је подручје које насељава ово становништво од Грлишта, то јест нешто јужније од Зајечара, па до Доње Каменице испред Буцака и до Шуман Топле испред сврљишког краја (значи цео књажевачки крај без Буцака и јужни део општине Зајечар око Белог Тимока) (тр. V1a-4) Међутим, иако је за људе с друге стране Тупижнице уобичајан назив Тимочани, неки начитанији Ласовчани знају да се Тимочани називају и Торлацима (казивач наводи примере). За говор, који се разликује од њиховог, неки кажу да је торлачки и понекад се на тај рачун нашале (код Торлака се, на пример, каже *оче* уместо *оће*, *нече* уместо *неће*, *кокочиће* уместо *кокочке*, *пујће* уместо *пујке*, *какво че рабóтимо* уместо *шта ће радимо*). Једанпут, на пример, када су у Ласову недостајали делови народне ношње за сеоску играчку групу, један старији човек, из породице казивачевих кумова, препоручио је да се траже у торлачким, тимочким селима. Но, о Торлацима знају само разборитији људи, а већина људи у Ласову никада није чула за тај термин. (тр. V1a-5) Казивач сведочи о томе да и у селима суседним Ласову нема торлачког идентитета: у Бучју, јужније, у општини Књажевац, и у Леновцу, северније, у општини Зајечар. (тр. V1a-6)

Казивач из Ласова (Лас-1) потврђује једну општу тенденцију да становнике целе источне Србије у Београду зову Власима, а да се у зајечарском миљеу, због сличности говора и етнокултуре, Торлацима називају и становници

подтупижничких села међу којима је и Ласово, иако они торлачки идентитет немају. Посредно, кроз казивање, он потврђује да се термин *Торлачија*, као назив за простор на којем живе Торлаци, пласира из зајечарског миљеа. Потврђује да и они који се осећају Торлацима, из села око Белог Тимока, понекад осећају Ласово и околину као свој, торлачки, крај. У недостатку назива, када већ морају, становници Ласова понекад, површно схватајући овај термин, и себе сврстају у Торлаке. Без обзира што одриче торлачки идентитет, казивач назив Торлак не сматра погрдним. Становнике Ласова неки називају Торлацима, али то, по њему, није торлачко подручје. Планина Тупижница је граница. Торлачка села почињу од Грлишта и даље уз Бели Тимок ка Књажевцу. Њега често у зајечарском крају називају Торлаком, а ван источне Србије, у Београду на пример, називају га Влахом, јер се сматра да је зајечарски крај влашки. (тр. V1a-7) Од казивача из Ласова (Лас-1) сазнајемо да као друге у својој околини, осим Тимочана, мештани Ласова осећају Влахе, који су им у непосредном суседству, знају за Великоизворце као особене, знају за Косовљане и за Мацаце, а према српским селима Леновац, па и Грлиште, за разлику од других села, имају негативне стереотипе. Кроз разговор, он објашњава да Ласово није имало комуникације са селима преко планине Тупижнице - женидба и удаја одвијала се са околним подтупижничким селима. Оно је до 60-тих година прошлог века било део бољевачког среза, а данас гравитира Зајечару.

Из више исказа о торлачком идентитету у средњем Тимоку, видећемо да је најјаснија граница распрострањења Торлака на северу, где се они граниче са два села, Вратарницом и Заграђем (општина Зајечар), чије је становништво другачијег локалног идентитета, означеног именом *Маџици*. Према Мацацима постоје дистанца и стереотипи.

Казивач из Заграђа (Заг-1), добар познавалац Мацаца, открива да они овај назив у већини не прихватају (што значи да им је наденут са стране и да је вероватно пежоратив), али да га у најновије време ученији људи ове средине прихватају. Иначе, по националности су Срби. Објашњава да су Мацаци у селима Вратарница, са засеоком Змијанац, и Заграђе, са засеоком Дубрава. Мацаци имају комуникацију посебно са Торлацима који се налазе у њиховом суседству са јужне стране. Мацацима код Торлака посебно запада у око другачији говор. (тр. V1a-8)

Мацаци, према овом казивачу, знају да су Торлаци у њиховој непосредној околини. Северно је торлачко село Грлиште, али његове становнике не осећају као праве Торлаке, тај осећај имају према онима јужно. Међутим, комуникација је ту развијена само са три суседна торлачка села, Боровац, Мали Извор и Мариновац, нешто мало са још неколико нешто удаљенијих у тимочној долини. Торлацима сматрају и село Леновац, са своје западне стране, чије становништво нема самоидентификацију са називом Торлаци (очигледно не праве разлику у говору Леновчана и Торлака). Главни комуникацијски однос иде ка тимочној долини, али ни ту, осим неколико села у околини, нису свесни докле су Торлаци. У глобалу, ипак су свесни да су Пироћанци становници Буцака и даље праме Пироту, а да су испред њих Торлаци (у селу има насељеника Пироћанаца). За Сврљижане су само чули, али немају представу где су и какви су. (тр. V1a-9)

Казивач (Заг-1) потврђује да од малена зна за реч Торлак, и то захвљаујући комуникацији Мацаца и Торлака суседних села (живео је као дете у засеоку Дубрава, који се налази близу торлачког села Малог Извора, а маћеха његовог оца била је из суседног торлачког села Боровца). Он је као дете примећивао како

Мацаци прихватају поједине торлачке речи. Међутим, иако је говор поменуо у вези са Торлацима (а код Торлака је, као што ћемо видети, говор главни маркер у односу на Мацаце), он на директно питање о разликама између Мацаца и Торлака говори о расним разликама - идеал лепоте код Мацаца су црне очи и црна и гргурава коса, а Торлаке перципирају као плаве, са плавим очима и косом, такође и као ружне. (тр. V1a-10)

Казивач (Заг-1) открива и неке друге стереотипе Мацаца о Торлацима, с једне стране позитивне - да су уреднији у кући, што је Мацацима просто идеал, а с друге стране негативне - да су њихове жене мање моралне, што се оличава у симболу *торлачка сукња*, као и да су сиромашнији. Мацаци се нису радо женили Торлакињама, али има таквих случајева. Торлаци су гостопримљивији од Мацаца, јер Мацаци у госте примају само људе које познају. Мацаци цене гостопримљивост Торлака. Такође себе осећају као богатије од Торлака, који су код њих радили као надничари. Разлике у говору између Мацаца и Торлака казивач види у томе што је говор Торлака ближи српском језику, а Мацаци имају доста бугарских речи. Но, Мацаци се неоспорно национално осећају као Срби. Он каже да није знао да има Торлака у Бугарској, што значи да Торлацима сматра само ове у свом окружењу. Потврђује да и код Мацаца постоји израз *Торлачија* за простор који насељавају Торлаци. (тр. V1a-11)

Од овог казивача (Заг-1) сазнајемо да Мацаци, осим према Торлацима, имају осећај другости и према Пироћанцима (које имају у селу као насељенике), према Великоизворцима (за које имају стереотип да су зли), према Косовљанима (за које мисле да су *прави Срби*) и према Власима (за које мисле да су добри радници и за њих немају негативне стереотипе).

Казивачица из влашког села Николичева недалеко од Зајечара (Ник-1) каже да зна од старих људи да су у њеном селу знали за Торлаке, али су за њих користили назив *Турлаци*. Они знају да су то људи од Вратарнице према Књажевцу. За Мацаце, који су пре Торлака, нису знали. На Торлаке не гледају са негативним стереотипима, једноставно их виде као врсту становништва. Иначе, осим Торлака, знају и за Пироћанце, као сиромашне и међу којима може да нађе снају и онај ко иначе то другде не може. Знају и за суседна српска села, и то само као за Србе, а не као за Косовљане. Знају и за Великоизворце, за које кажу да су Бугари, без позитивних или негативних стереотипа. (тр. V1a-12)

Казивачица из влашког зајечарског села Халова, поред српско-бугарске границе (Хал-1), такође потврђује да су овом селу за Торлаке користили термин *Турлак* (у множини *Турлач*). За људе овог села, које се налази на висоравни која се спушта према видинском делу Дунава, то су неки људи *горе*, према планинама, који су сасвим другачији - имају сасвим другачије обичаје и ношњу. Носили су панталоне на брич (са боковима), црне шивене гуњеве и шајкачу на глави, за разлику од Влаха, који су носили панталоне са праволинијским рубовима и нису носили овакве гуњеве и шајкаче. Виђали су их углавном на вашару у Зајечару. Уз то, Турлаци су својремено, када је она била млада, шездесетих година XX века, долазили у Халово и околна села и као трговци куповали говеда. Кад би дошли, људи би рекли да су дошли Турлаци и да иду да им продају стоку. Са Турлацима није било женидбено-удадбених веза. Она не зна где тачно почињу Турлаци, за њих су говорили да су долазили из планина (које се виде на хоризонту према књажевачком и бољевачком крају - Стара планина и Тупижница) и то није имало

никакву негативну конотацију. Сматрало се да су велики сточари. (тр. V1a-13 и V1a-14)

Према овој казивачици (Хал-1), људи њеног села суседне Великоизворце називају Бугарима (тр. V1a-15) и сматрају да су богати и радни, али прљави и, уз то, и лоши људи, који неће да улазе у комуникацију са путником намерником, неће да му изађу у сусрет када је то потребно (Халовљани идући према Зајечару пролазе кроз атар Великог Извора и поред великоизворских колиба). За Косовљане само кажу да су Срби, немају други назив за њих. И Турлаке сматрају Србима, али их зову Турлацима (тр. V1a-16). Не знају за Мацаце. Осећај другости имају и према Власима Унгурјанима (на западу, према Бору), за које такође кажу да су из планина (*Унгурењи, де ла мунтје*), а сматрају их нижима, сиротињом. За жену је понижење кад јој доведу момка из унгурјанског краја. На питање шта је то Унгурјан из планине, имају шаљив одговор да тамо *мрдаш букву а уместо жирова падају момци*. У Халову знају и за Пироћанце, односно, како их овде зову, *Пиркџ*. Неки из села, који нису могли да се ожене или удају, довели су снаје или зетове Пироћанце (из околине Бабушнице). О њима имају негативне стереотипе - да се шире као пиревина, да зетови желе да командују на туђем имању, да су снаје дошле без ичега а не поштују старе људе у кући. Казивачица не зна за назив Тимочани као назив за регионалну или локалну групу, она каже да су Тимочани људи из њеног и суседних села који имају имање поред Тимока.

Један казивач из влашког села Лубница код Зајечара (Луб-1) каже да су, својевремено када су почели да се запошљавају у руднику, људи са простора јужније од Зајечара (јужни део општине Зајечар, књажевачки, сврљишки, пиротски крај...) сви називани Пироћанцима. Тај назив носи и пежоративну конотацију. Тек касније је у употребу ушао и назив Торлак, и Лубничани су почели да праве разлику између Торлака и Пироћанаца. Термин Торлак овде не носи никакву негативну конотацију. Овај казивач људе из околине Минићева, које идентификује са Торлацима, зна као веома коректне. (тр. V1a-17) На Торлаке се гледа позитивније него на Пироћанце.

Овај казивач каже да Лубничани (који припадају Власима Унгурјанима) за другу врсту Влаха, према српско-бугарској граници (Влахе Царане), користе назив *Бугарџи* (овако се изговара и на влашком), јер су били у саставу Бугарске до 1918. године. Лубничани чак себе не сматрају Унгурјанима (овај назив изгледа да и код њих носи дозу пежоративности), већ становнике суседног села Гамзиграда. За становнике суседног српског села Звездан зна да су насељени са Косова, а такође и за села Сумраковац и Рготина. За њих користе назив *Косовџи* са негативном конотацијом, јер сматрају да су *незгодни људи*, у које не може да се има поверење, за које *никад не знаш шта ти мисли*. Постоји прича да су са Косова и суседни Планиничани, али Лубничани и Планиничани су се изузетно слагали. И људи из суседног српског села Врбовца такође су добри. О Великоизворцима (*Изворџи*), по његовим речима, Лубничани имају лоше мишљење, јер су веома дрски и неувиђајни. Он зна за Мацаце (Вратарница и Заграђе), чуо је у Зајечару, али каже да се у Лубници за постојање такве групе не зна. Иза Тресибабе су Сврљижани.

Из претходних исказа видимо да је са југа, југозапада и запада, становништво Тимока сматрано Тимочанима, са северозапада Пироћанцима, а само са севера, у зајечарском крају који има изузетно мешовиту етнокултурну структуру (*Власи, Маџици, Косовљани, Изворџи...*), Торлацима, или, како Власи

кажу, Турлацима. И више људи из насеља око Белог Тимока потврђује да је извор торлачког идентитета управо комуникација и интеракција људи на простору северно од њих, низ Тимок, у зајечарском крају и северније. Ови искази показују да је термин Торлаци изворно егзоним који су користили људи овог краја, назив који је изворно Торлацима дат са стране.

Казивач из Ошљана (Ош-2) каже да у свом селу никада у детињству није чуо назив Турлак. Први пут га је чуо 1947-48. године у рудницима Аврамица и Вршка Чука код Зајечара у којима је радио. Он је, како каже, сазнао да је Турлак од Влаха, који су га тако звали (у руднику је још било Торлака и Мацаца). Власи су људе његовог краја називали Турлацима а они Влахе Власима. Он се чудило томе и љутио због тога што су га звали Турлаком, мислио је да је нешто погрдно. (тр. V1a-18) Казивачица из Мариновца (Мар-2), на питање ко су то Торлаци, каже да и људе њеног краја тако зову, али она не зна шта је то. Каже да је то нешто што је у данашње време чула од свог сестрића који живи у Бору. Он често наглашава торлачку припадност, а њој је понекад и криво због тога. Да овај назив схвата као пежоратив, види се и по томе што каже да би Торлацима назвала пре становнике суседног села Заграђа, јер су они, по њој, Бугари, говоре бугарски. (тр. V1a-19) Казивач из Трновца (Трн-4) каже да је први пут реч Торлак чуо са својих петнаест-шеснаест година у Зајечару, где су њега и његове називали Торлацима. Он каже да и у самом крају за себе многи кажу да су Торлаци, али превасходно људе овог краја Торлацима називају у Зајечару (на пример, када оде на зајечарски вашар, људи из Зајечара за оне из околине Минићева и Књажевца, кажу: *Дошли Торлаци на вашар*). Сматра да их као другачије перципирају због говора - Торлаци другачије говоре од оних у Зајечару и околини, који говоре бугарски. (тр. V1a-20) Казивачица из Селачке (Сел-3) каже да њу и људе са њом, обично када оду у Зајечар, питају да ли су Торлаци, а они одговарају да јесу. Она тврди да у њеном селу нико не говори сам за себе да је Торлак, тако их зову само када оду у Зајечар. (тр. V1a-21) Казивачица из Новог Корита (НК-1) каже да су је у Зајечару, када оде код сина који је тамо настањен, комшије звали Торлакињом. Она се због тога није вређала, јер зна да припада Торлацима, да се разликује од других који живе у овом крају, на пример, од Мацаца. (тр. V1a-22) Један казивач из Мариновца (Мар-1) потврђује да људе његовог краја Власи (из околине Зајечара) зову Торлацима, а то зна јер је својевремено учествовао на више сеоских фудбалских турнира, где су их они из других крајева (према Зајечару) тако називали (тр. V1a-23). Казивачи из Дреновца (Дрен-1,2) кажу да реч Торлаци нису чули од старијих, већ да их тако називају у возу када иду за Зајечар и у самом Зајечару. Ову реч не схватају као погрдно. (тр. V1a-24).

Један казивач из Селачке (Сел-2), потврђујући торлачки идентитет људи његовог краја, каже да су они Торлаци, а *доле*, према Зајечару, су Власи (тр. V1a-25). То значи да ова самоидентификација потиче из идентитетског односа са Власима околине Зајечара. Један казивач из Малог Извора (МИ-3) каже да су људе његовог краја *звали* Торлацима, а не зна због чега, ваљда зато што су из књажевачког краја (по чему се види да су их називали из другог, зајечарског, правца) (тр. V1a-26). Казивачице из Равне (Ра-2,3,4) потврђују да се у селу није причало да су Торлаци, већ су их тако називали у Зајечару и даље према Неготину. Тако су их препознавали и називали због другачијег говора. Када их чују, кажу им: *Ви сте Торлаци*. Са друге стране, у сврљишком крају, нису их звали Торлацима, већ Књажевчанима или Тимочанима. Казивачице дојашњавају

да су их Торлакињама звали када су ишле на зајечарску пијаци да продају сир, или кад су ишле у Зајечар на вашар. У тим приликама, када би проговориле, људи зајечарског краја, који другачије говоре, закључили би да су Торлакиње. Иначе оне свој крај сматрају тимочким, а тако њихов крај, како кажу, називају и на телевизији. Ипак, назив Торлак никада нису схватале као увредљив, нису се вређале када су их тако називали. (тр V1a-27) И други казивачи из Равне (Ра-5,6) кажу да се у њиховом селу није причало да су Торлаци, већ да су их тако називали са стране. Они сами нису сигурни да ли су Торлаци. (тр. V1a-28)

Казивачица из Јаковца (Јак-1) не зна ко су Торлаци, овај термин зна само из једног случаја, а на основу тог случаја, где су њеног унука Власи називали Торлаком, мисли да Торлацима називају све Србе. Наиме, њен син са породицом живи у Мајданпеку. Њеном унуку су у школи деца са погрном конотацијом рекла: *Ти си, бре, Торлак!*, говорила му нешто на влашком и физички га спречавала да иде ка школи. Кад је прошао, псовали су га, између осталог *које мајку торлачку, које оца*, али он је знао нешто влашки и на влашком им узвратио псовку. Они су му онда рекли да *нема вера у кера*, јер је научио влашки, и да је *Торлак*, а он се бранио: *Ја сам се ту родио, ја нисам Торлак*. Следећи пут кад су га видели, рекли су му: *Ајде, ајде, пусти онога Торлака. Кад каже да није Торлак, ајде да га пустимо*. Казивачица није сигурна, али из тога претпоставља да је реч Торлак увреда. На питање да ли је од старијих чула да су људи овог краја Торлаци, она каже: *Одавна се причало такој, каже: там где се умешау, они им такој пребацују* (где оду тако их називају). (тр. V1a-29) Казивачица из Дебелице (Деб-1), која не зна шта значи реч Торлаци али наслућује да то има неке везе са тим што су људи њеног краја поред бугарске границе, каже да старији људи у њеном селу нису причали да су Торлаци, али кад оду у *Крајину* Власи за њих кажу да су Торлаци. На пијаци, у разговору с људима, кад каже да је из околине Књажевца, они закључе да су то Торлаци. Не зна да овај назив има било какву погрдну конотацију. (тр. V1a-30) Казивач из Дебелице (Деб-3) каже да су Торлаци становници подручја између Зајечара и Књажевца, којима и он припада, али они себе тако не зову, тако их зову са стране. Каже да се становништво његовог краја раније називало Тимочанима, а да се касније за њега појавио назив Торлаци. Раније није било тога да неко каже: *Ми смо Торлаци*, али касније је почео ту и тамо ову реч да чује када оде у Зајечар или од Влаха у Неготину. Тамо би га питали одакле је, он је одговарао да је из Дебелице код Минићева, а они би закључили да је из *Торлачије*. То је чуо, како каже, од Влаха. Чини му се да је то наметнуто име. Он не зна због чега су добили и шта значи име Торлаци. Њега и данас не прихвата омладина Дебелице. Али, не мисли да је ова реч погрдна, пита се зашто би била погрдна. (тр. V1a-31)

Да је торлачки идентитет производ интеракције са људима зајечарског краја, северно, ниже низ Тимок, потврђује и више казивача који су радили и живели у Зајечару и околини, који су отишли тамо у време социјализма када је земља индустријализована. Један казивач из Јаковца (Јак-4) каже да је реч Торлак први пут чуо када је 1947. године дошао у Зајечар због посла (тр. V1a-32). Један казивач из Ошљана (Ош-3), који је радио у Зајечару као железничар, каже да се у зајечарском миљеу знало да постоје, на пример, Власи и Торлаци, и да је торлачки део јужно од Зајечара, према Књажевцу, а влашки око Зајечара и северно до њега (тр. V1a-33). Један казивач из Зајечара, пореклом из Ошљана (Ош-1), који је у Зајечару радио као инспектор тајне полиције, каже да је у Зајечару и околним

селима, у којима је често боравио по службеној дужности, са Власима често било добронамерне шале на рачун тога што су они Власи а он Торлак. Било је и на послу да су у шали неки Власи, на пример, примећивали да су претежно Торлаци заузели шефовска места. Он каже да за Торлаке знају Власи поред српско-бугарске границе, у равнијем делу (Власи Царани), око Великог Тимока, а да не зна друга врста Влаха (Власи Унгурјани), западно од Зајечара, према Бољевцу, у области Црна Река. (тр. V1a-34) Нека казивања сведоче да, осим Влаха, у околини Зајечара за Торлаке знају и Срби косовско-ресавског говора, такозвани *Косовљани* (насељеници са Косова). Казивач из Трновца (Трн-2), са местом живљења у Рготини код Зајечара, каже да староседеоци овог села знају за Торлаке и повремено се са њима шале на рачун торлачке припадности. Муж једне његове комшике, која је такође из торлачког краја, из околине Књажевца, кад се врате из Трновца, у шали их пита: *Еј, Торлаци, где сте били?* (тр. V1a-35) Један казивач из Јаковца (Јак-3) каже да су су се, кад је био на служби у зајечарском крају, колеге из села Вражогрнца код Зајечара (*косовљанског* села), са њим шалиле на рачун његове торлачке припадности. Они су му у шали говорили да Торлаци када пођу на службу упрте *цедило* (торлачки назив за сељачку торбу) и у њега ставе само два струка празилука и цео хлеб из црепуље. Он се због тога није вређао, то је само био део њихове међусобне шале. (тр. V1a-36) Казивач из Трновца (Трн-5) потврђује да се за Торлаке ван њиховог краја каже да се распознају по томе што у *цедило* носе *празилук*. (тр. V1a-37) Својевремено сам, почетком 90-тих година XX века, бавећи се етнолошким теренским радом, од једног Зајечарца, Влаха, насељеног у Зајечар из приградског села Грљана (поред Белог Тимока), сазнао (деда му је причао) да је Торлацима, када су масовно одлазили на печалбу у Румунију и пешице у групама пролазили кроз Грљан (период од краја Српско-турског рата 1878. до почетка Балканског рата 1913. године), из торбица вирио празилук (ово је рекао са дозом подсмеха).

Неки казивачи нам сведоче да у етнокултурно и етнички веома мешовитој средини у Бору, у који, због посла у руднику и делатностима везаним за рудник у социјалистичком периоду, од 50-тих до 80-тих година XX века, долази велики број људи из најразличитијих крајева Југославије, у мрежи идентитета постоји и торлачки идентитет. Њега са пресељењем у Бор добијају и они који за њега нису знали у свом родном крају у Тимоку. Казивачица из Ошљана, која је до одласка у пензију живела и радила у Бору (Ош-5), декларише се као Торлакиња, али потврђује да за тај идентитет није знала у свом селу, већ да га је стекла тамо. Као такву је виде због особеног, *торлачког*, говора. Каже да се овај назив у Бору често користи, пре свега да би се људи тимочког краја разликовали од Пироћанаца. Из њеног казивања се чак види да постоје извесни лобији одређених идентитетских група, који запошљавају своје људе у одређеним фирмама. Сведочи да су се многи чудили када се, иако је *Торлак*иња, запослила у једној фирми, у којој су, због шефице, углавном били Македонци и Врањанци. (тр. V1a-38) Казивачица из Потркања (Пот-2), која са супругом живи у Бору, потврђује да у Бору има различитих група и да се људи њеног краја тамо називају Торлацима. Она не зна шта овај назив значи, а о томе никада није ни размишљала. За њу тај назив није пежоративан. Њен супруг (Пот-3) у шали каже да је *Торлак*, али *Вла*, а она, такође у шаливом тону, објашњава да то каже јер *ради у "Влашку републику"* (сва села општине Бор су влашка, осим једног *косовљанског*). (тр. V1a-39) У селу Кожељу једна казивачица (Кож-1), која је цео живот провела у свом селу, рекла је да нема

торлачки идентитет и да реч Торлак сматра негативном. У разговор се умешао њен син (Кож-2) који је живео у Бору и рекао да је овај термин за њега позитиван и да он за себе каже да је Торлак. Потврђује да у Бору постоји етнокултурна и етничка мешавина и диференцијација. (тр. V1a-40)

Иначе, коришћење торлачког идентитета на интерактивном нивоу илуструју и чињенице које знам из сопственог животног искуства. У Зајечару је један аутомеханичар, насељеник из Трновца, Душан Димитријевић, био познат као *Душко Торлак* (рођен четрдесетих година XX века, а умро пре десетак година). Један мајстор за увођење парног грејања, пореклом из истог села, Бојан Благојевић, познат је у Зајечару и данас као *Бојан Торлак* (рођен 1969. године). Миомир Ивановић из Селачке (рођен 1952. године), који је дуго радио у Бору, у топионици Рударско-топионичарског басена Бор, у свом колективу је био познат као *Миле Торлак* (Иначе, у Зајечару се, осим овог надимка, на основу регионалне припадности, јављају и други надимци: *Мацац*, *Изворац* и *Вла* или *Влашчѐ*). У зајечарском крају се на разним породичним и другим светковинама најчешће и масовно игра коло *ста́ра влајна*, које се сматра влашким, иако га масовно играју и Срби, а, као друго локално општепознато, радо се игра и коло *румѐнка*, које се сматра торлачким. Док је *стара влајна*, као лака за играње, углавном на почетку играчког блока и са великим бројем играча, *руменка* је, као тешка за играње, углавном на крају играчког блока и у колу остају само бољи играчи. Уз то, на пијаци у Зајечару разликују се разне врсте сирева: сир *на велије* (на фелије), *влашки сир* (слани и тврди сир на фелије који се прави у влашким селима) и *торлачки сир* (ситан, издробљен, сир, некада искључиво овчији преврео, а у новије време и крављи и непреврео, који се прави искључиво у торлачким селима). Ево, ради илустрације, једног податка са сајта *Пољопривредног форума* (2012. године). Један Влах из зајечарског краја (да је Влах види се из потписа *Дејањика* и из тога што каже да производи влашки сир) на овом форуму, између осталог, каже: *На зајечарској пијаци у понуди су више врста сирева и то ситан торлачки сир, српски или брзи сир и влашки млад или стар сир.*³³⁹

Сл. 17. Ситан торлачки сир

³³⁹ www.poljainfo.com. Прочитано 18. маја 2012. године.

За разлику од становника Буцака, сврљишког, сокобањског и бољевачког краја, који су, како смо видели, као људи из географски виших и пасивнијих крајева, становнике Тимока сматрали Тимочанима, богатијим и на друштвеној лествици вишим од себе, људи географски нижег и аграрно богатијег зајечарског краја, како показују горе поменути примери шале са Торлацима да долазе у Зајечар са торбицом у којој су само два струка празилука и хлеб, њих су сматрали Торлацима (или Турлацима), доживљавајући их као сиромашније дошљаке. Пошто се, међутим, све одвија углавном на нивоу категоризације и незлонамерне шале, и сами Торлаци се у овој интеракцији шале на сопствени рачун, тако што говоре о својој штедљивости (која се везује за сиромашније крајеве) у односу на људе зајечарског краја. Казивач из Зајечара, рођен у Врбици, који се и декларише као Торлак (Зај-3), у шали понекад пита саговорнике: *Да ли знаш шта су Торлаци?*, а, пошто саговорник не зна или да̂ неки свој одговор, он му са смешком каже: *Торлаци су оплемѐњени Пироћанци*, алудирајући на то да су Торлаци Пироћанцима слични и по говору (тимочко-лужнички говор) и уопште етнокултури, а такође и по штедљивости. Од једног казивача из Минићева (Мин-2), који се осећа Торлаком, забележена је шаљива изрека на дијалекту: *Гдѐ Вла, туј парá, гдѐ Торлák, туј матрák* (*матрák* = ништа), којом се алудира на то да Власи имају новац и галантнији су с њим, док Торлаци немају новац и теже га троше. Од једног казивача из Зајечара, који није из торлачког краја (Зај-4), забележена је изрека: *Торлаци мере јаје на кантар*, којом се алудира на штедљивост и материјалну негалантност Торлака.

Приликом истраживања забележена су два исказа који, мада не до краја јасно, упућују на некадашњу пежоративност назива Торлаци. Један казивач из Селачке (Сел-1), на питање да ли су њега и људе његовог краја називали Торлаком у Зајечару, у мешовитој средини у којој има Влаха и других, одговорио је да више тога нема да неко неком каже: *Те су овáкви, те су онáкви*. (тр. V1a-41) Казивачица из Кожеља (Кож-1), која себе не идентификује као припадницу Торлака, памти из своје ране младости да су људи у њеном селу, корећи себе због неког незнања или неразумевања нечега, говорили: *Ма, ми смо прави Торлаци*. Сматра да је народ овог краја заиста *затуцан* и да овакав назив има оправдање. (тр. V1a-42)

Торлачки идентитет је, дакле, изворно везан за интеракцију у зајечарском крају и представља егзоним за људе средњег Тимока, који живе јужније од овог краја. Зато није чудо што ту и тамо у долини Тимока има и казивача који се, вероватно због слабије комуникације са зајечарским крајем, на питање о сопственом локалном или регионалном идентитету, без обзира на навођење да се о њему изјасне, не декларишу одмах као Торлаци, већ се везују за свој сеоски идентитет, понекад и тимочки и национални српски идентитет. Тек пошто бивају упитани ко су Торлаци, кажу да народ њиховог краја тако називају, дакле овај термин виде као егзоним. Један казивач из Јаковца (рођен 1905. године) (Јак-7), каже да се увек декларисао као припадник свог села, а на питање ко су Торлаци, каже да људе његовог краја зову Торлацима и да су они Торлаци (тр. V1a-43). Казивач из Селачке (Сел-6) такође се прво идентификује са својим селом, затим за цео крај каже да је тимочки, да би тек на питање ко су Торлаци, као и казивач из Јаковца, рекао да људе његовог краја зову Торлацима (тр. V1a-44). Казивачица из Врбице (Врб-3) везује се прво за свој српски национални идентитет, затим за свој

сеоски идентитет, да би на крају, на питање ко су Торлаци, потврдила да су Торлаци људи њеног краја (тр. V1a-45).

Да је термин Торлак изворно егзоним, потврђује и то што у области Тимок, где је, као што смо видели из прегледа литературе, а видећемо и из података са терена, торлачки идентитет најизраженији, има и казивача који се идентификују са својим селима или нацијом, а и не знају да је торлачки идентитет, у ствари, претежан идентитет људи њиховог краја. Реч је углавном о особама које се нису удаљавале из својих села, односно, нису имале комуникацију са људима зајечарског краја. Једна казивачица из Селачке (Сел-4), без обзира на навођење и на сопствено сазнање да постоје Власи као регионални идентитет, остаје при свом сеоском идентитету. На питање ко су Торлаци, она каже да је за њих чула, али не зна ко су. (тр. V1a-46) Једна казивачица из Новог Корита (НК-2) такође, на навођење питањима, људе свог краја није одредила као Торлаке, а на питање ко су Торлаци, каже да је ту реч чула, али да таквих у њеном селу нема (тр. V1a-47). Један казивач из Ошљана (Ош-4) каже да не зна како се зове народ његовог краја, а на даље навођење каже да мисли да су Срби (тр. V1a-48). Казивачица из Равне (Ра-1) каже да је чула реч Торлаци, али не зна ко су то. Пита се да ли је то у вези са њеним крајем, али закључује да није. (тр. V1a-49)

V16. Самоидентификација са називом Торлаци и маркери торлачког идентитета

V16-I. Самоидентификација са називом Торлаци

Без обзира на случајеве незнања за торлачки идентитет или сазнања да је он додељен са стране, из правца Зајечара, на територији Србије, као што је речено, самоидентификација са називом Торлаци, и у кванитативном и у квалитативном смислу, најјача је управо у области Тимок, то јест у безмало целој долини Белог Тимока са околним падинама Старе планине и Тупижнице. На овом простору највећи број казивача (Мар-1; Бор-1,2; МИ-1,3,4,5,6; Сел-2,3,5; Врб-1,2; Ош-1,2,3; НК-1; Дрен-1,2; Трн-1,2,4,6,7; Деб-1,2; Јак-2,3,4,5,8,9), на питање како се зове становништво њиховог краја, недвосмислено одговара да су Торлаци (тр. V16-1-24). И не само да се овде јавља масовна самоидентификација са називом Торлаци, него се свој торлачки идентитет наглашава и на интеракцијском нивоу. На пример, понос њиме се показује и уграђивањем овог назива у име домаћих ракија и вина и његовим стављањем на етикете ове врсте производа. У селу Врбица Дамњан Крстић је своју ракију од дивљих воћних плодова назвао *Торлачка дивљакуша*, а у селу Боровац Сима Живановић своје вино из 1996. године *Дукат Торлак*.

Сл. 18. и 19. Етикете домаће ракије од дивљих плодова „Торлачка дивљакуша“ и домаћег вина „Дукат Торлак“

Већина људи са овог простора (Бор-1,2, МИ-1,3, Врб-1,2,3, Сел-4, Ош-3, НК-1, Јак-4,7,8, Трн-1,2,4,5,7, Пот-2,3) сматра да овај термин не значи ништа лоше, немају сазнања о његовој могућој пежоративности (тр. V16-25-40). Казивач из Селачке (Сел-4) каже да је то *просто онако, једна дефиниција* (тр. V16-31), што значи да га он схвата без вредновања, једноставно као термин за категоризацију становништва. Уз то, један казивач из Врбице (Врб-2) чак додаје да се овај назив изговара са поштовањем (тр. V16-29), а један казивач из Ошљана (Ош-3) да је припадност Торлацима понос (тр. V16-32).

Већина казивача са овог простора, на питање када су први пут чули реч Торлак, кажу да су је чули у детињству, и то не са стране, већ управо у својој средини (мада неки од њих потврђују да су је ту и тамо чули и са стране). Казивачица из Боровца (Бор-1) каже да је то, да су људи њеног краја Торлаци, чула у свом селу, давно, када је почела да буде зрела и разумна, када се удала. (тр. V16-41) Казивач из Малог Извора (МИ-1) каже да је чуо кад је био мали, јер се у његовом селу говорило да су они сами Торлаци. Касније ју је чуо и са стране када је путовао (тр. V16-42). Казивачица из Малог Извора (МИ-6) каже да је реч Торлаци чула кад је *разазнала* (тр. V16-43), а казивачица из Врбице (Врб-1), кад је довољно одрасла, то јест постала разумна (тр. V16-44). Казивачи из Селачке (Сел-1,2) потврђују да су људе њиховог краја звали Торлацима и са стране, али су и они сами себе тако звали (тр. V16-45). Казивачица из Селачке, која припада насељеничкој породици из Причевца у Заглавку (Сел-3), каже да су припадници њене породице чули назив Торлаци кад су се населили у Тимоку (тр. V16-46). Још једна казивачица из Селачке (Сел-6) потврђује да је реч Торлак чула управо у свом селу (тр. V16-47). И казивач из Ошљана (Ош-3) каже да је за свој торлачки идентитет сазнао када је са својих шеснаест-седамнаест година постао разуман (тр. V16-48). И казивачица из Новог Корита (НК-1) каже да је реч Торлак чула кад је *разазнала*, и то у свом селу, јер је у њему провела цео живот (осим што је ишла у Зајечар код својих да помогне у прављењу куће и једанпут у Београд у посету сину који је тамо служио војни рок) (тр. V16-49). Казивач из Јаковца (Јак-2) каже да је као дете у селу до четвртог разреда чуо реч Торлак, а да је тог свог

идентитета био свестан већ до осмог разреда. О томе је чуо од старијих у селу, причало се, јер је село било пуно људи, комшилук је био препун. Торлаком су га називали и у околини његовог краја, они који праве разлику између Торлака и других локаних група. (тр. V16-50) Други казивач из Јаковца (Јак-3) каже да је да је ову реч чуо у детињству, јер се у његовом селу интензивно говорило да су Торлаци, али су и људи зајечарског краја простор све до Књажевца називали торлачким (тр. V16-51). И једна казивачица из Јаковца (Јак-8) потврђује да се и у самом селу говорило о томе да су Торлаци, а и да су их тако звали када су негде одлазили ван села и краја. Каже: *Доле Власи а овде нас зову Торлаци*. (тр. V16-52). Један казивач из Трновца (Трн-1) такође каже да је ову реч чуо у детињству, и то у свом селу (тр. V16-53), а и други казивач из овог села (Трн-6) каже да су Торлаци откад знају за себе, док трећи (Трн-7) додаје да је то сазнање одвајкада и да су и њихови дедови увек говорили да су Торлаци. (тр. V16-54) Казивачи из Потркања (Пот-2,3) кажу да су још као деца у свом селу чули да су *Торлаци* (тр. V16-55).

Један исказ казивача из Зајечара пореклом из Ошљана, који је дуго живео и у Минићеву (Ош-1), показује нам да је Минићево, као чаршијско место, на друмском и железничком путу, као локални административни и трговачки центар и чвориште комуникације, изгледа било расадник ширења торлачког идентитета. Он каже да у свом родном Ошљану овај термин није чуо. Чуо га је педесетих година XX века, између своје петнаесте и двадесете године у Минићеву (у народу је за Минићево још увек фигурирао стари назив Нови Ан), где је учио нижу гимназију, радио у кафани и продавници и, како каже, почео да долази у контакт са људима. У Минићеву је тада четвртком било више људи него данас у било ком селу за вашар. Ту је било пошалица: *Е, ми Торлаци ово, ми Торлаци оно*. Помињано је у кафани на нивоу шале. Он није много залазио у то шта је то Торлак, али питао је ко су Торлаци и објаснили су му да су то људи тимочке долине од Вратарнице према Књажевцу, око Минићева (*око Нбвиан*). Минићево се подразумевало као четар те области, која се називала *торлачки крај*. У то време је чуо, кад би се нашао у Зајечару, да за овај крај кажу: *Идемо у Торлачију*. (тр. V16-56)

V16-II. Просторни маркер

На питања усмерена ка откривању маркера торлачког идентитета један мањи број казивача (МИ-6, Сел-3, НК-1, Трн-4, Јак-1, Ра-6), који је пре тога исказао своју торлачку припадност, једноставно није назначио ништа као одлику Торлака, односно маркер сопственог локалног идентитета (тр. V16-57-62). Овакви одговори можда посредно потврђују подсвесно схватање простора живљења Торлака као маркера овог идентитета, односно да је, једноставно, Торлак свако ко живи на овом простору. Неки искази нам овако нешто потврђују и директно. Казивач из Јаковца (Јак-1) изјавио је да се цео крај назива торлачким и да је Торлак свако ко ту живи, макар био и насељен са стране (тр. V16-63). Казивач из Јелашнице (Јела-1) каже да Торлаке одликује место живљења и да не зна неку другу њихову особину (тр. V16-64). Казивач из Селачке (Сел-5) каже да су назив Торлак и назив за простор Торлачија добијени према месту живљења имеђу Вратарнице и Књажевца и да је то мишљење чуо у свом селу (тр. V16-65).

Казивачица из Боровца (Бор-1) каже да иза ове речи нема неког другог значења *само се знае ту одбкле је. Куј је, мислим, у тај крај...* (тр. V16-66)

V16-III. Социјални маркери

Међу казивањима добијеним у истраживањима за потребе овог рада има и оних која сведоче о постојању социјалних маркера торлачког идентитета у Тимоку. Има схватања да термин Торлаци има погрдно значење, односно означава људе нижег ранга - невоспитане, планинце, просте, нешколоване, сточаре, сељаке, глупе. Казивачица из Новог Корита (НК-2) каже да термин Торлаци значи *неваспитан народ* (тр. V16-67). Казивач из Селачке (Сел-6) на питање шта значи реч Торлак каже да не зна тачно, али претпоставља да их називају Торлацима зато што су становници планинских села, што су то прости, нешколовани људи, сељаци (тр. V16-68). Казивач из Потркања (Пот-1) сведочи да се сретао са схватањима да назив Торлаци значи *глупи људи* (тр. V16-69). Казивачица из истог села (Пот-4) каже да староседеоце у њеном селу насељеници Сврљижани *праве [...] на глупави што Торлак* (овај назив подразумева глупост као колективу особину), и овим именом их називају са погрдном конотацијом. Каже да их тим термином означавају као просте. (тр. V16-70) Казивач из Зајечара, родом из Ошљана (Ош-1), износи тезу да Торлаци можда носе назив по чувању оваца, по томе што су сточари, *као да је неки нижи народ*. Ово је чуо у разговорима са обичним људима. (тр. V16-71)

Осим последњепоменутог, има још казивања која акценат бацају на сточарско занимање као основну одлику Торлака. Казивач из Трновца (Трн-1) децидно каже да су Торлаци овчари који су имали своје појате. Чували су стоку и имали своје торове, по којима су добили назив Торлаци. Он каже да то није нигде прочитао, већ је то чуо од старијих људи (као старије људе помиње *Солунце* - учеснике Првог светског рата). (тр. V16-72) Казивач из Врбице (Врб-1) такође каже да су Торлаци добили име по томе што су чували овце и имали торове. Он каже да је то чуо од Бугара с друге стране границе са којима се последњих неколико година виђао на Граничном сабору на Кадибогазу. Они су помињали и реч *турла*. (тр. V16-73) На везаност Торлака за овчарску делатност упућује, мада не до краја јасно, и њихово поистовећивање са Каракачанима, балканским сточарима номадима. Иако није баш јасно, оно је симптоматично, јер се, како што смо видели, такође не до краја јасно, јавља и у пиротском крају. Већ поменути казивач из Трновца (Трн-1) који Торлаке повезује са овчарством и тором, каже да је у документарној телевизијској емисији аутора Јована Мемедовића гледао емисију о људима из Бугарске који су, по њему, прави Торлаци. Пошто су, према подацима из емисије, они кренули из Македоније у Бугарску, он закључује да је *прави Торлак* изгледа из Македоније, а да су затим Торлаци преко Бугарске дошли и у тимочки крај. (тр. V16-74)

И из сопственог искуства знам стереотип, а потврђен је и током теренских истраживања у два разговора, и то са казивачима из Бора (Бо-1, Вл-2) и из Потркања (Пот-5), да је за Торлаке карактеристично чување само једног детета. У шали се каже да би, ако би могли, Торлаци чували и по пола детета. (тр. V16-75 и 76).

V16-IV. Етнокултурни маркери

На то да су Торлаци етнокултурно посебни, односно да њихов идентитет почива на етнокултурним маркерима, указује занимљив одговор једног казивача из Трновца (Трн-5), који је рекао да су Торлаци настали вероватно од неког племена из прошлости. Касније у разговору он изражава мишљење да тај назив има неке везе са Бугарима. Каже да је то чуо негде међу људима, а мисли да је чуо и на телевизији. На питање да ли има Торлака у Бугарској, он каже да мисли да Торлаци (којима и он припада) отуда потичу, да имају неке везе са Бугарима (тр. V16-77). Други казивач из Трновца (Трн-2) се, на питање шта значи назив Торлаци, пита да ли је то због Бугара, јер су, по њему, некада ови крајеви били бугарски (тр. V16-78). На исти начин можемо да посматрамо изјаву једног казивача из Јаковца (Јак-7), који каже да су Торлаци добили име у Русији, односно да потичу из Русије, да су *руско племе*. Каже да је то чуо од старих људи. (тр. V16-79)

Ипак, може се рећи, да је најраспрострањенији етнокултурни маркер торлачког идентитета на овом подручју говор. Више казивача мисли да је баш особен говор једина одлика њиховог регионалног идентитета. Неки казивачи (Дрен-1, Сел-3, Јак-1, НК-3, Пот-2,3) до тога долазе питајући се шта би друго могло да буде одлика Торлака (тр. V16-80-84). Један казивач из Јаковца (Јак-3) закључује да се ван свог краја Торлак препознавао управо по говору (тр. V16-85). Један казивач из Врбице (Врб-1) децидно тврди да је то говор, наглашавајући дијалекатски синоним за говор - *врева* (тр. V16-86). Казивачи из Јаковца (Јак-4,5,6), који, такође, децидно тврде да је основна одлика Торлака говор, наводе и неке дијалекатске речи као примере (*сол*, *васуљ*) (тр. V16-87). Други казивач из Јаковца (Јак-8), уз констатацију да су у нижим пределима Власи а у његовом крају Торлаци, закључује да се ова разлика прави вероватно због тога што *не причају сви исти језик* (тр. V16-88).

Казивач из Зајечара, пореклом из Ошљана (Ош-1), због губљења неких етнокултурних одлика становништва у време индустријализације и модернизације друштва, покушава да спозна шта је основна одлика Торлака била пре ових процеса, после Другог светског рата, и закључује да је то могао да буде једино говор. Каже да се дешава да људи са стране тај говор не разумеју и питају ко су људи који га говоре, а он објашњава да су то Торлаци. Он сматра да је овај говор специфичан због обиља турцизама. По њему, близина Бугара није то што овај говор удаљава од стандардног, а као аргументе наводи неке бугарске речи које се у торлачком крају не користе (*момиче*, *бра*). (тр. V16-89). Казивачица из Дебелице (Деб-1), после закључка да се Торлаци познају по говору, такође, као пример, наводи неке дијалекатске речи (*очу*, *нечу*). Упитана зашто је овај говор специфичан, она каже да не зна, а на питање да ли на њега има утицај бугарски језик, она каже да са Бугарима никад није причала, али је слушала њихов језик на телевизији и закључује да Бугари другачије причају од Торлака, додајући да су Торлаци у Србији. (тр. V16-90)

С друге стране, казивачи из Трновца (Трн-1,2,3), који децидно закључују да се Торлаци познају искључиво по говору, на питање зашто је торлачки говор специфичан, кажу да је он такав под утицајем Бугара. Торлаке називају тако зато што не говоре правилно, они *вреве*. Но, казивачи све ово не сматрају негативним. Касније, говорећи о некој жени, један од њих (Трн-2) каже: *Она причала овако као*

ми, *торлџки*. (тр. V16-91). Још један казивач из Трновца (Трн-4) на питање шта значи термин Торлаци, одговара да их тако зову зато што говоре *мало бугарски*. Касније, на питање по чему се познају Торлаци, он потврђује да је то по говору и да је у овом крају заступљен другачији дијалект у односу на зајечарски крај. На питање какав је торлачки дијалект, он каже да *није право српски говор*, и наводи један (не баш адекватан) дијалекатски пример. (тр. V16-92).

Неки казивачи из Трновца (Трн-5,6,7), на питање какав је торлачки говор, кажу да је у њему *измешано све* - бугарски, турски, а српског има најмање, и они га, као таквог, негативно вреднују, кажу да Торлаци не говоре *правилно уопште*, да торлачки говор има *грубе речи*, да је *најгори*. (тр. V16-93) Једна казивачица из Селачке (Сел-7) такође потврђује да се Торлаци познају по говору и, такође, га негативно оцењује: *Најглупље говоримо ми*. Она меша књижевни са торлачким, али, када негде оде, пази шта прича да не испадне глупа. Кажу да људе торлачког краја свуда познају по говору. Прича један свој случај из Врњачке Бање. Са једном женом из торлачког краја, са којом је боравила у овој бањи, од корпара је наручила плетене корпе, али пала је киша и он није дошао. Та жена је рекла: *Јааао, паде ћиша, човек не може да дојде, ташиће не мож да донесé*. То је чула једна девојчица, чудила се и тражила да јој се преведе то што је речено. Поново закључује да је торлачки говор *глуп* и да људе из овог краја свуда по њему препознају. На пример, када је била у Београду у болници, чувала се да не каже нешто на дијалекту, али, ипак, дешавало се да јој понешто излети и одмах би закључили да је Тимочанка. (тр. V16-94) Један казивач из Малог Извора (МИ-1) изнео је своје сазнање да реч Торлак потиче од речи *торла*, што значи *прича брзо*. Као пример наводи своја искуства, као шофера, у западној Србији, где, када нешто каже, од њега траже да понови. Он тврди да ово своје сазнање о настанку термина Торлак од речи *торла* нигде није прочитао, већ је чуо, али се не сећа где. (тр. V16-95)

Мањи број казивача, уз говор, као нешто што одликује Торлаке апострофира и ношњу. Казивачица из Кожеља (Кож-1) каже да је торлачки говор *збркан* и пита се какав је - бугарски, руски, српски, турски... каже да су Торлаци *мешана роба* и веома мало недостаје да буду као Бугари. На додатно питање по чему се Торлаци још познају, она каже да се познају по одећи. (тр. V16-96) Казивачица из Боровца (Бор-1) такође каже да се Торлаци одликују по говору, а затим потврђује сугестију друге присутне жене да се одликују и по ношњи (тр. V16-97). Казивач из Трновца (Трн-4), који је рекао да је Торлацима дато то име зато што говоре бугарски, на питање по чему још се одликују, каже да је то по ношњи, додајући да једну ношњу имају Власи северно од Зајечара, а другу Торлаци (тр. V16-98). Једино је казивачица из Малог Извора (МИ-6), на питање по чему се одликују Торлаци, прво апострофирала ношњу, оградајући се да је то важило раније, а не сада када је одећа уједначена. Тек потом као одлику помиње и говор. (тр. V16-99) Можемо само претпоставити да је ношња некада, пре њене замене западноевропском одећом, играла много већу улогу као идентитетски маркер.

V16-V. Историјски маркери

Ипак, најраспрострањенији маркер торлачког идентитета у средњем Тимоку јесте предање о војној победи Торлака на брду Торлак. Суштина овог

предања је да су у Првом светском рату људи из овог краја са аустроугарком војском водили јуначку борбу за брдо Торлак код Београда и у њој победили, па су због ове победе названи Торлацима, називом који им је остао до данас. Понекад се, уместо аустроугарске војске, у овом предању појављује турска, с тим што у таквим случајевима није тачно одређен рат у којем се победа десила. Ово веома распрострањено предање јавља се у различитим варијантама, од рудиментарних до веома детаљних.

Ево како оно изгледа у рудиментарном облику. Један казивач из Јаковца (Јак-3), на питање шта значи реч Торлак, каже да код Београда постоје Торлаци и торлачко брдо, на њему се водила борба у Првом светском рату, и зна да има неке везе с тим, али не зна зашто се назив Торлак односи на његов крај (тр. V16-100). Један казивач из Ошљана (Ош-2), на питање како су Торлаци добили име, каже да су за време Првог светског рата ратовали код Београда, на неком брду Торлак. Ту су водили борбу, победили и зато их називају Торлацима. (тр. V16-101) Казивач из Зајечара, родом из Ошљана (Ош-1) каже да постоје казивања да су се људи из овог краја у великом броју борили против аустроугарске војске код Београда на брду Торлак и победили, па су или сами себе прогласили Торлацима или су само причали о овој борби и названи тако (као што се као Солунци помињу они који су се борили на Солунском фронту). Отуда, по њему, назив Торлаци за становништво овог краја. (тр. V16-102) Други казивач из Ошљана (Ош-3) каже да су, према предању, Торлаци добили име по брду Торлак код Београда, за које су водили борбу и заузели га. Он није баш сигуран у којем рату се то десило, можда у Балканским. (тр. V16-103) Казивач из Малог Извора (МИ-1) каже да се Торлаци зову по брду Торлак код Београда, где су за време Првог светског рата биле и победиле тимочке јединице. Међутим, он зна и другу верзију, да је ово брдо добило назив по Торлацима, пошто су они на њему победили. (тр. V16-104) Казивачица из Ошљана (Ош-5) каже да су Торлаци познати по томе што су за време рата отишли на *брдо торлачко* и одатле истерали Турке. То брдо се зове по торлачком крају. (тр. V16-105) Приликом испитивања казивачице из Кожеља (Кож-1), њен син (Кож-2) укључио се у разговор и рекао да је на брду код Београда тимочка војска добила неку битку и по томе су људи овог краја добили назив Торлаци (тр. V16-106). Казивач из Потркања (Пот-3) каже да је брдо Торлак код Београда добило име по чети ратника из торлачког краја, али не зна о којем је рату реч (тр. V16-107).

За разлику од ових рудиментарних, ево како изгледа најразвијенија варијанта добијена у овом истраживању, записана од казивача из Селачке (Сел-1). Ово, а и још нека казивања сведоче о томе да ово предање утиче на веома афирмативно схватање назива Торлак, односно на изазивање поноса њиме. Повезујући назив Торлак и ово предање, казивач каже и: *И то је једна дика за нас [...] То је реч, један успех нашега краја.* По речима казивача, у Првом светском рату брдо Торлак су држали, са укопаним рововима, Аустроугари, а српска војска (*наша војска*) је вршила јурише и сви војници који би јуришали били би побијени. Питали су војводу Степу Степановића да ли може да освоји ово брдо. Он је био командант Тимочке дивизије. Рекао је да може да изврши јуриш и да прихвати улогу командујућег, али само под условом да под његовом командом буду и пешадија и артиљерија. То је прихваћено. Он је наредио да од подножја до врха Торлака редом туче артиљерија, а како артиљерија напредује тако пешадија да иде ка врху. Кад су дошли до ровова, артиљерија је престала да дејствује, а

пешадија је упала у ровове и победила. Међу пешадинцима су била и два Селачанина - Илија Пујић и Светозар Жикић или Николић. Када су освојили Торлак, краљ Александар је рекао: *Живели моји Торлаци!* Зато су људи овог краја Торлаци. Ово је казивачу испричао један *Солунац* (ратник у време Првог светског рата) из села, који је живео сто једну-две године. (тр. V16-108)

Казивач из Јаковца (Јак-2) објашњава да је јединица састављена од људи из његовог краја у Првом светском рату учествовала у одбрани Београда и да су они тако добили име. По ономе што је чуо, у Бечу је већ било објављено да је Београд пао, али то се није десило. Људи овог краја су задржали непријатеља. Није сигуран, али вероватно се они нису звали Торлацима, а због овог догађаја су их *частили тим називом*. Зато, по њему, овај назив није погрдан, он је *знак једног јунаштва*. (тр. V16-109) Казивач из Селачке (Сел-7) такође износи уверење да се Торлаци тако зову због тога што су добили битку на брду Торлак. Тимочани, војници Тимочке дивизије, после победе су названи Торлацима. Због тога је то име за понос. Њему је то причао неки Љупча из Селачке, чији деда је учествовао у тој бици. (тр. V16-110)

Један казивач из Ошљана (Ош-6) ово предање такође износи са више детаља, али догађај смешта у време ратова с Турцима. У то време су *истеривани Турци*. Тада, *пре петсто године*, они су се закопали на брду Торлак код Београда. Сви *пукови* су, са свих страна, покушавали да освоје брдо, али нису успевали. Онда је главни у српској војсци предложио да се позове Тимочки пук, јер је он једини могао да покори Турке. Седиште Тимочког пука било је у Књажевцу, а њега су чинили људи из околине Књажевца. Они су отишли и отерали Турке са брда Торлак. Од тада су људи овог краја проглашени за Торлаке. Казивач каже да му је ово предање испричао његов прадеда, који је умро 1956. године са осамдесет и неколико година. Он каже и да, када га неко назове Торлаком, са поносом наглашава да је то. То је, по њему, за понос, јер су Торлаци истерали Турке из Србије. (тр. V16-111)

Имамо неколико казивања која потврђују да је ово предање утицало на анулирање пежоративности назива Торлак. Неки људи, који су се стидели назива Торлак сматрајући га погрдним, по сазнању овог предања од неких који су га већ сматрали веома афирмативним, почели су такође да га сматрају афирмативним. Неки казивачи који су раније усвојили ово предање као основ торлачког идентитета, на основу њега су, у сусрету са пежоративним значењем овог имена, пежоративност одлучно одбијали. Казивачица из Јаковца, чија се породица из Татрашнице у Буцаку населила у Горње Зуниче (Јак-9), каже да је, када су се населили, чула да су људи овог краја Торлаци и стидела се због тога. Онда јој је свекар објаснио да тога не треба да се стиде, јер је назив Торлак за понос. Он је испричао да је, у току Другог светског рата, када је био заробљеник у Немачкој, тамо у заробљеништву (где су били бивши војни обвезници) било за понос да се каже да је неко Торлак, јер су Торлаци освојили брдо Торлак код Београда. Од тада се она поноси овим називом. (тр. V16-112) Један казивач из Ошљана (Ош-4) који је већ рекао да није знао за свој торлачки идентитет све док га, у руднику Аврамица код Зајечара, Власи нису називали Турлаком и да се због тога љутио, јер није знао шта овај термин значи, каже да му је колега Бранко из околине Књажевца рекао да то није увреда и: *Кад ти каже неки да си Турлак - има да се поносиш [...] С тиме да се поносиш, то није увреда*. Објаснио му је да је у Првом светском рату била нека битка, и да је *турлачка бригада отишла, разбила то све*.

Није запамтио где се битка одиграла. На основу овог предања тврди: *Турлаци, то су опасни људи. Значи, борци су [...] кад су они успели да разбију там непријатеља, значи да они су добри.* (тр. V16-113) Још један казивач из Ошљана (Ош-2) каже да је 1947-48. године радио у рудницима испод Вршке чуке код Зајечара и тада први пут чуо да му се приписује термин *Турлак*. Тако су њега и људе из његовог краја називали Власи, а они су њих називали Власима. У свом селу овај назив није чуо. Каже да се тада чудио и љутио када су га тако називали. Касније, када је сазнао за предање о Торлацима као ратним победницима на брду Торлак код Београда, он је тиме почео да се поноси. (тр. V16-114) Казивач из Зајечара, пореклом из Ошљана (Ош-1), каже да је сазнао да су људи његовог краја Торлаци педесетих година XX века и да је то било у смислу пошалица на сопствени рачун, па је он тај термин схватао у смислу *прост народ* или нешто слично, али сада, када упореди са значењем везаним за борбу код Београда, *онда већ добија то другу димензију.* (тр. V16-115) Казивачица из Потркања (Пот-4) каже да се, још када је ишла у основну школу, сретала са значењем да су Торлаци глупи људи, да овај термин означава њихову простоту. Питала је свог деду Величка зашто је то тако, а он јој је објаснио да такво значење није тачно, већ да је неки официр по имену Торлак водио војску која је била састављена од људи из овог краја, па су зато они названи Торлацима. Каже да овај термин са погрдним значењем користе Сврљижани који су овде насељени. (тр. V16-116) Казивач из Потркања (Пот-1) каже да су људи његовог краја *Тимочани, али Торлаци*. Он се сретао са значењем: *Турлак - глупи људи*. Међутим, он зна и предање да, када је у Првом светском рату освајано брдо Торлак код Београда, ни једна војска није могла да протера непријатеља док није отишла војска из овог краја и ослободила га. Према томе, Торлаци нису глупи људи, већ хероји. У односу на погрдно значење, по њему, ово афирмативно значење *је прече*. За њега термин Торлак није увредљив. Зато је, када би га називали тако са погрдном конотацијом, одговарао да се тим идентитетом поноси. Каже да су му то говорили људи који нису знали шта та реч значи, који нису знали да она означава храбре ратнике који су добили битку на брду Торлак код Београда. Само такви могу да се смеју овом имену. Каже да се сада ретко ова реч користи са пежоративним значењем, то је било раније. (тр. V16-117)

На терену су забележена и казивања по којима се торлачки идентитет потхрањује предањима да су Торлаци били добри ратници уопште (вероватно је корен ове појаве у претходно представљеном предању). Казивач из Новог Корита (НК-3) каже да су Торлаци били познати као ратници још у време кнеза Милоша и кад су долазили у неку битку, а под њима он подразумева Књажевчане, Сврљижане, Сокобањце и становнике једног дела зајечарског краја, говорило се с поштовањем: *Долáзе Торлаци*. Казивач тврди да је ово сазнао од покојног локалног историчара из свог села. Исто се говорило и у време рата са Аустроугарском: *Долáзе, позвани су Торлаци*. И он каже да је испрва сматрао да је назив Торлак нешто лоше. Сама реч му се чинила као погрдна, а и говор му се чинио као маргиналан (*као кад би реко сад пиротски, као бугарáшки, као влашки*). Међутим, после је схватио да *Турлак је значило као једна храброст овога краја*. Кад би чули да долазе војници Торлаци, непријатељи су одступали (у доста нејасном контексту овде помиње и војводу Живојина Мишића и Шумадинце). (тр. V16-118) Казивач из Врбице (Врб-2), на питање да ли су Торлаци јунаци или не, каже да су некада, у Првом светском рату, били јунаци. Он је то чуо, а и *историја*

је писала о томе. Доказ је то што је доста људи одавде, то се види и на споменику у центру села, погинуло у овом рату. (тр. V1б-119) Казивач из Јелашнице (Јела-1), на питање да ли је назив Торлак погрдан или не, каже да *због историје није погрдан*. Торлаци су поднели велики терет у Првом и Другом светском рату. (тр. V1б-120)

V1в. Распрострањење торлачког идентитета

Према схватању и сазнању неких казивача из области Тимока, Торлаци, којима, према њиховим речима, и сами припадају, налазе се само у њиховом селу и у неколико околних, њима блиских, села. Код ових казивача јавља се и извесна магловитост представе о распрострањењу сопственог идентитета. Казивач из Врбице (Врб-3), на питање о распрострањењу Торлака, каже да они, осим у његовом селу, живе и у околним селима Селачка, Мали Извор, Мариновац, Врбица, Дреновац, Кожељ (тр. V1в-1). Један казивач из Јаковца (Јак-4) каже да су Торлаци у Минићеву, Јаковцу, Јелашници, Трновцу, Дебелици, мада је касније, када је упитан за идентитет села изнад Књажевца, Горња и Доња Каменица и Штрбац, поред Трговишког Тимока, на путу према Буцаку, рекао да су и они Торлаци (тр. V1в-2). Казивач из Мариновца (Мар-1) прво са сигурношћу каже да становници Заграђа и Вратарнице нису Торлаци, а затим, подразумевајући и своје село, као торлачка набраја околна села Боровац, Врбицу и Кожељ. Каже да *мисли* (није сигуран) да су торлачка *чак* и села с друге стране Белог Тимока (помиње село Ошљане). На додатно питање докле су Торлаци према Књажевцу, он каже да мисли да су Торлаци сви до Књажевца, а они изнад Књажевца не. (тр. V1в-3) Казивач из Потркања (Пот-3) каже да су Торлаци од Минићева узводно, несигурно их потом на југу омеђивши до Књажевца (тр. V1в-4). Казивачица из Селачке (Сел-3) каже да су Торлаци од Вратарнице до Минићева. Оставља могућност да су житељи подручја од Минићева према Књажевцу такође Торлаци. (тр. V1в-5)

Казивачи из Дреновца (Дрен-1,2) кажу да су Торлаци од Вратарнице до Равне, закључујући да села од Равне јужније већ припадају Књажевцу (што значи да Торлаке идентификују са минићевским крајем). Торлачко подручје, по њима, обухвата западне обронке Старе планине (помињу села Ошљане и Ново Корито), и источне обронке Тупижнице (помињу села Мањинац и Кожељ). (тр. V1в-6) Један казивач из Селачке (Сел-2) каже да су Торлаци у старом Тимочком срезу, са седиштем у Минићеву, некадашњем Краљевом Селу (тр. V1в-7). Иако је у разговорима добијен само један овакав исказ, видећемо у одељку о институционалном изражавању торлачког идентитета у средњем Тимоку да је мишљење о подударности торлачког идентитета и Тимочког среза, то јест Општине Минићево, веома заступљено. Један казивач (Ош-1) сведочи да је административно подручје Тимочког среза, касније општине Минићево, било донекле свет за себе. Он каже да су људи општине Минићево били упућени једни на друге (набраја, као пример, неколико села: Кожељ, Мариновац, Мањинац, Равну). (тр. V1в-8)

Ипак, најраширеније схватање распрострањења Торлака на овом подручју (Бор-1, МИ-4,6, Врб-1,2, Сел-5,7, Ош-1,3,6, НК-1, Трн-1,4,5,6,7, Јак-2,3,4,5,6, Деб-3, Пот-4), јесте то да су они од Вратарнице до Књажевца, а то би значило да се њихово распрострањење поклапа са јасно видљивом природном целином, која

обухвата долину Белог Тимока, од његовог настанка спајањем Трговишког и Сврљишког Тимока код Књажевца до његовог уласка у Вратарнички теснац, са околним падинама Старе планине и Тупижнице. При оваквом схватању подразумева се да Вратарница није торлачко село, већ су из правца Зајечара то прва следећа села у овој долини: Мали Извор и Боровац. (тр. V1в-9-28) Већина казивача каже да су Торлаци од или до Књажевца, не прецизирајући да ли и Књажевац сматрају делом торлачког краја. Само један казивач из Ошљана (Ош-1), поред тога што објашњава да је у околини Зајечара мешавина становништва, каже да се узводно уз Бели Тимок налазе Мацаци, а онда почињу Торлаци, од засеока Змијанац до испод Књажевца, децидно тврди на нико Књажевац није рачунао у торлачки крај (тр. V1в-16). Казивач из Малог Извора (МИ-4), који, такође, каже да су Торлаци до Књажевца, наглашава да је то круг села око Минићева (тр. V1в-10), на тај начин наглашавајући да је Минићево центар ове области.

Неки казивачи знају да област Торлака почиње после Вратарничке клисуре, али прилично паушално ову област сваки различито омеђује и јужније од Књажевца. Ова појава показује да се торлачки идентитет потхрањује из правца Зајечара, са севера. Казивач из Равне (Ра-5) каже да су Торлаци у околини Књажевца, на северу до Малог Извора. Од овог села северније су Власи и Бугари. (тр. V1в-29) Казивачица из Ошљана (Ош-5) каже да су торлачка села од Малог Извора до *изнад Књажевца* (помиње село Понор на обронцима Тресибабе ка тимочкој долини) (тр. V1в-30) Казивач из Новог Корита (НК-3) паушално каже да су Торлаци од Вратарнице до *према Сврљиг*, додајући: *не мора Сврљиг да је, не мора да је Пирот, али је туј тај торлачки крај, туј* (тр. V1в-31). Казивач из Малог Извора (МИ-1) каже да су Торлаци с једне стране од Вратарнице, а с друге, паушално, *горе до Сврљиг... овамо према Пирот* (тр. V1в-32). Казивачица из Јаковца (Јак-8) такође каже да су Торлаци с једне стране до Вратарнице, а на југу и Буџачане убраја у Торлаке, јер, по њој, они говоре исто као и у њеном селу, а Пироћанци говоре другачије (тр. V1в-33). Један казивач из Малог Извора (МИ-3) каже да подручје са Торлацима почиње управо од његовог села (у суседству је вратарнички заселак Змијанац, који није торлачки), али није сигуран докле се оно простире у околини Књажевца (тр. V1в-34). Казивачица из Јаковца (Јак-9) каже, знајући да се Вратарница и Заграђе етнокултурно разликују, да Торлаци на северу почињу од Вратарнице (каже за Вратарничане да су Бугари, а око Зајечара Власи), а на југу није сигурна – прво се веома несигурно опредељује за Књажевац као границу, а потом за Бараницу (место десетак километара изнад Књажевца и неколико километара изнад села Трговишта). Сигурна је у томе да већ у сврљишком крају нису Торлаци. (тр. V1в-35)

Неки казивачи паушално дају границу торлачког подручја и на југу и на северу. Казивач из Јелашнице (Јела-1) доста паушално каже да су *доле* до Вратарнице, Грљана, а *горе можда су до Каменице, до... тај део ту...* јер *Каменица* [последње заглавско село према Буџаку] *је ту, више овај део овде, мислим нагиње Тимоку, Торлачији*. Каже и да је *можда* и до Кренте (последње тресибапско село према тимочкој страни) (тр. V1в-36). Казивач из Потркања (Пот-1) каже паушално да су Торлаци од Пирота до Зајечара. По њему су Торлаци и становници околине Калне. (тр. V1в-37) Казивачица из Кожеља (Кож-1) мисли да су Торлаци распрострањени од Сврљига до Неготина. Чак, по њој, мало захватају и територију пиротског краја. (тр. V1в-38)

Видимо да су ови казивачи северну границу распрострањења Торлака паушално и неодређено померили северније, не од Вратарнице, него од Грљана, приградског зајечарског села. Заиста, из Зајечара уз Бели Тимок, после Грљана а пре Вратарнице, пролази се кроз атар Грлишта (место Грлишка река), где је и раскрсница за ово село, које је, иако од минићевског краја одвојено вратарничким теснацем, исте етнокултуре и тимочко-лужничког говора као у околини Минићева и Књажевца. У поречју Грлишке реке, притоке Белог Тимока, су, побрђима Тупижнице од минићевске долине Тимока одвојена, и села Горња Бела Река и Лесковац, такође исте етнокултуре и истог говора, а и Леновац и Ласово (већ с друге стране Тупижнице) сродног сврљишко-заплањског говора. Ова села не гравитирају Минићеву и Књажевцу, већ Зајечару. Ни један казивач из долине Белог Тимока није рекао децидно да простор Торлака на северу почиње од Грлишта. Само је један из Ошљана (Ош-2) рекао да почиње од Грљана, с тим што Грљан не припада овом подручју. Он не зна докле је распрострањење Торлака на југу. (тр. V1в-39) Но, иако сами нису помињали ова села, казивачи су углавном питани да ли их сматрају торлачким или не. Само је једна казивачица из Боровца (Бор-1), које је Грлишту близу, одвојено само Вратарницом, рекла да је Грлиште *торлачко и српско село*, додајући да *нема тамо ни Власи*. То зна по томе што у Грлишту причају као у њеном селу. О Белоречанима и Лесковчанима не зна ништа. (тр. V1в-40) Сви остали казивачи, што је могло и да се очекује с обзиром на то да је најчешће поимање почетка торлачког подручја од Вратарнице, одговорили су да Грлиште није торлачко село. Казивач из Ошљана (Ош-1) то децидно одриче (тр. V1в-41). Казивач из Јаковца (Јак-2) каже да мисли да житељи Грлишта нису Торлаци, већ *да су то стари корени српски* (тр. V1в-42). Казивач из Ошљана (Ош-5), поред тога што зна да је Грљан влашко село, за Грлиште каже да је *мешовито*, да у њему има Влаха, Мацаца и других (тр. V1в-43). И казивачи из Врбице (Врб-1,2), поред тога што кажу да Грлиште није торлачко село, кажу да је *мешано*, односно *мешовито село*. Један од њих (Врб-1) каже да у њему има Црногораца и других (заиста има у периоду после Другог светског рата насељених црногорских породица). (тр. V1в-44). Казивач из Малог Извора (МИ-1) каже да *не би реко* да су у Грлишту Торлаци, по њему *они су много досељени са Косова* (тр. V1в-45). Углавном је то мишљење за сва села поречја Грлишке реке. Казивачица из Кожеља (Кож-1) каже да Ласово, Горња Бела Река и Леновац не припадају торлачком, већ зајечарском крају (тр. V1в-46). Казивач из Ошљана (Ош-1) и житељима Лесковца и Горње Беле Реке децидно одриче торлачку припадност (тр. V1в-47). Казивач из Дебелице (Деб-3) каже да би рекао да становници Грлишта, Лесковца и Горње Беле Реке нису Торлаци и додаје да у овим селима никада није ни био (тр. V1в-48). Казивач из Малог Извора (МИ-1) несигурно оставља могућност да у овом поречју има Торлака, али каже да није сигуран, јер је у овом селима веома мало био (тр. V1в-49). Казивач из Дреновца (Дрен-1) каже да становници Горње Беле Реке и околних села нису Торлаци и да Торлацима зову само становнике његовог краја – долине Белог Тимока (тр. V1в-50). Казивач из Трновца (Трн-5) децидно одриче да су у Горњој Белој Реци Торлаци (тр. V1в-51).

Видели смо мишљења о распрострањењу торлачког идентитета на правцу север – југ, који је, трасиран Тимоком, главни правац комуникације. Испитаницима су постављана и питања да ли Торлацима, односно припадницима свог идентитета, сматрају и становнике на западу, с друге стране планине

Тупижнице и према Сокобањи (западни део општине Књажевац и крајњи југозападни део општине Зајечар). Неки казивачи кажу да житељи тог подручја нису Торлаци. То показује да их не осећају као део своје групе. Казивач из Дебелице (Деб-3), на пример, на основу својих сазнања каже да за тамошња села Лепена, Бучје, Влашко Поље никада није речено да су Торлаци, па чак и за виша тупижничка села према Белом Тимоку – Мањинац и Кожељ. (тр. V1в-52) Казивач из Селачке (Сел-5) изражава мишљење да људи преко Тупижнице нису Торлаци (тр. V1в-53). Казивачи из Дреновца (Дрен-1,2) такође кажу да људи с друге стране Тупижнице нису Торлаци (тр. V1в-54). Казивач из Ошљана (Ош-1) каже да преко Тупижнице нису Торлаци, јер нико није помињао ова села кад се у његовом крају причало о Торлацима (тр. V1в-55). Казивач из Врбице (Врб-2) прво каже да не зна, а потом да људи преко Тупижнице нису Торлаци (тр. V1в-56). И казивачи из Трновца (Трн-1,2) децидно тврде да Торлацима не припада подручје са друге стране Тупижнице (тр. V1в-57)

Неки казивачи из реона Белог Тимока (МИ-3, Јак-3, Ош-5) кажу да не знају да ли су Торлаци и људи с друге стране Тупижнице и у западном делу општине Књажевац (тр. V1в-58-60). То показује да је са њима слаба комуникација и да их не осећају ни као друге ни као своје. Казивачица из Ошљана (Ош-5), уз констатацију да не зна, каже да мисли да су *исто у торлачку страну*, али додаје да слабо познаје тај крај (тр. V1в-60). Неки казивачи из реона Белог Тимока, међутим, и становнике иза Тупижнице сматрају Торлацима (већ смо видели да такво искуство има и казивач из Ласова /Лас-1/, који се не осећа Торлаком). Казивач из Трновца (Трн-4) каже да су Торлаци и становници села с друге стране планине (помиње села Леновац и Бучје), а за села Васиљ и Бели Поток, у западном делу општине, каже да су Сврљижани. (тр. V1в-61) Казивач из Равне (Ра-2) децидно потврђује да људи с друге стране Тупижнице јесу Торлаци (у питању су му, као примери, поменути села Бучје и Лепена) (тр. V1в-62). Казивач из Ошљана (Ош-3), на питање да ли су становници западног дела општине Књажевац, према селу Васиљу, Торлаци, каже: *то би се могло да каже, јер сви имамо све исте обичаје, разговоре, мислим, речник* (тр. V1в-63). Казивач из Јелашнице (Јела-1) каже да би села западног дела општине Књажевац (у питањима су поменути Шуман Топла, Мањинац и Бучје, а он сам додаје Влашко Поље, Лепену у Доњу Соколовицу) требало да се рачунају у Торлаке, а аргумент за то је близина Књажевца (тр. V1в-64).

V1в-1. Називи за простор насељен Торлацима

Простор на којем живе Торлаци, схваћен онако како је описано у претходним одељцима, обележава се једним термином - *Торлачија*. Овај назив знам и из сопственог искуства, а зна га и већина казивача (Врб-1,2 Сел-5, Ош-2,3, Кож-1,2, Трн-2,5, Јак-2,3,4, Јела-1) (тр. V1в-65-75) Међутим, забележена су и два случаја, код казивача из Малог Извора (МИ-6) и Селачке (Сел-1,2), да, без обзира на то што им је термин *Торлачија* поменут, они за њега не знају (тр. V1в-76 и 77). Из сопственог искуства знам да се овај крај често једноставно назива и *торлачки крај*, а то је приликом истраживања забележено од казивачице из Селачке (Сел-2) (тр. V1в-78), као и од казивачице из Новог Корита (НК-1), која је, такође, потврдила и термин *Торлачија* (тр. V1в-79). Само је један казивач (МИ-1) за овај простор изрекао и назив *Торлакија* (тр. V1в-80), што је, према мом искуству,

потпуно нетипично и највероварније ствар индивидуалне креације. Иначе, ту и тамо, према мом искуству, овај крај се назива и тимочким крајем, што је током истраживања регистровано код казивача из Селачке (Сел-1,2,6), Трновца (Трн-4) и Дебелице (Деб-1) (тр. V1в-77,81-83).

V1в-II. Знања о Торлацима у Бугарској

Видели смо какво је схватање распрострањења Торлака према северу, југу и западу. Потребно је да видимо да ли казивачи сматрају да Торлаци постоје и источно, с друге стране Старе плнанине, преко државне српско-бугарске границе. Зато је, током истраживања на простору средњег Тимока, једно од питања било у вези са сазнањима Торлака у Тимоку о Торлацима у Бугарској. Један број казивача (Мар-1, Бор-1, Сел-6, Ош-2, НК-3, Дрен-1,2, Јак-8, Деб-1,3, Пот-1,3) о томе не зна ништа (тр. V1в-84-94). Неки (Сел-6, Деб-3), уз изјаву да не знају, додају и да никада нису били у Бугарској (тр. V1в-86,92). Већи број казивача (Бор-2, Сел-1,3,7, Врб-3, Кож-1, Јак-1,2,4,5,6, Јела-1, Ра-3), подразумевајући то да су Торлаци само у њиховом крају, каже да Торлака може да има, или вероватно има, само ако су се, или пошто су се, неки из њиховог краја тамо одселили (тр. V1в-95-105). Један казивач из Селачке (Сел-7) то каже на основу тога што је сестра његовог деде некада удата у Старопатицу, село с оне стране границе (тр. V1в-98). Казивач из Врбице (Врб-3) зна да су људи с тимочке стране прелазили на другу, јер је некада на граничном сабору на Кадибогазу видео да се преко звучника неко тражи да би се срео са својим рођацима из Бугарске (тр. V1в-99). Други казивач из Селачке (Сел-2) у свом исказу додаје да су староседеоци с оне стране за људе с ове стране једноставно Бугари, немају регионални или локални идентитет (тр. V1в-96). Један казивач из Трновца (Трн-4) претпоставља да има Торлака и у Бугарској, јер му је логично да, ако их има с ове стране, живе и с оне стране границе (тр. V1в-106). Један казивач из Ошљана (Ош-6) каже да не зна да ли Торлака има у Бугарској, али, ако их има, претпоставља да су то Бугари с друге стране границе, у видинском крају (тр. V1в-107).

Има, међутим, ту и тамо, и казивача из Тимока који, на основу контаката последњих година, имају сазнање да се становништво суседних пограничних предела Бугарске такође идентификује са називом Торлаци. Казивачица из Ошљана (Ош-5) каже да је за постојање Торлака у Бугарској чула на граничном сабору на превоју Кадибогаз (тр. V1в-108). Казивач из Малог Извора (МИ-1) каже да се Бугари између Куле, Белоградчика и предела наспрам Пирота декларишу као Торлаци, а то зна јер је доста путовао и одлазио тамо. Поред тога што су они носиоци овог имена, он зна о њима и то да им је говор исти као код Торлака у Србији (тр. V1в-109). И један казивач из Врбице (Врб-1) каже да је био у пределима с друге стране државне границе и да је од тамошњих људи чуо да они себе сматрају Торлацима (тр. V1в-110). Казивач из Селачке (Сел-5) каже да је у контактима са Бугарима с друге стране границе, који су долазили у Србију, сазнао да и они за себе кажу да су Торлаци (тр. V1в-111). Један казивач из Јаковца (Јак-3) каже да зна да с друге стране границе, није му баш јасно где, има људи који себе називају Торлацима, а то је чуо од свог сина, који има контакте са људима из тих предела (тр. V1в-112). Један казивач из Зајечара, пореклом из Ошљана (Ош-1), каже да је од мене чуо да има Торлака у Бугарској. То је видео и у медијима. Он тврди да раније није било свести и сазнања о томе, јер је било

мало прекограничне комуникације и није било локалног листа *Торлак*, у којем то може да се прочита. (тр. V1в-113)

V1г. Торлаци о другим локалним и регионалним идентитетима

Већ је речено да комуникација становништва у крајевима у којима се јавља торлачки идентитет иде долином реке Тимок, правцем север-југ. На том правцу се налазе идентитети који кореспондирају са торлачким – северно, према Зајечару, одакле се, у односу ми-они, торлачки идентитет и потхрањује, то су Мацаци, Власи, Изворци и Косовљани, а јужно, одакле се, у односу ми-они, потхрањује тимочки идентитет: Пироћанци, Заглавци и Сврљижани. Због тога становници области Тимок, када размишљају о другима, њихова размишљања пре свега иду ка северу и југу. На пример, једна казивачица из Малог Извора (МИ-6) каже да су *доле* Мацаци, *горе* Пироћанци и Сврљижани, а становници њеног краја (она каже: *ми*) су Торлаци (тр. V1г-1). Скоро идентично, и казивач из Трновца (Трн-6) каже да су *на доле* Власи, да су људи његовог краја (такође каже: *ми*) Торлаци, а да су *тамо* Пироћанци и Сврљижани. Други казивач из Трновца (Трн-7) на ову изјаву додаје да *то је одвајкада*. (тр. V1г-2) Казивач из Равне (Ра-2) каже: *Нисмо Власи, нисмо Пироћанци, нас називају Торлаци*. (тр. V1г-3) Већ је поменуто више исказа у којима казивачи, говорећи о себи, ради упоређења, помињу неку од суседних група, пре свега на северу Влахе и Мацаце, а на југу Пироћанце и Сврљижане. Почећемо од знања Торлака око Белог Тимока о локалним и регионалним групама северно, према Зајечару, одакле се торлачки идентитет потхрањује.

V1г-1. Мацаци

Мацаци су први суседи Торлака низводно. Реч је о становницима села *Вратарница* (са засеком *Змијанац*) и *Заграђе* (са засеком *Дубрџа*). Има у реону Белог Тимока и Торлака који не знају за Мацаце као посебну групу (Јак-1, Ра-3,4,5,6, Пот-1,4) (тр. V1г-4-8), и то су по правилу они удаљенији од њих, у јужном делу овог реона, јужније од Минићева. Према неким казивањима из овог дела тимочке долине, где нема директног контакта са Мацацима, на основу чињенице да је Вратарница у зајечарском крају, многи сматрају да у њој живе Власи. Два казивача из Јаковца (Јак-4,5) конфузно износе став да у Вратарници живе Власи (тр. V1г-9). Један казивач из Јаковца (Јак-7), мислећи на Влахе, каже да у Вратарници живе Румуни (тр. V1г-10). Други казивач из Јаковца (Јак-8) каже да су и у Вратарници и у Заграђу Власи (тр. V1г-11). Казивачи из Равне (Ра-5,6) такође износе мишљење да у Вратарници живе Власи, а казивачица (Ра-6) додаје да је у некадашњој фабрици обуће *Леда* у Књажевцу, где је и она радила, радила и једна жена из Вратарнице, коју је цео колектив, иако су знали да није Влахиња, звао *Влајња* (тр. V1г-12).

Има код Торлака око Белог Тимока и оних који су чули за Мацаце али немају тачну представу где се налазе. На пример, казивач из Ошљана (Ош-2) чуо је за Мацаце, али мисли да су они од Грлишке реке до Ласова, а на питање ко су становници Вратарнице и Заграђа, он не зна да да одговор (тр. V1г-13). Један казивач из Селачке (Сел-7) каже да су Мацаци низводно од Вратарнице, укључујући и село Грљан (тр. V1г-14). Казивач из Јелашнице (Јела-1), на питање

ко су Мацаци, одговара да су то становници Грљана, несигурно додајући и Вратарницу. Он не зна чиме се они одликују. (тр. V1г-15) Према казивачици из Кожеља (Кож-1), и у Грлишту живе Мацаци (тр. V1г-16).

Ипак, највећи број испитаника са подручја Тимока за које се везује торлачки идентитет зна ко су Мацаци. Они који нису с њима у додиру, углавном са овим називом повезују Вратарницу, која је на магистралном и железничком правцу, а мање Заграђе, које је пет километара ван пута. Казивач из Јаковца (Јак-3) каже да су становници Вратарнице Мацаци, али не зна становници којих још села њима припадају. Не зна за Заграђе, а каже да није сигуран да ли су то и становници Грлишта (тр. V1г-17) Једна казивачица из Ошљана (Ош-5), у разговору о Торлацима, без питања о Мацацима, каже да Вратарничани нису Торлаци већ *Мацаци*, али на питање да ли их има још негде, на пример у Заграђу, није знала да одговори, а није знала ни по чему се одликују (тр. V1г-18). Казивач из Ошљана (Ош-1) каже да су Мацаци у Вратарници, *али испада да су више становници вратарничког засеока Змијанац* (који је први на путу из правца Минићева са овим становништвом), *а не баш доле Вратарница*. За становнике Заграђа не зна да ли су Мацаци. (тр. V1г-19) Казивач из Селачке (Сел-3) потврђује да Малоизворци Вратарничане називају Мацацима, а само претпоставља да тако зову и Заграђане (тр. V1г-20). Казивачи из Дреновца (Дрен-1,2) потврђују да су за то, да су у Вратарници људи са другачијим називом, сазнали у возу. Знају да су до Вратарнице Торлаци, а од овог села други, чијег назива нису могли да се сете. Тек на питање да ли је реч о Мацацима, они то потврђују. За Заграђе нису сигурни да су Мацаци. За становнике Грлишта кажу да јесу, закључујући по томе што су низводније од Вратарнице, а торлачки крај је само до ње. (тр. V1г-21).

У Мацацима ближим торлачким селима њихов назив представља опозициони појам у односу на сопствени назив (*они*, у односу на *ми Торлаци*). Неки казивачи (Бор-2, МИ-3, Врб-3) кажу да су становници њиховог краја *Торлаци*, а становници Вратарнице и Заграђа *Мацаци* (тр. V1г-22-24). Неки казивачи, као на пример казивачи из Боровца (Бор-1) и Врбице (Врб-1), једноставно само констатују да су становници Вратарнице и Заграђа Мацаци (тр. V1г-25 и 26). Казивач из Јаковца (Јак-2) потврђује да су Мацаци у Вратарници и Заграђу, укључујући и заселак Заграђа *Дубрава* (тр. V1г-27). Казивач из Ошљана (Ош-3) зна за Мацаце и у којим селима живе, али не може ништа да одреди као њихову специфичност, као нешто по чему се разликују од Торлака - овај назив је за њега само термин за категоризацију. (тр. V1г-28) Један казивач из Малог Извора (МИ-6) наглашава да Мацаци почињу од Малом Извору суседног, вратарничког засеока *Змијанац*. Он не каже у којим су селима, али зна да у Грлишту нису. (тр. V1г-29) Један казивач из Ошљана (Ош-6) знао је да су у Вратарници и Заграђу неки други у односу на Торлаке, којима, како се декларисао, и он припада, али није могао да се сети како се зову. Тек на питање да ли се зову Мацаци, он потврђује и, очигледно површно упознат са њима, овај термин изговара погрешно - *Масаци* (тр. V1г-30).

Највећи број казивача као специфичност Мацаца види говор, који углавном одређују као бугарски. Казивачица из Боровца (Бор-1) каже да се Мацаци познају по говору, имају специфичне речи, на пример, *викаш* уместо *зовеш* (тр. V1г-31). Друга казивачица из Боровца (Бор-2) каже да су људи у Заграђу *посебно*, да су *као Бугари*, да *друкше и говоре*, и наводи примере у којима они уместо речи *па* користе реч *еми* (која је карактеристична за бугарски језик).

Помиње и назив *Мацаџи*. (тр. V1г-32) Казивач из Малог Извора (МИ-1) за Вратарничане каже да су Мацаџи и да говоре *мацаџки, бугарски* (тр. V1г-33). Казивачи из Селачке (Сел-1,2) као Мацаџе одређују становнике Змијанца и Вратарнице. Затим један од њих (Сел-1) наглашава да су Вратарничани *нека врста Бугари*, јер *бугарски замећу* у говору. Други саговорник (Сел-2) каже да Мацаџима није говор чист као Торлацима. (тр. V1г-34) Казивач из Врбице (Врб-2) каже да Мацаџи говоре бугарски, и то поткрепљује примером да печурку зову, као и Бугари, *габа* (тр. V1г-35). Други казивач из Врбице (Врб-3) каже да су људи његовог села Срби и Торлаци, а да су у Заграђу и Вратарници Мацаџи, који *као Бугари дођу*, јер имају бугарски *нагласак*. (тр. V1г-36) Казивач родом из Ошљана (Ош-1) каже да Мацаџе одликује говор. Каже да је као дечак у Минићеву чуо неке шале Торлака на рачун неких мацаџких речи, којих сада не може да се сети. Каже да Мацаџи имају специфичан говор, који му *делује* бугарски. (тр. V1г-37) Казивачи из Дреновца (Дрен-1,2) кажу да је разлика између Торлака и Мацаџа *мало у говор, мало другачије говоре* (тр. V1г-38). Казивачица из Кожеља (Кож-1) потврђује да су Вратарничани и Заграђани Мацаџи. То је чула као дете у кафани свог оца у Минићеву, где је њен деда говорио, када би дошли гости из ових села, да су дошли Мацаџи. Они причају *као бугарски*, и, по њој, представљају неку врсту етничке мешавине. (тр. V1г-39) Казивачи из Трновца (Трн-1,2) потврђују да су Мацаџи становници Вратарнице и Заграђа, и кажу да овај назив носе зато што *бугарски причају* (тр. V1г-40). Други казивач из Трновца (Трн-4) потврђује да становнике Заграђа и Вратарнице у Зајечару, где је радио, зову Мацаџима. На пример, каже се да су дошли Мацаџи и пију у кафани. Они се од Торлака разликују по томе што мало другачије говоре (на пример, уместо *онај* они кажу *оња*). (тр. V1г-41) Казивач из Јаковца (Јак-9) каже да су Торлаци до Вратарнице, а да су становници Вратарнице, као и Заграђа, Мацаџи, које он назива и *Бугари*. У ствари, он реч Мацаџи дефинише као неку мешавину (*сметењаџи*), не баш прави Бугари. (тр. V1г-42)

Неки казивачи као основну одлику Мацаџа дају говор, али уз њега дају и друге маркере, етнокултурне и етнопсихолошке. Казивачи из Трновца (Трн-5,6,7) кажу да су у Вратарници Мацаџи (за Заграђе не знају) и да су *Бугари оргинал*, јер говоре *оргинал бугарски* (Трн-5), међутим исти казвич (Трн-5) каже да је Вратарничанин својевремено могао да се препозна и по шајачним панталонама са штрафтама и по накривљеном качкету. (тр. V1г-43) Казивачица из Малог Извора (МИ-6) и њен супруг кажу да Мацаџе одликује ношња и говор. Мацаџи, по њима, причају бугарски, а, као примере, наводе неке одлике говора: узвик приликом звања: *Ома, Миомире!*, уместо торлачког: *Ој, Миомире!*, и *при онога, при овога*, уместо торлачког *код_онога, код_овога*. Казивачица каже да постоји општи стереотип да су Мацаџи, за разлику од Торлака, нечисти и неуредни и у кући и уопште, а ове особине се подразумевају под термином *але*, који им се приписује. (тр. V1г-44). Казивач из Дебелице (Деб-3) каже да Вратарничане, као и Великоизворце и Грљанчане код Зајечара, сматрају *Бугарашима*, јер употребљавају бугарске речи и *такó се и понáшау*. Вратарничани не воле госте и не воле људе. Њихово име Мацаџи значи да су мешавина, нити Срби нити Власи. (тр. V1г-45) Казивачица из Новог Корита (НК-1) каже да се Мацаџи (као и Пироћанци) од Торлака разликују у говору, понашању, *у свему*. Код ње су Мацаџи становали и она зна да се доста разликују од Торлака. Мацаџи су *мало нерадан народ*, Торлаци су радни, а Пироћанци су раднији и од њих. Мацаџи *мало воле*,

онако, офрље да живе, да имају, ал некако да се не узноје. (тр. V1г-46) Казивачица из Боровца (Бор-2) каже да су Мацаци мало *надпрснути*, што значи да воле да исмевају људе, да их оговарају, да се баве политиком (тр. V1г-47). Казивач из Малог Извора (МИ-3) вели да су Мацаци лоши људи и да су у раније доба *мало* били *преваранти*, те да су се служили *мало* и лоповством. (тр. V1г-48)

Везано за говор као стереотип, за Мацаце се ту и тамо у реону Белог Тимока јавља пежоративни назив *Џивгари*. Казивач из Мариновца (Мар-1), слично многима другима, каже да су Вратарница и Заграђе *бугарска села*, јер говоре бугарски. Они су Мацаци, то је распрострањенији назив, али у Мариновцу их зову *Џивгари*. Он овај назив објашњава тиме што Мацаци много причају, што подсећа на ономагопеју везану за врапце *жив-жив*. Кад се уђе у аутобус у којем су они, то је веома упечатљиво, *као вашар*. (тр. V1г-49) Казивачица из Мариновца (Мар-2) не зна ко су Мацаци (иако је Заграђе Мариновцу суседно село), већ Заграђане и Вратарничане зна као *Џивгаре*. И она каже да, када се уђе у аутобус, од њих не може да се проговори, *само живгаре кано гóд врапци*. Она такође наглашава да је њихов говор другачији и да вуче ка бугарском. (тр. V1г-50) Казивач из Селачке (Сел-5) каже да становнике Вратарнице и Заграђа зову *мало ружно* Мацаци или *Џивгари*. Он не зна шта овај други назив значи, али зна да има пежоративну конотацију. (тр. V1г-51)

V1г-II. Власи

Из података о интеракцији у зајечарском крају, из које и потиче торлачки идентитет, видимо да као група која означава оне наспрам Торлака најчешће стоје Власи. Међутим, у самом торлачком крају о Власима нема много конкретних знања. Зна се само оквирно њихова локација – да су они у околини Зајечара и северно од њега. И ово показује да у етнокултурно мешовитој околини Зајечара називи група углавном имају функцију практичног категорисања. Видели смо да неки казивачи, везујући Влахе за зајечарски крај, и Вратарницу и Грлиште сматрају влашким селима. Један казивач из Јаковца (Јак-7) каже да у околини Зајечара нису Торлаци, већ Власи. Чак, као што смо видели, и за Вратарничане каже да су *Румуни*. (тр. V1г-52). Казивач из Потркања (Пот-1) каже да су Власи од Зајечара према Бору и Неготину (тр. V1г-53). Казивачица из Јаковца (Јак-8) упитана за село Грлиште, чије становништво има исту етнокултуру као у њеном крају, затим за село Велики Извор, у којем су насељеници из централне Бугарске, из околине Тетевена, који говоре бугарским дијалектом, затим за косовљанска села, косовско-ресавског говора, Звездан и Вражогрнац, увек одговара да је за та села чула и да су, по њеном мишљењу, то све Власи. Она износи и своје искуство да су, када је ишла на зајечарску пијаци, тамо говорили влашки. У шали им је рекла да не причају тако, јер их не разуме, и сви су се на то смејали. (тр. V1г-54)

Занимљиво је да о Власима нема много стереотипа. Један казивач (Јак-3) чак каже да, једноставно, не може да да оцену о њима (тр. V1г-55). На основу сопственог искуства знам да је њихов говор један од основних маркера за њихову групну идентификацију, а то потврђују и неки искази казивача. На пример, то потврђује претходно поменути исказ казивачице из Јаковца (Јак-8), која је Влахе на пијаци у Зајечару осетила као друге на основу говора (тр. V1г-54). Потврђује и казивач из Врбице (Врб-3), који каже да у околини Зајечара има Срба и Влаха и да се разликују по говору - Власи причају влашки а Срби српски (тр. V1г-56).

Казивачица из Јаковца (Јак-1) каже да су Торлаци према Зајечару, све док се не дође до оних који причају влашки (тр. V1г-57) Казивач из Дебелице (Деб-3) мисли да су Власи Румуни који су или запосели ове просторе или су их Срби присвојили и желе да их посрбе, али су они задржали свој говор. Чини му се да они никад нису волели Србе, да више воле свој народ. (тр. V1г-58). Овај казивач их, дакле, види као други народ. Такође и један казивач из Новог Корита (НК-3), који каже да су Власи вероватно *нација* која је ту вероватно *остала од давнина*, али признаје да му то баш није јасно, додајући да су они *поред границе* и да су производ мешања људи (тр. V1г-59). Казивач из Дреновца (Дрен-2) каже да су Власи *добри људи* (тр. V1г-60). Казивачи из Трновца (Трн-5,6) кажу да су Власи *супер* људи, гостопримљиви, и веле да имају лепо мишљење о њима (тр. V1г-61).

V1г-III. Изворци

Низводно према Зајечару, у односу на Торлаке и реон Белог Тимока, постоји још један посебан етнокултурни елемент, заступљен у селу Велики Извор поред Зајечара. Реч је о насељеницима из околине Тетевена у централној Бугарској, који и после око три стотине година од насељавања чувају свој говор и друге елементе наслеђа, мада су носиоци српског националног осећаја. Према исказима, Торлаци из реона Белог Тимока имају јасну свест о постојању овог посебног етнокултурног елемента у Великом Извору. Основни маркер на којем почива та свест јесте говор, који се доживљава као бугарски, па се и Великоизворци, у овом крају познати као *Изворци*, карактеришу као *Бугари* или *Бугарáши* (Мар-1, Бор-1, МИ-1,3,6, Врб-1,2,3, Сел-1,2, Ош-2,3, НК-3, Дрен-1,2, Кож-1, Трн-1,2,4,5,6,7, Јак-3,4,5, Јела-1) (тр. V1г-62-80). Казивачи о Великоизворцима углавном више не знају ништа. Само један казивач из Јаковца (Јак-3), коме је сестра била удата у овом селу, поред тога што каже да су Великоизворци Бугари, прича предање које је чуо од Великоизвораца. По овом предању, Велики Извор је у Србији захваљујући Великоизворцу, некадашњем министру и индустријалцу Ђорђу Генчићу, и француској комисији за постављање границе, која је била наклоњена Србији. Захваљујући њима 1918. године граница са Старе планине није спуштена на Тимок, већ је заобишла и ово село. (тр. V1г-81) Ово предање је историјски потпуно нетачно, јер је државна граница у овом делу постављена још 1833. Године, а Ђорђе Генчић је живео крајем XIX и почетком XX века. Један казивач из Новог Корита (НК-3) у Бугараше, који говори бугарски, осим житеља Великог Извора, убраја и становнике села Грљан (тр. V1г-72). Иначе, тачно је да је половина овог села тетевенског порекла и бугарског говора, а другу половину чине Власи. Поред тога, казивачи из Дреновца (Дрен-1,2) кажу да су Великоизворци веома радни (тр. V1г-73). И заиста, они су и данас једни од најпознатијих пољопривредника у околини Зајечара и шире.

V1г-IV. Косовљани

У околини Зајечара постоји још један етнокултурни елемент - такозвани *Косовљани* или *Косовáри*, косовско-ресавског говора, по предању, потомци насељеника са Косова у сеоби Срба под патријархом Арсенијем Чарнојевићем крајем XVII века. Међу испитаницима Торлацима из реона Белог Тимока има и оних (Бор-1, МИ-6, Врб-3), који не знају за постојање Косовљана (тр. V1г-82-84).

Испитаници из Селачке (Сел-1,2) знају само да су Звездан и Вражогрнац српска села, а не влашка (тр. V1г-85). Ипак, највећи број казивача зна да је реч о Косовљанима, односно Косоварима, а управо традиција да су досељени са Косова основни је маркер на којем почива сазнање о њиховом постојању. Казивач из Јаковца (Јак-4) потврђује да су становници села Звездан *Косовљани* (тр. V1г-86). Казивач из Малог Извора (МИ-1), упитан за села Звездан и Вражогрнац код Зајечара, каже да су досељени са Косова, и да на Косову постоје слична имена села, што је чуо у разговору а и видео приликом путовања (тр. V1г-87). Казивач из Трновца (Трн-1) каже да су становници Звездана, Вражогрнца, Сумраковца, Рготине, Јелашнице, Копривнице *Косовари*, насељени са Косова у време Арсенија Чарнојевића. (тр. V1г-88) Казивач из Врбице (Врб-1) каже да су Звезданци *Косовари*, а Вражогрнци само пола, док другу половину њих чине староседеоци (тр. V1г-89). Казивач из Јаковца (Јак-3) каже да су Звезданци *Косовљани*, насељени са Косова, а да Вражогрнци то нису, већ су староседеоци (тр. V1г-90). И казивач из Мариновца (Мар-1) каже да су села Звездан и Сумраковац насељена са Косова, а мисли да Вражогрнац није. Чуо је, али није сигуран, да је и Ласово (становници сврљишко-заплањског говора) са Косова, а тврди и да Грлиште (становништво тимочко-лужничког говора) има једну махалу, око 50 кућа, са Косова. (тр. V1г-91)

Интересантно је да има још казивања по којима је Грлиште, село истог дијалекта као и у реону Белог Тимока, са Косова. Казивач из Трновца (Трн-5) децидно каже да су становници Грлишта *Косовљани* (тр. V1г-92). Казивач из Малог Извора (МИ-1) каже да су досељени са Косова и да нису Торлаци (тр. V1г-93). Други казивач из Малог Извора (МИ-3) каже да су становници Грлишта и Горње Беле Реке друго у односу на његов крај, они су *Косовљани*, а други саговорник у овом разговору (МИ-4) потврђује да су Звезданци *Косовљани* (тр. V1г-94).

Приликом истраживања добијена су и казивања која потврђују да сазнања о Косовљанима, односно Косоварима, у околини Зајечара, раније нису постојала, да су стечена у интеракцији у индустријском периоду, када су људи из торлачког краја почели да раде у зајечарском крају или се у њега населили. Казивач из Зајечара, родом из Ошљана (Ош-1), на питање ко су становници Звездана и Вражогрнца, каже да су *Косовари*, и то се сада зна у Минићеву, али се, по његовом сведочењу, није знало педесетих година XX века. Тада су комуникације биле мање, а данас се то сазнање шири и преко локалних телевизијских и радио медија, као и преко манифестација у Вражогрнцу, Звездану и Рготини, на којима се наглашава косовско порекло. (тр. V1г-95) Казивач из Ошљана, који је живео и радио у Зајечару (Ош-3), каже да су становници Вражогрнца, Звездана, Сумраковца, Трнавца, Рготине *Косовљани*, и да је то чуо када је отишао у Зајечар. Тако их други називају, а и они сами себе. (тр. V1г-96) Један казивач из Ошљана (Ош-2) каже да су становници Звездана, Вражогрнца и Сумраковца *Косовљани*. Он је својевремено радио у Сумраковцу и тада је чуо да становници овог села себе тако називају. Пре тога о томе ништа није знао. (тр. V1г-97).

V1г-V. Пироћанци

Када је реч о идентитетима јужно од Торлака, почећемо од Пироћанаца. Видели смо већ да су у неким селима западног дела околине Зајечара све оне

јужно од те околине звали Пироћанцима, па и оне који живе у средњем Тимоку (за разлику од оних на источној страни зајечарског краја који оне у долини Белог Тимока зову Торлацима или Турлацима). Сви испитаници из Тимока, Торлаци, знали су за Пироћанце, али поимања њиховог распрострањења су различита. Веома је распрострањено мишљење (Мар-1, Врб-3, МИ-6, Сел-1,2, Трн-4,5,6, Јак-1, Деб-1, Ра-6) да су Торлаци до Књажевца, а да су предели изнад Књажевца уз Трговишки Тимок (Заглавак, Буцак) и даље према Пироту насељени становништвом које се зове *Пироћанци*. Ово мишљење постоји без обзира што се Заглавак и Буцак налазе у општини Књажевац и што су далеко од Пирота. (тр. V1г-98-106) Казивач из Мариновца (Мар-1) потврђује и да насељенике из заглавског села Алдинац, у његовом селу зову Пироћанцима (тр. V1г-98). Казивачи из Селачке (Сел-1,2) потврђују да насељенике у њиховом селу из заглавског села Причевца називају Пироћанцима (тр. V1г-101). Казивач из Трновца (Трн-5) дојашњава да, када у његово село дођу људи из Причевца у Заглавку (вероватно мисли на неки конкретан случај те наводи баш ово село), за њих кажу да су Пироћанци (тр. V1г-103). Други казивач из Трновца (Трн-4) за људе из околине Калне (област Буцак), каже да су *Каланци*, чак ту сврстава и нижа, заглавска, села, између Буцака и Тимока (што показује да ову област баш не познаје), али потврђује да се људи из ових крајева у његовом селу називају Пироћанцима. На пример, једног досељеника из Црног Врха код Калне у његовом селу називају *Сретен Пироћанац* (тр. V1г-102). Казивачица из Јаковца (Јак-1) износи податак да се сви изнад Књажевца, па и они из Заглавка, у њеном селу називају *Пироћанац*, *Пирка* или *Доселац* (тр. V1г-104) Казивачица из Равне (Ра-6) вели да се у њеном селу сви од села Трговишта узводно сматрају Пироћанцима. Раније је из ових села, на пример из Каменице (у Заглавку), у Равну долазило много зетова, и они су те називали Пироћанцима. (тр. V1г-106) Казивачица из Селачке (Сел-3), која је из породице насељеника из заглавског села Причевца, потврђује да их Торлаци у овом селу називају Пироћанцима иако се они не осећају као Пироћанци. Они немају за себе посебан назив, нису Пироћанци а нису ни Торлаци, кажу да су из општине Књажевац, а, од када живе у Тимоку, представљају се и као Торлаци. Потврђује да је према њима, као досељеницима, била, а постоји и данас, одређена дистанца. Према њима су се понашали лоше, њу и њену браћу и сестре су, када су били мали, деца игнорисала, а понекад су их и вербално понижавала. (тр. V1г-107)

Нека казивања (Сел-5, Ош-1,3,6, Јак-4,5,6, Трн-1,2, Јела-1, Ра-2,5,6, Пот-2,3,4) дају нам потврду да се Пироћанцима сматра становништво Буцака и даље према пиротском крају (тр. V1г-108-118). И из сопственог искуства знам да у Ошљану две насељеничке породице, једну из Ћуштице у Буцаку, а другу из Рудиња у општини Пирот, зову Пироћанцима (*Пирочанци*). Казивач из Зајечара, пореклом из Ошљана (Ош-3), каже да се у Зајечару (где живи и доста Торлака), кад је почело насељавање у време индустријализације сматрало да су Пироћанци сви од Буцака (помиње села Габровница, Равно Бучје, Стањинац) према Пироту, нико није говорио за људе из Буцака да су *Каланци* или *Буцаклије*, већ Пироћанци (мада је била присутна реч *Буцак*). Пироћанцима, по његовим речима, нису сматрани они који су припадали Заглавском срезу. (тр. V1г-110). Казивачи из Рготине северно од Зајечара, пореклом из Трновца (Трн-1,2), кажу да се у Рготини насељеници из Црног Врха у Буцаку, сматрају Пироћанцима, а исто тако и насељеници из околине Црне Траве у јужној Србији, који се у другим крајевима

сматрају Црнотравцима (тр. V1г-113). Казивачица из Равне (Ра-2) каже да су Пироћанци и становници околине Калне, иако ово подручје припада општини Књажевац. Некада су из овог краја у Равну долазиле жене као надничарке и називали су их Пироћанкама. Оне су носиле другачију, пиротску, ношњу, која се у Тимоку није носила. (тр. V1г-115) И друге казивачице из Равне (Ра-5,6) кажу да у њиховом селу и становнике околине Калне називају Пироћанцима, иако ово подручје административно припада Књажевцу (тр. V1г-116). Такође, и казивач из Потркања (Пот-3) каже да у његовом селу и становнике околине Калне називају Пироћанцима. Зна да припадају општини Књажевац и да се називају и *Калáнци*. (тр. V1г-117) Још један казивач из Потркања (Пот-4) каже да су житељи околине Калне Пироћанци (узводно од Горње Каменице су Пироћанци) (тр. V1г-118).

У реону Белог Тимока има и казивача по којима становништво које се назива Пироћанцима почиње од границе између општине Књажевац и општине Пирот. По једном казивању из Малог Извора (МИ-1), Пироћанци су од села Темска па надаље, а људи каланског краја су Торлаци (тр. V1г-119). Један казивач из Јаковца (Јак-9) каже да су Пироћанци од села Базовика (суседно селу Темска) даље према Пироту (тр. V1г-120). Други казивач из Јаковца (Јак-2) каже да су Пироћанци вероватно од Темске и Базовика (тр. V1г-121). Трећи казивач из Јаковца (Јак-3) каже да су Пироћанци у околини Пирота, а не зна где припадају села из околине Калне и она између каланског краја и Књажевца (тр. V1г-122). За казиваче из Врбице (Врб-1,2) становници околине Калне нису *Пироћанци*. Један (Врб-2) каже да су они *Калáнци*, а други да су *Заплáњци*, што је вероватно лапсус од *Заглавци*. (тр. V1г-123)

Иначе, када је реч о маркерима на основу којих Торлаци у реону Белог Тимока Пироћанце виде као другачије, на првом месту је говор, иако је реч о говору истог, тимочко-лужничког, типа. Казивач из Ошљана (Ош-3) каже да се Пироћанци разликују по говору, да им је дијалекат другачији (тр. V1г-124). Казивач из Потркања (Пот-3) такође каже да се Пироћанци од Торлака разликују по говору (*нагласак*) (тр. V1г-125) И један казивач из Јаковца (Јак-8) тврди да Пироћанци причају другачије (тр. V1г-126) И други казивачи из Јаковца (Јак-4,5,6) тврде да имају другачији говор, а један од њих (Јак-6) додаје да се говор разликује много и наводи неке разлике: *товá* и *при* код Пироћанаца у односу на *то* и *код* код Торлака (тр. V1г-127). Један казивач из Новог Корита (НК-3) тврди да Пироћанци бугарски говоре, имају бугарски нагласак, и да су *Бугари*, *Бугарáши* (тр. V1г-128).

Неки казивачи, који су имали контакт са Пироћанцима, наглашавају да је реч о веома радним и штедљивим људима, али гостопримљивим, поштеним, добронамерним и друштвеним. Једна казивачица из Новог Корита (НК-1) каже да су својевремено четрнаест година код ње становали *Пироћáнци* из села Стол код Бабушнице, и да по њима цени да су вредни, печалбари, веома штедљиви у односу на оно што зараде, али гостопримљиви, обавезно и од срца почасте госта оним што имају, друштвени су и воле шалу - *што има, има да подéли, а што заради, има га сто пут завéже да га сачува* (тр. V1г-129). Казивач из Дебелице (Деб-3) каже да су *Пироћáнци* веома поштени људи и добри радници и мајстори. Посебно су им вредне жене, па зато постоји пословица: *Ако оћеш да се обогáтиш, узми црну Пироћáнку, свињу морáвку и краву симентáлку*. (тр. V1г-130) Казивачица из Равне (Ра-6), чији је супруг *Пироћанац* из Црног Врха код Калне,

каже да су Пироћанци бољи људи од Свљижана, да су *стварно људи добри*, да су *гостопримљиви*, да су *радници* и да *воле да створе, да имају*. (тр. V1г-131)

V1г-VI. Заглавчани

Видели смо да се Торлаци у средњем Тимоку претежно везују за долину Белог Тимока од Вратарнице до Књажевца. Такође смо видели да се Пироћанцима, са којима постоји однос ми-они, на овом подручју често сматра становништво од почетка Буцака или чак од границе општина Књажевац и Пирот, после Буцака. Питање је каква су сазнања код Торлака у реону Белог Тимока у вези са термином Заглавак, који се користи као име за старопланинску зону између Тимока и Буцака, уз српско-бугарску границу (у литератури, административним поделама...). Према подацима добијеним у истраживању, Торлаци из реона Белог Тимока скоро да не знају да се област између Књажевца и Буцака назива Заглавак и људи *Заглавци*, *Заглавчани* или *Заглавчање*. На пример, казивачица из Ошљана (Ош-5) децидно каже да не зна за ове термине (тр. V1г-132). Ипак, забележно је неколико казивања из којих се види да казивачи имају неке представе о овим терминима. Казивач из Ошљана (Ош-1) објашњава да је некада и становнике ове области сматрао Буцаклијама а и Заглавчанима, јер као омладинац није имао представе о распрострањењу Заглавка и Буцака. Тек на предвојничкој обуци у Књажевцу, где је био у контакту са вршњацима из целог књажевачког краја, он је схватио да је Буцак *више*, област око Калне, а да је Заглавак ниже, око села Жуковца. У то време је често помињан и *Тимочко-заглавски партизански одред* из Другог светског рата, чије име је донекле упућивало на одређена подручја. (тр. V1г-133). Казивач из Јаковца, који је по мајци пореклом из Татрашнице у Буцаку (Јак-2), људе изнад Књажевца, и Заглавка и Буцака, означава термином *Заглавци*. *Заглавчање* су, по њему, *ни Пироћанци ни Торлаци*. Они су *на неки начин самоникли, још из турског времена*. Мислећи на етнокултурне одлике становника Буцака (које се разликују од одлика становника Заглавка), он каже да се Заглавчани од Торлака разликују по ношњи и да *доста културолошки гравитирају ка Пироту, јер су имали економских потреба да иду у Пирот*. Он јасно каже да, говорећи ово, пре свега има у виду *Каланице*, становнике области око Калне, али да су и становници нижих села – Доње и Горње Каменице и Штрпца, за њега *Заглавци*. (тр. V1г-134) Мајка овог казивача, рођена у Татрашници, у Буцаку (Јак-9), у независном разговору каже да се људи њеног краја зову *Заглавци*. И становници села Каменица и Штрпци су, по њој, *Заглавци*, а ниже, од места Бараница (изнад села Трговишта које је спојено са Књажевцем), су Торлаци. (тр. V1г-135). Казивачи из Трновца (Трн-1,2), пошто су рекли да су Торлаци до Књажевца, упитани су које је становништво изнад Књажевца. Врло несигурно су одговорили да је изнад Књажевца *Заглавак* (тр. V1г-136). Казивач из Јелашнице (Јела-1), села које се граничи са заглавским селима, каже да је *Заглавак горе* од села Трговишта (првог изнад Књажевца уз Трговишки Тимок) па навише. Међутим, он ту не рачуна села Шарбановац и Радичевац (која се у антропогеографској литератури сматрају заглавским), јер су она била административно у Тимочком срезу, односно у општини Минићево. (тр. V1г-137) Казивачица из Новог Корита (НК-1) у први мах каже да су становници изнад Књажевца Пироћанци, а онда додаје да они имају још нека имена. На питање да ли су они *Заглавчање*, она потврђује. (тр. V1г-138) Казивач из

Потркања (Пот-4), на питање како се називају становници подручја узводно од села Трговишта, није могао да се сети, али, на помен речи Заглавак, и он каже да се називају *Заглавчање*. Додаје да су они према Пироту и да нису Торлаци. (тр. V1г-139) Казивач из Врбице (Врб-1), која је удаљенија од Заглавка, каже да су становници од Трговишта навише *Заплањци*, што је лапсус или грешка од *Заглавци* (тр. V1г-140). Казивач из Равне (Ра-6), на питање шта је Заглавак и ко су Заглавчани, каже да *има некакав Срез заглавски*, али не зна где је и докле је био. Други казивач из Равне (Ра-5) додаје да је Заглавак од Трговишта до Калне. (тр. V1г-141)

V1г-VII. Сврљижани

Поред Пироћанаца, Торлаци Белог Тимока на југу као другачије виде Сврљижане. Према два сведочења, неки у овом крају и Сврљижане називају Пироћанцима. Једно сведочење даје казивач из Трновца (Трн-6) (тр. V1г-143), а друго казивачица из Боровца (Бор-3), која је и сама насељеница из околине Сврљига и која се осећа као Сврљижанка (тр. V1г-144). Ипак, већина казивача из овог краја (Мар-1, Ош-1,3, Деб-1, Јак-2, Јела-1, Пот-1) зна да су Сврљижани изнад Књажевца, иза планине Тресибаве (после књажевачких села Понор, Крента, Мучибаба) (тр. V1г-145-151). Неки казивачи помињу и конкретна сврљишка села: Црнољевицу и Лалинац (Мар-1), Бурдимо (Ош-1), Миљковац (Ош-3). (тр. V1г-145-147) Казивач из Равне (Ра-3) каже да подручје Сврљижана из правца тимочке долине почиње од села Миљковца узводно. Казивачица из Равне, пореклом из Сврљишког краја (Ра-4), додаје да се ово село зове Сврљишки Миљковац, али припада књажевачкој општини. Она каже да сврљишка општина почиње од села Палилула. (тр. V1г-152) Казивач из Равне (Ра-5) каже да су Сврљижани у *Сврљишко*. Други казивач из овог села (Ра-6) додаје имена сврљишких села Сврљишке Топле, Миљковаца, Тијовца. (тр. V1г-153) Казивач из Ошљана (Ош-1) каже да у његовом селу за сврљишки крај постоји реч *Сврљишко* и да је у њему доста снаја из овог краја (помиње село Бурдимо). Каже да је овај крај од Тресибаве према Сврљигу, висораван од села Бели Поток, и додаје да је *неко можда* и село Мучибаба сврставао у Сврљишко, јер су они једно време гравитирали према Сврљигу иако су на тимочкој страни (наводи исти случај са селом Криви Вир код Бољевца, које је у тимочком сливу а гравитира Параћину). (тр. V1г-155)

Искази два казивача (НК-1, Деб-3) показују нам да у реону Белог Тимока има оних који само знају за Сврљижане као категорију, а не нешто више о њима. Они кажу да са њима једноставно нису имали додира. (тр. V1г-155 и 156) Само један казивач из Јаковца (Јак-3), са приличном сигурношћу, тврди да за Сврљижане неки користе и назив *Врџани* (тр. V1г-157). Неки казивачи разлику између становништва свог краја и Сврљижана виде у говору, иако су у оба краја затупљени говори истог типа. Казивачи из Потркања (Пот-2,3), на питање шта одликује Сврљижане, одговарају да и они имају *свој нагласак* (тр. V1г-158). Казивачица из Равне, родом из сврљишког краја (Ра-4), каже да у Равни за њу кажу да је *Сврљижанка*, јер се њен говор мало разликује од онога у Равни, код ње се каже *оћу, нећу*, а у Равни *очу, нечу* (тр. V1г-159). Казивач из Јаковца (Јак-8) тврди да Сврљижани прилично другачије говоре (тр. V1г-160). Казивач из Врбице (Врб-1) сматра да се Пироћанци и Сврљижани познају по говору и да он увек

може по говору да препозна ко је ко. Као примере, наводи речи *некња* (однедавно) и *ја гу, ти гу*. (тр. V1г-161)

Ипак, најраширенији стереотип о Сврљижанима јесте да су склони крађи. Казивач из Ошљана (Ош-3), осим што потврђује овај стереотип као генерални став, наводи и један пример да је неки Сврљижанин, када је видео кош кукуруза у домаћинству у којем нема људи, и сам закључио да би у његовом крају такав кукуруз одмах украли. Казивач каже да се, према ономе што је чуо, у сврљишком крају дешавају крађе јагањаца у торовима и слично. (тр. V1г-162) Казивач из Малог Извора (МИ-1) испричао је две шале на рачун Сврљижана. Прва је да они увију *пржено* (јело од прженог поврћа) и хлеб у мараму и на послу ставе у џеп да им их нико не украде. Друга је да су на прузи Књажевац - Ниш код Сврљига намерно направљене кривине, јер тако машиновођа може да види последњи вагон да га Сврљижани не би откачили. (тр. V1г-163) Казивач из Селачке (Сел-1) објашњава да је сврљишко село Драјинац посебно познато по лоповлуку и наводи анегдоту да је Драјинчанин на улазу у једну ћурчијску радњу у Сврљигу откачио кожу која је ту висила, ушао у радњу и питао ћурчију да ли такве коже прима. Овај га је питао одакле је и, када је чуо из ког је села, рекао му је: *Носи то и иди одавде, да те не видим*, а он је отишао са кожом. Казивач наглашава да су Драјинчани *опасни*, то јест веома препредени људи. И други саговорник из Селачке у овом разговору (Сел-2) наглашава да су Сврљижани веома препредени. (тр. V1г-164) Казивачица из Равне (Ра-6), чији је муж *Пироћанац* из Буцака, каже да су Пироћанци (мислећи на Буцак) бољи од Сврљижана. Пироћанци су *стварно добри људи*, гостопримљиви и радни, *воле да створе, да имају*, а Сврљижани су *лукави људи*, *Сврљижанин мож те превари у свако време, немаш поверење у њега*. (тр. V1г-165)

V1д. Други групни идентитети Торлака

V1д- I. Егзоними Власи, Бугари, Бугараши и Пироћанци

Видели смо да на интеракцијском нивоу људе око Белог Тимока у зајечарском крају и северније називају Торлацима. На удаљенијим просторима, пак, људе овог краја углавном другачије поимају - као Влахе, Бугаре, Бугараше или Пироћанце. Казивач из Врбице (Врб-1) каже да отац његове снахе из Плужине код Сврљига људе тимочког краја, где се налази и Врбица, зове Власима (тр. V1д-1). Једна казивачица из Селачке (Сел-7) објашњава да њу и њене, када су као сватови отишли у Нови Сад за будућу супругу њеног унука, нису сматрали Торлацима, већ Власима. Они су им објашњавали да не знају ни једну влашку реч и да су они Тимочани. (тр. V1д-2) И из сопственог искуства знам да многи људи из Београда све становнике источне Србије сматрају Власима. О овоме сведочи и један запис пронађен на једном интернет форуму, који је, поводом теме *Нагласци и акценти*, дала нека девојка из Београда:

На пијаци сретнем баку моје пријатељице, Влајну, баба Никосаву. Носи корпу, зембиљ и неколико кеса. Сустижем је и кажем: „Добар дан, бако, ја сам Милина другарица, дајте да Вам помогнем“, на шта баба Никосава каже: „Не треба, сине, сами че га исецамо...!“ Када сам, пре пар година, била са том мојом пријатељицом у завичају њених родитеља, једном селу у околини Књажевца, чула сам како мештани говоре неким чудним језиком. Мислила сам да је то влашки, јер

Влахе, некако, везујем за Источну Србију... Али, не. Преварила сам се. Тај крај је познат по „Торлаци“ – „Несмо ми Власи, ми смо Торлаци“ – кажу, скоро увређено. Што због акцента, што због иностраних речи, скоро ништа разумела нисам, иако сам се трудила. Касније сам сазнала да постоји речник торлачког језика, у издању САНУ. И мој посао је везан за путовања, обишла сам Србију уздуж и попреко, али нешто неразумљивије од тог, торлачког и језика и акцента – нисам чула.³⁴⁰

Казивач из Потркања (Пот-3) каже да људе његовог краја Власи у Бору, где је он радио, не зову Торлацима, већ Бугарима, а Торлацима они зову сами себе (тр. V1д-3). Казивач из Малог Извора (МИ-1), који је као возач камиона доста путовао, каже да људе његовог краја у централној Србији (конкретно наводи градове Јагодину и Краљево) називају Бугарашима. Исти казивач објашњава да има искуства, када је путовао као возач и када је као војник радио на аутопуту Љубљана – Загреб, да су људе његовог краја поимали као Пироћанце. Он мисли да дубље на западу људе његовог краја сматрају Пироћанцима. (тр. V1д-4). Казивачице из Боровца (Бор-2,3) кажу да са стране људе њиховог краја зову Власима. У пиротском крају их зову Власима, али их са стране зову и Пироћанцима, иако они Пироћанцима сматрају неке друге људе. (тр. V1д-5). Казивачица из Јаковца (Јак-6) сведочи о томе како је у Београду доживела у продавници да јој, због говора, кажу да су људи њеног краја Бугари и Пироћанци. Други казивач из Јаковца (Јак-5) сведочи и о томе да су његову ћерку у Нишу где је студирала, пошто је из Зајечара, звали *Влајна*. Трећи казивач из Јаковца (Јак-4) потврђује да све људе из Тимочке крајине зову Власима. (тр. V1д-6)

V1д- II. Тимочани

Већ смо видели да становнике око Књажевца и Белог Тимока становници Буцака и сврљишког, сокобањског и бољевачког краја сматрају Тимочанима. Казивачица из Јаковца (Јак-9), чија се породица населила из Татрашнице у Буцаку у Доње Зуниче у Тимоку, потврђује да су у Татрашници становнике реона Белог Тимока називали Тимочанима, а да у Зуничу себе сматрају Торлацима (тр. V1д-7). Међутим, у одељку о простору који насељавају Торлаци већ смо видели да се за овај простор, и у њему самом, осим термина торлачки крај и Торлачија, користи и термин тимочки крај. Ту је некада била и административна јединица Тимочки срез. На овом простору се јавља и самоидентификација са називом Тимочани.

Неки казивачи потенцирају управо овај идентитет. На пример, један казивач из Равне (Ра-5) каже да се људи његовог краја обично зову Тимочанима. Реч је, по њему, о околини Књажевца, а у суседству су Сврљижани и Сокобањци. (тр. V1д-8) Неки казивачи потврђују да су носиоци оба идентитета – и торлачког и тимочног. Казивач из Потркања (Пот-4) каже да људе његовог краја зову и Торлацима и Тимочанима (*Тимочање*) (тр. V1д-9). Казивач из Јелашнице (Јела-1), на питање да ли су људи његовог краја Торлаци или Тимочани, каже да су и једно и друго; Тимочани су јер живе у долини Тимока (тр. V1д-10).

Према неким казивањима, у реону Белог Тимока, они са планинских падина Тимоком сматрају само простор у равници поред Тимока, а Тимочанима људе из ових села. На пример, казивачица из старопланинског села Ошљана (Ош-

³⁴⁰ forum.beogradcafe.com, послато 16. априла 2005. године; тема: *Нагласци и акценти*.

5) каже да су Тимочани становници села поред самог Тимока, а Ошљане се, по њој, не рачуна у Тимок (тр. V1д-11).

Неки казивачи потврђују да се даље од свог краја идентификују као Тимочани. Казивач из Ошљана (Ош-3) потврђује да, кад иде негде даље - он је Тимочанин, становник Тимочке крајине, а у Зајечару - он је Торлак (тр. V1д-12). Казивачица из Селачке (Сел-7) каже да је, реагујући на то што су је у Новом Саду звали Власима, објашњавала да су људи њеног краја Тимочани, а не Власи (тр. V1д-13)

И казивачица из Равне (Ра-1) каже да би негде даље од свог краја, на пример, у Београду, за народ свог краја рекла да су Тимочани. Касније у разговору, потврђује свој тимочки идентитет и, на питање на ком простору су Тимочани, она набраја само своје и неколико околних села у долини Белог Тимока – Равну, Потркање, Зуниче и Дебелицу, додајући да за становнике других села не зна да ли су Тимочани. (тр. V1д-14)

Казивач из Зајечара, пореклом из Ошљана (Ош-1), зна за више значења Тимока и Тимочана. Он потврђује да су људи из Буцака, а то зна од свог пријатеља из Алдине Реке насељеног у Зајечару, говорили: *Идемо у Тимок да косимо* (ишли су да косе као печалбари од априла до јула месеца), а то је значило да су ишли у реон Белог Тимока (од Књажевца до Вратарнице). С друге стране, виша села у реону Белог Тимока (међу којима је и његово родно Ошљане), Тимоком сматрају само равницу поред Белог Тимока (атари Минићева и нижих села око њега: Дебелице, Дреновца, Јелашнице, Малог Извора...), па би говорили, на пример: *Ено, у Тимок се родила пшеница*. Казивач зна да је његов крај у науци (етнологији и антропогеографији) третиран као Тимок. Он је свестан и тога да за људе његовог краја кажу да су Торлаци а и Тимочани, с тим што је назив Торлаци, по њему, *примарнији*. Објашњава да он ипак Тимочанима сматра људе од изворишта до утока Тимока, односно да је то шири идентитет од торлачког (торлачки он везује само за простор од Вратарнице до Књажевца). (тр. V1д-15)

V1д-III. Књажевчани

Видели смо да неки казивачи Тимоком сматрају околину Књажевца. У овом крају, то знам и из личног искуства, реч Књажевчанин се ретко уопштава за читав крај (за разлику од, на пример, термина, Пироћанци, Сврљижани, Сокобањци...), односи се углавном само на становнике града Књажевца. Но, искази два казивача нам сведоче да и код становника околних књажевачких села може да постоји идентификација са Књажевцем, с тим што је у оба случаја у функцији објашњења положаја свог села са којим се такође врши самоидентификација. Казивач из Јелашнице (Јела-1), који је рекао да су људи његовог краја и Тимочани и Торлаци, каже да никада са стране није наглашавао ова два идентитета, већ је говорио да је *Књаже́вчанин*, односно да је из Јелашнице код Књажевца. (тр. V1д-16) Казивачица из Јаковца (Јак-1), иако зна да се људи њеног краја сматрају Торлацима, каже да се са стране претстављала и тако што је говорила да је из Јаковца код Књажевца (тр. V1д-17)

V1d-IV. Срби

Паралелно са разним локалним и регионалним идентитетима, па и торлачким, на истраживаном подручју реона Белог Тимока, разуме се, егистира и национални идентитет. Неоспорно је да се сви становници овог подручја, осим Цигана и појединачних насељеника из других крајева, национално осећају и изјашњавају као Срби. На простору реона Белог Тимока, без обзира што има етикетирања да су неки Бугари или Бугараши, све становништво је неоспорно српског националног идентитета. Овај идентитет се, као и у свим државама, потхрањује преко школства, медија, културних институција, државних и локалних управних институција, цркве. Један од видљивих и јасних знакова националног српског идентитета у великом броју села овог реона јесу спомен плоче или споменици, у њиховим центрима или на другим истакнутим местима, погинулим мештанима у Балканским и Првом светском рату у саставу српске војске.

У самом истраживању нису постављана питања која се односе на осветљавање природе националног идентитета, већ питања која се тичу односа националног и торлачког идентитета, са циљем да се што више осветли феномен торлачког идентитета. Неколико казивача је, без подстицаја да се изјасне о националном идентитету, ипак нагласило управо национални, српски, идентитет. Казивач из Дебелице (Деб-3), на питање по чему се познаје Торлак, објашњава да се Торлаци не разликују од другог становништва овог краја, *то су све Срби, то су све слични*, и децидно одбацује да су Торлаци Бугари, наглашавајући да су *чисти Срби* (тр. V1д-18). Казивачица из Новог Корита (НК-3), на питање како се зове народ њеног краја, каже да су то Срби, а у неку руку су и Торлаци. Језик је српски, а поред границе (где је и њено село) има мало бугарског утицаја, што је, како сматра, нормално (тр. V1д-19). На исто питање казивач из Јаковца (Јак-8) такође одговара да су то Срби, а онда додаје да су Торлаци. Касније у току разговора каже да су сви у овом крају Срби, али њих зову Торлацима. У околини Зајечара су, по њему, Бугараши и Власи. (тр. V1д-20) У два наврата, на исто питање, како се зове народ њиховог краја, казивачи су одговорили да су Срби, али одмах нагласили и назив суседне регионалне групе Маџаци, коју, очигледно, не сматрају довољно *чистим* Србима. Они се не идентификују са називом Торлаци, а на захтев да се изјасне о свом ужем идентитету у односу на национални, они се опредељују за сеоски. Казивач из Врбице (Врб-3) каже да су у суседном Заграђу *Маџаци*, а у његовом селу Срби, који немају други назив (тр. V1д-21) Казивачица из Мариновца (Мар-2) каже да су у суседном Заграђу *Џивгари*, а у њеном селу нису Џивгари већ Срби. На напомену да су Срби у целој Србији, она каже да су у њеном селу Мариновчани (*Маринóвчење*). (тр. V1д-22)

Неким казивачима из реона Белог Тимока током разговора постављано је и питање да ли су Торлаци Срби или Бугари. Неки од њих су одбацили било какву везу с Бугарима. Казивачица из Мариновца (Мар-2) децидно одговара: *Ма, нисмо Бугари, бре, каквi Бугари* (тр. V1д-23) Казивачи из Трновца (Трн-6,7) слично реагују на постављено питање: *Ао, па Срби, дабоме; Кудé су Бугари, нема туј Бугари; Каквi Бугари? [...] Српско порекло, то одвајкада.* (тр. V1д-24) Казивач из Врбице (Врб-3) каже да су Торлаци Срби и да сам назив Торлак подразумева да су Срби, наспрам назива Влах и Бугарин (тр. V1д-25). Казивач из Ошљана (Ош-2) кратко одговара: *Турлаци су Срби* (тр. V1д-26). Казивач из Зајечара, родом из Ошљана (Ош-1), каже да су Торлаци *кад узмемо све околности*, у које убраја

ношњу и културу уопште, Срби. Он додаје да се осећа као Србин. (тр. V1д-27) И из сопственог искуства знам да у овом крају има људи са јачим српским националним осећајем, а један од маркера тог осећаја јесте и дистанца према Бугарима због другог Балканског и светских ратова, као и проблема са Информбироом после другог светског рата. Овај осећај је, чини се, и систематски развијан од власти у овим пограничним крајевима.

Међутим, неки казивачи, иако потврђују српски национални идентитет, потврђују и везу Торлака са Бугарима. Ту везу доживљавају на основу неких сличности у говору. Интересантан је пример казивачице из Равне (Ра-3) која је рекла да говор Торлака има везе са бугарским, а онда, на питање да ли су они Срби или Бугари, одговорила: *Па, ја мислим да су Срби. Не мож да будемо ми Бугари, кад смо ми Срби. Ни случајно.* (тр. V1д-28). Казивач из Потркања (Пот-1) каже да људи његовог краја убацују и *бугарски речник*, не говоре *право српски*. На питање да ли су они Срби или Бугари, он каже да су Срби, али су поред границе и *ондак се мало меша тај говор*. (тр. V1д-29) Други казивач из Потркања (Пот-4) каже за људе свог краја: *Ми више бугарски овде говоримо* и каже да имају *мешани речи*, али на питање да ли су они Срби или Бугари, каже да су Срби. (тр. V1д-30) Казивачи из Јаковца (Јак-4,5,6) потврђују да су Торлаци Срби, али један (Јак-6) додаје да *некако говор тај дојде као бугарски* (тр. V1д-31) Казивачица из Малог Извора (МИ-6), иако њен супруг потврђује српски национални идентитет, везано за говор каже: *на бугарски навџамо мало*. Каже и да има много бугарских речи и да су Торлаци много блиски Бугарима (тр. V1д-32) Казивач из Селачке (Сел-3) каже да Торлаци *мешају говор*, и, упитан да их национално одреди, он каже да су *кобајаги Срби* (тр. V1д-33). Казивач из Трновца (Трн-6), каже да Торлаци, којима и сам припада, могу да имају везе с Бугарима, јер слично говоре (тр. V1д-34) Други казивач из Трновца (Трн-4) такође каже да су Торлаци Срби, али *ту има помешан говор, ми не говоримо право српски говор, као што говоре Шумадинци и други. Ми мешамо мало и бугарски*. То објашњава податком који је чуо да су Бугари *владали до Бугар-Морáву*, па и овим просторима. (тр. V1д-35). У Трновцу су и други казивачи (Трн-1,2) рекли да је торлачки говор специфичан због бугарског утицаја, има бугарске речи, али кажу и да су Торлаци Срби и да је говор такав због некадашње владавине Бугара на овим просторима (тр. V1д-36). Казивач из Ошљана (Ош-2) каже да су Торлаци *Срби Бугараши*. Они су Срби, али он је чуо да је некада Тимок био под бугарском владавином. (тр. V1д-37) Казивачица из Новог Корита (НК-1), на питање да ли су Торлаци Срби или Бугари, каже да не зна одговор. На питање шта је њен идентитет, она одговара да је Торлакиња. На следеће питање, да ли је Српкиња, каже да је Српкиња откад зна за себе, али зна да су ове просторе држали Бугари и оставља могућност да је онај ко се у то време овде родио - Бугарин (дакле националну припадност везује за државно власништво над територијом). (тр. V1д-38) Казивачица из Боровца (Бор-1), на питање да ли су Торлаци Срби или Бугари, каже да имају неко сродство са Бугарима, јер, на пример, неке бугарске песме на радију она може да разуме као српске (тр. V1д-39).

Поред наведених мишљења, имамо и два која Торлаке одређују као прелаз између Срба и Бугара и као етничку посебност. Казивачица из Кожеља (Кож-1) каже да становници њеног краја нису ни Бугари ни Срби, говор им је *измешан* - зову их Торлацима (тр. V1д-40). Казивач из Малог Извора (МИ-1) мисли да

Торлаци нису ни Срби ни Бугари, према границама су једно или друго, али у суштини су Торлаци, нешто посебно (тр. V1д-41).

V1д-V. Планинци - Низијци

Истраживањем у реону Белог Тимока добијени су и подаци који сведоче о постојању односа ми-они између низијаца у долини Тимока и висијаца на падинама Старе планине и Тупижнице. Постоје мишљења да се људи из виших села ове области (на падинама Старе планине и Тупижнице) по менталитету разликују од људи из нижих села (у долини Белог Тимока). Према исказима, низијци су лоши људи, прорачунати, циције, негостопримљиви, за разлику од висијаца, који су добри, несебични, гостопримљиви. Казивач из Зајечара, пореклом из Ошљана (Ош-1), каже да је било уврежено мишљење да боље угосте људи из Радичевца, Новог Корита, Ошљана, него људи из Дебелице и других нижих села. Људи из низије су веће рачунције, циције и негостопримљиви су. (тр. V1д-42) Други казивач из Ошљана (Ош-3) каже да су људи гостопримљивији ако је село сиромашније (планинска су сиромашнија од низијских), а *тврђи* ако су имућнији (тр. V1д-43). Казивачица из Кожеља (Кож-1) каже да људи из низијских села неће да понуде човека на ручак - ако тамо иде, мора сâм да носи храну. Наводи пример суседног села Дреновца, за чије се становнике у шали каже да *ране мачку у шиник*, односно да штеде храну и када хране мачку. (тр. V1д-44) Казивач из Јелашнице (Јела-1), која је низијско село, каже да и његово искуство говори да су људи рођени даље од града искренији и поштенији од оних који су рођени ближе граду. Каже да су, на пример, Мањинчанин, Кожељац, Ошљанац, Коричанин, Радичевчанин, Шарбановчанин, увек приступачнији у односу на Јелашничанина, Дебеличанина, Минићевца или Витковчанина, Горњезуничанина: *Ми смо мало поизмућкани људи овде, јер смо прихватили многе градске ствари које нису добре*. У првом реду реч је о гостопримству. Има примере да су га, када је одлазио, на пример, у Кожељ и Мањинац, увек питали да ли је гладан и нудили да једе или преноћи. Такве појаве су у нижим селима ређе. (тр. V1д-45)

V1д-VI. „Већинци“

Према неколико казивања, у селима Равна и Потркање, која се налазе са леве стране Белог Тимока, у тимочкој долини, њима суседни становници преко Тупижнице и њених огранака, то јест становници западног дела општине Књажевац, називају се *Већинци*. Казивач из Потркања (Пот-1) каже да у његовом селу Већинцима зову становнике Валеваца, Лепене, Каличине Дречиновца, Стогазовца, Влашког Поља, а не и становнике тимочких села Штипине, Потркања, Равне и Дебелице, која се са њима граниче и која се рачунају у *тимочки крај* (тр. V1д-46). Други казивач из Потркања (Пот-4) каже да су вероватно и становници ових села Торлаци, али их они зову Већинцима. Као села са таквим становништвом помиње Валевац, Доњу Соколовицу, Бучје, Влашко Поље и Ласово (из којег је његова баба). Казивач објашњава да је разлог надевања овог имена то што *они кажу "оћу", "нећу", а ми овдекај Тимочање "очу", "нечу"* (тр. V1д-47). Дакле, овај назив је последица осећаја различитости на основу разлика између два сродна типа тимочко-призренских говора - тимочко-лужничког и сврљишко-заплањског. Трећи казивач из Потркања (Пот-3)

потврђује назив *Већинци*, и то да је настао по томе што његови носиоци говоре на "ћ" - "оћу", "нећу" (тр. V1д-48). Такође и казивачи из Равне (Ра-5,6) потврђују овај назив за становнике села Валевац, Лепена, Каличина, Вина, Влашко Поље и Мањинац, као и даље према Сокобањи. Потврђују и да је то због разлика између говора - *оћу*, *нећу* у односу на *очу*, *нечу*. Сматрају да *Већинци* нису Торлаци. (тр. V1д-49). Казивачица из Кожеља (Кож-1), иако не помиње назив Већинци, потврђује осећај да суседна села Мањинац и Бучје (сврљишко-заплањског говора) имају *други говор много*. Претпоставља да су и они Торлаци, јер су такође становници истог некадашњег, Тимочког, среза. (тр. V1д-50)

V1д-VII. „Бугарашии“

У селу Равна, у долини Белог Тимока, од једне казивачице је записано да су у овом селу за становнике села на обронцима Старе планине, уз државну српско-бугарску границу, користили назив *Бугарашии*. У једном делу разговора она даје информацију да су Бугарашима сматрали становнике области Заглавак (мада она термин Заглавак не користи). Као пример наводи село Старо Корито. Каже да су људе ове области неки називали Бугарашима а неки Торлацима. У другом делу разговора она каже да људе њеног села и околине, у долини Белог Тимока, називају Торлацима, а Бугарашима становнике старопланинских обронака, на пример села Ошљана и Новог Корита (села у ареалу Белог Тимока). (тр. V1д-51)

V1д-VIII. Сеоски идентитети

У реону Белог Тимока, како показују истраживања, веома су изражени сеоски идентитети. Неки казивачи, упитани за свој регионални идентитет, нагласили су свој сеоски идентитет. На пример, казивач из Равне (Ра-5) на овакво питање одговара: *Већином су Раванци* (после следећег питања рекао је да су Тимочани) (тр. V1д-52). Казивачица из Мариновца (Мар-2) на питање о идентитету каже да су у суседном селу Заграђу *Џивгари*, а у њеном селу Срби. На следеће потпитање она каже да су у њеном селу Мариновчани (*Мариновчење*). На питање о идентитету целог минићевског краја, она набраја становнике околних насеља: Врбичане (*Врбичење*), Стубалце, становнике мариновачког засеока Стубал (*Стубљчење*), Боровчане (*Барвчачење*) (тр. V1д-53).

Међутим, израженост сеоских идентитета у реону Белог Тимока показује изразито развијено међусеоско задиркивање, у којем се исказују стеротипи о становницима појединих села и које се у комуникацији врши вербално, углавном у облику усмених фолклорних форми (изреке, ругалице, шаљиве кратке приче...). Међусеоским задиркивањима се прибегава када у комуникацију уђу људи из различитих села. Више су их знали и упражњавали они који су имали чешће контакте са људима из других села. Упражњавала су их, на пример, деца у сусретима са својим вршњацима из других села. Користили су их одрасли, на пример у кафани у Минићеву као центру окупљања. Посебно су својствена мушкарцима, али користиле су их, на пример, и девојке за ишчикавање момака из других села. Могу бити од бруталног омаловажавања, на пример уз псовке, до добронамерног задиркивања. Скоро за свако село на овом подручју постоје

шаљиве досетке које, са приличном свежином, живе и у великој мери се употребљавају.

Ново Корито. Становници села Ново Корито по говору се, раније и по ношњи и још неким етнокултурним карактеристикама, унеколико разликују од становника других села средњег Тимока. Ново Корито се налази поред саме државне границе, па су његови становници, уствари, у етнокултурном погледу (говор, ношња...) сродни са становницима преко границе, у Бугарској. Житељи других села у средњем Тимоку по правилу Новокорићане (зову их *Коричање или Коричанци*) сматрају другачијим. Њихову етнокултуру сматрају бугарском, а њих Бугарашима или Бугарима, не оспоравајући при том њихов торлачки регионални и српски национални идентитет. Уз то, сматрају и да имају оштар карактер (склони тучи) и да хоће да подвале.

Један казивач из Ошљана (Ош-1) каже да у Новом Кориту *речи личе на бугарашке мало*. Новокоритски говор је, по њему, *бугарашки*. Он сматра да у Ошљану тога нема или има веома мало. И ако има, то није бугарски елемент, него турцизми. Разлику у говору између ова два села он илуструје примерима: у Новом Кориту се кецеља назива *престилка* а у Ошљану *прегљача*, у Новом Кориту се за онога ко тка каже да *тачѐ* а у Ошљану *че*, у њему жене носе жуте мараме, а кецеље, за разлику од других околних села, и спреда и позади. Овај казивач и Новокорићане сматра Торлацима. Сматра да, ако су Торлаци добили назив по томе што су војнички победили на брду Торлак, та победничка јединица није могла да буде без Новокорићана. (тр. V1д-54) Други казивач из Ошљана (Ош-2) каже да су Великоизворци, Вратарничани и Новокорићани *Бугарашии*. На питање да ли су и житељи Новог Корита Торлаци, он каже да јесу, јер *оно је код нас, али имау онај смисао бугарски*. По њему, Новокорићани се разликују од Ошљанаца по говору. (тр. V1д-55) Казивачица из Ошљана (Ош-5) каже да су Новокорићани другачији од Ошљанаца, и то у сваком смислу, *и у разговор, и у све*. И они спадају у Торлаке, али *као да су Бугарашии*. (тр. V1д-56) Казивачица из Малог Извора (МИ-2), родом из Ошљана, каже да се ово село у говору *потпуно разликује*. На пример, у Ошљану се каже *у реку*, а у Новом Кориту *у рекуту*. Њен супруг из Малог Извора (МИ-1) додаје да се у Новом Кориту сарме називају *гџиће*. Она не оспорава да су и Новокорићани Торлаци. (тр. V1д-57) Казивач из Селачке (Сел-1), на питање по чему се разликују житељи Новог Корита, каже да су они *више наклоњени бугарској, не српској...*, а на питање како наклоњени, додаје: *И говор... и све*. Његова супруга (Сел-2) додаје: *И мало су оштри... Несу као ми*. Она додаје и да су они *ђаволи* и да *воле да ти подвале*. И она каже да они *имау мало бугарску крв*. (тр. V1д-58) Казивачица из Новог Корита (НК-1) самокритично каже да су Новокорићани *неваљашан народ*. Она потврђује и културне разлике између становника Новог Корита и Ошљана, као и сазнање да Ошљанчани за њих кажу да су *као Бугари*, да су *од бугарско порекло*. (тр. V1д-59) Један казивач из Трновца (Трн-4) каже: *Коричање – они су већином Бугари, на бугарски говоре*. У једном случајном разговору (није записано име казивача) чуо сам шаљиву питалицу са одговором: *Кво се добије кад се окупе Коричанин? Чис Бугарин и прљава вода*.

Ошљане. Становницима, Новом Кориту суседног, Ошљана као основна особина приписује се глупоћа, па се на њу и односе ишчикавања њима упућена. У реону Белог Тимока општераширена је ласцивна изрека: *У Ошљане с лёб не кане, а ни..у не бране* (Трн-1,4, Јак-3, Кож-3,4, ГБР-1). Казивач из Јаковца (Јак-3) говори, такође ласцивну, шалу, по којој Ошљанац комшију пита да ли ће да удаје

ћерку : *Јé ли, комишијо, че жéниши ли девојчево?*, а овај му одговара: *Ј.ém ли га да ли да га жéним или не жéним* (тр. V1д-60).

Казивачица из Новог Корита (НК-1) наводи шаљиве приче које алудирају на глупоћу Ошљанчана. По једној, Ошљанчанин је ноћу погледао у бунар да види да ли има воде. У води је видео месец. Позвао је остале да извуку месец из бунара. Бацили су доле конопац са куком. Кука се закачила негде, а они су вукли и када се откачила, сви попадали. Тада су видели месец на небу и закључили да су га извукли. По другој причи, Ошљанчанин је купио прасе и донео га кући. Пустио га је и оно је почело да рије, а он је, пошто није знао да прасе рије, мислећи да ће да побегне, позвао свог старијег брата, који се у овом селу зове речју *лала*, да дође, да им не би отишло дванаест хиљада динара у земљу. Наводи и шалу по којој Ошљанчани гнезде ћурку у *чутару*, узак и висок суд за туцање паприке, да не би могла да мрда. (тр. V1д-59)

Казивачица из Врбице (Врб-3) каже да се у њеном селу жени која направи неки глупи поступак или гест, кад нешто безвезно уради, каже: *Што се завóдиши кано ошљáнска гáга*, или: *Што се завóдиши кано ошљáнска цáлка*. То је по некој баби из Ошљана која је била глупа (*гáга* и *цáлка* су пежоративни изрази за жене). (тр. V1д-61) Казивач из Зајечара (Зај-1), пореклом из Петруше, села суседног Ошљану, даје изреку, поређење, *Каквó се залíташ кано ошљáнска вратњíца?*, чиме се алудира на то да је у Ошљану брдовит, нераван терен (колац капије се због тога накриви, и капија – *вратњíца*, се, кад год се отвори, залети).

Ново Корито и Ошљане. Посебно је интеракција јака између житеља суседних села Новог Корита и Ошљана, кроз које Новокорићани морају да прођу када год иду ван свог села. Казивачица из Новог Корита (НК-1) потврђује да између становника ова два села постоји разлика у говору и ношњи, раније више а данас мање. Потврђује постојање ишчикавања између Новог Корита и Ошљана. Наводи стихове шаљиве песме: *Е, Ошљане, и ти си на брегу, / у те момци од девојке бегу*. Потврђује да су се, иако се данас друже, раније много пута момци Новог Корита и Ошљана сретали због организованих туча и да су Новокорићани увек побеђивали, увек су надвладала Ошљанчане. (тр. V1д-59) Казивач из Кожеља (Кож-3) прича шалу на овај рачун: Ошљанац је товарио дрва и на крају мотком (*вúтка*) затезао конопац (како се то и иначе ради). Мотка се, међутим, откачи и удари га, а он оптерећен батинама које добија од Новокорићана, каже: *Лéле, што ме ўби Корíчанин!* (тр. V1д-62)

Ошљанчанка Љиљана Петровић у једној причи у својој књизи на дијалекту, у којој даје анегдоте из Ошљана, објашњава да Новокорићани као сеоску заветину славе Спасовдан, а Ошљанци, недељу дана касније, Мали Спасовдан. То Новокорићани користе да ишчикавају Ошљанце да су будале и да нису могли да запамте када им је заветина, него су се сетили тек када су видели да су Новокорићани прославили.³⁴¹ Овакво ишчикавање Ошљанаца од стране Новокорићана потврђује и један казивач из Ошљана (Ош-7) (тр. V1д-63).

Према тексту у поменутој причи Љиљане Петровић, Ошљанчани узвраћају Новокорићанима шалом која почиње питањем зашто њихова деца не једу сир. Затим следи одговор да они дете од кад прохода доводе до чабра са сиром и, кад пође руком да узме, кажу му да се то не једе. Деца тако науче да не једу сир, а они имају више за продају.³⁴²

³⁴¹ Љиљана Петровић, *Торлачће незгодије*, Минићево 2012, стр. 13.

³⁴² Исто, стр. 13.

Казивач из Ошљана (Ош-1) каже да се Ошљанчани на рачун Новокорићана шале, да њихове жене, када иду на пијацу или на вашар, морају да прођу кроз Ошљане и због тога сваки трећи Новокорићанин личи на Ошљанчанина. Новокорићани узвраћају да њихови мушкарци иду на вашар и да сваки трећи Ошљанчанин личи на Новокорићанина. (тр. V1д-64)

Казивач из Трновца (Трн-1), пак, Новокорићане и Ошљанчане сврстава у исти кош. Каже да и једне и друге с друге стране Тимока, где се налази његово село, називају Бугарашима, јер *они све бугарски говоре*. По његовом мишљењу, они *говоре југословенски, али и бугарски говоре*. Каже да они хоће и да преваре човека и да му кажу нешто лоше, а, за разлику од њих, људи поред Тимока нису преваранти. (тр. V1д-65)

Кожељ. У реону Белог Тимока има доста шала које се односе на становнике села Кожеља. Оптераширена изрека, тачније поређење, јесте она која се каже када се неко негде после поласка поврати, а која се користи и за задиркивање Кожељаца: *Поврча се кано Кожељац на попару* (Врб-3,4, Мар-3, Кож-3, Јак-3, Трн-3, Деб-1,2, Ра-6) (тр. V1д-66-68). Казивач из Јаковца каже да се ова изрека, вероватно мислећи на неки конкретан случај, односи на онога ко остави жену а касније је принуђен да јој се врати (тр. V1д-67). Казивач из Трновца (Трн-4) објашњава да је ова изрека настала због свадбеног обичаја у Кожељу да се сватови при поласку врате да младенци поједу попару. Настанак ове изреке објашњава истраживач Маринко Станојевић: свадба се у овом крају, после неколико дана свадбовања, симболично завршава ломљењем свадбеног хлеба званог *зборник*, од којег се потом направи попара коју младенци и сватови треба да поједу. Једном приликом су у Кожељу сватови кренули кући, али су се успут присетили да је остало још од попаре и вратили се да је доједу.³⁴³

Осим ове изреке, о Кожељцима се, као и о Ошљанчанима, причају неке приче које их приказују као глупе. Казивач из Кожеља (Кож-4) прича шаљиву причу по којој су Кожељци, иначе планинци, отишли до Тимока, тамо нашли водену корњачу и питали се шта је то. Један је рекао да је то сат, па ју је други ставио у недра. Неко га је питао да ли сат куца, а он је, пошто га је корњача гребала ногама, одговорио: *Море, он куца, ал ми кожа пуца*. (тр. V1д-69)

Исти казивач (Кож-4) прича и шаљиву причу по којој су Кожељчани у планини Тупижници (испод које се њихово село и налази) видели медведа и питали се шта је то, нису знали како изгледа. Један је рекао да је то Божић, Бог. Медвед је отишао у своју јазбину, а они су једног конопцем спустили у јазбину да види шта Бог тамо ради. Договор је био да га извуку кад задрма конопац. Конопац се задрма и они га извуку, али на њему нема главе. Почели су да се присећају и нису могли да се сете да ли је имао главу кад је пошао са њима. Вратили су се у село и то питали његову жену. Она се помислила и рекла да је вероватно имао, јер се сећа да је на дан Светог Луке ишао у Минићево на вашар да купи качкет. (тр. V1д-70)

Кожељ - Врбица. Један казивач из Кожеља (Кож-3) рекао је једну ласцивну изреку у корист становника свог села а на рачун становника суседне Врбице: *Нема ј..ца без Кожељца, нема п..ке без врбичке*.

Дреновац. За становнике Дреновца, које је поред Тимока у долини, говори се да су веома шкрти и у том смислу веома је распрострањена изрека (Мар-3, Врб-

³⁴³ Маринко Станојевић, *Из народне књижевности*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. XIV, Београд 1939. стр. 90.

3,4, Мин-3, Кож-1,3,4, Јак-3, Трн-1,4): *Дреновци рáne мáчку у шинíк*. Казивачи из Врбице (Врб-3), Минићева (Мин-3), Дебелице (Деб-2) и Трновца (Трн-1) објашњавају да то Дреновчани, наводно, раде због шкртичлука, да мачка не би расипала мрвице које јој се дају (тр. V1д-71-74). Казивачица из Кожеља (Кож-1), уз ову изреку, додаје да су Дреновчани *тврди* и да, кад се пролази кроз њихово село (Кожељцима туда пролази пут до Минићева) не нуде ничим, за разлику од Кожељаца, који обавезно понуде намерника (тр. V1д-75). Казивач из Трновца (Трн-4), уз изреку и констатацију да Дреновчани то чине да би уштедели храну за мачке, каже и да за Дреновчане кажу да су *њу́жде* (тр. V1д-76). Неки казивачи уз основну изреку да хране маучку у шинику додају и још једну као поткрепу цицијалушка Дреновчана. Казивач из Врбице (Врб-4) каже: *Дреновци рáne мáчће у шинíк, а пíличи у решéто* (решето - шупљикава посуда за вејање жита и пасуља) (тр. V1д-77). Казивач из Кожеља (Кож-3) каже: *Дреновци рáne мáчку у шинíк а коња́ на тлакáну* (тлакана је етаж изнад штале, где се чува сено) (тр. V1д-78). Казивач из Дреновца (Дрен-1) каже: *Дреновчање рáne мáчку у шинíк и сáде, насађују, ну́жку у чу́тару*. Он каже да му је друштво, шале ради, због ове изреке за свадбу као поклон донело шиник и чутару. (тр. V1д-79) Казивач из Кожеља (Кож-3) каже да Дреновчани, када хране кокошке, преко зрна ставе стакло да би уштедели сточну храну (тр. V1д-80). Он прича и шалу да они док кољу свињу упале моторну тестеру да не чује комшија да праве свињокољ. Предњи део свиње обраде, а задњи оставе да се пари и следеће године. (тр. V1д-81)

Трновац. У реону Белог Тимока опште је раширена (Врб-5, Трн-1,2,4, Деб-1,2, Јак-3, Пот-4, Ра-6) и пежоративна изрека за Трновчане којом се они ишчикавају: *Ел си лúд ел си из Трнóвац* (тр. V1д-82-85). Казивачица из Дебелице (Деб-2) каже да су дебелички момци тако говорили трновачким када се посвађају због девојака (тр. V1д-84). Казивач из Трновца (Трн-4) каже да су тако називали момке из Трновца када оду у Дебелицу, Кожељ или неко друго село (тр. V1д-85).

Боровац. Такође општераширена је, у различитим варијантама, и једна шала у виду игре речи везана за село Боровац, која говори о томе да су неки били на слави (*светъци*) у овом селу и да су наводно обилато послужени, а када се све наброји, они, уствари, нису послужени скоро ничим. Казивач из Врбице (Врб-6) је испричао једноставнију варијанту, која се односи само на вино: *Били смо у Баравáц на светъци, јéли смо и пíли вино́ грóм гóло вода́*. Казивачица из Минићева (Мин-3) је рекла варијанту која се односи и на јело и на пиће: *Кад сам бíл у Бъравъци на светъци, покани́ше ме с три јéдења: црни лук, бéли лук, прáзи лук, а вино́ грóм голó вода́*. Казивач из Кожеља (Кож-4) износи развијенију варијанту: *Бíл код ујка Пáљу у Баравъци на светъци, на билó три сóрте јéдење: црни лук, бéли лук и прáзи лук, и десет дúше попíли кíло вино́ и свí пијáни ко ћурáни, а вино́ самотóк од потóк, грóм голá вода́*. Казивач из Трновца (Трн-4) казао је једну варијанту која, иако исто почиње, нема везе са славском трпезом: *Идó у Боровъци на светъци, код другáра, а óн ме вáра...*

Од једног казивача из Врбице (Врб-4) записана је и једна шала везана за суседни Боровац, која исмева ово село због тога што се један његов део налази на великој узбрдици. Због овога Врбичани Боровчанима кажу да су они потковали певца да носи пошту, јер се зими клиза и не може да је разнесе. (тр. V1д-86)

Врбица. Казивач из Врбице (Врб-4) каже да постоји шала да се Врбица тако зове зато што су њени становници (због глупости) савијали гране врбе у Тимок да

пије воду (тр. V1д-87). Он каже и да у Мариновцу постоји изрека: *Што се ритаиш кано врби́чка мла́деневеста?!* (тр. V1д-88)

Мариновац. Од једне казивачице из Мариновца (Мар-3) записана је ругалица која алудира на глупост Мариновчана и која каже да они дижу орахе не таван лабадином, врстом дрвене виле (са два крака и дугачком дршком) (тр. V1д-89)

Јаковац. За Јаковац су у Трновцу забележене две варијанте једне ругалице, које се заснивају на игри речи, и које су највероватније користила деца при међусобном ругању. Једна казивачица из овог села (Трн-2) наводи ругалицу *Јаковци – ска́кавци, ска́кну на дрвце́, кљу́цну гованце́*, а казивач (Трн-4) мало другачију варијанту: *Јаковци – ска́кавци, ска́кну на дрвце́, да набéру гованце́*.

Равна. Више казивача сведочи да у овом крају Раванцима, становницима села Равна, надевају надимак *Ку́кавице* или *Ку́кавци*. Казивачица из Равне (Рав-6) потврђује да су их становници околних села раније називали Кукавцима, чула је то још као дете, али не зна због чега је то тако (тр. V1д-90) Казивач из Потркања (Пот-1) такође потврђује да су Раванце звали Кукавцима или Кукавицама (тр V1д-91). И други казивач из Потркања (Пот-3) потврђује да се за њих користи надимак *Ку́кавци*, али не зна шта то значи (тр. V1д-92). Казивач из Трновца (Трн-1) потврђује ругалицу *Раванци – ку́кавци* и каже да су деца из Трновца узвиком *Ку́ку!* ишчикавала децу из Равне, којој због тога није било право (тр. V1д-93). Казивачица из Потркања (Пот-4) каже да је ишла у школу у Равну и није волела ово село, јер његове становнике називају *Ку́кавице*. Њен деда је причао откуд овај надимак. По овој причи, коју она није испричала баш најразумљивије, кукавица је кукала на дрвету а пас је лајао и пао у реку. Један Раванац (мислећи да исти створ кука и лаје) рекао је свом брату: *Бајооо! Кука, кука, па обрне па лаје*. И сада, када се неко из Равне призети у друго село, у том селу има надимак *Ку́кавица*. На пример, један човек из Горњег Зунича, пријатељ њеног деде, једном је пролазио поред њене баште, заговорио је и питао је чија је, а она је рекла чија је унука. Он јој је рекао да поздрави деду и представио се као *Живко Ку́кавица*, који се из Равне призетио у Горње Зуничје. (тр V1д-94) Казивач из Трновца (Трн-4) објашњава да Раванцима надевају и надимак *Кесéри*. Два призећена Раванца у Трновцу имају овај надимак - *Вла́ста Кесéр* и *Гми́тар Кесéр* и нису се због тога љутили. (тр. V1д-95)

Равна и Дебелица. Неки казивачи потврђују посебан однос ми-они између суседних села Равна и Дебелица. Казивачица из Равне (Ра-6) каже да се у Дебелици, иако је суседно село, другачије говори, да они имају неке речи које се у Равни не употребљавају, на пример, бокал називају *бокáла*, а тањир *тањур* (тр. V1д-96). Казивач из Равне (Ра-5) каже да је било шала између припадника разних села, на пример, неко из Дебелице каже Раванцу да је кукавица кукала на неком дрвету и тако даље, односно да су Раванци Кукавице, а Раванци кажу Дебеличанима да су кукавице они (тр. V1д-97).

Дебелица. Од казивачице из Трновца (Трн-2) забележено је да су деца из другх села, ругајући им се, говорила да су *дебéло г..но́* (тр. тр. V1д-98)

Јелашница и Равна. Према једном казивању из Равне (Ра-6), постоји свест о другости становника суседног села Јелашница, и то на основу говора – у Јелашници се каже *руће, нође, слнце, влна, клчи́на*, а у Равни *руке, ноге, сунце, вуна, кучи́на* (тр. V1д-99).

Јелашница. Казивач из Трновца (Трн-4), алудирајући на негостопримство Јелашничана, каже да ће тамо домаћин дуго разговарати са намерником на капији, али га неће понудити да уђе. Кад овај треба да крене, Јелашничанин, као заборавио, каже: *Брѐ, не попи́мо ни́шта*, а овај, изгубивши вољу, каже му да он и не пије и да га не нуди (тр. V1д-100)

Мањинац. Мањинац је једино село у реону Белог Тимока које гравитира Минићеву, у којем се не говори тимочко-лужничким већ сврљишко-заплањским говором. Иако је сврљишко-заплањски говор ближи књижевном српском, остали становници реона Белог Тимока ругају се Мањинчанима због њиховог говора, а пре свега због употребе гласа *ћ* у речима где остали употребљавају глас *ч* (на пример у речима *оће, неће, већ*, уместо *оче, нече, веч*). Због тога их остали ишчикавају играма речи у којима се потенцира глас *ћ*. Казивачица из Трновца (Трн-3), пореклом из Мањинцу суседног Кожеља, каже да су се Мањинчанима, зато што *говоре свѐ на ћ*, ругали речима: *Прасићћ, удрви́л ренићћ, па оти́шио уз Брзѐћ* (топоним) (тр. V1д-101). Казивач из Кожеља (Кож-4) казао је следећу варијанту ове ругалице: *Побѐгло прѐсе уз Брзѐћ* (топоним) *из Карамѐнци* (топоним), *али нећеш - ја га сти́гну, узѐ плóћку па га ши́кну* (тр. V1д-102). Казивач из Трновца (Трн-4) каже да су Мањинчане задиркивали ругалицом *Мањинци – гроћаринци*, коју објашњавају игром речи, у којој се такође наглашава слово *ћ*, а коју су наводно изрекле жене у овом селу кад је у село први пут дошла лимена музика: *Дошлѐ у Мањинац музика на савијóтину, засвирѐло: "Оће-гроће, óхо-хó! Оће-гроће, óхо-хó!"* (тр. V1д-103).

У реону Белог Тимока забележани су и неки стереотипи и ругалице о становницима села ван овог реона.

Грлиште. У Малом Извору је забележено казивање (МИ-6) по којем су становници Грлишта *луди, налѐте на бој*, и по којем су *најгори људи* (тр. V1д-104).

Горња Бела Река. Казивачица из Горње Беле Река, рођена у Мариновцу (ГБР-2), пре него што се удала у Горњу Белу Реку, чувајући овце по врховима овог села певала је песму којом је ишчикавала момке овог села:

*Бела Реко, село си на гласу,
у те момци само што не пасу,
жабе туку па на тијац вуку
динар кило што у воде било
а сто паре што су крѐтѐле.* (тр. V1д-105)

Влашко Поље. Казивачица из Дебелице (Деб-3), у ово село удата из Лепене, сведочи да су у Лепени Влашкопољцима надевали надимак *Мечкари́*, јер им је село у планини (тр. V1д-106).

Васиљ. Казивачица из Потркања (Пот-4) сведочи да становнике села Васиљ житељи других села ишчикавају изреком *Васиљ село големо, а на сред сѐло крѐкало*, јер је у њему, иако је једно од највећих села, насред села била баруштина (тр. V1д-107).

V2. ИДЕНТИТЕТ СТАНОВНИШТВА ЗАПАДНОГ ДЕЛА ОПШТИНЕ КЊАЖЕВАЦ

Током истраживања идентитета у средњем Тимоку запажено је да је код становништва западног дела општине Књажевац у односу на становништво у реону Белог Тимока другачија идентитетска слика. Зато се подаци са овог подручја издвајају у овај, посебан, одељак. Видели смо да људе овог подручја становници реона Белог Тимока понекад доживљавају као део Торлака, којима и сами припадају, понекад немају став о томе, а најчешће их не сматрају Торлацима, Торлаке везујући за долину Белог Тимока од Вратарнице до Књажевца. Између становништва долине Белог Тимока и становништва западног дела општине Књажевац постоји и извесна етнокултурна разлика, пре свега у говору. У реону Белог Тимока говори се тимочко-лужничким, а у западном делу књажевачке општине сврљишко-заплањским говором. Ови говори су веома сродни и слични, али, видели смо, они на местима сусретања дају и осећај идентитетске другости - представљају маркер неких локалних и сеоских идентитета (*Већинци, Мањинчани*).

V2a. Знања о торлачком идентитету

Неки казивачи нам сведоче да су и становништво овог подручја у зајечарском и борском крају називали Торлацима, а да се они тако не осећају и да таквог идентификовања нема у њиховим селима. Казивачица из Васиља, у ово село удата из сврљишког краја (Вас-4), каже да је, када је својевремено у Бору чекала воз да се врати кући, чула да су људи на станици, када је воз долазио из правца Ниша и Књажевца, говорили: *Иде Турлак*, мислећи на воз, и *Турлаци иду*. Она је само ћутала и слушала. Каже да у Бору Турлацима називају све од Ниша до влашког краја, односно до Зајечара. Но, иако су је тако називали, она зна да не припада Торлацима већ да је Сврљижанка. (тр. V2a-1) Казивач из Валеваца (Вал-2) потврђује да људе његовог краја зову Торлацима, али нико у његовом крају није говорио да су они Торлаци, тако их називају у Зајечару. Њега нико није тако ословио, али је то чуо од људи из своје околине. (тр. V2a-2) Казивач из Васиља (Вас-1) каже да је био у Гамзиградској бањи код Зајечара и на другим местима и, његов говор где год чују, кажу му да говори торлачки (*торлачки језик*) и да је Торлак. Он не зна да каже да ли је Торлак, у дилеми је, али у селу никад нико није говорио да су они Торлаци. У селу нико не говори, *а са стране ти сваки каже*. Чим га чују, одмах му то кажу. Чуди се одакле им такво сазнање. Да у селу нико никад није говорио да су Торлаци, потврђују и други саговорници у овом разговору (Вас-2,3). (тр. V2a-3) Овај казивач (Вас-1) чуо је преко телевизије да су Торлаци људи минићевског краја, не знајући тачно границе њиховог распрострањења (помиње, осим Минићева, и Ново Корито). Саговорница у овом разговору, мајка овог казивача (Вас-3), каже, пак, да никада није чула да су Торлаци становници околине Минићева. (тр. V2a-4) Други казивач из Васиља (Вас-5) такође каже да су га ван његовог краја, када чују његов говор, називали Торлаком. Он је био председник културно-уметничког друштва у свом селу и тако путовао и контактирао с људима. Са културно-уметничким друштвом је, преко такмичења *Сусрети села*, био у Бору, Мајданпеку, Бољевцу, Зајечару. (тр. V2a-5) И он (Вас-5) каже да су *Торлаци* у околини Минићева, да је то *торлачки крај*. Није

одговорио откуд то зна, али је то вероватно сазнао у контактима са људима ових села преко манифестације *Сусрети села*, која се сваке године одвијала и на општинском нивоу. Образлажући то да су људи минићевског краја Торлаци, он наводи језичке разлике између њих и људи његовог села – они кажу: *руће, ноће*, а у Васиљу се каже: *руке, ноге*. За њега су Торлаци у долини Белог Тимока са околним падинама, од Јелашнице до Малог Извора, што значи, иако он то децидно не каже, становници бившег Тимочког среза. Становнике села долине Белог Тимока ближих Књажевцу, као што су Зуниче и Штипина, не сматра Торлацима. (тр. V2a-6)

Казивачи из Васиља, брачни пар (Вас-7,8), такође потврђују да нико у њиховом селу није говорио да су Торлаци. Она (Вас-7) каже да поред пруге Зајечар – Београд (која иде преко Бора и Мајаднпека) све оне са простора од Ниша према Зајечару називају Торлацима. Кад некога питају у возу одакле је и када каже да је из околине Књажевца или Зајечара, кажу му: *То Торлаци и Власи*. (тр. V2a-7) Ово је још једна потврда о ширењу назива Торлаци железничком комуникацијом, која омогућава контакт великог броја људи из разних крајева. Она (Вас-7) мисли да њихов крај припада Торлацима, али он (Вас-8) то одриче, што и она, несигурна у свој став, уважава (тр. V2a-8). На питање шта значи реч Торлак, она каже да се у њеном селу другачије говори у односу, на пример, од Трговишта навише (у Заглавку и Буцаку). Они кажу *очу, нечу*, а у њеном селу и околини тако се не говори. (тр. V2a-9) Он, иако одриче торлачки идентитет, објашњава да је назив Торлак за људе овог краја настао у Првом светском рату, 1915-16. године, кад је нека јединица из овог краја (он користи термин *наша*) негде ратовала и извојевала победу. Не зна где се то одиграло, претпоставља у Шумадији. Закључује да Торлаци то нису по свом опредељењу, већ по овом предању. (тр. V2a-10) Она (Вас-7) потврђује да људи њеног краја за себе кажу да су Тимочани, а да су уједно и Торлаци. Супруг (Вас-8) реагује, одриче да су Торлаци и каже да су то људи са Старе планине, преко Тимока. Његова ташта (Вас-6), која је родом из заглавског села Видовца, то негира, и каже да ни Видовчане не зову Торлацима. Каже да су они *Заглавци*, а он додаје да су то синоними. Пошто он остаје при свом ставу, његова супруга и даље тврди да су Торлаци људи њеног краја (помиње села *Орешац, Ргџите, Васиљ*). Њихов пријатељ из села (Вас-5), који присуствује разговору, каже да су Торлаци Минићевци (мислећи на целу околину Минићева). (тр. V2a-11)

Један казивач из Васиља (Вас-2) сведочи о постојању назива Торлаци за његов крај и много западније. Каже да су га Торлаком називали у Загребу и Београду. Тамо људе целе Тимочке крајине називају Торлацима. Он је у Загребу био на одслужењу војног рока. Неки Хрвати су препознали да је његов дијалект из околине Књажевца и рекли да су у том крају *Торлаци*. Он на ту њихову констатацију није реаговао, иако у његовом селу за себе не кажу да су Торлаци. Према овом свом искуству, он закључује да у удаљенијим крајевима на западу сви сматрају да су људи његовог краја Торлаци. Да у овом селу нема торлачког осећаја, потврђује и саговорница у овом разговору (Вас-4). (тр. V2a-12) У другом делу разговора овај казивач (Вас-2) каже да су га у Загребу, на одслужењу војног рока, осим називом *Торлаци*, називали и називом *Бугараши*. То су за оне који су га тако називали отприлике синоними, а основни маркер за такво поимање људи овог краја је говор. Каже да сви људе околине Књажевца познају по говору. (тр. V2a-13)

После оваквих исказа, на терену су, у селу Валевацу, такође у западном делу општине Књажевац, донекле били изненађење искази оца и сина (Вал-1,2), који су у одређеној мери имали самоидентификацију са називом Торлаци и прилично јасну слику о овом идентитету. На питање како се зове народ њиховог краја, они су без размишљања рекли да су *Торлаци* и да се тако називају људи целог њиховог краја, до Вратарнице. Чак су знали и да су у Вратарници *Маџаци* (тр. V2a-14 и 15) У даљем разговору са њима сазнајемо да је овај идентитет стечен у мешовитој етнокултурној средини у Бору, јер су казивачи са породицама живели и радили у овом граду. Казивач (Вал-1) каже да у Бору има разних *нација*, а да се он у националном смислу представљао као Србин (вероватно као опозиција у односу на Влахе), а представљао се и као Торлак. Каже да на томе није много инсистирао, али, када се причало у друштву, говорио је: *Торлаци смо*. Сведочи о томе да то није чуо у свом селу, већ да овај његов идентитет потиче из Бора. (тр. V2a-16) Он потврђује веома сложену идентитетску интеракцију у Бору. Каже да Власи, као аутохтоно становништво, тамо знају за Торлаке и знају са којег су простора Торлаци. Према Торлацима су увек били пријатељски расположени, а према Топличанима, којих такође има доста у овом граду, не баш. Прича виц, који сведочи о стереотипима и интеракцији, по којем је Пироћанац отишао на Месец и, пошто је углавном зидар, дунђер, понео чекић и мистрију и почео да зида. Питање је шта ради, а одговор: *Прави стражарску кућицу за Топличанина*, јер су Топличани у овом граду углавном стражари и полицајци. (тр. V2a-17) Супруга овог казивача (Вал-3) додаје да је у Бору био стереотип да су *Торлаци* директори, *Топличани* стражари, *Каланци* полицајци, а *Пироћанци* зидари (тр. V2a-18) На питање откуда назив Торлаци за људе његовог краја, казивач из Валеваца (Вал-1) каже да је то вероватно из Првог светског рата, јер су се они борили са *Швабама*, *Аустријанцима* на брду Торлак код Београда и *успешно* им *одолевали*. Објашњава да је то брдо на којем је сада познати Институт за имунологију *Торлак*. (тр. V2a-19) Овај казивач не зна да ли има Торлака у Бугарској, али оставља такву могућност (тр. V2a-20).

Интересантни су, у вези са торлачким идентитетом, искази казивача из Стогазовца (Стог-1,2,3). Све троје, отац и мајка са сином, кажу да у њиховом селу није причано да су Торлаци (тр. V2a-21). Син (Стог-3), међутим, каже да би, када би га неко, на пример, у Београду, питао из ког је краја, рекао да је Торлак. Он зна да су Торлаци у минићевском крају. За људе између Калне и Књажевца мисли да не спадају у Торлаке. Торлаци су уз Тимок низводно према Зајечеру и *поттупијжнички део*, где се налази и његово село (дакле, на овај начин каже да људи његовог села јесу Торлаци) (тр. V2a-22) Он каже да ни један локални или регионални назив у њиховом селу није промовисан (*ни Бањци, ни Тимочани, ни...*). Отац (Стог-1) каже да за себе не би рекао да је Торлак, а син (Стог-3) објашњава да би се, ако би морао да се определи за неки идентитет, определио за назив Торлаци, јер зна засигурно да, на пример, није Пироћанац. На питање, откуда му сазнање да су Торлаци у околини Минићева, он није дао одговор, али он је колекционар и доступни су му лист *Торлак* и информације о Торлацима из локалних медија. Свестан је да тај назив у његовом селу не постоји од старине, али би се у датом тренутку определио за њега. Не сматра га погрдним. (тр. V2a-23)

Један казивач из Дречиновца (Дреч-1), на питање како се називају људи његовог краја, пита се да ли да каже *Торлаци*, *Књажевчани*, *Тимочани* или

Заглавак. Дакле, он зна за све ове називе, али му није јасно до краја на кога се односе и да ли се односе на њега. Сматра да се назив Торлак односи на цео његов крај од Пирота, преко Калне и Књажевца, до Зајечара. Чуо је да овај идентитет има неке везе са Првим или Другим светским ратом, где је учествовала *торлачка бригада*, али му ни то није баш јасно. Потврђује да се раније у селу није говорило да су Торлаци, али и да се у његово време препричавало предање о вези овог назива са Првим или Другим светским ратом. (тр. V2a-24) И ово сведочење потврђује улогу овог предања у ширењу торлачког идентитета, у овом случају и на западни део општине Књажевац.

V26. О другим идентитетима

V26-I. О сопственим идентитетима

Тимочани. Иако села западног дела општине Књажевац нису баш поред Тимока и иако људе у долини Белог Тимока осећају као етнокултурно другачије, пре свега на основу говора, код њих, као најраспрострањенији регионални идентитет, налазимо тимочки идентитет. Они се осећају као Тимочани, и у том смислу осећају јединство са становницима целог реона Књажевца и око Белог Тимока, па и шире. Један казивач из Васиља (Вас-1) потврђује да људи овог краја за себе кажу да су Тимочани и да немају другу алтернативу (*П'онó какó да кажем другако него Тíмочани?*, касније каже и: *Какó могу да кажем да несáм Тимочанин? Него одáкле сам?*) (тр. V26-1). Други казивач из Васиља (Вас-5) каже да становници његовог села себе рачунају у тимочки крај. Он рачуна да су они ипак близу Тимока, јер им је село Подвис, кроз које пролази Сврљишки Тимок само на четири километра. (тр. V26-2) Казивачица из Васиља (Вас-4) каже да је и подручје низводно од Књажевца, у околини Минићева, *Тимóчко*, у којем се налази и њено село (тр. V26-3). Казивач из Васиља (Вас-8), који је доста радио са стране а у пензију отишао из Мајданпека, каже да се ван свог родног краја представљао као Тимочанин (тр. V26-4).

Књажевчани и сеоски идентитети. Нека казивања потврђују и идентификацију са Књажевцем као административним центром. Казивач из Стогазовца (Стог-1) каже да се у удаљенијим крајевима људи његовог краја идентификују као *Књажевчáни*, односно као људи из околине Књажевца, прецизније из села у околини Књажевца. (тр. V26-5) Његов син (Стог-3) каже за људе његовог краја да, када оду, на пример, у Зајечар, користе назив *Књажевчáни* (тр. V26-6). И казивачи из Васиља (Вас-1,4), који су потврдили идентитет Тимочани и сврљишки идентитет као његову опозицију, кажу да за своју идинтификацију са стране користе сеоски идентитет заједно са идентитетом везаним за административи центар Књажевац, односно представљају се тако што кажу да су из села Васиљ код Књажевца (тр. V26-7). Још један казивач из Васиља (Вас-5) потврђује ову врсту идентитета (тр. V26-8).

Сеоски идентитети. Као и у Белом Тимоку, раширено међусеоско ишчикавање и шала на рачун припадности селима потврда је изражености сеоских идентитета на подручју западног дела општине Књажевац. Казивачи из Васиља (Вас-1,3,4,5) кажу да су их припадници околних села ишчикавали изреком: *Васиљ село големó, на сред село крекало*, због тога што је у центру тог села, без обзира што се оно рачуна у већа и богатија, била бара, блато, од којег својевремено није

могло да се прође. Сада је на том месту Задружни дом. (тр. V26-9 и 10) Једна казивачица из Васиља (Вас-7) потврђује да у околним селима ову изреку користе за њено село. Такође и да људи њеног села становнике суседног Ргошта сматрају негостопримљивим, јер када позивају госте, не позивају да им дођу у кућу на славу или сеоску заветину (не кажу: *Ајде, дођи код мене на славу*), већ их позивају да се виде у њиховом селу за њихову сеоску заветину *Русáлница (Ајде, па ћ'се видимо у село на Русáлницу)*, што значи да се виде у центру села на играци. За Васиљанце, становнике свог села, као и за становнике суседног Орешца, она каже да су *јако гостопримљиви*. (тр. V26-11)

Казивач из Валеваца (Вал-1) потврђује да су деца из Валеваца децу из суседне Лепене, која су у њихово село долазила у школу, ишчикавала речима: *Лепѐнци – тѐнци (тѐнци = вампири)*, а ови су им узвраћали речима: *Валѐвци - голоцрѐвци*. (тр. V26-12) Казивач из Дречиновца (Дреч-1) каже да за суседне Валевацане постоји и шаљива изрека: *Занóси се ко валѐвска капíја* (тр. V26-13). И казивачи из Стогазовца (Стог-1,2) потврђују да су раније у школи деца из Лепене ишчикавана речима: *Лепѐнци – тѐнци* (један од ова два казивача /Стог-1/ рођен је у Лепени, а призђен у Стогазовац). Деца из Лепене су узвраћала: *Лепѐна обучѐна, а Валѐвци голоцрѐвци*. Ови казивачи потврђују да су у околним селима становници Влашког Поља познати као неуредни, то јест, необријани и неошишани, па свакога ко је такав, корећи га, упоређују са њима (*Ошишај се, немóј као Влашкопóљац /Стог-2/*). Житељи Бучја се одликују по томе што носе качкет, па зато за њих фигурира надимак *Качкетáни*. (тр. V26-14) Казивач из Валеваца (Вал-2) каже да је Рада Марковић из Стогазовца Валевацане ишчикавала песмом:

*Грмотрне, и ти ли си сено,
ој, Валѐвци, и ви ли сте село?!
Што врше́те, за камен даде́те,
што врше́те, за дрва даде́те.*

Овом песмом она је Валевац, које је веће и централно село за више околних, ишчикавала због тога што није имало камена за изградњу кућа и што нема огревног дрвета. (тр. V26-15)

Од казивача из Стогазовца (Стог-3), унука Раде Марковић, забележено је да је она певала и стихове у којима је, осим тога што је омаловажавала Валевац, величала своје много мање село (вероватно део исте песме из претходног навода):

*Грмотрне, и ти ли си сено,
ој, Валѐвци, и ви ли сте село?!
Да ти нису та околна села,
пропала би ваша вамíлија цела.
Стогазовац мала варошица,
њу све краси дивна Ра́товица [брдо изнад села]
Ра́товица, камен Јерно́вица...*

V26-II. О идентитетима других

Сврљижани. Нека казивања са овог простора потврђују постојање односа ми – они под називима Тимочани и Сврљижани. Казивачица из Васиља (Вас-4), која је у ово село удата из сврљишког краја, каже да се подручје где се родила зове *Сврлишко*, а подручје где се налази Васиљ *Тимóчко*. Саговорник у овом разговору, такође из Васиља (Вас-1), потврђује да људи овог краја за себе кажу да

су Тимочани. Казивачица (Вас-4) на потврду његовог идентитета додаје: *Они Тимочани а ми Сврљижанће, па смо дошлѐ у Тимочко...* Друга казивачица, такође у Васиљ удата из сврљишког краја (Вас-3), додаје, а то потврђује и још једна саговорница (Вас-4), да су их родитељи дали у тимочки крај, да би им ту, пошто је то подручје богатије, било боље. Оне потврђују да се њихова села Сврљишка Топла и Бели Поток, иако се сада налазе у општини Књажевац, и даље овде сматрају сврљишким, а оне себе сматрају Сврљижанкама (*И ја кад чу нешто да кажем, ја кажем: "Ја сам Сврљижанка. Из Сврљишко".* /Вас-4/). Казивачи (Вас-1,4) потврђују да је тимочно подручје увек сматрано развијенијим, жупнијим и плоднијим од сврљишког (тр. V26-16). Још један казивач из Васиља (Вас-5) каже да у његовом селу за становнике према југу користе назив *Сврљижани*. Суседно село Васиљу је Сврљишка Топла и од ње надаље ка југу је *сврљишки крај*. Села Сврљишка Топла, Бели Поток и Божиновац су у општини Књажевац, али се у Васиљу сматрају сврљишким. (тр. V26-17) Казивачица из Васиља (Вас-7) каже да су *Сврљижани* од села *Бели Поток, Сврљишка Топла, Скробница, Божиновац* (која се налазе у општини Књажевац и даље према Сврљигу. (тр. V26-18) Једна казивачица из Васиља (Вас-3) потврђује назив *Сврљишко* за простор (тр. V26-19), а казивач из Стогазовца (Стог-1) назив *Сврљижани* за људе (тр. V26-20) Казивач из Дречиновца (Дреч-1) Сврљижане лоцира иза планине Тресисбабе (тр. V26-21).

О Сврљижанима у западном делу општине Књажевац, као и у реону Белог Тимока, постоје негативни стереотипи, пре свега везани за крађу. Казивач из Валеваца (Вал-1) каже да је за Сврљижане опште мишљење да воле да краду и прича шалу да сврљишко село Драјинац нема гробље, јер они сви умиру у затвору. Други казивач из Валеваца (Вал-2), саговорник у овом разговору, додаје шалу да код сврљишког села Палилула постоји велика кривина на железничкој прузи. Ту је неко кроз прозор воза истурио руку да би показивао околна села и, кад је погледао, на руци му није било сата – украли су му га док је воз ишао. (тр. V26-22) Казивач из Васиља (Вас-5) каже да се за Драјинчане прича да воле да краду. Прича се да су својевремено украли цео воз мислећи да је у њему брашно. Откачили су вагон да би у Драјницу поделили брашно, али, кад су погледали, видели су да су украли креч. Овај казивач каже да није чуо да се сви Сврљижани повезују са крађом, само Драјинчани. (тр. V26-23) Казивачица из Васиља (Вас-7) потврђује да су Драјинчани познати по крађи, да важи да су *лопови велики* (тр. V26-24) Један казивач из Стогазовца (Стог-1) потврђује општи стереотип да Сврљижани *много крџду*. Други казивач из Стогазовца (Стог-3) каже да не зна зашто је то тако, али се у њиховом селу говорило: *Од Сврљижанина ни куче да не узнеш*. (тр. V26-25)

Сокобањци. Осим Сврљижна, становници западног дела општине Књажевац као друге виде и становнике на западу, које називају Сокобањцима. Један казивач из Васиља (Вас-8) каже да су у односу на људе његовог краја као Тимочана, осим Сврљижана, друго Сокобањци. Као прво сокобањско село он одређује Скробницу у књажевачкој општини, на граници са сокобањском општином. (тр. V26-26) Други казивачи из Васиља (Вас-1,3,5), као и један казивач из Стогазовца (Стог-1) потврђују да се у овом крају за становништво према Сокобањи користи назив *Сокобањци*. Казивачица додаје (Вас-3) да се за тај простор користи назив *сокобањски крај*, а један казивач (Вас-5) да су и становници села Скробница Сокобањци, иако ово село припада општини

Књажевац. (тр. V26-27-29) За разлику од Сврљижана, о Сокобањцима нема стереотипа, изгледа да је овај назив само термин за категоризацију.

Заглавци. У западном делу општине Књажевац, за који, према сопственом искуству знам да је раније био заплъуснут зетовима и снајама из старопланинског дела преко Тимока, за Старопланинце је највише у употреби термин *Заглавци*, становници области *Заглавак*. Казивачица из Васиља (Вас-4) каже да је Заглавак навише од Књажевца и књажевачког периферног насеља Дубрава (од почетка падина Старе планине). Каже да су из овог краја раније одлазили зато што су имали много деце, по три, четири или пет синова. Помиње један случај да је један отац у Васиљу призетио своја три сина, и други случај да су у Васиљу призећена четири брата. Ови момци су се призећивали код распуштеница и удовица. Раније је Васиљ био чувено, велико, село, у којем се много радило и имало. (тр. V26-30) Друга казивачица из Васиља, удата из Видовца у Заглавку (Вас-6), каже да у свом родном селу није чула да су људи тог краја Торлаци, већ да су *Заглавци*. Она користи и назив *Зглавчъње*, онако како се изговара у њеном родном крају, и каже да су села ове области: Штитарац, Локва, Кандалица, Старо Корито, Балинац, Радичевац, Шарбановац, Дејановац, Алдинац. (тр. V26-31) Она, дакле, схвата Заглавак отприлике онако како се он схвата и у литератури, као старопланински део између Буцака и Тимока и између Трговишког Тимока и српско-бугарске државне границе.

Међутим, више казивача износи мишљење да је *Заглавак* не само поменути простор, већ и околина Калне – Буцак. Казивачица из Васиља (Вас-7), ћерка поменуте казивачице удате из Видовца у Заглавку, каже да је *Заглавак* све преко Трговишког Тимока (помиње села: Локва, Видовац, Горња и Доња Каменица, Горња Соколовица), уз тврдњу, заједно са својим супругом (Вас-8) да овом подручју припада и калански крај. (тр. V26-32) Други казивачи из Васиља (Вас-1,3) такође потврђују да се у њиховом крају Заглавком сматра и калански крај. Становнике каланског краја они не зову Пироћанцима. Казивачица из Васиља (Вас-4), саговорница у овом разговору, каже да су у Васиљу из Заглавка долазили момци који су се женили за већ удаване жене. Она има зета из села Жуковци и када је неко пита одакле јој је зет, она каже: *Из Заглавак*. (тр. V26-33) Један казивач из Валевца (Вал-2) пита се где је граница између Тимока и Заглавка, а други (Вал-1) додаје да је Заглавак калански крај (тр. V26-34) Казивачица из Стогазовца (Стог-2) каже неодређено и несигурно да је Заглавак *горе негде, према Пирот*, а њен син (Стог-3), такође не баш сасвим сигурно, да је то предео од Радичевца до Калне. Они објашњавају да тамо нису имали прилике често да иду. Људи њиховог села гравитирају Књажевцу, а и Зајечару, Нишу и Београду. (тр. V26-35)

Заглавци и Пироћанци. Један казивач из Васиља (Вас-5) такође потврђује да су *Заглавци*, односно *заглавски крај*, према схватању људи његовог краја, од *Књажевца на горе*. У овај крај убраја и Калну. За њега житељи околине Калне нису Пироћанци. Пироћанци су од Темске према Пироту (отприлике од почетка пиротске општине). (тр. V26-36) Казивач из Валевца (Вал-1) каже да Пироћанци почињу кад се прође Кална, од брда које дели тимочки и нишавски слив. Преко овог брда, село Темска, већ припада пиротском крају. Други казивач из Валевца (Вал-2) каже да се за становнике околине Калне користи шaljиви назив *Канаћани*. (тр. V26-37) Казивач из Дречиновца (Дреч-1) неодређено каже да су Пироћанци од Калну на горе (тр. V26-38).

Само је казивача из Дречиновца (Дреч-1), питање шта је то Заглавак, асоцирало на некадашњи *Заглавски срез*. Он се сећа да је овај срез постојао у време када је он ишао у школу, 1938-39. године. Кад би у то време ученике неко питао из којег су среза, они би одговарали: *Заглавски* (овом срезу су припадала и села западног дела Општине Књажевац). На питање где је прави Заглавак, овај казивач доста неодређено каже: *Па, читаво тој овде, од Пирот па на доле – Заглавак.* (тр. V26-39)

Власи. За Влахе становништво овог подручја зна, али о њима не много. Један казивач из Васиља (Вас-5), који је доста путовао по Тимочкој крајини као вођа сеоске фолклорне групе, каже да зна ко су Власи, али да су далеко и не зна ништа више о њима. (тр. V26-40) Казивач из Васиља (Вас-2), на питање о Власима, каже да није са њима имао додир. Казивачица из Васиља, удата у ово село из Белог Потока (Вас-3), сведочи да за Влахе зна из прича о, некада веома распрострањеној, појави пољопривредног печалбарења у Румунији (од завршетка Српско-турских ратова 1876-1878. до почетка Првог балканског рата 1912. године). Каже да јој је баба причала да је имала још дванаесторо браће и сестара, а једино су она и још четири брата остали у селу, сви су отишли у *Влашко* у печалбу, јер код куће није било довољно за живот. Али тамо, кад год је требало да им исплате за рад, убијали су их. Нико се од њих није вратио. Казивач (Вас-1), учесник овог разговора, каже да је *Влашко* од Зајечара на север. (тр. V26-41) Међутим, док су ово само бледа сећања на давну комуникацију (у којој су под Власима подразумевани и Румуни из данашње Румуније), казивач из Валеваца (Вал-1), који је живео и радио у Бору, чак зна и детаље о борским Власима: они из села Брестовца су трговци, они из Оштреља и Слатине су електричари, они из Горњана су сточари, они из Злота рудари и сточари. (тр. V26-42) Ова сазнања, разуме се, казивач није стекао у свом родном крају, већ живљењем у Бору.

Маџаци. Због претпоставке да се, због тога што су далеко од Вратарнице и Заграђа, чије се становништво назива Маџацима, у западном делу општине Књажевац не зна за ову локалну групу, казивачи о томе нису ни питани. Само је питан један од њих (Вас-5), који је, као вођа фолклорне групе, доста путовао по Тимочкој крајини. Али, ни он није знао ко су Маџаци. (тр. V26-43) Већ је поменуто да су казивачи из Валеваца (Вал-1,2), који су живели у Бору и тамо чак стекли и осећај припадности Торлацима, сами, без питања, поменули Маџаци и рекли и да су то становници Вратарнице (тр. V26-44). Ово сазнање су могли да стекну интензивнијом комуникацијом са становништвом зајечарског краја. Овај пример показује да на подручју западног дела општине Књажевац ипак има и таквих случајева.

УЗ. ИНДИВИДУАЛНИ И ИНТЕРАКЦИЈСКИ НИВО ТОРЛАЧКОГ ИДЕНТИТЕТА У ОБЛАСТИ ЗАГЛАВАК

Старопланинска област Заглавак налази се у општини Књажевац, између области Тимок, то јест реона Белог Тимока, и области Будац. Она заузима простор између Трговишког Тимока и српско-бугарске државне границе. Реч је о изразито планинској области, која обухвата и неколико нижих села, која се налазе уз Трговишки Тимок, на путу између Будака и тимочке долине.

У Заглавку идентитетска ситуација је нешто другачија у односу на реон Белог Тимока и западног дела општине Књажевац, па се резултати истраживања торлачког и других идентитета из Заглавка издвајају у посебан одељак. На овом подручју торлачки идентитет се јавља, али је он углавном дат са стране у виду егзонима, а много је мањи број случајева где се он користи за самоидентификацију.

Због тога ћемо, пре изношења података о торлачком идентитету, ради приказивања идентитетске ситуације, изнети друге идентитете који егзистирају паралелно са торлачким.

У3а. О другим идентитетима

Видели смо да се у другим помињаним крајевима спорадично јавља појава недостатка групног идентитета. Један такав случај забележен је и у Заглавку, у селу Алдинац. Казивачица из овог села (Алд-4), без обзира на навођења питањима, није се определила ни за један локални, регионални или национални идентитет (тр. У3а-1).

У3а-1. Сеоски идентитети, Књажевчани

Интересантно је да је у Заглавку, као и у Будаку, у односу на реон Белог Тимока и на западни део општине Књажевац, без обзира на покушаје да се пронађу, забележено мало међусеоских етикетирања, која потврђују сеоске идентитете и интеракцију на међусеоском нивоу. Оне се у највећој мери односе на дечија школска ишчикавања. Казивачи из Горње Соколовице (ГСок-3), Балинца (Бал-2), Штрпца (Штрб-1) и Видовца (Видо-3) потврђују да су деца из околних села децу из села Кандалица ишчикавала речима: *Кандалица – мандалица* (тр. У3а-2,3,4,5). Према сведочењу казивача из Видовца (Видо-3), децу из Кандалице су ишчикавали и речју: *Кадилница* (кадионица) (тр. У3а-5). Према казивачима из Балинца (Бал-2) и Видовца (Видо-3) деца из Старог Корита, које се овде једноставно зове *Корита*, ишчикавана су речима: *У Корита све се живо рита* (тр. У3а-3,5). Казивачице из Балинца (Бал-1) и Штрпца (Штрб-1) кажу да се деци из Жуковца говорило: *Жуковци - божји куковци* (тр. У3а-3,4). Казивачица из Штрпца (Штрб-1) каже да су деца из Дрвника ишчикавана речима: *Дрвосече, дрвосече, дрвосече* (тр. У3а-4), а казивач из Видовца (Видо-3) да је то чињено речима: *Ситан Дрвник по Перкаш*, јер у свом атару имају топоним *Перкаш* (тр. У3а-5). По речима казивача из Дрвника (Дрв-1), Дрвничани су се на рачун Дејановчана шалили због тога што су довлачили дрва на магарцима (тр. У3а-6).

Озбиљнијих негативних стереотипа има о житељима села Штрпци. Казивач из Горње Каменице (ГКам-7) каже да се Штрпчани много разликују од

Горњокаменичана и Доњокаменичана. Казивачица из Горње Каменице (ГКам-6) додаје да су Горњокаменичани и Доњокаменичани гостопримљиви, они и незнанаца безрезервно нуде да сврати, а Штрпчани не. Штрпчани су веће циције, прво хоће да сазнају с ким имају посла и много су резервисанији према људима. (тр. V3a-7) Казивач из Доње Каменице (ДКам-1) такође каже да постоји разлика између житеља његовог села и Штрпчана. По њему, Горњокаменичани су најгостопримљивији, Доњокаменичани мање, а Штрпчани нису, они су прорачунљиви. (тр. V3a-8) Казивач из Видовца (Видо-5) каже да се за њих прича да су се населили са Косова и да им придевају надимак *Шиптáри*, јер су *много опасни* и себични (тр. V3a-9). Казивач из Доње Каменице (ДКам-6) каже да Штрпчани воле да украду и да им се зато придева надимак *Дрáинчање* (жители сврљишког села Драјинац, који, као што смо видели, према стереотипима, важе за велике лопове) (тр. V3a-10). Казивачица из Горње Каменице (ГКам-3) каже да се Штрпчанима погрдно каже *Дрáјинци*, јер су, као у Драјинцу, *опáсни, лопóви* (тр. V3a-11).

У Заглавку, осим знања о селима Заглавка, налазимо нека сазнања о специфичностима села суседних области. Један казивач из Доње Каменице (ДКам-6), који је са својим оцем по разним селима свирао као хармоникаш, каже да су специфични жители села Шести Габар у Буцаку, јер воле да се туку. Ни један јавни скуп није пролазио без туче – потуку се, помире се и наставе да се веселе до ујутру. (тр. V3a-12) На другом крају Заглавка, ближем реону Белог Тимока, налазимо знања о селима овог реона. Овде налазимо игре речи које се везују за име села Ошљане. Казивач из Локве (Лок-3) каже: *У Ошљане с леб не кане, ал кад увáне, н'_уме да мане*. Други присутан казивач (Лок-2) додаје ласцивну констатацију: *Са све кане, само леб не давају*. (тр. V3a-13). Казивач из Шарбановца (Шар-3) потврђује да зна изреку *У Ошљане с леб не кане...* а, не желећи да аутентично каже ласцивни други део изреке, додаје: *И друго не бране*. (тр. V3a-14) Казивач из Радичевца (Рад-2) зна варијанту: *У Ошљане с леб не кане, ал бију док сване*. (тр. V3a-15) У овим селима има и сазнања о житељима Новог Корита - као и у самом реону Белог Тимока, њихова етнокултура се сматра бугарском. Казивач из Радичевца (Рад-2) за новокоритски говор каже да није торлачки, већ бугарски, каже да Новокорићани имају *бугарски нагласак* (тр. V3a-16). Казивач из Шарбановца (Шар-3) каже да Новокорићани припадају Торлацима, али су *Бугарáши* (тр. V3a-17). И казивачи из Локве (Лок-2,3) кажу да су жители Новог Корита *Бугарáши* (тр. V3a-18).

Неки казивачи, без обзира на навођење питањима да се изјасне о свом регионалном или локалном идентитету, упорно наглашавају свој сеоски идентитет. На пример, казивачи из Алдинца (Алд-3,8) наглашавају само своју припадност родном селу (тр. V3a-19,20). Но, још је чешћа појава спајања сеоског идентитета са припадношћу књажевачком крају. Казивачи се идентификују са својим селом, а негде даље, где се не зна где се њихово село налази, они наглашавају припадност својој општини. На пример, један казивач из Горње Каменице (ГКам-2), који је цео живот провео у свом селу, осим што је шест година радио у Београду, идентификује се, пре свега, са својим селом, а за оне који не знају где се оно налази, истакне Књажевац. (тр. V3a-21) Казивачица из Дрвника (Дрв-2) каже да су људи њеног села *Књажевчáни* из села Дрвник. (тр. V3a-22) Забележено је и неколико потврда да се у интеракцији са људима из удаљенијих предела нагласи само књажевачки идентитет. Казивач из Доње

Каменице (ДКам-3) вели да, када је негде ван свог родног краја, каже да је *Књажевчанин* (тр. V3a-23). И казивач из Старог Корита (СКор-3) каже да су људи његовог краја *Књажевчани*, то је *околина Књажевца* (тр. V3a-24). Казивач из Дрвника (Дрв-3), на питање шта су људи његовог краја, пита се шта би друго могао да каже осим *околина Књажевца* (тр. V3a-25).

V3a-II. Заглавак, Заглавчање

Посебно је интересно питање везаности за термин Заглавак, којим се означава ово подручје и који је у току друге и треће трећине XIX и до 40-тих година XX века коришћен и за административни назив. Постојао је *Заглавски срез* са седиштем у Књажевцу, мада је, осим овог подручја, обухватао и тресибалска књажевачка села и данашњи западни део општине Књажевац.

На подручју Заглавка има оних који и не знају за ту реч. Казивачица из Алдинца (Алд-5) не само да каже да у њеном селу нису говорили да је то Заглавак и да су они Заглавчани, већ те речи није ни чула (тр. V3a-26). Друга казивачица из Алдинца (Алд-4) чула је реч *Заглавак*, али не зна шта је то (тр. V3a-27). Казивачица из Дрвника (Дрв-2) каже да је чула речи *Заглавак* и *Заглавчање*, али се пита да није реч о неком селу (тр. V3a-28). Казивачица из Штрпца (Штрб-1) каже да је чула за *Заглавчање*, али не зна ко су и тврди да то нису људи њеног краја (тр. V3a-29). Казивач из Доње Каменице (ДКам-3) чуо је за термин *Заглавак*, али мисли да се људи његовог села не идентификују са називима *Заглавчање* и *Заглавци* (тр. V3a-30).

Има у Заглавку оних који се не идентификују са овим називом јер, по њиховом мишљењу, њихово село није део ове области (ову област сматрају уже него што је то у литератури). Казивач из Радичевца (Рад-1) сматра да његово село не припада Заглавку, то је за њега крај од Књажевца према Бабином Зубу, око Коренатца, односно Трговишког Тимока (тр. V3a-31). Казивач из Берчиновца (Берч-1) каже да је Заглавак крај према Кални, од Трговишта навише, и да његово село и суседна Локва ту не припадају (тр. V3a-32). Казивач из Локве (Лок-5) каже да је Заглавак само подручје слива Алдиначке реке, односно села Жуковац, Горња Соколковица, Градиште, Дејановац, Репушница и Алдинац. Остала села, па и његово, по њему не припадају Заглавку. (тр. V3a-33) Казивач из Штрпца (Штрб-2) доста конфузно одговара да је Заглавак негде између Зајечара и Минићева, да то није његов крај (тр. V3a-34). Казивач из Видовца (Видо-3) каже да је Заглавак калански крај, а на питање шта је Буцак, он одговара да је то исто. Оставља могућност да и села његовог краја припадају Заглавку, али није сигуран. Каже да је његов крај припадао Срезу заглавском, чије је средиште било у Књажевцу. Он потом износи мишљење да његов крај не припада Заглавку, већ да га тако називају људи преко Тимока (западни део општине Књажевац), а Заглавак је село Дејановац и околна села, према Кални. (тр. V3a-35)

Неки казивачи знају да се област зове Заглавак, али се тако не идентификују. Казивач из Штитарца (Штит-2), на питање као се зову људи његовог краја, каже да је његов крај Заглавак, али каже и то да се он не представља као *Заглавчанин*, већ као *Књажевичанин*. (тр. V3a-36) Казивач из Видовца (Видо-2) каже да се крај са десне стране Тимока, где се налази и његово село, назива Заглавак, а преко Тимока је велико село Васиљ. Међутим, он се ван свог краја идентификује тако што каже да је из околине Књажевца. (тр. V3a-37)

Казивач из Доње Каменице (ДКам-6), на питање шта је то *Заглавак*, каже да је то његов крај, али каже и да се никада није представљао као Заглавчанин, већ да је из Доње Каменице код Књажевца. (тр. V3a-38) Казивач из Шарбановца (Шар-3) каже да су житељи његовог села Заглавчани, јер се њихов срез звао Заглавски срез. Тимочани су, по њему, они чији се срез звао Тимочки срез. Међутим, то се само односило на име среза, нико у селу није причао да су они Заглавчани. (тр. V3a-39)

Више казивача, на питање шта је то Заглавак, потврђује да је то име за област у којој се налази њихово село. Казивачица из Кандалице (Кан-1) каже да је од Зајечара узводно све *Заглавак*, а тој области припада и њено село (тр. V3a-40). Ипак, више њих уз реч Заглавак помиње и Књажевац, који је био центар заглавског среза и место гравитирања ових села. Казивач из Дрвника (Дрв-1), мислећи на свој крај, каже: *Заглавак, то е овај Заглавак, Књажевац*, а такође и: *Заглавак Књажевац се звао*. Он се пита да ли и Зајечар припада Заглавку. (тр. V3a-41) Казивачи из Зајечара, овде насељени из Старог Корита (СКОр-1,2), кажу да је Заглавак био срез са седиштем у Књажевцу. Њихов завичај је управо био *Заглавак* и *Заглавски срез*. (тр. V3a-42) Казивачица из Горње Соколовице (ГСок-1) каже да је *Заглавак* Књажевац и села под Књажевцем, а друга саговорница из овог села (ГСок-2) додаје: *Да, то је овај баш наш крај овде* (тр. V3a-43).

Један казивач из Градишта (Град-1), на питање како се називају људи његовог краја, одмах каже да се крај назива *Заглавак*, међутим он сматра да ова област обухвата само сливове Алдиначке и Балиначке реке, то јест села: *Жуковац, Старо Корито, Балинац, Дрвник, Градиште, Горња Соколковица, Кандалица*, мада помиње и Видовац који није у сливовима ових река. Каже да је Заглавак од Жуковца навише. (тр. V3a-44) Казивач из Алдинца (Алд-9) потврђује да се крај у којем се налази његово село назива *Заглавак*, а речима: *Жуковац је Заглавак*, показује да центром ове области сматра село Жуковац (тр. V3a-45). Казивач из Горње Каменице (ГКам-8) каже да изрази *Заглавчани, Заглавчање* обухватају *шири круг* од Књажевца, то јест од Трговишта, навише (тр. V3a-46) Казивач из Доње Каменице (ДКам-1), који признаје да му то није баш јасно, Заглавак дефинише као *забачени крај*, као *забачени део који дође с крај* (тр. V3a-47).

Казивач из Старог Корита (СКОр-3) каже да је његов крај *Заглавак* и да је то остало од тога што је то био *Срез заглавски*. Људи његовог краја кажу да су Заглавчани. Додаје да *то није ништа понизно било. То је био Срез заглавски*. (тр. V3a-48) Он као да постојањем административне јединице истог имена правда пежоративност овог термина. Казивачица из Трговишта, пореклом из Дејановца (Трг-1), мислећи на село свог порекла, каже: *Заглавак је био некада, ми смо Заглавак* (тр. V3a-49). И казивачи из Балинца (Бал-3,4) кажу да се њихов крај зове *Заглавак* (тр. V3a-50), а такође и казивач из Доње Каменице (ДКам-9) (тр. V3a-51).

V3a-III. Тимочани, однос Планинци - Низијци

Занимљив је и однос становника Заглавка према идентитету Тимочани. Видели смо да неки казивачи јасно наглашавају да под Заглавком подразумевају планински крај. Зато је разумљиво што има оних који откривају јасан однос *ми-они*, где су као *они* означени Тимочани, низијци у реону Белог Тимока и у западном делу општине Књажевац. Казивачица из Дрвника (Дрв-2) изричито одриче да су људи њеног краја Тимочани, и, без питања о Заглавку, каже да су они *Заглавци*, то јест *планинци* (тр. V3a-52) Казивач из Жуковца (Жук-3) каже да

се, за разлику од његове области Заглавак, у низији налази област Тимок. Други казивач из Жуковца (Жук-1) набраја села поред Белог Тимока: *Дебелица, Штипина, Равна, Потркање, Доње Зуничје, Горње Зуниче*, и каже да су њихови житељи *Тимочани* (тр. V3a-53). Казивач из Горње Каменице (ГКам-6) каже да људи његовог краја нису Тимочани, то су људи у долини Белог Тимока (помиње као примере насеља Минићево, Врбица и Равна) (тр. V3a-54) Казивач из Штрпца (Штрб-2) каже да људе њиховог краја нико не зове Тимочанима – Тимочани су од Књажевца низводно и ту је простор који носи назив *Тимок* (тр. V3a-55). Казивачица из Видовца (Видо-4) такође каже да су Тимочани од Књажевца низводно (тр. V3a-56). Казивачица из Трговишта (поред Књажевца) (Трг-1) каже да је Тимок од Трговишта низводно (тр. V3a-57). Казивач из Берчиновца (Берч-1), села које се налази поред Књажевца, каже да су Тимочани од суседног села Горњег Зунича и да се област насељена њима пружа низводно, око Минићева, све до Зајечара. Каже да његово село не припада Тимоку (иако је Берчиновац готово спојен са Горњим Зуничем), јер је на већој висини, додајући да је суседно село Локва на још већој висини (*Па, ми смо на већи новó овдека. А Локвџнци још већи нивó.*) (тр. V3a-58) Казивач из Старог Корита (СКор-1) каже да су Тимочани житељи села поред реке Тимок, при том мислећи на Бели Тимок (тр. V3a-59). Други казивач из Старог Корита (СКор-3) каже да су Тимочани становници подручја кроз које пролази Тимок, такође мислећи на Бели Тимок (тр. V3a-60).

Више казивача из Заглавка, осим потврде да су Тимок и Тимочани у долини око Белог Тимока, низводно од Књажевца, даје и податке о томе да између њих и овако схваћених Тимочана постоји однос *ми-они*. Овај однос је заснован и на маркерима – Тимочани су богати, шкртице, материјалисти који гледају све да продају (*нијачари*) и себе сматрају вишим од планинаца. Планици су, пак, сиромашнији, али су гостољубиви, дарезљиви и нематеријалисти. Само у ређим случајевима становници Заглавка Тимочане осећају другачије и по говору. Казивачи из Балинца (Бал-1,2) кажу да њихов крај није Тимок, јер је то *брдско-планински крај*, а *Тимочање* су у долини, они који су се рачунали као *најбољи*, као *најглавнији људи*. Између људи ова два краја постоји велика разлика. У њиховом крају онога ко дође свако понуди и лепо почасту јелом и пићем, а *доле*, ако нема пара да купи, вратиће се гладан. Донекле ове негативне особине приписују и житељима, у односу на њихово село, нижих заглавских села Старог Корита и Кандалице, која им се налазе на путу према Књажевцу, то поткрепљујући и чињеницом да се на њих жали и поштар који ова села опслужује (тр. V3a-61). Казивач из Градишта (Град-1) каже да су *Тимочани*, односно *Тимочање*, они који живе поред Тимока, низводно од Књажевца, отприлике минићевски крај (као пример наводи села: *Равна, Дебелица, Јелашница, Витковац*). Он је својевремено у свом селу правио креч и тракторима су креч терали и продавали по тимочким селима – Дебелици, Јелашници, Васиљу. У овим селима, иако су по цео дан радили, људима скидали по тону-две креча, нису хтели да их понуде ни са по чашицом ракије или да их питају да ли су гладни. У Васиљу су их нудили, али сви истог дана само чорбом од ливадског зеља, што значи да су знали да тог дана долази креч и да нису хтели да их понуде нечим бољим. Људи његовог краја човека који наиђе понуде ракијом, кафом, храном. Од Горњег Зунича наниже мало попричају с човеком, али ничим не нуде. (тр. V3a-62) Казивачица из Горње Соколовице (ГСок-4) каже да има разлике између људи њеног краја и Тимочана (*Тимочање*). Чула је да су *Тимочање* (помиње и село Зуниче) веома штедљиви и

пиције, нису као људи њеног краја. У њеном крају човека који дође с стране понуде, питају да ли му је нешто потребно, а Тимочани и најситнију ствар чувају да би продали на пијаци (*тија доле перце да је – за на пијац се чува*). Њој је баба причала, како је, кад јој је муж погинуо у рату и деца остала сирочићи те није било хране, јер није било ко да обради земљу, са још једном женом из села, ишла у Зуниче да проси. Тражиле су од људи по килограм жита или брашна за децу. Иако су имали, они нису хтели да им дају. Неко им је само дао плесњив качамак. У селу је чула од некога да је радио негде у Тимоку и да је са колегама једанпут позвао газде, а домаћица је по инерцији изашла на врата са врућом погачом коју је већ држала у рукама. Они су били веома гладни, али она их ничим није понудила. (тр. V3а-63) Казивач из Жуковца (Жук-1) каже да су људи из Тимока шкртији у односу на људе његовог краја. Људи из села од Књажевца навише много су гостопримљиви. Што су села виша и сиромашнија, то су њихови житељи гостопримљивији. На пример, Дрвник. То је врло пасивно и сиромашно село, али они знају човека лепо да прихвате и да угосте. Пред њега, да би га угостили, изнесу и оно последње што имају. Тако је и у његовом Жуковцу. Становници Тимока су другачији. Код њих, кад се сврати, они не позивају на кафу и пиће. Саговорник у разговору (Жук-3) додаје да су такви људи од Зунича наниже. Саговорница (Жук-2) додаје да они све гледају да продаду. Друга саговорница (Жук-4) такође каже да они све носе на пијацу да продају. (тр. V3а-64)

Казивачица из Штрпца (Штрб-1) вели да су Тимочани према Зајечару, од Зунича низводно, и каже да се они разликују по говору, а и по томе што су материјалисти, док људи њеног краја то нису. Код њих се и један кромпир мери на кантару, они су материјалисти јер су *пијачари*. Износе робу на пијацу и прате цене свега. Наводи пример да она може да поклони и целу канту кромпира и још да не тражи канту назад. Људи њеног краја су друштвени. Син њене сестре се оженио у Зуничу, и то су другачији људи, све посматрају кроз новац. У њеном крају се тако не гледа, позајмљује се, узима, дели, не гледа се колико кошта. У Тимоку нису баш гостопримљиви, а најгостопримљивији су људи у Буцаку, изнад Калне (помиње села Вртовац и Балта Бериловац). Некад је са својима ишла у тај крај за дрва говећом запрегом, и тамо су их изузетно дочекивали и испраћали са пуним торбама са храном – са сиром, хлебом или са нечим другим што имају. (тр. V3а-65)

Казивач из Штрпца (Штрб-2), на питање да ли има разлике у менталитету и гостопримству између људи његовог краја и оних у долини Тимока, каже: *гостопримство је боље кам планину на горе*. Људи у долини (као примере помиње насеља Минићево и Зуничје) су *пијачари*. Њима кантар стоји испред врата и, кад наиђе човек, они га питају шта тражи. С друге стране, у Буцаку је изузетно гостопримство (*Кад отидем у планину горе, па че те у руће носи*). Ако би он неког послао, на пример у Ћуштицу (Буцак) код свог пријатеља, и ако би онај ко је послат рекао ко га шаље, изузетно би га угостили (*мора да те узне у руће, бре, да те намести на астал, да те закусују, бре*). Они су бољи од људи његовог краја. Казивач затим објашњава како и он обавезно понуди намерника, али у његовом селу нису сви такви. Пре годину-две је примио на конак људе који су камионом дошли у село да продају креч. На неколико места су питали за конак, али их нико није примио. Он их је позвао и код њега су преноћили, а ту су склонили и креч да им га неко не би украо. (тр. V3а-66)

Казивач из Радичевца (Рад-1) каже да је у селима у долини - Јелашници (која му је на путу до долине), Горњем Зуничу, Трговишту – *сличан народ* у смислу негостопримства (донекле у позитивном смислу издваја Доње Зунице). Његов шурак је за време Другог светског рата са вршалицом радио у Јелашници и Горњем Зуничу и имао је овакво искуство: заврши се врша, руча се, излази машина из авлије и више мајстора као да не познају, не разговарају с њим, нити може да се уђе у авлију. (тр. V3a-67) Други казивач из Радичевца (Рад-2) каже да су људи у Јелашници другачији у односу на Радичевац. У случају какве незгоде, у Радичевцу ће гост бити примљен у кућу на конак, а у Јелашници не (тр. V3a-68).

Казивач из Шарбановца (Шар-1) каже да се људи у висији и низији разликују по томе што су планински *мучени са свему*, а *они су доле богатџиши*. Планински су гостопримљивији. У Јелашници (која је Шарбановчанима на путу до долине) нема где да се сврати уколико се нема добар пријатељ. Они човека са стране неће да понуде да сврати и да га почасте. (тр. V3a-69) Други казивач из Шарбановца (Шар-3) каже да се људи у Јелашници веће газде, да се држе као да су на већем нивоу и себичнији су у односу на сиромашне планинске. Они живе у богатом месту, и зато цене себе као боље. Према људима са планине они се држе *мало круто*. (тр. V3a-70)

И казивач из Горње Соколовице (ГСок-2) каже да између планинаца и низијаца има велике разлике у гостопримству. Други казивач (ГСок-1) додаје да између Заглавка и Тимочана (помиње, као примере, насеља Минићево, Дебелицу и Јелашницу) има разлике: код Тимочана странац не може да уђе у авлију, газда прилази до капије и пита га шта хоће. У Заглавку, кад неко наиђе, прво се понуди да уђе у кућу и да се нечим почасте. Он наводи пример, кад су долазили у његово село *Шинтари* да продају брда за ткање и сита, код њега су два пута ноћили. Он за себе каже да је *сиротиња човек*, али му је било жао њих који су дошли издалека и имали потребу негде да преноће. (тр. V3a-71)

Казивач из Видовца (Видо-3) каже да између планинаца и низијаца има разлике у говору, а и у томе што су житељи планинских села гостопримљивији од Тимочана. То потврђује и присутна саговорница (Видо-4). (тр. V3a-72) Други казивач из Видовца (Видо-5) такође каже да је велика разлика између планинаца и низијаца. У његовом крају ко год наиђе, увек ће добити храну и пиће, а у селима у долини (на пример, у Берчиновцу, Зуничу, Јелашници, Штипини, Каличини) људи су *себични*. Имају много, а неће да дају ништа. Ове негативне особине приписује и становницима села на путу према Буцаку – Штрбац, Горња и Доња Каменица. (тр. V3a-73) Казивачица из Видовца (Видо-6) каже да између планинаца и низијаца има разлике у гостопримству – ови горе су много гостопримљивији од оних доле. Као пример наводи село Васиљ, које је највеће и најбогатије, али његови мештани нису гостопримљиви као планински. (тр. V3a-74)

Казивачица из Локве (Лок-4), на питање о разликама између планинаца и низијаца, каже да су низијци богатији и уређенији. Присутан саговорник (Лок-3) шаљивим тоном додаје да су они *шкртице*. Како се силази ка Тимоку (мисли на Бели Тимок) *све дође мало побстиснуто, побтешко*, а како се иде ка планини, све је другачије, *раширено*. Други присутни саговорник (Лок-2) наводи пример села Берчиновца (које је Локванцима на путу до долине). У овом селу се неко са стране не позива, не нуди и не части, док, у Локву ко год да дође, било каквим послом, позове се и понуди пићем, кафом и нечим другим што се има. У Зуничу је још затегнутија ситуација. Додаје шаљиво да су управо због тога они у долини *газде* а

у планини *сиромáси*. (тр. V3a-75) Још један казивач из Локве (Лок-5) каже: *Све оно што мало припада овим узвишењима и брдашцима, све су то за мене еластични, гостопримни и радни људи*. Они који код њих наиђу, биће врло радо примљени, чак и понуђени. Он је 32 године као зет живео у Доњем Зуничу. Тврди да у Горњем и Доњем Зуничу, Јелашници или Потркању, ако се затражи вода – неће дати. А они су материјално и економски много изнад планинаца. (тр. V3a-76)

У Заглавку, дакле, постоји јак осећај дистанце у односу на Тимок и Тимочане, понекад заоденут овим терминима а понекад не. Међутим, без обзира на негативно значење термина Тимочани, под њим, како потврђују нека казивања, као и у другим деловима горњег и средњег слива Тимока, јавља се још један идентитет. Реч је о осећају припадности сливу Тимока у ширем смислу, који се такође означава термином Тимочани. Овај идентитет се људима овог краја додељује или они сами за њим посежу углавном даље од свог родног краја. Један казивач из Горње Соколовице (ГСок-1) у свом исказу даје обе варијанте овог идентитета. Он, на питање ко су то Тимочани, каже да су то људи са простора низводно од Књажевца, а на следеће питање, како се зове његов крај, он каже да мисли да Зајечарци и људе и његовог краја називају Тимочанима (тр. V3a-77). Казивачице из Горње Соколовице (ГСок-3,4) кажу да су људи у околини Минићева другачији од њих и да другачије говоре, да они нису Торлаци, већ да људи простора низводно од Трговишта носе назив *Тимочање*. Али, кажу и да су прошле или претпрошле године чуле (вероватно на медијима) да и људи њиховог краја припадају Тимочанима. Потврђују да се у њиховом селу не говори да имају овакву припадност. (тр. V3a-78)

Забележено је још неколико казивања која и на овом простору потврђују ту ширу варијанту тимочког идентитета. Казивач из Дрвника (Дрв-1) каже да су Тимочани и људи његовог краја и да се овај идентитет пружа све до Неготина. Каже да је све то некада рачунато у *тимочки крај*. (тр. V3a-79) Казивач из Шарбановца (Шар-2), на питање шта одговори када га неко пита за регионални идентитет, каже да каже да је *Тимочанин*. И када је био на одслужењу војног рока, на питање: *Одакле си?*, одговарао је: *Тимочанин*. (тр. V3a-80) Казивач из Видовца (Видо-3), на питање шта је то Тимок и ко су то *Тимочање*, каже: *то смо ми - Тимочка крајна, сви овде* (тр. V3a-81). Казивачи из Алдинца (Алд-6,7), на питање ко су Тимочани, кажу да је то становници Тимочке крајине и да би, када би отишли негде ван свог краја, рекли да су Тимочани, јер су близу Тимока. Од Зајечара узводно све је називано *Тимок*, а они ту рачунају и своје (планиско, погранично) село. И они се рачунају у *тимочки крај*. (тр. V3a-82) Један казивач из Алдинца (Алд-9), на питање шта каже кад оде негде ван свог краја, ко су људи којима он припада, одговара: *Тимочани* (тр. V3a-83). Казивач из Доње Каменице (ДКам-3) каже да је више пута чуо да су људи његовог краја Тимочани (тр. V3a-84). Казивачица из Доње Каменице (ДКам-4), без помињања Тимочана у питању, каже да се народ њеног краја зове *Тимочани*. Она не зна ко су то Заглавчани. (тр. V3a-85) Друга казивачица из Доње Каменице (ДКам-10) каже да су људи њеног краја из *тимочки крај*, а додаје и: *Текá му дооди - Тимочка крајна* (тр. V3a-86).

V3a-IV. Егзоними Врањанци, Пироћанци, Бугари, Власи

Из неколико казивања добијених у Заглавку сазнајемо, као и из казивања добијених у суседним областима, да се људима овог краја придевају неки други

идентитети централног Балкана. Казивачица из Балинца (Бал-1) каже, кад је била у болници у Београду два месеца, жене са којима је боравила, по говору су процениле да је Врањанка, што је она одбијала позивајући се на Књажевац и Зајечар (тр. V3a-87) Казивачица из Доње Каменице (ДКам-11), када је била на операцији у Београду, питали су је одакле је, она је одговорила да је из Доње Каменице код Књажевца, а они су јој рекли да по говору препознају да је Пироћанка (тр. V3a-88). Казивач из Доње Каменице (ДКам-9) каже да су, када је био на одслужењу војног рока, за људе његовог краја углавном користили назив *Бугари* (тр. V3a-89). Казивачица из Горње Соколовице (ГСок-4) каже да са стране људе њеног краја рачунају у Влахе, мислећи да целу Тимочку крајину насељавају Власи. Она наглашава да су људи њеног краја географски далеко од Влаха. (тр. V3a-90)

V3a-V. Срби

Када је реч о самоидентификацији становника Заглавка, добијен је нешто већи број одговора по којима се они идентификују национално, као Срби. Осим о њиховом неоспорном националном идентитету (сигурно појачаваном и животом на граници), ова појава можда сведочи и о недовољној утемељености било ког регионалног идентитета.

Неки казивачи, на питање који је идентитет људи њиховог краја, у којем су набројани неки регионални идентитети ради примера, ипак се опредељују за национални идентитет - српски. Казивач из Радичевца (Рад-1) каже: *све се зове српски народ, нема...* (тр. V3a-91). Слично одговара и казивач из Шарбановца (Шар-2): *српски народ, нема...* (тр. V3a-92) Казивачица из Штрпца (Штрб-1), на помен регионалних група источне Србије, па и Влаха, каже прво да није *Влајна* и да је *Српкиња*, а, на даље навођење није се определила ни за један регионални или локални идентитет (тр. V3a-93). Казивач из Видовца (Видо-1) такође каже да су људи његовог краја Срби, а на даље навођење, такође се није определио ни за један регионални или локални идентитет (тр. V3a-94). Казивач из Доње Каменице (ДКам-9) каже да се са стране представља као Србин. На даље навођење да се определи за неки регионални или локални идентитет, он каже: *Какó могу да кажем друкише, кад сам Србин?* (тр. V3a-95)

Неки казивачи, пошто се у разговору дошло до тога да у говору људи овог краја има и бугарских елемената, упитани су да ли су Торлаци (људи њиховог краја) Срби или Бугари. Казивач из Видовца (Видо-3) каже: *Срби. Срби су. [...] Ја Торлаци сматрам да су Срби. Дабоме.* (тр. V3a-96) Казивачица из Видовца (Видо-6) одговара: *Срби чистокрвни.* (тр. V3a-97) Казивач из Шарбановца (Шар-3) каже да су Срби, додајући као аргумент да његов крај, осим у Првом светском рату, никада није био *под Бугари* (тр. V3a-98). Казивач из Локве (Лок-5), на питање да ли се осећа Торлаком, каже: *Ја се осећам Србином са овог подручја.* (тр. V3a-99) Казивачица из Горње Соколовице (ГСок-4) каже да су Срби, а онда са осмехом, у шали, додаје: *Куј знае, не знам, немам појма. Несмó далéко од границуу* (тр. V3a-100).

Неки казивачи из Заглавка, питани да кажу свој идентитет, опредељују се за по два или три поменута идентитета (већ смо видели да неки спајају свој сеоски и књажевачки идентитет). Казивачица из Кандалице (Кан-1), на питање како би се она и људи из њеног села представили кад негде оду, каже да ће рећи да су из

Кандалице, а потом додаје да су они Срби (тр. V3a-101). Казивачица из Доње Каменице (ДКам-11), такође на навођење да се изјасни о регионалном или локалном идентитету, каже: *само знам да смо Србје*, а потом додаје и: *Из Долњу Каменицу* (тр. V3a-102). Казивач из Штитарца (Штит-1) каже да се у време када је он радио путовало возом и да је он ту по говору разликовао људе из разних крајева: Пироћанце, Влахе, Босанце, међутим за људе свог краја он не наглашава регионални, већ национални идентитет: *Овде су Срби*. На сугестију да су сви они Срби, он додаје да је то *тимочки крај*, јер *нема никаки други мешан народ* (тр. V3a-103). Казивач из Алдинца (Алд-1), упитан за идентитет којим се представља ван свог краја, прво каже да се његов крај звао *Заглавак* – од Жуковца навише, а онда упитан да ле ће се представити као Заглавчанин, он одговара да у таквим ситуацијама каже да је Алдинчанин, Србин, Књажевчанин (тр. V3a-104). Казивачи из Балинца (Бал-3,4) кажу да њихов крај спада у источну Србију, да су Срби, да су сељаци из Балинца, да је то старопланински крај (тр. V3a-105). Казивачица из Алдинца (Алд-5) прво одговара да су људи њеног краја Срби, а на даље инсистирање да се изјасни о регионалном идентитету, каже да су *Југословéни и планинци* (тр. V3a-106).

Из досадашњих података видимо да је српска национална свест на овом подручју прилично стабилна. Међутим, један казивач из Берчиновца (Берч-1), када је, после своје изјаве да су га у Шумадији звали Бугарашем, упитан да ли су Торлаци Срби или Бугари, одговорио је да не зна одговор (тр. V3a-107).

Но, иако је српски национални идентитет доста утемељен, казивачи о Бугарима, као суседном и географски блиском националном идентитету, у принципу немају негативне ставове, односно имају прилично неутралан став. Казивач из Доње Каменице (ДКам-6) каже да из личног искуства зна да су Бугари гостопримљиви, али и да је чуо да су за време рата у Србији чинили зулуме. Онда објашњава да у сваком житу има кукоља, ни Срби (он каже *ми Срби*), ни Шиптари, ни Цигани нису сви једнаки. Међу Циганима, као и међу Србима, има дружељубивих, а има и лопова и покварених. (тр. V3a-108) Казивач из Видовца (Видо-3) каже да су старији (вероватно они који су у Првом светском рату ратовали против бугарске војске) причали да су Бугари лукави људи, али он није имао прилике да иде у Бугарску и да са Бугарима има контакт, осим што их је видео на бувљој пијаци као продавце (тр. V3a-109). Казивач из Горње Соколовице (ГСок-1) каже да Бугаре цени као промућурне људе, али лукаве (тр. V3a-110).

V3a-VI. Буџак, Буџаклије, Каланци, Пироћанци, Планинци Белци (Белџици, Белџакóвине), Кусити

Као што смо видели, људе низводно од свог краја Заглавчани осећају као другачије и означавају их термином Тимочани. Сада ћемо видети како осећају људе виших старопланинских предела. Виши старопланински предео у односу на Заглавак, у суседству, са његове југоисточне стране, јесте Буџак. Многи казивачи из Заглавка људе из Буџака сматрају Пироћанцима (до 1945. године су гравитирали ка Пироту, а од тада су административно придодати Књажевцу). У овом смислу они њих сматрају не посебним крајем, него много ширим пиротским крајем, о чијој целини немају представу. Казивач из Горње Каменице (ГКам-2) каже да су људи од Горње и Доње Каменице низводно (и даље преко Штрпца и Трговишта) *Књажéвчани*, а људи села каланског краја (Буџак) су *Пироћанци* (тр.

V3a-111) Казивачица из Градишта, рођена у Црном Врху у Буцаку (Град-2), каже да су њу и њене, када су се дослелили у Градиште (она је била мала) називали Пироћанцима (тр. V3a-112). Казивачица из Дрвника (Дрв-4) каже да су од Габровнице и Татрашнице (где Буцак почиње) навише *Пироћанци* (тр. V3a-113). Казивачица из Штрпца (Штрб-1) каже да људе околине Калне у њеном селу називају Пироћанцима (тр. V3a-114). Казивач из Видовца (Видо-2) каже да се Пироћанци простиру од Калне. Становници каланског краја су исто што и Пироћанци. (тр. V3a-115)

Неки казивачи уз овакво схватање, да су и становници Буцака Пироћанци, истичу и говор као маркер – сматрају да они другачије говоре. Реч је о истом типу говора, тимочко-лужничком, али се запажају мале разлике у лексици. Казивач из Дрвника (Дрв-1) каже да села од Татрашнице и Габровнице припадају *кам Пирот*. Каже да Пироћанци другачије говоре (тр. V3a-116). Казивачица из Дрвника (Дрв-2) каже да су од Габровнице и Татрашнице Пироћанци, јер имају *други језик* (тр. V3a-117). Казивачица из Балинца (Бал-1) такође каже да Пироћанци почињу од Калне, уз претпоставку да и Каланци припадају Пироћанцима јер за гибаницу, као у целом пиротском крају, користе назив *баница* (*Чим он једé баницу, значи да је Пироћанац*) (тр. V3a-118). Казивач из Жуковца (Жук-1) такође каже да Пироћанци почињу од Калне, с тим што се и житељи каланског краја (укључујући и Габровницу и Татрашницу) рачунају у Пироћанце. Разлика се примећује у говору, они користе речи *оди* (од), *шесé*, *педесé* (шездесет, педесет), што је карактеристика пиротског говора. Он каже да се људи Буцака (помиње села Габровница, Татрашница, Кална, Стара Кална, Јаловик Извор, Инова, Вртовац) разликују од људи Заглавка. Чак се и код оних из Горње Каменице, који су на граници са Буцаком, али припадају Заглавку, примети по која реч из Буцака. (тр. V3a-119) Казивач из Радичевца (Рад-1) каже да су људи из Буцака *Пироћанци* (од Татрашнице и Алдине Реке а не и Дејановац и Репушница који припадају Заглавку) и да се разликују по томе што имају *друкији говор* (тр. V3a-120). Казивачица из Алдинца (Алд-6), чија је мајка из Татрашнице у Буцаку, каже да је то подручје некад *било под Пирот*, па их називају Пироћанцима. Она каже да је повременио ишла у село своје мајке и тамо још као дете приметила да они другачије говоре, имају *пироћански говор*. Они имају другачије термине за делове народне ношње – мараму, кецељу, сукњу. (тр. V3a-121)

Међутим, има и казивача који људе Буцака осећају као другачије, али сматрају да они нису Пироћанци. По њима Пироћанци почињу тек од данашње границе између књажевачке и пиротске општине. Један казивач из Шарбановца (Шар-1) каже да су Пироћанци од Калне према Пироту, а становници села око Калне (помиње Габровницу, Татрашницу, Алдину Реку, Калну) зову се *Каланци* (тр. V3a-122). Казивачица из Горње Соколовице (ГСок-4) каже да су око Калне *Каланци*, а *Пироћанци* су од села Темска. Она каже да су јој ћерка и зет пет година радили у Пироту, ишла је тамо више пута и чула да се разликују *Каланци*, с једне, и *Пироћанци*, с друге стране општинске границе. (тр. V3a-123) Казивачица из Горње Каменице (ГКам-6) каже да Пироћанци почињу од Шугрина и Темске, а становници села око Калне су *Каланци*. То су *јако гостопримљиви, јако предусретљиви људи* (помиње села Габровница, Црни Врх и Вртовац). (тр. V3a-124) Један казивач из Шарбановца (Шар-3) каже да се област око Калне назива *Буцак*, а људи ове области *Буцаклије*. Пироћанци (који су од општинске књажевачко-пиротске границе) имају другачији *нагласак* у односу на људе

његовог краја. (тр. V3a-125) И казивач из Локве (Лок-5) такође каже да се подручје око Калне зове *Буџак*. Људи тог краја нису ни *Пироћанци* ни *Заглавчани*. Пироћанци су од општинске границе између Књажевца и Пирота (он помиње село Темска). (тр. V3a-126)

Интересантно је усамљено мишљење казивача из Доње Каменице (ДКам-8), чија се породица доселила у Доњу Каменицу из Стањинца у Буцаку (где је он живео до седме године), по коме се цео крај око Калне назива *калански крај*. У његовом селу се није за то подручје помињао назив Буцак, који значи *нешто забачено, нешто далеко, одвојено, малтене, од цивилизације*. Он је чуо за *Буџак*, али то је само уже подручје од Калне према Бабином Зубу. Ипак, пиротско подручје је од превоја *Клн* и села Шугрин. (тр. V3a-127)

Неки казивачи сведоче да су Заглавчани Буцаклије и другачије називали, а ти називи су утемељени у неким маркерима. Казивач из Доње Каменице (ДКам-3) каже да су Пироћанци и пиротски крај од Калне навише, тачније од превоја *Клн*, тако да су прва пиротска села Церова и Темска. Људе из околине Калне старији људи из Доње Каменице нису звали Пироћанцима, већ су за њих користили назив *Планинци*. (тр. V3a-128) Други казивач из Доње Каменице (ДКам-2) такође каже да је за становнике Буцака коришћен назив *Планинци*. Ради примера, он наводи да се, када су кроз Доњу Каменицу пролазили људи из овог краја, говорило: *Прођоше Планинци, иду на раду*. (тр. V3a-129) То показује да су Доњокаменичани у интеракцију, односно однос *ми-они*, са овим људима улазили када су они путем низ Трговишки Тимок пролазили идући ка Тимоку да раде. Назив Планинци јасно указује на висинску разлику живљења као маркер за идентификацију. Казивач из Штрпца (Штрб-2) каже да у његовом селу становнике околине Калне зову *Планинци*, али такође и *Белџици*. Некада је испред Старе Калне био плот, који је означавао границу, *Планинци* и *Белџици* су они изнад плота. (тр. V3a-130) Казивачица из Кандалице (Кан-1) каже да су људе из околине Калне раније називали термином *Белџици*. Она не зна зашто су их тако звали, али тврди да овај назив није погрдан. Оне од Буцака ка Пироту називали су Пироћанцима. (тр. V3a-131) Казивач из Доње Каменице (ДКам-6) каже да су Пироћанци од каланског краја *на горе*, а села око Калне нису Пироћанци. Каже да је област Буцак некада стварно била заостала, без комуникације, те су њени житељи морали пешице да иду у Књажевац да би се снабдели. Међутим, били су веома гостопримљиви. Када је он био дете, у Доњој Каменици су их називали *Буцаклије* и *Белџакóвине* (не зна откуд овај други назив). У време жетве сваког петка они су пешице са срповима ишли у Тимок у надницу. Термин *Белџакóвине* потврђује и саговорница из Доње Каменице (ДКам-7). (тр. V3a-132) Овај назив за становнике околине Калне потврђује још једна казивачица из Доње Каменице (ДКам-10), док њен супруг (ДКам-9), који је дуго радио у Зајечару, каже да су они називани Пироћанцима (тр. V3a-133). Иако то казивачи нису рекли, називе *Белџици*, *Белџици* и *Белџакóвине* са великом сигурношћу можемо објаснити тиме што је граница између Заглавка и Буцака била и граница где су се сретале бела мушка ношња, са буџачке, и сура, са заглавске стране. Дакле, маркер осећаја другости овде је, највероватније, разлика у ношњи. Једно казивање, пак, даје директну потврду ношње као маркера Буцаклија, али није реч о мушкој, већ женској ношњи. Казивачица из Јаковца у Тимоку, пореклом из Татрашнице у Буцаку (Јак-9), каже да су *Заглавци* Буџачане (помиње села Црни Врх, Татрашницу, Габровницу, Равно Бучје, Ћуштица) звали *Кусити* због тога што су жене из Буцака, због таквог типа ношње, који је потпуно

другачији него у Заглавку и Тимоку, имале кратку, *кусу*, ношњу и гола колена (хаљечи зубун и сукман су краћи). У Заглавку је била, потпуно другачија, дугачка женска ношња. Ова казивачица потврђује и назив Буцак за околину Калне. (тр. V3a-134)

Многи казивачи из Заглавка, дакле, Буџачане виде као друге, међутим, има и оних који Буцак, због тога што је у општини Књажевац, сматрају својим, књажевачким, крајем, за разлику од Пироћанаца, који су од општинске књажевачко-пиротске границе према Пироту. Један казивач из Горње Каменице (ГКам-8), која је гранично заглавско село према Буцаку, сведочи о томе да се однос променио због промене општинских граница. Он каже да су *по старому* и Каланци (Буџачани) *Пироћанци*. Тако је говорио његов деда некада, када је он био дете. Међутим, данас Горњокаменичани Буџачане више не сматрају Пироћанцима. (тр. V3a-135)

Казивачица из Горње Каменице (ГКам-5) каже да су Пироћанци од села Шугрин (прво село у пиротској општини из правца Књажевца), а Каланци су *Тимочање*. (тр. V3a-136) Казивач из Штрпца (Штрб-2) каже да су Пироћанци од села Темска (прво веће село у пиротској општини из правца Књажевца), а Каланци нису Пироћанци, јер је то књажевачка општина. На констатацију да је то некада био пиротски крај, он, незнајући ту чињеницу, одговара: *Никада*. (тр. V3a-137) Казивач из Старог Корита (СКор-3) одговара потпуно идентично, да су Пироћанци од Темске, а Каланци *више припадају Књажевицу него Пироту, они су даље од Пирот* (тр. V3a-138). Казивач из Видовца (Видо-5) каже да су Пироћанци од Калне према Пироту, али калански крај припада Књажевицу (тр. V3a-139). Казивач из Локве (Лок-3) каже да су Пироћанци од Стањинца (последње село у општини Књажевац), а калански крај се *води под општину Књажевац* (мада каже и да не зна шта су они) (тр. V3a-140). Казивачица из Трговишта (Трг-1) каже да има велике разлике између говора у Заглавку и говора у околини Калне (на пример, они не кажу *кукџруз*, него *шашиње*). Пироћанци су од села Церова, од места (превоја) *Клн*, а села околине Калне спадају у књажевачку општину. (тр. V3a-141)

О Пироћанцима, онима са територије пиротске општине, од Заглавчана су забележени и неки маркери. Казивачи из Старог Корита (СКор-1,2) кажу да су Пироћанци *добри људи, печалбáри, вредни, радни и гостопримљиви* (тр. V3a-142). Казивач из Алдинца (Алд-9) каже да је имао пријатеља из пиротског краја и није га разумео шта прича, он *бугарски вреви*, јер су они близу Бугарске (тр. V3a-143).

V3a-VII. Сврљижани, Сврљижање

Док су Буцак и пиротски крај у односу на Заглавак југоисточно, југозападно је област Сврљиг. У Заглавку, скоро по правилу знају које подручје насељавају Сврљижани. Већина казивача (Шар-1, Берч-1, Видо-3,5,6, Дрв-1,3,4, Град-1, ДСок-3, Штрб-2, ДКам-1) каже да су с друге стране планине Тресибабе (тр. V3a-144-154). Неки казивачи (Шар-3, ДКам-3) знају да су преко Тресибабе, али и да сврљишких села има и у западном делу општине Књажевац (тр. V3a-155,156) Један казивач из Видовца (Видо-2), помиње само западни део општине Књажевац (тр. V3a-157). Један казивач из Доње Каменице (ДКам-2) чак каже да сврљишком крају припадају и тресибапска села са књажевачке стране – Крента, Мучибаба, Жлне, Црвење (тр. V3a-158) Неки казивачи (Штрб-1, Алд-6,7) кажу да

је сврљишки крај (*Сврљишко*) према Ниши (тр. V3a-159,160). Једна казивачица из Доње Каменице (ДКам-10) вели да су Сврљижани (*Сврљижање*) према Сврљигу (тр. V3a-161), а казивач из Старог Корита (СКор-3) да су Сврљижани у сврљишком крају, у (некадашњем) Срезу сврљишком (тр. V3a-162).

Код становника Заглавка, иако знају за Сврљижане и сврљишки крај, углавном, осим географске локације, о њима не налазимо друге маркере. Само једна казивачица из Балинца (Бал-1) каже да су Сврљижани *више Нишлије*, да имају *нишки говор*, односно да, у односу на њен крај, они имају *други говор, други нагласак, друго све* (тр. V3a-163). Такође, само један казивач из Радичевца (Рад-2) каже да је сведок шале са Сврљижанима да они немају гробље, али не зна да објасни шта та шала значи (видели смо из раније презентованих казивања да се та шала односи на стереотип да су они лопови и да се сахрањују у затвору) (тр. V3a-164).

V3a-VIII. Маџаци

Већ смо видели однос Заглавчана према становништву долине Белог Тимока, које они називају Тимочанима. Видели смо и да код становника те долине мање-више постоји осећај другости према становницима села Вратарница и Заграђе у општини Зајечар, који се, на основу културних особености, пре свега говора, одређују као *Маџаци*. Становници Заглавка у највећем броју случајева (Рад-2, Шар-1, Лок-3,5, Берч-1, Трг-1, Видо-2,3,5,6, Штит-1, Бал-1, Алд-6,7, Дрв-1,3, ГСок-1,3, Жук-1,2,3, Штрб-1, ДКам-1,6), скоро по правилу, не знају ко су Маџаци (тр. V3a-165-185). Специфичан исказ у вези са Маџацима дао је казивач из Градишта (Град-1), који је рекао да у Вратарници уместо *секира* кажу *манара*, али ни он није чуо термин Маџаци, већ каже да су Вратарничани (као и остали у долини) *Тимочање* (тр. V3a-186). У Заглавку је само један казивач (Шар-3) знао за Маџаце, али треба нагласити да је његов отац из Витковца у Тимоку и да му син живи у Зајечару. Он је рекао да се Вратарничани називају *Маџаци*, али није знао по чему се они разликују од Торлака (пре тога је рекао да људе његовог краја називају Торлацима). (тр. V3a-187) За Маџаце је знао и казивач из Зајечара, насељен из Старог Корита у Заглавку (СКор-1). Он је рекао да су *Маџаци* житељи Вратарнице и Заграђа, али у њих (погрешно) убраја и житеље Звездана код Зајечара. За њих каже да имају бугарски говор и *као да су Бугарашии*. (тр. V3a-188)

V3a-IX. Изворци

За становнике Великог Извора код Зајечара знали су само они казивачи из Заглавка који су имали везе са Зајечарем. Казивач из Горње Соколовице (ГСок-1), који је извесно време, између осталог, радио и у Зајечару, на питање ко су Великоизворци, одговара: *Бугари* (тр. V3a-189). Казивач из Шарбановца (Шар-3), чији син живи у Зајечару, на питање ко су, каже да су Великоизворци *Бугарашии* (тр. V3a-190). Брачни пар из Зајечара, насељеници из Старог Корита (СКор-1,2), каже да су Великоизворци (*Изворци*) *Бугарашии*. Казивач (СКор-1), међутим, додаје да не види да су они прави Бугари, јер се не презивају на -ов, али казивачица (СКор-2) каже да ипак јесу, јер тако говоре. (тр. V3a-191)

Код становника Заглавка нема много знања о Власима. Казивач из Локве (Лок-3) у вези са њима шаљиво одговора да они знају шта су, а он не зна (тр. V3a-192). Такође и казивачица из Алдинца (Алд-6) каже да ништа не зна о Власима, али њен супруг, саговорник у истом разговору, каже да су Власи према Неготину (тр. V3a-193). Један казивач из Доње Каменице (ДКам-1) каже да су то *доле* (значи, у нижим пределима, низводно) - *Цинцари*, *Румуни*, од Зајечара према Неготину (тр. V3a-194). Други казивач из Доње Каменице (ДКам-9) каже да су Власи од села Грљана, од Зајечара, низводно (тр. V3a-195). Казивачица из Горње Соколовице (ГСок-4) као маркер осећаја другости према Власима одређује говор. Каже да Власи знају српски, али причају румунски, и да их има доста. (тр. V3a-196) Казивач из Штитарца даје и локацију и говор као маркер (Штит-1) - каже да су Власи око Неготина и Зајечара и да они *друкчије говоре* (тр. V3a-197).

V3б. Непостојање торлачког идентитета

Сва казивања из претходног одељка посредно указују да торлачки идентитет у Заглавку није баш много укоренењен и да га на овом подручју многи немају. Има и конкретних казивања која то потврђују. Казивач из Доње Каменице (ДКам-5), насељеник из Мирковаца у пиротској општини, рекао је да реч Торлак никада није чуо и да ју је први пут чуо тада, када је питан. (тр. V3б-1). Казивачица из Горње Каменице (ГКам-1) каже да је чула да људи помињу реч Торлаци, али не зна о којим људима је реч (тр. V3б-2). Казивачица из Доње Каменице (ДКам-4) такође каже да је чула реч Торлак, али не зна ко су Торлаци (тр. V3б-3). У другом разговору, друга казивачица из истог села (ДКам-7) каже исто (тр. V3б-4). Казивачица из Алдинца (Алд-4) каже да је у свом селу чула да се помиње реч *Турлаци* као назив за неке људе, али не зна који то људи (тр. V3б-5). Казивачи из Дрвника (Дрв-3,4), брачни пар, такође кажу да су чули ту реч, али не знају ко су то. Обоје се питају да ли су то, можда, људи њиховог краја, а, уз то, он се пита и да нису то људи пиротског краја. Ипак, закључују да не знају ко су. (тр. V3б-6) И казивачица из Трговишта (Трг-1) каже да је чула за Торлаке, а али не зна ко су. Каже да то нису људи њеног краја (рођена је у Дејановцу). (тр. V3б-7)

У неким казивањима казивачи кажу да нису Торлаци, потенцирају неки други идентитет. Казивач из Доње Каменице (ДКам-3) каже да је више чуо да су људи његовог краја Тимочани, него што је чуо да су Торлаци (тр. V3б-8). Казивачи из Балинца (Бал-3,4) кажу да у њиховом селу нико није потенцирао да су Торлаци. Потенцирало се да припадају тимочком крају и Заглавку. Један од њих (Бал-3) каже да је за време рата три године био у војсци и да тамо људе његовог краја нико није називао Торлацима, већ искључиво Тимочанима. (тр. V3б-9) Казивач из Видовца (Видо-1), каже да је чуо за Торлаке, али не зна ко су (при том погрешно изговара овај термин: *Тарлаци*). Он каже да је то вероватно неки народ, али није народ његовог краја, јер њих обично, према његовом искуству, са стране, на основу говора, повезују са Бугарима. (тр. V3б-10)

Неки казивачи одричу да су Торлаци, а ово име приписују неким групама у свом окружењу. Казивач из Штитарца (Штит-1) доста неодређено каже да је Торлака раније било у његовом крају, али не у његово време. Затим објашњава да су Торлаци с друге стране Тимока, у селима западног дела општине Књажевац

(помиње, као примере, села Васиљ и Грезна). Људи његовог села нису Торлаци. Торлак по њему је онај ко *језик мења*. (тр. V3б-11) Казивачица из Трговишта, рођена у Дејановцу (Трг-1), на питање ко су то Торлаци, несигурно каже да зна ту реч и да мисли да су то *Калáнци* – становници околине Калне. Међутим, у наставку разговора каже да, ипак, не зна ко су Торлаци. (тр. V3б-12) Казивачи из Штитарца (Штит-2,3) кажу да су Торлаци, у ствари, Пироћанци. Казивачица (Штит-3) примерима, одређеним дијалекатским речима из пиротског говора, објашњава да Пироћанцима термин Торлаци приписују због говора. Овај термин има погрдну конотацију. Мисле да људи њиховог краја нису Торлаци и немају искуства да их је неко тако звао. (тр. V3б-13) Казивачица из Алдинца (Алд-5) такође каже да људи њеног краја нису Торлаци и овај назив приписује Пироћанцима (тр. V3б-14). Казивач из Радичевца (Рад-1) несигурно каже да су Торлаци становници Вратарнице, покушавајући да се сети како се они зову. На питање, да се, можда, не зову *Маџáци*, он то потврђује. По њему, они се зову и *Маџáци* и *Торлáци*. Он децидно одриче да су људи његовог села Торлаци. У каснијем разговору каже да је пре и у току Другог светског рата у Вратарници и Грлишту радио као радник-помоћник на вршалици, што указује на могућност да је помешао неке информације добијене овом приликом. (тр. V3б-15) Казивачица из Локве, где је удата из Балинца (Лок-1), на питање ко су Торлаци, каже да то нису људи њеног краја, већ становници неготинског краја – *Власи* (тр. V3б-16).

V3в. Интеракција из које настаје идентитет Торлаци

V3в-1. Торлацима их називали западно од Тимочке крајине

Више казивача сведочи о томе да се људима Заглавка, иако се не осећају као Торлаци, овај назив придева са стране. Неколико казивача износи своја искуства да су их у Београду називали Торлацима. Казивач из Доње Каменице (ДКам-3) каже да се, иако живи у овом селу, ван свог родног краја представља као Књажевчанин. Каже да је више пута у Београду, кад је био код колега, доживео да људе његовог краја, па и њега, називају Торлацима. Пита се откуд тај назив. Наводи конкретан пример неког колеге Душка из Београда. Први пут је сазнао да људе његовог краја у Београду називају Торлацима од једног свог рођака из Доње Каменице, који живи у Књажевцу и који је у Београд ишао да купи аутомобил. Казивач каже и то да, док га од овог рођака пре петнаестак година није чуо, за тај назив уопште није знао. Сматра да није погрдан и пита се: *да ли је то племе или шта ли је*. (тр. V3в-1) Казивач из Горње Каменице (ГКам-2), који се идентификовао са својим селом и градом Књажевцем, каже да, није чуо од старијих људи да су људи овог краја Торлаци (*деда ми није причао да смо Торлáци*) и да ту реч није чуо све док га посао није одвео у Београд, где су њега и људе из овог краја називали Торлацима. Нема свест о томе који простор заузимају они који се називају Торлацима. Сматра да овако називају људе са бугарске границе који специфично говоре, чији говор има елементе бугарског језика (наводи неке дијалекатске примере), иако су они Срби. Не везује Торлаке за књажевачки крај, већ су то, по њему, они који говоре оваквим говором, па и становници околине Калне, то јест области Буцак, које је претходно сврстао у Пироћанце у односу на Књажевчане. (тр. V3в-2) Казивач из Локве (Лок-5), банкар у пензији, који се, упитан за свој идентитет, изјаснио као Србин, каже да

су га у Београду, док је радио у Првој предузетничкој банци, називали Торлаком. Каже да је то примао са задовољством. У Београду, по његовом мишљењу, многи знају за тај назив и тамо многи, када се каже *Тимочани*, питају: да ли је реч о Торлацима из околине Књажевца или о Власима из околине Неготина или ниже од Зајечара. (тр. VЗв-3)

Казивач из Берчиновца (Берч-1) каже да је његов крај *торлачки крај*. На питање шта је то Торлак, он каже да је то *као нација* (народ). Тај назив, за њега није увредљив. Он је више пута, као радник грађевинац, био у Црној Гори и тамо су људе његовог краја називали Торлацима. Тај назив им дају због говора, али га он не схвата као погрдан. Каже да у свом селу није чуо да су људи његовог краја Торлаци, то кажу му ван завичаја. Звали су га Торлаком и кад је био у Шумадији. Месец и по дана је радио у селу Рудовци код Аранђеловца и тамо су њему и људима из његовог краја говорили: *Бугарáши*, *Торлáци*. (тр. VЗв-4) Казивач из Штрпца (Штрб-2) каже да су људи његовог краја Срби, међутим, он је био седам сезона у Војводини у берби кукуруза и тамо су му, када се представљао да је из Штрпца код Књажевца, говорили да су људи његовог краја Торлаци. Торлаци су за њих били становници подручја од Зајечара према Нишу. Он каже да се и у његовом селу причало да су Торлаци људи од Књажевца узводно (Заглавак) укључујући и околину Калне. (тр. VЗв-5) И казивачица из Дрвника (Дрв-2) каже да је чула да људе њеног краја називају Торлацима када је била у Банату у берби кукуруза. Ту је било берача из Младеновца, Босне, Херцеговине и из других крајева. (тр. VЗв-6) Казивач из Горње Каменице (ГКам-7) каже да је на одслужењу војног рока у Осијеку у Хрватској 1968. године први пут чуо да је Торлак. Тако га је називао старешина, капетан, из Крушевца. (тр. VЗв-7) Казивач из Доње Каменице (ДКам-9), који се изјаснио као Србин и Тимочанин, такође каже да су у војсци, у Постојни у Словенији, људе његовог краја називали Торлацима. Тако су га звали војници. Он им то није рекао, сазнали су сами. Каже да је овај назив за људе његовог краја знао и раније. Други саговорник у овом разговору (ДКам-10) потврђује да се раније за то у крају знало. Каже да их Торлацима називају зато што не говоре баш правилно. (тр. VЗв-8) Један казивач из Доње Каменице (ДКам-6) каже да га је, када је отишао на одслужење војног рока, водник, командир вода, послао да донесе *жагу*. Он је отишао у магацин, јавио се заставнику магационеру и овај му је дозволио да узме. Међутим, није знао шта је жага и заставнику рекао да је нема. Заставник га је, пошто је предмет био ту и видео да он не зна шта реч значи, питао одакле је. Одговорио је да је из околине Књажевца, а заставник је закључио да је *Торлáк*. Онда му је рекао да је жага тестера *шаран*. Заставник је био Босанац и звао се Мишо Нецид. (тр. VЗв-9)

*VЗв-II. Торлацима их називали у зајечарском, неготинском
кладовском и борском крају*

Више казивача даје исказе који потврђују да су људе њиховог краја називали Торлацима у околини Зајечара и северније, према Неготину, Кладову и Бору. Казивач из Горње Соколовице (ГСок-1) се, на питање у вези са његовим идентитетом и идентитетом људи његовог краја, изјаснио као *Србин православни*. А када је напоменуто да су Срби у читавој Србији, његов син (ГСок-2) каже: *Торлáк*. Каже да Власи из околине Зајечара људе из околине Књажевца називају Торлацима. Он је размишљао шта тај назив значи, али није дошао ни до каквог

закључка. Отац (ГКам-1) потврђује да их Зајечарци и Власи низводније од Зајечара називају Торлацима. Имао је случајеве да га Торлаком називају у зајечарским селима Вражогрнац и Рготина (ова села нису влашка већ *косовљанска*). Млађи казивач (ГСок-2) каже да се једном приликом возом са супругом враћао из Београда и један човек, са којим је супруга разговарала негде близу Зајечара, питао их да ли су *Торлаци*. Њих двоје (супруга је из суседног села Жуковац) нису знали шта је то. Казивач је ту реч чуо и раније, али није знао њено значење. Оба казивача потврђују да у свом селу нису чули да људи говоре да су Торлаци. (тр. VЗв-10) Казивачица из Штрпца (Штрб-1) се, на питање о идентитету људи њеног краја, изјаснила као Српкиња, а на питање ко су Торлаци, она одговара: *Па, то смо ми - Торлаци!* Овај назив се, по њеном мишљењу, приписује због говора (*Ето, немамо тачни језик*) и није погрдан. Старији људи у селу нису говорили да су они Торлаци (свекар јој је живео деведесет година). Она је тринаест година у Зајечару чувала децу свог сина и ту је стекла искуство да људе њеног краја Власи називају Торлацима. То је сазнала пре око двадесет година, а пре тога ову реч није чула. Неко од Влаха јој је рекао: *Ви сте Торлаци, а ми смо Власи.* (тр. VЗв-11) Казивачица из Алдинца (Алд-6) каже да је, када је са дететом својевремено била у болници у Зајечару, чула како за њу и њено дете кажу: *То су Турлаци* (тр. VЗв-12). Казивач из Штрпца (Штрб-2) каже да је чуо да житељи села око Зајечара, на пример Вражогрнца и Великог Извора (из Штрпца се један човек призетио у Великом Извору), људе његовог краја називају Торлацима. У његовом селу старији људи нису говорили да су Торлаци, али су знали да их тако називају са стране и, схватајући то пежоративно, негодовали због тога. (тр. VЗв-13) Казивач из Радичевца (Рад-2) каже да људе његовог краја називају Торлацима становници околине Неготина. То зато што у околини Неготина *правилно* говоре (мисли вероватно на српска косовљанска села, не на влашка), а становништво његовог краја говори мешавином српског језика са бугарским (*ми мало га крстимо сас бугарски*). Када је пре тридесетак година његова супруга поломила ногу и због тога је водио у Неготин, тамо су га називали Торлаком. То нису користили са пежоративном нотом, већ, једноставно, за категоризацију. Само тада му се десило да га неко тако зове. Од старине се у њиховом селу није говорило да су Торлаци. Торлаци су у овом смислу од Зајечара до Пирота. (тр. VЗв-14) Казивачица из Кандалице (Кан-1) прво се идентификовала са својим селом, затим са српском нацијом, а, на даље навођење, на крају је рекла да су људи њеног краја Торлаци. Каже да, у Кладову када се каже да је неко из околине Књажевца, одмах закључују да је *Торлак*. Стари људи нису говорили да су становници овог краја Торлаци, то је искључиво назив са стране. Она је први пут чула реч Торлак кад је ишла у Кладово пре тридесетак-четрдесетак година. Тамо је са својима тражила неког рођака, који се у току Другог светског рата иселио из Балинца. У Кладову тај човек и не може другачије да се пронађе осим по надимку *Торлак*, зову га *Видоја Торлак*. (тр. VЗв-15) И казивач из Балинца (Бал-3) каже да људи из околине Кладова, Власи, људе његовог краја, околине Књажевца, називају термином *Торлаци* (тр. VЗв-16). Казивачица из Старог Корита (СКОр-4), на питање шта су људи њеног краја, одговара да су Срби. На даље навођење каже да су Торлаци. Она је у Бору на пијаци чула да Власи за људе њеног краја кажу да су дошли *Торлаци*. Реч Торлак је чула и раније у Књажевцу, а у њеном селу нису говорили да су Торлаци. (тр. VЗв-17)

VЗв-III. Торлацима их називали Тимочани (у долини Белог Тимока)

Неки казивачи из Заглавка сведоче и о томе да их Торлацима називају Тимочани (становници долине Белог Тимока), и то са погрдном конотацијом - као примитивне планинце, који имају неправилан говор. Казивачи из Градишта (Град-1,2) кажу да их Тимочани називају Торлацима, јер не говоре правилно. Они не знају шта значи реч Торлак и кажу да старији људи у селу нису говорили о томе да су житељи овог краја Торлаци. То сада прича омладина, а раније то уопште није помињано. Пошто ова реч има погрдну конотацију, ни Тимочани овај термин, да не би вређали планинце, не употребљавају превише, мада се планинци због њега не вређају. Људи у долини Белог Тимока нису Торлаци, тим именом се називају само становници Заглавка. (тр. VЗв-18) Казивачице из Балинца (Бал-1,2) кажу да се људи њиховог краја називају Торлацима. Једна о њих (Бал-1) објашњава да су људе њеног краја називали Торлацима у фабрици обуће *Леда* у Књажевцу, у којој је радила. Тако су их називали људи из низије (помиње насеље Минићево, у долини Белог Тимока, и Ргоште, тресибапско књажевачко село). За њу то није погрдан термин, али га многи често употребљавају са погрдном конотацијом. Под овим термином се подразумева пасивност и сиромаштво овог краја (*подразумева да смо ми као бедни, као у смислу у брдо немамо ништа*). Друга казивачица (Бал-2) додаје и то да ова реч значи и да су на мањем културном нивоу (*као неваспитани*). То прихвата и друга казивачица (Бал-1). Наводи пример како је њен колега с посла, по имену Мика, у шали говорио: *Е, ја имам у Зуниче имање, а ви горе Торлаци има да дојдете код мен да копате за кило пасуљ*. Она му је одговарала, такође у шали, да код њега ни по коју цену не би радила. У њеном селу нико није причао да су Торлаци и она ову реч није чула док се није пре око тридесет година преселила у Књажевац и није почела да ради у фабрици. У почетку јој је било криво кад људе њеног краја називају Торлацима. Ова реч је, по њеном мишљењу, с једне стране увредљива, а с друге није, јер човек мора да прихвати оно што јесте (*мора се сложити с онó шта си*). (тр. VЗв-19) Казивач из Локве (Лок-2) каже да је радио у Књажевцу, у фабрици *ТИНА (Тимочка индустрија намештаја)*, и да су њега и друге из Заглавка, са погрдним тоном, уз ружење и псовке, називали Заглавчанима и Торлацима. Они су се због тога љутили и узвраћали псовкама и увредама. (тр. VЗв-20) Казивач из Видовца (Видо-2) каже да људе њиховог краја (Заглавка) називају људи из западног дела општине Књажевац (помиње села Васиљ и Грезна). Не зна шта тај термин значи и, по његовом мишљењу, он нема погрдну конотацију. Додаје да људе са десне стране Тимока називају час Торлацима час Бугарашима. Не зна да су старији људи у селу говорили да су Торлаци. (тр. VЗв-21) Казивачица из Алдинца (Алд-8) каже да у Књажевцу све оне узводно око Трговишког Тимока (*од Жуковца на горе*) називају Пироћанцима, иако не припадају пиротском крају. Кажу им подругљивим тоном да су Пироћанци, а она у тим ситуацијама то негира, одриче и правда се да са Пиротом њен крај нема никакве везе. То њима Тимочани кажу, уз термин Пироћанци додајући и термин Торлаци (*Пусти, то су Пироћанци. Торлаци*). Она у свом селу није чула да људи себе називају Торлацима, овај назив чује само у Књажевцу. Кад јој неко каже да је Торлакиња, она то одриче. (тр. VЗв-22) Казивач из Алдинца (Алд-3) каже да *Торлаци* значи Бугари. Он је реч *Торлак* чуо у својој фирми у Књажевцу. Каже да се овај термин овде користи са мало омаловажавајућим значењем. Није чуо у свом селу да су људи причали да су

Торлаци. (тр. VЗв-23) Казивачи из Горње Каменице (ГКам-5,6,7) кажу да су у Књажевцу чули да их зову Торлацима. У њиховом селу нико не говори да су Торлаци, а нису говорили ни старији људи. (тр. VЗв-24) Казивач из Штрпца (Штрб-2) каже да људи околине Минићева Торлацима називају житеље Заглавка, између Књажевца и Калне. Он има свастику у Трновцу код Минићева, тамо се удала, и она њему каже: *Ви сте Торлаци; Ти си Торлак*. (тр. VЗв-25)

*VЗв-IV. Торлацима их називали са стране,
али не прецизирају где*

Неки казивачи из Заглавка потврђују да се у њиховим селима не говори да су Торлаци и да их тако називају са стране, али не прецизирају где. Казивач из Шарбановца (Шар-2), који се ван свог краја декларише као Тимочанин, каже да је чуо да људе његовог краја зову Торлацима, али не може да објасни где. (тр. VЗв-26) Други казивач из Шарбановца (Шар-3), на питање како се зове народ његовог краја, одмах одговара: *Торлаци*. Тако их називају са стране и он не зна откуда тај назив. Није имао конкретна искуства да су њега називали, али у глобалу зна да их тако називају. Сматра да тај термин није погрдан, нико се не љути ако га тако назову. Торлацима називају становнике околине Минићева и Заглавка (*скоро до Калну, наш тај крај*). (тр. VЗв-27) Казивач из Локве (Лок-3), на питање о идентитету људи његовог краја, каже да су *Торлаци* и да би човек из Локве рекао да је *Торлак*. Други казивач (Лок-2) објашњава да их тако називају негде са стране. Они кажу да се њихови стари нису тако представљали, већ да су се представљали као *Локванци*. (тр. VЗв-28) Трећи казивач из Локве (Лок-5), на питање како се зове народ његовог краја, каже да не може да се каже да су Торлаци (јер се он тако не осећа), али, где год се нађу, тако их називају (тр. VЗв-29). Казивач из Видовца (Видо-5), на питање како се зову људи његовог краја, каже: *Па, зову ни Торлаци*. И сами људи овог краја кажу да су Торлаци. Каже, ипак, да су их други називали Торлацима и сељацима. Не зна како и зашто им је овај назив наденут. (тр. VЗв-30) Казивач из Алдинца (Алд-2) каже да људе његовог краја негде даље називају Торлацима. Није чуо од старих да су говорили да су Торлаци. Други саговорник (Алд-1) додаје да их тако називају због говора. (тр. VЗв-31) Казивач из Жуковца (Жук-1) мисли да људе његовог краја идентификују са Заглавком, а *то су такозвани ти Торлаци*. Каже да је често чуо да се овај термин повезује управо са његовим крајем. Не зна шта та реч значи. Он је није чуо у свом селу, већ даље од свог краја. Није, међутим, могао да се сети ни једног конкретног примера где су га тако назвали. Саговорница у овом разговору (Жук-2) мисли да су људи овог краја тај назив добили због свог говора, јер у овом крају говоре као Бугари. Он (Жук-1) додаје да се у пракси ипак више користи термин Заглавак, кад неко човека из његовог села пита одакле је, он одговори да је из Заглавка. И Земљорадничка задруга у његовом селу зове се *Заглавак*. (тр. VЗв-32)

VЗг. Самоидентификација са називом Торлак

Иако, како из претходно презентованих казивања јасно видимо, торлачки идентитет у Заглавку није много укореењен, има и оних казивача који га прихватају – на питање о сопственом идентитету бирају и торлачки и немају свест

о томе да је наметнут са стране. Међутим, они овај идентитет никада не прихватају као нешто афирмативно, већ неутрално или као негативну датост, пре свега везујући га за говор, али не као особен него као неправилан. Неки овај термин везују и за планинску локацију свога живљења. Поједини казивачи су се одмах определили за торлачки идентитет. Казивач из Дрвника (Дрв-1), на питање како се зове народ његовог краја, несигурно каже: *Торлаци овде звали некада*. Торлаци су људи околине Књажевца. То да су људи овог краја Торлаци, остало је *од старине*, од старијих људи. Торлаци се ни по чему не разликују од других, осим по говору – Торлак *прича час овако, час онако*. Људи његовог краја не говоре *господски* већ *торлачки*. (тр. V3г-1) Казивач из Шарбановца (Шар-1) каже да се народ његовог краја зове *Торлаци*, а крај *торлачки крај*. И он сматра да је овај назив *од старине*, старији људи су причали о томе и он га је чуо као дете. Он значи: *планинско место*. Људи у долини Тимока, *Тимочани*, за њега нису Торлаци, овај назив носе само планинци. Он за њега није погрдан. (тр. V3г-2) Казивачи из Алдинца (Алд-6,7), на питање ко су људи њиховог краја, кажу да су *Турлаци*, уз објашњење: *раније тако се звало, овај крај овде*. То су старији говорили *од старине*, они немају искуства да су их тако звали са стране. На питање о значењу речи *Турлаци*, кажу да не знају, и питају се *да није од турско нешто*. (тр. V3г-3) Казивачица из Видовца (Видо-3) каже да су људи њеног краја *Торлаци*. Њен супруг (Видо-2) каже да су и старији људи овог краја причали да су Торлаци, а да је то чуо и на телевизији. (тр. V3г-4)

Већ смо видели да се у Заглавку, на питање о њиховом идентитету, многи казивачи у одговору одлуче за два и више идентитета. Код неких од њих међу тим идентитетима је и торлачки. Казивачица из Видовца (Видо-6) се, на питање о свом идентитету, прво декларисала као Видовчанка, а потом и са термином *Торлак*, који повезује са говором свог краја (*По говору Торлак*). О овом термину не зна ништа више, али зна да означава људе њеног краја. (тр. V3г-5) Казивач из Доње Каменице (ДКам-2), на питање о идентитету људи његовог краја, каже да су *Срби бајаги*, а на даље навођење да се изјасни о регионалном или локалном идентитету, он није могао да да одговор. Тек на питање да ли је чуо реч Торлаци, он каже да је чуо и да су то људи његовог краја. То је чуо у свом селу, чуо је старије људе који су причали о томе. (тр. V3г-6) Брачни пар из Зајечара, досељен из Старог Корита (СКор-1,2), каже да би се негде даље од свог краја представили као Срби, али на додатно питање ко су људи баш њиховог краја, они кажу да су *Торлаци*. Потврђују да су у свом завичају и пре досељавања чули да су Торлаци, тамо су о томе говорили и старији људи. То су сазнали кад су стасали. Он је касније и као грађевинац радио у разним крајевима, па и у Београду, те је и тамо потврђивао овај свој идентитет. У Зајечару, кад их неко пита одакле су, они кажу: *Ми смо Торлаци, од Књажевца смо*. (тр. V3г-7) Казивачица из Горње Соколовице (ГСок-3), на питање о идентитету људи њеног краја, каже да су они Срби, а на потпитање које упућује на ужи идентитет, њена саговорница (ГСок-4) додаје: *Заглавак и Торлаци*. Она потврђује да се њихов крај зове *Заглавак*. Не зна да објасни шта значи реч *Торлаци*, али тврди да су и људи њиховог краја говорили да су то, да им је *тој подрекло тако*. Обе казивачице немају такво искуство да их је неко тако звао ван њиховог села, ово сазнање имају из прича људи у селу. (тр. V3г-8)

Ѕд. Маркери торлачког идентитета

Искази неких казивача (СКор-5, Алд-1,2,6,7,8, Трг-1) показују да у Заглавку има доста оних који немају мишљење о настанку речи Торлак и о ономе што она подразумева (тр. Ѕд-1-5) Ипак, има и оних који знају неке маркере торлачког идентитета.

Ѕд-1. Говор и други етнокултурни и социјални маркери

Било да је реч о идентификацији са стране или о самоидентификацији са називом Торлак, овај идентитет, како смо видели и из више већ презентованих исказа, у великој мери почива на говору као маркеру. Неки казивачи потврђују ову чињеницу без икакве квалификације свог говора. Казивач из Берчиновца (Берч-1) каже да људе његовог краја и даље и ближе називају Торлацима због специфичног говора, али то није ништа негативно (тр. Ѕд-6). Казивач из Локве (Лок-3), на питање по чему се одликује Торлак, каже: *Можда по нагласку само. По изговору, једино то...* Други саговорник из Локве (Лок-2) додаје да људе његовог краја негде даље одликује *нагласак* и да се Торлак познаје по говору. (тр. Ѕд-7) Казивачица из Балинца (Бал-2), на питање шта значи то *Торлаци*, каже да значи *неки посебан дијалект*. Друга саговорница у овом разговору (Бал-1) додаје: *Неки народ ко' је насељен ту и... такав говор имао од раније...* Обе потврђују да је говор у основи овог идентитета. (тр. Ѕд-8) Казивач из Жуковца (Жук-1), на питање по чему се познају Торлаци, без размишљања одговара: *по говор* (тр. Ѕд-9). Казивач из Доње Каменице (ДКам-2) на исто питање, каже: *Па, ја мислим по говор* (тр. Ѕд-10). Други казивач из Доње Каменице (ДКам-6) на исто питање одговара потпуно исто као и казивач из Жуковца: *По говор*. Каже да људе књажевачког краја, све до Зајечара, познају по говору. Сада су већ људи школовани и нема толико тог говора, а раније су били нешколовани и у његовом крају су били *сасвим други изрази*. Он је као дете сасвим другачије говорио, а данас употребљава и нешто књижевног (*а сад тежим да, као, употребим неки део граматике*). (тр. Ѕд-11)

Интересантан је исказ казивачице из Горње Каменице (ГКам-6) која каже да су људи њеног краја Заглавчани, а само по говору *Торлаци* (*За нас важи ова дефиниција: Заглавчани, а по говору, само по говору – Торлаци*). У вези са матерњим говором она каже да људи њеног краја имају *специфичан израз при изражавању, при говору, при комуникацији*, и у шали додаје: *Баш смо оригинал, спецификус, торлачки*. Наводи неке речи за које сматра да не постоје у другим говорима (*вракњица – капија, басамаци – степенице*). (тр. Ѕд-12)

Интересантни су и искази двоје казивача, који сматрају да је торлачки говор толико специфичан, да се разликује и од сврљишког, буџачког и пиротског, иако су у пракси они у суштини исти – део су такозваног тимочко-лужничког говора. Казивач из Шарбановца (Шар-3) каже да Торлаци, то јест људи његовог краја, имају *неки нагласак другачији* у односу на Пироћанце. Торлак се једино по говору одликује од других, ни по чему другом. (тр. Ѕд-13) Казивачица из Горње Соколовице (ГСок-3), на питање по чему се познају Торлаци, без размишљања такође одговара: *По говор*. Исто потврђује и друга саговорница у овом разговору (ГСок-4). Прва казивачица каже да, у односу на људе њеног краја, другачије причају Сврљижани и Пироћанци, односно Каланци. (тр. Ѕд-14)

Неки казивачи особености торлачког говора повезују са бугарским језиком. Казивач из Видовца (Видо-3), на питање по чему се познаје Торлак, одговара без размишљања: *Торлак се познаје по говор*. Објашњава да људи његовог краја говоре *мало бугарски*, јер су поред бугарске границе. Где год да се нађу, они су препознатљиви по свом говору. Лесковчани слично говоре, али ипак другачије. (тр. V3д-15) Казивачица из Видовца (Видо-6), која је већ рекла да Торлацима припада по говору, на питање по чему се Торлак познаје, одговара: *По нагласку*. Каже да говор људи њеног краја има везе са бугарским, он има доста бугарских речи, али ипак мање него пиротски говор. (тр. V3д-16) Казивачица из Горње Соколовице (ГСок-4) каже да је говор Торлака такав какав јесте зато што су поред бугарске границе, а саговорница у овом разговору (ГСок-3) додаје да су они *Бугарашии*. Прва саговорница (ГСок-4) каже да Торлаци мање-више, али Каланци и Пироћанци имају говор још ближи бугарском и зато их зову Бугарашима. (тр. V3д-17) Казивачица из Жуковца (Жук-2) такође каже да се Торлаци тако називају због свог говора (*Ја мислим да по говор се зове "Торлаци"*), а тако говоре јер су поред Бугара (тр. V3д-18). Казивачица из Доње Каменице (ДКам-7) прво каже да не зна шта значи реч Торлаци, а онда се пита да ли је дата људима њеног краја зато што бугарски говоре. Претпоставља да је то због њиховог говора. (тр. V3д-19) Са оваквим мишљењима има везе изјава једне казивачице из Горње Каменице (ГКам-6), иако у њој директно не помиње говор, да су Торлаци *нека мешавина српско-бугарског порекла* (тр. V3д-20).

Интересантан је исказ једног казивача из Алдинца (Алд-1). И он кратко и сигурно одговара да се Торлак распознаје *по говор*. На питање какав је то говор, он наводи неке примере (*ја идó, ја дојдó, отидó*) и каже да је торлачки говор мешавина са бугарским и турским (као пример наводи турску реч *иам* која значи прозор). (тр. V3д-21) Са оваквим схватањем има везе, иако се директно не везује за говор, изјава казивача из Штрпца (Штрб-2) да су Торлаци добили назив по томе што *нису Срби, нису Бугари, нису Турци, нису никакви*. Они се сматрају Србима, али ту су владали Турци и Бугари, и направила се *мешавина*. (тр. V3д-22) Иако се не везује за говор људи овог краја, овде треба поменути усамљено тумачење речи *Турлаци* казивачице из Алдинца (Алд-6), која каже да мисли да је ова реч настала од речи Турци, јер има основу тур, и да је то племе које је на неки начин остало од Турака. (тр. V3д-23)

Неколико казивача, такође заступајући мишљење да су Торлаци тако названи због говора, тај говор карактеришу као неправилан у односу на књижевни. Казивач из Алдинца (Алд-9) каже да су Торлаци они који свашта говоре, причају неправилно (као примере наводи дијалекатске речи (*јаблка* - јабука, *дрешка* – део одеће, *бревенџи* и *чекшире* - панталоне). На питање да ли су и људи његовог краја Торлаци, он одговара: *Па, има, изгледа, мало*. Говор је једини разлог за такво име. На питање да ли је он Торлак, он одговара да би он знао *шта би реко, којé какó се зове културно, [...] прáвилно*. (тр. V3д-24) Казивачица из Дрвника (Дрв-2), уз изјаву да су људи њеног краја *Турлаци*, каже да то значи да не говоре добро (*не знамо да говоримо добро*), да не знају како треба да изговарају неке речи (*не знамо сваки речник какó треба да говоримо*), да не знају да говоре правилно (*треба правилно, а ми не знамо*), да говоре речником који се ништа не разуме (*неки речник, бџи не одбџира се ништа*). Торлак се познаје по говору. (тр. V3д-25) Казивач из Горње Соколовице (ГСок-1) такође каже да се људи његовог краја називају Торлацима због говора. На питање какав је то говор,

он каже да је за људе са стране тај говор *некултуран, недотѣран*. Тај говор је мана становништва његовог краја. Наводи шалу речену за неке друге, да су прави Срби, само са говорном маном. Каже да су га Власи вређали тако што су га називали Торлаком, а он је њима узвраћао тиме што им је говорио да су глупи. (тр. V3д-26)

Неки казивачи потврђују да постоји и пежоративно значење речи *Торлак*, у смислу *глуп, будала*, али у вези са неразумљивим говором. Казивач из Жуковца (Жук-3), на питање да ли је реч *Торлак* погрдна, прво каже да није, а потом каже да можда неки са стране (на пример из околине Зајечара) људе његовог краја, као Торлаке, сматрају глупима. То објашњава: "*Торлак*" *кад ти се каже, то значи не разуме те сваки*. Саговорница у овом разговору (Жук-4) додаје да то асоцира да је *будала*. (тр. V3д-27) Казивач из Старог Корита (СКор-3), који се идентификовао као Књажевчанин, каже да је чуо реч *Торлак* и сматра да значи *као да су то друге класе људи*. Мисли да и људе његовог краја зову *Торлацима* и да је то наслеђе - *од старине*. У овом крају *торлачки се говори*, не говори се *граматички*. Та реч има потцењивачки карактер, али он нема искуство да су њега тако звали. Она се у његовом крају користила за означавање индивидуалних особина у ишчикавању, када је неко *глуп*, а постоји и изрека: *Глуп као Торлак*. (тр. V3д-28) Казивачица из Дрвника (Дрв-2) каже да термин *Торлак* има погрдну конотацију – то је израз за људе њеног краја јер не знају добро да говоре (*Торлаци смо, не знамо да говоримо добро и толко*). Каже да овај израз није за понос и да постоји изрека "*Глупи смо ко Торлаци*" или "*Глуп си ко Торлак*". (тр. V3д-29)

Неки казивачи термин *Торлаци* спајају са термином *сељаци*, и то опет на основу говора. Казивачица из Горње Каменице (ГКам-3) помиње изреку *Торлаци – сељаци* (или *Сељаци на Торлаци*). Друга саговорница у овом разговору (ГКам-4) каже да људе њеног краја тако називају јер не причају *правилно како у вароши*. Прва казивачица (ГКам-3) додаје да говоре *и овак и онак*, да говоре *мешано*, и код њих у књажевачком, и у пиротском крају. (тр. V3д-30) Казивач из Видовца (Видо-5), на питање шта значи реч *Торлаци*, такође одговара: *Сељаци – Торлаци*. Он ову изреку не објашњава говором, већ каже да су *Торлаци пољопривредници*, односно *земљорадници*. (тр. V3д-31)

Већ смо, из исказа презентованих у претходним одељцима, видели да многи Торлаке схватају као заостале планинце.

V3д- II. Предање о победи на брду Торлак

И у Заглавку се среће предање о победи на брду Торлак код Београда, којим се објашњава настанак овог назива. Казивачи из Балинца (Бал-3,4), рођена браћа, објашњавају да је Тимочка дивизија у Првом светском рату победила на брду Торлак код Београда (*протерала непријатеља*) и због тога су Заглавчани и Тимочани названи Торлацима. Тимочка дивизија је била најхрабрија. На питање да ли термин *Торлак* има и пежоративну конотацију, они остављају могућност да неко тако мисли, али то може бити само онај ко не зна зашто су тако названи. Њима је њихов отац, Давид Божиновић (1888-1964), учесник Првог светског рата, испричао ово предање које објашњава зашто се зову *Торлаци*. (тр. V3д-32) Казивач из Старог Корита (СКор-1), на питање шта значи реч *Торлаци*, објашњава да то значи да је тимочка дивизија или пук, у првом светском рату освојила брдо Торлак код Београда, које нико није могао да освоји. *Торлаци* су названи по том брду. (тр. V3д-33) Казивач из Жуковца (Жук-3) такође објашњава термин *Торлаци*

тима што је војска коју су чинили људи из овог краја ослободила брдо Торлак код Београда. Зато су их назвали *Торлачка војска – Торлаци*. Он се пита да ли је то било у Првом светском рату или у време краља Милана. Каже да је ово предање читао у новинама. Неко је поставио питање, а у новинама су му одговорили да је Четрнаести пук извршио јуриш и победио. (тр. V3д-34) Казивач из Локве (Лок-5) такође сматра да су Торлаци названи по брду Торлак код Београда. У време ослобођења Београда у Првом светском рату Тимочка дивизија била је у резерви. Командант одбране града Београда није знао да она постоји. Када је српска војска почела да попушта, ова дивизија је притекла у помоћ. Командант је питао ко су то и одговорили су му: *То су ови са Торлака*. (тр. V3д-35) Казивач из Доње Каменице (ДКам-6) каже да је војска (пита се да ли је то била чета или пук) из околине Књажевца заузела брдо Торлак код Београда, па су због тога људи овог краја добили име Торлаци. Он не зна када је то било, пита се да није можда у време владавине Турака. (тр. V3д-36) Казивач из Видовца (Видо-3) само каже да је чуо да су Торлаци били најбољи борци, најбољи ратници. Он није могао да каже да ли су се у некој бици посебно истакли. (тр. V3д-37)

V3ђ. Распрострањење торлачког идентитета

V3ђ-1. Торлаци - само неколико села

У Заглавку налазимо различита схватања распрострањења торлачког идентитета. На питање где живе Торлаци, неколико казивача је набројало само насеља у окружењу свог села. Казивач из Дрвника (Дрв-1) као торлачка набраја околна села Жуковац, Горњу Соколовицу, Градиште, Алдинац и Балинац (тр. V3ђ-1). Казивачица из Дрвника (Дрв-2), као пример, набраја своје село и два суседна – Балинац и Градиште (тр. V3ђ-2). Казивачица из Алдинца (Алд-6), на питање докле су Торлаци, подазумевајући и своје село, помиње још само два суседна – Балинац и Дрвник. За људе у тимочкој долини и на књажевачком делу Тресибабе не зна да ли су Торлаци. (тр. V3ђ-3) Казивач из Доње Каменице (ДКам-2) као торлачка села набраја своје и суседна - Горњу Каменицу и Штрбац. Становници Тимока, околине Минићева, по његовом мишљењу, нису Торлаци, а није знао ни за суседна тресибабска књажевачка села, као ни за планински део Заглавка (Алдинац, Дејановац). (тр. V3ђ-4) Казивачица из Горње Каменице (ГКам-6) каже да су Торлаци, осим у њеном селу, и у Доњој Каменици, евентуално у Штрпцу. Мисли да већ, низовдно следеће, Трговиште не припада Торлацима, јер у овом селу не говоре као људи њеног села. Иако не мења мишљење о распрострањењу Торлака, она каже да јој је чудно то што *потпуно исто говоре* људи у Врбици код Минићева и у Бањском Орешцу у западном делу општине Књажевац. (тр. V3ђ-5) Казивачица из Штрпца (Штрб-1) као торлачка набраја само своје и околна села поред Трговишког Тимока: Трговиште, Жуковац, Доњу и Горњу Каменицу. Житељи околине Калне имају други говор и нису Торлаци, а за околину Минићева не зна да ли су Торлаци. (тр. V3ђ-6) Казивач из Берчиновца (Берч-1) каже да су Торлаци у околини Књажевца, *књажевачка околина поготово*. Као торлачка, осим свог села, он набраја и суседна – Трговиште и Горње Зуничје. За минићевска села каже да они нису Торлаци, *они су друго*. Низовдно од Минићева већ почињу Власи или Румуни. За села Заглавка не зна шта су. (тр. V3ђ-7)

V3ђ-II. Торлаци - Заглавак

Неки казивачи распрострањење Торлака поистовећују са облашћу Заглавак. Казивачице из Горње Соколовице (ГСок-3,4) кажу да су торлачка села од *Трговиште*, од *Књажевац на горе*. Житељи околине Минићева, по њиховом мишљењу, другачије говоре, то је друго становништво - *Тимочање*. (тр. V3ђ-8) Казивач из Жуковца (Жук-3) каже да су торлачка села у Заглавку. За људе минићевског краја сматра да нису Торлаци. (тр. V3ђ-9) Казивачица из Балинца (Бал-1) мисли да су Торлаци сви у Заглавку (као примере наводи села Радичевац, Алдинац и Репушница, а према низији до Трговишта; потврђује да су то и Горња и Доња Каменица). Становници Заглавка су исти, рецимо по говору. Каже да у Тимоку никад није ни била, само у заглавским селима. (тр. V3ђ-10) Казивач из Старог Корита (СКОр-5) каже да је торлачки крај, у ствари, *Заглавски срез*, који је некада постојао, а касније је прозван тимочким крајем. Торлаци су само планинци заглавског, књажевачког краја, а не и житељи околине Минићева. (тр. V3ђ-11) Казивачи из Локве (Лок-2,3) сматрају да су Торлаци само планинци Заглавка. Становници минићевског краја, по њиховом мишљењу, нису Торлаци, с тим што остављају могућност да су то можда становници Новог Корита (које они зову старим називом *Загорска Корита*), јер су они *Бугарци*. Торлаци, по њиховом мишљењу нису ни становници западног дела општине Књажевац. (тр. V3ђ-12)

Међу онима који Торлаке смештају у Заглавак, има и оних који, на додатно питање да ли су Торлаци и у околини Минићева, остављају ту могућност. Казивач из Доње Каменице (ДКам-3) каже да су Торлаци у Заглавку, низводно до Књажевца, *можда чак и Књажевац*. На питање да ли је то и минићевски крај, он каже да *можда* јесте. (тр. V3ђ-13) Казивачи из Доње Каменице (ДКам-9,10,11) кажу да су Торлаци од Горње Каменице до Књажевца, дакле у Заглавку. Од Горње Каменице према Кални су Пироћанци. За околину Минићева не знају шта су, али знају да причају *готóво приближно*, па због тога остављају могућност да су и они можда Торлаци. (тр. V3ђ-14)

V3ђ-III. Торлаци - књажевачки крај

Неки казивачи распрострањење Торлака поистовећују са књажевачким крајем, мада књажевачки крај многи различито схватају. Казивачица из Видовца (Видо-6), којој је говор главни маркер за одређење Торлака, каже да су Торлаци у сливу Тимока – од почетака Сврљишког и Трговишког Тимока до близу Зајечара. Али Торлаци су баш они који су у околини Књажевца (*Књажéвчани*). Она није баш сигурна за околину Минићева, јер, по њеном мишљењу, ту већ почињу Власи. За калански крај се двоуми, јер тамо има доста пиротског утицаја, има бугарских елемената у говору. За становнике западног дела општине Књажевац (помиње као примере села Васил, Бели Поток, Балановац и Грезну) каже да су *Књажéвчани*, па самим тим и Торлаци. (тр. V3ђ-15) Казивач из Локве (Лок-5) каже да је торлачки крај од Горње и Доње Каменице до минићевског краја – дакле Заглавак и Тимок. Он има искуство да људе узводно од Књажевца (Заглавак) зову Торлацима. Један је од заступника мишљења да су Торлаци они који су, као борци Тимочке дивизије, учествовали у борби на брду Торлак код Београда. Претпоставља да су борци Тимочке дивизије били и са територије западног дела општине Књажевац, па и њих сматра Торлацима. (тр. V3ђ-16) Казивач из Видовца

(Видо-3), претпоставља да су Торлаци, осим у његовом крају, Заглавку, и Тимочани, становници тимочке долине, јер слично, скоро исто, говоре. Мисли да су Торлаци и становници западног дела општине Књажевац, јер припадају Књажевцу, мада они у односу на становнике уз српско-бугарску границу мало другачије говоре. (тр. V3ђ-17) Други казивач из Видовца (Видо-5) каже да су торлачка *села све на горе*, мислећи на Заглавак. Набраја Жуковац, Кандалицу, Старо Корито, Балинац, Берчиновац, Локву, и каже да су житељи ових села *сељаци*. За становнике околине Минићева каже да *као писмени дојду мало*, али мисли, мада није сигуран, да би требало да су и они Торлаци. За житеље западног дела општине Књажевац каже да *потпадају исто под Књажевац*, па се и они рачунају у Торлаке. (тр. V3ђ-18) Казивачица из Кандалице (Кан-1) каже да су Торлаци у околини Књажевца. Набраја прво села Заглавка (Папратна, Репушница, Алдинац, Причевац), а на питање докле су низводно, претпоставља да су можда до Зајечара. (тр. V3ђ-19) Казивач из Доње Каменице (ДКам-9) каже да су јужно од Грљана код Зајечара, према његовом крају, *Тарлаци*, а северно Власи (тр. V3ђ-20).

Казивач из Старог Корита, насељен у Зајечару (СКор-1), каже да су Торлаци у књажевачком региону. Из правца Зајечара они почињу код Вратарнице, а на југу они су, према паушалном одређењу, до Сврљига, а југоисточно обухватају и калански крај. Сматра да су Торлаци и житељи западног дела општине Књажевац (помиње као примере села Каличину, Лепену и Валевац). Границе распрострањења Торлака на југу и западу он поистовећује са општинским границама Књажевца, које су и границе Тимочког региона. (тр. V3ђ-21) Казивачи из Балинца (Бал-3,4) кажу да су Торлаци сви у тимочком, књажевачком, крају. Ту рачунају и цео Заглавак (набрајају Жуковац, Горњу Соколовицу, Градиште, Дејановац, Алдинац, Дрвник, Балинац, Старо Корито, Кандалицу). Кажу да су Торлаци Тимочани од Зајечара до Пирота. Они своје схватање торлачког краја заснивају на предању о победи на брду Торлак код Београда, па су, према томе, Торлаци сви они који су били обухваћени Тимочком дивизијом. Пошто књажевачком крају припадају и Каланци, и су они Торлаци. (тр. V3ђ-22)

Још неки казивачи дају изјаве да у свој, торлачки, крај рачунају и Буцак, односно калански крај. Казивач из Градишта (Град-1) каже да калански крај припада његовом крају и да су житељи овог краја Торлаци (Пироћанци су од књажевачко-пиротске општинске границе). (тр. V3ђ-23) И казивачица из Горње Каменице (ГКам-6) каже да су Пироћанци од општинске границе између Књажевца и Пирота, а пре Пироћанаца су Каланци, који су, такође, због тога што гравитирају Књажевцу, и Торлаци (тр. V3ђ-24).

Један казивач из Заглавка, из Доње Каменице (ДКам-8), има сазнање да становници Минићева сами себе називају Торлацима. То је чуо од њих самих. (тр. V3ђ-25)

V3ђ-IV. Знања о Торлацима у Бугарској

Казивачима је, када је реч о распрострањењу Торлака, постављано и питање да ли Торлака има и у Бугарској. Највећи број њих (Рад-1, Шар-1,3, Берч-1, Видо-3, Бал-3, СКор-1, Алд-6,7, Дрв-1, Град-1, ГСок-4, Жук-2, Штрб-2, ДКам-6,10) одговорио је да не зна (тр. V3ђ-26-40). Неки (Алд-6, ГСок-4, ДКам-10) уз овакав одговор додају да нису имали додира са Бугарима и Бугарском (тр. V3ђ-

33,36,40). Неки из виших, пограничних села, објашњавају да у њихово време комуникације са људима с оне стране границе није могло да буде. Казивач из Радичевца (Рад-2), пограничног села, објашњава да је у њиховом селу такав терен и распоред имовине, да нису имали додира са Бугарима (тр. V3ђ-41). Казивач из Алдинца (Алд-3), такође пограничног села, објашњава да је ту била војска, граничари, и да никако није могла да се пређе граница. Било је и проблема, јер су Бугари бежали преко границе, а војска их хватала. (тр. V3ђ-42) Казивач из Радичевца (Рад-1) каже да је ту била граница и да са Бугарима уопште нису имали контакте, али сведочи и о томе да су у време Другог светског рата они који су имали више деце и нису могли да их прехране са друге стране слали по неко дете да ради као слуга само за сопствену храну. Тако је тамо служио и његов ујак. (тр. V3ђ-43)

Само један казивач из Заглавка, из Алдинца (Алд-9) сматра да у Бугарској, с оне стране границе, може да има Торлака, и то би били они који су се евентуално преселили из његовог краја. Додаје да преко границе слично причају као људи његовог краја. (тр. V3ђ-44) На питање да ли има Торлака у Бугарској, само је једна казивачица из Видовца (Видо-6) рекла да Торлака највероватније има у Бугарској код Новог Корита и превоја Кадибогаз, јер је тамо гранични Сабор и постоји сарадња између Новог Корита и суседног бугарског села (тр. V3ђ-45). Казивач из Локве (Лок-3), који сматрају да се Торлаци познају по говору, каже да је био у Белоградчику и чуо да тамо имају исти говор, само мало са бугарским нагласком. Због тога сматра да су и људи са друге стране границе Торлаци, али не зна да ли се они тако декларишу. (тр. V3ђ-46)

Кад је реч о распрострањењу, односно простору на којем живе Торлаци, интесантно је било испитати да ли и у Заглавку, као у реону Белог Тимока, постоји термин *Торлачија*. Од оних казивача који су то питани, већина (Рад-2, Дрв-1, ДКам-6) је одговорила да нису чули за овај појам (тр. V3ђ-47-49). Само је један казивач из Шарбановца (Шар-3) знао за термин *Торлачија*, али се из исказа јасно види да се овај термин користи у Зајечару (*Идемо у Торлачију*), где његова два сина живе са породицама (тр. V3ђ-50).

V3е. Торлак – Турлак – Тарлак

Кроз презентовану грађу већ се видело да се у Заглавку углавном користи класичан термин *Торлак*. Међутим, такође се могло видети да се ту и тамо појављује термин *Турлак*. Овај облик је код неколико казивача регистрован у селу Алдинац (Алд-1,4,6,7), а такође код једне казивачице из Дрвника (Дрв-2) (тр. V3е-1-4). Само код једне казивачице из Трговишта, насељене из Дејановца (Трг-1), налазимо појаву изговарања ове речи у облику *Тоурлак*, и то тако што се глас *о* изговара мукло, као да прелази у глас *у* (тр. V3е-5). Не може а да се не примети да су Алдинац, Дрвник и Дејановац три суседна села у највишем делу Заглавка.

У Заглавку је регистрован још један облик овог назива – *Тарлак*. Изговорили су га казивачи из Видовца (Видо-1), Штрпца (Штрб-1) и Доње Каменице (ДКам-9) (тр. V3е-6-8).

У4. ЗНАЊА О ШОПИМА У СРЕДЊЕМ ТИМОКУ

У средњем Тимоку, као и у другим крајевима у којима су вршена истраживања, испитаници су питани и за значење речи *Ш/шоп*. Највећи број њих на овом подручју каже да никад нису чули ту реч и не знају шта она значи (Мар-1, Сел-2, Ош-5, НК-1, Јак-8, Ра-3,4, Вас-1,2,6,7, Вал-2, Рад-2, Шар-1, Берч-1, Лок-2, Видо-2,5,6, Штит-1, Трг-1, Кан-1, Бал-4, Жук-3, ДСок-3,4, Град-1, Дрв-1,2,3,4, Алд-3,4,6,8, Штрб-1,2, ДКам-1,2,3,8,10, ГКам-5,7) (тр. V4-1-40). Неки, пак, кажу да су је чули, позната им је, али да не знају шта значи (Бор-1, Врб-3, Сел-3, Ош-3, Јела-1, Стог-2, СКор-3, Жук-1) (тр. V4-41-48). Једног казивача из Горње Каменице (ГКам-6) реч *Ш/шоп* асоцира на енглеску реч *шопинг* (тр. V4-49).

Неки казивачи реч Шопи погрешно повезују са речју Шокци (регионална група у Војводини, тачније у Срему и Бачкој, и у Славонији у Хрватској, као и у Барањи у Мађарској, хрватског националног осећаја, католичке вероисповести). Казивач из Ошљана (Ош-1) каже да никад није чуо реч Шоп, али је чуо реч *Шокци*. Реч Шоп га асоцира и на реч *шопинг*, иако зна да нису повезане (тр. V4-50). Казивач из Балинца (Бал-1) каже да је реч Шоп *војвођанска реч*, јер у Војводини постоји *народ*, који који се зове *Шокови* и *Шокице* (тр. V4-51). Казивачица из Кожеља (Кож-1) прво каже да је чула реч Шоп, али не зна шта значи. Асоцира је на *ударац*. Међутим, када њен син каже да је то *нека нација*, она реч повезује са групом под именом *Шоповци*, за коју мисли да је лоцирана у Славонији. Тек на подсећање да би то могли бити Шокци, она потврђује да је мислила на њих. (тр. V4-52). Вероватно је сличност између ове две речи и разлог да, без обзира што не помињу реч Шокци, неки казивачи (Сел-6,7, НК-3, Вас-5, Жук-2) реч Шопи повезују са Војводином (тр. V4-53-57), а неки (Ош-2, Ра-6, Видо-3, ДКам-6) са Банатом (тр. V4-58-61) (у тимочком крају термин Банат се често користи као синоним за термин Војводина).

Више казивача дало је податке који потврђују да се реч *шоп* у тимочком крају користи у неетничком значењу, као пежоративна, за означавање негативних личних особина. Казивачица из Мариновца (Мар-1) потврђује да реч шоп има негативну конотацију, и да она шопом назове некога кад јој је криво на њега или кад јој нешто лоше каже (тр. V4-62). Казивач из Зајечара, пореклом из Кожеља (Зај-2) потврђује да му је мајка много пута говорила: *Ајде, немóј си шоп!*, а ову реч он објашњава дијалекатским терминима: *зámлата*, *будáла*, *глупáк* (тр. V4-63). Казивачица из Боровца (Бор-1) каже да је чула да се реч *шоп* користи и са негативном конотацијом, у значењу *глуп* (тр. V4-64). Казивачи из Малог Извора (МИ-3,5) кажу да се ова реч користи кад се људи свађају, у свађи неко некоме каже: *Ћути, бре, шопе, ти ништа не знаш*. Ова реч отприлике значи *будала*. (тр. V4-65) Једна казивачица из Малог Извора (МИ-6) и њен супруг објашњавају да је ова реч *íзречица*, и да се каже некоме са значењем *зámлата*, јер *кад луна нећí, будáла... изазíваш свакако, ел "зámлата", ел "шопе", ел... [...] Млати сваишта*. (тр. V4-66) Казивачи из Трновца (Трн-1,2) потврђују да се ова реч користи у свађи, када неко некоме каже: *Шопе, будáло... не знаш ништа!* (тр. V4-67). Казивач из Трновца (Трн-4) потврђује да је ова реч синоним за реч *будáла*, на пример, у свађи се каже: *Ти си шоп, бре, ти си будáла* (тр. V4-68). Казивач такође из Трновца (Трн-7) каже да су реч шоп деца користила у међусобном ишчицавању: *У, шопови једни!; Ви сте шопови прави!; Ви сте шопови, бре!*. Други саговорник у овом разговору (Трн-6) објашњава да се неком ко нешто не зна, ко је на неки начин

глуп, каже: *Прави шоп*. (тр. V4-69) Казивачица из Јаковца (Јак-1) потврђује да деца у свађи једно другом кажу: *Шопе један* (тр. V4-70). Казивач из Јаковца (Јак-3) потврђује да се овај термин користи у међусобном ругању, а човек означен овом речју је *мало неурачунљив, мало шунтав, неразбран* (тр. V4-71). Казивачица из Дебелице (Деб-1) потврђује да реч шоп значи *будала, глуп*. Не зна за групу Шопи (тр. V4-72). Казивач из Дебелице (Деб-3) каже да је то погрдна реч и значи *глуп, неразуман*, онај који *све негира и присваја*. Кад се каже: *То су шопови*, то значи: *То су глупи људи*. За групу Шопи није чуо. (тр. V4-73) Казивачица из Равне (Ра-6) потврђује да се ова реч користи за некога ко је *мало глуп*. Таквом човеку се каже: *Шопе један*. Каже да се та реч користила раније, а сада је више неме у употреби. (тр. V4-74) Казивач из Дречиновца (Дреч-1) такође потврђује да се ова реч користи за глупог човека, који *лупа без везе нешто*, који је *као ненормалан човек* и слично, и да се таквом каже: *Ђути, шопе* (тр. V4-75). Казивач из Шарбановца (Шар-3) прво је одговорио да не зна ко су Шопи, а онда је објаснио да се та реч користи као погрдна за означавање нечијих индивидуалних особина. Када се посвађају, људи један другоме кажу: *Прави си шоп!* Ова реч означава човека који се *не покорáва* (тврдоглавог) и који је *вртоглав мало*. (тр. V4-76) Казивачица из Алдинца (Алд-5) каже да речју шоп *изазивају* онога који је *манит*, и, осим ове, кажу му и друге погрдне речи које се користе у свађи. (тр. V4-77)

Реч шоп као пежоратив јавља се и код суседних етнокултурних група у зајечарском крају. Казивач из мацацког села Заграђа (Заг-1) каже да у његовом селу постоји пежоративна изрека: *Шопе Божји!*, која означава човека који је *тврдоглав, својеглав и недоказан*. Каже се, на пример: *Шопе Божји, де се смири мало, саслушај ме*. (тр. V4-78) Интересантно је да је и код Влаха у околини Зајечара регистровано постојење речи шоп, којом се означавају негативне индивидуалне особине. Казивач из Зајечара, Влах из села Шљивар код Зајечара (Шљив-1), каже да у његовом селу, а и у суседном влашком селу Лубница, као и у Румунији, кажу: *Уóm шóp* (*Глуп шоп, преносно: глуп човек*); *Ту јéић шуóp* (*Ти си шоп, преносно: Ти си глуп*); *Ту јéић уóm шóp* (*Ти си глупи шоп, преносно: Ти си глуп човек*). Казивачица из влашког села Велика Јасикова у општини Зајечар (ВЈас-1), између Зајечара и Неготина, каже да се у њеном селу каже: *Ни фи шоп њн кáп* (буквално преведено: *Не буди шоп у глави*, при чему шоп значи *глуп, изгубљен*).

Иако у средњем Тимоку преовладавају непознавање речи Ш/шоп и реч шоп за означавање личних особина у негативном смислу, на овом подручју се, ту и тамо, јављају и сазнања о етнокултурном и идентитетском карактеру ове речи (не рачунајући њено погрешно повезивање са Шокцима). Неки казивачи је повезују са говором. Једна казивачица из Васиља, рођена у Сврљишкој Топли (Вас-4), каже да је реч чула и да не може да се сети њеног значења, али, не сасвим неодређено, додаје да сви *разно разговáрамо* (тр. V4-79). Једна казивачица из Боровца (Бор-1), на питање какав је говор њеног краја, српски или бугарски, пита се да није можда шопски, уз закључак да људи овог краја причају *мешано*, односно *сељачки, бабински* (тр. V4-80). Један казивач из Старог Корита (СКор-1) каже да је чуо за Шопе, не зна *који је то народ*, али потврђује да је чуо синтагму *говóри шопски* (тр. V4-81). Неки казивачи за Шопе веома површно знају преко неких других маркера. Казивач из Алдинца (Алд-9), на питање да ли је чуо реч Шоп, несигурно каже да је чуо за шопску кобасицу, а на питање да можда није реч о салати, он потврђује да јесте (тр. V4-82). Казивач из Локве (Лок-3) зна за

Шопе, јер је у фолклорној играчкој групи играо *шопске игре*, али мисли да је реч о влашким играма (тр. V4-83).

Има казивача који директније упућују на етнокултурну или идентитетску групу. Неки само знају да је реч о неком народу, а о њему не знају ништа. Казивач из Стогазовца (Стог-3) каже: *То су народ - Шопи*, али не може да каже ништа одређено ко су они и где су лоцирани (тр. V4-84). Казивач из Доње Каменице (ДКам-9) чуо је за Шопе приликом служења војног рока у Постојни у Словенији, али се пита која је то *нација*, нема представу о томе који би то могли да буду (тр. V4-85). Казивач из Горње Соколовице (ГСок-1), чуо је за Шопе, али не може да се сети у ком су крају, потврђујући да не зна да су у његовом крају (тр. V4-86).

Неки казивачи имају конкретнија знања о Шопима, везујући их за југоисточну Србију, често наглашавајући и везу са бугарским елементом. Казивач из Трновца (Трн-5) каже да реч Шопи има неке везе са Бугарима и бугарским (тр. V4-87). Казивач из Врбице (Врб-1) каже да су Шопи према Нишу и да та реч није погрдна (тр. V4-88). Казивач из Јаковца (Јак-2) каже да су Шопови исто што и Пироћанци. На питање да ли Шопова има и у Бугарској, он каже *граница између Србије и Бугарске је политичка, а није национална баи*, иако има разлике између Срба и Бугара. Она дели народ по политичкој подели, и народ мора да привикне да живи по њој. Народ шопски је сличан од Софије до Пирота, можда до Беле Паланке, па чак можда и до Ниша. За овог казивача назив Шоп није погрдан. (тр. V4-89) Јеромонах Јустин, старешина манастира Суводол (Сел-5), каже да се реч Шоп односи на бугарску народност. Шопа, по њему, има доста у Морави. Постоје шопске игре, шопска музика. То је чак до лесковачког и црнотравског краја. Он сматра да овај назив није погрдан. (тр. V4-90) Казивач из Валевца (Вал-1) каже да реч Шок означава Шиптаре, а Шоп људе *пored бугарске границе* (као ближу локацију даје *Димитровград и та погранична села*). У првом наврату он није могао да каже где је дошао до ових сазнања, али касније у разговору открива да је сазнао од оца своје снахе, која је из Височких Одороваца код Димитровграда. Он му је рекао да их зову Шопима због тога што *нису прави Бугари, него говоре некакву комбинацију српски и бугарски*. (тр. V4-91)

V5. ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОКВИРИ ТОРЛАЧКОГ ИДЕНТИТЕТА У СРЕДЊЕМ ТИМОКУ

V5a. Завичајно друштво Тимочана-Торлака из Минићева

Завичајно друштво Тимочана-Торлака са седиштем у Минићеву до сада је, сасвим сигурно, највећи израз торлачког идентитета, и у институционалном смислу и уопште. Његов досадашњи рад обилује субјективистичким изразима и погледима на овај идентитет, те ће, управо са акцентом на ову врсту његових манифестација, овде детаљније бити приказан његов скоро седамнаестогодишњи историјат. Он се даје на основу докумената о раду Друштва, новинских чланака, мог сећања (с обзиром на то да сам и ја не само један од његових активних чланова већ и дугогодишњи председник и креатор његовог рада), казивања других његових активних чланова и других становника овог краја.

V5a-I. Припреме за оснивање Завичајног друштва Тимочана-Торлака

У лето 1997. године Драгомир Петровић звани Баја Џора, новинар у пензији, пореклом из села Витковца код Минићева а са местом живљења у Краљеву³⁴⁴, подстакнут постојањем Завичајног друштва *Краљево*, чији је лист *Краљевачки завичај* уређивао (можда је био и члан овог удружења), дошао је на идеју да у свом завичају покрене иницијативу за оснивање торлачког завичајног друштва са седиштем у Минићеву. Обавио је разговоре са неколико својих познаника из завичаја и они су ову његову идеју подржали. Читаво лето је утрошио на контакте са виђенијим људима из овог краја, у којима им је презентовао идеју и позивао их да се укључе у њену реализацију. И сам припадник генерације која је учествовала у креирању социјалистичког друштва после Другог саветског рата, контактирао је углавном људе из овог круга, па се већ у првим контактима родила идеја да за првог председника буде предложен Божин Јовановић, један од најутицајнијих људи пореклом из овог краја из времена социјализма³⁴⁵.

³⁴⁴ Драгомир Петровић, звани Баја Џора, рођен је 1928. године у Витковцу код Минићева (општина Књажевац), тадашњем Краљевом Селу, где је и завршио четири разреда основне школе. Средњу економску школу завршио је у току Другог светског рата у Зајечару. После рата био је активан омладинац комуниста. Показивао је склоности ка писању, тако да је један од оснивача и првих новинара Радио Зајечара. Стицајем околности Радио Зајечар престаје са радом, па је пребачен у зајечарски лист *Тимок*, где је провео више година. Као још неке његове колеге из редакције, био је и сарадник дневних новина које су излазиле у Београду. Тако добија место сталног дописника београдских *Вечерњих новости* из Титограда, данашње Подгорице. После неколико година постављен је за шефа дописништва *Вечерњих новости* у Краљеву, одакле и одлази у пензију. По одласку у пензију већи део година проводи у родном Витковцу, а само зиме у Краљеву. Умро је у Краљеву 2008. године. (Славољуб Петровић, *Драгомир Петровић Баја Џора 1928-2008*, „Торлак“, лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 12, Минићево, 1. април 2008, стр. 4)

³⁴⁵ Божин Јовановић рођен је 1920. године у Новом Кориту код Минићева, општина Књажевац. Гимназију је завршио 1939. године. Студије је започео пре рата на Техничком факултету у Београду. У Другом светском рату био учесник партизанског покрета. После рата био је генерални директор Тимочких рудника угља, то јест предузећа *Тимбас*, које је обједињавало свих 17 тимочких рудника угља. Завршио је Правни факултет у Београду. Био је на разним друштвено-политичким функцијама у Књажевцу и Зајечару. Од 1965. до 1975. године био је генерални директор Рударско-топионичарског басена Бор. Од 1978. до 1982. године био је председник Скупштине Међуопштинске регионалне заједнице Зајечар. Био је члан Председништва и 1982-

Почетком лета 1997. године Драгомир Петровић је дошао и у моју канцеларију у Културно-просветној заједници у Зајечару, упознали смо се, изнео ми је своју идеју о оснивању Завичајног друштва, објаснио је да је чуо да сам пореклом из торлачког краја, да се као етнолог активно бавим њиме и објављујем радове о њему, и позвао ме да се активно укључим у реализацију ове идеје. Позив сам радо прихватио, јер сам раније већ размишљао о томе да би у овом крају могло да постоји удружење тог типа, мада нисам знао људе са којима би то могло да се оствари. Још као студент етнологије, у првој половини 90-тих година XX века, читајући о црногорским племенима и сазнавајући о удружњенима која чувају њихову традицију, размишљао сам да би и у овом крају могло да се оснује торлачко удружење тог типа.

У току лета 1997. године Драгомир Петровић је на неколико стотина адреса послао писмо следеће садржине са приступницом:

*ИНИЦИЈАТИВНИ ОДБОР ЗА ОСНИВАЊЕ ЗАВИЧАЈНОГ ДРУШТВА
19340 МИНИЋЕВО, П.Ф.161*

Поштовани земљаче,

Уважавајући већ више година изражавану жељу многих Тимочана – Торлака, чија су колевка насеља на обронцима Старе Планине и Тупијнице и у котлини Белог Тимока (подручје некадашње општине Минићево), било да живе у родном крају или ван њега, да – из дуга према потомству – заједно повећамо интересовање ка развоју завичаја у свим областима живота, ПРИСТУПИЛИ СМО ОСНИВАЊУ ЗАВИЧАЈНОГ ДРУШТВА.

Овим писмом желимо да Вас упознамо са поодмаклим активностима у том правцу и, наравно, позовемо да постанете члан Друштва, као и да у приложеној приступници дате предлоге за његове циљеве и задатке, идеје за назив Друштва и његов амблем, сугестије за рад, примедбе и мишљења.

На основу свега тога прецизираће се одредбе Статута и Програма рада, који ће бити поднесени Оснивачкој скупштини на коначно усвајање. А основе активности Друштва су:

- окупљање ради међусобног дружења, неговања љубави према завичају, организовања сарадње и доприноса његовом свеукупном развоју,*
- прикупљање, проучавање и чување завичајне баштине, стварање завичајне библиотеке, галерије, етнолошке и музејске збирке,*
- укључивање у спровођење текуће и развојне политике општина Зајечар и Књажевац и месних заједница на подручју Друштва, уз давање предлога надлежним органима за решавање питања значајних за живот, рад и развој завичаја,*

1983. године председник Привредне коморе Југославије, одакле одлази у пензију. Умро је у Београду 2011. године. (Преузето из: Божин Јовановић, *Привреда Тимочке крајине 1940-1990*, Бор 1995, а може се видети и у: Небојша Симеонов, *Одлазак значајног човека*, „Торлак“, лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 26, Минићево, 1. јун 2011, стр. 18-19). Божин Јовановић је отац проф. др Миће Јовановића, власника и, до скоро, ректора *Мегатренд универзитета* у Београду, што је његов раније стечени утицај чинило актуелним све до смрти маја 2011. године.

- рад на афирмацији завичаја, неговање и одржавање завичајне традиције, организовање обавештавања јавности о збивањима и активностима у завичају преко средстава јавног информисања и сопственог гласила...

Уверени да имате исто мишљење о значају, потреби и оправданости оснивања Завичајног друштва, молимо Вас да приложеној приступници одмах попуните и вратите на адресу из њеног заглавља. Уз жељу да се видимо на Оснивачкој скупштини (о датуму одржавања бићете накнадно обавештени) унапред хвала и срдчан поздрав.

Минићево, јуна 1997.

За Иницијативни одбор
Драги Петровић, ср.³⁴⁶

У зајечарском листу *Тимок* (који је Драгомиру Петровићу био отворен с обзиром на то да је као новинар својевремено у њему радио) 12. септембра 1997. појављује се, илустрован фотографијом центра Минићево, непотписани чланак (аутор је највероватније Драгомир Петровић) под називом *Завичајно друштво Торлака*:

„Овим писмом желимо да Вас упознамо са формирањем Завичајног друштва Тимочана (или Торлака), чија су колевка обронци и котлина између Старе планине и Тупијнице (бивши срез тимочки, касније општина Минићево, сада периферија општина Зајечар и Књажевац), а на основу изражених тежњи да – из дуга према прецима и потомству – заједно учинимо корак напред ка развоју нашег краја“.

Тако почиње писмо које је иницијативни одбор за оснивање Завичајног друштва Тимочана (Торлака) у Минићеву (на нашем фотосу) упутио стотинама земљака, са циљем да се људи боље организују и допринесу свеопштем развоју и просперитету завичаја.³⁴⁷

13. септембра 1997. године у Минићеву је у сали Месне заједнице одржан састанак Иницијативног одбора за оснивање Завичајног друштва Тимочана-Торлака, на којем сам и ја учествовао. На дневном реду је била *припрема за одржавање Оснивачке скупштине Друштва*, са ставкама:

- одређивање назива и амблема друштва
- усвајање нацрта Статута који ће донети Скупштина
- одређивање датума одржавања Скупштине
- утврђивање програма и дневног реда Скупштине

У позиву за овај састанак се, ради припреме учесника, наводе и предлози да се Друштво зове *Тупијница*, *Бели Тимок* или *Златни Тимок*, и да на амблему буде Тупијница са Тимоком у подножју, манастир Суводол са Старом планином у позадини и венцем јоргована около, зграда некадашњег Среза тимочког у Минићеву или школско звоно из минићевске школе из 1852. године. Видимо да се као маркери идентитета, с једне стране, предлажу природни објекти који упућују на долину Белог Тимока са околним планинским падинама, а с друге симболи некадашње административне аутономности овог краја, који је половином 60-тих година XX века, са гашњем општине Минићево, подељен између општина Зајечар и Књажевац.

³⁴⁶ Писмо; Моја документација о раду Завичајног друштва Тимочана-Торлака.

³⁴⁷ *Завичајно друштво Торлака*, „Тимок“, бр. 2675, Зајечар, 12. септембар 1997, стр. 8.

На самом почетку овог састанка, као што сам већ и написао у свом раду *Торлаци у Србији*, јавио се проблем територије коју Друштво треба да покрива, јер нико није знао границе територије на којој живе Торлаци. Нуђено је решење да простор деловања Друштва буде територија бивше општине Минићево, а с неповерењем је прихваћена информација, коју сам ја на основу свог ранијег искуства дао, да и у широј околини Књажевца, на пример у Заглавку или на обронцима Тресибабе, има оних који се осећају Торлацима и којима ће, можда, овако уско одређење засметати. Иста реакција је била и на информацију, коју сам такође ја дао, да се Торлацима осећају и становници зајечарских села Грлиште, Лесковац и Горња Бела Река, што су неки од присутних одбацили и становнике ових села сврстали у Мацаце. На крају је остављена могућност да члан Друштва може бити свако ко то жели.

И не само то, појавио се проблем и у вези са самим именом Друштва. Миодраг Стојановић (учитељ и наставник у пензији, својевремено и директор основне школе у Минићеву, социјалистички кадар) изразио је сумњу (он је много година касније, као што смо видели у прегледу литературе, ово своје мишљење и написао у својој монографији села Јелашница) да назив Торлаци не треба стављати у име Друштва и потенцирати, јер се ван Завичаја сусретао и са његовом подругљивом конотацијом. Он се осећа Тимочанином и предлаже да се овај термин, уместо термина Торлак, угради у назив Друштва. Овакво мишљење заступао је и Јеврем Дамњановић из Београда, новинар и публициста, пореклом из Дебелице, са привременим боравиштем у Минићеву. Други су изнели противаргумент да су, према њиховим сазнањима, Торлаци добили име по томе што су у Првом светском рату као део Тимочке дивизије српске војске однели победу на брду Торлак код Београда. Већина је рекла да се, без обзира на значење и порекло овог имена, они осећају Торлацима и да се становништво овог краја тако одувек звало. Нађено је компромисно решење да име Друштва буде Завичајно друштво Тимочана-Торлака. Тако сви они који се не осећају Торлацима могу да се поистовете са називом Тимочани, а њиме се и простор ограничава на слив Тимока, чиме се избегавају и могуће политичке конотације, јер су неки начули (али скоро без икаквих представа) да Торлака има и у Бугарској у околини Белоградчика.

Развила се полемика и око амблема Друштва – они с леве стране Тимока су тражили да на амблему буде планина Тупижница са Тимоком, они с десне, да буде манастир Суводол са Старом планином, а неки из самог Минићева да на њему буде зграда Тимочког среског начелства, као симбол некадашње административне самосталности овог подручја, или школско звоно минићевске школе. Прихваћен је мој предлог да на амблему буду и Стара планина са манастиром Суводол и Тупижница са остацима средњовековног града Кожеља, а за израду амблема је задужен ликовни педагог Градимир Првуловић Гаца.

Током октобра 1997. на неколико стотина адреса у име Иницијативног одбора послата је позивница за Оснивачку скупштину Завичајног друштва Тимочана-Торлака 1. новембра 1997. у сали Задружног дома у Минићеву. На спољној страни позивнице били су цртеж зграде некадашњег Начелства Среза тимочког, стилизована река Тимок, карта на којој је истакнута територија бивше општине Минићево, и набројана *Тимочко-торлачка села*, у ствари села ове бивше општине: *Шарбановац, Радичевац, Јелашница, Јаковац, Петруша, Витковац, Ново Корито, Ошљане, Селачка, Минићево, Мали Извор, Боровац, Мариновац,*

Врбица, Дреновац, Трновац, Кожел, Мађинац и Дебелица. Види се, дакле, да преовладава мишљење да Торлачко друштво треба да покрива подручје некадашњег Тимочког среза, односно касније општине Минићево (иако сам ја указао на то да и на широј територији од ове има становништва које се осећа Торлацима). Са унутрашње стране позивнице, осим техничких података о месту и времену одржавања Скупштине, налази се и следећи текст:

Поштовани земљаче,

Вишегодишње тежње нас Тимочана-Торлака да будемо на окупу, да на себи својствен начин изражавамо осећања припадности родном крају, да се дружимо, да помогнемо свом завичају на афирмацији и развоју... пред остварењем су.

Зато Вас позивамо да учествујете у раду Оснивачке скупштине, са следећим програмом [следи програм дешавања поводом Оснивачке скупштине].

Већ досадашње припреме, иначе, показале су да је клица оснивања Завичајног друштва пала на плодно тле много шире него што се у првом моменту мислило. Добијене приступнице у чланство сведоче да наш крај воле, желе му добро и хоће да му помогну, не само они који су у њему рођени, направили прве кораке, провели босонога детињство, ћачки живот, девојачке и момачке дане и доживели прве љубави, већ и њихови потомци, било где да живе и раде, затим они који су овде нашли пријатељску топлину, уточиште, радно место, брачног друга...

У последњем делу овог текста Драгомир Петровић, који га је потписао у име Иницијативног одбора, моли све оне који су добили позивницу да позив за Скупштину пренесу и осталим земљацима који позивницу нису добили.

Сл. 20. и 21. Спољне стране позивнице за Оснивачку скупштину Завичајног друштва

Позив за Оснивачку скупштину Друштва је послат и преко листа *Тимок*. У *Тимоку* од 24. октобра 1997. у непотписаном чланку под насловом *Завичајци у Минићеву* (аутор је највероватније Драгомир Петровић) најављује се оснивање Завичајног друштва Тимочана-Торлака 1. новембра исте године:

Завичајно друштво Тимочана-Торлака биће основано 1. новембра у Минићеву. После вишемесечних припрема и трагања за адресама одсељених житеља и њихових потомака из 19 насеља некадашње минићевске општине, прве суботе следећег месеца окупиће се завичајци на оснивачкој скупштини, у 10 сати у Задружном дому.

Друштво се оснива као плод „вишегодишње тежње нас Тимочана - Торлака да будемо на окупу, да на себи својствен начин изражавамо осећања

припадности родном крају, да се дружимо, да помогнемо завичају на афирмацији и развоју“ - записао је у позивници, у име Иницијативног одбора, новинар у пензији Драги Петровић. За прво дружење, поред осталог, предвиђено је отварање изложбе ликовних радова, промоција књига и културно-уметнички програм „Завичајци на дар завичају“. Позив за скупштину важи и за све Торлаке који нису добили позивницу.³⁴⁸

V5a- II. Оснивачка скупштина Завичајног друштва Тимочана-Торлака

И заиста, у Минићеву је 1. новембра 1997. године веома свечано одржана Оснивачка скупштина Завичајног друштва Тимочана-Торлака. Људи су пристизали са свих страна. Испред Задружног дома у Минићеву огласио се Дувачки оркестар *Тимочани* из Књажевца. У Основној школи у Минићеву, која се налази преко пута Задружног дома, отворена је изложба дванаест ликовних стваралаца из торлачког краја. Изложбу је пратио импровизовани (умножен фотокопирањем) каталог, са основним, биографским подацима аутора. Податке су, изгледа, о себи давали сами аутори, а интересантно је да се у трима биографијама наглашава торлачки идентитет:

1. **БОШКО КРСТИЋ**, рођен 1920. године у селу Врбици, срез Тимочки, мајстор фотографије. Бележи људе, догађаје за незаборав. Заљубљеник у торлачију.

2. **ДРАГИША ЂОРЂЕВИЋ**, рођен 1936. године у Боровцу, мајстор фотографије, широк дијапазон интересовања, радознао дух, стваралац, институција за себе, торлак-тимочанин. [...]

12. **ГРАДИМИР ПРВУЛОВИЋ ГАЦА**, рођен 1940. године у Дреновцу. Просветни радник, наставник ликовне културе у Зајечару. Карикатуриста из гимназијских дана у Књажевцу, графичар, уметник, торлак-тимочанин. Заљубљеник у свој крај, коме се увек враћа.

У оквиру ове изложбе била је и изложба ручних радова Слађане Петровић из Минићева.³⁴⁹

Сл. 22. Окупљање за Оснивачку скупштину Завичајног друштва испред задружног дома у Минићеву

Сл. 23. Ликовна изложба у Основној школи поводом Оснивачке скупштине Завичајног друштва

³⁴⁸ *Завичајци у Минићеву*, „Тимок“, бр. 2681, Зајечар, 24. октобар 1997, стр. 6.

³⁴⁹ Каталог са изложбе; *Смотра стваралаштва*, „Информатор“, билтен Завичајног друштва Тимочана-Торлака (у даљем тексту само: „Информатор“), бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 5.

Сви присутни су ушли у салу Задружног дома. Приликом уласка свако је добио у штампарији штампан радни материјал и малу ленту посвећену овом скупу са беџом на којем пише: Ја волим свој завичај – а ви? Листић за евиденцију о присуству Скупштини потписало је 276 људи. Осим људи из Минићева и околних села, на Скупштини је било и људи пореклом из овог краја који живе у Књажевцу, Зајечару, Бору, Бољевцу, Нишу, Јагодини, Краљеву, Београду, Кикинди, Новом Саду, Суботици.³⁵⁰ Неки су, у немогућности да дођу, послали телеграме подршке и честитке поводом оснивања. Пажњу привлачи телеграм који су послали унучи и супруга Светислава Првановића, историчара који је проучавао и писао о прошлости овог краја и који је један од људи који су својим радовима много допринели афирмацији и конструкцији идентитета Тимочани. Телеграм гласи:

Сазнавши за оснивање Друштва Тимочана-Торлака, као и за идеју о формирању ђачког и студентског фонда са именом Светислава Првановића, из Боровца, осетили смо се изузетно поносним због још једног, сада суштинског признања нашем деди по мајци, за његов напоран и мукотрпан, али искрено надахнут вишедеценијски рад на истраживању, проучавању и објављивању етничког порекла, народних обичаја, говорног језика и других културних заоставштина тимчког народа, а посебно Торлачије.

*У нади да ће оснивање и рад Друштва Тимочана-Торлака служити искључиво стварању нових веза и водити општем напретку свих народа на овим просторима, поздрављамо све присутне на Оснивачкој скупштини, а уз извињење због нашег личног неприсуства, изражавамо своју подршку и спремност за даљу сарадњу.*³⁵¹

Пре саме седнице Скупштине одржана је промоција књига осам аутора из торлачког краја. Промоцију сам водио ја, као човек из области културе. Сви учесници промоције су по једну своју књигу поклонили Завичајном друштву и тиме зачели завичајну библиотеку Друштва.³⁵²

Сл. 24. Промоције књига пре Оснивачке скупштине Завичајног друштва Тимолана-Торлака

³⁵⁰ Завичај – љубав која траје, „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 1.

³⁵¹ Срећно и дуговечно, „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 6.

³⁵² Празник писане речи, „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 6.

Потом је одржана Оснивачка скупштина. Сви су добили одштампан материјал за седницу. Председник Иницијативног одбора Драгомир Петровић отворио је Скупштину и поздравио све присутне а посебно потпредседника Скупштине општине Зајечар и председника Извршног одбора Скупштине општине Књажевац (у то време то су били људи из Социјалистичке партије Србије). Он је један део свог говора изрекао и на торлачком говору, из чега се види да је и у овој прилици локални говор схваћен као један од маркера идентитета:

- Ако ли, саг, малко на торлачћи?

Тагај, еве:

Еј, бре, еј мори,

Овај наша работа данаска, истинсћи да велимо, зараџује голем пљесак. Тој што смо се овдека збрали алис гочка човеци, најубаво вреви колко нашите Тимочање из торлачију много знају какво оче. А, оче – да сас раџање на нашето Друство топрв праје путањћу и брв за обрчање, па и за врчање (што да не) куде гњездо из кое су се испилили, куде љуљћу што и је однијала, куде матер и баишту кои су ји на нође успрајили и у нову премену облекли, куде роднину и пријатељи кои су ји сас алал отпратили кад су у туђи људи пошли!

Нел такој?

Потом је усвојен пословник о раду Скупштине. Изабрано је деветочлано радно председништво на челу са Божином Јовановићем, записничар и два оверавача записника.³⁵³

Драгомир Петровић је одржао реферат о оснивању Завичајног друштва и његовим задацима. Ево појединих делова тог реферата, који илуструју субјективни поглед на Друштво његовог иницијатора и оснивача:

[...] Иако је иницијатива за оснивање нашег Завичајног друштва покренута тек овог лета, међу Тимочанима који себе називају Торлацима – а које и други тако називају – поодавно се размишљало о потреби једне такве организације, која би била садржајнија спона за учвршћивање веза и зближавање земљака са родним крајем. [...]

Људи који умеју да цене своју колевку, који се враћају својим коренима и који схватају да време које је пред нама тражи нове напоре за излазак на прави пут живота и напретка – не треба више да брину. Слици великог одушевљења због самог чина оснивања Завичајног друштва – израженог масовним прихватањем чланства у њему, као и дељењем радости због обнављања дуговременских веза између два дела некадашњег среза Тимочког, касније општине Минићево, а сада периферија општина Зајечар и Књажевац – додајемо данас другу слику. Састали смо се, ево, да још једанпут, сви заједнички, покажемо како верујемо у праве ствари, да испунимо њихова и наша очекивања и – озваничимо рађање тако жељене организације. [...]

Ово је велики тренутак за све нас. И, зато – с радошћу приступамо једном великом почетку: оснивању Завичајног друштва и његовом отискивању у свет, стварно решени да га волимо, негујемо и развијамо, како би живело успешно и дуговечно. [...]

[...] Овом приликом, поменимо само то да основу свега тога [програмске оријетације и будућих аката Друштва] чини рад на окупљању Тимочана-Торлака,

³⁵³ *Завичај – љубав која траје*, «Информатор», бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 1.

без обзира где живе и раде, на учвршћивању и развијању међусобне сарадње, на неговању љубави према завичају и његовом афирмисању. У том циљу, Друштво ће иницирати, потстакнути, потпомогнути и организовати трајне акције, које неће бити окренуте само прошлости – значи прикупљању, проучавању и чувању завичајне баштине – већ и стварању предуслова за садржајнији и бољи живот у завичају, и његов свеукупни развој. [...]

[...] У околностима великог заостајања у развоју нашег краја и усиљене миграције којој је изложен, добар део укупних активности, свакако, биће подређен оријентацији на одољевању даљем назадовању и – прављењу корака у обрнутом смеру. [...]

Завређује пажњу да се овде истакне и (од самог почетка прокламовани) принцип да се Завичајно друштво неће приликавати никаквој политичкој опцији, која на целину збивања у завичају гледа страначком диоптријом. Оно је – а тај атрибут ће увек и трајно носити с поносом – надстраначко и народно. [...]

[...] Унапред сигурни да ће Скупштина [...] бити „за“, иницијативни одбор прелаже да:

- за Дан друштва прогласимо Седми јул, када се – иначе – у Минићеву одржава ваишар о Светом Јовану и када земљци масовно долазе у посету завичају. И, наравно, да сваке године прослављамо тај празник, уз пригодан програм и одржавањем манифестационо-радног Сабора свих чланова Друштва.

- у другом лепом гесту, пак, изузетно ове године поклоне да добију деца која дођу на свет данас, када оснивамо Завичајно друштво. Уколико, међутим, роде данас не буду радиле, прва беба која се појави од сутра на тамо – уживала би статус наше вршњакиње.

Кад се све то сабере, нема сумње, оправдано се радујемо првом кораку Завичајног друштва, чија је клица оснивања пала на плодно тле много шире него што се у првом моменту мислило. Показало се, наиме, да наши завичај воле не само они који су у њему рођени, направили прве кораке, провели босоноγο детињство, доживели девојачке и момачке дане и прве љубави, већ и они који су у њему нашли пријатељску топлину, уточиште, радно место, брачног друга...

Зато ћемо ми бити Друштво свих оних који воле наш крај, који му желе добро и хоће, на било који начин, да му помогну. Зато их све и са ове Скупштине позивамо: да нам се придруже, да заједнички градимо, чувамо и афирмишемо за нас најлепши завичај на свету, да Завичајно друштво – чије оснивање дочекујемо раширених руку – стално заливамо, да никада не увене.

[...] И, на крају, подсетимо се: јесу наша традиција извори, валовити и шумовити предели, стада оваца, пређа и љуљка ткани на разбоју, празилук и венци суве паприке..., али имамо ми и богату културну, историјску и традиционалну баштину. Уз то, не недостаје нам ни стварна жеља да идејама, предлозима решења остварљивих питања – па и материјалним улагањима, утичемо на развој завичаја. [...]

Сл. 25. и 26. Драгомир Петровић, иницијатор оснивања Завичајног друштва, држи говор на Оснивачкој скупштини

По завршетку овог говора одржане су поздравне речи од стране председника Извршног одбора Скупштине општине Књажевац Топлице Вујичића, свештеника минићевске парохије Драгослава Павловића и др Љубише Рајковића Кожељца, књижевника и фолклористе. После њих јавило се још неколико дискутаната који су подржали оснивање Друштва и изнели поједине предлоге за његов будући рад. Један од дискутаната био сам и ја, а у вези са мојом дискусијом остало је записано: *Објаснивши појам Торлака и Тимочана, етнолог Дејан Крстић је указао на потребу афирмисања тих имена.*

Затим је донесена одлука о оснивању Друштва, усвојен је његов Статут, усвојен је програм рада до краја 1998. године и изабрани су органи Друштва – Скупштина, Управни одбор и Надзорни одбор.³⁵⁴

Пред осталог, у Статуту је стајало и:

Члан 1.

Завичајно друштво Тимочана-Торлака [...] је добровољна друштвена и надстраначка организација, која својим радом доприноси одржавању и унапређивању веза и односа грађана родног краја са земљацима и њиховим потомцима који живе и раде ван њега, а у циљу подстицања осећања припадности завичају.

Члан 2.

[...] Седиште Друштва је у Минићеву [...].

Подручје рада је Минићево са околним селима у којима живе Торлаци-Тимочани.

Члан 3.

Друштво има свој амблем који графички приказује Тупижницу са Тимоком у подножјеу и манастир Суводол са Старом планином у позадини. [...]

³⁵⁴ Главни мотив – бољи дани за све, „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 2-4.

Члан 5.

Циљ Друштва је подстицање, развијање и унапређивање активности са завичајцима који живе ван завичаја.

Члан 6.

Овај циљ Друштво остварује:

- [...] - окупљањем завичајаца ради неговања љубави према завичају,*
- пружањем помоћи у успостављању веза између завичајаца и оних који живе ван завичаја подстичући међусобно упознавање са својим достигнућима и организовањем сарадње ради доприноса свеукупног просперитета завичаја,*
- прикупљањем, проучавањем завичајне баштине ради на афирмацији завичаја, неговања и одржавања завичајне традиције,*
- укључивањем чланства у спровођење текуће и развојне политике локалне управе и давања предлога надлежним органима за решавање питања значајних за живот и рад у завичају, као и*
- организовањем обавештавања и информисања јавности о збивањима и активностима у завичају.*

члан 7.

Задаци Друштва су:

- да кроз оперативне планове и програме рада усмерава своје акције и активности,*
- да организује саветовања, предавања и расправе из науке, историјских знаменитости, културе, екологије, урбанистичког и привредног развоја завичаја,*
- да организује издавачку делатност за све завичајце који изразе жељу да своје радове објављују преко Друштва,*
- да организује презентацију књига, слика, фотографија, етнолошких и музејских збирки и рукотворина домаће радиности,*
- да организује смотре, сусрете, излете, екскурзије и међусобно дружење чланова, уз развијање културних, забавних, просветних и спортских активности чланства,*
- да непосредно сарађује са органима општинске управе и другим организацијама у остваривању циљева Друштва [...].³⁵⁵*

У усвојеном Програму рада за 1997/1998. годину предвиђени су: регистрација Друштва, израда печата и нормативних аката, отварање рачуна, штампање чланских карата, обезбеђивање просторије и других услова за рад, уз ангажовање секретара са пуним радним временом, покретање иницијативе за постављање киоска у Минићеву са циљем комерцијалног рада, сређивање чланске евиденције, прикупљање чланарине и добровољних прилога, оснивање хуманитарног и других фондова у оквиру Друштва, успостављање контакта са завичајцима ван завичаја у Земљи и иностранству, организационо јачање Друштва кроз оснивање подружница и кроз друге начине деловања, установљење институција задужбина за поклон материјалних добара, донаторство за улагање у изградњу виталних објеката, покровитељство за активности у селу и њихово финансирање и споменица за добротинство у одређеним областима од користи за завичај, организовање традиционалне забаве завичајаца, подстицање окупљања завичајаца, окупљање стваралаца из разних области и приказивање њиховог рада, оснивање завичајне библиотеке у Минићеву и организација промоција књига

³⁵⁵ *Статут Завичајног друштва Тимочана-Торлака, додаток у: „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997.*

завичајаца, обогаћивање Народне библиотеке у Минићеву са оснивањем огранака по селима, организовање сарадње са школама у циљу развијања љубави према завичају код ђака, развијање издавачке делатности, подстицање информисања завичајаца о завичају, иницијатива за штампање монографије школе у Минићеву, прикупљање завичајне грађе, иницијатива за покретање радио-станице у Минићеву, установљивање фондације Маринко Станојевић – Светислав Првановић ради прикупљања средстава за помоћ младим талентима, ширење здравствене културе, укључивање у решавање комуналних питања и подизање културе живљења, учешће у решавању проблема битних за завичај, учешће у довршењу Етно-куће у Минићеву, изградњу цркве у Малом Извору и поправку цркве у Минићеву, осмишљавање смотре народног стваралаштва Торлака, организовање ликовне колоније у манастиру Суводол, снимање видео материјала о природним и културним вредностима завичаја, уручивање поклона новорођеној деци у завичају, подстицање и организовање других активности на успостављању приснијих веза међу завичајцима.³⁵⁶

За председника Друштва, како је и планирано, изабран је Божин Јовановић, за потпредседника Михајло Марковић, агроном, средњошколски професор (и директор школе) и политичар у пензији, а за секретара Слободан Антонијевић, војни пензионер. Изабран је и 51 члан Скупштине (међу којима сам и ја), од 65 колико је предвиђено Статутом. Остали су касније кооптирани. Приликом састављања за предлог Скупштине гледало се да то буду угледни људи из овог краја, успешни у својим професијама, а гледало се и да буду заступљена сва села бивше општине Минићево. За председника Управног одбора изабран је Драгомир Петровић, а изабрана су и два потпредседника, од којих је један задужен за привреду и финансије а други за информисање и маркетинг. Изабрано је и још 12 чланова Управног одбора (међу којима и ја), од којих је свако добио свој *ресор* у складу са професијом којом се бави: 1. *прикупљање завичајне баштине, проучавање и неговање традиције* 2. *сарадња са скупштинама општина и месним заједницама* 3. *предавања, саветовања, расправе и дебате из разних области* 4. *развој завичаја и привредна делатност* 5. *унапређење пољопривреде* 6. *изложбене презентације уметничких слика, фотографија, етнолошких збирки, сувенира и разних рукотворина* 7. *фондације* 8. *Етно-кућа у Минићеву* 9. *правна питања* 10. *издавање књига, монографија, радио и видео касета са мотивима из завичаја* 11. *забаве, посела, сусрети, смотре, излети и екскурзије* и 12. *веза и односи са земљацима ван завичаја.*³⁵⁷

После Оснивачке скупштине деца Основне школе у Минићеву присутнима су извела фолклорни програм назван *Завичајци на дар завичају*, који су припремиле две учитељице³⁵⁸. Затим је одржан заједнички ручак уз музику, игру и весеље. Свирали су електрични оркестар Саше Дејановића из Витковца и дувачки оркестар *Тимочани* из Књажевца. Како је забележено, *било је [...] пуно сусрета са познаницима из младости, па и рођацима [...] Било је и суза радосница, нових познанстава, причало се о пореклу, о прецима, али и о оним срединама у којима сада живе.*³⁵⁹

³⁵⁶ *Од старта крупним кораком*, „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 2-3.

³⁵⁷ *Председник Божин Јовановић*, „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 4.

³⁵⁸ *Машиovitост са пуно духа*, „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 5.

³⁵⁹ *Славље за памћење*, „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 7.

Цео овај догађај пратили су новинари *Политике*, *Експреса*, *Вечерњих новости*, *Блица*, *Тимока*, *Књажевачких новина*, телевизије и радио станице из Књажевца, Зајечара, Бора и Београда. То није само због тога што је догађај више месеци најављиван и добро изрекламиран, већ из још два разлога. Прво, због тога што су новинари изашли у сусрет својим колегама новинарима, дојенима тимочког новинарства – Драгомиру Петровићу, познатом у српским новинарским круговима, и Драгославу Крстићу, новинару и, у то време, заменику директора Радио Зајечара, пореклом из Малог Извора код Минићева, који је такође активно учествовао у припремама за Скупштину и који је изабран за потпредседника Управног одбора Друштва. Друго, због тога што је за председника Друштва изабран Божин Јовановић. Сви телевизијски прилози и скоро сви чланци у новинама били су афирмативни. У дневном београдском листу *Блиц* 7. новембра појавио се чланак Драгана Витомировића *Људи који верују у праве ствари*. Између осталог у овом, не малом, чланку износе се и претерани подаци. Прво се наводе речи из говора, како се каже, *пензионисаног, некад чувеног новинара „Вечерњих новости“ Драгија Петровића - Баја Цоре*, и дају се основни подаци о поводу, месту и времену дешавања, а онда се наставља:

[...] У овај градић на обалама Белог Тимока, сјатило се преко 500 људи из крајева Србије, Југославије, али и света, који себе називају Торлацима. Међу њима је било професора, инжењера, лекара, књижевника, бивших политичара, новинара, музичара, научника, мајстора разних професија. Дошли су да би учествовали у реализацији давно започете идеје о оснивању организације која ће се бринути о спонама и учвршћивању веза и зближавању Торлака, ма где се они налазили, али и да би помогли свом завичају.

Пред салом Месне заједнице сачекао их је блех оркестар чувених „Тимочана“, уз громогласну музику труба. Људи су се грлили, љубили, препознавали. Неки се нису видели ни по 50 година. Скупоцени аутомобили, али и они који то нису, закрчили су друм испред зборног места. И људи су се тискали испред столова на којима су се налазиле приступнице за учлањење у Друштво. Ни највећи оптимисти, међу организаторима који су слали позиве, нису могли да верују да ће се, за само један сат, учланити око три стотине Торлака. [даље се у истом стилу описује догађај и наводе горе већ наведене речи Драгомира Петровића]

Тимочки Торлаци живе на северним обронцима Старе планине и планине Тупижница, у котлини средњег и доњег Белог Тимока, од села Грлишта у зајечарској општини до Доње Каменице у Књажевачкој. Обухвата 19 села са око 12.000 становника, осам хиљада мање него што их је било до пре четири деценије. Према пописима из 1863. године, каже етнолог Дејан Крстић, такође Торлак, села су била препуна. Свака кућа је имала најмање по троје деце, па чак и по пет и десет. По бројним торовима у којима се чувала стока, кажу, ово подручје је и добило име Торлација. Торлацима су се бавили и Вук Караџић, Јован Цвијић и Маринко Станојевић, који је и сам био Торлак.

Због особеног рељефа и историје, сачувано је много архаичног у свим областима живота, а у етнокултури, Торлаци су на прелазу између шопске области и јужноморавске струје, са сачуваним одликама најстаријег балканског и првог придошлог словенског живља. И говор им је специфичан и изузетан. Већ неколико језичких стручњака покушава да начини речник „торлачког језика“. Пензионисани професор Јакша Динић, успео је, пре седам година, да напише

„Речник тимочког говора“, који је објавила Српска академија наука, у којем је више од 7.000 аутентичних речи и израза „торлачких“.

Трагом писања „торлачког“ речника пошли су још неки, јер ако се скупи 17.000 речи, онда је то језик одређене етничке групе. Због тога ових дана кружи шала да Торлаци имају језик, становништво, културу, територију и порекло, па је све спремно за „сецесију“, или најмање за „аутономију“.

За председника новоформираног Завичајног друштва, изабран је Божин Јовановић, пензионер, некада председник Привредне коморе Југославије.³⁶⁰

Истог дана, 7. новембра, о овом догађају је изашао чланак и у зајечарском недељнику *Тимок*, под називом *За очување традиције*. У њему се углавном препричава догађај и наводе, горе већ наведене, речи Драгомира Петровића, уз наглашавање да је он бивши новинар „Тимока“ и пензионер „Вечерњих новости“. Један део односи се на белу кугу и обичај чувања једног детета који су захватили ове крајеве после Другог светског рата:

Ко су Торлаци? Можда је најбоље објашњење недавно на конференцији за штампу, дао Драгослав Крстић, заменик директора Радио Зајечара (родом из Малог Извора), рекавши: „У историји људске цивилизације Тимочане-Торлаке 'прати' глас да су вредни и штедљиви људи. Ову своју другу особину појединци су схватили толико преозбиљно, тако да штеде и на самом потомству!“

И у овом чланку на крају се наглашава да је функција председника друштва поверена Божину Јовановићу, истакнутом друштвеном и политичком раднику.³⁶¹

У београдском дневном листу *Политика* 16. новембра се појавио, такође афирмативни, чланак, под називом *Ако се Торлаци заинате*, који потписује Стојан Тодоровић, дописник *Политике* из Зајечара, иначе чести пратилац Божица Јовановића. Ево извода из тог чланка:

Торлаци Тимочки живе у Торлачији, углавном на северним обронцима Старе планине и уској котлини средњег и доњег тока Белог Тимока, од Грлишта у зајечарској, до Доње Каменице у књажевачкој општини. Тачније, ту су се вековима рађали док педесетих година овог века нису почели масовно да се иселавају, и док се на ове просторе није уселила бела куга.

Данас су на овдашњим просторима (и делимично на падинама Тупијнице) остали претежно старци и многобројни гробови предака. У 19 најтипичнијих села Торлачије данас једва да има 12 хиљада житеља, чак осам хиљада мање него пре четири деценије, или бар три пута мање него што их има у другим насељима Тимочке крајине, Србије, Југославије и света.

Могу ли ишта још Торлаци да учине за себе и завичај? Да зауставе миграцију и стагнацију и ставе „у погон“ многобројне неискоришћене благодети природе овог краја.

Беху некад колевке и торови

Одговоре на ово претешко питање покушаће да донесе амбициозно Завичајно друштво Тимочана-Торлака, тек основано у Минићеву, на средокраћу између Зајечара и Књажевца. [даље се наводе горе већ навођене речи Драгомира Петровића]

³⁶⁰ Dragan Vitomirović, *Ljudi koji veruju u prave stvari*, „Blic“, br. 352, Beograd, 7. novembar 1997, str. 15.

³⁶¹ С.[лавица] Марковић, *За очување традиције*, „Тимок“, бр. 2683, Зајечар, 7. новембар 1997, стр. 6.

Иницијатори оснивања овог друштва, све сами угледници и марљиви делатници, верују у сопствени торлачки инат и упорност овог чудног соја. А умеју и да се самокритички подсмехну на сопствени рачун, баи као што то чини Торлак Драгослав Крстић, археолог по струци, руководилац у Радио Зајечару. [даље се наводи Крстићева шала да Торлаци штеде и на својој деци, објављена и у чланку у Тимоку]

Узгред, популарни Крле, отац само једног детета, не препоручује себе за углед и узор. Његов презимењак етнолог Дејан Крстић, генетски знатно активнији (и млађи), препоручује да се узор траже у прошлости. Елем, вели млађи Крстић, Торлак, сва ова насеља су, према попису из 1863. године, била препуна. У сваком дому троје до петоро деце, неретко и десеторо. Било је и колевки и торова, деце и јагањаца, здравих планинских. Вероватно је по многобројним торовима и настало име овог краја. [даље се помињу Вук Караџић, Јован Цвијић и Маринко Станојевић, најславнији Торлак до сада, као истраживачи ових области. А онда, у следећем одељку, у Блицу већ објављени и горе цитирани подаци о богатству и архаичности традиционалне културе Торлака, о њеном карактеру, и о Речнику тимочког говора који је објавио Јакша Динић, овде окарактерисан као нешто старији Торлак у односу на мене]

Шта све могу „завичајци“

Ако се, дакле, заинате и крену - „завичајци“ ће моћи много да учине. Најпре намеравају да помогну својим утицајем да се обнови и побољша рад већ изграђених погона у Минићеву, Јелашиници и другде, да оживе задруге у селима и уреде запуштене плантаже винограда и повртњака. Неки пензионисани Торлаци имају изузетно јаке везе у финансијским и банкарским круговима у Србији и Југославији, а има и богатих Торлака у Америци, Канади и Аустралији који желе да уложе новац у родни крај.

Има и пензионисаних стручњака вичних планирању. Један од њих Родољуб Атанасковић Роћко, некада професор и директор у Економској школи у Зајечару и руководилац у Служби друштвеног књиговодства и Регионалној привредној комори у Зајечару, наводи многобројне компаративне предности и неискоришћене природне благодети овог краја. Ако се Торлаци заинате, како умеју, и још удруже – може много тога да се учини и са малим улагањима. Угледни и стручни пензионери Торлаци су још витални, а имају и много слободног времена, веза и воље.

Најпре би требало да се убрза изградња новог граничног прелаза преко Кадибогаза, према Бугарској. Негде још запиње иако је одлука о томе донета и већ поодавно потписан међудржавни споразум. Бугари су већ изградили приступни пут до будућег прелаза, а ми још ништа... Дуго нам је требало и да се сетимо да ту подигнемо споменик великом српском војводи Живојину Мишићу (у септембру 1989. године), да подсећа како је он управо из оближњег Новог Корита кренуо у своју прву борбу против Турака на Кадибогазу 1876. године. [...]

Одавде је, дакле, војсковођа Мишић започео пут славног војсковође. Ето прилике да путем славног узора крену и „завичајци“.

Они су такође предвидели да се изборе (и то обелодане) да нађу банку спонзора која ће за сваког новорођеног Торлака отворити штедну књижицу. Основаће и фондове најславнијих Торлака Маринка Станојевића и Светислава Првановића из којих ће бити помагани најбољи ђаци и студенти из Торлачије.

А већ је познато колико је торлачки сој марљив и штедљив.

Чланак има и додатни текст у антрфилеу:

*Председник Завичајног друштва
Божин Јовановић*

На оснивачкој скупштини Завичајног друштва Тимочана-Торлака на Задушнице у Минићеву, за њеног првог председника изабран је пензионер Божин Јовановић, из овдашњег Новог Корита, бивши дугогодишњи успешни директор борског Комбината бакра и познати политички и привредни руководилац у књажевачкој општини, Тимочком региону и Србији.³⁶²

И у новембарском броју *Књажевачких новина* објављен је чланак о оснивању Друштва, под називом *Сарадња са завичајем*, у којем се у сажетом облику преносе чињенице са овог дешавања.³⁶³

Поред свих ових реакција у штампи, које су имале позитивну конотацију, у *Политици* се појавио краћи текст Миодрага Димитријевића из Зајечара (пореклом из мацацког села Заграђа), професора српског језика и књижевности у Зајечарској гинамазији, под називом *О Торлаку и Торлачијама*, као негативна реакција на горе презентовани текст из истог листа.

Термин „Торлачија“ који је ваш дописник Стојан Тодоровић више пута поменуо у тексту „Ако се Торлаци заинате“ не постоји у административном, географском и етничком значењу. Постоји назив Торлак, као уже породична и етничка одредница за становнике Књажевца и околине, који су по националности Срби. Торлачија је шалвива изведеница типа „ужичка република“ када се мисли на данашњи златиборски округ, „влашка република“ за Тимочку крајину која истовремено може бити и „Торлачија“, или да носи име по селима чисто српског говора каква су Рготина, Звездан, Брусник, Салаш итд. Ако шалу узмемо као збиљу, или ђаво однесе шалу, онда, ако је то некоме потребно, може да осване некакав феуд звани Торлачија. Зар не живимо у земљи чуда? Није могуће да читаоци „Политике“ сазнају и о другим иновацијама као на пример: Чарапанија, Моравска, Ерска, чак и опевана Шумадија може добити друго значење...

Тачно је, како је навео Тодоровић, да Торлаци живе на простору од Грлишта до Каменице, али треба изузети вратарски теснац између Грлишта и Змијанца, где у два села и два засеока такође живе Срби које Торлаци називају Мацаци. Треба подсетити на симбиозу националне и породично-етничке припадности, јер претерано србовање не ваља, али и учестало расрбљавање не води никуд.³⁶⁴

Ова реакција Димитријевића, као српског националисте, иако се не односи директно на оснивање Друштва, већ само на један термин из чланка који овај догађај доноси као вест (на термин *Торлачија*), веома је значајна, јер је једини писани траг ширег непозитивног расположења многих људи неторлака у зајечарском крају, који су оснивање Друштва схватили као неку врсту *сецесије* и опасности за српску нацију. То што су се новинари дописници београдских и локалних листова крајње позитивно одредили према оснивању Завичајног

³⁶² Стојан Тодоровић, *Ако се Торлаци заинате*, „Политика“, бр. 30198, Београд, 16. новембар 1997, стр. 19.

³⁶³ Властимир Николић, *Сарадња са завичајем*, „Књажевачке новине“, бр. 407, Књажевац, новембар 1997, стр. 6.

³⁶⁴ Миодраг Димитријевић, *О Торлаку и Торлачијама*, „Политика“, бр. 30209, Београд, 27. новембар 1997.

друштва, као што сам рекао, можемо приписати колегијалној наклоности Драгомиру Петровићу и Драгославу Крстићу, и некој врсти потчињености Божињу Јовановићу. Активним учешћем у стварању Друштва, по мом мишљењу, ова тројица су несвесно *одбранила* Друштво од, у то време веома могућих, непријатних националистичких напада. Неки од тих новинара, као и друге њихове колеге, у више наврата су реаговали слично Димитријевићу, када су у питању, на пример, Власи источне Србије. У неколико наврата сам сведок да су, поводећи се за ексклузивношћу вести, свесно *надували* поједине чињенице и раширивали националистичку тензију. Подсећам да је новинар Драган Витомировић, иначе новинар који се углавном бавио црним хроникама, на крају свог чланка у којем даје извештај са Оснивачке скупштине Друштва, без обзира на крајњу позитивност садржине, ипак *провукао* нетачан податак, своју конструкцију, да, ако се сакупи 17.000 *торлачких* речи, то постаје *језик одређене етничке групације* и да *због тога ових дана кружи шала да Торлаци имају језик, становништво, културу, територију и порекло, па је све спремно за "сецесију", или најмање за "аутономију"*. Сећам се да су ме тих дана, у време оснивања Друштва, а и током неколико следећих година, многи људи у Зајечару, граду у којем живим, са националистичком подозривошћу питали шта то хоће Торлаци са својим Завичајним друштвом, неће ли можда *Торлачку републику*.

V5a-III. Рад Завичајног друштва од оснивања до јануара 1999. године

После оснивања, Друштво наставља активан рад под руководством Драгомира Петровића. Божин Јовановић, са местом живљења у Београду, није активно учествовао у раду. У складу са одлуком да се прва беба која се роди после оснивања Друштва прогласи вршњакињом Друштва и награди, обезбеђен је пакет од Црвеног крста у Књажевцу и уручен родитељима бебе Ромкиње из Минићева рођене 3. новембра³⁶⁵. У ово време ја сам се у Зајечару састао са Драгомиром Петровићем и Градимиром Првуловићем Гацом и у виду скице дао свој предлог за знак Друштва – Стара планина са манастиром Суводолом са десне стране, Тупижница са старим градом Кожељем са леве стране и Тимок у средини, а испод венац од храстовог лишћа (с обзиром на то да је за овај крај карактеристично култно дрвеће, најчешће храст). Остало је да он графички обради ову идеју тако да то графичко решење буде погодно и за печат Друштва.

Већ током новембра Драгомир Петровић уређује и, у тиражу од 2000 примерака, објављује први број *Информатора, билтена Завичајног друштва Тимочана-Торлака*. Овај број углавном садржи његове, мада непотписане, текстове, илустроване фотографијама, који детаљно извештавају о Оснивачкој скупштини, а и овде већ поменуте текстове других новинара о овом догађају, објављене у другим листовима. Као додатак одштампан је Статут Друштва, а такође и један мањи папир, који је назван *Додатак билтену*, и који, осим других практичних података везаних за Друштво, углавном садржи практичне информације везане за будућу наредну седницу Скупштине Друштва на Свети Трифун 14. фебруара 1998. године у Витковцу. На првој страни је вињета коју је израдио Градимир Првуловић Гаца, на којој су приказани Тимок, планина

³⁶⁵ *Вршњакиња Друштва Ромкиња из Минићева*, „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 7.

Тупижница са телевизијским релејем и манастир Суводол.³⁶⁶ После неког времена је, уважавајући моје примедбе везане за вињету, урадио решење и за званични знак и печат Друштва:

Сл. 27. Први број билтена Друштва „Информатор“

Сл. 28. Вињета Завичајног друштва

Сл. 29. Први знак и печат Завичајног друштва

Већ на првој седници Управног одбора 30. новембра 1998, осим анализе Оснивачке скупштине и разговора о реализацији Програма рада за наредни период, формиран су одбори за поједине облике активности и усвојени планови рада тих одбора за 1998. годину, а донешена је и одлука о формирању подружница Друштва.³⁶⁷ До краја године, децембра месеца, формирана је подружница у селу Витковцу, а 28. јануара 1998. и у граду Бору (у којем има много насељеника из овог краја).³⁶⁸ Подружница у Витковцу основана је у тесној сарадњи са Месном заједницом Витковац. Изабрано је пет чланова одбора подружнице, од којих један за председника.³⁶⁹ Ево како је оснивање подружнице у Бору забележено у тадашњем гласилу Друштва:

У Бору је (28. јануара) основана подружница нашег Друштва. Уочи и у току Оснивачке скупштине, Завичајном друштву је приступило више од 20 чланова, па их сада у граду бакара има преко 60.

За председника Подружнице изабран је Кожељац Славиша Петровић, главни и одговорни уредник „Колектива“, а чланови одбора су: Славољуб Божиновић (Мали Извор), један од власника и директора „Борпласта“, Ратомир Виденовић (Дреновац), извршни директор Топионице и рафинерије бакра РТВ за комерцијалу и маркетинг, др Стојадин Станојевић (Минићево), директор борског Здравственог центра, и Мира Динић (Кожељ), професор математике и радник ЕРЦ Института за бакар.

Подружница је основана, како је истакао Петровић, с циљем да омогући ефикасније организовање активности на проучавању и неговању завичајне

³⁶⁶ „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 1.

³⁶⁷ Позив за прву седницу Управног одбора Завичајног друштва (моја документација о Завичајном друштву).

³⁶⁸ Обавештење члановима Друштва од 20. јануара 1998 (бр. 8-1) (моја документација о Завичајном друштву).

³⁶⁹ Доказани покретач активности, „Информатор“, бр. 2, Минићево, јун 1998, стр. 3.

баштине, ради унапређивања садржаја и квалитета живота у селима завичаја, а који се, пре свега, заснива на бржем привредном развоју краја. То треба да се постигне окупљањем завичајаца који живе и раде у Бору, а има их разних професија и готово у свим делатностима, као и поделом конкретних задужења, сходно годишњем програму и плану рада Друштва.

Током дискусија дато је обиље предлога у том правцу. Бивши директор Фабрике лак жице Милорад Стојић, из Дреновца, заложио се, такође, за оснивање акционарског друштва као окоснице економског препорода Минићева.³⁷⁰

Поред оснивања ових подружница, радило се на оснивању подружнице Друштва у Новом Кориту, тачније преговарало се да се Завичајни клуб из овог села, који је већ имао десетогодишњу традицију и радио под покровитељством Божица Јовановића (који је, иначе, родом из овог села), придружи Друштву са статусом подружнице.³⁷¹ Међутим, то се није десило.

У овом периоду почела су и прва деловања усмерена ка издавачкој делатности. Поред рада на прикупљању књига за Завичајну библиотеку Друштва и на обогаћивању фонда месне библиотеке у Минићеву, радило се на припреми за штампу приручника из области здравственог просвећивања (који ипак није објављен). Вршени су покушаји да се обезбеде новчана средства за завршетак Етно-куће у Минићеву. У вези са овим обављени су договори са Завичајним музејем у Књажевцу у чијем власништву је Етно-кућа и који је надлежан за музејску делатност у књажевачкој општини. Учествовало се и у разговорима о обнови цркве у Минићеву. Покренута је иницијатива за штампање монографије школе у Минићеву. Са школом су обављени разговори и о покретању наградног литерарног темата *Мој завичај*. Крајем године одштампан је и календар за нову 1998. годину, који је у наредном периоду дељен. На њему је био извод из географске карте који приказује околину Минићева, то јест територију бившег среза а касније општине, око њега пуни назив и име седишта Друштва, а око свега овога 19 малих, од стране Градимира Првуловића Гаце цртаних, мотива из 19 села бивше општине, са именом села испод сваког мотива. У дну календара је писало: *Центар света је тамо где је завичај*, и потпис Друштва са адресом и телефоном. На дан 15. јануара 1998. у Друштво је било учлањено 376 лица, од чега 68 жена.³⁷² Све ове активности биле су углавном иницијатива Драгомира Петровића, председника Извршног одбора Друштва.³⁷³

Крајем јануара и почетком фебруара, на моју идеју и под мојим руководством у селу Витковцу код Минићева је, поводом предстојеће Скупштине Друштва у овом селу, спроведена акција сакупљања предмета традиционалне културе за изложбу која је испланирана за 14. фебруар. Поводом тога у зајечарском *Тимоку* је објављен чланак под називом *Торлаци чувају баштину*, који приказује ову акцију:

³⁷⁰ *За бржи развој родног краја*, „Информатор“, бр. 2, Минићево, јун 1998, стр. 3.

³⁷¹ Материјал са прве редовне седнице Скупштине Друштва 14. фебруара 1998. године (моја документација о Завичајном друштву).

³⁷² Обавештење члановима Друштва од 20. јануара 1998 (бр. 8-1), материјал са прве редовне седнице Скупштине Друштва 14. фебруара 1998. године (моја документација о Завичајном друштву).

³⁷³ Према мом сећању.

У Минићеву код Књажевца Завичајно друштво Тимочана-Торлака од новембра ради на очувању и презентовању изузетно богате етно-културне баштине овог краја. Први, практични кораци већ су учињени.

- На иницијативу одбора за прикупљање завичајне баштине и проучавање и неговање традиција Завичајног друштва Тимочана-Торлака, у селу Витковцу, 18. јануара, 1. и 2. фебруара, спроведена је акција сакупљања предмета традиционалне материјалне културе – истиче Дејан Крстић, етнолог, стручни сарадник Културно-просветне заједнице општине Зајечар. – Циљ ове акције је двојак. Сакупљање материјала за изложбу традиционалне материјалне културе овог села, која ће бити отворена 14. фебруара (Свети Трифун зарезач), поводом одржавања Скупштине Друштва. Други циљ је сакупљање што већег броја традиционалних предмета ради њиховог спасавања од пропадања и трајне заштите.

Акцију су реализовали чланови Управног одбора друштва Властимир Николић, књижничар Библиотеке у Минићеву и секретар МЗ Витковац, Зоран Јанковић, председник Подружнице Друштва у Витковцу, и Дејан Крстић, председник Одбора за прикупљање завичајне баштине и проучавање и неговање традиција Завичајног друштва Тимочана-Торлака.

Пошто је Свети Трифун Дан виноградара, циљ је да се поред осталих предмета покажу и они везани за традиционалну привреду, посебно за виноградарство, које, као сточарство и земљорадња, у овом крају има миленијумску традицију. То је почетак великог посла Друштва. Одбор је поставио задатак да на овај начин обиђе (обради) сва торлачка села – каже Крстић.

То је само део онога што одбор жели да уради на спасавању јако богате традиционалне етно-културне баштине овог краја.

Неки предмети ће после изложбе бити враћени власницима, а остали ће по жељи посленика Месне заједнице Витковац, чинити сталну етно-поставку, у просторијама Дома.³⁷⁴

Друштво је јануара 1998. уложило напоре и на пољу оживљавања локалне привреде. На иницијативу Друштва, у Минићеву је /30. јануара/ одржан састанак председника привредне коморе и његових сарадника са привредним руководиоцима од утицаја за опоравак погона „Ерозије“ и „Тине“, Конфекције „Минићевка“ и З[емљорадничке] з[адруге] „Слога“. Иницијатива са мерама које се предузимају за унапређење производње у њима покренута је и код Скупштине општине Књажевац.³⁷⁵ Ове активности тадашњи председник Зајечарске привредне коморе Розмир Милојевић спровео је под утицајем Божица Јовановића, као човек који му је током своје политичке каријере био подређен.

³⁷⁴ В.[есна] Р.[ајковић], Торлаци чувају баштину, „Тимок“, бр. 2696, 6. фебруар 1998, стр. 6. Детаљнијих података о сакупљању предмета за ову изложбу података има и у чланку В.[есна] Р.[ајковић], Збирка од 200 предмета, „Тимок“, бр. 2700, 6. март 1998, стр. 6, у мојим Извештајима о овој акцији, које чувам међу својом личном документацијом о раду Друштва, а има их и у каталогу са ове изложбе под називом Етно-изложба, Предмети традиционалне материјалне културе села Витковца.

³⁷⁵ Ласкаве оцене пређеног пута, „Информатор“, бр. 2, Минићево, јун 1998, стр. 2; Материјал са прве редовне седнице Скупштине Завичајног друштва 14. фебруара 1998. године (моја документација о Завичајном друштву).

Седница Управног одбора 7. фебруара у просторијама Месне заједнице у Витковцу била је посвећена анализи рада и предстојећем Сабору 14. фебруара³⁷⁶. Интересантно је да је на тој седници, председник Управног одбора изнео, не до краја јасно, да, тада владајућа Социјалистичка партија Србије покушава да се меша у рад Друштва, и да је он спреман да због тога да оставку. Посебно ја, а и остали чланови Управног одбора, инсистирали смо да он остане на челу Друштва и да Друштво не треба да има везе са политиком.³⁷⁷ Друштво закључно са 11. фебруаром 1998. године броји 547 чланова.³⁷⁸

Сл. 30. Седница Управног одбора Завичајног друштва у Задружном дому у Витковцу 7. фебруара 1998.

У селу Витковцу, које је физички спојено са Минићевом, 14. фебруара 1998. године веома свечано је обележена виноградарска слава Свети Трифун и одржана Скупштина Друштва. У раним јутарњим часовима испред сеоског дома окупио се већи број људи. Организовано, тракторима и тракторским приколицама отишли су у плантаже винограда изнад села. Тамо су домаћини, у складу са обичајем, зарезали своје виниграде³⁷⁹, затим су сви послужени гибаницом и грејаном ракијом, а онда је агроном, у то време потпредседник Друштва, *Михајло Марковић* одржао предавање са стручним приказом резања винове лозе.³⁸⁰

По повратку, у Малој сали сеоског дома отворена је *Етно-изложба предмета традиционалне материјалне културе села Витковца*. Аутор изложбе сам био ја са још три члана Друштва из Витковца (од њих је један био члан Управног одбора Друштва, а један председник Подружнице Друштва у Витковцу). Изложба је подељена у три целине: 1. традиционална оруђа за рад, 2. предмети за израду тканина са неким деловима ношње и другим предметима од

³⁷⁶ Позив за седницу Управног одбора Завичајног друштва од 20. јануара 1998 (бр. 9-1) (моја документација о Завичајном друштву).

³⁷⁷ Према мом сећању.

³⁷⁸ Материјал са прве редовне седнице Скупштине Завичајног друштва 14. фебруара 1998. године (моја документација о Завичајном друштву).

³⁷⁹ С.Б, *Највеселије у Витковцу*, „Књажевачке новине“, бр. 411, фебруар 1998, стр. 4.

³⁸⁰ *Свети Трифун као некад*, „Тимок“, бр. 2698, Зајечар, 20. фебруар 1998, стр. 10; С.Б, *Највеселије у Витковцу*, „Књажевачке новине“, бр. 411, Књажевац, фебруар 1998, стр. 4.

тканине и 3. традиционално покућство.³⁸¹ На отварању сам говорио ја, као идејни творац изложбе, њен аутор и председник Одбора Друштва за проучавање завичајне баштине и неговање трације. Том приликом сам изнео и план овог одбора да на овај начин он *обради сва торлачка села и на тај начин сакупи што већи број традиционалних предмета, ради њиховог спасавања од пропадања и њихове трајне заштите.*³⁸² С обзиром на то да сам у то време имао радно место које није подразумевало бављење етнолошким теренским радом, ја сам у Завичајном друштву видео организацију преко које бих могао да реализујем своје идеје систематског истраживања појединих сегмената етнокултурног наслеђа овог краја. У свом нацрту програма рада овог одбора предвидео сам најразличитије начине систематског сакупљања етнолошке, археолошке, историјске, дијалектолошке и природњачке грађе и афирмисање природних и културних вредности овог простора.³⁸³

Сл. 31. Са отварања Етно-изложбе у Витковцу поводом Скупштине Завичајног друштва и окупљања Торлака

Сл. 32. Предња страна каталога Етно-изложбе у Витковцу

³⁸¹ Детаљнијих података о овој изложби има и у чланку В.[есна] Р.[ајковић], *Збирка од 200 предмета*, „Тимок“, бр. 2700, 6. март 1998, стр. 6, а има их и у каталогу ове изложбе под називом *Етно-изложба, Предмети традиционалне материјалне културе села Витковца*.

³⁸² Властимир Николић, *Етно изложба у Витковцу*, „Књажевачке новине“, бр. 411, Књажевац, фебруар 1998, стр. 6; Каталог *Етно-изложба, Предмети традиционалне материјалне културе села Витковца*; С.[лавица] Марковић, *Свети Трифун као некад!*, „Тимок“, бр. 2698, Зајечар, 20. фебруар 1998, стр. 10; В.[есна] Р.[ајковић], *Збирка од 200 предмета*, „Тимок“, бр. 2700, 6. март 1998, стр. 6.

³⁸³ Нацрт Програма рада Одбора за прикупљање завичајне баштине, проучавање и неговање традиција (моја документација о Завичајном друштву).

Сл. 33. Део Етно-изложбе у Витковцу

После отварања изложбе (она је била отворена за посетиоце и наредних петнаест дана), присутни су прешли у Велику салу Задружног дома у Витковцу, где је одржана Скупштина Друштва, на којој су извршени анализа дотадашњег рада и усвајање плана за текућу годину³⁸⁴. У локалној штампи намере за будући период сумиране су овако:

[...] *Том приликом је истакнуто да ће Друштво и даље радити на омасовљавању чланства и формирању подружница у местима која имају услова за то. Друштво ће се ангажовати и на завршетку етно-куће и поправци цркве у Минићеву, а један од бројних задатака биће и активније укључивање чланова у решавање комуналних питања, уређења села и подизање еколошке културе живљења.*³⁸⁵

После Скупштине одржана је веома успела забава уз трпезу, музику и веселје. Скуп је искоришћен и за учлањивање већег броја чланова.³⁸⁶ У току дана стручњаци [енолози] *Пољопривредног комбината „Цервин“ по први пут у овом крају оцењивали су квалитет домаћих вина добијених из витковачких винограда.*³⁸⁷ У конкуренцији је био 31 произвођач вина. Током забаве уручене су дипломе за три најбоља вина и као награде – лозни калемови.³⁸⁸

Целој овој манифестацији, поред званичника књажевачке и зајечарске општине, присуствовао је и Виден Ранђеловић, председник Задружног савеза Србије³⁸⁹. Он се ту нашао захваљујући личном пријатељству са потпредседником Друштва агрономом Михајлом Марковићем.

За разлику од оснивачке, ову скупштину су, изузимајући један кратки чланак у *Политици*, који је написао новинар Стојан Тодоровић, верни пратилац

³⁸⁴ Материјал са прве редовне седнице Скупштине Друштва 14. фебруара 1998. године (моја документација о Завичајном друштву).

³⁸⁵ С.[лавица] Марковић, *Свети Трифун као некад!*, „Тимок“, бр. 2698, Зајечар, 20. фебруар 1998, стр. 10.

³⁸⁶ Према мом сећању.

³⁸⁷ С.[лавица] Марковић, *Свети Трифун као некад!*, „Тимок“, бр. 2698, Зајечар, 20. фебруар 1998, стр. 10; С. Б., *Највеселије у Витковцу*, „Књажевачке новине“, бр. 411, Књажевац, фебруар 1998, стр. 4.

³⁸⁸ С.Б., *Највеселије у Витковцу*, „Књажевачке новине“, бр. 411, фебруар 1998, стр. 4.

³⁸⁹ С.[лавица] Марковић, *Свети Трифун као некад!*, „Тимок“, бр. 2698, Зајечар, 20. фебруар 1998, стр. 10; С. Б., *Највеселије у Витковцу*, „Књажевачке новине“, бр. 411, Књажевац, фебруар 1998, стр. 4.

Божина Јовановића, пропратили само локални писани медији, зајечарски *Тимок* и *Књажевачке новине*.³⁹⁰

У току пролећа 1998. у друштву се размишљало и радило на оснивању фондације под називом Задужбина *Маринко Станојевић*. На овоме је инсистирао члан Управног одбора Бошко Јовановић, родом из Јаковца, села у којем је рођен и знаменити фолклориста, дијалектолог, антрополог, етнограф, историограф, просветни радник и политичар Маринко Станојевић. Радило се на штампању преписке Маринка Станојевића, коју је у то време за штампу приредила једна архивисткиња из Зајечарског историјског архива. После дужих припрема, чак и обезбеђивања рецензија, она је одустала. Поред тога, у центру Минићева је обезбеђена просторија Друштва. Општина Књажевац је уступила један од својих локала. Путем спонзорства локал је окречен и сређен је мокри чвор. Убачено је нешто инвентара позајмљеног од Месне заједнице и о зидове су окачене уметничке слике добијене на поклон. Председник Управног одбора, секретар и ја смо током маја ишли до Београда ради анимирања људи пореклом из торлачког краја да помогну Друштво, пре свега финансијски, али то није наишло на одзив и није дало резултате.³⁹¹ Залагањем председника друштва Божина Јовановића од Министарства културе Републике Србије јуна 1998. добијен је новац (тада не малих 12.000 динара) за завршетак уређења Етно-куће у Минићеву³⁹².

Јуна месеца активно се ради на припреми прославе Дана Друштва 7. јула у Минићеву. Пошто није успело штампање преписке Маринка Станојевића, а испланирано је да за Дан друштва буде штампана макар једна књига, штампа се збирка народних песама и бајања из овог краја које је сакупио др Љубиша Рајковић Кожељац, под називом *Венци за младенци*³⁹³. Такође се штампају и књиге карикатура Градимира Првуловића Гаце, под називом *Моји Тимочани-Торлаци у карикатури*, и књига песама за децу његове ћерке Милене Првуловић *Све од срца деци велим*. У два наврата, 20. априла и 5. Јула, ја, уз помоћ књижевника Радише Драгићевића, родом из села Мањинца, сакупљам, за изложбу сличну оној у Витковцу, предмете материјалне културе овог села³⁹⁴. Поводом Скупштине у току јуна је објављен и други број билтена Друштва *Информатора*, који углавном садржи вести са Скупштине и Сабора одржаног 14. фебруара³⁹⁵. У основној школи у Минићеву спроведен је наградни темат за ученике под називом *Мој завичај*³⁹⁶. Ради се и на организовању гостовања сеоског аматерског драмског ансамбла из Копривнице код Зајечара са представом *Камен за под главу* и фолклорног ансамбла Дома омладине из Зајечара. У току јуна поводом

³⁹⁰ Стојан Тодоровић, *Весело у Витковцу*, „Политика“, бр. ?, Београд, датум ? фебруар 1998; С.[лавица] Марковић, *Свети Трифун као некад!*, „Тимок“, бр. 2698, Зајечар, 20. фебруар 1998, стр. 10; *Највеселије у Витковцу*, „Књажевачке новине“, бр. 411, Књажевац, фебруар 1998, стр. 4; Властимир Николић, *Етно изложба у Витковцу*, „Књажевачке новине“, бр. 411, Књажевац, фебруар 1998, стр. 6; В.[есна] Р.[ајковић], *Збирка од 200 предмета*, „Тимок“, бр. 2700, 6. март 1998, стр. 6.

³⁹¹ Према мојим сећањима и документацији о Завичајном друштву коју поседујем.

³⁹² Према мојим сећањима; *Поносни на прве кораке* (у антрфилеу под називом *Помоћ Министарства за Етно-кућу*), „Информатор“, бр. 3, Минићево, октобар 1998, стр. 2.

³⁹³ Према мојим сећањима; „*Венци за младенци*“, „Информатор“, бр. 2, Минићево, јун 1998, стр. 2.

³⁹⁴ Мој предлог за организовање систематског сакупљања предмета у торлачком крају, моја документација о раду Друштва.

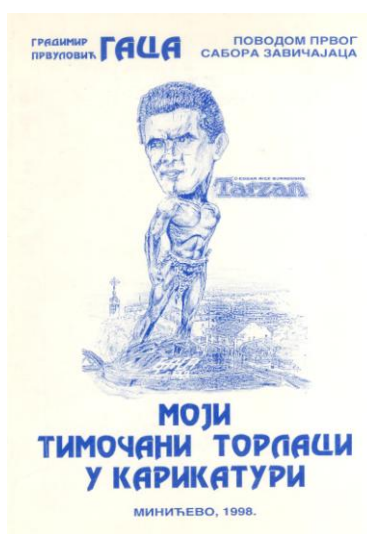
³⁹⁵ „Информатор“, билтен Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 2, Минићево, јун 1998.

³⁹⁶ *Поносни на прве кораке* (у антрфилеу под називом *Награде за „Мој завичај“*), „Информатор“, билтен Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 3, Минићево, октобар 1998, стр. 2.

предстојеће Скупштине Друштва одржана је седница Управног одбора, али без потребног кворума, више од пола чланова се није одазвало.³⁹⁷

Сл. 34. Корице књиге "Венци за младенци"

Сл. 35. Корице књиге "Моји Тимочани Торлаци у карикатури"

Сл. 36. Корице књиге "Све из срца деци велит"

Прослава Дана Друштва у Минићеву је и одржана 7. јула 1998. године. Почела је отварањем моје *Изложбе традиционалне културе села Мањинца* постављене у Основној школи у Минићеву. На изложби сам говорио ја као њен аутор. Она је, као и претходна, садржала три целине: оруђа за рад, предмете за израду тканина са неким деловима ношње и предмете покућства. Затим су у Задружном дому представљене три новоизашле књиге у издању Друштва. Промоцију је водио књижевник Бранислав Бранковић, а о књигама је говорио новинар зајечарског *Тимока* Сергије Лајковић. Затим је одржана Скупштина Друштва, на којој је поднет извештај о осмомесечном раду. На седници Скупштине основцима који су били најбољи на наградном темату *Мој завичај* као награде су уручене књиге *Венци за младенци*. Том приликом је донета и одлука да се за свој дугогодишњи рад на сакупљању и објављивању усменог народног стваралаштва др Љубиша Рајковић Кожељац предложи за добијање адекватног општинског и републичког признања. На Скупштини је председник Друштва Божин Јовановић замолио да буде ослобођен ове дужности, да на следећој Скупштини буде изабран нови председник, и овластио потпредседника Друштва Михајла Марковића да обавља његову дужност. Све је завршено заједничким ручком уз звуке електричног оркестра.³⁹⁸

³⁹⁷ Према мојим сећањима.

³⁹⁸ Дан Друштва свечано прослављен, „Информатор“, бр. 3, Минићево, октобар 1998, стр. 1; С.[лавица] Марковић, *Похвале досадашњем раду*, „Тимок“, бр. 2717, Зајечар, 10. јул 1998, стр. 2; Властимир Николић, *Етно-изложба у Мањинцу*, „Књажевачке новине“, бр. 416, август 1998; *Избор новог председника*, „Информатор“, бр. 3, Минићево, октобар 1998, стр. 2; *Залет за нове акције*, „Информатор“, бр. 3, Минићево, октбар 1998, стр. 3; *Питомина духовног поднебља*, „Информатор“, бр. 3, Минићево, октбар 1998, стр. 3.

Сл. 37. Скупштина Завичајног друштва у Минићеву 7. јула 1998. године
(леђима окренути: Михајло Марковић, Божин Јовановић и Драгомир Петровић)

Ова Скупштина је одржана и пропраћена програмима у много мањем обиму него претходне две. Планирани драмски и фолклорни програми нису одржани.³⁹⁹ На Скупштини је било много мање људи него раније и одмах се почело размишљати о промени Дана Друштва⁴⁰⁰. Изложбу није пратио каталог. Овог пута су дешавање, од писаних гласила, пропратили само зајечарски *Тимок* и *Књажевачке новине*⁴⁰¹, мада је дописништво Радио телевизије Србије из Књажевца направило телевизијски прилог који је у три наврата емитован на националној телевизији у емисији *Србија данас*⁴⁰².

Но, да је и пре Скупштине, а посебно у вези са Скупштином, било проблема, осим тога што последњи Управни одбор није имао кворум, види се из дописа секретара Друштва Слободана Антонијевића већ од од 21. јула председнику Управног одбора Драгомиру Петровићу под називом *Незаконито и нерационално пословање, приговор*, у којем изражава незадовољство његовим радом, што се одразило и на финансиски минус, и најављује своју оставку и предавање документације. Већ 24. јула Драгомир Петровић Надзорном одбору Друштва шаље допис у којем негира оптужбе и правда све своје поступке. Ова два дописа почетак су једног дужег периода у Друштву када су све седнице Управног одбора и међусобни усмени и писани контакти међу водећим људима Друштва били оптерећени овом темом. Према пријави Драгомира Петровића, октобра 1998. је извршена финансијска контрола у Друштву и нађене су ситне неправилности, што је додатно искомпликовало ситуацију. Све ово је изашло и у локалну јавност, тако да је Друштво, без обзира на значајне успехе до тада, веома брзо стекло лош имиџ, а интересовање чланова и јавности за Друштво почиње нагло да опада.⁴⁰³

³⁹⁹ Дан Друштва свечано прослављен, „Информатор“, бр. 3, Минићево, октбар 1998, стр. 1.

⁴⁰⁰ Промашен датум, „Информатор“, бр. 3, Минићево, октбар 1998, стр. 1.

⁴⁰¹ С.[лавица] Марковић, *Похвале досадашњем раду*, „Тимок“, бр. 2717, Зајечар, 10. јул 1998, стр. 2; Властимир Николић, *Етно-изложба у Мањинцу*, „Књажевачке новине“, бр. 416, Књажевац, август 1998.

⁴⁰² Мој предлог за организовање систематског сакупљања предмета у торлачком крају (моја документација о раду Завичајног друштва).

⁴⁰³ Према мојим сећањима и документацији о Завичајном друштву коју поседујем.

У току јесени 1998. године ипак има позитивних корака, рекламирањем претходних достигнућа, пре свега завичајних издања, а и објављивањем још једног броја билетена и одржавањем још једне Скупштине Друштва. У приштинском гласилу *Јединство* објављен је приказ књиге *Венци за младенци*⁴⁰⁴ (Љубиша Рајковић Кожељац је у то време радио у Приштини). Захваљујући мом познанству, књига *Венци за младенци* се нашла и на Београдском сајму књига 20-26. октобра 1998, на штанду Центра за еколошко-етнолошка истраживања *Бостава* из Београда⁴⁰⁵. Поводом Скупштине Друштва 31. октобра 1998, одржане за једногодишњицу постојања Друштва, објављен је током октобра и трећи број *Информатора*, билтена Друштва, који углавном садржи чланке који се односе на Сабор и Скупштину 7. јула, а има и неколико чланака који најављују будућу Скупштину и који се баве текућим дешавањима и људима из краја⁴⁰⁶.

Скупштина Друштва је 31. октобра 1998. године одржана у Задружном дому у Минићеву много скромније него три претходне. Није имала друге садржаје осим саме седнице и заједничког ручка. На седници је извештај о једногодишњем раду поднео Драгомир Петровић. Затим се јавило неколико дискутаната који су изражавали жеље да Друштво и убудуће настави са остваривањем позитивних резултата и забринуост због лошег стања у привреди и у овом крају све израженије беле куге. Скупштина је прихватила оставку Божица Јовановића на место председника Друштва и за новог председника изабрала дотадашњег потпредседника Михајла Марковића, агронома у пензији. Божицу Јовановићу је уручена повеља у знак признања за велики допринос у оснивању и афирмисању Друштва. Драгомир Петровић је изабран за потпредседника Скупштине, а за председника Управног одбора Крста Ранђеловић, начелник полиције у Сокобањи. Поред тога, због лакшег функционисања Скупштина је смањена са 65 на 35 чланова, а Управни одбор са 15 на 9 чланова. За нови Дан друштва одређен је 1. новембар, дан његовог оснивања. Скупштини је присуствовао и начелник зајечарског округа Небојша Симеонових, пореклом из Трновца код Минићева, као и представници завичајног удружења из Краљева, пријатељи Драгомира Петровића.⁴⁰⁷

У Зајечару је у оквиру манифестације *Месец књиге* 2. новембра одржана промоција књиге *Венци за младенци* званично у организацији Друштва и Културно-просветне заједнице општине Зајечар (носилац посла био сам ја, јер сам у то време радио у овој установи), а на промоцији су говорили Драгомир Петровић, Љубиша Рајковић Кожељац и новинар *Тимока* Сергије Лајковић. Догађај је једним непотписаним чланком пропратио зајечарски лист *Тимок*.⁴⁰⁸ У Зајечару је 15. децембра исте године одржана промоција књиге песама *Ако се икада будемо растали* аутора Славољуба Милојевића из Зајечара, родом из Јаковца код Минићева, једног од верних чланова Друштва и људи који наглашавају свој торлачки идентитет⁴⁰⁹. Поводом Скупштине Друштва 31.

⁴⁰⁴ Жарко Ђуровић, *Лирски драгуљи*, „Јединство“, Приштина, 15. септембар 1998, стр. 9.

⁴⁰⁵ Према мојим сећањима и документацији о Завичајном друштву коју поседујем.

⁴⁰⁶ „Информатор“, бр. 3, Минићево, октобар 1998.

⁴⁰⁷ *Све у знаку завичаја*, „Информатор“, бр. 4, Минићево, октобар 1999, стр. 1-2; С.[лавица] Марковић, *Циљ – бољи живот свих становника*, „Тимок“, бр. 2730, Зајечар, 6. новембар 1998, стр. 2.

⁴⁰⁸ Према мојим сећањима и документацији о Завичајном друштву коју поседујем; *Завичај овековечен песмом*, „Тимок“, бр. 2731, Зајечар, 13. новембар 1998, стр. 7.

⁴⁰⁹ Према мојим сећањима и документацији о Завичајном друштву коју поседујем.

октобра, осим поменутог чланка у *Тимоку*, објављен је још један 12. јануара 1999. у београдском листу *Енигма*, који је написао дописник из Зајечара. У овом чланку се каже да је на одржаној Скупштини једногодишњи рад Друштва успешно оцењен, и помињу се етно-изложбе, књиге и гласило које је Друштво објављивало.⁴¹⁰

V5a-IV. Рад Друштва од 1999. до јесени 2003. године

До јесени 1999. године Друштво уопште није радило. Почетком године наступа предратно а, од марта месеца до јуна, и ратно стање у земљи. Према оптужном предлогу Окружног јавног тужилаштва у Зајечару предатом почетком јула 1999, Привредни суд у Зајечару 17. септембра 1999. године због неажурног вођења финансијске документације осуђује Завичајно друштво и секретара Слободана Антонијевића на условне новчане казне. Парадокс је да је пред судом Друштво заступао и бранио Драгомир Петровић, који је пријаву и поднео. Обновљени контакти и састанци активних људи у Друштву и даље су оптерећени овим сукобом. Секретар се од самог почетка сукоба повукао из рада Друштва, али је Драгомир Петровић био све упорнији да секретар буде јавно осуђен, са чиме се остали нису слагали, мислећи да и Петровић носи део одговорности, да су службени органи већ своје обавили, да даље продубљивање ове теме штети Друштву и да бављење овом темом одузима смисао учествовања у раду Друштва.

За годишњицу Друштва 1. новембра 1999. планира се Скупштина. Тим поводом у току октобра Драгомир Петровић успева да објави и четврти, последњи, број *Информатора*, у којем неактивност Друштва правда ратним стањем, даје извештај са прошлогодишње Скупштине и најављује предстојећу. У овом броју и ја дајем два своја чланка, о Маринку Станојевићу, поводом пола века од његове смрти, и о новоизашлим Гласницима Етнографског музеја посвећеним Књажевцу и околини.⁴¹¹ У току јесени, са скоро двогодишњим кашњењем, у стручном ликовном београдском часопису *Ликовни живот* излази приказ Етно-изложбе у Витковцу, који потписује академски сликар Мирослав Бата Благојевић из Минићева⁴¹².

На седницу Скупштине сам отишао, као и други њени чланови, не верујући да ће она, због кворума, уопште и бити одржана. Сви су били озлојеђени због новонасталог стања у Друштву, а позивнице за њу нису ни слате, већ су чланови Скупштине позвани преко разаслатог *Информатора*. Међутим, неким чудом, одзив је био добар и Скупштина је у просторијама Основне школе у Минићеву одржана. На предлог Председника Друштва Михајла Марковића, који је сматрао да рад у Друштву треба да преузму млађи људи, за председника сам изабран ја, за потпредседника Властимир Николић, библиотекар минићевске библиотеке, за председника Управног одбора Бошко Јовановић, саобраћајни инжењер, и за секретара Славољуб Петровић, наставник и директор Основне школе *Дубрава* у Књажевцу, у оквиру које, као подручно одељење, ради и минићевска школа.⁴¹³

⁴¹⁰ М.[ирко] Славковић, *Богате изложбе*, „Енигма“, бр. 2057, Београд, 12. јануар 1999, стр. 32.

⁴¹¹ „Информатор“, бр. 4, Минићево, октобар 1999.

⁴¹² Мирослав Благојевић Цинцар, *Етно-изложба Предмети традиционалне материјалне културе села Витковца*, „Ликовни живот“, бр. 81-82, Београд, јул-октобар 1999.

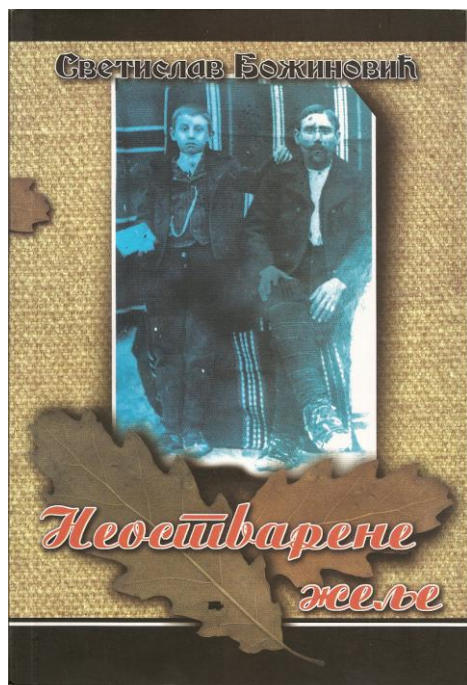
⁴¹³ Према мојим сећањима.

Новоизабрано руководство преузело је Друштво са веома лошим рејтингом и са осипаним чланством, тачније, остало је само неколико чланова који су били спремни да активно раде у њему. Задатак новог руководства, које је било сачињено од људи који нису били учесници поменутих афера, био је да врати добар глас Друштву, тачније, да престане да се бави негативностима које су се у њему десиле и да почне да остварује циљеве због којих је основано. Међутим, Драгомир Петровић је остао упоран у томе да Друштво треба јавно да аминује *чистоту* његових поступака а његовог противника јавно осуди и избаци из чланства. С друге стране, сви преостали (малобројни) чланови Друштва желели су да се том темом, коју су службени органи већ истражили и осудили, више не баве, јер је све то већ довољно штете учинило Друштву, и да се окрену остваривању позитивних резултата. Он је због тога почео и њих редом да оптужује, да оспорава све већином усвојене принципе рада као штетне за Друштво и јавно да љага Друштво и ново руководство. На више седница Управног одбора као главна тема од стране Драгомира Петровића био је наметан поменути сукоб и стално је провејавало његово оспоравање идеја осталих.

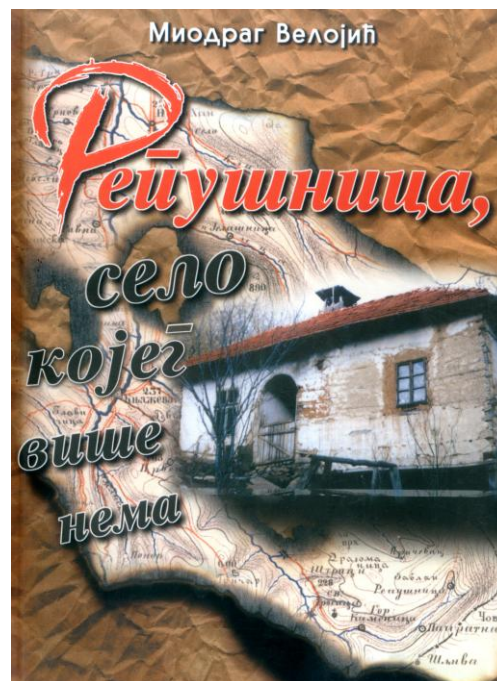
Планови новоизабраног руководства били су да се убудуће рад сведе на афирмисање културних и природних вредности, јер се схватило да Друштво не може да утиче на привреду и друштво у ширем смислу, а и тадашњи челници књажевачке општине незванично су негодовали због дотадашње претензије да оно учествује у креирању друштвене и привредне реалности. За то је било потребно променити и неке делове Статута Друштва. Планирано је да се ради на евиденцији, омасовљењу и активирању чланства, проширењу територије деловања Друштва и ван територије некадашње минићевске општине, покретању новог гласила Друштва - листа *Торлак*, развијању издавачке делатности, организовању научних симпозијума о овом крају, организовању ликовне колоније, стављању у функцију просторија Друштва, организовању Торлачке забаве, оснивању фондације *Маринко Станојевић*... Али, због супротног деловања Драгомира Петровића, могућности за неке веће акције није било. Покушаји реализовања ових намера углавном су пропадали. Рејтинг Друштва и даље је слабио и одазив његових чланова и спонзора био је све мањи. У току следеће три године пропала су четири покушаја да се одржи Скупштина (1. април и 28. октобар 2000. и 20. април и 26. октобар 2002). Због тога нису могле да се изврше неопходне измене Статута Друштва. Пропали су и покушаји да се организује Торлачка забава. Тражење финансијске помоћи од Зајечарског округа (разговор са начелником Округа Небојшом Сименовићем, чланом Скупштине Друштва) и од Општине Књажевац у марту 2000. године није уродило плодом. У два наврата су обављани разговори са представницима Општине Књажевац да Друштво буде ослобођено кирије и за прошли и за будући период за просторију у центру Минићева коју му је Општина уступила, и то је и остварено. У циљу обезбеђивања просторија Друштво је 2003. године, на позив Месне заједнице Минићево, са њом и другим невладиним организацијама из Минићева ставило свој печат и потпис на пројекат којим се код америчке организације ЦХФ конкурисало за средства за реконструкцију и адаптацију старе зграде некадашњег Среског начелства у центру Минићева (саграђене 1886. године). Овим пројектом је било предвиђено да, осим Месне заједнице и Месне канцеларије, у њој после реконструкције и адаптације просторије добију и све невладине организације у Минићеву, укључујући и Завичајно друштво. У два наврата, 2000. и 2001. године,

оно се придруживало предлогу Културно-просветне заједнице општине Зајечар да др Љубиша Рајковић Кожељац добије *Вукову награду*, коју додељује Културно-просветна заједница Србије, али овај предлог КПЗ Србије није прихватила.

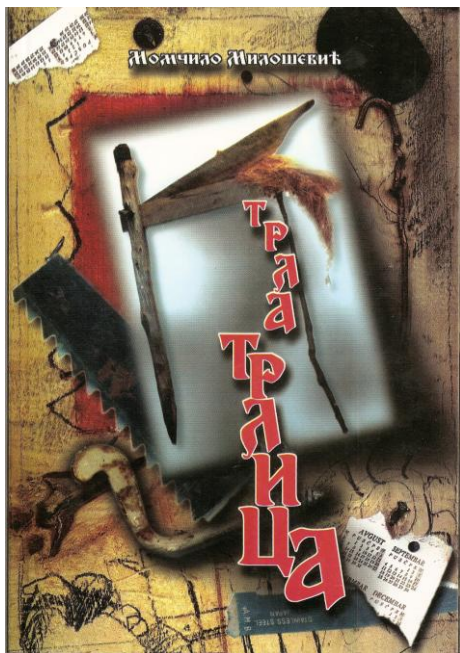
Због оваквих околности ја сам, као председник Друштва, његове активности усмерио углавном на издавачку делатност. Прецизније, уз подршку Управног одбора и Секретара, издавачком делатношћу Друштва бавио сам се ја, користећи своја знања и искуства из ове области. Ову активност, као облик одржавања Друштва у животу, изабрао сам да би новац спонзора одлазио у материјалну и трајну ствар, чиме би се избегло трошење новца добијеног спонзорством за резултате који се не виде довољно. Књига остаје као трајна реклама и средство за враћање поверења чланства и шире јавности. У овој области резултати су остварени - у периоду од три године Друштво је објавило четири књиге. Године 2000. објавило је збирку приповедака *Неостварене жеље* аутора Светислава Божиновића (постхумно, из његове заоставштине) са мотивима из торлачког краја (штампање су, поред ћерке Божиновића, финансијски помогли и Факултет за менаџмент у Зајечару и Општина Књажевац), а приредио ју је књижевник Радиша Драгићевић. Исте године са Српским географским друштвом из Београда објавило је монографију *Репушница – село којеј више нема* аутора Миодрага Велојића. Године 2001. са издавачком кућом *Апостроф* из Београда објавило је збирку песама на торлачком дијалекту *Трла трлица* аутора Момчила Милошевића. Године 2002. године објавило је збирку приповедака *Трајање* Љубише Рајковића Кожељца, са мотивима из Тимочке крајине, посебно из торлачког краја, са једном приповетком на дијалекту (штампање књиге је финансијски помогао Факултет за менаџмент Зајечар).

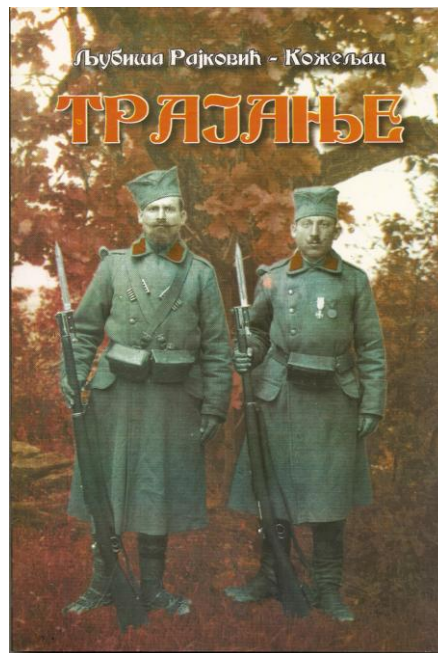
Сл. 38. Предња корица књиге "Неостварене жеље"

Сл. 39. Предња корица књиге "Репушница, село којеј више нема"

Сл. 40. Предња корица књиге
"Трла Трлица"

Сл. 41. Предња корица књиге
"Трајање"

Књиге су биле прилика да се, после дужег времена, пронесе добар глас о Друштву. Као реакција на књигу *Неостварене жеље*, појавила су се два чланка, један у зајечарском недељнику *Тимок* и један у београдској *Борби*⁴¹⁴, а такође и приказ ове књиге, који је написао Љубиша Рајковић Кожељац и објавио у зајечарском листу *Реч и мисао*⁴¹⁵. Тог пролећа ја сам у зајечарском листу *Реч и мисао* и београдском листу *Задужбина* објавио свој приказ књиге *Репушница – село којег више нема*⁴¹⁶. У току пролећа 2001. године књига *Трла трлица* је промовисана у Културно-образовном центру у Бољевцу, ауторовом месту живљења (28. март), у Радул-беговом конаку у Зајечару (19. април), Дому културе у Књажевцу (24. април) и Народној библиотеци у Бору (11. мај). На промоцијама смо говорили ја, Љубиша Рајковић Кожељац, као рецензент, и новинар Сергије Лајковић, а аутор је читао своје стихове на дијалекту. Промоције у Бољевцу и Зајечару пропратио је и зајечарски лист *Тимок*, а оне су биле повод и за, у овом листу посебно објављен, интервју са песником⁴¹⁷. Збирка приповедака *Трајање* приказана је у једном чланку у београдској *Политици* и *Маказину*, додатку

⁴¹⁴ Љ.[убиша] Р.[ајковић] Кожељац, *Прећутана књига*, „Тимок“, бр. 2834, Зајечар, 7. септембар 2000; *Помен врсног приповедача*, „Тимок“, бр. 2838, Зајечар, 6. октобар 2000, стр. 6; Бранислав В. Бранковић, *Повратак приповедача*, „Борба“, бр. 328, додатак „Свет књиге“, Београд, 23. новембар 2000, стр. II.

⁴¹⁵ Љубиша Рајковић Кожељац, *Осведочено приповедачко умеће*, „Реч и мисао“, лист Тимочког књижевног клуба, бр. 8, Зајечар, пролеће 2001, стр. 9.

⁴¹⁶ Дејан Крстић, *Помен несталом селу*, „Реч и мисао“, лист Тимочког књижевног клуба, бр. 8, Зајечар, пролеће 2001, стр. 10; „Задужбина“, лист Вукове задужбине, бр. 55, Београд, јун 2001, стр. 14.

⁴¹⁷ *Дијалекатска поезија*, „Тимок“, бр. 2864, Зајечар, 6. април 2001, стр. 6; *Песничково завичајно вече*, „Тимок“, бр. 2866, Зајечар, 20. април 2001, стр. 5; Славица Марковић, *Пулсирање речи и живота*, „Тимок“, бр. 2867/68, Зајечар, 27. април 2001, стр. 6; „Трла трлица“ четврти пут, „Тимок“, бр. 2870, Зајечар, 18. мај 2001, стр. 6.

зајечарског *Тимока*⁴¹⁸. У овом периоду једном приликом сам, као гост зајечарске Тимочке телевизије, представио издања Друштва.

Сл. 42. Промоција књиге "Трла трлица" у Бољевицу 28. марта 2001

После више личних контаката и дуже и обимне преписке са члановима Управног одбора и Скупштине Друштва у којој врши притисак да се сукоб са бившим секретаром реши на његов начин, исказује неслагање са начином рада који су други усвојили и намеће своја решења за рад Друштва, Драгомир Петровић подноси пријаву књажевачкој полицији за нестатутарно деловање због неодржавања Скупштина Друштва које је по Статуту требало одржавати. Тим поводом смо он, ја, председник Надзорног одбора и секретар Друштва 19. септембра 2002. године саслушани и полиција после тога налаже да се у одређеном року Скупштина одржи. Већ 1. октобра се у *жутој* штампи, *Тимочкој крими ревији*, појављује тенденциозан текст са обавештењем о овоме, непотписан, али се јасно препознаје перо Драгомира Петровића⁴¹⁹. Он је у исто време зајечарској полицији предао и пријаву против мене као председника Друштва за нелегално финаансијско пословање. После испитивања и достављања финаансијске документације утврђено је да нерегуларности нема.

Инспектор књажевачке полиције је 12. децембра 2002. године у Основној школи у Минићеву, где се налазила документација Друштва, извршио управни надзор над радом Друштва, то јест инспекцију његове документације у присуству председника, потпредседника, секретара и председника надзорног одбора Друштва. Интересантно је да је, сасвим случајно, Друштво приликом управног надзора имало десет уплаћених чланарина од стране најприврженијих чланова, што је законски минимум за постојање било које невладине организације. Да је било само једне уплате мање, било би, по речима инспектора, предложено његово гашење. У свом закључку инспектор каже да су утврђене *неправилности у раду овог друштва у смислу немогућности окупљања потребног броја чланова Скупштине друштва за рад Скупштине, као и за доношење и изгласавање потребних одлука, како то прописује важећи Статут Друштва. Овим је*

⁴¹⁸ Р. Поповић, *Случај библиотеке „Случај“*, „Политика“, Београд, 3. фебруар 2003; Драгољуб Златковић, *Приповедачка ретроспектива*, „Маказин“, Тимоков месечни додатак, бр. 35, 5. март 2004, стр. 11, уз: „Тимок“, бр. 3011, Зајечар, 5. март 2004.

⁴¹⁹ *Закони се морају поштовати*, «Тимочка крими ревија», бр. 134, Зајечар, 1. октобар 2002.

очигледно рад Скупштине, као највишег органа управљања у овом друштву доведен у питање и онемогућен, иако су Председник, Потпредседници и Секретар друштва предузели потребне мере за њено сазивање и одржавање. Узимајући у обзир да Статут не прецизира начин избора Скупштине, да Закон посебно не регулише овакве ситуације, да Друштво ради и да не постоји жеља за његовим гашењем, он предлаже да Управни одбор спроведе лично и писмено изјашњавање о сагласности да се изврши измена и допуна Статута само у оним одредбама чије ће измене омогућити поново ефикасно сазивање и рад Скупштине, изборе органа управљања и сл.

Према препоруци инспектора, Управни одбор у првом кварталу 2003. године спроводи писмено изјашњавање чланова Скупштине о изменама и допунама Статута које су биле неопходне за његово даље функционисање. Предложене измене Статута су усвојене. Да би се утврдио статус члана који треба да гласа за органе Друштва, у Статут је убачено да је то онај ко плати чланарину за текућу годину, а да би Скупштина могла да обезбеђује кворум, њен број чланова је смањен на 15. Да би се прецизирао начин избора за Скупштину, који у старом Статуту није био регулисан, у Статут је убачено да се она бира писменим изјашњавањем чланова. На овај начин, Друштво је, и поред тога што је претила велика опасност да буде угашено, изашло из кризе.⁴²⁰

V5a-V. Рад Друштва од јесени 2003. године до данас

Досадашњи историјат Друштва углавном је дат хронолошки, а на наредним странама ће историјат од јесени 2003. године до данас, због тога што има више активности којима се оно континуирано бави, бити приказан активност по активност, поређане не по важности, већ по хронолошком реду, како се са којом почињало.

Први број листа „Торлак“. Још је Драгомир Петровић, док је био на челу Друштва, под мојим утицајем прихватио идеју и, као новинар, размишљао, чак и правио скице о њеном реализовању, да се покрене лист Друштва, гласило веће и озбиљније од већ објављиваног билтена. Моје је мишљење било у току кризе Друштва да би почетак излагања оваквог гласила не само побољшао комуникацију са чланством, него и повећао рејтинг Друштва и приближио га народу овог краја, те да је због тога покретање гласила приоритетни посао у оживљавању рада Друштва. Осим рада на издавању књига, у овом периоду доста напора сам уложио и у стварање услова за поновно издавање гласила (листа) Друштва, али због пријава Драгомиора Петровића полицији, његове критике овакве идеје и претњи у писмима које је редовно слао челницима Друштва, издавање припремљеног броја је обустављено.

После потребних припрема, на шесту годишњицу постојања Друштва, 1. новембра 2003. године изашао је први број листа *Торлак*, листа Завичајног друштва Тимочана-Торлака, и може се рећи да је овај догађај прекретница у раду

⁴²⁰ Мој Извештај о раду Завичајног друштва Тимочана-Торлака 1999-2002. године и друга документација о Завичаном друштву коју поседујем; Дејан Крстић, *Шест година постојања Завичајног друштва Тимочана-Торлака*, „Торлак“, лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака (у даљем тексту само „Торлак“), бр. 1, Минићево, 1. новембар 2003, стр. 1-2; Дејан Крстић, *Десет година постојања Завичајног друштва Тимочана-Торлака*, „Торлак“, бр. 11, Минићево, 1. јануар 2008, стр. 4-5.

овог удружења. Идеја о називу листа је моја, ја сам га и конципирао и уредио, а у овом првом броју највише је мојих чланака. У уводном тексту дајем резиме шестогодишњег постојања и рада Друштва, обавештавам чланство о променама у Статуту и новоствореним могућностима за нормалан даљи рад, и позивам их да до 31. јануара 2004. уплате чланарину за 2003. или 2004. годину (до изласка Листа је чланарину за 2003. годину уплатило само 13 чланова), како би могли да бирају и буду бирани за следећи састав Скупштине. Чланак завршавам речима: *У складу са опредељењем да Друштво направи свој нови, позитиван, корак, излази и овај лист, који би требало да буде не само гласило Друштва већ и гласило и огледало торлачког краја уопште.*⁴²¹

Сл. 43. Прва страна листа „Торлак“ бр. 1

Окончање кризе Друштва. За неке наводе у мом уводном тексту првог броја листа *Торлак*, који се односе на Драгомира Петровића (износи се укратко виђење стања како је и овде приказано), он 24. фебруара 2004. године против мене подноси тужбу за клевету Општинском суду у Зајечару. После сведочења неколико људи: бившег секретара Друштва Слободана Антонијевића, бившег председника Друштва Михајла Марковића и председника Управног одбора Друштва Бошка Јовановића, да су наводи у тексту истинити, суд 8. априла 2004. године доноси ослобађајућу пресуду у моју корист. Драгомир Петровић 6. маја 2004. подноси жалбу Окружном суду, али овај 17. септембра одбија жалбу и потврђује пресуду Општинског суда.⁴²² Ово је крај учешћа Драгомира Петровића у раду Друштва.

По препоруци инспектора, писменим путем је добијена сагласност чланова Скупштине за измене неких чланова Статута. Између осталог, на овај начин је смањен и број чланова Скупштине на 15. Управни одбор је на седници од 30. јануара 2004. прецизирао начин гласања и листићи са списком целокупног чланства послати су свим члановима да се писмено изјасне. Гласањем је изабрано

⁴²¹ Дејан Крстић, *Шест година постојања Завичајног друштва Тимочана-Торлака*, „Торлак“, бр. 1, Минићево, 1. новембар 2003, стр. 1-2.

⁴²² Моја документација о раду Завичајног друштва.

15 чланова Скупштине, углавном људи који су и у кризно време остали верни идеји постојања Друштва. Затим је Управни одбор 16. марта одржао седницу посвећену припреми Скупштине, а сама седница Скупштине је одржана 26. марта у Основној школи у Минићеву. На њој су, ради лакшег и ефикаснијег рада Друштва, донесене одлуке о изменама и допунама Статута, уз закључак да у наредном периоду треба приступити темељној изради новог, мањег и функционалнијег Статута. Измене се односе, пре свега, на прецизирање циља постојања Друштва, на промену његовог знака (стари у дизајнерском смислу није одговарао приликом објављивања књига), а такође и на смањење броја чланова других органа Друштва, у складу са већ смањеним бројем чланова Скупштине. Према усвојеној измени, циљ Друштва је сведен на културне активности и гласи (чл. 3): *Циљ Друштва је неговање и афирмисање културно-историјских и природних вредности Завичаја и подстицање и неговање осећаја припадности и љубави према Завичају.* Управни одбор је смањен са 15 на 7 чланова и број потпредседника Друштва са три на један. Потом је изабрано и руководство Друштва: председник Дејан Крстић, потпредседник Властимир Николић и секретар Славољуб Петровић, који заједно са још четири, том приликом изабрана, члана чине Управни одбор Друштва. Том приликом је изабран и петочлани Надзорни одбор Друштва. После ове седнице конституисао се и своју седницу је одржао и нови Управни одбор, а за његовог председника је изабран Бошко Јовановић.⁴²³

Међутим, то није био крај реформе Друштва. Његова Скупштина је на седници у просторијама Основне школе у Минићеву 15. марта 2006. године усвојила нови, веома кратак и функционалан Статут. Његов предлог сам ја направио према обрасцу који је у упутствима за оснивање невладиних организација објавило надлежно министарство, с тим што су све раније усвојене кључне тачке задржане. Једина измена је то што је Председник Друштва уједно и председник Управног одбора.⁴²⁴

Чином реформе Друштва може се сматрати и званична промена знака и печата Друштва. Због дизајнерских мањкавости знака Друштва, а због потребе да се знак ставља на издања Друштва, још 2000. године је од дизајнера Оливера Јовановића из Зајечара наручено друго дизајнерско решење. Ово решење је и заиста стављано на издања и на заглавље листа *Торлак*, а промена Статута је искоришћена и да оно буде озваничено и усвојено и за печат. Ново решење, као и старо, има Тимок, са леве стране Тупижницу са старим градом Кожељ, са десне Стару планину са манстиром Суводол, а новина је храстов лист изнад.⁴²⁵

⁴²³ Дејан Крстић, *Одржана изборна Скупштина Завичајног друштва Тимочана-Торлака*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 1; *Одлука о изменама и допунама Статута*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 2.

⁴²⁴ Дејан Крстић, *Одржана Скупштина Завичајног друштва*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 3; Статут Завичајног друштва Тимочана-Торлака; Према личном сећању.

⁴²⁵ Дејан Крстић, *Промена печата*, „Торлак“, лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 7, Минићево, 1. октобар 2006, стр. 2.

Сл. 44. Нови знак и печат Завичајног друштва Тимочана-Торлака

Лист „Торлак“. Од 1. новембра 2003. до средине 2012. године објављено је 29 бројева листа *Торлак*. Уредник свих бројева сам ја. Од средине 2012. године није објављиван због моје преокупираности другим обавезама (између осталог, и због писања ове дисертације). Наставак његовог објављивања планира се у блиској будућности. Лист је излазио повремено, у почетку на по шест месеци, а касније углавном на три-четири месеца. Прва два броја су објављена у тиражу од по 500 примерака, бројеви 3, 4 и 5 у по 700, а остали бројеви у по 1000 примерака. Поводом десетогодишњице Друштва објављено је репринт издање првог броја у 300 примерака. И број страна се повећавао – први број је имао 12 страна, наредни бројеви око 20 страна, од деветог броја неки и око 30 и више, бројеви 15, 23 и 26 имају по 40 страна, а бројеви 24, 27 и 29 имају по 44 стране. Лист се не продаје, већ поклања члановима Друштва, установама културе, јавним личностима и свим заинтересованима који желе да дођу до информација из торлачког краја и желе да сазнају нешто више о његовим културним, историјским и природним вредностима. Концепција је таква да он има два дела. У првом износи информације из рада Друштва, из области комуналне изградње, пољопривреде, школства, културе, ловства, спорта и о друштвеним дешавањима уопште. Други део Листа је резервисан за веће и озбиљније чланке о историјској прошлости, природним вредностима овог краја, његовим успешним људима, о локалној историји и традицији, о књигама које говоре о њему или су их објављили људи из њега, за књижевно стваралаштво о њему и стваралаштво на овдашњем дијалекту, као и за чланке о другим његовим трајним вредностима достојним поштовања. Овај други део листу даје призив часописа. Концепција је да он говори о позитивним стварима, о стварима у чијој је основи стваралаштво (нема црних хроника и других негативности). Лист доноси углавном чланке везане за Минићево и његову околину, мада има и оних који су везани за друга књажевачка села и зајечарска торлачка села која не гравитирају Минићеву. Од деветог броја интензивно се доносе и чланци из живота града Књажевца. Финансира се од спонзорства Општине Књажевац, Месне заједнице Минићево, Ловачког удружења *Минићево* из Минићева, Регионалне привредне коморе Зајечар, Факултета за менаџмент Зајечар, Народне библиотеке *Његош* Књажевац и приватних фирми, углавном оних чији се власници осећају Торлацима. Лист

Торлак је био стожер Завичајног друштва Тимочана-Торлака и имао је све већу потражњу од стране читалаца, не само Торлака већ и оних који то нису.

Пријем листа код публике може се видети из једног дела писма које ми је као уреднику Листа 18. августа 2009. године послала Љиљана Петровић, родом из Ошљана, ауторка прича које се и у њему објављују:

Поштовани Дејане,

*Свака част, садржај листа Торлак је све бољи и бољи! Да се разумемо, не кажем то због објављене приче на Шаљивој страни. Посебно ми се допада чињеница да постоје садржаји који дају нова сазнања из различитих области, а тичу се нашег краја. Понекад се стидим колико мало, скоро занемарљиво, знам о свом завичају. [...]*⁴²⁶

Овај лист несумњиво поткрепљује торлачки идентитет. Осим тога што се то чини презентовањем локалне историје, традиције и дијалекта, у њему се и, почев од самог наслова и коришћења пуног имена Друштва, често користе речи Торлак, торлачки и слично, посебно у мојим чланцима (на пример у насловима: *Све је више монографија торлачких села, Торлаци на изложби лековитог биља, Медаље и плакете торлачким винима и ракијама, РТС снимала у торлачком крају, Нови прилози познавању прошлости Торлака, Торлак на изложби фотографа-аматера*, и слично), а и чланцима других аутора.

Сл. 45, 46. и 47. Предње стране неких бројева листа „Торлак“

Током времена лист је запажен и прихваћен и у локалним културним и стручним круговима. У издању Народне библиотеке *Његош* у Књажевцу, поводом 150 година читалишта у овом граду, 2010. године објављена је монографија *Вековима таложено знање* ауторки Владане Стојадиновић и Слађане Јеремић, посвећена историјату писмености у књажевачком крају. У њој је своје место, као издавач, добило и Завичајно друштво, а посебно лист *Торлак*. Ауторке извештавају да, поред других листова, књажевачка библиотека поседује и комплет овог листа. У делу у којем се говори о издаваштву Друштва (где се, осим *Торлака*, помињу и билетен *Информатор* и књиге у издању Друштва), приложен је и мој текст о његовој концепцији и особеностима. Властимир Николић, књижничар минићевске библиотеке, која ради у оквиру књажевачке, и потпредседник

⁴²⁶ Моја документација о Завичајном друштву.

Друштва, у свом тексту о минићевској библиотеци, такође приложеном у овој књизи, наглашава да су књажевачки библиотекарски често аутори текстова у *Торлаку* и да је у њему редовно извештавано о раду библиотека у Књажевцу и Минићеву. И он наглашава да читаоци, поред других листова, у минићевској библиотеци могу да читају све његове бројеве. Међу више приложених чланака на крају књиге, који илуструју рад књажевачке библиотеке, има и шест из листа *Торлак*. На свечаности поводом 150 година од оснивања првог читалишта у Књажевцу 23. априла 2010. године, када је ова монографија и промовисана, захвалница је, поред осталих, додељена и уредништву листа *Торлак* за подршку афирмисању културних вредности и настојању да књажевачка библиотека буде *библиотека без зидова*.⁴²⁷

У свом луксузном издању *Књажевац : о завичају од А до Ш : Појмовник за мале и велике „завичајце“*, објављеном 2013. године, осмишљеном по енциклопедијском принципу, ауторке, иначе стучњаци Библиотеке и Завичајног музеја у Књажевцу, као једну од одредница убациле су и лист *Торлак*. Ту, осим одштампаног заглавља листа, у најкраћем износе време почетка његовог излагања и место његовог издавања, име уредника и оквира његовог садржаја, а у малом антрфилеу се дају најосновнији подаци о издавачкој делатности Завичајног друштва⁴²⁸. Ови примери, а и то што угледни локални појединци и представници институција из области културе радо објављују у овом листу, показују да је културна јавност Књажевца прихватила лист *Торлак* као локалну културну вредност.

У сврљишко-књажевачком часопису *Бдење* објављен је приказ јубиларног двадесетог броја *Торлака*⁴²⁹, који је написао проф. др Недељко Богдановић, научни ауторитет у области језика и дијалектологије. Исти аутор написао је још један приказ овог листа у тексту *Завичајни зборници југоисточне Србије*, објављеном у *Белопаланачком зборнику*, а интересантно је да је то једини лист југоисточне Србије који је он сврстао уз завичајне зборнике овог простора⁴³⁰. У овом смислу проф. др Недељко Богдановић лист *Торлак* узима у обзир и у својој речи на промоцији Белопаланачког зборника, која је штампана у *Пиротском зборнику* под насловом *Завичајни зборници, или гласници из прикрајка*⁴³¹. Ово значи да лист *Торлак* има свој одјек и у културним и научним круговима читаве југоисточне Србије.

Обележавање годишњица рођења и смрти Маринка Станојевића. Већ је речено да је од самог оснивања Друштво своје радне планове везивало и за личност и дело Маринка Станојевића, фолклористе, дијалектолога, антропогеографа, етнографа, историографа, просветног радника, угледне јавне културне и политичке личности, пореклом из Јаковца код Минићева. Из

⁴²⁷ Дејан Крстић, *Завичајно друштво у монографији Библиотеке*, „Торлак“, бр. 23, Минићево, 1. јул 2010, стр. 2.

⁴²⁸ Владана Стојадиновић, Милена Милошевић Мицић, Бојана Илијић, *Књажевац : о завичају од А до Ш : појмовник за мале и велике „завичајце“*, Књажевац 2013, стр. 132.

⁴²⁹ Недељко Богдановић, „Торлак“, „Бдење“, часопис за књижевност, уметност и културну баштину, бр. 25, Књажевац-Сврљиг, јул 2010, стр. 55-56; „Торлак“, бр. 24, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 2.

⁴³⁰ Недељко Богдановић, *Завичајни зборници југоисточне Србије*, Белопаланачки зборник, бр. 6, Бела Паланка 2010, стр. 327-328.

⁴³¹ Недељко Богдановић, *Завичајни зборници, или гласници из прикрајка*, Пиротски зборник, бр. 37-38, Пирот 2013, стр. 351-354.

претходног текста види се да је планирана, али неостварена, идеја да се у оквиру Друштва оснује фондација са његовим именом, која би помагала младе таленте из овог краја, и да сам у четвртом броју *Информатора* 1999. године објавио текст поводом 50 година од његове смрти. Пет година касније, поводом 55 година од смрти, 9. марта 2004. године (у току организовања нове Скупштине и у току судског процеса за клевету поводом чланка у Листу) делегација Друштва је (председник, председник Управног одбора и три члана), на моју иницијативу, положила венцац на његов гроб на Градском гробљу у Зајечару. На положеном венцу је писало: *Маринку Станојевићу захвални Торлаци*. Као и пет година пре тога, Друштво је једина организација која је реаговала поводом годишњица везаних за Маринка Станојевића, иако је он прво име у области истраживања прошлости и културе Тимочке крајине, посебно зајечарског и књажевачког краја. Овај догађај пропратио је и лист *Тимок*, прво као вест, а затим и једним већим чланком у којем ја, у име Друштва, износим своје аргументе да једна од главних улица у Зајечару треба да добије име Маринка Станојевића. Овим поводом гостовао сам у емисији *Мој град* Телевизије Зајечар, где сам, осим обавештења о овом дешавању, говорио о личности и делу Маринка Станојевића и изнео и идеју о улици са његовим именом, а и искористио прилику да представим први број *Торлака*.⁴³² У наредном, другом, броју *Торлака*, осим вести о свим овим дешавањима, поново сам објавио текст о Маринку Станојевићу раније објављен у *Информатору*.⁴³³

Сл. 48. Полагање венца на гроб Маринка Станојевића
9. марта 2004. године, поводом 55 година од смрти

Маринко Станојевић је и после тога остао у жижи интересовања Друштва. Поводом 60 година од његове смрти (исте године је било и 135 година од његовог рођења), опет на моју иницијативу у име Друштва, 9. марта 2009. године на његов гроб положени су венци Друштва, Народног музеја у Зајечару, Историјског архива из Зајечара и Гимназије у Зајечару. Догађају је присуствовало и двадесетак

⁴³² Дејан Крстић, *Обележена годишњица смрти Маринка Станојевића*, „Торлак“, лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 2; В.[есна] Р.[ајковић], *Сећање на Маринка*, „Тимок“, бр. 3012, Зајечар, 12. март 2004, стр. 3; Весна Рајковић, *Име Маринка Станојевића дати улици у Зајечару*, „Тимок“, бр. 3013, Зајечар, 19. март 2004, стр. 1 и 8.

⁴³³ Дејан Крстић, *Маринко Станојевић (1874-1949)*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 12.

ученика Гимназије којима сам, после полагања венаца, одржао предавање о личности и делу Маринка Станојевића. Догађај је медијски пропратила Телевизија *Фира* из Зајечара, на Телевизији Зајечар сам исто вече са директорима Архива и Гимназије говорио о Маринку Станојевићу, а три дана касније о њему сам говорио у једночасовној емисији Телевизије *Фира*. Све ово је иницирало људе из Историјског архива да, углавном из својих фондова, припреме изложбу *Маринко Станојевић – живот и дело*, која је у овој установи била отворена од 15. априла до 31. марта 2009. године. Поред директора, председника Управног одбора Архива и аутора изложбе, на отварању сам говорио и ја, и то опет о личности и делу Маринка Станојевића. Изложба је праћена и каталогом. Она је 22. јула отворена и у Завичајном музеју у Књажевцу, а овим поводом сам и Књажевчанима одржао предавање о Маринку Станојевићу у виду часа Летње завичајне школе коју овај музеј спроводи.⁴³⁴

Сл. 49. Предавање о животу и делу Маринка Станојевића на његовом гробу поводом 60 година од његове смрти, 9. марта 2009. године

Сл. 50. Предавање о лиду и делу Маринка Станојевића у Завичајном музеју у Књажевцу поводом 60 година од његове смрти, 22. јула 2009. године

Просторије Друштва. У току периода у којем Друштво није било активно, Општина Књажевац је другим закупцима издала просторије које су биле намењене Друштву и које је оно адаптирало. Остало је без просторија које је раније добило, мада их због непотпуне адаптације, осим за неколико састанака Управног одбора, није ни користило. Углавном су коришћене просторије Основне школе у Минићеву, јер је секретар Друштва Славољуб Петровић био дугогодишњи наставник и директор ове школе. У току пролећа 2004. године већ су се привршавали радови на реконструкцији и адаптацији зграде некадашњег Среског начелства у Центру Минићева, и већ се размишљало о новим просторијама које ће Друштво добити. На Видовдан 28. јуна 2004. године, у виду великог општеномског славља и уз учешће угледних званица, ово здање је свечано отворено. Међу званицама су били и водећи чланови Друштва. Међутим, убрзо после примања нове зграде променио се састав Месне заједнице у

⁴³⁴ Дејан Крстић, *60 година од смрти Маринка Станојевића*, „Торлак“, бр. 16, Минићево, 1. април 2009, стр. 3; Дејан Крстић, *Изложба о Маринку Станојевићу*, „Торлак“, бр. 17, Минићево, 1. јун 2009, стр. 1 и 4; Милена Милошевић Мицић, *Лето у Завичајном музеју Књажеваца*, „Торлак“, бр. 18, Минићево, 1. август 2009, стр. 9.

Минићеву. Ново руководство је наумило да једну просторију Библиотеке и просторије Друштва изда закупцима за новац. Библиотека се изборила за своју просторију, а Друштво је није добијало. У више наврата су уследили разговори, али тек са активнијим укључивањем Друштва у друштвени живот Минићева и уз залагање члана Савета Месне заједнице и Управног одбора Друштва Миодрага Миленковића, дошло је до извесног зближавања, и оно просторију добија тек средином марта 2008. године.⁴³⁵ Ипак, до данас ова невелика просторија није искоришћена ни за један састанак, она служи само као складиште издања Друштва. За веће састанке користи се наставничка канцеларија Основне школе у Минићеву, а за мање, на пример, седнице Управног одбора, просторија месне библиотеке (јер су представници ових институција активни чланови Друштва).

Сл. 51. Зграда некадашњег Начелства Среза тимочког из 1886. године у центру Минићева, у којој се налазе просторије Завичајног друштва

Риболовачко такмичење "Торлачка пецаљћа". Концепција коју сам афирмисао у Друштву јесте да се ја бавим издавачком делатношћу, пре свега листом *Торлак*, а да остали чланови у оквиру Друштва иницирају и спроводе друге активности везане за торлачки крај, у складу са својим афинитетима и знањима. Члан Скупштине Друштва Дамњан Крстић из села Врбица у више наврата је предлагао организацију шаховског турнира у Минићеву (јер се и сам активно бави шахом), али то до данас није остварено. Он је од 2004. године, као врсни риболовац, имао намеру да у оквиру Друштва организује риболовачко такмичење. Образложење је било да у овом крају има доста људи који се баве риболовом, а потенцијал за овај спорт је и река Тимок, која је и својеврсни симбол овог краја. Ову своју намеру је и остварио – 20. августа 2005. на Белом Тимоку код села Дебелица недалеко од Минићева одржано је риболовачко такмичење, које је он назвао *Торлачка пецаљћа*. Писту за такмичење је сам припремио. Оно је, овог првог пута, одржано само са девет такмичара. Најбољи одзив је био из

⁴³⁵ Дејан Крстић, *Завршено реновирање зграде некадашњег начелства*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 3; Дејан Крстић, *Свечано отварање нових објеката*, „Торлак“, бр. 3, Минићево, 1. јануар 2005, стр. 1, 4-5; Дејан Крстић, *Просторије Друштва - проблем*, „Торлак“, бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 2; Дејан Крстић, *Просторије Друштва – има наде*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 2; Властимир Николић, *Завичајно друштво поново у својој просторији*, „Торлак“, бр. 12, Минићево, 1. април 2008, стр. 4.

његове родне Врбице и Минићева. Такмичење је одржано под надзором рибочувара, радника Риболовачког удружења из Књажевца. Након такмичења ја сам, као председник Друштва, у Минићеву првопласираним појединцама и екипама доделио дипломе и награде обезбеђене од спонзора - пријатеља Дамњана Крстића. По потпуно истом сценарију ово такмичење је одржано и следеће године 19. августа 2006. Овог пута је учествовало 12 такмичара, а ради подстицаја да се баве овим спортом, посебно су награђени најмлађи такмичари. Треће такмичење одржано је 19. августа 2007. године на писти код села Вратарница са 15 такмичара. Овог пута, осим Друштва, организатор је и Риболовачко удружење *Тимок* из Књажевца. Председник овог удружења је првопласиранима доделио медаље. Четврто такмичење је, због потребе за већом пистом, одржано 17. августа 2008. године на Грлишком језеру код Зајечара. Организатор је, ове године, осим Завичајног друштва, била и Организација спортских риболоваца *Бели Тимок* из Књажевца. Учествовао је 21 такмичар. Такође су, поред првопласираних појединаца и екипа, награђени и најмлађи учесници. Такмичење је на исти начин и на истом месту одржано и 19. августа 2009. године.⁴³⁶ Међутим, 2010. године, због недовољне агилности књажевачке организације риболоваца, која је требало да преузме водећу улогу у организацији овог такмичења, оно није одржано и од тада више није одржавано.

Сл. 52. Детаљ са риболовачког такмичења „Торлачка пецаљћа“ 2009. године

Сл. 53. Учесници риболовачког такмичења „Торлачка пецаљћа“ 2009. године

Забава „Торлачко вече“. И у току кризе Друштва неколико пута се безуспешно покушавало са организовањем Торлачке забаве. После изласка из кризе, током 2004. и 2005. године поново је учињено неколико покушаја да се она организује, али није било одзива људи. Иницијатор и носилац овог посла био је Миодраг Миленковић, члан Управног одбора Друштва и Савета Месне заједнице Минићево, наставник географије у пензији, човек који је почетком 90-тих година XX века у оквиру школе у Минићеву иницирао поновно прослављање Дана

⁴³⁶ Дејан Крстић, *Риболовачко такмичење „Торлачка пецаљћа“*, „Торлак», бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 1 и 11; Дејан Крстић, *Друга „Торлачка пецаљћа“*, „Торлак“, бр. 7, Минићево, 1. октобар 2006, стр. 1 и 2; Дамњан Крстић, *Одржана трећа Торлачка пецаљћа*, „Торлак“, бр. 10, Минићево, 1. октобар 2007, стр. 3; Дејан Крстић, *Одржана четврта „Торлачка пецаљћа“*, „Торлак“, бр. 15, Минићево, 1. јануар 2009, стр. 3; Крунислав Симић, *Одржана V „Торлачка пецаљћа“*, „Торлак“, бр. 19, Минићево, 1. октобар 2009, стр. 1 и 2.

Светог Саве и одржавање Светосавског бала, и од тада га сваке године успешно организовао. Он је и иначе наклоњен организовању и активном учешћу у оваквим манифестацијама, на пример ранијих година у манифестацији *Такмичење села*.

Са намером да се Торлачка забава одржи успело се тек 2006. године на Младенце 22. марта, у сали Задружног одма у Минићеву. Одржана је под именом *Треће Торлачко вече* (као наставак претходне две одржане приликом Оснивачке скупштине 1997. у Минићеву и скупштине Друштва 1998. у Витковцу). Поред људи из самог Минићева и околине, као и чланова Друштва из Књажевца, Зајечара и Бора, забави је присуствовала и делегација општине Белоградчик у Бугарској (наспрам Минићева), коју су предводили кмет (председник општине) Људмил Антов и председник Скупштине општине Васил Виденов. Присуствовали су и председник Општине Књажевац Градимир Живковић и председник Скупштине општине Давор Петровић. На самом почетку поздравну реч је упутио Љубиша Рајковић Кожељац, затим сам ја говорио и уручио захвалнице спонзорима Друштва (Ловачком удружењу у Минићеву, Братиславу Ђорђевићу – председнику Ловачког удружења и Регионалне привредне коморе у Зајечару, Штампарии *Гутенберг* из Зајечара и Факултету за Менаџмент из Зајечара). Присутнима су се затим обратили председници општине и Скупштине општине Белоградчик, који су, између осталог, нагласили и то да се и становништво преко границе, у Бугарској, осећа Торлацима. Потом су наступили инструменталисти на гајдама и хармоници, а онда је почела забава уз трпезу и музику електричног оркестра из Књажевца. У току вечери било је и наградних питања везаних за историјат Минићева, а проглашени су и награђени гост са најдужим брковима и најстарији Торлак на забави.⁴³⁷

По мање-више истом сценарију и на истом месту и истог дана, 22. марта, забаве су се одржавале до 2009. године, с тим што се од следеће године у организацију активније укључила и Месна заједница Минићево. На *Четвртој Торлачкој вечери* 2007. године присуствовала је делегација општине Белоградчик, предвођена Љубомиром Веселиновим, саветником председника општине и председником, у међувремену основаног, Торлачког друштва *Ждрепче* из Белоградчика, и кметовима (председницима) пограничних села Салаш и Стакевци. Ту су, захваљујући сарадњи са председником зајечарске Привредне коморе, били и председник Привредне коморе Видина Румен Видов и њен секретар Красимир Кирилов. Био је, од званичника, присутан и председник општине Књажевац Градимир Живковић, а такође и један од републичких ловачких функционера (позван од стране минићевског Ловачког друштва). Скупу смо се обратили ја, као председник Друштва, председник Торлачког друштва *Ждрепче* из Белоградчика и председник Савета Месне заједнице Минићево. Ја сам потом поздравио Љубишу Рајковића Кожељца, који је крајем 2006. године примио, између осталих, и на предлог Друштва, *Вукову награду*, и замолио га да прочита неку од својих песама, што је он и учинио. Затим су у оквиру програма наступили дует дудука, здравичар, солиста на гајдама, дудуку и окарини, и, са својим певачким програмом, Културно-уметничко друштво *Пензионер* из Књажевца. Затим се све одиграло у виду класичне забаве.⁴³⁸

⁴³⁷ *Гости из Бугарске и Торлачка забава*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 1; Властимир Николић, *Торлачко вече*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 5.

⁴³⁸ Дејан Крстић, *Гости из Бугарске и „Торлачко вече“*, „Торлак“, бр. 9, Минићево, 1. јун 2007, стр. 1 и 3.

На *Петој Торлачкој вечери* 2008. године делегацију Белоградчика предводили су новоизабрани председник општине Емил Цанков, председник Торлачког друштва *Ждрепче*, председници села Салаш и Стакевци. Присутан је био и Детелин Димитров, први секретар бугарске амбасаде у Београду, а такође и председник општине Књажевац. Позвани су били и генерални конзул Републике Бугарске у Нишу Георги Јуруков и председник општине Видин Румен Видов, али, уз извињење, нису дошли. Поздравне говоре одржали смо председик општине Белоградчик, ја, председник Савета Месне заједнице Минићево и први секретар бугарске амбасаде Детелин Димитров. И ове године публику су анимирали Љубиша Рајковић Кожељац, солисти на дудуку и гајдама, а онда су свој једносатни програм извеле чланице певачких група из бугарских села Стакевци и Салаш. Затим је настављено са забавом.⁴³⁹

Године 2009. на *Шестој Торлачкој вечери* бугарску делегацију из Белоградчика предводили су кмет, председник Торлачког друштва, председник села Салаш и управник Природњачког музеја у Белоградчику, а поново је присуствовао и већ поменути први секретар бугарске амбасаде у Београду. Присуствовали су и председник Зајечарске привредне коморе и координатор општине Књажевац за прекограничну сарадњу. Били су позвани и генерални конзул Бугарске у Нишу, први секретар амбасаде Бугарске у Софији Дамир Ковачевић и председник општине Видин, али нису дошли. Ове године је забави присуствовао мали број људи, па у званичном делу није било много говора. Спонтано се јавио један од присутних и казао здравицу, гајдар је одсвирао коло *руменка*, карактеристично за овај крај, и забава се наставила у класичном смислу.⁴⁴⁰

Године 2010. *Торлачко вече*, седмо по реду, одржано је 20. марта у Малом Извору (општина Зајечар), у организацији Друштва и Месне заједнице Мали Извор. Наиме, због малог броја људи претходне године, представници ове месне заједнице преузели су обавезу да забаву организују у свом селу. И заиста, *Торлачко вече*, одржано у сали Задружног дома овог села, веома је успело. Било је присутно око 200 људи и све се одиграло уз веома богату трпезу и у веома веселој атмосфери уз звуке електричног оркестра из Зајечара. На забави су, осим мене, говорили председници општина Белоградчик и Књажевац Емил Цанков и Младен Радосављевић, председник Удружења предузетника општине Књажевац Јован Исаков и председник Савета Месне заједнице Мали Извор Славољуб Божиновић, а од званичника су још присуствовали заменик белоградчишког кмета Мирослав Вџтев, председник села Салаш у Бугарској Тонко Иванов, председник Регионалне привредне коморе Зајечар Братислав Ђорђевић и Начелник полиције Зајечарског округа Ивица Ивановић (обојица из торлачког краја). Понесени добром организациојом и атмосфером, представници Месне заједнице села Врбица су се спонтано јавили да ово село буде домаћин *Торлачке вечери* следеће године.⁴⁴¹

⁴³⁹ Славољуб Петровић, *Гости из Бугарске и Пето „Торлачко вече“*, „Торлак“, бр. 12, Минићево, 1. април 2008, стр. 1 и 3; Драган Митић, *Младенци у Торлачији*, „Нова тимочка ревија“, бр. 253, Зајечар, 1. април 2008, стр. 22-23.

⁴⁴⁰ Дејан Крстић, *Гости из Бугарске и VI „Торлачко вече“*, „Торлак“, бр. 16, Минићево, 1. април 2009, стр. 1-3.

⁴⁴¹ Дејан Крстић, *Одржано Торлачко вече у Малом Извору*, „Нова Тимочка ревија“, бр. 280, 2. април 2010, стр. 18-19; Дејан Крстић, *Гости из Бугарске и VII „Торлачко вече“*, „Торлак“, бр. 22, Минићево, 1. април 2010, стр. 1, 4-6.

И заиста, *Осмо Торлачко вече* одржано је у Врбици (општина Зајечар) 19. марта 2011. године, у организацији Друштва и Месне заједнице Врбица, у тек реновираном Задружном дому. Забава се одиграла у изузетно веселој атмосфери, уз звуке електричног оркестра из Књажевца и пребогат мени, и веома је успела. У сали је било око 250 људи. Присутнима су се обратили Миленко Станојевић, председник Савета Месне заједнице Врбица, ја као председник Друштва, Емил Цанков, председник општине Белоградчик, Љубомир Веселинов, председник Торлачког друштва *Ждрепче* из Белоградчика, и Анјута Каменова, директорка музеја из Чипрваца у Бугарској. Од званичника још су били присутни градоначелник Зајечара Бошко Ничић са сарадницима, Братислав Ђорђевић, председник Регионалне привредне коморе Зајечар (иначе и члан Скупштине Друштва), Ивица Ивановић, наченик Полицијске управе Зајечар, са својим помоћником Миланом Митровићем, и председници Савета сеоских месних заједница Мали Извор Славољуб Божиновић, Минићево Славољуб Милановић и Јаковац Златољуб Првуловић. У поодмаклој фази вечери, уз моју најаву, председник Савета Месне заједнице Јаковац обратио се свима званично изјављујући да његова месна заједница *преузима колач*, односно да прихвата организацију следеће *Торлачке вечери*. Убрзо се са хлебом-колачем појавио и председник Савета Месне заједнице Врбица и позвао председника Месне заједнице Јаковац да преломе колач и да му ритуално преда половину колача, што, по старом обичају, значи да му предаје славље манифестације. То су и учинили. Ово је био повод да, како то обичај налаже, нови колачар, са својом половином колача, поведе коло. Врбичани, испрени домаћини, свим гостима из Бугарске пред полазак кући уручили су по један литар домаће ракије.⁴⁴²

Девето Торлачко вече одржано је 17. марта 2012. године у Задружном дому у Јаковцу (општина Књажевац) у организацији Завичајног друштва и Месне заједнице Јаковац. Савет месне заједнице се, уз подршку Општине Књажевац, потрудио да делови Задружног дома за ову прилику буду реновиран и уређени. Новац који је на име одржавања ове манифестације добијен из општинског буџета, директна је корист за село и један од мотива чланова Савета да је организују. На забави је било око 300 људи, који су се забављали уз богат мени и звуке електричног оркестра из Беле Паланке, са новокомпонованом певачицом, познатом са естраде, Александром Младеновић. У једном кутку сале своје ручне радове изложиле су чланице Етно-удружења *Извор* из Књажевца. Присутнима су се обратили Златољуб Првуловић, председник Савета Месне заједнице Јаковац, Младен Радосављевић, председник Општине Књажевац, Борис Николов, кмет Општине Белоградчик, и ја као председник Друштва. У току вечери на бини је извршена примопредаја *колача Торлачке вечери* између председника Савета месне заједнице Јаковац и Драгана Митића, представника села Грлишта, који се потом обратио присутнима и, уз позив, обавестио их да ће се следеће *Торлачко вече* одржати у Грлишту.⁴⁴³

⁴⁴² Дејан Крстић, *Гости из Бугарске и VIII „Торлачко вече“*, „Нове књажевачке новине“, бр. 27, 5. април 2011, стр. 9; Дејан Крстић, *Гости из Бугарске и VIII „Торлачко вече“*, „Торлак“, бр. 26, Минићево, 1. јун 2011, стр. 6-7.

⁴⁴³ Дејан Крстић, *Гости из Бугарске и IX „Торлачко вече“*, „Торлак“, бр. 29, Минићево, 1. јул 2012, стр. 1, 4, 6-7; С.[аша] Т. [одоровић], *Да се прича и памти*, „Нове књажевачке новине“, бр. 50, Бор, 30. март 2012, стр. 7; [Љубомир Веселинов], *Турлашки празник в Сърбия*, „Видин“, бр. 24 (1970), Видин, 26-28. март 2012, стр. 6.

Више појединаца из минићевског краја током следеће године изражавало је чуђење због информације да је Грлиште торлачко село и негодовање зашто се манифестација одржава у овом селу (оно је мацацким селом Вратарницом одсечено од реона долине Белог Тимока и гравитира Зајечару, па многи мисле да су његови становници Мацаци). Ипак, уз упорност Драгана Митића, дугогодишњег члана Друштва, и уз добру организацију Савета месне заједнице Грлиште (који нису знали за ове реакције), јубиларно *Десето Торлачко вече* одржано је у Грлишту, и то не само један дан, већ је трајало четири дана – од 29. марта до 1. априла 2013. године. Ово дешавање је нешто највеће и најмасовније што се до сада десило у име Завичајног друштва и у име торлачког идентитета уопште. Дан, тачније поподне пре главног дана прославе (29. марта), у дворишту основне школе у центру села, на импровизованом огњишту, почело се са традиционалним, само у овом селу сачуваним, свадбарским печењем великих свиња на ражњу. У Малој сали Задружног дома одржана је Скупштина Завичајног друштва Тимочана-Торлака. Затим су дочекани гости из Бугарске. Дочек је приређен уз хлеб и со и звуке дувачког оркестра *Златне трубе* из Књажевца, предвођеног специјалним гостом, трубачем, Боканом Станковићем из Зајечара. Уведени су у Малу салу Задружног дома, где је била приређена изложба народне ношње и других рукотворина. Ту су, уз звуке дувачког оркестра, за њих и друге госте приређени вечера и весеље. Гост је био и градоначелник Зајечара Бошко Ничић са сарадницима. Током вечери гости и домаћини су отишли до школског дворишта, код импровизованих огњишта са печењем и ту се развила игранка уз звуке дувачког оркестра. Веселење је настављено у малој сали Задружног дома. За госте из Бугарске је било обезбеђено ноћење у Грлишту. Следећег дана, 30. марта, у веома великој сали недавно реновираног Задружног дома, која је била посебно уређена за ову прилику, одржана је, већ за ову манифестацију класична, забава, али са око 500 људи. По окупљању људи, присутнима се обратио Драган Митић, организатор Торлачке вечери у Грлишту, и позвао да манифестација почне торлачким колом *румѣнка*. Он ја смо повели коло, које је на гајдама, уз звуке електричног оркестра, свирао последњи гајдар овог краја Бокан Станковић. После игранке сам се присутнима обратио ја и, у име Завичајног друштва, поводом јубиларног десетог одржавања *Торлачке вечери*, поделио захвалнице заслужнима за вишегодишње одржавање ове манифестације. Затим су се присутнима обратили и Драган Манчић, председник Скупштине општине Књажевац, Љубомир Веселинов, председник Торлачког друштва *Ждрепче* из Белоградчика, и Зоран Манчић, заменик градоначелника Зајечара. Драган Митић поделио је захвалнице спонзорима овогодишње манифестације и сарадницима Месне заједнице Грлиште. Скупу је присуствовала, поред многобројних званица из друштвеног и политичког живота Зајечара и Књажевца и гостију из бугарских општина Белоградчик Чупрење и Чипровци, и делегација Александровца Жупског, која је посебно поздрављена. Забава је настављена уз звуке електричног оркестра и трубе Бокана Станковића. Током забаве Миодраг Миленковић, идејни творац и раније у Минићеву организатор ове манифестације, причао је шале из торлачког краја, а свој перформанс су извели глумац-аматер Звонко Павковић (у улози Вука Карацића) и гајдар Јордан Николић из Штипине код Књажевца. У поодмаклој фази вечери, уз присуство Драгана Митића, председници Савета месних заједница Грлиште, Десимир Ивановић, и Јаковац, Златољуб Првуловић, ритуално су преломили хлеб *колáч*, чиме је Јаковац преузео обавезу да следеће године

организује ову манифестацију. Златољуб Првуловић је то и објавио свим присутнима и позвао их да дођу следеће године у Јаковац. Гост вечери, у каснијим часовима, био је и познати певач Срећко Шушић. Сутрадан увече, 31. децембра, поново уз звуке електричног оркестра, домаћини из Грлишта приредили су вечеру за ужи круг одабраних гостију, а следеће вечери, 1. априла, су се, опет уз музику, окупили сви људи из села који су учествовали у овом, у организационом смислу великом, захвату.

Једанаесто Торлачко вече одржано је у Задружном дому у Јаковцу 22. марта 2014. године у организацији Друштва и Месне заједнице Јаковац. Савет месне заједнице се и овог пута, уз подршку Општине Књажевац, потрудио да делови Задружног дома за ову прилику буду реновирани и уређени. У холу Задружног дома делове народне ношње из своје збирке изложиле су чланице Етно-удружења *Извор* из Књажевца. На забави је било око 300 људи, који су се забављали уз богат мени и звуке електричног оркестра из Књажевца. Када су се гости окупили, као својеврсни почетак забаве, одиграно је *торлачко коло руменка*. Присутнима су се обратили Златољуб Првуловић, председник Савета Месне заједнице Јаковац, који је поделио и захвалнице за сарадњу и помоћ у организовању манифестације, Миодраг Миленковић, ранији организатор *Торлачких вечери* у Минићеву и иницијатор пограничне сарадње у оквиру ове манифестације, који је говорио и шале из торлачког краја, Љубомир Веселинов, председник Торлачког друштва из Белоградчика, и ја као председник Друштва. У току вечери на бини је извршена примопредаја *колача Торлачке вечери* између председника Савета месне заједнице Јаковац и Крунослава Јовановића, председника Савета Месне заједнице Ново Корито, која ће ову манифестацију организовати следеће, 2015, године.

Манифестација *Торлачко вече*, као што се види, има будућност, јер има интересовања представника села овог краја да је организују (село Јаковац се два пута јавило да буде домаћин, а село Јелашница се најавило да је организује после Новог Корита, 2016. године). То је због тога, што у селима овог краја, поготово у онима у којима још увек има заинтересованијих и нешто млађих људи, веома недостају друштвене манифестације. Организованији савети месних заједница за задовољством прихватају не малу организацију овакве манифестације, како би у својим срединама приредили нешто што се сматра изузетним друштвено-забавним догађајем. Онима који су у добром односима са локалним властима, то је прилика да из општинског буџета и од других спонзора добију новац за организацију манифестације и уређење делова сеоске инфраструктуре. Најважније је да постоји заинтересована публика, која је, с једне стране, жељна ове врсте забаве, а с друге стране, припадници старије популације, због носталгије за некадашњим развијеним друштвеним животом у овом крају, подржавају сваку иницијативу ове врсте.

Сл. 54. Детаљ са „Торлачке вечери“
2008. године у Минићеву

Сл. 55. Детаљ са „Торлачке вечери“
2010. године у Малом Извору

Сл. 56. Детаљ са „Торлачке вечери“
2011. године у Врбици

Сл. 57. Детаљ са „Торлачке вечери“
2013. године у Грлишту

Афирмисање рада Љубише Рајковића Кожељца. Из претходног текста се види да је, још на почетку свог постојања, 1998. године, Друштво објавило књигу народних песама и бајања *Венци за младенци*, које је сакупио др Љубиша Рајковић Кожељац, књижевник и фолклориста. Године 2002. оно је објавило његову збирку приповедака са завичајним мотивима *Трајање*, 2010. године његов избор из сопствене преписке од 1967-1973. године под насловом *Драги Љубиша* (са Историјском архивом *Тимочка крајина* у Зајечару), 2011. књигу *Суза скамењена*, о епитафима на тимочким гробљима, а 2013. године збирку песама на дијалекту *Славеј на крстачу* (заједно са Крајинским књижевним клубом из Неготина). Као човек који се бавио говором, писањем на дијалекту, фолклорним наслеђем и уопште традицијом краја на којем Завичајно друштво делује, он је од оснивања Друштва до данас присутан у његовом раду (има наступе на скуповима, лекторише и рецензира издања Друштва, у листу *Торлак* се редовно објављују његови текстови и текстови о његовом раду и књигама).

Три пута је, уз друге институције, Завичајно друштво било предлагач да др Љубиша Рајковић Кожељац буде добитник *Вукове награде*, коју Културно-просветна заједница додељује појединцима и институцијама за *изузетан допринос развоју културе у Републици Србији и свесрпском културном простору*. По трећи пут је предлог Друштва и других институција усвојен. Године 2006. он је био

један од добитника ове престижне награде за ту годину због својих заслуга за прибирање и изучавање усменог наслеђа у Србији и ван ње, а понајвише из Тимочке крајине.⁴⁴⁴ Овај догађај Друштво је пропратило и пригодним чланцима у листу *Торлак*⁴⁴⁵. Крајем 2007. године Министарство културе Републике Србије објавило је конкурс за такозване *националне пензије*, које се додељују појединцима који су дали изузетан допринос националној култури. Друштво је Министарству послало допис којим Љубишу Рајковића предлаже за овакву пензију, али предлог није уродио плодом.⁴⁴⁶

Обележавање 10 година постојања Друштва. Када је реч о организовању скупова, треба поменути и обележавање десетогодишњице постојања Завичајног друштва 1. новембра 2007. године. Тог дана је делегација Друштва, са гостима, четворочланом делегацијом Завичајног друштва *Ждрепче* из Београдчика, на челу са председником овог друштва Љубомиром Веселиновим, и у пратњи новинара, посетила манастир Суводол. Јеромонах Јустин, старешина Манастира, гостима је говорио о његовом историјату, а затим сам му ја, као председник Друштва, уз пригодан говор о Завичајном друштву и духовном значају манастира за становнике торлачког краја, уручио поклон Друштву манастиру – резбарени дрвени крст. На полеђини крста је урезан натпис: *Овај крст манастиру Суводол поклања Завичајно друштво Тимочана-Торлака поводом десет лета свога постојања. 1. новембар 2007. године.* (Овај крст и данас стоји на олтару манастирске цркве) Акцији се самоиницијативно прикључио и Миодраг Димитријевић, професор књижевности у пензији и ликовни уметник (већ поменут као писац негативног чланка после оснивања Завичајног друштва 1997. године!), и као поклон манастиру уручио свој рад – камену икону Богородице са Христом. По повратку у Минићево у просторијама Дома пензионера одржана је свечана седница Скупштине Друштва. На њој сам, као председник Друштва, поднео свој извештај о његовом десетогодишњем раду а затим доделио захвалнице најистакнутијим и најактивнијим члановима Друштва, спонзорима и сарадницима листа *Торлак*. Потом је говорио и председник београдичког завичајног друштва и уручио свој поклон Друштву. Затим је за најактивније чланове, спонзоре, сараднике листа *Торлак* и госте из Бугарске приређен свечани ручак, који се, уз акустични оркестар, претворио у опште весеље, које је трајало до касних вечерњих сати. О овом догађају известили су и београдски лист *Блиц*, као и локални зајечарски листови *Тимочанин* и *Нова тимочка ревија*.⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ Дејан Крстић, *Вукова награда Кожељцу*, „Торлак“, бр. 9, Минићево, 1. јун 2007, стр. 11.

⁴⁴⁵ Стојан Тодоровић, *Жубор Тимока*, „Торлак“, бр. 1, Минићево, 1. фебруар 2007, стр. 14; *Вуковим стопама, разговор са др Љубишом Рајковићем Кожељцем*, разговор водио Живко Аврамовић, „Торлак“, бр. 10, Минићево, 1. октобар 2007, стр. 22-23.

⁴⁴⁶ Допис из моје личне архиве о раду Завичајног друштва Тимочана-Торлака.

⁴⁴⁷ Славољуб Петровић, *Прослављен десети рођендан Завичајног друштва Тимочана-Торлака*, „Торлак“, бр. 11, Минићево, 1. јануар 2008, стр. 1, 2-3; S.[uzana] Božinović, *Ћувари обичаја и дијалекта из Тимочке крајине*, „Блиц“, бр. 3854, Београд, 3. новембар 2007, стр. S6; С.[лавица] Марковић, *Крст и иконана поклон манастиру Суводол*, „Тимочанин“, бр. 12, Зајечар, 15. новембар 2007, стр. 18; Драган Митић, *Завичај у срцу*, „Нова тимочка ревија“, бр. 244, Зајечар, 15. новембар 2007, стр. 20-21.

Сл. 58. Предаја поклона манастиру Суводол поводом десетогодишњице постојања Завичајног друштва 2007. године

Сл. 59. Детаљ са свечане седнице у Минићеву 2007. године поводом 10-годишњице постојања Завичајног друштва

Учешће у прекограничној сарадњи. И из претходних одељака може се видети да је захваљујући организовању *Торлачких вечери* Завичајно друштво добило своју улогу и у локалној прекограничној сарадњи, иако то није посебно планирано. Наиме, у време обнављања ове манифестације 2006. године, њен технички организатор, Миодраг Миленковић, наставник географије из Минићева, иначе и члан Савета Месне заједнице Минићево и члан Управног одбора Завичајног друштва, приликом посете Белоградчику у оквиру сарадње минићевске и белоградичке школе, самоиницијативно је позвао представнике општине Белоградчик да као гости Месне заједнице посете Минићево на Младенце (када се одржава један од вашара у овој варошици) и буду гости на *Торлачкој вечери*. Те прве године, Завичајно друштво није учествовало у дневном програму гостовања деветочлане белоградичке делегације на челу са кметом (председником општине) Људмилом Антовим. Она је била гост Месне заједнице Минићево и обишла је вашар, Библиотеку, Етно-кућу, централну административну зграду и изложбу у њој. Са представницима Месне заједнице њени представници су причали о отварању граничног прелаза Кадибогаз, о сарадњи на пољу културе, просвете и спорта. Увече сви су били гости на *Торлачкој вечери*.⁴⁴⁸

Међутим, гостима из Бугарске допала се идеја постојања Завичајног друштва у Минићеву и одлучили су, у циљу успостављања сарадње у истој равни, да и они оснују торлачко завичајно друштво. У јесен исте, 2006. године, 7. октобра, они су у Белоградчику направили иницијативни скуп за оснивање Торлачког друштва *Ждрепче*. Овом скупу, на њихов позив, присуствовала је делегација из Србије и то, осим мене као председника Завичајног друштва, и председник и потпредседник Савета Месне заједнице Минићево, директор Дома културе у Књажевцу (и у својству представника Општине Књажевац), председник Регионалне привредне коморе Зајечар (и у својству председника Ловачког друштва у Минићеву), представник Факултета за менаџмент из Зајечара, Основне школе из Минићева и Спортског друштва *Слога* из Минићева. Ова делегација је

⁴⁴⁸ Гости из Бугарске и Торлачка забава, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 1; Властимир Николић, Бугари узвратили посету, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 4.

са домаћинима обишла тврђаву и Истријски музеј у Белоградчику, а затим присуствовала иницијалном скупу, којем је домаћин био сам кмет Белоградчика Људмил Антов. Осим њега, на скупу сам, као председник Завичајног друштва и вођа наше делегације, говорио ја, а затим и председник Зајечарске привредне коморе, представник Факултета за менаџмент Зајечар и Председник Месне заједнице Минићево.⁴⁴⁹

Но, још у пролеће 2006, на иницијативу Радослава Младенова, председника Друштва за заштиту природе из Белоградчика, који је чуо да се ја као етнолог бавим културним местима у крајевима уз државну границу, Завичајно друштво је било партнер прекограничног пројекта везаног за истраживање заветних крстова у пограничју, упућеног на конкурс Европске уније. На жалост, пројекат није прошао конкурс.

Крајем године, 1. децембра 2006, у Уметничкој галерији у Белоградчику, у организацији Друштва и Месне заједнице Минићево, отворена је изложба фотографија које илуструју историјат и обнову зграде некадашњег Среског начелства у Минићеву. Аутор изложбе је био активан члан Друштва и хроничар Минићева Драган Благојевић.⁴⁵⁰

Поводом следеће *Торлачке вечери*, 2007. године, целодневни боравак бугарске делегације организовало је Завичајно друштво уз здушну помоћ Општине Књажевац, Месне заједнице Минићево и Регионалне привредне коморе. Вишечлану делегацију предводио је председник новосонованог белоградчишког торлачког удружења Љубомир Веселинов, заједно са председницима (кметовима) села Салаш Тонком Ивановим, Стакевци Пенком Еличовим (два погранична села чији житељи чине срж чланства белоградчишког торлачког друштва), и Боровица Соњом Кириловом. Посредством председника Регионалне привредне коморе Зајечар, гости су били и председник и секретар Привредне коморе видинске области Румен Видов и Красимир Кирилов (његовим посредством позван је и генерални конзул Републике Бугарске у Србији са седиштем у Нишу, али није дошао). Гости су примљени у Минићеву од стране чланова Друштва, Месне заједнице и Регионалне привредне коморе, обишли минићевски вашар који се одржава на Младенце, а са домаћинима их је у општини Књажевац примио председник општине Градимир Живковић. Приликом разговора, који се одвијао у пријатној и пријатељској атмосфери, донета је заједничка иницијатива, чији су потписници два завичајна друштва, две општине, и месне заједнице (у Бугарској кметства) села Минићево и Ново Корито са српске и Салаш и Стакевци са бугарске стране, да се убрза отварање граничног прелаза Кадибогаз и максимално поједностави визни режим у пограничној области (у то време Србији су биле уведене визе за улазак у Бугарску). Иницијатива је послата председницима држава и влада, као и амбасадама двеју држава. Затим су сви заједно обишли Винарију *Јовић* у селу Потркање и Архео-етно парк у Равни, а онда наставили разговор за

⁴⁴⁹ Властимир Николић, *Делегација из Србије посетила Белоградчик*, „Торлак“, бр. 8, Минићево, 1. фебруар 2007, стр. 1 и 2; *Турлашка вечер*, „Весник за Белоградчик“, месечен општински вестник, број 13 /59/, септември 2006, стр. 1-2; Любомир Веселинов, *Торлашка среща*, „Ние“, областен вестник, бр. 76 (1458), Видин, 12-15 октомври 2006, стр. 5; *Станалото... Станало...*, „Видин“, областен вестник, бр. 1458 (75), Видин, 12-15 октомври 2006, стр. 8.

⁴⁵⁰ Елена Джунињска, *Изложба - фотографии*, „Вестник за Белоградчик“, месечен општински вестник, бр. 15 /61/, Белоградчик, 22 декември 2006, стр. 8.

ручком у Етно-кући *Торлаци* код села Јаковац.⁴⁵¹ Од Општине Чупрење и Торлачког друштва *Ждрепче* добијен је позив да делегација Друштва гостује на Торлачком фолклорном сабору *Кад кум прасе и ти вречу* у Чупрењу 28. априла 2007, али овај одлазак није реализован⁴⁵².

Као што се из претходног текста види, четворочлана делегација из Белоградчика, у којој су били председници Завичајног друштва и села Салаш, присуствовала је и свечаној седници и прослави десетогодишњице Завичајног друштва Тимочана-Торлака 1. новембра 2007. у Минићеву⁴⁵³.

Гостовање бугарске делегације поводом пете и шесте *Торлачке вечери* одиграло се по веома сличном сценарију као и 2007. године. Године 2008. делегацију је предводио нови кмет (председник општине) Белоградчика Емил Цанков, а ту су били и председник Торлачког друштва, кмет села Салаш и две певачке групе села Салаш и Стакевци. Делегацију су у Минићеву примили представници Друштва и Месне заједнице, а затим је госте и домаћине примио председник општине Градимир Живковић. Пријему се прикључио и први секретар бугарске амбасаде у Београду Детелин Димитров (позван посредством председника Регионалне привредне коморе). Гости из Бугарске изразили су жељу да не дође до захлеђења односа због тога што је дан пре тога Бугарска признала независност Косова, уверавајући да је то повлађивање њихове земље Европској унији, да се бугарски народ, посебно онај у пограничју, не слаже са овим чином и да има велику жељу за добросуседским односима и сарадњом. Гости и домаћини су потом обишли традиционални вашар у Минићеву, Завичајни музеј у Књажевцу и Архео-етно парк у Равни, да би на крају заједнички ручали и разговоре наставили у Етно-кући *Торлаци* код села Јаковац. Као што је већ речено, на *Торлачкој вечери* су наступиле певачке групе из Салаша и Стакеваца.⁴⁵⁴

Ове, 2008, године, као председника Завичајног друштва које се већ афирмисало у локалној прекограничној сарадњи, а и као аутора чланака о граничном Сабору на Кадибогазу и уредника листа *Торлак* у којем су ови чланци објављивани, Општина Књажевац ме је позвала на сусрет званичника с обе стране границе на овом Сабору 19. јула, који увек подразумева учешће у званичном делу отварања и заједнички свечани ручак.⁴⁵⁵

Године 2009. поводом *Торлачке вечери* гостовали су у Минићеву председници општине Белоградчик, Торлачког друштва и села Стакевци, као и управник Природњачког музеја у Белоградчику. И ове године се прикључио секретар бугарске амбасаде у Београду Детелин Димитров, а и председник Регионалне привредне коморе Братислав Ђорђевић и директор Регионалне агенције за развој источне Србије Владан Јеремић. По пријему у Минићеву, од стране представника Друштва и Месне заједнице, сви су отишли на пријем у Општину Књажевац, где их је примио председник општине Младен Радосављевић

⁴⁵¹ Дејан Крстић, *Гости из Бугарске и „Торлачко вече“*, «Торлак», бр. 9, Минићево, 1. јун 2007, стр. 1 и 3; *Турлашка вечер в Миничево*, «Вестник за Белоградчик», месечен общински вестник, бр. 18 /64/, Белоградчик, 29 април 2007, стр. 7.

⁴⁵² Моја документација о раду Друштва.

⁴⁵³ Славољуб Петровић, *Прослављен десети рођендан Завичајног друштва Тимочана-Торлака*, «Торлак», бр. 11, Минићево, 1. јануар 2008, стр. 1, 2-3.

⁴⁵⁴ Славољуб Петровић, *Гости из Бугарске и Пето „Торлачко вече“*, „Торлак“, бр. 12, Минићево, 1. април 2008, стр. 1 и 3.

⁴⁵⁵ Властимир Николић, *Завичајно друштво на Сабору на Кадибогазу*, „Торлак“, бр. 27, Минићево, 1. септембар 2011, стр. 2.

са сарадницима. И овог пута се највише причало о будућем граничном прелазу Кадибогаз. Потом су обишли депандансе књажевачког музеја Кућу Аце Станојевића и Архео-етно парк у Равни, а затим уз ручак наставили разговор у Етно-кући *Торлаци*.⁴⁵⁶

Године 2010. на иницијативу Славољуба Божиновића, председника Месне заједнице Мали Извор (и члана Завичајног друштва од оснивања), која је са Друштвом организовала *Торлачко вече* у свом селу, с обзиром на то да је и он власник једне металске производне фирме у Малом Извору, гостовање Бугара добило је привредну црту. Осим председника и заменика председника Општине, председника Торлачког друштва и кмета села Салаш, у бугарској делегацији били су и представница Туристичке организације Белоградчика, три текстилне фирме и једног рибњака са територије ове општине. Пошто се по први пут манифестација одиграла на територији општине Зајечар, кмета, заменика кмета Општине Белоградчик и председника Торлачког друштва из Бугарске примио је градоначелник Зајечара Бошко Ничић. Кмет Белоградчика Емил Цанков понудио је хуманитарну помоћ Зајечару због тога што је овај град недавно пострадао у великим поплавама. Потом је у Зајечару обишао своје личне пријатеље који су пострадали од поплаве и уручио им помоћ. Делегација је примљена у Малом Извору, а осим представника Друштва и Месне заједнице Мали Извор, дочекао их је и нови председник Месне заједнице Минићево Славољуб Милановић. Потом их је, у одсуству председника општине, примила вишечлана делегације Општине Књажевац. У разговору је председник Месне заједнице Минићево понудио Белоградчику један локал у центру Минићева за производе са територије ове општине. Потом су их у просторијама Удружења предузетника општине Књажевац примили председник овог удружења Јован Исаков и председник Регионалне привредне коморе Братислав Ђорђевић. Разговору се прикључио и председник општине Књажевац Младен Радосављевић. На поновљену иницијативу председника Месне заједнице Минићево, кмет Белоградчика је узвратио понудом да у центру Белоградчика Књажевац добије свој локал. Договорено је да у просторијама двају општинских Туристичких организација буде и одељак за презентацију општина из суседних земаља. Потом су сви заједно обишли локал Удружења предузетника у центру Књажевца, две текстилне производне фирме и једну фабрику обуће, Туристички инфо-центар и један ресторан у Књажевцу. При повратку у Мали Извор, зауставили су се и у Минићеву, где су обишли просторије Месне заједнице и локале погодне за уступање Белоградчику. Затим су разговоре наставили уз ручак у ресторану *Ветрен* у Малом Извору, на који је, ради разговора са колегама из Бугарске, позван и један власник рибњака из овог краја.⁴⁵⁷

Исте, 2010, године Општина Књажевац ме је као председника Друштва позвала да, са осталим српским и бугарским званичницима, учествујем у отварању јубиларног, десетог после обнављања (обновљен је 2001. године), граничног Сабора на Кадибогазу, као и на свечаном ручку поводом овог догађаја. Том приликом сам, заједно са другим појединцима и установама, добио јубиларну

⁴⁵⁶ Дејан Крстић, *Гости из Бугарске и VI „Торлачко вече“*, „Торлак“, бр. 16, Минићево, 1. април 2009, стр. 1-3.

⁴⁵⁷ Дејан Крстић, *Гости из Бугарске и VII „Торлачко вече“*, „Торлак“, бр. 22, Минићево, 1. април 2010, стр. 1, 4-6; Дејан Крстић, *Одржано Торлачко вече у Малом Извору*, „Нова Тимочка ревија“, бр. 280, Зајечар, 2. април 2010, стр. 18-19.

захвалницу за допринос српско-бугарској пограничној сарадњи. На захвалницама, које су доделили председници општина Књажевац Младен Радосављевић и Белоградчик Емил Цанков, пише: *Сабор на Кадибогазу, поводом 10 година од обнављања изражава захвалност* [име појединца или организације] *"за вечно пријатељство српског и бугарског народа"* / *српско-бугарска граница на Кадибогазу 24. 07. 2010. године. Уз захвалницу, сваки прималац је добио и значку са српском и бугарском заставом. Овај сусрет је искоришћен за још једно заједничко потписивање декларације којом се председници двају држава и влада и други државни званичници поново подсећају да је гранични прелаз Кадибогаз потреба и интерес народа у пограничју и да становници ових крајева, са једне и са друге стране границе, жељно исчекују његово установљавање. Један од потписника декларације сам, у име Завичајног друштва, и ја.*⁴⁵⁸

Торлачко друштво *Ждрепче* из Белоградчика 23. октобра 2010. године организовало је обележавање четворогодишњице иницијалног састанка свог оснивања. Тим поводом у Белоградчику је гостовала и делегација Завичајног друштва Тимочана-Торлака, у којој су били и представници других институција и организација из општина Књажевац и Зајечар. Осим мене, као вође делегације, и неких чланова Друштва, били су и члан Већа општине Књажевац за међуграничну сарадњу, саветник декана Факултета за менаџмент у Зајечару (и члан Скупштине Друштва), председник Савета Месне заједнице Мали Извор (са сарадницима), представник (члан) Савета Месне заједнице Минићево, председник Савета Месне заједнице Ново Корито. Председник белоградничког торлачког друштва Љубомир Веселинов дочекао је делегацију у Дому омладине овог града, а затим се придружио и кмет Белоградчика Емил Цанков. Делегација је са домаћинима панорамски разгледала Белоградничке стене, а затим обишла Белоградничку тврђаву, Историјски музеј и Природњачки музеј. Потом је обављен заједнички ручак у Горској кући у околини Белоградчика, а увече и вечера са забавом у једном белоградничком ресторану, којој су присуствовали и сви активни чланови Торлачког друштва *Ждрепче*. Током вечере између представника гостију и домаћина размењени су поклони, а и једни и други су вече употпунили малим културно-уметничким програмима (у српској делегацији је био један глумац-аматер).⁴⁵⁹

По устаљеној пракси, и Осмо *Торлачко вече*, одржано 2011. године, било је повод за целодневно гостовање делегација из Бугарске. Пошто се одржавало у селу Врбица, које се налази на територији Зајечара, гости су до вечерњих часова боравили у Зајечару и његовој околини. На центру Зајечара, заједно са једним чланом Савета Месне заједнице Врбица, дочекао сам делегације из Бугарске: Чупрења, у којој су били кмет (председник општине) Вањо Костин и две представнице Читалишта (Дома културе), и Чипроваца, у којој су били заменик кмета Иван Вълчаров, председница Општинског савета Иванка Заркова и директорка музеја Анјута Каменова Борин. После шетње градом, делегације је у сали Градске скупштине, уз присуство медија, примио заменик градоначелника Срећко Николић са сарадницима. Осим заменика градоначелника, присутнима сам се обратио и ја, а у име гостију заменик кмета Чипроваца. По завршетку

⁴⁵⁸ Властимир Николић, *Завичајно друштво на Сабору на Кадибогазу*, „Торлак“, бр. 27, Минићево, 1. септембар 2011, стр. 2.

⁴⁵⁹ Дејан Крстић, *Гостовање у Белоградчику*, „Торлак“, бр. 24, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 3-5.

пријема придружиле су се и делегација Белоградчика, предвођена председником Торлачког друштва *Ждрепче* Љубомиром Веселиновим, и делегација Општине Књажевац - секретар Скупштине Топлица Вујачић и представник општинске Комисије за прекограничну сарадњу Владан Радовановић. Предвођени помоћником градоначелника Зајечара Рајком Стевановићем и многе, гости су обишли Народни музеј, Спортско-рекреативни комплекс *Попова плажа*, Историјски архив *Тимочка крајина* (где их је дочекао и директор Архива) и Археолошки локалитет *Ромулијана*, а затим су отишли у Гамзиградску бању на заједнички свечани ручак, којем су се придружили и кмет Белоградчика Емил Цанков и саветник декана на Факултету за менаџмент Небојша Симеоновић. У вечерњим часовима сви су, осим делегације из Чупрења, отишли у Врбицу на *Торлачко вече*. Ту су се, осим домаћина, присунима обратили и кмет Белоградчика, председник белоградничког Торлачког друштва и директорка музеја у Чипровцима.⁴⁶⁰

Као одговор на позиве за гостовање на *Торлачким вечерима*, Читалиште (Дом културе) из Чупрења и Општина Чупрење позвали су Завичајно друштво да састави екипу која ће 18. јуна 2011. године представити српске Торлаке на *VI Турлачком фолклорном сабору "Кад кум прасе и ти вречу"* у Чупрењу. Осим четири претставника Друштва, и по једног представника Дома културе и Завичајног музеја у Књажевцу, на овом фестивалу су у име Друштва гостовали, а и дали програме, једна певица из Минићева, гајдаш и дудучар из Штипине код Књажевца, приповедач, такође из Штипине, и Фолклорни ансамбл Дома културе у Књажевцу, који је извео две кореографије - торлачке и западносрбијанске игре. Чланови делегације су овом приликом обишли стару цркву у Чупрењу, стару тврђаву у Белоградчику и пећину Магура код Белоградчика.⁴⁶¹

На позив општине Белоградчик, као председник Завичајног друштва, заједно са другим званичницима Општине Књажевац, био сам гост на прослави Дана овог града Петровдана (по грегоријанском календару) 29. јуна 2011. године. У оквиру званичног дела програма кмет Белоградчика Емил Цанков одржао је говор, а у њему поздравио и све присутне госте поименице. У вечерњим часовима, са осталим гостима, учествовао сам на свечаној вечери приређеној у част ове свечаности.⁴⁶²

И године 2011. сам, на основу званичног позива општине Књажевац, на једанаестом (после обнављања) Сабору на Кадибогазу, као председник Завичајног друштва учествовао у званичном отварању Сабора, а затим и на заједничком ручку званичника обе земље приређеном на српској караули недалеко од саборишта.⁴⁶³

⁴⁶⁰ Дејан Крстић, *Гости из Бугарске и VIII „Торлачко вече“*, „Торлак“, бр. 26, Минићево, 1. јун 2011, стр. 4-7; Дејан Крстић, *Гости из Бугарске и VIII „Торлачко вече“*, „Нове књажевачке новине“, бр. 27, Бор, 5. април 2011, стр. 8-9; Стојан Тодоровић, *Торлаци, наши и бугарски*, „Политика“, Београд, 26. март 2011, стр. 14; Стојан Тодоровић, *Торлаци, наши и бугарски*, „Нова тимочка ревија“, Зајечар, бр. 302, 8. април 2011, стр. 9; А. Р, *Гости из Бугарске*, „Тимок“, бр. 4176, Ниш, 21. март 2011, стр. 6.

⁴⁶¹ Славиша Саша Цветковић, *Гостовање у Чупрењу у Бугарској*, „Торлак“, бр. 27, Минићево, 1. септембар 2011, стр. 4-5.

⁴⁶² Властимир Николић, *Председник Друштва на Дану Белоградчика*, „Торлак“, бр. 27, Минићево, 1. септембар 2011, стр. 2.

⁴⁶³ Властимир Николић, *Завичајно друштво на Сабору на Кадибогазу*, „Торлак“, бр. 27, Минићево, 1. септембар 2011, стр. 2.

У Белоградчику је и 15. октобра 2011. године организовано обележавање, овога пута пете, годишњице постојања Торлачког друштва *Ждрепче*. Овај јубилеј је, као и претходних година, био повод и за гостовање делегације Завичајног друштва Тимочана-Торлака. Делегацију су, осим руководства Друштва и активних чланова, чинили и представници Општине Књажевац (Владан Радовановић, председник општинске комисије за прекограничну сарадњу), месних заједница Мали Извор и Ново Корито, Удружења предузетника Књажевац и Дома културе у Књажевцу. На путу до Белоградчика делегација је обишла Раковички манастир. Домаћини су је дочекали на тргу у Белоградчику, а затим су сви заједно обишли белоградничку летњу позорницу (особену по природном амбијенту и акустици, окружену чувеним белоградничким стенама), панорамски разгледали белоградничке стене, заједнички ручали, а касније појединци по жељи шетали Белоградчиком или обишли Белоградничку тврђаву и пећину *Магура* са праисторијским цртежима. У вечерњим часовима дружење се наставило уз богату трпезу, музику и весеље у једном од белоградничких ресторана. Овом скупу су присуствовали и новоизабрани кмет Белоградчика Борис Николов, и бивши кмет Емил Цанков. У току вечери глумац-аматер из Штипине код Књажевца Звонко Павковић извео је своја особена приповедања.⁴⁶⁴

Већ 5. новембра 2011. године седморо Белоградничана окупљених око Торлачког друштва *Ждрепче*, под вођством председника овог друштва Љубомира Веселинова, боравило је у Зајечару поводом концерта поп-звезде Здравка Чолића у Спортском центру у Зајечару. Домаћин је гостима била моја породица. Гости су обишли Архолошки локалитет *Ромулијана* недалеко од Зајечара и сам град Зајечар. Било је и дружења уз заједничку трпезу, гитару и песму, углавном југословенски поп и рок, чији су гости из Бугарске љубитељи. У вечерњим часовима они су присуствовали спектаклу Здравка Чолића. Гости, од којих су неки по први пут дошли у Србију, понели су прелепе импресије.⁴⁶⁵

Следеће, 2012. године, 24. јануара, Удружење предузетника из Књажевца организовало је упознавање књажевачких предузетника са привредним и културним вредностима белоградничког краја, које је подразумевало и састанак са новоизабраним кметом Белоградчика и заједничку свечану вечеру. На позив Удружења (које је Завичајно друштво раније укључивало у свеје прекограничне активности), члан ове делегације био сам и ја као председник Завичајног друштва.⁴⁶⁶

У пролеће 2012. године, на иницијативу Торлачког друштва *Ждрепче* и управника Читалишта *Развитие - 1893. г* Валерија Цветкова, иначе члана овог друштва, Завичајно друштво је било партнер овом читалишту на прекограничном пројекту за конкурс Европске уније. Пројекат је био везан за размену културних садржаја у пограничју, међутим, није прошао на конкурс.⁴⁶⁷ Из овог и претходног сличног примера из 2006. године, види се да су се, на иницијативу из

⁴⁶⁴ Дејан Крстић, *Пета годишњица оснивања Торлачког друштва „Ждрепче“ у Белоградчику*, „Торлак“, бр. 28, Минићево, 1. фебруар 2012, стр. 1, 4-5.

⁴⁶⁵ Дејан Крстић, *Гостовање Белоградничана поводом концерта Здравка Чолића*, „Торлак“, бр. 28, Минићево, 1. фебруар 2012, стр. 7; Любомир Веселинов, *Јубилеен концерт на Здравко Чолич в Зајчар събра турлаци от двете страни на границата*, „Видин“, бр. 79 (1935), Видин, 14-16. ноември 2011, стр. 6.

⁴⁶⁶ Дејан Крстић, *У делегацији књажевачких привредника*, „Торлак“, бр. 28, Минићево, 1. фебруар 2012, стр. 7.

⁴⁶⁷ Дејан Крстић, *Ка новцу преко пројеката*, „Торлак“, бр. 29, Минићево, 1. јул 2012, стр. 3.

Бугарске, вршили покушаји да се за институције и појединце, посредством *торлачких веза*, оствари и материјална корист из фондова Европске уније.

Као и претходних година, *Девето Торлачко вече* у Јаковцу 17. марта 2012. године, било је повод за целодневно гостовање делегација из Бугарске. Делегацију општине Белоградчик су чинили кмет Борис Николов, више чланова Торлачког друштва *Ждрепче* на челу са председником Љубомиром Веселиновим, кметови села Салаш, Тонко Иванов, и Стакевци, Пенко Еличов, бизнисменска породица Пунчев и други. Делегацију општине Чупрење чинили су кмет Вањо Костин, представница Читалишта и Торлачког фолклорног фестивала Сашка Големшинска, представница читалишта села Горњи Лом Јорданка Здравковска, угледни Горњоломчанин Милчо Ванков и други. Делегацију општине Чипровци чинили су председница Скупштине општине Цветелина Костова, директорка Музеја Анјута Каменова Борин, кмет села Превала Иван Влчаров и други. Гости су у преподневним часовима дочекали представници Друштва и Месне заједнице Јаковац. Погледали су етно-изложбу, која је за ову прилику организована у једној просторији Задружног дома. Потом је у срдечној атмосфери уследио заједнички доручак. Гости су у пратњи домаћина затим обишли реновирану јаковачку цркву, а онда сви заједно отишли на пријем код председника Општине Књажевац Младена Радосављевића. Пријему су се придружили председник Привредне коморе Видин Красимир Кирилов и председник Савета месне заједнице Минићево Славољуб Милановић. Разговарало се о свим аспектима сарадње, а посебно о отварању граничног прелаза Кадибогаз. Гости су потом, у пратњи домаћина, обишли сталне поставке у Кући Аце Станојевића и Завичајном музеју у Књажевцу, Дом културе и Библиотеку овог града, а затим и Архео-етно парк у селу Равна. Уследио је заједнички ручак у Етно-кући *Торлаци* у атару Јаковца, који се одвијао у срдечној и веселој атмосфери. Ручку су се придружили и председник Привредне коморе Панчево Драган Босиљ, председник Регионалне привредне коморе Зајечар Братислав Ђорђевић, и председници Скупштине града Чачак Вељко Неговановић и Савета Месне заједнице Прељина код Чачка (која је побратимљена са Минићевом) Радомир Јовановић. У вечерњим часовима гости су се прикључили манифестацији *Торлачко вече*. Поред осталих званичника, у име гостију на манифестацији се присутнима обратио и кмет Белоградчика Борис Николов.⁴⁶⁸

Почетком јуна 2012. године кмет општине Чупрење Вањо Костин позвао ме је, као председника Завичајног друштва, на VII Торлачки фолклорни сабор *Кад кум прасе, и ти вречу*, који се одржавао 16. јуна 2012. Он је и ове године године указао част Завичајном друштву да изабере групу која ће на овом сабору представљати Србију. Пошто није било спремне групе из торлачког краја, послата је фолклорна група Културно-уметничког друштва *Ђорђе Генчић* из Великог Извора код Зајечара. Због спречености, нисам успео да се одазовем позиву.⁴⁶⁹

Убрзо потом, 7. јула исте године, на позив Месне заједнице Минићево, такође као председник Завичајног друштва, био сам у Минићеву учесник пријема

⁴⁶⁸ Дејан Крстић, *Гости из Бугарске и IX "Торлачко вече"*, „Торлак“, бр. 29, Минићево, 1. јул 2012, стр. 1, 4, 6-7; С.[аша] Т. [одоровић], *Да се прича и памти*, „Нове књажевачке новине“, бр. 50, Бор, 30. март 2012, стр. 7; [Љубомир Веселинов], *Турлашки празник в Събия*, „Видин“, бр. 24 (1970), Видин, 26-28. март 2012, стр. 6.

⁴⁶⁹ Дејан Крстић, *Позиви друштву – знак уважавања*, „Торлак“, бр. 29, Минићево, 1. јул 2012, стр. 3.

делегације из белоградичког села Рабиша и потписивања документа о успостављању сарадње између ова два села.

И 2012. године, 14. јула, на позив Општине Књажевац, био сам, у име Завичајног друштва, члан српске делегације на Сабору на Кадибогазу, дванаестом по реду.

И 2012. године, 2. децембра, делегација Завичајног друштва гостовала је на прослави шесте годишњице Торлачког друштва *Ждрепче* у Белоградчику. Делегацију су, осим мене као председника Друштва, чинили чланица Управног одбора Друштва Зорица Цветковић и активни члан Друштва Славиша Цветковић, у име Општине Књажевац, Владан Радосављевић, председник Комисије за прекограничну сарадњу, и Марија Јеленковић, начелница Одељења за друштвене делатности, директорка Библиотеке Владана Стојадиновић, кустос музеја Милена Милошевић Мицић, председник Савета Месне заједнице Ново Корито Крунослав Јовановић, представник села Грлишта Драган Митић и предствница Месне заједнице Минићево Ана Миленковић. Чланови делегације који су желели обишли су Белоградчик, Белоградичку тврђаву, пећину Магура и текстилну фабрику бизнисменске породице Пунчев.

Поводом *Десете Торлачке вечери* у Грлишту гости Завичајног друштва и Месне заједнице Грлиште биле су делегације Чипроваца, Чупрења и Белоградчика. Делегација Чипроваца, на челу са Јулијем Цветковим, председником Скупштине општине, Анјутом Каменовом Борин, директорком Историјског музеја, и Иваном Влчревим, кметом села Превала, и делегација Белоградчика, на челу са Љубомиром Веселиновим, председником Торлачког друштва *Ждрепче*, Антоном Трифоновим, замеником кмета Белоградчика, и Румјаном Ангеловом, кметицом села Салаш, дочекане су 29. марта 2013, дан пре манифестације. Они су учествовали на вечери и весељу то вече и ноћили у Грлишту. Сутрадан је дочекана и делегација општине Чупрење, на челу са Вањом Костиним, кметом Чупрења, и Илијаном Љубеновим, кметом села Горњи Лом. Њима је, заједно са другим гостима, приређен обилазак центра Зајечара, пријем у сали Скупштине Града Зајечара, обилазак Грлишког манастира код Грлишта и обилазак топлих извора у селу Грлиште. На манифестацији *Торлачко вече* 30. марта 2013, поред других званичника, у име делегација из Бугарске, присутнима се обратио Љубомир Веселинов, председник Торлачког друштва *Ждрепче*.

Због интересовања гостију из Бугарске, који су на *Десетој Торлачкој вечери* у Грлишту упознали умећа књажевачког дувачког оркестра *Златне трубе* и појединих житеља овог села који су руководили печењем великих свиња на ражњу (на стари свадбарски начин), уз моје посредство, овај дувачки оркестар је свирао на сабору села Превала (општина Чипровци) 1. јуна 2013, Турлачком фолклорном сабору *Када кум прасе, и ти вречу* у Чупрењу 15. јуна 2013, 15. августа 2013, на манифестацији *Празник Балкана* испод врха Копрен изнад села Копиловци, и сабору код црквине Гушевски манастир изнад Чипроваца 6. септембра 2013, а појединци из Грлишта су на поменутом фолклорном сабору у Чупрењу приказали своје умеће. Захваљујући вишегодишњем познанству, започетом а касније делимично одржаваном и преко међусобне сарадње торлачких удружења из Минићева и Белоградчика, уз моје посредовање и помоћ, бизнисменска породица Пунчев из Белоградчика, власник фирме МИТ, септембра 2013. године у Зајечару је регистровала текстилну фирму *МИТ – Тимочанка*.

И године 2013, 23. новембра, поводом годишњице оснивања Торлачког друштва *Ждрепче*, приређен је пријем двадесетпеточланој делегацији Завичајног друштва Тимочана-Торлака, у којој су, поред представника друштва, били и представници општине Књажевац, Драган Манчић, председник Скупштине општине, и Владан Радовановић, председник Комисије за прекограничну сарадњу, представници Удружења предузетника из Књажевца, Јован Исаков, председник, и Дејан Миљковић, члан, делегација села Јаковца, на челу са председником Савета Златољубом Првуловићем, делегација села Грлишта на челу са чланом Друштва Драганом Митићем и председником Савета Месне заједнице Десимиром Живановићем, председник Савета Месне заједнице Ново Корито Крунослав Јовановић. Госте су хлебом и сољу у селу Салаш дочекале жене у народној ношњи, затим је прошетано селом, обиђена сеоска црква, обиђена излоба рукотворина приређена овим поводом, где је група жена из Салаша отпевала и неколико народних и компонованих песама. Потом је одржан заједнички ручак, којем се придружио и бивши кмет Белоградчика Емил Цанков. Већина гостију је потом отишла у Белоградчик и у пратњи домаћина обишла белоградничку тврђаву и текстилну фирму МИТ (у којој ради десетак радника из Зајечара, захваљујући вези бизнисменске породице Пунчев, власника ове фирме, са мном, успостављеној преко манифестације *Торлачко вече*). Петоро чланова делегације, укључујући и мене, одвојили су се и обишли Чупрење и Горњи Лом. У Чупрење су отишли да би члан Друштва Драган Аврамовић из Зајечара, пореклом из села Равна код Књажевца, по први пут обишао ово место из којег има једну линију свог порекла. Тамо их је примио кмет Чупрења Вањо Костин. Затим су сви заједно отишли у чупрењско село Горњи Лом, где их је дочекао кмет овог села Илијан Љубенов. Разлог одласка био је да би Марко Ристић из Књажевца, пореклом из Балинца, члан Друштва, први пут обишао ово село, јер из њега, такође, има једну линију свог порекла. У вечерњим часовима је, на већ устаљен начин, приређено дружење чланова српског и бугарског торлачког удружења. По први пут су се званично овом сусрету прикључиле и делегације Чупрења, на челу са кметом Вањом Костиним, и Чипроваца, на челу са председником Скупштине општине Јули Цветковим. На забави је, као и у многим другим приликама, доминирала српска фолк и рок музика, што због гостију, што због популарности ове музике у северозападној Бугарској.

Једанаесто Торлачко вече у Јаковцу 22. марта 2014. године, било је такође повод за целодневно гостовање делегација из Бугарске. Делегацију општине Белоградчик чинило је више чланова Торлачког друштва *Ждрепче* на челу са председником Љубомиром Веселиновим. Делегацију општине Чупрење чинили су општински службеници из Чупрења и неколико представника села Горњи Лом, на челу са сеоским кметом Илијаном Љубеновим. Делегацију општине Чипровци чинили су општински кмет Анатоли Прванов, председник Скупштине општине Јули Цветков, директорка Музеја Анјута Каменова Борин, председник Привредне коморе Монтана Ангел Ангелов, кмет села Превала Иван Влчаров и други. Госте су у преподневним часовима у Јаковцу дочекали представници Завичајног друштва и Месне заједнице Јаковац. У срдачној атмосфери уследио је заједнички доручак, заједно су потом обишли јаковачку цркву и запис Светог Ђорђа поред цркве, а онда отишли на пријем код председника Општине Књажевац Милана Ђокића и председника Скупштине општине Драгана Манчића. Разговарало се о свим аспектима сарадње. Гости и домаћини су потом, у пратњи домаћина, обишли

излетиште и спортски центар Бањица изнад Књажевца. У вечерњим часовима прикључили су се манифестацији *Торлачко вече*. Поред осталих званичника, у име гостију на манифестацији се присутнима обратио и председник Торлачког друштва *Ждрепче* Љубомир Веселинов. У току вечери Валери Цветков, управник Читалишта у Белоградчику и музичар, отпевао је две ју-рок песме.

Званична сарадња између Књажевца и Белоградчика траје око три деценије уназад, али посебно је интензивирана од 2001. године, после великих политичких промена у Србији. Обновља се Сабор на Кадибогазу (сваке године у јулу), заједнички се ради на отварању граничног прелаза на овом месту⁴⁷⁰, а на нивоу општина умножавају се сусрети и разговори о сарадњи на разним пољима, у последње време посебно о конкретним прекограничним пројектима ка фондовима Европске уније⁴⁷¹. Сарађује се и у оквиру невладине организације *Еврорегион „Стара планина“*, основане 2006. године, у коју је укључено седам бугарских и четири српске пограничне општине⁴⁷². И посебне институције успостављају сарадњу. На пример, Основна школа *Дубрава* из Књажевца успоставила је сарадњу са Основном школом *Васил Левски* из Белоградчика, која траје више од једне деценије и која подразумева повремене међусобне посете просветних радника и ученика⁴⁷³. Сличну размену успоставила је и Књажевачка гимназија⁴⁷⁴. У оваквој клими, сасвим спонтано, без плана, Завичајно друштво је, манифестацијом *Торлачко вече*, правећи још једну прилику за сусрете представника двају општина и продубљујући контакте, ушло и у прекограничну сарадњу. Оно је добило своју улогу у причи коју су општине са једне и друге стране границе већ раније уградиле и у своје стратегије. Ове стратегије се не мењају већ скоро деценију и по, без обзира на промене на општинским политичким сценама. Управо због овог сагласја са општинским стратегијама, Друштво је у вези са прекограничном сарадњом наишло на подршку општине Књажевац и других установа и организација, а и на одзив општине Белоградчик.

Истраживања наслеђа и идентитета. Већ смо видели да сам још у првим данима Завичајног друштва, услед немогућности да се тиме бавим на тадашњем радном месту, покушао да у оквиру њега иницирам сакупљање етнографског материјала. То је резултирало двома изложбама материјалне културе села Витковца и Мањинца 1998. године. Због кризе у Друштву са овом праксом се престало. Међутим, агилни чланови Друштва су, схватајући мој професионални рад као користан за свој крај, постали срж моје мреже водича и казивача на овом простору коју користим приликом теренског етнолошког и антрополошког рада, који је од 2001. године и део мог редовног посла у Народном музеју у Зајечару. Ова мрежа је коришћена за сакупљање података за више тема које сам обрађивао

⁴⁷⁰ Дејан Крстић, *Сабор на Кадибогазу : прилог познавању међуграничних сабора*, „Теме“, часопис за друштвене науке, бр. 4/2011, Ниш 2011, стр. 1582-1593.

⁴⁷¹ С.[аша] Т.[одоровић], *О новој туристичкој регији*, „Нове књажевачке новине“, бр. 24, Бор, 15. фебруар 2011, стр. 5; С.О.К, *Сарадња са Бугарском*, „Нове књажевачке новине“, бр. 43, Бор, 12. децембар 2011, стр. 2.

⁴⁷² *Еврорегион „Стара планина“*, промотивни флајер.

⁴⁷³ Славољуб Петровић, *Посета колега из Бугарске*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 5; Славољуб Петровић, *Настављена сарадња са бугарским ученицима*, „Торлак“, бр. 14, Минићево, 1. април 2008, стр. 18; Зорица Цветковић, *Делегација ОШ „Дубрава“ у посети ОШ „Васил Левски“ у Бугарској*, „Торлак“, бр. 28, Минићево, 1. фебруар 2012, стр. 13.

⁴⁷⁴ Страхиња Ђорђевић, *Заједно са Бугарима*, „Тимок“, бр. 3122, Зајечар, 16. јун 2006, стр. 7, и у: „Торлак“, бр. 7, Минићево, 1. октобар 2006, стр. 9.

на терену, из којих је произашло и више етнолошких, антрополошких и историографских радова и чланака, као и две приређивачке књиге. Ова мрежа је коришћена и за сакупљање материјала за магистарски рад *Култна места средњег Тимока*, који сам одбранио 2007. године на Филозофском факултету у Београду, а коришћена је за сакупљање материјала и за овај докторски рад, и у Србији и у Бугарској (помоћ чланова Торлачког друштва *Ждрепче* и других познаника из општине Белоградчик). Приликом теренских истраживања у овом крају, за приближавање казивачима користим и лист *Торлак*, који је пријемчив ширем кругу читалаца, и који од мене добијају приликом мог рада на терену. Треба поменути и да је Друштво и финансијски помогло одбрану мог поменутог магистарског рада о култним местима овог краја.

На моју иницијативу, Друштво је делимично финансирало и, мојим и ангажовањем појединих његових чланова, помогло у организацији теренских истраживања на овом подручју које смо обавили фолклориста и етнограф Драгољуб Златковић из Пирота и ја. Од 3. до 9. септембра 2007. године систематски смо прошли скоро целу област Тимок, од 17. до 23. октобра 2008. године целу област Заглавак и неколико села области Тимок, а од 30 маја до 5. јуна 2010. године скоро сва села Буцака и неколико села Тимока. Поред тога што је сакупљао и други материјал који га интересује, Драгољуб Златковић се, према нашем договору, фокусирао на дечији фолклор. Он је већ обрадио и објавио дечији фолклор пиротског краја, а сакупљени материјал са тимочког подручја, према договору, биће му објављен у виду посебних књига у издању Завичајног друштва. Уз улогу водича, и ја сам на терену сакупио доста материјала, и то осим разних фолклорних форми и података из области демонологије, религије и народне архитектуре, фокусирао сам се на сакупљање података о идентитету становништва овог краја, за потребе ове дисертације.⁴⁷⁵ Мали део сакупљеног материјала, и Златковићевог и мог, објављен је у оквиру неколико прилога у листу *Торлак*⁴⁷⁶. Поред овог истраживања, мрежа казивача и водича везаних и за Завичајно друштво, коришћена је и приликом гостовања студената и стручњака за поједине области заинтересованих за материјал са овог простора (етномузиколошка истраживања, истраживања аутохтоног воћа...). У плану је наставак истраживања не само са Драгољубом Златковићем, већ са свим заинтересованим стручњацима за етнолошке, антрополошке, етномузиколошке и фолклористичке теме.

⁴⁷⁵ Дејан Крстић, *Драгољуб Златковић у торлачком крају*, „Торлак“, бр. 10, Минићево, 1. октобар 2007, стр. 3; Дејан Крстић, *Драгољуб Златковић поново у торлачком крају*, „Торлак“, бр. 15, Минићево, 1. јануар 2009, стр. 3; Дејан Крстић, *Фолклористичка и етнолошка истраживања у организацији Завичајног друштва*, „Торлак“, бр. 23, Минићево, 1. јул 2010, стр. 3

⁴⁷⁶ Драгољуб Златковић, *Песме за децу из Тимока, Заглавка и Буцака*, „Торлак“, бр. 20, Минићево, 1. новембар 2009, стр. 16-18; Дејан Крстић, *Загонетке из торлачког краја*, „Торлак“, бр. 17, Минићево, 1. јун 2009, стр. 20-21; Дејан Крстић, *Етиолошке народне приче из торлачког краја*, „Торлак“, бр. 18, Минићево, 1. август 2009, стр. 24; Дејан Крстић, *Поређења из торлачког краја*, „Торлак“, бр. 20, Минићево, 1. новембар 2009, стр. 12-15.

Сл. 60. Драгољуб Златковић приликом теренских истраживања у организацији Друштва, село Дреновац, 9. септембар 2009. године

Из свега реченог види се да сам ја свој професионални рад донекле спојио са радом Друштва. С једне стране, оно ми пружа додатне могућности (организацијске и финансијске) за бављење теренским етнолошким радом и објављивање (кроз издања Друштва и лист *Торлак*), а, с друге стране, ова делатност се директно поклапа са циљевима Друштва који подразумевају и чување наслеђа. На овој релацији се остварује и моја (речено бартовским речником) *корист* од Друштва на професионалном пољу.

Објављивање књига. Од самог почетка, као што се види на петходним странама, Друштво се бавило и издавањем књига. Касније, у време кризе Друштва, ова делатност је била не само основна, већ, осим бављења правним статусом Друштва, и једина. Године 2007. ова активност је обновљена. Крајем ове године у издању Друштва је изашла из штампе монографија села Јелашница *Тимочани кроз векове, Јелашница*, аутора Миодрага Стојановића⁴⁷⁷. Године 2009. Друштво је, са Народном библиотеком *Његош* из Књажевца и Завичајним музејем из Књажевца, објавило приређен *Летопис државне народне школе у Краљевом Селу – Андрејевицу* (приредио Дејан Крстић)⁴⁷⁸. Исте године је објављена и *Библиографија листа „Торлак“ 1-10*, аутора Бобана Ђорђевића⁴⁷⁹. Године 2010. са Историјским архивом *Тимочка крајина* из Зајечара објављена је књига изабране књижевне преписке Љубише Рајковића Кожељца *Драги Љубиша, избор из књижевне преписке (1967-1973)* (приредио Љубиша Рајковић Кожељца)⁴⁸⁰. Исте године објављена је и књига приповедака Славише Цветковића на *торлачком* дијалекту, већ објављених у листу *Торлак*, а овде приређених на под насловом *Приче из Торлачију*⁴⁸¹. Године 2011. објављена је књига Љубише Рајковића

⁴⁷⁷ Миодраг Стојановић, *Тимочани кроз векове, Јелашница*, Минићево 2007.

⁴⁷⁸ *Летопис државне народне школе у Краљевом Селу – Андрејевицу*, приредио Дејан Крстић, Минићево – Књажевац 2009.

⁴⁷⁹ Бобан Ђорђевић, *Библиографија листа „Торлак“ 1-10*, Минићево 2009.

⁴⁸⁰ *Драги Љубиша, избор из књижевне преписке (1967-1973)*, приредио Љубиша Рајковић Кожељца, Зајечар 2010; Дејан Крстић. *Ново издање Завичајног друштва*, «Торлак», бр. 22, Минићево, 1. април 2010, стр. 1.

⁴⁸¹ Славиша Цветковић, *Приче из Торлачију*, Минићево 2010.

Кожељца Суза скамењена : о епитафима на неким тимочким гробљима⁴⁸². Исте године Друштво је, са Народном библиотеком *Његош* из Књажевца, Завичајним музејем из Књажевца и Историјским архивом *Тимочка крајина* из Зајечара, објавило приређен *Летопис основне школе у Новом Кориту* (приредио Дејан Крстић)⁴⁸³. Године 2012. објављена је књига приповедака Љиљане Петровић на торлачком дијалекту под насловом *Торлачће незгодије*⁴⁸⁴. Године 2013. објављена је, заједно са Крајинским књижевним клубом из Неготина, збирка песама на торлачком дијалекту, аутора Љубише Рајковића Кожељца, под насловом *Славеј на крстачу*⁴⁸⁵. Исте године објављена је и *Биобиблиографија Миодрага Велојића*, географа, демографа и културног посленика, а аутор биобиблиографије је библиотекарка Виолета Станковић Анђелковић⁴⁸⁶.

Објављене књиге су промовисане, што је утицало на рејтинг Друштва. Књига *Летопис основне школе у Краљевом Селу – Андрејевцу* промовисана је 11. јуна 2009. године у Галерији Завичајног музеја у Књажевцу, и о њој су говорили Владана Стојадиновић, директор Народне библиотеке *Његош* у Књажевцу која је један од суиздавача, ја као приређивач и представник Друштва као издавача, Славољуб Петровић, потпредседник Друштва и дугогодишњи наставник и директор школе у Минићеву на коју се Летопис односи, и Милена Милошевић Мицић, кустос – историчар уметности Завичајног музеја у Књажевцу, који је такође суиздавач. Убрзо после тога, 26. јуна књига је промовисана и у дворишту Основне школе у Минићеву, на коју се и односи. После свечане доделе диплома одличним ученицима, књигу смо ученицима и њиховим родитељима представили Славољуб Петровић и ја. Поред других награда, овом приликом су најбољи ученици добили и по један примерак ове књиге.⁴⁸⁷ Ова књига и књига *Библиографија листа „Торлак“ 1-10* промовисане су и у Зајечару, у Галерији Радул-беговог конака, 10. септембра 2009. године. На промоцији су говорили, осим мене и аутора *Библиографије* Бобана Ђорђевића, и Славољуб Петровић, Милена Милошевић Мицић и др Славољуб Гацковић, историчар, библиотекар-саветник.⁴⁸⁸ Објављивање ових књига а и њихове промоције, осим у листу *Торлак*, најављивани су и пропраћивани од стране Телевизије Зајечар и зајечарске телевизије *Фира*⁴⁸⁹.

Књига *Драги Љубиша, избор из књижевне преписке (1967-1973)* промовисана је 10. јуна 2010. године у сали Историјског архива *Тимочка крајина* у Зајечару (који је, заједно са Друштвом, суиздавач ове књиге). Говорили смо Велибор Тодоров, директор Архива, ја, као председник Друштва (које је

⁴⁸² Љубиша Рајковић Кожељца, *Суза скамењена, о епитафима са неких тимочких гробаља*, Минићево 2011.

⁴⁸³ *Летопис основне школе у Новом Кориту*, приредио Дејан Крстић, Минићево - Књажевац - Зајечар 2011.

⁴⁸⁴ Љиљана Петровић, *Торлачће незгодије*, Минићево 2012.

⁴⁸⁵ Љубиша Рајковић Кожељца, *Славеј на крстачу*, Неготин - Минићево, 2013.

⁴⁸⁶ Виолета Станковић Анђелковић, *Биобиблиографија Миодрага Велојића*, Минићево 2013.

⁴⁸⁷ Властимир Николић, *Промовисање рада Завичајног друштва*, «Торлак», бр. 18, Минићево, 1. август 2009, стр. 2.

⁴⁸⁸ Властимир Николић, *Нове књиге Завичајног друштва Тимочана-Торлака*, «Торлак», бр. 18, Минићево, 1. октобар 2009, стр. 1, 2-3.

⁴⁸⁹ Властимир Николић, *Промовисање рада Завичајног друштва*, «Торлак», бр. 18, Минићево, 1. август 2009, стр. 2; Властимир Николић, *Медијско представљање Завичајног друштва*, «Торлак», бр. 19, Минићево, 1. октобар 2009, стр. 2.

суиздавач) и особа из области друштвених наука, и проф. др Борислав Првуловић, универзитетски професор књижевности у пензији.⁴⁹⁰

Књига *Приче из Торлачију* промовисана је први пут, непосредно после објављивања, на Видовдан 2010. године у просторијама Основне школе у Минићеву. На промоцији сам, у име издавача, говорио ја, као рецензент Љубиша Рајковић Кожељац, и аутор. У паузама су двоје аматерских глумаца читали делове књиге и свирао је књажевачки староградски оркестар *Бегеш*. У просторији у којој је промоција одржана била је и изложба илустрација ове књиге аутора Славише Мирковића Микајла.⁴⁹¹ По истом принципу књига је промовисана и у Дому културе у Књажевцу 20. октобра 2010. године⁴⁹², као и у сали Музичке школе у Зајечару 23. новембра 2011. године⁴⁹³.

Књига *Суза скамењена* представљена је 26. јануара 2012. у Историјском архиву *Тимочка Крајина* у Зајечару. Говорили смо књижевник Радиша Драгићевић, ја у име издавача и аутор⁴⁹⁴. Исти промотери, којима се придружио и књажевачки средњошколски професор филозофије у пензији Витомир Стевановић, представили су књигу 1. марта 2012. године и у Дому културе у Књажевцу. Интересантно је да је, захваљујући медијима који су пропратили овај догађај, а посебно прилозима телевизијског дописништва Радио телевизије Србије емитованим у веома гледаним емисијама *Ово је Србија* и *Јутарњи програм*, ова књига изазвала велико интересовање. Већи број људи са читаве територије Србије обратио се издавачу и аутору са питањем како да дође до ње.⁴⁹⁵

Књига *Торлачће незгодије* представљена је 7. фебруара 2013. године, у организацији Народне библиотеке *Његош* из Књажевца, у Дому културе у Књажевцу. На промоцији смо говорили рецензенти књижевници др Љубиша Рајковић Кожељац и Радиша Драгићевић, у име издавача ја, и ауторка, а двоје глумаца аматера читало је одломке⁴⁹⁶. Исти људи ову књигу су 10. октобра 2013. године промовисали и у Матичној библиотеци *Светозар Марковић* у Зајечару, с тим што је одломке из књиге читала сама ауторка.

Књига *Славеј на крстачу* промовисана је такође у Матичној библиотеци *Светозар Марковић* у Зајечару 16. јануара 2014. године. На промоцији смо говорили књижевник Радиша Драгићевић, књижевник и представник првог издавача Горан Вучковић, ја као представник другог издавача, и аутор.

⁴⁹⁰ Дејан Крстић, *Промоција књиге «Драги Љубиша»*, «Торлак», бр. 23, Минићево, 1. јул 2010, стр. 7; Борислав Првуловић, *Необична књига, несвакидашњег жанра*, «Торлак», бр. 23, Минићево, 1. јул 2010, стр. 7.

⁴⁹¹ Зорица Цветковић, *Промоција за памћење*, «Торлак», бр. 23, Минићево, 1. јул 2010, стр. 4-6.

⁴⁹² Зорица Цветковић, *Промоција „Прича из Торлачију“ у Књажевцу*, „Торлак“, бр. 24, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 6-7; Зорица Цветковић, *Споменик говору торлачком*, „Нове књажевачке новине“, бр. 16, Бор, 15. октобар 2010, стр. 10-11.

⁴⁹³ Зорица Цветковић, *Завршни чин „Прича из Торлачију“ у Зајечару*, „Торлак“, бр. 24, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 8-9; С.Ј. *Споменик дијалекту*, „Тимок“, бр. 4091, Ниш, 25. новембар 2010, стр. 6.

⁴⁹⁴ Дејан Крстић, *„Суза скамењена“ - ново издање Завичајног друштва*, „Торлак“, бр. 28, Минићево, 1. фебруар 2012, стр. 1, 3.

⁴⁹⁵ Дејан Крстић, *Промоција „Сузе скамењене“ у Књажевцу*, „Торлак“, бр. 29, Минићево, 1. јул 2012, стр. 3; Слајана Јеремић, *У Библиотеци све је култура*, „Торлак“, бр. 29, Минићево, 1. јул 2012, стр. 21.

⁴⁹⁶ А.Р., *„Торлачће незгодије“ у причи*, „Тимок“, бр. 4731, Зајечар, 12. фебруар 2013, 1, 6; *Приче које плене језичком лепотом*, „Нове књажевачке новине“, бр. 70, 14. фебруар 2013, стр. 4.

Захваљујући својој издавачкој делатности, Друштво је прихваћено и у локалним културним круговима. У већ поменутом издању Народне библиотеке *Његош* у Књажевцу, из 2010. године поводом 150 година читалишта у овом граду, монографији *Вековима таложено знање* ауторки Владане Стојадиновић и Слађане Јеремић, која је посвећена историјату писмености у књажевачком крају, Завичајно друштво је добило своје место као издавач. Посебно је, као што смо видели, акценат стављен на лист *Торлак*, али су набројане и све књиге које је оно до тада објавило.⁴⁹⁷ Друштво се својим издањима, укључујући ту и лист *Торлак*, издвојило и као издавач дијалекатских књижевних текстова. Ту запаженост илуструје и чињеница да је један приказ књига *Приче из Торлачију* и *Торлачће незгодије* написао дијалектолог и књижевник проф. др Недељко Богдановић и објавио под насловом *Две књиге „из торлачију“*.⁴⁹⁸

Завичајно друштво и идеја о општини Минићево. Данашња варошица Минићево некада се звала Нови Хан, године 1894. је преименована у Краљево Село (по краљу Александру Обреновићу), године 1938. у Андрејевац (по принцу Андреју Карађорђевићу), а 1945. године је добила данашње име (по погинулом партизану Милуну Минићу). Од 1872. до 1955. године она је била центар Тимочког среза, који је обухватао највећи део долине Белог Тимока, са околним падинама Старе планине и Тупижнице. Године 1955. овај срез је претворен у општину, а 1967. ова општина је, у таласу укрупњавања општина у ери индустријализације, угашена и подељена између општина Зајечар и Књажевац (Минићево је припало Књажевцу).⁴⁹⁹ После гашења општине овај крај почиње демографски, привредно и у сваком другом смислу да опада, тако да је сада у прилично лошем стању (Минићево је сведено на статус већег села, а околна села су опустела, са малобројним старачким домаћинствима). У овом крају и данас постоји и веома је раширена носталгија за некадашњом општином и идеја да се она поново конституише.

Као што се види из дела историјата Друштва везаног за његово оснивање, многи су га повезивали са територијом и накадашњом, а можда и будућом, Општином Минићево. У новијој историји Друштва има још један детаљ који повезује Завичајно друштво и идеју о поновном оснивању ове општине. Председник Месне заједнице Минићево Славољуб Милановић, један од поборника поновног оснивања општине Минићево, недуго после избора за председника Савета, 25. децембра 2009. године у просторијама своје Месне заједнице организовао је састанак свих претставника Месних заједница са територије бивше општине Минићево. Циљ састанка је био сагледавање стања и проблема у овим месним заједницама и њихов даљи развој, као и доношење одлуке о њиховој сарадњи и будућем заједничком деловању приликом решавања проблема и развоја овог краја.⁵⁰⁰ На састанак сам позван и ја, као председник Завичајног друштва Тимочана-Торлака, али због спречености нисам присуствовао. Састанку је присуствовао и председник општине Књажевац Младен Радосављевић. Незванично сам сазнао да је Славољуб Милановић хтео да

⁴⁹⁷ Дејан Крстић, *Завичајно друштво у монографији Библиотеке*, „Торлак“, бр. 23, Минићево, 1. јул 2010, стр. 2.

⁴⁹⁸ Недељко Богдановић, *Две књиге „из торлачију“*, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. XVII, Сврљиг 2013, стр. 170-171.

⁴⁹⁹ Миодраг Стојановић, *Минићево : Хроника*, Минићево 1981, стр. 6, 9, 14, 29, 31.

⁵⁰⁰ Позивница за састанак (моја документација о раду Завичајног друштва).

иницира размишљања о поновном конституисању општине Минићево. Међутим, његове речи прекинуо је председник општине и инсистирао да се разговара о конкретним проблемима.

Завичајни књижевни круг. На иницијативу др Борислава Првуловића, универзитетског професора српског језика и књижевности у пензији (Филозофски факултет у Нишу), који своје пензионерске дане проводи у Селачкој код Минићева, 20. августа 2011. године, у оквиру Завичајног друштва, са циљем да окупља завичајне писце и песнике, као и љубитеље и поклонице писане речи из овог краја, основан је *Завичајни књижевни круг*. Први састанак ове организације, на којем је присуствовао седамнаесторо људи, одржан је у просторијама библиотеке у Минићеву, а на њему је Борислав Првуловић изнео своје програмско излагање, читани су радови учесника, и извршен је договор у вези са организационим питањима. За председника је изабран управо Борислав Првуловић, за потпредседника књижевник Бранислав Бранковић, а за секретара Властимир Николић, књижничар библиотеке у Минићеву и потпредседник Завичајног друштва. У наредном периоду састанци Књижевног круга су одржавани по једанпут месечно у минићевској библиотеци или у просторијама минићевске основне школе. У првом делу састанка би проф. др Борислав Првуловић одржао предавање о неким књижевним појавама (репортажа и путопис, о стилским фигурама и лику у књижевном делу и слично), а потом би чланови читали своје радове, међу којима и оне на дијалекту. Затим би о њима и разговарали. Председник Борислав Првуловић је у неколико наврата присутнима даривао по једну књигу из своје личне библиотеке.

Круг на своје састанке позива и госте. Једном састанку је присуствовао књижевник и дијалектолог проф. др Недељко Богдановић из Ниша, читао своје књижевне радове и дао одређене савете за књижевно стварање и рад *Круга*. На неким састанцима учествовали су и Јеврем Дамњановић, новинар и публициста у пензији, бивши дугогодишњи уредник *Илустроване политике*, са летњим пребивалиштем у Минићеву, и Зоран Цвијетићанин, новинар и уредник зајечарског часописа *Развитак*, са тренутним местом живљења у Врбици код Минићева. Једној радионици *Круга* присуствовали су, као гости, и чланови Књижевног клуба *Бранко Миљковић* из Књажевца. Једна радионица је организована у селу Врбица код Минићева.

На четвртном састанку говорило се и о начину привлачења младих будућих чланова, на пример, литерарним конкурсом на књижевном језику и на дијалекту. Од тада *Круг* за ученике школе у Минићеву расписује наградне литерарне темате, а ауторе одабраних радова на дан Светог Саве (почев од 2011. године до данас), у оквиру прославе школске славе у овој школи, Завичајно друштво награђује дипломама и књигама.

Завичајни књижевни круг је 29. маја 2012. године организовао књижевно вече у Основној школи *Љуба Нешић* у Зајечару у част недавно преминулог радника ове школе и потпредседника *Круга*, професора књижевности и књижевника Бранислава Бранковића. *Круг* и Завичајно друштво су овакво меморијално књижевно вече, под називом *Сећање на Бранислава Бранковића*, организовали и у галерији Радул-беговог конака у Зајечару на дан прве годишњице његове смрти 24. априла 2013. године.⁵⁰¹

⁵⁰¹ Славиша Саша Цветковић, *По угледу на крајинску књижевну сабраћу*, „Нове књажевачке новине“, бр. 37, Бор, 12. септембар 2011, стр. 4; Дејан Крстић, *Основан Завичајни књижевни круг*,

Сл. 61. Са оснивачког састанка
Завичајног књижевног круга
20. августа 2011. године

Сл. 62. Са састанка
Завичајног књижевног круга
27. јуна 2014. године

Рекламирање рада Друштва. Од ревитализације Друштва почетком 2004. године, са својим акцијама и позитивним резултатима оно, осим у свом листу у којем се редовно и уредно објављују све активности, свој рад континуирано рекламира и преко других локалних писаних, радио и телевизијских медија. То је несумњиво повећавало и још увек повећава његов рејтинг у локалној средини.

Прва акција после објављивања првог броја *Торлака* у обновљеном раду Друштва, 9. марта 2004. године – полагање венца на гроб Маринка Станојевића, као што смо већ видели, пропраћена је од стране листа *Тимок*, а то је био повод да, као председник Друштва, на Телевизији Зајечар, у једној од најгледанијих емисија *Мој град*, осим о самој акцији и о Маринку Станојевићу уопште, представим и први број листа *Торлак*. Већ следећег месеца, априла, између осталог, за емисију Телевизије Београд о природним и културним вредностима овог краја снимио сам казивање о Торлацима, у којем са помиње и Завичајно друштво. Већ маја месеца 2004. гостујем поново на Телевизији Зајечар (касније преименованој у Тимочка телевизија, а касније и у Телевизија *Бест*) у емисији *Мој град* поводом објављивања другог броја листа *Торлак*. Од тада до данас у име Друштва редовно гостујем у овој емисији, а повремено и у емисијама вести *Резиме*, *Јутарњи програм* и другим. То повремено чиним и на Радио Зајечару и на зајечарској Телевизији и радију *Фира* и зајечарском Радију *Магнум*. Уз разговор о конкретним поводима, као што су нови број Листа, *Торлачке вечери* и долазак гостију из Бугарске, објављене књиге и њихове промоције, годишњице везане за Маринка Станојевића, десетогодишњица Друштва и друго, углавном говорим и о циљевима Друштва и о његовом раду уопште. Приликом гостовања на Телевизији и Радио Зајечару често се дели пет примерака листа *Торлак* гледаоцима који се

„Торлак“, бр. 27, Минићево, 1. септембар 2011, стр. 6; Славиша Саша Цветковић, *Књижевна трибина у Минићеву оправдала оснивање*, „Торлак“, бр. 27, Минићево, 1. септембар 2011, стр. 6-7; Зорица Цветковић, *Рад Завичајног књижевног круга у 2011. години*, „Торлак“, бр. 28, Минићево, 1. фебруар 2012, стр. 6; Зорица Цветковић, *Прослава Савиндана у минићевској школи*, „Торлак“, бр. 28, Минићево, 1. фебруар 2012, стр. 12; Властимир Николић, *Одржане четири литерарне радионице*, „Торлак“, бр. 29, Минићево, 1. јул 2012, стр. 8.

најбрже јаве. Ове телевизије и радија о свим поменутих догађајима, невезано за моје учешће, дају и најаве и извештаје у својим информативним емисијама.⁵⁰²

Лист је као награда у наградној игри дељен, и тако рекламиран, 2006. године и на Зајечарском културном лету⁵⁰³.

О Завичајном друштву, његовом раду и листу *Торлак* говорило се и на београдском *Радију 101* у три и на емисији *Караван* Првог програма Радио Београда у два наврата, а то захваљујући члану Скупштине Друштва Дамњану Крстићу, који је њихов верни слушалац. О својој књизи *Приче из Торлачију* Саша Цветковић је, такође као верни слушалац и сарадник, говорио и у укључењу на београдски *Радио 202*. Као што је већ речено, о књизи *Суза скамењена* Љубише Рајковића Кожељца, захваљујући дописништву државне телевизије из Књажевца, емитовани су прилози у гледаним емисијама *Ово је Србија* и *Јутарњи програм*. Други, трећи и четврти број листа *Торлак* представљени су и на Радију Књажевац у емисији *Библиофон*, у којој је учествовао потпредседник Друштва Властимир Николић. У једном случају вести о Друштву пренесене су и преко инфо-сајта Тимочке крајине www.tk-info.net.

О раду Друштва, као што смо видели, на почетку његовог постојања писано је у његовом билтену *Информатор*, и у неколико других листова (*Тимок*, *Блиц*, *Политика*, *Енигма* итд). После ревитализације Друштва 2004. године у листу *Торлак* се детаљно представљају све његове активности, а о појединим његовим активностима повремено су објављивали зајечарски *Тимок*⁵⁰⁴,

⁵⁰² Властимир Николић, *Представљање Завичајног друштва у медијима*, „Торлак“, бр. 4, Минићево, 1. јул 2005, стр. 2; Властимир Николић, *Завичајно друштво у медијима*, „Торлак“, бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 2; Властимир Николић, *Завичајно друштво у медијима*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 2; Властимир Николић, *Рекламирање новог броја „Торлака“*, „Торлак“, бр. 7, Минићево, 1. октобар 2006, стр. 2; Властимир Николић, *Представљање листа на РТЗ-у*, „Торлак“, бр. 8, Минићево, 1. фебруар 2007, стр. 2; Властимир Николић, *Завичајно друштво у медијима*, „Торлак“ бр. 9, Минићево, 1. јун 2007, стр. 2; Властимир Николић, *Представљање Друштва у медијима*, „Торлак“, бр. 10, Минићево, 1. октобар 2007, стр. 3; Властимир Николић, *Завичајно друштво у медијима*, „Торлак“, бр. 11, Минићево, 1. јануар 2008, стр. 7; Властимир Николић, *Завичајно друштво у медијима*, „Торлак“, бр. 12, Минићево, 1. април 2008, стр. 4; Властимир Николић, *Рекламирање 12. броја „Торлака“*, „Торлак“, бр. 14, Минићево, 1. август 2008, стр. 2; Властимир Николић, *Завичајно друштво у медијима*, „Торлак“, бр. 15, Минићево, 1. јануар 2009, стр. 3; Властимир Николић, *Рекламирање Завичајног друштва*, „Торлак“, бр. 16, Минићево, 1. април 2009, стр. 3; Властимир Николић, *Рекламирање 15. броја „Торлака“*, „Торлак“, бр. 17, Минићево, 1. јун 2009, стр. 2; Властимир Николић, *Промовисање рада Завичајног друштва*, „Торлак“, бр. 18, Минићево, 1. август 2009, стр. 2; Властимир Николић, *Медијско представљање Завичајног друштва*, „Торлак“, бр. 19, Минићево, 1. октобар 2009, стр. 2; Властимир Николић, *Рекламирање рада Друштва*, „Торлак“, бр. 22, Минићево, 1. април 2010, стр. 2; Властимир Николић, *Завичајно друштво у медијима*, „Торлак“, бр. 23, Минићево, 1. јул 2010, стр. 3; Властимир Николић, *Рекламирање рада Завичајног друштва*, „Торлак“, бр. 24, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 2; Властимир Николић, *Завичајно друштво у медијима*, „Торлак“, бр. 26, Минићево, 1. јун 2011, стр. 2; Властимир Николић, *Завичајно друштво у медијима*, „Торлак“, бр. 28, Минићево, 1. фебруар 2012, стр. 2; Дејан Крстић, *Завичајно друштво у медијима*, „Торлак“, бр. 29, Минићево, 1. јул 2012, стр. 3.

⁵⁰³ Дејан Крстић, *Лист „Торлак“ на Културном лету*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. октобар 2006, стр. 2.

⁵⁰⁴ Ј.Ј., *Торлаци на интернету*, „Тимок“, бр. 3081, Зајечар, 9. септембар 2005, стр. 5; М. Ранђеловић, *Нови број листа „Торлак“*, „Тимок“, бр. 3107, Зајечар, 10. март 2005, стр. 5; М. Ранђеловић, *Нови „Торлак“*, „Тимок“, бр. 3126, Зајечар, 28. јул 2006, стр. 6; В.[сна] Рајковић, *Нови „Торлак“*, „Тимок“, бр. 3150, Зајечар, 26. јануар 2007, стр. 6; С.Ј, *Споменик дијалекту*, „Тимок“, бр. 4091, Ниш, 25. новембар 2010, стр. 6; А. Р, *Гости из Бугарске*, „Тимок“, бр. 4176,

Тимочанин⁵⁰⁵ и Нова тимочка ревија⁵⁰⁶, књажевачке Нове Књажевачке новине⁵⁰⁷, као и београдски Глас Јавности⁵⁰⁸, Блиц⁵⁰⁹ и Политика⁵¹⁰.

За постојање и деловање Завичајног друштва зна се и у северозападној Бугарској, и то преко чланака у видинским обласним новинама Видин⁵¹¹ и Ние⁵¹² и чланака у белоградчким општинским новинама Вестник за Белоградчик⁵¹³ и чупрењском општинском гласилу Торлаци⁵¹⁴. У њима се износе импресије гостију из Бугарске поводом гостовања у Србији.

Промоција књиге Приче из Торлачију Славише Цветковића, на иницијативу самог аутора, изрекламирана је и преко билборда у центру Књажевца, где је информација о промоцији стајала две недеље пре и четири недеље после промоције⁵¹⁵. Славиша Цветковић је инсистирао и да се промоција у Зајечару изрекламира и на једном билборду на улазу у град из правца Књажевца, али ја сам га одвратио од тога, сматрајући да у етнокултурно мешовитој зајечарској средини, према досадашњим искуствима, то може да изазове негативне реакције и да буде погрешно протумачено од локалних националиста.

Ниш, 21. март 2011, стр. 6; А. Р. „Торлачће незгодије“ у причи, „Тимок“, бр. 4731, Ниш, 12. фебруар 2013, стр. 6.

⁵⁰⁵ С.[лавица] Марковић, *Крст и иконана поклон манастиру Суводол*, „Тимочанин“, бр. 12, Зајечар, 15. новембар 2007, стр. 18

⁵⁰⁶ Драган Митић, *Завичај у срцу*, „Нова тимочка ревија“, бр. 244, Зајечар, 15. новембар 2007, стр. 20-21; Драган Митић, *Младенци у Торлачији*, „Нова тимочка ревија“, бр. 253, Зајечар, 1. април 2008, стр. 22-23; Дејан Крстић, *Одржано Торлачко вече у Малом Извору*, „Нова Тимочка ревија“, бр. 280, Зајечар, април 2010, стр. 18-19; Стојан Тодоровић, *Торлаци, наши и бугарски*, „Нова тимочка ревија“, Зајечар, бр. 302, 8. април 2011, стр. 9.

⁵⁰⁷ Зорица Цветковић, *Споменик говору торлачком*, „Нове књажевачке новине“, бр. 16, Бор, 15. октобар 2010, стр. 10-11; Дејан Крстић, *Гости из Бугарске и VIII "Торлачко вече"*, „Нове књажевачке новине“, бр. 27, Бор, 5. април 2011, стр. 8-9; Славиша Саша Цветковић, *По угледу на крајинску књижевну сабраћу*, „Нове књажевачке новине“, бр. 37, Бор, 12. септембар 2011, стр. 4; С.Т. *Да се прича и памти*, „Нове књажевачке новине“, бр. 50, Бор, 30. март 2012, стр. 7; К.И. *Приче на торлачком говору*, „Нове књажевачке новине“, бр. 69, Бор, 30. јануар 2013, стр. 10; *Приче које плене језичком лепотом*, „Нове књажевачке новине“, бр. 70, Бор, 14. фебруар 2013, стр. 4.

⁵⁰⁸ Д. Петковић, *Дружење Торлака уз песму*, „Глас јавности“, бр. 3091, Београд, 28. март 2007, стр. 24.

⁵⁰⁹ S.[uzana] Božinović, *Šuvari običaja i dijalketa iz Timočke krajine*, „Blic“, br. 3854, Beograd, 3. novembar 2007, str. S6

⁵¹⁰ Стојан Тодоровић, *Торлаци, наши и бугарски*, „Политика“, Београд, 26. март 2011, стр. 14.

⁵¹¹ [Любомир Веселинов], *Турлашки празник в Събия*, „Видин“, бр. 24 (1970), Видин, 26-28. март 2012, стр. 6; *Станалото... Станало...*, „Видин“, бр. 1458 (75), Видин, 12-15 октомври 2006, стр. 8; Любомир Веселинов, *Юбилеен концерт на Здравко Чолич в Зајчар събра турлаци от двете страни на границата*, „Видин“, бр. 79 (1935), Видин, 14-16. ноември 2011, стр. 6.

⁵¹² Любомир Веселинов, *Турлашка среща*, „Ние“, бр. 76 (1458), Видин, 12-15 октомври 2006, стр. 5.

⁵¹³ *Турлашка вечер*, „Весник за Белоградчик“, бр. 13 /59/, септември 2006, стр. 1-2; Елена Джунињска, *Изложба - фотографии*, „Вестник за Белоградчик“, бр. 15 /61/, Белоградчик, 22 декември 2006, стр. 8; *Турлашка вечер в Миничево*, „Вестник за Белоградчик“, бр. 18 /64/, Белоградчик, 29 април 2007, стр. 7.

⁵¹⁴ *Х юбилејна турлашка среща*, „Торлаци“, бр. 3, Чупрене, април 2013, стр. 6.

⁵¹⁵ Зорица Цветковић, *Промоција „Прича из Торлачију“ у Књажевцу*, „Торлак“, бр. 24, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 7.

Сл. 63. Билборд у центру Књажевца - реклама промоције књиге приповедака „Приче из Торлачију“, јесен 2010. године

Од 2005. до 2009. Завичајно друштво је имало свој сајт www.torlak.org.yu, а од 2011. www.torlak.org.rs, преко којег је рекламирало свој рад⁵¹⁶. Данас нема сајт. Осим основних података о Друштву, информација о неким његовим акцијама и књигама које је објавило, ту су у целини могли да се виде и преузму сви бројеви листа *Торлак*. Било је више позитивних реакција на сајт, од којих је једна објављена и у листу *Торлак*. Никифор Рељић из Београда свом познанику, потпредседнику Друштва, Властимиру Николићу послао је 17. фебруара 2006. године преко имејла Друштва електронску поруку:

Здраво Власто, ево мало сам прегледао ваш сајт и пријатно сам изненађен!

Нама, који смо Торлачију осјетили на прави начин, видјевши и дотакнувши дио традиције, оваква презентација на интернету значи јер можемо и друге упутити да вас посјете и диве се...

Велики поздрав из Београда од Ирене, моје дјевојке, и мене.

Ники⁵¹⁷

Међутим, 15. јуна 2007. године на имејл Друштва стигла је крајње негативна, вулгарна порука (као субјект поруке стављен је сајт Друштва), коју је послао неки бугарски националиста. Пошто она лепо илиструје једно гледање на торлачки идентитет, конкретно на постојање Завичајног друштва Тимочана-Торлака, овде се, у преводу с бугарског, даје у целини:

Мајку вам погану, шумадијску. Дођите у трнски и софијски крај да видите торлачку нацију, лајна српска! Да ли само Београд треба да остане од ваше жалосне провинције са претензијом на државу, па да вам дође памет у куваним тиквама, несрећници? И Београд смо опет ми, Бугари, градили, као што смо градили и Ниш, Пирот, Лесковац, Врање, иначе ни престоницу не би сте имали. Али не брините, ми ћемо га ускоро опет узети, а ви ћете делити праву српску Раишу и албанско Косово са Шиптарима, помијари жалосни. Колико и да

⁵¹⁶ Дејан Недељковић, *Интернет презентација Торлачког друштва*, „Торлак“, бр. 4, Минићево, 1. јул 2005, стр. 1-2; Ј.Ј., *Торлаци на интернету*, „Тимок“, бр. 3081, Зајечар, 9. септембар 2005, стр. 5; Дејан Недељковић, *Сајт www.torlak.org.rs поново доступан*, „Торлак“, бр. 25, Минићево, 1. март 2011, стр. 2.

⁵¹⁷ Дејан Крстић, *Реакција на сајт*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 2.

вас тресе југоносталгија за великом Србијом [реч Србија са малим почетним словом], остаћете нејј...нија нација у Европи, и уместо да правите торлачку, шопску или какву не већ измишљену нацију од бугарског народа, побрините се за ваше земље у Црној Гори, Расу и Босни и не тражите туђе територије и становништво, јер пређосте и Турке у лакомости и охолости. Ј...те си циганске мајке, ђубрад омражена.⁵¹⁸

Пошто је ова порука одличан материјал за ову дисертацију, размишљао сам, зарад добијања још материјала, да уђем у дијалог са њеним пошиљаоцем и подстакнем га да још прича о теми Торлака. Ипак, с обзиром на то да је у поруци изузетно велики негативни набој, од тога сам одустао.

Медијски наступи на Телевизији Зајечар, а такође и на Радио-Зајечару, зајечарској Телевизији *Фира* и зајечарском радију *Магнум*, умногоме су помогли разбијању фаме о некој врсти сепаратизма и, како су то осећали припадници многи неторлаци у Зајечару, тежњи некаквој *Торлачкој републици*. Више пута сам на локалној телевизији говорио о погрешности оваквог погледа на Друштво. Честим појављивањем са конкретним позитивним резултатима и због егзотичности дијалекта, који се у листу *Торлак* пласира и кроз шаљиве текстове, до данас се однос према Друштву потпуно изменио. У етнокултурно мешовитој зајечарској средини данас на Друштво углавном сви гледају са симпатијом.

Од самог почетка ревитализације Друштва, са листом *Торлак*, акцијама и медијским наступима, почиње да расте и број чланова⁵¹⁹. Тренутно броји педесетак чланова који мање-више редовно плаћају чланарину, а много је више оних који се интересују да добију лист *Торлак*.

Сарадња са другим удружењима, институцијама и појединцима. Остварујући своје циљеве и бавећи се поменутиим активностима, Завичајно друштво је развило сарадњу са више институција и удружења. Оне су, кроз сарадњу са Друштвом, допринеле институционалном афирмисању торлачког идентитета. Друштво су помагале углавном институције и удружења у којима водећу улогу имају људи који су носиоци торлачког идентитета и мање-више учествују у раду Друштва. Ове институције су радом или финансијским средствима помагале реализовање акција Друштва.

Институције и удружења са којима је Друштво сарађивало можемо поделити према њиховој локацији:

1. институције и удружења из Минићева: Основна школа (Подручно одељење Основне школе *Дубрава* из Књажевца), Библиотека (подручно одељење Народне библиотеке *Његош* из Књажевца), Ловачко удружење *Минићево*, Месна заједница Минићево, Завичајни клуб *Леденица*.

2. институције села у околини Минићева: Савети Месних заједница Витковац, Мали Извор, Врбица, Ново Корито, Јаковац.

3. институције села у околини Зајечара: Савет Месене заједнице Грлиште.

4. институције и удружења из Књажеваца: Општина Књажевац, Народна библиотека *Његош*, Завичајни музеј, Туристичка организација општине Књажевац, Дом културе, Удружење риболоваца *Бели Тимок*, Удружење

⁵¹⁸ Моја документација о раду Завичајног друштва.

⁵¹⁹ Славољуб Петровић, *Повећан број чланова*, „Торлак“, бр. 3, Минићево, 1. јануар 2005, стр. 2; Славољуб Петровић, *Повећан број чланова*, „Торлак“, бр. 4, Минићево, 1. јул 2005, стр. 2; Славољуб Петровић, *Враћање поверења*, „Торлак“, бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 2.

предузетника општине Књажевац, Телевизија Књажевац, Нове књажевачке новине.

5. институције и удружења из Зајечара: Факултет за менаџмент *Мегатренд* универзитета, Регионална привредна комора, Удружење Новокорићана, Историјски архив *Тимочка крајина*, Матична библиотека *Светозар Марковић*, Народни музеј, Тимочка телевизија и радио, Телевизија *Фира*, лист *Тимок*, Градска управа Зајечар.

6. институције и удружења у северозападној Бугарској: Торлачко друштво *Ждрепче*, Општина Белоградчик, Друштво за заштиту природе Белоградчик, Читалиште *Развитак* Белоградчик, Читалиште *Христо Ботев* Чупрење, Општина Чупрење, Историјски музеј Чипровци, Општина Чипровци, Привредна комора Видин.

Осим неких већ поменутих институција, лист *Торлак* је помагало и десетак приватних фирми, које такође углавном држе Торлаци. Највећи број је из Зајечара, а остали су из Минићева, Књажевца и Бољевца. Финансијски су Друштво, задовољни његовим радом и резултатима и емотивно заинтересовани за конкретне акције, помагли и неки појединци из Минићева, Зајечара и Београда.

Сл. 64. Братислав Ђорђевић, председник Регионалне привредне коморе у Зајечару до маја 2012. године, у свом кабинету (на столу испред увек је било неколико бројева листа "Торлак" за госте)

V5a-VI. Субјективна мишљења о Завичајном друштву

За потребе овог рада од неких казивача су приликом теренских разговора тражена субјективна мишљења о постојању и раду Завичајног друштва.

С обзиром на то да је, чланком у листу *Политика*, у локалној средини најбурније реаговао на оснивање Друштва 1997. године, тачније на коришћење територијалног назива *Торлачија* у вези са оснивањем, разговор је обављен са Миодрагом Димитријевићем из Заграђа (Заг-1). Он објашњава да је реаговао због страха од сепаратизма, који је у то време још увек био актуелан због распада Југославије. Каже да је, такође, реаговао и на стварање влашке странке 1991. године. Бојао се у то време да би свака етнокултурна група у околини Зајечара могла да направи своје партије. Сада, десет година после, он мисли да његов страх

није био оправдан, види да рад Друштва није везан за политичке амбиције и симпатичан му је (чак је и писао за лист *Торлак* и, као дародавац иконе манастиру Суодол, учествовао у прослави десетогодишњице постојања Друштва). (тр. V5a-1) У вези са учешћем Друштва у прекограничној сарадњи и са оснивањем торлачког друштва у Белоградчику, казивач не види никакву опасност уколико је све на нивоу науке и регионалне сарадње. У свету је сарадња тренд, и источна Србија би, као својеврсно *слепо црево*, требало да користи културну блискост са пределима у суседним земљама и развија комуникације ради развоја свих области живота. Али, под условом да се не угрожава интегритет земље. Он каже да се његово мишљење сада, после десет година, променило, јер је видео да ту нема политичких амбиција и тежњи ка сепаратизму и парчању Србије. Пита шта фали некоме да истовремено буде Торлак и Србин. (тр. V5a-2)

Разговори на терену са становништвом средњег Тимока које нема везе са институционалним испољавањем торлачког идентитета, садржали су и питања да ли су чули за Завичајно друштво Тимочана-Торлака и шта мисле о њему, а такође и да ли је позитивно или негативно то што на торлачкој основи Друштво учествује у пограничној сарадњи и сарађује са Бугарима (с обзиром на то да, од стране појединаца у Зајечару, има негативних инсинуација поглавито у вези са овом сарадњом).

Један казивач из Ошљана (Ош-2) каже да зна за Завичајно друштво и чуди се због питања да ли је добро што постоји - оно је, по њему, добро јер зближава људе, корисно је. Не сматра да је лоше, већ, напротив, добро је и то што у Белоградчику постоји торлачко удружење и што се с њим сарађује. То је позитивно и за једне и за друге, јер се ту људи упознају, друже и размењују искуства. (тр. V5a-3) Други казивач из Ошљана (Ош-3) каже, такође, да зна за Завичајно друштво, каже да је одлично то што оно постоји, јер се оживљава нешто у замрлом крају. Добро је да се нешто организује, да се одржавају прославе на нивоу целог краја. Сарадња са Торлачким друштвом у Белоградчику је, по њему, добра, јер је добро да људе везује пријатељство, да међусобно гостују и да се друже, поготово због тога што их дели граница. Њихова повезаност нипошто није штетна за Србију, није штетна ни за једну ни за другу страну. Људи с обе стране границе исто размишљају и имају исте жеље за контактом, али, на жалост, с времена на време политика их раздвоји. (тр. V5a-4) Казивачица из Селачке (Сел-7), која зна за постојање Завичајног друштва, каже да је добро што оно постоји, јер пружа могућност да се људи упознају. Њен унук са родитељима живи у Београду, и када буде долазио у село неће знати своје рођаке, браћу и сестре. На сусретима које организује Завичајно друштво моћи ће да упозна своју родбину. Она мисли да нема ничег штетног у сарадњи са Торлачким друштвом из Белоградчика. (тр. V5a-5) Казивачица из Ошљана (Ош-5), на питање да ли зна за Завичајно друштво, каже да сваке године учествује у манифестацији *Торлачко вече* и да јој се то веома свиђа, додајући: *Једном да се зна да смо тај крај. И да се дружимо, људи, и да смо гостопримљиви, и све.* (тр. V5a-6)

Један казивач из Јаковца (Јак-2) Завичајно друштво види као покушај ревитализовања демографски и привредно девастираног краја, али сматра да се оно појавило када је за оживљавање овог краја већ било касно. Праве шансе су биле реализације идеја које су постојале шездесетих година XX века да се у овом крају изграде привредни објекти, али то није учињено. Делујући само на културном плану, Друштво не може да учини много. Казивачу не смета сарадња

имеђу завичајних торлачких друштава, српског и бугарског, напротив, отворен и жељан нових информација, спреман је и лично да учествује у таквој сарадњи. (тр. V5a-7) Јеромонах Јустин, старешина манастира Суводол код села Селачка (Сел-5), потврђује да зна за Завичајно друштво и за лист *Торлак*. Сматра да постојање овог удружења није ништа лоше, није лоше за Србију, јер се људи окупљају и исказује се културно богатство. Не сматра опасношћу ни постојање Торлачког друштва у Белоградчику и сарадњу с њим, јер је за њега веома позитивно то што се народи повезују. Он сматра да не треба да смета ако неко има потребу да нешто искаже на миран и културан начин. Смета ако неко чини нешто негативно. (тр. V5a-8) Казивачи из Врбице (Врб-1,2) знају за Завичајно друштво и кажу да треба да постоји. Један од њих (Врб-1) каже да је за њега најважније то што Друштво организује сусрете са људима из Бугарске. Други (Врб-2) каже да треба да се одржава интензивна сарадња између два торлачка завичајна удружења у Минићеву и Белоградчику: *да се зближи народ*. Један од њих (Врб-1) каже да је лист *Торлак одличан*. (тр. V5a-9) Казивачи из Јаковца (Јак-4,5,6) кажу да знају за Завичајно друштво и да је лепо што оно постоји, јер се бави неговањем традиције. Сматрају да са завичајним удружењем у Белоградчику обавезно треба да се сарађује, јер је нормално да сарадња постоји. (тр. V5a-10)

Казивач из Трновца (Трн-1) каже да зна за постојање Завичајног друштва. Добро је што оно постоји, јер се бави очувањем традиције. Посао на очувању традиције је важан, јер се она са млађим генерацијама губи, на пример говор. Већ његова генерација и друге које су се одселиле, примају другачији говор. Они који имају додир са селом, можда нешто и знају о традицији, а остали не. Сматра да треба да се сарађује са Торлачким друштвом у Бугарској, али сматра, на основу телевизијске емисије о Каракачанима у Бугарској, за које мисли да су Торлаци, да Торлаци у Бугарској нису сродни са Торлацима у Србији. (тр. V5a-11) Казивачи из Трновца (Трн-5,6,7) кажу да знају за Завичајно друштво. Један од њих (Трн-5) зна да га је основао Драги Петровић, Баја Џора. Кажу да је добро што постоји, јер је добро да се бави прошлосћу. Са завичајним друштвом у Белоградчику и Бугарима уопште треба да се сарађује. То тврде уз уверење да са свим људима треба сарађивати. (тр. V5a-12)

Ефекат постојања Завичајног друштва у смислу промоције торлачког идентитета и знања о њему може се видети из неких казивања добијених приликом истраживања у Заглавку. Казивач из Доње Каменице (ДКам-1), на питање о идентитету људи његовог краја, каже да је *Торлак*, да је чуо да су људи његовог краја Торлаци. То није нешто што се причало у селу, већ се чује с стране. Каже да га веома интересује лист *Торлак* који излази у Минићеву, и који воли да прочита. Први пут он је реч Торлак чуо у Београду, када је био на институту *Торлак*. У свом крају није чуо да људи говоре да су Торлаци. У селу то нико није причао и он као дете није знао ту реч. Не зна шта та реч значи, али каже да није погрдна, да није нешто што је за стид, она се једноставно користи за категоризацију људи (он је упоређује са речју *Буџак*). Торлаци су, по његовом мишљењу, од Зајечара до Калне. Минићевски део је центар овог подручја, тамо се и објављује новина *Торлак*. На питање да ли себе сматра Торлаком, он каже да не зна какав је то прави Торлак, да би могао да процени себе у том смислу. Сматра да је његов крај торлачки, па и себе због тога сматра Торлаком. Иначе, људи његовог краја немају везаност за овај идентитет. (тр. V5a-13) Казивач из Локве (Лок-5), на питање да ли има Торлака у Бугарској, упућује на Завичајно друштво у

Минићеву, које, по његовом мишљењу, о томе има информације (тр. V5a-14). То значи да је он о постојању Торлака с друге стране границе начуо захваљујући ативностима Завичајног друштва. Казивачица из Видовца (Видо-6), на питање да ли је реч Торлак погрдна, каже да *уопште није*. То темељи на свом искуству да је на радију била емисија у којој је учествовао неко из Зајечара *који лепо пише те књиге на торлачки језик и каже да је то чисто српски*. (тр. V5a-15)

У оквиру разговора за потребе овог рада питања шта мисле о Завичајном друштву и о његовој сарадњи са Бугарима, као и о негативним инсинуацијама везаним за ову сарадњу, питани су и људи који учествују у институционалном подржавању торлачког идентитета.

Братислав Ђорђевић, један од најистакнутијих промотера торлачког идентитета и помагача Завичајног друштва (Зај-1), сматра да је Друштво позитивна ствар везана за неговање торлачког имена, културе, традиције. Наглашава да оно има углед и ван торлачког краја (мисли вероватно на Зајечар), и доприноси да Торлаци буду цењени од других, јер, ако неко има самопоштовање, поштоваће га и други. Он одбацује било какву врсту негативних конотација везаних за однос торлачког и националних идентитета, које је чуо само издалека. Сматра да је мишљење из којег проистичу такве инсинуације декадентно и погрешно. Неговање торлачког идентитета нема никакве везе са питањима државе и политике. Нормално је и представља и неку врсту предности. Он се апсолутно национално осећа као Србин. Објашњава да је истовремено и Србин и Торлак. За илустрацију овог свог односа узима пример из Војводине: Срби из Војводине Србе из централне Србије називају Србијанцима, а себе разликују као Сремце, Бачване и Банаћане. Народу краја из којег је, по његовом мишљењу, не нуди се превише могућности за избор регионалног идентитета - нуди се шири идентитет Тимочани и ужи Торлаци. Значи, по њему, људи овог краја на најширем плану су Срби, на средњем Тимочани, а на најужем Торлаци. Са дозом шале каже да бугарски Торлаци уче од Торлака-Тимочана у вези са институционалним исказивањем торлачког идентитета. Упоређује их са Заглавчанима и Буцаклијама, којима се свиђа како се торлачки идентитет негује у Тимоку, али немају кохезиону снагу да тако нешто изведу у пракси. Према томе, по препознатљивости и истицању припадности, Минићево је својеврсни центар торлачког краја, и можда, а то каже са дозом шале и са смешком, и Бугари признају такву ситуацију и они почну да гравитирају ка Минићево. На информацију да и њих у Бугарској оптужују што су блиски са Србима, он каже да је реч о застарелом мишљењу, својственом неким старијим генерацијама, да су такве оптужбе с обе стране границе веома неосноване и бесмислене, поготово због предстојеће *европеизације*, где ће чак бити и позитивно што припадници два суседна народа имају исти регионални идентитет. Изражавање торлачког идентитета и веза са Бугарима по том основу, по њему, нема никакву политичку конотацију. (тр. V5a-16)

Бранимир Божиновић из Књажевца, пореклом из Кожеља код Минићева (Кож-5), који је, као што ћемо видети, једном удружењу дао име *Торлак*, и поштвалац је Завичајног друштва Тимочана-Торлака и листа *Торлак*, за који је и писао, на постављена питања о смислу Завичајног друштва, одговара прво износећи своја искуства са семинара у Словенији где је у Птујском крају упознао људе који наглашавају своју припадност малој области *Прлекција*, и у савременој Словенији, која је чланица Европске уније, имају наклоност друштва због тога.

Њега назив *Прлекџа* асоцира на назив *Торлачџа*, а назив за људе овог простора *Прлекџе* подсећа на Торлаке. Он наглашава да се у Европској унији разноликост посебно цени и финансијски стимулише. Сматра да је то велика тековина Европе, која је, по њему, центар светске цивилизације. Сматра да треба извући из садржаја назива Торлак све што је добро и употребити у даљем развоју. Пре свега помиње говор, а жали што препродавци масовно откупљују етнографске предмете, од којих треба правити у селима мале музеје, које треба показивати туристима (у циљу економске добити). Такву праксу је такође видео у Словенији. Мисли да такве потенцијале треба сачувати и да ће први новац који дође из Европске уније бити усмерен управо на културну сарадњу са суседним Бугарима у оквиру пограничне сарадње, пре свега на пољу културе, а потом и на пољу економије. Није до сада наишао на негативне инсинуације у вези са сарадњом с Бугарима. Сматра да је добро што су и они направили завичајно удружење и што желе да сачувају традицију (он оснивање удружења, дакле, повезује са очувањем традиције). Треба истражити или свако за себе или чак и заједнички и етно и друге потенцијале и кроз пограничну сарадњу их ставити у функцију напретка. Помиње као могућност и невладину организацију Евро-регион *Стара планина* (у коју су укључене четири општине са српске и седам општина са бугарске стране, које захватају реон Старе планине). Он је за повезивање народа. (тр. V5a-17)

Члан Друштва Милан Јеленковић из Јелашнице (Јела-1) каже да је Друштво *одлична ствар*, односно *то је много лепа ствар*. Као аргумент наводи да постоје и друга завичајна удружења, на пример Удружење Тимочана и Крајинаца у Београду, или завичајна удружења везана за неке крајеве - крагујевачки крај, крушевачки крај, Београд. На основу онога што зна о раду Друштва из листа *Торлак*, он каже *да су то добри потези*, односно *да је то стварно добро и да тако треба*. Предлаже да се сарадња Друштва, која је тренутно, по њему, највише са Бугарима, прошири и на грађане Србије, углавном млађе, да се анимирају они који су се одселили из торлачког краја. Он објашњава да је његов разлог за чланство то што воли учешће у раду за општу ствар, па је, због тога, и редован члан Црвеног крста и Друштва нумизматичара Србије. (тр. V5a-18)

Веома активни члан Друштва и члан његове Скупштине и Надзорног одбора Борислав Станојевић из Зајечара, пореклом из села Ошљане (Ош-1), каже да је активан у Друштву зато што је љубитељ позитивног дружења људи (није присталица негативног удруживања). Такође и због тога што се Друштво бави и очувањем традиције овог краја, а њему је до тога стало јер је ту рођен. Стало му је до тога да се очува наслеђе овог краја. Воли да и ту постоји завичајно удружење, као што, на пример, постоји удружење Врањанаца у Београду. Постоји и удружење Тимочана у Београду, али он је заинтересован за Торлачко друштво зато што је уже и везано за његов минићевски, у ужем смислу тимочки, крај. Жеља му је не само да се очува наслеђе, већ и да се нешто учини и за привредно оживљавање овог краја (Друштво је имало деловања и у том правцу). Позитивно је и дружење, да се људи упознају, а неки људи су се, захваљујући сусретима у организацији Друштва, видели и после тридесет-четрдесет година. Он је, као човек, склон дружењу, због тога је, на пример, члан и чак две пензионерске организације - у Зајечару где живи и у Минићеву као свом завичају. И једни и други га позивају на скупове, а он ужива у томе да се одазове и допринесе масовности позитивног окупљања. Сматра да није штетно повезивање са Бугарима по торлачкој линији, јер треба да се негује свако повезивање које је у

основи позитивно. Ово повезивање може да допринесе и одговорима о пореклу људи овог краја, а може да има неке ефекте и у привреди. Било би веома добро да плод сусрета људи с обе стране границе резултира и у овом смислу. Он не сматра да је ово повезивање штетно за Србију, јер се из досадашњег деловања Друштва види да у његовом раду нема никаквог сепаратизма, ничег штетног, лошег и негативног. Он не види да је испољавање локалних етнокултурних карактеристика нешто лоше. Не би учествовао у његовом раду ако би осетио нешто негативно. (тр. V5a-19)

Казивач Виден Марковић из Малог Извора (МИ-1), члан Завичајног друштва, каже да је Завичајно друштво позитивна ствар, јер ради на одржавању једног *народа* и његових традиција, *народа* који је у изумирању Рад Друштва упоређује са радом на очувању неке ретке животињске врсте. Оно преко свог листа *Торлак* износи податке о овом крају. Треба да постоји да би повезивало људе овог краја, да би омогућавало да се окупљају на заједничким прославама. Не види да је сарадња са Завичајним друштвом у Белоградчику нешто што штети Србији и наводи да у белоградничком крају има пријатеље и родбину. У истом смислу је добар и гранични Сабор на Кадибогазу, који је, по њему, јединствен на Балкану. (тр. V5a-20)

Драгослав Јовановић из Јаковца (Јак-3), чији је син Бошко Јовановић једно време био председник Управног одбора Завичајног друштва, каже да зна за Друштво, јер је у њему активан и његов син. Сматра да је постојање оваквог друштва позитивно, јер ствара могућност за окупљање и дружење људи. На питање да ли треба да се сарађује са Торлачким друштвом у Белоградчику, он каже да су сви људи исти, али их политика завађује. Наводи да је пре Другог светског рата ишао пешице на гранични Сабор на Кадибогазу. Али дешава се да политика, због разних користи, посвађа људе и да се међусобно мрзе, на пример, Срби и Бугари. Требало би да буду слога и мир. (тр. V5a-21)

V5б. Сеоски идентитети и њихова повезаност са Завичајним друштвом Тимочана-Торлака

У области Тимок (Бели Тимок са околним планинским падинама) уочава се веза између Завичајног друштва Тимочана-Торлака и сеоских идентитета. Сеоске идентитете и Друштво повезују следеће чињенице:

1. Друштво је у почетку било замишљено са сеоском структуром (приликом стварања прве скупштине Друштва пазило се да преко својих представника буду заступљена сва села бивше општине Минићево, а планирано је да у сваком селу буде организована подружница Друштва)

2. исти људи учествују у афирмисању сеоских идентитета и раду Друштва

3. манифестације сеоских и торлачког идентитета у оквиру Друштва често су исте (на оба нивоа се задовољавају исти пориви)

4. постоји повезаност једног (и јединог у овом крају) сеоског удружења и Друштва

V5б-1. Организовани сусрети и дружења земљака

Као што смо видели, једна од главних делатности Друштва јесте окупљање људи из Завичаја једном годишње на манифестацији *Торлачко вече* (до сад

одржавана у Витковцу, Минићеву, Малом Извору, Врбици, Јаковцу и Грлишту). И на самим овим окупљањима људи из истог села групишу се седећи за посебним столовима. Осим тога, на свим забавама, осим у Минићеву, било је највише гостију из самих села у којима се одржавају, тако да су оне биле и својеврсне сеоске забаве, врхунски друштвени догађаји у сеоским срединама.

Међутим, манифестације овог типа нипошто нису новина за овај крај. Оне имају много заједничког са сеоским свадбама и испраћајима у војску, који су до краја 80-тих година XX века интензивно прослављани у домовима културе, и који су били прилика за сусрете расељених припадника истог села (данас више скоро да нема таквих прослава по селима). Порив за сусретом са земљацима је задовољаван и приликом сусрета на сеоским заветинама и првомојским уранцима. Такође и на пет минићевских вашара. Али, као резултат носталгије одсељених људи из овог краја, организују се у селима и окупљања и на основу припадности селу. Организоване су манифестације *Дреновачко вече*, *Врбичко вече*, *Сусрети генерација* у Трновцу. Податке имамо о *Дреновачким вечерима* из чланка Славољуба Јеленковића, једног од организатора ове манифестације⁵²⁰:

Ова манифестација је одржавана пет година, од 1984. до 1988. године. Циљ је био да се једанпут годишње у сали Задружног дома у селу окупе Дреновчани на заједничко дружење уз причу, песму, музику и трпезу. Иницијативу за одржавање покренула је омладина села, која је формирала Организациони одбор. Свим Дреновчанима, где год они били одсељени на територији Србије, а и онима који су на други начин везани за ово село, послати су позиви. За прво *Дреновачко вече* сала Задружног дома у Дреновцу била је пуна. На зидовима су биле карикатуре аутора Градимира Првуловића Гаце, Дреновчанина, које су одсликавале актуелни тренутак у пољопривреди и на селу. Председник Организационог одбора је одржао кратак говор и отворио вече, а онда је кренула музика и послуга са служењем јела и пића. Многи Дреновчани се дуго нису видели, па су имали прилике да међусобно попричају где и како живе, какве породице имају, какви су им планови у животу. Ради забаве организована је и лутрија. Славољуб Јеленковић је за ту прилику саставио шаљиве стихове о Дреновчанима и њиховим згодама и присутнима их је отпевао уз арију *Рапорт веселе вечери* Радио Београда. На исти начин дружење је понављано и следеће четири године. Градмир Првуловић Гаца је направио и амблем ове манифестације, на којем су њен стилизован назив и симболичне представе Тимока, планине Тупижнице, залазећег сунца и мотива народне шаре. Поводом *Дреновачких вечери* штампане су заставице, амблеми, налепнице и значке, а поводом трогодишњице одржавања и захвалнице, које су подељене најистакнутијим организаторима манифестације. Поводом петог одржавања објављена је књига *Дреновачке вечери*, аутора Славољуба Јеленковића, која садржи кратак историјат села, одштампан амблем манифестације, позив Организационог одбора за прво Вече, и све, за пет година написане, стихове *Дреновачке згоде*. Касније, због кризе у земљи, интересовање је опало и престаје се са одржавањем ове манифестације. Описујући је, Славољуб Јеленовић, аутор чланка, каже: *Носталгија за завичајем је још увек постојала, али...*, чиме директно открива смисао ове забаве: у основи организовања овог скупа је *носталгија* оних који су се иселили из родног краја.

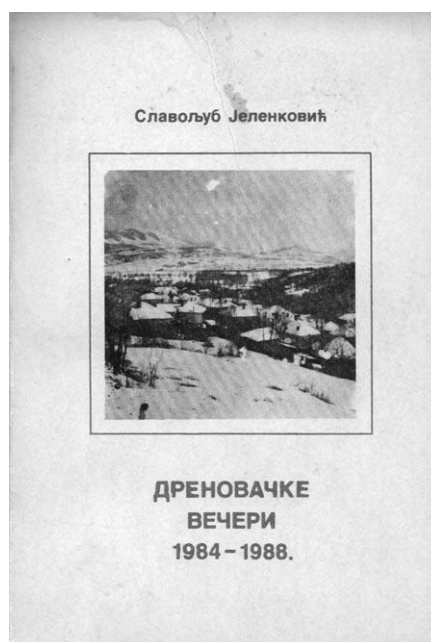
⁵²⁰ Славољуб Јеленковић, "Дреновачко вече", "Торлак", бр. 16, Минићево, 1. април 2009, стр. 14-15.

Сл. 65. и 66. Детаљи са „Дреновачких вечери“

Сл. 67. Амблем „Дреновачких вечери“

Сл. 68. Књига посвећена манифестацији „Дреновачке вечери“

Ако потражимо везу манифестације *Дреновачке вечери* са Завичајним друштвом, налазимо следеће. *Торлачко вече* је забава потпуно истог типа, у њеној основи је исти код размишљања. Уз то, неки од организатора *Дреновачких вечери* истакнути су чланови Завичајног друштва. Градимир Првуловић Гаца је направио знак *Дреновачких вечери*, а направио је и први знак и вињету Завичајног друштва. Он је на првој сеоској манифестацији у Дреновцу излагао своје карикатуре, а приликом оснивања Друштва учествовао је на ликовној изложби посвећеној овом догађају. Друштво је објавило његову збирку карикатура Торлака. И не само преко Друштва, он је своју приврженост овом крају исказивао и кроз изложбу *Моји Тимочани-Торлаци у карикатури* приликом отварања обновљене зграде некадашњег Среског начелства у Минићеву⁵²¹. Један од организатора *Дреновачких вечери* Славољуб Јеленковић, који је писао шалјиве стихове, певао их и касније

⁵²¹ Властимир Николић, *Отварање нових објеката у Минићеву*, „Торлак“, бр. 3, Минићево, 1. јануар 2005, стр. 4-5.

објавио у виду књиге поводом петогодишњице ове манифестације, аутор је неколико текстова о Дреновцу и другим селима у листу *Торлак* и члан је Скупштине и један је најактивнијих чланова Завичајног друштва. Своју наклоност према овом крају он је исказао и коауторством у монографији Ловачког удружења *Минићево*, објављеној 2004. године⁵²².

Године 2004, 31. јануара, у Трновцу је промовисана монографија Трновца, а то је искоришћено и да се, после много година одржи сусрет Трновчана који је раније одржаван под именом *Сусрети генерација*. Овога пута у сеоском дому се окупило око 200 људи.⁵²³ Аутор монографије, а и организатор овог скупа је Небојша Симеонових, члан Скупштине Друштва и аутор неколико текстова у листу *Торлак*.

Иако ван институционалног нивоа, на интерактивном нивоу су, на основу припадности селу Ошљану, са истим мотивима, ради дружења земљака уз трпезу, организовани и много ужи скупови, незванично названи *Дружења Ошљанаца*. Идеја за оснивање ових дружења је проистекла из неколико година организованих дружења десетак-петнаест људи из Зајечара, пореклом из Ошљана, у које су укључени и неки ошљански зетови и други пријатељи из торлачког краја. Окупљали су се једанпут до два пута годишње на викендицама неких од њих у околини Зајечара и дружили уз богату трпезу и песму. Родила се идеја да се дружења прошире и да се одржавају у самом селу. Тако су она и одржана 1. априла и 7. октобра 2007. године у засеоку Ошљана Старо Село. Окупљали су се у једном домаћинству, у природном амбијенту, уз ракију и печење јагањаца, а потом се дружење настављало уз трпезу и песму у Задружном дому. Први пут се окупило 25 Ошљанаца и ошљанских зетова, уз два госта пореклом из околних села. Други пут је било 35 људи, а од тога седам гостију са стране, пореклом из околних села. Организатори скупова били смо ја и Борислав Станојевић.⁵²⁴ Са овим дружењима се престало због инсистирања неких учесника да се она одрже и у другим засецима Ошљана (прорадио је и засеоски идентитет!) и преузимања обавезе, коју нису испунили, да их они организују. Веза са Завичајним друштвом, осим истог начина окупљања по регионално-идентитетској основи, опет су људи. Осим мене, председника Завичајног друштва, ту је организатор био и Борислав Станојевић, члан Скупштине Друштва, један од његових најактивнијих и најистакнутијих чланова, аутор неколико чланака у листу *Торлак*. А и гости са стране углавном су били активни чланови Завичајног друштва.

Иначе, осим на сеоском нивоу, забаве су, као опробан модел провода, организоване у Минићеву и поводом Светог Саве, школске славе, под називом *Светосавски бал*⁵²⁵. На њима су такође често гости груписани по сеоској припадности. Организатор је, у име школе и Месне заједнице, Миодраг

⁵²² Небојша Ристић, Славољуб Јеленковић, *105 година Ловачког удружења „Минићево“*, Минићево 2004.

⁵²³ Властимир Николић, *Промоција монографије и сусрети генерација*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 6

⁵²⁴ Дејан Крстић, *Дружење Ошљанаца*, „Торлак“, бр. 9, Минићево, 1. јун 2007, стр. 6; Дејан Крстић, *Ошљанци опет организовали своје дружење*, „Торлак“, бр. 11, Минићево, 1. јануар 2008, стр. 9.

⁵²⁵ Властимир Николић, *Десети светосавски бал*, „Торлак“, бр. 4, Минићево, 1. јул 2005, стр. 5. Миодраг Миленковић, *Поводом десетогодишњице Светосавског бала у Минићеву*, „Торлак“, бр. 4, Минићево, 1. јул 2005, стр. 12; Властимир Николић, *Девети светосавски бал у Минићеву*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 5.

Миленковић, бивши наставник, иначе члан Управног одбора Завичајног друштва, иницијатор и организатор манифестације *Торлачко вече*, иницијатор повезивања Друштва са институцијама у Београдчику.

V56-II. Изградња и обнова објеката у селу

Евидентно је да се људи који су активни у Завичајном друштву, у насељима из којих су родом или у њима живе, ангажују око изградње нових и обнове старих јавних и комуналних објеката у својим селима. Први председник Завичајног друштва Божин Јовановић ангажовао се на обнови више објеката у свом селу Новом Кориту, а такође и на обнови Основне школе у Минићеву 2010. године. Михајло Марковић, својевремено потпредседник и председник Завичајног друштва, а данас његов члан Скупштине и активни члан, аутор неколико чланака у листу *Торлак*, као председник Месне заједнице Селачка од 2004. до 2008. године ангажовао се на комуналном уређењу села⁵²⁶. Небојша Симеоновић, саветник на Факултету за менаџмент у Зајечару, члан Управног одбора и помагач Завичајног друштва, аутор неколико чланака у листу *Торлак*, пореклом из Трновца, у свом селу је иницирао и спровео изградњу новог дубинског водовода⁵²⁷. Осим тога он је био активан и у обнови зграде основне школе у Минићеву. Драган Благојевић, члан Скупштине и активни члан Завичајног друштва, обезбедио је као поклон зграду за Етно-кућу у Минићеву и спровео њену обнову (галеријски простор са малом етнографском поставком), а доста се ангажовао и у обнови Зграде некадашњег Среског начелства у Минићеву. Идеју о обнови Начелства је промовисао још 1986. године, а 2004. је извршена средствима америчке невладине организације ЦХФ уз организацију Месне заједнице⁵²⁸. Миодраг Миленковић, члан Управног одбора Друштва, идејни творац и организатор *Торлачких вечери* (и *Светосавског бала*), иницијатор уласка Друштва у прекограничну сарадњу, дугогодишњи је члан Савета Месне заједнице Минићево, преко којег се, између осталог, активно ангажује и на комуналном уређењу овог насеља. Активни члан Друштва, иницијатор и организатор одржавања *Торлачке вечери* у Малом Извору, Славољуб Божиновић, као челник групе грађана *Мали Извор*, од 2008. до 2014. године био је председник Савета Месне заједнице овог села и остварио изузетне резултате у његовој комуналној изградњи⁵²⁹. Зорица Цветковић, чланица Управног одбора Друштва, једно време управница Основне школе у Минићеву,

⁵²⁶ Михајло Марковић, *Асфалт до гробља - обавеза према прецима*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 3; Властимир Николић, *Вредни Селачани*, „Торлак“, бр. 4, Минићево, 1. јул 2005, стр. 3.

⁵²⁷ Дејан Крстић, *Ускоро воде на претек*, „Торлак“, бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 3; Небојша Симеоновић, *Вода извор живота*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 7.

⁵²⁸ Дејан Крстић, *Завршено реновирање зграде некадашњег начелства*, „Торлак“, бр. 1, Минићево, 1. мај 2004, стр. 3; Драган Благојевић, *Етно-кућа у Минићеву*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 13; Дејан Крстић, *Свечано отварање нових објеката*, „Торлак“, бр. 3, Минићево, 1. јануар 2005, стр. 1; Властимир Николић, *Отварање нових објеката у Минићеву*, „Торлак“, бр. 3, Минићево, 1. јануар 2005, стр. 1.

⁵²⁹ Бобан Петровић, *Поправљен кров на Задружном дому*, „Торлак“, бр. 24, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 18; Бобан Петровић, *Постављена нова звонара*, „Торлак“, бр. 24, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 18; Бобан Петровић, *Уређење корита реке и насипавање пољских путева*, „Торлак“, бр. 24, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 19; Бобан Петровић, *Насипавање путева кроз село*, „Торлак“, бр. 25, Минићево, 1. март 2011, стр. 3; Бобан Петровић, *Активности на уређењу водовода*, „Торлак“, бр. 25, Минићево, 1. март 2011, стр. 3.

ангажовала се на обнови старе школске зграде. Овој групи могу да додам и себе, јер сам у Ошљану, селу свог порекла, организовао обнову напуштеног култног места Свети Ђорђе и изградњу вењака на њему, а већ дуже време радим на томе да се препокрије и тиме спаси од пропадања стара школска зграда у овом селу.

V5б-III. Ангажовање на друштвеном и културном плану

Приметно је ангажовање активних чланова Друштва ван његових оквира у другим локалним организацијама. Братислав Благојевић, члан Скупштине друштва, активан је у Ловачком удружењу *Минићево*, где је од 2004. до 2008. године био његов председник и остварио његов изузетан узлет⁵³⁰. Славољуб Јеленковић, члан Скупштине Друштва, такође је веома активан у овој организацији. Драган Благојевић, поменути активан члан Друштва и човек који је активно радио на обнови Етно-куће и некадашњег Среског начелства, ангажује се у приређивању изложби минићевских уметника, и изложби о Минићевцима и Минићеву⁵³¹. Зорица и Славиша Цветковић, активни чланови Друштва, чланови његове Скупштине, она и члан Управног одбора, ангажују се око приређивања додатних културних садржаја у Основној школи у Минићеву (промоције књига, гостовање дечијих песника, светосавске прославе...). Михајло Марковић, потпредседник и други председник Друштва, члан његове Скупштине, у свом селу Селачка организовао је, поводом 200 година Првог српског устанка, постављање спомен-плоче локалном хајдуку Петру Арнаућину, учеснику устанка⁵³². Миодраг Миленковић, члан Управног одбора Друштва и члан Савете Месне заједнице Минићево, као што је већ речено, организатор је *Светосавског бала* у Минићеву⁵³³.

V5б-IV. Прикупљање података о прошлости села и објављивање чланака и монографија о њима

Приметно је ангажовање чланова Друштва и на прикупљању података о прошлости својих села и објављивању чланака и монографија о њима. Раније су у

⁵³⁰ Властимир Николић, *105 година Ловачког удружења „Минићево“*, „Торлак“, бр. 3, Минићево, 1. јануар 2005, стр. 6-7; Дејан Крстић, *Скупштина ловачког удружења „Минићево“*, „Торлак“, бр. 4, Минићево, 1. јул 2005, стр. 10; Четири чланка Братислава Ђорђевића у: „Торлак“, бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 10; Небојша Ристић, *Годишња скупштина Ловачког удружења „Торлак“*, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 12; Небојша Ристић, *Лов ловили ловци Србобрана и Минићева*, „Торлак“, бр. 8, Минићево, 1. фебруар 2007, стр. 10. и даље већи број чланака посвећеним ловству у листу *Торлак* до броја 11.

⁵³¹ Властимир Николић, *Прва изложба у Етно-кући*, „Торлак“, бр. 3, Минићево, 1. јануар 2005, стр. 5; Драган Благојевић, *Изложба Зорана Живковића у Сокобањи*, „Торлак“, бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 7; Драган Благојевић, *Стара лепотица у новом руху*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 4; Драган Благојевић, *Стара лепотица у новом руху*, „Торлак“, бр. 7, Минићево, 1. октобар 2006, стр. 4; Драган Благојевић, *Изложба о старом начелству у Белоградцику*, „Торлак“, бр. 8, Минићево, 1. фебруар 2007, стр. 3.

⁵³² Дејан Крстић, *Откривена спомен-плоча Петру Арнаућину*, „Торлак“, бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 7.

⁵³³ Властимир Николић, *Девети Светосавски бал у Минићеву*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 5; Весна Рајковић, *До зоре уз Бокана и „Тути-фрути бенд“*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 5; Властимир Николић, *Десети Светосавски бал*, „Торлак“, бр. 4, Минићево, 1. јул 2005, стр. 5; Миодраг Миленковић, *Поводом десетогодишњице Светосавског бала у Минићеву*, „Торлак“, бр. 4, Минићево, 1. јул 2005, стр. 12.

средњем Тимоку монографије села имала само села Горње Зуниче (1966), Кожељ (1969) и Врбица (1969), али је у њима, у маниру времена у којем су настале, акценат стављен на Други светски рат. Оне су у ствари круна једне шире акције писања хроника села са акцентом на овај период, које се данас као рукописи чувају у Историјском архиву *Тимочка крајина* у Зајечару и у Завичајном одељењу Народне библиотеке *Његош* у Књажевцу. Године 1997, са појавом монографије села Жлна, у овом крају, као последица носталгије за све пустијим и пропалијим селима, почиње нови талас писања и објављивања монографија села. Сасвим сигурно, ово подручје је једно од оних које у Србији предњачи у овом смислу.⁵³⁴

У овом таласу своје место има и Завичајно друштво. Оно је, као што смо видели, објавило две монографије села - Репушнице⁵³⁵ и Јелашнице⁵³⁶, а у припреми је монографија Селачке. Но, као и у претходним случајевима, приметно је да и у овом таласу значајну улогу имају истакнути чланови Друштва. Године 2003. монографију свог села Трновац објавио је, већ неколико пута поменути Небојша Сименовић⁵³⁷, члан Скупштине Друштва. Он је иницијатор и снимања, на основу ове књиге, 45-минутног филма *Трновац - село крај Тимока*, у продукцији Телевизије Зајечар. Исте године објављена је и монографија села Ново Корито, а један од три аутора је Божин Јовановић, први председник Друштва⁵³⁸. Године 2010. објављена је монографија Дреновца, а један од највећих помагача аутору и касније њен дистрибутер био је већ поменути Славољуб Јеленковић, члан Скупштине Друштва⁵³⁹. Славољуб Петровић, дугогодишњи секретар Друштва, 2010. године је објавио монографију Основне школе у Минићеву⁵⁴⁰. Дугогодишњи члан Друштва Драган Митић из Грлишта ради на монографији свог села. Аутори будуће монографије Селачке, биће Михајло Марковић, бивши потпредседник и председник, а сада члан Скупштине Друштва, и проф. др Борислав Првуловић, председник *Завичајног књижевног круга*, који ради у окуру Друштва. Монографију Ошљана припремамо Бора Станојевић, члан Скупштине и веома активан члан Друштва, и ја. Нас двојица смо, као коаутори, објавили и један рад о Ошљану⁵⁴¹. Сви поменути о својим селима објављују и чланке у листу *Торлак*. Поред њих има и других који за овај лист пишу чланке о својим селима: Зорица Цветковић, чланица Управног одбора, о школи у Минићеву, Саша Цветковић, активан члан Друштва, о свом селу порекла Петруша и месту живљења Минићеву, Властимир Николић, потпредседник Друштва, о Минићеву и Витковцу, Дамњан Крстић, члан Скупштине Друштва, о свом селу Врбици, Ратислав Симоновић, дугогодишњи члан, о свом селу Трновцу. Има и оних који се нису осмелили на писану реч, али годинама сакупљају податке о својим селима - Милан Јеленковић из Јелашнице, дугогодишњи члан Друштва, и

⁵³⁴ Дејан Крстић, *Све је више монографија села*, „Торлак“, бр. 1, Минићево, 1. новембар 2003, стр. 4.

⁵³⁵ Миодраг Велојић, *Репушница : село којег више нема*, Минићево - Београд 2000.

⁵³⁶ Миодраг Стојановић, *Тимочани кроз векове : Јелашница*, Минићево 2007.

⁵³⁷ Небојша Сименовић, *Трновац : село крај Тимока*, Зајечар 2003.

⁵³⁸ Петар Крстић, Илија Петковић, Божин Јовановић, *Књига о Новом Кориту : селу на Кадибогазу*, Београд 2003.

⁵³⁹ Борисав Динић, *Дреновац : поред белог Тимока*, Београд 2010.

⁵⁴⁰ Славољуб Петровић, *Извор знања : 165 година у Минићеву*, Минићево 2010.

⁵⁴¹ Дејан Крстић, Борислав Станојевић, *Ошљане (Књажевац)*, Село у пограничју источне и југоисточне Србије, ур. Драгољуб Б. Ђорђевић, Ђура Стевановић и Драган Тодоровић, Београд 2012.

Бошко Јовановић пореклом из Јаковца, некада председник Управног одбора а сада члан Друштва.

V56-V. Удружење Новокорићана

Ново Корито је једино село у средњем Тимоку које има своје посебно Завичајно удружење. Због непостојања документације, мало знамо о раду овог удружења до 2004. године. Први *Сусрет Новокорићана*, данас главна манифестација Удружења, према једном новинском чланку, одржан је 1982. године⁵⁴². Према усменим изворима, 2013. године одржан је тридесетпрви сусрет. Ипак, остаје питање да ли је овај сусрет у почетку био класичан сеоски сусрет, као горе поменути, или је од почетка био институционализован кроз регистровану организацију. Према Статуту из 1998. године, Удружење се звало *Завичајно друштво Ново Корито* и седиште му је било у Новом Кориту⁵⁴³. Године 2004. његово седиште је пребачено у Зајечар, а оно добија данашњи назив - *Удружење Новокорићана*⁵⁴⁴. Седиште је пребачено, јер у Зајечару, због изумирања овог села, има више Новокорићана него у њему самом.

Делатност Удружења своди се на следеће активности, које, се умногоме поклапају са ванинституционалним манифестовањем сеоског идентитета и са радом Завичајног друштва Тимочана-Торлака:

1. заједнички рад са Месном заједницом на обнови сеоске комуналне инфраструктуре,
2. организовање сусрета Новокорићана једанпут годишње
3. подсећање на неке историјске традиције везано за село и сакупљање података о прошлости села.

Идејни творац Удружења и водећа личност, без обзира на то ко је формално био председник, до смрти 2011. године био је Божин Јовановић, који је, као што смо видели, био и први председник Завичајног друштва. Он је осмишљавао рад Удружења Новокорићана, а свој ауторитет (који потпомогнут и чињеницом да је отац власника *Мегатренд* универзитета Миће Јовановића, није опао до краја живота) користио је на различите начине зарад испуњења циљева Удружења.

У сарадњи са Месном заједницом, уз посредовање Божина Јовановића код локалне самоуправе, у периоду од 2004. године до данас у овом селу је рађено на појачавању електричне мреже, на постављању уличне расвете, појачавању телефонске мреже, обнови Задружног дома, обнови цркве, уређењу сеоског гробља, уређењу карауле Кадибогаз (коју је недавно од војске преузела полиција). Централни догађај је окупљање Новокорићана једанпут годишње, увек у другу суботу у септембру, где се, после официјалног дела, који садржи извештај председника Удружења и председника Месне заједнице, поздравне говоре гостију и културни програм, одржава класична забава уз трпезу, музику и весеље. Ова манифестација је до 2004. године одржавана у Новом Кориту, а потом у Дому Војске у Зајечару (2005-2007. године), у Хотелу *Каструм* у Гамзиградској бањи

⁵⁴² Стојан Тодоровић, *Празни се и Ново Корито*, „Нове књажевачке новине“, бр. 83, 30. септембар 2013, стр. 6.

⁵⁴³ Статут *Завичајног удружења "Ново Корито"*, 1998, моја документација о Удружењу Новокорићана.

⁵⁴⁴ Статут *Удружења Новокорићана*, 2004, моја документација о овом удружењу.

код Зајечара (2008-2012. године) и, због смањења броја учесника, у Печењари *Видовдан* у Зајечару (2013. године).

Сл. 69. Председник Удружења Славољуб Живковић подноси извештај о раду (Гамзиградска бања, септембар 2008.)

Сл. 70. Детаљ са Сусрета Новокорићана (Зајечар, септембар 2007.)

Креатор делатности Удружења везаних за неговање традиција и бележење прошлости Новог Корита био је Божин Јовановић у складу са својим субјективним погледима на ове теме. С једне стране, у овом деловању наглашавано је национално српско, посебно везано за ратове, што се можда може објаснити живљењем Новокорићана уз државну границу и сталним етикетањем од стране околног становништва, због специфичности у говору и етнокултури уопште, да су Бугари. С друге стране, изразито су наглашаване тековине везане за партизански покрет и социјалистички период, што је и разумљиво с обзиром на то да је Божин Јовановић током целог социјалистичког периода био истакнути политичар (и привредник), један од водећих из источне Србије, и отворени заступник ове политичке опције до краја живота.

На основу ових принципа, у циљу неговања традиција, Удружење је урадило следеће. За Дан Новог Корита одабрана је друга субота у септембру због тога што је на тај дан ово село ослобођено у Другом светском рату. У центру села је обновљен споменик погинулим Новокорићанима у Балканским, Првом и Другом светском рату. Године 2003, 13. септембра, пре сусрета у сеоском Задружном дому, откривена је на Кадибогазу спомен-плоча војводи Живојину Мишићу, који је овде започео своју војничку службу и одавде, у време Српско-турског рата, кренуо у своју прву битку. На Кадибогазу је откривен и дрвени крст мајору Јовану Катанићу, који је ту 1913. године погинуо у првој бици између Срба и Бугара. У селу је тада први пут промовисана монографија Новог Корита, објављена у издању *Мегатренд* универзитета, чији је један од три аутора Божин Јовановић (књига је касније промовисана и у Књажевцу). Тада је у селу и премијерно приказан документарни филм *Ново Корито* у продукцији Радио телевизије Србије, снимљен исте године. Године 2004, у официјалном делу пре забаве, после изношења извештаја и плана рада председника Удружења Славољуба Живковића (што је пракса сваке године), у Дому Војске у Зајечару премијерно је приказан филм *НовоКорито - село на Кадибогазу*, снимљен на основу монографије овог села, у продукцији Телевизије Зајечар. Он је касније

емитован и на овој телевизији. Године 2005. у официјалном делу одржан је минут ћутања преминулим Новокорићанима у току године (од тада је то пракса сваке године) и премијерно је емитована проширена, 45-минутна, верзија филма *Ново Корито : село на Кадибогазу*. Спикер је после тога читао текст посвећен 60-годишњици победе над фашизмом.

Године 2006. била је позвана и делегација из Белоградчика у којој су били и председници пограничних села у Бугарској - Салаша и Стакеваца. Осим председника Удружења, обратио се и потпредседник Миодраг Петровић из Београда. Скуп сам поздравио и ја као председник Завичајног друштва Тимочана-Торлака (и од тада је, по захтеву Божина Јовановића, то пракса сваке године). Програм је био у знаку 130-годишњице првог учешћа Живојина Мишића у ратним операцијама, упараво са Кадибогаза. Као публика доведен је и већи број војника из Зајечарског гарнизона. Програм је почео песмом *Књигу пише Мула паша*, посвећеном Хајдук-Вељку Петровићу, а затим је премијерно приказан филм *Живојин Мишић - моје прво ватрено крштење* (о службовању у Новом Кориту и о првој бици 1876. године). Одсвиран је потом на труби *Марш на Дрину*, а онда емитован филм *Живојин Мишић (1908-1918)*, Миомира Микија Стаменковића. У филму се Бугари веома негативно приказују, па је то створило непријатну ситуацију с обзиром на то да је била присутна и бугарска делегација. Затим је на труби одсвирана мелодија *Тамо далеко*, а онда је спикер прочитао текстове из монографије Новог Корита о Живојину Мишићу, дочеку Црвне армије и добротвору Таси Крстеву из Салаша у Бугарској у време Првог светског рата, који је помагао Новокорићанима. Следеће 2007. године новина у програму је то што је публициста Јеврем Дамњановић подсетио на догађаје у Првом српском устанку у источној Србији, емитована је филмска репортажа о прошлогодишњем дружењу (и то је од тада пракса сваке године), спикер је прочитао имена свих школованих Новокорићана, ранжираних по струци и звањима, Бранислав Симоновић је прочитао свој шаљиви текст на говору овог села, трио *Здравац* Културно-уметничког друштва *Младост* из Зајечара отпевао је три народне песме, један новокоритски зет отсвирао је три народна кола на хармоници. Од ове године почиње пракса да у оквиру програма Новокорићани и њихови потомци, који то знају да раде, нешто одсвирају или отпевају.

Године 2008. у Хотелу *Каструм* у Гамзиградској бањи, у свом обраћању председник Удружења подсетио је да је прошло тачно 60 година од електрификације села. Поред већ поменутих делова програма који су практиковани и прошлих година, новина у програму је био филм *Од Лондона па до Крита преко Новог Корита*, у продукцији Телевизије Зајечар. Присутнима се обратио и Словенац новокоритског порекла Данијел Петровић, директор *Илирије ведрог*. Године 2009, осим делова програма истих као претходних година, додељене су захвалнице заслужнима за уређење карауле *Кадибогаз*, водитељ је читао анегдоте о Новокорићанима, а телевизијски прилог о прошлогодишњем сусрету проширен је и сценама из самог села, посебно о, у међувремену основаној, манифестацији *Шинуријада*. Небојша Симеоновић је казао своју песму посвећену сусрету Новокорићана, а водитељ је прочитао једну народну песму. Године 2010, осим уобичајних наступа, Љубиша Рајковић Кожељац је говорио своје песме са националистичком и левичарском нотом. Године 2011, с обзиром на то да је Божин Јовановић у међувремену умро, програм је био нешто суженији, а и на забави је било много мање људи. Интересантно је да је поменути гост из

Словеније, на ову манифестацију довео и своје таста и ташту, Словенце, а у говору је изразио одушевљење Новим Коритом и Тимочком крајином. Године 1013, када се у Печењари *Видовдан* у Зајечару окупило седамдесет Новокорићана (од којих су само двојица дошла из села), приказан је телевизијски запис о овом селу између два скупа.⁵⁴⁵

Иначе веза између Завичајног друштва Тимочана-Торлака и Удружења Новокорићана је и званична - председник Удружења је званично позивани гост на *Торлачкој вечери* а председник Завичајног друштва на *Сусретима Новокорћана*. Као што је речено, неколико година ја сам, као председник Завичајног друштва, заједно са другим званичницима, по жељи домаћина, поздрављао скуп пригодним речима. Уз то, приватна фирма председника Удружења Новокорићана Славољуба Живковића стални је спонзор листа *Торлак*, у којем, пак, редовно излазе чланци о Удружењу.

У5в. Критика Завичајног друштва Тимочана-Торлака од стране присталица идентитета Тимочани

Као што смо видели из историјата Завичајног друштва, њега су у почетку, после оснивања, неформално, са интеракцијског нивоа, у локалној средини, неторлаци са израженијим српским националистичким погледима, примили са одређеном подозрењом, а видели смо и једну писану реакцију у београдском листу *Политика*. Видели смо и једну реакцију бугарског националисте, послату на имејл Друштва. Но, осим из угла националних идентитета, Завичајно друштво је, као афирматор торлачког идентитета, имало и има критику искључивих присталица идентитета Тимочани.

Река Тимок је вековима уназад, па и данас, коришћена као маркер, симбол, регионалног и локалног идентитета. Још 29. године пре нове ере помиње се трачко племе *Тимахи*. Римљани су по Тимоку називали своја два утврђења *Тимакум мајус* и *Тимакум минус* (данашња околина Књажевца), а по њему су давали имена и неким војним јединицама. У време Византије на овом подручју (околина Књажевца) били су градови *Тимадоксион* и *Тималкиолон*, а по другом извору и *Тимагон*. У IX на овом подручју помиње се, у једном извору племе, а у другом чак народ, *Тимочани*. Они се помињу и у једном извору из XII века.⁵⁴⁶ У време Османског периода на овом подручју, према пописима из XV и XVI века, у

⁵⁴⁵ Дејан Крстић, *Заједнички делују Удружење и Месна заједница*, „Торлак“, бр. 1, Минићево, 1. новембар 2003, стр. 4; Дејан Крстић, *Промовисане две монографије*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 6; Дејан Крстић, *Прослављен дан Удружења Новокорићана*, „Торлак“, бр. 3, Минићево, 1. јануар 2005, стр. 8; Дејан Крстић, *Заједнички делују Удружење и Месна заједница*, „Торлак“, бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 3; Дејан Крстић, *Прослављен дан Новокоричана*, „Торлак“, бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 6; Дејан Крстић, *Годишња прослава Удружења Новокоричана*, „Торлак“, бр. 7, Минићево, 1. октобар 2006, стр. 8; Дејан Крстић, *Пројекат - корак ка санацији цркве*, „Торлак“, бр. 9, Минићево, 1. јун 2007, стр. 4; Дејан Крстић, *Скуп Новокоричана*, „Торлак“, бр. 10, Минићево, 1. октобар 2007, стр. 9; Дејан Крстић, *Традиционални сусрет Новокорићана*, „Торлак“, бр. 15, Минићево, 1. јануар 2009, стр. 6-7. Дејан Крстић, *Сусрет Новокорићана*, „Торлак“, бр. 19, Минићево, 1. октобар 2009, стр. 6; Дејан Крстић, 28. *Сусрет Новокорићана*, „Торлак“, бр. 24, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 17; Дејан Крстић, 29. *Сусрет Новокорићана*, „Торлак“, бр. 28, Минићево, 1. фебруар 2012, стр. 10; Стојан Тодоровић, *Празни се и Ново Корито*, „Нове књажевачке новине“, бр. 83, 30. септембар 2013, стр. 6.

⁵⁴⁶ Светислав Првановић, *Порекло имена Тимок и Тимочанин*, „Развитак“, бр. 3/1961, Зајечар 1961, стр. 56-57.

реону данашњег Књажевца постојала је нахија *Тимок*⁵⁴⁷. И у првој трећини XIX века, када још на овим просторима владају Турци, постојала је *Тимочка кнежевина* са центром у данашњем Књажевцу⁵⁴⁸, који се у то време звао *Тимочка Паланка*⁵⁴⁹. Да је у овом периоду постојао идентитет Тимочанин, сведочи нам Вук Караџић, који у свом *Српском рјечнику*, у издању из 1818. и касније у издању из 1852. године, даје одреднице *Тимочанин*, [...] *човјек из Тимока*, и *Тимочанка* [...] *Тимочкиња*⁵⁵⁰.

После ослобођења од Турака, од 1833. године до данас, име реке Тимок за подручје и назив Тимочани за становништво користе се на пет различитих начина, што се, исказује и кроз имена административних, војних и црквених јединица, локалних листова, локалних фирми и организација, у списима о овом крају и на друге начине.

1. Као и раније, вековима, а видели смо из сакупљеног материјала, и данас код локалног становништва Буцака, сврљшког, сокобањског и бољевачког краја термини Тимок и Тимочани користе се за подручје и људе око Белог Тимока, од Књажевца до Вратарничке клисуре. Највећи израз овог схватања је административна јединица Тимочки срез, основана 1872. године, а укинута 1955, са административним центром Новим Ханом, потоњим Краљевим Селом и Минићевом.

2. Нешто шире схватање Тимока и Тимочана, које провејава и код околног становништва Буцака, Сврљига, сокобањског и бољевачког краја, јесте за подручје читаве околине Књажевца без Буцака, укључујући и јужни зајечарски део од Вратарничке клисуре. У овом смислу центар би био Књажевац. На основу писаних изјава научних ауторитета Драгољуба К. Јовановића, Феликса Каница, Стојана Новаковића и Маринка Станојевића (рођеног у околини Минићева, у Јаковцу), локални историограф Светислав Првановић (такође рођен у околини Минићева, у Боровцу) половином XX века ствара и разрађује конструкцију о континуитету раносредњевоковног племена Тимочани и народа овог краја који он такође назива Тимочанима (Тимок и Заглавак, а ту се прикључује и Сврљиг). Њихову архаичност види, пре свега у особеном говору.

3. За становиштво северног дела источне Србије (северно од Зајечара), за који река Тимок, с обзиром на то да је он већ у Подунављу и да она тече његовим рубом, нема привредни и комуникацијски значај. Зато је оно не прихвата за свој идентитетски маркер, већ се везује за термин Крајина. Тако се за читав јужни део источне Србије, без обзира на мање области, проширио назив Тимок, а за читав северни део, такође без обзира на мање области, назив Крајина. Центар Тимока је Зајечар а центар Крајине Неготин. Међу интелектуалцима и интелигенцијом се од

⁵⁴⁷ Душанка Боянич-Лукач, *Видин и Видинският санджак през 15-16 век : документи от архивите на Цариград и Анкара*, Софија 1975, стр. 87, 95-160; Душанка Бојанић, *Фрагменти збирног пописа Видинског санџака из 1466. године*, Мешовита грађа (Miscelanea), бр. 2, Београд 1973, с. 3-70.

⁵⁴⁸ Маринко Станојевић, *Тимок*, Српски етнографски зборник, књ. LV, , Београд 1940, стр. 393.

⁵⁴⁹ Милан Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876, стр. 842; Видосава Стојанчевић, *Становништво и насеља старог Гургусовца - Књажевца после ослобођења 1834. године до краја 19. века*, Тимочка крајина у XIX веку, Књажевац, 1988, стр. 147.

⁵⁵⁰ Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник*, Беч 1818. (фототипско издање, Сабрана дела, књ. II, Београд : Просвета, 1966.), с. 819; Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник* (1852), Сабрана дела, књ. XI, Београд 1987, с. 1005.

краја XIX века проширио компромисни назив за означавање ове целине - *Тимочка крајина* (посебно афирмисан од припадника Удружења Тимочана и Крајинаца у Београду, са јаком српском националном примесом).

4. Од прикључења данашње источне Србије Србији, српска администрација ову област види као целину и као такву је означава терминима Тимок и Тимочани (на пример, *Сердарство тимочко, Тимочка епархија, Тимочка дивизија, Тимочки регион...*). Центар овако замишљене тимочке области је Зајечар, што је у социјалистичком периоду једно време био и званично.

5. Термин Тимочани је у току XX века у румунској литератури и у литератури на српском из пера прорумунски орјентисаних Влаха усвојен за влашко становништво источне Србије и северозападне Бугарске.⁵⁵¹

Према афирмисању торлачког идентитета у оквиру Завичајног друштва Тимочана-Торлака биле су веома критички расположене две присталице тимочког идентитета. Реч је о двојици људи који су део круга истакнутијих, друштвено активних и угледних, људи из минићевског краја, круга из којег је Завичајно друштво и настало. Они су такође били ангажовани у његовом стварању. То су Миодраг Стојановић из Минићева, рођен у Јелашници код Минићева, некадашњи наставник и директор школе у Минићеву, и Јеврем Дамњановић из Београда, рођен у селу Дебелица код Минићева, са летњим боравиштем у Минићеву а сталним местом живљења у Београду, новинар и новински уредник (најдуже у компанији *Политика*), а уз то и публициста. Њих двојица су, још приликом оснивања Друштва, заступали став да у његовом имену не треба да стоји назив Торлаци, правдајући то пежоративношћу овог назива, на коју су раније наилазили на терену и у литератури. По њиховом мишљењу, у имену је требало да стоји само назив Тимочани, који је афирмативан и представља вишевековни континуитет становништва на овим просторима, тачније, повезује га са раносредњовековним племеном Тимочани.

У току припрема за оснивање Друштва 1997. године будући чланови су попуњавали приступнице, на којима је била и рубрика *Примедбе, жеље и предлози*. Њу је Јеврем Дамњановић попунио на следећи начин:

Назив друштва - "Тимочани" или "Бели Тимок" (или "Златни Тимок"), а никако "Торлак". Ово подручје се чак и административно звало Тимочки срез, а становништво Тимочани, што је проширено, касније, на целу долину Тимока, до Крајине. Сем тога, становништво са леве обале Тимока не назива себе Торлацима.

Под утицајем ове двојице, као компромис, уз назив Торлак у име Друштва је убачено и име Тимочани (које другима не смета, али и не значи пуно). Но, без обзира на то, па и на то што су учествовали на Оснивачкој скупштини (то због Божица Јовановића, из чијег су уског круга били, нису ни могли да одбију), током целокупног постојања Друштва они су и његова тиха опозиција (на пример, Јеврем Дамњановић, без обзира на сталне позиве, не жели да објављује у листу *Торлак*). Миодраг Стојановић је објавио своју монографију Јелашнице у издању Друштва, али је, као што смо видели, у прегледу литературе, искористио прилику да у њој афирмише идентитет *Тимочани* и конструкцију о континуитету раносредњовековних Тимочана са данашњим Тимочанима, као и назив за локални дијалекат *тимочки говор*, а да омаловажи назив *Торлаци* и оштро критикује

⁵⁵¹ Развој локалног и регионалног идентитета *Тимочани* детаљније је обрађен у: Дејан Крстић, *Тимок као маркер локалног и регионалног идентитета*, рукопис предат за штампу 2011. године.

његово коришћење у оквиру рада Завичајног друштва Тимочана-Торлака. Посвећујући ми своју монографију, коју сам ја потписао у име издавача Завичајног друштва, Миодраг Стојановић је написао:

Мр Дејану Крстићу, у знак пријатељства, са жељом да пише и отне од заборава људе и догађаје - Тимочане,
20. I 2008.
Јелашница.

С поштовањем
Миодраг Стојановић

Јеврем Дамњановић ми је, поклањајући ми своју књигу *Завичајна књига Тимочана и Крајинаца*, написао следећу посвету:

Дејану Крстићу, неуморном истраживачу етноса једнородног племена, Тимочана и Загораца.
9. IX 2007.
Минићево

Јеша

Пошто је Миодраг Стојановић своје мишљење о тимочком и торлачком идентитету исказао у својој књизи, за потребе овог рада разговор је обављен само са Јевремом Дамњановићем. Он каже да је народ овог краја одувек за себе користио назив *Тимочање*, књижевно изговорено *Тимочани*. Износи пример своје бабе, рођене 1894. године, која је рођена у селу Кожељу, девојаштво провела у Дреновцу а удата у Дебелици (све око Минићева, са леве, тупижничке, стране Белог Тимока), и која је тврдила да је назив становништва овог краја *Тимочање* и да је назив *Торлак* погрдан. Његова ташта из Зајечара имала је обичај да, када дође у посету, нагласи да су они Торлаци, а баба је код њега, када гошћа не види, негодовала због тога и наглашавала да су Тимочани. (тр. V5в-1) Јеврем Дамњановић каже да је реч Торлак први пут срео као средњошколац у књигама, мисли код Маринка Станојевића. Касније је почео да се занима за историју и дошао до закључка да је Тимочани најстарији назив за ово становништво, који потиче од имена племена Тимочани, а да се назив Торлак појавио касније и да се за њега не зна шта значи и зашто је дат овом народу. Вук Караџић је дао своју дефиницију, али он оспорава Вука Караџића због тога што није био на овом подручју, а за народ ван Крајине, у којој је живео, заинтересовао се само посредно, ради омеђивања српског простора. Он мисли да назив Торлак није погрдан и да може да послужи за лоцирање становништва, али треба да се користи назив Тимочани, који је старији. По њему су на називу Торлаци више инсистирали планинци северозападне Бугарске, зато што им је бугарски национализам наметнуо да се не изјашњавају као Тимочани (којима по говору припадају), већ као Торлаци. Загорци, по његовом мишљењу, нису смели да кажу да нису Бугари, да припадају тимочком племену, које је било насељено од реке Искра у Бугарској до Тимока. Назив Торлаци је био неутралан, није указивао на небугарску припадност. Ову своју тезу поткрепљује тиме што су му пријатељи из видинског краја, из села у којима живе *прави Бугари*, рекли да они Торлаке не разумеју шта говоре, а када су долазили код њега у госте у Минићево потврдили су да је говор исти као код Торлака у Бугарској. (тр. V5в-2)

Јеврем Дамњановић каже да се дешавало да га зову Торлаком, а на то је реаговао у зависности од контекста у којем је ова реч употребљавана. Углавном то схвата у негативним контекстима: разметљив, разметљивац, затим глуп, ограничених способности, а такође и у смислу неразумљиво прича, торла, што

повезује са говором људи овог краја. Он тврди да је у свом селу чуо израз *тѳрла*, који означава неразумљиво причање. (тр. V5в-3) Јеврем Дамњановић, који себе идентификује као Тимочанин, основним маркером тимочког идентитета сматра тимочки говор. Сматра да је територија Тимочана од тимочког слива до реке Искар у Бугарској, али претпоставља да су из целог видинског краја била масовна исељавања припадника племена Тимочани, и да су ту дошли Власи и Бугари (побугарени Словени). Такође су испражњене и области Крајина и Црна Река (данас у Србији, где живе Власи и српски насељеници са Косова). Од Тимочана су, по њему остали само они јужно од Црноречја (од Зајечара), тачније, јужно од места Грлишка река. Али и међу Србима (Косовљанима) у Крајини он понекад проба да прича тимочким дијалектом и разумеју га (иако не знају многе речи), па сматра да су то остаци старих Тимочана. Он тврди да су становници села Свиница на румунској обали Дунава, чији је говор близак тимочком (који он осећа као потпуно исти), пореклом из данас влашког села Уровица у Крајини, што доказује да су Тимочани били и у овим областима. (тр. V5в-4)

Могло би се очекивати да Удружење Тимочана и Крајинаца у Београду и Завичајно друштво Тимочана-Торлака из Минићева блиско сарађују, међутим то није тако. Не схватајући да је разлика у идентитетским садржајима и маркерима непремостива, ја сам неколико пута, управо преко Јеврема Дамњановића, иницирао сарадњу, али безуспешно. Године 2008. успоставио сам и интензивирао контакт са славистом проф. др Миодрагом Сибиновићем из Београда, пореклом из села Кожеља код Минићева, који је показао интересовање за рад Завичајног друштва, а у исто време се активније укључио и у рад Удружења Тимочана и Крајинаца у Београду, желећи да допринесе осмишљавању његових активности и оживљавању његовог рада. Не одбијајући своју припадност и Торлацима и Тимочанима, он је, пошто сам и ја изразио жељу за успостављањем сарадње између ова два удружења, за лист *Торлак* послао неколико чланака, од тога три о Удружењу Тимочана и Крајинаца⁵⁵². Један чланак садржи и велику поруку Тимочанима и Крајинцима у којој се објашњавају задаци Удружења, потреба да оно постоји и данас, данашње стање Удружења и апел председништва Удружења да се чланство у њему обнови, да се учлане они који то до тада нису учинили, да се писаним путем доставе предлози за његов рад, и да се овај апел даље шири⁵⁵³. Један од резултата ове сарадње је и то што је проф. др Миодраг Сибиновић, на моју молбу, у Руском дому у Београду марта 2008. године отворио изложбу *Ликовна дела руских емиграната из збирке Народног музеја у Зајечару*⁵⁵⁴ и што је, захваљујући његовом ангажовању, већи број чланова Удружења присуствовао овом отварању. Врхунац овог покушаја сарадње између два Удружења јесте, на позив проф. др Миодрага Сибиновића, моје учлањење у Удружење, учешће и обраћање на његовој скупштини, и вечерње учешће на манифестацији *Вече Тимочана и Крајинаца у Београду* 4. априла 2009. године. У свом обраћању Скупштини Удружења, одржаној у малој сали Дома синдиката у Београду, ја сам

⁵⁵² *Нова управа Удружења Тимочана и Крајинаца*, „Торлак“, бр. 11, 1. јануар 2008, Минићево, стр. 9; *Окупљање Тимочана и Крајинаца који живе у Београду*, „Торлак“, бр. 11, 1. јануар 2008, Минићево, стр. 9; Миодраг Сибиновић, *Београдска промоција књижевних часописа Тимока и Крајине*, „Торлак“, бр. 15, 1. јануар 2009, Минићево, стр. 18.

⁵⁵³ Миодраг Сибиновић, *Београдска промоција књижевних часописа Тимока и Крајине*, „Торлак“, бр. 11, 1. јануар 2009, Минићево, стр. 18.

⁵⁵⁴ Миодраг Сибиновић, *Беседа на отварању изложбе "Ликовна дела руских емиграната из збирке Народног музеја Зајечар"*, "Торлак", бр. 16, 1. април 2009, Минићево, стр. 18-19.

указао на могућности сарадње ова два удружења и жељу Завичајног друштва да се сарадња оствари⁵⁵⁵. Међутим, с једне стране због доминације Крајинаца, а с друге због тога што су они пореклом из јужног дела Тимочке крајине (међу којима је најистакнутији Јеврем Дамњановић) присталице идентитета Тимочани, целокупна иницијатива је остала на личној сарадњи између проф. Сибиновића и мене.

Сл. 71. Скупштина Удружења Тимочана и Крајинаца у Београду 4. априла 2009. (у средини Јеврем Дамњановић)

Сл. 72. У име Завичајног друштва Тимочана-Торлака говорим на Скупштини Удружења Тимочана и Крајинаца у Београду 4. априла 2009.

Почетком 2013. године, пошто је сазанао да сам написао рад о тимочком идентитету, проф. др Миодраг Сибиновић је инсистирао да своје резултате презентујем члановима Удружења Тимочана и Крајинаца у Београду. То је осмислио тако да на истом скупу ја изнесем своје виђење тимочког идентитета, а Јеврем Дамњановић, који је већ познат као афирматор овог идентитета, своје. Ова идеја је и реализована 8. априла 2013, такође у малој сали Дома синдиката у Београду. Али, међу публиком, којој годи есенцијалистичко мишљење и конструкција о старини и племенитости имена Тимочани, са којим се и идентификују, није било по вољи откривање конструктивистичке суштине тимочког идентитета (да је континуитет од раног средњег века конструкција настала међу научницима и публицистима од краја XIX века до данас), па је дошло до негативних реакција на моје излагање. Јеврем Дамњановић је искористио прилику и да, иако то није била тема скупа, веома негативно говори о називу Торлаци и омаловажи идентификовање са њим.

⁵⁵⁵ Дејан Крстић, *Скупштина Удружења Тимочана и Крајинаца у Београду*, "Торлак", бр. 17, 1. јун 2009, Минићево, стр. 2.

Сл. 73. Предавање о идентитету Тимочани (Јеврем Дамњановић, проф. др Миодраг Сибиновић и ја)

Сл. 74. Публика на предавању о идентитету Тимочани

V5г. Завичајни клуб *Леденица* из Минићева

Братислав Ђорђевић, дипломирани економиста и предузетник из Зајечара (од 2003. године председник Регионалне привредне коморе Зајечар, а од 2012. генерални директор Фабрике каблова у Зајечару, пореклом из Петруше код Минићева), један од највећих промотера торлачког идентитета, године 2005. основао је Завичајни клуб *Леденица*. Према његовим речима (Зај-1), он је једно време размишљао да кроз Завичајно друштво Тимочана-Торлака покрене неке економске пројекте за околину Минићева, али је касније схватио да је Друштво популистичка организација (за чије чланство је довољно само да се плаћа чланарина, а чак и то није строго) и да овакве идеје може да спроведе само у оквиру организације која има одабрано чланство. У раду Завичајног друштва би, по његовом мишљењу, требало да учествује сваки становник торлачког краја, али то је организација хетерогена по саставу, са људима различитих професија и потенцијала. Тешко је у оквиру Друштва остварити идеје о *конкретном економском напретку*, остварити *подршку локалном економском развоју*. Он је заинтересован за такву врсту бриге о торлачком крају, јер, како каже, цаба неговање дијалекта и наслеђа уопште ако нема економске основе за живот. Саркастично додаје: *Да не почнемо да негујемо торлачко име и да га славио сви у Београду*. Но, за реализовање идеје о *подршци локалном економском развоју* подручје *Торлачије* је уско, па је он интерес оваквог деловања проширио на целе општине Зајечар и Књажевац. (тр. V5г-1) Окупио је групу људи из Зајечара и Књажевца и основао Завичајни клуб *Леденица*, са седиштем у Минићеву. У њега је могао да буде учлањен само онај ко поседује одређена знања, способности и друге ресурсе који могу да буду корисни у остваривању циљева клуба. Могао је да буде учлањен искључиво по предлогу неког од чланова и уз консензус свих чланова. Име Клубу је дао по згради у центру Минићева, познатој као *Леденица*, због тога што, направљена за угоститељске сврхе још пре Другог светског рата, има подрум за чување леда у току летњих месеци за хлађење пића (он је непосредно пре тога у њој неколико година држао истоимени угоститељски објекат). У овој згради је требало да буде седиште Клуба, мада ова идеја никад није заживела.

Оно што је ову организацију, чија је основна идеја подршка и подспешивање локалног економског развоја, од почетка и формално повезало са торлачким идентитетом, јесте то што се у члану 7 њеног Статута, у којем се наводе активности усмерене ка реализацији циљева ове организације, налази и став који гласи: *уска сарадња са Завичајним друштвом Тимочана-Торлака из Минићева*. Члан клуба био сам и ја, не само као етнолог који има знања корисна за туристички развој краја, већ и као председник Завичајног друштва Тимочана-Торлака.

Братислав Ђорђевић је једним чланком објављеним у листу *Торлак* обавестио локалну јавност о оснивању Клуба, дајући његове основне принципе:

Завичајни клуб "Леденица" Минићево

Током друге половине 2005. године спроведене су многе активности на оснивању удружења грађана под именом Завичајни клуб "Леденица" са седиштем у Минићеву, што је коначно реализовано решењем Министарства за људска и мањинска права Србије и Црне Горе, дана 4. новембра 2005. године.

Основни циљ Клуба је да својим активностима поспешу и подржи економски развој, подигне ниво животног стандарда и културу живљења локалног становништва у долини Белог Тимока, на релацији Зајечар-Минићево-Књажевац. На тај начин би се на индиректан начин остварио други циљ, а то је заустављање исељавања и смањења броја становника на овом подручју.

Оснивач Клуба је група грађана коју чине људи разних профила, са местом живљења или пореклом са овог подручја, која се сагласила око идеје, потребе, циљева и начина деловања Клуба. Рад Клуба је јаван, а чланство у Клубу је селективно на основу одлуке оснивача и уз уважавање критеријума као што су локал-патриотизам, економско-културна идеја и иницијатива, конкретан и конструктиван допринос економском развоју долине Белог Тимока и ближег окружења.

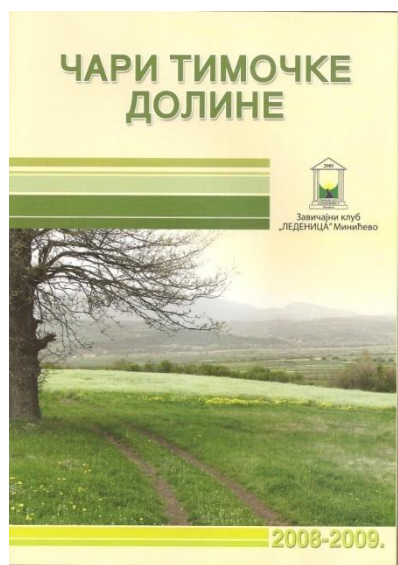
Клуб ће најуже сарађивати и заједнички реализовати пројекте са Завичајним друштвом Тимочана-Торлака, другим невладиним и владиним организацијама на региону, као и шире, у земљи и иностранству, а посебну пажњу ће поклонити учешћу на конкурсима приступним фондовима Европске уније својим конкретним пројектима усмереним, пре свега, на економски развој и искористићење локалних потенцијала, те развоју добросуседских односа са Бугарском.[...]⁵⁵⁶

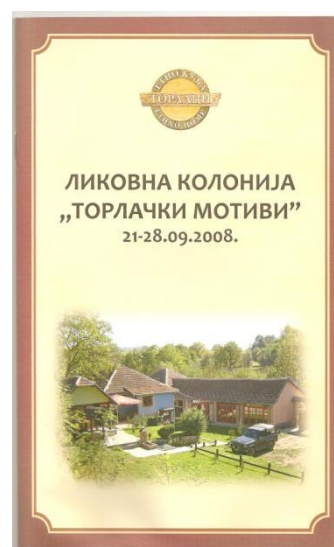
Сл. 75. Знак Завичајног клуба "Леденица"

⁵⁵⁶ Братислав Ђорђевић, *Завичајни клуб "Леденица" Минићево*, „Торлак“, бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 4.

Клуб је у току прве три године рада повремено одржавао мање радне састанке чланова, већа клупска дружења чланова са супругама на разним локацијама, био је домаћин члановима Ротари-клуба Ваљево који су обишли јужни део Тимочке крајине, финансијски је помогао одбрану мог магистарског рада *Култна места средњег Тимока* (култна места су и туристички потенцијал овог краја), посредством чланова клуба је обезбеђен инвеститор за угоститељски објекат Етно-кућа *Торлаци* (о којој ће се говорити касније), организовао је ликовну колонију *Торлачки мотиви*, пројектима које је финансирало Министарство пољопривреде шумарстава и водопривреде Републике Србије обезбедио је савремену мултимедијалну опрему, објавио туристички каталог *Чари тимочке долине*, са Винаријом *Јовић* из Потркања извршио комасацију 7,5 хектара земљишта у атару овог села, на којем су засађени нови виногради, набавио опрему за флаширање вина и ракија (са циљем да је користе локални произвођачи). Из набројаних активности види се да је Клуб промовисао и торлачки идентитет, углавном на иницијативу председника Братислава Ђорђевића. То је учињено и самим именом Ликовне колоније *Торлачки мотиви*, одржане од 21. до 28. септембра 2008. године у Етно-кући *Торлаци* у селу Јаковцу, њеним каталогом, и изложбом слика децембра исте године у Галерији Меморијала *Никола Пашић* у Зајечару. У туристичком каталогу *Чари тимочке долине*, поред осталог, промовишу се Етно-кућа *Торлаци*, Ликовна колонија *Торлачки мотиви* и манифестација *Торлачко вече*. Осим тога што се каже да *Торлачко вече* организује Завичајно друштво Тимочана-Торлака, објашњава се и: *Становништво долине Белог Тимока познато је под именом Торлаци.*⁵⁵⁷

Сл. 76. Туристички каталог „Чари тимочке долине“

Сл. 77. Насловна страна каталога Ликовне колоније „Торлачки мотиви“

⁵⁵⁷ Братислав Ђорђевић, *Резултати деловања Завичајног клуба „Леденица“*, „Торлак“, бр. 7, Минићево, 1. октобар 2006, стр. 4; Дејан Крстић, *Ваљевски „Ротаријанци“ у нашем крају*, „Торлак“, бр. 7, Минићево, 1. октобар 2006, стр. 4; Братислав Ђорђевић, *Три године рада*, „Торлак“, бр. 15, Минићево, 1. јануар 2009, стр. 1, 8; Душко Перишић, *Сликарска колонија „Торлачки мотиви 2008“*, „Торлак“, бр. 15, Минићево, 1. јануар 2009, стр. 12-13; *Чари тимочке долине*, туристички каталог, Минићево 2008; *Ликовна колонија „Торлачки мотиви“*, Минићево 2008.

После ових делатности, због пасивизације чланова, рад Завичајног клуба *Леденица* је замро, па је председник клуба Братислав Ђорђевић одлучио да не изврши његову пререгистрацију у оквиру обавезне пререгистрације невладиних организација у Србији априла 2010. године. Тако је овај клуб угашен.

V5д. Телевизијска документарна серија *Торлацијо, земљо, још те има*

Доајен зајечарског новинарства Драгослав Крстић, један је од оних који наглашавају свој торлачки идентитет (родом је из Малог Извора код Минићева). Као члан документарне редакције Телевизије Зајечар, пред одлазак у пензију, за крај своје новинарске каријере, зажелио је да направи телевизијски серијал о Торлацима, посвећен свом родном крају. Као омиљени и поштовани члан колектива, за овакву идеју имао је наклоност и своје фирме и колега. У периоду од 2005. до 2007. године направио је серијал од пет документарних телевизијских емисија под називом *Торлацијо, земљо, још те има*⁵⁵⁸. Оне су у то време и емитоване на зајечарској телевизији, а 2011. године су репризиране (ова телевизија је тада покривала читаву Тимочку крајину).

Серијал је направио уз помоћ више сарадника из разних области, а један од истакнутијих сам и ја. Кроз овај серијал провејавају субјективна схватања аутора о сопственом торлачком идентитету, али је он у то уклопио и сазнања која је нашао у литератури и чуо од сарадника. Емисије обилују и казивањима људи. У овом серијалу се у глобалу показује култура, менталитет, историја, и привредни и друштвени живот људи овог краја, уз стално провејавање чињенице да он демографски пропада, на шта упућује и сам назив. Обрађене су следеће теме: дефинисање географског простора и културних карактеристика Торлака, специфичан говор, одсељавање из овог краја у градове и бела куга, драстично опадање пољопривреде, вашар у Минићеву, идентитет, етногенеза, порекло имена Торлак, Минићево као центар Торлације, Торлаци у Бугарској (на основу информација добијених од мене), насељеници Пироћанци, српска ратовања у којима су учествовали и Торлаци, људи који су писали о торлачком крају и на торлачком говору, лист *Торлак*, етнопсихолошке особине, сабор на граничном превоју Кадибогаз, привредна историја, некадашњи друштвени живот, некадашња женидба и удаја, начин свакодневног традиционалног живота, кућа и привредне зграде.

Везано за торлачки идентитет треба посебно нагласити следеће. Кроз цео серијал се код наратора појављује израз *земља Торлација*, као неки мистичан географски појам. У једном тренутку он каже да је израз Торлација настао половином XX века. У првој емисији он Торлацију одређује као простор у долини Белог Тимока од Вратарничког теснаца узводно до планине Тресисбабе, а са стране омеђен Старом планином и Тупижницом. У следећој емисији он убацује информацију, коју је чуо од мене, да се предео који насељавају Торлаци протеже и у Заглавку, до села Горња Каменица на граници са Буцаком. Ту додаје и да у околини Зајечара постоји енклава од три торлачка села: Грлиште, Лесковац и Горња Бела Река. Везано за идентитет, у овим емисијама се сазнаје да су Торлаци

⁵⁵⁸ Емисије овог серијала архивирани су, осим у Телевизији *Бест* (како је после приватизовања, преименована Радио-телевизија Зајечар), и у ЦД-теци Народног музеја Зајечар, у којем радим као кустос, а део су и мог обимног материјала о Торлацима.

одвајкада Торлаци, да су и Тимочани, више пута се наглашава да су Срби (један казивач каже: *Ми смо прави Срби - пунокрвни Срби*), али сазнајемо и да их у централној Србији називају Бугарашима. Износи се и то да и с друге стране границе, у Бугарској има Торлака, који се, за разлику од ових у Србији, национално изјашавају као Бугари. Каже се и да је Минићево, некадашњи Нови Хан и Краљево Село, *главни град Торлачије*. Износе се и теорије о пореклу назива Торлак: од тор (обор за стоку), по легенди о храброј борби људи овог краја на брду Торлак код Београда, и од пежоративног назива за сиромашно планинско становништво. Ту аутор додаје реченицу: *Торлацима је свеједно шта људи мисле о њима и с поносом истичу своје порекло.*

Приликом теренских истраживања у области Заглавак забележено је једно казивање, које донекле указује на улогу овог телевизијског серијала у пропагирању торлачког идентитета. Казивач из Доње Каменице (ДКам-6), на питање шта значи реч Торлак, рекао је да су Торлаци људи његовог краја и додао: *Од Вражогрнца до Калну су Торлаци и они говоре старословенским непромењеним језиком.* То је чуо управо на телевизији, у емисији *Торлачија земља, још те има*, од једног промотера такве идеје, мр Станка Митића из Зајечара. (тр. V5д-1)

V5ђ. Коришћење назива Торлаци приликом обнове зграде некадашњег средског начелства у Минићеву

Драган Благојевић, активни учесник минићевског друштвеног живота (и члан Завичајног друштва Тимочана-Торлака), ангажовао се, уз подршку Месне заједнице Минићево, на обнови Зграде некадашњег Средског начелства у Минићеву. Идеју о обнови Начелства промовисао је још 1986. године, а 2004. године, уз организацију Месне заједнице, обнова је извршена средствима америчке невладине организације ЦХФ⁵⁵⁹. У промовисању обнове Начелства он је, под окриљем Месне заједнице, користио и кованицу *Тимочани-Торлаци* (више од годину дана пре оснивања Завичајног друштва Тимочана-Торлака и дилема како ће оно да се зове). Тако је он 1996. године умножио и масовно поделио један позив, који гласи:

*Тимочани -Торлаци!
Обновите фасаду зграде
Начелства Среза Тимочког
изграђене 1886. године
муком и знојем наших неумрлих предака.
Свака помоћ је добродошла
Учините то за нашу децу,
за завичај који волимо и којем дугујемо.
јун 1996. године* *Минићево*
Књажевац - Србија

⁵⁵⁹ Дејан Крстић, *Завршено реновирање зграде некадашњег начелства*, „Торлак“, бр. 1, Минићево, 1. мај 2004, стр. 3; Драган Благојевић, *Етно-кућа у Минићеву*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 13; Дејан Крстић, *Свечано отварање нових објеката*, „Торлак“, бр. 3, Минићево, 1. јануар 2005, стр. 1; Властимир Николић, *Отварање нових објеката у Минићеву*, „Торлак“, бр. 3, Минићево, 1. јануар 2005, стр. 1.

После обнове ове зграде на њу је постављена табла, на којој је, осим заставе и грба Србије и знакова невладиних организација које су учествовале у њеној обнови, и текст:

*Лета господњег 1886. за валдавине
династије Обреновић, краља Милана
народ тимочки у Новоме Хану
озида за покољења и ползу свога
отечества ово лепо здање за
Начелство Среза Тимочког.
Зграда је обновљена трудом
житеља Минићева и народа
Сједињених америчких држава
уз подршку америчких организација
USAID и CHF International.
Захвални Тимочани - Торлаци
15. фебруара 2004. на Сретење.*

Сл. 78. Апел за помоћ у обнови зграде некадашњег среског начелства у Минићеву 1996. године

Сл. 79. Табла на обновљеној згради некадашњег среског начелства у Минићеву постављена 2004. године

V5e. Уграђивање назива Торлак у имена производа и фирми

Као што смо видели, на нивоу интеракцијског исказивања торлачког идентитета имали смо, у два независна случаја, уграђивања назива Торлак у имена алкохолних пића (у једном случају вина, а у другом ракије). Приликом сакупљања материјала о Торлацима наишло се и на ширу појаву уграђивања назива Торлак у прехранбене производе и у имена фирми, као и у име једног удружења. С обзиром на то да је реч о регистрованим организацијама, овај вид исказивања торлачког идентитета можемо сматрати институционалним. Торлачки идентитет се афирмише самим животом и радом фирме или пласирањем производа који садрже назив Торлак.

Примере уграђивања назива Торлак у имена производа, фирми или удружења можемо поделити у две групе. Прву групу чине називи који, тиме што садрже назив Торлак, не утичу на остваривање финансијске користи. У овим случајевима је, сасвим сигурно, реч о индивидуалном идентитету, који се овим чином подиже на институционални ниво. Другу групу чине називи производа и

фирми у којима се коришћењем назива Торлак врши покушај утицаја на остваривање профита. Назив, пошто егзотично привлачи купце, доприноси перцепцији производа као оригиналног, аутохтоног и везаног за поднебље. Реч је о брендирању имена производа или фирме. Но, и у овим случајевима уграђивање назива Торлак у име производа или фирме није искључиво из аспекта користи, и овде је пре одраз идентитета појединаца, који се подиже на институционални ниво.

У прву групу, где је назив Торлак убачен без претензије да допринесе материјалној користи, можемо убројати четири регистрована примера. Прехрамбена продавница *Торлак* у Минићеву постојала је још осамдесетих година XX века, а угашена је приватизацијим друштвених објеката деведесетих година XX века⁵⁶⁰. На жалост, нисам био у могућности да утврдим на чији предлог је добила ово име.

Сл. 80. Фирма продавнице „Торлак“ у Минићеву⁵⁶¹

Фирма ДОО *Торлак-комерц* из Минићева основана је 1990. године, као фирма за продају грађевинског материјала, а 1994-95. године мења делатност и почиње да се бави експлоатацијом дрвета и производњом неких елемената од дрвета. Име је добила на следећи начин. Кад су решили да оснују фирму, Витомир Првановић (Дреновац, 1928), његов син Мирољуб (1947-2011) и унук Александар сели су да се договоре око имена. Витомир је одмах предложио да име буде везано за Торлаке, јер је њихов крај познат по томе (*Овај наш крај ту познат по Торлаци и онда ајде мало да ту вежемо... Ми смо Торлаци*). Онда је унук предложио да име буде *Торлак-комерц*. Понекад клијенти фирме који нису из овог краја питају шта је то Торлак, а Витомир им објашњава легендом о јуначкој борби људи овог краја на брду Торлак код Београда (*Ја сам чуо да су наше јединице ослободиле брдо Торлак у Београду, и по томе*). Витомир је приликом оснивања Завичајног друштва Тимочана-Торлака био један од првих који су прихватили ову идеју и радили на реализацији њеног реализовања. Од њега сазнајемо и да је 1995-

⁵⁶⁰ Из мог личног искуства.

⁵⁶¹ Фототека Народног музеја Зајечар, збирка новијих фотографија са филмовима, инв. бр. 26. Фирма је фотографисана 18. јуна 2001. године, када је продавница већ више година била затворена.

96. године упознао човека из Ниша, родом из Васиља код Књажевца (западни део општине), који је имао фирму истог имена, *Торлак-комерц*, у Нишу. (Мин-1)

Сл. 81. Фирма предузећа „Торлак-комерц“ у Минићеву

У Зајечару постоји Самостална занатска радња за израду и продају производа од теста *Торлак*. Власник фирме је Топлица Милошевић из Зајечара, пореклом из Кожеља, а у њој раде и његови укућани. Главни производ ове радње су коре за питу, гибаницу и баклаву, које се углавном продају у Зајечару, на пијаци и у продавницама. Поред производње и продаје кора, ова фирма се појављује и на вашарима и другим манифестацијама (на пример, на Сабору на Кадибогазу) ради производње и продаје вашарских мекица.

Сл. 82. Амбалажа кора *Кораџијске радње* „Торлак“ у Зајечару

Сл. 83. Тезга Кораџијске радње
„Торлак“ на Сабору на Кадибогазу јула
2011. године

Сл. 84. Фирма Кораџијске радње
„Торлак“ на Сабору на Кадибогазу
2011. године

Године 2003. у Књажевцу је основано Удружење одгајивача говеда сименталске расе *Торлак*. Иницијатор давања оваквог имена је Бранимир Божиновић, секретар Удружења, родом из села Кожељ код Минићева, човек са јаким торлачким осећајем. После рада у дрвној индустрији, он се десет година бавио искључиво пољопривредом у свом селу. Од 2005. године ради у Књажевцу као секретар Удружења и координатор Центра за развој села. У разговору он потврђује да се за назив Торлак одлучио да би, пошто у Србији има доста удружења са сличном делатношћу и углавном имају имена према градским центрима, његово име било оригинално, специфично, препознатљиво и аутохтоно, везано за поднебље. Без обзира што у Удружењу, чак у већини, има чланова са територије општине Књажевац где се становништво не осећа Торлацима, нико се није успротивио овој идеји. О имену које је он предложио није било дискусије. У комуникацији са другим удружењима име њиховог удружења је специфично и њему звучи лепо. Сматра да је то нека врста брендирања краја. (тр. V5e-1)

Сл. 85. Визит карта Бранимира Божиновића,
секретара Удружења одгајивача говеда
сименталске расе „Торлак“

Иначе, идентитетски назив Торлак афирмише се и рекламирањем овог удружења у флајерима⁵⁶², као и извештавањем о његовом раду у штампи⁵⁶³.

У другу групу фирми и производа, који назив Торлак садрже и са циљем привлачења купаца, можемо сврстати четири случаја. Они су везани за прехранбене производе - јогурт и вино, као и за угоститељство. Оваквим именима купцу се сугерише аутохтоност, која подразумева квалитет, и то на основу чињеница да је крај у којем су произведени, познат по сточарству, винарству и егзотичној природи, етно-кухињи и етнокултури уопште. Није случајно то што на интеракцијском нивоу налазимо, као што смо видели, везивање имена Торлак баш за вино и ракију.

Почетком две хиљадитих година у зајечарским продавницама се појавио јогурт под називом *Торлачки јогурт* чији је произвођач била Књажевачка млекара. После две-три године он се у продаји изгубио. На жалост, нисам успео да дођем до иницијатора давања овог имена јогурту, али је несумњиво да је реч о брендирању назива Торлак. Овај назив, чији садржај је и сточарска планинска култура, везује се за млечни производ произведен у крају у којем је он заступљен.

Сл. 86. Поклопац „Торлачког јогурта“

Крајем 2000-тих година (2009. или 2010.) најреномиранија винарија у књажевачком крају, Винарија *Јовић* из села Потркање (у долини Белог Тимока између Књажевца и Минићева, мада ово село није било део Тимочког среза и није гравитирало Минићеву, већ Књажевцу), избацила је на тржиште три врсте вина – бело, црно и ружицу - са називом *Торлак*. На једном флајеру, којим се ова вина рекламирају, пише: *Лакше је бројати бутелке, али лепше је не бројати чаше! Изванредна прилика да пробате, наша „Торлак“ вина: црвено, бело и ружицу, једно по једно, чашу по чашу.* Саша Јовић (Пот-6), који је са својим братом Јованом Јовићем власник ове винарије, на питање зашто су се определили и за овакво име својих вина, уз смешак одговара: *Зато што смо Торлаци.* Потом објашњава да су једно време своју винарску и туристичку причу као винарија

⁵⁶² На пример: флајер *Centar za održivi razvoj sela Knjaževac*.

⁵⁶³ На пример: Небојша Ђорђевић, *Веома активни у прошлој години*, „Тимочка ревија“, бр. 249, Зајечар, 1. фебруар 2008, стр. 25; Н.[ебојша] Ђ.[орђевић], *Бићемо свуда где се одлучује о аграру*, „Тимок“, бр. ?, Ниш, 18. фебруар 2008, стр. 3.

везивали и за Етно-кућу *Торлаци*, заједнички са Братиславом Ђорђевићем, власником овог угоститељског објекта, који је већ афирмисао овај назив, те је то утицало и на избор овог назива вина.

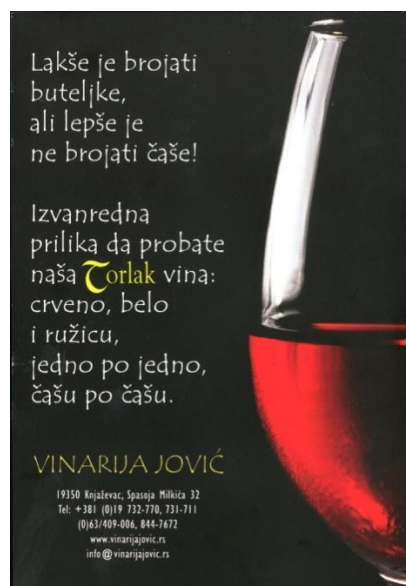
Сл. 87. Етикета белог вина „Торлак“ у производњи Винерије „Јовић“

Сл. 88. Етикета црвеног вина „Торлак“ у производњи Винерије „Јовић“

Сл. 89. Етикета ружичастог вина „Торлак“ у производњи Винерије „Јовић“

Сл. 90. Флаер са рекламом вина „Торлак“ у производњи Винерије „Јовић“

Године 2003. фирма за производњу алкохолних пића *Импако* из Зајечара, са погонима у Петруши код Минићева, избацила је а тржиште своје производе, вина *Торлачко бело* и *Торлачко црно*. Власник фирме је био Братислав Ђорђевић, један од најистакнутијих подржавалаца торлачког идентитета и његовог институционалног афирмисања, оснивач и председник Завичајног клуба *Леденица* и члан Скупштине Завичајног друштва.

Сл. 91. и 92. Етикете вина „Торлачко бело“ и „Торлачко црно“ у производњи фирме „Импако“

Братислав Ђорђевић је 2006. године, уз налажење инвеститора посредством Завичајног клуба *Леденица*, чији је био председник, у напуштеном засеоку села Јаковца *Белчи* отворио угоститељски објекат Етно-кућа *Торлаци*. Овај угоститељски објекат, који је део фирме *Мала Река* са седиштем у Зајечару, нуди смештај, домаћу храну, организовање прослава и пословних и других скупова, организовање лова и риблова, боравак у природи, сакупљање биља и шумских плодова, припрему зимнице, производе домаће радиности, организовање обиласка познатих дестинација Тимочке крајине⁵⁶⁴. У Етно-кући се домаћа кухиња, околна природа и друго подводи под термин *торлачки*, и гости често, највише због назива Етно-куће, питају ко су то Торлаци. На столу у главној сали увек има и примерака листа *Торлак*, који гости могу да читају. Осим преко својих флајера, Етно-кућа *Торлаци* се промовише и кроз презентације Туристичке организације општине Књажевац, то јест у њеним туристичким проспектима и сајтовима, као и у штампи⁵⁶⁵. На овај начин се афирмише и идентитет Торлаци.

Сл. 93. Етно-кућа „Торлаци“ код Јаковца

Сл. 94. Фирма етно-куће „Торлаци“ код Јаковца

⁵⁶⁴ Два флајера Етно-куће *Торлаци*; Моје лично искуство.

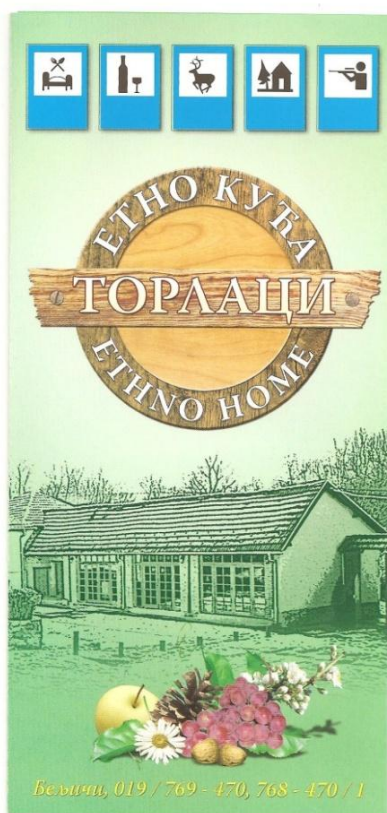
⁵⁶⁵ На пример: *Етно-кућа "Торлаци"*, "Нове књажевачке новине", бр. 14, 15. септембар 2010, стр. 7.

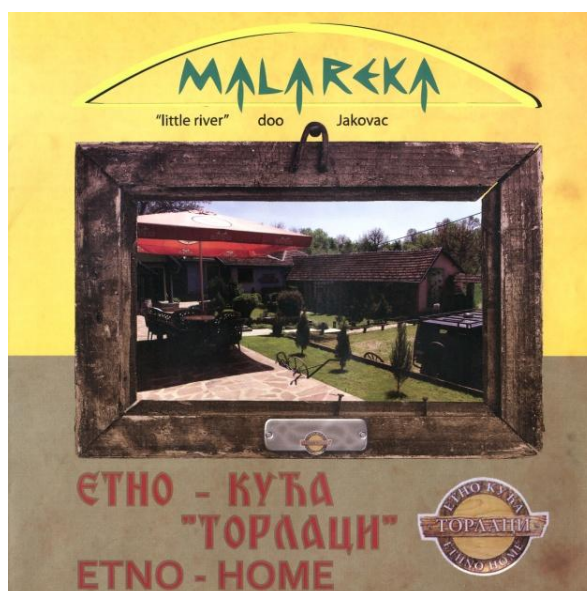
Сл. 95. Знак окренут магистралном путу, који обавештава о близини Етно-куће „Торлаци“

Сл. 96. Лист „Торлак“ на располагању гостима Етно-куће „Торлаци“

Сл. 97. Прва страна флајера Етно-куће „Торлаци“ код Јаковца

Сл. 98. Прва страна флајера Етно-куће „Торлаци“ код Јаковца

Са Братиславом Ђорђевићем је, између осталог, разговарано и о његовим мотивима да брендира назив Торлак. Он је објаснио да не воли лична имена у називима, већ воли локалне географске и идентитетске појмове, који су интригантни, оригинални, звучни, трају вековима и показују неку припадност. Један од тих појмова је и назив Торлаци. Он је предложио да име Етно-куће буде *Торлак*, а партнер, сувласник фирме, Србин из Словеније, инсистирао је да то буде у множини - *Торлаци* (то означава егзотичну групу). Објашњава да код гостију постоји велика љубопитљивост ко су Торлаци. Неки знају, неки нагађају, а неким треба објаснити. Он им објашњава да је реч о становништву које живи на том подручју, које има специфичне етнографске карактеристике и специфичан говор. Многи гости из других крајева из забаве покушавају да говоре торлачким говором. Гостима наглашава и специфичну локалну кухињу. Прија им и менталитет људи овог краја, а такође и стара архитектура, па је он и све објекте, који су претворени у угоститељске капацитете, назвао (и истакао крупне натписе) старим, дијалекатским, именима: *Ижа* (кућа), *Кујна* (кухиња), *Амбар* и *Тлакана* (плевња). Гости су углавном одушевљени, захвални и проносе добар глас о свом боравку у Етно-кући. Мисли да је погрешно што овај угоститељски објект није именован Етно-дом, јер је то топлији назив и означава читаво домаћинство. Братислав Ђорђевић има намеру да воћарско-виноградској задрузи чије се оснивање планира, да име *Торвин* (торлачка вина), а фудбалски клуб у Минићеву, који се зове *Слога*, да преименује у *Торлак*. Подсећа да је, у име Завичајног клуба *Леденица* организовао Ликовну колонију *Торлачки мотиви*, чији је сваки учесник био обавезан да на једној од две обавезне слике прикаже локалне мотиве. (Видели смо да је и винима дао називе *Торлачко бело* и *Торлачко црно*). Но, *Торлак* је само један од назива који му из поменутих разлога импонују. Објашњава да је, у истом маниру, једној фирми хтео да да име *Дедја* по једном брдашцу изнад Петруше, села свог порекла, а фирми у оквиру које је Етно-кућа дао је име *Мала Река*, такође према географском појму у атару овог села. Једној врсти ракије коју је производио хтео је да да име *Старопланинска траварица*. Он је и за то да се самом Минићеву врати стари назив *Краљево Село* или *Нови Хан*. (Већ смо видели да је Завичајном клубу дао име *Леденица*.) (тр. V5e-2)

V5ж. Назив Торлаци у Новим књажевачким новинама

У *Новим књажевачким новинама*, књажевачком двонедељнику, назив Торлак се појављује, а тиме и афирмише, кад се извештава о организацијама које га имају у свом имену. Посебно кад се преносе дешавања везана за Завичајно друштво Тимочана-Торлака. Међутим, невезано за то, примећује се тенденција да уредник и новинар ових новина Саша Тодоровић повремено овај назив користи за народ књажевачког краја. Августа 2010. године он је објавио чланак *Пироћанци Торлацима „запржили“ чорбу*. Реч је о извештају са такмичења у припремању рибље чорбе, одржаног у Књажевцу. Осим у наслову, у тексту чланка назив Торлаци се не помиње.⁵⁶⁶ У чланку *Стара планина у срцу Београда*, објављеном марта 2011. године, Саша Тодоровић даје извештај са заједничке промоције Књажевца и Белоградчика на Сајму туризма у Београду. У овом чланку се, између осталог, каже: *Посетиоци су, с уживањем, слушали трубе популарних*

⁵⁶⁶ С.[аша] Т.[одоровић], *Пироћанци Торлацима „запржили“ чорбу*, „Нове књажевачке новине“, бр. 13, Бор, 28. август 2010, стр. 11.

„Тимочана“, пробали специјалитете традиционалне торлачке кухиње, видели модну ревију Удружења „Извор“ и експонате „Етно-центра“.⁵⁶⁷ Један чланак, објављен октобра 2011. године, извештава о промоцији једне књиге и гостовању представника организација бораца из Другог светског рата из Мојковца и Бијелог Поља у Црној Гори, борцима Књажевца, са којима су заједно ратовали. Овај текст се зове *Побратими по отаџбини*, а поднаслов је *Торлаци и Црногорци у заједничкој ослободилачкој борби против фашизма*. У тексту чланка се, такође, термин Торлаци не помиње.⁵⁶⁸

У5з. Торлачки идентитет и локална политика

Осим подршке Завичајном друштву Тимочана-Торлака свих политичких структура које су биле у власти у општини Књажевац, било из којих партија оне биле, има и других чињеница које торлачки идентитет стављају у контекст локалне политике. Пошто се политика одвија на институционалном плану, оне се овде износе.

На локалним изборима за градску скупштину Зајечара 2008. године Група грађана *Покрет за Зајечар*, чији сам председник, кандидовала се самостално. Иако је база ове групе грађана у једној од пет градских месних заједница (коју води од 2001. године), одлучио сам да контактирам са људима и одржим предизборне трибине и у торлачким зајечарским селима (Мариновац, Врбица, Селачка, Мали Извор, Боровац, Горња Бела Река). На тај корак сам се одлучио због свог познавања људи и проблема ових села, мислећи да ће углед и мрежа сарадника које у њима имам преко Завичајног друштва и листа *Торлак*, утицати и на њихову подршку. Све то је уз моју искрену жељу да и из Градске скупштине помогнем овом запостављеном делу градске територије, који сматрам завичајем, и да у томе употребим своје велико искуство у решавању комуналних проблема стечено у својој градској месној заједници. Овај део градске територије, с обзиром на то да има веома мали број гласача (села су демографски девастирана), од градских (раније општинских) власти, које год политичке опције оне биле, већ годинама је запостављен. У предизборним контактима промовисао сам идеју да торлачка села треба да буду јединствена и имају представника у градској скупштини, да би могла да се наметну у решавању својих комуналних проблема. За Групу грађана су агитовали и истакнутији чланови Завичајног друштва, моји сарадници и пријатељи, више по пријатељској него по идентитетској *торлачкој* основи (али било је и неких из ове категорије који су агитовали за друге политичке групације). Међутим, број добијених гласова на изборима у овим селима био је мали. Једино вредно пажње је то што је Група грађана имала највише гласова у селу Селачка, у којем је гласачко тело веома мало.

На локалним изборима 2012. године ова група грађана се на широј коалиционој листи кандидовала под именом Група грађана *Дејан Крстић*. Некако по природи ствари (пошто се моје име, због јавних наступа у име Завичајног друштва, везује и за Торлаке), приликом договора са коалиционим партнерима добијено је задужење да она у кампањи *покрије* торлачка села. За ту прилику је

⁵⁶⁷ С.[аша] Т.[одоровић], *Стара планина у срцу Београда*, „Нове књажевачке новине“, бр. 25, Бор, 2. март 2011, стр. 6.

⁵⁶⁸ С.[аша] Т.[одоровић], *Побратими по отаџбини*, „Нове књажевачке новине“, бр. 39, Бор, 12. октобар 2011, стр. 7.

чак и штампан предизборни материјал на којем је моја слика, и, осим назива политичких групација из коалиције, слоган: *Оживимо торлачки крај*. Међутим, и овог пута подршка на изборима је била веома мала. Ови примери показују да код Торлака средњег Тимока не постоји свест и потенцијал за политичко удруживање на основу сопственог регионалног идентитета, чак и зарад решавања својих животних, практичних, пре свега комуналних, проблема.

Сл. 99. Предизборна промоција Групе грађана "Покрет за Зајечар" у селу Селачка 7. маја 2008. године

Већ неколико пута поменути Братислав Ђорђевић у разговору је дао и нека размишљања која повезују овај идентитет са локалном политиком. Он открива да се појављује идеја да се на локалним изборима, у циљу општег интереса, како би се потисле партије, у минићевском крају изврши удруживање у виду покрета на основу торлачке припадности и оствари већи утицај у општини Књажевац. Ова идеја је реакција на партизацију и изборни систем, због којих минићевски крај скоро да нема представнике у Скупштини општине Књажевац и нема могућност да изнесе и решава своје, пре свега, комуналне проблеме. Творац ове идеје је Славољуб Милановић, председник Савета Месне заједнице Минићево, иначе велики поборник општине Минићево. (тр. V5е-3)

V5и. Национални идентитет Торлаци

На попису становништва у Републици Србији 2011. године, према објављеним подацима Републичког завода за статистику, дванаесторо грађана Републике Србије национално се изјаснило као Торлаци⁵⁶⁹. За мене је овај податак био изненађење, јер на појаву националног торлачког идентитета приликом теренских истраживања нисам наишао. Према сакупљеним подацима о торлачком идентитету у Србији, то би, чини се, само теоретски, могли бити и људи из пиротског краја, а највероватније је да су из области средњег Тимока. Такође, без обзира на то што би теоретски то могао да буде било који грађанин ове области,

⁵⁶⁹ www.popis2011.stat.rs, читано 22. децембра 2013.

чини се највероватнијим да су то људи везани за институционални ниво торлачког идентитета. Међутим, интересантно је то, да, почев од мене, ни један од водећих чланова Завичајног друштва Тимочана-Торлака то није – сви се национално изјашњавају као Срби. Више пута поменути Братислав Ђорђевић, који, као што смо видели, јасно одваја своја три идентитета – торлачки у локалној средини, тимочки у Београду и српски ван Србије, обавештен о постојању дванаесторо Торлака у националном смислу и упитан да он није један од њих, не само да негира да се он тако изјаснио, већ каже да то *уопште није наивно* и да је *опасно*.

Истраживање је уродило плодом само у једном случају. Национално као Торлак се изјаснио, не кријући овај податак, Владан Радовановић, председник Комисије за прекограничну сарадњу општине Књажевац, који је, у техничком смислу, водећа личност у настојањима да се отвори гранични српско-бугарски прелаз на превоју Кадибогаз. Каже да је то учинио не због стварног националног идентитета, његов национални идентитет је српски, већ из, условно речено, маркетиншких разлога, да би заинтригирао. Интересантно је да Владан Радовановић не потиче из реона Белог Тимока, где је торлачки регионални идентитет најјачи, већ из Бањског Орешца, села у западном делу општине Књажевац, које се сматра сокобањским. Но, његова тазбина је Ново Корито, место у чијем атару је Кадибогаз.

У резултатима пописа становништва у Републици Србији 2011. године, постоји и категорија *двојак изјашњени*, у коју су сврстани сви они који су у изјашњавању потенцирали два идентитета. Сасвим случајно, 9. јула 2014. године, у пријатељском разговору са познаником неуропсихијатром проф. др Гораном Голубовићем из Бора, пореклом из Доњег Зуница код Књажевца, открио сам две особе које су у свом двојак изјашњавању потенцирале и идентитет Торлаци. Горан Голубовић је, иначе, човек који се веома интересује за питања идентитета. На пример, он је у Бору редовни посетилац свих трибина и промоција које се односе на питања Влаха североисточне Србије, а веома је заинтересован и за издања Завичајног друштва Тимочана-Торлака (иако није члан овог друштва). Он каже (Бор-2) да су се као *Срби-Торлаци* (мада у резултатима пописа нема ове категорије) на попису изјаснили он и његов, од скора покојни, отац Зоран Голубовић (рођен 1947). То су урадили спонтано, када им је у посету дошла пописивачица (коју знају и такође је из торлачког краја) и питала их шта су по националности, његов отац јој је рекао да је *Србин-Торлак* и да га тако упише. Затим је и Горан реко да тако упише и његову националност. На питање зашто се тако изјаснио, Горан каже: *да се истакне особеност, посебност*. На питање да ли изразито етнокултурно и идентитетско шаренило у Бору утиче на овакву одлуку, он одговара потврдно уз објашњење: *често тако се људи у Бору и групишу*. Додаје и да у Бору постоји Завичајно удружење *Пчиња*, које окупља борске Врањанце. Овакво његово изјашњавање је, како сам каже, и нека врста реакције на актуелизовање влашког питања у Бору.

В6. СУМАРНА САЗНАЊА О ТОРЛАЦИМА/ТУРЛАЦИМА НА ОСНОВУ САКУПЉЕНИХ ПОДАТАКА О ИДЕНТИТЕТУ СТАНОВНИШТВА СРЕДЊЕГ ТИМОКА

Становнике средњег Тимока житељи суседних предела Буцака (југоисточно), Сврљига (јужно), сокобањаког краја (западно), бољевачког краја (северозападно) и југозападног дела зајечарског краја (северозападно) зову Тимочанима. Сврљижани (*Сврљижани*, *Сврљижане*), становници области која је у односу на Тимок преко планине Тресибабе, Тимочане (људе око Књажевца и Белог Тимока) виде као богатије, напредније и блаже нарави, а за њих у дијалекту користе назив *Тимочане*. У овом крају се не зна за назив Торлаци. Граница између Тимочана и Сокобањаца или Бањаца, за ове друге је административна линија између општина Књажевац и Сокобања (између села Скробница и Церовица). Сокобањци за ову област користе термине *Тимок*, *Тимочко*, а за њене људе *Тимочани*. У сокобањаком крају реч *торлак* је пежоратив за означавање личних особина, а само мањи број људи, који имају развијенију комуникацију са тимочким крајем, зна да је торлачки крај између Зајечара и Књажевца, у околини Минићева (то је много ужа категорија од категорије Тимочани). У селу Рујиште у бољевачком крају (које је раније припадало Сокобањи) околину Књажевца и Белог Тимока називају *Тимочина*, а људе овог подручја *Тимочане*, и сматрају је богатијом и напреднијом. Тимочане сматрају на неки начин вишим од себе. Сматрају их добрим људима, али кажу и то да их они, због тога што су боље стојећи, мало гледају са висине.

У Ласову, раније бољевачком а сада зајечарском селу у области Црна Река, област преко планине Тупижнице, око Белог Тимока и Књажевца, називају *Тимок*, *Тимочко*, *Тимочина*, а становнике *Тимочани*. Тимочане сматрају добрим људима и домаћинима, староседеоцима овог краја. Знају да подручје насељено Тимочанима почиње јужно од Зајечара, од села Грлишта и простире се до Доње Каменице испред Буцака и до Шуман Топле испред сврљишког краја (значи цео књажевачки крај без Буцака и јужни део општине Зајечар око Белог Тимока). Већина Ласовчана (поготово они старији) не зна за назив Торлаци, нити за његово везивање за ово подручје. То знају само обавештенији (они који имају интензивнију комуникацију), а и они који живе у Зајечару. Нема торлачког идентитета ни у селима суседним Ласову са те стране Тупижнице. У Зајечару понекад у торлачко подручје, односно, како се овде каже, у *Торлачију*, убрајају и Ласово и околна села. Има случајева да и неко од житеља долине Белог Тимока, који се осећа као Торлак, становнике Ласова убраја у Торлаке. Ласовчани се, међутим, тако не осећају, али овај термин не сматрају погрдним. Ласово никада није имало женидбено-удадбене везе и другу комуникацију са тимочким крајем, комуникација се одвијала међу суседним подтупижничким селима. Раније је гравитирало Бољевцу, а данас Зајечару. Све становнике источне Србије на западу, на пример у Београду, називају Власима, јер се сматра да је зајечарски крај влашки.

Становници села Вратарница и Заграђе у зајечарском крају познати су као Мацаци. Они тај назив нису прихватили (вероватно је изворно значење пежоративно), али у новије време се идентификују са њим. Суседне становнике долине Белог Тимока, јужно, сматрају Торлацима, али није им познато докле се на југ пружа простор који је Торлацима насељен. Знају за термин *Торлачија*, којим се

овај простор означава. Становнике села Грлишта, северно, сматрају Торлацима, али не баш правим. Знају да су од Буцака према Пироту Пироћанци (имају у селу насељенике из Буцака). За Сврљижане су само чули, али немају представе где су и какви су. Имају осећај другости и према Великоизворцима и Косовљанима у околини Зајечара. Мацаци осећају Торлаке као физички другачије - идеал лепоте код Мацаца су црне очи и гргурава коса, и они себе сматрају таквима, а Торлаци су за њих плави, са плавим очима и косом, и ружни. Жене Торлака сматрају мање моралним. Торлаке сматрају сиромашнијим, они су код Мацаца радили као надничари. Говор Торлака сматрају српскијим од свог, за себе знају да имају више бугарских речи, али се национално осећају као Срби.

Власи Унгурјани (село Николичево) и Власи Царани (село Халово) из околине Зајечара за Торлаке су користили термин *Турлак* у једнини, а у множини код Царана *Турлач* а код Унгурјана *Турлаци*. Власи Унгурјани о њима немају стереотипе, једноставно их виде као врсту становништва јужно од Вратарнице. Власи Царани су Турлацима, не баш сасвим одређено, означавали људе планинског дела јужно од Зајечара, који су сасвим другачији. Они су носили панталоне са боковима, црне гуње и шајкаче, које Власи нису носили, а у Халово су долазили као трговци говедима. Сматрали су их великим сточарима. Углавном су их виђали на вашару у Зајечару. И једни и други не знају за Мацаце (што показује да је назив Мацаци настао из интеракције са Торлацима а не са Власима). У околини Зајечара као друге знају и Србе (не знају за термин Косовљани) и Великоизворце, за које кажу да су Бугари. Унгурјани за њих немају никакве стереотипе, а Царани имају – они су, по њима, богати и радни, али прљави и лоши људи. Власи Царани, као равничари, Влахе Унгурјане сматрају нижима и сиротињом, а веома негативне стереотипе имају о Пироћанцима, које у селу имају као насељенике (долазе као сиротиња, зетови или снаје, а не поштују куће у које су дошли).

Власи Унгурјани нешто западније (село Лубница) нису знали за Торлаке, све јужно до Зајечара називали су Пироћанцима, и то са негативном конотацијом. Касније су сазнали за термин Торлак и почели Торлаке да разликују од Пироћанаца. За Торлаке немају негативне стереотипе. Влахе Царане зову Бугарашима, а термин Унгурјани за себе одричу и пребацују суседном селу Гамзиград. За косовљанска села кажу да су *Косовари* и имају за њих негативне стереотипе (лукави и неискрени људи). Нису знали за Мацаце, а знају за Великоизворце, са негативним стереотипима (дрски и неувиђавни).

Дакле, са југа, југозапада и запада становништво око Белог Тимока је сматрано Тимочанима, са северозапада Пироћанцима, а са севера, у етнокултурно мешовитој средини у околини Зајечара Торлацима, односно Турлацима. И у реону Белог Тимока многи знају да је термин Торлаци (или Турлаци) егзоним, који добијају у етнокултурно мешовитој средини у Зајечару и околини, где су радили (на пример, у рудницима око Зајечара), односили робу на пијацу, посећивали вашар или боравили код својих потомака који су тамо насељени. Тако су их називали и у возу, када иду у Зајечар. Неки нису знали да су Торлаци све док се нису нашли у интеракцији са људима у околини Зајечара и северније од Зајечара (најчешће са Власима), који су их тако називали. Неки су се чак због тога и љутили, сматрајући овај назив, иако га пре тога нису чули, пежоративним, а већина њих је то једноставно прихватала као датост, не вређајући се. Назив Торлак користи се и у развијеној интеракцији у рударском, етнокултурно и

идентитетски веома мешовитом, индустријском центру Бору. Користи се и у Мајданпеку, који је такође рударско, етнокултурно мешовито, насеље.

Да је торлачки идентитет производ интеракције са људима зајечарског краја и северније, потврђује и више казивача који су живели и радили у Зајечару и околини, који су отишли тамо у време социјализма, када се земља индустријализовала. У мешовитој зајечарској средини термин Торлак је један од више локалних етнокултурних назива који се свакодневно користе у комуникацији за категоризацију људи. У шали су Торлаци некада задиркивани (од стране Влаха и Косовљана) због свог порекла из пасивнијих и сиромашнијих крајева, тако што им се приписивало да у Зајечар долазе са сељачком торбицом из које вири празилук. У Зајечару и Бору се јавља и надимак *Торлак* за појединце родом из долине Белог Тимока (*Бојан Торлак*, *Душко Торлак*, *Миле Торлак*), као што се у Зајечару јављају и надимци *Мацац* и *Вла* или *Влашчѐ*). У Зајечару припадници свих етнокултурних групе играју коло *румѐнка*, које се сматра торлачким, као и коло *стара влајна*, које се сматра влашким. На пијаци купци јасно разлику *влашки сир* и *торлачки сир*.

У мешовитим срединама Зајечара и Бора интеракција се углавном одвија на нивоу категоризације и незлонамерне шале. Због тога се и Торлаци шале на свој рачун, тако што шаљиво говоре о својој штедљивости и материјалној негалантности у односу на остале, поготово на Влахе. Међутим, има неких казивања из којих се види да је у овој интеракцији назив Торлак некада могао да има и пежоративан призив. Имамо и једну потврду пежоративног коришћења овог назива у Мајданпеку.

Торлачки идентитет је, дакле, изворно везан за интеракцију у зајечарском крају и северније и представља егзоним за људе средњег Тимока, па зато ту и тамо у долини Белог Тимока има и оних који се, вероватно због слабије комуникације са зајечарским крајем и крајевима севернијим од Зајечара, идентификују са својим селима или нацијом, а и не знају да је торлачки идентитет, уствари, претежан идентитет људи њиховог краја. Но, без обзира на ове случајеве, и на случајеве сазнања да је термин Торлак егзоним из зајечарског краја и северно од њега, самоидентификација са овим називом најјача је управо у реону Белог Тимока (речна долина са околним падинама Старе планине и Тупижнице). На овом простору највећи број људи се, на питање о свом идентитету, недвосмислено идентификује као Торлаци. И не само то, него се овај идентитет наглашава и на интеракцијском нивоу, на пример, уграђивањем овог назива у имена домаћих ракија и вина и њиховим стављањем на етикете (ракија *Торлачка дивљакуша*, вино *Дукат Торлак*). Већина људи овог краја нема представу о могућој пежоративности овог назива – схватају га или као термин за категоризацију или му дају позитивну ноту, то јест њиме се поносе. Они су ову реч чули у детињству, и то не са стране, већ у својој средини. Изгледа да је и Минићево, као чаршијско место, на друмском и железничком путу, као локални административни и трговачки центар и чвориште комуникације, било расадник ширења торлачког идентитета. Оно се подразумева као центар области која се незванично називала и назива *торлачки крај*, односно *Торлачија*.

Торлачки идентитет се заснива на четири групе маркера:

1. *Просторни маркер* - мањи број казивача Торлаке дефинише као становнике простора који се сматра торлачким крајем.

2. *Социјални маркери* – а) неки казивачи имају схватање да термин Торлак има погрдно значење, односно означава *људе нижег ранга, невапитане, планинце, прсте, нешколоване, сточаре, сељаке, глупе*. Не до краја јасано, у једном казивању Торлаци су повезани са Каракачанима, балканским сточарима номадима. б) за Торлаке је, како се схвата, карактеристично *чување само једног детета* (у шали се каже да би, ако би могли, чували и пола детета).

3. *Етнокултурни маркери* - а) неки казивачи Торлаке повезују са речју *племе*. Неки их у овом смислу повезују са Бугарима, а један каже да потичу из Русије, односно да су *руско племе*. б) Најраспрострањенији маркер торлачког идентитета је *специфичан говор*. Многи казивачи мисле да је он једина одлика Торлака. По једнима, он је такав јер је под утицајем бугарског језика, неки се с тим не слажу, мислећи да он са бугарским нема никакве везе (по једном мишљењу он је такав због обиља турцизама), а трећи сматрају да је мешавина српског, бугарског, руског и турског. Неки га карактеришу негативно, у смислу да је неправилан и глуп. Један казивач каже да термин Торлак потиче од речи *торла*, што значи, *прича брзо*. в) Мањи број казивача сматра да се, уз говор, Торлаци одликују и по ношњи. Можемо претпоставити да је ношња као идентитетски маркер некада, пре њене замене западноевропском одећом, играла много већу улогу.

4. *Историјски маркери* - Најраспрострањенији маркер торлачког идентитета у средњем Тимоку јесте предање о војној победи на брду Торлак. По њему, људи овог краја су у Првом светском рату водили јуначку борбу на овом брду против аустроугарске војске и победили. По томе су добили назив Торлаци. Понекад се у казивањима уместо аустроугарске војске јавља турска, али у таквим случајевима није одређен рат у којем се догађај десио. Ово веома распрострањено предање јавља се у различитим варијантама, од рудиментарних до веома детаљних. Оно упућује на то да је овај назив за понос (Торлаци су потомци ратника јунака и победника), а има и потврда да се њиме анулира пежоративност имена Торлак. Неки људи који су се стидели назива Торлак сматрајући га погрдним, после сазнања овог предања од неких који су га већ сматрали веома афирмативним, почели су такође да га сматрају афирмативним. Неки који су раније усвојили ово предање као основ торлачког идентитета, на основу њега су, у сусрету са пежоративним значењем овог имена, пежоративност одлучно одбијали. Има оних по којима се торлачки идентитет потхрањује и схватањем да су Торлаци били добри ратници уопште, а не знају предање о победи на брду Торлак. Вероватно је корен ове појаве у овом предању, при чему се основна прича изгубила.

У реону Белог Тимока неки који се декларишу као Торлаци, имају сазнање да се носиоци овог назива налазе само у њиховом и у неколико околних села (код њих се јавља извесна магловитост о распрострањењу сопственог идентитета). Ипак, најраширеније схватање распрострањења Торлака на овом подручју јесте да су они од Вратарнице до Књажевца (при том подразумевајући да ова два насеља нису торлачка), а то би значило да се њихово распрострањење поклапа са јасно видљивом природном целином која обухвата долину Белог Тимока, од његовог настанка спајањем Трговишког и Сврљишког Тимока код Књажевца до његовог уласка у Вратарнички теснац, са околним падинама Старе планине и Тупижнице. Центар ове области је варошица Минићево. По овом схватању, торлачка села су у околини око ове варошице. Неки казивачи знају да торлачки крај почиње после

Вратарничке клисуре, али прилично паушално, сваки различито, ову област омеђује и јужније од Књажевца (*околина Књажевца, изнад Књажевца*, према Сврљигу). Ова појава показује да се торлачки идентитет потхрањује са севера, из правца Зајечара. Неки, пак, паушално дају границе распрострањења торлачког краја и на југу и на северу (на северу је то околина Зајечара, а на југу и област Будац, па чак и део пиротског краја). У околини Зајечара, одвојена од долине Белог Тимока Вратарничким теснацом и од становништва око Белог Тимока Мацацима, постоје села Грлиште, Лесковац и Горња Бела Река, која имају исти говор и етнокултуру, али не гравитирају Минићеву и Књажевцу, већ Зајечару. Иако их паушалним одређењем да је торлачки крај до околине Зајечара на неки начин обухватају, на конкретна питања да ли су и они Торлаци, казивачи одричу или кажу да не знају. Становнике западно од долине Белог Тимока (западни део општине Књажевац, преко планине Тупижнице и према Сокобањи) становници ове долине углавном не сматрају Торлацима, не осећају их припадницима своје групе. Неки, кажу да не знају да ли су Торлаци, док неки, пак, не баш сасвим сигурно, кажу да јесу, понеко од њих закључујући да је исти говор или да је то исто књажевачки крај. Простор на којем живе Торлаци, означава се врло распрострањеним термином *Торлачија*. Неки овај простор једноставно одређују као *торлачки крај*.

Становници реона Белог Тимока углавном не знају да ли има Торлака с друге стране границе, у Бугарској (многи додајући да никада нису били у Бугарској). И, ако их има, то су, по њима, људи из њиховог краја који су се тамо одселили (неки имају сазнање да људи њиховог краја имају рођаке с друге стране границе). За њих су људи с друге стране границе једноставно Бугари. Има, међутим, малобројних који имају сазнање да се и становништво преко границе идентификује као Торлаци, а то су сазнали у личним контактима са тим људима.

Правац комуникације становништва је долином Тимока, север - југ. Тако неки знају да су од њих, Торлака, на северу, низводно, *доле, Мацаци* и *Власи*, а на југу, узводно, *горе, Пироћанци* и *Сврљижани*. Мацаци су први суседи Торлака низводно, у селима Вратарница и Заграђе. Има оних који мисле да и ту живе Власи, има оних који су чули назив Мацаци али не знају на кога се односи, али, ипак, највећи број становника реона Белог Тимока зна ко су они. Углавном са овим називом повезују Вратарницу, која је на путном и пружном правцу, а мање Заграђе, које је 5 километара удаљено од њега. У торлачким селима ближим Мацацима овај термин представља опозициони појам у односу на сопствени назив (они, Мацаци, у односу на ми, Торлаци). Највећи број као специфичност Мацаца види говор, међутим, ту и тамо, уз овај, наглашавају се и други, углавном негативни, маркери: носе шајачне панталоне са штрафтама и накривљени качкет, нечисти су и неуредни, негостопримљиви, нерадни, исмевају и оговарају људе, преваранти и лопови. Везано за говор, ту и тамо се јавља пезоративни назив *Цивгари* (од ономатопеје везане за врапце – *цив-цив*).

У интеракцији у зајечарском крају из које потиче торлачки идентитет, као други у односу на Торлаке најчешће стоје Власи. Међутим, у толачком крају о Власима нема много конкретних знања, само се оквирно зна њихова локација – да су у околини Зајечара и северно од њега. И ова чињеница показује да у етнокултурно мешовитој околини Зајечара називи етнокултурних група углавном имају функцију практичног категорисања. Многима и није јасно где баш тачно почињу Власи, па неки, немајући довољно искуства, у њих сврставају и

становнике мацацких села Вратарнице и Заграђа, као и становнике Грлишта, који такође имају торлачки говор и етнокултуру. То је због тога што нису имали комуникацију са људима ових села. О Власима нема много стереотипа. Основним маркером за њихову диференцијацију сматра се, ипак, њихов романски говор – они говоре *влашки*, у односу на Србе, који говоре *српски*. Они се често стављају као опозиција не регионалне, него националне групе - Срби. Један казивач чак каже да је то *нација* која је ту од давнина, а један да су *Румуни*. Неки их карактеришу као добре и гостопримљиве људе.

У реону Белог Тимока се налази и на знања о посебности становника Великог Извора код Зајечара, познатих као *Изворци*. Они су потомци насељеника из околине Тетевена у централној Бугарској, који и данас, после око три стотине година, чувају бугарски говор и особену етнокултуру, мада су носиоци српског националног осећаја. Једини маркер који се на овом подручју везује за Великоизворце, јесте говор, који се доживљава као бугарски, те се и они карактеришу као Бугари или Бугараши.

У околини Зајечара постоје и *Косовљани* или *Косовари*, становници косовско-ресавског говора, по предању насељеници са Косова у време патријарха Арсенија Чарнојевића 1690. године. У реону Белог Тимока има и оних који не знају за постојање Косовљана. Неки, када је реч о конкретним селима са овим становништвом, само знају да су српска а не влашка. Ипак, углавном се зна за Косовљане или Косоваре, а управо предање да су пореклом са Косова основни је маркер о њима. Није увек јасно њихово распрострањење, па понекад у њих убрајају и становнике Грлишта и Горње Беле Реке, који имају *торлачки* говор и етнокултуру. Има потврда да сазнања о постојању Косовљана раније нису постојала, да су стечена у интеракцији у индустријском периоду после Другог светског рата.

Јужно од Торлака су Пироћанци. Овај назив различито се поима. У западном делу у околини Зајечара, све јужно од те околине, рачунајући и становнике око Белог Тимока, називали су Пироћанцима, а тек у новије време Торлацима. Многи житељи села око Белог Тимока, сматрајући да је торлачки крај до Књажевца, Пироћанцима сматрају све становнике *изнад* Књажевца уз Трговишки Тимок, без обзира што се области Заглавак и Буцак налазе у општини Књажевац и што су далеко од Пирота. Неки насељенике из области Заглавак називају Пироћанцима. Многи, пак, Пироћанцима сматрају становнике Буцака и подручја даље према Пироту (дакле, не и становнике области Заглавак). Насељенике из области Буцак у Зајечару и околним селима називају Пироћанцима. Али, има и оних који Пироћанцима сматрају тек оне из општинске књажевачко-пиротске границе (дакле, без Заглавка и Буцака). Основни маркер, када је реч о Пироћанцима, такође је говор, иако је реч о истом, тимочко-лужничком, говору. За диференцијацију се узимају мале и малобројне локалне лексичке разлике. Иначе, Пироћанци се квалификују као веома радни и штедљиви људи, али гостопримљиви, поштени, добронамерни и друштвени.

Житељи око Белог Тимока скоро да не знају да се област између тимочке долине и области Буцак назива Заглавак, а људи Заглавчани. И тамо где их има, знања о овоме су површна и непрецизна. На пример, неки под Заглавком подразумевају и Буцак.

Има оних који и Сврљижане називају Пироћанцима, али око Белог Тимока велика већина зна за Сврљижане, зна да живе иза планине Тресибабе. Има доста

жена из сврљишког краја које су удате на овом подручју. Неки и Сврљижане виде као различите по говору. Ипак, најраширенији стереотип о Сврљижанима је да су склони крађи, а посебно становници сврљишког села Драјинца. О томе постоји доста духовитих досетки и прича.

Ван Тимочке крајине, на западу, у Београду, централној Србији, Војводини и уопште на простору западног Балкана, становнике овог краја, због североисточне Србије као локације живљења, називавају Власима, или, због говора, Бугарима, Бугарашима или Пироћанцима. Све ове називе, када се са њима сусретну, они одричу.

Око Белог Тимока многи потврђују да их становници Буцака и сврљишког, сокобањског и бољевачког краја називају Тимочанима. Али овде се јавља и самоидентификација са називом Тимочани и свој крај се сматра и тимочким. Неки на старопланинским падинама око Белог Тимока Тимоком и Тимочанима сматрају само равницу и људе поред ове реке. Људи овог реона се, пак, у свом крају идентификују као Торлаци, а негде даље на западу, ван Тимочке крајине, као Тимочани, што је шири идентитет од торлачког. У овом крају под термином Књажевчани, подразумевају се углавном становници самог Књажевца, мада ређе има и случајева да негде даље, идентификујући се са својим селом, додају информацију да је оно код Књажевца.

На подручју око Белог Тимока, без обзира на етикетирање са стране да су Бугари или Бугараша и да говор има везе са бугарским, заступљен је српски национални идентитет. Неки у контакту, чак, прво нагласе српски национални идентитет, па тек после неки од регионалних. Неки одбацују било какву везу људи овог краја с Бугарима и тврде да су Торлаци недвосмислено Срби. Међутим, неки, иако потврђују српски национални идентитет, потврђују и везу Торлака с Бугарима, и то на основу сличности у говору. Мањи број одређује Торлаке као прелазно становништво између Срба и Бугара и као етничку посебност.

У реону Белог Тимока постоји однос *ми-они* између низијаца у долини Тимока и висијаца на падинама Старе планине и Тупијнице. Уврежено је мишљење да се они разликују по менталитету. Низијци су лоши људи, прорачунати, циције, негостопримљиви, за разлику од висијаца, који су добри, несегични и гостопримљиви.

У селима Равна и Потркање поред Белог Тимока становнике западног дела општине Књажевац, с друге стране планине Тупијнице и њених огранака, називају Већинцима. То је због разлике у говору, они имају глас *ћ* на местима где ови поред Тимока имају *ч* (*оћу, нећу*, у односу на *очу, нечу*), то јест, они говоре сврљишко-заплањским а ови поред Тимока тимочко-лужничким говором. У селу Равна, пак, становнике Старе планине, уз државну границу, поготово оне у области Заглавак, а и становнике Ошљана и Новог Корита у реону Белог Тимока, називају Бугарашима.

Око Белог Тимока веома су развијени сеоски идентитети. Неки у први план стављају своју сеоску припадност. На развијеност сеоских идентитета указује веома развијена појава међусеоског задиркивања, у којем се исказују стереотипи о становницима појединих села, и које се у комуникацији врши вербално, углавном у облику усмених фолклорних форми – изрека, ругалица, шаљивих кратких прича... Више су их знали и упражњавали они који су имали чешће контакте са људима из других села, на пример деца у сусретима са вршњацима из других села у школи или одрасли у кафанама у Минићеву као центру окупљања. Међусеоска

задиркивања су својствена мушкарцима, али их користе и девојке приликом ишчикавања момака из других села. Могу бити од бруталног омаловажавања, на пример уз псовке, до добронамерног задиркивања. Скоро за свако село на овом подручју постоје шаливе досетке, које живе са приличном свежином и употребљавају се. Становници Новог Корита се етикетирају као Бугараши, виших планинских села Ошљана, Кожеља и Мариновца као глупи, Јелашнице и Дреновца као циције, Трновца као људи лошег карактера итд. Између становника неких села интеракција и овакво етикетирање у негативном смислу посебно су јаки, на пример између Ошљана и Новог Корита. Има и ишчикавања која се свде на наивну игру речи и риму појмова и користе се углавном међу децом.

Становнике западног дела општине Књажевац у реону Белог Тимока неки сматрају Торлацима, а већина не. Људи западног дела књажевачке општине гравитирају Књажевцу, а у односу на оне око Белог Тимока разликују се по говору, говоре сврљишко-заплањским а не тимочко-лужничким говором, мада су ови говори доста сродни. Неки из западног дела општине Књажевац су у случајним боравцима у зајечарском крају и северније, а такође и у возу на релацији Зајечар – Београд (који пролази и кроз Бор и Мајданпек), чули да су Торлаци (или Турлаци), а то у свом крају никада нису чули. Неки из овог краја називани су Торлацима и много даље, на пример, приликом служења војног рока у Загребу (где су их називали и Бугарашима, схватајући ове термине синонимима). На овом подручју има и оних који су, живећи у Бору на пример, почели да се самоидентификују са називом Торлаци (сведоче о интеракцији у мешовитој средини у Бору на основу националних и регионалних идентитета). Има и оних који немају торлачки идентитет и знају да га није било од старине, али би се негде даље од свог краја за њега определили радије него за друге идентитете. Неки сведоче о томе да могу да се определе за више идентитета – Торлаци, Тимочани, Књажевчани.

На подручју западног дела општине Књажевац доста је укореењен идентитет Тимочани и у том смислу осећају јединство са становницима целе околине Књажевца и реона Белог Тимока, па и шире. У овом крају доста се идинтификују са Књажевцем, односно кажу да су Књажевчани или се идинтификују са својим селом објашњавајући да је близу Књажевца. Као и око Белог Тимока, овде су такође развијени сеоски идентитети, који се, такође, манифестују кроз међусеоска задиркивања, углавном заснована на игри речи. Овде је веома развијен однос према Сврљижанима, јер су у суседству села у књажевачкој општини која се сматрају сврљишким. Опозиција Тимочани – Сврљижани ојачана је и тиме што су се раније многе девојке из планинског и сиромашног сврљишког краја удавале у равнији и богати тимочки крај. И овде постоје негативни стереотипи о Сврљижанима везани за крађу (посебно о становницима села Драјинци, које је симбол овог стереотипа). У овом крају се зна да су западно, у општини Сокобања, сокобањски крај и Сокобањци. У њих чак рачунају и нека рубна села књажевачке општине. О њима немају стереотипе, јер ту нема интензивне комуникације. У овом делу, за разлику од реона Белог Тимока, посебно је, пак, развијен однос према суседном старопланинском реону Заглавак и његовим житељима, које називају Заглавчанима или Заглавцима. То је зато што су се ови планински, из изузетно пасивног и сиромашног краја насељавали у овај жупни и много богатији крај (углавном као зетови, и то за удовице и распуштенице). Неки Заглавком и Заглавчанима сматрају и још вишу

област Буцак и њене становнике. Овде за њих нема термина Пироћанци, Пироћанцима се сматрају они од општинске граничне књажевачко-пиротске линије према Пироту. У овом крају за Влахе знају, али о њима не знају много. О њима доста знају насељеници из овог краја, на пример, у Бору. У овом крају, осим ретких појединаца који имају развијенију комуникацију, не знају за Мацаце.

У планинској области Заглавак, за разлику од долине, међусеоска задрживања су много мање развијена. Међу вишим селима се сведе на малобројне шаливе и безазлене игре речи, а нешто јачих негативних стереотипа има о нижем селу Штрбац, које се налази поред Трговишког Тимока на путу Књажевац – Пирот. За Штрпчане се каже да нису гостопримљиви, да нису добронамерни и да су лопови. Неки у овом крају, без обзира на то што свој сеоски идентитет углавном не виде као опозицију сеоском идентитету неког оближњег насеља, у идентификацији са стране, у недостатку развијених регионалних идентитета, често себе идентификују са својим селом, најчешће овај идентитет спајајући, односно дојашњавајући, својом припадношћу књажевачком крају или општини. Неки се у интеракцији са људима са стране идентификују и само као Књажевчани, без помињања свог села. У овој области има оних који и не знају за реч Заглавак или су за њу чули, али не знају где се простор означен њоме налази. Неки из ове области сматрају да њихово село њој не припада, јер сматрају да је Заглавак нека ужа област у оквиру ње. Неки знају да су део те области, али се тако не идентификују (идентификују се са својим селом и Књажевцем). Све ово показује да је највероватније реч о егзониму (он је највише у употреби у западном делу општине Књажевац). И они који се идентификују, имају магловита и разноврсна сазнања о распрострањењу ове области, а уз област често помњу и Књажевац као средиште, што показује да је корен овог сазнања некадашње постојање Заглавског среза са седиштем у Књажевцу.

Код становника Заглавка, који себе сматрају планинцима (реч Заглавак углавном идентификују са планинским подручјем), најјачи је однос *ми-они* према низијцима у долини Белог Тимока и у западном делу општине Књажевац, које означавају термином Тимочани. Овај однос је заснован на маркерима – Тимочани су богати, шкртице, материјалисти који настоје све да продају (пијачари) и себе сматрају вишим од планинаца, а планинци су сиромашнији али гостољубиви, дарезљиви и нематеријалисти. Ово поткрепљују многим својим негативним искуствима са Тимочанима. Зато у Заглавку постоји јак осећај дистанце према Тимочанима. Понекад овај однос планинци - низијци не подразумева и термине Тимочани и Заглавчани, али је и даље веома јак. Но, без обзира на негативну конотацију термина Тимочани и јак осећај дистанце у односу на њих, у Заглавку се, као и у другим деловима горњег и средњег Тимока, јавља самоидентификација са овим термином у ширем смислу, у смислу припадности сливу Тимока. Овај идентитет им се додељује, или они сами посежу за њим, углавном даље од свог родног краја према западу. Као и људе око Белог Тимока и оне у западном делу општине Књажевац, Заглавчане даље од овог краја називају Власима, због географске локације, или Врањанцима, Пироћанцима, Бугарима или Бугарашима, због њиховог говора.

У Заглавку је нешто израженија везаност за српски национални идентитет, веровано појачавана и животом на граници, а и због недовољне неутемељености било ког регионалног или локалног идентитета. По некима, њихов крај нема никакве везе с Бугарима, али према Бугарима имају прилично неутралан став,

немају негативне стереотипе. Заглавчани становнике Буцака, вишег старопланинског предела, сматрају Пироћанцима, значи не посебним крајем, него делом много ширег пиротског краја. За неке је говор маркер на основу којег Пироћанце виде као другачије. Иако је говор ове две области истог типа, тимочко-лужнички, они налазе неке мање лексичке разлике на којима заснивају различитост. Неки, међутим, становнике Буцака разликују од Пироћанаца, који почињу од општинске књажевачко-пиротске границе, а за становништво Буцака користе називе: *Каланци*, *Буаклије*, *Планинци* (који указује на висинску разлику живљења), *Бељаци*, *Белци* или *Бељакóвине* (по белој мушкој ношњи) и *Кусити* (по краткој, кусој, женској ношњи). Иначе, знају их као добре и гостопримљиве људе. Буцачани су кроз нижа села Заглавка, путем поред Трговишког Тимока, пролазили масовно одлазећи у тимочку долину због сезонског пољопривредног рада (косидба, жетва). Има, међутим, и у Заглавку оних који, на основу исте припадности књажевачкој општини, Буцачане не виде као друге, већ сматрају да је то све једно, књажевачко, тимочко, подручје. Пироћанци су, по њима, од општинске границе према Пироту. У Заглавку знају да су Сврљижани преко планине Тресибаве, али осим географске локације о њима немају друге представе. У Заглавку не знају ко су Мацаци, осим ретких појединаца који су се наследили или им се потомство населило у Зајечару. Само они који имају везе са Зајечаром, чули су и за посебност Извораца, односно Великоизвораца, код Зајечара, и за њих знају, као и остали, да су Бугари или Бугараши. О Власима у Заглавку нема много знања, знају оквирно локацију њиховог живљења, од Зајечара ка северу, и знају да они говоре другачије (неки кажу румунски).

Торлачки идентитет у Заглавку није много укорееен. На овом подручју га многи и немају – или уопште нису чули термин Торлаци или су чули за Торлаке или Турлаке али не знају ко су, а неки одричу овај идентитет и приписују га неким групама у окружењу (Пироћанци, Каланци, житељи западног дела општине Књажевац, Мацаци). Међутим, становницима Заглавка се, иако се не осећају као Торлаци, често овај идентитет приписује са стране. Неки су тако називани западно од Тимочке крајине (као и други становници јужно од Зајечара) – у Београду, Шумадији, Војводини, Црној Гори, на одслужењу војног рока у Осијеку, у Хрватској или у Постојни у Словенији. Тамо се они као такви карактеришу на основу говора, а овај термин је синоним термина Бугараши, који им се у овим крајевима такође приписује. Као и становнике око Белог Тимока и западног дела општине Књажевац, Заглавчане називају Торлацима или Турлацима у зајечарском, неготинском, кладовском и борском крају. Неки процењују да их тако зову због говора који има бугарске примесе. Занимљиво је да су становнике Заглавка Торлацима називали Тимочани, житељи долине око Белог Тимока, углавном у интеракцији у граду Књажевцу, и то са погрдном конотацијом - као примитивне планинске који имају неправилан говор. Понекад уз овај термин, са погрдном нотом, додају термине Пироћанци и Бугари, који се схватају као његови синоними.

Но, иако торлачки идентитет у Заглавку није много укорееен, има и оних који га прихватају – поред других идентитета бирају и овај, без знања о томе да је наметнут са стране. Неки од њих су убеђени да је назив Торлаци или Турлаци наслеђен од старине. Ипак, овај идентитет никада не прихватају као нешто афирмативно, већ неутрално или као негативну датост, пре свега везују га за планинску локацију свога живљења или за говор. У овом смислу Торлаци су само

они, у Заглавку, у планинском делу, а Тимочани, које осећају као другачије, то нису. Говор је најраспрострањенији маркер, при чему га сами оцењују као неправилан, некултуран и сељачки, као мешавину елемената разних језика (неки сматрају да је такав због близине Бугара, неки га сматрају мешавином српског и бугарског, а неки српског, бугарског и турског). Са оваквим схватањем има везе исказ по којем Торлаци нису ни Срби, ни Бугари, ни Турци. Има и схватања речи Торлак у смислу глуп, будала, човек нижег нивоа, сељак, и то у вези са неразумљивим говором. С друге стране, ту и тамо, али ређе него око Белог Тимока, и у Заглавку се јавља предање о победи на брду Торлак, које је афирмативно за овај назив и идентитет. По некима, њега су препричавали управо учесници Првог светског рата. Схватања о распрострањењу Торлака веома су различита. Неки Торлацима сматрају само своје уже окружење од неколико села, неки њихово распрострањење поистовећују са облашћу Заглавак, неки, пак, са књажевачким крајем (мада га различито схватају). Људи Заглавка не знају да ли и преко границе, у Бугарској, има Торлака (често објашњавајући да са Бугарима и Бугарском нису имали додира). И у Заглавку, као и у реону Белог Тимока, за простор који Торлаци насељавају користи се термин *Торлачија*.

У Заглавку је углавном у употреби термин *Торлак*, међутим, у селима Алдинац и Дрвник је заступљен и термин *Турлак*. У једном случају (село Дејановац) забележена је прелазна варијанта *Тоурлак*, где се глас *о* изговара мукло, као да прелази у глас *у*. У три различита села је регистрован и термин *Тарлак*.

У средњем Тимоку највећи број испитаника никада није чуо реч *Ш/шоп* и не зна шта значи. Нешто мањи број испитаника је ову реч чуо, али такође не зна шта значи. Неке испитанике она асоцира на енглеску реч *шопинг*. Не мали број испитаника ова реч асоцира на термин Шокци, којим се означава регионална група у Војводини, тачније у Срему и Бачкој, као и у Славонији у Хрватској (хрватског националног осећаја и католичке вероисповести). Вероватно због тога, неки казивачи реч Шопи, иако не знају реч Шокци, повезују са Војводином или Банатом, чији се назив у овим крајевима често користи као синоним за термин Војводина.

Више је сведочанстава о томе да се у тимочком крају, у локалним дијалектима, реч *шоп* користила као пежоратив, за означавање негативних личних особина. Њоме је неко, често у ишчикавању, препирци или свађи, означаван као глуп, будала, незналица, неразуман, тврдоглав у незнању, као неко ко прича без везе. Осим код становништва које се осећа Торлацима и/или Тимочанима, овај термин је у истом значењу потврђен и код других регионалних и локалних група - Влаха и Мацаца.

У средњем Тимоку ту и тамо има и неуједначених сазнања о етнокултурном ил идентитетском карактеру ове речи (не рачунајући њено повезивање са Шокцима). У овим сазнањима реч Шоп нема погрдну конотацију. Неки казивачи је доста неодређено повезују са говором. Има оних који су ову реч чули захваљујући општераспрострањеној шопској салати, а неки, у фолклорним играчким ансамблима општераспрострањеним, шопским играма, мада им на основу тога није јасно ко су Шопи и где се налазе. Неки казивачи Шопе означавају као народ (један чак и као нацију), мада, такође, не знају ко су они и где се налазе. Неколико казивача их повезује са бугарским елементом. Неки их лоцирају у околини Ниша, неки у околини Пирота, неки кажу да су од Софије до

Пирота, а неки да су чак до црнотравског и лесковачког краја. Један казивач, пошто му је снаха из димитровградског краја, има јасно сазнање да су Шопи управо у овом крају и да им је говор мешавина српског и бугарског језика. Овај и други случајеви (један казивач је за Шопе чуо приликом служења војног рока у Словенији, а неки захваљујући шопској салати и шопским играма преко фолклорних ансамбала), јасно потврђују да сазнања о Шопима као етнокултурној и идентитетској групи нису аутохтона, већ долазе са стране са развојем комуникација.

Највећи израз торлачког идентитета јесте Завичајно друштво Тимочана-Торлака у Минићеву. Идејни творац и организатор оснивања је новинар Драгомир Петровић, звани Баја Цора (1928), из Витковца код Минићева, који је на овај корак подстакнут искуством о постојању завичајног друштва из Краљева, где је живео и у чијем раду је учествовао. Друштво је створено 1997. године из редова тада социјалистичких кадрова, тада већ у поодмаклим годинама. Реч је о генерацији која је рођена у овим крајевима и у време индустријализације и масовне сеобе из села у град напустила своја родна места, генерацији која је према свом родном крају имала носталгична осећања и са носталгијом се сећала некада пуних а потом демографски и инфраструктурно девастираних села. Још у време припрема, мотив за његово оснивање биле су жеље за: окупљањем људи из завичаја, неговањем љубави према завичају и његови афирмисањем, доприносом свукупном развоју завичаја, бригом о завичајној баштини, културним активностима, решавањем животних питања у завичају. У припремним активностима своју улогу су одиграли и медији, тачније зајечарски лист *Тимок*, који је за Драгомира Петровића био отворен, с обзиром на то да је некада у њему радио. Владајућа идеја је била да Друштво своје деловање треба да веже за територију бивше општине Минићево, односно некадашњег Тимочког среза (долину Белог Тимока са околним падинама Старе планине и Тупижнице). У предлозима за амблем друштва, а и касније током припрема и самог оснивања Друштва, коришћени су симболи који су се односили управо на ове природне објекте (Тимок, Стара планина, Тупижница) и на некадашњу административну самосталност (зграда Среског начелства, старо школско звоно, географска представа бивше општине). Али по сазнању да и ван ове територије има оних који се се осећају Торлацима, одлучено је да члан Друштва може да буде свако ко плаћа чланарину. Од самог почетка присталице идентитета Тимочани критиковале су употребу термина Торлаци због његове пежоративности и због тога што, на основу идентитетских конструкција, термин Тимочани сматрају веома афирмативним. Већина је остала привржена термину Торлак, не сматрајући га пежоративним. Направљен је компромис да у назив буду уграђена оба термина, односно створена је сложеница *Тимочани-Торлаци*.

После вишемесечних припрема у току лета и јесени 1997. године, Друштво је 1. новембра веома свечано основано у Минићеву, уз више пратећих програма (дувачки оркестар, ликовна изложба, промоција књига, наступ фолклорног ансамбла, забава са трпезом и музиком). За председника је изабран најутицајнији међу генерацијом која је Друштво створила (кадрови из доба социјализма) – политичар и привредник Божин Јовановић (1920), а за председника Управног одбора Драгомир Петровић. У органима Друштва били су угледни људи из минићевског краја, с тим што се пазило на равноправну заступљеност минићевских села. У почетку свог рада Друштво је било усмерено на

најразличитије области које су везане за овај крај и људе пореклом из њега – од књижевности и ликовног стваралаштва, преко етнокултурног наслеђа, до привреде. Од самог оснивачког скупа оно је подразумевало и организовање забава земљака уз трпезу, музику и весеље. На оснивачкој скупштини Драгомир Петровић је део свог излагања изрекао на дијалекту, *торлачком* говору, што показује да је од самог почетка локални говор сматран једним од маркера овог идентитета.

Цео догађај оснивања Завичајног друштва одлично је пропраћен медијски. Ту су били новинари београдских националних листова *Политике*, *Експреса*, *Вечерњих новости*, *Блица*, као и локалних листова *Књажевачких новина* и зајечарског *Тимока*, а било је и телевизијских екипа. То је из два разлога. Прво, новинари су изашли у сусрет својим колегама, доајенима тимочког новинарства – Драгомиру Петровићу, познатом у српским новинарским круговима, и Драгославу Крстићу, новинару и у то време заменику директора Радио-Зајечара, пореклом из Малог Извора код Минићева, који је такође активно учествовао у припремама за оснивачку скупштину и који је изабран за потпредседника Управног одбора. Друго, због тога што је за председника Друштва изабран утицајни Божин Јовановић. Сви телевизијски прилози и скоро сви чланци у новинама били су афирмативни (у њима се износе маркери на којима се заснива торлачки идентитет у овом крају и амбициозни планови Друштва). У београдској *Политици* се појавила само једна негативна реакција на помен термина Торлачија у чланку о оснивању Друштва, који је овај лист објавио пре тога. Ова реакција са израженим српсконационалистичким тоном, где се осуђује коришћење регионалног просторног термина на територији Србије по регионалној-идентитетској основи, важан је јер је једини писани траг ширег непозитивног расположења многих људи, неторлака, у зајечарском крају, који су оснивање Друштва схватили као неку врсту *сецесије* и опасности за српску нацију. Неки новинари, који су захваљујући колегијалној наклоности Драгомиру Петровићу и Драгославу Крстићу, као и некој врсти потчињености Божину Јовановићу, афирмативно писали о оснивању Завичајног друштва, у то бурно време 90-тих година XX века, као и друге њихове колеге, реаговали су негативно када је, на пример, реч о Власима североисточне Србије (*надували су поједине чињенице и раширивали националну тензију*). Тако су Драгомир Петровић, Драгослав Крстић и Божин Јовановић, својим ауторитетима несвесно одбранили Друштво од, у то време могућих, националистичких новинарских напада. Новинар Драган Витомировић, који се иначе бавио црним хроникама, у свом афирмативном чланку о оснивању Друштва у београдском *Блицу* ипак је алудирао на *сецесију* и *аутономију*.

После оснивања 1. новембра 1997. Друштво је до јула 1998. године, под руководством Драгомира Петровића активно радило на даљем утемељивању. Поред више иницијатива у разним областима, које нису реализоване, објавило је свој билтен *Информатор* (који је у наредном периоду изашао у четири броја), објавило новигишњи календар, основало је подружнице у Бору и селу Витковцу, организовало саборе и забаве у Витковцу и Минићеву са више пратећих програма (етно-изложбе, предавање о виноградарству, оцена и награђивање локалних вина), обезбедило просторије у центру Минићева, примило у чланство већи број људи, обезбедило новац за сређивање Етно-куће у Минићеву, објавило две књиге песама завичајних песника и једну књигу народне поезије и бајања из овог краја. Но,

каснија окупљања, уз малобројне изузетке, више не прате национални медији, само локални. Јула 1998. Божин Јовановић се повлачи са председничког места.

Јула 1998. године долази до сукоба Драгомира Петровића са секретаром Друштва Слободаном Антонијевићем у вези са финансијама Друштва. Овај сукоб је укочио рад и створио негативну атмосферу око Друштва и увео га у кризу, скоро до гашења, све до јесени 2003. године (с тим што је рад потпуно обустављен у току предратног и ратног стања у земљи у првој половини 1999. године). Више разних покушаја да се реализују неке идеје (на пример, окупљање и забава Торлака) није успело. У овом периоду су само објављене четири књиге (три везане за завичајну, једним делом и дијалекатску, књижевност, и једна монографија села), реализовано је неколико промоција издања Друштва и објављено неколико текстова о њима.

Од почетка 2003. године Завичајно друштво Тимочана-Торлака оживљава свој рад и током ове и следеће године излази из кризе. Променама Статута Друштва ради лашег функционисања смањује број чланова својих органа и сужава свој рад *на неговање и афирмисање културно-историјских и природних вредности Завичаја и подстицање и неговање осећаја припадности и љубави према Завичају*. Од тада оно је разгранало своје активности у складу са интересовањима чланова који желе активно да раде у њему и у оквиру њега остварују своја интересовања.

Окосница рада Завичајног друштва постаје издавачка делатност. С једне стране, то је објављивање његовог гласила, а, с друге, наставак са праксом објављивања књига. Позитивну прекретницу у његовом раду, у ствари, чини почетак објављивања листа Завичајног друштва *Торлак*. Први број је објављен 1. новембра 2003, а објављиван је до 2012. године, када долази до застоја, мада је у плану скори наставак ове активности. До сада је објављено 29 бројева. Лист износи податке о раду Друштва, о текућим дешавањима у овом крају у разним областима живота, као и прилоге о локалној историји, фолклорном и дијалекатском наслеђу, завичајној књижевности (углавном на дијалекту), природним вредностима. Веома је допринео популаризацији Друштва и торлачког идентитета. Током времена он је запажен и прихваћен како од грађанства зајечарског и књажевачког краја, и Торлака и неторлака, тако и у локалним, па и ширим, културним и научним круговима, тако да је у неким приказима сврстан уз завичајне зборнике југоисточне Србије. Друштво се од самог оснивања бавило објављивањем књига, а то је наставило и после свог ревитализовања. До данас је, само или са суиздавачима, објавило седамнаест књига (од ревитализовања десет), а оне се односе на фолклористичку грађу, историографску грађу, завичајну књижевност на књижевном језику и локалном дијалекту, монографије села, библиографије завичајних издања и аутора. Лист *Торлак* и књиге су класичним промовисањем, промовисањем на медијима и дистрибуирањем значајно подигли углед Друштва у локалној средини и шире, и то и код ширих слојева становништва и у културним круговима.

Од 2011. године при Завичајном друштву ради књижевни клуб под називом Завичајни књижевни круг. Он организује окупљања локалних књижевних стваралаца и љубитеља књижевности, на којима као гости учествују и књижевни ствараоци са стране. До сада је организовало и два наступа у Зајечару поводом смрти и годишњице смрти свог потпредседника. На окупљањима и наступима,

између осталог, читана је поезија и проза на *торлачком* дијалекту. Организује и светосавске литерарне конкурсе за ученике Основне школе у Минићеву.

После ревитализације Друштво је наставило са организовањем популистичких окупљања људи из Завичаја. Од 2006. године до данас једанпут годишње, у марту, организује забаву под називом *Торлачко вече*. Реч је о дешавању које представља највећи организациони захват у оквиру Друштва. Од 2006. до 2009. одржавана је у Минићеву, а од 2010. године у неком од торлачких села (Мали Извор, Врбица, Јаковац – у околини Минићева, али и Грлиште у околини Зајечара). Ова манифестација је повод и за организовање низа пратећих програма. Она је повод и за позивање и организовање гостовања делегација општина Белоградчик, Чупрење и Чипровци у Бугарској, у којима живи становништво које се самоидентификује са називом Торлаци (Турлаци). Такође је повод и за позивање других гостију из Србије и Бугарске. Једно окупљање, које је такође подразумевало пријем гостију, организовано је и приликом прославе десетогодишњице рада Друштва 1. новембра 2007. године у Минићеву.

Позивањем гостију из Бугарске Друштво је укључено у прекограничну сарадњу, која је већ постојала у општини Књажевац. Позивани представници бугарских општина позивају представнике Друштва на обележавања годишњице оснивања свог Друштва Торлака у Белоградчику и на Фолклорни сабор у Чупрењу. Приликом међусобних гостовања једни другима презентују своја природна и културно-историјска наслеђа, туристичке објекте и привредне потенцијале. Поред тога, представници Друштва из Белоградчика гостовали су у Минићеву и поводом прославе десетогодишњице постојања Друштва 2007. године, као и у Зајечару поводом концерта поп-звезде Здравка Чолића 2011. године. Представник Друштва био је гост на Дану Белоградчика 2011. године, а и 2012. године у Белоградчику као члан делегације књажевачког Удружења предузетника и у Минићеву приликом братимљења Минићева и белоградничког села Рабиша. Друштво је од 2008. године и званично учесник граничног Сабора на Кадибогазу. Неки представници институција и невладиних организација укључивали су Завичајно друштво као партнера у прекограничне пројекте слате на конкурсе фондова Европске уније, но ни један од тих пројеката до сада није прихваћен.

Друштво је радило и на афирмисању истраживача културно-историјског наслеђа завичаја. Од самог почетка свог рада радило је на афирмисању лика и дела Маринка Станојевића (1874-1949), фолклористе, дијалектолога, антропогеографа, етнографа, историографа, просветног радника, угледне јавне, културне и политичке личности, пореклом из Јаковца код Минићева. После оснивања радило се на идејама оснивања фондације са његовим именом и штампања његове преписке, али у оквиру Друштва то није остварено. У једном броју билтена Друштва, поводом 50 година од његове смрти, објављен је текст о њему. После ревитализације Друштва организована су полагања венаца на његов гроб у Зајечару, медијско промовисање и предавања и изложбе о његовом лику и делу. Поред Маринка Станојевића, у оквиру Друштва било је ангажовања на афирмисању рада др Љубише Рајковића Кожељца (1940), фолклористе и књижевника. Он је аутор прве књиге коју је Друштво објавило, а у току кризе Друштва објављена му је још једна. Он је од самог почетка до данас био присутан у раду Друштва. После ревитализације Друштва објављене су му још три књиге. Уз то, три пута га је Друштво, заједно са другим организацијама и институцијама,

предлагало за републичку *Вукову награду*, коју је поле трећег предлагања и добио за заслуге у прибирању и изучавању уменог народног наслеђа у Србији и ван ње, а понајвише из Тимочке крајине. Њега је Друштво предлагало и за националну пензију.

Поред тога, Друштво је помагало и сакупљање етнолошке, антрополошке, фолклористичке и историографске грађе. Организовало је етнолошко-фолклористичка истраживања на подручјима око Белог Тимока, у Зајечару и околини, у западном делу општине Књажевац, у Заглавку и у Буцаку, а обавили смо их фолклориста и етнограф Драгољуб Златковић из Пирота и ја 2007, 2008 и 2010. године. Мрежа казивача и водича везаних и за Завичајно друштво у неколико наврата коришћена је и приликом гостовања студената и стручњака за поједине области заинтересованих за податке са овог простора (етномузиколошка истраживања, истраживања аутохтоног воћа...)

Од 2005. до 2009. године на Белом Тимоку и Грлишком језеру Друштво је једанпут годишње организовало риболовачко такмичење *Торлачка пецаљка*.

После ревитализовања Друштво је активно радило на медијском промовисању својих активности, пре свега на локалним а ту и тамо и националним медијима. Најчешће је свој рад промовисало на зајечарској Телевизији *Бест* (раније Радио-телевизији Зајечар и Тимочка телевизија), такође и на зајечарској телевизији *Фира*, а неколико пута емитовани су прилози на националним телевизијама – државној Радио-телевизији Србије и Телевизији *Пинк*. Повремено су прилози емитовани и на Радио Зајечару, зајечарском Радију *Магнум* и Радију Књажевац, док је било појединачних прилога и на првом програму Радију-Београда и београдским Радију *101* и Радију *202*. Поред редовног и детаљног извештавања о раду Друштва у листу *Торлак*, о његовим активностима су повремено извештавали и зајечарски *Тимок*, *Тимочанин* и *Нова тимочка ревија*, књажевачке *Нове књажевачке новине* и београдски *Глас јавности*, *Блиц* и *Политика*. За постојање и деловање Завичајног друштва зна се и у северозападној Бугарској, и то у вези са гостовањем Торлака из Бугарске и Србије једних код других, преко чланака у видинским обласним новинама *Видин* и *Ние*, у белоградичким општинским новинама *Вестник за Белоградчик* и у гласилу Општине Чупрење *Торлаци*. Једна промоција књиге у Књажевцу је рекламирана и на билборду у центру града. Друштво је од 2005. до 2009. имало свој сајт.

Бавећи се поменутиим активностима, Завичајно друштво је остварило сарадњу са више институција и удружења. Они су, кроз сарадњу са Друштвом, учествујући у његовим активностима, допринели његовом афирмисању и институционалном афирмисању торлачког идентитета. То је више институција и удружења из (и околине) Минићева, Књажевца, Зајечара, као и Белоградчика, Чупрења и Чипроваца у Бугарској. Поред тога, објављивање листа *Торлак* помагало је и десетак приватних фирми, највише из Зајечара, а и из Књажевца и Бољевца, на чијим челима су углавном власници са торлачким идентитетом.

Данас се у локалној средини на Завичајно друштво Тимочана-Торлака углавном гледа позитивно. Аутор негативног чланка у *Политици*, објављеног после његовог оснивања, објашњава да је негативно реаговао због страха од сепаратизма, који је у то време био актуелан због распада Југославије. Објашњава да је исто реаговао и на вест о стварању Влашке партије у источној Србији 1991. године. Касније је спознао да је његов страх у вези са Друштвом био неоправдан, те се, као дародавац, прикључио и прослави десетогодишњице постојања

Друштва 2007. године. У вези са учешћем Завичајног друштва у прекограничној сарадњи, он каже да треба културну блискост користити за комуникацију којом се побољшава квалитет живота уколико је све у оквиру регионалне сарадње и не угрожава интересе земље, односно уколико нема политичких амбиција и сепаратистичких тежњи.

Испитаници из околине Минићева који немају везе са Завичајним друштвом по правилу имају позитивно мишљење о Друштву, јер оно окупља и зближава људе, омогућава им да се упознају, оживљава нешто у замрлом крају, исказује богатство културног наслеђа, бави се очувањем традиције која нестаје, на пример говора. Задовољни су листом *Торлак*. Рад Завичајног друштва, посебно лист *Торлак*, према неким исказима, утиче и на ширење овог идентитета ван оквира некадашње општине Минићево, и тамо где га раније није било.

Људи који су укључени у рад Друштва такође сматрају да је Друштво позитивна чињеница везана за неговање торлачког имена, културе и традиције, за очување традиције која је у изумирању, да даје могућност за позитивно окупљање и дружење људи. Оно, по њима, има углед и ван торлачког краја и доприноси да Торлаке други цене. Етнокултурне особености овог краја јесу потенцијал за улазак у Европску унију, где се цене културна разноврсност, и од Европске уније ће се добијати новац за неговање оваквих особености. То даје могућност за оживљавање неких привредних сегмената. У раду и деловању овог друштва, по њима, нема ничег негативног и штетног. Они су у ширем смислу Срби, у нешто ужем Тимочани, а у најужем Торлаци.

Сарадња са Бугарима, према мишљењу људи који нису укључени у рад Друштва, добра је, јер је добро да се развија пријатељство међу људима које дели граница, јер међусобно гостују и друже се, јер се два народа повезују и зближавају. Људи овог краја су о постојању Торлака и с друге стране границе чули управо захваљујући раду Друштва. Људи укључени у његов рад не виде да је сарадња са Бугарима негативна и штетна ствар, сматрају да је та сарадња добра јер људи треба да се повезују, да је у складу са европеизацијом и позитивно то што припадници два народа имају исти регионални идентитет, да кроз ову сарадњу заједничке културне и друге потенцијале треба заједнички ставити у функцију напретка.

На подручју бивше општине Минићево постоји веза између Завичајног друштва Тимочана-Торлака и сеоских идентитета: Друштво је у почетку било замишљено са сеоском структуром (да у његовим органима буду уједињено заступљена сва села и да у селима буду подружнице Друштва), исти људи учествују у афирмисању сеоских идентитета и раду Друштва, манифестације сеоских и торлачког идентитета у оквиру Друштва често су исте (на оба нивоа се задовољавају исти пориви), постоји повезаност јединог сеоског удружења у овом крају са Друштвом. Манифестацији *Торлачко вече* по садржини су слична окупљања 80-тих година XX века а и касније, до данас, на основу припадности селу: *Дреновачко вече*, *Врбичко вече*, *Сусрети генерација* у Трновцу, *Дружења Ошљанаца*. Исти људи који су организовали сеоске манифестације, учествују и у раду Друштва. Водећи чланови Друштва се у својим селима ангажују на комуналној изградњи и обнови објеката у селу. Активни чланови Друштва су и ван његових оквира ангажовани на културном и друштвеном плану уопште. Приметно је и ангажовање чланова Друштва на прикупљању података о прошлости својих села и објављивању чланака и монографија о њима. Један од

видова изражавања сеоских идентитета и ван Друштва, због носталгије за опустелим и пропалим селима, јесте писање монографија села. Међу својим издањима Друштво има и монографије села, а чланке о селима објављује у свом листу *Торлак*. Између Друштва и Удружења Новокорићана, јединог сеоског удружења на овом подручју, постоји сарадња и респект. Творац овог удружења био је и први председник Друштва, садашњи председник је један од спонзора Друштва, Друштво у свом гласилу објављује чланке о раду Удружења, представници обе организације учествују у окупљањима која свака од њих организује. Удружење Новокорићана такође једном годишње организује окупљање и дружење, ангажује се на комуналном уређењу села, делује на пољу очувања сеоских традиција.

Од оснивања друштва до данас постоји критика Завичајног друштва Тимочана-Торлака од стране присталица регионалног идентитета Тимочани. О краја XIX века до данас међу локалним ауторима створила се конструкција о контунуитету идентитета Тимочани у раном средњем веку са данашњим Тимочанима, због чега се, као и због других карактеристика ове конструкције, овај термин сматра веома афирмативним. Термин Торлаци се, пак, сматра погрдним и недостојним, па се користи свака прилика да се дискредитује. Иако припадају кругу људи из којег је настало Друштво, они бојкотују све активности у вези са њим, укључујући и писање чланака за лист *Торлак*.

Осим у оквиру Завичајног друштва Тимочана-Торлака, има још институционалних поткрепа торлачког идентитета. Од 2005. до 2010. године деловала је, као плод идеје једног човека, економисте и привредника Братислава Ђорђевића, члана и помагача Завичајног друштва, невладина организација Завичајни клуб *Леденица* са седиштем у Минићеву. Пошто је Завичајно друштво популистичка организација, створено је ово удружење са одабраним чланством са циљем да дâ допринос локалном економском развоју овог краја. Пошто је ово географско подручје уско за економске активности, деловање је усмерено на читава подручја градова Зајечар и Књажевац. У статуту Клуба стајало је да он има тесну сарадњу са Завичајним друштвом. Клуб је имао неколико различитих активности, а у оквиру њих је, углавном на личну иницијативу свог председника, промовисан и торлачки идентитет.

Такође на иницијативу једног човека, новинара Драгослава Крстића, једног од оснивача Зајечарског друштва, Телевизија Зајечар је од 2005. до 2007. године реализовала, у шест епизода, телевизијски серијал *Торлачија земља, још те има*. Њоме је промовисан торлачки идентитет, термин Торлачија за простор на којем живе Торлаци и, осим демографских, културних, историјских и других карактеристика овог краја, истакнути су и неки маркери торлачког идентитета – географски простор, говор, настанак имена у вези са сточарским занимањем, настанак имена од предања о победи на брду Торлак код Београда.

Термин Торлаци-Тимочани коришћен је и у обраћању локалном стновништву приликом обнове зграде некадашњег Среског начелства у Минићеву, а текстове за ту прилику правио је Драган Благојевић, афирматор вредности Минићева и торлачког идентитета и, касније, члан Завичајног друштва.

У околини Минићева постоји више случајева уграђивања назива Торлак у имена производа и фирми. Тако се торлачки идентитет афирмише самим животом и радом фирме или пласирањем производа. Ове примере можемо поделити у две групе. С једне стране су они који коришћењем назива Торлак не утичу на

прибављање финансијске користи. У овим случајевима је, сасвим сигурно, реч о индивидуалном идентитету, који се овим чином подиже на институционални ниво. С друге стране су они који коришћењем назива Торлак утичу и на остваривање профита. Назив доприноси перцепцији производа као оригиналног, аутохтоног и везаног за поднебље, а егзотично привлачи купце. Реч је о брендирању имена производа или фирме. Али, и овде се за термином Торлак не посеже искључиво због користи, већ, пре, због личне идентификације.

У прву групу могу се сврстати четири регистрована примера. У Минићеву је још 80-тих година XX века постојала државна продавница прехранбене робе под називом *Торлак*. Такође у Минићеву од 1990. године постоји фирма *Торлак-комери*, која се бави експлоатацијом дрвета и производњом елемената од дрвета. Мотив за давање оваквог имена је да се у њега угради нешто по чему је њихов крај препознатљив, а породица власника је носилац оваквог идентитета. У Зајечару постоји Самостална занатска радња *Торлак*, која се бави изработом и продајом производа од теста (власник је родом из Кожеља, код Минићева). У Књажевцу од 2003. године постоји Удружење одгајивача говеда сименталске расе *Торлак*. Предлагач имена је, такође, из села Кожеља, а мотив давања оваквог имена, осим тога што је он носилац торлачког идентитета, да име овог удружења, у односу на слична у Србији, која се зову по градским центрима, буде оригинално, специфично, препознатљиво и аутохтоно (нико се није успротивио овом предлогу иако у том удружењу има много чланова који нису из делова општине Књажевац где овај идентитет није толико распрострањен).

У другу групу фирми и производа такође се могу сврстати четири примера. Они су везани за прехранбене производе и за угоститељство. Оваквим именима купцу се сугерише аутохтоност, која подразумева и квалитет, и то на основу чињеница да је крај у којем су произведени познат по сточарству, винарству, егзотичној природи, етно-кухињи и етнокултури уопште. Почетком двехиљадитих година Књажевачка млекара је на тржиште избацила *Торлачки јогурт*, који је производила две-три године. Године 2003. фирма *Импако* Братислава Ђорђевића, који је годину дана раније основао Завичајни кулуб *Леденица*, на тржиште избацује вина под називом *Торлачко бело* и *Торлачко црно*. Крајем двехиљадитих година (2009. или 2010.) Винарија *Јовић* из села Потркања, у тимочкој долини, на тржиште избацује три врсте вина – бело, црно и ружицу – под називом *Торлак*. Године 2006. у атару села Јаковац код Минићева почео је да ради туристичко-угоститељаки објекат Етно-кућа *Торлаци*. У њему се домаћа кухиња, околна природа и све друго подводи под термин *торлачки*. Власник објекта је такође Братислав Ђорђевић, који, како каже, воли локалне географске и идентитетске појмове, који су интригантни, оригинални, звучни, трају вековима и показују неку припадност.

Последњих година у *Новим књажевачким новинама*, и ван чланака у којима се говори о Завичајном друштву Тимочана-Торлака, један новинар за људе књажевачког краја у својим текстовима ту и тамо употребљава назив Торлаци.

Покушаји да се на локалном нивоу на локалним изборима 2008. и 2012. на територији Града Зајечара искористи и торлачки идентитет (у торлачким селима, која су у јужном делу зајечарске територије) нису уродили плодом. Код Торлака око Белог Тимока не постоји свест и потенцијал за политичко удруживање на основу торлачког идентитета. Има идеја да се на територији Општине Књажевац он искористи за политичко удруживање, а оне су реакција на партизацију и

изборни систем, због којих минићевски крај скоро да нема представнике у Скупштини општине Књажевац.

На попису становништва у Републици Србији 2011. године дванаесторо грађана Србије национално се изјаснило као Торлаци. Интересантно је да то није ни један од водећих чланова Завичајног друштва Тимочана-Торлака. Откривена је само једна особа која се овако национално изјаснила. То је Владан Радовановић, председник Комисије за прекограничну сарадњу Општине Књажевац, водећа личност у настојањима да се отвори гранични прелаз на Кадибогазу. Он каже да је то учинио не због стварног торлачког националног идентитета (национално се осећа као Србин), већ из, условно речено, маркетиншких разлога, да би заинтригирао. Он потиче из западног дела општине Књажевац, и то из села које се сматра сокобањским, али тазбина му је Ново Корито, у чијем атару се Кадибогаз налази.

Уз то, откривено је и да су се неуропсихијатар проф. др Горан Голубовић и његов отац Зоран Голубовић, обојица из Бора, пореклом из Доњег Зунича код Књажевца, на овом попису изјаснили као *Срби-Торлаци*. Због оваквог изјашњавања они не спадају у категорију оних који су се национално изјаснили као Торлаци, већ у категорију *двојак* *изјашњених*. То су пред пописивачем урадили спонтано, без плана, са циљем *да се истакне особеност, посебност*. На овакво изјашњавање утицала је борска етнокултурно и идентитетски веома мешовита средина у којој је уобичајно да се људи групишу по регионалној и националној припадности, а оно је и реакција на актуелизовање влашког питања у Бору.

VI. ТОРЛАЦИ/ТУРЛАЦИ У СЕВЕРОЗАПАДНОЈ БУГАРСКОЈ

Из прегледа литературе о Торлацима види се да је доста аутора групу овог имена везивало за северозападну Бугарску. Реч је о старопланинским подручјима општина Белоградчик, Чупрење, Чипровци, Георги Дамјаново и Берковица, а насељеници са овог подручја, означени овим именом, помињу се и у дунавској равници, у реонима градова Видин, Монтана и Лом. Потрагу за Торлацима настављамо на овим просторима.

VIa. Истраживања торлачког идентитета у северозападној Бугарској

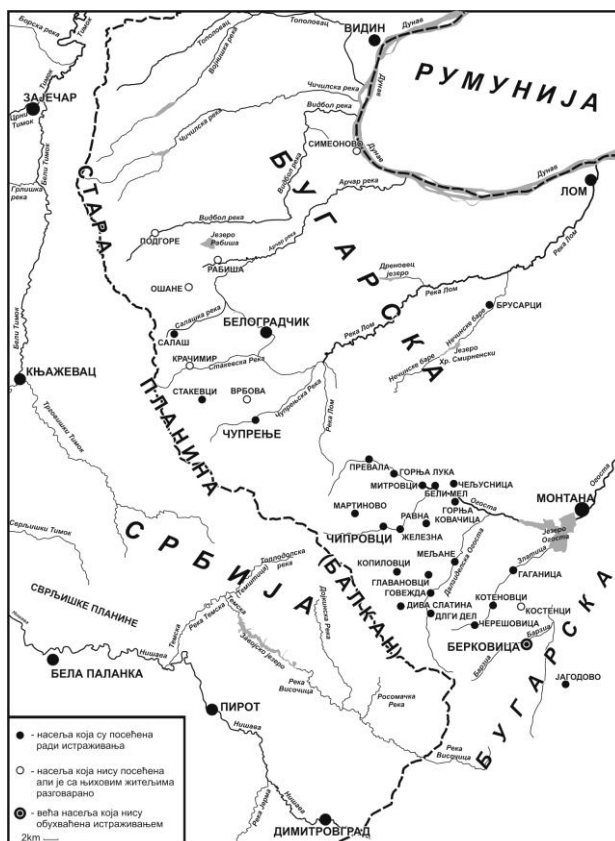
Иако сам доста рано имао информације да су говор и етнокултура с друге стране границе слични онима у средњем Тимоку, за постојање Торлака у Бугарској сазнао сам, чини ми се, од колеге Петка Христова из Софије, са којим имам сарадњу од 1995. године. Не рачунајући малобројну литературу, коју сам у међувремену набавио, први сусрет са Торлацима у Бугарској имао сам 18. августа 2001. године на Обласном фолклорном сабору код Раковичког манастира. Ово искуство наставило се већ сутрадан учешћем на међународној етнолошкој експедицији у белоградничком крају са базом у селу Стакевци од 19. до 30. августа 2001. године. У оквиру теренских истраживања на овој експедицији сакупио сам и основне информације о субјективном осећају везаности становништва за назив Торлак. Током овог периода указала се прилика и за обилазак градића Чипровци. Убрзо после тога 22. и 23. септембра 2001, био сам гост *Фолклорног сабора Торлаци смо, јунаци смо* у Чипровцима. Затим, ту је, почетком 2000-тих година, неколико одлазака у село Горњи Лом у општини Чупрење у оквиру фолклорне сарадње између овог села и села Велики Извор код Зајечара, а и примање гостију из Горњег Лома (ансамбл из Горњег Лома сам упознао на фестивалу код Раковичког манастира и повезао их са Великим Извором). Од 2006. године почињу интензивни контакти са Белоградчицом кроз учешће Завичајног друштва Тимочана-Торлака у прекограничној сарадњи. Током времена у ову сарадњу са Завичајним друштвом улазе и Чипровци и Чупрење. Она подразумева више одлазака у госте и више пријема гостију, а током времена многи контакти су се издигли и на лични, пријатељски, ниво. Крајем 2006. године био сам позван и присуствовао сам отварању изложбе *Прича о Торлацима* у Етнографском институту с музејом Бугарске академије наука у Софији. Све ове контакте користио сам и за стицање знања о Торлацима у Бугарској.

За потребе овог рада на подручју северозападне Бугарске спровео сам и теренска истраживања. Од 15. до 18. октобра 2007. године боравио сам у Белоградчику и, поред становника овог градића (пореклом из села Крачимир, Стакевци, Врбова и Ошане), испитао и казиваче у селима Стакевци, Салаш и Чупрење, а такође и у градићу Чипровци и градовима Монтана (пореклом из села Железна) и Видин (пореклом из села Врбова, Подгоре и Симеоново). Од 23. до 29. јула 2009. године, углавном са Анјутом Каменовом, етнологом, директорком Историјског музеја Чипровци, која ми је била водич, обишао сам насеља у општини Чипровци: Чипровци, Мартиново, Железна, Митровци, Превала, Горња Лука, Бели Мел, Челјусница, Горња Ковачица и Равна; у општини Георги Дамњаново села Дива Слатина, Длги Дел, Говежда, Главановци и Мељане; у

општини Берковица села Черешовица, Котеновци, Гаганица (казивач из Костенаца) и Јагодово; затим град Монтана, а такође и град Лом и село Брусарци у дунавској низији. У оквиру ових истраживања, поред разговора са казивачима, прелистана је и локална штампа. Гостовање делегације села Рабиша (општина Белоградчик) у Минићеву 7. јула 2012. године искоришћено је и за обављање једног интервјуа.

Сл. 100. Теренски рад у граду Лому у северозападној Бугарској 27. јула 2009. године

Сл. 101. Карта истраживања у северозападној Бугарској

VI. ИНТЕРАКЦИЈСКИ И ИНДИВИДУАЛНИ ОКВИРИ ТОРЛАЧКОГ ИДЕНТИТЕТА У СЕВЕРОЗАПАДНОЈ БУГАРСКОЈ

VIa. Интеракција из које је настао идентитет Торлаци

У северозападној Бугарској, као и у средњем Тимоку, постоји становништво које себе назива Торлацима. Оно се налази у старопланинској зони. Поучени бартовским учењем да се идентитет рађа из односа *ми-они*, прво ћемо покушати да разоткријемо из којег се сусрета, из које интеракције, рађа торлачки идентитет. Становништво које се сматра Торлацима, према истраживањима, а, као што смо видели и из записа у литератури, одређену комуникацију има са становништвом Подунавља, равнице између Дунава и северозападног крака старопланинског ланца. Дакле, путеви комуникације су на правцима планина-низија.

VIIa-I. Размена производа и најамни рад

Више казивања (која су у потпуном складу са неким записима у литератури, које смо већ размотрили) јасно указује на то да је основ комуникације између планинаца планине Балкан и низијаца у Подунављу привреда. У условима доминације пољопривредне производње веома је било значајно природно окружење, природни услови. У равници је, због изузетно квалитетне земље, била развијена земљорадња и било је доста житарица, те и могућности за набавку житарица разменом и куповином и за зараду новца најамним пољопривредним радом. У планини, где житарица није било, било је вишка дрва, којих у равници скоро да нема, кромпира, који се у вишим пределима више рађа, и, пошто је овде развијеније сточарство, коже. То је давало основ за натуралну размену или трговину робом. Становници старопланинског реона, због некавалитета своје земље за производњу хране, те оскудице у храни, били су принуђени да силазе у равницу и размењују или продају своје производе. Уз то, због недостатка новца, они су у равници као најамници радили пољопривредне послове. Планинци, или како се овде каже и *Балканције*, из белоградичког дела Старе планине у овој размени и купопродаји сретали су се са *Власима* из видинског краја и са бугарским становништвом из долине, које су називали *Долњанцима* (онима који живе доле). Становници чипровачког, георгидамјановског и берковичког краја сретали су се са бугарским становништвом у долини, које су називали *Пољанцима* или *Појанцима* (онима који живе у Пољу). Видински Власи и бугарско становништво из долине (*Долњанци* или *Пољанци*, односно *Појанци*) планинце су, пак, звали *Торлацима* или *Турлацима* и *Балканцијама*.

Казивачи из Салаша (Сал-1,2) говоре како су у раније време људи из њиховог села редовно ишли на пијаце у Видин и Димово. Пијаца у Видину била је петком. Из Салаша је средом у Видин полазило по петнаест-двадесет воловских запрежних кола са настрешницама, на којима су била дрва за размену или продају и сено за стоку која вуче запрегу. Они боље стојећи имали су кола са гвозденим осовинама, а они други са дрвеним, и мазали су их катраном. Некада, како су казивачима причали родитељи, није ни било пута, већ су пут просицали секирама. Терали су дрва у равницу, јер тамо нема дрва, само врба и топола. Власи, који су у Видину чинили већину, на пијаци су их називали Торлацима (*Торлаците*). Кад би

продали дрва, куповали би пшеницу, јер у њиховом крају није било довољно житарица. Уз то, као посланицу, куповали би за породицу огромну лубеницу (од 15-20 килограма) и за децу пшенични пекарски хлеб *симит*, које такође нису имали у свом крају. Сви су се враћали у недељу. (тр. VI1a-1) Један казивач (Белгр-2) објашњава да је у прошлости пракса била да Турлаци секу шуму, које је било доста, и дрвима, а и кромпиром, који се овде доста рађа, пунили своје каруце и силазили у равницу на пијацу, јер доле нема шуме, а и кромпир се слабије рађа. Мењали су их за жито или кукуруз и враћали се. Оваква трговина била је сваке суботе и недеље. А када би завршили са разменом, Турлаци би себи купили флашицу ракије (јер Турлаци пију ракију а Долњанци вино) и *на крају добро је што во сам зна пут, јер овај заспи у каруцама*. (тр. VI1a-2)

Према казивању из Стакеваца (Стак-1,3), док су у Пољу људи имали шта да једу, ови у планини били су гладни и живот им је био веома тежак. Казивачица наводи пример да су појединци, рецимо, били принуђени да у државној шуми украду једно дебло, да га отерају у равницу тридесет-четрдесет километара од свог села, на пример у Димово, да га замене или продају и да заменом или новцем дођу до житарица или брашна. (тр. VI1a-3) По једној казивачици из Стакеваца (Стак-3), у њеном селу се због немаштине јео само ражен хлеб, а главне привредне делатности биле су чување коза и оваца и одсецање по неког државног дрвета да би се отерало на пијацу и продало или заменило за жито. Неки су скидали и греде и *шинду* (дрвени дашчани кровни покривач) и продавали на пијаци. (тр. VI1a-4) По истој казивачици, богати људи из равнице, који су имали много земље под житом, долазили су у њихово село и одводили девојке, којих је било доста, да им жању за надницу. Оне су новац од тих малих надница доносиле увезан у марамике и предавале родитељима да им купе нешто од одеће. (тр. VI1a-5) Од једне казивачице из Рабише (Раб-1) сазнајемо да су њени свекар и свекрва из Рајановаца својевремено били боље стојећи у селу, али су и они у Димово терали дрва и размењивали их за жито и кукуруз (тр. VI1a-6).

Према казивању из Митроваца (Мит-1), Пољанци су богатији и Торлаке сматрају много бедним људима. Планинска земља није плодна и у планини је владало сиромаштво. Родитељи казивачице и њихова генерација, према њеном казивању, ишли су у равницу и тамо као слуге жели и копали да би зарадили за прехрану. У селу Митровци, оно је по томе специфично, сви су се бавили кожарством - ишли су и сакупљали коже, штавили су их у коритима трицама и хлебом, носили у равницу и размењивали за жито и кукуруз. Њен отац је четрдесет две године радио као кожар. Почео је као дете, а касније, у току социјализма, у Митровцима је, захвљујући овој традицији, отворена кожарска фабрика, тако да је радио у њој као радник и технички руководилац до пензионисања (касније су коже обрађивали хемијски). (тр. VI1a-7) Друга казивачица из Митроваца (Мит-3) каже да је основни приход некада био од дрварства. Воловском запрегом су до града терали један-два кубна метра дрва, да би их продали и од њих купили брашно за хлеб. (тр. VI1a-8) Казивачица из Чипроваца (Чип-3) каже да су Пољанци увек сматрани богатијима у односу на планинце, јер је земљорадња код њих била веома развијена. Поље је давало могућност за добијање много жита и кукуруза, а кукуруз могућност за узгој животиња. У планини су људи били сиромашни – није било обрадиве земље, а клима је много хладнија, па кукуруз не може да се одгаји. Њој је свекар причао да су они секли дрва и на магарцима их терали у поље да их продају, а добијеним

парама куповали су брашно. (тр. VIIa-9) Казивачица из Горње Ковачице (ГК-1) каже да је, када је била мала, са оцем ишла у Поље да продају јабуке или кромпир и тада су их називали Торлацима, говорили су да су Торлаци дотерали јабуке и питали да ли кромпир доносе *из Торлашко* (тр. VIIa-10).

Казивач из Мељана (Мељ-1), које се налази у подбалканском делу, између поља и планине, каже да су, када је био мали, кроз његово село пролазили људи из виших села – Копиловаца, Главановаца, Говежде, Дугог Дела и Диве Слатине – са воловским запрегама и терали дрва у поље. У Мељану су их називали Торлацима. Када је било кишно време, носили су кабанице од козине, такозване *опанцаке*. (тр. VIIa-11) Казивачица из Копиловаца (Коп-5) каже да је раније било да сиромашнији из Копиловаца, којима се роди мало жита, иду у Поље да раде код људи који имају много, а тамо су их називали Торлацима, говорили су да су *од Торлашко* (тр. VIIa-12). Казивач из Копиловаца (Коп-2) каже да је у току Другог светског рата, од 1941. до 1945. године, када је уклоњена граница између Србије и Бугарске, много људи из пиротског краја ту коњима пролазило и ишло у Поље да купи кукуруз. У Копиловцима су их звали Торлацима. У том тешком моменту, када у овим планинским селима није било хране, Копиловчани су им давали подршку и помагали их. Они су у овом селу имали својеврсну станицу, уточиште. Неки Јова из Височке Ржане, који се знао са казивачевим оцем, код њих је остављао ствари, одмарао се и спавао, товарио коње, а током времена на њих је упутио још људи из свог краја, који су то исто чинили. Зато људи с оне стране границе много уважавају Копиловчане. Неки су ишли и са женама, а неки су ишли са само по две кофе кукуруза, које су носили на рамену. (тр. VIIa-13) Према једном казивању из Дугог Дела (ДД-2), у овом селу многи су секли своје приватне шуме и у Поље возили и продавали дрвни грађевински материјал (тр. VIIa-14). Један казивач из Дугог Дела (ДД-4) каже да су људи из његовог села, па и он, у Поље терали даске, дрва за огрев или кромпир и мењали за кукуруз или пшеницу. У тим приликама у Пољу су га називали Торлаком, а он се због тога није вређао. (тр. VIIa-15). Казивач из Диве Слатине (ДС-1) објашњава да су некада људи из овог села ишли у Поље и продавали дрва да би набавили жито или кромпир (тр. VIIa-16). Казивач из Главановаца (Глав-3) каже да су људи његовог села својевремено ишли у Поље сезонски, да жању или да беру кукуруз, а у тим приликама звали су их Торлацима (тр. VIIa-17). Један казивач (Мон-1) сећа се да је у току Другог светског рата у чипровачком и пиротском крају владала велика глад (државне границе није било) и да су људи из пиротског краја са коњима и магарцима, а неки само са по једном кофом на рамену, долазили и заједно са становницима чипровачког краја, са којима су се међусобно помагали, ишли у Поље да купе кукуруз (тр. VIIa-18). Казивачица из Черешовице (Чер-1) каже да су људи с друге стране границе (из пиротског и димитровградског краја) пролазили, понекад и коњима, и односили кукуруз у свој крај, а потврђује и да су многи из њеног села ишли у Поље да раде за надницу. Она је у надницу ишла само једанпут, у село Белотинци. (тр. VIIa-19) Казивачи из Котеноваца (Кот-1,2,3) потврђују да су некада људи из њиховог села ишли у Поље, на пример, у села Длгоделци, Влчедрм, Мрчево, Јаћимово, да копају или жању за надницу (једна казивачица /Кот-1/ потврђује да је и сама била) (тр. VIIa-20).

VIIa-II. Насељавање у равници

Сусрет планинаца, Торлака, и низијаца није био само поводом трговине, размене производа и радне снаге. Неки казивачи (Белгр-1; Сал-1,2) сведоче (а то смо видели и из неких записа из литературе) да су многи, због лоших услова за производњу хране, породично одлазили из својих планинских села и трајно се насељавали у равници. Они су Турлаци (у оригиналу: *Турлаците*), Балканције, а становнике Поља називају Долњанцима. Стари људи планинских села Долњанцима су *завидели* на томе што имају много квалитетне родне земље, на којој се све рађа. Пошто је у планини живот тежак, а у долини је земља богата, дошло је и до одсељавања. Из Салаша има иселјеника у подунавска села. Нема ни једног у влашким селима, само у селима насељеним Бугарима. Посебно их има у селу Добри Дол, недалеко од Дунава. Они су у Салашу продавали земљу скупље, јер је није било довољно. На пример, у селу су продавали један хектар, а у Равници за исти новац куповали два и по или три хектара. Казивачи наводе пример породице једног човека из њиховог села, Ивана, који је у време испитивања имао 73 године. Његов деда, који се такође звао Иван, пре Првог светског рата је, значи негде 1912-1913. године, купио парцелу у долњанском селу Дреновец (са бугарским живљем). Купио је, отишао у рат и тамо погинуо. Парцела је остала, мада су је неки заузели. То је пример како се неко из Салаша спремао да се одсели. Казивач наглашава и да има још много таквих примера. Он има блиску родбину у подунавском селу Добром Долу (преко сестре свог деде). Од њега сазнајемо и да су касније (вероватно у време индустријализације) Турлаци почели и да се жене Долњанкама. (тр. VIIa-21)

Казивачице из Стакеваца (Стак-1,3) сведоче о томе да су скоро две трећине становништва у Димову одсељеници из Стакеваца. Деда једне од њих се, због сиромаштва, недостатка хране, са породицом преселио у Димово, те је она тамо и рођена. (тр. VIIa-22). Једна казивачица (Белгр-2) каже да јој је баба из села Стаћевци а деда из села Граничак - то јест да су Турлаци. Они су продали своју шуму и за тај новац себи купили земљу у атару долњанског села Бело Поље, где су се и населили. То су учинили због сиромаштва предела у којем су живели. (тр. VIIa-23)

Казивачица рођена у видинском селу Симеоново (Вид-1), на обали Дунава, са бугарским живљем, сведочи да у њеном селу постоји један род насељеника из белградичког краја (са којим се, чак, њена фамилија ородила), који у селу зову *То(у)рлаците*. Она је питала мајку зашто их тако зову, а мајка јој је одговорила да је то зато што су са планине Балкан. (тр. VIIa-24)

Једна казивачица из Чипроваца (Чип-1) даје јасну слику о насељавању планинаца у низији, који су из својих села због сиромаштва одлазили у поље где има земље. Тамо их, по њеним речима, *Појанци* не зову Балканцијама (то је најчешћи назив за становнике Старе планине, односно планине Балкан, у целој Бугарској), већ их зову Торлацима. Многи из чипровачког краја купили су земљу у равници и населили се. У многим селима дунавске равнице има Торлака - Влчедрму, Лехчеву, Јакимову, Септемвријцима (бивше село Горна Планиница) и тако даље, и тамо се за многе родове користи назив *Торлаците*. (тр. VIIa-25) Казивачи из Длгог Дела (ДД-4,5) потврђују да и из овог села у Пољу има много одсељеника (тр. VIIa-26). Казивачи из Котеноваца (Кот-1,3) кажу да је из њиховог села у село Влчедрм код Лома насељена породица Ћосов, чијим мушким

члановима тамо придевају надимак *Торлак* (оца зову *Јане Торлако*) (тр. VI1a-27). Казивач из Брусараца (Брус-1), који има и претке Торлаке насељенике из Превале код Чипроваца, каже да у његовом селу има десетак насељених торлачких породица. Скоро сви су из Превале, с тим што се неколико породица прво населило у село Киселево, недалеко од Брусараца, а потом су се преселили у Брусарце. У Киселеву такође има насељеника из торлачког краја. Његова баба, која је била рођена 1874. године, у Брусарце је са својом породицом - оцем, мајком, браћом и сестрама, дошла 1917. године. Пре тога су земљу закупили, а онда су је и купили и населили се. То му је била баба од оца, а баба од мајке му је била, такође, из торлачког краја, из Чупрења. Он каже да једну фамилију у селу, насељену, такође, из Превале, називају *Торлаците*, а човек из те фамилије, власник сеоске продавнице, и данас носи назив *Славчо Торлака*. (тр. VI1a-28) Казивачица из Брусараца (Брус-2) каже да је њен деда био мајстор-дунђер и да се са својом породицом из Превале 1937. године населио у Киселево (њена мајка је тада имала пет година), а касније су се преселили у Брусарце (тр. VI1a-29). Казивач из Брусараца (Брус-4) каже да има комшије, три куће из фамилије *Донини*, који су се у Брусарце из Превале населили 1954. године. Дошли су у Брусарце тражећи посао. Старији чланови радили су у Земљорадничком газдинству а млађи у фабрици црепова у овом селу. (тр. VI1a-30)

Казивачи из Лома, пореклом из Котеноваца (Лом-1,2) кажу да у Лому има много Котеновачана, а насељени су углавном у *Штрбановој махали* и у насељу *Тих труд*. Торлаци насељеници у овом граду су груписани и у улици *Стојанка Кушџерка* и насељима *Бунар-хисар*, *Црвена стена*, „*Ђурило и Методије*“, а постоји и *Турлашка махала*. Све то су периферна насеља града Лома. Прва генерација насељеника углавном је помрла, а сада ту живе њихови потомци. Неки су се насељавали пре Другог светског рата, пре 1939. године, а неки касније, зависно од тога ко је колико имао пара. Прво су дошле три породице и направиле куће ван града, у виноградима и њивама ломских богаташа (међу њима су и Иван, прадеда казивачице, са синовима, од којих је један њен деда Мито Иванов Митов). Потом су сукцесивно у овом кварту парцеле куповали и насељавали се и други. Много људи из Котеноваца дошло је у Лом у време Другог светског рата, у периоду од 1940. до 1944. године. Њен отац је воловском запрегом 1944. године претеривао ствари из Котеноваца у Лом. Они су се одселили због тога што у Планини није било хране. У Пољу је било много земљорадничког посла и било је места за нову радну снагу. Куповали су земљу. (тр. VI1a-31)

Казивачица из Лома (Лом-3) каже да је цео њен крај у овом граду, који се зове *Торлачка махала*, насељен Торлацима. Њена породица се из Котеноваца овде населила 1958. године, када се у ову махалу из овог села доселило тридесетак породица. Каже да су се доселили због тога што су живели у сиромашном крају, где је све стрмо и незгодно за обраду земље и сточарство, где кише односе земљу и усеве. Социјалистички режим Тодора Живкова је, у оквиру своје социјалне политике, био благонаклон према оваквом одсељавању из планине у равницу. У Лому има много насељеника и из других торлачких села – Костенаца, Черешовице, Лесковеца. (тр. VI1a-32) Казивачица из Лома (Лом-4) потврђује да у овом граду има много Торлака - читавих махала, посебно у такозваној Штрбановој махали (тр. VI1a-33).

VIIa-III. Сусрет Пољанаца и Торлака

Сусрет планинаца надничара и богатих равничара довео до интеракције која рађа дистанцу и осећаје другости. Казивачица из Митроваца (Мит-4) објашњава да се Пољанци сматрају богатијим људима зато што имају земљу. Сада није тако, али својевремено је земља опредељивала богатство – што је неко више има, он је богатији, а толико и уваженији. Пољанци себе сматрају богатијим и важнијим, моћним, то им је основна одлика. Она каже: *Самоосећај богатијег човека је висок*. Код Торлака је била стална борба за опстанак у планинским условима, и они су се бавили сточарством и занатством. (тр. VIIa-34) Казивачица из Горње Луке (ГЛ-1), која је својевремено ишла у Поље да ради за надницу, каже да су Пољаци гледали да им *изваде душу*, да су желели да их искористе зато што су сиромашни. Настојали су да искористе њихов рад, да има се што више уради а што мање да плате, и зато, уз смешак, каже да су *мало егоисти*. (тр. VIIa-35) Казивач из Длгог Дела (ДД-5) каже да су Пољанци боље стојећи, али су циције, јер, кад су ишли код њих да раде, нису им давали ништа, чак, у неким случајевима ни воду (тр. VIIa-36). Казивачица из Горње Луке (ГЛ-1) каже да се су се у то време Торлаци од Пољанаца издвајали и визуелно – својом одећом. Они су носили опанке, за разлику од Пољанаца који су носили ципеле. (тр. VIIa-37) Казивачица из Длгог Дела (ДД-2) каже да је некада била велика разлика у одећи Торлака и Пољанаца. Торлачки крај је сиромашан и, за разлику од људи у Пољу, и мушкарци и жене су у то време јошувек носили конопљане кошуље, мушкарци панталоне од шајка а жене сукмане, хаљетке од сукна. (тр. VIIa-38) Казивач из Копиловаца (Коп-4) каже да су Торлаци сиромашни и неуки радници и да их људи у Пољу сматрају глупима (тр. VIIa-39). Казивачице из Митроваца (Мит-1,2), уз смех, кажу да су их називали Турацима јер су били *мало дивљаци*, да су били *дивљи* (тр. VIIa-40).

Не само они који су у Поље одлазили због трговине и сезонског рада, називом Торлак су етикетирани и они који су се насељавали у време социјализма. Казивачица из Брусараца (Брус-4) каже да је за назив Турлаци чула кад је била веома мала, јер су њени родитељи стицајем околности направили кућу на периферији села, а тамо су се, у кућу поред њихове, населили Турлаци из Превале. Овај термин је често могла да чује од своје бабе. (тр. VIIa-41) Казивачица из Лома (Лом-3) каже да је било староседелаца у ломском крају који су имали негативан однос према турлачким насељеницима, нису их волели као дошљаке. Пољанцима је у време њиховог насељавања колективизацијом одузета земља. Торлаци су се наметнули и социјалистички систем им је омогућио да раде у Колективима. Даване су им све олакшице. У планини су много радили и ништа нису имали, а овде су са вољом много радили и имали све што им је потребно. Казивачица каже да је много радила и дајој није било тешко. Турлаци се нису вређали због негативног етикетирања, тај свој идентитет у овим срединама прихватили су као датост. (тр. VIIa-42) И казивачи из Брусараца (Брус-3,4) веле да су Турлаци са планине дошли жељни посла и почели да раде њиве, винограде, баште – све пољске послове, а земља је све рађала. На планини они нису имали ни пољопривредну механизацију, која им је овде била доступна. (тр. VIIa-43) Казивачи из овог села (Брус-1,2,3) кажу да је реч Турлак имала погрдно значење, у смислу неуки, на нижем нивоу. Знано се да су сиромашни и да немају имовину. Али су Турлаци били са самосвешћу и поносни. Ни један није пао на *животно*

дно. Били су вредни и себи су све саградили. Нису се вређали када их етикетају као Турлаке. Одговарали су да Балкан рађа људе, а поље тикве. (тр. VIIa-44)

Казивачица из Брусараца, која нема торлачко порекло (Брус-4), каже да је реч Торлак имала погрдно значење, али су се Торлаци доказали као много радни људи, раднији од староседелаца, тако да сада већ не може да се каже да ова реч има погрдан призвук. Сматрало се да су они на нижем културном нивоу, али су, као веома трудољубиви, много брже успели да изграде свој материјални положај. У својој постојбини нису имали шта да раде, а амбијент поља им је то пружио. (тр. VIIa-45) Ова казивачица (Брус-4) каже да су Торлаци агилнији и сигурнији од староседелаца. И у школи су сви били одлични ђаци. Од малих ногу спретни у свему. На унижавање су узвраћали речима да Балкан рађа људе а Поље тикве, али то и староседеоци прихватају. (тр. VIIa-46) Казивачи из Лома, насељеници из Котеноваца (Лом-1,2), кажу, такође, да су Торлаци веома радни, да код њих нема лењости и да не бирају посао, само да би зарадили за живот (тр. VIIa-47) Када је реч о раду, казивач из Брусараца (Брус-1) сведочи о томе да су Торлаци насељеници у ово село дошли са својим стадима оваца која су одржавали све до пре десетак година. Један од њих је у селу направио и овчарник. Сви су били овчари и бавили се више овчарством него староседеоци. (тр. VIIa-48)

Казивачи из Брусараца (Брус-1,2,3,4) потврђују да и сада важи стереотип да су Торлакиње немарне жене (*Пусти је, она је Торлакиња*). То има везе са одређењем *Торлак - дивљак*. Има те појаве да код њих нема реда, на планини су живели у *мизерији* и зато су неуредни и небрижни у смислу уредности и чистоће. (тр. VIIa-49)

Због своје етнопсихологије и дистанце на коју су наилазили код староседелаца, Торлаци су били веома задружни. Једни другима су помагали. Казивачица из Лома (Лом-3) каже да је њена породица у Лом дошла само са три стотине лева, са којима су купили оно што су могли, а остало су остварили радом и уз помоћ других, јер су се сви помагали – тридесет кућа из Котеноваца. Један дан су радили код једнога, други код другог. Исте године кад су се доселили, за њихово домаћинство је направљено осамнаест хиљада цигли и направили су кућу. Наднице су остваривали у пољопривредном газдинству, где су ручно обављали пољопривредне послове. (тр. VIIa-50) И казивачи из Брусараца (Брус-1,2) потврђују да су Торлаци били задружни и помагали се међусобно. Домаћинство деде једног од казивача није имало земљу, али су стално ишли код других да раде. Међусобно су се помагали и приликом прављења кућа. Пошто није било места у центру села, они су се насељавали на периферији, а пошто су тамо живели и Цигани, они су се њима добро слагали и помагали. (тр. VIIa-51)

Казивач из Брусараца (Брус-1) каже да је његов деда по невесту ишао у свој завичај, Превалу, и довео је у Брусарце (тр. VIIa-52), што је, вероватно, због дистанце према насељеницима Торлацима. Већ следећа генерација се женила и удавала у селу, али су родитељи староседеоци негодовали ако је изабраница Торлакиња (све се завршавало на нивоу вербалног негодовања) (тр. VIIa-53). Казивачи из Лома (Лом-1,2) кажу да није било проблема када је реч о женидби и удаји (тр. VIIa-54), што можемо објаснити већом отвореношћу градске у односу на сеоску средину.

Казивачи из Брусараца (Брус-1,2) сведоче да су насељеници Торлаци одржавали веома интензивне везе са својим завичајем. Они су одлазили на сеоски сабор (заветину) Превале, а њима су гости из Превале долазили на сабор

Брусараца. (тр. VIIa-55) Казивачи из Лома, насељеници из Котеноваца (Лом-1,2) кажу да су у Котеновце редовно ишли на саборе да би се видели са рођацима и осталим мештанима. Њихови рођаци су њима долазили у време вашара у Лому. Све до почетка транзиције, до почетка постсоцијалистичког периода, велики број Котеновчана је долазио на ломски вашар, а рођаци, насељеници из њиховог села, дочекивали су их и указивали им гостопримство. (тр. VIIa-56)

Казивачи из Лома (Лом-1,2) кажу да још увек има задружности међу Торлацима, али су већ помрли они који су то посебно неговали. Остали су њихови потомци, од којих су многи отишли из Лома у Софију и друге градове, тако да се многи од њих међусобно и не познају. Док се редовно ишло на сабор у Котеновце, тамо су се сусретали и познавали, а сада се то губи. (тр. VIIa-57) Казивачи из Брусараца (Брус-1,2) кажу да у њиховом селу више нема торлачке задружности, јер су се Торлаци измешали са староседеоцима. Али казивачица (Брус-2) каже да се њена мајка још увек повремено распитује за неке Торлаке где су и како су (тр. VIIa-58).

Има сведочанстава да су и деца, која су у време социјализма одлазила у градове у Пољу на школовање, са погрдном конотацијом називана Торлацима или Турлацима. Казивачица из Чипроваца (Чип-5) каже да је реч Торлак била увредљива реч. Када је била ученица у Монтани, овај назив је коришћен пежоративно са значењем дивљи планинци. Користили су га Пољанци да именованог унизе и омаловаже. (тр. VIIa-59)

VIIa-IV. Одржавање дистинкције Торлаци/Турлаци - Долњанци/Пољанци до данас

Основ трговачких односа планинаца и низијаца, као и насељавање планинаца у низији, била је пољопривредна делатност, која је у време капитализма била преовлађујућа. После Другог светског рата, са увођењем социјализма и подржављењем земљишног поседа, пољопривредна основа овог односа полако нестаје, али, према сведочењу казивача, дистинкција Торлаци/Турлаци - Долњанци/Пољанци и данас постоји. У периоду социјалистичке индустријализације неки планинци привремено одлазе у градске индустријске центре ради посла или школовања, а неки се због посла тамо и трајно насељавају. То доводи и до склапања бракова између планинаца и низијаца.

Један казивач (Сал-1) памти да је у детињству и младости са братом повремено ишао у Видин код стрица који је тамо живео. Браћа од стрица, која су старија од њега, звала су га Торлаком. (тр. VIIa-60) Други казивач (Белгр-1) потврђује да становнике белградичког краја и данас у Видину називају Торлацима и сматрају Балканцијама, а они њих називају Власима. (тр. VIIa-61,62). Казивачица из Видина (Вид-2) потврђује да и данас у овом граду људе белградичког краја зову Торлацима, што би значило да су то људи који живе на планини Балкан (тр. VIIa-63). Једна казивачица из Чупрења (Чуп-2) потврђује да становници њеног села оне из равнице, од села Ружинци па даље према Дунаву, и данас сматрају Долњанцима, а за становнике свог краја каже да су Балканције Турлаци (тр. VIIa-64). Казивач из Железне (Жел-3), чија је мајка из Равнице, из монтанског села Доктор Јосифово, каже да је први пут чуо реч Турлак у свом предшколском узрасту, управо у мајчином селу, где су га ујаци, мајчина браћа,

звали Турлаком (тр. VI1a-65). Казивач из Чипроваца (Чип-4) каже да становнике његовог краја људи из Поља и данас називају Торлацима, а ови њих Пољанцима (тр. VI1a-66). Један казивач из Чипроваца (Чип-7) каже да је реч Торлак први пут чуо у време када је као ученик боравио у врачанском крају, где су га, зато што долази са планине Балкан, звали *Илко Торлак* (тр. VI1a-67). Казивач из Монтане (Мон-1), пореклом из Железне, каже да је први пут реч Торлак чуо у Монтани када је био ученик Трговачке гимназије (тр. VI1a-68). Две казивачице из Длгог Дела (ДД-1,4) потврђују да и данас у Монтани за становништво њиховог села кажу да су Торлаци (тр. VI1a-69,70).

Занимљиво је да, према три независна казивања, једног из Железне (Жел-2), једног из Монтане од казивача рођеног у Железни (Мон-1) и једног из Длгог Дела (ДД-4), људе из Поља - Пољанце називају и *Загорцима*. Казивач из Монтане (Мон-1) каже да за становнике поред Дунава, у најплоднијем подунавском подручју које се зове *Златија* (помиње села Влчидрм, Јаћимово), у његовом торлачком крају користе назив *Загорци*, а област у којој живе *Загорје*. Он потврђује да су називи Пољанци и Загорци синоними. (тр. VI1a-71) Казивач из Железне такође потврђује да у његовом селу Пољанце називају Загорцима, да они живе у Равници, да се баве земљорадњом, да тргују житом и да су, за разлику од Торлака, богати и да су, у односу на Торлаке, другачијег менталитета (мање су гостопримљиви) (тр. VI1a-72). Казивачица из Длгог Дела (ДД-4) каже да се у њеном селу Равница зове *Загорје* и да, када крену доле, становници њеног села кажу да иду у Загорје. Људи из Равнице, пак, кажу да је планински крај Балкан, а *чим погледа Балкан, то је "Торлашко"*. (тр. VI1a-73)

VI16. Распрострањење торлачког идентитета

Као што смо видели, корен торлачког идентитета је у интеракцији економске природе између људи из Поља и људи са планине, при чему они из равнице планинске именују Торлацима или Турлацима. У вези са распрострањењем торлачког идентитета, према томе, прво је питање на ком простору Долњанци, односно Пољанци, виде Торлаке или Турлаке. Према подацима са терена, за Пољанце су, доста неодређено, Торлаци (или Турлаци) сви они који имају везе са планинским крајем. Према једном сведочењу из Белог Мела (БМ-2), за Пољанце су Торлаци сви од града Монтана према планини, то јест од самог почетка побрђа (тр. VI1б-1). И казивачица из Рабише (Раб-1) потврђује да људи из Равнице сматрају да су Торлаци сви из северозападног дела планине Балкан и њеног побрђа (тр. VI1б-2). И казивачица из Чељуснице (Чељ-1) потврђује да у Пољу, у селима одмах испод Монтане, све становништво планине Балкан називају Торлацима (тр. VI1б-3). Али, према казивањима из Лома (Лом-2), још даље, на Дунаву, Турлацима се чак сматрају и насељеници из села испод Монтане (која је у дну побрђа), само зато што су насељени из крајева према Балкану (тр. VI1б-4).

Да су за људе у Пољу Торлаци сви који имају везе са планином у залеђу, види се и по томе што Торлацима сматрају и оне који живе с друге стране планиског била. Казивачица из Лома (Лом-3) каже да су Торлаци и становници околине Годеча, с друге стране планине. Једног зета у Лому, родом из Годеча, зову *Кóле Торлако*. (тр. VI1б-5)

За сагледавање распрострањења торлачког идентитета веома је користан један чланак из *Братства, листа Бугара у Србији*. У њему сазнајемо да у Козлодују на Дунаву (који је још источније у односу на Лом) постоји *Турлашка махала*, у којој има доста насељеника из Босилеградског Крајишта. Госте из Крајишта, који су дошли поводом неке годишњице јер ту има насељеника из њиховог краја, називали су (чак супруга једног насељеника) Торлацима или Турлацима, на шта је један од њих реаговао овим чланком, одлучно одбијајући овај назив за становништво свог краја.⁵⁷⁰ Дакле, видимо да чак и насељенике из веома удаљених планинских крајева, иза планинског била, људи из Равнице називају Торлацима или Турлацима.

Неки казивачи тврде да планинске северозападног дела Старе планине Торлацима именују само становници равнице која се на њу наслања, а у другим крајевима Бугарске не знају за овај назив. Један казивач из Белоградчика (Белгр-5) каже да се дубље у Бугарској не говори о Торалцима, најдаље до Видина и Лома на Дунаву (тр. VI1б-6). И казивач из Чипроваца (Чип-6) потврђује да се за Торлаке зна само у северозападној Бугарској, а даље у Бугарској не. (тр. VI1б-7) Други казивач из Белоградчика (Белгр-2) потврђује да се у највећем делу Бугарске не зна за Турлаке, мало ко је за њих чуо да би према њима имао неки став (тр. VI1б-8). Он мисли да назив Турлаци у Бугарској није општепознат, јер се торлачка етнокултура (говор, песме, ношња) не презентује на телевизији, за разлику од етнокултуре других регионалних група, на пример Шопа, који су одавно познати (тр. VI1б-9). Сва, у претходним одељцима поменуто, искуства о интеракцији и коришћењу назива Торлак указују на видинско-ломско-козлодујско-монтанску подунавску равницу наслоњену на северозападни део Старе планине. Једно, такође већ поменуто, казивање (Чип-7) потврђује да се планински северозападног дела планине Балкан именују као Торлаци и нешто јужније, у граду Враца и његовој околини (тр. VI1б-10)

Неки казивачи имају такво искуство, да су их у удаљенијим крајевима Бугарске, када сазнају одакле су, звали, не Торлацима, већ неким другим регионалним називима. Један казивач из Длгог Дела (ДД-7) каже да је као возач туристичке фирме из Софије ишао на Црно море и да су га тамо звали Шопом, што је он негирао (тр. VI1б-11). Један казивач из Белоградчика (Белгр-2) каже да у удаљенијим крајевима Бугарске не знају за назив Турлак и да су га, када каже одакле је, називали Влахом. Он је то, на пример, доживљавао као студент у Софији и, када га тако назову, вређао се и негирао да је Влах. Када би рекао да је Турлак, они су се чудили, јер за то нису знали. Једном се десило да је, када је са родитељима ишао на Црно море, неко, видевши белоградичке регистарске таблице, на колима написао: *Туни Влах*. Други казивач из Белоградчика (Белгр-3) каже да му се дешавао да, када каже да је Торлак, у удаљенијим крајевима мисле да је Помак, због истог завршетка ових назива на *-ак* (тр. VI1б-12). Казивач из Главановаца (Глав-3) војни рок је служио у Петричу у Пиринској Македонији и каже да тамо нису знали за назив Торлак, већ су све из северне Бугарске називали Северњацима (тр. VI1б-13).

Славко Григоров, који је написао књигу о Торлацима (Мон-1), каже да има историчара и локалних истраживача који *не признају* постојање Торлака као етнографске групе. Он каже да је својевремено почео спор са локалним

⁵⁷⁰ Ангел Цветков Фурудинов, *Хора от Краицето не са торлаци*, "Братство" : Вестник на българите в Сърбия, бр. 2153/54, 13. јули 2007, стр.15.

истраживачима и убедио их да постоје Торлаци. Каже да чак и Иван Вазов (класик бугарске литературе) у једној својој причи за једног Беломелца рекао да је Шоп. Славко Григоров, како каже, у својој књизи коригује Вазова. Вазов је само једну годину живео у Берковици и није могао да схвати да у том крају живи етнографска група Торлаци. Предавачи књижевности нису могли да схвате тако нешто - да Вазов греша. Радичков, класик бугарске литературе, у својим књигама шест пута је поменуо Торлаке, а према Славку Григорову и он је био Торлак (из села Гаганица код Монтане). У последње време су биле и научне конференције о Торлацима, где су дошли и људи из Србије. По њему се тек тако почело са *признавањем* Торлака. (тр. VI16-14)

Међутим, има и неколико сведочанстава да и у удањенијим крајевима Бугарске знају да су становници северозападног дела планине Балкан Торлаци. Једна казивачица из Превале (Пре-1) има следеће искуство: као дете је у Софији радила као слушкиња и, када би чули њен говор, питали би је одакле је, а када би рекла, закључили би да је *Турлаче* (тр. VI16-15). Једна казивачица из Митроваца (Мит-1) сведочи да ју је, када је после Другог светског рата, као веома млада, са седамнаест година, радила у Државној безбедности у Софији као дактилографкиња, шеф стално називавао Торлакињом и да су је сви знали као такву. Она се због тога није вређала, напротив, поносила се и сви су волели да им говори на свом дијалекту. (тр. VI16-16) Казивачица из Длгог Дела (ДД-3), која је рођена у Севлиеву код Габрова (средња Бугарска) а од 1954. године је удата у Длги Дел, када оде у свој родни крај, кажу јој да је Торлакиња и да говори торлачки (тр. VI16-17). Казивачица из Митроваца (Мит-2) има искуство да су децу из њеног краја, када је као ученица ишла на школску екскурзију, у Дрјанову између Габрова и Великог Трнова (средња Бугарска), када кажу одакле су, звали Торлацима (тр. VI16-18). Једна казивачица из Горње Луке (ГЛ-1) каже да је први пут реч Торлак чула у Варни, када је са четрнаест година тамо отишла да ради у ткачници. Тамо су је звали Торлакињом, а надзорници су их водили према регионалним називима - Торлаци, Капанци... Она овај назив није прихватала као погрдан, али су га именоватељи тако схватили и према Торлацима имали негативан однос - распоређивали су их на теже послове. (тр. VI16-19)

Из претходних одељака видимо да су низијци, то јест Пољанци или Долњанци, у основи све становништво планинског, па и потпланинског, реона називали Торлацима или Турлацима. Сада се поставља питање да ли се сви становници ових планинских и потпланинских предела и осећају и декларишу као Торлаци или Турлаци.

У Видинском округу становници неких села подбалканског брдовитог реона, које у Пољу називају Торлацима, себе тако не сматрају а Торлацима називају становнике неких суседних виших села. Према једном казивању (Под-1), у селу Подгоре постоји читава махала која се назива *Торлаците* (тетак казивача је из те фамилије), а реч је о некадашњим насељеницима из суседних села Рајановци и Рабиша. Он каже да *истински Торлаци* почињу од Рајановаца (његова мајка је из овог села) и да се налазе на простору све до Берковице, а с друге стране планине и до пиротског, димитровградског, годечког и трнског краја (тр. VI16-20). Казивачица из Рабише (Раб-1), села у потпланинском реону, каже да у селу Рајановци постоји човек кога, према његовом пореклу, роду, називају *Тони Торлак*. Она каже да становнике читавог планинског и предпланинског простора у Равници сматрају Торлацима и да је и она без резерве мислила да су становници

њеног села Торлаци, али се после заинтересовала, прочитала литературу, и схватила да није тако, иако би желела да су и они Торлаци (с Торлацима је учила и радила и каже да су изузетно поштени и радни). Рабишани би за становнике виших белоградчичких села, на пример Стакеваца, рекли да су Торлаци. Мисли да је и Салаш торлачко село, а такође и Чупрење, Врбова и Чипровци (који су, по њој, можда у *центру Торлака*) - у принципу од Белоградчика на даље уз планину. То су *типични Торлаци*. Она не зна зашто, али зна да су они типичнији Торлаци од људи из њеног села. Села слична њеном селу, на планинским падинама, јесу Ошане, Рајановци, Вештица, Врба, Струиндол, и она је децидна да то нису Торлаци. Каже да за становнике виших предела у њеном селу може да се чује и назив *Балканције*, али да за становнике нижих села никад не може да се чује, на пример: *Они из Равнице*. (тр. VI1б-21) Она не зна за називе Долњанци и Пољанци, што значи да у њеном селу не постоји однос према људима у Равници за који су ови називи потребни.

Међутим, казивач из Белоградчика (Белгр-4), по једном родитељу из Ошана, који је рођен ван овог краја (где се људи из његовог села идентификују као Торлаци) али је ту често боравио код својих бабе и деде, осећа се Торлаком (толико да ради и на промоцији овог идентитета преко сајта) и сматра да је његово село у *торлачком крају* (тр. VIIб-22).

У чипровачком крају слична је ситуација. Становници села низ реку Огосту ниже од села Бели Мел (осим Белог Мела то су још и Равна, Чељусница и Горња Ковачица), иако су у планинском и потпланинском реону који се сматра торлачким, себе не сматрају Торлацима већ само становнике изнад Белог Мела. Казивачица из Горње Ковачице (ГК-1) каже да је једно време радила у Чипровцима и да су јој бабе у њеном селу говориле да је отишла да ради у торлачки крај (*у Торлашко*). Она као торлачка означава села у чипровачкој општини: Мартиново, Чипровци, Гоња Лука, Превала, Митровци, и у георгидамјановској општини Копиловце (мада за њих није баш сигурна). Каже да Торлака има и у белоградчичком крају, али не зна да каже у којим селима. То све оцењује према говору. (тр. VIIб-23) Један казивач из Белог Мела (БМ-1) каже да становници његовог села нису Торлаци, а да су Торлаци људи који живе навише од Белог Мела, у насељима Железна, Чипровци, Митровци, Горња Лука, Превала. Даље су према Стаћевцима, Крачимиру и Салашу. Становнике виших делова општине Георги Дамјаново не сматра Торлацима. Становници Белог Мела нису Торлаци, а регионални назив нису имали. Казивач каже да је реч Торлак чуо много давно (а сада има 60 година). (тр. VIIб-24) То значи да овај однос према Турлацима као другима траје веома дуго. Казивачица из Белог Мела (БМ-2), која у свом селу води фолклорни аматеризам, као торлачка набраја насеља чипровачке општине: Чипровци, Мартиново, Железна, а даље према Белоградчику Горњи Лом, Доњи Лом, Чупрење. Има их још у белоградчичком крају, али не зна тачно која су. Торлацима сматра и виша села у георгидамјановској општини: Копиловци, Длги Дел, Говежда. Нижа чипровачка села Бели Мел, Чељусница и Горња Ковачица нису торлачка. Условно, Беломелчани могу да кажу да су Торлаци, јер су многе традиције исте (односно сличне) као и код Торлака (говор, ношња, начин живота...), а има сличности и са српским крајевима. Беломелци учествују на торлачким фолклорним саборима. (тр. VIIб-25)

Док у претходним примерима Торлацима они из нижих планинских крајева сматрају оне у вишим, у општини Георги Дамјаново, која обухвата једно поречје,

они у највишим селима знају да их у Пољу, у граду Монтани и у нижим планинским селима зову Торлацима, али потврђују да су они Торлацима сматрали становнике из још пасивнијих крајева преко планинског била, у пиротском и димитровградском крају у Србији. Они себе углавном не сматрају Торлацима (само оне преко границе). Казивачица из Горње Ковачице (ГК-1), која живи и у Монтани, каже да у граду има комшику из Главановаца за коју кажу да је из торлачког краја (*Од Торлашко*) (тр. VI16-26). Казивачица из Дугог Дела (ДД-1) потврђује да становнике њеног села називају Турлацима (тр. VI16-27) а не каже да се и сама тако осећа. Казивач из Дугог Дела (ДД-4) каже да су у току Другог светског рата у њихово село дошли насељеници из Србије (помиње неког Петра Спасова; вероватно су из села Сенокос у димитровградској општини, а ту су и села Каменица, Бољев Дол...) и да их сматрају Торлацима, а да у нижим пределима становнике Дугог Дела сматрају Торлацима. У Дугом Делу постоји и род *Торлакóвите*, који је највероватније из села Бољев Дол. (тр. VI16-28) Према казивању из Диве Слатине (ДС-1), у њиховом селу је био један слуга из Дојкинаца у пиротском крају, који се ту и оженио и кога су звали *Рајко Торлачѐто*, односно *Рајко Торлака* (касније се преселио у Габрово, у централној Бугарској, и тамо су наставили тако да га зову). (тр. VI16-29) По другом казивању из истог села и у истом разговору (ДС-2), у Диву Слатину се населила и једна породица из пиротског села Брлога (суседног Дојкинцима). Жену из те породице називали су у Дивој Слатини *Таска Торлачка*. (тр. VI16-30)

Видели смо да је у пиротском крају јасно да се Загорјем сматра предео северозападне Бугарске, који је у односу на овај крај преко планинског била. Један казивач из Копиловаца (Коп-1) потврђује да становнике његовог краја они с друге стране границе, у Србији (пиротски крај), називају *Загорцима*, а они њих Торлацима. Он каже да су људи из Поља, пак, ове из пиротског краја називали *Пресплánцима* (през = преко, *Пресплánци* = људи преко планине), а Копиловчане, како тврди и још један присутни саговорник (Коп-2), Торлацима (тр. VI16-31).

Казивачица из Говежде (Гов-1) такође потврђује да Торлацима зову људе преко границе (у димитровградском крају, који, као што смо видели, себе зову Шопима). Каже да Говеждани себе не сматрају Торлацима већ *Балканцијама*. Знају да су са Балкана а нису Торлаци. Торлацима сматрају људе преко границе, на пример, из села Ђинци, Брља, Годеч, према превоју Петрохан (годечки крај, бугарско пограничје уз димитровградски крај). Њен отац (Петко Митов Антов, рођен 1905. године у Дугој Слатини) говорио је да су ти људи из торлачког краја (*од Торлашко*). Једна жена из Говежде, из њеног комшилука, била је удата у Брљи и, кад год би дошла код родитеља, Говеждани би говорили да је Ценка дошла из торлачког краја. Казивачица каже да има ћерку која је удата у монтанском селу Мрчеву, где кажу да су Говеждани Торлаци. Њен зет у шали каже да су га начинили Торлаком. Али она каже и да они себе не сматрају Торлацима. Они се не вређају због тога што их тако називају, то је за њих једноставно назив, али се тако не осећају. Ипак, она у шали свом зету потврђује да су га учинили Торлаком. На крају разговора она јасно дефинише да становници Равнице, које Говеждани зову Појанцима, Говеждане зову Торлацима, а Говеждани себе не сматрају Торлацима, већ оне преко превоја Петрохан, са друге стране Планине. Говеждани себе сматрају само *Балканцијама*. (тр. VI16-32) Казивачица из Видина (Вид-1) каже да је њена сестра од стрица удата за човека из села Говежда, Николу Георгијева, и тамо с њим живи. Они су редовно долазили у њено село Симеоново

на Дунаву на сеоски сабор Петровдан. У тим приликама он је увек са извесним потсмехом говорио да планина Балкан рађа јунаке а Поље тикве. Сматрао је да су људи из равнице на нижем нивоу него људи са Планине. Али себе никада није називао Торлаком, већ се идентификовао са планином Балкан, сматрао се Балканцијом. (тр. VI16-33)

Казивачи из георгидамјановског краја који су живели у Монтани, у средини у којој су називани Торлацима и где се тако разликују од других у граду, као и један казивач који живи у Чипровцима, где се сви осећају Торлацима, потврђују ситуацију да су у Пољу тако називани, да они тако називају оне преко границе, али и да се и они сами осећају Торлацима. Казивач из Диве Слатине (ДС-1) каже да људе његовог села у граду (Монтани) зову Торлацима, а да они, пак, Торлацима зову *Србе с друге стране* планине Балкан. Он каже да се не осећа као Торлак. Али други саговорник у овом разговору, који је дуго живео у Монтани (ДС-2), иако потврђује да се у његовом селу Торлацима сматрају они с друге стране границе, у пиротском крају, *Срби*, конкретно набрајајући села Пуста Еловица, Брлог, Височка Ржана и Дојђинци, каже да су они за становнике његовог села *типични Торлаци*, али и да он себе сматра Торлаком. (тр. VI16-34) Казивач родом из Копиловаца, који живи у Чипровцима (Чип-6), децидно потврђује да њих, Копиловчане, становници села ниже према Монтани, на пример петнаестак километара ниже, око општинског места Георги Дамјанова, зову Торлацима, а они Торлацима зову становнике села преко границе, у Србији. Он сматра, да су Торлаци и ти доле који њих називају Торлацима, иако имају мало другачији говор, ближи књижевном. Као што они Копиловчане називају Торлацима, тако и Копиловчани називају ове преко границе. Он за себе каже да је *чистокрвни* Торлак и не сматра да је то пежоративно. (тр. VI16-35)

У берковичком крају ситуација је веома слична овој у георгидамјановском. Казивачица из Черешовице (Чер-1) потврђује да је чула да за становнике њеног села кажу да су Турлаци (што значи да се не осећа Турлакињом), а да у њеном селу људима преко Планине кажу да су Турлаци. Каже се да су ти преко планине већи Турлаци од Черешоваца. Они су пролазили кроз Черешовицу, неки и са коњима, и протеривали кукуруз (односили га у своја села да се прехране). У таквим случајевима Черешовци су закључивали: *Турлаци претерују кукуруз*. (тр. VI16-36) Казивач из Јагодова (нижег села у околини Берковице) (Јаг-1), каже да је у његовом селу постојао род, фамилија, *Торлаците*, пореклом из планинских балканских села. У суседном селу Брзија био је један човек (са чијим сином је казивач ишао у школу у Брзији и Берковици), убијен 1942. године, који је називан *Крум Торлака*. Он је дошао из села Равна у годечком крају и био слуга код једног богатијег човека, а потом је постао његов трговачки представник. Казивач потврђује да су њега самог у Лому, у Пољу, једном приликом представили као Торлака, што је на њега оставило утисак, јер се он тако не осећа. (тр. VI16-37)

На простору берковичког краја, изгледа, постоји још једна релација у којој се одређено становништво именује називом Торлаци. Врло је несигурна и нејасна, али, с обзиром на то да се, као што смо видели, јавља и у пиротском крају, врло је и симптоматична веза коју неки казивачи праве између Торлака и номада сточара Црновлнца, односно Каракачана. Казивачица и казивач из Лома (Лом-1,2), са торлачким идентитетом, насељеници из Котеноваца у којем нема таквог самоодређења, кажу да становници њиховог села нису за себе говорили да су Торлаци, већ су Торлацима називали *Черновлнце*, који су долазили са коњима

натовареним вуном и размењивали је за друге производе (тр. VIIб-38). Поменути казивачица из Лома (Лом-1), насељена из Котеноваца, у другом разговору поново потврђује да су, када је била мала, у њено село долазили *Црновлнците* и доносили вуну, а Котеновчани су их називали Торлацима. Друга казивачица (Лом-3), учесница овог разговора, потврђује да су ове људе, који су на планини Балкан чували стоку, осим Црновлнцима, називали и Каракачанима. У једном тренутку, доста неодређено, каже да су Торлаци и Црновунци две различите групе. (тр. VIIб-39)

У планинском пределу чије становнике Пољанци/Долњанци називају Торлацима/Турлацима, осим зона које овај назив не прихватају и пребацују га на становнике виших предела или становнике с друге стране границе, има и зона у којима се становништво у највећем броју случајева осећа Торлацима. То су одређене зоне у околини Белоградчика (укључујући и општину Чупрење) и Чипроваца. Међутим, пре него што почнемо да говоримо о самоидентификовању са овим називом, ваља нагласити да један мали број казивача указује на то да је у ранијим периодима и овде овај назив пребациван на друге, понекад и са пежоративном нотом.

Маргарита Николова, етнолог из Видина (Вид-1), каже да је, када је 2001. године била у селу Стакевци код Белоградчика као члан етнолошке експедиције (у којој сам учествовао и ја), питала казиваче да ли себе називају Торлацима, а они су одговорили да не, већ да их тако називају други. Информатор је била једна веома стара жена (свекрва Маргарите Долашкове, која је дала исказ и за овај рад /Стак-3/). Али, Николова је после наишла и на једну учитељицу (Данку Анину, чије су песме представљене у одељку о литератури), која је писала песме о Торлацима у којима каже да су Стакевчани Торлаци. Николова закључује да је то категорија коју дају суседи, а да је они прихватају као нешто фактичко да би се разликовали од других. (тр. VIIб-40) Казивач из Белоградчика, рођен у селу Врбова код Чупрења (Белгр-5), каже да је у његовом селу постојао род, фамилија, који се звао *Торлаци*. Њихов предак је дошао с друге стране српско-бугарске границе. Овај казивач, у поодмаклим годинама, тврди да људи његовог села за себе не кажу да су Торлаци, а да их људи из Поља, из околине Видина и Лома, зову Торлацима. Људи из Поља Балканције називају Торлацима, а они се због тога не вређају. У Врбову Торлацима зову само припаднике поменуте фамилије. (тр. VIIб-41)

Казивачица из Видина, рођена у Врбову код Чупрења (Вид-2), каже да је реч Торлак први пут чула од свог оца у селу, који се, кад год би јео краставце, шалио тако што је говорио: *Ако сам Торлак, ја нисам ахмак да једем зелене краставце*. Ахмак има значење глупак. (тр. VIIб-42) Он је, дакле, правио шалу на сопствени рачун користећи реч Торлак са негативном конотацијом. Казивачица из Мартинова (Март-1), времешна старица, каже да се називом Торлак баш не поноси, јер су некада, док је била девојка, њу и њене другарице момци из суседних Чипроваца редовно ишчикавали говорећи им да су *Торлаћине*, што је подразумевало негативну конотацију. Када би момци њима дошли у село на седељку (прело), оне би им одговарале: *Ако смо „Торлаћине“, зашто долазите ту код нас?* Казивачица каже да је реч Торлаци први пут чула управо у облику *Торлаћине* од чипровачких момака када је са другим девојкама ишла у Чипровце на саборе. Они су их, осим овим изразом, ишчикавали и другим изразима, на пример, изразом *Бачовће*, јер постоји место *Бачевица* у атару њиховог села. Она

није чула да људи у њеном селу за себе кажу да су Торлаци. Присутни казивач из Чипроваца (Чип-9) додаје да и Чипровчани за себе не кажу да су Торлаци. Он каже да су Чипровчани Мартиновчане у шали називали и *Мартиновски компир*, зато што код њих, пошто су на већој висини, успева само кромпир. (тр. VIIб-43) Према овим казивањима, назив Торлаци је, дакле, био само један од pejоративних назива за становнике суседног, географски вишег, села.

Ипак, већина казивача из виших белоградчичких села (Сал-1,2,3, Стак-2,3, Белгр-1,5), на питање како се зове народ њиховог краја, недвосмислено одговара да су *Торлаци* или *Турлаци* (тр. VIIб-44-51). Казивач из Белоградчика, пореклом из Крачимира (Белгр-1), каже да се осећа *истинским Турлаком*. Он каже да за тај свој идентитет зна од рођења, да је то рођењем стекао, да су му родитељи Турлаци, да је одрастао у турлачком селу и да је одмалена *закрмљен торлачком речју*. Каже да је и од старих људи чуо и сазнао да су Турлаци. Од када памти, од најранијег детињства, зна да су људи његовог краја, којима и сам припада, *Турлаци Балканције*. (тр. VIIб-48) Други казивач из Београдчика (Белгр-2), на питање када је први пут чуо реч Торлак, каже да је са том речју одрастао. Сваког викенда је ишао у своје село Стакевци, а тамо проводио и распусте. Тамо се говори *стпроцентно "турлаићи"*. У тим приликама било му је интересантно и веома симпатично када људи тамо, уз дружење и пиће, говоре дијалектом. (тр. VIIб-49) Трећи казивач из Белоградчика (Белгр-4) каже да је реч Торлак чуо у веома раном детињству и да су стари људи говорили да су Торлаци (тр. VIIб-50) Казивачи из Салаша (Сал-1,2) такође кажу да су сазнање да су Турлаци добили у најранијем детињству од својих родитеља и да се у њиховом селу говорило да су Турлаци (тр. VIIб-45).

И казивачи из чипровачког краја углавном потврђују свој торлачки/турлачки идентитет. Неки (Чип-2,3,4,5,7, ГЛ-2, Мит-1, Пре-1, Жел-3) на постављено питање одмах потврђују да су Торлаци или Турлаци (тр. VIIб-52-59). Једна казивачица из Митроваца (Мит-4) каже да је *Торлакiња*, јер је рођена у Митровцима, торлачком селу (тр. VIIб-60). Етнолог из Чипроваца Анјута Каменова (Чип-1) каже да су становници општина Чипровци и Георги Дамјаново Торлаци (тр. VIIб-61). Казивач из Монтане, пореклом из Копиловаца (Мон-2), каже да су становници у околини Чипроваца *Балканције, Торлаци* (тр. VIIб-62). Казивач из Горње Луке (ГЛ-2) каже да је Торлак *несумњиво*, да има осећај припадности Торлацима и да је то наслеђено из прошлости (тр. VIIб-63). Казивач из Митроваца (Мит-3) каже да је *чист* Торлак (тр. VIIб-64). И казивач из Чипроваца (Чип-2) каже да је реч Торлак чуо још као дете (тр. VIIб-65). Казивач из Монтане, пореклом из Железне (Мон-1), каже да су и старији људи говорили да су они Торлаци (тр. VIIб-66). Казивач из Железне (Жел-2) каже да је реч Торлак први пут чуо од бабе и деде, јер постоји такво предање да су Торлаци (тр. VIIб-67). Казивачица из Превале (Пре-1) каже да реч Торлак зна откад зна за себе и да су стари људи говорили: *Ми смо Торлаци* (тр. VIIб-68).

Казивачи из Митроваца (Мит-1,2) тврде да назив Торлаци није нешто што су становници њиховог села добили ван свог краја, у Пољу, већ он постоји у самом селу. Они су, по њој, названи Торлацима од самог постанка села. (тр. VIIб-69) Казивачи из Чипроваца (Чип-3,4) објашњавају да су се родили у овом крају и да своју торлачку припадност прихватају као нешто што се подразумева (зато се нису сетили ни да питају некога шта то значи). Они се поносе тиме што су Торлаци. Откад су се родили знају ту реч. Нису је чули у Пољу, већ управо у свом

крају. Стари људи су говорили да су Торлаци. (тр. VIIб-70) Казивач из Горње Луке (ГЛ-2) каже да је реч Торлак први пут чуо као мали од старијих људи. Он се поноси својом торлачком припадношћу, зато што су му то били и преци и зато што живи у торлачком крају. (тр. VIIб-71)

Врло је интересантно шта казивачи који се осећају као Торлаци мисле о томе докле се простире њихов торлачки идентитет. У белоградичком крају има различитих мишљења. Неки казивачи сматрају да су торлачка само највиша села у белоградичком, чупрењском и чипровском крају. Казивач из Белоградчика, родом из Крачимира (Белгр-1), каже да су у општини Белоградчик прави Торлаци само они у највишим пограничним селима: Салаш, Крачмир и Стакевци. Он тврди да се становници нижих села, на пример, Ошана, Рајановаца, не самоодређују као Турлаци. И они су *Балканције* и можда има основа да се каже и да су Турлаци, али становници поменута три торлачка села сматрају да су *истинске* Балканције, јер су и Турлаци. Он, као својеврсни доказ, наводи да је из ових села, тачније из Стакеваца, Илија Николчин, књижевник који је написао више књига о менталитету, начину живота и традицијама Турлака. (тр. VIIб-72) Овај казивач мисли да се Турлаци, када је реч о начину живота, менталитету, традицији и култури, разликују у малим нијансама (што се, по њему, види и по томе да ли се осећају као Турлаци или Торлаци), и да подручје Турлака почиње од Салаша код Белоградчика и иде уз државну границу ка југу - преко Чупрења и Горњег Лома, до Чипроваца. По њему, даље од Чипроваца већ се иде ка шопском крају. Можда торлачком крају може да се придода и берковички крај. Он сматра да су торлачка села само она поред границе, највиша планинска, а евентуално могу да се сматрају и она мало нижа. Нижа села (Ошане, Рајановци) која су такође уз границу, по њему нису торлачка. Њихови становници се самоопредељују као Турлаци, а њих и не позивају на туралчке фолклорне саборе. (тр. VIIб-73) Казивачица из Стакеваца (Стак-1) каже да су Торлаци строго уз планинско било, само у селима Салаш, Крачмир, Стаћевци, Чупрење, Горњи Лом, Репљана и Чипровци. Ту су исте речи и исти обичаји (мало се обичаји у Чипровцима разликују, јер су Чипровчани некад били католици). Али, по њој, *истински Турлаци* су, према говору и *држању*, само у Стакевцима, Крачимиру и Репљани, а остали су се већ променили (тр. VIIб-74). На питање да ли су и нижа села уз границу, Ошане и Рајановци, торлачка, казивачи из Стакеваца (Стак-3,4 и остали) децидно негирају. (тр. VIIб-75)

Међутим, има казивача из највиших села, који се осећају као Торлаци, а торлачким сматрају и нешто нижа белоградичка села уз границу. Казивач из Салаша (Сал-1) каже да су Турлаци уз државну границу, највиша и нешто нижа села, од Рајановаца до Чипроваца (набраја села Рајановци, Ошање, Салаш, Крачмир, Стакевци, Чупрење /за Чупрењеце каже да су *типични*/, Репљана, Правужда, Превала, Чипровци). Још нижа села, на пример, Дубравка и Граничак у општини Белоградчик, по њему нису Торлаци, а нису ни још нижа села, на пример, Гранитово. На југ, уз државну границу, после Чипроваца становништво није торлачко. Два казивача из Белоградчика (Белгр-2,3) кажу да су Торлаци становници свих села од Рајановаца до Чипроваца (кажу да су и Чипровци добро сачували *торлачки језик*, дијалекат) (тр. VIIб-76). Један казивач из Белоградчика, пореклом из села Врбова (Белгр-5), помера почетак торлачког подручја и нешто северније од Рајановаца, од самог почетка Старе планине, то јест од села Кирјаева, па уз границу до Чипроваца (набраја села Кирјаево, Раковица,

Рајановци, Ошане, Вештица, Салаш, Стаћевци, Крачимир, Горњи Лом, Чипровци) (тр. VIIб-77). Казивачице из Чупрења (Чуп-1,2) нису сигурне за Рајановце и Ошане, остављају могућност да су можда Торлаци (за Раковицу и Рабишу су сигурне да нису, јер знају да њихови житељи немају торлачки дијалект). По њима су Турлаци сигурно у Салашу, Стаћевцима, у целој њиховој општини Чупрење (набрајају, осим Чупрења сва села ове општине: Трговиште, Протопоинци, Врбово, Репљана, Горњи Лом, Долњи Лом, Средогрив) и у општини Чипровци (набрајају, поред Чипроваца, неколико села: Бели Мел, Превала, Мартиново, Железна). Сигурне су да село Ружинци, већ у равници, није торлачко, и да берковички крај није торлачки. (тр. VIIб-78)

У чипровачком крају неки казивачи који су се бавили Торлацима, имају нешто шире схватање њиховог распрострањења. Славко Григоров из Монтане, родом из Железне, промотер торлачког идентитета (Мон-1), каже да су Торлаци у планини Балкан од Тимока до врха Тодорини кукли изнад града Вршец (обухваћени су белоградчички, чупрењски, чипровски, георгидамјановски и берковички крај). Каже да је јасна ситуација поред границе (планиског била), али је тешко одредити распрострањење према равници. Сматра да ипак од Белог Мела наниже нису Торлаци. (тр. VIIб-79) Анјута Каменова, етнолог из Чипроваца (Чип-1), са пореклом и из Копиловаца, која се такође бави Торлацима, каже да су они у вишем делу општине Георги Дамјаново (набраја села: Копиловци, Длги Дел, Дива Слатина, Главановци), у општини Чипровци (помиње, осим Чипроваца, села: Мартиново, Железна, Бели Мел, Митровци, Горна Лука, Превала), затим у селима око Чупрења (помиње Горњи Лом), а у белоградчичком крају све до Рајановаца (помиње Стакевце, Салаш и Рајановце). (тр. VIIб-80) За Илију Димитрова из Чипроваца (Чип-7), Торлаци су *етнографска група*, као што су то и Шопи, Капанци и други. Она насељава планинске терене северозападне Бугарске, дуж Старе планине од Берковице до Салаша, а са друге стране Старе планине и пиротски, књажевачки и зајечарски крај. Сама Берковица није торлачко место, већ су граница Торлака Черешовица, Гаганица, Котеновци и Лесковец у околини Берковице. О ширем распрострањењу Торлака он зна од своје супруге етнолога Милене Димитрове. И он и она (Чип-8) потврђују да од Белог Мела ка низији, у предбалканској зони, нису Торлаци, они су само у балканској зони. По њој, од Белог Мела наниже је прелазна зона, а од Монтане наниже су Пољанци. (тр. VIIб-81) Казивач из Железне (Жел-3) каже да су Турлаци од Берковице до Белоградчика. Цео овај део планине Балкан је са *Балканијама-Турлацима* (казивач је учио школу у Белоградчику и зна да су и у овом крају Торлаци). Он помиње берковичко село Јеловица, георгидамјановска Копиловци, Длги Дел, Говежда и Главановци, чипровачка Превла и Митровци, чупрењска Горњи и Долњи Лом и белоградчичка Стакевци и Извоз. Од Белоградчика на даље по њему су Власи (тр. VIIб-82).

Међутим, већина казивача чипровачког краја који се осећају као Торлаци/Турлаци, а, као што смо видели, и становници нижих чипровачких села Белог Мела, Чељуснице, Горње Ковачице и Равне који се тако не осећају, Торлаке везује за горња чипровачка села, изнад села Бели Мел. Као основни критеријум, поред осталих, они узимају говор. Мање-више, пре свега на основу говора, већина зна или претпоставља да су Торлаци и у суседним белоградчичком и георгидамјановском крају, мада има и оних који то одричу или сматрају да су само у горњим чипровачким селима прави Торлаци, док остали то нису.

Казивачица из Чипроваца (Чип-3) каже да су торлачка насеља Чипровци, Мартиново, Железна, Митровци, Превала и Горња Лука, без Белог Мела. Торлаци су, по њој, и у суседном белоградичком крају и у *Горњем Лому мало* (други присутни казивач /Чип-4/ сумња за Горњи Лом, наглашавајући да у њему и Доњем Лому имају *искривљен говор*). У Копиловцима се, каже, говори торлачки, а такође и у Главановцима и Говежди (пита се како говоре у Длгом Делу а присутни казивач /Чип-4/ каже да и у Длгом Делу и Мељану говоре исто). Каже да се у Белом Мелу, Челусници и Ковачици не говори торлачки, већ књижевно. Она је једанпут била у селу Врбово код Чупрења и веома се зачудила када је чула да се и у том крају говори исти дијалекат као и у Чипровцима. (тр. VI16-83) Друга казивачица из Чипроваца (Чип-2) као торлачка насеља набраја Чипровце и горња чипровачка села: Мартиново, Железну, Превалу, Горњу Луку, и Митровце, а из суседне георгидамјановске општине и Копиловце (који су близу Чипроваца). Ова насеља су торлачка, јер њихови житељи говоре *једним језиком*. Каже да село Бели Мел у чипровачкој општини није торлачко. Зна да и у белоградичком крају говоре истим говором, али не зна да ли се самоодређују као Торлаци. У берковичком крају нису Торлаци, јер не говоре као у чипровачком крају. Казивачица јасно каже да Торлаке одређује по дијалекту (као пример наводи да они за кромпир не кажу као у књижевном бугарском *картофи* већ *комтир*). (тр. VI16-84) Трећа казивачица из Чипроваца (Чип-5) као торлачка набраја иста виша села из чипровачке општине и суседне Копиловце, а каже и да су према Белоградичку торлачка села Горњи и Долњи Лом, Стаћевци, наглашавајући да тамо не зна сва села, јер тамо није ишла. Она житеље свих поменутих села сматра Торлацима, јер *говоре на исти начин* и потврђује да је говор основни критеријум за њихово одређење. (тр. VI16-85) Идентично схватање распорастрањења Торлака у чипровачкој општини, опет засновано на говору као критеријуму, дала је и казивачица из Горње Луке (ГЛ-1). На додатно питање, у Торлаке сврстава и села георгидамјановског и белоградичког краја. У општини Чипровци торлачка села нису Бели Мел, Горња Ковачица и Челусница, њихов говор је другачији, а за њихово становништво не постоји неки локални назив. (тр. VI16-86)

Један казивач из Горње Луке (ГЛ-2) каже да су Торлаци у скоро целој општини Чипровци (набраја села Митровци, Горња Лука, Превала), а не зна да каже да ли су Торлаци и у белоградичком и берковичком крају. Нема контакте са белоградичким крајем. Он, пак, не тако сигурно, каже да је Бели Мел торлачко село, али остала ниже (помиње Челусницу) нису. (тр. VI16-87) Две казивачице из Митроваца (Мит-1,2), заједно са једном из Чипроваца (Чип-3), такође кажу да су Турлаци становници поменутих насеља у горњем делу чипровачке општине, с тим да Беломелци нису Торлаци. Кажу да *имају мало турлачко*, то јест *мало су Турлаци*, као и у Горњем и Доњем Лому и Средогриву. Исто то кажу и за виша села георгидамјановске општине (Копиловци, Главановци, Длђи Дел). То *мало турлачко* значи да њихов говор има сличности са говором у горњим чипровачким селима. Али, кажу да, ипак, њих у горњем чипровачком делу сматрају већим Турлацима, што и они сами сматрају. Кажу да се, када кажу да су из Митроваца, реч Турлаци изговори са поносом. Житељи Белог Мела (иако је само три километра од Митроваца), а такође и Челуснице и Горње Ковачице, по њиховом мишљењу нису Турлаци, јер не говоре њиховим *језиком*, а и ношња им је другачија и *све им је другачије*. (тр. VI16-88) Једна казивачица из Митроваца (Мит-3) потврђује да Беломелци нису Торлаци, јер је код њих сасвим другачији

говор (они, на пример, кажу: *Ние сме јале и тиле*, а Торлаци: *Ми смо ели и тили*). Друга казивачица из Митроваца (Мит-1) додаје да са Беломелцима немају ничег заједничког. (тр. VIIб-89) Трећа казивачица из Митроваца (Мит-4) као торлачка набраја такође горња чипровачка насеља (Чипровци, Митровци, Горња Лука, Превала, Железна, Мартиново), а и горња георгидамјановска села (Копиловци, Главановци). Каже да Торлака има и у белоградчичком крају, али не зна тачно која су села торлачка (помиње само село Репљана). (тр. VIIб-90)

Казивачица из Превале (Пре-1) каже да је торлачки крај: *Чипоровци, Гмитровци, Горња Лука...* И Копиловци су Турлаци, јер и они *мешају говор*. И њој је говор основни критеријум за то ко су Турлаци. Берковички крај није турлачки, јер тамо говоре књижевно. Према говору, Турлаци су и у Горњем Лому, али она каже да у чипровачком крају за себе знају да су Турлаци, а не зна да ли и људе у белоградчичком крају тако зову. Турлаци су до Белог Мела, а од овог села наниже становништво прелази у *грађане*, то јест говори књижевно. (тр. VIIб-91)

Само један казивач из Железне (Жел-1) Турлаке смешта у оквиру општине Чипровци. Поред виших насеља: Чипроваца, Мартинова, Железне, Митроваца, Горње Луке и Превале, он у Турлаке убраја и Бели Мел, Чељусницу и Ковачицу. Није баш сигуран, али оставља могућност да су Турлаци и у горњим селима георгидамјановске општине (Копиловци, по његовим речима, не могу а да не буду Турлаци, јер су географски веома близу Железни, само преко брда). Горњи и Долњи Лом нису Турлаци, јер је то већ белоградчички крај. Аргумент да је говор у Белом Мелу другачији, те да због тога његови житељи нису Турлаци, казивач не прихвата, овај став поткрепљујући чињеницом да и између говора турлачких села има разлике. На пример, у поречју реке Огосте, у Митровцима и Горњој Луци, за вече које предстоји (довече, вечерас) каже се *кночи*, а у поречју Чипровачке реке *квечеру*. (тр. VIIб-92)

И из претходних казивања види се да је схватање распрострањења Торлака/Турлака у Бугарској некако омеђено на микро-планове. Само они који се Торлацима баве или су имали већу комуникацију имају претству о њиховом ширем распрострањењу на простору северозападне Бугарске. Већина је затворена у своје микро-оквиру, то јест мале општине, које су ограничене на по једно или два мања поречја. Но, они су административно подељени и на нивоу области (доскора округа) - белоградчичка и чупрењска општина су у Видинској области, а чипровачка, георгидамјановска и берковичка општина су у Монтанској области. Граница округа означава и строгу границу комуникације према окружним центрима, који се налазе на супротним странама. Тако су Торлаци два округа једни другима окренути *леђима*, а *лицем* према деловима Равнице у свом планинском залеђу. Два казивача сведоче о недостатку комуникације између торлачких насеља два округа, иако су географски веома близу, чак и на само неколико километара. Казивачица из Чупрења (Чуп-1) каже да је Чупрење у Видинској области, бившем Видинском округу и да са људима из суседне монтанске области нису имали заједничке пројекте по питању Торлака. Закључује да су они фактички веома близу - да је чипровачко село Превала, у монтанској области, само неколико километара од Горњег и Долњег Лома у чупрењској општини и видинској области, а да је један човек, директор војног завода у Горњем Лому, из Чипроваца (Чип-3) и да из њих стално путује на посао. (тр. VIIб-93) Једна казивачица из Чипроваца, као што је већ напоменуто, каже да је једном приликом ишла у белоградчички крај, у село Врбово, чула да људи говоре

истим дијалектом и била много зачуђена што се у белоградичком крају говори потпуно исто као и у чипровачком. Саговорница (Чип-2) потврђује да људи њеног краја скоро да уопште немају додира са људима белоградичког краја. Они путују према Софији (на другу страну, према Монтани) и веома ретко иду у белоградички крај. (тр. VIIб-94)

VIIб-I. Знања о Торлацима у Србији

У зонама северозападне Бугарске у којима постоји свест о припадности Торлацима/Турлацима, пошто, као што смо видели, они углавном сматрају да су Торлаци само у њиховим крајевима, постављано је и питање да ли има Торлака у Србији. У овим крајевима где себе сматрају Торлацима, људе у суседним крајевима у Србији сматрали су једноставно Србима, без обзира на постојање свести о томе да су веома блиски у говору и етнокултурном смислу уопште.

Казивачи из пограничног села Салаша код Белоградчика (Сал-1,2) кажу да су некада у селу имали слуге из Србије, из села Ошљана, и нису правили разлику између себе и њих у смислу да су нешто посебно другачији, јер им је говор био исти. Међутим, они нису знали да тамо има људи који себе називају Торлацима. О томе једноставно нису размишљали. У Салашу, када кажу реч Турлаци, мисле само на свој планински крај у северозападној Бугарској. Они за себе знају да су Турлаци, а да су преко границе су Срби. Када би неко из Србије дошао код њих, они су говорили да је Србин. Тек кад су, на иницијативу Торлачког удружења из Србије 2006. године, почели међугранични сусрети по торлачкој основи, они су сазнали, и то сада знају и прихватају, да су и с друге стране границе Турлаци. (тр. VIIб-95) Казивач из Белоградчика (Белгр-1) каже да зна да Турлака има у Србији, али да је то сазнао тек последњих година. О томе посебно није ни размишљао, једноставно је прихватио чињеницу да је реч о два државана - Србији и Бугарској. Нису му били тако чести контакти са Србијом, ишао је у Србију, али више на екскурзије. Није размишљао о могућем етнокултурном шаренилу с друге стране границе, које је, како каже, када се размисли, логично, јер је и северозападна Бугарска етнокултурно шаролика. Већина људи његовог краја и данас не зна да у Србији има Турлака. Тек у најновије време, са оснивањем Турлачког удружења и са сарадњом са Торлачким друштвом у Минићеву у Србији, у његовом крају се сазнаје да Турлака има и с друге стране границе. (тр. VIIб-96) И други казивач из Белоградчика (Белгр-4) каже да је тек последњих година сазнао да Турлака има и у Србији. Објашњава да су људи у Бугарској у време социјализма имали веома мало веза са Србијом и да нису размишљали о томе шта је с друге стране границе. И данас становници белоградичког краја немају много конаката са људима у Србији, већина људи са села нису ишли никуда, па не могу ни да помисле да постоји нешто друго. Они знају за себе какви су, а какви су други, нити знају нити о томе размишљају. (тр. VIIб-97) Још један казивач из Белоградчика (Белгр-2) потврђује да се у његовом крају под термином Турлаци подразумевају становници само са бугарске стране државне границе, а не и становништво преко границе у Србији. То објашњава тиме што је 50 година граница била строго чувана и они скоро ништа нису знали о томе шта је преко ње. Он, пошто има таква искуства, зна да има Турлака преко границе, али један од малог броја таквих. (тр. VIIб-98) Казивачице из Чупрења (Чуп-1,2) да у Србији има Турлака, нису знале све до прошле године, када се на фолклорном фестивалу

у Чупрењу појавио фолклорни ансамбл са торлачким играма и песмама из Србије (тр. VIIб-99).

Када је реч о сазнањима о Торлацима у Србији, ситуација је у чипровачком крају донекле иста као и у белоградичком. Према неколико казивања, људи преко границе за месно становништво су Срби. Казивачица из Мартинова (Март-1), на питање да ли има Торлака у Србији, каже да не зна, а, касније, објашњавајући да су такође гостопримљиви као и људи њеног краја, људе преко границе назива Србима (тр. VIIб-100). Казивачица из Митроваца (Мит-1), чији је отац призећен у ово село из села Ћуштица на територији Србије (Буцак, општина Књажевац), каже да не зна да Торлака има у Србији. Њен отац тако нешто није причао, а није се сетила да о томе пита браћу од стричева. Она каже да су њој у селу, због порекла њеног оца, у шали говорили да је *Српче*. Каже да то не схвата пежоративно, напротив, поноси се тиме. Не стиди се што јој је *отац био Србин*. (тр. VIIб-101) Неки казивачи (Мит-4, Жел-1) једноставно не знају да ли има Торлака у Србији (тр. VIIб-102,103). Казивачица из Митроваца (Мит-4) каже да, иако је ишла у Ниш, Пирот и Зајечар, није имала много контаката са људима с друге стране и да због тога не зна. Неки, као на пример казивач из Железне (Жел-3), само на основу логике претпостављају да их можда има, односно да је с друге стране планине вероватно исто становништво (тр. VIIб-104).

Међутим, у чипровачком крају, слично као и у суседном георгидамњановском крају, због тога што је граница у овом делу (за разлику од белоградичког) током ратова и потпуно уклањана и комуникација била већа, поједини становници чипровачког краја сматрају да Толака/Турлака, то јест људи сличних њима, има и у пиротском и димитровградском крају. Из неких исказа се види да оваква сазнања потичу и из националне пропаганде. Казивач из Железне (Жел-2) каже да су Торлаци у такозваним *западним покрајинама*, у околини Ниша и Пирота (тр. VIIб-105). Казивачице из Чипроваца (Чип-2,3) кажу да у Србији има доста Торлака, и то у околини Пирота (тр. VIIб-106). Казивачица из Горње Луке (ГЛ-1) каже да је од свог учитеља у школи чула да Торлака има и у пиротском крају око реке Нишаве (учитељ је био из Лома) (тр. VIIб-107). Једна казивачица из овог краја, која живи у Монтани (Мон-3), каже да зна да су и становници Пирота Торлаци (тр. VIIб-108).

Неки казивачи, знајући за миграције с једне на другу страну планине, кажу да Торлака у Србији вероватно има због тога што су се из торлачког краја (у Бугарској) тамо многи људи одселили. Казивачица из Чипроваца, етнолог (Чип-1), каже да је природно што Торлака има у Србији, јер је, према сазнањима људи из Чипроваца и околних села (Горња Лука, Митровци, Превала), после Чипровачког устанка 1688. године много људи прешло планину, тамо се населило, и много касније се вратило (тр. VIIб-109). Казивачица из Превале (Пре-1) каже да у Србији мора да има Торлака, јер тамо има много насељеника из Бугарске, па и из њеног краја (тр. VIIб-110).

VIIб-II. Називи за простор који Торлаци насељавају

У вези са простором на којем је распрострањен торлачки идентитет јесу и називи којима се тај простор означава. Има и оних који не знају никакав назив за овај простор. Два казивача из Видина и Белоградчика (Вид-1, Белгр-2) кажу да је у употреби термин Турлаци, али да не знају за било какав назив за простор (тр.

VII6-111,112). Ипак, највећи број казивача зна термине којима се овај простор означава. Најуобичајнији изрази у северозападној Бугарској за овај простор, који су се јавили у највећем броју казивања, јесу *Торлашко* или *Турлашко* (за разлику од ситуације у Србији где се, као што смо видели, нешто шире јавља назив *Торлачија*). Више казивача (Мон-1, Чип-6, Мит-1, БМ-2, ГК-1, Раб-1, Вид-2) потврђује да је у употреби назив *Торлашко* (тр. VII6-113-119). Из исказа казивачице из Горње Ковачице (ГК-1) видимо да свако овај термин користи у складу са својим схватањем распрострањености Торлака: у Монтани за њену комшику из Главановаца, чије се становништво не осећа Торлацима, кажу да је из *Торлашко*, а у Горњој Ковачици, за које у Пољу такође кажу да је у *Торлашко*, овај термин се употребљава за виши крај око Чипроваца (тр. VII6-117). Сличан исказ имамо и с друге стране, у белоградичком крају, из села Рабиша, где казивачица (Раб-1) каже да би за простор где се налази њено село, које је у старопланинском подгорју, могли да кажу да је *Торлашко*, мада то није чула у пракси, а у њеном селу се под овим термином не подразумева сопствени простор, већ планински реон изнад Белоградчика (тр. VII6-118). Од казивача из Видина (Вид-2) сазнајемо да се у овом граду термин *Торлашко* користи за планински реон у залеђу равнице, али не тако често и доминантно (тр. VII6-119).

Неколико исказа нас упућује да раније овај термин, и уопште придев од именице Торлак, у овом крају није изговоран са *ш* - *Торлашко*, *торлашки* већ са *ч* - *Торлачко*, *торлачки* (онако како би изговорили и Торлаци у Србији). Једна казивачица из Копиловаца (Коп-5) током разговора о Торлацима рекла је да је на телевизији *Скат* гледала и слушала младе девојке које певају песме из овог краја, које су рекле да су из монтанског краја, од *Торлачко*. На питање да ли се у Копиловцима каже *Торлачко* или *Торлашко*, казивачица није могла са сигурношћу да се одлучи ни за једну варијанту. (тр. VII6-120). Казивачица из Лома, пореклом из Котеноваца, рођена 1914. године (Лом-3), дакле сведок ранијих времена, махалу у Лому у којој живи, јасно назива *Торлачка махала* (тр. VII6-121). Казивачица из Превале (Пре-1) дала је податак да се у њеном селу раније играло коло *Турлачка*. Ови подаци упућују на то да је, највероватније, много распрострањенија варијанта са *ш* - *Торлашко*, пошто није у складу са локалним торлачким дијалектом у којем би се изворно користила варијанта са *ч* - *Торлачко*, уствари дата са стране (из књижевног бугарског језика или дијалеката у Пољу много блиским књижевном), а затим прихваћена код самих Торлака.

Неколико казивача (Белгр-1, Жел-3, Пре-1) потврђује да је у општој употреби, осим термина *Торлашко*, и термин *Турлашко* (тр. VII6-122-124), а то је, наравно, код оних који не користе термин *Торлак*, већ *Турлак*. По казивачу из Белоградчика (Белгр-1), кад су људи са планине одлазили у Видин, говорили су: *Отодим у Влашко*, а кад су долазили из равнице: *Отодим у Турлашко* (тр. VII6-122). Један казивач (Жел-1) за свој завичај је употребио и термини *турлашки крај* (тр. VII6-125).

Неколико казивача потврђује да обичан народ углавном користи термине *Торлашко* и *Турлашко*, али каже и да је локална књижевност изнедрила термин *Торлакија* (у дијалекту и *Торлахија*), који је прихваћен и у фолклоризму, односно фолклорној промоцији северозападне Бугарске. Један казивач из Салаша (Сал-1) каже да је општенародни термин *Торлашко*, а да је књижевник из Софије, пореклом из белоградичког села Стакевци, Илија Николчин, измислио термин *Торлакија*, који је користио у својим причама, и да му се једна књига за децу зове

Торлакијада (ова књига је приказана у прегледу литературе). Због тога је у време социјализма много критикован, посебно од стране видинских функционера Комунистичке партије Бугарске. (тр. VIIб-126,127). Према казивачици из Чупрења, учесници у промоцији торлачког идентитета (Чуп-2), народ углавном користи термин *Турлашко*, али песникиња Данка Анина из Стакеваца у својим песмама користи термин *Торлахија*. Казивачица из Чипроваца, етнолог (Чип-1), такође потврђује да народ користи термин *Турлашко*, али и да је у Стакевцима и Чупрењу чула термин *Торлакија*. У Чупрењу је чула да говоре да је Чупрење престоница Торлакије, а то је од њих чула и на највећем националном фолклорном сабору у Копривштици (средња Бугарска). (тр. VIIб-128) Друга казивачица из Чипроваца (Чип-3) каже да је термин *Турлашко* општераспрострањен, да је чула термин *Турлакијада*, али не и термин *Турлакија* (тр. VIIб-129). Према два казивача из Чипроваца (Чип-7,8), у народу је распорстрањен термин *Турлашко*, али се, у оквиру пројеката којима је у Чипровцима презентован традиционални фолклор овог краја, говорило и да су Чипровци престоница *Торлакије*, јер се налазе баш на средини торлачког краја (тр. VIIб-130). Једна казивачица из Чипроваца (Чип-1) такође потврђује да је термин *Турлашко* општераспрострањен, али и да је она на фестивалима чула да је Чупрење *престоница Торлакије* (тр. VIIб-131). Једна казивачица из Железне (Жел-1), иначе веома шаљивог духа, објашњава да је, кад је била у Софији, кад год би је питали одакле је, шаљиво одговарала да је из *Турлаконије* (тр. VIIб-132).

VIIв. Маркери торлачког идентитета

VIIв-1. Етнопсихолошки маркери

Већи број казивача, и из Поља, и из ниже планинске зоне, и из највиших предела у којима постоји торлачка самоидентификација, као један од основних маркера Торлака наглашава гостопримство. Казивачица из Видина, етнолог (Вид-1), каже да је су Торлаци веома гостопримљиви. То је искусила када је ишла на терен у торлачки крај. Сретала се са старим женама, оне су се увек одазивале и све јој причале, а на крају увек покушавале и да јој нешто дају. Објашњава како је од једне жене морала да узме десетак јаја, иначе би се ова наљутила. (тр. VIIв-1) Казивачица из Рабише (Раб-1), села које се налази у нижој планинској зони, каже да су Балканције, односно Торлаци, *много топли*, да су *бољи*, *човечнији*. Она прави градацију у гостопримству - оно је најизраженије у планинском реону (који сматра правим торлачким), мање изражено у потпланинском делу, а у Равници су људи *мало хладнији*, нису гостопримљиви. За гостопримство планинаца је чула и у њега се лично уверила. (тр. VIIв-2) Казивач из Белоградчика (Белгр-5) каже да *Долњанци више држе до пара а не до човечности*, *више гледају свој рачун* (тр. VIIв-3). Казивач из Стакеваца (Стак-1) каже да је у смислу гостопримства голема разлика између људи његовог торлачког краја и људи и Поља. Људи у Пољу су затворенији. Казивачица из Стакеваца (Стак-3) додаје да су људи у Пољу *циције*, када виде некога да им долази, они затворе врата и не отварају. (тр. VIIв-4) Казивачица из Видина, родом из Врбова код Чупрења (Вид-2), каже да су Торлаци гостопримљиви и да је у њиховом карактеру било да приме некога у госте, да га угосте, да му понуде дом и да га испрате са лепим жељама за живот и здравље (тр. VIIв-5).

Казивачица из Чипроваца, етнолог (Чип-1), каже да је општепознато да су људи са планине, Торлаци, гостопримљивији од Пољанаца и да воле да се веселе. Људи су се за последњих двадесет година много променили, али раније, када је ишла у Поље на терен, у Пољу су били негостопримљиви: огромна дворишта, капије удаљене и по сто метара од куће, домаћин стоји испред куће и пита шта желиш. Веома је тешко спровођен терен. Торлаци, пак, зову у кућу, желе све да кажу, желе нешто да поклоне. (тр. VIIв-6)

Врло је стереотипан исказ да ће Торлаци примити и незнанца који нема где да преноћи. Казивачица из Мартинова (Март-1) каже да онога ко случајно залута у њихово село нико неће оставити на улици (тр. VIIв-7). Казивачица из Чершовице (Чер-1), којој је, како каже, мајка Пољанка из села Ердена код Монтане, потврђује да онај ко се нађе у торлачком крају неће остати гладан и неће га оставити на улици, а у Пољу ће га ишчикавати (тр. VIIв-8). Казивачи из Лома, пореклом из Котеноваца (Лом-1,2,3), такође потврђују да је опште мишљење да су Балканције гостопримљиви а Пољанци хладни (тр. VIIв-9).

Осим гостопримства, које се истиче као најистакнутија етнопсихолошка особина, има јеш неколико других. Неки казивачи наглашавају *задружност* Торлака - спремност да помажу једни друге. Казивачица из Мартинова (Март-1) каже да у њеном селу кад неко почне нешто да прави, сви помажу (тр. VIIв-10).

Према казивањима казивача из Стакеваца (Стак-1,3) и Белоградчика (Белгр-1), Торлаци се, осим по говору, одликују и по свом *деловању*, односно *општењу са другим људима*. Код њих нема крађе, не учествују у преступним радњама, поштени су, праведни и скромни. (тр. VIIв-11)

Неки казивачи истичу *слободољубивост* Торлака. Казивач из Подгора (неторлачког села) каже да је Торлак слободољубив човек, човек који хоће да зна свој језик, традиције, обичаје. Није случајно што се баш ту десио познати Белоградчички устанак против Турака 1850. године, у којем је погинуло 30.000 људи. (тр. VIIв-12)

Један казивач из Подгора (Под-2) сведочи да Торлаци имају особени начин размишљања и истрајни су у томе. Он каже да они имају своју представу света и живота и да не може било шта да им се наметне на силу. Они не примају туђе мишљење на бланко, већ, да би нешто прихватили, то морају да проживе. (тр. VIIв-13)

Неколико казивача као етнопсихолошку особину Торлака истиче наклоњеност знању и науци. Казивач из Стакеваца (Стак-1) прича како је пре више година неки човек из Крачимира отишао у Дунавце код Видина на вашар. У делу вашара где је продавано жито и кукуруз, била је и нека торба са књигама. Он је гледао торбу да би купио књигу. Продавац му је одмах рекао да он вероватно није из Равнице, већ са Балкана. Овај казивач додаје да су Торлаке сматрали изванредно љубазним, а и љубопитљивим људима, чак људима који су *имали афинитет ка науци*. (тр. VIIв-14)

VIIв- II. Етнокултурни маркери

Према казивањима, Торлаке одликују неке етнокултурне особености. Према више казивања презентованих у одељцима посвећеним распрострањењу Торлака, видели смо, основни критеријум за њихово одређење је говор, поготово у односу на суседно планинско и потпланинско становништво. Већ смо видели да

на основу разлика у говору становници нижих чипровачких села Торлацима сматрају оне у вишим чипровачким селима, а за један од значајних маркера свог торлачког идентитета говор узимају и становници виших делова белоградичке, чупрењске и чипровачке општине. Забележено је још доста казивања којима се директно сведочи да је изразита карактеристика Торлака особен говор. Реч је о говору који бугарска дијалектологија назива прелазним и белоградичко-трнским говором, а који је, у ствари, исто што и тимочко-лужнички говор, како га српска дијалектологија назива, који се јавља у деловима источне и југоисточне Србије.

Многи казивачи из Поља кажу да је особен говор основна одлика Торлака. Казивачица из Видина, која има и торлачко порекло (Вид-2), каже да су Торлаци исти као и сви други људи, али имају особен говор (тр. VI1в-15).

У планинским деловима становништво нешто нижих суседних села, које себе не сматра Торлацима, као главну одлику Торлака види говор (еколошка средина је слична). Казивач из Подгора (Под-1) наводи разлике између говора људи свог села које није торлачко и суседног села Рајановци, које је торлачко. Као највећу разлику подвлачи коришћење падежа у одређеним ситуацијама. У његовом селу се каже да неко иде у *Раковица*, а у Рајановцу у *Раковицу*. (тр. VI1в-16) Казивач из села Челјусница (Челј-1) каже да је давно чуо назив Торлак, јер су становници његовог села одувек контактирали са суседним торлачким селима, и додаје: *Пре седамдесет и више година они су говорили свој језик, ми смо говорили наш* (тр. VI1в-17). Према казивању из, Челјусници суседне, Равне (Рав-1,2), у овом селу се не говори турлачки, *турлачки језик* се говори навише од суседног Белог Мела, у насељима једног поречја: Митровцима, Превали и Горњој Луки, и у другог поречја: Железни, Чипровцима и Мартинову. Становници Равне не могу да буду Торлаци јер не говоре *торлачки језик*. Сва поменута торлачка села су у општини Чипровци. (тр. VI1в-18) Казивачи из Равне (Рав-1,2,3) кажу да торлачки говоре и житељи неких села у општини Георги Дамјаново, Копиловци и Главановци, а торлачки *земећу* и становници Длгог Дела и Говежде. Већ становници Еловице (у општини Берковица), не говоре торлачки. Казивач никада није био у Горњем и Доњем Лому у Видинском округу и не зна да ли говоре торлачки и да ли су Торлаци. Ипак, Торлаци су за њих пре свега становници поменутих села у општини Чипровци. Кажу да, кад Торлаци говоре, не могу да их разумеју. (тр. VI1в-19) Казивачи из Равне (Рав-1,2) наводе неке речи које се разликују између њиховог и торлачких села: кошуља се у Равни зове *риза*, а у торлачким селима *кошуља*, ексери се у Равни зову *пирони*, а у торлачким селима *клинци*, кесер у Равни зову *тесла*, а у торлачким селима *ћисер*, у торлачким селима се пећ назива *фурна* или *кубе*. (тр. VI1в-20)

Неколико казивача из белоградичког краја, који се осећају као Торлаци/Турлаци, такође тврди да је говор основна одлика овог идентитета. На питање по чему се познају Торлаци, једна казивачица из Чупрења (Чуп-2) каже да се познају по специфичном говору (тр. VI1в-21) Друга казивачица из Чупрења (Чуп-1) каже: *Ми смо рођени ту, ми смо закрмљени турлачком речју* (тр. VI1в-22). Казивач из Белоградчика (Белгр-2) каже да је једина права особеност Турлака говор, а да све остало локалне етнокултурне групе измишљају о себи (тр. VI1в-23). Овај казивач (Белгр-2), подразумевајући да је говор основна одлика Торлака, каже да између торлачких села постоји разлика у смислу степена очуваности аутентичног говора. Мисли да је можда у Стакевцима и Чипровцима говор најаутентичнији, а аутентично говоре, на пример, и у Репљану. Овај говор је

заступљен и у Салашу, али је у Стакевцима веома изражен, до крајности. У нижим селима, рецимо у Ошану, говор није баш чист торлачки. Сматра да је, као и у самом Белоградчику, и ту говор био чист, али се он губи и више то није. (тр. VIIв-24) Казивачица из Стакеваца (Стак-3) каже, да Стакевчани, где год да се нађу, на пример у Софији или у другој држави, одмах почињу да говоре својим стакевачким *торлачким језиком*. Због таквог говора људи се окрећу и заглеђују их, али они се не стиде. Торлак се познаје по говору. (тр. VIIв-25) Казивач из Белоградчика (Белгр-1) каже да и у самом Белоградчику још могу да се сретну старији људи који *говоре чистим турлачким језиком*. У граду се говори књижевним језиком, али, када дођу људи са села, говоре турлачким. Говор је то што показује турлачку културу. (тр. VIIв-26)

И казивачи из чипровачког краја (Мит-3,4, Март-3,4, Мон-3, Пре-1, Чип-2,4), који се осећају као Торлаци/Турлаци, тврде да је говор (неки га зову и језиком /Мит-4/) основна (по некима и једина) одлика по којој се распознају (тр. VIIв-27-32). Један казивач из Чипроваца (Чип-4) сматра да Торлака по говору распознаје цела Бугарска (тр. VIIв-32). Казивачица из Превале каже да се види да су становници њеног села Турлаци, јер су речи народних песама које она пева превалске, што значи турлачке (тр. VIIв-30). Казивачица из Железне (Жел-2) каже да се Торлаци распознају по говору, који се од других говора у Бугарској одликује по томе што је тврд (тр. VIIв-33). Казивачица из Мартинова (Март-1) каже да су људи њеног села свакако Торлаци јер говоре на начин на који говоре, како они кажу, *орáте* (тр. VIIв-34). Друга казивачица из Мартинова (Март-3) такође каже да се Торлаци одликују по томе што им је говор другачији и да их нико не разуме ако *орáте*, односно говоре на свом дијалекту (тр. VIIв-35). Казивачица из Чипроваца (Чип-2) каже да су Торлаци људи који говоре особено, торлачки, и да јој се дешавало да је у Софији као Торлакињу познају по говору (тр. VIIв-31). И казивачица из георгидамјановског краја, тачније из Диве Слатине (ДС-1), где се Торлацима не осећају, али знају да их тако називају, каже да се Торлак распознаје по говору (тр. VIIв-36).

Интересантно је какво мишљење казивачи имају о карактеру свог говора, за који кажу да је особен и да је основна одлика Торлака. Један казивач из Салаша, иначе добар познавалац бугарске књижевности, а и сам књижевник (Сал-1), каже да је торлачки говор старословенски (тр. VIIв-37). Један казивач из Стакеваца (Стак-1) каже да је торлачки говор у принципу старобугарски језик (тр. VIIв-38). Један казивач из Белоградчика (Белгр-2) каже да је торлачки говор само један од бугарских дијалеката. Трновски дијалекат изабран је за књижевни језик, а то је, по њему, у другим околностима могао да буде и торлачки. Он каже да је, поред тога што је бугарски *шовиниста*, и локални турлачки *шовиниста*, па износи локално турлачко *шовинистички* став да је турлачки крај један од најдаљих крајева Турске империје и да се зато ту најбоље сачувао бугарски језик. Он за ову теорију као доказ наводи и то што у турлачком говору има много речи из свих других бугарских дијалеката (на пример, шопског, македонског...). По томе он закључује да је овај крај можда стециште свих оних који су из свих крајева Бугарске бежали од Турака и формирали један особен дијалекат. Ово мишљење он прихвата, а чуо га је од Стакевчанке Елене Нешеве, која је, као што смо видели, написала књигу о Турлацима у којој промовише своју конструкцију по којој су Турлаци најчистији Бугари и најчистији представници најстаријих

етничких слојева (који се сматрају основом бугарске нације) - Трачана и Прабугара. (тр. VI1в-39)

Међутим, више казивача сматра да је торлачки/турлачки говор такав какав је зато што је под утицајем српског језика. Казивач из Железне (Жел-1) каже да је овај говор, који је остао од старине, мешавина са српским и, као доказ узима то што се нас двојица одлично разумемо. Српски утицај на торлачки говор у Бугарској потврђује и други саговорник у овом разговору (Жел-3). Они кажу да има доста торлачких речи којих има и у српском и наводе неколико примера (*шпорет, очеш, нечеш, рука, нога*) (тр. VI1в-40). Други казивач из Железне (Жел-2) каже да је торлачки близак са свим словенским језицима, а посебно са српским (тр. VI1в-41). Казивач из Чипроваца (Чип-3) каже да је говор углавном *према српском* (тр. VI1в-42). Казивачица из Мартинова (Март-1) каже да су људи белоградичког и чипровачког краја у говору једно, *као Срби*. Она, пошто је испричала да јој је неко у другом крају Бугарске рекао да њен говор није бугарски, каже да је торлачки говор мешавина са српским, а као доказ за то износи да су се веома добро разумели са људима у Србији када тамо оду (тр. VI1в-43). Казивачица из Горње Луке (ГЛ-1) каже да у источној Бугарској говоре другим језиком, а да Турлаци говоре *више као српски*. Наводи речи којих нема у бугарском а има у торлачком: *оцем, нечем, немој, б'удем*. Каже да је њен деда стално говорио да су они у говору сродни са Србима. (тр. VI1в-44) Казивачица из Митроваца (Мит-1) каже да су Митровчани, као и суседни Горњолучани и Превалци, типични Торлаци, јер свој говор не мењају, где год да оду, они *глучу*. Торлак се познаје по говору. Они кажу *оцем* (уместо *штем*), *нечем* (уместо *нештем*), *кошуља* (уместо *риза*), *нога* (уместо *крал*), *рука* (уместо *рџка*), *п'ут* (уместо *п'т*). Све ове речи блиске су српском језику. У торлачком говору, по њој, присутан је српски утицај, а има и румунског, влашког, утицаја. (тр. VI1в-45) И казивач из Белоградчика (Белгр-1) мисли да је у торлачком говору присутан српски утицај. Он наводи један пример да је у Белоградчику, на пример, један човек једном, када га је болео стомак, рекао: *Боли ме мешина*, а други човек из Видина му је рекао да не зна шта је то, да први пут чује тако нешто, и замолио га да прича бугарски. (тр. VI1в-46) Један казивач из Монтане, пореклом из Мартинова (Мон-3), каже да је на граничној линији разговарао са чобанима из Србије и да они говоре истим говором, а казивачи из Мартинова (Март-3,4) потврђују да се с друге стране границе говори исти говор (тр. VI1в-47)

Неколико казивача сведочи о томе да у другим крајевима Бугарске, када чују њихов говор, мисле да су Срби. Казивачица из Чипроваца (Чип-2) каже да су једном приликом ишли у Софију и тамо причали на свом дијалекту, па су их питали да ли су Срби (тр. VI1в-48). Друга казивачица из Чипроваца (Чип-7) потврђује да многи њени пријатељи и клијенти који долазе у Чипровце, када чују старије жене на улици како разговарају, кажу да се осећају као да су у Србији, а не у Бугарској (тр. VI1в-49). Казивачица из Чупрења (Чуп-1) каже са су недавно ишли на зубне прегледе у Софију и тамо је медицинској сестри било много чудно како говоре, па им је рекла да су Срби, а не Бугари. Они су објаснили да су Бугари, али им је, једноставно, такав говор. Ова казивачица и генерално тврди да их у Софији и источној Бугарској више доживљавају као Србе, а не као Бугаре. Каже да је људима са стране њихов говор интересантан. Објашњава да су и стари људи у Чупрењу некада говорили да је подручје на којем се њихово село налази некада било српско и да је требало да припадне Србији. У истом разговору друга

казивачица (Чуп-2) је допуњује да и у трнском крају постоје Турлаци, што закључује по томе што је говор становништва тог краја скоро исти као и њихов. Оне потврђују да по говору цене ко је Турлак - ко говори турлачки, он је Турлак. Сматрају да је турлачки говор такав због српског утицаја и кажу да је после постављања границе много Срба остало у Бугарској. Наводе као пример да једног човека у Чупрењу сви знају као *Цветан Србин*. (тр. VIВ-50) Казивачице из Митроваца (Мит-1,2) потврђују да их у источним деловима Бугарске одмах препознају по говору. Друга (Мит-2) додаје да је још као ученица, када је ишла на екскурзију, у Дрјанову у централној Бугарској, доживела следеће: када је са школским другарицама ушла у продавницу и са њима разговарала на дијалекту, уследило је питање да ли су из Србије или можда из Македоније. Када су рекле одакле су, продавци су закључили да је реч о Турлацима. (тр. VIВ-51)

Казивачи из Белоградчика (Белгр-2,3) потврђују да многи, када из других крајева Бугарске дођу у Белоградчик, кажу да се овде говори српски. Они не разумеју тај говор, посебно у селима, на пример у Стакевцима, јер су с другог краја земље, с мора. Један од казивача (Белгр-2) објашњава да, када се, на пример, каже *Плна вреча с компир*, неко из источне Бугарске не зна ни шта је *вреча* ни шта је *компир*, то су за њега српске речи. Има и још много таквих речи. Каже да је правило у Бугарској да се људи из пограничних предела унижавају тако што им се каже да су друге нације. На пример, за Влахе се каже да су *демек Румуни*. Иако Бугарин нема негативна осећања према Румунима, али ови су *некакви мелези* и то је погрдно. Исто за људе белоградчишког краја кажу да су Срби, и погрдно је не зато што мрзе Србе, него зато што су ови *некакви мелези*. Тако на југу земље неке погрдно називају Грцима, а у околини Крџалија Турцима, иако то нису. Становништво тих пограничних реона се сматра за глупље и заосталије. Када дођу Бугари са мора, који једноставно не могу да буду друго осим Бугара јер нису на граници, они људе овог краја унижавају тиме што им кажу да су Срби. Локално становништво, пак, то не прихвата као погрдно. Они једноставно не знају за реч Турлак да би њоме унизили. Тек одскора постоји сајт на којем се могу видети турлачке речи. На телевизији нико није помињао реч Турлак. Нико се Турлацима није бавио осим два-три локална писца, али то је недовољно. Тек у новије време се понешто говори о томе. Сматра да Турлаци, као, на пример, Шопи, треба да се рекламирају, да кажу шта је то њихово специфично. (тр. VIВ-52)

Да је торлачки говор основни маркер оних који се осећају као Торлаци, а да ту игра улогу и његова блискост са српским, показује пример торлачког сајта. Тодор Цеков из Белоградчика, родом из Ошана (Белгр-4), објашњава да је његов пријатељ Антон Занков, такође из Белоградчика, пореклом из Салаша, тренутно на раду у Софији, написао српско-бугарски речник, а он је пронашао новац за његово објављивање. Антон Занков је радио и на изради торлачког речника. Њих двојица су, Занков као идеолог, а Цеков као техничка подршка, направили и торлачки сајт torlak.info. То су радили из љубави према свом завичају и торлачкој култури, из жеље да се нешто од те културе сачува и пропагира. Имали су проблем које знакове да користе да би записали све гласове у торлачком говору. У бугарској азбуци нема свих знакова, па су одлучили да користе српску азбуку. Али, наишли су на оштру реакцију бугарских националиста, који су реаговали на разним националистичким сајтовима. Реакције су биле у смислу да се, и поред свих мањина у Бугарској, сада јављају и Торлаци, који ће тражити и своју државу.

Но, они сматрају да је, по теорији рекламе, добро да се о нечему пише - било добро или лоше. (тр. VI1в-53)

Осим говора, јављају се и неки други етнокултурни маркери торлачког идентитета. Према једном казивању, етнокултурни маркер торлачког идентитета јесу и опанци као део ношње. Казивач из Салаша (Сал-1) каже да се Торлаци одликују посебним типом опанака, који је заступљен у њиховом селу, који има кљун, беле закачке и црне узице - *врвце*. Већ у суседним, нижим, селима Вештица и Врба, чије житеље Салашани не сматрају Торлацима, опанци су шиљати (без кљуна) и *врвце* су беле. (тр. VI1в-54)

Нека казивања упућују и на гастрономске маркере. Према једном казивању из Белоградчика (Белгр-1), у нижим белоградчичким селима (Ошане, Рајановци, Рабиша...) нису распрострањена типична торлачка јела, на пример, они не знају како се прави јело *белмуж* (тр. VIIв-55).

VIIв- III. Физички маркери

Један мали број казивача исказао је мишљење да Торлаци имају и одређене физичке специфичности, односно да постоји осећај њихове посебности и на основу физичких маркера. Казивачица из Видина, пореклом из подунавског села Симеонова (Вид-1), каже да је у Арчару, где је завршила гимназију, имала тетку (мајчину сестру) која је била удата у једну торлачку породицу досељену из Горњег Лома (брачни пар са четири сина). Муж њене тетке, по њеним речима, био је типичан планинац - веома висок, са црвенкастом косом, са црвенкастим лицем прошараним пегама. Овакав тип људи казивачица, етнолог по струци, сретала је на терену у торлачким селима Салашу, Чупрењу, Горњем Лому, као и на фолклорним саборима на којима су учествовале торлачке фолклорне групе. И не само он, већ су и сва четворица браће била сличног физичког типа. Она мисли да заиста постоји посебан физички тип који карактерише ове планинце. Указује да том типу припада и кмет села Стакевци, кога сам и ја упознао (и који је и дао интервју за потребе овог рада /Стак-1/). Каже да у видинском музеју, где је радила, рачуновођа, који је из планинског села Гјурџич, припада истом типу - висок, плав, светао, са пегама. Она каже да нису сви високи, али у суштини лице један на другом, и то је подсећа на карактеристике некадашњих Трачана које су дали грчки аутори - плави, црвенкоси (што је она учила на факултету). (тр. VI1в-56)

Казивач из Подгора (Под-2) каже да се Торлаци познају по томе што су крупни и имају плаву косу и очи. Каже да сам ја типичан Торлак. (тр. VI1в-57) Једна казивачица из Брусараца, села у Пољу (Брус-4) у којем има доста торлачких насељеника, каже да су они углавном били крупни људи. Памти да су бабе које су дошле из тих крајева, које су давно помрле, биле крупне и високе. (тр. VI1в-58) Један казивач из Брусараца (Брус-1), чији су неки преци били насељеници из торлачког краја, каже да постоји разлика у физиономији између Торлака и Пољанаца. Торлаци су, по њему, шири у лицу. Они углавном имају плаве очи. У Брусарцима староседеоци углавном имају црне очи, а у торлачком крају углавном плаве. Он има плаве очи и каже да је то наследио од мајке и бабе по мајчиној линији, која је из торлачког краја. (тр. VI1в-59)

Казивач из Монтане, Славко Григоров, који је написао књигу о Торлацима (Мон-1), такође тврди да се Торлаци одликују и по физичким особинама, по

физиономији. Каже да су мушкарци раније били крупнији, жилави и високи. Неки су били висине и по два метра. За разлику од њих, жене су углавном ниске и са великим задњицама, јер седе и ткају ћилимове. Оне се разликују од жена у Пољу. (тр. VI1в-60) Казивач из Дугог Дела (ДД-4) каже да су насељеници с друге стране планинског била, из Србије (конкретно помиње неког Петра Спасова), били крупнији од осталих мештана (тр. VI1в-61).

VI1в- IV. Торлаке одређује скуп особина

Док се неки казивачи одлучују само за поједине маркере као изразите одлике Торлака, други их често одређују скупом особина. Казивачица из Видина, пореклом из села Врбово код Чупрења (Вид-2) каже да су Торлаци Балканције, што значи планинци, намучени људи који живе у суровој природи, где земља није тако плодородна као у Равници. Зато су трудољубиви и са уважавањем се односе према раду и људима. Постоји изрека да Планина рађа људе, а Поље тикве, која подразумева да су раднији, трудољубивији, гордији, издржљивији, гостопрмљивији. (тр. VI1в-62)

VI1в- V. Социјални маркери - погрдност назива Торлак

Више казивача потврђује погрдност, пежоративност, назива Торлаци. Славко Григоров из Монтане, човек који је написао књигу о Торлацима (Мон-1), рекао је да га је једанпут његов професор назвао Торлаком и да је ту реч искористио у погрдном смислу. Он потврђује да се и у бугарском говорном речнику овај термин објашњава као погрдан. И у реалности се у Равници, у граду Монтана, овај термин користи за унижавање, да се људи овог краја прикажу као простаци, глупаци, сељачине. Кажу: *Торлаци терају дрва; Дошли су Торлаци за жито, за кукуруз*. То има мало погрдну конотацију, јер су људи из торлачког краја били сиромаси. (тр. VI1в-63) Казивачица из Черешовице (Чер-1) каже да људи из Поља Торлаке сматрају глупљима (тр. VI1в-64). Казивач из Говежде (Гов-1), планинског села које је за Пољанце торлачко али Говеждани Торлацима сматрају људе преко границе, каже да су Говеждани *културнији* од Торлака (тр. VI1в-65).

Неколико казивача нам потврђује промену, односно процес - термин Торлак је некада носио дозу пежоративности, а данас више не. Казивачица из Видина (Вид-1) каже да је реч Торлак некада имала погрдно значење - означавала је заостале људе, планинце, у том смислу један недовољно дефинисани осећај, недовољно категоричан, смутни осећај, али не омаловажавајући. Подразумева се да су некако заосталији. То је важило за генерације њене мајке, бабе, генерације рођене 20-тих и пре 20-тих година XX века. Међутим, одавно већ ова реч нема такво значење. (тр. VI1в-66) Казивач из Белоградчика (Белгр-1) каже да је у прошлости термин Торлак у Пољу био погрдан. Мисли да је то од турског превода, како се у књигама чита, да означава простака, неписменог, необразованог човека. Погрдност је била некада, али не у његово време, била је средином XX века. Тада се мислило да су Торлаци нецивилизовани, некултурни, необразовани, невоспитани, заостали. Сада је мишљење о Торлацима сасвим другачије, међу њима има изузетно квалитетних људи, од којих су многи на

друштвеној лествици досегли високе нивое (набраја више људи на високим положајима на националном нивоу). (тр. VI1в-67)

Према неким исказима, и у Пољу се не зна за пежоративно значење назива Торлак, што значи да је током времена заборављено. Једноставно, термин Торлак се користи само за категоризацију становништва. Казивачица из Видина (Вид-1) каже да је у свом селу Симеоново код Видина први пут као мала за Торлаке чула као за фамилију у селу. За Торлаке као становнике планинских области чула је тек када се запослила у Музеју у Видину. Она каже да становништво нема неке посебне представе о овим људима, осим да су становници планине Балкан (тр. VI1в-68). Казивачица из Видина, пореклом из торлачког села Врбова (Вид-2), каже да је у Видину нико није назвао Торлакињом са пежоративним тоном. О Торлацима се не говори са омаловажавањем, пре ће се говорити са осећајем уважавања. (тр. VI1в-69) Казивачи из Салаша (Сал-1,2) кажу да за њих назив Турлак није погрдан, никад нису доживели, на пример и у Видину, да неко са погрдним призвуком користи овај термин. Потврђују да ће пре они искористити неке подсмешљиве стереотипе према Власима, је сматрају да су од Влаха на већем нивоу. (тр. VI1в-70)

Један број казивача изјављује како се поносе тиме што су Торлаци. Казивачица из Митроваца (Мит-1) каже да се никада није стидела због тога што је из торлачког краја (тр. VI1в-71). Казивачи из Белоградчика (Белг-2,3) кажу да за њих овај назив није погрдан и да се они поносе торлачким идентитетом (тр. VI1в-72). Други казивач из Белоградчика (Белгр-4) каже да до сада није приметио да неко назив Торлак осећа као унижавајући. Он каже да, то што је са колегом направио торлачки сајт, показује да се они и поносе овим својим идентитетом. (тр. VI1в-73) Казивачице из Чупрења (Чуп-1,2) чуде се због питања да ли је назив Торлак погрдан. Немају такав пример да је неко тај назив употребио са погрдном конотацијом. Кажу да се поносе овим називом. (тр. VI1в-74) Казивач из Чипроваца, родом из Копиловаца (Чип-6), каже да се никад није вређао кад су га називали Торлаком, напротив, људи његовог краја тиме се поносе (тр. VI1в-75). Казивачица из Превале (Пре-1) каже да термин Турлак не доживљава као погрдан и да се поноси том својом припадношћу, јер то означава њен родни крај (тр. VI1в-76). Казивачица из Железне (Жел-2) децидно негира да је реч Торлак погрдна, објашњавајући да није погрдна као што то није и реч сељак (тр. VI1в-77).

Током времена се чак однос преокренуо. У Планини су Торлаци заборавили пежоративност која је основ настанка њиховог назива и почели, ослањајући се, пре свега, на етнопсихолошке маркере, да себе сматрају вишим од људи из Равнице. Казивач из Белоградчика (Белгр-1) каже да у називу Турлаци нема погрдности. Напротив, Турлаци имају изреку да се у Балкану рађају људи а у Пољу тикве. Он каже да то значи да се у планини рађају *истински људи* - гостопримљиви, солидарни, стабилни, они који се односе са уважавањем према човеку. (тр. VI1в-78) И други казивач из Белоградчика (Белгр-2) каже да постоји изрека *Балкан рађа људе а Поље тикве*, тако да Турлаци мало са висине гледају на Долњанце, а Долњанци немају скоро никакво (па ни пежоративно) мишљење о Горњанцима (тр. VI1в-79). Казивачи из Стакеваца (Стак-1,2,3,5) кажу да никада нису доживели да их неко зове Турлацима са погрдним призвуком. И они кажу да Балкан рађа људе а Поље тикве. Кажу да то знају и они из Поља. То значи да су Турлаци паметни, да имају богат фолклор, песме, шале, да су способни и за забаву и смех, а и за рад. (тр. VI1в-80). Казивач из Белоградчика (Белгр-5) каже да није

погрдно то кад их у Пољу називају Торлацима. Наводи пример да су једном приликом једног човека из белоградичког краја у Лому питали шта је то Торлак, а онда се јавио један Долњанац и рекао да су најбољи људи горе у планини. Постоји и изрека да Балкан рађа људе а Поље тикве. То значи да су Торлаци сиромашнији, али су добродушнији и гостопримљивији. (тр. VI1в-81)

Казивачица из Чипроваца (Чип-2) сматра да назив Торлак није пежоративан ни кад га изговарају Пољанци. Овај назив је, по њој, једноставно само одређење. (тр. VI1в-82). Други казивачи из Чипроваца (Чип-3,4) такође децидно негирају да би, и из уста Пољанаца, овај назив могао да буде пежоративан (тр. VI1в-83).

Казивачице из Митроваца (Мит-1,2), узимајући у обзир скоро све етнопсихолошке и етнокултурне маркере, негирају пежоративност и подвлаче афирмативну црту торлачког идентитета. Оне кажу да назив Торлак није погрдан, да се не стиде свог краја. Кажу да су Торлаци бољи људи од Пољанаца, и да је такво мишљење увек владало. Чим је неко из торлачког краја - бољи је човек. Људи су у овом крају *човечнији*. То кажу и сами Пољанци. Комшике једне од казивачица у Монтани саме кажу да су људи у планини бољи од оних у низији. У низији има крађе, а у торлачком крају не. Кажу да им куће увек стоје откључане. Торлаци су гостопримљивији од Пољанаца. Ако неког у селу ухвати ноћ, биће нахраћен и примљен на конак. Пољанци су суровији и лошији, а Торлаци су много добри и срдачни. Зато, казивачице потврђују, где год су биле, у Пољу или у Софији, никад се нису вређале када им неко каже да су Турлакиње. Једна је још после Другог светског рата радила у Софији и није се вређала када је тако називају. Њена деца много воле да им прича на турлачком. На страни прича књижевно, а у свом селу прича турлачки. Не стиде се што су Турлакиње, то је за њих понос, а поносе се и сви у њиховом селу и говоре турлачки. Једна каже: *То је за нас понос што смо Турлаци, јер то је наша нација*. У прилог овој позитивној слици каже да је пре увођења социјализма њихово село било веома велико, да је било развијено кожарство и да су сви због тога били веома богати, да је ту било много добрих људи, да из села има професора, више учених људи, ту су се родила два одлична доктора. (тр. VI1в-84)

Чак и казивачи који се не осећају као Торлаци, али су из планинске зоне у суседству оних које сматрају Торлацима, не мисле да је тај назив пежоратив. Казивач из Подгора (Под-1) потврђује да назив Торлак није погрдан. Он сматра да је супротна ситуација. Каже да се у торлачком крају говори једна изрека, да планина рађа умове, а Равница тикве. Иако његово село није торлачко, он га сматра планинским и наводи пример да из његовог села има много професора који предају на Софијском универзитету. (тр. VI1в-85) Казивачица из села Рабиша (Раб-1), које је у зони која се у Равници сматра торлачком, а у којој се они више на планини сматрају Торлацима, каже да никада није чула да та реч има негативно значење, да носи дозу погрдности. Каже да први пут чује да та реч може да буде погрдна. Ако би је неко назвао Торлакињом, она би се поносила. Торлак означава човека часног, радног, гостопримљивог. Никад ништа лоше није чула о Торлацима. Каже да постоји изрека да Планина рађа људе а Равница тикве (тр. VI1в-86). Казивачица из Белог Мела (БМ-1) децидно тврди да термин Торлак нема погрдно значење (тр. VI1в-87).

Многи који за назив Торлаци везују позитивне маркере, не знају да је овај назив некада био пежоративан, већ за његово негативно значење знају из речника

и енциклопедија. Многи од њих, имајући већ позитиван однос према овом називу, реагују на овакво значење у речнику. Казивачица из Железне (Жел-2) каже да реч Торлак, према енциклопедији, има значење *дивљи Бугарин, некултурни Бугарин* (тр. VIIв-88). Казивачица из Белог Мела (БМ-2) каже у вези са значењем речи Торлак да је негде читала да је реч о погрдном, не баш пријатном, називу (тр. VIIв-89). Казивач из Стакеваца (Стак-1), који се осећа Торлаком, каже да у вези са овим називом постоје два мишљења. Прво је мишљење *смотаних језичара*, који кажу да су то *тупи белодрешковци Балканције*, а друго је, по њему оно стварно, да су то *слободољубиви људи који не могу да трпе страни јарам* (тр. VIIв-90). Казивачица из Митроваца (Мит-4) каже да реч Торлак у говорном речнику није много позитивна, она значи *непросвећени Бугарин, прост човек*, али то за њих није истина и за њих је понос да се зову Турлаци. Као што су Шопи заједница (етнографска група), тако су и они заједница. У њиховом крају и Пољанци и Балканције не сматрају да је Торлак погрдна реч. (тр. VIIв-91) Анјута Каменова, етнолог у Чипровцима (Чип-1), зна де је у једном старом издању бугарског речника написано: *Торлак - прост, диваљ, заостао човек*. Торлак се тако одређује у речнику, али каже да се она годинама бавила етнографским радом на овом подручју и није регистровала такав негативан однос. Чуди се зашто је у речнику тако написано. Она зна да се у Бугарској каже да се на Балкану рађају људи а у Пољу тикве. То значи да се у планини рађају паметнији људи и да има више образованијих. У Пољу се рађају *тикве*, а од тикве се ништа не добија. (тр. VIIв-92) Једна казивачица из Стакеваца (Стак-4) каже да реагује због тога што се проноси да је *Торлак прост Балканција, прост Бугарин*. Она каже да то није истина и да је то увреда, јер баш из њеног села има толико професора, доцenate, инжењера, лекара, много образованих. Она не може да се сложи са тим да су Турлаци прости. (тр. VIIв-93)

Елена Нешева из Белоградчика, родом из Стакеваца, промотер и конструктор торлачког идентитета (Стак-2), каже да у бугарском речнику као објашњење речи Торлак пише: *прост Балканција Бугарин*. Она је ишла у Националну библиотеку у Софији да пита ко је Турлаке тако дефинисао. Три дана је због тога седела у Софији. Један библиотекар, по националности Турчин, рекао јој је да је Турчин овако дефинисао Турлаке. У свом маниру да све везано за Турлаке претвори у позитивно, она је почела да се радује. Он ју је питао зашто се радује, а она му је одговорила да је пет векова Турчин Бугарина звао ђаурином, а Турлака је назвао простим Балканцијом Бугарином (што, по њој, значи да је Турлак прави Бугарин). Она каже да је после ње писац Илија Николчин из Стакеваца, књижевник који је промовисао турлачки идентитет, ишао да провери ове податке и потврдио њен закључак. (тр. VIIв-94)

VIIг. О називу Торлаци/Турлаци

VIIг-1. Торлаци или Турлаци?

У северозападној Бугарској се, што се може видети сагледавањем свих добијених исказа на овом подручју, јављају две варијанте назива идентитета о којем се овде говори - *Торлаци* и *Турлаци*. Скоро свим испитаницима постављано је и посебно питање која је, по њима, варијанта веродостојна. Неки казивачи су сигурни да се у њиховом окружењу користила једна, а други друга варијанта, али,

без обзира на велики број оваквих казивања, не може се донети било какав закључак о правилности географског распрострањења ових назива. Уз то, често казивачи ни сами нису сигурни која се варијанта користи, а често се ове речи и изговарају тако да ни највичнији слушалац не може са сигурношћу да утврди која је варијанта употребљена. Важно је нагласити да нема корелације између коришћења једне или друге варијанте и распрострањења самоидентификовања са овим називом. Зато материјал о овом питању нећемо делити по овом принципу, само ће бити презентован на нивоу видинског, а потом и монтанског округа, јер граница ових округа на планини значи и границу у комуникацији и гравитирању становништва према различитим деловима равнице, односно према Видину или Монтани.

У видинском округу, којем, осим равног дела, припадају и старопланински делови белоградичке и чупрењске општине (Чупрење је село и становници чупрењске општине такође гравитирају према Белоградчику), добијене су следеће информације у вези са овим питањем. Казивачица из села Рабиша (Раб-1), у старопланинском подгорју, каже да се у њеном селу користи и користила, а и она је употребљава, варијанта Торлак, мада је у литератури виђала и варијанту Турлак (тр. VIIг-1). По једном казивању из Белоградчика (Белгр-5), у Белоградчику се користи варијанта Торлаци, а у Чипровцима Турлаци (тр. VIIг-2). По другом казивачу из Белоградчика (Белгр-2), у белоградичком крају се, пак, користи искључиво варијанта Турлаци, а варијанту Торлаци користе само они са стране, који то нису (тр. VIIг-3). Један казивач из Белоградчика (Белгр-1) каже да је у употреби углавном назив Торлаци (и у чупрењској и чипровачкој општини), али да се у белоградичким селима Салаш, Стакевци и Крачмир (у којем је и он рођен) искључиво користи варијанта Турлаци (тр. VIIг-4). Према казивачици из Видина, рођеној у селу Врбово код Чупрења (Вид-2), у њеном селу се користи варијанта Торлаци, а у суседном селу Стаћевци - Турлаци (тр. VIIг-5). Међутим, према једној казивачици из Чупрења (Чуп-1), која је око овога била у дилеми, тражила у речницима и нашла обе варијанте, у овом месту се користи варијанта Турлаци (тр. VIIг-6). Из исказа два казивача из села Салаш (Сал-1,2) сазнајемо да је питање изговора спорно, да се у литератури, бугарској класичној књижевности, као и у берковичком крају, користи назив Торлак, али да се у њиховом селу, иако не баш увек најјасније изговорено (понекад је прелазна варијанта између у и о), користи варијанта Турлак (тр. VIIг-7). Две казивачице из Стакеваца (Стак-2,3), мада је друга рођена у насељеничкој породици из Стакеваца у равници, у Димову, и тамо провела живот до пензије, споре се око тога да ли се користи једна или друга варијанта. Прва, рођена у Стакевцима а насељена у Белоградчику, децидно тврди да се у Стакевцима користи назив Турлаци, а у чупрењској општини Торлаци. Друга јој не да за право и каже да она користи, и да се некад користио, назив Торлаци, а да је тек у новије време у употребу ушла варијанта Турлаци. (тр. VIIг-8,9). Један казивач из Белоградчика (Белгр-4), рођен у селу Ошане, каже да је, по њему, правилан и да се од старине користио а и данас се користи назив Торлаци, али и да неки тврде да треба да се изговара Турлаци. То је, по њему, помало спорно питање. Даје могућност да је то Турлаци можда због карактеристике локалног говора да се у појединим речима употребљава глас у, тамо где га у књижевном бугарском нема. Торлак је, по њему, можда више књижевни термин. (тр. VIIг-10) Казивач из Белоградчика (Белгр-1), пореклом из Крачмира, објашњава, и он је и промотер ове тезе (промовисао ју је и кроз

новинске чланке), који је утицао и на претходно поменутог казивача, да се назив Турлак користи због карактеристике локалног говора да се доста користи глас *у*. Али он потпуно дилетантски назив Турлака повезује углавном са речима у акузативу (у овом падежу оне се завршавају на *у*), којима је додат и постпозитивни члан на *-у* (*говѣдуту, мачкуту, кравуту, децуту*) (тр. VIГ-11). Овај падеж у бугарском књижевном језику и другим бугарским дијалектима не постоји, па се његово коришћење казивачима чини као јединствено и егзотично.

Веома важан, може се рећи кључан, исказ за објашњење релације Торлаци - Турлаци добијен је од Маргарите Николове из Видина (Вид-1), етнолошкиње са филолошким образовањем. Она је објаснила да јој је тешко да са сигурношћу објасни да ли је правилније Торлаци или Турлаци. У бугарском језику уопште глас *о* се јасно изговара само кад је под акцентом. У многим примерима, па и у речи Турлак, овај глас, када није под акцентом, није довољно јасан, изговара се мукло према *у* и тада се тешко прави ралика између *о* и *у*. Казивачица се ипак на крају опредељује за термин Турлак. (тр. VIГ-12)

У монтанском округу, којем, осим равног монтанског и ломског дела, припадају и старопланински делови чипровачке, георгидамјановске и берковичке општине, добијене су следеће информације у вези са односом термина Турлак - Турлак. Више казивача (Март-4, Мон-3, ГЛ-1, БМ-1, ГК-1, Коп-4,5, ДД-1,4, ДС-1,2, Глав-1) децидно тврди да се овај назив изговара са *о* - Торлаци (тр. VIГ-13-22). Од више казивача (Чип-1,2, Март-1, Жел-1,3, Пре-1, Мит-1,2,3, ГЛ-2, Кос-1, Чер-1) добијамо децидне тврдње да се овај назив изговара са *у* - Турлаци (тр. VIГ-23-32). Ова варијанта је забележена и у подунавској равници, у селу Брусарци (Брус-1,2) и у граду Лому (Лом-1,2,4) (тр. VIГ-33-35) У прилог овој варијанти иде и сведочење да се у Превали играло коло *Турлџката* (Пре-1). Већ поменута казивачица из Дугог Дела а родом из Севлиева код Габрова (ДД-3) тврди да се у њеном родном крају за становиштво краја у којем живи користи овај термин са *у* (тр. VIГ-36).

Неки казивачи потврђују да се користи и један и други термин, али се опредељују за термин Торлаци. Славко Григоров из Монтане, рођен у Железни (Мон-1), који се и бавио идентитетом Торлака, каже да се говори и овако и онако, али, по његовим речима, стари људи су користили варијанту Торлаци (тр. VIГ-37). Анјута Каменова, директорка музеја у Чипровцима (Чип-1), потврђује да су у употреби и један и други термин и да због изговора тешко може да се разлучи који је у конкретној ситуацији употребљен. Ипак, по њој је раширенији и правилнији термин Торлаци. (тр. VIГ-38). Према једној казивачици из Чипроваца (Чип-5) у употреби су обе варијанте, али се у новије време зна да је правилно да се каже са *о* - Торлаци (тр. VIГ-39). Један казивач из Чипроваца (Чип-7) такође потврђује да су у употреби оба термина, али се он опредељује за термин Торлаци (тр. VIГ-40). Казивач из Чељуснице (Чељ-1) није сигуран, али мисли да је права варијанта са *о* (тр. VIГ-41). Казивач из Монтане, пореклом из Копиловаца (Мон-2), каже да се користи и једна и друга варијанта, и да и једна и друга нису погрешне. Он каже да се на торлачком сабору у Чупрењу користи Турлак, а да се у његовим Копиловцима користи варијанта Турлак. (тр. VIГ-42)

Неки казивачи, пак, такође потврђују да се користи и једна и друга варијанта, али они сами користе варијанту Турлаци. Према брачном пару из Чипроваца (Чип-3,4), каже се Турлаци, а тако је и у Митровцима, његовом родном селу. Но, неки користе и варијанту Торлаци. У употреби су обе варијанте. Указују

да је чипровачки песник Георги Костадинов у својој књизи песама на дијалекту користио и обе варијанте. (тр. VI1Г-43). Један казивач из Чипроваца (Чип-6) такође потврђује да се користе оба облика, али он сматра да се у његовим родним Копиловцима и у Чипровцима, у којима живи, више користи варијанта Турлаци. Слично неким казивачима из Белоградчика, он сматра да је то зато што се у овом крају говори на у, на пример, *рука*, [...] *рекуту*. (тр. VI1Г-44).

Неки казивачи тако неодређено изговарају овај назив - *Тоурлаци*, да се не може утврдити коју су варијанту усвојили. Казивач из Котеноваца (Кот-1) изговара неодређено и не може да се одлучи ни за једну варијанту као ближу (тр. VIIГ-45). Казивач из Митроваца (Мит-4) изговара неодређено и такође не може да се одлучи за једну или другу варијанту, али оставља могућност да је ближа варијанта са у (тр. VI1Г-46). Казивач из Горње Луке (ГЛ-2) изговара неодређено, а опредељује се за варијанту са о (тр. VI1Г-47). Казивачи из Копиловаца (Коп-1,2) такође неодређено изговарају овај назив (тр. VIIГ-48).

Колико је све у вези са изговором овог назива неодређено, показује пример забележен на терену, да три казивача из села Равна (Рав-1,2,3), приликом давања заједничког исказа, нису могла да се сложе која је варијанта правилна - први (Рав-1) тврди да је свеједно како се изговара (значи, може и овако и онако), други (Рав-2) да је са о, а трећи (Рав-3) да је са у (тр. VI1Г-49).

VIIг- II. Порекло речи Торлаци/Турлаци

Поред изговора самог назива, интересантно је и шта становници северозападне Бугарске, било да се осећају Торлацима или не, мисле о његовом пореклу. Казивачи углавном (Белг-5, Чип-6, Март-1, Жел-1,3, Пре-1) о пореклу овог термина не знају ништа (тр. VI1Г-50-55). Казивач Анјута Каменова, етнолог и директор Историјског музеја у Чипровцима (Чип-1), на основу свог дугогодишњег етнолошког искуства у овом крају, објашњава да ће обични људи у највећем броју случајева тешко моћи да дају било какво објашњење порекла термина Торлак/Турлак. Она то објашњава недостатком истраживања о Торлацима као етнографској групи (тр. VI1Г-56).

Анјута Каменова (Чип-1) каже да инжењер Георги Крстев из Монтане, који се бави прабугарским календаром, а и Торлацима, сматра да овај назив потиче од речи *турта* - обредни хлеб (*колач*). По њему су Торлаци становници овог краја чији су преци живели у колибама са округлом основом (у облику *турте*). То је и написао у једној од својих књига. После тога је професор Софијског универзитета Иван Коев изнео своју тезу да су Торлаци директни наследници Трачана, чије име произилази од *тор*, у значењу *кула*. По њему су то били Трачани који су били чувари границе и правили високе куле, те се због тога тако називају. Због ове хипотезе Иван Коев је 1978. године направио студентску експедицију у овом крају, са циљем да се Торлаци проуче (у експедицији је учествовала и Анјута Каменова). (тр. VI1Г-57)

Славко Григоров из Монтане, рођен у Железни, који је и писао о Торлацима (Мон-1), каже да се, осим назива Торлаци, употребљава и назив Турлаци, јер је овај назив настао од термина *турла*, што значи тврђава, колиба, висина. То, како каже, није чуо од својих предака, већ је нашао у литератури. Као доказ износи да се, како је негде прочитао, тврђава у Пироту зове Турла (он и пиротски крај сматра торлачким). Каже да код Пирота постоји топоним *Торлачко*

место, а у Бугарској *Торлашко вршиште* (пролаз) и *Торлашка обритуна*, што су по њему спомени на места где су некад биле тврђаве - *турле*. Торлаци су људи који су чували куле, тврђаве, на овом подручју на којем је још од времена Трачана и Римљана добијан метал - злато, сребро. Одавде су Римљани снабдевани овим металима, ту су биле и ковнице новца. Тврди да реч *турла* у значењу тврђава може да се нађе у речницима. И он потврђује да мало људи у северозападној Бугарској има мишљење о пореклу речи Торлак. (тр. VIIг-58)

Као што смо видели у прегледу литературе, тезу о пореклу речи Торлак/Турлак од грађевина округле основе професор Иван Коев је објавио, а писаном речју су је подржале и друге његове присталице, међу којима и Славко Григоров. Колико је она утицала на мишљење локалног становништва види се из исказа једне казивачице из Стакеваца (Стак-4), која каже да је чула (са сигурношћу није прочитала) да назив Торлаци потиче од речи *торлак*, што је име за утврђења која су некада подизана у пограничним реонима северозападне Бугарске. Тако је цела област названа *Торлахија*. (тр. VIIг-59). Једна казивачица из Белог Мела (БМ-2) каже да се интересовала о Торлацима и да је у историјској литератури нашла да су то становници овог краја који су у време Турака или пре њих били погранично становништво, и да су га Турци или неки други пре тога назвали по речи *тур*, што значи *кула* (тр. VIIг-60). Један казивач из Чипроваца (Чип-5) зна да реч Торлаци потиче од *тур* - кула, јер су то, по казивањима, потомци оних који су правили куле, али зна и друго мишљење, да су то они који живе на планини Балкан (тр. VIIг-61).

Елена Нешева из Белоградчика, која, као што смо видели из приказа литературе, учествује у конструкцији идентитета Торлака у Бугарској (Белгр-6), о пореклу назива Торлак износи своју, мало конфузну и не до краја јасну, тезу, за коју каже да је прочитала у некој књижици старијег датума (пре Другог светског рата, можда *Историја Белоградчика*), а која такође има везе са стражом на планинским путевима. Она полази од тога да се у речницима налази да је Торлак горштак, планинац. По њој, Торлаци су били војници у планини који су у време владавине Турака пазили пролазе, а Турци су пролазили, па оно тур-лак значи Турци пролазе (?). (тр. VIIг-62)

Неки казивачи овај назив, такође углавном ту информацију добијајући из литературе, повезују са речју *тор* - обор за овце, а самим тим и са сточарством као једним од главних занимања старопланинаца. Казивач из Белоградчика, који се бави и афирмисањем идентитета Торлака (Белгр-1), иако је присталица термина Турлаци а не Торлаци, каже да становништво овог краја можда носи тај назив због тога што се некада бавило сточарством и имало покретне торове које је премештало да би торило своју земљу (тр. VIIг-63). По казивачици из Черешовице (Чер-1), реч Торлак је од речи *трлџ*, обор за овце или говеда (тр. VIIг-64). Казивач из Чипроваца (Чип-7) каже да је причао са неким Македонцима и да је дошао до сазнања да се код њих место у планини где се овце у току лета окупљају да пладњују и ноће назива *торлџ*. У Чипровцима се овакво место зове *трлџак*. Торлаци су, по њему, људи који су живели на тим местима за стоку и по њима добили назив. Но, у разговору са старим Чипровчанима, он је сазнао још једно могуће порекло речи Торлак односно Турлак, опет везано за сточарство. Кад силазе овце са планине Балкан, оне на путу дижу велику прашину, која се у дијалекту људи овог краја зове *турлџ*. (тр. VIIг-65)

Један казивач из Чипроваца (Чип-9), иако је присталица термина Турлак, сматра да су преци данашњих Торлака добили име према речи тор на следећи начин. Они су негде у некој земљи радили у баштама. Тамо људи нису имали стајско ђубриво, они су сакупљали лишће које је опало, које је стајањем постало ђубриво - *тор*, ђубрили баште и тако од ове речи добили назив Торлаци. Каже да му је ову причу испричао покојни *народни уметник* Георги Павлов. (тр. VIIг-66)

VIIд. Други идентитети на простору торлачког идентитета

VIIд-1. Идентитети паралелни са торлачким

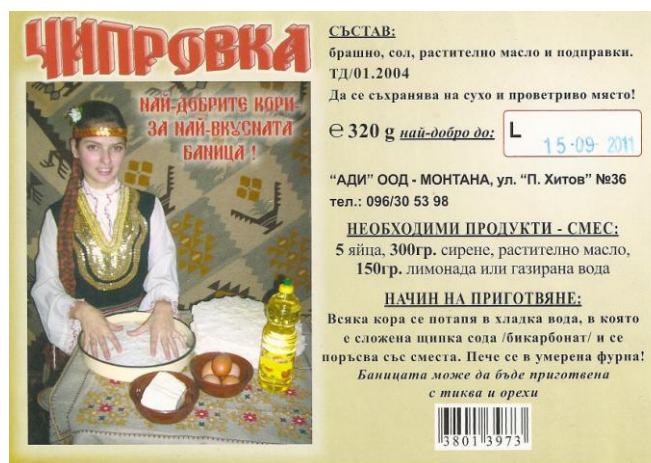
У истраживањима вршеним за потребе овог рада у северозападној Бугарској сакупљени су и подаци о другим идентитетима, који постоје на истом простору на којем постоји и торлачки идентитет. Између торлачког идентитета и њих понекад постоје одређене релације.

Чипровачани. Више казивања даје нам потврду да у општинском месту Чипровци, у којем постоји торлачки идентитет, постоји и јаче изражен осећај припадности овом градићу, односно идентитет *Чипровачани*. Директорка Историјског музеја у Чипровцима Анјута Каменова (Чип-1), која учествује у конструкцији чипровачког идентитета, објашњава да о становницима овог места не можемо говорити само као о Торлацима. Још су стари етнографи Јордан Захаријев и Дмитар Маринов написали да се Чипровчани од осталих у околини одликују својом аристократичношћу. То је због тога што је у XVII веку ово место било центар (оаза) католичанства и због тога што је имало важну улогу у економским, културним и политичким односима тога времена. То образлаже историјским чињеницама које илуструју заиста богату историју овог места (центар писмености, верски центар, рударски центар, златарска школа, велики устанак против Турака...). Објашњава да у Чипровцима нема торлачког удружења, али постоји *Чипровачко родољубиво друштво*. Традиција из XVII века је веома јака, без обзира што ту више нема католика. Чипровчанин има неко посебно достојанство. Дмитар Маринов је рекао: *Зове се село, али није село*. Улице су тесне, али са калдрмом. Главна улица је са кућама у чијим приземљима су дућани. Ту су биле и камене зграде. Чипровчани су различити од других. (тр. VIIд-1)

На питање да ли се човек у Чипровцима више поноси тиме што је Торлак или више тиме што је Чипровчанин, један казивач из Чипроваца (Чип-2) одговара да се више поноси тиме што је Чипровчанин. Не зна зашто је то тако, једноставно они се тако осећају, поносе се тиме што су Чипровчани. Објашњава да је ту био први устанак против Турака, који је био угушен а град је спаљен до темеља. (тр. VIIд-2). Један казивач из Чипроваца родом из Копиловаца (Чип-6), чија је супруга Чипровчанка, каже да су Чипровчани велики *шовинисти* и да говоре да је у свему најбоље оно што је њихово. Они, на пример, кажу да је њихов качкаваљ најбољи, или да је њихова вода најбоља, иако воду узимају из реке, пет километара изнад села, преко које пролази и стока. Он објашњава да се они, пре свега, поносе тиме што су Чипровчани, а да тек после тога кажу и да су Торлаци. Овај свој идентитет прихватају са гордошћу. Становнике села Мартинова, пет километара удаљеног, они прихватају са присмехом, као у свему ниже од себе, означавајући их као *Влашкоселце* (ово село се раније звало Влашко село) (тр. VIIд-3). Да се о

чипровачком идентитету зна и у широј околини, потврђује нам казивач из Диве Слатине (ДС-1), који каже да су Чипривчани мало специфични. Они су некада били са високом свешћу, а и сада су, па су међу првима подигли устанак против Турака у XVII веку. Имали су и неколико веома угледних и значајних историјских личности из тог периода (Петар Богдан, Парчевич и други). (тр. VIId-4)

Једна казивачица (Чип-3), пак, каже да су јој оба идентитета драга, и торлачки и чипровачки, и да не може ни један од њих да стави испред другог - *Торлак је Чипровчанин, Чипровчанин је Торлак*. То илуструје тиме што је она својој фирми (која се бави израдом ћилимова) дала име *Чипровчанка*, што значи да се поноси том речју, а њен супруг је свом ресторану са преноћиштем дао назив *Торлаците*, што такође показује понос овим називом. Подсећа да је један песник из Чипроваца писао песме о Торлацима и користио реч *Турлакијада*, што такође значи да се поноси овом речју. (тр. VIId-5) У Чипровцима постоји и једна фирма под називом *Чипровка*, која се бави производњом кора за гибаницу.

Сл. 102. Етикета кора за гибаницу „Чипровка“

Сеоски идентитети. На испитиваном подручју северозападне Бугарске, као и у суседим крајевима у Србији, постоје и сеоски идентитети, који се изражавају путем међусеоских задиркивања, углавном шаљивих. Већ смо из претходних казвања видели да становници Чипроваца са подсмехом суседним Мартиновчанима придевају надимак *Влашкосѐлци*, *Мартиновски компири*, а њихове жене *Бачовће* и *Торлаћинће*. Казивачи пореклом из Копиловаца (Чип-1,6) кажу да су Копиловчани за људе из суседне Говежде говорили да су *Албанци*, у смилу лоши људи (тр. VIId-6). Од њих (Чип-1) сазнајемо и да Копиловчани користе једну изреку *Смеје се као Главановка* (у оригиналу: *Крее се като Главановка*), која иде на рачун главановачких жена (тр. VIId-7). Од ово двоје казивача сазнајемо да у овом крају постоји и изрека: *Лелуја се као еловичка гуња* (чобанска кабаница) (у оригиналу: *Вее се като еловичка гунћа*), која се каже када неко хода без везе, заноси се, а на рачун је становника села Еловица (тр. VIId-8). Исти казивачи кажу да је у овом крају за исту појаву у употреби и изрека: *Шта се заносиш као спачевски точак* (у оригиналу: *Кво се заносиш като спаческо колó?*), која је на рачун становника Спачева у општини Вршец (тр. VIId-9). По једном сведочењу (Чип-1), становници села Митровци, који су били кожари и својевремено имали много пара, у шали су становницима суседног, нижег, села

Бели Мел говорили да митровачка жена има више пара него беломелски мушкарац (у оригиналу: *Митровска жена има повече пари него беломелски муж*) (тр. VIId-10). Од једне казивачице из Чипроваца (Чип-7) сазнајемо да су Чипровчани становницима села Превала са дозом подругљивости говорили да су *Бубовци* (казивачи не знају шта то значи) (тр. VIId-11). Казивач из Железне (Жел-1) потврђује да Мартиновчане подругљиво у шали називају *Мартиновски компири*, а становници Железне Чипровчане *Чипровачке банке* (у оригиналу: *Чипровсћи бáпћи*), јер су својевремено много употребљавали реч *банка* (хипокористик од *баба*), и то за тетку, стрину или жену уопште (тр. VIId-12).

Национални идентитет. Паралелно са свим поменутиим идентитетима, па и торлачким, на истраживаном подручју северозападне Бугарске, разуме се, егистира и национални идентитет. Он се, као и у свим државама потхрањује преко школства, медија, културних институција, државних и локалних управних институција, цркве. На пример, један од видљивих знакова националног су и споменици погинулима у Балканским и Првом светском рату, који се виде у центрима великог броја села. Неоспорно је да се сви становници испитиваног подручја у северозападној Бугарској, осим Цигана, национално осећају и изјашњавају као Бугари.

У самом истраживању нису постављана питања која се односе на осветљавање природе националног идентитета, већ питања која се тичу односа националног и торлачког идентитета, са циљем да се што више осветли природа торлачког идентитета. Један казивач из Салаша (Сал-1), на питање који народ живи у његовом крају, потврђује оба идентитета речима: *Бугари - Торлаци*, а желећи да покаже однос између националног и регионалног идентитета, додаје да има, на пример, и Бугара Шопа. (тр. VIId-13). Један казивач из Монтане (Мон-3) каже да Торлаци нису етнос (под етносом подразумева нацију), већ су они део Бугара, који је особен по свом дијалекту и традицијама. (тр. VIId-14) Ови казивачи нам на овај начин дају јасну слику односа између ова два идентитета на овом подручју - то су два идентитета на два различита нивоа, регионалном и националном. Један казивач из Стакеваца (Стак-1) потврђује исти идентитетски однос у свом крају, а за Торлаке у Србији каже да су, по истом принципу, регионално Торлаци а национално Срби. Иначе, по језику и обичајима веома су слични и немају проблема у вербалној комуникацији. (тр. VIId-15)

Већ смо у одељку о распрострањењу торлачког идентитета видели да многи казивачи торлачки идентитет везују само за свој планински крај, а људе преко државне границе не сматрају Торлацима, већ, због тога што живе у Србији, сматрају Србима. Један казивач из Диве Слатине (ДС-1) у свом исказу лепо илуструје ову ситуацију. Он каже да су људи преко границе Срби. Људе његовог краја и те с друге стране планине граница је поделила и *они су остали Срби а ми смо остали Бугари, таква је ситуација*. (тр. VIId-16)

Пошто је велики број казивача имао сазнање да и у суседним крајевима у Србији живе Торлаци, постављано је и питање, с обзиром на то да живе и у Србији и у Бугарској, да ли су Торлаци Бугари или Срби. На ово питање давани су веома различити одговори. Један казивач из села Салаш (Сал-1), као што смо видели, дефинисао је да су становници његовог села Бугари Торлаци. Казивачи из овог села, иако им је село погранично, објаснили су да доскора нису знали, али сада знају, да овај назив важи и за суседне крајеве у Србији, чије су становништво они једноставно сматрали Србима. Када сам им поставио питање да ли су Торлаци

Срби или Бугари, они су се потпуно збунили и нису могли да дају одговор, а поменути казивач је, због немогућности да да одговор, немоћно констатовао да се обрнуо (тр. VIIд-17). Председник Торлачког друштва из Белоградчика (Белгр-1) рекао је да је ово питање тешко и да о њему никад није размишљао. Сматра да не може да се каже да су сви Торлаци Бугари нити сви Торлаци Срби. Једноставно, то су људи који насељавају пограничне пределе. (тр. VIIд-18). Један казивач из села Железна (Жел-3), који је констатовао да у говору људи с обе стране границе има сличности, такође је рекао да не зна одговор на постављено питање. Само је констатовао да је реч о планини Балкан и да су на њој с обе стране Турлаци. Дели их граница, а граница је нешто што су људи измислили. (тр. VIIд-19)

Неки казивачи свесни су да је тренутно стање последица историјских прилика, а да су оне биле другачије, и стање би било другачије. Казивачица из Рабише (Раб-1), пошто је рекла да говор људи њеног краја има велике сличности са српским и тиме дала повод да буде упитана да ли су они Бугари, рекла је да су они Бугари а људи из Србије Срби, али да нико не може да буде категоричан да су они типични Бугари и да су људи с друге стране границе типични Срби. Да није границе или да је она више на исток или на запад, и они би били Срби или би они били Бугари. Има и људи који су се из крајева с једне стране границе насељавали у крајеве с друге стране. (тр. VIIд-20) Једна казивачица из Чипроваца (Чип-2) на постављено питање одговара да су људи с једне и друге стране границе, без обзира на њено постојање, исти по духу. Она каже да је могуће да су они преко границе Бугари, али се и пита нису ли људи с њене стране границе Срби. Додаје да су их неки пут у Софији, чувши њихов говор, називали Србима. Ипак, у далекој прошлости, пре постављања границе, људи с једне и друге њене стране били су једно. (тр. VIIд-21) Дакле, казивачи у глобалу не праве директну паралелу између националног и регионалног. Остављају могућност да, као етнокултурно веома сродни, могу да припадају истој регионалној групи, а да у исто време припадају и различитим нацијама, што је резултат историјских прилика.

Неки казивачи, углавном они из редова интелигенције, којима је блиска бугарска национална историјска литература, сматрају да су сви Торлаци, и у Бугарској и у Србији, уствари Бугари. Казивачица из Видина, библиотекар Завичајног одељења градске библиотеке (Вид-2), знајући да су у Бугарској Торлаци национално Бугари, а да бугарска национална историјска литература каже да су у околини Зајечара бугарски предео, претпоставља да су и Торлаци у Србији Бугари (тр. VIIд-22). Казивач из Белоградчика (Белгр-2), биолог, управник Природњачког музеја, каже да је националиста и да пограничне пределе у суседној Србији сматра бугарским, тачније, сматра их, *бугарским западним покрајинама*, па је, по њему, логично и да су становници ових крајева Бугари. По њему је доказ за то и чињеница да су и они носиоци регионалног назива Торлаци, подразумевајући да Торлак мора да буде Бугарин. С једне и друге стране границе исти је дијалекат, који је, по њему, дијалекат бугарског језика, и као дијалекат је самосталан, исто као и шопски, македонски и други дијалекти бугарског језика. (тр. VIIд-23)

Казивачица из Чипроваца (Чип-1), етнолог, директорка Историјског музеја, каже да се, према историјској литератури, зна да су, док није била постављена државна граница изнад Чипроваца, у Пироту били Бугари. Вештачка граница која је постављена 1878. године, променила је самосазнање људи. Она не зна шта у

пиротском крају сада људи мисле и како себе одређују, али она их одређује као Торлаке Бугаре с друге стране границе и сматра их својима. Торлачки говор, по њој, нема српски утицај, он је, како су бугаристи дефинисали, западнобугарски говор. Али, додаје и контраверзно размишљање, да је овај говор, по њој, остатак из XVI, XVII века, када се у Чипровцима говорило илирским, односно српскохрватским језиком, због насељених католика са запада, па зато има сличности са Србима. (тр. VIIд-24) Један казивач из Диве Слатине (ДС-1), такође даје контраверзан одговор. Он је рекао да се Торлаци одликују по говору и да у говору има српског утицаја. Али, по њему су, ипак, људи с друге стране границе *наш бугарски народ*. Народ са обе стране границе је једно. Границе није било и народ се доста мешао сеобама и женидбено-удадбеним везама. У његовом селу не толико, али у суседним Копиловцима има доста насељеника из данашње Србије. За људе преко границе каже: *наша браћа и сестре*. Ипак, он потврђује да у његовом крају људе преко границе зову Србима, граница их је поделила и *они су остали Срби а ми смо остали Бугари*. (тр. VIIд-25). Из једног казивања из Горње Луке (ГЛ-1) видимо да се становници с друге стране границе сматрају Србима, али и да је, због тога што је било женидбено-удадбених веза (конкретне случајеве му је причао његов деда), било и мешања, па с друге стране има Торлака који су се населили из торлачког краја у Бугарској (тр. VIIд-26).

Аутор књиге *Торлаци смо*, политички радник из времена социјализма у пензији (Мон-1), због моје српске националне припадности покушао је тему да ублажи и заобиђе, али на моје инсистирање исказује своје мишљење. Полази од тога да границе није било и да је становништво прелазило с једне на другу страну планине. С обе стране границе он људе може да назове Торлацима или Бугарима. И он наводи податак да је пиротски крај некада био бугарски. Његова тетка се, на пример, удала за човека с друге стране планине, из села Паскашија (димитровградски крај), а после је (1918. године) граница померена и то село је остало у Србији. На питање зашто је торлачки говор такав какав је и да ли ту постоји српски утицај, он каже да је то старобугарски говор и да је пре реч о утицају бугарског језика на пограничне крајеве у Србији. (тр. VIIд-27) Један казивач из Чипроваца (Чип-7) каже да је Пирот некада био бугарски град и мисли да тамо и данас има велики проценат Бугара, оних који се осећају као Бугари и тако се изјашњавају. Међутим, каже, време је учинило своје и десила се и асимилација. (тр. VIIд-28)

Један казивач из Чипроваца (Чип-3) мисли да су и Торлаци у Србији Бугари, јер су после Чипровачког устанка у XVII веку они бежали из чипровачког краја и заселили се у пиротском крају, а неки и у Молдавији. У новим крајевима су се женили Српкињама и Молдавкама и претопили, али порекло им је бугарско. (тр. VIIд-29)

Две казивачице из Чупрења (Чуп-1,2) потврђују да су бугарске националне припадности, али сматрају, пак, да су бугарски Торлаци по пореклу Срби који су остали у бугарској држави, односно насељени с друге стране Планине. Говор и обичаји су, по њима, пренети из предела с друге стране границе. Доказ за то је, како кажу, то што су њихов говор и обичаји блиски са онима у Србији и што су сви Турлаци искључиво у пределима поред државне границе према Србији. Контакт са пределима преко Планине некада је био преко планинског превоја Свети Никола, који се налази изнад њиховог села. Много људи из Србије је долазило да буду слуге у њиховом крају. (тр. VIIд-30)

Однос према националном види се и из односа који се јавља према појединачним досељеницима из Србије. Према казивању из Диве Слатине (ДС-1), у њиховом селу је био један слуга из Дојкинаца у пиротском крају, који се ту и оженио и ког су звали *Рајко Торлачѐто*, односно *Рајко Торла́ка*. Он је за себе увек говорио да је Бугарин и да су људи његовог краја Бугари. (тр. VIIд-31) Али, по другом казивању из истог села и у истом разговору (ДС-2), у Диву Слатину се населила и једна породица из пиротског села Брлога (суседног Дојкинцима). Њих су као породицу у селу називали *Србите*, а сина брачног пара који се доселио звали су *Владо Србина*, мада су његову мајку називали *Таска Торла́чка*. (тр. VIIд-32) Сматрајући да су Торлаци становништво с друге стране Планине, у Србији, једна казивачица из Копиловаца (Коп-5) каже да су Торлаци Срби. Тек на сугестију да су и људи њеног краја Торлаци, она каже да су они бугарски Торлаци, а да су ови преко границе Срби. (тр. VIIд-33)

VIIд-II. Идентитети суседни торлачком

Поред идентитета који егзистирају паралелно са торлачким, има и идентитета који су суседни торлачком. Док се у монтанском крају углавном све своди на однос Торлаци - Пољанци - Срби (преко границе), у видинском крају је због разноврсније етнокултурне слике ситуација нешто сложенија. Маргарита Николова, етнолог из Видина (Вид-1), објашњава да се у видинском крају разликују четири идентитета: 1. *Власи*, романског говора, који насељавају подунавско подручје крајњег северозападног кутка Бугарске, 2. *Бугари* (без регионалног назива), видинско-ломског говора (екавски говори до Искра, заобилазе софијски крај и иду долином реке Струме, каже се *че* а не *ште*), који насељавају подунавску равницу између планине Балкан и видинско-ломског краја и које Торлаци зову Долњанцима или Пољанцима 3. *Кулчани* (у литератури познати као Тетевенци), који насељавају кулски крај, то јест околину градића Кула (Кула, Шишенци, Бојница, Извор махала, Големаново, Грамада), који су насељени из Тетевена и јакавског су говора (једини су јакавци западно Искра) и 4. *Торлаци*.

Кулчани. О постојању Кулчана као посебне регионалне групе сведоче још неки казивачи. Једна казивачица из Видина (Вид-2) каже да у кулском крају има насељеника из тетевенског краја, који се зову Кулчани и који су јакавског говора (тр. VIIд-34). Један казивач из Белоградчика (Белгр-1) такође потврђује да су око Куле Кулчани и да је у његовом крају општепознато да они за појасом носе нож, то је њихова специфичност (тр. VIIд-35). Казивачица из села Рабиша (Раб-1) потврђује назив Кулчани, лоцира их у кулском крају (помиње и села Бојница, Војница...) и каже да они (у односу на друге у овом крају) имају потпуно другачији говор. Каже да има једног комшију из Бојнице, који говори *чисто бугарски*. Она каже да се у њеном крају за Кулчане мисли да су много лоши људи. Кад се каже Кулчанин, аутоматски се подразумева да је лош човек. Они нису, као Торлаци, топли људи, напротив, хладнији су, инације и склони тучи. (тр. VIIд-36) Ова казивачица каже да за села Раковица и Подгоре, која се налазе између торлачких села и Кулчана, не постоји регионални или локални назив, осим назив на основу припадности селу. Каже да Раковичани не толико, али да су Подгорани нешто слично Кулчанима. (тр. VIIд-37)

Власи. Више казивача нам сведочи о односу према Власима. У видинском округу, где има директних контаката са Власима, стереотипи су следећи. Казивач из Белоградчика (Белгр-1) каже да се у Видинској области зна да постоје турлачка и влашка заједница као етнокултурно особене. И Власи, као и Торлаци, имају Влашко удружење, невладину организацију. Осим Влаха и Турлака, други немају удружења овог типа. (тр. VIIд-38) Казивачица из Видина (Вид-2) каже да је, иако се видински крај сматра влашким крајем, у латентном смислу погрдније кад се каже да је неко *Вла*, него кад каже да је Торлак (даље није хтела да прича о стереотипима о Власима) (тр. VIIд-39). Казивачица из Рабише (Раб-1) каже да су Власи веома радни и да су богати. И земља им је плодороднија, и они су као људи раднији. Међутим, сматра се да су мало *смотани* (и каже се *Смотан Вла*), што у пракси значи да, иако имају огромне и богате куће, не знају да их уреде, односно мало су неуредни, па и алкави, у смислу чистоће. (тр. VIIд-40) Казивач из Белоградчика (Белгр-2) каже да за Влахе постоји стереотип да су много радни и глупи. Радни су у смислу земљорадње и имају пара. Али постоји изрека да се Влах дави на крају Дунава, што значи да Влах неки посао много добро ради, а на самом крају га упропасти. (тр. VIIд-41) Други казивач из Белоградчика (Белгр-5), поред тога што сматра да су Власи насељеници из Румуније, каже да су веома радни, да на пијаци у Видину износе разноврсне сопствене пољопривредне производе. Али и он зна за изреку да се Влах дави на крају Дунава, што значи да на крају направи неки пропуст. (тр. VIIд-42) Казивач из Подгора (Под-2) такође зна за ову изреку и потврђује да она значи да Власи нешто раде и да се на крају обрукају (тр. VIIд-43). Казивач из Салаша (Сал-1) каже да не зна да Власи или други Бугари Торлацима са подсмехом кажу да су Торлаци, већ ће, по њему, пре Торлаци Власима подсмешљиво да кажу *мокри*, *мокар Вла*, зато што живе поред Дунава. Односе се подмешљиво и према њиховом акценту када говоре бугарски. Он сведочи и о постојању погрдних ласцивних инсинуација према Влахињама. И казивачи из Салаша (Сал-1,2) потврђују постојање изреке *Власи се даве на крају Дунава*. Један казивач (Сал-2) каже да Торлаци сматрају да су на већем нивоу од Влаха. (тр. VIIд-44)

У монтанском округу знања о Власима су мања, јер су и контакти ретки. Тамо се сматра (Чип-1, Чель-1, ГК-1) да у Видинском округу углавном живе Власи (тр. VIIд-45-47), што у пракси није баш тачно. Казивачица из Чельуснице (Чель-1) каже да људи њеног краја, осим тога да су у видинском крају, о њима ништа не знају, јер су далеко, поред Дунава (тр. VIIд-46). И казивачица из Горње Ковачице (ГК-1) каже да људи њеног краја са њима немају контакт, јер су далеко (тр. VIIд-47). И казивачи из Митроваца (Мит-1,2) потврђују да људи њиховог краја нису имали контакте са Власима (тр. VIIд-48). И казивачи из Длгог Дела (ДД-2,3) потврђују да су Власи даље од њих, поред Дунава, у козлодујском и видинском крају (помињу и нека влашка села), да са њима нису имали много контаката и да о њима не знају скоро ништа (тр. VIIд-49). Казивачица из Железне (Жел-1) такође потврђује да људи њеног краја нису имали контакт са Власима, јер су они далеко. Али, каже да је у рударском предузећу у Чипровцима некада било и Влаха, и да они имају потпуно другачији говор. Каже и да је мајка њене снахе *Влајинка* из села Раћитница у видинском крају и да су Власи сасвим другачији људи у односу на људе њеног краја. (тр. VIIд-50) Казивач из Мељана (Мељ-1) каже да су Власи Румуни, да живе око Дунава и да имају карактеристичну музику и румунски језик (тр. VIIд-51). Једна казивачица из Чельуснице (Чель-2) каже да јој је деда по

мајчиној линији из влашког села Станева на Дунаву (ту су влашка села Долња Ковачица, Станево, Лињово...) и да је тамо ишла. Она каже да је чула изреку *Мокар Влах* (није објаснила шта значи) и изреку *Власи на крај Дунава се даве*, која значи да неки посао раде и на крају га покваре. (тр. VI1д-52)

VI2. ЗНАЊА СТАНОВНИКА СЕВЕРОЗАПАДНЕ БУГАРСКЕ О ШОПИМА

Из прегледа литературе видели смо да више аутора у везу ставља Торлаке и Шопе, а неки Шопима сматрају и становништво северозападне Бугарске, које се, како су истраживања показала, сматра торлачким. Због тога је велики број испитаника северозападне Бугарске питан ко су Шопи, које су њихове одлике и да ли постоји веза са Торлацима.

У односу на торлачки крај у Србији, овде је потпуно другачија ситуација. Не постоји реч *шопи* за личне особине (ни један казивач није дао такав одговор), али се у највећем броју случајева зна за Шопе као регионалну групу, или, како се овде, под утицајем бугарске националне етнологије каже, етнографску групу.

VI2a. О распрострањењу Шопа

Највећи број казивача, даје одговор да су Шопи етнографска група лоцирана у софијском крају, односно у Софијском пољу. Овакве одговоре дали су казивачи како из белоградичког (Сал-1, Стак-3, Белгр-5, Чуп-1, Чуп-2) (тр. VI2a-1-4) и чипровачког краја (Чип-2,3,6,7, Март-1,3, Жел-2,3, Мон-3, ГЛ-2) (тр. VI2a-5-13), то јест из зона у којима становништво себе сматра Торлацима, тако и из зона белоградичког (Раб-1) (тр. VI2a-14), чипровачког (Чел-1,2, ГК-1, Рав-2,3) (тр. VI2a-15-18), георгидамјановског (Коп-1,2,3,5; ДД-1, Гов-1) (тр. VI2a-19-23) и берковичког краја (Чер-1, Кос-1) (тр. VI2a-24-25), чије становништво у низији сматрају Торлацима али се оно тако не осећа, а тако и они из низије у ломском и видинском крају (Лом-2,3,4, Брус-2, Вид-1) (тр. VI2a-26-30). Можемо закључити да је сазнање о Шопима као етнографској групи у софијском крају преовлађујуће у целој северозападној Бугарској.

Међутим, иако мишљење о локалцији Шопа у софијском крају преовлађује, на истраживаном подручју северозападне Бугарске јављају се казивања, која Шопе смештају и у ширу област од софијског краја. Поред тога што увек обухватају и софијски крај, ова казивања су, када је реч о распрострањењу Шопа, прилично неуједначена. Једна казивачица (Пре-1) неодређено каже да су Шопи иза Софије (тр. VI2a-31), што значи да је софијски крај само почетак Шоплука. Неколико казивача упућује на то да су Шопи југозападно и јужно од Софије. Један од њих (Брус-1) каже да су Шопи у софијском и перничком крају (тр. VI2a-32). Ако знамо да за Перничане постоји и назив Граовци, онда на распрострањење у софијском и перничком крају указује и једна изјава (Глав-3) у којој се, доста неодређено, поред софијског краја и Шопа, помињу и Граовци, што их на неки начин ставља у везу (тр. VI2a-33). По једном казивању (ДС-2), Шопи су југозападно од Софије - у софијском, перничком и ђустендилском крају (тр. VI2a-34), а други казивач (ДС-1) то исто потврђује изјавом да су у софијском и ђустендилском крају (тр. VI2a-35) (пернички крај је између софијског и ђустендилског). Неки казивачи, пак, упућују на правац јужно од Софије. По једном казивачу (Белгр-5) Шопи су у софијском, перничком, радомирском, али и дупничком крају (тр. VI2a-36). Из исказа друга два казивача (Белгр-2,3) добијамо скоро исту информацију - да су Шопи не само у софијском и перничком крају, већ и у крају око Сапареве бање, близу Дупнице. Они не знају да дају одговор да ли су Шопи и становници трнског и годечког краја, западно и

северозападно од Софије. (тр. VI2a-37) По једном казивању (БМ-2) Шопи заузимају и јужније крајеве од Дупнице - од Софије до Благоевграда, а и пограничне пределе са Србијом (тр. VI2a-38).

Иако, као што смо видели (тр. VI2a-37), неки не знају да ли је шопско становништво западно од Софије према државној граници, има и оних који децидно у Шоплук укључују и ове крајеве. Један казивач (Мон-1) упућује на простор југозападно од Софије, од софијског до ђустендилског краја, али укључује и трнски крај, који се налази западно од Софије, чак оставља могућност да су Шопи и северозападно од Софије, у драгоманском и годечком крају (тр. VI2a-39). Неколико казивача упућује само на крајеве западно од Софије. Један (Белгр-4) каже да су Шопи, осим у софијском и перничком, и у трнском крају (тр. VI2a-40). Други (Чип-8) каже скоро то исто - да су у софијском, перничком, радомирском и трнском крају (тр. VI2a-41). Веома слично мишљење (Мит-4) јесте да су Шопи у софијском и трнском крају, с тим што их у трнском крају, по њему, *има највише* (тр. VI2a-42). Други казивач (Мон-2), који се бави музичком традицијом, такође каже да су Шопи у софијском и трнском крају, с тим што је, по њему, трнски крај најтипичнији шопски крај (тр. VI2a-43). Једна казивачаица (Чип-1) каже да је шопски, пре свега, софијски крај, али су шопски и трнски и драгомански крај, а људи перничког краја то нису, јер су они Граовци (тр. VI2a-44). Она у једном делу разговора потврђује да су, по њој, Трнчани Шопи (тр. VI2a-45)

С друге стране, има и мишљења да Трнчани нису Шопи. После помена Шопа, на додатно питање да ли су Трнчани Шопи, Маргарита Николова (Вид-1), етнолог из Видина, пореклом из бугарског села Симеонова у околини Видина, на Дунаву, одговорила је да, према њеном животном искуству, Трнчани нису Шопи. За њих је карактеристично да су мајстори грађевинари. Као такви долазили су у видински крај. Један њен тетак био је потомак Иванче Трнчанина, који је као грађевинар годинама сезонски долазио у видински крај, а на крају се са породицом и населио у месту Арчар на Дунаву. (тр. VI2a-46). Дакле, животно искуство казивачице, које је вероватно слично са осталим становницима видинског и ломског краја, донело је разликовање Трнчана, са којима је, као насељеницима, била у контакту, и Шопа као становника околине Софије, о којима је сазнала на други начин (у даљем тексту видећемо на који). Један казивач (Белгр-5), који такође каже да је основна одлика Трнчана грађевинарско, дунђерско, умеће, каже да није сигуран да су они Шопи (тр. VI2a-47). По још једном казивању (Чип-3) Трнчани нису Шопи - Шопи су у околини Софије, а дијалект Трначана је сличан торлачком (што значи да није сличан дијалекту Шопа) (тр. VI2a-48).

Када је реч о схватању распрострањења Шопа, интересантно је да казивачи планинског дела георгидамјановског краја (ДД-4,5, Гов-1, Кот-2,3) становнике димитровградског краја, који себе, као што смо видели, сматрају Шопима, иако их од њих дели само државна граница и планинско било, не сматрају Шопима (тр. VI2a-49-51). Они њих, као што смо видели, пребацујући свој назив, који им се придева у Пољу, називају Торлацима.

Када сумирамо све изнесене податке о схватању становника северозападне Бугарске о распрострањењу Шопа, долазимо до закључка да их велики број лоцира само у околини Софије, а велики број доста неуједначено и неодређено на подручју јужно, југозападно, западно и северозападно од Софије - између Старе

планине на северу, Софијског поља и планина Витоше, Вериле и Риле на истоку, до Дупнице и Благоевграда на југу и до државне српско-бугарске границе на западу.

VI26. Стереотипи о Шопима и знања о њиховим етнокултурним особинама

Код испитаника у северозападној Бугарској налазимо и стереотипе о Шопима. Преовлађујући је стереотип да су екстремно тврдоглави и да су, као такви, велике инације. Казивач из Подгора (Под-2) наглашава да Шопи имају сопствено мишљење и представу о свету и да им се не може наметнути другачији поглед (тр. VI26-1). У вези с тим је најраширенија изрека *Дрвен Шоп*, којом се алудира на тврдоглаву особу, особу *дрвене* главе (Белгр-1, Сал-2, Чуп-1,2, Чип-1,3,7,9, Март-2, Жел-2,3, Мон-1, ГЛ-2, Мит-1,2, БМ-2, ДД-2, Мељ-1, Вид-1, Брус-2) (тр. VI26-2-18). Из једног казивања (Чип-7) видимо да постоји и поређење *Дрвен као Шоп* (тр. VI26-7), које је настало из ове изреке, а из другог (Чуп-1) видимо да и сами Шопи имају народну песму (вероватно шаљиву) која почиње стихом *Ој, Шопе, Шопе, дрвени Шопе* (тр. VI26-4).

Често се инат и тврдоглавост Шопа казивачи (Белгр-1, Стак-1, Чип-3,6, Мит-4) илуструју изреком, коју је Шоп наводно рекао, да од Витоше, планине изнад Софије, веће планине нема, и да од Искра, реке која пролази кроз софијски крај, дубље реке нема (у оригиналу: *От Витоша повисоко нема и от Искарот подлибоко нема*) (тр. VI26-19-23). По једном казивању (Чип-3), они чак инацијски ову изреку допуњују: *...и ако има - опет нема* (тр. VI26-21). Инат као стереотип о Шопима, према неким казивачима (Белгр-1, Сал-2, Мон-1), види се и из изреке Шопа да му није битно да њему буде добро, већ да му је важно да комшији није добро (у оригиналу: *Не ја да сам добре, комшијата да је зле*) (тр. VI26-24-26). Јавља се и једна варијанта (Чип-3) да ће Шоп запалити комшијину плевњу, иако ће изгорети и његова кућа (тр. VI26-27). Ово су најпознатији стереотипи, а казивачи (Чип-6, Жел-3, Јаг-1, Мит-4) потврђују да има много вицева, прича и изрека о Шопима (тр. VI26-22,28-31). Један (Жел-3) наглашава да су они у великој мери *савремени* (тр. VI26-33). Од њега и још једног казивача (Чип-6) сазнајемо два савремена лица о Шопима. Први је (Чип-6): Шоп је херметички затворена кутија, која нити даје нити прима (тр. VI26-32). Други је (Жел-3): два много пијана Шопа возила су се камионом, један је питао другог да ли примећује да вози тротоаром и да постоји могућност да згази људе, а други му је рекао да мисли да вози овај што га пита (тр. VI26-33).

Шопи су, осим по негативним стереотипима, у веома позитивном смислу познати по свом специфичном темпераментном начину игре. Опште је познато да сви играчки ансамбли у Бугарској на репертоару имају и шопске игре, те се оне често емитују и на телевизији. У вези с тим постоји и изрека (Белг-1, Стак-4, Мит-4, ДС-1), коју, наводно (вероватно је реч о фолклоризму, измишљеној чињеници која личи на традиционалну), они и узвикују приликом игре: *Држ се, земљо, Шоп те гази!* (овако се изговара и на бугарском језику) (тр. VI26-34-37).

Неки испитаници су у разговору о Шопима, осим поменутих стереотипа, испољили и нека сазнања о њиховој етнокултури. По једном казивању (Мит-1), Шопи имају специфичан говор (тр. VI26-38), а један казивач (Белгр-2) је изнео и неке карактеристике њиховог говора (тр. VI26-39). Једна казивачица (БМ-2) каже

да су Шопи особени по говору, по ношњи, а посебно по особеном шопском хумору (тр. VI26-40). Друга казивачица (Чип-1) каже да Шопи имају особен фолклор (тр. VI26-41), а по једном казивању (Глав-3), они имају особене песме, у којима постоји стих *Шоне, Шоне, ој, Шоне, Шоне* (тр. VI26-42).

Ваља нагласити да у северозападној Бугарској има и казивача (ДД-5, Кос-1) који у вези са Шопима само знају да су они из околине Софије, а о етнокултурним карактеристикама и стереотипима о њима не знају ништа (тр. VI26-43,44). Има чак и оних (Глав-2, Коп-4, Кот-1,2,3, Брус-1,2) који су само чули за Шопе, али о њима не знају ништа више - нити о њиховом распрострањењу, нити о њиховим етнокултурним карактеристикама, нити о стереотипима о њима (тр. VI26-45-48). Ови случајеви су могући остатак из прошлости, указују на могуће раније стање, јер, као што ћемо видети, изгледа да су знања о Шопима у северозападној Бугарској из књижевности и електронских медија.

VI26-I. Да ли је назив Шопи погрдан?

Неки казивачи (Белгр-1, Чип-6) кажу да је назив Шоп погрдан, али то схватање не произилази из њиховог изворног негативног схватања ове речи, већ негативну конотацију изводе као закључак из својих сазнања о негативним, горе изнесеним, стереотипима о Шопима, тачније о њиховој тврдоглавости и инату (тр. VI26-49,50). Једна казивачица (Чел-1) одговара да о њима не зна много, далеко су од њеног краја, али о њима има негативан став, јер зна да су *одбојни* (тр. VI26-51). Ипак, без обзира на општераспрострањене негативне стереотипе, већина казивача (Белгр-5, Чип-1, Жел-1,2,3, Пре-1, ГЛ-2, Мит-1,4, БМ-2, ДД-1,2,4, Мељ-1, Мон-1, Вид-1) не сматра да је назив Шоп погрдан (тр. VI26-52-67). То је вероватно због тога што развој бугарске националне културе подразумева и афирмисање појединих етнографских група, међу којима су и Шопи, пре свега у фолклорном смислу, кроз музику, игру и ношњу. Неки казивачи дају и објашњења зашто овај назив за њих није погрдан. Један казивач (Белгр-5) каже да није погрдан, јер су о њему писала национално значајна књижевна имена (тр. VI26-52). Други казивач (ДД-2) каже да није погрдан, јер се о овој регионалној групи много пише у књигама, а то што се Шопи не вређају због свог имена илуструје тиме што се не вређају ни Торлаци, Русенци, Капанци... - свако има свој регионални идентитет (тр. VI26-63). Два казивача (Жел-1,3) кажу да су Шопи једноставно етнографска група као и свака друга (као примере наводе Влахе и Торлаке) (тр. VI26-54,56), а други (Мит-1) наводи да се они због свог назива једноставно не вређају, као што се и Торлаци не вређају када их неко назове регионалним именом (тр. VI26-59). Једна казивачица (БМ-2) објашњава да се Шопи не вређају, напротив, поносе се својим регионалним идентитетом. Прошло је време кад су се људи стидели због тога што су са села (што се повезивало са регионалним именом), дошло је време да се поносе. Данас се, по њој, људи *враћају коренима*, што је важно за национални идентитет. (тр. VI26-61)

Међу исказима казивача из чипровачког краја налази се и један (ГЛ-2) по којем такође назив Шопи није погрдан, али казивач, на основу личног искуства у Ловечу као ђак, сведочи да су се неки ученици из софијског краја вређали када им се каже да су Шопи (тр. VI26-68).

VI2в. Откуд сазнања о Шопима?

Следеће питање које се поставља јесте откуд становницима северозападне Бугарске поменути сазнања о распрострањењу Шопа, њиховој етнокултури и стереотипима о њима. Они су доста далеко од поменутих крајева и сигурно да није реч о односу *ми-они* створеном у директном контакту (видели смо да су становници северозападне Бугарске створили комуникацијски однос, заснован на релацији планина-низија, у самој северозападној регији Бугарске). На терену сам наишао само на два казивача, који су о локалцији Шопа у околини Софије знали на основу личног искуства, контакта са њима, јер су боравили у том крају. Једна казивачица (Мит-1), која је рекла да је Софија у шопском крају и да су околна села у њеној околини са шопским становништвом (набраја села Кривене, Казичене, Панчарево, Кокаљане), објаснила је да то зна, јер је једно време живела у Софији (тр. VI2в-1). Један казивач (Мељ-1), који је рекао да је познато насеље Батановци на подручју на којем живе Граовци а да су Шопа у околини Софије (помиње шопска села Бистрица и Елин Пелин), каже да то зна, јер је у граду Радомиру ишао у школу (тр. VI2в-2). Једна казивачица (Пре-1) каже да о Шопима не зна ништа, али их је, као члан певачке групе свог села, виђала на фолклорним фестивалима, на пример на националном фестивалу у Копривштици, где играју *шопско оро* обучени (мушкарци) у беле доламе и чакшире (тр. VI2в-3).

Међутим, иако не многобројна, нека казивања нам јасно указују на то да се знања о Шопима, као једној општепознатој етнографској групи на националном нивоу, шире преко литературе и медија. Један саговорник (Сал-1), љубитељ и одличан познавалац бугарске књижевности, који се и сам бави књижевним радом, објашњава да има много анегдота о Шопима у којима се говори о њиховом инату и тврдоглавости, а да је један део тих шаљивих анегдота дао бугарски књижевни класик Елин Пелин (по коме се и зове једно шопско село у околини Софије). Он је о њима говорио као о самосвојној групи са особеном ношњом и другим особинама. Казивач чак каже да је Елин Пелин *представник Шопа*. О Шопима има доста шаљивих прича, а један део је од Елина Пелина, који је и сам био шаљив човек. (тр. VI2в-4) Два казивача (Лом-1,2) кажу да о Шопима фактички ништа не знају, само су за њих чули преко телевизије (тр. VI2в-5). Једна казивачица (Чел-2) каже да памти из детињства да су сазнали за Шопа кад је стигла телевизија. О Шопима је, по њеном казивању, на телевизији причао Никола Анастасов (тр. VI2в-6). Други казивач (Глав-3) каже да преко телевизије шаљиве приче о Шопима причају *Вута* и *Бале* (вероватно водитељи неке емисије или коментатори) (тр. VI2в-7).

VI2г. Знања о вези између Торлака и Шопа

Два казивача дају, на основу личних искустава, потврде да људе северозападне Бугарске у источној Бугарској сматрају Шопима (што значи да их не сматрају Торлацима). Један казивач (Глав-3) је 1946. године био у области Дели-Орман у североисточној Бугарској и тамо су људе његовог краја називали Шопима, што је он негирао, али без успеха (тр. VI2г-1). Други казивач (Коп-1) објашњава да је у својој касарни за време служења војног рока имао надимак Шоп, што је он одбијао и објашњавао да су Шопа у софијском крају, а да је он Торлак, али такође без успеха. Овај надимак је добио због свог матерњег говора,

којем су се остали војници смејали, а он га је користио да их засмејава. (тр. VI2г-2) Анјута Каменова (Чип-1) такође потврђује да у неким пределима људе овог краја сматрају Шопима, али то, по њој, није тачно (тр. VI2г-3).

Неки казивачи знају да има извесних етнокултурних сличности између Шопа и Торлака. Један казивач (Коп-5) зна да људе његовог краја повезују са Шопима и да их тако и зову, објашњава да је то због скоро истог говора, али каже и да су Шопи у околини Софије и негира да људи његовог краја имају везе са Шопима (тр. VI2г-4). Један казивач (Сал-1) каже да Шопи и Торлаци имају сличан говор и да имају сличну мушку белу ношњу (тр. VI2г-5). Неки казивачи (Чип-7,8) тврде да је разлика између Шопа и Торлака у фолклору, али да је говор сличан, тврд, и да је слична ношња - мушкарци имају белу ношњу а жене хаљетак сукман (тр. VI2г-6). Један (Белгр-1) каже да је говор Шопа и Торлака близак, али мисли да је начин живота различит - можда народна ношња, кухиња, менталитет. Он из искуства зна да је говор близак, јер са њим у Белоградчику ради један момак из трнског села Стајћовци (тр. VI2г-7). Један казивач (Чип-6) такође види сличност у говору, али је децидан да су Шопи потпуно друга етнографска група (тр. VI2г-8). Два казивача (Брус-2, ДС-1) сматрају да заиста између Шопа и Торлака постоје неке етнокултурне блискости, с тим што други сличност види у планинском животном амбијенту и у животу у пограничју према Србији (тр. VI2г-9,10).

Неки казивачи наглашавају, вероватно из сопственог искуства, етнокултурне разлике између Шопа и Торлака. Четири казивача (Сал-2, ГЛ-2, ДД-2,3) наглашавају да је разлика између Шопа и Торлака у говору (тр. VI2г-11-13). Један (Сал-2) наводи пример да Торлаци кажу *муж* а Шопи *маж* (тр. VI2г-11). Други (ДД-2) каже да Шопи говоре *изопаченије* од становника планинских торлачких места Копиловаца, Диве Слатине и Чипроваца. (тр. VI2г-13) Један казивач (Чип-2) тврди да је разлика између Торлака и Шопа у ношњи (тр. VI2г-14), а једна казивачица (Чип-3) да је у певачкој традицији - Торлаци певају нормално, а Шопи имају развучене песме сличне торлачким жетварским (тр. VI2г-15). Једна казивачица (Чип-1) каже да се Торлаци и Шопи разликују по говору, ношњи и фолклору, а посебно по начину певања. То су, по њеном мишљењу, две потпуно различите групе (тр. VI2г-16). Два казивача (Чип-7,8) кажу да су разлике између Шопа и Торлака у дијалекту, а онда додају да су у свему различити, не виде ништа заједничко (тр. VI2г-17). Једна казивачица (Чуп-2), са торлачким регионалним идентитетским осећајем, каже да никада није чула да се Торлаци и Шопи стављају у везу (тр. VI2г-18).

Цветан Цветанов (Мон-2), човек који се бави музичким фолклором, износи податак који је чуо, а то је да је Шоп *старији брат* Торлаку, али Шопа и Торлаке схвата као две потпуно различите групе, које немају ничег заједничког. Он то каже на основу своје струке - народне музике. (тр. VI2г-19)

Неки казивачи (Сал-2, Жел-3, Мон-1, ГЛ-2) из општераспрострањених, горе поменутих, негативних стереотипа о Шопима извлаче закључак да су Торлаци на вишем културном и људском нивоу од Шопа. По једном (Сал-2) Торлаци су *на вишем нивоу*, јер су Шопи, ако се узму у обзир приче о њима, *ограниченији* (тр. VI2г-20). По другом казивачу (Жел-3), реч Шоп асоцира на изреку *Дрвен Шоп*, а Торлаци нису *дрвени*, са Торлацима човек може да се договори, они су разумни људи, они су Балканције, а Балканције су добри људи (тр. VI2г-21). По трећем казивачу (Мон-1) Торлаци, за разлику од Шопа, сарађују са суседима и комшији, као и себи, желе добро (тр. VI2г-22). По четвртом (ГЛ-2)

казивачу Торлаци су *бољи и организованији од Шопа* (тр. VI2г-23). Само један казивач (Мит-4) даје оцену Шопа коју можемо сматрати позитивнијом од оцене Торлака - по њему су Шопа енергичнији од Торлака и имају већу самосвест (тр. VI2в-24).

Казивачи из северозападне Бугарске, и они који се осећају као Торлаци и они који се тако не осећају, и они који виде сличности између Торлака и Шопа и они који их не виде (Сал-2, Стак-1, Раб-1, Чип-7,8, Мон-3, Жел-1,2, Мит-1,2,4, Пре-1, Рав-2,3, ГК-1, Коп-1,3, ДД-1,5, ДС-1, Гов-1, Кос-1, Лом-1,2,4), на питање да ли Шопа и Торлаци имају нечег заједничког, углавном су децидни да Шопа и Торлаци нису исто (тр. VI2в-25-45). Они између њих праве јасну разлику. Ни један од испитаника из северозападне Бугарске, осећао се он Торлаком или не, није рекао да су Торлаци и Шопа исто или да су становници овог подручја Шопа.

VI3. ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОКВИРИ ТОРЛАЧКОГ ИДЕНТИТЕТА У СЕВЕРОЗАПАДНОЈ БУГАРСКОЈ

VI3a. Институционално поткрепљење једног индивидуалног исказивања торлачког идентитета у Чипровцима 80-тих година XX века

У трагању за почецима институционалног поткрепљења торлачког идентитета у северозападној Бугарској најраније потврде сам нашао у локалном чипровачком листу *Чипровец*, који је излазио осамдесетих година XX века. Један израз овог идентитета на индивидуалном нивоу, штампањем у листу чипровачког Општинског комитета Бугарске комунистичке партије и Општинског народног савета, на индиректан начин добио је институционалну потпору у време када је потпора такве врсте била строго контролисана. Реч је о неколико песама о Торлацима на *торлачком* дијалекту (мада не до краја чистом, са примесима књижевниог бугарског језика), Чипровчанина Благоја Петрова, који је у то време био високи локални партијски функционер. Отуда и отвореност оваквог листа за израз његовог индивидуалног локалног идентитета и у време када развијање регионалног идентитета није било стратегија локалне друштвене заједнице.

У једном броју овог листа из фебруара 1981. године појављују се његове прве две песме овакве врсте, и то са уводом редакције. Овај увод углавном се састоји од цитираних речи аутора, из којих се виде његови мотиви за овакав корак, односно маркери торлачког идентитета у овом крају. Види се свест о пежоративности термина Торлаци ван торлачког подручја и реакција на ову чињеницу у смислу негирања пежоративности и наглашавање лепоте сопственог дијалекта и слободарског духа локалног становништва. У првој песми, која је у ствари предлог за песму за певање, веома лепо је одсликано слободарство Торлака као маркер њиховог идентитета. Географско лоцирање Торлака поред реке Огосте, помени неких топонима из чипровачког краја и помени чипровачких историјских личности показују нам да аутор торлачким крајем сматра само чипровачки крај. У другој песми даје се пасторални детаљ традиционалног торлачког живота, где се види да је и етнокултура овог краја, као целина, маркер торлачког идентитета. Ево целог прилога (са оригиналом песме са српском ортографијом):

Нови стихови Благоја Петрова... на „торлачком“

Недавно је наша редакција добила неколико песама од песника-земљака Благоја Петрова, уз које је ишло и следеће писмо:

"Откако пишем песме увек сам се осећао дужним нашем матерњем језику. Много пута сам размишљао о томе да ли на њему могу да се пишу стихови, али се тог посла никад нисам прихватио из простог разлога да ме овај покушај не би разочарао. Други, можда важнији, разлог је то што је много времена протекло откако не користим матерњи језик у свакодневној говорној речи и у пракси сам га гурнуо у страну и почео да га заборављам.

Чини ми се да, у односу на наш књижевни језик, "торлачки" није ништа мање жив, разноврстан и изражајан. Нечег милог, дирљивог и блиског има у том језику. Можда зато што је он матерњи и што живи у нама, без обзира што је исмеван од многих наших "пограђањених" "Торлака".

Т о р л а ц и
(Текст за песму за певање)

*Нек ни оку Торлаци,
нашио дух е слободен -
има ли јоште јунаци
има ћи в крају на родњн.*

*Ми смо и Парчевич дали,
Богдан и Коста војвода -
коју Дејану распали
толкова љубов кџм народа?*

*Ми смо били и хајдуге
и смо вџстаја праили -
в ропството и битће прочуге
с Турци смо силе мерили.*

*Бунтове ми смо правили
и през фашизма комуне,
в Суха падина одили -
све е извесно - кому не?*

*Јале сега слободата
колко ни убаво свети -
нема ћи теглата,
нема душмање проклети.*

*Нашио крај е торлашки,
он крај Огосту светлее,
ама духџт му јунашки -
вечно у нас че живее!*

Напомена: Прва строфа је рефрен и треба да се понавља после сваке строфе ове песме.

Г р с н и ц е

*Нанка Ђева три топила
с грснице е натопила.
Вечер, штом наступи здрача
с речну воду ћи наврача -
па ћи с камење натисну
подобре да се искисну.*

*Мину месец ли не мину
ћи натрупа на купчину
и на шошљаџи закачи*

*Нека нас и зову Торлаџима,
наш дух је слободан -
ако јоште има јунака,
има их у нашем крају родном.*

*Ми смо Парчевича дали,
Богдана и Косту војводу -
ко у Дејани распали
толику љубав према народу?*

*Ми смо и хајдуџи били,
и устанке смо дизали -
у ропству смо у биткама славним
с Турџима своју силу мерили.*

*Буне смо дизали
и комуне у време фашизма правили,
у Суву падину одлазили -
све је познато - коме није?*

*Ево сада слобода
како нам лепо свети -
нема тегова,
нема душмана проклетиџ.*

*Наш крај је торлачки,
он крај Огосте свети,
али дух му је јуначки -
вечно ће у нама живети!*

К о н о п љ а

*Тетка Ђева у три топила
конопљу је натопила.
Увече, када почне сумрак
речном водом их потопи -
па их камењем притисну
боље да се искисну.*

*После месец или мање
наставља их на гомилу
и на трње их закачи*

за да ђи исуши, значи.
От комишијкуту Мару
узе трлицу стару,
узе ђу и зе да трља
но паздерђете не фрља,
че кага гаста се сврши
от паздерку че откриши
и запали от главњуту
да е светло в одајуту.

И повесмата клчишни
нема да су ђу излишни -
црђе и кошуље нове
и покривђе за столове
нанка Ђева че напрај -
само време ти ђу дај.⁵⁷¹

да би их исушила, значи.
Од комишнице Маре
узе трлицу стару
узе је и поче да тре,
али паздерке не баца,
јер када гаса не буде било
од паздера ђе узети
и запалиђе га главњом
да би светла било у одаји.

И нит конопљана
није јој сувшина -
покриваче и кошуље нове
и столњаке за столове -
тетка Ђева ђе направити -
само време дај јој.

Вероватно је у току наредних година у листу *Чипровец* било више песама Благоја Петрова на торлачком о Торлацима, али, на жалост, нисам имао увид у све бројеве овог листа. У бројевима који су ми били на располагању нашао сам још једну песму, објављену више од пет година касније, јула 1986. У њој се виде, такође класични, маркери торлачког идентитета - Торлаци као јунаци у смислу издржљивих горштака посебно склоних великој количини пића. Ево те песме (са оригиналом песме са српском ортографијом):

У крчмуту

Сбрали су се два Торлака,
два Торлака, два јунака,
па у крчмуту иштом спрели -
половнице си узели.
Пили двамата што пили,
после друђе си купили...
Дђн след дђн и све така е -
крку си, та се не трае!
В крчмуту Торлаци сума -
никој ништо им не дума.
Смеју се, ђђнгари, фрази,
че едђнијат пролази,
че другијат зе да плаче
како мало пеленаче...
А крчмарат уж се мота,
но си гледа оборота,
без акља му да итрака,
че зађину два Торлака!⁵⁷²

У крчми

Састала се два Торлака
два Торлака, два јунака,
па кад се у крчми зауставише -
полалитарке узеше.
Пили заједно док пили,
после друге су окупљали...
Дан по дан и све тако -
терају, Бог да сачува!
У крчми Торлака много -
нико им не смета.
Смеју се, шале, шегаче,
што један почео да лази,
што други почео да плаче
као детенце у пеленама...
А крчмар тад се мота,
ал зараду своју гледа,
баи га брига да се брине
што зађинуше два Торлака!

⁵⁷¹ Нови стихове от Благој Петров... на "торлашки" и песме: Благој Петров, *Торлаци и Грђснице*, "Чипровец", бр. 1 (192), Чипровци, 23. март 1981, стр. 3 и 4.

⁵⁷² Благој Петров, *У крчмуту*, "Чипровец", бр. 7 (251), Чипровци, 5. јул 1986, стр. 4.

VI36. Етнолошка експедиција у белоградичком крају

Поменути примери само су претеча каснијег институционалног подстицања и подржавања торлачког идентитета у северозападној Бугарској у новим друштвеним условима, као део локалних политичких и привредних стратегија на самом почетку XXI века. Стицајем околности, које могу да објасним и професионалном и истраживачком срећом, био сам сведок првих институционалних поткрепљења торлачког идентитета у Бугарској. Почетком 90-тих година XX века група учених људи пореклом из Сврљига и околине, окупљена око др Сретена Петровића, професора Филолошког факултета у Београду, у овом маленом источносрбијанском градићу основала је организацију под називом *Етно-културолошка радионица*. Након систематских етнографских истраживања Сврљига и околине од стране проф. др Сретена Петровића и објављивања овог материјала, као и објављивања зборника радова о Сврљигу и околини из пера људи блиских *Етно-културолошкој радионици*, 1995. године се у овом градићу, под покровитељством Етнографског института Српске академије наука и уметности, организује седмодневни међународни симпозијум посвећен етнокултури источне Србије и суседним областима (који је одржан и наредних седам година). Но, он је, осим научног значаја у смислу чињеница које су на њему разматране, имао и лепу функцију сусрета људи, представника различитих националних етнологија. Од гостију са стране, у квантитативном смислу доминирали су Бугари. Било је то време када су главну реч у националним етнологијама још увек водиле старије генерације етнолога, које су носиле и извесну уздржаност према представницима исте науке у суседним земљама. Но, међу бугарским етнологима нашао се Петко Христов из Етнографског института с музејом Бугарске академије наука, потоњи доктор наука, доцент, шеф секције за Балканску етнологију на свом институту, и данас водећа фигура у сарадњи између бугарске, с једне стране, и српске, македонске, хрватске и словеначке етнологије и антропологије, с друге стране. Он је, иначе, већ био заинтересован за Шопе и границу као научне теме, с обиром на то да му је мајка из села Населевци, два километра од српско-бугарске границе у околини Трна, да му је прабаба из српског села с друге стране граничне линије и да је током своје социјализације стекао одређена искуства у вези са овим темама. С друге стране, међу српским етнологима, мада још увек студент, ту сам био и ја, заинтересован за Торлаке и српско-бугарско пограничје. То је међу нама двојицом створило сарадњу на професионалном плану, а и пријатељство.

Петко Христов је у другој половини 90-тих година XX века, после доц. др Тоше Спиридонова, био други човек у невладиној организацији *Диос* (скраћеница, у преводу, од: *Друштво за проучавање заједница и насеља*), које је, следећи европске идеје, било весник разбијања националних оклопа бугарске етнологије⁵⁷³. Ова организација је од свог настанка 1991. године организовала међународна научна истраживања и конференције. Захваљујући Петку Христову, 2000. године нашао сам се међу учесницима међународне етнолошке експедиције и конференције у околини града Тројана у централној Бугарској, где сам се

⁵⁷³ На пример, ово друштво је 2001. године прво у Бугарској објавило радове на српском језику, чак целу свеску свог часописа *Етнологија*, што је у часописима званичних институција у то време било незамисливо.

представио радом *Торлаци у Србији*, а већ следеће 2001. међу учесницима експедиције и конференције у торлачком крају у околини Београдчика, са базом у селу Стакевци. Чини се, бар према новинским чланцима, да је ова експедиција, па и моје учешће у њој, на тренутак, по први пут институционалним путевима, у повољној друштвеној клими за тако нешто, распирила торлачки идентитет у београдничком крају, а од мене је, можда по први пут јавно, у београдничкој штампи а и у личним контактима, потекла вест о томе да Торлака има и с друге стране границе, у Србији.

Но, изгледа да је моје учешће на конференцији у Тројану, где сам, без посебне намере и плана, привукао велику пажњу на Торлаке и чиме сам међу колегама постао познат као Торлак и као неко ко се бави Торлацима, као и наклоност Петка Христова западном пограничју (у међувремену је, захваљујући нашој вези, био на терену у књажевачком крају), утицало и да се експедиција и конференција одрже баш у торлачком крају са бугарске стране и да организатори као тему конференције одаберу *границу* (што се лепо уклапало и у опште антрополошке токове). Тошо Спиридонов, у интервјуу општинском београдничком листу, као један од три разлога зашто је изабрано баш ово подручје за истраживања и конференцију, наводи и: *Имамо и једног учесника на конференцији, Торлака из града Зајечара. То је такође одредило избор подручја...*⁵⁷⁴

И за конференцију у Београдчику и Стакевцима припремио сам рад о Торлацима, под називом *Етно-културне разлике између Торлака у Србији и Торлака у Бугарској*. Све то је, с једне стране утицало да се овај назив провлачи кроз читаву експедицију и конференцију, као и да ме све време учесници доживљавају као домаћег, локалног, *свог на своје*, иако сам у овом крају био први пут. Оваквом њиховом мишљењу допринело је и моје много боље сналажење на терену због познавања дијалекта и локалних обичаја, који су доста слични онима с друге стране границе. Но, само ово дешавање, а и боравак у *егзотичном торлачком крају*, привукло је и новинаре, који су назив Торлаци овим поводом унели и у своје листове. У чланку у видинском недељнику *Реч плус*⁵⁷⁵ мој рад, у чијем имену је садржан овај назив, само се помиње заједно са другим радовима, али се у видинском дневном листу *Дунав експрес* појавио чланак под насловом *Изучавали су Турлаке*, у којем се, између осталог, каже: *Научници ће, исто тако, изучавати етнопсихологију и рурални живот Турлака*, као и: *Учесници конференције су исказали задовољство због чињенице да је турлачки крај посебно благодатан за научна истраживања*⁵⁷⁶. Но, најисцрпнији извештај објавио је локални београдчки лист. Осим што ме је Тошо Спиридонов, како смо видели, поменуо као један од разлога што је за место експедиције и конференције изабран баш овај крај, новинари су обавили и интервју са мном. Он у преводу гласи:

⁵⁷⁴ *Международна етнографска експедиција – с. Стакевци*, „Вестник за Београдчик“, месечен општински вестник, бр. 9, 14. септември 2001, стр. 5.

⁵⁷⁵ Диана Сиракова, *Границата - тема с неочакван крај*, „Слово плус“, седмичник за општините и кметствата, Враца, бр. 34 (288), 6-12. септември 2001, стр. 6.

⁵⁷⁶ Ванија Велкова, *Изучаваха Турлаците*, „Дунав експрес“, „Видин“, бр. 63, 3. септември 2001, стр. 2.

Дејан Крстић, етнолог из града Зајечара

И код нас вреве и орате

Бавим се Торлацима у Србији. Председник сам Завичајног друштва Тимочана-Торлака у Минићеву. У Бугарској сам први пут на терену и било ми је веома интересантно да упоредим обичаје и културу Торлака с једне и друге стране границе. Изненадила ме је чињеница да, без обзира на постојање границе већ 170 година, с обе стране има много заједничких елемената у обичајима и култури. У Стакевцима сам осетио да је то мој терен. Истих обичаја је много: везаност за светац [ДК - крсна слава], молитва под крс, сабор, Ђурђевдан и још много тога, као што су Задушнице, помени, остављања.

Ту и тамо говор и менталитет људи су исти. Код нас се говор зове тимочко-лужнички, а ту код вас - прелазни, но у суштини реч је о једном истом говору. И у Стакевцима, и с друге стране се вреви. И код вас, као и код нас, јужније, према Пироту, орате...

Мени као етнологу било је интересантно да су се колеге из источних крајева Бугарске у току експедиције у Стакевцима осећале страније него ја. Код нас у Србији Торлаци су у двадесетак села у околини Минићева. Десет година већ се бавим Торлацима, чији су начин живота, обичаји и култура неоспорно занимљиви, али сам забележио да се код вас, као и код нас, не зна да постојимо. Зато је ова експедиција неоспорно корисна. Са задовољством желим да истакнем чињеницу да млади кмет ваше општине, г-н Емил Цанков, који је моје годиште, непрестано тражи контакте са нама, који су од великог значаја за развој два подручја.⁵⁷⁷

Медијске реакције вероватно не би било без подршке општине Белоградчик. Највише пажње експедицији дале су општинске новине (интервјуи са Тошом Спиридоновим, кметом Белоградчика и са мном), а и остали чланци су, вероватно, од аутора блиских општинским круговима. Кмет (председник општине) Емил Цанков (иначе представник Демократске партије) повремено је посећивао експедицију, а мене је и званично позвао на разговор у Белоградчику, где смо се декларисали као Торлаци и сложили да овај заједнички назив са две стране границе пружа могућност за везе и сарадњу. Он је већ раније имао опредељења за отварање према суседној држави (један од мотива за то је и порекло по једној линији из пограничног села Ново Корито у Србији), те је, на његову иницијативу исте године, месец дана пре ове експедиције, обновљен Гранични сабор на Кадибогазу у партнерству са општином Књажевац. То опредељење, међутим, до моје појаве није било везивано за торлачки идентитет.

⁵⁷⁷ *Международна етнографска експедиција – с. Стакевци, „Вестник за Белоградчик“, месечен општински вестник, бр. 9, 14. септември 2001, стр. 5.*

Сл. 103. Дејан Крстић приликом теренских истраживања у селу Стакевци у Бугарској августа 2001. године

Своја запажња о локалном идентитету у селу Стакевци, стечена учешћем у овој експедицији, написала је и у Гласнику Етнографског музеја у Београду објавила Гордана Горуновић, тада асистент, а сада професор на Одељењу за етнологију и антропологију на Филозофском факултету у Београду⁵⁷⁸ (приказ овог рада дат је у одељку посвећеном литератури о Торлацима).

VIЗв. Брендирање локалне етнокултуре у туризму под називом Торлаци

VIЗв-1. Туристичка стратегија Општине Чипровци

Прича о вези мог боравака у северозападној Бугарској поводом поменутог етнолошке експедиције и конференције са институционалним афирмисањем торлачког идентитета на овом подручју није завршена. Боравак у овом крају, стицајем околности, омогућио ми је и упознавање са институционалним афирмисањем торлачког идентитета у општини Чипровци (која није тако близу општини Белоградчик и део је, не Видинског, већ Монтанског округа). У Чипровцима су већ знали за Драгољуба Златковића, као човека који је објавио много фолклористичког и етнографског материјала из пиротског краја, који они, као што смо већ видели, сматрају торлачким крајем. Такође су већ знали за мене као човека који је написао рад о Торлацима у Србији и неколико етнолошких радова везаних за пограничје у Србији, из којих су и сазнали да Торлака има и у књажевачком крају. Када су сазнали да боравимо у околини Белоградчика као чланови међународне експедиције (највероватније из локалне штампе), кмет (председник општине) Чипроваца Љусјен Симеонов, заменица кмета и директорка Туристичке организације у овом градићу Антоанета Костова и директорка Историјског музеја у Чипровцима Милена Димитрова (представници Бугарске социјалистичке партије - БСП), официјално обучени, као делегација, са возачем и

⁵⁷⁸ Гордана Горуновић, *Стакевци, планинско село у пограничној зони: социо-културно стање села у процесу транзиције*, Гласник Етнографског музеја, књ. 70, Београд 2006, стр. 195-200.

општинским аутомобилом, дошли су да нас потраже. Нашли су ме на терену у селу Праужда, отишли смо до базе у Стакевцима, сачекали са терена и Драгољуба Златковића, и разговарали о сарадњи. Већ следећег дана, на њихов позив, ми смо били гости у Чипровцима, где смо разговоре наставили и где смо се упознали са културно-историјским вредностима овог места.

У овим контактима сазнао сам зашто су они били тако заинтересовани за повезивање са нама. Социјалистичка индустрија, на којој се заснивала привреда њиховог краја, у постсоцијалистичком периоду, током 90-тих година XX века, пропала је, а општинско руководство направило је нову стратегију развоја, чију окосницу чини туризам. Испланирано је да се, осим на основу природних лепота којима овај старопланински крај обилује, туристичка понуда развије на основу културно-историјских ресурса. Као културни туристички потенцијал маркирани су: специфична историја овог градића - развијено рударство још из античког периода, чувена чипровачка златарска школа из XVI и XVII века, веома развијена писменост и култура у XVII веку захваљујући томе што су Чипровци били центар једне католичке енклаве, више сакралних археолошких остатака из овог периода, стара градска црква и живи Чипровачки манастир у околини, у националној историји чувени Чипровачки устанак против Турака 1688. године - а и специфична и архаична етнокултура. Из етнокултурног наслеђа они су као туристички потенцијал видели познато ћилимарство на вертикалном разбоју (веома слично пиротском), више примерака традиционалне градске архитектуре, више култних места у Чипровцима и околини (заветни крстови, црквине) а и многе друге *егзотичне* етнокултурне вредности (обичаји, фолклор, ношња, исхрана, дијалект, менталитет), које су маркиране називом Торлаци. Свој погранични положај, који је у време социјализма био мањкавост, видели су као предност у смислу развијања туристичке и културне сарадње са пограничним крајевима Србије, у којима живи становништво, по њиховом мишљењу, са истом етнокултуром и истим називом. Све то је пружало погодности за конкурисање код фондова Европске уније са заједничким прекограничним пројектима. У Бугарској је већ био развијен систем финансирања на основу пројеката из европских фондова, а Србија се, после политичких промена 2000. године, појавила као нова могућност. Драгољуб Златковић и ја руководству Чипроваца били смо потребни као људи који се баве етнокултуром и Торлацима с друге стране границе, а и као први до којих су успели да дођу ради успостављања контакта са суседним пограничним општинама Србије.

У Чипровцима је у складу са поменутом туристичком стратегијом већ било много тога и урађено (углавном од новца добијеног конкурисањем пројектима): обележене су еко-стазе у околини, сређена је зграда и стална поставка Музеја, направљен је депанданс музеја са етнолошком поставком, реконструисани су и сређени православна црква и, поред ње, остаци католичке катедрале у центру града (испред музеја), обновљена је једна стара чесма у самом граду, објављено је више примерака туристичког штампаног материјала у складу са овом стратегијом, подстицано је и обезбеђивање смештајних и угоститељских туристичких капацитета, које је резултирало уређењем и категорисањем више приватних домаћинстава и отварањем неколико етно-гостионица са преноћиштем. И следеће општинске гарнитуре из других партија, до данас, улажући мању или већу енергију у овом смислу, држале су се ове стратегије, те је током 2000-тих година обновљен конак Чипровачког манастира, уређена су нека култна места у граду и

око њега (*оброци и црквешта*) и обновљене светковине на њима, постављен је споменик Петру Богдану, Чипровчанину католику, који је био један од вођа Чипровачког устанка, и биста пуковника Стефана Дуњова, потомка Чипровчана, војсковође у Мађарској и Италијанској револуцији, одржано је неколико научних конференција и објављено неколико зборника у вези са богатом историјом овог градића.

*VIЗв-II. Музејска поставка
"Начин живота и култура Турлака"*

Приликом ове посете Чипровцима, од кмета општине Чипровци сазнао сам да, иако знају да се и становништво околине Белоградчика (где они рачунају и малу општину Чупрење, која их одваја од општине Белоградчик) идентификује са називом Торлци, они намеравају да *Чипровци буду престоница Торлака*. На томе је већ озбиљно рађено. У складу са горе већ реченим, поред тога што Историјски музеј у Чипровцима има сталну поставку везану за рударство, златарску школу, Чипровачки устанак и ћилимарство, једна од старих зграда у Чипровцима, споменик етно-архитектуре, позната под називом *Катаринина кућа* (у оригиналу: *Катеринината кџица*), одређена је за депанданс музеја посвећен Торлацима. Њено сређивање било је у завршној фази, а поставка под називом *Начин живота и култура Турлака* (у оригиналу: *Бит и култура на турлаците*) садржала је у простору на спрату делове покућства и народне ношње људи торлачког краја, а у дворишту малу ботаничку башту са биљкама које се користе у бојењу пређе за чипровачке ћилимове и са предметима везаним за бојацијски занат. У приземљу је смештен Туристички информативни центар. Музеј је већ био објавио разгледницу са називом поставке на полеђини, на којој се виде главна зграда музеја и Катаринина кућа, делови поставке са чипровачким ћилимовима у сталној поставци у главној згради и делови поставке са народном ношњом, традиционалном грнчаријом и покућством у Катарининој кући. Поставка је већ садржала и једну лутку са женском ношњом из пиротског краја, а ја сам том приликом замољен да помогнем да се путем размене, откупа или поклона овде нађу и предмети из књажевачког краја, јер је претензија била да поставка приказује све Торлаке. Постојање ове куће и поставке утицало је током 2000-тих година до данас на афирмисање торлачког идентитета и њиховим представљањем у туристичким проспектима везаним за Чипровце, који су, углавном преко пројеката из европских фондова, објављивани током 2000-тих година до данас, и у којима се пласирају већ поменуте природне, историјске и етнокултурне туристичке вредности. У туристичком проспекту *Откриј Чипровце* налазимо приликом њеног представљања: *Кућа садржи интересантну етнографску збирку о начину живота и култури Торлака...*⁵⁷⁹ У туристичком тројезичком каталогу (на енглеском, српском и бугарском) *Откриј западну Стару планину* пише: *У Катарининој кући је представљен начин живота и обичаји локалног становништва - Торлака*⁵⁸⁰.

⁵⁷⁹ *Откриј Чипровци - Discover Chiprovtsi*, Чипровци, стр. 14.

⁵⁸⁰ *Discover West Stara Planina Mountain*, стр. 47.

Сл. 104. Катаринина кућа - музеј
Турлака у Чипровцима

Сл. 105. Детаљ из поставке
"Начин живота и култура Турлака"

Сл. 106. и 107. Детаљи из поставке "Начин живота и култура Турлака"

Сл. 108. и 109. Разгледница торлачког музеја - прва страна и детаљ
са друге стране

ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ гр. ЧИПРОВЦИ
HISTORICAL MUSEUM CHIPROVCI
БИТ И КУЛТУРА НА ТУРЛАЦИТЕ

Како овај депанданс чипровачког музеја посвећен Торлацима утиче на промоцију торлачког идентитета, сведочи казивање раднице музеја која кроз њега води посетиоце (Чип-3). Она каже да посетиоци, када дођу у музеј, често питају шта је то Торлак. Она им објашњава на основу својих знања о томе (стереотипи о Торлацима, етнолошко локално наслеђе), а директорка музеја јој је написала текст о пореклу назива Торлци (од речи *торла*), који она посетиоцима чита. (тр. VIЗв-1)

VIЗв-III. Кућа за госте и ресторан "Торлаци"

За причу о институционалном афирмисању торлачког идентитета посебан значај има и чињеница, коју сам сазнао још приликом поменуте прве посете Чипровцима, да се једна од гостионица са преноћиштем у овом градићу зове *Кућа за госте и ресторан "Торлаци"* (у оригиналу: *Къща за гости и ресторант "Торлаците"*). Власници ове куће су Илија Димитров и његова супруга Милена Димитрова, етнолог, која је у то време била и директорка Историјског музеја у Чипровцима и блиска сарадница Антоанете Костове, заменице кмета и директорке општинске туристичке организације.

Сл. 110. Кућа за госте и ресторан "Торлаци"

Сл. 111. Фирма Куће за госте и ресторана "Торлаци"

Много касније, у лето 2009. године, приликом сакупљања материјала за овај рад, са власницима сам обавио разговор о мотивима за давање оваквог имена угоститељском објекту, а добио сам и пропагандни материјал из којег се види идеја његовог постојања. У разговору са Илијом Димитровим (Чип-7) и Миленом Димитровом (Чип-8), он ми је објаснио да су за њега Торлаци етнографска група (ово је устаљен термин у бугарској етнологији), као што су то, на пример Шопи, Капанци и други, група која насељава старопланински део северозападне Бугарске од берковичког до белоградничког краја. Он туристима, када га питају, Торлаке дефинише управо овако. Додаје им и да Торлака има и с друге стране планине у пиротском, књажевачком и зајечарском крају. (тр. VIЗв-2) Поноси се тиме што је Торлак, и због тога је у назив своје фирме, од које његова породица живи, уградио овај назив. То што је ово име дао својој фирми, шаљиво објашњава тиме да је дужина торлачког простора од Берковице до Салаша сто километара, да су Чипровци тачно на средини, а да је кућа Димитрових у центру Чипроваца – значи, у самом центру торлачког краја. Овај брачни пар сматра да је име њихове фирме у предности у односу на имена других угоститељских објеката у Чипровцима, који углавном носе антропонимична имена према некадашњим власницима. Оно је у предности, јер је препознатљиво, специфично, привлачи пажњу гостију, изазива њихово интересовање, лако се памти. Илија тврди да у Бугарској не постоји други угоститељски објекат са овим именом, а зна да у Србији постоји. (тр. VIЗв-3).

На визит-карти власника куће, са прве стране, налази се име објекта, седиште, телефони власника и власнице, имејл и сајт, као и фотографија саме

куће, а са друге стране је неколико мотива са чипровачких ћилимова и текст: *Чипровачки ћилимови / демонстрација ткања / израда по поруџбини*. Ова друга страна везана је за умеће домаћице, које имају многе Чипровчанке, да тка ћилимове на вертикалном разбоју. На флајеру овог угоститељског објекта налазимо назив *Торлаци* и називе делатности са малим илустративним фотографијама: *коначиште / гостионица / ћилимарство / туризам*, као и адресу, телефоне, имејл адресу и сајт. Затим текст *Чипровачки манастир* са фотографијом цркве манастира и објашњењем: *Чипровачки манастир се налази 6 километара од града, основан је у X-XVI веку / Кућа за госте "Торлаци" / три двокреветне собе и апартман у традиционалном стилу / цена ноћења 30 лева за двокреветну собу / Кулинарство / Пробајте: "гњетене" (пуњене) паприке пасуљем / чипровачку гибаницу, торлачке сарме [подвукао ДК], као и: Туризам / Екскурзије до Белоградчика / Једнодневни излети до Лопушанског и Клисурског манастира / Екопутања "Дејаница" до Чипровачког водопада - 18 м. (40 мин) са обезбеђеним транспортом. На флајеру се налази и велики део посвећен ћилимарству: *Чипровачки ћилимови / Израда по поруџбини према оригиналним ћилимовима по традиционалној технологији / Демонстрације / ткање, бојење природним бојама / Забавни курсеви 5-7 дана или 2-3 пута по 5 дана / бојење пређе / демострације по претходном договору, којима претходи сабирање материјала за бојење / коре ораха, љуспи лука, листа дуње итд. Такође, на овом флајеру постоји и текст: Чипровци се налазе у живописној долини у северозападној Бугарској. Удаљени су од Монтане 35 км, а од Софије 110 км преко Берковице и Петрохана. Број становника је 2643. Град је познат, поред ћилимарске, и по златарској и књижевној школи. На сајту овог угоститељског објекта www.torlacite.com налазе се у суштини исте информације, само у много ширем издању и са доста фотографија⁵⁸¹. Назив Торлаци се у вези са овом гостионицом појављује и на путоказима ка њој у самим Чипровцима. Уз то, он се, везано за њу, појавује и у туристичким проспектима Чипроваца, где се укратко дају њена понуда и подаци за везу са власницима⁵⁸².**

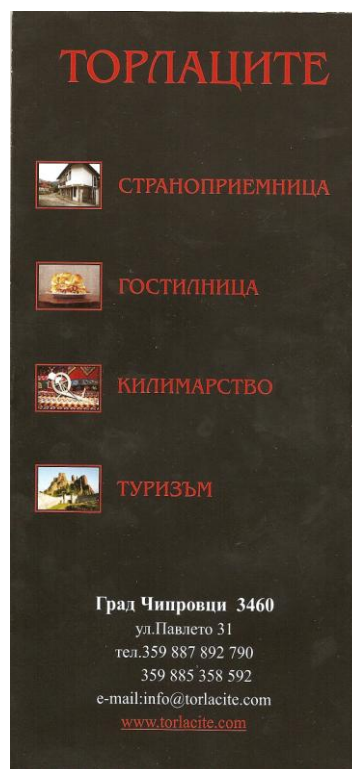
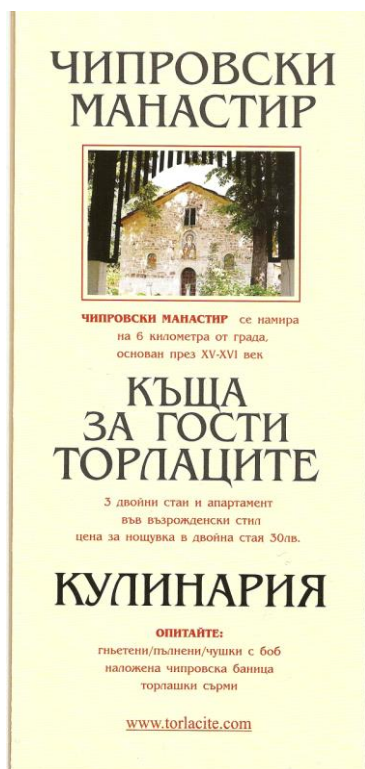
Сл. 112. и 113. Прва и друга страна визит карте
Куће за госте и ресторана "Торлаци" у Чипровцима

⁵⁸¹ www.torlacite.com, читано 4. марта 2012. године.

⁵⁸² *Откриј Чипровци - Discover Chiprovtsi*, Чипровци, стр. 38; *Културно-историческо наследство : Регион Монтана - Чипровци - Cultural and Historical Heritage : Region Montana - Chiprovci*, стр. 19; *Северозападен Балкан*, стр. 23.

Сл. 114. и 115. Путокази за Кућу за госте и ресторан "Торлаци" у Чипровцима

Сл. 116. и 117. Две стране флаера Куће за госте и ресторана "Торлаци" у Чипровцима

Везано за торлачки идентитет и за овај угоститељски објект интересантно је и брендирање торлачког имена у кулинарству. Поред поменутог податка да се у промотивном флајеру нуде и *торлачке сарме*, које се нуде и на сајту, у менију ове гостионице налазимо специјалитет *Торлаците*, као једно од скупљих јела. Милена Димитрова (Чип-8) објашњава да у свом објекту они на менију имају и два јела, која у називу имају реч Торлак - специјалитет куће *Торлаците* и *Торлачка салата*. Оба јела су измислили и сами им дали име. Власници (Чип-7,8) кажу да су то учинили да би у својој понуди имали нешто специфично, нешто чега нема код других. Кажу да је интересовање за таква јела несумњиво веће. За туризам је

добро да се афирмише назив Торлаци, јер позитивно утиче на интересовање туриста. Она (Чип-8) каже да свако у понуди тражи нешто специфично локално. Он додаје да није важно то што је јело измишљено и што нема везе са локалном кухињом, довољно је само да назив упућује не нешто локално особено и да је добро припремљено. (тр. VIЗв-4)

*VIЗв-IV. Назив Торлаци
у туристичким проспектима чипровачког краја*

Осим везано за музејску поставку о Торлацима и за назив угоститељског објекта, назив Торлаци се у туристичким проспектима везаним за Чипровце појављује и уопштено као особеност овог краја. У туристичком проспекту *Откриј Чипровце*, под поднасловом *Прича о Торлацима* и уз слику предње корице каталога са истоимене изложбе, већ приказаног у одељку о литератури о Торлацима, дат је следећи текст преузет ит овог каталога:

"Били су некада једни достојанствени, горди и непокорни људи. Има их и сада. Зову их Торлаци. Људи са белом одећом, белом као снег по планини Балкан и босиљак у девојачкој башти. Они живе на дивном месту, тамо где планина додирује небо, тамо где почиње бескрај!

Торлаци су мала етнографска група, која насељава данашњу Видинску и Монтанску област, као и села у чипровачком, берковачком и белоградичком крају.

Има неколико хипотеза о њиховом пореклу. Једни их одређују као наследнике древних Трачана и кажу да реч "Торлак" потиче од словенизованог имена трачког племена Трибали. Други овај назив везују за трачку дако-мезијску реч за кулу, тврђаву, а трећи виде у њима потомке прабугарских војника. Какво год да им је порекло, осећај торлачког становништва неоспорно је бугарски. Положај њихових села високо у планинама помаже очување традиционалних црта у њиховој култури. Највећи израз тога су им ношње од белог сукна, чувени чипровачки ћилимови и дувачки оркестри.

"Било их је некада, има их и сада, и биће их увек... Они, Торлаци, су вечни као планина и вера, као земља Бугарска".

У истом туристичком проспекту, под поднасловом *Оригинални у шаренилу*, дат је текст у којем се, између осталог, каже:

Ту је све непоновљиво - дијалект локалних планинаца, такозвани "торлачки" фолклор, богат обичајни календар.

На крају текста дају се и стихови Георги Костадинова на дијалекту:

*Чипровчање много смо добре
С едну думу - имамо си све!
И през ижу-две у двор магаре.
Блеју овце. Обацу се краве.
Грду прасци и кокошке креку.
Има бибе, гусће, козе вреку.*

*Маамо с матиће ко луди.
Кој ни види - свеки ни се чуди!*

*Ми Чипровчани много смо добро
Једном речју - имамо све!
На једну-две куће, у дворишту магарац.
Блеје овце. Јављају се краве.
Грди прасад и кокошке кокодачу.
Има пловака, гусака, козе мекећу.*

*Машемо мотикама ко луди.
Ко нас види - он нам се чуди!*

*Те така смо ту по турлашко,
ама семето ни јуначко!
(Георги Костадинов)⁵⁸³*

*Тако живимо овде у торлачком крају,
али ипак, семе нам је јуначко!
(Георги Костадинов)*

У туристичком проспекту *320 година Чипровачког устанка 1688-2008*, који је 2008. године објавио Историјски музеј у Чипровцима, у тексту који говори о чипровачком ћилимарству, стоји фотографија дела поставке Катаринине куће са народном ношњом, испод које пише *Торлачке ношње*⁵⁸⁴. У туристичком каталогу *Северозападни Балкан* каже се: *Јединствени су [Чипровци] својом историјом (Чипровачки устанак 1688. године, личности Петар Богдан, Петар Парчевич, Георги Пејачевич) и својим фолклором (чипровачки ћилимови, златарство, торлачки обичаји, песме и свирка)*.⁵⁸⁵ У проспекту *Село Копиловци*, које припада општини Георги Дамјаново, али га од Чипроваца дели само један планински вис, између осталог пише и: *У Копиловцима се, као и у Чипровцима, производе познати ћилимови, гоблени и прекривачи, савремена одећа у погону фабрике "Мај", еколошки мед, безалкохолни напици у фирми "Копрен", овчији сир. Тамо су сачуване аутентичне ношње, песме, обичаји, као и говор, називан турлачким. Њихове аматерске групе учествују у различитим ревијама уметничког аматеризма у земљи*.⁵⁸⁶

VIЗв-V. Назив Торлаци у туризму белоградичког и чупрењског краја

Да се и у Белоградчику и Чупрењу (које гравитира Белоградчику) на сличан начин размишља у вези са туризмом и брендирањем назива *Торлаци/Турлаци*, показују, између осталог, слични примери у туристичким промотивним материјалима. На туристичкој карти *Општина Чупрење – путна карта – информација општина Чупрење*, која садржи путну карту Бугарске, скицу Општине Чупрење и основни текст о њој, фотографије природних и културно-историјских вредности и текстове о њима, информације о туристичким објектима на њеној територији, одељак *Традиције и занати* скоро у потпуности је посвећен Турлацима:

Велика близина Србије одређује локално становништво као етнографску групу Турлаци.

Њих карактерише специфичан менталитет, обичаји, начин живота и дијалекат са позајмицама из српског језика.

"Шта је то Турлак? Нити је риба нити рак. Он је Балканџија и шегаџија као Габровлија, али није рачунџија. А ако гледамо рад и инат, он је Шопу брат."

Гесло Турлака је "Када кум прасе, и ти вречу", што значи, када ти се нешто даје, треба да га узмеш, јер може да се деси касније да га не добијеш.

Торлаци увек дочекују госте гибаницом и ракијом.

⁵⁸³ *Откриј Чипровци - Discover Chiprovtsi*, Чипровци, стр. 19, 20.

⁵⁸⁴ *320 години Чипровско востание 1688-2008 - 320 Years Chiprovtsi Uprising 1688/2008*, Чипровци 2008, стр. 17.

⁵⁸⁵ *Северозападен Балкан*, стр. 6.

⁵⁸⁶ Милан Миланов, *Село Копиловци*, Монтана 2007.

Даље се говори о томе да су *гостопримљиве Балканије* изградиле традицију дрводељства.⁵⁸⁷

У већ поменутом туристичком каталогу *Откриј западну Стару планину* везано за Белоградчик пише: *Историјски музеј - смештен је у Пановој кући [...]. Поставка представља историју, начин живота и обичаје локалног становништва, етнографске групе Торлаци*⁵⁸⁸. Потпуно исти текст налазимо и у туристичком проспекту *Белоградчик - Belogradchik*, а у њему сазнајемо да се и једна стена у комплексу чувених Белоградчишких стена, на ужем потесу између села Боровица и Фалковец, зове *Торлаци* (стене овог краја су у савремено време именоване у туристичке сврхе)⁵⁸⁹. Да сличност са чипровачким крајем буде већа, придев *торлачки* налазимо и у јеловнику једног угоститељског објекта - хотела са рестораном *Мадона* (названом, такође, по једној стени у комплексу Белоградчишких стена). У менију ресторана постоји читав један одељак под називом *Торлачки специјалитети*, а у њему су следећа јела: *Косачко кисело (лето) / Чорба на белоградчишки начин („компировица“) / Чорба од коприве / Белмуж / Сир на торлачки начин / Пилећа џигерица на торлачки начин / Торлачка гибаница савијача (по поруџбини) / Грохчано / Паниране јабуке са медом / Еколошко локално кисело млеко са медом.*

ТОРЛАШКИ СПЕЦИЈАЛИТЕТИ	
2. TORLAKIER SPEZIALITÄTE	
Torlak - Einwohner des Gebiets Torlak, Gebirgsbewohner/	
Косачко кисело (лето) Kossatschko kisselo / Sauere Spezialität der Schnitter/	350 gr. 1.169
Чорба на Белоградчишки (компировица) Suppe von Stadt Belogradtschik /Kartoffelsuppe/	300 gr. 1.149
Чорба од коприва Brennesselsuppe	250 gr. 1.149
Бел муж Bel Muzh /Brei mit Butter und Käse/ gr. 4.69
Сирене по торлашки Käse Torlakierart	240 gr. 5.89
Пилећи гроб по торлашки Hühnerleber Torlakierart	250 gr. 5.69
Торлашки вита баница (по поруџка) Vita Baniza Torlakierart /geschwungenes Blätterteiggebäck/	300 gr. 1.144
nur nach Bestellung	

Сл. 118. Део менија са „Торлачким специјалитетима“ у Хотелу „Мадона“ у Белоградчику

О оваквом менију обавио сам разговор са главном куварицом у овом угоститељском објекту, мајком власника објекта, Првулетом Младеновом (Белгр-б), као и са самим власником хотела и ресторана Радославом Младеновим (Белгр-7). Она, као и казивачи из Чипроваца, каже да је гостима много интересантније да пробају локална јела, у односу на јела која постоје у другим крајевима или су шире распрострањена. Више наручују јела која у имену садрже назив Торлаци. Младенови планирају да у свом новом хотелу, који се у време разговора градио, пласирају искључиво аутохтона, торлачка, јела. Она зна да припрема више таквих

⁵⁸⁷ Општина Чупрене : Пътна карта : Информација општина Чупрене, [2013].

⁵⁸⁸ Discover West Stara Planina Mountain, стр. 31.

⁵⁸⁹ Белоградчик - Belogradchik, стр. 13.

јела. Њихов угоститељски објекат је први и, у време разговора, по њој, још увек једини у Белоградчику са овом врстом гастрономске понуде, а на ову идеју су дошли тражећи начин да привуку што више туриста. (тр. VIЗв-5)

Радослав Младенов каже да у Белоградчику постоји још један ресторан, ресторан *Елит*, који у својој понуди има и два *торлачка* јела. Каже да је његов ресторан *Мадона* у свим туристичким перспективама приказан као ресторан са торлачким специјалитетима, а да је *Елит* само прекопирао поједине ствари. У кухињи *Елита* ради куварица која је претходно радила у *Мадони*. Иначе у *Мадони* их гости редовно питају о торлачким јелима и ко су то Торлаци, а они им дају своја објашњења. Објашњавају им да су то становници северозападне Бугарске, старопланинци, здрави и гостопримљиви људи. Радослав каже да у угоститељству треба да се буде различит од других. Идеја да понуде овакав мени је заједничка, свих чланова породице, у тежњи да у понуди буду особени у односу на друге. (тр. VIЗв-6)

VIЗв-VI. Мајица са натписом „Јак Торлак“ у Чипровцима

Једна од последица институционалног подстицања коришћења назива Торлаци у туризму јесте и производња и продаја мајица са натписом који садржи овај назив. Наиме, боравећи у Чипровцима, сазнао сам да у овом граду једна жена продаје мајице са натписом *Јак Торлак* и једним орнаментом са чипровачких ћилимова. Овај натпис је двосмислен – с једне стране указује на велику приврженост торлачком идентитету, а с друге на један од маркера тог идентитета, физичку снагу и издржљивост. Ступио сам у контакт са овом женом. Реч је о Валентини Здравковој (Чип-5), која у разговору објашњава да је професор музике Цветан Цветанов, професор њене ћерке у монтанској гимназији, основао певачку групу *Торлачке мелодије* (у оригиналу: *Торлашки напеви*) и да је за концерт поводом седмогодишњице успешног рада ове групе једна фирма њеним члановима направила мајице са именом групе на леђима, а са натписом *Јак Торлак* са предње стране. Она је једном у Чипровцима обукла ту мајицу а неки људи који не живе у Чипровцима, али су ту боравили током лета, питали су је одакле јој мајица и да ли може и њима да набави. И братанац, који ради у Шпанији, замолио ју је да му набави такву мајицу. Она је онда решила да направи мајице и питала Цветана Цветанова да ли може да искористи овај слоган. Брат њеног мужа је уметник, па га је замолила да осмисли натпис са једним мотивом са чипровачких ћилимова. Дала је једној фирми да на мајицама одштампа овај натпис. За Дан Чипроваца је мајице изнела на продају, и сви су, и они који ту живе и они који су одавде али раде са стране, били одушевљени и тражили да купе. Продала је свих сто направљених мајица. Хтели су да направе још, али фирма која их је израдила подигла је цену, а и искомпликовала се ситуација, јер су неки тражили разне боје и величине за децу, па су за сада одустали. Ипак, она планира да направи још, јер се већ и онако бави продајом сувенира које сама израђује ткањем. (тр. VIЗв-7)

Сл. 119. Валентина Здравкова, продавачица мајица са натписом "Јак Торлак"

VIЗг. Фолклорни сабор Торлаци смо – јунаци смо у Чипровцима

Први пут гостујући у Чипровцима, Драгољуб Златковић и ја смо, осим много тога до сада реченог, у вези са институционалним афирмисањем торлачког идентитета сазнали још нешто. У то време (друга половина августа) већ је увелико припреман Фолклорни сабор *Торлаци смо – јунаци смо*, који је замишљен тако да сваке године окупља све саставе који презентују торлачки фолклор. Тада смо добили позив да за непуних месец дана, 22. и 23. септембра 2001, поново будемо гости града, видимо Сабор и учествујемо на округлом столу о Торлацима, чије се одржавање планирало у оквиру Сабора. Замољени смо да позиве за гостовање, са осталим материјалима о Сабору и о туристичким потенцијалима Чипроваца, по повратку у Србију предамо, Златковић општини, туристичкој организацији и музеју у Пироту, а ја општинама Зајечар и Књажевац и Туристичкој организацији у Зајечару. То смо и учинили и, заједно са представницима ових институција, гостовали на сабору.

Иако сам и сâм био посматрач сабора *Торлаци смо - јунаци смо* у Чипровцима и учесник округлог стола који је у оквиру њега организован, ипак ћу за њихово представљање искористити новинске чланке. То и због тога што је и овим чланцима промовисан торлачки идентитет и што и они представљају субјективне перцепције овог сабора као манифестације овог идентитета. У једном краћем новинском извештају под називом *Торлаци смо – јунаци смо!* каже се следеће:

22. и 23. септембра у граду Чипровци одржан је први Фолклорни сабор „Торлаци смо – јунаци смо!“, који је организовало Народно читалиште „Петар Богдан“ Чипровци, преко пројекта реализованог конкурсом код Н[ационалног] ф[онда] „Култура“, [уз учешће] Зајечара и Књажевца и подршку Општине Чипровци.

Фолклорни сабор је конкурсног карактера. Према правилнику у њему могу да учествују само аматери [„самодејци“] торлачког региона. Жири [је био] у саставу проф. др Мила Сантова (председник), проф. др Д.[имитрина] Кауфман и Сијка Танчева. Наградни фонд од 500 лева подељен је између група Дома за чување и васпитавање деце из села Рабиша, [који је новац добио] за извођење игара - поред врежа, и дечија група из Чипроваца и из села Бели Мел за колекције ношће. Првом и трећом наградом награђена је група из села Стакевци за извођење народних песма. Са истим признањем вратили су се и аматери села Салаш [које су добили] за обред „Мишинден“ [који су извели на сцени]. Дипломе за учешће добили су сви учесници фолклорног сабора.

Поздравни телеграм учесницима овог особеног фолклорног догађаја послала је министарка [Владе Републике Бугарске] за заштиту животне средине госпођа Долорес Арсенова, која има торлачко порекло.⁵⁹⁰

Но, једну, не баш лаичку, новинску оцену овог сабора нашао сам у листу Реч плус, у чланку Ускрсну прилично заборављен торлачки фолклор. У антрфилеу се даје један осврт на аматеризам уопште:

Прошло је много година од сабора „Од Тимока до Искра“, који се одржавао на летњој позорници у Белоградчику (27. и 28. август 1967. г.), где је торлачки фолклор блеснуо величанственим примерима песама, свирке, игара, обичаја, беседа, ношњи. Разуме се, он је наредних година успешно био показиван и на Националном сабору у Копривитици, али, ако знамо на колико година се одржава, наступи су били недовољни да се преноси са покољења на покољење, да се широко популарише у програмима националног радија и телевизије, као што се сваке године радило са македонским, родопским, тракијским и добруџанским фолклором.

Основни текст чланка, у преводу с бугарског, гласи:

Неоправдана незаинтересованост државних институција и локалних општинских управа и финансијске тешкоће обузели су развој изворне културе становништва на обронцима Старе планине.

И дође дан када су Национални фонд „Култура“, општина Чипровци и месно читалиште „Петар Богдан“ решили да организују сабор „Торлаци смо – јунаци смо“, којим су подсетили да у овом крају живе и стварају талентовани Бугари, који су створили ремек дела у певачком фолклору: „У браниште пишту сојке“, „Синћото цвете цвџтеше“, „Друшке ле, Цено“, „Оздолу иду шарени колца“, „Диг се, брајно“, „Лепа Јана“, „Од како се тупан тупа“, „Нанина Ленко“, „Завалела суграшица“, „Далече ја дали“, „Чичините коње“, „Пошле су ми три девође“, „Ој, Јано“ и десетина других са својим оригиналним текстовима и мелодијом. Никако није случајно што су неки од наших најпознатијих композитора – Филип Кутев, Николај Кауфман, Стефан Књев, Александар Танев, Коста Колев и други – направили успешне обраде за хоровете и

⁵⁹⁰ „Торлаци смо – јунаци смо“, на жалост, приликом читања овог чланка грешком нисам записао у којим је новинама објављен.

ансамбле, којима су веома допринели популаризацији ових песама на нашој и туђој сцени.

Уверили смо се да играчки фолклор опстаје и да је жив. Ритмички разноврсни кораци развијали су се уз звуке за тај крај типичних народних инструмената: дудука, двојанке и окарине. На жалост, свирачи познати нам из блиске прошлости више нису међу живима, а памтимо како је њихово мајсторско извођење изазивало спонтано одушевљење слушалаца. Очигледно млади не примају наследну штафету онако као код певања. То је озбиљан проблем и потребан је хитан рад на привлачењу деце и омладине ка том интересантном нашем тржишту? Испоставља се да их нема. Једино је Задруга националних заната у стању да оживи њихову израду, да би их било у рукама и срцу долазећих поколења.

Као и у Копривштици, видели смо интересантни обичај „Пеперуда“ за кишу, бајања, свадбене обичаје, нарицања, дечије игре и друго.

Језик Торлака као да је најочуванија ризница њихове духовности – тако свежа, живописна, колоритна. И то јесте зато што је комуникација међу њима на том дијалекту и језику. Тако су направљени и неки ауторски хумористички искази – творевине наших младих савременика.

Не би било поштено да пређемо везу и блискост торлачког фолклора са нашим западним суседима из Пирота, Књажевца и Зајечара. Похвале заслужује општина Чипровци што је позвала познаваоце фолклора из Србије. Вековна близина два православна народа одразила се и на физиономију њихове духовне сличности.

Шта можемо да кажемо као закључак. Треба још више да се ангажују општине у којима има оваквог фолклора, заједно са Министарством културе, Министарством образовања, Институтом за фолклор и највише Националним радијом и телевизијом, да се овакви сабори одржавају сваке године. У фонотекама радија и телевизије студијски записи торлачке музике тренутно су недовољни у односу на остале фолклорне области, што је чини скоро непознатом за слушаоце у Бугарској и по свету.

Неопходно је да на наредним саборима међу учесницима своје место нађу и народни хорови и оркестри који изводе торлачку музику, који су уметнички производ и средство за пропацирање на једном вишем нивоу.

Визуелни утисак који су оставили костими извођача код неких група није био потпун због, није јасно зашто, занемаривања специфичних торлачких опанака. Убацивање разне савремене обуће није у корист аутентичном костиму. Мислим да дивна мушка фолклорно-певачка група из села Горњи Лом није имала проблема са обувањем опанака.

Монтанска телевизија МОИТ 7 показала је интерес за сабор у Чипровцима, али би била кориснија да је сабор снимила од почетка до краја.

Идентитет Бугарина дугује и торлачкој изворној култури, којој је потребно широко популаризовање и предаја с колена на колена.⁵⁹¹

У оквиру овог сабора је, као што је већ напоменуто, 23. септембра 2001. године одржан и округли сто посвећен Торлацима са темом *Торлаци и фолклорна култура северозападних бугарских земаља (традиционална фолклорна култура и*

⁵⁹¹ Дџмитар Илиев, *Възкръсна позабравеният торлашки фолклор*, „Слово плус“, бр. 37 (291), 27. септември – 3. октомври 2001, стр. 8.

савременост). Округли сто је имао девет учесника са различитим рефератима: Антоанета Костова – *Први Фолклорни сабор „Торлаци смо – јунаци смо“*, доц. др Албена Георгијева – *Торлаци – проблеми идентитета*, проф. др Димитрина Кауфман – *Вишегласје код Торлака*, Драгољуб Златковић – *О великим сличностима и малим разликама између Торлака пиротског и белоградичког краја*, Дејан Крстић – *Етнокултурне сличности и разлике између Торлака у Србији и Бугарској*, Васил Гарнизов – *Специфичности погребне обредности Торлака*, Славко Григоров – *Обичај „Истеривања штете“ у селу Железна*, Предраг Пејић – *Велика Лукања*, Маријана Чемишанска – *Сабори народног стваралаштва – средство за чување бугарске фолкорне традиције*.⁵⁹²

У једном новинском чланку под називом *Од празног новчаника гора је сиромашна душа* (за назив чланка узете су речи једне учеснице сабора *Торлаци смо – јунаци смо*) дат је приказ овог округлог стола:

23. IX 2001. године у граду Чипровци одржана је научна конференција са темом *"Торлаци и фолкорна култура северозападних бугарских земаља (традиционална фолклорна култура и савременост)"*, коју су организовали Општина Чипровци, Читалиште „Петар Богдан“ и Национални фонд „Култура“.

Научни руководилац била је проф. Мила Сантова, директор Института за фолклор Бугарске академије наука. После уводних речи о локалној култури и улози границе са Србијом у формирању разлика, она је обухватила и корист од таквих сабора као што је чипровачки, који је 22. IX 2001. г. одржан у Читалишту уз огроман интерес локалног становништва.

Заменик кмета Антоанета Костова говорила је о Сабору, о контактима са музејима у Пироту и Зајечару. Отворени ковчези са старим ношњама изазивали су пажњу етнографа из Чипроваца и Софије, да би се установило која се како облачи. Није пријатно, али већ има села у којима је традиција певања прекинута. Постојање дечијих ансамбала, по њој, улива поверење.

Доц. др Албена Георгијева говорила је о пежоративном (погрдном) у смислу речи Торлак – било је села која су изјављивала да нису Торлаци а да су то из суседних села, док су поменути суседи тврдили обратно: да они нису Торлаци већ они суседи који за њих кажу да су то. Дотакла се и важне теме, улоге научних радника у савременом представљању фолклора – њихово наглашавање је привукло пажњу носилаца фолклора, према ономе што су они подвукли толико, да их је баиш то и терало да фолклор цене више. Де факто фолклорна култура је не само оно што људи репродукују, већ и оно што други забележе, што други оцене у њој као вредно.

Проф. др Димитрина Кауфман је не само објаснила, већ и показала турлачко двогласно певање, откривено у селима Чупрење и Врбова приликом фолклористичко-етнографске експедиције 1955-56. године (такозвани „торлачки двоглас“). Тада је установљено да је за 50 година од почетка XX века и најсиромашније старопланинско сеоце почело да има дувачки оркестар од три, четири, пет или више чланова, чега у XIX веку није било, то јест градска култура је јако ушла у северозападну Бугарску.

Етнолог Драгољуб Златковић из пиротског музеја саопштио је, када је реч о Торлацима са обе стране границе, „да је то иста култура“ и да „нема

⁵⁹² Програма на крџлата маса на тема «Торлаците и фолклорната култура на Северозападните бугарски земи (традиционална фолклорна култура и сѡвременост)».

чистих“ етноса по генеалогии, по култури и по обичајима. Он је цитирао неке заједничке или блиске језичке или етнографске појмове, као и паралеле у пословицама, да би аргументовао своја тврђења („Комишија је кошуља за грбину“ и „Комишија је за зло и за добро“).

Етнолог музеја у Зајечару Дејан Крстић подсетио је да граница између Срба и Бугара постоји од 1833. године и да су се за тих око 170 година формирале неке разлике у ношњи, у богатству ритуала, под утицајем и Старе планине која је природна граница [за ширење неких мигративних струја], а такође и под утицајем других непроучених фактора. Његове информације о нашим Турлацима биле су из литературе и он наглашава неопходност вршења анкета на теренима с обе стране границе.

Васил Гарнизов из Института за фолклор Бугарске академије наука наглашава два особена етнографска сегмента у култури Торлака – истеривање змаја из села, као и венчавање умрлих момака и девојака за камен, купину или дрво (у неким случајевима за ковчег). Још особеније је то што је при венчавању, под притиском блиских умрлом, ритуал извршавао свештеник, макар то било у супротности са канонским захтевима.

Велико комешање унео је локални историограф Славко Григоров приказом обичаја „Истеривање штете“ у селу Железна, изведеним на торлачком дијалекту ради олакшице гостима из Србије, који су, пак, упорно говорили на српском књижевном језику, иако су двојица од њих били Торлаци.

Директор пиротског музеја Предраг Пејић, који је археолог, одредио је као древне претке данашњих Торлака Трибале а Шопа Дарданце од XII века пре нове ере, који су се до нове ере претворили, према римској администрацији, у Дакомизијце.

Маријана Чемишанска из Истријског музеја у Монтани представила је учешће целе области Монтана у прошлости на свим фолклорним саборима.

Према проф. др Димитрини Кауфман, људи као Маријана Чемишанска, Серафим Калојанов и Димитар Миронов занемаривали су и своје породице зарад организације оваквих сабора и нашу област су са последњег подигли на једно од првих места у земљи по масовности и квалитету приказаног.

У дискусији на крају округлог стола чипровачки локални историограф Никола Николов запитао је Предрага Пејића да ли зна да у последње време неки траколози Бесе одређују не као посебно племе него као свештеничку елиту Трачана. По Предрагу Пејићу Беси су посебан народ, зато што је један древни запис показао да је неко преобратио Бесе у хришћане.

Проф. др Димитрина Кауфман учинила је неке допуне излагања учесника конференције. Она је дојаснила да су торлачка и шопска народна музичка култура ареал најстарије музичке праархаике код нас, која има неке аналогije у Украјини, Белорусији, Дагестану, Грузији и другима. Госпођа Кауфман је напоменула да група Турлаци из северозападне Бугарске приликом истраживања треба да се тражи и на другим местима у равници на истоку, зато што су се расељавали. После је подсетила да су музички фолклористи у ђустендилском крају открили један тип тужбалица, које су очигледно утицале на Јоана Кукузела, познатог византијског композитора рођеног у Драчу, при изради свог потписаног дела „Полијелеј Бугарки“. Дејан Крстић је појаснио да је тимочко-призренски говор уствари наш такозвани прелазни говор. Предраг Пејић је замолио за дојашњење и научио је од Васила Гарнизова да камен за који се

венчавају умрли момци или девојке није неког одређеног облика, случајан је и може да буде чак и из ископа гроба, као и да се не ставља на неко одређено место на гробу, већ се једноставно одреди као такав.

У закључку је Мила Сантова изнела да је јасно да је градска култура лагано ушла и у торлачки крај. Кроз реферате учесника конференције јасније се оцртала проблематика везана за савремено стање фолклорне културе. Несумњиво фолклорни сабори имају важну улогу у чувању културног знања и интеграцији заједнице.⁵⁹³

Овај округли сто је, осим на писца овог новинског извештаја, оставио утисак и на Славка Григорова, који га је, како смо видели у одељку посвећеном литератури о Торлацима, на свој начин тумачио у својој књизи *Торлаци смо*. Ипак, накнадни сусрет са њим (Мон-1) ради разговора за овај рад искористио сам да га поново питам у вези са овим фестивалом. Он је потврдио своје позитивно мишљење о њему. Рекао је да уметност и фолклор зближавају људе, омогућавају им да се међусобно упознају, а добро је да постоје баш торлачки фестивали, да би се на њима чувао торлачки фолклор. Свака песма је за њега значајна и треба да се запише, да се пева и да се преноси с колена на колена. Да нема таквих фестивала, по њему, не би се сачувало бугарско наслеђе, духовност, која га чини поносним и даје му позитивне емоције и осећаје. (тр. VIЗг-1). Овакво мишљење је, може се рећи, стереотипно. На пример, када је једна казивачица из Чипроваца (Чип-3) упитана за овај фестивал, за назив гостионице *Торлаци* и сличне појаве, одговорила је да је лепо то што они негују торлачки идентитет, јер сви треба да негују своју традицију и не треба да заборављају своје корене. (тр. VIЗг-2)

Фолклорни сабор *Торлаци смо – јунаци смо*, следећих десет година није одржан. Због промене општинске гарнитуре, односно победе друге партије на следећим општинским изборима, иако је поменута стратегија развоја општине заснована на туризму, културно-историјским вредностима и локалној традицији остала актуелна, са сабором, као идејом претходне политичке гарнитуре, није настављено. Тек 17. децембра 2011. године у Чипровцима је, у згради општине, у много мањем обиму, поново одржан Фолклорни сабор *Турлаци смо – јунаци смо*. Отворио га је кмет Општине Чипровци Анатоли Прванов, а на њему су учествовале фолклорне, углавном певачке, групе из Чипроваца и села Гаврил Геново, Горна Лука, Митровци, Превала, Железна и Бели Мел. У жирију су, поред осталих, били и Анјута Каменова Борин, директорка Историјског музеја у Чипровцима, и Цветан Цветанов, вођа певачке групе из Монтане *Торлачке мелодије*.⁵⁹⁴

⁵⁹³ Стефан Стефанов, *По-лошо от празната кесия е бедната душа*, „Слово плус“, седмичник за общините и кметствата, бр. 37 (291), 27. септември – 3. октомври 2001, стр. 8.

⁵⁹⁴ *chiprovec.top-board.com*, читано 3. априла 2014.

Сл. 120. и 121. Детаљи са Фолклорног сабора „Торлаци смо – јунаци смо“ у Чипровцима 17. децембра 2011. године

VIЗд. Певачка група *Торлачке мелодије* у Монтани

Те 2001. године, осим првих повезивања Торлака с једне и друге стране границе и првог торлачког фолклорног фестивала, у Бугарској се, везано за институционално афирмисање торлачког идентитета, десило још нешто. У Монтани је основана певачка група *Торлачке мелодије* (у оригиналу: *Турлашки напеви*). Ево у најкраћем личне карте ове групе из њених перспекта:

*Вокална група „Торлачке мелодије“ основана је 2001. године при Гимназији за стране језике „Петар Богдан“ - град Монтана под руководством Цветана Цветанова. Њен циљ је да шири аутентични и обрађени фолклор северозападне Бугарске (приоритет је певачки репертоар из такозваног торлачког краја - град Чипровци и околина). Али, у њен репертоар укључене су и песме из свих фолклорних области Бугарске - обраде Филипа Кутева, Николаја Кауфмана, Ивана Вљева, Стефана Мутафчиева, Стевана Кънева, Петра Љондева и тако даље. Овај аматерски састав има за циљ да допринесе укорењивању специфичног и непоновљивог звука националног фолклора.*⁵⁹⁵

У поменутом каталогу ове певачке групе је и кратка професионална биографија Цветана Цветанова који ју је основао и њоме руководи. Цветанов је рођен 1971. године у Монтани, у локалној музичкој школи почео је да учи народни инструмент гадулка, средње музичко образовање, специјалност гадулка и фолклор, наставља у Плевену, а Академију за музичку и играчку уметност, специјалност руковођење народним групама и музичка педагогика, завршио је у Пловдиву. Од 1996. године наставник је музике у Монтани, а нешто касније тај посао почиње да обавља у монтанској гиманзији, где оснива и руководи овом певачком групом.⁵⁹⁶

У овом каталогу су и цитиране речи хвале о овом ансамблу, које су изrekli истакнути појединци из музичког света. Пошто су оне одраз и нивоа овог ансамбла и институционалног ширења торлачког идентитета, овде се дају у целини:

⁵⁹⁵ *Вокална формација при гимназия с преподаване на чужди езици „Петър Богдан“ - гр. Монтана „Торлашки напеви“ - Vocal formation „Torlashki napevi“*

⁵⁹⁶ Исто.

- „Ви сте феноменални!“ - Хајгашот Агасјан (председник комисије која је групи одобрила учешће на концерту 12. 01. 2007. у сали Народне скупштине)

- „Посећивао сам много фолклорних фестивала и такмичења, ишао сам и у Рожен и Копривштицу, али до сада нисам чуо тако професионално извођење бугарских народних песама“ - речи америчког изасланика Џона Бајрлија приликом његове званичне посете Монтани.

- „Вашиим професионалним извођењем ви доказујете тезу, коју сам и ја сам бранио, да постоји такозвана 'Торлачка заједница'“ - проф. Петар Љондев.

- „Аутентичан и обрађени фолклор торлачког краја заиста су представљени у вашем репертоару и то ми оставља веома јак утисак“ - доц. др Светла Станилова

- „Не знам како се десило, али за мене је пријатно изненађење да чујем децу из језичке гимназије да изводе обраде народних песама са тако тачним интонирањем и звуком“ - проф. Пламен Арабов

- „То што сам видео и чуо, заинтересовало ме је. С обзиром на то да је реч о васпитаницима једне језичке гимназије, постигнуто је веома много. За њих је велики успех ниво извођења који су постигли“ - др Михаил Букурештијев - старији научни сарадник у Институту за фолклор Бугарске академије наука.⁵⁹⁷

У овом каталогу има више фотографија ове групе и фотографија њених истакнутих појединаца, као и чланова оркестра који је прати (кавал, гадулка, тамбура и тупан). Набројане су многобројне награде на фестивалима. Из каталога сазнајемо и да је објављен компакт-диск ове групе под називом *Песме из торлачког краја* (у оригиналу: *Песни от Турлашко*), који постоји и у аудио и у аудио-видео варијанти.⁵⁹⁸

Спотови ове певачке групе веома су раширени на интернету. Веома често се емитују и на бугарској телевизији *Скат*, која има националну фреквенцију⁵⁹⁹.

Сл. 122. и 123. Певачка група „Торлачке мелодије“

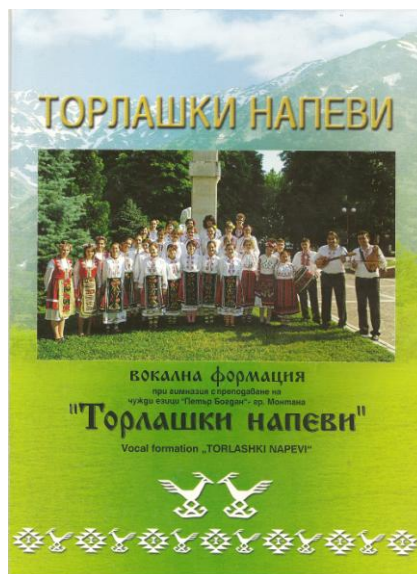
⁵⁹⁷ Исто.

⁵⁹⁸ Исто.

⁵⁹⁹ Лично сам се у то уверио приликом боравка на летовању на Црном мору 2012. године.

Сл. 124. Оркестар певачке групе „Торлачке мелодије“

Сл. 125. Прва страна проспекта певачке групе „Торлачке мелодије“

Са Цветаном Цветановим (Мон-2), који је пореклом из торлачког села Копиловци и држи до своје припадности Торлацима, обавио сам разговор, у којем је он дао додатне детаље везане за певачку групу коју је осмислио, основао и води је. Он је као музичар свирао у Норвешкој (клавир, хармонику, гитару и гадулку), и тамо је са оркестром свирао норвешку музику. Једног дана их је једна жена која је учила фолклористику у Ослу питала да ли знају свој бугарски фолклор. Када је он рекао да је завршио бугарски фолклор, а она му је рекла да Бугари имају оригиналан фолклор и да га је она једну годину учила. Отпевала је једну македонску песму и уз њу одиграла. Тад је схватио да је изгубио много година за посао који је требало да ради. Када се вратио, посветио се бугарском фолклору и основао групу. (тр. VIЗд-1) У време разговора у ансамблу је било 25 девојака, али проблем је што после средње школе из Монтане одлазе на студије. Поноси се тиме што је једна бивша чланица ансамбла из Чипроваца сада студент народног певања на музичкој академији и тамо пева торлачке песме. Нису све чланице ансамбла из торлачког краја, али оне најзначајније, солисткиње, јесу. Углавном су из чипровачког краја. Говор им је близак и лакше га усвајају. Градској деци из Поља тешко је да говоре торлачки дијалект и не разумеју га. (тр. VIЗд-2) До тренутка разговора, осим у Бугарској, наступали су у Србији у Челареву (касније су, мојим посредством, наступали и на фолклорним манифестацијама у Илину код Бољевца и Великом Извору код Зајечара) и у Македонији у Охриду, а припремали су се за предстојећу турнеју у Немачкој, на којој је требало да презентују музички фолклор не само торлачког краја већ читаве Бугарске. (тр. VIЗд-3). Цветанов сам ради маркетинг групе. Чланови оркестра, свирачи на народним инструментима, који су такође професионалци, не траже никакву надокнаду, раде из задовољства. Ансамбл ради у просторијама Гимназије, где Цветанов и иначе ради и има свој кабинет. Имају спотове на Националној телевизији *Скат*, а и снимке за Национални радио, за чији су гала-концерт такође били позвани. Имају снимке и на Националној телевизији. Учествовали су на свим бугарским аматерским и дечијим фестивалима. (тр. VIЗд-4) Цветанов сам врши обраду песама. У

торлачком крају је заступљено једногласно певање. Оно се практикује и у овом ансамблу, али, уз то, он прибегава и вишегласној обради, такозваном *обрађеном фолклору*, који је у Бугарској већ уобичајан и у којем већ годинама уназад предњачи Национални фолклорни ансамбл *Филип Кутев*. То се чини због тога што странце одушевљава кад чују бугарску песму у три, четири или пет гласова. (тр. VIЗд-5)

VIЗђ. Турлачки фолклорни сабор Када кум прасе, и ти вречу у Чупрењу

Са истим мотивом као и у случају торлачког фолклорног сабора у Чипровцима, у старопланинском пограничном селу Чупрење, седишту истоимене општине, од 2006. до данас сваке године се, у почетку априла а касније средином јуна месеца, одржава Торлачки фолклорни сабор (у оригиналу: *Турлашки фолклорен събор*) *Када кум прасе, и ти вречу*. Организатори фестивала су Народно читалиште *Христо Ботев* из Чупрења и Општина Чупрење. За име фестивала је узета изрека из северозападне Бугарске, којом се наглашавају два маркера на којима локално становништво гради свој торлачки идентитет: прво, локални говор, јер се из ње виде неке дијалекатаске одлике које падају у очи свим становницима бугарског говорног подручја, а друго, особена психологија, тачније један стереотип овдашњих људи о себи – виспреност и прилагодљивост условима (када се нешто нуди, као на пример, кум прасе, буди спреман и узми, то јест имај припремљену врећу и пружи је, јел те могућности касније можда неће бити).

Фестивал се од оснивања 2006. до 2013. године одигравао по сличном сценарију. Прво се улицама Чупрења одржи дефиле свих учесника фестивала у народној ношњи. У почетку је учествовало само десетак сеоских састава из северозападне Бугарске, углавном из села која се сматрају торлачким, а касније се почело и са позивањем других састава, углавном из Области Видин и Монтана (2011. године на сцени се сменило више од 500 учесника, 2012. године 820, а 2013, за два дана, око 1300 учесника, чланова 53 састава). Од почетка су ту били и гости из Србије (Фолклорни ансамбл Дома омладине у Зајечару, Ансамбл Дома културе у Књажевцу, Културно-уметничко друштво *Ђорђе Генчић* из Великог Извора код Зајечара, Дувачки оркестар *Златне трубе* из Књажевца, индивидуални извођачи). Поворку дефилеа играјући предводе девојке ритмичког, мажоретског, састава из Белоградчика, за којима свирајући иде дувачки оркестар. Када се поворка врати на централни трг, мажореткиње изводе своју тачку, а потом сви учесници одиграју заједничко коло. Сви улазе у свечану салу, или (последњих година) заузму место на летњој импровизованој позорници на централном тргу. Свештеници одрже водоосвећење, званичници општине и угледни гости обрате се публици (2013. године био је и Михаил Михов, председник Скупштине Републике Бугарске), а затим сеоски састави, под фирмама сеоских читалишта, изводе своје програме. Обично састави изводе игре, песме и обичаје из свог села, уз додатак шаљивих приповедања на дијалекту, али многи изводе општепознате песме и игре из других делова Бугарске. Првих седам сабора, до 2012. године, трајало је по један дан, а сабор 2013. два дана. Фестивал садржи и изложбу обредних хлебова,

традиционалних јела и предмета народне радиности. Откад се одржава на тргу, завршава се концертном неке бугарске фолк звезде.⁶⁰⁰

Сл. 126. Детаљ са дефилеа поводом Фолклорног сабора у Чупрењу 8. априла 2006. године

Сл. 127. Детаљ са Фолклорног сабора у Чупрењу 8. априла 2006. године

Сл. 128. Детаљ са Фолклорног сабора у Чупрењу 18. јуна 2011. године

Сл. 129. Детаљ са изложбе старих јела у оквиру фолклорног фестивала у Чупрењу 28. априла 2007. године

У месечном општинском листу општине Белоградчик *Весник за Белоградчик* објављен је један краћи извештај са првог Торлачког фолклорног сабора *Када кум прасе, и ти вречу*. Из њега сазнајемо само неколико најосновнијих информација о самом дешавању, а много више о томе на којим

⁶⁰⁰ Дигиталне фотографије са овог сабора из 2006. и 2007. године добијене у чупрењском читалишту приликом теренских истраживања; Програма на Турлашки фолклорен събор „Када кум прасе и ти вречу“ – Чупрене 2006, Програма на Турлашки фолклорен събор „Када кум прасе и ти вречу“ – Чупрене 2007; Васил Доцински, *В община Чупрене „Када кум прасе и ти вречу“*, „Северозападен Балкан“, издава Берковското родољубиво общество, бр. 252, 18. јуни 2007, стр. 4; Дигитални снимак овог фестивала 2008. године, добијен приликом боравка у Белоградчику; Моје посматрање овог фолклорног сабора 18. јуна 2011. године; Славиша Саша Цветковић, *Гостовање у Чупрењу у Бугарској*, „Торлак“, бр. 27, Минићево, 1. септембар 2011, стр. 4-5; *VIII Торлашки фолклорен събор в община Чупрене*, „Торлаци“, бр. 5, Чупрене, јуни 2013, стр. 1, 4-5; *Осми турлашки фолклорен събор „Када кум прасе, и ти вречу“*, програма.

маркерима становништво овог краја заснива идеју да свој турлачки идентитет изрази организовањем сабора (овде је објашњен и смисао назива овог фестивала):

У суседној чупрењској општини одржан је турлачки фолклорни сабор под мотом "Када кум прасе, и ти вречу". На њему је, заједно са фолклорним групама из чупрењског краја и из Зајечара, учествовала фолклорним обичајем и општина Белоградчик.

Овај сабор чува дух и традицију локалног Турлака, планинца, који не само да неуморно ради, него може и да се весели и забавља. Тај букет изведених обичаја, хумора, пошалица и песми, сакупио је колорит непоновљивог турлачког дијалекта, који нема књижевни еквивалент, а све изражава тачно и на месту. Такав је и мото, који одражава предвидљивост и практичност Турлака и каже да, када кум објави да ће ти нешто дати, ти одмах треба да га узмеш, да отвориш "вречу" (торбу), јер он после може и да откаже.⁶⁰¹

У листу Северозападен Балкан, који издаје Берковачко родољубиво друштво (у оригиналу: Берковско родољубиво друшество), поред више фотографија, дат је и текст о другом Торлачком фолклорном сабору "Када кум прасе, и ти вречу":

28. априла 2007. у селу Чупрењу је одржан Други торлачки фолклорни сабор, који је организовало читалиште "Христо Ботев".

Празник је почео дефилеом учесника и ритмичког састава из Белоградчика под руководством Ани Цунинске. Уз звуке блех оркестра на тргу се извиле шарено коло, после којег су се сви упутили ка сали.

Учешће на сабору узела су аматерска друштва из Чупрења, Горњег Лома, Салаша, Стакевца, Превале, Белог Мела, Омладинског дома из Белоградчика и Фолклорног ансамбла Дома омладине из града Зајечара – Србија, под руководством Перислава Дуцића, који су извели Торлачки ђурђевдански обичај и још много игара и песама. А торлачке игре по ко зна који пут показују да имамо заједничке корене, без обзира што живимо на два различитим странама планине.

Торлаци из Бугарске такође су показали много обичаја, као што су «Седeњћа», «Бачија», «Пиперуга», «Испросњаци», «Сватосвање», «Вијење венаца и уруглица», «Васие» и многе друге. Много песама је испевано, много кола одиграно. Оживљени су спомени из младости, развеселише се торлачка срца... А кад се све завршило, председник општине Младен Младенов учесницима је уручио дипломе и обећао једни другима да наредне године поново дођемо, поново да се веселимо.

Најмлађа учесница Сабора била је деветогодишња Кристина Дафинчикова из Чупрења, која је самостално наступала.

У малој сали Читалишта била је приређена изложба традиционалних јела и обредних хлебова. У њој су учествовали Чупрење, Салаш, Стакевци, Превала и Бели Мел. Гости су имали могућност да пробају бакине специјалитете као што су «белмуж», «качамак», «пржено», «посан боб са душичину», «сипку», «налаган тиквеник», «баницу са сирење», «јалову баницу», «вочће», «оцџт», «трканицу» и друге и да добију рецепте за њихово припремање.⁶⁰²

⁶⁰¹ Николинка Маричова, „Када кум прасе и ти вречу“, „Вестник за Белоградчик“, месечен општински вестник, бр. 19 (65), Белоградчик 2. јун 2007, стр. 6.

⁶⁰² Васил Доцински, В општина Чупрене „Када кум прасе, и ти вречу“, „Северозападен Балкан“, издава Берковското родољубиво общество, бр. 252, Берковица, 18. јуни 2007, стр. 4.

У каталогу *Обштина Чупрење - инвестициони профил 2007* под поднасловом *Дешавања* налази се одељак *Празник торлачког фолклора "Када кум прасе, и ти вречу"*:

*Торлачки фолклорни сабор одржава се сваке године априла месеца. У њему учествују аматерски састави из торлачког краја: Чупрење, Горњи Лом, Долњи Лом, Стакевци, Салаш, Превала, Белимел, Белоградчик и Зајечар, Србија. Сабор има за циљ да популаризује и сачува турлачки фолклор, начин живота и културу. На дан празника организује се продајна изложба традиционалних предмета, јела и обредних хлебова карактеристичних за овај крај.*⁶⁰³

Снимак овог фестивала 2008. године, на којем је учествовало девет ансамбла: из Горњег Лома, Доњег Лома, Превале, Белог Мела, Салаша, Стакеваца, Белоградчика, Георги Дамјанова и Зајечара, показује да је овај фестивал и прилика за изношење стереотипа о Торлацима. Осим тога што се торлачки идентитет наглашава самим именом и програмом фестивала, многе стереотипе о овом идентитету износе и две водитељке програма – службенице читалишта у Чупрењу, а и политичари, који се обраћају присутнима. Водитељке програма, обучене у народну ношњу, у најавном делу конференсе помињу следеће стереотипе: да су Турлаци људи гостопримљиви, трудољубиви и непокорног духа, да их је близина Србије одредила као посебну етнографску групу са именом Турлаци, да их карактерише специфичан менталитет, обичаји, начин живота и дијалект са позајмицама из српског језика, да је девиза Турлака *Када кум прасе, и ти вречу* (која говори о њиховој виспрености и практичности), да Торлаци увек дочекују госте гибаницом, сиром и ракијом. Оне износе и игру речи у којој је Турлак Балканција и шаљивција као Габровлија (становник града Габрова и околине у централној Бугарској), али није рачунција и циција као Габровлија (Габровлије су стереотип за тврдице у Бугарској, као Пироћанци у Србији), а по раду и инату је брат Шопу (овде се види да се Шопи схватају као друга етнографска група) (у оригиналу: *Што е то Турлак? Није риба, није рак. Он е Балканција и шегација като Габровлија, ама нее сметкација. А по работу и по инат, е на Шопатого брат*). Оне говоре и стихове:

*Тук мојата родина
крај прекрасен има,
тој нарича се Турлашко,
в него живее племе јунашко.*

*Овде моја домовина
крај прекрасан има,
он се назива Турлачко,
у њему живи племе јуначко.*

*Торлаците сь не до там известни
да назјат своите песни,
нави, танци, обичаји,
дошли от времена стари.*

*Торлаци су одавно познати
по чувању својих песама,
навика, игри, обичаја,
осталих из времена старих.*

Но, поред локалног турлачког идентитета, водитељке програма наглашавају и бугарски национални идентитет. Оне кажу да ће присутни *утонути у магију бугарског фолклора, који је прошао векове и дошао до нас*, да је фолклорно наслеђе *богата имовина родољубивог бугарског корена*, уз питање да

⁶⁰³ *Обштина Чупрене - Инвестиционен профил 2007*, Чупрене 2007, стр. 18.

ли је овај сабор само празник или и љубав бугарска, да је народно богатство сачувало душевност Бугарина.

Кмет Чупрења Вањо Костин, у свом обраћању присутнима, рекао је да ће се гледаоци срести са особеним турлачким фолклором, са особеним песмама, са магијом која се очувала кроз векове у једном делу Бугарске, код једног пограничног народа са две стране Старе планине, који се сачувао захваљујући труду учесника Сабора. Управник области Видин Крсјо Спасов пожелео је учесницима да својим стваралаштвом и изведбама радују људе и да их подсећају на корене и наслеђе, јер када познајемо и чувамо обичаје и фолклор, тада имамо топле осећаје за дом и родни крај. Кмет Белоградчика Емил Цанков, између осталог, публику је обавестио да му је торлачка тема веома блиска, да му је порекло из села Праужда (код Белоградчика), да већ више од годину дана у Белоградчику ради Турлачко друштво *Ждрепче*, које има низ активности, од којих неке са Торлачким друштвом из Минићева у Србији. Свима жели да заједно утону у чисто нашинску, торлачку, атмосферу. Он је поздравио учеснике, који живе на обронцима Старе планине од Салаша до Чипроваца. Захвалио је организаторима и учесницима за напоре које улажу и што не жале време и снагу да раде на очувању и популаризовању културно-историјског наслеђа региона, на васпитавању и развијању патриотских осећања према родном крају и на освежавању обичаја и традиција представника торлачке заједнице и њиховом очувању за будућа поколења. Надежда Захарјева, заменица министра културе Републике Бугарске, у свом телеграму, који је прочитан, помиње лепоту и богатство бугарског народног стваралаштва. На крају фестивала, кмет општине Чупрење Вањо Костин, после поделе диплома за учешће, између осталог, каже да су учесници показали да је особени торлачки фолклор, да је та култура жива и наставља да живи. На крају Сабора водитељке читају стихове:

*Турлакијо, земя прекрасна,
ти си земен рай,
счастлива сам че в теб израсна,
че тук е моят роден край.
Турлакијо наша,
днес твоите чеда откриха
најхубавата тајна на сърцето,
обичат та твојта красота
и твој вѣждѣзехá на здравец,
маштерка и люляк.
Като волшебница ги праитаи
за гйергйовка
вити венци да свият
слаткогласно да ти попеят*

*Турлакијо, земљо прекрасна,
ти си земаљски рай,
срећна сам што сам у теби поникла,
што ту је мој родни крај.
Турлакијо наша,
данас твоја чеда су открила
најлепшу тајну срца,
они воле ту твоју лепоту
и твој мирис на здравац,
мајчину душицу и јоргован.
Као волшебница их шаљеш
за ђурђевку,
вите венце да вију,
слаткогласно да ти певају.*

У одјави Сабора водитељке су пожелеле да благослови стигну до сваког дома, до сваког Бугарина, и да Бог благослови народну мудрост и корен бугарски.⁶⁰⁴

⁶⁰⁴ Компакт-диск – филм *Турлашки фолклорен събор „Када кум прасе и ти вречу“*, Чупрене 2008.

За Сабор у Чупрењу 2011. године штампан је посебан флајер *Турлачки фолклорни сабор „Када кум прасе, и ти вречу“*. Из њега се види у оквиру какве стратегије општина Чупрење спроводи ову манифестацију. Осим одељка са картом Чупрења и околине и подацима за контакт са Општином Чупрење, Туристичким информационалним центром и Народним читалиштем *Христо Ботев*, постоје и одељци *Чупрење*, у оквиру којег се дају основни подаци о овом месту, *Туризам*, где се указује на природне вредности овог краја и на смештајне капацитете, и већи одељак *Традиције и обичаји*, који је поткрепљен фотографијама са сабора и фотографијама народних ношњи и делова традиционалног покућства. Он је у првом делу потпуно исти као већ цитирани текст са путне карте посвећене Чупрењу: да близина Србије одређује локално становништво као етнографску групу Торлаци, да су им *специфичан менталитет, обичаји, начин живота и дијалекат са позајмицама из српског језика*, износи се поменута игра речи у којој је Турлак *Балканџија* и *шегација* као *Габровлија*, али не и рачунџија, кога, као Шопа, одликују трудољубивост и инат, наглашава се његова виспреност илустрована изреком *Када кум прасе, и ти вречу*, каже се да госте увек дочекује гибаницом и ракијом. Затим се наставља:

Читалиште, чији је пламен запаљен пре 110 година, и данас продужава да следи свој богати историјски пут и јарке пориве националног буђења својих оснивача.

Године 2006. Читалиште и Општина Чупрење покренули су Турлачки фолклорни сабор „Када кум прасе и ти вречу“. Сваког априла Чупрење дочекује аматерске групе из Чупрења, Горњег Лома, Доњег Лома, Превале, Белог Мела, Стакеваца, Белоградчика, Георги Дамјанова, града Зајечара (Србија) и др.

Ту ћете осетити лепоту ношње, обичаја, здравица, прича, песама и игара Турлака - људи гостопримљивих, радних и непокорног духа. Можете да пробате њихова традиционална јела и обредне хлебова, да се очарате предметима израђеним вештим прстима Турлакиње и мајсторском руком занатлије.

Традиционална јела:

"Белмуж" - припрема се од пресног несољеног сира и брашна

"Посан боб с душичину" [Посан пасуљ са мајчином душицом] - припрема се у земљаном лонцу од зрелог пасуља, празилука, сувих паприка и мајчине душице.

"Трканица" - то је салата која се припрема од празилука и сувих паприка у које се стављају уље, сирће и со.

"Оцџт" [Сирће] - припрема се од краставаца, белог лука, копра, сувих паприка, сирћа, соли и воде

"Качамак" - припрема се од кукурузног брашна, соли и воде

"Пржено" - припрема се од лука, паприке, парадајза и сира. Друга врста се припрема од празилука, сувих паприка и сира.⁶⁰⁵

⁶⁰⁵ Турлашки фолклорен сџбор „Када кум прасе и ти вречу“, Чупрене.

Сл. 130. Прва страна флајера Турлачког фолклорног сабора „Када кум прасе, и ти вречу“, штампаног 2011. године

Сл. 131. Пва страна програма Осмог Турлачког фолклорног сабора „Када кум прасе, и ти вречу“ 2013. године

У вези са овим фолклорним сабором обављени су разговори са његовим директним творцима и организаторима, радницама Читалишта *Христо Ботев* у Чупрењу Сашком Големшинском (Чуп-1) и Венецијом Ранђеловском (Чуп-2). Из овог разговора сазнајемо како је дошло до оснивања фестивала. Големшинска (Чуп-1) објашњава да су њих две, уз договор са општином, направиле пројекат везан за турлачки фолклор и са њим конкурисале код Министарства културе Републике Бугарске. Пројекат није одобрен, па су онда, без обира на то, у договору са општином, решиле да пројекат спроведу из сопствених средстава, односно из буџета општине. Оне су дале име фестивалу. (тр. VI3ђ-1) Ова казивачица (Чуп-1) каже да су овим хтеле да покажу *живот, начин живота Турлака*. Мотив им је био то што се доста говори о другим, у фолклорном смислу специфичним, крајевима у Бугарској, на пример о пиринском или шопском, а о турлачком ништа. Зато су желеле да покажу чињенице *о карактеристикама, животу, навикама Турлака*. (тр. VI3ђ-2) Ранђеловска (Чуп-2) објашњава да се локалном становништву сабор од самог почетка много свидео и да су их, због његовог покретања и организације, многи хвалили и поздрављали (тр. VI3ђ-3).

Од 2011. године организатори Сабора су, као реципроцитет за позивање на *Торлачко вече*, позвали Завичајно друштво Тимочана-Торлака да његови представници присуствују као гости и да доведу представнике из Србије који ће на њему наступити. Те године сам, као председник Завичајног друштва, са још три члана делегације, био гост Сабора. И наредне три године сам добијао позиве, али, стицајем објективних околности, нисам био у могућности да присуствујем. Посредством Завичајног друштва, тачније захваљујући мом избору, на овом

фестивалу учествовали су 2011. године Ансамбл Дома културе у Књажевцу, певица Борка Велинов из Минићева, приповедач Звонко Павковић из Штипине код Књажевца и гајдаш и дудучар Јордан Васиљевић, такође из Штипине, 2012. и 2013. године Културно-уметничко друштво *Борђе Генчић* из Великог Извора код Зајечара, 2013. године Дувачки оркестар *Златне трубе* из Књажевца. Велика атракција 2013. године било је печење две велике свиње на ражњу, које су, такође посредством Завичајног друштва, спровели људи из села Грлишта код Зајечара, који су то радили и на, три месеца раније одржаној, *Торлачкој вечери* у Грлишту. Месо ових свиња, као и други производи домаће кухиње, бесплатно су подељени народу.⁶⁰⁶

VIЗе. Етнолошка изложба *Прича о Торлацима*

Децембра 2006. године у згради Етнографског института с музејом Бугарске академије наука у центру Софије отворена је изложба *Прича о Торлацима* (у оригиналу: *Приказка за торлаците*). Аутор изложбе је, уз помоћ неколико колега, била Анита Комитска, кустос овог музеја, иначе родом из села Челусница у општини Чипровци. Осим Етнографског института с музејом Бугарске академије наука, организатори, односно даваоци предмета за изложбу, били су и Историјски музеј у Белоградчику, Градска уметничка галерија у Берковици, Етнографски музеј у Берковици, Регионални историјски музеј у Видину, Историјски музеј у Лому, Регионални историјски музеј у Монтани и Историјски музеј у Чипровцима. Дакле, изложба је реализована захваљујући локалним културним установама северозападне Бугарске. Садржала је најразличитије предмете из старопланинског дела северозападне Бугарске – народне ношње, накит, старе фотографије са ношњом, чипровачке и пиротске ћилимове, слике грбова старих чипровачких породица, народне инструменте, фотографије војних музичара, фотографије заветних крстова, грнчарске производе, иконе, обредне хлебова, ускршња јаја, као и личне предмете и фотографије Димитра Маринова, чувеног етнографа који је записивао етнографски материјал у северозападној Бугарској и коме је изложба била посвећена (поводом 160 година од рођења).

На отварање изложбе сам, посредством Петка Христова, као проучавалац Торлака, био позван и присуствовао и ја (у каталогу изложбе цитиран је мој рад *Торлаци у Србији*), а као госту ми је указана посебна пажња. Отварање је било необично и због учешћа познатог дувачког оркестра из Берковице. Изложбу је пратио каталог (детаљно приказан у прегледу литературе). У тексту каталога Торлаци се у романтичарском стилу приказују као егзотична, безмало митска, етнографска група, а провејава и јак национално-бугарски тон. Торлацима и Бугарима се сматрају и становници пиротског и књажевачког краја, па се на изложби међу експонатима јављају и пиротски ћилимови и пиротска женска ношња. И иначе Анита Комитска има изражену националну црту у приступу етнолошком раду – привржена је партији ВМРО, јачег националног опредељења, и у фокус својих интересовања је ставила Македонију, која међу бугарским националистима представља митски простор (исто као код Срба Косово). У вези

⁶⁰⁶ Славиша Саша Цветковић, *Гостовање у Чупрењу у Бугарској*, „Торлак“, бр. 27, Минићево, 1. септембар 2011, стр. 4-5; *VIII Торлашки фолклорен сњбор в община Чупрене*, „Торлаци“, бр. 5, Чупрене, јуни 2013, стр. 1, 4-5.

са националним приступом интересантан је један детаљ. Када сам Анити Комитској, дан после изложбе понудио могућност да заједнички реализујемо истраживања Торлака (циљано зарад докторске дисертације), она ми је одговорила да није заинтересована, јер се бави Македонијом, а онда ме озбиљно *опоменула* да случајно из мог истраживања не проистекне да су Торлаци Срби, чиме је показала одређену резерву према мени као припаднику другог народа и показала да је њен поглед на Торлаке тесно везан са националним.

Сл. 132, 133. и 134. Цепни календари штампани поводом изложбе „Прича о Торлацима“

VIЗж. Турлачко друштво *Ждрепче* из Белоградчика

VIЗж-1. Идеја за оснивање Турлачког друштва "Ждрепче" у Белоградчику

Као што је већ речено приликом излагања историјата Завичајног друштва Тимочана-Торлака, 22. марта 2006. године делегација Општине Белоградчик се нашла у Минићеву као гост Месне заједнице Минићево, а увече је, са представницима ове месне заједнице, била гост на, те године обновљеној, манифестацији *Торлачко вече*. Интересантно је да су они као гости дошли захваљујући позиву Миодрага Миленковића, члана Савета Месне заједнице Минићево, члана Управног одбора Завичајног друштва и, у то време, организатора *Торлачких вечери*, позиву упућеном на основу личне иницијативе, без претходног плана и договора. Постојање Завичајног друштва Тимочана-Торлака и организовање *Торлачких вечери*, које су представници Општине Белоградчик видели у Минићеву, као и жеља да се сарађује на истој равни, изродили су идеју код шефа протокола и Пи-Ара у Општини Белоградчик Љубомира Веселинова, да се и у Белоградчику оснује Турлачко друштво. Треба имати у виду да је баш у то време у северозападној Бугарској прича о торлачком идентитету била посебно актуелна. У суседном Чупрењу, само непуних месец дана после *Торлачке вечери*, априла месеца 2006. године, одржан је Први Турлачки фолклорни фестивал *Кад кум прасе, и ти вречу*. Током 2006. године, општине северозападне Бугарске и њихове културне институције ангажоване су

око припреме изложбе *Прича о Торлацима* у Етнографском институту с музејем Бугарске академије наука у Софији, која је отворена децембра 2006. године.

Иако тадашњи кмет Белоградчика Људмил Антов није био превише заинтересован за торлачко друштво, Љубомир Веселинов, родом из малог села Крачимира поред српско-бугарске границе, које се налази између већих села Стакевци и Салаш која се у општини сматрају *најторлачкијим*, био је истрајан у идеји да се направи пандан за сарадњу са Завичајним друштвом Тимочана-Торлака из Минићева. Није без значаја то што је од ране младости Љубомир Веселинов био пасионирани слушалац југословенских радио-станица и југословенске шлагер, поп и рок музике, толико да је њихов одличан познавалац и да је веома добро научио српски језик. У реализовање идеје оснивања торлачког друштва укључио је, пре свега, житеље села Стакевци и Салаш, чији су кметови (председници) Пенко Еличов и Тонко Иванов били не само његови пријатељи, већ и, ако не чланови у општини владајуће Бугарске социјалистичке партије (БСП), оно веома лојални општинској власти. Управо зато се ту нашло и село Боровица, на челу са кметицом Соњом Кириловом, које се налази ниже у општини и сматра се мање *торлачким*. Окосница чланства у то време биле су старије жене, чланице певачких група, које су биле активне при читалиштима села Стакевци и Салаш.

У разговорима са оснивачима Торлачког друштва *Ждрепче* Љубомиром Веселиновим, Тонком Ивановим и Пенком Еличовим сазнајемо основне мотиве и идеје који су довели до његовог оснивања. Љубомир Веселинов (Белгр-1) каже да у то време општина није имала ништа против оснивања торлачког друштва, чак је и стимулисала да се тако нешто реализује. Тадашњем кмету Људмилу Антову, тако нешто није могло да буде страна, пошто је и сам из торлачког села Горњег Лома. Објашњава да је Општина Белоградчик већ била побратимљена са општином Књажевац и имала са њом блиске контакте у више области (још од 2001. године је одржаван гранични Сабор на Кадибогазу). Сазнање да у Минићеву постоји Торлачко друштво, само је дало додатну инспирацију да се ради на оснивању торлачког друштва у Белоградчику. По његовим речима, било је и других људи који су могли да воде такво удружење, али су томе да он поведе ову причу погодовали и његова позиција у општини, и његово искуство у раду у области културе, и добро познавање српског језика. Он је од најранијег детињства, у свом родном Крачимиру (пет километара од државне границе) слушао 12-13 југословенских радио станица. Слушао је најразличитије емисије, а највише су га интересовали музички програми. Слушао је први и други програм Радио Београда, Радио Титоград, Велес, Чачак, Крагујевац, Приштину, Нови Сад, Љубљану. За сваку станицу је знао програм, које су емисије ког дана и у које време, на пример, емисија *Вече уз радио* Николе Караклајића била је сваког понедељка у 21 час. У то време у Бугарској није било таквих музичких програма, све је било ограниченије. Памти изузетне програме са светском музиком на југословенским радио станицама. (тр. VIЗж-1)

Саговорник (Белгр-1) открива да је у основи идеје о оснивању торлачког друштва у Белоградчику жеља да се сачува торлачки идентитет. Ту, пре свега, мисли на његов основни маркер - дијалект. Млади, који одлазе из села, у великим градовима, у комуникацији са *другачијим људима*, заборављају *турлачки језик*. Такође, по његовом мишљењу, удружење треба да се бави и истраживњем наслеђа везаног за ову заједницу - тачније да спасе од заборава *традиције, обичаје, фолклор, културу* Турлака, и, уз то, да их популаризује, не само у оквирима

Општине Белоградчик и Области Видин. Пред гостима са стране *турлачке групе* су већ презентовале фолклорно наслеђе овог краја, а редовно су учествовале и на белоградчиком фолклорном фестивалу *Од Тимока до Искра*, као и на граничном Сабору на Кадибогазу. Саговорник потврђује да је постојање Завичајног друштва Тимочана-Торлака из Минићева пресудно утицало на оснивање Торлачког друштва у Белоградчику. Потврђује да је он покренуо идеју у разговорима са кметовима Стакеваца Пенком Еличовим (који је, штавише, такође из Крачимира) и Салаша Тонком Ивановим. Касније је Општина Белоградчик помагала. Први подстицај је било сазнање да и с друге стране границе постоје Торлаци, које су они добили приликом доласка у Минићево, на позив Миодрага Миленковића и људи из минићевске школе који су са њим гостовали у Белоградчику. Они су иницијативу за сарадњу изнели кмету Људмилу Антоном, а он је позвао њега да сарадњу реализује. Људи из Србије су изразили жељу за интензивнијим контактом (поред Миодрага Миленковића, помиње тадашњег директора школе Дејана Радивојевића и наставника Славишу Филиповића) између Основне школе *Дубрава* из Књажевца (чија је школа у Минићеву подручно одељење) и основне школе у Белоградчику, уз учешће минићевског Торлачког друштва (и Дејан Радивојевић и Славиша Филиповић су носиоци торлачког идентитета и повремени сарадници листа *Торлак*). Поменути људи из Србије и још две особе којих се не сећа, изразили су жељу да дођу у Белоградчик ради разговора о конкретној будућој сарадњи, дошли су, разговарало се, а онда су они позвали у Минићево на *Торлачко вече*. Тако су почели да се нижу контакти. Казивач додаје: *дај Боже тако да се развијају и тако да сарађујемо још више и још чешиће да се виђамо.* (тр. VIЗж-2)

Кмет Салаша Тонко Иванов (Сал-2), један од оснивача Друштва, потврђује да су га основали због тога што су, када су дошли у Минићево 2006. године, видели да тамо постоји торлачко удружење. Они су и пре знали људе из Новог Корита, али су они за њих били само Срби, нису знали да су и Торлаци. Већ је било контаката између општина Белоградчик и Књажевац, а децембра 2005. године дошла је делегација школе и Месне заједнице Минићево, у којој су били наставници Мијодраг Миленковић и Славиша Филиповић, и желела да успостави ближе контакте. Они су позвали у Минићево и, када су у пролеће, на Младенце, дошли, у Минићеву су сазнали за постојање Торлачког друштва и за *Торлачко вече*. То им је оставило утисак, који је довео до спонтане идеје да се крене са стварањем торлачког друштва у Белоградчику. Први је идеју дао Љубомир Веселинов, а подржали су он, Пенко Еличов из Стакеваца и Асен Ангелов из Салаша, који је већ често одлазио у Књажевац код својих пријатеља и познавао доста људи у Новом Кориту (и који је такође био у делегацији која је посетила Минићево). Кмет Белоградчика Људмил Антоном имао је неутралан став према томе. Општина је формално подржала, помогла касније регистрацију Друштва, али новац за то није дала. По њему, Друштво треба да *изучава, чува и развија традиције* и да *пренесе за будућност*. Треба и да се негује и развија сарадња са Торлацима у Србији, која треба да подразумева и размену фолклорних и других културних програма и сарадњу других институција из ових крајева. (тр. VIЗж-3)

У разговору са Пенком Еличовим (Сал-1), кметом села Стакевци, једним од оснивача Друштва, сазнајемо да он сматра да је циљ овог удружења остваривање две основне идеје. Прво је учвршћивање веза између два удружења у Србији и Бугарској, и то до таквих висина да завиде сви, укључујући и

политичаре. Ни у ком случају граница не сме да буде фактор поделе. Он не жели да Торлаци буду политиканти и ситне душе, жели да буду достојни људи и да се међусобно посећују. Друго је да сачувају традиције свог краја. (тр. VIЗж-4)

Из једног чланка Љубомира Веселинова у белограчишком општинском листу о манифестацији *Празник горе и Стакевског Балкана* (излет у планину изнад села Стакевци са фолклорним програмом), одржаној 12. августа 2006. године, сазнајемо да је у августу ове године већ била сазрела идеја о оснивању Турлачког друштва у Белоградчику, а сазнајемо и неке мотиве за оснивање овог друштва:

Током неформалних разговора између месног и општинског руководства поново је било покренуто питање оснивања Турлачког друштва у оквиру општине. Кмет села Стакевци Пенко Еличов поделио је своју забринутост везану за чување турлачког дијалекта. Баш то друштво, кроз најразличитије форме рада, својим иницијативама и мерама треба да популаризује начин живота, менталитет, традиције и обичаје Турлака. Сазнало се да је у току потписивање за формирање Иницијативног комитета за оснивање Друштва, које треба да одржава јаке контакте са Друштвом из села Минићева (Србија). Још једном је поздрављена добра идеја за одржавање Торлачке вечери са учешћем представника општине Белоградчик и села Минићева, најкасније до почетка октобра ове године у селу Салаш.⁶⁰⁷

VIЗж-II. Иницијативни скуп за оснивање Турлачког друштва „Ждрепче“ у Белоградчику

И заиста, 7. октобра 2006. у Белоградчику је одржан иницијативни скуп за оснивање овог друштва, који је подразумевао узвраћање гостопримства Завичајном друштву Тимочана-Торлака, тачније упознавање гостију са природним и културним вредностима Белоградчика и заједничко дружење на којем је, уз пригодан програм, објављена вест о оснивању.

У општинским новинама *Новине Белоградчика* (у оригиналу: *Вестник за Белоградчик*), које је уређивао Љубомир Веселинов, иницијатор и председник Друштва од оснивања до данас, објављен је, са три фотографије, непотписан текст о овом догађају, под насловом *Турлачко вече* (у оригиналу: *Турлашка вечер*) који илуструје идеју и детаље везане за овај догађај:

7. октобра у граду Белоградчику је одржано, под покровитељством општине, прво по реду Турлачко вече. Организацију вечери спровео је Иницијативни одбор за оснивање Турлачког друштва. Тренутно има пријављено 36-торо људи из села Стакевци, Крачмир и Салаш. У списку за потписе, који тренутно кружи, фигурирају и имена кметова села Стакевци и Салаш. Питање времена је када ће Друштво да усвоји свој статут, да буде регистровано у суду и званично да буде објављено његово постојање.

Гости Белоградчичана били су представници Турлачког друштва у селу Минићеву, које објављује и свој лист. Био је присутан и председник овог друштва Дејан Крстић. За време сусрета размењена су и искуства на организационом плану, везана за оснивање Друштва. На крају, предвиђено је да се потпише Писмо о намерама двају Друштава за сарадњу у различитим областима:

⁶⁰⁷ Љубомир Веселинов, *Празник в "Кози дол"*, "Вестник за Белоградчик", бр. 12 (58), Белоградчик, 2006, стр. 1-2.

- образовање,
- спорт и туризам
- културна размена
- ловачко-рибарска удружења
- пчеларска удружења
- клубови пензионера и друго.

Цело вече је било спроведено на локалном турлачком говору [ова информација није тачна], а групе изворног фолклора при читалиштима у селима Стакевци и Салаш учествовале су са песмама, шалама и приказима народних обичаја.

Кмет општине је поздравио госте:

"Здраво, Турлаци,

Добро дошли, наши гости из Зајечара, Минићева и Књажевца.

Желим да поздравим све вас који сте овде у овој сали на одржавању прве по реду Турлачке вечери у нашој општини. Наш данашњи сусрет је организовао Иницијативни комитет за оснивање Турлачког друштва. Тренутно има пријављено 36 људи, углавном из села Стакевци, Крачмир и Салаш. У листи потписа, која тренутно кружи, фигурирају имена кметова ових насеља. Његови чланови ће бити и истакнути научници, руководиоци и друштвени радници, који су рођени у нашем крају а живе у Софији и другим већим градовима у земљи. Међу њима ће бити и наш земљак, рођен у селу Стакевци, писац Илија Николчин, који је написао више од десет књига у којима је описао лепоте нашег краја и највише менталитет, начин живота, традиције и обичаје Турлака. О пажњи коју је привукла наша турлачка заједница говори и чињеница да ће после само неколико дана, 12. октобра, у Софији бити отворена Национална изложба под називом "Прича о Торлацима" [изложба је отворена тек децембра месеца], коју организује Етнографски институт са музејом Бугарске академије наука, у којој ће учествовати и представници наше општине.

Питање времена је када ће Друштво усвојити свој статут, да буде регистровано у суду и да званично буде објављено његово постојање. Посебно ми је задовољство што је међу нашим гостима и Дејан Крстић, председник Турлачког друштва у селу Минићево. Сигуран сам да ћемо данас наћи времена да разменимо искуства како о установљавању тако и о функционисању Друштва. На крају, предвиђа се да буде потписано Писмо о намерама двају Друштава за сарадњу у различитим областима: образовању, спорту и туризму, културна размена, такође и размена између ловачко-рибарских удружења, пчеларских удружења, клубова пензионера и друго. Током времена најпогодније форме рада саме ће се наметнути у пракси.

Сада свима желим пријатне изразе уз извођење програма група изворног фолклора при читалиштима у селима Стакевци и Салаш, који ће вам извести песме, шале и обичаје, и да се утонемо у чисто нашинску турлачку атмосферу.⁶⁰⁸

⁶⁰⁸ Турлашка вечер, "Вестник за Белоградчик", бр. 13 (59), Белоградчик, 2006, стр. 1-2.

Сл. 135. Делегација из Србије разгледа
Белоградичку тврђаву
7. октобра 2006. године

Сл. 136. Размена поклона између кмета
Белоградчика и председника Завичајног
друштва из Србије 7. октобра 2006. г.

Непосредно после овог дешавања у видинском обласном листу *Ми* (у оригиналу: *Ние*) објављен је чланак Љубомира Веселинова (са једном фотографијом), чији је садржај углавном, у скраћенијој форми, исти као и у претходном чланку (с тим што је говор кмета Белоградчика само препричан), а нешто другачији подаци дати су у два одељка. У једном одељку се набрајају сви угледнији чланови делегације Завичајног друштва из Минићева:

Торлачко друштво из села Минићево представљао је Дејан Крстић, председник Друштва, Братислав Ђорђевић, председник Привредне коморе у Зајечару, Небојша Симеоновић, саветник декана на Вишој школи за менаџмент у Зајечару, Горан Игњатовић, директор Дома културе у Књажевцу, Србислав Ђорђевић, председник Савета Месне заједнице у Минићеву и други.

У последњем одељку чланака дају се детаљи везани за изворни програм током ове вечери, који казују и о маркерима торлачког идентитета у северозападној Бугарској:

Гости су били усхићени природним знаменитостима града [...] и исто толико су на њих оставили утисак програми група изворног фолклора из села Стакевци и Салаш, који су представили песме, шале и народне обичаје.

Аматери су извели песме посвећене њиховим родним селима, а Стакевчани су отпевали химну села:

*"Широће су Ђорине орнице,
там се шетају зајци и лисице..."*

А једна од омиљених шала Елене Нешеве је:

"Ми Торлацити смо како свинаковина [врста граба] и лъсно се не преклепуемо [не преобликујемо]".⁶⁰⁹

У очи пада детаљ да се у овом другом чланку, највероватније као интервенција уредника овог листа у Видину, појављује реч Торлаци а не Турлаци, иако је потписник текста Љубомир Веселинов, који се залаже за варијанту Турлаци.

Ови новински текстови су, наравно, утицали на рекламу торлачког идентитета, а у том смислу има значај и мала непотписана вест о овом догађају у обласном двонедељнику *Видин*:

⁶⁰⁹ Љубомир Веселинов, *Торлашка среща*, "Ние", бр. 76 (1458), Враца, 12-15. октомври 2006, стр. 5.

СУСПЕТ Турлака општина Белоградчик и села Минићево, Србија, одржан је у Белоградчику. Организатор је био новоформиран Иницијативни комитет у Белоградчику "Турлачко друштво", који чини 36 људи. Његови чланови су житељи села Стакевци, Салаш и Крачимир, општина Белоградчик, а идеја је да у каснијој етапи буде основано и "Турлачко друштво". Део сусрета били су програми аматерских група из села Салаш и Стакевци.⁶¹⁰

Осим у вестима у локалним медијима, реаговао је и један национални лист. Залагањем Љубомира Веселинова, Иницијативном скупу је присуствовала и Искра Ценкова, новинарка националног, софијског, познатог часописа *Тема*. Она је убрзо у овом часопису објавила велики чланак о Торлацима, инспирисан овим скупом. Њен повећи чланак, назван *Торлаци смо, јунаци смо!*, кипти од аутостереотипа, односно идентитетских маркера Торлака о себи, које је она овом приликом прикупила од неколико казивача, углавном из села Стакевци. Због тога се овде овај подужи текст, проткан и националном поетиком, даје у целини:

Торлаци нису то што су! Дању се само претварају да насу говеда полагамо и ништа друго их не интересује, а ноћу, док свет слатко хрче, иза леђа му окрећу коло историје, топе гушчије перо у мастило са образа и тајно дописују своју славну торлачку прошлост. Тако маштају они које зову балканцијама и неким сељачинама. Подсмевају им се испод брка, да нису кусали "густо вариво", нису пили "комово вино", није их газила лањска невеста Торлакиња, нити су, пак, чули за торлачке јуначке подвиге и нису ступали на бајковиту земљу Торлакију. Е, шта су онда они за учене!

Да би рехабилитовали своје торлачко име, сељани Салаша, Стакеваца и Крачимира недавно су основали Национално торлачко друштво. Овај гест је у складу са сабраћом с друге стране западне границе, који већ девет година имају своје удружење и издају чак и сопствени торлачки лист. На дан догађаја комисије из Србије дадоше са спремношћу једно раме младој асоцијацији, и две стране

зарекосе се на чистом торлачком

да ће убудуће бранити заједно и на свим фронтовима част својих предака. Према етнографима, Торлака код нас данас има око 20 хиљада и насељавају Западне покрајине са обе стране планине Балкан. Још толико је и Торлака у Србији. Села су им смештена поред реке Тимок. Некада су им дедови изровали земљу рововима поред границе, стеснили мостове да не би могли да прођу комисијски тенкови... Због протеклог времена, пак, ровови се данас једва виде, а унуци су по њима насадили јагоде и боровнице. И данас не престају да маштају како ће им политичари отворити гранични прелаз на превоју Кадибогаз, да би чешиће заједно пили вино и "оратили", "вревили" и "глчали" на торлачком.

Зато што, где год да се нађе у свету, Торлак чува своје традиције и не одступа од своје оригиналне природе. Може здраво да поради, али после тога још здравије ће "појести, попити, посмејати се и заиграти". Како само он уме.

У част великог догађаја Елена Нешева је заденула за уво росну црвену киту. Бивши кадар из културе, она још увек у рукама држи кључ истинске торлачке прошлости, сабране у једној музејској изложби у њеном родном селу Стакевци и у неколико сопствених научних списа. Нешева је аутор две рукописне књиге, посвећене изворном торлачком фолклору и свету још непознате разлике

⁶¹⁰ "Видин", бр. 1458 (75), Видин, 12-15. октомври 2006, стр. 8.

између Турлака и Торлака. Ова проучавања је стављају на чело етнографа теренаца у Торлакији. Док историчари умују шта се тачно крије између лета првог и лета шест стотина осамдесет и првог, Нешева одавно прибавља научне доказе да тај одрезак времена припада Торлацима. Њену теорију потврђује филм о Кану Аспаруху. Кад кан забија копље и значајно изриче речи: "Ту ће бити Бугарска!",

белодрешковци излазе на сцену

и дочекују Прабугаре. Бели сукнени национални костим је неоспоран белег торлачког права, које значи да су Торлаци најстарија етнографска група у нашим земљама. Ова чињеница пак иде у прилог њеној још револуционарнијој теорији да је насељавање света ишло од запада према истоку а не обратно. Нека историчари покушају да докажу да легенда о старешини и његових четворо деце - Стајка, Лалка, Крачимира и Раде не говори истину. Један савет свима који једног дана реше да оборе торлачке теорије - Торлак не подлеже агитацији и ни за шта на свету неће да изневери своје идеје и убеђења. За доказ је измислио и своје изреке:

"Ми смо жиливи као свинаковина и лако се не преобликујемо." А то значи да, ако Торлак каже нешто, то је и истина.

Непоколебљиво убеђена да се иза сваког топографског назива крије нешто много важно за локалну, али и за глобалну људску историју, Нешева је једног дана отишла на место Подкрст, где се уздиже велики гвозден стари крст, и почела да тражи доказе за своју теорију. Копала тачно испод крста. Ископава неколико парчета хоросана и црепова, остатке древног селишта, увија материјалне доказе у крпу и... лево-десно, па право у белоградички музеј. Шеф музеја је заинтересовано погледао доказе, али осмејак му се брзо изгубио: "Браво! Али откуд сада пара за ископавања?"

Пре више година бивша радница читалишта открила је у сеоској крчми у Стакевцима још један реликт, који је наводи на мисао да су Торлаци

оувек диктирали светску моду капа

На фотографији сви Стакевчани носе различите баретине, како им се у селу зову капе - једни са оштрим врхом, други са тупим, трећи са накривљеним... Торлакиња, пак, држи квалитетну марку дамског костима. Ношње и саме потврђују да је она жена са посебним укусом. Завеска Стакечанке, како зову вленик, или је цела у цвету или је опасана разнобојним хоризонталним тракама, на којима доминирају лила и зелена боја. Салашанка, пак, уводи потку у своју кецељу, и то у бело, лимун жуто и пепео од ружа.

Док су се, нагиздене у својим јако шареним ношњама, две фолклорне групе натпевавале на сцени, Нешева подвуче да је љути спор научника како се пише реч Торлак - са "о" или са "у", потпуно некористан и неплодан. Зато што има и Турлака и Торлака. И једни и други су давно заузели, као уникати, своје место под сунцем. Докази за то се појављују не само на ношњама Салашанки и Стакевчанки, већ и у њиховом говору.

Турлак тутуничи

Стоци виче "братчету", али је чланује као "братчетуту". Деца су му "ђалци", али их чланује "ђалциту". Е, ето тога нигде на свету нема! Зато су измислили и разне речи за глагол говорити. У Стакевцима и Крачимиру орате. У Праужди, Пролазници и Чифлику - вреве. А у Дубрави - глче. Да ли је сада јасно зашто нико не може Торлака да надговори? Они који се боје његових прича, руже

га да је био сељачина. Габрово је можда признато као национални музеј заната у Бугарској, али су Стакевци музеј свих језика којима је говорила мајка Бугарска од свог оснивања до данас - тврде са поносом мештани. Пракса пише теорију - а не обрнуто, како су се опредељивали да Торлака омаловаже писци речника. Укарина је одувек била важна одлика Торлака, али су је у речнику записали као "окарина". Како, бре, људи, то? Зашто залуђујете народ, кад торлачка укарина је окарина? На торлачком "ока" значи "виче". Не можеш да вичеш на једном инструменту а да очекујеш да ти с мераком пева. На једној рупици треба да "укнеш" да би друга засвирала, што значи да свирала тражи дување. Иначе, можеш и да "окаш" колико хоћеш... Свирнуће, али

када Торлаку порасте козина на нокту

Е, то се зове "котељач", "грувелаљач" и "сокотељица"... Двема речима - збркана ствар. А да ли знате зашто се "сокотељица" [у оригиналу: сокотелјица] пише са меким знаком. Зато што је меки знак у суштини торлачки, а не руски, патент, кажу нам Стакевчани.

Пенко Еличов, кмет Стакеваца, такође је убеђен да научници воле мало да излажу, посебно кад седну да пишу реченице. Као доказ да Торлаци нису прости људи, даје неколико благоглагољивих локалних примера. То да је Торлак паметан и маштовит, доказује историја професора музике Александра Неинског. Још са четири-пет година будући професор је направио малу виолину од сувог струка кукуруза, а листове кукурузовине претвара у струне. Том својеручно направљеном виолином осваја комисију у музичкој школи у Софији. Стакевци су свету дали и једног аероинжењера, који већ годинама ради у НАСИ, једног професора атомске физике и још безброј доктора. Еличов је такође доказан таленат,

дању се бори с инфраструктуром,
а увече слика иконе,

хвали се Људмил Антов, кмет Белоградчика, и наглашава да је са скривеним кметским залагањима реконструкција стакевачке цркве испала без пара.

Данка, супруга кмета, пише стихове и већ је објавила две збирке поезије. Зато се стакевачка фолклорна група "Росна китка" у јавности представља торлачким песмама и скечевима, но и са мало поезије, посвећене описаној торлачкој земљи:

"Ми смо сви Турлаци и ми смо весељаци... Пијемо, оремо и свему се смејемо..."

Група из Салаша је запевала кад јој је дошао ред: "Док певам, док дишем, тебе, Торлакијо, ја много волим". После играју заједно једно "бибичи". За оне који се не разумеју у кола, то је најстарије коло на свету, које су такође патентирали маштовити Стакевчани.

Према томе, Торлаци су паметни, радни и богати људи. Чувају у свом дворишту по седам овчица, без обзира што су четири туђе а три нису њихове. Без обзира што, с времена на време, и тешко уздахну:

„Крупне муке стакевске...“ После боцну парче гибанице гологлавке, омрсе се мрвицом од свињске Евре или прасета Кеже (раније су тако звали некрштене бебе, а данас - прасад), надигну бокал са комовим вином, погледају са коликом су дружином и подвикну, тако да их чују чак браћа с друге стране границе. Торлаци у Србији такође седе и чуље ухо, да чују шта им раде бугарска браћа, а кад их чују, и они надигну бокале и радосно им одговарају: "Ми смо сплуза, цел смо карагон", а то ће значити отприлике: "Добро је, много смо и заједно смо..."

Овај чланак има и пет фото-прилога, испод којих пише: 1. *Торлакиње из села Салаш и Стакевци мало су певале, после тога поиграле, после се посмејале и на крају по мало попиле и појеле* 2. *Снимак Торлака из српског села Ошљане, направљен 1918. године, који показује да се тамошњи Торлаци не разликују много од бугарских* 3. *"Добро нам дошли!", рекоше бугарски Торлаци гостима из Србије и заклетише их стручићем росног здравца, да заживи ново торлачко друштво* 4. *Елена Нешева је чврсто убеђена да су њени сељани из Стакеваца заселили од запада на исток не само Бугарску, већ и свет* 5. *Дејан Крстић, председник Српског торлачког друштва, прича да се протеклих година торлачка етнографска група измешала са косовском крвљу и да се то одразило на њихове ношње и обичаје. Но, и поред тога, Торлаци с обе стране границе се разумеју и личе једни на друге.*⁶¹¹

VIЗж-III. Од Иницијативног скупа до формалног оснивања Турлачког друштва „Ждрепче“ у Белоградчику

Иницијативни скуп за оснивање Турлачког друштва *Ждрепче* и припреме за његово формално оснивање актуелизовали су питање торлачког идентитета у локалној средини. Из једног чланка о прослави 110 година Читалишта у селу Салаш видимо да је будуће оснивање Друштва кмет општине Белоградчик Људмил Антов 1. новембра 2006. године користио и у политичкој промоцији у овом селу:

*Кмет општине господин Љ. Антов поздравио је поводом јубилеја активисте Читалишта и људе из села. Он је искрено захвалио за могућност да буде међу тим свесним становништвом званим Турлаци. Формирање Турлачког друштва, које ће се ускоро десити између села Салаш и Стакевци из општине Белоградчик и Минићева и Новог Корита из суседне Србије биће регистровано у суду.*⁶¹² [помен Минићева и Новог Корита као учесника у оснивању Друштва грешка је или кмета или аутора чланка]

Иако се не односи експлицитно на иницијативни састанак и будуће формирање Друштва, реакцијом на ова дешавања можемо сматрати и чланак Љубомира Веселинова *Торлак или Турлак*. Наиме, актуелизовање торлачког идентитета и његово именовање, а посебно потреба да се његово име угради у име Друштва, покренуло је и питање шта је правилно - *Торлак*, како се најчешће јавља у званичној литератури и у неким белоградчичким и чупрењским селима, или *Турлак*, како се говори у селима Стакевци и Крачимир, чији се житељи у белоградчичком крају сматрају једним од најтипичнијих предствника овог идентитета. Наравно, с обзиром на то да је родом из Крачимира, аутор чланка наивним, дилетантским, објашњењем заснованим на локалном говору (из чега се види да се и у овој ситуацији говор сматра маркером) оправдава варијанту *Турлак*, коју је касније, као иницијатор и водећи човек у оснивању Друштва, и уградио у његово име. С обзиром на то да се директно односи на торлачки идентитет и развијање његових маркера, овај чланак се такође даје у целини:

⁶¹¹ Искра Ценкова, *Торлаци смо, юнаци смо!*, „Тема“, бр. 41 (260), Софија, 6-22. октомври 2006, стр. 72-74.

⁶¹² Зоя Николова, *110 години Читалище "Развитие" - с. Салаш*, Вестник за Белоградчик, бр. 14 (60), Белоградчик, 20. новембри 2006, стр. 1.

Како би се рекло, питање је дискутабилно. Неоспорно распрострањенија реч, која је добила и популарност, јесте реч Торлак. Међутим, због тога што локално становништво на територији општине говори више на „у“, логично је да се сматра да је правилније и да се оно назива Турлаци. Може да се наведе безброј примера из њиховог начина живота: „дај ми водуту“, „улови ме за рукуту“, „сецни ми ногуту“, „најди ми кошуљуту“, „пушти ми дреуту“, „угаси ламбуту“, „дигни трпезуту“, „изјури мачкуту“, „заврни говедуту“, „измлзи кравуту“, „иди у плевњуту“, „затвори кочинуту“, „тури чивијуту“, „отсечи врбуту“, „простри цргуту“ и тако даље. Још из детињства памтим део једне песме, коју су у оно време певали старији момци. Она је такође потврда те тезе. Текст је народан, а у њој се каже:

„Дај ми мало капутуту -
да угасим ламбутуту,
да угасим ламбутуту -
да уловим најмладуту,
ту-ту, ту-ту, ламбутуту,
ту-ту, ту-ту, најмладуту...“

А један мој стари пријатељ, већ бивши учитељ Основне школе „Христо Ботев“, познат по свом развијеном смислу за хумор, пре више година ми је причао о једној од много комичних ситуација у које је сам упадао или је био невољни сведок. Случај је био пре демократских промена 1989. године. Ученици наше гимназије били су на екскурзији у граду Варна. Распрострањена пракса била је да деца ноће у физкултурној сали у некој школи. Ем економично, ем веселије кад су сви заједно. Обично би друго јутро устајали раније, спакивали ствари и износили их испред школе да не би ометали извођење наставе. И да би било све у реду, учитељи су одређивали једног отворенијег и слободнијег омладинца да стоји и чува ствари док његови школски другови купују доручак.

Локални ученици су, пак, почели да га задиркују - подвикивали су, подсвиркивали, неки и нешто више од тога... Омладинац је нервозно стајао с ноге на ногу док му у једном моменту није досадило и потрчао је степеницама на горње спратове да се с њима расправља. Но, у тај час је нашег омладинца пресрео месни учитељ питањем:

- Куд си кренуо, момче?

Он је одговорио:

- Друже, они пљују! [реч пљују је дијалекатска, а завршава се на у, чега нема у бугарском књижевном језику]

Следило је ново питање:

- Шта раде?

- Е, па... они пљују!!!

Још неколико пута су следили потпуно иста питања и одговори, и тако без резултата. Да ли је нашинац нашао објашњење случаја, макар и не сасвим тачно, кад је рекао да прскају водом? И у овом случају главни херој је типичан представник стакевског говора.

Мислим, пак, да је спор око тога бесмислен и бескористан. Он не мења суштину онога због чега је начин живота и менталитет ових људи један исти.⁶¹³

⁶¹³ Любомир Веселинов, Торлак или Турлак, Вестник за Белоградчик, бр. 14 (60), Белоградчик, 20. ноембри 2006, стр. 3.

У том периоду, тачније 1. децембра 2006, у Уметничкој галерији у Белоградчику отворена је изложба фотографија зграде некадашњег Среског начелства у Минићеву, која је садржала фотографије ове најважније зграде у Минићеву пре и после рестаурације (која је непосредно пре тога завршена)⁶¹⁴. Ова изложба је у Белоградчик доспела захваљујући Драгану Благојевићу, Минићевцу из круга Завичајног друштва, али више самосталном борцу за афирмисање минићевских вредности. Њега је у пласирању ове изложбе (осим у Минићеву и у неколико градова у Србији) подржала Месна заједница Минићево, а, на његов захтев, у својству организатора се приликом њеног гостовања у Белоградчику појавило и Завичајно друштво Тимочана-Торлака, иако практично и није учествовало у њеној реализацији. Међутим, овај догађај је стављен у контекст поменутих дешавања везаних за оснивање Турлачког друштва у Белоградчику. Ауторка новинског извештаја о овом догађају у белоградчишким новинама свој текст завршава на следећи начин:

*Идеја иницијатора је у суштини да се овом изложбом утврди почетак једне пријатељске, прекограничне комуникације два торлачка друштва - минићевског са деветогодишњом историјом и белоградчишког у процесу регистравања.*⁶¹⁵

У обласном листу *Ми* (у оригиналу: *Ние*) још две недеље пре тога као вест је објављен мали непотписани чланак о овом догађају, под насловом *Изложба Торлака у Белоградчику*. У њему је као извор наведен Пи-аР белоградчишког кметства, што значи Љубомир Веселинов, али је у њему и површно изнесено да је реч о фотографијама, архивским документима, материјалима и предметима о начину живота, а акценат је стављен на торлачки идентитет и сарадњу минићевског и будућег белоградчишког друштва:

Изложба, која говори о историји и традицији Торлака, отворена је у Белоградчику 1. децембра - саопштио нам је ПР кметства. Изложба фотографија, архивских докумената, материјала и предмета о начину живота казује о прошлости и будућности, о традицијама Торлака, који живе са две стране наше западне границе, на подручјима Белоградчика и Књажевца, Србија.

Изложбу је организовало српско Друштво "Торлак" са седиштем у Минићеву, општина Књажевац. Почетком октобра у Белоградчику је Иницијативни комитет основао и друштво Торлака у Бугарској, које очекује судска регистрација.

*За оне који желе више да науче о Торлацима, њиховим обичајима и њиховом дијалекту представници два друштва из Бугарске и Србије основали су свој сајт [нетачно је да је то сајт ових друштава]. На адресу www.torlak.info свако може да уђе и да научи интересантне ствари о животу Торлака у прошлости и данас.*⁶¹⁶

⁶¹⁴ Елена Джунињска, *Изложба - фотографије*, Вестник за Белоградчик, бр. 15 (61), Белоградчик, 22. децември 2006, стр. 8.

⁶¹⁵ Исто.

⁶¹⁶ *Изложба на Торлаците в Белоградчик*, "Ние", бр. 91 (1473), Враца, 4-6. децември 2006, стр. 2.

*VIЗж-IV. Оснивање Турлачког друштва „Ждрепче“
у Белоградчику*

Лист општине Белоградчик оснивање Турлачког друштва *Ждрепче* крајем јануара 2007. године пропратио је следећим, непотписаним, текстом (са две фотографије):

26. јануара у Белоградчику је основано Турлачко друштво "Ждрепче". Оснивачкој скупштини присуствовало је 11 људи, а међу њима и кметови села Стакевци, Салаш, и Боровица - Пенко Еличов, Тонко Иванов и Соња Кирилова. Усвојен је статут Друштва и одређене су висина накнаде за учлањење и месечна чланарина. Изабран је Управни одбор од седам људи и његов председник.

Турлачко друштво "Ждрепче" је правно непрофитно лице, које спроводи делатности од општег интереса. Оно на добровољној основи обједињава физичка лица, која представљају турлачку заједницу у нашој општини, који су носиоци идеја везаних за очување и афирмацију културно-историјског наслеђа и природних лепота региона и раде на васпитавању и формирању патриотских осећаја везаних за Родни крај.

Чланови Друштва могу да буду сва радно способна лица, представници турлачке заједнице, који прихватају циљеве и Статут и плаћају чланарину која је одређена на Скупштини. Чланство у Друштву могу да затраже и представници заједнице из других општина.

За председника Турлачког друштва изабран је Љубомир Веселинов.⁶¹⁷

После нешто мање од месец дана у седмичнику за општине и кметства Видинског региона *Реч плус* (у оригиналу: *Слово плус*) објављен је чланак под истим насловом и са, нешто проширеним, истим текстом. Пре последње реченице која обавештава ко је изабран за председника Друштва, убачен је пасус о циљевима овог удружења:

...Основни циљеви које себи поставља Друштво везани су за: упознавање наших и страних гостију са културом, начином живота, традицијама и обичајима представника турлачке заједнице и њихово чување за будућа покољења; сабирање историјских података и факата за настанак и развој заједнице и тражење и спровођење разних форми рада у свим областима друштвеног живота; одржавање редовних контаката са представницима заједнице у другим општинама, са Торлачким друштвом у селу Минићево у Србији и са нашим земљацима који живе у другим крајевима земље и иностранства.⁶¹⁸

Интересантно је да се у овом, такође непотписаном, тексту не користи придев *турлачки* већ *торлачки*. Можемо претпоставити да је реч о уредничкој интервенцији у тексту.

У овим текстовима дати су основни принципи везани за идеју постојања овог Друштва, који су, у ствари, извучени из његовог статута. Од онога што у овим чланцима није речено, а односи се на суштину Друштва, из Статута треба издвојити: *Чланови Друштва не могу да буду друга правна лица, политичке партије и покрети.* (чл. 1, став 3), и цео став 1 члана 5, у којем се говори о начинима остваривања циљева:

⁶¹⁷ *Учреди се Турлашко друштво, "Вестник за Белоградчик", бр. 16 (62), Белоградчик, 31. јануар 2007, стр. 3. Превод овог чланка на српски језик (Основано Торлачко друштво) објављен је у: "Торлак", бр. 9, Минићево, 1. јун 2007, стр. 2.*

⁶¹⁸ *Учреди се Турлашко друштво, "Слово плус", бр. 8 (565), 22-28. фебруар 2007, стр. 5.*

Остваривање својих циљева, Друштво спроводи на следећи начин:

1. Друштво ће отворити свој клуб, у којем ће на располагању бити одговарајућа литература - књиге, списи, листови, публикације, архивски материјали који се односе на живот заједнице и Родног краја;

2. реализоваће проучавања и анализе, спроводити експертске елаборате и спроводиће начине, стратегије и пројекте којима ће конкурисати за национално и међународно финасирање;

3. организује научне конференције, семинаре, дискусије, тематске вечери, завичајне сусрете везане за актуелне проблеме везане за живот заједнице;

4. спроводи по форми и садржају различите културне програме, са циљем популаризације културе, начина живота, традиција и обичаја Турлака;

5. тражење и установљавање контаката са истакнутим личностима, нашим земљацима, и да ради на њиховом привлачењу да делују у оквиру Друштва;

6. заједнички рад са месном влашћу, институцијама, удружењима и другим организацијама у земљи и иностранству;

7. брине о ефективном спровођењу финансирања, реализације и рекламе рада Друштва;

8. координира спровођење заједничких иницијатива са Торлачким друштвом у селу Минићеву, Србија;

9. организује учешће на националним и међународним сусретима и изложбама;

10. брине о правно-консултативној и техничкој помоћи својим члановима.

За упознавање суштине овог удружења треба издвојити и став 1 члана 6, који се односи на његово финансирање:

Друштво добија финансијска средства од:

1. приступне и месечне чланарине;

2. добровољних прилога чланова;

3. поклона и завештања бугарских и страних физичких и правних лица, државних органа, организација и установа;

4. прихода од привредних делатности за које није потребна специјална дозвола или лиценца, преко којих се реализују циљеви Друштва;

*5. спровођењем пројеката са националним и међународним финансирањем.*⁶¹⁹

⁶¹⁹ Устав на Турлашко друштво "Ждребче" Община Белоградчик, моја лична Архива.

Сл. 137. Љубомир Веселинов води Оснивачку скупштину Турлачког друштва „Ждрепче“

Сл. 138. Детаљ са Оснивачке скупштине Турлачког друштва „Ждрепче“ (на средини, са краватом, Људмил Антов, кмет општине Белоградчик)

У разговору са Љубомиром Веселиновим (Белгр-1) и Тонком Ивановим, кметом Салаша (Сал-2), сазнајемо и зашто је Турлачко удружење названо *Ждрепче*. Ово име су дали по старопланинском врху *Ждрепче*, који се налази на тремеђи између три села - Салаша, Крачимира и Стакеваца, а и на државној је граници, са чије друге стране су *браћа* Торлаци Тимочани (тр. VIЗж-5).

Као израз позитивне реакције на оснивање Турлачког друштва *Ждрепче*, Љубомир Веселинов добио је писмо Славка Григорова из Монтане, рођеног у селу Железна код Чипроваца, једнога од, као што смо видели у прегледу литературе, афирматора торлачког идентитета (пре свега, књигом *Торлаци смо*):

Господине Веселинов,

Зovem се Славко Григоров, рођен сам у селу Железна, општина Чипровци, а касније сам почео да живим у Монтани. Честиттам Вам оснивање Турлачког друштва, а такође и за избор за његовог председника. Радујем се што сте учинили то патриотско дело. То је била моја одавнашња машта. Торлаци су од Тимока до Тодориних кукли, тако да се и ја сматрам сталним придруженим чланом Вашег друштва.

У чипровачком крају сам живео, тамо сам мишљу и делом и сада у поодмаклим годинама. Написао сам три локалноисторијске књиге, припремио сам за штампу књигу "Торлаци смо". У илустровању ове књиге желим да укључим и илустрације из Белоградчика. Зато Вас молим да ми пошаљете фотографију Белоградничке тврђаве, непоновљивих стена - тог чуда природе и, ако имате, фотографију фолклорног састава са белоградничком одећом. Бићу Вам захвалан, а ја ћу Вама помоћи са својим локалноисторијским материјалима из чипровачког краја када Вам буду били потребни.

Много тога ме је провоцирало да се прихватим те тако велике и одговорне теме. Још увек има људи који не признају да постојимо као етнографска група. Чак нас и патријарх наше књижевности Иван Вазов прикључује Шопима. Ми смо му бескрајно благодарни што је обесмртио Врбана Пенова из Белог Мела популарном причом "Беломелац", сећањем "Грамада", за коју је трајно везао чипровачког злотвора Гога Мицкиног, брата прослављеног војводе Точа Мицкиног Балканског. Али он је [Иван Вазов] у Берковици живео

само једну годину и зато нас меша са Шопима. Други циљ ми је да докажем да нисмо сељачине, простаци и глупаци, како пише у речницима и како егзистира у говорној речи. У књизи покрећем да се то коригује у другим издањима речника.

Добро познајем Ваше истакнуте локалне историчаре и писце: Генади Влчева из Арчара, Илију Николчиног из Стакеваца. Усхићујем се стваралаштвом Ивана Матеева из Струиндола и још много умних људи из Вашег краја, и зато у књизи подвлачим да, када је Господ давао памет, у Вашем крају није штедео ту високоорганизовану материју.

Прилажем један примерак рецензије књиге.

Још једном поздрави Вама и браћи Торлацима!

Монтана

25. 02. 2007. г.

Са уважавањем: Славко Григоров

*VIЗж-V. Рад Турлачког друштва „Ждрепче“ из Белоградчика
од формалног оснивања до данас*

После оснивања Турлачког друштва *Ждрепче*, оно је, те 2007. године званично позвано на *Торлачко вече* 22. марта у Минићеву и поверено му је да организује долазак делегације из Белоградчика, што је и учинило. Следећа активност била је тек после више месеци. Захваљујући иницијативи Љубомира Веселинова, новинарка националног, софијског, листа *Тема* Искра Ценкова, која је већ гостовала у Белоградчику и написала велики чланак и поводом Иницијативног скупа за оснивање Турлачког друштва, поново је то учинила и августа 2007. године. Објавила је текст под насловом *Називају их белодрешковцима*, који, као и претходни, обилује стереотипима Торлака о себи самима, па се зато и он овде даје у целини:

Заглавље: *Ми смо браћа, говоримо исти језик, певамо исте песме, исте игре играмо, кажу представници етнографске групе са две стране наше северозападне границе.*

"Едно ђале (дете) пасло бравуту у Ђолина орница и видело башта му упрега воловете. И заврекало: О, тато, де си пошал? Чидем у Ружинци на пазар. Тате, купи ми опњњк! За коју ногу синке? За ту откъм Борницу." Загонетка на квадрат! Прво питање: За коју ногу је дете тражило да му отац купи опанак? Одговор је: "Къндре (џипеле) и опњнци се не продавау по адън, а по чифт [у пару]". Друго питање: Који је то народ који тако живописно вреви, орати и глчи када те сретне, или, једном речју, говори? Одговор је: Или се налазите у већ приказаној земљи Турлакији, или сте се затекли на обичном торлачком прелу.

Турлаци су етнографска група која насељава северозападни део Бугарске. Броји око 20 хиљада људи, но још толико живе

с друге стране границе, поред реке Тимок

у Србији. Код нас се налазе у белоградчичким селима Салаш, Кричим, Стакевци, Пролазница, Проужда и мало јужније у берковичком крају, у Чипровцима, у селу Мартиново. Раније су се раселили чак у североисточну Бугарску, као и у Македонију.

Сваке године крајем јула месеца на проходу Кадибогаз Торлаци са две стране границе упућују се једни ка другима, прелазе малени поток поред атара, да би се пригрлили на граничној линији и разменили пријатне речи и чупаве шубаре. Преводиоци им нису потребни. Зато што им је говор исти, а Турлацима

из српског Књажевица кажу да су бугараши. Не само да им је исти језик, исте и песме певају, исте игре играју - раскошне, брзе, ватрене, са треперењем - ситним покретањем рамена и ногу. Зато Турлаци кажу да не играју, већ лете по позорници. Етнографи су пребројали 141 турлачко коло. Када дође Свети Прокотије, три дана планину Балкан сан не хвата. Три дана и три ноћи браћа са две стране границе подижу чаше са љутом џанарикушом, узимају виљушком мекани белмуж, најтипичније турлачко мезе за ракију, окрећу на ражњевима печене јагањце и узвикују на сав глас, да би их чуле чак комишије Шопи и Власи: "Турлаци смо, јунаци смо!"

У првом говорном речнику Најден Геров одређује Турлаке као дивље и необуздане Бугаре Балканције. Турлаци, пак, тврде да су свестан, слободољубив и непокоран народ. Зато је баи у том крају 1404. године избио први устанак против Турака - Устанак Константина и Фружина. Свесни људи, без обзира што некада нису били јаки у науци и што су им се други подсмевали да су прости и глупи. Луде главе! Вечно са заденутим ножевима и пиштољима за појасевима. На глави са црном овчијом шубаром, заоденути одежама од белог сукна са црвеним појасом преко крста. До Ослобођења и свештеници су им носили белу одећу, а о њиховом духовном сну говориле су само њихове дуге браде и косе. Отуда и име Турлака - белодрешковаци. Са нафалтаним кошуљама извезеним на грудима, од паса на доле у бревенецима, одозго с дорамчетом. У прошлости мушкарци овог краја од мушкараца других крајева разликовали су се по свом перчину. Одлика је била - кика од врха главе која се спушта назад до леђа.

"Турлаци су везивали опанке црним врвама. Тамо где су почињале беле врве Турлакија се завршавала" - говори писац Борис Нинков, кога смо пронашли у белоградичком селу Салаш. Икиндија је [поподне], кажу Салашани, време за хладну ракију. Борис Нинков отрча до своје куће и донесе пресни бели сир да би од њега Данијела, кметова жена, направила истинског турлачког белог мужа [у шали речено за традиционално јело белмуж]. Меша га на лаганој ватри, док му не изађе масноћа. Некада су се овим мелемом лечиле ране и стоке и људи. Седим покрај стола испред чаше беле ракије и разглабамо о тешкој суши и недостатку воде, који су натерали људе да доносе воду магарећим каруцама, у кантама, чак с друге стране брда, да би спасли бар део уништеног берићета. Село на три реке, са кућама прилепљеним једна уз другу, са тесним сокацима. Некада је на трима тесним рекама певало десетак воденица. Само једна од њих је остала, али је одавно замукла, а овог лета јаз на Чуминој реци се осушио од врућине и смањено се.

Борис пребацује с времена на време на турлачки, да би нам показао колорит непоновљивог северозападног дијалекта, који нема буквалан превод. Говор им је мек и разгранат, истесан и цветан. Звучи старински као из времена Вазовљевих Чича. Турлаци имају једну изреку:

„Када кум прасе и ти вречу“

Хајде, разуми их. То би значило нешто отприлике: ако кум најави да ће ти нешто дати, одмах отварај „вречуту“ (џак) и узми га, док се није предомислио. То говори да су Турлаци много практични и спремни људи. Нема грешке. „Ми не признајемо три слова – 'х', 'ф' и 'џ'“, појашњава нам казивач Нинков и даје нам неколико примера. Турлаци имају речи као што су „влк“, „вр“, „дрт“. Зато сипају воду у „кову“, возе се на „пајтон“ и режу „вилија леб“. Чак и име Филип су преиначили у „Вилип“.

„Још нисмо завршили са језиком“ - покушава да нас заустави Борис Нинков, док хвалимо њиховог белог мужа и док се припремамо за пут ка другој страни брда. „Локални људи су речити. Псују отворено, но све жени, и кад је реч о мужу. "Таја, жена, прч ме убодe", рећи ће Турлак. А каква је жена Турлакиња? Некада жена није смела „на муж пут да мине“ [мужу пут да пређе], пише у летописној књизи из 1939. године. Жене нису ђаволице, настале у дивљој планини, кажу мужеве у Салашу, али не пропуштају да додају да месна изрека наређује: „Салашки мужје и стакевске жене“. То пише чак и у дебелој месној књизи. „Турлак сам у крвчицата, трси ме [тражи ме] при кумицата“, бију се рукама у грудима месни донжуани.

Стакевчанке су ем лепе ем ватрене жене. Ако нагазе у хладну воду, река ври и почиње да „цврчи, баиш като се клепе мотика“. У време зиме, кад седну на снег, у снегу се уздигне

под сукњом расцветали кађун

С друге стране брда висови мењају боју од жуто-сиве до сочно зелене. Стакевци су сакривени у тесној китњастој долини, близу до прелаза Писана бука. Какви су салашки мушкарци? - питамо данашње Стакевчанке, некада и саме лепе и гиздаве. „Крупни муже, расли под буку и пили студену воду“, смеју се стиснутих уста жене из месне фолклорне групе „Росна кита здравца“, наседале у полукруг у месном читалишту. Одавно нас чекају, али лако се не „преклепују“ [не одустају], како саме кажу. „Ако желиш да сазнаш да ли је један муж зрео за женидбу, пошаљи га да сече дрва“ - саветовала нам је баба Илинка. „Ако замахне секиром и иверци се распришавају, значи да је већ мушкарац“, потврђује старица своје речи климајући главом, а млађе се покрај ње смејуље. Ако реши да се удаје, Турлакиња је претенциозна и амбициозна. Гледа благо, али поглед јој стално бежи и гађа према мушким бревенецима [старинским панталонама]. Ако момак застане пред девојком и затеже гаће које силно горе, она га воли. Што су му бревенеци шири, то је већи мушкарац. „А рунтави ли са му грудичи?“, пита испрошена девојка. Ђосавог мужа Турлакиња неће. „Рунтави са, рунтави много, синке, като на нашего Меча опашиа“ - хвали безрезервно жена која наводицише, што значи као реп кучета, преводe жене. „А сада ти девојка каже: 'мармалада'", нудећи просце као будућа невеста. "Конфитјур" [џем], савија уста смерно девојка и румени као трешња ранка. Што су јој уста мања, толико ће је хтети просци. То говоре жене из месне фолклорне групе. Ове реплике су им део сцена којима обилазе фестивале, да би представиле турлачки начин живота и фолклор. Хумор им је љуткаст, незачињен, опор - исти као и њихово балканско биће. Њихове лакрдије су самониклекиселе као дивље крушке, такве какве су их оратиле, вревиле и глчале њихове бабе. „Ако ми одемо, са нама ће ишчезнути и турлачка прича“, уздишу жене.

Питање са академском тежином: Турлак или Торлак? И шта, опет, значе те две речи? Према истраживачима, порекло им је арио-алтајско. Неки аутори сматрају да је Торлак словенизовани назив трачког племена Трибали. Други се двоуме у вези са речју „турес“, што на трачком, западномезијском значи кула, замак. Некада је у том делу Бугарске било доста утврђења. Ту је настало и име тврђаве Турлакија. Други, пак, тврде да реч произилази од трљака - ограда летње стаје за овце, а по томе учени закључују да су преци Турлака били овчари исто као и Каракачани са црним оделом, али су за разлику од њих носили беле хаљетке. Председник Турлачког друштва Љубомир Веселинов, пак, тврди да њихово име

Турлак иде од тутуничења у њиховом говору

Зато у месној средини има Турлака а не Торлака, какви су хероји Јовкова и Радичкова. Укратко, Турлаци живе у северној Турлакији, а Торлаци на југ и на исток.

Научници још нису изrekli последњу реч по питању Турлака. Зато шаљивције из белоградичког краја имају своју истину. Турлаци су први насељеници наших земаља, који су на овом месту живели много пре доласка Аспаруха, чак много пре него што су се појавили Трачани. Зашто? Нумерологија доказује. Име села Стакевци састоји се од осам слова, баи од колико и реч Бугарска, нашу пажњу усмерава Турлакиња Елена Нешева. Да ли је случајна чињеница да су претходна имена града Белоградчика близу Стакеваца Црвени град и Зелени град. Ничег случајног нема на овом белом свету! Бело, зелено и црвено. Еј, откуда наша национална застава - почело се од Белоградчика, што, опет, са своје стране потврђује теорију да су Турлаци алфа и омега. Ко не верује, нека упореди са географском картом.

Особен човек је Турлак. Чудноват је не само његов језик, јарки и особени су његови прекривачи и ћилимови ткани рукама чипровачке Торлакиње. Особени су њихови обичаји, веровања, сујеверја. Турлак тврди да се крсти не толико пред Богом колико пред зверима, травама, биљкама, растињем. Зато у Турлакији имају и Мечкин дан, Мишији дан и вучје и змајевске празнике. Када дође празник, Турлаци вију венце, лепе очи мишевима, хране по мраку дивље медведе куваним кукурузом, ломе грнце и плаше змајеве и змајице, дувају у дудуке, гајде, кавале, окарине, врбове пиштаљке, док не разиграју дрво и камен по долиницама и брдима.⁶²⁰

После овог чланка, који је начињен захваљујући постојању Торлачког друштва *Ждрепче*, ово друштво, углавном због финансијских разлога, дуго није имало друге активности осим гостовања у Србији поводом *Торлачких вечери* сваке године око Младенаца, 22. марта, и поводом обележавања десетогодишњице постојања Завичајног друштва Тимочана-Торлака 1. новембра 2007. године. Године 2008. на *Торлачкој вечери* у Минићеву гостовале су и чланице певачких група из Стакеваца и Салаша, које су овом приликом наступиле. (О гостовањима поводом *Торлачких вечери* детаљније се може видети у одељцима о овој манифестацији и о учешћу Завичајног друштва Тимочана-Торлака у прекограничној сарадњи). Торлачко друштво *Ждрепче* је формално учествовало и на граничном Сабору на Кадибогазу, јер је његов председник Љубомир Веселинов, као општински службеник, био главни технички организатор Сабора. Тако је, на пример, оно било, као и Завичајно друштво Тимочана-Торлака, 24. јула 2010. године један од потписника декларације за отварање граничног прелаза на Кадибогазу.

Године 2010, 23. октобра, поводом четири године од иницијативног састанка за основање Друштва, оно је организовало пријем делегација Завичајног друштва Тимочана-Торлака и Општине Књажевац, у оквиру којег су гостима презентоване културно-историјске и природне знаменитости белоградичког краја и одржани заједнички ручак и вечера гостију са члановима друштва. Овај догађај се десио захваљујући донаторству бизнисменске породице Пунчев, која у Белоградчику поседује текстилну фабрику, породици која је наклоњена сарадњи

⁶²⁰ Искра Ценкова, *Наричат ги белодрешковци*, „Тема“, бр. 31 (302), Софија, 12. август 2007, стр. 62-64.

са људима из Србије и која је пре тога сазнала за одличне утиске са *Торлачких вечери* у Србији. Глава породице Иван Пунчев, иначе родом из белоградичког села Врба, преко прабабе вуче порекло из торлачког села Новог Корита у Србији. Ове 2010. године као чланови Друштва појавиле су се и млађе особе, углавном сарадници Љубомира Веселинова из белоградичких општинских институција. По сличном принципу и истим поводом гостовање Српских делегација десило се и 15. октобра 2011, 2. децембра 2012. и 23. новембра 2013. године. Приликом последњег гостовања гости су у току дана, обиласком сеоских знаменитости и ручком, угошћени и у селу Салаш, уз ангажовање сеоског кметства и читалишта. Овог пута спонзор је био угледни кардиолог из Белоградчика Жоро Николов, иначе љубитељ и учесник дружења и прекограничне сарадње. (О овим гостовањима приликом обележавања годишњица Иницијативног скупа детаљније се може видети у одељцима о учешћу Завичајног друштва Тимочана-Торлака у прекограничној сарадњи). Године 2011, 5. новембра, група од седам, углавном млађих, људи предвођених Љубомиром Веселиновим дошла је у Зајечар под фирмом Торлачког друштва *Ждрепче* на концерт естрадне поп-звезде Здравка Чолића, а том приликом су, као гости моје породице, провели цео дан у Зајечару и обишли археолошки антички локалитет *Ромулијана*. Некима од њих је то био први боравак у Србији.⁶²¹ Почетком 2012. године поново су постали актуелни прекогранични српско-бугарски пројекти према фондовима Европске уније, а Турлачко друштво, тачније Љубомир Веселинов и Валери Цветков, управник читалишта у Белоградчику и члан Друштва, за партнера Читалишта из Србије на пројекту који се односи на размену културних програма одабрали су Завичајно друштво Тимочана-Торлака⁶²².

У вези са Торлачким друштвом *Ждрепче* интересентна је једна појава. Без обзира на, као што смо видели, изразиту тенденцију афирмисања торлачког идентитета и у општинама Чупрење и Чипровци, у овом удружењу се није појавила тежња за уједињењем свих бугарских Торлака под његовом капом, односно претензија да делује и у овим другим општинама ван белоградичке. Видели смо да Славко Григоров, афирматор толачког идентитета из околине Чипроваца и аутор књиге *Торлаци смо*, у писму Љубомиру Веселинову у којем поздравља оснивање Друштва, упућује на јединство свих Торлака у Бугарској и иницира конкретне облике сарадње. Међутим, Љубомир Веселинов, код кога чак провејава и став да су само становници Стакеваца, Салаша и Крачимира прави Торлаци, није реаговао. После неколико месеци Славко Григоров му се поново обраћа писмом, којим на посредан начин иницира сарадњу на основу торлачке припадности.

Уважени господине Веселинов,

Пишем вам као познаник, после нашег разговора, макар и телефоном. Два су повода да Вам пишем и по други пут.

Први је одржани фолклорни празник „Од Тимока до Искра“ [у Белоградчику, обновљен после више година]. Оставило ми је пријатан утисак то што се и на нашем Северозападу рађа нешто што негује нашу духовност. Али

⁶²¹ Дејан Крстић, *Гостовање Белоградчичана поводом концерта Здравка Чолића*, „Торлак“, бр. 28, Минићево, 1. фебруар 2012, стр. 7; Љубомир Веселинов, *Юбилеен концерт на Здравко Чолич в Зајчар събра турлаци от двете страни на границата*, „Видин“, бр. 79 (1935), Видин, 14-16. ноември 2011, стр. 6.

⁶²² Дејан Крстић, *Ка новцу преко пројеката*, „Торлак“, бр. 29, Минићево, 1. јул 2012, стр. 3.

ме је зачудила једна грешка коју је култура себи допустила. Треба да се утемељује Северњачки фолклор, да учествују групе из Торлакије, да се распознају и да популаризирају крај од Тимока до Искра.

Други повод је моја нова књига „Торлаци смо“, коју Вам шаљем. У њој има и о белоградичком крају. Желео сам у њу да укључим групу (и Вашу групу), али нисте ми послали фотографију. Но, како било, упознајте се са књигом и, ако желите да је имају Музеј, Библиотека или неко из Торлачког друштва, могу да Вам је пошаљем поштом или да Вам је донесем, али то је теже због плаћања по 5 лева. Спреман сам на јесен да дођем и да разговарам.

Било би ми драго да се сретнемо и у Монтани [даје своју локацију и број телефона].

Поздрав браћи Торлацима из Белоградчика и радујте се ономе што је Господ подарио Вашем крају!

Монтана, 20.06.2007

Славко Григоров

Међутим, Славко Григоров ни овог пута не наилази на жељену реакцију. Он (Мон-1) због тога, у разговору са мном, отворено изражава своје негодовање, јасно изражавајући и жељу за уједињеним деловањем бугарских Торлака на пољу очувања традиције у оквиру овог друштва. Поздравља оснивање Друштва и сматра да Торлаци северозападне Бугарске треба да обједине снагу. Његова жеља је да везе ојачају и да сви заједнички прослављају јубилеје – на пример 320 година Чипровачког устанка. Жеља му је, како каже, да се обележава и у Белоградчику, и у Чипровцима, и у Копиловцима. Међутим, с друге стране није добио очекивану отвореност да се и Чипровчани укључе у рад Друштва. По њему ово друштво треба да има патриотски циљ, да се бори за очување духовности Турлака, што је, по њему, најважније. А духовност је у песмама, фолклору, изрекама, легендама. Неки сада не могу да виде вредност онога што је урадио, али сматра да ће му у будућности бити захвални. Прво треба сачувати духовност, а затим са духовношћу ући у Европску унију, са својим фолклором, ношњом и песмама. Сматра да деца његовог краја мало певају фолклорне песме. (тр. VIЗж-6)

Интересантно је, да су на прослави годишњице иницијалног састанка за оснивање Турлачког друштва *Ждрепче*, 23. новембра 2013. године у Белоградчику, поред гостију из Србије, били и представници општина Чупрење, на челу са кметом Вањом Костиним, и Чипровци, на челу са председником Скупштине општине Јулијем Цветковим. На овој забави је, по угледу на *Торлачко вече* у Србији, сваки учесник, осим гостију из суседне земље, сам плаћао своје учешће, па тако и представници Чупрења и Чипроваца. Можда је економски моменат одлучио да представници Друштва учешће понуде и Торлацима из других општина. Но, свеједно, некако ненаметљиво, овим је по први пут остварена нека врста јединства Торлака северозападне Бугарске, ако не рачунамо њихово вишегодишње сусретање, по посебним позивима, на фолклорним саборима у Белоградчику (*Од Тимока до Искра*), Чупрењу (*Када кум прасе, и ти вречу*) и Чипровцима (*Торлаци смо – јунаци смо*) и на манифестацијама *Торлачко вече* у Србији.

У разговорима са људима из белоградичког и чупрењског краја добијене су информације и о томе како на Торлачко друштво и његову сарадњу са торлачким друштвом у Србији гледају шири слојеви становништва. Њихови погледи се углавном слажу са погледима његових оснивача. Казивач из

Белградчика (Белгр-4) каже да је циљ оба торлачка удружења *очување културног наслеђа* ових крајева. Део тог наслеђа није записан и изгубиће се са биолошким нестанком садашњих старих људи уколико га не предају. Деца више не бораве код деда и баба на селу, већ су упућена на интернет, говоре енглески, тако да немају прилике да науче нешто из традиције. (тр. VIЗж-7) Казивачице из Чупрења (Чуп-1,2) кажу да је смисао овог удружења да *покаже да има Турлака, да су живи ти људи, да имају обичаје, да имају менталитет*. И да се истражује, јер се о Турлацима у Бугарској веома мало зна, о њима се мало пише. Да се истражи *историја, корени, све ако може да се истражи торлачко*. Основна брига овог удружења је истраживање корена Турлака, са циљем *да се сачува традиција*. Њихов фолклор је богат, шаролик, а народна ношња је специфична, другачија него у другим крајевима. То треба да се сачува и *да има одјека, да знају људи да има Турлака*. (тр. VIЗж-8) Казивачица из Видина, родом из села Врбова (Вид-2), каже да зна за Друштво и да јој је много драго што постоји. Волела би да има прилику да се укључи у његов рад. Недвосмислено је лепо то што оно сарађује са торлачким друштвом у Србији, јер се тако људи зближавају и добро је за односе два народа. Друштво треба да сачува наслеђено духовно богатство, јер је оно у нестајању, у селима су још само стари људи. Оно треба *да сачува обичаје, менталитет, језик, да их сачува за будућа поколења*. (тр. VIЗж-9)

VIЗз. Лист *Торлаци* из Чупрења

Од фебруара 2013. године у Чупрењу се објављује лист *Торлаци, месечно издање Општине Чупрење* (у оригиналу: *месечно издание на Община Чупрене*). У заглавље овог листа је, осим наслова и поднаслова, као и грба општине Чупрење, уграђена стереотипна изрека о Торлацима: *Торлак се савија само онда када пије воду са кладенца* (у оригиналу на књижевном бугарском језику: *Торлакът се навежда само тогава, когато пие вода от кладенеца*). Она илуструје стереотип о поноситости и слободољубивости Торлака. Лист, иначе износи текућа дешавања на територији општине Чупење у најразличитијим областима живота. Има 4, 6 или 8 страна и богато је илустрован фотографијама у боји. Сви текстови су непотписани, а *редактор* листа је Цветелина Костова.⁶²³

У првом броју листа *Торлаци*, на првој страни је објављен текст под називом *О Торлацима...* (у оригиналу: *За торлаците...*), који, као и претходни навођени, о Торлацима говори као о неким необичним, егзотичним, људима. Он у преводу гласи:

Бугарски писац Јордан Радичков пише о северозападу [Бугарске] и Торлацима. Он одређује границе Торлакије од Тимока до Тодориних кукли. За њега они су „Торлаци“ са великим словом [јер се у бугарском називи група пишу са малим почетним словом], они пеку јаре на ражњу, они су козари по трњацима, пију вино и имају особен менталитет. Стари Торлак кажњава шумара давајући му, уместо пара, брстину [гране на којима су козе појеле лишће] због тога што му не даје да козе брсте у шуми. Торлаци верују да се мртви враћају са оног света, они имају паметан хумор: „газде леже у казанима на оном свету – а ми трчимо, цпамо дрва и мучимо се да одржимо ватру, да би катран у казанима врео“ (Радичков 1985).

⁶²³ *Торлаци, месечно издание на Община Чупрене*, бр. 1, Чупрене; бр. 2, Чупрене; бр. 5, Чупрене, јуни 2013; бр. 6, Чупрене, септември 2013.

Торлак је човек који воли живот, он је приземан у својим жељама. „Много волим када нас завеју вејавице да седим у топлом, да гледам како напољу пада снег и вије вијалица, вију, вијууу, пећка бубњи весело, у рерни пећке с једне стране цврчи свињско месо, а с друге стране...“

Данас Торлаци живе у северозападном делу Бугарске, у областима Видин и Монтана. У области Видин они су у селима: Салаш, Стакевци, Праужда, Репљана, Гјургич, Буковец, Плешивец, Боровица, Врбово, Извоз, Трговиште, Скомља, Врба, Протопоинци, Чупрење, Вештица, Горњи и Доњи Лом, Димово, Белоградчик, Средогрив и у још тамошњих села. У области Монтана то су села: Превала, Горња Лука, Железна, Копиловци, Длги Дел, још пет-шест села и Чипровци. У белоградичком и чупрењском крају говоре о Торлакији. Најуопштенije речено, Торлаци, Турлаци су бугарска етнографска група која живи у планинским крајевима.

„Торлачки, Турлачки“ има арио-алтајско порекло. У северозападној Бугарској више егзистира Турлак, Турлакија. [реч] Турес има дакомезијско порекло, и значи тврђава, замак. Турзис је утврђено место.

Друго објашњење је речју „турла“, која означава округли, отворени обор, који је везан за основно занимање Турлака – сточарство (крупна и ситна рогата стока) и земљорадњу.

Торлачка традиционална култура – материјална и духовна, богата је, особена, са дубоким древним коренима. Она још увек чека своје проучаваоце и популаризаторе. Торлаци живе високо у планинским селима, у тзв. збијеном типу села. Куће су густо поређане, имају мали дворини простор, улице су тесне. Њиве, ливаде и плевње имали су далеко у планини. Ови белези живота, заједно са говором, одређују њихов етнокултурни идентитет кроз векове. Занати су их прочули по целој Европи - од Чипровачке златарске школе до чувених чипровачких ћилимова, као и пиротских. Осим на вертикалном, Турлакије су ткале и ткају на хоризонталном разбоју – чарапе, крпе, черге. Било је терзија, абаџија, митровачких кожара, који су разносили коже до европских пијаца и Америке...⁶²⁴

У овом броју листа Торлаци штампана је и песма Турлачки свет (у оригиналу: Турлашкѝа свѝат) Георги Костадинова⁶²⁵, из збирке песама Спомени немају сенку, овде представљене у прегледу литературе.

У другом броју листа Торлаци, такође на првој страни (са наставком и на трећој страни), штампан је непотписани текст под насловом Зову их Торлацима... (у оригиналу: Наричат ги Торлаци...) ⁶²⁶ Реч је, уствари, о почетном делу текста који је Анита Комитска дала у каталогу своје изложбе Прича о Торлацима, који је овде детаљно приказан у списку литературе. Делови овог текста се, под насловом О Торлацима... (у оригиналу: За торлаците), у наставцима дају и у трећем и четвртом броју овог листа⁶²⁷.

У другом броју листа Торлаци штампана је и песма Георги Костадинова Маштање Турлака (у оригиналу: Мечтата на Турлака), а у десетом Турлачка идила (у оригиналу: Турлашка идилия)⁶²⁸, из збирке песама Турлачко племе

⁶²⁴ За Торлаците..., „Торлаци“, бр. 1, Чупрене, стр. 1.

⁶²⁵ [Георги Костадинов], Турлашкѝа свѝат, „Торлаци“, бр. 1, Чупрене, стр. 2.

⁶²⁶ Наричат ги торлаци..., „Торлаци“, бр. 2, Чупрене, стр. 1, 3.

⁶²⁷ За торлаците..., „Торлаци“, бр. 3, април 2013, Чупрене, стр. 5.

⁶²⁸ Георги Костадинов, Мечтата на Турлака, „Торлаци“, бр. 2, Чупрене, стр. 3; Георги Костадинов, Турлашка идилия, „Торлаци“, бр. 10, Чупрене, фебруари 2014, стр. 2.

јуначко, такође представљене у прегледу литературе. И у свим наредним бројевима, по правилу, штампана је по једна песма на дијалекту. Иако се у њима не помиње термин Торлаци, и оне представљају својеврсни одраз торлачког идентитета.

У листу Торлаци налазимо и веће извештаје о *Десетој Торлачкој вечери* у Минићеву (у трећем броју) и Фолклорном сабору *Када кум прасе, и ти вречу* у Чупрењу, тако да се посредним путем, преношењем чињеница о овим дешавањима, и овим чланцима афирмише торлачки идентитет.⁶²⁹

Сл. 139, 140. и 141. Насловне стране прва три броја листа „Торлаци“

⁶²⁹ X Юбилейна турлашка среща, „Торлаци“, бр. 3, Чупрене, април 2013, стр. 6.

VIII Торлашки фолклорен събор в община Чупрене, „Торлаци“, бр. 5, Чупрене, јуни 2013, стр. 1, 4-5.

VI4. СУМАРНА САЗНАЊА О ТОРЛАЦИМА/ТУРЛАЦИМА НА ОСНОВУ САКУПЉЕНИХ ПОДАТАКА О ИДЕНТИТЕТУ СТАНОВНИШТВА СЕВЕРОЗАПАДНЕ БУГАРСКЕ

Торлачки идентитет настао је из интеракције између становника планине Балкан (Старе планине) и становника подунавске равнице западног дела Доњодунавске плоче (равнице између Дунава и северозападног крака старопланинског венца). У равници је због изузетно квалитетне земље била развијена земљорадња, па су планинци, који су оскудевали у храни, силазили ради набавке житарица, и то разменом за радну снагу, кромпир, дрва или кожу. Мада су се планинци у видинском и ломском делу равнице сретали и са Власима (романског говора), главна комуникација је била између бугарског становништва из Поља, које су називали Долњанцима или Пољанцима (или Појанцима), то јест онима који живе доле, у пољу. Пољанци су, пак, планинце називали Торлацима или Турлацима, ређе и Балканцијама. Сиромашни планинци су воловским запрегама или магарцима возили дрва или кромпир у равницу и мењали за пшеницу или кукуруз. Ишли су и у надницу у време пољских радова – копања и жетве. У торлачком селу Митровци бавили су се кожарством – откупљивали кожу, штавили је и у равници размењивали за житарице. У време Првог и Другог светског рата, када државне границе није било, у овој интеракцији учествовали су и становници највиших планинских села пиротског и димитровградског краја.

Због лоших услова за живот и сиромаштва, Торлаци су се у Равницу и трајно одсељавали. У селима и градовима Равнице има читавих торлачких махала, по правилу на периферијама насеља. Имамо забележене случајеве одсељавања у Равницу још с почетка XX века, било их је у току и између два светска рата, а такође и у време социјализма. Планинци су помагали једни другима да се населе, направе куће и живе у новој средини.

У комуникацији, као власници земље на којој су Торлаци радили или као староседеоци на подручју на које су се Торлаци насељавали, Пољанци су имали негативан став према Торлацима и овај назив се користио са пежоративном конотацијом. Сматрали су да су Торлаци на нижем културном и интелектуалном нивоу и имали су осећај величине богатијег у односу на сиромашног. Најамници са планине и визуелно су се одликовали од људи из Поља својом сељачком и оскудном одећом. Према насељеницима са планине староседеоци у градовима гледали су са подозривошћу зато што им је одузета замља, а ови су се наметнули као радници и социјалистички систем им је давао олакшице.

Торлаци насељеници негативно етикетирање су прихватили као датост. Међусобно су се помагали – испољавали велику задружност. Били су жељни посла на квалитеној земљи, доста су радили и добро се материјално ситуирали. У почетку су, због дистанце према њима, своје брачне другове налазили у завичају, а касније је почело мешање са староседеоцима путем бракова. Иако су у неким селима скоро потпуно измешани са староседеоцима, још увек у мањој мери постоји доза пежоративности назива Торлаци или Турлаци. До постсоцијалистичког периода насељеници су одржавали интензивне везе са завичајем. Одлазили су у своја некадашња села на сеоске светковине – саборе, као гости код рођака, а ови су им узвраћали посете на саборима села у којима су се населили или у време одржавања градских вашара. Има сведочења да су и

ученици у градским центрима својевремено пежоративно етикетирани називом Торлак.

И после губљења економске основе овог односа, када је у социјализму земљишни посед свима сведен на исту, минималну меру, остају у пракси називи Торлаци и Пољанци, као термини за категорисање људи, без пежоративне конотације.

Пољанци Торлацима или Турлацима сматрају све становнике северозападног дела планине Балкан, који окружује њихову равницу, и то почев од самог побрђа, а укључујући и оне преко планинског била. Овај назив за ове планинце користе само људи овог поља, а не и становници удаљенијих делова Бугарске. Планинци имају и таква искуства да су их у удаљенијим крајевима Бугарске звали Шопима (на истоку земље), Власима (на истоку земље и у Софији), Северњацима (на југу земље). Но, има случајева да и у овим удаљенијим крајевима знају за назив Торлаци.

У подбалканском побрђу у белоградичком и чипровачком крају, становници знају да их у Равници називају Торлацима, али они себе не сматрају Торлацима већ становнике још виших планинских села. Има, пак, и оних који су из ових зона а себе сматрају Торлацима. У чипровачком крају јасна дијалекатска разлика узима се за границу распрострањења Торлака (говор наниже губи једну по једну особину специфичног, такозваног, ч-ц говора, заступљеног у планини). У георгидамјановском и берковичком крају, они из највиших села, који знају да их у побрђу и пољу називају Торлацима, овај назив за себе одричу, кажу да су Торлаци они из високих планинских предела иза планинског била, у пиротском и димитровградском крају у Србији и годечком и драгоманском крају у Бугарској. Пољанци су ове са друге стране планине називали и Преспанцима (што значи: људи преко планине). Неколико казивача повезује назив Торлак и са сточарима номадима Црновунцима или Каракачанима.

У околини Белоградчика, укључујући и општину Чупрење, као и у околини Чипроваца, становништво се осећа Торлацима или Турлацима, мада има и малобројних казивача која указују на то да је и овде овај назив био егзоним а не и аутоним. Већина људи ових подручја, на питање како се зове народ њиховог краја, недвосмислено одговара да су они Торлаци или Турлаци и да су за тај свој идентитет сазнали још у свом детињству. Многи верују да овај назив нису добили у Пољу, од других, већ да је он изворно са њиховог подручја. Торлачким селима сматрају углавном само виша планинска села, уз планинско било. У општини Белоградчик типичним Торлацима сматрају се становници Стакеваца, Крачимира и Салаша. Ипак, кажу да Торлацима могу да се сматрају и становници мало нижих села. У чипровачком крају углавном торлачким сматрају само виша насеља: Мартиново, Чипровци, Железна, Превала, Митровци и Горња Лука. Мањи број казивача торлачким сматра још нека виша села у околини. У белоградичком крају торлачки крај су сматрали само до планинског била, односно државне српско-бугарске границе. Људе с друге стране границе сматрали су, једноставно, Србима. Тек у најновије време појединци знају да и са друге стране има становништва које се идентификује са називом Торлаци. Међутим, у чипровачком крају, због тога што је на његовом делу старпланинског била државна граница поставена касније и што је комуникација са пределима с њене друге стране била интензивнија, знају да им је становништво са друге стране етнокултурно блиско и сматрају га торлачким. Уобичајени назив у Бугарској за

простор који насељавају Торлаци јесте *Турлашко*, с тим што се ретко јавља и варијанта која је у складу са дијалекатским правилима – *Торлачко* (исто тако и придев *турлачко* јавља се много ређе него *турлашко*). У локалној књижевности јавља се и термин *Торлакија* (и, у дијалекту, *Торлаћија*).

Торлачки идентитет заснива се на неколико група маркера. Први су *етнопсихолошки маркери*. Један од најраширенијих маркера јесте гостопримство Торлака насупрот негостопримству Пољанаца. Стереотипно се објашњава да ће Торлаци, за разлику од Пољанаца, и непознатом намернику понудити гостопримство - храну и конак. Поред гостопримства, неки наглашавају и задружност Торака - спремност да помажу једни друге. Даље, они имају позитивно општење са другим људима, на пример, у њиховм крају нема крађе. Истиче се и слободољубивост Торлака, која се повезује са устанцима против Турака, који су се у овом крају десили. Неки наглашавају да Торлаци имају своју представу света, која тешко може да им се измени. Такође се наглашава и њихова наклоњеност знању и науци.

Друга група маркера су *етнокултурни маркери*. Општераширен, један од најзаступљенијих, маркера јесте особен торлачки говор. Казивачи наглашавају многе особене речи из свог говора и кажу да их често, када причају на свом дијалекту, у другим крајевима не разумеју. У источним деловима Бугарске због говора их понекад називају Србима, каткад и са погрдном конотацијом. Неки сматрају да је њихов говор особен због утицаја српског језика. Торлачком говору је посвећен и један торлачки сајт. Поред говора, један казвач из Салаша код Белоградчика као маркер је нагласио и особене опанке, који се разликују од опанака у суседним неторлачким селима. Неки као маркер наглашавају и особену гастрономију.

Трећа група маркера јесу *физички маркери*. Они се не јављају тако често, али их има. Више казивача рекло је да су Торлаци светлије комплексије – коже, косе и очију, као да су крупнији и виши растом, насупрот Пољанаца, који су тамније комплексије коже, косе и очију и нижи растом. Више казивача торлачки идентитет не заснива само на једном маркеру, већ на неколико њих.

Четврта група маркера јесу *социјални маркери*, који су за разлику од претходних, негативни. Реч је о оним негативним особинама које им приписују и Пољанци и које термин Торлаци, када се под њим подразумевају, чине пежоративним. Те негативне особине су сиромаштво, необразованост, нижи културни ниво, глупост. Но, велики број казивача, сматрајући свој торлачки идентитет позитивно, не зна да он може да има и негативно схватање. Многи, у сусрету са оваквим схватањем, покушавају да га анулирају позитивним маркерима.

У северозападној Бугарској у употреби су и назив *Торлаци* и његова друга варијанта *Турлаци*. Нема правила у његовој распрострањености, у неким селима је један или други, али у неким се јавља и један и други. Многи се споре око тога која је варијанта правилнија. Етнолог са језичким образовањем Маргарита Николаова из Видина објаснила је да се у бугарским говорима, када није под акцентом, често јавља мукло *о*, чији се изговор веома приближава гласу *у*. Негде се јасно чује један или други глас, а негде је то прелазни облик који је тешко разлучити (*Тоурлаци*). Када је реч о пореклу речи Торлаци или Турлаци, ту и тамо се јавља схватање да је она од *тур* – округла грађевина, кула. Реч је о научној

конструкцији Ивана Коева, која је током времена ушла и у народ. Неки повезују са речју *тор* – обор за овце.

На подручју где је заступљен торлачки идентитет, јављају се и други идентитети. У Чипровцима је, због великог и на националном нивоу значајног историјског наслеђа, веома јак идентитет Чипровчани, често јачи и од торлачког. Присутна су и шаљива међусеоска задиркивања, која указују на постојање сеоских идентитета. На овом подручју је неоспорно заступљен бугатски национални идентитет. У вези са људима с друге стране границе јављају се два схватања – да су Срби (јер живе у Србији) или да су Бугари (углавном казивачи из редова интелигенције, под утицајем бугарских националистичких схватања).

Осим за Пољанце/Долњанце, Торлаци у белоградчишком крају, ближем етнокултурно мешовитој зони око Видина, знају и за Кулчане, око градића Кула, и Влахе, у околини Видина. За Кулчане, који су потомци насељеника из централне Бугарске, знају да говоре чисто бугарски и да имају негативне особине у односу с људима – хладнији су, инације и склони су тучи. За Влахе знају да су вредни и богати, али имају и блаже негативне стеротипе. За њих се каже да су *смотани* (односно не баш интелектуални) и да се даве на крају Дунава, односно да посао добро започну, али га не доврше.

У овом крају Шопе сматрају, под утицајем бугарске етнологије и националних стереотипа, *етнографском групом*, која је рапрострањена у околини Софије, али их неки казивачи виде и на још неким подручјима западне Бугарске. За њих важи стереотип да су тврдоглави (*дрвен Шоп*) и инације, о чему постоји неколико стереотипних изрека. О Шопима има и много вицева, који приказују ове стереотипне особине. Осим по овим негативним стеротипима, они су познати и по специфичном, темпераментном, начину игре. Неки казивачи знају и за њихов специфичан говор. Има и казивача који о Шопима не знају ништа. То је један од показатеља да о њима знају не из директног контакта, већ преко литературе (о њима су писали неки бугарски класици) и, у новије време, преко медија. Казивачи децидно одричу било какву везу између Шопа и Торлака, а и ако има сличности, они су неоспорно две посебне групе.

У северозападној Бугарској, у Чипровцима, у првој половини 80-тих година XX века Благоје Петров, високи локални функционер Бугарске комунистичке партије, свој торлачки идентитет, као израз носталгије за матерњим говором, културом и поднебљем, изражава писањем песама на *торлачком* дијалекту и њиховим објавивањем у листу *Чипровец*, који је био локално општинско и партијско гласило. У њима помиње и термин Торлаци и придев торлачки. Објављивањем у оваквом гласилу он је добио институционалну потпору изражавања торлачког идентитета (можда је то повлађивање због његове политичке функције и угледа). Он реагује на пежоративно коришћење термина Торлаци ван торлачког подручја а наглашава позитивне маркере торлачког идентитета: лепоту локалног дијалекта, слободарски дух локалног становништва, особену, пасторалну етнокултуру, издржљивост горштака, посебно у пићу. Он торлачким крајем сматра само свој, чипровачки, крај.

Године 2001. у Стакевцима код Белоградчика одржана је међународна етнолошка експедиција са конференцијом. Она је привукла пажњу локалне јавности, укључујући и локалну самоуправу и локалне медије, тако да је термином Торлаци означавано становништво белоградчишког краја, које је овом приликом истраживано. Додатну пажњу је привукло то што сам ту био и ја као неко ко

проучава Торлаке, декларише се тако и, као етнолог и председник торлачког удружења у Србији, доноси вест да Торлака, сличних по етнокултури, има и с друге стране границе. Све то се веома добро уклапало у стратегију локалне самоуправе, која се већ била определила за активну сарадњу са суседном општином Књажевац у Србији и на чију иницијативу је месец дана пре тога, уз сарадњу са општином Књажевац, обновљен гранични Сабор на Кадибогазу.

Током 90-тих година XX века, у постсоцијалистичком периоду, у планинској општини Чипровци пропада социјалистичка индустрија, па општинско руководство прави нову стратегију развоја, чију је окосницу чинио туризам. Испланирано је да се, осим на основу природних лепота, којима овај старопланински крај обилује, туристичка понуда развије на основу културно-историјских ресурса – специфичне и богате историје овог градића и особене и архаичне етнокултуре. Специфично ћилимарство, а и друге етнокултурне вредности (обичаји, фолклор, ношња, исхрана, дијалект, менталитет), маркирани су називом Торлаци. Погранични положај, исти назив и слична етнокултура с друге стране државне границе пружили су могућност за конкурисање са прекограничним пројектима код фондова Европске уније (ова могућност се створила тек после политичких промена у Србији октобра 2000. године). До 2001. године у Чипровцима су, на основу ове стратегије, већ доста тога учинили (маркирање природних и ревитализација културних објеката, туристички маркетинг, угоститељски капацитети). Ова тенденција се наставила све до данас, без обзира на промене политичких гарнитура које су водиле општину.

Једна од идеја је била да Чипровце учине *престоницом Торлака*, на чему је већ 2001. године озбиљно рађено. Историјски музеј те године је завршио адаптацију једне старе куће у Чипровцима, примерка етно-архитектуре, такозвану *Катаринину кућу*, која је одређена за депанданс Историјског музеја посвећен Торлацима. У њој је у то време постављена стална поставка под називом *Начин живота и култура Турлака*, која садржи етно-предмете – некадашњу ношњу, покућство и домаћу радиност. Основна идеја је да ова поставка садржи предмете везане за све Торлаке, укључујући и оне у Србији, тако да ту има и предмета из околине Пирота (људи чипровачког краја мисле да су и Пироћанци Торлаци). Направљен је и туристички пропагандни материјал везан за овај објекат и поставку у њему. Постојање ове куће и поставке у њој утицало је, од тада до данас, на афирмисање торлачког идентитета. У њој се туристима говори о Торлацима, а овај идентитет промовише се и преко неколико туристичких проспеката у којима се на њу упућује.

У Чипровцима једна приватна гостионица са преноћиштем носи назив *Торлаци*. Супруга власника куће је 2001. године била директорка музеја и један од чланова екипе која је спроводила поменути стратегију. Постојање овог угоститељског објекта такође је утицало на позитивну промоцију торлачког идентитета. Туристи који овде одседају или обедују, питају често власнике ко су Торлаци, а они им објашњавају да је то етнографска група са две стране границе и Старе планине. У шали, маркетиншки, власник додаје да су Торлаци од берковичког до белоградичког краја, да су Чипровци баш на средини, а његова кућа за госте у центру Чипроваца. Власници сматрају да је овакво име објекта у предности у односу на друге сличне објекте у Чипровцима који имају антропонимична имена по некадашњим власницима. Оно је специфично, препознатљиво и привлачи пажњу гостију, изазива интересовање и лако се памти.

У овом објекту се, под етикетом торлачки, нуди (и преко визит карте и флајера) много тога од историјског и етнокултурног наслеђа Чипроваца и околине (кухиња, ћилимарство, манастри...). Власници у свом ресторану нуде и сарме којима су додали епитет торлачке, а и два измишљена јела *торлачку салату* и специјалитет куће назван *Торлаци*. То су учинили да би удовољили посетиоцима који траже нешто специфично локално.

У складу са поменутом стратегијом, назив Торлаци промовише се и у туристичком пропагандном материјалу Чипроваца. У једном каталогу налазимо делове текста етнологa Аните Комитске из каталога њене изложбе о Торлацима, где се на поетичан начин наглашавају маркери торлачког идентитета: планина Балкан, слободарство, бела мушка ношња, порекло од древних Трачана, Трибала или прабугарских војника, назив према округлој грађевини, кули, чипровачко ћилимарство, бугарски национални идентитет. Поред тога, у туристичким проспектима наглашавају се и специфичан говор, фолклор и обичаји.

Брендирање торлачког идентитета на исти начин јавља се и у белоградичкој и чупрењској општини. У туристичким проспектима наглашава се специфичност и утицај Србије на формирање ове пограничне *етнографске групе*, специфичан менталитет, гостопримство, обичаји, начин живота и говор, веселост духа, довитљивост, истрајност, специфична кухиња. Белоградчик је познат по специфичним стенама, којим су, у савремено доба, у туристичке сврхе, дата разна имена, а једна од њих је названа *Торлаци*. У менију ресторана једног хотела у Белоградчику налазимо десетак јела у одељку *Торлачки специјалитети*, а међу њима су и *сир на торлачки начин*, *пилећа џигерица на торлачки начин* и *торлачка гибаница савијача*. Власници и овде кажу да је гостима много интересантније да пробају локална јела у односу на општераспрострањена, а међу локалним више наручују она у чије име је уграђен назив Торлаци. Гости ресторана редовно питају о торлачким јелима и ко су Торлаци, а они им објашњавају да су то становници северозападне Бугарске, старопланинци, здрави и гостопримљиви људи. Наглашавају да у угоститељству треба да се буде различит од других и они су за торлачким менијем посегли управо због тога.

У Чипровцима се, захваљујући једној личној иницијативи (особа која прави и продаје сувенире), у туристичкој понуди појавила и мајица са натписом *Јак Торлак* и једним мотивом са чипровачких ћилимова. Овај натпис је двосмислен – с једне стране указује на велику приврженост торлачком идентитету, а с друге на један од маркера тог идентитета, физичку снагу и издржљивост. Мајица је за Дан општине понуђена на продају у центру Чипроваца и изазвала је код локалног становнишва велико интересовање, поготово код оних који су из овог краја а живе и раде ван њега.

Као део поменуте стратегије развоја туризма, која подразумева и брендирање назива Торлак, у Чипровцима је септембра 2001. године, средствима добијеним на националном конкурсу из националног фонда за културу, одржан фолклорни сабор *Торлаци смо – јунаци смо*, са идејом да сваке године окупља саставе који презентују торлачки фолклор (песма, свирка, игра и хумористичко приповедање на *торлачком* говору). Учествовало је више сеоских и других састава северозападне Бугарске. Поводом фестивала одржан је и округли сто о Торлацима, на којем су учествовали угледни бугарски фолклористи, локални истраживачи прошлости и истраживачи из Зајечара и Пирота. На округлом столу, који су чинили учесници разнородни по образовању и професији, говорило се о

фолклорним саборима, о називу Торлаци, о етнокултурним сличностима и разликама становништва са две стране границе, о торлачком изворном певању и свирању, о неким локалним обичајима, о пореклу Торлака од Трибала. Иначе, Сабору и округлом столу као гости и посматрачи присуствовали су и представници Туристичке организације Зајечар и музеја у Књажевцу и Пироту. Фестивал и округли сто пропратили су локални писани и електронски медији. Њихово одржавање је, само по себи, а захваљујући медијима, свакако допринело афирмацији торлачког идентитета. Због промене општинске гарнитуре, односно победе друге партије на следећим локалним изборима, иако је поменута стратегија остала актуелна, са Сабором, као идејом бивше политичке гарнитуре, није настављено следећих десет година. Тек 2011. године поново је одржан у усколокалним оквирима.

Године 2001. у Монтани је, при гимназији за стране језике, основана певачка група *Торлачке мелодије*, са циљем да шири фолклор северозападне Бугарске. Приоритет је певачки репертоар из торлачког краја, под којим се подразумева околина Чипроваца, а изводе се и народне песме са територије читаве Бугарске у вишегласној обради. Идејни творац, оснивач и руководилац ове групе је Цветан Цветанов (рођен 1971. године), академски музички педагог и свирач на гадулки. Ансамбл је изузетно квалитетан и има веома позитивне критике на националном нивоу. Има већи број награда на националном и међународном нивоу. Његови спотови су веома раширени на интернету, има снимке за национални радио, а веома често се емитују и на бугарској телевизији *Скат*, која има националну фреквенцију. Чини га око 25 девојака средњошколског узраста, а прате га, осим Цветана Цветанова (са гадулком и као диригента), и по један кавалција, тамбураш и тупанција. Цветанов је пореклом из торлачког села Копиловци и веома држи до своје припадности Торлацима.

У Чупрењу се од 2006. године до данас једанпут годишње одржава Торлачки фолклорни фестивал *Када кум прасе, и ти вречу*. Добио је назив по локалној народној изреци, којом се указује на два маркера торлачког идентитета – с једне стране на говор (пошто је она у дијалекту), а с друге на виспреност и прилагодљивост условима. Првих година на фестивалу је учествовало по десетак сеоских фолклорних састава из торлачког краја, и то са песмом, свирком, игром, хумористичким приповедањем на дијалекту и приказима обичаја (све у народној ношњи), а последњих година се позивају и групе из других делова области Видин и Монтана (2013. године 53 састава са 1300 учесника). Фестивал садржи и изложбу обредних хлебова, традиционалних јела и предмета народне радиности. Од самог почетка учествују и групе из Србије, из Зајечара или Књажевца. Сабор, несумњиво, афирмативно утиче на торлачки идентитет. У конференсама на сабору, говорима званичника, новинским чланцима који извештавају о његовом одржавању и његовим промотивним материјалима наглашавају се маркери торлачког идентитета – планина као место живљења, трудољубивост и издржљивост, предвидљивост и практичност, непокорност духа, веселост, гостопримљивост, особена кухиња, особен говор, близина и културни утицај Србије. Наглашава се и њихов бугарски национални идентитет. Основна идеја покретања овог сабора јесте истицање посебности Торлака. Неколико година уназад као гости Сабора позивани су представници Завичајног друштва Тимочана-Торлака из Минићева, којима је указано поверење да предлажу ко ће из Србије учествовати на сабору.

Децембра 2006. године у згради Етнографског института с музејом Бугарске академије наука у центру Софије отворена је изложба *Прича о Торлацима*. Аутор изложбе је Анита Комитска, кустос овог музеја, иначе родом из села Чељусница у општини Чипровци. Поред етнографског музеја предмете за ову изложбу су приложиле и културне институције северозападне Бугарске - из Белоградчика, Берковице, Видина, Лома, Монтане и Чипроваца. Изложба је садржала разне етнографске предмете са овог простора. Пратио ју је каталог, у којем провејава поетично-пасторални поглед на Торлаке и јак бугарско-национални тон (одраз личних схватања ауторке).

На основу позива делегације основне школе из Књажевца и Минићева, делегација Општине Белоградчик се у пролеће 2006. године нашла у Минићеву на манифестацији *Торлачко вече*. Постојање торлачког друштва у Србији и организовање овакве манифестације подстакло је Љубомира Веселинова, шефа протокола и пиара општине Белоградчик, иначе носиоца торлачког идентитета, да покрене идеју да се и у Белоградчику оснује торлачко друштво. Иначе, те 2006. године у северозападној Бугарској прича о Торлацима била је посебно актуелна – у време одржавања *Торлачке вечери* у Минићеву био је у припреми први Торлачки фолклорни фестивал у Чупрењу, који је одржан око месец дана касније, а током целе те године у локалним институцијама северозападне Бугарске вршене су припреме за изложбу Аните Комитске о Торлацима. Идеја није могла да буде спорна због тога што су Белоградчик и Књажевац већ неколико година имали добру прекограничну сарадњу (од 2001. године је одржан Сабор на Кадибогазу), и што тадашњем општинском кмету торлачки идентитет није био стран, с обзиром на то да је и он из торлачког села Горњи Лом. Иако је кмет имао неутралан став према овој идеји, Веселинов је био истрајан. На то да направи пандан Торлачком друштву у Србији, сигурно је кључно утицало и то што је он дугогодишњи љубитељ српске културе, посебно српске и југословенске поп и рок музике, и добар познавалац српског језика. Идеју о оснивању торлачког удружења презентовао је својим пријатељима, кметовима пограничних села Стакевци и Салаш, блиским општинској власти. Ова два села се сматрају, заједно са малим селом Крачимир у којем је рођен Веселинов, које се налази између њих и које припада кметству Стакевци, *најторлачкијим* у белоградничкој општини. Они су ову идеју здушно прихватили. Код њих у основи реализовања оснивања торлачког друштва стоје две жеље – с једне стране жеља за очувањем и популаризовањем торлачког идентитета и етнокултуре у северозападној Бугарској, а с друге повезивање са торлачким друштвом у Србији. Општина је, тиме што није била против и што је неутрално, али благонаклоно, гледала на ову идеју, пасивно помогла оснивање Удружења.

Током 2006. године вршене су припреме за оснивање удружења Торлака у Белоградчику. На јесен, 7. октобра 2006. године, под покровитељством општине а у организацији Иницијативног одбора који је бројао 36 људи из Стакеваца, Крачимира и Салаша, одржан је иницијативни скуп за оснивање овог удружења. На скуп је позвана делегација Завичајног друштва Тимочана-Торлака, којој је овом приликом узвраћено гостопримство. Гости су упознати са природним и културним вредностима белоградничког краја, а у вечерњим часовима одржана је забава, на којој је оснивање Друштва званично објављено. У току вечери женске групе при читалиштима у Стакевцима и Салашу приказале су изворне песме, обичаје и шаљива приповедања. На скупу је присуствовао и кмет општине. О

скупу су известили локални писани медији, а поводом њега је објављен и велики чланак у националном софијском листу *Тема*. Виспрена новинарка је у чланак, написан са поетским тоном, уткала већину самостереотипа Торлака северозападне Бугарске, које је током тог дана чула у Белоградчику – планину Балкан као место живљења, јунаштво, говор, ношњу, весело дух, трудољубивост, сиромаштво. Она даје и домишљања Елене Нешеве из Белоградчика, пореклом из Стакеваца, која конструише утемељења торлачког идентитета у далекој националној бугарској прошлости и на свој начин објашњава постојање два термина Торлак и Турлак. Даје и лаичко објашњење Љубомира Веселинова о пореклу назива Турлак.

Иницијативни скуп актуелизовао је питање торлачког идентитета у локалној средини. У периоду после њега до формалног оснивања Друштва општински кмет је идеју оснивања користио у политичкој промоцији у селу Салаш, а у Белоградчику гостује изложба из Минићева, која је стављена у контекст дешавања у вези са оснивањем Друштва. Ови догађаји били су повод да се торлачки идентитет помиње у локалним листовима, а у једном свом чланку у општинском листу Љубомир Веселинов детаљније образлаже своје домишљање како је настао термин Турлаци (пред званично оснивање било је дилема шта је правилније: Торлаци, како се већином јавља, или Турлаци, како се изговара у Стакевцима, Крачимиру и Салашу).

Турлачко друштво *Ждрепче* основано је 26. јануара 2007. године у Белоградчику. На Оснивачкој скупштини присуствовало је 11 људи, међу којима и кметови села Салаш, Стакевци и Боровица. Био је присутан и кмет Општине Белоградчик Људмил Антов. За председника Друштва изабран је Љубомир Веселинов. Усвојен је Статут, у којем је већина циљева и предвиђених активности усмерена на деловање у циљу очувања локалних етнокултурних вредности и на сарадњу са Завичајним друштвом у Минићеву. Удружење је названо *Ждрепче* по истоименом старопланинском врху, које се налази на државној граници и на тремеђи Стакеваца, Салаша и Крачимира. Локалну јавност су о оснивању обавестили локални писани медији. На оснивање је, поздравним писмом Љубомиру Веселинову, реаговао Славко Григоров из Монтане, пореклом из чипровачког села Железна, такође афирматор торлачког идентитета. Он честита и каже да је оснивање патриотско дело и да је то била његова давнашња жеља. Пошто је мишљења да су Торлаци од Тимока до врхова Тодорини кукли код Берковице, он себе сматра придруженим чланом овог друштва. Најалује своју књигу *Торлаци смо*.

Рад Турлачког друштва *Ждрепче* од оснивања до данас садржао је четири врсте активности. Прва је организовање гостовања у Србији. После оснивања оно је од стране Завичајног друштва Тимочана-Торлака позвано да састави и организује делегацију која ће гостовати на *Торлачкој вечери* у Минићеву марта 2007. године. Од тада до данас, на позив Завичајног друштва, то чини сваке године. Његова делегација је у Минићеву гостовала и 1. новембра 2007. године поводом десетогодишњице постојања Завичајног друштва Тимочана-Торлака. Гостовања, поред присуства забави, подразумевају и, у организацији домаћина, обиласке културно-историјских и природних вредности Књажевца, Зајечара и њихових околина. Године 2008. са делегацијом су пошле и на *Торлачкој вечери* наступиле чланице женске певачке групе из Стакевца и Салаша. Поред тога, Друштво је 2011. године организовано десетак својих чланова довело на концерт југословенске поп-звезде Здравка Чолића у Зајечару.

Друга врста активности је организовање обележавања годишњице Иницијативног састанка за оснивање Друштва. Сваке године у јесен, као и приликом Иницијативног састанка, почев од четврте годишњице 2010. године, Друштво организује пријем делегације Завичајног друштва из Минићева, који подразумева обилазак културно-историјских и природних вредности Белоградчика и околине и заједнички ручак и вечеру.

Трећа врста активности је учешће на граничном сабору на Кадибогазу, јер је председник Љубомир Веселинов, као општински службеник, и директни организатор Сабора. Друштво је, заједно са Завичајним друштвом из Минићева, на Сабору 2010. године један од потписника декларације за отварање граничног прелаза на Кадибогазу.

Четврта активност је популаризовање торлачког идентитета путем писаних медија. Са свих гостовања у Србији и дочека гостију из Србије Љубомир Веселинов за локалне писане медије даје новинске извештаје. Поред тога, он је, као и поводом Иницијативног скупа, августа 2007. године, позвао исту новинарку софијског листа *Тема*, која је обишла Стакевце и Салаш и, као и први пут, направила велики, у истом маниру писан, чланак, у којем наглашава стереотипе Торлака ових села о сопственом регионалном идентитету (говор, ношња, фолклор, обичаји и веровања, чипровачко ћилимарство, весели дух, уживање у пићу, особена кухиња, слободољубивост и непокорност, довитљивост, мужевност и снажност мушкараца планинаца, лепота и ватреност жена) и савремене манифестације тог идентитета (сарадња са торлачким удружењем у Србији, Сабор на Кадибогазу, термин Турлакија, сценска шаљива приповедања, дилема Торлак или Турлак, трибалско порекло, Турлак од *турес* – округло утврђење, или од *трљак* – обор за овце, пежоративно значење у речницима).

Карактеристика овог удружења је својеврсна затвореност у оквире сопствене општине, нема тежње за покривањем других територија где живе Торлаци у Бугарској (општине Чупрење и Чипровци). Чак се може рећи да постоји извесна затвореност у оквире села Стакевци, Салаш и Крачимир. Покушаји Славка Григорова из Монтане, пореклом из чипровачког села Железна, да иницира географски шире деловање овог друштва, према свим Торлацима у Бугарској, нису уродили плодом, и он због тога изражава негодовање. Ипак, приликом прославе годишњице оснивања и дочека гостију из Србије 2013. године присуствовали су и представници општина Чупрење и Чипровци.

И људи из белоградчишког и чупрењског краја који нису чланови Турлачког друштва *Ждрепче*, на њега слично гледају као и његови оснивачи. Оно, по њима, треба да постоји ради очувања и промовисања етнокултурног и историјског наслеђа, менталитета и идентитета Торлака. Веома позитивно се гледа и на сарадњу са торлачким друштвом у Србији, јер је добро да се људи зближавају и да се граде добри односи два народа.

Од фебруара 2013. године у Чупрењу, као општинско гласило, месечно излази лист *Торлаци*, који износи текућа дешавања на територији општине у најразличитијим областима живота. У заглављу листа је стереотипна изрека која наглашава слободарство и непокорност Торлака: *Торлак се савија само онда када тије воду са кладенца*. У прва четири броја прештампани су текстови о Торлацима које су други већ објавили, а у скоро свим бројевима је по нека песма на дијалекту (у неким се помињу термини Торлаци и торлачки), такође углавном прештампана из већ објављених збирки. То указује на то да је говор један од

основних маркера овог идентитета. Торлачки идентитет промовише се и чланцима који извештавају о гостовању на *Торлачкој вечери* у Србији и о Торлачком фолклорном сабору у Чупрењу.

VII. РЕЧИ ТОРЛАК И ТОРЛАЦИ ВАН ПИРОТСКОГ КРАЈА, СРЕДЊЕГ ТИМОКА И СЕВЕРОЗАПАДНЕ БУГАРСКЕ

Теренска истраживања за потребе овог рада била су усмерена на пиротски крај, средњи Тимок и северозападну Бугарску. О садржају речи Торлак/Турлак и Торлаци/Турлаци ван ових простора, током истраживања интервјуом сам само узгред сакупио неколико казивања, која се односе на сокобањски крај у Србији, карловски крај у Бугарској, крај око Неготина на Вардару у Македонији, и околину Рожаја у Црној Гори. Током истраживања пронађен је и један новински чланак који се односи на ову тему. Међутим, значајан број података о овој теми сакупљен је истраживањем на интернету.

VIII. РЕЧ ТОРЛАК/ТУРЛАК СА НЕИДЕНТИТЕТСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ

VIIIa. Реч торлак/турлак као пежоратив за личне особине

Из прегледа литературе видели смо да се у Бугарској и Македонији, код Албанаца, и Гега и Тоска, у Румунији и у косовско-метохијском говору јавља реч *торлак* са погрдним значењем за означавање личних особина. Током истраживања, иако нисам вршио систематска теренска истраживања ван централнобалканских предела где реч Торлак/Турлак има идентитетско значење, наишао сам и на ову врсту података. Голуб Радовановић из Сокобање (Сок-1), најбољи познавалац и најистакнутији презентатор етно-наслеђа сокобањског краја (мада зна да се реч Торлак користи и за становништво околине Минићева), сведочи о томе да се у овом крају реч *торлак* користи као пежоратив за означавање глупог и, у исто време, задртог човека (који је тврдоглав у својој глупоћи) (тр. VIII-1) Од Љубише Рајковића Кожељца (Зај-2), доктора књижевности, фолклористе и књижевника из Зајечара, који је, између осталог, као просветни радник службовао и у Рожајама, у Црној Гори (а који се осећа и Торлаком, мада у први план ставља свој национални српски и регионални тимочки идентитет), добио сам сведочење да се у рожајском крају, где преовладава муслиманско становништво, реч *торлак* користи као веома пежоративна, за означавање не обичне будале и глупака, већ, како он каже, *глупака над глупацима*. Он је то сазнао у једној ситуацији када су му у дискусији колеге у наставничкој канцеларији рекле због неке изјаве да је торлак, а он, осећајући се Торлаком у идентитетском смислу, изјавио да и јесте Торлак, што је изазвало општи смех и интересовање због тога што се изједначио са тако погрдним изразом. (тр. VIII-2) Братислав Ђорђевић, власник Етно-куће *Торлаци* (Зај-1), сведочи да је за пежоративно значење ове речи Т/торлак чуо од пријатеља из Македоније. Они су му рекли да у њиховом крају, а реч је о граду Неготино на Вардару, и у целој источној Македонији, ова реч значи *сељак*, *глупак*, односно означава људе који су сишли са планине, необразоване, сирове. Не зна да ли се ова реч, по њиховом схватању, односи на групу људи или на појединца. (тр. VIII-3)

VIII16. Презимена Торлак, Торлаковић, Торлаков и Турлаков

Истраживања на интернету дала су интересантне резултате о презименима са основом торлак/турлак. Једна од локација презимена Торлак је у далматинском залеђу у Хрватској, код становника хрватске националности. На сајту *imehrvatsko.net* под одредницом *Торлак* налазимо: *Торлаци су Хрвати, највећим дијелом из околице Дрниша. Размјерно највише Торлака у протеклих сто година рођено је у Кљакама крај Дрниша, гдје се сваки тридесети становник презивао Торлак. У Хрватској данас живи око сто Торлака у више од тридесет домаћинстава. Подједнако их је било и средином прошлог стољећа. [...] Највећа миграција Торлака у прошлом стољећу забиљежена је из Ружића у Сплит. На овом сајту су и две карте Хрватске на којима се показују локације на којима су ови носиоци презимена Торлак живели, а и данас живе. Раније су претежно били у далматинском залеђу у околини Дрниша, а данас их је највише у Сплиту. Уз карте је текст: Торлаци су присутни у седам хрватских жупанија, у укупно 12 опћина и 17 насеља, знатно више у урбаним срединама (79%). Данас их највише живи у Сплиту (80), Голубићу крај Книна (8), Вараждину (8), Пули (6) и у Рабу (3).*⁶³⁰

У Хрватској је укупно 50 телефонских претплатника са презименом Торлак. У самом Сплиту их има 27, а у околини још по један у Каштелу Новом, Каштелу Старом, Каштел Стафилићу, Богдановићима и Жрновници. У другим местима у Хрватској су: у Кљакама и Пули по три, у Комлепинцима два, а у Бањолу, Трновецу, Голубићу Ровињу, Вараждину и Загребу по један. Осим тога, у Сплиту налазимо фирму *Торлак дом д.о.о.*, вероватно названу по презимену власника, а у Кљакама постоји улица *Торлаци*.⁶³¹

У Словенији постоје два телефонска претплатника са презименом *Торлак*, и то у Љубљани⁶³². На територији Босне и Херцеговине налазимо само једног телефонског претплатника хришћанске вероисповести (што се види по личном имену) са презименом *Торлак* - у месту Коњиц⁶³³. У Србији их има 30 - у Београду 28, а у Нишу и Ужицу по један⁶³⁴. Највероватније су по презимену добили име Кућа за приватни смештај *Торлак* између Златибора и Таре⁶³⁵ и фирма *Торлак ауто* у Чајетини⁶³⁶. На више сајтова налази се презиме *Торлак* са српским именима, али не знамо место њиховог живљења.

Осим код хришћана, презиме Торлак је заступљено и код босанских муслимана. На територији Федерације Босне и Херцеговине у Сарајеву има 20 телефонских претплатника са овим презименом, у околини Тузле, то јест у месту Кладањ - седам, у Хан Били - три, у Зеници, Травнику и Бугојну по један⁶³⁷. На територији Републике Српске у Рогатици и Ливну има по један телефонски претплатник са овим презименом муслиманског имена⁶³⁸. Са једног сајта сазнајемо да муслимана са овим презименом има у селу Лазе, у Месној заједници Жепа у

⁶³⁰ *imehrvatsko.net*, читано 10. јуна 2012. године.

⁶³¹ *imenik.tportal.hr*, читано 10. јуна 2012. године.

⁶³² *www.itis.si*, читано 10. јуна 2012. године.

⁶³³ *www.bhtelecom.ba*, читано 10. јуна 2012. године.

⁶³⁴ *www.belestrane.988info.rs*, читано 10. јуна 2012. године.

⁶³⁵ *www.upoznajsrbiju.co.rs* и *www.zlatibor.org*, читано 10. јуна 2012. године.

⁶³⁶ *www.rating.rs*, читано 10. јуна 2012. године.

⁶³⁷ *www.bhtelecom.ba*, читано 10. јуна 2012. године.

⁶³⁸ *www.mtel.ba*, читано 10. јуна 2012. године.

општини Рогатица (источна Босна)⁶³⁹. Ово презиме јавља се и код муслимана у Фочи⁶⁴⁰. Један телефонски претплатник исламске вероисповести живи у Суботици⁶⁴¹. У џемату (сеоцету) Каблићи, 4 км од Ливна, у Херцеговини, постоји род *Торлаци*⁶⁴². Презиме Торлак код муслимана у Босни потврђују многи сајтови. Вероватно по презимену власника име носи Златарска радња *Торлак* у Сарајеву⁶⁴³. Иначе, са многих сајтова сазнајемо и да је презиме *Торлак* општераширено у Турској. По презимену је добила име и фирма за израду бродова *Torlak Shiring* у месту Тузла у реону Истанбула⁶⁴⁴. Ова фирма рекламира и свој модел јахте *Торлак 134*⁶⁴⁵, а ту је и брод *Азиз Торлак*⁶⁴⁶. Занимљиво је да се реч *Торлак* јавља и као име једног Норвежанина - *Torlak Gunnarsen Stordrange*, који је рођен око 1500, а умро 1547. године⁶⁴⁷.

У Босни и Херцеговини је заступљено и презиме *Торлаковић*. Муслимане са овим презименом у Федерацији Босне и Херцеговине налазимо у Зеници, седам телефонских претплатника, у Какњу (околина Зенице) једног, у Кладњу (околина Тузле) два, и по једног у Јабланици (неретвански део) и у месту Турбе у средњој Босни⁶⁴⁸. У Републици Српској има пет претплатника у селу Кнежево⁶⁴⁹. На једном од сајтова налази се и потврда овог презимена код муслимана у босанском селу Храсница⁶⁵⁰. Једног претплатника исламске вероисповести са овим презименом налазимо у Нашицама у Хрватској⁶⁵¹. На више сајтова има информација које потврђују раширеност презимена *Торлаковић* код муслимана у Босни и Херцеговини.

Торлаковића има и Срба. Највише их има у Србији, и то телефонских претплатника: у Краљеву 23 (углавном у селу Мрсаћ), у Смедереву 22, у Новом Саду шест, у Кладову пет, у Јагодини три, у Бору и Панчеву по два, у Чачку, Сомбору и у Грљану код Зајечара по један⁶⁵² (ови у источној Србији су, сасвим сигурно, насељеници са запада). У Републици Српској телефонских претплатника са овим презименом у Забрђу има десет, у Бијељини шест, у Брчку четири и у Угљевику три⁶⁵³. У Хрватској постоји само један телефонски претплатник *Торлаковић*, и то српске националности, у Рачиновцима⁶⁵⁴, а у Словенији три, са презименом *Торлакович* и хришћанским именима, и то два у Тржичу и један у Љубљани⁶⁵⁵. Подаци са више сајтова потврђују презиме *Торлаковић* код Срба у Србији и у Босни и Херцеговини.

⁶³⁹ www.zepa-online.com, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁴⁰ www.focaci.org, читано 12. јуна 2012. године.

⁶⁴¹ www.belestrane.988info.rs, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁴² medzlis-livno.com, читано 12. јуна 2012. године.

⁶⁴³ bs.tealpages.com, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁴⁴ Поред више других сајтова, основни подаци о овој фирми могу се видети на сајту

www.torlakshipping, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁴⁵ www.charthenworld.com, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁴⁶ www.flickr.com, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁴⁷ www.geni.com, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁴⁸ www.bhtelecom.ba, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁴⁹ www.mtel.ba, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁵⁰ smrtovnice.dnevniavaz.ba, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁵¹ imenik.tportal.hr, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁵² www.belestrane.988info.rs, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁵³ www.mtel.ba, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁵⁴ imenik.tportal.hr, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁵⁵ www.itis.si, читано 10. јуна 2012. године.

Велики број сајтова потврђује нам да су презимена *Торлаков* и *Торлакова* општераширена у Бугарској. Углавном смо у овим изворима ускраћени за места порекла или живљења носилаца овог презимена, али имамо и потврде да овог презимена има у граду Русе⁶⁵⁶ и оближњем селу Николово⁶⁵⁷, у Варни⁶⁵⁸, у Сливену⁶⁵⁹, у селу Шивачево у околини Сливена⁶⁶⁰, у Пловдиву⁶⁶¹, у Самокову⁶⁶², у Софији⁶⁶³, и у Пернику⁶⁶⁴. Сви поменути случајеви односе се на хришћанско, бугарско, становништво, међутим, у граду Русе и у селу Смирненски у околини овог града (општина Ветово) постоје и муслимани (Турци?) са презименом *Торлаков* (мада се ови у Смирненском потписују и са *Торлак*)⁶⁶⁵. На западном Балкану регистовао сам само један случај имена *Торалаков*, у Шибенику, у Далмацији, у Хрватској, а његов носилац је по националности Хрват⁶⁶⁶. Такође је интересантно да презиме *Торлаков* постоји и у источној Украјини, у области града Доњецк, у месту Горловка, веома удаљеном од Балканског полуострва⁶⁶⁷.

У Бугарској су општераспрострањена и презимена *Турлаков* и *Турлакова*. У многобројним изворима смо такође углавном ускраћени за места порекла и живљења њихових носилаца, али има потврда да овог презимена има у Софији⁶⁶⁸, у Старој Загори⁶⁶⁹, у околини Хаскова, то јест у селу Срнево (некада Крцали)⁶⁷⁰, у Варни⁶⁷¹. У свим случајевима реч је о хришћанском, бугарском, становништву. Презиме *Турлаков* постоји и у Србији, али се јавља само код шест телефонских претплатника у Београду и једног у Новом Саду⁶⁷². Занимљиво је и то што презимена *Турлаков* и *Турлакова* постоје и у Русији, тачније у Москви⁶⁷³, а такође и у Пољској, у Кракову⁶⁷⁴. У Румунији, према многим сајтовима, општераширено је презиме *Турлаку* (*Turlacu*).

Приликом сусрета са председником Регионалне привредне коморе Зајечар Братиславом Ђорђевићем (Зај-1), његови пословни пријатељи из Бугарске у његовој канцеларији су на столу видели лист *Торлак* и рекли му да у свом селу имају фамилију *Турлакови*. Он ме је позвао да их у вези са тим испитам и сазнао сам да у селу Розово, у околини града Казанлък, постоји род *Турлакови*, који броји три-четири породице, које носе презиме *Турлаков* (један од њих је *Атанас Турлаков* кога је казивач том приликом безуспешно покушао да контактира преко мобилног телефона ради додатних информација). Насељени су однекуд из

⁶⁵⁶ yellowpages.bg; www.elmar.com; torlakov.aha.bg, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁵⁷ mintportal.bvdep.com, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁵⁸ picof.com; www.goldenpages.bg, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁵⁹ torlakov.free.bg; bg.netlok.com, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁶⁰ dnb.alcrastore.com, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁶¹ whois.domain.tools.com, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁶² mintportal.bvdep.com, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁶³ anito11.mylivepage.com, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁶⁴ www.www.atob.bg, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁶⁵ grabo.bg; www.panoramio.com; www.atol.bg, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁶⁶ slobodnadalmacija.hr, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁶⁷ my.mail.ru, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁶⁸ www.acad.bg; comunity.eic.net, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁶⁹ www.tvstz.com; www.turlakova.com, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁷⁰ www.minfin.bg, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁷¹ turlakov.cars.bg, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁷² www.belestrane.988info.rs, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁷³ radaris.co.uk; vk.com; www.freestylefutbol.rs; www.sonico.com, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁷⁴ fondazione-delbianco.org, читано 10. јуна 2012. године.

околине Габрова, с друге стране Старе планине, односно планине Балкан. У околини Казанљка *Турлаци* су из поменутих предела доносили и продавали дрва. (Роз-1) Дакле, они су добили назив по групној етикети којом су етикетирани планинци из околине Габрова.

Овом приликом забележио сам и да у околини Казанљка постоји презиме *Шопов* и да за Шопе важи стеротип да су тврдоглави, те за њих постоје изрека *Дрвен Шоп* и шаљива питалица: *Дрвен сувенир с три букви (Дрвени сувенир од три слова) - Шоп.* (Роз-1)

VIII. Топоними Торлак и називи везани за њих

У Хрватској, у далматинском залеђу, у околини Книна постоји сеоце од неколико кућа, које се зове *Торлаци*. Оно је део и туристичке понуде, тако да се јавља на више сајтова.⁶⁷⁵

Мање-више у истој регији (у којој је, видели смо, поникло и презиме *Торлак*), такође у далматинском залеђу, на самој граници са Босном и Херцеговином, између Книна и Сења, близу Врлике, код села Цивљане, постоји масив Троглав, а на њему врх *Торлакова глава* или *Торлакова главица*. Реч је о једном од већих врхова у Хрватској, 1674 метра надморске висине. Пошто је и он део туристичке понуде, пре свега одредиште планинара, такође се помиње на више сајтова.⁶⁷⁶

Не тако далеко одатле, у Босни и Херцеговини, између Доњег Вакуфа и Јајца, у општини Доњи Вакуф, постоји, у прегледу литературе на основу регистра насеља већ поменуто, место *Торлаковац*. У њему живе претежно муслимани. И оно се јавља на више сајтова, по разним основама.⁶⁷⁷ У њему постоји и Удружење грађана *Торлаковац*, које се бави развојем културе, екологије, спорта и природе⁶⁷⁸.

Сл. 142. Насеље Торлаковац у Босни и Херцеговини

У овом раду више пута помињано брдо Торлак код Београда (данас на периферији града), у атару села Кумодраж, у микро средини је значајан објекат за идентификовање, тако да се јавља више организација и фирми са овим називом.

⁶⁷⁵ На пример: www.worldplaces.net и travelingluck.com, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁷⁶ На пример: www.alfa007.com; www.satelliteviews.net; en.mapatlas.org; mapcarta.com; travelingluck.com, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁷⁷ Основни подаци налазе се на: en.wikipedia.org и hr.wikipedia.org, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁷⁸ ugtorlakovac.freshcreator.com, читано 10. јуна 2012. године.

Сигурно да је, као институција од националног значаја, најпознатији Институт за вирусологију, вакцине и серуме *Торлак*. Он се јавља на веома много сајтова, а ово име је у Србији углавном познато по њему.⁶⁷⁹ Ту су и Фудбалски клуб *Торлак* (основан 1962. године)⁶⁸⁰, Кошаркашки клуб *Торлак* (основан 1981. године)⁶⁸¹, предајник *Торлак*⁶⁸², ресторан *Торлак*⁶⁸³, фирма *Торлак инжењеринг*⁶⁸⁴. Један део на овом потесу и једна од улица у овом крају зове се *Торлачки вис*, а по њему и Предузеће за производњу, трговину и услуге *Торлачки вис*⁶⁸⁵.

Сл. 143. Са прославе 30-годишњице постојања Кошаркашког клуба „Торлак“ 14. марта 2011. у Београду⁶⁸⁶

Сл. 144. Грб Фудбалског клуба „Торлак“ у Београду

⁶⁷⁹ Основни подаци налазе се на: www.torlakinstitut.com, читано 9. јуна 2012. године.

⁶⁸⁰ О овом клубу може се видети на више сајтова, на пример: www.srbijasport.net; www.mojgrad.rs и youtube.com, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁸¹ Основни подаци налазе се на: www.kktorlak.com; www.bctorlak.com и www.besplatansport.com, читано 9. јуна 2012. године.

⁶⁸² www.panoramio.com; wikipedia.org, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁸³ www.yellowpages.rs; www.011info.com, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁸⁴ privreda.info, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁸⁵ Основни подаци налазе се на: srbija.aladin.ifo и www.yellowpages.rs, читано 11. јуна 2012. године.

⁶⁸⁶ www.vozdovac.rs, читано 10. јуна 2012. године.

VII.2. ТОРЛАЦИ КАО НАЗИВ ЗА СТАНОВНИШТВО ПРОСТОРА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ, ЗАПАДНЕ БУГАРСКЕ И ИСТОЧНЕ МАКЕДОНИЈЕ

Из прегледа литературе видели смо да се назив Торлак везује и за једну ширу зону, која обухвата југоисточну Србију, западну Бугарску и источну Македонију, а пре свега у лингвистичкој литератури. На сајту *books.google.rs* сазнајемо да се овај назив за означавање говора читаве ове области користи чак и у енглеској литератури, конкретно у књигама *Словенски језици*, *Кратка енциклопедија светских језика* и *Историја језика, језичке промене и језички односи*⁶⁸⁷.

На интернету је данас овакво коришћење назива Торлак веома присутно. Објашњење које налазимо на сајтовима *Википедија*⁶⁸⁸, представља сажетак оваквог погледа, који се појављује у различитим варијантама. Уз одредницу *Торлак*, на овом сајту читамо:

Торлаци су група специфичног говора настањена на централном Балкану, највећим делом у југоисточној Србији, а мањим делом у Македонији, Албанији, Бугарској и Румунији. Највећи део торлачке популације сматра себе Србима, а мањи део Македонцима и Бугарима. Две мале етничке скупине, Горанци на Косову и Крашовани у Румунији, такође припадају торлачкој популацији. Торлацима су сродни Шопи, друга група Јужних Словена (прелаз између Срба и Бугара) централног Балкана, чији већи део живи у западној Бугарској.

Уз одредницу *Торлачки дијалект* читамо:

Торлачки дијалект је име за дијалекат српског језика који се говори у јужној и источној Србији, северозападној-североисточној Македонији (Кратово – Куманово - Крива Паланка) и западној Бугарској (Белоградчик - Трн - Брезник). Неки лингвисти га класификују као друго наречје српског језика (поред штокавског наречја). У Бугарској ови дијалекти се сматрају за тзв. западне бугарске дијалекте. Призренско-тимочки дијалект није стандардизован, а поједини његови поддијалекти у неким особинама се доста разликују. [...]

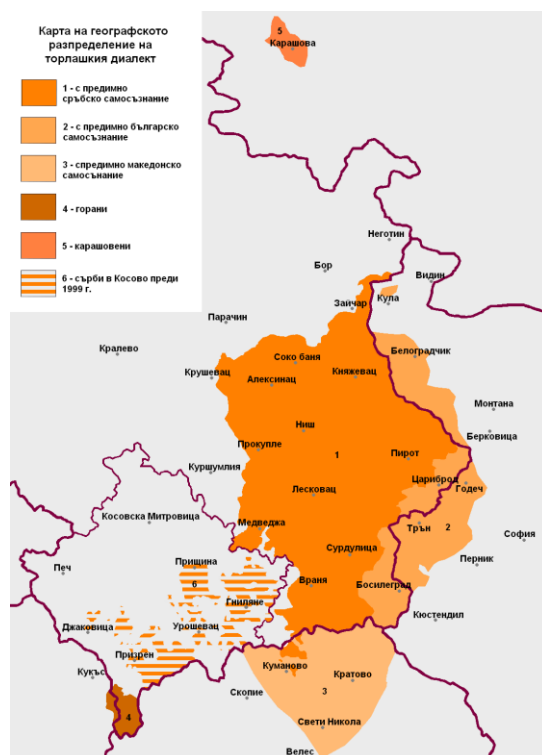
Неки српски и хрватски лингвисти (као што су Милан Решетар, Павле Ивић и Далибор Брозовић) класификују торлачки дијалект као староштокавски дијалект, при чему га називају „призренско-тимочким дијалектом“ [...]

Како је стандардни српски језик заснован на источним дијалектима Херцеговине и екавском наречју северне Србије, стандардни македонски на централним и западним дијалектима из околине Прилепа, а стандардни бугарски на централним и источним дијалектима у области Великог Трнова, торлачки дијалекат ни у једној земљи нема званични статус. Стога, стандардни торлачки дијалекат не постоји. [...]

Уз обе ове одреднице иде и следећа карта, назавана *Торлачки дијалекти на Балкану*, аутора Пламена Цветкова, преузета из *Дијалектолошког атласа Бугарске академије наука* (део 3 и део 4, издање из 1974. године). Она је одавде често преузимана и на више места употребљавана у контексту приче о Торлацима.

⁶⁸⁷ Rolland Sussex, Paul Cubberley, *The Slavic Languages*, Cambridge Language Surveys, Cambridge; Keith Brown, Sarah Ogilvie, *Concise Encyclopedia of Languages of The World*, Oxford 2009; Hans Henrich Hock, Brian D. Joseph, *Language History, Language Change, and Language Relation Ship*, An Introduction to Historical and Comparative Linguistics, second revised edition, Berlin 2009.

⁶⁸⁸ *sr.wikipedia.org*, читано 9. јуна 2012. године.

Сл. 145. Карта „Торлачки дијалекти на Балкану“ на сајтовима „Википедије“

На сајту *forum.krstarica.com* под одредницом *Шопи и Торлаци* и њихова асимилација, уз сличан текст као на *Википедији*, приложена је следећа карта.

Сл. 146. Карта торлачког говора на „Крстарици“

Ова карта је, на пример, додата уз текст у *Политикином забавнику* којим се једном читаоцу одговара ко су Шопи и Торлаци:

Шопи и Торлаци

Добар дан. Зовем се Иван. Занима ме да ли знате нешто подробније о етничким групама Шопи и Торлаци. Хвала.

Иван, Београд

Шопи и Торлаци сродне су етничке скупине остатака племена Јужних Словена. Препознатљиви су првенствено по дијалекту, а затим и по културно-историјским одликама. Поједине струје у етнологији сматрају да су Шопи и Торлаци само различита имена за исту етничку групу, док припадници ових заједница то одлучно одбијају.

Шопи су етнографска подгрупа у Србији, Бугарској и Македонији. Насељавају просторе у централној западној Бугарској око Софије – област која се зове Шоплук, у централној источној Србији око Пирота, и у Македонији око Штина и Кратова. У зависности од државе у којој живе, изјашњавају се као Срби, Бугари или Македонци.

Шопе одликује јединствен фолклор. Шопска мушка ношња је бела с високом белом капом коју називају гугла, мада се у неким крајевима може наићи и на црну ношњу с црном, ниском капом. Женске ношње су разнобојне. Уобичајена шопска кућа с огњиштем у средини данас је права реткост и може да се нађе само у забаченим селима у Бугарској.

Уметност везења је код Шопи широко распрострањена и цењена, а познати су и по љубави према брзом и живахном плесу. Још од древних времена бавили су се првенствено земљорадњом, а сточарством ако претекне.

Занимљиво је да је највећи траг шопске културе код нас оставило јело из њихове националне кухиње – шопска салата.

По неким веровањима, Торлаци су добили име по старословенској речи *тор* – обор. Намеће се закључак да су, за разлику од Шопи, Торлаци били углавном сточари. Данас насељавају пределе југоисточне Србије, али има их и у Македонији, Албанији, Бугарској и Румунији. Њима припадају и три етничке подгрупе, муслимански Горани на Косову и у Македонији, римокатолички Крашовани у Румунији и Јањевци на Косову.

Иако су шопски и торлачки дијалекти слични, па се ове етничке групације међусобно разумеју, Торлаци истичу етнолошку различитост, па чак и наглашавају да је у 19. веку постојала јасна граница између шопског и торлачког подручја.

Пошто су се ове групе прилагођавале обичајима народа чији простор насељавају, и сам језик почиње да нестаје. Данас се торлачки дијалект у Србији сматра само неписменим обликом српског језика у јужним деловима земље.

Занимљиво је да су велики српски писци Бора Станковић и Стеван Сремац често користили торлачки дијалекат у својим делима.⁶⁸⁹

На Википедији се у текстовима о Торлацима упућује и на одредницу Шопи, а под овом одредницом читамо:

Шопи су етнографска подгрупа Бугара, Македонаца и Срба, настањена на централном Балкану, у западној Бугарској, источној Македонији и југоисточној

⁶⁸⁹ *Политикин забавник*, бр. 3148, 8.VI 2012, *politikin-zabavnik.rs*.

Србији. Историјски посматрано, Шопи су били етнографски јединствена и засебна скупина Јужних Словена, чији су припадници у релативно новије време усвојили бугарску, македонску и српску националну свест, с обзиром на етничку блискост са поменутиим народима и с обзиром на државне оквире у којима су се нашли делови шопске популације.

Подручје у коме су Шопи настањени историјски се назива Шоплук. Највећи део шопске популације живи у западној Бугарској, а бугарска престоница Софија је и средиште шопског подручја. Шопима су сродни Торлаци, друга скупина Јужних Словена централног Балкана, чији већи део живи у југоисточној Србији, као и Горанци настањени у региону Гора, од Љуме до Пологе, на самом југу Србије.

По Шопима је добила име шопска салата.

Уз овај текст иде и следећа карта Шопа, направљена према границама Шоплука које је дао Јован Цвијић.

Сл. 147. Карта Шоплука, према Јовану Цвијићу, на сајтовима „Википедије“

Од више примера тумачења термина са основом торлак на сајту, издваја се један интересантан. Са више сајтова⁶⁹⁰ до зиме 2012. године могло је да се дође до једног спота на македонском језику, под називом *Торлакија*, али је он после тога укинут. Овај спот је промуслимански и у њему се тврди да су Торлаци изворно муслимани. Ево текста који се јавља у споту (преведеног на српски):

Торлаци су један народ са муслиманским коренима. Јужна Србија или Торлакија била је чиста муслиманска земља са муслиманским обичајима. Неки од њих били су истерани у Турску, други убијени. Торлаци добро знају да су њихови

⁶⁹⁰ На пример: www.vengele.com; besplatnestvari.biz; you.tube.com, читано јануара 2012.

корени муслимански, али не могу од каура да буду оно што су били раније. [прев. са мак.]

Музичка позадина овог спота је једна бугарска песма, а у оквиру њега се смењују: карта дела јужне Србије под називом *Поморавие* (без Зајечара и Књажевца на северу, Димитровграда и Босилеграда на истоку, и Косова на југу, а са Сокобањом и Алексинцем), муслимански симболи (имеђу осталог, зелени полумесец са три звезде), сцене из филма *Зона Замфирова* у оријенталној ношњи, песме о Торбешима, Помацима и Горанцима, женска ношња из Коретишта (српска), која личи на муслиманску, сцене из кореографије *Врађанска свита*, која се такође игра у оријенталној ношњи.

Како нам сведоче многи сајтови, овакве информације дају поводе за најразличитије коментаре на разним форумима, кроз које се обично провлаче и ставови који потичу из личних односа према националном. Овако схваћен назив Торлаци подстиче питања о њиховој самосвојности и карактеру њиховог говора, о њиховом односу са српском и бугарском нацијом, о њиховом односу са религијом (Карашовани су католици, а Горанци муслимани...) и тако даље. Коментари су најразличитији, зависно од личних ставова и искустава учесника према овим питањима. Ради илустрације, овде ће бити показани примери.

Разговор са темом *Шопи и Торлаци и њихова асимилација* на форуму *Крстарица* десио се октобра 2009. године:

1. „Халикс“: *И ја сам негде овде где је облежено плавом бојом...* [на карти је подручје торлачког говора означено плавом бојом]

2. „Марко 80“: *И шта онда? Надовезујеш се на своје баљезгање да су Срби источно од Мораве Бугари?*

3. „Пацов“: *Ако су хрвати покатоличени Срби и ако то оправдава идеју о Србији до Карлобага, онда би смо, по тој логици, требали да се одрекнемо комплетне Јужне Србије, јер смо асимиловали други народ аутохтон на тој територији.*

4. „Хомољац“ (одговара на бр. 1): *Знао сам да ти ниси Србин (около су фигурице које се смеју).*

5. „Халикс“ (одговара на бр. 2): *Ма какви бре Бугари, шта је теби?*

6. „Халикс“ (одговара на бр. 4): *Будали је смешно и брашно што је беле боје...* (фигурица која се смеје)

7. „Марко 80“: *Па ви из Београда сте се одавно одrekli тог дела, што би се сад опет одрицали?*

8. „Марко 80“: *Пацовче потенцира од јутрос некакве "бугараше", уз допуну да Срби говоре хрватски језик.*

9. „Хомољац“ (одговара на бр. 3): *Бугари су и овако мешавина Хуна, Татара и Словена* (фигурица која размишља).

10. „Хомољац“ (одговара на бр. 6): *Видим смејеш се, могуће да је тачна ова твоја тврдња* (фигурица која размишља).

11. „Халикс“ (одговара на бр. 10): *Па добијам нападе смеха кад видим твоје коментаре... пс. колико знам подно Хомоља има доста Влауца...* (фигурица која размишља).

12. „Хомољац“: *Па лепо ти рече „Будали је смешно и брашно што је бело“... Ма ко њима хебе матер има доста Влајни. Но где је то тебе учило вријеме?*

13. „Халикс“: *Да ти ниси потомак неке Влајне...*

14. „Хомољац“: (фигурица која размишља) *Па баба по мајчиној страни ми је Влајна... А да ти ниси неки Шиптар да те питам по стоти пут?*

15. „Лесандар“ (одговара на бр. 3): *Прво, скини тај аватар. Друго, нико није асимиловао Торлаке осим Бугара, од њих су научили језик јер су дошли са језиком који је био туркофон. Сви остали које си навео могу да буду само прво степен сродства. Торлачки дијалект је српски језик који није узет за стандард при Вуковој реформи. Ако ниси знао и покатоличени Срби - Хрвати присвајају торлачки дијалект за свој.*

16. „Провокатор“ (одговара на бр. 7): *Истина...*

17. „Провокатор“ (одговара на бр. 15): *Прво, мож му се приванеш за аватар, друго, о асимилацији лепо пише у уводном посту, треће, торлачки је много више словенски од српског, четврто - Хрвати не присвајају ове крајеве, пето - "X" није "x" већ икс, прастари трачански саобраћајни знак који обележава раскрсницу са једнаким првенством пролаза волујских кола у оба смера (три фигурице које се смеју).*

18. „Лесандар“: *Немаш ти појма какву везу торлачки има са словенским језицима и у ком правцу. Хрвати су већ дебело присвојили Торлаке у западним крајевима а и Краишовани се изјаињавају као Хрвати само због своје католичке религије коју су им наметнули Мађари.*

19. „Халикс“: (одговара на бр. 14): *Дођи да ми погледаш у „документа“.*

20. „Во Славу“: *Смешно, када су се то они који говоре торлачким наречјем изјаињавали као засебна етничка скупина?*

21. „Халикс“: *То да питамо овог што је поставио тему... (фигурица која се љути и показује на неки документ)*

22. „Провокатор“ (одговара на бр. 18): *Словенскији значи да има више заједничких речи са осталим словенским језицима. Западни торлачки крајеви су Прокупље и Ниш, а сем од тебе, ни од ког другог нисам чуо да их сматра Хрватима. Да, пописују се као Хрвати због религије, и?*

23. „Провокатор“ (одговара на бр. 20): *Пре креирања нација у 19. веку... Већина Шопа и дан данас се изјаињава као Шопи.*

24. „Јакоб“: *Лесандер без провокација - јавна опомена. Никад не потцењуј моћ глупих људи у великим групама.*

(затворена тема)

Један разговор са темом *Торлаци* (поводом ове одреднице), са *Википедије*, обављен је од 7. до 13. јануара 2010. године:

1. „Оњегин“: *Еее, претерали сте мало! Торлаци = срби??? Ако торлаци су срби, зашто вам је прелепа српска реч: "БУГАРАШИ"?!? [мало касније] Па и ја претерах мало. Сваки човек је оно, што сам каже! Живео Балкан, сви Срби и сви Бугари!!! Ако се ми сложимо, ех!...*

2. „Панониан“: *И ја се слажем да садашња измењена верзија чланка не одговара објективном приказу чињеница. Историјски посматрано Торлаци нису били ни Срби ни Бугари већ посебна словенска популација централног Балкана сродна Србима и Бугарима, али такође и различита од оба ова народа. Лингвистика је утврдила неспорну посебност торлачког говора у односу на српски и бугарски, а према историјским подацима (који су великим делом презентовани у књизи „Прилог етноисторији Торлака“ аутора Косте В. Костића) Торлаци себе нису сматрали ни Србима ни Бугарима све док њихове етничке територије нису дошле у састав српске и бугарске државе, када су*

усвојили српску и бугарску (а касније и македонску) националну свест, с обзиром на државу у којој су се нашли. Дакле, Торлаци данас јесу етничка група Срба, али такође и етничка група Бугара и Македонаца, а њихово етничко порекло треба представити с обзиром на историјске податке и чињенице, а никако с обзиром на националне (или националистичке) митоманије свих врста. И данашњи Срби и данашњи Бугари нису никакве „етнички чисте“ заједнице, већ представљају мешавину разних народа: Словена, Илира, Трачана, Иранаца, итд, и самим тим је бесмислено негирати торлачку компоненту у етногенези ова два народа на начин да се самосвојно порекло Торлака негира и да се они представљају као да су одувек били Срби или Бугари, што је апсолутно нетачно. Ако нађем више слободног времена, проширићу овај чланак и додаћу податке о националној или етничкој свести код Торлака пре њиховог уласка у састав српске или бугарске државе.

3. „Оњегин“: Шта су уопште „Торлаци“ и ко је уопште дефинисао овај назив и на шта се конкретно односи? Прво то размотрити, од када датира несматрање становника јужног и источног дела централне Србије који се сами већ ако ништа оно преко 100 година осећају и изјашњавају као Срби и откуд баш сада у време растурања и уништавања српске државе појава ових нових термина као што је „торлак“? За овог изнад: баш би било лепо да смогнеш времена и да нас упутиш шта је то „торлак“, одакле потиче то име, за шта или кога се користи, да ли тај појам постоји и у страним језицима и изворима??? Просветли нас молим те па да сви они који су рођени источно од Велике Мораве схвате више да нису ни Срби ни Бугари ни Јапанци или Корзиканци него б'ате Торлаци!!!

4. „Панониан“: Па уопште ниси разумео шта сам писао. Нисам нигде тврдио да Торлаци данас нису Срби или Бугари, већ да то нису били пре уласка у састав српске и бугарске државе, а то је оно што историјски извори говоре о њиховој националној свести - они су себе сматрали Словенима и нису видели никакву разлику између појмова Србин, Бугар или Рус. Што се тиче порекла њиховог имена, или порекла њиховог језика и њиховог генетског порекла, то су све посебна питања са сложеним одговорима и рекао сам да ћу допунити чланак тим подацима ако нађем слободног времена за то.

5. „Оњегин“: Иначе Панонијан како дефинишеш „етногенезу“ особа које се одређују као Војвођани по националности? Да ли су они одувек били Срби, да ли су натерани да се један историјски период тако изјашњавају и да ли је време да им се отворе очи да они са Србима никад ништа нису имали јер порекло може да буде само торлачко, печењеско, влашко-цинцарско, персијско, татарско и осталих старих и старинских народа од којих су један и Војвођани, никако Српско - Срби то је политичка одредница, зар не? Срби се јављају тек несувислом акцијом „српске“??? православне цркве која од свих православних на Балкану направи некакве измишљене Србе??? Више о овој теми имаш нпр. на хрватској или босанској Википедији чак и из пера научника и врлих историчара. Све сами, дакле, Влах и Торлак, Аварин, Печењез, Татарин, Иранац и Паштун који беше натеран да се лажно представља вековима! Зато молим те, смогни снаге и почни да дефинишеш! Желимо то, тако дуго...

6. „Панониан“: То није уопште везано за тему Торлака и бесмислено је о томе овде причати.

7. „Лошми“: Дефиниција звучи контрадикторно јер на самом почетку стоји да је у питању српска група, а после тога да није само српска.

Ево и извода разговора са Википедије везано за одредницу Торлачки дијалект.

1. „84.149.98.161“ (9. јул 2006.): Овај текст некако звучи као да нису Торлаци Срби него неко посебно „племе“, чак „народ“. А Срби по Старој Србији (н.п. у Гњилане, Штрпце, Призрен) говоре на торлачком дијалекту. Као што по Јагодине људи говоре на Косово-Ресавском дијалекту и они су ти и даље Срби - или једнога дана Косово-Ресавци?!? Ово је силовање историје и чињенице и неки покушај да се дестабилизује Србија!

2. Ђорђе Д. Божовић (10. јул 2006.): Док се у почетку чланка говори о торлачком дијалекту или торлачким дијалектима, како чланак одмиче све више почиње да се говори о торлачком језику... Чуо сам за изреку да се историја често понавља, али ово је мало превише дежја ви. Нешто нисам примијетио превод на српски кад сам гледао Зону Замфирову и Ивкову славу. Е да Павле Ивић и Вук Караџић виде ово...

3. „84.149.98.161“ (15. јул 2006.): У тексту и пише да „као бајаге“ неким гледаоцима од „Зона Замфирова“ је требао српски превод! Ово је чиста лаж, што? Ја, као Србин који живи у 3.-ој генерацији ван Србије (па ми српски није баш 100%) сам раумео овај филм и то 100%. Хтео би да знам колко се паре добија да се тако лаје против Срба и српства.

4. М. Матић: Врло одговорно тврдим да ова страница поред своје лингвистичке стране садржи и политичку конотацију подржавану од стране бугарске ревиозионистичке школе. Сматрам да би око овога требало повести аргументовану дебату и евентуално показати неутемељност тврдњи да на истоку Србије постоји нешто под називом „торлачки дијалекат“ у компактној целини како је приказано на мапи. Уједно овај назив досадашњој српској лингвистици није ни био познат. Према виђенијим досадашњим лингвистима који су дотакли ово питање А. Белић, Јакша Динић, ради се о „тимочком“ или „тимочко-призренском“ дијалекту. Он у својим најисточнијим варијантама унутар Реп. Србије једнако одудара од стандардног српског као и од стандардног бугарског. С друге стране о постојаности засебног језика овде не може бити ни речи. На суседној бугарској верзији Википедије, поред мноштва некоректних и, према Србима шовинистички оријентисаних страница, ова је још једна у низу. Погледајте и сами просудите о идентичности/различитости ових двеју страна -<http://bg.wikipedia.org/wiki>. Желео бих да се на ову тему изнесе више аргументације.

5. „84.149.98.161“ (15. јул 2006.): Овде се сугерише да особе које говоре торлачким дијалектом нису Срби него као нешто друго! Ово је чиста лаж и провокација. Значи Срби на Косову и по Метохије нису Срби (од једном, које „чудо“!) него Торлаци? А као грађене само српске цркве, или ће се и то једнога дана променити у „торлачке цркве“ па Србин као да је дошао с Марса, нигде га није било нити њега где има. Ово је огроман безобразлук. По Немачке постоје ко зна колко дијалекте где ти као особа из суседног краја (требаи само путовати 30 км) њих не разумеш, кад тад и до 90% њих не разумеш па никада нисам читао по Немачкој да то нису Немци а овде се тера нека лажна политика и све у десето.

6. „Трајан“ (24. новембар 2006.): *Да ли се распрострањеност етничке групе „Шопи“ (дефинисане из бугарског угла; види: и на енглеском овде:) заправо подудара са пуном распрострањеношћу торлачког дијалекта? Зна ли неко шта српски научници имају да кажу о Шопима (Шоповима?)? Ја знам за шопску салату, али то је отприлике то...:)*

7. Ђорђе Д. Божовић (6. децембар 2006.) (одговор на бр. 6): *Не, рекао бих да Шопи живе источније од Торлака, у Бугарској, и говоре шопским дијалектом бугарског језика, који има много више сличности са торлачким дијалектом и са српским језиком уопште, него са стандардним бугарским (погледај табелу у енглеском чланку). На приговоре неких бугарских лингвиста како је торлачки дијалекат заправо много сличнији бугарском него стандардном српском језику, и како се може рећи да он не припада штокавском нарјечју, већ је крајње источни бугарски дијалекат, Павле Ивић је одговорио да је сасвим нормално да погранични говори неког језика налаже на сусједни сродан језик, а српски и бугарски су прилично сродни будући да припадају не само истој групи (словенској), већ и подгрупи језика (јужнословенској), и примијетио је да постоје и дијалекти бугарског језика који су по неким особинама сроднији српском него стандардном бугарском језику, извјесно шопски дијалекат. Блискост и у поријеклу и у језику Шопи и Торлака је свакако непорецива, али чак и они сами (Шопи и Торлаци) не сматрају се истом групом, већ дјелом сродним и сличним, али ипак одвојеним групама, о чему нешто можеш прочитати и у енглеском чланку о Торлацима. У крајњој линији, Шопе можеш сматрати дијелом говорника торлачког дијалекта, тј. торлачких дијалеката, како то и чине неки, али само дијелом, а не и на читавој распрострањености торлачког дијалекта. Оно што мени није познато, а у неку руку можда има везе с овим, јесте да ли су и Горанци говорници торлачког дијалекта? На Ивићевој дијалектолошкој карти штокавског нарјечја област Горе је остала бијела, што показује не само да Горанци не говоре сусједним призренско-тимочким дијалектом, већ и да не говоре штокавским нарјечјем уопште! Да ли Горанци говоре неким македонским дијалектом, или је Ивић сматрао нашински засебним језиком, или је ово можда најобичнија штампарска грешка?*

8. „Трајан“ (24. јануар 2007.): *Занима ме да ли неко зна који је заправо званични статус торлачког наречја у оквирима српског језика - да ли се званично сматра делом штокавског наречја, или му је дат званичан статус другог наречја српског језика? Колико сам до сада могао да приметим, у СФРЈ торлачко наречје није било званично прихваћено као 'четврто наречје' српскохрватског језика - каква је сада ситуација?*

9. Милош Матић (24. јануар 2007.) (одговор на бр. 8): *Иако је питање шта је то званично, одговорићу ти да у оном смислу у ком питаш -- није „званично“ и сматра се „староштокавским“, тј. призренско-тимочким дијалектом. Напољу мање-више торлачки сматрају посебним. И уистину, разлике су у морфологији, синтакси, па чак и у фонологији и лексици -- значајне. Не ради се о једноставним алтернацијама типа 'шт' > 'ић' или е/(и)је/и или само о три акцената а не четири са поста акценатском дужином, већ о томе да ни упитна заменица за ствари није иста (упитна заменица је 'кво'), у фонологији има полугласника, на месту штокавског 'ћ' се налази 'ч', у јединини постоје само номинатив, акузатив и вокатив, јавља се рудимент постпозитивног члана и сл. Дакле, језички систем је значајно друкчији.*

10. Ђорђе Д. Божовић (7. септембар 2007.) (одговор на бр. 8 и 9): Свакако, али с тим што и кво уопште није тако често (постоји и што), полугласници постоје и у неким другим дијалектима (чак и у новоштокавском источнохерцеговачком дијалекту по Босни постоји глас сличан полугласнику, који настаје услед редуковања кратких ненаглашених самогласника у изговору), ћ и ч се и у многим другим дијалектима често замењују, а и у суседном староштокавском косовско-ресавском дијалекту, као и у торлачком (призренско-тимочком), деклинација је знатно упрошћена. Постпозитивни члан је оно што торлачко наречје приближава источним јужнословенским дијалектима. У јужнословенском дијалекатском континууму, торлачко наречје представља прелаз од источнојужнословенских ка западнојужнословенским говорима. На западу је торлачко наречје ближе косовско-ресавском дијалекту, а на крајњем истоку бугарским дијалектима, као год што је и најзападнији бугарски шопски говор јако близак српским дијалектима с друге стране социолингвистичке границе... Сав тај значајно другојачији језички систем може, а и не мора, значити да се ради о посебном наречју. У нашој дијалектологији још увек макар не. [...]

11. Непотписани (без датума): Мени је увек било чудно што овај говор нема статус дијалекта у српском језику. За оне који се боје за српство: Не знам само на чему заснивате српство, на генетици, говору... Човек је оно што осећа да јесте и дужни смо сви да прихватимо једни другима личне идентитете. У Моравској постоји дијалект „Ханак“ а Моравци се изјашњавају као Чеси. Постоји и мали број који се изјашњава као Моравци. Нечији идентитет не треба и не сме бити проблем. Постоје и други примери у свету. Чињеница је да овај говор постоји и да је широко кориштен. Моје искуство: Друг из Бабушнице ми је причао, да када је полазио у школу да му је српски језик био као страни. Поздрав.

12. Ђорђе (без датума)(одговор на бр. 11). Наравно да има „статус“ дијалекта, ако се такав статус може иједном дијалекту додјелјивати или одузимати, само га различити дијалектолози различито виде. Павле Ивић за ове дијалекте вели како чине „Призренско-тимочку дијалекатску зону“ и како су изворно штокавски али захваћени у балкански језички савез, док Јосип Лисац њих назива четвртим, „торлачким наречјем“ хрватскога језика. Бугарски дијалектолози их зову „прелазим говорима“ (преходни говори) бугарскога ка српско(хрватско)ме језику.

13. Стефан Вл (5. март 2009.): По којој би логици неки ту „лингвисти“ призренско-тимочки дијалект да издвоје као посебно наречје, ако се зна да је упаво тај дијалект најсличнији говору средњовековне Србије. Исто тако знамо да је најстарији писани споменик штокавитине „Душанов законик“ из 14. века; људи који живе на подручју јужне Србије вероватно би могли да разумеју већи део текста (са малим потешкоћама, наравно), а човек који живи у северном делу драге нам земље тешко да би разумео и 1% текста без превода... Народ, који живи на простору на коме се говори поменути дијалект, веома често уместо стандардно „ШТА“ каже „ШТО“ (управо по овом „ШТО“ је штокавитина и добила назив), а „КВО“ (неко је у разговору поменуо) је скрћеница од „КАКВО“... Дакле, чињеница је да је призренско-тимочки дијалект темељ модерног (књижевног) српског језика. И још једна ствар, веома је незахвално рећи Торлачки, јер нису сви људи који причају тим дијалектом Торлаци. Ко су уствари они? То је народ који углавном живи у околини Зајечара, Пирота (дакле у близини

границе са Бугарском) и изјашњавају се као СРБИ. Становништво које живи у околини Јужне Мораве (Лесковац, Власотинце, Ниш, Врање, итд.) и на Косову, није Торлачко па ипак говори истим дијалектом. Значи, много је исправније казати ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИ дијалект. [...]

Овакви и слични, веома занимљиви, коментари, могу се видети на још доста сајтова⁶⁹¹. У Бугарској се назив *Торлаци* у много мањој мери користи за означавање становништва ширег централнобалканског простора. За становништво целе југоисточне Србије он се користи углавном у националистичким круговима (то се види и у прегледу литературе). На пример, на сајту *bulgarnation.com* говорећи о становништву југоисточне Србије, аутор често користи кованицу *србизирани Бугари-Торлаци*⁶⁹².

Из свих ових примера видимо како други виде торлачки идентитет. На основу једног чланка пронађеног у листу *Братство*, листу Бугара у Србији (на бугарском језику), налазимо један, већ поменути, чланак који илуструје како реагује неко из централнобалканске зоне, ван пиротског краја, средњег Тимока и северозападне Бугарске, када га именују као Торлака (у овом случају Пољанци дунавске равнице у северозападној Бугарској):

Људи из Крајишта нису Торлаци

(„Босилеградски насељеници у Козлодују“,

издање националног музеја "Радецки" Козлодуј, 2002. г.)

Маја 2006. године имао сам среће да присуствујем манифестацији поводом 130. годишњице одласка чете великог бугарског песника и револуционара Христа Ботева на козлодујску обалу Дунава. Позвао ме је један мој рођак, чији су се преци тамо преселили крајем XIX века из села Назарица. Ја и моја супруга смо здушно прихваћени од тек упознатих рођака. Празновање је такође било прекрасно, са ватрометом и са одговарајућим културно-литерарним програмом у Турлашкој махали, где сам имао задовољство да се упознам са великим бројем потомака одсељеника из Босилеградског Крајишта.

Упркос великом уважавању од стране домаћина и организатора манифестације, одмах сам изразио негодовање због надимка Торлаци или Турлаци, који је више пута поменула и госпођа Ангелина из Плевена, удата за једног од потомака поменутих исељеника. Овим надимком она је називала све који су се населили у Козлодују на основу решења Народне скупштине, верификованог указом суверена кнеза Фердинанда Бугарског. Негодовао сам зато што не само да тај надимак не одговара нашим прецима из Босилеградског Крајишта, већ зато што је омаловажавајући и унижавајући. Унижавајући зато што нас њиме означавају и српски историчари и етнологзи, у том смислу што термин Торлак означава троме, лакомислене, површне, чак и тупе и замајане људе. Ови термини су коришћени у уџбеницима за средњу школу у Краљевини Југославији (уџбеник из 1929. године у издању Министарства просвете). Посебно, кад се у уџбенику говори о типовима људи који су живели на просторима тадашње Југославије. Мислим да је реч о „Цвијићевој типологији“, коју су, не знам из којих разлога, прихватили и бугарски историчари, етнологзи, лингвисти и други. Све то је не само погрешно, пре свега увређујуће за наше претке, који су се

⁶⁹¹ На пример: www.parapsihopatologija.com; forum.burek.com; forum.stripovi.com; banjalukaforum.com; istorijabalkana.yukv.com; www.mycity.rs, www.forum.hr, читано 10. јуна 2012. године.

⁶⁹² bulgarnation.com, читано 10. јуна 2012. године.

населили у том делу Балкана још у шестом веку, а њихови потомци и данас ту живе. Они су живели и живеће ту све док нас неко не асимиљује, у чему му мајка држава здушно помаже, када нас назива таквим пежоративним именима.

Да ми Бугари у Србији никако нисмо заслужили такву судбину, говори много чињеница. Најочигледнија је та, по којој бугарска мањина (раније народност) има највећи број људи са високим образовањем у односу на укупан број, чињеница која је званична, објављена у свим статистичким издањима компетентних државних органа и служби, почев од оних у бившој СФРЈ, све до садашњих у Републици Србији.

При том, сами аутори поменуте књиге са великом захвалношћу пишу о насељеницима у Козлодују, који су тамо донели дух обнове, писмености, просвете и културе. Само један цитат књиге је довољан за илустрацију реченог: „Дете из села Извор, које су родитељи довели у Козлодуј, које је постигло националну част свестраног просветног револуционарног радника и изграђивача гимназије у Козлодују“. Питам ауторе могу ли такозвани „Турлаци“ или њима слични да брину о људима као познати Борис Илијев из босилеградског села Извора. У Козлодују је било десетине људи као што је он, а у Босилеградском Крајишту хиљаде. Нека ми буде дозвољено да поменем само још једног човека из нашег краја, који је дао огроман допринос развоју писмености, просвете и културе, не само у Козлодују, већ и у Бугарској као држави. Реч је о учитељу Антону Чавдарову из села Млекоминици. Пре него што се преселио у Козлодуј, Чавдаров је био учитељ у босилеградском крају.

Господо, не сврставајте нас тамо где нам није место. Дубоко сам уверен да има места за извињење због грешке и увреде која нам је нанешена. Зато што смо ми ипак великодушни, са широким хоризонтима, бистри, интелигентни и увек спремни да опростимо и заборавимо. Такви смо зато што верујемо у могућности немогућег и као такви без пада духа идемо ка бескрају, а увек спремни да се изборимо чак и са немогућим.

У Београду, 2007. г.

Ангел Цветков Фурудинов
село Назарица, босилеградски крај⁶⁹³

⁶⁹³ "Братство", бр. 2153/54, 13. јули 2007, стр.15.

VIII. КОНСТРУКЦИЈА ТОРЛАЧКОГ ИДЕНТИТЕТА

Без обзира на више помена Торлака у литератури, до сада до потпуне истине о торлачком идентитету (или, боље речено, идентитетима) није могло да се дође из два разлога. Прво, због тога што је примењиван есенцијалистички приступ, који подразумева трагање за етнокултурним чињеницама које овај идентитет чине посебним, а не конструктивистички приступ, који се заснива на откривању субјективних мишљења на којима он почива. Друго, због тога што никада нису извршена целовита и систематска теренска истраживања. Ни један од аутора који је доносио чињенице са терена није имао целовиту слику, већ су увек говорили на основу искустава са неког микро-простора (на страну то што су прављене и научне и квазинаучне конструкције). За потребе овог рада по први пут су извршена целовита и систематска истраживања уз примену субјективистичког приступа, те сакупљени материјал, заједно са многим подацима из литературе, чини ми се, омогућава сагледавање *конструкције торлачког идентитета*.

Поред тога што у записима из литературе (настајалим последњих више од век и по) и у многим казивањима забележеним током истраживања има директних сведочанстава о променама идентитетског садржаја означеног термином Торлаци/Турлаци, реконструкција је могућа због још једне појаве. Колико год да су се садржаји везивани за овај термин мењали под утицајем глобалних, националних, регионалних и локалних друштвених процеса (историјских, политичких, економских, демографских, културних...), увек су, до данас, остајали и они раније настали садржаји. То је због тога што утицаји ових процеса нису увек допирали до свих простора и појединаца. Но, правило које је Ричард Џенкинс уочио, да идентитетско номинално, односно назив идентитета, и виртуелно, односно идентитетски садржај означен називом идентитета, могу да се мењају независно један од другог, може се допунити. Термин који означава идентитет и пре него што постане назив идентитета може, као у случају Торлака, да има своја неидентитетска значења и да као такав има свој развој. Он на одређеном подручјима може да задржи та значења, која могу као таква да опстају и поред тога што у исто време на одређеним просторима и у одређеним дискурсима (на пример, научном) он има идентитетски садржај. Дакле, један термин који се користи као назив идентитета може имати и свој, да тако кажемо, *предидентитетски или неидентитетски живот*. Пошто овај *живот* има везе са повезивањем овог термина са идентитетским садржајима, такође ћемо овде сагледати. Наравно, неидентитетска значења су чисто језичка ствар, тако да ће у овом домену бити уважене и емпиријске чињенице и мишљења језичких стручњака.

Говорећи о торлачком идентитету, правићемо, на основу расположивих података, и паралелу са сазнањима о термину Шопи/Шопови и идентитетском садржају који се за њега везује.

VIIIa. О терминима торлак/турлак (и шоп) са неидентитетским значењем

VIIIa-I. Торлак/турлак и шоп - пежоративни термини за означавање индивидуалних особина

У разним дијалектима балканских језика, као што смо видели, још из времена владавине Отоманског царства на овим просторима користила се реч *торлак* или *турлак*, са погрдним значењем, за омаловажавање и означавање човека нижих интелектуалних способности или нижег културног нивоа. Негде је она означавала *глупака*, *леништину*, *хвалисавца*, негде *неискусног*, *неуког* и *невештог човека*, негде онога ко *неразумљиво прича*, негде *пијанца* или човека *замућене памети*, негде *хвалисавца* и *разметљивца*, а негде *наивца* и *простака*. Видели смо на основу литературе, а и на основу истраживања, да се реч *торлак* за означавање негативних индивидуалних особина користила и користи у Турској, Бугарској, Македонији, Албанији (и код Гега и код Тоска), јужној Србији (подручје Јужне Мораве), на Косову (подручје косовско-ресавског говора, западни део Косова), у Црној Гори (околина Рожаја), источној Србији (сокобањски крај). Реч *турлак*, пак, користила се у овом смислу у Румунији.

И реч *шоп* се, истина не на тако широкој територији као реч *торлак*, јавља у неидентитетском значењу, и то такође као реч за означавање негативних личних особина. Такође је реч о балканизму из терминологије увредљивих речи. Штавише, ова реч је речи *торлак* веома слична и по садржају - на основу (на претходним странама изнесених) мојих записа, код Торлака и Мацаца у средњем Тимоку и Влаха у околини Зајечара, она означава *глупог*, *будаластог*, *неосновано тврдоглавог човека*. У значењу *прост*, *неотесан*, *прљав* она се јавља код Срба у западним деловима Косова⁶⁹⁴. И у кумановском крају у Македонији свакоме ко не уме да се понаша кажу да је *шоп*⁶⁹⁵. У румунском језику налазимо регионализам *șorâp* (шопан), што значи *ћакнут*, *шунтав*⁶⁹⁶.

VIIIa-II. Порекло речи торлак : погрдни турцизам

Питање порекла и изворног значења речи торлак језичко је питање и овај рад није место где ће оно бити решено. Само ћемо поновити три мишљења о пореклу ове речи која можемо сматрати основаним.

Прво мишљење је да је балканска реч *торлак* од турске речи која има пежоративно значење и служи за означавање негативних људских особина типа глупак, простак, сељачина. Према оријенталисткињи Радмили Тричковић, која је најтемељније приступила објашњењу оријенталног порекла ове речи и која објашњење поткрепљује и примерима из XVI и XVII века, као што смо видели, ова реч се везује за исламски ред дервиша, тачније за младе дервише, за које се

⁶⁹⁴ Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, свеска друга, Српски дијалектолошки зборник, књ. VI, Београд 1935, стр. 484.

; Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga treća, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1973, str. 407.

⁶⁹⁵ Јован Хаци-Васиљевић, *Кумановска област*, Београд 1909, стр. 289.

⁶⁹⁶ Vasile Breban, *Dicționar general al limbii Române : Ediție revăzută și adăugurită*, Vol. II, București 1992, str. 472; За превод са румунског најсрдачније захваљујем Марији-Лујзи Ћирић из Зајечара.

везују негативне особине типа млад, неискусан, неук, невешт, а и за њихову прегачу или специфичан шал - *тор*, који симболизује замку која их опомиње на правила реда. Даље она упућује на паралеле у староиндијском, монголском, тибетанском и персијском, чија се значења свде на реч *замка*. То би значило да се изворни облици свде на означавање неке врсте ограничења. Но, како год било, реч Торлак је постала, како Радмила Тричковић каже, *балкански турцизам из терминологије увредљивих речи*. То би даље значило да је ова реч од придева који означава негативне индивидуалне особине, односно неку врсту ограничене свести, током времена у неким крајевима постала групна етикета, па и назив за групу, за означавање културно нижег, простијег, становништва. У прилог овој тези иде: 1. више недвосмислених примера њеног коришћења у турском језику још од средњег века са пежоративним значењем, 2. постојање презимена Торлак код Турака и муслимана из Босне, 3. име муслиманског села Торлаковац у Босни, 4. као пежоративни израз и за индивидуалне особине и за групе јавља се углавном на подручју на којем се простирала Отоманска царевина, 5. као израз за негативне индивидуалне особине јавља се на широком балканском простору, 6. користи се као пежоративна етикета и за читаве регионалне групе (на пример, за Мариовце од стране Мегленаца, које су, пак, од ових других добили друге погрдне епитете), 7. као назив за групу изворно има негативну конотацију. Но, док на то да је овај термин турцизам указује обиље података из литературе, у материјалу који сам сакупио нема много поткрепљујућих чињеница, осим тога да реч торлак и назив Торлак у појединим микро-срединама имају негативне конотације.

VIIIa-III. Порекло речи Торлак : израз за сточара (од тор)

Друго мишљење је да је реч Торлак од корена *тор* - обор за овце. Међу оваквим мишљењима посебно је интересантно оно које је изнео Недељко Богдановић а подржао и објавио Славољуб Гацовић, да је ова реч настала од речи тор + Влах = Торовлах → Торлак, по аналогији са мор (црн) + Влах = Моровлах → Морлак (Морлаци = становништво у Истри), што је наука већ прихватила. У том случају време постојања овог назива на Балкану могло би да буде и дуже - уместо од времена турске владавине на овим просторима, могућност њене присутности би могла да буде од времена доласка Словена, због тога што је термин Влах словенски назив за Романа. Онда би ситуација била обрнута у односу на претходни случај, то би значило да је од идентитетског назива са негативним садржајем овај термин у неким крајевима Балкана прерастао у придев за означавање негативних личних особина. Донекле аналогију на Балкану имамо у самој речи *Влах*, која је несумњиво у основи назив за означавање романског становништва, касније у неким крајевима добија својство социјалне категорије за сточаре (*влах*), а у динарским крајевима и пежоративно име за Србе од стране муслимана. Имамо као аналогију и источносрбијански пежоратив *черкез*, који значи разбојник, разузданац, а настала је од имена народа Черкези који су правили злодела у овом крају у време Српско-турских ратова 1876-1978. године.

Макар ова теорија била и нетачна, део сакупљеног материјала а и неки подаци из литературе, иако ништа до краја не доказују, могу да иду у прилог тези да је реч Торлак од тор, са значењем сточарски објекат, односно да се односи на сточарство. У реону западног дела планине Балкан, иако не постоји реч тор, која је заступљена у на подручју западног дела Балканског полуострва, постоји реч

трло, *трљак* у истом значењу. У неколико села у средњем Тимоку казивачи одговарају да Торлак значи овчар у pejоративном смислу. У прилог иду и не до краја јасна али независно добијена и ничим подстицана, казивања из Димитровграда, Гостуше код Пирота и Котеноваца код Берковице да су Торлаци Црновунци - номадски Власи сточари грчког говора, као и једно казивање из Височких Одороваца код Димитровграда да су Торлаци Власи, то јест Румуни. Ту је и податак да у Македонији Турлацима називају Јуруке, сточарско турско становништво. У прилог иде и постојање топонима *Торлак* код Београда, *Торлаковац* код Доњег Вакуфа у Босни, и *Турлак* на два места у пиротском крају (у атарима Гостуша у Горњем Високу и Шести Габар у Буцаку). Торлак код Београда се, као што смо видели, још 1528. године помиње као село, 70-тих година XVI века као село са пола влаха-сточара и пола раје-земљорадника, а данас је топоним који означава брдо. То, сасвим извесно, значи да је пре пет векова Торлак било насеље на брду, које је имало и сточаре. Остали поменути топоними се такође налазе у брдско-планинским реонима.

Са топонимом *Турлак* могу се повезати топоними *Турла*, *Турле* и *Турло* у пиротском крају⁶⁹⁷. Они углавном, слично Торлаку из околине Београда, означавају истакнута узвишења. Паралелом овог назива можемо сматрати румунски *turla*, што између осталог, означава куполу цркве⁶⁹⁸, односно сферну највишу тачку на грађевини. Да сличних топонима има и на другим просторима Балкана, показују случајно у литератури пронађен топоним *Турла* у кичевском крају у Македонији⁶⁹⁹, и случајно теренски регистрован топоним *Турлата* у селу Шипково, општина Тројан, у средњој Бугарској (старопланински реон)⁷⁰⁰. Сви ови топоними везани су за брдско-планинске крајеве, у којима је веома развијено сточарство. Оно што додатно повезује речи Турла и Турлак/Торлак јесте топоним *Турле* у атару села Крупац код Пирота, који показује да Турла, шта год она била, може бити и у множини. То нам отвара могућност да би Турлак могла да буде збирна именица од Турла, више Турли, као што, на пример, скуп церова може бити означен речју *церак*, скуп брестова *брестак*, скуп дрвета граница - *граничак*, велика количина муља – *муљак*, много трња *трњак* итд. (церак, брестак, граничак и други слични термини користе се и као топоними).

У прилог тези да је термин Торлак везан за сточарство може да иде и чињеница да у Шумадији и Млави (видели смо из литературе) Торлацима зову родове из изразито сточарских села у Тимочкој крајини: Криви Вир и Јабланица, језички и етнокултурно различитог у односу на оно за које се везује назив Торлак у старопланинском реону. Ваља поменути, мада то није поуздан доказ, да има и

⁶⁹⁷ *Турла* у средњем Високу у атарима села Бела, Велика Лукања и Гостуша, у долини Нишаве у селу Добри Дол, у Буцаку у атару села Ћуштица, *Турле*, у атару села Крупац у долини Нишаве, и топоним *Турло* у атару села Гостуша у Горњем Високу (Драгољуб Златковић, *Микротопонимија слива Височице – средњи Висок*, „Пиротски зборник“, бр. 23-24, Пирот 1998, стр. 189, 197, 209; Драгољуб Златковић, *Микротопонимија десне обале Нишаве*, „Пиротски зборник“, бр. 31, Пирот 2006, стр. 163, 179; Ћуш -1, 2, 3, 4, 5; ЦВ - 4, 5).

⁶⁹⁸ Vasile Breban, *Dicționar general al limbii Române : Ediție revăzută și adăugurită*, Vol. II, București 1992, str. 1081; Gh. Bulgăr, Gh. Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, București 2000, str. 505.

⁶⁹⁹ Тома Смиљанић, *Кичевија*, Српски етнографски зборник, књ. LI, Београд 1935, стр. 347, 349, 358, 379, 342, 411, 459, 460 и карта у прилогу.

⁷⁰⁰ Забележено да на месту *Турлата* живи једна шипковска породица, која ту има и пољопривредне зграде (Шипк-1)

казивања у народу средњег Тимока у којима се ова реч повезује са тор - сточарски објекат. Видели смо да је Витомир Живковић управо на овоме засновао свој покушај ревитализације назива Торлак за пиротски крај. У албанском језику налазимо реч *torllák*, која значи *сеоски паињак, такса за испашу*. Уз то, у руском језику налазимо реч *торáк*, која значи кувано поткисељено млеко, и позајмица је из чагатског где значи *сир*, а код Монгола значи *густо кисело млеко, згуснуто млеко*⁷⁰¹.

Треба имати у виду да и реч *тор* представља неку врсту просторног ограничења (отворени, евентуално делом наткривени, простор за затварање стоке), па вероватно има везе са најизворнијим значењем речи са основом тор, из којих настаје и балкански турцизам торлак, које се односи на неку врсту ограничења, замку. Подсећам да је Славољуб Гацковић покушао да прикаже да су се две речи истог облика *торлак* а различитог порекла - пежоративни турцизам и балканизам који означава сточара - стопиле у једну која се користи на Балкану. Остаје и оваква могућност.

VIIIa-IV. Порекло речи Торлак : човек полуразумљивог говора

Као што смо видели, Вук Караџић у свом речнику реч Торлак објашњава као назив за човека који не говори ни чисто бугарски ни чисто српски. Поред тога ову реч повезује и са глаголом торлати (из Црне Горе), што значи викати, разметати се се. Ово значење од Вука Караџића, видели смо, преузимају и други аутори, посебно аутори речника. Но, више него у литератури, потврда о повезаности речи Торлак са говором има у сакупљеном материјалу. Има више казивања из средњег Тимока по којима су термином Торлаци/Турлаци пежоративно означени они који неправилно говоре. Чак имамо и казивање, које овај термин изводи из оквира идентитетског назива и даје му призивок групног пежоратива, да су Пироћанци већи торлаци од људи књажевачког краја јер од њих још неправилније говоре у односу на српски језик. Такође је веома раширена појава, посебно у области Тимок, да они који се осећају Торлацима говор сматрају основним, често и јединим, маркером свог регионалног идентитета. Подсетимо се и примера из пиротског села Топли Дол по којем се ономе ко несмислено и неразумљиво говори пежоративним тоном каже да говори торлачки.

VIIIa-V. О пореклу речи Ш(ш)оп

У литератури се, као и за реч Т(т)орлак/Т(т)урлак, среће неколико теорија о пореклу речи *Шоп*, али ни једна до сада није прихваћена као коначна. Аутори су износили мишљења (нека и потпуно наивна) да је реч Шопи од: 1. турске речи *сопа*, што значи тојага, јер су носиоци овог назива, према једном запису из 1826. године, били наоружани тојагама; 2. од немачке речи *шваб*, према Сасима који су се на централном Балкану бавили рударством; 3. од старотракијског племена *Сапеи* чији су, наводно, потомци; 4. од речи *Софци*, становници околине Софије; 5. од речи *шопка, сопот*, врста извора воде; 6. од имена печењешког племена

⁷⁰¹ Мак Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, издание второе, стереотипное, том IV, Москва 1987, стр. 81.

Цопон, чији су, такође, наводно потомци; 7. од немачке речи *шупа*, колиба, према стаништима у којима су живели њихови немачки преци рудари Саси.⁷⁰²

Интересантно је да, коју год од теорија да прихватимо, као и код речи *T(m)орлак/T(m)урлак*, овај термин, иако је на Балкану у употреби са великом пежоративношћу, изворно нема пежоративно значење. Такође је интересантно је да реч *шопа* (*шупа*), која је, по једној теорији, од немачке речи *schoppen, schirpen*, што значи *колиба*, у пољском, малоруском, чешкоморавском и словачком језику значи *колиба, настрешиница, сувота за стоку*⁷⁰³. Ова веза са сточарством подсећа на теорију да је реч *торлак* настала од речи *тор* - обор за стоку. Уколико би теорије да је реч *Ш(ш)опи* настала од имена племена *Сапеи* или *Цопони* биле тачне, онда имамо и паралелу са евентуалним настанком речи *T(т)орлак* од назива *Влах (Тор+Влах)*.

VIIIб. Развој идентитетских садржаја означених термином Торлаци/Турлаци (и Шопи/Шопови)

VIIIб-1. Локални идентитети на Балкану

У време владавине Отоманског царства највећи део Балкана налазио се у једној држави. Једна од најважнијих карактеристика коју је Османска империја донела на ово подручје јесте такозвани *милет-систем*, који је огромну и разнородну популацију у царству делио према верској припадности. Разлика у вери између државоносних слојева - муслимана и потчињеног становништва - немуслимана (*раје*) створила је јаке религијске идентитете, примарна идентификација се заснивала на верској припадности.⁷⁰⁴ С друге стране, међу културно сродним становништвом, пре свега код Балканских Словена, у многим деловима, свест о припадности народима била је врло слаба а у неким уопште није ни постојала. На ову појаву, везано за *шопско* подручје и Македонију у време стварања националних држава у XIX и првој половини XX века, у више наврата указује Јован Цвијић⁷⁰⁵. Доказ за то је то што се у источној Србији после постављања граница 1833. и 1878. године по етнокултури врло слично становништво, чак и са истим локалним идентитетима, под националним пропагандама у националним државама опредељивало за различите нације. У деловима источне Србије, западне Бугарске и у Македонији, где су на истом простору деловале различите националне пропаганде, имамо случајеве да су се

⁷⁰² Ове теорије сумира и разматра, а неке и предлаже, Јурдан Трифонов (Јурдан Трифонов, *По произхода на името "шоп"*, Списание на Българската академија на науките, кн. XXII, София 1921.), а о њима расправља и Стефан Костов (Стефан Костов, *Шопите и техното име*, Селски бит и изкуство въ Софийско, София 1935); Свој допринос овом питању даје и Јордан Захаријев (Јордан Захаријев, *Още нешто за Шопите : принос към въпроса на името "шоп"*, Известия на Българското историческо дружество, XIX-XX, София 1944, стр. 150, 154).

⁷⁰³ Јордан Захаријев, *Още нешто за Шопите : принос към въпроса на името "шоп"*, Известия на Българското историческо дружество, XIX-XX, София 1944, стр. 150, 154.

⁷⁰⁴ Сара Арко, *"Јас (не)сум Торбеи" : Етничноста во едно западномакедонско село - конструкции и политизации*, "Етнолог/Etnologist", бр. 12-13, Скопје 2009, стр. 191.

⁷⁰⁵ Јован Цвијић, *Антропогеографски списи*, Београд 1991, стр. 113, 200, 208, 209, 210, 211-212, 243-247, 255; *Говори и чланци*, Београд 1991, стр. 132, 133, 134, 153; *Говори и чланци*, Београд 1989, стр. 26-27, 42; *Балканско полуострво*, Београд 1991, стр. 193, 415, 429.

национално различито опредељивали и припадници једне породице⁷⁰⁶. О томе постоји и једно писано сведочанство из седме деценије XIX века, везано баш за подручје средњег Тимока у којем се становништво идентификује са називом Торлак⁷⁰⁷.

У оваквој ситуацији, можемо претпоставити, још у време Османлија био је раширен велики број регионалних идентитета и они су имали значајну улогу у друштвеној пракси. Томе у прилог иду основане претпоставке да неки од данашњих регионалних и локалних идентитета, укључујући и торлачки, вуку корене још из овог периода (у XIX веку, према подацима из литературе, били су у живој употреби). Такође овоме иде у прилог и чињеница да називи *Торлаци/Турлаци* и *Шопи/Шопови* постоје и данас у различитим националним државама - Србији, Бугарској и Македонији, а због приличне затворености граница (постављаних 1833, 1878 и 1913. године) није било услова за преношење ових назива из једне државе у другу. И после стварања националних држава, упоредо са процесима развоја националних свести, модернизације, у најновије време и глобализације, све до данас на Балкану функционишу и локални идентитети.

Као што је у уводу овог рада већ речено, локални идентитетски називи грађени су на основу три принципа. Први је *према географским објектима* за које је везан живот локалног становништва, и то: 1. према имену града који је средиште области (*Пироћанци, Нишлије, Сврљижани, Врађанци, Лесковчани, Сокобањци, Чачани, Видинци, Габровци...*)⁷⁰⁸, 2. према имену реке чијем сливу се

⁷⁰⁶ На пример, Џорџ Фредерик Абот је записао да човек у Македонији може лако да пронађе једну породицу у којој има представника различитих националности: *Отац који тврди да је српског порекла, сина који се куне да му у венама тече само бугарска крв и кћери које би, да им је било допуштено да говоре, једнако потврдиле своје порекло од Јелене Тројанске, Катарине Велике или Милоске Венере. Остарела мајка би се задовољила свођењем свог националног опредељења на изјаву да је хришћанка.* (Božidar Jezernik, *Divlja Evropa : Balkan u očima putnika sa Zapada, XX vek*, Beograd 2007, str. 217-218; Сара Арко, *"Јас (не)сум Торбеш" : Етничноста во едно западномакедонско село - конструкции и политизации*, "Етнолог/Etnologist", бр. 12-13, Скопје 2009, стр. 197).

⁷⁰⁷ Стеван Мачај, окружни лекар, у свом опису тадашњег Књажевачког округа каже: *Као поданик [народ овог округа] веран је својој књази и љуби своје отачаство; но старији нараштај као још зазира од Турака: био је до скоро по гдикуји старац, који би крадом сваке године одлазио видинском или нишевачком паши, да му однесе какав поклон - постојећи у јагњету, маслу или меду, ваљда с тога да би у своје време заштитника имао. Често можеш и сад од гдекојег старца да чујеш: "Кад су нас Срби узели" или "Кад је Србија завладала". Из којих се израза јасно види, да у нас појам о самосталности и српској народности за сада још на слабом темељу почива.* (Стеван Мачај, *Грађа за топографију Округа књажевачког (са картом)*, Гласник Српског ученог друштва, књ. II, свеска XIX, Београд 1866, стр. 328-329)

⁷⁰⁸ Локлани идентитети према имену града јављају се углавном тамо где су градска средишта у локалној средини имала током дугог временског периода, по правилу најмање из османског периода, велики административно-привредни значај. Драгољуб Јовановић, описујући некадашњи Књажевачки округ, крајем девете деценије XIX века даје један податак, између осталог значајан и због времена у којем је објављен, који сведочи о томе како се ствара идентификација, осећај припадности, околног становништва према једном граду. Он каже: *Под Турцима ова се варош [Гургусовац, каснији Књажевац] звала Паланка (Тимочка), па и данас народ не зове друкчије ову варош но Паланка - онако исто, као што за Ниш и Видин не каже друкчије. Кад би рецимо кога запитали: 'Куд идеш?' одговорио би вам сваки: идем у град...* (Драгољуб К. Јовановић, *Књажевачки округ : прилог за историју и етнографију Србије*, Гласник Српског ученог друштва, књига 70, Београд 1889, стр. 170) Називање неког града само речју *Град* јавља се само тамо где се и околно становништво идентификује са њим. У овом случају реч је о Нишу и Нишлијама и Видину

припада и за коју су везане комуникације, или из чијег слива је порекло (*Моравци, Тимочани, Топличани, Пивљани, Морачани, Буњевци...*) 3. према имену географске целине (*Шумадинци, Мачвани, Банаћани, Сремци, Косовљани, Клисурци...*) и 4. према особинама рељефа њиховог животног простора (*Пољани, Пољанци, Загорци, Горанци...*). Други принцип је према фиктивним патронимима, и јавља се само код црногорско-херцеговачких племена (*Васојевићи, Братоножићи, Бјелопавлићи...*). Трећи принцип је према неким (субјективно и стереотипски схваћеним) колективним особинама неког локалног становништва. Идентитета, како нас Фредерик Барт учи, нема без односа *ми-они*, а у том односу најчешће се наступа из угла етноцентризма, то јест *они* су по нечему гори од *нас*. Због тога су ови термини углавном пежоративног значења, то јест настали су од неког термина из пежоративног вокабулара (мада, као што смо видели на примеру термина *торлак*, оно најизворније значење тог термина не мора да буде погрдно). Тај термин је одређеној (субјективно схваћеној) групи приписиван као ознака за колективну особину, као пежоративна групна етикета, да би потом постао и идентитетски назив, односно једини назив за ту групу (*Шопи, Ере, Лале, Шокци, Помаци, Чарапани, Цигерани, Маџаци, Капанци, Хрџоји, Гребенци, Торбеши, Мрваци, Уљуфи, Кеџкари, Дарнафи, Власи...*). Погрдноост ових назива, чак и када се њихово конкретно погрдно значење током времена заборави, најчешће поткрепљују и познати пежоративни идентитетски садржаји, а такође и чињеница да их у доста случајева именовани не прихватају као своје, већ да су они углавном део речника именоватеља. Као доказ о процесу: *погрдна реч за личност* → *погрдна групна етикета* → *погрдни идентитетски назив* лепо могу послужити већ наведени примери из литературе да су Мегленци и Мариовци себи међусобно давали групне пежоративне етикете (Мегленци Мариовцима *торлаци*, а Мариовци Мегленцима *гниди* и *парастури*), да су Брсјаци давали пежоративне етикете становницима Прилепског поља (*пурјаци*) и дебарског краја (*кеџкари*), у кумановском крају Пољци Шопима (*торлаци, пурјаци*) и Шопи Пољцима (*торлаци*), као и то да је етикета *торлаци* давана генерално становницима шире и неодређене старопланинске зоне који, на пример, неправилно говоре, без обзира на њихове микро-регионалне културне и идентитетске разлике (*Тимочани, Пироћанци*).

VIIIб-II. Торлак као реч за именовање локалних група на Балкану

Уобичајно је, дакле, на Балкану међусобно пежоративно етикетирање и именовање локалних група. За то етикетирање зачуђујуће често, чини се много чешће него други термини, коришћен је термин *торлак/турлак*. Записи из литературе сведоче нам о томе, мада није увек до краја јасно да ли је ова реч групна етикета или групни назив. Ову појаву разни истраживачи (укључујући и мене) на терену су регистровали, као што смо видели:

1. у средњој и источној Бугарској: Тракијци су са потсмехом Т/турлацима звали становнике околине Тројана (северна страна средњег дела Старе планине, то јест Балкана), а ови њих Дуљанцима; румелиоти у Ђопсу су житеље северних падина Балкана звали Торлацима; многи овај назив користе за житеље северног дела Бугарске; реч Т/турлак се као назив за групе људи користи у сливенском,

и Видинцима, а на основу својих теренских искустава, делимично изнесених и у овом раду, могу да потврдим да је исти случај и са Пиротом и Пироћанцима и Белоградчицом и Белоградчичанима.

бургаском и шуменском крају; Турлацима зову становнике високих потпланинских села у великотрновском и сливенском крају; Турлацима називају становнике планине Балкан у старозагорским селима, а и у околини Пловдива; овај назив је познат у околинама Великог Трнова, Разграда, Шумена, Бургаса, Сливена; Торлацима називају становнике из Делиормана (крајњи део североисточне Бугарске); насељенике називају Турлацима у капанским селима у разградском крају; Родопчани Торлацима називају житеље поља; Торлацима зову насељенике у подродопском крају, у околини Асеновграда (пловдивска област).

2. у северозападној и западној Бугарској и источној Србији: Пољанци из околине Видина, Лома и Монтане Торлацима или Турлацима зову становнике западног дела Старе планине и читавог централнобалканског масива; становници северних страна западног дела Старе планине и сами себе зову Торлацима или Турлацима; становништво северно од Зајечара Торлацима зове становништво средњег Тимока, јужно од Зајечара, а и оно само себе тако зове; становници околине Софије Торлацима зову становнике околине Пирота и Цариброда (данашњег Димитровграда); становници Млаве и Шумадије Т/торлацима зову становнике изворишног дела Црне Реке (Црног Тимока).

3. у источној Македонији: у кумановском крају торлацима Пољци зову Шопе а Шопи Пољце.

4. у западној и јужној Македонији: Т/торлацима је називано становништво поред реке Галик у Егејској Македонији; Прилепчани и Мегленци Мариовце зову Т/торлацима.

Из овако поређаних података можемо закључити:

1. термин Т/торлак или Т/урлак се као пежоративна етикета или као групни назив јавља претежно у источном делу Балканског полуострва,

2. термин Т/торлак или Т/урлак се као пежоративна етикета или као групни назив најчешће јавља у реону Старе планине, то јест планине Балкан,

3. термин Т/торлак или Т/урлак је као пежоративна етикета или као групни назив углавном везан за интеракцију између планинаца и низијаца, у којој су обично планинци њиме именовани и од стране низијаца.

Ипак, у литератури се назив Торлаци или Турлаци најчешће везује за становништво западног дела Старе планине, то јест, планине Балкан, данас у северозападној Бугарској и источној Србији. Овде је у најчешћој и најширој употреби, а на овом подручју се, изгледа, једино јавља и самоидентификација локалног становништва са овим термином, у којој он губи пежоративну а добија позитивну конотацију.

VIIIб-III. Однос ми-они из којег проистиче торлачки идентитет западног дела планине Балкан

Однос *ми-они*, као што је већ речено, кључан је у разрешавању питања откуд и само постојање неког идентитета. Један идентитет се не може посматрати изоловано, већ као део ширег система који укључује и суседе његових носилаца. Зато на самом почетку откривања одлика торлачког идентитета на простору западног дела Старе планине, односно планине Балкан, морамо потражити управо овај однос. Који идентитет је друга компонента у дуализму са Торлацима и својим осећајем другости у односу на њих претставља извор торлачког идентитета? У досадашњим радовима о Торлацима не налазимо која би то група *стајала*

наспрам њих и имала са њима комуникацију тако да се из њиховог односа генерише граница која потхрањује идентитет.

Према материјалу добијеном теренским истраживањима, као што смо видели, са југа и запада гледано, на територији Србије, таквог односа нема. Видели смо да Шопи (по националности Бугари) из димитровградског краја, Пироћанци (становништво околине Пирота), Белопаланчани (становништво околине Беле Паланке), Сврљижани (становништво околине Сврљига), Сокобањци (становништво околине Сокобање), као и, у регионалном смислу безимено, становништво околине Бољевца, за назив Торлак скоро и да не знају. Становништво Буцака, Сврљига и околине Сокобање и Бољевца оне који себе сматрају Торлацима назива *Тимочанима*. На територији Србије таквог односа има гледано са севера. Етнокултурно разнородно становништво околине Зајечара (*Маџаци, Власи, Косовљани, Изворци*) становнике јужног дела општине Зајечар и околине Књажевца назива Торлацима или Турлацима (Власи). Међутим, овај однос, који се везује за долину реке Тимок као комуникацију, просторно је сувише ограничен да би се њиме објаснило тако широко распрострањење торлачког идентитета на читавом реону западног дела Старе планине.

Теренска истраживања јасно су показала да је торлачки идентитет могао да настане само са североистока, из односа са становништвом западног дела доњодунавске плоче у данашњој Бугарској. То становништво за себе нема посебан регионални назив (себе сматра Бугарима), али Торлаци данашње северозападне Бугарске за њега имају назив *Долњанци*, што значи *они који живе доле*, или *Пољанци* (или *Појанци*), што значи *становници Поља*. Ту се, пре свега, мисли на плодну равницу која стоји наспрам западног дела планине Балкан до Дунава на северу. Становништво са планине које је у Поље долазило да прода дрва, кромпир или кожу, да сезонски ради пољопривредне послове, или се, због сиромаштва у свом завичају, и трајно насељавало у пољанским селима (скоро да нема насеља на овом не малом простору које нема ове насељенике) Пољанци/Долњанци су звали Торлацима или Турлацима. Имамо и историјске и етнокултурне потврде о вишевековном контакту Торлака и Пољанаца/Долњанаца. Располаже се историјским подацима да је, ако не пре, онда од времена Чипровачког устанка 1688. године до данас, становништво са планине Балкан континуирано насељавало равницу, а о томе нам сведоче и многобројне дијалекатске појаве у Пољу (одлике такозваних *ч-и говора*, који су заступљени у планини)⁷⁰⁹. Торлачки идентитет је, дакле, основни генератор имао у односу *Пољанци/Долњанци - Торлаци*. Која је природа њиховог односа?

VIIIб-IV. Географски извори маркера за однос ми-они

Са западне, *српске*, стране Старе планине, односно северозападног дела планине Балкан, никада не можете имати целовит поглед на њу. То је зато што се таласасто спушта, што се на њу, одвојене уским речним долинама, настављају друге планине карпатско-балканског система, што она стално као да *бежи* извијајући се према истоку ка данашњој Бугарској. Ако се, пак, нађете са источне, *бугарске*, стране ове планине, у западном делу доњодунавске плоче, чак и на

⁷⁰⁹ Цветан Тодоровъ, *Населението между Тимокъ, Искъръ и Стара-планина*, Списание на Българската академия на науките, кн. LV, Клонъ историко-филологиченъ и философско-общественъ, София 1937, стр. 239, 265, 267, 270, 273.

самом Дунаву, врло брзо ћете запазити да је планина Балкан стална декорација хоризонта ове житнице. Извијајући се ка истоку она је окружује, *обавија*, а оштра висинска и рељефна разлика између ње и ове равнице открива сву њену величину. Просто не можете да се отмете утиску да је сваки становник равнице, у којем год времену он живео и којем год етносу припадао, морао да има неки однос према њој и свему ономе што она носи. Хоћу да кажем да у тражењу односа између Пољанаца и Торлака морамо поћи од *географског фактора* – Торлаци живе у планини а Долњанци, односно Пољанци, у низији, или, како и само њихово име каже, доле, у пољу. За Пољанце Торлаци су припадници тог другог, далеког, другачијег, али увек видљивог, света који симболизује планина Балкан. Географски фактор је, дакле, први извор маркера на којима се гради торлачки идентитет.

VIIIб-V. Привредни извори маркера за однос ми-они

Географски фактор условио је и драстичне разлике у привреди између Торлака данашње северозападне Бугарске и Пољанаца, тако да можемо говорити и о *привредном фактору*, који такође даје маркере за грађење идентитета. Пољанци/Долњанци су били изразити земљорадници а Торлаци/Турлаци су живели у планинским условима у којима је немогуће озбиљније бавити се земљорадњом - били су изразити сточари и дрвари. Од пољопривредних култура добро успева само кромпир (који је, иначе, с обзиром на то да му је постојбина у Америци, на ове просторе релативно скоро стигао). Овакви услови и занимање, наравно, одређују целокупан начин живота. Али за нашу причу још битније је то, што су Торлаци, због тога што им сурова животна средина није обезбеђивала довољно за живот, да би преживели, стално били упућени на Поље, у којем су своје производе - дрва, кромпир и кожу мењали за житарице, као најамници сезонски радили пољопривредне и друге (на пример, дунђерске) послове, а у много случајева се и трајно насељавали. Дакле, привредни систем је, одређен географским фактором, фактор који је стварао услове за контакте и осећаје различитости између Пољанаца и Торлака, из којих су се зачели идентитети.

VIIIб-VI. Етнокултурни извори маркера за однос ми-они

Идентитет, односно идентитетску границу, осим географског и привредног фактора, појачавао је и *етнокултурни фактор*. Географски и привредни чиниоци су, изгледа, вековима били толико значајни да су ова два подручја имала и различите етногенезе⁷¹⁰, што је условило и различитости у неким етнокултурним чињеницама које нису директно везане за привредни живот. Реч је, пре свега о

⁷¹⁰ Иако се углавном не користе у одржавању идентитетске границе, то јест актери идентитета их углавном не уочавају, постоје и физичко-антрополошке разлике између Торлака и Пољанаца, које су, поред изразитих етнокултурних разлика, аргумент више за размишљање о различитим етногенезама. Код Торлака се често јавља светлија комплексија, то јест свелија пут, светлосмеђа коса и, у веома великом проценту, плаве очи, као и крупнији раст. У Пољу су људи, скоро по правилу тамне комплексије, то јест, тамне коже, косе и очију, и нижег су раста. Ове физичке разлике су као идентитетске маркере потврдили казивачи из Брусараца и Лома, где има доста насељеника Торлака. Интересантно је да и казивач из мацацког села Заграђа код Зајечара наглашава физичке разлике између Мацаца, као људи тамније комплексије косе и очију, и Торлака, као људи светлије комплексије ових делова тела.

говору, затим о ношњи, а и о различитим обичајима. На планини је била распрострањена женска ношња сукманског типа и мушка белодрешка ношња са особеним бревенецима, а у равници двопрегачни тип ношње и мушка ношња од тамног сукна. Цветан Тодоров даје директно сведочанство да су се Торлаци од становништва у Пољу разликовали по ношњи, а посебно наглашава да су се до половине XIX века разликовали и по ношењу перчина⁷¹¹. Са уједначавањем ношње под утицајем западноевропске цивилизације, она губи значај у одржавању идентитетске границе, тако да данас нема много казивања која њу у овом смислу стављају у први план. С друге стране, веома често се на прво место као одлика Торлака ставља говор, који се, до извесне, мере одржава и данас. Торлаци су говорили особеним говорима, у бугарској дијалектологији познатим као белоградчишко-трнски или прелазни а у српској као тимочко-лужнички (у обе националне дијалектологије познати и као *ч-ц говори*), док Пољанци говоре дијалектом много ближе бугарском књижевном језику (*шт-жд говори*)⁷¹². Данас, када се, због прихватања стандардног бугарског језика под утицајем школе и медија, драстичне разлике у говору ублажавају, поједине речи или језичка правила остају маркери на које се идентитет ослања.

VIIIб-VII. Етнопсихолошки извори маркера за однос ми-они

Поред поменути три, постоји и четврти извор маркера за одржавање идентитетске границе између Торлака и Пољанаца. То је *етнопсихолошки фактор*, који казивачи, говорећи о разликама између Торлака/Турлака и Долњанаца/Пољанаца, често наглашавају. Разлика у поднебљу довела је до тога да Пољанац са мање муке може себи да обезбеди живот, за то му други нису потребни, тако да је у етнопсихолошком погледу развијена индивидуалност и затвореност према другима, коју казивачи најчешће виде као мањи степен гостопримства. С друге стране, живот у тешким планинским условима довео је до веома развијене задружности и узајамног помагања, до велике отворености према другима, која се најчешће илуструје веома високим степеном гостопримства (могу да потврдим да је у пракси заиста тако), као и до тога да ове планинске одликује спремност на борбу са животним недаћама и за улагање велике енергије у остварење циљева (*Торлак-јунак*). Са схватањем да је *Торлак јунак*, и то јунак у послу, пићу, издржавању природних недаћа и слично, казивачи често повезују и историјске чињенице, да је у овом крају било и неколико буна против Турака (Чипровачка 1688. године, Берковачко-белоградчишка 1836, Чипровачка 1837, Белоградчишка 1850) и неколико левичарских покрета, чиме овај назив у очима својих носилаца, добија и конотацију ратника слободара.

⁷¹¹ Цветанъ Тодоровъ, *Населението между Тимокъ, Искъръ и Стара-планина*, Списание на Българската академия на науките, кн. LV, Клонъ историко-филологиченъ и философско-общественъ, София 1937, стр. 249, 277-281.

⁷¹² Свој рад о становништву између Тимока, Искара и Старе планине Цветан Тодоров умногоме заснива на подацима о ч-ц и шт-жд говорима (Цветанъ Тодоровъ, *Населението между Тимокъ, Искъръ и Стара-планина*, Списание на Българската академия на науките, кн. LV, Клонъ историко-филологиченъ и философско-общественъ, София 1937).

VIIIб-VIII. Однос између планинаца и низијаца читаве планине Балкан

Идентитетски однос изграђен на географским, привредним, етнокултурним и етнопсихолошким факторима није особен само за Торлаке и Пољанце северозападне Бугарске. Већ смо видели да на читавом старопланинском подручју (планине Балкан) постоје идентитетски односи између планинаца ове планине и низијаца са обе њене стране. Он се јавља целом њеном дужином, од Зајечара до Црног мора. Разлике у географском окружењу, привреди, етнокултури и етнопсихологији, како нам сведоче радови Евгеније Крстеве и Петка Христова, створиле су веома изразиту идентитетску границу. Једни су сточари, други земљорадници, једни сиромашни други богати, једни покретни други статични, једни отворени и гостопримљиви други затворени и негостопримљиви.⁷¹³ То значи да је дуалитет Пољанци-Торлаци, из којег произилази идентитет Торлака западног дела планине Балкан, само једна варијанта много распрострањенијег дуалитета.

Колико је привредни фактор значајан, чак пресудан, у овом односу између планинаца Балкана и низијаца види се по следећем примеру. У централном делу ове планине (централна Бугарска), осим за жетву житарица, сточари су сезонски силазили у поље ради брања ружа, а константно су силазили и грнчари који су свој велики центар имали у Тројану и околини (сличан оном у Пироту и околини у Србији). Међутим, после одузимања земље у време социјализма, људи из Поља (*Полендаци*) похрлили су у планински део око града Тројана да потраже посао, јер је тамо у ово време била развијена индустрија. Тада се створио идентитетски однос у којем су *Балканције*, *Горненци* били на вишој друштвеној лествици од оних из поља⁷¹⁴. Значи, са променом привредних услова, у потпуности су, у смислу пежоративности, између планинаца и низијаца замењене улоге. Но, ово је само изузетак који потврђује правило по којем су у дуалитету људи са планине и људи из поља они први увек имали пежоративне етикете.

Као што су Пољанци названи према географском месту свог живљења – пољу (на источном делу Доњодунавске плоче у употреби је назив *Полендаци*), тако у широкој употреби, не само у северозападној, већ у скоро целој Бугарској, постоји и географски назив за становнике планине Балкан – *Балканције*. У неким крајевима централне Бугарске ово је једини назив за планинце ове планине, или се користи упоредо са називом *Горненци* (људи из горњих крајева). Коришћење погрдног назива *Торлак/Турлак* за Балканције појединих делова планине само је један детаљ регионалних особености овог односа, детаљ преко којег до већег изражаја, и кроз групни назив, долази ниподаштавање једних од стране других – сиромашних и гладних планинаца, изразито другачије ношње и говора (у централној и источној Бугарској говор између Балканција и људи из Поља није

⁷¹³ Евгенија Кърстева, *Представите на балканджии и тракийци един за друг*, Тракиецът и неговият свят, София 1997; Евгенија Кърстева, *Два типа природно-обусловен менталитет в България: „планински“ и „полендашки“*, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. III, Сврљиг 1997; Петко Христов, *Балканджии и полендаци: традиционен сблъсък на ценности*, рукопис.

⁷¹⁴ Петко Христов, *Балканджии и полендаци: традиционен сблъсък на ценности (случај на град Троян)*, Музеј и градът. Сборник с доклади от Национална научна конференция, посветена на 50-годишнината на Музеј на занаятите, Троян 2013; Петко Христов, *„По маршрутите на Иван Хаджийски“ (финален доклад за проведеното теренно изследване в Троян, Терзийско, Шипково, Рибарица и Тетевен)*, рукопис.

тако драстично различит као у северозападној), сточара, дрвара, најамника, отворених у комуникацији, од стране богатих и ситих равничара, земљорадника, другачије културе, затворених и резервисаних у комуникацији са другима. Изгледа да је у западном делу Доњодунавске плоче назив *Торлак/Турлак* старији од назива Балканција, који се користи много ређе и као да је прихваћен под утицајем његове опште употребе у другим крајевима Бугарске, као замена за избегавање пежоративности у одређеним ситуацијама. Као што смо видели из теренског материјала, у северозападној Бугарској неки казивачи ова два термина сматрају синонимима, и под једним и под другим подразумевајући становништво само свог, западног, дела ове планине.

VIIIб-IX. Торлак - Турлак

Пошто говоримо о самим основама торлачког идентитета, направимо мали дискурс опет окренут осветљавању самог назива - односу речи *Т/торлак* – *Т/турлак*. Као што смо видели, у Македонији, јужној Србији, у околини Сокобање, у равницама око Родопа у Бугарској, код Срба на Косову, у северној Црној Гори (Рожаје), код Албанаца, у Шумадији и Поморављу искључиво се користи реч *Т/торлак*. У источној Србији, у књажевачком и зајечарском крају, такође је у општој употреби назив *Торлак*. Али, код Влаха околине Зајечара раније је у употреби био назив *Турлак*, мада, са мешањем становништва у индустријским центрима у Зајечару и Бору, многи од њих сада изговарају са *о* - *Торлак*. Термин *Турлак* се спорадично јавља и у селима области Тимок, Заглавак и Буцак. Понекад исти казивачи користе и једну у другу варијанту, а често изговарају тако да се тешко може одредити да ли је изговорен глас *о* или глас *у*. *Турлак* се, као што смо видели, јавља као топоним у атарима буцачког села Шести Габар и височког села Гостуша.

С друге стране државне границе, у северозападној Бугарској, скоро равноправно се користе варијанте *Торлак* и *Турлак*. Некад исти казивачи јасно користе једну или другу варијанту. Регистрована је, на пример, и таква појава да казивачи знају да се у белоградичком селу Праужда каже *Торлак*, а у суседном селу Стакевци *Турлак* (има и полемика између житеља ових села шта је правилније). Међутим, понекад на терену и моје доста прецизно ухо, навикло на дијалекте, музичке и друге материјале, није било сигурно да ли је чуло *у* или *о*. На инсистирање да казивачи кажу који су глас изговорили, често ни сами нису знали да дају одговор, а на инсистирање да реч понове, често су је поново изговарали веома неодређено. Упоредно егзистирање оба назива илуструје и следећи пример: моја колегиница и водич на терену етнолог Анјута Каменова из Чипровца тврди да се ова реч искључиво изговара као *Турлак* (чак је и заступник тезе да је *Турлак* од *тур* - кула), али је и сама, како каже, не примећујући, у неким радовима користила и једну и другу варијанту. Фолклорни фестивал у Чупрењу носи епитет *турлачког*, а фолклорни фестивал у Чипровцима звао се *Торлаци смо - јунаци смо*. У средњој и источној Бугарској, према литератури, иако има и варијанти *Т/торлак*, чини се да велику превагу има назив *Т/турлак*. Од важности је да се подсетимо да Власи источне Србије користе варијанту *Турлак* и да је у Румунији у употреби термин *турлак* (*turlác*).

Разлика изговарања на микро-плану на истраживаном терену, не само од села до села већ и од особе до особе, поготово због тога што нисам могао да

утврдим зоне распрострањења, у почетку ме је доста збуњивала. Иако мало затечена питањем и без претходног размишљања о томе, захваљујући свом оштром и реалистичном истраживачком уму, ову енигму ми је, једноставним решењем, у разговору разрешила етнолог Маргарита Николова из Видина. Њен став сам и ја касније потврдио на терену. Реч је само о језичкој заврзлами: у бугарским говорима често се *о* изговара као *у*. Уместо *голѐм* каже се *гулѐм*, уместо *товá* (то) каже се *тувá*, уместо *осмívка* каже се *усмívка* и тако даље. Дакле, закључак би био да назив Торлак из уста човека у Бугарској, само *због језичких, дијалекатских, карактеристика*, може да изађе и као Турлак. Изгледа да је ова појава у бугарским говорима некад више а некад мање стабилна, па се термин понекад јасно изговара а некад нејасно (наместе се уста за *о*, а изговори се *у*). У Србији се ова појава код становништва словенског говора јавља само у пограничним планинским областима у општинама Књажевац и Пирот, која су некадашњим контактима и појединачним миграцијама имала везе са суседним крајевима у Бугарској или са Власима у околини Зајечара. Ако је ово објашњење постојања ове две варијанте истог термина тачно, онда су неке теорије о пореклу речи Торлак или Турлак потпуно бесмислене. Докле може да оде машта приликом тражења порекла неке речи, па и идентитетског назива, показује пример из народа - Турлак од тур на панталонама, а и пример из научних кругова - Турлак од тур, на латинском кула, што је први изнео Иван Коев, а од њега широко прихватили и други аутори (подсетимо се да су доста маште и неслагања аутори показали и везано за порекло назива Шоп).

Изгледа да је ова језичка појава код становништва словенског говора под јаким утицајем романске компоненете. Власи источне Србије и Румуни ову реч изговарају недвосмислено као Т/турлак. Такође, у влашким говорима источне Србије, а и у књижевном румунском језику, има много примера који потврђују правило да се на местима где би у српским дијалетима било *о* изговара у (*турта* - торта, проја; *Сън Туодјери* - Свети Тодор...). У топонимији и лексици старопланинског реона има много романских трагова, који сведоче о некадашњем претопљеном романском становништву, па није чудо што се у неким речима у појављује уместо *о* (*куга* - кога, *Тудорица*, *тудоричи*, *турта*, род *Тудоровци...*), мада није искључено да се одређене појаве преносе и локалним миграцијама.

Из претходно реченог можемо приметити да је реон Старе планине место где се сусрећу и мешају термини Т/торлак и Т/турлак, а да се од ове зоне мешања на северозапад, запад, југозапад, југ и југоисток појављује назив Т/торлак, а на север, североисток и исток варијанта Т/турлак. То значи да се варијанта Т/турлак јавља код становништва романског говора и код становништва словенског говора на Доњодунавској плочи и по њеном планинском ободу, на подручју које је географски потпуно отворено према Румунији, конкретније према Влашкој низији. Уз то, у бугарској историографији има доста података о романској компоненти, која је, осим словенског и старобугарског елемента, уткана у савремену бугарску нацију.

VIIIб-Х. Недефинисаност торлачког подручја на централном Балкану

После овог дискурса о називу, вратимо се опет причи о схватању торлачког идентитета. Прича се у централном делу Полуострва додатно

компликује због географског фактора. Наиме, у источној и средњој Бугарској планински ланац планине Балкан релативно је узак и јасно са обе стране омеђен низијама. Тако је, с обе стране гледано, и учесницима идентитетског односа, макар приближно, јасно које је становништво планинско, односно ко може да понесе епитет *Балканџија* (или регионализме *Горненец* и *Турлак*), а које је низијско и може да понесе назив *Полендак*. У западном делу ове планине ситуација је другачија. Из угла Пољанаца северозападне Бугарске јасно је где почиње *Торлашко* или *Турлашко*, од самог њеног подножја, са становништвом другачије привреде, културе и етнопсихологије. Међутим, у овом западном делу планине Балкан иза планинског гребена нема равнице, већ се настављају планински венци испресецани мањим речним долинама, све до јужноморавске долине на југозападу. На овом српско-бугарско-македонском пограничном простору од Софије и Драгомана, преко Трна, и Перника до Ћустендила у Бугарској, преко Књажевца, Димитровграда, Пирота, Беле Паланке, Бабушнице, Црне Траве, до Босилеграда и Трговишта у Србији, до области Средорек и околине Криве Паланке, Кратова, Пробиштипа, Кочана, Делчева и Берова у источној Македонији, живи становништво у сличним, планинским, *географским условима*, са сличном *привредом*, *етнокултуром* и *етнопсихологијом*. Тако Пољанцима северозападне Бугарске није јасно докле се у дубину простире зона Торлака. Само старопланинци окренути дунавској низији (североисточних падина Старе планине), а такође и становници средњег Тимока у Србији (у јужном делу општине Зајечар и у околини Књажевца) знају да се за њих везује назив Торлаци (Турлаци), а временом су га неки од њих прихватили и као свој самоназив. Пољанци северозападне Бугарске, пак, када с њим дођу у контакт, називају Торлацима и све друго становништво овог широког простора, иако оно за тај назив не зна и у контакту са другим идентитетима има друге називе. Видели смо да становништво околине Пирота, које се углавном идентификује са називом Пироћанци, и околине Димитровграда, које се идентификује са називом Шопи, у равници у северозападној Бугарској такође називају Торлацима или Турлацима. О томе, видели смо, знају само становници највиших планинских села уз државну границу, и то они који су имали контакте са становништвом с друге стране планине или су их имали неки од њихових старијих као пољопривредни најамници или дунђери. Видели смо и то да у околини Берковице насељенике из околине Годеча и Драгомана називају Торлацима, иако они за себе такође користе назив Шопи. Риста Николић наводи случајеве да, иако не знају за овај назив, становнике Власине и Крајишта у северозападној Бугарској у околини Монтане тако називају. Имамо и већ поменути новински чланак у којем аутор из околине Босилеграда негодује што насељенике и госте из његовог села у Козлодују на Дунаву зову Торлацима, а он из литературе зна да је то име погрдно.

*VIIIб-XI. Т(т)орлаци/Т(т)урлаци и Ш(ш)опи/Ш(ш)опови -
групне пежоративне етикете и идентитетски називи*

За објашњење односа између садржаја термина *Торлаци/Турлаци* и *Шопи/Шопови* важно је то што и реч *шоп*, баш као и реч *торлак*, на појединим подручјима добија значење идентитетског са погрдном конотацијом (понекад можда само значење пежоративне групне етикете, али то из литературе није увек до краја јасно). Именоватељи погрдноост ове речи црпу из потпуно идентичних

фактора из којих се црпе погрдност речи *Торлак* - географских, привредних, етнокултурних и етнопсихолошких. Ови фактори служе као извор маркера.

Као и Торлак, термин Шоп се за пежоративно именовање регионалних група користи на више локација на Балкану. Поменимо прво три мање енклаве именоване овим термином. Прва је на Косову - становници Средске са присмехом Сиринићане називају *Ш/шоповима*⁷¹⁵. Друга је с друге стране Шар-планине, где становници области Кичевија (околина Кичева) у Македонији, који се углавном у регионалном смислу сматрају Брејацима, становнике најсевернијег, планинског, дела ове области са присмехом називају *Шопки*⁷¹⁶. Трећа је недалеко одатле, с друге стране македонско-албанске границе, у области Голо Брдо, где такозвани *Полјани* из доњег Голог Брда, планинце у горњем делу Голог Брда називају *Шопј*⁷¹⁷. Четврта је у југоисточној Србији - становници топличког краја Шоповима називају становнике јужноморавског говора у долини Јужне Мораве. Даље, становништво лесковачког (оно исто које Топличани зову Шоповима), врањског и косовског Поморавља (на Косову општине Гњилане, Витина и Урошевац), као и јабланичког и топличког краја, *Шоповима* сматра, у етнокултурном смислу различите, становнике планинских крајева Власине, Крајишта и Пчиње. Ово шопско становништво интензивно је насељавало ове равне пределе (скоро да нема села без фамилије *Шопци*), а при том је наилазило и наилази на идентитетску дистанцу са пежоративним набојем.⁷¹⁸ Потпуно исти случај је са југозапада и југа на релацији између становништва Повардарја и планинских предела источне Македоније, тачније области Средорек и околине Криве Паланке, Кратова, Пробиштипа, Кочана, Делчева и Берова⁷¹⁹. У јужноморавским и вардарским областима грађани појединих градова Шоповима су називали грађане других градова, сматрајући их нижим од себе – Скопљанци Врањанце, а Врањанци Лесковчане⁷²⁰. Потпуно исто као у овим областима, и са истока, из Бугарске, планинце сматрају Шопима становници нижих предела, на пример грађани из Ћустендила планинце из Крајишта, околине Радомира и

⁷¹⁵ Десанка Николић, *Етнокултурни стереотипи становника Горе и Средачке жупе, Шарпланинске жупе Гора, Ополје и Средска, антропогеографско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике*, Београд 1995, стр. 179.

⁷¹⁶ Реч је о селима Тајмишта, Колари, Мидинци, Бачишта, Речани и Горње Стрегомиште (Тома Смиљанић, *Кичевија*, Српски етнографски зборник LI, Београд 1935, карта у прилогу)

⁷¹⁷ Анета Светиева, *Голо (Д'лго) Брдо и Голобрдци (Нашинци)*, Голо Брдо : Живот на граница, Скопје 2006, стр. 10.

⁷¹⁸ Јован Ј. Јовановић, *Шопови, неке њихове одлике и кретања : Прилог за студију психологије Лесковчана*, Лесковачки зборник, бр. V, Лесковац 1965; Сања Златановић, „*Шопови у Косовском Поморављу*, Скривене мањине на Балкану, Београд 2004, стр. 83-93; Sanja Zlatanović, *Pover of Categorization : Natives and Incomers in Southeastern Kosovo*, Гласник Етнографског института САНУ, LVI, свеска 2, Београд 2008, стр. 133-147; Sanja Zlatanović, *Starosedeooci i doseljenici : međugrupne percepcije i posleratnom diskursu*, Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji, zbornik radova, Kruševac 2008, str. 109-126; Видосава Стојанчевић, *Врањско Поморавље : етнологшка испитивања*, Српски етнографски зборник, књ. LXXXVI, Београд 1974, стр. 238, 292; Момчило

Златановић, *Речник говора југа Србије (провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.)*, Врање 2011, стр. 545.

⁷¹⁹ Јован F. Trifunovski, *Les Chops en Macedoine*, „Balcanica“, књ. IV, Beograd 1973; Јован Хаци-Васиљевић, *Кумановска област*, Београд 1909, стр. 286-290.

⁷²⁰ Јован Хаци-Васиљевић, *Кумановска област*, Београд 1909, стр. 288-289.

Трна⁷²¹. У Бугарској је општепозната чињеница да су Шопи становници околине Софије, код којих, уз то, постоји и самоидентификација са овим називом.

За разумевање односа идентитетских садржаја термина Шоп и Торлак важно је да у највећем броју случајева становништво из нижих предела називом Шопи именује становништво пре свега рубних, себи блиских, делова већ поменути планинске зоне централног Балкана (са којима има контакте, односно где се они, попут Торлака у видинском и ломском Подунављу, насељавају). Међутим, због ширине планинског подручја на централном Балкану, оног истог као и у случају Торлака али сада посматраног с друге стране, не знајући докле се тип оваквог становништва простире у дубину, под *Шоповима/Шопима* подразумева и све остало становништво сличне етнокултуре овог планинског реона. Дакле, исто становништво не баш уског централнобалканског планинског реона, ако га именоватељ гледа са севера или североистока, називано је *Торлацима/Турлацима*, а ако га посматра са запада, југозапада, југа и истока *Шоповима/Шопима*. За ове називе су, међутим, знали само они именовани који су, живећи на рубовима ове области или се насељавајући у њу, имали контакте са именоватељима. Значи, решење енигме односа између ова два назива је у томе да је *реч о истом становништву које се издваја географијом свога живљења, привредом, етнокултуром и етнопсихологијом, које суседи у зависности одакле га посматрају, зову овим или оним именом – северозападно и северно од балканског венца Торлацима, а југозападно од балканског венца Шопима*. Као што они са севера, због њене ширине, немају представу о крају ове зоне на југу и Торлацима зову све њене становнике иако многи због удаљености од даваоца назива и мале комуникације са њима и не знају за тај назив, тако и они са југа немају представу о ширини ове зоне и Шопима или Шоповима зову и оне у њеном северном делу који за овај назив изворно не знају.

VIIIб-XII. Још два назива за становништво централнобалканског планинског подручја

Да би истина била потпуна, треба поменути још два назива везана за исто становништво планинске зоне централног Балкана, које, видели смо, од различитих именоватеља добија pejоративне називе *Торлаци/Турлаци* или *Шопи/Шопови*. За рађање идентитетског односа, као што је већ више пута наглашено, потребан је однос *ми-они*, а њега нема без комуникације. Пuteви за повремене и сталне силаске овог планинског становништва углавном су ишли ка побрђима и долиниама у јужном Поморављу, Косову и Повардарју на југоистоку, југу и југозападу, где је називано *Шопима/Шоповима*, и ка Подунављу на северозападу где је називано *Торлацима/Турлацима*. Но, постоје још два правца кретања овог становништва која стварају сличне идентитетске односе, али са другим називима. Један је низ тимочку долину у села средњег и доњег Тимока и градске индустријске центре Зајечар и Бор, а други је низ долину Нишаве у Ниш као велики градски и индустријски центар.

⁷²¹ Јурданъ Трифоновъ, *По произхода на името "шопъ"*, Списание на Българската академија на науките, кн. XXII, София 1921, стр. 149; Йордан Захаријев, *Още нешто за Шопите : приносъ къмъ въпроса на името "шопъ"*, Известия на Българското историческо дружество, XIX-XX, София 1944, стр. 146-147.

Миграција из поментих планинских крајева ка нишком крају, од њих јасно одвојеном Сићевачком клисуром, вероватно је, по природи ствари, постојала и пре, међутим, посебно је интензивирана у време индустријализације, када планинско пољопривредно становништво налази посао у Нишу као индустријском центру. Као што смо видели из неколико казивања добијених на пиротском подручју у ширем смислу, у Нишу и околини (локални идентитет *Нишлије*) овом становништву се даје пежоративна групна етикета или називи *Бугари* или *Бугарџи*. Овако се назива и становништво димитровградског краја које се национално изјашњаваја као Бугари, али и све остало становништво које се национално осећа као Срби (посебно су масовно ка Нишу мигрирали Белопаланчани). Именовани са српским националним осећајем ову групну етикету или идентитетски назив не прихватају радо. Иако у вези са овим називом фигурирају потпуно исти маркери, засновани на географским, привредним, етнокултурним и етнопсихолошким факторима, који чине и садржај назива *Шопи/Шопови* и *Торлаци/Турлаци*, казивачи посебно наглашавају један етнокултурни маркер - *говор*.

О насељавањима планинског становништва централнобалканске планинске зоне у долину средњег и доњег Тимока имамо податке још из XIX века. Они су у ове крајеве долазили као занатлије, пре свега као грнчари и ћермиције, у градска (Књажевац и Зајечар) и већа сеоска насеља, а било је и појединачних досељавања обичних пољопривредника⁷²². Овој миграцији поговодила је и једна историјска чињеница – књажевачки и зајечарски крај су 1833. године ослобођени од Турака и припојени Србији, а пиротски крај је остао у Турској још читавих 45 година, до 1878. године. Ова миграција је у лаганом континуитету постојала и у току прве половине XX века. Међутим, са социјалистичком индустријализацијом, која је почела половином XX века, почиње и масовна миграција овог становништва у поменуте делове слива Тимока (с тим што важан центар миграције постаје и Бор као нови рударски центар). Она је трајала све до почетка 80-тих година XX века. Ове насељенике из околине Пирота, а и оне из околине Беле Паланке, Бабушнице, Црне Траве, књажевачког (некада пиротског) Буцака, па чак и виших старопланинских књажевачких предела (област Заглавак), у тимочком крају етнокултурно мешовито становништво (*Власи, Косовљани, Торлаци, Маџаци, Извбрци...*) назива *Пироћанцима* (једино насељенике из димитровградског и босилеградског краја, који су национално Бугари, назива *Бугарима*). Многи од насељеника *Пироћанаца* пореклом су из места удаљених од Пирота и никад нису ни били у овом граду⁷²³. У тимочком крају назив *Пироћанци*, дакле, не означава

⁷²² Видосава Стојанчевић, Етноисторијски процеси у источној Србији у 19 веку, Неготин 2003, стр. 41, 75, 81, 94. У антропогеографским радовима Маринка Станојевића *Тимок* (Српски етнографски зборник, књ. LV, Београд 1940) и *Заглавак* (Српски етнографски зборник, књ. XX, Београд 1913), као и у ономастичким радовима Љубише Рајковића Кожељца *Ономастика Тимока* (Ономатолошки прилози, књ. XI, Београд 1990) и Јакше Динића *Ономастика Заглавак* (Ономатолошки прилози, књ. XVII, Београд 2004), има доста података о пиротском (у смислу широког реона) пореклу појединих родова. У торлачком селу Ошљане, у околини Минићева, општина Књажевац, на пример, постоји фамилија *Пироћанци*, која је настала од насељеника из пиротског села *Стол* (Ош-8).

⁷²³ Године 2000. извршио сам детаљно истраживање везано за *Пироћанце* у косовљанском селу Копривница (општина Зајечар), који данас чине скоро половину становништва овог села, и испоставило се да су сви из црнотравског краја (од неколико ћермицијских, родбински повезаних, породица), из села веома удаљених од Пирота.

људе из околине Пирота који имају везе са овим градом, већ се користи за широк део планинске зоне из које долазе досељеници, и, зависно од микро-средине, мање-више има пежоративни призвук, са истим маркерима као и у случају *Шопана/Шопова* и *Торлака/Турлака*. Реч је о маркерима који се заснивају на планинском пореклу, другачијој привреди, етнокултури и етнопсихологији. У овом случају назив Пироћанци, поред оних који су већ дошли са овим идентитетом и њиме се поносе, мање-више прихватају и они који се у својим матицама овако нису осећали.

Дакле, исто становништво које у северозападној Бугарској зову Торлацима/Турлацима, у јужној и централној Србији, источној Македонији и западној Бугарској Шопима/Шоповима, у Нишу и околини зову Бугарима/Бугарашима, а у Зајечару, Бору, Књажевцу и њиховим околинама Пироћанцима. За сва четири идентитета важе скоро исти маркери, условљени истим факторима.

*VIIIб-XIII. Т(т)орлаци/Т(т)урлаци и Ш(ш)опи/Ш(ш)опови -
групне пежоративне етикете и називи за становништво
читавог централног Балкана*

Осим релативно мањих релација у којима се одређено становништво именује као *Шопови/Шопи*, постоје и две шире релације. Прва је она која постоји на макро-плану, на више од пола Балканског полуострва, на његовом источном делу. Становништво источне и централне Бугарске све становништво великог простора западно од реке Искар, чак и од реке Вит (не схватајући до краја његове границе), сматра Шопима са погрдним признаком. Ово јасно дефинише Јордан Захаријев реченицом: *За североисточног Бугарина и Тракијца Шопи су сви Бугари који живе западно од Искра, чак од реке Вит*⁷²⁴. Славејков износи своја лична искуства из друге трећине XIX века, која сведоче да су становници северно од планине Балкана, из Трнова, Свиштова, Тројанског краја, као и они јужно од Балкана, из Копривштице, управо овако схватили распрострањење Шопана⁷²⁵. У литератури се може наћи још много података који поткрепљују ову појаву⁷²⁶. С обзиром на то да се у овој релацији Шопима сматра и становништво низијских предела западног дела доњодунавске плоче (баш оно које планинске западне Старе планине и суседних планина до долине Мораве назива Торлацима а они њега Пољанцима), може се рећи да су овде у другом плану географски (у смислу рељефа) и привредни, а у првом плану етнокултурни фактори, пре свега говор (екавски у односу на источнобугарски јакавски) и (некада) бела мушка ношња.

Друга, слична релација постоји и гледано из супротног правца, са запада, из централне Србије. Видели смо из казивања добијених у широј околини Пирота, па и Књажевца, да са запада, становници централне Србије и Војводине, становништво југоисточне Србије, углавном пежоративно називају *Бугарима*. О оваквом именовању становништва југоисточне Србије, западне Бугарске и

⁷²⁴ Јордан Захаријев, *Още нешто за Шопите : приносъ къмъ въпроса на името „шопъ“*, Известия на Българското историческо дружество, XIX-XX, София 1944, стр. 142.

⁷²⁵ П. Р. Славејковъ, *Неколко думи за Шопите*, Периодическо списание на Българското книжовно дружество, книжка IX, Средец 1884.

⁷²⁶ На пример: Јордан Захаријев, *Още нешто за Шопите : приносъ къмъ въпроса на името „шопъ“*, Известия на Българското историческо дружество, XIX-XX, София 1944, стр. 147.

северне Македоније сведоче и многи подаци из литературе: назив за мајсторе дунђере (*Бугари*), назив за фамилије (*Бугари*, *Бугарчићи*, *Бугарски*), топоними везани за фамилије (*Бугарска мала*, *Бугарски крај*, *Бугарско гробље*, *Бугарска вода*), надимци људи (*нпр. Павле Бугарин*), као и сама сазнања да су ови досељеници то у идентитетском смислу⁷²⁷. Јован Цвијић о томе каже: *Сељаци западне Србије зову Бугарима и такве досељенике који нису из бугарских крајева и имају анегдоте и приче којима ту „бугарску“ душу карактеришу*⁷²⁸. Ово сматрање становништва ових предела Бугарима није у народоносном или националном смислу (не оспорава им се припадност српској нацији), већ у етнокултурном смислу, са погрдном конотацијом, где се, такође, пре свега, као маркер узима говор, а раније и ношња и обичаји.

Међутим, видели смо из сакупљеног теренског материјала да, истина према мањем броју примера, становништво централних предела Србије и Војводине исто становништво сматра и Шоповима. О овоме такође сведоче и подаци из литературе везани за пределе централне Србије: називи породица (*Шоповићи*, *Шопови*), надимци људи (*Шоп*) и предања да су то неки по пореклу (*Шопови*)⁷²⁹, а један од најзападнијих израза овог односа је име насеља *Шопићи* (данас Лазаревац) јужно од Београда. Сада, дакле, имамо ситуацију да се са веће дистанце становништво планинског дела називано Шопови од низијаца у сливу Јужне Мораве, ставља у исти кош са тим низијцима под заједничким називом *Бугари* или *Шопови*. Но, као што смо видели из неких казивања и примера у литератури, све ово становништво се у централној Србији понекад зове и *Торлацима*. Овде су, дакле термини *Шоп* и *Торлак* синоними.

*VIIIб-XIV. Шопи/Шопови и Торлаци -
идентитетски називи у научној употреби
за читав централни Балкан*

Значи, и са истока и са запада, од Шумадије до Црног мора, становништво широког и недовољно прецизно одређеног подручја између Мораве и Искра, чак и Вита, у народу се сматра *Шопима/Шоповима*. Овако широко схватање Шопа, без обзира што се мали број становника те широке зоне осећа Шопима, прихватила је, а тиме и промовисала, и бугарска етнологија. На пример, Христо Вакарелски је поделио Бугарску на седам већих група (уз могућност да у оквиру њих постоје и мање групе), међу којима су, поред Добруцанаца, Тракијаца, Рупаца (родопски крај), Пољанаца (цела Доњодунавска плоча), Балканаца (средишни и источни део

⁷²⁷ Примери се могу наћи у: Јован Ердељановић, *Етнолошка грађа о Шумадинцима*, Српски етнографски зборник, књ. LXIV, Београд 1951, стр. 47, 58, 69, 79, 90, 106; Станоје Мијатовић, *Белица*, Српски етнографски зборник, књ. LVI, Београд 1941, стр. 121; Боривоје Дробњаковић, *Јасеница, антропогеографска испитивања*, Српски етнографски зборник, књ. XXV, Београд 1923, стр. 334, 363; Михаило Драгић, *Гружа : антропогеографска истраживања*, Српски етнографски зборник, књ. XXI, Београд 1921, стр. 180, 257, 270, 296, 297, 323; Петар Ж. Петровић, *Шумадиска Колубара*, Српски етнографски зборник, књ. LIX, Београд 1949, стр. 109, 112, 121, 133, 148, 199; Видосава Николић Стојанчевић, *Топлица : етнички процеси и традиционална култура*, Београд 1985, стр. 35; итд.

⁷²⁸ Јован Цвијић, *Говори и чланци*, Београд 1989, стр. 183.

⁷²⁹ Примери се могу наћи у: Јован Ердељановић, *Етнолошка грађа о Шумадинцима*, Српски етнографски зборник, књ. LXIV, Београд 1951, стр. 18, 19; Станоје Мијатовић, *Белица*, Српски етнографски зборник, књ. LVI, Београд 1941, стр. 95.

Старе планине) и Македонаца, такође и Шопи, а овим термином се означава становништво читаве западне Бугарске источно од реке Искар⁷³⁰. У бугарској етнологији ова подела је општеприхваћена, а за издвојене групе (па и за Шопе) општеприхваћен термин је *етнографска група* (из прегледа литературе и података сакупљених теренским истраживањима видели смо да се у Бугарској и Торлаци сматрају малом бугарском етнографском групом). Ова подела је и национални стереотип у представљању разноликости и богатства културе бугарског народа, на пример, фолклорне кореографије а и читави фолклорни играчки програми засновани су на поделама на велике етнографске групе.

И у српској етнологији и антропогеографији опште је прихваћен епитет *шопски* (-а, -о) за многе културне чињенице и насељенике са овог подручја. Но, видели смо из прегледа литературе, а у основи тога је схватање народа централне Србије, такође недовољно одређено, да се у српској науци читав централнобалкански простор означава и као *торлачки*. Тако називе *Шопи* и *Торлаци* повезује и ова чињеница - да се у српској научној номенклатури користе за именовање истог становништва читавог централнобалканског простора, и то са, доста неодређеним, географским, привредним, етнокултурним и етнопсихолошким карактеристикама. Термин *Бугари*, који се у централној Србији, као што смо видели, често користи за становнике источне и југоисточне Србије, сигурно није погодовао српској националној науци, те су за ово становништво преостали термини *Шопи* и *Торлаци*. Кључну улогу у повезивању ова два термина и њиховом оваквом коришћењу у науци има Јован Цвијић. Он је, као што смо видели из прегледа литературе, веома често посезао за њима, користећи их увек за означавање истог становништва ове широке зоне, али веома неодређено и на различите начине - некад је користио један или други назив (само *Шопи*, *шопски* или само *Торлаци*, *торлачки*), некад у пару као две групе (*Шопи* и *Торлаци*, *шопски* и *торлачки*), некад у пару као два назива за једну групу (*Шопи* или *Торлаци*, *шопски* или *торлачки*), а некад као сложеницу (*шопско-торлачки*). Цвијић је, као оснивач дуго владајуће антропогеографске научне школе, био један од највећих научних ауторитета и најцитиранијих научника у српској науци, па је то утицало на то да се ови термини у оваквом значењу веома често користе у етнолошкој и антропогеографској литератури. Изгледа да се то посебно добро примило у лингвистичким круговима (посебно хрватским и руским), где се говори читаве југоисточне Србије, за које је усвојен назив тимочко-призренски говори (које чине три говора: тимочко-лужнички, сврљишко-заплањски и јужноморавски), називају и *торлачким говорима*.

VIIIб-XV. Одрџање и пребацавање пежоративних назива

Видели смо да је општа појава на Балкану да регионални и локални идентитетски називи настају од пежоративних групних етикета. Ова пежоративност довела је до још једне, веома често присутне, појаве - да именовани, свесни значења речи, не прихватају назив, већ га пребацују следећој групи, чије су географске, привредне, етнокултурне и етнопсихолошке одлике на којима се приписани идентитет заснива још израженије.

⁷³⁰ Христо Вакарелски, *Групи на българската народност отъ битово гледище*, Известия на българското географско дружество, кн. X, София 1943.

Већ смо видели да становништво читаве западне Бугарске становници средње и источне Бугарске именују pejоративним именом Шопи, које именовани углавном одбацују. У Шопе су једнако сврстани и становници Поља и планинци западног дела планине Балкан (обронака према дунавској равници), између којих се генерише торлачки идентитет. Овде на изворишту торлачког идентитета, планинци су у правцу општина Чипровци, Чупрење и Белоградчик јасно одвојени једним планинским венцем, паралелним са главним планинским билом које они насељавају. Дакле, ова географска чињеница је условила да се у овој зони тачно зна ко су Торлаци а ко су Пољанци. Међутим, са обе стране овог венца, тачније, с једне стране у реону североисточног дела општине Белоградчик (слив Вештичке реке), а с друге стране у реону општина Берковица, Георги Дамјаново (некада Лопушња) и јужног дела општине Чипровци (слив реке Огосте), планина се нешто дужим побрђима таласасто спушта у равницу. Тако географски услови, постојање брдских међузона између планине и низије, пружају могућност за појаву одрицања и пребацивања pejоративног назива *Торлаци/Турлаци*.

У белоградчишком крају постоје, може се рећи, три зоне становништва које учествује у овом односу: људи из Поља - становништво побрђа - становништво планинског дела до државне српско-бугарске границе (планина овде није тако велика, близу је њен почетак, Вршка Чука код Зајечара). Људи из поља и планинце и оне у побрђу зову *Торлацима/Турлацима* а ови њих *Долњанцима*. Међутим ови из побрђа одричу за себе назив Торлаци и користе га за планинце, а планинци, који прихватају овај назив, за њих немају неки посебан назив.

У зони Берковице и Георги Дамјанова има најмање четири зоне становништва које учествује у овом односу - као и у претходном случају, ту су људи из поља, становништво побрђа и становништво планинског дела до државне границе, а четврту зону чини становништво преко планинског била на којем је постављена и државна граница, то јест становништво највиших старопланинских насеља у географској области Горњи Висок, у општинама Пирот и Димитровград у Србији, као и у околини Годеча и Драгомана у Бугарској. Људи из равнице све са планине, укључујући и оне из побрђа, зову *Торлацима/Турлацима*, а ови њих *Пољанцима*. Ови из побрђа одричу овај назив а Торлацима/Турлацима зову планинце и с једне и с друге стране планинског била, односно државне границе, док за њих планинци са бугарске стране, окренуте низији, немају посебан назив. Планинци са бугарске стране, иако знају и потврђују да их тако називају у побрђу и низији, такође одричу овај назив, и Торлацима/Турлацима називају оне преко планинског гребена, који живе у још сиромашнијим и пасивнијим пределима. Ови, пак, из тих сиромашнијих и пасивнијих предела, који се данас налазе и у Србији и у Бугарској, сва претходна три слоја становништва именују називом *Загорци* а област *Загорје*, што значи - људи и област иза горе⁷³¹.

⁷³¹ Иначе, термини Загорје и Загорци и њима слични, са истом основом и значењем, чести су на Балкану. Од већих и познатијих области на Балкану са именом ове основе и значења можемо поменути хрватско Загорје и далматинску Загору. У списку насеља бивше Југославије (*Abecedni spisak naselja za republike bivše SFRJ : promene u sastavu i nazivima naselja za period 1948-1991*, Beograd, februar 2002) налазимо села *Загор* (општина Сарајево-Трново), *Загора* (општине Требиње и Крапина), *Загорац* (општина Вишеград), *Загорани* (општина Прилеп), *Загорци* (општине Радовиш и Птуј), *Загоре* (општина Опатија), *Загорица* (општине Гросупље, Требиње /четири пута/, Камник, Љубљана - Мосте поље и Џомале), *Загорице* (општине Високо, Рогатица и Коњиц), *Загоричани* (општина Ливно), *Загориче* (општина Демир Хисар), *Загорје* (општине Слуњ, Посушје,

Појава *пребацивања* пежоративног назива Торлаци јавља се и у тимочком крају у Србији. Етнокултурно шаролико становништво око Зајечара Торлацима или Турлацима назива све становништво јужног дела општине Зајечар и књажевачког краја, подразумевајући под овим називом, пре свега, географске и етнокултурне маркере, а ови њих називају разним именима која фигурирају у овој микро-средини. Међутим, становници Књажевца и околине, из зона у којима нема торлачког идентитета, подразумевајући већ поменуте географске, привредне, етнокултурне и етнопсихолошке маркере, овим називима именују становнике планинских предела Заглавак и Буцак, који њих називају Тимочанима.

Овакве односе имамо и на другим пунктовима у централнобалканској зони везано за назив Шопи. Да поновимо да становништво централне и источне Бугарске и централне Србије становнике читаве ове зоне назива, са погрдном конотацијом, *Шопима/Шоповима*. Становници Ћустендила то одричу и зову Шопима планинце Крајишта и околине Трна и Радомира. Становништво долине Јужне Мораве, које Шоповима називају Топличани, такође то одриче и овим термином именује планинце области Црна Трава, Крајиште, Власина и Пчиња. Становништво зоне између планинских предела пчињског краја и Повардарја, слично случају Торлака, у неколико микро-зона једно другом пребацује пежоративно име Шопи. И назив *Бугари* у централној Србији даје се становништву читавог централног Балкана, а становници околине Ниша, као и целе јужноморавске долине, то одричу и овим називом именују становништво планинске зоне Беле Паланке, Лужнице, Пирота и Димитровграда. У овој зони то, пак, одричу они из Беле Паланке, Лужнице и Пирота и тако именују оне у димитровградској општини, који се као Бугари и национално осећају. И назив *Пироћанци* се у зајечарском крају даје становницима пиротског, белопаланачког, лужничког, црнотравског краја и књажевачког Буцака, али сви то, осим оних у пиротској општини и старијих људи у Буцаку, одричу, користећи за себе називе *Белопаланчани*, *Лужничани*, *Црнотравци* и *Буцаклије* (*Каланци*).

VIIIб-XVI. Торлак - термин у научној употреби за пиротски крај

У истраживањима спроведеним за потребе овог рада, утврђено је, као што смо видели, да на територији пиротског округа код ширих слојева становништва нема поистовећивања са називом Торлаци. Штавише, већина обичних људи за њега није ни чула. Овде функционишу, поред националних имена Срби и Бугари (посебно интензивно на релацији Пирот - Димитровград) и локални називи *Пироћанци* (општина Пирот), *Шопи* (општина Димитровград), *Белопаланчани* (општина Бела Паланка), *Лужничани* (општина Бабушница), а у књажевачком Буцаку *Пироћанци*, *Буцаклије* или *Каланци*. То није стара појава, вероватно у време Турске царевине на овим просторима и није било свих ових локалних идентитета, они су настали касније. Назив *Пироћанац*, у множини *Пироћанци*, није у локалном дијалекту, у којем би гласио *Пирочанац* или *Пирочанин*, а множине *Пирочанци* или *Пирочане*, већ у складу са српским књижевним језиком. То значи да је настао тек после успостављања српске власти на овим просторима 1878. године. Ово потврђује и то што је он распрострањен баш до некадашње граничне линије између Србије и Бугарске од 1878. до 1919. године, а и што је

Шмарје при Јелшах, Лабин, Постојна, Карловац, Ормож, Огулин и Загорје об Сави), *Загорница* (општина Високо), *Загорска села* (општина Клањец).

данас везан само за општину Пирот. Исто важи и за назив Шоп, који се, без обзира што је у етнокултурном погледу становништво потпуно исто као и на територији општине Пирот, јавља само до линије која је у поменутом периоду представљала државну границу. Но, ови идентитети заслужују посебна истраживања. Можемо само додати, опет на основу казивања, да је могуће да овде у време турске владавине, као и данас код неких појединаца, због масовне везаности за сточарско занимање и удаљености од главних комуникација, није ни било регионалних идентитета, већ само сеоских и усколокалних.

Казивања из пиротских села Топли Дол и Засковци, а такође и из буџачког села Балта Бериловац, показују да је реч *торлак/турлак* на пиротском подручју ту и тамо функционисала и као лични пежоратив. Међутим, као што смо видели, према јасним подацима из највиших старопланинских пиротских и димитровградских села и из високих старопланинских села у берковичком и георгидамјановском крају у Бугарској, људи ових пасивних највиших села, данас у пиротској и димитровградској општини, одлазили су преко планинског била у крај који су називали *Загорје* а његове људе *Загорцима*, тамо продавали своје услуге као дунђери, пољопривредни најамници и сезонске слуге и оданде доносили намирнице. Тамо их је локално становништво означавало, са пежоративним призвуком, називом *Торлаци/Турлаци*, који они никада нису прихватили као свој самоназив. (Није искључено ни да је лични пежоратив *торлак/турлак* у овом крају и настао од назива насталог у овом односу.) Управо због тога се и у бугарској литератури повремено појављују тврдње да су становници пиротског краја Торлаци. Како је, онда, дошло до тога да се у научној и публицистичкој литератури толико одомаћи назив Торлак за пиротски и димитровградски крај?

Први је за пиротски крај термин *Торлак* у научној литератури употребио Милан Ђ. Милићевић. Он је у свом путопису *С Дунава на Пчињу*, објављеном 1882. године, оставио прецизне податке да је у периоду од 9. до 12. јула 1881. године прошао пут од Пирота, преко Миџора, до Видлича, односно да је прошао највишим пиротским старопланинским селима. У овом путопису он каже да старопланинско било представља границу између области Торлак, у Србији, са једне стране планине и државне границе, и Загорје, у Бугарској, са друге стране. Уз то одређује и тачну линију одакле почиње област Шоплук, према софијском крају. Он сам каже да ово тврди *по казивању сељака*. Као торлачка набраја највиша села с једне (*Топли Дол, Дојкинци, Јеловица, Росомач и Ржана*), а као загорска такође највиша села с друге стране планине и границе (*Влашко Село, Чипоровци и Копиловци*). Каже и да за распрострањење ка западу и југу није могао да утврди границу Торлака, да *неки кажу* да је код Беле Паланке и Лужнице, а неки код Ниша и Знепоља.

Милићевић је, дакле, сам оставио податке да је у највишим планинским пиротским селима чуо за идентитетски однос *Торлаци - Загорци*. Он је, претпостављамо, овде добио информацију да становнике ових села преко била називају *Торлацима* они које они називају *Загорцима*. Само су из уста ових људи могли да се појаве термини *Загорје и Загорци*, пошто их они с друге стране планине за себе не користе. Даље су, највероватније, сами казивачи нагађали докле би могло да се простире становништво које је слично њима и може да се стави под назив Торлаци. На исти начин је Милићевић сазнао и о распрострањењу Шопа, јер он управо указује на подручје околине Софије које је једно од ретких у

којем је становиштво, као што ћемо видети, прихватило термин Шоп као самоназив. Он је, у есенцијалистичком маниру свога времена, покушао, али не довољно убедљиво, да пронађе и етнокултурне, па и природно-антрополошке разлике на којима се заснивају торлачки и загорски идентитет. Међутим, с обиром на то да је реч о етнокултурно скоро идентичном становништву, није отишао даље од тога да Загорци на својим гуњевима имају црвене а Торлаци црне гајтане (што не одговара потпуно истини на терену), да *ношиво женско још више је разнолико*, и да се код Загораца у већој мери јавља гушавост (ово друго је вероватно лична импресија, јер и сам каже: *у Торлаку не видесмо ни једног човека с гушом*). Он констатује и: *Загорци и Торлаци разликују се међу собом и говором и оделом, само те разлике не падају одмах у очи невичну гледаоцу*. Чак закључује да крсну славу, која је сматрана одликом српства и била због тога важна чињеница, имају и једни и други. Што се разлике у односу на Шопе тиче, он само уопштено каже да се они од Торлака разликују по говору и одећи.

Дакле, Милићевић је, по општем есенцијалистичком правилу, на основу података о идентитету пронађених на терену у једној микро-зони, уз утемељење у етнокултурним разликама и генерализовање, *направио једну научну конструкцију о постојању Торлака у пиротском крају у ширем смислу*, иако највећи део становништва овог краја није ни тада знао а, како смо видели, не зна ни данас, да је носилац овог назива. И данас, мада торлачки идентитет нису прихватили и носе друге идентитете, само становници највиших старопланинских села, који су једини из пиротског краја после постављања државне границе 1878. године имали интензивне контакте са становништвом преко планинског била, знају да су тамо тако називани. Ове своје податке из путописа Милићевић после две године, 1884, објављује и у својој књизи *Краљевина Србија*. С обзиром на то да је он у то време био једна од виђенијих личности у српској науци и да су његове књиге једне од најцитиранијих, није чудо што је у каснијој литератури ова његова конструкција прихваћена чак и од аутора који су из пиротског краја и који су знали да таквог идентитета у народу овога краја нема (од свих је сигурно највећи ауторитет Коста Костић /старији/, чије је прихватање ове конструкције вероватно додатно утицало да је прихвате и други локални аутори). Већина каснијих аутора користи ову конструкцију јасно наглашавајући да је преузета од Милићевића. На њено ширење вероватно је утицало и то што ју је скоро у потпуности, са свим детаљима, пренео у своју књигу *Србија : земља и становништво* (мада Милићевића децидно не цитира) и један тако велики научни ауторитет као што је Феликс Каниц, који је био веома читан у Србији. Тако је ова конструкција преко књига дошла и до локалне интелигенције, која ју је донкеле, али не широко, преко књига и школе, преносила међу собом и у народ.

Но, да би прича о овој научној конструкцији била јасна, треба додати још нешто. Око деценију после Милићевића, свој рад о пиротском крају објављује Симеон Христов, Пироћанац бугарског националног осећаја, који, без обзира што његов рад има бугарски национално-пропагандни карактер, отворено наглашава да цитира Милићевића и прихвата његово мишљење о распрострањењу Торлака. Али, он даје једну иновацију. Не преузима од Милићевића став да су Торлак и Шоплук две суседне области, већ да је Торлак само део велике шопске области. Може се само претпоставити да је овај Пироћанац-имигрант, живећи у Бугарској и тамо се бавећи писаном речју, овакав став преузео из општег става већине становништва Бугарске, који је, видели смо, преузела и бугарска наука, да је

Шоплук област која захвата целу западну Бугарску и југоисточну Србију. Дакле, Симеон Христов је *спојио две научне конструкције у једну*, коју су касније, до данашњих дана, током скоро 120 година, користили и бугарски и српски аутори. Њеном коришћењу је погодновало и то што је она, због тога што термини Торлаци и Шопи никада до краја нису дефинисани, била уклопљива са конструкцијама и подацима које су давали други научни ауторитети, на пример Вук Караџић, Јован Цвијић или Константин Јиречек. Скоро по правилу, аутори који преузимају ову конструкцију, цитирају и ове научне ауторитете.

*VIIIб-XVII. Промена идентитетских односа
због постављања државне границе*

Године 1833. Србија кнеза Милоша остварује проширења, пре свега на истоку. Помера се државна граница између Србије и Турске. За границу према истоку искоришћени су река Тимок и један део гребена Старе планине, од Вршке Чуке код Зајечара до Иванових ливада југоисточно од Књажевца, а затим граница скреће ка западу између пиротског и књажевачког краја. Средњи Тимок је прикључен Србији, а подручје данашње северозападне Бугарске и пиротски крај остају у Турској. У пределима који су остали у Турској наставља се исти идентитетски однос између планинаца и низијаца који генерише торлачки идентитет. Он се наставља и после 1878. године када граница на Старој планини постаје српско-бугарска, с тим што је њеним продужењем планинским гребеном и пиротски крај прикључен Србији и донекле искључен из овог идентитетског односа. Комуникација пиротског краја са пределима с друге стране планине смањује се, међутим, у време Првог и Другог светског, када је граница уклањана, комуникацијски, а тиме и идентитетски, односи су се накратко обнављали. У овим релативно кратким периодима комуникације становници највиших старопланинских села пиротског краја одлазе с друге стране у набавку намирница или да раде као слуге или дунђери надничари. То су биле прилике да се *освежи* идентитетски однос *Торлаци - Загорци*.

Још 1833. године државна граница прекида уобичајену комуникацију становништва средњег Тимока са становништвом с друге стране планине, која је вековима постојала, с обзиром на то да су ове области вековима биле делови Видинског пашалука (а и раније су увек била у истим државним јединицама). Са прекидом комуникације прекида се и идентитетски однос са *Загорцима*, како су и овде називани становници с друге стране границе. Комуникација се сада усмерава низ долину Тимока, ка зајечарском крају. Ње је највероватније и раније било на овом правцу, али сигурно није била примарна у односу на комуникацију са подунавском житницом у којој се налазио и административни центар Видин. Зајечар је до постављања државне границе био село, а њено постављање је узроковало његово брзо претварање у административни и привредни центар. Интензивира се идентитетски однос између становништва средњег Тимока и етнокултурно разнородног мешовитог становништва зајечарског краја (умножавају се и контакти са становништвом у области Крајина, у околини Неготина). *Власи, Косовљани, Изворци и Маџаци* становнике планинског предела око средњег Тимока и даље именују као *Торлаке* или *Турлаке* (Власи). Међутим, овај нови идентитетски однос, иако је са оним према дунавској равници исти у номиналном смислу, није исти по свом садржају. Географско-привредни услови

сада су другачији. Нема економске основе засноване на оштрој разлици између планинаца сточара и низијаца ратара. Сада, у етнокултурно веома мешовитој средини, у сусрету са другима сличног географског поднебља и привреде, али веома различитих у етнокултури, назив Торлак улази у систем локалне етнокултурне категоризације, углавном губећи пежоративно значење, а као основни маркери искристалисали су се *сама локација живљења* (торлачки крај, јужно од Зајечара), *говор* и, према неким назнакама, *ношња* (најекспонентнији делови етнокултуре, најпогоднији за распознавање). И данас у Зајечару, а и у Бору, у свакодневној комуникацији назив Торлаци функционише у овом смислу, за практично означавање, без намере да се њиме пежоративно етикетира⁷³².

Од 1833. до 1878. године српско-турска државна, а од 1878. до после Другог светског рата књажевачко-пиротска административна, граница између средњег Тимока и Буцака постала је и граница између два идентитета, *Пироћанаца* и *Торлака*, које *Пироћанци* назвају *Тимочанима*. Између њих се ствара идентитетски однос планинаца и низијаца какав карактерише однос Торлака и Пољанаца, с тим што сада улогу планинаца имају Пироћанци. Овај део државне, а касније административне, границе утицао је на то да се и у околини Зајечара, ка којем континуирано низ долину Тимока мигрирају, Пироћанци буду разликовани од Торлака, без обзира на њихову етнокултурну блискост (на пример, говоре истим дијалектом). Идентитетске односе гледано из угла објашњења торлачког идентитета, компликује и чињеница да један део Тимочана, око Књажевца, удаљен од оних из околине Зајечара који њих именују као Торлаке, вероватно по раније установљеној пракси, становнике планинских предела Заглавка и Буцака назива Торлацима или Турлацима.

Државна граница између средњег Тимока и суседних предела, који су се од 1833. до 1878. године налазили у Турској, а од 1878. у Бугарској, све до почетка XXI века била је веома *тврда*, веома често и непријатељска. Подозривост је прво постојала између Србије и Турске. У Србији се одмах почело са конструкцијом српске националне свести (аминистрација, црква, школа...), а у Турској се, кроз ослободилачки покрет, конструисала бугарска национална свест. У граничним пределима Турске у овом периоду било је и неколико устанка против Турака, што је пограничну ситуацију чинило затегнутом. Одмах после стварања бугарске државе 1878. године, осим тога што се и институционално наставило са конструкцијом националне свести (аминистрација, црква, школа...), супротстављају се два национализма, и врло брзо, већ 1885. године, долази до Српско-бугарског рата. Један од продора српске војске извршен је баш на овом подручју, преко превоја Кадибогаз, ка Белоградчику. Затегнуте односе ове две државе имају и касније. После заједничке борбе против Турака у Првом балканском рату 1912. године, одмах, 1913, избија Други балкански рат, када су поново на супротстављеним странама, и када на овом подручју бугарска војска, такође преко Кадибогаза, врши продор у долину Тимока. Одмах 1914. избија и Први светски рат, где су комшије са две стране границе опет у рововима једни против других. Поново се воде борбе на подручју средњег Тимока. Од 1915. до 1918. у средњем Тимоку је бугарска власт. Врши се покушај развијања бугарске националне свести. За то време највећи део мушке популације је у српској војсци

⁷³² На пример, констатује се да Торлаци добро играју коло руменка, да је неко из торлачког краја, да неко говори торлачки, на пијаци се тражи ситан торлачки сир и тако даље, без намере да се неко унизи.

ван земље. После Првог светског рата средњи Тимок је у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, односно Југославији, где се осим српске, развија и југословенска свест. Током Другог светског рата, на подручју средњег Тимока, делује српска националистичка влада, а јављају се и националистичке групације - четници Косте Пећанца и Драже Михајловића. Иако средњи Тимок (за разлику од пиротског краја) није припао бугарској већ немачкој окупационој зони, на овом подручју бораве и бугарске јединице које обезбеђују железничке комуникације. После рата, захваљујући пријатељству два комунистичка лидера, Тита и Димитрова, долази до отопљавања односа, али већ 1948, због резолуције Информбироа, ове две државе поново су постале непријатељске. На граници је, и на овом подручју, с обе стране било убацивања шпијуна, чак и случајева убистава граничара, који су, на пример, у локалној јавности у Србији, снажно побуђивали антагонизам према суседној држави и народу. Крајем 50-тих година, са отопљавањем односа између Југославије и Совјетског савеза, отопљавају и односи Југославије и Бугарске, али два различита социјалистичка концепта границу чине *тврдом*, не само до пада социјализма у Бугарској, почетком 1990. године, већ до пада режима Слободана Милошевића у Србији 2000. године.

У оваквим историјском околностима скоро 170 година комуникација на граници је била веома ограничена. Време брисања границе у току Првог светског рата и њено формално постојање али крајње либерализовање током Другог светског рата, није значајно променило комуникацију, осим што су становници пограничних села у Србији (сад са већ јасном националном свешћу са обе стране) опет ишли на другу страну по намирнице или као надничари, и што се комуникација изузетно интензивирала између два села - Ново Корито у Србији и Салаш у Бугарској, која се налазе са две стране граничног превоја, на којем нема планинског била.

Оваква ситуација довела је до тога да и данас највећи број становника пограничја никада није био преко границе и не зна шта је и како је тамо. Између становништава две државе, и овде у пограничју, функционишу искључиво национални етноними Срби и Бугари, а, осим малог броја људи, већина не зна за то да су и они преко границе носиоци номинално истог, торлачког, идентитета.

VIIIб-XVIII. Одржавање примарних облика торлачког идентитета

Без обзира на посебан развој торлачког идентитета у две посебне државе, који је утицао на стварање идентитетских специфичности, без обзира и на промене у друштвеним и привредним условима, које су довеле до стварања нових идентитетских садржаја, са обе стране границе до најновијих времена имамо очуване изворне манифестације овог идентитета. Стари садржаји идентитета остају код неких појединаца, док су други појединци из исте средине носиоци нових садржаја. Разлог томе је то што немају сви појединци подједнаку комуникацију са другима. Ова чињеница нам и омогућава да направимо ову реконструкцију садржаја везаних за назив Торлак.

У Бугарској се, без обзира на друштвене промене, због непромењених токова комуникације, који иду са планине према равници, дуго задржао основни идентитетски однос између Торлака/Турлака и Долњанаца/Пољанаца, заснован на географским, привредним, етнокултурним и етнопсихолошким маркерима. Због

схватања пежоративне основе овог односа имамо и поменуте зоне одрицања и пребацивања торлачког идентитета на *планинскије* становништво. У Србији су се изворни облици идентитета очували захваљујући очувању индивидуалног приватног сеоског домаћинства и пасивности планинских крајева, у којима су, без обзира на многе нове друштвене појаве, многи појединци задржали принципе традиционалног начина живота. Тај стари начин живота подразумевао је (због везаности за посед) и мању покретљивост, са веома ограниченим изласком из сеоских микро-средин, што подразумева и мању комуникацију, која је основ за *живот* идентитета.

У старопланинском селу Ошљане у Тимоку, које је у далеко нижим планинским пределима у односу на она у Заглавку, Буцаку, и даље према пиротском крају, забележио сам казивање да је у њему постојала жена, умрла између два светска рата, која целог живота није изашла из свог села⁷³³. Данас, наравно, нема тако драстичних примера, али има сличних (само са кратким изласцима из микро-средине ради одласка код лекара, у надницу, у посету родбини...). Управо зато у планинским пределима средњег Тимока, а, видели смо, и у планинским селима у пиротском и димитровградском крају, имамо примере особа (посебно старијих женског пола) које немају никакав регионални или етнички идентитет. Имамо примере изразите везаности за сеоски идентитет, који је могао да се развије само услед ограничене комуникације у овире неколико села. Док се у Тимочком срезу, касније општини Минићево, географски и административно заокруженој микро-средини, живот интензивно одвијао, веома су се развили сеоски идентитети, изражени у међусеоском задрживању, оличеном највише у шаљивим фолклористичким формама, које су углавном користили мушкарци приликом сусрета, најчешће у среској чаршији.

Управо због овакве ситуације, без обзира на веома дуго постојање торлачког идентитета и идентитетских односа који га генеришу, до данашњих дана има казивача на подручју средњег Тимока који не знају за торлачки идентитет. Има оних који су чули за њега али не знају ко су његови носиоци. Има оних који нису знали за њега али су чули да их тако зову у околини Зајечара или Неготина, као маркер углавном подразумевајући њихов говор. Има и оних из Заглавка (па и Буцака) који потврђују да их тако зову Тимочани околине Књажевца, подразумевајући њихов планински, нижи, ниво културе. У области Заглавак, која је доста удаљена од зајечарског краја, која је доста пасивна и из које се одсељавало углавном у Књажевац (који је такође удаљен од места сусрета који генерише торлачки идентитет), ниво торлачке свести је углавном на овом нивоу – иде највише до знања да их неко овим именом именује, некад са а некад без пежоративног призвука. Овакви случајеви јављају се и у реону Белог Тимока код становника који се нису раселили из овог краја и који су имали малу комуникацију са људима других подручја.

⁷³³ Чак није сишла ни у тадашње среско место Краљево Село (данашње Минићево) удаљено 10 километара, а воз никада није видела, само га је чула радећи на сеоском пољу од пруге удаљеном ваздушном линијом око 6-7 километара (Ош-3).

VIIIб-XIX. Самоидентификација са називом Торлаци
у средњем Тимоку

Као што смо видели, после постављања државне границе 1833. године, и преусмерења комуникације која генерише регионални идентитет низ Тимок, на север, према етнокултурно мешовитом зајечарском крају, дошло је до тога да се, као што је то и данас, термин Торлак користи за етнокултурну категоризацију без пежоративности, са *самом локацијом живљења, говором* и, у то време највероватније, и *ношњом*, као идентитетским маркерима. Ова депежоризација назива Торлак је, највероватније, довела и до првих самоидентификација са њим. Најближи зајечарском крају, становници области Тимок, то јест долине Белог Тимока са околним падинама Старе планине и Тупижнице, кроз коју се обавља и комуникација (одвајкада друмом, а од 1915. године и железницом), добијају торлачку самосвест, односно егзоним Торлак прихватају за свој аутоним. На овом простору и данас је *највећи степен везаности за торлачки идентитет на територији Србије*, самоидентификовање са називом Торлак је најизраженије, а, у интеракцији, *као основни идентитетски маркер искристалисао се говор*. Овде данас већина становника зна да су Торлаци, не знају за пежоративно значење ове речи, поносе се овим идентитетом и сматрају да је њихова основна, чак и једина, идентитетска одлика специфичан *торлачки говор* (Торлак је онај ко говори торлачки). Као што се види из теренског материјала, многи испитаници из средњег Тимока, чак, сматрају да се торлачки крај налази искључиво на овом подручју, са Минићевом (некадашњим Новим Ханом и Краљевим Селом) као гравитационим, а некада и административним центром Среза тимочког и општине Минићево. Чак често границе ових некадашњих административних јединица поистовећују са границама торлачког краја.

Ради паралеле, треба подсетити да се и у димитровградском крају, у оквирима границе општине Димитровград, јавља самоидентификација са називом Шоп и да је основни и скоро једини маркер у самоидентификацији *шопски говор*.

Самоидентификовање са називом Торлак на подручју области Тимок додатно је ојачано захваљујући једном специфичном случају - јединица српске војске у Првом светском рату, састављена од Торлака, водила је борбу против аустроугарске војске и победила баш на брду Торлак код Београда. Тако је настало предање да назив Торлак становници овог краја носе по брду на којем су њихови представници извојевали победу. Ово је данас најраширеније мишљење, идентитетски маркер, испитаника на овом подручју, а спорадично се јавља и у Заглављу, па чак и у Буцаку. Испитаници често на питање да ли је реч Торлак погрдна, одговарају да није, да то не може да буде, јер је везана за брдо на којем је извојевана победа. Из неких казивања видимо и како је ово предање утицало на ширење торлачког идентитета - неки казивачи нису знали да су Торлаци и љутили су се кад су их у околини Зајечара Власи тако називали, а почели су овај назив да прихватају и њиме да се поносе када су чули ову причу. Неки једноставно негирају пежоративна значења термина Торлак, као аргумент узимајући ово предање. Ова масовно прихваћена прича доста је афирмативно деловала на развој торлачке самоидентификације, јер говори *о доприносу националној историји*, дакле, овај назив повезује са, ореолом мучеништва овенчаном, националном борбом и, друштвено пожељном, ратовима ојачаном, националном свешћу. Нешто национално маргинално, као што је торлачки идентитет са својим говором веома

удаљеним од српског књижевног језика, на овај начин се уводи на терен национално пожељног (јунаци српске војске у националном ослободилачком мученичком рату). Ово предање је, као такво, вероватно ширено од стране локалне интелигенције, а имамо, као што смо видели, потврда да су га ширили и сами ратници.

Ипак, свест о торлачкој припадности, како сведоче казивања, у условима ограничене комуникације у аграрном друштву, није била тако јака. Код многих, чак и у области Тимок, који нису имали комуникације са зајечарском околином, није је било (видимо из појединих казивања). Њеном ојачавању посебно доприносе друштвено-економске прилике после Другог светског рата. Успостављањем новог, социјалистичког, уређења, одмах се улази у пројекат *индустријализације*. Индустрија је концентрисана у великим градовима (у току овог процеса гасе се мале општине), те *50-тих, 60-тих и 70-тих година XX века* долази до *велике миграције становништва из села у град*. Млађе генерације становништва средњег Тимока одсељавају се у градове Књажевац, Зајечар и Бор, а њихови старији углавном остају на селу. У етнокултурно мешовитим срединама у Зајечару и Бору (чија је етнокултурна структура додатно усложњена насељеницима из разних крајева источне и јужне Србије, а и из других крајева), у којима је назив Торлак већ коришћен за категоризацију, интензивира се однос *ми-они* и, у *сусрету са другим идентитетима, торлачки идентитет јача*. Док код оних који су остали у својим селима наилазимо на слабију свест о својој торлачкој припадности, често добијену сазнањем да их је неко негде тако звао, па, чак наилазимо и на недостатак ове свести, код оних који су насељени у Зајечару и Бору имамо јасно изражен торлачки идентитет. У овим срединама, између осталог, имамо и примере личних надимака Торлак. У раду су дата јасна сведочења да су људи из овог краја у Зајечару наспрам Влаха и других били Торлаци, а ван Тимочке крајине, на пример у војсци, представљали су се као Тимочани (у ширем смислу, као становници Тимочке крајине). У овим градовима, због потребе за категорисањем, и исељеници из делова књажевачког подручја у којима је било слабе (на пример Заглавак) или скоро никакве идентификације са овим називом (западни део општине Књажевац, становништво другачијег али сличног сврљишко-заплањског говора), сврставају се у Торлаке. Неки од њих овај идентитет прихватају а неки не. Значи, долази до ширења торлачког подручја, али не са јасним просторним границама, зато што то зависи од конкретних искустава појединаца. Пошто се овај процес јачања идентитета генерише у градовима на северу, из правца Зајечара се зна где торлачки крај почиње, али нико са прецизношћу не може да каже где се завршава, на југу и западу он се често неодређено веже за цео књажевачки крај. Ипак остаје и сазнање да је прави торлачки крај у долини Белог Тимока и да су Торлаци они које са југа, југозапада и запада зову Тимочанима.

Веома значајна и пресудна за јачање и даљи развој торлачког идентитета јесте *код исељеника масовна појава носталгије за родним крајем*. Све што је везано за родни крај подводи се под појам *торлачки*, а ова носталгија је оличена и у носталгичном појму *Торлачија*, који представља просторну одредницу за завичај. Ови исељеници углавном викенде и одморе проводе у својим селима, помажући родитељима у одржавању домаћинства и пољопривредним радовима. У својим селима приређују свадбе, испраћаје у војску, крштења, на којима се окупљају, а за сусрете неизоставно користе и славе, сеоске заветине и првомајске

уранке. Они постају и иницијатори и организатори завичајних сеоских окупљања (на основу припадности селу). Неке завичај веже учешћем у локалним спортским активностима - на фудбалским турнирима, и у лову. Носталгију појачава и демографско, привредно и инфраструктурно пропадање краја. Неки због ње настоје да напишу по неки новински чланак о селу или монографију села, неки се ангажују на обнови и изградњи неких сеоских инфраструктурних објеката. У оваквој ситуацији јача торлачки идентитет и код припадника млађих генерација који су остали у селима. Код неких појединаца јавља се и изразити понос због припадања Торлацима. На овом простору имамо и такве изразе сопственог идентитета као што је коришћење назива Торлаци за називе домаћих алкохолних пића, који се стављају на њихове етикете. Коло *руменка*, иначе једно од више из овог краја, профилише се као *право торлачко*, и постаје један од идентитетских симбола на заједничким забавама у завичају, а по њему се распознају и у местима свог одсељења (теже је за играње, други не могу тако лако да га науче, излазе из кола када се засвира и диве се Торлацима док га играју).

Са физичким опадањем одсељеничке генерације (многи од њих се после одласка у пензију враћају да живе у родном крају), наступа прва и друга генерација потомака одсељеника (ту убрајам и себе), који у својој социјализацији и каснијем искуству такође имају многе контакте са овим крајем (викенди, школски распusti, учешће на светковинама и прославама, учешће у одржавању породичног поседа). Са њима су равноправни носиоци овог идентитета потомци оних који се из овог краја нису одселили. Ове млађе генерације имају, практично, мало тога у својој култури што је торлачко (више се не говори дијалектом), али имају, наравно не сви, врсту *самосвести, видљиву у интересовању за порекло и културно-историјско наслеђе*. Јавља се *субјективни осећај везаности за простор означен појмом Торлачија*, као простор свог порекла, и *порив да се ужива у природном и руралном амбијенту овог простора, елементима етнокултуре означеним као торлачким, као и у елементима локалне прошлости*.

VIII-XX. Самоидентификација са називом Торлаци/Турлаци у северозападној Бугарској

Класичан однос Торлаци/Турлаци – Пољанци/Долњанци, у којем су Торлаци на нижој друштвеној лествици, у северозападној Бугарској задржао се веома дуго, чак га има и данас, пре свега везано за торлачке насељенике у дунавској равници. После Другог светског рата, са увођењем социјалистичког система и одузимањем приватног земљишног поседа, губи се примарна економска основа ове интеракције, нема више богатих равничара, али због индустријализације, планинско становништво, потпомогнуто и државом, и даље се насељава у равници (у градским центрима и масовније), те се интеракција и идентитетски однос и даље одржавају. Осим раније уврежених стереотипа, идентитетски однос одржавају етнопсихолошке и етнокултурне разлике, тачније разлике у начину живота и говору, а и то што насељеници претстављају и конкуренцију у пољопривредним колективима и фабрикама.

Међутим, током времена, и у северозападној Бугарској десила се депежоризација назива Торлаци/Турлаци. Као и у Србији, дошло је до прихватања пежоративног егзонима за аутоним. Ова појава рађа се из саме интеракције. С обзиром на то да је идентитет Торлаци заснован на класичном односу планинаца

и низијаца, који можемо пратити и на другим локацијама, до неког степена депежоризације долази када именовани на основу свог животног искуства стекне утисак да су, иако је пежортивно етикетиран групним називом, особине које он носи, по његовом систему вредности, на већем нивоу од особина онога ко га негативно етикетира. Најчешће, планинско сиромашније становништво, прихватајући сиромаштво као своју мањкавост, када се сретне са негостопримством и затвореношћу људи из нижих предела, као свој позитиван маркер истиче гостопримство, отвореност према странцу и спремност на помоћ другоме (видели смо, то је једини маркер *Пироћанаца/Буџаклија* о себи у односу на *Тимочане* и *Пироћанце/Пољце*). У контактима разлика се прави и везано за духовну свежину, живост духа - као позитивно види се сопствено дружељубље, то јест упражњавање шале, песме и игре, а такође и виспреност, сналажљивост и истрајност у свим условима. Долазили су и до свести да глупост и сировост која им се приписује у пракси не одговара истини. Ово је оличено у доста раширеној изреци *Ако сам Торлак, не сам ахмак* (Ако сам Торлак, нисам глупак). Без обзира на сиромаштво, они своје планинско поднебље, и све манифестације своје етнокултуре везане за друштвени живот (задружност, гостопримљивост, отвореност, виспреност, наклоњеност дружењу, музици и песми) осећају као нешто позитивно. Дакле, велику улогу у депежоризацији торлачког идентитета и самоидентификацији са њим имају *етнопсихолошки фактори*.

Ипак, увођење социјалистичког поретка, који је подразумевао и аграрне и уопште привредне промене, било је пресудно за депежоризацију и прихватање овог егзонима за аутоним. Укида се приватан земљишни посед већи од 10 ари и тако *нестаје економска основа етницитетског односа Торлаци/Турлаци – Пољанци/Долњанци*. У планинским деловима, како у општинским местима (у Бугарској задржане су мале општине са по, мање-више, десетак села), тако и у селима, подижу се пољопривредни и мањи индустријски погони, становништво се запошљава и постаје економски независно. Део становништва одлази у веће индустријске центре, али миграција село-град није тако велика као на српској страни. Многи остају у селима или одлазе у облажња општинска места, не губећи контакт са селом. Више нема сиромашних и богатих, као ни потребе за разменом рада и производа. Назив Торлаци сада се у великој мери користи само у сврхе категорисања, одређивања места живљења, а неки људи из Поља, желећи да избегну пежоративност, користе општебугарски назив за становнике планине Балкан - *Балканције*.

Самоидентификација са торлачким идентитетом десила се независно у две средине. Прва средина је место насељавања Торлака - Поље. У новим местима живљења, своје *етнопсихолошке особине сматрајући позитивнијим* од особина староседелаца, насељеници са планине, сада *економски изједначени са староседеоцима*, почињу афирмативно да гледају на своје порекло и на сопствени торлачки идентитет. Чак је велика везаност за овакво порекло и идентитет забележена и код потомака насељеника са планине, који су у низији рођени и углавном им порекло није искључиво планинско, али током своје социјализације одрастају са прецима и са другим насељеницима и имају повремене сусрете са селом из којег им је порекло, рођацима и другим земљацима. Своје гране торлачког порекла они сматрају *племенитијим* од оних из Поља. Интересантно је да је веома јака везаност за торлачки идентитет забележена и код оних који су досељени из зона где овај идентитет никада није прешао у самоидентитет (на

пример код насељеника из Котеноваца, села у околини Берковице, у којем су Торлацима сматрани они са друге стране планине). У овим срединама етнокултурни идентификацијски фактори нису пресудни, јер су, с једне стране насељеници изгубили свој говор и сада могу само симболично да искористе по коју реч из своје постојбине, а многи од њих су и из подручја са планине на којима је дијалект сличан као у Пољу (на пример, из околине Берковице).

Друга средина у којој се десио јак осећај самоидентификације са торлачким идентитетом јесу одређене зоне у планини, и то у општинама Белоградчик, Чупрење и Чипровци. Овде, *са економским изјдначењем са људима у Пољу, и прихватањем сопствених етнопсихолошких особина као позитивнијих у односу на особине Пољанаца/Долњанаца, у први план избијају етнокултурни маркери*. Торлаци се схватају као људи особене етнокултуре из планинских предела. Посебан систем малих културних установа у сваком селу, званих читалишта (јер су настала из локалних библиотека), које имају и плаћено особље и задатак да, између осталог, развијају фолклорни аматеризам, допринео је да се често сценски презентују локална ношња, обичаји, игре, песме и свирке, а развио се, са циљем истицања локалног говора, и особени вид шаљивих сценских приповедања на дијалекту. Оваква врста презентовања етно-наслеђа и забаве у овом крају је, с обзиром на наклоњеност колективитету и забави у оквиру њега, у односу на друге пределе много развијенији, оригиналнији и има већи друштвени значај у микро-средини. Није посебно наглашавано да је ово наслеђе торлачко, али се то код учесника подразумевало. У односу на национални миље (где се виртуелно комуницира са осталим становницима националне државе), Торлаци у Бугарској стварају конструкте о сопственој архаичности и егзотичности у оквиру бугарског националног корпуса, у смислу планинског места живљења, говора и етнокултуре (ношња, обичаји, песме, игре, гастрономија...). Видели смо и примере крајњег мистификовања овог подручја у књижевности, где се, уместо уобичајног појма: *Турлашко*, за њега јавља и посебан термин - *Турлакија*.

Уз све то, у условима у којима је национално на виском месту на лествици вредности (у аматерској културној делатности стално се наглашава да је ова етнокултура бугарска), а у складу са познатом тежњом идентитета да се и историјски утемељи, *ствара се веза између торлачког идентитета и историјских догађаја* - више устанака против Турака који су се на овом подручју десили, почев од Чипровачког устанка 1688. године до левичарских покрета у новијој историји. Тако су *Торлаци/Турлаци* северозападне Бугарске створили свог идеалног представника: мушкарца-горштака, великог раста, снажног, маљавих груди, у прошлости са грубим белим оделом, саживљеног са природом, вредног, издржљивог у свим природним и другим условима, слободара и бунцију против ропства, настројеног и издржљивог у пићу, веселјака, настројеног женама, гостопримљивог. Све ове особине сажете су у речи *јунак*, па се зато и каже *Торлаци-јунаци*. Торлакиња је ватрена и издржљива жена која прати свог супруга. Пољанац/Долњанац има све супротне особине у односу на Торлака, а то се најчешће сублимише изреком (иначе карактеристичном за цео реон планине Балкан): *Балкан (Стара планина) рађа људе а поље тикве*. У вези са припадношћу Торлацима/Турлацима јавља се осећај поноса.

На јачање самоидентификације са називом *Торлаци/Турлаци* утицало је и иселјавање у веће градове изазвано индустријализацијом друштва. Многи у новим животним миљеима, у којима се срећу са насељеницима из других крајева, с једне

стране као *рекација на пежоративно схватање њиховог назива* у другим срединама и у речницима књижевног језика, а с друге, под утицајем *носталгије за крајем у којем су поникли* (исте онакве каква се јавља и у Србији), долазе до *спознаје лепоте амбијента свог завичаја и етнокултуре његових људи, посебно говора*. Те своје осећаје стављају у везу са садржајем овог назива. Управо због тога је Цветан Цветанов направио и води певачку групу *Торлачке мелодије* у Монтани (иако је он из Копиловаца, где се торлачки идентитет пребацује на планинце с друге стране планине, у Србији). Често наглашавају имена учених људи из овог краја да би доказали да није тачно да су Торлаци глупаци. Писане потврде оваквих мишљења имамо из 80-тих година XX века, када се појављују и први стихови поезије на дијалекту у Чипровцима (Благој Петров). Подсетићу само да је баш из ових побуда Славко Григоров написао књигу *Торлаци смо*, а Елена Нешева направила и објавила своје конструкте о посебности и великој старини Торлака.

У северозападној Бугарској Торлаци немају свест о свом јединству, а свест о распрострању често им је недефинисана. Неки на питање докле се простиру набрајају само неколико села у својој околини. У околини Белоградчика највиша планинска села Стакевци, Крачмир и Салаш рачунају се у праве Торлаке, а остала се рачунају, али уступају примат поменутима. У Чупрењу је то подручје скоро целе општине Чупрење. У Чипровцима је то овај градић и неколико највиших села у његовој околини (Митровци, Превала, Горња Лука, Железна, Мартиново). Неки казивачи у Чипровцима у Торлаке рачунају суседе у поречју Копиловске реке, пре свега суседно село Копиловци, али становништво овог поречја одбацује за себе овај термин и пребацује га преко планине становницима пиротског краја. Углавном сви имају неко сазнање да Торлака има и у другим општинама, али када говоре о Торлацима говоре само о својој уској околини. Свест о постојању Торлака у средњем Тимоку немају.

VIIIб-XXI. Покушаји ревитализовања торлачког идентитета у пиротском и димитровградском крају

Иако се у литератури, како смо видели, од треће четвртине XIX века и током целог XX века назив Торлак везује за пиротски крај, такво сазнање није отишло даље од локалне интелигенције - није значајније утицало на свест ширег слоја локалног становништва, нити је у пракси имало импликације. Међутим, потпуно независно од развоја торлачких идентитета у северозападној Бугарској и средњем Тимоку, 90-тих година XX века појављују се књиге Косте Костића, *Прилог етно-историји Торлака*, и Витомира Живковића, *Торлак*, у којима се афирмише торлачки идентитет за пиротски крај у ширем смислу. Подстакнути литературом, пре свега мишљењима научних ауторитета, међу којима су најистакнутији Милан Милићевић и Јован Цвијић, а и сазнањима да су становници овог краја називани Турлацима с друге стране Старе планине (Коста Костић је из приграничног планинског села Славиња у којем је било доста дунђера који су радили с друге стране планине), два аутора скоро у исто време, независно један од другог, пишу књиге у којима се ревитализује назив Торлак за становништво овог краја, иако он у народу не живи. Они покушавају да покажу да су становници овог краја Торлаци, да се овај предео називао Торлак, али да је то старо име стицајем околности заборављено. Торлаке, у складу са конструкцијом

Симеона Христова, повезују са Шопима, тачније, сматрају их мањом шопском групом. Не до краја јасно, они Торлаке приказују као самосвојну групу у односу на српску и бугарску нацију. При том праве и своје есенцијалистичке конструкте торлачког идентитета.

Осим тога што је Кости Костићу, као емигранту, мотив и *носталгија за родним крајем*, а Витомиру Живковићу *жеља за познавањем сопствених „корена“*, обе књиге су *резултат дилема везаних за сопствени идентитет*, јер је пиротско-димитровградско подручје веома специфична средина обременена прелазношћу локалне етнокултуре и говора, који су удаљени и од српског и од бугарског националног модела, и стотридесетогодишњим државним националним пропагандама уз често померање државних граница. Питање идентитета је горуће питање на овом подручју. Тако и појава ових књига и афирмисање регионалног назива Торлак постају део контекста, у овом крају веома осетљивог, питања националног идентитета. У пиротској средини, где је заступљен српски национални осећај, својим текстовима негативно реагују ученији људи из овог краја. Пошто им је тремин Торлак стран, они негативно реагују и на моје радове објављене у *Пиротском зборнику*, иако се у њима види да се Торлацима назива становништво средњег Тимока. Позивају се на то да овај назив не постоји у народу пиротског краја, да је пежоративан, и сматрају га неком врстом подметања њиховој српској националности (исти однос имају и према називу Шоп). С друге стране, у димитровградској средини промовисање назива Торлак у књизи Косте Костића је међу пробугарском локалном политичком елитом схваћено као подметање њиховој бугарској националности, поготово због тога што је овај аутор променио свој национални идентитет (и презиме) из бугарског у српски. Случај је хтео да књигу Витомира Живковића у Димитровграду, опет са жељом да се јавности приближи истина о сопственом идентитету, као директор димитровградске библиотеке промовише Драган Колев, човек који је већ био учесник локалног *усијаног* политичког живота. Он је пореклом из овог краја, али је у учитељској породици поникао у Босни, 90-тих година XX века је избегао из босанског рата, дошао у Димитровград и, као југословенки и левичарски настројен, деловао на локалном нивоу као један од водећих представника режимске Социјалистичке партије Србије, а и као један од промотера (не бугарског него) шопског идентитета. У то постсоцијалистичко време актуелизовања националних идентитета и националних питања, у овој средини са претежном бугарском националном свешћу и Демократском странком Бугара у Југославији као важним локалним политичким фактором, назив Торлак је због промоције књиге Витомира Живковића, а као непознаница већини становништва, чврсто везан за име Драгана Колева, и то у најнегативнијем смислу (са јаким емоционалним реаговањем). Протумачен је као покушај подметања и однарођавања од бугарског националног и шопског регионалног идентитета. После петооктобарских промена у Србији 2000. године Колев одлази у Београд.

VIIIб-XXII. Институционализовање торлачког идентитета у средњем Тимоку

Године 1997. у Минићеву је основано Завичајно друштво Тимочана-Торлака. Оно је за сада, по обиму свог деловања и импликацијама на друштвену средину, највећи израз торлачког идентитета. Изнедрила га је генерација

исељеника, која је, као што смо видели, носилац *снажног осећаја носталгије за родним крајем*. Ипак, оно је плод личне иницијативе новинара у пензији Драгомира Петровића, такође одсељеника, са местом живљења у Краљеву. Оснивање Друштва наишло је на добар одзив у локалној средини. Оно је умногоме повезивано и са потребом поновног оснивања општине Минићево и оживљавања овог демографски, привредно и инфраструктурно девестираног краја, подељеног између општина Зајечар и Књажевац. С друге стране, афирмисање назива Торлак наишло је на негативне реакције две, у локалу угледне, личности, које су, наглашавајући његову пежоративност, покушале да Друштву удахну дах сопственог идентитета Тимочани (вид идентитета који се проширио међу локалном и регионалном интелигенцијом). У локалној средини у Зајечару, код неких неторлака, оснивање Друштва је схваћено као нека врста *сецесије*, чак је једна негативна реакција објављена и у београдском листу *Политика*, али локални новинари, који су у то време у другим случајевима оштро *просрпски* реаговали на питања идентитета у овом крају, ипак су писали афирмативно, јер је покретач идеје о оснивању био њихов колега Драгомир Петровић, а први председник Друштва био истакнути, још увек утицајни, политичар из социјалистичког времена Божин Јовановић. На почетку свог постојања Друштво је лутало у остварењу својих циљева, али се током времена (пошто је пребродило једну кризу) свој рад испрофилисало као деловање у циљу очувања и афирмисања културно-историјских и природних вредности завичаја и подстицања и неговања осећаја припадности и љубави према Завичају. У овом оквиру његову делатност умногоме одређују *лични афинитети појединаца који су у њему активни*. Они овде остварују своје пориве везане за *ностагију према родном крају* (исељеници, сада већ у поодмаклим годинама) и потребу за *познавањем свог културно-историјског и другог наслеђа*, као и за *оживљавањем друштвеног живота у овом крају* (млађа генерација, потомци исељеника). Резултати у оваквим настојањима за њих представљају својеврсну *корист*. Најзначајније активности су забава *Торлачко вече* и издавачка делатност (лист *Торлак* и књиге са завичајним садржајем), али ту су и прекогранична сарадња, организовање етнолошко-фолкористичких истраживања, афирмисање ликова и дела истраживача етнокултурног наслеђа овог краја, завичајни књижевни клуб, риболовачко такмичење. Значајним медијским продором разбијена је фама о могућој негативној *сецесионистичкој* улози Друштва, тако да према њему позитиван однос данас имају и Торлаци и неторлаци зајечарског и књажевачког краја. Оно је, због своје културне делатности, у овим срединама уважено и као један од културних фактора.

Осим Завичајног друштва Тимочана-Торлака, торлачки идентитет су афирмисале и друге институције и организације (не рачунајући оне које афирмацију врше само кроз помоћ раду Друштва), али су оваква деловања увек плод институционализованих личних иницијатива. Торлачки идентитет је институционално афирмисан кроз рад Завичајног клуба *Леденица* из Минићева, серијалом Телевизије Зајечар *Торлачијо земљо, још те има*, кроз неке чланке *Нових књажевачких новина*, неким делатностима Месне заједнице Минићево, а и кроз туристичку делатност угоститељског објекта Етно-кућа *Торлаци*. Он се институционално афирмише и уграђивањем у имена појединих фирми (продавница *Торлак* и трговинска фирма *Торлак-комерц* у Минићеву, Етно-кућа *Торлаци* у Јаковцу, Корацијска радња *Торлак* у Зајечару, Удружење одгајивача

говеда сименталске расе *Торлак* у Књажевцу) и уграђивањем у имена прехранбених производа (*Торлачки јогурт*, вина *Торлачко бело* и *Торлачко црно*, вина *Торлак*). Појава уграђивања назива *Торлак* у имена фирми, удружења или производа углавном је израз личних идентитета појединаца, с тим што се то у неким случајевима спаја са брендирањем (*спој лепог са корисним*), у циљу стварања осећаја оригиналности и локалне архаичности која подразумева традицију и квалитет, која треба да интригира и привуче кориснике угоститељско-туристичких понуда и купце прехранбених производа. Покушаји коришћења торлачког идентитета у локалној политици нису дали резултате и јасно је да он не представља ову врсту потенцијала. На попису становништва 2011. године дванаесторо људи у Србији се изјаснило национално као Торлаци, али то нису, како би се очекивало, водећи чланови Завичајног друштва, који јасно разграничавају свој регионални торлачки од свог националног српског идентитета.

VIIIБ-XXIII. Институционализовање торлачког идентитета у северозападној Бугарској

И у северозападној Бугарској, још почетком 80-тих година XX века, имамо институционализовање торлачког идентитета, и то објављивањем песама на дијалекту у локалном чипровачком листу. Оно је *плод носталгије за родним крајем и реакције на пежративно схватање овог идентитета ван родног краја*. У овим песама се као маркери наглашавају *слободарство, пасторални традиционални живот и издржљивост мушкараца*. Током 90-година XX века у постсоцијалистичкој клими пропадају индустрија и државна пољопривредна газдинства, па општине усвајају нове стратегије развоја, у којима, због свести о свом наслеђу као туристичком потенцијалу и о наклоности Европске уније (а и Државе која је тежила Унији) према афирмисању туристичких вредности, централно место заузима туризам. Поред природног и историјског наслеђа, *туристички се валоризује и етно-наслеђе, маркирано називом Торлаци - говор, ношња, обичаји, музички фолклор, етногастрономија, етнопсихолошке особине, па и традиционални начин живота као целина (као пасторални архаични егзотични живот)*. Тако већ током 2000-тих година у туристичкој понуди у овим општинама фигурира назив *Торлаци/Турлаци*, са придевима *торлачки/турлачки*, који се придевају разним етнокултурним чињеницама. Ову појаву можемо схватити и као брендирање овог идентитета, у циљу коришћења за стварање осећаја оригиналности и егзотичности ради стицања финансијске добити у туризму. Поред рекламирања у туристичким каталозима Чипроваца и Белоградчика, у Чипровцима је уређен депанданс музеја са поставком *Начин живота и култура Турлака*, једна од више отворених приватних гостионица са смештајем названа је *Торлаци*, у њој, као и у хотелу *Мадона* у Белоградчику, у јеловник се увршћују јела означена као торлачка, једној од чувених белоградчичких стена дат је назив Торлаци, продаје се мајица са називом *Јак Торлак*, у Чупрењу се објавује лист *Торлаци*, а с обзиром на укорењеност фолклорног аматеризма, нормално је што се у оквиру ове стратегије посеже и за организовањем торлачких фолклорних сабора - у Чипровцима је организован *Фолклорни сабор „Торлаци смо - јунаци смо“*, а у Чупрењу се организује *Турлачки фолклорни фестивал „Када кум прасе и ти вречу“*. Иначе, паралеле ради, треба

нагласити да се на сличан начин, као туристички потенцијал, у оквиру сличне стратегије, види и назив Шоп. О томе сведоче 2007. године објављена два луксузна туристичка каталога, један за општину Димитровград, а други за шире подручје српско-бугарско-македонске тромеђе⁷³⁴.

Због *егзотичности* културе и пограничног положаја торлачког подручја у Бугарској, на торлачки идентитет пажњу обраћа и наука, из које се, зависно од појединачних приступа, њему дају различите ноте. Још 80-тих година XX века професор Иван Коев организује истраживања у чипровачком крају и даје и данас уважену конструкцију о имену Турлака од *тур* - округла грађевина, која их повезује са становништвом још римског периода. Године 2001. године невладина организација ДИОС из Софије у околини Белоградчика организује научну експедицију са конференцијом, уклапајући је у своју проевропску орјентацију уклањања негативних ефеката националних граница у науци и уопште. Године 2006. у Софији је организована изложба Аните Комитске о Торлацима, али са јаким националном бугарском нотом у позадини.

Из сасвим других побуда, из *порива за поштовањем и афирмисањем свог етно-наслеђа*, Цветан Цветанов из Монтане, пореклом из Копиловаца, оснива Певачку групу *Торлачке мелодије*, која са успехом ради и данас. Због истих порива, а и подстакнута постојањем Завичајног друштва у Србији и јаким жељом за сарадњом са њим (у овом крају је општераширен србофилски став, посебно оличен кроз позитиван однос према српској музици и култури уопште), у условима већ од 2001. године интензивирани прекограничне сарадње Белоградчика и Књажевца, у Белоградчику је група људи 2006. године, предвођена општинским службеником Љубомиром Веселиновим, основала Торлачко друштво *Ждрепче*. Његова досадашња активност своди се на гостовања у Србији у организацији Завичајног друштва из Минићева, организовање прослава годишњица свог оснивања ради узвраћања гостопримства гостима из Србије и афирмисање торлачког идентитета у писаним медијима. Примећује се затвореност овог удружења у општинске границе Белоградчика, мада са представницима општина Чупрење и Чипровци постоји комуникација.

VIIIб-XXIV. Сарадња између Торлака источне Србије и северозападне Бугарске

Као што је већ речено, државна граница, која је овде постављена 1833. године, била је веома *тврда* и била је брана комуникацији људи, утицала је да носиоци торлачког идентитета у Србији и Бугарској и не знају једни за друге. После пада режима Слободана Милошевића у Србији 2000. године, после дуго времена две државе су на истом, проевропском, курсу, и са обе стране долази до тежњи за умањењем значаја границе. Године 2001. између општина Књажевац и Белоградчик интензивира се прекогранична сарадња, оличена, пре свега, у обнављању (2001. године) и, једанпут годишње, организовању граничног сабора на превоју Кадибогаз. Године 2001. приликом учешћа на етнолошкој експедицији са конференцијом у белоградничком крају, ја сам однео вест, коју су пропратили и локални медији, о постојању Торлака и с друге стране границе. Тако је торлачки идентитет уграђен и у тек започету прекограничну сарадњу. Захваљујући

⁷³⁴ *Caribrod : Tragovima nasledja, Dimitrovgrad 2007; The Land of Shopska, 2007.*

прекограничној сарадњи између књажевачке и белоградичке основне школе и једној личној иницијативи, представници општине Белоградчик су се 2006. године нашли и на манифестацији *Торлачко вече* у Минићеву, коју организује Завичајно друштво Тимочана-Торлака. Ово их је подстакло да оснују и своје Торлачко друштво *Ждрепче*. Од тада ова два удружења тесно сарађују, уносећи у прекограничну сарадњу и торлачки идентитет, који, без обзира на различите идентитетске садржаје, номинално исти, представља добар повод за сарадњу. Сарадња се односи, пре свега, на међусобна гостовања у оквиру којих се делегацији другог удружења презентују културно-историјске, природне и привредне вредности свог краја и са њима се заједнички дружи уз трпезу, музику и весеље, али ту су и заједничко учешће представника, са осталим званичницима, на Сабору на Кадибогазу и у другим општинским делегацијама које одлазе у госте, као и, за сада неуспели, покушаји конкурисања са заједничким пројектима према фондовима Европске уније.

Манифестација *Торлачко вече* била је повод за позивање и делегација општина Чупрење и Чипровци, тако да је остварена, на основу торлачког идентитета, сарадња и са овим општинама и њиховим институцијама. Општина Чупрење гостопримство сваке године узвраћа позивом делегацији Завичајног друштва и фолклорним извођачима из Србије за учешће на Турлачком фолклорном сабору *Када кум прасе, и ти вречу*. Представници општине Чипровци најавили су оснивање свог торлачког удружења, ради стварања пандама српском торлачком удружењу и директној сарадњи на основу торлачког идентитета.

Ова вишегодишња прекогранична сарадња допринела је учвршћивању личних веза и пријатељастава, чија последица је интензивна сарадња и ван институционалне комуникације у оквиру друштава и других институција.

Дакле, локални, *номинално исти а садржајно другачији идентитет*, односно два торлачка идентитета, лепо су се уклопила у нове *стратегије прекограничне сарадње*, у чијим позадинама је отварање према суседима у оквиру *државних проевропских курсева*, као последица великог, сада веома актуелног, *таласа европеизације*.

IX. ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Већ више од једног и по века у науци и квази науци (а како смо видели, и на терену, међу људима, вероватно и много дуже) обилато се експлоатише назив Торлаци/Турлаци. До данашњих дана, међутим, његов садржај остао је нејасан и конфузан. Била су два разлога немогућности његовог објашњења. Прво, он је у науци посматран есенцијалистички, између осталог, на основу схватања да једну групу посебном чине специфичне етнокултурне особине. Неке од тих особина су (говор, ношња...) код обичног народа везиване за њега, истраживачи су то утврђивали на терену, а затим га, у есенцијалистичком маниру, генерализовали за становништва много ширих простора која имају сличне етнокултурне одлике а немају сазнања о припадности таквој групи. Управо зато је и дошло до неодређене, али чврсте, везе овог назива са називом Шопи, који се приписује, у етнокултурном погледу, сличном становништву. Други разлог је недостатак његовог свеобухватног сагледавања. По својој природи идентитет је садржајно разноврсна појава, а у овом случају разноврсност је прилично израженија него у другим случајевима. Без претпоставке да се под једним групним називом крије више различитих садржаја, о овом називу је закључивано на основу појединачних искустава, од којих је свако стечено само у једној микро-зони. Аутори су *видели појединачна стабла, а не и целу шуму*. Тврдње скоро свих аутора, како год они схватили овај назив и идентитет, макар само цитирали неки научни ауторитет, бар најтањом нити повезане су са неким зрнцием истине из реалног искуства. Но, то није било довољно за потпуно сазнање о тако комплексном идентитету, распрострањеном на нешто ширем подручју и у две државе, који, због специфичних друштвених услова у којима се развијао, има различите садржаје и на дијахроној и на синхроној равни.

У овом раду торлачком идентитету је другачије приступљено. Уз претпоставку да регионални, локални и други идентитети функционишу по истим принципима као и етницитети, примењен је субјективистички, бартовски поглед на етнички идентитет, који се и у вези са регионалним и локалним идентитетима показао као примерен реалним одликама групног идентитета као друштвене појаве. Само је он могао да да инструментаријум за решење овог идентитетског проблема. На примеру Торлака јасно се види беспомоћност и јаловост есенцијалистичког, а велике могућности и плодотворност субјективистичког приступа. Са циљем да се *види цела шума*, то јест да се истраживана појава локализује и у просторном смислу сагледа из свих релевантних углова, у научном обавештењу о овом идентитету учињен је мали методолошки искорак у односу на уобичајну антрополошку праксу, која подразумева посматрање микроситуације. Извршена су темељна, систематска, свеобухватна и исцрпна истраживања, која подразумевају велику квантитативност и значајан продужетак времена њихове реализације. То је учињено на не малом подручју источне Србије и северозападне Бугарске за које се, према литератури и стеченом искуству, Торлаци највише везују, а у највећем броју насеља испитано је и по неколико казивача. Овакав приступ неоспорно доприноси већој документарности података, њиховој већој блискости реалном стању на терену и потпунијем објашњењу појаве. За разлику од националних идентитета, који су распрострањени на великим подручјима и можемо се бавити само њиховим парцијалним манифестацијама, код регионалних идентитета, макар они имали и нешто шире распрострањење, као што је то у

случају Торлака, могуће је локализовати их и у научном обавештењу и објашњењу их посматрати у целини. Овај рад, колико знам, представља резултат до сада најобимнијег теренског истраживачког захвата, уз примену савременог субјективистичког приступа, усмереног ка неком регионалном идентитету на Балкану. У њему је учињен покушај да се открију све *виртуелне* стране, односно сви идентитетски садржаји, назива Торлаци/Турлаци, које је он, у различитим друштвеним условима, током времена задобијао. На овај начин сакупљан је велики емпиријски материјал. И то не само о њему, већ и о више других локалних (сеоски идентитети, планинци, низијци, *Височани*, *Већинци*...), регионалних (*Шопи*, *Пироћанци*, *Тимочани*, *Сврљижани*, *Пољанци*, *Маџаци*, *Власи*, *Буџаклије*, *Белопаланчани*, *Лужничани*...) и националних (српски и бугарски) идентитета овог простора са којима је он у вези. С обзиром на недостатак емпиријског материјала о регионалним идентитетима на Балкану, обиље сакупљених искуствених чињеница о било којим регионалним идентитетима на овом подручју корисно је за осветавање ове врсте друштвених појава. То би био *емпиријски допринос* овог рада, пре свега феномену регионалних и локалних идентитета, који, чини ми се, није довољно осветљен, а и идентитету уопште. Али не емпиријски допринос о било којим регионалним идентитетима, већ о специфичним, сложенијим, примерима, обремененим етнокултурном прелазношћу њихових носилаца између два народа, локацијом на националној и државној српско-бугарској граници, заједничким егзистирањем са два, често сукобљена, национална идентитета, различитим развојем у неколико различитих микро-средина, амбивалентним схватањем од крајње негативног до крајње позитивног, разноврсношћу изражавања на институционалном плану, актуелношћу и утканосту у савремене локалне дискурсе (привреда, туризам, политика), веома разноврсним експлоатисањем и конструисањем у науци и квазинауци, његовом споном са (специфичним и скоро истим бременима натовареним) идентитетом (или идентитетима) означаваним називом Шопи или Шопови.

Сакупљени теренски материјал омогућио је реконструкцију торлачког идентитета од његовог настанка до данашњих дана и тиме је једноиповековна научна енигма решена (први га помиње Вук Караџић 1852. године). Настао из, можемо рећи, исконског односа планинаца и низијаца, на основу географских, привредних, етнокултурних и етнопсихолошких разлика, номинално као егзоним са пежоративном конотацијом, због постављања државне границе независно садржајно развијан у два национална миљеа, усложњен научним конструкцијама и везивањем за проблеме националних идентитета, у неким пределима усвојен, номинално као аутоним са афирмативним значењем и као такав ојачаван у амбијентима индустријских миграција, у другим пределима вештачки оживљаван и критикован, у најновије време и институционално утемељен и уклопљен у нове друштвене токове, торлачки идентитет је постао једна сложена идентитетска појава са много идентитетских садржаја, са веома богатом виртуелном страном. Осветљена је и његова *мистична* веза са називом Шопи. Испоставило се да је реч о два имена за исто становништво, која су добијена од различитих суседа. Идентитет (или, тачније речено, идентитети) Шопи такође заслужује посебну обимну, свеобухватну, студију засновану на субјективистичко-конструктивистичком приступу. Кључ до тајни везаних за однос између назива Торлаци и Шопи, дакле, налазио се, како би Ричард Џенкинс рекао, у независности номиналног од виртуелног (у овом раду називаног идентитетским

садржајем). Назив Торлаци је кроз време и простор, под утицајем глобалних промена, а и специфичних услова на микро-плану, задобио више различитих садржаја, а већина истих или сличних садржаја, посматрана из неких других географских углова, именована је називом Шопи или неким другим називима (Бугари, Бугараши, Пироћанци, Белопланчани, Лужничани, Сврљижани...). Џенкинс је у праву када каже да *дистинкција између номиналног и виртуелног има пресудан значај за [...] разумевање етничких - и других - идентитета*⁷³⁵.

После свих изнесених података о торлачком идентитету (или, боље рећи: идентитетима) и другим идентитетима са којима је он у вези, као и после реконструкције (или деконструкције) овог идентитета, јасно је да, бар на Балкану, *регионални идентитети имају значајно место у функционисању друштва*, како у прошлости тако и данас. Они су важна друштвена чињеница, која с једне стране има *дубоке корене*, а с друге стране *изузетну актуелност*. Њихов регионални карактер не умањује њихову *сложеност* и *важност њихових манифестација у животима појединаца*. Углавном окренута проучавању националних идентитета, наука их је неправедно запоставила. Између осталог, овај рад има за циљ и да покаже озбиљност ове друштвене појаве и да на њу привуче пажњу антропологије. Показало се да регионални идентитети (па и сеоски и други локални идентитети) функционишу према потпуно истим принципима које су спознали Барт и његови следбеници. Пример Торлака је потврда да је бартовски приступ најбољи аналитички оквир за разумевање, не само етничких, већ и ужих, регионалних и локалних, идентитета. Ричард Џенкинс закаључује да *основни социјално антрополошки модел етничитета - који се најчешће поистовећује с радовима Фредерика Барта - представља најбољи начин да се етничитет разуме*, међутим, он, уводећи у своје преиспитивање овог модела, додаје да *упркос томе његов потенцијал нити је до краја истражен нити је ваљано схваћен*⁷³⁶. Идентитет је тако сложен феномен, са мноштвом разноврсних манифестација у пракси, да сваки нови пример даје могућност за преиспитивање поставки овог модела. Нови подаци о торлачком идентитету (или идентитетима) прилика су да се преиспитивање и овог пута изврши, поготово због тога што је реч о регионалном идентитету, који као феномен до сада није био у научном фокусу (до сада су, када је Балкан у питању, скоро искључиво у обзир узимани национални идентитети). Уз подразумевање, и из овог рада неоспорне, видљивости субјективности, динамике, ситуационе условљености, интерактивности, подложности конструкцији, инструменталности и симболичке заснованости идентитета, осврнућемо се на поједине појаве уочене везано за торлачки идентитет и друге идентитете са којима је он у вези, које су значајне за функционисање, посебно регионалног, идентитета.

*За Барта и његове следбенике етничитет [а тиме и идентитет уопште] представља питање односа, а не својство неке групе*⁷³⁷. Он је производ интеракције. И материјал из овог рада показује да је, везано за идентитет, кључни појам - *комуникација*. Она је фундаменталан појам, уграђен у темељ постојања овог феномена. Без ње идентитета нема. Видели смо да у целом старопланинском

⁷³⁵ Ričard Dženkins, *Etnicitet u novom ključiu, Argumenti i ispitivanja*, Beograd 2001, str. 287.

⁷³⁶ Исто, стр. 8.

⁷³⁷ Младена Прелић, *Неки проблеми проучавања етничитета / етничког идентитета у културној антропологији*, Етнологија и антропологија : стање и перспективе, Етнографски институт САНУ, Зборник 21, Београд 2005, стр. 201.

реону има примера (углавном жена) неизласка из своје сеоске средине и једноставно непостојања регионалног идентитета, па чак ни идентитета уопште (без обзира на постојање класичних државних механизма за ширење националног идентитета). У неким крајевима у којима је покретљивост слабија, као на пример у Заглавку или западном делу општине Књажевац, скоро и да нема регионалног идентитета, а, ако га и има, веома је *блед*, има га само код појединаца који имају везе са другим срединама. Док национални идентитет има државне механизме који замењују директну комуникацију људи, регионални идентитет не може да постоји без директне, *живе* комуникације, те не мора свуда ни да постоји.

Специјално када је регионални идентитет у питању, из многих примера наведених у овом раду, видимо да је за комуникације из којих он настаје и одржава се веома важан фактор *рељеф*. Иако је још Барт говорио о еколошкој перспективи етничког идентитета⁷³⁸, у досадашњим проучавањима идентитета, чини се, није довољна пажња посвећена овом фактору, који је значајан због тога што пресудно утиче на још један пресудан фактор - *економску базу*, то јест *привреду*. У преиндустријско време (а многи регионални идентитети на Балкану, укључујући и Торлаке и Шопе, настали су тада), основна делатност је била *пољопривреда*. У низијама, то јест долинама река, бољи су услови за производњу хране - ту преовладава ратарство, којим не само да се задовољавају сопствене потребе већ се стварају и вишкови. Планински услови су суровији за живот и неповољнији за производњу хране, постоји њена стална несташница, тако да долази до повремених сезонских и сталних миграција према низији. У планинским реонима постоји такозвана *радна мобилност*⁷³⁹. Људи са планине сезонски силазе да би радили на пољима, као дунђери или ћеримиције, продали дрва, кромпир, кожу, суво воће или грнчарске производе, а долази и до трајних насељавања. С обзиром на рељеф Балкана, миграције ове врсте су једна од његових основних одлика⁷⁴⁰, а, како сведочи Фернан Бродел, и целог балканско-средоземног ареала⁷⁴¹. У овој комуникацији, планински и низијски једни друге осећају као другачије и ствара се идентитетски однос. Ти осећаји другости профилишу се на симболичкој равни - међусобним групним етикетањем и давањем назива. Због свог богатства, у таквом друштвеном оквиру низијци су били на вишој друштвеној лествици, па је пежоративност углавном усмерена од њих према планинцима. У индустријско време, које је на Балкану у правом смислу речи дошло у време социјализма, процес сталних миграција се наставља, јер се индустријска постројења, која пружају могућност запошљавања, углавном граде у равницама и долинама река.

Однос између планинаца и низијаца толико је кодиран, дубок и уткан у начин људског размишљања, да га можемо сматрати и *архетипским*. То се види и по његовој географској раширености, толикој да је, на пример, Балкан испреплетан оваквим идентитетским односима, он је присутан где год постоји

⁷³⁸ Frederik Bart, *Етничке групе и њихове границе*, у: Филип Путинја, Џослин Стреф-Фенар, "Теорије о етничкостима", Београд 1997, стр. 229-231.

⁷³⁹ Петко Христов, *Балканскиот гурбет - традиционни и современи форми (въведение)*, Балканската традиционална култура : исторически и современи примери от България и Македонија, София 2010, стр. 12.

⁷⁴⁰ Исто.

⁷⁴¹ Исто, стр. 13.

иоле значајна висинска разлика. Колико је место живљења у основи овог односа, показује и то што често и сами називи идентитета потичу од речи за означавање низијске или планинске локације живљења. Врло често се, на најразличитијим локацијама за оне у низији јављају називи *Пољанци*, *Појанци*, *Полендаци*, *Пољци*, *Пољанчање*, *Пољаци* (уосталом читав један народ - *Пољаци* - добио је име на овај начин, што такође показује дубоку укорененост овог кода размишљања и његову раширеност). Сличан садржај има и појам *Загорци*. Понекад се уместо оваквих назива користе називи у чијој су основи географски појмови који подразумевају жупност предела - *Тимочани*, *Моравци*, *Мачвани*. С друге стране, за оне у висији имамо термине *Балканције* (*балкан* на турском значи *планина*), *Горанци*, *Горненци*, *Височани*. Да овај однос има архетипску ноту, показује и то што на независним локацијама он подразумева скоро идентичне садржаје. И на основу примера изнесених у овом раду видимо да, које год називе носили једни и други (Торлаци - Пољанци; Пироћанци - Торлаци, Косовљани, Власи, Изворци, Маџаци; Шопи - Лесковчани; Пироћанци, Буџаклије - Тимочани; Заглавчани - Тимочани; Височани - Пољци, Торлаци - Загорци и тако даље), принципи тог односа су увек исти, а то се може видети и из мноштва других примера.

Односи планинаца и низијаца исти су на потпуно различитим локацијама, јер сама локација живљења код именоватеља подразумева и одређене стереотипне особине именованог. Планина је економски увек у заостатку за равницом, до које много касније долазе цивилизацијске тековине, а то се одражава и на разлике у њиховим етнокултурама. Зато низијац под појмом којим означава планинце, какав год тај појам био, подразумева пежоративне особине. Планинац је за низијца увек не само сиромашан и бедан, већ и глуп, сиров, заостао и некултуран. С друге стране, због ниподаштавајућег односа низијца према планинцу, а и етнопсихолошких разлика узрокованих различитим природним и економским амбијентом, тачније због изражене индивидуалности низијца одређене материјалном ситуацијом, која се манифестује као негостопримство, и због његовог тримијег духа узрокованог лагоднијим животом, планинац, који у својим условима живљења мора да буде мобилног духа и задружан, колективан, што значи и гостољубив, по правилу означава низијце као негостољубиве, затворене, шкрте и тупе. Овакав однос даје основу за давање групних пежоративних етикета (пежоративних придева уз идентитетски назив). Кад се групна стереотипна етикета усвоји, она може да почне да служи за именовање и да прерасте у пежоративни егзоним. Пежоративни термини Шопи и Торлаци, који се на неким деловима Балкана још увек користе као пежоративне етикете, управо су на овај начин, између осталог и на централном Балкану, постали идентитетски називи. Још ако постоје, као што је у њиховом случају (а није у свим случајевима), и друге, етнокултурне, разлике (говор, ношња...), идентитетска граница је још израженија.

Када је реч о фундаменталности комуникације и опозиције низијци-висијци у грађењу регионалног идентитета, веома је важно сагледати путеве сезонских и сталних миграцијских струјања, односно *путеве комуникације*. За разлику од националног идентитета, који се подгрева државно исконструисаним, вештачким, путевима комуникације са онима у односу на које се гради идентитетски осећај (школе, администрација, војска, медији...), *регионални идентитет се гради у реалном сусрету људи, само на правцима економске миграције*. Исто становништво, користећи разне правце за повремени или стални

силазак у равније пределе, среће се са различитим становништвом, које му, иако га увек на сличан начин доживљава, даје различите називе. У случају становништва централнобалканског планинског предела, правци су дунавска низија, где добијају назив Торлаци, вардарско-јужноморавски предели, где добијају назив Шопа, долина Нишаве, где добијају назив Бугари, и долина Тимока, где добијају назив Пироћанци, један део и Торлаци. Идентитетски однос је слаб, или уопште не мора да се створи, чак ни између суседних становништава ако она немају међусобну комуникацију, а ствара се са оним где је комуникација интензивнија, на путу или крајњем мигративном одредишту, иако је оно веома удаљено од места живљења. Тако становници Буџака скоро да немају идентитетски однос са становништвом суседног Заглавка, већ само са три села ове области кроз која пролазе према области Тимок, а са Тимочанима, где сезонски раде и насељавају се, имају изграђену релацију *ми-они*. Тако Торлаци средњег Тимока имају идентитетски став према просторно и културно удаљенијим етнокултурно разноврсним становништвима у околини Зајечара, а према, њима суседном, становништву западног дела књажевачке општине и зајечарском и бољевачком становништву иза планине Тупижнице, које није на путу комуникације, немају. Исто тако, с једне стране Торлаци околине Чипроваца, а с друге стране Торлаци околине Белоградчика, немају идентитетски однос са суседним становништвом у потпланинској зони, али га имају са Пољанцима, односно Долњанцима, из дунавске равнице, где су ради размене носили своје производе, сезонски радили и где су се насељавали.

Везано за комуникације у којима се ствара регионални идентитетски однос, ваља нагласити и *значај државних граница*. Реч је о историјски наметнутим чињеницама (проузрокованим националним идентитетима и њима одређеним државним политикама), које, осим тога што омеђују националне идентитете, поготово у зонама у којима у време њиховог постављања није била испрофилисана национална свест, као што је то случај са централнобалканским подручјем, пресецају путеве комуникације и утичу на стварање новог у идентитетским односима, и номиналног и виртуелног. Са постављањем државне границе биле Старе планине 1833. и 1878. године, становништво које се нашло у Србији одстрањено је из изворног односа Торлаци - Пољанци и створило је нове идентитетске односе. Они у средњем Тимоку су под истом номиналном ознаком створили идентитетски однос са становништвом зајечарског краја, а у пиротском крају границом је онемогућен даљи развој торлачког идентитета. Између средњег Тимока и северозападне Бугарске изгубио се било какав однос у смислу регионалних идентитета, а почео је, без обзира на сличне етнокултурне особине и номинално исти регионални идентитет, да функционише национални идентитет - Срби и Бугари (комуникација из које се рађају регионални идентитети прекинута је, а национална свест је подгревана преко државних механизма). Скоро полувековна државна (од 1833. до 1878. године), а касније и административна, граница између књажевачког и пиротског краја, остала је до данас граница Торлака и Пироћанаца, без обзира на њихову сличност у етнокултури. Сличан утицај имају и административне границе, које јасно одређују зоне гравитирања, а често подразумевају и географску затвореност, посебно у планинским пределима. Оне утичу на категорисање становништва према именима административних центара и географских целина, те настају идентитети Пироћанци,

Белопаланачани, Лужничани, Нишлије, Сврљижани, Црнотравци, Трнчани и многи други ван централнобалканске планинске зоне.

Ричард Џенкинс критикује досадашњу примену бартовског модела због тога што је акценат углавном стављан на свест и унутрашњи осећај групности, а спољни фактори су занемаривани. Он се залаже за развијање бартовог модела у правцу обухватања и спољних принуда, које су често одлучујуће за формирање свести и идентитета групе.⁷⁴² Према показаним принципима на основу података изнесених у овом раду, у рађању и грађењу регионалног идентитета спољни фактори су примарнији - све почиње са спољним етикетирањем. Уосталом, то је баш у складу са бартовским постулатом да идентитет настаје у интеракцији *ми-они*.

Но, када је реч о улози комуникације у стварању и одржавању регионалног идентитета, ваља нагласити још нешто. Модернизација и глобализација друштва интензивира комуникацију, па у пракси данас *за једну просторну зону никада није својствена само једна комуникација и само један идентитетски однос* (колико год комуникација на једном комуникацијском путу била интензивнија и важнија од других). У аграрном преиндустријском друштву тога је било у много мањој мери, толико да понекад није било довољне комуникације за стварање регионалног идентитета. Више идентитетских односа јавља се, с једне стране, због сегментарности и хијерархичности идентитета, о којој говори Џенкинс⁷⁴³, а с друге стране због различитог категорисања истог становништва из различитих географских углова. На пример, један појединац из околине Књажевца у овом крају може да буде припадник свог села, да буде планинац или низијац, у суседним Буцаку, сврљишком, сокобањском и бољевачком крају да буде Тимочанин, у зајечарском и неготинском крају Торлак, у централној Србији Тимочанин (у ширем смислу речи, за целу Источну Србију), Шоп, Бугарин или Бугараш (не у националном смислу), у Бугарској а и другим страним земљама Србин, до скоро и Југословен. То значи да већина људи (мада, видели смо, има оних који уопште немају групни идентитет), зависно од комуникација које чине њихов живот, живи у мање више *сложеној идентитетској мрежи*, мрежи локалних, регионалних, националних и наднационалних идентитета. Поред тога што ови идентитети истог појединца могу бити неутрални један у односу на други, они могу бити комплементарни, да се допуњују (видели смо да се у средњем Тимоку сеоски идентитети уклапају са торлачким, а и у Србији и у Бугарској торлачки се афирмативно уклапа са националним, мада је било и реакција националиста) или, пак, опречни (поједини заступници тимочког идентитета имају негативан став према торлачком идентитету). Сви ови идентитети веома су динамичне појаве, које су плод економских, историјских, демографских и других глобалних и локалних фактора, и које се у разним

⁷⁴² Ričard Dženkins, *Etnicitet u novom ključiu, Argumenti i ispitivanja*, Beograd 2001, str. 285; Младена Прелић, *Неки проблеми проучавања етницитета / етничког идентитета у културној антропологији*, Етнологија и антропологија : стање и перспективе, Етнографски институт САНУ, Зборник 21, Београд 2005, стр. 203-204.

⁷⁴³ Ричард Џенкинс указује на сегментарност и хијерархичност етницитета, које су повезане са конкретном друштвеном ситуацијом: *У мери у којој зависи од ситуације, етнички идентитет ће такође бити сегментаран и хијерархијски. Неке две групе могу међусобно да се разликују као А и Б, а да у неком другом контексту чине Ц, насупрот неком Д (с којим могу да се удруже у опет неким другим околностима)* (Ričard Dženkins, *Etnicitet u novom ključiu, Argumenti i ispitivanja*, Beograd 2001, str. 73).

временима на микро-просторима мењају, појачавају или ослабљују. Тако, сваки номинални идентитет добија и различите садржаје, различито виртуелно, те се тиме ова идентитетска мрежа додатно усложњава. Торлачки идентитет, односно идентитети, јесте, дакле, само део сложене идентитетске мреже на централном Балкану. На страну то што групни идентитет функционише у *мрежи идентитетских односа уопште*.

Пошто су називи Торлаци и Шопи она врста назива која је настала од пежоративне речи, коришћена као пежоративна етикета и као назив са пежоративним значењем, занимљиво је питање како *егзоним са изразито пежоративним значењем постаје аутоним са позитивним значењем*. Према расположивом материјалу, први услов је да *нестане економска подлога која генерише идентитетски однос*. На то су, у случају Торлака, утицале историјске и друштвено-економске промене. Прво је један део учесника у идентитетском односу постављањем државне границе остао у Србији и тиме изашао из овог односа, узимајући потом учешће у новим идентитетским везама. У Бугарској је, пак, економска подлога овог идентитета нестала у време социјализма са одузимањем приватног земљишног поседа. На прихватање термина Торлак за аутоним у Србији око Белог Тимока после постављања границе утицало је то што је у *етнокултурно изузетно шароликом миљеу*, дошло до једноставне *потребе за категорисањем становништва*. Тада се, осим *сазнања о географској локацији, као основни маркер искристалисао говор*, без вредносних конотација, као нешто што одликује од других. Оваква врста настанка регионалног идентитета је, изгледа, доста честа, на пример, категорисање без пежоративности је у корену идентитета Пироћанци (у околини Пирота, а не и у сливу Тимока), Белопаланчани, Лужничани, која се фундира на локацији живљења и порекла у административним границама и на малим дијалекатским разликама. Доста је на утврђивање торлачке самосвести, за то су у овом раду изнети конкретни примери, утицало ширење приче о пореклу назива везаном за ратну победу Торлака на брду Торлак код Београда, које је идентитет фундирало и у *пожељан национално-историјски корпус*. Тако особен случај победе Торлака на месту Торлак није могао да остане без утицаја на идентитет. Но, основно што треба да се деси јесте *да се стекне самовест о вредности сопствених етнопсихолошких, етнокултурних, историјских и природних чињеница*, које се као такве подводе под свој регионални назив, без обзира што је он код других пежоративан. У Бугарској се са променом економских односа дуж целе планине Балкан, па и код Торлака, искуствено сазнање *о сопственом гостопримству, отворености и живости сопственог духа у односу на низијце* преточило у идентитетску самосвест, оличену у изреци да планина рађа људе а поље тикве. У северозападној Бугарској идентитетску самосвест драстично појачава, а тиме се и торлачки идентитет додатно маркира, *велика етнокултурна разлика у односу на Пољанце и остале у националној држави* (говор и сви облици фолклора). Изражавање и потврђивање ове различитости нашло је своје место у, из националног угла пожељној, клими афирмисања националне традиције и фолклора, и то је најзначајнији узрок торлачке самосвести у Бугарској данас. Одржавању ове свести посебно је допринео особен државни концепт афирмисања аматеризма, у којем села имају читалишта, својеврсне домове културе, у којима се фолклорним аматеризмом баве запослена лица. И у Бугарској се торлачки идентитет *фундира национално-историјски*, стављањем у везу са бројним устанцима против Турака и

слободарским покретима на овом подручју. Најјачи извор самосвести Торлака у Србији, а значајан додатни извор самосвести Торлака у Бугарској, јесте *носталгија за родним крајем код исељеника* који су се у време социјалистичких индустријализација одселили из села у градове (индустријализација руралног друштва подразумева делокализовање великог броја људи, а тиме интензивира и комуникацију). Осим носталгије, у Бугарској се код исељеника појачавање торлачке самосвести јавља и као *реакција на пежоративно коришћење сопственог назива у новим срединама* (уочава се некомплементарност пежоративности назива са етнокултурним вредностима које он носи).

Појам *носталгија* треба посебно нагласити. Он означава чисто психолошку појаву - *чежњу за нечим што је било веома драго и пријатно*, али у *масовном расељавању добија и масовне размере*. Чини се да носталгија има велики значај за идентитет уопште⁷⁴⁴, јер је, сетимо се, она, на пример, и једно од главних масовних обележја и покретача идентитета емиграције, која год она била и где год да је насељена. Везано за Торлаке у Србији, масовно расељавање у време индустријализације у градове са мешовитом и разноврсном етнокултурном структуром, у којима се њихов назив у непежоративном смислу већ користио за категоризацију становништва, појачава торлачки идентитет, а рађа се и носталгија за родним крајем (оличена у просторном појму *Торлачија*). Њу појачава и касније опште (демографско, привредно и инфраструктурно) пропадање краја. Тако насељеници у Зајечару, а донекле и у Бору, постају покретачка снага (помогнута онима који се нису раселили) изражавања сеоских идентитета кроз окупљања и чак и каснијег институционализовања торлачког идентитета стварањем Завичајног друштва Тимочана-Торлака, највећег израза овог идентитета. Носталгија се, везано за овај идентитет, као фактор појачавања идентитетске свести, јавља и у Бугарској, али у много мањој мери, јер расељавање, због другачијег концепта индустријализације, није било тако масовно и није дошло до такве пропасти села (ово се у Бугарској десило много касније, са пропашћу социјализма).

После прихватања торлачке самосвести, шта доводи до њеног одржавања? У Србији са физичким опадањем одсељеничке генерације, наступа прва и друга генерација потомака одсељеника (ту убрајам и себе), који у свом искуству такође имају многе контакте са овим крајем (викенди, школски распуст, сеоске прославе...), као и потомци оних који се из овог краја нису одселили. Они више немају носталгију и практично мало тога у својој култури што је торлачко (више се не говори дијалектом), али имају, наравно не сви, врсту *самосвести, видљиву у интересовању за порекло и „корене“*. Ово је, изгледа, универзална појава у условима модернизације и глобализације, управо реакција на њих⁷⁴⁵. Код неких појединаца јавља се *субјективни осећај везаности за простор означен појмом Торлачија, као простор свог порекла, и порив да се ужива у природном и руралном амбијенту овог простора, елементима етнокултуре означеним као торлачким, као и у елементима локалне прошлости*. И у Бугарској има ове појаве,

⁷⁴⁴ Појам носталгије и његов значај везано за идентитет Срба у Гњилану на Косову разматра Сања Златановић у свом раду: *Српска заједница у Гњилану : дискурс носталгије урбане енклаве*, Гласник Етнографског института САНУ, бр. LXI (2), Београд 2013, стр. 69, 76-80.

⁷⁴⁵ Tomas Hilan Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Београд 2004, стр. 26. Ово се десило у америчком друштву, супротно очекивањима да ће *амерички лонац за топљење* избрисати етничке разлике и етнички унифицирати становништво (Eriksen, стр. 26).

али, чини се, нешто мање - на основу оваквог осећаја је, на пример, створена певачка група *Торлачке мелодије* у Монтани.

У Бугарској, пак, у новије време имамо другу појаву која помаже афирмацији торлачке самосвести. У ери пропадања индустрије и губљења раније економске базе, а уједно и демократизације и отварања државе 90-тих година XX века, локалне стратегије развоја почињу да се заснивају на туризму. Етнокултура, историја и природа овог краја, схваћене као веома егзотичне, особене, често означене придевом торлачке, виде се као *туристички потенцијал развоја*. Тако торлачки идентитет постаје *део званичних општинских туристичких стратегија*, и на овом нивоу установљавамо покушај остварења користи од сопственог идентитета. У складу са постојећом фолклорном праксом и овим стратегијама, ова појава се у локалним дискурсима манифестује кроз туристичко промовисање, фолклорне саборе, музејску и угоститељаку понуду. Једна од основних карактеристика ових стратегија јесте и окренутост ка фондовима Европске уније, са очекивањем да се, због њиховог сагласја са европским токовима, на овај начин могу добити значајна финансијска средства. Водећи проевропску политику, и бугарска држава из својих фондова помаже реализовање пројеката произишлих из оваквих стратегија. Пошто су многи конкурси Европске уније везани и за регионално међународно повезивање, са бугарске стране се, између осталог, и због овога јавља велики интерес за сарадњу са српским суседима. Код Торлака у Србији, као што смо видели, има брендирања овог идентитета у туризму и прехранбеној производњи, али оно није део званичних стратегија, већ личних иницијатива, више манифестација сопственог идентитета него жеље за стицањем материјалне користи. Као да је реч о покушајима спајања *лепог са корисним*. Међутим, инструментализација локалног идентитета на начин као у Бугарској, као део општинске стратегије развоја, јавља се у општини Димитровград везано за шопски идентитет.

Торлачки идентитет, мада из другог плана, у најновије време потхрањује још једна појава. Део општинских стратегија је, у ери европеизације, са обе стране границе и прекогранична сарадња и зближавање, у шта се лепо уклопило постојање номинално заједничког регионалног идентитета. У Србији Општина Књажевац прихвата и помаже Завичајно друштво као организацију која доприноси сарадњи са суседима у Бугарској, а у Бугарској је Завичајно друштво на иницијативу општинских кругова основано као пандан српском (са намером и да се заједнички конкурише код фондова Европске уније).

Сумирајмо, из до сада реченог, које су то различитости које се перцепирају тако да доводе до регионалног категорисања. Видели смо, тамо где се јавља иоле значајна висинска разлика у живљењу, у више случајева на Балкану и шире, а Торлаци, Шопи или Пироћанци у Зајечару само су једни од примера, ствара се јак идентитетски однос између планинаца и низијаца, без обзира на то што су, често, исте или сличне етнокултуре. Значи овај однос је један од фундаменталних за генерисање етничитета. Ту се као марекери по правилу појављују *разлике у самим локацијама живљења* (Пољанац - Балканција), *економске разлике* (сиромашни - богати) и *етнопсихолошке разлике* (гостопримљиви - негостопримљиви, живог духа - тромог духа). Но, веома значајан фактор су, уколико постоје, и *етнокултурне разлике*. На њима ћемо се мало задржати.

У околини Зајечара становништво је, као што је већ више пута наглашено, етнокултурно веома разноврсно, са великим разликама у говору и етнокултури

уопште, и ту фигурира неколико регионалних и локалних идентитета, којима је основни маркер *говор*, а у ранијим временима, према назнакама, и *ношња*. Говор је и данас, осим саме локације, скоро једини маркер Торлака у Србији. У односу Пољанци - Торлаци у северозападној Бугарској, који се, видели смо, заснива на висинској разлици живљења, маркер је и говор, а у прошлости, према малом броју записа, и ношња (на пример, ношење перчина). Као што је однос планинцнизијци сâм довољан да генерише идентитетску категоризацију, тако су довољне и етнокултурне разлике. У случају односа Торлака и Пољанаца оне су, узете за маркере, само додатно појачавале идентитетски однос између планинаца и низијаца (који дуж целе Старе планине постоји и без етнокултурних разлика). Исто је и у јужноморавским пределима и на Косову између домородаца и досељеника називаних Шоповима, а такође и, према многим антропогеографским записима, између домородаца у централној Србији и досељеника из централнобалканских предела (називаних Шоповима, Бугарашима или Бугарима). Али, са губљењем економске основе односа планинцнизијци, као маркери код Торлака у Бугарској преовладавају културни елементи. У односу на национални миље (где се виртуелно комуницира са осталим становницима националне државе), Торлаци у Бугарској стварају конструкте о архаичности и егзотичности свог говора и етнокултуре (ношња, игре и песме).

О важности ношње за идентитетску категоризацију можемо закључити само на основу назнака, ретких сведочанаства и бележака у литератури (на пример, Јован Цвијић сведочи да се у околини Београда насељеници из источне Србије разликују по ношњи), јер се она раније изгубила у друштвеној пракси. Да је на етнокултурно веома шароликом Балкану за регионално категорисање она имала велики значај, упућују и регионални називи *Чарапани* (становници околине Крушевца) - по чарапама, *Кусаци* (становници околине Самокова у западној Бугарској) и *Кусити* (становници књажевачког Буџака) - по кусим хаљецима, *Шарендрешковци* (становници околине Новог Села у западној Бугарској) - по шареној одећи, *Белци*, *Белјаци* или *Белјакџине* (становници књажевачког Буџака) - по белој одећи и тако даље. У средњој Бугарској, на пример, људи из поља имају етикету *Беневрџане*, по врсти панталона беневрџи, а Балканције *Шалваране*, према широким потурлијама, које подсећају на шалваре⁷⁴⁶.

Ипак, један од најраширенијих маркера у идентитетској симболичкој категоризацији јесте *говор*. У регионалном смислу, веома често се неко види као другачији зато што другачије говори. Међу подацима сакупљеним за овај рад налазимо да Торлаци суседне Мацаце, па и Торлаке у селу Новом Кориту, виде као неке који говоре бугарски (иако су дијалекатске разлике мале), Мацаци Торлаке као оне који говоре чистије српски, а становници неких торлачких села суседним Мацацима због говора додају погрдну етикету и назив *Цивгари* (врапци). Становници неких торлачких села у тимочкој долини, у којима се говори тимочко-лужничким говором, становнике села западног дела општине Књажевац, са којима се граниче и чији житељи говоре другим али веома сродним, сврљишко-заплањским, говором, означавају термином *Већинци*, због тога што користе глас *ћ* тамо где они користе *ч*. У западној Бугарској становници околине Дупнице носиоци су назива *Кџавци* по томе што *кекају*, односно уместо *ће*, користе *ке* (језичка особина карактеристичана за Македонију). У околини Зајечара

⁷⁴⁶ Јурданъ Трифоновъ, *По произхода на името "шопъ"*, Списание на Българската академија на науките, кн. XXII, София 1921, стр. 144.

се јасно разлику *Изворци*, који говоре *бугарски*, *Власи*, који говоре *влашки*, *Косовљани*, који говоре *чисто српски*, и *Торлаци*, који говоре *торлачки*. Идентитетски односи, настали према различитом гравитирању, потхрањују се и језичким разликама - на пример, Белопаланчани, иако имају скоро исти дијалект као и Пироћанци, као основне маркере издвајају неке мизерне разлике у говору. Потпуно је исто и у односу тимочких Торлака према Пироћанцима - у истом дијалекту они као идентитетске разлике налазе језичке ситнице. У Књажевцу сам чуо да у шали становницима Буцака неки придевају етикету *Такáјци*, због тога што уместо речи *тако* користе реч *такá* (мада ове речи има и у ближој околини Књажевца). У савремено доба, када се регионални идентитетски односи на виртуелном плану граде и на националном нивоу, у целој централнобалканској зони, у којој су заступљени дијалекти доста удаљени од књижевних језика, српског и бугарског, говор се појављује као један од основних маркера. Сваки локални идентитет, једном истом дијалекту приписује свој назив. Тако се један исти, тимочко-лужнички, говор у различитим локалним срединама назива *торлачким*, *пироћанским*, *шопским*, *белопаланачким*, *сврљишким*, *лужничким* или *црнотравским*, а јужноморавски говор *врањанским*, *лесковачким* или *нишким*. У свим овим локалним срединама у савремено доба се расправља о вредности сопствених говора, а све више је у успону и дијалекатска књижевност. Значајан сегмент издавачке делатности Завичајног друштва Тимочана-Торлака, и у виду књига и у листу *Торлак*, јесу књижевност на дијалекту и језичко фолклористичко наслеђе⁷⁴⁷. Говори на централном Балкану, удаљени од језичких националних матица, добијају на значају у регионалном идентитетском смислу због тога што у националним границама, у поређењу са књижевним језицима, дају осећај посебности и егзотичности (у регионалном идентитетском смислу много је мањи значај дијалеката ближих књижевним језицима). Уосталом, значај језика као идентитетског маркера најбоље илуструје чињеница да су националне идеологије језик искристалисале као далеко најважнији маркер националних идентитета. Он је и најважније питање везано за националне мањине. Једно моје истраживање веома актуелног и сложеног такозваног *влашког питања* у источној Србији, показало је да говор у идентитету Влаха има централно место (једни га виде као дијалект особене групе, а други као део румунског језика)⁷⁴⁸.

Материјал из овог рада показује и да маркери могу да буду и неке друге етнокултурне чињенице, на пример код Торлака у Србији *торлачки сир* или коло *румѐнка*, а код Шопа у Димитровграду *шопска салата*, савремена конструкција названа *шопско оро* или једна локална народна песма (*Пошла је Тројанка на воду*), али оне имају много мањи значај, нису извор идентитета - идентитетски епитет добијају из већ постојеће категоризације, да би се касније претвориле у средства за поткрепљење идентитета. Најзначајнији маркери су, ипак, *најекспонентнији*, у *комуникацији најуочљивији*, *делови етнокултуре - говор, ношња*, а, према много примера из балканске и много шире праксе, и *религија*. Њих, посебно говор и

⁷⁴⁷ Дејан Крстић, *Дијалект као маркер торлачког идентитета*, Дијалект - дијалекатска књижевност, Лесковац 2011, стр. 295-313, и у: "Наше стварање" : Часопис за књижевност, уметност и културу, бр. 1-4 (2011), стр. 295-313.

⁷⁴⁸ Дејан Крстић, Драган Коковић, *Два звоника а цркве нема : једна савремена драма о религији, политици и етничком идентитету Влаха*, „Људи из пограничја говоре“, ур. Милан Д. Тасић, Данијела Здравковић, Дејан Крстић, Ниш - Врање : Универзитет у Нишу, Учитељски факултет 2014.

религију, чак можемо сматрати *фундаменталним, архетипским, у генерисању групног идентитета*.

Из материјала изнесеног у раду, а и из многих других података са Балкана, видимо да идентитети, поред реченог, могу да се заснивају и на живљењу у одређеним *географским (Лужничани, Знепољци, Моравци, Тимочани, Мачвани)* или *административним јединицама (Пироћанци, Сврљижани, Белопаланчани, Црнотравци)*. Такође, *регионалне идентитете генеришу и националне пропаганде*. На пример, становници пиротског и димитровградског краја су и етнокултурно а и по висини места живљења исти, али су националне пропаганде направиле велики идентитетски јаз – једни се регионално осећају као Пироћанци и национално као Срби, а други регионално као Шопи и национално као Бугари. Поменимо и пример Торлака средњег Тимока и северозападне Бугарске, који су под утицајем националних пропаганди неоспорни припадници две различите нације.

Према реченом, ни Бартова претпоставка да било шта може да буде искоришћено као маркер, а ни закључци да маркери морају да буду фундирани у култури⁷⁴⁹, нису у складу са праксом. Оно што, дакле, људе наводи да друге виде другачијима од себе, јесте:

1. *живљење у одређеним географским или административним јединицама* (што подразумева често и гравитирање неком већем насељу)

2. *висинска разлика у живљењу* (са свим оним што она носи: *локацијске, економске и етнопсихолошке одреднице*)

3. *етнокултурне чињенице: говор (језик), религија и, у ранијим периодима, ношња* (експонентни делови етнокултуре)

4. *национална пропаганда*

Свака од ових чињеница довољна је да генерише идентитет, али често долази и до њихових комбинација. Када је реч о регионалним идентитетима, уочљива је тенденција да је *са унифицирањем услова живота и културе*, узрокованим модернизацијом и глобализацијом, а и са *појавом трагања за егзотичним* у условима европеизације, пежоративност садржаја регионалног назива све мања, а све више се користи за неутралну или афирмативну категоризацију.

У мрежи идентитетских односа посебно је интересантан однос *регионалних и националних идентитета, као и национализама према регионалним идентитетима*. У случају Торлака, с обзиром на то да су државне границе постављане у време када национална свест на овом подручју није била издиференцирана, а касније је у националним државама створена, није спорно да су с једне стране границе Срби а с друге Бугари и да и једни и други сматрају да им регионални идентитет не умањује националне идентитете. И једни и други су регионално Торлаци, не оспоравају ни своју етнокултурну блискост, али не оспоравају ни националности - једноставно је прихваћено да постоје Торлаци Срби и Торлаци Бугари. Поред тога што се под торлачким увек подразумева и доза једног или другог патриотизма, они су, чак, свој регионални идентитет одређеним конструктима фундирани и у националне историје - Торлаци у Бугарској сматрајући да многи устанци (сада се сматра национални) против Турака и други (левичарски) слободарски покрети имају везе са *живим и*

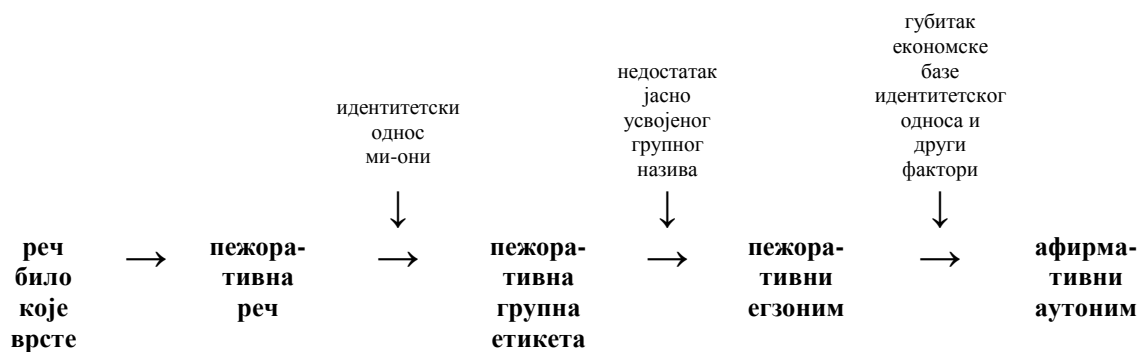
⁷⁴⁹ Tomas Hilan Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd 2004, str. 101-104.

слободарским духом, као маркером њиховог идентитета, а Торлаци у Србији да су добили име по својој убедљивој победи у Првом светском рату на брду Торлак код Београда, као припадници српске војске. Ово нису конструкти са стране, под утицајем националних пропаганди - Торлаци су их сами направили на основу својих националних осећаја. Носицима торлачког идентитета је понекад и изнађујуће када се поставља питање националног у вези са регионалним идентитетом - они ову релацију не виде као проблематичну.

Међутим, проблем се у вези са Торлацима јавља код националиста са стране. Сетимо се да је у Србији, у вези са оснивањем торлачког Завичајног друштва тих, у националном смислу осетљивих, 90-тих година XX века, била једна реакција на коришћење термина Торлација (као просторног, територијалног термина) чак у националним новинама. Било је и других инсинуација у новинама и свакодневном животу. Да на челу Друштва није био угледни и утицајни политичар, закључујем на основу незваничних не малобројних, типских, реакција појединаца нетролака и на основу реаговања локалних новинара у вези са другим регионалним идентитетима, ове инсинуације би се сигурно претвориле у сличне негативне реакције и можда угрозиле и сам опстанак Друштва. С друге стране, сетимо се и једне веома негативне реакције анонимног бугарског националисте добијене на сајт Завичајног друштва, који је сматрао да Друштво подмеће торлачки идентитет на штету бугарске нације. У бугарској науци се често и претерано наглашава да су Торлаци бугарска *етнографска група*, а по правилу ту укључују и пределе преко границе. Да они појаву Срба са оваквим идентитетом виде као опасност за своју нацију, потврђује поменути опомена колегинице Аните Комитске, ауторке изложбе *Прича о Торлацима*, мени, да из мог истраживања случајно не испане да су сви Торлаци Срби. У пиротској и димитровградској средини, где је национално због специфичних историјских прилика посебно важна ствар, српски националисти у својој, а бугарски у својој, средини као опасност виде испољавање регионалног идентитета Шопи и оштро реагују на њега, а такође и на покушај пласирања назива Торлаци. На интернету, као што смо видели, ови термини, схваћени као називи за становништво читавог централног Балкана, користе се и побуђују веома оштре националистичке реакције из углава различитих национализма (чак и од стране муслимана). У темељу националистичких идеологија су националне униформности. Пошто је у пракси веома присутна регионалност, национализам је уважава, али она мора да буде потпуно подређена и *лојална* нацији, или јасно декларативно или тако што ће њени маркери бити компатибилни са маркерима нације. Ако маркери регионалног (пре свега језик) нису до краја у сагласју са националним, то јест имају елементе суседне нације, долази до реакција према њему. Проблем је због тога што је реч о етнокултурно прелазном подручју, на којем ови погранични регионални идентитети подразумевају посебан дијалекат, најудаљенији и од српског и од бугарског књижевног језика, и што се ови идентитети јављају с обе стране границе. Иако је Торлацима у главама јасно да су Срби или Бугари, националисти, којима су књижевни језици основни национални маркери, гледајући есенцијалистички, реагују, јер говор Торлака није довољно ни српски нити је довољно бугарски. Територијални термини типа Торлација уз саму границу, посебно узмениравају, а узнемирава их и питање колики је број Торлака (види се из једног новинског чланка, а такво сам питање добио и од неколико српских националиста).

Из ове сумарне слике настанка и одржавања торлачког, односно торлачких, и других идентитета видимо да се у њиховом настанку и одржавању препознаје читав *скуп стереотипних групних субјективних осећаја* формираних под утицајем низа *глобалних, државних, регионалних и локалних друштвено-економских процеса*. Да употребим речи Томаса Хилана Ериксона: *Стварање идентитета динамично је и има много аспеката*⁷⁵⁰.

Без намере да заговарам еволуционизам, констатујем чињеницу да, колико год се јављале нове појаве у вези са номинално једним регионалним идентитетом, на терену налазимо и оне старе, све до најпримарнијих. То је зато што фактори који утичу на промене не доспевају свуда, те на појединим микро-просторима или код неких појединаца идентитет остаје непромењен. Поред теренски сакупљених казивања о некадашњем стању и података из литературе који се односе на ранија времена, и ова чињеница је омогућила реконструкцију торлачког идентитета. Према до сада реченом, ево како шематски изгледа настанак и промена садржаја назива Торлак, а, према досадашњим подацима, та шема је применљива и на друге регионалне идентитете (рецимо, на Шопе):

Из онога што смо до сада рекли, видимо колико је један *идентитет одређен објективним спољним факторима*, на које појединац, носилац, на пример, регионалног идентитета, не може да утиче. Међутим, с друге стране, када сагледамо чињенице, просто је зачуђујуће колико *идентитет зависи и од појединаца*. Велики је значај индивидуе и њеног животног искуства у конструкцији идентитета.

Чини се да су на интерактивном нивоу манифестације регионалног идентитета малобројне и стеротипне, тако да су објективне околности, чини се, примарније од индивидуалног субјективног. Но, када се појави могућност за институционални ниво изражавања регионалног идентитета, *појединачно субјективно се институционализује* и манифестације идентитета се драстично умножавају. *Највише индивидуално на идентитет може да се утиче са институционалног нивоа*. Ту посебно мислим на институције којима је идентитет основа програма, односно, у случају Торлака, на завичајна удружења и туристичке организације. Сваки појединац који делује преко удружења *уноси своја лична знања, схватања, интересовања и пориве, и у њему их остварује под етикетом идентитета*. Много индивидуалног се чини у име идентитета, односно подводи под њега. Скоро све манифестације Завичајног друштва

⁷⁵⁰ Tomas Hilan Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd 2004, str. 135.

Тимочана-Торлака из Минићева, које је и само настало захваљујући иницијативи и великој упорности једног човека, плод су личних иницијатива појединаца - годишња забава, учешће у пограничној сарадњи, издавање листа, објављивање књига, риболовачко такмичење, интензивно рекламирање рада преко медија, обележавање годишњица везаних за неке личности, етнолошка и фолклористичка истраживања... За сваку манифестацију постоји појединац, без кога ње не би ни било. А свака манифестација доприноси ширењу и ојачавању идентитета. Када је Завичајно друштво Тимочана-Торлака било у кризи, да није било неколико упорних људи, оно би се угасило и у Србији скоро да не би ни било институционалног нивоа изражавања торлачког идентитета, не би било ни многобројних манифестација које су под његовим окриљем касније реализоване, а не би било ни Завичајног друштва у Белоградчику, које је настало као пандан овоме у Србији. Плодови личних иницијатива су и институционални производи: Торлачко друштво у Белоградчику, Торлачки фолклорни сабори, оснивање певачке групе *Торлачке мелодије*, телевизијска документарна серија о Торлацима, именовање појединих прехрамбених производа, фирми и удружења именима која садрже термин Торлаци... На институционалном нивоу *лични конструктивизам* добија веома широке могућности. Евидентно је да идентитет на институционалном нивоу, у случају торлачког идентитета, афирмише категорија људи која има порив да, у складу са својим личним интересовањима, без очекивања финансијске користи, учествује у *стварима која се тичу шире заједнице*, да учествује у јавном животу. По правилу, они овај свој порив остварују и ван идентитетског институционалног нивоа, и то и на друге начине, на пример сакупљањем података и писањем о локалној прошлости, учешћем у афирмисању свог сеоског идентитета или активним учешћем у другим организацијама (месне заједнице, ловачка удружења, еколошка удружења, пензионерска удружења, спортске организације...). Задовољавање оваквог порива, можемо рећи, за њих представља неку врсту остварене *користи* од идентитета.

Један вид утицаја појединаца на идентитет јесте *научни и квазинаучни конструктивизам*. Аутор писане речи о идентитету, поред тога што оставља неке чињенице, у складу са својим знањем, идеолошким, националним и другим опредељењем, оставља и трајни идентитетски конструкт, који има дуготрајно дејство, с обзиром на то да је писана реч дуготрајна. Утицај је посебно велики ако је реч о научном ауторитету. Ова врста конструктивизма добро је позната везано за националне идентитете (науке су у служби нација), а, када је реч о регионалним идентитетима, ваљда су идентитети Торлаци и Шопа једни од најбољих примера за то. На њиховим примерима видимо неслућене размере конструктивизма везано и за регионалне идентитете. Сетимо се само колики је утицај имала и још увек има конструкција Милана Милићевића о локацији Торлака у околини Пирота, и, мање запажена али веома значајна, допуна Симеона Христова да су Торлаци једна подгрупа Шопа. Поред више од вековног утицаја на локалну интелигенцију, она је била основ за нове конструкте Косте Костића и Витомира Живковића, који су, пак, у локалним срединама Пирота и Димитровграда, у којима је национално питање једно од горућих питања, у специфичним ситацијама изазвале озбиљне реакције и последице. Ту је и утицај Јована Цвијића, као великог научног ауторитета, који је назив Торлак, у комбинацији са називом Шоп, промовисао као назив за становништво читаве југоисточне Србије и суседних области Бугарске и Македоније. Овај конструкт је, осим у Цвијићевој антропогеографској школи,

највише корена пустио у дијалектологији, а данас назив Торлак на интернету налазимо најчешће у препуцавањима српских, бугарских и других националиста о торлачком дијалекту и Торлацима, у смислу говора и становништва овог широког простора. Конструктори су по правилу људи посебног склопа личности, са поривом за деловање у општедруштвеном интересу, али несвесно доводе до усложњавања проблема и стварају могућности за експлоатисање идентитета у конфликтним ситуацијама. Уосталом, и сваки помен идентитета у литератури, па и овај рад, доприноси његовој афирмацији.

Фасцинантно је како независни идентитетски односи, просторно удаљени, без утицаја један на другога, имају потпуно исте одлике. На пример, Шопа и Торлаци имају исти пут развоја (према горе приказаној шеми), а када читамо о одликама односа планинаца, на пример, средње Бугарске, Косова, Македоније, са околним низијцима, видимо потпуно исти однос као и код Торлака, Шопа, Пироћанаца. Чак су и субјективни искази у вези са идентитетом понекад скоро идентични. То значи да постоје строге правилности у њиховом функционисању. Међутим, у исто време евидентна је и велика *флуидност идентитета*. Њу наглашавају и теоретичари⁷⁵¹. Флуидност је један од кључних појмова без којих се не може разумети суштина ове друштвене појаве. То апсолутно потврђује и материјал из овог рада. Сама динамичност, променљивост и ситуационост идентитета представља неку врсту флуидности посматрано на дијахроној равни. Али идентитет је изузетно флуидан и на синхроној равни, и то на неколико начина:

Прво, *просторне границе регионалних идентитета често су потпуно неодређене*. Што га посматрају из веће даљине, именоватељи га виде на све ширем, али неодређенијем простору. Са приближавањем имамо зоне које *одбацују егзоним и надевају га другоме*. Тако, на пример, за некога из дунавске равнице северозападне Бугарске Торлаци су сви становници централнобалканске планинске зоне са потпланинским деловима, они из потпланинског дела одбацују овај назив и приписују га онима из високих планинских предела, а неки из високих планинских предела одбацују га и приписују онима који долазе с друге стране гребена Старе планине. Поред тога, именоватељи често немају јасне представе о просторним границама идентитета. На пример, за неке Влахе су Турлаци само људи из не тачно дефинисаног планинског дела, а за Буцаклије, Сврљижане и Сокобањце су Тимочани они из не тачно дефинисане тимочке долине. Пошто се идентитет и номинално и виртуелно потхрањује из једног смера, често именоватељи, а и именовани, знају само место почетка простора распрострањења идентитета, али не знају где се он завршава. На пример, већина и једних и других зна да су Торлаци на југ после села Вратарница, али мало ко зна докле тачно у књажевачком крају. У овом случају пре ће знати одакле сигурно нису, дакле, знаће где почиње неки други идентитет, наравно, ако постоји комуникација са носиоцима тог удаљенијег идентитета (Пироћанци су од Калне а Сврљижани од планине Тресибаве). Даље, за једно исто становништво не важи увек исти назив. Исто становништво је од различитих становништава у околини различито именовано. На пример, становници средњег Тимока су за Буцаклије, Сврљижане и људе сокобањског и бољевачког краја Тимочани, за становнике околине Зајечара, Неготина, Кладова и Бора Торлаци, а за становнике с друге

⁷⁵¹ Tomas Hilan Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd 2004, str. 59-61.

стране српско-бугарске границе Срби. Иначе, зачуђује општа раширеност појаве, чак и код оних који активно делују на афирмацији регионалног идентитета, да су обично само за своје и неколико околних насеља сигурни да су њихови становници носиоци, на пример, торлачког идентитета.

Друго, на једном подручју *сви становници нису везани за један идентитет, а скала интензитета везаности за један идентитет веома је велика*. У зонама где је назив Торлак прихваћен као самоназив, у истим насељима имамо и оне који немају регионални идентитет, и оне који имају други регионални идентитет (*Тимочани*) а торлачки потпуно одбацују, и оне који имају два регионална идентитета (*Тимочани* и *Торлаци*), и оне који само знају да их негде тако називају. Од оних који га прихватају само са *бледим* сазнањем о припадности, до оних којима је регионални идентитет нешто што је одређујуће у њиховом размишљању и деловању - код којих је праћен емотивним набојем, игра важно место у њиховом животу, који на његово остварење троше доста животне енергије, на основу њега моделују друштвену праксу, стварају његове институционалне оквире. Понекад у истом насељу, чак у истој породици, имамо примере разних нивоа везаности за торлачки идентитет, од најслабијих до најјачих (један од примера смо ја и мој рођени брат - ја сам једна од водећих личности у афирмисању торлачког идентитета, а њему овај идентитет ништа не значи, можда би се само негде категоративно сврстао у Торлаке). Имамо и појаву да се у неким зонама у којима није било торлачког идентитета, он јавља, и то захваљујући миграцијама, односно живљењу у срединама у којима се он придева и том становништву. У ствари, *не можемо да причамо о зонама покривеним неким регионалним идентитетом, већ о зонама у којима се неки регионални идентитет јавља у већем или мањем проценту*.

Ова флуидност регионалног идентитета вероватно је у сржи групног идентитета уопште. Код регионалног идентитета ово јасно видимо зато што је он, у односу на национални, *самоникао*, на њега се не врши вештачки утицај. Ову флуидност можемо објаснити *различитим индивидуалним животним искуствима, која подразумевају и различите комуникације из које произилази идентитетски однос*. Животно искуство је прилично одређено и објективним спољним факторима, али оно увек у великој мери остаје индивидуално. Неко ко није изашао из села и није остварио већу комуникацију, не може ни имати регионални торлачки идентитет, неко ко је живео у Зајечару или Бору имаће га са непезоративним значењем, чак до веома афирмативног, макар и не био из зоне где је тај идентитет раније постојао, неко ко је гравитирао према Књажевцу имаће га у много мањој мери и више ће, можда, потенцирати своју тимочку припадност. Има случајева оних које за родни крај везују ружне успомене (на пример, на сиромаштво), па, икако знају да припадају тој категорији, одбацују свој торлачки идентитет. Дијапазон торлачког идентитета је од крајње непожељног до крајње пожељног, од изузетне пезоративности до изузетне афирмативности, од неважне категорије до категорије која подразумева емотивно потковано активно деловање.

Флуидност би, вероватно, била одлика и националног идентитета да национална држава није створила вештачке начине комуникације (школа, администрација, медији...) преко којих грађане учи ко су и где су њихове националне границе. Чак неке облике флуидности националног идентитета и видимо - на пример, различити степен везаности за њега код људи исте средине. Веза националног идентитета са државом, која му омогућује државни

инструментаријум за сталну националну *инфузију*, његова је основна одлика⁷⁵². Да није националног, и шири од регионалних идентитета, да их назовемо народним (не у смислу нације, него матице нације, онакви какви су били пре стварања нација), били би веома флуидни, са свим, горе поменути, садржајима које у вези са идентитетом носи реч флуидност. И поготово они, због ширине простора који заузимају. То показује и *степенастост* народноносних или регионалних идентитета номинално истих са неким националним. На пример, из материјала изнесеног у овом раду, видимо да становници централне Србије, осим Бугара из Бугарске, пежоративно (а не национално) Бугарима називају и становнике читаве југоисточне Србије, неки из ове зоне, на пример Нишлије, Бугарима називају, осим Бугара из Бугарске, само становнике планинске централнобалканске зоне, а становници ове зоне, осим становника Бугарске, у пиротском крају тако називају оне из Димитровграда који се изјашњавају као Бугари. Они у средњем Тимоку, у микро-средини, име Бугари као пежоративну етикету надењују и онима са минималним дијалекатским разликама (село Ново Корито) и онима који имају израженије особине бугарског језика (Мацаци, Великоизворци). С друге стране, има примера и придавања пежоративне етикете Срби становницима планинских предела северозападне Бугарске од стране становника источне Бугарске, због њиховог дијалекта.

Већ је познато да се појам *етничка група*, који је у англосаксонској културној антропологији са променом теоријског приступа 60-тих година XX века прихваћен као неутралнији уместо примордијалистичког термина племе, све више замењује појмовима *етнички идентитет* и *етницитет*, да би се још више *нагласила динамика посматраних процеса*⁷⁵³. И материјал из овог рада, односно овде приказана велика флуидност идентитета, доводи у питање оправданост коришћења појма етничка група. Овај појам носи дозу есенцијализма, јер реч група сама по себи подразумева и својеврсну компактност, униформност, кохезију, јасну издиференцираност у односу на друге групе, а тога у стварности, видимо, нема. Једино што имамо у реалности јесте следеће: *на одређеним просторима само у одређеним процентима постоји везаност за одређене идентитете, а та везаност је врло различитог интензитета и садржаја*. Осим тога, термин етничка група упућује на једнину, а *због могућности динамичне промене виртуелне стране идентитета у односу на његово име, у пракси фактички имамо и по неколико идентитета са једним именом а различитим садржајима*. У сваком случају, *не можемо говорити о торлачкој групи, већ номинално о торлачком идентитету а виртуелно о торлачким идентитетима*. Због тога, много су прихватљивији, ако не и *једино прихватљиви, појмови етнички, регионални или неки други идентитет*, који у себи садрже субјективну категорију - поистовећивање са неким јединкама истог типа.

Завршићу овај рад опет самоанализом. Деконструисао сам торлачки идентитет, показао да он потиче из пежоративног, да у основи има потпуно измишљене, и то потпуно различите, конструкте, показао да га нема код свих припадника на једном простору и да појединци у истој средини могу да му буду

⁷⁵² Према ауторима, национализам *експлицитно се или имплицитно позива не неку нарочиту везу између етницитета и државе* (Tomaz Nilan Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Београд 2004, стр. 172).

⁷⁵³ Младена Прелић, *Неки проблеми проучавања етницитета / етничког идентитета у културној антропологији*, Етнологија и антропологија : стање и перспективе, Етнографски институт САНУ, Зборник 21, Београд 2005, стр. 200, 201.

веома привржени или да га уопште немају, показао да зависи од индивидуалних иницијатива и фикција. Али, ипак, без обзира на то што сада све ово знам и што ћу још више бити човек и грађанин света а још мање заступник било ког идентитета, и даље ћу бити председник Торлачког друштва, у име њега учествовати у пограничној сарадњи, радити на објављивању листа *Торлак* и књига, организовати скупове Торлака. То значи да је идентитет, колико год флуидан и исконструисан, у исто време и веома јак, фундаментална друштвена појава, појава која егзистира у најразличитијим друштвеним условима, која је уткана у биће човека, у његов код битисања, и која заслужује увек нова и нова проучавања и преиспитивања.

Х. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Х1. КАЗИВАЧИ

Алдинац (Заглавак - општина Књажевац)

Алд-1 – Драги Јовановић из Алдинца, рођен 1929. године у Алдинцу. Разговор обављен 18. октобра 2008. у Алдинцу.

Алд-2 – Душко Јовановић из Алдинца, рођен 1954. године у Алдинцу. Разговор обављен 18. октобра 2008. у Алдинцу.

Алд-3 – Милан Ђорђевић из Алдинца, рођен 1940. године у Алдинцу. Разговор обављен 18. октобра 2008. у Алдинцу.

Алд-4 – Милица Божић из Алдинца, рођена 1935. године у Репушници, удата у Алдинац. Разговор обављен 18. октобра 2008. у Алдинцу.

Алд-5 – Милица Радивојевић из Алдинца, рођена 1930. године у Алдинцу. Разговор обављен 18. октобра 2008. у Алдинцу.

Алд-6 – Милкана Виденовић из Алдинца, рођена 1945. године у Репушници, удата у Алдинац. Разговор обављен 18. октобра 2008. у Алдинцу.

Алд-7 – Војислав Виденовић из Алдинца, рођен 1939. године у Алдинцу. Разговор обављен 18. октобра 2008. у Алдинцу.

Алд-8 – Мирослава Милетић из Књажевца, рођена 1929. године у Алдинцу. Разговор обављен 18. октобра 2008. у Алдинцу.

Алд-9 – Светислав Станојевић из Алдинца, рођен 1941. године у Алдинцу. Разговор обављен 18. октобра 2008. у Алдинцу.

Балинац (Заглавак - општина Књажевац)

Бал-1 – Милена Костић из Књажевца, рођена 1942. године у Балинцу. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Балинцу.

Бал-2 – Живица Илијић из Балинца, рођена 1952. у Балинцу. Живела у Трговишту код Књажевца. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Балинцу.

Бал-3 – Петронија Божиновић из Балинца, рођен 1924. године у Балинцу. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Балинцу.

Бал-4 – Божин Божиновић из Балинца, рођен 1922. године у Балинцу. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Балинцу.

Балта Бериловац (Буцак – општина Књажевац)

ББ-1 – Александара Тирић из Балта Бериловца, рођен 1935. године у Балта Бериловцу. Разговор обављен 1. јуна 2009. у Балта Бериловцу.

ББ-2 – Биљана Виденовић из Балта Бериловца и Калне, рођена 1960. године у Балта Бериловцу. Разговор обављен 1. јуна 2009. у Балта Бериловцу.

ББ-3 – Санела Панић из Зајечара, рођена 1980. године у Кални, пореклом из Балта Бериловца. Разговор обављен 1. јуна 2009. у Балта Бериловцу.

ББ-4 – Божидар Поповић из Балта Бериловца, рођен 1934. године у Балта Бериловцу. Разговор обављен 1. јуна 2009. у Балта Бериловцу.

ББ-5 – Олга Поповић из Балта Бериловца, рођена 1923. године у Балта Бериловцу. Разговор обављен 1. јуна 2009. у Балта Бериловцу.

ББ-6 – Данка Ђорђевић из Балта Берировца, рођена 1959. године у Топлом Долу. Разговор обављен 1. јуна 2009. у Балта Берировцу.

Бела (средњи Висок – општина Пирот)

Бел-1 – Јелена Димитријевић из Беле, рођена 1934. године у Бели. Разговор обављен 11. августа 2007. у Бели.

Бел-2 – Станимир Димитријев из Беле, рођен 1931. године у Бели. Разговор обављен 11. августа 2007. у Бели.

Бел-3 – Младен Танчић из Беле, рођен 1956. године у Бели. Разговор обављен 11. августа 2007. у Бели.

Бел-4 – Ненад Танчић из Беле, рођен 1950. године у Бели. Разговор обављен 11. августа 2007. у Бели.

Бел-5 – Богосав Илијић из Беле, рођен 1941. године у Бели. Разговор обављен 11. августа 2007. у Бели.

Бел-6 – Десимир Тошић из Беле, рођен 1935. године у Бели. Разговор обављен 11. августа 2007. у Бели.

Белоградчик (општина Белоградчик)

Белгр-1 – Љубомир Веселинов из Белоградчика, рођен 1952. године у селу Крачимир у општини Белоградчик. Почетком 80-тих година ХХ века завршио економију, организацију и управљање културом у Лењинграду у Русији. ПР је општине Белоградчик. Један од најистакнутијих људи у локалној пограничној сарадњи између општина Белоградчик и Књажевац. Идејни је творац и, од оснивања 2006. године до данас, председник Турлачког друштва "Ждрепче" из Белоградчика. Разговор обављен 15. октобра 2007. у Белоградчику.

Белгр-2 – Тодор Тодоров из Белоградчика, рођен 1965. године у Белоградчику. Управник Природњачког музеја у Белоградчику. Разговор обављен 16. октобра 2007. у Белоградчику.

Белгр-3 – Љубомир Ценков из Белоградчика, рођен 1977. године у Белоградчику. Кустос Природњачког музеја у Белоградчику. Разговор обављен 16. октобра 2007. у Белоградчику.

Белгр-4 – Тодор Цеков из Белоградчика, рођен 1962. године у Генерал Тошеву, одрастао у Ошану код Белоградчика. Један од првих учесника прекограничне сарадње Књажевца и Белоградчика као активан у невладиним организацијама и као члан Општинског савета у Белоградчику. Креатор сајта о Торлацима www.torlak.info. Разговор обављен 16. октобра 2007. у Белоградчику.

Белгр-5 – Јордан Иванов Прванов из Белоградчика, рођен 1925. године у Врбову код Чупрења. Разговор обављен 16. октобра 2007. у Белоградчику.

Белгр-6 – Првулета Јорданова Младенова из Белоградчика, рођена 1949. године у селу Врбову код Чупрења. Члан породице која је власник ресторана и хотела "Мадона" у Белоградчику. Разговор обављен 16. октобра 2007. у Белоградчику.

Белгр-7 – Радослав Младенов из Белоградчика, рођен 1976. године у Белоградчику. Члан породице која је власник ресторана и хотела "Мадона" у Белоградчику. Разговор обављен 16. октобра 2007. у Белоградчику.

Бели Мел (општина Чипровци)

БМ-1 – Димитар Ценков Димитров из Белог Мела, рођен 1948. године у Белом мелу. Разговор обављен 26. јула 2009. у Белом Мелу.

БМ-2 – Ратка Јорданова Димитрова из Белог Мела, рођена 1951. године у Разграду, удата у Бели Мел. Разговор обављен 26. јула 2009. у Белом Мелу.

Београд

Бг-1 - Јеврем Дамњановић из Београда, са повременим дужим боравцима у Минићеву где има кућу, рођен 1938. године у Дебелици, где је живео до 14. године. Завршио Учитељску школу у Неготину, а затим као новинар радио у Зајечару шест година, у Новом Саду пет година, и до пензије у Београду. У зајечарском листу *Тимок* је био новинар и уредник неколико рубрика, а и главни уредник листа *Реч младих*. Постаје новинар *Експрес Политике* у Београду, прво у унутрашњој рубрици, а затим као дописник из Новог Сада. Потом је у Београду уредник културне рубрике, затим уредник унутрашње рубрике, потом шеф ДЕСК-а (оперативни главни уредник), па, по годину дана, главни уредник *Експрес Политике* и помоћник главног уредника *Политике*. Прелази у *Илустровану Политику*, прво као уредник и новинар, а затим, седам година, до пензије, као главни уредник. Укупно има 42 године новинарског радног стажа. Један од најистакнутијих чланова Удружења Тимочана и Крајинаца у Београду, а кључна личност у формирању његове идејне подлоге. Данас једини активни заступник (на интерактивном нивоу) тезе о континуитету данашњих Тимочана са раносредњовековним племеном Тимочани. Осим три друге књиге, невезане за источну Србију, објавио је публицистичке књиге *Србија и на истоку I и II* (Зајечар-Неготин 2004 и 2005), у којима на свој начин приказује Први српски устанак на тлу источне Србије, и књигу *Завичајна књига Тимочана и Крајинаца* (Београд 2006), у којој представља људе и догађаје који представљају маркере тимочког идентитета. Разговор обављен 13. септембра 2007. године у Народном музеју у Зајечару.

Берчиновац (Заглавак – општина Књажевац)

Берч-1 – Марјановић (име?) из Берчиновца, рођен 1924. године у Берчиновцу. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Берчиновцу.

Бор

Бо-1 – Бранислав Митић, рођен 1935. године у Радоњинцу, општина Бабушница (област Лужница). Живи у Бору. Разговор обављен 4. августа 2009. у Власима код Димитровграда.

Бо-2 – проф. др Горан Голубовић, неуросихијатар из Бора, рођен 1967. године у Бору, пореклом из Доњег Зунича код Књажевца. Професор је на Универзитету у Нишу и власник приватне ординације *Амброзијус* у Бору. Веома се интересује за питања групних идентитета, на пример, редовно посећује трибине и промоције везане за питање Влаха североисточне Србије и заинтересован је за издања

Завичајног друштва Тимочана-Торлака, мада није члан овог друштва. Разговори обављени 9. јула 2014. у Зајечару и 24. августа 2014. телефоном.

Боровац (Тимок - општина Зајечар)

Бор-1 - Олга Петровић из Боровца, рођена 1925. године у Селачкој, расла код своје бабе у Боровцу, где је и удата. Разговор обављен 5. септембра 2007. у Боровцу.

Бор-2 – Видинка Живковић из Боровца, рођена 1930. године у Мучибаби код Књажевца, од своје треће године расла у Малом Извору, удата у Боровац. Разговор обављен 5. септембра 2007. у Боровцу.

Бор-3 - Злата Петковић из Боровца, рођена 1945. године у Лукову код Сврљига, удата у Боровац. Разговор обављен 5. септембра 2007. у Боровцу.

Браћевци (горњи Висок – општина Димитровград)

Бра-1 – Илко Димитров, рођен 1946. године у Браћевцима, где и живи. Разговор обављен 19. јула 2007. у Браћевцима.

Бра-2 – Славка Димитрова, рођена 1948. године у Каменици, живи у Браћевцима, где је удата. Разговор обављен 19. јула 2007. у Браћевцима.

Брлог (горњи Висок – општина Пирот)

Брл-1 – Јован Петровић из Пирота, рођен 1930. године у Брлогу. Разговор обављен 14. августа 2007. у Пироту.

Брл-2 – Димитрије Ђорђевић из Брлога, рођен 1918. године у Брлогу. Разговор обављен 20. јула 2007. у Брлогу.

Брусарци (општина Брусарци)

Брус-1 – Камен Борисов из Брусараца, рођен 1950. године у Брусарцима. Бабе и по очевој и по мајчиној страни су насељенице из торлачког краја, из села Превала и Чупрење. Разговор обављен 27. јула 2009. у Брусарцима.

Брус-2 – Румјана Русинова из Брусараца, рођена 1953. године у Дреновцу (општина Видин), живела у Киселееву (општина Брусарци). Деда и баба по мајци, са мајком која је била дете, населили су се у Киселееву из торлачког села Превала. Разговор обављен 27. јула 2009. у Брусарцима.

Брус-2 – Вито Николов Каменов из Брусараца, рођен 1948. године у Брусарцима. Аутохтони Брусарчанин (у овом селу већина су насељеници или потомци насељеника). Разговор обављен 27. јула 2009. у Брусарцима.

Бучум (Сврљиг – општина Сврљиг)

Буч-1 – проф. др Недељко Богдановић из Ниша, дијалектолог и књижевник, рођен 1938. године у Бучуму, где и данас често борави. Разговор обављен телефоном 1. априла 2012. године.

Валевац (општина Књажевац)

Вал-1 – Драги Славковић из Валеваца, рођен 1943. године у Валевацу. Живео и радио у Бору 32 године. Разговор обављен 4. јуна 2010. године у Валевацу.

Вал-2 – Радиша Миливојевић из Валеваца, рођен 1927. године у Стогазовцу, призећен у Валевац 1946. године. Разговор обављен 4. јуна 2010. године у Валевацу.

Вал-3 – Златица Лазаревић из Валеваца, рођена 1947. године у Валевацу. Живела и радила у Бору преко три деценије. Разговор обављен 4. јуна 2010. године у Валевацу.

Варош (Сврљиг – општина Сврљиг)

Вар-1 – Раде Милосављевић из Београда, уметнички фотограф, рођен 1920. године у селу Варош. Разговор обављен 18. јуна 2009. године у Народном музеју у Зајечару.

Васиљ (општина Књажевац)

Вас-1 – Владица Михајловић из Васиља, рођен 1960. године у Васиљу. Разговор обављен 4. јуна 2010. године у Васиљу.

Вас-2 – Милија Михајловић из Васиља, рођен 1940. године у Васиљу. Разговор обављен 4. јуна 2010. године у Васиљу.

Вас-3 – Владанка Михајловић из Васиља, рођена 1941. године у Белом Поточу (општина Књажевац), удата у Васиљ. Разговор обављен 4. јуна 2010. године у Васиљу.

Вас-4 – Верица Миленковић из Васиља, рођена 1935. године у Сврљишкој Топли (општина Књажевац), удата у Васиљ. Разговор обављен 4. јуна 2010. године у Васиљу.

Вас-5 – Светислав Антић из Васиља, рођен 1943. године у Васиљу. Разговор обављен 4. јуна 2010. године у Васиљу.

Вас-6 – Станица Милићавић из Васиља, рођена 1914. године у Видовцу (општина Књажевац), удата у Васиљ. Разговор обављен 4. јуна 2010. године у Васиљу.

Вас-7 – Љиљана Петковић из Васиља, рођена 1941. године у Васиљу. Разговор обављен 4. јуна 2010. године у Васиљу.

Вас-8 – Бранислав Петковић из Васиља, рођен 1932. године у Балановцу (општина Књажевац), призећен у Васиљ. Рударски инжењер, радио у више градова а у пензију отишао из Мајданпека. Разговор обављен 4. јуна 2010. године у Васиљу.

Видин (општина Видин)

Вид-1 – Маргарита Николова из Видина, рођена 1946. године у селу Симеоново код Видина, по образовању филолог, од 1969. године ради у Историјском музеју у Видину, од 1972 до пензије 2006. у оделу овог музеја "Етнографија". Разговор обављен 18. октобра 2007. у Видину.

Вид-2 – Нетка Николова из Видина, рођена 1948. године у селу Врбово код Чупрења. Библиотекарка Завичајног одељења библиотеке у Видину. Разговор обављен 18. октобра 2007. у Видину.

Видовац (Заглавак – општина Књажевац)

Видо-1 – Владимир Крстић из Видовца, рођен 1930. године у Видовцу. Живео и у Књажевцу. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Видовцу.

Видо-2 – Новица Павловић из Видовца, рођен 1933. године у Видовцу. Радио у Мојковцу у Црној Гори седам година као грађевинац. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Видовцу.

Видо-3 – Радојко Илијић из Видовца, рођен 1937. године у Балинцу, призећен у Видовац. Радио у Књажевцу. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Видовцу.

Видо-4 – Мирјана Илијић из Видовца, рођена 1931. године у Видовцу. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Видовцу.

Видо-5 – Мирољуб Лукић из Видовца, рођен 1938. године у Видовцу. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Видовцу.

Видо-6 – Слађана Крстић из Видовца, рођена 1956. године у Видовцу. Живела и у Нишу. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Видовцу.

Височка Ржана (горњи Висок – општина Пирот)

ВР-1 – Василића Каменовић из Височке Ржане, рођена 1922. године у Височкој Ржани. Разговор обављен 21. јула 2007. у Височкој Ржани.

Височки Одоровци (Забрђе – општина Димитровград)

ВО-1 – Синиша Мануилов из Височких Одороваца, рођен 1958. године у Височким Одоровцима. Живео је у Димитровграду, а сада поново у родном селу. Разговор обављен 18. јула 2007. у Височким Одоровцима.

ВО-2 – Димитар Денчев из Височких Одороваца, рођен 1930. године у Височким Одоровцима, где и данас живи. Разговор обављен 18. јула 2007. у Височким Одоровцима.

ВО-3 – Станимир Станијев из Височких Одороваца, рођен 1932. године у Височким Одоровцима, где и данас живи. Живео и радио у Димитровграду, а у родно село се вратио после одласка у пензију. Разговор обављен 18. јула 2007. у Височким Одоровцима.

ВО-4 – Никола Давитков из Височких Одороваца, рођен 1932. године у Височким Одоровцима. Живи у Димитровграду и Височким Одоровцима. Разговор обављен 18. јула 2007. у Височким Одоровцима.

Власи (општина Димитровград)

Вл-1 – Аранђел Савов, рођен 1939. године у Власима. Живео је у Пироту, а сада поново у родном селу. Разговор обављен 4. августа 2009. у Власима.

Вл-2 – Анка Митић, рођена 1935. године у Власима. Живи у Бору. Разговор обављен 4. августа 2009. у Власима.

Врбица (Тимок - општина Зајечар)

Врб-1 – Васа Крстић из Врбице, рођен 1956. године у Врбици. Разговор обављен 6. септембра 2007. у Врбици.

Врб-2 – Велимир Ивановић из Врбице, рођен 1930. године у Врбици. Разговор обављен 6. септембра 2007. у Врбици.

Врб-3 – Десанка Станковић из Врбице, рођена 1925. године у Врбици. Разговор обављен 6. септембра 2007. у Врбици.

Врб-4 – Тихомир Јовановић из Врбице, рођен 1927. године у Врбици. Разговор обављен 6. септембра 2007. у Врбици.

Врб-5 – Лелица Цветковић из Врбице, рођена 1949. године у Врбици. Разговор обављен 6. септембра 2007. у Врбици.

Врб-6 – Миле Цветковић из Врбице, рођен 1946. године у Црном Врху код Калне (општина Књажевац). Разговор обављен 6. септембра 2007. у Врбици.

Вртовац (Буцак - општина Књажевац)

Врт-1 – Момчило Милошевић из Вртовца, рођен 1929. године у Вртовцу. Разговор обављен 1. јуна 2010. у Вртовцу.

Врт-2 – Вукосава Милкић из Вртовца, рођена 1934. године у Вртовцу. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Вртовцу.

Врт-3 – Драгољуб Величковић из Вртовца, рођен 1936. године у Вртовцу. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Вртовцу.

Габровница (Буцак - општина Књажевац)

Габ-1 – Љубинко Ћирић из Габровнице, рођен 1948. године у Габровници. Од 1963. године до пензије живео у Књажевцу. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Габровници.

Габ-2 – Чедомир Николић из Габровнице, рођен 1920. године у Габровници. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Габровници.

Габ-3 – Борислав Николић из Зајечара, рођен 1927. године у Габровници. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Габровници.

Габ-4 – Добросав Благојевић из Књажевца, рођен 1933. године у Габровници. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Габровници.

Габ-5 – Станка Вељковић из Габровнице, рођена 1927. године у Татрасници. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Габровници.

Главановци (општина Георги Дамјаново)

Глав-1 – Марија Благојева Илијева из Главановаца, рођена 1928. године у Главановцима. Разговор обављен 25. јула 2009. у Главановцима.

Глав-2 – Зоја Благојева Трифунова из Главановаца, рођена 1951. године у Главановцима. Разговор обављен 25. јула 2009. у Главановцима.

Глав-3 – Петар Иванов Крстев из Главановаца, рођен 1928. године у Главановцима. Разговор обављен 25. јула 2009. у Главановцима.

Говежда (општина Георги Дамјаново)

Гов-1 – Станка Петкова Ћеорђејева из Говежде, рођена 1941. године у Говежди. Разговор обављен 28. јула 2009. у Говежди.

Горња Бела Река (општина Зајечар)

ГБР-1 – Димитрије Милојевић из Горње Беле Реке, рођен 1930. године у Горњој Белој Реци. Разговор обављен 8. септембра 2007. у Горњој Белој Реци.

ГБР-2 – Верица Миловановић из Горње Беле Реке, рођена 1948. године у Мариновцу (општина Зајечар). Разговор обављен 8. септембра 2007. у Горњој Белој Реци.

Горња Држина (општина Димитровград)

ГД-1 – Јана Тодорова, рођена 1929. године у Горњој Држини, где и живи. Разговор обављен 4. августа 2009. у Горњој Држини.

Горња Каменица (Заглавак - општина Књажевац)

ГКам-1 – Стамена Милошевић из Горње Каменице, рођена 1928. године у Габровници, 1946. године удата у Горњу Каменицу. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Горњој Каменици.

ГКам-2 – Десимир Милошевић из Горње Каменице, рођен 1932. године у Горњој Каменици. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Горњој Каменици.

ГКам-3 – Славка Николић из Горње Каменице, рођена 1940. године у Горњој Каменици. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Горњој Каменици.

ГКам-4 – Богдана Божић из Горње Каменице, рођена 1923. године у Горњој Каменици. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Горњој Каменици.

ГКам-5 – Летица Гоцић из Горње Каменице, рођена 1932. године у Горњој Каменици. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Горњој Каменици.

ГКам-6 – Добрица Николић из Књажевца, рођена 1932. године у Горњој Каменици. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Горњој Каменици.

ГКам-7 – Славољуб Николић из Горње Каменице, рођен 1947. године у Горњој Каменици. Живео у Књажевцу, где је радио као возач у фирми "Комунално", а потом као возач "Нишекспреса" ("Комунално" се спојило са "Нишекспресом"). Разговор обављен 19. октобра 2008. у Горњој Каменици.

ГКам-8 – Радомир Николић из Књажевца, рођен 1941. године у Горњој Каменици. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Горњој Каменици.

Горња Ковачица (општина Чипровци)

ГК-1 – Јорданка Илијева Иванова из Горње Ковачице, рођена 1953. године у Горњој Ковачици. Била је секретар кметства Горња Ковачица, затим радила у Чипровцима, потом кмет Горње Ковачице у једном мандату од четири године, а сада је секретар читалишта у Горњој Ковачици. Разговор обављен 28. јула 2009. у Горњој Ковачици.

Горња Лука (општина Чипровци)

ГЛ-1 – Марија Иванова Ђеорђејева из Горње Луке, рођена 1922. године у Превали, удата у Горњу Луку. Разговор обављен 24. јула 2009. у Горњој Луки.

ГЛ-2 – Стефан Тодоров Стефанов из Горње Луке, рођена 1964. године у Горњој Луци. Кмет (председник) села Горња Лука. Разговор обављен 24. јула 2009. у Горњој Луци.

Горња Соколовица (Заглавак - општина Књажевац)

ГСок-1 – Предоје Петровић из Горње Соколовице, рођен 1939. године у Горњој Соколовици. Радио у Књажевцу, Зајечару, Кладову, Београду и Црној Гори, а војску служио у Словенији. Разговор обављен 22. октобра 2008. у Горњој Соколовици.

ГСок-2 – Горан Петровић из Књажевца, рођен 1959. године у Књажевцу, по родитељима из Горње Соколовице. Разговор обављен 22. октобра 2008. у Горњој Соколовици.

ГСок-3 – Брана Никић из Горње Соколовице, рођена 1926. године у Горњој Соколовици. Разговор обављен 22. октобра 2008. у Горњој Соколовици.

ГСок-4 – Наталија Ћирић из Горње Соколовице, рођена 1931. године у Горњој Соколовици. Разговор обављен 22. октобра 2008. у Горњој Соколовици.

Горњи Рињ (општина Бела Паланка)

ГР-1 – Дејан Милошевић из Беле Паланке, рођен 1967. године у Белој Паланци, пореклом из Горњег Риња. Разговор обављен 13. августа 2007. у Белој Паланци.

Градиште (Заглавак - општина Књажевац)

Град-1 – Риста Веселиновић из Градишта, рођен 1940. године у Дејановцу, призећен у Градиште. Радио у Књажевцу. Разговор обављен 22. октобра 2008. у Градишту.

Град-2 – Радмила Веселиновић из Градишта, рођена 1943. године у Црном Врху (Буцак), одрасла у Градишту. Разговор обављен 22. октобра 2008. у Градишту.

Гостуша (средњи Висок – општина Пирот)

Гос-1 – Верица Микуља, девојачко Николић, рођена 1958. године у Гостуши, удата 1977. године у Добаноце у Војводини за Словака Јанка Микуљу. Разговор обављен 11. августа 2007. у Гостуши.

Гос-2 – Јанко Микуља из Добановаца, рођен 1956. године у Земуну, 1977. године оженио Верицу Николић из Гостуше. Разговор обављен 11. августа 2007. у Гостуши.

Гос-3 – Борисав Влатковић из Гостуше, рођен 1920. године у Гостуши (никад се није селио из села). Разговор обављен 11. августа 2007. у Гостуши.

Гос-4 – Јаворка Пантелић, рођена 1932. године у Гостуши, живи у селу Градашница код Пирота, од кад је остала без посла у Пироту више времена проводи у Гостуши. Разговор обављен 11. августа 2007. у Гостуши.

Гос-5 – Станимир Јовановић из Гостуше, рођен 1940. године у Гостуши. Као дете био је слуга у Селу Нишор код Пирота, а затим је отишао да учи занат у селу Мраморак у Банату, где је остао 12 година. Вратио се у Пирот, где је живео и радио као возач. Разговор обављен 11. августа 2007. у Гостуши.

Гос-6 – Видосава голубовић из Гостуше, рођена 1925. године у Гостуши. Разговор обављен 11. августа 2007. у Гостуши.

Гос-7 – Јевросима Илић из Гостуше, рођена 1928. године у Гостуши. Разговор обављен 11. августа 2007. у Гостуши.

Градиње (општина Димитровград)

Гра-1 – Бобан Рајков из Градиња, рођен 1967. године у Димитровграду. Разговор обављен 4. августа 2009. на граничном прелазу Градина код Димитровграда.

Дебелица (Тимок – општина Књажевац)

Деб-1 – Михајло Милошевић из Дебелице, рођен 1919. године у Дебелици. Разговор обављен 9. септембра 2007. у Дебелици.

Деб-2 – Десанка Божић из Дебелице, рођена 1919. године у Дебелици. Разговор обављен 9. септембра 2007. у Дебелици.

Деб-3 – Миомирка Божић из Дебелице, рођена 1941. године у Лепени (општина Књажевац). Разговор обављен 9. септембра 2007. у Дебелици.

Дива Слатина (општина Георги Дамјаново)

ДС-1 – Игор Иванов Георгијев из Диве Слатине, рођен 1946. године у Дивој Слатини. Живео и у Монтани. Разговор обављен 25. јула 2009. у Дивој Слатини.

ДС-2 – Фидоско Марков Илов из Диве Слатине, рођен 1949. године у Дивој Слатини. Разговор обављен 25. јула 2009. у Дивој Слатини.

Длги Дел (општина Георги Дамјаново)

ДД-1 – Димитрина Борисова из Длгог Дела, рођена 1963. године у Длгом Делу. Разговор обављен 25. јула 2009. у Длгом Делу.

ДД-2 – Јабланка Илијева Митева из Длгог Дела, рођена 1941. године у Длгом Делу. Разговор обављен 25. јула 2009. у Длгом Делу.

ДД-3 – Љиљана Христова Каменова из Длгог Дела, рођена у Севлиеву код Габрова (централна Бугарска), 1954. године удата у Длги Дел. Разговор обављен 25. јула 2009. у Длгом Делу.

ДД-4 – Марко Иванов Игњатов из Длгог Дела, рођен 1926. године у Длгом Делу. Разговор обављен 25. јула 2009. у Длгом Делу.

ДД-5 – Олга Иванова из Длгог Дела, рођена 1927. године у Длгом Делу. Разговор обављен 25. јула 2009. у Длгом Делу.

ДД-6 – Ивана Маркова Игнатова из Длгог Дела, рођена 1925. године у Длгом Делу. Разговор обављен 25. јула 2009. у Длгом Делу.

ДД-7 – Иван Василев из Длгог Дела, рођен 1940. године у Длгом Делу. Разговор обављен 25. јула 2009. у Длгом Делу.

Дивљана (општина Бела Паланка)

Див-1 – Радиша Крстић из Беле Паланке, рођен 1949. године у Дивљану. Књижничар у Библиотеци «Вук Караџић» у Белој Паланци. Разговор обављен 13. августа 2007. у Белој Паланци.

Димитровград

Дим-1 – Драган Колев из Београда, рођен 1958. године у Рогатици у Босни, где му је отац службовао као учитељ. У Рогатици је и одрастао. Пореклом је из димитровградског краја - родитељи су му из села Скрвеница (област Бурел). Завршио је Факултет политичких наука у Сарајеву, где је и магистрирао. Прво се запослио као асистент на Ветеринарском факултету у Сарајеву, а после је прешао у Институт за проучавање националних односа у Сарајеву, где је радио све до почетка рата у Босни. Ту се бавио проблемима нације, етноса, идентитета и међунационалних односа. По избијању рата у Босни постаје председник Дечије амбасаде за Шпанију и у ову земљу одлази на годину дана. Бавио се хуманитарним радом и са шпанском владом је потписао уговор о одласку три хиљаде деце различитих националности из Босне у Шпанију. По повратку са породицом одлази у Димитровград, где има породичну кућу. Ту постаје директор градске библиотеке и активно се бави политиком као председник Општинског одбора Социјалистичке партије Србије. У Димитровграду затиче веома заоштрену националну ситуацију. Као политичка личност, и он постаје један од актера те ситуације. Осим у свакодневној политици, он почиње да се бави и етничким идентитетом стаовништва овог краја. Тако је дошао до питања Шопа и Торлака. О Шопима је написао и објавио неколико радова. Из Димитровграда одлази у Београд, где је у време разговора био доцент на приватном Факултету за примењену психологију, где је предавао предмете Комуникологија, Јавно мњење и Психоманипулације. Разговор са њим обављен је 5. новембра 2008. године у Београду.

Дим-2 – Никола Алексов из Димитровграда, рођен 1959. године у Димитровграду, економиста-туризмолог, радио у Општини Димитровград као општински координатор за израду пројеката у области туризма. Прадеда му је емигрирао из Комштице код Годеча у Бугарској и настанио се у селу Мојинци, а деда се населио у Димитровграду. Разговори обављени 10. јула 2007. у Лукавици и 4 августа 2009. године у Димитровграду.

Дим-3 – Димитар Илијев из Димитровграда, рођен 1950. године у Димитровграду, сликар, директор Галерије у Димитровграду. Разговор обављен 10. јула 2007. у Лукавици.

Дим-4 – др Александар Игов из Димитровграда, рођен 1974. године у Димитровграду, ветеринар, радио у Општинској управи Димитровград као самостални стручни сарадник за сточарство, лов и риболов. Разговор обављен 10. јула 2007. у Лукавици.

Дим-5 – Весна Владимиров из Димитровграда, рођена у Зајечару 1962. године, удата 1987. године у Димитровграду (девојачко презиме Ангелов, родитељи су јој из Височких Одороваца код Димитровграда, насељени у Зајечару 50-тих година XX века). Ради као књижничар у Народној библиотеци "Детко Петров" у Димитровграду. Разговор обављен 14. августа 2007. у Димитровграду.

Дим-6 – Елизабета Георгијев из Димитровграда, рођена 1975. године у Димитровграду (порекло по оцу из села Смиловци, а по мајци из села Влковија, околина Димитровграда). По струци је дипломирани филолог српског језика са јужнословенским језицима (дипломирала 1999. године), а ради као библиотекар у Народној библиотеци "Детко Петров" у Димитровграду. Разговор обављен 14. августа 2007. у Димитровграду.

Дим-7 – Иван Иванов из Димитровграда, рођен 1947. године у Димитровграду (пореклом по оцу из села Сливница, по мајци из села Лукавица - околина Димитровграда). По струци је инжењер електротехнике, а ради као директор Народне библиотеке "Детко Петров" у Димитровграду. Разговор обављен 14. августа 2007. у Димитровграду.

Дим-8 – Весна Николов из Димитровграда, рођена 1957. године у Височким Одоровцима, по струци археолог, ради у Народној библиотеци "Детко Петров" у Димитровграду као руководиоца музејске збирке, аутор је неколико радова о етнолошком наслеђу димитровградског краја. Разговор обављен 14. августа 2007. у Димитровграду.

Дојкинци (горњи Висок – општина Пирот)

Дој-1 – Миливоје Манчић из Дојкинаца, рођен 1930. године у Дојкинцима. Разговор обављен 20. јула 2007. у Дојкинцима.

Дој-2 – Јордан Марић из Дојкинаца, рођен 1922. године у Дојкинцима. Разговор обављен 20. јула 2007. у Дојкинцима.

Дој-3 – Богољуб Петровић из Дојкинаца, рођен 1929. године у Дојкинцима. Разговор обављен обавио Драгољуб Златковић 8. фебруара 2012. у Пироту и исказ телефоном проследио 11. фебруара 2012. године.

Доња Каменица (Заглавак - општина Књажевац)

ДКам-1 – Паун Лазич из Доње Каменице, рођен 1937. године у Доњој Каменици. У Београду 34 године радио као грађевинац. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Доњој Каменици.

ДКам-2 – Иван Милосављевић из Доње Каменице, рођен 1919. године у Доњој Каменици. Радио у Бору и у Београду у Пивари. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Доњој Каменици.

ДКам-3 – Миле Димитријевић из Доње Каменице, рођен 1960. године у Доњој Каменици. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Доњој Каменици.

ДКам-4 – Добринка Стефановић из Доње Каменице, рођена 1932. године у Доњој Каменици. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Доњој Каменици.

ДКам-5 – Томислав Николић из Доње Каменице, рођен 1951. године у Мирковцима (општина Пирот), насељен у Доњу Каменицу. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Доњој Каменици.

ДКам-6 – Богомир Миливојевић из Доње Каменице, рођен 1942. године у Доњој Каменици. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Доњој Каменици.

ДКам-7 – Љубица Миловојевић из Доње Каменице, рођена 1924. године у Доњој Каменици. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Доњој Каменици.

ДКам-8 – Мирослав Николић из Доње Каменице, рођен 1965. године у Стањинцу (Буцак), где је живео до седме године. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Доњој Каменици.

ДКам-9 – Цветко Милановић из Доње Каменице, рођен 1926. године у Доњој Каменици. Око 20 година радио у Зајечару. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Доњој Каменици.

ДКам-10 – Видинка Миленковић из Доње Каменице, рођена 1924. године у Доњој Каменици. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Доњој Каменици.

ДКам-11 – Евица Марковић из Доње Каменице, рођена 1924. године у Доњој Каменици. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Доњој Каменици.

Дрвник (Заглавак – општина Књажевац)

Дрв-1 – Божидар Миловојевић из Дрвника, рођен 1932. године у Дрвнику. Живео и радио у Књажевцу, а после пензионисања се вратио у Дрвник. Разговор обављен 18. октобра 2008. у Дрвнику.

Дрв-2 – Слободанка Живковић из Дрвника, рођена 1939. године у Дрвнику. Разговор обављен 18. октобра 2008. у Дрвнику.

Дрв-3 – Сава Живковић из Дрвника, рођен 1940. године у Дрвнику. Разговор обављен 18. октобра 2008. у Дрвнику.

Дрв-4 – Милојка Живковић из Дрвника, рођена 1937. године у Дрвнику. Разговор обављен 18. октобра 2008. у Дрвнику.

Дреновац (општина Књажевац)

Дрен-1 – Славољуб Јеленковић из Зајечара, рођен 1940. године у Дреновцу. Разговор обављен септембра 2007. године у Зајечару.

Дречиновац (општина Књажевац)

Дреч-1 – Драгиша Богојевић из Дречиновца, рођен 1930. године у Дречиновцу. Радио у руднику угља у селу Вина (општина Књажевац) од 1946. године. Разговор обављен 4. јуна 2010. године у Дречиновцу.

Железна (општина Чипровци)

Жел-1 – Марија Миладинова Кирова из Железне, рођена 1942. године у Железни. Разговор обављен 25. јула 2009. у Железни.

Жел-2 – Нени Борисов Илијев из Железне, рођен 1939. године у Железни. Разговор обављен 25. јула 2009. у Железни.

Жел-3 – Ненчо Еврениев Ненчов из Железне, рођен 1948. године у Чешкој (отац му тамо радио). Отац му је из Железне а мајка из села Доктор Јосифово (област Монтана). Разговор обављен 25. јула 2009. у Железни.

Жуковац (Заглавак - општина Књажевац)

Жук-1 – Љутица Милијић из Жуковца, рођен 1944. године у Старом Кориту, призећен у Жуковац. Разговор обављен 22. октобра 2008. у Жуковцу.

Жук-2 – Летица Милијић из Жуковца, рођена 1939. године у Жуковцу. Разговор обављен 22. октобра 2008. у Жуковцу.

Жук-3 – Новица Рашић из Жуковца, рођен 1914. године у Лукову (област Сврљиг). Рано остао сироче и са девет година са мајком прешао у Горњу Каменицу где се преудала. Призећен у Жуковац 1930. године. Разговор обављен 22. октобра 2008. у Жуковцу.

Жук-4 – Добринка Голубовић из Жуковца, рођена 1919. године у Жуковцу. Разговор обављен 22. октобра 2008. у Жуковцу.

Заграђе (општина Зајечар)

Заг-1 – Миодраг Димитријевић из Заграђа, рођен 1939. године у Заграђу. професор књижевности у пензији, књижевник, најбољи познавалац прошлости и културе такозваних мацацких села Вратарнице и Заграђа, о којима је написао више књижевних и документарних текстова и приредио један зборник. Разговор обављен 17. септембра 2007. године у Народном музеју у Зајечару.

Зајечар

Зај-1 – Братислав Бата Ђорђевић из Зајечара, рођен, 1960. године у Зајечару, пореклом из Петруше код Минићева; истакнути привредник, предузетник, више година председник Регионалне привредне коморе Зајечар, директор Фабрике каблова у Зајечару; власник угоститељског објекта Етно-кућа *Торлаци* у Јаковцу код Минићева, оснивач и председник Завичајног клуба *Леденица*, један од најистакнутијих афирматора торлачког идентитета у средњем Тимоку. Разговор обављен 7. фебруара 2011. године у Зајечару.

Зај-2 – др Љубиша Рајковић Кожељац, фолклориста, дијалектолог и књижевник, рођен 1940. године у Кожељу код Минићева (општина Књажевац). Као просветни радник радио у више места у Тимочкој крајини и у Црној Гори у Рожајама и околини. Као научни радник радио у Приштини. Разговор обављен 11. септембра 2009. године у Народном музеју у Зајечару.

Зај-3 - Јеленко Маринковић из Зајечара, рођ. 1939. у Врбици. Професор средње техничке школе у пензији. Записано 15. априла 2008. у Народном музеју у Зајечару.

Зај-4 - непознати казивач из ајечара, чији лични подаци нису евидентирани.

Записано у случајном личном контакту 2009. године.

Засковци (општина Пирот)

Зас-1 – Рајко Николић из Засковаца, рођен 1936. године у Засковцима. Разговор обављен 15. августа 2007. на викендици на путу за Засковце.

Инова (Буцак - општина Књажевац)

Ин-1 – Љубомир Николић из Инове, рођен 1935. године у Инови. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Инови.

Ин-2 – Дивко Николић из Инове, рођен 1954. године у Инови. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Инови.

Јагодово (општина Берковица)

Јаг-1 – Милан Васиљев Миланов из Берковице, рођен 1928. године у Јагодову. Живи у Берковици. Разговор обављен 26. јула 2009. у Јагодову.

Јаковац (Тимок - општина Књажевац)

Јак-1 – Олга Стојановић из Јаковца, рођена 1931. године у Јаковцу. Син са породицом живи у Мајданпеку. Разговор обављен 7. септембра 2007. у Јаковцу.

Јак-2 – Радојица Стевановић, рођен 1954. године у Јаковцу. Разговор обављен 7. септембра 2007. у Јаковцу.

Јак-3 – Драгослав Јовановић из Јаковца, рођен 1923. године у Јаковцу. Разговор обављен 7. септембра 2007. у Јаковцу.

Јак-4 – Љубинка Пауновић из Јаковца, рођена 1929. године у Јаковцу. Разговор обављен 7. септембра 2007. у Јаковцу.

Јак-5 – Мирела Митић из Јаковца, рођена 1940. године у Јаковцу. Разговор обављен 7. септембра 2007. у Јаковцу.

Јак-6 – ?. Разговор обављен 7. септембра 2007. у Јаковцу.

Јак-7 – Станоје Николић из Јаковца, рођен 1905. године у Јаковцу. Разговор обављен 7. септембра 2007. у Јаковцу.

Јак-8 – Сојка Савић из Јаковца, рођена 1931. године у Јаковцу. Разговор обављен 7. септембра 2007. у Јаковцу.

Јак-9 – Ружа Стевановић из Јаковца, рођена 1934. године у Горњем Зничу, где су се њени населили из Татрашнице (Буцак). Удата 1954. године у Јаковац. Разговор обављен 7. септембра 2007. у Јаковцу.

Јаловик Извор (Буцак - општина Књажевац)

ЈИ-1 – Томислав Веселиновић из Јаловик Извора, рођен 1931. године у Јаловик Извору. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Јаловик Извору.

ЈИ-2 – Славољуб Голубовић из Јаловик Извора, рођен 1948. године у Јаловик Извору. Завршио Политичке науке у Београду, а касније, углавном као чиновник и новинар, радио у Београду, Зајечару и Књажевцу. Био дописник листа "Борба" за Тимочку крајину, а потом је био новинар у локалним "Књажевачким новинама", где је био и секретар и технички уредник. Потом ради на новоотвореном Радио Књажевцу. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Јаловик Извору.

ЈИ-3 – Мирослав Тодоровић из Јаловик Извора (заселак Ћиринци), рођен 1933. године у Јаловик Извору. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Јаловик Извору.

ЈИ-4 – Светомир Ђорђевић из Јаловик Извора (заселак Ћиринци), рођен 1936. године у Јаловик Извору. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Јаловик Извору.

ЈИ-5 – Олга Ђорђевић из Јаловик Извора (заселак Ћиринци), рођена 1934. године у Перишу (општина Сврљиг). Разговор обављен 2. јуна 2010. у Јаловик Извору.

ЈИ-6 – Словенка Јовановић из Јаловик Извора (заселак Река), рођена 1927. године у Јаловик Извору. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Јаловик Извору.

ЈИ-7 – Војислав Петровић из Јаловик Извора (заселак Река), рођен 1943. године у Јаловик Извору. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Јаловик Извору.

ЈИ-8 – Вукоман Ђорђевић из Јаловик Извора (заселак Река), рођен 1941. године у Јаловик Извору. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Јаловик Извору.

Јања (Буцак - општина Књажевац)

Јањ-1 – Милорад Младеновић из Јање, рођен 1931. године у Јањи. Разговор обављен 1. јуна 2010. у Јањи.

Јањ-2 – Миле Јовановић из Јање, рођен 1936. године у Јањи. Разговор обављен 1. јуна 2010. у Јањи.

Јањ-3 – Видосав Младеновић из Јање, рођен 1934. године у Јањи. Разговор обављен 1. јуна 2010. у Јањи.

Јањ-4 – Јелена Милошевић из Јање, рођена 1930. године у Јањи. Разговор обављен 1. јуна 2010. у Јањи.

Јањ-5 – Светислав Милошевић из Јање, рођен 1928. године у Јањи. Разговор обављен 1. јуна 2010. у Јањи.

Јелашница (Тимок - општина Књажевац)

Јела-1 – Милан Јеленковић из Јелашнице, рођен 1924. године у Јелашници. Разговор обављен 17. октобра 2008. у Јелашници.

Јеловица (горњи Висок – општина Пирот)

Јел-1 – Јордан Стојановић из Јеловице, рођен 1921. године у Јеловици. Разговор обављен 20. јула 2007. у Јеловици.

Кална (Буцак - општина Књажевац)

Кал-1 – Бранислав Денчић из Калне, рођен 1933. године у Стањинцу. Наставник у пензији. Школовао се у прогимназији у Кални, у Учитељској школи у Негорину и на Вишој педагошкој школи у Нишу, група за српскохрватски језик. Цео радни век провео је у Буцаку: као учитељ у Татрасници, Јањи, Јаловик Извору, Вртовцу, Ћуштици, Црном Врху и, на крају, Кални, где је касније био наставник и директор школе и одакле је 1995. године отишао у пензију. Супруга му је из Пирота, такође службовала у овом крају. Један сим му је у Пироту, а други у Нишу. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Кални.

Кал-2 – Драгољуб Голубовић из Калне, рођен 1936. године у Кални. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Кални.

Кал-3 – Видинка Голубовић из Калне, рођена 1939. године у Кални. Разговор обављен 3. јуна 2010. у Кални.

Кандалица (Заглавак - општина Књажевац)

Кан-1 – Мирјана Вукић из Кандалице, рођена 1942. године у Репушници, удата у Кандалицу. Разговор обављен 20. октобра 2008. у Кандалици.

Кожел (Тимок - општина Књажевац)

Кож-1 – Десанка Божиновић из Кожеља, рођена 1947. године у Кожељу. Разговор обављен 9. септембра 2007. у Кожељу.

Кож-2 – проф. др Милан Божиновић из Бора, рођена 1945. године у Кожељу. Математичар, предаје на Универзитету у Косовској Митровици. Разговор обављен 9. септембра 2007. у Кожељу.

Кож-3 – Розмир Стаменковић из Кожеља, рођен 1946. године у Кожељу. Разговор обављен 9. септембра 2007. у Кожељу.

Кож-4 – Живота Милојковић из Кожеља, рођен 1946. године у Кожељу. Разговор обављен 9. септембра 2007. у Кожељу.

Кож-5 – Бранимир Божиновић из Књажевца, рођен 1957. године у Кожељу. Разговор обављен 24. септембра 2007. у Књажевцу.

Копиловци (општина Георги Дамјаново)

Коп-1 – Минко Ђеорђевић из Копиловаца, рођен 1929. године у Копиловцима. Разговор обављен 25. јула 2009. у Копиловцима.

Коп-2 – Илија Ценов Спасов из Копиловаца, рођен 1929. године у Копиловцима. Разговор обављен 25. јула 2009. у Копиловцима.

Коп-3 – Крстинка Младенова Захарјева из Копиловаца, рођена 1950. године у слу Септемвријци у видинском крају. Ради као секретар-биллиотекар у читалишту у Копиловцима. Разговор обављен 25. јула 2009. у Копиловцима.

Коп-4 – Николај Ђеорђевић Иванов из Копиловаца, рођен 1919. године у Копиловцима. Разговор обављен 25. јула 2009. у Копиловцима.

Коп-5 – Марија Велићина из Копиловаца, рођен 1934. године у Копиловцима. Разговор обављен 25. јула 2009. у Копиловцима.

Костенци (општина Берковица)

Кос-1 – Ђорђе Милонов Петров из Костенаца, рођен 1942. године у Костенцима. Разговор обављен 26. јула 2009. у Гаганици.

Котеновци (општина Берковица)

Кот-1 – Нетка Јорданова из Котеноваца, рођена 1933. године у Лесковцу, удата у Котеновце 1952. године. Разговор обављен 26. јула 2009. у Котеновцима.

Кот-2 – Ѓълбина Ђеорђевић Кузманова из Котеноваца, рођена 1938. године у Лесковцу, удата у Котеновце. Разговор обављен 26. јула 2009. у Котеновцима.

Кот-3 – Асен Виденов Кузманов из Котеноваца, рођен 1944. године у Котеновцима. Разговор обављен 26. јула 2009. у Котеновцима.

Кременица (општина Бела Паланка)

Кре-1 – Хранимир Ђорђевић из Кременице, рођен 1936. године у Кременици. Због школовања и посла цео живот мењао места живљења: Кременица, Бела Паланка, Ниш, Београд, Аранђеловац, Димитровград. Разговор обављен 13. августа 2007. у Кременици.

Крупца (Понишавље - општина Пирот)

Кр-1 – Витомир Живковић, рођен 1928. године у Крупцу. Завршио Учитељску школу у Пироту, а потом постао директор школеу Крупцу (није радио као учитељ). Ванредно је завршио Војну школу у Београду, положио испите Привредне коморе потребне за спољно-трговинске послове и ове послове је, углавном са Бугарском али и са Грчком и Италијом, радио преко 25 година у оквиру фирме „Инекс“ из Београда. Шест година је живео у Софији. Године 1963. био је потпредседник Општине Пирот, и тада, пошто су успостављени односи са Бугарском, почео да развија спољно-трговинске односе са овом земљом (тада су право на то имали само Пирот и Зајечар у Србији и неки градови у Македонији). Објавио је сам или као коаутор неколико књига, а међу њима је и књига „Торлак“ (Пирот 1994). Разговор обављен 14. августа 2007. у Крупцу.

Ласово (Црна Река - општина Зајечар)

Лас-1 – Бокан Станковић из Зајечара, рођен 1971. године у Зајечару, пореклом из Ласова, где је провео детињство и где и данас често борави. Свирач на народним инструментима и на труби, певач изворне народне музике, колекционар етнографских предмета, одличан познавалац етно-културе источне Србије. Разговор обављен 18. септембра 2001. године у Народном музеју у Зајечару.

Локва (Заглавак - општина Књажевац)

Лок-1 – Јевица Поповић из Локве, рођена 1936. године у Балинцу. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Локви.

Лок-2 – Бранислав Севдалиновић из Локве, рођен 1939. године у Локви. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Локви.

Лок-3 – Бојан Севдалиновић из Локве, рођен 1964. године у Локви. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Локви.

Лок-4 – Розмирка Севдалиновић из Локве, рођена 1941. године у Алдинцу, удата у Локву. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Локви.

Лок-5 – Љубиша Миливојевић из Локве, рођен 1938. године у Локви. Радио у Књажевцу као директор банака. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Локви.

Лом

Лом-1 - Ковина Георгива Петрова из Лома, рођена 1930. године у Котеновцима, са родитељима досељена у Лом 1944-45. године. Разговор обављен 27. јула 2009. у Лому.

Лом-2 - Александар Тодоров из Лома, рођена 1956. године у Лому. Делимично пореклом из Котеноваца. Разговор обављен 27. јула 2009. у Лому.

Лом-3 - Јордана Митова Илијева из Лома, рођена 1914. године у Котеновцима, досељена са породицом у Лом 1958. године, када је дошло 30 кућа из Котеноваца у Лом. Разговор обављен 27. јула 2009. у Лому.

Лом-4 - Аврам Аврамов из Лома, рођена 1967. године у Лому, порекло му је из ломског приградског села Замфир, где и живи. Разговор обављен 27. јула 2009. у Лому.

Лубница (општина Зајечар)

Луб-1 – Милован Павловић из Лубнице, рођен 1944. године у Лубници. Разговор обављен 2. марта 2010. у Зајечару.

Лукавица (општина Димитровград)

Лук-1 – Славчо Алексов из Лукавице, рођен 1946. године у Височким Одоровцима. Разговор обављен 10. јула 2007. у Лукавици.

Лук-2 – Наташа Алексов (девојачко Ценов) из Лукавице, рођена 1948. године у Лукавици. Разговор обављен 10. јула 2007. у Лукавици.

Лукањске колибе (средњи Висок – општина Пирот)

ЛК-1 – Мирослава Станишић из Лукањских колиба, рођена 1931. године у Паклештици, удата 1954. године у Лукању. Разговор обављен 11. августа 2007. у Лукањским колибама.

ЛК-2 – Јован Павловић из Лукањских колиба, рођен 1944. године у Гостуши. Разговор обављен 11. августа 2007. у Лукањским колибама.

ЛК-3 – Милоје Нинчић из Лукањских колиба, рођен 1934. године у Паклештици. Разговор обављен 12. августа 2007. у Лукањским колибама.

ЛК-4 – Драган Нинчић из Пирота, рођен 1961. године у Пироту. Разговор обављен 12. августа 2007. у Лукањским колибама.

ЛК-5 – Славко Нинчић из Лукањских колиба, рођен 1951. године у Великој Лукањи. Разговор обављен 12. августа 2007. у Лукањским колибама.

Мали Извор (Тимок - општина Зајечар)

МИ-1 – Витомир Виден Марковић из Малог Извора, рођен 1939. године у Малом Извору. Разговор обављен 4. септембра 2007. у Малом Извору.

МИ-2 – Љиљана Марковић из Малог Извора, рођена 1946. године у Ошљану. Разговор обављен 4. септембра 2007. у Малом Извору.

МИ-3 – Јеремија Вељковић из Малог Извора, рођен 1932. године у Малом Извору. Разговор обављен 4. септембра 2007. у Малом Извору.

МИ-4 – Вера Вељковић из Малог Извора, рођена 1932. године у Малом Извору. Разговор обављен 4. септембра 2007. у Малом Извору.

МИ-5 – Радица Вељковић из Малог Извора, рођена 1939. године у Гушевцу (општина Сврљиг), удата у Мали Извор. Разговор обављен 4. септембра 2007. у Малом Извору.

МИ-6 – Загорка Цветковић из Малог Извора, рођена 1942. године у Малом Извору. Разговор обављен 4. септембра 2007. у Малом Извору.

Мариновац (Тимок - општина Зајечар)

Мар-1 – Миодраг Стојановић из Мариновца, рођен 1949. године у Мариновцу. Разговор обављен 6. септембра 2007. у Мариновцу.

Мар-2 – Илинка Милошевић из Мариновца, рођен 1927. године у Мариновцу. Разговор обављен 6. септембра 2007. у Мариновцу.

Мар-3 – Слободанка Јовановић из Мариновца (заселак Стубал), рођена 1932. године у Мариновцу (заселак Стубал). Разговор обављен 6. септембра 2007. у Мариновцу (заселак Стубал).

Мариново (општина Чипровци)

Март-1 – Роза Иванова Димитрова из Маринова, рођен 1924. године у Маринову. Разговор обављен 23. јула 2009. у Маринову.

Март-2 – Марија Димитрова Најденова из Маринова, рођен 1949. године у Маринову. Разговор обављен 23. јула 2009. у Маринову.

Март-3 – Ценко Петков из Маринова, рођен 1921. године у Маринову. Разговор обављен 23. јула 2009. у Маринову.

Март-4 – Цветан Иванов Луков из Маринова, рођен 1935. године у Маринову. Разговор обављен 23. јула 2009. у Маринову.

Мељане (општина Георги Дамјаново)

Мељ-1 – Владимир Михајлов Борин, из Монтане, рођен 1950. године у Мељану. Разговор обављен 25. јула 2009. у Мељану.

Минићево (Тимок – општина Књажевац)

Мин-1 – Витомир Првановић из Минићева, рођен 1928. године у Дреновцу. Разговор обављен 26. маја 2012. телефоном.

Мин-2 - Славољуб Милановић из Минићева, рођен 1952. године у Драгојевцима код Осечине, од детињства живи у Минићеву. Председник Месне заједнице Минићево, са развијеним контактима у читавом крају. Записано 7. јула 2012. у Минићеву.

Мин-2 – Даница Петровић из Минићева, рођена 1944. године у Ошљану (заселак Клисуре). Разговор обављен Разговор обављен 5. септембра 2007. у Минићеву.

Митровци (општина Чипровци)

Мит-1 – Ценка Драгоева Давидова из Митроваца, рођена 1933. године у Митровцима. Отац јој је из Ћуштице (општина Књажевац, некада Пиротски округ), у Митровце доведен као дете за слугу и ту се призетио. Некада радила у Софији, као службеник државне безбедности. Разговор обављен 26. јула 2009. у Митровцима.

Мит-2 – Рајна Симеонова Димитрова из Монтане, рођена 1949. године у Митровцима. Разговор обављен 26. јула 2009. у Митровцима.

Мит-3 – Ценко Марков Ставров из Митроваца, рођен 1938. године у Митровцима. Радни век провео по разним градовима (Видин, Перник...), а после пензије се вратио у родно село. Разговор обављен 26. јула 2009. у Митровцима.

Мит-4 – Јорданка Иванова Георгијева из Берковице, рођена 1949. године у Митровцима. Разговор обављен 26. јула 2009. у Берковици.

Монтана

Мон-1 – Славко Димитров Григоров из Монтане, рођен 1932. године у Железни код Чипроваца. Писац књиге *Торлаци смо*. Разговор обављен 17. октобра 2007. у Монтани.

Мон-2 – Цветан Леоницов Цветанов из Монтане, рођен 1971. године у Монтани. Мајка му је из села Копиловци, а отац из Монтане. Велики део детињства провео у Копиловцима. Завршио основну музичку школу у Монтани и средњу музичку школу у Пловдиву, одсек гадулка, а затим и Музичку академију у Пловдиву, специјалност гадулка и вођење народних ансамбала. Ради као наставник музике у гимназији у Монтани. Оснивач и руководилац певачког народног ансамбла *Торлачке мелодије (Торлашки напеви)*. Разговор обављен 28. јула 2009. у Монтани.

Мон-3 – Ханс Иванов из Монтане, рођен 1933. године у Монтани. Жена му је из Мартинова код Чипроваца. Разговор обављен 23. јула 2009. у Мартинову.

Николичево (општина Зајечар)

Ник-1 – Даница Кражановић из Зајечара, рођена 1951. године у Николичеву. Разговор обављен 17. јануара 2012. у Зајечару.

Ник-2 – Сергије Кржановић из Зајечара, рођен 1939. године у Брестовцу (општина Бор), призећен у Николичеву. Разговор обављен 17. јануара 2012. у Зајечару.

Ново Корито (Тимок – општина Књажевац)

НК-1 – Душанка Трифуновић из Новог Корита, рођена 1938. године у Новом Кориту. Разговор обављен 3. септембра 2007. у Новом Кориту.

НК-2 – Јелена Крстић из Новог Корита, рођена 1921. године у Сливену (одакле јој је мајка), а од своје друге године живи у Новом Кориту (одакле јој је отац). Разговор обављен 3. септембра 2007. у Новом Кориту.

НК-3 – Јован Ђорђевић из Новог Корита, рођен 1937. године у Новом Кориту. Разговор обављен 3. септембра 2007. у Новом Кориту.

НК-4 – Милосава Јовановић из Новог Корита, рођена 1930. године у Новом Кориту. Разговор обављен 3. септембра 2007. у Новом Кориту.

Ошљане (Тимок – општина Књажевац)

Ош-1 – Борислав Станојевић из Зајечара, рођен 1938. године у Ошљане (заселак Белбрадич). Некада радио и живео у Минићеву. Са родним крајем одржава интензивне контакте. Разговор обављен 17. септембра 2007. у Зајечару.

Ош-2 – Милорад Николић из Ошљана (заселак Старо Село), рођен 1931. године у Ошљану. Разговор обављен 3. септембра 2007. у Ошљану.

Ош-3 – Грујица Милошевић из Ошљана (заселак Старо Село), рођен 1929. године у Ошљану. Разговор обављен 3. септембра 2007. у Ошљану.

Ош-4 – Драгиша Милетић из Ошљана (заселак Старо Село), рођен 1934. године у Ошљану. Разговор обављен 3. септембра 2007. у Ошљану.

Ош-5 – Анђелка Никодијевић из Ошљана (заселак Старо Село), рођена 1949. године у Ошљану. Живела у Бору. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Ошљану.

Ош-6 – Тадија Николић из Ошљана (махала Река), рођен 1930. године у Ошљану. Разговор обављен 4. априла 2010. у Ошљану.

Ош-7 – Илија Јовановић из Ошљана (заселак Старо Село), рођен 1935. године у Ошљану. Разговор обављен 1. априла 2006. у Ошљану.

Ош-8 – Мира Јовановић из Мариновца (заселак Стубал), рођена 1949. године у Ошљану (заселак Старо Село). Разговор обављен 16. априла 2006. у Мариновцу, то јест Стублу.

Паклештица (средњи Висок – општина Пирот)

Пак-1 – Душан Влатковић из Паклештице, рођен 1919. године у Паклештици. Разговор обављен 12. августа 2007. у Паклештици.

Пак-2 – Недељко Каменовић из Паклештице, рођен 1935. године у Рсовцима. У Паклештицу је дошао као учитељ 1957. године и ту је радио до 1974. године, а онда је премештен у Пирот. Разговор обављен 12. августа 2007. у Паклештици.

Пак-3 – Јованка Вацић из Паклештице, рођена 1934. године у Дојкинцима (у Паклештицу је удата). Разговор обављен 12. августа 2007. у Паклештици.

Пирот

Пир-1 – Гојко Ранчић из Пирота, рођен 1921. године у Дојкинцима, где је и завршио основну школу. Потом је уписао Богословију у Призрену, где је и завршио пет разреда, а последњи, завршни разред, због успостављања бугарске власти на овим просторима у току Другог светског рата, завршио је у Софији. Постаје свештеник, и једну годину је, за време бугарске власти, службовао у пиротском селу Темска, а потом је успостављена југословенска власт и по казни, што се запопио код Бугара, владика га пребацује у село Церова, такође у пиротској општини. Ту је као свештеник службовао такође једну годину, а онда се распопио. Касније је као учитељ службовао у разним местима. У Пироту је "етикетиран" као пробугарски настројен. Разговор са њим обављен 14. августа 2007. године у Пироту.

Подгоре (општина Макреш)

Под-1 – Георги Иванов из Видина, рођен 1944. године у Подгору. Разговор обављен 18. октобра 2007. у Видину.

Под-2 – Пламен Николов из Видина, рођен 1953. године у Подгору. Разговор обављен 18. октобра 2007. у Видину.

Покрвеник (средњи Висок – општина Пирот)

Пок-1 – Милован Стојановић из Покрвеника, рођен 1941. године у Покрвенику. Разговор обављен 12. августа 2007. у Покрвенику.

Пок-2 – Горан Стојановић из Покрвеника, рођен 1966. године у Покрвенику. Ради у фабрици «Први мај» у Пироту. Разговор обављен 12. августа 2007. у Покрвенику.

Потркање (Тимок – општина Књажевац)

Пот-1 – Томислав Цветковић из Потркања, рођен 1936. године у Потркању. Разговор обављен 23. октобра 2008. у Потркању.

Пот-2 – Милованка Нешић из Бора, рођена 1945. године у Доњем Зуничу, удата у Потркање, одакле се са породицом населила у Бор. Разговор обављен 23. октобра 2008. у Потркању.

Пот-3 – Радиша Нешић из Бора, рођен 1942. године у Потркању, са породицом се одслеио у Бор. Разговор обављен 23. октобра 2008. у Потркању.

Пот-4 – Мирјана Жикић из Потркања, рођена 1924. године у Потркању. Нигде није живела и радила ван свог села. Разговор обављен 23. октобра 2008. у Потркању.

Пот-5 – Љубинка Стојановић из Потркања, рођена 1944. године у Великом Орашју код Велике Планае, удата у Потркање. Разговор обављен 23. октобра 2008. у Потркању.

Пот-6 – Саша Јовић из Књажевца, рођен 1958. године у Књажевцу, пореклом из Потркања. По образовању машински инжењер. У Потркању, са својим братом Јованом Јовићем, рођеним 1952. Године, такође машинским инжењером, држи најреномиранију винарију у књажевачком крају Винарију *Јовић*. Разговор обављен 3. априла 2014. телефоном.

Превала (општина Чипровци)

Пре-1 – Јорданка Петкова Тупанкова из Превале, рођена 1936. године у Превали. Разговор обављен 24. јула 2009. у Превали.

Рабиша (општина Белоградчик)

Раб-1 – Марија Николова Иванова из Рабише, рођена 1947. године у Софији, цео живот провела у Рабиши одакле је и пореклом, тренутно је кметица овог села. Разговор обављен 7. јула 2012. у Минићеву.

Равна (општина Чипровци)

Рав-1 – Иван Ценков из Равне, рођен 1951. године у Равни. Разговор обављен 28. јула 2009. у Равни.

Рав-2 – Пламен Прванов из Равне, рођен 1951. године у Монтани. Разговор обављен 28. јула 2009. у Равни.

Рав-3 – Јордан Спасев из Равне, рођен 1955. године у Белој Слатини (округ Враца). Мајка му је из Беле Слатине а отац из Равне. Разговор обављен 28. јула 2009. у Равни.

Равна (Тимок – општина Књажевац)

Ра-1 – Љубинка Радисављевић из Равне, рођена 1935. године у Радичевцу, удата у Равну. Разговор обављен 23. октобра 2008. у Равни.

Ра-2 - Надежда Јовановић из Равне, рођена 1943. године у Равни. Разговор обављен 23. октобра 2008. у Равни.

Ра-3 - Босиљка Милутиновић из Равне, рођена 1921. године у Штипини, удата у Равну. Разговор обављен 23. октобра 2008. у Равни.

Ра-4 - Вукица Ивковић из Равне, рођена 1947. године у Шљивовику код Сврљига. Са породицом се доселила у Равну 1961. године. Разговор обављен 23. октобра 2008. у Равни.

Ра-5 - Владислав Никодијевић из Равне, рођен 1917. године у Равни. Није нигде радио и живео ван свог села. Разговор обављен 23. октобра 2008. у Равни.

Ра-6 - Иванка Динић из Равне, рођена 1941. године у Равни. Разговор обављен 23. октобра 2008. у Равни.

Радичевац (Заглавак – општина Књажевац)

Рад-1 – Вучко Николић из Радичевца, рођен 1930. године у Радичевцу. Разговор обављен 17. октобра 2008. у Радичевцу.

Рад-2 – Ђорђе Милићевић из Радичевца, рођен 1927. године у Радичевцу. Разговор обављен 17. октобра 2008. у Радичевцу.

Рад-3 – Софија Милићевић из Радичевца, рођена 1925. године у Радичевцу. Разговор обављен 17. октобра 2008. у Радичевцу.

Росомач (горњи Висок – општина Пирот)

Рос-1 – Живка Драгић из Росомача, рођена 1942. године у Росомачу. Разговор обављен 20. јула 2007. у Росомачу.

Рос-2 – Гојко Ђирић из Росомача, рођен 1924. године у Росомачу. Разговор обављен 20. јула 2007. у Росомачу.

Розово (средња Бугарска - општина Казанлък)

Роз-1 – Петър Върбанов из Розова. Разговор обављен 2009. године у Зајечару.

Рсовци (горњи Висок – општина Пирот)

Рс-1 – Милутин Дојкић из Рсоваца, рођен 1931. године у Рсовцима. Разговор обављен 21. јула 2007. у Рсовцима.

Рс-2 – Паун Костић из Рсоваца, рођен 1930. године у Рсовцима. Разговор обављен 21. јула 2007. у Рсовцима.

Рс-3 – Загорка Костић из Рсоваца, рођена 1932. године у Рсовцима. Разговор обављен 21. јула 2007. у Рсовцима.

Рујиште (општина Бољевац)

Руј-1 – Слободан Благојевић из Књажевца, рођен 1944. године у Рујишту. Разговор обављен телефоном 1. априла 2012. године.

Салаш (општина Белоградчик)

Сал-1 – Борис Нинков из Салаша, рођен 1941. године у Видину. Писац, аутор седам књига прозе, члан Савеза бугарских писаца, председник Читалишта *Развитак* у Салашу. Разговор обављен 15. октобра 2007. у Салашу.

Сал-2 – Тонко Иванов, рођен 1952. године у Салашу. Дугогодишњи кмет села Салаш, један од иницијатора стварања Завичајног друштва *Ждрепче*. Разговор обављен 15. октобра 2007. у Салашу.

Сал-3 – Данијела Иванова, рођена 1962. године у Салашу. Секретар-библиотекар читачишта *Развитак* у Салашу. Разговор обављен 15. октобра 2007. у Салашу.

Селачка (Тимок - општина Зајечар)

Сел-1 – Драгољуб Јоцић из Селачке, рођен 1926. године у Селачкој. Разговор обављен 4. септембра 2007. у Селачкој.

Сел-2 – Зорка Јоцић из Селачке, рођена 1930. године у Селачкој. Разговор обављен 4. септембра 2007. у Селачкој.

Сел-3 – Каталена Миленковић из Селачке, рођена 1945. године у Причевцу (општина Књажевац), са породицом насељена у селачку када је имала 12 година. Разговор обављен 4. септембра 2007. у Селачкој.

Сел-4 – Славка Илић из Селачке, рођена 1937. године у Селачкој. Разговор обављен 4. септембра 2007. у Селачкој.

Сел-5 – Јеромонах Јустин из манастира Суводол код Селачке, рођен 1953. године у Великој Каменици код Кладова, у манастиру Суводол живи од 1971. године. Разговор обављен 4. септембра 2007. у Селачкој.

Сел-6 – Милкана Живковић из Селачке, рођена 1929. године у Будимировцима код Битоља у Македонији (где су њени из Селачке били насељени, а касније се вратили). Разговор обављен 4. септембра 2007. у Селачкој.

Сел-7 – Најда Рајковић из Селачке, рођена 1932. године у Малом Извору (удата у Селачку). Разговор обављен 4. септембра 2007. у Селачкој.

Смиловци (Забрђе - општина Димитровград)

Сми-1 - Перча Беков из Смиловаца, рођен 1949. године у Смиловцима. Разговор обављен 18. јула 2007. године у Смиловцима.

Сокобања

Сок-1 – Голуб Радовановић из Сокобање, рођен 1942. године у Реснику код Сокобање. Најбољи познавалац и најистакнутији презетатор етно-наслеђа сокобањског краја. Написао и неколико радова и направио неколико етно-филмова о традицији овог краја. Разговор обављен 28. октобра 2009. у Народном музеју у Зајечару.

Стакевци (општина Белоградчик)

Стак-1 – Пенко Еличов из Стакеваца, рођен 1945. године у Крачимиру. У време разговора био је кмет села Стакевци. Разговор обављен 15. октобра 2007. у Стакевцима.

Стак-2 – Елена Нешева из Белоградчика, рођена 1949. године у Сткевцима. Дуго радила као секретар-библиотекар у Читалишту у Стакевцима, где је водила фолклорни аматеризам овог села. Писац је књиге *Иворни фолклор Турлака*. Разговор обављен 15. октобра 2007. у Стакевцима.

Стак-3 – Маргарита Александрова Долашкова из Стакеваца, рођена 1931. године у Димову, живела у Видину, као пензионерка дошла у Стакевце (њени су се из Стакеваца одселили у Димово). Разговор обављен 15. октобра 2007. у Стакевцима.

Стак-4 – Ленка Кирилова Андреевска из Стакеваца, рођена 1944. године у Стакевцима, живела у Плевену. Разговор обављен 15. октобра 2007. у Стакевцима.

Стак-5 – Димка Асенова Цветичова из Стакеваца, рођена 1944. године у Кули. Ради као библиотекар-секретар у Читалишту у Стакевцима. Разговор обављен 15. октобра 2007. у Стакевцима.

Стањинац (Буцак - општина Књажевац)

Ста-1 – Дивко Динић из Стањинца, рођен 1953. године у Стањинцу. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Стањинцу.

Ста-2 – Богдана Голубовић из Стањинца, рођена 1931. године у Пајезу (општина Бела Паланка). Дуго радила у Зајечару. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Стањинцу.

Ста-3 – Божидар Ристић из Стањинца, рођен 1928. године у Стањинцу. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Стањинцу.

Ста-4 – Злата Радовановић из Стањинца, рођена 1942. године у Стањинцу. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Стањинцу.

Старо Корито (Заглавак - општина Књажевац)

Скор-1 – Драгољуб Микић из Зајечара, рођен 1931. године у Старом Кориту, са породицом насељен у Зајечар 60-тих година XX века. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Зајечару.

Скор-2 – Станиславка Микић из Зајечара, рођена 1933. године у Дрвнику, удата у Старо Корито, са породицом насељена у Зајечар 60-тих година XX века. Разговор обављен 19. октобра 2008. у Зајечару.

Скор-3 – Мирослав Никић из Старог Корита, рођен 1925. године у Старом Кориту. Разговор обављен 20. октобра 2008. у Старом Кориту.

Скор-4 – Ружица Илић из Старог Корита, рођена 1936. године у Старом Кориту. Разговор обављен 20. октобра 2008. у Старом Кориту.

Скор-5 – Вукадин Илић из Старог Корита, рођен 1933. године у Дрвнику, призећен у Старо Корито. Разговор обављен 20. октобра 2008. у Старом Кориту.

Стогазовац (општина Књажевац)

Стог-1 – Љубинко Величковић из Стогазовца, рођен 1942. године у Лепени (општина Књажевац), призећен у Стогазовац. Радио у Књажевцу. Разговор обављен 4. јуна 2010. године у Стогазовцу.

Стог-2 – Мирјана Величковић из Стогазовца, рођена 1942. године у Стогазовцу. Разговор обављен 4. јуна 2010. године у Стогазовцу.

Стог-3 – Славиша Величковић из Књажевца, рођен 1966. Године у Књажевцу, пореклом из Стогазовца. Разговор обављен 4. јуна 2010. године у Стогазовцу.

Тијовац (Сврљиг – општина Сврљиг)

Тиј-1 – Обрен Ристић из Књажевца, књижевник, рођен 1960. године у Тијовцу, где и данас често борави. Разговор обављен телефоном 1. априла 2012. године.

Топли Дол (општина Пирот)

ТД-1 – Божидар Станковић из Пирота, рођен 1939. године у Топлом Долу. Разговори обављени 14. и 15. августа 2007. у Пироту и Топлом Долу (био је водич приликом обиласка Топлог Дола, једног заселка Засковаца и Рудиња).

ТД-2 – Андреја Петровић из Топлог Дола, рођен 1940. године у Топлом Долу. Разговор обављен 15. августа 2007. у Топлом Долу.

ТД-3 – Вукадин Влатковић из Топлог Дола, рођен 1941. године у Топлом Долу. Разговор обављен 15. августа 2007. у Топлом Долу.

ТД-4 – Србислав Јовановић из Топлог Дола, рођен 1923. године у Топлом Долу. Разговор обављен 15. августа 2007. у Топлом Долу.

ТД-5 – Момчило Митић из Топлог Дола, рођен 1937. године у Топлом Долу. Разговор обављен 15. августа 2007. у Топлом Долу.

ТД-6 – Добрила Николић из Топлог Дола, рођен 1924. године у Топлом Долу. Разговор обављен 15. августа 2007. у Топлом Долу.

Топли Дол (општина Пирот)

ТО-1 – Иван Мицев, рођен 1953. године у Трнским Одоровцима. Живи у Пироту и у родном селу. Разговор обављен 4. августа 2009. у Трнским Одоровцима.

Трговиште (Заглавак - општина Књажевац)

Трг-1 – Миљинка Крстић из Трговишта, рођена 1930. године у Дејановцу (област Заглавак), са породицом насељена у Трговиште (махала: Дејановска мала). Разговор обављен 18. октобра 2008. у Трговишту.

Трновац (Тимок - општина Књажевац)

Трн-1 – Мирољуб Николић из Трновца, рођен 1949. године у Трновцу. Разговор обављен 7. септембра 2007. у Трновцу.

Трн-2 – Загорка Николић из Трновца, рођена 1929. године у Трновцу. Разговор обављен 7. септембра 2007. у Трновцу.

Трн-3 – Мирјана Николић из Трновца, рођена 1950. године у Кожељу (општина Књажевац). Разговор обављен 7. септембра 2007. у Трновцу.

Трн-4 – Живојин Ивановић из Трновца, рођена 1921. године у Трновцу. Разговор обављен 7. септембра 2007. у Трновцу.

Ћуштица (Буцак - општина Књажевац)

Ћуш-1 – Александар Тошић из Ћуштице, рођен 1927. године у Ћуштици. Разговор обављен 31. маја 2010. у Ћуштици.

Ћуш-2 – Ђорђе Живковић из Ћуштице, рођен 1931. године у Ћуштици. Разговор обављен 31. маја 2010. у Ћуштици.

Ћуш-3 – Драгиша Петковић из Ћуштице, рођен 1934. године у Ћуштици. Разговор обављен 31. маја 2010. у Ћуштици.

Ћуш-4 – Добринка Петровић из Ћуштице, рођена 1927. године у Ћуштици. Разговор обављен 31. маја 2010. у Ћуштици.

Ћуш-5 – Милорад Митровић из Ћуштице, рођен 1948. године у Ћуштици. Разговор обављен 31. маја 2010. у Ћуштици.

Халово (општина Зајечар)

Хал-1 – Јованка Гацовић из Зајечара, рођена 1936. године у Халову. Разговор обављен 12. фебруара 2012. у Зајечару.

Црни Врх (Буцак - општина Књажевац)

ЦВ-1 – Петар Златковић из Црног Врха, рођен 1946. године у Црном Врху. Разговор обављен 31. маја 2010. у Црном Врху.

ЦВ-2 – Бођа Златковић из Црног Врха, рођена 1944. године у Црном Врху. Разговор обављен 31. маја 2010. у Црном Врху.

ЦВ-3 – Божидар Златковић из Црног Врха, рођен 1927. године у Црном Врху. Разговор обављен 31. маја 2010. у Црном Врху.

ЦВ-4 – Драгомир Костић из Црног Врха, рођен 1921. године у Црном Врху. Разговор обављен 31. маја 2010. у Црном Врху.

ЦВ-5 – Камена Живковић из Црног Врха, рођен 1942. године у Црном Врху. Разговор обављен 31. маја 2010. у Црном Врху.

Чељусница (општина Чипровци)

Чељ-1 – Тихомир Тодоров Рацанов из Чељуснице, рођен 1940. године у Чељусници. Разговор обављен 28. јула 2009. у Чељусници.

Чељ-2 – Љиљана Гаврилова Цветкова из Чељуснице, рођена 1946. године у Комоштици (општина Јакимово, област Монтана). Од 1977. године удата за Цветана Петкова Цветкова из Чељуснице, до пензионисања живела у Монтани, а потом се са супругом населила у Чељусници. У време разговора била је кметица Чељуснице. Разговор обављен 28. јула 2009. у Чељусници.

Черешовица (општина Берковица)

Чер-1 – Анка Илијева Крстева из Черешовице, рођена 1929. године у Черешовици. Разговор обављен 26. јула 2009. у Черешовици.

Чипровци (општина Чипровци)

Чип-1 – Анјута Петрова Каменова Борин из Монтане, рођена 1953. године у Чипровцима. Етнолог, директорка Историјског музеја у Чипровцима. Била је и водич у околини Чипроваца, Берковице и Лома јула 2009. године. Разговор обављен 17. октобра 2007. у Чипровцима.

Чип-2 – Димитрина Ангелова Игнатова из Чипроваца, рођена 1954. године у Чипровцима. Разговор обављен 23. јула 2009. у Чипровцима.

Чип-3 – Ева Александрова Василева из Чипроваца, рођена 1949. године у Чипровцима. Разговор обављен 24. јула 2009. у Чипровцима.

Чип-4 – Живко Младенов Василев из Чипроваца, рођен 1944. године у Митровцима. Разговор обављен 24. јула 2009. у Чипровцима.

Чип-5 – Валентина Здравкова из Чипроваца, рођена 1949. године у Железни. Разговор обављен 28. јула 2009. у Чипровцима.

Чип-6 – Петар Каменов из Чипроваца, рођен 1932. године у Копиловцима. Разговор обављен 23. јула 2009. у Чипровцима.

Чип-7 – Илија Димитров из Чипроваца, рођена 1968. године у Чипровцима. Власник угоститељског објекта Етно-кућа "Торлаците" у Чипровцима. Разговор обављен 23. јула 2009. у Чипровцима.

Чип-8 – Милена Николова из Чипроваца, рођена 1949. године у Горњем Церовену код Монтане. Супруга власника угоститељског објекта Етно-кућа "Торлаците" у Чипровцима. Историчарка, радила у Историјском музеју у Чипровцима као кустос и као диреткторка. Разговор обављен 23. јула 2009. у Чипровцима.

Чип-9 – Јуриј Петров из Чипроваца, рођен 1961. године у Чипровцима. Разговор обављен 23. јула 2009. у Чипровцима.

Чупрење (општина Чупрење)

Чуп-1 – Сашка Георгијева Големшинска из Чупрења, рођена 1962. године у Чупрењу. Секретар-библиотекар Читалишта *Христо Ботев* у Чупрењу. Један од идејних твораца и организатор Турлачког фестивала *Када кум прасе и ти вречу* у Чупрењу. Разговор обављен 17. октобра 2007. у Чипровцима.

Чуп-2 – Венециа Ранђеловска из Чупрења, рођена 1963. године у Чупрењу. Организатор културних и јавних догађаја Читалишта *Христо Ботев* у Чупрењу. Један од идејних твораца и организатор Турлачког фестивала *Када кум прасе и ти вречу* у Чупрењу. Разговор обављен 17. октобра 2007. у Чипровцима.

Шарбановац (Заглавак - општина Књажевац)

Шар-1 – Обрен Јеленковић из Шарбановца, рођен 1933. године у Шарбановцу. Разговор обављен 17. октобра 2008. у Шарбановцу.

Шар-2 – Љубиша Стојановић из Шарбановца, рођен 1942. године у Шарбановцу. Разговор обављен 17. октобра 2008. у Шарбановцу.

Шар-3 – Властимир Миленковић из Шарбановца, рођен 1925. године у Шарбановцу. Отац му је из Витковца (област Тимок), призећен у Шарбановац. Син му живи у Зајечару. Разговор обављен 17. октобра 2008. у Шарбановцу.

Шести Габар (Буцак - општина Књажевац)

ШГ-1 – Борка Стојановић из Шестог Габра, рођена 1931. године у Мирановцу (општина Бела Паланка). Разговор обављен 2. јуна 2010. у Шестом Габру.

ШГ-2 – Петрија Давидовић из Шестог Габра, рођена 1945. године у Шестом Габру. Разговор обављен 2. јуна 2010. у Шестом Габру.

Шипково (општина Тројан, средња Бугарска)

Шипк-1 – Пенчо Цочев Москов из Шипкова, рођен 1907. године у Шипкову. Разговор обављен августа 2000. у Шипкову.

Шљивар (Црна Река - општина Зајечар)

Шљив-1 – Зоран Сибиновић из Шљивара, рођен 1958. године у Шљивару. Разговор обављен септембра 2007. године у Зајечару.

Шљивовик (општина Бела Паланка)

Шљи-1 – Вучко Нешић из Беле Паланке (службеник Библиотеке у овом граду), рођен 1958. године у Шљивовику. Разговор обављен 13. августа 2007. у Белој Паланци.

Штитарац (Заглавак – општина Књажевац)

Штит-1 – Топлица Петковић из Штитарца, рођен 1929. године у Штитарцу. Живео три године у Босни. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Штитарцу.

Штит-2 – Љубинко Милутиновић из Штитарца, рођен 1928. године у Штитарцу. Радио у Трговишту код Књажевца. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Штитарцу.

Штит-3 – Ранка Милутиновић из Штитарца, рођена 1927. године у Жуковцу, удата у Штитарац. Разговор обављен 21. октобра 2008. у Штитарцу.

Штрбац (Заглавак - општина Књажевац)

Штрб-1 – Душанка Јовановић из Штрпца, рођена 1925. године у Штрпцу. Разговор обављен 22. октобра 2008. у Штрпцу.

Штрб-2 – Најдан Ристић Нака из Штрпца, рођен 1931. године у Штрпцу. Разговор обављен 22. октобра 2008. у Штрпцу.

Х2. ЛИТЕРАТУРА

Х2а. Азбучни ред

Алексова, Гордана, 2004. *Статусот на Македонците во Албанија*, у: „Скривене Мањине на Балкану“, ур. Биљана Сикимић, 25-31. Београд: Балканолошки институт САНУ.

Андрейчин, Л., Георгиев, Л., Илчев, Ст., Костов, Н., Леков, Ив., Стойков, Ст., Тодоров, Цв., 1963. *Български тълковен речник*, София: „Наука и изкуство“.

Андрейчин, Л., Георгиев, Л., Илчев, Ст., Костов, Н., Леков, Ив., Стойков, Ст., Тодоров, Цв., 1973. *Български тълковен речник*, София: „Наука и изкуство“.

Анина, Данка, 2005. *През ерата на далаверата, стихотворения*, Видин: „Северозападен печат“.

Антова, Светлана, 2005. *Постмиграционен опит на най-новата българска имиграция в Словакия през постсоциализма*, у: „Всекидневната култура на българите и сърбите в постсоциалистическия период : Трета българо-сърбска научна конференция“, ур. Радост Иванова, 231-238. София: Етнографски институт с музей – БАН.

Антонов, Стоян, 2005. *Татарската общност в България : от културна традиција към културна политика*, у: „Всекидневната култура на българите и сърбите в постсоциалистическия период : Трета българо-сърбска научна конференция“, ур. Радост Иванова, 285-293. София: Етнографски институт с музей – БАН.

Аранђеловић-Лазич, Јелена, 1978. *Народна ношња у околини Зајечара*, Гласник етнографског музеја у Београду, књ. 42, 237-260. Београд.

Арко, Сара, 2009. *"Јас (не)сум Торбеш" : Етничноста во едно западномакедонско село - конструкции и политизации*, "Етнолог/Etnologist", бр. 12-13, 187-208. Скопје: Македонско етнолошко друштво, Институт за етнологија и антропологија – ПМФ.

Баренков, Цеко, 2000. *Раковица и Раковчани (историкопопуларен разказ)*, Видин: „Спектърпласт 95“.

Благојевић, Гордана, 2005. *Срби у Калифорнији : Обредно-религијска пракса и етницитет верника српских православних парохија у Калифорнији*, Београд: Етнографски институт САНУ.

Благојевић, Гордана, 2005. *О лаографији и антропологији у Грчкој*, у: „Етнологија и антропологија : стање и перспективе“, ур. Љиљана Гавриловић, 55-65. Београд: Етнографски институт САНУ.

Благојевић, Гордана, 2008. *Етнички стереотипи у Србији : Срби виђени очима савремених Грка*, у: „Слике културе некад и сад“, ур. Зорица Дивац, 125-131. Београд: Етнографски институт САНУ.

Благојевић, Мирослав Цинцар, 1999. *Етно-изложба Предмети традиционалне материјалне културе села Витковца*, „Ликовни живот“, бр. 81-82, јул-октобар 1999, Београд .

Богдановић, Н., Вукадиновић, В., Марковић, Ј., 1994. *Библиографија призренско-тимочких говора*, у: „Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката“, 11-54. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, Институт за српски језик САНУ, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.

Богдановић, Недељко, 2010. *Завичајни зборници југоисточне Србије*, Белопаланачки зборник, бр. 6, 313-328. Бела Паланка.

Богдановић, Недељко, 2010. „Торлак“, „Бдење“, часопис за књижевност, уметност и културну баштину , бр. 25, 55-56 . Књажевац-Сврљиг.

Богдановић, Недељко, 2013. *Завичајни зборници, или гласници из прикрајка*, Пиротски зборник, годишњак радова , бр. 37-38, 351-354. Пирот.

Богдановић, Недељко, 2013. *Две књиге „из торлачију“*, у: „Зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области“, књ. XVII , ур. Недељко Богдановић, 351-354. Сврљиг.

Бојанић, Душанка, 1973. *Фрагменти збирног пописа Видинског санџака из 1466. године*, у: „Мешовита грађа (Miscelanea) II“, ур. Реља Новаковић, 5-75. Београд: Историјски институт.

Бојковска, Стојка, 2004. *Статусот на македонскиот јазик во Република Грција и во Република Бугарија*, у: „Скривене Мањине на Балкану“, ур. Биљана Сикимић, 33-40. Београд: Балканолошки институт САНУ.

Боянич-Лукач, Душанка, 1975. *Видин и Видинският санджак през 15-16 век : документи от архивите на Цариград и Анкара*, Софија: Наука и изкуство

Вакарелски, Христо, 1943. *Групи на българската народностъ отъ битово гледище*, Известия на българското географско дружество, кн. X, 236-259. Софија.

Васиљевић, Миодраг, 1960. *Музички фолклор у зајечарском крају*, у: „Рад конгреса фолклориста Југославије у Зајечару и Неготину 1958“, ур. М. С. Лалевић, 29-40. Београд.

Велојић, Миодраг, 2000. *Репушница : село којег више нема*, – Београд - Минићево: Српско географско друштво, Завичајно друштво Тимочана-Торлака.

Велојић, Миодраг и Радовановић Олица, 2003. *Буџак*, „Становништво Старе планине“, књига 1, Зајечар: Културно-просветна заједница општине Зајечар.

Видановић, Гаврило Сазда, 1955. *Висок : привредно-географска испитивања*, Београд: Географски институт САН.

Виденовић, Радомир Равид, 2009. *Именослов шестигабарског атара*, «Бдење», часопис за књижевност, уметност и културну баштину, бр. 20, 140-148. Књажевац-Сврљиг.

Вујачић, Лидија, 2005. *Етнологија и антропологија у Црној Гори*, у: „Етнологија и антропологија : стање и перспективе“, ур. Љиљана Гавриловић, 45-53. Београд: Етнографски институт САНУ.

Вујачић, Лидија, 2013. *Однос националног, регионалног и глобалног – Црна Гора у 21. вијеку*, Гласник Етнографског института САНУ, књ. LXI (1), 133.-147. Београд.

Гацовић, Славољуб, 2008. *О етнониму Торлак и о романској и туркменској основи етногенезе Торлака и Шоп(ов)а*, „Развитак“, бр. 229-230, 56-77. Зајечар.

Геров, Найдан, 1978. *Речник на българския език*, фототипно издание, част пета, Р-Я, София: „Български писател“.

Горуновић, Гордана, 2006. *Стакевци, планинско село у пограничној зони: социо-културно стање села у процесу транзиције*, Гласник Етнографског музеја, књ. 70, 195-200. Београд.

Григоров, Славко, 2007. *Торлаци смо*, Монтана: „Полимона“.

Димитријевић, Миодраг, 1970. *Брат*, “Развитак”, бр. 2/1970, 60-63. Зајечар.

Димитријевић, Миодраг, 1970. *Балада о ратнику*, “Развитак”, бр. 4-5/1970, 54-55. Зајечар.

Димитријевић, Миодраг (пр.), 2010. *Познати Маџаци*, Зајечар: Историјски архив.

Динић, Борисав, 2010. *Дреновац : Поред Белог Тимока*, Београд: Културно просветна заједница Србије.

Динић, Јакша, 1992. *Речник тимочког говора (други додаток)*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXVIII, 379-586. Београд.

Динић, Јакша, 2004. *Ономастика Заглавка*, Ономатолошки прилози, књ. XVII, 5-404. Београд.

Динић, Јакша, 2008. *Тимочки дијалекатски речник*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Драгић, Михаило, 1921. *Груза : антропогеографска истраживања*, Српски етнографски зборник, књ. XXI, 149-382. Београд.

Драгићевић, Радиша, 2001. *Самотиња*, Београд: „Нолит“.

Дрљача, Душан, 1998. *Колективно памћење у етничким односима и етнички сукоб, На примеру етничког конфликта у Босни и Херцеговини*, у: „Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама“, ур. Никола Пантелић, 21-37. Београд: Етнографски институт САНУ.

Дрљача, Душан, 2008. *Етничка микрозаједница и народносно опредељење : Вислани у Остојићеву (Банат)*, у: „Слике културе некад и сад“, ур. Зорица Дивац, 143-154. Београд: Етнографски институт САНУ.

Дробњаковић, Боривоје, 1923. *Јасеница, антропогеографска испитивања*, Српски етнографски зборник, књ. XXV, 193-435. Београд.

Ђорђевић, Бобан, 2009. *Библиографија листа „Торлак“ 1-10*, Минићево: Завичајно друштво Тимочана-Торлака.

Ђорђевић, Иван, 2008. *Утеривање патриотизма : Антрополошка анализа конструисања култа кошаркашке репрезентације Србије у спортској итампии*, „Културне паралеле : Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду“, ур. Зорица Дивац, 85-95. Београд: Етнографски институт САНУ.

Ђорђевић, Тихомир Р., 1973. *Коста Н. Костић (1875-1915)*, у: Коста Н. Костић, *Историја Пирота*, 5-7, Нови Сад: „Футура“.

Ђорђевић Јовановић, Јованка, 2004. *Грци у Београду*, у: „Скривене мањине на Балкану“, ур. Биљана Сикимић, 157-175. Београд: Балканолошки институт САНУ.

Ђурић Миловановић, Александра, 2013. *Конфесионалне границе у Банату : пример Срба у Банатској клисури*, у: „Културна прожимања : антрополошке перспективе“, ур. Срђан Радовић, 217-228. Београд: Етнографски институт САНУ.

Ђурић, Душан, 2006. *Јасенов дел, монографија*, Пирот.

Ђурић, Јовица, 2007/2008. *Торлак, или – шта Пироћанац није*, Пиротски зборник, бр. 32-33, 432-438. Пирот.

Ђурић, Јовица, 2008. *Торлак, или – шта Пироћанац није*, у: „Идентитет Пироћанаца“, ур. Ивко Јовановић, 86-92. Пирот: Пи-прес, Народна библиотека Пирот.

Елезовић, Глиша, 1935. *Речник косовско-метохиског дијалекта*, свеска друга, Српски дијалектолошки зборник, књ. VI, Београд: Српска краљевска академија.

Ердељановић, Јован, 1951. *Етнолошка грађа о Шумадинцима*, Српски етнографски зборник, књ. LXIV, 1-203. Београд.

Живкова, Райна, 2013. *Превала : Да припалим огњен от пепелта*, Превала: Народно читалище „Иван Бобанов – 1926 г.“

Живковић, Витомир, 1994. *Торлак*, Пирот: Народна библиотека Пирот.

Живковић, Витомир, 2007/2008. *Историјске околности и идентитет*, Пиротски зборник, бр. 32-33, 385-388. Пирот.

Живковић, Витомир, 2008. *Историјске околности и идентитет*, у: „Идентитет Пироћанаца“ ур. Ивко Јовановић, 39-42. Пирот: Пи-прес, Народна библиотека Пирот.

Живковић, Душица, 1997. *Под сенком Миџора : Књажевац и околина*, Београд – Књажевац: Етнографски музеј, Завичајни музеј.

Жикић, Александар, 1952. *Прилог антропогеографском проучавању Заглавка и Зајечарског среза*, Тимочка Крајина, бр. 1, 56-64. Зајечар.

Жикић, Бојан, 1997. *Билингвизам и источној Бачкој, на примеру омладине*, у: „Етнички и етно-културни контакти у панонско-карпатском простору“, ур. Никола Пантелић, 71-79. Београд: Етнографски институт САНУ.

Жикић, Бојан, 1998. *О разлици између етничког и културног идентитета Мађара у источној Бачкој*, у: „Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама“, ур. Никола Пантелић, 133-144. Београд: Етнографски институт САНУ.

Жикић, Бојан, 2003. *Конструкција идентитета у дуалној етнокултурној заједници : Бечеј и околина*, у: „Традиционално и савремено у култури Срба“, ур. Драгана Радојичић, 287-302. Београд: Етнографски институт САНУ.

Занетовъ, Г., 1914. *Българи на Морава : исторически и етнографически скици*, София: Печатница „Либерални клуб“.

Захаријевъ, Йордан, 1938. *Чипровци, поселишно-географски проучвания съ исторически бележки*, София: Книгоиздателство „Христо Г. Данов“.

Захаријев, Йордан, 1944. *Още нешто за Шопите : приносъ къмъ въпроса на името "шопъ"*, у: „Известия на Българското историческо дружество“, XIX-XX, 142-160. София

Златановић, Момчило, 2011. *Речник говора југа Србије (провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.)*, Врање: „Аура“.

Златановић, Сања, 2004. „Шопови“ у Косовском Поморављу, у: „Скривене мањине на Балкану“, ур. Биљана Сикимић, 83-93. Београд: Балканолошки институт САНУ.

Златановић, Сања 2006. *Пут до Токија : етнонационализам у Врању од 1999. године*, у: „Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду“, ур. Зорица Дивац, 357-369. Београд: Етнографски институт САНУ.

Златановић, Сања, 2009. *Књижевно дело Боре Станковића и Врање: идентитетске стратегије, дискурси и праксе*, Гласник Етнографског института, књ. LVII (1), 51-69. Београд.

Златановић, Сања, 2013. *Српска заједница у Гњилану: дискурс носталгије урбане енклаве*, Гласник Етнографског института, књ. LXI (2), 67-82. Београд.

Златковић, Драгољуб, 1998. *Микротопонимија слива Височице – Средњи Висок*, Пиротски зборник, бр. 23-24, 183-246. Пирот.

Златковић, Драгољуб, 2003. *Гладно грне, анегдотска и друга казивања из пиротског краја*, Пирот: Народна библиотека Пирот.

Златковић, Драгољуб, 2006. *Микротопонимија десне обале Нишаве*, Пиротски зборник, бр. 31, 125-205. Пирот.

Иванова, Радост, 2005. *Бугарска етнологија – стање и перспективе*, у „Етнологија и антропологија : стање и перспективе“, ур. Љиљана Гавриловић, 21-27. Београд: Етнографски институт САНУ.

Ивић, Павле, 1994. *Дијалектолошка проучавања говора призренско-тимочке зоне*, у: „Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката“, 55-71. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, Институт за српски језик САНУ, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу.

Илчев, Стефан, Иванова, Димова, Ангелина и Павлова Марија, 1974. *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*, Софија: Българската академия на науките.

Иречек, Константин, 1974. *Пътувания по България*, Софија: Издателство „Наука и изкуство“.

Јовановић, Божин, 1995. *Привреда Тимочке крајине 1940-1990*, Бор: Јавно предузеће „Штампа, радио и филм“.

Јовановић, Драгољуб К., 1883. *Црна Река, прилог за историју и етнографију Србије*, Гласник Српског ученог друштва, књ. 54, 187-256. Београд.

Јовановић, Драгољуб К., 1889. *Књажевачки округ : прилог за историју и етнографију Србије*, Гласник Српског ученог друштва, књ. 70, 149-201. Београд.

Јовановић, Ивко, 2007/2008. *Ни за стид, ни за хвалу*, Пиротски зборник, бр. 32-33, 361-367. Пирот.

Јовановић, Ивко, 2008. *Ни за стид, ни за хвалу*, у: „Идентитет Пироћанаца“, ур. Ивко Јовановић, 15-21. Пирот: Пи-прес, Народна библиотека Пирот.

Јовановић, Јован В., 1965. *Шопови, неке њихове одлике и кретања : Прилог за студију психологије Лесковчана*, Лесковачки зборник, бр. V, 48-55. Лесковац: Народни музеј Лесковац

Јовановић, Љубомир, 1903. *Млава : антропогеографска проучавања*, Српски етнографски зборник, књига пета, Београд: Српска краљевска академија

Јовановић, Петар, 1924. *Бања*, Српски етнографски зборник, књ. XXIX, 3-126. Београд: Српска краљевска академија

Јовков, Јордан, 1983. *Разкази*, Софија: Български писател.

Каменова-Борин, Анјута, 2012. *На црква да идем оброк да сторим*, Монтана: Издателство „Пространство форма“.

Каниц, Феликс, 1987. *Србија, земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, књ. II, Београд: Српска књижевна задруга

Карацић Стефановић, Вук, 1852. *Српски рјечник*, Беч.

Карацић Стефановић, Вук, 1987. *Српски рјечник (1852)*, Сабрана дела, књ. XI, Београд: „Просвета“.

Карић, Владимир, 1887. *Србија : опис земље, народа и државе*, Београд (фототипско издање 1997. Београд - Нови Сад: „Футура“, „Православна реч“)

Кацарова Кукудова, Райна, 1958. *Хора и игри от Северозападна България*, у: „Комплексна научна експедиција през 1956 година : доклади и материали“, 293-359. Софија: Българската академия на науките.

Ковачевић, Иван, 2005. *Из етнологије у антропологију (Српска етнологија у последње три деценије 1975-2005)*, у: „Етнологија и антропологија : стање и перспективе“, ур. Љиљана Гавриловић, 11-19. Београд: Етнографски институт САНУ.

Колев, Драган, 1995. *О Шопима и Торлацима (Поводом и о књизи В. Живковића "Торлак")*, Пиротски зборник, бр. 21, 301-305. Пирот.

Колев, Драган, 1997. *Шоплџкът, шоплџкът между другото*, „Мост“, бр. 148-149, 138-151. Ниш.

Колев, Драган, 1998. *Шоплук, Шоплук између осталог*, „Градина“, бр. 10-11, 103-115. Ниш.

Комитска, Анита, 2006. *Приказка на торлаците*, каталог са истоимене изложбе, Софија: Етнографски институт с музеј БАН.

Конески, Блаже и Димитровски Тодор, 1966. *Речник на македонскојот јазик*, књ. 3, Скопје: Институт за македонски јазик.

Костадинов, Георги, 2008. *Спомените нямат с сянка*, Софија: „Валдекс“

Костадинов, Георги, 2012. *Турлашко племе юнашко*, Монтана: „Полимона“

Костић, Коста В., 1995. *Прилог етноисторији Торлака*, Нови Сад: „Футура“

Костић, Коста Н., 1900. *Из Торлака : фолклористичке белешке из Пиротског округа*, „Караџић“, бр. 2-3, 141-144. Алексинац.

Костић, Коста, 1973. *Из Торлака : фолклористичке белешке из Пиротског округа* у: „Историја Пирота“, Нови Сад: „Футура“.

Костовъ, Стефанъ, 1935. *Шопите и техното име*, у: „Селски бит и изкуство въ Софийско“, ур. Стефанъ Костовъ и Е. Петева. 11-28. Софија: Българският археологически институтъ.

Крел, Александар, 2008. *Улога удружења „Герхард“ у ревитализацији етничког идентитета сомборских Немаца*, у: „Слике културе некад и сад“, ур. Зорица Дивац, 155-168. Београд: Етнографски институт САНУ.

Крел, Александар, 2009. *Ревитализација етничког идентитета Немаца у Сремским Карловцима*, Гласник Етнографског института, књ. LVII (1), 71-92. Београд.

Крел, Александар, 2014. *Ми смо Немци : Етнички идентитет припадника немачке националне мањине у Војводини на почетку 21. века*, Београд : Етнографски институт САНУ

Крстић, Дејан, 1995. *Обичаји и веровања око рођења у селу Ошљане*, Етно-културолошки зборник за проучавање источне Србије и суседних области, књ. I, 103-110. Сврљиг.

Крстић, Дејан, 1996. *Бадњи дан у Ошљану*, Етно-културолошки зборник за проучавање источне Србије и суседних области, књ. II, 89-94. Сврљиг.

Крстић, Дејан, 1997. *Обичаји и веровања око рођења у селу Ошљане*, „Развитак“, бр. 198-199, 117-125. Зајечар.

Крстић, Дејан, 1998. *Култна места торлачког дела Старе планине*, Пиротски зборник, бр. 23-24, 51-56. Пирот.

Крстић, Дејан, 1999. *Етноветерина Торлака*, „За здравље“ : из историје народне медицине и здравствене културе, 289-311. Зајечар.

Крстић, Дејан, 2000. *Свадебни обичаји у селу Ошљане*, Пиротски зборник, бр. 25-26, 61-78. Пирот.

Крстић, Дејан, 2000. *Смисао ломљења јајета у народним обичајима*, „За здравље“ : из историје народне медицине и здравствене културе, 251-273. Зајечар.

Крстић, Дејан, 2001. *Прилог познавању етномедицине Торлака*, „За здравље“ : из историје народне медицине и здравствене културе, 197-209. Зајечар.

Крстић, Дејан, 2001. *Свадебни обичаји у селу Ошљане*, „Развитак“, бр. 205-206, 139-146. Зајечар.

Крстић, Дејан, 2002. *Торлаци у Србији*, Пиротски зборник, бр. 27-28, 73-80. Пирот.

Крстић, Дејан, 2002. *Вленик-врста задње кецеље у околини Зајечара*, писани рад за полагање стручног испита за звање кустоса, рукопис, Архива Народног музеја Зајечар.

Крстић, Дејан, 2003. *Обичаји и веровања везани за смрт у селу Ошљане*, „Развитак“, бр. 213-214, 147-168. Зајечар.

Крстић, Дејан, 2004. *Етно-културне разлике између Торлака у Србији и Торлака у Бугарској*, „Развитак“, бр. 215-216, 147-156. Зајечар.

Крстић, Дејан, 2004. *Етно-културне разлике између Торлака у Србији и Торлака у Бугарској*, Гласник Етнографског музеја, књ. 67-68, 139-153. Београд.

Крстић, Дејан, 2006. *Култна места средњег Тимока*, магистарски рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду.

Крстић, Дејан (пр.), 2009. *Летопис државне народне школе у Краљевом Селу – Андрејевцу*, Минићево – Књажевац: Завичајно друштво Тимочана-Торлака, Народна библиотека „Његош“, Завичајни музеј.

Крстић, Дејан (пр.), 2011. *Летопис основне школе у Новом Кориту*, Минићево – Зајечар - Књажевац: Завичајно друштво Тимочана-Торлака, Историјски архив „Тимочка крајина“, Народна библиотека „Његош“, Завичајни музеј.

Крстић, Дејан, 2011. *Дијалект као маркер торлачког идентитета*, Дијалекат - дијалекатска књижевност, бр. 3, 295-313. Лесковац.

Крстић, Дејан, 2011. *Дијалект као маркер торлачког идентитета*, "Наше стварање" : Часопис за књижевност, уметност и културу, бр. 1-4/2011, 295-313. Лесковац.

Крстић, Дејан, 2011. *Дијалект као маркер торлачког идентитета*, "Развитак", бр. 239-240, 111-121. Зајечар.

Крстић, Дејан, 2011. *Сабор на Кадибогазу : прилог познавању граничних сабора*, "Теме" : часопис за друштвене науке, бр. 4/2011, 1575-1602, Ниш.

Крстић, Дејан, *Тимок као маркер локалног и регионалног идентитета*, рукопис.

Крстић, Дејан, Станојевић, Борислав 2012. *Ошљане (Књажевац)*, у: „Село у пограничју источне и југоисточне Србије“, ур. Драгољуб Б. Ђорђевић, Ђура Стевановић и Драган Тодоровић, 149-179. Београд: Службени гласник, Завод за проучавање села.

Крстић, Дејан, Коковић, Драган, 2014. *Два звоника а цркве нема : једна савремена драма о религији, политици и етничком идентитету Влаха*, у: „Људи из пограничја говоре“, ур. Милан Тасић, Данијела Здравковић, Дејан Крстић, 263-269. Ниш – Врање: Универзитет у Нишу, Учитељски факултет.

Крстић, Петар, Петковић, Илија и Јовановић, Божин, 2003. *Књига о Новом Кориту : селу на Кадибогазу*, Београд: „Мегатренд“ универзитет примењених наука.

Крстич, Дејан, 2000. *Торлаки в Србији*, у: „Ethnoses and Cultures on the Balkans“, књ. 1, ур. Тошо Спиридонов, 192-204. Sofia: Society DIOS.

Къкин, Петко, 2008. Предговор, у: „Спомените нямат с сянка“, Георги Костадинов, 7-9. София: „Валдекс“.

Кънчов, Васил, 1996. *Македони : етнографиа и статистика*, пр. Маргарита Василева, София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

Кънчов, Васил, 2000. *Македония, пѣтописи*, пр. Маргарита Василева, София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (прештампано из: Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, книга IX, София 1893.)

Кърстева, Евгенија, 1997. *Представите на Балкандџии и Тракийци един за друг*, у: „Тракиецът и неговиот свят: Материали от VIII-та Национална конференция на българските етнологии, Хасково '95“, ур. Рачко Попов, Валентина Васева и Живка Стаменова, 97-105. София: Етнографски институт с музей - БАН.

Кърстева, Евгенија, 1997. *Два типа природно-обусловен менталитет в България: „планински“ и „полендашки“*, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. III, 67-72. Сврљиг.

Луканова, Искра, 1982. *Традиционална култура на турлаците*, дипломна работа, Великотърновски университет „Кирил и Методий“, Исторически факултет, Катедра „Стара и средновековна история“, Велико Търново (један оригинал овог рада чува се у Историјском музеју у Чипровцима).

Лукић-Крстановић, Мирослава, 1997. *Причања о животу : Срби у Батањи*, у: „Етнички и етно-културни контакти у панонско-карпатском простору“, ур. Никола Пантелић, 91-101. Београд: Етнографски институт САНУ.

Луковић, Милош, 2008. *Курбан на врху Петрове Горе у јужној Србији*, у: „Крвна жртва : трансформације једног ритуала“, ур. Биљана Сикинић, 37-56. Београд: Балканолошки институт САНУ.

Малешевић, Мирослава, 2003. *Има ли нација на планети Рибок?, Локални идентитет насупрот глобалном међу младима у Србији*, у: „Традиционално и савремено у култури Срба“, ур. Драгана Радојичић, 237-258. Београд: Етнографски институт САНУ.

Малешевић, Мирослава, 2005. *Традиција у транзицији : у потрази за још „старијим и лепшим“ идентитетом*, у: „Етнологија и антропологија : стање и перспективе“, ур. Љиљана Гавриловић, 219-234. Београд: Етнографски институт САНУ.

Малешевић, Мирослава, 2006. *Православље као срж „националног бића“ посткомунистичке Србије*, у: „Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду“, ур. Зорица Дивац, 99-119. Београд: Етнографски институт САНУ.

Малешевић, Мирослава, 2008. *Насиље идентитета*, у: „Културне паралеле : Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду“, ур. Зорица Дивац, 11-33. Београд: Етнографски институт САНУ.

Малуцков, Мирјана, 1998. *Етнички односи Срба и Румуна у Банату*, у: „Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама“, ур. Никола Пантелић, 145-156. Београд: Етнографски институт САНУ.

Маран, Мирча, 2013. *Румуни у Банату : особености идентитета*, у: „Културна прожимања : антрополошке перспективе“, ур. Срђан Радовић, 229-238. Београд: Етнографски институт САНУ.

Маринов, Димитър, 1984. *Избрани произведения*, том II, пр. Мария Велева, Софија: „Наука и изкуство“.

Маринковић, Градимир, 2008. *Белопаланачки Буџак*, Београд - Бела Паланка: Културно- просветна заједница Србије, Народна библиотека „Вук Караџић“.

Мачај, Стеван, 1866. *Грађа за топографију Округа књажевачког (са картом)*, Гласник Српског ученог друштва, књ. II, св. XIX, 285-345. Београд.

- Мијатовић, Станоје, 1941. *Белица*, Српски етнографски зборник, књ. LVI, 3-213. Београд.
- Миланов Василев, Славейко, 1995. *Село Ягодово, Берковско*, Монтана: „Полимона“.
- Милићевић, Милан, 1876. *Кнежевина Србија*, Београд (фототипско издање: Book & mapco 2005.)
- Милићевић, Милан Ђ., 1981 *С Дунава над Пчињу (листићи из дневника)*, у: „Пирот и Срез нишавски 1801-1918: грађа“, књига прва 1801-1883, пр. Илија Николић, Пирот: Музеј Понишавља
- Милићевић, Милан Ђ., 1882. *С Дунава над Пчињу (листићи из дневника)*, Годишњица Николе Чупића, књ. IV, 15-42, Београд.
- Милићевић, Милан, 1884. *Краљевина Србија, нови крајеви*, Београд.
- Мићуновић, Љубо, 1991. *Савремени лексикон страних речи и израза*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Миљковић Бојанић, Ема, 2004. *Смедеревски санџак 1476-1560 : земља - насеља - становништво*, Београд: Историјски институт.
- Миторовић, Љубиша и Вељковић, Стеван, 1999. *Ласово, село испод Тупижнице*, Зајечар: Културно-просветна заједница општине Зајечар.
- Младенов, Димитър, 2007. *Ах, тези торлаци!*, предговор у „Торлаци смо“, Славко Григоров, 5-7. Монтана: „Полимона“.
- Младенов, Марин, 1967. *Бугарско-српскохрватски речник*, Београд: „Нолит“.
- Монова, Миладина, 2009. *Македонски идентитети : Историски, политички и социјални димензији на релациите на исклучување/вклучување помеѓу егејски и вардарски Македонци бо денешна Република Македонија*, "Етнолог/Etnologist", бр. 12-13, 7-22. Скопје.
- Недељковић, Саша, 2003. *Етноантрополошке дилеме у више димензија, пример Египћана у Београду*, у: „Традиционално и савремено у култури Срба“, ур. Драгана Радојичић, 309-328. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Нешева, Елена, 2010. *Изворният фолклор на Турлаците : От опцијна Белоградчик и още нешто : Приликите и разликите между турлаците от с. Стакевци, турлаците от поречието, с. Салаш и турлаците от с. Чупрене*, София: ПАЛ
- Николић, Десанка, 1995. *Етнокултурни стереотипи становника Горе и Средачке жупе, Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска*, антропогеографско-

етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике, Београд, стр. 179,

Николић Десанка, 2008. *Стереотипије становника микрорегија северозападне Србије у постмиграционом периоду*, у: „Слике културе некад и сад“, ур. Зорица Дивац, 169-178. Београд: Етнографски институт САНУ.

Николић, Илија (пр.), 1981. *Пирот и Срез нишавски 1801-1918, грађа*, књига прва 1801-1883, Пирот: Музеј Понишавља.

Николић, Риста, 1903. *Околина Београда, антропогеографска испитивања*, Српски етнографски зборник, књ. V, Насеља српских земаља, Расправе и грађа, књ. II, Београд: Српска краљевска академија.

Николић, Риста Т., 1912. *Крајиште и Власина : антропогеографска проучавања*, Српски етнографски зборник, књ. XVIII, Насеља српских земаља, књ. VIII, 1-380, Београд: Српска краљевска академија.

Николић Стојанчевић, Видосава, 1985. *Топлица : етнички процеси и традиционална култура*, Београд: Етнографски институт САНУ.

Николчин, Илија, 1980. *Турлакиада : повест – приказка*, Софија: Издателство „Отечество“.

Огненовски, Трајко, 1999. *Народниот хумор и смеата во македонската народна проза (новелите и анегдотите)*, Битола: Универзитет „Климент Охридски“.

Павићевић, Александра, 2003. *Срби у Грчкој : прилог проучавању националног идентитета нових емиграната*, у: „Традиционално и савремено у култури Срба“, ур. Драгана Радојичић, 329-338. Београд: Етнографски институт САНУ.

Павловић, Мирјана, 1990. *Срби у Чикагу : Проблем етничког идентитета*, Београд: Етнографски институт САНУ, Издавачка задруга ИДЕА.

Павловић, Мирјана, 1997. *Исто и различито : Срби у Батањи*, у: „Етнички и етно-културни контакти у панонско-карпатском простору“, ур. Никола Пантелић, 103-110. Београд: Етнографски институт САНУ.

Павловић, Мирјана, 2003. *Етнички идентитет Срба у Темишвару*, у: „Традиционално и савремено у култури Срба“, ур. Драгана Радојичић, 339-348. Београд: Етнографски институт САНУ.

Павловић, Мирјана, 2005. *Глобализација и регионални културни идентитет*, у: „Етнологија и антропологија : стање и перспективе“, ур. Љиљана Гавриловић, 209-217. Београд: Етнографски институт САНУ.

Павловић, Мирјана, 2008. *Транзиција и обичајни живот Срба у Темишвару*, у: „Слике културе некад и сад“, ур. Зорица Дивац, 133-141. Београд: Етнографски институт САНУ.

Павловић, Мирјана, 2012. *Срби у Темишвару*, Београд: Етнографски институт САНУ.

Павловъ, Александръ, 1918. *Отъ Тимокъ до Морава : Битови и езикови изслевания на моравските Българи*, София: Печатница „Балканъ“

Панајотовић, Томислав Г., 2007. *Пироћанци (прилог карактерологији становништва пиротског краја)*, Пирот: Музеј Понишавља

Пантелић, Никола, 1978. *Друштвени и породични живот на територији општине Зајечар*, Гласник етнографског музеја у Београду, књ. 42, 309-339. Београд.

Петровић, Вукашин, 1985. *Велика Лукања*, Пирот.

Петровић, Љиљана, 2012. *Торлачће незгодије*, Минићево: Завичајно друштво Тимочана-Торлака.

Петровић, Петар Ж., 1949. *Шумадиска Колубара*, Српски етнографски зборник, књ. LIX, 1-275, Београд: Српска академија наука.

Петровић, Светислав, 1934. *Око наше Нишаве*, Пирот: Штампарија „Св. Сава“.

Петровић, Славољуб, 2010. *Извор знања : 165 година у Минићеву*, Минићево: Народна библиотека „Његош“, Основна школа „Дубрава“.

Пимпирева, Жена, 2005. *Етническата идентичност и сдруженијата на каракачани и гърци в България в социјалистическиј период*, у: „Всекидневната култура на българиите и сърбите в постсоцијалистическиј период : Трета българо-сърбска научна конференција“, ур. Радост Иванова, 65-72. София: Етнографски институт с музей – БАН.

Поповић, Ђорђе, 1884. *Турске и друге источанске речи у нашем језику, грађа за велики српски речник*, Гласник Српског ученог друштва, књ. 59, различита научна грађа, 1-275, Београд: Српско учено друштво.

Првановић, Светислав, 1952. *Тимочка Крајина јуче и данас*, Тимочка Крајина, бр. 1, 2-9. Зајечар.

Првановић, Светислав, 1961. *Порекло имена Тимок и Тимочанин*, „Развитак“, бр. 3/1961, 56-57. Зајечар.

Првановић, Светислав, 1963. *Тимок и Тимочани*, Зајечар: Новинска установа „Тимок“.

Прелић, Младена, 1996. *После Фредерика Барта : Савремена проучавања етницитета у савременим друштвима*, Гласник Етнографског института, књ. XLV, 101-121. Београд.

Прелић, Младена, 1997. *Српско-мађарски бракови у Будимпешти и околини*, у: „Етнички и етно-културни контакти у панонско-карпатском простору“, ур. Никола Пантелић, 81-89. Београд: Етнографски институт САНУ.

Прелић, Младена, 1998. *Срби у Мађарској : један поглед на савремену ситуацију*, у: „Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама“, ур. Никола Пантелић, 219-229. Београд: Етнографски институт САНУ.

Прелић, Младена. 2003. *Етнички идентитет : проблеми теоријског одређења*, у: „Традиционално и савремено у култури Срба“, ур. Драгана Радојичић, 275-286. Београд: Етнографски институт САНУ.

Прелић, Младена, 2005. *Неки проблеми проучавања етницитета / етничког идентитета у културној антропологији*, у: „Етнологија и антропологија : стање и перспективе“, ур. Љиљана Гавриловић, 199-207. Београд: Етнографски институт САНУ.

Прелић, Младена, 2006. *Корак ближе Европи или корак даље од ње : Србија у потрази за европским идентитетом на почетку 21. века*, у: „Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду“, ур. Драгана Радојичић, 29-50. Београд: Етнографски институт САНУ.

Прелић, Младена, 2008. *(Н)и овде (н)и тамо, етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*, Београд: Етнографски институт САНУ.

Прошић-Дворнић, Мирјана, 1998. *Отвореност, мултикултуралност, толеранција, сигурност, Нова српска урбана емиграција у Онтарију (Канада)*, у: „Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама“, ур. Никола Пантелић, 283-307. Београд: Етнографски институт САНУ.

Радан, Михај, 2004. *Узроци колебања Карашевака при етничком одређивању*, у: „Скривене мањине на Балкану“, ур. Биљана Сикинић, 177-190. Београд: Балканолошки институт САНУ.

Радичков, Ђордан, 1967. *Козята брада : новели*, Софија: „Български писател“.

Радичков, Ђордан, 1971. *Човешка проза : раскази*, Пловдив: Издателство „Христо Г. Данов“

Радовић, Срђан, 2009. *Слике Европе : Истраживање представа о Европи и Србији на почетку XXI века*, Београд: Етнографски институт САНУ.

Рајковић, Љубиша, 1969. *Село Врбица*, Нови Сад: Савез удружења бораца народно ослободилачког рата СР Србије.

Рајковић, Љубиша Кожељац, 1969. *Укорак с временом, хроника села Кожеља*, Зајечар: Историјски архив -Зајечар.

Рајковић, Љубиша Кожељац, 1989. *Тимочке пословице, изреке и загонетке*, Ниш: „Просвета“.

Рајковић, Љубиша Кожељац, 1990. *Ономастика Тимока*, књ. XI, 109-366, Београд: Српска академија наука и уметности.

Рајковић, Љубиша Кожељац (пр.), 2010. *Драги Љубиша, избор из књижевне преписке (1967-1973)*, Зајечар-Минићево: Историјски архив „Тимочка Крајна“, Завичајно друштво Тимочана-Торлака.

Рајковић, Љубиша Кожељац, 2011. *Суза скамењена : о епитафима са неких тимочких гробаља*, Минићево: Завичајно друштво Тимочана-Торлака.

Рајковић, Љубиша Кожељац, 2013. *Славеј на крстачу*, Неготин - Минићево: Крајински књижевни клуб, Завичајно друштво Тимочана-Торлака.

Ристић, Небојша и Јеленковић, Славољуб, 2004. *105 година Ловачког удружења "Минићево"*, Минићево: Ловачко удружење „Минићево“.

Светиева, Анета, 2006. *Голо (Д'лго) Брдо и Голобрдци (Нашинци)*, у: „Голо Брдо : Живот на граница“, ур. Анета Светиева, 10-18. Скопје: Македонско етнолошко друштво, Институт за етнологија и антропологија.

Седакова, Ирина А., 2001. *Цветообозначения и их место в символике славянских родин*, Кодови словенских култура, бр. 6 (боје), 57-65. Београд.

Симеоновић, Небојша, 2003. *Трновац : село крај Тимока*, Зајечар: Културно просветна заједница општине Зајечар.

Славейков, П. Р., 1884. *Неколко думи за Шопите*, Периодическо списание на Българското книжовно дружество, кн. IX, 106-123. Средецъ.

Смиљанић, Тома, 1935. *Кичевија*, Српски етнографски зборник, књ. LI, Насеља српских земаља, бр. 28, 337-483, 633-685 и карта у прилогу, Београд: Српска краљевска академија.

Соболев, Андрей Н. 1994. *Говор села Вратарница в восточной Сербии : в историческом и ареальном овецении*, München: Verlag Otto Sagner.

Станковић, Анђелковић Виолета, 2014. *Биобиблиографија Миодрага Велојића*, Минићево: Завичајно друштво Тимочана-Торлака.

Станковић, Стеван, 1995. *Књига о нашим коренима*, Пиротски зборник, бр. 21, 297-299. Пирот.

Станојевић, Маринко, 1913. *Заглавак*, Српски етнографски зборник, књ. XX, 1-184. Београд.

Станојевић, Маринко, 1931. *Црна Река, антропогеографски прилози*, Зборник прилога за познавање Тимочке Крајине, књ. III, 45-74. Београд.

Станојевић, Маринко, 1937. *Антропогеографски преглед Тимочке Крајине*, Зборник прилога за познавање Тимочке Крајине, књ. IV, 43-64. Зајечар.

Станојевић, Маринко, 1940. *Тимок*, Српски етнографски зборник, књ. LV, 389-545. Београд.

Стефановић-Бановић, Милеса и Пантовић, Бранислав, 2013. *„Наша“ дијаспора у Аргентини – историјски преглед и прелиминарна истраживања*, Гласник етнографског института САНУ, књ. LXI (1), 119 – 132. Београд.

Стефановић Караџић, Вук, 1818. *Српски рјечник*, Беч. (фототипско издање, Сабрана дела, књ. II, Београд: „Просвета“, 1966.)

Стојадиновић, Бранислав, 1999. *Књажевац у 1000 појмова, завичајни лексикон*, Књажевац: Јавно информативно предузеће „Књажевац“.

Стојадиновић, Бранислав, 2008. *Књажевачки кафански живот између два светска рата*, Књажевац: Народна библиотека „Његош“.

Стојадиновић, Владана, Милошевић Миџић, Милена, Илијић, Бојана, 2013. *Књажевац : о завичају од А до Ш : Појмовник за мале и велике „завичајце“*, Књажевац: Народна библиотека „Његош“, Завичајни музеј.

Стојановић, Боривоје, 2003. *Шоплук : Буџак*, Пирот.

Стојановић, Миодраг, 1981. *Минићево : Хроника*, Минићево: Организациони одбор за припрему емисије „Знање – Имање“.

Стојановић, Миодраг, 2007. *Тимочани кроз векове, Јелашиница*, Минићево: Завичајно друштво Тимочана-Торлака.

Стојановић, Мирољуб М., 2003. *Да ли постоји епска традиција у Србији, на истоку*, у: „Јаша Продановић – живот и дело“, ур. Мирослав Панџић, 59-66. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Студијска група за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу.

Стојанчевић, Видосава, 1974. *Врањско Поморавље : етнолошка испитивања*, Српски етнографски зборник, књ. LXXXVI, 1-616. Београд.

Стојанчевић, Видосава, 1988. *Становништво и насеља старог Гургусовца - Књажевца после ослобођења 1834. године до краја 19. века*, у: „Тимочка крајина у

XIX веку“, ур. Даница Милић, 101-147. Књажевац: Историјски институт у Београду, Међуопштински одбор за обележавање 150-годишњице ослобођења Тимочке крајне од Турака.

Стојанчевић, Видосава, 2003. *Етноисторијски процеси у источној Србији у 19. веку*. Неготин: Историјски архив

Стојанчевић, Владимир, 1995. *Срби и Бугари 1804-1878 : чланци и расправе*, Нови Сад: „Прометеј“.

Табакoв, Илия, 2010. Предговор у *Глътки от извора*, у: „Изворният фолклор на Турлаците : От општина Белоградчик и още нешто“, Елена Нешева, 3-4. София: издателство ПАЛ.

Телефонски именик "Беле стране" - 011 Београд, 2005. Београд

Телефонски именик "Беле стране" - 012, 019, 030, 035 Источна Србија, 2006. Београд

Тодоровић, Ивица, 2009. *Митске представе и идентитет у Горњем Полимљу и околним областима*, “Милешевски записи”, бр. 8, 229-252, Пријепоље.

Тодоровъ, Цветан, 1937. *Населението между Тимокъ, Искъръ и Стара-планина*, Списание на Българската академия на науките, кн. LV, 237-281. София.

Толстой., Н. И. (ур.), 1995. *Славянские древности*, Этнолингвистический словарь, том I, А-Г, Москва: Международные отношения.

Трифоновъ, Юрданъ, 1921. *По произхода на името "шопъ"*, Списание на Българската академија на науките, кн. XXII, 122-158. София.

Тричковић, Радмила, 1997. *Торлак*, „Пиротска буна 1836“, ур. Борислава Лилић, 73-93. Пирот: „Наша слобода“.

Ћирић, Јован, 1994. *Предговор*, у: „Торлак“, Витомир Живковић, 9-17. Пирот: Народна библиотека

Ћирић, Љубисав, 1987. *Досадашња истраживања пиротског говора*, Пиротски зборник, кн. 15, 13-21. Пирот.

Фасмер, Макс, 1987. *Этимологический словарь русского языка*, том IV, Москва: „Прогрес“.

Хаџи-Васиљевић, Јован, 1909. *Кумановска област*, Београд: Нова штампарија „Давидовић“.

Христов, Петко, 2004. *Общности и празници : служби, слави, събори и курбани в южнославянското село през първата половина на XX век*, София: Етнографски институт с музей БАН.

Христов, Петко, 2010. *Балканският гурбет - традиционни и съвременни форми (въведение)*, Балканската миграционна култура : исторически и съвременни примери от България и Македония, ур. Петко Христов, 11-27. София: Етнографски институт с музей БАН.

Христов, Петко, 2013. *Балканджии и полендаци: традиционен сблъсък на ценности (случаят на град Троян)*, Музеят и градът. Сборник с доклади от Национална научна конференция, посветена на 50-годишнината на Музея на занаятите, 232-238. Троян: Музей на занаятите.

Христов, Петко, „*По маршрутите на Иван Хаджийски*“ (финален доклад за проведеното теренно изследване в Троян, Терзийско, Шипково, Рибарица и Тетевен), рукопис.

Христов Симеон, 1894. *Пиротският окръг и неговото население*, Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, кн. XI, 287-325. София. (фототипско издање сепарата из 1993. године, библиотека *Западни попкрайнини*, № 4).

Цветковић, Славиша, 2010. *Приче из Торлачију*, Минићев: Завичајно друштво Тимочана-Торлака.

Цвијић, Јован, 1989. *Говори и чланци*, Београд: Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике и наставна средства, Новинско-издавачка организација „Књижевне новине“.

Цвијић, Јован, 1991. *Говори и чланци*, Београд: Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике и наставна средства, Новинско-издавачка организација „Књижевне новине“.

Цвијић, Јован, 1991. *Балканско полуострво*: Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике и наставна средства, Новинско-издавачка организација „Књижевне новине“.

Цвијић, Јован, 1991. *Антропогеографски списи*, Београд: Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике и наставна средства, Новинско-издавачка организација „Књижевне новине“.

Шабановић, Хазим, 1964. *Турски катастарски пописи Београда и околине 1475-1566*, Турски извори за историју Београда, кн. I, св. I, Београд.

X26. Абecedни ред

Abecedni spisak naselja za republike bivše SFRJ : Promene u sastavu i nazivima naselja za period 1948-1991., 2002. Beograd: Savezna republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku.

Alexander, Ronelle, 1975. *Torlak accentuation*, München: Slavistische Beiträge Band 94.

Bart, Frederik, 1997. *Etničke grupe i njihove granice*, dodatak u „Teorije o etnicitetu“, Filip Putinja i Žoslin Stref-Fenar, 211-259. Beograd: XX vek.

Breban, Vasile, 1992. *Dicționar general al limbii Române : Ediție revăzută și adăugită*, Vol. II, București: „Editura enciclopedica“.

Brković, Čarna, 2009. *Kratak pregled re-strukturiranja pripadanja u Crnoj Gori*, u: „Izazovi savremenog crnogorskog identiteta : Antropološko istraživanje transformacije identitetske formule Crnogoraca u periodu nakon Drugog svetskog rata“, ur. Saša Nedeljković, 145-165. Kruševac: „Baštinik“.

Brown, Keith and Ogilvie, Sarah, 2009. *Concise Encyclopedia of Languages of The World*, Oxford

Brozović, Dalibor, 1969. *Doseljavanje Slavena i njihovi dodiri sa starosjedocima u svjetlu lingvističkih istraživanja*, u: „Predslovenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena“, knj. IV, Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Bulgăr, Gh., Constantinescu-Dobridor, Gh. 2000. *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, București

Čapo Žmegač, Jasna, 2002. *Srijemski Hrvati, etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije*, Zagreb: Durieux.

Ćirić, Jovan, 1997. *Šopluk (kulturni most ili jabuka razdora na Balkanu)*, u: “Granice – izazov interkulturalnosti“, ur. Božidar Jakšić, 207-217. Beograd: Forum za etničke odnose.

Dženkins, Ričard, 2001. *Etnicitet u novom ključu : Argumenti i ispitivanja*, Beograd: XX vek.

Eriksen, Tomas Hilan, 2004. *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd: XX vek.

Hock, Hans Henrich, Joseph, Brian D., 2009. *Language History, Language Change, and Language Relation Ship*, An Introduction to Historical and Comparative Linguistics, second revised edition, Berlin

Ilić, Slađan, 2011. *Greška malog broda*, Niš: Autorsko izdanje

Imenik naseljenih mesta u Socijalističkoj federativnoj republici Jugoslaviji, 1985. Beograd: Službeni list.

Janjetović, Zoran, 2004. *Švabe u Vojvodini*, u: „Скривене мађине на Балкану“, ур. Биљана Сикинић, 121-134. Београд: Балканолошки институт САНУ.

Jezernik, Božidar, 2007. *Divlja Evropa : Balkan u očima putnika sa Zapada, XX vek*, Beograd: Knjižara krug

Kolev, Dragan, 1999. *Shopluk, Shopluk Among Other Things*, „Facta universitatis“, series Philosophy and Sociology, Vol. 2, No 6, 3-14. Niš.

Kolev, Dragan, 2001. *Šopi kao etnografska grupa*, u: „Vere manjina i manjinske vere“, ur. Dragoljub B. Đorđević, Dragan Todorović i Jovan Živković 168-177. Niš: Zoograf.

Lapierre, Jean William, 1997. Predgovor u „Teorije o etnicitetu“, Filip Putinja i Žoslin Stref-Fenar, 5-11. Beograd: XX vek.

Luleva, Ana 2013. *Communities and Boundaries along the Southern Bulgarian Black Sea Coastline*, „Културна прожимања : антрополошке перспективе“, ур. Срђан Радовић, 67-76. Београд: Етнографски институт САНУ.

Markova, Maria, 2013. *The Sreation of local community and identiy : Bundaries in the Bulgarian town of Kardzhali*, „Културна прожимања : антрополошке перспективе“, ур. Срђан Радовић, 89-106. Београд: Етнографски институт САНУ.

Marković, Olivera, 2008. *Etnički identitet građana srpske nacionalnosti u Kosovskoj Mitrovici*, u: “Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji”, ur. Sasa Nedeljković 185-208. Kruševac: „Baštinik“ .

Milojević, Slavoljub Slavko, 1998. *...Ako se ikada budemo rastali... : Zbornik poezije*, Zaječar: Kulturno-prosvetna zajednica.

Ndreca, Mikel, 1980. *Fjalor shqip-serbokroatisht - Albansko srpskohrvatski rečnik*, Prishtinë – Priština: Rilindja.

Nedeljković, Saša. 2007. *Čast, krv i suze*. Beograd: Zlatni zmaj.

Nedeljković, Saša, 2008. *Problemi primene antropologije : Antropološko istraživanje savremene kulture na KiM*, u: „Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji“, ur. Saša Nedeljković, 19-73. Kruševac: „Baštinik“.

Nedeljković, Saša, 2009. *Izazovi istraživanja savremenog crnogorskog identiteta*, u: „Izazovi savremenog crnogorskog identiteta : Antropološko istraživanje transformacije identitetske formule Crnogoraca u periodu nakon Drugog svetskog rata“, ur. Saša Nedeljković, 9-13. Kruševac: “Baštinik“.

Nedeljković, Saša, 2009. *Problemi identiteta druge i treće generacije crnogorskih doseljenika u Srbiji*, u: „Izazovi savremenog crnogorskog identiteta : Antropološko istraživanje transformacije identitetske formule Crnogoraca u periodu nakon Drugog svetskog rata”, ur. Saša Nedeljković, 237-264. Kruševac: „Baštinik”.

Prelić, Mladena, 2009. *The Serbs in Slovenia: a New Minority*, Гласник Етнографског института, књ. LVII (2), 53-68. Београд.

Prica, Ines, 2005. *Autori, zastupnici, presuditelji, Hrvatska etnologija u paralelizmima postsocijalističkog konteksta*, у: „Етнологија и антропологија : стање и перспективе“, ур. Љиљана Гавриловић, 29-44. Београд: Етнографски институт САНУ.

Putinja, Filip i Stref-Fenar, Žoslin, 1997. *Teorije o etnicitetu*, Београд: XX век.

Skok, Petar, 1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga treća, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Smit, Antoni. 2010. *Nacionalni identitet*. Београд: XX век.

Stojković, Branimir. 2001. *Evropski, nacionalni i regionalni identitet*, u: „Škola za demokratiju : Zbornik predavanja Škole za demokratiju“, ur. Bogdan Đurović i Brankica Milosavljević, 110-119. Niš: Odbor za građansku inicijativu.

Sussex, Rolland and Cubberley, Paul, 2009. *The Slavic Languages*, Cambridge: Cambridge Language Surveys.

Škalić, Abdulah, 1989. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: „Svjetlost“.

Trifunoski, Jovan F., 1973. *Les Chops en Macedoine*, „Balcanica“, knj. IV, 495-509, Београд: Балканолошки институт САНУ.

Troeva, Evgenia, 2013. *The Rhodopes : Rerceptions about Boundaries*, „Културна прожимања : антрополошке перспективе“, ур. Срђан Радовић, 77-87. Београд: Етнографски институт САНУ.

Vujačić, Lidija. 2009. *Karnevalske svetkovine (fešte) u funkciji (re)definisiranja državnog imidža – fetišizacija Crne Gore*, u: „Izazovi savremenog crnogorskog identiteta : Antropološko istraživanje transformacije identitetske formule Crnogoraca u periodu nakon Drugog svetskog rata“, ur. Saša Nedeljković, 187-211. Kruševac: „Baštinik“.

Zlatanović, Sanja, 2008. *Pover of Categorization : Natives and Incomers in Southeastern Kosovo*, Гласник Етнографског института САНУ, књ. LVI (2), 133-147. Београд.

Zlatanović, Sanja, 2008. *Starosedeooci i doseljenici : međugrupne percepcije u posleratnom diskursu*, u: „Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji“, ur. Saša Nedeljković, 109-126. Kruševac: „Baštinik“.

Živković, Dušica, 1985. *Neka etnografska obeležja knjaževačkog kraja*, „Međimurje“, br. 8, 129-140. Čakovec.

ХЗ. НОВИНСКИ ЧЛАНЦИ

У раду су коришћена следећа новинска издања:

Азбучни ред

- *Братство*, вестник на българската народност в СР Југославија, Ниш
- *Братство*, вестник на българите в Србија, Ниш
- *Вестник за Белоградчик*, месечен општински вестник, Белоградчик
- *Видин*, општен вестник, Видин
- *Глас јавности*, Београд
- *Дунав експрес*, први видински секидневник, Видин
- *Енигма*, Београд
- *Информатор*, билтен Завичајног друштва Тимочана-Торлака, Минићево
- *Јединство*, Приштина
- *Маказин*, „Тимоков“ месечни додатак, Зајечар
- *Ние*, општен вестник, Враца
- *Нова Тимочка ревија*, Зајечар
- *Нове књажевачке новине*, Бор
- *Отечество*, Софија
- *Политика*, Београд
- *Реч и мисао*, лист Тимочког књижевног клуба, Зајечар
- *Свет књиге*, додатак листа *Борба*, Београд
- *Северозападен Балкан*, издава Берковското родољубиво опшество, Берковица
- *Слобода*, Пирот
- *Слово плус*, седмичник за општините и кметствата, Враца
- *Тема*, Софија
- *Тимок*, Лист за друштвена питања, Зајечар
- *Тимочанин*, Лист за народне потребе, Зајечар
- *Тимочка крими ревија*, Зајечар
- *Торлак*, лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака, Минићево
- *Торлаци*, месечно издание на општина Чупрене
- *Чипровец*, Орган на општински комитет на БКП, Општински народен совет, Чипровци

Абецедни ред

- *Вiс*, Веоград

ХЗа. Азбучни ред

Аврамовић, Живко, *Вуковим стопама, разговор са др Љубишом Рајковићем Кожељцем*, „Торлак“, бр. 10, Минићево, 1. октобар 2007, стр. 22-23.

[Аноним], *Нови стихове от Благој Петров... на „торлашки“*, „Чипровец“, бр. 1 (192), Чипровци, 23. март 1981, стр. 3.

[Аноним], *Завичајно друштво Торлака*, „Тимок“, бр. 2675, Зајечар, 12. септембар 1997, стр. 8.

- [Аноним], *Завичајци у Минићеву*, „Тимок“, бр. 2681, Зајечар, 24. октобар 1997, стр. 6.
- [Аноним], *Вршњакиња Друштва Ромкиња из Минићева*, „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 7.
- [Аноним], *Главни мотив – бољи дани за све*, „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 2-4.
- [Аноним], *Завичај – љубав која траје*, „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 1.
- [Аноним], *Маштовитост са пуно духа*, „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 5.
- [Аноним], *Од старта крупним кораком*, „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 2-3.
- [Аноним], *Празник писане речи*, „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 6.
- [Аноним], *Председник Божин Јовановић*, „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 4.
- [Аноним], *Славље за памћење*, „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 7.
- [Аноним], *Срећно и дуговечно*, „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 6.
- [Аноним], *Статут Завичајног друштва Тимочана-Торлака*, додатак у: „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997.
- [Аноним], *Смотра стваралаштва*, „Информатор“, бр. 1, Минићево, новембар 1997, стр. 5.
- [Аноним], *Свети Трифун као некад*, „Тимок“, бр. 2698, Зајечар, 20. фебруар 1998, стр. 10.
- [Аноним], *„Венци за младенци“*, „Информатор“, бр. 2, Минићево, јун 1998, стр. 2.
- [Аноним], *Доказани покретач активности*, „Информатор“, бр. 2, Минићево, јун 1998, стр. 3.
- [Аноним], *За бржи развој родног краја*, „Информатор“, бр. 2, Минићево, јун 1998, стр. 3.

- [Аноним], *Ласкаве оцене пређеног пута*, „Информатор“, бр. 2, Минићево, јун 1998, стр. 2.
- [Аноним], *Дан Друштва свечано прослављен*, „Информатор“, бр. 3, Минићево, октобар 1998, стр. 1.
- [Аноним], *Залет за нове акције*, „Информатор“, бр. 3, Минићево, октбар 1998, стр. 3.
- [Аноним], *Избор новог председника*, „Информатор“, бр. 3, Минићево, октобар 1998, стр. 2.
- [Аноним], *Питомина духовног поднебља*, „Информатор“, бр. 3, Минићево, октбар 1998, стр. 3.
- [Аноним], *Поносни на прве кораке* (у антрфилеу под називом *Награде за „Мој завичај“*), „Информатор“, бр. 3, Минићево, октобар 1998, стр. 2.
- [Аноним], *Промашен датум*, „Информатор“, бр. 3, Минићево, октбар 1998, стр. 1.
- [Аноним], *Завичај овековечен песмом*, „Тимок“, бр. 2731, Зајечар, 13. новембар 1998, стр. 7.
- [Аноним], *Све у знаку завичаја*, „Информатор“, бр. 4, Минићево, октобар 1999, стр. 1-2.
- [Аноним], *Помен врсом приповедачу*, „Тимок“, бр. 2838, Зајечар, 6. октобар 2000, стр. 6.
- [Аноним], *Дијалекатска поезија*, „Тимок“, бр. 2864, Зајечар, 6. април 2001, стр. 6.
- [Аноним], *Песниково завичајно вече*, „Тимок“, бр. 2866, Зајечар, 20. април 2001, стр. 5.
- [Аноним], *„Трла трлица“ четврти пут*, „Тимок“, бр. 2870, Зајечар, 18. мај 2001, стр. 6.
- [Аноним], *Международна етнографска експедиција – с. Стакевци*, „Вестник Белоградчик“, бр. 9, 14. септември 2001, стр. 4-5.
- [Аноним], *Закони се морају поштовати*, „Тимочка крими ревија“, бр. 134, Зајечар, 1. октобар 2002.
- [Аноним], *Одлука о изменама и допунама Статута*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 2.
- [Аноним], *Гости из Бугарске и Торлачка забава*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 1.

[Аноним], *Станалото... Станало...*, „Видин“, бр. 1458 (75), Видин, 12-15 октомври 2006, стр. 8.

[Аноним], *Турлашка вечер*, „Вестник за Белоградчик“, бр. 13 (59), Белоградчик, септември 2006, стр. 1-2.

[Аноним], *Изложба на Торлаците в Белоградчик*, "Ние", бр. 91 (1473), Враца, 4-6. декември 2006, стр. 2.

[Аноним], *Учреди се Турчашко дружество*, "Слово плус", бр. 8 (565), Враца, 22-28. фебруар 2007, стр. 5.

[Аноним], *Учреди се Турчашко дружество*, "Вестник за Белоградчик", месечен општински вестник, бр. 16 (62), Белоградчик, 31. јануар 2007, стр. 3

[Аноним], *Турлашка вечер в Минићево*, „Вестник за Белоградчик“, месечен општински вестник, бр. 18 /64/, Белоградчик, 29 април 2007, стр. 7.

[Аноним], *Нова управа Удружења Тимочана и Крајинаца*, „Торлак“, бр. 11, 1. јануар 2008, Минићево, стр. 9.

[Аноним], *Окупљање Тимочана и Крајинаца који живе у Београду*, „Торлак“, бр. 11, Минићево, 1. јануар 2008, стр. 9.

[Аноним], *Етно-кућа „Торлаци“*, „Нове књажевачке новине“, бр. 14, 15. септембар 2010, стр. 7.

[Аноним], *Приче које плене језичком лепотом*, „Нове књажевачке новине“, бр. 70, Књажевац, 14. фебруар 2013, стр. 4.

[Аноним], *VIII Торлашки фолклорен събор в општина Чупрене*, „Торлаци“, бр. 5, Чупрене, јуни 2013, стр. 1, 4-5.

А. Р, *Гости из Бугарске*, „Тимок“, бр. 4176, Ниш, 21. март 2011, стр. 6.

А. Р, *„Торлачће незгодије“ у причи*, „Тимок“, бр. 4731, Ниш, 12. фебруар 2013, стр. 1, 6.

Благојевић, Драган, *Етно-кућа у Минићеву*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 13.

Благојевић, Драган, *Изложба Зорана Живковића у Сокобањи*, „Торлак“, бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 7.

Благојевић, Драган, *Стара лепотица у новом руху*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 4.

- Благојевић, Драган, *Стара лепотица у новом руху*, „Торлак“, бр. 7, Минићево, 1. октобар 2006, стр. 4.
- Благојевић, Драган, *Изложба о старом начелству у Белоградчику*, „Торлак“, бр. 8, Минићево, 1. фебруар 2007, стр. 3.
- Богдановић, Недељко, „Торлак“, „Торлак“, бр. 24, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 2.
- Бранковић, Бранислав В., *Повратак приповедача*, „Борба“, бр. 328, додатак „Свет књиге“, Београд, 23. новембар 2000, стр. 2.
- Велкова, Ваня, *Изучаваха Турлаците*, „Дунав експрес“, бр. 63, Видин, 3. септември 2001, стр. 2.
- Веселинов, Любомир, *Торлашка среща*, „Ние“, бр. 76 (1458), Видин, 12-15 октомври 2006, стр. 5.
- Веселинов, Любомир, *Торлак или Турлак*, „Вестник за Белоградчик“, бр. 14 (60), Белоградчик, 20. ноември 2006, стр. 3.
- Веселинов, Любомир, *Празник в „Кози дол“*, „Вестник за Белоградчик“, бр. 12 (58), Белоградчик, септември 2006, стр. 1-2.
- Веселинов, Любомир, *Основано Торлачко друштво*, „Торлак“, бр. 9, Минићево, 1. јун 2007, стр. 2.
- Веселинов, Любомир, *Юбилеен коцерт на Здравко Чолич в Зайчар събра турлаци от двете страни на границата*, „Видин“, бр. 79 (1935), Видин, 2011, стр. 6.
- [Веселинов, Любомир], *Турлашки празник в Сърбия*, „Видин“, бр. 24 (1970), Видин, 26-28. март 2012, стр. 6.
- Джунинска, Елена, *Изложба - фотографиије*, „Вестник за Белоградчик“, бр. 15 (61), Белоградчик, 22. декември 2006, стр. 8.
- Димитријевић, Миодраг, *О Торлаку и Торлачијама*, „Политика“, бр. 30209, Београд, 27. новембар 1997.
- Димитров, Венко, „Висока“ политика на малка партия, „Братство“, брой 1557, Ниш, 15. јуни 1994, стр. 2-3.
- Доцински, Васил, *В община Чупрене „Када кум прасе и ти вречу“*, „Северозападен Балкан“, бр. 252, Берковица, 18. јуни 2007, стр. 4.
- Ђорђевић, Братислав, *Завичајни клуб „Леденица“ Минићево*, „Торлак“, бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 4.

Ђорђевић, Братислав, *Резултати деловања Завичајног клуба „Леденица“*, „Торлак“, бр. 7, Минићево, 1. октобар 2006, стр. 4.

Ђорђевић, Братислав, *Три године рада*, „Торлак“, бр. 15, Минићево, 1. јануар 2009, стр. 1, 8;

Ђорђевић, Небојша, *Веома активни у прошлој години*, „Тимочка ревија“, бр. 249, Зајечар, 1. фебруар 2008, стр. 25.

Ђ.[орђевић], Н.[ебојша], *Бићемо свуда где се одлучује о аграру*, „Тимок“, бр. ?, Зајечар, 18. фебруар 2008, стр. 3.

Ђорђевић, Страхиња, *Заједно са Бугарима*, „Тимок“, бр. 3122, Зајечар, 16. јун 2006, стр. 7.

Ђорђевић, Страхиња, *Заједно са Бугарима*, „Торлак“, бр. 7, Минићево, 1. октобар 2006, стр. 9.

Ђуровић, Жарко, *Лирски драгуљи*, „Јединство“, Приштина, 15. септембар 1998, стр. 9.

Златковић, Драгољуб, *Песме за децу из Тимока, Заглавка и Буцака*, „Торлак“, бр. 20, Минићево, 1. новембар 2009, стр. 16-18.

Златковић, Драгољуб, *Приповедачка ретроспектива*, „Маказин“, „Тимоков“ месечни додатак, бр. 35, 5. март 2004, стр. 11, уз: „Тимок“, бр. 3011, Зајечар, 5. март 2004.

Илиев, Ђмитар, *Възкръсна позабравеният торлашки фолклор*, „Слово плус“, седмичник за општините и кметствата, бр. 37 (291), Видин, 27. септември – 3. октомври 2001, стр. 8.

Јеленковић, Славољуб, *Дреновачко вече*, „Торлак“, бр. 16, Минићево, 1. април 2009, стр. 14-15.

Јеремић, Слађана, *У Библиотеци све је култура*, „Торлак“, бр. 29, Минићево, 1. јул 2012, стр. 20-22.

Ј.Ј., *Торлаци на интернету*, „Тимок“, бр. 3081, Зајечар, 9. септембар 2005, стр. 5.

К. И, *Приче на торлачком говору*, „Нове књажевачке новине“, бр. 69, Бор, 30. јануар 2013, стр. 10.

Коев, Иван, *Потомци на древните Мизийци*, „Отечество“, бр. 41, Софија, 1980, стр. 40-41.

Крстић, Дамњан, *Одржана трећа Торлачка пецаљћа*, „Торлак“, бр. 10, Минићево, 1. октобар 2007, стр. 3.

Крстић, Дејан, *Помен несталом селу*, „Реч и мисао“, лист Тимочког књижевног клуба, бр. 8, Зајечар, пролеће 2001, стр. 10.

Крстић, Дејан, *Шест година постојања Завичајног друштва Тимочана-Торлака*, „Торлак“, лист Завичајног друштва Тимочана-Торлака, бр. 1, Минићево, 1. новембар 2003, стр. 1-2.

Крстић, Дејан, *Све је више монографија села*, „Торлак“, бр. 1, Минићево, 1. новембар 2003, стр. 4.

Крстић, Дејан, *Заједнички делују Удружење и Месна заједница*, „Торлак“, бр. 1, Минићево, 1. новембар 2003, стр. 4.

Крстић, Дејан, *Завршено реновирање зграде некадашњег начелства*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 3.

Крстић, Дејан, *Одржана изборна Скупштина Завичајног друштва Тимочана-Торлака*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 1.

Крстић, Дејан, *Маринко Станојевић (1874-1949)*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 12.

Крстић, Дејан, *Обележена годишњица смрти Маринка Станојевића*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 2.

Крстић, Дејан, *РТС снимала у торлачком крају*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 7.

Крстић, Дејан, *Промовисане две монографије*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 6.

Крстић, Дејан, *Свечано отварање нових објеката*, „Торлак“, бр. 3, Минићево, 1. јануар 2005, стр. 1, 4-5.

Крстић, Дејан, *Прослављен дан Удружења Новокорићана*, „Торлак“, бр. 3, Минићево, 1. јануар 2005, стр. 8.

Крстић, Дејан, *Скупштина ловачког удружења „Минићево“*, „Торлак“, бр. 4, Минићево, 1. јул 2005, стр. 10.

Крстић, Дејан, *Ускоро воде на претек*, „Торлак“, бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 3;

Крстић, Дејан, *Риболовачко такмичење „Торлачка пецаљћа“*, „Торлак“, бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 1 и 11.

Крстић, Дејан, *Просторије Друштва - проблем*, „Торлак“, бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 2.

Крстић, Дејан, *Откривена спомен-плоча Петру Арнаутину*, „Торлак“, бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 7.

Крстић, Дејан, *Заједнички делују Удружење и Месна заједница*, "Торлак", бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 3.

Крстић, Дејан, *Прослављен дан Новокоричана*, „Торлак“, бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 6.

Крстић, Дејан, *Просторије Друштва – има наде*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 2.

Крстић, Дејан, *Одржана Скупштина Завичајног друштва*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 3

Крстић, Дејан, *Реакција на сајт*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 2.

Крстић, Дејан, *Промена печата*, „Торлак“, бр. 7, Минићево, 1. октобар 2006, стр. 2.

Крстић, Дејан, *Друга „Торлачка пецаљћа“*, „Торлак“, бр. 7, Минићево, 1. октобар 2006, стр. 1 и 2.

Крстић, Дејан, *Лист „Торлак“ на Културном лету*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. октобар 2006, стр. 2.

Крстић, Дејан, *Годишња прослава Удружења Новокоричана*, „Торлак“, бр. 7, Минићево, 1. октобар 2006, стр. 8;

Крстић, Дејан, *Ваљевски „Ротаријанци“ у нашем крају*, „Торлак“, бр. 7, Минићево, 1. октобар 2006, стр. 4.

Крстић, Дејан, *Гости из Бугарске и „Торлачко вече“*, „Торлак“, бр. 9, Минићево, 1. јун 2007, стр. 1 и 3.

Крстић, Дејан, *Пројекат - корак ка санацији цркве*, „Торлак“, бр. 9, Минићево, 1. јун 2007, стр. 4.

Крстић, Дејан, *Вукова награда Кожељцу*, „Торлак“, бр. 9, Минићево, 1. јун 2007, стр. 11.

Крстић, Дејан, *Дружење Ошљанаца*, „Торлак“, бр. 9, Минићево, 1. јун 2007, стр. 6.

Крстић, Дејан, *Драгољуб Златковић у торлачком крају*, „Торлак“, бр. 10, Минићево, 1. октобар 2007, стр. 3.

Крстић, Дејан, *Скуп Новокоричана*, „Торлак“, бр. 10, Минићево, 1. октобар 2007, стр. 9.

Крстић, Дејан, *Десет година постојања Завичајног друштва Тимочана-Торлака*, „Торлак“, бр. 11, Минићево, 1. јануар 2008, стр. 4-5.

Крстић, Дејан, *Ошљанци опет организовали своје дружење*, „Торлак“, бр. 11, Минићево, 1. јануар 2008, стр. 9.

Крстић, Дејан, *Драгољуб Златковић поново у торлачком крају*, „Торлак“, бр. 15, Минићево, 1. јануар 2009, стр. 3.

Крстић, Дејан, *Одржана четврта «Торлачка пецаљћа»*, „Торлак“, бр. 15, Минићево, 1. јануар 2009, стр. 3.

Крстић, Дејан, *Традиционални сусрет Новокорићана*, „Торлак“, бр. 15, Минићево, 1. јануар 2009, стр. 6-7.

Крстић, Дејан, *Гости из Бугарске и VI „Торлачко вече“*, „Торлак“, бр. 16, Минићево, 1. април 2009, стр. 1-3.

Крстић, Дејан, *60 година од смрти Маринка Станојевића*, „Торлак“, бр. 16, Минићево, 1. април 2009, стр. 3.

Крстић, Дејан, *Изложба о Маринку Станојевићу*, „Торлак“, бр. 17, Минићево, 1. јун 2009, стр. 1 и 4.

Крстић, Дејан, *Загонетке из торлачког краја*, „Торлак“, бр. 17, Минићево, 1. јун 2009, стр. 20-21.

Крстић, Дејан, *Скупштина Удружења Тимочана и Крајинаца у Београду*, „Торлак“, бр. 17, 1. јун 2009, Минићево, стр. 2.

Крстић, Дејан, *Етиолошке народне приче из торлачког краја*, „Торлак“, бр. 18, Минићево, 1. август 2009, стр. 24.

Крстић, Дејан, *Сусрет Новокорићана*, „Торлак“, бр. 19, Минићево, 1. октобар 2009, стр. 6.

Крстић, Дејан, *Поређења из торлачког краја*, „Торлак“, бр. 20, Минићево, 1. новембар 2009, стр. 12-15.

Крстић, Дејан, *Гости из Бугарске и VII “Торлачко вече“*, „Торлак“, бр. 22, Минићево, 1. април 2010, стр. 1, 4-6.

Крстић, Дејан, *Ново издање Завичајног друштва*, „Торлак“, бр. 22, Минићево, 1. април 2010, стр. 1.

Крстић, Дејан, *Одржано Торлачко вече у Малом Извору*, „Нова Тимочка ревија“, бр. 280, Зајечар, 2. април 2010, стр. 18-19.

Крстић, Дејан, *Завичајно друштво у монографији Библиотеке*, „Торлак“, бр. 23, Минићево, 1. јул 2010, стр. 2.

Крстић, Дејан, *Фолклористичка и етнолошка истраживања у организацији Завичајног друштва*, „Торлак“, бр. 23, Минићево, 1. јул 2010, стр. 3.

Крстић, Дејан, *Промоција књиге „Драги Љубиша“*, „Торлак“, бр. 23, Минићево, 1. јул 2010, стр. 7.

Крстић, Дејан, *Гостовање у Белоградчику*, „Торлак“, бр. 24, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 3-5.

Крстић, Дејан, *28. Сусрет Новокорићана*, „Торлак“, бр. 24, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 17.

Крстић, Дејан, *Гости из Бугарске и VIII „Торлачко вече“*, „Нове књажевачке новине“, бр. 27, Бор, 5. април 2011, стр. 8-9.

Крстић, Дејан, *Гости из Бугарске и VIII „Торлачко вече“*, „Торлак“, бр. 26, Минићево, 1. јун 2011, стр. 6-7.

Крстић, Дејан, *Основан Завичајни књижевни круг*, „Торлак“, бр. 27, Минићево, 1. септембар 2011, стр. 6.

Крстић, Дејан, *„Суза скамењена“ – ново издање Завичајног друштва*, „Торлак“, бр. 28, Минићево, 1. фебруар 2012, стр. 1, 3.

Крстић, Дејан, *Пета годишњица оснивања Торлачког друштва „Ждрепче“ у Белоградчику*, „Торлак“, бр. 28, Минићево, 1. фебруар 2012, стр. 1, 4-5.

Крстић, Дејан, *29. Сусрет Новокорићана*, „Торлак“, бр. 28, Минићево, 1. фебруар 2012, стр. 10.

Крстић, Дејан, *Гости из Бугарске и IX „Торлачко вече“*, „Торлак“, бр. 29, Минићево, 1. јул 2012, стр. 1, 4-7.

Крстић, Дејан, *Завичајно друштво у медијима*, „Торлак“, бр. 29, Минићево, 1. јул 2012, стр. 3.

Крстић, Дејан, *Промоција „Сузе скамењене“ у Књажевцу*, „Торлак“, бр. 29, Минићево, 1. јул 2012, стр. 3.

Крстић, Дејан, *Ка новцу преко пројекта*, „Торлак“, бр. 29, Минићево, 1. јул 2012, стр. 3.

- Колев, Драган, *За шопите и торлаците*, „Братство“, бр. 1567, Ниш, 15. ноември 1994, стр. 6.
- Маричова, Николинка, *„Када кум прасе и ти вречу“*, „Вестник за Белоградчик“, месечен општински вестник, бр. 19 (65), Белоградчик 2. јун 2007, стр. 6.
- Марковић, Михајло, *Асфалт до гробља - обавеза према прецима*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 3.
- Марковић, С.[лавица], *За очување традиције*, „Тимок“, бр. 2683, Зајечар, 7. новембар 1997, стр. 6.
- Марковић, С.[лавица], *Свети Трифун као некад!*, „Тимок“, бр. 2698, Зајечар, 20. фебруар 1998, стр. 10.
- Марковић, С.[лавица], *Похвале досадашњем раду*, „Тимок“, бр. 2717, Зајечар, 10. јул 1998, стр. 2.
- Марковић, С.[лавица], *Циљ – бољи живот свих становника*, „Тимок“, бр. 2730, Зајечар, 6. новембар 1998, стр. 2.
- Марковић, Славица, *Пулсирање речи и живота*, „Тимок“, бр. 2867/68, Зајечар, 27. април 2001, стр. 6.
- Марковић, С.[лавица], *Крст и иконана поклон манастиру Суводол*, „Тимочанин“, бр. 12, Зајечар, 15. новембар 2007, стр. 18.
- Миленковић, Миодраг, *Поводом десетогодишњице Светосавског бала у Минићевоу*, „Торлак“, бр. 4, Минићево, 1. јул 2005, стр. 12.
- Милошевић Мицић, Милена, *Лето у Завичајном музеју Књажевац*, „Торлак“, бр. 18, Минићево, 1. август 2009, стр. 9.
- Митић, Драган, *Завичај у срцу*, „Нова тимочка ревија“, бр. 244, Зајечар, 15. новембар 2007, стр. 20-21.
- Митић, Драган, *Младенци у Торлачији*, „Нова тимочка ревија“, бр. 253, Зајечар, 1. април 2008, стр. 22-23.
- Недељковић, Дејан, *Интернет презентација Торлачког друштва*, „Торлак“, бр. 4, Минићево, 1. јул 2005, стр. 1-2.
- Недељковић, Дејан, *Сајт www.torlak.org.rs поново доступан*, „Торлак“, бр. 25, Минићево, 1. март 2011, стр. 2.
- Николић, Властимир, *Сарадња са завичајем*, „Књажевачке новине“, бр. 407, Књажевац, новембар 1997, стр. 6.

Николић, Властимир, *Етно изложба у Витковцу*, „Књажевачке новине“, бр. 411, Књажевац, фебруар 1998, стр. 6.

Николић, Властимир, *Етно-изложба у Мањинцу*, „Књажевачке новине“, бр. 416, Књажевац, август 1998.

Николић, Властимир, *Девети Светосавски бал у Минићеву*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 5.

Николић, Властимир, *Промоција монографије и сусрети генерација*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 6.

Николић, Властимир, *Девети светосавски бал у Минићеву*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 5.

Николић, Властимир, *Представљање Завичајног друштва у медијима*, „Торлак“, бр. 3, Минићево, 1. јануар 2005, стр. 2.

Николић, Властимир, *Прва изложба у Етно-кући*, „Торлак“, бр. 3, Минићево, 1. јануар 2005, стр. 5.

Николић, Властимир, *Отварање нових објеката у Минићеву*, „Торлак“, бр. 3, Минићево, 1. јануар 2005, стр. 4-5.

Николић, Властимир, *105 година Ловачког удружења „Минићево“*, „Торлак“, бр. 3, Минићево, 1. јануар 2005, стр. 6-7.

Николић, Властимир, *Десети светосавски бал*, „Торлак“, бр. 4, Минићево, 1. јул 2005, стр. 5.

Николић, Властимир, *Представљање Завичајног друштва у медијима*, „Торлак“, бр. 4, Минићево, 1. јул 2005, стр. 2.

Николић, Властимир, *Вредни Селачани*, „Торлак“, бр. 4, Минићево, 1. јул 2005, стр. 3.

Николић, Властимир, *Завичајно друштво у медијима*, „Торлак“, бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 2.

Николић, Властимир, *Завичајно друштво у медијима*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 2.

Николић, Властимир, *Рекламирање новог броја „Торлака“*, „Торлак“, бр. 7, Минићево, 1. октобар 2006, стр. 2.

Николић, Властимир, *Торлачко вече*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 5.

Николић, Властимир, *Бугари узвратили посету*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 4.

Николић, Властимир, *Представљање листа на РТЗ-у*, „Торлак“, бр. 8, Минићево, 1. фебруар 2007, стр. 2.

Николић, Властимир, *Делегација из Србије посетила Белоградчик*, „Торлак“, бр. 8, Минићево, 1. фебруар 2007, стр. 1 и 2.

Властимир Николић, *Завичајно друштво у медијима*, „Торлак“, бр. 9, Минићево, 1. јун 2007, стр. 2.

Властимир Николић, *Представљање друштва у медијима*, „Торлак“, бр. 10, Минићево, 1. октобар 2007, стр. 3.

Властимир Николић, *Завичајно друштво у медијима*, «Торлак», бр. 11, Минићево, 1. јануар 2008, стр. 7.

Властимир Николић, *Завичајно друштво у медијима*, «Торлак», бр. 12, Минићево, 1. април 2008, стр. 4.

Николић, Властимир, 2008. *Завичајно друштво поново у својој просторији*, „Торлак“, бр. 12, Минићево, 1. април 2008, стр. 4.

Властимир Николић, *Рекламирање 12. броја „Торлака“*, «Торлак», бр. 14, Минићево, 1. август 2008, стр. 2.

Властимир Николић, *Завичајно друштво у медијима*, «Торлак», бр. 15, Минићево, 1. јануар 2009, стр. 3.

Властимир Николић, *Рекламирање Завичајног друштва*, «Торлак», бр. 16, Минићево, 1. април 2009, стр. 3.

Властимир Николић, *Рекламирање 15. броја „Торлака“*, «Торлак», бр. 17, Минићево, 1. јун 2009, стр. 2.

Николић, Властимир, *Промовисање рада Завичајног друштва*, „Торлак“, бр. 18, Минићево, 1. август 2009, стр. 2.

Николић, Властимир, *Нове књиге Завичајног друштва Тимочана-Торлака*, „Торлак“, бр. 18, Минићево, 1. октобар 2009, стр. 1, 2-3.

Николић, Властимир, *Промовисање рада Завичајног друштва*, „Торлак“, бр. 18, Минићево, 1. август 2009, стр. 2.

Николић, Властимир, *Медијско представљање Завичајног друштва*, „Торлак“, бр. 19, Минићево, 1. октобар 2009, стр. 2.

Николић, Властимир, *Рекламирање „Торлака“*, „Торлак“, бр. 21, Минићево, 1. јануар 2010, стр. 2.

Николић, Властимир, *Рекламирање рада Друштва*. „Торлак“, бр. 22, Минићево, 1. април 2010, стр. 2.

Николић, Властимир, *Завичајно друштво у медијима*, „Торлак“, бр. 23, Минићево, 1. јул 2010, стр. 3.

Николић, Властимир, *Рекламирање рада Завичајног друштва*, „Торлак“, бр. 24, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 2.

Николић, Властимир *Завичајно друштво у медијима*, „Торлак“, бр. 26, Минићево, 1. јун 2011, стр. 2.

Николић, Властимир, *Завичајно друштво на Сабору на Кадибогазу*, „Торлак“, бр. 27, Минићево, 1. септембар 2011, стр. 2.

Николић, Властимир, *Председник Друштва на Дану Белоградчика*, „Торлак“, бр. 27, Минићево, 1. септембар 2011, стр. 2.

Николић, Властимир, *Завичајно друштво у медијима*, „Торлак“, бр. 28, Минићево, 1. фебруар 2012, стр. 2.

Николић, Властимир, *Одржане четири литерарне радионице*, „Торлак“, бр. 29, Минићево, 1. јул 2012, стр. 8.

Николић, Ј. Ђ., *Торлак*, „Слобода“, бр. 2064, Пирот, 5. новембар 1994, стр. 5

Николова, Зоя, *110 години Читалице „Развитие“ - с. Салаш*, „Вестник за Белоградчик“, бр. 14 (60), Белоградчик, 20. ноември 2006, стр. 1.

Перишић, Душко, *Сликарска колонија „Торлачки мотиви 2008“*, „Торлак“, бр. 15, Минићево, 1. јануар 2009, стр. 12-13.

Петковић, Д., *Дружење Торлака уз песму*, „Глас јавности“, бр. 3091, Београд, 28. март 2007, стр. 24.

Петров, Благој, *Торлаци*, "Чипровец", бр. 1 (192), Чипровци, 23. март 1981, стр. 3.

Петров, Благој, *Грџнице*, "Чипровец", бр. 1 (192), Чипровци, 23. март 1981, стр. 4.

Петров, Благој, *У крџмуту*, "Чипровец", бр. 7 (251), Чипровци, 5. јул 1986, стр. 4.

Петровић, Бобан, *Поправљен кров на Задружном дому*, „Торлак“, бр. 24, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 18.

Петровић, Бобан, *Постављена нова звонара*, „Торлак“, бр. 24, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 18.

Петровић, Бобан, *Уређење корита реке инасипавање пољских путева*, „Торлак“, бр. 24, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 19.

Петровић, Бобан, *Насипавање путева кроз село*, „Торлак“, бр. 25, Минићево, 1. март 2011, стр. 3.

Петровић, Бобан, *Активности на уређењу водовода*, „Торлак“, бр. 25, Минићево, 1. март 2011, стр. 3.

Петровић, Славољуб, *Посета колега из Бугарске*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 5.

Петровић, Славољуб, *Повећан број чланова*, „Торлак“, бр. 3, Минићево, 1. јануар 2005, стр. 2.

Петровић, Славољуб, *Повећан број чланова*, „Торлак“, бр. 4, Минићево, 1. јул 2005, стр. 2.

Петровић, Славољуб, *Враћање поверења*, „Торлак“, бр. 5, Минићево, 1. јануар 2006, стр. 2.

Петровић, Славољуб, *Прослављен десети рођендан Завичајног друштва Тимочана-Торлака*, „Торлак“, бр. 11, Минићево, 1. јануар 2008, стр. 1, 2-3.

Петровић, Славољуб, *Гости из Бугарске и Пето „Торлачко вече“*, „Торлак“, бр. 12, Минићево, 1. април 2008, стр. 1 и 3.

Петровић, Славољуб, *Драгомир Петровић Баја Цора 1928-2008*, „Торлак“, бр. 12, Минићево, 1. април 2008, стр. 4.

Петровић, Славољуб, *Настављена сарадња са бугарским ученицима*, „Торлак“, бр. 14, Минићево, 1. август 2008, стр. 18.

Петровић, Славољуб, *Позиви Друштву – знак уважавања*, „Торлак“, бр. 29, Минићево, 1. јул 2012, стр. 3.

Поповић, Р., *Случај библиотеке „Случај“*, „Политика“, Београд, 3. фебруар 2003.

Првуловић, Борислав, *Необична књига, несвакидашњег жанра*, „Торлак“, бр. 23, Минићево, 1. јул 2010, стр. 7.

Р.[ајковић], В.[есна], *Торлаци чувају баштину*, „Тимок“, бр. 2696, 6. фебруар 1998, стр. 6.

- Р.[ајковић], В.[есна], *Збирка од 200 предмета*, „Тимок“, бр. 2700, 6. март 1998, стр. 6.
- Р.[ајковић], В.[есна], *Сећање на Маринка*, „Тимок“, бр. 3012, Зајечар, 12. март 2004, стр. 3.
- Рајковић, Весна, *Име Маринка Станојевића дати улици у Зајечару*, „Тимок“, бр. 3013, Зајечар, 19. март 2004, стр. 1 и 8.
- Рајковић, В.[есна], *Нови „Торлак“*, „Тимок“, бр. 3150, Зајечар, 26. јануар 2007, стр. 6.
- Рајковић, Весна, *Уз Бокана и „Тути-фрути бенд“*, „Торлак“, бр. 2, Минићево, 1. мај 2004, стр. 5.
- Р.[ајковић], Љ.[убиша] Кожељац, *Прећутана књига*, „Тимок“, бр. 2834, Зајечар, 7. септембар 2000.
- Рајковић, Љубиша Кожељац, *Осведочено приповедачко умеће*, „Реч и мисао“, бр. 8, Зајечар, пролеће 2001, стр. 9.
- Рањеловић, М., *Нови број листа „Торлак“*, „Тимок“, бр. 3107, Зајечар, 10. март 2005, стр. 5.
- Рањеловић, М., *Нови „Торлак“*, „Тимок“, бр. 3126, Зајечар, 28. јул 2006, стр. 6.
- Ристић, Небојша, *Годишња скупштина Ловачког удружења*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 12.
- Ристић, Небојша, *Лов ловили ловци Србобрана и Минићева*, „Торлак“, бр. 8, Минићево, 1. фебруар 2007, стр. 10.
- С. Б., *Највеселије у Витковцу*, „Књажевачке новине“, бр. 411, Књажевац, фебруар 1998, стр. 4.
- Сибиновић, Миодраг, *Београдска промоција књижевних часописа Тимока и Крајине*, „Торлак“, бр. 15, Минићево, 1. јануар 2009, стр. 18.
- Сибиновић, Миодраг, *Беседа на отварању изложбе „Ликовна дела руских емиграната из збирке Народног музеја Зајечар“*, „Торлак“, бр. 16, Минићево, 1. април 2009, стр. 18-19.
- Симеоновоћ, Небојша, *Вода извор живота*, „Торлак“, бр. 6, Минићево, 1. мај 2006, стр. 7.
- Симеоновић, Небојша, *Одлазак значајног човека*, „Торлак“, бр. 26, Минићево, 1. јун 2011, стр. 18-19

Симић, Крунислав, *Одржана V „Торлачка пецаљна“*, „Торлак“, бр. 19, Минићево, 1. октобар 2009, стр. 1 и 2.

Сиракова, Диана, *Границата - тема с неочакван край*, „Слово плус“, бр. 34 (288), Враца, 6-12. септември 2001, стр. 6.

С.Б, *Највеселије у Витковцу*, „Књажевачке новине“, бр. 411, фебруар 1998, стр. 4.

С.Ј, *Споменик дијалекту*, „Тимок“, бр. 4091, Ниш, 25. новембар 2010, стр. 6.

Славковић, М.[ирко], *Богате изложбе*, „Енигма“, бр. 2057, Београд, 12. јануар 1999, стр. 32.

С: О. К, *Сарадња са Бугарском*, „Нове књажевачке новине“, бр. 43, Бор, 12. децембар 2011, стр. 2.

Стефанов, Стефан, *По-лошо от празната кесия е бедната душа*, „Слово плус“, бр. 37 (291), Враца, 27. септември – 3. октомври 2001, стр. 8.

Т.[одоровић], С.[аша], *Пироћанци Торлацима „запржили“ чорбу*, „Нове књажевачке новине“, бр. 13, Бор, 28. август 2010, стр. 11.

Т.[одоровић], С.[аша], *О новој туристичкој регији*, „Нове књажевачке новине“, бр. 24, Бор, 15. фебруар 2011, стр. 5.

Т.[одоровић], С.[аша], *Стара планина у срцу Београда*, „Нове књажевачке новине“, бр. 25, Бор, 2. март 2011, стр. 6.

Т.[одоровић], С.[аша], *Побратими по отаџбини*, „Нове књажевачке новине“, бр. 39, Бор, 12. октобар 2011, стр. 7.

Т.[одоровић], С.[аша], *Да се прича и памти*, „Нове књажевачке новине“, бр. 50, Бор, 30. март 2012, стр. 7.

Тодоровић, Стојан, *Ако се Торлаци заинате*, „Политика“, бр. 30198, Београд, 16. новембар 1997., стр. 19.

Тодоровић, Стојан, *Весело у Витковцу*, „Политика“, бр. ?, Београд, датум ? фебруар 1998.

Тодоровић, Стојан, *Жубор Тимока*, „Торлак“, бр. 1, Минићево, 1. фебруар 2007, стр. 14.

Тодоровић, Стојан, *Торлаци, наши и бугарски*, „Политика“, Београд, 26. март 2011, стр. 14.

Тодоровић, Стојан, *Торлаци, наши и бугарски*, „Нова тимочка ревија“, бр. 302, Зајечар, 8. април 2011, стр. 9.

Тодоровић, Стојан, *Празни се и Ново Корито*, „Нове књажевачке новине“, бр. 83, Бор, 30. септембар 2013, стр. 6.

Цветков Фурудинов, Ангел, *Хора от Краицето не са торлаци*, „Братство“, бр. 2153/54, 13. јули 2007, стр.15.

Цветковић, Зорица, *Промоција за памћење*, „Торлак“, бр. 23, Минићево, 1. јул 2010, стр. 4-6.

Цветковић, Зорица, *Споменик говору торлачком*, „Нове књажевачке новине“, бр. 16, Бор, 15. октобар 2010, стр. 10-11.

Цветковић, Зорица, *Промоција „Прича из Торлачију“ у Књажевицу*, „Торлак“, бр. 24, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 6-7.

Цветковић, Зорица, *Завршни чин „Прича из Торлачију“ у Зајечару*, „Торлак“, бр. 24, Минићево, 1. децембар 2010, стр. 8-9.

Цветковић, Зорица, *Рад Завичајног књижевног круга у 2011. години*, „Торлак“, бр. 28, Минићево, 1. фебруар 2012, стр. 6.

Цветковић, Зорица, *Прослава Савиндана у минићевској школи*, „Торлак“, бр. 28, Минићево, 1. фебруар 2012, стр. 12.

Цветковић, Зорица, *Делегација ОШ „Дубрава“ у посети ОШ „Васил Левски“ у Бугарској*, „Торлак“, бр. 28, Минићево, 1. фебруар 2012, стр. 13.

Цветковић, Славиша Саша, *Гостовање у Чупрењу у Бугарској*, „Торлак“, бр. 27, Минићево, 1. септембар 2011, стр. 4-5.

Цветковић, Славиша Саша, *Књижевна трибина у Минићеву оправдала оснивање*, „Торлак“, бр. 27, Минићево, 1. септембар 2011, стр. 6-7.

Цветковић, Славиша Саша, *По угледу на крајинску књижевну сабраћу*, „Нове књажевачке новине“, бр. 37, Бор, 12. септембар 2011, стр. 4.

Ценкова, Искра, *Торлаци смо, јунаци смо!*, „Тема“, бр. 41 (260), Софија, 6-22. октомври 2006, стр. 72-74.

Ценкова, Искра, *Наричат ги белодрешковци*, „Тема“, бр. 31 (302), Софија, 12. август 2007, стр. 62-64.

ХЗа. Абecedни ред

Božinović, S.[uzana], *Čuvari običaja i dijalketa iz Timočke krajine*, „Blic“, br. 3854, Beograd, 3. novembar 2007, str. S6

Vitomirović, Dragan, *Ljudi koji veruju u prave stvari*, „Blic“, br. 352, Beograd, 7. novembar 1997, str. 15.

Х4. ПРОМОТИВНИ МАТЕРИЈАЛ

Х4а. Азбучни ред

320 години Чипровско въстание 1688-2008 - 320 Years Chiprovtsi Uprising 1688/2008, Чипровци 2008.

Белоградчик – Belogradchik.

Вокална формация при гимназия с преподаване на чужди езици "Петър Богдан" - гр. Монтана

Еврорегион „Стара планина“ – Evroregion „Stara planina“

Етно-изложба, Предмети традиционалне материјалне културе села Витковца. (Каталог)

Културно-историческо наследство : Регион ?Монтана - Чипровци - Cultural and Северозападен Балкан.

Ликовна колонија „Торлачки мотиви“, Минићево 2008.

Миланов, Милан, Село Копиловци, Монтана 2007.

Монтана "Торлашки напеви" - Vocal formation "Torlashki napevi".

Община Чупрене - Инвестиционен профил 2007, Чупрене 2007

Осми турлашки фолклорен събор „Када кум прасе и ти вречу“, програма

Открий Чипровци - Discover Chiprovtsi, Чипровци,

Програма на кръглата маса на тема „Торлаците и фолклорната култура на Северозападните български земи (традиционна фолклорна култура и съвременост)“

Програма на Турлашки фолклорен събор „Када кум прасе и ти вречу“ – Чупрене 2006.

Програма на Турлашки фолклорен събор „Када кум прасе и ти вречу“ – Чупрене 2007.

Турлашки фолклорен събор „Када кум прасе и ти вречу“, Чупрене.

Устав на Турлашко дружество "Ждребче" Община Белоградчик, моја лична Архива.

Чари тимочке долине, туристички каталог, Минићево 2008.

X46. Абecedни ред

Caribrod : Tragovima nasledja, Dimitrovgrad 2007.

Centar za održivi razvoj sela Knjaževac

Discover West Stara Planina Mountain,

Historical Heritage : Region Montana – Chiprovci.

The Land of Shopska, 2007.

X5. ИНТЕРНЕТ

anito11.mylivepage.com, читано 10. јуна 2012. године.

banjalukaforum.com, читано 10. јуна 2012. године.

besplatnestvari.biz, читано јануара 2012.

bg.netlok.com, читано 10. јуна 2012. године.

bs.tealpages.com, читано 10. јуна 2012. године.

bulgarnation.com, читано 10. јуна 2012. године.

chiprovec.top-board.com, читано 3. априла 2014.

community.eic.net, читано 10. јуна 2012. године.

dnb.alcrastore.com, читано 10. јуна 2012. године.

en.mapatlas.org, читано 10. јуна 2012. године.

en.wikipedia.org, читано 10. јуна 2012. године.

fondazione-delbianco.org, читано 10. јуна 2012. године.

forum.burek.com, читано 10. јуна 2012. године.

forum.stripovi.com, читано 10. јуна 2012. године.

grabo.bg, читано 10. јуна 2012. године.

hr.wikipedia.org, читано 10. јуна 2012. године.

imehrvatsko.net, читано 10. јуна 2012. године.

imenik.tportal.hr, читано 10. јуна 2012. године.

istorijabalkana.yukv.com, читано 10. јуна 2012. године.

mapcarta.com, читано 10. јуна 2012. године.

medzlis-livno.com, читано 12. јуна 2012. године.

mintportal.bvdep.com, читано 10. јуна 2012. године.

my.mail.ru, читано 10. јуна 2012. године.

picof.com, читано 10. јуна 2012. године.

politikin-zabavnik.rs, читано 10. јуна 2012. године.

privreda.info, читано 10. јуна 2012. године.

radaris.co.uk, читано 10. јуна 2012. године.

slobodnadalmacija.hr, читано 10. јуна 2012. године.

smrtovnice.dnevniavaz.ba, читано 10. јуна 2012. године.

srbija.aladin.ifo, читано 11. јуна 2012. године.

sr.wikipedia.org, читано 9. јуна 2012. године.

torlakov.aha.bg, читано 10. јуна 2012. године.

torlakov.free.bg, читано 10. јуна 2012. године.

travelingluck.com , читано 10. јуна 2012. године.

turlakov.cars.bg, читано 10. јуна 2012. године.

ugtorlakovac.freshcreator.com, читано 10. јуна 2012. године.

vk.com, читано 10. јуна 2012. године.

whois.domain.tools.com, читано 10. јуна 2012. године.

wikipedia.org, читано 10. јуна 2012. године.

www.011info.com, читано 10. јуна 2012. године.

www.acad.bg, читано 10. јуна 2012. године.

www.alfa007.com, читано 10. јуна 2012. године.

www.atol.bg, читано 10. јуна 2012. године.

www.bctorlak.com, читано 9. јуна 2012. године.

www.belestrane.988info.rs, читано 10. јуна 2012. године.

www.besplatansport.com, читано 9. јуна 2012. године.

www.bg.wikipedia.org, читано 18. маја 2012. године.

www.bhtelecom.ba, читано 10. јуна 2012. године.

www.chartenworld.com, читано 10. јуна 2012. године.

www.elmar.com, читано 10. јуна 2012. године.

www.flickr.com, читано 10. јуна 2012. године.

www.focaci.org, читано 12. јуна 2012. године.

www.forum.hr, читано 10. јуна 2012. године.

www.freestylefutbol.rs, читано 10. јуна 2012. године.

www.geni.com, читано 10. јуна 2012. године.

www.goldenpages.bg, читано 10. јуна 2012. године.

www.itis.si, читано 10. јуна 2012. године.

www.kktorlak.com, читано 9. јуна 2012. године.

www.litclub.bg, читано 18. маја 2012. године.

www.minfin.bg, читано 10. јуна 2012. године.

www.mojgrad.rs, читано 10. јуна 2012. године.

www.mtel.ba, читано 10. јуна 2012. године.

www.mycity.rs, читано 10. јуна 2012. године.

www.panoramio.com, читано 10. јуна 2012. године.

www.parapsihopatologija.com, читано 10. јуна 2012. године.

www.poljoinfo.com, читано 18. маја 2012. године.

www.popis2011.stat.rs, читано 25. децембра 2013. године.

www.rating.rs, читано 10. јуна 2012. године.

www.sateliteviews.net, читано 10. јуна 2012. године.

www.sonico.com, читано 10. јуна 2012. године.

www.srbijasport.net, читано 10. јуна 2012. године.

www.torlacite.com, читано 4. марта 2012. године.

www.torlakinstitut.com, читано 9. јуна 2012. године.

www.torlakshipping, читано 10. јуна 2012. године.

www.turlakova.com, читано 10. јуна 2012. године.

www.tvstz.com, читано 10. јуна 2012. године.

www.upoznajsrbiju.co.rs, читано 10. јуна 2012. године.

www.vengele.com, читано јануара 2012.

www.vozdovac.rs, читано 10. јуна 2012. године.

www.worldplaces.net, читано 10. јуна 2012. године.

www.yellowpages.rs, читано 10. јуна 2012. године.

www.zepa-online.com, читано 10. јуна 2012. године.

www.zlatibor.org, читано 10. јуна 2012. године.

yellowpages.bg, читано 10. јуна 2012. године.

youtube.com, читано 10. јуна 2012. године.

Х6. ОСТАЛИ ИЗВОРИ

Моја документација о Завичајном друштву Тимочана-Торлака Минићево.

Моја документација о Завичајном клубу *Леденица* Минићево.

Моја документација о Удружењу Новокорићана Зајечар.

Моје лично искуство.

ЦД – филм „Турлашки фолклорен събор *Када кум прасе и ти вречу*, Чупрене 2008.

Фототека Народног музеја Зајечар, збирка новијих фотографија са филмовима.

XI. ТРАНСКРИПТИ РАЗГОВОРА ОБАВЉЕНИХ ПРИЛИКОМ ТЕРЕНСКИХ ИСТРАЖИВАЊА

XI. ТРАНСКРИПТИ ДЕЛОВА РАЗГОВОРА ВЕЗАНИ ЗА ОДЕЉАК ТОРЛАЦИ У ПИРОТСКОМ КРАЈУ (IV)

XIa. Транскрипти делова разговора везани за одељак Идентитети ширих слојева становништва општине Димитровград (IV1a)

тр. IV1a-1.

ДК – Како се ви... овај крај... зовете? ВО-3 – Наше је село Висо́чко О́доровци.

тр. IV1a-2.

ДК – Е, а кад вас неко пита ода́кле сте, цео овај крај, како се зовете? ВО-3 – За́брђе. ДК – За́брђе? ВО-3 – Цело ово ко́рито то је За́брђе, а преко, преко Видлич је Висок, Го́рњи Висок.

тр. IV1a-3

ДК – А људи, како се зову људи? Кад кажете ко сте ви, ви кажете ми смо... шта? ВО-3 – Па, националност Бугари.

тр. IV1a-4

ДК – Кад одете негде ван овог краја и питају вас ко сте и шта сте, шта кажете? Дим-5 – Па, ми смо Бугари... практично. ДК – Значи ви то... [стављате у први план]? Дим-5 – Националност нам је бугарска.

тр. IV1a-5

ВО-3 – Е, Чини́главци ту, рецимо, граничимо туа сас међе, сас брани́ци, са шљива́ре. Кажу: "То су Бугаре". Ја сам баш другára имáл из Свиленовци, Манић Тикóмир, добро смо живи́ли, добро смо се слагали, међутим каже: „Ви сте си Бугаре“ (...), да се, ето, мало наи́алимо. Он каже: „Ма, мири́ишеш ми меча́шко, п.... му ма́јчина“. ДК – На шта? На? ВО-3 – На меча́шко. Мечка и човéк, на годину дана ишли заједно, па (...) – че прае једán другоме госте. Једán другоме че прае госте. И прво мечката напра́ила такова́, ручък. Јели, пили, весели́ли се, и на крáат пита́ла мечката човéкатога. Каже: „Добро, бре, де ми сада кажí како сам те угóстио“. Каже: „Све је лепо, све је лепо, али мири́ишеш на меча́шко“. Тегáј меча́ката се наљути и рекла: „Знаеш кво? Узни́ са“ - он па носíл неко сећíрче – „узни́“ – каже – „па ме посечи́“. [...] И он узéл те га посéкал, мечкуту. Али каже: „На годину дана ка мине да се најдемо на исто место да видимо кој на чему је“. И се сабра́ли тамо, направíли госте, и јели, пили. „Де сага реци ти мене: кудé ми је белéгата?“ Испружíла: „Где ми је белéгата?“ „Па, нема љу.“ „Е“ - каже – „реч је“ - каже – „горја него бол“. И тако су се рази́шили.

тр. IV1a-6

ДК – А Кажу ми ти [...] како се зове ово становништво овде, овај крај, ово? Сми-1 – Шопи, Шопи. ДК – Шопи? Сми-1 – Шопи. Нешто касније током разговора каже и: Сми-1 – Па, Шопи, већином Шопи ни зову́.

тр. IV1a-7

ДК – А Шоп, шта је Шоп? Бра-2 – Па, Шопи, на пример, ми смо Шопи. Нас зову́ Шопи.

тр. IV1a-8

ДК – Па, дал су ови људи овде Торла́ци? Дим-6 – Мисли́ше они пре да су Шопи [...]

тр. IV1a-9

Драган Колев (сарадник на терену) – *А за Шопе?* Младић који посматра разговор [и успут је пре тога упитан за Торлаке] – *Е, Шопи су ти овде.* ДК – *А јел сте ви Шопи?* ТО-1 – *Јесмо, ми смо (...)* ДК – *Осећате се тако, као Шопи?* ТО-1 – *Па, не [да ли] ја се осећам, али тако је.* ДК – *Аха?* ТО-1 – *И шопски нагласак и... И Бугари кад питаш овај крај какъв је, каже: „Шопски крај“.* *И наши кад питаш, исто: „Шопски“.* *А и говор је шопски.* ДК – *А ти, јел си Шоп [питање упућено присутном младићу]?* Младић -1 – *Па, сви смо исти туа.* Нешто касније током разговора: ДК – *Е, а да ли су стари људи овде код вас причали: „Ми смо Шопи. Ние сме Ш...“* [...] ТО-1 – *Па сви.* ДК – *Значи то се зна од старина?* ТО-1 – *Па знало се... па знало се, да.* ДК – *Кад сте први пут за ту реч чули?* ТО-1 – *Кад сам дошо из Панчева. Ја сам живео некад прво у Македонији, па у Панчеву, па онда у четврти, пети разред дођем... у шести разред дођем овде и онда сам чуо. Онда сам и језик почео да учим [...].*

тр. IV1a-10

ДК – *Како се ви овде осећате? Као Бугари, јел тако? Презимена су бугарска?* ТО-1 – *Бугарска, да. Па гледај: дал се осећаиш као Бугарин? Ти знаиш да јеси Бугарин, ал се осећаиш, живиши у ову државу, разумеш, нема то. То може само нека будала да прича то. Нема ту ко, наши крајеви су претопљени. Нема ту, јер ти знаиш да јеси Бугарин у националном погледу и тако даље, ал то је то, једна страна, и просто зна се, нема ту... Бар у наши крајеви нема таквија нацио[налисти]... и нема зашта, сви смо овде рођени, на ту територију, у другу државу... ДК – (...)* *питаиш ваш осећај, значи? [...]* *Изјашњавате се као Бугари, јел тако?* ТО-1 – *Па, где ти пише националност да пишеш, ти пишеш да си Бугарин, где ти не пише, значи Србин, и тако... Ил, у ствари, Југословен раније смо се изјашњавали. Са не мож се ни изјасниши као Србин, јер те неће ни прихвате. Мора пишеш да си Бугарин. Јер само имаиш две ствари: Србин или Бугарин. ДК – А било је доста као Југословени, јел тако?* ТО-1 – *Па сви, сви. Колев - Нај... највећи... најјугословенскији... општина која је била у старој Југославији... ДК – То је било решење за [дилему око националног питања]...? Колев - Да.* ТО-1 – *Сви су, сви су били... Сваки се изјашњавао: Југословен.*

тр. IV1a-11

ДК – *Ко су Шопи?* Дим-5 – *Па... Откуд знам баш тачно. То су ни Срби ни Бугари. Људи који имају бугарско порекло, а живе на територији Србије и имају тај неки измењени говор, по мени... значи... искварени ни српски, искварени бугарски... то је нешто... отприлике.* ДК – *Јел су Шопи Бугари или Срби?* Дим-5 – *Па, откуд знам, овај... по мени је то, у ствари, ипак ствар личног опредељења, како се човек осећа. Рецимо овде су сви у овом пограничном појасу, сви који имају презиме на -ов (...) значи они су Бугари. [Шопи] Вероватно су Бугари... Ја знам да смо Бугари по причи мојих предака, рецимо деде.[...]* ДК – *Добро, да ли сте ви овде Шопи? Да ли ви за себе можете тако да...[кажете]?* Дим-5 – *Па, не знам. Ја се тако не осећам, а говорим тим језиком, игром случаја пошто сам овде. Тамо [у Зајечару, где је рођена и живела] нисам говорила шопски, и моји чак, шта више, не говоре, ту и тамо по нешто, али углавном не говоре више тим дијалектом.* ДК – *Да ли ће човек одавде да каже да је Шоп?* Дим-5 – *Ретко, ретко.* ДК – *Значи, у први план иде национална припадност?* Дим-5 – *Само за говор кажу да је шопски. А никад нико није реко да је Шоп. Бар ја нисам чула.* ДК – *Значи, у првом плану је национална припадност?* Дим-5 – *Да.* ДК – *Рећи ће да је Бугарин, јел тако?* Дим-5 – *Па, рећи ће, зато што, овај... не може да каже да је Србин, презиме му је бугарско и вероватно то нешто... ја стварно не знам ту историју тачно баш како је ишла. Али знам да, знам да овај део је доста дуго припадао Бугарима. Претпостављам да је то миграција била, па се мешали, вероватно су и зато... не знам, ајде Ви то можете да ми кажете. Током разговора нешто касније: Дим-5 – *Ови људи овде ипак сматрају да су Бугари, а зато што живе у Србији, лојални су Србији и ето... ДК – Да?* Дим-5 – *Ја немам осећај да сам Бугарка у оном класичном смислу, јер, кад одемо у Бугарску, ми смо Срби, а кад смо ту, ту смо Бугари, тако да, ето, ипак је можда одговарајућа реч Шоп.* ДК – *Али се изјашњавате званично као Бугари?* Дим-5 – *Бугари.**

тр. IV1a-12

ДК – *Националност Бугари. Али Шопи, јел има Шопи? ВО-3 – Шопи?... ДК -Јел кажете ил не кажете? ВО-3 – Често, често. Чаптар [?] Шопи. Али погледај: при нас је мало „прљава“ работа. јер били су и Бугаре, били су и Србе, па се то мењало. Ако отидеш од Ниш на доле –*

кажу: „Бугаре“, а улéзнеш ли у Сóвију – каже: „Срби“. Ми не знáмо мелезња́ци ли смо, кви смо? Немам појма. И такó. А од Ниш на доле си ни óкау Бúгаре.

тр. IV1a-13

ДК – [...] Да ли ви кажете за себе: „Јас сам Бугарин“? Дим-7 – Да, ако ме неко пита. Јер ја сам по рођењу Бугарин. [...] ДК – Шта је то Шоп? Дим-7 – Нисам етнолог или још мање... ДК – Да ли сте ви Шоп? Дим-7 – Ја мислим да сам Шоп. ДК – Да ли ћете да кажете негде кад вас неко пита: „Ми смо Шопи“? Дим-7 – Шоп није... није национална... национално обележје. Шоп није... етничко обележје. ДК – Него? Дим-7 – Шоп је једно, реко бих, просторно обележје, или назив, то је за мене... простора једног који је ту око нас, уз границу. [нешто касније током разговора:] Дим-7 – Али трудим се да, са људима који говоре српски језик, говорим српским језиком, онако правилно колико ја то могу као Бугарин да говорим. Са Бугарима се трудим да говорим, оним који говоре бугарским језиком, бугарски језик, онолико колико ја могу, то ми је матерњи језик. ДК – А овде, како говорите у Димитровграду? Дим-7 – Овде говоримо тим шопским дијалектом бугарског језика. [...] ДК – Једно питање. Пошто... Да ли су Шопи Срби или Бугари? Дим-7 – А, то је... то је потпуно бесмислено питање, мислим, јер најтеже је одговорити са да или не. То су најтежи одговори. То... ту нема говора. Ја не могу рећи да ли су Шопи Срби или Бугари. По мени... ДК – Или су нешто посебно? Дим-7 – Не, посебно нису. Посебно нису, то сигурно знам. Ако ја себе сматрам Шопом, то је самоодређење, зато што се овај део ту зове Шоплук. Јел тако, тај део који је, шта ја знам, за мене је то уз границу, Шоплук. По том, међутим... језиком који говори... говоре наши људи... језик, значи, којим говоре наши људи, јесте бугарски језик шопског дијалекта. Шопског дијалекта. Дакле, то је... то је. [нешто касније, у даљем разговору, после казивачеве тврдње да нико у његовом крају себе не сматра Торлаком] ДК – А може да каже да је Шоп? То може? Дим-7 – Па, Шоп мислим да може да каже, и да врло често кажу. [...] ДК – Да ли се људи поносе тим називом или може да има напад и негативну конотацију? Дим-7 – Па, нис... не знам. Мислим да нема негативну конотацију. Мислим да... не знам, ја немам тај осећај неког... неког поноса због тога што... што ме неко... [сматра Шопом]. [...] У сваком случају, људи се поносе што су, то је постојано, што су из овог краја, који је заостао ал који се бори за своје, који је дао толико писмених људи, који је дао чак и значајне научнике... Драгољуб Златковић - Сликаре. Дим-7 – Који је сликаре... Дакле међу тим људима нашим има академика, дакле има инжењера, има професора универзитета свуда по свету [...]. [нешто касније током разговора:] ДК – Да ли су старци то наглашавали: „Ми смо Шопи“? [...] Дим-7 – Што не... за те људе то није било битно, никад их нико није можда питао шта је сад... ал они су знали да...да су Шопи, јер ја не бих знао да сам то да ми нису... да ми нису моји рекли да смо ми из шопског краја, да је ово шопски говор, да је... да је... да се потпуно разумемо са тим говором са људима из трнског краја, из пиротског краја, из... не знам, Чипроваца, из Софије, из Самокова и так даље...

тр. IV1a-14

ДК – Шта за вас значи реч Шоп? [...] Вл-2 – Шопови по мени су који су наслéтени, нити су Бугари, нити су Срби, нешто између. [...] ДК – А ви, дал сте то? Вл-2 – Ја сам одáвде рођена. ДК – Па, дал се осећате као... Вл-2 – Не знам, ја сам много више ван овога... ове средине, тако да не би могла да кажем да сам...

тр. IV1a-15

ДК – Јел сте ви чули за назив Торлáци? ВО-2 – Ма, Шопи, Татáри ни óкају. ДК – Молим? ВО-2 – Татáри ни óкају. ДК – Татáри? ВО-2 – Шопи – Татáри. ДК – А ко ви óка такó? ВО-2 – Па, причáли су одáвно. Час каже Шопи – Татáри. ДК – Па јел ви знате од старине такó да сте Шопи? ВО-2 – Не знам, не знам, али чујем да причају такó, називува́ли ни такó - Татáри. „То су они“ – каже – „Татáри – Шопи“.

тр. IV1a-16

ДК – Како се ти осећаиш, шта си ти? Град-1 – Па, Шоп. ДК – Шоп. По националности? Град-1 – Бугарин. ДК – Е, шта ти је на првом месту, Шоп или Бугарин? Шта би прво реко? Град-1 – Па, шта ја знам? Шоп. [У каснијем разговору он каже да Пироћанци нису Шопи већ Срби, што одводи разговор у следећем правцу:] ДК – Срби. Мислиш да Шоп не може да буде Србин? Јел може Србин да буде Шоп? Град-1 – Шта знам, то... (...) ДК – Јел, по теби, Шоп мора да буде Бугарин? Град-1 – Не, не, нисмо ни Бугари ни Срби, значи то су... да не кажем нека нова мањина или такó нешто. ДК – Аха. Али кад већ мораш да се определити, ти се определити за Бугарина, јел тако? Град-1 – Па, да.

тр. IV1a-17

ДК - [...] Овај крај овде: Забрђе, Висок, како се ви кажете? Шопи? Јел тако? ВО-4 - То тврдим ти (...) не одступај од тога. ДК - Јел тако? ВО-4 - Да. [разговор се наставља у другом правцу, а онда] ДК - Добро, јел су Шопи Срби или Бугари? ВО-4 - Срби. Не! Шопландија! [у шали, сви присутни се смеју]. ДК - Шопландија? ВО-4 - Кад отидемо у Бугарску они ни окају: „Србје, Србје“, а отидемо на доле они ни кажу Бугаре смо. И помешано, а ми смо Шопци. (...) ДК - А како се ви изјашњавате на попису? ВО-4 - На попису као Срби. Не као Срби него у Републику Србију. ДК - Али јел сви јел не? ВО-4 - Сви, сви. ДК - Па не би реко. ВО-4 - То сигурно [шљивим тоном] (...) Воле ту државу, каква је таква је.

тр. IV1a-18

ДК - А јел су Шопи Срби или Бугари? Бра-1 – Па не... слушај... сад не мож да кажеш да су Срби и Бугари, или Македонци или Грци... Мислим да је то неко племе, као што су ови, како ђи зову, Црновлнци, тад су били овде чувени [...] ДК - Како се ти... шта си ти по националности? Бра-1 – Бугарин сам се писао. ДК - Бугарин? Бра-1 – Па тако сам се писао. Па шта да се пишем Србин, кад нисам... Имам право да се пишем како ођу, и тако. Бугарин сам се писао. Жена ми по мајку српђиња из Јеловице, па ми каже: „Ја чу да се пишем Српкиња“, „Пиши се, нема проблем с моје стране“. Драгољуб Златковић - Шта, она се писала Српкиња? Бра-1 – Српкиња, њена мама је из Јеловице, она Српкиња, а ја сам се писао Бугарин.

тр. IV1a-19

ДК – Па јел сте ви Шоп? Вл-1 – Из то... из те... из тај крај припадам. Значи овај крај. ДК – А ако неко пита, ево ја питам, јел јесте јел нисте? Вл-1 – Јесам, јесам. Кажем: „Јесам“. Значи, из тај крај... ДК – Јел то за вас за понос или за стид? Вл-1 – Није за стид, зашто за стид. ДК – Јел се поносите тиме? Вл-1 – Поносим се што сам живео у тај крај и што сам онда живео као дете. Значи: горд сам.

тр. IV1a-20

ДК – Е, сад ми реци, кад одеш... или док си студирала и одеш негде ван овог краја и питају те: „Ко си?“, „Шта си?“, шта ти кажеш? Оно прво што кажеш. [...] У смислу припадности неком крају. Дим-6 – [...] У припадности кажем да сам из Димитровграда, обично су ме питали јел то у Црној Гори, пошто ретко ко зна где се налази Димитровград. „Шта си пореклом? Зашто се презиваш на -ов?“, ја кажем да сам бугарског порекла, с тим што, искрено речено, у мојој породици смо баш онако мешанци у правом смислу речи. [даље објашњава да јој је један деда из централне Србије, сироче, усвојеник локалног манастира, а да су се са бабине стране доселили из околине Бабушнице, где је српски национални осећај] ...тако да, у принципу, ни не знам ни ко сам ни шта сам. ДК – Али си по националности...? Дим-6 – Али по националности сам Бугарка. ДК – Е, добро. Е, а шта је то... ко су Шопи? Дим-6 – Епа, Шопи су... сад је... мени... мени то малко питање ми овако, овај... нејасно. Без обзира, никад нисам посебно размишљала о томе, обично кад се каже Шоп, везује се за шопску салату, тако обично и деца, кад питате децу шта значи Шопи. Сад, Шопи су по некима... служе за потсмех у неком народном стваралаштву, посебно бугарском, бугарском фолклору, па чак и овде. Ја могу слободно да кажем да сам Шоп...ки...ња, и то ми је... можда ми је то ближе дефиницији него да кажем да сам Бугарка. На последњем попису сам се чак изјаснила као Југословенка. То је земља која не постоји, али, ето, тако сам се изјаснила. ДК – Да ли има неко ко се изјаснио као Шоп? Дим-6 – Епа, то не (...), то можете да питате у Општини, ал стварно мислим да има и таквих. ДК – А да ли ће и други овде да кажу да су Шопи? Дим-6 – Па, ако питате некога, не верујем да ће рећи. Не знам сад (...) ДК – Не званично, али овако као што ти кажеш да си Шоп? Дим-6 – Да. Али може, може. Мислим, то је више симпатично, то је неко опредељење које је баш онако симпатично и можда се људи тако изјасне. Тако би се и ја изјаснила. Можда ми је баш то добра идеја на следећим [пописима]... можда ћу да се изјасним као Шоп.

тр. IV1a-21

Вл-1 – А Шоп, то је овде, овај део. Значи: Власи, Поганово, Одоровци, и Бански дол, Држина, ова мислим (...), онда горе Куса Врана, тај крај... [касније током разговора:] ДК – А где су још Шопи? Ајде ви сте рекли ту ваша села, има ли још негде Шопи? Вл-1 – Па друга села не би знао. Можда има тамо у Високу која су измешана. Значи: нису Бугари нит су Срби. ДК – А у Бугарску јел има? Вл-1 – Е, то не би знао. Ја мислим да и тамо има. Обавезно. Има ту поред

границе, ја... горе Трн, на поред границе ово: Калотина, ту. Сигурно су, ја и чујем на телевизију много пути и кажем: „Гледај га, овај наш“. [смеје се]

тр. IV1a-22

ДК – Шопски крај, по теби, докле су Шопи? Град-1 – Па, негде до Сукова, највероватније [Суково је прво село у пиротској општини из правца Димитровграда]. ДК – Значи, ту негде, ваша општина? Град-1 – Па, да, наша општина, мада има... ДК – И даље? Град-1 – Има и у Пироту, сигурно, то из наш крај су већином доле. ДК – Добро, то су... [људи насељени из димитровградског краја], а да ли су Пироћанци баи по теби Шопи? Град-1 – Нису. ДК – Шта су они? Град-1 – Па, шта знам – Срби. [...] ДК – Добро. Е, сад, нисмо рекли који је крај, по теби, још шопски? Ајд', тамо смо рекли до Суково. Град-1 – Па, ту су сва наша... значи Димитровград и сва села. ДК – А у Бугарску? Бугарска? Град-1 – А за Бугарску не знам. ДК – Не знаш? Град-1 – Не. [...] Али вероватно ту, Калотина... [Калотина је прво село у Бугарској после граничног прелаза].

тр. IV1a-23

ДК – А докле су Шопи, докле се простиру? Бра-2 – Па, не [знам]... Око бугарске границе ли се то...

тр. IV1a-24

ДК - А кажи ми докле се Шопи распостиру? ВО-4 - Па мислим да, ајде да не претерам, да није то званична [званичан податак]... Шопи све до Ниши. ДК - Аха. Јел то овако знаш или си прочитао? ВО-4 - Па знам. [...] ДК - А јел има у Бугарску? ВО-4 - Има до Софије. ДК - До Софије. И који крај још обухвата? Овај ту преко: Годеч или како се они ту зову? ВО-4 - Јесте: Драгоман, Годеч, овамо тај део. Трн је доле. ДК - А Трнчани? Јел су Трнчани Шопи? ВО-4 - Јесу.

тр. IV1a-25

ДК – Одакле докле су Шопи? Дим-5 – Шопи су у једном делу Бугарске. Значи, колико ја знам, колико је то, негде до Софије, па све до Црног Тимока, ту негде, Књажевац, онда Минићево, тај део. А има их и у овим другим местима, само их можда нема у том броју.

тр. IV1a-26

ДК – Одакле докле су Шопи? Дим-7 – Нисам истраживао и тешко могу да кажем. Али чини ми се да, обзиром на тај говор, обзиром да се ми потпуно добро разумемо са Пироћанцима, као и са Софјанцима, говорећи не књижевним српским и не књижевним бугарским, него нашим локалним језиком, видимо да је... да је ту нешто у том смислу... блиско.

тр. IV1a-27

ДК – Ајде да видимо докле су Шопи, ајде шта ти знаш? Бра-1 – Епа, гледај. Ово [мисли на димитровградски део], па (...) овамо до Видин... Видин, Берковица, Михајловград, чак тамо до, до... до... Дунав, па овамо... Годеч, Софија, овамо, па према Босиљград тамо, Крива Паланка (...) Куманово... ДК – Чак и Македонија доле? Бра-1 – Македонија, да. После овамо Лесковац тука, Врање, све ово до Ниши.

тр. IV1a-28

ДК – Па, по чему се познају [Шопи]? Дим-5 – Па, по говору, наравно. ДК – По говору? Дим-5 – По том искварањем... мешавина српског и бугарског.

тр. IV1a-29

ДК – Ајде да чујемо за Шопи. Вл-1 – Каже: „Ови“ - каже – „овај наш крај, већином“ - каже – „причају само шопски“. ДК – Аха? Вл-1 – А шопски то је... Ми се сад тек исправљамо по мало, као идемо на српски, идемо... а раније су људи причали стварно шопски. Нит је српски нит је бугарски, не знам како да вам кажем. Имаш речи које уопште, да ји не мож разумеш шта прича. [нешто касније током разговора:] ДК – То значи: за вас је Шоп ко прича шопски? Вл-1 – Да. Значи прича: нит је српски, нит је бугарски. Нити прича на српски, нити прича на бугарски. [нешто касније током разговора:] ДК – Да ли су стари људи овде код вас причали, да кажу: „Ми смо Шопи“ и тако даље, „Ми причамо шопски“, ил сте то чули негде са стране? Вл-1 – Не. То сам си чуо овде од стари људи, на пример мој отац, околина, старци који су били, они су причали: „Ми шопски причамо“. Не. Каже: „Ние оратишо шопсћи“.

тр. IV1a-30

ДК – [...] Шопи, какви су, по теби, Шопи? Кад кажеш: Шоп, шта подразумеваш, какав је то човек? Град-1 – Па, ја мислим да су то добри људи, шта ја знам. ДК – Па, по чему се познаје? По чему се познаје Шоп? (...) Које су одлике? Град-1 – (...) Традиција сигурно, говор, то је нај... то се највише примећује. ДК – Аха? Град-1 – Значи, причамо српски, али, значи, сигурно се примећује, не можеш чисто српски да причаш кад... сви мешамо речи.

тр. IV1a-31

ДК - А по чему се распознаје Шоп? (...) По чему знаш да је неко Шоп? ВО-4 - Па зато што причамо шопски, а много лепше причамо српски. Јер Лесковчани причају на „ћу́ма“, а ми се брже уклопимо. Зато што имамо свој језик и знамо да се уклопимо.

тр. IV1a-32

Дим-1 - Да си ора́тимо по шопсћи? ТО-1 – Па, да. Да си ора́тимо, што каже... Јел нагласак је... Нагласак је специфичан, значи шопски, а бугарски је бугарски, а српски је српски. [...] До Ниш да га осе́тиш, нагласак. А цео Књажевац шопски гово́ри, као и цео Пирот. ДК – Да? ТО-1 – То су огромне сличности, значи нема ту разлике.

тр. IV1a-33

ДК - А по шта се познаје Шоп, по кво се позна́ва? ГД-1 – По говор, пиротсћи. Дојде уну́к ми из Крушевац, а он каже: „А, бе, тате, шта прича нана?“, [смеје се] та му преводимо. ДК - А мора и да се преводи? ГД-1 – Епа, ка не разуми дете́то кво ја причам. [нешто касније током разговора:] ДК - Па какáв је то говор? Јел српски, јел бугарски? Какав? ГД-1 – Шопски. [смеје се] ДК - Посебан? Није ни једно ни друго? ГД-1 – Није. [смеје се] [опет нешто касније током разговора:] ГД-1 – Ишлá сам у Нишку Бању, онí ме не разуму шта причам. [...] Синат казуе: „Седи ти а Цана че ти преводи“. [смеје се]

тр. IV1a-34

Бра-1 – Јер то за Шопи чак видиш и говор и менталитет. И у Бугарску, рецимо, и у Македонију да отидеш, ево био сам и у Кладово, све је... све је малтене [врло слично, исто]... ДК - По чему се познаје Шоп? (...) Шта је Шоп? Бра-1 – Па нет речи запри́чаш ли с њега и одма оцениш. ДК - Значи говор? Бра-1 – Да, говор. Па, прво то. Нагласак, сам нагласак и ово, то је то...

тр. IV1a-35

ДК – А може да каже да је Шоп? То може? Дим-7 – Па, Шоп мислим да може да каже, и да врло често кажу. ДК – И да кажу? Дим-7 – И кажу: шопски говор, шопски крај, шопска ношња, шопска салата... ДК – Шопске игре (...)? Дим-7 – Шопске игре, шопске песме, шопске шале... шопска тврдоглавост.

XI16. Транскрипти делова разговора везани за одељак Идентитети ширих слојева становништва општина Пирот, Бела Паланка и Бабушница (IV16)

тр. IV16-1

ДК – Кажу ми јел' си ишла негде на страну ил' си углавном овде била цео живот? Гос-6 – Ишла сам у Француску. ДК – Е, добро. И кад те питају негде тамо „Ко си ти? Одакле си?“, шта им кажеш? Гос-6 – Па ја би им све казала, ал' кад ме не разб́ирау у Француску... ДК – Добро, а ова́ко негде? Јел си ишла на страну: Београд, негде ван...? Драгољуб Златковић – Добановци? [знајући да у Добановцима има много насељеника из овог села] Гос-6 – Ишла сам у Бечмен, била сам у Железник, била сам у Барајево [и тамо има насељеника из пиротског краја]. ДК – И кад те питају тамо „Ко си ти? Шта си?“, шта им кажеш ти? Гос-6 – Па какó, мој, онí ме знају какá сам и што сам.

тр. IV16-2

ДК – Кад отидеш негде даље од овај крај и тако, и питају те: „Одакле си?“, шта ти кажеш? Брл-2 – Из село Брлог.

тр. IV16-3

ДК – (...) *Кад одете негде на страну [...] и питају вас: „Одакле сте?“*, шта кажете? Не знају где је Пáклештица, не знају где је Лукáња, како се ви [декларишете]... [...] ЛК-3 – *Ја обично кажем: „У Пáклештицу“* ДК – *Па добро, то ко зна, а ко не зна?* ЛК-3 – *Епа ко не зна: „Где живиш?“* „У Пирот“.

тр. IV16-4

ДК – *Али овако, кад идеш негде (...) са стране, па те питају: „Ко си? Одакле си?“*, шта кажеш ти? Бел-6 – [пошто је већ приликом давања личних података као информатора рекао да је рођен и да живи у Бели] *Ма, исто из Балу.*

тр. IV16-5

[на питање шта кажу кад их ван њиховог краја људи који не знају где је њихово село питају одакле су] Бел-2 – (...) *И ми кажемо: ми смо из Балу, они из...* ДК – *А они не знају где је Бела.* Бел-2 – *Е, ако не знају, ми им кажемо.* Бел-1 – (...) *Ми им кажемо: није бела него црна [шали се, алудира на пуштош која је завладала расељавањем из села]* ДК – *А, добро.* Бел-1 – *Поцрнела.* ДК – *Добро.* Бел-1 – *Колко смо домаћинства само тука ми остали.*

тр. IV16-6

[пошто је пре тога рекао да је био код својих рођака у Грљану код Зајечара ДК – (...) *Кажу ми... Ево био си у Грљан или негде на страну, кад те питају: „Ко си? Шта си?“*, шта кажеш ти? Бел 3 – *Белац.* ДК – *Белац. Али они не знају шта је Белац.* Бел 3 – *И по боји и по пореклу Белац [смеје се].*

тр. IV16-7

ДК - *Кад отидеш негде на страну...* Бел-5 – *Аха.* ДК - ... *И питају те: „Ко си, шта си и одакле си?“*, а не знају где је Бела... Бел-5 – *Аха.* ДК - ... *И шта ћеш да кажеш?* Бел-5 – *Из Балу сам.* ДК – *Па добро: из Балу, а овај народ овде, цео крај овај, како се зове? Драгољуб Златковић - Сва села...?* Бел-5 – *Белци.* [већ у наредном одговору на слично питање казивач се определио за шири идентитет]

тр. IV16-8

ДК - *Само да те питам овако: кад отидеш негде на страну и питају те „Одакле си?“*, овај народ овде... Рос-2 – *Да?* ДК - ... *Шта ти кажеш?* Рос-2 – *Одакле сам? Из село Рóсомач.* ДК - ... *Да, али овако шире подручје? Који сте ви овде?Кад отидеш негде, у Морáву да отидеш или далеко негде, шта ћеш да кажеш? Или у Ниш? Рос-2 – У Ниш?Пироћанац сам.* ДК – *Пироћанац?* Рос-2 – *Пироћанац, а из село Рóсомач.*

тр. IV16-9

ДК - *Кад одете негде на страну, а били сте сигурно, шта кажете, одакле сте, ко сте, а не знају људи где је Гостуша? Како се деклариршете?* ЛК-2 – *Па тако кажем као што сам реко и вама.* ДК – *Из Гостушу.* Али у Београд не знају где је Гостуша. *Шта ће да кажете?* ЛК-2 – *Па ако би они питали где је, треба да објасним да је то на Стару планину.* Драгољуб Златковић – *А град близу?* ЛК-2 – *Близу Пирота.* Драгољуб Златковић – *Па како ћеш рећи, ја сам...? Ја сам одакле, како ћеш рећи? Према граду.* ЛК-2 – *Па ја сам према граду Пироту, а ово остало: Гостуша.*

тр. IV16-10

ДК – *Кад отидеш негде на страну... Јел си овде стално живео или у Пирот или тако нешто?* ТД-3 – *Не, па видите, ја сам до шесет треће године ту био, мислим...* ДК – *А после?* ТД-3 – *А после тога сам био у Пирот.* [зову га са стране, на кратко прекидају разговор] ДК – *Овај... Кад одеш негде на страну и кад те питају: „Ко си? Шта си? Одакле си?“*, шта кажеш? ТД-3 – *А где ме питају?* ДК – *Ван Пирот. Даље, рецимо.* ТД-3 – *Ван Пирот. Па ништа, питају из кој сам крај, на пример...* ДК – *Е, и ти шта кажеш?* ТД-3 – *Из села Топлог Дола сам рођен.* ДК – *Да.* ТД-3 – *Мислим – испод Миџора.* ДК – *Да?* ТД-3 – *Значи, Стара планина и тако.* ДК – *А где не знају где је Топли Дол, тамо?* ТД-3 – *Па они не знају, зато им ја објашњавам мало од ширине, кажем: „То је на бугарску границу, то је далеко (...).*

тр. IV16-11

ДК – *Тамо кад вас питају ко сте, они не знају које село и тако, шта Ви кажете? Одакле сте?* Гос-1 – *Ја одма кажем: „Из Гостуше“.* [већ у наредним одговорима она се определила за шири, регионални, идентитет]

тр. IV16-12

ДК – *Кад одете негде са стране, значи ван овог краја, шта кажете ко сте? (...) Како се декларацијете? Рецимо у Београд кад одете?* Шљи-1 – *Па махом се деларишем као Шљивовчанин.* [већ после следећег питања поистоветио се са ширим, регионалним, идентитетом].

тр. IV16-13

ДК – *Кад одете негде на стране, ван Беле Паланке, и питају вас: „Одакле сте?“, шта кажете? Како се идентификујете? Одете [на пример] у Београд, у Војводину.* Див-1 – *Па, не знам на шта мислите. Онако како јесте: „Из Дивљане“, нормално.* ДК – *Добро, из Дивљане. Људи не знају, ништа им не значи у Београду да кажете: „Ја сам из Дивљане“.* *Шта ћете да кажете.* Див-1 – *Па, објасним где се налази. Ако нису чули за место, за... ДК – Онда? Див-1 – ...За регион, за...*

тр. IV16-14

ДК – *Кад отидеш негде на страну где не знају где је Паклештица и питају те: „Ко си и шта си?“, шта кажеш?* Пак-1 – *Па кажем: „Ја сам порекло из Србију, Србин, близу бугарске границе, и (...) Стару планину“.* *То кажем: „Старопланинско село у долини реке Височице“.* *Друго кво могу да кажем?* ДК – *Добро, добро. А ако не знају где је Височица?* Пак-1 – *Епа она у Стару планину па нека погледа.* [у каснијем разговору се идентификовао и са ширим регионалним етницитетом]

тр. IV16-15

ДК – *Е, али они не знају у Грљан где је Бела [пошто је пре тога рекао да је био код својих рођака насељених у селу Грљану код Зајечара].* Бел-3 – *Височанин, Височанин...*

тр. IV16-16

Бел-3 – *Висок се рачунају горе.*

тр. IV16-17

Драгољуб Златковић – *Гојко, а како се кажу сви ови који живе уз Височицу, одоздо од Паклештице, рецимо, па кроз горе до Брље? Како се све то зове, тај народ, једним именом?* Рос-2 – *Не знам (...)* Драгољуб Златковић – *Јел се каже Височање или не?* Казивачева жена – *Па, Височани.* Рос-2 – *Височани, да.* Драгољуб Златковић – *И они су Височање?* [мисли на становнике димитровградске општине] Казивачева жена – *Па, Височани.* Драгољуб Златковић – *Јел сматрате да сте...?* Рос-2 – *Па гледај: оди Црни вр, оди Планинарски дом па на овамо – то су све Височање.* Драгољуб Златковић – *И Брља чак горе, и тај део?* ДК – *А ови Бугари, јел су Височање?* Рос-2 – *Па, да.*

тр. IV16-18

ДК – *(...) Из Белу, али они не знају, идеш тамо у Београд ил негде даље, шта кажеш?* Драгољуб Златковић – *Идеш у Добановце, у Панчево [тамо су насељеници из његовог села], шта ћеш да кажеш, одакле си?* Бел-6 – *Не идем тамо.* Драгољуб Златковић – *Не, ал кад би ишао? Како би рекао, ја сам...?* Бел-6 – *Ја сам из Пирота. Није важно сада село, може и село да кажем, али обично мора се каже и Пирот.* Драгољуб Златковић – *Добро.* ДК – *Пироћанац?* Бел-6 – *Да, јесте, Пироћанац [смеје се].*

тр. IV16-19

ДК - *... Да, али овако, шире подручје? Који сте ви овде? Кад отидеш негде, у Мораву да отидеш или далеко негде, шта ћеш да кажеш? Или у Ниш?* Рос-2 – *У Ниш? Пироћанац сам.* ДК – *Пироћанац?* Рос-2 – *Пироћанац, а из село Росомач.*

тр. IV16-20

ДК – Добро, али даље негде да оти́деш? У Београд или да оти́деш... И шта ћеш, како ћеш да кажеш. Ко си ти? Они не знају где је село Брлог. Брл-2 – Е, ја кажем: Пирот. А и Пирот, у Кикинду кад сам био тамо и сви ме познају [по говору да сам Пироћанац]. ДК – Значи Пироћанац? Брл-2 – Пироћанац.

тр. IV16-21

[казивачица рођена у Гостуши удата за Словака у Добановцима у Срему на питање о идентитету прво је одговорила да је из Гостуше, а онда:] ДК – Како се зове народ овог краја, кад их неко пита? Уопште из ове околине. Гос-1 – Па из Пирота. Увек кажем: «Из Пирота». ДК – Пироћанци? Гос-1 – Пироћанци, да. Кад су Враћанци – Враћанци, а Пироћанци – Пироћанци, то је различито. ДК – Јел има доста Пироћанаца тамо у Добановцима? Гос-1 – Има, и то баиш из Гостушу има, пуно насељени. ДК – И сви се тако... кад их неко пита, кажу Пироћанци? Гос-1 – Кажу Пироћанци? ДК – То је тај идентитет. [...] То питам. Гос-1 – Ко је Враћанац он каже: „Ми смо Враћанци“, ко је Словак он каже: „Ја сам Словак“.

тр. IV16-22

Бел-3 – Височанин, Височанин. [а затим се брзо исправља] Пироћанац, Пироћанац.

тр. IV16-23

ДК – Па добро, али не знају сад... [из ког си краја ако кажеш да си Србин] Пон-1 – Али говор... По говор. ДК – Из кој си крај, шта ти кажеш? Који крај? Пон-1 – Па Пирот. ДК – Пироћанац? Пон-1 – Па Пироћанац. ДК – А они шта... [како реагују кад чују да је Пироћанац]? Пон-1 – Чим сам Пироћанац значи да... да ме не [разумеју] (...), по говор се одма позна.

тр. IV16-24

Рс-3 – Срби, дабоме... ДК – Из који крај, или како... Рс-3 – Па из пиротски крај, како чу...? ДК – Пироћанци? Рс-2 – Па, Пироћанци, дабоме (...) Рс-3 – Па Пироћанци, нема...

тр. IV16-25

ДК – Кад оти́деш негде (...) на страну, далеко од овај крај, и кад те питају „Ко си и шта си?“ , шта ти кажеш? Одакле си, ко си, како се представљаш? Дој-1 – Пироћанац.

тр. IV16-26

ДК – Кад ви одете негде, рецимо, или у Пирот или негде даље тамо, и питају вас: „Одакле сте? Ко сте ви“, шта кажете? Рос-1 – Па кажем да сам... Одакле сам. ДК – Па, добро, село Росомач, али негде даље. Овај крај како се назива? Рос-1 – Из Пирот. ДК – Из Пирот. И шта ви кажете: „Пироћанци“ или...? Рос-1 – Пироћанка.

тр. IV16-27

ДК – Кад одеш тамо негде, треба да кажеш ко си ти, одакле си, шта ти кажеш? Шта кажеш тамо људима? Јел-1 – Па, на пример, ја сам педесет и прве оти́шо у Панчево, у фабрику авиона деведес шес месеца. Пита човек тамо: „Одакле си, бреј?“ . Ја сам оти́шо, на пример, сас вуњено одело, у то време још... [такво се одело носило] „А, бре, ти одакле си?“ Сматрали су већином Косовљани и тако. Кажем: „Ја сам Пироћанац“.

тр. IV16-28

ДК – (...) Одакле си? А не знају где је ово село. Како се представии? Рс-1 – Ја кажем, представљам се: „Пироћанац. Из Пирота.“ Ако ме питају из које село: „Село Рсовци“.

тр. IV16-29

ДК – Кад одете негде на страну, значи даље од овог краја, и питају вас: „Ко сте? Шта сте? Одакле сте?“ , шта ви кажете? Не знају где су Рсовци, не знају где је Паклештица. Пак-2 – Ја обично кажем: „Пироћанац“. ДК – Добро. Пак-2 – Тако обично...

тр. IV16-30

ДК – Кажу ми: кад одеш негде на страну тамо, путујеш, а не знају где је твоје село, шта им кажеш, одакле си, који крај? Пок-1 – Па Пироћанац, одакле сам. ДК – Пироћанац? Пок-1

– Па... [потврдно] ДК – Добро. Пок-1 – Тако је наше... наш надимак – Пироћанац. ДК – Добро. Пок-1 – Ако отидеш од Ниша на там' – Пироћанац.

тр. IV16-31

ДК – Значи, кад отидеш тамо у болницу или негде...? ВР-1 – Пиротски говоримо, знају ме што сам Пироћанка, а ја сам си из села. И они тачно знају по разговор [кажу]: „Пироћанка“. Е, и лекари, „Пиротски [говор]“ и они кажу: „Ето ти наша Пироћанка, не мења говор [...]“. [разговор се наставља у другом смеру а потом се враћа на ову тему] ДК – Па јел сте ви Пироћанци? ВР – Па и ја сам овде у Пиротско. Друга жена – По разговор ме познају. ДК – Па кад отидете доле негде у Ниш или негде, шта кажете? ВР-1 – Из Пирот. Пироћанци, Пироћанци. То кажем.

тр. IV16-32

ДК – Ти си ишо овако и лево и десно, и у рат и све то, кажи ми кад отидеш негде тамо и кад те питају: „Ко си и шта си? Одакле си“, шта кажеш ти? Дој-2 – Па шта кажем. Умем да кажем одакле сам. ДК – Па, добро, село... Дој-2 – Пироћанац. ДК – Пироћанац, јел тако? Дој-2 – Да, село Дојћинци не помињем, село слабо знају (...). Драгољуб Златковић – Како кажеш онда? Дој-2 – Онда кажем: „Ја сам Пироћанац“.

тр. IV16-33

ДК – Кад одете негде на страну, овај, и питају вас: „Одакле сте?“, шта кажете? Не знају где је Паклештица, не знају где је Лукања, како се ви... [изјашњавате] ЛК -5 – Пироћанци.

тр. IV16-34

ДК – А кажи ми: кад одеш негде ван Пирот, не знају људи где је Покрвеник, и питају те: „Ко си и шта си?“, шта ти кажеш? [казивач ћути] Како се представиш? Да одеш у Београд, рецимо. Пок-2 – Па, нормална ствар, кажем да сам у околини Пирота, из околине Пирота. ДК – Добро, добро. Пироћанац, јел тако? Пок-2 – Да. ДК – Добро.

тр. IV16-35

ДК – Кажи ми, кад отидеш..., ево била си где? У Добановци? Или где су твоји рече? Гос-7 – Мој су у Јаково. ДК – У Јаково. Кад отидеш тамо и питају те људи „Одакле си?“, шта ти кажеш? Гос-7 – Кажем: „Ја сам Пироћанка, а са села Гостуша“. [...] И они кажу: „Па, добро“. [даље прича како је тамо била на некој свадби]. Гос-7 – (...) И отидемо за Београд (...) и текá супротно [у возу] на новинаратога женá билá (...) и текá смо седле супротно, а она мене каже: „Је ли“ - каже – „тетка, а одакле си ти, пиротски причаш?“ „Ја сам“ - реко – „Пироћанка, а са села Гостуша“.

тр. IV16-36

ДК – Једно питање. Кад одеш тамо, кад си био, рецимо, у Војводину [12 година живео у селу Мраморак у Банату, где је учио пекарски занат и радио], или било где на страну да одеш и питају те: „Ко си ти? Ко је овај народ?“, ти шта ћеш да кажеш? Како се представиш? Драгољуб Златковић – Из кој си крај? ДК – Из кој си крај, како се представиш? Гос-5 – Пироћанац. ДК – Пироћанац? Гос-5 – Пироћанац. ДК – Добро. Гос-5 – То се знало да је то бедочија [да су веома сиромашни].

тр. IV16-37

ДК – А јел си ишо негде на страну овако? ТД-2 – Ишо сам, овака по гóсје, онака по друге... мислим по туђе земље нисам. ДК – Е добро. Кад си ишо тамо даље од овај крај, па те питају ко си и шта си, шта им кажеш ти? Одакле... Одакле си? ТД-2 – Па кажем им што смо одóвде пátени... Драгољуб Златковић – Не, не, не то. Из кој си крај? ДК – Из који си крај, шта им кажеш, а они не знају... ТД-2 – Па из пиротсћи. ДК – А, из пиротсћи. ТД-2 – Кажем из пиротсћи крај [...].

тр. IV16-38

ДК – Е, докле Пироћанци се простиру, која села? Гос-5 – Па има нас свуда. Мало смо али смо добро распоређени [шали се] ДК – Добро, али овде која се села рачунају у Пироћанци, докле то иде? Гос-5 – Ту су, има Бериловци, Извóр највише, и Бериловци и онда су там'... ДК – На доле

докле су Пироћанци? Бела Паланка, Бабушница, јел то Пироћанци? Гос-5 – Слабо, све су тамо – Банат, Срѐм.

тр. IV16-39

ДК – Докле се простиру Пироћанци? Сад кад кажеш: „Пироћанци“, који су то? ЛК-1 – Па мислим... ДК – Која села? ЛК-1 – Мислим нисам ишла (...) на нигде, ка ти кажем [смеје се]. Па све доле по пољето [поље у којем се налази и Пирот] све су Пироћанци. ДК – А тамо Бабушница, Бела Паланка... ЛК-1 – То је друго пак. ДК – То је друго? ЛК-1 – То је друга општина. ДК – Аха. ЛК-1 – Друђе општине су. ДК – А овамо према Књажевац, који су то? Ниси ишла на ту страну? ЛК-1 – Несам ишла камто Књажевац.

тр. IV16-40

ДК – Е, кажи ми докле се простиру Пироћанци, по твоје овако размишљање? Шта је то Пироћанац? Бел-3 – Ја мислим да ји има свуда по свету, а сад докле се простиру... ДК – Добро, али овај крај... Драгољуб Златковић – У овом крају... ДК – У овом крају докле су Пироћанци? Јел су доле Бела Паланка и Бабушница Пироћанци или не? Бел-3 – Мислим да нису. ДК – Нису. Па, значи, докле су Пироћанци? Бел-3 – Бела Паланка, Бабушница, ту. До Димитровград горе. ДК – Овамо према Књажевац докле су Пироћанци? Бел-4 – А, ту је... Бел-3 – Ја мислим Церова тамо. Бел-4 – То је Церова. ДК – Церова. Бел-3 – Шугрин да ли се рачуна? Тамо је граница између... [општина Пирот и Књажевац]

тр. IV16-41

ДК – Докле се простиру Пироћанци? Докле су Пироћанци? Ево ви Пироћанци па... Јел-1 – Пироћанци. Па Пироћанци докле се простиру? До Бела Паланку, па тамо до Бабушницу [мисли на границе општина чији су ови градови центри], овамо до Звонци, овде горе до Димитровград. ДК – А Димитровград се не рачунају у Пироћанци? Јел-1 – Не рачунају. Па то је обновљени бугарски крај. ДК – А овамо према Књажевац? Докле? Јел-1 – Према Књажевац? Па ту до Калну. Већином, и још ближе овамо. Пироћанци – пиротска општина. Ете ју тува Темска, ово горе, Топли Дол, Засковци, тој мож' да се рачуна у пиротски крај.

тр. IV16-42

ДК – Е, докле су Пироћанци? Докле се простиру Пироћанци? Жена казивача – Па ми смо последње село. Дој-1 – Ја не знам... [...] Вагда у оквиру општине овија седамдесет села која потпадају – све су то Пироћанци. ДК – А тамо Бела Паланка и... Дој-1 – Бабушница. ДК – Бабушница. Јел су то Пироћанци? Жена казивача – А, не. Дој-1 – Па, не би реко ја. Ја би држал за Пироћанце: под територију Пиротске општине које је село – тај је Пироћанац.

тр. IV16-43

ДК – А кажеш: Пироћанци. Докле су Пироћанци за тебе? Ти кажеш: "Пироћанац". Који су све Пироћанци? Рос-2 – Али од Пирот па на овамо, ова села (...) па и из Димитровграда. ДК – То нису Пироћанци? Рос-2 – Нису Пироћанци. Тако се не називају. Али има такви и дошли у Пирот. И они су Пироћанци. Већином сад и они живе у Пирот и Пироћанци су, не може дружако да и зовеш (...): Пироћанац. А ми смо Пироћанци од Пирот па на овамо, и Пирот (...), град... ДК – А на доле? Бела Паланка...? Рос-2 – Бела Паланка, Ниш. Е това Нишлија, Белопаланчанин...

тр. IV16-44

ДК – Е, а докле су Пироћанци? Докле се распостиру по твое? Дој-2 – Па Пироћанци може да кажемо читавог света. ДК – Добро, има, али овде, овај крај, која села припадају као Пироћанци? Дој-2 – А, ту. У Пироту припадају пољска села доле, да кажемо, онда Пољска Ржана... Драгољуб Златковић – Не, не, не број тако. Који се све људи зову Пироћанци? (...) Дој-2 – Одавде до Беле Паланке, то су све Пироћанци. ДК – А овамо према Књажевац, докле се све простиру? Дој-2 – Е, (...) Књажевац не знам докле (...) [...] Драгољуб Златковић – Ђушница, Црни Вр, Стањинци [села Буцака на граници са општином Пирот]? Дој-2 – То су тамо негде... Драгољуб Златковић – Како се они представљају по твом мишљењу? Дој-2 – Па, мислим, Белопаланчани. Јел су тамо?

тр. IV16-45

ДК – Е, докле се протежу, за које људе можемо да кажемо да су Пироћанци? Одакле докле отприлике? Пак-2 – Па видиш, овај Златковић више то зна, али ја знам да у овом нашем пиротском крају има ко општина седамдесет и два села, и вероватно сви кажу да су Пироћанци. ДК – Општина Пирот? Пак-2 – Општина Пирот. ДК – (...) А доле Бела Паланка, Бабушница? Ко су они? Пак-2 – Па... (...) ДК – Јел мож' да кажемо да су Пироћанци? Пак-2 – Не мож' да кажемо да су Пироћанци. Можемо рећи: „Белопаланчани, Нишлије“ и тако, иначе... нису Пироћанци. ДК – А ови овамо: Буџак, Кална и тамо? Пак-2 – А, то си је посебно: Кална и тамо Неготин, Зајечар... ДК – А то је друго? Пак-2 – То је посебно, друго.

тр. IV16-46

ДК – Докле се простиру Пироћанци? ЛК-5 – На Старој планини. ДК – По вама докле су, ево на доле према...? ЛК-3 – До Темску. ЛК-5 – Па да, Темска доле (...) ДК – До Темску? ЛК-3 – До Темску доле... ЛК-5 – Па на тамо кроз доле. ЛК-4 – Горњи и Долњи Висок. ЛК-3 – Па цео средњи Висок подлеже Пироћанцима. ДК – А доле: Бела Паланка, Бабушница? ЛК-5 – А, не. ЛК-3 – И Бела Паланка припада под Пирот. Бела Паланка припада под Пирот. ЛК-4 – Они спадају... Општина... ЛК-3 – Да, општина, али... ДК – Да ли можете да кажете за њих да су Пироћанци? ЛК-5 – Срез, срез... ЛК-3 – Не могу да буду Пироћанци. ДК – Е, а шта су овамо Бабушница, како кажете за њих, како њи зовете? ЛК-3 – Бабушницање. [...] Или Лужничање. ДК – Или Лужничање? ЛК-5 – Па то су Лужничање, јел тако?

тр. IV16-47

ДК – Пироћанац. А докле се простиру Пироћанци? Који су то Пироћанци? Рс-1 – Па Пироћанци – цео Округ пиротски. ДК – Одакле докле? Рс-1 – Па, цео Висок, па захвата Белопаланчани... Испред Беле Паланке, на тамо до Понор. Драгољуб Златковић – Али Бабушницу не, они имају другу културу? Рс-1 – Бабушница си је посебно, они су Бабушницање, Лужничани у ствари.

тр. IV16-48

ДК - Е, а докле су Пироћанци, кажи ми? Пон-1 – Пироћанци смо... до нас. ДК – А на овамо који су? Пон-1 – Не, то су Белопаланчани тамо [смеје се]. ДК – Белопаланчани? Пон-1 - Да. ДК – А овамо преко брдо? Пон-1 – Бабушница. ДК – Бабушница. А шта ће они... јел ће Белопаланчани да кажу да су они Пироћанци јел не? Пон-1 – Не мож' да каже да је Пироћанац. ДК – Не може? Пон-1 – Па не може кад је (...) ДК – А ови овамо, шта ће да кажу? Пон-1 – Па Лужница, Бабушница.

тр. IV16-49

ДК – А докле су Пироћанци, докле се простиру? Рос-1 – Па Пироћанци ту у Висок, па од Ниш према Пирот, до Димитровград (...).

тр. IV16-50

ДК – Кажеш: „Пироћанка“. Докле се простиру (...) Пироћанци? Која села рачунаш у Пироћанци? Гос-7 – Епа, која? Ова околина: те Крупџи, те Извор, те Бериловици, то се каже... Крупџи, то је све пиротска околина. ДК – А ови на доле: Бела Паланка, Бабушница, јел то Пироћанци? Гос-7 – Епа, и то се рачунало у Пироћанци. ДК – Јел тако? Гос-7 – Да. До Ниш. А од Ниш после не. ДК – А овамо Кална и ови према Књажевац? Јел си ишла на ту страну? Гос-7 – Епа са, ишла сам, ал... ДК – Јел су и то Пироћанци јел не? Гос-7 – Епа, оди Ниш несуд Пироћанци, нису...

тр. IV16-51

ДК – А докле су Пироћанци? Која села? Одакле докле? Рс-2 – Овде оди Славињу на горе то су... Рс-3 – Бугари. Рс-2 – Бугарје веч (...) Драгољуб Златковић – Бугарје? Рс-2 – Бугарје. А од Славињу на вама, према Пеклештицу, Лукања, Топли Дол, то све, све су то Пироћанци. Према Пирот. ДК – А на доле? Рс-2 – Па и на доле, све до Ниш. Рс-3 – Ниш.

тр. IV16-52

ДК – *А докле су Пироћанци? Ево, по твоје резмишљање, који су то Пироћанци?* ВР-1 – *Под Пирот смо ми, Пиротски округ били.* ДК – *Пиротски округ?* ВР-1 – *Пироћанци сви, нема тува.*

тр. IV16-53

ДК – (...) *А докле су Пироћанци, (...) која села припадају, рецимо могу да кажу да су Пироћанци?* Гос-1 – *Па могу да Вам кажем до Ниша, овамо.* ДК – *Аха.* Гос-1 – *Све до Пирот.* ДК – *А ови доле: Бабушиница, Бела Паланка, шта би они рекли тамо код вас?* Гос-1 – *Све је то Пирот. Све је Пирот.* ДК – *Све је Пирот?* Гос-1 – *Околина...*

тр. IV16-54

ДК – *Добро, а докле су Пироћанци, пиротски крај? Кад одеш негде јел кажеш: „Ја сам Пироћанац“, јел не?* Пак-1 – *Па овде од Ниш, од Паланку, то је пиротски крај. Овде граница до Височку Ржану. Онај је приновљени крај после – Бугарска.* ДК – *А ови тамо: Бабушиница, Бела Паланка, то су исто Пироћанци?* Пак-1 – *То су на исто. Бабушиница потпада овде, Бабушиница је туј, али ето: Пироћанци.* ДК – *Да, да.* Пак-1 – *Ту е Црна Трава, Бабушиница – Пироћанци се зову.*

тр. IV16-55

ДК – *А кажите ми језик јел чувате?* Гос-2 – *Словачки да.* Гос-1 – *Словачки.* ДК – *Е, сад, вас двоје кад причате, како причате? Српски?* Гос-1 – *Словачки.* Гос-2 – *И словачки и српски.* ДК – *Ви сте научили словачки?* Гос-1 – *Перфектно.* ДК – *И значи у комуникацији имате и једно и друго?* Гос-2 – *Она прича словачки а ја оратим с њу. [сви се смеју] ДК – Пироћански?* Гос-1 – *[смеје се] Он прича пироћански.* Гос-2 – *Ја си оратим, она си прича, ја оратим [смеје се].* ДК – *Свака част. Добро. Драгољуб Златковић – А кад се, не дај Боже, посвађате, који језик ступа на сцену?* Гос-1 – *Како кад. Али не, ја сам избацила пироћански језик. Мислим, ја могу сад кад дођем, са мојом браћом овде и у Пироту, са овим женама, могу да причам перфектни пироћански. Нисам заборавила.* Гос-2 – *А тамо у Срему она (...)* Гос-1 – *А кад у Срему, мислим, на поса причам нормално српски, оно, а кад сам у кући ми готово више причамо словачки.* Гос-2 – *Па добро, родитељи су ми и један и други Словаци.* Гос-1 – *Имам унука, пет година, и он зна словачки. Терка ми је удата за Црногорца, ја Пироћанка, он Словак, и све је помешано [смеје се].* Гос-2 – *Овај сад мали унук је ко зна шта...* Гос-1 – *Он сад мали и ми га учимо словачки.* Гос-2 – *... и Словак, и Пироћанац и Црногорац.* Гос-1 – *Учимо га словачки и зна перфектно словачки.*

тр. IV16-56

ДК – *Па кога све има у Добановцима?* Гос-1 – *Имате све насељенике.* ДК – *Рецимо? Па ето тако по именима?* Гос-1 – *Имате и Македонце.* ДК – *Кад је неко из Македоније шта он каже: Македонац, јел тако?* Гос-2 – *Македонац.* Гос-1 – *Јесте, каже: „Ја сам из Македоније“.* ДК – *Без обзира који део Македоније? Не наглашавају то? Сви су Македонци?* Гос-1 – *Јесте, из Македоније, да.* ДК – *Онда Пироћанци?* Гос-1 – *Пироћанци.* ДК – *Онда кога још има?* Гос-2 – *Ево ја кажем, овај, ја сам Словак по националности, и они кажу: „Ти си наш Сремац, ако си по националности Словак“.* Кад они кажу: „Јер ја ти знам и деду и прандеду да су рођени овде и ти – каже – ниси Словак, ти си наш Сремац“ - каже. [смеје се] *И тако.*

тр. IV16-57

Казивачева жена – (...) [Говоре] му: „*Пироћанац*“. ДК – *У Ариље? Казивачева жена – Из Ниш.* Рос-2 – *И даље има који тамо га знају: Пироћанац.* ДК – *Како се зове он?* Рос-2 – *Он...* ДК – *Име, име? Како му је?* Рос-2 – *Име. Па, Јован, бре.* ДК – *А, Јован. И тако га знају, као Пироћанац (...).*

тр. IV16-58

ДК – *А како се зову ови преко планину, у Бугарско тамо, како њи зовете? Који град има тамо? Берковица? Који?* Рос-2 – *Берковица, да. Ту је најближа Берковица.* ДК – *Шта су они тамо? Како се зове то подручје тамо? Како га ви зовете кад идете? „Идем“ где? [казивач размисља, не може да се сети] У Загорје, јел тако?* Рос-2 – *У Загорје, да.*

тр. IV16-59

ДК – Па добро, али у Београду не знају где је Шљивовик Шљи-1 – Па Паланчанин. ДК – Паланчанин. [...] ДК - [...] Белопаланчане у Зајечару називају Пироћанцима, исто као и досељенике из Пирота. Да ли се људи из овог краја осећају као Пироћанци? Шљи-1 – Не. Не бар што се тиче дела Корубине, Шљивовика. Доста се разликујемо ми у говору у односу на Пирот, и некако ближе смо према Нишу и Ниш нас више вуче него Пирот. ДК – Гравитирате више ка Нишу? Шљи-1 – Више ка Нишу и... ДК – А које су разлике у говору? Шљи-1 – Па огромне су разлике, огромне. ДК – На пример? Шљи-1 – Па ево, на пример: у Пироту се каже „камик“ а код нас се каже „камен“, онда... шта ја знам, употребљавају „ћ“, употребљавају „ћ“. Ми то немамо, више имамо као тај неки међупростор у доносу на Пирот, тако да врло, врло слабо ми се осећамо Пироћанцима.

тр. IV16-60

ДК – И докле су сад Белопаланчани, јел се то поклапа са границама општине, јел има неко у вашој општини ко није Белопаланчанин, да кажете: „Он је, ето, наша општина, али није... то нису Белопаланчани?“ Шљи-1 – Па ето, видиш ти, својевремено ми смо били, село Шљивовик је било под општином Бабушница и у тај период је припадало и општини Пирот горе. ДК – Па како сте се онда декларисали? Шљи-1 – Па, и онда... ДК – Како би онда људи рекли шта сте? Шта сте, Лужничани? Шљи-1 – Па, Лужничани, највероватније тако било... ДК – Па јел ваша област јесте Лужница јел није? Шљи-1 – Па, сада није, а некад је то... некад је било кад је било Бџиште и Шљивовик кад су били у саставу Лужнице.

тр. IV16-61

ДК – [...] У Зајечару, рецимо, има много Белопаланчана, али их људи у Зајечару, староседеоци, зову Пироћанцима. Да ли има то да сте ви... рецимо да негде одете и да вас тако називају? Див-1 – Не. ДК – (...) Кад одете негде са стране? Див-1 – Овај... па ми се не изјашњавамо као Пироћанци. Рецимо објаснимо људима да смо ту негде на пола пута између Ниша и Пирота. ДК – Да. Али нисте Пироћанци? Див-1 – Па, не. Не. [...] ДК – Добро. А која је разлика између Пироћанца и Белопаланчанина? Што ви не мож' да кажете за себе да сте Пироћанци? Јел има разлике? Див-1 – Ко би га знао, мислим нисам о томе размишљао никад. Везани смо за (...) овај... раније смо били везани за Ниш, па можда је то, мислим... ДК – Нишки округ? Див-1 – У време мог детињства и младости били смо везани за Ниш. У скоријој, овај, прошлости то је већ... везали су нас за Пирот.

тр. IV16-62

ДК – [...] Али у Војводини нико не зна да си Рињац. Шта кажеш [на пример, у Војводини]? Белопаланчанин? ГР-1 – Па, Пироћанац... Пироћанцима кажемо да смо Белопаланчани, а свуда где одемо на страну они кажу да смо Пироћанци. ДК – Е, то хоћу да чујем. Значи... Јер у Зајечару, рецимо, за вас сматрају да сте Пироћанци, зато питам. Тако... ГР-1 – Тако, тако кажу кад одемо... ДК – Кад би ишо у Зајечар и питају те ко си ти, шта би ти реко из прве, онако на (...) ГР-1 – Ја би реко да сам из Беле Паланке, али они онда одма кажу: „Ма ви сте Пироћанци“. ДК – А, добро. Сад ме интересује докле се простиру Белопаланчани, рецимо, а докле Пироћанци, по вама? ГР-1 – Мислиш по територији општине? ДК – Па да, који су сад Белопаланчани? Јел који су само у територији, искључиво... ГР-1 – У територији, у територији Беле Паланке су до села Сиња. [разговор скреће на другу тему, а касније се наставља о овој теми] ДК – Значи шта? Кад одете ван Паланке...? ГР-1 – Ми се осећамо као Паланчани... [...] ДК – Добро, а они вам кажу? ГР-1 – Они кажу да смо Пироћанци. Ми никакве сличности немамо са Пироћанцима. ДК – Како никакве, па у чему је разлика? ГР-1 – У чему? И у говору, у свему је разлика. ДК – Има у говору разлика? ГР-1 – Велика разлика. ДК – На пример? ГР-1 – Ми имамо свој специфичан говор (...) ДК – Рецимо, шта је разлика између пиротског говора и вашег? ГР-1 – Шта ја знам (...). Они имају бугарске речи, ми немамо ни једну, можда имамо неке турске пошто су Турци овде били (...) ДК – Па јел су Пироћанци Бугари? ГР-1 – Не кажем да јесу, али имају неке речи које су нама непознате. ДК – Аха. ГР-1 – ...Које и не разумемо шта значе. ДК – Па, на пример? Јел знаш неку? ГР-1 – Знам. Каже: „Ајд поваркај“. Код њих то значи: „Ајд пожури“. Код нас то значи: „Чувај нешто“.

тр. IV16-63

ДК – Кад одете негде, на страну што кажу, и питају вас одкале сте, шта ви кажете? Кре-1 – Што даље... ја сам имао среће да путујем свуда по Европи, и западно и источно, био сам

и у Америци, Шпанији и много... И, ако сте даље, онда сте прво из Југославије. ДК – Добро. Кре-1 – Ако је то (...), онда сте... споменете му Београд. А ако сте негде у тој Југославији, нашој бившој, онда: „Па, ту доле, јужно, Ниш“. „Баи из Ниша“, „Не, Бела Паланка“. Ако већ неко каже: „Одакле, бре, баи из Беле Паланке?“, е ја му онда кажем: „Из Кременице.“ И десило ми се да ме је један пријатељ питао чак: „Од којих из Кременице?“. Ја сам морао да му кажем и фамилија како се зове, јер је то неко био... И то тако увек иде.

(тр. IV16-64)

ДК – А ево у Зајечару има доста из Беле Паланке насељених и ми их зовемо Пироћанцима. Кре-1 – Да. ДК – Да ли ће један Белопаланчанин овде за себе да каже да је Пироћанац? Кре-1 – Е овако: никад неће. То је интересантно, ја не знам из којих разлога, шта је то, да ли је то на опит... ја мислим да, ја тако оцењујем, да је то општа једна релација: свако оће да иде ка центру. ДК – Да. Кре-1 – А ово иде ка периферији [мисли на Пирот]. ДК – Да. Кре-1 – И никад... Рецимо, околина Ниша сви ће рећи ка Нишу, а већ од Ниша иду ка Београду, из Београда тако даље. ДК – Да, да. Кре-1 – И мислим да је то једини разлог. Паланка је припадала Пироту и за време ратова и тако даље, ту је дваес четри пет километра, Ниш је четерес два три, у оно време још док није било аутобуса, само воза, ишло се много више у Пирот. Тек иза је можда... Пирот није имао толико школе, није имао привреде толико, Ниш је имао, па је онда велик... одавде је [из Кременице], рецимо, путовало ваљда шездесетак година око петнес, осамнес ил двадесет људи сваког јутра у три на воз па за Ниш, да би радили. Сад и њихова деца... Даље, ми смо припадали Нишу (...) ДК – Нишки округ? Кре-1 – Нишки округ и срез, све то што је било. Па смо припадали... И школе, све остало је ишло ка Нишу. Па из тих разлога постоји, ајд да кажем, нека релација. ДК – Гравитирања? Кре-1 – Паланчана, гравитирања ка Нишу а не ка Пироту. Али их има много у Пироту. Драгољуб Златковић – Има их баи много, много их има. ДК – И неће за себе да кажу никад да су Пироћанци или тако...? Кре-1 – Овако: Паланчани су много карактеристични. Ви сте, рекосте, из Зајечара? ДК – Из Зајечара. Кре-1 – Паланчани су врло карактеристични. Паланчани – мислим и на околину. ДК – Да? Кре-1 – По томе да нису ни Пироћанци ни Нишлије, и то је њихова несрећа, моја оцена. Јер и Пирот и Ниш су већа места, па припадати једном већем месту, већој култури, не знам – лакше је живети. А и, ако већ припадате, значи, то и симпатишете, човеку је лакше. ДК – Јесте. Кре-1 – Ја тако мислим. Међутим, Паланчани су, ја не знам одакле то постоји и како, они ће увек да се [декларишу]: „Ја сам Белопаланчанин. Ја сам Паланчанин.“ Није Пироћанац, није Нишлија. Никад неће. Више нагињемо ка Нишу, али никад неће рећи Паланчанин нити да је Нишлија нити да је Пироћанац. То је чудо нешто.

тр. IV16-65

ДК – Како људи из Бабушнице, рецимо, за себе кажу? Шта би они рекли? Бабушничани, Лужничани, Пироћанци, шта би они за себе рекли? Шљи-1 – Па више се, као, третирају Лужничани. ДК – Лужничани, и они ће то тако да кажу? Шљи-1 – Да, да. ДК – Кад га питаиш: „Ко си?“, он ће да каже...? Шљи-1 – „Одакле си“, да, „Из Лужнице“. ДК – Аха. Шљи-1 – И врло слабо употребљавају и реч Бабушница, него обично кад такó, он: „Ја сам из Лужнице“.

тр. IV16-66

Кре-1 – [Димитровграђани] Имају своју карактеристику као и Бабушничани, мада Бабушничани више припадају Пироту, мислим са овим о чему говоримо, него Димитровграђани. Паланчани уопште не. ДК – Значи и Бабушничани, односно Лужничани неће за себе да кажу да су Пироћанци? Кре-1 – Неће да кажу, ал' више су Пироћанци, ако би говорили ко је више Пироћанац од којих... ДК – Да, али шта ће да кажу за себе? Лужничани? Шта? [...] Кре-1 – А, за себе. Па, добро, они су поносни на ту своју Лужницу. ДК – Аха. Кре-1 – Мада не знам дал сви знају шта све то дође у Лужницу... ДК – Да? Кре-1 – ... И од кад, и све. Али он ће увек рећи: „Ја сам из Лужницу“.

тр. IV16-67

ДК – Значи у селу нема тако да су стари причали нешто: „Ми смо Шопови, Шопи, Торлаци“, не? Шљи-1 – Не, јер код нас више иде она прича да, малтене, од Горње Коритнице, Бежичта, Шљивовика, да су то племена насељена са Косова, са границе са Албанијом. ДК – Таква је традиција? Шљи-1 – Таква је традиција и мислим постоје неки записи што се тиче тих села. И по градњи кућа, по градњи авлија и шта ја знам, тих ограда, заиста говори да имамо

велике сличности са традицијом са Косова. То су огромне капије, огромни зидови, тако да се не да да се види комисији у авлију. Што значи да по том неком... Мислим да заиста потичемо одоздо... Е сада...

тр. IV16-68

ДК – *Кад отидеш негде на страну где не знају где је Паклештица и питају те ко си и шта си, шта кажеш?* Пак-1 – *Па кажем: „Ја сам порекло из Србију, Србин, близу бугарске границе, и (...) Стару планину“.*

тр. IV16-69

ДК – *Па, како си ти... Кад одеш негде тамо, шта кажеш за себе (...), ко си ти?* Жена – *Па, Србин.* Пон-1 – *Па, Србин сам.*

тр. IV16-70

ДК – *Кад отидете негде на страну, далéко одавде, не знају људи где вам је село, шта кажете, ко сте ви?* Рс-2 – *Ао, Срби.* ДК – *Добро, Срби, али... Рс-3 – Срби, дабоме.*

тр. IV16-71

ДК – *Да ли је било некада ви за себе овде..., дал' ви за себе сте рекли некад да сте Торлаци.* Пак-1 – *Не, ми смо Срби, не мож' да будемо друго [смеје се].*

тр. IV16-72

ДК – *Е, а који су... Како зовете ови од Славињу па на тамо, који су они?* Рос-2 – *Е, они на тамо, тако је изрека, некада је то било као под Бугарску, од Славињу па на горе до границу, а они ђи зову као Бугари: „Тé Бугарéти“, тако. Али нису то Бугари, то су (...) Срби, прави Срби [правда их]. Али некад је тако изричано: Бугарéти.*

тр. IV16-73

Драгољуб Златковић – *А да ли сте се поштовали као један народ? Кад се видите негде, да ли сте се звали земљак са неким из Сенокóса, са неким из Криводола Горњег?* Рос-2 – [...] *Од к'о ми знамо, да је имáло не́која, к'о да речéм, завада, или да кажемо: „Ја сам тај а ти си тај“ [није било] „Ти си тај, ја сам тај“, али све је то једнако. (...) Није било свађе и замерка. И гледај: колико су девојке ошлé из Росомач у Санакóс. (...) Или пак од тамо и дошлé не́које... Драгољуб Златковић – Отимали су се за Росомáчанке: најчистије, највердније, најлепше.* Рос-2 – *Да.*

тр. IV16-74

ДК – *А кажи ми [ко су] ови овамо, од Славињу на тамо.* Јел-1 – *Е, то су већ Бугари. Од Славињу на тамо то су приновљени крај, Бугари, то су Бугари.*

тр. IV16-75

ДК – *А докле су Пироћанци? Која села? Одакле докле?* Рс-2 – *Овде оди Славињу на горе то су... Рс-3 – Бугари.* Рс-2 – *Бугарје веч (...)* Драгољуб Златковић – *Бугарје?* Рс-2 – *Бугарје.*

тр. IV16-76

ДК – *А ови овамо: Димитровград, Царибрóд?* ЛК-1 – *О, у Димитровград сам ишла (...)* ДК – *Шта су они? (...) Јел су и они Пироћанци?* ЛК-1 – *Ма они су из Димитровград [смеје се].* ДК – *Па како ји ви зовете?* ЛК-1 – *Па из Димитровград ка е [смеје се]... Бугаре, како че ји зове́мо?*

тр. IV16-77

ДК – *А који су ови овамо: Димитровград?* Пак-1 – *Па то су приновљени крај, Бугари.* ДК – *Бугари. Значи ви за њих кажете: „Бугари“?* Пак-1 – *Они су Бугари, јесте.* ДК – *А ви сте?* Пак-1 – *А ми смо Срби.*

тр. IV16-78

ДК – *А да ли је Димитровград..., дал су Пироћанци?* Пак-2 – *Не, нису.* ДК – *А шта су они?* Пак-2 – *Димитровград је мешáвина, они су национална мањина, Бугари су они.* ДК – *Ви их тако зовете: „Бугари“?* Пак-2 – *Па тако... ДК – Да.* Пак-2 – *Национална мањина*

тр. IV16-79

ДК – *А како се рачунају ови, димитровградски крај? Јел су и то Пироћанци?* Рос-1 – *Не. ДК – Него?* Рос-1 – *Бугарска национална мањина, макар да су и у Југославију, али то је национална мањина, од Бугарску, мислим...* ДК – *И како их ви овде сматрате, рецимо, кад су из Славињу или Каменицу или...? (...) Шта кажете: „Бугари“?* Рос-1 – *Па Бугари, бугарска национална мањина. Иначе, живимо (...)* [почиње да се правда да нема никаквих проблема због тога што су они Бугари] ДК – *Не, не, добро то. Него како једни друге зовете, то ме интересује.* Рос-1 – *Па, Бугари.*

тр. IV16-80

ДК – [...] *А ови овамо, Царибрџање?* Рс-1 – *Е, то је там, то од Заганице. Драгољуб Златковић – Од Обреновца и Милојковца.* ДК – *Па јел су они Пироћанци?* Рс-1 – *Они су Димитровграђани, Царибрџање.* ДК – *А како их ви зовете?* Рс-1 – *Бугари. Али Росомач не припада Бугарима.* ДК – *Да, а Славиња?* Рс-1 – *А Славиња припада.*

тр. IV16-81

ДК – *А Димитровград? Дој-2 – Димитровград – то је национална мањина. ДК – А како их ви зовете? Како их ви зовете одавде?* Дој-2 – *Па сада је, онај, Димитровград, он је бил раније Цариброд, сада је Димитровград.* ДК – *И како их ви зовете? Јел су и они Пироћанци или нису?* Дој-2 – *Нису [...]* ДК – *Добро, ал како их ви зовете?* Дој-2 – [оклева да каже да су Бугари] *Па како могу да кажем: приновљени крај. ДК – Приновљени крај?* Дој-2 – *Да.* ДК – *Бугари, јел тако?* Дој-2 – *Да.*

тр. IV16-82

ДК – *А ови овамо, Димитровград и ови, шта су?* ВР-1 – *То су, Бугари ги ми кажемо. Ми си ги зовемо: „Бугари“.* ДК – *Јел су и они Пироћанци или не?* ВР-1 – *Па, из Димитровград.* ДК – *Они нису Пироћанци?* ВР-1 – *Нису. Нису они Пироћанци.*

тр. IV16-83

ДК – [...] *Да, а овамо, Димитровград? (...) Како их ви зовете?* ЛК-3 – *Бугари.* ДК – *Бугари, добро?* ЛК-3 – *Такo ђи зовемо.*

тр. IV16-84

ДК – *А Димитровград, шта су они?* Дој-1 – *Бугарџи.* ДК – *Бугарџи?* Дој-1 – *„То су Бугарџи“ – каже.*

тр. IV16-85

ДК – *Добро, а кажи ми докле су Пироћанци? Јел су Димитровград Пироћанци?* Пок-1 – *Несу они Пироћанци. ДК – Шта су они?* Пок-1 – *Па, они су... горе се називају Бугарџи, а какви су... који су и како су – не знам.*

тр. IV16-86

ДК – *А овамо: Димитровград, Цариброд?* Гос-7 – *Е то је пак Бугарска. ДК – Па шта су они? Нису Пироћанци?* Гос-7 – *Нису они Пироћанци. ДК – Шта су они?* Гос-7 – *Епа, каже се под Бугарску.*

тр. IV16-87

ДК – *А кажи ми Димитровград, ко су они, јел су Пироћанци?* Бел-3 – *Нису Пироћанци, они се другачије рачунају. ДК – Како се рачунају?* Бел-3 – *А ти ли снимаиш то?* ДК – *Аха. Бел-3 – Мани се, бре. ДК – Не, не, не. Сад ћу ти објасним...* Бел-3 – *Висок се рачунају горе. ДК – Па добро, како ји ви зовете?* Бел-3 – *Димитровграђање, Царибрџање. ДК – И још?* Бел-4 – *Бугари. Бел-3 – Бугари ги зову некоји, ми ји не зовемо. Бел-4 – Ја и Бугари не зове. ДК – Па добро, није то битно. Углавном људи ји овде тако зову? Јел тако – Бугари?* Бел-3 – *Бугари.*

тр. IV16-88

ДК – *А Димитровград?* Гос-1 – *То је већ Бугарска. ДК – Аха, јел има људи из Димитровграда тамо код Вас [у Добановцима]?* Гос-1 – *Има. Имала сам баи једног доктора тамо где радим, из Димитровграда. Чекај, сад ћу Вам рећи како се презива, баи бугарско*

презиме: Марјанов. ДК – И како се он декларације? Јел ће да каже он за себе да је Пироћанац? Гос-1 – Не, он каже да је Бугарин. ДК – Он, значи, држи до тога? Гос-1 – Јесте, држи до тога. И отишао је у пензију, али је јако диван човек био. Јесте да је Бугарин, али је стварно добар, нема коме шта није учинио, он је гинеколог...

тр. IV16-89

ДК – А радили сте у Димитровграду, ко су они тамо? Кре-1 – Ја сам радио у Димитровграду релативно мало. Они су специфични, ја мислим да су специфични, по мени. [...] Мислим да су Пироћанци много специфичнији (...) ДК – Али не можемо да кажемо за Димитровграђане да су Пироћанци? Кре-1 – Не, не, не, не. ДК – То је нешто друго? Кре-1 – Имају своју карактеристику као и Бабушничани [...].

тр. IV16-90

ДК – А што си реко да су Бугари по паметни, по писмени, него ви? Јел-1 – Не, не, доказано је да су мало по паметни. ДК – А што су по паметни? Јел-1 – То су бистри. Чуо сам од људи да су од истока људи све мало, све по бистрији, на западу то мало по... Срби, Срби, наши Срби, каже да су дошли из Русије. Од Карпати ли је, од тамо, да су они били у тамо мало забачени крај и да нису школовани, и после се то школовао, иначе (...). Чуо сам од људи. (...)

тр. IV16-91

Брл-2 – А ми смо насељени негде од друго место, Брлог, само не могу да се сетим одакле беше. А иначе Срби – ми смо од Карпати насељени. [разговор одлази у другом правцу, а онда] ДК – Да те питам нешто: Ако су ови Бугари добри [ови уз границу, у северозападној Бугарској], који су лоши? Брл-2 – Траћијанци. Траћија тамо. ДК – Траћијанци? Брл-2 – Да. Они су опасни. ДК – А што су опасни? Брл-2 – Зато што ни нису волели, Србе, никако. Ни дан данас ни они не воле. ДК – Јел су убијали или тако...? Брл-2 – Убијали су, убијали су овде [...].

тр. IV16-92

Брл-2 – У бившој Југославији кад сам је служио [војску] триес осме године у Војводину слабо се знало за Пирот. Морали смо ми одавде регрути да кажемо: „Нишлије“, па онда Пирот. Они су ни звали Бугари (...), а иначе то је старо српско, Југославија, ту нема, то...

тр. IV16-93

[неко га је питао одакле је] Јел-1 – [...] Кажем: „Ја сам Пироћанац“. ДК – Значи Пироћанац. Јел-1 – Ма каже: „Ниси Пироћанац“. Они су звали тамо пиротски крај Бугари. ДК – Аха? Јел-1 – Каже: „Ма ви сте Бугари“. Ма реко: „Јок, бре, ми смо стари Срби, наше село старо србијанско село. Ја сам Пироћанац. Одатле да ти причам можда не знаш, али Стара планина, Копрен“.

тр. IV16-94

ЛК-5 – Нас већином зову, и нас овде са средњег Висока, кад одемо даље према Дунаву, зову нас: „Бугари“. ДК – Аха, па где си био ти, рецимо, па да те зову? ЛК-5 – Нема где да нисам био по старој Југославији. ЛК-3 – Да, али то нема везе... ДК – Аха, и...? ЛК-5 – Свуда нас зову: „Бугари“. ЛК-4 – Па не, они од Ниша, па од Сићевачку клисуру на овамо, кажу... ја кад сам отишао у Ваљево, каже: „Одакле си?“, кажем: „Из Пирота“. „То је“ - каже – „у Бугарску“. Рецимо, у Ваљево кад сам био. ДК – Аха? ЛК-4 – „Али то није у Бугарску, то је“ - реко – „у Србији“. Па каже: „Ви другачије причате“. Пошто сам имао цимера, он никад није изашо ван Пирота, па је причао нон-стоп са мном на пиротски. Кад останемо, ја и он заједно будемо, причамо на пиротском и они стану поред нас и, овај, слушају, али не разумеју нас о чему причамо. ДК – Аха? ЛК-4 – И онај каже: „А што ти“ - каже – „лепо причаш, а он“ - каже – „прича онако?“ „Ја сам“ - реко – „више иши и више ме српски интересовао“. А он си прича... Из Сукова, и он си... Пирот – Суково, то му је била главна дестинација. Први пут кад је изашо из Пирота отишао у Ваљево. ДК – Аха? ЛК-4 – И многи по Србији, рецимо, не знају да је Пирот у Србији. [затим разговор скреће на другу тему, па се, после дужег времена, враћа на ову] ЛК-3 – Бога ми, преко Дунава ја никад се не трудим, рецимо, да говорим, могу ја fino да говорим, ал ја говорим свој речник, свој језик... ја говорим, каже: «Бугарски». ЛК-5 – Бугарски: оратење. Оратиши. ЛК-3 – Да, оратиши и они се смеју. Ако се смеју како ми причамо, како ми оратимо. ДК – Да? ЛК-3 – А ја им

кажем: „Слушајете, ја сам дошо за дваес четри сата, нечу да се трудим да орáтим ваи речник или језик“ - реко – „ја чу си орáтим нáшиншчи“. Онí се смеју, смеју. Затó нас зову Бугари.

тр. IV16-95

Пок-1 – Кад сам радео у Ниш нас су све звали: Бугари. ДК – А Нишлије? Пок-1 – Ако смо ми у Пирот овде а онí там' у Ниш, све ни зову: Бугари. Нас: „Евé ји Бугарéте стигоше“ и такóј, мислим, у шале, такó...

тр. IV16-96

ДК – Кажеш зову вас Бугари? Пон-1 – Па Бугари. ДК – Али шта си ти? Пон-1 – Па Србин. ДК – Србин? Пон-1 – Србин. ДК – Пишеш се Србин? Пон-1 – Србин и све. ДК – Па шта им ти кажеш кад ти они тако кажу? Пон-1 – Па не сме се вређа. Не сме се вређа нација. ДК – Добро. Шта је, можеш да будеш и... Пон-1 – Може и Циганин и све, и знам да сам Циганин али не смеи да ми кажеш да сам ја Циганин. Ја си знам да сам Циганин. ДК – Ал кад теби кажу тамо да си Бугарин, јел се увредиш? Пон-1 – А, не (...).

тр. IV16-97

ДК – Јел се дешавало да одете негде и да кажете одакле сте и да вам кажу: „А, па ви сте Пироћанци“? Шљи-1 – Па дешáва се, ал не као Пироћанци него више као: „Ви сте Бугари“. ДК – А, значи има тога? Шљи-1 – Више као: „Ви сте Бугари, нисте Пироћанци. Ево ја сам, на пример, радео двехиљадите године, од осамдес шесте до две иљаде прве (...) у Нишу. Оног момента кад сам ушао у фирму они су ми надели надимак Бугарин и цело време су ме такó ослóвљавáли. ДК – У Нишу? Шљи-1 – У Нишу. ДК – Баш Нишлије, људи или...? Шљи-1 – Баш, баш Нишлије, Морáвци, ти горе: Матејевац, Малча (...) [села баш у околини Ниша], тај део, онí нас третирају као Бугаре... ДК – Па шта сте ви? Шљи-1 – ... Целокупну Паланку и... ДК – Па шта сте ви, Бугари или Срби? Шљи-1 – Па, ми смо Срби, али, мислим, тако нас третирају.

тр. IV16-98

ДК – Јел вам се дешавало, кад одете негде у централну Србију или Београд, и кажете одакле сте, да кажу: „А, ви сте Бугари“? Кре-1 – То да. Не, прво кад сам отишо у школу, четрдесет девéте, јесте четрдесет девéте, уписао [сам] средњу техничку... СТУ у Нишу, они... Ал то је... Јесте тако, мада ја нисам онда ни сватао, а ни касније, да је то тенденција, да је национализам или неке теишке речи. То је онај нивó људи тринаес-четрнаес година, и у оног стиду: „А, ви, Бугарáши“. ДК – Бугарáши или Бугари? Кре-1 – Па добро, то је исто за... ДК – Да, да. Да. Кре-1 – Та релација, нема ту разлике, мислим мисли се на то исто: пробугари, пробугари, нису мислили да смо ми Бугари, али пробугари, и то се више, ја мислим, односило на језик, а не на... на... а не на националну припадност или... или тако. Више на језик...

тр. IV16-99

ДК – А шта је то... јел си чуо за реч Шоп? Гос-5 – Па, Шоп то нас зову. ДК – Вас? Па ко вас зове? – Гос-5 – Па тамо. Драгољуб Златковић – Јел су те тамо звали Шоп? Гос-5 – Шоп, јесте. ДК – Где? Гос-5 – У Банату ДК – (...) Али ти за себе не кажеш да си Шоп него Пироћанац? Гос-5 – Пироћанац. [а онда сам додаје] Шоп или Бугарин. ДК – (...) Тако су вас звали тамо, јел тако? Гос-5 – Да, или Шоп или (...) Бугарин ДК – Па, јел то погрдно дође или не? Гос-5 – Па знаи шта? Мене је то љутило кад ми рече Бугарин. ДК – Аха. Гос-5 – Али једно време идеомо, знаи, по Бугарску тамо, узимамо зеленчузи, оно знаи кад беше она..., фрáј идемо, тамо јефтино, знаи, и нађем се тамо у једно друштво, идемо при једни пријатељи Бугари, знаи, и дошъл једн: „Ја сам“ - каже – „од морéто“ „Па шта радиш ти тамо?“ „Па“ - каже – „слаткарница“ - посластичар. А ја, овај, кажем како, овај, ни зову Бугаре. „Па, и нас“ - каже – „зову ту до границу Срби. [смеје се] Срби, Србити“ - каже [смеје се].

тр. IV16-100

Казивач из Дојкинаца потврђује да су га у војсци у Словенији и Хрватској звали Шопом, али да у његовом крају таквог самоназива нема: ДК – А шта су Шопи? Дој-1 – Епа нас понéгде називају Шопи. А што им личимо на то и који су то Шопи – не знам. ДК – А где сте чули за то? Дој-1 – Чуо сам у војску од војника. ДК – Аха. Где си служио војску? Дој-1 – Војску сам служио у Словéнију нешто, нешто у Загреб, нешто у Хрватску на границу. ДК – Аха? Дој-1 – Три године

сам био тамо. ДК – Али овде од старине, од старци, јел си чуо да сте Шопи? Дој-1 – Несам, несам, од наши у село несам чул. ДК – Значи само на страну? Дој-1 – Аха.

тр. IV16-101

ДК – Е, шта си реко овó: „Нисмо овó – нисмо онó? Пон-1 – Па нисмо ни Срби ни Бугари. ДК – Него? Пон-1 – Него не знам. Шопци ли смо, шта смо, немам појма. ДК – Па где си то чуо? Пон-1 – Одемо (...) у Срем кад одем при сестре, онí, само што си ме знају да причам, а за другога кад причаш не мож' те разуме. ДК – Аха. Пон-1 – (...) Бугари ли смо, шта смо? ДК – Па добро, а где си чуо то Шопци, шта је то Шопци?. Пон-1 – Па немам појма, али кажем: „Никакви нисмо“ (...) [следи затим удаљавање од теме Шопи, али се касније поново долази до ње] ДК – А ово Шопи, Шопови? Пон-1 – Шопи ли су, шта му значи, нисам... Каже: „Не разумеју“, значи... ДК – Па јел ти то неко реко тамо кад си отишо? Пон-1 – Не, овако си, овако... Драгољуб Златковић – Па одакле ти то ушло у главу? Казивачева жена – Он си сам... [уз смешак] Пон-1 – Па чули смо, негде смо чули, каже: „Не разумеју“, значи... знали никакви нисмо. А ево оди Ниш, оди Ниш тамо другачије, српски, причају, а ми смо овде... ДК – Па кад идеш негде, јел кријеш говор или кажеш? Пон-1 – (...) Више не кријем. ДК – Аха. Пон-1 – Цаба ја причам с тобом, можда нешто [можеш да разумеш], ајде, да ме нешто разумиш, а овако ништа не разумиш. [затим следи поновно удаљавање од теме Шопи, али се на крају разговора поново долази до ње] ДК – А кад ти кажу да си Шоп? Пон-1 – (...) Мож' ми кажу кво оче, само да ме не тучу [смеје се]. Драгољуб Златковић – Али кад ти кажу да си Шоп, јел ти непријатно или није? Пон-1 – Ма, није ми баш zgodно. Жена казивача – Не кажу, не [жена са дозом страха од последице што се тако говори] Пон-1 – Не, не кажу... али само се по говор (...) [кажу] да нас не разумеју.

тр. IV16-102

ДК – А који су то Шопи? Пак-2 – Шопи? ДК – Аха. Пак-2 – Е обично и нас зову такó – Шопи, пошто наш језик је некакав, овај, пиротски, некакав посебан језик. ДК – Да? Пак-2 – Ми обично у нашем говору не употребљавамо све падеже. Највише... Највише пе-шес, ако су онí седам. И онда нас зову Шопи, шопски језик. ДК – А докле је шопски језик, јел само у Србији или и у Бугарској? [после дискурса наставља се разговор о Шопима] ДК – Е, а дал су и тамо Шопи? Дал су ти Бугари исто Шопи? Пак-2 – Па има, сигурно и тамо има. Јесте, и тај део, и тај део је шопски крај. Наш језик се не разликује много један од другога. Ми се добро разумемо, онí нас и ми њих. ДК – Да? Пак-2 – Без обзира што су они Бугари а ми овде рачунамо се Срби. ДК – Да? Пак-2 – Добро се разумемо, тако да... не треба нам преводилац, рецимо.

тр. IV16-103

ДК – Е, а ко су Шопи? Шопи? Брл-2 – И ми имамо тај шопски језик. Зато... Јел знаш зашто? Ту су Турци, Брлóg је чифлић. ДК – Аха? Брл-2 – Знаш шта је чифлић. Чифлић је, значи: турско село. [даље говори и чифличком духу Брложана, о њиховом јединству и везаности] ДК – А какве то везе има са Шопи? Шопи? Брл-2 – Шопски језик то је тај турски и наш помешан, бугарски и наш српски; ето то смо – ми смо Шопи. (...) Драгољуб Златковић – А од кога си то... [чуо]? Брл-2 – Од наши стари. ДК – Да сте Шопи? Брл-2 – Да смо Шопи. ДК – Од стари? Брл-2 – Од стари (...) ДК – А јел има негде у књиге да си прочитао то? Брл-2 – Има. Онí пишу, сад писци има, неколко књиге оди... Разговори (...), на неколко места има и слике...

тр. IV16-104

ДК – А који су то Шопи, јел си чула за Шопи? ВР-1 – Па чула сам, ал ми нисмо прави Шопи баш. Ми смо Пироћанци. ДК – Па који су прави Шопи? ВР-1 – Епа не знам то. То не знам кој су Шопи. (...) Ти ако знаеш? Друга присутна жена – Ја мислим да смо ми од Шопити закачили овде. ВР-1 – Ел ми имамо и бугарске речи овде. Пироћанци и од Пирот на доле немау, а ми туа си некад и бугарску... [реч кажемо].

тр. IV16-105

ДК – Е, добро, а који су то Шопи? РС-1 – Шопи? ДК – Аха? РС-1 – Е, сад ја то не знам. ДК – Јел си чуо некад? РС-1 – Чуо сам за ту реч, ал... то су наши, то је наш језик. [...] ДК – По чему знаш да сте Шопи? По чему знате? РС-1 – Па по изречице. Казивачева жена – Па по изречице, по говор.

тр. IV16-106

ДК – *А шта је реч Шоп? Шта значи?* ЛК-5 – *Шоп?* ДК – *А шта су Шопи?* ЛК-3 – *Шоп, да. То је исто... Мислим да је једна врста народа – Шопови.* ДК – *Аха? (...)* *А где сте... Где сте чули то?* ЛК-5 – *Такó, изреке из народ, из људи.* ДК – *А који је то народ? Где су ти људи?* ЛК-3 – *Не могу да се тренутно сетим. Шопови.* ЛК-4 – *Шопи. Шопи.* ЛК-3 – *Шопи, ма познато ми ал' не мог' се сетим.* ДК – *Јел то не важи за овај крај овде?* ЛК-3 – *Да, да, не важи. Мислим да не важи.* ДК – *Аха?* ЛК-3 – *Сигуран сам да не важи.* [а касније, када су објашњавали да њихов говор у централној Србији и Војводини сматрају бугарским] ЛК-3 – *Па то је на бази, каже: „Шопски језик“. Ја више пута сам (...) у бању и каже [његовој жени] „Ма“ - каже – „какó“ - каже – „сада твојат“ - каже – „муж заврта [прича правилно], а ти не заврташ?“.* *Пошто она шопски си прича, пиротски, а ја право, пошто сам дуго година живео у Београд, шес године сам тамо живео, тамо сам и учио занат у фабрику „Икар“ у Земун, тамо сам и завршио, и више пута сам тако: како на Пироћанци да шопски језик говоре, то. Нити бугарски нит српски.* ДК – *А значи то је шопски?* ЛК-3 – *„То је шопски“, каже.* ДК – *Значи и овај овде [говор] је шопски?* ЛК-3 – *Да, тако је раније било.* ДК – *А ко је вама то реко?* ЛК-3 – *Па то они грађани где смо, мислим, у Бањи или где, рецимо у Београд, где смо се шетали.* ДК – *Значи, у Београд, а која Бања?* ЛК-3 – *Па ми, кажем, ми смо били у Врњачку бању, у Сокобању, били смо и у Звоначку бању, али у овуј Звоначку бању си више, рецимо, бугарски говори. [...]* *Четри ел пет пута сам био у Врњачку бању. Сас породицу. [...]* *И кажем да све тамо кад у Бању они, каже: „Ма, какó ви“ - каже – „муж такó говори а жена“ - каже – „овако говори“. И врло интересантно је за њих.* ДК – *И то зову шопски?* ЛК-3 – *Да, шопски. „Шопски језик“, каже.*

тр. IV16-107

Бел-3 – *А ми смо Шопи.* ДК – *А, овде су Шопи?* Бел-4 – *До Софије. То су Шопи, Шопи.* ДК – *Па одакле докле су Шопи?* Бел-4 – *До Софије.* ДК – *Али од Софије на овамо докле?* Бел-4 – *Ваљда до Паланку [мисли на Белу Паланку].* ДК – *Аха?* Бел-4 – *Или и Паланку обухвата.*

тр. IV16-108

ДК – *Е, а који су то Шопи. Јел си чуо за ту реч?* Јел-1 – *Шопи. ми смо већином Шопи, и ми и Бугари. Као тај народ ми смо шопски, шопски народ.* ДК – *А где... Откуд теби то, јел си прочитао негде или од старине причају?* Јел-1 – *Нисам, то нисам прочитао, него, овај, моја ћерка отиде [удаде се] горе у Изáтовци, од Славињу горе село еднó. Отиде па... Па мене није било баи драго па сам код некога рекал: „Ма óде она за Бугарина“. Али тај човек казáo на тог старца тамо, а он се као наљутио што сам реко: „Бугари“. А беше једна учитељица из Каменицу, ако си био по та села. ДК – *Аха.* Јел-1 – *Каже: „Пријатељу, нестé ни ви прави Срби, ми несмо прави Бугари, ми смо Шóнци“. Е то сам чуо ту реч од ту жену: „Ми смо“ - каже – „Шопци“. ДК – *Али овде ниси чуо, од стари људи овде?* Јел-1 – *Несám, несám овде од старци чуо.***

тр. IV16-109

ДК – [...] *Е, а реч Шоп?* Кре-1 – *Шоп је, то је српско-бугарска релација. Шопови, то је, ја мислим, до Софије се говори, то [су] све Шопови.* ДК – *Да?* Кре-1 – *Не заједнитво, нека иста припадност, ко зна у историји, знате, понекад се подели овде, па ми постанемо Срби, они постану Бугари, рецимо, рецимо. Али тај нагласак, те речи... То и Бугари сами кажу да бугарски [језик] је тамо ваљда беше, то беше, беше Казанлък [мисли на средњу и источну Бугарску] или не знам где тамо иза Софије, а ово овамо смо све, каже: «То смо си ми» - Бугари кажу, ја сам то од њи чуо – „А ми смо си“ - каже „наши, ту све смо ми Шопови“. ДК – *Аха?* Кре-1 – *Ваљда. Е сад, докле то иде ја не знам. Ваљда, они увек рачунају да је Ниш Българ Морáва, то [су] неке релације старе, па је та ваљда, тај део нишавски, то не знам, тамо-овамо, према Зајечару, горе какó то иде, тај део не знам. Мислим, какво је својатање, ко кога својата, то не знам, али то Шопови значи као... као исти да је народ, као, макар сигурно исти језик, можда није исти језик али они тако сматрају.* ДК – *Да, а јел било од старине да стари људи кажу: „Ми смо Шопи, Шопови“?* Кре-1 – *Не, не, не, никад нисам чуо. Моја мајка је из Козје, то је овде, овај, попреко, пут за Сврљиг [...]* *То је иза Бабин Кала горе. И она је много што шта, кад се удала овде, много што шта је донела оригинално из свог краја, Козје и тако даље, а никад нисам... Много пробугарских назива је имала, али никад нисам чуо ни она ни било ко да је реко да је Шоп. Или да уопште прихватамо да смо ми то – Шопови. Ја сам то више од Бугара чуо да су то... То смо... Кад је језик у питању, Шопови, то: „Ми се“ - каже – „нó разумемо јер смо Шопови“.**

тр. IV16-110

ДК – *А реч Шоп?* Див-1 – *Реч Шоп јесам чуо, везује се вероватно за овај источни ваљда део Србије, да не кажем југоисточни, ипак источни, јел тако?* ДК – *Да.* Див-1 – *Употребљава се негде у фолклору, играма: шопске игре. Вероватно је то источни део Србије.* ДК – *А јел има овде у традицији да стари људи или неко да каже за овај крај да сте Шопи или да сте...* Див-1 – *Не, нисам ни о томе чуо, али знам да у фолклору постоји... овај, постоји игра шопска...* ДК – *Аха.* Див-1 – *...Која се негује и дан данас.*

тр. IV16-111

ДК – *А који су то Шопи?* Пак-1 – *Па Шопи...* ДК – *Јел си чуо за ту реч?* Пак-1 – *Ја сам чуо као: Шопови.* ДК – *Шопови.* Пак-1 – *Као сељаџи ли су, као...? Овај принóвљени крај – Шопови.* ДК – *Па где си то чуо?* Пак-1 – *Чуо сам од стари овдѐ.* ДК – *Аха.* Пак-1 – *Раније било стари човѐци, па некеко сам чуо.* ДК – *Јел негде из књиге или овако људи причају?* Пак-1 – *Не. Овако, у причу, разговор, старци.*

тр. IV16-112

ДК – *А шта су то Шопи, јел си чуо за Шопи?* Дој-2 – *Е, чуо сам, али не знам који су то.* ДК – *Не знаш, али си чуо негде?* Дој-2 – *Чуо сам.*

тр. IV16-113

ДК – *Е, а шта значи реч Шоп? Шоп?* ЛК-2 – *Шоп?* ДК – *Аха.* ЛК-2 – *Шоп. Не би могло да ти кажем. Шоп? Не мог' се сетим... као да нешто би знао... Шоп? Не могу да се сетим (...) никако. Нешто мешам ту, али не мóгу се сетим.* ДК – *Не знаш да има?* ЛК-2 – *Не знам да има. Не знам.* ДК – *Људи?* ЛК-2 – *Људи (...), не знам да има људи. Шок...?* ДК – *Добро.*

тр. IV16-114

ДК – *А који су то Шопи? Јел си чуо за такав израз?* Рос-2 – *Чу'л сам али не знам то који су. При нас то нема.* ДК – *Од старине, од старци нестѐ чули ништа?* Рос-2 – *Несмó. Можда је некад и билó, али ми то не знамо. А како рече? Шопје?* ДК – *Шопје, може. Шопи, Шопје, тако. Чу'л ли си?* Рос-2 – *Не знам. Можда је некад и било и да је имáло, не знам...*

тр. IV16-115

ДК – *А који су то Шопи?* Пок-1 – *Па ј...м ли га. Шопи то су, чини ми се, никакави људи нису. Не знам, немау никакав... мислим, нису ни... чини ми се, ни Бугари, ни Шиптари, ни Муслимани, ни Цигани. Те таквó, некаквí, некí људи, такó сам чуо, не знам...* ДК – *Аха, а где живе ти људи?* Пок-1 – *Па ј...м ли га где су насељени, свуда живе, мислим, по Југослáвију, по Србију нашу, нема са више Југославија него само Србија...*

тр. IV16-116

ДК – *А јел си чуо за реч Шоп?* Гос-3 – *Не знам ни то.*

тр. IV16-117

ДК – *А јел си чула за реч Шоп?* Гос-6 – *Нисам.*

тр. IV16-118

ДК – *А који су то Шопи?* Рс-2 – *Е, то не знáм.* Рс-3 – *Не бí знала да ти кажем (...)* ДК – *Нисте чули за то?* Рс-2 – *Не, не.* Рс-3 – *Ја не.*

тр. IV16-119

ДК – *Да, а шта значи реч Шоп?* Гос-4 – *Ни то не знам.* ДК – *Нисте никад чули?* Гос-4 – *Немам појма.*

тр. IV16-120

ДК – *Е, кажи ми: јел си чуо реч Шоп? Шопи, који су то?* Пок-2 – *Шопи?* ДК – *Аха.* Пок-2 – *Нисам чуо.* ДК – *Ни то ниси чуо?* Пок-2 – *Нисам.*

тр. IV16-121

ДК – *А кажи ми: Шопи, који су то Шопи?* Пак-3 – *Епа и тоа не знáм. Не могу ти тоа кажем (...)* Шопи? *То ти не могу кажем. За Турџити знам, тоа, туа истóрију знам.*

тр. IV16-122

ДК- *Е, а који су то Шопи?* ЛК-1 – *Па, исти је то... ја мислим и Шопи...* ДК – *Јел си чула за ту реч некад?* ЛК-1 – *Не.* ДК – *Не?* ЛК-1 – *Ја сам, да ти кажем право, у школу ишла две године у српску две године у бугарску па сам билá и смéтена.* [неукошћу правда то што не зна ништа о овом термину]

тр. IV16-123

ДК- *А Шоп, шта је то Шоп?* Брл-1 – *И то исто. И тој несам...* ДК – *Никад?* Брл-1 – *Никад. Па то за Шопи... за Шопи овај... па не знам...*

тр. IV16-124

ДК – *А јел сте чули некад за реч Шоп?* Рос-1 – *Шоп?* ДК – *Аха, који су ти?* Рос-1 – *Не би знала, нисам чула.*

тр. IV16-125

ДК- *А А јел си чуо који су то Шопи?* ТД-2 – *Нисам чуо.* ДК – *Несí чу́л још?* ТД-2 – *Ађá.*

тр. IV16-126

ДК- *А реч Шоп, јел знаш шта значи?* ТД-3 – *Не, не могу баи...* ДК – *Никад ниси чуо?* ТД-3 – *Не знам шта је то.* ДК – *Не знаш шта је то. Добро.*

тр. IV16-127

ДК- *А јел знаш шта су то Шопи? Шоп, Шопи?* ТД-5 – *И то, не мóg да ти кажем то, свака час...* ДК – *И то ниси чуо, добро.*

тр. IV16-128

ДК- *А јел знаш који су то Шопи? Шоп? Шта је то?* ТД-6 – *Не знам таквóј (...)* ДК – *Добро.*

тр. IV16-129

ДК – [...] *Добро. А Шоп? Реч Шоп, Шопи, Шопови* [да ли постоји у белопаланачком крају] Шљи-1 – [пауза] *...Па заиста не знам ту историју, тако да...* ДК – *Значи овде код вас такви називи не...* Шљи-1 – *Не.* ДК – *Нема их?* Шљи-1 – *Не знам овде чисто у Паланку, али, мислим, док сам гравитирао према селу, не...* ДК – *Значи у селу нема тако да су стари причáли нешто: „Ми смо Шопови, Шопи, Торлаци“, не?* Шљи-1 – *Не.* [...]

тр. IV16-130

ДК – (...) *А шта је реч Шоп, јел си чуо за Шоп?* Бел-5 – *Има болка шап, а не шоп.* ДК – *То је болка шап?* Бел-5 – *Аха, а шоп, не знам кво је то.* ДК – *Добро.*

тр. IV16-131

ДК – *А кажи ми јел сте чули за реч Шоп? Шта је то Шоп?* Бел-1 – *Не знам да ли је село или за воду шопка.* ДК – *Шопка за воду?* Бел-1 – *За воду шопка.*

тр. IV16-132

ДК – *А јел си чула за реч Шоп?* Гос-7 – *Е, тоа нема у наше место* [мисли на топоним, јер је пре тога говорила о топониму Турлак у атару њеног села]. *Шоп. Шопка има горе у планину.* ДК – *Аха.* Гос-7 – *Шопка. Водá.* ДК – *А шта значи шопка?* Гос-7 – *Епа водá извíре, и корíта, и оно му... текá га крстíли...* „*Кудé, бре, карá овцéте нá воду?*“ „*У шóнку.* [а онда се исправља] *На шóнку.*“

тр. IV16-133

ДК – *А да ли сте чули за реч Шоп?* Гос-1 – *Шоп. И то сам чула.* ДК – *А шта значи? И ко су ти људи, ако су људи?* – Гос-1 – *Шопци.* Гос-2 – *То тамо код нас, Шокци су то.* ДК – *То су Шокци?* Гос-1 – *То су Шокци.*

тр. IV16-134

ДК – *А јел си чуо за реч Шоп? Шопи?* Драгољуб Златковић – *Шопови?* ТД-1 – *Шопи? Ја сам то чуо на телевизију за... за Шиптáри, за такó нешто: Шоп, ал' одáвна.* Драгољуб Златковић

– Не то, Шок си чуо за Шиптари. Шок... ТД-1 – Па можда је, али Шоп не... ДК – А ово ниси чуо?
ТД-1 – Нисам.

тр. IV16-135

ДК – А који су то Шопи? Шопи? Јел си чуо за то? Зас-1 – Шопи. То су знаш шта? То су више ови доле, бре, у унутрашњост, шопска племена некаква. ДК – То си чуо, прочитао негде?
Зас-1 – Исто сам тако од људи чуо, Шопи и тако. [даље казивач наставља разговор у другом правцу]

тр. IV16-136

ДК – Кад одеш негде на страну, био си у Банат и то... ТД-1 – Да. ДК – ...И питају те: «Одакле си? Ко си?»», шта ћеш да кажеш? Како су вас тамо називали? ТД-1 – Па гледај, тамо су нас звали: Србијанци, знаш, у Банат тамо, али ето, то је било одавна, педесетих година [XX века]. ДК – А овако негде? ТД-1 – Овако кажем Пироћанац, Топлодолац. ДК – Топлодолац (...) ТД-1 – Никад се не стидим тога. [Даље разговор скреће у другом правцу, а касније се враћа на ову тему] ДК – Значи наши кад оду у Банат: Србијанци? Казивачева жена – Да. ТД-1 – Србијанци, да. Он је тамо зову Србијанци. ДК – Да. ТД-1 – А овде па у Смедрево ови... [...] Имам ја тамо брата једног, он је покојни сад, а она има две сестре, и њена једна сестра је покојна. Тамо ипак ови кажу: Врџани. тако да и Пироћанци и други... „Врџани“ - каже. Казивачева жена – Који отидемо одовде они тако ни зову ДК – У Смедрево и (...)? Казивачева жена – Аха, у Смедрево. ТД-1 – Аха.

XIV. Транскрипти делова разговора везани за одељак Идентитети ширих слојева становништва књажевачког Буџака (IV16)

IV16-1

Ђуш-3 - То је било још када је чувени Џаџа био по општинуту. И туј су се они закачили [са оним] који је био председник општине овде у Ђушцију. Он био тија. И после он је пребацио коди њега, он под Пирот живео. И побегли смо ми, он ни је пребацио, тај председник Зарко под Књажевац, да се склони, да не иде там. Зато смо прешли под Књажевац.

IV16-2

ДК - А јел било ту неки отпор кад је одвајано то од Пирот, па да иде... да су људи рекли: "Чекај, бре, ми смо овамо"? Јел било мало отпор нешто? Врт-1 - Па, гледајте, било је мало, али видиш, ондак отворише овај рудник и то руководство је било да се пријде доле. ДК - Уз Књажевац. Врт-1 - Књажевац. Е, сад, народ да се побуни - нече те прими јутре на рудник [смеје се]. ДК - Аха. Врт-1 - Зато је то. [...] ДК - Да није било то руководство то би остало? Врт-1 - Па, да није био рудник и то руководство, требало си останемо и дан данас под Пирот. Наши су бежали од Књажевац, каже: "Више порез наплаћују". ДК - Књажевац? Врт-1 - Књажевац. Јел они не цене да је овој, што рекомо да је Буџак, него ни турау према њи доле. А оно нее тако испало [није се тако десило], али... тако преношено.

IV16-3

ДК - Па, да вам кажем нешто: ово је било такорећи код Пирот, под Пирот док су Бугари држали. После рата Књажевчани су тели да припаднемо Књажевицу, Пироћанци су тели да припаднемо Пироту. Па су ту многи агитовали да се одредимо за Пирот, они који су имали фамилију у Пироту, они су агитовали да овај део припадне пиротској општини. А људи који су имали фамилију, рођаке, у Књажевицу и због мање близине су агитовали да припаднемо књажевачкој општини. И изгледа ми да су били бољи агитатори ови који су за Књажевац агитовали и можда та родбинска веза исељених, насељених у Књажевицу и околини је одлучила, па је, кад је одлучивано, народ се изјаснио да оће да припадне Књажевицу. ДК - То је био референдум, шта? Као изјашњавање? Кал-2 - Па, као зборови су били. Зборови су били [...]. ДК - Значи, они су... још раније је било одсељавања на доле? Кал-2 - Па, било је и раније. [...] Било је и раније, а близина је одлучивало, наши су људи већином, живело се онда од огревно дрво. И наши људи су возили огревно дрво у Књажевац, ближе им је него ли Пирот. Па је, можда, и то имало неког утицаја. Али, кажем, неки су агитовали да се припојимо пиротској општини, неки да се припојимо књажевачкој општини. Већина је одлучила да то буде Књажевац. И тако је то територијално

Буџак припао општини Књажевац. То је све до Шугрина, а Шугрин, Церова, Базовик и ова... Мирановац и ова села су припала пиротској општини.

IV1в-4

Ин-1 - После... после... мислим Другог светског рата... [...] ми смо били под Пирот, општина после рата. Ту су за време рудника... било је борба да... да потпаднемо под Књажевац општину или Пирот. Па су, што је остало паре од рудника, огромне паре, општина Књажевац узела све то. А ми смо остали голи овде. А ове станове, овај хотел, то је за време рудника изграђено. Управна зграда.

IV1в-5

ДК - Е, а који су то Пироћанци, рецимо? Ћуш-1 - Па, ми. ДК - Јел сте ви Пироћанци? Ћуш-1 - Ми смо Пироћанци, али... Ми смо били под Пирот, општину, па после кад је било онда ни пребацише код Књажевац. ДК - А, јел има да, кад отидеш негде, да кажеш: "Ја сам Пироћанац"? Ћуш-1 - Слабо, веч тој пројде [смеје се]. ДК - А, тој пројде, али је било тако? Ћуш-1 - Било је, било је, ми смо сви као Пироћанци се звали. [...] ДК - Добро... А... Сад ви сте Буџак, а ови овамо који су према Пирот? То су идаље Пироћанци, јел тако? Ћуш-1 - Па, Пироћанци су сигурно, ту се не може... ДК - Јел сте имали неке везе са овим: Засковци, Топли Дол и тако, јел сет имали сарадњу с њи? Ћуш-1 - Па, сарадњу и данас... Кој си, пример, има си пријатеља, иду, они долазе, идемо тамо и... ДК - А јел било женидба, удаја? Ћуш-1 - Било, било, има, ето, из Засковци, из Топли Дол, има овде људи веч. ДК - Значи да је било... као један крај се рачуна? Ћуш-1 - Па, да. ДК - А после је подељено, јел тако? Ћуш-1 - Па је подељено, али и данас си они сарађују.

IV1в-6

ДК - А који су то Пироћанци? Ћуш-2 - А, па то... Ми се делимо. ДК - Јел сте ви Пироћанци ил су Пироћанци одавде на тамо? Ћуш-3 - Ми смо били под Пирот. Ћуш-2 - Били смо Пироћанци (...) Било смо Пироћанци до пре скоро дваес година. Ћуш-3 - Да (...) Ћуш-2 - А и више... Ћуш-2 - Више има, више. Драгољуб Златковић - До деветсто педес шесте, тако? Ћуш-2 - Тако нешто, тако нешто, и онда је то било превлађено. [...] ДК - Па, јел мож' да кажете ви: "Ми смо Пироћанци", јел не? Јел ће да кажете? Ћуш-2 - Па, мени је свеједно дал реко Пироћанац или Тимочанин. Ћуш-3 - (...) Овај део Пироћанци. ДК - Зову вас? Ћуш-3 - Нас Пироћанци. Ја сам шиљ и у надницу и живим од тога. ДК - Где, где си шиљ у надницу? Ћуш-3 - По Зајечар доле. Познајем околину Зајечар све, син ми живи у Велики Извор. [...] Идемо гор доле, на горе на доле. [...] И нас овде, овај крај: Пироћанци [...] И има насељени у Извор људи одавде [...] И они, ако питаш за неког: "То" - каже - "Пироћанци". [...] И ми се зовемо Пироћанци. Доле ни зову. ДК - Добро. А ви, јел кажете ви за себе, вас зову доле, а...? Ћуш-2 - За себе, ако... сам ишо доле, ако кажем да сам од Калну, и онај се одма вата, каже: "Пироћанац". [разговор даље иде у другом смеру, али се враћа на ову тему] ДК - Ћуш-3 - Зато смо ми прешли под Књажевац, а ми смо Пироћанци. ДК - И тако се осећате? Ћуш-3 - Пироћанци смо. Ми смо до... итноно рече малопре човек, до преді неколко године ми за Књажевац ни било тако тешко да идемо - све у Пирот. И пијац, и да купимо, и да продамо, и све смо у Пирот радели. Ћуш-2 - Све. Све. Ћуш-3 - Све под Пирот. Ми смо Пироћанци. ДК - Е, добро. Ћуш-3 - Све. Да продамо стоку, да продамо дрва, да продамо... било шта да продамо - у Пирот. На пијац. И од онај пијац се снабдевамо, отуда. Или из продавницу, или било како, отуда смо се. [...] ДК - А који су ови овамо: Мирковци па на овамо? Ћуш-2 - Па, Пироћанци, који су? ДК - То су Пироћанци? Ћуш-2 - Па, Пироћанци. ДК - Јел су исто што и ви, јел не? Ћуш-2 - Па, да. Ћуш-3 - Шугрин. Шугрин, Мирковци, Церова, то су (...) ДК - Јел имате сарадњу с њи? Ћуш-2 - Па, како [наравно]. Ћуш-3 - Па, како не, ту смо суседници, комшије. ДК - Аха. И рачунате се да сте једно? Ћуш-2 - Него шта. Ћуш-3 - А ми смо били под Пирот. [...] ДК - Али ваши, док сте били под Пирот, сви су говорили да сте Пироћанци? Ћуш-2 - Пироћанци. Ћуш-3 - Пироћанци. Де, бре, Пироћанци смо ми. [касније у току разговора казивачи набрајају пиротска села, а онда] ДК - То све рачунате као ваш крај? Ћуш-3 - Па, да. Па, то је тој. Ћуш-2 - П' оно како? То наши људи. У свака доба смем да занђим. Ћуш-3 - Ту наши људи, туј су Пироћанци, бре.

IV1в-7

ДК - А ако не знају где је Ћуштица? Ћуш-4 - Па, били смо под Пирот. [...] ДК - Под Пирот, и шта кажеш? Ћуш-4 - Пироћанци. [касније у току разговора] ДК - Е, Докле су сад Пироћанци, кажеш ви сте Пироћанци, докле, који су Пироћанци? Ћуш-4 - Па, до Горњу Каменицу

смо били Пироћанци. А од Долњу Каменицу тој су доле Тимочани. ДК - Аха? Ћуш-4 - А ми смо овде били... Али како Тита [дође на власт], они ни пребацнише, те смо и ми саг (...) Тимочани. ДК - Али ви си опет кажете да сте Пироћанци? Ћуш-4 - Па, Пироћанци. ДК - Аха. А на овамо, докле су Пироћанци, према Пирот? Ћуш-4 - Па, Рудиње, Мирковци, Засковци, то је све... [пиротско] ДК - А јел имате сарадњу с њи? Ћуш-4 - [...] Ишли смо у Рудиње, и у Мирковци имамо фамилију, а саг остарели смо и не идемо нигде.

IV1в-8

ДК - Добро. А који су то Пироћанци? Ћуш-5 - Па, Пироћанци су махом одавде: Церова и на даље. ДК - А ви овде? Ћуш-5 - Ја не би знао. ДК - Јел сте Пироћанци јел нисте? Ћуш-5 - Ја не знам. Раније је било некада, па је то потпадало, наше село, општини Пирот. Па је то некад, које године не могу да се сетим, тата ми то причао, да је то враћено, припада општини Књажевац. Е, сад ми дал да будемо Пироћанци, Књажевчани, како... И Књажевац није, Књажевчани, то нешто можда други назив да има, ја то не знам. ДК - А како се ви осећате? Ћуш-5 - Као... ДК - Кад би ти неко реко: "Јел си ти Пироћанац", јел би реко: "Ја јесам", јел: "Нисам"? Ћуш-5 - Па, ја не би, ја нисам Пироћанац. ДК - Аха. Него шта си? Ћуш-5 - Једноставно, стварно не знам да кажем. [нешто касније у разговору] ДК - А старији дал су више ишли, мислим дал су гравитирали према Пирот или према... [Књажевац]? Ћуш-5 - Било је раније, јес је. Али раније. [касније током разговора] Ћуш-5 - Е, сад, коме ми припадамо и мени би драго било да знам. Али, ево, на жалост, нема...?

IV1в-9

ДК - Па, шта би сте ви рекли, јел сте Пироћанци јел Торлаци? [...] ЦВ-1 - Па, ми смо раније били под општину Пирот, ал' то одавна билó. А после смо прешли под Књажевац, не знам које године било то. ЦВ-2 - Сад смо под Књажевац. ДК - И сад шта би ти реко? Кад ти кажу: "Пироћанац", јел се вређаш? ЦВ-1 - Па, нисмо Пироћанци, ми смо... ја сам... [...] ја сам једанпут био у Пирот за мој живот. Имам шеесé и шес... четри године.

IV1в-10

ДК - И шта сте... штасте ви овде? Јел сте Пироћанци, пиротски крај, ил сте...? ЦВ-3 - Билó раније, сад не. [...] ДК - Ти кажеш да си Пироћанац? ЦВ-3 - Па, био сам. Нема кво. ДК - А сад? ЦВ-3 - Сад сам ево где - Зајчарски срез.

IV1в-11

ДК - Кад би ти неко реко да си Пироћанац, јел би му ти реко да јеси јел не? ЦВ-4 - Па, онó, кво чу да им кажем кад сам Пироћанац? ДК - Јел јеси? Ви сте овде били под Пирот, јел тако? ЦВ-4 - Па, и овај... кад сам бил курир [старешина ми] каже: "Где си Пироћанац? Толко се бавиш."

IV1в-12

ДК - Е, а... овај крај је некад био под Пирот, јел тако? Јањ-2 - Па, бил. ДК - Па, јел сте ви Пироћанци или не? Јањ-2 - Зову ни по Зајчар Пироћанци, ми немамо две везе с Пирот [смеје се]. ДК - Па, кад ти кажу... Јањ-2 - Вода одавде пролази, течé низ Тимок, не може ни у Пирот однесé, доле ни носи... ДК - Е, кад ти кажу да си Пироћанац, јел се... јел те љути то, вређа? Јањ-2 - Па, нема... шта има да се љутим?

IV1в-13

ДК - Ви сте били под Пирот овде некад, јел тако? Јањ-3 - Па, било је... било је раније... [...] Раније је било, па после смо прешли у Књажевац. ДК - Па, шта сте, јел сте Пироћанци јел Тимочани? Јањ-3 - Тимочање [смеје се], сад смо Тимочање, нисмо Пироћанци. [...] ДК - А одакле почињу Пироћанци? Који део? Јањ-3 - Па, Пироћанци почињу оди Шугрин. Онису тамо под Пирот. Стањинац, Јаловик Извор, овде Поштица, ми смо под Књажевац.

IV1в-14

ББ-1 - Нас... нас обично кажу и Пироћанци. [...] ДК - А што? ББ-1 - На по разговор, на по причу. ДК - Аха? ББ-1 - Јер многе приче ми користимо с Пирот. Јер, еве: "тука"... ДК - Аха? ББ-1 - ... "Дувар" или "вика", значи, то је све пиротски речи, а ми употребљавамо и ми [...]. ДК - Јел

ти кажеш, кад те питају: “Одакле си”, ти да кажеш “Пироћанац”. ББ-1 - Кажем исто, али кажем из које село, из који си крај. Каланац сам. ДК - Каланац? ББ-1 - Каланац.

IV1B-15

ДК - Кад отидеш па те питају из кој си крај, шта ћеш ти да кажеш? Не знају где је село, а ти ћеш да кажеш...? Из кој си крај? ББ-4 - Па, из Калне, Књажевац, Пирот. ДК - Е, па, дал је Књажевац, јел је Пирот? Ја те зато питам. ББ-4 - А, па, Књажевац, код Књажевац. ДК - Добро, а јел ћеш да кажеш да си Пироћанац? ББ-4 - Па, могу да кажем и Пироћанац [смеје се]. ДК - Што, јел сте ви... ви сте били под Пирот? ББ-4 - Па, јесмо. [...] ДК - А јел ћеш пре да кажеш да си Пироћанац или... овамо, шта? ББ-4 - Па, нам било, нам било све једно. Махом смо сас Пирот сарађували, ал... И после ослобођења смо терали дрва све у Пирот. У Књажевац, то се не купувало, не ништа. ДК - У Књажевац слабо то време, слабо се ишло? ББ-4 - Слабо, слабо. ДК - Аха? ББ-4 - Све смо си у Пирот. Сас волóви, упрéгнемо волóви, кола и... правац Пирот. [касније] ДК - А јел не можеш да кажеш и ти да си Тимочанин? Ако је Тимок ту, ти... никад нећете да кажете да сте Тимочанин? ББ-4 - Па, кажемо, кој ме пита, знамо да смо сад Књажевчање (...) ал несмо Тимочање.

IV1B-16

ДК - Ово је било под Пирот некад, јел тако? ББ-5 - Аха. ББ-6 - Јесте, јесте. ДК - Па, јел сте Пироћанци? ББ-5 - Па, били смо таг Пироћанци, али сад несмо Пироћанци. ББ-6 - [смеје се] ДК - Па, како, ил сте једно ил сте друго [смеју се обе]. Ако ти кажем да си Пироћанка, јел ће да кажеш да јеси јел не? ББ-5 - Па, не водим се тамо у Пирот. ДК - Не водиш се, значи гледа се у коју општину припадаш? ББ-5 - П'онó.

IV1B-17

ДК - Е, јел сте ви некад били под Пирот? Врт-1 - Па, да. ДК - Па, јел кажу кад отидеш негде тамо, па ти причаш: “Ми смо горе...”, па они чују и говор или нешто, па кажу: “Ти си Пироћанац”. Јел било тако? Врт-1 - Па, било. ДК - Било? Врт-1 - Било. ДК - Е, и шта ти сад мислиш, јел си Пироћанац јел ниси? Врт-1 - Били смо све Пироћанци до... до педесете године ваљда. И ондак после ни пребацаше у Књажевац. ДК - Па, шта ћеш да кажеш, јел си Тимочанин јел си Пироћанац? Врт-1 - Сад ли? ДК - Сад. Врт-1 - Сад сам Тимочанин. ДК - Значи, то не мож... где припадаш ту је? Врт-1 - Ту је [смеје се] ДК - Јел тако? Добро. Али ско ти каже неко да си Пироћанац, не врећаш се? Врт-1 - Е, тамán посла.

IV1B-18

Врт-2 - Па, онó и нас зову овде тако - Пироћанци. ДК - Е, то те питам. [...] Јел ти кажеш да сте ви Пироћанци? Врт-2 - Пироћанци. Они зову, ми таг и ми. “Тој из Буџак озгор - Пироћанци”.

IV1B-19

ДК - А јел било да кажу да сте Пироћанци? Врт-3 - Кажу. Кажу, кажу: “Пироћанци”. Важили смо, то било све до четрдесет и шесте, седме године, педесете - Пироћанци. Па се то после изгубило. ДК - Аха, значи данас више не кажу толко? Врт-3 - Не кажу толко.

IV1B-20

ДК - Јел сте ви Пироћанци? Кад отидеш доле негде...? Ин-1 - Па, нас зову кад отидемо у Зајчар Пироћанци. Одавде [људе] Пироћанци зову. Златко, јел те зову Пироћанац доле? [смеје се] Пироћанци ни зову, јесте. ДК - А како се ви рачунате? Како се ви рачунате, јел јесте јел не? Ин-2 - Па, не, више нас има у Зајчару, у Књажевицу (...) Ин-1 - Па, сад више... ДК - Шта ћеш сад да кажеш, ако те неко пита шта си? Ин-1 - Па, нико више... Ин-2 - Наравно да сам Књажевчанин. ДК - Књажевчанин? Калански крај? Ин-1 - Па, општина ни... општина доле. Ин-2 - Али зато што се много народ селио, много више у Књажевац, а поготово у Зајчар. Ин-1 - Зајчар, Књажевац... се иселили. У Пирот слабо. [касније] Ин-1 - “Пироћанци” нас зову у Зајчар. Који населили се много одавде: “Ево, Пироћанци”. ДК - Па, јел се ви осећете као Пироћанци јел не? Ин-2 - Не, не, не. Ин-1 - Не, ми се не осећамо (...) Ин-2 - Много сличих речи јесте да има... овај... али...изузетно он је радио четири године у Пироту [мисли на оца - Ин-1], сасвим други говор је тамо, јел тако Љубо? [...] Ин-1 - Пироћанци имау речи, убацују неке... Ин-2 - “Туа”, “товá”... Ин-1 - Бугарске,

бугарске. Ал Димитровград веч... тамо веч бугарски. Пола бугарски причају. А Пироћанци, има неке речи.

IV1в-21

ДК - А јел има да идеш негде, па да... кад кажеш одакле си, да кажу да си Пироћанац? Јел сте ви Пироћанци овде? Ста-1 - Па... нисам. ДК - Што? Ста-1 - Не причамо као Пироћанци. ДК - Мислиш да има разлике? Ста-1 - Има доста разлике. ДК - Али некад је ово било под Пирот? Ста-1 - Па, било је. ДК - Дал су тад били Пироћанци? Како се сад осећате, као књажевачки крај или шта? Ста-1 - [ћути] ДК - Вама је ближи Пирот? Ста-1 - Ми смо на средини. ДК - Аха? Ста-1 - Између Књажевца и Пирота.

IV1в-22

Ста-2 - Па, ми, од нас на доле, све се водимо за Зајечар [...], а од нас на горе, Шугрин [го су Пироћанци]. ДК - Али кажу за вас овде да сте Пироћанци, за вас, за овај крај? Ста-2 - Да, Пироћанци, Пироћанци. ДК - Кад си ишла у Зајечар, шта ти кажу? Ти кажеш. "Ја сам из Стањинац"...? Ста-2 - "Пирка, Пирка, ето Пироћанци. Они грчави ко Пироћанци." Тако причали. ДК - Тако те звали? Ста-2 - Да, Пироћанци.

IV1в-23

ДК - Јел ово пиротски јел књажевачки крај? Ста-3 - Било је пиротски, па је после је пребачено неке године (...), пребацили су нас у Књажевац. ДК - И шта ви кажете, јел сте Пироћанци? Ста-3 - Ми припадамо Пироћанци до Габровницу там. ДК - Аха? Ста-3 - Габровница припада под Пирот. [...] А сад припадамо под Књажевац. ДК - И тамо кад отидеш, шта кажеш, да си Пироћанац. Ста-3 - Пироћанац.

IV1в-24

ДК - А јел било негде д' идеш, па да ти кажу да сте Пироћанци? Ста-4 - Па, било некада раније, ја не знам тој, ја... стари су причали. [касније] ДК - Кажеш син је у Пирот а ћерка у Зајечар, шта сте ви овде, јел сте Пироћанци или сте Тимочани? Ста-4 - Тимочани. [...] Овдѣк је је крај на Тимочку крајину.

IV1в-25

ЈИ-1 - Ја му кажем: "Ја сам из Јаловик Извѣр и..." "Па, где је то?" "Код Калну" "Па, ви сте Пироћанци". ДК - Аха? ЈИ-1 - Кажем: "Па, добро, ту је близо Пирот". Није близо, али... [ја му тако кажем]. [...] ДК - Али висте били под Пирот некада? ЈИ-1 - Били смо под Пирот, јесте Пиротски срез. ДК - Аха? ЈИ-1 - Пиротски. Дал се... како се беше звао, Заглавски? Дал пиротски ил овај доле? [...] Да, да. Па, добро, ми смо ту значи били, били у Пиротски срез, у Пирот смо ишли, у ствари моји стари, кад сам био дечко, ишли у Пирот за све што им треба.

IV1в-26

ДК - Који сте ви овде, ко је ово ови људи овде? Јел сте Пироћанци или Тимочање, шта сте? ЈИ-6 - [...] Кад смо доле у Зајечар они ни зову Пироћанци, а дако смо удаљени од Пирот. [...] ДК - А јел јесте јел нисте? ЈИ-6 - Па, појма немам. Ја знам да несмо Пироћанци, а раније смо били под Пирот. ДК - Аха, а сад? Не? ЈИ-6 - А сад не. ДК - Кад ви кажете "Пироћанац", ви мислите да је неко на тамо, јел тако? [...] ЈИ-6 - Тако.

IV1в-27

ЈИ-7 - А, овај крај? Е, па, раније било пиротски крај, а сага зајчарски (...) А сад иде, опет, видим, шуму ставили да је под Пирот (...), све до Габровницу, доле до Каменицу. ДК - Па, јел сте ви Пироћанци или не? ЈИ-7 - Па, ми за сад несмо још. ДК - Ови Сврљижани кажу да сте Пироћанци? ЈИ-7 - Не, такој ни зову што раније било под Пирот, ал четерѣс осме ил девѣте, ил туј, ја не памтим тој када је било [...]. ДК - Али доле у... у Зајчар шта кажу? Кад кажеш да си одаводе, јел кажу да си Пироћанац? ЈИ-7 - Па, кажу: "Пироћанац". "Иде" - каже - "Пироћанац одѣзо" [смеје се] Све се раселили Пироћанци, каже, одаводе.

IV1в-28

ДК - Е, и кад си био, где си радѣо као грађевинац? ЈИ-8 - Радѣо сам много, радѣо сам и у Кладово, у Љубичевац, у Зајчар... ДК - Е, и кад отидеш негде на страну и питају те ко си, одакле

си, шта си, шта ће ти да кажеш? [...] Па, кажем: "Гор, Пироћанци". ДК - Значи да сте то... Значи ви сте Пироћанци? ДК - Па, махом се каже наши овај крај Пироћанци овде.

IV1в-29

ДК - Ако не знају где је, шта им кажеш, овај крај како се зове? ШГ-1 - Па, припада под Зајечар. Под Књажевац. То тако. [...] ДК - А јел кажу да сте овде Пироћанци, овај крај? ШГ-1 - Не, не, нисмо Пироћанци.

IV1в-30

Драгољуб Златковић - Ја сам Пироћанац, а ти си...? Јел си ти Пироћанка [...] ШГ-2 - Пре били под Пирот, али тој одавно. ДК - Јел кажу за вас да сте Пироћанци? ШГ-2 - Па, тој су пре казували, саг манули.

IV1в-31

ДК - А Пироћанци? Каква је разлика између вас и Пироћанаца? Кал-2 - Па, не знам много, не знам горе њихове обичаје, једино је разлика у говору мало, што они мало другојаче говоре, више нагласак имају бугарски, а воде је сасвим другојачи нагласак.

IV1в-32

ДК - Е, а шта кажу за вас? Кад отидете доле, шта сте ви? Како вас зову? Габ-3 - Пироћанци. ДК - Пироћанци. Габ-3 - Пироћанци нас зову. ДК - Јел тако? И ви... јел... осећате, јел ви кажете [да сте Пироћанци]... Габ-2 - А, ми не припадамо у Пирот. ДК - Да, ви не припадате, а јел кажете, осећате да сте Пироћанци јел не? Габ-3 - Па, ништа [са смешком] није за нас, нећемо, они ни тако називају. [...] ДК - А кад те неко пита шта си, јел кажеш: "Ја сам Пироћанац", или они само кажу за вас? Габ-2 - Они кажу, ми не кажемо да смо Пироћанци. [нешто касније] ДК - Ако ви нисте Пироћанци, ови Пироћанци јел се разликују од вас, на тамо од Клин? Габ-2 - Разликују се, они друкше говоре. Габ-3 - Од Калне на горе, од Клин. Габ-2 - Они мало као... и на, као... на бугарски. Имају речи као бугарски, Пирот горе. [касније] ДК - А кад вас неко пита који сте, шта ви кажете? Из калански крај, или Буџаклије, или како ви кажете? Габ-3 - Па, овде код Калне.

IV1в-33

Габ-4 - Они и нас називу који смо у Књажевац доле: "Ете ји Пироћанци". Тако ни називу, шта ћеш. Не мог ја сад име... дадено ми је то, а сад да узем [неко друго]. Тако је речено, проглашено је да се зову Пироћанци.

IV1в-34

ДК - А јел било да вас овде зову Торлаци? [...] Габ-5 - Нас Пироћани зову. ДК - [...] То кад идете доле они кажу Пироћанци? Габ-5 - Аа, Пироћанци. ДК - Аха? Габ-5 - Тако ни зову. А несмо ми у општину Пирот, ми смо у Књажевац. ДК - Али је било некад? Габ-5 - Па, можда је било... ДК - Ти не знаш за то? Габ-5 - Тој не знам, можда је било поодавна. [касније] Габ-5 - А мој се отселили у Зајчар. Ђерка ми се отселила доле. И кућу смо направили доле. ДК - И шта им кажу доле, како вас зову? Пироћанци? Габ-5 - Пироћанци. ДК - Аха? Габ-5 - Пироћанци си доле називају овај крај.

IV1в-35

ДК - Како се зове овај крај овде, цео крај? Ова села сва? ЈИ-6 - Па, села Шести Габар, Јаловик Извор... ДК - Добро, али... ЈИ-6 - Кална, Инова, Вртовац... [...] ДК - Али једно име за цео крај? ЈИ-6 - Е, то не знам (...) ДК - А Буџак шта је? ЈИ-6 - Ништа ти ја (...) ДК - Не знаш то? ЈИ-6 - Не знам ја тој.

IV1в-36

ДК - Јел има неки назив за овај калански крај? ЈИ-1 - Калански крај? Не знам посебан назив, не. ДК - Чуо сам, неки кажу Буџак? ЈИ-1 - Ао, да. Да. "Из Буџак". Јесте, јесте, јесте, у праву си. Буџак тој цео тај крај (...). Ето, боље знаш од мене.

IV1в-37

ДК - *А ита је то, ита је то Буџак?* ЈИ-3 - *Буџак?* ДК - *Да.* ЈИ-3 - *Па, то смо ми овде, Буџак.* ДК - *Е, па, то је, значи, овај крај овде цео, јел тако?* ЈИ-3 - *Да, Буџак, јесте.*

IV1в-38

ДК - [пошто се на навођење није определио ни за један локални идентитет] *Буџак, јел има Буџак?* ЈИ-4 - *Има, има.* ДК - *Јел кажете да сте из Буџак?* ЈИ-4 - *Па, добро [смеје се], ми смо одатле.* ЈИ-5 - [смеје се] ДК - *Јел то дође као нешто подсмешљиво кад се каже Буџак?* ЈИ-4 - *Па, добро...* ЈИ-5 - *Ма, што сине подсмешљиво, ма не подсмешљиво.*

IV1в-39

ДК - *А цео овај крај, ова села, калански крај, како се зове?* Габ-4 - *Па, ј...м ли му бога, не знам ни ја да ти кажем.* ДК - *А ита је то Буџак?* Габ-4 - *Па, Буџак ни зову.* ДК - *Јел то кажу за ваш крај?* Габ-4 - *Па, за наш крај.*

IV1в-40

ДК - *Како се овај крај овде зове, цео крај, сва ова села овде, околина Калне?* Габ-5 - (...) *Тој, сине, не знам... Буџак га зову.* ДК - *Буџак?* Габ-5 - *Аа... Буџак.*

IV1в-41

ДК - *Добро, Ћуштіца, ал цео овај крај: Јаловик Извор, Вртовац, Ћуштіца, Црни вр...?* Ћуш-1 - *Буџак.* ДК - *Буџак?* Ћуш-1 - *Буџак [...]* *О Калну на горе - Буџак.* [разговор скреће на другу тему, а потом се враћа на ову] ДК - *А сад већ кажете Буџак?* Ћуш-1 - *Сад веч смо доле.* ДК - *Јел се знало за то Буџак од раније, да кажете: "Ми смо Буџак"?* Ћуш-1 - *Не.* ДК - *Не?* Ћуш-1 - *Не.* ДК - *То је ново, кад је општина Кална постављена?* Ћуш-1 - *Да, да, да, да.* ДК - *Јел тако?* Ћуш-1 - *Па, да.* ДК - [...] *Кад је општина Кална направљена, кад сте се одвојили од Пирот?* Ћуш-1 - *Па, е... како да ти кажем, ако није још... нисам сигуран, али отприлике четерес шесте, седме, осме, тудек смо пребачени.*

IV1в-42

ДК - *А овај крај како се зове? [...]* *Казивачева супруга - Стара планина.* ДК - *Стара планина, ал то је од Димитровграда до Врике чуке?* Ћуш-5 - *Некада је се звало махом, најстарије, зову га Буџак. Под Буџак спада Бериловац, Ћуштіца, Црни Врх и тако даље то све.* ДК - *И овде сте ви Буџак?* Ћуш-5 - *Буџак неки, ето...*

IV1в-43

ДК - *А овде, ваш крај?* Јањ-5 - *Наш крај се звао Буџак.* ДК - *Аха?* Јањ-5 - *Раније.*

IV1в-44

ДК - *Овај крај како се зове овде?* Врт-3 - *Буџак.*

IV1в-45

ДК - *Како се овај крај зове? Ти си овде цео живот.* Ин-1 - *Буџак.* ДК - *Буџак?* Ин-1 - *Буџак. [...]* ДК - *Кажу докле је Буџак?* Ин-1 - *Буџак је до Каменицу. До Горње Каменице.* ДК - *Каменица потпада или не?* Ин-1 - *Не.* ДК - *А овде?* Ин-1 - *То од Каменицу до Бабиног зуба; Црни Вр, Равно Бучје - Буџак. До Шугрина.*

IV1в-46

ДК - *Који је овај крај, како га ви осећате?* ЈИ-2 - *Па кажем: "Из Буџака".* [касније] *Ми смо Буџаци, то јест, такозвани мештани Буџака. А сад тај Буџак, то се причало, колико ја знам, да су ту биле неке густе шуме, да су се ту крили хајдуци и оно, према томе, тако је настало етимолошки.*

IV1в-47

ДК - *Како зовете овај крај цео?* Ста-1 - *Овај крај?* ДК - *Аха.* Ста-1 - (...) *Нас зову Буџак.* (...) ДК - *А ита значи то Буџак?* Ста-1 - *Па, то забачено, села ова.*

IV1в-48

ДК - *А овај крај како се зове овде, сва ова села овде, околина. Ста-4 - Буџак. ДК - Буџак. Шта то значи Буџак. Ста-4 - Па, шта ја знам - забачено. Ја мислим да је тој.*

IV1в-49

ДК - *Како се зове овај крај, овде ваи, значи, кад одете у Књажевац или негде на страну и питају...? Кал-2 - Буџак. ДК - Буџак. Докле је Буџак? Кал-2 - Цео крај. Бугарска граница и до Шугрина. ДК - А овде? [...] Кал-2 - С ове стране до Каменицу. ДК - Каменица не улази. Кал-2 - Не. [касније] Ми смо Буџаклије. Јер цео овај крај се зове Буџак, почев од Горње Каменице, односно Клисуре, па до Старе планине. И ова села овде.*

IV1в-50

ДК - *Овај крај овде, како се зову сва ова села, овај цео крај? Ово је Габровница, али сва ова села овде око Калну, како се тај крај зове? Габ-2 - Кална. ДК - Али цео крај јел има један назив? Габ-3 - Па, Буџак. ДК - Буџак? Габ-3 - Буџак.*

IV1в-51

Јањ-1 - *А нас називау овдека Буџак. [...] Од Књажевац на горе то је Буџак, а од Књажевац на доле то је Тимок и...*

IV1в-52

ДК - *А какав је овај... ови од Каменицу на доле, који су ти? Јањ-2 - Па, то су исто Буџаклије, тој су исто... оно од Књажевац на горе се све зове Буџак. ДК - Од Књажевац на горе? Од Трговиште? Јањ-2 - Па, да... јер је тај Заглавак, тој било... ДК - А Заглавак? Јањ-2 - Па, то је исто: Заглавак, па... Буџак, па... [смеје се] ваздан има имена, да.*

IV1в-53

ДК - *Е, а како вас зову, ако су то Тимочани? Ти кад кажеш: "Из Буџак", шта ће он да каже? Врт-3 - Па, тако нас зову, горе, "Каланци"... обично, сад у задње време то - Каланци. ДК - А пре тога? Врт-3 - Буџаклије.*

IV1в-54

ДК - *Доле у Књажевац кад сте доле, јел кажу да сте Пироћанци? Габ-1 - Каланци, Каланци кажу. [касније] ДК - Значи, ти [...] рачунаш као књажевачки крај да је ово? Јер многи кажу да је то некад било према Пирот. Габ-1 - Е, па, према Пирот је било. Ја мислим да је од Стањанац на горе пиротско, то... Шугрин, ово мислим да је калански крај.*

IV1в-55

ДК - *Шта теби кажу кад кажеш доле [у Зајечару, где живиш и радиш] одакле си? ББ-1 - Обично кажу: "Пироћанка". ББ-3 - Да, али ја знам, нисмо ми Пироћанци. ДК - У Зајечар обично кажу Пироћанка? ББ-1 - Пироћанка, Пироћанка. ДК - И то вама... и то вама ништа не... ББ-1 - Не смета. ДК - Прихватате да сте Пироћанци? ББ-2 - Ми смо некад били општина Пирот и онда због тога. ББ-3 - Па, ја не прихватам, јер нисам у том граду била. Нисмо Пироћанци, ми смо више окренути према Књажевицу. ДК - Па, шта си онда, ако ниси Пироћанка? [...] ББ-3 - Каланка.*

IV1в-56

ДК - *А шта кажу Сврљижани за вас? ЈИ-1 - Па, Пироћанци. ДК - Сврљижани кажу да сте Пироћанци? ЈИ-1 - Да смо Пироћанци. ДК - Аха? ЈИ-1 - Дабоме. Ево, оно је граница сврљишка, ту горе на брдо кад се изађе, па је туј међа и на тамо је Нишки срез. ДК - Аха? ЈИ-1 - Перии, доле, Нишки срез. И Сврљижани нас сматрају као Пироћанци. А ми смо и били, штоно рече, у Пиротски срез горе. ДК - Да. И то дан данас тако? ЈИ-1 - Па, и дан данас, и дан данас.*

IV1в-57

ДК - *Они су Сврљижање, а ви? ЈИ-5 - Пироћанци [смеје се]. ДК - Добро, а што кажете да су Пироћанци? ЈИ-5 - Па, не знам сине. Овам Сврљижање одакле сам ја баи родом. ДК - Аха? ЈИ-5 - Оно овдека, не далеко, суседно село и оно. Али тако се звало - они Пироћанци а ми Сврљижање.*

IV1в-58

ДК - *А шта кажу Сврљижани за вас? Они кажу да сте Пироћанци? ЈИ-7 - Јесте. ДК - Кажу то? ЈИ-7 - Кажу то, да. Сви зову овај: пиротски крај. Он је од Калну на горе био... раније.*

IV1в-59

ДК - *А кажи ми Сврљижани какви су људи? Јањ-2 - То су много добри људи, само... да су даље. ДК - Да су даље? Што? Драгољуб Златковић - С коју руку раде, с леву ил с десну? Јањ-2 - Они раде и с леву и с десну, па у џеп. ДК - Аха? Јањ-2 - Куде кво најду... [смеје се] Тако сам чуо, тако...*

IV1в-60

ДК - *А кажи ми Сврљижани одакле почиње? ББ-1 - Почиње еј овам, од Јаловик Извѳр, Периш... [...] ДК - Аха. А јел има разлике између ваш крај, људи мислим, и сврљишки. Какви су Сврљижани људи? ББ-1 - Па, има си... ДК - На пример? ББ-1 - Има си. Сврљижани су... познати, значи, мало као ђаволићи и то... ајдјући као, слично томе.*

IV1в-61

ДК - *Шта се овде каже за Сврљижани? [...] ББ-6 - Па, да су... као опасни, тако нешто, у том смислу, не знам.*

IV1в-62

ДК - *А Сврљижани какви су људи? Сврљижање? Врт-1 - А, Сврљижање ѳтети људи. ДК - Шта то значи "ѳтети"? Врт-1 - [смешак] Манѳуни. Оће те и украдне, оће те и изљже, оче све [...] [смеје се].*

IV1в-63

ДК - *А овамо од Јаловик Извѳр који су? Врт-3 - Сврљижани. ДК - Сврљижани. Сврљижање, што кажете. Врт-3 - Да, Сврљижање. [...] Они су раније долазили... ту су млели по воденице [...] знаш оні носе... носе панталоне на... широке, велика седла, па се... ето тако, по то су ји познавали да су Сврљижани. [...] ДК - И какви су људи Сврљижани а какви су Буцаклије? Јел има разлика у менталитету? Врт-3 - Има. Има разлика. Они су више префрѓиани, мало су, знаш... оће више и да... склони су да украду, то је код њих специфично, код Сврљижани. ДК - Сви Сврљижани или само нека села? Врт-3 - Па... махом сви, али има ту Драинац село. И... Тијѳвац. Уууу, то су познати људи као лопѳви, што се каже.*

IV1в-64

ДК - *Какви су људи Сврљижани? [...] Ин-1 - Има једно село Драјинци, каже: "Откаче воз, вагѳн" [смеје се]. Драјинци. Опасни тој људи. [...] Откачили воз. Вагѳн. Тија Сврљижани.*

IV1в-65

ДК - *А Сврљижани, како ви смат... какви су људи Сврљижани? ЈИ-1 - Па, Сврљижани они су... они су више себични некако у односу на наши, мање гостопримљиви и...*

IV1в-66

ДК - *Ови овамо шта су? Одавде почиње шта? ЈИ-2 - Па, ту почиње... ми одавде кажемо: сврљишки крај. ДК - Сврљишки? ЈИ-2 - Сврљишки.*

IV1в-67

ДК - *А Сврљижани, Сврљижање? ЈИ-6 - Сврљижани су тамо [...] ДК - Од Јаловик Извѳр на тамо? ЈИ-6 - Ћиринци [махала], па на тамо. [касније] ДК - А какви су људи Сврљижани? ЈИ-6 - Па, један каже да су опасни, одо_где ја знам. Имам зета Сврљижанин, води ми сестру, није лош чѳвек, одо_где знам? ДК - А што опасни, што? ЈИ-6 - Па, кажу да су зли много, да су опасни, одо_где знам?*

IV1в-68

ДК - *Кажи ми Сврљижање какви су? [...] Кад кажеш: "Сврљижанин", отприлике какав је то чѳвек? ЈИ-7 - Па, видиш како, они су добри, паметни људи, али раније добило [име] Драјинци што су много крали. И онда каже: "Крадне ко Сврљижанин, Драинчанин". То су били највећи*

лопови за време рата. ДК - А јел то само важи за Драинци или за цео сврљишки крај. ЈИ-7 - Па, цели сврљишки крај носи.

IV1в-69

ДК - А овí овáмо, који су од Извóр на тамо? ЈИ-8 - Сврљижани. ДК - Сврљижани? ЈИ-8 - Сврљижани. [касније] ДК - А Сврљижани? ЈИ-8 - Сврљижани, па онí су мало по [смеје се]... као себични мало [смеје се]... ДК - Воле да укра... ЈИ-8 - Ајде да на кажем... ДК - [...] Па, кажи слободно, то сви кажу. ЈИ-8 - Онí Дрáинчани [смеје се] ДК - Јел само Драинчани или сви Сврљижани? ЈИ-8 - Кажу Драинчани су чúвени. ЈИ-8 - Да воде да украду? ЈИ-8 - Да украду.

IV1в-70

ДК - А ови овáмо од Јаловик Извóр на тамо? Који су то? Ста-1 - Па, Сврљижани. ДК - Сврљижање? Ста-1 - Да. ДК - Какви су људи, јел има разлика између Сврљижани и овí људи овде? Ста-1 - Има разлика. ДК - Каква разлика? Ста-1 - Онí као мало поснаláжљиви и то... трговци.

IV1в-71

ДК - А Сврљижани какви су људи? Ста-3 - А, онí су мало пртени људи. ДК - Какви? Пртени? Ста-3 - Планинци, како и ми. [...] Сиротíња, пртени... значи, сиромá си, ти си пртен [смеје се].

IV1в-72

ДК - А какви су Сврљижани људи? У односу на људе овог краја? Кал-1 - Сврљижани мало чивíје [смеје се]. Мало су Сврљижани и они... нису као Пироћанци, Буџаклије и тако даље. ДК - Али у ком смислу је то негативно што причате? Кал-1 - Па, то негативно, по мени, се испољава: спремни су да превáре човéка, и у трговини и разновразним, овај... ДК - А крађа? Кал-1 - Крађа. Крађа посебно је, овај, истáкнута за село Драјинци. ДК - Јел то истина или причају људи (...). Кал-1 - Па, причају. Има, има, има анегдота, а кроз те анегдоте и приче има истине, Једна прича овáква за Драјинчанина. Пре рата, значи између Првог и Другог светског рата, деси се крађа у Драјинцу. Украднуто је јагње, заклано, и сви су видели где је унето, у ту кућу. И дође жанармеријска полиција, и улазе, знају сигурно, сто посто, сад ће да увáте лопова. И онда... долáзе, иду у једно ћоше, у друго, траже - нема. Каже: "Ма, добíли смо податке да је сигурно овде то јагње. Украднуто и заклано." Каже: "Не". А овај кој је водио патролу, замóли га: „Слушај. Нећу да те гањам, нећу да те тужим, нећу, само реци“. „Јел нећеш – нећеш“. Он, овај... доведе га до љулку, оно млада жена љуља, кад открије - јагње унутра, заклано и остáвљено [смеје се]. [...] Друга прича једна. Извóр [село] има код Сврљига исто, између Сврљига и Драјинца, и Драјинчанин крене, овај... у Сврљиг. Овај из Извóра га пита: „Куда комишија идиш?“ Каже: „Идем у Сврљиг да купим кошуљу“. А он каже: „Ако те не увáте, купи и једну за мене“. То значи, они су познати, познати да воле да украдну [сви се смеју]. [...] Каже: [...] „Код њих“ - као – „гробље нема“ - има, него, ето, тако каже – „код њи гробље нема - онí завршавају у затвору“.

IV1в-73

ДК - А Сврљижани? Како зовете овí од Извóр на тамо? Сврљижање? Кал-2 - Па, Сврљижани ји зовéмо та, овај... за њи кажу да су много непоштитени. И да су сви лажóви и лопóви. ДК - А јел има нека села посебно? Кал-2 - Има. Тијóвац и... Кал-3 - Ма, какáв Тијóвац, тој Дрáјинац тамо. Кал-2 - И Драјинац. ДК - Добро. Кал-2 - Они су зауставíли хладњачу, мислим да су Драјинчани билí, низ Тресíбабу зауставíли хладњачу са месом да отну, да узну месо.

IV1в-74

ДК - А Сврљижани какви су? Габ-1 - Оу... мани. ДК - Што мани? Габ-1 - Бежи... [...] Па, ево, по овé пчеле, знаш то (...), ма, какви, бре, тој... дође побéгне, и нити... нити... ма, врло лепљива посла. ДК - Аха? Габ-1 - Ја знам по овé... кад дотерују овé пчеле. Дотéра пчеле, ноћу побéгне, нити плати, нити ништа, побéгне. ДК - Значи, Сврљижани тако? Габ-1 - [смеје се] Опасни су. ДК - А која села су тамо најгора? Габ-1 - Па... Драјинац... Извóр... Добро, овíа што дотерују пчеле, онí већином све из Сврљиг [даље прича о пчеларима који довозе пчеле у Габровницу].

IV1в-75

ДК - Ово је овде Буџак, а на доле који су? Од Каменицу на доле? Како кажете кад је неко одозго? Врт-2 - Па, на доле, низа Србију. Текá га зову, идемо на доле низа Србију.

IV1в-76

ДК - Е, а од Буџак на доле који су ови, како да њи назовеш? Врт-3 - Они се зову... ДК - То је од Каменицу, јел тако? Врт-3 - Од Каменице. Раније, кад сам ја био дечко... зову ји Старосрбијанци. Јер је до хиљду осамсто седамдесет и... [...] осме године то су држали Турци. Од Каменицу где је ћуприја, ту је била караула турска.

IV1в-77

ДК - А који су Тимочани? ЦВ-3 - Па... овај део доле. ДК - Али ви се не рачунате овде Тимочани? ЦВ-3 - Па, не... то приђено касније [тимочком крају]. ДК - Одáкле су Тимочани? Почићу? ЦВ-3 - Па... Тимочање... раније било... ДК - Тимочање, јел тако? ЦВ-3 - Од Калну на доле се рачунало Тимок. [...] Од Коренатац, на овај део: Стањинац, Извóр, све то Пироту припадало. ДК - И сад тебе кад би неко питао, јел си Пироћанац јел Тимочанин, шта си? ЦВ-3 - Па, идем где ми... где ми је... где су ми папири. ДК - Аха? ЦВ-3 - Дабоме. То ми општина преселила на доле пре триес-четерес године, нема ту. [касније:] ДК - А јел си чуо ови доле око Минићево, који су ти? ЦВ-3 - Сад не би знао да ти кажем. ДК - Тимочани. Јел су то исто Тимочани? Причаш: „Од Каменицу...“ ЦВ-3 - Па, Тимочани... ДК - А ови доле баш ниско, Минићево и тамо? ЦВ-3 - Тимочани су све, ми то рачунамо у Тимок. Од Каменицу на доле то је Тимок. За нас овде, а...

IV1в-78

Ћуш-1 - Од Каменицу на доле - код Књажевац [су били раније, а ми под Пиротом] ДК - Е, а шта су они, како се зову? Ћуш-1 - Тимочани. ДК - Ви их зовете Тимочани? Ћуш-1 - Тимочани. ДК - Аха. Па, шта то значи, по чему се разликује човек одáвде и Тимочанин? Ћуш-1 - Па, ето, тако кажу (...) ДК - Јел има нека разлика, јел има ношња, говор, нешто, јел има разлика? Ћуш-1 - Не, не, у говор не. ДК - У говор не? Ћуш-1 - Не. ДК - Али шта има? Ћуш-1 - Па, ето, само што тако ни навика. Пример, ето: „Где си био?“ „Био сам у Буџак горе“. ДК - Аха. А ти кад идеш доле, шта кажеш, где си био? Ћуш-1 - У Тимок.

IV1в-79

ДК - Е, а који су то... Ови од Каменицу на доле, шта су они? Ћуш-2 - Тимочани. ДК - Ви кажете Тимочани? Ћуш-2 - Да. ДК - Јел тако? Ћуш-2 - Тимочки крај. [...] ДК - Јел... А ви нисте Тимочани? Ћуш-2 - Па, били... сад јесмо, а нисмо били. Ћуш-3 - Јесмо сада под Тимок. Ћуш-2 - Пре дваес, триес године нисмо били.

IV1в-80

ДК - А ови на доле, као ји зовеш? Од Каменицу на доле, кој су ти? Ћуш-4 - Тија доле, тимочки крај се зове. ДК - Тимочки крај. Тимочање? Ћуш-4 - Тимочани.

IV1в-81

ДК - А кажи ми ови на доле, који су онда ови на доле? Како ји ви зовете? ББ-4 - Па, зову ји Тимочање. ДК - Тимочање? ББ-4 - Аха. ДК - А који су Тимочање? Одáкле почићу? ББ-4 - Па, села овде од Калну па на доле све зову Тимочање. ДК - Ово, Каменица па на доле? ББ-4 - Каменица, па на доле... сад баш Каменица, она дал... не знам, ал претпостављам да е тој све... ДК - Значи, ви сте Пироћанци а они су Тимочање? ББ-4 - Па, текá је билó. ДК - Аха? ББ-4 - Текá смо били.

IV1в-82

ДК - А који су ови на доле низ Тимок, од Каменицу, рецимо на доле? ББ-6 - Тимочани. ДК - То су Тимочани? ББ-6 - Тимочани. ДК - А ви овде, јел се рачунате овде у Тимочане? ББ-6 - Не знам где нас рачунају. ББ-5 - [смеје се] Ми смо побркани [смеје се] ДК - Аха? ББ-5 - [смеје се] Ми смо побркани [смеје се]. ББ-6 - У Књажевцу се лечимо, па и у Зајечар идемо, а ко смо и шта смо - немем појма.

IV1в-83

ДК - А који су ови на доле, од Каменицу на доле? Врт-1 - Е, они... они су били под Књажевац. ДК - Е, и како ји ви зовете, који су за вас то? Шта ви кажете, ти доле како се зову? Врт-1 - Па, Тимочање. ДК - Тимочање? Врт-1 - Аха. ДК - Од? Врт-1 - Од Каменицу на доле. ДК - Од Габровницу на горе је друго? Врт-1 - Било под Пирот. А овџа су били под Тимок.

IV1в-84

ДК - А овџа на доле, како њих зовете, низ Тимок? Који су ти? [...] Како њи зовете сви, сва та села? ЈИ-4 - Па, мислим, од Калну на доле - Тимок. Јесте, оди Калну доле... ДК - Па, шта кажете за њи: Тимочање, Тимок? ЈИ-4 - Тимочање, да, јесте.

IV1в-85

ДК - А после [Горње и Долње Каменице] овџа на доле како се зову? ЈИ-8 - После овџа на доле ваљда Тимочани, Тимочани...

IV1в-86

ДК - Добро, а ови на доле који су, низ Тимок? Од Каменицу? Ста-2 - Оооо, како ји они зову? Тимочање. ДК - Како ји зовете? Ста-2 - Тимочање ми ји зовемо... они... ето, ми идемо низ Тимок. ДК - Аха? Ста-2 - Наши, тој зовемо Тимок.

IV1в-87

ДК - Добро, ви сте Пироћанци до Габровницу, а од Габровницу на тамо који су? Ста-3 - Па, Књажевчани су били... Тимочани, како се зовеше? ДК - Како ји ви зовете? Ста-3 - Па, Тимочани. ДК - Тимочани? Ста-3 - Тимочани.

IV1в-88

ДК - А који су Тимочање? Ста-4 - Од Каменицу па на доле [иако пре тога каже да је њен крај у ствари крај Тимочке крајине]

IV1в-89

ДК - Е, а кажи ми овџа на доле од Буџак, сад од Габровницу према Каменицу, како њи зовете? Који су то? Габ-5 - Тимочани. ДК - Тимочање (...)? Габ-5 - Аха, Тимочани.

IV1в-90

ДК - А који су овџа доле, околина Минићево и тај део доле? Како ви кажете одавде, шта су они за вас? ЦВ-1 - Тимочани. Раније знам: Тимочани. ЦВ-2 - Тимочани. Како мож' другаче да га кажеш? ЦВ-1 - Дође неки човек, они кажу: „Овај Тимочанин одоздо“, од Књажевац па на доле... Вратарница, та ту села.

IV1в-91

ДК - Одакле су Тимочање за тебе? Кад кажеш „Тимочање“... ББ-1 - Од Књажевац. Од Књажевац на доле.

IV1в-92

ДК - А ови на доле низ Тимок, који су то? [...] Како њих зовете? ЈИ-3 - Па, Тимок, Тимочање. ДК - Тимочање? ЈИ-3 - Да. [...] Одакле почињу Тимочање? ЈИ-3 - Починју Тимочање доле оди... оди Трговциште. ДК - А овџа: Каменица, Штрпци, који су то? ЈИ-3 - Па, то је исто, припада у Буџак, јел они, видиш где су они, како су, као и у... још горе него ми што смо. [касније] ЈИ-3 - Они оди Књажевац, па све доле до... до... зајечарско оно, тамо, шта ја знам ова села, Вратарница и ово. То су све Тимочање.

IV1в-93

ДК - [са казивачем који је дао информацију да су људе северно од Буцака раније називали Старосрбијанцима] Значи, за вас су то Старосрбијанци били, а како сад кажеш за ти људи доле? Како их ви зовете одавде? Врт-3 - Па, обично ји сад зовемо... добро, овџа су доле Књажевац Тимочани, а овџа баш нему специјално неко име. ДК - А који су Тимочани, или Тимочање, како ви кажете? Врт-3 - Па, Тимочање, па, то су овџа већ од Боранице наниже, па од Књажевац даље, то

су Тимочани. ДК - Аха? Врт-3 - Иначе, овí, овамо Алдинац - то је Заглавак. ДК - Аха, добро. То не рачунате у Тимочани, Заглавак? Врт-3 - Не. Не, не, не, не.

IV1в-94

ДК - Неки кажу да ји зову Тимочање, Тимочани на доле... Или, који су то? Да ли је овде као... овде Буџак а доле Тимочање? Габ-3 - Па, Тимочани. Габ-2 - Па, Тимочани. Оví овám не мож да буду Тимочање: Папратна, Рапушница... Алдинац. ДК - Е, па где су Тимочани? За вас, кад се каже Тимочање, који су то? Габ-3 - Па, тија мож ли припадају доле, Трговшиште... ДК - Од Трговшиште на доле? Габ-2 - Дабоме. Габ-3 - Да, Трговшиште, горе... ајде нека је и Штрбац да припадне у Тимок, али није. [...] Габ-2 - Трговшиште, после на доле Зуничје Горње и Долње, она... тој све на доле Тимочање. Габ-3 - Према Минићево.

IV1в-95

ДК - А како ви одавде зовете овí на доле низ Тимок? Рецимо... од Каменицу на доле, тај крај, па минићевски крај? ЈИ-1 - Па, Тимочани. ДК - То су за вас Тимочани? ЈИ-1 - Тимочани. ДК - Од Габровницу на тамо? Или како? ЈИ-1 - Па, не знам ја баш одакле, али тај крај углавном доле, што су поред пругу где је доле, ова села, Тимочани.

IV1в-96

ДК - А овí на доле који су? Ви сте Буџак. Ин-1 - Па, то су Тимочани. ДК - Ви их зовете Тимочани? Ин-1 - Тимочани. ДК - Одавде, па докле? Ин-1 - Па, Тимочани све доле до Неготин, Кладово. ДК - Аха? Ин-1 - Све Тимок, Тимочани. [касније] Тимочани, а ми смо Буџаклије, ми смо под Пирот.

IV1в-97

ДК - Како зовете ти на доле низ Тимок? ЦВ-5 - Из... из... из Каменицу, или си кој одакле, ја не... ДК - Немају назив? ЦВ-5 - Не, не. ДК - Јел има разлика између...? ЦВ-5 - Можда има нешто разлика, али ја не знам, то ако је имало онда раније нешто. ДК - Да, да. Ниси ишла на доле.

IV1в-98

ДК - А који су бољи људи - Пироћанци јел Тимочани? Ћуш-2 - Све је то једно исто. Ћуш-3 - Не, људи су исти. Ћуш-2 - Мало су шкврдљави само Тимочани (...) ДК - Шкврдљави? Ћуш-2 - Шкврдљави на... другарске особине немају. Ћуш-3 - По су стегнути [шкртице]. По су стегнути, друго не, али ево Каменица Горња, Долња. ДК - Аха, нису отворени? Ћуш-2 - Па, нису, не мож' да те прихватају. Ћуш-3 - Да. Не, стегнути људи дођу овако. Ћуш-2 - Јел доле ми је породица, доле сам насељен (...) Ћуш-3 - Па, имамо ми сви тој. ДК - А где си насељен? Ћуш-2 - Црвенички пут овамо. ДК - У Књажевац? Ћуш-2 - Па, да. Ћуш-3 - Па, у Књажевац му син, унуци. Ћуш-2 - Там ми је све ... Али, кажем вам да смо далеко, далеко подељени [различити] у смислу томе, другарства. Разумете? ДК - Менталитет? Ћуш-2 - Да (...) Они доле мало не гледају на... потцењују наш живот, наш... неше понашање, као на беду нас... ДК - Па, шта вам кажу? Ћуш-2 - Па, беда доле, беда... Ћуш-3 - Не, то онí све нам мало - ми смо планинци, сиротињско село и тако мало доле. Ћуш-2 - Који су тражили службовање (...) Ћуш-3 - Иму. Више цење него Нишава. Иму, Тимочка крајина. Као се више цени, као јаче... пољопривреду, као ово-оно, и тако се тој понаша (...) Ми смо овде планинци, немамо путеви, немамо ово, немамо оно и тако.

IV1в-99

ДК - [...] Да ли има разлика између овí од Каменицу на доле и вас овде? Ћуш-5 - Има. ДК - Каква разлика? Ћуш-5 - Ми смо више сиромашни, али смо много прилагодљиви људи за живот и за сарадњу и за све могуће. [...] ДК - Па, који сте ви, а који су они? Како их ви зовете на доле? Ћуш-5 - Па, ја не знам. ДК - Јел има назив? Ћуш-5 - Не, ја нисам чуо и не знам, стварно. ДК - Јел сте Тимочани и ви ил су само онí? Ћуш-5 - Па, онí се броје Тимочани неки, ал ја не би реко да су ту баш Тимочани, али нека буду. [...] ДК - И која је разлика? Ћуш-5 - Ето, само што нам је љубазност друкиа, ту нема, то гарантујем животом. ДК - Одакле? Ћуш-5 - Па, то мож' да се каже... од Калну на горе. Гарантујем, ту нема говора. Овде мож' да буде и да преноћииш, шта имам на располагању, преноћивање, да се попије ако има има, и значи, и, код мене бар и код много, ако има, ту до задње иде, нема - престáјемо и завршено. ДК - Док има? Ћуш-5 - Храна исто. И тако, све што имам ја чу понудим. ДК - На доле није тако? Ћуш-5 - На доле, ја гарантујем [...]

Ма, причаш с њим на капију, он те неће понуди да попијеш ракију - готова прича. „Уђи у кућу“, „Па, шта је?“, „Уђи, брате, ти си човек исто ко и ја“. Шта?

IV1B-100

ДК - А јел има разлика у људи, који су бољи људи, ови горе или ови доле? [...] Јањ-1 - Па, слушај, раније код нас су били много добри људи. [...] И знаш кво? Појде човек од негде, види светло у кућу или човека пред врата, он омркне, каже: „Може ли да преноћим?“ „Може“. А на остала места сам чуо да то се слабо дешавало. Не прима човек човека у кућу. Тако сам чуо. [...] И нарочито ови доле. У Тимок. Они су много (...). А овде наше... наша планина тој...

IV1B-101

ДК - И каква је разлика између Торлаци [рекао је да су Торлаци у Тимоку] и ваш крај? Јањ-2 - Па, они су више цинцари, више су... [...] толко су они... мислим стегнути на... да ти не да ништа мабе и ово и оно, да те... да те почасти. Тој само или да [...] ти прода или ником ништа. ДК - Да? Јањ-2 - Јел њима је дошло да у шиник мачку поране, знаш, да не пострви мрвице.

IV1B-102

ДК - А јел има разлика између Тимочани и ови људи овде? ББ-1 - Па, има си. ДК - (...) Која разлика? ББ-1 - Ми смо забачени... удаљени смо од град... ДК - Јел има разлика у гостопримство? ББ-2 - Велика. [...] Велика разлика. [...] Овде су људи увек гостопримљиви, увек че да те прими и да те понуди с било шта год има. А доле Вратарница и та села тамо - нема шансе. Тамо ти ни воду неће дају.

IV1B-103

ДК - А кажи ми... кажи ми јел има разлика између вас и Тимочање у менталитет? ББ-4 - Па, има, они дол газде а ми смо сиромашни овде. ДК - Па, добро, јел има овако... гостопримство, јел има разлике? ББ-4 - Има, има, овај наш крај је много погостопримљив него доле овија Тимочање.

IV1B-104

ДК - А јел има разлика у менталитет, Тимочани и ви овде? ББ-6 - Има. ДК - У чему? ББ-6 - У гостопримству. ДК - Аха, на пример? ББ-6 - Ми смо гостопримљиви. А била сам и имала сам прилике... [...] Па ови... [ми умемо] боље да сачекамо [...]. И задње човеку има да дамо. ДК - Аха? ББ-6 - А они нису такви. ДК - Аха. Па, где конкретно вам се десило нешто? У које село? [...] ББ-6 - У Јаковицу, Дебелица... Јелашница, много, много. ДК - Аха, то значи баш околина Минићева? ББ-6 - Да. ДК - Јел тако? ББ-6 - Минићева. ДК - То рачунате Тимочани? ББ-6 - Да.

IV1B-105

ДК - Каква има разлика између Тимочање и ваш крај? Врт-1 - Па... наш сиромашнији крај овде.

IV1B-106

ДК - А јел има разлика у менталитет Тимочани и Буџаклије? Врт-3 - Има. Има разлика. ДК - Каква разлика? Врт-3 - Овде... овде су људи више гостопримљивији. Сиромашнији, гостопримљивији су, а доле су људи више осигурани... онако... мало они су богатији и више су себични. [...] ДК - А какви су ови на пут доле: Каменица, Штрбац? За Штрбац причају нешто? Врт-3 - О, ни... нису добри људи, нису добри. Нису гостопримљиви, нису. [касније у току разговора] Врт-3 - Пироћанци важе за, као што си је, шаљивције, добри људи, тако да... ми смо више њима сродни по менталитету него овима доле у Књажевицу, Тимочанима.

IV1B-107

ДК - Кажи ми сад, јел има нака разлика у менталитету Тимочани и... Ин-1 - Па, има. Ми говоримо, овдека вревимо... шопски и убацујемо бугарске речи. [касније у току разговора] Ин-2 - Чуо сам од много гостију, у ствари од људи у пролазу, да су доста људи овде гостопримљиви. То... Имају ситуацију и случајеве да, на пример, стану, уз пут поквари се или ово или оно... Ин-1 - Он те прими лепо... Ин-2 - Понуди га, ма макар ако је са сир (...) Ин-1 - Понуди га, сиротиња, сиромашан овај крај. Ин-2 - Дабоме, углавном у том смислу је та... ДК - А доле су затворенији, негостопримљивији? Ин-2 - Па, мало затворенији, да (...) Ин-1 - Богатији, они су доле, доле су Тимочани, богатији. [...] Ин-2 - Ето тако, овај... доста случајева, ја сам баш кад сам радио

нешто, онда свратили неки гости и причају како у Балта Бериловац им се покварио ауто, наишла баба, па пита: „Сине, шта треба, јел треба нешто да вам помогнемо, јел треба да... а оћете да дођете да попијете нешто“ и тако у том смислу. Ин-1 - Не, овде су људи сиромашни... али су гостопримљиви, неће те испуштити, да преноћииш, да... Ин-2 - Да поједеш оно што има. Ин-1 - Понуди те шта има.

IV1в-108

ДК - Па, јел има нека разлика између вас овде и Тимочани? У чему је разлика? ЈИ-1 - Не... Разлика је у томе што су они доле из богатији крај. ДК - Аха? ЈИ-1 - А ми смо овде, као што сам... ме, овај, подсети, из Буџак, бедно, планина. ДК - А јел има разлика у менталитет? ЈИ-1 - Нема, нема. ДК - Гостопримство или нешто тако, јел има разлика? ЈИ-1 - Гостопримство има мала разлика, овде овај крај пошто је Буџак, они су више жељни да дође неки гост, да чују, да виде, а... јел је пасивнији крај, а они доле су као више градски. Не интересује га друго. ДК - Затворенији? ЈИ-1 - Па, у том смислу. ДК - Мање да приме човјека? ЈИ-1 - Да, па мање... јел... можда као и смета, они су више људи који иду по пијац и гледају све да претворе у динар. А овде наши крај тој не гледа. [...] Кад сам ја био у шеснаесет година доша инжињер да... није имало снимање из авион парцеле, него он то парцелу по парцелу пописује и црта тамо у план. И где ће станује - код мог ћалета. Дали му собу, дали... он и његова госпођа становали не знам колико време и кад си пошли, да плате, каже: „Не кошта ништа“. А она његова госпођа каже: „Газдарице, ви сте глупи људи“. Требало би, значи, петнаес-дваес дана, колико је било туј... Одатле био маст, одатле је био кромпир, пасуљ, кување и тако.

IV1в-109

ДК - А јел има разлика, ови Тимочање и ваш крај? Има нека разлика? ЈИ-3 - Па, има, они... Тимочање прае разлику од нас, међу нас. ДК - Аха? ЈИ-3 - Значи: „О“ - каже - „он горе из Буџак. Они, тој селци, нема ништа“, а они су као Тимочање, у бољу ситуацију, односно, бољу земљу имау, имау све... Онда, Тимок је поред њи, и један и други, и тако...

IV1в-110

ДК - А јел има разлика у менталитету ваш крај и доле [...] Тимочани? ЈИ-7 О, има. ДК - У чему? ЈИ-7 - Па, у свему (...) Они су богати, а ми смо сас памет више побогати. ДК - Јел тако? ЈИ-7 - Јесте. И Пироћанци. Ја ти кажем, то је Пироћанци и ми се слажемо. А док Темска и Минићево тој су едни исти. ДК - У ком смислу? ЈИ-7 - То су људи... Тој те нече данас прими ако те не познаје, бре. Пре било, а сад... не знам како је. Ако те не... Нече ти врата отвори. ДК - Значи, овде су гостопримљиви људи? ЈИ-7 - Као горе кад је Дојкинци, Брлог, Славиња на пример. То су људи били паметни, знаш шта је. У сред ноћ да куцнеш на врата, да кажеш, он ти отвара. Исто и овде. Али Темска, на доле Минићево, Каменица оче, Горња и Долња, али Штрбац и (...) вец измица. А Минићево, ако те, исто, не познају - нема.

IV1в-111

Ста-2 - А ми само њи зовемо на доле [Тимочанима] што еј то ниско, по знају, по се раца, по... по свему по бољи они. Не ми, овде смо, зовемо се Буџак. ДК - Аха? Ста-2 - Каже, иде у Буџак горе. Не одбираш да причаш, ни се умеш текá обучеши, ни умеш текá да дочекаш човјека, не. Добро, сљг се претурило, сљг је тој све исто, али раније ми несмо знали. Него идемо низ Тимок да видимо куј како се обукал, куј како прича, куј како је направил, да правимо и ми тако. Јел ми смо глупи били људи овде. [...] ДК - Кад кажеш Буџак, јел то значи као нешто подсмешљиво кад ти кажем да си из Буџак? Ста-2 - Па, не, сине, него кво ми мож да видимо овдека, само небо и један камен.

IV1в-112

ДК - А јел има разлика између Тимочани и овде ваш крај? Ста-3 - Има само што су побогати, иначе нема између људи ништа.

IV1в-113

ДК - Шта човек овог краја мисли о Тимочанима? Има разлике у менталитету? Кал-1 - Има. Разлика у менталитету има. Наши су људи овде гостопримљиви, нису шкрти, иако се о Пироћанцима причају вицеви разноразни и тако даље, наши... наши људи овде нису шкрти, нису циције, спремни су да човјеку увек помогну, да прихвате човјека са стране и да... да га нахране ако

је гладан, да му се да једе ако жели... [...] Да га прихватае као доброг пријатеља... човека и тако даље. Утисак је да су Тимочани мало друга... друга... односно ово што сам причао супротно. Једна анегдота из Татраснице. Каже: „Ишо сам“ - каже – „из Књажевца и свратим у Штрбац“. Каже – „...и они ми... и они ми наложили ватру, кобајаги“. Каже: „Кад они“ - каже – „унутра ставили оно гасарче и целе ноћи“ - каже – „светли, ја мислим гори ватра а смрзо сам се“ и тако даље. Више анегдота и тако, али можда има и истине у томе. И тако. [касније] Кал-1 - Попут тог села Драјинца, слични су ови из Штрпца, на њих прозвали Драјинчани.

IV1в-114

ДК - Да ли има разлика у менталитету између вас и људи доле ниже, ево, да кажемо: Тимочани [...]. Кал-2 - Па, до Књажевца нема, па можда и до Минићева, а од Минићева на доле већ други менталитет људи. Ево зашто. Код нас овде било ко да дође, тај мора да буде понуђен да нешто поједе, па макар лука и хлеба и со, ако нема друго ништа боље. А доле су људи, како да се изразим, више циције. И само понашање је другојаче... мислим, мање су друштвени. Наши људи се овде брзо спријатеље, склопе пријатељство, и, што је најважније, не мож' да се догоди да неко сврати, наврати, било у пролазу, било како, да га не понуде са доручком, ручком, вечером, зависи...

IV1в-115

ДК - А јел има разлика у менталитет између Каланци и ови доле [...] Габ-1 - Ја мислим да је овај крај гостољубивији. ДК - Аха. Јел имаш конкретно неки пример или... Па, ево на... добро... ево Зуничани. Код њи одеш, тај неће да те сврати, да... попијеш нешто, да... кафу да ти скува. А ево код нас, рецимо, где уђеш обавезно: "Оћеш кафу? Шта ће попијеш?". [...] ДК - А какви су ови сад овде низ пут? Штрпци какви су? Габ-1 - [пауза] Они су... [пауза] ДК - Слободно кажи. Габ-1 - Тешки су они [смеје се] [...] Тежи... тежи су они људи од нас. ДК - У ком смислу? Габ-1 - Па, ево, и у Каменицу... па, то су... ја мислим да је овај крај овде, што се тиче тога, најгостољубивији. ДК - И отворени људи? Габ-1 - Да, кво мисли, то ти каже и готóво. Нема... у очи све каже.

IV1в-116

Габ-3 - Овија доле, доле. Доле, оди Књажевца па на доле. ДК - И шта вам кажу? Габ-2 - То је Тимок на доле. Па, они ни зајебававау: „Бугарџиши“ - каже – „Ви сте Бугаре, Бугарџиши“. ДК - А што, због језик или због...? Габ-2 - Па, друкише и... друкише ми и мало и говоримо овде. Заметамо мало као... не говоримо правил... они наоде ману: „Ви не говорите право српски“ - каже.

IV1в-117

ДК - А кажи ми каква је разлика између вас овде Буџак и ови на доле низ Тимок. Габ-4 - Па, разлика је тај, оћу ти кажем: народ је народ, исти, али с тиме што ми смо овде побрдски крајеви. Сиromaишно. Овија су доле до друм, до... мало онóј... ближе до варош, а ми овде у планину. Е, то је тај разлика.

IV1в-118

ДК - А јел има разлика између ти Тимочани и између вас? Јел има нека разлика? У менталитет, у нешто? Габ-5 - Па, друга разлика [нема], само наши сиromaишан крај, посан, ништа, жито...

IV1в-119

ББ-1 - И ми кад смо раније ишли с волóве у Пирот. ДК - Аха? ББ-1 - Кад се возила дрва... ДК - Аха? ББ-1 - Е, дабоме. Од Темску на там су други народ људи. Други народ. ДК - Од Темску на тамо? ББ-1 - Од Темску. И (...) и Темска на тамо. Да ти случајно у муку, у неку нужду, да окнеш човека у току ноћи - ни случајно. То је ретко да би отворио врата. ДК - Значи, што су људи ниже, доле, све мање су гостопримљиви? ББ-1 - Ми смо били овдека стварно немаиштина, сиromaишни, али одавде човек да изађе из село гладан [не може да се деси].

IV1в-120

ДК - Ви сте тамо ишли, терали сте дрва, шта? ББ-4 - Терали смо дрва [...]. ДК - Али доле, Темска...? ББ-4 - Доле кроз Темску смо проодили, Шугрин и даље. ДК - Аха? ББ-4 - Несу неки људи сјајни пре, то време, сад не знам. Кад смо ми там ишли.

IV1в-121

ББ-6 - [говорећи о негостопримству Тимочана] *А... у... околина Пирота само Темска. ДК - Такви су? ББ-6 - Такви су, да. ДК - Аха? ББ-6 - До капију и на... унутра не (...) ДК - А други? Ова високо села? ББ-6 - Већ друга прича, исто као и ми.*

IV1в-122

ДК - *А какви су по менталитету ови долениз пут, Темска... па ови... Церова, Темска? Врт-3 - Па... важе као нису... наши су ишли колима тамо, терали дрва, тако било раније. Нису много гостопримљиви, то сам ја тако чуо од...*

IV1в-123

ЈИ-8 - [говори се о гостопримству] *Па, слушај, наш крај овде јес је [гостопримљив]. Јес је. А већ Церова и Темска, они су већ другачији. Ако имаши пријатеља, ће те прими да пренóђиши, ако не...*

IV1в-124

ЦВ-3 - *Исто као и код нас. Ми више смо овако прилагођени човеку него ли остали доле. Ево, сад овде се развија, такорећи почетак, развитак туризма. Веровали ил не, ја нема дан да немам човека. Ја... ја сам такав човек. Стане неки за информацију: „Докле?“ „Како?“ „Шта?“ „Има ли плацева за продају?“, ово, оно. „Ајде код мене, идемо на ракију.“ ДК - *А какви су ови на доле? Какви су они? ЦВ-3 - Е, другојачије. Да ти и то испричам. Доле те неће покани [понуди], неће те понуди, разумеш, с конак. Ја на какву мрзлицу сам у Станичење, тад смо у овај крај ишли на тамо, терали смо кромпир, да... па смо га мењали за жито, таква времена билá, не имáло брашно бело као сад, ехеее, и ја и баба смо отишли, разумеш, тамо и замркомо, оно пролети рано билó, снег поче да пада, а ми сас волóве, кола, пуни џакове кромпир. Питамо човéка, додóше, и то смо му захвални што ни је прим... пустио поди óдводи у плевњу, та не мокрило снег, али оно што те у снег остави... Нем... И ми там, а они си спавау, људи, у собу. А нас су прихватили, ал није то човечански, за моје... Има за стоку плевња, а за људи је у кућу.**

IV1в-125

ДК - *А ти тамо одáкле си, јел сте Пироћанци јел шта? ППГ-1 - Не, Белопаланчани. ДК - Јел тако? ППГ-1 - Мирановачка кула, Витановац и...*

IV1в-126

Врт-3 - *Белопаланчани, с њима ми слабо имамо контакт [...]. ДК - Па, то су ова села одма ту, од Јаловик Извóр на тамо је белопаланачко, јел тако? Врт-3 - Па, да, од Јаловик Извóр одма Мирановци, Крајиште, одма там Бела Паланка. Али слабо ми са њима имамо додирá.*

IV1в-127

Ста-3 - *Овáмо Сврљижани. ДК - Сврљигање [...] Ста-3 - И такó. Нишлије там.*

IV1в-128

ДК - *А кажи ми... кажи ми за ови Грци. Грци јел били ту? ЦВ-4 - Били, били раније. Мој деда је имáл везу с њи. [...] ДК - Па, шта мож за њи да кажеш? Кад су били, где су били, на које место? ЦВ-4 - Па, овде су били у Коњарник једно време. Па су били у засковско...*

IV1в-129

ДК - *А у Извóр? Јел има да вас потцењавају Извóрци? [...] Ћуш-3 - Извóрци су... Извóрци други људи него Књажевчани, по су одвратни. [...] ДК - Аха, а какви су Извóрци? Ћуш-3 - Па, кажем: по су одвратни и... како да кажем... и од Књажевчáње. То су друђи људи...*

IV1в-130

ДК - *А јел си чуо за Извóрци? ЦВ-2 - Извóрци - они Бугари повече. ЦВ-1 - Па, Извóрци знам, они Бугари. ДК - Код Зајечар? ЦВ-1 - Код Зајечар, Бугарáши.*

IV1в-131

ДК - [пошто је живео и радио у Зајечару] *А Извóрци? [...] Јањ-2 - То су Великоизвóрци, ти... ти Бугарáши, али они кажу да нису Бугари. ДК - Аха? Јањ-2 - Они кажу да нису, али причау као Бугари и чисти Бугари.*

IV1в-132

Драгољуб Златковић - [...] Извóрци [...] Велики Извор? Габ-2 - Не, о́ни су Бугарáши. Габ-3 - О́ни су Бугарáши. (...) Габ-2 - О́ни, о́ни бугарсћи: „товá“, то, о́нóј.

IV1в-133

ДК - Како се зову ти... у Вратáрницу, ти људи како се зову? Вратáница, Заграђе и тамо? Јел имају неки назив? ББ-2 - Па, не знам како се зову... Маца́ци. ДК - Маца́ци. Ти си то чула доле [у Зајечару], а овде се не зна, јел тако? ББ-2 - Не зна. Не знамо, али знам да су, мислим, људи као лоши људи.

IV1в-134

ДК - Кажу ми Власи какви су људи, по теби? ЦВ-1 - Другари су добри Власи. ДК - Аха? ЦВ-1 - Сналажљиви су људи. ЦВ-2 - Ел несу, Перо, глупи Власи. ЦВ-1 - Па, несу глупи Власи. ЦВ-2 - Каже: "Глуп ко Вла". ЦВ-1 - На Вла је најтеже кад нешто украдне, а не зна за чега да га употреби. ДК - Овде преко границу, који су то? ЦВ-2 - [смеје се] ЦВ-1 - Однео га из фирму, укрáл га [...], однесе га кући, па... [...] где да га сад... за штá да му... служи. Чуди се. [...] ЦВ-1 - Ако не укрáдне, не мож' да заспí [смех присутних] Мора да укрáдне нешто. [наставља се са шалом]

IV1в-135

ДК - А какви су Власи, шта си чуо за Власи? [...] Ћуш-3 - Гледај, ја сам са свити сарађивáо. И Власи су си као и ми Срби - има неки човек је бољи, неки гори, неки ово... мада су они на́окани као опасни људи. Није све истина. Ја сам радео сас њи. Имáли су Власи у Бор тамо на јаловиште, имáло је бољи другари оди Срби, био сам ја сас њи. [...] Па, тејао ти је неки учини све, о́но што не сме да ти учини он че ти учини. Радник, а не шеф.[...] Радник. Значи, људи су свуда [...] Ћуш-2 - У свако жито, дете, има кукољ, јел сте чули за тој? ДК - Па, како? Да, јесам. Ћуш-2 - И у људи такој. Ћуш-3 - Ако си ти живиш сас њи добро, немаш ништа, не чиниш зло никоме, нико те не дира ништа. Ћуш-2 - О́но и Шифтари, Шиптари... су друга нација. Али имаш ти сас њи кад се здружиш он за тебе че даде живот... а има неки ће те... брисне. Значи, то е... Ћуш-3 - Не, то е људи, народ.

IV1в-136

ДК - А кажу ми Власи, пошто си био у Зајечар, какви су људи Власи? Јањ-2 - То су дволики људи. Он је добар с тобом, ал мож се и окрéне наопако после, другачије да буде.

IV1в-137

ДК - Па, какви су Власи људи? [...] Јањ-5 - Лоши. ДК - Што? Јањ-5 - По свему. Лопови. ДК - Аха? Јањ-5 - То, ако се не пазиш, огулише те све. Скида те до кожу. [...] Неки, неки изузетак има, добар, пријатан човек да те... да се дружи с тобом. Лепо, и попије се, и другује, и иде. Е, отуд су долазили овде код мене на славу, дођемо овако, идемо, ја сам ишо тамо код њи у слободно време.

IV1в-138

ДК - А Власи какви су људи? ЈИ-7 - Баш као и Шиптари. Гледај Шиптари, питај за Власи. Ако си добар према њи, он одбар према тебе. Ако си лош према њега, он лош према тебе. ДК - Па, шта ћеш да кажеш, добри људи или не? ЈИ-7 - Добри, дабоме, кој уме да се понáша према њи. Па, он има да ти да, бре, руку [...] ако си добар с њега. Исти Шиптари, ја сам тамо возíл, бре [...] То те приме у кућу.

IV1в-139

ДК - А радео си и по влашки крај, какви су Власи? ЈИ-8 - Бре, добри људи. Добри, , за нас су... можда изузев неки да дође мало... али махом не мож да се пожалимо.

IV1в-140

ДК - А Власи какви су људи? Ста-3 - Па, Власи си људи били као нас, сасвим... ДК - Аха? Ста-3 - Поштувáли су ни [као мајсторе зидаре, дунђере].

IV1в-141

ДК - А Власи? Јел си имао контакт са Власи? Габ-1 - Па, био сам у средњу школу у Зајчар, с Власи сам био у одељење. ДК - И? Какви су они људи? Габ-1 - Па, по мени добри. Имао сам из Текију, из... из доле ова [села]... Радујевац, шта ја знам, села влашка (...) Па: "Власи, Власи", али нису били лоши. Био сам добар другар с ти двојицу из Текију.

IV1в-142

ДК - Кажите ми, овај крај овде, људи како се... не Ћуштица, него цео овај крај овде, како се... како се ви зовете? Који сте? Који сте ви? Кад одеш негде, идеш негде на страну... Ћуш-2 - Па, Срби. Кви смо?

IV1в-143

Ћуш-3 - То је Књажевац - Стара Србија. Турци су држали и било је плот овде доле што га кажу код Јаблен. [...] Ћуш-2 - Габровничка ђуприја. [...] Ћуш-3 - Стара Србија - то је Књажевац [...] Али ми се не рачунамо у Стару Србију доле. Они нас третирају као Бугаре. ДК - Ко, ко вас третира? Ћуш-3 - Тако се овде... Ћуш-2 - Тадашње време. Ћуш-3 - Тадашње време. Ћуш-2 - И Бугари сами говоре да смо ми... да смо ми... [...] Ћуш-3 - И они овај крај, до Бугар Мораву што га они зову, тој увек су заузели, и за Први и за Други светски рат, Бугари нас држали. ДК - А како се ви рачунате? Ћуш-2 - [смеје се] Какó ч'се рачунамо? ДК - Шта сте ви? Ћуш-2 - Срби. Срби. Срби. Ћуш-3 - Срби смо. Срби смо. Ћуш-2 - Чистокрвни Срби. ДК - Али је било у току рата да треба да... да сте међали, промењена вам имена на-ов? Ћуш-3 - Промењена. Промењена. Они нас одма, Бугаре кад су поставили свој влас овде, онда су... ДК - И кад је промењено, шта сте ви писали, да сте Бугари, шта? Ћуш-3 - Па, Бугари... Ћуш-2 - Па, мораш... Ћуш-3 - Идемо, прелазимо - Бугари. Ако сретнеш, њигов руководиоц: „Шта си?“ „Бугарин“. ДК - Мораш да кажеш? Ћуш-3 - „Бугарин“ казуеш. [...] „Шта сте ви?“ (...) Кажеш: „Бугари“. Нема Срби. ДК - А после опет...? Ћуш-3 - А кад су они отишли, ми смо си Срби.

IV1в-144

Кал-2 - И... кажу [нам] Двокапци. Затó што су Бугари ту били, два пута овде смо били под њихову власт, овај... а ови су превртљиви и кажу, кад разговарају са Србима, носе српске капе, кад разговарају са Бугарима, носе бугарске капе. Па, и наши људи су се тако понашали. Овај... из бојазни од Бугара да их не малтретирају, они носе бугарске капе, кад пређу овамо они носе српске капе.

IV1в-145

ЦВ-3 - [после приче да је пре Другог светског рата био слуга у селу Бело Поље код Лома и да су према њему, као дечаку, били веома коректни] Мада смо ми... ми смо више... више поквараена роба. И кад су ни... такорећи [кад смо] припали њима, овде, припојили, то су... то је политика била, дабоме, између Немаца и Бугара и не знам шта, да би присвојили овај крај, они су из прво време јако били добри. Али после шта се деси? Народ се овде расцепи, подели се на странке, један у партизани, други у дражини, трећи у љотићевци, четврти у питај Бога там, много партије биле овде. Они знаш шта? Настаде хајка и овде [у селу Црни Врх] су стрељани тринес човека. Уз Задружни дом горе, уза зид. А око педесет, шездесет сакупе и правац Бугарска. Има тамо рудник неки Перник, тамо су били по седом, осом месеци. Е, онда су после мало постали и безобразни. Гонили су ни, терали су ни знаш како? ДК - Па, јел су то били ти Бугари одатле или неки тамо...? ЦВ-3 - Не, то си је војска радела. [...] Попалише, бре. Овај крај попалише, бре: Ћуштицу, Алдину Реку, Равно Бучје, све погранична села где год су партизани били и дражини, све попалили. Ко је, мого је, кој није одма интерниран, они кажу интерниран, отера га тамо на раду. Тако да било после мало загуљено. За те четири године.

IV1в-146

ДК - Е, а кад су били ту Бугари у Калну и овде, јел сте имали неки проблем? Ћуш-1 - Па, како, проблем до све. То је била... ДК - Јел ти памтиш кад је било? Ћуш-1 - Па, како да не, то је било четереес друге године, попалише све овде, Бугари. ДК - Аха? Ћуш-1 - Наиће нека кажњена испедиција, па то су запалили и побише људи. Овде четворица су убијени сас мотку. ДК - Где? Ћуш-1 - Овде у наше село. ДК - Аха? Ћуш-1 - С мотку. ДК - А што? Ћуш-1 - Па, кажу да су били у четници, у Дражини. ДК - Аха? Ћуш-1 - Међутим... А то били прости људи. Нису знали ни да се

одговарау, никој да ји забрани, нит ништа. Па, овде попалише све. Запаљене су неколко куће, плевље, убијени неколко, овде у долан убише тројцу. Стрелаше.

IV1в-147

Ћуш-4 - [без посебног питања, казивачица сама почиње:] А у Бугарско, сине, Бугари су ме били. Баишту [оца] су ми били, два зуба су му избјили. Оди обе бутине је њему месо отпадо. ДК - А што? Ћуш-4 - Па, на што ми ућа бил у партизани, на матер ми били Бугари, на ме бише Бугари. Ми смо сви... и запалили су ни повату и кућу овам у Црвеницу. Бугари. Што ми ућа бил у партизани. [...] Ал мој ућа ошл први у партизани.

IV1в-148

ДК - А шта се прича за Бугари, рецимо, какви су Бугари? Ћуш-5 - Па, по мени Бугари врло лукави људи, шта да кажем. ДК - Аха? Лукави људи? Ћуш-5 - Убијали су овде све живо, палили нам све што можда и није требало и тако даље. Јер треба да има човек душу, па онда да уради нешто. Код мен' утисак лош од њи. ДК - Лош? Ћуш-5 - Нема говора. Исто као лисјцу - док ју не одереш, знај да че ти побегне. [...] ДК - Добро. Али у току Другог светског рата овде се људи писали као Бугари, јел тако? [...] Ћуш-5 - Морáo је да каже, јер ако не каже да је Бугарин, онда је морáo да иде на негде [у заробљеништво], ваљда за Немачку ако није било. [...] Ако си Србин, онда ти је друга слика, а ако си Бугарин онда пролазиш као боље. Можда је то ситуација и мука терала да буде то. ДК - Али народ се осећа као Срби, јел тако? Ћуш-5 - Ма, Боже, како? Никад не мог' да изменим то ја и Бог.

IV1в-149

ДК - А Бугари? Кад су били овде шта је било? ЦВ-5 - Па, не знам ја, нисам... ДК - Али чула си причу? ЦВ-5 - Па, добро, чула сам трачеви, шта ја знам, кажу: „Палили, били, врљали, силували женé које су саме остањувале, јурили“.

IV1в-150

ДК - А јел се дешавло некад у то време [...] да се оде негде у централну Србију, или су неки ишли, насељавали Војводину и тако даље, да кажу: „Ви сте Бугари“. [...] ЈИ-2 - Ево, мени су кумови из Краљева, и кум ми каже: „Где си, Бугарине?! Где си, кад ће да дођеш?!“ Краљево (...) Они су Шумадинци, људи од речи, нема шта да кажем, сасвим другачији и у односу на нас, па тиме и сви они кажу: „Ти си Бугарин“, „Ви сте опасни Бугари“. У шали.

IV1в-151

ДК - Да ли је било негде кад идеш тамо на терен и почнеш да причаш, и кажеш да си ту, Стара планина, источна Србија или нешто, и чују говор, каже: „Ма, ви сте Бугари“. ЈИ-3 - [...] Ја сам то приметил још у... да имамо тај разговор [говор]... ми лично овде. [...] ДК - И шта ти кажу кад чују твој говор тамо? ЈИ-3 - Па, шта кажу, овај... Бугараше. Зато што се ми граничимо с Бугари. ДК - А где ти се то десило, у војску, јел тако? ЈИ-3 - У војску кад сам био, иначе... [...] ДК - А где си био у војску? ЈИ-3 - Ја сам био у Загреб шес месеца, а после сам дошо у Београд. Био сам у Титову гарду.

IV1в-152

ДК - А јел било негде да кажу... кад отидете тамо па да кажу, ти кажеш одакле си, или по говор, а он каже: „Ма, ви сте Бугари“. Јел се дешавало то? ЈИ-7 - Има. Има, има. Има. ДК - На пример? [...] ЈИ-7 - Па, ево... [...] Сад да отидеш овамо у Шумадију: „Ово све“ - кажу – „Бугараше“. Шумадија. ДК - Аха, значи то обично тамо се дешава, у Шумадији? ЈИ-7 - Па, обично, већном... па, дабоме, код њи то се прича за нас. ДК - Па, јел кажу „Бугари“ јел „Бугараше“? ЈИ-7 - Неки каже „Бугари“ неки „Бугараше“, неки „Пироћанац“, зависи кој како те оцени.

IV1в-153

ДК - А јел си имао такву прилику да... кад кажеш одакле си, они кажу: „Па, ви сте Пироћанци“. Габ-1 - Не, кад сам... жена ми из Војводину, кад одемо у Војводину они све кажу: „Ево ји долáзе“ - кажу – „ови Књажевчани“ „...Зајчарци...“ ДК - Тако? Габ-1 - И... али кажу већном и: „Ево, дола... ево Бугари дошли“ [смеје се]. ДК - Аха? Габ-1 - Бугари, где смо из... близу

бугарске границе. ДК - Аха. А које је то... одакле ти је жена? Габ-1 - Из Банатски Брестовац. То једн... насељено од... с овај крај [људима из овог краја]. Код Панчево.

IV1в-154

ДК - А јел има тамо у Београд, кад кажу одакле су, да кажу: „Ма, ви сте Бугари, тамо од бугарску границу“? Ста-2 - Уууу, кажу. Кажу, кажу. И нас зову Бугари. ДК - Где те звали? Ста-2 - И нас зову Бугари. Где год отидемо: „Ви сте“ - каже – „сви...“ [Бугари]

IV1в-155

ДК - Ајдемо овако: да ли кад ви одете негде, рецимо у Шумадију и, тако се десило, кад кажете из ког сте краја, па чују мало и говор, кажу: „Ма, ви сте Бугараци, Бугари“ и тако даље. Јел имате такво искуство. Кал-1 - Има, има, има. Има се... та... има такве приче. због говора. ДК - Јел сте имали ви конкретан пример? Кал-1 - Ја не. Ја не. Јер ја практично, овај, тамо нисам залазио. [...] Али... али има... стоји призвук да... људи причају да нас, кад уђемо тамо, у ту стару Србију, како је зову, да има да кажу за тај наш источни крај, пиротски, овај... „Ви сте Бугараци“.

IV1в-156

ДК - Јел си био негде [...] ти кажеш одакле си, а они кажу: „Ма, ви сте Бугари [...]“ . ЈИ-8 - Не, махом, кад сам био у војску, знаш, звали су ни Нишлије по говор. [...] ДК - А где си био у војску? ЈИ-8 - У Струмицу [Македонија].

IV1в-157

Ин-1 - Овде, била је отворена граница Свети Никола код... [код Равног Бучја на Старој планини] За време моје мајке су [ишли тамо] у жетву, и жене одавде из Иново су у жетву, тамо надницу плаћају. ДК - И како су их звали тамо кад отиду? Ин-1 - Па, звали ји Срби... Србијанци тамо и... у жетву, надницу им плаћају, левови... левови било тад. ДК - У Чупрење? Ин-1 - У Чупрењу преко (...) Свети Николу доле и (...) у жетву, било сиротиња, беда. Овдека не имало, од мотику се живело, не имало откуп, не имало задруге, не имало ништа. Од пољопривреде, од мотике.

IV1в-158

ДК - Јел си некад био тамо? Јањ-5 - У Горњи и Долњи Лом нисам био, а у Врбóву сам био шес месеца слуга там. [...] ДК - А јел било тамо неки пут кад си отишо па да ти кажу да си Торлак? [...] Јањ-5 - Нису ми рекли, само нас називали: „Срби, Срби“, тако.

IV1в-159

ДК - И кад си отишо тамо, шта ти они кажу шта си ти? ЦВ-3 - Па, ја сам слуга. ДК - Ти си слуга, али кад чују да си из овај крај? ЦВ-3 - Да... па, Српче, Српче ја сам био у своје четрнес године.

IV1в-160

ДК - Овде преко границу, који су то? ЦВ-1 - Овамо преко границу? ДК - Аха? ЦВ-1 - Па, Бугари, тој знамо...

IV1в-161

[казивач који је својевремено ишао у бугарску у набавку] ДК - А који су преко границу овде? ЦВ-4 - Ово је тамо Чупрења [село с друге стране границе]. ДК - Чупрења? Место? ЦВ-4 - Да, да, да. Бугаре.

IV1в-162

ДК - А овамо преко границу који су? ЦВ-5 - Па, тамо су Бугари.

IV1в-163

ДК - Е, а кажи како... који су ови тамо преко границу? Ђуш-2 - Па, који? Бугари.

IV1в-164

ДК - *Е, а овај крај преко границу тамо, како се зове? Ћуш-4 - Бугарско. ДК - Бугарско?*
Ћуш-4 - *Бугарско.*

IV1в-165

ДК - *Добро, а кажи ми ови преко границу, како се тај део тамо ове, преко границу? [...]*
Јањ-5 - *Бугари.*

IV1в-166

[казивач који је пред Други светски рат био слуга у Бугарској] ДК - *Е, а како се зове тај крај на доле... кад се крене... то поље... јел има израз Загорје? Загорје? Јел си чуо за тако нешто*
ЦВ-3 - *Не би... не би то... ја сам у своје нејаке године био, али...*

IV1в-167

[Казивач који је својевремено ишао у Бугарску у набавку] ДК - *А како се тај крај зове кад кренеш на доле, преко границу на доле, како се то зове? ЦВ-4 - Па, доле има оној... Долњи Лом, Горњи Лом [села с друге стране границе] [...]* ДК - *А шта је то Загорје? Шта је то Загорје? [он ћути] Загорје? Јел си чуо за ту реч? ЦВ-4 - Загорје? ДК - Загорје. ЦВ-4 - То по Хрватску оно беше, хрватско Загорје.*

IV1в-168

ДК - [пошто је рекао да с друге стране границе живе Бугари] *Е, а шта је то Загорје? Загорје? Јел има такво место? ЦВ-5 - Не.*

IV1в-169

ДК - *Бугари. А како се тај крај зове тамо? Драгољуб Златковић - У оквиру Бугарске како се зове тај део? Да ли њих зову некако другачије, тај део, мали део уз... ДК - Уз границу ти људи тамо? Ћуш-2 - Ја сам одвојен од тога, право да вам кажем не познајем. ДК - А шта је то Загорје, кад кажу Загорје? Ћуш-2 - Загорје? ДК - Јел сте чули за тај назив? Ћуш-2 - Па, Загорје то...[...] То овде нема. Овде нема.*

IV1в-170

ДК - *А шта је Загорје, јел си чула? Ћуш-4 - Несам. ДК - Неси чула за такву реч? Ћуш-4 - Несам.*

IV1в-171

ДК - *Е, а ово преко границе тамо, Бугарска, шта је то? Који је то крај? Тамо је Бугарска. Ћуш-5 - Јесте... ДК - ...Али исто неки да се зове крај посебно? Ћуш-5 - Е, то не би знао. ДК - Шта је то Загорје, јел си чуо за то? Ћуш-5 - Чуо сам за Загорје, чуо сам, тата ми био за шихту, тамо су билі, с коњи су преносили жито. ДК - Аха? Ћуш-5 - Али како? Све се то звала села... не могу да се сетим. Сипају по једну кофу у један тисаг, другу кофу у други тисаг, и правац преко Црни Вр... преко Бабин Зуб отуда и долазили су овде, у Ћуштицу. ДК - За наре или носе нешто одавде? Ћуш-5 - Робу. Мењали су, „Терамо нешто тамо“, те ово... ДК - Шта? Ћуш-5 - ...Те прасићи, те, шта ја знам шта му још беше. Не мог' да се сетим. Драгољуб Златковић - Ораси? Ћуш-5 - Орах, јесте. И то је ношено. Драгољуб Златковић - Можда је вуна? Ћуш-5 - Вуна јес је, и то се сећам.*

IV1в-172

ДК - [пошто је рекла да су преко границе Бугари] *Јел има друго да је неки назив за њи?*
ЦВ-2 - *Нема. ДК - Јел сте чули за назив Загорје, Загорје? ЦВ-2 - Ао... То је доле, сине. [...]* Од Видин - *то је доле, Загорци су.*

IV1в-173

ДК - [...] *Кад идеш негде на страну и питају те ко си, шта си, не знају где је Ћуштица, шта ти кажеш? Ћуш-1 - Па, кажем им све оно што јесте. ДК - Па, шта јесте? Ћуш-1 - Па, ето... ја се налазим... из Ћуштицу сам и... зовем се тако и тако и молим... ДК - Аха, а како се зову људи овог краја, како би рече? Како се овај крај цео зове? Ћуш-1 - Па, зове се цело село Ћуштица,*

а ми смо распрскани све на мале. [у даљем разговору он се идентификовао и са регионалним идентитетима]

IV1в-174

ДК - *Кад идете негде на страну [...], дал је Зајечар, дал је Београд, и питају те одакле си, шта ћеш да кажеш?* Ћуш-2 - *Увек са поносом: „Из Ћуштицу“.*

IV1в-175

ДК - *Јел си ти ишла негде на страну, овако да...* Ћуш-4 - *Ишла сам, сине, у Београд, у борсћи Кривељ, у Ниш, у Пирот. [...]* ДК - *И кад отидеш негде и питају те одакле си, шта кажеш ти?* Ћуш-4 - *Из Ћуштицу.*

IV1в-176

ДК - *Јел си ишла на страну или си овде...?* ББ-5 - *Нисам, туј сам си седела.* ДК - *[...] Шта сте ви овде, овај крај? Ти си из Балта Бериловац, али цео овај крај, шта сте ви?* ББ-5 - *Па, не знам...* ДК - *Кад би те неко питао шта сте? Како се зове овај крај?* ББ-5 - *Бериловци.*

IV1в-177

ДК - *Обишо си доста и сад кажи овај крај како се зове овде? Кад те питају шта си ти, одакле си, шта ћеш да кажеш?* ЈИ-7 - *Кажем: „Јаловик Извџор“.*

IV1в-178

ДК - *Кад си био доле у Бор [радио је и живео у Бору] или негде тако на страну, па те питају одакле си, шта кажеш ти?* ЦВ-1 - *Стара планина. Црни Врх.* ДК - *Црни Врх, али ако не знају, овај крај како се зове?* ЦВ-1 - *Код Калне.* ДК - *Калански крај?* ЦВ-2 - *Да.* ЦВ-1 - *Дабоме, Црни Врх код Калне.*

IV1в-179

ДК - *Како ви кажете: „Ми смо...“ Идеш у Београд, идеш у Шумадију, идеш негде и ти ће кажеш: „Ми смо...“ шта?* Ћуш-2 - *Са Старе планине. Из Ћуштице. Све ово му мора кажеш, друго кво че кажеш?* ДК - *Али кад он не зна село?* Ћуш-2 - *Е, па, друго шта да му кажем, сине?*

IV1в-180

ДК - *Каж ми, кад отидеш негде тамо, па се мешају разни људи, па те питају ко си и одакле си, из кој си крај, шта ћеш да кажеш? Они не знају где су Вртовци, значи, али ти мораш да кажеш неки крај.* Врт-1 - *Па, да, да, да, кажем им: „Испод Бабин зуб“.*

IV1в-181

ДК - *Каж ми, пошто си био, дакле, на све стране, и питају те одакле си, и шта ћеш ти да кажеш? [...]* Врт-3 - *Обично: „Ја сам из Вртовца. То је од Калне идући за Бабин зуб“, пошто Бабин зуб сви знају, и... ето тако.*

IV1в-182

Драгољуб Златковић - *Ту си живела?* ЦВ-5 - *Да, била сам ту, за сво време овде [у селу Црни Врх]* ДК - *Али кад човек одавде иде на страну негде и питају га одакле је, шта ће да каже, шта ћеш да... Црни Вр овде [кажеш], а ако не знају где је Црни Вр, идеш далéко, у Београд, идеш тамо негде у Морáву или тако?* ЦВ-5 - *Па, ја им причам: „Стара планина, испод Миџора“ и таквó.* ДК - *А ови људи овде како се зову, ко... шта сте ви? Како се овај крај зове, сва села?* ЦВ-5 - *Па, шта ја знам какó се зове, немам појма.* Драгољуб Златковић - *Ја сам Пироћанац.* ЦВ-5 - *Ми смо Црновршање, Каланци, али поготово Црновршање, нас такó називау.*

IV1в-183

ДК - *А кад питају тебе шта си ти, из кој си крај? Кад идеш негде па те питају.* Јањ-1 - *А, кад негде отидем, кажем: „Околина Књажевца, тамо“ „Из које место?“ „Јања, тамо где је био рудник уранијума“.*

IV1в-184

ДК - *Кад си био на страну и питају те: „Из кој си крај?“, шта им ти кажеш? Јањ-3 - Па, это, из Србију... Књажевац... Јања, село Јања код Књажевца.*

IV1в-185

ДК - *Кад отидеш негде на страну и питају те одакле си, шта ћеш да кажеш? Јаловик Извѳр да, али овај крај овде како се зове? [...] ЈИ-1 - Па, кажемо обично: „Там, Јаловик Извѳр код Калну“ „Па, где је та Кална?“ „Код Књажевац“.*

IV1в-186

ДК - *Кажми ми, тамо кад си био на страну и питају те одакле си, шта им кажеш? Ста-3 - Па, кажем: „Из Стањинац“.* ДК - *Какѳ он зна у Банат где је Стањинац? Како ти објасниш кој ти је крај? Ста-3 - Код Књажевац. Код Књажевац, Пирот. Између Пирот и Књажевац, кво још да...*

IV1в-187

ДК - *И кад те питају одакле си, шта кажеш? Јањ-2 - Па, како кажем, да сам одавде из Јању. [...] ДК - Како се овај крај зове цео? Овај овде? Јањ-2 - Цео крај? ДК - Аха. Јањ-2 - Буѳак. ДК - Е, то, Буѳак. Буѳак, „У Буѳак“.*

IV1в-188

Јањ-4 - *Ишлá сам у Краљево код тога сина. ДК - Ишлá си у Краљево и питају те из кој си крај, која си, шта ти кажеш? А не знају... ал не знају где је Јања. Како се овај крај, ова села овде зову? Јањ-4 - Овај крај се зовáло тимочки крај. ДК - Тимочки? Јањ-4 - Тимочки. Кажеш, ако те питају: „Из Јању село, тимочки крај...“, ако [те питају]: „Из који крај?“ „Тимочки крај“. [касније] ДК - А Пироћанци, који су то? Јањ-4 - Е, па, Пироћанци су тамо, то је Пирот, ми смо књажевѳчи [крај]. [...] Јањ-4 - Ми смо књажевѳчи део. ДК - Значи, по општину где припада? Јањ-4 - Дабоме.*

IV1в-189

ДК - *А који су Пироћанци? ЦВ-5 - Епа, на нас одавде, кад отидеш ти у Књажевац или Зáјечар, они нас зову Пироћанци. [...] ДК - А ви јел кажете, кад вас питају, да кажете: „Ми смо Пироћанци?“ ЦВ-5 - Не, не, ми смо Црновршаѳе. Тако: „Одакле си?“ „Из Црни Вр“.*

IV1в-190

Кал-2 - *За Црновршане кажу да су веома опасни људи и раније се причало да су у стању да човѳка убију за жуто дугме и да га сахране у Конопљиште и да посеју грснице. Ако знате шта су грснице - конопље. [...] Јер они мисле да је дугме златно и, кажу, убију човѳка и закопају га у конопљиште и посаде грснице да се не пронађе. То сам чуо причу, а дал има истине у томе или нема, овај... ја не знам, али...*

IV1в-191

Кал-1 - *О Црновршанима и пре рата и тако постојале су [приче], они су више као... ѳѳ... горштаѳци. Догађала су се та разна убиства и тако даѳе, али у односу кад сам ја био [тамо учитељ], негде шесдесетих година, значи од шесдесете до шесдѳ четврте сам био горе, добио сам утисак да су много, много бољи.*

IV1в-192

ДК - *А какви су ови горе Црновршани? [...] Габ-1 - [смеје се] Циѳије, циѳије. Какѳ каже: „Какáв је, као Црновршанин“.*

IV1в-193

Кал-2 - *Они сами између себе кажу: лѳжу, лѳжу, лѳжу, тебе, рецимо, кад лажу, лажу, лажу, па кад си отидеш, онáј Ѓуштићанин, ѳегов комиѳија, или овај који је бил присутан, каже: „А, бре, што га излага?“ „Ѓути, бре“ - каже – „ми си знамо да не текá, али што да га не излѳжем кад верује“ [смејемо се]*

IV1в-194

Кал-1 - *Ћуитичани су веће заглавке, како би се просто изразио. Ћуитичанин, ако му требаш, он је толико понизан, толико, овај... завлачи се у човека да... да... да му учиниш то. Кад му учиниш, он те више не познаје.*

IV1в-195

Кал-1 - *Вртовац, Балта Бериловац, то су два села која су једно против другог. [...] Они су увек... Балта Бериловац [...] третиран је као већи центар, после Калне, једно време Балта Бериловац је био центар Буџака, а ево који је разлог. Ту је постојала гранична јединица, команда граничне јединице, па је онда то била... неко средиште за она околна села и тако даље. Ту је била школа, најстарија у Буџаку, од иљаду осамсто шесдесете године, док су ови крајеви још били под Турицима. [...] Онда црква у Бериловцу, постоји исто од иљаду осамсто шесдесете године [...]. Берилочани су политичари... били, јер су они после ослобођења од Турака имали посланика, то је био неки Јеремија Панић, када је скупштина била у Нишу [...] Па је онда после био, били су још два из тог периода, а негде после деветстоте године имали су Ђоку Ћирића, који је био професор у Пиротској гимназији и био је и директор Пиротске гимназије.*

IV1в-196

ДК - *А ови на горе: Татрасница... Татрасница и Алдина Река, какви су људи? Ви сте ту комшије? Габ-1 - Па, добро... (...) ма то су мало... људи... да кажем, као позаостали него ми овде у Габровницу. Планински крај, то су људи... мирни... повучени... ДК - Напаћени? Габ-1 - Напаћени људи. Оно и ми смо напаћени овде до даску, него они немау и... који је век, немају струју. Ено, горе има једни људи живе, ту чувају туђе овце, саберу по сто комада.*

IV1в-197

ДК - *А ови овамо, Татрасница? Кал-1 - Татрасница је... Татрасница је тако забачено једно село, мирни су људи били, није... немам лоше мишљење о њима. ДК - Алдина Река? Кал-1 - Алдина Река исто, Јања исто, Равно Бучје [исто], и тако.*

IV1в-198

Кал-1 - *Равно Бучје су изванредни људи.*

IV1в-199

Кал-1 - *Јаловик Изворци су мало, не мало него доста, кавгаџије, што кажу они. Спремни су на свађу и тако.*

IV1в-200

ДК - *А какви су ови овамо: Јаловик Извор, Шести Габар? Габ-1 - Па... тај Шести Габар, тој су све неки... кавгаџије, све на бој, то су познати, то Шегџици. ДК - Шегџици? Габ-1 - Шегџици. [...] Ево, ја имам комшије доле [у Књажевцу] из Шести Габар... пе-шесторица, ма нема, сваки, сваки на бој налати, да се бије [смеје се]. Чим му нешто неправо, одма че те бије [смејемо се сви].*

IV1в-201

Кал-1 - *Стањинчани су, третирају се као добри домаћини. Па би сад навео као пример: у Стањинци никад није кафана радила. Ама баш никада. [...] Нема бојлија, нема свађалице и тако даље... А и гостопримљиви су, и то стоји.*

IV1в-202

ДК - *А кажи ми Каланци какви су, ови стари Каланци? [...] Јел се осећају, пошто су... ту је центар, као то... да су... Габ-1 - Па... па, осе... мало као да су они... ДК - Да су изнад? Габ-1 - Да, да су изнад нас. ДК - Аха? Габ-1 - То и у школу кад смо били, ови који су баш из Калну, да из... оно... шта смо ми знали онда? Тој све деџа билá на... неки... нешколовани људи, а... директор Задруге, директор Црепане, билá црепана у Јаловик Извор. Све људи сас основну школу... и директори. И тој њихова тај деџа, леле, ћале му директор. А ја, на пример, им кажем: „Ћале ми зидар“. И онда то... ДК - А јел било да се деца задиркују, да вам нешто кажу зато што сте из Габровницу, као што је ово било Шегџици? Да ви њима кажете то, а они вама нешто? Габ-1 - А, то. Било је то. Па, јесте. ДК - Шта вама кажу, шта су вама рекли, за Габровницу? ДК - Па, ништа: „Ајде, селци, тамо, бре (...)“. Ови, на пример, Каланци, као они да су из град а ми... „Ајде,*

селци, бежи тамо, сељаќ један“. Селци. А ми ју зезнемо онда: „Ајде да играмо фудбал градска деца и селци“. А ми ондак побијемо ју све [смеје се] и онда ју победимо [смеје се].

IV1в-203

ДК - А јел си чуо некад за реч Шоп? ЦВ-1 - Шоп? ДК - Аха. ЦВ-1 - [размишља] Нисам...

IV1в-204

ДК - А Шопи, који су то Шопи? ЦВ-5 - Нема, то овде нема. ДК - Ниси чула уопште до сад за такву реч? ЦВ-5 - Не, не, не.

IV1в-205

ДК - А јел си чуо за реч Шопи? Шта је Шоп? Ћуш-1 - Е, то не знам. ДК - Никад ниси до сад чуо? Ћуш-1 - Нисам чуо никад?

IV1в-206

ДК - Јел си чула за реч Шоп? Ћуш-4 - Не. ДК - Шоп? Ћуш-4 - Несам, сине, ја ни у школу ишла ни ништа, ја сам и неписмена. ДК - Не, ја те не питам за школу, него овде, дал су чула у село? Ћуш-4 - Несам.

IV1в-207

ДК - А који су то Шопи, јел си чуо за реч Шоп? Јањ-5 - Стопи? ДК - Шоп, Шопи? Јањ-5 - Е, то не знам. ДК - Ниси чуо никад? Јањ-5 - Нисам.

IV1в-208

ДК - Да ли си чуо реч Шоп негде? ББ-1 - Шта? ДК - Шоп. ББ-1 - [врти главом] ДК - Никад? Нема везе са овим крајем. ББ-1 - [врти главом]

IV1в-209

ДК - А кажи ми који су то Шопи? Шоп? Јел си чуо некад за то? ББ-4 - И тој не знам, и тој код нас нисам чуо. Нема. ДК - Значи, за овај крај нема везе теби: Торлак, Шоп, то... то нема везе? ББ-4 - Нема. Нема.

IV1в-210

ДК - А реч Шоп? Јел си чула за такву реч? ББ-5 - Не знам. Онóј, сине, које не знам... ДК - Добро, што не знаш - не знаш. ББ-6 - И ја нисам [то чула]. ДК - Шоп? Никад до сад? ББ-6 - Не. ДК - Јел има шопска салата? ББ-6 - Има. ДК - Е, па, [...] који су ти Шопи? ББ-6 - [смеје се] Немам појма [смеје се].

IV1в-211

ДК - А шта значи реч Шоп? Врт-2 - Не знам. ДК - Ниси чула то никад? Врт-2 - Нисам.

IV1в-212

ДК - А шта значи реч Шоп? ЈИ-3 - Шоп? ДК - Аха? ЈИ-3 - И то не знам.

IV1в-213

ДК - А шта значи реч Шоп? [ћуте] Јел сте чули то? ЈИ-5 - Шоп...? ЈИ-4 - Нисмо. Не... не... није било и тај надимак.

IV1в-214

ДК - Добро, а који су то Шопи? Јел си чуо ту реч, Шопи? Ста-3 - А, нисам чуо. (...) ДК - То ниси чуо до сад? Ста-3 - Тој несам чул.

IV1в-215

ДК - А Шоп? Ста-4 - И тој не знам.

IV1в-216

ДК - А шта значи реч Шоп? [...] Рецимо шопска салата, који су то Шопи? Кал-2 - Добро, шопска салата, то је познато. ДК - Аха, а који су то Шопи чија је салата? Кал-2 - Е, то не знам.

ДК - Нема везе са вашиим крајем, не? Кал-2 - Не знам, нисам чуо до сад. Знам да постоји шопска салата [...], али одакле потиче та реч - не знам.

IV1B-217

ДК - А шта значи реч Шоп? Габ-1 - Шоп? ДК - Аха. Габ-1 - Не знам. ДК - Не знаш? Ниси то чуо? Габ-1 - Нисам.

IV1B-218

ДК - А јел си чула за реч Шоп? Шоп? Габ-5 - Е, несъм чула тој... ДК - Ниси. Добро. Габ-5 - Несъм тој чула.

IV1B-219

ДК - А јел си чуо за реч Шоп? Врт-1 - Ко? ДК - Шоп? Врт-1 - Шок? ДК - Шо-п? Не знаш? Врт-1 - Не. ДК - Ниси чуо никада? Врт-1 - Јок. ДК - И то нема везе са овај крај? Врт-1 - Нема.

IV1B-220

ДК - А Шоп, шта је то Шоп? Јел си чуо то негде? [...] ЈИ-7 - Па, чуо сам, то су на основу ови Шиптари. [...] ДК - Не Шок него Шоп? ЈИ-7 - И Шоп... Шоп је... на ово су, па да, на основу Шиптари [...] Јел ти није никад се десило да идеш негде тамо и да ти кажу: „Ти си Шоп“. ЈИ-7 - Не. Тој нема (...) ДК - То не? ЈИ-7 - Тој не.

IV1B-221

ДК - А јел си чуо некад реч Шоп? Јањ-2 - Шопови. ДК - Шопови, Шоп. Јањ-2 - Чуо сам ал не знам шта је то и ко је... које порекло. ДК - А јел има везе с овај крај нешто? Јањ-2 - Па, не знам баи овде, са овај крај дал има, али немамо ми...

IV1B-222

ДК - А кажи ми шта значи реч Шоп? Јел се чуо то некад? Врт-3 - Чуо сам али не знам. ДК - Где си чуо? Врт-3 - Па, ето... како да кажем? Чуо сам за ту реч, али који су то и како... баи, баи... ДК - Јел то нема везе... јел има везе с овим крајем? Врт-3 - Не. Не, не, с овим крајем нема везе.

IV1B-223

ДК - Који су то Шопи? ШГ-1 - Ни тој нема овдека код нас. ДК - Реч Шоп не знаш шта значи? ШГ-1 - Знам, чула, сам. Чула сам. ДК - Шта значи то? ШГ-1 - Откуд знам, ал чула сам, има... свакакви надимци, али ја не... не знам шта то значи. [...] Не би знала да кажем.

IV1B-224

ДК - Добро, а јел знаш шта је реч Шоп? Ста-2 - Не знам. ДК - Ниси чула? Ста-2 - Чула сам, ал не знам. Ни у кво припада, ни у шта припада, не знам.

IV1B-225

ДК - А јел сте чули некад за реч Шоп? Габ-3 - Шопци, чули смо Шопови. ДК - Шта је то? Габ-3 - Јел су овџа Шопци...? ДК - Где? Габ-3 - ... Који се називау, не знам у који крај су... се називау. ДК - Не знате то? Јел то има везе са ваи крај? Не? Габ-3 - Нема. Габ-2 - Нема то везе... не знам.

IV1B-226

ДК - А шта значи реч Шоп? Габ-4 - [ћути] Немам појма. ДК - Јел си чуо то? Габ-4 - Па, чуо сам за ту реч, али нисам...

IV1B-227

ДК - А јел си чуо за реч Шоп? ЦВ-3 - Шоп? [пауза, размишља] „Шопска“ - каже - „реч“... Па, то нека... вероватно су то турске изреке. Дабоме, Шоп. ДК - Јел то опет неки народ или шта је то? ЦВ-3 - Па, вероватно неко племе, не може... по мојој оцени. ДК - Ал не знаш које? ЦВ-3 - Не би знао да ти кажем.

IV1в-228

ДК - *А јел си чуо некад за реч Шоп?* ЦВ-1 - *Шоп?* ДК - *Аха.* ЦВ-1 - [размишља] *Нисам...* ЦВ-2 - *Па, то мелезњаџи...* ДК - *Шопи?* ЦВ-2 - *Један Шиптар, један Србин - етѣ ти Шопи.* ДК - [смејем се] *Одѣкле сад то? Одѣкле ти сад то?* ЦВ-1 - *Шоп, ја за то нисам чуо.* ЦВ-2 - *Какѣ несѣ чул?* ЦВ-1 - *Шоп?* ЦВ-2 - *Јагода је таквѣ. Мати јој Албѣнка а отаџ Србин - етѣ ти Шопка.* [смеје се] *Шоп.* [...] ДК - *Па, где си то чула?* ЦВ-2 - *Па, чула сам. То још вајкада остѣло.* ДК - *Аха?* ЦВ-2 - *Чула сам. Знам да е тој то. Мешовѣти бракови: Албѣнаџ... или Албѣнаџ човѣкат или женското - није важно, али кад се после роди... Што кажу Влаишѣ кад се роди, а мати му Српкиња, они 'ко га зову: "Куртовлѣ".* ДК - *Какѣ? Какѣ га зову?* ЦВ-2 - *Куртовлѣ.* ЦВ-1 - *Куртовлѣ* [смеје се]. ДК - *А што?* ЦВ-2 - *Па, шта ја знам, такѣ га зову.*

IV1в-229

ДК - *А Шоп? Реч Шоп?* Кал-1 - *Е, за Шопе... ја довољно тај део... није ми довољно познат, па да сад кроз ово што... за шопске игре... не знам... то је... то ми некако делује да то више горе према Висѣку, како ли је?* ДК - *Да ли су људи овог краја Шопи?* Кал-1 - *А, не. Ја мислим да нису.* ДК - *Добро. И тога нема у народу овде да неко каже?* Кал-1 - *Нема, тај израз, овај, нема га.*

IV1в-230

ДК - *А дал сте чули за реч Шоп? Шоп? Шопи? Ћуш-2 - Шопови то...* ДК - *Шопови? Ћуш-2 - ...Део Македоније се опслужује тим... те речи...* ДК - *А како знаи то? Јел си био у војску?* Ћуш-2 - *Па, био сам у војску.* ДК - *Јел тако?* Ћуш-2 - *Па, да. Био сам у Скопљу тамо две године.* ДК - *Аха, и чуо си...?* Ћуш-2 - *Шопови, чуо сам.* ДК - *Који су то, где су?* Ћуш-2 - *Епа. То у Македонији живи... Шопови неко... порекло, да ли су то Македонџи... и... не, не, не...* ДК - *А овде код вас јел има то?* Ћуш-2 - *Не.* Ћуш-3 - *Не, не, то надругу страну.* Ћуш-2 - *Не. Само ако ни прекрсти неки* [смеју се]. *Па, шта да кажем друго.*

IV1в-231

Ин-1 - *Ми говоримо, овдека вревимо... шопски и убаџујемо бугарске речи.* [касније] ДК - *А што си реко овѣ да причате шопски? Шопсџи?* Ин-1 - *Па, причамо, имамо бугарске речи. Понѣку: „пѣнциер“* [...] ДК - *Али, шта то значи Шоп? Шоп? Где си ти то чуо?* [...] Ин-1 - *Шопски? Чуо сам и то, али немам појма.* ДК - *А што си реко тако – „шопски“? Мислиш да је то исто што и бугарски?* Ин-1 - *Не би знао ја...*

IV1в-232

ДК - *Јел си то Шопови чуо кад си био у Бугарску тамо?* [...] ЦВ-4 - *Онѣ мен там и звали, а ја ји псујем.* ДК - [...] *Какѣ те звали?* ЦВ-4 – *„Е, ти Шопови, тија Шопови“* [погрдно].

IV1в-233

ДК - *А кажи ми, јел си чуо реч Шоп?* Јањ-1 - *Шоп?* ДК - *Шоп.* Јањ-1 - *Па, чуо сам то, али...* ДК - *Шта значи то?* Јањ-1 - *Не мог да ти кажем шта значи.* ДК - *Јел сте звали неког тако овде?* ДК - *Па, имѣли смо ми ту једог, име му је Божѣ билѣ, а ми га зовѣмо Шоп.* ДК - *А што то, то ме сад занима?* Јањ-1 - *Па, ј...м ли му, такѣ га некако беоше називѣли, такѣј и...* ДК - *Шта та реч значи? Шта му је...?* Драгољуб Златковић - [...] *На шта се закачила та реч код њега? Јел говорио чисто, лепо, или није?* Јањ-1 - *Море, није он баи говорио добро, он је као мало шушњаѣо такѣ. И није мого да изговѣра све, а... али он је умро, стар човѣк био.*

IV1в-234

ДК - *А шта је то Шоп? Шопи? Шопови?* Јањ-3 - [...] *Онѣ ми смо имѣли онѣм кмета, [...]* кмет Божѣ. *Ми смо га звали Шоп где шопѣљѣаше кад вревеше* [смеје се]. ДК - *Звали сте га Шоп?* Јањ-3 - *Аха, шопѣља... аха, Шоп.* ДК - *А шопѣља?* Јањ-3 - *Па, шопѣљѣаше* [шопѣљѣа = шушка] *кад прича сѣс човѣка.* [...] *А по надимак смо га звали Кмет. Кмет.* ДК - *Аха, а како се зваѣ?* Јањ-3 - *Живковић Божидар.* [...] ДК - *А јел си чуо да има Шопи, људи неки, народ Шопи?* Јањ-3 - *Нисам, нисам.*

**XIIг. Транскрипти делова разговора везани за одељак
Знања о торлачком идентитету код ширих слојева
становништва пиротског краја (IV2)**

тр. IV2-1

[прво одговара на питање шта значи реч Шоп] Рос-1 – *Не би знала, нисам чула.* ДК – *А реч Торлак?* Рос-1 – *Ни то.* ДК – *Значи никад ни једно ни друго?* Рос-1 – *Не.*

тр. IV2-2

ДК – *А који су то Торлаци?* Рс-2 – *Од теја ствари ништа, ништа ви не могу кажем, ништа.*

тр. IV2-3

ДК – *А кажи ми јел си чуо ко су то Торлаци, реч Торлаци?* Пок-1 – *Не знам њи, нисам...*
ДК – *Никад у животу?* Јел ти познато? Пок-1 – *Не.*

тр. IV2-4

ДК – *Добро, а који су то... да ли си чула за ту реч: Торлаци?* ЛК-1 – *Торлаци – нисам чула. Љуђе или прекор [надимак]?* ДК – *Епа, не знам, јел може да буде и прекор?* ЛК-1 – *Нема ти ја...*
ДК – *Никад ниси чула за ту реч?* ЛК-1 – *Нисам чула.* ДК – *Добро.* ЛК-1 – *Које нисам – нисам.*

тр. IV2-5

ДК – *Е, а јел си чула за реч Торлаци?* Пак-3 – *Епа несам чула.* ДК – *Ниси? Неси чула?* Пак-3 – *Торлаци...?*

тр. IV2-6

ДК – *Јел си чуо за реч Торлак, Торлаци?* ТД-2 – *Несам?* ДК – *Први пут чујеш?* ТД-2 – *Аха.*

тр. IV2-7

ДК – *Е, а да ли си чуо некад за реч Торлаци?* ТД-3 – *Торлаци...?* [пауза, чуђење] *Торлаке... не би могло да се сетим.* ДК – *Ниси?* ТД-3 – *Не.*

тр. IV2-8

ДК – *Јел си чуо некад за једну реч: Торлаци?* ТД-5 – *То... Како?* ДК – *Торлаци, Торлаци?*
ТД-5 – *Нисам чуо.* ДК – *Јел знаш који су то људи?* ТД-5 – *Нисам то овде чуо.* ДК – *Ниси никад чуо овде у Топли Дол?* ТД-5 – *Никад нисам то чуо.*

тр. IV2-9

ДК – *Јел си ишла некад из село негде на страну јел не?* ТД-6 – *Ма ишла сам. Ишла сам и пре, и у Дожинци, и у Јеловицу, али то је било јоште преди ратат. У Дожинци сам била баш кад Бугарете владаоше.* ДК – *Добро.* ТД-6 – *Тој време.* ДК – *Кажи ми јел си чула за реч Торлаци, Торлак?* ТД-6 – *Не знам туј реч.* ДК – *Не знаш, никад ниси чула?* ТД-6 – *Можда сам чула ал сам забоварила. Поче саг да забоварљам.*

тр. IV2-10

ДК – *А шта је то, који су то Торлаци? Јел си чуо за то?* Пон-1 – *Не, не.* ДК – *Не би знао? Ниси чуо?* Пон-1 – *Не, не, не.* ДК – *Шта то значи?* Гос-5 – *Не би знао. Не мог се сетим. Чуо сам. Шта то беше?*

тр. IV2-11

ДК – *А јел си ти чула за реч Торлак?* ГД-1 – *Не знам тој.* ДК – *Торлак? Никад ниси чула?*
ГД-1 – *Нисам.*

тр. IV2-12

ДК – *А који су то Торлаци?* Ћуш-4 – *Е, не знам.* ДК – *Јел си чула за ту реч?* Ћуш-4 – *Несам.*
ДК – *Никад до сад?* Ћуш-4 – *Несам до сад.*

тр. IV2-13

ДК - Е, а који су то Торлаци? [она ћути] Јел су чула за тај назив? ЦВ-5 - То је... не знам, код нас тија Торлаци нема. ДК - Јел си... први пут то чујеш или...? Ниси чула ту реч? ЦВ-5 - Не. За Торлаци нисам чула.

тр. IV2-14

ДК - Е, а који су то [...] Торлаци? Јел сте чули за тај назив Торлаци? Ћуш-2 - Не, не... Ћуш-3 - Тој не знамо ми, не знамо ништа тој. Ћуш-2 - Ја не. ДК - Први пут чујете за тај...? Ћуш-2 - Па, отприлике. Ћуш-3 - Од тога ништа не би знао... ДК - Значи, кад би ја сад реко: "Торлаци", ти не знаш ни који су, ни где су, ни шта су? Ћуш-3 - Не би... Ћуш-2 - Не, не. Ја нисам ни учио школе, ја сам неписмен, не познајем историју и онда не могу да кажем ништа о тој нацији. Ћуш-3 - Не, не, тој није (...) [...] ДК - А Турлаци? Турлак? Ћуш-2 - Ништа.

тр. IV2-15

ДК - А који су Торлаци? Или Турлаци, како ви кажете? ЈИ-4 - Шта ја знам, оно... ДК - Јел си чуо за то? ЈИ-4 - Нисам чуо да... надимак, иначе... та је разлика само. ДК - Јел има та реч да сте чули - Торлак? ЈИ-4 - Не. ДК - Јел си чула ти у твоје село [Периш, општина Сврљиг]? ЈИ-5 - А, несам. А, Торлак нисам чула. ДК - Први пут сад чујеш? ЈИ-5 - Јесте. Торлак, тој нисам чула.

тр. IV2-16

ДК - А јел има, да си чула негде, да има људи који се зову Торлаци? Турлаци? ШГ-1 - Не знам. То нисам чула.

тр. IV2-17

ДК - [...] Торлаци - јел си чула за то? Да је неко реко да је цео овај крај торлачки крај? ШГ-2 - [одмахује главом] Не.

тр. IV2-18

ДК - Е, кажи ми сада јел си ти чуо за реч Торлак некад? Бел-6 - За које? ДК - Торлак. Бел-6 - Торлак? Можда сам чуо, али... ДК - Али ел знаш кво е? Бел-6 - Не знам. ДК - Не знаш. Бел-6 - Није ми јасно то.

тр. IV2-19

ДК - Е, а Торлаци који су? Дој-1 - Хи, па и то не знам. ДК - Јел си чуо за Торлаци? Дој-1 - Чуо сам. ДК - Па, јел не знаш шта значи? Дој-1 - Не знам, да ли су то Бугари, да ли су Грци некакви Торлаци. ДК - Добро. Драгољуб Златковић - А кад су ишли у Загорје ваши, да ли су их Бугари звали Торлаци? Не знаш? Дој-1 - И то не знам. (...) Да ли су ни звали Торлаци Бугарити тамо (...)? ДК - Па, јел си чуо то јел не? Дој-1 - Чуо сам ја за Торлаци, али не знам од дека потиче и кому то следи да га назову Торлак.

тр. IV2-20

[Пошто је рекао да је чуо реч Шопи али не зна ко су то] ДК - А Торлаци, који су Торлаци? Дој-2 - Е, и то је исто. ДК - Исто? А где си... Јел си чуо негде? Дој-2 - Чуо сам, али није ме то занимало уопште. ДК - Јел од старине овде старици ваши нису причали ко су Шопи, ко су Торлаци? Дој-2 - Нису, нису.

тр. IV2-21

ДК - Јел сте чули некад: Торлаци? Ко су то Торлаци? Јел сте чули за такву реч? ВР-2 - Не. ДК - Не знаш? ВР-2 - Не. ДК - Нисте уопште чули? Први пут чујете? ВР-2 - Па, чула сам ал не знам да кажем који је крај и у ком крају живе ти Торлаци. Присутна комшика - Ја нисам чула.

тр. IV2-22

ДК - А шта је то, јел си чуо за реч Торлак? Гос-5 - Торлак? ДК - Торлак. Гос-5 - Чуо сам. ДК - Шта то значи? Гос-5 - Не би знао. Не мог се сетим. Чуо сам. Шта то беше?

тр. IV2-23

ДК – (...) Е, а ко су то Торлаци? Јел сте чули за ту реч? Пак-2 – Чуо сам али не знам. Не знам ко су. Не могу да ти кажем. Само знам да су овде Пироћанци насељени одавно; одавно, одавно, и онда су овде затекли Бесе, Илуре и Трачане.

тр. IV2-24

ДК – А Торлаци, који су Торлаци? Јел си чул за такво име? Рос-2 – Па и то сам чул, има и то: Торлаци. ДК – Па шта је то? Рос-2 – Е, не знам. ДК – Јел сте то ви овде, јел не? Рос-2 – Не. Не знам, мислим да нисмо од то... И то при нас да сам чул од некога да ни назива тако и тај крај... ДК – Ниси чул? Рос-2 – А да сам чул ту изреку – чул сам.

тр. IV2-25

ДК – [...] Добро, е сад ми кажи ко су то Торлаци? Јел си чуо за ту реч? ГР-1 – Чуо сам. ДК – Ко су то Торлаци? А? ГР-1 – Чуо сам, али не знам... ДК – Чуо си, али не знаш...? Значи ништа [...] не мож' да кажеш ко су, где су, дал су ту, овде негде ил' су далеко одавде? ГР-1 – Ту су... Не знам, не знам...

тр. IV2-26

ДК – [...] Да ли сте чули за реч Торлак? Кре-1 – Јесам, али не знам шта то значи. Многе старе изразе знам, одавде из овог краја, али... Или не могу се сетим... Јесам чуо, али не знам шта значи Торлак. Кажите ми па да знам.

тр. IV2-27

ДК – Јел си чула ти реч Торлак некад? Реч Торлак шта значи? Бра-2 - Ја сам то чула ал не знам шта значи Торлак.

тр. IV2-28

ДК – За реч Торлак да ли си чуо? Град-1 – Не. [а онда мења мишљење] Чуо сам, али мислим да немамо везе с то. ДК – А шта је то по теби? Кад си чуо? Град-1 – Не знам, само сам чуо ту реч, али не знам шта значи. ДК – Јел знаш да је било нешто, препуцавање, око тога дал сте Торлаци или нисте. Јел си чуо за тако нешто? Град-1 – Нисам. ДК – Ниси. Добро. Знаш ко је то хтео да промовише овде у вашој средини, да се тако називате? Град-1 – Торлаци? ДК – Аха. Град-1 – Па, не знам. ДК – Не знаш. Град-1 – Али небитно, не може, то не може да промовише кад нисмо то [казивач се већ изјаснио као Шоп бугарске националности]. Мислим, никој се не би сложио у Димитровград.

тр. IV2-29

ДК - А који су то Торлаци? Торлаци? Јањ-3 - Нема то овдека тија. ДК - Јел си чуо за то? Јањ-3 - Па, чуо сам за Торлаци, али сад... нисам ни вицувал, нити знам. ДК - Не знаш који би могли да буду Торлаци? Јањ-3 - Не знам...

тр. IV2-30

ДК - А који су то Торлаци? ББ-4 - Е, тој не знам. ДК - Јел си чуо за ту реч? ББ-4 - Па, чуо сам, ал не знам који су то. ДК - Чуо си, а јел то има везе са овај крај нешто? ББ-4 - Не знам, не мог ти кажем ништа.

тр. IV2-31

ДК - А да ли сте чули за такву реч: Торлаци? [...] ББ-6 - Ја јесам, али не знам ко су. [...] ДК - А где сте ви то чули, у Топли Дол или овде [рођена је у Топлом Долу]? ББ-6 - Овде. ДК - А тамо не? Не? ББ-6 - Нисам чула. Нисам.

тр. IV2-32

ДК - Добро, а јел си ти чула за реч Торлак? Торлак, Турлак? Ста-4 - Па, чула сам, али... ДК - Шта значи то? Ста-4 - Шта значи тој немам појма.

тр. IV2-33

ДК - *А шта су Торла́ци? Ин-1 - Е, не знам за Торла́ци. То нејé овде́. ДК - Јел си чуо негде за Торла́ци? Ин-1 - Чуо сам за Торла́ци, али не знам који су то људи (...). ДК - Јел било некад негде да вас зову Торла́ци? Да кажу да си Торла́к? Ин-1 - Не. Не.*

тр. IV2-34

ДК - *А јел си чула за реч Торла́к, Торла́ци? Који су то? Врт-2 - Чула сам, али ја то не знам ништа. Чула сам ту реч. ДК - Јел си овде у село чула да причају људи или...? Врт-2 - Море... слабо. Там где сам ишла [код сина у Зајечар], чула сам помењују тој, али ко зна кво је тој, не знам.*

тр. IV2-35

ДК - *Кажи ми шта значи то Торла́к? ШГ-1 - Турла́к. ДК - Аха, Турла́к [...]? ШГ-1 - Па то је Шести́габар, аоооо, тој там, там према Каменицу. ДК - Шта је тамо? ШГ-1 - Па, насеље, оно́, за́сељци. Овој овде́ Јавор где смо ми.*

тр. IV2-36

ДК - *Кажи ми Торла́к шта значи? Или Турла́к? ШГ-2 - Као засеок. ДК - Како га ви зовете? ШГ-2 - Турла́к. ДК - Турла́к? Заселак? ШГ-2 - [...] То је исто у Шести́ Габар.*

тр. IV2-37

ДК - *Јел си чула некад реч Торла́к? Гос-6 - Торла́к? ДК - Торла́к. Гос-6 - Па овде́ нади нас, прéјде се преко реку́ту, па уз пут, уз пут, уз пут - па право у Турла́к. ДК - А то је...? Шта је то? Место? (...) Гос-6 - Место (...) Драгољуб Златковић - Ту́рла или Турла́к? Гос-6 - Турла́к (...) ДК - А шта значи то Турла́к? Гос-6 - Па ко ти га знае? (...) ДК - Јел чуване тамо овце, јел има коли́бе или не́што? Гос-6 - Па имáло е, са нема.*

тр. IV2-38

ДК - *А јел сте чули за реч Торла́к? ЛК-2 - Шта? ДК - Торла́к. ЛК-2 - Торла́к...? Турла́к. Турла́к је, не Тор-лак него Тур-лак. ДК - Турла́к. Шта је то? ЛК-2 - То је... то једно брдо, овако, знаш... ДК - Аха. ЛК-2 - Турла́к. ДК - Дóбро. ЛК-2 - То је... то је према Си́рманицу. ДК - Аха. ЛК-2 - Пошто сам ја тамо рођен и познајем та места, значи: то је Турла́к, а има и Тисáси. ДК - Аха. То је друго место? ЛК-2 - Тисáси и Турла́к где је, то је уједно. ДК - Е, а јел има негде људи Торла́ци? Да их зову Торла́ци, Турла́ци? ЛК-2 - Е, Торла́ци људи нема.*

тр. IV2-39

ДК - *Јел си чула некад за реч Торла́к? Гос-7 - Турла́к ли? ДК - Аха. Гос-7 - Па тоа ми имамо. У госту́шко је тоа Турла́к, на ову страну [показује руком]. ДК - Тако се зове шта? Неко од присутних - Па место се зове тако́. ДК - Место? Гос-7 - Место, место. Место је Турла́к. ДК - Турла́к? Гос-7 - А Ту́рла је овамо изнад селó. ДК - Има и место Ту́рла? Гос-7 - Има и Ту́рла, (...) а тоа Ту́рла овамо. ДК - Па шта значи та реч, шта је то Турла́к? Гос-7 - Па имóвина, паиња́к, Ту́рла. „Кудé, бре, кара́ овце́те?“ „У Ту́рлу.“ „Кудé ји по́и во́ду?“ „На́_Кривин“ (...) Там' па има водá, корíто... тако́, свако место има име.*

тр. IV2-40

ДК - *Добро, а кажите ми јел сте чули за реч Торла́к? Бел-2 - Којé? Бел-1 - Ту́рла. ДК - Торла́к? Бел-1 - Ту́рла. ДК - Ту́рла, то сте чули? Шта је Ту́рла? Бел-1 - Па имамо ђу, ене ђу одовде гледамо сваки дън. Па, шумáк. ДК - То је место? Бел-1 - Па то је место, али му текá поставено име у старе године. Бел-2 - Текá крстено.*

тр. IV2-41

ДК - *А јел сте чули за реч Торла́к? Гос-4 - Турла́к. ДК - Аха. Гос-4 - Па чула сам. ДК - Па шта је то? Гос-4 - То сам од бабу чула. То као кад се дигне прашина, на пример... Драгољуб Златковић - А, не, то је турлó. Гос-4 - Па турлó. Драгољуб Златковић - А, не - Тóрлак. То је турлó, то је... Гос-4 - Па Торла́к, па има овде́ место се зове Турлó. Драгољуб Златковић - Турла́к не, Ту́рла се зове место (...) Ту́рла има много (...) ДК - А шта је реч Торла́к, шта значи? Гос-4 - Па немам појма, не знам уопште шта је то.*

тр. IV2-42

ДК – Добро, а јел си чуо за реч Торлак? Бел-5 – Торлак? ДК – Аха. Бел-5 – Не, не, чекај да ти кажем: чул сам торлак, куде овце градимо, па то место се зове торлак. И ја си га казвам: имам јегрек, торлак. Драгољуб Златковић – Не зовете га торлак, него га зовете трла. (...) ДК – Чекај, чекај, чекај, јел га зовете... Какó зовете то место? Бел-5 – Јагрек, торлак, у Засковци се зове торлак. ДК – То место? Бел-5 – То.

тр. IV2-43

ДК – Е сад ми кажите дал сте чули за реч Торлак некад? ЛК-3 – Па ја јесам чуо, ал не мог' да се тренутно сетим. ЛК-5 – Торлак, шта беше то? ДК – Шта је Торлак? ЛК-3 – Па то је ваљда стока где лежју, трлиште. ЛК-5 – Не, то је тор. Торлак – тор. Бугари кажу: торлак, иначе ми кажемо: тор. ДК – Ви тор, јел тако? ЛК-5 – Тор (...). ДК – Старински је тор...? ЛК-3 – Тор, јегреци. ДК – Јегрек? ЛК-5 – Јегрек. На њиву јегрек. Јегрек се зове. ЛК-3 – Раније торови праве, као што су раније причали за катуне где су тамо.

тр. IV2-44

ДК – А шта је Торлак? Жена која је наишла – Торлак, ја мислим тóрла... тóрла тóва овце куде лежју... Вл-2 – То је то (...) Вл-1 – То је турла. Жена – Трла? Бор-1 – Турла, тор. ДК – Како ви зовете? Жена – Трљак неки. Вл-2 – Где овце лежју.

тр. IV2-45

ДК – Да ли си чуо некад за реч Торлак? Пок-2 – Нисам чуо. ДК – Никад? Пок-2 – Па, можда... можда је оно... [збуњен и мало уплашен због таквог питања од стране непознатих људи] ДК – Није ништа страшно... Пок-2 – За ово што су трљали памук ли нешто, не знам, трлице, то...? ДК – Не трлице. Не, није то, то је друго.

тр. IV2-46

ДК – Е кажи ми дал си чуо за реч Торлак? Бел-3 – Торлак...? (...) [његов рођени брат се укључује у разговор и каже да је он чуо] Бел-3 – Торлак знам где је, али... [мисли на институт Торлак у Београду] [кроз дијалог његов брат каже да је реч о народу, а он даје коментар] Бел-3 – Е, то нисам чуо. [даље кроз дужи дијалог његов брат објашњава да је чуо да су Торлаци становници северозападне Бугарске и њиховог краја, Висока] ДК – Добро. (...) А ти кажеши ниси чуо за Торлаци? Бел-3 – Не, не, не. ДК – Никад? Први пут чујеш ту реч? Бел-3 – Први пут чујем. Торлак знам да има у Београд институт, иначе за Торлак (...) ДК – А јел си чуо за Турлак? Бел-3 – Ни то нисам чуо. ДК – Турлак? Бел-3 – Не, не. (...)

тр. IV2-47

ДК – Е сад ми кажи, ја сам чуо негде реч Торлак, ко су Торлаци? Јел си чуо за то у Димитровград или овде? ВО-4 – Торлак знам за Београд за Болницу (...) ДК – А овде неко, да има да се зове неко, као што сте ви Шопа, па да има Торлак? ВО-4 – Не, нисам чуо за то. (...) Не верујем... [пауза, размишља] Торлаци то су... Јел знаш шта је? Торлаци је то као да су досељени. (...) Торлаци су и то насеље, горе сте били, римско [мисли на оближњи археолошки локалитет]. ДК – Нисмо [били]. ВО-3 – Ама није друго, кажу да су дошли са стране. Е сада, то је можда у питању, ти Торлаци.

тр. IV2-48

ДК – Кажи ми јел си ти чуо који су то људи Торлаци? ТД-4 – Које? ДК – Торлаци, шта је то? ТД-4 – Торлаци. Па то је један назив једне нације Торлаци. ДК – Па добро, где су ти људи, који су то људи? ТД-4 – Па, где су? То пре било, у ранијих времена. ДК – Аха. ТД-4 – У ранијих времена преминула. Кад је бил може кнез Лазар, или после по њега цар Душан, Стеван Немања. ДК – А где си ти чуо то? Где си чуо ту реч? Јел овде у село, јел си...? ТД-4 – Сад чујем од теб прво, ал они су ји другачије звали. Да. ДК – Аха. ТД-4 – Другачије су и звали. И Топли Дол се није звао Топли Дол, он се другачије звао, али после му надену име Топли Дол.

тр. IV2-49

ДК – А кажи ми јел сте чули за реч Торлаци? ВО-3 – Чули смо за това, али не могу да ти објасним да ли смо ми Торлаци ел несмо. Уопште не мог да ти објасним, а чул сам. ДК – А јел то треба да сте ви ил су негде ту...? ВО-3 – Не, мислим [да су] са стране. Али Торлаци, сад

да ли смо ми? А иначе по нацију смо, мислим, Бугаре. [после дужег разговора о другим темама, поново се говори о Торлацима] ДК – Значи никад ниси чуо за реч Торлаци? ВО-3 – Не, не, за Торлаци уопште нисам чуо (...) [размишља] По мое (...) значи потурњак - Торлак. Потурњак, по мени. ДК – Па шта значи то потурњак? ВО-3 – Потурњак значи да нема одређену веру [...]

тр. IV2-50

ДК – А дал сте чули за реч Торлак некад? Шљи-1 – Па, јесам. ДК – Шта значи то? Шљи-1 – Па то, ја мислим да је то нека заједница, народ... ДК – Народ, али који, где? Шљи-1 – [дуга пауза, размишља] Па не знам, ближе не знам...

тр. IV2-51

ДК - А који су Торлаци? Јел си чуо за то? ЈИ-3 - Торлаци - чуо сам, ал сљг се не мог сетим кой су Торлаци. Торлаци мора да су овам има... Белопаланчани, у Белу Паланку припадау ли, где ли, не мог, то не мог да кажем, не знам. ДК - А јел си чуо за то? ЈИ-3 - Чуо сам за Торлаци, али не могу да кажем ништа. ДК - А јел било за ваш крај да неко каже...? ЈИ-3 - Не. ДК - То овде нико није...? ЈИ-3 - Торлаци, не. ДК - Нити кад одеш негде да ти неко каже: „Ти си Торлак“? ЈИ-3 - Не, не. То нико мени није реко, [...] Не знам то, нисам...

тр. IV2-52

ДК - А да ли си чула за Торлаци? Који су? Торлаци? Ста-2 - Па, чула сам, ал ја тој не би знала који су. Ваљда да су на доле како кам Власи ли, који ли су, не би ја знала да ти објасним то. ДК - А где си чула? Овде или у село... или... доле [у Зајечару]? Ста-2 - И доле и овде тој велу: „Торлаци“, ал какви су тој, који су, ја не знам који су. Нема да се лаже.

тр. IV2-53

ДК – Не знаш где живе такви људи који кажу да су Торлаци? ВО-3 – Па ваљда су... нису [ли] то Влауце, Румуни? То сам чуо од стари. Горе они су... ДК – То је преко...? ВО-3 – О, преко горе Дунав. ДК – Преко Дунав? ВО-3 – Преко Дунав.

тр. IV2-54

ДК – А који су то Торлаци? Јел сте чули за то? РС-1 – Чуо сам. Торлаци, бар колко ја... То је наше потомство [казивач мисли: предање], које, за село овде у Стару планину. То су сточари. ДК – А где си чуо за то? Јел овде од стари људи ил негде са стране? РС-1 – Чуо сам од стари људи, ал' и читао сам једну књигу. ДК – Коју књигу? РС-1 – Имам ђу али не знам где је, не могу да ђу најдем. Дао ми је један кад саам радио у Дојкинци. Он је из Славиње. ДК – Коста Костић? Драгољуб Златковић – Коста Костић, од њега има она књига. РС-1 – Коста Костић, можда је. Један, он ми је дао и ја сам читао. Значи, Торлаци, то су исто ти Грци који су долазили. Црновлнци што ђи ми кажемо. Али, по књиге онó, Торлаци то су значи насељеници у ово место који су се са стоку бавили. ДК – Аха. Па јел сте ви Торлаци? РС-1 – Па, ми нисмо Торлаци. ДК – Ви не знате од старине да сте Торлаци? РС-1 – Не знамо.

тр. IV2-55

ДК – А јел си чуо некад за реч Торлак? Гос-3 – А? ДК – Реч Торлак шта значи? Гос-3 – Ј..ем ли га, то не знам.

тр. IV2-56

Гос-3 – То су имена сточари кад су били, па им је такó назив билó. ДК – Који назив? Гос-3 - Па Турлаци, људи, такó им је назив бил. Са стоку који су били там по шиљеварђе [врста примитивног станишта, колибе], по колибе, по... чували стоку. Тој су ти туј, сточари су се казували, иначе... ДК – Па, где си ти то чуо? Гос-3 – Па, ја сам чул. Еј, горе у планину, исто. Чул сам, дабоме. ДК – Шта си чуо, шта кажу? Гос-3 – Па Турлак кажу. Па имали и овíја, ј..ем ли га, још едни кой имаше, нану му е.ем? По Модреш што су били, горе по Драгаљцу, тија Турлацити. Стоку су чували (...) ДК – Јел то Црновлнци? Гос-3 – А? ДК – Јел Црновлнци мислиш? Гос-3 – П' онó, Турлаци. Па имало овíја, ј..ем ли му нану, овí, Грци имало. ДК – Грци. Јел сте ви овде Торлаци јел то неки који су дошли од негде? Гос-3 – Тој су дошли горе у те планине кудé им је држава дала испациу. ДК – И то су ти Турлаци, Торлаци, како...? Гос-3 – Па, Турлаци, не може другако, сточари. ДК – Јел си ти то негде чуо или мислиш овако да је то тако? Гос-3 – Ма чул сам, бре. Ја сам бил манечак ту они кад били горе. ДК – Аха. Гос-3 – А чул сам оди стари људи. Тија

Турлаџити, сточари. 'Те тамо у таквоа [показује мале примитивне привредне зграде], Златковић знае, 'те там'. Драгољуб Златковић – Где, у...? Гос-3 – У Драгаљицу там' што има колибете, четирес колибе да е. Драгољуб Златковић – То су грчѣ колибе? Гос-3 – А? Драгољуб Златковић – Грчѣ. Грци су били тамо? Гос-3 – Па Грци, Црновлнци. Драгољуб Златковић – Па то је то. Гос-3 – Епа то. Драгољуб Златковић – Јел то исто или различито Торлаџи и... Гос-3 – Па то је, немаш други кој да је... ДК – Значи било је да стари људи кажу овде: «То су Торлаџи»? Гос-3 – Па чул сам, али детљаќ, кво чу разумем (...) то време, али углавном имало, имало и у Братску стран' једни тамо (...) Тамо куде су живили у водете, ти бар знаеш местата [каже Златковићу]. Тамо, да га е.џм, и коњи и магаришта, све кара. То су ти људи... ДК – Па јел си ји видео ти? Гос-3 – А, нисам. ДК- Ниси? Гос-3 – Нисам. Чул сам оди баишту ми и оди деду ми. ДК – Аха. Драгољуб Златковић – Он је имао десетак година кад су последњи пут били. ДК – Јел су имали..., твој баишта јел имао неки контакт с њи? Јел су они били посебно, нису се мешали или како? Гос-3 – Па нису се мешали (...) Како да ти кажем? Сити смо били, оно је имало много догађаји ту, али ко је тој пратио да се... да знае кво е, ете така од људи чујеш. „Торлаџи“ - каже – „горе са стоку“ (...), не дава, јебава си матер, текá је тој било.

тр. IV2-57

ДК – Добро, а ко су Торлаџи? Дим-6 – Е, то би не... па то, то је... оно колко ја знам, то је с једне стране блиско [са Шопима], с друге стране далеко. Ја знам причу о... овим... о...није... не влашке породице, него оно: вуно... вуно... ДК – Црновлнци? Дим-6 – Црновунци. Драгољуб Златковић - Црновлнци? Дим-6 – То постоји та прича о насељавању баи тих села: Смиловци, Одоровци, Гуленовци, повезивање са тим неким племенима сточарским, која са су долазила ту, тако да, мене лично да питате... ДК – Па, какав... какве везе има тај назив Торлаџи са тим сточарима? Дим-6 – Стварно да вам кажем, искрено речено... нисам се нешто о томе... ДК – Па, зашто си ти повезала? Дим-6 – Па, зато што ме то повезује... све... све дефиниција Торлаџи, Црновунци, Шопи и шта ја знам, ми је... бих ставила у неки исти кош, у принципу одговара ко како то доживљава, не знам, стварно не би знала да кажем. Зато што неки то стављају у исти кош, буквално у исти кош. Ако питате, рецимо, просечног човека, он неће знати да одговори, као што и ја не знам да одговорим. Нисам... нисам пре... Нисам нешто ни читала литературу о томе [...] ДК - Па, дал су ови људи овде Торлаџи? Дим-6 – Мислиће они пре да су Шопи, а Торлаџи, сви ће питати шта је то Торлаќ.

тр. IV2-58

ДК – Е, а који су то, дал' си чуо за ту реч Торлаџи? ТД-1 – Чуо сам, ал' не знам који су то. ДК – А где си чуо? ТД-1 – Чуо сам у селó горе ја, другде нисам, у Топли дол сам чуо. Казивачева жена – То старити ако је имало. ТД-1 – Каже: „А, бе, ти торлачџи ли оратиш?“ - каже. ДК – (...) Али ко то каже? ТД-1 – Па, старији људи, али... Казивачева жена – Па старити, који су? ТД-1 – ... Али не знам ко је... Одакле је то потичало. Каже: „А, бе, ти торлачџи ли оратиш?“ Драгољуб Златковић – То је у смислу ниси јасан или шта? ТД-1 – Па ваљда тако нешто. Драгољуб Златковић – То мало подругљиво или није? ТД-1 – Па као подругљиво, као шале се, тако нешто. ДК – Не можеш ништа више око тога? ТД-1 – Не могу, не знам.

тр. IV2-59

ТД-1 – У радњу [он у селу држи поткивачку радњу] сам чуо од стари људи је... мало се као шале и зезају, и каже: „А, бе, ти причаш, изгледа ми, торлачџи“. ДК – Аха. ТД-1 – То сам чуо, иначе друго... ДК – Па јел то кад неко не прича разумљиво ил...? ТД-1 – Не прича разумљиво, да, и он каже: „Ае, бе, де причај убаво“ - кае – „кво млатиш торлачџи?“ Тако нешто отприлике. ДК – А, значи, мало као подругљиво дође? ТД-1 – Да (...), али даље нисам ништа уочио.

тр. IV2-60

ТД-1 – Аха. Па и ја сам чул горе код нас у радњу каже исто: „А, бе, ти торлачџи ли оратиш, не мож' те... не мож' те разберемо“. ДК – Да. ТД-1 – Кае: „Торлачџи ли орати?, Не мож' те – кае – разберемо какво бчеш“. Тако се старци зајебаваоше, али сад шта је туј било, даље нисам ни ја мого да укапирам одакле је тај народ, одакле потиче и то.

тр. IV2-61

ДК – Кажи ми, да те питам нешто [...], јел си ти чуо за реч Торлаџи можда? Који су то? Зас-1 – Чуо сам за реч Торлаџи, али ништа даље ти не мог' објасним, који је то народ, одакле

потиче, како е, што е... Знам за Грци, Црновлнци, имало на овом терену ту нашем баи. [...] [даље прича о Црновунцима, а онда се сам враћа на тему] Зас-1 – *Иначе, за то сам чуо – Торлаћи, али кажем, не могу уопште да...* ДК – *Добро.* Зас-1 – *Немам, мислим, никакву представу даље о томе одакле потичу. Оно, овај... Имаше један покојни Мија, бацо [обраћа се свом пашеногу, нашем водичу], песник. Он некако...* ТД-1 – *Аха.* Зас-1 – *Он је Завојци био прогласио као неки Монголи. Али не иде. Монголи, Монг... То не личи на тај народ.* [...] [даље разговор скреће са теме, али се на њу опет враћа] Зас-1 – (...) *А за ово, за Торлаке. Па... знаш кво е, не знам како туј... ти, ви тој после дефинишите. Као људи мало овако опасни људи.* ДК – *Аха.* Зас-1 – *Чуо сам од људи тако, ако каже: „Гле како изгледаш, као да си Торлак“.* ДК – *Аха.* Зас-1 – *Значи то су мало вићи људи били тако. Сећам се у Засковци овај Станковић Момир [...]* [следи неколико реченица о поменутом човеку] *Е, њега тако људи, он се много расправљао с народ, само е његово било, то ничијо ништа.* ДК – *Да, је он у праву бил.* Зас-1 – *Да... већином. И као чул сам да су га назвали „Као да си Т(т)орлак“, тако нешто. Значи да су то били неки опаки људи и тако.*

тр. IV2-62

ДК - *Јел си чула за ту реч? [...]* Торлаћи. Или Турлаћи. ББ-5 - *Па, чула сам Турлаћи, ал одакле су - не знам.* ДК - *Па, јел то везано нешто за овај крај или не?* ББ-5 - *Не мог (...), тој не знам. [...]* *Ја сам чула мужје вреве: „Турлаћи, Турлаћи“.* ДК - *Мужје вреве: „Турлаћи“?* ББ-5 - *Аха, кад се купе, па тиће једн на другога: „Ти си Турлак“ [смеје се].* ДК - *А, било је то?* ББ-5 - *То се коре...* ДК - *А, коре се тако?* ББ-5 - *Аха.* ДК - *А што? То као...?* ББ-5 - *Па, и шале се то... терау си шалу. Млади, па се зашале, па тиће: „Турлак“, „Ти си Турлак“.* [смеје се] ДК - *Аха?* ББ-5 - *А кво им значи то, ја не знам кво им значи.*

тр. IV2-63

ДК – *А јел си чуо за реч Торлаћи?* Јел-1 – *Торлаћи нас називају Бугари, ови, овај крај, нас називају Торлаћи.* ДК – *А јел си чуо за реч Торлаћи?* Јел-1 – *Торлаћи нас називају Бугари, ови, овај крај нас називају Торлаћи.* ДК – *Који крај?* Јел-1 – *Па, овај бугарски крај, северна Бугарија овамо...* ДК – *Берковица?* Јел-1 – *Берковица, Слатина, Длђи Дел, Чипоровци... Ту има много села. До Фердинанд [данашња Монтана], сад не знам како е тај град прекришен. Та села, ја сам ту био...* ДК – *Био си, и кад отидеш тамо они ви зову Торлаћи?* Јел-1 – *Торлаћи.* ДК – *А ви овде, јел зовете ви себе Торлаћи?* Јел-1 – *Не.* ДК – *То нема од старине, стари људи да су причали?* Јел-1 – *Нема. То од старине нема ту.* ДК – *А шта значи то кад кажу: „Торлаћи“? Што вас зову? Јел то мало подсмешљиво дође?* Јел није? Јел-1 – *Ма, некакво понижење, не знам. Али не знам тачно...* ДК – *Јел јесте понижење?* Јел-1 – *Аха.* ДК – *Има мало?* Јел-1 – *Аха. Не знам због чега. Ја знам да Торлаћи... Чуо сам да Румуни називају Торлаћи, чини ми се тако. То и ја сам... Овај крај, Бугари: „Торлаћи“... ДК – *Па кад си ти био тамо? Кад била отворена граница? Кад?* Јел-1 – *Аха, за време окупације сам ја био тамо, четрдесет и треће године.* ДК – *Па шта, да радиш? Шта си радио тамо?* Јел-1 – *Иде мој отац те донесе, туја патизанити па мора да дочекамо и партизани, слушај, па нема шале, па идемо, а они [људи с друге стране Старе планине] имају доста, имали су, па смо ишли, мешали смо се, ишли смо за кукуруз. Па узео мој отац, не имал паре да плати, можда је и имал паре али тај му рекал [неки човек с друге стране Стар планине]: „Кад ми“ – каже – „причаи да имаи сима доброг косача, снају да може да копа, мој син је“ – каже – „у војску, снаја добила мало [дете?], нема кој да ми покopa кукуруз и ја не могу да покосим ливаду. Нека дојде твој син да коси а снаја да копа два дана, не тражим ти паре за та сто кила кукуруз“, те зато сам био тија два дана у Слатину и био сам мало према Длђи Дел али у селото нестъм улазил. ДК – *И значи ту су те звали Торлак?* Јел-1 – *И то сам чуо од њи. Каже: „Ви, Торлаћи, бољи сте“ – каже – „од нас“.* ДК – *А тај деда како се звао што си био код ње?* Јел-1 – *Петар.* ДК – *Деда Петар?* Јел-1 – *Петар.* ДК – *Које село?* Јел-1 – *Не знам к'о му беше презиме. Слатина.* ДК – *Село Слатина. То је одма ту?* Јел-1 – *Одма преко срп... преко границу, одма је ту. Нема три-четри километра на доле.***

тр. IV2-64

ДК – *А који су то Торлаћи?* Брл-2 – *Торлаћи су нас звали Бугари кад отидемо тамо. Ја сам тамо ишо у трговину и теј ни Торлацити кажу.* ДК – *Кад си ишо? За време рата? Кад је граница [била отворена]... Које године?* Брл-2 – *Па од четерес прве до четерес пете године, четерес седме године...* ДК – *И што си ишо тамо?* Брл-2 – *Ма све су ни они изранили. Овде није било ништа, све је жито окупатор однео.* ДК – *Значи ишли сте да...?* Брл-2 – *Ишли смо тамо, доносимо храну. Па онда и ча у Пирот се носило. Кукуруз, жито, брашно, маст, све.* ДК – *То за*

паре, за шта? Купува́ли сте? Брл-2 – Купува́ли смо. ДК – И кад си био тамо и шта – они́ ти кажу да си Торла́к? Брл-2 – „Торла́ците“ – кажу (...) И наши стари су за Првог светског рата били тамо и све „Торла́ци“ и „Торла́чко“ – каже. Кад он [човек с друге стране Старе планине] треба да до́јде код нас овде́: „Идем у Торла́чко“. ДК – А у која то села си ти био? Брл-2 – Ја сам био до Дунав, сва села. Драгољуб Златковић – Која? Наведи. ДК – Наведи у која села си чуо да те зову Торла́к. Брл-2 – Слатина, Гове́жда, Сарда́ница, онда Лопушња, Ме́љање, Копиловци, Чипоровци, Бе́лимел, онда Пре́дела доле, до Ду́навац (...) овí... исто као у Банáт [таква је равница] кад се пређе доле (...) Драгољуб Златковић – Из пла́нине кад се иза́ђе онда равница? Брл-2 – Све равни́ца, бре. ДК – И свуда кажу да си Торла́к? Брл-2 – Торла́ци. Драгољуб Златковић – Торла́ци? Брл-2 – Торла́ци. [...] ДК – А нису чуо овде некад да си... Некад да су стари рекли да сте ви Торла́ци? Брл-2 – А, па, стари су ни рекли да смо Торла́ци, јер су они́ за ти, та, два рата тамо све дунђери били. ДК – Аха. Брл-2 – Они́ су пра́вили там куће. Ја сам тако стеко пријатељство. Мој отац там пра́вио неколку куће и онда се збрати́мили. Они́ много воле Торла́чко. ДК – Али ви не кажете то да сте ви Торла́ци? То они́ за вас кажу? Брл-2 – То они́ за нас кажу. ДК – А ви немате [тај назив за себе]...? Брл-2 – Немамо, немамо, ми несмо́ Торла́ци. ДК – Али ваши стари знају као дунђери тамо? Брл-2 – Као дунђери знају, и они́ [људи с друге стране границе] су нас звали Торла́ци. (...) ДК – Како они́ тебе тамо зову́, кад се оти́де у Чипровци шта они́ кажу, јел кажу они́ за себе да су Торла́ци? Брл-2 – Кажу. ДК – И они́ кажу да су Торла́ци? Брл-2 – Не, не. Никад нису. За мене кажу, јесте. ДК – А за њих не? Брл-2 – За њи никад. (...) [разговор је прекинут, али је казивач неочекивано наставио] ДК – Шта? Западна Бугарска? Брл-2 – Западна Бугарска, то толико за нас везани и толико воле нас. ДК – Аха. Брл-2 – Они су нас храни́ли. Ја сам носио све од њи, ја сам имао људе овамо, па смо носи́ли за Црну Траву храну, за партизани. Дођу овде́ из Велики Боњинци и начас, целу ноћ по реку.

тр. IV2-65

ДК – Брлóжани су ушли некад у печáлбу, јел тако? Брл-1 – Јесте. ДК – Ајде да чујемо кад су ишли у печáлбу шта се десило тамо? (...) Брл-1 – Е, кад су ишли у печáлбу, они́ су обавља́ли дунђерску ра́боту. [...] Дунђерску ра́боту. Пра́вили су куће овíм мештанима. ДК – Где? Брл-1 – У... у Дуги Дел, Диву Слатину, па су ишли́ чак и до Видин. [...] И ишли су у печáлбу, неки су чува́ли стоку код домаћина, бавили су се свачим. ДК – Добро. Брл-1 – Али су на неки начин знали да су Срби, знали су њихову веру, овај, православу, одржавали су и обичаје, па су недељом, кад су мало слободни, каже: «Недеља је данъс – каже – гáздата нече да ни тера да рабóтимо, па че да идемо у цркву». И онда каже: „Имамо по́старе дрéише, попроблечемо се и оти́демо у цркву. Али, можда смо – каже – направили грешку што, кад отидóмо у цркву, отидóмо у спéвницуту, па ни се учини да знамо да [...] поемо“. И каже: „Имаше – каже – крупни људи, деда Јоца – каже – покојни има јак глас, па кад он – каже – каже: 'Амин', оно́ тиће падне некој цреп од цркву“. [сви присутни се смеју] И каже, па обичај је ва́лда такав, ја нисам, одавно нисам био у цркву: „Одвојено су мушкарци а одвојено жене“. И каже: „Бугарскете женé почеше да причау: 'Торла́цити' – каже – „убаво пејат. Убаво“ – каже – „пејат.““ А, и каже: „Такó си шушкају. Пóпат“ – каже – „излэне и он отворí алтáрат, и ми се“ – каже – „надамо са че, са че ни повáли да смо убаво пејáли. А он“ – каже – „излэне“, каже: „А, бе, óти ровáсте ко магáришта“. [сви се смеју] „А ми знамо“ – каже – „да смо убаво појáли. Али он ни текá“ – каже – „повáли. Женéте ни вале какó лéпо пéвамо, али пóпат ни“ – каже – „напраи на магáришта. Али“ – каже – „не набрука ни ништа, што... каже да: 'Знаете хубаво, све по ред, знаете кад каквó трéбе да се отпојé и пéете“ – каже – „али много“ – каже – „и галами“ – каже – „едáн, много окá. Не знам“ – каже – „да ли ви приметíсте, цреповити попадаше од... ћерми́дете попадаше од црквуту.““ ДК – А где је то било, у које село тамо? Брл-1 – У Кóпировци. [...] ДК – А шта значи то Торла́ци? Брл-1 – Е, Торла́ци, они́ су зна́ли, звали су наше кад пређу ода́вде из Србију, звали су и Торла́ци. Тако... То им је као... Жена казивача – То је као понижавајуће, ја мислим, нешто. Брл-1 – Ама није понижавајуће, него такó су и звали – Торла́ци. И Вита Живковић писува́о па питува́о мене за Торла́ци: „Шта... Шта му то значи: Торла́ци?“ Па, кажем: „Ето такó, Торла́ци су били“, и тако.

тр. IV2-66

ДК – Е, кажи ми да ли су чуо некад за реч Торла́к? Пак-1 – Чуо сам, то су Бугари нас зова́ли Торла́ци. ДК – Па како то? Што? Који Бугари? Пак-1 – Бугари преко границу који су били. Они́ су нас звали овде́ Торла́ци. А по чему и по каквó – не знам. ДК – А кад си то чуо? Пак-1 – Чуо сам ја то ода́вна. ДК – Од кога? Од стари људи овде или...? Пак-1 – Од стари, од стари, од

стари. Од стари овде, који су живели овде. ДК – Значи они су тако причали? Пак-1 – Ишли су тамо преко по Бугарску, ишли некад у печаловину [печалбу], чак у Румунију су ишли. ДК – Аха, да? Пак-1 – Па каже: „Сиђу туа преко Стару планину, па сиђу на Дунав, па преко Дунав у Румунију“. ДК – Да? Пак-1 – И они ју псују, каже: „Да еба мама“ - речу – „овија Торлаци.“ [смеје се] ДК – Па јел то као нешто погрдно дође? Пак-1 – Е, па није ми јасно. Само тако су звали: „Торлаци“, а по чему је не ми јасно. [после једног већег дискурса у разговору су поново поменути Торлаци] (...) ДК – Да ли је било некада ви за себе овде..., дал' ви за себе сте рекли некад да сте Торлаци. Пак-1 – Не, ми смо Срби, не мож' да будемо друго [смеје се].

тр. IV2-67

Дој-3 - Доносили су наши [у току Другог светског рата] сол на грбину из Мратиново, Железну, Копиловци. Они нас тамо зову Турлаци, а ми њи Загорци.

тр. IV2-68

ДК – Е кажи ми дал си чуо за реч Торлак? Бел-3 – Торлак...? Бел-4 – Знам, знам, чуо сам ја. Бел-3 – Торлак знам где је, али... [мисли на институт Торлак у Београду] ДК – Где је? Бел-4 – То (...) народ су Торлаци. ДК – Народ Торлаци? Бел-4 – Да. Бел-3 – Е, то нисам чуо. ДК – А где си чуо то? Бел-4 – Чуо сам у Пироту. ДК – У Пироту? Бел-4 – Да. ДК – А овде, јел причају људи овде? Бел-4 – Не, то нисам чуо овде. ДК – Па ко су Торлаци? Где си чуо? Бел-4 – Ние смо, и има тамо и у Бугарску, има тамо ваљда до Видин. ДК – Аха. Бел-4 – ...Њи зову Торлаци. ДК – Аха. Али где си чуо? Бел-4 – А ми смо Шопи. (...) [даље се дијалог односи на шопски идентитет, а онда се опет разговор враћа на Торлаке] ДК – Аха, а Торлаци одакле су докле? Бел-4 – Горе Видин и ту ми (...), Висок, исто Торлаци. ДК – Овај овде Висок ваи? [мисли се на Средњи Висок, пошто је село Бела у горњем делу Средњег Висока] Бел-4 – Висок, Горњи Висок. ДК – Па која села рецимо? Бел-4 – Која села: Славиња, Ржана... ДК – Значи Горњи Висок су Торлаци? Бел-4 – Да. И средњи Висок. ДК – И Средњи? Па то значи и ви? Бел-4 – Па да и ми, и ми смо то. ДК – Па где сте... где си то чуо? Од неког...? Бел-4 – Ја сам чуо у Пироту, а сад не знам од ког човека. Он је знао јер је био у Бугарској, тамо у Видину. ДК – Аха. Бел-4 – Каже: „Торлаците – то је једно племе“. ДК – Па ко је тај човек. Бел-4 – Не мог сад да се сетим. ДК – Он то негде прочитао или шта? Бел-4 – Ма био там (...) у Видин. Каже да смо ми Торлаци. ДК – Аха. Бел-4 – Од Видина па на овамо. (...) [у неколико следећих реченица његов брат потврђује да није чуо за речи Торлак и Турлак, осим за институт Торлак у Београду, а затим он везује Торлаке за Михајловград, данашњу Монтану] ДК – Значи где [су Торлаци]? Михајловград [данашња Монтана]? Бел-4 – Михајловград, Видин и Висок. ДК – Шта су они? Бел-4 – Торлаци, све су Торлаци. ДК – Аха. Бел-4 – Отуда [с друге стране Старе планине, у Бугарској] су рекли да смо једно племе Торлаци. ДК – Да. Бел-4 – То је Висок – каже – тај крај. То је једно племе. ДК – То су они њему рекли [том човеку који је био у Бугарској]? Бел-4 – Да. ДК – Да су једно племе које се зове Торлаци? Бел-4 – Да, Торлаци.

тр. IV2-69

ДК - А јел си чуо за назив Торлак? ЦВ-3 - Причали су. Они си и њини зову там Торлаци, овај погранична села. Њини исто. ДК - Ови из Поље ови горе? ЦВ-3 - Да, па дабоме. ДК - Торлаци? ЦВ-3 – „Торлаци горе поред границата“. Тека се... и ми, наши, рецимо, то... ДК - И за вас су причали да сте Торлаци? ЦВ-3 - Торлаци. Торлаци. ДК - Било је баи теби да кажу да си Торлак? ЦВ-3 - Па, није, мене су сматрали као дете. Дабоме. А нису ме... поштовали су ме, ако су били као непријатељи једно време, али према мени су били врло, овако, педантни људи. ДК - Аха. А кад се каже Торлак, јел то дође као мало погрдно, као... тако сиротиња...? ЦВ-3 - Па, погрдно, видиш кво, јер немамо... како сам ја то разумео: Торлаци, они цене, немау прави граматички језик. ДК - Аха. По говор то? ЦВ-3 - По говор. [у каснијем делу разговора:] ДК - Која је разлика између ти, они ју зову Пољанци, Појанци, доле који су и... да кажемо, ти планинци? Јел има нека разлика? ЦВ-3 - Има разлика. Као год код нас и... доле ова тимочка села, исто. ДК - Е, која је разлика? ЦВ-3 - У говор, у понашање. Исто имау подвојеност [затвореност] као год, рецимо, и од Каменицу на доле. ДК - Е, па, какви сте ви, какви су ови од Каменицу? ЦВ-3 - У говору. У понашање. ДК - А шта у понашање? ЦВ-3 - Па, у понашање у пољопривреди, у ово-оно, у културу... ДК - Јел има мало у гостопримство нешто? ЦВ-3 - Више гостопримљиви смо ми према планину него тија доле. [...] ДК - А тамо код Бугара, а тамо? ЦВ-3 - Исто код Бугара. Па, говорим за код Бугара. Исто. [касније, приликом разговора о Тимочанима, становништву низводно у односу на Буцак:] ДК - Дал су и то Торлаци? ЦВ-3 - Па, вероватно, погранично који су, овако, припадају торлачком (...), не мож да буде. Ево, према, тамо, Корита, једно-друго, то су све погранична села. ДК -

Значи, ти мислиш да је то по говор? ЦВ-3 - По говору. По говору, и по култури, и по понашању. Ми имамо посебно, ево, узнете погранична села према Пироту, а узмете доле у дубину према Ниш, према Белу Паланку - велика разлика. ДК - Кад би ти неко реко да си Торлак, јел би ти то било...? ЦВ-3 - Нема ме врећа ништа. ДК - Ништа? ЦВ-3 - Не осећам се увређено уопште. Јер видео сам и тамо [у Бугарској] ови зову њихови Торлаци: „Горе из планината“ - каже - „Торлак“.

тр. IV2-70

ДК - Ево, он је из Војнеговац, али каже да је Пироћанац, значи тај... то је пиротски крај. Који је ово крај овде? ББ-2 - Па, често кажу: „Из Турлак, турлачки крај“, шта је знам. [касније] ДК - Који су то Торлаци? Торлаци, Турлаци, како си ти рекла? [...] ББ-1 - Они нас зову Торлаци, са стране. ДК - Ко зове? ББ-1 - Ево, Тимочани овде, овде: „Из Торлаци сте“, Тимочани кажу. ДК - Тимочани вама кажу? ББ-1 - Да... А ја, пак, зинем да кажем да су и они Торлаци. И ми. ДК - А шта значи то Торлак? ББ-1 - Па, ко зна? Како да ти кажем - не знам. ДК - Па, јел то нешто погрдно, подсмешљиво...? ББ-1 - Ма, не, то је... н'умем ти кажем то за што... шта значи то. ДК - Али било је то да вам кажу? ББ-1 - Више пут су рекли. [...] ДК - Па, јел има неки конкретан случај да си ишла и да ти кажу: „Ево, ви сте Торлаци“? ББ-2 - Па... не знам, нема, али сам чула да тако зову. ДК - Овај крај овде? ББ-2 - Да. Да. ДК - А ови од Каменицу на доле? ББ-2 - Па, исто, и они су исто, и за њи тако кажу. ДК - И за њи тако? ББ-2 - Малтене до Књажевица. ДК - Аха. А овај део: Милићево и још доле? То, не знаш? ББ-2 - Доле су (...) Тимок, из Тимок.

тр. IV2-71

ДК - Е, а који су то Торлаци, јел си чуо за тај назив? Ћуш-1 - То се прича да смо ми то овде, овај крај, мислим тај Буџак, да је некада било. ДК - Аха? Ћуш-1 - Али сад то нико још не мож' да утврди. ДК - Е, а где си то чуо? Ћуш-1 - Па, од стари људи још, кад сам био мало млађи, као ви. ДК - Значи, причало се да сте Торлаци? Ћуш-1 - Аха, аха, причало се. ДК - Па јел имаш неку... конкретни неки догађај или неки човек да је причао, неки деда да се сећаш да је причао? Ћуш-1 - Па, нема, тој све измрло. ДК - Јел се сећаш да су негде причали...? Ћуш-1 - Па, причали су, каже... обично кажу: „Ови Турлаци горе“ - каже. За наш крај. Међутим... ДК - И шта то значи? Ћуш-1 - Питај Бога ти шта је то, шта то значи. Да ли смо под Турци били, шта ли је, како ли је, ко то мож да зна? ДК - Аха. А јел било, овај... да су причали да су ишли у печалбу негде, па да каже: „Ето ји Торлаци“. Да су причали да су ји тамо звали Торлаци? Ћуш-1 - Не. ДК - Не знаш за то? Ћуш-1 - То не знам. [разговор даље иде ка другим темама, а потом се поново враћа на ову] ДК - И не знаш одакле та прича, то Торлаци? Ћуш-1 - Е, то не знам, то не знам. ДК - Али знаш да је за ваш крај? Ћуш-1 - Е, дабоме. ДК - А ови на доле, од Каменицу на доле, дал су Торлаци? Ћуш-1 - Кажу... Е, за њи не знам, али одоздол каже: „То Торлаци“. Сам чуо само. ДК - Да одоздо вас зову тако? Ћуш-1 - Дабоме, од... ДК - Ови Тимочани вас зову? Ћуш-1 - Дабоме, дабоме. [у даљем разговору Златковић инсистира да се расчисти да ли казивач каже Торлаци или Турлаци, и утврђујемо да он изговара Турлаци]

тр. IV2-72

ДК - А кажи ми који су то Торлаци? Врт-1 - Па... [смешка се], па називали су Торлаци овде наш крај. ДК - Аха? Врт-1 - Значи: као забачен крај. ДК - То мало као дође... јел дође нешто погрдно, као мало примитивно или тако? Врт-1 - Па, забачен крај. Нисмо... нисмо имали струју, нисмо имали други прилази. ДК - И ко вас је звао Торлаци? Врт-1 - Па... од Тимочање. ДК - Тимочање за вас кажу да сте Торлаци? Врт-1 - Аха. [смеје се] ДК - Јел имаш конкретан пример да ти је неко то реко или не? Врт-1 - Не... ДК - Да си био негде, па каже: „Торлак“? Врт-1 - А, не, не. Нисам... [не] директно мене, али... чуо сам тако да називају наш крај - Турлаци. ДК - Турлаци? Врт-1 - Значи: заостали људи [смеје се]. ДК - Заостали људи, то то значи? Врт-1 - Аха. ДК - Па јел има то везе што сте ви сточари овде или нешто тако? Или да је од тор, од трло, од...? Врт-1 - Ма, не, само видиш [...] тако смо били удаљени - ни има воз код нас, ни има друго. Друго је сад, пробивено горе за [...] Бабин зуб и пут, и људи пролазе, и светло имамо, све тој много другојачије, а раније... Е, сад већ долазимо па у булу - немамо продавницу, немамо снабдевање никакво - постадомо па Торлаци [смеје се]. ДК - А јел си чуо да доле, ови неки Тимочање, да ји зову Торлаци, да су они доле Торлаци? Не? Врт-1 - Не, не, не. Њи си зову Тимочани. ДК - Значи, кад се каже Торлак, то се овде мисли? Врт-1 - Аха. [...] Па, несам директно ја чуо, али... чуо сам овако да тај наш крај називају Турлаци. [...] А по чему су се тек називали, ја ценим: заосталост, значи: забачен крај... ДК - И то се баи мисли на овај калански крај... Јел се мисли и даље према Пирот на тамо

или не? Врт-1 - Па, не. Овде, Буџак. ДК - За Буџак? Врт-1 - Буџак. Они: „Турлаџи“ и „Буџак“ [смеје се].

тр. IV2-73

ДК - А који су то Турлаџи? Врт-3 - Турлаџи? ДК - Или Турлаџи? Врт-3 - Па, они нас зову Турлаџи, али... ДК - Ко вас зове? Врт-3 - Па, обично ови... ови доле... Турлаџи... Право да вам кажем, зашто су нас звали Турлаџи, појма немам. Изгледа да је ту Моравска дивизија другог позива на Торлак... са Аустро-Угарском су ратовали и ту ослободили и зато ји назвали Турлаџи, зато су остали као Турлаџи, ми, овај део, та Моравска дивизија другог позива, под командом Милана Недића. ДК - Јел то значи да су вас ови Тимочани, овде, Буџаклије звали Турлаџи? Врт-3 - Звали Турлаџи. Па сам се ја баш зато интересовао, па изгледа да је то у питању... та борба, то ослобођење, та дивизија. И онда назвали то Турлаџи, остали смо као Турлаџи, овај део. ДК - А шта значи та реч Турлаџи? Врт-3 - Па... то нико не зна, на то место што су ослободили - Торлак, на Торлак била битка. ДК - А где је то место? Врт-3 - Ја... ја право да вам кажем, дал је... то је близу Београда. Шумадија негде ли, место звано Торлак. Ту се водила борба и каже зато се зову Турлаџи, што су они осло... и каже: „Побили Аустроугаре на Торлаку“. ДК - А дал си чуо да се ови доле Тимочани зову Турлаџи? Врт-3 - Чуо сам. Чуо сам. ДК - Јел има и то? Врт-3 - Па има, али слабо. А нас овде... ДК - Јел имаш конкретно да те неко тако назвао, Турлаком? Врт-3 - Не, немам конкретно. [...] али има, то се промиче, знаш... тако кроз разговор – „Турлаџи“. Иначе, баш конкретно не.

тр. IV2-74

Кал-2 - Они ђе овој крај зову Турлаџи. [...] ДК - А ко вас зове Турлаџи? Кал-2 - Ма, доле, тимочки крај, [...] Тимочани. ДК - Па, јел било то да они за вас кажу да сте ви Турлаџи? Кал-2 - Па, неко у шали, неко... ДК - То у Књажевицу се дешава? Кал-2 - Да. [...] У шали, разговор, оно, неко: „Торлак, Торлак“. [касније:] ДК - Значи, да расчистимо: дешавало се да вама овде кажу да сте Турлаџи, ви нисте Турлаџи? Кал-2 - По неки пут. По неки пут, а ми нисмо.

тр. IV2-75

ДК - А који су то Турлаџи? Турлаџи? Јел си чуо за тај назив? Габ-4 - Па, чуо сам. Па, то су овија, бре... Власи доле мислим... Па, и нас овде називау Турлаџи неки. ДК - И вас називају? Габ-4 - Па, и нас. ДК - Па, где сте... где има... у Књажевац, где те назвао тако? Ил кад си ишо као дунђер негде? Габ-4 - Па, не... каже: „Ви сте Турлаџи, бре, одозго“. ДК - Турлаџи? Габ-4 - Пироћанци. Пироћанци. Турлаџи. ДК - Па, јел то исто Пироћанци и Турлаџи? Габ-4 - Па, ј...м ли га исто ли је, не знам. ДК - Али тебе тако звали? Габ-4 - Није мене, него тако мислим тај... тај крај. ДК - Аха? Значи, кажу ти негде да си Пироћанац. Габ-4 - Пироћанац. Турлаџи. ДК - Аха. Е сад кад би ти могло да ми кажеш где је то било? [...] Габ-4 - Ма, и у Књажевац и у овај села доле.

тр. IV2-76

ДК - А кажи ми... који су то Турлаџи? ЈИ-1 - Турлаџи мора да је из овај крај, неки овде зову Турлаџи. Кад сам био у Неготин тамо на неко славје код мои рођаци, па се они шалили са мном, неке шале изводили, доле из влашки крај који су, у вези мене. „Море“ - каже – „пусти га“ - каже – „он Торлак“. Ја сам први пут чуо. ДК - А то Власи неки били? ЈИ-1 - Власи ми кажу: „Он Торлак“. Да сам као „Опасан је“, као „Торлак“... у том смислу шала била. ДК - Али то дође као нешто погрдно, као нешто подсмешљиво мало? ЈИ-1 - Не, није подсмешљиво, него као Торлак, као јачи, јак је. Они се шалили, не знам у шта беше, а ја ћутим. „Не дирај га“ - каже – „он је Торлак“. Као ћутим, али мог да будем опасан, у том смислу ја сам разумео. [...] ДК - Да ли је било овде да старији људи кажу да сте Турлаџи? Јел си чуо овде пре него што си отишо? ЈИ-1 - Нисам. Нисам, ја сам то први пут чуо доле од њи. ДК - Аха. Па кад је то било, скоро или...? ЈИ-1 - Није скоро, није није. Више од десет године, доле на неки рођендан.

тр. IV2-77

ДК - А јел сте доживели ви некад да за овај крај неко каже да су Турлаџи? Или сами људи, или неко за њих да каже? ЈИ-2 - Знаш како, да Вам кажем, овај, кад сам... кад сам у Београду, рецимо, пошто... пошто ми је супруга отуда, често идем тамо, и онда неки, ако се нађу земљаци, они кажу: „Еј, па, ви сте Турлаџи отуда“. Они су више чули за тај торлачки крај, мислим на та урбанија места средишње Србије, рецимо, тај део, тај... где су Краљево, Краг... Краљево мање-више, Јагодина, Смедерево, Београд, Нови Сад, они више, све то, тај наш крај цене

као да смо ми Торлáci. Разумете? Међутим, који смо ближји, који ми више знамо да ли смо Торлáci да ли нисмо Торлáci, ми смо Буџáci, то јест такозвани мештани Буџака.

тр. IV2-78

ДК - А кажи ми јел си чуо за реч Торлák? Ста-1 - Торлák? ДК - Торлák, Турлák? Ста-1 - Чуо сам за ту реч. ДК - Шта је то? Ста-1 - Торлák, то ти је... то ти је... као... како да кажем, нек... у ствари људи који... забáчена села или тако нешто. ДК - Па, где си чуо то? Ста-1 - Имам буразера у Лазаревац, он... њега зову Торлák? ДК - Тамо га зову Торлák? Ста-1 - Да. ДК - А он је из Стањинац? Ста-1 - Да. ДК - А јел има овде, овде да си чуо да причају то? Ста-1 - Нисам, нисам. [...] ДК - Па, шта, јел он насéљен тамо или... ради тамо? Ста-1 - Родом је из Стањинца. Родитељи... Мајка му из Стањинац, а отац из Јаловик Извóр. Радéо у Књажевац... Његов отац радéо у Књажевац (...) и тамо се отселили. [...] ДК - А шта је то, јел то погрдно нешто, мало подсмешљиво или...? Ста-1 - Не знам, мислим да није.

тр. IV2-79

ДК - Е, после кад си био [у војсци], где си био? Габ-2 - После сам био на положај четерéс четврту, кад су дошли Руси, нас мобилисáли, а онда сам био преко Босну... ДК - Па, тамо кад си се мешáо с људи, питају те кој си и шта си, шта кажеш? Или чују твој говор на препознају да си одáвде негде, шта кажеш? Габ-2 - Они... Ови ја знам оди Шапчање, они нас Торлáci зовéше. Исто. (...) „Ама нисмо ми Торлáci, бре. Кви Торлáci?“ ДК - Шапчање? Габ-2 - Дабоме. Од Шабац тамо и тија (...): „Ви сте“ - каже - „Торлáci, Бугарáши“ - каже. ДК - Бугарáши? Габ-2 - Да. ДК - А то је за њих исто, кад ти каже Торлák и Бугарáши, то је нешто...? Габ-2 - Дабоме, тој за њи исто. ДК - Аха? Габ-2 - И ми се... ДК - Љутите се? Габ-2 - Ми се љутимо што ни зову такó, али они такó ни зову нас. ДК - Па, шта му ти кажеш? Габ-2 - Шта му кажем? Кво чу му кажем?

тр. IV2-80

Бра-1 - [...] Ја сам читао и ту књигу за Торлáci. Ја сам читао књигу за Торлáci... ДК - Коју књигу? Ко је то написао? Бра-1 - Па, Коста Костић ваљда. ДК - Аха? Бра-1 - За Торлáciтити овó... Е, то сам читáо да смо ми, нисмо Шопи него смо Торлáci. ДК - А ви од старине шта ви кажете, шта сте ви? Бра-1 - Па... ДК - Шоп? Бра-1 - Шоп. Једноста́вно Шоп. Јер ја док нисам ту књигу прочитáо, нисам знао да смо овó. ДК - Али си знао да сте Шопи? Бра-1 - Е, Шопи (...). Јесте, Шоп. [разговор даље скреће на друге теме, а онда се опет враћа на ову] ДК - А, значи, ово Торлáci, то [ниси знао]...? Бра-1 - Па, сад, после ту књигу сам све и прочитáо. ДК - Пре тога ниси чуо за Торлáci? Бра-1 - Нисам, нисам. [У књизи:] „Торлáci“, „Торлáci“, „Торлáci“, „ми смо Торлáci“, ја: „Еј, бре“ - реко - „до сад Шопи, сад Торлáci. Сад ће дојде неко да напише другу књигу, на коју ће будемо ми?“

тр. IV2-81

ДК - Једно питање... Ко су Торлáci? Дим-7 - Е, то не могу да вам кажем, заиста не знам. ДК - Не знате? Дим-7 - Чуо сам о томе, али не знам. Читао сам неку књигу коју је Вита Живковић написао, али она ми ништа није значила, чак сам и заборавио, шта више, то је било пре можда седам-осам година када је он промовисао ту књигу. Ви знате за ту књигу? ДК - И тад сте први пут чули за тај назив? Дим-7 - Не, нисам тад први пут чуо. ДК - Него? Дим-7 - Можда сам чуо и раније, познат ми је термин Торлáci, али нисам се интересовао. ДК - Да ли су то људи овог краја, дал ће овде неко за себе да каже да је Торлák? Дим-7 - Мислим да не. Мислим да не, ја нисам никад чуо да је неко реко од мојих земљака или суграђана, или из села неког да је Торлák.

тр. IV2-82

ДК - Добро. Да ли сте чули реч Торлák? Торлák, шта је то? Див-1 - Торлак. Ја мислим да би Пироћанци били компетентнији. Чуо јесам, али прави назив... овај, право значење те речи стварно не знам. ДК - Да. Значи у овом крају не постоји од старине, да су стари људи нешто причали о томе? Див-1 - Не, не. Нисам чуо ни од мојих старих, ни тако... [затим се у разговору прелази на другу тему, да би се касније поново настаило] [...] ДК - Реч Торлák где сте чули, одакле је познајете? Див-1 - Реч Торлák, овај, чуо сам, у ствари, по називу једне збирке у неком пиротском издању, ваљда Пиротске библиотеке ил тако нешто, везана је за Пирот. ДК - Књига која се зове „Торлак“? Див-1 - Да, књига која се зове „Торлак“. Ето, имао сам прилике, пошто ту

радим, да ми дође у руке, иначе, стварно за ту реч... [не знам] ДК – Пре тога никад нисте чули?
Див-1 – Пре тога не.

тр. IV2-83

ДК – А Торлак, реч, шта значи? Вл-1 – То не знам... Знаш шта, био сам по Влашко, [...] ја сам то чуо тамо... ДК – Где по Влашко? Вл-1 – Мислим, од Зајечара па даље. (...) Ви Зајечар знате? ДК – Да. Вл-1 – Па сам био према Неготин као возач и чуо сам, каже: „Торлаци“. Е, сад, шта је Торлаци, не могу да кажем. ДК – Али тамо сте чули негде? Вл-1 – Тамо сам, иначе овде не постоји. Та реч не постоји. [током каснијег разговора:] Вл-1 – [...] У Пирот. Имам кућу, син ми је тамо, он је војно лице... ДК – И нисте чули у Пироту некад да се користи та реч Торлак? Вл-1 – Не, нисам чуо. Нисам чуо никад за то...

тр. IV2-84

ДК – Јел ви знате шта је то Торлак? ТО-1 – Па, Торлак то су ови људи што живе од Калне на тамо. Турлаци, тако ји ми зовемо. Од Калну на тамо који живе, према... према Књажевац, тај... тај део. ДК – Аха? Ви ји зовете? Откуд знате за ту реч? ТО-1 – Па тамо ји сви зову, тако, тој прича, одакле знам и ја [...]. ДК – Значи овде сви знају да су Торлаци ту, од Калну на тамо? ТО-1 – Торлаци од Калну, да, од Калну, чим Церову прођеш, на тамо - Торлаци. [нешто касније током разговора:] ДК – [...] Па јел сте ишли на тамо, на ту страну...? ТО-1 – Јесам, јесам био, ја сам био возач. ДК – Знате тај књажевачки део? ТО-1 – Ја, знам, имам доле брата у Зајчар. И у Књажевац, да... ДК – А ви одатле знате ода за Торлаци? ТО-1 – А и држао сам линију дуго време за Бор, за... [нешто касније током разговора:] ДК – А дал сви знају овде да су тамо Торлаци? ТО-1 – Не. Знају који... који се више мешају. [нешто касније током разговора, говори се томе да се у књажевачком делу говори слично као у пиротском, „шопски“:] ДК – Јесте, али тамо кажу да су Торлаци? ТО-1 – Епа, не, они као и тај део зову Торлаци. А не Зајчар. ДК – Добро, Зајчар већ не. ТО-1 – Кална... Кална, Књажевац, тај део. ДК – Да? ТО-1 – Тамо су они, а... ДК – Већ Зајчар је друго, јел тако? ТО-1 – Зајчар је друго, да, влашка република [смеје се].

тр. IV2-85

ДК – Е, а ко су Торлаци? Дим-5 – Па, Торлаци су ти, значи, Књажевац, Минићево, и сад, и они су вероватно мешани... Срби и... можда и Бугари... не знам. Стварно не могу да кажем. ДК – А где сте ви чули о Торлацима да су, рецимо, у Књажевицу и Минићеву? Дим-5 – Па, у Зајечару сам живела годинама, значи тамо сам рођена, имала сам, чак шта више, познанике, пријатеље, и они за себе кажу да су Торлаци. И тако... вероватно је... ето... Знам да тамо и они имају неки специфичан говор. Он није ни као овај овде шопски. Он је мало другачији. [нешто касније током разговора:] ДК – А да ли неко овде у Димитровграду ту реч помиње или нешто има везе с њом? Дим-5 – Ретко, нисам чула, не. ДК – Да ли ће људи из овог краја [димитровградског] да кажу да су Торлаци? Дим-5 – Чисто сумњам, они и не знају много [...]. [нешто касније током разговора:] ДК – А тамо у околини Књажевца и Минићева која су конкретна села... пошто људе, овај... која су торлачка, рецимо... ако знате...? Дим-5 – Па, сад, шта знам... Подсетите ме, како... заборавила сам... Добро, знам у Минићеву баш да је... добро, то није село, да кажемо да је варошица нека. [...] Имала сам тамо једног друга. ДК – Близу Минићева? Дим-5 – Близу Минићева и Књажеваца, између. [покушава да се сети које је село у питању] [...] ДК – Равна или Потрџање, или Дебелница, Трновац? Дим-5 – Е, Трновац. [...] У оном крају, значи књажевачки и минићевски тај део, људи се изјашњавају као Торлаци, а овде то нисам никад чула. Никад нико за себе неће да каже овде да је Торлак, јер... чак шта више, многи нису чули за тај термин... [после присећања о личним стварима везаним за друга Торлака] [...] Само знам да је био занимљива особа и да је говорио за себе то. ДК – Да је Торлак? Дим-5 – Торлак. ДК – Е, а кад је то било отприлике? Дим-5 – Па, то је било неких осамдесетих, осамдесет прве, друге, ту сам се с њим онда... онако, баш смо се фино дружили.

тр. IV2-86

ДК - Добро, а који су Торлаци? [...] Торлаци, јел си чуо за то? Ста-3 - Па, Турлаци, тој између Књажевац и Зајчар, доле око Минићево, то су Турлаци. ДК - Аха, а где си ти то чуо? Ста-3 - Па, такој знам откад детињства [...] У војску кад смо (...): „Ја сам Турлак“, „Ја сам Пироћанац“, „Онија Зајчарац“, „Онија Неготинац“. ДК - А где си био у војску? Ста-3 - Био сам тамо у Сплит, Ластово, Дубровник, Задар (...) ДК - А јел било некад да кажу за овај крај, да су овде Торлаци? Ста-3 - Не. ДК - Јел било да ти каже неко? Ста-3 - Не, никој, само Пироћанац, Пироћанац.

тр. IV2-87

Кал-3 - Нисмо ми Торлаци, Торлаци у Тимок. [...] Доле су Торлаци, Тимочани. [...] Ми смо Буцаклије овде, а они су доле Торлаци. [...] Немамо ми везе с Торлаци.

тр. IV2-88

ДК - Е, који су то Торлаци? Ћуш-5 - Торлаци... ДК - Јел си чуо за ту реч? Ћуш-5 - Чуо сам, то су Минићевци. ДК - Минићевци? Ћуш-5 - Да. ДК - Одакле то знаш? Ћуш-5 - То сам читао доле док сам био портир. Доле с једног Стојана смо читали да је то Торлаци. То је Минићево. ДК - Где? Где сте читали? Ћуш-5 - Па, нека... неки исечак, новина, тако је било, књижица. Неки, то Торлаци, значи то Минићевци, ту, не знам докле, ваљда до Мали Извор отприлике, па ту негде испред Књажевац, ту је. Књажевац си се раније звао Паланка. ДК - Ви сте га тако звали? Ћуш-5 - Па, старији су га звали тако. [касније током разговора] ДК - Значи, тај назив Торлаци не важи за ваш крај? Ћуш-5 - Не, сигурно.

тр. IV2-89

ДК - А који су то Торлаци? Торлаци? Јањ-1 - Торлаци доле испод Књажевац. ДК - Испод Књажевац? А ови на горе? Не? Јањ-1 - Па, не, то су све ова планинска села горе, а Торлаци су доле у... у... ДК - Па, где баш? Јањ-1 - Па, од Књажевац доле... Зуничја [Горње и Доње], Јела... Јелџиница, Дебелница, то сусела (...) ДК - А кад се каже: „Торлак“, јел то нешто погрдно, лоше или не? Јањ-1 - Ма, Торлаци по газде људи, богати.

тр. IV2-90

ДК - А који су Торлаци? Јањ-2 - Турлаци су ови доле поред Књажевац. ДК - Аха? Ви се не рачунате у то? Јањ-2 - Не. То су Торлаци. ДК - А јел било негде да кажеш одакле си, а да ти кажу да си Торлак? Јањ-2 - А не. ДК - То не? Јањ-2 - То се неће догодило, не. ДК - И који поред Књажевац, која села? Јањ-2 - Па, сва села... не памтим која су. Сва су тај села до Минићево доле. [...] А можда и Минићево, одакле знам.

тр. IV2-91

ДК - Који су Торлаци? Јел си чуо за ту реч? Турлак, Торлак? ЈИ-8 - Торлаци, то ако нису ови доле према Минићево. Минићево, Мали Извор, тија ако буду нешто тако. ДК - А где си чуо то? ЈИ-8 - Па, где сам чуо? Приликом... кад идемо да радимо.

тр. IV2-92

ДК - А који су Торлаци? ЈИ-6 - Тарлаци - тој не знам. ДК - Торлаци? Турлаци? ЈИ-6 - Не знам, то су нека села тудека поред Књажевац, између Књажевац и Зајечара, баш која су села не мог се сетим. ДК - А где си чула то? Где си то чула, овде или доле у Зајечар? ЈИ-6 - Па, чула сам... чула сам доле.

тр. IV2-93

ДК - Који су то Торлаци? [...] Јањ-5 - Торлаци су Тимочани, околине Књажевац, Минићева, Зајечара, ту баш... На доле, доле су већ Неготинци, али од Зајечара на горе су Торлаци, тој овде, околина Књажевац. [касније током разговора] Те тија Торлаци: Мали Извор, Вратарница... Заграђе... ДК - А то кад се каже: „Торлак“, јел то нешто погрдно или... Јел ти као лоше нешто или...? Јањ-5 - Ма, јок, море. Онда ту код Минићево има Сљчко, Јаковац, ту Корита, једна, друга [Ново и Старо Корито].

тр. IV2-94

ДК - А који су то Торлаци, јел си чула за то? Габ-5 - Епа, тија на доле Торлаци, од куде Књажевац. ДК - Аха? Габ-5 - По тај села. ДК - Па јел су и ови овде Торлаци, ови: Каменица и Штрпци? Јел то Торлаци ил не? Габ-5 - Ти несу, тија несу. ДК - Него доле још? Габ-5 - Још на доле, кам Књажевац. То тај села. ДК - Аха? Габ-5 - И тија зову Торлаци. ДК - А где си то чула? Габ-5 - Па, причау, ја несам сагашња. Одавна. ДК - А чула си... а јел било да вас овде зову Торлаци? Габ-5 - Нас не. ДК - Не? Габ-5 - Нас Пироћани зову.

тр. IV2-95

ДК - Добро, а који су Торлаци? Габ-3 - То је Торлаци доле... Габ-2 - То је око Минићево. Габ-3 - То је доле у Минићево. Габ-2 - Око Минићева. ДК - Аха. Јел то ви знате овде тако или...?

Габ-3 - Не, ми знамо да су то Торлаци. Торлаци су они. Вратарница - Торлаци. Габ-2 - Тако је им надимак, па сад... Габ-3 - Тако им је надимак. ДК - Шта значи то, јел то нешто лоше или добро? Габ-3 - Па, неће лоше, тој неки надимак, име на тај села. ДК - Аха? Габ-3 - Није ништа лоше то. Габ-2 - Није лоше, него тако: „Торлак“ - каже – „Торлак“. Габ-3 - И то је само околина Минићева, Торлаци? До Књажевац? Габ-3 - Да, да, до Књажевац на горе су Торлаци. Габ-2 - Да, да, на горе, да. Габ-3 - Минићево, онда доле Јелџница, и овџа доле (...) Габ-2 - Па, има доле доста села.

тр. IV2-96

ДК - Добро... а овџа на доле, од Каменицу на доле, који су ти? ЈИ-7 - Епа, то су Торлаци Тимочање. ДК - Торлаци? ЈИ-7 - Аха. ДК - Значи, кад кажеш Торлак и Тимочанин, Тимочање, то је исто? ЈИ-7 - Па исто, то је доле све до Минићево, ту негде било рат некада, на ту изгинули људи, па, етџе, тако ји зову. ДК - Шта било? ЈИ-7 - За време рата ДК - Аха? ЈИ-7 - За време Турака. ДК - Да?? ЈИ-7 - Па, избџили се, много туј негде изгинули, "Били" - каже – „Торлаци“. ДК - Али где, где су изгинули? ЈИ-7 - Па, негде од Минићево на горе, ја тој сам забрќал историју [...]. Баш се знае там место где је и одатле је... ДК - Али што да се зову Торлаци ако су изгинули? ЈИ-7 - Па, зато што били Турци. Турци изгинули. Наши ји побџили. ДК - Аха. Ал што да ји назову Торлаци? ЈИ-7 - Па ј.и га, не знам ја то, треба... Минићевци да питаш, овџа доле, они че ти кажу како је. ДК - Аха. Значи мислиш да је то торлачки крај? ЈИ-7 - Па, то је. То је доле торлачки крај. ДК - Минићево? Књажевац? ЈИ-7 - Па, Минићево, Књажевац [...] ДК - Добро... а овџа на доле, од Каменицу на доле, који су ти? ЈИ-7 - Па, тако кажу, одатле на доле, од Каменицу на доле, то било раније, кажу, торлалко место га звали, а овде смо ми били под Бугарску. Бугари нас држџали, па сад... Ка и Пирот што је био под Бугарску, Босиљград, ово све. ДК - А дал је било да теби неко, кад чује да си одавде негде, да ти каже да си Торлак? ЈИ-7 - Не каже ништа да сам Торлак, а каже да сам Пироћанац.

тр. IV2-97

ДК - А шта ти знаш за Торлаци? Ин-2 - Па, ја не знам стварно пуно ту историју, стварно, што се тиче тога... ДК - Па, добро, где су Торлаци? Ин-2 - Па, пази, овај... има део, ја колко знам, део Минићева [...] и чујем и за овде Торлаци неко каже, ал врло ретко. ДК - Па, јел имаш такав случај да ти неко реко и за овај крај да је...? Ин-2 - Па, ја конкретно нисам имао случај да... да... да... [касније у разговору:] ДК - А шта ти знаш Торлаци, ти знаш преко ово доле... јел си знао нешто пре тога о томе, не? Ин-2 - Па, добро, не, нисам пуно пазио, ја (...), ја знам да Бата, он је баш оно... [наглашава свој торлачки идентитет]. ДК - Да, али ти сад, после свега, знаш и Бату занаш и мене, кад ти каже неко Торлаци, шта ти имаш у глави, који је то крај? Ин-2 - Па, ја сам знао... мислио сам да је то овај наш крај овде. Мислио сам да је то. Бата, овај... колко сам ја схватио да је тај део доле, минићевски неки део, али стварно, стварно нисам, овај... нема пуно причања о Торлацима овде. ДК - У почетку си мислио да је и овде [у Буџаку]? Ин-2 - Да, управо тако се дешавало. [...] ДК - Али сад кад би неко реко Торлаци, шта ти пада прво напамет? Ин-2 - Па, да ти кажем, Деки, овај... шта бих... стварно не знам шта да кажем. Торлаци то... ја сам знао да је отприлике... неки који су Тимочани, они кажу да смо ми Торлаци.

тр. IV2-98

ДК - Е, шта је то на доле? Како човек одавде или Ви доживљавате тај доле... простор? ЈИ-2 - Па, сад... то је сад као почиње торлачки крај, као ту: Минићево, као та села, као што се захвата тај део, колико сам упознат из ових... ја сам, у ствари, сад тренутно, председник Управног одбора Библиотеке [у Књажевцу], па сам онда по тим књигама тражио тај део, јер познајем овог свог библиотекара Властимира Николића из Минићева, који он и ради за тим торлачким новинама, и он ми је дао ту понуду да то видимо, одакле и како, истраживали смо, али нисам ишо до краја, друге тако неке обавезе.

тр. IV2-99

ДК - Е, сад, како се... како ви видите ове доле, значи, од Габровнице даље. Ко су то? Како их ви зовете? Народ овог краја [како их зове]? Кал-1 - Па... то су... Покушавамо да их зовемо Тимочанима, међутим, овај... то су они доле већ око Минићева, носе назив Торлаци. Иначе... ДК - Откуд то... откуд ви знате за то? Минићево је далеко, откуд та информација да су то Торлаци? Кал-1 - То је некако везано за... за оно брдо Торлак, ваљда тамо су Тимочани, да ли ратовали, ово, не знам баш тачно. Али углавном, Минићево и околина третирају се као Торлаци. [касније у току]

разговора:] ДК - Да ли се десило по говору или по нечему да неко каже да... да су људи овог краја Торлаци? Или да сте ви Торлаци? Кал-1 - Не, то нигде нисам чуо, нити овде... Ево, помените име, овај, људи који... који су, овај, мислим нису читали, нису, овај... да ли је... да ли је неко... зна за само име Торлак. Мада је имам један часопис ту који је... Минићевци издају и тако, баш тако га зову: Торлак. Ево, ту је иза. [касније:] ДК - Да ли сте пре тога чули за реч Торлак или тек преко овог завичајног удружења и новина? Кал-1 - Не, чуо сам раније, чуо сам и то и... чак сам покушавао да сазнам откуд то име Торлак, па кажу по неком брду код Београда.

тр. IV2-100

ДК - Који су Торлаци? По теби? Габ-1 - Па, ја мислим минићевски крај доле. [касније у току разговора:] ДК - А где си чуо баш да су Минићевци Торлаци? [...] Габ-1 - Ама, чуо сам и од тебе. ДК - Од мене? Габ-1 - Аха. [смејемо се и он и ја] ДК - Како од мене? Где, на телевизор или где? [...] Габ-1 - Па, на телевизији сам Ви видео, и оно на Телевизији Зајчар, колко пут. Одма сам те познао. [...] И гост си у емисију, колко пут. У „Мој град“ си био. ДК - Аха. А ти гледаш редовно то? Габ-1 - Па, гледам... страшна телевизија то (...) ДК - И шта, кад представљам лист „Торлак“ и ти видиш да је то Минићево и то... Габ-1 - Ја знам да си тај крај, Корито, шта ја знам. ДК - А пре тога? Јел си чуо за ту реч пре тога? Габ-1 - Чуо сам. Али... ДК - Ниси знао где је и шта? Габ-1 - Јесте. Ја све мислим да то цео овај наш крај књажевачки - Торлаци.

тр. IV2-101

ДК - Шта они кажу шта си ти? Ти кажеш: "Калански крај", а они шта кажу? ЦВ-1 - А, па Пироћанци. Едни кажу Бугари... ЦВ-2 - Турлаци. ЦВ-1 - Турлаци, Бугараци ни називају. ЦВ-2 - [смеје се] Погранична зона. ЦВ-1 - Погранична зона. ЦВ-2 - Већином Турлаци. ДК - Како? Турлаци. ЦВ-1 - Турлаци.[...]
ДК - Па, где су вам то рекли, доле у Бор? [...] ЦВ-1 - То су Књажевчани. То је овај... То је турлачки крај овде. ЦВ-2 - Па, сви који... ко је од Књажеваца, они кажу: „Тој Турлак“. А што је то такво - кој зна? ЦВ-1 - Турлаци. Зашто је то, не знам ни ја. ДК - Шта то значи? ЦВ-1 - Не знам ни ја. Драгољуб Златковић - Да ли је то говорио деда, баба, прадеда? Турлак? ЦВ-1 - Оче да је то нека турска реч. Може да е... Драгољуб Златковић - Да ли сте чули да је ваш деда, ваш прадеда говорио: „Турлаци“ или „Торлаци“? ЦВ-1 - Нисам од њега чуо, али овј одоздо ни називау, каже: „То Турлаци“. ДК - У Бор сте чули? ЦВ-1 - Аха. ЦВ-2 - Каже: „Турлак“, а шта је то...? ДК - И одакле докле су Торлаци? [...] ЦВ-1 - Па, ту, од Књажеваца па на горе. [разговор се наставља у вези са другим темама, а онда се опет враћа на ову:] ДК - А кад ти кажу „Турлак“... ЦВ-2 - [смеје се] Нека каже како оће. ДК - Јел то дође мало као погрдно, непријатно? ЦВ-1 - Ма, јок. Ништа ми не смета, нек каже како оће. ЦВ-2 - [смеје се]. ЦВ-1 - То је нека турска реч мора. Драгољуб Златковић - А да ли те понижава кад каже: „Турлак“? ЦВ-2 - Е, па, ко ти га зна? ЦВ-1 - Па, не. Тако се то називало, као што се називало Заглавак. И Заглавак се називао овај крај. Ел сте чули, сигурно... [...] ДК - А Буџак? ЦВ-1 - У Буџак. Заглавак. ЦВ-2 - Исто такво...[смеје се] Куј те пита?

тр. IV2-102

ДК - А који су то Торлаци, јел си чуо за ту реч?Торлак? ЦВ-4 - Торлаци. Чуо сам, то је доле. ДК - Где? ЦВ-4 - Па, неготинско, ово, Торлација ли је.. па, и ви, и Зајчар има. ДК - Аха? ЦВ-4 - И у Зајчар има. Торлаци. ДК - А јел то није оvdе?Јел то оvdе? ЦВ-4 - То је доле. Неготин. Нема оvdе Торлаци.

XIId. Транскрипти делова разговора везани за одељак Разговор са Витомиром Живковићем (IV3a)

тр. IV3a-1

Кр-1 - (...) А укупно... Укупно мој однос, што сам се решио да све то радим? Ја морам да вам кажем: ја сам дваес осмо годиште, четрдесет прве сам био завршио по ондашњем други гимназије, као сад шести основне, мени је изузетно тешко пало кад је... Прошли Немци, рат, јел, и ту доле на овом зиду преко пута, и сад стоји онај зид тамо, велика она... Плакате, на три језика: на немачком, на бугарском и на српском. И ја читам: "Југославија више не постоји. Разбијена је и војнички и као држава, јел, тамо... И теби ти игра оvdе, дете, сваташ (...) И пролази то тамо, а отац ми остао у заробљеништво, у Немачку. Бугари овамо, стижу и тако даље, и терају деду и све ове овамо, сви у школу, и одједанпут учиш да ништа не знаш. Јер те они

уче да ти не знаш ко си. „Ви сте то, ви сте ово“, јер сад испáдамо оní стари Бугари, ја не знам, и све остáло, и тако. И не ми, него и тата и мама и баба и деда и прадеда и сви остáли и тако даље, и тако смо терали оно цело време, јел. Мене ме то, значи, терало да... А нигде... Нигде о нама. Основну школу смо завршили овде до четврти, дошли тамо у ону другу, као да се никад ништа није ни дешавало, јел тако? [...] И најтеже ми је пало, да се вратим сада на ово, да отпóчнем да радим рецимо „Крупац“, монографију, па после даље. Кад су ме убацили за дирéктора школе [...]. Драгољуб Златковић – А које школе? Кр-1 – Крупачке. Осмогодишње. Драгољуб Златковић – А, крупачке, да. Кр-1 – Да, али она је обухватала и Крупац, и Велико Село, Мали и Велики Ореовац, Трњану и Извор и Басáру. Па знам, али ја сам имао осамсто ученика, четрдесетак наставника и учитеља, а био си и педагошки ти... орган, да вршиш и надзор. [...] И завичајна настава, тамо, рецимо у... Дошли Милован Манић (...) из Пирота, из огледне школе овде (...), па се спојили, овај тамо. Он нам држи огледно предавање и сви овако [пажљиво слушају]... Међутим, ја кажем: „Извините, али, све сте причали али ништа конкретно“, оно све тако. Онај мени каже: „Па, друже Вито, ја и појма немам, не знам шта да причам“. И онда сви колеге који су били тамо: „Па“ – каже – „и ми исто то радимо. Па, ми појма немамо. Па оно нигде ништа нема. Па, ми ништа не знамо за (...)“. И ја онда им кажем: „Мораћемо да мењамо то“. И ја узнем и почнем исотијат да скупљам овде. Драгољуб Златковић – Крупац? Кр-1 – Не само Крупац. И околине. И ја сам им до краја године одржао пе-шес предавања на ту тему, да их едукујем. А истовремено, један који је требало да полаже стручни испит учитељски, задужим га исторјат школе [да обради] (...), да улазе у то. И ето тако сам почео, и тако сам истерао до краја, и мислим да сам доста ствари расчистио.

тр. IV3a-2

Кр-1 – [...] А нај ми је драже што сам успео да о тим стварима не говорим из националног рова. Јер по мени, Драгољуб [Златковић] се не бави тим темама, али они који се баве из нашега краја тим темама, и шире који се баве, још увек су у рововима. Балканским. А на Балкану нема места за олимпијске кругове. Јер, ако се праве олимпијски кругови, албански ће сигурно, зна се до кудé је, српски до кудé је, македонски до кудé је, бугарски до кудé је, то се све испреплéта и нема места. Нема места за то. А тако се још увек учи. Да. Нема. На жалост, ево га, значи, још увек ври, распад Турске царевине и Аустро-Угарске. Још се није смирило. Ја тако видим, а да ли сам у праву, ви млади бићете живи па ћете да будете сведоци.

тр. IV3a-3

ДК – Пошто сте путовали доста, кад одете у Београд или негде ван овог краја и питају вас „Ко сте? Шта сте? Одáкле сте?“, шта ћете да им кажете? Кр-1 – Ја сам редóвно свима одговарао ко сам и шта сам. ДК – Шта? Кр-1 – Да сам из околине Пирота, никад нисам реко да сам Пироћанац. ДК – Аха? Кр-1 – Свакоме сам ставио до знања. Јер за нас овде кад неко речé: „Пироћанац“, он је грациáнин а ми смо сељáци. ДК – Аха, добро. Кр-1 – Ми смо из околине. ДК – Добро. Кр-1 – До Београда кад ме питају, значи ја сам из околине Пирота. Кад сам ишо даље од Београда, кад ме питају: „Одáкле си?“, ја сам говорио да сам из околине Ниша. Јер, на пример, у Хрватској тамо нису могли да разликују Пирот и Прилеп. Јер сам, и то имам у сусретима, овај... Тамо, овај, у школи резервних официра кад сам био после у Мостару, и у Сарајеву, тамо, исто сам схватио да ти људи најмање знају ове крајеве.

тр. IV3a-4

Кр-1 – Он није мого да свати да ми Пироћанци мушкарци носимо женска имена. [...]

тр. IV3a-5

ДК – А где сте први пут чули за назив Торлáк? Први пут где сте дошли до њега? Кр-1 – (...) За назив Торлáк први пут сам чуо од, сада покојног, нашег чика Душка Ђирића... Учитеља из Лужнице, који је био... Драгољуб Златковић – Који је сакупљао фолклор. Кр-1 – ...Једно време управник Музеја тамо, човек који се бавио такође проучавањем народнога стваралаштва и прикупљао свуда где мож' да дође до било каквих извора тамо. Од њега сам чуо негде седамдесетих година, значи... Драгољуб Златковић – Тек тад? Кр-1 – Ама, онда сам слушао. Јел онда сам чуо, ја сам прочитао Косту Костића „Торлáк“, па ми је то било некако странно, ко зна шта је кад сам био ђак, рецимо, тамо. Али од њега сам слушао, онда, од чика Душка, да се цео овај предео овде звао то и то, ово је било Загóрје [мисли на предео иза Старе планине], ово... А он је, у ствари, читао Милићевића, е то је знао. Е... ДК – Да? Кр-1 – ...Е, и сада, ја сам се значи,

одлучио, кад сам дошао у пензију, да нешто овде радим. И то што сам испланирао, ево, ја сам то и учинио. [...]

тр. IV3а-6

Кр-1 – Међутим, хоћу ово да нагласим код Торлака. Кад сте се јавили ја сам се спремио да вам то кажем. Видите ово: наши људи, одавде, се никада нигде нису представљали Торлацима. То да схватите. Али су увек кад га пита: „Одакле си“ „Оди Торлачко“. Јер ово је био Сврљиг [показује руком према сврљишком крају], онај је бил оди Нишко, јел сватате, онај је били оди Трнско. А други су за њих говорили да су Торлаци. ДК – А ко је говорио? Кр-1 – Сваки, као што смо ми говорили за Сврљиж... за оне из Сврљига да су Сврљижани. Сврљижанин се никада није представио: „Ја сам Сврљижанин“. „Одакле си?“ „Оди Сврљишко“. А за нас он је Сврљижанин. Значи, ми смо за њих били Торлаци тамо где смо одлазили. Оди Торлачко смо долазили. Значи, ти наши преци су из Торлачко долазили тамо. ДК – Па ко је, на пример, њих [тако] називао, јел знате за примере? Кр-1 – За примере? За пример могу да вам наведем, мислим да сам чак ту негде и нагласио у овоме [показује на своју књигу „Торлак“, на пример (...), [човек] на ликовној академији бугарској, у своје време кад сам био горе, пре дваес и нешто година, је пореклом из Видина. ДК – А како се звао? Кр-1 – Све имате [у књизи]. ДК – Да, да, да. Наћи ћу, наћи ћу. Кр-1 – Па имате овде унутра, наћи ћете овде негде (...). ДК – Да, и? Кр-1 – И он... он прича тамо како су Торлаци долазили са Старе планине, тамо, и тако даље, и тако даље, и тако даље. Схватате ви сад, е... [...] То хоћу да се схвати, значи да... да Торлаци су били за друге, а они су били „Из Торлачко“. ДК – Добро. Кр-1 – „Из Торлачко“, овај, тамо (...) „Оди Торлачко“, а не: „Ја сам Торлак“ или „Ми смо Торлаци“. „Ми смо оди Торлачко“, овај, тамо...

тр. IV3а-7

Кр-1 – [...] Даље, шта је... шта је све... Торлак за мене био. За мене је била највећа ствар да сам ја дошао до закључка да је то, у ставари, начин живота... Начин живота а не национално опредељена група, која има, не знам, карактеристике овакве или онакве, народносне или не знам ово... Схватате сада? ДК – Да? Кр-1 – Е, овај, овде... Јер људи су говорили овде: „Ка че прашии торлакат?“ ДК – Аха? Кр-1 – „Куде прашии торлакат?“ ДК – Тако се каже баш у Круциу: „торлак“? Како ви кажете то? Кр-1 – Сад га зову трљаќ. ДК – Трљаќ? Кр-1 – Трљаќ. А некада је био торљаќ. Па се изгубило због нагласка. ДК – Ал нека села кажу, зову то јегрџек? Кр-1 – Ето, са јегрџек... То сам ја написао, то је турски. Драгољуб Златковић – (...) То је турцизам. Кр-1 – То је турцизам (...) ДК – Али, значи било је овде у Круциу то [трљаќ]...? Кр-1 – Како да не, па ја сам све навео овде [у књизи Торлак]. ДК – Трљаќ? Кр-1 – Видите ово [показује место у књизи]? ДК – Да, да. Кр-1 – Врло кратко и све документовано, са сведоцима. [...]

тр. IV3а-8

Кр-1 – И сада, она звана места, да обратите пажњу: ми немамо овде ни једно место звано Торлак да се зове, али имамо Турле. А Турле су од Тортле. То значи то су... простор на којему су се правили ти летњи обори. Они нису били појединачни катуни: један овде, па онај тамо, и тако даље, него значи заузима одређен простор. [...] То су терени који су на неки начин били изоловани од... [...] Драгољуб Златковић – Свака Турла ти је куна. [...] Кр-1 – Па управо то, па управо то, али та куна је зналила нешто. Она је значила изолацију стада, да се сачува од вукова, од тамо свих драгулија тамо, јер чувати стадо на отвореном, па то је најтеже. То треба да сватите. Па ја би данас дао докторске титуле оним нашим Торлацима који су по пет хиљада овнова селили до Солуна попасом тамо, да их отерају. Ови данџс нема ћи отерају ни до Босилград. [...]

тр. IV3а-9

Кр-1 – И сада, кад је било у питању простор, и ово тамо, ви сте видели [у књизи Торлак] ја мислим да се сећате, гледали сте, ја сам се оријентисао да ми за границе тога буду, у ствари, путоказ лична имена људи. Јер, на та, пак, лична имена људи у нашем крају, овде, као карактеристику, морам да вам кажем, натерао [мисли: навео] ме је колега који је из Пакраца чак, из Хрватске, а заједно смо службовали педесет и прве године. [...] Он није мого да свати да ми Пироћанци мушкарци носимо женска имена. Сва имају женски облик завриетка. [...] Тамо преко тих облика и имена ја идем на то. И успео сам. Ево због чега. Успео сам зато што сам се интересовао кад сам био у Софији, горе и ово тамо, занчи да гледам: Шоплук је ово-оно... Код

Бугара нема: ја сам за њих био Вито, никада Вита. Драгољуб Златковић – Како си за њих био?
Кр-1 – Вито. Или чак... Или чак Витан. [...]

тр. IV3а-10

Кр-1 – Данашиња државна граница, између нас и Бугара на Старој планини, од Вршке чуке па на овамо где је, није она граница Торлака, јер ако је начин живота одређујући, онда значи, колко има Торлака код нас, толко има Торлака и код њих, све док[ле је] тај начин живљења. А то значи овде је до Пирота, а тамо је до оног пута који води доле у правцу... у правцу онога њиховог, сад се зове Монтана ваљда, јел. Доле има пут, од Видина тамо преко Куле доле, ја сам пролазио тим путем некада [...]. Тако да, значи, сасвим нормално, значи, ако тако гледамо данас, има значи и Бугара Торлака, има и Срба Торлака. Јел тако? ДК – Да. Кр-1 – Граница није било онда. Јер онда су сарађивали и Топли Дол и Чипровци отуда, јел тако? Драгољуб Златковић – Да, женили се, удавали. Кр-1 – Па дабоме. [...] У томе је лоше што људи поистовећују ово сада са данашњом државном границом, јел? Значи, ја нисам отишо у Софију, али, значи, Шопови су од данашње границе тамо, јер негде према Годечу тамо, јел?

тр. IV3а-11

Кр-1 – А ово што је Торлак код Београда, он има везе са нама. Али су га прозвали по људима који су одавде отишли тамо, па су за њи били Торлаци, а они су, значи име дали томе [брду]. Е, то ћете наћи одавде, па онда прочитајете Ристу Николића, па све ове горе који су писали о томе, па ћете видети.

тр. IV3а-12

ДК – Нисте залазили у књажевачки крај? Кр-1 – Ја сам само реко да захвата оно тамо, у састав Тимока, па не зам ово, јел, тако сам га дао, иако сам знао, ал нисам ишо да видим, знао сам да ви у том вашем крају тамо знате које су села торлачка и тако их зовете, горе, јел? ДК – Да. Кр-1 – Ал ја нисам ишо да видим, нисам ишо да их бројим, па их нисам ни наводио. ДК – Аха. Кр-1 – Овако, руку на срце, јел? ДК – Да, да. Кр-1 – Али сам их само дао, значи, овако. [...] ДК – Откуд сте знали да се тамо зна за то? Кр-1 – Од људи који су тамо боравили, одавде, па су ми рекли. ДК – На пример, ко? [...] Кр-1 – На пример? Ја мислим да је, на пример, један човек који је сада пензионер, овај тамо, али по ком основу он то је знао, не знам [...]. ДК – Како се зове? Кр-1 – Марковић Драган [...]. ДК – Из Пирота? Кр-1 – Ма не, из Крупца. ДК – А, из Крупца, аха. Кр-1 – Из Крупца. Он је млађи од мене, али је био радник „Првог маја“, па је после завршио животни век као чувар у затвору пиротском. И ваљда је по том основу, имао другара неког ваљда одозго, ја мислим да је тако. Имао је другара некога из Књажевца. ДК – Аха. Кр-1 – Е, и значи, ја сам тој причи поверовао [...].

тр. IV3а-13

ДК – Е, сад хоћу да питам, значи написали сте књигу „Торлак“? Кр-1 – Ја сам писао књигу „Торлак“... [...] Међутим, они... они који нису схватили или су схватили шта је Торлак, али имају разлоге да се... да се... да га не схвате како га ја схватам, то су људи који су оптерећени... национализмима својим – било бугарским, било нашим... Кад је књига „Торлак“ изашла, незадовољни су били и у Софији кругови и у Београду кругови. [...] ДК – Ко је, на пример, био незадовољан? [...] Кр-1 – Овде код нас је био незадовољан академик Стојанчевић, и Борка Лилић, који су чак организовали скуп у „Првом мају“ [у Пироту], тамо на ту тему. Па су довели ову, докторку Раду Тричковић из Трњане, тамо, не знам где она ради. [...] Да докажу да Торлак је, не знам, турска реч, значи тамо „простак“, не знам, ово-оно и тако даље, да не набрајам са тим, и оно све остало. У Бугарској исто тако. А што? Њима је највише засметало ово овде, оно што сам и у „Крупцу“ [монографији Крупца] дао седамдесет четврте године врло кратко. [...] Кр-1 – Национални идентитет људи на овоме подручју, или да га назовемо национални препород, или то све, у ствари [...] је најинтензивније почео у време Берлинског конгреса и ослобођења од Турака. И граница која је успостављена тада, она је данас најчистија етничка граница на Балкану. Јер граница по Берлинском конгресу која је између нас и Бугара тамо, сви с оне стране су Бугари, сви с ове стране су Срби. Без обзира кад су се преселили овде или кад су се отселили тамо. И данас нико никога не пита: „Шта си по националности?“. Ако рече да је из Висоцки Оџоровци он је одма Бугарин или Бугарин, а ако рече да је из Крупца он је Србин, јел? [...] Ја сам [у књизи] реко [чита из књиге]: „На крају, после свега реченог, уопште да констатујемо: Торлаци су се лоше провели при сусрету са националним државама. Име је исчезло, као и назив предела. Остали су

говор, обичаји и успомена на њих. Остала је и богата заоставиштина народнога стваралаштва.“ Е, и сада ово цитирају: „До седамдесет осме године [1878, до Берлинског конгреса] Торлаци су претурили и надживели канове и царе, императоре и краљеве, великаше и самозванце, султане, паше, субаше, одметнике и хајдучију, али нико од њих није тражио да постану ни Византијци, ни Грци, ни Болгари, ни Срби, ни Турци, већ само лојалност властима и покорност владару. Под Турцима представљали су компактну хришћанску православну групу. Када су тражили да се прикључе Милошевој Србији, нису то чинили зато што су те осамсто триес шесте се тако национално осећали у данашњем смислу речи, већ зато што су осећали да припадају скупини народа са којима су браћа по крви, вери, језику, по обичајима, и зато што је Србија у то време била једини ослонац и носилац слободе. Коначно, после седамдесет осме, као флотантна маса, етнички и друштвено недовољно сазрела, претопљени су с једне и с друге стране граничен линије у Србе и Бугаре. Као последица данас на овој линији имамо чисту етничку границу.“

тр. IV3a-14

ДК – Шта су Торлаци? Кр-1 – Торлаци су, значи, група људи који су живели на овом простору, словенскога, значи, порекла... словенскога порекла, вере православне, али вере са много, много утицаја остатака многобоштва, и то сам хтео... ДК – Па, да ли су чисти Срби? Кр-1 – Они данас јесу. ДК – Да, а шта су били раније? Кр-1 – Делом национално неиздиференцирани, да се разумемо. ДК – Да? Кр-1 – Па то причамо цело време. Цело време је то прича. ДК – Јесте, да? Кр-1 – Зато се и буње ови, што траже... А ко гарантује да је... да је у царству цара Душана... живели све Срби? ДК – Да? Кр-1 – А ко гарантује да и код Стевана Немање били све Срби? ДК – Да? Кр-1 – А друго, ја сам кроз све ове карте тамо и ово [у књизи Торлак] показао после: Кад смо ми били у саставу Србије? У средњовековној Србији кад је Пирот био њен? Само повремено и привремено. ДК – Да, добро. Е, а ко су Шопи? Кр-1 – [...] Шопи, то су многи други рекли, немам ја потребе да причам, ја сам чак и овде [у књизи Торлак] дозволио доктору Ђирићу, унутра [...] да се он искаже, овамо, овај, у предговору на више страница, овај, о Шоплуку. Јер ја сматрам да је Торлак, у ствари, само један део Шоплука. Као што је Гружа део Шумадије, или не знам тамо ово друго (...), велики део тамо, или Ресава или не знам ово. То је то, ништа друго. Овај... А о том прелазном делу, о тим прелазним територијама, са прелазним становништвима... становништвом, говорио је и Џевић и многи други су причали, шта ја да причам. А друго, мислим да има сада аутора и македонских, и бугарских, и српских других који су се на ту тему исказали, јел? [...] [Спас Сотиров] ...Он је урадио историју Погановског манастира. ДК – Да? Кр-1 – Бугари су је прихватили. Значи штампали овде, али они су помагали. А Београд није прихватио да то штампа: «Имамо ми другог аутора». На промоцији у Софији су направили лом. Тамо је устао један човек који је рекао, тамо: „Ја могу да сватим да је великосрбин Витомир Живковић, који пише да смо Торлаци, али не могу да схватим да Спас Сотиров може да одриче да... да су људи око Погановског манастира [да нису Бугари]... Они су Бугари били и у оно време“, јел, тамо. Ето, то је то. Они га не признају, а он каже тамо [у својој књизи]: многи су проучавали Шопове и ово све, али само зависи ко је с које стране. Они с оне стране сви су ишли, ишли, ишли и терали до краја да су Бугари. Ови с ове стране сви су ишли, ишли, ишли и терали до краја да су Срби. Али на крају, после, ипак су и једни и други, као узгред, спомињали да ипак је то нешто што... и нису били најбољи... [смеје се] ни Бугари ни Срби [смеје се]... (...) А то је управо ето то, занчи, тамо... Тако да, што се мене лично тиче, ја не видим никакве проблеме за неразумевање у том делу, овде. Истина је то, шта друго да радимо. ДК – Да. Кр-1 – Све друго може да буде покривено оваквом или онаквом идеологијом, јел?...

тр. IV3a-15

Кр-1 – Узмите шта је све записано тамо. Те овај поп овамо, те онај одавде, те онај отуда, те онај отуда, записи они, те у овој цркви, ово... Зна ти се кага узеше Срби у Пирот; зна ти се кага стигоше Срби тамо; зна ти се кага Срби искараше Турци. А нигде не пишу: зна ти се ка дојдбоше наши. Према томе, нико није осећао Србе као своје, у смислу да је то наша војска, схватате ли? Јер ако има нешто на овом простору, сад ме поново враћате на чика Душка Ђирића, овај, знаш шта ми причао он? Знаш, каже: „Вито, да нису били са стране утицаји, ја би мого да напишем историју овога краја на пола странице. Народ се рацал, живел, венчавал [смеје се], умирал и ником ништа [смеје се]. Све друго су утицаји са стране, јел? Јер он никада није имао војну организацију, никада није имао државну организацију [...], све је било туђе. И он се увек склањао, јер шта је... шта је животна филозофија наших људи овде? Ако је у питању работа, ми смо супротни од Шумадинаца, ми кажемо: „Џабе ради ал ѓабе не седи“, а они увек кажу: „Џаба

седи ал џабе не ради“. Даље, Пироћанац, у смислу Торлак, Торлаци, на торлачком подручју овде, значи, увек ћеда каже: „Бежанаова мајна не вика, него Стојанова“. Он се увек склањао од силе. Јер свака сила за времена бива. Даље: „Магаре оди, прекор не мре“, значи, каже: Назови ме како бчеш, али... речј ми да сам грне, ал само немј ме ритнеи да ме стрбиши“. То је филозофија. И они су се зато склањали увек ту, значи, врло мало, врло ретко су мигрирали, и зато смо ми подручје са најстаријим становништвом на Балкану. (...) Ја значи не величам ништа [смеје се] нити сматрам да је то не знам каква велика одлика па сада треба да... Али истина је у томе, истина је то.

тр. IV3a-16

Кр-1 – Колико сам казивача навео. Све, по реду, ево и[х] [показује у књизи]. ДК – Да. Кр-1 – Све су то казивачи, доле. Овај, тамо. Овај... јер немам документ, али, значи, имам људе, овамо. ДК – Да, извори. Кр-1 – Који су, значи, из тога времена, знали и причали, овде. Тако да, мислим, не треба да се прави ту ништа, оно што се покушава да се прави. ДК – А како вам се чини ова књига Косте Костића „Прилог етноисторији Торлака“? Кр-1 – Овај, да вам кажем ово: Мени је жао само једно, што нисмо контактирали и можда би то била само једна књига, иако он, у ствари, за основицу има Славињу. [...] ДК – Своје село. Кр-1 – Он има једно село, своје родно место. [...] Драгољуб Златковић – Коста... Па не, и за Славињу, али говори о читавом Високу, да. Кр-1 – Не, не, он за Славињу. И сад из Славиње, он је направио овако, велики букет један, да га тако назовем, јел, и онда гледа ове... Драгољуб Златковић – Околину. Кр-1 – Прави ове теме, околину и тако даље. Он има овако, своје, мислим, јасне ставове, и ово. Он је чак навео мишљења неких, ал се нигде није позвао на изворе. И њему је то слаба страна у књизи. Јер ви сада можете да се позовете на њега, тамо, и кажете: „Он је реко то и то“, а он цитира [на пример] Драгољуба а није навео где је Драгољуб то написао, објавио. Значи, са те научне стране, мислим, он је, ако тако могу да кажем, мање употребљив, јел? Нема, нема, нема изворе, овај, овде. А што се тиче, што се тиче, овај, тамо, ја се нисам упуштао у многе ове друге, ово, он је мање-више, мање-више прихватио да је, овај, Торлак и Шоплук од Дунава па све негде до тамо, јел, и ово. И онда то је оставио, он расправља ове друге ствари. Овај... мени се овако он допао онамо где је... [где] сам схватио да је објективан. Рецимо, око ослобођења од Турака кад је било, и ово тамо, кад је дошла она српска претходница и све ово остало, горе, овај, тамо... Кроз Славињу како су их дочекали, јел, тамо, црге, ово-оно, све, и тако даље. И каже: „И да није после било ово, тамо, пре Берлина, у Цариграду, па после овамо и ово све, да се није издигла гунгула, они би сматрали да су Срби од памтивека“ [смеје се]. А то је оно у ствари што ја цело време причам, јел, тамо.

тр. IV3a-17

ДК – Да ли је неко у Пироту реаговао у новинама, у «Слободи» или тако нешто? Кр-1 – Не. ДК – Да не листамо „Слободу“, да не тражимо? Кр-1 – Не, не, немате потребе да је листате, нема потребе. А у овоме су, значи, полемисали [мисли на скуп одржан у Пироту и Зборник о Пиротској буни][...]. ДК – То је ово што је Радмила Тричковић објаснила да је то турски назив, јел тако? Кр-1 – Да, да, да, да. ДК – То мислите да је реакција на вашу књигу? Кр-1 – Јесте, они су због тога то урадили. ДК – А ко је то урадио рекосте? Кр-1 – Борислава Лилић је била организатор и довели су овог академика одозго. ДК – Стојанчевића? (...) Е, а ко је Борислава Лилић, где она [ради]... Драгољуб Златковић – Она је професор историје, била у Гимназији дуго па докторирала, па у позним годинама предаје на факултету сада. Кр-1 – Е, а сада је професор историје на факултету. ДК – На ком факултету, у Нишу? Драгољуб Златковић – У Нишу. Кр-1 – Дозволите да вам кажем само. И на то... на то саветовање, или, не знам какво је било ту с тај скуп... Драгољуб Златковић – Ја сма био присутан. Кр-1 – Ти си био присутан ал' ја нисам био позван иако сам био аутор, овај, тамо. Били су представници Бугарске, озго, и сасвим случајно сам имао сусрет са њима у Музеју. Ја сам отишао у Музеј својим послом неким тамо и кад сам ушо доле, и ово све, тамо: „Здраво“, „Здраво“ - друштву, и тек неко ме представи: „Ово је аутор 'Торлака', и... а ово су каже наши гости из Пловдива“, који су били присутни на овом саветовању. И они питају што нисам био тамо. И ја нисам хтео да кажем: „Нисам позван“, кажем: „Био сам одсутан“. Рекли су ми: „Штета што нисте били. Да сте били, па да и ви кажете своје мишљење, ми би смо вас подржали. Ми нисмо прихватили тумачење докторке Радмиле Тричковић о пореклу имена. Ми ваше тумачење прихватамо за истинито.“

тр. IV3a-18

Кр-1 – На крају морам да вам кажем и нешто што није за причу. Кад је требало да се ово сређује [књига „Торлак“], овај, тамо, ја сам за рецензента... преко доктора Ђирића молио да ми нађе и рецензента за речник, јер он није стручњак за њега. Доктор Ђирић је наша рецензента, кад сам му однео ово све тамо и ово, али са рукописом целим и ово, он је одбио. Драгољуб Златковић – Ко, Недељко? Кр-1 – Ти га спомињи, ја нећу. ДК – Недељко Богдановић? Кр-1 – Да. Он је одбио. Кад сам ја отишао да питам за образложење, каже: „Ово прелази границе државе, то може да изазове међународни инцидент...“, и не знам ово-оно, „Мен' нембј...“. Ето. ДК – Да? Кр-1 – Колико има везе то са науком и с овим – ја на знам. Али оћу да вам кажем како се... како се на то гледа. А граница није вечна, јел?

тр. IV3a-19

ДК – А како су [на књигу] реаговали обични Пироћанци? Сретну вас људи, па шта кажу? Кр-1 – Ја сам примио много честитке. ДК – Аха? Кр-1 – Много честитке. ДК – А јел било и негативних реакција? Кр-1 – Нико ме није срео да... да код мене негативно истиче, а многи чак и данас, јер ја имам, значи, монографију „Крупац“, па имам ово: „Сто педесет година школе“, с друштвом, нисам само ја, имам... тамо сам коаутор, јел? И овб... Урадио сам ово, урадио сам, значи, онај анегдоте и тако даље, овај... Кад ме друштво сретне, они сматрају да је ово ипак прави онaj рад, истраживачки, документован и тако даље. Сад кад је изашла ова „Голгота...“ неки су чак франирани [у позитивном смислу, одушевљени]. Један човек ми прича скоро, узео један тамо па му причао, овај: „Ма, узо“ - рече – „да читам ону 'Пиротску голготу', па ја сам мислио да ћу то за једно_вече, две, овако. Знаш ли, бре“ - тамо – „па, ја недељу дана не могу да изађем из ње“. А што, па онó има позади педесетак само прилога, документације, и онда не може да га чита као обичан новински текст, јел? Он мора да уђе у проблем [смеје се]. С те стране, значи, сам овако добио чак и доста... доста похвале на... на ту тему. Иначе, промоцију [књиге Торлак] смо правили и у Нишу. ДК – Да. И како је тамо прошло? Кр-1 – Тамо, ја мислим, „Народне новине“ су организовале. ДК – А где је прављена промоција? [...] Кр-1 – У Библиотеци нишкој, у Библиотеци нишкој, а организатор су биле „Народне новине“ и Библиотека. ДК – И? Каква је реакција била тамо? Кр-1 – Па ја мислим овако, да и тамо су углавном били Пироћанци присутни [смеје се]. Драгољуб Златковић – Није било неке реакције, ја сам био присутан. Кр-1 – Па и он је био. Реакције није било, јер било је практично непознато за њих. Многи су тада први пут слушали о томе. ДК – А у Димитровграду нисте...? Кр-1 – У Димитровграду је... само један човек је [поставио] питање... чак није ни полемисао него питање поставио неко тамо. У том смислу: „Па каквiсмо ми били“ [...].

тр. IV3a-20

Кр-1 – Тако да, све у свему, ја сам се трудио колико год сам могао, а немам ни, како би рекли, ни звања ни, не знам тамо друго, али да унесем себе у то.

XIIђ. Транскрипти делова разговора везани за одељак Разговор са Гојком Ранчићем (IV36)

тр. IV36-1

ДК – Шта је, у ствари, [мој] мотив [за овај разговор]? Ви сте једини члан Завичајног друштва Тимочана-Торлака из Пирота. Е, шта је ваш мотив? Ко су Торлаци? Ко је по вама Торлак? Пир-1 – Торлаци су, по мени, Шопови. Шопови тимочко-лужничког дијалекта у Србији и Загорје из Бугарске, значи друга страна Старе планине. ДК – Па, шта су...? Пир-1 – То су Шопови који много личе језик бугарском више неголи ови јужноморавском дијалекту. Док они остали Шопови, јер се Шопови зову чак Штрпчани код Шар планине, и они су Шопови, па Сува Река је Шопови, па, не знам откуд, код Куманова ту на даље на југ према... до Овчег поља све Шопови. Јер, по мени, су Срби, па и Бугари називали Шопове оним који не говоре неким књижевним језиком, као рецимо српски. Бацају се падежима, у ствари немају падеже, ми смо беспадешни, тимочко-лужнички, па имамо и одредницу: човекат, жената и тако даље, што ови Лесковчање немају. Они само говоре: отишјеја, дошјеја, и падеже исто и они немају. Падеже они немају, не разговарају. ДК – Јел то значи да су Шопови или Шопи и Торлаци исто? Пир-1 – Исто, само Шопи је шири појам. Шири појам. ДК – Па докле се простиру (...) Торлаци? Докле се Торлаци простиру? Пир-1 – Торлаци се простиру, по мени, требало би да буду и Софјанци. ДК – Шопови или Торлаци? Пир-1 – Шопови и Торлаци. Али, рецимо, Лесковчање су само Шопови а нису

Торлаџи. Лесковчање, чак и Прокупчање стари. А изнад Прокуља су насељени, нешто Шиптара, насељени су Срби, а у Косаничком срезу доле су Црногорци. Ја сам био тамо учитељ и то сам... ДК – А откуд ви то знате? Пир-1 – Зато што сам био тамо учитељ и испитао сам све ситуацију. А онда сам читао Цвијића... ДК – Па где сте били учитељ? Пир-1 – Био сам у срезу, овај, куришумлијском (...) косанички се звао. Прекораће је црногорско, у планини горе према Мёрдаре [даље описује крај у којем је службовао].

тр. IV36-2

ДК – А јел сте чули некад Шоп или Торлак у Дојкинци, некад у село? Пир-1 – Не, нису ни Шопови ни Торлаџи, они... ДК – Шта кажу у Дојкинци за себе када оду негде далеко, у Београд или Софију, и шта...? Пир-1 – Они се приказују, пази... ДК – Шта они кажу за себе: „Ми смо...“? Пир-1 – Прошло је сто тридесет година од времена од кад је њима у главу кљувано да буду Срби. А они су пре тога молили, само гледају да дођу Бугаре, о Шоповима се није знало. Касније се, то људи проучили мало, видели да ту има нека разлика, нити су ови Шопови прави Бугари, тамо који су остали под Бугарском, нити су ови Шопови под Српском прави Срби, него нешто средње, између Срба и Бугара. Значи ту је захваћен овај Нишки регион (...), чак и Тимочки регион, који је узет триес треће [1833.] године, односно у Првом српском устанку, па је после триес треће године, по Букурешком уговору Срби су успели да добију Тимочки регион са шес округа, знаш то већ... ДК – Да, да, знам. Али, значи, јел по вама Шопови нису ни Срби ни Бугари, јел тако? Пир-1 – Нису. Ја сам Шоп. ДК – А Торлаџи? Пир-1 – Исто, исто, исто. ДК – Значи Торлаџи...? Пир-1 – Ја се декларирам као Шоп. ДК – ...Нису ни Срби ни Бугари? Пир-1 – Ни Срби, ни Бугари. ДК – Значи, то је, малтене, посебна нека...? Пир-1 – А, посебна. Средњи балкански тип јужних Словена. Ево прочитај „Балканско полуострво“, ја га имам ту, могу ти покажем. ДК – Од Јована Цвијића? Пир-1 – Од Јована Цвијића. То лепо, разумеш, он је то, још није био онда засиљен тај национализам који преовлађује и данас, већ код радикала, видиш шта су они радели. ДК – А да ли су ближи Србима или Бугарима? Пир-1 – Бугарима. Бугароидни су. По мени, Шопови су и Македонци бугароидни народи. Више су ишли Бугарима него Србима. И историја то показује. Ја сам проучио историју добро, пази, Златковић [који је ту присутан] може да ме оспорава нешто, али да... и сад имам тамо енциклопедију, то ме много интересује, зато што су историчари лагали, на челу са црквом, са академицима и тако даље. Они заобилазе неке ствари, неке исривљују и навињају на једну страну – или че да будемо само Бугари ил че будемо само Срби. Међутим, ја сам поставио Павлу Ивићу једно питање, па ме и Златковић критиковао и Ивко [др Ивко Јовановић, професор књижевности из Пирота, уредник Пиротског зборника] што сам му поставио то питање. Кажем: „Ако смо ми Срби, Пироћанци, да ли су и Сливничане, Сливница, да ли су и они Срби, пошто говоре стари Сливничани и стари Пироћанци исти говор дибидуџ, море идентичан. Слушао сам“ - реко - „у возу како говоре жене старе. Мој колега, један учитељ, отишао у Сливницу, па нека жена причала, на као пиротски, а он каже: 'Ево стара Пироћанка нека узне ово'“ – то Цунић, Цуне [објашњава Златковићу] – „а онај му реко што га водио, каже: 'Па то није Пироћанка, она је Сливничанка' – каже – 'они стари говоре исто као и наши стари Пироћанци'“. ДК – И шта је рекао Павле Ивић? Пир-1 – Павле Ивић није могао да одговори ништа. А Ивко ме прекорио после кад смо изишли ван зашто сам му то питање поставио, каже: „Довео си га у незгодну ситуацију“. ДК – А какав однос имају Бугари према томе Шопи, Шопови? Пир-1 – Они имају сличан однос као и Срби, подцењавају мало то, јер сам назив Шоп мало као... то је као... [погрдно, подцењујуће]. ДК – А откуд Ви то знате? Пир-1 – Знаш, био сам и у Бугарској доста, то сам осетио исто код њи, а и код наших сам прочитао да и они потцењавају. А и Цвијић је се изразио мало лоше за Шопове, уопште узевши Шопове у целини, каже: „То је геџав народ, прост и“ – не знам – „тврдоглав. И тешко схватају, ал кад схвате онда га схвате добро“. Међутим, друштво се он изразио и у тој књизи. Овде у Пољу је затеко људе који једу таратор, оцџт (...), тако у жегзуту, па су били негостољубиви, нису тако имали времена да се забављају с њима, они [Цвијић и његове колеге] тели да испитују нешто. А кад је отишао у Висок, овчар који је усамљен, он једва чека да му некој дојде да си поприча. А и боље се храни овчарат, као Црногорац, стоји право, нема колџа. А овај има колџа у мешину, не мож се севије. И тако... тако да је горе боље примљен и Височане описује као гостољубиви и живахни, разговорни, а Пољци као малко мутави, геџави и тако даље. Међутим, данас је сасвим друштво ситуација.

тр. IV36-3

Пир-1 - Ја пишем нешто о томе, о Пиротском округу ту, пишем неке старине, многе ствари сам ја... ДК – Па јел се ту помиње нешто: Торлаџи? Јел се помиње? Пир-1 – Баш сам то

радио. И сад сам узео књигу „Јасенов дел“, препоручи ми један да узнем „Јасенов дел“ да видим тамо о Шопима шта је. Међутим, није ни он решио, ни једну књигу нисам нашао да је расчистио са појмом Торлаци. По мени су то Торлаци, тимочко-лужнички говор, а онда (...) и Сливничко, тако све негде до Перник. ДК – А јел помиње тај у [монографији] Јасенов дел, јел помиње Торлаци? Пир-1 – Помиње и Торлаци и Шопови, али није их добро разграничио. Драгољуб Златковић – Он преузима оно што су људи рекли, Вита и...? Пир-1 – Исто има један из Славиње, Коста Костић, и он је то убркао доста. Па и Вита Живковић га није баш расчистио како треба. Ја сам, ово што говорим, делимично из искуства, делимично из читања и размишљања. Рецимо о Шоповима. Нађем ја једног човека ту кад су правили ауто-пут, он руководи с неку групу Шиптари, који где је био бувљак [у Пироту] раскопују канали неки, реко: „Одакле си ти?“ Каже: „Из Суве Реке код Призрена“. Реко: „Да ми кажеш“ – а ја сам у Призрену учио богословију, реко – „кажи ми које сте ви нације“. Каже: „Ми смо Шопови. Сува Река и Штрице, оно Штрице (...)“ – каже – „Ми смо Шопови“. А онда један учитељ избеглица из Призрена, који је из Средске, ако си чуо (...) једну жупу Средска, ја сам тамо био [...]. Он исто каже: „То су“ – каже – „Сува Река и Штрице су Шопови“ – каже – „ми у Средској смо Цинцари“ - и неке реченице ми реко Цинцарске – „а они тамо“ – каже – „Горанци, Драгаш, они су“ – каже – „Македонци. И да су Македонци ја ти могу докажем“ - имал књигу „Горанске народне песме“, које су очигледно македонске [...]. ДК – Како ће у ова села димитровградска, тамо Цариброцање, како ће да се изјасне они, шта су они? Пир-1 – Видиш шта [су] они: они су згажена маса које (...) постала љигава. Ја имам једног баш колегу, сада отишао у Поганово, Власи [село у димитровградској општини] [...], отац му из Поганова а мајка Пироћанка [...], међутим он толко упорно тврди да је он Србин, па да су они Срби, мада је носио презиме по оцу и бугарско на –ов и на –ић и шта ја знам. А отац му је био из Поганова, па је завршио за геометра у Цариброду, презивао се онда на –ов, па се после запослио у Пирот, па на –ић, па мењао. Па из Славиње један учитељ, мој колега, Глигор Милчев, беше Милчев горе у Славињу кад је био, кад је био у Висоцку Ржану наставник, а после кад се сретнемо овде у Пироту на вашар, реко: „Какó си ти?“ „У Садик код Младеновца [живим]“ – каже – „нисам више ни Милчев него Милчић“ „Па, што?“ „Па, да ме не запитују“ – каже – „које сам националности“.

тр. IV36-4

ДК – Како објашњавате то што сте Ви једини члан из пиротског краја, члан Завичајног друштва торлачког, а ми имамо тамо око сто чланова у Књажевицу? Пир-1 – Знаш како то објашњавам. То национално питање код нас је потушавано, овај, спутавано и окретано на једну страну (...). Бугараци, наши су звали Бугараци кад смо припојили овде, од дваесте године на овамо, звали смо и Бугараци увредљиво. Они су онда силом били Срби, а ми смо и звали погрдно Бугараци, а сад су силом Бугари, а они сада покушавају да се праве на Србе (...). Али најбоље ти је мерило ово. Ту има у Зборник, у дебелим књигама што је Илија Николић за наш крај прикупио, документација: Панта Срећковић, неки начелник округа пиротског после ослобођења је вршио ту пропаганду да се припојимо Србији док још није било решено Берлинским конгресом. И он извештава, један извештај Министарству спољних послова или унутрашњих, свеједно (...) у Србији, каже: „Овде Пироћанци“ – каже – „не знају шта су то националности. На питање шта су, једни одговарају: 'Срби смо', други кажу: 'Бугари смо', а трећи кажу: 'Руси смо'“. Е, сад смеино, кажу: „Руси смо“, знаш. То је зато што су знали да је Русија однела главни терет те битке за ослобођење Бугарске, а и ових наших крајева. Јер Срби нису ступили у рат са Турском онда док није пао Плевен. Чекали су јер су претходно имали искуство, лоше искуство с њима кад су напали на Турску па су били скасипљени. То ти је за ово што ти кажем. Ја проучавам ствари, посматрам, имам животно искуство, тамо сам био учитељ, овде сам био богословац, све то кад се састави...па сам овај рат сада пропатио како је било: клања, убијања, мрцварења, уништавања. И знам ко је кривац и све да ти кажем то (...). Из свега тога закључујем да ја нисам ни Србин, ни Бугарин, него Шоп. Али више Бугарској смо [ближи], и историја то показује, ми смо у старој [...], у Средњем веку, под Србима били смо 14 година и то у вазалном односу су били. Стеван Лазаревић је добио Знепоље [трнски крај, данас у Бугарској] четресто тринаесте године кад су савладали он и Мехмед, султан Мехмед савладали трећег брата (...) код Соа Софије [...]. И тад је завладао тај Мехмед и он му је дао уз захвалност за ту помоћ [даље прича детаље историјских догађаја][...]. Пир-1 – Из тога што сам разумео, све сам прочитао и видео сам да је овде силом утерано српство, ја сам зато, баш заинат, нећу да сам Србин, оћу да сам Шоп [смеје се]. ДК – Па, како се изјашњавате на попису? Пир-1 – На попису сам Шоп, једини у Пирот, само ја, имао сам и статистику [смеје се]. ДК – А то Шоп једнако [је] и Торлак? Пир-1 – Јесте.

Не. Сви Шопови нису Торлаци, али ови источни Шопови, значи око Старе планине, они су Торлаци. ДК – Докле на горе [на север] око Старе планине? Пир-1 – Па, мислим, докле. Док има тих такозваних Срба, чак можда и до Неготина. ДК – Аха? Пир-1 – Ал не знам ја колико тамо, тамо већ почињу Власи да преовлађују око Неготина и око Жагубице... ДК – А битно је ово, значи да у родном селу или тај крај нико неће да каже: „Торлак“? Пир-1 – О, не, не, они не знају. Они су, ту су, људи су за те ствари неписмени. Једноставно, нити су чули, нити су размишљали, нити имају то искуство да је прошао тамо-овамо (...).

ХIе. Транскрипти делова разговора везани за одељак Разговор са Драганом Колевим (IVЗв)

тр. IVЗв-1

Дим-1 – Прво моје интересовање за идентитет јесте кад сам почео да радим на Институту за проучавање националних односа. И тај институт је, наравно, се бавио емпиријским... ДК – Јел то због афинитета или случајно радно место? Дим-1 – Па била је моја жеља, али стицај околности... [...] Суштински је било да сам ја још на факултету се почео бавити емпиријским истраживањима као млади истраживач и учествовао на бројним истраживачким акцијама које су се, поред осталог, бавиле и феноменом нације. ДК – Факултет политичких наука у Сарајеву? Дим-1 – У Сарајеву, јесте. И тамо сам завршио факултет, тамо сам магистрирао и у Сарајеву сам постао и професор на Универзитету, а касније су, као човек који се бави емпиријским истраживањима, тражили да дођем у Институт за проучавање националних односа, јер сам се до краја оних збивања која су претходила рату бавио се емпиријским феноменом нације, етноса, идентитета, међунационалних односа, и, оно што је можда занимљиво, јесте да су истраживања којима смо се ми бавили три године можда прије рата већ показала да постоји јака етничка дистанца и извршена већ врло озбиљна национална хомогенизација, која је говорила да Босна функционише на матрици повода за могући национални сукоб.[...] ДК – [...] После тих догађаја [...] ви долазите у Димитровград? Дим-1 – После тих догађаја ја постајем председник Дечије амбасаде за Шпанију, одлазим тамо годину дана. ДК – У Шпанију? Дим-1 – У Шпанију. Бавим се хуманитарним питањима, потписујем са Шпанском владом уговор о одласку три хиљаде деце, при чему је тадашњи премијер Фелипе Гонзалес инсистирао да то буду деца из етнички мешовитих бракова. Јер су сматрали да у том рату у Босни најчешће страдају деца из тих таквих бракова. И то је отприлике још један моменат који је, који ми је дао мотив да се бавим феноменом нације, етноса, народа и свега осталог. Дођем у Димитровград и постајем директор Библиотеке, и почињем се бавити локалном политиком, и видео сам да та средина... ДК – А у СПС-у [Социјалистичкој партији Србије] коју функцију сте имали? Дим-1 – Био сам председник Општинског одбора. [...] У то време општа еуфорија око нација и националних питања била [је] актуелна у целој Србији. (...) је питање националног и етничког изјашњавања било (...) актуализовано свим овим ратовима и ја сам сматрао својом обавезом да се тако нешто не догоди у крајевима који су везани (...) [за Димитровград, око] Димитровграда. Поготово што је у то време било питање Нојског договора... ДК – Покретала се поново ревизија...? Дим-1 – Да, од стране Бугарске. ДК – И државе Бугарске и бугарске партије у Димитровграду? Дим-1 – Да, тако је. А у Димитровграду се покренуло питање угрожености бугарске националне мањине. То је стигло било до Женеве, па сам ја ишао тамо да објашњавам у чему је спецификум и атипичност те мањине која у свакодневном говору не говори бугарски језик и због чега неће да изучавају и да уче бугарски језик у школама, тако да је ме... ДК – У Женеву чак? Дим-1 – У Женеву сам био, да. Тако да ме је и то понукало да се почнем озбиљније бавити феноменом етничког укорењавања тог становништва и да видим... ДК – У том крају? Дим-1 – У том крају. И да видим шта је то због чега једни имају апсолутно флуидан национални идентитет, могу да буду и једни и други... ДК – У националном смислу? Дим-1 – У националном смислу. ДК – И Бугари и Срби? Дим-1 – ... И Срби. Димитровград је био град са највећим изјашњеним Југословенима, ако се сећате у задњим пописима прије рата, и један други мањи круг, не велики, њих педесетак, који се врло острашћено почео бавити тим питањима из комерцијалних разлога и то питање интернационализовати под формом угрожености мањинских права. И наравно, ако хоћете да дате одговоре на сва та питања, онда је најрационалније да у помоћ позовете науку, јер наука је, у крајњем случају, најобјективнији судија у тој причи и ја сам се почео озбиљно бавити етничким коренима тог становништва, да би открио шта је оно што је карактеристично за то. И ето одакле та моја интересовања за феномен Шопи и Торлака и...

тр. IV3в-2

ДК – *И како је то ишло, која су сазнања...?* Дим-1 – *Па ја сам прикупио и нашу, значи, литературу коју су обрађивали наши етнологи и истраживачи. Доста сам труда уложио и да покуним литературу коју су бугарски етнографи и бугарска етнографија обрађивала и, наравно, консултовао сам и литературу која је у Европи била релевантна за ту проблематику, и први утисак (...) јесте да су се Бугари више бавили овим проблемом него... овим феноменом, можемо да кажемо, и тим свим аспектима, него наша српска страна. ДК – *И до чега се дошло? О Шопима и...?* Дим-1 – *Оно што сам ја успео да сазнам и што је преовлађујући, да кажем, став етнолога, јесте отприлике следеће, може се сажети. Прво, бугарска историографија стоји на становишту да су Шопи, самим тим и Торлаци, бугарска етничка група. Дио српске националне историографије тврдила је то: српска етничка група, док је једна врло јака европска струја и друга група научника из Босне и Херцеговине и Хрватске тврдила да је то етничка група, етнографска, прецизније, група, која има своје корене још у предбалканским племенима. Да су врло блиски са племеном које се звало Трибали. Да имају чак трибалског порекла и да су успели, поред свега, и романизирања, и словенизирања, да сачувају неке своје особености, а да је стицај историјских, културних, политичких и војних [околности], које су се дешавале низом година, учинио своје да се они не издигну изнад етнографског карактера, да формирају етничку заједницу, групу, нити специфичну етничку свест, нити нацију, него су напросто доживели судбину балканских Хазара. При чему је већи дио тог Шоплука остао у Бугарској, кад се дијелила граница, кад се успоставила Берлинским конгресом подела Шоплука на два дијела, и мањи је остао у Србији, који се асимилирао у српски етнос и српску националну групацију, а други дио се утопио и асимилирао у бугарску нацију. И оно што је занимљиво да су, поред свега, задржали бројне елементе етнографског карактера, који и до данас живе и који су на терену видљиви и могу се емпиријски доказати.**

тр. IV3в-3

ДК – *Како се осећа народ димитровградског краја?* Дим-1 – *Кад говоримо да су Шопи и Торлаци у овом периоду на нивоу етнографске групе, то значи да су само задржали неке елементе етнографског опредељења, одређења. То значи да гаје неке обичаје, ношњу, културу, свест вероватно, о некој... менталитет, и оно што се може назвати корпус културног одређења, и језик, наравно... као такав... говор у том крају. Међутим, свест је јако флуидна и не постоји убеђеност већинског дијела становништва да је... да оно припада том етносу. Оно сам ја успео да остварим увид у задњем истраживању, у Димитровграду се негде стотињак људи изјаснило у задњем попису као Шопи. ДК – *А остали?* Дим-1 – *А остали су се изјаснили: велики део неопредељених, један део као Бугари, а један велики број ако Срби. Значи, они Југословени који су некад били, изјашњавали, они су постали буквално неопредељени. И то говори о једној националној бифуркацији тог становништва, и то говори истраживачу да национална свест у том крају није дубоко уграђена, усађена, нема дубоке корене, што значи да је млађег карактера и да она (...) сеже негде од Берлинског конгреса, од 1878. године до данас није успео да фундаира озбиљну националну свест и с једне и с друге стране границе. Отиђите у Софију, разговарајте са (...) он ће рећи да су то Шопови, али они имају тај такозвани негативни призвук, погрдан... ДК – *Пежоративан?* Дим-1 – *Пежоративан, у сваком другом значењу. А то је објашњиво, јер су и стари Грци све остале народе називали варварима. Мислим да је то иста матрица и да, ако некоме кажете да је Шоп, да он... или Торлак, да он у неком моменту то не жели да буде, јер оно у већинском мишљењу, у том стереотипном значењу, овај, има негативности. И нико не жели да буде негативан. И онда људи, овај, из тог разлога не желе да се на такав начин етнички и национално изјашњавају.***

тр. IV3в-4

ДК – *Значи, сад смо причали о националном идентитету, а шта можемо да кажемо о локалном идентитету, конкретно људи тог краја, шта ће да кажу, не национално Срби и Бугари. Да ли ће за себе да кажу да су Шопи?* Дим-1 – *Слушајте, прво треба да знамо да је нација категорија XIX века. Да она је наследница народа као етничке групе на већем ступњу развоја, и да отуд до данас та прича није у великој мери заживела. Управо због тог разноврсног и због тог укоренавања, поготову ако имамо ту психолошку димензију, говорили смо о њој, о архетипу и о свим тим елементима који чине врло значајан терминант одређења националног. Становништво овог краја које познајем изјаснило се тако, и то је корпус људских права и слобода, значи, национално изјашњавање је, и опредељивање је и вољна категорија: „Ја сам оно што хоћу да*

будем“, при чему, кад кажемо вољна категорија, мора да знамо да то није воља схваћена у вулгарном смислу: „Е, могу да будем и Еским“, него воља као озбиљан психолошки феномен има три елемента, три саставна конститутивна фактора који је чине: то је когнитивни, конативни и емотивни. Когниција значи свест развијена, сазнање да ја припадам националном том корпусу. Конативно, да се ја хоћу тако понашати, као такав. И емотивно, да ја имам осећај припадности том и таквом ентитету. Без јединства тих три категорија, без њихове јасне идентификације, ми немамо јасну националну свест као такву. А ако истражите мало озбиљније те крајеве, видећете да су све те, та три елемента националног идентификовања тог становништва на врло лабавим основама, да су врло танки, неодређени, и да је због тога национална свест у овом крају, у овим крајевима доста флуидна, покретљива, неутемељена, јасно неиздиференцирана, а то говори о бројним стварима које испод тога стоје.

тр. IV3в-5

ДК – Ајде сада да видимо тај однос Шопи – Торлаци. Шта су, по Вама, Торлаци? Јер, ајде да кажемо, и сада, значи, људи кад кажем: „Торлаци“ у Димитровграду везују то за Ваше име. Ајде да видимо... Дим-1 – Да, ја кад сам проговорио о Шопима, прва је реч била... ДК – ...А идеја је, како сам чуо, значи, да почне у тој средини да се прича о етничким односима, и јел су биле неке трибине или како? Шта је било све ту, писали сте радове и тако даље? Дим-1 – Било је и промоција, нарочито да се проговори о тој теми која је дуго времена била скренута с пажње, била је затрпана и оптерећена и с једне [српске] и с друге стране, бугарске, тим међудржавним односима. И она је увек била табу-тема. Напросто ја сам сматрао да наука не смије имати табу-тема, да мора проговорити о свим стварима отворено, чињенично, аргументовано, истражујући на начин који је само својствен науци, и кренути та прича о Шопима, с циљем да пронађемо који су то етнички корени тог становништва, не с неким другим циљем, да ја мењам нечије национално убеђење, национално опредељење. То је, понављам поново, његово лично право, корпус људских права и слобода и ту је, то је ствар универзалне декларације усмено. Према томе, оптужба која је ишла на мој рачун у смислу: „Он жели да нас прави Шопе“ или „Жели да нас прави Торлаке“, то су најобичније флоскуле. Према мени је, имао сам доста жесток сукоб с тадашњим амбасадором бугарским у Београду, мислим да је Ивајло Трифунов се звао, који ме оптужио да ја оћу да вршим шопизацију Бугара. Ја сам га замолио да ми да подршку да ме изабера за дописног члана Бугарске академије у Софији, и он је рекао: „Хоћу“, ал да зна на основу чега. Ја сам му рекао да сам [према његовој оптужби] измислио нову нацију, а измишљање нове нације сматрам великим научним достигнућем. „Која је то нова нација?“ Ја сам рекао: „Шопи“. И онда је он схватио у том ироничном односу мом у којој мери је та прича... ДК – Значи Бугари су схватили да је то опасност прогласити Шопе [за нацију], фаворизовати Шопе или и Торлаке. Јел помињао он, рецимо, баши Торлаке? Дим-1 – Тако је. Они сматрају, ако сте мало прочитали њихову националну доктрину, видећете у којој мери они сматрају причу о Шопима и Торлацима, у контексту да нису етничка бугарска група, опасним, као питање од проворазредног националног интереса за Бугарску. Ја то разумем, али... и могу да објасним, али не могу да оправдам. Јер, као човек који се бави науком, ја не могу себи допустити да ствар за коју се интересујем не будем ставио под знак питања и да је не пропитујем. ДК – И још с ким је био сукоб? Али да расчистимо прво ово. Причамо: „Шопи и Торлаци“. У ком односу та два термина код Вас стоје? Дим-1 – Е сад. Онда је било приче кад сам ја проговорио о Шопима врло озбиљно: „Ко је он? Дошио из Босне да нам орати кво смо није“. [...] И кад сам ја отворио врло озбиљно и кад сам довео елиту која се научно... која се бавила тим питањима, и из Бугарске и из Србије, онда су они... ДК – Значи сваког ко се бавио Ви сте га доводили у Димитровград? Дим-1 – Да. Покушавао сам оне људе који су се озбиљно бавили научним... ДК – Које сте сматрали релевантним? Дим-1 – Да. Који се сматрају озбиљним људима у научним круговима који се баве тим питањима. И из Бугарске и из Србије. И правили смо и трибине, нарочито да отворимо то питање које је занимљиво. Оно што је занимљиво је да су сви они који су из димитровградског краја, који су у Србији стационирани, а њих има много више него у самом Димитровграду, дали мени подршку. И храбрили ме у томе, јер су имали некакав идентитет да се... да се за њега вежу. Нису прихваћени као Срби у Србији јер имају презиме на –ов, а нису ни... а не осећају се ни Бугарима, и онда им је тај феномен Шопи... „Е, ми смо Шопи“, добродошао да би се ухватили за нешто, јер су, сваки људи имају потребу, човек има и потребу за идентификацију са друштвеном групом. То ћемо... можемо касније разговарати зашто је то тако. И онда је ишло, прича: „Ајде, Шопи..., али“, кад смо отворили причу о Торлацима, „...дека па најде Торлаците? Ајде: 'Шопи, Шопи...', ал дека најде Торлаците?“. ДК – Значи, они фактички нису ни чули за тај термин раније, јел тако? Дим-1 –

Чули су, чули су. ДК – Значи у том крају не фигурира или фигурира тај термин? Дим-1 – Чули су. Чули су за Торлаке. Погледајте карте оне старе, тај крај има у тим картама назван Торлак. ДК – То да, код Милићевића... Дим-1 – Код Милићевића. ДК – А да ли је народ чуо за то, да ли народ зна за то? Дим-1 – Старији људи са села знају и за Торлаке и за... ДК – Шопе...? Дим-1 – И за Шопе, и знају... ДК – А јел кажу за себе да су Торлаци или Шопи или само кажу да су Шопи а не...? Дим-1 – Они за себе кажу да су Шопи, при чему они тај појам Торлак везују за појам „торло“ или „трло“, а то Вам је у њиховом значењу и објашњењу „егрџ“ или оно што се ограђује испред појате где се музу овце, и у том контексту... [неко је ушао у пропсторију и прекинуо разговор] ДК – Дошли смо до тог односа Торлаци и Шопи. Дим-1 – И, ако оћете, има чак, неке продавнице су по Димитровграду назвали „Торлак“. ДК – Под тим [Вашим] утицајем или...? Дим-1 – Не, не. Оно, људи који су... ДК – Прихватили то? Дим-1 – Прихватили, ставили да им се продавница или фирма... ДК – Јел у самом Димитровграду или у селима? Дим-1 – У селима, у селима. ДК – У селима. У ком селу, да ја то потражим? Дим-1 – Мислим да је доле кад се крене према Погановском манастиру. То сам ја случајно видио. ДК – А које село? Дим-1 – Тачно сада не могу да се сетим, али мислим да стоји продавница, пише „Торлак“. Што значи да нешто од тога као феномен живи. Али пуно им је ближи појам Шоп него Торлак, поготово кад их питате како говоре, они кажу: „Ора̀тимо шопс̀и“. ДК – Да ли при том схватају тај појам као пежоративан? Они сами? Дим-1 – Не, не, не сматрају га пежоративним, али сматрају да, да је то... овај, нека давна прошлост и да је то... већина. Али старији људи, овај... имају убеђење да су они пореклом Шопи: „Ми смо си Шопи“. ДК – Да? Дим-1 – Ако, ето, у селу питате, питамо старе људе: „Ма, дете́, ми смо си Шопи“. ДК – Да ли је то под утицајем неке националне пропаганде или је то самоникло? Дим-1 – Не. Ја мислим да је то њихово убеђење, при чему, овај... није било простора да се та врста националне идентификације озбиљније искаже. [...] Прво, кад су прогутали, да кажем, условно речено, овај феномен Шопа, да се о њему може отворено разговарати и да ту не треба правити никакву политизацију, онда је врло теже било кад се појавио феномен Торлака, да то прихвате као нешто што је специфично, као нешто што има права на легалност. ДК – И да прихвате да је то њихово нешто? Дим-1 – И да прихвате као то њихово нешто.

тр. IV3в-6

Дим-1 – [Реаговали су] Углавном сви који су били национално острашћени, ја то разумијем као човек који се бави науком, овај, могу и да објасним због чега је то, наравно, могу и да оправдам, али разумљиво да јака национална идентификација са одређеном националном групом јесте фактор који све друге... размишљања... ДК – Идентификације? Дим-1 – Идентификације одбацује као такве. Јер (...) доводи у питање његову идентификацију. И то је познато науци. И било је, било је. Углавном то су била реаговања са политичког становишта. ДК – А ко је реаговао? Која партија? Дим-1 – Шта ја знам. Реаговао је ДСБЈУ, реаговали су... ДК – Шта беше то ДСБЈУ? Дим-1 – Демократски савез Бугара у Југославији у оно време. Реаговали су појединци којима отварањем таквог питања (...) ДК – Како је СПС изнутра реаговао? Дим-1 – Они су, они су... Ко партија? ДК – Да. Дим-1 – Никад нисам имао проблема... ДК – Пошто и СПС је имала конотацију националне... Дим-1 – Никад они нису правили проблема и они су схватили да се ја тиме бавим научно и да то питање постављам на научној основи. И... шта смо задње...? ДК – Па, те реакције. Дим-1 – Да, реакције. И углавном у том карактеру је било... Онда су они ишли са причом у Бугарској да те бугарске националистичке кругове, овај, мобилишу, да, ето, Драган Колев, овај, жели да врши шопизацију Бугара у Димитровграду, што је ван памети. А они имали за циљ да себи обезбеде позицију која им је омогућавала да... Профитабилних, профитабилних елемената [ту има]... Да, од тог свог... националне идентификације праве професију, да праве занат и на томе лепо живе. Наравно, да будем јасан до краја: ни једног тренутка не доводим у питање национално изјашњавање никога. То је ван памети. То је ствар сваког појединца и како ће се опредељивати то је апсолутно приватна ствар сваког појединца. Али при томе не дозвољавам да ми нико оспорава право да се ја бавим питањем етнографског или етногенетског карактера било ког краја земље. ДК – А како су друге... [партије реаговале]? Рецимо СПО, чини ми се да има и у Димитровграду, како је он реаговао? Дим-1 – СПО је... ДК – Или Радикална странка? Дим-1 – У Радикалима и СПО-у смо имали јако велику подршку у свој тој причи. А и... Јер су у том тренутку схватили да је то идеја која спашава добре националне односе у Димитровграду, који су погоршани били. Јер је кренуо вал, врло јак вал, бугарског национализма у том периоду, што је опет изазвало јак набој српског национализма, и онда... и... Ако хоћете у бугарској средини јавила се радикална странка која је била радикално острашћена. Ал то говори нешто: да велики број

оних који се изјашњавају као Бугари у Димитровграду су чланови Радикалне странке, Српске радикалне странке, у оно време постојале... ДК – Иритувало их је...? Дим-1 – Иритувала их је управо таква реалност. И онда, у већинском делу становништва ја сам имао подршку и са становишта Партије [СПС] у смислу: „Пусти човека нек се бави науком“. И ја сам управо организовао трибине: изволте да научно, аргументовано, стручно разговарамо о том питању.

тр. IV3в-7

ДК – Чули смо како су гледали Бугари на то, односно бугарски националисти, а како су гледали српски националисти? Дим-1 – Српски... Ако сте читали књигу „Лесковачки војвода“ од Ивана Ивановића... ДК – Не, нисам... Дим-1 – Прочитајте „Шопску амбасаду“. ДК – Е, то јесам. Дим-1 – Прочитајте „Нишки гамбит“. И видећете да они сматрају, они третирају Шопе и дају им јако велику, значајну, улогу у српској историји. Чувени Шопски устанак, ако сте читали... ДК – А шта кажете на то да, рецимо, о Торлацима сада у пиротској „Слободи“ има препуцавања [касаније сам утврдио да препуцавања у овим новинама није било, била је то дезинформација] и тако даље, поготово Вита Живковић је то покренуо... ? Дим-1 – Да. ДК – Па сад српски националисти мисле да је то подметање од стране Бугара. Колко сам ја схватио, ово [у Димитровграду у вези са етнонимом Торлак] је схваћено као подметање Бугарима од стране Срба. Дим-1 – [...] Ради се о врло деликатној теми, суптилној, ја сам тога свестан, јер ви тиме дирате у идентитет неког човека, дирате у саставни део његове структуре личности, дирате у проблем који је вековима био склоњен, дирате у међудржавне односе Бугара и Срба, дирате у неке стереотипе који су већ формиран. Значи, бројне су импликације отварања тог питања. Но, ако се носимо оном идејом да сви они који су били пионери и трагали за новим сазнањима су били ти који су плаћали некекав цех, од Еве и Адама кад је убрло јабуку са дрвета сазнања, па преко свих оних научника који су отварали ту врсту тема и откривали ново и говорили људима истину, која понекад није како они мисле, како хоће, како желе, онда то, наравно, наилази на разне потребе. Оно што је мени битно јесте да остане научницима и с једне и с друге стране да се озбиљно научно, са научном апаратуром, позабаве тим питањем. То питање је страшно било политизовано и инструментализовано и с једне и с друге стране, и ако се ослободимо свих тих флоскула и свих тих намета, онда ће се стварати простор да и Шопи и Торлаци буду фактор интеграције на том балканском простору. Ја сам убеђен да је и етнографски фактор и етнички фактор може бити фактор интеграције. Ја сам написао, један чланак имам о томе како Шоплук може да се претвори у фактор интегрисања на овом простору, ако створимо ове услове. Све у име богатства разлика. Ја мислим да је Балкан богатији много са етнографским елементима Шоплука, и Шопи и свим осталим, и Торлацима, и да би био сиромашан, пуно сиромашнији без тога.

тр. IV3в-8

Дим-1 – Најпознатије, значи, класике бугарске књижевности, правио сам трибине, књижевне вечери у Димитровграду, доводио сам ја из Бугарске. Овај, садашњи политичари у Бугарској, од Прванова па надаље су ми пријатељи и увек ће ми бити. Ја сам их доводио у Београд да правимо мост сарадње између два блиска народа Управо Влу Кана [?], који је велико име у Бугарској, који је мој одлични пријатељ, ја сам га доводио да би он проговорио у Бугарској о тој лажној причи о угрожености бугарске мањине, па су га напали у Бугарској као националнихилисту од стране ВМРО-а и неких кругова. Па сам Хајева [?] доводио, који је човек, име, класик, да не причам остале које сам доводио... ДК – Значи, у позадини стоји она идеја: Шопи као мост између два народа а не јабука раздора, како и онај рад се зове? Дим-1 – Тако је, да. Управо тако. Цијела моја прича се односила на томе да етнографска група, колико год била мала, може бити фактор интеграције на Балкану. Макар сијели петорица научника из Бугарске и из Србије и разговарали. То је већ успјех. То је већ нешто. Руше се неки стереотипи, предрасуде, излази се из националних љуштура, и покушава се тај проблем изнети на поље науке. И то је био мој циљ. Ништа друго. То што су неки да у име свог профит... профитабилности политичке себе представе као заштитинике Бугара у Србији, то су највеће глупости. Ја сам провео сусрете, овај, културне сусрете у Димитровграду, и српских и бугарских књижевника. Имао сам књиге и на српском и на бугарском језику. Ја сам имао у Библиотеци позориште једно, овај, ђачко, ученичко, које је правило представу исту, једну те исту, и на бугарском и на српском језику. И ту представу је давало и у Србији и у Бугарској. Па су, чак, шта су радили? Прва представа је овде у Бугарској, па је део, пола представе на српском, па пређу - на бугарском, или пола на бугарском, пола пређу - на српском језику. И добијали аплаузе, страшно. После су то радили код нас овде,

водили их у Пироту, водили их свугде. И играју пола представе на српском, онда пређу – на бугарском. И добијали аплаузе. И људи су то онда препознавали као фактор који интегрише ту целу причу. Е, међутим, све се да употребити и злоупотребити, па и то. Овај, ја имам сигурно двадесетак чланака, тридесетак, у Бугарској, у којима је о мени писано тако грдно, наопако, да то... да се човеку смучи... [...] Да сам је отац шопске нације и да сам ја тражио пријем у Академију, јер измислити нову нацију је велико достигнуће. Макар дописни члан. Глупости. Нација се нити може измислити, него она има процес свог историјског настанка. [...] Овај, и ја сам схватио да сам ја можда био певац који је, можда, рано кукурукнуо и да, овај, су то неки искористили да би провели профит на основу тога. Сад ја сматрам да је пуно лакше о тим стварима причати. Пуно је атмосфера релаксиранја и све је отвореније. Али у Бугарској још постоји врло јак тај национални набој. Они не верују... Нико не одбацује Шопе или Торлаке, нико их не одбацује као да они не постоје, као да је то измишљотина, да је то фикција – не. И једни и други признају: „Да, постоје и постојали су“... ДК – Али су против говорења о томе, против актуелизовања те теме? Дим-1 – Али су... И једни и други сматрају да је то српска етничка група или бугарска етничка група. ДК – И да је штетно за ону супротну? Дим-1 – Да. [...] А моја теза, коју заступа и европска етнографија, је да су и једни и други [Шопи и Торлаци] старобалканско племе, да између Илира и Трачана била су бројна племена, пуно мања, која су чинила мост, Мизи, Есторијати, Дарданци, Трибали, да не набрајам, Шопи, и остали, ето и Торлаци. Ту су били, та племена. И тај средишњи дио Балкана увјек је био етнички прелазног карактера. Поготово што су се у његову супстанцу етничког мешали и бројни други етнички супстрати, од Келта и, да не причам о осталим стварима, Турака, да не говоримо каква је то мешавина била грдна. И још једну ствар да се разјаснимо. Нацију не можемо посматрати као биолошку категорију. Нација нема крви, нема бугарске, нема српске, нема шопске крви. То је расна теорија на којој почива неонацизам, ибернеи и остало. И знамо који је ту одговор. Нација је, пре свега, и изнад свега, психолошка категорија, са она три елемента, при чему је она постала и корпус људских права и слобода. Можеш бити анационалан, никако да се не осећаш, то је твоје право, можеш бити бинационалан, да се осећаш у исто време и Бугарином и Србином, можеш бити транснационалан, да се осећаш интегративно све, и да надилазиш над то, да усвајаш као своје нешто, можеш бити интернационалан, можеш бити... Значи, ту су лепеза, овај, јако широка, а само националисти, они жестоки, траже прецизно изјашњавање: «Ти си такав». Ја сам убеђен да се и без националног осећања може живети нормално и да то није оно што је специфично за одређени квалитет људског живота. Али не одбацујем потребу људи да се национално идентификују. То је један од ергари мотива, потреба за заједницом, за крвљу, за чопором, која је нама као људским бићима, као хомо сапиенсима, својствена. И човек има тај... носи у себи тај нагон, потребу да припада некоме, потребу за идентификацијом. Слажем се. Али сам против тога да ње тај фактор злоупотребљава, користи и натурализује у бројне сврхе. Поготово што су на овим нашим балканским просторима... Историја је доказала како се моћ, снага, националне идентификације зна употребити, употребити и окренути против другог. И у рукама оних који не знају да баратају суптилно тим феноменом, може да избије рат. Због нације, због етноса се губила глава. И губила се глава на овим просторима. Пуно је крви пало због тога, и због тога ја хоћу да се према овим факторима најнормалније односимо, уз сво уважавање и поштовање, али да ни једног тренутка не буде нико изманипулисан преко... преко тога што се осећа овако или онако. [...] Дим-1 – Отиђите у Етнографско музеју у Београду и видећете да је Шоплук, шопска народна ношња, посебно одвојена и посебно окарактерисана управо у тај цијели крај уз границу.

тр. IVЗв-9

ДК – Шта ви мислите сад, после свега, да ли су Торлаци и Шопи исто, да ли је знак једнакости између та два термина, или је један термин ужи а један шири и тако...? Дим-1 – У науци постоји више термија: Једни тврде да су Шопи једнако Торлаци. Да се може између та два појма ставити знак једнакости. Једни тврде да су Торлаци ужи дио, овај, шопске етничке масе, јер Шоплук се простире, ако се сећате... ДК – И онда, који би то ужи део био? Дим-1 – Оно што се... Опет ту нема јединственог става око тог елемента, значи, географског лоцирања тог етнографског супстрата, управо из недостатка истраживања. Управо мањак истраживања и мањак сазнања, мањак чињеница, оставља простор за могуће манипулације. Али, углавном, колико ја познајем проблем, да становништво има много већи, изражен, осећај припадности Торлацима у зајечарском крају него ту у пиротском. И да, без обзира што су у старим картама пиротски крај, тај дио Србије, означаван као Торлак, мислим да у бројним елементима он припада управо том зајечарском крају. ДК – А откуд знате то? Дим-1 – Молим? ДК – Откуд вам

те информације? Дим-1 – Па бавио сам се истраживањем. При чему мислим да постоји доста сличности између Торлака и Шопа, да постоје у етногенетским коренима многе блискости, у обичајима, у култури, у простору који су насељавали. Да је било, вероватно, својих додира, да је било мимоилажења, да је било, мислим, прожимања, и да има и доста својих сличности, али да, вероватно, да би озбиљна истраживања показала да постоје и неке разлике и неке специфичности. Што опет, по мени и јесте добро, јер то је богатство разлика које морамо чувати.

тр. IV3в-10

ДК – А о овој књизи Вите Живковића шта мислите? Дим-1 – Да. Ја сам правио промоцију књиге Вите Живковића. Друго, за похвалу је што је неко се уопште бавио тим питањем. И свакако напор треба похвалити и треба подржати. Међутим, овај, као човек који се бави науком, у многој мери нисам прихватио ту тезу да се на основу само имена, да ли се завршава на мушки или женски наставак може одређивати граница, етничке границе. То може бити један од фактора, ал не једини, одлучујући и коначни. Јер су многи фактори упознати у етнографији и етнологији на основу којих се може одређивати простор насељавања одређене етничке групе. Тако да сам ја то и Вити рекао, овај, он се слаже, али ето то му је дошло као идеја, при чему, значи, не треба апсолутизирати ни један од тих фактора. Тек у корпусу свих могућих елемената можемо наслутити докле се одређени простор простирао, поготово ако узмете српску етнографију која тврди да је Шоплук био, Шоплук као простор, од Дунава до Беласице у Македонији. Отиђите у Кичеву, у тим селима горе, У Кичеву, видећете да становништво у Македонији говори истим говором као што се говори у димитровградским селима, можда и у вашим зајечарским. Овај, нема никакве разлике, и онда од Ихтимана, реке у Бугарској, до негде код Беле Паланке, то је тај простор Шоплука, овај, који је тако дефинисан, у коме су опет Торлаци имали свој спецификум и своје место.

тр. IV3в-11

ДК - Колико сам ја могао да приметим, мислим да тога има, Пирот-Димитровград, као два града која... а у суштини етнички становништво исто, али су на бранику нечега што је у људским главама? Да ли има тог антагонизма? Дим-1 - Да. Ако мало проучавате Фројда, видећете да његова теза о синдрому малих разлика је ту суштински важна. Ако проучавате Берлински конгрес, видећете да се становништво Димитровграда, Босилеграда, Сливнице, Драгомана и свих тих села изјаснили као Срби и желели да припадну држави Србији. И та писма су слана у Берлин. Ако погледате још даље, видећете да део Пироћанаца, са егзархом бугарским, се изјаснио као Бугари и желели да припадну Бугарској. Јер се тад водила граница, битка, на Берлинском конгресу где ће ићи та граница. И Пироћанци су тад добили, поготово што су они цар Борису носили први поклон, овај, пиротски ћилим и шта све не знам друго, да би их он прихватио у своје окриље, али из чисто прагматичних интереса, јер им је Софија била ближе због трговачких односа. Пирот је био трговачки средишни град. И они имају тај комплекс да су им стално говорили да сте ви... да су они Бугари, да нису чисти Срби. Поготово ако се сећате оне чувене Пиротске буне кад је Милош то гушио и кад су велики број Пироћанаца голготу доживио, управо, сматрају да је то издаја била тог пиротског краја. Онда они имају тај комплекс сталног доказивања: «Срби. Ми смо Срби». Ако погледате опет, још дубље, видећете да... ову ствар: презимена су за време Душановог царства била на –ни и једно је било име: Пајни, Мајни, Чорни, Бајни. Са стварањем Берлинског конгреса, са стварањем границе на Берлинском конгресу тај дио који је остао у Бугарској добио је презимена на [...] -ов и -ев, а ови добијају на -ић. При чему онда после Нојског договора, деветсто деветнаесте године тај дио Димитровграда и осталих (...) присаједињен је Краљевини СХС и мењају презимена на -ић. И тада се усађује српска национална свест. Тада им говоре: „Срби“, они мењају капе, да уче школу на српском језику, доводе им учитеље и културу, отварају библиотеке, књиге [на српском], да би са Другим светским ратом, кад постаје окупациона бугарска зона сви опет морали да промене презимена на -ов и -ев, и Пирот и сви, и ако погледате црквене књиге, до четрдесет и шесте године сви су уписивани на -ов и -ев, Пироћанци и сви су тамо уписивани као Бугари. Тај комплекс их тера да доказују да су они, овај, страшно велики Срби, и кад их озбиљније питате: „Како говорите?“, они кажу: „Пиротсћи си оратимо“, а кажем ја: „Добро, како оратите?“ „Ај, шопсћи“. Тек у другом покушају они признају да говоре шопски. А управо та врста комплекса их тера да, да... да доказују да нису... да не припадају тој врсти етноса, и због тога они свој дијалекат или говор који се говори називају „пиротсћи говор“, а у Димитровграду кажу: „Шопсћи си оратимо“, а у Бабушници кажу:

„Љужнички ора̀тимо“, у... шта ја знам, Драгоман: „Драгоманс̀ти ора̀тимо“, а у суштини врло су мале, танане, разлике у том говору. И због тога тај антагонизам. Ако ви хо̀ете да будете нешто другачији, ви према ономе који вам је јако сличан морате правити што већу дистанцу. И тај психолошки моменат, синдром малих разлика је учинио своје да Пирот увек прави дистанцу према Димитровграду, а опет, Димитровград схвата да их хо̀е... да их хо̀е Пирот, да о̀е ови да их „пиротизирају“. (...) Ту је главна теза о „пиротизацији“ Димитровграда. И јавља се опет вештачки антагонизам.

тр. IV3в-12

ДК – Како се осећате национално? Дим-1 – Врло, овај... ДК – Како се изјаишњавате? Дим-1 – Прво, то је... Нико на Западу не пита... никога не пита: „Како се национално изјаишњаваш?“ и „Колико пара имаиш?“. ДК – Добро ја... пошто нисмо на Западу, питам. А значајно је за овај мој рад. Дим-1 – Да, овај... Ја се изјаишњавам као Драган Колев и осећам да могу да прихватим и део српске, и део бугарске, и део босанске културе као своје и осећам [...], по многим етничким коренима које имам, блискост са свим културама и нацијама на Балкану. И с тог становишта сматрам да је моје изјаишњавање у овом случају транснационално. ДК – Јел то значи да се не изјаишњавате на попису? Дим-1 – Не, изјаишњавам се. ДК – Не? Дим-1 – Изјаишњавам се. Изјаишњавао сам се, али... ДК – Али задржавате за себе, нећете да ми кажете како? Дим-1 – Да, да... Али се осећам управо тако – транснационално. То значи да асимилиујем... ДК – Али ја вас молим... За мене је значајно како се ви од свега тога...? Јер и ја се исто осећам. Значи, ево, ако морамо, ево, то се снима, моја породица је [веома далеки] пореклом из Белоградчика, али ја једноставно не желим да враћам ништа уназад и тако даље. Ја сам Србин, тако се изјаишњавам и идентификујем са том нацијом. Шта Ви пицете, шта Вама пице? Ево, бићу и даље неумесан, јер ми је значајно. Дим-1 – Дуго времена су се моји изјаишњавали као Југословени. Моји. ДК – А не као Бугари? Дим-1 – Не. И велики број људи се... ДК – У Зајечару има велики број насељеника из димитровградског краја и изјаишњавају се као Бугари, ја их знам, то су ми комишије. Значи није то мени ништа [необично]... Дим-1 – Јасно. Али, рекли смо шта је нација, значи у смислу националне свијести, и шта треба да постоји, треба до краја бити поштен према себи: ја немам сазнања озбиљног да припадам ни српској ни бугарској етничкој групи. И свако друго... ДК – Па, јел то значи да се изјаишњавате као Шоп? Дим-1 – ... Ал негде дубоко у себи осећам да имам архетипски Шоп, Шоплук, шопске етничке корене, јер реагујем као менталски Шоп, „о̀ратим шопс̀ти“... ДК – Да? Дим-1 – Да. Друго, овај, познајем феномен Шопа. Треће, овај, борим се да то остане као елемент који ће чинити богатство на овим просторима. И за Торлаке и за Шопе [то мислим]. Шта значи да... шта значи сада да нема "шопске салате", да нема "шопско оро", шопску народну ноишњу? Дал би [култура] била сиромашнија? ДК – Ако се осећате као Шоп, дал се осећате и као Торлак? Јел можете и са тим да се идентификујете? Дим-1 – Мало теже, јер ми је то даље. То ми је даље. Али вероватно, овај, да утврдимо који елемент... у којој мери су Торлаци и Шопи етнички блиски, а ја мислим да јесу... ДК – Значи ипак мислите да су две групе? Дим-1 – Мислим да има разлике између њих. У којој мери је та разлика, у којој мери је та специфика диференцијације, тешико је рећи, јер се нисам бавио тиме научно, не могу као научник да говорим о нечему што не могу бити... егзактно испитано... ДК – [...] У Пироту постоји један Шоп? Дим-1 – Да? ДК – Гојко Ранчић. Дим-1 – Да? ДК – Он се изјаишњава као Шоп и сви то знају у Пироту, а он се радо учланио у Завичајно друштво Тимочана-Торлака, јер сматра да је то исто. Зато питам...? Дим-1 – Ако постоје Шопи, постоје четири Шопа. Постоји Ранчић, постоји Драган Колев, постоји Шопен и Шопенхауер. ДК – [смејем се] Ово је добро што лепо знате да се...? Дим-1 – [...] Пошто ја нисам хето да кажем да сам Бугарин. Разумеиш? Али ја сам био поштен према себи, према себи прије свега (...) Јер напросто немам формирану ту свијест. Немам формирану ту врсту осјећања, немам ту врсту сазнања и не понашам се тако. Без та три елемента на врло високој... нивоу, не можемо говорити. Тек онда [ако та три елемента постоје], овај, можемо причати о... ДК – Јел то значи, ја морам да идем даље, јер ми то треба... Ви сте се изјаишњавали као Шоп? Званично на попису? Дим-1 – Да. Званично на попису ја сам се изјаснио као Шоп. [...] Један сам од сто и двадесет њих који су се у Димитровграду изјаснили као Шоп. ДК – Од сто и двадесет, сто двадесет? Дим-1 – Јесте. А ти су подаци ушли у рубрику „остали“, они се не виде тамо у статистици, али сам ја дошао до тих података... ДК – Накнадно? Дим-1 – Накнадно, на одређени... [начин]. Значи... ДК – А да ли је ово тачно да је у Пироту само један или је било још неког? Дим-1 – Нисам... ДК – Јел знате за тог Гојку Ранчића? Дим-1 – Знам, знам, знам. Овај, али... нисам проверавао. Било би врло занимљиво видети у Пироту у којој мери су се изјаснили Шопима. Али они... то је специфичан пиротски менталитет, значи, који има ту прагматску

димензију: „Ако је нешто корисно онда ајмо, па макар били црни Цигани“. ДК – А да ли Вам се променио идентитет сада када сте у Београду, да ли се и даље изјашњавате као Шоп? Дал су били после тога [пописи] или не? Дим-1 – Нису, нису. Овај... суштина је приче што ја осећам да у мом архетипу то дубоко негде постоји у већој или мањој мјери. [...] Осећам у себи ту врсту архетипа. И свако друго је насиље над собом. И будите убеђени, и ти који се изјашњавају да су Бугари, ако озбиљније с њим поразговарате и озбиљније проговорите, видећете да је та врста исфорсирана. Да то нема утемељење у она три основна елемента о којима сам говорио. Тако да... Једини прави Бугари знате ко су? Етнички? ДК – Источна Бугарска тамо...? Дим-1 – Не. ДК – Не? Дим-1 – У Србији? ДК – А, у Србији. У Великом Извору? Дим-1 – Да. ДК – Али се они осећају као Срби. [...] И љуте се кад им се каже да су Бугари. Дим-1 – Не, не, не, имате друге Бугаре. Имате Павликанце. ДК – А у Војводини, да? Дим-1 – У Војводини [...] Бугари Павликанци, који су католици, примили католичанство од дубровачких трговаца, који имају свој језик издигнут на ниво књижевног, што значи формирали су граматику, говоре павликански, пишу латиницу и католици су (...). И у Београду се још Шопом изјашњава Бранимир Стојковић [...] Он је исто Пироћанац. ДК – Овде у Београду? Дим-1 – Он је професор на Политичким наукама. [...] ДК – А како сте се изјашњавали у Сарајеву? Дим-1 – Јао, не сећам се, мислим да смо се тада изјашњавали као Југословени. ДК – Да? Дим-1 – Тако да је то... мислим да је тако. У то време је тако било. ДК – Добро, а колико сте радова написали о Шопима? Дим-1 – Па имам, мислим, пет-шест радова да је објављено у међународним часописима. [...] И оно што је занимљиво, овај, страни аутори су ме звали, њима је то било занимљиво, нешто ново су чули о Шопима и имао сам тако неке контакте из... из Европе, значајне, који су се бавили етничким, овај, етнографским питањима.

XIЈ. Транскрипти делова разговора везани за одељак Реакције на промоције назива Торлак које је вршио Драган Колев (IV3г)

тр. IV3г-1

Дим-2 – Први пут нам је Драган Колев реко да смо Торлаци. Нико до тад није знао да смо Торлаци. Реч Торлак пре тога никад нисмо чули. Кад те неко пита: „Къв си?“ „Ја сам Шоп“. Кад сам некад играо у фолклор, певали смо: „Држ се земљо Шоп те гази“, никад нико није реко: „Држ се земљо Торлак те гази!“ [...]

Осим Коева је и Бранислав Лукић из Димитровграда (отац му из околине Крушевца), и он је подржавао. Он је судија. [...] [као један од одговора на питање шта одликује Шопе] Фолклор. Шопска кола су увек дигла публику на ноге. Играју их и велики ансамбли по Србији. Шопска кола, шопска салата. [...] [као један од одговора на питање шта одликује Шопе] Менталитет. Да нас не повезују са Тутом Бугарином, који је у селу Црвена Река Код Беле Паланке... много клали, па је Црвена Река од крви. Ми желимо да побегнемо од тога. Не могу да се кажем да сам то, него боље Шоп. [...] Друго су Бугари из северне Бугарске, они су крволочни, нож под гушу, а ми смо доброћудан народ. Ми желимо да се дистанцирамо од тога. [...] Чим прођем Пирот, ја окрэнем [на српски] због лакше комуникације. Ја знам перфектно и српски и бугарски. И са децом не говоримо онај чисти шопски језик, већ изобличен помало. [...] У Димитровграду и околини је познат виц: Кад одведеш Пирочанца на хемјиско чиићење, квó се доби́ва? Чис Бугарин и прљава вода.

тр. IV3г-2

Дим-3 – Из Бабушнице, Форски, први писао о Торлацима. [...] Софијска околина и ми овде, Драгоман, Годеч, ми смо Шопи.

тр. IV3г-3

Дим-4 – Драган Колев је хтео да прикаже нас као Торлаке. То је била политичка игра. Шоп је била алтернатива приликом изјашњавања за Бугаре. То је време српског национализма. [...] Колев – у Сарајеву завршио [факултет]. Шешељ му је предавао и са Шешељом је сарађивао. Био је секретар СПС-а у Димитровграду. [...] За Торлаци сам чуо из књиге Косте Костића. Коста Костић је из Славиње [општина Димитровград, Бугари по националности], али се прекрстио на – ић. На гробљу у Славињи је отац Косте Костића Васил Костов, а поред њега Коста Костић. [...] Трнци су Дерекулци. Овде ми кажемо „влк“, а у Трн се каже „вук“.

тр. IV3г-4

Лук-1 – Никад у селу [у својим родним Височким Одоровцима] од старих људи нисам чуо реч Торлак. Лук-2 – Ни ја од старине нисам чула реч Торлак. Први пут смо чули од Драгана Колева, он је форсирао назив Торлаци. Он је као социјалиста био неомиљен, био нам одвратан. Форсирао реч Торлак и баи од њега смо чули. [...] Лук-1 – Ми смо после схватили да то Бугарима смета да ми нисмо Шопи него Торлаци, да то Срби убацују. [...] Драган Колев се искомпромитовао као окорели националиста [српски]. Остао једини од те гарнитуре доследан социјалистичкој идеологији. [...] Назив Шопи је од вајкада, то знамо и тако се осећамо: Шоп, Шопи. Лук-2 – Ми Царибрџиане сви знамо да смо Шопи. Бугари кажу Шоплџк, а код нас нема такав назив. [...] Колев је негирао да смо Бугари: нисмо Срби, нисмо Бугари, него Торлаци. [...] Неки воле овде да се деларишу да су Срби, неки се и плаше, зато. Ми их рачунамо да су глупави.

тр. IV3г-5

ДК- [пита га за личне податке] А порекло? [мислим на село из којег је пореклом] Дим-2 – Порекло шопско, и поново шопско, и увек шопско, и никако другачије. (...) ДК- Ти кажеш да си Шоп, јел тако? Дим-2 – Шоп, да. ДК- По националности? Дим-2 – По националности, у ствари, ми се овде представљамо, значи с ове стране границе, у српском делу и у Бугарској до Софије, ми се представљамо Бугари, али шопско племе. ДК- Да? Дим-2 – Значи, то је раније било, овај, колко ја знам, овај, племе које је номадско. Али из неког, мени непознатог, разлога, населило се у овом делу Балкана, да тако кажем, зато се налази и с ове стране у Србији, и с оне стране, значи, у Бугарској. И ту је остало, значи, у подножју Старе планине до такозваног места овде Бурел – Дерекул и Трнски крај. То је врло битно. ДК- То сам хтео да те питам, значи: За тебе докле је шопско? Дим-2 – Е, значи, тај пиротски крај... ДК- Бурел... Бурел? Дим-2 – Бурел, Дерекул, значи, то је део трнског тог краја... С ове стране је Бурел-Дерекул, с оне стране је град Трн и трнска општина, значи то је у Бугарску. ДК- Добро? Дим-2 – Значи шопско је, по мени... значи, овај део... у ствари, цела општина Димитровград је шопска и мислим да је добар део, овај, и пиротске општине шопски део, да тако кажем, међутим, можда је то било тад популарно, или можда је тако морало да буде, да су морали да се прекрсте. Значи, њихова презимена су била Манчев, Ранчев, Панчев, е сад су Манчић, Ранчић, Панчић, у ствари мислим да су Шопи, то су наша имена: Манча, Ранча, Панча, Ганча, они су били на-ов, сад су на -ић, тако да и добар део пиротске општине мислим да су Шопи. ДК- А овај... Годеч? Исто...? Дим-2 – С оне стране, значи, бугарске... у Бугарској... ДК- Јел то Бурел исто? Дим-2 – Не. Не, не, не, то је, значи... бугарски део, то је подножје Старе планине... Годеч, Драгоман, Сливница, Софија, то је Софијски округ, ваљда се зове [тако]. Е, то је исто... они се изјашњавају исто као Шопи. Бугари, у ствари, али шопско племе. ДК- Да? Дим-2 – Тако да је, фактички, с оне стране од Софије па све до Пирота, ми се овде изјашњавамо као Бугари, шопско племе. ДК- Бугари? Дим-2 – Бугаре... у ствари: Шопи. Тако и причамо, ево ја сад причам на српском језику, али наш језик се зове шопски, а никако торлачки. ДК- Да? Дим-2 – И кад желимо да се покажемо, докажемо као Шопи, ми кажемо, кад играмо коло, на пример, ми кажемо: „Држ' се, земљо, Шоп те гази!“, а никад нисмо рекли: „Држ се, земљо, Торлак те гази!“. То у нашем крају не постоји. Нит је било нит ће га бити. ДК- Кад си први пут чуо за реч Шоп? Дим-2 – Од рођења. Одувек сам чуо. Значи ми... ми кажемо да је наш матерњи... матерњи језик шопски језик. Не кажемо чак ни бугарски. Чак се залуђујемо том, овај, некаквом идејом, да... да... да се направе шопска граматика. ДК- Да? Дим-2 – Да се једноставно прича шопски. Зато што нама бугарски... има... па и овај стари део популације, и ови нови... нове генерације, не знају бугарски. Значи, он чим почне да говори... ДК- Да? Дим-2 – ... Он почиње шопски да говори – нити бугарски нити српски. ДК- Да? Дим-2 – Шопски. Значи његове прве речи су и дан данас у комуникацији између нас, одавде па све до Софије, на шопском малтене. ДК- Да? Дим-2 – Тако да нигде се не помиње Торлак, и мислим стварно ја не знам одакле и уопште та идеја (...) ДК- По чему... По чему се распознаје Шоп? Прво да расчистимо око Шопа. Дим-2 – Шоп. Шоп као Шоп је напаћен човек, значи, али врло опрезан, врло mudar. Чињеница да на овом делу Балкана је историја била врло бурна. ДК- Да? Дим-2 – Значи, ту је било и Турака, ту је било и... да не идем уназад... Тако да је га њега мука натерала да буде врло опрезан, врло лукав и довитљив, да би преживео. Значи, његово је, прво што је... што је... шалвиција велики. И то, врло често и на свој рачун. Али врло осмишљено: ако се већ шали на свој рачун он има нешто да одради и да добије (...). Иначе је врло радан и веома штедљив. То су кратке црте... ДК- А још по чему се познаје? Дим-2 – По мелосу. По мелосу. Ето, ми смо... Ви знате сигурно да било где у Србији, кад се игра сплет шопских игара увек изазове веома гласне аплаузе, значи, изузетно је весео народ. Добронамеран је, никад злонамеран и своју муку кад жели

да... да... да на неки начин, овај, олакша или како већ, олакша изром и песмом. Значи то је то. ДК- А говор? Дим-2 – Говор... ДК- Јел се познаје по говору или...? Дим-2 – По говору апсолутно, да, апсолутно. Па то је... сам говор... Пироћанци кажу то је пиротски. Није, то је шопски, они говоре искварени шопски језик. Нит је српски, нит је шопски, па га напрће некакав булумач, што би рекли ми овде. Значи, говор је специфичан. Српско-бугарски, са много варваризама, односно турцизама. Имамо изузетно много турцизама. ДК- Да ли је по теби то српски дијалект или бугарски дијалект... или није...? Дим-2 – Мислим да је негде на средини. Нит је српски нит је бугарски. Зато што имамо и тога и тога. Зато се и кажемо да смо Шопи, јел не знамо коме смо ближи – Србима ил Бугарима. То је словенско племе. ДК- Да? Дим-2 – Тако да... у ствари Шоп, Шоп, Шоп. ДК- Шоп је Шоп? Дим-2 – Управо тако.

тр. IV3г-6

ДК- Добро. А сад: реч Торлак, кад си први пут чуо? Дим-2 – Реч Торлак сам први пут чуо кад је почело нешто у виду политизације свега тога, неко је желео тиме да добије поене. ДК- Кад је то... Кад је то било? Дим-2 – То је било у оном времену социјализма, значи то је пре једно тридесет година, још у Титовом времену [казивач је погрешно проценио, додао је више од десет година]. ДК- Аха? Дим-2 – Ту је једна група, или, боље рећи, један појединац желео себе да докаже на неки начин, не знам као каквог... ДК- А ко је то? Дим-2 – То је Драган Колев. ДК- Да, и...? Дим-2 – Ту је давао изјаве [...], дао изјаве да је он Торлак. И ту је давао, чак шта више, [исте] изјаве један Бане Лукић, он је сад судија истражни, мислим, у Пироту. Човек који је дошао из срца Србије, мислим да је подно Копанника или где је живео не знам, али... ја не знам како он каже да је Торлак а једе шопску салату. Каже: „Једемо нашу салату“ „А шта једеш?“ „Па, шопску салату“ „Што не једеш онда торлачку салату, ако си Торлак онда...“, ја не знам дал постоји таква салата. Ми смо познати... ево, на пример... ДК- Да? Дим-2 – ...Мало ко зна да је шопска салата потекла одавде... ДК- Да? Дим-2 – А свугде итекако радо се виђа на [...] трпези... ДК- Да? Дим-2 – Значи, чуо сам и мислим да је то део политике, некакве игре, које... ДК- И како је то било у ствари, мени до краја још увек није јасно шта... како је то промовисано. Шта се хтело с тим, по теби, и какве су реакције биле? Дим-2 – Реакције народа су биле жестоке. Значи, то је било у нашим локалним новинама, новинама на бугарском језику. ДК- „Братство“? Дим-2 – То је „Братство“, да. Жестоке зато што није нико желео... прво и прво, деведесет посто популације у Димитровграду није ни чуло за то племе. Торлак па Торлак. Искрено да вам кажем – ни ја. ДК- Да? Дим-2 – Буквално сам од овог господина, или друга, он је био друг, значи, чуо. Како је позадина свега тога, да ли је политика у питању, мени мирише на то, мислим да је нешто заголицало, нешто што и... и мислим да и њему и дан данас није јасно шта је тиме хтео да каже, какве поене је желео да... да... да... дал да се приближи некаквом њиховом политичком врху у Београду, шта ли већ – ја не знам. ДК- Чекај. Он је шта, која партија? Дим-2 – Он је, значи, својевремено је био члан Савеза комуниста, и тако ли већ беше, ја не знам. Е, после, нормално, је прешо, како су они прелазили, или већ мењали своје име, СПС, шта ли већ. ДК- Да? Дим-2 – Е, члан СПС-а, мислим да је и дан данас у тим водама, мислим, на крају крајева, нека му... ДК- А ви... а ви у оквиру које партије сте реаговали на све то? Дим-2 – Ја, на моју срећу, или мижда жалост зато што и дан данас патим због... управо због партијског неопредељавања. У оно време сам три пута био нуђен да будем Титов омладинац, односно члан Савеза комуниста, као то је био час и понос бити, а ја то, такав понос и час нисам желео, желео сам својом главом да размишљам, да се изјашњавам како ја мислим и... и... и какав јесам у ствари, а не по некој партијској директиви да дижем два прста и да размишљам туђом главом. Тако да никад, ама баш никад, чак шта више, мој отац је у она мрачна времена, после Имформбироа, два пута био политички затвореник. Зато што се изјашњавао као такав какав јесте. ДК- Као какав? Дим-2 – Као припадник бугарске националне мањине, односно Шоп, ето, ко што га ми кажемо. ДК- Да? Дим-2 – И управо због тога, нит је убио некога нити украо, ал је био два пута у затвору. И управо то је одлучило у мом животу да... ама баш буквално да се не бавим политиком, зато што је то стварно... само може човеку да нашкоди. У одређеном тренутку и да му помогне, ал ја мислим да тај човек више није тај човек, има свој его... ДК- А како је реаговала ваша Бугарска партија? Дим-2 – Бугарска партија? ДК- Да. Дим-2 – Па ја не знам како је реаговала, зато што ја нисам био ни у једној партији, али претпостављам да је... ја не знам дал је тад... тад није ни постојала та Бугарска партија. Бугарска партија се после формирала, значи, кад је била... све те... те... промене, кад је почео да функционише овај вишепартијски ситем, овај, е тад је формиран, колико ја знам, ДСБЈУ – Демократски савез Бугара у Југославији. ДК- Јел је Драган Колев то промовисао у време кад је почело вишестраначје или пре вишестраначја? Дим-2 – Колев је то промовисао...

Мислим да је баш кад је почело, кад је Савез комуниста прешао у... Социјалистичка партија Србије, ваљда беше, тако беше... ДК- Да. Дим-2 – Е, тад је почела та цела прича. У оно време мислим да није ни смео... ДК- Мислиш да је то било наменски да се шта? Да се србизује...? Дим-2 – Да се некоме... ДК- Да се србизује ово становништво (...)? Дим-2 – Управо тако. Да се некоме у Београду... код некога добију поени, можда чак да се... па да не кажем класично, асимилација, односно претопљавање, овога... ја не знам дал би ико... тад је било модерно, на пример, да се изјашњавамо као, ето, већина нас, значи, ево још један израз да се нити у Бугаре рачунамо као Бугари, нит међу Србима се рачунамо као Срби – гро становништва у Димитровградској општини се изјашњава као Југословени. ДК- Да? Дим-2 – Значи, то је, у ствари, можда некакво сакривање иза Шоплук, пошто шопска нација, као шопска нација, нигде је и нема... или народ, шта ли већ. Нигде и нема ставке да се изјасниш... ДК- А сад кад нема Југословен, како се ти, рецимо, изјашњаваши? Дим-2 – Шоп. Шоп се изјашњавам. ДК- Значи, сад има та могућност? Дим-2 – Значи Шоп... Па не да има та могућност. Не. Па, да вам кажем нешто: ето ја, игром случаја, сам рођен у Србији, али кад себи правим некакву паралелу између мене и, да тако кажем, правог Бугарина, има много разлике. Буквално много разлике. Мој менталитет, мој начин размишљања, дал је то можда што сам растао у Србији или шта ли већ не знам, али и сад, после толико година, паралела између нас и овог, што ми кажемо, правог Бугарина, на пример, тамо неко из Плевена, Пловдива (...), горе, има много, много разлика, како у менталитету, тако у говору... и у игри, у самом фолклору. ДК- Да? Дим-2 – Ту се може видети да... да... да наш фолклор, наш начин изре... весео, буквално некакв темпераментан у односу на њихове тамо, примера ради у Добруџи, тамо где живе прави Бугари, ма драстична је разлика између... ДК- А какав је однос, ти се изјашњаваши као Шоп...? Дим-2 – Да. ДК- ...Какав је однос оних који се изјашњавају као Бугари у Димитровграду према, рецимо, том... том имену Шоп или Торлак? Дим-2 – Ама, прихватају они, прихватају и они... и они шопски причају. И они шопски причају, не причају [другачије]... ДК- И прихватају да су Шопи...? Дим-2 – Прихватају Шопи, међутим... ДК- Али неће да се изјасне као Шопи, него се изјасне и...? Дим-2 – Не декларису се... ДК- ...Декларису се као Бугари? Дим-2 – Као Бугарин, да... јер нема ни солуцију, на пример, нема још... Нико званично не признаје те... нас Шопе. Исто као Роме: неки се изјашњавају Египћани, неки шта ли већ, Индијци, шта ли... ДК- Да? Дим-2 – И ми исто. Тако да и он би драге воље реко да је Шоп, али му се... кад га питаш: „Шта си? Бугарин? Србин?“ нормално да ће да каже: „Бугарин“, чим је Алéксев, Богов, Петров, неће да буде из Тунгузије.

тр. IV3г-7

ДК- [...] Како се завршило то са Колевим, то са: Торлак - Шоп? Јел је он промовисао и назив Шоп или само назив Торлак? Дим-2 – Не. Не, не, не, није промовисао... Смејали су му се, дедедес девет посто становништва [...] му се смејало. Ја мислим да је он, кад се све то издешавало, значи, кад је буквално он тиме не добио него пуно, пуно изгубио, мислим да је збрисао из наше средине, ја мислим да сад живи у Београду, ја не знам зашто. Ако је био толико велики Торлак, он је био чак (...), мислим, једно време политички директор Народне библиотеке, што није остао овде, што није дига тај наш торлачки народ под знаком навода, некакву културну револуцију направио торлачку, да видимо шта је то, ми буквално не знамо. Ево, ја искрено да вам кажем, ја сам поново читао да сам Торлак у локалн... преко локалних новина, ових „Братство“... „Братство“. ДК- Кад? Скоро? Дим-2 – Ма није скоро. То је, значи, оно време било кад је... он, значи... како му то дође... пре пре петност, двадесет... двадесет година. ДК- Да? Дим-2 – Значи, ја први пут чујем о томе да... да... да... једну сулуду... мишљење ил' шта ли већ да сам... да смо ми Торлаци. Нисам ни знао да постоје. Искрено да вам кажем, нисам ни знао да постоје Торлаци. Нисам се ни интересовао. То је можда некаква тамо... ДК- А после си сазнао? Јел си сазнао где су Торлаци? Дим-2 – После, кад сам почео да се бавим овим послом, па сам путовао, био сам и у вашем крају, значи у Тимоку, Зајечару, у Књажевцу, с оне стране, значи: Белоградчик, Лом, Чипровци, Чупрене, е тамо сам чуо причу о Торлацима, зато што се и они изјашњавају као такви. Али, колко сам ја чуо, ево конкретно за Чипровци, они су били католици, па су се после ваљда... шта ли већ (...) представљају као Торлаци, односно, мислим да су православци сад. Или, или, можда још... [...] Тако да сам тек сад, кад сам почео да путујем и да се бавим овим послом што се и дан данас бавим, значи, туризмом, [ја] сам почео да чујем мало више информација, и с оне стране, значи, у Бугарској, и с ове наше стране. ДК- Шта значи реч Торлак? Дим-2 – Право да вам кажем – не знам. И дан данас, кажем, не знам, и нисам заинтересован, зато што, не да ја потцењујем ако постоји такав народ, и сигурно постоји, сигурно... ДК- Да? Дим-2 – ...Него буквално се... не желим да причам на ту тему зато што је то за мене увреда. Ја не жес [лим]...

као да се поистовећујем, као да сам и ја Торлак. И нисам... Нити сам читао историјат, нит порекло, ни одакле је тај народ, какав је тај народ... јел он, на пример за нас Бугаре, претпостављам да је бугарског... чим се толико прича да смо ми Торлаци овде, национална мањина, ми се... за нас се каже да смо монголско-татарско племе... овај порекла. Е, сад, Торлаци, дал су и они то? Ја не знам. ДК- А јел ти мислиш да си монголско-татарског порекла? Дим-2 – Мислим да нисам. Буквално ја и сад кад ме гледате... ДК- Откуд те плаве очи? Дим-2 – ...Кад ме гледате сад, зар ви мислите да сам монголског порекла. ДК- Па ја не мислим, а дал ти мислиш? Дим-2 – Значи, они су мали, здепасти, Атила бич божји, значи криве ноге, стално су били на коњима, можда имам мало закривљене очи, али то ми више личи, мени, мени личи... више личи то на неког Руса или шта ли већ, или на... овога... Монголца, или... овога... [...] Тако да... опет мислим да и то (...) опет нека прича. Које то иде на руку ја појма немам. Није ми јасно. ДК- Значи, да сумирамо: по теби је Торлак промовисано да би се србизовали људи овог краја? Дим-2 – Па, да га кажемо тако. Ето. Да не будем... да не изађе нешто... нешто... опасно по мене... по мене (...) ДК- Не, не може ништа да изађе. Дим-2 – Мислим да је то политика у питању, јер, не знам... не видим... нити је постигао [Драган Колев] некакав ефекат, чак је добио контраефекат. Овде у Димитровграду, ја колко знам, сви моји пријатељи, рођаци... Па ја, у ствари, немам... Чим сам Шоп, имам рођаке Шопе, немам Торлаке, и нико се не изјашњава тако, право да вам кажем. [...] Чак и увредљиво делује кад кажеш... Кад се видимо ми кажемо: „Где си, Шопе?“, овај... не кажемо никад: „Где си, бре, Торлак?“. Значи, нико... Не да делује увредљиво, сад не знам... да не будем националиста... ДК- Па, добро, нисте то ви, нисте они... Не мож' да будеш оно што осећаш да ниси. Дим-2 – Па, да... Не мож' да ми кажеш сад: „Где си, Роме? Где си, Египћану?“ ДК- Да. Дим-2 – Ја сам Шоп. ДК- И тиме се поносиш? Дим-2 – Нормално. И својим језиком, и својим фолклором, својим... својом националном кухињом, ама баш свим. ДК- Да? Дим-2 – ...Што сам Шоп. И тако се и осећам, право да вам кажем. ДК- (...) Ајде чисто да видимо твоје мишљење: менталитет Шопе? Дим-2 – Ја мислим да сам малопре рекао... ДК- Реко си нешто. Дим-2 – Аха... менталитет значи... ДК- Реко си да су шаљиви, да су... Дим-2 – Шаљиви, шаљиви... Значи, све своје проблеме или муке [...] гледа да реши на... на... на некакав комичан, на некакав... допадљив начин. Не кроз тугу, увек кроз песму, кроз шалу.

тр. IV3г-8

ДК- А јел има неки виц о Пироћанцима? Дим-2 – Има их пуно. Епа, то да вам кажем. [...] ДК- Пошто знам да између Димитровграда и Пирота... Дим-2 – Ривалитет постоји некакав. ДК – ... Има велики... [ривалитет] Па, не некакав, него... [велики]... Дим-2 – Поприличан, поприличан. [...] ДК – Е, шта ви кажете за Пироћанце, рецимо? Дим-2 – Епа, да вам кажем како је то у нашем крају, ево то сам запамтио. То сам због њих морао да запамтим [смеје се] Овај... у нашем крају каже... не, ја мислим да сам вам малопре рекао да су они малтене ти, пошто, како Манча, Ранча Ганча, то су наша имена, то су шопска имена од Манчев, Ранчев, Ганчев, постали Манчић, Ранчић, Панчић, Ганчић и шта ли већ не. ДК- Да? Дим-2 – Е, каже: «Кад одведеш Пироћанца на хемијско чишћење» - каже – [...] „Шта после... После тога шта се издеишава?“ - каже – „изађе много прљава вода и чис Бугарин, односно Шоп“. [...] Тако да је то... ДК- Јел има још неки виц? Дим-2 – Па, ја не бих, не бих пуно да их вређам, ипак... ДК - Не, не, не, није то вређање. То је идентитет. Размишљање о некој другој, суседној групи [...] Дим-2 – Нема виц него има прича, зато што, поново кажем, они су желели да наметну некакав свој пиротски језик, пиротски фолклор [...]. Пиротско јагње ево сад желе да брендирају, пиротско јагње, што се ја не слажем с тим: неће никад бити пиротско јагње што се мене тиче и као туристичког радника и тог бренда тог краја. Није пиротско јагње, пиротско јагње опет расте... опет је расло на Старој планини, значи то је старопланинско јагње, старопланински качкавал, и тако ће и остати. Ми се у Димитровграду, конкретно ја, не слажемо с тиме. Кад их питам, пошто и Пирот има и Влашку планину (...): „Где је то јагње расло?“ Па каже: „На Старој планини“. А што онда да буду... Значи, они су по мало, по мени егоисти, лицемери и некекви квази локал патриоти. Ја мислим да не воле, да им се нешто боље понуди они би избрисали сигурно. Мислим да ипак не воле тај свој крај као што га ми Шопи овде волимо, што кажемо: „Шоплук“. Тако да по том основу морам да се дистанцирам, не знам одакле им те особине, али ја не бих желео, пошто кад идем у унутрашњост Србије, кажу: „Где си, Пироћанац?“. То је за Димитровграђанина, односно за Царибрџанина, пошто се ми и дан данас зовемо Царибрџани, овај, увредљиво. Кад неко из Београда или било где каже: „Еј, Пироћанац“ „Не, никакав Пироћанац“. Значи ми са Пироћанцима ретко шта имамо. Дружељубиви смо, мирољубиви смо, не кажем да и они... да су цангризави или шта већ, али знате по чему су познати у целом... целој Србији па можда и шире.

Шкоти на Пироћанци. Значи, шкрти, прерачунати... [...] ДК- Јел то стварно тако? Дим-2 – Па мислим да је стварно тако, јер имао сам прилике, студирао сам, пошто сам у пар наврата студирао, мој први факултет је био Факултет за физичко васпитање у Београду, па сам имао Пироћанце колеге, ретко да, кад будемо изашли, да пусте туру, што ми кажемо, да... да... да часте човека пићем. Увек те тапишу по рамену: „Где си, куме, брате, куме, брате“, док ти не искамче нешто из џепа, после окрену леђа и те не познају. Што је... ево, на пример, један виц, још један па ајде, ја сам реко нећу више о Пироћанцима, да ме неко не чује па после да каже: „Е, тај је националиста“. ДК- То је за мене, нема нико да чује. Дим-2 – Овај, примера ради, кад је дошао неки из унутрашњости Србије и каже: „Бре, Пироћанац, што ти“ – каже – „овај петао скакуће на једној ноzi?“ „Па“ – каже – „био јуче кум код мене у госте“. Значи, одсеко му само једну ногу, а ову другу оставио за следећу прилику да види [...]. Тако да између нас и Пироћанаца има... има драстична разлика. Ми... па, можда: „Шкрти, шкрти...“ Па, можда нас шкртос (...) зато што овде никад није био богат народ, овде не може да се човек осећа богатим, једино духом и срцем ако... Сами видите да је ово сточарски, сиромашан крај, што се тиче земљорадње, ту не може неке културе пољопривредне да успеју, значи то је голо преживљавање. Тако да није никад био један Шоп у прилици да се разбацује новцем и шта ли већ. Увек је и он штедео [као и Пироћанац]. Ја не кажем да смо и ми ко зна колко широке руке, па кад дођемо до новца да расипамо, шта ли већ, него понашамо се домаћински, ја би то тако назвао, не шкрто него домаћински: да има за нас, да има за сутра. Значи, не живимо од данас до сутра, него гледамо да има и за прекосутра. Тако да у том домену, значи шкртости, што је слично са Пироћанцима, је само, ја би то реко: домаћинско, овај, понашање.

тр. IV3г-9

ДК- Да ли си чуо негде сама реч Шоп шта значи? Дим-2 – Па, нисам чуо... мада у бугарској литератури сам читао да, сад Бугари, како нас Бугари доживљавају. Што ја кажем, ови прави Бугари, доживљавају нас као неписмене и глупаве, тупаве. И кад жели неко некога у Бугарској да увреди, он му каже: „Дрвнику један! Шопе један!“ Значи: неписмен, тупав, глуп (...) ДК- Да ли си ти доживео некад такву ситуацију? Дим-2 – Не. Не, не, не, не... ДК- Да ти неко погрдна користи то? Дим-2 – Не, ја не знам зашто, можда, немам ту шопску особину. Шалим се. Али увек се некако снађем. Ја мислим да сам ја прави... управо због тога прави Шоп. Зато што је то погрешна слика Бугара о... о нама. Пошто, кажем вам да... да... да је... да су Шопи били номадско племе, сад су се лоцирали у том делу, где и сад живимо, значи, од Софије до Пирота, тако да су можда ови цивилизовани, да тако кажем, културнији Бугари тамо, тешико долазили до Шопа, па су мислили да, ако ми живимо у планинама да смо дивљаци и шта ли већ, тути, глупи, неограничени, малтене, овај, дебили. Али ја тако... такав осећај за себе немам, нисам доживео икакву увреду, чак напротив: где год сам отишо, дал је то у Србији дал је у Бугарској, увек сам се снашио и себе не сматрам глупим.

тр. IV3г-10

Дим-2 – Ко да сам му реко шта да каже. (...) ДК- Па то... тако се осећате. Да. То је то, важи. Дим-2 – То је то. То је то. Не само и Бобан – било ко. Било ко. Град-1- Ма нико нече ка[же]... Шта је то Торлак? Ел се то једе, пије, шта је то Торлак? Дим-2 – Шоп, Шоп и само Шоп. Чак шта више, неко би се чак можда и увредио, и... мислим, ето, конкретно ја. Како, какав Торлак, бре? Одакле Торлак? ДК- Да. Дим-2 – Или чак шта више, кажем поново, и то што кажу: „Бугари – монголско, татарско племе“. Ама откуд ја личим на Атилу Бича божјега или шта ли већ тамо, који су тамо...? Немам везе с њима. Што кажеш ти, те плаве очи и... Чак шта више они су мали, здепасти и црни, длакави, шта ли већ, онó са зулуфима огромним или шта... Немамо тога, сви смо некако више кестењастии или шта ли већ, руси, што ми кажемо. Нема ни један код нас изразито црн, црњак да се види, ко овí.

тр. IV3г-11

Дим-2 – Небојша Иванов. Врло је познат, врло често је по овим бугарским новинама, а и по нашим, али у негативном контексту, као националиста. ДК- Добро, али баи то ми треба, да видим како националисти [мисле о свему томе]. [...] И он је био председник Бугарске демократске... [партије]? Дим-2 – Па, Демократска партија Бугара – ДПБ. ДК- Како се зове сад? Дим-2 – ...Он је... из сенке влада. Он постави некога другог човека и после као са марионетама – он вуче конце. ДК- Значи он је био тај који је вуко конце? Дим-2 – Да, и дан данас их вуче, али из сенке. Пошто је наишао на лошу реакцију и народа, отишо је тамо где ми не желимо, ми у

принципу стварно смо мирољубиви, што вам кажем... ДК- А где је отишо? Дим-2 – Па, исто ко Шешељ са национализмом у Србији, тако је и он отишо са бугарским национализмом. Значи, по мало дрско... дрски Бугарин, у ствари. Па ја не знам шта... Ма мислим да жели... ДК- А дал се и он осећа као Шоп, шта мислиш? Ил се осећа (...)? Дим-2 – Мислим да ће он другу причу да сложи зато што и он за нешто... Мислим да се неће тако представити. Бугарин, Бугарин и... [само Бугарин]. Зато што је то некаква... Ето, ми га [шопски идентитет] рачунамо као некакав прелаз између Срба и Бугара, па ето ми смо ту на средини, а он то неће сигурно да каже да је на средини, он ће сигурно да се изјасни као чис Бугарин и... То је моје мишљење, колико га [Иванова] познајем.

тр. IV3г-12

Дим-2 – Ишли четворо, нас четворо из Србије као директори Туристичких организација, ја испред Димитровграда, Драгица испред Књажевца, Драган Јовановић испред Пирота и Зоки Стаменковић испред Зајечара. И тамо сам се ја представио, у Белоградчику су нас дочекали комплетно, камере, шта ли већ све. И ја кад сам био у Белоградчику, већ сам у Берковици [раније био], Милчо Досов је знао да је дошо и један Бугарин. ДК- Да? Дим-2 – Овај је реко да сам бугарског порекла, или, боље рећи, Шоп, и пробаћу, реко, да будем ако некакав мост сарадње између Србије и Бугарске, значи да то некако ублажим преко мене. Да ли је се то другачије сватило, па је рекла [директорка Туристичке организације Књажевац]: „Никола, ма мудрујеш ми ти, као прави Шоп. Значи, ти ћеш да будеш мост сарадње, а све што тече испод твог моста, што се тиче новца преко Европске агенције за реконструкцију, све иде испод твог моста и твојој општини.“ Па је она то другачије сватила. Ја не знам шта је то Драгица, мислим да је Коштуница била [члан партије Војислава Коштунице]... ево то је та грозна... грозна ствар.

тр. IV3г-13

ДК- А јел мислиш да име Шоп може да се брендира? Дим-2 – Мислим да мож' да се брендира и да се повезе. [...] Ево наша песма, у ствари ми је зовемо „шопска химна“, „Пошла Тројанка на воду“. [...] Кад је ишо тај, преко Си Ен Ен-а ваљда беше или које телевизије, Туристичка организација [Србије] је пустила, дала је грдне паре за промоцију Србије као туристичке дестинације, туристичке земље, у позадини тог џингла ил' спота ил' шта је већ, како да га назовемо, је ишла музика, инструментал „Пошла Тројанка на воду“. Нормално, ја то препознам и... Али у новинама је та Зорица Томић написала да је то стара српско-косметска песма. И нормално, ја реагујем (...) и нађем ту новинарку и касније се спријатељимо. И још ми није дошла у госте, и рекла је да ће пуно писати о мени и о Димитровграду као будућој туристичкој дестинацији по основи руралног туризма, шта ли већ, видећемо. [...] И рекла је: „Никола, ја ћу то проверити“. „Не“ – реко – „кажи ти овоме... Миодрагу Поповићу [ваљда режисеру спота] [...] да то није стара српско-косметска песма него шопска песма“. Али каже: „Како шопска? Па, добро, ја ћу да проверим то у Етнографском музеју у Београду“. Ма, реко: „Провери ти где оћеш, ја ти кажем шта је, Зорице“ – почели смо на ти, толико смо се спријатељили – „него ти ћеш, Зоко моја, да дођеш код мене у шопски крај мало, у Димитровград, па ћемо уз добру ракијицу, уз стропланиско дођење да лепо зачинимо са 'Пошла Тројанка на воду', а ја ћу на увече да ти отпевам ту, пошто је Тројанка...“ „А имаши ли“ – каже – „ти историјат те песме?“, „Имам“, па сам јој послао историјат како је та песма настала. То је истинити догађај био. ДК- Знаш, ја знам око тога [...] Дим-2 - [...] И убедио сам је да то није нити српско-косметска песма стара, него шопска. Песма буквално шопска, а не бугарска. [...] Ево, ретко које весеље, да л' је то рођендан, да ли је, раније било, знаш, популарно, испраћај у војску, шта ли већ. Али, ево, и свадбено весеље да прође без песме „Пошла Тројанка на воду“, овде, нема шансе. ДК- А јел има још нека таква песма која је одлика вашег краја? Или је та онако, одавде... [најрепрезентативнија]? Дим-2 – Не, не, та је баш ударна... ДК- А јел има неко оро, оро, коло. Дим-2 – Па, има, „насаме“, „реченица“, то је баш шопска, то су шопска кола. ДК- Да, да. Дим-2 – Знаш их да ји друсам... [смеје се] (...) „Зизај, нанче“ [име кола], на пример, то је исто одавде. И, значи, игра се, игра се, и онда ови, мушки део, овога, фолклора, почну, кажу: „Зизај, нанче!“ „Зизам, зизам!“ [одговара женски део ансамбла] „Држ се, земљо, Шоп те гази! Ајде, нанче! А, сега!“ (...) [пева мелодију] и ми то радимо [тапше рукама] „Вузам!“ „Вузај!“ „Држ се, земљо, Шоп те гази!“, а не: „...Торлак те гази“. ДК – Да. А јел то било у неком фолклорном ансамблу или играте по свадбама и тако? Дим-2 – По свадбама се то не игра, то је више за... за... некако... ДК – За сцену? Дим-2 – За сцену [...] ДК – Да. А шта се игра овако у народу, основно, главно кад је... [неко весеље]? Дим-2 – Бугарчица, Бугарчица се игра, Јелена, Пајдучко. ДК – Аха? Дим-2 – То се

највише игра овде, али и... ретко се изводи са овим новим инструментима, синтисајзери, хармонике, него то иде обично са нашим овим оркестрима. Ма, има, ту су долазили, ја не знам ко је долазио, имамо ми још пар банди, што их кажу, духови оркестри. ДК – Да? Дим-2 – Труба. Значи, труба, кларинет, ми га овде зовемо карне, на шопском. ДК – Да? Дим-2 – И обично та кола се свирају на тим инструментима и онда зазвуче шопски. Е, сад синтисајзер то не мож' да дочара. ДК – Не може, то је друго. Дим-2 – То је друго, то је нешто (...) Или дудучлѐ или... или кавал, на пример. То само то може и никако, овај... синтисајзери (...) или „Петров“ клави́р или шта ли беше [смеје се], то не.

ХПз.Транскрипти делова разговора везани за одељак Одјек промоције торлачког идентитета у димитровградском крају код ширих слојева становништва (IVЗд)

тр. IVЗд-1

ДК – Сад ми кажите, кад одете негде ван овог краја и питају Вас „Ко сте?“, „Шта сте?“, шта Ви кажете? Дим-8 – Да ли мислите по националности, на то мислите? [...] Ако мислите по националности, онда кажем да сам Бугарка која живи у Србији.

тр. IVЗд-2

ДК – Добро. Е, сад ми кажите који су то Шопи? Дим-8 – Шопи... оно што ја знам је... етничка група која је живела у простору, данашњем простору, значи, западне, северозападне Бугарске или источне, југоисточне Србије. Значи пружа се отприлике до Видина па доле до Македоније. То је тако велики простор под Шоплуком. ДК – А овде, линија исток-запад? Дим-8 – Линија исток-запад? Знаш да обухвата Софијско поље, и на западу ту негде до Ниша, Беле Паланке, Ниша отприлике.

тр. IVЗд-3

ДК – Да ли сте чули за реч Торлак? Дим-8 – Да, чула сам за ту реч. ДК – Шта је то? Дим-8 – Торлак означава, у ужем смислу, један део тог шопског, да тако кажем, становништва, које је отприлике живело на простору данашњег Димитровграда и околине. ДК – Добро. Дим-8 – Значи, и према Бугарској и према Србији, значи, и северно и јужно, значи у том целом делу, а за назив Торлак сам чула неколико варијанти, али, по мени, најприхватљивија је да је то од речи торло, што значи део где је чувана стока, односно тор, а то је део тора који је био, значи, као двориште неко, које није било покривено, где је, значи... где је стока... рецимо, где се вршила мужа. Рецимо у том смислу. ДК – Јел ви баиш кажете овде торло? Дим-8 – Не. ДК – Кажете? Дим-8 – Не. Торло, у народу нисам чула да се употребљава торло. ДК – Како се овде каже за то? Јегрѐк? Дим-8 – Јегрѐк. Више сам чула јегрѐк. ДК – Е, сад, Торлак, где сте Ви чули за то, да ли у народу, да ли народ овог краја каже: „Торлаци“ ил сте негде прочитали? Дим-8 – Не, у литератури, углавном, у народу нисам то чула. ДК – На пример? Где сте то прочитали? Дим-8 – Читала сам, ево баиш пре неки дан, у књизи Живковића „Торлак“. ДК – Витомир Живковић? Дим-8 – Да, да. [...] ДК – ... Дал ћете за себе да кажете да сте... људи овог краја да кажу да су Торлаци? Дим-8 – За себе то не бих могла да кажем, а не верујем ни да људи... да ће људи то за себе да кажу. ДК – А дал ће да кажу да су Шопи? Дим-8 – За Шопи то пре. То пре верујем да ће да кажу да су Шопи. Јер та реч Торлак овде није присутна у народу толико. Можда појединачно је неко чуо овако ако је нешто прочитао, али није приутна у народу, а док реч Шоп, Шопи... ми за себе у ствари кажемо да смо Шопи.

тр. IVЗд-4

ДК – Да ли... ја сам чуо да је била и некаква полемика око тога Торлаци, Шопи, тако. Јел било, рецимо у „Братству“ [локални лист на бугарском језику] или да је неко покушавао да форсира назив Торлак па да га не прихватају? Дим-8 – То је... Било је нешто, нешто сам чула да је било, и то баиш, мислим, мислим да је то било поводом промоције ове књиге што сам Вам поменула. Мислим да је онда... било је нека... неко... неки округли сто и онда се као нешто о томе причало да ли су то Торлаци... ДК – Јел то негде објављено, јел има писаног трага о томе? Дим-8 – Не, не, мислим да... Могуће да има у „Братству“, али нисам то... сасвим сигурно, али било је ту на локалној телевизији, било је тако неких расправа, е да ли сад они то чувају или не, то... то не знам. ДК – И какав је закључак из тих расправа? Дим-8 – Мој закључак је да, једноставно, мислим

да је овом народу покушало да се наметне реч Торлак. Да се наметне, мислим да, можда је то научно исправно, али то у народу не живи. То не живи у народу. А Шоп, нема шта да се намеће, ми сами за себе сматрамо да смо Шопи. И мислим да народ више прихвата то Шоп, а то Торлак ми је нешта, као тотално нешта нама непознато. ДК – А ко је хтео да наметне? Дим-8 – Епа, то су различите струје биле. Једни су били за то... ДК – Политичке или какве? Дим-8 – Па, не знам да ли су то политичке, да ли су то неки приучени етнографи, етнологи, мислим без... ДК – И ко је био за то? И поименице? Дим-8 – Е, поименице то не би могла да Вам кажем, али углавном је, оно што је народ и што смо после причали, међусобно овако после тога, је углавном било: „Шта су сад дошли неки одавде и оданде да нам причају шта смо ми. Ми смо Шопи.“ То је као био генерални закључак, бар оних људи које сам... ДК – А ко је из ове средине то прихватио, чуо сам да је Колев прихватио? Драган Колев? Дим-8 – Е, то не бих могла да Вам кажем. Он се тиме бавио, али сад какав је његов баш конкретан став о томе, не бих могла да Вам кажем. ДК – Добро. А јел имате појма где живе Торлаци? Дим-8 – Сада? Не. Не бих то знала. [...] А сада тај Живковић то тумачи да су се зато људи одркли тог имена и хтели да га потисну и да га забораве, зато што значи лоше значење. (...) ДК – А да, у ствари, треба да се врати? Дим-8 – Да, у ствари, треба да се врати. Али, ево, колико ја знам, и баба и деда и, рецимо, ја сам из... са села, никад нисам чула да они спомину... помињу реч Торлак. Чак ни тор.

тр. IV3д-5

ДК – Јел сте чули можда за реч Торлаци? ВО-1 – Торлаци то су Шопи. Они кажу да Шопи воде порекло од Торлаци, да су пореклом Торлаци. ДК – А ко то каже? ВО-1 – Па неки, ја не знам, историчар неки тамо. ДК – Како се зове? ВО-1 – Не могу да ти кажем [не знам]. А знаш зашто по мени измишљају то? Зато што кажу да је ово национална мањина, бугарска национална мањина. А они сад измишљају - те Торлаци, те Шопи, те... Само да није то то [само да нису Бугари]. То је мој закључак.

XI2. ТРАНСКРИПТИ ДЕЛОВА РАЗГОВОРА ВЕЗАНИ ЗА ОДЕЉАК ТОРЛАЦИ/ТУРЛАЦИ У СРЕДЊЕМ ТИМОКУ (V)

XI2a. Транскрипти делова разговора везани за одељак Интеракција из које настаје идентитет Торлаци (V1a)

V1a-1

ДК - А како сте ви књажевачки крај [звали]... Ви, Сврљижани, како зовете, шта кажете за њих? Књажевчани или како... Тимочани? Вар-1 - Тимочани је за овде ово, Тимочани. Иначе за... овамо овај Буџак, знамо где је Буџак.[...] ДК - Шта то значи реч Торлак? Јел сте чули за реч Торлак? Вар-1 - Торлак? ДК - Аха? Вар-1 - Чуо сам, али нисам знао где су, где је тај... који је то крај, нисам знао. ДК - Не знате? Ни дан данас не знате? Вар-1 - Па, мало пре... ко ми... рече ми..., а, не: Сашу и Ружу питам [рођаке код којих је ноћио у Зајечару], па ни Ружа није знала, а Саша је знао, па каже: „То је овде, околина Књажевца“.

V1a-2

Сок-1 - До Церовице је Бањско, а од Скробнице Тимочко. ДК - Јел, ипак, кажете Тимочко? Сок-1 - Тимочко. Па, има она прича кад се срели два путника на некој железничкој станици, чекали да дође воз, и онда у разговору питају: „Јели, одакле си ти?“, „Па, ја сам“ - каже - „из Тимок. А одакле си ти“, „Ја из Мораву“. И сад иду даље разговори и онда: „Па, добро, из ког дела си ти тимочког“, „Па, из књажевачког дела, а ти?“, „Ја из алексиначког дела“. Па опет причају даље. „Па, добро, одакле си тачно?“, „Па“ - каже - „ја сам из Бање, из Соко Бање, али из... из Церовицу“. А овај каже: „Јао, бре, ја сам из Скробницу“. А Скробница и Церовица петсто метра, само једно брдо ји дели. Овако, не виде се села, нису визуелно, не мож' да се виде, али само петсто метра ји дели (...) раздаљина, пут, између Скробнице и Церовице. Скробница припада Књажевцу, Церовица припада (...). ДК - Значи, за вас је Скробница... то су Тимочани или шта су? Сок-1 - Тимочани, Књажевчани, Тимочани? ДК - Аха?

V1a-3

ДК - Добро, а да ли си чуо да се становништво књажевачког краја... да се назива Торлаци? Сок-1 - Па, јесам, али... можда... један део, а не... торлачки крај отприлике се зна. Каже: „Од Књажевца, према Зајечару, па према Минићеву“. Ту егде, од Минићева па према бугарској граници, сад колко је то... ДК - То си раније чуо негде или...? Сок-1 - Чуо сам раније и то људи знају отприлике? ДК - Знају у Сокобањи за то? Сок-1 - Знају за то, да је то тај крај?

V1a-4

ДК - Кад би смо питали, рецимо, твог деда [...], то би било најбоље старе људе да питамо, шта би он реко [за становништво с друге стране Тупијнице, да ли су Торлаци]...? Лас-1 - [...] Често кажу: „Тимочани“. А кад кажу... каже: „Свирили доле по Тимочани“, „Там, из Тимочко“, „Покре Тимок“. Обично Тимочанима називају Торлаци. ДК - Значи, фактички тај назив није ни постојао код вас, на неки начин...? Лас-1 - Није, није. Торлачки назив никада. ДК - ...Него торлачки део је зват Тимочанима? Лас-1 - Кад кажу: „Доле“ - каже - „убил град по Тимочину“, знаш „Поред Тимок убил“. То значи торлачко подручје. [касније у току разговора:] Лас-1 - Кад се каже реч Тимочани, ово, мој деда каже: „А, то су“ - каже - „домаћини људи, то су добри људи“ - каже - „то су прави Тимочани“. То је све... сматра... то је торлачко подручје. Значи, све што почиње од Грлишку реку горе, па иде до Доњу Каменицу, до Шуман Топлу овамо, докле већ, то каже: „Ууу, то су Тимочани, то су јако добри људи“, никад погрдно ништа није било за Торлаке, што се тиче Ласова.

V1a-5

Лас-1 - И обично кажу, нашале се: "А" - неко каже - „Код Торлаци има: 'оче', 'нече', 'кокочиће', 'њуђе', 'какво че рабóтимо!“, оно, а код нас нема. Значи, то нема... ДК - „Оће“, „неће“? Лас-1 - Значи, нема: „Оче“, „нече“... - [а има] „оће“, „неће“, „казал“, „рекал“, „ћу рабóтим“, „ћу идем“, и тамо, мислим да не набрајамо [нешто касније] Сећам се, један мој стари кум, он је био двестот десето годиште, умро је пре десетак година, кад смо имали фолклор и било је реч о народним ношњама и пафте, гривне [су нам зафалиле]. Шта је он реко? Каже: „Море, тој да тражите у овај торлачка села, они су“ - каже - „с тој баратали“ - каже - „у

Мариновац, у Кожњѣ, они су“ - каже – „стари људи...“. Стари људи, оће да каже на постојбину села. Каже: „Код њи је то имало, вековима се негувало“.[...] Али су нам бог ношње рекли, каже: „То тражете у овај торлачка, тимочка, села. Они су“ - каже - то од давнине си имали тој такво“.[касније у току разговора:] Лас-1 - Пола људи не знају, бре, какво су Торлаци, пола људи везе немају. Рецимо, мој деда не зна, додуше мој деда, баш конкретно, он зна, ал баба не зна. [На питање:] „Кој [су] Торлаци“, [одговорила би:] „Па... па... па...“ Везе немају. Иначе, људи који су по писмени, по оно, он чуо, премда не зна да објасни. Кад кажу: „Који су Торлаци“, [одговоре:] „Па, доле су око Тимок“ - каже. Е, сад, не зна да објасни. А моја баба и још многе друге кажу: „Кѣв је Торлак?“ Појма нема, први пут чује. Чули за Торлак у Београд, оно где се лече људи.

V1a-6

ДК - Да ли су можда те жене из Бучја [многа њих које су се удале у Ласово, па и казивачева баба] рекле то нешто Торлаци и тако? Да има нека таква свест? Лас-1 - Не. Не. Никад. Никад. [касније] ДК - Да ли ће неко у Леновицу, пошто знаш Леновац добро, да каже да је Торлак? Лас-1 - Не. Не, не.

V1a-7

ДК - Кажу ми како се зове народ тог краја где је Ласово? Лас-1 - Народ краја где је Ласово неки називају Торлацима, међутим, није торлачко подручје, Ласово припада другој зони. Колико сам ја упућен, Тупијжница је нека неписана граница. Преко Тупијжнице су торлачка села: Лесковац... почиње од Грлиште. Грлиште, Лесковац, Бела Река, Мариновац, уздуж, онда доле Мали Извор, не знам шта. [...] ДК - Да ли ти имаш негде пример да су те звали Торлаком иако ниси? Лас-1 - То увек. ДК - На пример? Лас-1 - Увек ме називају: „Где си, бре, Торлак?“ ил Вл. Јел ту смо, као Зајечар - Власи. [...] Лас-1 - Е, сад, мене су називали „мали Влах“ и „Торлак“. „Где сте, бре? Ма, сви сте ви тамо Торлачија.“ ДК - А ко то каже? Лас-1 - Људи који су упућени. ДК - Одакле, одакле? Лас-1 - Из Зајечара. А мани Београд. Београд већ, они мене зову Вл у Београд. А, иначе, наши Зајчари: „Ма“ - каже – „Ласово торлачко“. Најће, рецимо, мој пријатељ неки из Врбице, ил тако, запио се и: „Где си, бре? Еј, ми смо Торлаци, наши“. Ја кажем: „Нисам Торлак“. Каже: „Ма, де, бре, то смо, све је то ту“. [...] ДК - Добро. А да ли је то, реч Торлак, за једног Ласовца мало погрдно? Лас-1 - Не. Не. Мислим, ко разуме. За мене није. [...] ДК - Да ли ће неко у Ласову за себе да каже да је Торлак? Лас-1 - Не. У Ласову никад неће. Наравно, можда ће неко без везе да лупне, али нико никад неће да каже да је Торлак, али, с друге стране, неће знати да објасни којој говорној зони и ком подручју припада. Јер су људи неукни, људи нису упућени, људи појма немају. Обично тако кажу у гужви: „Па, и ми смо нека Торлачија“. Међутим, нема везе. Са торлачким подручјем Ласово нема везе.

V1a-8

ДК - Како се зове народ вашег села? (...) Како ви сами за себе кажете? Заг-1 - Ми кажемо: „Заграђани“, „Вратарчани“. Да смо то. А други нас зову Мацајци. Али ми смо по националности Срби. [...] ДК - Ви за себе не би сте рекли међусобно да сте Мацајци? Заг-1 - Па, у задње време... ДК - Или знате за то...? Заг-1 - Итекако знамо, и све више, нарочито интелектуалци то прихватају. И одавно већ словимо као такви у фамилијарној смислу речи. То је групација једна, ја не знам одакле је то. Има више претпоставки, али није коначно то објашњено. [...] ДК - Који су око вас. Ви сте, рецимо, Мацајци, и то су Вратарница и Заграђе, ко је око вас? Заг-1 - Вратарница, Заграђе, Дубрава и Змијанац. ДК - Добро, засеоци. Заг-1 - Засеоци. То су Мацајци, а сви око нас јужно су Торлаци [...]. ДК - Да ли знате шта значи реч Торлак? Шта би могло да значи? Заг-1 - Не. Не. Торлаци су Торлаци за нас. ДК - Ви употребљавате ту реч редовно? Заг-1 - Редовно. И ми реагујемо на сваки говорни моменат чим нешто осетимо да није, ми кажемо: „Торлаци“. Пре свега у језичком смислу ми реагујемо.

V1a-9

ДК - Докле су Торлаци? Заг-1 - Торлаци је наша непосредна околина. [...] Рецимо, Грлиште нису за нас прави Торлаци, јер су се наше породице тамо селиле и они су нама врло блиски. Грлиште. Иако... ДК - По чему? Заг-1 - По говору на неки начин, и по ношњи [...], али и по родбинским везама. [...] - Торлаци: Боровац, најближи. Мали Извор. ДК - Добро? Заг-1 - И ту се завршава отприлике оно што... Врбица и Кожњѣ, наравно. ДК - Мариновац? Заг-1 - Мариновац поготово. ДК - Бела Река? Заг-1 - Бела Река исто. Све су то Торлаци. ДК - Ви се граничите и са Лесковцем? Заг-1 - Лесковац, Леновац. ДК - Јел су то Торлаци? Заг-1 - За нас јесу. За нас јесу. ДК -

Лесковац и Леновац? Заг-1 - И Леновац и Лесковац. Ми тако рачунамо.[...] ДК - Е, ајде да видимо овамо према тимочкој долини, шта мислите докле су Торлаџи? Заг-1 - Не, немамо одређене свести, јер то је све ишло преко тих фамилијарних веза, кумстава [...] Тако да ми не знамо где се то завршава. Не зна обичан свет. ДК - А одакле почињу Пироћанци? Заг-1 - Пироћанци су од Калне па на тамо. Тако отприлике... се замишља то. ДК - Рецимо, кад дође неко из Габровнице, из Татрашнице, шта је? Заг-1 - Пироћанац је за нас [смеје се]. ДК - Ко дође, рецимо, из Штрпца и Горње Каменице? Заг-1 - Не, нису [Пироћанци]... Торлаџи [су]. Штрбац поготово, то су Торлаџи за нас. ДК - То су Торлаџи? Заг-1 - Торлаџи. Јер ја знам да је мој деда по мајци имао пријатеље из Штрпца. И то су за њега Торлаџи били. ДК - А Сврљижани, ко су Сврљижани? Заг-1 - Немам представу о томе. [...] Сврљижани су Сврљижани за нас, једноставно то је далеко. Ако хоћемо да размислимо са знањем обичног човека.

V1a-10

ДК - А кажите ми кад сте чули први пут за реч Торлаџ? Заг-1 - Од малена. Поготову пошто сам ја живео код деде и бабе по мајци, тамо је... у Дубрави [заселак Заграђа], тамо је Мали Извор. [...] Тако да, пошто имамо ми фамилију на ободу, ја сам то одма приметио, регистровао као и сви, они убацују многе речи торлаџке и ја сам... иако су Маџаџи. Тако да сам ја, овај... то приметио од малена. А поготову што је моја... маћеха мог оца је из Боровца. Тако да сам ја о тој... она ми је певала неке песме... [...] ДК - Кажите ми која је разлика између Торлаџа и Маџаџа? У чему? Заг-1 - [...] Мислим да... смо ми... како да кажем... једноставно друшћу. У том, да кажемо, расном смислу, да кажемо, идеал је такав: црне очи, црна коса. А Торлаџе замишљамо као плаве. [...] ДК - А у ком смислу плави? Плаве очи, плава коса? Заг-1 - Плава коса и шта ја знам, а ми смо... имамо чак ми и неке стихове који говоре о расним одликама. Код нас је коса, каже: „грзуљава“. Црне очи а коса на локне. Има таквих, и дан данас. ДК - То је идеал? Заг-1 - То је један идеал. ДК - Лепоте? Заг-1 - Лепота, да. А ми немемо представе о томе да Торлаџи могу да буду... ја се извињавам стварно, али је тако... ДК - Сасвим искрено причамо. Заг-1 - Да, да, сасвим искрено... ДК - Шта, да могу да буду лепи? Заг-1 - Ружни су. ДК - Торлаџи су за вас ружни? Заг-1 - Да. За Маџаџе, не за мене.

V1a-11

Заг-1 - Сматрамо да су Торлаџи уреднији у кући. Ту су нам просто идеал. Увек хвалим Торлаџе како су у кући чистији, како пазе на то, а ми... нисмо такви. и ми то знамо. Код нас има доста, да кажемо, смећа лево-десно. [...] ? ДК - По чему се још разликују Маџаџи и Торлаџи? [...] Заг-1 - Има... има и томе што су... што су, чини ми се, мање морални. [...] ДК - Али што су они мање морални? Жене су мање моралне, то хоћете да кажете? [...] Заг-1 - Да. Да. [...] Нарочито се прича о женским сукњама. Торлаџке сукње, то је нешто друго. За нас. ДК - У смислу? У ком смислу? [...] Заг-1 - Па, у смислу неке стилске фигуре, да су те жене... мање моралне. ДК - Лаке? Заг-1 - Лаке. Мада то, наравно, не верујем да је истина.[...] ДК - Да ли су се Маџаџи радо женили Торлаџама или не? [...] Заг-1 - Не радо, а има таквих случајева. ДК - Али не радо? Заг-1 - Па, не радо [...] ДК - Они ће увек да кажу за себе да су гостопримљиви, а да у Вратарници и Заграђу таква гостопримљивост неће да се деси? Заг-1 - Не. Гостопримљивост - мора пријатељ да буде проверен. И онда га зову на [сеоску заветину] Преображење. [после описа лепог дочека код родбине у Вратарници] ДК - То је између вас познатих? Заг-1 - Између нас познатих. ДК - А непознат? Заг-1 - Нема. ДК - Не може? Заг-1 - Не може, мора да се зна ко је. ДК - А шта мислите о гостопримљивости Торлаџа, немате никакву представу, да каже Маџаџа: "Е, они су такви", или да су због тога глупи што приме сваког? Заг-1 - Не. Не. Нису глупи. Напротив. Ја мислим да... да се цени та гостопримљивост Торлаџа. [касније у разговору:] Заг-1 - Ми имамо контакт са Боровчанима, који... [...] Мени је незгодно да кажем, али... ми се осећамо да смо богатији од њих. ДК - А Мариновац? Заг-1 - Па, то су... они су били код нас надничари. ДК - Мариновчани? Заг-1 - Да. жито, кукуруз, брање... после су постали и добри мајстори, што ми нисмо, не, код нас се школује. [у другом делу разговора:] ДК - Ја сам покушао да вас наведем, ал нисте то рекли. Ајде сад, која је разлика између вашег и торлаџког говора? [...] Шта би један Маџаџа рекао, у чему је разлика? Заг-1 - Па... ја не знам сада, то... шта ја знам. Разлика је у томе што су Торлаџи ближи српском варијетету од нас. ДК - А ви? Заг-1 - Ми смо специфичнији и имамо, наравно, доста бугарских речи. [касније у разговору:] ДК - Да ли има Торлаџа у Бугарској? Заг-1 - Па, ја сам то чуо од тебе, нисам знао. [нешто касније:] ДК - Е, сад, како ви зовете тај простор где живе Торлаџи? Заг-1 - Па, може у шали, то сам раније имао прилике да кажем, у шали: „Торлаџија“. ДК - Значи, има тај израз код вас, на то сам мислио? Заг-1 - Има. Има. [на

питање да ли су Мацаци Срби или Бугари] Заг-1 - *За Србе их рачунам, ту нема шта, тако се и они осећају.*

V1a-12

ДК - *Е, сад ми кажите за Торлаке, шта знате о томе?* Ник-1 - *Па, Власи знају да постоји реч Торлак, али не кажу Торлак него Турлак. Тако знам од старих људи.[...] Само знају да су то од Вратарнице на тамо људи. ДК - Знају?* Ник-1 - *Да. Да. ДК - А јел знају ко су ови у Вратарници и Заграђу, рецимо?* Ник-1 - *Па, за Мацаце не знају, то... мислим... нисам чула. ДК - Е, али сад искрено, стварно ми је потребно да буде искрено, да ли постоји доза погрдности у томе? Да су Торлаци неки планинци, нижи по култури?* Ник-1 - *Не. Код Влаха не. Не. Мислим, бар колко ја знам. ДК - Јер ваш крај је богат крај?* Ник-1 - *Јесте, али не са понижењем, не са... него једноставно као народ. ДК - Значи, разликовали су то, рецимо, Звездан [Николичеву суседно Косовљанско село] од Торлака и Изворце од Торлака, знају ко је ко?* Ник-1 - *Да. Да. Само као реч. И, наравно, и за Пироћанце знају, и њих, као што и Изворци, кад неко не мож' да нађе снајку: „А, ја ћу узнем Пироћанку“, као њу ће обавезно да нађе. Ник-2 - Из сиромашног краја. Ник-1 - Из сиромашног краја. ДК - И имају однос као према мало нижој...?* Ник-1 - *Да, али сад има доста Пироћанки, долазе. [нешто касније:] ДК - А како зовете ове у Звездану? Шта су они за вас?* Ник-1 - *Немамо назив за њих. ДК - А ове у Ргџтини [такође суседни косовљанско село] [...]? Ник-1 - Ни за њих немамо влашки назив. Немамо.[...] ДК - А за Изворце шта мислите?* Ник-2 - *Бугари. [...]* Ник-1 - *То је то што знамо, али... посебно у Николичеву за њих нити имају позитивно, нити имају негативно мишљење, имају неутрално.*

V1a-13

ДК - *За реч Торлак дали се знало у Халову некад?* Хал-1 - *[...] Турлак. ДК - Јел ви кажете Турлак?* Хал-1 - *Да, Турлаци. ДК - Турлаци?* Хал-1 - *Турлаци. Тако. Турлаци. То су они горе: "Они, Турлаци." ДК - Има? Било је тако да се каже?* Хал-1 - *Било је тако, да, да. ДК - А како би то било на влашком било?* [...] Хал-1 - *Турлаци, мајко, исто се каже. Турлаци, Турлаци. ДК - Турлач?* Хал-1 - *Турлач. [...]* Турлаци, Турлач, на влашки. ДК - *А један се каже Турлак, јел тако?* Хал-1 - *Турлак. А овако у множини се каже Турлачи [...]* овако, група их има. [...] ДК - *Ви из Халова кад кажете: „Турлаци“, који су то, шта ви знате о њима?* Хал-1 - *Знаш како ми знамо за тај народ? Да имају сасвим други обичај и друге ношње. По то се знало да то су Турлаци. ДК - Где сте ви њих виђали некад, рецимо...?* Хал-1 - *На ваиар. ДК - Аха?* Хал-1 - *На ваиар, сине. На панагјур. ДК - Аха. У Зајечар?* Хал-1 - *У Зајчар на панагјур, на друго место није било, ја нисам отишла негде далеко, само у Зајчар. ДК - Значи, ви нисте ишли тамо, нису они долазили ни код вас?* Хал-1 - *Не. Не. ДК - Није нека се удала или да је неки зет био? Не?* Хал-1 - *Не, не, не, не, не. Не. Али они су се бавили у то време, откад ја знам, бавили су се ове трговине. Краве. Краве купували су од нас, дошли су и у село. По селима овако ишли су они, те су купували и краве... крупна стока, и телци, и тако даље. И они су носили, на крај крајева, они су носили панталоне на брич. ДК - Аха?* Хал-1 - *На брич панталоне, тако, знаш? ДК - Аха?* Хал-1 - *Брич панталоне и шајкачу на главу. ДК - То ви знате?* Хал-1 - *То знам. И оне... као... како би рекла... [...]* као капут. [...] Црни и везан [вежен]. ДК - *Аха?* Хал-1 - *Он био везан овако на машинама, са... богосју, тако се тај конач. Богосју. ДК - Добро, то мушкарци?* Хал-1 - *Мушкарци. ДК - А жене?* Хал-1 - *Жене не знам, сине. Не знам, нисам видла. ДК - Али, долазили су у Халово, шта, да купују стоку?* Хал-1 - *Стоку. ДК - То су накупци неки били?* Хал-1 - *Да. Да, да. Као трговци. Да. ДК - И ви кажете имеђу себе: "Е, то је Турлак"?* Хал-1 - *Да, „То је Турлаци. Дошли су они Турлаци. Идемо сад на продају..." ДК - А јел сте их нешто препознавали по говору или не?* Хал-1 - *Па, сине, ја слабо сам била поред њих, јер то био отац ми. Стари људи, нисам ја... ДК - То је било кад? У време после рата?* Хал-1 - *Па, после рата. После рата. Било је то ту... шездесет и треће, четврте, шездесет и пете године па на овамо. Откад ја знам, баш... [...]* ДК - *А кажите ми одакле почињу, које је прво торлачко село?* Хал-1 - *Па... не би могла да ти кажем, сине. Не знам... То је, ми смо рекли онда: „Преко мунтје“ „Пистје мунтје“.* ДК - *Шта то значи?* Хал-1 - *Преко планине. ДК - Аха?* Хал-1 - *„Они су дошли, они одгоре преко планине“. Они тамо живе. ДК - А јел било то као мало погрдно, да су то као мало планинци, дивљи људи... прости и тако?* Хал-1 - *Не, не, не, не, не. Не. Не. То су били домаћини људи, и радни, мислим и фини људи, нису они били заостаји.[...] То су били људи као што смо били и ми. Овамо. Радили су, бавили су се сточарство, једно, друго. ДК - Јел важи то да су као сточари велики?* Хал-1 - *Па, је. Тамо. Било је велико сточарство.[...] ДК - А јел сте ви мислили у то време да су они као сточари и да имају много...?* Хал-1 - *Сточари. Тако сам чула, сине, од деде. Од мог деде. ДК -*

Да јесу сточари? Хал-1 - Да јесу сточари. Били су сточари, као код нас у Халово што је бачиј. Тако је и код њих, али како се каже нато место где су они чували стоку, не би знала да ти кажем.

V1a-14

ДК - А да ли има Турлаџи у Бугарску? [Ћути] Јел ви кад кажете „Турлаџи“ мислите овамо према Књажевац негде? Хал-1 - Да. Да, да, да, да. ДК - А не овамо с друге стране? Хал-1 - Ту, према Књажевац, према Бољевац, ту, тај крај, у дубини.

V1a-15

ДК - А шта мислите за Изворце [...] Како их ви зовете? Хал-1 - Бугари.

V1a-16

ДК - А да ли су Торлаџи Срби или не? Торлаџи су Торлаџи а ово су Срби? Хал-1 - И они су Срби, али таки надимак имају да су Турлаџи. А и они су Срби исто.

V1a-17

ДК - Ал немају неки назив, да кажеш: „Ови горе, ти...“? Луб-1 - Па, не, има назив, рецимо за њих Торлаџи, шта ја знам. Али нема неко негативно мишљење о тим људима. ДК - Е, а то Торлаџи, то... јел знају у Лубници за то, ил си то исто чуо овако? Луб-1 - Не, не. То... то знају. ДК - Знају да су то Торлаџи тамо? Луб-1 - Да, да су Торлаџи, да. ДК - Е, и шта... докле су... који су то Торлаџи? Ево, Мали Извор и докле на тамо? Луб-1 - Па, фактички све до Књажевца. ДК - Аха? Луб-1 - Мада постоји један... ту један лапсус [смеје се]. Међу... код неупућених, својевремено кад су почели да долазе у Лубници на рудник [...] дошли су из Калне, Темске, кој зна одакле, из та села... Е, из незнања, на пример, Власи су ји називали све Пироћанци. ДК - То важи и за ови доле Књажевчани? Луб-1 - Е, па то оћу да ти кажем. Па, у једно време је тај израз, фактички, од Зајечар на тамо, од Грљан на тамо [смеје се]. Све су ји називали Пироћанци. Добро, касније су се људи мало еманциповали, то је велика разлика између ових [...] Ту та села око Минићева овамо, ја људе које знам врло су коректни, немам ни једно лоше искуство, рецимо, са њима. Можда мало више гледа себе, знаш, али то не мож да буде замерка. Шта сад, јел ће он да гледа прво мене па после себе, таман посо.

V1a-18

ДК - А кад си први пут чуо за то име? Торлаџи? Јел то воде од старине или негде кад си ишио па си чуо да те тако зову? Ош-2 - Не, овде сам... Чуо сам кад сам радео ту доле по предузећа ова. ДК - Где? Ош-2 - Па, радео сма ја у... и у Вришк Чуку, и у Аврамицу, и у Бурдџ [рудници угља код Грљана недалеко од Зајечара]. ДК - Аха. И звали те тако? Ош-2 - Дабоме. Турлаџ. ДК - А који још било? Били су Торлаџи, били су...? Који још има? Власи? Ош-2 - И Маџаџи. [...] ДК - Е, па како си сазнао да си Торлак? Ош-2 - Па, сазнао сам да сам Турлаџ од Власи. ДК - Од Власи? Ош-2 - Од Власи. ДК - Па како, на пример? Ош-2 - Па, е тако: звали ни „Турлаџи, Турлаџи“... зову ни „Турлаџи“. Ми њи „Власи“ а они нас „Турлаџи“. ДК - Аха. То је доле у рудник, у Аврамицу? Ош-2 - Дабоме. Дабоме. ДК - Добро. А овде дал си чуо од старици да су људи овде Торлаџи. Ош-2 - Не. Овде нисам чуо. ДК - Ниси? Ош-2 - Нисам чуо. ДК - Добро. Да ли је име Торлак погрдно? Да ли је нешто лоше или је за понос? [...] ДК - Да. Али кад су вас Власи, рецимо, звали, кад су те звали Торлаџ, јел то било као уз неки подсмех...? Ош-2 - Еее, па добро, ја сам се љутио први пут, ел ја сам бил млад. Несам ни знао шта је тој Торлаџ и због чега. И наравно да сам се љутио. А после сам сазнао шта је тој Торлак и одакле је, онда... ДК - Значи, тамо си чуо за то? Ош-2 - Дабоме. Тамо сам чул - од Власи. [касније у разговору] ДК - Значи, за реч Торлак, док тамо ниси отишио, никад овде ниси чуо од старији? Ош-2 - Нисам. ДК - И прво си мислио да је то нешто лоше? Ош-2 - Па... ДК - Кажеш љутио си се кад ти кажу? Ош-2 - Па, љутио сам се што ме зову Турлаџ. Ош-2 - Јер ниси знао ни шта значи? Ош-2 - Несам знао шта значи Торлаџ, а кад сам сазнао одакле је тој дошло и такој, онда... [...] ДК - Али нису Власи то подсмешљиво, овако кроз неку... да се изразим, нешто подругљиво, кроз нешто лоше, да ти се подсмјевају па да...? Ош-2 - Не, они су тој употребљавали: „Торлаџ, Торлаџ...“, а ја сам се чудило шта је то Торлаџ, што ме зову Торлаџ, и кад сам сазнао што ме зову Торлаџ, онда... ДК - Па, које године је то било? Ош-2 - Оу, тој још кад сам... после рата, четерџ седме-осме године. ДК - Аха? Ош-2 - Ја сам четерџ осме био доле, на рудник. ДК - Значи, овде нема, овај... да су старији рекли: „Ми смо Турлаџи“ или тако нешто да си чуо? Ош-2 - Не. Несам чул тој од никога... од нас овде, овај крај.

V1a-19

ДК - *А који су то Торлаџи? Мар-2 - [...] Зову и нас [...] Торлаџи. Шта је тој Торлаџ, и ја не знам. [...] ДК - Јел ниси чула од старину да су људи причали ту реч? Мар-2 - Несам. Ја прече сага чујем Торлаџи, а од старине несам уопште. Имам ја братавца једног у Бор, он све: „Торлаџи. Торлаџи смо“. „Па, шта смо Торлаџи“. ДК - [...] Јел он из овај крај, јел не? Мар-2 - Одовде, овде, туј ми сестрич, е, овам Душко, овај кућа овам [...], тој му је брат. Али он не текá, а овџ: „Торлаџи“. Ја, понегде ми криво што нас зовé текá. ДК - Значи никад ниси од старине... чула старици да причају тако нешто. Мар-2 - Ја прече зовém Заграчање Торлаџи. Затој што си они.. и Бугари, на бугарџи, несмо један језик ми.*

V1a-20

ДК - *Кад сте чули први пут за реч Торлаџ? Трн-4 - Још као дете кад сам бил. [...] ДК - Као дете, јел од стари јел негде на страну си чуо? Трн-4 - Још као деца кад смо били у нешеснаес године на горе. И отидемо у Зајчар, он каже: „Тој су Торлаџи“ - каже – „дошли одозгоре“. ДК - А то сте чули у Зајчар или овде у село? Трн-4 - Ма, и овдék се и село, али и Зајчарци ни звали. Све од Вратарницу на гор до Књажевац Торлаџи су звали. Што говоримо мало... ми говоримо друкше, а они мало на бугарски говорé. Зајчар. [...] Онај каже: „Ево ји Торлаџи дошли“. Тој си и сад кад отиде у Зајчар на ваишар и... одавде, од Минишево, Књажевац, каже: „Дошли Торлаџи на ваишар“.*

V1a-21

ДК - *Кад тебе неко пита сад ко си ти, шта би ти рекла? Сел-3 - Па, обично кад идемо по Зајчар, они ни питау: „Ел сте Торлаџи“, „Торлаџи“. [...] ДК - Али увек тамо? Овде људи да ли причају за себе да су Торлаџи? Сел-3 - А, не. А-а. Не. ДК - Него тамо кад отидете? Сел-3 - Само доле.*

V1a-22

ДК - *А да ли си доле у Зајчар [где ти је син насељен], да те неко... да вас неко звао да сте Торлаџи? НК-1 – „Торлакињо!“ Текá. ДК – „Торлакињо!“ НК-1 – „Торлакињо!“ Нисам се ја вређала, јер знам да смо Торлаџи. ДК - Тамо има и... Зајчар има Власи, има и други? НК-1 - Има Торлаџи, има Маџици, има...*

V1a-23

Мар-1 - *Торлаџи. [...] Нас тако зову Власи. У Петруцу, у Трнавац кад сам био: „Ево, дошли Торлаџи“. Кад смо играли лопту. Сва та села ни... нас Торлаџи зову овдекај. [...] Исто [у Торлаке рачунају] и преко Тимок, онамо Салџко, Мали Извор, ово... то све.*

V1a-24

ДК - *Исто. Е, сад да ми кажете шта значи та реч? Јел сте чули од старине некад? Дрен- 2 - Не. ДК - Не знате? Дрен- 2 - Па, и у воз кад путујеш, они ни óкау Торлаџи. Кад идемо у Зајчар (...), доле дође, каже ми смо туј Торлаџи (...). Дрен-1 - (...) Називау овај крај Торлаџи. [...] ДК - Да ли је то име нешто лоше, погрдно или добро? Дрен- 2 - Није. Није, ништа. Дрен-1 - Појма немам. ДК - Није? Дрен- 2 - Није ништа. Дрен-1 - Појма немам о томе. Дрен- 2 - Није ништа.*

V1a-25

Сел-2 - *То(у)рлаџи смо. [...] Доле Власи овде То(у)рлаџи.*

V1a-26

ДК - *Откад знаш за ту реч? Кад си први пут чуо? МИ-3 - Ама, Торлаџи су ни звали, али зашто, због чега, не знам. ДК - Јел то од старине...? МИ-3 - Од старине, ел ми смо се родили под књажевачку општину...*

V1a-27

ДК - *Да ли је та реч Торлаџ нешто од старине што сте чули или тек кад одете негде кажу вам: „Ево их Торлаџи“? Или сами су људи причали овде, да кажу: „Ми смо Торлаџи“? Ра-3 - Не, несу причали, него кад отидеши у Зајчар, отидеши где отидеши, ми друкше разговарамо, они: „Ви сте“ - каже – „Торлаџи“. Толко, ништа више. [...] Ра-2 - А ми се овако међусобно не... не кажу: „Торлаџи смо“, али, ето, што каже бака, одеш на... мислим Зајчар и то, већ од Зајчар према Неготин: „А“ - каже – „на ви сте Торлаџи“. Они се мало другачије разговарају. ДК - А јел си ти чула некад у Сврљишко да кажу Торлаџи? Ра-4 - Нисам. Кажу „Књажевчани“. Такó. ДК - А*

јел кажу „Тимочани2? Или „Тимочање“? Ра-4 - Јел, „Тимочани“, такó. ДК - Јел има и тако? Ра-4 - И такó кажу. Ра-2 - Има, има и тако. ДК - А који су то Тимочање, Тимочани? Ра-2 - Па то, то је овај тимочки крај. (...) ДК - А одáкле докле би били Тимочани? Ра-2 - Па, ја мислим то је Књажевац, до Зајчара на доле. (...) ДК - А овó на горе? Ра-2 - Па, ово већ другáчије на тамо. Шта ја знам. [касније] ДК - И кад сте ви први пут чули за реч Торлáк? [...] Ра-2 - (...) Ишла на пијац, ишла са сира у Зајчар на пијац. На пијац и они то такó. Рав-3 - (...) На пијац, инáче овáко никада ни несú никој назвáли. Него отидеи на ваи... на пијац, на ваишар, па... од нештó да купии, па проговóриши... Ра-2 - Јел чујеш какó они, мислим, овај... Ра-3 - Друкше разговáрају. Ра-2 - Да, већ на доле другáчије разговáрају, они: „А, ево ји“ - каже - „ови Торлáци“. Ра-3 - Ништа више... Ра-2 - „Ти си“ - каже - „Торлакíња“ [смеје се]. [...] Ра-3 - Несу никад рекли: „Торлáци“, само ако га чујеш негде, па, чују те да разговáраиш - рекну, инáче, ми смо тимочки крај овдéкај. Ра-2 - То кажу тако и телевизија, кад су вести, нешто: „Тимочки крај“. [...] ДК - А јел то нешто било уврédљиво, лоше, јел није [када их са стране зову Торлацима]? Ра-3 - Не. Ра-2 - Не, не, не. Ра-2 - Ми се никад нисмо то уврédили. Ра-3 - Никада, никада.

V1a-28

ДК - Шта значи реч Торлáци? Ра-6 - Па, тој овдéкај наш крај, мора да смо ми Торлáци. Ра-5 - Нас називáју Торлáци овдéкај. ДК - Аха. А шта то значи „Торлáци“? (...) Ра-5 - (...) Торлáци, тој... остáло још од... од наши стари, причáли. ДК - Наши стари причáли тој, али ишта, ишта су причáли. [...] Јел су причáли наши стари људи, да кажу: „Ми смо Торлáци“ и тако? Ра-5 - Ма, не кажу, нас називáу неки да смо Торлáци. [...] Ра-6 - За Торлáцити сам чула [а за Мацáце не]. ДК - Па, јел сте ви Торлáци овде? Ра-5 - Па, ко зна? ДК - Ко зна? Ра-6 - Па, одáкле знам, они кажу да је то наш крај овдéкај - Торлáци. Ра-5 - Нас тако... називáли ни тамо неки... [...] ДК - А дал то, кад кажеш Торлáк, да ли је то нешто лоше, погрдно, или...? Ра-6 - (...) Назив, назив... Ра-5 - Кој зна како је, главноме такó називáју.

V1a-29

ДК - А одáкле докле су Торлáци? Јак-1 - Не знам. Не знам. Ја мислим да смо ми сви Срби, Торлáци да ни зову. ДК - Аха, сви у целу Србију? Јак-1 - Па, ја мислим такóј да је. Ја не знам, ви боље знáете, ви сте... [...] ДК - А то да сте Торлáци, јел то са стране неко дошо па вам реко, кад негде отидете, ил овде старци причáли? Јак-1 - Море, кад отидемо тáм негдé. ДК - Аха? Јак-1 - Ето, мој унук бил доле, мој син живи у Мајданпек, доле на посо, па дечица, па му кажу на мојéга унúка: „Ти си, бре, Торлáк!“, па му причау влаићи, а он: „Немој ме, бре, за...“, а он си ћутáл. Гурáло се детé, гурáло да узне па да иде у школу. Они га матретирали. Влаићи. Ал оно знало, има ту једна баба чувáла влашко детé, па сараћувáли с њег, па му онó преводíли детéто. И он научíл. И кад искочíл, они му пицвáли куј матер, куј баиштú. Онó искочíло па им опцивáло матер. „А, нема верá у керá. Тој“ - каже - „Торлáк“. „Нема верá у керá, научíл“ - вели - „влаићи“. „Ја сам се туј родио“ - каже - „ја нисат Торлáк“. Детé... [смеје се]. ДК - А кажи ми јел та реч онда нешто лоше, Торлáк кад кажеш? Јак-1 - Па, сигурно да је... не знам... увреда. Ми сви имамо душу. Сад једán друћегá потцењáва. Пицвáли му, кое мајку торлáчку, које оца. А онó, детé знае. И кад искочíл овáм, измувáл се, кад дрући пут га видéли, а они рекли: „Ајде, ајде, пусти онóга... онóга“ - каже - „Торлáка“. Каже: „Кад каже да није Торлáк, ајде да га пустимо“. [...] ДК - А јел си ти чула старци овдé да причају, да смо ми Торлáци или нешто тако? Јак-1 - Па, одáвна се причáло такóј, каже там где се умéшау, они им такóј пребацúју.

V1a-30

ДК - Е, ишта значи то, ево ти си стара, ишта значи та реч Торлáци? Деб-1 - Торлáци? Па, тој кво значи? Ја велím где смо до Бугари, за кво ли је? Не знам. Каквó значи тој? ДК - Ниси чула од стари да причају ишта је то? Деб-1 - Нисам. Нисам. Само вели: „Тој Торлáци, Торлáци“. ДК - Јел си чула овде у село да причају то јел негде на страну кад отидеиш? Деб-1 - Туј, туј. Ја не идем нигде на страну. Туј сам чула. ДК - Аха? Деб-1 - Ето, такóј си... Кад отидеиш ево на доле по Крајнуту, они велу: „Торлáци, Торлáци“.[...] Они Власи, а нас зову Торлáци. ДК - [...] А јел имаш неки пример кад сте били негде па да... такó да испричáиш где су те звали Торлáци? Јел на пијац, јел... где сте ишли? Деб-1 - Па, по пијац случáјно, ете такóј по пијац, заврéвимо се, па велу: „Торлáци. Ви сте Торлáци. Од Књажевац - Торлáци“. ДК - А јел то име нешто погрдно? Јел лоше нешто или није ништа...?

V1a-31

Деб-3 - Сви смо ми Торлаци од Зајечар до Књажевца. Сви... А то нас други зову, а не ми сами себе. [касније] ДК - Како се зове овај народ овде? Овај народ овог краја како се зове? Деб-3 - Па, не знам, то Торлаци су касније названи, а раније свако село је имало посебне неке фамилије [...] Ја не памтим раније како смо се друкчије звали него Тимочани. [...] Онда то раније није било, да каже: „Ми смо Торлаци“, нисам чуо такву реч. Па сам после почео, овај, да је... да је чујем у народ, у разговор - Зајчарци, или... или ти... Власи кад отиђемо у Неготин. Каже: „Одакле сте ви?“, ја кажем: „Из Дебелцу, код Минићево“, „А то... ви сте Торлација горе“. То сам слушао... чуо од Власи. Чини ми се да је то наметнуто име. По чему, ја не могу да закључим и да то утврдим, по чему смо добили то име Торлаци и шта то значи Торлак. ДК - Ниси чуо никакву легенду, да кажу, од стари људи...? Деб-3 - Бога ми... Бога ми, нисам. Бога ми, нисам. ДК - И кажеш да стари људи нису то овде причали, да кажу: „Ми смо Торлаци“? Деб-3 - Не, не, не, не. Никад нисам... ни сада тој не кажу да смо ми Торлаци. Ни сада. Ни омладина то не прихвата. Код нас. А да је чујеш често ту реч... ДК - Јел ти мислиш да је та реч нешто погрдна? Деб-3 - Ја мислим... па и није. И није погрдна, зашто би била погрдна. Торлак. Ја... само је, кажем, не разумем... шта то значи Торлак. Дал је тој турска нека реч или присвојена нека реч, страна, јер ми смо увек опседнути турским речима и називима, рецимо кућа, како зове кућу, како каже ојак, како каже пенџер, како... ето, то је то.

V1a-32

ДК - А кад сте први пу чули за ту реч? Јак-4 - Па, то када сам дошо у Зајечар, четерес седме године. Чуо сам за Торлаци.

V1a-33

ДК - А кажи ми јел има неки пример да су те звали Торлаком, рецимо, на железницу где си радио, па да кажу: „Ево, овај Торлак, или овај Вла, или...“ Ош-3 - Па, добро, знало се то... Власи и Торлаци. [...] Знало се доле [...] у Зајечару, то наши торлачки део горе када кренемо према Књажевицу, рецимо када воз крене, мислим, одоздо - у Торлацију, тако... а доле Власи.

V1a-34

ДК - Ван завичаја да ли имаш да су те негде звали Торлаком? У влашком крају или негде? [...] Значи, докле је свест код других да смо ми Торлаци? Ош-1 - [...] У влашким селима, пошто сам ишо често [као инспектор тајне полиције], то је било нарочито у дружењу са њима, значи, било да смо се дружили... али у Зајечару смо се дружили, значи, или у овим селима поред границе, овим влашким селима, и онда је било тих шала: „Еј, бре, ви Торлаци, шта радите ви горе...“ и тако даље, и... сад... А то су биле шале, ја сам у таквом друштву био да то није било сад расправе неке: „По чему сте ви Торлаци бољи од нас? [...] Па, и ми Власи смо...“ знаш, „Нисмо ми...“ [...] Значи, и они знају да сад смо ми Торлаци одозго дошли. Рецимо, примера ради, по неки, али је не могу сада да именујем [...], каже: „Е, ми овде Власи, све, бре, овде Торлаци ваши директори овде, [...] шефови“, знаш, у предузећу мало. [...] Није било оне... како да кажем... зајевница оних да је то из дна душе негативно. То је више било тако [у шали]... ДК - А ова села овамо Оснић, Гамзиград и то, да ли они знају за то? Ош-1 - Не. Та не. Не. [...] Значи овде, а зашто? Зато што из ових села [влашких поред границе] више људи гравитирају Зајечару по основу радног односа и они се више друже са Торлацима. И на послу, или у кафани, или на пијаци, и ту је онда дошло до... тако то: „Е, ми смо Торлаци, ви сте Власи...“

V1a-35

ДК - А јел имате ви примера да вас они доле [у Рготини] зову Торлаци или тако, кад одете...? Трн-2 - О, па знају. ДК - Знају? Трн-2 - Знају, да. ДК - На пример, шта кажу? Трн-2 - (...) Ви сте Торлаци. [...] ДК - Јел то као мало уз подсмех или...? Трн-2 - Па, шалимо се тако. [нешто касније] Трн-2 - Имамо и једну комшику [у Рготини], и она из Књажевца, па... њен муж: „Еј, Торлаци, где сте били?“ „У Торлацију“.

V1a-36

ДК - Да ли је име Торлак нешто лоше или добро? Кад си био тамо на страну, па те зову... јел то нешто лоше? Јак-3 - Ништа... ништа мене није то вређало. Ништа то мене није вређало кад кажеш „Торлак, Торлак“. И из заједнице, ни овде, нарочито имало овде Вржогрчани... Вржогрчани неки, и ондак они заједњавају нас Торлаци, знаш. ДК - Шта кажу? Јак-3 - Кажу:

„Торла́ци“ - каже – „кад пођу на службу“ - каже - *упрте* цеди́ло...“ - сад не каже торбу, него цеди́ло – „*упрте* цеди́ло и у њега мету“ - каже – „два струка празилук, цео црепња́к леб, и пођу у службу“ - каже. То зајеба́вау нас ови́ Вржогрнчани доле, кад сам био у службу. ДК - Али за тебе то није погрдно? Јак-3 - Ништа ме то није погађало, шалимо се - они нас, ми њи.

V1a-37

ДК - По чему се распознају Торла́ци? Трн-5 - Па... у цеди́ло носе празилук. [сви се смеју] [...]
За нас други кажу такој.

V1a-38

ДК - Била си у Бор, тамо на страну, и сад има разни људи, има Власи, има Пироћа́нци, има ови... шта ти кажеш, шта си ти? Шта кажу људи ода́вде? Ош-5 - Ја сам Торлаки́ња. ДК - Јел си то ода́вде још чула или тамо кад си оти́шла. Ош-5 - Не, то тамо и кад причам, разговор, кад разговарам, ма, каже: „Ти ода́кле си, такав разговор?“, реко: „Торла́чки разговор“. ДК - Јел се у Бор то користи често или...? Ош-5 - Користи. ДК - Да се разликују...? Ош-5 - Да се разликујемо од Пироћа́нци [...], и кад сам се запослила сви су ми рекли: „Боже, ода́кле Торлаки́ња да упа́дне, кад све то Враћа́нци, Македонци се запослили, таква била шефовица. А ја случајно Торлаки́ња.

V1a-39

ДК - Живите у Бору и тамо има различитих нација и тако даље... Пот-2 - Да. Да. Да. ДК - Шта ви кажете, који сте ви тамо, који су људи из овог краја, како се зову? Пот-2 - Торлаци. ДК - Торлаци? Пот-2 - Да. ДК - Шта значи то „Торла́ци“? Пот-2 - Ма, откуд знам шта то значи? [ћути] Па, не знам да вам кажем. ДК - Нисте размишљали о томе? Пот-2 - Нисам никада размишљала о томе. ДК - Јел то нешто погрдно или није? Пот-2 - Ја мислим да није. [касније] ДК - Како сте рекли: „Торла́к, али Вла“? Пот-3 - Вла. Пот-2 - Па, ради у „Влашку репу́блику“ [у шали]. Пот-3 - Радим у „Влашку репу́блику“ [у шали]. Провео сам радни век у Бору.

V1a-40

ДК - Е, а шта ви мислите? Син Кож-1 - Не, не, ја мислим да је то сасвим позитивно. ДК - Јел ви кажете за себе неки пут да сте Торла́к? Син Кож-1 - Па... понекад. ДК - Рецимо негде на страни да се идентификујете? Син Кож-1 - Па, добро, на страни, они знају па ме питају: „Ви сте Торла́ци, шта је то?“ ДК - А где, где живите ви? Син Кож-1 - Ја живим у Бору и сад радим на Косову. ДК - У Бору? Е, у Бору то посто́ји та диференцијација: Власи и тако даље... Син Кож-1 - Поприлично јака. ДК - И онда тамо то име се користи, у смислу да морате да се декларисате, јел тако? Син Кож-1 - Па, добро, није, шта ја знам... Више су се Власи експонирани као Власи него ми као Торла́ци. У оно́м политичком смислу. [...] ДК - Јел се ви осећате као Торла́к? Син Кож-1 - Па... ако га узмемо у том смислу - да.

V1a-41

ДК - А кад одеш негде тамо... у Зајечар или негде, па има Власи, има разни, јел вас зову они „Торлаци“. Сел-1 - Не. Тој сад... то је исчезло сад, више нема ко да каже: „Те су овакви, те су онакви“.

V1a-42

ДК - Торла́ци. Да ли су то... да ли си то чула овде да старци причају, стари људи, или тек кад одеш негде па те тако зову? Кож-1 - Ма, и овде си наши причали, али (...) ми смо били по Минићево, будем и она́м [чула], не знам како је. Али знам овде кад сам после, ја сам мало стареја била овде, *освркла* сам била после, и они такој кад... и кад путујем и овде си: „Ма, ми смо прави Торла́ци“ [смеје се], кад нешто не... нешто неки не зна, еве и мене ми чудо: „Ми смо прави Торла́ци“. ДК - Е, то впогрдно. То наопако она́ то прича. [...] ДК - Јел то нешто лоше кад кажеш да си Торла́к Кож-1 - Море, испáда као да не зна нешто, не разуми нешто. Па, чим је Торла́к. Јел и ми смо мало стварно зату́цани, овде нема туј там-ова́м. Син Кож-1 - Па, не би реко...

V1a-43

ДК - Кажу ми како се зове онај народ овде, овај крај? Јак-7 - Па, Јаковац. [...] ДК - Људи у ова села овде око Минићево, људи како се зову? Јак -7 - Минићево, онамо Равна, Кожџџ, овде... Трновац. [...] ДК - Кад оти́деш негде на страну и питају те „Ко си ти?“, а не знају где је Јаковац,

шта ћеш ти да им кажеш? Јак-7 - Из које сам село. Ја кажем из које сам село. ДК - Добро, а ако не нају село? Јак-7 - Сваћи зна, сваћи знае које је село. [...] ДК - А кажи ми ко су то Торлаци. Торлаци, који су то? [...] Јак-7 - Па, Торлаци, нас зову Торлаци. [...] Ми смо Торлаци овде.

V1a-44

ДК - Овај народ, овај крај, како се зову људи овде? Ова села овде, који су то? [...] Сел-6 - Па, Селачко ја знам... ДК - Па, то је у село, али сва ова села овде, џео крај? Сел-6 - А џео круг? ДК - Аха. Како се зове овај крај? Сел-6 - Па, тимочки крај... не знам друго. ДК - Јел има још неки назив? Сел-6 - Па, не знам. ДК - А који су то Торлаци? Сел-6 - Аха, Торлаци тој зову нас овде. Сви, џел овдека крај. Ми смо Торлаци. Па, ти знаеш тој, и ти си од тој, од тија Торлаци.

V1a-45

ДК - Кажи ми како се зове народ овога краја овде? Врб-3 - Пљ, како се зове, мислим, Заграђе је Мацаци, а ми смо си Срби, немамо никакав надимак. ДК - Не? Врб-3 - Не. Село Врбица. [...] ДК - А који су то Торлаци? [...] Врб-3 - Па, Врбица, торлачки народ. Немамо никакав други надимак.

V1a-46

ДК - Кажи ми овај народ овде, овај крај, ова села, не Селачко него сва села, како се зову? Сел-4 - Па, ово се зове Селачко. ДК - Добро. Али ова села, све овде, косу ти људи? [ћути] Народ како се зове? [ћути] Драгољуб Златковић - Ја сам од Пироћанци... ДК - Он је Пироћанац. Или има Власи. [...] А који су ови овде? Сел-4 - Па, има доле Власи, имало овија: Боровац, Извор, не знам како се зову. Не знам да ти кажем. ДК - Па, добро, овај крај, кад отидеш у Зајчар па те питају која си ти, јел си Влајна, а ти ћеш да кажеш: „Не, нисам Влајна, ја сам...“. Сел-4 - Ја сам из Селачко. ДК - А који су то Торлаци, јел си чула за реч Торлаци? Сел-4 - Не знам који су тој, који беше Торлаци. ДК - Торлаци. Никад ту реч ниси чула? Сел-4 - Чула сам, ал не знам који су то Торлаци. Не знам.

V1a-47

ДК - [пошто навођење питњима није уродило плодом] Ајде, кад не мож да се сетии, да те питам ја. Који су то Торлаци? НК-2 - Овде нема Тор... ја не знам да има Торлаци у овој селу. ДК - А јел знаиш, јел си чула за ту реч Торлаци? НК-2 - Чула сам. Чула сам.

V1a-48

ДК - Народ овог краја? [...] Како се зове тај народ? Ош-4 - Па, не знам, мајку му, како се зове. ДК - Ево рецимо има... у Зајчар има Власи, има овакви, има онакви, па који су ови овде. Ош-4 - Па, ја мислим да су Срби, какви су други.

V1a-49

ДК - Шта значи и да ли сте чули за реч Торлак? [...] Ра-1 - Торлак... [...] Торлаци, ал шта беше то? Који беоше Торлаци? [...] Да, да, чула сам и ја за Торлаци, али не знам који су... Дал за нас овде кажу, или... Торлаци... ДК - Па, јел мислиш да је за овај крај јел није... Ра-1 - Не знам, не знам, не би знала да вам кажем... [касније] ДК - Значи, реч „Торлак“... Не знаш који су то Торлаци? Ра-1 - Не знам. Не знам. ДК - Мислиш да нису људи из овог краја овде? Ра-1 - Па... нису сто посто.

XI26. Транскрипти делова разговора везани за одељак Самоидентификација са називом Торлаци и маркери торлачког идентитета (V16)

V16-1

ДК - Како се зове народ овог краја? Овај крај који су? Мар-1 - Па, Торлаци.

V16-2

ДК - Кажи ми овај народ овде како се зове, ова села овде, како се људи зову? Бор-1 - Па, не знам... ДК - На пример, тамо има негде Власи, има Пироћанци, који су ови овде Бор-1 - Торлаци. ДК - Торлаци? Бор-1 - Торлаци.

V16-3

ДК - *Како се овај народ овде, овог краја, ова села овде, како се зову?* Бор-2 - Торлаџи. ДК - Торлаџи? Бор-2 - Да.

V16-4

ДК - *Овај крај овде, ова села овде, како се зову?* [...] МИ-1 - Па, Торлаџи, то у реду, али... [...] ДК - Торлаџи? МИ-1 - Торлаџи.

V16-5

ДК - *Народ овог краја, ова села, значи... који је то народ, како се зове?* [...] *Кад одеш негде на страну, има, ево, Власи смо помињали...?* МИ-4 - Торлаџи. МИ-5 - Торлаџи. МИ-3 - Торлаџи. ДК - Торлаџи? МИ-3 - Торлаџи.

V16-6

ДК - *Народ овог краја како се зове?* [...] *Сва ова села, овај крај, како се зове?* МИ-6 - Па, Торлаџи.

V16-7

ДК - *Како се зове народ овог краја? Ова села овде?* Сел-2 - Торлаџи. ДК - Торлаџи? Сел-2 - То(у)рлаџи смо.

V16-8

ДК - *Како се зове овај народ, овог краја?* Сел-3 - Па, Торлаџи.

V16-9

ДК - *Дуго сте овде, како се зове народ овог краја?* Сел-5 - *Овде, народ овог краја називају Торлаџи.*

V16-10

ДК - *Кажите ми како се зове народ овог краја?* Врб-1 - Торлаџи. ДК - Торлаџи? Врб-2 - Торлаџи.

V16-11

ДК - *Како се зове народ тог краја горе где се налази Ошљане?* Ош-1 - *Народ тог краја где се налази наше село Ошљане зову се Торлаџи. Или Тимочани. Али Торлаџи, то је примарније.*

V16-12

ДК - *Кажи ми како се зове народ овде у овај крај? Овде, овај крај, ова села овде?* Ош-2 - Па, ја не знам како се зове, само Торлаџи знам да се зове.

V16-13

ДК - *Кажи ми како се зове народ овог краја?* [дужа пауза] *Јел си био негде на страну, како те... [зову]?* Ош-3 - Тимочани, Тимочка крајина. ДК - Тимочка крајина. *Ал баи овај крај овде одакле си ти? У Зајечар кад одеш, тамо има Власи, има разни.* Ош-4 - Добро. Торлаџи.

V16-14

ДК - *Кажи ми како се зове народ овог краја? Значи, људи овде, ова села овде?* НК-1 - Торлаџи. ДК - Торлаџи? НК-1 - Торлаџи. [касније] НК-1 - *Само знам да смо ми Торлаџи и... то знам, друго не знам.*

V16-15

ДК - *Како се зове народ овог краја овде?* Дрен-2 - Па, на знам. Дрен-1 - То(у)рлаџи. ДК - Како? Дрен-1 - То(у)рлаџи. ДК - Торлаџи. *А ти шта кажеш?* Дрен-2 - Е, такој. Дрен-1 - Е такој.

V16-16

ДК - *Како се зове народ овог краја?* Трн-2 - Торлаџи. Трн-1 - Торлаџи.

V16-17

ДК - *Како се зове народ овог краја?* Трн-4 - *Торлаци.*

V16-18

ДК - *Кажите ми како се зове народ овог краја?* Трн-6 - *Па, Торлаци.* Трн-7 - *Торлаци.*

V16-19

ДК - *Како се зове народ овог краја овде?* Деб-1 - *Торлаци.* ДК - *Како кажеш?* Деб-1 - *Торлаци.* ДК - *А ти шта кажеш?* Деб-2 - *Исто и ја тако.*

V16-20

ДК - *Кажу ми, како се зове народ овог краја?* Јак-2 - *Торлаци.*

V16-21

ДК - *Кажу ми сад како се зове народ овога краја?* Јак-3 - *Па, Торлаци.*

V16-22

ДК - *Кажите ми народ овог краја како се зове?* Јак-4 - *Торлаци.* Јак-5 - *Торлаци.*

V16-23

ДК - *Како се ове овај народ овде, у овај крај?* Јак-8 - *Па, Срби...* ДК - *Срби.* Јак-8 - *Торлаци.* ДК - *Торлаци.*

V16-24

ДК - *Кажу ми како се зове народ овога краја овде?* Јак-9 - *Торлаци.* [касније] ДК - *Пошто сте ви насељени одбзо [из Татрашнице у Будаку], шта си ти?* Јак-9 - *Ја сам сад Торлакиња.*

V16-25

ДК - *Добро. Да ли је то име нешто погрдно, лоше или не?* Бор-1 - *Није...*

V16-26

ДК - *Да ли је то Торлак погрдно нешто? Јел то лоше или?* Бор-2 - *Не знам...* ДК - *Па, јел се љутиш кад...? Јел се љуте људи кад...?* Бор-2 - *Јок. Јок. Торлаци, Торлаци.*

V16-27

ДК - *Јел то Торлак нешто погрдно или није?* МИ-1 - *Не, не, не. [...] Ја мислим да није погрдно, као и Власи што нису погрдни и... Словенци и...*

V16-28

ДК - *Да ли је то име погрдно нешто или није? Дал је нешто лоше или добро?* МИ-3 - *Није ништа лоше.*

V16-29

ДК - *А да ли је то име погрдно? [...]* Врб-2 - *Не, није погрдно.* Врб-1 - *Не.* ДК - *Него?* Врб-2 - *Ја мислим да се с поштовањем прича Торлак.* ДК - *[...] А ти шта мислиш, јел то нешто за погрду или...?* Врб-1 - *Није. Није, није.*

V16-30

ДК - *А да ли је име Торлак погрдно, да ли је то нешто лоше или добро?* Врб-3 - *Ја мислим да није погрдно.* ДК - *Него?* Врб-3 - *То као и обично - Торлаци.*

V16-31

ДК - *А ово Торлаци, да ли је подругљиво или не?* Сел-4 - *Мислим да то није. Просто онако, једна дефиниција.*

V16-32

ДК - *А да ли је Торлак погрдно? Ош-3 - Не. Ја не знам да, да... да је... ДК - Нико ти није рекао, али као да је то погрдно, да те омаловажи тиме? Ош-3 - Нико није реко. Ипак си је то понос, рецимо, колко ја то... то знам.*

V16-33

ДК - *Да ли је то „Торлак“ нешто погрдно, нешто лоше или...? НК-1 - Ја мислим... да није ништа лоше, ал, ето, то је давно насéљено ту...*

V16-34

ДК - *Да ли је име Торлак погрдно? Да ли је то нешто лоше или... погрдно или не? Јак-4 - Није погрдно. Није.*

V16-35

ДК - *То кад ти кажу: „Торлак“, јел то нешто лоше? Јак-7 - Није лоше ништа „Торлак“.*

V16-36

ДК - *Јел то [назив Торлаци] нешто лоше, јел погрдно? Јак-8 - Не.*

V16-37

ДК - *Јел се стидите тог... [назива] ил не. Трн-2 - Не. Трн-1 - Ма, јок.*

V16-38

ДК - *Да ли је то име [Торлак] нешто погрдно, лоше, или не? Трн-4 - Не. Није ништа погрдно. ДК - Није за стид? Трн-4 - Не.*

V16-39

ДК - *Јел то погрдно име или није? Трн-5 - Не. Ја мислим да није. Трн-7 - Не, не, не, што да је?*

V16-40

ДК - *Јел је то нешто за понос или за стид? Пот-2 - Па, не би требало да је за стид. Пот-3 - Не. ДК - Није увредљиво кад неко каже...? Пот-2 - Не. Не. Пот-3 - Не, не, не. Није.*

V16-41

ДК - *Јел си то чула у село ил негде на страну кад оти́деш тамо [да су људи њеног краја Торлаци]? Бор-1 - Море, у село сам си чула. ДК - Од старине људи причају? Бор-1 - Од старине такој. ДК - Ал не знаш шта то име мож да значи? Бор-1 - Не знам ни ја. ДК - Кад си први пут чула за ту реч? Бор-1 - Одáвна сам чула. Па, тагáј кад сам почéла да знам, да... Кад сам се удáла...*

V16-42

ДК - *Кад си ти научио и сазнао да си Торлак? МИ-1 - Па, ја... сам научио кад сам био мањи... знам овде да су причáли да смо ми Торлáци, знаш, међутим, после сам чуо и кад сам путовао. ДК - Јел био неки пример, рецимо, да те негде називáли Торлак [...]? МИ-1 - Знају одáкле сам, крај, они́ углавном Тимочани зову Торлак. Књажевчáње, Зајчáрци не, али... од Зајечара овáмо.*

V16-43

ДК - *Кад сте ви чули први пут за то... за реч Торлáци [...]? МИ-6 - Кад сам разазнáла још.*

V16-44

ДК - *Кад си ти први пут чула за реч Торлак. Врб-3 - Па, кад сам веч као одрасла, кад...*

V16-45

ДК - *Кад си ти чуо први за ту реч Торлак? Или ви, кад сте први пут чули? Сел-2 - Откáд си знам, тако́ ни зову: „Торлáци“. [...] Јел сте чули да су стари људи овде причáли да смо Торлаци, или тамо негде кад одете на страну на вас тако зову? Сел-1 - Па, и овде се причало... Сел-2 - Море, и овде си ни зову́.*

V16-46

ДК - *А кад си чула први пут за ту реч? Торлаци? Сел-3 - Па, кад смо дошли овде [населени се из Причевца].*

V16-47

ДК - *А где си ти чула за ту реч Торлак, јел овде или негде кад си ишла? Сел-6 - Туј. Туј, туј, па... чујем и на телевизор етe такá нећи пут.*

V16-48

ДК - *Кад си први пут чуо за ту реч [Торлак]? Ош-3 - Па, од кад сам сазнао? Од кад сам постао... тако, у својих шеснес-седамнес година, када сам већ био да разумем, онда... Торлаци смо ми, ту, торлачки део.*

V16-49

ДК - *Кад си први пут чула ту реч? НК-1 - Како сам разазнала. Оно тој не било скоро - ето, шесет девет године. ДК - Јел си то чула овде у село? НК-1 - Овде, синко, све овдека сам чула, ја нисам нигде ни у школу ишла, четири годин туј. Нисам ишла даље. На ваишар сам ишла мало даље, кад смо отишли у Зајечар да праимо кућу, тој ми било најдалек пут. Син ми бил у војску у Београд, туј сам ишла. Тој ми било далеко много.*

V16-50

ДК - *Добро. Кад си ти чуо први пут за ту реч? Јак-2 - Па... чуо сам као дете до четвртог разреда. А тек ми је јасно постајало касније. ДК - А где си чуо? Да те неко звао, или да си од старих чуо, или како? Јак-2 - Па, од стари сам чуо ту, овај... ишле су приче, било је пуно људи у селу, били смо негде до 1250 човека, комшилук је био препун [...] ДК - А кад си чуо, кад си ти сазнао да си Торлак? Јак-2 - Па, постао сам свестан тога тек кад сам завршио негде осми разред. ДК - А негде кад си ишо на страну, јел те звали тако? Јак-2 - Па, да, они који у зони овде знају за... разликују Торлаке међусобно од других српских, овај... група.*

V16-51

ДК - *Кад си ти чуо први пут ту реч? [...] Јак-3 - Па, чуо сам, оној... ода детета - „Торлаци, Торлаци“. ДК - Овде у село се причало? Јак-3 - Да. И ондак ови... у Зајечар доле, ови... Зајчарци, тај крај... Крај зајчарски, назива Торлаци све до Књажевац горе и то. До Књажевац, већ зади Књажевац други називи имају.*

V16-52

Јак-8 - *Доле Власи а овде нас зову Торлаци [...] ДК - Кад си ти сазнала да си Торлакиња, овде си чула или негде на страну, где си то чула? Јак-8 - Не, брате, туј си ни зову, где год мрднемо они ни зову. ДК - А старци јел причали овде да смо Торлаци? Јак-8 - Причали да смо Торлаци.*

V16-53

ДК - *А кад сте чули први пут за реч Торлак? Јел то од детињства или...? Трн-1 - Од детињство... ДК - Јел то овде људи причали или негде кад се оде на страну па... Трн-2 - Не, не, не... Трн-1 - Код нас си нас тако... Као малецки нас... звали Торлаци.*

V16-54

ДК - *Кад сте ви ту реч први пут чули? Трн-6 - Оооо, откád знам за себе ми смо Торлаци. Трн-7 - Торлаци? ДК - Аха. Трн-6 - Ооооо, тој ододавна. Трн-7 - То одвајкада знају и наши дедéви, тој су причали: „Ми смо Торлаци“. Ето, такóј.*

V16-55

ДК - *Кад сте чули први пут ту реч [Торлаци]? Јел овде у селу, јел су то причали стари: „Ми смо Торлаци“, или кад одете негде на вас тако зову? Пот-3 - Не, овде, овде. То је још као дечко [тада сам чуо]. Пот-2 - Као дете, као дете, да - „Торлаци“.*

V16-56

ДК - *Кад си чуо први пут за реч Торлак? Ош-1 - За реч Торлак, чуо сам ју... ја сад имам седамдесет година, значи, у седамдесетој, чуо сам... па можда у својој петнестој, двадесетој*

години. ДК - Где? Ош-1 - У Минићеву. ДК - А у Ошљану? Ош-1 - Зато што сам ја у Минићеву почео: и да учим нижу гимназију, и да радим, и да једноставно долазим у контакт са људима. И сада је ту било и пошалица: „Е, ми Торлаци ово, ми Торлаци оно“. Ја тад нисам ни покушавао, ал то су људи који су старији и од мене и... [...], ја нисам ни улазио у томе шта је то Торлак, шта је, али: „Па, који су Торлаци?“ „Па, то смо ми ту од Вратарнице према Књажевицу, ту око... Новијан [некадашњи назив за Минићево], ту око...“ и тако даље. Значи то је... можда је то било негде педесетих година значи. Е: „У кој крај?“ „У торлачки крај“. И то се све поистовећивало са Минићевом, значи, са Новим Ханом, са Краљевим Селом, са Андрејевцем, [претходна имена Минићева] како се све то звало [...]. Е, тад сам први пут, значи, чуо, и то... или: „Идемо у Торлачију“, рецимо, а ми смо у Зајечару. И свако је мислио на потес ту негде око Минићева према Књажевицу, ту... Мали Извор, и углавном, значи, тај део, мислим. ДК - А да ли си у Ошљану као дете чуо од старине, многи дају одговор: „Ево од старине, од кад знам за себе чуо сам“? Ош-1 - Не, не сећам се тога. То не могу да се сетим, можда је и мој деда, који је рођен 1887, али тако не могу да се сетим. Али сам... Ја уопште сам у Минићеву већ дошао до одређене спознаје о неким... стварима рецимо. Јер ипак је ту било и кафаница и... јер ја сам месец дана радио у кафани, па сам радио у продавници... и тако даље. И то је било... Минићево је некад било... четвртак већи него... него сад неки вашар у неком селу. [касније:] Ош-1 - Као дечко... то је, на пример, седе људи у Минићеву у кафани, и онда је то шала, ја нисам ни покушавао да идем у значење речи, мислим, и шта је то тако. Једноставно сам то чуо као обичан разговор. И сада... чак се људи нису ни вређали, мислим, то... То једноставно се прихвати тако, као, рецимо, надимак неко сад има, који је можда погрдан, али неко га прихвати да је то тако и... он, чак му импонује сутра, рецимо. [...] Тако да... нисам мого да будем свестан тога.

V16-57

ДК - Е, шта значи та реч [Торлаци]? [...] МИ-6 - Немам појма шта то значи, што смо Торлаци.

V16-58

ДК - А по чему се одликују Торлаци? Шта то значи Торлак? Сел-3 - Тако ји зову, не знам. ДК - Јел то нешто погрдно, јел нешто лоше, јел добро? Шта је то? Сел-3 - Па, не би знала да ти објасним.

V16-59

ДК - Шта то значи "Торлаци"? НК-1 - Па, како да ти, синко, кажем, ја ти тој н'умем објасним. Ја сам то чула тако и тако остало. [...] ДК - Не знаш шта име значи „Торлаци“. НК-1 - Не знам, не знам. Тој ти н'умем кажем.

V16-60

ДК - Како су доби́ли име? Трн-4 - Па, не знам како су доби́ли. Мора да су доби́ли некада још кад је... Турци били и тако.

V16-61

ДК - Е, а шта значи та реч? Јак-1 - Ви сте по школовани, ви знате, ја не знам. ДК - Па, добро, ми да видимо шта ти знаш. Јак-1 - Па, не знам ја то да тумачим.

V16-62

ДК - Па, по чему се позна́је Торла́к? Ра-6 - Па ја немам... немам појма [смеје се].

V16-63

ДК - Шта су Торла́ци? Јак-3 - Па, Торла́ци, све... тај крај торла́чки се назива, и све ко се налази ту - то су Торла́ци. Е сад: неки је досе́љен одне́где, неки је дошо, призетио се, и то тако. Али ту... оно... и ту се прилагоди, и ту живи, и он поста́не Торла́к.

V16-64

ДК - Па, шта, у ствари, одликује Торлаке? По чему је неко Торла́к? Јела-1 - Па, мислим по месту где живи. ДК - Аха, и шта још за њега? Јела-1 - За друго... не знам друге особине.

V16-65

ДК - *Шта то значи, по вама [...] [...] Сел-5 - Па, колко сам ја обавештен, тај назив је добијен по месту, али због чега је то, не би знао. ДК - По ком месту? Сел-5 - Па, по овом месту овде од Вратарнице до Књажевца. (...) се зову Торлак и Торлачија. ДК - А од кога сте чули? Сел-5 - Па, овде сам највише чуо од мештана.*

V16-66

ДК - *Добро. Да ли је то име нешто погрдно, лоше или не? Бор-1 - Није, само се знае ту одокле је. Куј је, мислим, у тај крај, ето, Мариновац горе, Врбица... веч од... од Минићево на гор не знам како се зове.*

V16-67

ДК - *Јел си чула за ту реч „Торлаци“? НК-2 - Чула сам, чула сам. ДК - Па, знаш шта значи то? НК-2 - Па, Торлаци, како да ти кажем, људи неваспитани. [касније] ДК - А значи ову реч ниси чула – „Торлаци“. НК-2 - Чула сам, бре, што да несам чула? Чула сам: „Торлаци“ - тој неваспитан народ, „Торлак“.*

V16-68

ДК - *А шта значи та реч Торлак? [...] Сел-6 - Не знам, не знам што такóј зову, што... мора да смо планинска села ли, каквó ли је, не знам. [касније:] ДК - А јел та реч нешто погрдно, нешто лоше, или добро, шта је то? Кад каже неко да је Торлак? Сел-6 - Па... као прости... прости људи су тој. Несу школовани, мора тој да је, не знам каквó је. ДК - Добро. Сел-6 - Сељаци.*

V16-69

Пот-1 - *Неки га тумачи, каже: „Торлак - тој глупи људи“. ДК - А има и то? Пот-1 - Па, има и то.*

V16-70

ДК - *Е, а кажи ми, бабо, што кажеш правили ви на глупави или шта? Пот-4 - Па, дабоме, праве ни на глупави што Торлак. Овде си наши... Сврлџање. Сврлџање (...): „Е, тој Торлак“. ДК - Аха? То значи као мало било подсмешљиво нешто? Пот-4 - Мало просто.*

V16-71

Ош-1 - *Постоји и друго, али ја то сад не могу друго да сконтам - Торлаци значи назив и то значење. То не могу да ти кажем. ДК - Да није оно по тору или нешто тако? Ош-1 - По чувању оваца. [...] Торлаци - испада као да нека реч дође нижа, да ли су то... као да су... дал су сточари, па... нешто, нешто то повезује, али као да је неки нижи народ, значи ту је, нека реч. ДК - А где си чуо то мишљење? Ош-1 - То сам, опет, чуо у разговорима, реџимо, који поведу причу, код обичних људи. Али претпостављам да су и ти људи, овај... то или негде прочитали или чули од претходника, на пример, од старијих људи.*

V16-72

Трн-1 - *Торлак је друго, то је... то су овчари који су имали своје... ове... појате. Па онда су ту доби́ли неки назив, по томе, колко... колко се ја сећам. ДК - А где сте чули то? [...] Трн-1 - Нешто некад, некад, негде сам, можда... [...] Видиш по чему: они су стоку чували, знаш, имали су своју (...) Трн-2 - Колибе. Трн-1 - И колиба, и стаја, и оно све, и то око тор је ваљда... [...] Тор, торови су, то су торови, па... махом су сви... ДК - Јел сте то чули негде, прочитали из књиге или причали...? Трн-1 - Од старине тако, од старци сам чуо да су они то претпостављали да одатле то, тај назив. [нешто касније] Трн-1 - Ја колко овó знам од старине, те деде што смо ми некад имали, који су дошли са Солунског фронта, то ми они причали да тако: значи, тор је... тор код нас то је... овце оно где се чувају. И онда је махом... свака кућа је од тога живела, имала много овце и онда... поред тог тора то му било све живо - и амбар и кућица и све што имао. И тако по тор доби́ло Торлак, каже, по ти торови што имали.*

V16-73

ДК - *Шта значи та реч Торлаци? [...] Врб-1 - Тор... чуване овце, па торови. [...] ДК - Где си чуо то? Врб-1 - Од Бугари. ДК - Где од Бугари? Од који Бугари? Врб-1 - На границу. ДК - На границу? Врб-1 - Од они наши Бугари тамо. [...] ДК - И шта кажу, што се зову Торлаци? Врб-1 -*

По ту́рле. ДК - *А кад си то, где си чуо то?* Врб-1 - *На ваиар.* ДК - *На Кадѝбогаз?* Врб-1 - *Кадѝбогаз.* ДК - *Кад? Овѝ године, прошле?* Врб-1 - *Аха, то сад ово последње две-три године што се одржава.* Врб-1 - *Јесте.*

V16-74

ДК - *А да ли има Торла́ци у Бугарску?* Трн-1 - *Е, па, чуо сам... у ствари, гледао сам једну емисију на телев́изор. Онó, кој беше? Овај баиш, беше (...)* Де, бре, овај за рибеве како се зваише? Трн-2 - *А, Мемѝдовић.* Трн-1 - *Е... Има баиш тамо, прави су Торла́ци, они су отуда пореклом. Из Бугарску. [...] А ово сам гледао он што је направио, пси и онó... како онѝ тамо живе... Али типично, значи, то је доказ да је исто... и они са стоком се, ено, баве, па чак из Македоније претпостављају да су кренули, па су дошли до Бугарску горе - Торла́ци. Значи, прави Торла́к изгледа да је из Македонију. И онда преко Бугарске, па изгледа овде код нас да су (...).*

V16-75

ДК - *А јел постоје Торла́ци у Бор?* Вл-2 - *Аоф, јесте, како да не.* Бор-1 - *Има тамо из Врбѝцу један инжињѝр, Милановић Саша, заједно смо радили.* ДК - *Па, јел каже он за себе да је Торла́к?* Бор-1 - *Па... [смеје се], како да кажем, каже... Вл-2 - Па, каже, па јесте, Саша каже [...]* ДК - *Јел има та реч погрдно значење или не?* Бор-1 - *Не.* Вл-2 - *Не, не бих рекла да је погрдно.* Бор-1 - *Не.* ДК - *Значи, кад се каже Торла́к, шта подразумевамо?* Бор-1 - *„Е, они су“ - каже - „то су“ - кае - „ти Торла́ци, који имају“ - каже - „само једно дете“.* Каже: *„Кад би могли да имају пола детета, ал не знају да га праве“ [смеје се]. Извините, значи, на изразу, али тако је [сви се смеју].*

V16-76

ДК - *Шта Торла́ци? Чувају по једно дете?* Пот-5 - *По једно. Да. Кад би могли [чували би и по пола детета]...*

V16-77

Трн-5 - *Ја мислим да то неко... од неко_плѝме, од неко... шта ја знам... Торла́ци. [касније]* ДК - *Шта значи та реч Торла́ци?* Трн-5 - *Ја колко знам то, изгледа да је то неко... из Бугарску изгледа да има нешто ту. Колко се ја разумем у то. Да има нешт... нека пре, пра онóј да... од Бугари нешто туј да је.* ДК - *Па, где си чуо то?* Трн-5 - *Па, чуо сам овако од причање, а мислим да сам негде и на телев́изију ја чуо. Да помѝњу. У неко причање. [касније]* ДК - *Да ли има Торла́ци у Бугарску?* Трн-5 - *Ја мислим да има, да ми оту́д потѝчемо. (...) Колко сам ја чуо да оту́да нешто има. Оту́д неке везе имамо ми.*

V16-78

ДК - *Шта значи то име? [...]* Трн-2 - *То је... дал због Бугари, где овде је билó одавна бугарско.*

V16-79

ДК - *Како су [Торлаци] доби́ли то име? [...]* Јак-7 - *Ваљда су доби́ли оту́дак из Русију - Торла́ци.* ДК - *Па, јел знаиш нешто, како из Русију?* Јак-7 - *Па, из Русију ваљда су доби́ли, зову се Торла́ци. као да смо Руси, као да смо ми рођени у Русију, каже. Да смо руско племе.* ДК - *А од ког си то чуо? [...]* Јел си од стари то чуо? Јак-7 - *Од стари сам чуо. Да је то руско племе, одóвде смо задоби́ли. Доби́о се тај Јаковац, то је та Србија. Та Србија, као да смо руско племе.*

V16-80

ДК - *По чему се позна́ју Торла́ци?* Дрен-1 - *Дал по говор, дал... и ми не знамо.*

V16-81

ДК - *И по чему се позна́ју Торлаци? [...]* Кад отѝдеш тамо негде, по чему ће да те познају? Сел-3 - *Ода́кле знам. По говор ли је, по шта ли је?*

V16-82

ДК - *По чему се позна́је Торла́к?* Јак-1 - *Па, по... мора по разговор.* ДК - *По разговор?* Јак-1 - *Не знам. Па, сигурно така, онó друкше како́?*

V16-83

ДК - По чему се распознају Торлаџи, људи овог краја? [...] НК-3 - Па, ја мислим да сад... нема више... Може само овај говор. ДК - Говор? НК-3 - Говор.

V16-84

ДК - Добро, и по чему се познаје Торлаџ? Пот-3 - По нагласку. ДК - По говору? Пот-3 - По говору. Пот-2 - По говору.

V16-85

ДК - А по чему се познаје Торлаџ? Јак-3 - По чему се... па, не знам ни ја како да... да га окатегорисем. Драгољуб Златковић - Како га препознају на страну? Јак-3 - Па, по говор смо се распознавали. По говор обично.

V16-86

ДК - По чему се распознају Торлаџи? Које су им особине? Шта ћеш да кажеш, по чему распознајеш једног Торлака? Врб-1 - По „вреву“ [по говору]. ДК - По „вреву“? Врб-1 - Е, така.

V16-87

ДК - Па, по чему се познају Торлаџи? Јак-5 - Па, по говор, по говор. Јак-6 - По говор, по говор. [...] Јак-5 – „Сол“, на пример, кажу... Јак-4 – „Васуљ“, пасуљ зову „васуљ“.

V16-88

Јак-8 - Доле Власи а овде нас зову Торлаџи, не причамо мора све едан језик.

V16-89

ДК - По чему се распознају Торлаџи. Које су њихове, да кажемо, изразите особине? Ош-1 - Ја сам живео у времену кад је све више продирао ова комуникација људи, рецимо, возови, аутобуси, запошљавања, једно-друго и тако даље, а ако могу да се вратим на оно време од хиљаду деветсто четрдесете, педесете, рецимо, ја би само ту, евентуално, могао да упоредим говор, значи, и ништа друго. [...] Е, значи, у говору, то би била општа нека... неко моје запажање из оног периода. [нешто касније] ДК - Кад одеш негде на причаш тако, шта ти кажу? Како оцењују са стране тај говор? Ош-1 - Па, дешава ми се да не разумеју. ДК - И кажу шта? Ош-1 – „Па, шта сте ви, који сте ви?“, па, реко: „Ми смо Торлаџи“, сад је сам попримио [...] Али... ја мислим да... у том нашем говору, касније кад сам мало и читао ствари и мало слушао, дал је остало доста турцизама, шта ли је, као се он формирао тако, ја то не знам. ДК - Јел има утицај близина границе са бугарском? Ош-1 - Па, код нас не. ДК - Мислиш да нема утицај та близина границе на сам говор? Ош-1 - Па, не... они... Не, они за „девојче“ кажу „момиче“. [...] А то у Ошљане никад ниси могао да чујеш. Примера ради. Или: „Тија ора“, то беше народ, како ли, и ли људи. [...] То никад у Ошљане ниси могао да чујеш. Мислим ни у Корито, иако имају речи неке и тако, ја се сад не могу сетим.

V16-90

ДК - По кво се распознају Торлаџи? Деб-1 - Па, не знам... по причање, ето: „Очу, нечу“. Ја велім по тој - Торлаџи.[...] ДК - А што је наш говор овакав какав је? Какав је тај наш говор? Деб-1 - Па, не знам, ја не знам. [...] ДК - Јел то има утицај мало бугарски говор? Или не, шта мислиш? Деб-1 - Ја несам причала с Бугари, на телевизију слушаам, али не... не, они друкије причау. [...] Бугари друкије причау од нас. Торлаџи у Србију.

V16-91

ДК - И шта мож да кажемо, по чему се препознају Торлаџи? [...] Трн-3 - Па, по говор. Трн-2 - По говор. Трн-1 - Само по говор. [...] ДК - А шта можете да кажете за торлачки говор, што је такав специфичан? [...] Трн-1 - Ја мислим да је утицај Бугара (...) одавде баи... [...] Трн-2 - Од бугарски речи тој... овде постало. [касније] Трн-1 - Зато што говоримо... [смеје се] на говоримо правилно, него „Торлаџи“ - каже [смеје се]... [касније] ДК - Да ли је то име погрдно нешто? Лоше или...? Јел за понос или за прекор? Трн-2 - Па, није (...) то [је] наш говор. [...] Па, због говор. Због говор, због говор. [...] Само то што говоримо. [...] Не кажемо говоримо, него „врevamo“. [касније, говорећи о некој жени:] Она причала овако као ми, торлачки.

V16-92

ДК - *А шта значи то [Торла́ци]? Трн-4 - Па, што говоримо мало бугарски, мора зато да ни зову́ Торла́ци. Каже: „Торла́к. То је Торла́к“. [касније] ДК - По чему се распознају Торла́ци? Трн-4 - Па, по говор. Јер ми други дијалект имамо за говор, а овíја доле, Зајчер, други. ДК - Какав је тај наш говор? Трн-4 - Па, наш говор знаш какáв је, није право српски говор. Јер ако би реко овде код нас „Извела се квачка“, право српски се каже „Испилила се квачка“. [...] То је то, тај дијалекат.*

V16-93

ДК - *А какав је тај говор торла́чки? Трн-6 - Најгори. Трн-5 - То је измешано све. ДК - Како измешано? Трн-5 - Бугарски, турски... Трн-6 - Српски најмање. [...] Трн-7 - Не говоримо правилно уопште. Грубе речи.*

V16-94

ДК - *А по чему се распознају Торла́ци? [...] Сел-7 - Ја мислим да се распознају по говор, по језик. Најглупље говоримо ми. [...] Ја мешам сад језик и један и други, ал придржавам се кад отидем код пријатељи [...], ја се мало као пазим, да баш не будем толко глупа. ДК - А шта кажу они́, какав је тај наш говор? Сел-7 - Па, познају ни свуд. Ево сад ћу да ти кажем како ни познају. Кад сам билá болесна и билá сам у Врњачку бању, и онда, наручили смо да нам донесу, е, сад ћу ја да кажем баш онако просто: „таише“ [корпе]. Оне из Врњачку бању, лепо урађене. [...] Ја кажем корпа, ал с мене што билá једна жена, кад ујутру требáло да пођемо и тај човек требáло да донесе корпе, и она че каже: „Јааао“ - а имáли девојчицу – „јааао, паде ћиша, човек не може да дође, таише не мож да донесе“. И онда она́ девојчица: „Шта кажеш?“ Каже: „Слађана, сине, падла киша, не мож да дође човек и не мож да донесе корпе“. „Е, тако ми кажи, да разумем. Шта она ово прича?“ ДК - А какав је тај наш говор, како га ти цениш? Сел-7 - Па, глуп, глуп, ја га ценим да је глуп. ДК - Али што... што ми тако причамо? Сел-7 - Зато што га нема нигде, нема га у речник, нема га у... нема га, једноста́вно... ми се познајемо, ми се по говор познајемо. [...] Ево, у Београд у болницу сам била, ма колко ја да се чувам, ја мора да се изрэкнем да ме виде одакле сам, да ме чују, по говор да ме познају. и одма кажу: „Ви сте околина Тимок, Тимочанка. Одоздо сте ви?“ „Па, јесте“.*

V16-95

МИ-1 - *А „торла“... Торла́к значи причамо брзо. ДК - А одакле си, где си то чуо? То „торла“. Да брзо причамо. МИ-1 - Па... чуо сам овде... од народ, од ово́. И... „Тамо“ - каже – „причају брзо“ - каже. Јер избáцимо ми много, много више речи. Ја ако испричам на тимочки, у Чачак на пример, он каже: „Стани, мајсторе, шта си реко?“ Ја им кажем исто то лакше - они разумеју. ДК - Па, јел имамо ми ту реч да неко „торла“, кад неко брзо прича, па дакажемо „торла“? Или они имају реч такву? МИ-1 - Па, не, ја не мог да сесетим где сам ја то... чуо. ДК - Али си чуо негде да је то због тога што брзо причамо. МИ-1 - Да, што брзо причамо. ДК - Ниси то прочитао негде у књигу или...? МИ-1 - Не.*

V16-96

ДК - *По чему се познају Торла́ци? Кож-1 - Па, по говор. Видиш, наш говор је збркан. ДК - Аха, збркан. какав је... какав је наш...? Кож-1 - Бугарски, руски, наш говор не знам ни ја какáв је. Српски ли је, турски ли је? Ма, имамо ми нешто у говор. Колко сам ја ви́дела. Ја сам ишла и у Велики Изво́р. Оно́ там па сачувај Боже.[...] ДК - Па, дал су Торла́ци Срби или Бугари, кад тако причају? Кож-1 - Па, јел ти кажем да смо ми мешана роба. Мешана смо роба. Зато́ј ни и говор помешан.[...] Ето, просто, просто. Знаш кво је? Помешано, исто... Још малко само не замéтамо ко Бугари. Да мало туј још једну реч употребимо, ми би били Бугари. [...] ДК - По шта се још познају Торла́ци? Кож-1 - Па, и по одело. ДК - По одело? Кож-1 - Па, и по одело се познајемо. По говор. [...] Видиш, Власи сасвím други људи. ДК - Какво је одело торла́чко? Кож-1 - Па, еве, као ми што носимо, ел ви'и... такво. Сметења́к, ни си ова́кав ни си она́кав.*

V16-97

ДК - *По чему се познају Торла́ци? Бор-1 - Па, ја не знам... По разговор мислим, по... Присутна друга жена - И по ношњу? Бор-1 - И по ношњу... [...] ДК - И још? Бор-1 - Па, не знам... По разговор... Тија се Маца́ци само познавау по разговор. А ношња им је иста, како на́ша, и све је тој така́. Нема велике разлике.*

V16-98

ДК - *А шта значи то [Торлаци]? Трн-4 - Па, што говоримо мало бугарски, мора зато да ни зову Торлаци. Каже: „Торлак. То је Торлак“.* [нешто касније] ДК - *По чему још може да се познаје [народ овог краја, осим по говору]? Какав је? Трн-4 - Познаје се по ношњу, по обукување. Дуга је ношња овде код нас, а друга је код Власи доле. Ево од Зајчер на доле Власи, И они имају другу ношњу, а друго је наша ношња.*

V16-99

ДК - *По чему се одликују Торлаци, народ овог краја? Кад упоредиш са други? По чему препознајеш. [...]* МИ-6 - *Па, ето, по ношњу. Добро, сад ова оmlадина све исто, али ми, старији по ношњу, најпре по ношњу. Кад не говориш, па после по говор.*

V16-100

Јак-3 - *Торлаци.* ДК - *Шта значи та реч? Јак-3 - Шта му га знам шта значи? ДК - Јел си чуо негде одакле то? Јак-3 - Торлаци. Ево има и код Београд горе - Торлаци, торлачко брдо. [...]* Кад... овај... било оно у Први светски рат, овај... Торлак брдо неко има. *Водила се борба на Торлак, на торлачко брдо и како овдека, због чега овдека Торлак се назива - не знам ни ја.*

V16-101

ДК - *Па, шта значи то име Торлаци? Како су га добили? Ош-2 - То име значи, кад су за време оно... Првог светског рата ратували у Београд, и неко брдо се зовало Торлак. Они ту водили борбу и, не знам, победили и од тад каже да ји зову Торлаци.*

V16-102

ДК - *Како су они добили име? [...]* Ош-1 - *Ја оно што знам, казивања постоје, да су се одавде људи борили код Београда на брду Торлак. Значи, то је једна варијанта. ДК - А у ком рату? Ош-1 - Уууу... Српско... Аустроугарски. [...]* И то да је код Београда била јединица, значи одавде, и да су по томе, који су велики број учествовали, кад су се вратили они су добили и прогласили можда они себе или су кад су се вратили они причали, као што кажемо Солунци су рецимо ти и ти, е ово су Торлаци на пример.

V16-103

ДК - *А ко су Торлаци? Ош-3 - Па, Торлаци, по нашем овде [предању], звано да је то тамо по том Торлаку, брдо, негде када су ратовали и заузели тамо код Београд негде. Тако се бар кроз приче протече. ДК - А који је то рат био? Ош-3 - Па, то је било у овим балканским ратовима, да ли је... или пре. Ту, тако, али каже [предање] да су заузели то брдо Торлак и тако их називају.*

V16-104

ДК - *Шта значи реч Торлак? Што се ми зовемо Торлаци? МИ-1 - [...]* По брду Торлак где смо се били горе у Београд, али ја знам да је то брдо настало по нас, а не ми по њима. [...] ДК - А како иде ова верзија, ова битка тамо, како је то ишло? МИ-1 - Па, ја не знам кад је то било, али мислим за време... Први светски рат. Да, али су наше тимочке јединице биле тамо, знаш... одавде баи, и тамо су они победили и... да је то брдо Торлак настало, да смо ми примили њихово име, међутим, верзија ова друга је сигурнија да је то брдо по нас Торлаци. ДК - Да кад су они победили да је то добило назив Торлак? МИ-1 - Да. Али ја не знам где је то брдо, право да ти кажем, код Београда.

V16-105

ДК - *По чему се познаје Торлак? Ош-5 - Е, па, ја сам чула овако од старине, да се познаје Торлак, јел су одавде људи за време рата отишли у Београд, што се зове брдо торлачко, одакле истерали Турке. И то брдо се зове исто по овај крај.*

V16-106

ДК - *Јел сте чули нешто о томе, јел има нека легенда? Син Кож-1 - Има. То је оно брдо код Београда тамо. ДК - Аха? Ви сте чули да је по том...? Син Кож-1 - Па, ја мислим да је по томе добио... па је та тимочка војска која је тамо добила неку битку и по томе су они добили Торлаци.*

V16-107

ДК - *Шта значи реч Торлак?* Пот-3 - *Ја знам да... оно... код Београда Торлак. Добио је име по чети, ваљда, која је одавде била.* ДК - *Аха?* Пот-3 - *Ратника.* ДК - *А у ком рату?* Пот-3 - *Не знам.*

V16-108

Сел-1 - *И то је једна дика за нас.* Сел-2 - *Јесте. Торлачки крај, тако зову, торлачки крај.* [касније] ДК - *Шта је то Торлаци?* Сел-1 - *То је реч, један успех нашега краја. [...] То је било овако: када је Торлак код Београда држали Аустроугари а наша војска вршила јуриш на Торлак и све што изађе горе они се укопали и побију. Онда питали Степу Степановића да ли може он да освоји Торлак. А Степа Степановић је био [командант] тимочке дивизије овде у овом... наша околина [...], и он им реко да он се прихвати да изврши јуриш на Торлак, али само под његову команду да буде и пешадија, и артиљерија, и све под његову команду. И они прихвате, и он нареди да се почне, рецимо, од овај пут овде, бије артиљерија и све да повећава, повећава док дојде до врх Торлак, где су се они укопали. А како [...] артиљерија напредује, напред, пешадија иде одма по њи. Одма. Чим је горе извршен борба... са топови, артиљеријом, они су се набили у оно, Аустријанци, у ровови, у земунице там. Чим је артиљерија престала, да изађе, пешадија упадла и побије... Наши су двојица Селачани били [...], био је тај Илија Пујић и овај Светозар Жикић ваљда ел Николић, не знам како се презива. [...] И кад су освојили Торлак, онда краљ Александар каже: „Живели моји Торлаци!“ [...] И зато смо ми Торлаци. [...] ДК - *А који је то рат био?* Сел-1 - *Па, то је био... Први светски рат. [...] Ми смо Торлаци по томе, то сам ја, имао један „Солунац“ овде, живео је сто и једну годину, сто две, тако некако, он ми је ту све причао...**

V16-109

ДК - *Торлаци. Е, кажи ми ко су Торлаци? Твоје објашњење?* Јак-2 - *Па, мислим да су Торлаци људи из овог краја који су имали своје војне, овај... јединице, у одбрани Београда учествовали и по томе да је овај део народа добио то име.* ДК - *Који је рат то био?* Јак-2 - *Први светски рат, 1915.* ДК - *А како могли по одбрани Београда да добију то име?* Јак-2 - *Па, тамо као неко брдо ваљда има неко... на том брду... већ је, чуо сам, било штампано у Бечу да је пао Београд, али није пао. Наши су задржали.* ДК - *Торлаци?* Јак-2 - *Торлаци.* ДК - *Јел се они звали раније Торлаци или...?* Јак-2 - *Па, вероватније раније да није било, него тад су ји, овај... частили тим називом.* [касније] ДК - *Да ли је то име Торлак погрдно?* Јак-2 - *Не.* ДК - *Него?* Јак-2 - *Па, то је знак једног јунаштва, по мени.*

V16-110

ДК - *Ко су то Торлаци?* Сел-7 - *Па, то су... ја мислим да Торлаци по... на Торлак што су добили рат сас... шта ја знам. На Љупчу деда је био у тај рат, на тај Торлак. Ја мислим да су због тога прозвати [...]. Они су добили тај рат на Торлак, добили су ту битку на Торлак. Али овде, наши Тимочани, одавде војска која је отишла, и сматрали да су због тога... смо ми прозвати Торлаци. ДК - *Па, јел то име погрдно или је за дику?* Сел-7 - *За дику ја мислим да јесте. Торлак ја мислим да је за дику, јер Торлак... има брдо Торлак, где су се они борили, Торлаци.* ДК - *А шта то значи „Торлак“? Само име?* Сел-7 - *Па, мислим, то брдо се звало Торлак. [...] Онда га та Тимочка дивизија освојила тај Торлак и онда прозвати Торлаци. Е, тој колко се ја сећам да ми је Љупча причао.**

V16-111

Ош-6 - *Ми постојимо, ту је постојао пук за време Турака кад је било. [...] За време Турака. То је које године не.. ја то не мог' да се сетим. [...] Истеривани Турци. То... пре петсто године тој било. Турци су истеривани и остали су Турци укопани на Торлак брдо у Београду. И онда сви... покушали су од све стране. Сви пукови нису могли да истерају. А онда је [...] тај звани, куј је био главни, он је реко: „Само да позовемо Тимочки пук. Једини он ако може да оствари, други не.“ Онда су позвали Тимочки пук. Значи, то је тај део - Књажевац, тад је био пук у Књажевцу. позову га и он отиде и онда су отишли и истерали су Турци. Са то брдо Торлак. Оданде смо ми, значи, проглашени, тај крај, као Торлаци. А то је брдо звано, код Београд, Торлак. [касније, када је поново поменуо ово предање] ДК - *А кажи ми где си ти то чуо?* [...] Ош-6 - *То ми је речено, још мој парáдеда. Мој парáдеда... значи... тај је старац [...] он умрéo педесет и шесте године у своје осамдесет и неколико године. Он ми је то реко, значи, да смо ми одатле, потичемо као Торлаци.* [касније] ДК - *И ти кад те пита неко: „Јел си Торлак?“ , шта ти кажеш?* Ош-6 - *Ја**

кажем: „Јесам. Торлак сам. Ја сам Торлак.“ ДК - Јел то за понос јел... јел није? Ош-6 - Понос. То је понос један. Као Торлак јесте понос. Значи, ми смо као Торлаци истерали Турци из Србију.

V16-112

ДК - Торлаци. Шта значи та реч? Јак-9 - Па, кад освојили брдо Торлак. [...] Ја тако знам, тој ми свекар причал. Јел ја сам се стидела што се зову Торлаци, јер ми горе [У Татрашници у Буцаку одакле су њени насељени] се зовемо Заглавци. ДК - Заглавци? У Татрашницу? Јак-9 - То су Заглавци. А кад смо дошли у Зуниче, онда они кажу Торлаци. А ми се стидимо то, и мој свекар каже: „Не“ - он бил у Немачко заробљеник - „понос је тамо, у Немачку, у ропство, кад се кажеш да си Торлак“. Јер су они освојили у Београд неко брдо Торлак. ДК - А јел си ти чула горе за реч Торлак? [...] Јак-9 - У Зуниче јесте. А у Татрашницу можда знају. Они рекну Тимочани. ДК - Јел Зуниче Торлаци? Јак-9 - Торлаци Зуниче.

V16-113

ДК - Па, ко су Турлаци? Ош-4 - Турлаци, то су опасни људи. Значи, борци су. Јер ја сам радео у Аврамицу доле, и они кажу: „Турлаци“. ДК - За кога кажу да су Турлаци? Ош-4 - Па, за нашиште... па на горе ваљда. ДК - Аха? Ош-4 - А онај ми реко: „Кад ти каже неки да си Турлак - има да се поносиш“. ДК - Ко ти реко то? Ош-4 - Па, неки Књажевчанин, радели смо доле заједно. „Па“ - реко - „што?“ „Тамо је нека битка ваљда билá, у, не знам, Први светски, ваљда рат. И кад је“ - каже - „турлачка бригада отишла, разбила то све“. ДК - А где је то било? Ош-4 - Е, не знам, мајку му, где је то било, али чуо сам још од некога за неку битку тако, да су Турлаци ту завршили поса. [...] ДК - Јел пре Аврамицу никад ниси чуо да је ово торлачки крај? Ош-4 - Не. не. ДК - Први пут си тамо чуо? Ош-4 - Онда сам тамо чуо. Па, не... нисам ја... овде не могу да чујем ја у село. Овде не могу да чујем у село. ДК - Ниси толко ишо на страну? Ош-4 - Дабоме. Али, доле сам, значи, то чуо. [...] И никад више, осим у Аврамицу, ниси чуо ту реч? Ош-4 - Нисам више чуо на друго место. Али кажем, то сам чуо доле... и то од овога, тај Бранко, неки Књажевчанин. А он каже: „Да ти кажем неке ствари, с тиме да се поносиш, то није увреда“ - каже. ДК - Из које село је он? Ош-4 - Он живи у Књажевац а не знам из које је село. [...] Ето, били смо заједно, ја не знам презиме његово. ДК - А шта значи то, та реч Торлак. Шта би то могло да значи? Ош-4 - Не знам, мајку му. [...] Кад ти он реко да се поносиш, да ли то можда неко сматра за погрдно нешто, за лоше нешто? Ош-4 - Не, за добро. ДК - Значи, за добро. Ош-4 - Па, ја ценим да је за добро, кад су они успели да разбију там непријатеља, значи да они су добри. ДК - И они су због тога то име доби́ли? Ош-4 - Не, не знам да ли су они због тој, торлашка каже, бригада отишла, значи да су пре тога доби́ли они име. ДК - Докле се прости́ру та торлачка села? Ош-4 - Појма немам, мајку му, ваљда до Пирот, можда.

V16-114

ДК - А кад си први пут чуо за то име? Торлаци? Јел то воде од старине или негде кад си ишо па си чуо да те тако зову? Ош-2 - Не, овде сам... Чуо сам кад сам радео ту доле по предузећа ова. ДК - Где? Ош-2 - Па, радео сма ја у... и у Врику Чуку, и у Аврамицу, и у Бурдёл [рудници угља код Грљана недалеко од Зајечара]. ДК - Аха. И звали те тако? Ош-2 - Дабоме. Турлак. ДК - А који још било? Били су Торлаци, били су...? Који још има? Власи? Ош-2 - И Мацајци. [...] ДК - Е, па како си сазнао да си Торлак? Ош-2 - Па, сазнал сам да сам Турлак од Власи. ДК - Од Власи? Ош-2 - Од Власи. ДК - Па како, на пример? Ош-2 - Па, е тако: звали ни „Турлаци, Турлаци“... зову ни „Турлаци“. Ми њи „Власи“ а они нас „Торлаци“. ДК - Аха. То је доле у рудник, у Аврамицу? Ош-2 - Дабоме. Дабоме. ДК - Добро. А овде дал си чуо од старици да су причали да су људи овде Торлаци. Ош-2 - Не. Овде нисам чуо. ДК - Ниси? Ош-2 - Нисам чуо. ДК - Добро. Да ли је име Торлак погрдно? Да ли је нешто лоше или је за понос? Ош-2 - Ја то кад сам чуо да су они, како су доби́ли то турлачко име, због тој - то је за понос. ДК - Да. Али кад су вас Власи, рецимо, звали, кад су те звали Торлак, јел то било као уз неки подсмех...? Ош-2 - Еее, па добро, ја сам се љути́л први пут, ел ја сам бил млад. Несам ни знао шта је тој Турлак и због чега. И наравно да сам се љути́л. А после сам сазнал шта је тој Турлак и одакле је, ондак... ДК - Значи, тамо си чуо за то? Ош-2 - Дабоме. Тамо сам чул - од Власи. [касније у разговору:] ДК - Значи, за реч Торлак, док тамо ниси оти́шио, никад овде ниси чуо од старији? Ош-2 - Нисам. ДК - И прво си мислио да је то нешто лоше? Ош-2 - Па... ДК - Кажеш љути́о си се кад ти кажу? Ош-2 - Па, љути́о сам се што ме зову Турлак. Ош-2 - Јер ниси знао ни шта значи? Ош-2 - Несам знао шта значи Турлак, а кад сам сазнал одакле је тој дошло и такој, онда... ДК - Тек кад си сазнао да је то из ову битку и да је ово, онда си почео тиме да се поносиш? Ош-2 - Па, дабоме. Онда сам на коња бил [поносан] што сам

Турлак. ДК - Али нису Власи то подсмешљиво, овако кроз неку... да се изразим, нешто подругљиво, кроз нешто лоше, да ти се подсмéвају на да...? Ош-2 - Не, они су тој употребљавали: „Турлак, Турлак...“, а ја сам се чудил шта је то Турлак, што ме зову Турлак, и кад сам сазнал што ме зову Турлак, онда... ДК - Па, које године је то било? Ош-2 - Оу, тој још кад сам... после рата, четерес седме-осме године. ДК - Аха? Ош-2 - Ја сам четерес осме био доле, на рудник. ДК - Значи, овде нема, овај... да су старији рекли: „Ми смо Торлаци“ или тако нешто да си чуо? Ош-2 - Не. Несам чул тој од никога... од нас овде, овај крај.

V16-115

ДК - Да ли је то имало погрдну конотацију, кад они кажу „Ми смо Торлаци“, јел то кажу у смислу да смо нешто... лоше... или... Ош-1 - Ја у то време нисам био свестан тога, значи. Ја сам то чуо, то је било и у виду неких пошалица, па сам ја и онда сватио да је то можда као... дође тако нешто... или прост народ или нешто... или... или шта ја знам. И када упоредиш сада са овим значењем о борби код Београда и тако даље, онда већ добија то другу димензију, значи, и тако даље.

V16-116

Пот-4 - Деда мен причал... ДК - Како се звао деда? Пот-4 - Величко. [...] Реко: „Дедо, што ни прае на будале овде“, кад сам у школу бил, а он каже: „Не, сине, то је бил неки... као... официр, шта ли је, вођа неки бил, па се звал Торлак. И водил овдекај војску, покре Тимок, и такој смо ми остали Торлаци.“ Такој ми је деда причал. ДК - Е, а кажи ми, бабо, што кажеш прали ви на глупави или шта? Пот-4 - Па, дабоме, праве ни на глупави што Торлак. Овде си наши... Сврљижање. Сврљижање (...): „Е, тој Торлак“. ДК - Аха? То значи као мало било подсмешљиво нешто? Пот-4 - Мало просто.

V16-117

ДК - Кажи ми, кад одеш негде, и сад има разни људи, Пироћанци, Сврљижани, Власи и тако, шта кажеш ти, ко си? Који су ови људи одавде из овог села? Шта су они? Не Потркањци, него мислим на цео крај? [...] Како се зову? Пот-1 - Па, е..м ли га [смеје се], Торлаци [смеје се]. [...] Тај крај туј, Тимочани, али Торлаци. Тој знам од раније. ДК - И шта значи то Торлаци? Пот-1 - Па, знаш шта значи? Они га тумаче на сваки начин, кој како се сети. Ал ја га знам друкије. Каже, кад је се освајало брдо Торлак, тамо на Београд, има брдо Торлак, онда од... тај одовде, тај војска одавде кад је отишла они ослободили тој брдо Торлак, тамо у Београд, и онда одатле су ји они назвали Торлаци. Неки га тумачи, каже: „Торлак - тој глупи људи“. ДК - А има и то? Пот-1 - Па, има и то. Али ово [са брдом Торлак] је прече, ово колко ја знам [је права верзија]... ДК - А где си чуо ово: „Торлак - глупи људи“. Пот-1 - Па, то овако, бабине приче. ДК - Јел то воде причали старци, да кажу: „Ми смо Торлаци“, или кад отидеш негде на страну? Пот-1 - Па, тако каже: „Ми смо Торлаци људи“ и... Они рачунали да су то глупи људи, међутим, по мени, испада да су тој хероји. [...] По томе, јел ти кажем, по то брдо Торлак тамо, кад је се требало там ослободи тај Београд, и ниједна војска, каже, није могла да протера тија непријатељи, једино кад су отишли одавде. Дал је то било дивизија ил је било бригада нека [...] ДК - А у који је то било рат? [...] Пот-1 - Па, у Први светски рат мора да је. [...] ДК - Кад теби неко каже да си Торлак, јел те то... јел то увредљиво јел није? Пот-1 - Није. За мене није. [...] ДК - А јел било негде да си отишо на страну, па да ти кажу: "Ево га Торлак..." (...) Пот-1 - Па, они кажу, али ја им кажем: „Ја се поносим сас то“. ДК - Аха. А јел они кад кажу, јел кажу подсмешљиво? Пот-1 - Ах... као... куј не разуме шта значи, ово што ти ја кажем малопре, тај мож да се и смеје. [...] Већ то ретко се помине сад. Тој некад бил. Сад се ретко помине.

V16-118

ДК - Ко су Торлаци? [...] НК-3 - Па то су Торлаци овај крај горе према Књажевцу. Књажевачки [крај]. Ту је некада... нелі се ту историја, да се сад... не могу на брзину да се сетим, да ли је ту, овај... књаз Милош, како беше, некада живео горе и... познати су ти Торлаци за време рата када су ратовали тамо у борбама и све... и када је дошло тамо да се бију, онда је каже... „Долзе Торлаци“, значи долзе Књажевчани, Сврљижани, Сокобањци и један део Зајечара. и онда је тако... билі познати ти борци Торлаци. ДК - А где сте ви то чули? НК-3 - Па, то има... овако: има горе један Илија Петковић у Ново Корито, он је умро прошлу годину, који је читаву историју овде о нашем крају описивао и знао [касније:] НК-3 - То је од старина остало. То је познато кад су тамо ратовали ови и они су прозвали реч Торлаци, каже: „Сада долазе Торлаци“.

Када је било јоште, са Аустроугарску мислим да је тој билó. Та реч. Каже: „Долáзе, позвани су Торлáци“. Каже, кад су дошли, то значи тимочки крај, цео тимочки, можда је то чак и неготински, доле борски округ, Мајданпек. ДК - А како су добили име? НК-3 - Па, то не знам, овáј Илија је се толико у тој бавио. ДК - А да ли је реч Торлáк погрдна или не? Да ли је то нешто лоше или...? НК-3 - Па, ја сам... па ја сам прво сматрао да је то лоше. Међутим, после сам сватио да Торлáк је значило као једна храброст овога краја. Кад су чули тамо ти да долáзи мобилисана војска Торлáци, каже: „Одступамó одма“. То је војвода Мишић и као и остали борци који су знали одáкле... и Шумадинци и тако даље. Значи, реч Торлáк била... ја сам... као човéк млад то разумео погрдно. Међутим, после сам видео да то био заиста борбен народ а одбрану своје земље. ДК - А што си мислио да је погрдно? НК-3 - Па, сама реч Торлáк ми је... кад каже: „Ово је прави Торлáк“. Сами говор наши је торлáчки овдé. [...] Некако сам сматрао да је то... као кад би реко сад пиротски, као бугарáшки, као влашки и доле то. Такó сам сматрао, међутим, после сам сазнаó да то није било ни погрдно, него да је тој такав крај.

V16-119

ДК - Е, а да ли су Торлáци јунаци или нису? (...) Врб-2 - Па, некад су били јунаци. ДК - Кад? Врб-1 - Деветсто и неке. Врб-2 - У прошлом светском рату су били јунаци. ДК - У Првом или у Другом? Врб-2 - У Првом. ДК - А како знаш то? Врб-2 - Па тако сам чуо то... историја је писала о томе. [...] Јер доста су наши... ево, има и споменик, доста су наши изгинули...

V16-120

ДК - Да ли је то назив погрдан или није? Јела-1 - Па, ја мислим да није погрдан. Због историје није погрдан. ДК - А што? Јела-1 - Што? Торлаци су извукли и дебљи део [поднели већи терет], овај... и у Првом и у Другом светском рату, ратовали су и, овај... и одоздо кад су преко Солуна ишли и тако... наша [Тимочка] дивизија (...) и... мислим... не знам... нисам, наисам расчистио то, ту ствар. Али због чега је право име Торлаци, да ли је то по том брду или... што су наши ратовали код Београда или... [пошто је рекао да су у каланском крају Пироћанци]

XI2в. Транскрипти делова разговора везани за одељак Распрострањење торлачког идентитета (V1в)

V1в-1

ДК - А докле се простиру Торлаци, која села? Врб-3 - Па, ето, Селъчко, Извóр, Маринóвац, Врбáца, Дренóвац, Кожéљ, тој све као у том...

V1в-2

ДК - Одáкле докле су Торлáци? Која су села торлáчка? [...] Јак-7 - Па, одóвдекај Минићево, Јаковац, Јелáшница, Трнóвац, Дебéлица - то су торлаци, у тај крај. [нешто касније] ДК - А овá села: Горња Каменица, Доња Каменица, Штрбац, који су то? [...] Јак-7 - Па, тија су Торлáци исто. Торлáци, тај крај, сви су они Торлáци.

V1в-3

ДК - А докле су Торлáци? Мар-1 - [...] Заграђе нису Торлаци. [...] И Вратáрница није. А Боровац, Врбáца, па чак и мислим да је и онамо Ошљане и онóј, и то су Торлáци. Кожéљ исто. [касније:] Мар-1 - Нас, и овá села, исто и Врбáца, то су све Торлáци. [...] ДК - Рекли смо овде према Вратáрницу, ал на горе према Књажевац докле су Торлáци? Мар-1 - Ееее, тооо. Па, ја мислим да је сва она́ села се исто зову Торлаци. ДК - Која? Која села? Мар-1 - Па, и Јелáшница и онó све. ДК - Аха, а од Књажевац на горе? Мар-1 - Мислим да нису.

V1в-4

ДК - А која су торлáчка села? Шта ви сматрате под Торлáцима? Пот-3 - А одáкле почињу од Зајечара на овáмо? Пот-3 - Ја мислим од Минићева па на горе. ДК - Од Минићева? Пот-3 - Мислим да је тако. [...] ДК - И до...? До Књажевца или још на горе? Пот-3 - До Књажевца ваљда.

V1в-5

ДК - Који су то Торлаци? Сел-3 - Па, ја баш мислим доле до Вратáрнице. [касније у разговору] ДК - И сад, која су села по теби торлáчка? Ајде одáвде од Вратáрницу, а на горе не

можеш да кажеш докле је то? Сел-3 - Па, не могу да кажем од Минићево на горе да су Торлаци. Можда они зову тако и њи, али не би ја знала.

V1в-6

ДК - Одакле докле су Торлаци? Која села су торлачка? Дрен-2 - Па, од... од Равну. Дрен- 1 - Ја мислим од Вратарницу. Дрен-2 - А? Дрен- 1 - Ја мислим од Вратарницу, па до... Дрен- 2 - Па, од Вратарницу па до Равну, до туде. [нешто касније] ДК - Од Вратарницу до Равну. Дал су на горе од Равну, дал су то Торлаци? Дрен-2 - Нису Торлаци. ДК - Нису? Па, који су? Дрен-2 - Не би знао. Дрен- 1 - Па, они кано припадау више према Књажевац си називау. Сад како ји називау на гор - не знам. [каније] ДК - Значи, мислите да су само овде ова долина тимочка, или како? Дрен- 1 - Па, тако кажу. Дрен-2 - Тако то... ДК - А ови, Мањинац, јел су...? Дрен- 2 - Па, и они припадау. Дрен-2 - Па, све тој припада. Дрен- 2 - Па, да. Мањинац, Кожел, све то... Дрен-2 - Све тој припада у Торлаци. ДК - А онамо они: Ошљане, Корито? Дрен- 2 - Све, све све. ДК - Припада? Дрен- 2 - Све. Дрен- 1 - Кажу да тој све... припада.

V1в-7

ДК - Е, а докле је торлачки крај, одакле докле? Сел-2 - [...] Рачунам да је ту стари срез, Тимочки срез. Најстарији срез је овде у Тимочкој крајини Минићево, ондак је било Краљево Село.

V1в-8

Ош-1 - Јер ми смо углавном били упућени ту на општину Минићево бившу. То ти је, значи, Кожел, Мариновац, Мањинац, Равна, ту...

V1в-9

ДК - Па, докле су на горе Торлаци? Бор-1 - Па, ја мислим да је тој све до Књажевац, а после да су тој Сврљижани на горе. Не знам ни ја, така ми се чини. [раније је већ рекла да су у Вратарници Мацаци, што значи да торлачка села, по њој, почињу од Боровца и Малог Извора]

V1в-10

МИ-4 - Ја мислим ту негде до Минићево, тај круг, не знам докле иде. ДК - Да је то ту само, да није на горе? МК-4 - До Књажевац отприлике.

V1в-11

ДК - Одавде крећу Торлаци, па докле на горе? Супруг МИ-6 - До Књажевац. ДК - До Књажевац? Супруг МИ-6 - И до Вратарницу.

V1в-12

ДК - Одакле почињу Торлаци одоздо? [...] Врб-1 - То почиње [...] до Топлик. [нешто касније] ДК - Простире се Торлаци од Вратарницу, а на горе докле су Торлаци, а одакле почињу Пироћанци? Врб-1 - Торлаци ја мислим да су до... од Књажевац изнад ја мислим до Трговиште. [...] Моје мишљење.

V1в-13

ДК - Докле су Торлаци? Врб-2 - [...] До Књажевац сигурно. ДК - До Књажевац, а на горе? Врб-2 - Не верујем на горе.

V1в-14

ДК - Нису. А на горе према Књажевцу докле иду Торлаци? Сел-5 - Па, ту негде отприлике до Књажевца, тај део ту.

V1в-15

ДК - Које је прво торлачко село? Сел-7 - Па, ја мислим да је Вратарница. Од Вратарницу па на овамо, да. Вратарница, мали Извор, Селачко, Врбица... Боровац, па, ето, Ошљане, све до Књажевац, мислим да је то. ДК - До Књажевац. А ово над Књажевац горе? Тој су већ... спадају у Сврљижање, у Пироћанци на горе. [...] Али од Књажевац до Вратарницу, ја мислим да је тој Торлаци. То су Торлаци.

V1B-16

ДК - Докле се распростиру Торлаци? Одáкле докле? [...] Ош-1 - [...] Идемо од Зајечара. Зајечар - ту не знам шта је, мешáвина. Па, онда идемо, е - Маца̀ци, значи. [...] Е, онда... е, сад настáју Торлáци на горе, значи. Испада да је то од Змијанца на тамо. И, малтене, Зуниче [је последње], ту негде. Нико није реко за град Књажевац, онако, „Торлаци“. Као да се то негде завршава ту, око тога... испод Књажевца па, малтене, до Змијанца.

V1B-17

ДК - А докле се прости́ру Торлáци? [...] Добро, на доле Вратарница [већ је рекао да почињу од Вратарнице], а на горе? Ош-3 - Па, на горе до Књажевац, ова́ј део, сва села ту. [касније] Ош-3 - Торлáци. ДК - Торлаци? Ош-3 - Да. На потезу - Вратарница... тако се раније... на потесу Вратарница на према Књажевцу.

V1B-18

ДК - Ајде за Торлáци да ми кажеш шта ти знаш? Ош-6 - Ја знам за Торлáци. Торлáци, ми постојимо Торлáци од Вратáрницу до Књажевца. [касније] ДК - И докле су Торлáци, до Вратáрницу? Ош-6 - Од Вратáрницу... ДК - До Књажевац? Ош-6 - До Књажевца. [касније] ДК - Значи, ти кажеш: „Торлáци су од Вратáрницу до Књажевац“? Ош-6 - Да. Ништа друго. ДК - Ништа више? Ош-6 - Не.

V1B-19

ДК - А докле се прости́ру Торлаци, која села? НК-1 - Е, па, тој све овде торлáчко, Тимочка крајина припада. ДК - Па, одáкле? НК-1 - Па, одáкле? Од Књажевац на овамо, па до Мали Извор, ту је насеље наше - Торлáци.

V1B-20

Трн-1 - Изгледа да Торлáк... Торлáк је... креће се ваљда до Вратáрнице, тај негде део, па на овамо више... ДК - До? Трн-1 - Негде до Књажевца ту. Не знам ни ја доклé... [...] Трн-1 - А ми смо тај део, ја колико знам од малена, од детéта, такó од старци, такó - од Вратáрнице такó сматрали, ту до Књажевца. [...] Тој ова́ј наш крај овудака. Ова́ј неколико села то - Торлáци. Од Књажевац туј, до Вратáрницу.

V1B-21

Трн-4 - Торлáци - од Вратáрницу на горе. То су Торлáци. [...] Одоздо, каже, од Тимок. Све то до Књажевац. Торлáци. [касније:] ДК - Одáкле су докле Торлáци? Трн-4 - Од Вратáрницу до Књажевац. [нешто касније:] Трн-4 - Ма, и овдék се и село, али и Зајчáрци ни звали. Све од Вратáрницу на гор до Књажевац Торлáци су звали.

V1B-22

ДК - Одáкле докле су Торлáци? Трн-5 - Па, ја мислим да су од Вратарницу... ДК - Добро? Трн-5 - ... Па на горе до Књажевац треба да су.

V1B-23

Трн-6 - Све то Торлáци, до... ја мислим до... Сврљиг. [...] Трн-7 - Не, не, не. Ја мислим до Књажевац. Трн-6 - Јесте, ту, ту, ту. Трн-5 - До Књажевца отприлике.

V1B-24

ДК - А докле се прости́ру Торлáци? Одáкле докле? Јак-2 - Па, Торлáци се прости́ру негде до Малог Извора, до негде Доњег Зунича [испред Књажевца], од... брега... венца Тупи́жнице па до бугарске границе.

V1B-25

Јак-3 - Крај зајчáрски, назíва Торлáци све до Књажевац горе и то. До Књажевац, већ зади Књажевац други називи имају. [...] ДК - А на доле докле се прости́ру Торлáци, на доле према Зајечар? Јак-3 - Па, до Вратáрницу. ДК - До Вратáрницу? Јак-3 - До Вратáрницу.

V1B-26

ДК - Одакле, од Вратарнице? Докле? Јак-4 - Па, од Мали Извор на доле, то је Зајчарски округ. Од Мали Извор на доле, а на горе торлачки. Јак-5 - Мали Извор је овамо. И Боровац припада овамо. Они су Торлаци. [мало касније] ДК - Докле су на горе Торлаци? Јак-5 - Па, не знам, Књажевац... Јак-6 - До... до Књажевац, више не. Јак-4 - До Књажевац.

V1B-27

ДК - А кажи ми, ајде сад, одакле докле су Торлаци? Деб-3 - Па, то је само до Књажевац. ДК - До Књажевац? Деб-3 - До Књажевац.

V1B-28

ДК - Ајде да ми кажеш која су села, одакле докле су Торлаци? Пот-4 - Па, сигурно од Сврљиг па на овамо, баш не могу да ви кажем тачно. ДК - Аха? Пот-4 - Али, од Књажевац па до Вратарницу. Мен деда причал... да се тој звало Торлак. ДК - Како се звао деда? Пот-4 - Величко.

V1B-29

ДК - Одакле докле? Ајде, која су села[торлачка]? Ра-6 - Па... не знам... [...] Ра-5 - Околину Књажевац (...). ДК - Аха, а на доле према Зајечар, докле су Торлаци? Ра-5 - Докле су доле, до... Мали Извор, на доле су веч Власи и Бугари.

V1B-30

ДК - А докле су, која су торлачка села, по теби, шта ти мислиш? Ош-5 - Па, торлачка села су од Мали Извор па до изнад Књажевац ту... Понор, ту... е, дотле су. ДК - А ови на горе, Горња, Доња Каменица, на тамо? Од Трговиште па на горе? Ош-5 - Па, то као више сврљишко.

V1B-31

ДК - А докле се, по теби, простиру Торлаци? [...] НК-3 - Па, ја... ја не могу... ДК - Одакле почињу торлачка села? НК-3 - Па, ја мислим да Торлаци ту од Вратарнице. ДК - И докле горе? НК-3 - И горе трае до према Сврљиг. Да је тој тај крај, не мора Сврљиг да је, не мора да је Пирот, али је туј тај торлачки крај туј.

V1B-32

ДК - Одакле докле су Торлаци, која села? МИ-1 - Па, ја мислим да су Торлаци... од Вратарнице на доле не. Вратарница, Боровац, Врбица... горе до Сврљиг... овамо према Пирот.

V1B-33

ДК - Јел Кална, то Торлаци, јел нису? Кална? Јак-8 - Торлаци ваља да су. [...] Горе код Калну што је Избор, дотле сам ишла, до Калну. ДК - Јел тој Торлаци? Јак-8 - Па, и тој Торлаци. ДК - А по кво познајеш Торлаци? Јак-8 - Е, па, како вревимо ми такој вреве и они, а овија Пироћанци друкише вреве, друкише вреве Власи. [...] ДК - А на доле, докле су на доле Торлаци, на доле према Зајечар. Јак-8 - [...] До овој... до Вратарницу.

V1B-34

ДК - А ко су Торлаци, одакле почињу и докле иду? МИ-3 - Одагде. Ми се делимо сас... ДК - [...] Значи, Змијанац...? МИ-3 - Змијанац потпада под Вратарницу. ДК - Добро, а докле су на горе Торлаци? МИ-3 - Па... не знам баш сва села докле су горе, ел после... припадају ова села под Књажевац горе. Да ли и она сва потпадају? Како ли? Не би знао.

V1B-35

ДК - Јел Зуниче [где је њена породица насељена из Татрашнице] Торлаци? Јак-9 - Торлаци Зуниче. ДК - А докле су на горе Торлаци? Јак-9 - Па, од Књажевац... не знам на горе, ако буду кам Влашко Поље Торлаци. Али нису кам Сврљиг, Сврљишке планине носе друго тамо. [касније] ДК - А одакле почињу Торлаци одзго? Јак-9 - Ето, од Књажевац. Никако не могу да кажем на горе, већ Сврљишко. [...] Од Штрци. Од Штрци, Трговиште, ово, то Торлаци. ДК - И то су Торлаци? Трговиште, Штрци? Каменица? Јак-9 - [...] Каменица и Штрци су све Заглавци на горе. Само од Штрци на доле, од Бораницу, тој су [...] Торлаци. А на горе су Заглавци. [касније] ДК - А на доле, низ Тимок? Низ Тимок докле су Торлаци? Јак-9 - Па, до Зајчар. У Зајчар наступају Власи. [...] Вратарница Бугари - Бугарско. Значи, до Вратарницу су Торлаци. Јесте, видиш, сирење нече купе

од Вратарничање, него [купују] од нас Торлаци. ДК - А Заграђе? Јак-9 - Заграђе - тој све бугарско. И Дубрава Заградска, од Боровац половина на там. ДК - Како њи зову? [...] Јак-8 - Мацаџи.

V1в-36

ДК - Е, докле се простиру Торлаци? Јела-1 - Сматрају ту, у вр главе доле Вратарница, Грљан и овде горе можда су до Каменице, до... тај део ту... [...] Каменица је ту, више овај део овде, мислим нагиње Тимоку, Торлачији. [...] И ту можда до... горе до... мислим до Кренте, ту, то... већ од Кренте није...

V1в-37

ДК - А која су торлачка села, кажи ми, одакле су докле? Пот-1 - Па, ј...м ли му матер, од Пирот на на доле. [...] торлачка села, шта да ти кажем, од Пирот, на ваљда негде доле до Зајчар. [касније] ДК - Одакле почињу Пироћанци, од које село? Пот-1 - Па, од Пирот. Од Пирот, јел знаш Пирот где је? [...] Од Пирот на на доле. ДК - А Каланци, шта су они? Пот-1 - Па, и они припадају ту, у ти Торлаци.

V1в-38

ДК - Бабо, одакле докле су Торлаци? Кож-1 - Па, сигурно су од Сврљиг до Неготин, а? Ја такој ценим. А одовде су? Там... там су мало, држи по Сврљиг, мало и пиротски крај. Туј има мало прича тај, као да причају такој пиротски, али од овуј Тресџабу, од, како ли га ви зовете на овама, тој си тој мора до Неготин Торлаци.

V1в-39

ДК - Одакле докле су Торлаци? Ош-2 - Од Грљан... Треба да је од Грљан... ДК - Јел и Грљан припада? Ош-2 - Не. [...] ДК - Значи, од Грљан на овамо? Ош-2 - Да. ДК - А на горе? Ош-2 - Е, на горе не знам докле је тој.

V1в-40

ДК - А Грлиште каквó је? Бор-1 - Па, и онó је торлачко и српско село. Грлиште, нема тамо ни Власи [...] ДК - То су Торлаци исто? Бор-1 - Исто су, аха. ДК - По чему знаш да су Торлаци? Бор-1 - [...] Знам што су тој... несú Власи људи, несú... Исто су као ми. Овде што смо. Причамо така, така си и у Грлиште. ДК - А овамо? Белоречани, Лесковац? Бор-1 - [...] Не знам на там ништа.

V1в-41

ДК - А Грлиште [да ли су Торлаци]? Ош-1 - Не. Не.

V1в-42

ДК - А кажи ми, Грлиште, ко су они? Јак-2 - Не знам... мислим да су то стари корени српски. ДК - Јел су Торлаци? Јак-2 - Не би реко. Мислим да не.

V1в-43

ДК - А Грлиште доле? Ош-5 - Грлиште мешовито. И влашко, и Мацаџи, и од све. ДК - А Грљан? Ош-5 - Грљан је влашко.

V1в-44

ДК - А Грлиште шта је? Врб-1 - Мешано. [...] ДК - Јел су они Торлаци? Врб-1 - Не. Врб-2 - Не би реко. ДК - Грлиште? Врб-1 - Не. Има там Црногорци, има разна... Врб-2 - Они су мешовито село.

V1в-45

ДК - А Грлиште, ко су они? МИ-1 - Грлиште, они су много досељени са Косова. ДК - Аха, мислиш да нису Торлаци? МИ-1 - Не би реко.

V1в-46

Кож-1 - Ласово не припада у Торлаци. То је там зајчарски округ, Бела Река исто, овај, Леновци исто, до Мали Извор, Мали Извор исто у зајчарски крај.

V1B-47

ДК - А Лесковац и Бела Река? Ош-1 - Не, не, не, не. Не.

V1B-48

ДК - А доле Грлиште и ова села: Лесковац, Бела Река, јел су то Торлаци? Деб-3 - Па, ја би реко да то нису... Бога ми, у то Грлиште никад нисам ни ишо, у Бела Реку никад нисам ишо.

V1B-49

ДК - А овамо Бела Река, Леновац, ко су они? Ласово? [размишља] Белоречани јел су Торлаци? МИ-1 - ...Могуће да има тамо исто... али нисам сигуран. Био сам врло мало тамо.

V1B-50

ДК - А овамо Бела Река и ови на тамо, који су они? Дрен-1 - Ја мислим да несу Торлаци. Само наш овдека крај га зову Торлаци.

V1B-51

ДК - Бела Река, ел су то Торлаци? Трн-5 - Несу ни они, несу ни они.

V1B-52

ДК - А овамо преко Тупијжницу, која су то села? Мислим, јел су то Торлаци, шта су то. Деб-3 - Не. ДК - Не? Деб-3 - Не, о њима никад није тој речено, нити је речено за Мањинац, рецимо, Кожељ, да је тој Торлак, него ми смо овде негде око Минићево, овај крај, иначе тамо Бучје, то су већ... Бучје, Влашко_поље, Лепена, то су већ друга села.

V1B-53

ДК - А тамо иза Тупијжнице? Сел-5 - А иза Тупијжнице, тамо не знам..." ДК - Дал су Торлаци? Сел-5 - Ја мислим да нису тамо.

V1B-54

ДК - А дал су Торлаци овамо преко Тупијжницу? Бучје, јел то Торлаци? Дрен-2 - Не. ДК - Нису? Дрен-2 - Нису, нису. ДК- Што мислиш да нису? Дрен-1 - Па, они су повезани тамо према Зајчар. Дрен-2 - Према Зајчар, не знам ни ја тачно. Дрен-1 - Ласово, они иду тамо према Зајчар.

V1B-55

ДК - А овамо преко Тупијжнице: Бучје, Ласово...? Шта су? Ош-1 - Не, не. Ја нисам сватио тако. [...] То, значи, у оно време, значи, кад је та тема била, нико није ни узимао у уста та села тамо с оне стране Тупијжнице, рецимо.

V1B-56

ДК - А овамо... преко Тупијжницу на тамо, јел су и тамо Торлаци. Врб-2 - Не знам. Не. Треба да нису.

V1B-57

ДК - А овамо преко Тупијжнице дал су Торлаци? Трн-2 - Несу. Трн-1 - Нису, тамо су већ... [...] ДК - Ови овамо: Лепена и... према Васиљ тамо? Трн-2 - Не, не. Не. Не.

V1B-58

ДК - А овамо према Сокобању докле су Торлаци? МИ-3 - Ја не знам. ДК - Та села, има Васиљ, има не знам, тамо. Јел су Торлаци јел нису? МИ-3 - Не би знао.

V1B-59

ДК - А овамо, од Тупијжницу на тамо, који су ти? Јак-3 - Појма немам.

V1B-60

ДК - А на овамо ова села: Лепена [...], од Књажевац на тамо [према западу], који су то, јел то Торлаци? Ош-5 - Не знам, да ти кажем право. Ја мислим да је исто у торлачку страну, опет... слабо знам на горе.

V1B-61

ДК - *А који су ови овамо: Ласово, Леновац, Бучје, овде близу вас? Јел то Торлаци?* Трн-4 - *Торлаци. Торлаци. А овија овамо Леновачање они су... и они Торлаци. Као и ми. А и Бучје. И Бучје припада у то. [...]* ДК - *Значи, Торлаци су и преко Тупијжницу?* Трн-4 - *Да, и преко Тупијжницу тамо.* ДК - *А ова села овамо: Васиљ... Бели Поток и шта ја знам...* Трн-4 - *Е, то је друго, то горе кажу сврлишка села, Сврлижани, од Сврљиг.*

V1B-62

ДК - *Рекли смо: „Торлаци до Књажевца“. А ови овамо, ова села: Бучје, Лепена и тако...* Ра-2 - *Па, све то...* ДК - *Јел то Торлаци?* Ра-2 - *Да.*

V1B-63

ДК - *А овамо према Сокобању [да ли су Торлаци]? Васиљ, на тамо шта има све?* Ош-3 - *Па, добро, то би се могло да каже, јер сви имамо све исте обичаје, разговоре, мислим, речник.*

V1B-64

ДК - *Аха, а овамо... овамо прем Сокобањи, ево, Шуман Топла? Шта је, јел су то Торлаци?* Јела-1 - *Па, ја мислим да је, требало би, с обзиром на близину, Књажевац, овај део... [...]* Тупијжница ту... [касније] ДК - *А да ли се Мањинац рачуна у Торлаци?* Јела-1 - *Ја мислим да треба да се рачуна.* ДК - *А Бучје, иза, с оне стране?* Јела-1 - [пауза] *Би требало. И Влашко Поље, и Бучје, и сва она тамо села, Лепена, шта ја знам, Соколóвица...*

V1B-65

ДК - *А како се зове овај простор, кад кажеш: „Идем у торлачки крај или идем у...“?* Врб-1 - *„У Торлачију“.* ДК - *„У Торлачију“, добро.* Врб-2 - *„У Торлачију“.* ДК - *Јел тако? Јел се чује?* Врб-2 - *Чује се, како да не, „у Торлачију“.*

V1B-66

Сел-5 - *Па, по овом месту овде од Вратарнице до Књажевца (...) се зову Торлак и Торлачија.*

V1B-67

ДК - *А како се зове овај простор ту где живе Торлаци.* Ош-2 - *Где живе Торлаци?* ДК - *Јел си чуо назив Торлачија, да каже: „Идемо си у Торлачију“ или тако?* Ош-2 - *Чуо сам - Торлачија, али тој... ја мислим да су то села - Торлачија, а не место.* ДК - *Да, да. То је више села, јел тако?* Ош-2 - *Па, да.*

V1B-68

Ош-3 - *Знало се доле [у Зајечару], то наши торлачки део горе када кренемо према Књажевцу, рецимо када воз крене, мислим, одоздо - у Торлачију, тако... а доле Власи.*

V1B-69

ДК - *Јел има назив Торлачија, „Идем у Торлаију“?* Кож-2 - *Па, има.* ДК - *Користи се?* Кож-1 - *Има, користи се.*

V1B-70

Трн-2 - *Имамо и једну комишћу [у Рготини], и она из Књажевца, па... њен муж: „Еј, Торлаци, где сте били?“ „У Торлачију“. [...]* ДК - *Како кад кренете оданде из Рготину и кажете: „Идемо у...?“ „У Торлачију“.*

V1B-71

ДК - *Како се зове овај простор ту где су Торлаци? Каже: „Идем у...“?* Трн-5 - *Торлачију.*

V1B-72

ДК - *Како се зове овај простор где живе Торлаци? Како би ти реко? Идемо у...?* Јак-2 - *Па... то је... котлина ова... у Белом Тимоку... [...]* ДК - *Кад неко из Зајечара каже: „Идем горе у...“?* Јак-2 - *у Торлачију.*

V1B-73

ДК - *А како се зове овај простор где живе Торлаци? Кад кажеш: „Идем у...“* Јак-3 – „... у Торлачију“. ДК – „У Торлачију“. Јак-3 - [смеје се] „У Торлачију“.

V1B-74

ДК - *А како се зове овај прстор на ком живе Торлаци? Каже: „Идем у...“* [...] Јак-4 – „Торлачију“. Јак-5 – „Торлачију“, дабоме. Јак-4 – „У Торлачију“.

V1B-75

ДК - *Е, како се зове простор ту где живе Торлаци? Термин? Кад се од негде, кажеш: „Идем си код мене у...“* Јела-1 - Торлачију.

V1B-76

ДК - *Добро, а како се зове овај простор овде где живе Торлаци? [ћуте] Каже: „Идем у...“* МИ-6 - Па, како се зове. Пода Тимочку крајну спадамо. ДК - *Јел се чује да се каже: „Идем у Торлачију“.* МИ-6 - *Не, тој слабо.* Супруг МИ-6 - *Не, слабо.*

V1B-77

ДК - *А кажи ми овај простор како се зове, кад кажеш: „Идем у... тај и тај крај, торлачки“, како би се рекло?* Сел-2 - *Тимочки крај.* ДК - *Јел сте чули за реч Торлачија, да кажеш: „Идем си у Торлачију“.* Сел-1 - *Не.* Сел-2 - *Тимочки крај.*

V1B-78

Сел-2 - *Јесте. Торлачки крај, тако зову, торлачки крај.*

V1B-79

ДК - *А како се зове овај простор, кад кажеш: "Идем... у..."? Торлачки крај како се то зове?* „Идем у...“ НК-1 - Па, „идем у торлачки крај“, како? [...] ДК – „У Торлачију“ *јел кажеш?* НК-1 – „У Торлачију“. ДК - *Јел има та реч?* НК-1 - *Има, има. У Торлачију. То има.*

V1B-80

ДК - *Кад одеш негде, у Зајечар, има Власи, има ови, има они, шта ћеш ти да кажеш, ко си ти?* МИ-1 - Па, Торла... Торлакија.

V1B-81

ДК - *Овај народ, овај крај, како се зову људи овде? Ова села овде, који су то?* [...] Сел-6 - Па, Селачко ја знам... ДК - Па, то је у село, али сва ова села овде, *цео крај?* Сел-6 - *А цео круг?* ДК - *Аха. како се зове овај крај?* Сел-6 - Па, тимочки крај... *не знам друго.* ДК - *Јел има још неки назив?* Сел-6 - Па, *не знам.*

V1B-82

ДК - *А као се зове овај простор где живе Торлаци?* Трн-4 - *Зове се тимочки регион.* ДК - *Тимочки... добро, ал кад неко крене из Зајечар, па кажеш: „Идем у...“* Трн-4 – „Идем код Торлаци“.

V1B-83

Деб-1 - *Торлаци: тимочки крај, горе има пиротски, има сврљишки крај, има..*

V1B-84

ДК - *А да ли има у Бугарску Торлаци?* Мар-1 - *Е, тој не знам.* ДК - *Не знаш? Ниси чуо никад?* Мар-1 - *Нисам чуо никад.*

V1B-85

ДК - *Да ли има Торлаци у Бугарску?* Бор-1 - *Епа, сине, не знам... Мож и да има. Шта га знаш.*

V1B-86
ДК - Дал има и у Бугарску Торлаци? Сел-6 - Откуд знам, ја несам ишла у Бугарско да видим.

V1B-87
ДК - А јел има Торлаци и у Бугарску? Ош-2 - Е, не знам. ДК - Ниси чуо никад? Ош-2 - Нисам чуо за то.

V1B-88
ДК - Јел си чуо да се и они тамо зову Торлаци? НК-3 - Па, не знам...

V1B-89
ДК - Да ли има Торлаци у Бугарску? Дрен-2 - Е, па, то не знам. ДК - Јел знате за то? Дрен-1 - Не знамо. Дрен-2 - Не знамо. ДК - Нисте чули? Дрен-1 - Нисмо, не знамо.

V1B-90
ДК - А јел има Торлаци у Бугарску? Јак-8 - Не знам.

V1B-91
ДК - Да ли има Торлаци и у Бугарску? Деб-1 - Па, куј знае тој? ДК - А? Деб-1 - Па, не знам ја тој. ДК - Јел сте чули некад? Деб-1 - Ја нисам.

V1B-92
ДК - Да ли има Торлаци и у Бугарску? Деб-3 - Ја то не знам. ДК - Ниси чуо никад? Деб-3 - Нисам. Нисам никад ни био у Бугарску. Никад нисам био у Бугарску.

V1B-93
ДК - А да ли има Торлаци у Бугарску? Пот-1 - Па, не знам.

V1B-94
ДК - Да ли има Торлака у Бугарској? Пот-3 - Не знам. ДК - Не знате? Пот-3 - Не знам.

V1B-95
ДК - Да ли има Торлаци и у Бугарску? Бор-2 - Има. ДК - Има? Бор-2 - Има. ДК - Откуд знаш то? Бор-2 - Па, знам... [каже да је долазио неко из Бугарске и присећа се села из којег је] ДК - И шта он? Бор-2 - Па, има наши тамо... Наши, ево Торлаци... Па, мора и Торлаци да има, ал Мацаци знам да има.

V1B-96
ДК - А да ли има Торлаци у Бугарску? Сел-1 - Па, сигурно да има, народ се измењао. Сел-2 - Сад се поменио народ свакакав. Сел-1 - Има све и свашта. ДК - Ови преко границу дал се зову Торлаци исто? Или не? Сел-2 - Бугари.

V1B-97
ДК - А да ли има Торлаци и у Бугарску? Сел-3 - Па, наши ако су отишли, они ји тако зову. ДК - Мислиш ако су одавде отишли? Сел-3 - Па, да. ДК - Али ниси чула да има и тамо? Сел-3 - Нисам.

V1B-98
ДК - А јел има Торлаци у Бугарску? Сел-7 - Ја мислим да има. [...] Има сигурно. ДК - Па, како знаш то? Сел-7 - Па, има зато што су одавде отишли. Па, ми имамо бабу, од деду сестра у Старопатицу. Баба Милунка.

V1B-99
ДК - Да ли има Торлаци у Бугарску? Врб-3 - Некада су прелазили наши, још у старијим временима. Кад је био овај ваиар, кад буде на границу, па су онда из Врбицу тражили преко радија да се јавља фамилија та и та, па се онда тако састављали, да се фамилија види, рецимо браћа. [...] ДК - Па, значи да има и тамо, јел има и тамо Торлаци? Врб-3 - Па, има, има, кад су отишли некада. ДК - Да су отишли одавде. Врб-3 - Па, да.

V1B-100

ДК - *Бобо, јел има Торлаци у Бугарску? Кож-1 - Па, не знам, сине. Наши... Има наши Срби пуно там, сигурно су и они Торлаци. [...] ДК - Да ли има тамо народ који каже: „Ми смо Торлаци“? Кож-1 - Е, па, не знам. Ја као дете ме водили на границу горе, тата ми држао кафану и тој таквој [...] и онда... смо имали мало везу с Бугари, преодили смо преко границу, ал сам била дете. Али то не знам да су причали.*

V1B-101

ДК - *А јел има и Торлаци у Бугарску? Јак-1 - Па, синколе, видиш како се оно измешило народ, да има и наши Срби там, и Бугари овам. Помешало се.*

V1B-102

ДК - *А да ли има Торлака и у Бугарској? Јак-2 - Па, вероватно да има. Народ мигрира свуда. Сваких свуда има, па ето... ДК - Јел мислиш да су то... ако их има, то су они који су одавде отишли тамо? Јел тако? Јел има да се народ зове тамо Торлаци? Јак-2 - Не знам. Такву чињеницу немам, али мислим да, овај... могуће је да је било миграције, као што су Вратарничани пореклом Бугари - Маџаци.*

V1B-103

ДК - *Да ли има Торлаци у Бугарску? [...] Јак-5 - Не знам, то... горе Коричани. [...] ДК - Тамо у Бугарску да ли има? Јак-6 - [...] Па, то... ова села. Наши нема овде. Јак-4 - Одавде нема. Јак-6 - Одавде, али горе, ако има Ошљанци, и из Корито ако има.*

V1B-104

ДК - *А да ли има Торлака у Бугарској? Јела-1 - Па, мож и да има. Али не... не знам, одавде су се селили, мислим, немам ту евиденцију нико да је отишо из... не само из Јелашице него из ових села да се преселио у Бугарску. [...] ДК - Јел то значи да, и ако их има у Бугарској, да су ови који су одсељени одавде? Јел тако? Јела-1 - Претпостављам да је тако.*

V1B-105

ДК - *Да ли има Торлаци у Бугарску? Ра-3 - Е, то не знамо. Нисмо... нисмо били, једино ако... да су некад прешли неки, као да су остали у Бугарску, па да ји неко [назива Торлацима], али не верујем.*

V1B-106

ДК - *Да ли има Торлаци у Бугарску? Трн-4 - Па, сигурно да има. ДК - По чему се закључује? Трн-4 - Па, ја мислим да има исто, пошто има код нас.*

V1B-107

ДК - *Јел има Торлаци у Бугарску? [ћути] Јел знаш за то? Ош-6 - За то не знам. ДК - Не знаш? Ош-6 - Нисам разговарао сас Бугари, а то ако буду тија Бугари, то су овде, овај део [преко границе]. То је овде негде, значи овде: Видин... поред Видина, поред границу.*

V1B-108

ДК - *А јел има Торлаци у Бугарску? Ош-5 - Треба да има. ДК - Па, где си ти чула? Ош-5 - Чула сам на бугарски ваишар [гранични сабор на граничном превоју Кадибогаз]. Каже, имало села исто тамо, а имали њихова села... да је Ново Корито било бугарско.*

V1B-109

ДК - *Да ли има Торлаци у Бугарску? [...] МИ-1 - Бугари од... од Кулу па до Белоградчик тамо, па кроз горе према Пирот, све су то Торлаци тамо. ДК - А одакле знаш ти то? МИ-1 - Па, зато што сам много путовао и говоре исто као ми. ДК - То по говор цениши? МИ-1 - По говор и они се називају Торлаци. ДК - И они кажу да су Торлаци? МИ-1 - Да, да. [...] Поготову погранична [села], ово ... Раковица, Салаш...*

V1B-110

ДК - *Јел у Бугарску има Торлаџи? Врб-1 - Има. ДК - Откуд знаиш? Врб-1 - Био сам. ДК - И они кажу за себе да су Торлаџи или ти закључујеш да су Торлаџи? Врб-1 - Јесте, јесте. ДК - Они кажу? Врб-1 - Да.*

V1B-111

ДК - (...) *А ово за Бугаре? Сел-5 - Па, за Бугаре [да су поред границе Торлаџи] сам чуо, онако, људи... и од самих Бугара. Приликом, овде, посете (...) Онда ми смо причали на ту тему и причали смо о томе. ДК - Значи, они су рекли за себе да су Торлаџи? Сел-5 - Да.*

V1B-112

ДК - *Да ли има Торлаџи и у Бугарску? Јак-3 - Чуо сам да има, ту поред границу. ДК - [...] Где си чуо? Јак-3 - Па, чуо сам... од сина сам чуо. Да има ту поред границу. Која област баиш, који је крај - не знам. Дал доле према Зајечар, дал овуда. исто и они - бугарски Торлаџи.*

V1B-113

ДК - *Да ли има Торлака и у Бугарској? Ош-1 - [...] Тај мој одговор неће много да важи за овај рад, зато што сам ја то чуо од тебе, значи. ДК - [...] Значи ти никад ниси чуо раније да има тамо становништва које себе зове Торлаџима? [...] Ош-1 - Значи, знам из разговора с тобом и из медија, значи, да и тамо има Торлака. [...] ДК - Од старине ниси чуо или некад у Минићеву да су људи причали: „Е, ми смо Торлаџи, али Торлаџи су и тамо, има их и тамо“, и тако даље. Ош-1 - Не, то нисам чуо. ДК - Није било те свести? Ош-1 - Није било свести, није било раговора, није било тих новина тад, није било тих комуникација. ДК - Добро, значи то је сада већ утицај новине на неку свест? Ош-1 - На неку свест. И можда продор научних сазнања, значи, истраживања.*

XI2г. Транскрипти делова разговора везани за одељак

Торлаџи о другим локалним и регионалним идентитетима (V1Г)

V1Г-1

МИ-6 - *Овој доле Маџиџи, горе Пироћанци, Сврљижање, а ми смо Торлаџи.*

V1Г-2

Трн-6 - *На доле Власи, ми смо Торлаџи, тамо Пироћанци, шта ја знам, Сврљижани и то је. [касније:] Трн-7 - Главно, то је одвајкада.*

V1Г-3

Ра-2 - *А нас овде кажу да мо, овај крај, Торлаџи. Нисмо Власи, нисмо Пироћанци, нас називају Торлаџи.*

V1Г-4

ДК - *А ови у Вратарницу и Заграђе који су? Јак-1 - Па, они промешани, не знам. Не знам.*

V1Г-5

ДК - *А јел сте чули који су то Маџиџи? Ра-4 - Е, не знам, тој нисам чула. ДК - Јел знаиш, бабо, Маџиџи који су? Ра-3 - Не знам.*

V1Г-6

ДК - *Који су то Маџиџи? Јел сте чули за њих? Ра-6 - Е, не знам. [...] Ра-5 - Не знам ја тој. Ра-6 - Тој несмо чули.*

V1Г-7

ДК - *Који су то Маџиџи, јел си чуо за њих? Пот-1 - Како? ДК - Маџиџи? Пот-1 - Не знам тој.*

V1Г-8

ДК - *А који су то Маџиџи, јел си чула за њи? Пот-4 - Не, несам.*

V1Г-9

ДК - *А Вратáрница. Јак-4 - Не, она Зајечару. Јак-5 - Не, они... има Власи, говорe влашки.*
ДК - *Ко, Вратáрница. Јак-5 - Вратáрница. Јак-4 - Па, помéшани су. Јак-5 - Помéшани. ДК - А*
Грлиште? Јак-4 - Исто Зајечару. Јак-5 - Па, не знам, нема Власи.

V1Г-10

ДК - *А Вратáрница? Јак-7 - Па, исто Вратáрница, то су... то су Румуни.*

V1Г-11

ДК - *А шта је Вратáрница? Јак-8 - Па, Вратáрница, они како Власи. ДК - А Заграђе? Јак-*
8 - Заградско, и они друкие врее. ДК - Шта су они? Јак-8 - Па, и они као Власи.

V1Г-12

ДК - *А Вратáрница, шта су они? Ра-5 - А Вратáрница исто. Ра-6 - Па, и Вратáрница има*
мора Власи. Не знам, у „Леду“ [некадашња фабрика обуће у Књажевцу] имáше једна да ју зову
Влања. А из Вратáрницу, они ју зову Влања. Што она није Влања стварно. Ра-5 - У Вратáрницу
Власи. ДК - Из Вратáрницу а зову ју Влајња? Ра-6 - Да. ДК - И ако није? Ра-6 - Није Влајња.

V1Г-13

ДК - *Који су Мацаџи? Ош-2 - Па, тија Мацаџи су овде... Мацаџи су... Грлишка река треба*
да је, ондак горе Ласово. ДК - Аха. То су Мацаџи? Ош-2 - То су Мацаџи. ДК - Добро. А који су ови -
Вратáрница и Заграђе? Ош-2 - Дал и они припадаше у Мацаџи? Не знам.

V1Г-14

ДК - *А који су то Мацаџи? Сел-7 - Па, Мацаџи су тија, од... Мацаџи су од Вратáрнице па*
наниже, Грљан - то су ти Мацаџи.

V1Г-15

ДК - *А који су то Мацаџи? Јела-1 - Грљан доле, ја мислим да су, Вратáрница... ДК - А по*
чему се они разликују? Јела-1 - Не знам.

V1Г-16

ДК - *А Грлиште доле, Грлиште? Кож-1 - Па тој, тој , тој, они су, оно и они Мацаџи се*
зову, и они су Мацаџи, аха. Грлиште.

V1Г-17

ДК - *А Вратáрница? Јак-3 - Вратáрница веч Мацаџи ваљда ји назíвају. Вратáрницу*
Мацаџи назíвају. ДК - И који су још Мацаџи? Јак-3 - Па, не знам. ДК - Заграђе који су? Јак-3 - Па,
ваљда су та села, не мог да ји подéлим саг. ДК - А Грлиште, јел си био некад? Јак-3 - Нисам. ДК -
Грлиштáнци, који су они, јел су Торлáци? Јак-3 - Нису Торлáци, они су Мацаџи, не знам ни ја.
Поштéно: за њи не знам.

V1Г-18

[без питања о Мацацима] Ош-5 - *А Вратáрничање су Мацаџи. Нису Торлáци. ДК -*
Вратáрница, и још неко село, јел има Мацаџи? [ћуги] Заграђе, који су? Ош-5 - Е, па, не знам
Заграђе, можда су и они Мацаџи. А знам за Вратáрницу. [касније:] ДК - Какви су Мацаџи? По
чему се разликују Мацаџи? Ош-5 - Па, и то баш не знам. ДК - Само знаш да су Мацаџи? Ош-5 -
Само знам да су Мацаџи, то сам чула тако од раније, а не знам по чему су Мацаџи. Шта им је
порекло.

V1Г-19

ДК - *Који су Мацаџи? Ош-1 - Мацаџи су Вратáрница, али испада да су више онај Змијанац*
некако. Мислим, такав утисак сам ја стеко из обичних разговора. А не баш доле Вратáрница. А
можда је сад и то. Мацаџи. ДК - А Заграђе? Ош-1 - За њих нисам све сватио, ја нисам сватио.
Више, значи, овде је било [...]. Из обичних разговора.

V1Г-20

ДК - Који су ови Вратарница и Заграђе, који су то? Сел-3 - Па, ето ту има села... ДК - Како њи зовете? Сел-3 - Мали Извор па... Па, ето, у Мали Извор ји зову Мацаџи. ДК - Изворци да су Мацаџи? Сел-3 - Не, бре, Вратарничање. ДК - А, Изворци зову Вратарничање да су Мацаџи? Сел-3 - Аха. ДК - А Заграђе, који су они? Сел-3 - Па, мора и њи тако да зову.

V1Г-21

ДК - А који су у Вратарницу? [...] Који су ти у Вратарницу? Дрен-2 - Не знам к'о се називаоше они. Дрен-1 - Ни ја не знам. [касније] Дрен-2 - Кад сам путувао. Качимо се... чим се почну каче... друкише називау по Вратарницу, одма... ово Торлаџи, а оно... од Вратарницу одма... друкише ји некако називау... Дрен-1 - Друкише ји некако називау. Дрен-2 - Ал не мог се сад сетим... ДК - Да није Мацаџи? Дрен-2 - Е, аха, Мацаџи. Дрен-1 - Аха, аха, Мацаџи. [касније у току разговора] Дрен-2 - Овија се каче у Зајчар на аутобус. На воз. Ови... [...] Изнад Вратарницу онóј село к'о беше се зове? ДК - Заграђе? Дрен-2 - Заграђе. ДК - То су Мацаџи? Или не? Дрен-2 - И ја се баиш питам, и ја не знам. ДК - За Заграђе не знаиш? Дрен-2 - Не знам како је. ДК - За Вратарницу знаиш да су Мацаџи? Дрен-2 - Аха. ДК - А Грлиште, који су они? Дрен-1 - Па, они испод Вратарницу. Дрен-2 - И они су исто Мацаџи, нису Торлаџи.

V1Г-22

ДК - А шта та реч значи? Бор-2 - Па, не знам. ДК - Не знаиш? Бор-2 - Аха. Ми смо Торлаџи а овој Мацаџи тамо. Вратарница, Заграђе - Мацаџи.

V1Г-23

МИ-3 - Овија се воде, Вратарница - Мацаџи. Заграђе. [...] Ми смо Торлаџи.

V1Г-24

Врб-3 - Па, ми смо Торлаџи исто, а доле ови су Мацаџи - Заграђе, Вратарница тамо - то су Мацаџи.

V1Г-25

ДК - А кажи ми Мацаџи по шта се разликују? Која су села Мацаџи? Бор-1 - Па, ето, тој су... овај... Вратарница... и Заграђе, само тај два села. ДК - Само та два.

V1Г-26

ДК - Који су Мацаџи, која су села Мацаџи? Врб-1 - Вратарница... Заграђе... ДК - И? Јел има још? Врб-1 - Не знам... ДК - Нема? Врб-1 - Нема.

V1Г-27

ДК - Значи, Вратарничани, и ко су још Мацаџи? Јак-2 - Мацаџи су [још] Заграђе и Дубрава заградска.

V1Г-28

ДК - А ко су ови, Вратарница и Заграђе? Ош-3 - Па, некако, онолико колико ја знам, Мацаџи ји знају, а што, не би знао то да... ДК - Па, јел се они разликују нешто [од Торлака] Ош-3 - Па, ништа се не разликују, али тако их називају, мислим, Грљан је већ влашко село доле, али ови, Вратарница и Заграђе, онó - Мацаџи. Што их зову тако, не би мого то да знам.

V1Г-29

ДК - Који су Мацаџи? МИ-6 - Па, од Змијанац па на доле. ДК - Која су то села, која? МИ-6 - Између Вратарнице и Мали Извор овај Змијанац, неколко куће, одатле почиње. ДК - А Грлиште? МИ-6 - Нису.

V1Г-30

ДК - А који су у Вратарницу? И Заграђе? Који су то? Ош-6 - Е, у Вратарницу то су... њњњњ... како се зваише они? [ћути] Не могу... ДК - Мацаџи? Ош-6 - Масџи, е. То су Масџи. Вратарница је звано Масџи и... горе онóј селó... овај... Заграђе. То су Масџи.

V1Г-31

ДК - Е, а кажи ми по чему се разликују Торлаци и Маџаци? Бор-1 - Па, по ничему... Има, имају... и у разговор се Маџаци познавају. Све имау неће... неће речи које... ја се не могу сетим, али знам... „викаш“, нема како кано код нас да рекне „зови га“ и такој.

V1Г-32

Бор-2 - Заграђе. Они су посебно. Они су као Бугари. Они друкше и говорје, друкше... [...] Бор-2 - Кад рекнемо: „Што си тој направила тако?“ „Еми, каквó чу га друкше. Еми, кво чу га друкше“. Бор-2 - Да, „зашто не би направила тако?“ ДК - То Маџаци тако? Бор-2 - Да, Маџаци.

V1Г-33

ДК - А Вратарница кажеш...? МИ-1 - То су Маџаци. ДК - Заграђе? МИ-1 - Исто. Говорје маџаци, бугарски.

V1Г-34

ДК - А који су то Маџаци? Сел-1 - Маџаци, то само се називају Маџаци ту доле на Змијанац. Сел-2 - Имају мало у говор они као Бугари. ДК - Само Змијанац? Сел-2 - Змијанац и Вратарница. Сел-1 - Змијанац. И Вратарчање су доле нека врста Бугари, бугарски замећу [у говору]. Сел-2 - Не им чис говор као наши.

V1Г-35

ДК - Маџаци како говорје? Врб-2 - Маџаци говорје бугарски. ДК - На пример? Врб-1 - Е, сад... за печурку... Знаш печурка какó маџаци се каже? ДК - Какó? Врб-2 - Габа.

V1Г-36

ДК - Кажи ми како се зове народ овога краја овде? Врб-3 - Пъ, какó се зове, мислим, Заграђе је Маџаци, а ми смо си Срби, немамо никакав надимак. ДК - Не? Врб-3 - Не. Село Врбица. [...] ДК - А који су то Торлаци? Врб-3 - Па, ми смо Торлаци исто, а доле ови су Маџаци - Заграђе, Вратарница тамо - то су Маџаци. [...] ДК - А ита значи Маџаци? Врб-3 - Е, тој су Заграји тамо. ДК - Па, ита су они? Врб-3 - Као Бугари дођу, као бугарски надимак имају, мислим, нагласак. [...] Такав дијалекат говора различит. ДК - Значи, по говор се разликују? Врб-3 - Па, да, по говор.

V1Г-37

ДК - По чему се разликују, рецимо, Маџаци од Торлака? Ош-1 - Па, прво... изворни Маџаци у говору. Значи, то је карактеристично. а ношњу не могу да тврдим... [...], али, по говору, сад онај... Вратарничани, има нешто, али ја се сад речи не могу сетим, иначе, знао сам и то као дечко у Минићеву. Неке речи су наши ови Торлаци на рачун Маџаци се као шалили, знаш. Оно, не знам, „кво“, не знам то још тако неке речи, али... мада то има и код нас. Али, по говору, као што сад, кад слушаш два Изворца овде, мож да видиш да они сасвим специфичан говор имају. [...] Ови Маџаци у Вратарници, кад они говоре, исто то је као... делује ми на бугарски. као и ови Изворци.

V1Г-38

ДК - Маџаци. А по чему се разликују? Дрен-2 - Па, нема никакава разлика, мало у говор. Дрен-1 - Мало другачије говоре, иначе...

V1Г-39

ДК - А који су ови доле Вратарница и Заграђе, који у ти? Кож-1 - Они зову ји Маџаци. А какви су тој Маџаци, а? Зову ји Маџаци, тој знам добро, кад смо били још по кафану [њен отац је држао кафану у Минићеву]. И кад се саберу, деда Света вели: „Ево, издоодише ми овија Маџаци“. [смеје се] А не знам каква је тој сорта, пома немам, сине, ја сам била дете. Само сам запамтила све.[...] Они мало и они причау као бугарски. Ел знаш? Мешана посла туј. Туј се не зна.

V1Г-40

Трн-1 - А код Вратарнице доле... па, они су доле ови други, ита су они, бре? [...] Трн-2 - Маџаци. Трн-1 - Маџаци су они тамо. ДК - Који, Вратарница и ко још? Трн-1 - Заграђе горе... Трн-2 - То су Маџаци, али зашто ји зову тако... [...] То туј они бугарски причају, јако. Вратарница јако бугарски прича. Имамо ми кумовé доле. Јако бугарски причају.

V1Г-41

ДК - Који су ови - Вратарница и Заграђе? Трн-4 - Па, Заграђе и Вратарницу зову „Маџаци“. [...] Тако ји зову: „Маџаци“, ја знам кад сам доле, каже: „Дошли Маџаци тамо“ - каже - „и пију у кафану“. ДК - Где? У Зајечар? Трн-4 - У Зајечар, да. Зашто ји зову тако ја не знам. Ја сам радио у Зајечар, знам кад дођу они, Вратарчање, каже: „Маџаци дошли“. ДК - Јел се они разликују нешто од Торлаџи? Трн-4 - Па, имају мало нешто дружији говор. Мало дружије говоре, не као ми. Он каже: „Оња“... „Оња био ту“, „Ишо сам у лов, пукá по зеца, не могó га убијем“. Тако... они тако говоре.

V1Г-42

Јак-9 - Вратарница Бугари - Бугарско. Значи, до Вратарницу су Торлаџи. [...] ДК - А Заграђе? Јак-9 - Заграђе - тој све Бугарско. И Дубрава Заградска, од Боровац половина на там. ДК - Како њи зову? [...] Јак-8 - Маџаци. ДК - Шта значи то? Јак-9 - Сметењаџи. Нису ни Бугари ни... они таквија, тија... Сметени.

V1Г-43

ДК - Вратарница, који су ти? Трн-6 - Маџаци. Трн-5 - Вратарница Маџаци некакви, не знам ни ја. ДК - Шта то значи? Трн-6 - Бугари. Трн-5 - Па, и они Бугари оргинал. Они оргинал Бугари. Трн-7 - Као што смо ми Торлаџи, тако њи зову Маџаци. [...] Трн-5 - Они бугарски разоговарау, оргинал бугарски. Између себе. Можда сад не, иначе једно време какви - ко у Бугарску да си отишо. Трн-7 - Па, раније. Раније, раније. ДК - Вратарница и ко још су Маџаци? Ко још? Трн-5 - Е, не знам дал има. Баи за Вратарницу знам. ДК - Заграђе има тамо, који су они? Трн-6 - Па, они су близу ту, али не знамо. ДК - Јел су то Торлаџи - Заграђе? Трн-6 - Не знамо. Трн-7 - Не знамо. Трн-5 - Не би реко. [касније] ДК - По чему се разликују Маџаци од Торлаџи? Трн-7 - По говор. Трн-5 - Не знам сад, а у оно време си мого да познајеш Вратарничанина по панталоне, знаш, оно имáли онéј панталóне са итрафтицу, као Великоизворци. Качкét овáк [накриви капу да би показао како Маџаци то раде]

V1Г-44

ДК - По чему се разликују Маџаци, какви су они? МИ-6 - Па, по свему. По ношњу. По говор. Супруг МИ-6 - И ношња и говор. [...] „Омá, еми“ кад че нешто да... Драгољуб Златковић - Како кажу? МИ-6 - Кад че да окнем, на пример, њега, речем: „Ој, Миóмире!“; ја тако да га зовнем, [а они кажу] „Омá, Миóмире!“; Супруг МИ-6 - „При онóга, при овóга“. [касније] Супруг МИ-6 - Они... бугарсџи више причау они. ДК - Какви су они овáко? [...] МИ-6 - Маџаци але. ДК - Шта то значи? МИ-6 - Але: нечисти, прљави, развлéчени, и у кућу и... ми такóј подразумевамо. [...] „О, мани га, он Маџац, алетина“. Торлаџи прецизни.

V1Г-45

ДК - Шта су они, Вратарница? Деб-3 - Ми ји зовемо Бугарáши. ДК - Аха? Деб-3 - Бугарáши: Велики Извор, Грљан, Вратарница. Ти Бугарáши они имау, увек употребљавау те бугарске речи и такó се и понашау. [...] Они су, ти Вратарничани, не воле те госте, не воле те људе, кад отиђеш код њи [...] ДК - А који су то Маџаци? Деб-3 - Па, њих зову. Који нису ни Срби ни Власи. Ту су мешан народ... из тај крај.

V1Г-46

ДК - По чему се разликују Пироћанци или Маџаци, рецимо, од Торлаџи? НК-1 - Па, какó да ти кажем - по више: и по говор, и по понашање, у свему. Ја сам имáла Маџаци становали код мене, ми се подоста разликујемо. Они су мало нерадан народ. А Торлаџи су радни људи. А Пироћанци ги форају, још раднији. [...] Они мало воле, онако, офрље да живе, да имају, ал некако да се не узноје. По томе се пуно разликујемо.

V1Г-47

ДК - А по чему се карáктер разликује Маџаци од Торлаџи? Бор-2- Па, мало онија су надрснути Маџаци. Воле мало да исмејавају, воле такó да оговарау, да се баве политички...

V1Г-48

ДК - А ко су Маџаци? Јел си чуо за тај израз? МИ-3 - Маџаци? Чуо сам али то не... ја мислим да то нема... није наш крај... нити има то ту. [доста касније] МИ-3 - Ил каже

Вратáрчанин, „Тој Маца́ци, ооууу, пушти га“. ДК - Добро, али шта ви мислите за Маца́ци, какви су Маца́ци? [касније] МИ-3 - Па, некад су мало друкчији били, они су, као мало, преваранти били. Мало се служили лопóвство.

V1Г-49

ДК - Ови Маца́ци по чему се разликују? Мар-1 - Маца́ци? То су, бре... Вратáрница, Заграђе, то су бугарска села. Они и говóре тако. (...) А Заграђе и Вратáрница - Маца́ци. Ми ји зове́мо Цивгари. ДК - Цивгари? А што? Мар-1 - Тако... тако се зову́ - Цивгари. То су бугарска села. ДК - Па јел Маца́ци јел Цивгари? Мар-1 - Па, добро, Маца́ци више ји зову́, ал добро овако... ДК - Ово је као шала нека? Мар-1 - Па, да. Ма, много причају, тако и зато Цивгари, знаш врабац: шив-шив [смеје се]. ДК - Много причају? Или различито причају? Мар-1 - Ма, много, бре, то је страшно, у аутобус кад уђеш, то као ваиар. Цивгарí - ми си ји одáвде [тако зове́мо]... А Маца́ци су као познати, то да знаш.

V1Г-50

ДК - Како се зове народ у овај крај? Који је то народ? Мар-2 - Ја мислим... Заграчање зову́ Цивгари, а ми несмо Цивгари ми смо... [касније] ДК - А шта су то Маца́ци? Мар-2 - Не знам тој. ДК - Ниси? Мар-2 - Нисам. ДК - А што ји зову́ Цивгари? Мар-2 - Болес ли ји што ји зову́. Онó, кад улéзнеш у аутобус не мóж од њи да проврéвши, само цивгаре кано год врапци [смејемо се]. Мора да је затóј. Само се они чују. [касније:] Мар-2 - Ја прече зове́м Заграчање Торла́ци. Затој што си они... и Бугари, на бугарсћи, и... несмо́ један језик ми. Добро, споразумимо се, али несмо́ једнакви. Ни Вратáрчење, ни... ми си другако разговарамо, а друкше они.

V1Г-51

ДК - А ови - Вратáрница и Заграђе, јел сте чули како њих зову? Сел-5 - Па, мало ружно их зову - зову их Маца́ци. Или Цивга́ри. ДК - А, и Цивга́ри? Сел-5 - И Цивга́ри [смеје се] ДК - А шта... шта то значи? Сел-5 - Шта би знао, не би знао, то онако мало као... као мало дође подру́гљиво, али због чега - не знам.

V1Г-52

ДК - А на доле, према Зајечар? [...] Јак-7 - Зајечар ва́лда нису Торлаци, Зајечар су Власи. ДК - А Вратáрница? Јак-7 - Па, исто Вратáрница, то су... то су Румуни.

V1Г-53

ДК - А који су Власи? Пот-1 - Власи туј доле. Од Зајчар на доле према Бор. Има там влашка села према Неготин.

V1Г-54

ДК - А Грлиште, јел си чула за Грлиште? Јак-8 - Чула сам, ишла сам и у Грлиште, и они́ друкше вреве, и они́ су као Власи. [...] ДК - Јел си чула за Велики Изво́р, код Зајечар. Јак-8 - Чула. ДК - Шта су они́. Јак-8 - Па, Власи. [...] ДК - А доле села има нека Звездáн, па Вражограц, па... јел си чула за та села. Јак-8 - Чула [...] ДК - Шта су они? [...] Јак-8 - Па, Власи. ДК - Све су то Власи, јел тако? Јак-8 - Власи, за мен Власи. Јак-8 - Ја кад сам ишла на пијац они́ вреве влаићи, ја велим: „Одóкле сте?“, они́ ми кажу од тај села, ја речém: „Вревете како ми. Ви се мóж спремите начьс да ни покољете све“, смејемо се. [...] Вревете како ми. Немóј да причате текá. Они́ се смеју.

V1Г-55

ДК - А какви су Власи? Јак-3 - Па, шта ја знам. Не мóг да дам оцeну од њи какви су.

V1Г-56

ДК - Код Зајечар доле? Врб-3 - Као... влашка села. Има и Власи, има и Срби, мешани су. ДК - А по чему се разликују Срби и Власи? Врб-3 - По говор. [...] Власи влашки разговарају а ми Срби...

V1Г-57

ДК - А одáкле почињу Торла́чка села на доле? Сад кад кренеш на доле према Зајчар, докле су... Јак-1 - Па, сине, мора до Власи да је. Докле почну да причау влаићи.

V1Г-58

ДК - *А Власи, шта су Власи? Деб-3 - Па, ја мислим да су то Румуни који су... њихови преци ту поселили то, или смо их ми присвојили.[...] Такорећи смо их присвојили, да их посрбимо, али су они задржали њихов разговор, и... мени се мало чини и да нас и никад нису ни волели... воле си ипак свој народ.*

V1Г-59

ДК - *А Власи? НК-3 - Па, Власи су... то је нација која је ту вероватно остала... то није ми јасно, остала од давнина, поред границе, мешано...*

V1Г-60

ДК - *А Власи, какви су Власи, јел сте имали контакт? Дрен-2 - Бре, добри људи.*

V1Г-61

ДК - *А какви су Власи? Трн-6 - О, супер су људи за мене. Они су гостопримљиви и... Трн-5 - Ја имам лепо... лепо мишљење имам о њима. Трн-6 - Да, и ја.*

V1Г-62

ДК - *А који су ови доле - Велики Извор? Мар-1 - Па, као Заграђе. ДК - Шта значи то? Мар-1 - Па, то су бугарска села.*

V1Г-63

ДК - *А који су ови доле Великоизворци? Шта су они? Бор-1 - Бугари. ДК - Бугари? Бор-1 - Бугари су они. ДК - По говор се то цени; или по чему? Бор-1 - Па, говор, говор. Исто и они говоре... б'иш бугарски си причау.*

V1Г-64

ДК - *А Изворци, шта су Изворци? МИ-1 - [...] Бугари.*

V1Г-65

ДК - *А Изворци, ко су они? МИ-3 - Велики Извор? ДК - Аха. МИ-3 - Па, они кажу да су Бугараци.*

V1Г-66

ДК - *А који су Изворци... доле... Великоизворци? МИ-6 - Бугари. Супруг МИ-6 - Они су Бугари, тој више Бугараци.*

V1Г-67

ДК - *А који су ови доле Великоизворци? Врб-1 - Бугари. Врб-2 - Бугараци. Врб-1 - Нису Бугари, Бугараци [су]. Бугараци.*

V1Г-68

ДК - *А који су ови Великоизворци доле код Зајечар? Шта су они? Врб-3 - Па, и они Бугараци, као Бугари. Као Бугари. Као Бугари се подразумевају.*

V1Г-69

ДК - *Е, а ко су ови Изворци доле? Велики Извор доле, шта су? Сел-2 - Е, они су мало на Бугари. [...] Сел-1 - Бугарски и говоре. Сел-2 - И говоре бугарски.*

V1Г-70

ДК - *А који су ови Изворци? [...] Ош-2 - Великоизворци? ДК - Аха. Ош-2 - Њи кажу да су Бугараци. [...] Вратарничане и Изворци. [...] И Ново Корито.*

V1Г-71

ДК - *А Изворци, шта су они? Ош-3 - Изворци су Бугари [смеје се]. [...] ДК - Па, какви су Изворци? Ош-3 - Па... називају их Бугаре.*

V1Г-72

НК-3 - Доле у Грља́н, ево ти - опет Бугара́ши. Грља́н, ево ти доле Велики Извор, око Зајечара. Око Зајечара све је бугарски.

V1Г-73

ДК - А какви су тамо Изво́рци? [...] Дрен-2 - Велики Изво́р? ДК - Аха? Дрен-2 - Е, па, то су, то су... Дрен-1 - И о́ни радници опасни. Дрен-2 - Опасни радници. ДК - Радници, а који су о́ни, шта су о́ни? Порекло? Дрен-2 - Па, не знам, о́ни су... потичу из Бугарско ваљда. Дрен-1 - О́ни су порекло као Бугара́ши. Дрен-2 - Бугара́ши су. Али су радници, што не посто́ји бољи људи.

V1Г-74

Кож-1 - Велики Извор веч Бугара́ши, тој там.

V1Г-75

ДК - А доле Велики Изво́р, који су они? Трн-1 - Па, Бугара́ши, о́ни су пола Бугари. Гоља́ми Изво́р, о́ни су, бре, бугарски причају. Трн-2 - Бугарски, бугарски, тој ти причам.

V1Г-76

ДК - А Велики Извор? Трн-4 - Велики Извор Бугара́ши. О́ни на бугарски гово́ре. Ја сам тамо ишал, ја сам откупува́о некада куку́руз. Кад је било о́но обавезан откуп па дам тамо радёо. О́ни све на бугарски гово́ре.

V1Г-77

ДК - А Великоизво́ци, шта су о́ни? Трн-5 - Бугара́ши. Трн-6 - Па, да. Трн-7 - Бугара́ши, њи зову́ Бугара́ши.

V1Г-78

ДК - А Изво́рци, Велики Изво́р, који су то? Јак-3 - Па, и о́ни су као Бугара́ши. Као Бугара́ши Великоизво́рци, као да су рођени из Бугарску.

V1Г-79

ДК - А Изво́рци који су? Јак-5 - Бугари. Јак-4 - То су... комбинација Бугара. Меша́вина Бугара. ДК - А меша́вина с ким? Јак-4 - Са Срба.

V1Г-80

ДК - А Изво́рци, рецимо, Велики Извор доле, шта су они? Јела-1 - Па, у Великом Извору, по говору, што сам ја са њима, што сам имао везу, они наги́њу више Бугарима.

V1Г-81

ДК - А Изво́рци, који су о́ни? Јак-3 - Е, то су већином Бугари. И о́ни су били... некада... под Бугари. Били, овај... и онда после кад било о́но... осамнете године о́но кад било, завршио се Први светски рат, ондак овај министар Генчић, што је... био, овај... имао овај рудник каменог угља, његов био у Грља́н, Генчић, а он је, овај... из Велики Изво́р, министар био, ондак он са ову́... француску комисију, и комисија та међународна која је ишла, ишо је и ондак одређивали докле че да буду. Докле че да буду, граница. И ондак они све ишли ода́вде, о́но било и Ошља́не, било пола под Бугари, а пола... а Корито било све под Бугари. Али он, пошто играо велику улогу, а и Французи били наклóњени нама, ондак каже: „Граница“ - каже - „по вр“. Па, по вр планину, па све то тако, знаш, и доле... и ишли, оти́шли преко Чуку, Врику Чуку, а нее слази́ло доле код Прлиту и... штаја знам. До Тимок. Ишло, до Тимок ишло. ДК - А где си ти то чуо? Јак-3 - Чуо сам од ови́... Великоизво́рци. Јер моја сестра била удата за Изво́рца, Великоизво́рца.

V1Г-82

ДК - А Звездан и Вражогрнац доле, који су то? Бор-1 - Тој су људи исто ко и ми. ДК - Аха. Па, јел то Торла́ци? Бор-1 - Мора да су...

V1Г-83

ДК - А Звездан, Вражогрнац и ови́ доле? [...] МИ-6 - Не знам.

V1Г-84

ДК - *А јел си чула за села Звездан, Вражогрнац, ко су они? Код Зајечар доле. Врб-3 - Као... влашка села. Има и Власи, има и Срби, мешани су.*

V1Г-85

ДК - *А који су ови - Звездан Вражогрнац и ти такви? Сел-2 - Они су српска... Сел-1 - Српски су. Сел-2 - Српска су тој села. Сел-1 - Код њи нема Власи. Сел-2 - Исто и на доле има села која су српска, која влашка.*

V1Г-86

Јак-4 - *Има Косовљани у Звездан. У Звездан има Косовљани.*

V1Г-87

ДК - *А Звездан, Вражогрнац? МИ-1 - То је нова мешавина, досељени са Косова. ДК - Па, како их ви знате, како им је назив? МИ-1 - Па, не... знам нека слична села постоје и на Косову. Имена. Кад сам путовао. [...] А и у разговору са људима.*

V1Г-88

ДК - *А Вражогрнац, Звездан? Трн-1 - А, они су Косовари, они су са Косова насељени. Сумраковац. ДК - Ви сте у Рготину ишли, ко су Рготина? Трн-1 - Косовари су и они. Они су, за време селидбе Арсенија Чарнојевића, они су ту: [...] прво Сумраковац, па Звездан, па Вражогрнац, и Рготина. И то ваљда ова села ту негде - Јелашница, Копривница, тај део су ту, каже, се населили за време сеобе ту.*

V1Г-89

ДК - *А кажите ми који су ови Звезданци, Звездан доле? Врб-1 - Косовари. [...] ДК - А Вражогрнац? Врб-1 - Пола су, пола су Косовари. ДК - Пола? А пола? Врб-1 - Пола су ови од тамо, домаћи.*

V1Г-90

ДК - *А шта су ти Вражогрнци и Звезданци доле, који су то? Јак-3 - Па, Звезданци то... насељени. А Вражогрнци су староседеоци. ДК - А одакле су насељени? Јак- Ови... од Косово, бре, то су Косовљани. ДК - Да, а Вражогрнци нису Косовљани? Јак-3 - Вражогрнци они су староседеоци. Вражогрнац био некада био већи од Зајечар. Био главније место Вражогрнац него Зајечар. Доле било то... управа, све то...*

V1Г-91

ДК - *А који су ови - Звездан, Вражогрнац? Мар-1 - Звездан? Звездан је насељен са Косово. [...] То је село... са Косова насељеници. ДК - А Вражогрнац? Мар-1 - Мислим да није. [...] Исто Сумраковац... са Косова. Звездан, Сумраковац... па чак и Ласово, кажу да су и они насељени са Косова. Чуо сам, ал нисам сигуран. Ал за ова села то се зна. [...] Оно и Грлиште има педесет куће исто са Косова, и тој кој знаје кад су дошли, и тој цела једна малá. Тој са Косова дошли.*

V1Г-92

ДК - *А тамо Грлиште? Трн-5 - Грлиште - они Косовљани, они отуда негде.*

V1Г-93

ДК - *А Грлиште, ко су они? МИ-1 - Грлиште, они су много досељени са Косова. ДК - Аха, мислиш да нису Торлаци? МИ-1 - Не би реко.*

V1Г-94

МИ-3 - *Грлиште је друго, они су као Косовљани. ДК - Грлиште? МИ-3 - Грлиште, да. ДК - Добро. МИ-3 - Бела Река тамо. ДК - И то Косовљани? МИ-3 - (...) Тако сам чуо (...). [...] ДК - А ко су Вражогрнац, Звездан, доле ниже? МИ-3 - Па, не знам, они су ваљда... МИ-4 - Звезданци су више... више Косовљани. МИ-3 - Косовљани.*

V1Г-95

ДК - Ко су, рецимо, Звездан и Вражогрнац? Ко су они? Ош-1 - [...] У најобичнијем разговору ипак је заживело то да су то Косовари. ДК - И то се зна горе, рецимо, у Минићеву? Ош-1 - И то се зна, рецимо - Косовари. Али ја све сматрам да је задњих година то мало попримило... то... да то није било педесетих година, јер су биле мање комуникације између ово... а да данас телевизија и радио... да ове манифестације, рецимо, као што су, рецимо... сад они приређују скуп, Вражогрнац, Звездан, дал беше Рготина, имају и они јавно кажу: „Ми смо Косовари“. То је попримило можда сада на бази медија. ДК - Или се то зна у Зајечару а мање горе? Ош-1 - Овде се знало можда, ал се горе није знало.

V1Г-96

ДК - А ко су ови доле: Звездан, Вражогрнац, Сумраковац? [...] Ош-3 - Ја њи знам као оно од раније што се историјски препричавало да су Косовљани. Звездан, Вражогрнац, Трнавац, мислим та села. ДК - Јел се то знало овде или си чуо доле у Зајечар кад си био? Ош-3 - Па, кад сам већ отишао доле, онда се знало, Косовљани су их називали. Сумраковац, Вражогрнац, Рготина, сва та села око Зајчар, кажу да су Косовљани.

V1Г-97

ДК - А ко су ови доле: Звездан, Вражогрнац и ово, који су то? Ош-2 - То су Косовљани. ДК - А ово: Сумраковац? Ош-2 - Да. У Сумраковац сам радел и онда сам там чул. ДК - То су ти они рекли? Ош-2 - Да. Да су Косовљани. ДК - А то ниси знао од раније, ниси? Ош-2 - Нисам знал, откуд сам знал.

V1Г-98

ДК - А који су Пироћанци? Мар-1 - Пироћанци су... то ти је Кална, онамо онај пут што иде. [...] ДК - Имате из Алдинац [насељенике у Мариновцу]? [...] Мар-1 - Има. [...] ДК - Шта су они за вас, Сврљижани или Пироћанци? Мар-1 - Пироћанци ји зовемо.

V1Г-99

Врб-3 - Од Књажевац тој на горе Пирот. Тој се тако називају. ДК - Пироћанци? Врб-3 - Пироћанци.

V1Г-100

ДК - А на горе, ово: Горња Каменица, Долња Каменица...? Супруг МИ-6 - Па, одма то кажу Пироћанци. Каланци, Пироћанци... ДК - Значи, то све Пи... и Каланци су Пироћанци? МИ-6 - За нас овде. Драгољуб Златковић - И Горња и Доња Каменица Пироћанци? МИ-6 - Па, дабоме. И Штрпци, и све... [...] Ми од Књажевац па на горе све зовемо Пироћанци.

V1Г-101

ДК - Да ли је калански крај... јел су то Торлаци? [...] Сел-1 - Не. Сел-2 - Они припадају там... Сел-1 - Они припадају горе Пироту. Драгољуб Златковић - А Причевац [пошто из тог села има насељеника у Селачкој]? Сел-1 - Причевци су, како да ви кажем, Буџак звани. Сел-2 - Код нас ји зову Пироћанци. Ова је из Причевци што сте причали с њу. [...] ДК - И шта, ви их зовете Пироћанци, то нису Торлаци? Сел-2 - Ми ји зовемо Пироћанци. Сел-1 - Ми ји тако називамо. [...] ДК - Јел има још насељеници овде одозго? [...] Одакле још има? Сел-1 - Има... Топли Дол је у Мали Извор. [...] ДК - И како их зову? [...] Сел-2 - Пироћанци, Пироћанци ји зову.

V1Г-102

ДК - А ови од Књажевац на горе? Трн-4 - Па, горе... од Књажевац на горе Пироћанци ји зову. Сврљижани, Пироћанци. ДК - А ова села Горња, Долња Каменица, Штрбац? Трн-4 - Па, тој припада под Калну. Каланци. ДК - И то су шта? Пироћанци исто? Трн-4 - Па, дабоме, Каланци исто. Зову ји... сад овде ми имамо населили се у наше село, они ји не кажу Каланци, него кажу Пироћанци. Ево, ту имам комшију горе. „Сретен“ - каже - „Пироћанац“. ДК - А одакле је тај Сретен Пироћанац? Трн-4 - Из Црни Вр.

V1Г-103

Трн-5 - Већ од Књажевац на горе као Пироћанци зову ји. Трн-6 - Да. Трн-5 - Већ као у Пироћанско, без обзира што су под Књажевац, али Пироћанци њи зовемо. ДК - Који? Ови на

горе? Већ од Трговшиште на горе? Трн-6 - Да, да. Без обзира што су Каланци и што су Сврљижани. [...] Трн-5 - Кад дође неки из Причевци, из ово, они кажу: „Пироћанци“. Без обзира што он у Књажевац припада, али... општина. [...] Ми тако третирамо, а баш дал је то тако...

V1Г-104

ДК - А који су то Пироћанци? Јак-1 - Па, сине, па мора овија горе по Калну. То горе од Књажевац. ДК - Аха? Јак-1 - Кална, оној, исто Пирот где се зове.[...] ДК - Јел има код вас овде у село Пироћанци? Јак-1 - Па, има зетове. Мож и некој девојче да има, нека жена. Има Сврљижање, отудака има. ДК - Одакле су Сврљижање? Јак-1 - Па, од кам Ниш мора да је там негде. ДК - Аха. Неси билá никад? Јак-1 - Не. [говори се даље о области Заглавак изнад Књажевца] ДК - Како би ви звали овде ако има неко насељен одозго? Јак-2 - [размишља] Па, Пирка, Пироћанац [смеје се]. Доселац.

V1Г-105

ДК - А одакле почиње пиротски крај? Деб-1 - Па, горе од Калну, каланско горе, пиротско, тој се зове гор пиротско. Ми тој знамо, кам Калну. [...] ДК - Овамо та села: Горња Каменица, Доња Каменица, који су то тамо? Деб-1 - Па, Пироћанци. ДК - То је већ Пироћанци? ДК - Е, шта значи то, ево ти си стара, шта значи та реч Торлаци? Деб-1 - Пироћанци. ДК - А одакле би онда кренуло Пироћанци? Одакле крећу? Деб-1 - Па, од Књажевац, од Дубраву. ДК - Па на горе? Деб-1 - Па на горе.

V1Г-106

ДК - А ови овде изнад Књажевац, од Трговшиште на горе, који су то? [...] Ра-6 - (...) Пироћанци да су [смеје се]. ДК - Сви? Јел су Пироћанци ови горе: Трговшиште, Доња, Каменица, Горња Каменица? [...] Ра-6 - Од Трговшиште на горе, знаш, раније су дошли зетови, сви такој дошли, куј одакле дошо у Равну. Оно сад људити и нестáдоше. Али зетови су имали од свуде редом. И ми све од горе из Каменицу да је... Пироћанци, тако смо ји... ДК - Из Каменицу? Ра-6 - Па тако смо ји називали одавде ми.

V1Г-107

ДК - А на горе? Сел-3 - А на горе ји зову Пироћанци, а што не знам. ДК - [...] Јел сте ви Торлаци јел нисте? Сел-3 - Па, сад смо Торлаци. ДК - Сад сте Торлаци. А шта сте били горе? Сел-3 - Па, ето, горе ни звали Пироћанци. ДК - Па, добро, то вас овде зову Пироћанци, ал како сте се ви горе... Јел ти сматраш да јесте Пироћанци? ДК - Па, нисмо Пироћанци, ал, ето, како они кажу тако мора да буде. ДК - Добро, они кажу, а шта ти мислиш? Јел јесте ви Пироћанци? Сел-3 - Ја мислим да нисмо. ДК - [...] Па, шта сте ви? Сел-3 - Општина Књажевац. ДК - Па, шта сте онда, у ствари, ако сте општина Књажевац? Сел-3 - Па, одакле знам? Одакле знам шта смо? Нисмо Пироћанци, нисмо Торлаци. [касније у разговору:] ДК - Ви сте насељени одакле? Сел-3 - Па, ето, из Причевац. ДК - [...] Како вас овде зову? Сел-3 - Па, ето, Пироћанци. ДК - [...] Како сте прихваћени овде? Сел-3 - Лоше. [...] ДК - А што лоше, ајде испричај? Сел-3 - Па, малтретира те, бре, сваки, дошљак си. [...] ДК - Ајде испричај ово што је ова баба рекла. Сел-3 - [...] „Забрадила сам се“ - вели - „као из Причевци“. ДК - А ти си била ту? Јел она то рекла да ти то чујеш, да те маловажи или шта? Сел-3 - Па ја сам била сас њу. Па, понижава те. [...] ДК - Добро, а још, овако, кад сте били, ето, деца, јел сте се играли с другу децу овде? Сел-3 - Ма, јок, бре, оно бежали од нас, чети смо. ДК - Зато што сте насељени. Сел-3 - Насељени смо. ДК - Кажу јел било још неког ко је насељен овде или само ви? Сел-3 - О, па, има ји доста. [...] ДК - Јел има још из та села доле? Сел-3 - Па, мало смо, мало су људи.

V1Г-108

Сел-5 - Мада има и један други назив у народу, од Калне према Пироту све људе зову Пироћанцима. Мада они немају толко много везе са Пиротом, јер су доста удаљени. Због чега их зову, али углавном их зову Пироћанцима.

V1Г-109

ДК - А одакле почињу Пироћанци? Ош-1 - [размишља] Пироћанци? [размишља] Кад је почело насељавање Котлујева [зајечарског приградског насеља] нико није реко насељавају се Каланци. Они су, малтене, од Габровнице, па према Пироту као: „Е, он Пироћанац“. Дал је из Равног Бучја, дал је из Стањинца [...]. У обичним разговорима, у жаргону, није фигурирало сад да

су делили то на Буџаклије, значи... а и присутна је реч Буџак. „Е, он из Буџак озгór“. А он можда је горе из Ћуштице, можда је из Алдине Реке, можда је... ДК - А ови ниже? Ош-1 - Ниже Каменица? ДК - Јел и за њих кажу да у Пироћанци или не? Ош-1 - Не. Ја то нисам чуо. За њих нисам то чуо. Али, углавном, колико се ја сећам кад су насељавали, значи, овде ово, Ћуштица где је горе, није под Пироћанци. ДК - Аха? Ош-2 - Она је под... то је бил... овај срез, он се звао Заглавак. Куј је под Заглавски срез бил, он није Пироћанац. ДК - Аха? Ош-2 - Он је... припада у Торлаци. [...] А куј не, он је под Пиротско, општину горе, тој су Пироћанци.

V1Г-110

ДК - А ко су Пироћанци, одакле почињу Пироћанци? Ош-3 - Па, за Пироћанце се назива одма од Књажеваца чим ухвате ова села, горе, ту до... до Калну. Значи, већ доле ова Горња и Доња Каменица ту као [нису Пироћанци]... али ту већ чим крену горе према Калну: „Пироћанац“. Терау [низ Тимок] до... до близу Књажеваца, он... чим је горе негде изнад Књажеваца: „А, Пироћанац“.

V1Г-111

ДК - А ови на горе, од Књажеваца на тамо, који су ти? Ош-6 - Од Књажеваца на горе то су веч... Пироћанци су овамо, с ове стране... то... то су тија, Каланчање на горе, то су, значи, на горе, то су тија Каланчање.

V1Г-112

ДК - А овамо према Пирот, који су то? Јак-4 - То су Пироћанци. ДК - А ова села, Горња, Долња Каменица, ту... близу Књажеваца али су горе од Књажеваца, на горе? Који су то? [...] Јак-6 - Ја не знам како припадају. [...] Јак-5 - И они исто говоре као и ми. Јак-6 - Исто. Од Калну на горе то Пироћанци.

V1Г-113

ДК - Која села, мож да кажемо, прва да су пироћанска? [...] Трн-1 - Из Црни Вр сам чуо Пироћанац, кад каже: „Из Црни Вр“, „То је Пироћанац“. Трн-2 - То ми зовемо Пироћанци. И Црнотравци. ми сви Пироћанци кажемо. [...] ДК - Па, који ви имате насељеници овде? Трн-2 - Па, ето, ти... они из Црни Вр. Трн-1 - Црновршани. ДК - Црни Вр, и њи зовете Пироћанци? Трн-1 - Дабоме. [...] Трн-2 - Не, баш си њи зовемо Црновршани [...] А у Ргóтину све кажемо Пироћанци. А они нису Пироћанци, они Црнотравци.

V1Г-114

Јела-1 - Јер од Каменице [узводно] ми обично кажемо кад се ту населили, а то села већином околина Кална, суседна села ту... [...] а ми кажемо Пироћанци. Ал то нема везе са Пиротом, Пирот још далеко. ДК - Да, значи калански крај су Пироћанци.

V1Г-115

ДК - А ови Каланци горе, шта су они? Ра-2 - Па, и они припадају у Пироћанци. [...] ДК - Ови: Габровница, Татрашница, на горе има Јаловик Извóр и тако ти, који су то? Ра-4 - То припада у књажевачку општину. Ра-2 - Ал, припада у књажевачку општину, ал некад кад су долазиле те жене те су ту радéле, жене кажу: „Ето, дошле Пироћанке, ту раде“. И стварно ту носиле ону пиротску ношњу. Код нас се то није носило. Е, сад, где припадају, не би знала да вам кажем.

V1Г-116

ДК - А Пироћанци, одакле почињу они? Ево, муж ти је одóзго. Ра-5 - Па не знам, ми одавде и Каланци зовемо Пироћанци. А, у ствари, они несú. Од Калну на горе се цене... цене се да су Пироћанци. ДК - Аха. А ови: Габровница, Татрашница, та села, шта су они? [ћуте] Ра-5 - Они припадају под Књажеваца. Ра-6 - Ма, они припадају под Књажеваца, па, шта ја знам, али су... сви су горе као пиротски крај, али они су према Бугарску.

V1Г-117

ДК - А Пироћанци [одакле почињу]? Пот-2 - Од Калне, ја мислим. Пот-3 - Не. [...] Од ово, како се зове? [размишља] Премда код нас и Каланце зову „Пироћанци“, али... [...] ДК - Каланци јел су Пироћанци? Зову их овде, јел тако? Пот-3 - Зову их... као „Пироћанци“, иначе Каланци су. Они су општина Књажеваца.

V1Г-118

ДК - *А овí горе Калáнци, који су то? Пот-4 - Па, тој су Пироћáнци. Тој су Пироћанци. Па, туј до... Горњу Каменицу, до овóј [...] одóтле су на горе Пироћанци.*

V1Г-119

ДК - *Која села већ мож да кажемо да су пироћáнска? МИ-1 - Па, Пироћанци су одма горе од... од Темску тамо. ДК - А Кална, калáнски крај, шта су они? МИ-1 - Ја мислим да су то исто Торлáци.*

V1Г-120

ДК - *А Пироћанци који су? Јак-9 - Е, они су од Базовíк па на тамо. Ја такó бар мислим.*

V1Г-121

ДК - *Аха. А одáкле почињу Пироћáнци? Јак-2 - Па, Пироћанци, вероватно, тамо негде Темску држу, Базóвик и тако.*

V1Г-122

ДК - *Овáмо према Горњу и Долњу Каменицу, који су то? Јак-3 - Не знам, не знам, нисам ни ишо на там, нити знам. ДК - А који су то Пироћáнци? Јак-3 - Е, па, Пироћáнци зна се горе где су, околина Пирота. ДК - А овí, околина Кална, који су ти? Јак-3 - Не знам у којí спадају они.*

V1Г-123

ДК - *А ови Калáнци горе, који су они? Врб-1 - Заплањци. Заплањско онóј. [...] Врб-2 - Према Калну су Калáнци. ДК - Аха, околина Калне? Врб-2 - Околина Калне. ДК - Јел су они Пироћанци јел нису? Врб-1 - Нису. Врб-2 - Нису.*

V1Г-124

Ош-3 - *Па, разликују се... Пироћанци су по... по говору. Они имају дијалект другачији.*

V1Г-125

Пот-2 - *Торлáци су слични Пироћáнцима. Пот-3 - Разликују се... ДК - Па, по чему се разликују? Пот-3 - Нагласак. Ко што се Врањáнци, овí... Лесковчáни и Врањáнци разликују.*

V1Г-126

Јак-8 - *Пироћанци друкише причау [...] друкише причау Пироћáнци.*

V1Г-127

ДК - *Јел Пироћáнци имају другачији говор? Јак-5 - Имају. Јак-6 - Ууууу... Јак-4 - Имају. ДК - Разликује се? Јак-6 - Ууууу... много. Како? Јак-4 - Различити. [...] Јак-6 - „Товá“... [...] Каже: „Д'идем при свињете“ [смеју се сви]. ДК - Добро, а како би ви рекли? Јак-5 - „Идемо код свиње“.*

V1Г-128

ДК - *А одáкле почињу Пироћанци? НК-3 - Пироћáнци су из Бугарску. Бугаре, Бугарáши. Бугари су. Бугарски говорé. То сам прошо ја све, и Бугарску, и Пирот, они говорé и бугарски нагласак.*

V1Г-129

ДК - *А по чему се препознају Пироћанци? НК-1 - Вредни, печалбáри, цицијe нема му изађе динáр из руку. А гостопримљиви. Има те почасти, са шта има, ал те има почасти. ДК - А како ти то знаш? [...] НК-1 - Становáли код мене четрнес године једнí из Бабушницу [...] Драгољуб Златковић - Из ког села? НК-1 - Стол. [...] ДК - И ти то по њи цениш? НК-1 - По њи. [...] Друштвéни су, што има има да подéли, а што заради има га сто пут завéже да га сачува. Воле шалу.*

V1Г-130

ДК - *А какви су Пироћанци људи? Деб-3 - Па, ја би реко, то су... јако... јако поштéни људи. Добри радници. Поготово и њихове жене. Ел има она́ стара пословица: „Ако оћеш да се*

обогатиши, узми црну Пироћанку, свињу моравку и краву сименталку“. Ти су људи, који су јако радници, са њима.. са њима је увек добро било. Увек добро. Јер они су били мајстори, дрводѣље.

V1Г-131

Ра-6 - Бре, као људи, мени се они свиђају горе, на пример, овај крај. Они су бољи, да кажемо, Пироћанци [...] они, мислим, бољи су људи одозго него ти Сврлижани. ДК - Аха, а какви су Сврлижани? Ра-6 - Па, не знам... некако су другачији они, а овија су... овија су стварно људи добри. Не што ми је муж одозгоре, него стварно су и гостопримљиви и... и добри, и радници људи. Воле да створе, да имају.

V1Г-132

ДК - А Заглавчање, који су то? Заглавак. Ош-5 - Е, не знам.

V1Г-133

ДК - А на горе ови шта су? Шта су ови на горе од Књажевца: Трговиште, Каменице [Горња и Доња], Штрпци...? Ош-1 - [...] У оним казивањима, значи - Буџаклије. [...] Из Буџака. Заглавчани. Е, ал ја у то време, нисам ја питао докле је тај Заглавак, или, рецимо... или шта је Буџак. Ја сам сватио тад, пошто сам био и на предвојничкој обуци негде, рецимо, ми смо се мешали као млади, значи. Онда сам одлазио у Књажевац. Да је Буџак ипак више везан изнад Калне, значи, горе, Кална и ово... и тако даље, да је Заглавак око Жуковца. Онда су људи, опет, ал то сад на бази ко је то одређивао, каже: „Тимочко-заглавски партизански одред“, рецимо, у време Другог светског рата.

V1Г-134

ДК - Кажу ми, ови изнад Књажевца, ко су они? Јак-2 - Па, Заглавци, ако се иде ка Кални. [касније] ДК - А Заглавчање? Јак-2 - А Заглавчање су људи ни Пироћанци ни Торлаци, него ето тај народ ту, можда и... на неки начин самоникли, још из турског времена. ДК - Али нису Торлаци по теби? Јак-2 - Нису. Нису. И ношња им није иста.[...] Заглавчани доста културолошки гравитирају ка Пироту, јер су имали економских потреба да иду у Пирот. А не само у Књажевац. Решавали су своја питања и тамо и тамо, па се онда то... ДК - Јел то мислиш, кад кажеш Заглавчани, на Калнице? Јак-2 - Првенствено на Калнице и та села... ДК - А ови ниже, Доња, Горња Каменица, Штрбац, ко су они? Јак-2 - Па, и они су углавном Заглавци.

V1Г-135

Јак-9 - Ми горе [У Татрашници у Буџаку одакле су њени насељени] се зовемо Заглавци. ДК - Заглавци? У Татрашницу? Јак-9 - То су Заглавци. [...] ДК - А који су овамо Горња Каменица, Долња Каменица? Јак-9 - Тој све Заглавак. [касније] Каменица и Штрпци су све Заглавци на горе. Само од Штрпци на горе, од Бораницу, тој су [...] Торлаци. А на горе су Заглавци.

V1Г-136

ДК - А на горе [изнад Књажевца, које је становништво]? Трн-1 - Е, па, на тамо су... не знам који су... Трн-2 - [Торлаци] Нису на тамо, мора. Нису на тамо. Нису, Живота, на тамо? Трн-1 - После Заглавак (...) Трн-2 - Заглавак.

V1Г-137

ДК - А назив тај Заглавак? Јела-1 - Па, Заглавак углавном је горе. Ми... за нас је Заглавак обично горе од Трговишта па то навише тамо. ДК - А Радичевац и Шарбановац не? Јела-1 - Не [...] Јер су они својевремено били, и пре рата су били доле, то је био срез, у Мин..., а онда Андрјевац.

V1Г-138

ДК - А од Књажевац нагоре који су? НК-1 - [...] Пироћанци. Пироћанци... море још имају они ту имена... [...] ДК - А Заглавчање? НК-1 - Заглавчање, да.

V1Г-139

ДК - Који су ови од Трговишта на горе? Пот-4 - [...] Како зваоше њи, не мог се сетим... ДК - Јел Заглавак? Ил не? Пот-4 - Заглавчање. Заглавчање. [...] ДК - А јел су то Торлаци јел не? Пот-4 -

Јесте, па... не. Не. ДК - Нису? Пот-4 - Нису. ДК - Заглавчање? [...] Пот-4 - Па, тој су овíја камто Пирот на горе. ДК - Аха? Пот-4 - Заглавчање. ДК - Заглавчање? Пот-4 - Аха.

V1Г-140

Врб-1 - Торлаци ја мислим да су до... од Књажевац изнад ја мислим до Трговциште. [...] Моје мишљење. ДК - А овí на горе: Долња Каменица, Горња Каменица, Штрбац, шта су они. Врб-1 - Они су... Заплањци. ДК - Шта су они? Врб-1 - Заплањци.

V1Г-141

ДК - То, дедо, Заглавак, Заглавчани, који су то? Заглавак? Ра-6 - Има_некакав Срез заглавски. Не знам где је, ни докле је тој билó. [...] Ра-5 - Од Трговциште горе до Калну, то је Заглавак.

V1Г-142

Трн-5 - Већ као у Пироћанско, без обзира што су под Књажевац, али Пироћанци њи зове́мо. ДК - Који? Овí на горе? Већ од Трговциште на горе? Трн-6 - Да, да. Без обзира што су Каланци и што су Сврљижани.

V1Г-143

Трн-5 - Већ као у Пироћанско, без обзира што су под Књажевац, али Пироћанци њи зове́мо. ДК - Који? Овí на горе? Већ од Трговциште на горе? Трн-6 - Да, да. Без обзира што су Каланци и што су Сврљижани.

V1Г-144

Бор-3 - Онí и мене зову́ Пироћанка. Добро, нема везе. Ја и не знам Пирот где је. ДК - Чекај, значи, тебе, ако си Сврљи... ти, шта би рекал ти за себе? Сврљижанка? Бор-3 - Да, бре. Из Сврљиг. ДК - А овде у Борóвац те зову? Бор-3 - Пироћанка. ДК - Јел има још Пироћанци овде насељени? Бор-2 - Има, има теј женé што су... женé дошле. ДК - Одакле? Бор-2 - Па, исто, сврљишко на горе, од Мучíбабу, од Перíи [...] Драинац, Драинци. Тој све думау Пироћанци.

V1Г-145

ДК - А Сврљижани? Мар-1 - Сврљижани то су ти... како се зове, Црнољéвица, она́ села све околна, [...] ови дошли [...] из Лалинци - то су Сврљижани.

V1Г-146

ДК - Одакле почињу Сврљижани? Ош-1 - [...] У нашем селу реч "Сврљишко" значи „Дошо из Сврљишко“. То је кад су се доста... наших снаја, кад су дошле отуда. „Из Сврљишко“, знаш. Па, су... али оне су, одакле су? Из Бурдимó. [...] Према томе, испада да Сврљишко, малтене, одма почиње од висоравни Тресíбабе, па гура на тамо.

V1Г-147

ДК - А Сврљижани? Одакле су? Одакле почињу? Ош-3 - Сврљижани се деле овде на Тресíбабу, ова́ села која́ почињу, Миљковац, тамо већ то иде према Сврљигу.

V1Г-148

ДК - А Сврљижанање? Деб-1 - Сврљижанање од Књажевац па на... према Сврљиг.

V1Г-149

ДК - А одакле почињу Сврљижани? Јак-2 - Па, Сврљижани почињу ваљда од... Понóра и... овај... на тамо та села.

V1Г-150

ДК - А одакле почињу Сврљижани? Јела-1 - Па, Сврљижани кад се пређе Крента, па одма на тамо почињу. Мада то... нису горе ова... ова [села] Понóр, горе Мучíбаба, нису сврљишка села, али већ то нагиње тамо оном делу према Сврљигу.

V1Г-151

ДК - А Сврљижани одакле почињу? Пот-1 - Па, горе... од Тресíбабе, па тамо.

V1Г-152

ДК - Па, одáкле почињу Сврљижање? Сврљижани? Ра-3 - Па, Сврљижани ваљда почињу ту, од Миљковац на горе. Ра-4 - Па, Сврљишки Миљковац се каже, али припада у књажевачку општину. Од Палилулу [почињу Сврљижани]. Од Палилулу, ел Палилула припада уз Сврљиг.

V1Г-153

ДК - А Сврљижани, одáкле почињу они? Ра-6 - Па, шта ја знам, Сврљижање... Ра-5 - Они се воде у Сврљишко. Ра-6 - Сврљишка Топла [...] Миљковци, и то Сврљишко припада... Тијовци.

V1Г-154

ДК - Одáкле почињу Сврљижани? Ош-1 - Па, тај део мање смо, мање смо ми онда, ако већ говоримо да је реч народна... мање смо... У нашем селу реч „Сврљишко“ значи „Дошо из Сврљишко“. То је кад су се доста... наших снаја, кад су дошле отуда. „Из Сврљишко“, знаш. Па, су... али оне су, одáкле су? Из Бурдимó. Из ово и оно. Према томе, испада да Сврљишко, малтене, одма почиње од висоравни Тресибаве, па гура на тамо. Па је неко можда и Мучибабу сврставао у Сврљишко. Знаш? Јер они су и гравитирали према Сврљигу једно време. [...] Као што овде смо имали да Криви Вир гравитира Параћину [...], а он је ипак у Тимочкој крајини. Значи, по моме сватању је то од висоравни овде и Бели Поток онамо, значи. Испада да је и то „Сврљишко“.

V1Г-155

ДК - А Сврљижани [какви су]? НК-1 - За њи не знам, несáм имáла додир с њи.

V1Г-156

ДК - А Сврљижани, какви су људи? Деб-3 - Па, видиш, Сврљижани су удаљени од мен.

V1Г-157

Јак-3 - Већ зади Књажевац други називи имају. ДК - Који су то други? Јак-3 - Па, други су они... Врцáни називају, Сврљижани и то тако, ти горе... ДК - Сврљижани називају Врцáни? Јак-3 - Па, дабоме, Сврљишки тај крај, каже: „Врцáни“.

V1Г-158

ДК - Сврљижани по чему се разликују? Пот-2 - И они имају свој нагласак исто. Пот-3 - И они имају...

V1Г-159

ДК - Сврљижанка те зову? Ра-4 - Да, такó ме зову овде, пошто у говор се мало разликујемо. ДК - Ти кажеш „оћу“, „нећу“... Ра-4 – „Оћу“, „нећу“, а они кажу „очу“, „нечу“.

V1Г-160

Јак-8 - Одóвде Сврљижани. Па, друкише вреве, не како ми... ДК - Сврљижање друкише вреве? Јак-8 - Па, друише причау Сврљижани, не бџи како ми што причамо.

V1Г-161

ДК - Кад се познáје Торлáк по вреву, а Сврљижани или Пироћáнци имају сличну или исту вреву, јел су онда и они Торлáци? Врб-1 - Несу. ДК - Нису. А што нису? Врб-1 - Познáју се по говор. ДК - А познáју се? Врб-1 - Познáју се. Мог да ти кажем ко је Сврљижанин ко је Пирћанац одма. ДК - По говор? Врб-1 - По говор. ДК - Па, како они говóre? Врб-1 - Сврљишићи. ДК - Аха, Сврљишићи. Али, шта, јел има нека реч коју ти знаш да...? Врб-1 - Има: „нџкња“ [...] Какó прича Милка? Врб-2 – „Ја гу“. Врб-1 – „Ја гу“, „Ти гу“.

V1Г-162

Ош-3 - Сврљижани... ипак је ту некако нација... да ли што је то као слабији крај, да ли... свуда у тим селима некако више крађе, више... ДК - Код Сврљижана? Ош-3 - Код Сврљижана. Много мислим... [...] Крађе... Овде, када је неко од тих био код нас, каже: „То би однели...“ - каже – „а овде човек није ту, а кош пун са кукуруз“ и то нико не пита, нико не... А онај каже: „Код нас би то однели“ - каже. Тако да су склони више: мож се украде и јагње из тор и ту и тако, колко ја то са друштво знам.

V1Г-163

МИ-1 - *Сврљижани увију пржено и леб у марамче, па туре у џеп, да им неки не украдне на посо. [...] Зато су и кривине направене да машиноводња види задњи вагон да га не откаче Сврљижани [сви се смеју].*

V1Г-164

ДК - *Какви су Торлаци, какви су Сврљижани, јел ила разлика? [...] Сел-1 - Има, има, има. [...] Сел-2 - Сврљижани су ђаволи, ђаволи... Сел-1 - Јел знаш ти Драјинац село где је? ДК - Знаш. Сел-1 - Е, то су чувени лопови. Био неки ћурчија у Сврљиг [...] И пред врата закачио јагњегу кожу да се види да је то ћурчијска радња. Дојде овај из Драјинац, откачи кожу и пита онога мајстора: „Мајсторе, јел примаеш овакве коже?!“ А он... онај мајстор каже: „Одакле си ти?“, „Ја сам“ - каже - „из Драјинац“, „Носи то и иди одавде, да те не видим“. Он узне кожу и отиђе. [смеје се] То су опасни људи.*

V1Г-165

Ра-6 - *Бре, као људи, мени се они свиђају горе, на пример, овај крај. Они су бољи, да кажемо, Пироћанци [...] они, мислим, бољи су људи одозго него ти Сврљижани. ДК - Аха, а какви су Сврљижани? Ра-6 - Па, не знам... некако су другачији они, а овија су... овија су стварно људи добри. Не што ми је муж одозгоре, него стварно су и гостопримљиви и... и добри, и радници људи. Воле да створе, да имају. [...] Пироћанци су бољи од Сврљижани. Сврљижани су лукави људи. То су сви... Сврљижани мож те превари у свако време. Немаш поверење у њега.*

XI2д. Транскрипти делова разговора везани за одељак Други групни идентитети Торлака (V1д)

V1д-1

Врб-1 - *Није. Није, није. Шта... то као год кад ми зовемо горе Пироћанци, а они нас зову Торлаци [...] Мој пријатељ из Плужину, он зове нас Власи, каже. [смеје се] „Они су“ - каже - „Власи доле“. ДК - Плужина овамо код Сврљиг? Врб-2 - Код Сврљиг.*

V1д-2

Сел-7 - *Кад смо узели за Сашу девојку и отишли, они ни не сматрају овде да смо ми... они ни не сматрају Торлаци. ДК - Где? Сел-7 - У Нови Сад. Они сматрају у овај крај овде да тој све Власи. Кажем: „Манет се, људи, ми не знамо ни једну реч влашку“. ДК - Па, шта си им рекла, ко смо? Сел-7 - Па, ја кажем: „Ми смо Тимок“, па добро, не кажемо Торлаци ми, ми смо Тимочани. Али то је од Грљан на доле постоје влашка села, а на горе немаш влашка села уопште, не знамо ни једну реч влашку.*

V1д-3

ДК - *Кад Вла Торлаку [у Бору, где је живео и радио] каже да је Торлак, шта то значи? Пот-3 - Не кажу они нама Торлаци. [...] Они кажу: „Ви сте Бугари“. [...] ДК - Аха, а ко онда каже „Торлак“, ви сами за себе? Пот-3 - Да.*

V1д-4

МИ-1 - *Даље мало зову ни: „Бугарши“. ДК - Аха. Ко? Ко зове? МИ-1 - Шумадинци... [...] ДК - Па, на пример, где? Где си ти имао такве...? Ти си био шофер, јел тако? МИ-1 - Па, да... ДК - И где си имао [такве случајеве]...? МИ-1 - Ууу... у Јагодину, у Крајево, у оно... ДК - И шта ти кажу? МИ-1 - Па: „Бугарши“. Куј је служио војску овде, па онда знаје то. И тако. [касније] МИ-1 - Кад сам путовао, и у војску кад сам био на ауто пут Љубљана - Загреб, они... каже: „А, ви сте Пироћанци“. Све под Пирот било. Мислим тамо, што дубље на запад, све смо ми под Пирот.*

V1д-5

ДК - *А кад си чула први пут за ту реч? Бор-2 - Па, сине... кад смо разазнала. ДК - Кад си разазнала? Бор-2 - Па, да. Торлаци. ДК - То је од старине овде или тамо негде на страну кад отидеш на нас тако зову? Бор-2 - Ма, они ни зову... На страну доле нас зову Власи, бре. Такóј ли беше? Бор-3 - Не Власи, Пироћанци. Бор-2 - Пироћанци. Нас зову Пироћанци. Бор-3 - Да, Власи ни зову Пироћанци. А ми тек сад Пироћанци, зовемо ми други Пироћанци. Па, добро, и они су људи, шта?*

V1д-6

Јак-6 - *Кад у Београд одосмо там да купимо нешто ја и моја етврва и тражимо овако велики овѝ капүти дугачки да купимо, каже: „Ви сте прави Бугари, Пироћанци сте“ - каже – „Бугари сте“ [смеје се]. По говор ни познају. Јак-5 - А моју ћерку они су звали „Влајна“, пошто из Зајечар. ДК - Тамо у Београд? Јак-5 - Не у Ниш. Јак-5 - На факултѣт. [...] ДК - Има то да оданде све зову овамо Власи, јел тако? Јак-5 - Да, влашки крај. Јак-4 - Тимочку крајну. Јак-5 - Зајечар баи. Од Зајечар па на доле све Власи. Јак-4 - Тимочка цела крајна влашка. [касније] ДК - А рекла си малопре да у... у Београд рекли... да су Торлаци? Јак-6 - Ништа, каже: „прави Бугари, Пироћанци“. По говор ни познају кад тражимо шта да купимо.*

V1д-7

ДК - *А јел си ти чула горе за реч Торлак? [...] Јак-9 - У Зуниче јесте. А у Татрашницу можда знају. Они рекну Тимочани.*

V1д-8

ДК - *Овај цео крај како се зову људи? Кад кажемо „Сврлижање“, мислим тамо та села. Ра-5 - (...) Тимочани. Обично. Ра-6 - Па, ја не знам како думају овај крај овде [...]. Ра-5 - Околину Књажевац на доле Тимочани [...], од Књажевац на горе Сврљи... Сврлижани, после тамо према Сокобању Сокобањци.*

V1д-9

ДК - *А ви овде Тимочање, како кажете? Пот-4 - Нас ту [зову] Торлаци и Тимочање.*

V1д-10

ДК - *Јел има тај назив - Тимочани? Шта смо, јел Торлаци или Тимочани? Јела-1 - [смеје се] И једно и друго. Долина Тимока.*

V1д-11

ДК - *А који су то Тимочани? Ош-5 - Е, то су Тимочани, то доле поред Тимок. ДК - Значи, ово се не рачуна? Ош-5 - Ово се не рачуна Тимок. Ми нисмо Тимок.*

V1д-12

ДК - *Кажи ми како се зове народ овог краја? [дужа пауза] Јел си био негде на страну, како те... [зову]? Ош-3 - Тимочани, Тимочка крајина. ДК - Тимочка крајина. Ал баи овај крај овде одакле си ти? У Зајечар кад одеш, тамо има Власи, има разни. Ош-4 - Добро. Торлаци.*

V1д-13

Сел-7 - *У Нови Сад. Они смтрају у овај крај овде да тој све Власи. Кажем: „Манет се, људи, ми не знамо ни једну реч влашку“. ДК - Па, шта си им рекла, ко смо? Сел-7 - Па, ја кажем: „Ми смо Тимок“, па добро, не кажемо Торлаци ми, ми смо Тимочани.*

V1д-14

ДК - *Кад одеш негде, у Београд... [како те зову]? Ра-1 - Тимо... Тимочани. ДК - Тимочани? Ра-1 - Како ће да кажеш? Па, Тимочани. [касније] ДК - А кажемо Тимочани... Ра-1 - Тимочани - ми смо. ДК - Који су то Тимочани, одакле докле? Ра-1 - Па, Равна... Потркатање... Зуниче, то су Тимочани. ДК - Аха, и докле? На доле докле према Зајечар? Докле су Тимочани? Ра-1 - Ау, Зајчар је друго, Зајчар је друго... Ја не знам, до Дебѣлицу, докле ли су, немам, немам појма. ДК - А овѝ доле, Мали Извор, Боровац...? Ра-1 - Не знам, не знам.*

V1д-15

ДК - *Како се зове народ тог краја горе где се налази Ошљане? Ош-1 - Народ тог краја где се налази наше село Ошљане зову се Торлаци. Или Тимочани. Али Торлаци, то је примарније. Јер га сви научници сврставају у Тимок. Значи, све што је обрађено обрађено је као саставни део Тимока, а то гравитира око данашњег Минићева, некадашњег Новог Хана. [касније:] ДК - Да ли је ово Тимочани и Торлаци једно? [...] Ош-1 - Ја сам сватио да Тимочани има шире значење. Ја сам тако сватио. Зашто? Тимочанин мож да буде, значи, од Радујевца до Бабиног Зуба. [...] Али, кад сам разговарао са људима, и дан данас, рецимо, Вића из Алдине реке, рецимо, то је тај Буџак горе, [...] „Идемо у Тимок да косимо“. Они су онда, косе, [...] у април, па се врате у село у јули негде. "У*

Тимок" то им је важило ту од Књажевца до Вратарнице. [...] Или, у нашем селу: "Ено, у Тимок се роди́ла пиени́ца". А то се мислило, значи, на Минићево, на Дебелицу, на Дреновац, на Јелашницу, Мали Извор евентуално – „Роди́ла се пиени́ца“, „Е, идемо у Тимок, ће да купим то и то“. Значи, та реч Тимок, имам утисак да се везивала углавном за овај део, значи, око Минићева.

V1д-16

ДК - Шта ће наш човек кад оде негде са стране и питају га шта је, шта ће да каже?
Јела-1 - Па, не знам. Ја за себе кажем, кад негде или има нека потреба, да сам, овај, Књажевчанин. Ако [треба да се претставим]... село Јелашница код Књажевца. Тако обично кажем. Никад нисам истицао нити да сам Тимочанин нити Торлак. Нисам имао потребе за то.

V1д-17

ДК - Бабо, кажи ми како се зове народ овде у овај крај? Јак-1 - Како да кажем? Како - не знам. Не знам како се зову. ДК - Јел си била некад негде на страну па те питају одакле си? Јак-3 - Па, питау ме. Кажем: „Из Јаковац“. ДК - Из Јаковац. Али, кад не знају где је Јаковац, па знају за овај крај овде? Јак-1 - Код Књажевац. ДК - Код Књажевац. Јак-1 - Овде код Минићево. ДК - Аха. А који су то Торлаци? Јак-1 - Па, ми смо.

V1д-18

ДК - По чему се распознају Торлаци? Деб-3 - Па, Торлаци се не разликују... слични су сви, то је... то су све Срби, то су све слични. ДК - Па, јел су Торлаци Срби или Бугари? Деб-3 - Ма, ја би реко да је то све Срби, како Бугари. Бугари дружчије говоре. Чисти Срби. Чисти Срби.

V1д-19

ДК - Како се овај народ овде зове, значи ова села овде, околина? [...] НК-3 - Па, овај народ овде наш припада Срби, српски, а дуже традиција, има ту мало назнака као Торлаци горе. Због Књажевца. Више тај крај... каже се торлачки. [...] Језик српски. Има мало нагласак овде поред границе, има бугарски мало, то си је нормално.

V1д-20

ДК - Како се ове овај народ овде, у овај крај? Јак-8 - Па, Срби... ДК - Срби. Јак-8 - Торлаци. ДК - Торлаци. [касније у току разговора] Јак-8 - Срби смо, али овде зову ни Торлаци, там зову Бугараци, доле зову Власи.

V1д-21

ДК - Кажи ми како се зове народ овога краја овде? Врб-3 - Пљ, како се зове, мислим, Заграђе је Мајаци, а ми смо си Срби, немамо никакав надимак. ДК - Не? Врб-3 - Не. Село Врбица.

V1д-22

ДК - Како се зове народ у овај крај? Мар-2 - Ја мислим, Загрчање зову Џивгари, а ми несмо Џивгари, ми смо... ДК - Шта сте ви? Мар-2 - Па, ми смо си Срби. ДК - Срби? Мар-2 - Срби. ДК- Ал добро, Срби су у целу Србију, а ко је овде...? Мар-2 - Мариновчење.

V1д-23

ДК - Па, јел су Торлаци Срби ил Бугари? Мар-2 - Ма, нисмо Бугари, бре, какви Бугари.

V1д-24

ДК - Јел су Торлаци Срби или Бугари? Трн-7 - Ао, па Срби, дабоме. Трн-6 - Куде су Бугари, нема туј Бугари. Трн-7 - Какви Бугари? [...] Српско порекло, то од вајкада.

V1д-25

ДК - А јел су Торлаци Срби или Бугари? Врб-3 - Па, Срби су - Торлак. Као што рекнемо Власи. Бугарин, Вла, а ми Торлаци.

V1д-26

ДК - Јел су Торлаци Срби или Бугари? Шта су Торлаци? Ош-2 - Турлаци су Срби.

V1д-27

ДК - *Е, сад, пошто има Торлака и у Србији, а, ево, информација је, има и у Бугарској оних који се зову тако [...] Јел су Торлаци Срби или Бугари? [...] Ош-1 - По мени су Торлаци Срби. Мислим, кад узмемо све околности, значи, и... и ношњу, и... култура, то је широка реч [...]. Откако ја знам, значи... и кад се прави приредба, и кад се то... нешто... ја мислим да... да... да су они Срби, значи. [...] ДК - Питање је осећаја, како се ти осећаш? Ош-1 - Ја се осећам као Србин, у контексту околних села који су Срби.*

V1д-28

[пошто је рекла да говор Торлака има везе са бугарским] ДК - *Па, дал су Торлаци Срби или Бугари? Шта су Торлаци? Ра-3 - Па, ја мислим да су Срби [смеје се]. Не мож да будемо ми Бугари, кад смо ми Срби [смеје се]. Ни случајно.*

V1д-29

Пот-1 - *Ми говоримо мало... убацујемо и бугарски речник. [...] Не говоримо ми право српски. ДК - Па, јел су Торлаци Срби јел Бугари, шта су Торлаци? Јел су Срби јел су Бугари? Пот-1 - Па, Срби. Торлаци су Срби, само што ето туј се граничи поред границу и онда се мало меша тај говор.*

V1д-30

Пот-4 - *Ми више бугарски овде говоримо. ДК - Аха? Пот-4 - Мешани речи. ДК - Па, јел су Торлаци Срби, јел су Бугари? Пот-4 - Срби. ДК - Аха, ал има мало мешани речи? Пот-4 - Има мешани.*

V1д-31

ДК - *Јел су Торлаци Срби или Бугари [пошто су рекли да их у Београду зову Бугарима]? Јак-5 - Па, Срби. ДК - Шта ви мислите? Јак-4 - Срби, Срби. Јак-6 - Срби. Тако се говори овде, некако говор тај дојде као бугарски, мора. Не знам.*

V1д-32

ДК - *А он каже да сад Торлаци причају... на бугарски навијамо мало, јел су Торлаци Срби јел су Бугари? Супруг МИ-6 - Срби. ДК - Шта би ти рекла? МИ-6 - Па, не знам, ја мислим да имамо бугарске речи, што смо много близо сас Бугари...*

V1д-33

ДК - *Пошто је говор мало овако, дал су Торлаци Срби или Бугари? Сел-3 - Они мешају говор, и они као и сви ми. ДК - Шта су? Сел-3 - Па, кобајаги Срби.*

V1д-34

Трн-6 - *Па, онда имамо везе можда и с Бугари нешто, пошто слично говоримо.*

V1д-35

ДК - *Пошто говор није чист српски, јел су Торлаци Срби или Бугари? Трн-4 - Па, Торлаци се рачунају Срби. ДК - А ако има Торлаци преко границу, јел су они Срби? Трн-4 - Па... па, сигурно да су Срби тамо, не знам ја то, не мог да ти кажем, али... негада тој се прича такој да су Бугари владали до Бугар-Мораву. Па ту има помешан говор, ми не говоримо право српски говор, као што говоре Шумадинци и други. Ми мешамо мало и бугарски.*

V1д-36

ДК - *А шта можете да кажете за торлачки говор, што је такав специфичан? [...] Трн-1 - Ја мислим да је утицај Бугара (...) одавде баи... [...] Трн-2 - Од бугарски речи тој... овде постало. ДК - Па, јел су Торлаци Срби или Бугари? Трн-1 - Па, Срби, али... Трн-2 - Па, Срби. Трн-1 - Зато што су они [Бугари] овде држали могуће да... А и држали нас, како да нису нас држали.*

V1д-37

ДК - *Који су Торлаци? [...] Који су ти људи, какви су? Ош-2 - Па, то су ови људи који су... па, Срби ови... Бугараци. [касније у разговору] ДК - А ти кажеш да су Торлаци Бугараци. Јел су*

Торлаци Срби или Бугари? Шта су Торлаци? Ош-2 - Турлаци су Срби. ДК - Аха? Ош-2 - А нису Бугари. ДК - Нису? Ош-2 - Само сам чуо да неки пут је ово место до Тимок било бугарско.

V1д-38

ДК - Јел су Торлаци Срби или Бугари? НК-1 - И тој не знам, синко, како да ти кажем. ДК - Шта си ти? НК-1 - Ја сам Торлакиња. ДК - Добро, а јел си Српкиња или...? НК-1 - Ја сам Српкиња, откад знам ја сам Српкиња [смеје се]. Кад ни држали Бугари, онда кој се родио он је можда Бугарин, откуд знам. ДК - То значи која је држава - тај си. НК-1 - Не знам, ја сам се овде родила - тој знам.

V1д-39

ДК - А дал су Торлаци Срби или Бугари? Бор-1 - Не знам, бре, имау неко сродство тија сас Бугари. Чак и... (...) песме на радио... Неће песме које мож тачно да разумиш, као српше.

V1д-40

ДК - Бабо, како се зове народ овог краја? Кож-1 - Народ? ДК - Овај народ овде? Кож-1 - Па, бре, ја баи не знам како се зове да ти кажем [...] Ми смо упадљиво некакви, ни смо Бугари, ни смо... Такóј ни и говор измешан, ми говоримо, мешан говор имамо. Али у какви спадамо? ДК - Па, какав је то говор? Шта ћеш да кажеш? Кож-1 - Не знам. Па, не нам да ви кажем како... Зову ни сви овíја: ми смо Торлаци некакви. ДК - Шта значи та реч Торлаци? Кож-1 - Па, не знам, сине.

V1д-41

ДК - А дал су... пошто их има и у Србији и у Бугарској, јел су Торлаци Срби или Бугари? [размишља] Тешко питање? МИ-1 - Не, није тешко, ја мислим ни једно ни друго да су. По границе су Бугари и Срби, иначе ја мислим да су Торлаци у суштини. ДК - Да је то посебно нешто. МИ-1 - Аха.

V1д-42

Ош-1 - Било је уврежено да... мишљење [...] између планинских села, као што је Радичевац, Корито, Ошљане, пре ће да ми горе угостимо човека него Дебелица и ово. Значи да су ови доле или већи рачунице или... или циције, или... или негостопримљиви, или, сад тешка је реч, покваренији, значи, него...

V1д-43

Ош-3 - Каже се овако некако: а ко је село... а ко је село сиромашније, ту некеко исиада да је гостопримљивије... Ако је село имућније, оно мање има тих... мислим... да су тврђи, да... ако су имућнији.

V1д-44

ДК - Ево ови доле, какви су ови доле у Тимок? Кож-1 - Од њи немóј да помењујеш, тија те нече кане. [...] Туј мора носиш да си једеш, ако ти треба једење. ДК - Која села? Кож-1 - Па, сва си скоро. У Врбицу несам вешта, а Дреновац нај, Дреновац, они га затóј зову рани мачку у шиник.

V1д-45

Јела-1 - Оћу да кажем да су ови људи, то је моје искуство, који су рођени даље од града, а сад ћу да кажем због чега, да су искренији, поштенији, него ли они који су близу града рођени. Рецимо, Мањинчанин, Кожељац, Ошљанац, Коричанин, Радичевчанин, Шарбáновчанин, увек је приступачнији човек у односу на Јелаинчанина, Дебеличанина, Минићевца или Витковчанина, мислим на то. Или у Горње Зуниче. Ми смо мало поизмућкани људи овде, јер смо прихватили многе градске ствари које нису добре, а користили смо их, мислимо да су добре. Немамо... ДК - А јел има разлике у гостопримству, рецимо? Јела-1 - То. У првом реду то. [нешто касније:] Јела-1 - Кожељ, па онда Мањинац... увек сам имао људи који су свака...у свако доба да дођем има да каже: „Јел си гладан?“ прво. То обично се пита код нас, ако ниси јео, да ручаш, да доручкујеш и било шта да те понуде, или да преноћеш... Ова села поред града, која су све ближе граду, то је мање.

V1д-46

ДК - *А како ви зовете њи на овамо, та села: Валевци и... ови?* Пот-1 – „Већинци“ *ји зовемо [смеје се].* ДК - *Већинци?* Пот-1 - *Већинци.* [касније] ДК - *А Штипину јел рачунате у Већинци јел не?* Пот-1 - *Не. не. [...]* Већинци *су тамо од Каличину, на Валевац, па на тамо, тија...* ДК - *Лепена?* Пот-1 - *Лепена, Дречиновац, Стогазовац...* ДК - *Влашко Поље?* Пот-1 - *Влашко Поље.* [...] *Овде је Штипина, Потркрање, Равна, Дебелица, тој се рачуна тимочки крај.*

V1д-47

ДК - *А како зовете ови овамо према... ови сад, ова села овамо: Каличина, Лепена?* Пот-4 - *И они Торлаци мора...* ДК - *И они су Торлаци?* Пот-4 - *Па, сигурно... Валевци... на Бучје има. Валевци, на Соколóвица, на Бучје, на Влашко Поље. Па после Ласово. Моја баба из Ласово родом. И после не знам којé селó до Болевац.* ДК - *Јел су то Торлаци јел нису?* Пот-4 - *Не знам, за њи не знам.* ДК - *А који су то Већинци ји зовете?* Пот-4 - *Па, њи зовемо там „Већинци“, тој су Већинци знаш, јел они кажу „оћу“, „нећу“, а ми овдекај Тимочање „очу“, „нечу“.*

V1д-48

ДК - *Како зовете ове овамо, према Сокобањи? Ова села сад ту: Лепена, Каличина...?* [...] *Ја сам чуо неки назив, баи у вашем селу, да их зову "Већинци"?* Пот-3 - *Е, да.* ДК - *Јел има то?* Пот-3 - *Има: „Већинци“.* ДК - *Шта то значи?* Пот-3 - *Ваљда у говору нешто на „ћ“ – „оћу“, „нећу“, знаш.* ДК - *Дал су и они Торлаци?* Пот-3 - *Не, мислим да нису.*

V1д-49

Ра-6 – „Већинци“ *кажемо: Валевац, Лепена... то кажемо „Већинци“.* ДК - *А што „Већинци“?* Ра-6 - *Па, јел знаш што? Они кажу... ми кажемо: „очу“, „нечу“, такáв је говор наш, кажемо „очу“, „нечу“, а они кажу: „оћу“, „нећу“.* ДК - *Аха?* Ра-6 - *Такó говорé?* ДК - *Јел то се као шалите с њи?* Ра-6 - *Не, истин такó они говорé.* ДК - *А која су то села?* Ра-6 - *Па, то је од... Каличина, Валевац, Лепена, та села на там се такó кажу.* Ра-5 - *То Влашко поље.* ДК - *До Влашко поље?* Ра-6 - *И Мањинац исто: „оћу“, „нећу“ [...]* Видиш, *то село до село није исти говор. Различито говорé.* ДК - *А који су, да набројимо та села, ти Већинци, који су то?* Ра-6 - *Па, рекла сам ти: од Каличину то ту. И на там та села. И Вина... сви су они „оћу“, „нећу“. Па чак до Бању тамо, до Соко Бању. [...]* Они говорé *то такó – „оћу“, „нећу“. А док ми, ево овдекај, „очу“, „нечу“.* ДК - *А да ли су и они Торлаци или не?* Ра-6 - *Па, ваљда нису, не знам.* Ра-5 - *Нису.* ДК - *А?* Ра-5 - *Ма, нису Торлаци.*

V1д-50

ДК - *А кажи ми, Мањинац, јел су то Торлаци?* Кож-1 - *Мањинци су како и ми. Исто. Само други говор много. И Бучје исто други говор.* ДК - *А јел су Торлаци Бучје?* Кож-1 - *Па, сигурно. Па, сигурно. Тој тај срез.*

V1д-51

ДК - *А на горе ови... изнад, од Трговшишта па на горе, који су то?* Ра-2 - *Па, шта ја знам, ето и њи су некад, каже, звали [Бугарашима], али ја мислим, ипак, да су и они, овај... Торлаци, да нису Бугарашии.* ДК - *И њи су звали Бугарашии?* Ра-2 - *Па, некад су, да, да, Корито, шта ја знам то, то је Старо горе Корито.* ДК - *Аха, како су њих звали?* Ра-2 - *Па, колко сам ја чула у мојих година, изгледа да су и њих звали, ето, неки их називају Торлаци, неки их називају Бугарашии, а сад... [касније] Нас називају Торлаци. А с оне стране већ онó, кажу ји већ Бугарашии. А нису Бугарашии.* ДК - *С које стране, где?* Ра-2 - *Па, мислим ту, што кажу Ошљане, ово... Кад кажеш, мислим, „Ошљане, Корито“, „А, то“ - каже – „Бугарашии“.*

V1д-52

ДК - *Кад отидеш негде на страну, има разни људи [...], има Сврлижање, Пироћанци, не знам... Власи и тако даље, шта кажеш, који су ови људи из Равну овде и овај крај? Који су то људи?* Ра-5 - *Већином су Раванци.* ДК - *Добро, Раванци то је село [...], али овај цео крај како се зову људи? Кад кажемо „Сврлижање“, мислим тамо та села.* Ра-5 - (...) *Тимочани. Обично.*

V1д-53

ДК - *Како се зове народ у овај крај?* Мар-2 - *Ја мислим, Загрџчање зову Џивгари, а ми несмо Џивгари, ми смо...* ДК - *Шта сте ви?* Мар-2 - *Па, ми смо си Срби.* ДК - *Срби?* Мар-2 - *Срби.*

ДК- Ал добро, Срби су у целу Србију, а ко је овде...? Мар-2 - Маринóвчење. ДК - Добро, Маринóвчење. Мар-2 - Добро, ми смо Мариновчење. ДК - А овај крај цео ту на доле према Минићево, Кожељ...? Мар-2 - Па, ето, кјквó је село текá и зову: Врбицење, Стубљчење, Барвчáње...

V1д-54

Ош-1 - Али, када је реч о разликама у... у самом Тимоку, значи, а то подразумевамо, значи, у овом нашем разговору, Минићево, ајде да узмемо, рецимо, Ново Корито и Ошљане. [...] Знаш која је разлика? ДК - Која? Ош-1 - Рецимо, речи личе на бугарáшке мало. Код нас [Ошљанаца] је то... или га нема или је скоро минимално има нека реч, можда. У Ошљану пре би се рекло да је стварно остао некакав турцизам, а да тамо... ДК - На пример? Ош-1 - Пример: „престíлка“, значи. [...] И добро, сад, не могу ја сад, не навíре ми то, али [...] у разговору ми кажемо „че“ - они кажу „тачé“, значи. Е, друго - ношња. Ми нисмо имали тољко изражено, на пример, жу́та ма́рма, а „презљáче“, „престíлке“, значи, напред једна и позади једна, одвојене, значи [...] две имају у Новом Кориту. То је један од детаља, значи. А и у разговору се може... ако би се онај стари корíтски... мало... личио је, симптоматично, на тај... мало... како га ми данас, то није научно сигурно, тако се не зове, али, да кажемо у обичном жаргону - бугарáшки. [...] А то су два суседна села. ДК - Да ли су и они Торлаци? Ош-1 - Е, сад... ДК - Па, јел их рачунаш за Торлаке ил не? Ош-1 - Па, рачуна се. Значи, ако је била јединица одавде у Београду [која је победила на брду Торлак], она није била без Корíта.

V1д-55

ДК - А који су овí Извóрци? [...] Ош-2 - Великоизворци? ДК - Аха. Ош-2 - Њи кажу да су Бугарáши. [...] Вратáрничáње и Извóрци. [...] И Ново Корíто. [...] ДК - Па, јел Ново Корíто Торлáци јел није? Ош-2 - Па, Торлáци, ел онó је код нас, али имау онáј смисао бугарски. ДК - Јел се они разликујуод Ошљанци? Ош-2 - Разликују. Разликују. По говор. ДК - По говору? На пример, шта? Ош-2 - Па, на пример... има ту речи... неке речи онí избацúју... па, не мог се ја сад сетим...

V1д-56

ДК - А Корíчање? Ош-5 - Корíчање су веч другачији. ДК - У ком смислу? Ош-5 - У сваком: и у разговор, и у све. ДК - Али су и они Торлáци или не? Ош-5 - Па, и онí припадау у Торлáци, али више припадау... као да су Бугарáши.

V1д-57

МИ-2 - У говор се... Корíто се потпуно разликује. ДК - На пример, шта се разликује? МИ-2 - Па, на пример, Ошљáнци кажу „у реку“, онí кажу „у реку́ту“ [...] МИ-1 - Па сарме се кажу „гúиће“. Ми-2 - Не знам за сарме, али се потпуно разликују Коричáнци. ДК - Јел су и они Торлáци? МИ-2 - Па, Торлáци су.

V1д-58

ДК - Кажи ми по чему се разликују Коричáнци од... [...] Сел-1 - Они су више наклóњени бугарској, не српској... ДК - Како наклóњени? Сел-1 - И говор... и све. [...] Сел-2 - И мало су оштри... Несу́ као ми. [...] ДК - Каквí су Корíчани? Сел-2 - Корíчани онí су ђаволи. Воле да ти подвале. [...] ДК - Какó ји ви сматрате, који су онí? Сел-2 - Ето, имау мало бугарску крв.

V1д-59

ДК - А јел има нека разлика мало Корíто од Ошљáне, рецимо. НК-1 - Има. ДК - Која је разлика? НК-1 - И ношња, и говор. Раније је било доста, а сад... [...] ДК - А јел има мало, да је било мало неко исчи́кавање између Корíчање и Ошљáнци? НК-1 - Увек билó и биће до краја [смеје се]. ДК - Шта кажете ви, рецимо, за Ошљáнци, а шта онí вама кажу? НК-1 - Е, па, ми смо бољи. ДК - И на пример, ајде? Драгољуб Златковић - Како их исмејавате? НК-1 - Еееј, пуно има. ДК- На пример, ајде, то нам је занимљиво. НК-1 - [...] "Е, Ошљане, и ти си на брегу, у те момци од девојке бегу" [...] ДК - Јел има још...? НК-1 - Па, има пуно, сине, ал... ја ти не мог кажем. [...] ДК - Шта кажу за вас Ошљáнци? НК-1 - Па, нису могли никад да нас надмóдре. Увек смо ми били... [...] Ошљанац вадíл месец из бунáр. Какó? Па, насрну́л да види има ли вода. Кад доле - онó месец. Он позовé: „Ајде, бре, да извадимо месец из бунар“. Отíду, вежу конóпци, пуште ланци, чéнђеле. Закачíли месец доле, еееј, вукли, вукли, вукли, онó какó черсто вукли, онó билó негдé закачíло, онí попадали тамо - видéли месец на небо: „О“ - каже - „извúкомо га, ено га горе“. [...] НК-1 - Купíл

прасе Ошљанац, па га донел и нејé знао да прасе рије. Пустил га там, оно се зарило у земљу, рије па се зарило. „Овám“ - каже – „лало, отóше дванáес иљаде у зам“.[...] НК-1 - Ошљанци ћурку нагнэзде у чутару да нема где да мрда. [...] ДК - Јел било између Ошљане и Корито да се момци тамо негде сретну, па да се бију, па да се...? НК-1 - То је било колкó оч пут. А саг се друже. ДК - И ко је побеђивао? НК-1 - Па, Коричање. Много подобри, па бију [смејемо се]. Ми смо неваљашан народ. ДК - Ко ми? Ко то ми? Коричање? НК-1 - Коричање. [...] НК-3 - Између Ошљане... ДК - И Корито... НК-3 - Има разлика, они кажу да смо ми као Бугари. Као од бугарско порекло.

V1д-60

Јак-3 - За Ошљанци. Пíта комисија комисију: „Јé ли, комисијо, че жéниши ли девојчево?“ „Ј..ém ли га да ли да га жéним или не жéним.“

V1д-61

Врб-3 – „Штó се заводиши кано ошљанска гáга.“ Или: „Штó се заводиши кано ошљанска ца́лка“. Билá нека ошљанска баба, па смо се свé корева́ли на туј ошљанску ба́бу – гáга, ошљанска гáга се звáла. Ошљанска гáга. Па ёто, кад нека нешто ова́к', од нас, од женé, они: "Ајде, ајде...". ел си се насмејал, ел нешто си...: „Кано ошљанска гáга“. Кано тај изрека билó за Ошљане. Ина́че дрúго нéмамо такóј, за Селгчко нéма, за Изво́р [нема]...

V1д-62

Кож-3 - Товарил Ошљанац дрва, али у ту́ђе, и откáчи се вíтка (што затéже кóла) и удáри га и óн кáже: „Лéле, што ме ўби Коричанин“.

V1д-63

Ош-7 - Коричање [кажу да] мí не_бí зна́ли када́_ни_је Спáсовдан да_не њíнијат – зајебавају_ни.

V1д-64

Ош-1 - Женé из Корито иду на ва́шар или на пíјац и свáки трéћи Коричанин личí на Ошљанца. Као испáда да су се женé уз пúт одмарале [Коричани када иду из свог села морају да прођу кроз Ошљане]. А сáда, Коричани да би врати́ли: му́жје из Корито ишли́ на ва́шар и сáд свáки трéћи Ошљанац личí на Коричанина.

V1д-65

Трн-1 - Ево, овде́ Корито и Ошљане зову́ Бугари. ДК - Ко ји зовé? Трн-4 - Па, ми ји зовéмо ода́вде Бугарáши, зато што они́ све бугарски гóворе. Они́ гóворе југословéнски, али и бугарски гóворе. ДК - Корито и...? Трн-4 - Корито и Ошљане. [...] ДК - А који су преваранти, рецимо? Трн-4 - Па, добро, то има... Коричање и Ошљанци. Тај те оче превáра. Оче ти каже нешто лоше. Овде́ нису људи преваранти, овде́ доле поред Тимок ту, само Коричање и Ошљанци.

V1д-66

ДК - А шта за Кожљэци кажу? Како оно́: „Поврча се...“? Ра-6 – „...као Кожљанин на попару“ [смеје се].

V1д-67

Јак-3 - Поврча се кано Кожљэца на попару. Кáже се кад неки напúсти жену́ па од сíлом прили́ке се врати́ код њу́.

V1д-68

Трн-4 - Поврчају се кано Кожљэци на попару. Некад... билé свáдбе. Кожљэци се поврчају на попару за младожéњци.

V1д-69

Кож-4 - Отишли́ Кожљэци и наши́ корњáчу водéну код Тимок и питáли се једán дрúгога: „А, бре, шта је ово?“ „Па“ - кáже – „сáт“. Једán га стáви у пáзуку, па ишли́ по пúт и ова́ј га пíта: „А, бре, ел кúца сáт?“ Кáже: „Море, óн кúца, ал ми кóжа пúца“. А она́ га грéбла.

V1д-70

Кож-4 - *Кад видѣли Кожъљци мѣчку у Тупијжницу и пита́ли се: „Шта је ово?“ - несу́ зна́ли како́ изгледа. Један река́л: „Тој Божич, Бог!“ Она́ слѣзла у рупу, у јазбину, и спу́ште једнога́ на коно́пац у рупу да види како́ рабо́ти Бог у рупу. И до́говор је бѣл кад се задрма коно́пац да га истѣгле. И задрма се коно́пац, они́ га истѣгле, ал он не́ма гла́ву. Са́д, не мо́ж' се се́те да ли́ је имáл гла́ву кад је пошáл сас њи. Врну се у село́ и пита́ју њего́ву жену́ да́л' је имáл гла́ву кад је пошáл сас њи. „Ма, иде́ на Свети Луку́ на ва́шар у Новиан да купи качѣ́т, мора да је имáл“.*

V1д-71

Врб-3 - *Дрено́вци ра́не ма́чку у шини́к. Да не стрви́ храну по па́тос.*

V1д-72

Мин-3 – *У Дрено́вац ра́не ма́чку у шини́к да не_б́и стрви́ла.*

V1д-73

Деб-2 – *Дрено́вци ра́не ма́чку у шини́к да се не стрви́.*

V1д-74

Трн-1 - *Дрено́вци ра́не ма́чку у шини́к. Они́ цици́је па да не пострви́ троши́нће.*

V1д-75

Кож-1 - *Тврди Дрено́вци, они́ ра́не ма́чку у шини́к. Прооди́ш, не́ма те ни́кој пону́ди. Ми, ко́ј до́јде, ми́ га пону́димо.*

V1д-76

Трн-4 - *Дрено́вци зову́ њу́жде, они́ ра́не ма́чку у шини́к, да се не пострви́.*

V1д-77

Врб-4 - *Дрено́вци ра́не ма́чће у шини́к, да се не осиро́те, а пи́личи у решѣ́то, да се не пострви́, ште́де.*

V1д-78

Кож-3 - *Дрено́вци ра́не ма́чку у шини́к а коња́ на тлакáну да не стрве́ рану́.*

V1д-79

Дрен-1 - *Дрено́вчање ра́не ма́чку у шини́к и са́де, насађу́ју ну́жку у чу́тару. Мѣни за сва́дбу на тај рачу́н купи́ли шини́к и чу́тару.*

V1д-80

Кож-3 - *Дрено́вци кад ра́не коко́шке преко зрна ту́ре ста́кло да уште́де.*

V1д-81

Кож-3 - *Дрено́вци зако́љу сви́ну, ал упáле мото́рну тестѣру да не чу́је комши́ја. Прѣдњи кра́ј уре́де а за́дњи кра́ј оста́е да се бука́ри за следе́ћу го́дину.*

V1д-82

ДК - *Шта кажу за Трно́вац?* Пот-4 – *„Ел си луд, ел си из Трно́вац“.* ДК - *Јесте. Ел си чул тој?* Пот-4 - *Чул сам.*

V1д-83

ДК - *Има она́ изрека́ за Трновчани, каже: „Ел си...“?* Ра-6 – *„Ел си луд, ел си из Трно́вац“.*

V1д-84

Деб-2 – *„Ел си луд, ел си из Трно́вац“.* *Ка́жу на мо́мци кад се ска́рају због дево́јће.*

V1д-85

Трн-4 – *„Ел си луд, ел си из Трно́вац“.* *Тако́ј нас зва́ли из Дебе́лицу, у Коже́љ, кад оти́демо, мо́мци...*

V1д-86

Врб-4 - Баравчани потковали петла да носи пошту, ел зими се клиза, не може.

V1д-87

Врб-4 - Знаеш ли што назвали Врбица? Савијали [Врбичани] врбу у Тимок да није воду.

V1д-88

Врб-4 - Кад се орало за кукуруз, па се сади и васуљ, рекал Мариновчанин [воловима]: „Што се ритаиш кано врбичка младењесте?! Жено лóјена, кад те удáрим че се промъкнеш проз јерџм!“

V1д-89

Мар-3 – Мариновци ди́зају ора́си на_товáн с_ лабади́ну.

V1д-90

ДК - Шта кажу вама, за Раванци, кад дођете тамо негде и они се шале с вама, шта кажу? Ра-6 - Па, има то, има ту села која су... Раванци називали „Кукавци“. ДК - Аха, а што? Ра-6 - Па, шта ја знам, то од раније тако било. Немам појма, ја то као дете сам још чула такој називали. [...] Вероватно да има неко значење, али ја не знам шта значи.

V1д-91

ДК - Шта кажете за Раванци? Јел има оно: „Раванци – кукавци“? Јел си чуо то? Пот-1 - Па, они ји зову „Кукавци“. [...] Раванци зову „Кукавци“, „Кукавице“.

V1д-92

ДК - Шта кажу за Раванце? Пот-3 – „Кукавци“. Зову ји „Кукавци“. ДК – „Раванци – Кукавци“. А шта значи то, знаиш? Пот-3 - Не знам, тако сам чуо само.

V1д-93

Трн-1 – „Раванци – кукавци“. Кад смо билі деца, ми: „Куку!“, а оно им криво.

V1д-94

ДК - Шта кажете за Раванци? [...] Пот-4 - Ја сам там ишла у школу, никако несам волела Равну, јел њи зову „Кукавице“. ДК - А што, јел има прича за то? Пот-4 - Има прича, мој деда причал: „Кукавица кукала у... дрво. А куче лајало, падло у... реку, у обалу доле. А он отиша брат код брата, па: "Бајооо! Кука, кука, па обрне па лаје“. [...] И затој су остали кукавице. [...] Сад куј се где ожењи муж, отиде у друго село, „Кукавица“, остаје му надимак „Кукавица“. ДК - Па, на пример, где? Пот-4 - Има у Горње Зуничје на мојега деду другар бил, а ја у башту, а он прође, па вели: „Девóјче, ти чија си?“ Реко: „Ја сам на Величка унука“. „Мнооого да га подравиши од мен“. Реко: „Очу, ал да ми кажеш к'о се зовеш“. „Кажи му Живко Кукавица из Равну што приишл у Горње Зуниче“.

V1д-95

Трн-4 - Раванци зову Кесери. Тако смо имали на масу овде двојицу и звали смо и „кесери“. Сви Раванци који дођу на масу они и тако зову. Правили корита сигурно. Власта Кесер и Гмитар Кесер. Нису се љутили...

V1д-96

Ра-6 - А Дебелица... ево, Дебелица где смо, Равна... али и Дебелица другачије говори, и ми другачије. Имају и они неке речи, мени матери из Дебелицу. ДК - Аха? Ра-6 - Али они, знаиш, неке речи имају које ми не употребљавамо. Они, на пример, за бокал кажу „бокала“, знаиш стари људи како: „бокала“, или кажу „тањур“ - тањир.

V1д-97

Ра-5 - То си шале правили између себе. Рецимо, ти си з Дебелицу, ја из Равну. Онај каже: „Кукала кукавица“ - каже – „тамо на неко дрво“, и - шта ти ја знам – они пренели то... да су то Раванци билі кукавице. А ми кажемо да су то били Дебелчани. [...] ДК - А вама то Дебелчани највише кажу? Ра-5 - Па, Дебелчани.

V1д-98

Трн-2 – „Тú си из Дебѣлицу – дебѣло говнó“. Деца су звáли.

V1д-99

Ра-6 - *Ево, Јелáшница исто, они́ кажу: „руће“, „нође“, „слнице“, „влна“, „кличина“, све то, знаш, таквѣ изреке говорѣ. ДК - А ви? Ра-6 - А ми не, ми: „вуна“, „кучина“, „сунце“, ето, такó.*

V1д-100

Трн-4 - *У Јелáшницу мóж' да отíдеш и да разговáраш двá сáта, трí, и кад на капи́ју: „Брѣ, не попи́мо ни́шта“. А она́ј му кáже: „Јá и не пи́јем, немóј ме нудиш“.*

V1д-101

Трн-3 – „Праси́ћ, удрв́ил репи́ћ, па оти́шо уз Брзѣ́ћ [топоним]“. *Тó што они́ говорѣ свѣ на „ћ“.*

V1д-102

Кож-4 - „Побѣгло прáсе уз Брзѣ́ћ [топоним] па на Карамáнци [топоним], али нѣ́неш - јá га стíгну, узѣ плóћку па га иш́кну“.

V1д-103

Трн-4 – „Мáѓинци – гроћáринци“. *Дошлá у Мáѓинац мýзика на сави́јотину, засвирáло: „Óће, грóће, óхо-хó! Óће, грóће, óхо-хó!“.* По први пут мýзика кад изáшла, тó неке женѣ рекле тáмо.

V1д-104

ДК - *Шта су у Грлиште? МИ-6 - Не знамо шта су. ДК - Не знате за Грлиште? МИ-6 - Не знамо. Знамо да су луди, налáте на бој... Супруг МИ-6 - То најгори луди.*

V1д-105

ГБР-2 – „Бела Реко село си на гласу / у те момци само што не пасу / жабе туку па на пијац вуку / динар кило што у воде било / а сто паре што су крѣтáле“. *Чувам óвце па пѣвам такó по врџови да ме чују, а пóсле сам се удáла у Бѣла Реку.*

V1д-106

Деб-3 - *Влашкопóльци у Лепѣну зову „Мечкари“, где у планину [живе].*

V1д-107

ДК - *За Васи́љ, шта кажу за Васи́љ? Пот-4 – „Селó Васи́љ најголемо, а на сред селó крѣкало“.* [...] ДК - *Па, шта то значи? Пот-4 - Блато, вир.*

XI2ђ. Транскрипти делова разговора везани за одељак

Знања о торлачком идентитету (V2a)

V2a-1

Вас-4 - *Е, ја кад сам билá у Бор, па чекам воз, вели: „Иде Турлáк“ [...], озгóр кад иде од Сврљíг, од Ниш, воз. А ја у Бор чекам [...] „Турлáци иду“ - вели – „одгоре“, а ја си само ћутíм и слушам. [...] ДК - За Торлáци, то тражимо. Вас-4 - Турлáци, они́ све од Ниш зову то Турлáци. Доле до Влашко ваљда. Они́ су Власи од Зајчар на доле све. ДК - Па, они из а вас кажу да сте Турлáци, јел тако? Вас-4 - Па, они́ такó, али ми смо си... ми си знамо какви́ смо: Сврлíжани, Сврлíжани [...] Сврлíшко [...] Ми си знамо да смо од таквóј, али они́ тој такóј називау доле, тој сам у Бор чула. ДК - Турлáци? Вас-4 - Турлáци.*

V2a-2

ДК - *Јел си ти чуо ту... дедо, ту причу? Вал-2 - Па, добро, знам да звало се... зову: „Торлáци, Торлáци“. ДК - Јел си ти чуо да су стари луди код тебе у село где си рођен [Стогазовац] или овде, да кажу: „Ми смо Торлáци“. Вал-2 - Ма, јок. ДК - Не? Вал-2 - Нико неје тој... не знам да је реко. ДК - Значи, то више кад идете негде на страну или тако. Вал-2 - Па, то одáвде кад отíде неки пример у Зајчар, да неко га [зове] „Торлáк“, али... ја не знам, мене неје*

звал никој. ДК - Тебе, овде није нико? Вал-2 - Јок. ДК - Па, одакле знаш да сте Торлаџи? Одакле знаш то? Вал-2 - Ђете, по причу стари.

V2a-3

ДК - За Торлаџи. Да ли си ти то чуо сада, на телевизију, или и ти знаш од раније? Ево, он је чуо у Загреб, а ти? Вас-1 - Па, слушај, добро, он то чуо, али ја сам био игром случаја и у Бању, тамо по Гамзиград и свуда редом, опет се тако каже. Али сад, одакле му је тај граница за тија Торлаџи...? ДК - Јел реко неко теби да си Торлак, кад те чује по говор? Вас-1 - Па, како. ДК - Аха? Вас-1 - Па, како. [...] Каже: „Торлаџи“, „торлаџки језик“ и готово, а ја не могу да преправим мој говор. Ево, и сад си причам такó. Али га не могу преправим. ДК - Јел ти за себе кажеш да ниси Торлак, јел тако? Вас-1 - Па, одакле знам [смеје се]. ДК - Али нема у село ту да се каже: „Ми смо Торлаџи“? Вас-1 - Не, не, не, не. Вас-2 - Овде не. Вас-1 - То не. ДК - Овде нико неће да каже? Вас-1 - А са стране ти сваки каже. [...] Вас-3 - Овде тој никој не прича. Вас-1 - Иначе, ето, увек смо говорили торлаџки језик. [...] Вас-1 - А иначе, по овом питању што ти кажем, то чим те чују овако, то ти одма каже да си тамо Торлак, то нема говора. А одакле сад њим знање да је тако, ја не знам.

V2a-4

ДК - А ти шта си чуо, пошто ти помену? Вас-1 - Па, ја сам чуо на доле. ДК - Одакле докле? Вас-1 - Е, сад, па одакле знам? Минићевци знам да... Ново Корито и онóј, то све на телевизију кажу да су то Торлаџи. ДК - Аха? Вас-1 - Е. А сад докле, одакле му знам границе. ДК - Значи ти си то чуо на телевизију, а не овде? Вас-1 - Не. ДК - То нема код вас у село? Вас-1 - Ма, не. То нема. [...] ДК - А јел кажете ви, да кажете да су ови Минићевци Торлаџи, да кажете: „Ево, ти Торлаџи“, или си то чуо... Вас-3 - Не, не. ДК - Не?

V2a-5

ДК - А да ли ти се десило да одеш негде са стране, Бор или... не знам... даље од овог краја и да чују твој говор и да кажу: „А, ви сте Торлаџи“? Вас-5 - Па, да. Јесте, јесте. ДК - На пример? Вас-5 - [...] Добро, ја сам, пошто сам био и председник, ја сам председник Културно-уметничког друштва [у Васиљу] и увек, рецимо, са људима контактирам. Рецимо, ми смо увек, малтене сваке друге године смо на републичком такмичењу „Сусрети села“, и био сам и у Бору [...], и у Мајданпеку, и у... Бољевицу, и Зајечару... ДК - И? Какав је случај био... баи, везано за то? Вас-5 - Па, добро, свако има свој говор, рецимо, код нас, ево, ми смо... у суседно село, кажу за сарме да су „гуљвице“, а код нас се кажу „сарме“ [...]. ДК - Које село? Вас-5 - Скробница.

V2a-6

ДК - Ови су овамо... Вас-5 - Торлаџи. ДК - Који су Торлаџи? Вас-5 - Према Минићево. ДК - Аха? Вас-5 - Торлаџки крај. ДК - Откуд ти то? Вас-5 - Па, шта ја знам, тако кажу, да је то... да је то... тамо торлаџки крај. ДК - Јел то од раније знаш, или си чуо на телевизór...? Вас-5 - Знам и од раније, зато што и они то... они то мало и... сам њихов говор је другачији од наш. ДК - Аха? Вас-5 - Они кажу „ноће“, „руће“ и тако даље, код нас се не каже тако. [...] ДК - Него „ноге“, „руке“, јел тако? Вас-5 - „Ноге“, „руке“. Они кажу: „ноће“, „руће“ и тако даље, или... ДК - И одакле су докле Торлаџи за тебе? Вас-5 - Торлаџи су од... рецимо, од... [...] од Јелáшнице, па на доле, то су Торлаџи. ДК - А Зуничје и ово? Вас-5 - Зуничје није. ДК - Штипина? Вас-5 - Штипина није. ДК - Значи, баи околина Минићева? Вас-5 - Околина Минићева. ДК - А на доле, докле су доле? Вас-5 - Па, ја мислим до Малог Извора. ДК - Аха? Вас-5 - И они кажу исто тако: „руће“, „ноће“ и тако.

V2a-7

ДК - Јел било овде у село да неко каже: „Ми смо Торлаџи“? Вас-8 - Не. Вас-7 - Не. Не сѣћам се. ДК - А јел сте чули негде са стране кад идете? Јел било у Мајданпеку [где је радио] или негде тамо да чују говор или да чују одакле сте...? Вас-7 - Од Ниш па на тамо они овај крај све зову Торлаџи. Ти људи... тамо. Пруга што иде према Београд, каже: „То су Торлаџи“. ДК - Према Београд што иде? Вас-7 - Ти људи говоре да је овај цео крај овде Торлаџи. ДК - Људи према Ниш или људи према Београд? Вас-7 - Према... Вас-8 - Који путују, оће да каже. Вас-7 - Од Ниша па на даље према Београду, кад ји питаш одакле су... ДК - А, кад идеш на доле? Вас-7 - А-а, кад ји ти питаш: „Одакле си, из Књажевац, из Зајчар“? „То Торлаџи и Власи“. [...] Тако су људи спомињали.

V2a-8

Вас-7 - *Ја мислим да ми припадамо у Торлаџи. Вас-8 - Ма, не. Вас-7 - Јел не? Не?*

V2a-9

ДК - *А шта значи то „Торлаџ“?* Вас-7 - *Па, знаш шта, ми овде говоримо, не изражавамо се као што се изражавају од... Трговиште па на горе. Они „очу“, „нечу“, „може“, „не може“... „саг чу“, то овде у... у овај део наш то се тако не говори. А они тако говоре.*

V2a-10

Вас-8 - *Ал назив Торлаџи потиче од нечег другог.* ДК - *Од чега?* Вас-8 - *Не потиче из овог краја.* ДК - *Аха?* Вас-8 - *Причају да је на брду Торлаџ у Првом светском рату, значи у оном... петнесте, шестнесте године, да је тамо... нема наша војна јединица ратовала, да је... су били јако добри и да су они њих назвали Торлаџи. А не по ову... Значи та наша војна јединица тамо је ратовала, били су добри, извојевали победу и... ДК - *А где, на ком месту?* Вас-8 - *Па, не знам. У Шумадију, не знам... у ком је месту баи. И зато се зову Торлаџи, иначе не овде по овом опредељењу. Не знам дал је с оне стране Тимока или с ове стране или... него по томе. Е, сада, где је Торлаџ баи у Шумадији, ја не знам, али углавном у северозападном делу, јер тамо су наши и водили борбу.**

V2a-11

ДК - *Ви кажете овде, значи, овај крај [да сте] "Тимочани"?* Вас-7 - *Тимочани.* ДК - *А шта значи то Торлаџи?* Вас-7 - *Па тој све скупа, и Тимочани и Торлаџи, заједно.* Вас-8 - *Не, овај крај Торлаџи, ми нисмо Торлаџи. [...] Онај крај онамо, то су Торлаџи.* Вас-6 - *Не, не, не, не зову Видовчање Торлаџи. Не, не.* ДК - *Који крај су Торлаџи?* Вас-8 - *Преко реке онамо, преко Тимока ту, тако ми рачунамо, а сад... Вас-7 - Не, не. Није то тачно. Знаш шта, Торлаџи су овај наш крај овде: Орешац, Ргџите, Василъ.* Вас-5 - *Ма, није то, не, не, Минићевци су Торлаџи.* Вас-7 - *Јел Минићевци?* Вас-5 - *Минићевци.* Вас-8 - *Онај крај преко Тимок онамо, то су Торлаџи.* Вас-6 - *То су Заглавци.* Вас-8 - *Па, Заглавци или Торлаџи.*

V2a-12

ДК - *Шта ће деда да каже за то? Јел си чуо некад раније ту реч „Торлаџи“? Или је ново нешто?* Вас-2 - *Чуо сам ту реч, међутим, ишо сам ја и мало даље, по Загреб, тамо, Београд, тамо сви они цео овај крај зову „Торлаџи“. [...] Тимочка крајна уопште: „То су“ - каже – „Торлаџи“, мислим.* ДК - *Аха. Јел мож да испричаш пример где је то било? Ко ти је реко, где?* Вас-2 - *Па, био сам, рецимо, у Загреб сам служио војску. [...] И разговарао сам с неки Хрвати тамо, каже: „А, ти си одатле“, по глас познају. Каже: „Ти тамо припадаш Књажевицу“ - каже – „то су све Торлаџи“ - каже.* ДК - *И то знају чак тамо, Хрвати знају за то?* Вас-2 - *Да, да. Чак знају за то. Цео тај крај они називају „Торлаџи“. ДК - *Кад они, кад ти кажеш, ти шта им кажеш, јел јеси, јел ниси или...?* Вас-2 - *Не смем да кажем ништа, ја сам слушао само њи. По говор ме познаје... ДК - *Али ви овде немате то? Ви не кажете за себе да сте Торлаџи, не?* Вас-4 - *Не. Не, не, не. Никој то овде не каже: „Ми смо Торлаџи“. [...] Вас-2 - *Даље гледано сви кажу да... да смо Торлаџи овде. Јер цео тај крај по говор нас познају: „То су Торлаџи“.****

V2a-13

ДК - *А јел било... пошто деда рече... за... ово... за... тамо Загреб и тако даље, још нешто да кажеш? Каже „Торлаџи“ да кажеш, или „Шопи“ да кажеш, или да кажеш: „Ма, ви сте сви тамо 'Бугари' од границу“, или тако... Вас-2 - „Бугараша“, да били... ДК - *Било је то?* Вас-2 - *Те називе „Бугараша“... „Бугараша“, „Торлаџи“. [...] ДК - *Јел то дође исто за њих, Торлаџи, Бугараша, или...?* Вас-2 - *Па, исто (...)* ДК - *Значи говор је у питању, јел тако?* Вас-2 - *Говор. По говор се познаје... сви нас познају по говору (...) „Торлаџ“. Околина Књажевац.***

V2a-14

ДК - *Како се зове народ овог краја? Ево, ово је Пироћанац, из околине Пирота. А овде, како се зову људи?* Вал-1 - *Па, Торлаџи, бре.* Вал-2 - *Торлаџи јесу.* ДК - *Јел тако?* Вал-2 - *То цео крај. Торлаџ. Вал-1 - *Тај крај... до Вратарницу.**

V2a-15

ДК - На доле према Зајечару докле су Торла́ци, јел имате представу? Вал-1 - Торла́ци су до... Вратарнице. ДК - А Вратарница, шта су они? Вал-1 - Они су Маца́ци.

V2a-16

ДК - Тамо су [у Бору, где је живео и радио] биле разне... што кажу и нације и људи из разних крајева... Вал-1 - Па, било је. ДК - ...Рударско место, и кад вас питају шта сте ви, шта ви кажете? Вал-1 - Па, ја кажем оно што јесам. ДК - Шта? Вал-1 - По националности сам Србин. ДК - Србин, али било је тамо, не знам... има и Врађанаца и... шта има... и Власи и... Вал-1 - А, мислите та... дал сам Торла́к? ДК - Да. Вал-1 - [смеје се] Па, добро, ми смо се тако тамо представљали, као... ДК - Јел сте се представљали тако, јел су вам други рекли? [...] Кад вас неко пита, ви кажете или они за вас кажу кад чују одакле сте? Вал-1 - Па, да ти кажем право, ја нисам на томе инсистирао, да баш стално причам да сам тај Торла́к, али кад причамо некад онако у друштву, ја кажем: „Торла́ци смо“. [...] А да ли је то од старине нешто или сте чули тамо у Бору? [...] Јел сте то чули у селу или ...? Вал-1 - Па, то смо чули још одавно. ДК - Овде? Вал-1 - Одакле потиче то, то потиче тамо...

V2a-17

ДК - А јел знају Власи, [...] кад се каже „Торла́к“, знају где је то? Вал-1 - Знају. Знају и... да ти кажем овако... са нама су увек овако... према нама су увек били пријатељски расположени. [...] А мало према... Топличанима су мало били [...] Има зафрканције, каже: „Власи краду“, каже: „Краду, па носе у Топлицу“. А има исто за ти Топличани један фазон, каже, овај... "Отишо Пироћанац на месец и понео чекић и мистрију и каже: „Шта ради?“, почео да зида, пошто су Пироћанци познати као зидари и тако даље, каже: „Прави стражарску кућицу за Топличанина“. [смеје се] [...] Јер они су већином у стражу, у полицију.

V2a-18

Вал-3 - Било је да у Бор Торла́ци директори, Топличани стражари, овј Каланци онј више милиција и СУП, Пироћанци зидају.

V2a-19

ДК - Е, одакле тај назив Торла́к? Вал-1 - Па, то је, вероватно, из... Првог светског рата кад наша та... наши се борили тамо на овом брду код Београда - Торла́ци, и онда су... одатле је и тај назив потекло. ДК - Аха? Вал-1 - Тамо где је овај институт, за имунологију, Торлак. (...) из овог краја, значи, то су били: Минићево... Минићево, Књажевац... и они су се тамо борили и то прилично... успешно одолевали Швабама, Аустријанцима, и одатле су добили име Торла́ци. ДК - Значи то је одатле? Вал-1 - Одатле.

V2a-20

ДК - Кажите ми, да ли има Торла́ка у Бугарској, можда? Вал-1 - Па... то не би могло да вам кажем то. Претпостављам да има неки који су ту можда у погранични део, али не верујем. Мож и да има.

V2a-21

ДК - Шта значи то "Торла́к"? Јел причано овде, стари људи да кажу: „Ми смо Торла́ци“ или не? Стог-1 - Па, тој није... није причано. Стог-2 - Није, није. Стог-3 - Ма, није, није причано. (...) Нису нас... Стог-2 - Нисмо ми то, туј смо одрасли, тој нисмо...

V2a-22

Стог-3 - Ја би, на пример, кад би мене неко питао: „Из ког си краја?“, наравно, кад сам у Београд, ја би реко: „Торла́к“. А Торла́ци су, значи, доле око минићевског краја, наравно, и шира околина, а баш овј доле од Калне према Књажевицу... не бих знао, мислим да они не спадају у Торла́ке. Да је, ипак, крај, Торла́ци, уз Тимок, низводно према Зајечару и овај поттупијнички део. Бар ја тако мислим. ДК - Јел су ово овде, по теби, Торла́ци? Стог-3 - По мени, јесу.

V2a-23

ДК - Па, шта су рекли, „Тимочање“ или шта... шта сте ви? Стог-3 - Па, једноставно нема ни један назив који су рекли да смо, ни Баџци, ни Тимочани, ни... ДК - А шта би сте ви рекли, јел сте Торла́к? Стог-1 - Па, ја не би реко. ДК - Не би? Стог-1 - Не (...). ДК - Добро. А ти, откуд

теби то сад, ево, ти би реко? [...] Стог-3 - Па, чисто из тога разлога, пошто си поставио питање кад би отишао у Београд, како, шта би реко, ко си ти, шта си, одакле си. Ето. ДК - Значи, мораи да се одределиш за неки назив? Стог-3 - Па, да, ако би морао, онда би се одределио за Торлака. Бар нисам сигурно Пироћанац. ДК - Где си ти то чуо за Торлак? Стог-3 - Па, чуо сам... из литературе, од старијих људи и тако. ДК - А откуд ти то да су у околини Минићева? Стог-3 - Па, откуд? Баш конкретно сад откуд не би знао, али... ето... чуо сам негде да су ти... људи... да се зову Торлацима. У сливу Тимока доле, поред Минићева, тамо. (...) ДК - Значи, свестан си да овде то није од старине, а ти би опет реко да си Торлак? Ако те неко... ако баш инсистира? Стог-3 - Па, ако баш инсистира... ДК - Јел сматраш да је то нешто погрдно, јел то „Торлак“ нешто погрдно или не? Стог-3 - [размишља] Ја не сматрам да је то погрдно. Стог-2 - Па, не знам. Како би то сад протумачили.

V2a-24

ДК - Овај човек је из околине Пирота, ал се каже да је Пироћанац, значи, то је, цео тај крај су Пироћанци. А овде, људи овог краја шта су? Кад тебе неко пита шта си, шта ћеш да кажеш? Дреч-1 - (...) Да кажем Торлаци, или Књажевчани, или Тимочани, или Заглавак, каквó ли (...). ДК - Е, па, шта бити реко, шта је то "Торлак"? Дреч-1 - Торлак то је... читава тој наша овде... од Пирот, па овамо, Кална, Књажевац, Зајечар, (...) некада, чуо сам, торлачка бригада дошла негде у... у ратови кад су били, тој... за Први, Други... Торлаци... Тако ми називају, ја не знам. [...] ДК - И долкле су Торлаци на доле? Дреч-1 - Па, до Зајечар валда, на доле... не знам ја на доле... ДК - А да ли је било да су овде старији људи овде некад причали, да кажу да сте Торлаци, или је то нешто ново. Дреч-1 - Не, тако је од раније. Овде смо такó... причали су. Каже: „Дошло... Торлаци“ - каже, за време, мора, Првог, Другог... Првог светског рата, каже – „они“ - од Пирот па овамо, дал су тој Пироћанци Торлаци или ми на доле, од Пирот, Књажевац, овај... Кална онамо и те такве ствари.

XI2e. Транскрипти делова разговора везани за одељак О другим идентитетима (V26)

V26-1

ДК - Дал ви за себе кажете да сте Тимочани или... Вас-1 - П'онó какó да кажем другако него Тимочани? [...] Вас-1 - Какó могу да кажем да несам Тимочанин? Него одакле сам?

V26-2

ДК - Ако се каже Тимочани, тимочки крај, јел се ви рачунате да сте Тимочани? Вас-5 - Ја се рачунам. Да, рачунамо се тимочки крај. ДК - Значи, нисте баш поред Тимока, али... Вас-5 - Нисмо, али ми смо ту близу до Тим... Подвис нам је там четири километра, значи ми смо близу поред Тимока, тако да... ДК - И рачунате се Тимочани? Вас-5 - Као Тимочани, јесте.

V26-3

ДК - Кажите ми ови овамо, од Књажевац на тамо, на доле, који су то? Рецимо, Минићево и то? Вас-4 - Па, тој као Тимóчко ваљда и онó.

V26-4

ДК - Како се зове овај народ, овог краја овде? Одете, ево Мајданпек [где је он радио], и питају вас одакле сте, шта ћете да... Вас-8 - Тимочанин.

V26-5

ДК - Рецимо, одете негде са стране и питају: „Ко сте ви?“, ево он је из околине Пирота па кажу Пироћанац, шта жете ви да кажете? Кад одете, рецимо, у Београд? Стог-1 - Књажевчани. ДК - Тако или некако другачије? Стог-1 - Па, околину Књажевца. ДК - Околина Књажевца? Стог-1 - Па, дабоме, село из околине Књажевца.

V26-6

ДК - Кад одете у Зајечар, како вас зову? Стог-3 - [размишља] Књажевчани.

V26-7

ДК - Како се овај крај зове кад одете негде и питају вас ко сте ви, шта сте, одáкле сте, шта ћете да кажете? Вас-4 – „Из Васиљ код Књажевац. Село Васиљ – Књажевац“. Вас-1 – „Васиљ – Књажевац“, ја тако увек сам причао.

V26-8

ДК - Кад идеш негде на страну и питају те одáкле си, шта ћеш да кажеш, рецимо не знају где је Васиљ, овај цео крај како се зове? Вас-5 - Овај? ДК - Аха, како би ти реко: „Ја сам...?“ Вас-5 - Па, „Васиљанац... Књажéвчанин“, „Из околине Књажевца“.

V26-9

ДК - А дал је било овако неке шале између село... од село до село да... за Лепéнци кажете ово, за... за вас да кажу... како беше онó: „Васиљ...“? Вас-1 – „Село големо...“ Вас-4 – „На сред село крeкало“ [...] Било блато. Вас-3 - Овдéкај на сред село. Вас-1 - Као бара. Бара [смеје се]. Вас-3 - На сред село се овдé није могло уопште пројде од воду и од блато. Вас-4 - Гдево дом направен, туј тој било крeкало.

V26-10

ДК - Како кажу за Васиљ? „Васиљ село...“? Вас-5 – „Васиљ село големо, на сред село крeкало“. То је крeкало било овде где је Задружни дом. [...] ДК - То су вама други рекли мало да се подигравају, јел тако? Вас-5 - Па, да.

V26-11

ДК - Они кажу: „Васиљ село големо...“ Вас-7 – „...На сред село крeкало“. ДК - То кажу они, а шта ви кажете за њих? За неко село ту? Вас-7 - Па... Ргóштањи су много нељубазни, кад позивау гости они кажу: „Ајде, па ћ'се видимо у село на Русáлницу“, али никад не кажу: „Ајде, дођи код мене на славу“. Него: „Ће се видимо у село“. Значи, на игранку ће се сретнете, али у кућу не. А Орéшчани кажу да су јако гостопримљиви, исто као Васиљани. Васиљани су јако гостопримљиви људи. Ето, то знам, за друго не знам.

V26-12

Вал-1 - То се деца тако зезала, знаш? ДК - Како? Вал-1 - Па, шта ја знам, ми кажемо Лепéна: „Лепéнци - тéнци“, и они кажу [смеје се], овај... „Валéвци - голоцрéвци“ и тако даље.

V26-13

ДК - Шта кажете ви а Валéвац? „Валéвци...“? Дреч-1 - Па, Валéвци, ето... „Занóси се“ - вели - „ко валéвска капија“ [смеје се].

V26-14

Стог-3 - Кад он [његов отац] био мали, у школу, њи су звали „Лепéнци – тéнци“. [смеју се] ДК - Ето, то питам. А ко је вас звао, околна села или...? Стог-2 - Па, из друга села ћаци. Стог-1 - Па, добро, из друга села, кад смо били ћаци у школу. ДК - А ви њи? [...] Стог-3 - Какó беше? [...] „Лепéна обучéна, а Валéвци голоцрéвци“ [смејемо се]. [...] ДК - Добро, а шта кажете тамо за Бучје, Влашко_поље, овí? Стог-3 – „Качкетáни“ [смеју се]. ДК - Који, који? Стог-3 - Бучáнци и Влашкопóљци. [смеју се] [...] Стог-3 - Влашкопóљци су познати по томе што су неуредни, необрíјани, неошíшани. А Бучáни стално носе качкét и... ДК - Значи, Бучáни су „Качкетáни“? Стог-3 – „Качкетáни“. То ми тако. Драгољуб Златковић - А Влашко Поље како кажете? Стог-3 - Влашкопóљци. Стог-2 - Влашкопóљац неошíшан, то је Влашкопóљац. Стог-1 - Влашкопóљци. Стог-2 – „Ти ћеш“ - каже – „као Влашкопóљац, неошíшан...“ Стог-3 - Кад смо били децá, па у Лепéну, раније нису имáла возила, не имáло него с коњи се ишло. С коњи, па иду за Књажевац чешиће, они доле, и кад видимо да је неошíшан, да је... „Енé га Влашкопóљац“ - каже. Одма га познáм: „Енé га Влашкопóљац“. Стог-2 - То је имáло и узрека: „Ајде, кадá ће... ошíшај се, немóј као Влашкопóљац“.

V26-15

ДК - Шта пева [Рада Марковић из Стогазовца]? Вал-2 – „Грмотрне и ти ли си сено, ој, Валéвци, и ви ли сте село? Што врше́те за камен дадéте, што врше́те за дрва дадéте.“ [...] У ово

село сад има дрва и да продау, ал то било без дрва. Драгољуб Златковић – „Што врши́те“, како? „Што врши́те“? Вал-2 – „За камен даде́те“. За кућу, да судау, немају.

V26-16

Драгољуб Златковић - Ми смо Пироћа́нци, а шта сте ви? Шире, доле кад одете? Вас-4 - Ја где сам се роди́ла зове́ се „Сврљи́шко“, а овде́ се зове́ „Тимо́чко“. [...] ДК - Ви одáнде кажете „Тимо́чко“, дал ви за себе кажете да сте Тимочани или... Вас-1 - П'оно́ како да кажем друго́ко него́ Тимочани? Вас-4 - Они́ Тимочани а ми Сврљи́жанће, па смо дошлэ́ у Тимо́чко... Вас-3 - За бо́ље. Вас-4 - За бо́ље, а ко́је остáле у селó онé ошлэ́ у Кња́жевац да буду́ госпође. Вас-1 - Како́ могу да кажем да несáм Тимочанин? Него́ одáкле сам? Вас-4 - Нас родите́љи дали́ да идемо у Тимо́чко за бо́ље. [...] Бели Потóк и Сврљи́шка Топла то је наблизу... ДК - Чекај, а Бели Потóк јел се рачуна у Тимо́чко? Вас-4 - Не. Вас-3 - Не. ДК - Него́? Вас-4 - Исто. ДК - Сврљи́шко? Вас-4 - Сврљи́шко. [...] Вас-1 - Па, чекај, ал како́ сад мож да буде да рачунаш Сврљи́шко, кад се води број поште у Кња́жевац? [...] Вас-4 - То је се све сад измења́ло. ДК - Сад је тако, али било је некада? Вас-4 - Било́ је. Вас-1 - Да, да. Е, некад јесте. Јесте, јесте, јесте. ДК - Јел ви и дан - данáс кажете Бели Потóк Сврљи́шко, јел не? Вас-4 - Сврљи́шко. И ја кад чу нештó да кажем, ја кажем: „Ја сам Сврљи́жанка. Из Сврљи́шко“. [...] ДК - Једни за друге шта кажу? Какви су Тимочани, какви су Сврљи́жани? Вас-4 - Па, бо́ље овде́, увек се рекло, овде́ по се рађа у поље него́ горе, овóј ми, онóј ми... [...] Вас-1 - Било́ је као развијеније подручје овде́ него́ горе.

V26-17

ДК - А ови овáмо који су? Вас-5 - Сврљи́жани. ДК - Сврљи́жани? Вас-5 - Суседно село је овде, рецимо, Сврљи́шка Топла. Већ на горе то је сврљи́шки крај. ДК - Ако припадају општини Кња́жевац, они су... [Сврљи́жани]? Вас-5 - Да. Сврљи́шка Топла. ДК - И Бели Поток исто? Вас-5 - Па, Бели Поток... јесте, и за њих кажу да су Сврљи́жани. Мада су они у општини Кња́жевац. Божји́новац исто, и њих... за њих кажу да су Сврљи́жани, али су општина Кња́жевац.

V26-18

ДК - А који су... одáкле су... почи́њу Сврљи́жани? Или Сврљи́жање? [...] Вас-7 - Целоку́пан тај део горе: Бели Поток, Сврљи́шка Топла, Скробница, Божји́новац и још та села, па доле се спушташ према Сврљи́г, то су све Сврљи́жани.

V26-19

ДК - А овáмо, сврљи́шки крај, како ви кажете? Она каже „Сврљи́шко“, а ви? Вас-3 - Па, Сврљи́шко. Вас-1 - Па, Сврљи́г.

V26-20

ДК - А ови тамо према Сврљи́гу [како се зову]? Стог-1 - Сврљи́жани.

V26-21

ДК - Сврљи́жани одáкле почи́њу? Дреч-1 - Па, Сврљи́жани, онó туј Треси́баба, оту́де...

V26-22

ДК - Шта кажу за Сврљи́жане? [...] Шта се за њих каже? Вал-1 - Па, за Сврљи́жане... кажу да воле да краду [смеје се] ДК - Јел има нека прича, анегдота? Вал-1 - Па, кажу... кажу: „Драјинац нема гробље“ [смеје се] Каже: „Они́ уми́ру сви у затвор“ [смеје се] [...] Вал-2 - Па, нел кажу? ДК - Шта кажу? Вал-2 - Село Пали́лула [у сврљи́шком крају], како́ ли, има велика кривина на воз. И неки истури́о руку и прича́о: „Онóј селó она́мо, онóј селó тако́ј се зове́“, кад погледа онó... [...] онó нема му сат, укра́ли му док воз... [сви се смеју] [...] Кажу да је опасно у Сврљи́г. [смејемо се].

V26-23

ДК - За Драјинац шта кажу? Вас-5 - Па, знате како за Драјинац кажу? Каже. они́, овај... својевремено су некада украли воз, мислели су да је брашно, а било́ креч. И они́ откáче вагóн [...] у Драјинац та поде́ле брашно, кад погледају онó креч [смеје се]. Кажу за њи да су мало волели да... овај... волели су мало да... [...] да краду, воле да краду. ДК - А дал то само Драјинац јел сви Сврљи́жани? Вас-5 - Не, за Драјинац кажу, за друге не, нисам чуо за друге, а за Драјинац сам стварно чуо то.

V26-24

ДК - А за Драјинац? Вас-7 - Познати по крађу. ДК - Јел има нека анегдота? Вас-7 - Не знам, али каже: „Драјинчани су лопови велики“. [...] Вас-5 - Откачили воз, мислили да је брашно, оно било креч.

V26-25

ДК - А шта се каже за Сврљижани? [...] Какви су они? Стог-3 - Сврљижани? ДК - Аха. Стог-3 - Па, не знам ја што је то тако, али код нас овде у село су говорили: „Од Сврљижанина ни куче да не узнеш“. ДК - Али што? Стог-3 - Е, па, не знам, вероватно да... [смеје се]. [...] Стог-1 - Кажу да много крадну.

V26-26

ДК - А ови овамо [према западу], како се зову они? Овамо су Сврљижани, а... Вас-8 - Па, Сокобањци. Ми смо као Тимочани. ДК - Сокобањци? Које је прво сокобањско село? Које, за које кажете да је сокобањско? Вас-8 - Па, ето, Скробница је сокобањско.

V26-27

ДК - Који су ови овамо према Сокобању, како их ви зовете? Вас-1 - Па, „Сокобањци“.[...] Вас-3 – „Сокобањци. Сокобањци“. У сокобањски крај. То кажемо „сокобањски крај“.

V26-28

ДК - А који су ови овамо према Сокобањи? Како њих зовете? Стог-1 - Сокобањци.

V26-29

ДК - А овамо [према Сокобањи], који су? Вас-1 - Овамо... исто и Скробница, за њи кажу... не кажу за њи да су Сврљижани, они кажу тамо... шта ја знам, кажу... „Сокобањци“, рецимо. ДК - Већ Скробница...? Вас-5 - Скробница, тамо, тај део... ДК - А и Скробница је општина Књажевац? Вас-5 - Општина Књажевац. ДК - А кажу већ да су Сокобањци? Вас-5 - Па, добро, јесте. Као... мало ближе су Сокобањи. ДК - Јел ви кажете Сокобањци, јел Бањци, јел Бањско? Вас-5 - Сокобањци. ДК - Тако кажете? Вас-5 - Ми кажемо: „Сокобањци“.

V26-30

ДК - Одакле је Заглавак? Вас-4 - Па, од Књажевац, па на там горе, од Дубраву, од оној... све си је Заглавско, шта ја знам. [...] И одозгоре све раније бежали [...] имали по много децу, по три-четри сина, пет. Па едан дал овдекај, колко сина - три. [...] Тројицу дал у Васил и тој се сви оженили за распуштенице, за удавице... момци... [...] Четири брата, сви дошли у Васил исто такој, све за удавице, за распуштенице. Раније Васил био чујен, село велико, радело се много, имало много, све било лепо, имала и задруга, имало све.

V26-31

ДК - А, бабо, јел си ти чула горе негде у село, у твоје село [Видовац, где је рођена] да кажу „Торлаци“? Вас-6 - Не, сине. Несам, а Заглавци. ДК - Заглавци? Вас-6 – Заглавци. [касније] ДК - Шта кажеш ти, бабо? Докле је Заглавак? Који су то Заглавчани? Вас-6 - Зглавчњње: село Штитарац, Локва, Кандљица, Корита, Балинац, Радичевац там, Шарбановац - то је Заглавак. ДК - А Дејановци? Вас-6 - Дејановци, ете, ја забори. Алдинац.

V26-32

Вас-7 - Преко Тимок је Заглавак. [...] Овај Тимок што иде из Калну одозго, све што је на ту страну тамо преко Тимок, то се зове Заглавак. ДК - На горе, уз Тимок? Вас-7 - И уз Тимок и овамо где је она [њена мајка] рођена. ДК - Видовац? Вас-7 - Да, Локва, Видовац, Берчиновац... не, Берчиновац не спада, али Локва, Видовац, Каменица... Горња, Долња, Соколвица, то се све зове Заглавак. ДК - А ово још горе тамо, калански крај? Вас-8 - Исто. ДК - Шта су они? Вас-7 - Исто су и они то.

V26-33

ДК - А шта су... шта су ови горе, калански крај, рецимо? Како их ви зовете? Вас-1 - Па, Заглавак.[...] Вас-3 - Кална... Кална Заглавак све зовемо. ДК - Јел имате неко да је насељен овде одозго? Не? Вас-2 - Па, добро, има, сад... ДК - И како их ви зовете? Вас-4 - Имали људи, овде се

женіли, из тај Заглавак, па додили момци за жене... ДК - Јел кажете, рецимо, „Пироћанци“ или не? Или кажете Заглавак? Вас-1 - Па, да, бре, тој све такој кажу, Заглавак горе. Нико ништа то... код нас тој што ти кажеш, оно „Торлаци“, овој, никој ништа то... Вас-4 - Па, ја имам зета из Жуковци, овде код Књажевац што је село Жуковац. И ја рекнем: „Из Заглавак“. „Одкле ти је зет?“, „Из Заглавак“ [смеје се]. ДК - Значи, за вас је то горе Заглавак. Вас-1 - Да, па тако.

V26-34

Вал-2 - Ја не знам где се [са Тимоком] спајало Заглавак, мајку му? Вал-1 - Заглавак је онамо, Кална и онамо, то је Заглавак. Вал-2 - Кална, Кална...

V26-35

ДК - А где је то Заглавак? Заглавак? Стог-2 - Ао, па тој горе негде, према Пирот. Стог-3 - Па, није према Пирот. Заглавак ти је овамо, од... део Старе планине од Радичевца горе скроз до Калне. [...] ДК - Нисте ишли на ту страну? Стог-2 - Ми нисмо тамо... Стог-1 - Слабо ми тамо, на ту страну... ДК - Где ви више гравитирате? [...] У ком правцу ваши људи, где су одсели? Где су, Књажевац углавном? Стог-1 - Ту су, у Књажевац, има неко у Зајечар, и тако... Стог-2 - Зајечар, Књажевац, неки у Ниш. Стог-3 - Књажевац, Зајечар и... један део Београд.

V26-36

ДК - А ови горе од Књажевца на горе? Вас-5 - [...] Од Књажевца на горе... они... овај... Заглавци кажу, заглавски крај. ДК - То ви овде кажете? Вас-5 - Да, ми кажемо овде, кад, рецимо, од... од Штрпца па на горе кажемо заглавски крај. Не пиротски, него заглавски. ДК - А још на горе, ово... Кална? Вас-5 - Кална... да, заглавски крај. ДК - Све је то за вас Заглавак, све што је горе? Вас-5 - Да, кажу код нас овде „заглавски крај“, јесте. ДК - Ви не кажете „Пироћанци“? Вас-5 - Не. Пироћанци су, рецимо, тамо, од Темске па на тамо.

V26-37

ДК - А Пироћанци, одкле су? [...] Где почињу? Вал-1 - Па, почињу горе кад... се заміне Кална. [...] Прође се Кална, па онда оно брдо горе, како се се зове, па онда тамо [...] Темска већ, то је пиротско. ДК - А ови Каланци? [...] Вал-2 - Ми ји зовемо „Канађани“ [смеје се].

V26-38

ДК - А одкле су Пироћанци, одкле почињу? Ко је за тебе Пироћанац? [...] Дреч-1 - Од Калну на горе - Пироћанци.

V26-39

ДК - А шта је то Заглавак? Дреч-1 - Па, тој... ми смо Заглавски срез, некада се з... чуо сам кад сам бил некада и ја у школу, триес седме, осме, године. ДК - Аха? Заглавски срез? Дреч-1 - Аха. „Који је срез?“, „Заглавски“. Тако смо причали. ДК - Добро, то је срез, а баш Заглавак, место, где је? Дреч-1 - Па, читаво тој овде, од Пирот па на доле - Заглавак.

V26-40

ДК - А Власи? Вас-5 - Па, добро, Власи знам који су, Власи. ДК - Али су далеко? Вас-5 - Далеко су.

V26-41

ДК - Да ли знате нешто за Власи? Јел су били контакти неки? Вас-2 - Ја нисам имао с њима. [...] Вас-3 - Моја баба, причала ми, она имала... били тринес, колко су сестре, колко су брата, не знам туј тачно колко су били, али једина она остала била ћерка и четири брата, а онија сви отишли у Влашко да зараде новац. Не имало од куће да живе. И који како отиде, и кад треба газда да му исплати, они га убију. Тој сам од бабу чула. И више се ни један није вратио. [...] Ја толко као дете сам упамтила од моју бабу. Вас-1 - Оно Влашко доле, од... од Зајечар, па на даље. Вас-3 - „Ето“ - каже - „тринес смо били, ми смо толко остали“. Само она једна сестра и четири брата. Од тринес. А сви момци отишли. У Влашко и нису се вратили.

V26-42

Вал-1 - Власи [...] завици из ког су села. Ови су, рецимо, из Брестовца трговци. Из Оштрела су електричари, и из Слатине. Из... горе... Горњане то су... из... горе, висока села, они су

углавном сточари. Злот - комбинација, значи, радили су и у рудник и сточарство имау и те бачије [...]. Тако да... зависи из ког је села, знаш.

V2b-43

ДК - Који су то Маџици? Вас-5 - Масџици? ДК - Аха. Вас-5 - Не знам. ДК - Не знаш? Вас-5 - Не знам, нисам то...

V2b-44

ДК - На доле према Зајечару докле су Торлаџи, јел имате представу? Вал-1 - Торлаџи су до... Вратарнице. ДК - А Вратарница, шта су они? Вал-1 - Они су Маџици.

XI2ж. Транскрипти делова разговора везани за одељак О другим идентитетима (V3a)

V3a-1

ДК - Кажу ми како се зове народ овог краја? Кад одеш негде и питају те ко си ти, шта си ти, како ћеш да кажеш? Ево, он је Пироћанац [показујем на Драгољуба Златковића], на има неки Сврљижани, на има Власи, шта си ти? Ови људи, овог краја, који су они? Алд-4 - Па, сељаџи смо туј. ДК - Сељаџи? Алд-4 - Бедни смо људи. ДК - Аха? Алд-4 - Оно како чу да кажем другаче? (...) ДК - Јел кажу да сте Заглавчање, рецимо? Алд-4 - Не, не знам, код нас не. ДК - Шта је то Заглавак? Јел си чула за то? Заглавски срез? Алд-4 - Па, чула сам. У нећи Заглавак там, али сам... не мог да ви то кажем...

V3a-2

ГСок-3 - „Кандалица – мандалица“. [...] Тако деџа се шале.

V3a-3

Бал-2 - "У Корита све се живо рита", "Къндалица - мъндалица" и за Жуковци... Бал-1 – „Жуковци - божји куковци“.

V3a-4

Штрб-1 - Ја сам тој чула: „Жуковци - божји куковци“, на Дрвник, на Градиште... ДК - Шта кажу за Дрвник? Штрб-1 - Па: „Дрвосече, дрвосече, дрвосече“. ДК - А шта кажу за Градиште? Штрб-1 - Е, не знам [...] за Градиште. [...] Шале се, душо. Шале се.

V3a-5

Видо-3 – „У Корита све се живо рита“. [...] ДК - А шта кажу за Кандалицу? Видо-3 - Па, „Кандалица мандалица“. Или... „Кадилница“ [кадионица]. Или „Кадилница“. [...] ДК - Како беше оно, за Дрвник има, ти си из Балници... Видо-3 - Да. ДК - Дрвник, попрџаш нешто помџију. Како беше? Видо-3 – „Ситан Дрвник [...] по Перџаш“ [...] имају назив, овај, назив у поље тамо, место, Перџаш. Перџаш. И онда они зато зову "Ситан Дрвник по Перџаш“.

V3a-6

ДК - Шта кажеш за Дејановчанина кад га видиш? Дрв-1 - Па, тамо си... оно бил сам, там смо радџли, смо садџли бор и... бил сам кувар и там, месил сам леб, оној све... ДК - Аха? Дрв-1 - Дејановчани као Дејановчани [смеје се] мало... ми смо ји зајебавџли где они с магџрићи носе дрва, знаш, носџли одавно [смеје се] ДК - Аха, и шта им кажете? Дрв-1 - Ништа [смеје се] ДК - Као сиротиња или шта? Дрв-1 - Аа, било, али они се сви отселџше у Къњажеваџ.

V3a-7

ГКам-7 - Долња и Горња Каменица то је исто, а Штрбаџ је већ сасвим друго. [...] ГКам-6 - Рецимо, ми смо јако гостопримџив народ, овде, у Горњој Каменици. У Доњој јесу, слични нама, Штрбаџ већ није оно што смо ми. Из приче. ДК - А што? ГКам-6 - Па, рецимо, веће су циџије, умеренији су у свему, он ће да прозре прво човџка да види с ким има посо, неће да каже: „Ајде извџлте“, као ја, рецимо, ја ћу да задрхтим ако видим: „Изволи, дођите, ајмо на кафиџу“, без обзира да ли знам човџка или не. Први пут га видим, али има да га угџстим. А код Штрџиџана нећеш... „Добар дан“ и... „Зашто си дошо“ и... „Хвала“. Западњџчки систем.

V3a-8

ДК - Јел има разлика између вас и Штрпца? ДКам-1 - Има. ДК - На пример? ДКам-1 - Па... на пример... да узмемо овде Штрбац и ми смо мало можда слични. Горња Каменица [...], они су по, тај крај, погостопримљиви су Горња Каменица него ли... Па ми дођемо по средину, а Штрбац је мало... онако... више... ДК - А у чему се то огледа, гостопримство? ДКам-1 - [...] Да ће те дочека лепо, угости, и то, те ствари и тако да... сваки... више се разбацујемо него ли они, они сваки глед свој... динár и... тако да...

V3a-9

ДК - Шта кажу за Штрпчање? Видо-5 - [...] Они [људи уопште] кажу да се населили с Косова - Шиптари. ДК - Аха, а што Шиптари? Видо-5 - Па, зато што су много опасни људи и онда... себични дојду.

V3a-10

ДК - А какви су, рецимо, у Штрбац људи? ДКам-6 - Па, у Штрбац, како да ти кажем, у већини воле да... да згребу сас руку у џеп. [...] ДК - Па, јел имате неку шалу на тај рачун? ДКам-6 - Има. Прозвани су „Драинчање“.

V3a-11

ГКам-3 - Штрбац су Драјинци. Као у Драјинци што су опасни, лопови.

V3a-12

ДКам-6 - У неко село воле да се бију. Стално. Ево, Шестигабър, то сам ја био... у то... каријеру свирачку, с покојног оца - нема скуп да се не побију. То још носе мали секирчичи (...), па кад се заљуља, онај... сваки држи секирче, онај уватио за руку, онај подиго, онај... па, кад се тој... само љуља. Побију се, помире се, и настави се весеље, и освању. Али без бој не пролази никако. Није пролазило.

V3a-13

ДК - Јел сте чули за Ошљане? Лок-3 – „С леб не кане, ал кад уване, нуме да мане“. Лок-2 - Са све кане само леб не давају.

V3a-14

ДК - Како беше оно: „У Ошљане...“ Има изрека једна: „С леб не кане...“ Шар-3 – „С леб не кане...“ ДК - А после? Шар-3 - [смеје се] И друго не бране.

V3a-15

ДК - А како беше оно: „У Ошљане с леб не кане...“, како беше то? Рад-2 – „Ал бију док сване“. [сви се смеју]

V3a-16

ДК - А тај коритски говор, јел то торлачки јел не? Рад-2 - Не, он је бугарски. ДК - Аха? Бугарски? Рад-2 - Бугарски нагласак.

V3a-17

Шар-3 - У Корито је исто, Ново Корито је исто... као Бугаршии? ДК - А, јел су Коричање Торлаци јел нису? Шар-3 - Чујеш, ја мислим да и они припадају у торлачки крај.

V3a-18

Лок-2 - Они су Бугаршии. Лок-3 - Да. Лок-2 - То су Бугаршии. Ново Корито.

V3a-19

ДК - Е, кажи ми, овај народ, овог краја, како се зове? Кад си отишо негде на страну и питају те ко си ти, шта си, шта ћеш да кажеш? [...] Ово је Пироћанац [на пример]. Алд-3 - Добро. Алдинац се ми зовемо. ДК - Па, добро, то је село. Алд-3 - Село. ДК - Ал ти отидеи негде у Зајчар и они кажу [...]... Алд-3 - Па, из Алдинца сам. ДК - Из Алдинца? Ал како овај народ се овде зове? Неки су доле Власи, ови су Пироћанци, ови су Сврљижани? Алд-3 - А, не, не, не. Нема ту (...), код нас нема разлика.

V3a-20

ДК - Е, и питају те: „Ко си ти?“, ево, он је Пироћанац, па има Сврљижани, па има доле Власи, па има... Овај народ, овог краја, како се зове? Који су то? Алд-8 - Ја не знам како ни зову, ја... ДК - Ево, ја сам из Дејановца, који смо ми? Алд-8 - (...) Ја кажем: „Ја сам родом из Алдинац“.

V3a-21

ДК- Јел си ти ишо негде на службу ил си овде стално био? Јел си овде рођен, у Каменицу? ГКам-2 - Овде сам рођен, у Каменицу, био сам у „Навин“, винарски подрум Београд, шес године (...) ДК - Кад си био тамо на страну негде или било где, па те питају: „Ко си? Одакле си?“, шта ћеш ти да кажеш? Ево, има Пироћанци, има Сврљижани, има Власи, има... Шта си ти? ГКам-2 - Па, чујеш, ја кажем одакле сам. ДК - Па, одакле? ГКам-2 - Из Горњу Каменицу. ДК- Па... али не знају у Београд где је Горња Каменица, питају те: „Ко си?“, шта...? ГКам-2 - Па, чујеш, ја кажем на обличје друство које је са мном: „Из Књажевац, село Горња Каменица“.

V3a-22

ДК - Кад си ишла тамо и питају те: „Одакле си, из који си крај?“, ево, ово је Пироћанац, па има Власи, па има Сврљижање [...], који смо ми одавде? Дрв-2 - Ми смо Књажевчани... се водимо. ДК - Књажевчани? Дрв-2 - Дабоме. А село Дрвник.

V3a-23

ДК - Ево, кад одете негде на страну, има Сврљижани, има Власи, има Пироћанци и тако даље, шта ви кажете? ДКам-3 - Ја кад одем на страну кажем да сам Књажевчанин. ДК - Књажевчанин? ДКам-3 - Иако сам из Доње Каменице.

V3a-24

ДК - Наши људи, овај крај, како се зову? Шта ћеш да кажеш? Онај ће каже: „Ја сам Сврљижанин“, а ти шта си? СКор-3 - Па, ми смо Књажевчани одавде. Како да кажем? Каже: „Одакле си?“, „Околина Књажевац“ [...] Та села - Књажевчани.

V3a-25

ДК - Кад отидеш негде доле тамо, где се мешају разни људи [...], па негде има Пироћанци, негде Сврљижани, негде Власи и овакви-онакви, шта ти кажеш, шта си ти? Ови наши људи, ми одавде, шта мо ми? Дрв-3 - Па, како да кажем (...) околина Књажевац... Како че друшке кажем?

V3a-26

ДК - Неки кажу да се ово овде зове Заглавак? Шта су то Заглавчање? Јел каже то неко овде? Алд-5 - Нисам... то овде нису казали, то несам ни чула.

V3a-27

ДК - Јел кажу да сте Заглавчање, рецимо? Алд-4 - Не, не знам, код нас не. ДК - Шта је то Заглавак? Јел си чула за то? Заглавски срез? Алд-4 - Па, чула сам. У нећи Заглавак там, али сам... не мог да ви то кажем...

V3a-28

ДК - А ово што кажу „Заглавак“? „Заглавак“? Дрв-2 - Па, и тој селó, оно кво е? ДК - Јел си чула за тај назив: „Заглавак, Заглавчање“? Дрв-2 - Чула сам. Чула сам, чула сам – „Заглавчање“. Чула сам за тој.

V3a-29

ДК - А шта је то Заглавак, јел си чула за то? Заглавчање? Штрб-1 - Заглавчање, чула сам, сине, ал не знам куји су, душо. ДК - Не знаш? Штрб-1 - Не знам. ДК - Јел није то овај крај? Није? [ћути] Штрб-1 - Не знам да је.

V3a-30

ДК - А шта то значи Заглавак, Заглавчање? ДКам-3 - Заглавак... ДК - Заглавак? ДКам-4 - Откуд знам, ваљда то је... однегде ширина, па ту је мало тешње, откуд знам, због овај пут, појма

немам. ДК - Па, дал ће наш човек овде да каже: „Ми смо Заглавчање“, или „Заглавци“, или како се каже? ДКам-3 - Ја мислим да неће, да нико то није... не каже...

V3a-31

ДК - А шта је то Заглавак? Рад-1 - Заглавак. ДК - Заглавчање, који су то? Рад-1 - Овај, овај крај овамо. Од Књажевац према Бабин Зуб. То је, ту је Заглавак. Коренатац (...) ДК - Аха? Рад-1 - А овде ми сад при који народ припадамо, како ли ни називау, на који слив, не... Иначе, Заглавак је тај крај тамо.

V3a-32

ДК - А шта је то Заглавак? Берч-1 - Е, то је Заглавак тај крај туј горе према Калну. ДК - А Берчиновици јел припада у Заглавак? Берч-1 - Не. ДК - Не. А Локва? Берч-1 - Не. [...] Заглавак од... од Трговиште па на горе... ДК - Аха? Берч-1 - Према... према Калну.

V3a-33

Лок-5 - [Заглавак] то је долина Алдинске реке, овај... Жуковац, Горња Соколовица, Градиште, овај... Дејановац, Репушница, Алдинац [...], али они су Заглавчани. ДК - А Локва, да ли су Заглавчани? Лок-5 - Не. Не. ДК - А Штитарац...? Лок-5 - Не, они припадају Локвањској реци... овај Трговиште... ДК - Значи, само су ови горе? Лок-5 - Само су ови горе у долини Алдинске реке.

V3a-34

ДК - А шта је то Заглавак? Штрб-2 - Па, Заглавак... ево овој овдекај, Књажевац, онђ, то је тој, тај Заглавак. Како га они називају, ј..ем ли му матер? Ово је доле... Крајна се зове, Влашко... овој куде Зажар... ј..ем ли га како је... тој од Зајчар до Минећево, то је Заглавак. Туде... туде се тој зове. ДК - Јел није овде, није? Штрб-2 - Није.

V3a-35

ДК - А калански крај? Видо-3 - Калански - Заглавак. ДК - Калански крај? Видо-3 - Да. ДК - А шта је то Буџак? Јел си чуо за то? Видо-3 - И то је Буџак. И то, и њега називау Буџак. А Заглавак можда е... можда е и ово Заглавак, ова наша села. Нисам сигуран, не мог да кажем. ДК - А шта је то Заглавак? Видо-3 - Заглавак? Па, то је овај срез био заглавски. [...] То био у Књажевицу... [ту је било средиште]. ДК - И сад вас кад питају негде: „Шта сте ви?“, јел ће да кажеш: „Ми смо Заглавчање“ или „Торлаци“ или...? Видо-3 - Ми смо... ми овај крај не припадамо у Заглавак. ДК - Него? Видо-3 - Они с оне стране Тимока, они третирају ни као... као Заглавак. [...] А сад... ми сматрамо да је Заглавак горе, Дејановац, овој ту горе... према Калну. Према Калну горе то.

V3a-36

ДК - Кад отидеш негде на страну, има разни људи срећеш: Пироћанци, Сврљижани, Власи, Шумадинци, не знам... шта кажеш, кој си ти? Који су људи овог краја? Како се зову? [...] Штит-2 - Па, ово је Заглавак. ДК - Ово је Заглавак. Јел има још... ти ћеш тамо да кажеш: „Ја сам Заглавчанин“? Јел шта? Штит-2 - Не. ДК - Него? Штит-2 - Кажем: „Ја сам Књажевичанин“.

V3a-37

ДК - И кад си ишо тамо негде на страну, ето, био си у пиротски крај, па тамо Пироћанци а тебе питају: „Кој си ти?“, шта им ти кажеш? Видо-2 - Шта чу да им кажем? ДК - Како се зове народ одавде, овај крај? Видо-2 - Па, овдекај преко Тимок [с ове стране] Заглавак се зове. Преко Тимок, а онам су... онам Васиљ, онам... много велико селó. ДК - И шта им ти кажеш? Он каже [Драгољуб Златковић]: „Ево, ја сам Пироћанац“, а ти шта ће да кажеш: „Ја сам...“? Шта си ти? Видо-2 - Шта сам? Околина Књажевац.

V3a-38

ДК - А Заглавак, шта је то? ДКам-6 - Е, па, то смо ми овде - Заглавак. ДК - Аха. Па, јел ће да кажете негде... кад те питају да кажеш да си Заглавчанин или тако нешто? ДКам-6 - Па... никада тој... само... кад год ме где пита: „Одакле си? Како...?“ „Ја сам из Доњу Каменцу, тамо... код Књажевица“.

V3a-39

ДК - Неки кажу да су Тимочани, неки да су Заглавчање, [...] шта се каже код вас? Шар-3 - Заглавчани, то... Заглавчани, јер Заглавски срез се звао наш [срез]... А Тимочани Тимочки [срез]... ДК - Па, јел су причали стари људи, да кажу: „Ми смо Заглавчање“? Шар-3 - Не, не. Није, није, знаш. Али тако је се називао наш срез, знаш, Заглавски срез, а овај Тимочки срез.

V3a-40

ДК - А шта то значи Заглавак? [...] Кан-1 - То је тај... од Зајчар то је све Заглавак. ДК - Јел ово овде Заглавак? Кан-1 - Да. Дабоме. ДК - А кад сте чули ту реч први пут? Кан-1 - Е, па, тој од раније тој постоји, каже: „Тој из околину доле Заглавак“.

V3a-41

ДК - Е... кажи ми... а шта то значи Заглавак? Дрв-1 - Заглавак, то е овај Заглавак, Књажевац. ДК - А кад те неко пита, јел кажеш да си из Заглавак, Заглавчанин? Дрв-1 - Заглавак Књажевац се звао. ДК - Аха? Дрв-1 - А Зајчер је доле, да ли и он припада Заглавак да ли не?

V3a-42

ДК - А шта је то Заглавак? СКор-1 - Па, Заглавак, то се... раније био срез Књажевац. ДК - Па, јел то горе, тај крај? СКор-2 - Аха, аха. СКор-1 - Аха, то је тај крај гор - Заглавак, Заглавски срез.

V3a-43

ДК - А Заглавак, шта је то? ГСок-1 - Заглавак, то ти је... Заглавак - Књажевац и што поседује Књажевац ово. Ова села. ГСок-2 - Да, то је овај баш наш крај овде.

V3a-44

ДК - Кад одеш негде на страну, и има разни људи, има Сврљижани, има Пироћанци, има Власи и тако даље, шта кажеш, ко си ти, овај крај овде који су то људи? Град-1 - Заглавак. ДК - Заглавак? Град-1 - Заглавак. [...] ДК - А која [...] су села Заглавак? Град-1 - Заглавак, па... Жуковац, Старо Корито, Балинац, Дрвник, Градиште, Соколвица. ДК - Јел то само овај део овамо? А ови овамо: Кандалица и Старо Корито, и Балинац... Град-1 - И Кандалица припада. Припадају и они исто. ДК - А тамо још даље, шта има... Град-1 - Не, они не припадају. ДК - Видовац? Град-1 - Видовац, они припадају. ДК - Штитарац, не? Град-1 - Они припадају тамо. ДК - А ови: Каменица, Горња, Долња, Штрпци. Град-1 - Не ни они. ДК - Не припадају? Град-1 - Не припадају. ДК - Значи, Заглавак је само овде? Град-1 - Од Жуковца па на горе, овде према нас.

V3a-45

ДК - Неки кажу да је ово Заглавски срез, Заглавчани? Алд-9 - Заглавак, Заглавак. Али... ДК - А јел ће да кажеш да си Заглавчанин, јел не? Алд-9 - Па... јесте, ово се сматра да је Заглавак (...) Заглавак, јесте, Жуковац је Заглавак, да. Жуковац... Заглавак је, Заглавак.

V3a-46

ДК - А који су то Заглавчани, Заглавчање? ГКам-8 - Исто, и тај је израз за нас (...) од Књажевца на горе. ГКам-6 - Само шири круг, од Књажевца па на горе, чак од Трговиште.

V3a-47

ДК - А шта значи то Заглавчани, Заглавчање, Заглавчање или тако даље, Заглавци? ДКам-1 - Па, то је... није ми баш јасно, али ја мислим да је то раније... тај... крај... Заглавак... као забачени крај [...], као забачени део који дође с крај и тако.

V3a-48

ДК - А кажи ми шта је то Заглавак? СКор-3 - Па, то је овај крај овде, Заглавак. Био, пази, то је био Срез заглавски. ДК - Аха? СКор-3 - Срез. Заглавски био то. И ондак то остало оданде Заглавак. ДК - А јел кажу наши људи одавде, да кажу: „Ми смо Заглавчање. Заглавчање“? СКор-3 - Јесте. ДК - Кажу? СКор-3 - Јесте, па то није ништа понизно било. То је био Срез заглавски.

V3a-49

ДК - Јел су причали стари људи горе у Дејановци, да кажу „Ми смо...“ ти и ти? Трг-1 - Па Заглавак је био некада, ми смо Заглавак, тако (...). ДК - Заглавак? Трг-1 - Заглавак.

V3a-50

ДК - И Заглавак га зову [крај у којем се говори торлачки]. И Заглавак. ДК - А шта значи то Заглавак, Заглавак? Бал-3 - Е, Заглавак, на ми потпадамо под Заглавак. Бал-4 - Ми смо Заглавак. ДК - Јел то од старине неки назив? Бал-3 - Од старине. Тај Заглавак оvdена.

V3a-51

ДК - А шта је то Заглавак? ДКам-9 - Е, то је ово наше оvdе. ДКам-10 - Тој смо ми мора оvdе.

V3a-52

ДК - А ови оvdе људи, јел су Тимочање? Дрв-2 - А, а, несу овија Тимочање. Ми смо Заглавци оvdекај, планинци.

V3a-53

ДК - Ово је Заглавак, а то доле како се зове? Како га зовете, та ниско села? Жук-3 - Тимок. ДК - Тимок. Жук-1 - Па, као они, као више их позивају Тимочани, пошто су насељени поред Тимока доле, ето та села: Дебелица, Штипина, Равна, Потркање, Зуничје Долње, Горње, та села низводно поред Тимока. Ето, можда баш због тога пошто су настањени ту око Тимок, зато их... кажу: „Они Тимочани“. „Тимочани“.

V3a-54

ДК - А Тимочање, Тимочани? ГКам-6 - А Тимочани мислим да су на доле: Врбица, Милићево, Равна... ДК - Јел ви оvdе нисте Тимочани? ГКам-6 - Не. Ми нисмо Тимочани.

V3a-55

ДК - А шта је Тимок? Тимочање који су то? Штрб-2 - Па, ти... тај Тимок што протича оvdекај Тимок... Никој нас не зове Тимочање. ДК - Па, који су Тимочани? Штрб-2 - Тимочани су овија од Књажевац на доле. Тимочани. Књажевац, ту је... ту је Тимок.

V3a-56

Видо-4 - Па, то је од Књажевац на на доле, тај део се зове Тимочани, ја мислим.

V3a-57

ДК - А Тимок, шта је то? Трг-1 - Па, ово је Тимок одавде.

V3a-58

ДК - А који су то Тимочање, Тимочани? Берч-1 - Е, па, тој су тија, Милићево доле. Од Горње Зуничје на на доле - Тимочани. ДК - Аха. И то нису Торлаци? Берч-1 - Тој све Тимочани до Зајчер. [...] ДК - А ви не припадате...? Берч-1 - Не припадамо. [...] Па, ми смо на већи ново оvдека. А Локванци још већи ниво.

V3a-59

ДК - А шта је то Тимок, Тимочање, шта је то? [...] СКор-1 - Па, Тимочани - који живе поред Тимок. Села која су баш поред Тимок.

V3a-60

ДК - Тимочање, који су то? Тимочање? СКор-3 - Па, то су ту, то је исто [као и Заглавак]. ДК - Исто? СКор-3 - То је где пролази Тимок, каже: „Тимочани“.

V3a-61

ДК - А Тимок, шта је то Тимочање или Тимочани, који су то? Бал-1 - А, Тимочање су увек се рачунали, они су најбољи. Тимочање - најглавнији људи. ДК - Па, јел је ово Тимок јел није? Бал-2 - Не. Бал-1 - Овде није Тимок, ово је брдско-планински крај. ДК - Значи, само ови доле, долиња. [...] ДК - Да ли има разлика између ових доле у низији и ови оvdе људи планинци? Бал-1 - Има. [...] И то

велика. ДК - Ајде да видимо. Овде кад дођеш сваки човек те има понуди, почасту, дал си гладан ил си жедан, ил си... Бал-2 - Јесте. Да те угости лепо. [...] А доле мож' да идеш и да цркнеш цео дан гладан, ако немаш десет динара у џеп да си купиш, има да дојдеш гладан. ДК - А на која то села мислите да је тако? Бал-1 - На сва у околину доле. Бал-2 - Од Корита... и Коричање, Къндаличање - сви су на том месту. ДК - Па, јел и овј овде, и Корита и...? И они, и они, и они, и они. Бал-2 - И они, и они такви. Бал-1 - И она. Бал-2 - Исто и Шарбановац. И тамо су добри људи, оче све да ти учине, и да ти дају, и... а ово на доле је... све је дружије. ДК - Значи, већ Старо Корито... [...] Бал-1 - Од Старо Корито на доле, ево, поштар дође, и он се на њи жали.

V3a-62

ДК - А који су то Тимочање? [...] Град-1 - Тимочани доле што су поред Тимок. ДК - То нису овде? Град-1 - Нису, нису. Од Књажевац на доле: Равна, Дебелица, Јелашница, [...] Витковац... ДК - Добро, минићевски крај. Град-1 - Минићевски крај, то је Тимочање. [касније] Град-1 - Ја сам ишо са... креч смо терали, горе ене је кречана. Горели смо кречане па терамо креч са тракторима у Дебелицу, у оно... и... неће те понуди да... цео дан радиш, скидаш му креч, по љадо кила, две, и он те неће понуди са чајку ракију, ел: „Бре, мајстори, гладни ли сте? Нисте ли?“ Нема шансе. У тај села доле. У Елашницу исто, нема туј да те понуде уопште. У Васиљ исто. Онамо понуде, али даду ти ливадско зеље [...], чорбу од ливадско зеље. [...] Како сви да кувају једног дана? [...] Понуде, али код мен сте дошли, то ливадско зеље скувано, код Радмилу сте дошли, да је она друго домаћинство - исто ливадско зеље, код трећег исто ливадско зеље. Па, мајку му [...], мора су знали да ће да дође креч да им се тера и мора се договорили: само те нуде с ливадско зеље. Да једеш. [присутни се смеју] [касније] ДК - Да ли има разлика између овј људи овде, планинци, и они доле? Град-1 - Нема. Нема, исти су људи... ДК - А јел има у нечему? Менталитет? Град-1 - Па, има мало. [...] Има тај мантелитет, овде ми оћемо, који да дође, било кој да дође, ми оћемо да понудимо и са кафу, и са ракију, и са леба, и са све. А већ од... Горње Зуничје, слабо нуде да... поједеш, ел да попијеш, јел да... са кафом. Нема, он... попріча мало с тебе и... ништа више. [...] Не нуди. А овде код нас...

V3a-63

ДК - Јел има разлика између овј доле и вас овде у гостопримству, рецимо? ГСок-4 - Ма... има мало разлика. ДК - Каква? ГСок-4 - Штедљиви су, чула сам, јако, тија: Зуничје, Тимочање. Несу они како овде наши, наш крај. Ми овде, кад дојде човек, и понудимо, и питамо, и све, а тија доле перце да је - за на тијац се чува. А и баба ми је причала одавна, кад ишла та просила, било рат, па је поћинул муж, па деца остали сирачета, па нема ништа, па иду доле по Зуничје да просе. И, ево, и на Брану на мужа баба. И моја баба. А оне тражиле да им даду по едно ћило житенце, за децу, ел брашанце, куј какво има. А они не давају, вели, а имају. Не тејало се овде роди, нема кој да га уработи. Него узели, па качамак плесњав. „Еве“ - вели - „имамо качамак“ - вели - „малко“. А баба рекла: „Дако је“ - вели - „плесњав, дајте ми га, немам никакав“. [...] И деца појели плесњав качамак. И неје им било ништа од њега. [...] Код њи тој [код Тимочана]. Они су грчави [циције]. [...] Прича један човек од њи, д'одили су код нас. [...] А они причају, тамо били негде у тај крај, у село неко билі [...]. И, вели, зовнули ји да изађу тија што раде, а жені изнеле, вели, оволку погачу, са све погачу, била истурила из шпорет, па зовнул нећи, она текі тиће пошла и понела онак на врата. Да беше рекла... а билі гладни, билі негде, одили тамо па гладни, да беше рекла: „Улезете овам да попијете кафу. Оче да ручате, будете гладни?“ [...] Каже, нече да понуде човека уопште.

V3a-64

ДК - А да ли има разлика између ових доле... овј крај и овј доле - Тимок? У менталитету? [...] Жук-1 - Знате шта, шта сам ја мого да приметим: шкртији су у односу на ови људи. Овај део овде, мислим, од Књажевац па навише, на горе, то су, некако, по мени, много гостопримљиви људи. И све овј што су... ова села што су сиромашнија горе, по мени, су све гостопримљиви. Ево ти, на пример, Дрвник. Дрвник је врло... врло једно пасивно, сиромашно село, али они... они знају да угосте човека и да га... да га прихвате онако љубазно, да... што каже оно последње они ће да изнесу и да понуде човека. Као што је то и код нас (...). А већ за ови доле [...], ипак су они другачији. Жук-3 - Од Зуничја на доле, то све. Жук-1 - Већ су то другачији. Некако... Жук-2 - Они да продаду. Жук-1 - Има да свратиш код њега, ал те неће... неће те позове овако на пиће, на кафу, на ово. [...] Жук-4 - Они носе на тијац да продаду.

V3a-65

ДК - А који су то Тимочање? Штрб-1 – Тимочање? ДК - Тимочање, да. ДК - Па, Тимочање, сине, треба да су доле. Куде Зајчер - Тимочање. Не знам, сине. Не знам који су Тимочање. [касније] ДК - А јел има разлика између овј Тимочање доле и вас овде? Штрб-1 - Па, има, сине. ДК - Каква је разлика? Штрб-1 - Е, па, у говор. [...] ДК - А јел има у менталитет, да су они другачији људи? Штрб-1 - Е, па, они су повише материјалиста. А ми, синенце, несмо. Код њи ако узнеш овај кромпир, мораиш да га измѐриш на кантар. Они су такви, материјлиста. Кад појдеш од Зуничје па на доле. Ел они су, сине, пијачари. Па иду на пијац, душо. И они тој прате све. А ја чу ти сад дадем целу канту, нема ни да ми ју врчаш, ни да ми даваиш, нити тражим, ни ништа. Ми смо други љуђе, ми смо као друштвѐни људи. А они су пијачари, они су, сине, други људи. Ево, имам... имам, на сестру ми се син оженил у Зуничје - друго басмо, сине. [...] Све гледа, сине, на тај динар. Ми овде не гледамо, ми си се зајмамо, узјмамо, ни велимо колко кошта, ни ишта кошта, ни ништа, само делимо. ДК - А ко је погостопримљив, ви јел они? [...] Штрб-1 - Они доле несу толко гостопримни, а најгостопримни: Кална, кад појдеш горе, Вртовци, Берјловци. [...] Кад смо ми билј млади, ми идемо за дрва горе. Упрегнемо краве, волѐвци, какво имамо. [...] ишто те, сине, они дочекају, и ишто те испрате, и по плну торбу ти натурају - и сир, и лебац, и све какво имају, они те натоваре, па ти даду. А од Зуничје на доле, то је, сине, друго басмо. Ел они су пијачари, иду на пијац, душо, и свако прате. Сваћи динарчѐк прате. И тој и ако би ти нешто потражјл, е овак, два, три компира, [...] да иде на кантар и да ји платиш, душо. А горе не. Текá е горе билѐ.

V3a-66

ДК - А јел има разлика [између Тимочама и вашег краја] у менталитет, у гостопримљивост, рецимо? Штрб-2 - Па, да ти кажем, гостопримство је боље кам плáнину на горе. Овија су доле, Минићево, Зуничје, једно, друго, тој су људи пијачари. Кантар закачил пред врата, „Кво ти тражиш?“, једно, друго. А ја сам волѐл да се бавим с трговину [...], краве. Кад отидем у плáнину горе, па че те у руђе носи. Оч сѐг да те одведѐм у Ђуштицу и... ел да те испратим код мојѐга човѐка и да кажеш: „Испратил ме деда Нака код тебе туј за тој, за тој, ел онѐј“, ама мора да те узне у руђе, бре, да те намѐсти на астал, да те закусују, бре. Они су... од Калну на горе тија... тија... тија... тија јако гостопримљиви. Бољи од нас. И ја не испуштам човѐка да не покáним, али не сви. И ја знам прошлу годин, претпрошлу едни продавáше креч. Ја сам брал тија дѐн грѐзје. И остаили камион доле на пут, питувáli на неколко места да пренође. Нече ји никој, мајке му га пчѐише набјјем. А ја, ето, са итап, д'идем, имáli берáчи, да купим пиво. [...] Ја отѐ да купим пиво, они се чуде. „Кво се, бре, чудите?“, „Па, нема где да пренѐчимо“. „Ајде, палѐте камиѐн и кречат, че ви кречат нѐчѐска све изнесу одѐвде“. [...] Па им дадем собу, па кревет, помагáше ми целу ноч та муљамо. Кад су пошли, давáli су ми кош креч, нисам тео да узнем. ДК - Па, јел оће овде људи да им покраду креч? Штрб-2 - Оче. Саг оче.

V3a-67

Рад-1 - Јелáшница, Горње Зуничје, Трѐвиште - сличан народ. ДК - Аха? Па, како сличан народ? Рад-1 - Па... у Долње Зуничје су опет друкии народ. У Долње Зуничје има да сврнеш свуд редом. И да појскаш и да ти даде. А у Јелѐшницу и Горње Зуничје... Шурáк ми је, ево брат на њу, ишл је пре рат, за време и окупацију, па е врѐал, имáл врѐалицу, на таста му врѐалица. У авлију врѐиш докле... и да ручаш, док ти е машина у авлију, а излáзи - више готово, не улáзиш у авлију. А познáва те, разговáра. [смејемо се] Опорити.

V3a-68

Рад-2 - Добро, Јелѐшница мало је можда другачија. ДК - На пример? Што? Како другачија? Рад-2 - Па... нече те онѐј како ишто ми овдека овако, случајно се деси нешто, овѐј, нече те прими там у кућу, у овѐј, а ја чу га примим. А он нече да ме прими доле. ДК - Па, јел има ту шала нека да им ви кажете? Рад-2 - Па, каква шала кад те нече он прими да пренѐчим ја код њѐга, а ја чу га овде примим.

V3a-69

ДК - А по чему се разликују људи у планинска села од овј доле у низију? Шар-1 - Е... пази, ми смо... мо смо овде по мучени са свему. А они су доле богатáши, а ми смо мало сиромашнији овдека, нисмо ми (...) ДК - А ко је гостопримљивији? Шар-1 - Е, планинци су погостопримљивији него... него... доле. ДК - Аха? А Јелáшничани нису, а? Шар-1 - Који? Аоооо... Они су... Ако немаш

доброг пријатеља, ту немаш да... да сврнеш код ни једног. Нема. Тај те неће зовне, да каже: „Еј, ајде да попијеш нешто“ или ово, не.

V3a-70

Шар-3 - Мало су то бољи газде, мислим, ови, Јелџиница, ови, и они се мало држу као да су... и они су мало по себични људи него ли наши ови... сиромашни. ДК - Па, шта то значи? Неће да угости човека, јел неће га... шта? Шар-3 - Ма, прима, све, али само цени себе да је он, где богато место, и цени себе да је бољи, знаш, него ови ДК - Мало оће да омаловажи? Шар-3 - Омаловажава нас. ДК - Па, шта кажу, рецимо? Шта могу да кажу за вас? Шар-3 - Не, ништа они не кажу, али... ДК - Тако се држе? Шар-3 - Тако се држе, мало круто према [нама]...

V3a-71

ДК - А да ли има разлика између људи планинци и ови доле? [...] У менталитет јел има разлика? ГСок-2 - Па, има, има ту разлика, рецимо у гостопримству. [...] То је... велика разлика. ГСок-1 - То има разлика сас нас овде, Заглавак, и кад овија доле кренеш Тимочани, то ти је већ доле Минићево, Дебелица, Јелџиница, оно... то су већ други људи, ту нема улаз у авлију. [...] Он одма прилази до капију да му кажеш шта оћеш (...) А овде кад доћеш: „Ајдемо у кућу, на кафу...“ [...] Кад су Шитари, брацо, долазили овде, кад су некад носили, знаш, правили оно, по села „брда“, знате шта је „брдо“? [...] Па су носили она сита оно. Код мен су двапут спавали. Ја сам сиротиња човек, али кад га погледаш дошо отуда и нема где да преноћи...

V3a-72

ДК - А да ли има разлике између, да кажемо Торлаци сад, који су горе у планину и ови доле? Која је разлика? Видо-3 - То не могу да кажем, једино по говор је разлика, иначе друго... ДК - Јел има разлика у гостопримству? Видо-3 - Па, слушај, има. Има, јер ова планинска села су увек гостопримљива него... Него ова... Видо-4 - Него Тимочање. Видо-3 - Поред Књажевац. Тимочани, какви ли се зову, шта ја знам?

V3a-73

ДК - А јел има разлике између ови доле у низију и планинци? Видо-5 - Па, има велика разлика. ДК - У чему? Видо-5 - Па, они су... к'о чу ти кажем... сви су брљиви тија доле Тимочање. Док, рецимо, код нас, мож да најдеш, и да поведеш и попијеш и све, а доле, рецимо, Берчиновац, Зуничје, Јелџиница, Штипина, Каличина, то су људи себични. Не зна колко има а нече ти даде ништа. Док одовде, кад прејдеш преко Тимок на овам према нас, може да те... да ти даде и леб и с леб. Они онам су зајџбани. ДК - А ови на горе - Каменица, Штрпци и ови? Видо-5 - Па и Штрпчање су мало зајџбани. И Каменичани нису баш најбољи. [...] ДК - А ово на горе - Дејановци, Репушиница, Градиште, Жуковац...? Видо-5 - Па, сви су други људи, друкиш, нису себични. Може да ти понуди и све тој, да проврѣви сас теб, овија су овам себични у п...у материну.

V3a-74

ДК - А јел има овде разлика, ако кажемо да су сви Торлаци, али да има нека разлика између ови планинаца и ови доле? Видо-6 - Нема. Нема. ДК - У нечему? Видо-6 - Нема у ничему. ДК - Рецимо, у гостопримству? Видо-6 - У гостопримству има. ДК - Аха? Видо-6 - Баш тај Васиљ тамо што спомињете, они су као највеће село, најбогатије, и мало су онако... нису тако као ми овде планинци. [...] Ова села мала, овде, су много гостопримљиви него та велика тамо.

V3a-75

ДК - Да ли има разлике између, да кажемо, ево ови планинци и ови доле? Лок-4 - Па, они побогати. ДК - [...] Они су побогати и још? У менталитету? Лок-4 - И богатији... ДК - И? Лок-4 - Сређени. [...] Лок-3 - Тој се код мен зове „шкртице“ [сви се смеју]. ДК - Добро. Добро, шта то значи. Лок-3 - Стипса, не попушта нигде. [...] Слазиш до Тимок, све дође мало постиснуто, потешко. А се качиш у планин на горе - све другаче. Опет, али онда мало дојде овак, раширено. [...] Лок-2 - Ево ти, Берчиновац, рецимо. Надобмак, што се каже, града. [...] Берчиновчани су сасвим другојачији. Они, ако треба да те понуди нешто, да те позове, то су јако тешке муке, на пример, да би те почастио или било шта. А док доћеш одбздо код нас овдекај, било ко да те види, на пример, и ево као што сте ви сад, на пример, дошли по ваш посо, увек човека, дал је Берчиновчанин, дал је ко, шта, да ли сам ја, или син, или жена, било ко, понудиш га сас пиће, или

кафу, или било шта. То је... код њих то је јако тешко. А већ Зуниче да не причамо. Значи, на доле све како силазили све је мало затегнуто. Оно зато су они и газде, а ми смо си сиромаси и...

V3a-76

Лок-5 - Све оно што мало припада овим узвишењима и брдашцима, све су то за мене еластични, гостопримни и радни људи. Ви ћете у било ком селу да наиђете овде и да будете врло радо примљени, чак и понуђени. Ја сам тридесет две године живео у Доњем Зуничу, овај, тамо сам се признатио и тамо живео [...], али ви, рецимо, у Горњем Зуничу, у Доњем Зуничу, у Јеланици, у Потрџању, да потражите воду - неће да вам да. ДК - Дал су и то Торлаци? Лок-5 - Из свега онога, по мојој визији коју ја говорим, заступај, мислим да јесу. Али су, ипак, на неки начин, материјално и економски далеко боље стајали и стоје за данас од оних који су горитајци, да кажемо... ДК - Планинци? Лок-5 - Планинци, ајде да их тако назовемо.

V3a-77

ДК - Који су то Тимочани? ГСок-1 - Тимочани? То су од Књажевац на доле. ДК - А овај крај како се зове? ГСок-1 - Па, ови, мислим, Зајчарци одоздо, они и нас називају Тимочани.

V3a-78

ДК - А ови доле, Минићево? ГСок-3 - Тој су други. ГСок-4 - Они доле другако [говоре] ДК - Јел они нису Торлаци? ГСок-3 - Нису. ГСок-4 - Нису. Тимочање. Њи зову Тимочање. Од Трговиште на доле. Оно саг припадау, оно знаеш, од лани, полани причаоше да овде и ми припадамо у Тимочање. Наше село, Жуковци... ДК - Па јел ви кажете да припадате у Тимочање, јел не? ГСок-3 - Ма, јок. ГСок-4 - Не.

V3a-79

ДК - А кад кажу: „Тимочани“, јел то припада и овај крај? Дрв-1 - И овај крај и Тимочани и мислим да ча доле овој... припада Неготин. ДК - Аха, да су све то Тимочани? Дрв-1 - „Тимочки крај“ - каже - „то тако“ - каже - „било некад“.

V3a-80

ДК - Ево, у Зајечар питају те одакле, има Власи, има једни, има други, шта ти кажеш? Шар-2 - Тимочанин. ДК - Тимочанин? Шар-2 - Тимочанин. ДК - Аха? Шар-2 - Да. Ево тако. И кроз армију док сам био, све: „Одакле си?“, „Тимочанин“. „Одакле си?“, „Тимочанин“. И тако.

V3a-81

ДК - А шта је Тимок? Тимочање, који су то? Видо-3 - Па... на Тимочање то смо ми - Тимочка крајна, сви овде.

V3a-82

ДК - Који су то Тимочани? Алд-6 - Па, тој Тимочка крајна. ДК - Јел мож да кажете кад одете негде, да вас питају: „Јел сте Тимочани“, шта би сте рекли? Алд-7 - Па, то одавде. Алд-6 - Ми би рекли да смо Тимочани, пошто смо поред Тимок, на доле је Тимочко. Алд-7 - Наши крај се зове, док до Књажевац то је тимочко све. Алд-6 - Јесте, то је, од Зајечар се каже Тимок, Тимок. Алд-7 - Тако се називало. (...) ДК - Али ви се рачунате исто...? Алд-6 - Да, да, исто, исто, ми се рачунамо. Алд-7 - Тимочки крај.

V3a-83

ДК - Кад отиђеш негде, [...] рецимо, он је Пироћанац, има Власи, има Сврљижани, народ овај наш овде, који су то? (...) Алд-9 - Тимочани, ваљда. ДК - Тимочани? Алд-9 - Тимочани.

V3a-84

ДК - А то Тимочани, Тимочање, који су то? ДКам-3 - Е, и то исто, и тај, и та реч (...) Тимочани. И то сам чуо. Више сам чуо ту реч, ми смо Тимочани, него... ДК - Торлаци? ДКам-3 - Торлаци.

V3a-85

ДК - *Ајде, јел ти знаш како се народ овог краја зове? Има Сврљижани, Пироћанци, има разни, како се зове народ овог краја?* ДКам-4 - *Тимочки. ДК - Тимочки? ДКам-4 - Тимочани. ДК - А Заглавчани, који су то?* ДКам-4 - *Не знам.*

V3a-86

ДК - *Добро, ови људи из овај крај шта су? Јел знате? [...]* ДКам-10 - *Из тимочки крај. ДК - Из тимочки крај? [...]* ДКам-10 - *Текá му дооди - Тимочка крајна.*

V3a-87

Бал-1 - *Е, а ја кад сма била у Београд у болницу, два месеца, и ја причам овако, причам ево као сад, и онé све, онé госпође, мени тамо: „Госпођа, ви сте Враћанка? Јел сте ви са Врања, од Врања?“; „Ма, нисам, бре, ја сам од Књажевца, од Зај... јел знате где је Зајечар?“; „Знамо“, „Е, па, ја сам одотле“, „Па, што имаш нагласак враћански?“, „Па“ - реко – „не знам, ја тако причам“.*

V3a-88

ДКам-11 - *Ја... онóј, кад сам билá у Београд на аперацију, па ме питају: „Одáкле си?“, „Из Дољу... овај, Књажевац“ [...]* „Па“ - *вели – „познавамо те по говор, да сте ви Пироћанци“ [смеје се].*

V3a-89

ДКам-9 - *Већином су ни звали „Бугари“: „Овој Бугари“ [смеје се]. ДК - Тамо на страну негде?* ДКам-9 - *У војску.*

V3a-90

ДК - *Па, ви припада́те у шта, у...?* ГСок-4 - *Нас у... као у Власи урачунају, онако да... тој, тој све Тимочка крајна туј, а онó ми несмó, далеко смо [од Влаха].*

V3a-91

ДК - *Како се зове народ овог краја?* Рад-1 - *Па, све се зове српски народ, нема (...)*

V3a-92

ДК - *Кажи ми како се зове народ овог краја? Ево, ти си радео по службе, кад те питају одáкле си, шта ћеш да им кажеш?* Шар-2 - *Па, како да кажем, српски народ, нема...*

V3a-93

ДК - *Кад си ишла можда негде на страну, па има разни људи. Има Пироћанци, Сврљижани, доле кам Зајчар Власи. [...]* *Кад те питају која си ти, шта ћеш ти да кажеш?* Штрб-1 - *Па, ја кажем... ја несъм ни Влајна... ДК - Па, шта си?* Штрб-1 - *Па, ја сам Српкиња, сине. ДК - Па, то су све Срби. И Пироћанци, и Сврљижани, али баш овај крај овде, како се зову људи?* Штрб-1 - *Па, ко... не знам [...]* *к'о се зову, кљкó сљг да ти каже баба. Ја сљг не знам кљкó се овај крај зову овдекај људи.*

V3a-94

ДК - *Кад си био тамо негде на страну или... има разни људи, има Пироћанци, Сврљижани, Власи и тако, који су ови људи одáвде, шта ти кажеш, који су то?* Видо-1 - *Срби. Срби. ДК - Срби су сви. А баш овај крај овде?* Видо-1 - *Па, каквó да ти кажем? Не знам каквó да ти друго кажем? Водимо се под српско... мислим националност.*

V3a-95

ДК - *Кад отидеш негде на страну, или у Зајечар [где је дуго радио], па има Власи, има Сврљижани, има Пироћанци, има Изворци, шта си ти?* ДКам-9 - *Па, Србин. ДК - Ма, Срби су сви, али, ево, има Пироћанци, Сврљижани... [...]* ДКам-9 - *Какó могу да кажем друкише, кад сам Србин?*

V3a-96

[пошто је рекао да се Торлаци познају по говору и да говоре *мало бугарски*] ДК - Па, јел су Торлаци Срби јел су Бугари? Видо-3 - [...] Срби. Срби су. [...] Ја Торлаци сматрам да су Срби. Дабоме.

V3a-97

[пошто је рекла да Торлаци имају доста бугарских речи] ДК - Јел су Торлаци Срби или Бугари онда? Видо-6 - Срби *чистокрвни*.

V3a-98

ДК - Јел су Торлаци Срби или Бугари? Шар-3 - Срби. ДК - Срби? Шар-3 - Срби су. *Наш крај је, овде је... није био под Бугари. Био за време окупације у Први светски рат, а иначе после није.*

V3a-99

ДК - Јел се ви осећате Торлаком? Лок-5 - Ја се осећам Србином са овог подручја.

V3a-100

ДК - А јел су Торлаци, пошто тако причају [пре тога је рекла да да им је такав говор јер су поред бугарске границе], јел су Срби, јел су Бугари? ГСок-4 - Па, Срби. [...] Куј знае, не знам, немам појма. *Несмо далеко од границу [смеје се].*

V3a-101

ДК - Кад отиђете негде, шта ће да кажете: „Ми смо...“, шта? Кан-1 - Па... ми смо, на пример, из Кандалицу. ДК - Па, добро, али сад не знају тамо у... Кан-1 - Срби... ДК - ...у Београд не знају где је Кандалица.

V3a-102

ДК - Добро, ови људи из овај крај шта су? Јел знате? ДКам-11 - Ми не знамо... Драгољуб Златковић - Како вас зову други? ДКам-11 - Ја не знам који други, стварно, само знам да смо Србје, а... ДКам-9 - Да смо Србје... ДКам-11 - Из Долњу Каменицу.

V3a-103

ДК - Кад идеш негде на страну, па има разни људи - Шумадинци, Сврљижани, Пироћанци, шта кажеш, ко си ти? [...] Штит-1 - То време кад сам ја радео није био аутобус, превоз, него воз (...), свакога човека знам одокле је, по говор. ДК - По говор? Штит-1 - По говор. Пироћанци, Босанци, и Власи и сви. ДК - Па, који су... овај крај људи како се зову? Штит-1 - Овде су Срби. ДК - Па, добро, Срби су сви, али како се овај крај зове? Штит-1 - Па, како чу да вам кажем - крај тимочки. То је тимочки крај, нема никаки други мешан народ.

V3a-104

ДК - Кад одете негде на страну, значи... и сад треба да се каже [ко сте]... Ево, он је Пироћанац, неко је Сврљижанин, неко је доле Вла код нас и тако, шта ћете ви да кажете? Овај крај људи, наши одавде, шта су они? Алд-1 - Овде се звао Заглавак ово. Од Жуковац овамо - то је Заглавак. Тако... било му име, мислим на цео тај крај. ДК - И шта ћеш да кажеш? Да си Заглавачанин? Заглавачање? Алд-1 - Не, ја кажем: „Алдинчанин сам“. Србин, Алдинчанин, и друго шта ћу да кажем? Књажевчанин, Књажевац, и тако.

V3a-105

ДК - Има разни људи, има Сврљижани, има Пироћанци, има Власи, има... Народ овог краја овде како се зове? Бал-3 - Ово је оvdена, ми спадамо у источну Србију све... ДК - Добро, све то. Бал-3 - Али оvdена је... Бал-4 - Балинац. ДК - Па, добро, то је село, али како се зове народ овај овде? Бал-4 - Срби, бре. ДК - Срби су све, цела Србија, али има Сврљижани, Пироћанци, Шумадинци, Банаћани... Бал-4 - Нема никаква нација друга, само сељаци из Балинци. Бал-3 - Не, бре, крај како је, рецимо, ово је крај оvdена... не пиротски, не сврљишки, него... старопланински, Стара планина туј.

V3a-106

ДК - И кад вас... кад те питају тамо: „Који сте ви људи?“, ево, ово је Пироћанац, па има Власи, па има Сврљижани... Алд-5 - Ми смо Срби. ДК - Срби. Ал Срби су сви, али шта... овај крај овде како се зову, који су то? Алд-5 - Па, што знам, Југословéни ли су, кви ли су? Не знам... како... планинци ли су, не знам како да кажем сáг, етé, тој смо...

V3a-107

[пошто је рекао да су их негде у Шумадији звали Бугарашима] ДК - Па јел су Торлаци Срби или Бугари? Берч-1 - Ј...м ли му матер како, углавном не знам да ти кажем.

V3a-108

ДК - А шта мислиш за Бугари овако, као народ? ДКам-6 - Па, колко сам ја био са њиме, били су гостопримљиви. Чуо сам за време рата да су овде зулум чинили. ДК - Аха? ДКам-6 - Али, мора да сватиш да у свако жито има кукуљ. И ми Срби нисмо сви једнаки. Нити Шиптари нису сви једнаки. Ни Цигани, имаш ти Цигани дражељубљиви не знам колико, а имаш и лопови, имаш и поквэрени. Као и Срби. У свако жито има кукуљ.

V3a-109

ДК - Какви су Бугари људи? Шта ти знаш за Бугари? Шта мислиш? Видо-3 - Бугари, раније, наши стари су причали да су Бугари лукави људи... мало. Е, сад, какви су, нисам ишо у Бугарску, нити сам имао прилике сас њи да... контакт неки да имам... онако, већи... једино на пијац овде што продају једно-друго, али то прођеи и одеш и ништа.

V3a-110

ДК - А Бугари, какви су Бугари? ГСок-1 - Бугари ценим онако као промућурни људи, али као лукави. Имау си они своје оно... Бар ти си учио и школу, колко пут ни они бију. [...] Кад год треба они ни бију.

V3a-111

ДК - Јел су овде Пироћанци јел не? ГКам-2 - Нисмо ми Пироћанци. Нисмо. Ми смо Књажевчани. ДК - Добро, а одакле почињу Пироћанци? ГКам-2 - Ја мислим од Калну па на више. ДК - А Габровница, Татрашница [суседна села према Кални], шта су они? ГКам-2 - Па, Габровница... то су ова села оближња поред Калне. ДК - Значи, они припадају горе? ГКам-2 - Па, јесте, горе. Ми смо... одавде припадамо: Горња Каменица, Доња Каменица, Штрбац, сва ова села... ГКам-1 - Трговите - [је] Књажевац. ГКам-2 - ...Трговите, све Књажевчани. Од Књажеваца.

V3a-112

ДК - Ти си из Црни вр [у Буцаку] пореклом. Град-2 - Да. ДК - Шта мислиш, јел су Црни вр Пироћанци јел нису? Град-2 - Откуд знам. ДК - Како ти кажеи? Јел ти рекли овде... да кажеи да си Пироћанка јел не? Град-2 - Па, добро, позивали [називали] ни Пироћанци кад смо дошли манечћи. [...] ДК - Како ви позивали, шта су...? Град-2 - Па, Пироћанци ни позивали.

V3a-113

ДК - Ево, ови горе, Габровница, Татрашница, који су то? Дрв-4 - Па, исто, тој пироћанско горе. Татрашница. Тија сви горе Пироћанци.

V3a-114

ДК - Каланци шта су? Штрб-1 - Каланци? Ми ји зовемо Пироћанци - Каланци, Пироћанци - Каланци.

V3a-115

ДК - А Пироћанци? Видо-2 - Па, Пироћанци су од... горе од... овој... од Калну на горе се позивау Пироћанци. ДК - А Каланци јел су Пироћанци? Видо-2 - Па, Каланци тој... тој си е едно готóво.

V3a-116

ДК - А ови горе: Татрашница, Габровница? Дрв-1 - То тамо они припадау... припадау кам Пирот. ДК - Аха, Пироћанци? Дрв-1 - Дабоме, кам... там, они: Татрашница и Габровница и ово... [у другом делу разговора:] ДК - Па, по чему се разликују Торлаци од Пироћанци? Дрв-1 - Па, добро, Пироћанци они мало имау горе други говор, друкише они говоре, Пироћанци, а ми друкише.

V3a-117

ДК - А ови горе: Габровница, Татрашница...? Дрв-2 - А, они... они па опет други језик имау. ДК - Па, који су то? Дрв-2 - Па, Пироћанци.

V3a-118

ДК - Пироћанци одакле почињу? Иду Торлаци, па где је ту градница, докле су Торлаци, а одакле почињу Пироћанци? Бал-1 - Ја мислим да од Калну почињу Пироћанци, а овија на овам су сви... ДК - А Каланци, који су то? Јел су Пироћанци или...? Бал-1 - Па, припадау, мора, под Пирот. [...] Јел они чим кажу: „Ајде да једемо баницу“. Чим он једé баницу [а не гибаницу], значи да је Пироћанац [смеју се].

V3a-119

ДК - А ови на горе... Пироћанци, одакле почињу? Жук-1 - Па... негде већ... можда не од Каменицу, али од Калну, па на горе већ... већ се то примећује мало и по говор. Они кажу „од“, „оди“, „шесé“, „педесé“, то тако нешто. Мислим, то више асоцира, мислим, на тај говор. [...] ДК - А Каланци? А Татрашница, Габровница, јел то се рачунају... горе или овамо према Тимок? Жук-3 - Горе, горе. Жук-1 - Ја мислим да се горе рачунају. Ја мислим да негде већ... већ негде од Габровнице ту, ту Габровница, Татрашница, ту... Кална, има Кална - Стара Кална, Нова Кална, и највише та села горе, Извóр, шта ја знам, ово: Инова, Вртовац, ово... већ... већ се они мало разликују... у односу на нас овде. Ево, већ, већ и код ових из Горње Каменице, већ, већ се и код њих примети понека... знаш, да убаце по неку реч... што користе ови горе.

V3a-120

ДК - А... Татрашница и Алдина Река, то су за вас Пироћанци? Рад-1 - Јесте, Пироћанци. ДК - А ово, Дејановци овде и... Репушница? Рад-1 - Добро, то је код нас. [...] ДК - Јел се они разликују као људи од нас или...? Рад-1 - Пироћанци? ДК - Аха? Рад-1 - Мало са друкији говор. ДК - А, говор? Рад-1 - Да. Друкији говор. Друкији говор. Да.

V3a-121

ДК - А овамо на горе, Татрашница, Габровница, шта су они? Алд-6 - Е, то кажу... тој некад су... било под Пирот, па кажу: „Пироћанци“. [...] Алд-7 - Она има тамо фамилију, тамо има, тај крај. [...] Алд-6 - Е, то је Каланци, Татрашница, Габровница... Кална... то кажу под пиротско, пиротски крај. Под Пирот (...) ДК - Аха. Па, јел има нека разлика између овај крај и тај крај... у нечему? Алд-6 - Сине, ја да ти кажем право, ја сам била тамо, отуд ми је мајка, из Татрашницу, ја као дете сам приметила по разговор, носе као пироћански говор, а овде мало већ другачији. Тамо се за мараму другачије каже, за кецељу, за... сукњу, за... све се то каже... Алд-7 - Па, други говор имали.

V3a-122

ДК - А Пироћанци, одакле почињу Пироћанци? Шар-1 - Е, Пироћанци су горе од Калну па там... Према Пирот. ДК - Аха. А ови: Габровница, Татрашница, Алдина Река? Шар-1 - То су... то су... овија из Калну. Каланци. Каланци се називају. Сви, сви.

V3a-123

ГСок-4 - А на горе, од Каменицу на горе „Каланци“, „Пироћанци“. ДК - Е, па, који су сад Каланци а који Пироћанци? ГСок-4 - Па, који су горе поред Калну близо, тај села, суседна, они кажу: „Каланци“, „Озбр“ - вели – „Каланци. Каланци.“ А кад су од... онј како с зваше... прелáзи там за Пирот... [...] Темска там, е, на там: „Тој“ - вели – „Пироћанци“. Ја сам имала горе ћерку и зета, радéли пет гóдине у Пирот у продавницу. Ишла сам више пут горе и такој су, вели: „Каланци“ - једни, једни: „Пироћанци“.

V3a-124

ДК - Е, сад, одакле почињу Пироћанци? ГКам-6 - Од Шугрина па на горе, и Темске. ДК - А шта су ови од Габровице и Татрашнице? ГКам-6 - Каланци. ДК - Каланци? ГКам-6 - Каланци. [касније] ГКам-6 - Габровница, Црни Врх, Вртовац то људи потпуно... јако гостопримљиви, јако предусретљиви људи.

V3a-125

ДК - Па, који су ови: Габровница, Татрашница, како њи називају кад се... кад дођу овде? Шар-3 - Па, чујеш... па и њи називају они... како...? ДК - Пироћанци, јел да? Шар-3 - Није Пироћанци, како ји називаоше они...? ДК - Буџак? Шар-3 - Буџак, Буџак. Буџаклије. [...] ДК - А која је разлика између Пироћанци и Торлаци? Шар-3 - Па, чујеш, има неке изреке овако, знаш... више... на пример, Пироћанци другачије имају нагласак... у разговору неголи ми.

V3a-126

ДК - Од Каменице на горе [...], који су на горе? Шта су ти људи? Лок-5 - Ови из околине Калне и то, имају подручје које се зове Буџак. ДК - Добро, а Пироћанци, који су то? Лок-5 - Пироћанци су они од Темске на даље. ДК - Значи, Буџак нису Пироћанци? Лок-5 - Буџак нису Пироћанци, нити су Заглавчани.

V3a-127

ДКам-8 - Рецимо, тај калански крај, лево према Бабин зуб, како га они зову горе? ДК - Буџак. [...] ДКам-8 - Буџак. То... ја сам с десне стране овамо од Калну према Пирот, значи задње село, малтене, у књажевачку општину - Стањинац. [...] То, значи, уопште се тај израз не помиње - Буџак. Као да је неко... нешто забачено, знаш? Нешто далеко, знаш оно, Буџак, то је неки... одвојено, малтене, од цивилизације. У преводу. Разумеш? ДК - Да. [...] ДКам-8 - За Буџак сам чуо, али су увек тај део према Бабом зуб звали, лево од Калну, на улаз у Калну лево. ДК - А Стањинац ту не рачуна се? ДКам-8 - Не. Не рачуна се. Нисам чуо. Значи, Стањинац, Јаловик Извѳр, Шести Габар... ДК - [...] Шта ћеш онда да кажеш? Да сте Пироћанци? Јел ће да се каже? ДКам-8 - Не. Не кажу да су Пироћанци. ДК - А јел вас зову кад негде отидете на страну да сте Пироћанци. ДКам-8 - Не. Не. ДК - У Књажевац не? ДКам-8 - Не. Јел погледајте, горе је... да кажемо, прелаз Клин и Шугрин... [...] И то уопште овамо се никад није помињало, разумеш?

V3a-128

ДК - А Пироћанци који су и одакле почињу? ДКам-3 - Па, Пироћанци, на пример... од Калне па навише су то већ Пироћанци. Значи, то је ово горе... пиротски крај, када... на пример, кад се прође ово... ово брдо горе, ми га зовемо Клин [...] Значи, с те стране је Темска, Церѳва... ДК - Добро, то је, значи, баш пиротска општина, а ови овде околина Калне, Габровница, Татрашница, шта су они? ДКам-3 - Па, не зову их Пироћанци, него их зову Планиници, на пример. „Планинци“, на пример, ти што су из Ћуштице из ово друго, тако их зову наши стари људи.

V3a-129

ДК - Како зовете ови горе Црновршање, па, не знам... Ћуштица? ДКам-2 - Па, ето, кажемо, вели: „Прођоше Планиници, иду на раду“.

V3a-130

Штрѳ-2 - Ево горе овија, „Планинци“ ји зовемо, „Бељаци“. Кална, овој горе, вели: „Планинци“, „Тој Бељаци озѳр“. ДК - Па, докле су Торлаци, а одакле су Бељаци? Штрѳ-2 - Па, јебем ли га... у Калну, ту је имало плот, испод Стару Калну где је... оплетено плот где су били, горе Бугари, доле Турци. Па су тија горе се звали, као Бељаци, Планинци - Бељаци, Бељаци. А ми смо овдекај, ето текѳј... неколко, ма неколко, вели: „Торлаци“.

V3a-131

ДК - А Пироћанци, који су то? Одакле почињу? Кан-1 - [...] Они су од Калну, тој... од раније тој се не мешало овде у наш крај, овдекај. Тој, чим виде Пироћанца они кажу тој... од Калну се звали људи Белци. Околину Кална. А Пироћанци су си Пироћанци. А од Габровницу, ти знаеш Габровница там, они су тија људи звали Белци, а што су ји такѳј звали, ја то не знам. [...] ДК - А јел то било нешто као лоше, подсмешљиво, јел није? Кан-1 - Не, не, не, не.

V3a-132

ДК - А одакле су, сад, рецимо, Пироћанци? [...] ДКам-6 - Па, ја мислим, Пироћанци да су... ту негде... од калански крај на горе. ДК - А ови овде - Габровница, Татрашница...? ДКам-6 - То нису Пироћанци. [касније] ДК - Какви су ови планинци горе, јел има за њи нека шала, да су, можда, заостаји, да су поглупи, да тако... ДКам-6 - Не да су заостаји, они су много гостопримљиви сви [...] Стварно било некада Буџак - није било путева, није било аутобуса, није било ништа, па он из Алдину Реку, крене од Бабин Зуб, или Алдину реку, Равно Бучје, то је граница горе, да оде у Књажевац, да купи нешто. Пешице! И стварно био некада Буџак. ДК - Али кажеш да су гостопримљивији? ДКам-6 - Гостопримљиви. [...] „Буџаклије“, „Евѣ ји Буџаклије, кренули за...“ ДК - То се причало тако овде? ДКам-6 - Да, у моје детињство. ДК - Буџаклије? ДКам-6 - Дабоме. „Бељакóвине“ смо ји звали. ДК - „Бељакóвине“? ДКам-6 - Дабоме. ДК - Због бело одело? ДКам-6 - Па, ја не знам, тако сам чуо. Чим буде петак, ево, све то креће. Буде жетва, све то, српови, иде у надницу доле. Пешки све. „Ево“ - вели - „Бељакóвине кренуле у надницу“. [...] Ми смо деџа били. ДКам-7 - Нема сад Бељакóвине. Сад се поселило све у варош.

V3a-133

ДК - А ови од калански крај кад пролазили некад, шта им кажете: „Иду...“? ДКам-9 - Па, Пироћанци. Драгољуб Златковић - А има ли да им кажете „Белци“ или „Бели“ или...? ДКам-10 - Оооо, како беше? „Бељакóвине“ [смеје се].

V3a-134

Јак-9 - А нас [Буџачане] Заглавци зову Кусити [смеје се]. ДК - Ког вас? Јак-9 - Црни Вр, Татрашница, Габравница, Равно Бучје, Брезова Река, [...] Ћуштица. То се све зову Куси, јер они су носили пиротске онѣја одѣће, па на женѣ колѣна (...) голá од зобáн, од сукно. [...] ДК - А шта је то Буџак? Јак-9 - Па, тој надимак горе на Заглавак. То је Буџак. „Одóкле си?“ „Из Буџак“. [...] Сва тај села Буџак. Од Рапушницу на горе [...] ДК - А ово испред Репушницу', на доле шта је то? Јак-8 - Па, туј ти је још Заглавак све до Штрпци, али, ето, ода́тле на горе га зову Буџак.

V3a-135

ГКам-8 - Пироћанци су, по старому, и Каланци чак, па на горе то све (...). Кад деда каже... ДК - Шта каже деда? ГКам-8 - Деда тако каже: „То су Пироћанци на горе све (...)“. Ја сам био дете. [...] ДК - А сад већ их рачунате као да нису? ГКам-8 - Да.

V3a-136

ДК - Е, па, докле су Пироћанци? ГКам-5 - До Пирот. ДК - На тамо, а на овамо? ГКам-5 - До Шугрин. ДК - До Шугрин. А ови Каланци, шта су они? ДКам-5 - Па, Тимочање.

V3a-137

ДК - А који су Пироћанци? Штрб-2 - Па, Пироћанци су од Темску на горе. Пироћанци. ДК - А ови Каланци јел нису Пироћанци? Штрб-2 - Нису. Кална је... то је књажевачка општина. ДК - Али раније? Било пиротско? Штрб-2 - Никада.

V3a-138

ДК - А Пироћанци одакле почињу? СКор-3 - Па, Пироћанци су... то горе, од Темске на горе. ДК - Аха, а калански крај, шта су они? СКор-3 - Па, тој... они више припадају Књажевицу него Пироту, они су даље од Пирот.

V3a-139

ДК - Одакле су Пироћанци? Који су Пироћанци? Видо-5 - Пироћанци треба од Калну на горе да буду. ДК - А ова села - Габровница, Татрашница...? Видо-5 - То је све испод, према нас овдека све припадају.

V3a-140

ДК - А Пироћанци одакле почињу? Пироћанци. Лок-3 - Колко ја знам, од Стањинац па на доле. Лок-2 - Пироћанци? На горе. Лок-3 - На горе. У ствари навише. ДК - А ови Каланци, шта су они? Ако је од Стањинац? [ћуте] Кална шта је, Габровница, Татрашница, шта су то? Лок-3 - То се води под општину Књажевац, ал шта су, како су - не знам.

V3a-141

ДК - *Шта си рекла, да наш говор и калански...?* Трг-1 - *Има разлику велику.* ДК - *Велику?* Трг-1 - *Велику.* ДК - *А што, у чему је разлика?* Трг-1 - *Не знам.* ДК - *Јел има нешто... нека реч?* Трг-1 - *Па, има пуно речи. Ево, на пример, кад ми кажемо, ајде [на пример], „кукуруз“, ониј кажу „шашиње“ кукуруз. Ево, пуно... и послове и све... све нешто друкије га зову него ми. [...] А одакле почињу Пироћанци?* Трг-1 - *Ја мислим да је од Церóву на горе (...). Од Клн.* ДК - *Од Клн? (...)* А ови: *Татрашница, Габровница, који су то?* Трг-1 - *То, тој су... па спадају тој у Књажевац, ја не знам...*

V3a-142

ДК - *А какви су Пироћанци људи?* СКор-1 - *Па, Пироћанци...* СКор-2 - *Тој су добри људи.* СКор-1 - *Они су људи печалбáри. [...]* СКор-2 - *Вредни, вредни људи Пироћаници.* СКор-1 - *И вредни су људи, радни. Гостопримљиви су, исто.*

V3a-143

ДК - *А дал су Пироћанци Торлáци?* Алд-9 - *Ј...м ли га... њи по не разумим кад причају, ел ја сам пријатеља отóуда имао, не разумим га ништа, он обично бугарски вреви.* ДК - *Аха?* Алд-9 - *Разговáра бугарски. Мислим наблизо су тамо.* ДК - *Аха?* Алд-9 - *Близо су до Бугарску.*

V3a-144

ДК - *А Сврљижани, одакле су Сврљижани?* Шар-1 - *Е, Сврљижани су од Калну на тамо, доле... од Тресџабу, па скроз тамо, то је Сврљџ.*

V3a-145

ДК - *А Сврљижани одакле почињу?* Берч-1 - *Е, Сврљџање почињу овдека од... од Жлне, од Црвење, тамо преко... преко... преко овој... планину онуј... ДК - Тресџаба.* Берч-1 - *Преко Тресџабу, па там.*

V3a-146

ДК - *А Сврљџико одакле почиње? Сврљџање, Сврљџање?* Видо-3 - *Сврљижани су, овај, па... од... овај, онамо... [размишља] овај... како се зваше ово горе, не мог се сетим, изнад Књажевац она... оно брдо, па на тамо... ДК - Тресџаба, Тресџаба.* Видо-3 - *Тресџаба, од Тресџабу на тамо мислим да су Сврљижани.*

V3a-147

ДК - *А Сврљџање? Сврљџање?* Видо-5 - *[...] Они су тамо.* ДК - *Одакле?* Видо-5 - *Па, они су од трап [Тресџаба], кад се појде тамо од караулу - Тијовац... Тијовац, тај там села што има... скроз... Миљковац, Драјнац.*

V3a-148

ДК - *А одакле Сврљижани почињу?* Видо-6 - *Е, то не знам.* ДК - *Која су прва сврљџика села.* Видо-6 - *Од оног прелаза на горе [Тресџаба]: Тијовац, Извóр, то знам ово пут овај што иде за Ниш, Тијовац, Извóр, иде тамо Драјнац...*

V3a-149

ДК - *А одакле почињу Сврљижани? Која су сврљџика села?* Дрв-1 - *Сврљижани... можда почињу тамо, како да ти кажем, од Тресџабу па на тамо. Тај села.*

V3a-150

ДК - *А Сврљижани одакле почињу? Сврљџика села?* Дрв-3 - *Сврљџика села почињу од... од... Дрв-4 - Од Сврљџ.* Дрв-3 - *Не, не, не. Не од Сврљџ.* Дрв-4 - *Овамо?* Дрв-3 - *Овамо од оне кривине пута што иде за Ниш.* ДК - *Тресџаба?* Дрв-3 - *Тресџаба.* Дрв-4 - *Тресџаба.*

V3a-151

ДК - *А Сврљижани? Сврљџање? Који су то?* Град-1 - *Сврљџање су од... мислим од Тресџабу па на тамо.*

V3a-152

ДК - А Сврљижање, који су? ДСок-3 - Они су тамо од Књажевац, Тресібаба на там.

V3a-153

ДК - А кажи ми Сврљижање, који су то? Штрб-2 - Сврљижање су одовдекај, од Понор. Од Понор, Тресібаба где је. На там је све тој Сврљишко.

V3a-154

ДКам-1 - А овамо одакле Сврљижани почињу? ДКам-1 - Сврљижани... почињу одма овде од... овај део од брдо [Тресібаба] тамо... од Мучібабу, Кренту даље... Луково је сврљишко... онда Гушевац сврљишки... и тако тај део тамо, то је све сврљишки крај.

V3a-155

ДК - А Сврљижани одакле су? Шар-3 - Сврљижани су тамо, знаш од, ово... од... Орешац, овај, па, тамо, знаш, овај Бањски.[...] ДК - Од Тресібабу? Шар-3 - Од Тресібабу. Тако.

V3a-156

ДК - А Сврљижани одакле почињу? ДКам-3 - Па, Сврљижани почињу, на пример, од Тресібабе, па на даље тамо то су Сврљижани. Док, на пример, ови из Крента, иако су на ободу ту Тресібабе, њи не зову Сврљижани. Ја никад нисам чуо да њих зову... Крента, Мучібаба [...] да су то Сврљижани. [...] За Луково мож се деси да кажу да су Сврљижани. [...] За Бели Поток исто има: „Ма, они Сврљижани“, иако припадају књажевачкој општини. ДК - Има и Сврљишка Топла [...], а у Књажевицу, у књажевачкој општини.

V3a-157

ДК - А Сврљижани одакле су, која су сврљишка села? Видо-2 - Еј, сврљишка там, од Бели Поток на там.

V3a-158

ДК - А одакле су Сврљижани, одакле почињу сврљишка села? ДКам-2 - Па, овамо... Крента, тамо Мучібаба, тамо Жне... Црвење, тамо тај села... ДК - Да су сврљишка? ДКам-2 - Да, сврљишки крај.

V3a-159

ДК - А који су то Сврљижање? Штрб-1 - Е, то је из Сврљишко. ДК - Па, где је Сврљишко? Штрб-1 - Па, Сврљишко е тамо, како чу да ти кажем, има сљг овде у село две Сврљижанће. Сврљишко е њино друго. Па, од Књажевац, сине, па се иде за Сврљиг. Према Ниш, душо, Сврљишко е према Ниш.

V3a-160

ДК - Одакле почиње тај крај [сврљишки]? Алд-7 - Не знам, сине. Ја не знам. Алд-7 - (...) Од Калну на тамо, они: "Сврљиг". Алд-6 - Према Ниш. Алд-7 - Ао, према Ниш, да, да.

V3a-161

ДК - А Сврљижање? Сврљижање? ДКам-9 - То је, пак, друго там. ДКам-10 - Сврљижање тамо кам овај... Сврљиг.

V3a-162

ДК - А Сврљижани, одакле су? Скор-3 - Па, добро, то онај сврљишки крај тамо, они се зову Сврљижани. Јел то је исто и... каже... добро сад нема, али... то је... каже... „Срез сврљишки“.

V3a-163

ДК - А Сврљижани? Одакле почињу? Бал-1 - Сврљижани су ти више Нишлије, тамо. Нишки говор, нишка... тој тамо, други говор, други нагласак, друго све. ДК - Аха. И одакле почиње? Која су села сврљишка прва? Бал-1 - Па, ја мислим да је од Драјинац на тамо све сврљишко. ДК - Од Тресібабу. Бал-1 - Па, да.

V3a-164

ДК - А Сврљижање који су? Рад-2 - Е, тој су овџа... овџ овде Сврљижање? [смешка се] Ми се сас њи шалимо, онџ, онџ немау гробље, онџ се копају онџко без... [смеје се] [у даљем разговору није дао објашњење ове шале]

V3a-165

ДК - А који су то Маџџи? Рад-2 - Који? ДК - Маџџи? Рад-2 - Е, не знам тој. ДК - Ниси чуо? Рад-2 - За тија нисам чуо никад?

V3a-166

ДК - А који су то Маџџи? Јел си чуо за њи? Шар-1 - [...] Не знам.

V3a-167

ДК - А који су то Маџџи, јел сте чули за њих? Лок-3 - Не знам, ја то нисам чуо уџните - Маџџи.

V3a-168

ДК - А који су то Маџџи? Лок-5 - Е, не знам. ДК - Не знате? Лок-5 - Не знам.

V3a-169

ДК - А јел знаш који су то Маџџи? Берч-1 - Маџџи? ДК - Аха? Берч-1 - Не знам.

V3a-170

ДК - Добро, а јел знаш шта су то Маџџи? Трг-1 - И тој не знам.

V3a-171

ДК - А Маџџи, који су Маџџи? Видо-2 - Не знам. Не знам ништа.

V3a-172

ДК - А који су то Маџџи, јел си чуо за њи? Видо-3 - Е, за њи нисам чуо. ДК - За њи ниси чуо? Видо-3 - Нисам.

V3a-173

ДК - А који су то Маџџи? Јел си чуо за њих? Видо-5 - Нисам чуо за њи.

V3a-174

ДК - А који су то Маџџи? Видо-6 - Маџџи не знам.

V3a-175

ДК - А који су Маџџи? Штит-1 - Како? ДК - Ма-џџи, јел си чуо за њи? Штит-1 - И то не знам.

V3a-176

ДК - А који су то Маџџи? Бал-1 - Е, за то несам ни чула.

V3a-177

ДК - Који су то Маџџи? Јел сте чули за то? Алд-6 - Ја не знам за то, нисам... [чула] ДК - Маџџи? [ћуте] Алд-7 - Не могу ти кажем [не знам].

V3a-178

ДК - Е, а који су то Маџџи? Јел си чуо? Дрв-1 - Не знам...

V3a-179

ДК - А који су то Маџџи? Јел си чуо за такви? Дрв-3 - Не, нисам чуо.

V3a-180

ДК - А који су то Маџџи? ГСок-1 - Ма...? ДК - Маџџи? Јел сте чули за то? ГСок-2 - Не.

V3a-181

ДК - А који су то Маџаџи, јел сте чули за њи? ГСок-3 - Е, то не знамо.

V3a-182

ДК - А Маџаџи, који су Маџаџи? Јел сте чули за њих? Жук-1 - То сад чујем од вас први пут. Жук-2 - Ја нисам чула. [...] Жук-3 - Не знам.

V3a-183

ДК - А кажи ми који су то Маџаџи? Јел си чула за њи? Штрб-1 - Несъм, сине.

V3a-184

ДК - А Маџаџи? ДКам-1 - Ни за то нисам чуо.

V3a-185

ДК - А јел си чуо за Маџаџи? [...] Који су то људи? ДКам-6 - Не. ДК - Ниси чуо? ДКам-6 - Нисам чуо.

V3a-186

Град-1 - Код нас кажу „секџра“, овде, а веч у Вратарницу кажу „манара“. ДК - А који су ти у Вратарницу? Како њи зову? Град-1 - Тџмочање. ДК - А који су то Маџаџи? Град-1 - Ј..џм ли му, не мог се сетим. ДК - Јел си чуо за то? Град-1 - Чуо сам, ал не мог... не знам.

V3a-187

ДК - А на доле према Зајечар докле су Торлаџи? Шар-3 - Ови доле назџвају, ваљда... од Вратарницу на доле назџвају ваљда Маџаџи, како ли ји назџвају? [...] ДК - Е, а по чему се разликују Маџаџи и Торлаџи? Шар-3 - Е, то н'умем да ти објасним...

V3a-188

ДК - А који су то Маџаџи? СКор-1 - Маџаџи су овде: Вратарчање, Заграђе... овде Звезданџи, то су Маџаџи. [...] ДК - А ови Маџаџи? Какав говор имају они, шта су они? СКор-1 - Исто имају неки бугарски [говор], мешано. Неки... као да су Бугарџи....

V3a-189

ДК - А Велики Извор, који су ти? ГСок-1 - Бугари.

V3a-190

ДК - А Изворџи? Великоизворџи? Шар-3 - Е, они су Бугарџи. Они су више Бугарџи.

V3a-191

ДК - А Изворџи, који су они? СКор-1 - То су Бугарџи. СКор-2 - Бугарџи. СКор-1 - Али, не видим да су то стварно прави Бугари. ДК - Што мислиш да нису прави? СКор-1 - Што се не презџвају на -в. СКор-2 - Море, јесу. [...] Такој га као разговарају.

V3a-192

ДК - А Власи, шта су Власи? Лок-3 - Они си знају, ја не знам [смеје се].

V3a-193

ДК - А шта знате за Власи, реџимо? Власи? Алд-6 - Не знам, исто тој не знам. Алд-7 - Па, и... то су ови према Неготин и они.

V3a-194

ДК - А Власи? ДКам-1 - Власи... то... то су доле... Цинџари, Румуни... Од Зајчар па на... према Неготин, то је џео крај.

V3a-195

ДКам-9 - Власи су од Грљан, Зајчар, па доле.

V3a-196

ГСок-4 - Власи не [не причају као ми], они си... И они знау српџи, видиш ти, и румунџи причау. [...] Они су гоџа доле, несу малко.

V3a-197

ДК - А кажи ми Власи који су? Штит-1 - Е, то у Неготин. Тој су Неготин, има Зајчер, то је доле, Власи, они дрүкчије говоре, и ми дрүкише. Ми влашћи не знамо.

XI23. Транскрипти делова разговора везани за одељак Непостојање торлачког идентитета (V3б)

V3б-1

ДК - Јел си чуо ти некад за реч Торлак? ДКам-5 - Нисам. ДК - Први пут сад чујеш? ДКам-5 - Да.

V3б-2

ДК - Јел си чула за реч Торлак? [ћути] Торлак? ГКам-1 - Торлак? Па, не знам, сине, ја то од Торлак ништа. ДК - Јел си чула некад за ту реч? ГКам-1 - Па, чула сам вреве љуђе: „Торлаци“, ал не знам који су тој Торлаци. - ДК - Јел су то овде негде људи јел не? ГКам-1 - Не знам где су тија Торлаци, где они постоје, не знам.

V3б-3

ДК - Који су то Торлаци? Торлаци, јел си чула некад ту реч? ДКам-4 - Чула сам али не зна који су. [...] ДК - Јел си рођена овде, у Каменицу? ДКам-4 - Аха, у Каменицу. ДК - И никад ниси чула ту реч? Торлак? ДКам-4 - Чула сам, али не знам куји су то.

V3б-4

ДК - Шта значи то ДКам-7 - Па, чула сам „Торлаци“, ал не знам какво значи. ДК - Па, шта значи то? Торлаци? Та реч? Јел си ти чула, бабо, за реч Торлак? ДКам-7 - Па, не знам какво значи.

V3б-5

ДК - А јел си чула за реч Торлак? Алд-4 - Чула сам, тој Турлаци... ДК - Како? Алд-4 - Турлак. ДК - Тур-лак? Алд-4 - Турлак, људи Турлаци, ал... да ти кажем који су ти [не знам]... А чула сам. ДК - Па, где си чула, у село или...? Алд-4 - Па, овде смо си... Тој Турлаци љуђе, тој овакви, то... знаеш кад се зберу људи па се нешто запричау: „Тој Турлаци“, а кви су Турлаци - ја не знам. ДК - Па, шта то значи „Турлаци“?, јел то нешто лоше, подсмешљиво нешто? Алд-4 - Не. Није лоше, него мора нећи надимак. Ја не нам да лоше тој. ДК - Аха. јел си ти то чула у Репушницу, јел овде у Алдинац? Алд-4 - Ма, ја сам у Репушницу само овце чувала (...), али сам чула, не знам, чула сам од људи негде: „Еј, тој Турлаци!“, а куји су Турлаци - ја не знам. Али чула сам да причау, народ. ДК - Турлаци? Алд-4 - Да. ДК - Добро. Алд-4 - Не знам тој квó е.

V3б-6

ДК - Јел има да кажу: „Торлаци“? Шта су то Торлаци? Јел сте чули ту реч? Дрв-4 - Па, не знам кво е тој. Чула сам туј реч, али не знам куи су тој. Да ли смо ми, да ли је овдека овáј околина? Куи ли су, не знам, Торлаци. ДК - Јел си чуо ту реч негде [њему]? Дрв-4 - Чула сам и ја, али не знам ко. Дрв-3 - Ја јесам, чуо сам „Торлак“, али где је то и како је, дал је то ово овде ил је... према Пирот или ј...м ли му матер. [нешто касније] А реч Торлак, јел сте чули овде у село јел негде на страну? Јел су овде стари људи нешто причали то „Торлак“, „Торлаци“? Дрв-3 - Ја... сам чуо за ту реч... Дрв-4 - Али не знам који су. Дрв-3 - ...Али одакле су ти људи и како су, не би мого да кажем.

V3б-7

ДК - Па, добро, јел си чула негде ту реч? [...] Трг-1 - Па, чула сам. Чула сам за Торлаци, али не би знала баш кой су. ДК - Аха? Јел то нисмо ми горе, није наш крај? Трг-1 - (...) сам чула за Торлаци, али не знам... нисмо ми Торлаци ваљда. ДК - Не? Трг-1 - Не.

V36-8

ДК - *А то Тимочани, Тимочање, који су то? ДКам-3 - Е, и то исто, и тај, и та реч (...)* Тимочани. *И то сам чуо. Више сам чуо ту реч, ми смо Тимочани, него... ДК - Торлаци? ДКам-3 - Торлаци.*

V36-9

[заступају тезу да их зову Торлацима због победе Тимочке дивизије на брду Торлак код Београда] ДК - *А да ли је било овде од старине да стари људи кажу: „Ми смо Торлаци“, „Ми смо...“, да се овде прича у село? Ево, ви сте цео живот ту били и... Бал-3 - Не. Не. ДК - Да ли је било да се то потенцира, да се каже: „Ми смо Торлаци“? Бал-3 - Не. Бал-4 - Не. Никад. Бал-3 - Потенцира се да смо тимочки. Бал-4 - Тимок, Заглавак. Бал-3 - Три године у војску сам био за време рата, никад не каже никој Торлаци, него Тимочани. Све тимочки. Третирамо се као Тимочани овде.*

V36-10

[пошто је рекао да су Срби] ДК - *А који су то Торлаци? Јел си чуо за тај назив? Видо-1 - Па, чул сам, али не знам који су. Тарлаци. ДК - Торлаци? Видо-1 - Па, да, не знам који су. ДК - Јел то неки народ или шта? Видо-1 - Па, сигурно да је народ - Торлаци. ДК - Јел није то овај народ овде? Видо-1 - Не. ДК - Не? Видо-1 - Нас као више на... на... држу на бугарску грану, као да смо... туј близо... као вревимо њинсћи, бугарсћи. ДК - А где си то... где си био... где ти то рекли? Видо-1 - Па... од старине такој знам. ДК - А то „Торлак“, јел то нешто погрдно, јел нешто лоше, кад кажеш да је неко Торлак? Видо-1 - Па, не знам, сине. Не знам.*

V36-11

[пошто је рекао да су Срби и тимочки крај] ДК - *А који су то Торлаци? Штит-1 - Торлаци немамо ми овде код нас. ДК - Нема? Штит-1 - Они су били раније, а сад за моје доба није било. ДК - Били раније? Па, који су то били? Који су то? Штит-1 - Па, који су, људи ко и ми. ДК - Па, где живели? Штит-1 - Па, живели овуда, горе по... већина овде су живели, али „Тој Торлаци“ - вели, Торлаци онамо с оне стране. ДК - С које стране? Штит-1 - Василь... онам Грезна, тој... дабоме, они Торлаци. ДК - А овде, ови људи у Штитарац, јел су Торлаци? Штит-1 - Не. ДК - А шта значи то Торлак? Штит-1 - Е, шта значи? Неко... језик мења. ДК - А, језик? Штит-1 - Да.*

V36-12

ДК - *А који су то Торлаци? [ћути] Јел знаш за ту реч? Трг-1 - Знам. Па, ја мислим да су Торлаци овам Каланци. [ово је само претпоставка, јер већ одмах каже да не зна ко су Торлаци]*

V36-13

[пошто су рекли да су Књажевчани у области Заглавак] ДК - *А који су то Торлаци? Штит-2 - Торлаци? Па, они то кажу, тај исто, тај крај, да и пиротски, да ли овај, не могу да знам. Штит-3 - Од овде на горе... на горе... тој су... овија... Пироћанци, они су као Торлаци. ДК - Па, шта значи то Торлак? Штит-2 - Па, кој му то може знаје. Штит-3 - Каже: „Кад видо вука, ја се уока“, не каже несъм... као ми овде што би рекли, „Викну сам, окну сам“, него: „Кад се... тиће се ја уока“. Кад плаче, не каже „плаче“, него „урова се“. Такој нешто, нећи речи имају, који су... ДК - То Пироћанци? Штит-3 - Пироћанци. [...] ДК - Јел овај крај овде нису Торлаци? Или јесу? Штит-2 - Мислим да нису. Штит-3 - Мислим да несу, не знам. [...] ДК - Јел било да негде отидете на страну и да вам кажу да сте ви Торлаци? Штит-2 - А, нисмо... никој није... није реко... Штит-3 - Не знамо ми. ДК - Јел то као дође мало подсмешливо - Торлак? Штит-3 - Аха. Штит-3 - Јесте. Јесте. ДК - Шта је то, то планинац или шта је, какав је тај? Штит-2 - Па, кој мож да му знаје?*

V36-14

ДК - *А шта су то Торлаци? „Торлаци“, реч, јел си чула? Алд-5 - Па, тој сам чула, али мислим да нисмо ми баи Торлаци, тој су овам Пироћанци, кви ли, не знам ни ја. ДК - А где си чула ту реч? Алд-5 - Па, што знам, сине... тој сам... и да сам чула, кад... не знам где је било тој. Ето, причају, људи се саставе и с овога, с онога и онда... не мож да знаш који је баи тој рекал. Ако ли смо па ми Торлаци овде - не знам... Ел нестé тија питали ко зна, теј помладе, по знају.*

V36-15

ДК - Али овај крај, кад отидеш негде у Београд или негде... када те неко...? Рад-1 - А, мислиш то што... то што називау Торлаћи и оној? Ја... к'о називаше нас овдекај, Торлаћи су ваљда овија... Вратарница. ДК - Аха? Рад-1 - Они су, ваљда, Торлаћи, а код нас не знам како се називају, не мог се сетим. ДК - Аха? Рад-1 - Иначе Торлаћи и не знам како још једно се зовеше... ДК - Да није Мацаћи? Рад-1 - Мацаћи, јесте. ДК - Аха? Рад-1 - Јесте... јесте... и Торлаћи. ДК - [...] Јел Радичевац Торлаћи јел не? Рад-1 - Не. Тој као Вратарница... да су они Торлаћи. [касније објашњава да је околину Вратарнице и Грлишта прошао са шураком, који је овде радио пре и у току рата са вршалицом. Вероватно је чуо нешто али помешао.]

V36-16

ДК - А који су то Торлаћи? Лок-1 - Несмо ми, тој су овија - Неготин. Они су тој, тија доле. ДК - Власи? Лок-1 - Власи, Власи, Власи. ДК - А Торлаћи, који су Торлаћи? Лок - Па, не... ДК - Јел си чула за ту реч? Лок-1 - Несам... чула сам, ал не би знала како тој...

XI2и. Транскрипти делова разговора везани за одељак Интеракција из које настаје идентитет Торлаци (V3в)

V3в-1

ДК - Ево, кад одете негде на страну, има Сврљижани, има Власи, има Пироћанци и тако даље, шта ви кажете? ДКам-3 - Ја кад одем на страну кажем да сам Књажевчанин. ДК - Књажевчанин? ДКам-3 - Иако сам из Доње Каменице. [...] ДКам-3 - Доста пут сам био у Београд, они нас зову Торлаћи. [...] Сад... одакле тај назив Торлак? [...] ДК - А где у Београд, конкретан случај? ДКам-3 - У Београд код колега кад сам био. ДК - Јел су те колеге из овог краја па знају или...? ДКам-3 - Не, то су стари Београђани. ДК - И оданде они знају да су овде Торлаћи? ДКам-3 - Па, да, тако нас зову, Торлаћи. ДК - Јел можете неко име да наведете ко је... ко то, рецимо зна? [...] Конкретног човека који је употребио то. ДКам-3 - На пример, Душко. Душко из Београда, он је... Аааа... први пут сам то чуо од једног нашег рођака који је ишо у Београд да купи ауто и онда ја сам случајно и ја био у Београд, каже: „Они нас зову Торлаћи“. Ја сам га питао због чега, исто што и Ви питате мене, он ми нешто објашњавао, ал се сад баш не сећам... ДК - А тај човек је одавде, тај што је објашњавао? ДКам-3 - Он је из Каменице, али живи у Књажевцу сад. [...] ДК - Јел то нешто погрдно или није? ДКам-3 - Ма, није погрдно, мислим да је то... чисто... да ли је то то племе или шта ли је, појма немам, тај крај се тако... ДК - Али овде у Каменици за то нисте чули, тај назив? ДКам-3 - Уопште. ДК - До тад уопште, био је непознат? ДКам-3 - Не, уопште, уопште, непознат. Да он није то реко, нисам знао. ДК - Кад је то било? ДКам-3 - То је било пре десетак година. Не, има више, петнаестак година. [касније] То сам ја први пут чуо од тог рођака и после од тог друга, а одакле то њему (...) Мислим да то уопште није погрдно, погрдна реч или нешто друго, то је...

V3в-2

ГКам-1 - Браце [он јој је девер], ама они ме питају за Торлаћи, па је не знам...? [...] ГКам-2 - Нас позивају тамо Торлаћи. ДК - Где? ГКам-2 - Па, свуда, махом у Београд: „То су“ - каже - „Торлаћи“. Где смо [зато што смо] овде близо бугарске границе и то се тако надовезава. ДК - А јел су причали овде стари људи да сте Торлаћи? ГКам-2 - Бре... [размишља, двоуми се] ДК - Јел си знао ти то раније [...]? ГКам-2 - Па, нисам знао. Док сам отишо... почео да служим ван тамо. Иначе, деда ми није причао да смо Торлаћи. Чим сам отишо тамо, они тако називају - Торлаћи. [нешто касније током разговора:] ДК - И сад за тебе Торлаћи шта су? Који су, која су то торлачка села? ГКам-2 - Не би знао који су то. Мислим да по... по разговор онако... ДК - По разговор? ГКам-2 - По разговор примећују да смо ми... сви... у неко... махом... бугарски. ДК - Аха? ГКам-2 - Бугарски надимак. Да кажем... шта ја да кажем... на пример, неку ствар: „На њега. На њу. Тој. (...)“ и још неки тамо изрази. [даље мало опширније прича о томе како му је пословођа у Београду рекао да узме мердевине, а он није знао шта је то, јер се у његовом селу овај предмет зове слбе и како је после тога учио београдски говор] ГКам-2 - [...] Кад сам дошо у Књажевац они си опет оно торлачки, опет си они причау на онај говор. И чим... чим отидемо негде ја само (...) ја се понашам као да сам из Београд. (...) ДК - А кажеш да торлачки мало као на бугарски удара? ГКам-2 - На бугарски. ДК - А јел су Бугари Торлаћи? ГКам-2 - Ама имау један... један... изрази овде, реченицу коју исто и ми говоримо, знаш. И они. Зато нас позивау Торлаћи. ДК - Аха. А јел су Торлаћи Срби јел су Бугари? Шта су? ГКам-2 - Ма... [збунио се] па, Срби, ал се називау, тај

надимак, Торлáci. ДК - А јел имаш неки конкретан пример кад си отишио негде и да ти неко каже: „Еј, бре, ти си Торлák“? ГКам-2 - Ма, нисам, тамо... само овако у говор примећују да... да...по говор... што... не причамо онако као што... ДК - И докле су та села која тако говоре? Торлáci? Који су то? ГКам-2 - Па, то су овí... махом горе од Калну па на више. Шестíбъгър... ова села, горе онí... (...) Ина́че, кад сам се вратио шесет четврте из Београд у Књажевац у „Цервín“, ту сам био дваес_две_гóдине, онí су си опет почели онó, ко што је било раније прича. Не причау онó културно да... да... Ја, на пример, сада... на пример, с ким разговáрам, ја ипак не... не причам ово торлáci, онó, ипак, онó културније да се изражавам и тако.

V3в-3

[пошто је рекао да се осећа као Србин] ДК - Али кад вам кажу тамо да сте Торлák, јел се уврédите због тога? Лок-5 - Не. Не. Не, јер, пазите, док сам био у Првој предузétничкој банци... овај... у Београду, ипак су ме називали „Тóрлак“, а ја сам то примио овако са задовољством. ДК - Са задовољством. А где су Вас називали, овде или негде у Београду...? Лок-5 - Не, где се нађемо у неком друштву и тако даље. ДК - Јел знају шире за то, ван овог краја, за тај назив? Лок-5 - Па, не много, али да знате да у Београду добар део они... и зна, јер када кажу „Тимочани“, каже: „Јесте ли Торлáci из околине Књажевца“ - каже - „или сте Власи, из околине Неготина и... и ниже од Зајечара“.

V3в-4

ДК - Има људи разни: Сврљíжани, Пироћанци, Власи и тако даље, овај народ одáвде, овај крај, како се зове, који су то? Берч-1 - Па, тој... то су, бре, како да ти кажем, нису то овдека... има и Пироћанци у Књажевац, има Пироћанци, има свакакви, али овдекај, како чу ти кажем, онај наш крај моментáлно - торлáci крај. ДК - Торлáci? Берч-1 - Торлáci крај. [...] ДК - Шта то значи „Торлák“, да ми ти кажеш? Берч-1 - Па, као... како да ти кажем, као... као нација. ДК - Као нација? Јел то нешто лоше, подсмéшљиво, погрдно, или... Јел увредљиво кад ти неко каже да си Торлák? Берч-1 - Нее уврédљиво. Не. Не. Не. Више пути ја сам бил, бил сам там и у Црну Гору на рад... и овдека, онí ни зову е такој - „Торлáci“ - вели. Где ми такој имамо неки_туј говор, и тако... Али ништа не... не шкоди то. ДК - Да. А да ли су овде од старине старци причáли да смо Торлáci или то кад оти́деш на страну негде? Јел су причáли овде, да кажу: „Ми смо Торлáci“? Берч-1 - Причáли, Књажевац туј. [...] ДК - Кад си ти први пут чуо реч „Торлák“? Берч-1 - Е, ко зна кад сам... ДК - Јел овде у село, јел негде кад си отишио па ти кажу да си... Берч-1 - Кажу ми тамо негде. ДК - А овде у село јел си чуо од малена? Берч-1 - Ту сам ја од малена, нисам чуо (...) такој. Тамо сам чуо у Шумадију кад сам бил. У Рудовци код Арáнђеловац горе, па смо радéли там месец, месец и по дана. [...] И тамо ни тој текá. Кажу: „Бугарáши, Торлáci“. [...] Из тај крај овдекај.

V3в-5

ДК - Кад си ишо негде на страну, и има разни људи - Сврљíжани, Пироћанци, Власи, Шумадинци..., шта ти кажеш, ко си ти? Овај народ овде, који су то? Штрб-2 - Тој су Срби. ДК - Па, сви су овí Срби, али овај овде крај како се зове? Штрб-2 - Па, ебém ли га, овíја отудакај зову, вели: „Торлáci“. ДК - Шта значи то? Штрб-2 - Па, нису Срби, нису Бугари, нису Турци, вели: „Торлáci“. „Одóкле си, бре?“, реко: „Књажевац, там неко селó Штрбац.“, „А, тој Торлáci.“ ДК - А где ти то рекли? Штрб-2 - Кад сам бил у Војводину, у кукурузу, бил сам седам_гóдине там сас онíја људи, а и овдекај си говорé: „Од Зајчар на горе куде Нíши“ - вели - „Торлáci“. ДК - Аха. А то причáли стари људи овде, да кажу: „Ми смо Торлáci“? Јел више кад оти́деш негде, па кажу? Штрб-2 - Ма, причáло се, тој се причáло: „Торлáci“. Нарочито одóвде куде... од Књажевац, Кална, овој овдекај каже: „Тој Торлáci“.

V3в-6

ДК - Па, јел било негде да си ти оти́шла на страну и да ти кажу: „Ето, ти си... ви сте Торлáci“ и тако? [...] Кад си ишла у Банáт? Дрв-2 - Па, чула сам тамо, да. Да кажу такој. Има људи који су отудака из... Младеновац, из онóј... било млого, из Херцеговину билí у бербу кукуруз, Босáнци, свакакви билí.

V3в-7

ДК - Кад сте први пут чули то име? [...] ГКам-7 - Ја сам у војску чуо прво, да сам Торлэк. ГКам-6 - А то је било шесдесет осме године. ДК - А где у војску? ГКам-7 - У Осíјек. ДК - У

Осијек? Па, како, јел може тај случај... ко је реко? ГКам-7 - Ееее, па, тамо друштво, онако. Дал старешина беше, то: „Торлак“. [...] ДК - А одакле је старешина? Како је он могао да зна баиш овде како се зову људи? Ако је то тамо у Осијек? То је далéко. ГКам-7 - Па, Србин... то је капетан... Крушевац, из Крушевца. ДК - Аха, и значи од њега...? ГКам-7 - Па, добро - Торлак. Знам да ме називао Торлак.

V3в-8

[пошто су рекли да су Срби, Тимочани] ДК - А који су то Торлаци? ДКам-10 - Ми смо Торлаци, прави. Такóј се ми зовемо. ДК - А шта ти кажеш, дедо? ДКам-9 - Па, у војску ни звали Торлаци. ДК - Где у војску? ДКам-9 - Ја сам служио у Словенију, у Постојну. ДК - И тамо знали за то? ДКам-9 - Чули [...]. Торлак. ДК - Па, ко те звао баиш? ДКам-9 - Па, друштво. ДК - Сви. ДКам-9 - Сви. ДК - Па, јел си им ти реко да си то, јел они си знали? ДКам-9 - Не, они негде сазнали. ДК - Јел си то знао од раније, јел си први пут чуо тамо? За тај назив? ДКам-9 - Знао сам ја за то. ДК - Јел причали овде стари људи, да кажу: „Ми смо Торлаци“? ДКам-10 - Причали. [...] ДК - Значи, знало се то? ДКам-10 - Знало се. ДК - Па, шта значи то Торлак? ДКам-10 - Па, ето, знаеш, што не говоримо баиш правилно. И затó Торлаци. [смеје се]

V3в-9

ДКам-6 - Ја кад сам отишао у војску [...] водник, командир вода ме послао у магацин да узмем „жагу“. [...] Дођем ја у магацин, био заставник: „Друже заставниче, послао ме водник да ми дате жагу“, каже: „Еј, тамо, у магацин, па узми“. Гледам ја по магацин... нити знам шта гледам нити знам шта је. Реко: „Нема“. А он ме пита: „Одакле си ти?“, „Тамо од Књажевац“, „А, Торлак“, реко: „Јесте“, „Узми“ - каже - „тај шаран, он че ви послужује, а жаге су на оправку“. [...] Овај заставник је Босанац, Мишо... Нецид Мишо.

V3в-10

ДК - Кад одеш негде има разни људи, [...] има Пироћанци, има Сврљижани, има Шумадинци и тако даље, овај народ, овог краја, који су [...] овде? Шта си ти? ГСок-1 - Србин православни. ДК - Па, Србин, то је цела Србија, али... ГСок-2 - Торлак. [...] ГСок-2 - То ни... зову ни Власи, ови из... одбодо из Зајчар, ови на доле, Књажевац зову Торлаци. А шта то Торлаци значи, ја то... сам мотáо, мотáо и не би знао да... ДК - Јел имаш неки конкретан пример да си био негде и да кажу да си Торлак? ГСок-1 - Зајчарци, бре, ови доле, Власи испод Зајчар, ово, ту, околина. ДК - А јел имаш негде да си... конкретно да ми испричаеш, био си ту и ту и они кажу: „Ево га Торлак“ и тако? ГСок-1 - Па, ево, конкретно, доле, Вражогрнац, Рготина, кажу Торлаци, на нас. ДК - А шта каже син? ГСок-2 - Не би знао да... ДК - Па, ти си први реко „Торлаци“. ГСок-2 - Па, чуо сам да нас тако зову и... то је то. ДК - Е, а да ли је било овде од старине да кажу стари људи „Ми смо Торлаци“ и тако? ГСок-1 - То нисам чуо од наши овде, не. [касније] ДК - А ти где си чуо да те зову Торлак? ГСок-2 - Једном приликом баиш у воз. [...] Игром случаја ја и жена смо били, шураќ је био болестан, био је у Београду, и кад смо се враћали из Београда, у возу што жена разговарала с неким, он је пита: „Јел сте ви Торлаци?“ (...) Она није знала дефиницију тога... ДК - А одакле је жена... ДК - И шта сте рекли? ГСок-2 - Она каже: „Не знам“. Он каже: „Јесте, ви сте Торлаци“. ДК - А то је воз за Београд био? ГСок-2 - Да. ДК - Па, где вас то питали, тамо даље негде или...? ГСок-2 - Не. Близу Зајчара. [...] ДК - Јел си ти тад први пут чуо за то? ГСок-2 - Па... не први пут, чуо сам за то још пре тога, али дефиницију тога баиш... не знам. ДК - Али сигурно, значи, стари људи нису о томе овде причали, да кажу „Ми смо Торлаци“? ГСок-2 - Не. ГСок-1 - Не, не, не.

V3в-11

[пошто се и после навођења није изјаснила као Торлакиња, само као Српкиња] ДК - Шта значи то Торлаци? ШТРб-1 - Торлаци? Па, то смо ми - Торлаци! [смеје се] ДК - Шта значи Торлаци? [...] ШТРб-1 - Па, шта знам? Ето, немамо тачни језик. Ја саг видиш како причам, а снау сам довела из Руму, из Путинци, отудакај, она има друђи говор. [...] А ми, сине, мора да смо Торлаци. ДК - Аха? ШТРб-1 - Па, ја не знам, опет, али текá мислим, да смо ми саг, сине, Торлаци. ДК - Па, шта то значи, јел то нешто лоше кад кажеш да је Торлак? Јел то нешто погрдно? ШТРб-1 - Па, не, сине, него по говор. [...] Ја мислим да тој по говори. ДК - А дал су стари људи причали овде, да кажу: „Ми смо Торлаци“, јел то кад отидеш негде па ти кажу...? ШТРб-1 - Не. Несъм си чула, свекар ми живел деведесет године, несъм си чула да су они казали да Торлаци, али

ишла сам, сине. Ишла сам, чувала сам тринáес године на децу [...] на сина сам чувала децу. Они́ ни... Власи ни зову све Торлáци. ДК - А где то? Штрб-1 - У Зајчер сам чувала. [...] ДК - А кад си ти први пут чула ту реч Торлáк? Штрб-1 - Кад сам билá код... с... Па, како има? Има веч дваес године. Дваес године има. [...] ДК - А пре тога ниси знала за то? Штрб-1 - Па, несáм, сине, знала. Тегáј сам ја чула, они́ кажу: „Ви сте Торлáци, а ми смо Власи“. Од њи сам чула [смеје се].

V3в-12

[казивачица која је пре тога рекла да је чула од старине да су Турлаци] Алд-6 - Ја кад сам била... у болницу сам била с детé доле раније, ја сам била чула још како кажу: „То су“ - каже – „Турлáци“. Тако сам чула. ДК - У Зајечар у болницу? Алд-6 - Да, да у Зајечар сам била у болницу.

V3в-13

Штрб-2 - А ми смо овдéкај, ето, такој сам чул, неколко, ма неколко... вели: „Торлаци“. Ево, да питаш овíја испод Зајчер - Вражогрнци, Велики Извóр. Има наш једън доле се призетíл, у... у Велики Извóр... [...] Али они́: „Он... он Торлáк“. ДК - А овде, дал су причáли људи за себе, да кажу: „Ми смо Торлáци“. Штрб-2 - Не. Слабо. ДК - Старци да су причáли то? Штрб-2 - Старци тој... причáли старци да се текá називáло. Каже: „Зову ни... мајку им [...], зову ни Торлáци“ - велу. ДК - Па, значи да то није баш нешто... добро? Штрб-2 - Па... и није баш од легенду, али, ето, тако смо ми ми овдé по... по... позívани.

V3в-14

ДК - Да те питам, дедо, овај крај овде... како се зову људи у овај крај? [...] Кад отíдеш негде и птиају те: “Који сте ви?”; шта ћеш да кажеш? „Ми смо...“ ти и ти? Рад-2 - Оví... овí... овí Неготíнци доле... из Неготин ни зову овдé Торлáци. Торлáци ни зову што ми мало... као мало... крстимо га туј. Они́ правилно... овíја Неготíнци правилно имају изговор, а ми мало га крстимо сас бугарски, туј тај округ мало, овáј, употребáвамо тај... Назívају овдéкај, не знам како да ти кажем како ни називају, али... Торлáци ни називау. [...] ДК - Па, јел ти негде, кад си ишо, јел те звали Торлáк? Рад-2 - Не. [...] Несу́ ме звали нигде. Али кад је она́ [његова супруга] билá повредíла ногу, тѣ сам ишо у Неготин и они́ ме зову... у Неготин ме зову овдé - Торлáци. Они́ само доле, а овдé никој други ме нее (...). ДК - А овдé, дал су људи од старíне овдé причáли и да кажу да смо Торлáци и то? Рад-2 - Не. Рад-3 - Ао, не у селó. Само ето тија Неготинци оздóл. ДК - Значи, то сте први пу чули од њи? Рад-3 - Од њи. ДК - Јел до тад нисте чули ту реч? Рад-2 - Не, не, не. ДК - А кад је било то, које године сте ишли? Рад-2 - Пре триес године. Пре тиес године. [...] Тој смо у разговор овако се само... овáк, инáче несу́ ни они́, нешто да су ни вређáли: „Ви сте Торлáци, ви сте овóј...“ ДК - Да. да. И значи, ви ту реч нисте чули до тад уопште? Рад-2 - Не, не, не, не, не. Они́ тој... тој... нису они́ тој... да је тој нека основа да онóј [да нас неко вређа], да буде тој да се туј нећи и људи вређају, или да се... Не да се вређау, него [...] ето такој, такој ни назívају. [...] ДК - А шта значи та реч Торлáк по теби, шта је то? Рад-2 - Па, то је нека народна... [...] Рад-3 - Тој... по говор. По гóвор. Само по говор. ДК - Рад-2 - У говор. Не овáј српскохрвáтски, као што раније звали, она́ј, него да је мало ускраћен у томе. Оví Неготíнци правилно гóворе, ел ми имамо нагласја овдé, ево [село] Корíто, Ново Корíто, тамо не знам дал... Имају онí свој нагласак бугарсћи, тамо. А ми немамо тај бугарсћи нагласак. Они́, каже, овóј... тој... там овóј једно-друго, кажу онóј, а ми тој немамо. Али они́ ни називау тако. [...] ДК - Да ли је то Торлáк овáко као мало погрдно, да је као подсмéшљиво? Рад-2 - Не. Не. Не, не. Не, то е онако само у говор. ДК - И докле се простиру та села, који су то Торлáци, докле су? Рад-2 - Па, цела југоисточна Србија. [...] Цела, овóј... од Зајечар... цела овóј, Зајечар, па до Пирот горе? ДК - Аха? Рад-2 - Пироћанци... ДК - Па јел су... А Пироћанци, јел су и они́ Торлáци? Рад-2 - Па, и они́. И они́, они́. Па, дабоме.

V3в-15

ДК - Кад отíдете негде, шта ће да кажете: „Ми смо...“, шта? Кан-1 - Па... ми смо, на пример, из Кáндалицу. ДК - Па, добро, али сад не знају тамо у... Кан-1 - Срби... ДК - ... у Београд не знају где је Кáндалица. Кан-1 - Добро. ДК - Неко тамо из Шумадију ће да каже: „Ја сам Шумадинац“, неко ће да каже: „Ја сам Пироћанац“ [...] Кан-1 - Ми смо... овдé се кажу Торлáци. ДК - Торлáци? Кан-1 - Торлáци. ДК - Шта значи та реч? Кан-1 - Е, тој у Кладово ако отíдеш, на пример, и [...] ако отíдеш у Кладово и ти кажеш да си из Тимочку крајину овдé, Тимочка крајна, онó то је овдé Тимочка крајна, они́, чим ти кажеш да си околину Књажевца, они́ кажу да си Торлáк. ДК - Тамо? Кан-1 - Тамо. ДК - У Кладово? Кан-1 - У Кладово. ДК - А јел знате ви од старине, да су овде старци причáли: „Ми смо Торлáци“ и тако. Кан-1 - Не. Не. Али то само

оту́да. ДК - То не причају људи овде? Кан-1 - Не. Не. Тој само Тимочка крајна, околина Књажевац, Тимочка крајна, на пример. ДК - Па, кад си ти чула први пут ту реч „Торла́ци“? Кан-1 - „Торла́ци“ - у Кладово кад смо оти́шли. ДК - Кад је то било? Кан-1 - Па, има си триес, четерес године. ДК - Значи, први пут си чула да си то? Кан-1 - Да. ДК - Па, јел ти било изненађење то? Кан-1 - Па, ја нисам ни знала прво „Торлаци“, па на Виту брат где је се там призети́л, његов таст он отиша́л кад билó за време рата, он из Балинац отиша́л там, кад узима́ли имање куј колкó закачува́л, он отиша́л там и ето, там нема да га најдеш другако него „Торла́к“. ДК - Где? У...? Кан-1 - У Кладово. [...] Овде́ из околина Књажевац да најдеш некуга́ кога́ знаеш ти, на пример, сад кажем, ти си Срђан, тај из Књажевац Срђан се зове, на пример, ел Миленко, ел оној, каже: „Ел тој онај Торла́к?“. Е, такој. [касније:] ДК - И по чему се позна́је тај, да кажемо, Торла́к? Кан-1 - Па, не знам како́ се позна́је, ето, ако питају случајно, на пример: „Ел знаш ти оно́га Виту?“, ел ти кажем како́ смо чули тој, у Кладово, (...) он се звал Видоје, ти другако не можеш, ако кажеш: „Ел знаете Видоју?“, „Чекај“ - каже - „ода́кле је?“, „Па, овај што је околина Књажевац доле“, „Па, тој Видоја Торла́к“. Ето, такој га називау, а што су тој - немам појма.

V3в-16

Бал-3 - Једи́но, рецимо, ови́ја... тамо кам Кладово, кам оно́ј, они́ нас кажу „Торла́ци“. ДК - Аха? Бал-3 - Они́ нас називау Торла́ци. ДК - Власи? Бал-3 - Власи. Називау нас „Торла́ци“. [...] Понеки, који постар чо́век, он каже: „Ви сте оту́да, Књажевац, то Торла́ци“. ДК - Значи, знају чак тамо за тај назив? Бал-3 - Па, дабоме.

V3в-17

ДК - Кад оти́деш тамо [у Бор, где су живели и деца им живе], ево, у Бор има разни људи, има Пироћанци, Сврљи́жани, Власи и тако даље, и кад вас питају шта сте ви, шта ћете ви да им кажете? Који сте ви? Овај народ ода́вде који су? СКОР-4 - Па, сине, Срби. Који смо? ДК - Па, Срби су сви. И Сврљи́жање, и Пироћанци, али овај овде баиш народ, како се зове? СКОР-4 - Торла́ци. ДК - Торла́ци. СКОР-4 - Торла́ци [смеје се]. Овде́ наш крај - Торла́ћина. [...] „Ете, Торла́ци“ - каже - „дошли“, на пијац. Тој сам тако́ чула да ни зову́ Власи. [...] ДК - Шта то значи - „Торла́ци“? СКОР-4 - Немам појма. Не би знала што то тако́ј. ДК - Јел то причано и овде у село, од стари́не нешто, или само кад оти́дете негде. [...] Где сте чули ту реч? СКОР-4 - Па, тој сам си чула по Књажевац. ДК - По Књажевац. А овде у село јел су причали стари, да кажу: „Ми смо Торла́ци“ и тако. СКОР-4 - Не. Нисам, нисам чула. Не знам како́ и ода́кле је тој испало.

V3в-18

ДК - Шта то значи „Торла́ци“? Град-1 - Е, сад, шта значи...? Па, ето, они́ ни то позивау Торла́ци, меш... мењамо... говор, мислим не... Град-2 - Не говоримо право. Град-1 - Не говоримо правилно (...) ДК - [...] Који позивају овај крај да су Торла́ци? Град-1 - Па, позивау овија доле Тимóчање, они́ја... ДК - Они кажу за вас... Град-1 - Торла́ци. ДК - За овај крај да су Торла́ци? Град-1 - Да. Град-2 - Да. ДК - Шта значи то Торла́к? Град-1 - Откуд ја знам. ДК - А дал су стари људи овде причали, да кажу: „Ми смо Торла́ци“. Град-1 - Нису. Нису, тој си овој сад... Град-2 - Саг омладина тој прича. Град-1 - Омладина. ДК - Раније није то потенцирано? Град-1 - Ма, јок, како, Није. ДК - [...] Али, кад одеш негде тамо, они кажу шта: „Ево га Торла́к“ или шта? Град-1 - Ма, слабо... ДК - Не много? Град-1 - Не много, јел неће да врећају. ДК - А то је, значи, нешто увередљиво? Град-1 - Па... за мене није, а за некуга можда је. [...] ДК - Дал су ови, ето, минићевски крај Торла́ци? Град-1 - Нису. ДК - Нису? Град-1 - Нису, нису. ДК - То значи да су Торла́ци само... Град-1 - Ова села наша што... овде́, што сам ти реко „Загла́вак“ [поречја Жуковачке и Балиначке реке]. [касније] Нас само овде́, овај Загла́вак позивају Торла́ци.

V3в-19

ДК - Има разних људи [...], нације, али не сад Срби, Хрвати, него има Срби, али Сврљи́жани, Пироћанци, има Власи... Народ овог краја, који су то? Кад одете негде и питају вас, који сте ви? Бал-1 - Торлаци. ДК - Торла́ци? Бал-1 - Да. ДК - А ти, шта би рекла? Бал-2 - Да. Бал-1 - Па, тако ни сви називају: „Торла́ци“. [касније] Бал-1 - Кад сам радела у „Леду“ [некадашња фабрика обуће у Књажевцу] сви причају: „Е, ови одозгóр'... Торла́ци, из Ба́линци Торла́ци“. ДК - А који нису Торла́ци, који то кажу за вас да сте Торла́ци? Бал-1 - Ови што су доле ниже, по Минићево, по Рого́шите онамо, по... знаш ти та села. ДК - Јел то нешто као дође погрдно или не? Бал-1 - За мене није. ДК - Али јел га неко употребљава на тај начин? Да оће као мало да се

наша́ли? Бал-1 - Оооо, па често. ДК - Па, шта то значи онда, он... шта подразумева тај... Бал-1 - Па, подразумева да смо ми као бедни, као у смислу у брдо немамо ништа, као... ја то сватам тако. Бал-2 - Не, то као неваспитани, као... ДК - Мање културни? Некултурни? Бал-1 - Да. Бал-2 - Некултурни. Бал-1 - Као на мене Мика каже: „Е, ја имам у Зуниче имање, а ви горе Торла́ци има да дојдете код мен да копате за кило пасу́љ“. Ја у њег' овако кажем: „Јел и, бре, јел ја да дојдем код теб' да копам за кило пасу́љ. Па ја чу све ровине горе да прекóпам, па ћу кило васу́љ да набéрем, а код теб' нећу да дојдем да копам“. ДК - То је шала? Бал-1 - Шала, шала, да. [касније:] ДК - Где сте ви чули први пут реч Торла́к? Доле или овде у селу? Дал су људи овде говорили, да кажу: „Ми смо Торла́ци“. Бал-1 - Не, не, овдека нико није причао да смо Торла́ци. ДК - И нисте знали за ту реч док нисте оти́шли доле? Бал-1 - Не, док нисам оти́шла доле. Оти́шла сам доле кад ми Драган био у пети разред, има четерéс године, ето. ДК - Јел то било изненађење кад неко каже: „Ви сте Торла́ци“. Бал-1 - Било ми противно и криво. ДК - Аха. Криво? Бал-1 - Па, како да нее ми било криво кад нећу те назове, сад ја на тебе, ти си дечко, господин, и ја теби да кажем: „Ти си Торла́к“, јел си проста́к, јел било шта да ти кажем. Наравно да би ти било криво и замрзо би ме. ДК - [...] Јел је онда то нешто подсмешљиво, мислим, увредљиво јел није кад неко каже? Бал-1 - Па, с једне стране и јесте и није. Мора се сложити с онó шта си.

V3в-20

ДК - А кад ти каже неко да си Торла́к, јел то дође као погрдно или... лоше нешто или увредљиво? [...] Лок-2 - Има, има, има тога. Има тога. ДК - У ком смислу? Лок-2 - Има од тога, рецимо, више пута то сам, рецимо, ја, док сам радио, рецимо, триес и пет година [...], у ТИНУ [Тимочка индустрија намештаја Књажевац] смо радили услугу, и где год смо оти́шли, рецимо, на терен, колко има радио и те-ве станице, рецимо, свуд смо... свуд сам био, рецимо, на опремање. Али где год кажу, рецимо, и у фирму доле кад кажу: „Ви сте“ - вели – „Зáглавчани“ или „Торла́ци“, онó псува́ње, знаш, ружење. [...] ДК - И то само кажу вама који сте горе? Лок-2 - Па, да. [...] ДК - А ви јел се љутите кад вам кажу тако? Лок-2 - Па, онó... како чу да... да ја... мора да му кажеш... чим је он окренуо на тебе, ти му обараши обара́ч [сви се смеју].

V3в-21

ДК - А који су то Торла́ци? Торла́к, шта је то? Видо-2 - Па, тако ни позивају они́ја онáм. ДК - Који? Видо-2 - Па, они́ја из... онáмо из онáј села, преко Тимок онáмо: Васи́љ, Грезна... ДК - А шта значи то? Видо-2 - Па, шта значи? Шта је знам каквó... [значи]? Углавном такој ни... [називају]. ДК - Јел то нешто подсмешљиво, нешто да је погрдно, јел не? Видо-2 - Ма, јок. ДК - Па, који су то Торла́ци, која села? Видо-2 - Па, све од Тимок на ова́м ни позивају те Бугарáши, те... где смо близо до границу горе. И онда... ДК - А јел било овде од стари́не да старици кажу: „Ми смо Торла́ци“? Видо-2 - А, не знам.

V3в-22

ДК - Кад каже: „Пиро́ћанац“, ти знаш да је то тамо негде. Алд-8 - Да они и нама кажу да смо Пиро́ћанци, и Деановац кажу "Пиро́ћанци", а ми нисмо (...) не припадамо. ДК - Е, то (...) А где кажу? Да смо Пиро́ћанци? Алд-8 - Ето, у Књажевац зову нас: „Од Жуковца на горе“ - кажу – „то све пиротски крај“, „Ма, није!“ - кажем ја. ДК - А који то кажу, овí доле? Алд-8 - Доле, каже: „То, Пиро́ћанци [подругљив тон]“, „Ма“ - кажем – „ми с Пирот немамо уопште благе везе. Пирот је тамо, ми смо овде, благе везе са Пирот немамо“. ДК - А тај ко је реко, јел мож да кажеш ода́кле је он? Алд-8 - Па, и они су, ето, доле Књажевчáни, шта ја знам: „Селци“. ДК - Тимочање, овí ниже доле? Алд-8 - Тимочани, да. Каже: „Пусти, то су Пиро́ћанци. Торла́ци.“ [смеје се] [...] ДК - А јел си ту чула у село да људи кажу: „Ми смо Торла́ци“ и тако? Алд-8 - Ма, јок, чујем доле. ДК - Доле више? Алд-8 - Да, више доле сам чула. [касније] ДК - Али, кад би оти́шла негде и да ти неко каже: „Јел си ти Торла́киња“, шта би рекла, јел јеси јел [ниси]... Алд-8 - Ја кажем: „Не“. ДК - Не? Алд-8 - Не. Ја за то не знам. Не. ДК - Не знаш. Али си чула да тако те зову доле? Алд-8 - Па, чула сам, јесте, ал не знам.

V3в-23

ДК - А шта је то [...] Торла́ци, који су то? Алд-3 - Па, Бугари, онó кој че буде? Бугарска... ДК - Торла́ци? Алд-3 - Па, Торла́к, чим кажеш да си Торла́к - бугарски. Онó овај Пиро́ћанац, он зна кво е тој. ДК - Па, добро, јел си ти чуо негде ту реч до сад? Алд-3 - Па, чуо сам, како да не, Торла́к. ДК - Аха, па, где си то чуо? Алд-3 - Па, по Књажевац доле, [...] у фирму. ДК - Аха? Алд-3 - Едáн-дру́ђи [кажу]: „Ма“ - да извиниш – „зајéби га, он Торла́к“, кад ово... ДК - Аха. То је као

нешто мало погрдно, подсмешљиво? Алд-3 - Дабоме, мало надимак, мало једно-друго, тако тој. И ништа више. ДК - А овде у село дал су људи од старине причали да... су Торлаџи, да овај крај...? Алд-3 - Е, па, не моџ ти то кажем. ДК - Ниси чуо? Алд-3 - Слабо сам чуо.

V3в-24

ДК - Овде у село ил сте чули у Књажевац? Да вас тако зову [...], или негде...? ГКам-7 - У Књажевац. ДК - А овде, јел се то потенцира? ГКам-5 - Овде никој тој нема, овдека тој да прича. ГКам-6 - Не, о томе се овде не ... ДК - Јел је било, бабо, старци некад да кажу: „Ево, ми смо Торлаџи“ или тако? ГКам-5 - Не. Не. Тој никада, моји стари тој никада несу рекли.

V3в-25

ДК - А дал су Торлаџи ови доле, околина Минићево? Јел то Торлаџи? Штрб-2 - Не. ДК - Није? Штрб-2 - Не, несу. Овдекај, нас позивају. Они ни бџи и зову. Тија Минићевци. ДК - Па, ајде кажи која су села онда Торлаџи? Штрб-2 - Од Књажевац, па до Калну овдекај. Е, текá. ДК - И на горе у планину? Штрб-2 - Па, дабоме. [касније:] Штрб-2 - Нарочито од Минићево [нас називају Торлаџима]. Имам доле свастіку, у Трновац се оженила: „Ви сте“ - вели – „Торлаџи“. Ето текá. „А, ти си“ - вели – „Торлаџ“. Бџи куде Минићево ни текá... [називају].

V3в-26

[пошто се изјаснио да се ван свога краја декларише као Тимочанин] ДК - А шта значи то Торлаџ? Шар-2 - Е, па, сад то ови старци [боље знају]. ДК - Јел си чуо ту реч? Шар-2 - Чуо сам. Оно нас зову овде Торлаџи, али сад... ДК - Аха. Па, кој нас зове? Кој зове? Шар-2 - Па, ми си сами међусóбно и тако. Стари, старо порекло.

V3в-27

ДК - Како се зове народ овог краја? Шар-3 - Торлаџи. ДК - Торлаџи. Е, шта то значи, та реч? Шар-3 - Тај реч не знам што ју називају. Као што и, на пример, вас горе називају Пироћанци [обраћа се Драгољубу Златковићу из Пирота], тако нас овде називају Торлаџи.[...] ДК - Ви од старине знате за тај назив или не? Шар-3 - Па то... ДК - Кад си ти први пут чуо да си Торлаџ? Шар-3 - Па, чујеш, тако нас називају овде у овај крај. ДК - Аха. Јел имаш неки пример кад си ишо негде, у Зајечар или негде, да те неко... да каже: „А, ево га Торлаџ“ или...? Шар-3 - Није, није. Нису ме звали, али главном наш крај овде називају Торлаџи. ДК - И шта може да значи тај назив, шта то Торлаџи значи? Шар-3 - Не знам. Не знам ни ја, н'умем да објасним то. Јес да сам остарео, већ осамдесет четврта година, али... не знам... због чега ни називају. ДК - Да ли је тај назив као подсмешљив мало, погрдан, или...? Шар-3 - Није. Није, то си... никој се, не...на то не противи. Знаш, нема... никој се не противи. ДК - А која су села торлаџка [...], докле се простиру Торлаџи? Шар-3 - Е, па, чујеш, они нас називају... готово Минићево, па овде на горе до... скоро до Калну, наш тај крај, наш... називају...

V3в-28

ДК - Има разни народи [...] има Власи, Сврљижани, Пироћанци и тако даље, како се народ овог краја зове? Рецимо, шта би реко неко из Локву шта је он? Лок-3 - Торлаџ. Чисто. [...] Торлаџи. [...] ДК - Јел би сте рекли „Торлаџи“? Лок-2 - Па... знаш да обично, рецимо, кад се наш народ одáвде из Тимочке крајне појави тамо, каже: „То су Торлаџи“. Лок-3 - Не, има Вла, има Пироћанац... ДК - [...] Јел то неко са стране вама каже кад отидете или ви само кажете, од старине се зна, јел причали ваши стари, да кажу „Ми смо Торлаџи“ и тако? Лок-2 - Не, не. Не. Лок-3 - Не. ДК - Не? Лок-2 - Не. ДК - Него? Лок-2 - Па, шта ја знам како, ја знам да су наши... каже: „Ми смо Локвџани“.

V3в-29

ДК - Има разних људи: Пироћанци, Сврљижани, Власи, Шумадинци и тако даље, овај народ одáвде, који су то људи? Шта се каже? Лок-5 - Па, слушајте, не моџ да се каже да смо Торлаџи, али где да се нађемо, ипак нас зову Торлаџима.

V3в-30

ДК - Кад се оде негде на страну, и сад има разни људи: Сврљижани, Пироћанци, Власи и тако даље, шта се каже, који су ови људи овде? Кад те неко пита, шта ћеш да кажеш, ко си ти? Видо-5 - Па, зову ни Торлаџи. ДК - Торлаџи. Зову или ми сами кажемо...? Видо-5 - Па, ми си сами

кажемо да смо Торлаџи. [касније:] Видо-5 - Прайли су ни на Торлаџи. [...] Тој су сељаџи, тој Торлаџи, тој све. ДК - Како је тај назив настао, од чега је то? Видо-5 - Па, ј.џ.м ли га, не мог ти кажем, несам...

V3в-31

Алд-2 - Па, ја сам чуо да нас називају тако, где одемо даље они кажу да смо Торлаџи, а по чему... не знам ни ја баш. [касније] ДК - Да ли је било овде, у село да си чуо некад, каже, ево, неки старци, стари људи [да кажу]: „Ми смо Торлаџи“ или тако нешто. Или торлаџки причамо или тако? Алд-1 - Па, не... знаш... говор само. Алд-2 - Не баш.

V3в-32

ДК - Има сад разни људи - Сврљажани, Пироћанци, Шумадинци, ови људи овде... који смо то ми одавде? Који су то људи, овај крај? Жук-1 - Па, ја мислим да... да... да... Жук-2 - Да буде Заглавак [смешка се]. Жук-1 - ... да ми припадамо овом... том Заглавку. А то... то су такозвани ти Торлаџи, како их називају. [...] Жук-1 - Али често сам чуо назив за овај наш... наш крај овде да је то... „То су“ - каже - „Торлаџи“. [...] ДК - Шта значи та реч? Жук-1 - Е, то не би знао. ДК - Да ли је реч Торлаџи нешто што је овде причано, да стари људи кажу: „Ми смо Торлаџи“, или кад се иде негде на кажу „Ви сте Торлаџи“. Жук-1 - Ја сам чуо од други, тамо, негде ван. ДК - А на пример, јел има неки пример? [...] Жук-1 - Па, сад не би могло баш да се сетим, конкретно баш где сам то чуо, али... али поминје се... [касније] ДК - Да ли су стари људи овде причали: „Ми смо Торлаџи“, да кажу или... то више кад одеш негде на страну? Жук-1 - То нисам чуо. Од наших мештана овде нисам чуо. Жук-3 - То су други нас... [...] Жук-2 - Ја мислим то због говор, ел ми овде како говоримо као... већином Бугари одовуда. Ја мислим да по говор се зове „Торлаџи“. Жук-1 - Међутим, више, више [од назива Торлак] се примењује ово... ово „Заглавак“, каже: „Одакле си?“ „Из Заглавка“. По томе је добила и назив ова наша земљорадничка задруга ту „Заглавак“... носила име...

XI2j. Транскрипти делова разговора везани за одељак Самоидентификација са називом Торлак (V3г)

V3г-1

ДК - Шта си ти, који је ово народ, како се зове овај овде народ? Има доле Власи, има, ево, Пироћанци, има Сврљажани, шта смо ми? Дрв-1 - Па... овај... како да ти кажем...? Торлаџи овде звали некада. ДК - Како? Дрв-1 - Торлаџи, како ли? [смеје се] ДК - Тор-лаџи. Па, шта значи то? Дрв-1 - Па, не знам... такој [смеје се]... ми овде, околина Књажевац. ДК - Аха. Па јел си то чуо овде од старине, од старци, или доле у Књажевац? Дрв-1 - Од старине, од старине. ДК - Причали су овде? Дрв-1 - Дабоме, причали. ДК - Аха, и не знаш шта то значи? Дрв-1 - Не знам шта значи. [нешто касније током разговора:] ДК - И шта одликује Торлаџи, шта је... по чему се распознаје Торлак? Дрв-1 - Ништа, све си тој [исто]... само по говор може, овако... ДК - По говор? Дрв-1 - Јесте. [...] ДК - А... то кад кажеш Торлак, јел то дође као погрдно, подсмешљиво? Дрв-1 - Као... на пример... Торлак, он... прича час овако, час онако [смеје се] ДК - Значи говор? Дрв-1 - [смеје се] Дабоме, по говор... ДК - Па, јел то мало дође подсмешљиво или погрдно? Дрв-1 - Па... добро... ДК - Јел има неко да се шали на тај рачун нешто? Дрв-1 - Па... ми, на пример, тако говоримо... као, на пример, не као господски, него овако као... као торлаџки што кажу. [нешто касније у току разговора:] ДК - Кад си ти чуо први пут реч Торлак? Дрв-1 - Па, одавна тој старци причали.

V3г-2

ДК - Шта се каже за народ овог краја, како се зове? Шар-1 - Пазил... овде нас, како да ти кажем, зову се... Торлаџи [смеје се], Торлаџи. Торлаџки крај. ДК - Јел то назив овде од старине, да су...? Шар-1 - Од старине. ДК - Да су то старци тако...? Шар-1 - Да, да. Од старине. Од старине. [...] ДК - А... шта значи тај назив Торлаџи, шта то... какво то значење има? Шар-1 - Па... знаш како... планинско место. ДК - Аха? Шар-1 - То планинско место, то се зове Торлаџи [смеје се]. ДК - Аха. добро, а ови доле у Тимок, јел су и то Торлаџи? Шар-1 - Е, не. То... то други доле. То... то друго доле. ДК - А, рецимо, Јелашиница, јел то Торлаџи? Шар-1 - Не. Не. Јелашиница је друго. [...] ДК - Кад си ти први пут чуо за ту реч? Шар-1 - Еее, бил сам дете ја. Дете сам бил. Наши стари. Наши стари су тој причали. [...] ДК - А реч Торлак да ли може да буде као подсмешљива мало? Негде тамо на службу у Зајечар, или где си био...? Шар-1 - Није. ДК - И да

неко каже: „А, Торлаци тамо...“? Шар-1 - Не. Не, не. ДК - А? Шар-1 - Није то... то неки, неки... тако старински изреци и шта ја знам. Није то... [...] ДК - Е, а има неки кажу, да их питају: „Шта сте?“; каже: „Тимочани“? Шар-1 - Е, Тимочани су овде - Књажевац. Књажевац. ДК - Аха. Па јел то Торлак и Тимочанин, јел то исто? Шар-1 - Не. Не, не, не, не, не, није исто. ДК - Није? Шар-1 - Није исто то. ДК - Па, шта је шта? Шар-1 - Торлаци су планинска села, ев као ми овде. Иначе доле, Књажевац, све то Тимочани. ДК - Тимочани? То је доле? Значи, који су у долину. Шар-1 - Па, дабоме. То се кажу Тимочани.

V3z-3

ДК - Кад одеш негде на страну, рецимо, у Зајечар, сад тамо има мешано, има Власи, има... ево он је Пироћанац, има Сврљижани, и питају: „Који сте ви?“; шта ћете ви да кажете? Шта сте ви? Алд-6 - Па, ја би рекла да смо ми... позивамо се Турлаци, е сад ја то не знам. ДК - Турлаци? Алд-6 - Да, е, а ко је то? ДК - Е, а шта ти мислиш? Алд-7 - Па, раније тако се звало, овај крај овде. А сад... сад то већ... ДК - Па, јел то до старине, старци [говорили]? Алд-7 - Од старине, од старине. Алд-6 - Од старине тако кажу, е. па, сад... ми... Алд-7 - Од старине тако се звало... сад то се већ и не помињу. (...) ДК - Е, и шта сад та реч значи? Алд-7 - Па, то... Турлаци, ја не знам како сљг да ви ја објасним... Алд-6 - Да није од турско нешто...? Алд-6 - Како да ви сљг... ни ја ви бљг не мог објасним, како тој, по старине се то тако звало. ДК - Шта значи то сад? Турлак човек? По чему се распознаје тај човек? Алд-7 - Тако смо наследили то, а сад... због чега се то звало, тија Турлаци... ДК - Али то сте чули, кад сте то чули први пут? Алд-7 - Па, кој ти то зна? (...) ДК - Јел то у детињство? Алд-6 - Па, од стари... Да, у детињство (...) ДК - Питам, у ствари, ово: јел сте то чули доле у Књажевац да вам неко каже или овде у село? Алд-7 - Не, не... Алд-6 - А, не, овде у село од стари људи. Алд-7 - Овде, овде. ДК - И у Репушницу [одакле је она] и овде? Алд-6 - Да, стари људи... Алд-7 - Да, то је исто овај крај: Репушница, Алдинац... Алд-6 - Кажу, тамо је пиротско (...), ми смо, каже, као Турлаци овде.

V3z-4

ДК - Кад отидеш негде, и има сад разни људи, има Сврљижани, има Власи, има Пироћанци, има Шумадинци и тако даље, наш народ одавде, овог краја, који смо... који су то, ево и ја сам одавде, који смо ми? Видо-3 - Ми смо најпобитени народ. ДК - Ал како се зове тај народ? Видо-3 - Торлаци. ДК - Торлаци. Шта значи та реч? Видо-2 - Торлаци... то беше... то је... овај... сад се не могу моментално сетим. Та реч шта значи - Торлак, не мог се сетим. [...] Ја сам то чуо преко телевизије, знаш, да смо ми то... Торлаци, знаш, одавде. [...] А шта значи та реч баиш... [не знам]. ДК - Чуо си преко телевизије. Дал си чуо од стари људи, некад да се овде причало, да кажу: „Ми смо Торлаци“. Видо-2 - Па, причали су ови наши стари, старци: „Торлаци“... ДК - У Балинац [његово родно место]? Видо-2 - У Балинац. ДК - Јел причали? Видо-3 - Причали. Да су Торлаци. Али сад, шта значи та реч Торлак, ја то не би могло да знам.

V3z-5

ДК - Кад одете негде на страну [...], па сад има Нишлије, Пироћанци, Сврљижани, овамо Власи и тако даље, шта кажете, шта сте ви? Видо-6 - Како шта сам? ДК - Па, шта је народ овог краја? Видо-6 - Па, Видовчанка. ДК - То је село. Видо-6 - Торлак. ДК - Торлак? Видо-6 - По говору Торлак. [касније:] ДК - Како су добили тај назив „Торлак“? Јел има нека прича, нешто? Видо-6 - Не знам, не знам. Не знам, ал знам да смо то ми.

V3z-6

ДК - Овај ваш крај, шта сте ви? ДКам-2 - Па, Срби бајаги... ДК - Добро, Срби су сви. Али једни су Пироћанци, једни Сврљижани, једни Власи, једни... а овај крај овде шта су? ДКам-2 - [ћути] Не знам како се називају... ДК - Не знаш неки посебан назив? ДКам-2 - [ћути] Не знам. ДК - А кажи ми јел си чуо реч Торлаци? ДКам-2 - Чуо сам. ДК - Торлаци? ДКам-2 - Да. ДК - И који су то? ДКам-2 - (...) Овај крај. ДК - Па где си ти то чуо? Јел овде или негде на страну? ДКам-2 - Овде сам чуо кад причау. ДК - Ко, стари људи? ДКам-2 - Стари људи. ДК - Шта кажу? ДКам-2 - Па, каже „Торлаци смо“, овој, онј.

V3z-7

ДК - Кад отидеш на страну, има Пироћанци, има Сврљижани, има Власи, има разни људи, и тебе питају: „Кој си?“; шта ћеш ти да кажеи? СКор-1 - „Кој си?“ ДК - Аха? СКор-1 - [размишља] Кажем: „Србин сам“. ДК - Па, Србин, сви су Срби, али наш крај горе који су то

људи? СКор-1 - *Ао, Торлаџи.* СКор-2 - *Торлаџи смо.* ДК - *Јел тако?* СКор-2 - *Тако, Торлаџи.* СКор-1 - *Да, Торлаџи. Торлаџи.* ДК - *Дал су стари људи горе говори́ли: „Ми смо Торлаџи“ ил сте то чули овде кад сте доишли?* СКор-1 - *Е, чуо сам ја и горе...* СКор-2 - *И горе, и горе.* ДК - *Причали си људи то?* СКор-2 - *Да, да, причали су, причали су.* ДК - *А овде [у Зајечару]? Јел причају овде? [...]* СКор-2 - *Па, с куга́ се заговориш: „Одакле си? Како си?“; ми кажемо: „Ми смо Торлаџи, од Књажевца смо“.* ДК - *Јел то... кад сте сазна́ли то, још од детињства или...?* СКор-2 - *Па, кад смо веч разазна́ли, онако, да смо момци, девојке и тако.* СКор-1 - *Па, ја сам то разазнао... кад... сам ишо мало... по Београд сам радео и тако то сам сазнао.* ДК - *Па, јел тамо људи кажу за нас да смо Торлаџи овде?* СКор-2 - *Па, да.* ДК - *У Београд чак?* СКор-2 - *Па, зато што су сас њи радили.*

V3г-8

ДК - *Кад оти́дете негде на страну, на има разни људи, има Пироћанци, Сврљијани, Власи, не знам... шта кажете шта сте? Овај народ овде како се зове? [ћуге] Шта ће да кажете?* ГСок-3 - *Па, шта ће да кажемо? Срби. Не знамо друго ништа.* ДК - *Па, Срби су сви, али овај крај?* ГСок-4 - *Заглавак и Торлаџи.* ДК - *Е, а шта значи то Торлаџи?* ГСок-4 - *Па, тако надимак неки, не знамо каквó је тој. [...]* ДК - *Јел су причали стари људи овде, да кажу: „Ми смо Торлаџи“ и тако, или кад оти́дете негде на вам кажу: „Ви сте Торлаџи“.* ГСок-4 - *И наши си тој казува́ли така да си ни тој подре́кло такó.* ГСок-3 - *Такој поре́кло.* ГСок-5 - *Такó поре́кло. [...]* ДК - *А кад вам кажу доле негде, јел сте били доле на да вам кажу „Торлаџи“.* ГСок-3 - *Па, није ни нико [називао], али чујем такој људи причау... ГСок-4 - Па, није ни нико (...) Тај крај, тај крај, такој се зову туј – „Торлаџи“.* [...] ДК - *А Заглавак?* ГСок-4 - *Па, тој си Заглавак. Овде́ све тој Заглавак се зове́.*

XI2к. Транскрипти делова разговора везани за одељак Маркери торлачког идентитета (V3д)

V3д-1

ДК - *И шта то значи, тај Торлак, човек? По чему се... по шта се позна́је тај човек?* СКор-5 - *Немам појма. То некада остало, ето, тако, тај надимак.*

V3д-2

ДК - *Па, шта то значи, та реч Торлак?* Алд-1 - *Е, то не мог да ти објасним, јер не знам. Оно што знам - знам, а што не знам... [смеје се]* ДК - *Јел си ти чуо нешто о томе?* Алд-2 - *Па, ја сам чуо да нас називају тако, где одемо даље они кажу да смо Торлаџи, а по чему... не знам ни ја баш.*

V3д-3

ДК - *Е, и шта сад та реч значи?* Алд-7 - *Па, то... Турлаџи, ја не знам како сљг да ви ја објасним... Алд-6 - Да није од турско нешто...? Алд-6 - Како да ви сљг... ни ја ви бљи не мог објасним, какó тој, по старине се то такó звало.* ДК - *Шта значи то сад? Турлак човек? По чему се распозна́је тај човек?* Алд-7 - *Такó смо наследили то, а сад... због чега се то звало, тија Турлаџи...?*

V3д-4

ДК - *А шта значи то Торлаџи?* Алд-8 - *Е, па, не знам, то не знам. [касније:]* ДК - *Што се зове „Торлаџи“?* Алд-8 - *Што се ми зовемо, ја не знам.*

V3д-5

ДК - *А шта би та реч [Торлак] могла да значи?* Трг-1 - *Не знам. Ја не знам. Не би знала тај реч шта значи – „Тоурлак“ [мукло о, прелази у у].*

V3д-6

Берч-1 - *Више пути ја сам бил, бил сам там и у Црну Гору на рад... и овде́ка, они́ ни зову́ е такој – „Торлаџи“ - велі. Где ми такој имамо неки туј говор, и тако... Али ништа не... не шкоди то.*

V3đ-7

ДК - По чему се познаје Торлак? Лок-3 - [...] Можда по нагласку само. По изговору, једино то... онó... Лок-2 - Наши народ овде, рецимо, ако би отишао негде са стране тамо (...) нагласак има, рецимо, у разговору и то све... другачији је менталитет говора на једну страну, на другу страну... ДК - Значи, по говор се познаје? Лок-2 - По говор се познаје.

V3đ-8

ДК - Шта значи то „Торлаци“? Бал-1 - Шта сад да ја ту кажем? Ја мислим да је то... Бал-2 - Неки посебан дијалект. Бал-1 - Неки народ ко' је насељен ту и... такав говор имао од раније... ДК - Значи, говор је у питању? Бал-1 - Да. Бал-2 - Говор. Па, да, говор. И Заглавак га зову. И Заглавак. Али већином Торлаци.

V3đ-9

ДК - По чему смо рекли познају се Торлаци? Како ћеш да кажеш сад: „То је Торлак“? [...] Жук-1 - Па, не, по говор. По говор.

V3đ-10

ДК - А по чему се распознаје Торлак? ДКам-2 - Па, ја мислим по говор.

V3đ-11

ДК - По чему се познаје Торлак? ДКам-6 - По говор. [...] Нас, књажевачки крај, до Зајчар, познавају по говор. [...] Сада је веч... генерација је изашла школована [...]. Кад није била школа [...], сасвим други изрази овде били. Па се кроз школу... ето, ја кад сам био дете, сасвим другачије... вревић [смеје се], а сад тежим да, као, употребим неки део граматике.

V3đ-12

ГКам-6 - За нас важи ова дефиниција: Заглавчани, а по говору, само по говору - Торлаци. [...] ГКам-6 - Кад је реч о говору, пошто... имамо специфичан израз при... при изражавању, при говору, при комуникацији, ми кажемо: „Баши смо оригинал, спецификус, торлачки“. То нигде не постоји, рецимо, по неку реч кад... она каже „вракњица“ [капија] или „басамци“ [степенице].

V3đ-13

ДК - По чему се сад распознају Торлаци? Шта је, кад кажеш: „Торлак“, шта он се разликује од другог? По чему? Шар-3 - Па, нема...он, на пример, ми имамо, рецимо, неки нагласак другачији него ли, као што ви имате [обраћа се Драгољубу Златковићу], ви Пироћаници нагласак... ДК - Значи, по говор би се разликовао? Шар-3 - По разговор овако може да се мало... иначе...

V3đ-14

ДК - И по шта се познају Торлаци? ГСок-3 - По говор. ДК - По говор? ГСок-3 - По говор. ГСок-4 - Па, дабоме, по говор. ДК - Па, какав је то говор, ајде? ГСок-3 - Па, шта ја знам... ГСок-4 - Па, ето, видиш, како што ми сад причамо... ГСок-3 - Друкше причамо ми овде, друкше, друкше причау Сврљижани, друкше причау горе, тај села, Пироћаници, Каланци.

V3đ-15

ДК - По шта се познаје Торлак? Видо-3 - Торлак се познаје по говор. ДК - По говор? Видо-3 - По говор. По говор. Ми говоримо мало бугарски, мало... пошто смо до бугарске границе овде, и онда такав ни дијалект. [...] Ми се распознајемо по дијалект свуд. Где год [да одемо]. А и овде исто тамо, слични су овде Лесковчани, као наш говор, само ипак је друкше, говор. ДК - А Пироћаници слично говор, јел су они Торлаци јел нису? Видо-3 - Па, слично. За Пироћаници не знам дал су Торлаци, дал припадају у торлачко.

V3đ-16

ДК - И по чему се познаје Торлак? Видо-6 - По нагласку. ДК - По говор? Видо-6 - Па, да. ДК - Е, сад, малопре помену смо, има везе са бугарским нешто ил нема? Видо-6 - Има. Имамо доста бугарске речи и ми, али мање него Пирот.

V3ð-17

ДК - *А што је тај говор наш овде такав? [...] ГСок-4 - Па, кажу да је, ми смо овдекај близо до бугарску границу, па већина... ГСок-3 - Бугараци. ГСок-4 - Па, ми и овак и онак, ал овам Каланци, тај села горе што су према Пирот, они ји зову Бугараци.*

V3ð-18

Жук-2 - *Ја мислим то због говор, ел ми овде како говоримо као... већином Бугари одовуда. Ја мислим да по говор се зове „Торлаци“.* Жук-1 - *Ма, више се то према Кални каже, према Пироту.*

V3ð-19

ДК - *Шта значи то? ДКам-7 - Па, чула сам „Торлаци“, ал не знам какво значи. ДК - Па, шта значи то? Торлаци? Та реч? Јел си ти чула, бабо, за реч Торлак? ДКам-7 - Па, не знам какво значи. [...] Да ли смо ми... бугарски вревимо, какво је не знам ни ја. ДК - Јел то по говор нешто? ДКам-7 - Па, по говор.*

V3ð-20

ДК - *Па, шта значи то Торлаци, Торлак? ГКам-6 - Ја мислим да је то нека мешавина... ДК - Аха? ГКам-6 - ... српско-бугарског порекла.*

V3ð-21

ДК - *Каже: „Торлак“, јел то... по чему се он распознаје? Алд-1 - По говор. ДК - По говор? ДК - Па, какав је то говор? Алд-1 - Па, ево како: „Ја идó“, „Ја дојдо“ [смеје се], „Отидó“. ДК - Да? Алд-1 - Граматички треба да каже: „Ја дођо“, „Ја отидо“, тамо, овамо ило онó, а ми имамо ту мало мешано са бугарски, турски, турске изречице, знаш, мислим, „џам“ - турска реч – „прозор“.*

V3ð-22

ДК - *А шта значи та реч? Како су добили то? Штрб-2 - Па, добили, ето: нису Срби, нису Бугари, нису Турци, нису никакви. Било туде турско, каже: „То Торлаци“. [...] ДК - Да ли су онда Торлаци Срби јел Бугари, шта су? Штрб-2 - Па, претира се да су Срби, али зато ји они зову Торлаци - ете туј били Турци, па били Бугари, па било мешанија нека, као кад би рекал: „Тој мешавина, тој...“, не знам ни ја к'о чу се изразим.*

V3ð-23

ДК - *Шта си ценила да је...? Алд-6 - Да је то од турско племе, кад је било Турци, да то нешто од турско остало... племе. ДК - Аха? Торлаци? Турлаци? Алд-6 - Па, да, ја тој, тој се тако зове. ДК - По ово „тур“ – „Турчин“, па „Турлак“. Алд-6 - Да, да, да, да. ДК - По томе цениш? Алд-6 - Да, да, по томе ценим. Алд-7 - И они кажу овде да су ти Турци раније владали код нас овде петсто године.*

V3ð-24

ДК - *Е, а кажи ми шта су то Торлаци? Алд-9 - Торлаци... тој су овија који свакако вреве, да рекнемо, знаш. ДК - Аха? Алд-9 - Мешан... мешана сас вреву, ти разумеш ме, сас говор. ДК - Аха? Аха? Па...? Алд-9 - Причау, едан га зове, на пример, „јаблка“ едан „јабука“ или... шта ја знам... ДК - Аха? Алд-9 - „Дрешка“ или „блужа“, и тако даље. То су Торлаци. ДК - Па, јел смо ми овде Торлаци? Алд-9 - Па, има, изгледа, мало. ДК - Има? А по чему, по говор се то...? Алд-9 - По говор. По говор, ништа друго. ДК - Значи, то је онај који... како, неразумљиво прича, или како? Алд-9 - Па, да... не... неразумљиво, не... не да не некултуран, али не зна које се како зове... правилно. ДК - Аха. А, не зна правилно него прича нашински? Алд-9 - Или „бревенци“ га зову... „панталоне“... „чекшире“... ДК - Јел си чуо ти ту реч од старине? Овде да су стари причали, да кажу: „Ми смо Торлаци“ или: „Ови тамо су Торлаци“. Алд-9 - Ма, ми смо си. ДК - А? Алд-9 - Ми смо си. ДК - Јел причано то овде? Алд-9 - Чуо сам да је, јесте. ДК - И сад неко да те пита доле [у низији да ли си Торлак]...? Алд-9 - Торлаци, Торлаци [смо]. ДК - Јел си ти Торлак? Јел ће да кажеш: „Јесам“? Алд-9 - Па, не знам да ли би умејал... да не би, можда, рекал да смо Торлаци. Ја, на пример, као мало сам на... не наоброзован, али знам шта би реко, које како се зове културно, знаш, правилно. [...] ДК - Значи, то је, у говор је...? Алд-9 - У говор је, нее друго.*

V3d-25

ДК - Е, а јел си чула за реч „Торлаџи“? Дрв-2 - И тој сам чула – „Торлаџи“, али несам говорила сас њи, не знам. Драгољуб Златковић - Не знаш који су то? Дрв-2 - Па, оно смо си ми Турлаџи, не... [смеје се] ДК - Па, шта значи то? Дрв-2 - Па, шта значи? Не знамо да говоримо добро, ето, мора тој да е? ДК - Па, не знам, шта ти мислиш? Дрв-2 - Па, тој мора да е, кад не знамо сваки речник како треба да говоримо. Треба правилно, а ми не знамо. ДК - Значи, Торлак се познаје по...? Дрв-2 - По говор. ДК - По говор? [она се смеје]. [касније] ДК - А што си рекла да сте Торлаџи? Дрв-2 - Па, и Торлаџи смо и кво да је, ви'ш како говоримо, неки речник, б'ши не одбира се ништа.

V3d-26

ДК - А кад кажу то „Торлак“, да ли је то нешто погрдно, нешто лоше, нешто за стид или није? ГСок-1 - Не... не, ја мислим да то... да то само због наш говор. ДК - Што, какав је говор? ГСок-1 - Па, ето какав говор... за њи изгледа наш говор мало... мало... ја не знам да се изразим, некултуран, недотеран, не... ДК - Аха, па јел то значи да говор је... ГСок-1 - Манá. ДК - Мана? ГСок-1 - Манá, манá. ДК - Значи да је нешто што није добро? ГСок-1 - Шта каже Шешељ за муслимани: „Ви сте прави Срби, само са говорном маном“. А то је и код нас овде. [...] ДК - Значи, ипак је то нешто... као погрдно дође. Јел се ти увредиш кад би ти неко реко „Торлак“? ГСок-1 - Па, Власи сам ја вређао, они вређају мене. ДК - Шта им кажеш? ГСок-1 - Ја им кажем да су глупи за нас, да су...

V3d-27

ДК - Да ли је та реч, кад неко каже: „Ти си Торлак“, јел то нешто погрдно, нешто лоше, или не? Жук-3 - Не, не. Жук-1 - Па, мислим да није, мислим да није. [...] Жук-3 - Можда ни нас неки тако сматрају као глупави [смеје се]. Глупи. [...] Као глупи да направе од нас. ДК - А који, на пример? Жук-3 - Па, ти одоздо, од Зајечара, од... са стране. ДК - А што глупи? Жук-3 - Па, тако. „Торлак“ кад ти се каже, то значи не разуме те сваки. Жук-1 - Па, та као реч асоцира као на... Жук-4 - Да је будала [смеје се]. [...] Жук-3 - Сваки га не разуми, па... Жук-2 - Ма, јок, ја мислим по говор што...

V3d-28

[пошто се идентификовао као Књажевчанин] ДК - А јел си чуо реч Торлак неки пут? Скор-3 - Јесам. ДК - А шта то значи? Скор-3 - Па, чујеш... то је као... име неко, не знам ни ја... као... као да су то друге класе људи, ј..и га [смеје се] ДК - А који су то? Скор-3 - Па... ј..ем ли му [...] ДК - Где живе ти Торлаџи? Скор-3 - А они, чујеш... они су... мислим да је и овај крај исто се зове тако, као Торлаџи, као да... ДК - Па, шта значи то? Скор-3 - Па, одакле знам, то од старине тако. ДК - Од старине. Па дал су причали овде стари људи, да кажу: „Ми смо Торлаџи“? Скор-3 - Не, не. ДК - Или причамо торлачки, говоримо? Скор-3 - Добро, ето, торлачки се говори стварно. ДК - Аха? Скор-3 - Не нешто... не говоримо граматички. Уопште. ДК - Аха, то је то. Скор-3 - Па, дабоме. ДК - Али, јел било да старци причају то? Или није то толко...? Скор-3 - Није. Пази, није то толко било интересантно то време, знаш. Али сад, сад поготову, ад не... Сад смо и ми људи као и ови остали, жеби га. ДК - Кад кажеш Торлак, то је, као мало дође и погрдно, мало подсмешљиво. Скор-3 - Не, мало као потцењивање, знаш? Торлак. [смеје се] ДК - Што кажеш ти: „Друга класа људи“. Скор-3 - Друга класа људи, јесте [смеје се]. [...] ДК - А јел имаш неки случај да си ишо негде и да ти каже. „А, ево га Торлак“. Скор-3 - Не. ДК - Ниси имао никад? Скор-3 - Нисам имао никада, био сам и у војску, за време рата, оно, док је Немац истеран одатле био сам, учествовао сам у рату и све, али никада нисам чуо да кажу: „Ево га Торлак“. ДК - Па, где си ти чуо ову реч, ти ју знаш? Скор-3 - Коју? ДК - За реч Торлак, где си је чуо? Скор-3 - Овде, то се овде причало. Овде, на ову страну. „Ево“ - каже – „евé га Торлак“ [смеје се] [...] То је као чисто из заједнице неке, нешто, иначе... ДК - То кад је неко нешто глуп или кад... Скор-3 - Па, дабоме, јесте, јесте. ДК - Кажу? Скор-3 - Глуп као Торлак. ДК - Има таква изрека? Скор-3 - Па, дабоме, има.

V3d-29

ДК - Јел то [назив Торлак] нешто као дође подсмешљиво, погрдно, или...? Јел има мало? Дрв-2 - Има. Има. Подсмешљиво има. Торлаџи смо, не знамо да говоримо добро и толко. [...] ДК - Значи, то није баш за дику? Није за хвалу? Дрв-2 - Није, није. [касније:] Дрв-2 – „Глупи смо ко

Торла́ци“ или „Глуп си ко Торла́к“. ДК - А, има то, кажу? Дрв-2 - Има, има тој, тој казују и овде код нас: „Глупи сте“ - вели – „као_Торла́ци“.

V3d-30

ДК - А што си рекла ово: „Торла́ци – сеља́ци“? ГКам-3 - Па, такóј сам чула озго́р од овíја. [...] ГКам-4 - П'онí ни текá зову́ [...] па, где не причамо правилно како_у_варош [...] ГКам-3 - И овáк и онáк... ГКам-4 - Текá. ГКам-3 - И књажеве́чки и... као и овíја горе Пиро́ћанци, мешано. [...] ДК - Ово што кажеш: „Сеља́ци па Торла́ци“, мислиш на говор? ГКам-3 - Да.

V3d-31

ДК - Па, шта то значи [Торла́ци]? Видо-5 - Сеља́ци - Торла́ци, то таквó тој. ДК - Сеља́ци - Торла́ци? Па, јел то нешто као нешто просто, нешто погрдно или...? Видо-5 - Па, пољопри́вредници, већином тој такó сматрау, који су земљора́дници, који зову́ Торла́ци.

V3d-32

Бал-4 - Тимочка дивизија је победила у Београд, протерáла непријатеља на брдо Тóрлак и због тога смо ми Загла́вчање овде́ Торла́ци, Тимочање. Зато се зову́ Торла́ци. Бал-3 - Тимочка дивизија је најбóли храбра дивизија и нај... рецимо, ослободíла тој, и онí, кад је било сад у Други светски рат, онí су звали тимочку дивизију опет у борбу. ДК - А кад је била та битка на брдо Торлак? Бал-4 - Па, у Први светски рат. ДК - Први светски рат? Бал-3 - Први светски... ДК - И тад су они по томе доби́ли назив Торла́ци. Бал-4 - Да. [касније] ДК - А кад се каже то Торла́к, јел то има мало да буде подсмéљиво или тако нешто, пошто су то плани́нци, или тако нешто. Бал-4 - Можда неки сматра такó, који не зна зашто смо Торла́ци. Али ми знамо, причáл наш отац, зашто смо Торла́ци [зато што су борци из овог краја победили аустроугарску војску на брду Торлак код Београда]. ДК - Јел он био у Први светски рат? Бал-4 - Био. ДК - Како се звао? Бал-4 - Давíд Божиновић. ДК - Које годиште био? Бал-4 - Иљаду осамсто осамдесет осме рођен. ДК - А кад је умро? Бал-3 - Иљаду деветсто шесдесет и четврте. ДК - И он је причáо то? Бал-4 - А, да. Бал-3 - Па, био је у борбу. Бал-4 - Био у борбу. Бал-3 - И рањен. Бал-4 - Рањен у рамо и у лакат овде́ [показује место на руци]. [касније] Бал-3 - Па, зато што је та дивизија... тамо било на Торла́к. Победíла. На Тóрлак. Тамо неко звано место Торла́к. Бал-4 - Брдо, бре. Истерáла непријатеља. Бал-3 - И онá... победíла непријатеља и... због тога се каже Торла́ци. То је Торла́чка дивизија.

V3d-33

ДК - Шта значи то Торла́ци? СКор-1 - Па, Торла́ци, то значи да је наш неки пук, шта ја знам, који је освојио, овај... код Београда, једно брдо Торла́к. Нико га није мого освоји, а тимочка та, дивизија ли је била, пук ли је, не знам ни ја, они су га освојили и зато су их... одáтле је легенда... стоји да су... ДК - А у који је то рат било? СКор-1 - Па, то је било у... Први, ваљда, у Први светски рат. [...] ДК - И шта сада та реч Торла́к значи? СКор-1 - Тај Торла́к, то је по тој брдо.

V3d-34

Жук-3 - Торла́ци су војска која је... наши су ослободили Торла́к у Београд. Војска, некада кад је било рат. И онí ји зову́ по то Торла́чка војска - Торла́ци. Ето то је. Жук-1 - Али често сам чуо назив за овај наш... наш крај овде да је то... „То су“ - каже – „Торлаци“. Жук-3 - Е, па, по томе се то... [...] Жук-3 - Торлак што су ослободили у Београд Торла́к брдо. Наша војска одáвде која је била [...] ДК - А који рат је било то? Жук-3 - Па, не знам куј је, да_ли_је... ово сад кад је било... овај... Први светски... или пре, можда за... још за краља Милана да је било то. [касније] ДК - А где си ти, дедо, чуо то да су они победíли, ко теби то испричáо да је та војска победíла? Жук-3 - Па, ја сам читáо у новине. [...] Жук-3 - Питање о томе, о торла́штву, говори се... неки поставио питање, а они кажу: „То је та војска која је, овај Четрнести пук ли, кој био, од овај крај. Он је тамо извршио... јуриши и победíо“.

V3d-35

Лок-5 - Ја не верујем овима из Минићева, за њихову дијагнозу да су Торла́ци по томе оснóвани. Јер они, наводно, Торла́к има у Бугарској, има код нас и тако даље. Али ја ипак, на неки начин, мада нема писаних и доказних материјала, рачунам да су Тóрлаци потекли по имену од брда Тóрлак код Београда. ДК - Шта је било тамо? Лок-5 - Тамо је била једна тимочка дивизија,

у засенку, штоно кажу, у резерви, када је било ослобођење Београда у Првом светском рату, она, без тога да је командант одбране града Београда знао да она постоји у оном моменту када је српска војска почела да јењава, они су притекли у помоћ. И он се питао: „А који су ово?“, „Па“ - каже – „то су ови са Торлака“. Имајући у виду да је Торлак остао као место... да има института за имунологију у Београду који се зове „Торлак“, ја мислим да Торлаци, то што они заступају, да смо ми добили епитет Торлака по томе. Да ли је то истина, немам писаних докумената. А то што заступају ови из предела Минићева, и имају они тамо неко Удружење Торлака, не знам колко је... слушао сам га неколико пута, али не знам колко је, овај, истинито и тако даље.

V3d-36

ДК - Ти ово што кажеш, Торлаци на неку битку, шта је...? ДКам-6 - На неку... само кад је то било, дал је за време турско или... не знам, да постоји у Београд брдо Торлак, и да је било заузето, и да су га... војска одавде што је била, Тимочке крајине, она га ослободила, по томе су добили име Торлаци. [...] Па, који су онда... ајде Торлаци да кажемо где су? ДКам-6 - Па, ту је... Књажевац. Из Књажевца су били ти... та чета, пук ли је, што је... то брдо Торлак. Али кад је то било? За време турско? Кад, које године? Не знам.

V3d-37

Видо-3 - Торлаци су, каже, најбољи борци били, најбољи ратници били, Торлаци. Дабоме. ДК - А где то, у неки рат? Вид-3 - Па, у ови ратови. Ови, раније... Балкански ратови, знаш... ДК - Па, јел била нека битка посебно где су се они истакли. Видо-3 - То сам знао, ал не могу се сетим моментално, да кажем. Дабоме.

XI2л. Транскрипти делова разговора везани за одељак Распрострањење торлачког идентитета (V3ђ)

V3ђ-1

ДК - Па, докле су Торлаци, која су торлачка села, јел мож да ми набројаш? Дрв-1 - Па, ј...м ли му, овде су овај од Жуковац, Соколџица, Градиште, Баљинац... па овде Алдинац, тако тој.

V3ђ-2

ДК - А докле су Торлаци, која су торлачка села, ајде? Дрв-2 - Па, овђ су овуд сва: Баљинци, Дрвник, Градиште... ДК - Аха? Дрв-2 - Оно ми смо туј сви комшије.

V3ђ-3

ДК - И докле су... ајде да видимо докле су сад ти [Турлаци]... [...] Алд-6 - Одавде па на доле, ваљда су и ова села, овде Баљинац, то доле, тако мислим [...] Баљинац, овај, Дрвник, тај села на доле... [...] ДК - Е, а ови доле, у тимочку долину, околина Минићево и ово, дал су то Торлаци? Алд-7 - Е, за Минићево не знам, не мог да ти кажем. ДК - Аха, а ови овамо: Крента, Мучибаба тамо? [...] Јел су то Торлаци јел не? Алд-6 - Не знам, не знам... Алд-7 - За њи не знам, не знам.

V3ђ-4

ДК - И докле се простиру, која села можемо да кажемо да су торлачка? ДКам-2 - Па, одавде, ево, Горња Каменица, ово је Долња, [...] Штрбац... ДК - А на доле ови у Тимок, који су то? Јел су и то Торлаци? ДКам-2 - Па, и то су до негде, али ови на доле не знам како се... ДК - Тамо околина Минићево, дал су то Торлаци? ДКам-2 - Не, нису... ДК - Мислиш да нису? ДКам-2 - Ја мислим да нису. ДК - А ови овде: Понор, Крента, Жгне? ДКам-2 - [размишља] Не знам како се они... Да ли су Торлаци и они... сврљички се каже крај... [касније] ДК - А ови горе планинци, ови горе према границу: Дејановац, Алдинац... који су ти? ДКам-2 - Па, они су... припадају ту код Књажевац ваљда, али како се називају [не знам].

V3ђ-5

ГКам-6 - Ја сам мислила да су Торлаци, чак и Трговиште да не припада, да се они ипак труде да другачије говоре него ми. Они већ говоре, они не вреве као ми што вревимо. ДК - Аха. Трговиште већ? ГКам-6 - Да, да. [...] ДК - Докле су онда Торлаци, јел мож да дефинишемо? [...] ГКам-6 - Па, ту, Доња Каменица, евентуално Штрбац. А чула сам, чудна ствар, из Врбице, имамо пријатеље [...] потпуно исто говоре, и Бањски Орешац, чак према Сокобању.

V3ђ-6

ДК - *И која су то торлџчка села? Који су то? Штрб-1 - Па, ја мислим, сине, да су торлџчка села овај овдекај: Трговшите, Жуковац, Штрбац, Каменица Долња, Горња, не знам, Кална је опет други разговор. [...]* ДК - *А дал су ови доле, минићевски крај, јел то Торлџци, јел нису? Минићево? Штрб-1 - Не знам, сине, да ли су они Торлџци. ДК - Јел знаш где је то? Штрб-1 - Знам, душо, па како да не знам кад сам ишла, путувала сам тринаес године Зајчар - Штрбац.*

V3ђ-7

ДК - *Која су торлџчка села, јел мож да ми овако отприлике кажеш? Берч-1 - Па, ето туј књажевачка околина поготово. [...]* ДК - *А овамо Минићево, јел то Торлџци? Берч-1 - Минићево... несу, они су друго доле. Од Минићево па доле, Зајчар тој, тој друга... Тој има... већином Власи доле, Румуни. ДК - Аха. Па, који су онда Торлџци? [...]* Торлџци која су баи села, ајде? Берч-1 - Па, туј, ето тој наше, тој... па овам, има Трговшите, па Горње Зуничје, па тој такво. Тој мож да рекнеш такој. ДК - *А ови горе, Горња Каменица, Долња Каменица, па тамо има Дејановци, па Репушница, па... који су то? Који су то? Берч-1 - Па, ј...м ли му матер, откуд знам како ји зову?*

V3ђ-8

ДК - *Докле су Торлџци? [...]* Која су села торлџчка? ГСок-3 - *Па, од Трговшите, од Књажевац на горе (...)* ГСок-4 - *Код нас и овај суседна села. Е, тој Торлџци. ДК - А ови доле, Минићево? ГСок-3 - Тој су други. ГСок-4 - Они доле другаче [говоре] ДК - Јел они нису Торлџци? ГСок-3 - Нису. ГСок-4 - Нису. Тимочање. Њи зову Тимочање.*

V3ђ-9

ДК - *Ајд да видимо који су то... која села су торлџчка? Жук-1 - Па, углавном од Књаж... Књажевац и ту та околна села, мислим да... сад докле, дал и Пирот припада ту? Жук-3 - Тај Заглавак, тај... тај села. ДК - А ови на доле... минићевски крај? Жук-1 - Не, тој нису... ДК - Јел су то Торлџци? Жук-3 - Нису они. Жук-1 - Не знам за њих. Не знам како да их назовем. Жук-3 - Ја мислим да нису.*

V3ђ-10

ДК - *И докле у сад Торлџци, ајде да видимо? Одакле докле су Торлџци? Бал-1 - Па, ја мислим да је сав овај Заглавак, тамо, Радичевац, ово, Алдинац, Рапушница, сви смо ми исти. ДК - А на доле докле? Бал-1 - До... па, до Трговшите. ДК - Каменица, Горња, Долња? Бал-1 - Па, исти су. ДК - Јел се то цени по говору, или по чему сад цените? Бал-1 - Па... и по говору и по... и по говору... Бал-2 - Па, само по говору. Бал-1 - По говору. Бал-2 - Они су овако јачи... финансијски, рецимо, и... [...]* ДК - *А дал су ови у околини Минићева Торлџци? Бал-1 - Сине, не знам да ти кажем. Јел никада на доле нисам ни била тако. Код никога нисам била. Била сам у Алдинац, Дрвник, овамо: Радичевац, Шарбановац, Старо Корито, Кандалица, Жуковац, туде сам била, у та села.*

V3ђ-11

ДК - *Која су села торлџчка? [...]* Скор-4 - *Па, не знам, сине, кво знам ја сад која су села торлџчка. Скор-5 - Па, све овај крај (...).* ДК - *А који крај, који? Скор-5 - Тимочки крај, Заглавски срез. Заглавски, некада [што је постојао]. А сад је прешло... а после тимочки, шта ја знам. ДК - А доле, ови, Минићево, јел то Торлџци? Скор-5 - Не. [...]* ДК - *Јел су то Торлџци или не? Скор-5 - Не. ДК - Значи, само ови овде планинци? Скор-5 - Да. Само овде овај део, Заглавски срез, Књажевац, е, то.*

V3ђ-12

ДК - *Дал су ови Минићево, минићевски крај, Торлџци? Лок-2 - Не. Не. Лок-3 - Не, не. Лок-3 - Могуће само Загорска Корита да су, стара. Лок-2 - Они су Бугарши. Лок-3 - Да. Лок-2 - То су Бугарши. Ново Корито. [...]* ДК - *А овамо: Лепена, Зоруновац, јел су то Торлџци. Лок-2 - Не, нису, нису. [...]* ДК - *Значи, ви сматрате да су Торлџци ови на горе, јел тако. Лок-3 - Од Тимок лево. ДК - Од Тимок лево, Стара планина, јел тако? Лок-3 - Да. Тако испада. [...]* Ја причам узводно.

V3ђ-13

ДК - *Докле су онда Торлџци? Која су то торлџчка села? ДКам-3 - Па, ја мислим овај Заглавак овде што... овако овај... од Књажевца до... до... до ово, или можда чак и Књажевац. ДК -*

А на доле, Минићево, ови и тако? ДКам-3 - Минићево...? Па, и Минићево, можда и Минићево. Зајечар већ... не би знао.

V3ђ-14

ДК - А која су то торлџка села, који су то Торлџци? ДКам-11 - Па, ето, овдекај Тимочка крајна. ДК - Аха. Па, докле су Торлџци, ови на горе према Калну, јел су то Торлџци? [...] ДКам-11 - Горе Пироћанци. ДКам-9 - Не, горе Пироћанци. ДК - Одакле су Пироћанци? ДКам-10 - Од Горњу Каменицу. ДКам-9 - Од Горњу Каменицу. ДКам-10 - Од Горњу Каменицу Пироћанци, а од Књажевац до овдекај - Торлџци. ДК - А Минићево доле? ДКам-10 - Аааа, па Минићево, тој... ДК - Који су то? ДКам-11 - Не знам који су... ДКам-9 - Па, несú Власи, Срби. ДКам-10 - Па, несú, не припаду они у Власи. ДКам-9 - Не, не. Не. ДКам -11 - Па, и они су, мора, Срби? ДК - Јел Минићево нешто друго? Другачије причају, јел тако, јел не? ДКам-9 - Не... ДКам-10 - Готóво приближно причамо. ДК - А дал су и они Торлџци, шта мислите? ДКам-10 - Сигурно су, кад се разумемо у говор.

V3ђ-15

ДК - Шта значи то реч Торлџк? Видо-6 - Па, то је... два... слив Тимока - то су Торлџци колко ја знам. ДК - Одакле докле су Торлџци, отприлике? Видо-6 - Па, Сврљишки [Тимок], одакле иде Трговишки [Тимок], од Пирот мислим па на доле, на негде... до Зајечар не верујем, али баи ми овде Књажевчани. ДК - Ови доле, Минићево, дал су то Торлџци? Видо-6 - Не знам... ДК - Минићевски крај, околина? Видо-6 - Одатле већ почињу Власи на доле и не знам дал је то баи чисто наши торлџки. ДК - Па, који су Торлџци онда? Видо-6 - Па, ми, слив Сврљишког... ДК - Па, рецимо, која села овде? Видо-6 - Па, одóзго, откуд ја знам сад... од Калне па на доле, мислим. Мада и Кална има доста... [...] Мислим да има више пиротско. Пиротски језик. Бугарски. бугарски, доста бугарски. [касније] ДК - А ови овамо: Василь, Бели Поток... Видо-6 - Не, не, не, то је наше [не припада сврљишком крају]. ДК - Јел су то Торлџци? Видо-6 - То су све Књажевчани. ДК - А дал су и Торлџци? Видо-6 - Па, јесу, кад смо ми, онда су и они. Василь, Бели Поток, шта има тамо... Балановац... Грезна.

V3ђ-16

ДК - И која су, по Вама, торлџка села [...] Лок-5 - За мене, овај, како их ја видим, ја мислим да су то Горња, Доња Каменица, Штрбац и овај наши предео овде до Минићева. Међутим, пошто Удружење Торлџка у Минићеву присвајају да... имају они своју визију, своју филозофију како су настали, они нас не спомињу Торлџцима. Ако је то била Тимочка дивизија, о чему ја имам неки... неку информацију, она није била ни из Минићева, ни из Књажевца, али знам да у великој мери и ове из... што сам споменуо, узводно од Трговишког Тимока, називају Торлџцима. [касније:] ДК - Да ли су овамо, Лепена, Зоруновац и ови тамо, да ли су Бели Поток Торлџци или не? Василь? Лок-5 - Претпостављам да има... да, ако је визија тачна да су Торлџци, овај, добили епитет и име по учећу у тој операцији ослобођења Београда, више него сигуран сам да су и њихове, овај, и из њихових села било учесника у тој јединици. Ако је то тачно, мислим... Ако је ова друга коју коју сви усвајају и оправдавају, на неки начин Минићевци, е то...

V3ђ-17

ДК - А доле овај крај, Минићево, минићевски крај, јел су то Торлџци? Видо-3 - Е, за то... па, треба да су Торлџци, Тимочани. Треба да су Торлџци. Јер то је сличан говор, исто. ДК - А ова села овамо, Василь и тамо та села доле, према Бели Поток, према... Видо-3 - Поред Књажевац доле мислим да су Торлџци сви. ДК - Све? Видо-3 - Па, да. Али они опет мало друге говоре него ми овде, ова страна преко... преко тамо... овамо према бугарску границу.

V3ђ-18

ДК - И докле су сад торлџка села, који су Торлџци? Видо-5 - Па то су ова села све на горе. ДК - Аха? На пример, која? Видо-5 - Па, има... тамо Жуковац, Кандалица, Корита, Балинац. Онда има овамо Берчиновац, Локва... тој све, тој су људи тија сви сељаци. ДК - А на доле ови - Минићево, па на доле овамо... Видо-5 - Па, они су мало... [...], као писмени дојду мало. ДК - Јел су то Торлџци? Видо-5 - Па, треба да буду и они Торлџци, све доле, скроз до доле, али сад... [касније:] ДК - А ови овамо... тамо Бели Поток, па Василь, па не знам... Лепена тамо... на тамо, према Сокобању, који су то? Видо-5 - Они потпадају исто под Књажевац [...]. ДК - Јел се рачунају у Торлџци или не? Видо-5 - Па, и они треба да се рачунају у Торлџци.

V3ђ-19

ДК - *А која су торлџчка села, ајде?* Кан-1 - [...] *Туј Кална, овдека у околину Књажевац?*
ДК - *Па, јел су и Кална Торлџци?* Кан-1 - *Не знам дал су, али њи... онај од Калну што се одваја на овам' села: Папратна, Репушница, Алдинци, Причовци, овђ... тој се тија рачунају Торлџци.*
[касније:] ДК - *А докле су Торлџци на доле?* Кан-1 - *Па, јел ти кажем, сигурно су до Зајчар.*

V3ђ-20

ДКам-9 - *Власи су од Грљан, Зајчар, на доле.* ДК - *А од Грљан на овамо који су?* ДКам-9 - *Па, Тарлџци.*

V3ђ-21

ДК - *Докле су Торлџци?* СКор-1 - *Па, Торлџци су... ваљда овде од... Књажевачки регион, то је тај... ДК - А одакле почињу? Сад кад кренеш на горе, одакле почињу Торлџци?* СКор-1 - *Па, ту почињу, од Вратарницу на горе.* ДК - *А на горе докле?* СКор-1 - *На горе до... Сврљиг тамо [...].*
ДК - *До Сврљиг, а овамо према Калну? Калански крај јел су то Торлџци?* СКор-1 - *Па калански крај исто, тој... припада...* ДК - *Јел и то Торлџци?* СКор-1 - *Па, добро, тој... докле је књажевџчка општина то је то. Тимочки регион.* ДК - *А овђ овамо... Лепена, па не знам која села, Зоруновац [западни део општине Књажевац]... СКор-1 - Па, јесте, све то... Каличина, Лепена, Валевци... овамо.* ДК - *Дебелица, доле, минићевски крај?* СКор-1 - *Па, дабоме, то су све Торлџци. Ваљда да су Торлџци све.*

V3ђ-22

ДК - *А шта значи Торлџак, Торлџци?* Бал-3 - *Е, тој су Торлџци, ми сви, цео Тимок овде, овдена - Књажевац.* [касније:] ДК - *Која су села торлџчка, ајде да кажемо.* Бал-4 - *Заглавак цео...*
Бал-3 - *Заглавак цео.* ДК - *Па, која су то села, ајд набројите.* Бал-3 - *Жуковац, да почнем редом, па онда Соколџвица, па онда Градџиште, па... овђ, Дејановац, Причевац, Алдинац, Дрвник, Балинац, Старо Корито, Кандалица... То су све у тај Заглавак села.* ДК - *А да ли су Торлџци само ту, јел има још негде.* Бал-3 - *Торлџци су Тимочани. Одавде од Зајчар, па на овам до Пирот - то су све Торлџци.* Бал-4 - *А знаеш, чичин, што смо само ми туј [Торлџци]? Зато што тимочка дивизија победила. Из Тимок војска била.* [касније:] ДК - *Татрашница, Габровница, овђ Каланци, који су то?* Бал-3 - *Е, тој припадау уз нас.* Бал-4 - *У Књажевац.* ДК - *Јел су то Торлџци?* Бал-3 - *Исто.* Бал-4 - *Исто.*

V3ђ-23

ДК - *Одакле почињу Пироћанци?* Град-1 - [...] *Пироћанци потичу од Калну, Церџву горе...*
ДК - *А Каланци, шта су они? Тај калански део: Габровница, Татрашница, па на горе?* Град-1 - *Па, они су и они овде наш крај припада. Торлџци исто су и они.*

V3ђ-24

ДК - *Е, сад, одакле почињу Пироћанци?* ГКам-6 - *Од Шугрина па на горе, и Темске.* ДК - *А шта су ови од Габровице и Татрашнице?* ГКам-6 - *Каланци.* ДК - *Каланци?* ГКам-6 - *Каланци.* ДК - *А нису ни Торлџци? Јел јесу?* ГКам-6 - *Па, мислим да јесу Торлџци.* [...] ДК - *Зато што гравитирају према Књажевицу?* ГКам-6 - *Да. Да, да. То је књажевџчка општина.*

V3ђ-25

ДК - *Јел су минићевски крај Торлџци јел нису.* ДКам-8 - *Они се ословљавају баш као Торлџци, сами себе ословљавају.* ДК - *Где си то чуо?* ДКам-8 - *Па, од њих самих.*

V3ђ-26

ДК - *Да ли има у Бугарску Торлџци?* Рад-1 - *Е, не знам.* ДК - *Не знаш?* Рад-1 - *Ништа не знам од тој. Одакле знам? Ништа не знам.*

V3ђ-27

ДК - *Да ли има Торлџци у Бугарску?* Шар-1 - *Па, чујеш... ми смо сас Бугари... ми смо... тако причау... причали смо сас Бугарима, али не знам да ли има там то.*

V3ђ-28

ДК - *Дал има Торлџци у Бугарску?* Шар-3 - *Не знам. То не знам. Можда има, али не знам.*

V3ђ-29

ДК - Јел има Торлаџи у Бугарску? Берч-1 - Е, па, тој не знам. Био сам у Бугарску, али не сџм чул тој таквој.

V3ђ-30

ДК - А јел има Торлаџи у Бугарску? Видо-3 - Е, то не знам. То... не могу да кажем и не знам.

V3ђ-31

ДК - А јел има Торлаџи у Бугарску? Бал-3 - Е, не знам.

V3ђ-32

ДК - А да ли има Торлаџи у Бугарску? [...] Скор-1 - Не знам, не знам, то нисам чуо.

V3ђ-33

ДК - А овамо у Бугарску да ли има Торлаџи? Алд-6 - Не знам, ја то не знам. Алд-7 - Е, па, сад, тамо не знам... нисмо ми ишли... преко границу.

V3ђ-34

ДК - Да ли има Торлаџи у Бугарску? Дрв-1 - Не знам.

V3ђ-35

ДК - Да ли има Торлаџи у Бугарску? Град-1 - Нисам био там, не знам.

V3ђ-36

ДК - А да ли има Торлаџи у Бугарску? ГСок-4 - Не знамо. Сине, откуд ми [да знамо], нити где смо ишли нити... [касније:] ДК - А јел има Торлаџи у Бугарску? ГСок-4 - Е, не знам. ДК - Не знате? ГСок-4 - Не знам.

V3ђ-37

ДК - А да ли има Торлаџи у Бугарску? Жук-2 - Па, не знам.

V3ђ-38

ДК - Добро, а јел има Торлаџи у Бугарску? Штрб-2 - Не знам.

V3ђ-39

ДК - А јел има Торлаџи у Бугарску? ДКам-6 - Е, па, не знам. Ја јесам био тамо два пџт, по ту културну манавестацију, као свирач, ми смо били под вођство, тамо други ни води, ништа не сџм...

V3ђ-40

ДК - Дал има Торлаџи у Бугарску? ДКам-10 - Е, тој не знам. [...] Куј знае. Немамо додира с Бугарску.

V3ђ-41

ДК - А шта мислиш за Бугари? Јел имате с њима контакти? Рад-2 - Немамо. ДК - Какви су Бугари? Рад-2 - Ми смо овде такви... такав терен овде горе да... немамо... немамо приступ уопште, ни сас имовину, ни сас ништа.

V3ђ-42

ДК - Поменуо си Бугари, јел имате ви контакти од раније с Бугари? Шта ти мислиш, какви су они људи, јел се срећете ту, јел...? Алд-3 - Ма, јок, бре, како че... туј било војска (...) не смеи да пројдеш. ДК - А јел било раније проблеми ту на границу, па Бугари...? Алд-3 - Па, ишли су отудака, бегау. Војска вата и...

V3ђ-43

ДК - *А који су ти у Бугарску, ви сте на границу, јел сте имали контакте с њи?* Рад-1 - *Ма, јок. Ја сас њи слабо, тој нема, на границу.* [касније:] ДК - *А које је село овде преко границу?* [...] Рад-1 - *А, како зовеоше? Стаћовци ваљда.* ДК - *А, Стаћовци?* Рад-1 - *Стаћовци, Стаћовци је овдека одма... Па, то раније било одовдека, видиш деца, то раније ишло, одовде су имали, за време Бугари там служили по Бугарско.* ДК - *Аха?* Рад-1 - *Слуђе су билі.* [...] ДК - *Па, јел тамо био као богатији крај, што? Што су ишли тамо?* Рад-1 - *Не, бре, окупација. Окупација. И онда овіја који су имали мало више фамілију, тија дечишта, они ишли там та служили. За леб. За леб. Нема тој друго, него за леб. Ја... ућа ми је баи, што је на матер брат, он бил туј, код неку_бабу у Бугарско.*

V3ђ-44

ДК - *А дал има у Бугарску Торлаци? Преко границу, ту, који су?* Алд-9 - *Па, ако има од наше племе там нећі.* ДК - *Аха?* Алд-9 - *А они слично, да рекнем, [...] слично мељу ко ми. Значи, то је то, разумеш, слично разговарау ко ми.*

V3ђ-45

ДК - *Јел има Торлака у Бугарској? Видо-6 - Па, највероватније да има. То је Ново Коріто доле. То знате, прелаз код Зајечара доле. Ту је близу граница... и ту, ја не знам тачно колко километра, али од тог прелаза има тамо бугарско село и кад буде овај сабор, кад се отвара граница... А овде код нас нема. Овде су чисто Срби, Бугари нема.*

V3ђ-46

[пре тога у разговору су рекли да се Торлаци познају по говору.] ДК - *А што је тај говор овде такав наш? [ћуте] Јел има он везе са бугарски говор?* Лок-3 - *Па, ја мислим да има. Нешто има, сигурно.* Лок-2 - *Па, највероватније.* ДК - *А да ли има Торлаци у Бугарску.* Лок-3 - *Ја сам чуо за Стаћевац. Преко границе имају исто наш нагласак овдена. Ја сам био и у Белоградчик и исто имају, али само што је бугарски нагласак, мислим оно - говор. Њихов језик, али нагласак имају као ми.* ДК - *Па, јел мислиш да су Торлаци?* Лок-3 - *Ја мислим да јесу.* ДК - *Дал ће они да кажу да су Торлаци?* Лок-3 - *Е, то не знам.*

V3ђ-47

ДК - *А како се зове простор ту где живе сад као Торлаци? [...] Јел си чуо реч, да неко каже Торлачија или тако?* Рад-2 - *Не. Не, не.* ДК - *Ниси чуо?* Рад-2 - *Не, не, не, нема, тој... тој изгубило се.*

V3ђ-48

ДК - *А како се зове то где живе Торлаци, неки кажу Торлачија, јел си чуо за ту реч?* Дрв-1 - *Ј...м ли га.* ДК - *Торлачија ? [ћути и смеје се] Ниси...*

V3ђ-49

ДК - *А јел си чуо за израз Торлачија? Да каже неко: „Идемо у Торлачију“?* ДКам-6 - *Не.* ДК - *Не?* ДКам-6 - *Несам.*

V3ђ-50

ДК - *Да ли се каже: „Идем у Торлачију“? Торлачија?* Шар-3 - *Торлачија. „Идемо у Торлачију“. Јер има... на пример, синови су обадва у Зајечар.*

XI2љ. Транскрипти делова разговора везани за одељак Торлак – Турлак – Тарлак (V3е)

V3е-1

[пошто је рекао да је његов крај Заглавак, а да је он Алдинчанин, Књажевчанин и Србин] ДК - *А шта значи то Торлак? Реч Торлак?* Алд-1 - *Па, Турлак је и то исто... надимак. Надимак је за крај овај турлачки.*

V3е-2

ДК - *А јел си чула за реч Торлак?* Алд-4 - *Чула сам, тој Турлаци... ДК - Како? Алд-4 - Турлак. ДК - Тур-лак? Алд-4 - Турлаци, људи Турлаци, ал... да ти кажем који су ти [не знам]... А чула сам. ДК - Па, где си чула, у село или...? Алд-4 - Па, овде смо си... Тој Турлаци љуђе, тој*

овакви, то... знаеш кад се зберу људи па се нешто запричају: „Тој Турлаџи“, а кви су Турлаџи - ја не знам. ДК - Па, шта то значи „Турлаџи“?, јел то нешто лоше, подсмешљиво нешто? Алд-4 - Не. Није лоше, него мора нећи надимак. Ја не нам да лоше тој. ДК - Аха. Јел си ти то чула у Репуџици, јел овде у Алдинаџ? Алд-4 - Ма, ја сам у Репуџици само овце чувала (...), али сам чула, не знам, чула сам од људи негде: „Еј, тоји Турлаџи!“, а куји су Турлаџи - ја не знам. Али чула сам да причају, народ. ДК - Турлаџи? Алд-4 - Да. ДК - Добро. Алд-4 - Не знам тој квó_е.

V3e-3

ДК - Кад одеш негде на страну, реџимо, у Зајечар, сад тамо има мешано, има Власи, има... ево он је Пирођанаџ, има Сврљџжани, и питају: „Који сте ви?“, шта ћете ви да кажете? Шта сте ви? Алд-6 - Па, ја би рекла да смо ми... позџвамо се Турлаџи, е сад ја то не знам. ДК - Тур-лаџи? Алд-6 - Да, е, ако је то то. ДК - Е, а шта ти мислиш? Алд-7 - Па, раније такó се звало, овáј крај овде. А сад... сад то већ... ДК - Па, јел то до старџне, старџи [говорили]? Алд-7 - Од старџне, од старџне. Алд-6 - Од старџне тако кажу, е. па, сад... ми... Алд-7 - Од старџне тако се звало... сад то се већ и не помџњу. (...) ДК - Е, и шта сад та реч значи? Алд-7 - Па, то... Турлаџи, ја не знам како сџг да ви ја обџасним... Алд-6 - Да није од турско нешто...? Алд-6 - Како да ви сџг... ни ја ви бџи не мог обџасним, какó тој, по старџне се то такó звало. ДК - Шта значи то сад? Турлаџ човек? По чему се распознáје тај човек? Алд-7 - Такó смо наследџили то, а сад... због чега се то звало, тија Турлаџи... ДК - Али то сте чули, кад сте то чули први пут? Алд-7 - Па, кој ти то зна? (...) ДК - Јел то у детџњство? Алд-6 - Па, од стари... Да, у детџњство (...) ДК - Питам, у ствари, ово: јел сте то чули доле у Књажеваџ да вам неко каже или овде у село? Алд-7 - Не, не... Алд-6 - А, не, овде у село од стари људи. Алд-7 - Овде, овде. ДК - И у Репуџици [одакле је она] и овде? Алд-6 - Да, стари људи... Алд-7 - Да, то је исто овáј крај: Репуџица, Алдинаџ... Алд-6 - Кажу, тамо је пиротско (...), ми смо, каже, као Турлаџи овде. [каснџје:] Алд-6 - Ја кад сам била... у болницу сам била с детџ доле раније, ја сам била чула још како кажу: „То су“ - каже – „Турлаџи“. Тако сам чула. ДК - У Зајечар у болницу? Алд-6 - Да, да у Зајечар сам била у болницу. [каснџје:] ДК - Шта си ценџла да је...? Алд-6 - Да је то од туско племе, кад је било Турџи, да то нешто од турско остáло... племе. ДК - Аха? Торлаџи? Турлаџи? Алд-6 - Па, да, ја тој, тој се такó зове. ДК - По овó „тур“ – „Турџин“, па „Турлаџ“. Алд-6 - Да, да, да, да. ДК - По томе ценџиш? Алд-6 - Да, да, по томе ценџим. Алд-7 - И онџ кажу овде да су ти Турџи раније владаџи код нас овде петсто године.

V3e-4

ДК - Е, а јел си чула за реч „Торлаџи“? Дрв-2 - И тој сам чула – „Торлаџи“, али несáм говорила сас њи, не знам. Драгољуб Златковић - Не знаш који су то? Дрв-2 - Па, онó смо си ми Турлаџи, не... [смеје се]

V3e-5

ДК - А шта би та реч [Торлак] могла да значи? Трг-1 - Не знам. Ја не знам. Не би знала тај реч шта значи – „Тоурлак“ [мукло о, прелази у у]

V3e-6

[пошто је рекао да су Срби] ДК - А који су то Торлаџи? Јел си чуо за тај назив? Видо-1 - Па, чул сам, али не знам који су. Тарлаџи. ДК - Торлаџи? Видо-1 - Па, да, не знам који су. ДК - Јел то неки народ или шта? Видо-1 - Па, сигурно да је народ - Торлаџи.

V3e-7

ДК - Шта значи то Торлаџи? Штрб-1- Торлаџи? Па, то смо ми - Тарлаџи! [смеје се]

V3e-8

ДКам-9 - Власи су од Грљан, Зајчар, па доле. ДК - А од Грљан на овáмо који су? ДКам-9 - Па, Тарлаџи.

**XI2м. Транскрипти делова разговора везани за одељак
Знања о Шопима у средњем Тимоку (V4)**

V4-1

ДК - Јел си чуо за реч „Шоп“? Мар-1 - Шоп? ДК - Аха. Мар-1 - Нисам. А шта значи тој?
ДК - Ниси чуо никад? Мар-1 - Никад.

V4-2

ДК - А јел сте чули за реч „Шопи“? Сел-2 - Несмó тој чули. ДК - Никад реч Шоп нисте чули? Сел-2 - Не, не, никад.

V4-3

ДК - А јел си чула за реч „Шоп“? Ош-5 - Нисам. Шоп? ДК - Аха.

V4-4

ДК - Јел си чула за реч „Шопи“? НК-1 - Не знам. Тој не - не знам.

V4-5

ДК - Јел сте чули за реч „Шоп“? „Шоп“? Јел има неком да кажеш: „А, бре, шопе један“?
Дрен-2 - Не могу... Дрен-1 - Несмó, туј реч не употребљавамо.

V4-6

ДК - А јел си чула за реч „Шоп“? „Шоп“, шта значи то? Јак-8 - Несám. ДК - Да неко некоме каже: „Еј, бре, Шопе“? Јак-8 - Несám. Несám чула.

V4-7

ДК - А „Шопи“? Шта је то „Шоп“? Ра-3 - Ја то нисам чула, не знам. Ра-4 - Несмó тој чули.

V4-8

ДК - А шта значи реч „Шоп“? Вас-1 - Сад си много питао [не знам].

V4-9

ДК - А „Шоп“ ниси чуо? Вас-2 - Нисам чуо за Шопи. ДК - А откуд „шопска салата“?
Који су ти? Вас-2 - Не знам, ја само знам да ју направим, а... [сви се смеју]

V4-10

ДК - А шта је то „Шопи“, који су Шопи? Вас-7 - Е, то не знам. ДК - Јел сте чули то?
Вас-7 - Ја нисам. Вас-6 - Не знам...

V4-11

ДК - А шта значи реч „Шоп“? Вал-2 - Не знам. [...] То први пута чујем.

V4-12

ДК - Е, а ко су то Шопи? Реч „Шоп“? Рад-2 - Не. То... ДК - Први пут чујеш? Рад-2 - Први пут чујем. ДК - А јел има некоме да кажу такó, кад је мало... „шопе један!“? Рад-2 - Не. ДК - Као мало да дође приглуп или такó? Рад-2 - Не. Не, не. Нема, нема овде код нас тој.

V4-13

ДК - А дал сте чули за реч „Шоп“? „Шоп“? Шар-1 - Тој нисмо.

V4-14

ДК - А кажи ми „Шопи“, који су то Шопи? Берч-1 - Не знам.

V4-15

ДК - А „Шопи“, који су Шопи? Лок-2 - Не знам.

- V4-16
ДК - *Шта је то „Шоп“? Који су Шопи?* Видо-2 - *Е, не знам тој.* ДК - *Ниси чуо никад?*
Видо-2 - [врти главом дајући одричан одговор]
- V4-17
ДК - *„Шопи“, који су то?* Видо-5 - *Па, ј..ём ли га, да ти кажем право, не знам ни ја тој.*
- V4-18
ДК - *А који су то „Шопи“?* Видо-6 - *Ни то нисам чула.*
- V4-19
ДК - *А „Шопи“, који су ти? „Шопи“?* Штит-1 - *Е, не знам то.*
- V4-20
ДК - *А јел знаш шта је „Шоп“?* Трг-1 - *Не, ништа не знам [о томе].*
- V4-21
ДК - *Јел сте чули за име „Шоп“?* Кан-1 - *Не.*
- V4-22
ДК - *Јел сте чули за реч „Шоп“? Који су Шопи?* Бал-4 - *Не. Несмо чули. Несмо чули.*
- V4-23
ДК - *А „Шопи“?* Жук-3 - *Видиш, ни то нисам [чуо].*
- V4-24
ДК - *А који су то Шопи?* ДСок-3 - *Не знамо то.* ДСок-4 - *Е, не знамо то.*
- V4-25
ДК - *А Шопи, који су то?* Град-1 - *Не знам.*
- V4-26
ДК - *Јел си чуо за реч „Шоп“? „Шопи“?* Дрв-1 - *Па, можда сам чул, али не пантим.*
- V4-27
ДК - *А шта значи реч „Шоп“? [ћути]* Ниси чула уопште? Дрв-2 - *Нисам.*
- V4-28
ДК - *А шта значи реч „Шоп“? [ћује - казивачи Дрв-3 и Дрв-4]* „Шоп“? Дрв-3 - *Не, не би знао.* ДК - *Нисте ни чули за ту реч?* Дрв-3 - *Јок.*
- V4-29
ДК - *А шта значи реч „Шоп“?* Алд-3 - [дуго ћути] *Па, бре, тој саг да чујем први пут.* ДК - *Први пут чујеш?* Алд-3 - *Први пут чујем.*
- V4-30
ДК - *А јел знаш шта је „Шоп“?* Алд-4 - *Не знам. Не знам.*
- V4-31
ДК - *Који су то Шопи?* Алд-6 - *Е, ја то не знам, сине.* ДК - *Јел сте чули ту реч – „Шоп“?*
Алд-6 - *Нисам то чула, ништа не знам [о томе].*
- V4-32
ДК - *А реч „Шоп“? Шта значи „Шоп“?* Алд-8 - *Не знам ни то [...] не знам. Стварно не знам, то... не знам.*

V4-33

ДК - *А који су Шопи? Штрб-1 - Па, несъм чула за Шопи.*

V4-34

ДК - *А јел си чуо за неки Шопи? Који су то Шопи? Штрб-2 - Несъм. ДК - А... јел има да кад је неко [...] глуп човек па му каже: „Ћути, бре, шопе један“. Јел има, јел си чуо то негде? Штрб-2 - Несъм.*

V4-35

ДК - *А који су то Шопи? ДКам-1 - Ја то нисам чуо. ДК - Нисте ни чули реч? ДКам-1 - Нисам чуо.*

V4-36

ДК - *Јел знаш ти, дедо, шта значи „Шоп“? ДКам-2 - Не знам.*

V4-37

ДК - *А шта значи реч „Шоп“? ДКам-3 - Реч...? ДК - „Шоп“. ДКам-3 - „Шок“? ДК - „Шоп“? ДКам-3 - Не знам.*

V4-38

ДК - *А који су то Шопи? [...] ДКам-8 - Не знам.*

V4-39

ДК - *А јел сте чули за реч „Шоп“, „Шопи“? ДКам-10 - Ја не знам.*

V4-40

ДК - *Јел сте чули реч „Шоп“? ГКам-5 - Ја нисам. ГКам-7 - Не знам ја.*

V4-41

ДК - *А који су то Шопи? Шта је то „Шоп“? Јел си чула ту реч? Бор-1 - Чула сам. ДК - Да неко каже: „Еј, бре, шопе?“ Бор-1 - Е,па, не знам кво е тој. Тој значи да... Не знам ни ја кво мож да му значи тој.*

V4-42

ДК - *Јел си чула за реч „Шоп“? „Шоп“? Врб-3 - „Шоп“, ал не знам шта је. ДК - Не знаш шта је? Врб-3 - Не знам. ДК - А јел си чула некад? Врб-3 - Јесам чула, али не знам.*

V4-43

ДК - *А јел знаш ко су то Шопи? Сел-3 - Не знам. ДК - Јел си чула некад ту реч? Сел-3 - Чула сам, али не знам шта значи. ДК - Не знаш шта би могла да значи? Сел-3 - Не. ДК - Јел то нешто лоше, погрдно, или нешто добро? Сел-3 - Немам појма.*

V4-44

ДК - *А ко су то Шопи? Јел си чуо некад за тај назив? Ош-3 - Нисам тако за... Чуо сам „Шопи“, ал не знам тај... мислим... ДК - Или реч шоп овако, да је неко употребљава? Ош-3 - Не би мого да ти [кажем]...*

V4-45

ДК - *Добро, а ко су Шопи? Шопи? Јела-1 - Не знам, Дејане. ДК - А да ли је овде била изрека да неком кажу: „Шопе, један“? Јела-1 - Па, чуо сам тако нешто. ДК - Шта значи то? Јела-1 - Не бих знао да ти кажем ништа.*

V4-46

ДК - *А шта значи реч „Шоп“? [размишљају, а она се смеје] А? Јел сте чули то? [...] Стог-2 - Чула сам, не знам [смеје се].*

V4-47

ДК - *А шта је то Шоп?* СКОР-3 - *Па, тој не знам, то овдекај...* ДК - *Ниси чуо за ту реч?*
СКОР-3 - *Шоп?* ДК - *Аха. Јел си чуо за ту реч?* СКОР-3 - *Ја сам чуо, али, да ти кажем право, не знам шта је то.*

V4-48

ДК - *А Шопи?* [...] Жук-1 - *За Шопи сам чуо, али...*

V4-49

ДК - *А шта значи реч „Шоп“?* ГКАм-6 - *Трговиџа. [...] Ако идемо у шопинг, јел то?*

V4-50

ДК - *Шта значи реч „Шоп“?* Ош-1 - *Не...* ДК - *Никад ниси чуо?* Ош-1 - *Не.* ДК - *„Шоп“?*
Ош-1 - *Чуо сам реч „Шокци“, али ја нити сам се интересовао нити сам могао да сватим. [...] Сада ови нови термини „Идем у шопинг“, то вероватно нема везе. [...] Али „Шоп“ као реч, нисам га чуо као реч од три слова да би се ја удубио да питам шта значи, рецимо, то и тако даље.*

V4-51

ДК - *А реч „Шоп“ шта значи?* Бал-1 - *„Шоп“?* ДК - *Аха.* Бал-1 - *Мени то војвођанска реч.* ДК - *Аха. Па, шта то значи? Шта значи то?* Бал-1 - *Јел нису то Шокови ови... там они имају Шокице, па ови Шокови - то су њихов народ.* ДК - [...] *Значи, није позната овде код нас та реч?*
Бал-1 - *Није.*

V4-52

ДК - *Јел си чула за реч „Шоп“?* Кож-1 - *Па, чула сам, ал не знам кво е.* ДК - *Шта значи то?* Кож-1 - *Па, мора да је ударац неки, ја мислим.* ДК - *Кад кажеш некоме: „Шопе један“?* Кож-1 - *Е, па, не знам.* ДК - *Ниси чула за то?* Кож-1 - *Па, чула сам за Шоп, али не знам шта је.* ДК - *Добро. јел сте ви чули нешто?* Син казивачице - (...) *Нека нација одоздо.* ДК - *Јел знате где је и шта?* Кож-1 - *Па, јел не тој, бре, од... па, тој не од наши, тој мора да је [...] Па, чекај, Шоповци, Шоповци се зову, бре, овџа. [...] Син казивачице - Ја мислим то из Црне Горе да вуче корене. То је као шопско коло.* ДК - *Аха, а Шоповци, шта кажете, који су?* Кож-1 - *Па, е, ја мислим да су Шоповци овџа, Славонија, каквó?К'о га зову? А?Мор, там има, бре, такви. На тој иде навик, дал је Шоповац, дал је... друкше га некако _кажу, на ш слово, не знам како беше. Драгољуб Златковић - Шокци. Кож-1 - Шокци, Шокци.*

V4-53

ДК - *А јел си чула за реч „Шоп“?* „Шопи“? *Шта је то „Шоп“?* [већа пауза] Сел-6 - *То је код Војводину негде там, има таквија, не знам.*

V4-54

ДК - *Јел си чула за реч „Шопи“?* Сел-7 - *„Шопи“, ја мислим да то није код нас.* ДК - *Па, где је?* Сел-7 - *Па, Шопи, ја мислим да је тој Војводина. Околина Војводина. Тамо ти Шопи, нема тој код нас. Не. Мисим да тој не постоји код нас.*

V4-55

ДК - *А јел си чуо за реч „Шопи“?* НК-3 - *Чуо сам, али Шопи, који беоше тој...?* [пауза] *Да нису тој...? Нису Буњевци, нису... горе ови у Војводини.* ДК - *Да нису то Шокци?* НК-3 - *Шокци... јел Шопи...? Каквó беше то? Горе има Буњевци... Мађари, Буњевци, Белоруси, Руси, Украјинци, горе има мешанија та у Војводини... горе.*

V4-56

ДК - *А шта значи реч „Шоп“?* Вас-5 - *„Шоп“?* ДК - *Аха?* Вас-5 - *„Шоп“... па, то „Шоп“, тамо у Војводини, рецимо, „Шоп“. Ја мислим да су они... овај, Војвођани који... ако је то...*

V4-57

ДК - *А Шопи?* [...] Жук-2 - *Па, јел нису то Војвођани?*

V4-58

ДК - *А ко си Шопи? Јел су чуо за ту реч некад? Ош-2 - Не. ДК - Никад? Ош-2 - Не. Шопи? ДК - Шопи. Ош-2 - Шопи? ДК - Аха? Ош-2 - Шопи су Банаћани. То су... ДК - Да није Шокци? Ош-2 - Или... па тако нешто... Али тачно [не знам]...*

V4-59

ДК - *А који су то Шопи? Шоп, шта је то? Ра-5 - Нема овде тој. Ра-6 - Шопови, који беоше тија? ДК - Шопови? Ра-6 - Чула сам за то, али где беоше тија Шопови...? Ра-5 - Шопови, то у Банат ваљда има. ДК - У Банат. Добро.*

V4-60

ДК - *А који су то Шопи? Шоп? Јел си чуо некад? Видо-3 - Шопи... Шопи су ваљда по Банату тамо, ваљда овде нема.*

V4-61

ДК - *А који су то Шопи? [...] ДКам-6 - Шопи? ДК - Аха? [...] ДКам-6 - Е, па, нема овде код нас Шопи. Ако буде нешто, можда по Банат... Шопи. ДК - А јел си чуо за „шопску салату“? ДКам-6 - За „шопску салату“ јесам чуо. ДК - Па, онда чија је то салата? ДКам-6 - Па, ја мислим да је банатска.*

V4-62

ДК - *А шта значи реч „Шоп“? Мар-2 - Па, лоше. ДК - Лоше? Мар-2 - Лоше. ДК - На пример? Ко ме кажеш то? Мар-2 - Па, кад нешто ми криво на некога, ел нешто лоше рекне, ја га... 'те такој кажем: "шоп". [...] Јел не разговара добро, ја... текóј. ДК - А шта то значи? Паметан или... глуп, или шта? Мар-2 - Не, не паметан. ДК - Не паметан? Мар-2 - Не. ДК - Па, на пример? Неко нешто прича, ти ћеш да му кажеш шта, „Ћути, бре, шопе, један“? Мар-2 - Па, текóј: „шопе“. [...] Прича какво_да_је, лоше...*

V4-63

ДК - [...] *Е, кажите ми мени сад око овога „шоп“. У Кожелу има та реч „шоп“? Зај-2 - Па, како нема, има. Моја мајка колико пута ми је рекла: „Ајде, немóј си шоп!“ ДК - Шта то значи? Шта значи то? Зај-2 - То значи [...] замлата, будала, глупак, супротно од мудрац, паметан, је ли. [...] Али никад ми не би рекла у значењу будала: „Немóј си торлак“. То ми никад не би рекла.*

V4-64

ДК - *Јел сте чули за реч „Шоп“? Бор-1 - Чула сам. ДК - Шта значи то? [ћути] Кад неко неком каже „шоп“. „Шопе“. Бор-1 - Па... па, глуп ли је? Шта ли је? Да је глупан_нећи. ДК - Па јел кажете ми то овде? Бор-1 - Ми овде не кажемо. ДК - Бор-1 - Не. ДК - Па, где си чула за ту реч? Бор-1 - Па, где сам чула не знам, сине, да ти кажем.*

V4-65

ДК - *А дал сте чули за реч „Шопи“? МИ-5 – „Шоп“? Па... чула сам али, мислим, не знам какво значење има. МИ-3 – „Шоп“? ДК - Аха. МИ-5 - Па... то... [смеје се], ето, тако кад се неки свађају: „Ћути“ - каже – „бре, шопе, ти ништа не знаш“. ДК - И шта то значи? Шоп то је као будала“? МИ-3 - Као будала [смеје се].*

V4-66

ДК - *А ко су то... јел сте чули за реч „Шоп“? [...] МИ-6 - Не знам... ја не знам. Супруг МИ-6 – „Стоп“, јел? ДК – „Шоп“? [ћути] Јел има неком да кажу: „А, бре, шопе један!“ МИ-6 - То је изречица. Супруг МИ-6 - То... изречица. [ћути] Замлата као дође. [она се смеје] [...] ДК - Кад се користи то? Супруг МИ-6 - Па, кад лупа нећи, будала... изазиваш свакако, ел „замлата“, ел „шопе“, ел... [...] Млати свашта.*

V4-67

ДК - *Који су то Шопи? Шопови? Трн-1 - Е, то сам чуо. ДК - Или реч „шоп“ јел си чула? Трн-2 - Чула сам, ал не знам. ДК - Јел има не ко да каже: „Ајде, бре, шопе један“? Трн-2 - Па, има, куји се свађају. [...] Куји се свађају а онај рекне, а онај на онога: „Шопе, будало... не знаш*

ништа“. Трн-1 - *А који су то Шопи, не знам ни ја уопште. Чуо сам... Трн-2 - [смеје се] Не знам, али, ето, рекне: „Будало, не знаш ништа... ти си овакав, ти си онакав“.*

V4-68

ДК - *А шта је то „шоп“? Трн-4 – „Шоп“. Па, то каже... „шоп“ као да је будала. ДК - На пример? Ко ме се каже то? Трн-4 - Па, некоме каже: „Ти си шоп, бре, ти си будала“. То кажу и код нас и... ДК - Па, коме се каже то? Ко... шта ради...? Трн-4 - Па, рецимо, ја и ти смо, и ја ти кажем: „Ти си шоп, бре, ти си будала“. А и ти на мене кажеш такó. То се само коре, то је реч таква.*

V4-69

Трн-7 – *„У, шопови једни“, такој се каже, деца. „Ви сте шопови прави“.[...] Па, кад вређа некога, дете дете: „Ви сте шопови, бре“. [...] ДК - Јел си чула ти нешто за то? Трн-6 - Па, исто сма чула: „Прави шоп“, кад неко нешто не зна или нешто, на неки начин глуп, каже: „Прави шоп“. Трн-7 – „У, шопови једни“, такој се каже, деца. „Ви сте шопови прави“. [...] Па, кад вређа некога, дете дете: „Ви сте шопови, бре“.*

V4-70

ДК - *А јел си чула за реч „шоп“? Јак-1 - Па, чула сам, али... ДК - Шта је то? Јак-1 - Не знам, сине, да ти кажем, не знам... ДК - Јел има на неког да се каже: „А, бре, шопе један“? Јел си чула? Јак-1 - Ао, причау деца. Деца кад се... ДК - Шта кад се? Јак-1 - Кад се спру, кад се посваде, они си називау едан друђега така: „Шопе један!“. Деца.*

V4-71

ДК - *А ко су Шопи? Шопи, шта је то? Јел си чуо реч Шоп? Јак-3 - Чуо сам, али не знам који... који називају. ДК - А јел знаш за то да неком кажу: „Шопе један“. „Ти, шопе један“? Јак-3 - Па... кад некуга... ругају се. Нешто... то тако нешто. ДК - Па, шта значи то? Јак-3 - Па, шта значи? Значи да неурачунљив мало и то тако, мало шунтав и то тако. Шоп. Неразбран и то тако.*

V4-72

ДК - *Кажите ми, реч Шоп, јел сте чули реч Шоп? Деб-2 - Не, знам, ја тој несам чула. ДК - Чула си ти, бабо? Кад кажеш неком: „Шопе један“, шта значи то? Деб-1 - Па, нее добро кад ми рекне нећи „шоп“. Тој будала, глуп. [...] ДК - А јел има неки народ Шопи? Деб-1 - Не знам за тој.*

V4-73

ДК - *Јел си чуо за реч „шоп“? Деб-3 - Па, шоп, то је нека погрдна реч, за човека. Има је, има то и код нас. То је... дал је, тој „шоп“, дал је тој глуп, ил је неки душманин, не може да се... не могу да га дефинишем која је то реч. Али „шоп“ је погрдна реч. ДК - На пример, неком кажеш нешто...? Деб-3 – „Шоп“ - глуп. ДК – „Шопе један“, шта значи то? Деб-3 – „Шоп“. Ето, то. Па, то значи: глуп, неразуман, или тај који све негира. ДК - Аха? Деб-3 - Да. И присваја. ДК - Добро. А јел има неки народ Шопи? Деб-3 - За такав народ нисам чул... али називау: „То су шопови“. То значи: „То су глупи људи“.*

V4-74

ДК - *А да ли је... има кад се неком каже, мало приглуп човек, па му каже: „Ћути, бре, шопе један“? Јел сте чули то? Ра-6 - Па, чула сам. Чула сам изреку. ДК - Кад се то каже? Ра-6 - Па, ето... [смеје се] кад си рекал, када кажу да је мало... [смеје се] ДК - Да је мало какав? Ра-6 - Па, да је мало глуп. ДК - Аха, и шта му кажу? Ра-6 - Па, кажу му: „Шопе један“. ДК - То, значи, има овде? Ра-6 - Па, чула сам по неку изреку. Раније, а сад... ДК - Јел си чуо ти, дедо? Ра-5 - Ма, јок, бре, код нас се то не каже.*

V4-75

ДК - *А шта значи реч „Шоп“? „Шоп“? Дреч-1 – „Шоп“? ДК - Аха. Дреч-1 - Не знам тој да ти кажем. ДК - Не знаш, добро. [мала пауза] Дреч-1 - Па, „шоп“, тој глуп неки као шоп. [смеје се] ДК - Аха? Јел се... то има реч овде код вас? Дреч-1 - Па, има и то. ДК - Кад је глуп и шта му кажу: „Ћути, шопе, један“? Дреч-1 – „Ћути, шопе“, да [смеје се]. [...] ДК - Е, сад, како је то*

глуп? Јел не зна добро да прича или нешто луна глупости или... шта значи то... кад му кажеш...? Дреч-1 - Па, тако слично то, или луна без везе нешто а нема контаќ или као ненормалан човек или такве ствари нешто.

V4-76

ДК - А који су то Шопи, шта значи та реч „Шоп“? Шар-3 - Е, не знам ништа. ДК - То ниси чуо никад? Шар-3 - Нисам чуо овде. ДК - И на неко...? Шар-3 - То је, мислим, нека... како да га назовемо, као нека глупа реч, шта ли је [...] ДК - Јел има неко да је глуп, да му кажу: „Шопе један“? Шар-3 - То је из шале, знаш овако и... ако се нешто посвађају с некога, он му можда убаџи то, знаш... ДК - Па, шта му каже? Шар-3 - Па, то му каже, на пример: „Прави си шоп“ каже. ДК - А, „Прави си шоп“? Шар-3 - А шта је то, не знам. ДК - Па, шта то значи, да је зацџљен, да је... не попушта или шта? Шар-3 - Па дабо... па дабоме... ја мислим да је тој нешто, тај... да је одлучан за тој и... и... и просто не покорáва се, не... ДК - Аха, тврдоглав? Шар-3 - Вртоглав мало. ДК - (...) То се каже и у Шарбáновац овде? Шар-3 - Кажу, значи кажу, и то... кад се посвађају, тако у свађу, знаш, неки онда...

V4-77

ДК - А јел си чула реч „Шоп“? Шта је то „Шоп“? Алд-5 - И тој, синко, несáм, не знам. [...] ДК - Јел има неко кад је тако мало...? Алд-5 - Кад је манић се зове човек...? ДК - Да, и да му кажу: „Шопе, један!“? Алд-5 - Е, па, тој рекну, тој га изазíвају, каже се тој. ДК - Како му кажу? Алд-5 - Па, е такој... и нећи пúт и: „Ало и неведо“, и тамо овамо [...] ДК - Добро. Алд-5 - Кажу му нешто. Дабоме, кад се свађау људи, они се изазíвау по нешто.

V4-78

ДК - Шта је реч „шоп“, шта значи? Заг-1 - Код нас има овако: „Шопе Божји“. [...] То је кад је неко груб, јак, у том смислу. ДК - Глуп, сиров? Заг-1 - Па... не глуп, више... ДК - Недокáзан, што кажу? Заг-1 - Тврдоглав, својеглав, тако отприлике. „Шоп“. ДК - Али има погрдни карактер та реч? Заг-1 - Има, има. Ја мислим да има. [...] ДК - Како се човек понаша кад му кажете „Шопе Божји“. На пример? Заг-1 - Недокáзан човек. „Шопе Божји, де се смири мало, саслушај ме“ и тако даље.

V4-79

ДК - А шта значи реч „Шоп“? Вас-1 - Сад си много питао. Вас-4 - Море, чула сам ја туј реч, али не могу се сетим каквó... каквá е. Оно сви разво разговáрамо. Ето, туј Васíљ, па је Топла, па је Бели Потóк - сваки разво прича. Ми кад смо дошлé из Сврлíшко горе, они овде звали ципéле „ципíле“, а ми „ципéле“.

V4-80

ДК - Е, сад, наш говор, какáв је то говор, јел српски, јел бугарски, јел... шта је то? Бор-1 - Па, ел тој шопски [смеје се]? ДК - А? Бор-1 - Јел тој шопски говор? ДК - Па, не знам, ти ми кажи. Ја те питам шта ти знаш. Бор-1 - Па, ето... видиш да причамо... мешано, мешано. Сељáчки причамо, нешто измéшамо, а некад... некад правилно говоримо, некад... бабинсћи. Ето тако.

V4-81

ДК - А јел сте чули за реч „Шоп“? „Шопи“? СКор-1 - „Шопи“... чуо сам за Шопи... шопски каже... говори шопски. Само не знам... који су то, који је тај народ. А чуо сам за Шопи.

V4-82

ДК - А реч „Шоп“, јел си чуо „Шоп“? Шта значи? [ћути] Јел си чуо ту реч? Алд-9 - „Шоп“. „Шоп“... чул сам за шопску... као... кобáсица. ДК - Салата? Алд-9 - Дабоме, салата, да. ДК - Е, па, то, шта значи „Шоп“? [ћути] Не знаш? Алд-9 - Не би знао. ДК - Добро. Алд-9 - Не би знао.

V4-83

ДК - А Шопи. Који су Шопи? [...] Лок-3 - Ја знам, кад сам играо фолклóр, шопске игре сам играо неке, али то су... влашки део. Доле. Шопске игре.

V4-84

ДК - *А шта значи реч „Шоп“? [размишљају, а она се смеје] А? Јел сте чули то? Стог-3 - Ја сам чуо али не знам шта значи. Стог-2 - Чула сам, не знам [смеје се]. Стог-3 - Шопи? То су народ Шопи, али... ДК - Ко су, где су? Стог-3 - Конкрétно не бих знао.*

V4-85

ДК - *А јел сте чули за реч „Шоп“, „Шопи“? [...] ДКам-9 - Ја сам чуо у војску [војни рок служио у Постојни у Словенији] ДК - У војску? ДКам-9 – „Шопи“. А која је нација - е..м ли га. ДК - Не знаш који су? ДКам-9 - Не знам. ДК - Уопште немаш представу који би могли да буду? ДКам-9 - Ма, јок.*

V4-86

ДК - *А Шопи који су то? Шопи? ГСок-1 - Шопи? Ја мислим да су тамо, овóј... која беше то околíна да ји назíвају Шопи? Ја не знам за код нас овде, у наш крај.*

V4-87

ДК - *А да ли сте чули за реч „Шоп“? Трн-5 - А да, као Бугари, бугарско нешто. То бугарска реч нека. [...] Али тој ваљда од Бугари нешто има тамо.*

V4-88

ДК - *А ко су то Шопи? Врб-1 - Шопи су према Ниш горе. [...] ДК - А да ли је то име „Шоп“ погрдно? Врб-1 - Није.*

V4-89

ДК - *А ко су Шопи? Јак-2 - Па, Шопови или Пироћанци, то је та рабóта. ДК - А јел има Шопова у Бугарској? Јак-2 - Па, граница између Србије и Бугарске је политичка, а није национална баиш... Има разлике између Срба и Бугара, али граница, по мом мишљењу је првенствено политичка. А народе дели ето тако, мора народ да се привикне да живи по тој политичкој подели. Ина́че, де факто је сличан народ шопски све до Софије какав је и у Пироту, и можда у Белој Паланци, малтене сведо Ниша. ДК - А јел то име Шоп погрдно или не? Јак-2 - За моје гледиште не. Као што и Шиптар није погрдно, рецимо, а било нам је брањено у школу да им кажемо да су Шиптари. [...] Измислен је назив Ром да не би Циганима говорили погрдно реч, а уопште Циганин, по мени, није погрдна реч. Лопов је погрдна реч. А Циганин, мајка га Циганка родíла, мора буде Циганин.*

V4-90

ДК - *А да ли сте чули за реч „Шоп“? Сел-5 - Да. ДК - Шта значи реч „Шоп“? Сел-5 - Па, „Шоп“ се углавном односи на бугарску народност. „Шопи“, то име доста... у Мораву има. Или Шопи или шопске игре. Шопска музика, тако. То је мало шири појам, мислим... то се краће доле чак... лесковачки крај, ту има, доле Црна Трава. ДК - Јел сте то читали негде јел сте чули овде у народу? Сел-5 - Чуо сам у народу тако. ДК - Да ли је то име Шопи погрдно? Сел-5 - Па, не би реко да је погрдно. Ја мислим да то ипак има... има неки смисао. ДК - Ал кажете да је везано и за Бугаре, а има их и у Морáви и тако, шта то значи? Сел-5 - Па, добро, има то... као и Срба што има, има и... нису само Срби у Србији, има и по Румунији, има и по Мађарској. Тако и Бугари, они нису само у Бугарску, има Бугара и изван Бугарске, разумеш? ДК - Добро, овде [у манастир Суводол] доста долазе људи и сад ви... [чујете разне приче].*

V4-91

ДК - *А шта значи реч „Шоп“? [...] Вал-1 - Кој? „Шок“? ДК - „Шо-п“. [...] „Шоп“, „Шопи“, „Шопови“? [...] Вал-1 - „Шопови“, који беоше то? [...] „Шок“ су Шиптари... а „Шоп“, то су ови, мислим, поред бугарске границе. ДК - Аха? А где сте то чули? [...] Па, не знам, вероватно сам чуо негде. [...] ДК - И ми смо поред бугарске границе, који део [су Шопи]? Вал-1 - Па, то је овај део ту, код... од бугарске границе овамо, Димíтровград и та погранична села. То тако. Знаш да су они... мислим да се они зову Шопи. ДК - Јел сте то у Бору чули [тамо је радио и живео] или...? [...] Вал-1 - Па, не знам кад сам чуо, то је одáвно било, много године имам, тако да сам чуо да сам чуо да отприлике те људе тако зову, поред границе. [касније:] Вал-1 - Снаја из Височких Одороваца. ДК - Значи, снаја из Височки Одоровци. И одáтле знате да су [Шопи]...? Вал-1- Па, одáтле сам чуо, тамо мој... мој овај прика покóјни, он ми то причао. [...] ДК - И они*

шта кажу, да су Шопи? Вал-1 - Па, неки ји тако зову, ти Шопи, зато што су... нису прави Бугари, него говоре некакву комбинацију српски и бугарски, тако да... и зато их зову.

XI2н. Транскрипти делова разговора везани за одељак Завичајно друштво Тимочана-Торлака из Минићева (V5a)

V5a-1

ДК - Кад је основано Завичајно друштво Тимочана-Торлака ви сте реаговали у „Политици“, јел тако било? Заг-1 - Да. ДК - Шта је мотив те реакције? Шта сте хтели тиме? Заг-1 - Страх од сепаратизма. То ми не личи ни на шта. Ни на шта ми тај распад Југославије... Мислим да је та држава која се звала Србија и Црна Гора била, као што је за мене Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, не Југославија, била добро решење. Али се није истрајало. Чим се промени... [...] ДК - Шта сте се ви ту уплашили код Торлака? Оснивало се Завичајно друштво, висте, чини ми се, директно реаговали око назива „Торлачија“ или тако нешто? Заг-1 - Торлачија. ДК - Торлачија. Али то је повод, види се да ту иманека дубља подлога? Заг-1 - Па, ако је већ тако, ако се делимо на етничке групе... Како су власи створили чак и странку. Ја сам реаговао у „Тимоку“, својевремено, мислим да је то била деведесет и прва година. ДК - А да ли би сте и сада реаговали? Заг-1 - На шта? ДК - На оснивање Завичајног друштва у Минићеву, торлачког? Заг-1 - Па, не, сад је... ја мислим да је сада дружчија ситуација. Да је сада... ако је то у границама... на жалост, што се Влаха тиче, мени је један од тих њихових лидера рекао да је њему наука само повод и да је политика важнија од науке. и ја се не слажем с тиме. ДК - А зашто правите сад... убацујете у причу Влахе, причамо о Торлацима? Заг-1 - Зато што је од Влаха почело. ДК - Јер то је синдром који се јавља и код других, ја питам... зашто, питам о Торлацима и чим почне да се прича о страху од сепаратизма, одма се креће од Влаха. Заг-1 - Они су почели први. И онда можете... можете... и то је написано тако. И објављено. Онда може да се створи у Великом Извору странка Великоизвораца, па онда код Торлака, па код Пироћанаца. ДК - Зар не може код Косовљана да се створи странка? Заг-1 - Може. Може. ДК - Или код њих нема опасности зато што су „чисти Срби“? [у претходном делу интервјуа је већ рекао да их становници његовог села тако доживљавају] Заг-1 - Па, јесу „чисти Срби“, али... ДК - Да ли је опасност само код ових маргиналних који нису „чисти Срби“? Заг-1 - Не, они су подељени [различити] у односу на Шумадију. И тако у бескрај. ДК - Добро, а сад, рецимо, десет година ове године слави Завичајно друштво, шта ви мислите о њему, читате новине тог друштва? Чак сте и писали за њих. [...] Да ли је Ваш страх био оправдан? Заг-1 - Мислим да није, да је то симпатично, ту нема политичких амбиција, и ствар је у реду. Зашто? Треба да се бавимо науком [он види лист Торлак као место где излазе прилози о прошлости и култури, који имају везе са науком].

V5a-2

ДК - Ви видите да има... рецимо, наше Друштво има контакте и са људима из Београдчика за које... који себе сматрају Торлацима. Они су основали прошле године исто Торлачко удружење? Да ли ми треба да сарађујемо с њима, или видите ту неку опасност по државу Србију? Заг-1 - Ја не видим ништа, никакву опасност уколико је то у границама науке и регионалне сарадње. Па, јел то подржавамо. Уопште у свету је то сада тренд. Јер, рецимо, ми постајемо „слепо црево“ у Тимочној крајини. Камо среће да имамо такву власт која ће то да подржава и да наши Власи сарађују са Румунима и сви ми. И да се ту отвори пруга једна, и да се ту развија индустрија, да се развија култура. А да се не угрожава интегритет земље. Код нас је у Југославији то био један синдром болести или немогућности да опстане таква држава. ДК - Да ли би сте то рекли и пре десет година? Да ли... или да окренемо овако: да ли би сте и сад реаговали на оснивање Завичајног друштва? Оћу да кажем: да ли се Ваше мишљење у том смислу променило. Знам да сте били у СПО-у, која је била националистичка партија, после сте имали везе са Демократском, да ли се Ваше мишљење у току ових десет година променило и да ли је тадашња дневна политика утицала? Заг-1 - Руку на срце, ја нисам задовољан ни једном странком сада. ДК - Али то мишљење ка етничком Ваше, да ли се променило после десет година? Заг-1 - Па, променило се. Ја могу да кажем да се променило, јер нисам видео да ту има политичких амбиција, за неким одвајањем, за неким парчањем Србије. То... ја мислим да је то превазиђено. Да више то нису те жеље, да нема ни потребе за тим. ДК - Да ли је тај страх био оправдан? Кад је у питању Тимочка крајина? Да ли је оправдан страх да ће неко сад да прави своје републике, да се отцепи...? Заг-1 - Није био страх... него кад се ствара политичка партија, странка... Ја не знам

шта фали некоме да буде Торлак и Србин истовремено, Влах и Србин. будући да је то објективна припадност. [...] Па, ево ти га Сибиновић из Шљивара. Он је Мацац, по крви. Само му је мајка Влахиња. Шта њему фали? Па, нека буде и једно и друго. Ако... можеш ти... ја могу да постанем Јапанац, али шта сам ја објективно? Ја поштујем поднебље, поштујем државу која ме је школовала, која ми је дала парче хлеба и за мене је то меродавно. Ако ми то не поштујемо, онда шта смо ми? Онда смо ми политички авантуристи.

V5a-3

ДК - Има у Минићево Завичајно друштво, знаш за њега? Ош-2 - Знам. ДК - Е, јел мислиш да је то добро што постоји то друштво или лоше? Ош-2 - Па, зашто лоше? То је друштво које зближава људи. ДК - Да? Ош-2 - И то друштво - то је корис. ДК - Али има сад у Белоградчић Торлачко друштво, јел мислиш да је то добро? Ош-2 - И то је добро, исто. ДК - Јел мислиш да није то опасно за Србију што и Бугари и Срби исто се повезују...? Ош-2 - Не. Не. Није то опасно ништа. То је добро. И за једни и за други. Упознају се, то су људи, друже се, размишљање... разделују мишљење.

V5a-4

ДК - Јел ти знаш за Завичајно друштво Торлака? Ош-3 - Па, знам сада. ДК - Е, јел је то, по теби, добро или лоше? Ош-3 - Па, то је не добро него одлично. ДК - А зашто? Ош-3 - Зато што се оживљава... Оживљаваш један крај... Традиција постаје, мислим... да то стане на чврсте ноге, боље би било да то буде организовано и да се прошири и да... да има ту нека... обележје, прослава, као што то има на више места тако... да један крај слави... то су један народ, један... крај. Тако да је то добро што се оживљава. ДК - А сад има Торлачко друштво у Белоградчић? Дал је то добро? Ош-3 - Па, добро је то што... један народ и онда... везује их пријатељство, веза, увек прижељкују да један код другог дођу... на те... пошто је граница између њих, али прижељкују да у те дане, у неке дане, имају те заједничке скупове, прославе - то је добро. ДК - А јел мислиш да то није штетно за Србију да се повезују? Ош-3 - Никако није штетно. Никако није штетно. И за њих није штетно и за нас није штетно. То само одваја та политика када дође. То одваја људи, иначе људи су исти: и мисли, и те славе, прославе - то је одлична ствар. Али, политика их раздваја кад дође тамо у нечему... ту дође до раздвајања.

V5a-5

ДК - Ти знаш да постоји ово Завичајно друштво у Минићево? Торлачко. Сел-7 - Торлачко. Знам. Торлаци. ДК - Е, јел то добро јел лоше да постоји? Сел-7 - Па, ја мислим да је добро. Добро је све што се људи упознају. Ел некада наши, ови млади, мој унук живи у Београд, он некада кад буде дошао, кад нас нема, он нече да зна кој му е рођак, које брат, ко је сестра. Нече да има појма. [...] Значи, упознаш ову омладину, да знају да имају... кога имају од родбину. И то је лепо да се тако скупе и да се каже ко је коме шта. Ја така сматрам, да је тој добро, сад не знам... [...] ДК - Сад у Белоградчић има једно завичајно друштво - исто Торлаци. И они сад оће, ево долазе ту у гости, оће да сарађују, јел треба да сарађујемо ми с њима или не? [касније:] ДК - Добро, добро, ја мислим да је добро. Ја мислим да је добро.

V5a-6

ДК - Јел знаш за ово наше друштво торлачко доле у Минићево? Ош-5 - Па, јел долазим сваку годин доле на... [Торлачко вече]? ДК - Долазиш. Шта мислиш о томе? Јел ти се свиђа? Ош-5 - То ми се свиђа, па онако [много ми се свиђа]. Једном да се зна да смо тај крај. И да се дружимо људи, и да смо гостопримљиви, и све.

V5a-7

ДК - А јел знаш да постоји Завичајно друштво Торлака у Минићево? Јак-2 - Знам. ДК - И шта мислиш о томе? Јак-2 - Доцкан Марко на Косово стиже. То је требало негде да се формира можда шесдесете године, па би имало значаја, а... овај... сада формирано, тешко да може Бог зна шта да учини, када су се Торлаци скоро искоренили. А највећи промашај је учињен, ја не могу тачно да кажем које године, али приближно 1965. до шесдесет седме, ту је негде било, кад је Божин [Јовановић] желео да Фабрику каблова [која је сада у Зајечару], овај... изгради у Минићево. То би нас окупило. Иначе, само Друштво културолошки не може да учини много. ДК - Е, сад је у Белоградчику направљено Торлачко друштво, јел треба да се сарађује с њима или не? Јак-2 - А што да не? Ја би са задовољством пошао, овај... не због јела и пића, него да причамо, да видимо

докле су оні стигли. Вероватно да и ту има неког торлачког значаја и то. Можда и ова моја прича о тој одбрани Београда није тачна [пре тога је испричао легенду о називу Торлака везану за јуначко држање људи овог краја на брду Торлак код Београда], *можда... можда су све то неки прецизнији корени у неким другим причама.*

V5a-8

ДК - Знате за ово Завичајно друштво у Минићеву, јел тако? Сел-5 - Да, знам. ДК - И новине „Торлак“ знате? Сел-5 - Да, постоји лист који повремено излази, једанпут ил двапут годишње, не би знао тачно, али излази. ДК - И шта мислите о томе, јел треба да постоји то, рецимо, Удружење Торлака? Сел-5 - Па, зашто да не постоји [...] то је, овако, једно, (...) окупљање... ДК - Није лоше ништа за Србију, за... Сел-5 - Што би било лоше? То није ништа лоше, то је једно богатство (...). ДК - Е, сад, има Завичајно друштво основано у Белоградчику. Сел-5 - То није ништа, мислим, политички, или да је то нешто шовинистичко. ДК - [...] Шта мислите, да ли је то лоше, добро? Да ли треба да сарађују та два друштва? Сел-5 - Зашто да је лоше? Мислим то повезује народ, то. То је, мислим... народи се повезују, културно се повезују. Како кажу стари људи: „Мали је овај свет“.[...] Ако има неко потребу нешто да искаже, тако на миран, културан начин, то не смета. Е, разуме се, смета ако неко некоме оће да направи пакост, да се свети или да омаловажава, то већ није на свом месту.

V5a-9

ДК - Знате за ово Завичајно друштво у Минићево? Врб-1 - Знамо. Знамо. ДК - Е, јел је то добро да постоји или не? Врб-1 - И треба да постоји. (...) ДК - Зашто треба то друштво да постоји? Врб-1 - Да се сложимо с овим... нашу браћу из Бугарску. [...] Врб-1 - Мило ми због Бугари, е, да ти кажем. ДК - Значи, сматраш да треба да постоји та сарадња? Врб-1 - Да постоји, због Бугара искључиво. [...] Знаш да имају и они Завичајно друштво сад, па јел треба та сарадња да се одржава? Врб-1 - Треба увек. Врб-2 - Треба да се одржава. Што? Увек. Сваке године треба се одржава. ДК - А што мислите да с њима треба да сарађујемо? Врб-2 - Па, добро, треба да се (...) да се зближи народ. Био сам тамо, мог да кажем увек, и задовољан сам. ДК - А за ову новину „Торлак“, шта мислите? Врб-1 - Одлична новина. Одлична.

V5a-10

ДК - А јел сте чули да у Минићево има неко Торлачко завичајно удружење или друштво? Јак-5 - Има, има. Има. ДК - Е, и шта мислите о томе? Јак-6 - Па, ништа, знам да су се скупљали и да су... правила, мислим, ручак, организовали су. Јак-4 - Па, лепо је то. То је лепо. То је традиција. Јак-5 - Овај из Витковац, онај новинар. ДК - А сад има и у Белоградчик основано једно удружење торлачко, јел треба да се то сарађује или...? Јак-4 - Па, треба, нормално. [...] Сарадња мора да буде.

V5a-11

ДК - Јел сте чули да има у Минићево Завичајно друштво торлачко? Трн-3 - Аха. Трн-1 - Чули смо. ДК - Чули сте. Па, јел то добро да постоји јел не? Трн-1 - Па, како да није? Да се сачува традиција (...). Јер ми млађи који... то се већ губи... и говор се губи тај. Одеш ти са стране већ се... говориш другачије, почињеш оно, и онда више нема, то се губи тај... Ето, они су остали, на пример, старији, који... већ ми по нешто можда ће... већ наша деца и то... Који су ту, можда ће нешто [и да знају о традицији], ево, моје унуке ту. ДК - [...] У Бугарску има торлачко друштво основано. Јел треба да се то... сарађује, да се повезује или... шта ви мислите? [...] Трн-1 - Па, требало би, што да не. Само, колко сам ја ону емисију гледао, нисмо ми од тих Торлака [Каракачана], оні су сасвим специфични. То изгледа да су баш прави Торлаци они. И они из Македоније...

V5a-12

ДК - Да ли знате да има Завичајно друштво торлачко у Минићево? Трн-5 - То је Баја Цора... ДК - И шта мислите о томе? Трн-5 - Добро, није лоше. ДК - Јел то треба да постоји, јел не треба, или...? Трн-5 - Па, није лоше. Трн-6 - Па, треба да постоји свуда, што да не постоји. Ипак, није лоше да човек зна, и да има своје порекло, и... шта ја знам. [...] Јел треба да се сарађује са Бугарима, та два друштва јел треба да сарађују? Трн-6 - Што да не сарађују. [...] Са свима, са свима. ДК - Без обзира што су то Бугари? Трн-6 - Без обзира, то нема везе... Трн-7 - Људу су сви. Тр-6 - Па, да нису били Бугари за време инфлације - ми би цркли.

V5a-13

ДК - *Кад одете тамо негде, овај... и сад постоје разни људи - Сврљижани, Власи, Пироћанци и тако даље, шта сте... шта ви кажете за себе, овај народ овде, који су то?* ДКам-1 - *Нису лоши људи... ДК - Не какви су [...], него... како се зову. Шта ће да каже: „Ја сам...“ то и то. Ево, он ће да каже: „Ја сам Пироћанац“. Шта ћете Ви да кажете?* ДКам-1 - *Ја сам Торлак [смеје се]. [...] Чуо сам да смо ми овде Торлаци. ДК - Јел то нешто од старине, што су стари људи овде причали, ил се више чује са... на страну?* ГКам-1 - *Више се чује са стране. Овај... то... ја баш сада ме интересује овај лист „Торлак“ који штампа Минићево [...], и онда узем тај лист, тако да прочитам. ДК - А кад сте ви први пут чули за ту реч?* ГКам-1 - *За ту реч ја чуо сам још кад сам био у Београд тамо, на оно горе... ДК - Брдо Торлак?* ГКам-1 - *Брдо Торлак. (...) Ову вакцину. ДК - Јел сте чули овде, да људи кажу: „Ми смо Торлаци“?* ГКам-1 - *Не, слабо. ДК - Слабо?* ГКам-1 - *Слабо, слабо. ДК - Значи, није то нешто што је старо, него нешто што сад се... ГКам-1 - Не, не, није нико овде то причао. ДК - Као дете овде нисте знали за ту реч?* ГКам-1 - *Не, не. ДК - И шта би сад то могло да значи – „Торлак“.* ГКам-1 - *Па, нисам се толико интересовао... ДК - Добро, а да ли је то погрдна реч?* ГКам-1 - *Није. Ја мислим да није. ДК - Није? Није ништа чега треба да се стидимо?* ГКам-1 - *Није, није, није ништа, што треба да се стидимо. То је као год овај... што кажу за овај крај Буџак и то све... и то. ДК - [...] Докле су Торлаци? Која су села торлачка?* ГКам-1 - *Па, ја мислим... ја мислим све горе до Калну су Торлаци. Од Зајчар до Калну су Торлаци. ДК - А Габровница, Татрашница, јел то припада уз Калну јел не?* ГКам-1 - *Габровница... Ја мислим... да су и они Торлаци. ДК - Добро, а на доле?* ГКам-1 - *Па, до Зајечар. Колко сам чуо, до Зајечар су Торлаци. ДК - А Минићево, минићевски део?* ГКам-1 - *Минићевски део он је центар за Торлака, он баш и даје овај... овај лист штампа „Торлак“.* ДК - *А што, ако није било од старине, што, рецимо, вас привлачи лист „Торлак“?* ДКам-1 - *Па, интересује ме онако. ДК - Јел сматрате себе Торлаком?* ДКам-1 - *Па, ја сад не мог да оцинем, да знам тачно... каки је тај човек Торлак прави, да би ја себи узо у обзир да сам прави Торлак. Сматрам да овај крај торлачки припада, зато сматрам да сам Торлак, пошто, ако кажу да тај крај торлачки припада. ДК - Па, шта одликује Торлака, по чему може да се распозна Торлак.* ДКам-1 - *Не знам. Зато кажем... [...] ДК - А јел би сте се ви учланили у то Друштво торлачко у Минићеву да можете?* ДКам-1 - *Па, прво да дознам шта то друштво [ради], као што сам био члан [Комунистичке] Партије некада и... [...] знао сам какво је друштво, па сам се учланио. Тако, кад би дознао какво је друштво и сада можда би се учланио. ДК - А дал се овде људи уопште у селу осећају Торлацима? [...] Не потенцирају то?* ДКам-1 - *Не. Не. Њи тој не интересује, нити људи знају сви за... за ту... за ту реч и за то.*

V5a-14

ДК - *Да ли има у Бугарској Торлака?* Лок-5 - *Кажу да има. А ја не знам. ДК - Ал како то мож да се повезе да има тамо а они су део српске војске?* Лок-5 - *Е, али оћу да вам кажем то: мораћете да видите, ако имате времена, да се нађете у Минићеву, у удружењу Торлака, они у сваком случају да могу да вам подробније то, овај... кажу, а ви ћете једног дана, када прикупите материјал са више страна, да нећете неки прави одговор, која је визија тачна.*

V5a-15

ДК - *А да ли је реч „Торлак“ нешто погрдно, подсмешљиво?* Видо-6 - *Не, уопште није. ДК - Него?* Видо-6 - *Баш је пре био... нека емисија на радију је био неки из Зајчара, писац, који лепо пише те књиге на торлачки језик и каже да је то чисто српски, али се то ретко у литератури употребљава, да то уопште није ништа погрдно.*

V5a-16

ДК - *Е, сад, какав је однос, рецимо, према Завичајном друштву Тимочана-Торлака. Шта мислиш ти о том друштву, о његовом смислу и тако?* Зај-1 - *То је одлична прича и... неговање, значи те... традиције, обичаја и културе, и, шта ја знам, етно-наслеђа. То је одлично... одлична прича, значи... коју треб свакако подржати и која... која има своја и признања одређена, не само, значи, међу Торлацима, него је то видљиво и ван тих, да кажемо, граница Торлачије о којима смо причали. Да људи знају да цене, значи, ако себе цениш, цене те и други, значи, по тој крилатици отприлике. [нешто касније:] ДК - Да ли [...] мислиш то што, рецимо, Бугари, а знаш да имају и Завичајно друштво тамо и потенцирају да су Торлаци, а Бугари су, да ли то има одређену опасност за српство у овом крају, пошто има и таквих [мишљења]... Јел ти се дешавало то, да ти неко каже: "А, ви Торлаци, оћете да се... у смислу да... да из угла српског национализма...?" Зај-*

1 - Не, не. То су декадентни погледи. То је... не... ДК - ...Неки... неки хоће да протумаче то и као неку врсту отцепљења или аутономашења... јел ти се дешава то? Зај-1 - Па, нешто сам чуо из далека, мени конкретно... нико не би могао тако да разговара са мном, јер просто нема саговорника у томе. Значи то... то неко где има, где нађе саговорника, он ту покуша да пробије. Значи, то је потпуно једно декадентно размишљање и погрешно. Значи, то нема везе ако негујете своју неку припадност, некој етно-скупини, и нечега, то нема везе са државним причама и са политиком, по мени. ДК - Значи, ти јасно правиш разлику између националног и регионалног нивоа, јел тако? Зај-1 - Не, не само то, не само то, него и... и... ДК - Нацио... Ти си национално, у националном смислу Србин, јел тако? Зај-1 - Наравно. Апсолутно. ДК - И шта ти је сад, шта ти је битније у твојој декларацији, јел то што си Србин или то што си Торлак? Зај-1 - Па, не, ја сам апсолутно увек Србин, ал сам... имам торлачку припадност неку, тој етно-скупини, значи, ако се неко декларације као Вла а Србин, ако су у Војводини спремни... они нас називају Србијанцима, а они су Војвођани Срби а ми смо Србијанци Срби. ДК - Да? Зај-1 - Значи, они су нешто имислили опет... Е, сад, и тамо имате Сремац, имате из Бачке, имате Банаћанина, значи, опет неко уже... нека припадност. Ми немомо ништа тако, осим оног што малопре смо причали - Тимочанин, и још ужи део Тимочана је, по мени, Торлак. Значи, регионална прича је тимочка, етно, ближа прича торлачка, а најбитнија је карактеристика, наравно, српска. Мислим то... и не видим ја ту никакве, значи, опасности уопште и то је потпуно... и то је декадентно. ДК - То што се неки Бугари тако такође... такође декларишу као Торлаци...? Зај-1 - Па, да. То је њихово право. Ја бих Бугаре упоредио с овим нашим из Заглавка и Бујака, који још немају потребе да то негују. Значи, они су то од нас научили, Тимочана. Значи... ДК - Бугари? Зај-1 - Па, и Бугари. А ови још нису ни научили, ови горе, они немају ништа. Значи, оће... свиђа им се то што ми радимо доле... Значи, ови Заглавци и Бујаклије, и то на неки начин треба искористити, да стварно то, оно што си малопре поставио, није тако а мож да испадне тако - да је Минићево срце Торлачије. Значи, хтели не хтели, по тој препознатљивости, и по том истицању те припадности, значи, ко је најјачи, можда нас и Бугари признају за срце Торлачије. Значи, то [је] сад контра прича... [ово говори са дозом шале, уз смешак] ДК - Добро, и код њих има оптужби да су они Срби, да нису Бугари? Зај-1 - Па, наравно, наравно, ето ти, исти ђаво. Ал то је декадентно, то је глупо, то су вероватно неке старије генерације које... [...] Застарело размишљање потпуно, које поготову губи смисао ако дође до те европеизације. Онда стварно губи смисао, онда је баш добро што смо сви Торлаци. Значи, превазилази границе једне државе та припадност. Али, апсолутно нема, нема политичку конотацију никакву.

V5a-17

ДК - Да ли знаш за Завичајно друштво Торлака у Минићеву? Кож-5 - Знаш... ДК - Да ли треба да постоји, да објављује лист, која његова функција треба да буде [...]? [...] Шта ти мислиш о томе? Кож-5 - Ја сам мало кроз природу овог посла [ангажован је у невладином сектору], и више од тога, себе укључивао у разне ствари, везано и за сеоски туризам и за те... био на разним семинарима, сада пратио сва та кретања, био и на екскурзију у Словенију, и видео сам тамо занимљиве и корисне приче и искуства које може да се врло лако, не да се примене, него једноставно само да добију упориште и аргумент да и ми поступимо тако као што су они, јер је тамо, на примерм кад сам био у... Птујском крају... Ормош... био сам код господина који носи немачко презиме, али који се не поноси тим немачким презименом, јер тамо им је наметнуто практично било. Властела кад је долазила тамо су домаћи сељаци били радна снага, кметови. Е, он је, практично, има то немачко [презиме], али он се поноси Прлекијом, и каже: "Док смо били у претходним државама, није нам дозвољавано да се регионално одредимо, да та дистрибуција власти буде спуштена доле ниже, а сад нам је дата слобода, та културна, да се ми... кажемо, као што ми кажемо Торлаци, они кажу Прлекије за те. Торлачија - Прлекија, мислим, то ми онако... [смеје се] ДК - То је сад неки тренд, може да се каже? Кож-5 - Али, и они сами... они потенцирају то, потенцирају то, и каже да једноставно то њима стварно не смета, јер ево... ДК - Чак мисле да им донеси и неку корист? Кож-5 - Донеси корист. Па, ми не схватамо, обичан народ још увек не схвата да уласком у Европску унију, поред неких тих одредница главних, значи законодавства и нечега, имамо пуну слободу као земља, и баш се та разноликост и посебно цени и кроз посебне финансијске потпоре стимулише. Значи, да се стимулише што већа разноликост, да... да... то је, по мени, једна велика тековина Европе, као, по мени, центра цивилизације. Америка, то је инстант друштво, они су се сакупили из целог света, платили стручњаке и они се тамо утопили у... где је њихов новац и ништа више. А ипак одавде, наши, из Европе, поничу праве идеје. ДК - Начи, потенцирање имена Торлак... шта... шта би требало? Кож-5 - Па, једноставно,

треба извући све што је... добро и корисно, што је везано за то име Торлак, значи (...) сачувати језик, не језик него, пошто он није као језик, тако... ДК - Говор? Кож-5 - Него сачувати говор, те одреднице, као и во што смо били, да се то повремено освјежи, сећање [...] Доживљавамо још једну појаву која, не оправдавам да су овде разни трговци и препродавци, иду по селима и сакупљају ове наше старе предмете које би могли касније да... да врло лепо наплатимо туристима да дођу да виде, да направимо малтене у сваком селу мали музеје занатства или пољопривредних алатки, и у Словенији сам видео да тако раде. Није то ништа посебно, не кошта много, али једноставно ми продајом тих ствари много више губимо него што тренутно зарађујемо. А, значи, треба сачувати то и ја се наддам да прве ове паре које буду долазиле биће усмерене баш на сарадњу Бугара и нас, они су већ у Европској унији, за међуграничну сарадњу, али за развијање тих културних веза, а касније и економије. ДК - Да ли треба сарађивати с Бугарима? Кож-5 - Свакако. Мислим да... да... [...] ДК - Имају и Бугари завичајно друштво, па сад многи кажу: „Е, сад, шта ови Торлаци...“, па Бугари се ту нешто мешају, па ово, па оно, да ли има ту таквих... [реакција]? Кож-5 - Па, не, никад нисам био у тој прилици да тако разговарамо, али, по мени, треба, једноставно, ако они већ имају интереса да то испитају, сигурно, са своје стране, чим су формирали удружење, да они на свом делу одраде, или заједнички да се направе тимови стручњака, и са наше и са њихове стране, и у етно и у било ком смислу, и кроз ту нашу међуграничну сарадњу, коју мислим да ће да покрене, и кроз овај Евро-регион који је формиран [Невладина организација Евро регион Стара планина] и да... да из тога нећемо ништа лоше да имамо. Једноставно... а и наши краљеви су настојали да са европским народима спајају, контакте праве женећи тамо из неких краљевских лоза жене и тако. То је један од начина.

V5a-18

ДК - Коју функцију то друштво треба да има, да ли је добро да постоји такво друштво? Јела-1 - Па, не да је добро, него је то, ја мислим, одлична ствар. Јер постоје и друга друштва, рецимо Друштво Тимочана и Крајинаца у Београду, па онда постоје и разна друштва тамо у... Крагујевац (...), Крушевац, Београд. То је много лепа ствар, сад је само у питању могућност колико може то да се ради. ДК - Шта треба да има... да ради такво друштво? Јела-1 - Па... је мислим ово, на наше друштво Минићево што има, колико ја ту могу из Листа [Торлак] да видим, да прочитам и ово све... да су то добри потези. И да је то један... да је то стварно добро. И да тако треба. Можда треба проширивати још сарадњу. Не само, овај, што се тиче са Бугарском, него је овде овај круг, рецимо, [...] скоро из сваког домаћинства имамо неког ко је ван Јелашице, ови млађи људи. [...] Да обавесте све да се људи учлане. [...] ДК - Зашто је добро да неко буде члан? [...] Зашто човек има потребу да буде члан тако неког друштва? И да помогне такво друштво. Јела-1 - [...] Мислим, човек какав је (...) Та, рецимо, ситничарска ствар: и чланарина, и обавеза, и шта ја знам, све то неки сматрају да је то оптерећење. Али ја... за мене није, ја сам члан више организација. Члан сам Црвеног крста у Књажевцу, без обзира својевремено што је постојало друштво, то сад нема, тој људи помрели, тој нема, тој никој не води. Ја сам и даље члан Црвеног крста, члан сам доле, члан сам... Својевремено сам се учланио, има сигурно можда и тридесет година, овај, члан нумизматичког друштва у Београду. [...] Ја мислим да је то индивидуална ствар. [...] Има млади људи који не размисљају ништа, само гледа личне ствари које где мож шта да искористи да...

V5a-19

ДК - У вези Завичајног друштва Тимочана-Торлака. Ти си активан члан, и члан Скупштине, и члан Надзорног одбора. [...] Прво, зашто си се учланио? Зашто си активан у том друштву? Ош-1 - [...] Пре свега сам за масовно дружење људи. У неке корисне сврхе, значи. Нисам за удруживање негативно друштво неко, неко да прави нереде, да прави ово-оно. Значи, пре свега због тога. А друго, то друштво је имало за циљ очување неких традиција, значи, овде и мени је стало, као човеку који сам се ту родио, да се то чује и даље, значи. Не мора да постоји само Друштво Врањанаца у Београду, рецимо. Добро, Друштво Тимочана постоји и тако даље. Али, ово је Торлака, и везали смо се за Минићево, за Тимок, значи. [...] Друго, да се људи упознају. Па, на о ним првим скуповима, Дејане, људи су се видели после тријес година, четрдесет, рецимо, и тако даље и тако даље. Неке жене из Београда сећам се да су дошле. А ја сам ко човек склон... Зашто сам ја сад члан пензионера [пензионерских удружења] и у Минићеву и у Зајечару? Па ме зову и у Минићево кад има... неки скуп, нешто има, а будем и ту, рецимо. Значи, да се допринесе некаквом масовљењу [...], а посебно ако би то имало корист, ширу корист, рецимо, и за друштво, а плус да остане [...] Значи, углавном је очување ових традиција и да се продуби то ко... ко је тај крај. Не

само у културном, него треба и у привредном, и тако даље и тако даље. [...] ДК - Ево на пример сада, у Белоградчику је основано Торлачко друштво, да ли ми треба с њима да сарађујемо? Ош-1 - Треба. ДК - Да ли треба ову међуграничну сарадњу у коју смо ушли, да ли треба да је негујемо? И зашто? Ош-1 - Треба. Треба. Треба да се негује све оно што није уперено на некакав криминални акт у било ком погледу. Треба да се одржи, значи. А то да се дође до спознаје, до праве спознаје, рецимо, ко смо, одакле потичемо, рецимо [...] Међународно дружење на овим културним плановима, рецимо, и тако даље. Нешто ће из тога да проистекне, рецимо. Можда проистекне и привредни део и тако даље. Ево сада, ако се направити пут за Кадџобогаз, за Салаш, ето то је можда резултат овог дружења кад би председник из Белоградчика доле и тако даље. И било би то добро да то буде резултат ових ручкова и вечера, условно речено значи. Или овог теоретског причања. [...] ДК - Кажемо: „Торлаци“, одма се помињу Власи. [...] Да ли има нешто лоше у томе, некаква опасност по државу? Да ли су ти њихови страхови [од сепаратизма] оправдани? А има таквих људи. Ош-1 - Па, не. ДК - Многи су ми дошли: „Шта ви Торлаци, правите републику“. Ош-1 - Ја сам генерално за дружење, значи, ал да то дружење има и неку сврху корисну, значи, и тако даље, само да није штетна. ДК - Али онако како смо ми до сад радили, да ли има те штете или не? Ош-1 - Не, ја мислим да нема. Ја мислим да нема. [...] Ако би то друштво, провејавало сада кроз њега, тешка је реч, рецимо, тероризам, сепаратизам и тако даље. Значи, тога треба се клонити [...] Не треба правити... национално да, а не национализам. Ал да се национално очува то, значи. Па, ја уопште не видим ништа лоше, ти си овде дуго, у овим смотрама [манифестација Такмичење села], имамо сада, гостује Николичево у Велики Извор [...], или гостује Николичево у Мали Извор, рецимо [...] Зашто би ту имало [...]? Ако само гледамо оно како је била ношња, како је било, ане сад да идемо ми у политичке токове неке и да правимо, што каже он републику и тако даље. [...] Ако је неко основао неко друштво са циљем да нешто уради негативно, ја сам против тога, значи. А ово овакво дружење мислим да треба, али само да, по мени, циљ буде, као што сам реко, да има и неки резултати, као што су, рецимо, отварање граничног прелаза, да се иницира поправка оне наше телефонске централе, значи, онда да се пут направити, да то буде једна спрега.

V5a-20

ДК - За ово Завичајно друштво у Минићево знаш? МИ-1 - То знам. ДК - Е, да ли то добро или нешто лоше? МИ-1 - Не, па, то је добро, одржавање једног народа, традиција. Као што одржаваш неку животињску... која ти се губи, нека животињска врста па се одржава и... као бели орлови и све оно [смеје се]. ДК - [...] Сад је у Белоградчик основано Завичајно друштво. Јел треба ми да сарађујемо с њима или не, јел то опасно за Србију или није опасно? МИ-1 - Не, није опасно. Зашто опасно? Зашто опасно, ја у Белоградчик имам пријатељи и фамилију... на таста ми мачева потиче из Салаш и... ДК - А за овај Сабор на Кадџобогаз, јел то добро или лоше? МИ-1 - Па, не... то је добро, то је јединствена на Балкану прича, само што су они у Европску унију, па не знам како ће да се то одржи. [...] ДК - Торлачко друштво оно постоји. По теби, какву оно улогу треба да има? Зашто треба да постоји? МИ-1 - Па, Торлачко друштво... ево, ми преко новине [Торлак]... пишемо разне ствари, ја не пишем, али други и тако... треба да постоји да би повезало тај народ. Кад славио... или онако... правимо прославе и то... Али углавном се ту налазимо другари, на тим састанцима, на то...

V5a-21

ДК - Јел знаш да постоји ово Завичајно друштво у Минићево? Јак-3 - Знам. Па, знам, па и мој син там ради. ДК - Добро. И шта мислиш о томе? Јак-3 - Па, није то лоше ништа. Није то лоше ништа да се окупе ти... овај... нарочито ти људи који... овај... мало завршили те школице и то тако, знаш... и тако, подсети се, и то тако, знаш. Попричају, поразговарају се, почасте се и... пошале се и то тако. ДК - А има у Белоградчик Торлачко друштво, јел треба да се сарађује с њима или не? Јак-3 - Па, ми смо и пре... пре рата... знаш... не знам... људи... Људи су људи, али политика не ваља. Политика кад завади људе. Ми смо ишли пре... оно, пре рата, пре рата смо ишли на вашир на Кадџобогаз. Ја сам ишо пеишки, одавде до Кадџобогаз пеишки и оздбл се враћамо. (...) Млади људи. И, ето, људи су и они, као и ми што смо људи, само политика не ваља, кад се убаци, овај... нека страна земља, нека која не мисли добро људима и државама и за своју корис придобије неку те направити... направити размирицу, те... те... те се народ побаци и... замрзне, ето, тако, и да мрзимо ми Бугари, Бугари да мрзе нас. Али, и они су људи, као и сви... [као] и ми што смо људи. Мислим да требало би да буде слога и требало би да буде мир и то тако.

**XI2њ. Транскрипти делова разговора везани за одељак
Критика Завичајног друштва Тимочана-Торлака
од стране присталица идентитета Тимочани (V5в)**

V5в-1

ДК - Пошто сте рођени у Дебџици, како се зове народ тог краја где је Дебџица? Бг-1 - То је... одувек се тамо говорило да су то Тимочање, што би књижевним језиком рекли Тимочани. Чак је, први случај, рецимо, на који сам био наишао да је у нежоративном смислу назив Торлак, био је када се моја баба Роксанда Жикић Дамњановић [...] она је рођена, иначе у Кожељу, девојаштво је провела са оцем који се био оженио... мајка јој је умрла на сеон оженио у Дреновцу, и касније је удата била у Дебџици и ту је до краја живота. После тога је и у Мини... пред крај живота, мислим, преселио се мој отац био у Минићево, па је она тамо неколико година... Живела је 90 година иначе, осамсто деведесет четврте године је рођена. ДК - И шта је, онда, то искуство око имена Торлак, шта се десило? Бг-1 - Она је... пошто је она живела, практично, мислим... добро познаје и прилике у та три села [...] мислим, њено искуство је, у ствари, било такво да су они Тимочање и да је погрдно то Торлак. Зашто? Она никад није објашњавала, нити је, можда, умела да објасни зашто је то погрдно. ДК - А шта се десило оно са рођацима? Ко је дошао па је називао Торлацима? Како је то било? Бг-1 - Па, ташта је имала обичај да дође: „А, ви Торлаци...“ ДК - А одакле је ташта? Бг-1 - Ташта је из Зајечара и она сада прави алузију „А, ви Торлаци...“, ово-оно, и тако... И сада, баба ме позвала на страну и каже: „Какво овај вреви: 'Торлаци'? Ми нисмо Торлаци, ми смо Тимочање. Кажји јој тамо да не вреви тако.“ Знаш, и баба, знаш, није тела њој да каже, него мени. И тако...

V5в-2

ДК - Па, кад сте ви први пут чули име... реч Торлак? Бг-1 - Реч Торлак доста касно сам, рецимо, чуо, кад сам, у ствари, почео да читам историјске књиге... похађао сам Учитељску школу и, осим белетристике, заинтересовале су ме биле и историјске књиге и онда сам тек... у њима сам пронашао, да ли је то био Маринко Станојевић или ко, не знам? Али тада сам први пут, рецимо, сусрео се са том речју Торлак. Касније, кажем, кад сам почео да се и сам бавим историјом, дошо сам до тога да заиста је најстарији назив овог народа... који потиче од тог тимочког племена... је... ипак Тимочани, односно Тимочање, како они кажу, а да је у међувремену настао тај израз Торлак, за који... ево... и малопре кад смо разговарали, нема право тумачења када је настао, због чега и зашто је таква квалификација дата. И Вук Караџић се тиме доста бавио, али... не доста, него дао је и он квалификацију неку, али чињеница је да Вук Караџић никада није закорачио у овај део овде... он је живео у Крајини доле, интересовао се за остали народ кад је постало актуелно где повући границе... Он се дописивао у то време и са неким бугарским професорима, који су, такође, одређивали простор где је тај истородни народ за који је веровао Вук Караџић да су Срби, и онда је он ту убрајао и поље око Софије и друга оа подручја, мислим, све је то иначе познато, мислим, где је то омеђено у то време. ДК - Да ли мислите да је овај назив погрдан? Бг-1 - Ја не мислим да је погрдан, али друго, мислим да је тај назив, пошто је касније настао, да... да је он... може да послужи као... једна локација... кад се лоцира, мислим... овај народ овде који је, али, пошто је старији од њега, мислим да треба у употреби да буде, пре свега тај старији назив Тимочани, односно, како кажу овде, Тимочање, јер је овај назив [Торлаци] касније настао. Мислим да... зашто... размишљајући о томе зашто, рецимо, у Тимоку доле сматрају да је то погрдно, вероватно и нису у праву што тако сматрају, али, мислим да је тај... на том називу Тимочани [лапсус, треба: Торлаци] више су инсистирали планинци, пре свега они који су живели с оне стране Старе планине, у Бугарској, где одувек је било... жешиће је био тај бугарски национализам, жешиће је био него код нас што је био српски национализам, и који је том народу наметао да он није мого другачије да се изјашњава. Уколико узмемо, мислим, историјске чињенице... ДК - Како мислите није мого другачије? Они су им наметали да се изјашњавају као Торлаци? Бг-1 - Па, он није... он није мого да каже да он припада тимочком племену, рецимо, или да су Загорци нешто друго, да нису Бугари, него да су... они припадају, они јесу Бугари по држави у којој живе, али чињеница је да... да они припадају том племену које је, кажем, заселило, значи, од реке Искра или Искер па овамо... и подручје Тимока и то њихово Загорје и да су они по том... ДК - Мислите на племе Тимочани? Бг-1 - На племе Тимочани, дабоме. Е, сада, они... они су идентитет свој... нашли су у томе што су потенцирали тај назив који је био неутралан - Торлаци, и мени су... неки пријатељи из Бугарске, рецимо, једна пријатељица из Старопатице, а Старопатица је једно

место које је раније било словенско, да тако кажем, односно Загорцима насељено. Међутим, доселили су се, зна се и одакле, ти... то је Маринко Станојевић забележио чини ми се, одакле су дошли, са југа, и населили се ту у Старопатицу, тако да су то, да кажем, чисти Бугари. И онда та моја пријатељица, која је са мужем... њен је муж био један од саветника у амбасади у Београду, кога сам од раније познавао, он је из Видина, и онда су... они су ми, рецимо... она каже да, набрајајући ми села за која сам касније видео да су заиста то села која припадају тим Торлацима, она каже: „*Ние [ми] не разбѣраме шта они говоре*“. Она није... разлика у говору Бугара, разуме се је за њих, за те Бугаре је била малтене непремостива, они их ништа нису разумели. Једном сам их довео био и овде у Минићево и чули су и овде говор, поготово кад неко дође ја почнем да... у дијалекту тимочком да говорим, и онда они, каже: „*Исто и они тако говоре*“. Да ли је исто није битно, али то је њено мишљење.

V5B-3

ДК - *А да ли имате искуства да су Вас звали Торлаком негде и како сте Ви реаговали? Бг-1 - Па, како сам реаговао? Све зависи у ком је смислу неко реко, рецимо, имате оно тумачење штоје Вук дао, где је Торлак... има: разметљив, разметљивац, који се размеће, а има и оно исто тумачење, он је двојако дао да је то глуп човек ил ограничених способности, отприлике, није тај израз глуп, не сећам се баш који је, али у том смислу је употребио. Према томе, кад ти онај каже Торлак, све зависи у ком контексту је разговор вођен и кад ти каже онда, оно, мислим, можда се односи на то: „*Ма, ти си глуп*“. Знаш, мислим, кад ти каже да си Торлак да би те као увредио, знаш, а и ма и онога Торлак кад се, у смислу ако ту, разговор се води у том смислу, рецимо да се ја размећем тамо, шта ја знам, да нечим, било својим знањем или не знам чиме, или истицањем... способности наших људи из овог краја, знаш, и онда... онда он, ако каже, ја то схватим у оном смислу шта је Вук рекао да... да су они разметљиви и... односно, да су људи који су разметљиви, да се називају Торлаци. Тако да, можда је и код овог народа то... сумњам да је код сељака допрло шта је то Вук записао, али... могуће је да... да је тако и у народу било уврежено и то мишљење да се Торлак односи на онога који торла, који прича нешто безвезе. Јер могуће да је... и у томе треба тражити, да је овај, тај дијалект тимочки, да је такав био да... је за многе неразумљив и... Јер овде и сада постоји тај израз: „*Он торла нешто*“, он прича као нешто неразумљиво. ДК - *Јел у дијалекту постоји, јел овде сте га чули негде у Зајечару? Бг-1 - Торлање? ДК - Да. Бг-1 - Чуо, у овом крају... ДК - Или у Београду? Бг-1 - Не, не, торлање, мислим, као израз: „*Он торла нешто*“, израз постоји. ДК - *Ја први пут чујем то. Бг-1 - Не, не, код нас постоји, у Дебѣлици сам тај израз чуо у младости. ДК - „*Он нешто торла*“, добро. Бг-1 - „*Он нешто торла*“, знаш. Тако да је тај израз у смислу: „*Он... тако... прича нешто неразумљиво.*“***

V5B-4

ДК - *Ви себе идентификујете као Тимочанин? Бг-1 - Дабоме, као Тимочанин. [...] ДК - Који су то Тимочани са којима се Ви сада идентификујете? Бг-1 - Е... па... ја сматрам да... отприлике... где јета језичка... пошто су се... изгледа била су масовна исељавања од тог тимочког племена, и са територије Бугарске, видински читав онај крај, и ту је... долазили су ту Власи на тај простор, долазили су Бугари или ти побугарени Словени. Овде такође Крајина је испражњена и Црнорчје. И, значи, остао је простор један од Црноречја па на југ, а то ће рећи отприлике где, пошто се Грлишка река сматра као најсевернија отприлике тачка, мада је имамо и на другим местима, имамо мини-зоне, рецимо, где се говори нашим језиком. Ја сам, рецимо... наишао... и сада по Крајини, путујући [...] ја почнем да говорим на нашем дијалекту, негде у шали онако он ми одговара и... схватам, разуме се, они не знају многе речи. Као што, на пример, из Уровице су се отселили у Свиницу, то је преко пута Доњег Милановца, с оне стране Дунава, у Румунији је то сада, и, рецимо, они знају да им је порекло из Уровице. Они говоре потпуно језиком, тимочким дијалектом. Тамо. Зато што они су... идентитет тај словенски су сачували, били су компактни дуго, такода су... да они говоре тим језиком, а у Уровици су сада углавном Власи. Према томе, најсевернија тачка би, значи била та...*

XI2o. Транскрипт дела разговора везан за одељак Завичајни клуб „Леденица“ из Минићева (V5г)

V5г-1

ДК - *Колко се ја сећам, ти си хтео у оквиру Завичајног друштва нешто да делујеш, па после тога си дошо на идеју да оснујеш Завичајни клуб „Леденица“, јел тако?* Зај-1 - *Да. Да. ДК - Међутим, уградио си у Статут Завичајног клуба „Леденица“ да... нише тамо децидно, да треба блиско да сарађује са Завичајним друштвом Тимочана-Торлака?* Зај-1 - *Да, да, да. Да. ДК - Е, сад, која је то идеја, шта треба да ради Завичајно друштво а шта Завичајни клуб, шта си ти хтео преко тог идентитета да оствариш преко Клуба?* Зај-1 - *Да, да, па, то је... јасно, јасно. То је... то је мени сасвим јасно, мислим, од идеје па до... после до неке реализације докле је дошло. Па, Завичајно друштво Тимочана-Торлака, практично [...], ту би требало да учествује буквално сваки становник нашег краја, био он Торлак или не, али ајде да кажемо, сваки Торлак. Значи и... ту сад има, било је разних појава, значи, неко се сети те торлачке припадности кад оде у пензију, да не кажем пред смрт, неко... неко мало раније, неко цео живот... и онда ту је различита група разних људи, разних професија, са разним могућим доприносом [...] Углавном, то је општа замисао Завичајног друштва. Е, онда сам видео да ту... тежило је онда у оквиру тог друштва остварити неку идеју о... о... о конкретном економском напретку, значи, за борбу за... овај, подршку локалном економском развоју [...], значи за ту врсту бриге о свом крају. Јер можемо да причамо причице, да негујемо језик, да... али многе ствари полазе из стомака. Цабе нама све то ако људи немају свој посао, ако... немају разлога да остану, да ту раде, да живе, да... да формирају породице, а то је већ једна економска прича, која је предуслов... значи да не почнемо да негујемо торлачко име и да га славио сви у Београду. Значи, то је идеја за подршку локалном економском развоју. Е, онда је то подручје за то мало шире од Торлачије, значи, подручје општина Зајечар и Књажевац.[...] ДК - Друга ствар, ти си ту провукао да у „Леденици“ буду одабрани људи [...]?* Зај-1 - *Овамо [у Завичајно друштво] улазиш само декларацију се да си Торлак и да то цениш, волиш, поштујеш и подржаваш, и ништа ту више не треба да урадиш, осим чланарине евентуално, чак је и то, овако, доста флексибилно у Завичајном друштву. Е, ово је била идеја [...] значи, на разне, опет, начине, али економско, да је оно препознатљиво економско. Да ли кроз туризам, пољопривреду, да ли кроз неке друге пројекте, али да буде мерљиво, практично и видљиво.*

XI2п. Транскрипт дела разговора везан за одељак Телевизијска документарна серија „Торлачија, земља, још те има“ (V5д)

V5д-1

ДК - *Шта значи то, и дал сте чули, реч Торлак?* ДКам-6 - *Торлак... ми смо Торлаци. Од Вражогрница до Калну су Торлаци и они говоре старословенским непромењеним језиком. ДК - То си чуо на радио?* ДКам-6 - *На телевизију. ДК - Од Станка Митића, јел тако?* ДКам-6 - *Е, да. ДК - Скоро било, јел тако?* ДКам-6 - *Баш скоро.*

XI2р. Транскрипти делова разговора везани за одељак Уграђивање назива Торлак у имена производа и фирми (V5е)

V5е-1

ДК - *Како је то удружење добило име? Колико знам, ти си кум. Кож-1 - Па... ја сам био кум, зато што сам хтео да... да ближе одредимо, да дамо неку одредницу... тих удружења има у свакој општини у Србији. Удружење одгајивача говеда, па сад имамо за црно-беле расе, за сименталца, и сад... сви... Књажевац као Књажевац наводе... онда то... адреса... али хтео сам да нешто аутохтоно дам, неку... неку ноту томе, и онда ми је пало на памет да се сетим тога да је ово ипак гро торлачког краја и да би било лепо, и та идеја моја је прихваћена и... ДК - Јел неко оспоравао то?* Кож-1 - *Нико. Апсолутно није уопште. ДК - А јел сте посебно о томе дискутовали или си ти предложио и то онако механички прихватили?* Кож-1 - *Па... предложио сам... па, не... били смо то још на Иницијативном одбору и после на Скупштини то је предлог ишао, нико није посебно имао неке друге идеје, мада је могао свако да предложи, али чињеница је да су то нове ствари с којима смо се ми сретали, уопште и удруживање... [...] И касније смо ми мењали свој Статут, али то [име Удружења] нисмо мењали. Јер нико није осетио потребу и да му то смета.*

Чак и лепо, кад смо контактирали, лепо... лепо је звучало, на пример, свуда тамо... „А, Торлак...“, на пример, јер сви имају удружење [на пример] Књажевац, удружење ово, а ово је Удружење „Торлак“, значи... има... има нешто баш онако своје... ДК - Специфично? Кож-1 - Специфично, своје. ДК - Јел то можемо да назовемо некаквим брендом? Кож-1 - Бренд, бренд. Е, можемо да кажемо, значи... новом терминологијом: брендирање краја.

V5e-2

ДК - Е, сад, ти си дао свом објекту, туристичком да кажемо, [...] назив „Торлаци“. Зашто Торлаци? Зај-1 - Па... ја у принципу волим... не волим, одма да кажем, апсолутно не волим ова лична имена у називима, осим ако неке, постхумно, неке генерације дају име некога ко је заслужан за нешто, касније ако се то одлучи. Углавном то по мени треба да се догоди после смрти, једно поштовање и тако даље, које тај сам човек и не зна, али зато његови потомци знају, па то онда даје неку посебну снагу и неку посебну част. [...] Значи, даље шта имамо? Имамо географске појмове, демографске појмове, које ја сам спреман чак, чак сам хтео једној фирми да дам име, једно брдо изнад моје куће у Петруши се зове Дедја, што је веома интересатно и звучно дати име фирми Дедја. И сад нико... свако има да се пита... Дедја... а то је просто једно брдашце, између Муђеницу и Страње [смеје се, јер је намерно рекао на торлачком говору], значи, један део брда се тако зове. Значи, ја то волим тако, и онда то су неке трајне ствари, вредне ствари, које... које, значи, трају вековима и то... Један од тих појмова је и Торлаци, који, значи, практично, тачно дефинишу неку припадност, значи, или чак и географски или било како је дефинишу, и онда у том неком... у тих неколико имена које је било, чак је то веома подржао и тај мој партнер који је Србин из Словеније, коме се то, назив, чак не у једнини, ја сам му, у ствари предложио „Торлак“, а он је онда сам реко: „Не Торлак него Торлаци“. Е, то је генеза тог имена, а, наравно, на основу мог предлога, и он је реко шта ту има, јер сувише је било то компликовано назвати „Бељичи“ или назвати „Грбуловац“ [то су имена напуштеног засека у којем се Етно-кућа налази], пошто се то... [...] И онда је ово један шири појам уопште тог краја. И [...] тако је настало име... [...] А као што је, ево да кажем и то, као што је настало пре тога фирми кад смо давали име, фирма се зове „Мала Река“. Значи, „Мала Река“ је опет географски појам, поток, који из Петруше иде између река Клисура и Јелашичке реке, задире у једно подручје ненасељено, уз... то ми кажемо често: „Уз Малу Реку“, значи то је читав један... ДК - Значи, ти волиш те локалне, препознатљиве ствари? И волиш да их истакнеш? Зај-1 - Па, апсолутно. И трајне, које су трајне и не властита имена, него имена управо тих појмова. ДК - Да ли питају људи, рецимо, да ли ти и то прија кад питају: „Шта су Торлаци?“, па да им објашњаваш и тако? Јел питају у објекту? Зај-1 - Па, наравно. Одма питају. Са поводом, тачно. Неки знају, неки нагађају, неки имају погрешну представу, а некима, значи, треба објаснити, и онда им лепо објасните и... и то је фино. ДК - И шта им ти... у најкраћем шта им ти кажеш? Зај-1 - Па, опет им кажем ово са почетка разговора, даје то група, етн... етнологија једна скупина народа са ових подручја који ту живе и који ту доминирају - наравно, и људи одавде одлазе у друга подручја и људи из других крајева долазе код нас, људи се мешају - али која овде доминира на том подручју, значи, сад без детаљног објашњења докле се баш простира, али ту сигурно да. ДК - Али кажеш им да имају нешто специфично, шта специфично? Зај-1 - Па, специфично... Људи онда дођу овде на покушају, рецимо Београђани, Војвођани, мож' неки други, Македонци, то су све случајеви које сам имао, па... па и Словенци, покушају да... да говоре нашим језиком, значи, тим који је специфичан, тај архаични. ДК - Значи, пре свега говор? Зај-1 - Па, говор пре свега. После касније ту има мало, кажем и... других специфичности, можда... не знам шта сад да наведем, ту мало и око хране, мало око тих наших специјалитета... Шта ја знам, ту доминирају сад, ајде, све те навике и тај начин живота им се... покушаи мало да им приближиш кроз причу, кроз ово, оно, и знам да људи су задовољни и цене, да кажем цене, годи им менталитет тог нашег ту народа. Значи, кад оду, они то причају, захваљују се, причају даље... значи... ДК - Да ли је ово што си ти урадио једна врста брендирања имена Торлак? Да ли мислиш да то име може да послужи у брендирању неких локалних производа? Зај-1 - Па, може. Ја сам касније, ево сад имам, рецимо, неку идеју задруга да се зове „Торвин“, значи то, „Торлачка вина“, али задруга „Торвин“ зато што звучи... ДК - А која задруга? Зај-1 - Једна задруга, воћарско-виноградарска задруга, на пример. ДК - [...] Која треба да се оснује? Зај-1 - Коју треба да формирамо, или чак и... добро, кластер, ја желим да се нико не повреди, пошто кластер желим регионалног и ширег нивоа чак од региона, али зато задруга, ако је седиште ту, онда може већ да се употребљава, ја водим рачуна о томе, о географској ширини неког појма, шта се употребљава, значи, не можеш свему да даш име сад „Торлак“, нека задруга са седиштем у Нишу или Београду

мислим... [...] без обзира што је, на пример, у Београду се институт, познати институт се зове „Торлак“, јер је он на брду, на брду Торлак. Али, значи, може свакако да послужи за многе... ја сам чак имао идеју, добро, враћања тог имена Минићеву, то је опет била ова наша дилема Краљево Село или Хан, Нови Хан. Али, рецимо, фудбалском клубу сам хтео... мени је потпуно рецидив тог старог, без обзира, „Слога“ је име, овај, задруге земљорадничке, [...] и зове се тако фудбалски клуб из Минићева, дан-данас, а јасам хтео да му дам име „Торлак“. Фудбалском клубу. И уопште неговање тога, по мени, овај, је у реду. Ево, једној од ракија сам хтео, када још није изашла из производње да дам име „Старопланинска траварица“, не „Торлачка траварица“, али може, може и то, и то ми падало на памет. Значи, мислим да није лоше то неговање, овај, имена, значи, које значи одма и неговање неких традиција. ДК - Препознатљивост неку? Зај-1 - Па, дабоме, одма дал се ту препознаје рецептура или неки начин (...) ДК - Оригиналност? Зај-1 - Оригиналност. Или оригиналност тог објекта. Рецимо, кад дођете у Етно-кућу „Торлаци“, на пример, ви имате оригиналност неке архитектуре, и без обзира што сам ја тлакану пребацно у смештајни објекат, значи, тлакана знамо шта је, али можете да видите, овде им објашњавате да је у том смештајном објекту некад било сено, да се чувало и да је доле билам практично, штала. ДК - То је нека врста етно-егзибиционизма у позитивном смислу. Значи, да мало посетиоци буду засећени неком оригиналношћу, коренима и тако? Зај-1 - Апсолутно. И, рецимо, у амбару су смештена, практично, три собе, односно два апартмана, да кажемо, и то је названо „Амбар“ апартмани, што је све, видиш, и симпатично и тако даље, али он то све може да доживи у јединственом појму Етно-куће „Торлаци“. Може да види, значи, и „Кујну“, и „Ижу“, и „Амбар“, и, овај, „Тлакану“, и све то што, што, значи, је имало једно домаћинство. Ја сам, можда... ми после било криво што нисам, на пример, ставио Етно-дом, сад дом ми је можда топлија реч од етно-куће. Дом практично значи можда и домаћинство цело и све то што... што... више одговара, јер људи дођу па се изненаде: Етно-кућа - они мисле да ће да најђу на једну кућу. [...] Овде дођете, практично - једно домаћинство. [...] И онда неко каже: „А, па ово је комплекс“. Значи, онда сад мења се савремени назив од домаћинства се... у комплекс се претвара. Е, због тога... Али, ето, да се вратимо овом што је основно. [...] И... не само то, него сад је по тој... на Етно-кући „Торлаци“ би требало сад да се догађају, надаље и неки, ја желим да осмислим и неке скупове, које... ја сам... имао, рецимо, једну колонију ликовну, имали смо тамо у организацији, у ствари Завичајног клуба „Леденица“, колонија под називом „Торлачки мотиви“. И сликари, ма колико њима то се свиђало или не, практично, сликари су имали налог да једну од две слике, да буде неки торлачки мотив. Уопште мотив тог краја, значи, у природном мотиву, нека планина, или у неком етнолошком, или у архитектури. И морао је... један, један... значи, једна слика је морала да буде са торлачким мотивом, да би учествовао на тој колонији. А друга по избору, може да буде и мртва природа, и нешто што мож да сликате, сликаш и овде, и у Београду, и у Нишу, значи, у том смислу...

XI2c. Транскрипт дела разговора везан за одељак Торлачки идентитет и локална политика (V5з)

V5з-3

[пошто је демантовао било какаву политичку конотацију на релацији Торлака у Србији и Торлака у Бугарској:] Зај-1 - Она [торлачка припадност] може да има [некакав значај] у неким локалним изборима сада у Књажевцу, па да се сви ујединимо, па да добијемо више, чак има и таква идеја ових који се баве политиком. Значи, има идеја да ми се објединимо око јединственог торлачког покрета, па да стварно добијемо много гласова, па да више учествујемо у књажевачкој општини у одлукама... ДК - У односу на кога? Зај-1 - У односу на садашње стање, у односу на расподелу власти у Књажевцу. ДК - У односу на партије које имају централе у Београду? Зај-1 - У односу на партије... у односу на партије... ДК - Значи, једна локална прича под торлачким именом? Зај-1 - Значи, да се не партизујемо, него да се торлацизујемо. Значи, и онда сво то становништво, тог краја јединствено, рецимо... то је сад, ако не можеш други начин да делујеш, делујеш ти тако - кроз покрет. И то није ништа ново. [...] ДК - Одакле потиче та идеја? Јел није тајна? Зај-1 - Па, потиче прича... Па, није тајна. Чак, ево, и тај наш другар луди [речено са позитивном конотацијом] Барбул [Славољуб Милановић, председник Савета Месне заједнице Минићеву], чак и он, пошто има те људе... тих људи који су, да кажем, и међали странке, и покушавали на разне начине и себе да експонирају, а и да помбгну крају. Није увек лични разлог у позадини, некад је и уопште ники допринос својој средини, и онда на крају схвате да нигде није

срећа. Значи, ни овáмо ни овáмо, и да увек доминира интерес Књажевца. Значи, чак се људи и посвађају на тим локал... на локалу, а немају ништа од тога. И није у реду да Минићево има једног ил ни једног одборника или пола, једног или два, не знам, један је био и он је... на жалост, и тај је умро, један што је био, па сад не знам каква је ситуација, да цео... стицајем... овим изборним системом и уопште, значи, на овај начин, потпуно си избачен из одлука у својој општини, значи, којој припадаш. Потпуно немаш заступника својих интереса и... то је... значи... та етно-припадност може да буде неки кохезиони фактор за... и за неку политичку борбу, на крај крајева. Што за сад није. Е... јел ми увек... нађеш увек појединце који ће да... нешто... за нешто да... за неку странку... и онда се своди, баш се то сведе на лични интерес. Е, а ово, ко препозна ово, можда може таква ствар да упáли. Наравно, за то су потребни људи одлучни, који оће тим да се баве. Једни се баве, једни подржавају, једни се експонирају. И тако.

ХИЗ. ТРАНСКРИПТИ ДЕЛОВА РАЗГОВОРА ВЕЗАНИ ЗА ОДЕЉАК ТОРЛАЦИ/ТУРЛАЦИ У СЕВЕРОЗАПАДНОЈ БУГАРСКОЈ (VI)⁷⁵⁴

ХИЗа. Транскрипти делова разговора везани за одељак Интеракција из које је настао идентитет Торлаци (VI1а)

VI1а-1

Сал-1 - На пијацу када су ишли, са дрвима... [...] ДК - А где се ишло на пијацу, у Видин?
Сал-2 - И у Видин и у Димово [...] ДК - Да, и тамо шта кажу? Сал-1 - Пијаца у Видину је била, ја је памтим ишао сам, била је петком [...] полазе у среду одавде [...], воловска кола, на колима настрешница [...], сено позади [...] прекривач за кола и по петнаест, двадесет кола полазе на доле. Наши су били боље стојећи и кола су била са гвозденим осовинама, а они који су сиромашнији са дрвеним осовинама. [...] и са катраном [...]. ДК - И кад одете доле на пијацу, шта вам кажу? Сал-1 - „Торлаците“. Власи [кажу]: „Торлаците, Торлаците. Ево Торлаците иду.“ И продају дрва и купују лубеницу [...] Лубеница двадесет кила, шеснаест кила, и кад је исече тамо... поново путују, ако крену у петак овде стижу у недељу. Значи, у среду полазе... у среду полазе и у недељу [стижу]. А моја мајка, мајка ми је и сада жива, има 86 година, каже ми да некада није било пута, секира - и сече, просиче [...]. И симит, леб симит, тамо купи симит, за децу симит, и лубеницу, и жито, јер одатле дрва тера, оданде тера [пшеницу]. Власи немају дрва, тамо је равно, нема дрва. Има врба и топола.

VI1а-2

Белгр-2 - Обично је у прошлости пракса била оваква: Турлаци секу, имају шуму, сече једне каруџе са дрвима, пуни их, или их пуни кромпиром, јер се ту рађа кромпир, и друго ништа. И силази доле на пијацу и мења за жито, за кукуруз и враћа... јер доле, пак, нема шуме, нема дрва. И кромпир се мање рађа доле, ту се рађају. И фактички је текла трговина сваке суботе и недеље. Али, Турлаци када направе ту трговину, купи себи флашицу ракије и на крају добро је што во сам зна пут, јер овај засни у каруџама и тако. Долњанци пију вино, а Турлаци пију ракију.

VI1а-3

Стак-1 - У Пољу су их сматрали... имали су шта да једу, нису били гладни, док су ови људи били гладни. ДК - Торлаци? Стак-1 - Да. Живот им је био веома тежак. Значи, могу да ти кажем један пример. Може да украде један труп [...], дрво, труп, да га отера на тридесет километра, четрдесет, да га прода да би купио брашно или... неко жито, тамо, да га самеле. Стак-3 - Да га замени. Димово, не знам где...

VI1а-4

Стак-3 - Рженичка, рженичка [ражен хлеб]. Једина привреда су биле козе, овце да чувају и дрва да украде да иде да их отера на пијацу. Стак-3 - Да га прода, да замени за житенце. Стак-5 - Греде. Скидали летве и продавали. Стак-1 - И шинда. Е то је: шинда. Летве и греде.

VI1а-5

Стак-3 - Одавде из села девојке, много њих је било, дође неко одоздо, богаташ који је засејао више жита, и дође узме одатле да иду доле да му жању, да му раде. И он им плати на крају неку надничу, оне савиле парице, у мараму везале, да дођу кући, да дају оцу и мајци да им купи нешто да се обуку. Наши људи су много радни..

VI1а-6

Раб-1 - Чак, из Рајановаца су моји свекар и свекрва, старац, деда... они су били тако боље стојећи људи и терали су такође дрва доле према Димову, размењују, дају дрва а узимају неку другу робу, жито, кукуруз, шта ли...

VI1а-7

Мит-1 - Они [Пољанци] су тврђи, они су богатији и нас овде сматрају као много бедне људе, јер ми смо ту, сиромашна је ова црна земља, [планина] Балкан. Наши родитељи су ишли

⁷⁵⁴ Сви транскрипти дати у овом одељку преводи су са бугарског на српски језик.

тамо и жели су, копали, (...) као слуге углавном. Ми овде смо били беда (...), па су радили за прехрану. Штавили смо ту коже [Митровци су били карактеристични по кожарству], носимо коже тамо у Поље, и дају жито. Да се прехранимо. Мит-2 - Размењују. Обрађују коже, такав је био занат раније. Мој отац је четрдесет две године радио као кожар, као дете је почео штављење кожа у коритима, некада је штавио коже. Цело село, ишли су, сакупљали коже... Мит-1 - Продавали. Мит-2 - ...Обрађивали их, враћали људима. После тога је направљена кожарска фабрика у Митровцима и он је био дугогодишњи радник као технички руководилац, до пензионисања. Обрађивали су, тада већ уз помоћ хелије, пре тога трицама и хлебом је штављено, тако ми је објашњавао да је рађено. Ишли су по Пољу, давали су им жито, они су обрађивали коже и тако су размењивали. Жито, кукуруз, то ми овде у Балкану немамо.

VI1a-8

Мит-3 - Јер овде само, пре свега ова села балканска, храна, егзистенција било је дрварство, каруцама, воловским колима до града, да прода кубик-два дрва да себи купи хлеб. ДК - Да? Мит-3 – Ето, тако је било.

VI1a-9

Чип-3 - Са Пољанцима разлика је много велика. Пољанци су били, увек су сматрали, да су људи могућнији. У том смислу да код њих земљорадња је била много добро развијена. Само Поље је давало могућности да се гаји много жита, да се гаји кукуруз, кад се гаји кукуруз гаје се и животиње. Имали су огромне њиве, ливаде које су биле на равном месту. Док су ту у Балкану људи били сиромашни. Сиромашни су били у том смислу што нису имали њиве, ливаде, поља. Ту је клима другачија, хладнија, и ту не може да се одгаји кукуруз тако [...] Ту је у првом плану било сечење дрвета. Ја сам слушала, свекар ми је причао, како су секли дрва и магарцима их терали у Поље, продају дрва по Пољу и тим парама купују брашно. И дотерају брашно да њихове жене месе хлеб.

VI1a-10

ДК - Кад сте ви први пут чули ту реч? ГК-1 - Као много мала, ја сам одавде. Као веома мала. ДК - Значи, ту се користи та реч? ГК - Да, користи се, као веома мала сам је чула. „Еј, Торлаци су дотерали јабуке да продају доле по Пољу“, „Кромпир продају. Да ли га доносите из торлашко?“. Ја сам ишла са оцем и тако су говорили: „Да ли га доносите из Торлашко?“

VI1a-11

Мељ-1 - Реч Торлаци знам од детета, јер ту пролази пут за Говежду, Копиловце, Диву Слатину. Пролазили су људи који су воловским колима терали дрва. И друго, али пре свега дрва. Кад смо био мали плашили су ме, они су ишли са... када пада киша носили су тако неке... Чип-6 – „Опанцаке“ [кабанице локалног типа]. Мељ-1 – „Опанцаке“, специјалне делове одеће од козине да их не би квасило.

VI1a-12

ДК - А да ли је било да си ишла доле у Поље и да су рекли: „Ево Торлакиње“? Коп-5 - Било је тога. [...] Било је тога иду доле да раде и... с обзиром на то да смо ми сиромашан крај, жито нам се толико не... једнима се рађа, нама се много рађало, али било је неких сиромашнијих, нема, они иду у Поље и тамо раде код људи који имају много и доле кажу: „Ови су 'од Торлашко'“, одавде.

VI1a-13

Коп-2 - Једно време, четрдесет... када смо се ослободили, граница (...), ту је долазило много људи за... кукуруз да купују. Долазе код нас, Торлаци долазе. И један да ли се Јова звао, Јова. Дође код нас и ноћи тамо, била је стара кућа, кад дође остави торбе. Дође ноћу и натовари их и отера. Не буди нам се, не јавља нам се. [...] А тако када долазе... дође један, а после он одведе још тројицу, четворицу, по шес људи, седам људи долази са коњима. Спавају ту код нас, ту натоваре, спавају и одлазе. Коп-1 - И зато они нас много уважавају, јер наши људи ту, наше становништво, давало им је пријем у најтежем моменту, четрдесет прве до четрдесет пете године када се и завршио рат већ. [...] он је дошао са коњима. Он је дошао из... Височке Ржане. И оданде преко Балкана он прође толики пут, и, нормално, тражи одмор. И обратно, када натовари кукуруз, жито из Поља, ту из ових села близу. Опет се заустави ту да одмори. И зато они много

уважавају наше људе овде. Долазили су и са женама. Чак доле одлазе, на раме, по две кофе кукуруза и носи ту... замисли то. Носи то.

VI1a-14

ДД-2 - Одавде су некада терали много грађевинског материјала. Шуме су биле приватне и терали су одавде људи грађевински материјал на доле по Пољу.

VI1a-15

ДД-4 - А ми терамо даске, терамо кромпир, мењамо за кукуруз, за пшеницу... Чип-1 - А да ли сте само даске терали или и дрва за огрев? ДД-4 - Дрва за огрев сам терао, и кромпир сам терао. ДК - А да ли имаш неки пример кад си био доле у Пољу и да кажеш: „Ево Торлака“, да те мало пецкају? ДД-4 - Причали су ми то, али ја се не врећам. ДК - Али причали су ти? ДД-4 - Торлаци. Када идем (...) „Ево Торлака“. Или кромпир или кукуруз или продајемо или купујемо и ето тако.

VI1a-16

ДС-1 - Некада су ишли наши људи доле и продавали су дрва. За жито, за кромпир.

VI1a-17

Глав-3 - Ишли смо једно време доле, брали смо кукуруз, јесење време, ишли смо у жетву, жањемо, јесење време, они: „Кад ће Торлаци да дођу да сакупимо берићет који се родио на њивама“.

VI1a-18

Мон-1 - Ја се сећам четрдесет прве - четрдесет четврте године, кад је био рат [...] граница је била отворена... глад голема и у Чипровцима и у пиротском крају. Са магарцима и са коњима су долазила наша браћа с друге стране, ишли смо ту у пољски део да купујемо кукуруз. Неки од њих су по једну кофу носили на рамену. Помагали смо једни другима.

VI1a-19

Чер-1 - [за људе из данашњег пиротског и димитровградског краја] Они су пролазили, неки и са коњима, и претеривали кукуруз... [касније у разговору] ДК - Да ли сте ви одавде ишли доле у Поље да радите? Чер-1 - Ишли су, ишли су неки. Ишли су, ја нисам била. (...) [...] Ја идох једну годину (...) [...] у Белотинци.

VI1a-20

ДК - А ви сте били у Пољу да... жањете, да копате, радили сте доле? Кот-1 - Радили смо доле, ето тако, код некога жањеш, код некога копаш. (...) Кот-2 - На доле људи иду у Појетију, ја нисам ишла. Чип-1 - А под Пољетијом шта подразумевате, село Длгоделци...? Кот-2 - Длгоделци, Влчедрм, ето таква села. Кот-1 - Длгоделци, Влчедрм, Мрчево... [...] Кот-2 - Тамо су одлазили људи. Кот-3 - Јањимово доле. (...) Кот-2 - Тамо су ишли и жњели, ја нисам.

VI1a-21

Белгр-1 - Ми ту смо Балканције, Турлаци [Турлаците], а ови су Долњанци доле. Долњанци. ДК - Ви тако их зовете? Долњанци? Сал-2 - Долњанци, Долњанци. Ми смо ту више од њих... ДК - И какви су Долњанци? [...] Сал-1 - Наши стари су им завидели због тога што земља им је богата. Белгр-1 - Све се рађа. Сал-1 - Све се рађа. А овде мука. Сал-2 - И овде се све рађа, али тешко. [...] Одавде има много насељеника. Не у влашко, ја не знам да има неки одсељеник у влашко село, па поред Дунава, Добри Дол. Бугарско [село], Добри Дол, Бугари. Само у бугарском селима. До села Дунавци, јер је бугарско, већ на даље је влашко. Не одлазе, дотле је. После су почели да се жене. ДК - Добро, то је ново. [...] Сал-1 - Али породице са колима, значи прода ту, ту прода јер... ту се земља прода скупље, јер нема земље. Значи прода око десет декара [један хектар], одлази у ломски крај, 25 или 30 декара са истим парама. А та земља рађа. [...] Ту један човек који има 73 године, његов деда, он је Иван и деда се звао Иван, пре рата, значе негде 1912-1913. године, купио је парцелу у селу Дреновец, Дреновец је тамо у равници, бугарско [село], Долњанци. Купио, отишао на фронт и 1915. или 1918. године су га убили. Купљена парцела је остала, сад неки заузели то и остало до данас [...] Значи, био је спреман да се сели. И много... имам и у својој фамилији, мог деде, сестра му је била... и сад имам родбину у Добром Долу. Дунав, тамо земља, тамо...

VI1a-22

Стак-1 - У Димову [...] Димово... две трећине Димова су насељеници одавде. Стак-3 - Из Стакеваца. Стак-1 - Одавде. Доле. ДК - Баи и Стакеваца? Стак-1 - Да, одавде. Димово је де факто настало од Стакевчана. Стак-3 - Мој деда се одавно преселио у Димово, зато сам ја рођена доле. Стак-1 - Значи, одавде су се преселили у Димово зато што овде немају шта да једу. Једноставно нема.

VI1a-23

Белгр-2 - Баба ми је из села Стаћевци, а деда ми је из села Граничак, тако да су Турлаци. Али су сишли у Бело Поље, продали шуму, а тамо су себи купили земљу. Тамо је било богатије а овде сиромашније.

VI1a-24

ДК - Како се зове народ поред границе? Вид-1 - У питању је белоградички крај? ДК - Да. Белоградички крај. Вид-1 - Значи ту становништво равнице, и у мом селу, ја сам рођена у селу Симеоново које је 18 км од Видина... ДК - Бугарско или влашко? Вид-1 - Бугарско, бугарско. Имамо једну фамилију, један род насељеника из белоградичког краја, на могу тачно да кажем [из ког су села], ми смо, наша фамилија се ородила са том фамилијом и зову их То(у)рлаците. [касније током разговора] Вид-1 - Ја сам питала своју мајку зашто зову ту кућу, ту породицу Торлаци. Она ми је рекла: „Зато што су са [планине] Балкан“.

VI1a-25

Чип-1 - Али, нисам случајно рекла Влчидрм. То је место у којем има Појанаца, а у исто време има много велики проценат из Чипроваца са Балкана. Тамо им не кажу Балканције, већ их зову Торлаци. Има много породица одавде из чипровачких села, Торлака који су се преселили на те равне земље доле, јер су богате, и [...] купили су земљу и тамо се населили. Њих зову Торлаци. Има много фамилија у тим селима у Пољу према Дунаву, у Лому такође, око Лома такође, који су прво насељеници из Чипроваца, а други Торлаци из скоро свих села овде, чије се фамилије [тамо] зову Торлаци јер су дошли одавде. Значи, ти људи се називају Торлацима зато што су сишли одавде из наших села. [касније у току разговора] У овом крају и уопште у Бугарској нема тог погрдног значења. Они који су доле у Пољу, који су се преселили, они кажу: „То је фамилија Торлаците“. Село Лехчево, је ли, говорисмо о Јакимову један, два, три, село Лехчево па на тамо Септемвријци, бивше Горна Планиница. Тамо такође има Чипровчана. Има Торлака не само из Чипроваца, него и из суседних села. Значи, они су силазили због имовине. Зато што је овде била беда.

VI1a-26

ДК - А да ли има одсељеника одавде у Пољу? ДД-4 - Има. ДД-5 - Има, има. ДК - Па, где су? [даље набраја села али није разумљиво на снимку]

VI1a-27

Кот-3 - Ћосов, зову га Торлак. Насељени доле. Оца му зову Јане Торлако. ДК - Шта, да нису насељени доле? (...) Кот-1 - Аха, насељени и они их зову Торлацима. ДК - А у ком селу? Кот-1 - Лом. Кот-3 - Лом, Влчедрм...

VI1a-28

ДК - Колико турлачких фамилија има ту у Брусарцима? Брус-1 - Није мање од десет. Јер и ти из Киселева што су дошли опет су Торлаци [торлачки насељеници који су се прво доселили у Киселево а затим прешли у Брусарце] ДК - Да ли је Киселево торлачко село? Брус-2 - Не, али има тамо насељеника. Брус-1 - Много насељеника. [даље набрајају неке насељеничке торлачке породице] ДК - А одакле су ти? Брус-2 - Из Превале. ДК - Сви су из Превале, ту у Брусарцима су сви из Превале? Брус-1 - Скоро сви. Брус-2 - Скоро сви. [опет говоре о неким конкретним торлачким фамилијама] [...] ДК - Кад су дошли, пре колико година? Брус-1 - Значи, моја баба је дошла, ако је 1894. годиште, дошла је негде седамнаесте године [...] 1917. ДК - У току рата? Брус-1 - Да, када су дошли, цела породица, са браћом, са сестрама, из превале цела породица - отац, мајка, браћа и сестре. И ту су закупили земљу. Баи у току рата, јер су два брата отишла као војници [...] земљу су ту купили и населили се. [...] Чип-1 - То ти је од оца баба или од мајке баба? Брус-1 - Од оца баба. А баба од мајке ми је, пак, из Чупрења. [...] ДК - И то су Торлаци.

Брус-1 - Исто, исто су и они. [касније] ДК - А да ли постоји надимак, уз име да иде Торлак, тако...? Брус-1 - Имамо ту једнима [кажу] Торлаците, баш ови што држе продавницу: Славчо Торлака... ДК - Тако је и данас? Брус-1 - Да, и сада је, тако га знам ја, од кад знам - Славчо Торлака. [...] ДК - Одакле су они? Опет из Превале? Брус-1 - Из Превале.

VI1a-29

Брус-2 - Деда ми је био грађевинац, они никакву земљу нису имали, тридесет седме године су дошли, моја мајка је имала пет година, када су дошли у Киселево. И има много људи из Киселева су се преселили, ту у Брусарце су дошли.

VI1a-30

ДК - Са Торлацима, да ли неку везу имате? Брус-4 - Значи, ја немам са Торлацима, али имам тамо комишије, мени близу. Чип-1 - Они су која фамилија? Брус-4 - Значи, они су Џонови. ДК - Одакле су? Брус-4 - Па, из Превале су се преселили. Ту су три породице дошле. [...] Чип-1 - Не знаш када су дошли? Брус-4 - Па, горе-доле знам када су дошли. Значи, дошли су педесет и четврте године. Чип-1 - А ти су дошли касније... Брус-2 - Касније... [...] Брус-4 - Побегли су оданде ту да траже посао и радили су ту у фабрици.

VI1a-31

Лом-1 - У Монтани такође има много Котеновчана. Једни су отишли тамо, а више је дошло ту: Штрбанова махала, „Тих труд“, запишите, око „Тихог труда“ су све куће Котеновчана. И запишите улице: Стојанка... Лом-2 - Кушерка. Лом-1 - На Кушерки... Лом-2 - Бунар-хисару највише. Лом-1 - Котеновчани. На Бунар-хисару такође... да ли беше Црвена стена, изнад „Тихог труда“ то су све Котеновчани. ДК - Да ли има овде много кућа Котеновчана. Лом-1 - Има, има, има, ту има много кућа Котеновчана. Лом-2 - Има. Има много. Али су остали само млади, сви су [стари] помрли. Лом-1 - Стари људи су један по један, један [по један] [...] ДК - Које је то време кад сте се селили, да ли сте сви у то време? Лом-2 - А, једни раније. ДК - Да ли има још раније? Лом-2 - Једни раније, пре триес девете године, да. [...] ДК - А неки касније? Лом-2 - Једни су касније, да. Зависи ко је како имао пара. Лом-1 - Први је... први је дошао мој деда. ДК - Како се звао? Лом-1 - Мито Иванов Митов. Он је дошао први ту, на пољану, и правео је кућу са Иваном [...] Они су, три куће, први дошли. Прво су дошли и после тога други, један по један, један по један, селили су се. Лом-2 - А мој деда Прван када се преселио? Лом-1 - Твој деда Прван је после дошао. После је дошао. Мој отац је четрдесет четврте претеривао ствари воловсим каруцама. Четрдесет четврте године, после четрдесете, много народа је дошло ту из Котеноваца. ДК - А зашто су дошли ту? Лом-2 - Привреда, привреда. Нема од чега. Лом-1 - Дошли су јер је тамо Балкан и нема хране. Лом-2 - А ту посла много. Лом-1 - А ту има поље... Лом-2 - Углавном земљораднички посао. Лом-1 - Земљорадници. ДК - Да ли су куповали земљу? Лом-2 - Земљу су куповали, да, да. Куповали су земљу, материјал терали... [касније:] Прво су биле те три куће - мој деда, Иван, и твој деда Ђенко Цеков. Ђенко Цеков, он је дошао из Котеноваца са њима. Лом-2 - Пре нас је и деда Фјодан. После смо ми дошли, после њих. Лом-1 - Мој деда Мито са синовима. Он је први и помагао је свим Котеновчанима, прихватао их је ту. На Бунар-хисару, запишите, на Бунар-хисару има Турлака скоро цео крај. Стојанка Кушерката одозго, изнад Бунар-хисара, цела улица су све Торлаци, после та пречица порд „Тихог труда“, на горе. На горе и око „Тихог труда“ све Котеновчани. [...] ДК - Да ли се овде зове Турлашка махала? Лом-2 - Турлашка махала је горе. Лом-1 - Турлашка махала је горе. [...] Лом-2 - Ово је Штрбанова махала. [касније] Лом-1 - Кад одете на Бунар-хисар, кад одете на „Тирило и Методије“, кад одете на „Стојанка Акушерка“ [периферни делови града Лома] - тамо су све Т(о)урлаци. Лом-2 - Поред Црвене стене... Лом-1 - Поред Црвене стене на горе поред „Тихог труда“ такође су Т(о)урлаци. Изнад „Тихог труда“ је школа, баш тамо је много Ту(о)рлака. Чип-1 - Која школа? Лом-2 - „Отац Пајсије“. Лом-1 - „Отац Пајсије“. [касније:] Лом-1 - Мој деда је, Бог да му душу прости, први је насељеник са Балкана који је дошао ту у Лом и за собом је повукао цео овдашњи кварт. ДК - Да ли је било ту кућа или су...? Лом-2 - Не, виногради. Виногради, виногради. ДК - И овде су Турлаци све саградиле? Лом-2 - Све Турлаци, да. Лом-1 - Великаши, ту, Ломчани, богаташи, имали су винограде и њиве. [...] Ту је било поље. Овај купи овде парцелу, други... Лом-2 - То није било у граду, то је било изван града.

VI1a-32

ДК - Ко су то Торлаци? [...] Лом-3 - Па, ко су? Ми смо, цела наша махала, Торлачка. ДК - Торлачка? Лом-3 - Торлачка. И сви смо Торлаци. ДК - И одакле сте? Лом-3 - Ми смо из Котеноваца. [...] Педесет и осме године смо дошли. Тридесет кућа тада дођосмо. ДК - А зашто сте дошли ту? [...] Лом-3 - Зато што смо били у сиромашном крају. Каменито, стрмо. Ако чуваш овцу, не можеш да ошишаиш вуну, она се очупа по грмовима. Ако идеш да копаш - стрмо је, а ако удари киша - однесе га. И чудили смо се. И Тодор Живков дође, поможе таквима као што смо ми, сиромасима. [...] ДК - Из којих још торлачких села овде још има људи. Лом-3 - Из Костенаца. Има одозго из Черешовице, из Лесковца... [...] А оних из Черешовице има много, из Котеноваца много, из Костенаца много, из Лесковца много.

VI1a-33

Лом-4 - У Лому има много [Торлака], има целих махала. [нешто касније у разговору:] Лом-4 - То је Штрбанова махала, али се зна да тамо има Торлака.

VI1a-34

ДК - Разлика у менталитету између Торлака и Пољанаца. Мит-4 - Има, да. ДК - Која је разлика? Мит-4 - Значи, Пољанци се сматрају богатијим људима, зато што имају земљу, својевремено је тако било, сада тренутно није тако, али својевремено земља је опредељивала, богатство - што више земље имаиш толико си богатији, толико си уважаванији. И они се, у том односу, сматрају за богатије, важније, тако... [смеје се] моћни. То је основно што их одликује - са већим самоосећајем су. Док Турлаци, борба за опстанак је много била важна за њих, јер су торлачка села у основи планинска села, нема земље, бавили су се сточарством и занатством. ДК - И разлика у менталитету? Мит-4 - У менталитету, то је - самоосећај богатијег човека је висок. Иако, по мени, нису имали основа за то, наши људи су много трудољубиви, ученољубиви и много наших људи је досегло врхове наука, заната, и у политици чак.

VI1a-35

ДК - Да ли има разлике између Појанаца и Торлака? ГЛ-1 - Има, има. ДК - Каква је разлика? ГЛ-1 - Кад одемо доле, и тамо сам ишла [да радим], кад одемо доле да радимо, они да ти изваде душу, зато што си сиромаш на да те искористи, разумеш? Да искористи твој рад и више да му радиш а мање да ти плати, мало су егоисти [смеје се] у животу. Тако је било, тако се радило.

VI1a-36

ДД-5 - Они су боље стојећи, али су циције. Кад дођу из Поља ми им ту дамо... Кад одемо у Поље да радимо, ништа ти не дају, ни воду ти не дају. [...] Од Монтане да доле су такви људи.

VI1a-37

ДК - И по чему се, по теби, познаје Торлак? ГЛ-1 - Сада је тешко да се прави разлика (...), али тада беше, опанке носимо. Ко је купио такву обућу са Ђоновима - он је газда, а кад је обуо свињске опанке - он је Торлак. Тако смо правили разлику, па...

VI1a-38

ДК - А да ли има разлике у ношњи? ДД-2 - Сада не. ДК - А да ли је било некада? ДД-2 - Некада да, некада је била много велика разлика. Ту је био сиромашан крај... ДК - Значи, видео се Торлак, кад га погледаш видиш да је Торлак? ДД-2 - [...] Конопљане кошуље, пре су и мушкарци и жене носили конопљане кошуље, шајачне панталоне, оне су носиле сукман, шајак...

VI1a-39

ДК - Торлак какав је човек? Да ли је то сиромашан, планинац, планински крај... Коп-4 - Е, гледај сада, то када кажу Торлак, то није учен човек. То су радници, сиромашни људи. ДК - Да ли је глуп или није? Коп-4 - Е, они тако сматрају, ти учени, а ми смо народ.

VI1a-40

ДК - Реч Торлак, шта значи? Мит-1- Реч Турлак, тако су нас назвали јер смо мало дивљаци [смеје се]. Више је дивље [у односу на друге]. Мит-2 - Дивље, дивље [смеје се].

VI1a-41

ДК - *А када сте први пут чули реч Торлак?* Брус-4 - *Ја сам чула кад сам била веома мала, јер су се ти људи заселили у оном делу... ово је главни део села, је ли, а преко реке, има река, је ли, и преко реке се прелази, и тамо... моји родитељи су направили тамо кућу и ти људи су се доселили у кућу поред наше. И то сам чула, је ли, од своје бабе...* Брус-1 - *Турлаци.* Брус-4 - *„Они су Турлаци, Турлаци, Турлаци“, и тако. У том смислу. [...] Из Превале су.*

VI1a-42

Лом-3 - *Има по неко, тежи им то што смо дошли одозго са Балкана. Јел кад је кад су направљени Колективи, ко је имао више имовине они су му смањили, и иритиран, иритиран па...* Лом-1 - *Међу Ломчанима, када смо дошли, кажу: „Ви Торлаци...“, али ми се не вређамо [...].* ДК - *Да ли сте се вређали кад кажу да сте Торлаци?* Лом-3 - *Нисмо се вређали. Дошли смо и не могу да одрекнем да сам са Балкана, „Торлаћиња“. Турлак. Турлаци и то је. Али нисам убила никога. А и нисам улазила у крађу, у шарлатанство, у пијанство, не. Човек. [касније:]* ДК - *А та реч, кад се каже Пољанец, да ли је погрдна за њега.* Лом-3 - *А, па није погрдна, за њега је понос. Зато што је Појанец.* ДК - *Добро, а кад каже Турлак, Торлак?* Лом-3 - *А кад каже Турлак - погрдно је. [...] Јер дошли смо наметнувши се. Дошли смо одозго, да ли су нас волели или нису, ми смо дошли. Тодор Живков нам је дао пут да дођемо, да радимо у Пољопривредним колективима. [...] ДК - И шта желели да каже, да сте сиромашнији, да сте...? Шта желели Пољанац да каже том речју?* Лом-3 - *Знаш шта желели да каже? Док смо радили и надничили ти људи су нам давали све. Били су незадовољни. Били су незадовољни. А ми смо били горе у Балкану, и радимо, радимо, и кад треба да сакупимо, нема шта да сакупимо. Ветар дува - однесе га, град падне - убије га, одне се га, неравно. А кад смо дошли ту, радили смо, давали су нам људи све. Давали су нам, и постали смо задовољни. И колико год да радиш, кад си задовољан у породици... Амбари пуни жита. Пуни кукуруза. [...] Задовољан си и ради ти се. [...] И радила сам и није ми било тешко. Није ми било тешко, ту сам дошла педесет осме године, не знам баш колико сам година имала када сам дошла, али није ми било тешко, радила сам.*

VI1a-43

Брус-4 - *Они кад су сишли горе са брегова, као да нису видели толико посла колико има посла у Пољу - треба да идиш да копаши, па виногради, па бабите, па... и, каже, сви као да нису видели, сви трче и раде, и раде, и раде те пољске послове и то је. Жељни за посао, жељни за посао.* Чип-1 - *Да. Зато што они горе... [...]* Брус-4 - *Нису имали обрадиву земљу. Имају неколико ливада... [...]* Брус-3 - *Они нису имали ни технику за обраду земље, ипак ту код нас је мало другачије... Чип-1 - Код вас копнеш и роди се нешто, а тамо треба да копаши...*

VI1a-44

ДК - *Ту у Брусарцима кад се каже Турлак, какво значење за вас има?* Брус-3 - *Балканција.* Брус-2 - *Они у принципу... ту је мало као погрдно то Турлак. Кажу: „Пусти те Торлаке“, или нешто... у таквом смислу да... Брус-1 - (...) Као за неке.[...] Брус-1 - Знало се да су сиромашни људи са Балкана јер немају имовину. [...]* ДК - *А да ли су се вређали кад се каже Турлак?* [...] Брус-1 - *Па, горе-доле, погрдна реч беше. Турлак беше као погрдна реч.* ДК - *Да ли су се вређали они кад им се каже Торлак, или... Брус-1 - Не. [...]* ДК - *Или је више у шали тако...?* Брус-1 - *Да. [...]* Брус-1 - *Са самосвешћу и поносни људи.* ДК - *Поносни?* Брус-1 - *Поносни. ни један није изостао и да је испао... да је на животном дну, тако да кажем. Других има таквих. Али они су сви вредни и све су себи саградиле.* ДК - *А да ли су се вређали кад им се каже: „Торлак“? Кад му каже: „Ти си Торлак“?* Брус-1 - *Не, не, са много високом смосвешћу су били и уопште то није могло да их дотакне као увреда, на пример. Без обзира ако је казано са погрдном нотом.* ДК - *Да ли су се поносили тиме?* Брус-1 - *Да, поносили су се (...) и зато сам ти рекао да... Брус-3 - Балкан рађа људе а Равница тикве. Брус-2 - ... Поље тикве. ДК - То су Торлаци говорили?* Брус-1 - *Да. Брус-2 - Да.*

VI1a-45

ДК - *Та реч Торлак, да ли има погрдно значење. [она размишља] Мало?* Брус-4 - *Мало, до неке мере, било је једно време. Баш ја не могу да прихватим да је тако, али тако је било. [...]* А у принципу, они су се доказали [...], они су се докавали као много радни људи. Чак раднији ту од месних. Саградиле... све... куће... уопште све, много боље од староседелаца. И... може да се каже... сад већ у овом тренутку, не може да се каже да је то погрдно. Нека: „Та Торлакиња“,

„Та Торлакиња“. ДК - У ком смислу? Брус-4 - Смисао је таква да... није толико погрдно, али... да... како да кажем... туђа. Али, током времена су се тако доказали. ДК - Да ли то значи да су сиромашнији људи, или на мањем културном нивоу? Брус-4 - На мањем културном нивоу, тачно тако. На мањем културном нивоу. Иначе за сиромашније не, чак су они много брже успели да изграде свој положај... Брус-2 - Трудолубиви. Брус-1 - (...) Трудолубиви. Брус-4 - (...) Много трудолубиви људи. Сигурно тамо нису имали шта да раде. Ту је, пак, Поље и има много обрадиве земље, и брзо су ту саградили...

VI1a-46

Брус-4 - Они су агилнији од нас... баи тако, много су агилни, такви сигурни... Чип-1 - А у школи да ли су били глупљи од вас? Брус-4 - О, не, не, не, одлични сви (...)[...] Сви су агилнији [...] Спретни су у свему, од малих ногу. Чип-4 - А ви зашто нисте спретни? Брус-4 - Па, зато, знаш да се каже: „У Балкану расту људи а у Пољу тикве“ [сви се смеју]. [...] ДК - То ви кажете или Торлаци кажу? [...] Брус-4 - Не, Торлаци кажу, али ми прихватамо као истину. Чип-1 - Торлаци кажу јер...? Брус-1 - Јер их унижавамо. Брус-4 - Зато што их унижавају. Брус-2 - Када га унижаваи (...) Торлак, они ти обавезно враћају унижење.

VI1a-47

ДК - Ко је трудолубивији, месно становништво или Торлаци? Ко је раднији? Лом-1 - Торлаци су радни. Нема лењости. Код њих нема. Радни и... Лом-2 - Не бирају посао. Лом-1 - Не бирају, шта им се да да раде, само да зараде за живот.

VI1a-48

ДК - Ту су дошли са овцама? Брус-1 - Да, са стадима? ДК - И одржавали су их...? Брус-1 - И одржавали су их доооо... пре десет година. Тај Торлак, који беше, од ових... [...] овце, беше направио (...) овчарник. [...] ДК - А да ли су Торлаци више чували стоку? Брус-1 - Да. У основи су били такви... ДК - И ту? Брус-1 - И ту. Са овцама. ДК - Са овцама? Брус-1 - Са овцама, овчари. Ти моји прадедови су сви овчари. Сви овчари. Од рођења... поколења овчара. ДК - А баве се и земљорадњом? Брус-1 - Исто и земљорадњом.

VI1a-49

Брус-4 - У принципу... тако... тако мало као за жену кажу: "Торлкіња. Пусту је, она је Торлакиња.", као мало немарна... Брус-1 - Збркана... збркана... Брус-4 - Мало немарна. [...] Брус-1 - Било је и такво одређење: "Торлак - дивљак", тако нешто (...) ДК - Да ли је било тако нечег? Брус-1 - Да, да је као дивљак човек. ДК - Овде је било, овде [у Брусарцима]? Брус-1 - Да, ту. [...] ДК - Значи као Торлак - дивљак? Брус-1 - Да, дивљак, баи то. [...] Брус-3 - Немају тако... да су... принцип... тако... у том смислу да има реда код њих. Није као код нас... ми стремимо све тако... они су навикли да живе на други начин... тако... како да ти кажем... мизер... у мизерији су живели тамо, нису... Брус-1 - Навикли су на мјку. Брус-3 - И кад их гледам и овде, просто, неуредно тако... ето, Живко, тамо, ти... Нису тако оправни... тако да су... Брус-3 - Небрижни. Брус-1 - Небрижни. Брус-4 - Мало су небрижни. Брус-1 - Небрижни, да ти кажем, за мене... тако... [...] Брус-2 - Не обраћају пажњу на... Брус-1 - Уредност. Брус-2 - Да, на чистоћу... на ред... ДК - Да ли има мало као да су прљави? Брус-3 - Да, да. Брус-2 - Да. Брус-3 - Кад их тако... кад их прередим у глави, тако... ма, сви су такви, просто тако... Не обраћају пажњу што... тако... неред, разбациано, и на то не обраћају пажњу. Заиста је тако. [...] ДК - Да ли је то ваши лични утисак или је опште... ту месно становништво тако мисли? [...] Брус-3 - Опште, тако... али две трећине њих је мало немарно, тако...

VI1a-50

Лом-3 - Ми смо дошли са триста лева. Толико смо имали кад смо се преселили. Са триста лева смо купили оно што смо могли и шта смо успели. Радом. Заимањем. Нисмо куповали. Помагали смо се. Тридесет кућа из Котеноваца. И редом - данас ћемо радити код овог, сутра код другог. Осамнаест хиљада комада цигли смо направили и испекли. А остваривали смо и наднице у пољопривредном газдинству. [...] Те године смо направили и кућу, и наднице, и преживесмо. [...] ДК - И шта су радили Торлаци овде? У фабрикама? Лом-3 - У пољопривредном газдинству. Копамо, жњемо, жњели смо ручно, после су се појавили комбајни.

VIIa-51

ДК - Да ли су ту Торлаци између себе били задружни, да се помажу, да праве куће [заједно]? [...] Брус-2 - Да, помагали су се. Брус-1 - Задружни. Брус-2 - На пример, мој деда, нису имали никакву земљу и стално су ишли и радили код других људи. Чип-1 - А ти, на пример, ти Торлаци из Превале (...) да ли су се помагали приликом прављења кућа? [...] Брус-1 - Да, да, да. Искључиво заједно су радили. Чак су се добро слагали и са Циганима. Јер ту није било места у центру, они су били на крајевима села, а тамо на крајевима су били и Цигани. [касније набрајају конкретне насељеничке породице које живе на крају села]

VIIa-52

Брус-1 - Мој деда, да би оженио моју бабу, она је од њега била старија седам година, из Превале, и ту му поручују и полази пешице из Брусараца и одлази у Превалу.

VIIa-53

ДК - А ли је било проблема да се момак ожени са девојком из торлачког краја? Брус-2 - Не. Не, не. Не, није било. Чип-1 - Ти, на пример, кад сте се волели са Румјаном, да ли ти је неко рекао, нака баба: „А, бре, она је Торлакиња, што се жениш њоме?“ Брус-1 - Има, на речима има. То постоји. На речима постоји. [...] Ипак су стари гледали ту, да ли су Торлаци, да ли...

VIIa-54

ДК - А да ли је било ту да се више жене [...] Торлак за Торлака или не? Да ли је било то правило? Лом-2 - Нема правила. [...] Ми млађи се не обазиремо на тај однос. ДК - Али раније кад су дошли ту [...] Лом-2 - Ето, она се удала за неторлака. Да ли су ту староседеоци хтели да склапају бракове са Торлацима? [...] Лом-1 - Женили су се, женили су се. ДК - И није било проблема? Лом-1 - Не, не, не, не. Није било таквог односа да ли је Торлак или није, не. Једноставно, било је уважавања међу људима.

VIIa-55

ДК - Да ли су одржавали везе са фамилијма тамо у селима [у торлачком крају]? Брус-1 - Да, много су одржавали везе. Много. [...] ДК - Да ли су долазили ти људи ту? Брус-2 - Да, да, и на Сабор [сеоска заветина] су долазили и... Брус-1 - На Сабор... ДК - Ту на Сабор и они тамо на Сабор? Брус-2 - Да, да, да, да. Брус-1 - Да, да, да. Брус-2 - Да. Па, и ми смо ишли. И ми, кад смо били и у браку, ишли смо. [...] ДК - Да ли су гостопримљиви ти људи? Брус-2 - Гостопримљиви су, да. Брус-3 - Страшно гостопримљиви људи. Брус-1 - [...] Ми ту смо чак... затворенији, ћутљивији.

VIIa-56

ДК - А да ли сте ишли у село, значи, да идете на саборе у Котеновце...? Лом-2 - Да, сакупљамо се... Лом-1 - Ишли смо на саборе у Котеновце. Лом-2 - (...) Да се видимо где смо, шта смо. ДК - А ваше фамилије да ли су долазиле ту? Лом-2 - Долазе ту на ваишар. Лом-1 - И они долазе... на ломски ваишар су долазили. Лом-2 - И долазе из села и... то је наш сабор. Лом-1 - На ломски ваишар од Котеноваца долази маса народа, са колима, без кола, аутобуса је било, наши их дочекују... Лом-2 - Од када поче мизерија... [период транзиције, све је почело да опада]

VIIa-57

ДК - Да ли су још тако... задружни? Да ли су задружни и данас? Лом-1 - Задружни су, помажу се, али ти који су били задружни отишли су [умрли]. Остали су млади, а они су отишли у Софију, у велике градове... Лом-2 - Чак се и неки од нас не познају. Лом-1 - И млади се више међусобно не познају. Лом-2 - Док је било сабора, окупљали смо се у селу и може да се каже да смо се познавали, али већ се то губи.

VIIa-58

ДК - Да ли још увек постоји таква задружност међу Торлацима, или се то... Брус-1 - Претопили су се. Брус-2 - Сада можда су се већ... једни су се већ оженили... просто смо се измешали, измешали су се. ДК - И већ нема значаја [то што су из истог краја]... Брус-2 - Али, тако... на пример, моја мајка много пута ме пита: „Шта раде ови?“, „Шта раде ...?“ Брус-1 - Други Торлаци. Брус-2 - „Виђаш ли ове?“ „Виђаш ли оне?“ „који су... које познаје из свог времена још.

VIIa-59

ДК - Да ли вамате такав осећај, да сте Торлакиња? Чип-5 - Не... не знам како да вам кажем... пре се то није говорило толико много, и пре... беше као увредљива реч. [...] ДК - У ком смислу погрдно значење. Чип-5 - Па, не знам. Раније када сам била ученица... ДК - Ту или доле, у Монтани? Чип-5 - „Они су Торлаци! Мани њих, они су дивљи... такви, живе у Балкану, у планини“. [...] Чип-5 - Па... било је нечег таквог. Ја на пример, сметало ми је када ми кажу тако, они су то казивали много нежоративно, да те унизе, да те омаловаже. ДК - Пољанци? Чип-5 - Да...

VIIa-60

Сал-1 - На пример, памтим, мој брат... и сада то памтим, мој брат две године млађи од мене, и ишли смо, стриц ми је живео у Видину [...] и... његова деца која су старија од мене, значи моја браћа од стрица, кад ме виде и зову: „Еј, Торлак!“ [смеје се] Значи да су нам говорили са стране [да смо Турлаци].

VIIa-61

ДК - А кад идеш у Видин, па кажеш да си... јел кажеш да си Торлак или кажу за тебе да си Торлак? Белгр-1 - Па, да, тако нас знају, тако нас знају. Као што ми Видинцима кажемо да су Власи, тако и они нама кажу да смо Турлаци.

VIIa-62

ДК - Кад одеш негде, у Видин реџимо, и шта ће они да кажу, јел кажу да си Торлак? Белгр-1 - Па, да. Да, да. Они знају да у принципу ту, један не мали део општине Белоградчик, то су Турлаци, то су Балканије, да.

VIIa-63

ДК - Како се зове тај народ горе у белоградичком крају? Вид-2 - У смислу као некаква група? ДК - Да. Вид-2 - Значи, Торлаци, обично их зову Торлацима, људи који живе у Балкану.

VIIa-64

Чуп-2 - Од Ружинаца на доле су, зову их, Долњанци. [...] ДК - Ви кажете Долњанци? Чуп-2 - Ми за њих кажемо Долњанци. [...] Чуп-1 - А ми смо Балканије Турлаци.

VIIa-65

ДК - Кад сте први пут чули ту реч? Жел-3 - Па, још као мали. Када сам ишао у мајчино село [Доктор Јосифово, област Монтана, у Пољу] моји... тамо... њена браћа, моји ујаци, мене су звали „Турлак“. Ја сам био још у предшколском узрасту.

VIIa-66

Чип-4 - Ми зовемо оне доле од Мотане Пољанци. ДК - Појанци или Пољанци? Чип-4 - Пољанци, поље. Они нас зову Торлаци.

VIIa-67

ДК - Кад си ти први пут чуо за реч Торлак? Чип-7 - Још као дете. У ученичким годинама, ја сам учио у врачанском крају, и звали су ме Илко Торлак. Илко Торлак зато што долазим из торлачког краја, са Балкана. ДК - Значи, и тамо... Враца, такође кажу Торлаци за Балканије. Чип-7 - Да, да, Торлаци.

VIIa-68

ДК - Када сте Ви први пут чули реч Торлак? [...] Мон-1 - Као ученик, у Трговачкој гимназији [у Монтани]. ДК - Значи ту, у овом крају? Мон-1 - Да.

VIIa-69

Чип-1 - А у Монтану кад сиђеши, да ли ти кажу да сте из Дугог Дела, шта ти кажу? ДД-1 - Кажу да смо Торлаци.

VI1a-70

Чип-1 - *Кад идеш доле у Град [Монтану] и кажеш да си из Длого Дела, шта ти кажу? ДД-4 - Торлак. [...] Торлак, Торлак.*

VI1a-71

ДК - *Значи, има Торлака и има Пољанаца, и то је све [...]?* Мон-1 - *Али... и Загорци. И Загорцима их зову. Загорје.* ДК - *Кога? Који су Загорци?* Мон-1 - *Загорци су поред Дунава... ДК - Пољанци?* Мон-1 - *Пољанци. [...] Ту, Златија. Златија. Једно много плодно подручје.* ДК - *Па где је баш Златија?* Мон-1 - *Влчидрм, Јаћимово, Ломски крај - Загорци.* ДК - *Загорци?* Мон-1 - *Загорци.*

VI1a-72

ДК - *А Појанци какви су људи? [...] Жел-2 – „Загорци“ су називани овде. Загорци.* ДК - *То је Загорје?* Жел-1 - *Загорци, Загорци. Тамо је равно на доле.* ДК - *Да ли има разлике између Торлака и Загораца?* Жел-2 - *Тамо се баве земљорадњом. Ми овде смо сиромашан крај, земља нам је сиромашна. Доле тргују житом, са... производни крај. А ту, знаш ту шта је... ДК - А да ли има разлике у менталитету?* Жел-2 - *Има. [...] ДК - А гостопримство?* Жел-2 - *Нису много тако... Не, не, не, не, не.*

VI1a-73

Чип-1 - *Ви кад кренете одавде, шта кажете, где идете?* ДД-4 - *Ми кажемо да идемо у Загорје доле.* Чип-1 - *Значи тако, ви кажете да идете у Загорје?* ДД-4 - *У Загорје.* ДК - *Ви кажете да је Загорје доле?* ДД-4 - *А они кажу да идемо у Балкан. Али они не кажу... они кажу, чим погледа Балкан то је „Торлашко“.* ДК - *А Загорје није ту него доле, јел тако?* ДД-4 - *Доле.*

XI36. Транскрипти делова разговора везани за одељак Распрострањење торлачког идентитета (VI16)

VI16-1

БМ-2 - *За онај крај, за остале људе Торлаци су у целом крају од Монтане на овамо.* ДК - *За који крај? За Појанце?* БМ-2 - *За Пољанце.* ДК - *За Пољанце.* БМ-2 - *Они схватају, [да су Торлаци] можда још ту одакле почиње планина, тако их зову - Торлаци.*

VI16-2

Раб-1 - *Људи из равнице мисле да смо сви ми ту из Балкана и предбалкана Торлаци.*

VI16-3

Чел-1 - *Доле кажу кад одступе мало из града, можда чак од Монтане... Сво балканско становништво доле у Пољу називају Торлацима.*

VI16-4

ДК - *Значи овде кажу и за та нижа села да су Торлаци?* Лом-2 - *Нижа, баш тако.* ДК - *За која, да ли можете да их набројите која су то села?* Лом-2 - *Скоро сва. Дошао, на пример, из монтанских села ту - Турлак. А нема ништа с тим. [...] Ко се ту пресели, [...] за њега кажу да је Турлак.*

VI16-5

Лом-3 - *Има људи који су се оженили, призетили „од Торлачко“, од још веће „Торлачко“. И ми смо Торлаци, али они су још већи Торлаци, из Годеча. „Коле Торлачко“ је из Годеча.*

VI16-6

ДК - *Да ли имате ви неки пример негде у неком другом крају Бугарске да вам кажу „Торлак“?* Белгр-5 - *А, не, на тамо у Бугарској се не говори за Торлаке.* ДК - *Значи ту се говори?* Белгр-5 - *Само ту, до Видина, до Лома.*

VI16-7

Чип-1 - *Кад одеш негде на друго место и [да ли се деси] неко да те позна да си Торлак и да ти каже: „Е, ти си Торлак“. Чип-6 - Ту у нашем крају, иначе у Бугарској [даље] ко ти зна за Торлаке. Кад одеш у Софију... [ко то зна].*

VI16-8

Белгр-2 - *А људи у највећем делу Бугарске углавном не знају за нас. Просто, много ретко неко зна или је чуо за Турлаке, тако да не може да га прихвати ни као погрдно ни као непогрдно. Они просто не знају шта то значи.*

VI16-9

Белгр-2 - *Има и нешто друго, да други дијалекти који су... тамо... локални познати су одавно и рекалмирају их на телевизији, има, на пример, шопских песама, а ту пошто нас нико не шљиви, и нас и нема на телевизији, нема турлачких песама, нема турлачке ношње, и они су непознати. [...] У Бугарској нису познати Турлаци.*

VI16-10

ДК - *Кад си ти први пут чуо за реч Торлак? Чип-7 - Још као дете. У ученичким годинама, ја сам учио у врачанском крају, и звали су ме Илко Торлак. Илко Торлак зато што долазим из торлачког краја, са Балкана. ДК - Значи, и тамо... Враца, такође кажу Турлаци за Балканције. Чип-7 - Да, да, Турлаци.*

VI16-11

ДД-7 - *Ја сам радио у „Балкан-туристу“ у Софији и слали су ме на [Црно] море, шофер сам био, и тамо ме зову Шоп. Ма, какав Шоп, има ли Шоп у овим селима?*

VI16-12

ДК - *Да ли има да, када сте отишли негде у други крај Бугарске да ти кажу да си Торлак кад кажеш одакле си? Белгр-2 - Значи, на жалост, да смо Турлаци скоро да знамо само ми. У Бугарској, када сам био негде и када кажем да сам из Белоградчика они ми кажу да сам Влах. То Турлаци углавном не знају, много мало људи то зна. Белгр-3 - Чак, кад кажеш да си Турлак, они мисле да си Помак. [...] А нема ништа заједничко једно с другим. Белгр-2 - Људи једноставно не знају. Кад сам био у Софији студент: „Одакле си?“, и ја сам се вређао кад ми каже „Влах“ и кажем: „Нисам Влах ја сам Турлак“. Они ме гледају и не знају шта је то Турлак. [...] Били смо на мору, отац је био паркирао кола на једном паркингу тамо, и враћамо се са плаже и један натпис (...) [на колима]: „Тупи Влах“, написано „Тупи Влах“.*

VI16-13

Глав-3 - *Ја сам служио [војску] у Македонији, у Петричу. Две године. Чип-1 - И тамо кад си био шта су ти говорили одакле си? Глав-3 - Ми смо Северњаци, из северне Бугарске смо били. Чип-1 - А нису ти говорили да си Торлак? Глав-3 - Нема Турлаци. Тамо Торлак не постоји, тамо постоје Северњаци, Македонци.*

VI16-14

Мон-1 - *Има историчара, локалних истраживача, који нас не признају, не признају нас да постојимо као етнографска група. [...] Мон-1 - Први Радичков [класик бугарске литературе], у његовим књигама [...] каже, шест пута каже: „Браћа Турлаци, браћа Турлаци!“. И он је Торлак. Он је велика личност. И кад је он писао о том питању, и организовао научне конференције и све... и ваши људи [су дошли]. Тако почеше да признају нас Торлаке. Да нас признају. Ја сам читао на једном округлом столу. ДК - Па, и ја сам био, то је у Чипровцима? Мон-1 - Чипровци. [...] И ја сам започео спор са нашим локалним истраживачима, и убедио сам све до једног... до једног... чак Иван Вазов, патријарх наше књижевности, у његовим делима, када је био у Берковици, за Беломелца Барбана Пенова пише причу о једном борцу из шопског краја... из шопског краја. Где је Бели Мел, где је шопски крај? Ја фактички у својој књизи коригујем и Вазова. Ја дајем то да је он само једну годину живео у Берковици. Он није могао да схвати да у том крају живи етнографска група Турлаци. Да се они разликују... [...] Али он је написао такве текстове о нашем крају - о Берковици, о Чипровцима, о Беломелцу, о Грамади... о Грамади, [...] - част нам је. Предавачи*

књижевности, историје, они нису могли да схвате тако нешто - да Вазов греша... а један Славко Григоров...

VI16-15

ДК - А да ли је било у Софији [кад је као дете тамо радила као слушкиња] да ти неко каже: „Ево, Торлакиња“? Пре-1 - По говору, да. Погледају се и питају ме одакле сам. ДК - Да ли знају за ту реч? Пре-1 - Знају, да. [...] Погледају се тако због говора и питају ме одакле сам, „Из Превале“, „Значи да си Турлаче“.

VI16-16

Мит-1 - Мој начелник, шеф [у Државној безбедности у Софији после Другог светског рата, где је била дактилографкиња], увек ми је говорио: „Ајде да изађе“ - каже - „ова Торлакиња“ [смеје се]. [...] Цела управа ме знала као Торлакињу, и нисам се вређала што сам Торлакиња. Поносим се. Много су волели да им говорим на митровском. ДК - То је у Софији било? Мит-1 - У Софији кад сам била. Тад сам била много млада, имала сам седамнаест година кад сам отишла у Софију.

VI16-17

ДД-3 - Рођена сам у Габрову, [тачније селу] Севлиеву. Севлиевка сам. И од 1954. године сам удата у Длом Делу. И кад одем у Севлиево кажу ми: „Ти си Торлакиња, говориш торлачки“. ДК - А, значи, чак тамо се зна за то? ДД-3 - Зна се да говоримо торлачки [набраја неке торлачке речи].

VI16-18

Мит-2 - Још као ученица сам ишла на екскурзије [...] Ми кажемо одакле смо, „О, ви сте Торлаци“. ДК - Значи и тамо се зна за то [у средњој Бугарској]? Мит-2 - Да. Одмах нам кажу: „Ви сте из тог краја, из 'торлашко'“. ДК - А да ли можете да кажете где је то било? Мит-2 - Било је у Дрјанову. [...] ДК - Значи, тамо се зна за ту реч, да смо Турлаци.

VI16-19

ДК - Кад си први пут чула реч Торлак? ГЛ-1 - Први пут сам чула, у Варну сам ишла, са четрнаест година сам отишла у фабрику. [...] Ткачница. [...] ДК - И тамо су чула? ГЛ-1 - Тамо сам, тамо сам чула [смеје се]. ДК - Шта кажу? Торлакиња? ГЛ-1 - Торлакиња, тако су ме звали [смеје се]. ДК - Да ли је то погрдно кад ти кажу „Торлакиња“? ГЛ-1 - А не, не вређам се, једноставно... ДК - За тебе није погрдно, али за те људе тамо... ГЛ-1 - За те људе је сигурно било погрдно [смеје се]. [...] Тако су нас звали када нас тамо проверавају - из капанског краја колико нас је, из торлачког колико нас је, тако су нас водили надзорници. [касније у току разговора] ДК - Значи да је погрдно кад каже: „Ево Торлака“? ГЛ-1 - Веома је погрдно кад кажеш, у Варни кад кажеш: „Ето, Торлака“, тешко ми је било да кажем да сам из торлачког краја... док сам била две године тамо. [...] ДК - И кад кажеш да си из торлачког краја, шта ти кажу? ГЛ-1 - Пошто си из торлачког краја, ајде, гурнуће те тамо на нај... најпрљавије [...], на нај... најтеже [у фабрици]... да окрећеш. Ето. тако...

VI16-20

Под-1 - У Подгору има једна махала, зову их „Торлаците“, а они су насељеници. ДК - Откуда? Под-1 - Из Рајановаца и из Рабише. То је мој тетак Ванчо, мандраџија. Фамилија Торлаците. [нешто касније:] Под-1 - Мајка ми је из Рајановаца. Одатле фактички почињу истински Торлаци. ДК - Значи, Торлаци су од Рајановаца на тамо? Под-1 - Да. И Рајановци. ДК - И Рајановци? Под-1 - И Рајановци, до Берковице. Негде око нашег тамо Пирота. [...] То је Стара планина. А с оне стране, кад се пређе Стара планина су Годеч [...] и стижу чак до Димитровграда, с оне стране, Трн. ДК - Мислите да су то све Торлаци? Под-1 - Да, све је Торлак.

VI16-21

Раб-1 - Тони Торлак. Фамилија им је таква [...] Да, Тони, тај човек се зове Тони Торлак. [...] Он живи у Рајановцима сада, Тони Торлак. ДК - Да ли у Рајановцима има фамилија Торлаци? Раб-1 - Да. [...] У Рајановцима живи, жена му је негде из кулских села, али он је у Рајановцима и зову га Тони Торлак. [нешто касније] Раб-1 - Људи из равнице мисле да сви ми ту из Балкана и предбалкана смо Торлаци. И ја сам без резерве мислила да ми спадамо у чисте Торлаке. Али после

сам се заинтересовала и схватила да није тако. [...] ДК - А да ли ви сад кажете, ако би дошао неко из Стакеваца, кажете: „Ето га Торлак“. Раб-1 - Па, да. Знамо да су они типични. ДК - Знате да су типичнији од вас? Раб-1 - Да. Али, ако ме питате зашто, не могу да вам кажем. Ипак, мислим да су типичнији Торлаци од нас. [...] Не знам зашто, али такав је мој утисак. [нешто касније:] Раб-1 - Нема, ни од једног човека не можете да чујете да каже: „Они из Равнице“. Може да се нађе да неко каже: „Балканције“, али за доле, за Равницу - не. ДК - То Балканција подразумева вас или...? Раб-1 - Наши кажу Балканцијама. ДК - За ове горе? Раб-1 - Да. [нешто касније:] Раб-1 - Ја сам у почетку била спремна да кажем да је Рабиша торлачко село, али после, кад сам прочитала литературу ту и тамо, одавде-оданде налазим доказе да то није тако и убеђена сам да нисмо, нисмо чисти Торлаци, не. Без обзира што желим да смо Торлаци. [нешто касније:] ДК - Која су торлачка села за вас? Раб-1 - Торлачка села за нас су Чупрење, тамо. [...] Ја сам имала срећу да учим и да радим са представницима Торлака. Значи, то су много поштени људи. Много радни. Ја сам њима одушевљена. [...] ДК - За човека и Рабише ко су Торлаци, која села... ако би дошао неко из неког села и да кажете: „Ето, то је Торлак“. Раб-1 - Значи, на тамо Врбовчец, Чупрење [...] од Белоградчика на тамо, то су Торлаци. Типични Торлаци, ми нисмо чисти... ДК - А Ошане и Рајановци? Раб-1 - Мислите да нису Торлаци? Раб-1 - Не [децидно]. [нешто касније:] Раб-1 - Ми [село Рабиша] не спадамо у Торлаке. ДК - Не спадасте? Раб-1 - Не. Торлаци су јужније, од Белоградчика на југ. Ми нисмо на ту страну, али нисмо ни Власи. ДК - Па, шта сте ви? Раб-1 - Не знам. [...] Нити смо Торлаци нити смо Власи. Неко каже да имамо неке особености Торлака, али и да има то је занемарљиво, зрнце. [касније у току разговора] ДК - Ви сте општина Белоградчик, кад гледате према Белоградчику, која су села торлачка, да набројимо села. Салаш да ли је торлачко? Раб-1 - Мислим да да. [...] ДК - Стаћевци? Раб-1 - И Стаћевци, тако мислим. ДК - А после на доле? Праужда? Да ли су Торлаци? Раб-1 - Не знам за Праужду. [...] ДК - А та села - Вештица...? Вештица је блиска вама? Раб-1 - О не, не. Вештица је близо до нас. Вештица, Врба, Струиндол, они су близу до нас. Не, не. Не. ДК - Значи, тамо даље. Раб-1 - Да, да. ДК - [...] На тамо Чупрења, има ли још на тамо Торлака? Чипровци? Раб-1 - Мислим да су Чипровци у центру Торлака. Ја тако мислим.

VI16-22

Белгр-4 - Рођен сам у Генерал Тошеву, али у Белоградчику живим већ 40 година, и ту сам одрастао на селу, код својих бабе и деде... ДК - Које село? Белгр-4 - Ошане. [...] Бугарско Ошане аналогно [одмах преко границе] Ошљану [у Србији]. ДК - Ја сам из Ошљана, знаш то? Белгр-4 - Значи да смо комисије тамо са селима. Значи да смо нас двојица израсли у једном истом торлачком крају.

VI16-23

ГК-1 - И ми кажемо. Ја сам радила у Чипровцима и неке бабе су ми говориле [из Горње Ковачице]: „О, ти оде у Торлашко да радиш“. [нешто касније:] ДК - Која су торлачка села, да ли можемо да набројимо? ГК-1 - По мени, Мартиново, Чипровци, Копиловци ту у другој општини, Горња Лука, Превала, Митровци. Ја тако оцењујем према говору, зато тако тврдим. [...] ДК - А тамо Копиловци, да ли су и тамо Торлаци? ГК-1 - Не могу тачно да кажем за њих. ДК - А белограднички крај? ГК-1 - И горе је било; и горе има, да, да. Да, села на горе, али тачно која су не могу их именујем, не могу да вам кажем која су.

VI16-24

БМ-1 - Становништо како се зове [овде]? [...] Торлаци. ДК - Да ли сте ви Торлаци? БМ-1 - Не, нисмо. До овде, ту је фактички граница, од Белог Мела. Митровци, на тамо према Железни, Чипровци, а Митровци према Белоградчику. То су Торлаци, фактички ту је граница. ДК - А ви шта сте? БМ-1 - Ми смо Бели Мел. ДК - Ви немате назив? БМ-1 - Немамо назив. ДК - Али нисте Торлаци? БМ-1 - Нисмо Торлаци. [касније у току разговора] ДК - Када сте први пут чули ту реч? БМ-1 - Ооо, много давно, много давно [...] Као дете, ја сада имам 60 година. [нешто касније] ДК - Која су то торлачка села? БМ-1 - Торлачка села су ту: Митровци, Горња Лука, Превала, на тамо, на горе према Салашу, на горе Стаћевци, на горе Крачмир, све покрај границе, та села су Торлаци. [...] ДК - А Копиловци, тамо Говезда, да ли су Торлаци? БМ-1 - [...] Не, нису, нису, нису.

VI16-25

ДК - Која су села торлачка? БМ-2 - Сматрам да су торлачка: Превала, на горе... Горњи Лом, Долњи Лом, Чупрење, ту Чипровци, Мартиново, Железна... ДК - А тамо Копиловци? БМ-2 - Копиловци да? ДК - Да? БМ-2 - Да. ДК - Длги Дел, Говежда? БМ-2 - Говежда да. Да, да. ДК - А та села доле: Чељусница, Ковачица? БМ-2 - [...] Ту смо граница: Бели Мел - Чељусница - Ковачица, али мање је остало торлачког ту. ДК - Да ли ће ту људи да кажу да су Торлаци? Или неће да кажу? БМ-2 - Има... Рећи ће... Има људи који ће рећи да су Торлаци, али мало није баиш... Ми прихватамо то да смо... да је становништво ту торлачко зато што, када извадимо старе ношње, старе хаљетке људи, по некадашњем начину живота, по томе што је остало из старих времена, схватамо да смо много исти. И са српским крајевима. Ја сам ишла у Чупрење на сабор, тамо са другим пограничним торлачким... а и у Чипровце је било пре неколико година, имали смо и међународно учешиће опет из Србије. Кад погледамо ношњу - она је иста. У говору се много разумемо. Специфичне торлачке речи, начин изговарања, мени је тешко да их изговарам [јер је она родом из источне Бугарске], али просто је јасно да је корен... корен је заједнички. [...] По мени има и у белоградичком крају неких села, али не познајем добро, јер (...) почеле су да се обнављају традиције и да се праве сабори у разним општинама, и ти у Белоградчику такође праве торлачки сабор. ДК - И Чупрење? БМ-2 - И Чупрење прави, ми правимо, Копиловци прави, значи, враћају се, проучавају се корени, историја...

VI16-26

ДК - Да ли постоји таква реч, за простор, за реон, да кажете: „Од Торлашко“? [...] ГК-1 - Ми то кажемо. Ми то кажемо. „Ови су од Торлашко“. Имамо једну комишику, кажемо: „Она је од Торлашко, из Главановаца“. ДК - Аха, и Главановци су Торлаци? ГК-1 - И Главановци, аха, аха. ДК - А где је комишика, ту у селу или у Монтани? ГК-1 - У Монтани. У Монтани. „Они су од Торлашко“.

VI16-27

ДК - Да ли један заједнички назив за ово становништво овде, за ова села? [...] ДД-1 - Зову нас Турлаци. ДК - Турлаци? ДД-1 - Да.

VI16-28

ДД-4 - Они су крупнији од нас, ти Торлаци који су били ту, дошли из Србије. Они су оданде дошли, из Србије, тај Петар Спасов... ДК - Па, који су то? Надимак им је био Торлаци, је ли? ДД-4 - Да, да, да. ДК - Ту су дошли, населили се? ДД-4 - Населили се, је дни се оженили [...] У време Другог светског рата. ДК - А из којих су села оданде? Не знате села тамо? ДД-5 - А, не знамо тамо. ДД-4 - Не могу да ти кажем, да ли су из Сенакоса... ДК - Сенакос? Да ли је ту Сенакос? ДД-4 - Ту је (...). ДК - Има Каменица? ДД-4 - Каменица, Бољев Дол, ту су та села. [...] Ама та села су ту, али ја пошто нисам ишао, има који су ишли, могу да вам кажу. Има који су ишли наши људи одавде тамо, па су трговали за ракију, за вино. И кад су дошли ту, ви кажете „Ево Торлака“? ДД-4 - Ама баиш тако. А они доле кажу нама „Торлаци“. [...] ДК - Да ли има нека фамилија да има надимак Торлаците? У селу? ДД-4 - Торлакови. Има, Ташко Русенов где је (...), и зову их Торлакови. ДК - Ту у селу? ДД-4 - Ту, кућа му је горе. Деда Русим. ДК - Деда Русим, одакле су? ДД-4 - Да ли је Бољев Дол, које је... ДК - Бољев Дол, има и Бољев Дол. ДД-4 - Е, у тим селима, тамо негде. [...] ДК - И ви кажете „Торлакови“. ДД-4 - Торлакови, баиш тако. [...] Цела фамилија су они.

VI16-29

ДС-1 - Слуга је био из Србије ту из тих села тамо и (...) у Габрово тамо (...) каже: „Ми смо Бугари“.[...] Српче једно слуга је било [...] Чип-1 - Звали су га „Српче, Српче“, или нешто друго? ДС-1 - „Торлаче Рајко“. У Габрову, тако га знају и у Габрову. [...] ДК - Рајко Торлаче одакле је? ДС-1 - Био је ту из Дојкинаца. Он је био слуга. Чип-1 - Код вас? ДС-1 - Код нас. [...] Ту се ожено. Чип-1 - И одлази у Габрово и тамо га зову Рајко Торлаче. [...] ДС-1 - Ту, ми смо га звали „Торлаче“то“. ДС-2 - Ми, ми, ми. ДС-1 - „Рајко Торлака“, „Рајко Торлака“. [...] ДС-1 - Оженио се и отишао у Габрово тамо за послом [...] и они настављају да га зову Рајко Торлака.

VI16-30

ДС-2 - „Владо Србина“, његови отац и мајка су се овде населили из Србије. ДК - Одакле? Из ког села? ДС-2 - Одакле беше, из... из Брлога, из Брлога. [...] Из Брлога су деда Југа и баба

Таска. Ево ту поред нас, та кућа, они су је правили. Па су је препродали. [...] ДК - А које им је име фамилије? Торлаците? ДС-2 – „Србите.“ ДС-2 – „Владо Србина“. А баба, баба „Таска Торлачка“. [...] Његову мајку су тако звали, баба „Таска Торлачка“.

VI16-31

Коп-1 - Када дођу из правца Србије ту нас зову Загорцима; јер у равнијем смо пределу, нисмо у планини; а ми њих зовемо Торлацима. [...] Њима кажемо Торлаци. [...] Када они оду још доле [...] према Пољу, према Пољу... према Пољу на доле у Бугарској, ти људи их зову Преспланици преко [през] планине су прешли. Преспланици, значи... ДК - А вама кажу? Коп-2 - А нама кажу Торлаци. Коп-1 - Торлаци.

VI16-32

ДК - А ови горе преко границе да нису Шопи, не? [...] Гов-1 - Ми их зовемо Торлаци, а ако их други зову Шопима, не знам, не могу да вам кажем. [...] Чип-1 - Шопи, Цигани? Гов-1 - Нисмо Шопи – „Балканије“ смо. Чип-1 - Балканије, а Торлаци? Гов-1 - Торлацима сматрамо ове горе у Ђинцима, у Брљи, то знам од свог оца. „Горе“ - каже – „онија од Торлашко“. А ми знамо да смо ту са Балкана, али нисмо Торлаци. ДК - Значи, који су Торлаци? Гов-1 - Торлаци су Гинци, Брља, горе... Годеч, они Балканици горе на Петрохану. ДК - Да ли знате још таква... која су још села торлачка? Гов-1 - То сам запамтила од свог оца, друго не памтим. [...] ДК - А како се звао ваш отац? [...] Гов-1 - Петко Митов Антов из Длге Слатине. ДК - А које је годиште био? Гов-1 - Тата је био 1905. годиште. ДК - И он је говорио да су Торлаци тамо? Гов-1 - Да. [нешто касније:] Видиш, ја имам ћерку, удату ту у монтански крај доле, у Мрчеву. И они кажу да смо ми Торлаци, мој зет каже да смо га начинили Торлаком. Али ми се не сматрамо Торлацима. ДК - Да ли се вређате кад вам се каже да сте Торлаци? Гов-1 - Не, не вређамо се. Зашто да се вређамо. То је једноставно један назив, нема ничег интересантног. Ја кажем свом зету: „Учинисмо те Торлаком“, он је ту 10-11 година. [...] ДК - А раније отац како је говорио, да ли је то било мало погрдно да се каже „Торлак“? Гов-1 - Није погрдно, они су Торлаци, ми знамо да су Торлаци, ја кад сам живела горе била је... поред нас, једне наше комшије, том човеку, он је горе-доле годиште мојих родитеља, сестра му је била удата у Брљи. „О, дошла“ - каже – „Ценка из Торлашко“. [...] Појанци кажу нама да смо Торлаци, али ми нисмо Торлаци. [...] Појанци су ти што живе у Равници. Ми их зовемо Појанци, доле из Поља. А они нас зову Торлацима, али ми се не сматрамо Торлацима, Торлаци су горе на Петрохан, високо, ми ту смо Балканије.

VI16-33

ДК - Говежда је Берковички крај. Вид-1 - Берковички крај је Говежда. Планина. Ишла сам само једанпут тамо у госте. А иначе они иду на сваки сабор у наше село, који је био на Петровдан. [...] Моја братаница која је удата за њега и живи у Говежди. И он је тако са извесним подсмехом говорио да планина, Балкан, рађа јунаке а Поље рађа тикве. Он је сматрао нас из Равнице да смо на нижем нивоу од оних рођених у планини. Али не памтим да ли је себе звао Торлаком. Не, он себе није звао Торлаком, говорио је: „Ми са Балкана [планине]“, тако је говорио а Торлаком се није звао. „Ми са Балкана“, „Балкан рађа јунаке, Поље рађа тикве“. Значи један осећај вишег у односу на становништво из Равнице. [...] Никола Георгијев. [...] Тамо живи, у Говежди.

VI16-34

ДС-1 - Тако нас зову у граду, али у суштини ми какви смо... Торлацима зовемо, пак, Србе с друге стране. Ми, пак, њих зовемо Тораџи. С друге стране Балкана. Је ли, то је правило - човек који живи у Балкану. ДК - Значи, да ли сте ви Торлаци, да ли имаш осећај да си Торлак? ДС-1 - Не. Осећај немам за Торлака. ДК - А ти, да ли можеш да кажеш да си Торлак? ДС-1 - Ја имам осећај баш за Торлака. Чип-1 - Он је више живео у граду. [...] ДК - Значи, за вас је тако, за вас су Торлаци тамо, у Србији, преко границе? ДС-2 - Преко границе, тамо... Балкан, тамо. [...] ДК - Где су Торлаци, која села? [...] ДС-2 - Пуста Еловица, Брлог, Височка Ржана... ДС-1 - Дојђинци. ДС-2 - Дојђинци. [...] ДС-1 - И Срби тамо. За нас они су типични Торлаци. Тамо, горе.

VI16-35

ДК - Како се зове овај народ овде? [...] Чип-6 - Нас зову Торлаци. А ми, пак, зовемо оне из пиротског краја Торлаци. ДК - А ви нисте Торлаци? Чип-6 - И ми смо Торлаци. Та села која су доле ниже према Монтани нас овде зову Торлацима. А ми, пак, те Србе [преко границе] зовемо

Торлацима. А сви смо Торлаци. ДК - А да ли кажете ви за себе, дали ви кажете: „Ја сам Торлак“. Чип-6 - Да, Торлак сам. Чистокрван. ДК - Да ли је то нешто понижавајуће, пежоративно или не? Чип-6 - Не, не, не. [касније у току разговора] ДК - А одакле докле су Торлаци? Чип-6 - Већ сам вам рекао... на пример, то Ђорђи Дамњаново, ти доле, ниже доле, испод Копиловаца петнаест километара, они нама кажу Торлаци. ДК - Да. Чип-6 - А и они су Торлаци. ДК - А и они су Торлаци? Чип-6 - А и они су Торлаци [смеје се]. [...] Ми ту из Копиловаца говоримо Србима с оне стране: „Торлаци“. [...] Како нижа села говоре нама „Торлаци“, ми тако кажемо овим Србима „Торлаци“.

VI16-36

ДК - Кад си ти први пут чула тур реч: „Торлак“? Ту у селу или доле у Пољу? [...] Чер-1 - Чула сам да нам кажу да смо Турлаци, а у ствари [наши] онима горе кажу да су Турлаци, преко Балкана чак, а ми се не водимо преко Блакана, ето ту кроз поречје и ту. Али горе већ... Чип-1 - Али чула си да се говори да сте ви Турлаци? Чер-1 - Да, да, да. ДК - Али чула си да ваши стари људи кажу за те тамо да су Турлаци? Чер-1 - Они јесу... и говор, тамо њихов однос... [касније у разговору:] ДК - А за вас, по вашем мишљењу, где су Торлаци, да ли су тамо преко границе? [...] Да ли сте говорили за те људе тамо преко границе да су Торлаци? Чер-1 - Тако кажу да су они већи Торлаци тамо него ми овде. Они су пролазили, неки и са коњима и претеривали кукуруз... [...] ДК - Кад претерују кукуруз ту, шта кажете? „Ево их Торлаци“, јел кажете? Чер-1 - „Торлаци претерују кукуруз.“ ДК - Кажете? Чер-1 - Они су још горе, преко Балкана чак.

VI16-37

Јаг-1 - [У Јагодову] Има различитих фамилија, ми смо од фамилије „Брзаци“, али била је [фамилија] и „Торлаци“. ДК - Фамилија „Торлаци“? Јаг-1 - Фамилија „Торлаци“, да. ДК - Одакле су? Јаг-1 - Па, они су негде са Балкана [...] помрли су ти људи, али остао је један Асен [...] Други је из Брзије, [...] он је имао сина Ђорђа који је био у мом разреду у Брзији у прогимназији, а после у Берковици смо били заједно [...] његовог оца, звао се Крум Торлака, убили су га Каракачани, отац и син су га угушили да би му узели новац на станици 1942. године. [...] Он је дошао из села Равна у годечком крају, био је слуга код Маћедонског, једног богатијег човека који је имао ту и воденицу [...], и после тога постаје редован секач, дрводељац [...], постаје представник тог човека и трговао је дрвним материјалом. [касније у току разговора:] Јаг-1 - И мени су говорили да сам Торлак, да вам признам... да, када идем на доле (...) ДК - Доле у Пољу? Јаг-1 - [...] У Лому смо били у некакав обилазак и то ми је тада оставило утисак што један пита одакле сам, а други каже: „Он је од Торлака горе“ [смеје се].

VI16-38

ДК - Али за вас су Турлаци били тамо преко границе? Лом-2 - Да, да, тако је. ДК - Горе у селу не кажу да су Турлаци. Јел тако? Само ту? Лом-2 - Котеновчани да. ДК - Котеновчани тамо не кажу да су Турлаци? Лом-2 - Не. ДК - За њих су Торлаци тамо преко Балкана? Лом-2 - Тако важи. Лом-1 - Кад пођу са коњима натовареним вуном и носе, наши кажу: „Торлаци иду са...“ Лом-2 - Тргују. Замењују. Једни дрва, други... Лом-1 - Чекај, како су говорили тима са коњима што терају вуну... [...] да ли беше Черновлци, да ли их тако зову? ДК - Да ли је исто Черновлац и Торлак? Лом-1 - Једно исто је. Лом-2 - Једно исто. Лом-1 - Једно исто али два различита назива. Турлак и Черновлац [...] Били су добри, поштени људи.

VI16-39

Лом-1 - Баба Данка, ја сам у селу била још мала, кад су долазили ти Црновлци. Како су их звали? Торлаци. Баш Торлаци. Доносили су вуну у село. Лом-3 - Њих су посебно звали Црновлците. [...] Али и другачије су их звали... ДК - Да није Каракачани? Лом-3 - Е, да, Каракачани. Каракачани. Тако су звали те Црновлце - Каракачани. ДК - А то нису Торлаци? Торлаци су друго? Лом-3 - Торлаци су друго. Торлаци су друго - Каракачани су друго. Они су Црновлци. Они су на Балкану и чувају стоку. [...] Лом-1 - Носили су вуну, ја то памтим. Носили су вуну.

VI16-40

Вид-1 - Пре неколико година, мислим да си и ти био на експедицији тамо у Стакевцима [...] Ја сам их тада питала: „Ви да и себе зовете Торлацима?“. Они су ми рекли: „Не, ми себе не

зовемо тако“. ДК - У Стакевцима? Вид-1 - У Стакевцима. Рекли су ми: „Други нас називају тако“. Али, после тога једна учитељица, која пише стихове, написала је једну оду о Торлацима: „Ми смо си Торлаци...“ и тако даље. Значи, по мени, они прихватају ту категорију дату од суседа, и већ је прихватају као нешто фактички, као нешто категорично разликујући се од других. Но, тако су ми рекли: „Ми себе не зовемо Торлацима, други нас тако зову“. ДК - А да ли имате информаторку која је то рекла? Вид-1 - Маргарита Долашкова, али то је снаха, а ја сам разговарала са свекрвом, која је тада била много стара.

VI16-41

Белгр-5 - Код нас је Торлаци. Има и таква фамилија у мом селу [село Врбова]. ДК - Фамилија која се зове Торлаци? Белгр-5 - Фамилија „Торлаци“. ДК - А одакле су досељени? Белгр-5 - Један човек је дошао с ваше стране, из Србије у моје село. И цела фамилија сада се зове Торлаци. ДК - А да ли и други кажу да су Торлаци, цело село, сви кажу да су Торлаци или не? Белгр-5 - Не они... остали народ за себе не каже, ми не кажемо да смо Торлаци. Ми смо Бугари, али ти људи доле из Поља, Лом, Видин, нас зову Торлаци. ДК - А ви, коме ви кажете Торлаци? [...] Белгр-5 - Торлаци тој фамилији. ДК - Само тој фамилији? Белгр-5 - Тој фамилији. [...] Балканији ови из Поља зову Торлацима. И ми се не вређамо због те изреке, тог имена.

VI16-42

ДК - Кад сте први пут чули реч Торлак? Вид-2 - Први пут, од кад сам разазнала, од свог оца. Он се шалио, кад год би јео краставце говорио је: „Ако сам Торлак, нисам ахмак да једем зелене краставце“. ДК - А шта је то ахмак? Вид-2 - Значи, глупак, нешто... у том смислу [смеје се]. [...] То је нешто као изрека, као шала. Они се једу зелени. Присутна жена - Они се једу зелени, али као игра речи.

VI16-43

ДК - А кад кажеш: „Торлак“, да ли се поносиш тиме или не? Март-1 - Аааа... ДК - Јел не баиш? Март-1 - Они нас зову... кад одемо у Чипровце, ти наши Чипровчани, момци, стално нас зову „Торлаћиње“. Они нам дођу на седељку, а ми знаш како их лепо испратимо: „Ако смо Торлаћиње, зашто долазите ту код нас?“. [нешто касније:] ДК - Кад си ти први пут чула ту реч, тамо негде да вам кажу да сте Турлаци или овде? Март-1 - Аааа, још девојке кад смо биле, ишле смо у Чипровце, тада су се правили зборови [...]. Они нас зову „Торлаћиње“, па нас зову „Бачовће“, јер имамо место које се зове „Бачевица“. [...] ДК - А да ли је било да стари људи говоре ту, да кажу: „Ми смо Торлаци“ или тако, „Турлаци“. Да ли је тога било, или вам кажу само кад одете негде тамо? [...] Март-1 - А, не, не. Ту нисам чула да једни другима кажемо: „Еј, Турлак“, не. Чип-6 - Ми код нас у Копиловцима кажемо једни другима: „Ми Торлаци...“. Март-1 - Јел тако? Откуд знам? Нисам тако чула од старих људи да тако једни другима кажу. А ови Чипровчани су нам тако говорили. Чип-9 - Ми Чипровчани себе не називамо Торлацима. Март-1 - Ви себе зовете Торлацима? Чип-9 - Не, не, не зовемо се. Март-1 - Не зовете се. Значи, само смо ми Торлаци, Мартиново. [...] Знаш како ми зовемо вас: „Да ли си ти кромпир?“. Март-1 - Јел тако? Зашто? Чип-9 - Зато што друго не успева, само кромпир. „Ко је?“ - каже: „Мартиновски кромпир“.

VI16-44

ДК - Кад сте чули први пут ту реч, реч Торлак? [...] Сал-2 - Чуо сам од мајке, од свих... [...] ДК - Да ли је било ту да кажу: „Ми смо Торлаци“? Сал-2 - Знамо да смо Торлаци. Сал-1 - О, кажемо, кажемо, да. Сал-2 - Ми знамо да смо Торлаци. Сал-1 - Торлаци.

VI16-45

ДК - Кад сте чули први пут ту реч, за реч Торлак? [...] Сал-2 - Чуо сам од мајке, од свих... [...] ДК - Да ли је било ту да кажу: „Ми смо Торлаци“? Сал-2 - Знамо да смо Торлаци. Сал-1 - О, кажемо, кажемо, да. Сал-2 - Ми знамо да смо Торлаци. Сал-1 - Торлаци.

VI16-46

ДК - Како се зове овај народ овде? Који сте ви? Ова села овде? Сал-3 - Торлаци.

VI16-47

ДК - Како се зове народ овог краја? Стак-2 - Турлаци. ДК - Како? Стак-2 - Турлаци. Стак-3 - Турлаци.

VI16-48

ДК - *Како се зове народ овог краја?* Белгр-1 - *Значи, ако имамо у виду становништво наше општине, половина месног становништва се одређује као турлачка заједница.* ДК - *Јеси ли ти Торлак?* Белгр-1 - *Ја да, разуме се, разуме се. Ја се сматрам истинским Турлаком.* ДК - *А кад си чуо први пут ту реч?* Белгр-1 - *Значи ја сам још рођењем везан, јер и родитељи су ми Турлаци, још од самог почетка ја сам везан тако... одрастао сам у турлачком селу, и још од почетка, ја сам првобитно закрмљен том речју, и после тога, када сам пошао у школу, тад сам почео да учим књижевни бугарски језик. Иначе, и до дана данашњег ја када одем на село ја већином говорим... нашим дијалектом, нашим наречјем, турлачким наречјем... са овдашњим људима.* ДК - *А да ли си чуо да стари људи сами за себе кажу, да кажу ту да сте Турлаци, или кад идеш негде тамо па кажу: „Е, ви сте Торлаци“?* Белгр-1 - *Не, од самог почетка ја знам од старих људи, значи, ми смо Турлаци. Од самог почетка, још од када сам... од када памтим, од када памтим, када сам био јако мали, од најранијег детињства ја знам да смо Турлаци Балканције.*

VI16-49

ДК - *Кад си први пут чуо за ту реч Турлак?* Белгр-2 - *Значи, ја сам одрастао са том речју (...). Баба моје сестре је остала да живи у Стакевцима и она није имала деце. и прихватала је мог оца као своје дете и сваке суботе и недеље смо ишли тамо у Стакевце. Тамо сви говоре стропоцентно „турлаићи“. И распусе сам проводио тамо и било ми је много интересентно као детету [...] они много воле да попивкују ракијицу, друштва, и кад почну да говоре ја умирем од ђефа.*

VI16-50

ДК - *Кад си ти први пут чуо реч Торлак?* Белгр-4 - *Био сам много мали.* ДК - *Значи сами стари људи су причали да су Торлаци?* Белгр-4 - *Да, да, да, да.*

VI16-51

ДК - *Како се зове становништво те области белоградичке?* Белгр-5 - *Ти који су у Балкану зову их Турлаци.* ДК - *Торлаци?* Белгр-5 - *Турлаци. [...]* ДК - *Значи, ви за себе кажете да сте Турлак?* Белгр-5 - *Турлак. И не вређамо се због тога.*

VI16-52

ДК - *Како се зове народ овде?* [...] *Кад одете негде са стране, кажете „Ми смо...“, шта?* Чип-2 – *„Ми смо Турлаци“.*

VI16-53

ДК - *Како се зове становништво овог краја?* Чип-3 - *Турлаци.* ДК - *Шта кажете Ви?* Чип-4 - *Исто.*

VI16-54

ДК - *Како се зове становништво ту?* Чип-5 - *Торлаци се зове.*

VI16-55

ДК - *Овај народ ту како се зове?* Чип-7 - *Торлаци.*

VI16-56

ДК - *Како се зове ово становништво овде?* [он размишља] *Ова села ту на [планини] Балкану? ГЛ-2 - [размишља] Торлаци, у принципу...*

VI16-57

Мит-1 - *Баи смо Торлаци, нема шта.*

VI16-58

ДК - *Како се зове овде народ, ова села уз планину Балкан?* Пре-1 - *Турлаци смо.* ДК - *Турлаци.* Пре-1 - *Турлаци смо, да.*

VI16-59

ДК - *Који је назив за ово становништво овде у Балкану?* Жел-3 - *Турлаци се зову. Турлаци.*

VI16-60

Мит-4 - Рођена [сам] у селу Митровци, торлачком селу. ДК - Значи ви сте...? Мит-4 - Торлакíња.

VI16-61

ДК - Како зе зове овај народ у овом региону? Чип-1 - [...] Сви људи, сада можемо да говоримо о овом крају северозапада [Бугарске], из општине Георги Дамјаново и општине Чипровци називају се Торлаци.

VI16-62

ДК - Како се зове народ тамо у околини Чипроваца? Мон-2 - Балканице, Торлаци.

VI16-63

ДК - Да ли сте ви Торлак? ГЛ-2 - Несумњиво. ДК - Имате осећај припадности Торлацима? ГЛ-2 - Да. [...] ДК - Шта је то Торлак? ГЛ-2 - [размишља] Значи, то је наслеђено из прошлости тако, тачно одређење тешко могу да вам дам...

VI16-64

ДК - Да ли сте ви Торлак? Мит-3 - Чист. ДК - Чист? Мит-3 - Чист [смеје се]

VI16-65

ДК - Кад сте први пут чули реч Торлак? Чип-2 - Као дете. Као... ДК - Значи, то има, говори се? Чип-2 - Од некада, да.

VI16-66

ДК - А у Железни да ли су причали стари људи, од старине, да сте Торлаци? Мон-1 - Па, да. ДК - Да? Мон-1 - Да.

VI16-67

ДК - Кад сте први пут чули реч „Торлак“? Жел-2 - Па, од бабе, од деде, тако... предање постоји.

VI16-68

ДК - А кад си чула први пут ту реч Турлак? Пре-1 - О, то је откако знам за себе. ДК - Значи, има ту да су стари људи говорили: „Ми смо Турлаци“? [...] Пре-1 – „Ми смо Турлаци. Ми смо Турлаци“, то је од када знам. Од када знам тако је.

VI16-69

ДК - Да ли сте овде чули за ту реч, да ли за себе кажете... да ли су стари људи говорили да сте Торлаци, или тамо када идете у Поље негде? Мит-1 - Не, не, не. Овде. Мит-2 - Овде. Мит-1 - Торлаци, од како се село заселило ми смо названи Торлаци. А зашто смо тако названи... [не знам]?

VI16-70

ДК- А да ли сте чули стари људи шта су причали, та реч какво има значење? Торлак, Турлак? Чип-3 - Ми смо се родили ту и једноставно смо прихватили то као нешто нормално, тако да се нисмо сетили некога да питамо шта то значи. Чип-4 - По мени нешто као... особени тип људи, мало поносити тако... ДК - А кад сте први пут чули ту реч? Чип-3 - Од кад сам се родила ја стално знам ту реч. ДК - Да ли је тако? Чип-4 - Тако. ДК - А да ли сте је чули или тамо негде када... у Пољу или негде... Чип-3 - Не, не. ДК - Или су ту стари људи говорили: „Ми смо Торлаци“. Чип-3 - Ту. Ту. Да, да, да. Ту, ту беше особен начин живота. ДК - Да ли се поносити тиме? Чип-3 - Разуме се.

VI16-71

ДК - Кад сте први пут чули реч Торлак? ГЛ-2 - Још као мали... Неки од старијих људи су употребљавали ту реч... ДК - Да ли се поносити тиме? ГЛ-2 - Да. Јер смо ту, и наши преци су били, и ми треба да се поносимо.

VI16-72

ДК - *А који су Торлаци, а који нису у општини Белоградчик?* Белгр-1 - *Значи, у општини за Торлаке себе сматрамо у селима, овде, Салашу, Крачимиру и Стакевцима. То су наша села, на самој граници ту... и то је, то је наш корен ту...* ДК - *А други, други овамо Ошане, Рајановци, јел су то Торлаци?* Белгр-1 - *Значи, они се не... не самоодређују као Турлаци. Можда има основа, за њих се такође каже, такође су Балканције, али ми смо... сматрамо да смо ми истински тако... Балканције, јер смо и Турлаци. И одавде, из нашег краја је и Илија Николчин из Стакеваца, који је написао много књига на ту тему, о менталитету, о начину живота, о традицијама Турлака и... и на научној основи је постављено наше постојање.*

VI16-73

ДК - *Докле се распростиру Турлаци, која су турлачка села?* Белгр-1 - *Када говоримо о турлачком региону, ту има малих нијанси... то је један исти начин живота, менталитет, традиције, култура, све - и Турлаци и Торлаци. Значи, разлика... то су сасвим мале нијансе. Значи, мени се чини да баи ту започиње, баи ту од Салаша то започиње, значи и уз западну границу, ми се тако опредељујемо, Чупрење, Горњи Лом, и ту негде до Чипроваца. Ја не знам какво је мишљење људи из Чипроваца, али знам да они више тога имају за... прављена су истраживања за порекло Турлака, сигуран сам да код њих има више и аутентичних материјала и снимака. Али то је наше мишљење, одатле до Чипроваца, иначе већ на тамо идемо према шопском крају. [...] ДК - *Берковица није?* Белгр-1 - *Мислим да Чипровцима треба да је придодемо.* ДК - *А на доле ка Пољу, која су села торлачка? Ту баи поред границе - Чупрење, Горњи Лом, ту, сад не знам, Георги Дамјаново можда...* ДК - *Па добро, Стакевци, Репљана...?* Белгр-1 - *Да, да, да, Стакевци, Репљана, да.* ДК - *Праужда, не?* Белгр-1 - *Значи... [колеба се], Праужда да. Да. Може да се каже.* ДК - *А по чему се то види? Говор, шта показује то?* Белгр-1 - *По говор. Говор. Значи, Праужда не говори наш дијалекат тако сасвим... Али може да се сматра, може да се сматра, да, може. [...] Танане су разлике, али у принципу они коју су уз саму границу, гранична села, од Салаша на тамо.[...] ДК - *А тамо Ошане, Рајановци, то нису Торлаци?* Белгр-1 - *Па, не, не одређују се као такви. Не, није прихваћено да се говори за њих. Не. Није случајно што они не учествују овде у овим нашим саборима. Ето, из Чупрења, ту има из Салаша, из Стакеваца иду, из Белоградчика иду групе. Њих уопште не позивају, није то.***

VI16-74

Стак-1 - *У документарним изворима, описима, не зам шта још, животописима [...] Торлаци су: Салаш... нема на доле... Салаш, Крачимир, Стаћевци, Чупрење, Горњи Лом, Репљана, Чипровци. [...] То је. Нема други. То је. Значи, ту има истих речи, истих обичаја, без обзира што се у Чипровцима разликује део обичаја због тога што су дуго времена Чипровчани били католици. [нешто касније:] Стак-1 - *Значи, у принципу, истински Торлаци, истински, сасвим истински, само су овде [у Стакевцима], и у Крачимиру, и у Репљани. Сасвим истински.* ДК - *А шта то значи истински Торлак?* [...] Стак-1 - *По говору, по држању, по свему. А други су се већ променили.**

VI16-75

ДК - *Докле су Торлаци?* [...] *Ево тамо Ошане, Рајановци...?* Стак-3 - *О, не!* Стак-4 - *Не, не, не, не. [сви у глас негирају]*

VI16-76

ДК - *Која села [су торлачка]? [...] Можемо ли да набројимо села? [...] Белгр-2 - *Значи, кад се... можда од Чипроваца, града Чипровци, сва на овамо до...* Белгр-3 - *Рајановци.* Белгр-2 - *До Рајановаца.* ДК - *И Рајановци?* Белгр-2 - *И Рајановци. Од Рајановаца до Чипроваца. Чипровци исто сачували много добро торлачки језик. Дијалекат.**

VI16-77

ДК - *Одакле... која су села торлачка? Да ли можемо да их набројимо?* Белгр-5 - *Не могу да вам кажем тачно. Од Зајечара на тамо су Кулско окружје, Бугари и Власи. Посебно поред Дунава су Власи. Тако их и зовемо - Власи, они говоре влашки језик, румунски. Одатле већ од Кирјаева на овамо, ти су Торлаци, кад почнеш одатле Раковица, Рајановци, Ошане, ту Вештица, Салаш, Стаћевци, Крчимир, ту... ако сте ишли по свим селима... и на тамо од Горњег Лома, и ти су Торлаци... ДК - *А од Горњи Лом на тамо, да ли су Торлаци?* Белгр-5 - *Торлаци. Чипровци. Чипровци.**

VI16-78

ДК - Одакле докле су Торлаци? Од ког села до ког села? Чуп-2 - Да ли је Салаш прво село оданде? Јер већ ти тамо нису Турлаци. ДК - А тамо Ошане, Рајановци, да ли су то Торлаци? Чуп-1 - Торлаци су... [несигурно] Чуп-2 - Ваљда су и они Турлаци [чуди се]. ДК - И докле тамо? Раковица? [...] Чуп-1 - До Раковице, Раковица није. Чуп-2 - Нема наш дијалекат... ДК - А Рајановци? Већ има ваш дијалект? Чуп-2 - Не знам за Рајановце, просто не знам. Салаш, Стаћевци. ДК - А Ошане? [...] Чуп-1 - Ја у Ошану нисам била никада. [...] Чуп-2 - Рабиша, ти тамо, немају наш дијалект. Чуп-1 - Имају, имају мало. [...] Значи, није баи као наш дијалект, али има. [...] Не све, али има неких речи. ДК - Значи, од Салаша па докле? Чуп-2 - Салаш, Стакевци, ту Чупрење, та наша села, Трговиште, Протопоинци, Врбово, Репљана, Горњи Лом, Долњи Лом, Средозрив, Ружинци не, доле нису. Ето ту поред границе, тако: Чипровци, Бели Мел, Превала, Мартиново, Железна, тамо поред Чипроваца та села... ДК - А тамо Берковица? Чуп-1 - Берковица не. Чуп-2 - Берковица не.

VI16-79

ДК - Одакле докле су Торлаци? [...] Мон-1 - [...] Од Тимока до Тодориних кукли код Вршеца. ДК - А где су Тодорине кукле? Стара планина? Мон-1 - Стара планина. Вршец, Вршец. Тешко је, по граници је јасно, али у дубину... не може да се одреди граница. Да се каже до Белог Мела су Торлаци, од Белог Мела на доле нису. Они се прожимају. Пресељавају се, мешају се, и граница не може да се одреди. Ви ако установите код вас границу, добро је, али она, ако се и код вас устнови, биће условна.

VI16-80

Чип-1 - Значи, зна се да су Торлаци ту у нашим селима, у Чупрењу, значи обично села Чупрење и села око њега... ДК - Значи, можемо да кажемо од Копиловаца... Прво село торлачко на југ које је? Чип-1 - Да, с друге стране, да: Копиловци, Длги Дел, Дива Слатина, Главановци, то су торлачка села на граници... ДК - У општини? Чип-1 - У општини Георги Дамјаново, која је упоредо са чипровачком. А ту у Чипровцима су: Мартиново, изнад нас, [затим] Чипровци, Железна [...] Бели Мел. Митровци, Горна Лука, Превала, већ се Превала граничи са Горњим Ломом, и већ на тамо са Чупрењем. ДК - А тамо, који су Торлаци тамо? [...] Чип-1 - Села после Превале су: Чупрење, Горњи, Доњи Лом, Стакевци, то су села са торлачким становништвом. ДК - А даље, Салаш, Ошане, Рајановци, да ли су Торлаци? Чип-1 - Рајановци да. Салаш и Рајановци такође.

VI16-81

ДК - Ко су, по теби, Торлаци? Шта су Торлаци? Чип-7 - Етнографска група, као и Шоци. Као Капанци. Народ који насељава западне покрајине, тачније, балканске [планинске] терене северозападне Бугарске. Дуж целе Старе планине, од Берковице до Салаша у видинском крају. Цео Балкан, од Салаша до Берковице. ДК - Кад те туристи питају, ти им тако кажеш, јел тако? Кад дођу гости ту и питају те...? Чип-7 - Баи то им кажем. Да су Торлаци етнографска група која насељава Балкан, западни део Старе планине, од Берковице до Салаша у видинском крају, и са друге стране Балкана - Пирот, Зајечар и Књажевац. Тамошње општине. [касније у току разговора] ДК - Кажеш: „Од Берковице до Салаша [су Торлаци]“. Берковица да ли су Торлаци? Чип-7 - Не. Граница је... [...] Черешовица - Гаганица - Котеновци је међа Торлака. ДК - Да ли су то торлачка села? Чип-7 - Да. Гаганица - Котеновци - Черешовица. Лесковец. [касније у току разговора:] ДК - А одакле знаш да има Торлака у Србији? [он показује на своју супругу која је радила у Музеју] Етнограф [смејем се]. У кући. [...] ДК - А на доле докле су Торлаци? Чип-7 - До Белог Мела. Чип-8 - До Белог Мела. Чип-7 - До предбалканског подручја. ДК - А Бели Мел да ли је торлачко или не? Чип-8 - Мислим да не. [...] Чип-7 - На граници су. До предбалканског подручја. Балкански терен [ту су Торлаци]. На предбалканском подручју нису Торлаци. ДК - А од Белог Мела на тамо, како их зовете? Чип-7 - Појанци. ДК - Појанци? Чип-8 - Не... још не, они су мало тако прелазна зона. То је Предбалкан. ДК - А од Монтане на тамо? Чип-8 - Е, већ су Пољанци, да.

VI16-82

ДК - И која су села торлачка? Жел-3 - Е, ту ми три села, Копиловци овде, од Берковице, од Балакана на овамо - ту су Турлаци. ДК - А Берковица да ли су Торлаци. Жел-1 - У Берковици нису Турлаци. [...] ДК - Која су села, хајде да набројимо. Жел-3 - Па, већ ти рекох, не може нико, Копиловци [...] Длги Дел, Говежда, Главановци, Јеловица... [...] Превала, Митровци на тамо ако пођемо [...]. Горњи Лом, Доњи Лом, Стакевци. ДК - Значи и белоградички крај? Жел-3 - Да, и

Белоградички крај. Извоз, тамо код Белоградчика. ДК - А од Белоградчика на тамо? Жел-3 - Они већ не. Тамо су Власи. [...] Цео Балкан ту је са Балканијама-Турлацима.

VI16-83

ДК - Која су села торлачка? Хајде да набројимо. Чип-3 - Па, Мартиново, Железна, Чипровци [...], Митровци, без Белог Мела. ДК - Без Белог Мела? Чип-3 - Без Белог Мела. Митровци, Превала, Горња Лука. Та села. Мислим да и у Горњем Лому мало. Чип-4 - Ма, и они имају искривљен говор, и Горњи Лом и Доњи Лом. Чип-3 - После тога, кад се пође Бели Мел, Чељусница, Ковачица, тамо се не говори торлачки. [...] Тамо се говори књижевно. [...] ДК - А Копиловици? Чип-3 - У Копиловцима се говори торлачки. Копиловици, Главановци... ДК - Говежда? Чип-3 - И Говежда. ДК - Длги Дел? Чип-3 - Длги Дел, не знам како говоре у Длгом Делу. Чип-4 - И они тамо. И Длги Дел, и Мељане, и... ДК - Значи, по говору се познаје Торлак? Чип-3 - Да, да, да. ДК - А тамо, белоградички крај. Чип-3 - Белоградички крај, тамо смо ишли у једно село [...] Врбово. [...] И сва села око њега [...] отишли смо у село Врбово и људи су говорили нашим језиком. [...] Ја сам била много зачуђена тиме што се у белоградичком крају говори наш дијалекат. Ама типичан наш дијалекат.

VI16-84

ДК - Која су торлачка села [...] Чип-2 - Ту Чипровци, Копиловици, Железна, Мартиново... тако, говоримо једним језиком. Чак и ту у Белоградчику, и они говоре као ми, али не знам да ли се самоодређују као Торлаци. [...] ДК - А Берковица? Чип-2 - Не. ДК - То нису Торлаци? Чип-2 - Не. Не, не, они су другачији, они не говоре као ми. [...] ДК - Који су Торлаци а који нису у вашој општини [Чипровци]? Чип-2 - Ја то одређујем по дијалекту који се говори. Чипровци, Мартиново, Железна, Копиловици... без Бели Мел. А, и Превала. Превала, Горња Лука, Митровци. ДК - И то су Торлаци? Чип-2 - Њих одређујем као Торлаке зато што говоримо исто. Е, сад они како се опредељују [не знам]. ДК - А које су разлике у говору? Да ли има неки пример? [...] Чип-2 - За „картофе“ – „компир“. ДК - Ви кажете „компир“? Чип-2 – „Компир“, а они кажу „баробој“. [...] Поједине речи на различит начин изговарамо.

VI16-85

ДК - Која су торлачка села? Да ли можемо да набројимо? Чип-5 - [...] Па, ту, ми смо: Чипровци, Мартиново, Железна, Копиловици, а са друге стране тамо Превала, Митровци, Горња Лука, на тамо Долњи Лом, Горњи Лом, они су већ тамо према Белоградчику. Стаћевци... који други тамо, сада не могу да се сетим тамо, нисам ишла тамо. Они... говоримо на исти начин. ДК - Аха, значи по говору се познаје? Чип-5 - Да.

VI16-86

ДК - Која су села торлачка? [...] ГЛ -1 - Од нас... од Митроваца почиње; Горња Лука, Превала, Чипоровци, Железна и... Мартиново, они га по старом зову [...] Влашко село. ДК - А на тамо Копиловици и Длги Дел, Говежда? ГЛ -1 - И они су такви. И они тако... мало замећу [у говору] и... али су скоро... ДК - Да ли су Торлаци? ГЛ-1 - Торлаци су, ту, та верига [неколико села у том поречју]. ДК - А на тамо, Горњи Лом? ГЛ-1 - Тамо, Горњи Лом, Долњи Лом [...], до Белоградчика. ДК - Да ли су Торлаци? ГЛ - Све су то Торлаци - белоградички крај. ДК - А на доле, Бели Мел да ли су Торлаци? ГЛ - Бели Мел не. [...] Од Белог Мела на доле, Ковачица, Чељусница, на доле већ... ДК - Па, ко су они, да ли постоји назив за њих? ГЛ-1 - Нема, они су... говор им је...

VI16-87

ДК - Која су села торлачка? Ваше мишљење? ГЛ-2 - Па, ту: Митровци, Горња Лука, Превала... скоро цела општина... ДК - А тамо: Чупрење и Горњи Лом, да ли су Торлаци? ГЛ-2 - Не могу да вам кажем... ДК - [...] А Берковица? ГЛ-2 - Берковица... можда је... ДК - Да? По чему мислите да су они Торлаци, по говору, по чему? ГЛ-2 - По говору, да. ДК - А Горњи Лом не говоре као ви овде? ГЛ-2 - Има, има мало разлике. Горњи Лом, Долњи Лом... ДК - А белоградички крај, тамо? ГЛ-2 - Тамо не знам. ДК - Немате контакте са тим људима тамо? ГЛ-2 - Не. Не. ДК - Са Берковицом имате више контаката или не? ГЛ-2 - Са Берковицом више од Белоградчика. ДК - А на доле, Бели Мел да ли су Торлаци? [размишља] Ваше мишљење, нема ту ничег... ГЛ-2 - Мислим да да. ДК - А о Белог Мела на доле? ГЛ-2 - Од Белог Мела на доле мислим да не. Чип-1 - А Чељусница, Ковачица, да Торлаци тамо? Шта мислиш, ту Горњолучани шта мисле? ГЛ-2 - Значи... за Чељусицу... по мени не. Не прихватају их као Торлаке.

VI16-88

ДК - А која су торлачка села, да ли можемо да набројимо села? Мит-2 - Сада ћу да кажем. Да ли Бели Мел узимају за Турлаке? Мит-1 - Не. [...] Мит-2 - Митровци, Превала, Горна Лука... Мит-1 - За Превалу не знам. Мит-2 - Превала су Турлаци. Мит-1 - Железна и Чипровци. Мит-2 - Железна и Чипровци. Чип-3 - Чипровци, Мартиново. А да ли има мало и у Гоњем Лому? Мит-1 - Има и Горњи Лом мало. Мит-2 - И Горњи Лом има мало, и Долњи Лом тако, мало су Турлаци. Мит-1 - И Средогрив. Знаш, Средогрив. [...] И они горе имају мало турлачко. ДК - Шта то значи мало торлачко... ДК - А шта то значи мало турлачко, по говору, по... Мит-1 - По говору, он се разуме. [...] Копиловци такође. [...] Главановци, Длђи дел [...], али нас сматрају већим Турлацима. [...] ДК- Ви овде сте већи Турлаци. Мит-1 - Јесте, већи смо Турлаци. [...] Јер кад кажеш одакле си, кажеш: „Митровци, на горе“, „Оооо, Турлаци“, него: „Турлаци“ [с поносом]. [...] ДК - А Бели Мел зашто нису Торлаци? [...] Мит-1 - Они не говоре нашим језиком, некако су... Чип-3 - Ношња им је другачија. [...] Све им је другачије. [...] Мит-2 - А ето на три километра смо. [...] Чип-3 - Чељусница исто, Ковачица исто. Мит-1 - Не могу да се сврстају у Турлаке. ДК - Не рачунате да су Торлаци? Мит-1 - Не. Мит-2 - Не, не.

VI16-89

Мит-3 - Белимелци нису Торлаци. ДК - Нису? Мит-3 - Бели Мел сасвим другачији говор, сасвим другачији. [...] [они, за разлику од нас, кажу:] „Ние сме јале и пиле“ (...) Мит-1 - Немамо ничег заједничког са њима.

VI16-90

ДК - Која су торлачка села, да ли можемо да набројимо? Мит-4 - Могу. Значи, Митровци... [...] Горна Лука, Превала, Копиловци, Главановци... [...] Чипровци, Железна, Мартиново... [...] друга не знам. [...] ДК - Да ли има Торлака у берковачком крају? Мит-4 - Можда их и има, али ја не знам. ДК - А у белоградичком крају? Мит-4 - У белоградичком крају има. ДК - Која су? Мит-4 - Има тамо Репљана, има [развишља] у белоградичком крају има Торлака, али не знам тачно која су села.

VI16-91

ДК - Која села су торлачка? [...] Пре-1 - Ту је турлачко: Чипоровци, Горња Лука, Мели Мел, [...] Гмитровци [...], ето та села и већ на доле... ДК - А на тамо, Копиловци? Пре-1 - Копиловци, и они су Турлаци. И они као и ми мешају... [говор]. ДК - Јел то по говору цените? Пре-1 - По говору, аха, по говору. Да. ДК - А тамо даље, Берковица? Пре-1 - Тамо су већ грађани [по говору], не може. Тамо не може да нас буде. ДК - Горњи Лом, Долњи Лом, белоградички крај, да ли су то Торлаци, Турлаци? Пре-1 - У Горњи Лом кад смо ишли, Турлаци су и они, али ми ту кад празнујемо ми говоримо „Турлаци - јунаци смо“, а они „Када кум прасе и ми вречу“. И они мало тако мешају [говор] као ми. Мешају и тамо, али ми знамо себе као Турлаке, а тамо да ли их зову Турлацима, не могу да вам кажем. ДК - А на доле према Монтани докле су Торлаци? [...] Пре-1 - До Белог Мела. [...] До Белог Мела, а после улазе у грађане.

VI16-92

Жел-1 - На овамо ту смо Турлаци до... до Ђеново... на доле већ нису Турлаци. До Ђеново смо Турлаци, ту: Бели Мел, Чељусница, Ковачица, и на доле већ нисмо Турлаци. Ту смо у Балкану Турлаци. ДК - Ајде да видимо која су села торлачка. Жел-1 - Торлачка села су Мартиново, Чипровци, Железна, Бели Мел... ту Ковачица, Чељусница и већ на доле нема турлачких села. ДК - А Превала? Жел-1 - Превала да. Превала, Горна Лука, Митровци. Та села смо Турлаци. ДК - А да ли су Торлаци Копиловци, Длги Дел, Говежда? Жел-1 - Можда су и они Турлаци, зато што смо... на истој страни, ту преко брда су Копиловци. ДК - Ал није сигурно, нисте баш сигурни? Жел-1 - Па, нисмо баш сигурни, али мислим да су и они Турлаци. Не може да буде да Копиловци нису Турлаци. ДК - А тамо: Горњи Лом, Долњи Лом...? Жел-1 - Не, не. Они су већ... ДК - Белоградички крај? Жел-1 - Белоградички крај, на тамо не. Не могу да прихватим да су Турлаци. [нешто касније:] ДК - Значи, Бели Мел су Торлаци? Жел-1 - Да. ДК - А чуо сам у Превали, Горњој Луци, они кажу: „До Митроваца, већ“ - кажу - „Бели Мел не говоре баш као Торлаци“. Жел-1 - Не, не, не говоре, али и Митровци не говоре баш као ми. С друге стране овог поречја је другачији говор. Наш је другачији, с копиловске стране је другачији. [...] Али, ту смо у планини Турлаци, говор нам је... на пример, код нас се каже „к вечеру“ за увече. А код Гмитровчана се каже „к ноћи“. А код

Копиловчана не знам, то нисам чула. Али овде, ово поречје: Горња Лука, Превала, Митровци – „к ноћи“. Ми ту: Мартиново, Чипровци, Железна - кажемо „к вечеру“.

VI16-93

Чуп-1 - Чупрење је у Видинској области, бивши Видински округ, сада Видинска област. И ми са њима нисмо имали истраживања и такве заједничке... што један пропуст. Заједничка проучавања, јер де факто Превала је у нашој близини, само на неколико километара су Горњи и Долњи Лом. Сада тренутно, на пример, човек, директор, из Чипроваца ради у војном заводу у Горњем Лому, а то је други округ, је ли. Растојање је мало. То је близу.

VI16-94

ДК - А тамо, белогрвички крај. Чип-3 - Белогрвички крај, тамо смо ишли у једно село [...] Врбово. [...] И сва села око њега [...] отишли смо у село Врбово и људи су говорили нашим језиком. [...] Ја сам била много зачуђена тиме што се у белогрвичком крају говори наш дијалекат. Ама типичан наш дијалекат. ДК - Ви немате много везе са Белогрвичком? Чип-2 - Са њима немамо везе. Апсолутно везе немамо. [...] Немамо додир са њима да би смо контактирали. Ми не путујемо ка том крају, ка Белогрвичку. Ми ако путујемо, ми путујемо ка Софији [...], доста ретко идемо у тај крај.

VI16-95

ДК - А јел су знали ваши стари да има Торлака у Србији? [...] Сал-1 - Они нису правили разлику између овдашњих Бугара [и тамошњих људи]... Ми смо имали слуге из Србије, из Ошљана, из... Срби... Белгр-1 - Као да смо један народ. Сал-1 - Да. И нисмо правили разлику. Срби, Бугари - говор један. ДК - Али знали сте да има и тамо Торлака? Сал-2 - Ја не. ДК - А, ти ниси? Сал-2 - Не. ДК - Док нису почели ови сусрети [преко завичајних друштава од 2006. године] Сал-2 - Да, да, да, да. ДК - Јел сте знали ви? Сал-1 - Не (...) Белгр-1 - Ми једноставно о томе нисмо мислили. Сал-1 - Ми просто нисмо размишљали јер су исти. [...] ДК - Добро, исти - исти, али једноставно да кажете: „Ето ти Торлаци тамо“, не? Сал-2 - Не, не, не. Сал-1 - Ја то не знам. ДК - Значи, ви кад кажете Торлаци, мислите ту на ваш Балкан [планину] Сал-2 - Да, да, да, да, да. Ми знамо Торлаци, тамо Срби, и толико. ДК - А за њих тамо кажете Срби? Кад дође неко оданде ви кажете: „Србин“? [...] Кад неко дође као слуга ви му кажете: „Србин“? Сал-2 - Србин, да. А сад већ знамо да тамо код Вас има Торлаци, посебно у тим контактима и сусретима са вама од пре две-три године. Ту смо сазнали и за више Друштво и...

VI16-96

ДК - А да ли има Торлака у Србији? Белгр-1 - Е, па, има, разуме се да има, али, на жалост, то сам сазнао ту последње... три-четири године имам ту информацију, на жалост. ДК - Значи, пре тога уопште ниси знао да има и тамо Торлака? Белгр-1 - Не, не, на жалост. ДК - Људи одавде не знају да тамо има Торлака? Белгр-1 - Изгледа највећи део. Сада од када смо основали Турлачко друштво, откако одржавамо међусобне контакте са Турлачким друштвом у Минићеву, већ може да се каже да зна више људи и из Белогрвичка и из наших села за то да преко границе такође постоји таква заједница. ДК - Али, опште гледано, људи одавде не знају да тамо има Торлака? Белгр-1 - Значи, ми, крај крајева ми, тако, масовно популаризујемо то, говоримо о постојању, о томе да ми имамо исти дијалект, менталитет, традиције, тако, имамо много сличних ствари у сваком смислу. [нешто касније:] Белгр-1 - Ја сам знао да су то две државе, Бугарска и Србија. Ту од Врике чуке на тамо је јасно, то је Србија и... нисам знао да има и других заједница тако, које се одређују као различитије и тако са... значи, ако човек размисли, можда је и логично да схвати да тамо има неки дијалект... Нисам се удубљивао у то, нису били тако чести моји контакти са Србијом. Ишао сам нешто, али више као на екскурзији.

VI16-97

ДК - Да ли си знао да има Торлака у Србији? Белгр-4 - Да. ДК - Од када? Белгр-4 - Последњих година... 80-тих година практично ми смо имали много мало веза и пре промена када се каже Србија то је била за нас сасвим одвојена држава и ми нисмо много размишљали шта је са друге стране. Нормално је да има као граница једна политичка линија која је постављена на одређеној територији и која дели људе који живе на тој територији, који, нормално, имају исти језик. Али после постављања те границе, у току тих 70-80 година када скоро да нисмо имали контакте језици код вас и код нас су се поделили кдо млађих људи и тај језик који се говори, локални торлачки језик, остао је само на тој територији само код старијих људи. ДК - Видим да

овде већина људи није знала да тамо има Торлака. Кад се овде каже „Торлак“ мисли се само на та села ту ваши. Не мисли се и на Торлаке тамо. Белгр-4 - Овде људи једноставно немају много контаката. [...] Ти људи из ових села никада нису ишли нигде да би могли да помисле да негде друго да има. Они знају: „Ми ту смо такви“, а други нити знају какви су, нити, пак, размишљају о томе. [...] Они чак не размишљају у Софији шта је, колико је далеко Софија, а како ће да размишљају о томе како је у Србији.

VI16-98

ДК- А ви кад кажете „Турлаци“, мислите само ту на ваше Турлаке а не и на тамо [према Србији]? Белгр-2 - Значи, тако мислимо зато што, као што знаш, 50 година је граница била доста строго чувана и ми скоро и да нисмо знали шта има тамо и шта... Знамо да има људи сличних нама, али... уопште узето... ДК - Али кад се каже Торлак, не мисли се на још тамо неко становништво, него кад се каже Торлак мисли се на тај Балкан ваи? Белгр-2 - Уопште узето је тако, лично ја, пошто имам искуства с тим стварима знам да и тамо има и мислим да и тамо има, али ја сам један од мало људи. Углавном мисле ту на наше... на наш крај. Белгр-3 - Ја исто мислим да тамо има и код вас, али не знам тачно у ком реону су ваши.

VI16-99

Чуп-1 - Пошто [у Србији] има торлачких игара и песама [значи да има и Торлака у Србији] [то знају са фолклорног фестивала у Чупрењу] ДК - То је сад ново, ви сте чули прошле године? Чуп-1 - Да. Чуп-2 - Да. ДК - Да ли сте чули пре тога да има Торлака у Србији? Чуп-1 - Не, не, не. ДК - Нисте чули никад? Чуп-1 - Не, не.

VI16-100

ДК - А да ли има Торлака у Србији? Март-1 - Е, не знам. [касније у току разговора за села преко границе каже:] Март-1 - Гостопримљиви су и ти Срби [као и ми].

VI16-101

ДК - Да ли има Торлака у Србији? Мит-1 - Требало би да има, не знам, не знам, не знам. Можда погранични предели ту поред границе, више су... можда су сада поред нас већи Торлаци, а за даље не знам. ДК - А да ли је отац говорио да сте Торлаци [отац јој је из Ћуштице у Србији]? Мит-1 - Није ми причао тако нешто. ДК - Не? Мит-1 - Не. ДК - Значи да нема тамо у том крају [Торлака]? Мит-1 - Вероватно нема. Не знам, нисам се сетила да питам браћу од стричева. [касније:] Мит-1 - А мени, кад им говорим ту, причају ми: „Ао, Српче, Српче“. Ја се поносим што сам Српкиња, мени је драго да ме зову Српкињом [...]. ДК - А да ли може то да буде увредљиво. Мит-1 - Не. ДК - Ту код вас? Мит-1 - За мене није увредљиво. ДК - Да ли има неко да каже тако... мало да се шали, да. Мит-1 - Са мном се шале. Али ја признајем да сам Српкиња, тамо ми је грана, од Србије. [...] Зашто да се стидим да ми је отац био Србин. Не стидим се.

VI16-102

ДК - А да ли има Торлака у Србији? Мит-4 - И то не могу да кажем. То не могу да кажем, иако сам ишла, у Пирот сам ишла, у... Ниш сам ишла... у Зајечар сам ишла... Не могу да кажем, нисам контактирала тако много.

VI16-103

ДК - А да ли има Торлака у Србији? Жел-1 - Па, можда и има. Ми имамо мно... не знам, ми из Бугарске имамо тамо људе који живе у Србији, али... да ли... ДК - Да ли ма тамо села која су торлачка, не насељеници одавде него... Жел-1 - Не могу да ти кажем. Ту поред планине, та села, ту кад се силази са планине на тамо можда су Турлаци, не знам. То не могу да кажем.

VI16-104

ДК - Да ли има Торлака у Србији. Жел-3 - Торлака, по мени би требало, ту како иде планина, с друге стране да су исти. С друге стране да су исти.

VI16-105

Жел-2 - А то Торлаци је ту у такозваним „западним покрајинама“, ту Ниш, Пирот, тамо ти... све су Торлаци.

VI16-106

ДК - Да ли има Торлака у Србији? Чип-2 - Да, има. ДК - На ком простору? Чип-3 - Ајде сад... где беше? Има Торлака у Србији, и то доста. У ком граду беше? Тамо је ишао... тамо је ишао наш играчки ансамбл и тамо играју и певају, и оданде иду ансамбли па певају ту код нас. Али како беше... Пирот. Пирот. Дали Пирот беше у Србији? ДК - Да, да. Чип-3 - Значи Пирот је, Пирот.

VI16-107

ДК - Да ли има Торлака у Србији? ГЛ-1 - Има. ДК - Има, где? ГЛ-1 - Има, има. Они су то где је... како се та река беше зове... поред реке су били... Можда су се иселили, али некада сам их чула да говоре... сам директор, у школи су нам говорили о њима. [...] ДК - Да није Пирот? Да није пиротски крај? ГЛ-1 - Пиротски крај, пиротски крај, да. [...] И тамо је нека река била? ДК - Нишава? [...] ГЛ-1 - Нишава, да. Да. [...] ДК - Значи, у пиротском крају има Торлака? ГЛ-1 - У пиротском крају има Торлака, има. ДК - А то си чула у школи? [...] ГЛ-1 - У школи, ми смо учили до четвртог разреда [...] ДК - И учитељ вам је о томе говорио? ГЛ-1 - Био је један директор из Лома.

VI16-108

Мон-3 - Ја колико знам и у Пироту су Торлаци. ДК - Јел тако? Мон-3 - У Пироту.

VI16-109

ДК - Да ли знате да Торлака има и у Србији? Чип-1 - Да, природно, Торлака има и у Србији. ДК - Да ли се зна ту, народ да ли зна да има Торлака у Србији? Чип-1 - Зна се. Посебно у Чипровцима и другим селима, у Горњој Луци, Митровцима, у Превали зна се да су та села пре много година била с друге стране границе и да су се тамо преселили после погрома у Чипровачкој буни 1688. године [...] и да су се после вратили. И да тамо има Торлака и да су ту Торлаци.

VI16-110

ДК - Да ли има Торлака у Србији? Пре-1 - О, има, не може да нема. Тамо има Бугара много и има и Торлака из нашег краја. Не могу сада моментално да се сетим некога.

VI16-111

ДК - Како се зове простор где живе Торлаци? Код нас има једна реч „Торлачија“, „Идем си у Торлачију“. Вид-1 - Не, нисам чула такву реч. ДК - Торлашко? Вид-1 - Не, и то нема. Нема ни Торлашко ни Торлачија, не.

VI16-112

Белгр-2 - Сами они, ти који су по селима, не кажу: „Ми живимо у Турлашко или у Турлакију“, они просто кажу: „Ми смо Турлаци“, а само место никако не одређују.

VI16-113

ДК - Како се зове простор где живе Торлаци? Код нас се каже, у нашим торлачким селима: „Идем, отодим у Торлачију“. Како би код вас рекли? „Идем...“? Мон-1 – „У Торлашко, у Торлашко“. Торлашко. ДК - Ви кажете „Торлашко“ или „Торлачко“? Мон-1 - Торлашко. ДК - То је стара реч, "Торлашко"? Мон-1 - Да.

VI16-114

ДК - Кад идете негде... у Софију или негде доле у Поље, да ли кажете да сте Торлаци? Чип-6 - Да... ДК - Ако те пита неко одакле си, да ли кажеш: „Ја сам Торлак“? Чип-6 – „Из Торлашко“. ДК – „Из Торлашко“? Чип-6 – „Из Торлашко“.

VI16-115

ДК - Простор, реон. Када негде одете: „Одакле си?“, „Од...“? „Од Торлашко“ или...? Мит-1 – „Од Торлашко“. „Митровци“, „Ооо, Торлаци су“. „Од Торлашко сам“. Никада се нисам стидела због тога што сам Торлакиња, што сам из торлачког краја.

VI16-116

ДК - То подручје како се зове? Негде сам видео у песмама Торлакија или Торлашко. БМ-2 - Да... ДК - „Од Торлашко“? БМ-2 - „Од Торлашко“. Од Монтане на овамо када крене неко, кажемо: „Иде у Торлашко“.

VI16-117

ДК - Да ли постоји таква реч, за простор, за реон, да кажете: „Од Торлашко“? [...] ГК-1 - Ми то кажемо. Ми то кажемо. „Ови су од Торлашко“. Имамо једну комишку, кажемо: „Она је од Торлашко, из Главановаца“. ДК - Аха, и Главановци су Торлаци? ГК-1 - И Главановци, аха, аха. ДК - А где је комишка, ту у селу или у Монтани? ГК-1 - У Монтани. У Монтани. „Они су од Торлашко“. И ми кажемо. Ја сам радила у Чипровцима и неке бабе су ми говориле [из Горње Ковачице]: „О, ти оде у Торлашко да радиш“.

VI16-118

ДК - Да ли постоји назив за реон где живе Торлаци? [...] Торлашко? Раб-1 - Торлашко да. ДК - Јел ви у Рабиши кажете Торлачко тамо за...? Раб-1 - Да. Али за Рабишу нико неће, нисам то чула, да каже: „Торлашко“. Док ми можемо да кажемо: „Торлашко“ за тамо. ДК - За Стаћевци, за Салаи? Раб-1 - Да, да. Да. ДК - Кажете: „Торлашко“? Раб-1 - Да. „Там по Торлашко“, али за Рабишу нисам никад чула да каже неко „По Торлашко“. ДК - А може да каже неко из Видина, из Равнице може да каже? Раб-1 - Е, може. ДК - А ви да кажете за горе? Раб-1 - Да... Не знам, не знам истину да вам кажем.

VI16-119

ДК - Како се зове простор на којем су торлачка села. Код нас има реч: „Идем у Торлачију“. Или Торлашко, како би ви рекли [...]? Вид-2 - Да, има Торлашко, али се не користи тако. ДК - Не? Вид-2 - Да. Не користи се често.

VI16-120

Коп-5 - Сада на [телевизији] „Скат“ је било, девојке, младе девојке, неку песму [певају] као што су овде певале наше жене и ја сам слушала. И представилише да је песма из „монтанско“, али „од Торлачко“. Чип-1 - Торлачко? Како кажу у Копиловцима, „Торлачко“ или „Торлашко“? [...] Са „ч“ или са „ш“? Коп-5 - Не могу да ти кажем.

VI16-121

ДК - Ко су то Торлаци? [...] Лом-3 - Па, ко су? Ми смо, цела наша махала, Торлачка. ДК - Торлачка? Лом-3 - Торлачка.

VI16-122

ДК - Како ви зовете овај простор где живе Торлаци? Код нас [у Србији] има један назив, зато питам. Белгр-1 - Значи, ми се одређујемо као Балканције, али нема неког специјалног назива. [...] ДК - Да ли се каже код вас то: „Торлачија“ - место где живе Торлаци? [...] Белгр-1 - „Турлашко, Турлашко“. [...] Ако, на пример, одлазиш у Видин, кажеш: „Отбодим у Влашко“. ДК - А ако [однекуд] долазиш у овај крај, како ћеш да кажеш? [...] Белгр-1 - „У Турлашко“. Да, „у Турлашко“.

VI16-123

ДК - Простор, територија где су Торлаци, како се зове? [...] Турлашко, Турлакија...? Жел-3 - Турлашко, Турлашко, Турлашко.

VI16-124

ДК - Чуо сам, тамо у Стакевцима, кажу за овде где су торлачка села да се каже да је то „Торлакија“. Да ли код вас постоји таква реч? „Торлакија“? Или кажете да сте „оди Торлашко“, како се каже код вас? Пре-1 - Причамо ми да смо Турлаци, али иначе тако „Турлакија“ не. ДК - Не? Пре-1 - Не, не. Ту реч не употребљавамо. ДК - А „Торлашко“? „Он је оди Торлашко“, да ли се каже тако? Пре-1 - Е, „Турлашко“, „Турлаци“, „Турлаци смо“, и то је.

VI16-125

ДК - Кад сте први пут чули ту реч? Жел-1 - Први пут смо чули одавно. Ми се овде зовемо „Турлаићи крај“. То смо одавно чули, ту смо „Турлаићи крај“. Одакле и како долази назив...

Стари људи су говорили „Ми смо...“, знам мој отац, он је много волео да се бави таквим стварима, он је говорио: „Ми смо Турлашћи крај“.

VI16-126

ДК - Територија где су Торлаци, како се зове? Сал-1 - Нема Торлакија, то је мишљење Илије Николчина - Торлакија. [...] Знам да је у то време, ја сам ти рекао, пре демократије, у време социјализма много су га критиковали, посебно ти партијски шефови [...] – „нема Торлакија“. [...] Белгр-1 - Неко из Видина, који тамо живи... Сал-1 - Торлашко, да, Торлашко. Белгр-1 – „Одлазим“ - на пример – „одлазим...“ Сал-1 – „У Торлашко“, да. ДК - Јел ви кажете торлачко или торлашко? Сал-1 - Са -и-, са -и-. Сал-2 - А ми ту говоримо: „Ићи ћемо у Влашко“, кад каже: „У Влашко“, значи у Видин на доле, од Дунавци тамо, Видин.

VI16-127

Сал-1 - Има један мој колега из Стакеваца, у Софији живи, Илија Николчин се зове [...] Тај је развијао разне... Торлакија, је ли, са -у-. Издао је књигу Торлакија... Он даје некаква објашњења тамо... тур... кол... такве неке ствари... за чување неки... нисам убеђен да је тако. [...] „Торлакијада“, дечија књига.

VI16-128

ДК - Како ви зовете простор где живе Торлаци? [...] Код нас кажу Торлачија, ви како кажете? Торлашко? Чуп-2 - Турлашко. Чуп-1 - Торлашко, да. „У Турлашко.“ [...] Чуп-2 - Данка Анина из Стакеваца, она каже „Торлаћија“. [...] Како обичан човек каже? Чуп-2 - Турлашко. Чуп-1 - У Турлашко.

VI16-129

ДК - Како се зове тај простор... место где су Торлаци [...] Чип-3 - Торлашко. ДК - Торлашко? Чип-3 - Аха. „Там по Торлашко“. ДК - А Турлакија и тако има...? Чип-3 - Турлакијада [...] То је написано, то је шаљиво. [...] ДК - Чуо сам у белоградичком крају „Турлакија“? Чип-3 - Не, не. Није Турлакија, не. Не, не. Турлакија није код нас. ДК – „Турлашко“? Чип-3 - Да, „Турлашко“. „Турлакија“ чујем први пут.

VI16-130

ДК - Како се каже простор где су села [торлачка]... Кад кажеш: „Ја сам од... Торлашко“, или како ви кажете? Чип-7 - Да. Чип-8 - Да, да, то постоји. ДК - Код нас се каже „Торлачија“, да ли има тога код вас? Чип-8 - Еее, не. ДК - Или Турлакија, кажу у Стакевцима? Чип-8 - То је мало игра речи, звучности, да има риме. ДК - А ту се каже „Торлашко“? Чип-7 - Ту „Торлашко“. Чип-8 - Знаш како су рекли, да су Чипровци престоница Торлакије. Зато што се налази, како ти је рекао, у средини [торлачког краја]. ДК - А ко је то рекао, ко је то смислио? Чип-8 - То је било у време тих пројеката.

VI16-131

ДК - Како се зове простор, место где живе Торлаци? [...] Код нас има „Торлачија“. У Зајечару каже: „Идем си у Торлачију“. Како би се код вас рекло? Чип-1 - Да. Овде нема тога. ДК - Торлашко, или како ви кажете? Чип-1 - Да, у Торлашко. „Отодим си у Торлашко“ или... али то се већ ретко среће... више сам чула у Чупрењу, око Стакеваца и Чупрења, значи, негде сам... од пре више година памтим да они кажу: „Престоница Торлакије је Чупрење“. То сам чула на фестивалима, кад смо ишли у Копривитицу на тај сабор народног стваралаштва.

VI16-132

Жел-1 - Кад сам била у Софији, неко ме пита: „Одакле си?“, „Ја сам из Турлаконије“ [смејемо се]. [доста касније:] Кад хоћемо да кажемо одакле си, шта си, ово наше је турлашко место. Ми смо, скоро сви смо Торлаци, немамо друго.

XIЗв. Транскрипти делова разговора везани за одељак Маркери торлачког идентитета (VIІв)

VIІв-1

ДК - Да ли има стереотипа о торлачком менталитету? [ћути] Какав је? Да су циције, радни, нерадни, гостопримљиви? Вид-1 - Гостопримљиви. Гостопримљиви. Ја сам то искусила када сам ишла тамо и када сам се сретала са старим женама. Оне су се увек одазивале, све су ми причале, и на крају су неизоставно покушавале да ми дају нешто. Чак у Чупрењу једна жена ме пратила да ми да десетак јаја да их донесем из Чупрења у Видин. Кажем јој: „Ја ћу да их положим до Видина“. „Не!“ Ја сам их узела и донела. Иначе, жена би се наљутила. [...] ДК - Да ли има ту у Пољу таквих примера. Вид-1 - Значи ту има, али ми се чини да су тамо гостопримљивији.

VIІв-2

Раб-1 - Они су много топли... и код нас има таквих људи, код нас у смислу од Рабише на овамо, али... некако су... некако су Балканције бољи, човечнији. Да ли ви себе сматрате Балканцијама? Раб-1 - Не толико колико њих. ДК - А ако би неко рекао: „Ви сте Балканције“? Раб-1 - Не толико. ДК - Не? Раб-1 - Не зато што је погрдно. Не мислим да смо толико колико они. Они су... они су више. они су... ми доле ниже... на нижем месту. [нешто касније:] ДК - Ко је гостопримљивији [између људи реона у којем је Рабиша и људи из Равнице]? Раб-1 - Ми. ДК - Има такво мишљење? Раб-1 - Да. ДК - А доле? Раб-1 - То опет зависи од људи, али су мало хладнији. Нису тако... Ми смо као Балканције, тако, и за гостопримство, и за... док су они доле мало другачији. Да ли су гостопримљивији горе веће Балканције од вас? Раб-1 - Да. ДК - Од вас? Раб-1 - Да. ДК - Ви то знате? Раб-1 - Да. Тако сам чула и у то сам се уверила у контакту са онима са којима сам имала контакт.

VIІв-3

ДК - Какви су ти Долњаници доле? Доле из Поља? Какви су људи? Белгр-5 - Они су... како да вам кажем... земљорадници. Земљорадници... али су више тако... како да вам кажем... више држе до пара а не до човечности, више гледају свој рачун. [...] ДК - Не воле толико да се веселе, да певају, да играју? Белгр-5 - Уздржанији су по том питању.

VIІв-4

ДК - А какви су ти доле по Пољу? [...] Стак-1 - Ти по Пољу су пољски Бугари. [...] Стак-3 - Зато говоре да Поље рађа тикве а Балкан рађа људе. Човек. ДК - Па, какви су они, јел су гостопримљиви јел нису? Стак-3 - Не. Не. Стак-1 - Нису као ми. Разлика је голема. Стак-3 - Они су циције [скрнсе]. Кад види да идеш на врата, он затвори врата и не пушта никога. ДК - И још, какви су још? Стак-1 - Тамо су затворенији. Затворенији. Стак-3 - Мало су готовани, мржљиви.

VIІв-5

ДК - Гостопримљиви? Вид-2 - Гостопримљиви. [...] То је било у карактеру ових људи: да приме човека, да га угосте, да му понуде дом и да га испрате са жељама за живот и здравље.

VIІв-6

ДК - Имам ту исказе да су Торлаци гостопримљивији од Пољанаца? Чип-1 - Да. То се зна да људи са планине, Торлаци, гостопримљивији, воле да се веселе [...]. Значи, доле су особени људи. Када сам ишла на терен... Људи су се променили, је ли, од пре двадесет година до сада, много су се променили. Када сам некада ишла по Пољу да питам, та огромна дворишта, капија је ту а на 100 метара, 200, је... чак доле негде му је кућа и оно стоји и питате шта желиш. Ти му кажеш ко си: „Идем из Музеја, питам, распитујем се за то...“, о, тешико је, много је тешико. Док се ови људи (...), они те зову „Ајде у кућу“, „Ово ћу да ти дам“, „Ово ћу да ти кажем...“, „Ми смо Торлаци...“, „Ми тако...“...

VIІв-7

Март-1 - Да залута човек, нико неће да га остави на улици.

VI1в-8

ДК - *Какви су Пољанци?* Чер-1 - *Не смем да кажем, јер мајка ми је Пољанка [смеје се].*
Чип-1 - *Одакле ти је мајка?* Чер-1 - *Из Ердена [код Монтане]. [...]* ДК - *Да ли сте гостопримљивији ви или Пољанци?* [...] Чер-1 - *У Торлаке да одеш, као што смо ми, и ако си гладан, неће да те оставе... [гладног или на улици]. Доле ће да те исчикавају...*

VI1в-9

ДК - *Да ли сте ви гостопримљивији од староседелаца?* Лом-3 - *Кажу људи да су Балканције више... више тако да дочекају човека и да га испрате. А Пољнци су више... Лом-2 - Хладни. Лом-1 - Хладни. Лом-3 - Хладни.*

VI1в-10

Март-1 - *Добри смо. Овде нешто да почне да се прави - сви помажу. Такви смо.*

VI1в-11

ДК - *Значи, по чему се познаје Торлак? По говору?* Стак-1, 2, 3, 4, 5 - *По говору. [...]* Стак-1 - *По говору... по деловању, у смислу... [...]* општење са другим људима, и најважније... Стак-3 - *Није било крађе.* Стак-1 - *Никада не може да буде увучен, на пример, у неку радњу такву... преступну радњу...* Белгр-1 - *Поштени људи, поштени људи.* Стак-3 - *Поштени људи, поштени људи.* [...] Белгр-1 - *Праведни, праведни и скромни људи, и скромни људи.*

VI1в-12

Под-1 - *Карактеристично за Торлака је: то је слободољубив човек. [...]* Хоће да зна свој род, свој језик, своје традиције, обичаје. *И није случајно да је један од највећих устанака [...] 1850. године, Белградички устанак, који је у равни са нашим Априлским устанком. Значи, ду је изгинуло 30.000 људи. И главни центар устанка је Белградчик. И Подгоре, и Раковица.*

VI1в-13

Под-2 - *И Торлаци су мало близу Шопима, и они имају своје мишљење.* ДК - *А по чему су... по менталитету?* Под-2 - *Они имају своју представу света, живота и ти не можеш да му наметнеш одозго. Он сам треба да види. [...]* Не прима туђе мишљење тако на бланко. *Треба да га... да га проживи.*

VI1в-14

Стак-1 - *Пре више година један човек из Крачимира одлази у Дунавце на ваиар, на сабор. На сабору продају жито, кукуруз, а ту је и једна торба са књигама. И он је отишао до торбе и гледао као да би купио књигу. И онај му је рекао: „Еј, момче, ти ниси одавде, сигурно си са Балкана“. То је истинит случај. [нешто касније:] Стак-1 - *Некада су их ти људи сматрали [...]* као изванредно љубазне, ако хоћеш и љубопитљиве, чак људи који су имали афинитет ка науци, док су сви они доле...*

VI1в-15

ДК - *И које су особине торлачке, као треба да изгледа један Торлак?* Вид-2 - *Значи, они изгледају као сво други људи, оно што је особено јесте у говору који они практикују. Иначе нема разлика.*

VI1в-16

ДК - *Јел има разлика између говора Подгора и Рајановаца?* Под-1 - *Има. [...]* Наши кажу: „Где отодиш?“, „По путичката и отодим у Раковица“. ДК - „У Раковица“, да. Под-1 - „У Раковица“. А Торлаци стављају једну надежну форму: „Отодим у Раковицу“. ДК - *И у Рајановцима ће већ рећи: „У Раковицу“?* Под-1 - „У Раковицу“. [даље наводи још разлика у говору]

VI1в-17

ДК - *Кад сте ви први пут чули ту реч?* Чел-1 - *Е, много давно сам чуо. Много. Ми контактирамо са њима... је ли, од много... са тим селима горе, тако да... Пре седамдесет и више година они су говорили свој језик, ми смо говорили наш.*

VI1в-18

ДК - Да ли знате за назив Торлак, Турлак? Шта је то? Рав-1 - Турлак, то је назив... ми овде не говоримо торлачки. Торлачки говоре од Белог Мела на горе: Митровци, Превала, Горна Лука, и супротан правац: Железна, Чипровци, Мартиново. ДК - Аха? Рав-1 - То је торлачки језик. ДК - А Бели Мел? Рав-1 - Бели Мел не говори. ДК - [...] Да ли ви себе сматрате Торлацима? Рав-1 - Не можемо да будемо. Рав-2 - Не, не, не. ДК - Значи, ко говори торлачки, то је Торлак. Рав-1 - Турлаци, то се зна. Да се Чипровци воде... уопште за торлачки језик.

VI1в-19

ДК - Копиловци говоре торлачки? Рав-1 - Да. ДК - По вама то су Торлаци? Рав-1 - Копиловци горе говоре торлачки. ДК - А Длги Дел? Рав-1 - Длђи Дел, и они замећу. Говежда не такође. ДК - Не? Рав-1 - Има, има мало, замећу и они. ДК - А Главановци? Рав-1 - Главановци исто, и они говоре торлачки. Еловица не говори торлачки. [...] Рав-3 - Кад почне да говори торлачки, не можеш да му разумеш ни једну реч. Рав-2 - Горна Лука где припада? Рав-1 - Торлаци су. И они говоре торлачки. ДК - А на тамо, белоградички крај? Рав-2 - Превала... Горна Лука, Превала, Митровци замећу и они торлачки, а већ на горе, Горни Лом, Долни Лом нисам ишао... ДК - Не знате на тамо? За вас су Торлаци ту? Рав-2 - Ту наш део, општина [Чипровци].

VI1в-20

ДК - Каква је разлика у говору? Да ли можете неку реч...? [...] Рав-1 - „Різу“ зову „кошуља“. ДК - А ви кажете „різа“? Рав-1 - „Різа“ Рав-2 - „Різа“. [...] Рав-1 - „Пироне“ [ексере] зову „клінци“. Обичне ексере зову „клінци“.[...] „Теслу“ зову „ћисер“. [...] Пећ зову... обичну пећ, шпорет, зову „фурна“. [...] Или „кубѐ“. Кажу „кубѐ“.

VI1в-21

ДК - Шта одликује Торлаке? По чему се познају Торлаци? Чуп-2 - Торлаци се познају по свом специфичном говору.

VI1в-22

Чуп-1 - Ми смо рођени ту, ми смо закрмљени турлачком речју.

VI1в-23

ДК - По чему се познаје Турлак? Белгр-2 - Значи, по мени, само по говору. Све остало су такве неке измишљотине, које Шоци измишљају о себи, ми их измишљамо о нама... које да кажем, они око Трнова их измишљају за себе, други измишљају. Сви смо једнаки. Али они сматрају да су тврди Шоци, да су такви откачени, не знам шта све...

VI1в-24

ДК - Да ли има разлике међу Торлацима? Између Стакеваца и Салаша, Стакеваца и Горњег Лома...? Белгр-2 - Разлика је толика колико је језик у појединим местима сачуванији, а у другим местима није баи толико. Значи, можда је у Стакевцима и у Чипровцима најаутентичнији. Али није само тамо. Ту у Репљану, на пример, много добро говоре турлачки. И на много места, и Салаши... и свуда га говоре, али је у Стаквцима просто изражено, до крајности је доведено. ДК - А ова села... Ошане да ли је турлачко? Белгр-2 - Није баи... ДК - Није? Белгр-2 - Значи, тамо су га [говор] изменили мало. Турлачко је... значи, то је било, на жалост, тај језик се губи, све више и више. И то је било турлачко, и сада је турлачко, али већ језик није баи. И Белоградчик је турлачки, али већ не можемо да га говоримо.

VI1в-25

Стак-3 - Наши људи ту из села где год да су, има у Софији, има (...) говор он не мења. Кад се са Пенком [једним од присутних казивача], са мном: „О, здраво...“, одмах почиње да говори нашим торлачким језиком. Без обзира што је тамо у граду, што било шта. И не стиди се, не стиди се, људи се окрећу и гледају их - два Стакевчана разговарају на стакевском, а они пролазе и окрећу се и гледају зашто говоре тако. Стак-2 - Два Стакевчана да се сретну у другој држави они одмах почну да говоре стакевским. ДК - Значи, по чему се познаје Торлак? По говору? Стак-1, 2, 3, 4, 5 - По говору.

VI1в-26

Белгр-1 - *И у граду могу да се понекад сретну старији људи који говоре чистим турлачким језиком. У Граду се у основи не говори на наречју, говори се књижевни бугарски, али када дођу из наших села ти старији људи, они говоре и у продавници, и на аутобуској станици и свуда, значи турлачки говоре.* [наводи примере шта кажу на дијалекту] ДК - *Значи да је говор то што показује културу.* Белгр-1 - *Да. Да. Тако ја мислим. [...]* И то у основи стари људи, неће млади, не знају га, просто није прихваћено да се опишти дијалектом...

VI1в-27

ДК - *По чему се распознаје Торлак?* Мит-3 - *По говору.* ДК - *По говору.*

VI1в-28

ДК - *По чему се познаје Торлак?* Мит-4 - *По језику. По језику.*

VI1в-29

ДК - *По чему се одликује Торлак? Да ли по говору, да ли по ношњи...?* Март-3 - *По говору, по говору...* Мон-3 - *Само по говору.* Март-4 - *По говору.*

VI1в-30

Пре-1 - *Речи [песме] су превалске и по томе се види да смо Турлаци.*

VI1в-31

ДК - *Ко су Турлаци? Шта су Турлаци? [...]* Чип-2 - *Не знам, једноставно тако, да ли језик... не могу тачно да вам кажем.* ДК - *Да ли су то људи који особено говоре?* Чип-2 - *Да, да.* ДК - *Турлачки говоре?* Чип-2 - *Да.* ДК - *А на пример, да ли сте били негде тамо... далеко од овог краја и да кажу: „А, ево Торлак. Торлакиња“?* Чип-2 - *Дешавало ми се, да.* ДК - *Да ли имате неки пример да нам испричате? Где је то било?* Чип-2 - *У Софији [смеје се]* ДК - *И по чему, по говору се распознају?* Чип-2 - *Да, по говору, говоримо торлачки.*

VI1в-32

Чип-4 - *Познаје нас по говору цела Бугарска. Други кажу: „Само Торлак, други не може да буде“.*

VI1в-33

ДК - *По чему се познаје Торлак?* Жел-2 - *По говору. Тврд говор. Источно, наречје, западно наречје и тако даље.*

VI1в-34

ДК - *Како се зову људи овог краја? [...]* Март-1 - *Ми смо ту Стара Планина.* ДК - *Добро, јел кажете да сте Торлаци? Да ли сте ви Торлаци или не? [...]* Март-1 - *Па, Торлаци смо кад говоримо [торлачки], кад „оратимо“ [смеје се].*

VI1в-35

ДК - *По говору, по ношњи [се одликујете као Торлаци], по чему се познајете?* Март-3 - *Говор нам је другачији. (...)* Март-4 - *Ако говоримо по нашимски овде, нема нико да нас разуме. (...)* „Оратимо“.

VI1в-36

ДК - *По чему се познаје Торлак, по говору?* ДС-1 - *Баш по говору.*

VI1в-37

Сал-1 - *Наш је говор старословенски говор.* [даље даје примере разлика између њиховог дијалекта и књижевног језика]

VI1в-38

Стак-1 - *У принципу, наш говор је старобугарски језик.*

VI1в-39

ДК - Е, сад, ако је дијалекат особен, зашто мислиш да је тако особен, што се разликује од... значи, и од српског и од бугарског се разликује? Белгр-2 - Значи, бугарски језик се у принципу састоји само од дијалеката. Један од дијалеката, трновски дијалект, прихваћен је за национални, али он је опет дијалект. Он је прихваћен за званични бугарски, али он је дијалект, да су у то време решили, на Првом великом Сабору, да турлачки буде национални језик Бугарске, сви би сад говорили као ми. Разумеиш? ДК - Разумем. Неки мисле ту да је то старобугарски дијалект? Има таквих мишљења? Белгр-2 - Сад ћу да ти кажем једно шовинистичко месно мишљење, јер ми смо шовинисти осим као Бугари и на локалном нивоу. Сваки дијалект има своја величања [...] и сматра себе највећим. Независно где, Шопи ће ти рећи да су они највећи, ми сматрамо да смо ми, и наша теорија је таква, је ли, ту Турлака, да као један од најдаљих делова Турске империје ту је било најмање Турака. И зато се ту најбоље сачувао бугарски. Друго, турлачки има речи из свих осталих дијалеката у Бугарској. На пример, из шопског има много у турлачком, имамо и македонизме, имамо од свих, и зато се сматра да је су можда ту сви који су однекуд бежали остајали ту и формирали такав некакав дијалект од целе територије Бугарске. ДК - То је твоје мишљење или си тако... Белгр-2 - То је моје мишљење, ја га прихватам, али сам га чуо од једне Стакевчанке. ДК - Како се зове? [...] Белгр-3 - Елена Нешева.

VI1в-40

ДК - А какав је говор торлачки? Зашто је такав говор? Жел-1 - То је остало из старог времена, тај говор. Турлачки и српски је мешано, тако мешавина. Скоро, видиш да нам се разумо говор. [нешто касније:] ДК - А да ли постоји српски утицај на ваи говор? Жел-3 - Постоји. Постоји. ДК - Неке речи? Жел-3 - Не неке, доста речи има. Већ сам ти рекао за „шпорет“... ДК - Да. Жел-1 - Има много таквих. Жел-1 - „Очеи“, „нечеш“. Жел-3 - Да. „Рука“, „нога“.

VI1в-41

Жел-2 - И сам језик је тако... он је близак са словенским, са српским овде.

VI1в-42

ДК - А што је говор тако особен? Чип-3 - Говор је углавном... према српском.

VI1в-43

Март-1 - Скоро смо тако, у говору, тако смо сви једно [мисли на говор чипровачког и белоградичког краја], као Срби. [...] ДК - [пошто је испричала да јој је неко из другог краја бугарске рекао да не говори бугарски] Па, добро, какав је овај говор ту? Измешан са српским? Март-1 - Са српским је измешан. [...] Кад одемо у Србију разумели смо се много добро.

VI1в-44

ГЛ-1 - [...] На доле по источној Бугарској [...] говоре другим језиком, а ми говоримо више као српски [смеје се]. ДК - Како ви говорите? ГЛ-1 - Па: „бчем“, „нечем“, „немој“, „бүдем“, такве ствари. [нешто касније током разговора:] Мој деда је о томе казивао, и он је стално говорио: „Ми смо са Србима у говору... на српском (...)“. Тако ми је стално говорио. (...) ДК - Како се звао деда? [...] ГЛ-1 - Петко Николов Шрабин.

VI1в-45

Мит-1 - Али ту ми смо, ово село је баш торлачко. Горна Лука је типична код нас. И Превала. Тамо где оду, језик не мењају – „глчу“. ДК - Значи, по језику, по говору се познаје Торлак? Мит-1 - Познаје се да је Торлак, да. „Очем“ [бугарски штем], „нечем“ [бугарски нештем], „кошүља“ [бугарски риза], „нога“ [бугарски крак], „рука“ [бугарски рька], „пүт“ [бугарски пџт], „прудишите“. Све је блиско српском. ДК - А зашто је такав торлачки говор? [...] Да ли постоји неки српски утицај? Мит-1 - Има, има и српског утицаја. Српског, румунског има код нас, има влашког, помешан је народ, остао је наш језик баш торлачки.

VI1в-46

ДК - Да ли постоји неки српски утицај на ваи говор? Белгр-1 - Па, изгледа да има. Мислим да има. Мислим да има некакав утицај. Мислим да има, да. ДК - Јел ја сам чуо тамо за нас, кад идемо у централну Србију, они кажу: „Ви причате бугарски“. А овде ми ваши људи кажу, кад иду тамо негде, они им кажу: „Ви причате српски“. Јел то истина? Белгр-1 - Да. Да. ДК -

Кад идеш негде па ти каже... Белгр-1 - Да. То је тако. На пример да кажем, ту и у Граду [Белоградчику] без обзира што већином у Белоградчику живе Турлаци, кажемо: „Боли ме мешина“, и то... Био је један такав случај: један мој пријатељ каже: „Ууу, боли ме мешина“. Други наш један човек који је из Видина, на пример, каже: „Де, говори бугарски, бре. Шта је то: 'Боли ме мешина'. Шта је то, први пут чујем тако нешто“.

VI1в-47

Мон-3 - Ја сам разговарао са српским овчарима горе на граници кад се сретнемо, и разумемо се као са тобом. Март-4 - Ма они горе... исти језик [говоре] и с друге стране Старе планине. Март-3 - Исти језик.

VI1в-48

Чип-2 - Кад смо неки пут ишли у Софију у куповину, тако са родитељима, и међусобно смо говорили на дијалекту, стално су нас питали: „Ви да ли сте Срби?“ [...] У Софији нас питају да ли смо Срби, кад нас чују како говоримо.

VI1в-49

ДК - Да ли је било да иду негде и кад говоре торлачки да им кажу: „А, ви причате српски“? Неко из источне Бугарске? Чип-7 - Да, да, да. ДК - Има тога? Чип-7 - Да, да, да. [...] ДК - Да ли мислиш да постоји неки српски утицај ту? Чип-7 - Моји пријатељи и клијенти, који долазе код нас, и чују људе одавде да разговарају, бабе горе на улици, они, испада ситуација да су у Србији а не у Бугарској.

VI1в-50

Чуп-1 - Чак, кад одемо негде то се познаје. Ишли смо скоро на неке зубне прегледе у Софији и тој медицинској сестри је било много чудно како говоримо и каже: „Ви сте Срби, ви нисте Бугари“. Кажем: „Не, ми смо... ми смо Бугари, али просто смо... такав нам је говор“. Ми смо Торлаци и много близу до Срба, колико до... не знам, до Бугара. Само нас граница дели, и чак стари људи су нам говорили да је ово овде било српско и да смо приликом постављање границе ми требали да припаднемо тамо, али... Ту је Турлачко и тамо, где беше тамо? Чуп-2 - Трнско, у Трнско има Турлаци. Чуп-1 - Трнско, да. [...] Чуп-2 - Трнско, говор им је скоро као наш. ДК - То гледате по говору, ко има такав говор он је Торлак? Чуп-1 - Да. Чуп-2 - Да, да. ДК - А што је тај говор такав, мислите да је српски утицај? Чуп-1 - Па... српски... Чуп-2 - Некада када су се поделили много Срба је остало ту у Бугарској. Ево, још има један човек и сви га знају - Цветан Србин. [нешто касније:] Чуп-1 - Кад одемо негде... не, није погрдно, просто... они нас прихватају као Србе више а не као Бугаре. ДК - А где? У Софији, у Видину, где? Чуп-1 - У Видину... не тако много у Видину, зато што има много Турлака у Видину, у Белоградчику... Али у Софији, тим градовима... ДК - Тамо у источној Бугарској. Чуп-1 - Да, у источној Бугарској. [нешто касније:] А њима је, пак, интересантан наш говор. Дијалекат којим говоримо.

VI1в-51

ДК - Кад идете негде тамо, источна Бугарска негде, па кад чују ваш говор, каква је реакција? Мит-1 - Одма нас препознају. Мит-2 - Још као ученица сам ишла на екскурзије и још при уласку у неку продавницу, нешто себи да купимо, и потражимо, тако по говору, погледају нас и кажу: „Ви да нисте из Србије, и Македонке...“, јер је и македонски нешто билижи [...] Ми кажемо одакле смо, „О, ви сте Торлаци“. ДК - Значи и тамо се зна за то? Мит-2 - Да. Одмах нам кажу: „Ви сте из тог краја, из 'торлашко'“. ДК - А да ли можете да кажете где је то било? Мит-2 - Било је у Дрјанову. [...] ДК - Значи, тамо се зна за ту реч, да смо Турлаци.

VI1в-52

Белгр-3 - Када из других крајева Бугарске дођу ту у Белоградчик и чују ту локални дијалект, или дијалект који се говори у селима према граници, кажу: „Ви говорите српски“. [...] Белгр-2 - Значи, они не разумеју (...) то су с мора, с другог краја Бугарске (...) и они, просто кад дођу ту, прва два-три дана, посебно ако су у селима... значи, ту у Белоградчику разумеју, али горе у Стакевцима, они просто не разумеју језик. И то је стварно, има специфичних речи, на пример израз: „Пуна вреча с компир“. Он није чуо „вреча“, није чуо „компир“, ајде, „вреча“ можда је чуо, али „компир“ није чуо и за њега то је српска реч. [...] И има и других таквих специфичних речи које они не разумеју, и зато кажу... Ми, по правилу, у Бугарској тако: пограничне пределе

унижавамо тако што им кажемо да су од друге нације. Значи, Власи су демек [?] Румуни, погрдна реч за Румуна, без обзира што, ако питаш Бугарина, он нема лоша осећања према Румунима, али ти тамо су некекви мелези и то је погрдно. Ту смо Срби, не зато што неко мрзи Србе, али погрдна реч зато што су мелези, демек Србин, нема се у виду чисти Србин, али неки такви мелези, ни овакви ни онакви. Значи, доле они су Грци. [...] Тамо Крџали су Турци. Ето тако... и тако се стално сматрају ти погранични реони за глупље, изосталије, не знам што је била таква политика (...), свуда, не само ту на овој граници. Белгр-3 - Не само на овој граници. То је и на јужној граници, са Грчком, са Турском. Белгр-2 - И то се сматра погрдним. И зато они када дођу отуда с мора, а на мору нема шта да буду, они су Бугари (...) тамо нема, и ето, тако нас унижавају: „Ви сте Срби“. А нас баш брига. Белгр-3 - Ми то не прихватамо као погрдно. Белгр-2 - А они просто не знају [...] да ту има Турлака. Не могу да се сете да кажу: „Турлаци“ да би те унизили. И зато Турлак није погрдна реч. Они једноставно не знају реч Турлак. То је много ретко, ако се неко посебно бави, или нешто. Значи, то до сада није рекламирано. Одскора, од пре две-три године има сајт на којем се публикују турлачки изрази. [...] Пре тога није било. На телевизији нико није давао нити спомињао реч Турлак. И нико се није [бавио]... изузимајући два-три локална писца коју су објављивали по нешто, али то није... (...). И баш због тога овом крају треба реклама. Да би било... јер они се рекламирају: „Ми смо Шопи, па имамо то, то, то, то... Код нас је тако, тако, тако, тако...“. А ми, до сада то нико није радио, тек сада се почиње да се прича... да покушавамо да привлачимо тиме што смо Турлаци. Али треба на неки начин да се идентификујемо као Турлаци, јер: „Кад сте Турлаци, какви сте?“ И ми треба да кажемо какви смо, а ми не можемо да кажемо ништа различито.

VI1в-53

Белгр-4 - Ми већ годинама радимо, ти знаш развој овог краја, чак смо објавили и један српско-бугарски речник, који смо направили (...). Мој пријатељ га је написао, а ја сам у то време гледао да нађем новац да га издамо. ДК - Како се зове? Белгр-4 - Антон Занков се зове колега. ДК - Одакле је? Белгр-4 - Из Белоградчика, али тренутно ради у Софији [...]. Он је много боље упознат са језиком, и од њега треба да узмемо да скенирамо то што је он сакупио као торлачки речник. ДК - А сајт, који је мотив да се направи сајт торлачки? [...] Аутор ко је, ти? Белгр-4 - Значи, ја сам технички аутор, а он је више идеолог. И ми смо почели да га правимо... Мотив нам је био тај, можда, што смо одрасли у том крају... ДК - А из ког села је он пореклом? Белгр-4 - Порекло му је из Салаша. Из Салаша, и он је, исто као и ја, он је рођен 1967. године [...] и волимо, просто, ту културу и... хоћемо и да је пропагирамо, тако да се не изгуби, јер, крај крајева, све што постоји, добро или лоше, треба да сачувамо, и зато смо направили сајт torlak.info, који... у почетку је био један проблем, како да се изрази специфичност торлачког говора. И проблем је био у такав да специфичност је... на пример, то Ошање, и други такви изрази, бугарски нема тако тачан знак који га изражава. Он личи мало на руски, док српски, ви имате тамо такве знаке [...]. И чудили мо се какву азбуку да користимо да би смо на торлачком изразили то што пишемо. Али се показало да... нисмо уложили много енергије и прихватили смо да ћемо да користимо српску азбуку. У исто време је искрсао проблем од стране бугарских националиста. ДК - Из Белоградчика или (...) Белгр-4 - Не, у принципу, ми смо доста добри у прављењу сајтова. И он је брзо постао познат. И тада су... Они су већ почели да пишу по разним националистичким сајтовима. То што је писано, мало су им друге мањине, онда сад „Торлаци ће да траже да праве посебну државу“, што, пак... с друге стране, према теорији рекламе [...] треба да се пише о теби добро или лоше.

VI1в-54

Сал-1 - Торлаци највише по опанцима [се познају]. По опанцима, по опанцима. ДК - Е, шта по опанцима, кажите ми? Сал-1 - Торлаци црне врвце имају [...] а закачке беле [...] а опанци [...] са кљуном. А доле [село] Вештица беле врвце и већ опанци мало ту... шиљати доле. Вештица, Врба - Врба исто.

VI1в-55

Белгр-1 - Они [села Ошане, Рајановци и друга у нижем делу белоградничког краја]... и та наша типична јела мислим да нису распрострањена. У Рабиши, на пример, не знају како се прави бџелмуж.

VI1в-56

Вид-1 - У Арчару сам имала тетку, мајчину сестру, ја сам завршила арчарску гимназију, и она је била удата у једну породицу које се својевремено преселила из Горњег Лома. Деда Ангел и његова жена баба Гина насељеници су из Горњег Лома. Значи, они су имали четири сина. Муж моје тетке, ујак Милко, био је типичан планинац, ако хоћеш могу да ти га нацртам, био је висок, мени је изгледао као да је двометраш, јер сам била мала, био је са црвенкастом косом, лице прошарано пегама, црвенкасто, значи такву појаву, такав тип, буквално копију ја сам срела и када сам била у тим селима за која сам ти рекла - и у Чупрењу, и у Салашу, и у Горњем Лому, а и на фолкорним саборима, када су долазили ту. Значи, он је био највиши у односу на друга два брата. Но сви они су носили нит тог антрополошког типа, који је за мене... ДК - Мислите да заиста постоји посебан антрополошки... Вид-1 - Мислим да има, да. Чак кмет Стакеваца, кад смо ономад били, он је типичан представник тог типа, ако га памтиш. [...] Ми имамо ту нашег рачуновођу, он је из Гјургича. ДК - Да ли је то торлачко село? Вид-1 - Па, тамо је, у планини. ДК - Да? Вид-1 - Он је висок, плав, светао, са пегама. Ако хоћеш могу да те упозам са њим. Нису сви високи, али то су такве појаве, које у суштини личе једна на другу. [...] Плави, црвенкоси, из историје, из описа Трачана, знам да их тако описују грчки аутори.

VI1в-57

ДК - По чему се познаје Торлак? Под-2 - [...] Крупан, крупан. ДК - Крупан...? Под-2 - Са плавим очима. Ти си типичан Торлак. [...] ДК - Плаве очи да има? Под-2 - Да. ДК - Добро? Под-2 - И плаве косе.

VI1в-58

Брус-4 - Иначе су, тако (...) углавном су високи [...] Брус-1 - Крупни, крупни људи. Брус-4 - Нису слаби, такви... крупни. Углавном знам те бабе, које у одавно, одавно помрле, дете сам била, високе, је ли, тако, крупне... једноставно крупне, високе.

VI1в-59

ДК - Значи има разлика у физиономији, је ли [између Торлака насељеника и Пољанаца]? Брус-1 - Има, да. [...] ДК - Каква је физиономија, да ли су крупнији, да ли су...? Брус-1 - Тако, шири у лицу... [...] ДК - Ти имаш плаве очи, да ли је то те бабе [Торлакиње] Брус-1 - Од мајке и од те бабе по мајчиној линији. ДК - Ту у Брусарцима има више са сињим очима или са црним? Брус-1 - Мало нас је, мало нас је са плавим очима. Више има са црним. ДК - А тамо је већина са плавим очима? Брус-1 - Са плавим очима. Чип-1 - Обе бабе су биле са плавим очима, јел тако? Брус-1 - Не, једна ми је дала гаранцију а друга не, та из Превале није била са плавим очима.

VI1в-60

ДК - Шта је одлика Торлака? Шта их одликује? Мон-1 - И по физичким... и по физиономији се разликују. Торлаци... мушкарци смо... мушкарци су раније били крупнији... ДК - Да? Мон-1 - Жилави. Високи. Имали смо Торлаке по два метра [високе]. Жене су биле углавном ниске... јер седе уз ћилим, ткају. Ниске са великим... седалима, са широким куковима и бутинама [...] и разликују се од њихових жена [жена Пољанаца].

VI1в-61

ДД-4 - Они су крупнији од нас, ти Торлаци који су били ту, дошли из Србије. Они су оданде дошли, из Србије, тај Петар Спасов...

VI1в-62

ДК - Који су то људи? Торлаци? Вид-2 - Торлаци су људи Балканције. Намучени, живели у суровој природи. Земља није тако плодородна као у Равници... и зато су они добили трудољубље, уважавање рада, људи. Значи, има једна изрека да планина рађа људе а поље тикве, и они се држе те максиме. [...] ДК - Шта то значи? Вид-2 - Да су раднији, гордији, трудољубивији, издржљивији... ДК - Гостопримљиви? Вид-2 - Гостопримљиви.

VI1в-63

ДК - [пошто је испричао да га је један професор у Софији некада назвао Торлаком] А професор [...] да ли је ту реч користио у погрдном смислу? Мон-1 - У погрдном. И у говорном речнику је погрдно. Торлак се користи као погрдан назив. И у говорној речи, разговорној речи,

опет се користи за унижавање: „Остави га, он је Торлак“. Желе да кажу да смо простаци, глупаци, сељачине. ДК - Где се тако каже? Где? [...] Мон-1 - У равничарском делу. ДК - Ту? Мон-1 - Ту. ДК - Монтана...? Мон-1 - Монтана. [...] Кажу: „Торлаци терају то и то... дрва“, „Дошли су Торлаци за жито, за кукуруз“. ДК - И то има мало погрдно значење? Мон-1 - Мало погрдно. Били смо сиромаси.

VI1в-64

ДК - Та реч какво значење има, опет да те питам? Чер-1 - Не знам. ДК - Да ли када каже, Пољанац кад каже „Торлак“, да ли мисли да је глуп, сиромашан... Чер-1 - Сматрају нас глупљима. ДК - Тако? Чер-1 - Тако мисле, да смо глупљи. Али нисмо крадљивији од њих.

VI1в-65

ДК - И кад се каже „Торлак“, какав је то човек? Гов-1 - Како да вам објасним, Торлак је Торлак. Ми смо овде ниже, значи у равнијем делу, у неком смислу смо „културнији“, да кажем тако [смеје се]. ДК - А Торлак је диваљ? Гов-1 - Горе су удаљенији, тако, сасвим друге традиције имају. ДК - Да ли су сиромашнији? Гов-1 - Не знам, вероватно је и тако.

VI1в-66

ДК - Да ли је реч Торлак погрдна? Вид-1 - Имала је неко такво значење. Значење не погрдно, него за људе који су заостали, један такав смутан осећај. Значи, ту ови месни из равнице сматрају да у они тамо горе заосталији од ових ту у равници. Такав некакав смисао. Али то не као омаловажавајући однос, таква некакава констатација. ДК - Културно или... како да дефинишемо. Вид-1 - Пре као културна одлика. Али мислим да их људи ту доле из Равнице не познају толико из близине, да би могли да направе ту категоричну констатацију. Нешто тако смутно, нејасно сазнање да су заосталији од ових овде у Пољу, у Равници. ДК - Да ли има данас ту у Видину таквих разлика, кад се каже да је неко Торлак? Вид-1 - Не, не, нема. Одавно нема, одавно нема таквих разлика. Одавно. ДК - Али је било некад? Вид-1 - Можда је и било, али ја већ имам 60 година... ДК - Да, да, да, али кажете да је некад било? Значи, да су као... Вид-1 - Можда ранија поколења, моје мајке, бабе, у смислу та поколења рођена тамо око двадесетих и пре двадесетих година. ДК - А да ли има таквих квалификација да кад се каже Торлак да је то овчар, тако... планинац... Вид-1 - Не, не везује се за то занимање. [...] Само као људи који живе у планини, као планинци. ДК - Планинци, планиници. И имају културне одлике, јел се подразумева то? Вид-1 - Подразумева се да су... тако некако заосталији.

VI1в-67

ДК - А да ли имаш такав пример да си био негде кажеш да си Торлак а он да каже нешто погрдно, да каже: „Торлаци“ па да се смеје? Јел има такав некакав...? Белгр-1 - Не, не, то је било у прошлости. Ја мислим да је био такав момент, не негирам. ДК - Шта је било? Белгр-1 - Значи, то је зато што је од турског превода, дословно, да... како читамо у књигама, да Торлак означава простака, неписменог, необразованог човека. На велику жалост, превод је такав. ДК - И било је, кад се оде у поље доле, да кажу... да се смеју кад кажеш да си Торлак? Белгр-1 - Сигурно је био такав моментат, али, опет кажем, то је било одавно, некада. ДК - Јел си ти чуо да је било? Белгр-1 - Ја сам чуо... чуо да је било тако нешто, али... али не у моје време. То је било пре... сигурно почетком или негде средином прошлог века. ДК - Али сада Торлаци се поносе... јел се поносе... кад кажу да су Турлаци? Белгр-1 - Апсолутно. Апсолутно. Мишљење је сасвим другачије, сасвим другачије је мишљење о тим људима, опет кажем, из нашег краја ту има много људи који раде на много високом нивоу, и раније у Политбироу Ц[ентралног] К[омитета] Б[угарске] К[омунистичке] П[артије] и сада је начелник „Пирогова“, највеће болнице у Софији, један мој братанац, ту је рођен у Белградчику, доцент Раденовски, и у Министарству спољних послова има људи, руководећих кадрова и свуда много. У Министарству финансија има из Града [Белградчика] пет људи тренутно ради [...]. Ту из нашег краја. Из мог села, такође, моја рођака ради тамо, стручни сарадник Министарства. И још једна. Ето, Крачимир, тамо тренутно живи 31 човек, а имао два човека који раде у Министарству финансија. Ја мислим да је то много добар пример за то шта представљају Турлаци. А поред свега, ту један мој братанац, опет из мог села, био је, пре десет година био је трговачки представник Бугарске у пословници Београд, четири године је радио, Цветко Јовкин. [...] Белгр-1 - Можда је било у прошлости када је говорено за њих [Торлаке]... они су били нецивилизованији, некултурни, необразовани, можда су били и

неваспитани, и тако су тада били са мало другачијим менталитетом, у смислу заосталији. У данашње време има људи који су пореклом из те заједнице који су много квалитетни.

VI1в-68

ДК - *Кад сте ви први пут чули реч Торлак?* Вид-1 - *Када сам први пут чула?* ДК - *Да.* Вид-1 - *Као мала у свом селу.* ДК - *За фамилију, род, Торлаци?* Вид-1 - *Да...* ДК - *А за те Торлаке тамо?* Вид-1 - *А за те Торлаке тамо не могу да кажем тачно када. Можда... како да кажем... када сам дошла у Музеј.* ДК - *Значи, просто нема... ту становништво нема посебне представе о тим тамо Торлацима?* Вид-1 - *Немају. Немају. Они знају, сасвим близак ми је утисак моје мајке, да су они са Балкана и зато их зову Торлаци. Вероватно она зна, становништво зна да људи тамо у Балкану, они који живе тамо у белоградичком крају називају се Торалицима и због тога [их тако зову]. Нешто посебно да знају за њих, неку разлику у односу на себе, од домаћих, не.*

VI1в-69

ДК - *Да ли имате ту примере да кажу Торлакиња или тако... ту у Видину да вас зову?* Вид-2 - [размишља] *Не, према мени не. Нису...* ДК - *Да ли има ту да кажу: "Торлак", на нешто о њему...?* Вид-2 - *Не. С омаловажавањем не. Пре са осећајем уважавања.*

VI1в-70

ДК - *Да ли је име Торлак погрдно?* Сал-1 - *Не... не, не.* Сал-2 - *За мене није погрдно. Сал-1 - Не, није само за нас. Нико нас није тако... тако подсмешљиво, да каже: "Ти Торлак, бежи одатле". [...]* ДК - *А доле у Видину? Власи да кажу или други Бугари [Торлак са потсмехом]? Сал-1 - Не, пре ћемо ми Власима да кажемо: „Мокри“.* ДК - *Шта значи то „мокри“?* Сал-1 - *„Мокри“ зато што живе поред Дунава. [...]* „Мокар Вла“ је мало подсмешљиво, тако... он је мокар... и они, кад говоре, не могу да говоре... акценат имају. ДК - *И шта се каже још за Влахе?* [...]

Сал-2 - *Власи на крају Дунава се даве. [...]* Сал-1 - *Власи се даве на крају Дунава. [даље прича о постојању и погрдних ласцивних инсинуација према Влахињама]* [...]

Сал-2 - *Ми смо на већем нивоу од њих.* ДК - *Ви сматрате тако?* Сал-1 - *Има, има, има тога. [...]* ДК - *Значи, никад нисте имали случај да вам неко каже да је назив Торлаци нешто погрдно?* Сал-1 - *Не. Не, не.*

VI1в-71

Мит-1 - *„Од Торлашко“.* „Митровци“, „Ооо, Торлаци су“. „Од Торлашко сам“. *Никада се нисам стидела због тога што сам Торлакиња, што сам из торлачког краја.*

VI1в-72

ДК - *Да ли можемо да кажемо да је реч Турлак погрдна или не?* Белгр-3 - *За нас није погрдна.* Белгр-2 - *Ми се поносимо тиме. [касније у току разговора:]* ДК - *Кад те неко пита, ево ја те питам: „Да ли си Турлак?“, да ли ћеш да кажеш: „Да“.* Белгр-2 - *Да. За мене није погрдно, напротив, пре је понос.*

VI1в-73

Белгр-4 - *Нисам приметио неко да осећа то као унижавајуће. [...]* ДК - *Да ли има да се поноси тиме? Или нема ни то?* Белгр-4 - *Ми пошто смо направили сајт, значи да се поносимо тиме.*

VI1в-74

ДК - *Да ли је назив Турлак увређујући?* Чуп-1 - *Не... зашто? [са чуђењем]* ДК - *Ту не, али кад одете негде, па ето тако, ви причате... [...]* ДК - *Да ли имате такав пример да сте отишли негде, и да кажу да сте Торлаци и да је то мало погрдно. Да ли имате такав пример?* Чуп-1 - *Не, не. [...]* Баш ја нисам имала такав случај. *Не. Не.* Чуп-2 - *Чак, мени се чини да... Чуп-1 - Да им је интересно.* Чуп-2 - *За нас је просто... за нас је понос што смо Торлаци.*

VI1в-75

ДК - *А [реч] Торлак нема [погрдно значење]?* Чип-6 - *Ја се нисам вређао.* ДК - *А кад Пољанац каже: „Торлак“, да ли има мало?* Чип-6 - *Море, ми се поносимо тиме што смо Торлаци. [наредних дана постављено је исто питање]* ДК - *А кад ти доле кажу за вас да сте Торлаци, да ли има у томе мало унижавања.* Чип-6 - *Не, не.* ДК - *Нема?* Чип-6 - *Нема, ми Торлак... чак се поносимо...*

VI1в-76

ДК - *Кад ти кажу Турлак, да ли се поносиш? Пре-1 - Е, поносим се, јер то ми је родно место. Ту сам се родила, шта ако сам Турлак. ДК - А да ли може кад ти неко каже тамо у Софији или у Пољу, да то буде погрдно. Пре-1 - Не, није ми погрдно. Торлаци смо.*

VI1в-77

ДК - *Да ли је реч Торлак погрдна или није погрдна? Жел-2 - Није погрдна. Не, не. Као што и „сељанин“ није погрдна реч. Није погрдна. Не, не, то није погрдна реч. Не.*

VI1в-78

ДК - *Они кад кажу да сте Турлаци, да ли је то мало погрдно... да је нежоративно? Белгр-1 - Нема погрдности, нема погрдности. Нема, нема погрдности. Ми чак овде имамо једну изреку да се у Балкану рађају људи а у Пољу се рађају тикве. ДК - То Торлаци кажу? Белгр-1 - То Торлаци кажу, да. Ми то кажемо. ДК - А шта то значи? Белогр-1 - Па, да се истински људи рађају на планини Балкан... ДК - Шта то значи истински људи, какав је то прави човек, истински човек? Белгр-1 - Тај који увек може да ти се нађе као помоћ, он је гостопримљив, он уважава друге људе и на њега може да се рачуна у принципу. ДК - А какви су Пољанци? Белгр-1 - Па... они су... као тикве, нису људи у које се треба надати, често пута ако се ослањаши на таквог човека може да се деси да погрешиси, у датим ситуацијама да се не постави онако како би требало. ДК - Да ли су гостопримљиви Пољанци? Белгр-1 - Па, не могу да кажем, сигурно су и они гостопримљиви, али у принципу ми Балканије себе сматрамо за гостопримљивије. За гостопримљивије од њих.*

VI1в-79

Белгр-2 - *Ту има једна изрека: „Балкан рађа људе а Поље тикве“, тако да Турлаци гледају са висине на Долњанце, а Долњанци уопште узев немају скоро никакво мишљење о Горњанцима. ДК - Нема да кажу: „Планинци, дивљаци, овчари“, нема тако нече? Белгр-2 - Не. ДК – „Сиромаси, сиротиња“? Белгр-2 - Нисам чуо.*

VI1в-80

Стак-1 и Стак-3 - *У Балкану се рађају људи а у Пољу тикве. ДК - То ви кажете, а шта кажу они? Стак-1 - Исто, и они то знају. ДК - Шта то значи? Стак-2 - Значи да смо паметни. Фолклор, песме, шале доказују да умемо да се смејемо, умемо да радимо, умемо да... све. Стак-5 - Значи, није истина да смо глупи [смеју се] ДК - А да ли имате неки пример да сте негде отишли и да неко каже: „Е, ви сте Торлаци, ви сте глупи или...“ Стак-1 - Не. Стак-2 - О, не, не, не, не. ДК - Да ли сте доживели то негде? Стак-5 - То не никада.*

VI1в-81

ДК - *Јел то погрдно мало или не [кад их у Пољу називају Торлацима]? Белгр-5 - Не. [...] У Лому један... питали тамо једног... из нашег краја, Торлака, питали: „Шта је то Торлак?“, неко други ту се јавио и рекао: „Па, најбољи људи“. [...] Најбољи људи су горе. И ту има таква изрека да Балкан рађа људе а Поље рађа тикве [смеје се]. ДК - А шта то значи, какви су ти људи а каве су тикве? Белгр-5 - Ти људи Торлаци су сиромашнији, али добродушнији, гостопримљиви. Гостопримљиви људи су Торлаци.*

VI1в-82

ДК - *Кад се каже Торлак, да ли је то погрдно то, нежоративно? Чип-2 - Не. Не, не. Нормално је. ДК - Добро, за вас не, ви кад кажете - не, а кад кажу Пољанци? [...] Кад каже Пољанац, кад каже: „Аха, то је Торлак“, да ли он мисли нежоративно или не? Чип-2 - Не. ДК - Не? Чип-2 - Не. ДК - То је једноставно једно...? Чип-2 - Једно одређење.*

VI1в-83

ДК - *А да ли може та реч да буде погрдна ако је каже Појанац? Да каже: "Ето их Торлаци". Чип-3 - Не, Не, Не, не, не... Чип-4 - Не. Чип-3 - Торлак, не. Пре може... [...] Чип-3 - Не, Торлаци нежоративно не.*

VI1в-84

ДК - *Да ли је реч Торлак погрдна? Мит-2 - Е, па, за нас није. ДК - За вас није? Мит-2 - Није. Мит-1 - За нас није погрдна. Кад кажеш одакле си, не стидиш се јер... [...] Мит-1 - Торлаци су бољи људи од Пољанаца. Увек је тако говорено. Чим си из торлачког краја, бољи си човек. [...]*

Човечнији су овде људи. [...] ДК - Да ли то ви кажете или Пољанци кажу. Мит-2 - И Пољанци, просто кажу. Доле [у Монтани] имам комшике из Поља и оне саме кажу: „Ви горе сте људи. Ми доле...“ Доле се и краду, овде нема крађе, када је реч о нашем селу. Мит-1 - И у Чипровцима нема. Мит-2 - Нема крађа у нашем крају. [...] Мит-1 - Моја кућа стоји цела откључана. Мит-2 - Горе имам стару кућу [...] једноставно је отворено, до данашњег дана, откад ми је отац умро, осма година, немам крађе горе. [...] Мит-1 - Ми смо гостопримљивији људи... ДК - Од Пољанаца? Мит-1 - Од Пољанаца. Овде да откључаш неће те оставити на путу, да... Понудиће те, нахраниће те, да преспаваш, све. Пољанци су суровији, лошији су. [...] Ми овде Торлаци смо много добри, срдачни. [...] ДК - Да ли имате такав случај да сте били негде доле у Пољу и да кажу „Турлаци“, али са погрдним значењем? Мит-2 - Не, не, не вређам се. Мит-1 - Не. ДК - У Софији, у Пољу? Мит-2 - Не, не, не. Мит-1 - У Софији су ми да сам Турлак још кад сам радила у државној безбедности, ја се нисам вређала што сам Турлак, ја се поносим што сам Турлак. [...] Моја деца много воле да им причам на митровски, на торлачки. С другима причам... [књижевно], а кад сам код куће причам митровски. Не стидим се што сам Торлакиња. То је за мене понос. ДК - То сам хтео да питам, да ли се поносите тиме? Мит-2 - Поносимо се. Мит-1 - Поносим се што сам Торлакиња. ДК - Сви овде у селу се поносе тиме? Мит-1 - Да сви овде. Мит-2 - Да, да. Сви се поносе, сви говоре наш матерњи говор. [...] Мит-1 - После сам се вратила овде и причам торлачки. ДК - Кад сте први пут чули за ту реч? Мит-1 - Први пут сам чула када сам већ поодрасла, и са децом смо ишли негде око Турлака... ДК - Негде доле [у Пољу]? Мит-1 - Доле кад сам била, по граду, тамо и овамо. И од наших сам чула, од маме, од бабе, да смо Торлаци. И то је за нас понос што смо Турлаци, јер то је наша нација. Ово село је било много велико, са много људи, било је врло богато, ја памтим пре Деветог [пре увођења комунизма 1944. године], била је ту кожарска фабрика, ту су се радиле коже, банка, много добри људи су ту били, све богаташи. Професоре имамо, доценте... много учених људи овде имамо. Ту имамо и два доктора који су одлични, и Торлаци су, ту су се родили.

VI1в-85

ДК - У Подгору кад се каже „Торлаци“, да ли то има мало пежоративно значење? Под-2 - Не. Под-1 - У Подгору не. [прича да у речницима има] Под-2 - Нема, нема. Нисам чуо тако нешто. [...] Нисам срео у свом животу. ДК - Мене интересује народ шта мисли, не речници него народ. Под-1 - Народ обрнуто. [...] Народ обрнуто, значи у торлачком крају има, они причају једну изреку [...] „Планина рађа умове, а равница [...] тикве“. И из тог краја има много професора, из мог села има доцента [...] и предају на Софијском универзитету [иако није торлачко, он своје село рачуна у планинско].

VI1в-86

ДК - Кад се иде доле на пијацу па се каже да су Торлаци бедни, некакви планинци тамо дивљи људи? Раб-1 - Аааа, не, нисам чула, нисам чула. ДК - Нисте чули то? Раб-1 - Не, не, нисам чула то. [нешто касније:] Раб-1 - Планина рађа људе а Равница тикве [Планината ражда хора, равнината тикви]. [нешто касније:] ДК - [неки одричу назив Торлак] Зато што знају да је та реч увредљива. Раб-1 - Оооо... ДК - Ви не знате за то? Раб-1 - Ја нисам чула да је увредљива. Напротив. ДК - Ако узмете говорни речник, можете да видите. Раб-1 - Ја сада чујем први пут. ДК - Први пут чујете? Раб-1 - Часна реч. Први пут. [...] Мене ако би неко назвао Торлаком, ја би се поносила, не би схватила као увредљиву реч. [...] ДК - И желите да будете? Раб-1 - Желела бих, да... А и нисам чула да неко каже тако. Ето, сад чујем од вас. Код нас Торлак значи човек частан, човек радан, гостопримљив, ништа лоше нисам чула за Торлаке.

VI1в-87

ДК - Кад ви кажете да су то Торлаци, да ли има мало погрдно значење? БМ-1 - Ааа, нема погрдно, нема погрдно значење.

VI1в-88

ДК - Та реч Торлак какво значење има? Жел-2 - Торлак - дивљи Бугарин. Некултурни Бугарин. У енциклопедији (...).

VI1в-89

БМ-2 - [пошто је објаснила да је негде читала да је реч Торлак од тур у значењу кула] Друго што сам читала везано је са погрдним називом, не баш пријатним.

VI1в-90

Стак-1 - *Било је питање што их зову Торлаци и има два мишљења. Једно мишљење је мало смотаних језичара, који кажу да су тупи белодрешковци Балканције. Тако им је име: тупи белодрешковци Балканције [...] А друго је, оно истинито је, де факто, слободољубиви људи који не могу да трпе страни јарам.*

VI1в-91

ДК - *Та реч какво значење има?* Мит-4 - *Па, значи, та реч је много интересантна. У говорном речнику није много позитивна [...], али за нас је понос да се зовемо Торлаци [касније:] ДК - Да ли та реч може да има погрдно значење?* Мит-4 - *То сам ти већ рекла, у говорном речнику је баш погрдно: „непросвећени Бугарин, прост човек“, али то за нас није истина. [...] Као што су Шопи једна таква заједница, тако смо и ми Торлаци једна врста заједнице која... [...] У нашем крају, и Пољанци и Балканције не сматрају да је реч Торлак погрдна реч. У нашем крају је тако.*

VI1в-92

ДК - *Да ли назив Торлак може да има и погрдно значење? Има у речницима да је то Балканција, дивљи сељак [...]* Чип-1 - *У речнику ретких и старих речи у Бугарској, једно много старо издање, написано је: „Торлак - прост, диваљ, заостао човек“. То је одређење Торлака. Али, ту у нашем крају посебно ја нисам чула, а и током толико година док сам радила у целом региону у области Монтана, док сам радила на етнографским темама и проучавала материјалну и духовну културу, ја нисам регистровала такав негативан однос и много се чудим зашто је написано тако. И дан данас се чудим.* ДК - *Значи, нема да неко доле у Пољу каже: „А, ви сте Торлаци, Балканције, ви мало... сте глупи људи или тако?* Чип-1 - *Не. Не. У Бугарској се каже да у Балкану се рађају људи, а у пољу тикве.* ДК - *Шта то значи?* Чип-1 - *То значи да су овде паметнији људи.* ДК - *Паметни?* Чип-1 - *Да. Образованији. А доле у Пољу тикве, у смислу да се од тикве ништа не добија.*

VI1в-93

Стак-4 - *Због тога што се проноси да Торлак значи прост Балканција, прост Бугарин, то није истинито и за нас је увређујуће чак, јер баш из нашег села има толико професора, доцента, ижењера, лекара [...] одавде нема човека који нема образовање. Значи, ја не могу да се сложим да смо ми прости.*

VI1в-94

Стак-2 - *Код нас у говорном речнику пише: „прост Балканција Бугарин“. Слушај, и ја сам ишла у Народну библиотеку у Софији да питам ко нас је дефинисао као „прост Балканција Бугарин“. И појавио се један колега библиотекар који је Турчин. Три дана сам седела у Софији. И дошао је и рекао је овако: „Колегинице, Турчин вам је дао то име - Турлак - прост Балканција Бугарин.“ И ја почињем да вичем од радости, и он пита: „Што се радујете?“ Кажем да пет векова, пет стотина година, Турчин је Бугарина звао ђаурином, а нас Турлаке је назвао простим Балканцијом Бугарином. И после мене одлази један наш Стакевчанин, Николчин... Николчин одлази... он је новинар и писац, после мене и проверава и каже: „То је истина“. „Ја сам“ - каже - „потражио и добио те...“, зато што се тај меша с људима, зна језик и зна ово и оно, и каже: „Истина, то је Турлак, са 'у', 'прост Балканција Бугарин'“.*

XI3г. Транскрипти делова разговора везани за одељак О називу Торлаци/Турлаци (VI1г)

VI1г-1

ДК - *Да ли кажете Торлаци или Турлаци?* Раб-1 - *„о“.* ДК - *Торлаци?* Раб-1 - *Али га налазим у литератури са „у“.* [...] *Али ми у Рабиши га кажемо са „о“ - Торлаци.* ДК - *Знаете за ту реч... постоји као стара реч Торлаци?* Раб-1 - *Да, да, да.* ДК - *Од старине?* Раб-1 - *Да, да.*

VI1г-2

ДК - *А неки кажу Турлаци? Или Торлаци, како се каже?* Белгр-5 - *Код нас Торлаци, а ако сте ишли у Чипровце [...] тамо кажу Турлаци.* ДК - *А значи код вас је Торлаци?* Белгр-5 - *Код нас је Торлаци.*

VI1г-3

ДК - Да ли се каже Торлаци или Турлаци? Белгр-2 - Код нас се каже Турлаци. ДК - Турлаци? Белгр-2 - Да, са „у“. ДК - Да ли си ти чуо да неко ту каже са „о“, Торлаци? Белгр-2 - Значи, то може да се чује од човека који није Турлак, а сами Турлаци себе зову Турлаци, сами себе. А сад неко из Софије може да каже Торлак, али...

VI1г-4

ДК - Где кажу Торлаци а где Турлаци? Белгр-1 - Значи, основно се говори за Тор-лаци, основно за Тор-лаци. Искључиво ту у оквирима наше општине, ту наша три села - Салаш, Крчимир, Стаћевци, ми говоримо за Тур-лаци. ДК - Са „у“? Белгр-1 - Са „у“, да. ДК - А тамо је Торлаци? Белгр-1 - Да, Чупрење, Чипровци, Горњи Лом, да. Свуда су Торлаци.

VI1г-5

ДК - Торлаци или Турлаци? Вид-2 - Значи, код нас је Торлаци? [...] ДК - Тамо, Врбóво? Вид-2 - Да. Ја тако знам. ДК - А може да се чује и реч Турлаци ту негде? Вид-2 - У селу Стаћевци, обично они подржавају верзију Турлаци.

VI1г-6

ДК - Како ви кажете: Торлаци или Турлаци? Чуп-1 - Не знам. [прича како су били у дилеми и тражили у речницима, где су нашли обе варијанте] ДК - Како ту ваши стари људи кажу? Чуп-1 - Овде знамо Турлаци, са „у“. ДК - Турлаци? Чуп-1 - Турлаци.

VI1г-7

ДК - Јел се каже Торлáци или Турлáци? Сал-1 - Спорно. Изговор је споран. У нашој класици [...], у литератури, кажу Торлаци, али за крајеве више ка унутрашњости - берковачки крај... а код нас кажу, ја то знам, Турлаци, са „у“. [...] ДК - А шта ти мислиш? Сал-2 - Т(о)урлáци, Т(о)урлáк. ДК - Како? Сал-1 - Турлáк. [...] ДК - Са „у“? Сал-2 - Са „у“. Нешто... није баш одређено, али Турлáк, Турлáк. [...] Сал-1 - Нисам чуо нико да говори Тор-лак, све Тур-лак. Сал-2 - Са -о- се пише у књижевном [...] а ту код нас је Турлак.[...] Белгр-1 - Можда су стари људи су више са „у“. Сал-1 - Са „у“, потпуно сигуран сам да је са „у“.

VI1г-8

ДК - Како се зове народ овог краја? Стак-2 - Турлаци. ДК - Ви кажете Тур-лаци, јел тако? Стак-3 - Ја кажем Тор-лаци. [...] Стак-2 - Торлаци су у чупрењској општини.

VI1г-9

ДК - Ваши стари како су говорили? Стак-2 - Турлаци. Турлаци. Стак-3 - Говорили су да смо Торлаци. „Ми смо Торлаци“, тако су говорили. Тако су говорили стари људи, а сада су преименовали и говоре Турлаци. ДК - А стари људи? Стак-3 - Говорили су Торлаци.

VI1г-10

ДК - Да ли се код вас каже Торлаци или Турлаци? Белгр-4 - По мени, Тор-лаци, мада неки тврде да је Тур-лаци. То је... мало спорно... ДК - А од старине, стари људи? Белгр-4 - Стари људи кажу Торлак. Али овдашњи говор, то Турлаци можда иде од коришћења много „у“. Јер сам приметио да старији људи говоре: „куту“, „путу“... такве... много „у“ користе, тако да је то Тор-лак можда више књижевни израз.

VI1г-11

ДК - Турлачка? Белгр-1 - Да, да, турлачка, са „у“. Постоји, постоји мала нијанса. Значи, једноставно наш говор... у основи то су људи Балканције, али наш говор је такав, ја сам недавно писао и за локалне новине, за наш општински лист, тамо, праве разлику, једноставно дијалект нам је више на „у“. Говоримо... не „копíне“ него „купíне“, на пример, рецимо, „говéдуту“, „мáчкуту“, „крáвуту“, „децúту“ и... једноставно можда и отуда иде.

VI1г-12

ДК - „Торлаците“ или „Турлаците“? Вид-1 - Тешко ми је да ти кажем да ли Торлаци или је Турлаци, зато што је „о“ мукло и није под акцентом. Да је под акцентом звучало би јасно. ДК - То је једноставно бугарска карактеристика? Вид-1 - Да, за реализовање звука „о“. Кад је под

акцентом добија се јасно и чисто „о“. Када акценат није на овом гласу, он се реализује мало мукло према „у“ и тада се тешко прави разлика између „у“ и „о“. Кад је без акцента. Но, чини ми се да ће пре бити са „о“. Торлаци, са „о“.

VI1г-13

ДК - Да ли ви кажете Торлаци или Турлаци? Март-3 - Торлаци. Март-4 - Торлаци. Мон-3 - Са „о“.

VI1г-14

ДК - Да ли ви кажете Тор-лаци или Тур-лаци? Са „у“ или са „о“? ГЛ-1 - Са „о“. ДК - Торлаци? ГЛ-1 - Зовемо се Торлаци.

VI1г-15

ДК - Торлаци или Турлаци? БМ-1 - Ми у Белом Мелу кажемо „Торлаци“. ДК - Са „о“. БМ-1 - Да, са „о“. ДК - Торлаци? БМ-1 - Торлаци.

VI1г-16

ГК-1 - Турлаци. [...] ДК - Да ли кажете Тор-лаци или Тур-лаци? Са „о“ или са „у“? ГК-1 - „О“, „о“. За мене је са „о“. ДК - Торлаци? ГК-1 - Торлаци. Ја тако мислим.

VI1г-17

Чип-6 - Да ли кажемо Тор-лак или Тур-лак? Коп-4 - Торлак, не Турлак.

VI1г-18

Коп-5 - Ми смо Торлаци. Чип-1 - Тор- или Тур-лаци? Коп-5 - Торлаци.

VI1г-19

ДК - Са „о“ или са „у“? Чип-1 - Како сте рекли? ДД-1 „о“ [...] Торлаци.

VI1г-20

Чип-1 - Кад идеш доле у Град [Монтану] и кажеш да си из Дугог Дела, шта ти кажу? ДД-4 - Торлак. [...] Торлак, Торлак. Чип-1 - Турлак? ДД-4 - Торлак. ДК - Са „о“ или са „у“? ДД-4 - Т-о-р-л-а-к.

VI1г-21

Чип-1 - Тур- или тор-? ДС-1 - Торлаци, тор-. ДС-2 - Торлаци.

VI1г-22

Чип-1 - Турлаци или Торлаци? [...] ДК - Са „о“ или са „у“? [...] Глав-1 - Торлак. ДК - Са „о“.

VI1г-23

ДК - Торлаци или Турлаци? Чип-1 - Турлаци. ДК - Тур-лаци? Чип-2 - Турлаци.

VI1г-24

ДК - Да ли ви кажете Торлак или Турлак? Март-1 - Турлак.

VI1г-25

ДК - Торлаци или Турлаци? Жел-1 - Тур-ла-ци. ДК - Турлаци? Жел-1 - Тур-ла-ци. ДК - Виђао сам и Торлаци да пише негде? Жел-1 - Ми га тако изговарамо и тако га и пишемо - Турлаци.

VI1г-26

ДК - Тор-лаци или Тур-лаци? Жел-3 - Турлаци. Турлаци.

VI1г-27

ДК - Да ли Тур-лаци или Тор-лаци? Пре-1 - Тур-лаци. Код нас Турлаци.

VI1г-28

ДК - Торлаци или Турлаци? Мит-1 - Тур-лаци. Мит-2 - Турлаци, Турлаци. ДК - Ви кажете Турлаци? Мит-1 - Турлаци, да. Мит-2 - Турлаци. Турлашко.

VI1г-29

ДК - Да ли Тор-лак или Тур-лак? Мит-3 - Ту. ДК - Турлак? Мит-3 - Тур-лак.

VI1г-30

ДК - А ту у Горњој Луци, како се каже? ГЛ-2 - Више „Турлаци“, са „у“.

VI1г-31

ДК - Јел ви кажете Торлак или Турлак? Кос-1 - Турлак.

VI1г-32

ДК - Јел Тур-лаци или Тор-лаци. Да ли са „о“ или са „у“. Чер-1 - Па... ја тако знам, са „у“, откуд знам. Чип-1 - Ајде кажи опет. Чер-1 - Турлаци.

VI1г-33

ДК - Јел ви кажете Торлаци или Турлаци? Са „у“ или са „о“? Брус-1 - Ми га изговарамо са „у“... Брус-2 - Турлаци. Брус-1 - Али пише се са „о“.

VI1г-34

ДК - Да ли ви кажете Торлаци или Турлаци. Са „о“ или са „у“? Лом-2 - Ту-, ту-. Тур-лак. Лом-1 - Турлак, ето тако називају људе са Балкана. Лом-2 - Тако знамо, да је са „у“.

VI1г-35

ДК - Да ли ту кажете Торлак или Турлак? Са „у“ или са „о“? [...] Лом-4 - Турлак, јели. Чип-1 - Турлак? ДК - Турлак, да. Чип-1 - Са „у“? Лом-4 - Са „у“, да. Мислим да је Турлак, то је. А Торлак не, Торлак. [...] Можда је и Торлак, али... Никад нисам размишљао о значењу речи. Знам да су они као неки народ.

VI1г-36

ДК - [пошто је већ рекла да је у родном крају, у околини Габрова, зову Торлакињом] Значи, ту... то становништво ту су Торлаци, јел тако? ДД-3 - Торлаци, да. ДК - Да ли са „у“ или са „о“? ДД-3 - Тур, са „у“ - Турлаци.

VI1г-37

ДК - Торлаци или Турлаци? Мон-1 - И једно и друго. ДК - Шта је народно, стари људи како су говорили? Мон-1 - Торлаци. ДК - Тор-лаци? Мон-1 - Тор-лаци. [...] И једно и друго је правилно.

VI1г-38

ДК - Тур-лаци или Торл-лаци? Чип-1 - Различито говоре. Обично Тор-лаци. [...] ДК - А Тур-лаци ко каже, да није то званично? Чип-1 - Није званично, већ према говору просто не можеш да разлучиш да ли је Турлаци да ли је Торлаци. За мене је пре Тор-лаци.

VI1г-39

Чип-5 - Каже се и једно и друго, раније се није знало али се сад зна да је правилно Торлаци. ДК - Торлаци или Турлаци? Чип-5 - Торлаци. Тако... у почетку се није знало, а сад већ се зна да је правилно Торлаци. ДК - А ту се каже и Турлаци? Чип-5 - И тако...

VI1г-40

ДК - Тор-лаци или Тур-лаци? [...] Чип-7 - И тако и тако. Торлаци. ДК - Како би ти рекао - Торлаци? Чип-7 - Торлаци.

VI1г-41

ДК - А да ли се каже Торлак или Турлак? Са „у“ или са „о“? Чељ-1 - Не могу да вам кажем, мислим да је са „о“. ДК - Са „о“? Чељ-1 - Да, али нисам сигуран.

VI1Г-42

ДК - Реч Торлак да ли се каже са „о“ или са „у“? Мон-2 - Ја сам чуо и једну и другу варијанту. На сабору, тамо кажу Тур-лак. У нашем крају ту, конкретно Копиловци, највише се користи Тор-лак. Али знам да није погрешно да се каже и једна и друга варијанта.

VI1Г-43

ДК - Да ли Торлаци или Турлаци? Чип-3 - Тур-лаци, Тур-лаци. Али, у неким случајевима се користи и Тор-лаци. Тако да је различито. ДК - Како је у Митровцима [у његовом родном селу]? Чип-4 - Исто је и тамо. ДК - Турлаци? Чип-4 - Турлаци, да. ДК - Добро. Мислите да је књижевно кад се каже Торлаци? Чип-4 - Чак мислим да је он на неколико места писао и Тор-лаци [показује књигу песама георги Костадинова из Чипроваца]. [...] ДК - А и Турлаци? Чип-3 - А и Тур-лаци. [...] Знам да је био фестивал „Торлаци смо - јунаци смо“? Чип-3 - Да, да. Желим да ти кажем да су употребљавали обе варијанте.

VI1Г-44

ДК - Да ли ви кажете Тор-лаци или Тур-лаци? Чип-6 - Бре, неки кажу Торлаци, ми више говоримо ту на „у“: „рука“, „нога“, „рекуту“.. ДК - И како кажете? Турлаци или...? Чип-6 - Неки Торлаци, неки Турлаци. Зависи.

VI1Г-45

Чип-1 - Торлаци или Турлаци? Кот-1 - Тоурлаци [неодређено]. Чип-1 - Турлаци? ДК - Са „у“ или са „о“? Кот-1 - Можеш да кажеш и са „у“ и са „о“.

VI1Г-46

ДК - Да ли ви кажете Торлаци или Турлаци? Са „о“ или са „у“? Мит-4 - То не могу да кажем. Чип-1 - Како ћеш да кажеш? Мит-4 - Ја кажем Тоурлаци [неодређено]. Чип-1 - Са „у“, са „у“. Мит-4 - Можда са „у“, код нас је са „у“, али...

VI1Г-47

ДК - Како кажете, Тор-лаци или Тур-лаци? ГЛ-2 - Тоурлаци [неодређено]. ДК - Торлаци, са „о“? ГЛ-2 - Да, са „о“.

VI1Г-48

Коп-2 - А нас зову Тоурлацима. Коп-1 - Тоурлаци. ДК - Са „о“, не Турлаци него Торлаци? Коп-1 - Тоурлаци. Турлаци. Турлак значи...

VI1Г-49

ДК - Да ли кажете Тор-лак или Тур-лак? Рав-1 - Није важно да ли је са „о“ или са „у“. Рав-2 - Ту-. [...] Рав-3 - (...) Са „о“, не са „у“. [...] Ја мислим да је пре са „о“. Торлаци а не Турлаци. Рав-2 - Не, не. „У“, „у“.

VI1Г-50

ДК - И шта значи то име Торлак? Да ли сте чули од старијих да су рекли шта то значи? Белгр-5 - Немам представу где је настало то име, којим поводом, како и што.

VI1Г-51

ДК - А шта значи Торлак? Реч Торлак? Чип-6 - Није ми јасно то. [...] Како је настало то име, назив, Торлаци, одакле потиче, не могу да кажем.

VI1Г-52

ДК - А шта значи то Турлак? Какво значење има? Март-1 - Не могу да ти објасним какво значење има Торлак. Нас тако зову и све нам говоре: „Торлаци горе, Торлаћиње“. Не знам шта је то.

VI1Г-53

ДК - А шта значи та реч Турлак? Да ли знате, да ли постоји нека прича, легенда о томе? Жел-1 - „Ајде, де“ [затечена питањем] [...] Вероватно има нечег, некакав назив, од нечега да потиче, али... нисам чула, не знам, не могу да се сетим...

VIIг-54

ДК - *Та реч [Торлак] које значење има. Жел-3 - Какво значење има? Е, па, то не могу да ти кажем. Не знам.*

VIIг-55

ДК - *Шта значи то Торлак? Да ли постоји нека прича одакле је то име? Пре-1 - Не могу тако... да ти кажем одакле је произишло.*

VIIг-56

ДК - *Реч Торлаци? Чип-1 - Реч Торлак, обичан човек ако се пита ту, тешко ће рећи зашто, а у Бугарској у принципу у литератури нема истраживања довољно о питању ко су Торлаци и какви су Торлаци као етнографска група.*

VIIг-57

Чип-1 - *Неки аутори и локални истраживачи прошлости... Инжењер Георги Крстев из Монтане, он се бави прабугарским календаром, то га интересује, али он се бави и Торлацима, и он сматра да „турта“... турта је обредни хлеб, [...] обредни хлеб зовемо ту или „колач“ или „турта“... Турта, он је рекао, пошто је округла, значи, из тога произилази да су Торлаци оно који су живели у нечему као колиба затворено округло, везано је са кругом - турта. ДК - Да ли има то написано негде? Чип-1 - Има у једној од његових књига. [...] После тога, покојни професор Иван Коев, који је био професор Софијског универзитета сматрао је и наменски 1978. године организовали смо с њим студентску експедицију за проучавање торлачког становништва овде, и он је сматрао да смо ми посебно... Торлаци су директни наследници Трачана, и име произилази од речи „тор“ - кула. Ту су били чувари... Трачани су били чувари границе и правили су високе куле и зато се називају тако.*

VIIг-58

ДК - *А одакле реч Турлаци? Мон-1 - Употребљава се и Турлаци. Зато што је Торлак од трла - тврђава, колиба, висина. [...] ДК - А то да је реч Торлак од... шта сте рекли? Мон-1 - Од „турла“. ДК - Од „турла“. Да ли сте то чули од старих људи или сте Ви дошли до закључка? Мон-1 - Не од старих људи. Тога има у литератури. Има и код вас, у Пироту. У Пироту има тврђава Турла, тако се зове. Тако се зове тврђава - Турла. [...] То сам прочитао. Имате поред Пирота место, тамо су били пиротски виногради, и зове се Торлачко место. Код нас постоји Торлашко вршиште... ДК - Где је? Мон-1 - У торлачком крају. Торлашка обрштина... тврђаве које називају Турле. Тако да је отуда име Торлак. Од тврђава, људи који су чували куле, тврђаве, где је добијан метал - злато, сребро, гвозђе. [...] Од Римљана, Трачана. ДК - А стари људи да ли знају да кажу... шта они мисле шта је Торлак. [...] Мон-1 - Мало људи може да зна. [нешто касније:] И када сам се бавио привредном историјом постало ми је јасно да је ту у нашем крају, где су „турле“, добијано гвозђе, злато, сребро. Ту су снабдевали и римску империју са металом, биле су ковнице новца. ДК - А шта је „турла“, баи „турла“ шта је? Мон-1 - Тврђава. [...] ДК - Нашли сте у неком говорном речнику „турла“ да значи тврђава? Мон-1 - Да. ДК - У ком речнику? Мон-1 - У говорним речницима.*

VIIг-59

ДК - *Шта значи реч Торлак? Стак-4 - Значи, ја сам чула, нисам нигде прочитала, у овој области, од северозападне Бугарске, погранични реони у планини имају некакве утврђења, војна утврђења која су се звала „торлак“, само утврђење се зове „торлак“ [...] и отуда је некако дошло да се област назове [...] да је та област имала та утврђења и назвали су је Торлађија. Да ли је тако или не, ја не знам, тако сам чула.*

VIIг-60

ДК - *Е, Торлаци, за Вас шта су Торлаци? БМ-2 - За мене Торлаци су, према историјским изворима, интересовала сам се шта су Торлаци, то је једно становништво из времена турског ропства које је било погранично. Можда насељено још пре Турака. И Турци, или можда пре тога, крстили су га, као погранично становништво везано са [...] називом граничне куле „тур“. „Тур“. „Тур“ - кула.*

VI1г-61

ДК - *Шта значи реч Торлаци? Чип-5 - Не знам, неки кажу да су то некада неки који су правили (...) [куле] „тур“, да одатле иде, а други кажу да су то људи који живе на планини Балкан. Не знам тачно.*

VI1г-62

Белгр-6 - *Неки причају да је то још у турско време зачело. Људи који су пазили прелазе, Кадибогаз, тамо други, трећи... „Пролазиш“, значи „пролазиш“, ту је опет корен српски [на бугарском се каже проходиш]. Тор-лак, да пролази, а тур, јер неко каже и Турлак а други Торлак, „тур“, је ли, „турски војник пролази преко прелаза. А ми смо чували. Под „ми“ схватам ви и ми, је ли, један народ. ДК - А где сте чули то, јел то пише негде или овако се прича? Белгр-6 - О, читала сам негде... Мислим да имам „Историју Белоградчика“ некадашње издање, са оним старим „е“ [...] од које године, то је много одавно. [...] Те књижице има, ја сам је прекопирала, треба да потражимо у нашој библиотеци. И мислим да сам ово тамо прочитала. колико је истинито - не знам. [...] Тако и... можда има и неке истине у томе, да су то војници који су пазили прелазе и са турским, српским или бугарским кореном, и постепено... јер у нашем речнику под „Торлак“ са схвата тврђ човек, онај који живи у планини. Јел мање-више тако објашњено? И ја га тако повезујем и обајашњавам. Белгр-5 - Много је вероватно да је тако.*

VI1г-63

ДК - *Шта значи сама та реч Турлаци? Белгр-1 - То означава, можда, да се некад један део Турлака... они су се бавили сточарством, гајили су најразличитије животиње [...] овце, козе, краве по мало... и можда од корена речи, можда од „тор“ иде, зато што су они преносили тор на... на леђима тамо и торили су, да ли је „торлџк“... и... торили су своју земљу коју су обрађивали.*

VI1г-64

Чер-1 - *„Трлó“ зовемо где „залеже“, где направе [...] ДК - Значи, шта је „трлó“? Чер-1 - Оне кад... да ли су овце или говеда, кад их пазиш једну ноћ да ноће тамо, они другу ноћ опет иду тамо... [...] Као „трлó“. [...] неки га оградe, а неки... једноставно тако леже. Иду куда иду, пасу, и тамо леже. [...] А за овчице су правиле ограду, пошто их има више [...] од плота, од плота.*

VI1г-65

Чип-7 - *Ја сам имао један такав случај да сам обавио један разговор, дискусију, са Македонцима. Разговор је био око тога што је... они на свом језику... „торлó“ означава место где се сакупљају овце да пладњују, да ноће, у току летњих месеци у планини. Ограђено камењем и дрветима и увече се утерују да ноће. И то место они зову „торлó“. А ми га на чипровачком зовемо „трљаќ“. Ја правим везу да је у питању једна иста ствар. [...] Друго објашњење за Торлаке је да су ти људи који су живели по тим трлима да су њих звали Торлацима. По тим заграђеним местима у планини, где су... овчари у сваком случају. А једни стари Чипровчани, тако у једном разговору са њима, објашњавају зашто су назвали те људе Торлацима. Кад су силазиле овце, стада, са Балкана и по сувом путу са прашином диже се велика прашина „турлó“. И они иду са Балкана, дижу „турлó“. ДК - А од кога си чуо то? [...] Чип-7 - Па, из Чипроваца... име не могу да... али била је једна годишњица ту и са њима сам причао баш о тој теми.*

VI1г-66

Чип-9 - *Да ли знаш откуда произилази Турлак? Оно није баш Турлак, него је Торлак. [...] Први људи, одавно је било нечег, они су радили тамо у... у иностранству. [...] И радили су тамо, и место да се залију баште, ја не знам, а ти тамо нису имали тор од животиња. И Торлаци су сакупљали лишће, шуму која је пала. Шума кад падне, она је гњила и остане тор, и они су почели, Торлаци: „Тор, тор, тор, тор, и Торлаци“. И остало: „Иду Торлаци“. [...] ДК - Где си чуо ту причу о Торлацима? Чип-9 - То ми је испричао, народни уметник, Бог душу да му прости, Георги Павлов. [...] Од њега сам чуо да Торлак иде од тор, од првих који су почели да сакупљају тор, да торе. Они су продавали то и обогатили се тиме.*

XI3д. Транскрипти делова разговора везани за одељак Други идентитети на простору торлачког идентитета (VI1д)

VI1д-1

Чип-1 - За Чипровчане посебно не можемо да говоримо само као за Торлаке, значи Чипровчанин је нешто друго. Чипровчанина су још сви истраживачи чипровачког народног живота који су током времена посећивали Чипровце, Јордан Захраев тридесет осме године [...] објављује антропогеографско истраживање Чипроваца, и он пише да Чипровчанин има нешто што га одликује од других, Димитар Маринов, наш највећи етнолог [...] такође пише да Чипровчанина нешто одликује од других, аристократичан је. То је утицај из 17. века [...] пре свега од католика и због положаја Чипроваца у економским, културним и политичком односима тога времена. [даље препричава чипровачку историју, а касније:] Ту нема Торлачког друштва, ту има Чипровачко родољубиво. [...] Све је везано за Чипровцима католицима из XVII века. ДК - Јака традиција. Чип-1 - Без обзира што ту нема католика, али традиција је много јака: Чипровчанин је потпуно... Чипровчанин воли да му дође особеноји човек у госте, он се држи особено, не зато што је негостопримљив, он има неко посебно достојанство. Има нешто посебно у Чипровчанима које људи примећују. Димитар Маринов долазећи 1893. године [...] каже: „Зове се село, али није село“. Значи, нешто га одликује од других села. Улице су тесне, али са калдрмом. Главна улица је цела са кућама у чијим приземљима су дућани. И камене зграде. И где прођеш осећаш да има нечега у тим људима, који нису као други, који су различити.

VI1д-2

ДК - Човек из Чипроваца чиме се више поноси - тиме што је Торлак или што је Чипровчанин. Чип-2 - Тиме што је Чипровчанин. ДК - А зашто? Чип-2 - Не знам. Тако се одређујемо. И поносимо се што смо Чипровчани. ДК - Због традиције, због чега? Чип-2 - [...] Још од... избијања Чипровачког устанка против Турака. Први устанак је у Чипровцима против Турака, био је ту у Чипровцима. Који је био угушен и град је био спаљен до темеља.

VI1д-3

Чип-6 - Они [Чипровчани] били су много велики шовинисти. Оно што је чипровачко, најлепше је. [...] Њихова вода је била најлепша. [...] А преграђена је река. Ето ту на пет километара река и прелазе овце, козе, говеда прелазе [смејем се], они кажу: „Најлепша“. А најлепши качкаваљ је прављен ту [смејем се]. [нешто касије:] ДК - Да ли ће неко ко је одавде да каже: „Ја сам Торлак“ или ће да каже: „Ја сам из Чипроваца?“ Чиме ће да се поноси? Чип-6 - Е, они, Чипровчани, поносе се кад им кажеш да су Чипровчани. ДК - Да ли ће да каже и да је Торлак? Чип-6 - После тога и Торлак. [нешто касније:] Ја сам већ рекао да су много велики шовинисти. [...] Они мало себе сматрају... [...] Мартиново [...], они стално њих прихватају са присмехом. ДК - А како? Шта им кажу? Чип-6 - Влашкоселци. То је било раније Влашко Село, и имало је хајдука попа Мартина, и да не би било Влашко село [...] и прекрстили су га у Мартиново. Ови их стално прихватају са присмехом. Чипровчани су већи од њих, је ли. А ови су, ево, на пет километара. ДК - Шта кажу за њих? Да су глупи, да су... Чип-6 - У било ком смислу ови су испод њих. Ови су изнад оних, они су испод ових.

VI1д-4

ДК - А да ли су Чипровчани Торлаци? ДС-1 - Чипровци су мало специфични, колико ја нам. [...] То је много свестан народ био некада, и сада има много свесних. [...] Тамо је био један устанак у време турског ропства, и шесто осамдесет и које беше године. [...] Они су повели борбу једни од првих у Бугарској. Па има двојица-тројица, Петар Богдан беше, Парчевич... они су много угледне личности, велики људи.

VI1д-5

ДК - Да ли се више поносите као Торлаци, Турлаци, или као Чипровчани? [...] Чип-3 - Лично ја да ти кажем, не налазим разлику између Торлака и Чипровчанина. Ја то прихватам исто - Торлак је Чипровчанин, Чипровчанин је Торлак. Не могу да кажем чиме се поносим више. [...] Отворила сам фирму, фирма ми се зове „Чипровчанка“. Тако се зове моја фирма. То значи да се ја поносим том речју. Ја се не стидим што сам Чипровчанка. Ја се поносим тиме. Док је, пак, Илко, ставио на своју кућу „Торлаците“, је ли? Он је, опет, исто обележио нешто локално. Овај

је писао овде [збирку песама] „Турлакијада“, значи, опет, не стиди се због тога што је Торлак. Опет се поноси тиме.

VIId-6

Чип-1 - Мој стриц из Копиловаца [...] једно село, Говежда, које је... Чип-6 - Они су особени. [...] Мој стриц је стално говорио: „Пусти те Албанце“. [...] ДК - А што? Чип-1 - Значи, лоши људи. [...] Лоши и људи који нису ни за шта.

VIId-7

Чип-1 - Главановци је испод Копиловаца, јел... [...] Има једна таква а изрека: „Крее се като Главановка“, смеје се као Главановка, јер Главановке су се, вероватно, много смејале, не знам зашто. И кад се неко тако смеје не како треба, разумеш, није нешто у реду: „Она се крее као Главановка“.

VIId-8

Чип-1 - Једно село, ту, Еловица [...] Чип-6 - Каже неко: „Вее се като еловичка гунћа“. [...] Чип-1 - Знаш шта је гунћа, гуња... „опанџак“ [чобанска кабаница] [...] „Стално се вееш“ - идеш као... ДК - Хода без везе?

VIId-9

Чип-6 - Неко када иде мало тако, кажу: „Кво се заносиш като спаческо коло“. Чип-1 - Спачево је тамо у вршечком крају. [...] Испред Вршеца. Чип-6 - Неки точак кад се искриви мало. Чип-1 - Јер тамо су били произвођачи таквих точкова... за каруце. [...] Чип-6 - „Като спаческо коло кривиш“. Баца, баца, баца.

VIId-10

Чип-1 - „Митровска жена има повече паре него беломелски муж“ [Митровчани су били кожари и имали су много пара].

VIId-11

Чип-7 - Има између Чипроваца и Превале, „Бубовци“ их зову. Зашто их зову „Бубавци“ - не знам. ДК - За Превалу? Чип-7 - За Превалу - „Бубовци“.[...] „Мани их, ти су Бубовци тамо“.

VIId-12

ДК - Чуо сам у Мартинову, кажу да кад са Чипровчанима говоре, они им каже: „Мартиновски компири“ [она се смеје]. Да ли има, да ли знате неку такву...? Жел-1 - Има, то често употребљавамо „Мартиновски компир“. За Чипровчане се тако некако [...] Они много употребљавају реч „бапка“. Некада, некада. На пример, тетку или стрину или... [зову] „бапће“, тако „бапће“, или уопште жену, и кад говоримо, кажемо: „Ајде, чипровсћи бапћи“. Зато што много употребљавају ту реч. „Чипровсћи бапћи“.

VIId-13

ДК - Како се зове овај народ овде? Који сте ви? Ова села овде? [...] Сал-1 - Бугари, Бугари - Торлаци. Торлаци. Јер има Бугара и Шопа.

VIId-14

Мон-3 - Торлаци нису етнос. Торлаци нису етнос. Они су део Бугара. Особени посебним наречјем. Дијалект и сачуване традиције. Више удаљени од великих путева који су...

VIId-15

Стак-1 - Ти си Торлак као заједница а Бугарин си по припадности. ДК - А Торлаци у Србији, шта су они? Стак-1 - Исто. Стак-2 - Исто. Стак-1 - Торлак, и Србин по народности. Иначе, као језик, као обичај, ја сам био тамо много пута, обичаји су сасвим слични, чак, неофицијални део нема проблем са језиком.

VIIд-16

ДК - *А ви ипак кажете да су то Срби, од границе на тамо да су Срби? ДС-1 - Тако, тако се говори. Граница кад нас је поделила, они су остали Срби а ми смо остали Бугари, таква је ситуација.*

VIIд-17

ДК - *Пошто има Торлака и у Србији и у Бугарској, да ли су Торлаци Срби или Бугари? [сви су се сви збунили]. Сал-1 - Наши су бугарски Торлаци. [...] ДК - Да ли смо и ми тамо Бугари за вас? [ћуте] Па, слободно кажите, нема ту ничег... Сал-2 - Ма, нема, али шта можемо да кажемо кад не знамо. [ћуте] ДК - Па, шта мислите ви? Сал-1 - Ја се обруках.*

VIIд-18

ДК - *Пошто их има и у Србији и у Бугарској, да ли су Торлаци Срби или Бугари? Белгр-1 - А, то је... то је много тешко питање. [...] Никад нисам размишљао о том питању. ДК - Кад одеш тамо у Србију и неко каже да је Торлак, јел мислиш да је и Бугарин? Белгр-1 - Не, не, не мислим да је Бугарин. Једноставно то су људи који насељавају ту погранични реон [...] ДК - Да ли можемо да кажемо да су сви Торлаци Бугари? Белгр-1 - Не, не би требало, као што не можемо да кажемо да су сви Торлаци Срби. Не би требало, не знам, не знам. Једноставно немам објашњење. Не знам, не знам. ДК - Само немој да ти је непријатно због мене, кажи шта стварно мислиш. Белгр-1 - Не, не не. Не, не, не. Не, ја ни најмање нисам мислио да може да постоји такво питање. Одакле су дошли и како је, не знам.*

VIIд-19

ДК - *Торлака има и у Србији, има и овде. И у говору, значи, има мешавине. Да ли су Торлаци Срби или Бугари? Жел-3 - Шта да кажем? Не знам. ДК - Ваше мишљење? Жел-3 - [...] Балкан, баш овде [...] То је Балкан, то су Турлаци. Да ли су с ове или с оне стране... то је мешано, та ко да... како да ти кажем сад шта су. Ту у том крају су такви људи, и с оне стране и овде, граница... граница постоји, али граница - шта је граница? Она је измишљена. То је нешто измишљено.*

VIIд-20

[пошто је рекла да њихов говор има доста сличности са српским] ДК - *Да ли сте ви Бугари? Раб-1 - Е, Бугари. Ми смо Бугари, ви сте Срби, али ето каква је разлика у растојањима, тако да може ли неко да буде категоричан: „Типичан Бугарин“, „Типичан Србин“. Да није те границе, на пример да је граница била мало више тамо, ми би смо били као Срби и обратно. То... [...] Има и људи који су из овог краја отишли тамо и који су оданде дошли овде.*

VIIд-21

ДК - *Торлака има и у Србији а има и овде? Да ли су Торлаци Срби или Бугари? Ваше мишљење? Шта ви мислите? Чип-2 - [...] По мени... пошто смо ту у истом крају, без обзира на то што постоји граница, људи су, чини ми се, исти по духу. ДК - Да? Чип-2 - Без обзира на границу која горе постоји. ДК - И без обзира што тамо сви кажу да су Срби а овде сви кажу да су Бугари, они су једно исто? Чип-2 - Да... чини ми се да су људи исти по духу. ДК - Да ли мислите да у и они тамо Бугари? Пошто су исти? ДК - Пошто су исти? Чип-2 - Могуће је, не знам... Или смо Срби? ДК - Па, не знам, шта ви мислите? Има различитих одговора. [...] Чип-2 - У далекој прошлости ми смо били једно, пре границе. [даље прича како су их неки пут у Софији, чувши њихов говор, називали Србима]*

VIIд-22

ДК - *Пошто има Торлака у Бугарској а има и у Србији, да ли су Срби или Бугари? Вид-2 - Значи, колико ја знам, тамо Зајечар и та места су били бугарски. Бар смо тако читали у нашој историји.*

VIIд-23

ДК - *Торлака има и у Србији. Белгр-2 - Има. ДК - Пошто има и тамо и овмо, шта су Торлаци, Срби или Бугари? Белгр-2 - Е, ту да не... да не почињемо ту тему, јер... [...] ДК - Не, не, не, слободно, слободно. [...] Само кажи твоје мишљење. Белгр-2 - Е... не желим... ДК - Ма, слободно, ја нисам националиста... Хоћу да чујем народ. Белгр-2 - Е, да, али ја јесам [смеје се]. Ја*

јесам. ДК - Е, зато кажи, ако јеси. Белгр-2 - За мене је тај део... то су западне покрајине Бугарске и природно је да су Бугари. ДК - И тамо? Белгр-2 - Да, и тамо. И зато су Турлаци, зато што су Бугари. Зато што Турлаци у суштини... то је један дијалект, као што има шопски, као што има македонски, као што има влашки и тако даље. То је једноставно један дијалект бугарског и зато су Бугари.

VI1д-24

ДК - Пошто има Торлака и у Србији и у Бугарској, шта мислите, да ли су Торлаци Срби или Бугари? [...] Чип-1 - Моје мишљење је у том смислу да док нова граница није била постављена наше земље ту... кажем наше без, је ли, националистичке ноте, зна се да су у Пироту били наши Бугари. За мене они су Бугари. А та вештачка граница која је касније постављена, она је променила самосазнање људи сада тамо ја не знам шта мисле и како се самоодређују. Но, ми их одређујемо као Торлаке Бугаре; с друге стране границе. За нас они су наши. ДК - А зашто је говор торлачки такав? Да ли има српски утицај? Чип-1 - Не. ДК - Шта мислите, што је такав говор, он се разликује од књижевног бугарског и од књижевног српског? Што је такав? Чип-1 - Он је... значи, тај говор је западнобугарски по... по бугаристима. Ми спадамо у западну бугарску говорну границу. Али, за мене то је један остатак од... још из XVI, XVII века када се у Чипровцима говорило илирским, односно српскохрватским. И мислим да је то некакав остатак тог говора и зато ми тако говоримо и слични смо са Србима који су тренутно са друге стране границе.

VI1д-25

ДК - По чему се познаје Торлак, по говору? ДС-1 - Баш по говору. ДК - И какав је говор, да ли има српског утицаја [на говор] [...] ДС-1 - Српски утицај да. ДК - Е, сад, има Торлака у Србији, има овде, има мало српског утицаја, има бугарског, да ли су Торлаци Срби или Бугари? Какво је ваше мишљење? ДС-1 - По мени, Торлаци су тамо [у Србији, у пиротском крају]... [...] Ту шта год да ти кажем, биће мало национално. ДК - Ако, ако је национално. Просто твоје мишљење, шта ти мислиш. ДС-1 - Тај народ с друге стране је наш, бугарски народ. [...] ДК - А шта ти кажеш? ДС-2 - Народ - ми смо једно. Брат одавде сестра оданде, брат оданде сестра одавде, тако су се измешали, тамо се оженио неко одавде, створио породицу, границе није било... ДС-1 - Овде у нашем селу нема много... ДК - Насељеника? ДС-1 - Насељеника. Али у Копиловцима има много. [...] Ту на граници смо... наша браћа и сестре. ДК - А ви ипак кажете да су то Срби, од границе на тамо да су Срби? ДС-1 - Тако, тако се говори. Граница кад нас је поделила, они су остали Срби а ми смо остали Бугари, таква је ситуација. ДС-2 - Не сви, али можда има неких? ДС-1 - Има их. Има их. Чип-1 - Има их, један део. Велики део, али други нема. ДС-1 - Други део немају зато што су асимиловани.

VI1д-26

ДК - Кажеш да има Торлака у Србији... ГЛ-1 - О, има... има, има... ДК - И да се мало српски говори овде... ГЛ-1 - Има, има... ДК - Да ли су Торлаци Срби или Бугари? Шта су Торлаци? ГЛ-1 - Мешани су. Мешани, мешани су, јер, мој деда је кад је дошао са фронта причао да су дошле Српкиње ту за неке. [...] Дошле су Српкиње и њихови родитељи су долазили и било их је много страх због тога што су ту доведене, у торлачки крај. Добро, после су схватили да смо добри, дочекујемо, па су отишли и оне су се вратиле али су им и мужеви отишли тамо и тамо се населили.

VI1д-27

ДК - Пошто [Торлаци] живе и у Србији и у Бугарској, да ли су Срби или Бугари? Шта су Торлаци? Мон-1 - Та тема је много деликатна. ДК - Ваше мишљење какво је? Мон-1 - Торлаци су... има толико много сељења, када се много прелазила граница, слободно су се кретали Чипровчани ка Пироту [...] према другим крајевима. И обрнуто, оданде су долазили. [...] Тако да су са обе стране границе људи, да ли ћемо их назвати Бугарима, да ли ћемо их назвати Торлацима. ДК - Шта ви мислите? [ћути] Слободно, није важно што сам ја из Србије, баш како ви мислите... Мон-1 - Треба да се направи расправа са историјом. Историјска литературе. Било је време када је пиротски крај био бугарски. Када је село Паскашија било у Бугарској, тада се моја тетка удала за граничара у Чипровцима и са мужем Ђиром је отишла у Паскашију. После тога је уследила корекција границе и Паскашија је остала у Србији. Тако да су те ствари много сложене. Но да их не чачкамо. [...] ДК - А што је говор торлачки такав такав јесте. Да ли ту има мало српског

утицаја, шта мислите? Мон-1 - Пре ће бити, моје мишљење је, био сам и у Србији, био сам и у Параћину, пре ће бити да је бугарски утицај одавде јачи. То је старобугарски говор.

VIId-28

ДК - Пошто има Торлака и у Србији и у Бугарској, да ли су Торлаци Срби или Бугари, по теби, по твој мишљењу? [...] Чип-7 - А, умесно питање. [размишља] Пирот је био бугарски град. Значи, допуштам да има један велик процента Бугара. Да се осећају као Бугари. ДК - Мислиш да има тамо оних који се осећају као Бугари? Да ће рећи да су Бугари? Чип-7 - Бугари, да. Да, да. Чип-8 - Али, већ... асимилација. Чип-7 - Али већ се, је ли... време је оставило свој траг на људима. Много фамилија има родбинске везе у Србији.

VIId-29

ДК - Кажете да има Торлака у Србији, има и ту [...], да ли су Торлаци Срби или Бугари? Ваше мишљење. [...] Чип-3 - Е, па, гледај сада, ја мислим да је опет узрок томе што су бежали одавде [после гушња Чипрвачког устанка] и што су се заселили у Пироту... ДК - Да? Чип-3 - Мислим да су Бугари. Ваши су се претопили тамо, као и у Молдавији [они који су побегли због устанка]. Чак у Молдавији је било. Наши су почели да се жене тамо за Молдавке, тамо у Србији за Српкиње, и... и једноставно су се претопили. Али, мислим да им је порекло из Бугарске. ДК - Мислите да ти Торлаци тамо нису оданде, него су насељеници одавде. Чип-3 - Да, да, да.

VIId-30

ДК - Пошто знате сада да има Торлака и у Србији, а има и у Бугарској, да ли су Торлаци Срби и ли Бугари? Чуп-1 - Претпостављам да су Бугари Срби. Бугарски Турлаци су Срби [збуњено]. При постављању границе остали су у овом делу бугарске државе. ДК - Значи да су ваши Торлаци ту више Срби? Чуп-1 - Срби, да, више су Срби. ДК - Да су насељени овде са простора с друге стране границе? Чуп-1 - Зато што су сви Турлаци поред српске границе ту. ДК - А шта ви мислите? Чуп-2 - И мени се чини да су то Срби, који су ту остали, оданде су са њима дошли њихови обичаји, њихов говор је пренешен ту. Обичаји су нам врло слични, блиски, и... говор оданде. ДК - Значи, ваше мишљење је да ту сигурно има српског утицаја овде? Чуп-1 - Да, да. [...] Чуп-2 - Корен од тих, који су једно време остали Срби у Бугарској, чини ми се да отуда иде. [...] ДК - Да ли је било некада контаката [...] Чуп-2 - На Чупрењском Балкану је био прелаз Свети Никола, најкраћи пут из Бугарске за Србију. И тада су ту пролазили, тако су нам говорили стари људи, ту је пролазило много трговаца и таквих, било је и људи из Србије који су били слуге овде у Бугарској. ДК - Да, добро. Али национално ви сте сад ту Бугари сви? Чуп-1 - Да, национално Бугари.

VIId-31

ДС-1 - Слуга је био из Србије ту из тих села тамо и (...) у Габрово тамо (...) каже: „Ми смо Бугари“.[...] Српче једно слуга је било [...] Чип-1 - Звали су га „Српче, Српче“, или нешто друго? ДС-1 – „Торлаче Рајко“. У Габрову, тако га знају и у Габрову. [...] ДК - Рајко Торлаче одакле је? ДС-1 - Био је ту из Дојкинаца. Он је био слуга. Чип-1 - Код вас? ДС-1 - Код нас. [...] Ту се ожено. Чип-1 - И одлази у Габрово и тамо га зову Рајко Торлаче. [...] Он је сам говорио: „Ја сам Бугарин“. [...] Он није говорио да је из Србије дошао и... каже: „Ја сам Бугарин“. ДК - Ту су га звали Торлаче? [...] ДС-1 - Ту, ми смо га звали „Торлаче“. ДС-2 - Ми, ми, ми. ДС-1 – „Рајко Торлака“, „Рајко Торлака“. [...] ДС-1 - Оженио се и отишао у Габрово тамо за послом [...] и они настављају да га зову Рајко Торлака.

VIId-32

ДС-2 – „Владо Србина“, његови отац и мајка су се овде населили из Србије. ДК - Одакле? Из ког села? ДС-2 - Одакле беше, из... из Брлога, из Брлога. [...] Из Брлога су деда Југа и баба Таска. Ево ту поред нас, та кућа, они су је правили. Па су је препрадали. [...] ДК - А које им је име фамилије? Торлаците? ДС-2 – „Србите.“ ДС-2 - Владо Србина. А баба, баба „Таска Торлачка“. [...] Његову мајку су тако звали, баба „Таска Торлачка“.

VIId-33

ДК - Да ли су по вама Торлаци Срби или Бугари? Коп-5 - О, Срби су. Чип-1- Добро, али ти ако кажеш да смо и ми овде Торлаци, значи да смо ми бугарски Торлаци. Коп-5 - Ми смо бугарски, а они су Срби.

VI1д-34

ДК - Торлаци су Торлаци, Власи су Власи, које још становништво постоји овде у вашем крају? Вид-2 - Не знам... Значи ту има насељеника, у кулском крају има села која су се преселила из тетевенског краја. ДК - Добро, и како их ви зовете? [...] Вид-2 - Не знам... Кулчани... ДК - Јел се каже Тетевенци? Вид-2 - Не. Тетевенци не. Кулчани, обично... али... ДК - Али кад се каже Кулчани зна се да су такви...? Вид-2 - Да нису ни Торлаци ни Власи. ДК - Кулчани имају јакавски говор? Вид-2 - Да.

VI1д-35

Белгр-1 - Код Куле су Кулчани. [...] Кад чујеш „Кулчанин“, свако зна да он има ту... нож за појасом носи. Да, за њих је то познато. [...] То је њихова специфичност.

VI1д-36

Раб-1 - Кулчани, да. Они имају потпуно други дијалекат. ДК - Чисто бугарски? Раб-1 - Да. Да. Кулски крај, тамо, Бојница, Војница, која су још, они говоре на чисто... ДК - Големаново, Извор махала... Раб-1 - Да. Ја имам једног комишију из Бојнице, он говори чисто бугарски. ДК - Шта ви кажете, какав је назив за њих? Ако је неко из Бојнице шта му кажете [...] Раб-1 - Кулчанин, Кулчанин. Он је Кулчанин. ДК - И по чему се познаје Кулчанин? Пре свега по говору? ДК - Чуо сам [...] да су познати по томе да носе нож за појасом? Раб-1 - Да. Да. И тако се проноси прича да су много лоши. Уопште да не каже нешто лоше, само да каже: „Он је Кулчанин“, одмах се у представама аутоматски изниче да је то лош човек. Можда је много добар, али ако се каже Кулчанин... они нису као Торлаци топли људи, они су тако мали хладнији, више инације... ДК - Мало склони тучи? Раб-1 - Више осветољубиви. Налићу на тучу. [...] Они су другачији.

VI1д-37

ДК - А Раковица, Подгоре, који су ти? Раб-1 - Не знам. Раковица, Подгоре... Подгорчанин... Подгорчанин... Раковица не толико, али Подгорчани су нешто слично Кулчанима. ДК - Више тамо припадају? Раб-1 - Да [смеје се].

VI1д-38

Белгр-1 - Значи, ту, на пример, у Видинској области знамо да смо ми турлачка заједница и влашка заједница такође. Они имају исто Влашко друштво, невадина организација, такође постоји таква. Влашко, влашко друштво. ДК - Значи, Торлаци и Власи имају посебно, ови други немају нешто? Белгр-1 - Не, не, не, не.

VI1д-39

Вид-2 - Код нас Власи. [...] Код нас... [смеје се] Без обзира што је ово влашки крај, погрдније је да кажеш да си Вла, тако сам ја то осетила и схватила. [даље није хтела да прича о стереотипима према Власима]

VI1д-40

ДК - А Власи, шта мислите о Власима? Раб-1 - Власи су много радни. [...] ДК - Јел су богати? Раб-1 - Богати, да. И земља им је плодороднија и људи су раднији. [касније] Раб-1 - Радници су, али су мало... [...] нису сви, али је један део, мало смотани, кажемо ми. [...] ДК - Шта значи то, какво значење има? Раб-1 - Имам утисак, не само ја... стари, они у годинама, су... Куће су им огромне, велике, богати су, али нису... немају укус да их среде, не знају како да их уреде, од споља је лепо... то је утисак више људи [...], али ако уђеш унутра, иако имају могућност, имају средства, не могу да их уреде, неуредни... мало нечисти, у том смислу, „смотан Вла“. Млади већ нису такви.

VI1д-41

Белгр-2 - За Влахе постоји стереотип да су много радни и доста глупи. [...] Радни су и имају пара. [...] Радни су у смислу земљорадње. ДК - А то што кажу да се Влах дави на крају Дунава, има тако нешто? Белгр-2 - Има. ДК - А шта значи то? Белгр-2 - То значи да ради неки посао, много добро га ради, и баш на крају упрска. Белгр-3 - На крају упропасти све.

VI1д-42

ДК - А Власи, какви су Власи? Белгр-5 - Власи су насељеници из Румуније. ДК - Али какви су људи? Шта се каже за Влахе? Белгр-5 - [...] Они су радни. Радни су Власи. [...] У Видин кад одете видећете на пијаци свишта су изнели Власи, произвели. ДК - А кажу да се Влах дави на крај Дунава, шта то значи? Белгр-5 - То значи да... на крају направи неки пропуст.

VI1д-43

Под-2 – „Власи се удаве на крај Дунава“. [...] Раде, раде нешто, и на крају се обрукају.

VI1д-44

ДК - А доле у Видину? Власи да кажу или други Бугари [Торлак са потсмехом]? Сал-1 - Не, пре ћемо ми Власима да кажемо: „Мокри“. ДК - Шта значи то „мокри“? Сал-1 – „Мокри“ зато што живе поред Дунава. [...] „Мокар Вла“ је мало подсмешљиво, тако... он је мокар... и они, кад говоре, не могу да говоре... акценат имају. ДК - И шта се каже још за Влахе? [...] Сал-2 - Власи на крају Дунава се даве. [...] Сал-1 - Власи се даве на крају Дунава. [даље прича о постојању и погрдних ласцивних инсинуација према Влахињама] [...] Сал-2 - Ми смо на већем нивоу од њих. ДК - Ви сматрате тако? Сал-1 - Има, има, има тога.

VI1д-45

Чип-1 - Видински крај већином су Власи.

VI1д-46

Чел-1 - А Власи? Да ли знате о њима? Чел-1 - Не. Далеко смо од Влаха. Видински крај. [...] У поречју Дунава.

VI1д-47

ДК - О Власима да ли знате нешто, да ли имате контакт са Власима? ГК-1 - Не, немамо контакт, они су према видинском крају, доле око Дунава...

VI1д-48

ДК - А са Власима да ли имате контакте? Да ли сте имали контакте? Мит-1 - Не. Мит-2 - Не. ДК - Овде не? Мит-1 - Овде не.

VI1д-49

ДК - А да ли сте чули за Влахе? ДД-2 - Власи су тамо поред Дунава. ДК - Да ли знате ти људи какви су? ДД-3 - Не. ДК - Далеко су од вас? ДД-2 - Далеко. [...] ДК - Значи највише контаката имате са Појанцима? ДД-3 - Са Појанцима доле. ДД-2 - Да, да, са Појанцима, да. Власи су даље, они су... Козлодуј, Орехово, горе Русене... ДД-3 - Видин. ДД-2 - Видин, на тамо, Видин, сва села поред Дунава су влашка. Кошава, Сланотрн...

VI1д-50

ДК - А са Власима да ли сте имали контакт? Жел-1 - Не, немамо, Власи су далеко. Некада је било ту на послу у рударском предузећу Влаха, али они говоре потпуно влашки. Моја снаха је... мајка јој је „Влајнка“ [...], из Раћитнице у видинском крају. [...] Но, они су сасвим другачији људи.

VI1д-51

ДК - А Власи какви су? Мељ-1 - Власи су Румуни. Они су око Дунава. [...] Имају музику карактеристичну... језик, они говоре румунски.

VI1д-52

ДК - А са Власима да ли имате контакте? Чел-2 - Мој деда по мајчиној линији је из Станева. На Дунаву. Ишла сам тамо. ДК - То је влашко село? Чел-2 - Влашко. Ковачица. Долна Ковачица, Станево, Лињово, ако сте чули. [...] ДК - Да ли има стереотипа између Бугара и Влаха? [...] Чел-2 - Код неког сам чула „Мокар Влах“, „Пусти га, он је мокар Влах“. [...] „Власи на крај Дунава се даве“, таква изрека има. [...] Ради неки посао и на крају (...).

**XI3ђ. Транскрипти делова разговора везани за одељак
О распрострањењу Шопи (VI2a)**

VI2a-1

ДК - *А ко су Шопи?* Сал-1 - *Шопи су око Софије. Око Софије...*

VI2a-2

ДК - *А ко су то Шопи?* [...] Стак-3 - *То су тамо у софијском крају.*

VI2a-3

ДК - *А ко су то Шопи?* Белгр-5 - *Шопи су око Софије. ДК - Само око Софије. Белгр-5 - Око Софије, Софијско поље.*

VI2a-4

ДК - *Шопи, који су то?* Чуп-1 - *Софијци. ДК - Софијци? Чуп-2 - Око Софије. Чуп-1 - Ти око Софије су Шопи. ДК - Софијско поље? Чуп-1 - Да. Чуп-2 - Да.*

VI2a-5

ДК - *А Шопи, који су то?* Чип-2 - *Око Софије.*

VI2a-6

Чип-3 - *Шопи су у софијском крају.*

VI2a-7

ДК - *А Шопи, који су Шопи?* Чип-6 - *Шопи су око Софије.*

VI2a-8

ДК - *Где у Шопи?* Чип-7 - *Па, софијски крај.*

VI2a-9

ДК - *А који су то Шопи?* Март-1 - *Шопи су из Софије.*

VI2a-10

ДК - *А који су Шопи?* Мон-3 - *Софијски крај. Март-3 - Шопи су у софијском крају.*

VI2a-11

ДК - *А Шопи?* Жел-2 - *Шопи су у софијском крају.*

VI2a-12

ДК - *А Шопи?* Жел-3 - *Шопи су око Софије.*

VI2a-13

ДК - *А ко су Шопи?* ГЛ-2 - *Шопи су у софијском крају. [нешто касније:] ДК - А где је шопски крај, који је то крај? ГЛ-2 - Па, у софијском крају су углавном ти, тамо око Софије. Елин-Пелин, и они су...*

VI2a-14

ДК - *А Шопи, који су Шопи?* Раб-1 - *Шопи, ја знам да су доле према Софији, на западу [Бугарске].*

VI2a-15

ДК - *Па, где су Шопи?* Чељ-1 - *Па, чуо сам да су у софијском крају.*

VI2a-16

ДК - *А реч „Шоп“ шта значи?* Чељ-2 - *А Шопи, Шопи су ови око Софије.*

VI2a-17
ДК - А реч „Шоп“? Ко су Шопи? ГК-1 - [...] Шопи су на тамо, према Софији су беше.
Тамо су.

VI2a-18
ДК - А Шопи, ко су ти? Рав-3 - Шопи су у софијском крају. Рав-2 - Шопи су према Софији,
да.

VI2a-19
ДК - А Шопи, где су Шопи? Коп-3 - Софијски крај... софијски крај. Коп-2 - А, Шопи... око
Софије. [касније у току разговора:] ДК - А Шопи, какви су људи? Коп-1 - Шопи су у софијском
крају. Коп-2 - У софијском крају.

VI2a-20
ДК - Где су Шопи? Коп-5 - У софијском крају су Шопи.

VI2a-21
ДК - Где живе Шопи? ДД-1 - Шопи су Софијци, тамо ти.

VI2a-22
ДК - А Шопи, који су Шопи? [...] ДД-5 - Софијски крај, у софијском крају су Шопи.

VI2a-23
ДК - А ко су Шопи? Гов-1 - Е, Шопи... Шопи су ти тамо, у софијском крају.

VI2a-24
ДК - Да ли знаш где су Шопи? [...] Чер-1 - Као да су тамо у Софијском пољу неде. [...] На
тамо према софијском крају негде. Докле баш не знам.

VI2a-25
ДК - А Шопи, који су Шопи? Кос-1 - О, Шопи, тамо у софијском крају. ДК - У софијском
крају? Кос-1 - У софијском крају су Шопи.

VI2a-26
ДК - Ко су Шопи? Лом-2 - Шопи - Софијци.

VI2a-27
ДК - Бако, а да ли су чула реч „Шоп“? Шопи који су? Лом-3 - Шопи, они су у Софији.

VI2a-28
ДК - А реч „Шоп“ какво значење има? Ко су Шопи? Лом-4 - Шопи су поред Софије.

VI2a-29
ДК - Где су Шопи? [...]. Брус-2 - У софисјком крају, на тамо.

VI2a-30
ДК - Ко су Шопи? Вид-1 - Е, Шопи су становништво у софијском крају. ДК - Софијско
поље? Вид-1 - Софијско поље, да, Шопи.

VI2a-31
ДК - А Шопи, који су Шопи? Пре-1 - Е, Шопи, нису ли иза Софије тамо? (...) Тамо негде,
тамо су Шопи.

VI2a-32
ДК - Где су Шопи? Брус-1 - По мени... [...] Брус-1 - У софијском крају, перничком крају.

VI2a-33

ДК - А Шопи? Глав-3 - Шопи су тамо у софијском крају, значи, Граовци; Шопи, Граовци.

VI2a-34

ДК - А Шопи који су? ДС-2 - Шопи - Ћустендил, Перник, софијски крај.

VI2a-35

ДС-1 - Шопи су у софијском крају, ћустендилском крају.

VI2a-36

ДК - А ко су то Шопи? Белгр-5 - Шопи су око Софије. ДК - Само око Софије. Белгр-5 - Око Софије, Софијско поље. ДК - А тамо Перник, Трн? Белгр-5 - Па, и Перник и... Перник. ДК - [...] А Трн? Трнчани који су? Белгр-5 - Трнчани су много близу до вас [Срба] тамо и они су грађевинци. Главно - грађевинци. ДК - А то нису Шопи? Белгр-5 - Не знам за њих да ли су Шопи. Можда су и они. Перник да. Перник, Радомир тамо... Па и Дупница. Око Софије тамо, Ихтиман, други градови.

VI2a-37

ДК - А тамо Трнчани да ли су Шопи? Годеч и тај део? Белгр-2 - Не знам. Белгр-3 - Не знам за Годеч и ту. Значи, око софијског краја, тако... ДК - Знате да је само Софијско поље, јел тако? Белгр-3 - О, не, не, не, не само Софијско поље, не. Белгр-2 - Шопи на доле има и према... Сапаревој бањи. [...] Сапарева бања такође су Шопи. Пернички крај. ДК - Пернички крај - Шопи? Белгр-2 - Шопи, да.

VI2a-38

ДК - А Шопи, шта знате за њих? БМ-2 - Шопи знам да су, тако... у софијском крају до благоевградског краја. Опет погранични предели...

VI2a-39

Мон-1 - Има историчара, локалних истраживача, који нас [Торлаке] не признају, не признају нас да постојимо као етнографска група. А за Шопе... за Шопе је установљено да постоји таква етнографска група. И они су у софијском крају, трнском крају, ћустендилском крају... ДК - А Драгоман? Годеч? Да ли су то Шопи? Мон-1 - И ти су према Шопима. Према Шопима. ДК - Нису Торлаци? Мон-1 - Нису Торлаци.

VI2a-40

ДК - А Шопи, ко су Шопи? Белгр-4 - Шопи су већ на југ од Старе планине: Софијско поље, Софија, Перник, Трн...

VI2a-41

ДК - И где су [Шопи], у околини Софије, јел тако? Чип-8 - Око Софије: Радомир, Перник [...] Трнско.

VI2a-42

ДК - Где су Шопи? Мит-4 - У софијском крају, трнском крају. У трнском крају највише.

VI2a-43

ДК - Где су Шопи, где живе. Мон-2 - Ја их лоцирам тамо у Трну... Трн... трнски крај... тај регион. Сматрам Софију, да не говоримо, тамо је опште, национално, али трнски део је најтипичнији шопски део за мене.

VI2a-44

ДК - И који су сад Шопи, где су Шопи? Чип-1 - Шопи су око Софије, софијски крај. ДК - Софијски крај, а Трн? Чип-1 - И Трн, да. ДК - А Перник? Чип-1 - Перник су Граовци. Између Граоваца и Шопи има разлике. ДК - А Драгоман, та област ту? Чип-1 - Драгоман су Шопи. Значи Шопи имају потпуно различит фолклор. [...] ДК - Сви знају ту где су Шопи? Чип-1 - Сви знају где су Шопи. Да су у софијском крају.

VI2a-45

ДК - Друге групе, ајде на пример Трнчани, имају исту ношњу, говор, да ли су то Торлаци?
Чип-1 - Не, не, Трнчани несумњиво нису Торлаци. ДК - Ко су они? Чип-1 - Шопи. ДК - Шопи?

VI2a-46

ДК - А Трнчани, ко су Трнчани? [...] Да ли су Шопи? Вид-1 - Трнчани нису Шопи. За Трнчане је карактеристика да су мајстори грађевинари. Они су долазили ту [у видински крај] да граде куће, ето по томе су познати. Чак, један мој тетак, који је би ожењен сестром моје мајке, он је потомак деде Иванча, деде Иванча Трнчанина, који је ту годинама долазио да гради у видинском крају, и на крају се преселио и стационирао у Арчару [на Дунаву]. И ту, он ту долази са рођено двоје деце, а ту су му се родила остала деца и он се засељава ту. Али Трнчани, ја мислим, нису Шопи.

VI2a-47

ДК - А Трн? Трнчани који су? Белгр-5 - Трнчани су много близу до вас [Срба] тамо и они су грађевинци. Главно - грађевинци. ДК - А то нису Шопи? Белгр-5 - Не знам за њих да ли су Шопи. Можда су и они.

VI2a-48

Чип-3 - Трнски крај нису Шопи. Они су... Шопи су у софијском крају. А трнски крај, дијалекат им је скоро као наш.

VI2a-49

ДК - Да ли има Шопи ту преко Балкана [у димитровградском крају], да ли сте чули? ДД-4 - А не, нема. ДД-5 - А, ту нема, не, не, не, не.

VI2a-50

ДК - А ови горе преко границе да нису Шопи, не? Гов-1 - Ми их зовемо Торлаци, а ако их други зову Шопима, не знам, не могу да вам кажем.

VI2a-51

ДК - Да ли су [Шопи] ту негде преко границе? [димитровградско-пиротски крај] Кот-2 - Не знам. Кот-3 - Не знам.

ХИЗе. Транскрипти делова разговора везани за одељак Стереотипи о Шопима и знања о њиховим етнокултурним особинама (VI26)

VI26-1

Под-2 - [Шопи] Имају сопствено мишљење. Немој да стављаш твоје мишљење преко његовог. Они има сопствено мишљење и сопствену представу. ДК - Шопу? Под-2 - Шопу. Он има своје мишљење, сопствену представу.

VI26-2

Белгр-1 - [...] За њих има друга изрека: „Дрвен Шоп“. „Дрвен Шоп“. Значи, говори му не говори, он шта је наумио, шта му је на памети, он разбије главу о зид, али по његовом да је. Да, постоји тако нешто.

VI26-3

Сал-2 – „Дрвен Шоп.“ ДК - Е, „дрвен Шоп“, да ли је то нешто погрдно...? Шоп, кад кажеш Шоп? [...] Кад се каже „Дрвен Шоп“, шта значи то? Сал-1 – „Дрвен Шоп“ значи инат човек, инат. Сал-2 - Инат. Тврдоглав. Тврдоглав.

VI26-4

ДК - А ту сам чуо, каже: „Дрвен Шоп“. Чуп-1 - Они су дрвени Шопи. ДК - Шта то значи? Чуп-2 - Некеко тврд, суровији... [...] Чуп-1 – „Ој, Шопе, Шопе, дрвени Шопе“, била је таква песма. [...] ДК - Ваиша, турлачка? Чуп-1 - Не, не, њихова.

VI26-5

ДК - Ту код вас има изрека једна: „Дрвен Шоп“? Чип-1 - Да. ДК - Шта то значи? Чип-1 - Значи у смислу да је Шоп човек много особен, особен у таквом смислу да је „дрвен“, јер ти кад му говориш нешто он не прихвата. „Дрвен Шоп“.

VI26-6

Чип-3 - И њихов менталитет: „Дрвен Шоп“, кажу им „Дрвен Шоп“. ДК - А зашто се каже тако? Чип-3 - Па, зато што се инати, јасно. Јасно је да је због тога.

VI26-7

ДК - А менталитет [...] Чип-7 - Менталитет: „Дрвени као Шопи“. „Дрвен као Шоп.“ ДК - Шта то значи? Чип-7 - Кад му падне нешто на памет, то и уради.

VI26-8

ДК - Какви су они [Шопи]? [...] Март-2 - Дрвени, лоши. Дрвени Шопи. То се не преправља. Дрвен Шоп. Чип-9 – „Дрвен Шоп“, да ли знаш шта је „дрвен Шоп“?

VI26-9

ДК - А што кажу: „Дрвен Шоп“? Жел-2 – „Дрвен“ што је дрвен. Због ината.

VI26-10

Жел-3 - Шопи, значи кад кажеш Шопи, одмах [мислиш] „Дрвен Шоп“.[...] ДК - А кад кажемо „Дрвен Шоп“? Какав је Шоп? Жел-3 – „Дрвен Шоп“ значи човек са којим кад разговараш као да разговараш са овим дрветом, не можеш да се споразумеш с њим. [...] Инат.

VI26-11

ДК - Ја сам чуо да кажу: „Дрвен Шоп“, јел има тога? Мон-1 - У говорној речи - да. ДК - Шта значи? Мон-1 – „Дрвен Шоп“, „Букова глава“ и тако.

VI26-12

ДК - Зашто кажу: „Дрвен Шоп“, шта значи то? ГЛ-2 – „Дрвен Шоп“ значи и да му... шта год да му говориш он зна своје и не усклађује се са другима. Шта је наурио то ће да уради.

VI26-13

ДК - А Шоп какав је по менталитету? Мит-1 - Шопи, [...] они су мало више тврди, Шопи су много лоши. ДК - Лоши људи? Мит-1 - Лоши људи су Шопи [смеје се]. ДК - А по чему? Мит-1 - Па... ДК - Тврдоглави? „Дрвени“? Мит-1 – „Дрвени“. Каже се: „Баи си како Шоп“ [сви се смеју]. Мит-2 – „Дрвени“.

VI26-14

ДК - Што се каже „Дрвен Шоп“? БМ-2 - Зато што је инат... мало...

VI26-15

ДК - А зашто се каже „Дрвен Шоп“? ДД-2 – „Дрвен Шоп“ за мене је „биковит“ човек [смејемо се], човек који се не подчињава ничему.

VI26-16

ДК - А „Дрвен Шоп“? Мељ-1 – „Дрвен Шоп“ зато што су они специфични.

VI26-17

ДК - Карактеристика је да су они тврдоглави. ДК - Шопи? Вид-1 - Да, Шопи су тврдоглави, држе се свога и не мењају се. У таквом смислу. [...] ДК - Има изрека: „Дрвен Шоп“. Вид-1 - Да. Тврдоглави. „Дрвен Шоп“.

VI26-18

ДК - Што се каже: „Дрвен Шоп“? Брус-2 - Зато што не мења своје мишљење. Држи до свога и то је.

VI26-19

Белгр-1 - *Јел Шопи кажу: „Од Витоше [планине изнад Софије] више нема, од Искра [реке која тече кроз Софију] дубље нема“ [у оригиналу: От Витоша повисоко нема и от Искарот подлибоко нема].*

VI26-20

Стак-1 - *Шоп има: што је шопско све је добро - највише, најдубље.* Белгр-1 - *Каже он: „Од Витоше веће нема..“.* Стак-1- *„И од Искра дубље нема“.* [...] *Ја сам најбољи и крај.*

VI26-21

Чип-3 - *Они [Шопи] имају једну изреку, да је све њихово лепо, на пример: „Од Витоше вишег нема, од [...] Искра дубљег нема, и ако има опет нема“.*

VI26-22

Чип-6 - *Они су много тврдоглави.* ДК - *И шта се каже за њих, да ли постоји нека изрека, нешто?* Чип-6 - *Има много вицева о Шопима.* [...] *„Од Искра дубљег нема и од Витоше вишег нема“.*

VI26-23

Мит-4 - *И много изрека [има о Шопима].* [...] [На пример,] *„Од Витоше више нема, од Искра дубље нема“.*

VI26-24

Белгр-1 - *Ја за Шопе правим неки извод, закључке из... било је једно време много вицева, ја сам их већ позаборавио [...] на пример, Шопи кажу, једну такву изреку имају: „Нећу ја да сам добро, хоћу он да је лоше“ [у оригиналу: Не сакам ја да сам добрe, сакам вуте да е злe].*

VI26-25

Белгр-1 - *Значи, он не мисли за себе, него мисли за оног да му буде лоше, комишији да је лоше.* Сал-2 - *„Не ја да сам добро, комишији да је лоше“ [у оригиналу: Не ја да сам добре, комишијата да је злe]. Ето такву филозофију проповеда Шоп.*

VI26-26

Мон-1 - *Шопи кажу: „Ја не тражим да сам добро, тражим комишији да је лоше“.*

VI26-27

Чип-3 - *„Запалићу комишијину плевњу да изгори, па нека изгори и моја кућа“ [каже Шоп]*

VI26-28

Чип-6 - *Они су много тврдоглави.* ДК - *И шта се каже за њих, да ли постоји нека изрека, нешто?* Чип-6 - *Има много вицева о Шопима.*

VI26-29

ДК - *Да ли постоји неки виц о Шопима?* Жел-3 - *Има много вицева. Много вицева.*

VI26-30

Јаг-1 - *О њима [Шопима] има много анегдота.* Мит-4 - *И много изрека.*

VI26-31

Мит-4 - *И много изрека [има о Шопима].* [...] [На пример,] *„Од Витоше више нема, од Искра дубље нема“.*

VI26-32

Чип-6 - *Има виц за Шопе. Шта је Шоп? Херметички затворена кутија, која нити даје нити прима.*

VI26-33

ДК - Да ли постоји неки виц о Шопима? Жел-3 - Има много вицева. Много вицева. ДК - Да ли знате неки да испричате? Жел-3 - Па, ја знам, али они су тако... мало савремени. ДК - Ако, без обзира. Жел-3 - Два Шопа су се напила и попела се у један камион. А били су много тијани. Један каже другоме: „Је ли, бре, зар не видиш да тераш по тротоару“ - каже - „погазићемо људе“. „Али“ - други му је рекао - „ја мислим да ти возиш“ [присутни се смеју].

VI26-34

Белгр-1 - Има једна изрека: „Држ се, земљо, Шоп те гази“ [везано за игру].

VI26-35

Стак-4 - „Држ се, земљо, Шоп те гази.“

VI26-36

Мит-4 - И много изрека [има о Шопима, на пример,] „Држ се, земљо, Шоп те гази“.

VI26-37

ДК - А Шопа какви су? ДС-1 - „Држ се, земљо, Шоп те гази“.

VI26-38

ДК - А Шоп какав је по менталитету? Мит-1 - Шопа, они имају много особен... говор, тако... говоре...

VI26-39

Белгр-2 - Шопа, за њих је карактеристично да говоре на „о“. ДК - На пример? Белгр-2 - На пример Пернико, Ђимуро, презимена такође су им на „о“, а имена су на „е“. Пример: ми кажемо „Мито“, а они : „Митé“, „Гошé“, „Тошé“ [...] Ја сам Тодоров, а они ће да кажу: „Тодоровјо“.

VI26-40

ДК - Каква је представа, Шоп какав је? [...] Особен по говору, по ношњи? БМ-2 - По говору, по ношњи, и њихов хумор, хумор је различит, шопски хумор.

VI26-41

Чип-1 - Они [Шопа] имају особен фолклор.

VI26-42

Глав-3 - Такве песме певају: „Шопе, Шопе; ој, Шопе Шопе“.

VI26-43

ДК - И шта знате о Шопима [после изјаве да су Шопа у софијском крају]? [...] ДД-5 - Ништа не знамо о њима.

VI26-44

ДК - [пошто је изјавио да су Шопа у софијском крају] Какви су, да ли знате о њима да кажете, какви су људи? Кос-1 - Нисам ишао тамо и не могу да ти кажем какви су, какви људи?

VI26-45

ДК - А ко су Шопа? [...] Глав-1 - То не можемо да кажемо. ДК - Да ли сте чули ту реч - Шопа? Глав-2 - Ја сам је чула, јели, „Шопа, Шопа“, али уопште нисам обратила пажњу... ДК - Да ли имају нечег заједничког са Торлацима? Чип-1 - Да ли су Торлаци или не? Глав-2 - Не верујем да су Шопа Торлаци. Не знам. То не могу да вам кажем.

VI26-46

ДК - А о Шопима шта можеш да кажеш? Коп-4 - Пази, ја сам за Шопе чуо, али се нисам сретао са њима. Шопа шта су и како су...?

VI26-47

ДК - *А да ли сте чули реч Шоп? [...] Шопи? Кот-1 - Шопи? Ја нисам. [...] ДК - Где су Шопи? Кот-1 - (...) „Шопи, Шопи“, а који су Шопи сада и ја не знам. [...] ДК - Да ли су ту негде преко границе? [димитровградско-пиротски крај] Кот-2 - Не знам. Кот-3 - Не знам.*

VI26-48

ДК - *Да ли се овде у вашем крају користи реч Шоп? Ту ваш крај? Брус-1 - Много слабо, скоро да немамо. Брус-2 - Не, код нас нема.*

VI26-49

ДК - *Јел то кад кажеш, Шоп, јел има нешто погрдно, лоше, или... [ћути] Има мало? Белгр-1 - Има. Има нешто, има нешто зато што... [даље објашњава шта значи изрека "Дрвен Шоп"]*

VI26-50

ДК - *А да ли је Шопи нежоративно кад се каже? Шоп? Чип-6 - Ми га сматрамо да је... „Прави Шоп“... ДК - А, значи има, има мало? Чип-6 - Има мало.*

VI26-51

ДК - *А Шопи? Чељ-1 - Ја не могу да кажем ништа о Шопима. Они су далеко од нас. ДК - Далеко? Чељ-1 - Далеко од нас. [...] Са Шопима нисам контактирао. Знам да су много одбојни.*

VI26-52

ДК - *А да ли је реч Шоп мало погрдна? Белгр-5 - Не, не, неко и може да каже... Није погрдна, јер и песме постоје које су написали наши умни људи. За Септембарски устанак двадесет треће године један наш, да ли беше Христо Смирненски, да ли Царев... каже: „Шопи су Сопи“. Значи, он их је назвао Шопима. И сада се стално говори за шопски крај, кола, песме.*

VI26-53

ДК - *Да ли је име Шопи погрдно? Да ли има такво значење? Код вас ту? Чип-1 - Не, не, не. [...] Они имају особен фолклор.*

VI26-54

ДК - *Да ли реч Шоп има погрдно значење? Жел-1 - Као и Турлак [казивачица има осећај припадности Турлацима и афирмативно мишљење о овом идентитету]. То је просто тако, као Турлак, тако је Влах, ти Власи на тамо... „Ти си Влах“, или „Ти си Турлак“ или „Ти си Шоп“, ето тако.*

VI26-55

ДК - *Да ли је реч Шоп погрдна? Жел-2 - Не. Не, не, не, не. ДК - А што кажу: „Дрвен Шоп“? Жел-2 - „Дрвен“ што је дрвен. Због ината. ДК - Па, да ли може онда да се каже тако мало нежоративно, погрдно? Жел-2 - Није погрдно, није погрдно. Не, не.*

VI26-56

ДК - *Да ли је погрдна реч Шоп, кад кажеш? Жел-3 - Није погрдна. Шоп је као Турлак [етнографска група].*

VI26-57

ДК - *А кад кажеш Шоп, да ли је то погрдно или не. Пре-1 - А, није погрдно, зашто, то је... људи су онакви као и сви. Нема, ничег нема погрдног.*

VI26-58

ДК - *Да ли је назив Шоп погрдан? ГЛ-2 - За некога да. ДК - Ту код вас или где, у Софији, у...? ГЛ-2 - Код нас не...*

VI26-59

ДК - *Кад се каже: „Шоп“, да ли је погрдно? Мит-1 - Не врећају се. [...] Нису се врећали, не врећају се. (...) ДК - Да, али кад неко други каже „Шоп“, да ли је то погрдно? Мит-1 - За њих? ДК - За њих, кад неко каже. Мит-1 - И они су као и ми [Торлаци], не врећају се.*

VI26-60

ДК - *А да ли та реч [Шопи] може да буде погрдна? [...] Мит-4 - Није погрдна. Није погрдна.*

VI26-61

ДК - *Да ли реч Шоп има погрдно значење? БМ-2 - Мислим да не. ДК - И не вређају се Шопи...? БМ-2 - Не, не, не. Можда неко, људи су различити, али мислим да се не вређају. Чак, напоследку тако... се поносе: „Ја сам Шоп, ја сам... такав“. Сада... се променила та млада генерација, каже одакле је. Био је период у којем су се стидели да кажу да су са села, да кажу да су... Сада се враћају људи коренима и схватају да... је то много важно за идентитет нације.*

VI26-62

ДК - *Да ли кад се каже „Шоп“ то има увредљиво значење? ДД-1 - Не, за мене не.*

VI26-63

ДК - *Да ли је реч Шоп погрдна? ДД-2 - Е, то не знам. Сигурно не. Сигурно не, јер у књигама много пише о Шопима. Сигурно се ни они не вређају као и ми. Тамо Русенци, тамо, Капанци, сваки народ има име, дијалекат.*

VI26-64

ДК - *А реч Шоп да ли је погрдна? ДД-4 - Није, јер је прихватају.*

VI26-65

ДК - *Да ли је реч Шоп погрдна? Мељ-1 - Зашто би била погрдна - Шоп, Шоплук?*

VI26-66

ДК - *Име Шоп да ли је погрдно? Мон-1 - Није погрдно.*

VI26-67

ДК - *Да ли је реч Шоп погрдна? Вид-1 - Не знам [...] не сматрам за погрдно.*

VI26-68

ДК - *Да ли је назив Шоп погрдан? ГЛ-2 - За некога да. ДК - Ту код вас или где, у Софији, у...? ГЛ-2 - Код нас не... али они, неки од њих се сами вређају када им се каже та реч. Значи, још као ученик у Ловечу имао сам школске другове из софијског краја и они су се вређали када им неко каже да су Шопи.*

ХИЗж. Транскрипти делова разговора везани за одељак Откуд сазнања о Шопима? (VI2в)

VI2в-1

Мит-1 - *Ја сам живела тамо поред Шопа, Софија је у шопском крају, има много села у којима су Шопи: то је Кривене, Казичене, Панчарево, Кокаљане, они су сви Шопи.*

VI2в-2

Мељ-1 - *Батановци [насеље] су Граовци, Граово. Граово је Батановци. А тамо преко је Трн на горе [...]. Док, Шопи су у Софији. Софија, ти тамо, Бистрица. [...] Елин Пелин. То су баш Шопи. [...] ја сам учио у Радомиру и зато знам.*

VI2в-3

ДК - *А какви су Шопи? Пре-1 - Е, Шопи не знам, јер немам везу са њима. Или кад смо ишли негде да смо певали, у Копривитици и још даље, шопско коло, то су Шопи, обучени у долама и беле чакшире.*

VI2в-4

Сал-1 - *Представник Шопа то је један наш класик Елин Пелин [...], и тај је остао као класик у литератури тиме што Шопе приказује као једна самосвојан народ [...] Шоплук [...] и ту*

много се разликује од... [других етнографских група] и по ношњи и... „Шопи, Шопи...“ [...] Белгр-1 - Има много анегдота о Шопима. Сал-1 - Има, има много. Један део анегдота је од Елин Пелина, јер је био шаљив човек.

VI2в-5

ДК - Шта знате о Шопима? Лом-2 - Не знамо... ДК - За њих сте чули тако... преко телевизије, преко...? Лом-2 - Да, друго не знамо, ништа, ништа... ДК - Друго... немате контакте, ништа? Лом-2 - Немамо, немамо... Лом-1 - Знамо за Шопе и... [толико] Лом-2 - Преко телевизије...

VI2в-6

Чел-2 - Ја као дете не памтим нешто да су... После Никола Анастасов кад је почео за Шопе на телевизији [...] Дошла је телевизија и чули смо [за Шопе и да су у софијском крају].

VI2в-7

ДК - А „дрвен Шоп“? Глав-3 - Вута и Ђале тамо [вероватно водитељи неке емисије или комичари], они преносе хумореске о њима двојици [смеје се].

XI3з. Транскрипти делова разговора везани за одељак Знања о вези између Торлака и Шона (VI2г)

VI2г-1

Глав-3 - Четрдесет и шесте [1946.] године био сам доле по Дели-Орману. Они пак доле кажу да смо Шопи. [...] „Шопи, Шопи“. „А, бре, ми нисмо Шопи, ми смо Бугари ту из северозападне Бугарске“. „Не, не, ви сте Шопи. Шопи сте, Шопи сте“.

VI2г-2

ДК - Да ли има такво мишљење... кажу: „Дрвен Шоп“, шта то значи? Коп-1 - Нисам имао посао са њима... имао сам надимак ја у касарни Шоп. [...] Зашто? Зато што је наш матерњи језик много интересантан. „Еј, ти си Шоп“, „Ма, нисам Шоп, бре, ја нисам из софијског краја. У софијском крају су Шопи. Ја сам Торлак [...] Ја сам Балканија, а нисам Шоп. Шопи су у Софији или софијском крају.“; „Али ти говориш као они, 'оратиш' као они. 'Оратиш'.“ „'Оратиш' јер ви тражите да направим смех. Тражите да вас насмејем.“ „Кажите нам нешто на чистом матерњем језику“ и ја им кажем, смеју се. Рекох, беше један из Новог Села у видинском крају, реко: „Ђуре [...] узимај кошуљућу, идемо да се перемо на рекуту“, они се ваљају од смеха, нису чули такав говор. Војници. [...] „Поновите“ „А, бре, рекосмо један пут, доста је“. Интересантан је наш матерњи језик.

VI2г-3

Чип-1 - Много је... значи, велика грешка је и људи много мешају... кад схвате да смо ми ту у овом крају, на северозпаду: „О, ви сте Шопи“. Не, ми немамо ништа заједничко са Шопима.

VI2г-4

ДК - А Шопи, какви су они? Коп-5 - А, Шопи... Нас упоређују, наш језик са шопским. ДК - Е, да, ја зато и питам. Коп-5 - Баш тако, како они говоре, тако и ми. [...] ДК - А да ли имају нешто заједничко Шопи и Торлаци или не? Коп-5 - Торлаци немају заједничког са... ДК - Са Шопима? Коп-5 - Да. Шопи са торлачким крајем, не, не, не. [...] Они су... а нас сматрају Шопима, јер говоримо... [...] ДК - Где су Шопи? Коп-5 - У софијском крају су Шопи. ДК - И какви су по менталитету? Коп-5 - Не знам. Не знам.

VI2г-5

Сал-1 - И говор у много чему личи на наш говор. [...] Ми и Шопи „белодрешковци“ [са белом мушком сукненом ношњом], то је прво заједничко. [...] Сал-1 – „Белодрешковци“ смо и ми и они.

VI2г-6

ДК - Да ли има разлике између Торлака и Шона? Чип-7 - Има, да. Чип-8 - Има. ДК - Која је разлика? Чип-7 - Па, у фолклору. Највише. Дијалекат је тврђ као и наш. Сличан је. Шопи имају

белу мушку ношњу, „белодрешкову“. Чип-8 - *И сукман, и сукман је код њих. Чип-7 - И код њих је углавном сукман.*

VI2Г-7

ДК - *А који су то тамо: Трнчани, Годеч, Софјанци? Белгр-1 - То су Шопи... То су Шопи, то су Граовци... [...] Имамо много истих речи, говор нам је близак, али изгледа да нам је начин живота различит, можда народне ношње, наша јела су много другачија, сигурно има нечега и у менталитету другачијег [...] Ту има, у општини ради један момак, који је из једног села, Стајћовци, мислим, трнски крај. Значи, имамо речи потпуно исте, много блиске, много исте, исте су.*

VI2Г-8

ДК - *А која је разлика између Торлака и Шопа? Чип-6 - Ми знамо да су Шопи ти око Софије. [...] ДК - Да ли постоји нека разлика? Чип-6 - О, има, има. Шопи имају доста истих речи као ми, наш говор... Чип-1 - Али су Шопи. Чип-6 - Али су Шопи. Дрвени Шопи.*

VI2Г-9

Брус-2 - *Али у некој, тако... речи, говор и тако, све ми се чини да има нечег блиског.*

VI2Г-10

ДК - *Да ли има нешто заједничко са Торлацима? ДС-1 - Има, има нешто заједничко, да. ДК - Шта? ДС-1 - Све то што је речено за Торлаке, важи и за Шопе. Они су исто по планинама... у западној Бугарској... покрај Срба, граница са Србима, тамо су Шопи.*

VI2Г-11

ДК - *И говор...? Сал-2 - Говор (...), само што јер код њих, док је код нас „у“: „муж“, код њих је „маж“.*

VI2Г-12

ДК - *Да ли има разлике између Торлака, Турлака и Шопа? ГЛ-2 - Има. ДК - По чему се разликују? ГЛ-2 - Највише у говору?*

VI2Г-13

ДК - *Да ли има разлике између Торлака и Шопа? ДД-2 - Много. ДК - Много? У чему? ДД-2 - Много, много. ДД-3 - У говору. ДД-2 - У говору, да. Они говоре још изопаченије, и од Копиловаца и од Диве Слатине, и од Чипроваца. ДД-3 - Говоре други дијалекат.*

VI2Г-14

ДК - *Има разлике у односу на Торлаке [између Торлака и Шопа]? Чип-2 - Да... има. И ношње су им различите у односу на наше. Ја... ја сам ту у... певам у фолклорној групи, аутентичан фолклор, типичне чипровачке песме [...] ДК - Какви су Шопи? Чип-2 - Шопе баиш не познајем какви су.*

VI2Г-15

Чип-3 - *А ношња и песме су им [Шопима] много различити. Наше песме ту су мелодичне, а певају се тако са отвореним устима, тако... и на природан начин. Њене су развуууучене песме [...] шопске песме, више као жетварске.*

VI2Г-16

Чип-1 - *Не, ми немамо ништа заједничко са Шопима. Шопи су сасвим нешто друго, различито, по говору, по ношњи, по фолклору... ДК - Да ли има разлике између...? Чип-1 - Апсолутна разлика постоји. Само чујте њихово певање. [...] Сигурно и категорично, не само специјалисти, уопште људи [Торлаци] себе разликују од Шопа. Ми нисмо Шопи.*

VI2Г-17

ДК - *Значи Шопи и Торлаци то су две групе? Чип-7 - Различите. Чип-8 - Две групе, да. Чип-7 - Разлика има у дијалекту... Чип-8 - У свему. Чип-7 - У свему.*

VI2Г-18

Чуп-2 - *Тамо су Шопи. ДК - А да ли знате да има у литератури да кажу да су Шопи и у овом крају?* [ћуте] Чуп-2 - *Нисам чула за то.*

VI2Г-19

Мон-2 - *Често Шопи кажу да су старији брат торлачком [...] Торлачету, то сам нашао као тезу, али ја мало то не могу да прихватим. Ја то не прихватам, без обзира што имамо честе сусрете, али они су везани границом а не обичајима. [...] ДК - Али, Торлаци су Торлаци, Шопи - Шопи?* Мон-2 - *Различно је, нема ничег заједничког. Нити у песми, нити у мелодици, ја углавном гледам неке ствари у музици. [...] Немају ничег заједничког у музици.*

VI2Г-20

Сал-2 - *По мени, Торлаци су на вишем нивоу од њих [Шопа], они су ограниченији, према тим причама о којима говоримо. Ограниченији су.*

VI2Г-21

ДК - *Да ли има нечег заједничког са Торлацима?* [он размишља] Или не? Жел-3 - *Не. Шопи, значи кад кажеш Шопи, одмах „Дрвен Шоп“, док ми овде нисмо „дрвени“. Ми нисмо „дрвени“. Овде са овима можеш да се договорши. За мене су разумни људи. [...] Балканције су добри људи.*

VI2Г-22

ДК- *Која је разлика између Торлака и Шопа?* [...] Мон-1 - *И по говору [...] и по нарави се разликујемо. Ми Торлаци смо мало другачији људи. [...] Ми сарађујемо са суседима. Хоћемо и комисија да је добро и ми да смо добро. А Шопи кажу: „Ја не тражим да сам добро, тражим комисији да је лоше“.*

VI2Г-23

ДК - *А да ли има разлике у менталитету?* ГЛ-2 - *Да. ДК - Какав је Шоп а какав је Торлак?* ГЛ-2 - [размишља] *Торлак је бољи, организованији од Шопа.*

VI2Г-24

ДК - *А какви су по менталитету Шопи?* Мит-4 - *Можда су они енергичнији, са свеићу о себи, док ми Торлаци немамо ту свест о себи коју Шопи имају.*

VI2Г-25

ДК - *А јел Шопи и Торлаци нису исто?* Сал-2 - *Не.*

VI2Г-26

Стак-1 - *Торлаци са Шопима немају ништа заједничко. Немају ништа заједничко.*

VI2Г-27

Раб-1 - *Шопи, ја знам да су доле према Софији, на западу.* ДК - *Значи, нема ничег заједничког са вашим реоном.* Раб-1 - *Не, не.*

VI2Г-28

ДК - *Значи Шопи и Торлаци то су две групе?* Чип-7 - *Различите.* Чип-8 - *Две групе, да.*

VI2Г-29

ДК - *А да ли има нечег заједничког између Торлака и Шопа?* [...] Мон-3 - *Нема.* Март-4 - *Нема.* Март-3 - *Нема ничега.*

VI2Г-30

ДК - *А Шопи?* Жел-1 - *Шопи су далеко до нас, немамо ми ничег заједничког са Шоплуком.*

VI2Г-31

ДК - *Да ли има нечег заједничког са Торлацима или нема?* Жел-2 - *Не, они су у софијском крају.*

VI2г-32

Мит-1 - *Ми себе не бркамо са њима - ми смо Турлаци, они су Шопи.*

VI2г-33

ДК - *А о Шопима шта знате?* Мит-1 - *Шопи, они су горе-доле као ми, али су они мало другачији.* ДК - *Да ли имају нечег заједничког Торлаци и Шопи?* Мит-1 - *Изгледа да нема.* Мит-2 - *Не...*

VI2г-34

ДК - *А Шопи?* Мит-4 - *Шопи су другачији од нас [Торлака]. И ако имамо нечег заједничког, они су другачији од нас. [...]* ДК - *Значи, Шопи и Торлаци немају ничег заједничког?* Мит-4 - *Ја тако мислим, нисам истраживала и не могу да кажем. Не могу да кажем, али мислим да смо много различити.*

VI2г-35

ДК - *Значи, не постоји веза Торлаци - Шопи?* Пре-1 - *Са Шопима не, не, не.*

VI2г-36

ДК - *Да ли има нечег заједничког између Торлака и Шопи?* Рав-3 - *Нема ничег заједничког. Не, не, не, ничег нема заједничког.* Рав-2 - *Не, не, не, то су различите ствари. Софија је сто километара одавде.* Рав-3 - *Нема ничег заједничког. [...]* Рав-2 - *Не, не, то су две различите ствари, два колосека. [...]* Рав-2 - *Шопи, они су с оне стране, ми смо друга страна, балканска страна. [...]* Ми смо два различита колосека.

VI2г-37

ДК - *Да ли имају нечег заједничког Торлаци и Шопи?* ГК-1 - *Шта, шта заједничко да имају?* ГК-1 - *Ја са Шопима нисам имала додира... [размишља] Не могу да кажем. Не могу да кажем [не знам].* ДК - *Значи, Торлаци су ту а Шопи су тамо?* ГК-1 - *Посебно су, они су посебна група...* ДК - *То су две етнографске групе?* ГК-1 - *Да, да. Две етнографске групе.*

VI2г-38

ДК - *Да ли Шопи и Торлаци имају нечег заједничког?* Коп-1 - *Шопи и Торлаци немају, не, не, не, не. Не. Не. [...]* Коп-3 - *Сасвим су различити.*

VI2г-39

ДК - *Да ли имају Торлак и Шоп нешто заједничко?* [...] *Није једно исто?* ДД-1 - *Није једно исто, не.*

VI2г-40

Чип-1 - *А Шопи и Торлаци да ли су блиски?* ДД-5 - *Нису блиски, различити су.*

VI2г-41

ДК - *Па, да ли си ти и Шоп [пошто каже да су Шопи и Торлаци планиници и у пограничним крајевима]?* ДС-1 - *Не, ту нису Шопи.*

VI2г-42

Гов-1 - *Ми немамо ничег заједничког са Шопима.*

VI2г-43

Чип-1 - *Да ли имају нешто заједничко Торлаци и Шопи?* [...] *Кос-1 - Ови [Торлаци] су сасвим другачији а Шопи тамо су сасвим другачији.*

VI2г-44

Лом-2 - *Ми с њима [са Шопима] немамо ништа заједничко. [...]* ДК - *Немате ништа заједничко?* Лом-1 - *Не, не, не. Они су Шопи, њих зову Шопима а нас Торлацима.*

VI2Г-45

ДК - Да ли имају нечег заједничког Шопи и Торлаци? Лом-4 - Нисам чуо. Нисам чуо. [...] То су другачији људи, друга народност. Шопи. Сви су хришћани, али, говоре другачији језик, имају другачије обичаје и тако.

ХИ3и. Транскрипти делова разговора везани за одељак Брендирање локалне етнокултуре у туризму под називом Торлаци (VI3В)

VI3В-1

ДК - Шта је то Торлак? Ево ја сам... странац дође и каже: „Шта је Торлак?“ Чип-3 - Штавише, то ми је посао и водим људе кроз поставку етнографску и често ми постављају питање: „Шта је Торлак“. И ја, чак, Ањуца [директорка музеја - Чип-1] ми је то написала, и ја сам то прочитала, да произилази од речи „торла“. Али сам, пак, заборавила шта значи реч „торла“. Заборавила сам, треба да питам Ањуцу.

VI3В-2

ДК - Ко су, по теби, Торлаци? Шта су Торлаци? Чип-7 - Етнографска група, као и Шопи. Као Капанци. Народ који насељава западне покрајине, тачније, балканске [планинске] терене северозападне Бугарске. Дуж целе Старе планине, од Берковице до Салаша [код Белоградчика] у видинском крају. Цео Балкан, од Салаша до Берковице. ДК - Кад те туристи питају, ти им тако кажеш, јел тако? Кад дођу гости ту и питају те...? Чип-7 - Баш то им кажем. Да су Торлаци етнографска група која насељава Балкан, западни део Старе планине, од Берковице до Салаша у видинском крају, и са друге стране Балкана - Пирот, Зајечар и Књажевац. Тамошње општине.

VI3В-3

ДК - А ти да ли се поносиш тиме што си Торлак? Чип-7 - С обзиром на то да се моја фирма зове "Торлаците", да је моја кућа Кућа за госте „Торлаците“ и да је све везано, и кућа и бизнис ми је везан са Торлацима, значи да се поносим што сам Торлак. [...] ДК - Зашто сте ви дали име фирми Кућа „Торлаци“? Који је основни мотив? Чип-7 - Основни мотив је... то ћу мало шаљиво да кажем... географски реон Торлака обухвата од Берковице до Белоградчика, дуж целог Балкана [западног], а то је сто километара. Чипровци су на средини између Берковице и Белоградчика. Ми смо од Берковице на растојању од 50 километара, до Белоградчика такође педесет километара. А моја кућа је у центру Чипроваца. Зато није случајно што сам решио да будемо Торлаци. ДК - А да ли има нешто друго? Да ли мислиш да је то добро да привуче госте? Чип-7 - Па, то је специфично име... Чип-8 - Непознато. Чип-7 - Непознато. Навикли смо да чујемо као куће [угоститељски објекти у Чипровцима]: „Павлова кућа“, „Денцова кућа“, „Иванова кућа“, али „Торлаци“... [...] ДК - Мислиш да је пријатно госту да чује... Чип-8 - Препознатљиво је... Чип-7 - Можда нам то доноси, тако... већу популарност, то име. Више... Чип-8 - Интересовања. Чип-7 - Више интересовања људи за нас. Једноставно, лако се запамти, јер... јер је специфично име. ДК - И вама је циљ било да буде специфично и да привлачи госте? Чип-7 - Да, да привлачи пажњу... клијената, људи, туриста, јер неко другачије име лако би се заборавило. Док „Торлаците“... ДК - Да ли постоји још неки пример да је неко дао назив... да се фирма зове Торлаци... Чип-7 - Не, у Бугарској не. У Југославији, Србији има Етно-кућа „Торлаци“.

VI3В-4

ДК - Да ли имате у вашем [...] менију [...] имате неко јело да сте га назвали да је торлачко? Чип-8 - Салата једна и један специјалитет. Измислили смо га, није локално јело. ДК - Какво је то јело? Чип-8 - Па, кромпир, пире, кромпирова пире, и пилеће месо, филе, са додатком од печурака и прасилука. [...] И после се прави као венац у једној земљаној посуди... ДК - И како се зове то јело? Чип-8 - Назвали смо га „Торлаците“, специјалитет „Торлаците“. ДК - А салата? Чип-8 - [...] Салата је од парадајза, паприка, печена паприка, и лук, и сир на мале комаде. ДК - И како се зове? Чип-7 - „Торлачка“. Чип-8 - Торлачка. [...] И она је, опет, измишљена. [...] ДК - А зашто сте то измислили? Који је мотив да то...? Чип-7 - Да је различито од других општеприхваћених јела у бугарској кухињи. Да је различито, да није свакодневно, да није... да је различито јело. ДК - Да ли је веће интересовање за таква јела? Чип-8 - Да. Да, сигурно. Чип-7 - Да, да, да. ДК - То је евидентно? Чип-7 - Да. (...) ДК - Значи да је добро за туризам да се торлачко име афирмише? Чип-7 - Да... да. Чип-8 - Да, свако тражи нешто локално. Чип-7 -

Можеш да га измислиш и да га убациш у мени, и да нема ништа заједничко са локалном кухињом, али да има то име и да је припремљено перфектно.

VIЗв-5

ДК - *Зашто сте у мени [свог ресторана] ставили „торлачки мени“? [...] Како реагују туристи кад виде „торлачки мени“, торлачка јела? Белгр-6 - Њима је много интересантније да пробају оно што је типично за регион, од оних ствари које могу да срећу у Софији, Пловдиву или целом свету. Једноставно то је регионално. ДК - И више наручују торлачка јела? Белгр-6 - Да. Да, да. ДК - И ви планирате да тамо у новом хотелу буду само торлачка јела? Белгр-6 - Да, баи тако. [даље набраја и објашњава као се праве торлачка јела] ДК - И кажете да други ресторани немају такав мени? Белгр-6 - Не. Не. ДК - Ви сте први? Белгр-6 - Да. ДК - А ко је дао ту идеју да почнете тако да радите? Белгр-6 - Па, гледај, просто ми сами, породица, јер тражимо начин да привучемо више туриста. На тај начин они долазе због менија и због самог уређења ресторана.*

VIЗв-6

ДК - *Да ли има још неко у Београдчику „Торлачки мени“? Белгр-7 - Ја мислим да у још једној кафани раде са „торлачким менијем“. ДК - У којој? Белгр-7 - То је „Елит“. Има исто „белмуж“ и „косачко кисело“. Мислим да су само та два јела. [...] ДК - А да ли пише код њих „торлачки мени“ или не? Белгр-7 - Да. ДК - Пише тако? Белгр-7 - Пише, пише [...] ДК - Да ли сте ви познати као ресторан где има... торлачко? Белгр-7 - Да, торлачки специјалитети. Белгр-7 - У свим великим туристичким водичима ми смо означени као такви, а они су једноставно прекопирали од нас. [...] ДК - Значи, ви сте први? Белгр-7 - Први, да. [...] Белгр-6 - На пример, и горе у Туристичком [центру] такође постоји кухиња. И у кухињи ради једна жена која је наша бивша радница. [...] ДК - А јел и тамо пише „торлачка“ кухиња? И тамо пише? Белгр-7 - Да. [...] И свако пита: „Шта је ово торлачка кухиња?“, „Ко су Торлаци?“ Ми прво причамо: „Торлак је ово, и ово, и ово, и ово“. ДК - Па, шта му кажете? Белгр-7 - То су људи који насељавају западну границу, нашу бугарску границу, то су Балканције које су здрави и веома гостопримљиви [...]. ДК - А чија је идеја била да направите „торлачки мени“? [...] Белгр-7 - Треба да си различитији од других. ДК - Да ли је то твоја идеја, или твоје мајке, или твог оца? Белгр-7 - Наша је, зви заједно смо решили. Јер то се тражи, треба да је различито у односу на друге.*

VIЗв-7

ДК - *Одакле вам идеја да направите ту мајицу? [...] Чип-5 - Моја ћерка је била ученица Монтани, у Гимназији за стране језике. Доле, њихов учитељ музике, он је опет из Копиловаца, много је загрејан за те ствари, и направио је фолклорну групу која се зове „Торлачке мелодије“. И седам година од оснивања групе... ДК - Како се зове тај човек? Чип-5 - Човек се зове Цветан Цветанов. ДК - Да? Чип-5 - Група се много добро развија и кад иду на фестивале освајају увек прва места, скоро увек. И имали су седмогодишњицу оснивања групе, био је концерт, и једна фирма је направила деци мајице са натписом иза „Торлачке мелодије“ [у оригиналу: Торлашки напеви], а напред „Јак Торлак“ [у оригиналу: Јак Торлак]. За то... за допринос развоју, популаризовању торлачких песама, торлачког фолклора. И ја сам обукла ту ћеркину мајицу и ту сам била на кафи са пријатељима и видело ме неколико људи који не живе у Чипровцима, али су овде дошли то лето и питају: „Ма, одакле ти та миџа, ајде наћи и нама једну“. Кажем: „Није моја, ћеркина је...“ (...) Имам једног братанца који живи у Шпанији и он каже: "Молим те да нађеш једну такву за мене". Ја сам мало размислила и питала Цветана да ли могу да искористим само натпис спреда, „Јак Торлак“, и решила сам да направимо [мајицу]. А мој девер, брат мог мужа, он ради у једној фирми... тесктове аранжира, он је уметник, и ја сам га замолила да направи, је ли, натпис, да видимо како ће да изгледа, и ставили смо и једну фигуру која... са чипровачких ћилимова мотив, зове се „каракачка“ [...] Направили смо, он оде у једну фирму и наштапали су их, и ја када сам их донела прошле године ту за 5. септембар, 6. нам је празник ту у Чипровцима [Дан града], сви који не живе ту, па и чак и који живе, али они који не живе, углавном сада у Софији раде, у другим местима, ту нема посла, толико много су се радовали и само тражили, „Како си се сетила, како ти је та идеја пала на памет?“. И продала сам их, та што сам вам продала била је последња. ДК - Колико комада сте продали? Чип-5 - Па, сто комада. ДК - Сто комада. И поново ћете да правите. Чип-5 - Ми би смо их направили, али они су подигли цене сада, тражили смо и друге боје, неки су тражили дечије, да има и за децу, па смо одустали. Али... то... наћи ћемо пара да их платимо и да... продаваћемо поново. Има интереса. Ја се, пак, бавим и*

са... ткајем такве чипровачке мање ствари, амблеме, тиме се бавим и кад продавам њих, је ли [продајем и мајице]

ХІЗј. Транскрипти делова разговора везани за одељак Фолклорни сабор „Торлаци смо - јунаци смо“ у Чипровцима (VIЗг)

VIЗг-1

ДК - Фестивал „Торлаци смо-јунаци смо“. Који је циљ таквих фестивала? Мон-1 - Прво, уметност, фолклор, зближава људе. Да се упознају. ДК - И да буду баи фестивали торлачки? Мон-1 - Торлачки, торлачки, торлачки. Друго, да се чува фолклор, наш, торлачки фолклор. Свака песма за мене је или легенда или трагедија. [...] Треба да сачувамо такве ствари. Ако се не напише, ако се не пева, ако се не предаје с покољења на покољење... [...] Да има више таквих сабора да би смо сачували бугарштину. Своју духовност. То нас чини поносним и... човек треба да има пламен, да га осет, да га греје, а то је душа.

VIЗг-2

ДК - Да ли је добро то [...] што је био фестивал „Торлаци смо - јунаци смо“, па тамо кућа „Торлаците“...? [...] Чип-3 - Хоћеш да кажеш обичаји... то што ми негујемо торлачко у себи...? ДК - Да, да. Чип-3 - Лепо је, разуме се. Човек увек треба да чува традицију, ни један човек не треба да заборави своје корене. Јер човек без корена је ништа.

ХІЗк. Транскрипти делова разговора везани за одељак Певачка група „Торлачке мелодије“ у Монтани (VIЗд)

VIЗд-1

ДК - Одакле идеја да направиш ту групу? Мон-2 - Идеја је била... значи, ја сам музичар, путовао сам у Норвеику и свирали смо тамо, њихове песме, њихове песме, њихов фолклор свирамо тамо. ДК - Шта свираш, који инструмент? Мон-2 - Тамо сам свирао клавир, хармонику, гитару, и гадулку сам свирао, али свирали смо њихове полке, маршове, њихове валцере. Једног дана је дошла једна жена и рекла ми је, ми смо енглески говорили тамо, она ми је рекла: „Ја сам учила фолклористику у Ослу и желим да вас питам, ви ако сте Бугари, да ли познајете свој фолклор?“ И ја јој кажем: „Ја сам завршио фолклор“. И та жена ми је рекла: „Ви имате оригиналан фолклор, ми га изучавамо већ једну годину“, и та жена је предамном играла „Јовано, Јованке“. И отпевала је на бугарском и играла је коло, то је наше македонско стандардно које знамо. Тамо сам сазнао шта сам губио толико много година. После тога сам се вратио и самоиницијативно, без тражења спонзора и тако даље, направио сам ту групу и почели смо да истражујемо фолклор. ДК - Које године је то било, пре колико година? Мон-2 - Пре осам година. Две хиљаде друге.

VIЗд-2

ДК - Колико деце има? Мон-2 - Сада их је око 25, али код нас је проблем [...] што после дванаестог разреда одлазе. Али се поносимо тиме што је једна девојка из Чипроваца [...] сада је студент Музичке академије, народног певања. И тамо кад пева, пева те торлачке песме, људи је слушају (...). ДК - Значи, деца нису све Торлакиње? Мон-2 - Не, али оне основне, које су солисткиње, да. [...] Основне су углавном из чипровачког краја, близак им је језик, лакше га усвајају. Тешко је градској деци из Поља да говоре тај дијалекат. Она га не разумеју. [...] Ми горе у Копиловцима разумемо како се говори ту у Пољу, али они не разумеју нас.

VIЗд-3

ДК - Где сте певали? [...] ДК - Са децом смо били у Србији, у Челареву, [...] Ишли су у Македонију [...] у Македонију смо ишли у Охрид на један фестивал, сада ћемо на јесен да будемо у Немачкој - у Берлину, Вајмару, Шмалкаудену и Ерфурду. То су градови у којима ћемо презентовати не само наш торлачки фолклор, већ и наш бугарски као целину.

VIЗд-4

ДК - Маркетинг ко ради? Мон-2 - Опет ја. [...] Имам колеге музичаре који су професионалци - тамбура, дудуче, кавал, тупан, и ми радимо по нашим начелима. Новац не

тражимо, јер то нам није тезга, то није било у никаквој опцији. Сакупљамо се, правимо себи задовољство, радимо са том децом. ДК - Ту у Гимназији радите? Мон-2 - Основна гимназија „Петар Богдан“, да. [...] Ту ми је кабинет... ДК - Ту ти је и посао? Мон-2 - Да. ДК - На којој телевизији имате спотове? Мон-2 - Значи, Национална телевизија „Скат“, много гледана телевизија, она много држи до изворног фолклора Бугарске, и за мене праве и najlepше спотове, зато што [...] за сваку песму коју изаберу у неком региону Бугарске одлазе тамо где се пева и снимају је. [...] Имамо записе и на Националном радију, учествовали смо и на гала-концерту Националног радија. На националној телевизији такође имамо снимљене кадрове, учествовали смо у Бугарској на скоро свим великим националним фолклорним фестивалима, конкурсима и тако даље, и дечији и уопште аматерски. [...] Нема кућа у Бугарској у који нисмо отишли.

VI3д-5

ДК - Ти правиш обраду песама, јел тако? Мон-2 - Да... ДК - Тамо [у торлачком крају] је једногласно певање...? Мон-2 - Да једногласно певање, да. ДК - А ти шта радиш? Мон-2 - Значи, ми... ми узмемо песме и изводимо их на аутентичан торлачки начин, једногласно певамо. Деца, једно, или три, или пет, или десет, певају једногласно. је ли, као што знамо да је тамо где смо нашли. Али у Бугарској, већ доста година уназад, [Национални фолклорни ансамбл] „Филип Кутев“ има један другачији поглед на фолклор, зове се обрађен фолклор - узима се се песма, на пример торлачка једногласна, и разуђује се на многогласно, као што се, знамо, ради на западу. [...] Прави се такозвани „обрађен фолклор“. Ми га правимо зато што је допадљивији странцима. Њима се свиђа то многогласно певање, а и ми баш тако можемо да их одушеavimo - када им покажемо торлачку песму са обрадом. [...] У три, четири, пет гласова.

XI3л. Транскрипти делова разговора везани за одељак Турлачки фолклорни сабор „Када кум прасе и ти вречу“ у Чупрењу (VI3ђ)

VI3ђ-1

Чуп-1 - Радиле смо један пројекат ка Министарству културе везано за Турлаке, за фолклор Турлака, направили смо тај пројекат, он није одобрен и решили смо, без обзира што није одобрен да га спроведемо ту... ДК - Из вашег општинског буџета? Или из Читалишта? Чуп-1 - Општина нам је помогла у финансирању, у добрим узајамним односима смо Читалиште и Општина и зато нам помажу. [...] ДК - Ко је дао име фестивалу? Чуп-1 - Ми, ми ту у Читалишту.

VI3ђ-2

ДК - Што је то само торлачки фестивал, што нисте направили нешто шире? Или мислите да је добро да буде само...? Чуп-1 - Само турлачко. Хтели смо да покажемо живот, начин живота Турлака. Много се говори о... о пиринском крају, о... тим Шопима... у Софији, за Турлака ништа. Апсолутно ничег нема и решили смо нешто да покажемо о карактеристикама, животу, навикама Турлака. И зато смо сакупили ту тих седам-осам турлачких села...

VI3ђ-3

Чуп-2 - Тај фолклорни сабор је са таквим интересовањем примљен. Прве године и није било толико људи. Ове године више људи, десило се да су била четири нерадна дана, и људи из Чупрења која живе у другим местима били су дошли. Толико су се радовали и тако нас поздрављали због тог фолклорног сабора, много им се свидело.

XI3љ. Транскрипти делова разговора везани за одељак Турлачко друштво „Ждрепче“ из Белоградчика (VI3ж)

VI3ж-1

ДК - Како се дошло на идеју да се овде оснује Турлачко друштво? [...] Белгр-1 - Општина у принципу нема ништа против, чак су нас и стимулисали да буде такво друштво, да се направи. То је и корен нашег садашњег кмета, он је из Горњег Лома и он сам је такође Турлак. И друго, откад се знамо и побратимљени смо са општином Књажевац и одржавамо блиске контакте у много области, тако и са околином Књажевца, Минићевом, које је друго по величини насељено

место у општини, ето, већ је дошло до сазнања да тамо постоји Торлачко друштво, и то нас је још више инспирисало и поставили смо тај циљ, а то што сам ја на том месту [као председник], то је због позиције [у општини]. Има и других људи који би могли да воде такво друштво, али и мој посао је такав, и у области културе и везе ван земље, ти контакти су ми блиски, итавише, и језик ми је исто тако много добро познат, српски језик. ДК - Одакле? Белгр-1 - Не знам, можда и због тога што сам ја од најранијег детињства у свом родном селу Крачимиру, које је пет километара од границе, слушао сигурно 12-13 српских станица. Слушао сам најразличитије емисије бивше Југославије, највише су ме интересовали музички програми: Радио Београд први и други програм, Титоград, Радио Велес, Чачак, тамо Крагујевац, Приштина, Нови Сад, Љубљана, за све то ја сам знао на којој станици какав програм има, ког дана, од колико сати, на пример, „Вече уз радио“ Николе Караклајића, од 21 час сваког понедељка, и безброј других таквих музичких емисија. Тад је било много добрих таквих топ-листи, када у то време није било таквих музичких програма [у Бугарској], мало тако ограниченије... ограниченије су биле те емисије, и ја памтим те радио емисије са светском музиком, нећу да грешим душу, то је било тако.

VIЗж-2

ДК - Шта то ваше Друштво треба да ради и која је идеја била кад сте ви правили Друштво, шта ви треба да радите? Шта да радите, које су то могућности које вам даје Друштво? Белгр-1 - Значи, ми смо детаљно у нашем статуту записали те циљеве и задатке којима стремимо, а можда је основно да сачувамо торлачку заједницу. Ми смо много забринути, млади људи који одлазе са села врло ретко се враћају, они живе, да кажемо, у Софији или неким другим већим градовима, комуницирају са другачијим људима, и то доводи до тога да у једном моменту они забораве турлачки језик. Они заборављају језик и само када долазе ту, чак и када долазе не комуницирају увек месним дијалектом, некако се отуђују. И то ми је циљ, да одржавамо један интензивнији контакт са тим људима. Исто тако да истражујемо ту, да пронађемо разне материјале, фотографије о... о настанку те заједнице, о нечему, о историји, да популаризујемо, разуме се, ту наше традиције, обичаје, фолклор, културу, не само у оквиру општине и области. Ту када иду и страни гости ми им представљамо програме које изводе наше турлачке групе. Редовно учествујемо [на фестивалу] „Од Тимока до Искра“ у том прегледу... то су нам културни празници, када се праве прегледи уметничког аматеризма. На Сабору, на трансграничном сабору Кадибогаз учествују редовно ти наши турлачки ансамбли. Јер има ту нијанси, има разлика у бугарској ношњи [...] ДК - А да ли је наше друштво тамо утицало на било који начин да и ви оснујете Друштво? Белгр-1 - Да, да, да, да. ДК - Јел сте ви рекли: „Ево они имају тамо, ајде и ми“? Белгр-1 - Разуме се, разуме се. Разуме се, додатно су помогли у не малој мери помогли ти наши контакти још од самог почетка [...] Општина нас је помагала. ДК - [...] Ко је дао прву идеју [...]? Белгр-1 - Прва идеја, нема ту... можда је нескромно, али то су били моји разговори са кметовима [председницима села] Стакеваца, итавише он је из мог села Крачимира, Пенко, и Тонко из Салаша. Били смо доста инспирисани... ДК - Кад сте разговарали, кад сте ишли тамо или после...? Белгр-1 - Да, то је било још пре две-три године, кад су почели наши чеићи контакти са општином Књажевац, где су такође били и представници Минићева. Кад смо ишли у Књажевац по који пут смо били и у Минићеву, или смо на један или други начин сретали смо и представнике Минићева. У је у не малој мери помогла и једна иницијатива људи из Минићева који су се код нас појавили, не могу тачно да се сетим имена, знам да је био Миодраг Миленковић, био је Батица учитељ, био је... било их је у делегацији четворо-петоро [...]. Они су изнели иницијативу и лично су се повезали ту са кметом, кмет је позвао мене, каже: „Види шта је са тим људима“. То је фактички било руководство Торлачког друштва из Минићева. Они су ту тражили контакт, а ми смо се већ били срели [...] са Дејаном Радивојевићем [директор основне школе у Књажевцу], код њега је радио и Славиша Филиповић, који је такође везан за Минићево, и желели су да шире контакте, како између школе „Дубрава“ и наше основне школе, тако да има учешће и Турлачко друштво. Тад су Дејан, Славиша, Миодраг Миленовић и још две особе, не сећам се сада тачно имена, значи, дали су иницијативу да нам дођу у госте и да ту конкретније разговарамо о будућој сарадњи. И тада већ, са њиховим доласком, направили смо један сусрет, а после већ они су нас позвали на Младенце, на једно велико Торлачко вече где се представисмо, ми их дочекасмо, и тако су почели да се нижу наши контакти, већ... дај Боже тако да се развијају и тако да сарађујемо још више и још чеиће да се виђамо.

VI3ж-3

ДК - *Што сте ви основали Турлачко друштво? [...] Сал-2 - Па, што смо основали. Ми тамо када смо код вас посетили Минићево и кад смо видели да ви имате торлачко друштво, ми смо решили да направимо торлачко друштво у нашој општини. ДК - Како су први контакти кренули? Сал-2 - Е, па, први кад смо први пут дошли код вас на Младенце. ДК - Добро, а пре тога шта је било овде, са Корићанима се знате. Сал-2 - Корићане знамо, они су за нас Срби, ми нисмо знали да Торлака има тамо. [...] Ми просто нисмо знали, ако смо тако близу, комишије. Ми знамо: они Срби, ми смо Бугари. [...] И после кад смо успоставили контакт са... јер наша општина Белоградчик има контакт са општином Књажевац, а ваши тамо из Минићева, тамо, месна управа Минићева, дошли су они код нас у Белоградчик и желели су они да успоставе контакт са нашом општином. ДК - Месна заједница? Сал-2 - Да, Месна заједница. Дошли су, дал за Божић беше, децембра пре две године Мија учитељ... ДК - Мија Миленковић. Сал-2 - Миленковић, Дамњановић, који беше из Петруше, учитељ, и био је Филипковић, и успоставили контакте и друге године нас позвали у Минићево на Младенце и тада смо сазнали за ваше Торлачко друштво, видели смо шта празнујете, шта радите... ДК - И после је идеја била да и ви...? Сал-2 - И после је тако идеја дошла и код нас, спонтано, кад нам је оставило утисак то што смо видели код вас. ДК - А ко је први дао идеју? Сал-2 - Ко? По мени Љупчо Веселинов. Сал-3 - Љупчо. Белгр-1 - Ја и Тонко и Пенко из Стакеваца. Сал-2 - [...] Фактички ми смо први били дошли код вас на тај сусрет [...] Кмет [председник општине] није имао толико ту идеју колико Љупчо, ја и Пенко, и тај наш Асен [кафеџија из Салаша], и он често иде тамо код пријатеља у Књажевац, у Корито, познаје доста. И ми смо после тога почели да одлазимо тамо чешиће. [нешто касније:] ДК - Да ли ви имате неку подршку од кмета, или је он мање-више заинтересован? Сал-2 - Има некакава подршка, приликом регистрације Друштва су учествовали, али сада је постављено питање пара, а за сада их нема. ДК - Да ли од кмета зависи да ли ће дати новац? Белгр-1 - Зависи ако Општински савет гласа [...] Он да направи предлог, или ми да направимо и Општински савет да гласа, да одобри. [...] Сал-2 - За сада нема, за сада нема [подршке од кмета]. Белгр-1 - У принципу није против, али... ДК - Али и он је Торлак, он је из Горњег Лома, јел тако? Белгр-1 - Из Горњег Лома, да. ДК - Али нема такав осећај, нема... Сал-2 - Е, то је сад већ до карактера, до другог, до трећег [...] ДК - Да чујемо, Тонко, који је циљ, шта треба Турлачко друштво да ради? Сал-2 - Шта треба да ради? Па, да чува, да изучава [...], да развија традиције, прошло и будуће, и да пренесе за будућност. Белгр-1 - За покољења. Сал-2 - Савремена деца, интернет покољења, они нешто од тога и не знају. ДК - Јел треба да се учвршћује наша и ваша веза? Сал-2 - Без дилеме, треба да радимо на томе. Белгр-1 - Обавезно. Сал-2 - Ви са вашим искуством од десет година, а ми са једном, друга је почела, али... Белгр-1 - То и у нашем статуту пише, то је један од основних циљева. Сал-2 - Пише и у нашем статуту. [...] Белгр-1 - Да одржавамо и да развијамо наше пријатељске везе... да спроводимо заједничке акције... [...] Сал-2 - Говорим о садашњем тренутку, је ли? Да разменимо фолклорне групе, после нешто друго, наше писце... Белгр-1 - Ловце можемо... Сал-2 - Ловачка друштва... Белгр-1 - Пчеларе. Сал-2 - Пчеларе, спортска друштва у Белоградчику, има одбојка, има фудбал, има шах, има других... И те школе у Белоградчику, и основна и друга, средња, Гимназија. Учитељи већ имају контакте, на преко Торлачког друштва. [даље причају детаље о везама између школа] Белгр-1 - Вастрогасци се друже, такође, ваши и наши. [...] Клубови пензионера контактирају, ми смо били два пута у Књажевцу са овима из Белоградчика.*

VI3ж-4

ДК - *Ви сте чланови вашег Торлачког друштва. [...] Шта треба то Друштво да ради, који му је циљ? [...] Стак-1 - Ја сматрам две основне... основне такве... две идеје, основне. Прво, да учврстимо везе између два Друштва, посебно држим до тога [...]. Друго, сматрам да везе између два друштва треба да буду на таквој висини, да нам завиде сви, укључујући и политичаре. Укључујући и политичаре. Сматрам, да у ни у каквом случају, ни у каквом случају, садашња граница, садашње две територије, не можемо да будемо подељени, треба да будемо заједно. Ето то је. Ја имам своју сопствену филозофију, сопствено разумевање тог питања, и нико не може да ме убеди у друго. Значи, ја сматрам да сте ви наша браћа и да смо ми вама. [...] ДК - То је прво, а друго? Стак-1 - [...] Друго је да сачувамо традиције. Традиције. [касније:] Стак-1 - Хоћу да будемо људи. Нећу да будемо политиканти, нећу да будемо шушумиге, хоћу да будемо људи, људи да будемо. Да идемо у госте, ви код нас ми код вас.*

VIЗж-5

ДК - *Што сте ви дали име Турлачко друштво „Ждрепче“? Што „Ждрепче“? Сал-2 - Што „Ждрепче“? Зато што је у Салашу тај врх „Ждрепче“.* [...] Белгр-1 - *Он је на средини између наша три села - Крачмир, Салаш и Стаћевици, а и на граници је, с друге стране сте ви, наша браћа, пријатељи.*

VIЗж-6

ДК - *Чули сте за Торлачко друштво у Белоградчику? [...] Шта мислите о томе? Мон-1 - Чуо сам. Много лепо, поздрављам, треба да објединимо снагу. Моја жеља је везе да ојачају, и догодине ћемо обележавати 320 година Чипровачког устанка. Да обележавамо и у Белоградчику, и у Чипровцима, и у Копиловцима. Али... нисам добио ја с друге стране повратну отвореност да се укључимо и ми Чипровчани у то друштво. Везе да нам буду добре. Ја сам одавно писао Љупчи Веселинову [...], ништа он има... Но, треба некакве везе да... ДК - Какав циљ треба да има то друштво. Мон-1 - Патриотски циљ. Да се боримо за чување духовности. Да бугар... да наша духовност, Торлака... то је најважније. А духовност је и у песмама, фолклору, изрекама, легендама... зато сам писао о легендама и истинама, зато сада пишем о Торлацима. Сада неки не могу да увиде вредност, али временом ће рећи: „Добро је урадио Славко Григоров“. Прво да сачувамо духовност. Ми ћемо у Европу да уђемо са нашоом духовношћу. Са нашим фолклором, са нашим песмама. Као што је наша песма о Иљи војводи у космосу, тако ће отићи наше песме и у Европу, Европску унију. Да држимо до ношње, до песама. (...) Наша деца мало певају фолклорне песме.*

VIЗж-7

Белгр-4 - *Мислим да циљ та два торлачка друштва јесте очување културног наслеђа које постоји у овом крају. Део њега није записан и изгубиће се са старим људима, јер ако немају коме да га предају, деца већ говоре на енглеском, не иду код бабе и деде на село и висе на интернету, и они једноставно немају одакле да науче те ствари.*

VIЗж-8

ДК - *Да ли знате за Торлачко друштво у Белоградчику? Чуп-2 - Да. ДК - Е, шта мислите шта треба да ради такво друштво. Да ли треба да постоји и шта треба да ради? [...] Какав им је задатак? Чуп-1 - Да се покаже да има Турлака, да су живи ти људи, да имају обичаје, да имају менталитет. Чуп-2 - И да се истражи, много мало се зна, посебно у Бугарској, за Турлаке, мало се пише о њима. Треба да се истражи да ли историја, корени, све ако може да се истражи торлачко. [...] Чуп-1 - Мени се чини да је то основна брига тог Турлачког друштва - корени Турлака. Треба да се истражују. [...] Да се сачува традиција. Чуп-2 - Фолклор нам је богат, шаролик, и ношње су нам специфичне, мого другачије у односу на друге крајеве. То треба да се сачува. [...] И да има одјека, да знају људи да има Турлака, да има...*

VIЗж-9

ДК - *Да ли знате да у Белоградчику од пре годину дана постоји Торлачко друштво? Вид-2 - Знам за то и много ми је драго што постоји такво друштво... и интересантно ми је и... ако има некакава могућност, ја бих се укључила у то друштво, да схватим његове циљеве и рад и да помогнем онолико колико могу. ДК - А знате да и у Србији постоји Торлачко друштво, да ли треба да се праве везе? Да ли је добро за Бугарску да прави везе или... Вид-2 - Да. Недвосмислено да. Лепо је зато што то зближава људе и лепо је за односе међу народима. ДК - Који циљ треба да има то друштво? Вид-2 - Значи, оно треба да има циљ да сачува то богатство, зато што је оно у нестајању. Као што смо говорили, углавном стари људи остају у селима. Да сачува обичаје, менталитет, језик, да их сачува за будућа покољења.*

XI4. ТРАНСКРИПТИ ДЕЛОВА РАЗГОВОРА ВЕЗАНИ ЗА ОДЕЉАК РЕЧИ ТОРЛАК И ТОРЛАЦИ ВАН ПИРОТСКОГ КРАЈА, СРЕДЊЕГ ТИМОКА И СЕВЕРОЗАПАДНЕ БУГАРСКЕ (VII)

XI4a. Транскрипти делова разговора везани за одељак Реч торлак/турлак као пезжоратив за личне особине (VIIa)

VII-1

ДК - [...] Реч Торлак да ли постоји у сокобањском крају? Сок-1 - Може ова реч да се чује у народу, али, овај... мало је незгодно да кажем, она се код нас [употребљава] у контексту... лошег, односно као погрдно име, као погрдна реч, односно... торлак, кад се за неког каже: „Еј, онај торлак тамо“, мисли се на неког који је мало глуп, глуп и тако даље, што... вероватно... како је дошло до тога ја не знам, али, има се утисак да се тако, у том контексту... сматра та реч „торлак“. ДК - На пример, у ком... У неком контексту како би изгледало то? Сок-1- Па, не... рецимо, ако је неко... мало... приглуп, а у исто [време] можда и задрт на неки начин. Тврдоглав и тако даље. Онџ: „Море, онај торлак тамо то и то урадио“ и тако даље.

VII-2

ДК - Ајде, у Рожајама шта је било? Зај-2 - Па, не знам, између часова, тако за столом у зборници, повео се неки разговор, не знам, ту су биле неке колеге, нису... ваљда нису имали часове, имали су слободног времена да причамо о овоме о ономе, и онда је неко се обрекнуо од њих на мене, не знам, не памтим шта сам реко, а он је реко: "Ајде мани... не буди торлак!". А ја сам на то реко: „Па, ја и јесам Торлак“. Онда су они прсли у смех онолико, нису очекивали тако нешто, јер они уопште немају тај појам Торлака у значењу да... да сам ја припадник неке етничке групе Торлака, него код њих то искључиво значи не... само будала, глупак, него онај акмак, глупак над глупацима. Најглупљи човек који мож' да буде. Е, они тако поимају значење те речи, са малим т-, тбрлак. Значи... јер нису знали за ово да постоје Торлаци, ово... Тимочани, одакле сам ја, то је мој завичај, да... да сам ја Торлак по пореклу, јер сам из те... Торлачије назване, је ли. То је средњи Тимок... ДК - [...] Баи где је то било, баи у Рожајама? Зај-2 - Па, то је било у Рожајама. ДК - Баи у граду? Зај-2 - У Спортском центру "1. септембар" у Рожајама. ДК - Аха? Зај-2 - Па, да. А ове колеге који су тако [реаговали], они су били муслимани. ДК - А, то је међу муслиманима, тако функционише? Зај-2 - Да, да, да. ДК - Код Црногораца не? Зај-2 - Па, сад не знам, ту је био и један колега Благоје Нишавић. Како они, Црногорци, гледају на то, шта код њих значи реч торлак [не знам]... [...] Е, сад, може бити ово торлак код муслимана... да је њима то дошло... да је турцизам, и то значење, је ли, пезжоративно, у значењу будала, глупак, и то велики глупак, празноглавац апсолутно, шупљоглавац и тако...

VII-3

ДК - Јел си чуо то да је погрдно некад користе? Зај-1 - Да. Чуо сам једино у Македонији. У Македонији када сам то употребио с неким пријатељима, користио, и кад су они долазили, кад сам их водио ту да обилазимо то моје село и уопште, на разне манифестације, догађаје, дал је то лов, ваишар ил слава и тако даље, они су то сазнали. Једино кажу у Македонији то Торлак значи буквално, значи сељак, глупак и тако даље. То је моје сазнање. ДК - А који је то крај Македоније? Зај-1 - Неготино. Неготино на Вардару. Значи, тамо, ја мислим и тај, цео тај неки, тај источни део Македоније, ту важи то да је реч Торлак... а вероватно, опет, потиче... можда је планинска нека... можда људи који су ишли с планине, необразовани, сирови и тако даље. ДК - Јел они мисле на етничку групу или на појединца? Зај-1 - Не знам.

ДЕЈАН КРСТИЋ Б И О Г Р А Ф И Ј А

Рођен 1971. године у Зајечару. Основну школу и гимназију завршио у Зајечару. Дипломирао 1996. године на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду (тема: *Традиционална породична задруга горњег и средњег Тимока*). Године 2007. магистрирао на истом одељењу, смер Национална етнологија и антропологија (тема: *Култна места средњег Тимока*).

Од 1996. до 2000. године радио у Културно-просветној заједници општине Зајечар, на организацији културних манифестација, пре свега на пословима презентовања фолклорног наслеђа општине Зајечар. Од 2001. године ради у Народном музеју у Зајечару, од 2014. године са звањем музејски саветник (2002. године стекао звање кустоса, а 2008. вишег кустоса).

У оквиру рада у музеју бави се сакупљањем, обрадом, чувањем и презентацијом етнографских музејских предмета и друге документације. Поред коауторства у другим изложбама, коаутор је сталне поставке Народног музеја Зајечар, отворене 2010. године, за чију реализацију је овај музеј од Националног комитета ИСОМ-а Србије награђен почасним називом *Музеј године*. Аутор је каталога збирке и изложбе „*Вечити круг*“ : *појасеви Етнолошке Збирке Народног музеја Зајечар*, која је први пут реализована 2012. године у Зајечару и од тада до данас путује Србијом (почетком септембра 2014. отворена је двадесети пут)

У оквиру рада у Музеју бави се и теренским сакупљањем, обрадом, презентацијом и публиковањем етнолошке, антрополошке и историјске грађе. Већ око две деценије активно се бави теренским радом на територији општина Зајечар и Књажевац, а теренска истраживања вршио је и у другим деловима источне и југоисточне Србије, у централној Србији, као и у северозападној, средњој и јужној Бугарској. Истраживања су била усмерена на најразличитије етнолошке и антрополошке теме.

Објавио као монографску публикацију каталог збирке појасева Народног музеја у Зајечару и две књиге као приређивач историјских докумената. Објавио више од 40 ауторских и неколико приређивачких радова из области етнологије, антропологије и локалне историографије, и око три стотине новинских и других стручних и информативних чланака. Коуредник је три зборника од националног значаја.

Од 2011. године члан је пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије*, који се изводи на Универзитету у Нишу.

Као дугогодишњи председник Завичајног друштва Тимочана-Торлака са седиштем у Минићеву код Књажевца и уредник листа овог удружења *Торлак* и преко овог удружења подстиче и помаже сакупљање и објављивање етнолошке, антрополошке и историографске грађе са територија Књажевца и Зајечара.

Веома активан у културном и уопште друштвеном и јавном животу Зајечара и Књажевца.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани ДЕЈАН КРСТИЋ
број уписа _____

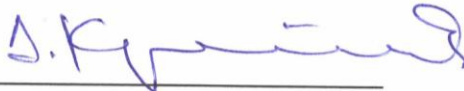
Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом
КОНСТРУКЦИЈА ИДЕНТИТЕТА ТОРЛАКА У СРБИЈИ И БУГАРСКОЈ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 23. 09 2014.

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора ДЕЈАН КРСТИЋ

Број уписа _____

Студијски програм _____

Наслов рада КОНСТРУКЦИЈА ИДЕНТИТЕТА ТОРЛАКА У СРБИЈИ И
БУГАРСКОЈ

Ментор Проф. др Саша Недељковић

Потписани ДЕЈАН КРСТИЋ

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 23. 09. 2014.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

КОНСТРУКЦИЈА ИДЕНТИТЕТА ТОРЛАКА У СРБИЈИ И БУГАРСКОЈ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 23. 09. 2014.